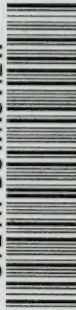

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 14 09 19 08 015 9

DS
223
Z3839

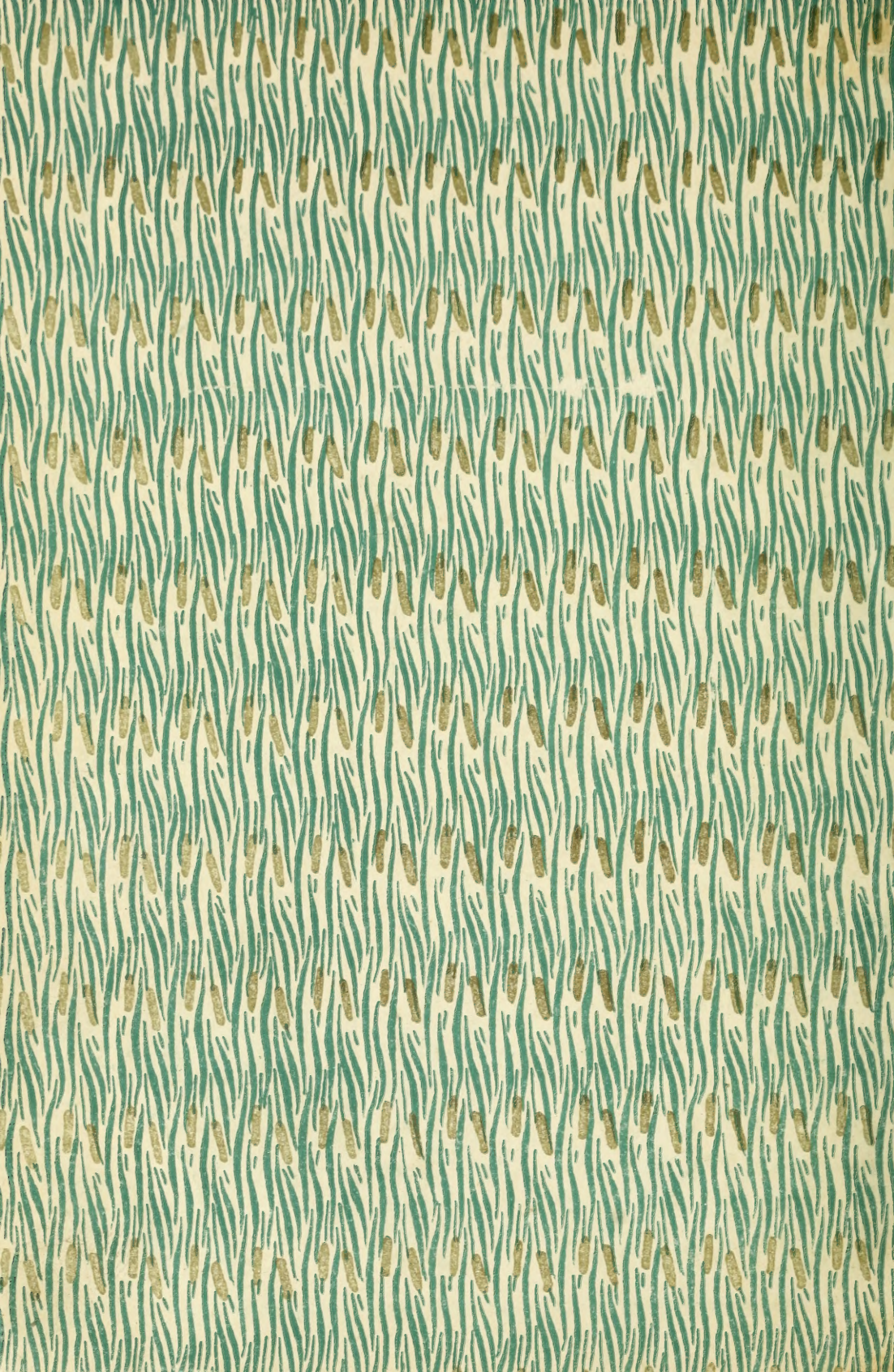
Zaydan, Jirji
Medeniyet-i Islamiye tarihi

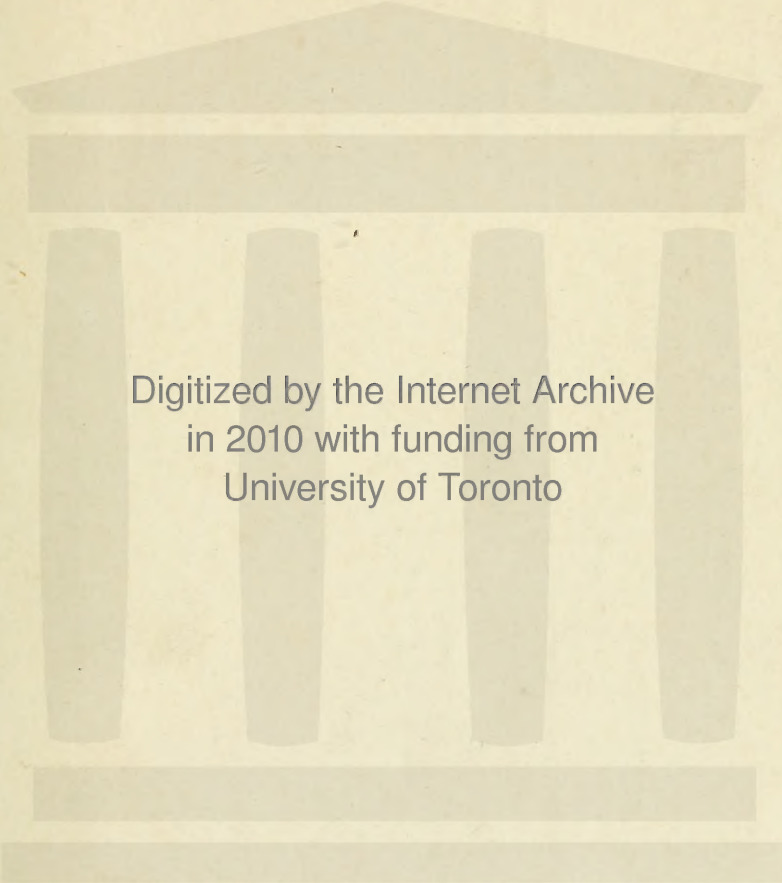
PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

1891
12/450

مَدَنِيَّةٔ اِسْلَامِيَّةٔ تَارِيخِيَّة

Zaydan, Jirji

دولت اسلاميه نك منشأى ، دوائر اداريه و سياسيه و ماليه و حربيه سى ، ممالك اسلاميه نك
مقدارى و مساحه سى ، عدد نفوسى ، ثروت و مدنيتى ، شان و شوكتى ، خلفانك احوالى ،
مجلسلى ، علوم و معارف ، ادبيات ، آداب اجتماعيه ، عادات ، اخلاق ، مدنيت اسلاميه
ايله عصر حاضر مدنيتى آره سنده مقايسه كې مباحث مهمه نى محتويدير .

مؤلفى :
(الهلال) صاحب وهررى

جرجى زيدان

مترجمى :
زكى مغامزى

Medeniyet-i
İslamiye
Tarihi

طابع و ناشرلىرى :

« اقدام » غزته سى صاحب امتياز و سر محررى

احمد جودت و زكى مغامزى

برنجى جلد

دولت اسلاميه نك منشأى ، ممالك اسلاميه نك مقدار و مساحه سى ، عدد نفوسى ،
دوائر اداريه و سياسيه و ماليه و حربيه و سائر سندنك تاريخى متضمندر .

« اقدام » غزته سنه تفرقه ايدلدىكن صكره كتاب صورتنده باصلمشدر .

در سعادت

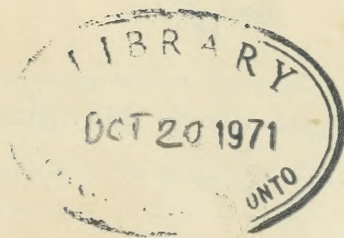
« اقدام » مطبعه سى

۱۳۲۸

DS

223

Z3839

مقدمه مؤلف

زده علوم و معارفی نشر و تعمیم ایچون سهولت کوسترمکه مجبورز . رومانلرک بو خصوصده ائک مؤثر برواسطه اولدییی شبهه سزدر . شمدی یه قدر او یولده آلتی رومان نشر ایلدم . بورومانلر (ابن الزبیر)ک قتلنه و خلافتک (عبدالمکک بن مروان) ه بستون انتهالنه قدر تاریخ اسلامینک ائک مهم وقائعی مصوردر . قارئیندن کوردیکم رغبت و تشویقات ، بومباحث تاریخیه ده واسع تدقیقات اجراسنه و مدنیت اسلامیه نیک حقائقنی کشف و اظهاره غیرت ائلمکله کیمه سبب اولدی . مدنیت مذکورهنک آوروپا مدنیت حاضرهنسی ایلهنه درلور تباط و تعلق اولدیغنه دائر بعض فضلالی محررینک تبتعاده بولسد قارئینی کوردم . حتی بونلردن بعضلری بو خصوصده بوجازدن رأی و مطالعه صور مشلردی . ایشته بو آرزو و رغبت عمومیه یه کورهنه رک (الهلال)ک اونجی سنهنه تمه اولاق اوزره مدنیت مذکورهنه وبالاستطراد اومدینتک غرب مدنیت حاضرهنسی ایلهنه ارتباطی حقتنه برائر یازمغی مناسب کوردم . فی الواقع برملتک تاریخ حقیقیسی اوملتک تاریخ مدنیتندن عبارتدر . یوقسه ، باخصوص تاریخ اسلامده عرب مورخارینک طودقلمی یولکی ، اوملتک یالکنز تاریخ حروب و فتوحی دکلدر . عرب

تاریخ اسلامک ائک مهم تواریخ عمومیه دن اولدیغنه شبهه یوقدر . چونکه تاریخ اسلام ، تاریخ قدیمی قرون اخیرهنه تاریخیه برلشدیرن برابطه در . مدنیت قدیمه تاریخ اسلام ایلهنه منتهی اولور ، مدنیت حاضرهنه آندن ظهور ایدر . بزوتاریخی تدقیق و مطالعه یه برقاج سنهنه اول قویولوق ایدی . (الهلال) مجموعه سنک تحریرندن بوش وقت بولدقجه ایلریده مفصل برتاریخ یازمق فکریله او قودقلمزنی قید ایدردک . بوباده کی عزمزی ده اول دفعاتهنه اعلان ائلمش ایدک . عون و عنایت حق ایلهنه حالا او عزمده ثابتز .

بویله برتاریخ کتابهنه احتیاج ایسه بدیهیدر . برلسان اهلی ؛ کندی اساننه ، ماتنه ، مملکتنه ، مدنیتنه ، ادبیانهنه و عادتلرینهنه تعلق ایدن تاریخی البته خواهشله مطالعه ایدر . ذاتاً (الهلال)ده نشرایتدیکمز وقوعات تاریخیه اسلامیه متعلق رومانلر ایلهنه قارئینک نظر دقتنی جلبه برزمین حاضر لامشدرق . بوتاریخده دخی هر کسک سوه سوه اوقویه بیله جکی قولای براسلوب اتخاذا ایلوروز . چونکه صرف براسلوب مور خانهنه ایلهنه یازیلان کتابلر قارئینک - باخصوص علوم و معارفجه هنوز دور طفولیده بولسان مملکتهمزده - اوقدر خوشنه کیتمز . بناء علیه

مورخلری علی الاکثر وقوعاتی اولدینی کبی ، یعنی تفریق ایتمکسزین سردایله اکتفا ایدر لر واو وقوعاتک عقله موافق کلمسی وحقائق تار- یخیه نك ذهنده دها کوزل یرلشمسی ایچون اسبابنه ، یکدی کیرینه ا لان تعلق وارتباطنه یک آز اهمیت ویریرلردی . مع مافیه بز انلری معذور کوریوروز . چونکه وقائع تاریخیه بی کوزلجه تدقیق ایتمک بر نتیجهیه منتهی اولور . اونتیجهده بر حکمی متضمندر . حکم ایسه باطبع بر طرفک لهنه ، دیگر طرفک علیه اولور . بی طرفانه تدقیقات اجرا ووقوعات حقنده حکم اعطا ایتمکله معاصرلری اره سنده او یله مشکل بر موقعه دوشمکدن اجتناب ایتمک لرندن طولای او مؤلفلری معذور کورمک لازمدر . احتمال که او مولفک دیگر بر معذرتلری دها وار .

عصر حاضرده ایسه بز ایچون او یله بر مانع یوقدر .

غرب مستشرقلرندن وسائرهدن بر چوقلری مدنیت اسلامیه نك کنه وحقائقنه مطلع اولق ایچون بر چوق اوغراشمشلسرده مؤلفات عربیهده او مدنیت وترقی حقیقتلری غایت پریشا و طاغنیق بولندیغندن مدونات موجوده بی او یله بر مقصدک استحصالنه کافی کورمیه رک عزملرندن همان همان واز کچمشلردی . حتی بونک ایچوندرکه او یله بر کتاب تحریرینه قویولدیغمزی اعلان ایتمدی کمز زمان فضلا ی موما الیهمدن بر قاجی بزه مکتوب یازهرق بویله غایت مشکل برایشی درعهده ایتمه مزدن طولای اظهار حیرتدن کندی لرینی آله مامشلردی .

فی الواقع عزمیزی اعلان ایتمدی کمز صره . لرد . واسع معلوماته دسترس اوله جغمزی امید ایتموردک . بو آز امیدله برابر ادبیات ، تاریخ ، سیاسیات وسائره حقنده مطبوع ، مخطوط اله کچن کتب عربیه بی مطالعه یه قویولدیق . دائرة امکانده بولنان هر درلوسی وغیرتی بزدن چکنمک .

تاریخ ، فتوح ، تقویمه دائر کتابلردن (ابن الاثیر) ، (ابن خلدون) ، (ابن خلکان) ، (مقریزی) ، (بلاذری) ، (ابوالفدا) ، (الحمیس) ، (مسعودی) ، (المقری) ، (الفخری) ، (السیوطی) ، (ابن خرداذبه) ، (یاقوت) ، (اصطخری) وسائره نك مؤلفاتی او قودق . ادبیاته دائر کتابلردن (الغانی) بی ، (ابن عبد ربه) نك (العقد الفرید) ی ایله (کشکول) ی ، (مستطرف) ی ، (سراج الملوک) وسائره بی مطالعه ایتمک . تفسیر ، حدیث و فقهدن (تفسیر رازی) بی ، (زمخشری) بی ، (صحیح بخاری) بی ، (مشکاة المصابیح) ی ، (الهدایه) بی وسائره بی تتبع ایلمک . سیاسیات و اداره کتابلردن (ابویوسف) ک (کتاب الخراج) نی ، (قدامة بن جعفر) ک (کتاب الخراج) و (صنعة الکتابه) نی ، (ماوردی) نك (الاحکام السلطانیه) سنی ، (الملك السید) ک (العقد الفرید) نی ، (ابن خلدون) ک مقدمه سنی کوزدن کچیردک . بولردن بشقه بر طاقم کتابلردها مطالعه ایتمک که بوصوک قسم کتابلردن وهله اولاده استفاده مظنون کورلیورکن بز انلردن خبلی استفاده ایلمک . نسه کیم (دمیری) نك (حیة الحیوان) ی ،

كرك عربجهده ، كرك السنه اجنبيده
مطالعه ايتديكمز كتابلك مقدارى يوزى
متجاوزدر . قواميس عموميه (محيط المعارف)
و مفصلات علميه دن اوله رق السنه مختلفه ده
و موضوعات متنوعه ده او قودبغمز كتابلر ايله
سنه لرحه شرق تاريخى مطالعه ده اکتساب
ايتديكمز رسوخ آريجهدر . ايتمه بالاده ذکر
ايتديكمز تبعات و مطالعاندن صکر . اومدنيت
عجيبه نك سياسيات ، اداره ، علوم و معارف ،
ادبيات ، اخلاق و تربيه نقاط نظرندن فلسفه
تاريخيه سه دائر اوله رق آرزو اولنان کتابدن
قات قات فضله معلومات بولغه موفق اولدق .
آراتق بونحشلمرى جلد جلد نشره مجبوريت
کوردک . برنجى جلدى شمدى نشر ايدى - روز .
ديگر جلدلرى ده (الهلال) ک سنين ناليه سنده
تمه اوله رق ايلريده نشر ايدى جکوز [*] .

ديگر جلدلرک اساسى اولان بوبرنجى جلده
عربلر ، مدنيت ، عربلرک ، قبل الاسلام ،
ظهور اسلامدن آتجق رمدت اولندن باشلايان
دور ايتباهه قدر اولان احوالى ، زمان جاهليتده کى
شکل حکومتلرى ، کعبه معظمه ، ظهور اسلامه
قدر قرشک احوالى ، دين اسلامک کيفيت
ظهور وانتشارى ، فتوحات اسلاميه ، خلفاى
راشدین ، امويه ، عباسيه ، فاطميه وسائر نك
کيفيت تشکلى حقدنه برطاقم مقدمات تمهيديه
ايله باشلا دق . يازديغمز معلوماتى نظر تدقيق
وتنقيد ايله تحرير و اثبات ايتدک . يعنى هر هانجى
[*] اثر تماماً نشر ايدلشدر . ترجمه دخى
عمومى احتوا ايدى جکدر .

(قزوينى) نك (عجائب المخلوقات) و سائر
بو قيليدندر . كذلك (تهانوى) نك (كشاف
اصطلاحات الفنون) ي [*] ، (كشف الظنون)
کتابى ، (كليات ابى البقا) كى قاموس و فهرست
کتابلر نندن ده خيلى معلومات اکتساب ايتدک .
بونلرک جمله سى عرب لسانه در .
دها صکره اسلاميته و اسلاميتک تاريخ
و آدابنه دائر اوله رق اجنبيلرک فرانسجه ،
انگليزجه ، آلمانجه يازدقلى کتابلر دن ده اله
کچييلنلرى او قودق . مثلاً فرانسز (لهون) ک
(عربلرک مدنيتى) [۱] ، (لوبو) نك (شرقى
روما ايمپراطورلغنىک تاريخى) [۲] ، (زورنال
آزياک) ک بعض مقاله لرى [۳] ، آلمانجه ده
(فون قره مر) ک (شرق مدنيتى) [۴] ، آلمان
(فون موللر) ک (تاريخ اسلام) ي [۵] ،
انگليز (لين پول) ک (دول اسلاميه) حقدنه کى
کتابى [۶] ، انگليز (زين) ک (روما ايمپرا -
طورلغى) [۷] وسائره کى .

[*] اقدام مطبعه سى علوم اسلاميه نك برانسقلاويه .
ديسى اولار بواترک ايلک جلدى نشر ايدى .
[۱] La Civilisation des Arades ,
par Dr Gustave Le Bon .
[۲] Hist . de Bas - Empire ,
par Lebeau 30 vol .
[۳] Journal Asiatique, Séries .
[۴] Culturgeschichte des Orie -
nts unter den Chalifene von A. von
Kremer .
[۵] Der Islam in Morgen - und
Abendland von Dr Müller .
[۶] The Mohammadan Dynastie
by S. Lane - poole .
[۷] Roman Empire, by Gibbon,
2 vol.

حادثه بی ذکر ایلدک ایسه آنک - سبب و باعث لرینی، حاصل ایتدیکی نتیجه بی ودها صکره خصوصات سائرجه اجرا ایلدیکی تأثیراتی ده برابر ایضاح ایلدک. خصوصاً عربلر، مقدارجه آز و سلاح و تدارکاتجه غیر مکمل اولدقلری حالدده روم و ایران ممالکی کبی ایکی کشور وسیعی فتحه موفق اولمیرینه یاردم ایدن احوالی تدقیق و تبیین ایتدک. بو؛ فلسفه تاریخک اویله مهم بر بختنی تشکیل ایدرکه بوکادائر بعض آوروپا مدققینک کتابلرنده علی الاکثر پک مختصر بولنان معلوما. تدن ماعددا بزدن ده اول هیچ برلسانده بودرجه تفصیلات ایله یازش معلوما تصادف ایلدیز. مع مافیه آنلری بوخصوصاً نتبغات مکمله اجرا ایدمه ملرندن طولانی مواخذه ایتک طوغری دکلدیر. چونکه آنلر بو بختلرک یابانجیسی اولدقلری کبی عربلرک احوالی، ادیانی، آدب و تاریخلریله علاقه دارده صایلمازلر. لوم و تقییمی آنجق کندیمره توجیه ایتلی یز. چونکه بز بولسانک اولادی اولدیغمز حالدده غریبون بزدن ده اول مملکتتمزک، ملتتمزک، آداب و اخلاقتمزک تاریخنی تدقیق ایدرک یازدیلر. بو یولده کی عطالت و تأخرمز بزم ایچون باعث شین و خجالت اولسه کرکدر.

مقدمات معروضه بی یازدقندن صکره اوج کالده بولندیغی زمانلرده ممالک اسلامیه بی واحصاآت عمومیه سنی تدقیق و تعداد ایلدک. متعاقباً حکومت اسلامیه نک تشکیلات اداره سنه کچرک امور دولتک خلافت و تفرعاتی، وزارت، و الیک، بیت المال، حربیه و سائره کبی مناصب

و دوائر انقسامیله فصل تعدد و تزاید ایتدیکی یازدق. کرک دوائر مذکورده نک. کرک انلردن تشعب ایدن ویا انلره الحاق اولنان مناصب و اقلامک آیری آیری تاریخنی قید و اثبات ایتدک. دوائر، مناصب و اقلامک حقائق تاریخیه سنی بولمقدده پک چوق مشکلاته دوشد. یکمز سولیکدن کندیمری آله میز. زیرا قوجه بر کتاب او قوردقده یازدیغمز بخته دائر آنجق یابر، یاخود ایکی فقره بوله یلیوردک. حتی بعضاً بر حقیقتک تأیید و تأیسی ایکی، یا اوج کتابک مطالعه سنه توقف ایدردی.

او یولده تصادف ایتدیکمز مشکلاتدن نمونه کویترش اولوا زره سویلرک مئلا حکومت اسلامیه ده والیکله قاضیلرک تاریخنی یازدیغمز صروده خلفای راشدین زماننده بولردن هر برینه نه قدر معاش ویرلیدیکی آکلایوب یازمق ایتدک. (بلاذری) نک (فتوح البلدان) کتابنده (عمر بن الخطاب) حضر تیرینک کوفه ده ایفای صلاتده امامته و عسکره قوماندانله نلقه (عمار بن یاسر) ی والی، امور قضایه و بیت المال (عبدالله بن مسعود) ی قاضی، مساحه اراضیه باقق اوزرده (عثمان بن حنیف) ی کوندردیکی ذکر اولنیورسده والی و قاضیه نه قدر معاش ویرلیدیکنه دائر هیچ برشی دینلیدیور. ده صکره (طرطوشی) نک (سراج الملوك) کتابنی مطالعه ایدرکن «پادشاهک بیت المالدن صرفیاتی و والیرک احوالی» ندن باحث اولان باشنده «حضر ت عمر عمارک والیکنه قدر مأمورین حکومت

خلفانك خلق ايله مناسباتى ، سربلردهكى معيشتلرله ياپدقلى اسرافات ، حركت الايلرى ، خلفانك ضياقتلىرى ، كرم وسخالىرى ، مبانى اسلاميه ، اسلام شهرلىرى الخ .. بختلرله تخصيص ايده جكز .

اوجنجي جلدده قبل الاسلام شام وعراقده علوم وادبيات ، شعر ، صنايع وسائرهنك نه حالده بولنديغنى ، مسلمانلرك اووسائط مدنيه يي صل اخذ وتلقى ايتدكلر يي ، دها صكره نصل ترقى ايتدير دكلر يي ، اورتقيا نك تاريخ ودرجه سنى يازه جغز .

دردنجي جلد اوپارلاق عصرلردهكى احوال اجتماعيه حقنده حال وموقعه متناسب معلوماتى محتوى اوله جقدر ،

نتيجهده ايسه حال حاضر مدنيتى ايله مدنيت اسلاميه آرسنده بر مقايسه يوروده جكز . مدنيت اسلاميه نك اسباب وماهيتى حقنده ديكر جلدلرده معلومات مقتضيه ويرلدكن صكره نتيجه كلام اولان بويحشك بك قولايقله آكلاشيله جننى دركاردر .

ايشتمه تفصيلات آنفهدن آكلاشيلور كه موضوع بحث اولان ماده لرغايت كوج ومشقتلدر . بويولده اثر يازمق يكي برشيدر . بزمده دركار اولان عجز ونقصانمزي اومشكالاته علاوه ايدرسه كز كتابك محتوى اوله سيله چكى خطيات وتقصيرات ايچون بلكه بر معذرت حاضر لانيه . ارباب فضل وكمالك بو اثر مزده شايان ملاحظه واخطار شيلر كوردكجه بزه بيلديرمك وورتيله معاوننده بولملىرى رجا ايلرز .

ايچون معاشر تقدير وتعيين ايتامشدى . عمارى والى تعيين ايدنجه كندى معيتمده بولنه جق مأمور ، كتبه ومؤذنلرك معاشراتى ايله برابر اكا شهرى آلتى يوز ، (عبدالله بن مسعود) ايسه يوز درهم (بوكونكي پاره يه كوره بر درهم تقريباً بر فرانغه . عادلر) معاش تخصيص ايلشدر » [*] معلوقى كورلمش سده كرك (عمار) ك ، كرك (ابن مسعود) ك كيفيت وتاريخ تعيينلرى حقنده بر مطالعه يه تصادف ايده مدك . بناءً عليه هرايكى معلوماتى جمع وتوحيدده مجبور اولدق . وبوجمع وتوحيددن حضرت عمر زماننده تعيين اولنان واليله آيد . آلتيشر يوز ، قاضي لره ده يوز درهم معاش تخصيص ايدلديكى استنتاج ايتدك . فضله اوله رق معلومات مذكوره دن وقرائن سائرده دن حضرت عمر زماننده نژده امامت ، عسكره قوماندا وظائفك واليله وبين الناس رؤيت دعاوى وظيفه سملك ده قاضي لره توديع ايدلملى اصول اتخاذ اولنديغنى آكلادق . سائر مشكلاتى اكا كوره نياس ايده بيليرسكز .

ايكنجي جلدى مئكت اسلاميه نك واهل ايسنك ثروت ومدنيتى ، دول معاصره ايله اولان مناسباتى ، خلفانك مصاحبلرى ، اكلنجه لرى ، علم وعلمايه ، شعر وشعر يه ايردكلرى اهميت ، حضور لر ينه كيفيت خول ، [*] مؤلفك بالاده كى عباره سندن والى يه معيتمده بولنان مأمور ، كتبه ومؤذنلرك معاشراتى ايله برابر ۲۰۰ درهم ويرلد يكي آكلاشيلر سده ده كتابك ايلريده كوريلجك ديكر بيرنده التى يوز درهم يالكز والى معاشى اوله رق كوستريلور . طوغرى يي ايكنجى افاده در .

مقدمات تمهیدیه

رومك مدنيتندن بحث ايتك اوملتك واصل اولديني درجه وسعتي، عظمت وشوكتي ثروت ورفاهيتي ومدنيتك لازم غير مفارقتي اولان حضارت ايله انك نتايجنده كي اسباب وحكمتي وصف وتعريف ايتك ديمكدر. علوم ومعارف، ادبيات، صنايع وبونلك تفرعاتندن اولان مکتبهار، کتبخانهلر، جمعيلر، دولتك احوالی، مناصب ومراتبی، معیشتجه واصل اولدینی بوللق وبوکي وسائط ترقيتك هیت اجتماعیهجه اجرا ايتديكي تاثيرات وتحوالاتك تاريخچه سيده بويشمه داخلدر. بوايسه اوملتك عادات واحوال اجتماعیه سیله بوعادات واحوالك اسبابی تدقيق وتحريره توقف ايدر.

انجق اويله بر بحث آچيق وواضح اوله يلمك ايحون آندن ده اول اوملتك زمان بد اوتدكي احوالی، اولدالن شهر امدنیتله نصل کيرديکني، بوکانه کي اسبابك ياردم ايتديکني يازمقده لازم کايير. بويشمك تدقيق، باخصوص مدنيت اسلامیه تاريخنده، ضرور ايدر. چونکه بومدنیتده کنديسنه خاص اويله اسباب ومؤثرات واردرکه ملل سائر مدنيتلرنده بولماز.

بنابرین کتابمک ايلک قسملرنده عربلرک قبل الاسلام احوالی، مدنیتله درجه ارتباطلری، ظهور اسلامه مقدمه اولان احوال مليه، جزیره العربک ظهور اسلام صره سنده احوال وتشکيلاتی، اوصرده روه وایرانک احوال ووضعتی، عربلر عددجه آز، اسلحه ولوامز

سائره حریبه ومدنیهجه ضعیف اولدقلى حالد اوایکي کشور عظیمی فتح واستیلاده کندیلرینه یاردم ایدن احوال واسباب، دولت اسلامیه تک کیفیت ظهوری ايله خلفای راشدین زماننده کي شکل دیدن اموی، عباسی، فاطمیلر زمانلرنده کي شکل سیاسی به کیفیت تحول وانتقالی حقنده برطاقم مقدمات تمهیدیه بسط وتحریرینه مجبور اولدق. بويشملى يازدقدن صکره مملکت اسلامیه تک وسعتيله دواتر حکومتمه وسائر به دواتر اولان بولمده باشلايه جغزه.

عربلر ومدنيت

بعض اجنبی محررلرک زعمنجه عربلر مدنيت اسلامیه يي روما (ويا يونان) ايله ايران مدنيتلری انقاضی اوزرنده بنا وتشيد ايتدکلرندن مدنیتجه بيوک برمزيت کوستره. مامشلردر. ينه انلرک فکر نجه مدنيت اسلامیه بعض تعديلاتله سالف الذکر ايکي مدنيتک امتزاجندن حاصل اولمش بر مدنيتدن بشقه برشی دکلدر. كذلك اومحررلرک ذهابه کوره عربلر فطرة مدنيت وحضارتدن بعيد اولدقلرندن نه زمان جاهليتده، نه ده دور اسلامیه کندی کندیلرینه بر مدنيت احداث ايتماشلردر.

فکر مزجه اويله بر ادعاه بولمق بيوک بر خطا عد اولتور. حقيقت حالد عربلر قبول مدنيت وحضارتده، اداره ممالکده اک

زیاده صاحب استعداد و قابلیت ملنلردن معبوددر . دها اول ویا دها صکره طریق مدینته داخل اولان ملنلرک هیچ برندن بولده کری قالماملردر . بونک اثباتی آتیده کی تمهیداتدن آکلاشیلیر . شوبله که :

جزیره العرب اهالیسی ایکی بیوک قسه آیریلیر . برنجیسی (قحطانیه) دینلن یمن وجواری اهالیسیدر که بونلر (ارفخشاد) ایله (سام بن نوح) ه منتهی اولان (قحطان) . یاخود (یقطان بن عابر) ک نسلدندرلر [*] . ایکنجیسی (اسماعیلیه) ، یاخود (عدنانیه) نامی آلان (حجاز) و (نجد) اهالیسی ایله جزیره العرب وسطلرندن مذکور ایکی قطعهیه مجاور اولان یرلر اهالیسی در . بونلر (اسماعیل بن ابراهیم الخلیل) ه ، زوجہسی (هاجر) دن طولانی ، منسوب بولنیورلر . بواقوامه جدلرندن برینک اسمعی عدنان اولسی مناسبتیه - (عدنانیه) ، کذلا . یته اوله بر مناسبتیه (مضریه) ، (معدیہ) دخی اطلاق اولنور . قحطانیلر (یمن وجواری اهالیسی) اسماعیللردن (حجاز ، نجد اهالیسندن) دها اول طریق مدینته داخل اولمللردر . چونکه اوتہ کیلرک مملکتی بریکیلرک مملکتدن دها زیا محصولدار و قابل عمراندر . یمن اهالیسندن فراغتہ مصر وملوک بابله معاصر پک اسکی دولنلر ظهور ایلمشدر . بونلرک اک مشهورلری

[*] مسعودینک بیانته کوره دخی (قحطان) ایله (یقطان) عینی شخصک اسمیدر . (یقطان) ک اصلی (یقطن) ایکن تمرب ایدیله رک (یقطان) شکلنه قونمشدر .

(حمیر) ، (سبأ) ، (کهلان) دولنلریدر . (مأرب) ، (صنعاء) ، (سبأ) اودولتلرک مشهور شهرلرندن ایدی . (فلسطین) اطرافنده (انباط) دولتی کی اسماعیللردن دخی کرک قبل المیلاد ، کرک دها صکره برطاقم دولنلر ظهور ایلمشدر . طریق مدینته سالک اولهرق بالآخره نام ونشانی قلمیان (عاد) ، (نمود) ، (طسم) ، (جدیس) قبائلی مدینته داخل اولان اقوام عربیه نک اک اسکیلری عد اولنورلر . بونلرک نسبی بری علی الاغلب (لاوذ بن سام) ه منتهی اولور . تاریخ قدیمده ناملری مشهور اولان (عمالقہ) قومی ده : نذرنددر .

بنابرین مدینت اسلامیہ عربلرک ایلک مدینتی دکلدی . برچوق عصرلر دها اول (حمیر) ، (کهلان) ، (سبأ) لیلر - اوزمانلرده کی ممالک متمدنه بیننده یمن بر طریق توسط تشکیل ایتدیکی یچون - شرق ایله غرب آره سنده کدهم واسطه تجارت ایدیلر . هندستان اموال و محصولاتکی بحر محیط هندی طریقله (یمن) و (حضر موت) جهتلرینه نقل اولنوردی . یمنیلر بواموال و محصولاتکی کنندی مملکتلرندن (حبشه - تان) ه ، (مصر) ، (فنیکه) یه ، (فلسطین) ه ، ادومیله ، عمالقہ یه ، مدیایه و بلاد غربیه نقل و ایصال ایدرلردی . اسماعیللر دخی قرده اقصای بلاد معموره یه قدر تجارتک اک بیوک بر واسطه سفی تشکیل ایلورلردی . اقامت ایتدکلی یرلرک بر محل توسط

تشکیل ایتسندن ماعدا عربلرک تجارتده ایلری کیتملرینه بر سبب دها واردرکه اوده کنندی

لسانلرینک اوصردلرده مدنی بولنان ملتئر
لسانلرینه یقین بولنمیدر. چونکه اوزمانلرده
لسننه سامیه لفظاً ، معنی یکدیگرینه قریب
بولنوردی . اوصردلرده السننه مذکورده نك
دال بوداق صالمسندن هنوز برچوق زمانئر
چکماش اولدینی ایچون - الیوم عوام طرفندن
قوللانیلان عربجه ایله لغت فصیحه آره سنده کی
فرق کبی - عربلر ، کلدانیلر ، آثوریلر ،
حبشیلر ، فنیکه لیلر ترجمانه محتاج اولمقسزین
یکدیگرلریله قونوشه بیلورلردی . مثلاً (حیر)
ویا (مصر) دن برعرب عراقه کیتسه ایدی
برکلدانی و آثوری ایله قونوشمق ایچون ترجمانه
محتاج اولدیغی کبی فنیکه یه ویا حبشستانه کیدنجه
بورالرده دخی - الیوم برشاملی مصرلسانی
نصل آکلایورسه - اهانلنک لسانی آکلامقده
هیچ مشکلات چکمزدی . (ابراهیم الخلیل) حقنده
توراتده وارد اولان مطالعاتده بونی تأیید ایدر.
حضرت ابراهیم میلاددن یکرمی عصر اول
کلدان ممالکنندن هجرت ایدرک (سوریه) ،
(فنیکه) و بلاد عربدن چکش ، بوقطعه لراهالیسی
ایله اختلاط والفت پیدا ایتش ، کندیلریله
قونوشمق ایچون برترجمانه محتاج اولمامشدر .
کذلک قبل المیلاد اون بشنجی عصرده بنی اسرائیل
(طورسینا) شبه جزیره سندن یوللرینی غائب
ایتدکری زمان جزیره العربک اقسام شالیه سنده
قرق سنه سرسریانه طولاشمشلر ، فقط
اویلرده کی اهالی ایله کوروشمک ایچون ترجمانه
حاجت کورمامشلردر .

بولندن ماعدا عربلرک اصل وطنلرنده
قابلیت مدنیته مانع برحال و باعث یوقدر . عربلر ؛
آثوریلر ، فنیکه لیلر و کلدانیلرله قارشدلرلر .
اوته کیلرده هانکی استعداد و قابلیت موجود ایسه
عربلرده عینی استعداد و قابلیت موجوددر .
آزدهد برفرق واریسه اوده عربلرک اقوام
سائر مذکورده نك اشغال ایتدکری یرلرکی
معتدل و محصولدار یرلرده یرلشمک طالعنه
مظهر اولمالری ، اکثر یرلری چول ، صوسز ،
غیر منبت رجزیره دیشمش بولملرندن
عبارتدر . حال بوکه قارداشاری اولان آثوریلر
مصردن زیاده دنیانک اک محصولدار بر اقلیمی
اولان (عراق) کبی برقطهده بولنیلر . بو
سببنا کتساب ثروت و اظهار مواهب فطرتده
کوجلک چکمدیلر . نقط و قساکه عربلر
بعدا لاسلام اوخطه منتهده یرلشدیلر ،
کوستردکری آثار مدنیته اوته کیلرک مدنیته
آشانی اولدی .

معافه عربلر جزیره العربده اقامت ایدن
بر قومک کوستره بیه چکی اهلیت و قابلیت
مدنیتهده قصور ایتدیلر . بمن اهالیسنک
مدنیتی پک اسکی و پارلاقدر . اومدنیته آناری
حالا (حضرموت) ، (مهره) ، (بمن) قطعه لرنده
قوملر آتنده کومولی اولدیغی حالده طورییور .
ازمنه قدیمده یاشایوب صکره مقرض اولان
(عاد) ، (تمود) و قبائل سائر نك مدنیته دخی
شایان تذکاردر . قبائل مذکور حقنده بعض
مورخین عربک - بنالرک بیوکاکنه دائر
اولان و حد مألوف و معقولی کچدیگی ایچون
خرافات قیلنندن عایدیلن - روایات و نقلیاتندن

قلم حمیری (خط مسند) ایله محرر واکثریا
ادعہ دینہ واکا مشابہ شلرہ دثر برطاقم
لو حہلر الہ کیر مشلردر۔ داخل مملکتہ بولنان
الہ ہم خرابہ لری تحری و حفر ایتمک مع التأسف
ہنوز مکن اولہ مدی۔ چونکہ اورالرہ کیتمک
یک مشقتلی و تہلکہ لیدر۔

عرب مورخلرینک دول مشارالہانک
حائر اولدینی شان و شرف حتمہ یازدقلری
معلوماتہ جدأ شایان اعتباردر۔ واقعا ظهور
اسلامدن دہا اول اودولتر منقرض اولمش
ایدی، آنجق اخبار ووقوعاتی ہنوز اونودلہ
مش ایدی۔ بوواسطہ ایلہ بزہ انتقال ایدن
معلومات دول مشارالہانک پک قدیم برمدنیت
تأسیس ایتدکلرینی، اومدنیتک آتوریلرک،
اسکی مصریلرک و فیکہ لیلرک مدنیتلرندن دہا
آشانی اولدینی کوستریور۔ قحطانیلر
شہرلر تأسیس، کاشانہلر انشا، باغچہلر تنظیم،
ہیکلر نحت و مرکز ایتدکلری کی معدنلر
حفر و کشاد، عساکری تنظیم، مالکی فتح،
تجارتی توسیع ایلشلردی۔ بشنجی عصر
میلادیدہ یشایان یونان سیاحتندن (ہرودوتس
ہرودوت - Hérodote) ممالک مذکورہ یی
ذکر ایتدیکی صرہدہ بخورک انواعی ایلہ دارچین
و سائر ملک یالکیز بلاد عربیہ جنوبیہدہ
بولدینی بیان ایتدکن صکرہ بلاد مذکورہ یی
کندی زمانندہ جہانک اک زنکین ممالکندن
عد ایدیور۔

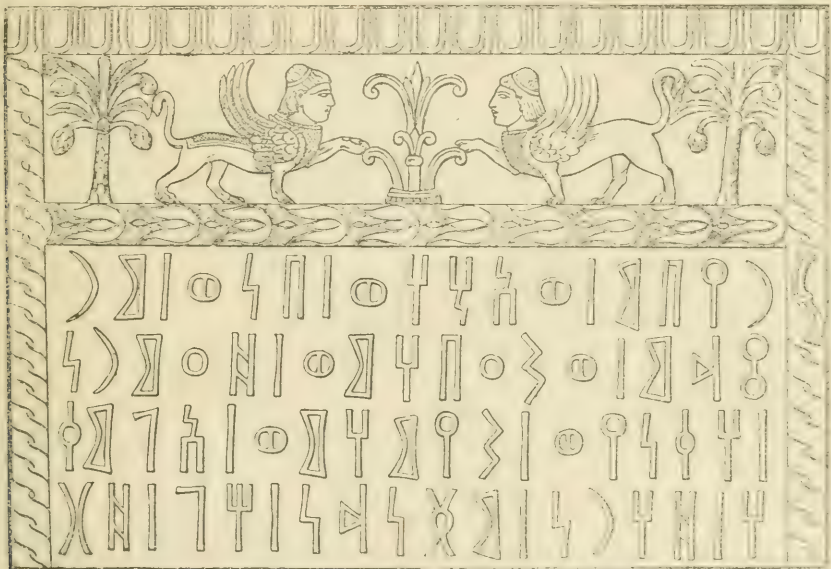
یمن عربلرینک آثار مخلدہ سندن اولہرق
تاریخک حالا ذکر و عجائب مبانیدن عدایتدیکی

بشکہ اخلافہ مع التأسف بر اثر و معلومات
واصل اولماشدر۔ (ارم ذات العماد) شہری
حتمہ تداول ایدن روایاتہدہ بوجہ دندر۔ نقلیات
واقعیہ کورہ (ارم (شداد بن عاد) طرفندن
(احقاف) دہ طولاً و عرضاً اونز فرسخ
برقعہدہ تأسیس ایدمش، دیوارلری کوز
بونجندن (الجزع الیمانی) یایلہرق اوزری
آلتون یالذیزی کموش لو حہلرہ قابلا دلمش،
داخل شہردہ یوزبیک کوشک یایلمش، بوقصرلر
زبرجد و یاقوتدن دیرکلر اوزرینہ رکز ایدمش،
دیرکلرک بوی بوزر آرشون ایمش۔ شہرک
اورتہ سندن نہرلر کچر مش۔ نہرلر دن کوشکلرہ
جدوللر کشاد ایدمش۔ چاقل طاشلری ہب
آلتون، جواہر و یاقوتدن مرکب ایمش۔ الخ۔
بوکی روایتلر حد ذاندہ حوصلہ امکان و عقلہ
صیغماز ایسہدہ ہر حالہ بوندن بر حقیقت
آکلا شیلور۔ اودہ عادلرک یابدقاری مبانیتک
بعضلرندہ دیوارلرک، یاخود دیرکلرک برطاقم
احجاری ذی قیمت ایلہ مزین بولدینیک آکلا شلمسی
کیفیتدک برمت بوکی سفاهت و اسرافاتہ
بولہ یلمک ایچون اوملتک طریق مدنیتہدہ
پک زیادہ ترقی ایش اولسی لازم کلیر۔

دول قحطانیہ (یمنیہ) نک اک مشہورلری
بالادہ عرض اولدینی اوزرہ (حمیر)، (سیا)،
(کہلان) ناملریلہ معروف اولوب بونلر عاد
و ثموددن صکرہ ظہور ایلشلر، برچوق آثار
مدنیہ براتشلردر۔ (صنعا)، (عدن)،
(حضر موت) جہتلرینی طولاشان سیاحین
اورالردہ راست کلدکلری بعض ابنیہ قدیمہدن

ایکنجی عصر میلادی اورتہ سئندہ بوسد
چورومکہ باشلا یه رق اوصردہ دولت دخی
سدی تعمیر ایده میه جک درجده ضعفه
دوشدیکندن اهالی سدک قرب انهدامنی حس
ایدر ایتمز اوراردن هجرت ایله مختلف یرلره
طاغلمشدر . شامده بنی غسان (غسانه) ،
عراقده آل منذر (مناذره) ، مدینهده (اوس) لر ،
مناده (ازد) لر ، مکه جوارنده (خزاعه) او
اقوام مهاجره دندر . بو هجرتدن برمدت صکره
ایسه سد منهدم وصولر هر طرفی مستولی

سد - که مأرب سدی نامیله مشهوردر -
میلاددن ایکی عصر اول ایکی طاغ آره سئندہ
جسیم بر دیوار شکلنده انشا اولمشدر .
سددن مقصد او ایکی طاغ بیننده تایوکسکلره
قدر صوبی کول شکلنده جمع ایتمکدر . برر
فرسخ (بر فرسخ اون ایکی ، یا خود اون بیک
آرشوندر) طول وار تفاعنده اوله رق بنا
ایدلیکی روایت اولنان بوسد عظیم برچوق
تقسیماته ، صویولرینه منقسم بولنیوردی . فضله
صو بریکمک ایچون یتش دردن آقان سیل

شکل ۱ : خط حمیری (بوقاریسنه ایکی ارسلان رسمی)

اولنجه اوراده قالمش اولانلر دخی ترک دیار
ایلمشدر . (سیل عرم) دییه معروف اولان
سیل ایشته بودر . اغلب احتمالله نظراً بوانهدام
(سبأ) دولتک اقراضنی موجب اولمشدر .
قبل میلاد ایکنجی عصرده یتشن یونان
سیاحیندن (سترابون Strabon) مأرب شهرینک

حجرالری بورایه تحویل ایدلمشدی . بوقدر
جسیم برسدک وجوده کتیرلیسی ، هیچ شبهه
یوق ، هئدسهده مهارته عزمده علو همتیه
توقف ادر . حتی سد مذکور اودرجه متین
ورصین یاپیش ایدی که صولرک صدماتیه ،
هوانک تأثیراته عصر لرجه مقاومت ایده بیلمشدر .

کندی زماننده غایت عجیب بر شهر اولدیغنی، ابدیه سنک طوانلری لتون، فیل دیشی، احجار قیمتدار ایله مستور و مزین بولندیغنی، دروننده و لهرس عقول اوله جق مصنع اوانی نفیسه بولندیردیغنی ذکر و ایراد ایلورکه بونی آکلادقن صکره عربلرک (ارم ذات العمداد) حقنده یازدقلری شیلر سمعه او قدر آخر کلز ظن ایدرز.

بزشو اعتقاده یزکه (حمیر) و (سبأ) پادشاهلرینک پایتختلری اولان (مأرب) و (صنعا) و ساثروده بولتان انقاض بوکون ایجه نفتیش و تدقیق ایدلسه - (نیل) و اویسنک آناری فراغنه تاریخی، دیگر طرفدن (فرات) و اویسنک آناری ده (آنور) و (بابل) پادشا- هلرینک تاریخلری نه صورتله کشف و عالم مدینته بر یکی تاریخ شکلنده نصل تقدیم و اهدا ایتدیسه - او انقاضه دخی اویله قیمتدار احافیر - حفره لر - بولنورکه عالم مدینته یکی بر تاریخ کشف و اهدا ایده جک قابلیت حائزدر. انجق بونتیجه بی اله ایتک ایچون حفریات لازمه بی اجرا ایتک اوزره حکومت عثمانیه طرفدن اورالره برطاقم هیئات علمیه اعزام ایدلسدن بشقه چاره یوقدر.

(نبایوط بن اسماعیل) به نسبتله انباط (نبطیلر) نامیله معروف اولان قوم قبل الاسلام تمدن ایدن ملل عربیه دن اولوب [*] فلسطین

[*] نبط — Nabathéens جزیره العرب ایله عراق و شام آرلرنده و علی الخصوص فرات و اویسنک اشاغی طرفلرنده ساکن ایدیلر. بی اسرائیل بولره عرب نظری ایله باقدقلری و بی اسماعیلدن

عدابتدکاری حالده عربلر بولره سریانی و یا کلدانیلرک بر شعبه بی نظری ایله باقارلردی. و چوق دفعه کلدانی و سریانیلره بواسعی ویریرلردی. بناء علیه بواسک مدلولی م.م. بر حالده اولوب عرب و کلدانی ایله سریانی جنسارندن مرکب و ملز بر قوم بولمش اولمی دخی ملحوظدر. (الفلاحة النبطیه) عنوانی ایله عربییه ترجه اولمش بر کتاب مشهور واردرکه کرک فن زراعت، کرک نبط قومی حقنده معلومات نأف بی جامع اولدیغندن اولجه بعض اورویا مستشرقینی طرفندن نشری نیت اولمش ایسه ده نشر اولنوب اولدیغنی مجهولدر. شهرمنک بعض کتبخانه لرنده موجوددر. قاموس الاملام

بزشو اعتقاده یزکه (حمیر) و (سبأ) پادشاهلرینک پایتختلری اولان (مأرب) و (صنعا) و ساثروده بولتان انقاض بوکون ایجه نفتیش و تدقیق ایدلسه - (نیل) و اویسنک آناری فراغنه تاریخی، دیگر طرفدن (فرات) و اویسنک آناری ده (آنور) و (بابل) پادشا- هلرینک تاریخلری نه صورتله کشف و عالم مدینته بر یکی تاریخ شکلنده نصل تقدیم و اهدا ایتدیسه - او انقاضه دخی اویله قیمتدار احافیر - حفره لر - بولنورکه عالم مدینته یکی بر تاریخ کشف و اهدا ایده جک قابلیت حائزدر. انجق بونتیجه بی اله ایتک ایچون حفریات لازمه بی اجرا ایتک اوزره حکومت عثمانیه طرفدن اورالره برطاقم هیئات علمیه اعزام ایدلسدن بشقه چاره یوقدر.

(نبایوط بن اسماعیل) به نسبتله انباط (نبطیلر) نامیله معروف اولان قوم قبل الاسلام تمدن ایدن ملل عربیه دن اولوب [*] فلسطین

[*] نبط — Nabathéens جزیره العرب ایله عراق و شام آرلرنده و علی الخصوص فرات و اویسنک اشاغی طرفلرنده ساکن ایدیلر. بی اسرائیل بولره عرب نظری ایله باقدقلری و بی اسماعیلدن

عدابتدکاری حالده عربلر بولره سریانی و یا کلدانیلرک بر شعبه بی نظری ایله باقارلردی. و چوق دفعه کلدانی و سریانیلره بواسعی ویریرلردی. بناء علیه بواسک مدلولی م.م. بر حالده اولوب عرب و کلدانی ایله سریانی جنسارندن مرکب و ملز بر قوم بولمش اولمی دخی ملحوظدر. (الفلاحة النبطیه) عنوانی ایله عربییه ترجه اولمش بر کتاب مشهور واردرکه کرک فن زراعت، کرک نبط قومی حقنده معلومات نأف بی جامع اولدیغندن اولجه بعض اورویا مستشرقینی طرفندن نشری نیت اولمش ایسه ده نشر اولنوب اولدیغنی مجهولدر. شهرمنک بعض کتبخانه لرنده موجوددر. قاموس الاملام

نصل او قونیورسه بویازدی ده اویله جه او قونیور،
خونریزک و شدت ایله مشهور اولان
(عمالقه) دخی [*] قدیمآ تمدن ایدن ملل
عربیسه جمله سندن معدوددر . مصری فتح
واورالده عصر لرجه اجرای حاکمیت ایتدکاری
ظن اولنان (الملوک الرعاة) - چوبان پادشاهلر -
انلردن ایدیلر . سیل عمر مدن صکره عرب

نصل یا دیلر سه عربلرده اویله یا میشلردر ،
یونانیلر مدینت لرینک اکثر ارکانی مصر لیلردن
اقتباس ایتدکن صکره برطاقم احوال طبیعه
الجالسیله او مدینتی بالخاصه کندی ناملرینه
نسبتله یاد اولنه حق درجه لزه قدر ترقی
ایتدیر شلردر . کذلک ایرانیلر کندیلردن
دها اول تمدن ایدن آنوریلرله بابلیلر وکلدانیلرک

دولت های باستانی و تمدن های باستانی

شکل ۲ : خط نبطی

انقراض مدینلری اوزرنده تأسیس مدینت
ایتدکن ماعدا یونانیلردن دخی اقتباس اتدن
گیری طور ماملردی .

آنحوق شوراسی جداً شایان دقدر که کرک
یونانیلر ، کرک ایرانیلر دولت تشکیلندن
خیلی عصر لر صکره عالم مدینتده اثبات وجود
ایده بیلمشلردی . حال بوکه عربلر دولت تشکیل
ایتدکن یالکیز برعصر صکره مدینت لرینی ،
فعالیت عقلیه لرینی عالمه کوسترمشلردر .
ایکسجی و اوچنجی عصرلرده ایسه عرب علوم
رادبیاتی بتون جهانی استیلا ایتمش ایدی .

بالآخره جهانک اک بیوک دولتلرینی
تشکیل اید (جرمن - ژرمن - Germans)
اقوامی کرک قبل الاسلام ، کرک ده صکره
عصر لرجه روما ممالکینی غارت ، برچوق
شهرلرینی فتح و استیلا ایلدکاری ، حتی
بعضلری نفس رومایه داخل اولدینی حالده
بومتوالی جنک وجدال و فتح و تسخیردن نهب
و قتلدن بشقه هیچ بر ثمره حاصل اولمامشدر .

خطانیه نك تشکیل ایتدکاری شهر لر دخی
شایان ذکر در . (بصری) آل غسان طرفندن
حورانده ، (حیره) آل منذر طرفندن
عراقده تأسیس اولنان شهرلر جمله سندن
ایدی . بالاده کی ایضا حادتن صکره عربلر
فطره مدینتدن بعیددر لر دینیه بیایرمی ؟
بونکه برابر مدینت اسلامیه نك (روما) - یونان -
(ایران) مدینت لرینک انقراضی اوزرنده تأسیس
ایتدکنی اسکار ایتیمز . ققط یونانیلر ایله ایرانیلر

[*] عمالقه Omalécites عرب اقوام
قدیمه سندنر . حجازک شمالده و فلسطینک جنوبده
ساکن ایدیلر . ظن اولندیغه کوره بنی اسرائیلک
بایستاندن ارض مقدسه وصوللردن اول فلسطینک
دخی صاحب لری و اهالیسی بونلر ایدی . بونلر وادی
شرك و کفرده ثابت بولندقلردن بنی اسرائیل ایله
کندیلری آره سندنه من القدم مافرت و خصومت
اکسک اولمازدی . بک ایری بوبلی وقوت و جسارت
صاحب لری اولقله مشهور ایدیلر . فرعونیلر زماننده
بر آرق مصری ضبط ایله مصر قدیم تاریخنده
(هیگسوس) اسم غریبی ایله یاد اولنان عربلرک
دخی عمالقه دن اولملری محتلدلر . قاموس الاعلام

حجازده دور جاهلیت

جزیره العربک جنوب و شمالنده بولنان اقوام عربیه مستفید انعام مدنیت اولمش ایکن وسطده بولن حجاز اهالیسی ، مملکتلری صوسز و غیر مثبت ، چول اورته سنده ، بیوک دولتره تماسدن اوزاق بولندینی ایچون حال بداوتده قالمشلردی. فی الحقیقه قطعۀ مذکورده نک اطرافی اودرجه صرپ و ممتنع المروردرکه قبل المیلاد اون دردنجی عصرده ، اسکی مصر حکمدارانندن (سه زوستریس Sesostris) نامیه معروف اولان ایکنجی (رعمسیس Ramsès)، كذلك قبل المیلاد دردنجی عصرده (ما کدونیا) قرالی بیوک اسکندر، میلاددن اول برنجی عصرده روما ایمپراطورلرندن (اوغوست قیصر - Auguste) ک دور سلطنتنده مصر والیسی (ایلوس غالوس Aelius Gallus) کبی بیوک فاتحلر بیه مذکور قطعہ فی فتح و تسخیر ایدمه مامشلردی. بوندن ماعدا ایران پادشاهلری دخی سلا متلرینک اک پارلاق زمانلرند بیه بورای اله کجیر مک مظهریتنه نائل اوله مامشلردی. موقعک بودرجه مناعت طبیعتیسی اهالی محلیه نک دشمن خارجیدن اندیشه ده بولملرینه محل براقدینی کبی ینه بوسایه ده محافظه حیات و تأمین منافع ایچون وسائط مریه بیه توسلده ده بر مجبوریت کورمدکلرندن - چونکه هرشی بر مجبوریت و لزوم اوزرینه حاصل اولور - فطرت بشرده مرکوز اولان حب تغلب و تحکم تأثیریه بر لرلرینه قارشی اجرای نهب و غارت

(یا هون Huns) لک استیلاسنه نه دیرسکز؟ بشنجی عصر میلادی اوا-طنده (آتیلا) نک قومانداسی آلتنده اوله رق (بحر خزر) سواحلندن آروپایه طوغری هجوم ایدن بو طغیان روما ممالکنک شمال و شرق طرفلرینی کسوب یچدکن و مجارستانی ، رومانیایی و بتون روم ایلی بی - عربلرک سوریه ، مصر و عراقی فتح و تسخیر ایتدکلری کبی - قبضه ضبط و تسخیره کچیردکن صکره اورلرده عمری ایکی یوزسنه قدر امتداد ایتمش بردولت دخی تشکیل ایتدکلری حالده هیچ بر اثر مدنیت احداث و ترک ایلامشلردر . حال بوکه بو هولر یونان مرکز مدنیتیه عربلردن دهایقین بولنیورلردی. اسلاولر دخی آلتنجی عصر میلادیده شرقی روما ایمپراطورلنی ممالکنه هجوم ایدرک حتی در سعادت قبولرینی چالمشلر ایکن مدنیتدن حصه یاب اولقسزین عودت ایتمشلردر .

انلردن ماعدا (تیمورلنک) و سائر نک عسکرلی کبی (تاتار) و (مغول) عنصرلری ممالک عربیه بیه زمان انقراضنده هجوم ایله اهالیسی مغلوب و حکمدارلرینی تذلیل ایتمشلر سده بر مدنیت احداث ایتک شویله طورسون کندیلرندن دها اول وجود بولان مدنیتی بیه تخریب ایتمشلردر. تفصیلات معروضه دن عربلرک مدنیته اولان قابلیت مخصوصه لری تظاهر ایتیمی ؟

ویکدی کریئک اموالنی سلب واغتنام ایله اوغرا. شەرق وقت کچیر مشلر، خارجه باقاما مشلردی. مع مافیە اهالی مذ کوره او حال بداوئده بواند. قری زمانلرده دخی پارلاق راستقباله قابلیت لرینه دال اوله جق عزت نفس، وفا کارلق، جرأت واقدام، فرط سخا کبی اخلاق عالیه ایله متصف یونئورلردی.

حجاز اهالیسی مقصداری تعیین ایدیله مین نیجه عصرلری حال فطرت و بداوتله کچیر مشلردر. مدنیت نامنه برشی کوره بیلیم مشلر ایسه اوده جوار یرلردن کندی مملکت لرینه مهاجرت ایدن یهودیلر واسطه سیله انتقال ایتمشدر. چونکه حضرت موسی زمانلرنده ودها صکره و باخصوص قبل المیلاد اک صوک عصرلرده، حا کمری بولنان رومالیلردن کوردکاری ظلم و تضییق تأثیریه، و بالاخص بیت المقدسک - قدسک - تخریبندن صکره، برچوق یهودیلر حجازه هجرت ایتمشدی. احتمال که نبطیلر دخی رومالیلرک قبضه استیلالرینه کچدکن صکره انلردن کوردکاری استبداد و تضییقات تأثیری ایله اوراره مهاجرت ایتمشلر ومدنی بر قوم اولدق لری ایچون مکه ومدینه یی، طائفی مقر هجرت اتخا ایلشدر. یهودیلر ایسه اغاب احتماله کوره مدینه یه مهاجرت ایدرلردی. چونکه کندی ملترندن اولان (اوس)، (خزرج) قبائلی مدینه ده مقیم بولئورلردی. موسویلرک بعض عادات و اخلاق جهنندن عربلر اوزرینه عظیم تأثیرلری اولمشدر. (سیل عرم) تأثیریه یمنده برطاقم قبائلک

حجازه مهاجرت ایتدیکنی بالمئاسبه دیگر بربرده ذکر ایتمش ایدک. ایشته بو هجرت و اختلاطلردن صکره حجاز اهالیسی بری حال فطرت و بداوتده قالان سیار عربلر، دیکری (مکه)، (طائف)، (مدینه) کبی شهرلرده اقامت ایدن اهل حضارت اولمق اوزره ایکی قسم تشکیل ایلشدر.

مکه کعبه یی زیارت ایچون اطرافدن کلنلره مقام حج اتخا ایدلمش اولدینی ایچون حجازک اک مشهور شهری ایدی. هر سنه اوقات معینه ده اجتماع ایدن حاجیلر سایه سننده مکه مرور زمان ایله بر مرکز تجارت کسیددیکندن اطرافده بولک ان قوتلی قبائلک نظری بوشهره توجه ایتمشدی. مکه مکرمه ایلک ازمئه تاریخیه سنده بنی اسماعیلدن اولان حجازلیلرک حوزه تصرفرنده بولئور ایدی. چونکه (بنی اسماعیل) کعبه معظمه نک ساندلری، یعنی محافظ و قوجیلری ایدیلر. فقط بالاخره ایکنجی عصر میلادی صره لرنده (بنی خزاعه) سیل عرمک وقوعی متعاقب یمندن حجازه مهاجرت ایدنجه یمنده حکم سوردکاری زمان آیشدقاری اعتیاد حا کیمت تأثیریه حجازلیلری تحت اطاعته آلمشدر. اسماعیلر (یا خود عدنانیلر) اوئاننده ضعیف و مقاومتیه غیر مقتدر برحاله بولئورلردی. آنجق چوق زمانلر کچمدن قانون نشوونما حکمنی اجرا ایدرک بنی خزاعه (یمنیلر) ضعفه دوشمشلر و عدنانیلر ایسه بالعکس قوت بوله رق بوللردن (کنانه) قبیله سی و (کنانه) دنده (قریش) قبیله سی ظهور ایلشدر.

كعبه معظمه قپوجيلنى مكه مكرمه نك
 حاكيتى ده متضمن ايدى . بو حقى احراز
 ايدن (قصى) اقربا و تعلقاتندن اولان قرشيلرى
 مكده و اطرافنده جمع ايدرك حاكيتى انلره
 طانتدردقن صكره مكىي درت قسمة تقسيم
 وانلره توديع ايتمىدر . بونك اوزرينه قرشيلر
 مكىي اعمار ايلشردر . (قصى) قرشيلر مياننده
 هر شيدى رئيس كىلمش ايدى .

(قصى) كوفاتندن صكره اوغلى (عبدمناف)
 بدرينك موقعنه كچمىدر . (عبدمناف) كچو جقلىرى
 ميانده برى (هاشم) ، ديكرى (عبدشمس)
 ناملرنده ايكي چوجنى واردى . موماليه ارتخاله
 ياقلاشجه كعبه معظمه محافظلىقى (هاشم) وصيت
 ايلشدر . عبدشمس ك اميه (بنى اميه نك جدى)
 اسمنده كى اوغلى عمجه سنك اوصورتله مقام رياسته
 كچمىندن طولايى ، حسد ايلديكىندن عمجه ايله
 برادرزاده آرسنده منافرت و خصومت حاصل
 اولمشدر . [*] اميه كندى قبيله سى مياننده

(*) (ابن الاثير) ك (تاريخ الكامل) نيك ايكىنجى
 جلد نيك ۸ نجى صحيفه سنده بو وقعه شو صورتله تصوير
 اولنيور : روايته كوره (عبدمناف) ك اوغللىرى
 (عبدشمس) ايله (هاشم) توأم اوله رق برى
 ديكرندن اول طوغدىنى حالده برينك بارمى ديكرينك
 جبهه سنده بيتشك اولدينى كوريله رك فضل ايدلىش .
 قان آقش . ايكي قارداش آرسنده قان وقوع
 بوله جنى سويلتمش . (عبدمناف) ك وفاتندن صكره
 عهد سنده بولنان كعبه محافظلىقى و سقائى (هاشم) .
 انتقان ايدنجه (عبدشمس) ك اوغلى (اميه)
 عمجه سنه بورياستدن طولايى حسد ايدرك عمجه سنك
 ياپدىنى كى ياقغه قالفيششمس . موفق اوله مامش .
 قريشدن بىضلى (اميه) نك بو حالنه نظر شماتت

ميلادك بشنجى عصر نده قريش قبيله سنك
 امارت و رياستنده (قصى بن كلاب بن مره)
 بولنيوردى . مشاراليه عاقل و حكيم و صاحب
 اداره و دهاء برزات اولدينى جهته كعبه معظمه نك
 متوليدكىنه نائل اولمق مقصديله كعبه متوليسى
 خزاعه دن (حليل بن حبشيه) نك (حى) نامنده كى
 كرىمه سى ايله ازدواج ايلدى . (قصى) بو ازدواج دن
 برقاچ چوجغه مالك اوله رق بونلره كسب قوت
 ايلش و تجارتله اشتغال ايدرك زنىكن اولمشدر .
 وقتاكه قان بدرى فراش اختصاره دوشدى ، كعبه
 معظمه نك محافظلىق و قپوجيلانى (قصى) كزوجه سى
 اولان قيزينه وصيت ايلدى . فقط موماليها
 كعبه معظمه نك محافظلىقى قپو آچوب قپامق
 كى مشقتلى برخدمتى مستلزم اولمق اعتباريله
 قوته محتاج اوله رق كندى سنك ايسه بوكا اقتدار
 و قوتى اولديغندن قبول ايتدى . بونك اوزرينه
 خسته ، ساداتى (مخترش) نامنده كى كندى
 اوغله وصيت ايتدى . فقط مرقوم ضعيف .
 الحال اولديغندن منصب مذكورى (قصى) يه
 برطلوم شراب مقابلنده صاندى [۱] .

سدانتك اوصورتله خزاعه دن اسماعيلناره
 كچمىسى خزاعه ليله كران كلهر ك ايكي طرف
 آرسنده بوسيدن محاربه لر وقوع بولش
 ايسه ده نهايت ايشك صلح و حكم صورتيله
 خانه قرار و يرلمشدر . حكم اولمق اوزره قريش دن
 انتخاب اولنان ذات (قصى) ك لهنه حكم
 و يرمش و كعبه محافظلىقى ظهور اسلامه قدر
 قريشده دوام ايلمشدر .

اسرائیلیلرده لاولبرک وخرستیانلرده روحایلرک
حائز اولدقلری امتیازاته مشابه رطاقم حقوق
وامتیازاتاه ممتاز ایدی . قرشیلر هیچ برویری
ایله ، هیچ برخدمت مدافعه ایله مکلف
دکلدیلر . دیگرلره حاکم اولورلر ، کندیلرینه
ایسه کیمسه حاکمک ایده مزدی . هر هانکی
قبیلهدن اولورسه اولسون بلاشرط قیز آلدقلری
حالدده کندی دین ومدهبلیرینه فرط انتساب
وتعصبی شرط اتخاذا ایمدن کیمسه یه قیز
ویرمز لر دی . فروض حجبی وضع واتباعی عالمه
امرایدن اهل قریش ایدی . هرشیده کندیلرینه
مخصوص حقوق وامتیازانه مالک بولنیورلر دی .

ازمنه جاهلیله ده عرب حکومتلری

عربلردن مقصدمن حجاز عربلری وبالخاصه
قبیله قریش در . چونکه شریعت اسلامییه
بو قبیلهده ظهور یتدیکی کبی صدند بولندیغمن
مدنیت اسلامییه دخی انلرله قائم اولمشدر .

ازمنه جاهلیله ده کی شکل حکومت شمیدیکی
بادیه نشینلر آردسند کی شکل حکومت بکنزر .
مصالح حکومت حال بداوتده بولنان اقوامه
یالکنز امیر قبیله نك شخصسند اجتمع ایدر .
مثلا امیرهم پادشاه ، هم قاضی ، هم مالیه ناظری ،
هم عسکر قوماندانی ، هم هرشیدر . شوقدرکه
زمان جاهلیته امارت؛ قبیله ایچسند اک زیاده
عئملی ، اک چوق صاحب حسن اداره ودهاء
ذوانه تودیع اولنوردی . بونده طرفیکیرلک

عمجه سندن زیاده صاحب جاه ورفعت اولدیغنی
ادعا ایدیوردی . عمجه سی انکله آلوب ویرمک
ایسته میوردی . قریش ایسه کیریشهرک عمجه
ایله برادر زاده آردسند برمسابقه اجراسنی
آرزو ایتدی . دعوائی هرکیم قزانمازسه
دیگیرینه اللی دوه ویرمکه برابر مکدن یکرمی
سنه اوزاقلاشمی بوکا شرط قولنشدی . امیه
بوکا راضی اولدی . عسفاده مقیم کاهن خزاعی
حاکم اتخاذا ایددی . نهایتده حاکم هاشمه
حق غالبیت ویردی . بونک اوزرینه هاشم
اللی دوه اخذ وذبج ایله اتلرینی خلقه طاغیتدینی
کبی امیدخنی شامه کیدرک اوراده یکرمی سنه
کچیرمشدر . وقعه مذکور هاشم ایله امیه
آواسنده حادث اولان ایلك عداوت ایدی .
مشارالیه مانک ولادواحقادی نازمنه اسلامییه ده
بیله بوعداوتی ارثاً وفعلاً محافظه ایتمشدر .
هاشمندن نکره کعبه معظمه نك تولیتی
اوغلی جدنجی ، حضرت عبدالمطلبه کچمشدر .
قبیله قریش سائر قبائل عرب میاننده

ایله باقشدر . بونک اوزرینه امیه قیزمش . عمجه سی
ایله شرف و اقتدارجه برمسابقه آحق ایسته مش . عمجه سی
ایسه سنأوقاماً دهایوک اولدیغدن او ایله برمسابقه یه
کیریشمک ایسته مامش . قریش راضی اولمامش ،
مسابقه نك اجراسنی طلب ایتمش . مسابقه ده هرکیم
غائب ایدر ایسه اللی دوه ویرمکه ومکه مکرمدن
اون سنه مفارقت ایتمکه مجبور اولسی شرط قولنمش .
مسابقه یه کاهن خزاعی حکم اتخاذا ایدلش . کاهن
(هاشم) نك غالبیتنه حکم ویرمش . بونک اوزرینه
امیه اللی دوه ویرمکه مکدن اوزاق شامده اون سنه
زمان کچیرمشدر . بووقعه هاشم و امیه آردسند وقعه
بولان ایلك عداوتی تشکیل ایدر » مترجم

کعبه معظمه ، تجارت ، قریش

یوقا یدیه بیان ایدلیدی اوزره قرشیلر شهرلی وتجارتله مشغول ایدیلر . اک مهم منابع تجارتلری ایام مخصوصده مکّه مکرمه یه کلن حجاج ایله قائم ایدی . شوخالده حجاجه یوللری تسهیل وایفای حجه خلقی ترغیب ایتک کند . یلرینک مقضای منفعتلری ایدی . هر قبیله نك کعبهده برصنمی و آنک زیارتی ایچون بریوم مخصوصی بولندیغی جهتله بو حال قبائل مذکو . ره یی کعبه نك زیارتنه تشویق ایدیوردی . هر قبیله کندی صنی ایام مخصوصده زیارت ایدرکن اکا قربانلر ذبح ایلردی . کعبهده بیوک ، کوچک ، بعضلری انسان ، برقصمی حیوانات ویا نباتات شکلنده اوچ یوزدن زیاده صنم بریکمشدی .

زمان جاهایتده هر سنه شهر حرمده (ذوالقعدة ، ذوالحجه ، محرم ، رجب) طائف قربنده بیوک برینه ایر قورولوردی که (سوق عکاظ) نامیله شهرت شعار اولان بوبازار عمومی یه خلق هر طرفدن فوج فوج کله رك خرما آغاجلرینک سایه سنده خیمه لر قورارلر ، آلیش ویریشده ، مبادلاتده بولنورلردی . عر بلرک بو پنا یردن بشقه دیکر یرلرده قورولور دیکر پنا یرلری دها واردی . فقط بو پنا یرلر بر شهر و جوار ی اهالیسنه مخصوص کوچک شیلر اولوب هر طرفدن عر بلرک اجتماعکاهی اولوق اوزره اک بیوک و عمومی پنا یر (سوق عکاظ) ایدی . بونکله برابر قرشیلر قبائل

شکل ۳ : کعبه معظمه نك بوکونی حالی

شایان تجویز کورولوردی . برقبیله ده عینی اوصافده متعدد اشخاص بولنورسه اک زیاده اختیار وصاحب جاه اولان ترجیح اولنوردی . بوندن ماعدا برقاچ قبیله خارجی بر تجاوزه قارش ی آرهلرنده بر معاهده حربه عقد ایدرک ایش حربه منجر اولور ایسه اوقبیله لرك رئیس لری بیننده قرعه چکیلیر ، قرعه هر کیمه اصابت ایدرسه بیوکک ویا کوچک ککنه باقلمیه رق رئیس انتخاب اولنوردی .

خیمه نشین اولان ونهب وغارتله وقت کچیرن عر بلرک اوزمانکی حکومتلری بالاده عرض ایدلیدی شکلده ایدی . مکّه مکرمه اهالیسنه کنجه بونلر او یله اولیبوب شهرلی ایدیلر . آرهلرنده ریاست ، کعبه معظمه نك خادم و پرده دارینه (سادنه) مخصوص ایدی . بو خدمت بالاخره قرینه انتقال ایدنجه هر شیده حاکمیت دخی قریشه کچمشدر .

ممالکنه و یا حبشستانه دخی کیدرک غودتلرنده شامدن قاشلر ، ماکولات ، عجمستاندن ایسه شکر ، موم وسائره جلب ایدرلردی .

معروضات آنفهدن آکلاشیلورکه کعبه معظمه مکة مکرمه اهالیسنک مدار معیشتلرینی تشکیل ایلوردی . کعبه اولمسهیدی هردرلو قوه انباتیهدن محروم اولان او وادیده یاشامق امکان خارجنده قاله جقدی . کثرت سیاحتلری وبو سایهده عراق ، شام جهتلرنده عالم مدنتله اختلاطلری حسیبله علم و عرفانجه ، تجربه و درایتجه عربلرک اک ایلری کنسلری اولان قرشیلر کعبه معظمه نیک کندی اسباب معیشتلری یله اولان درجه ارتباطی آکلادقلرندن او محل مباحی حسن ادارهیه وهر طرفدن خلقت قدومنی تسهیله صرف مساعی ایدرک از جمله اماکن مناسبهده سو ویرمک ویمک یدیرمک ایچون محللر تأسینس ایتدکاری کبی کعبه نیک اطرافنی او جوارده حرب و قتال و هردرلو عداوت وجدال ممنوع بر حرم ذی شان عد و اعتبار ایلشلردر .

کندیلرندن برطاقلری سو ویرمکه ، دیگر طاقلری ده حاجیلره نیک اولاشدیرمغه وسائره یه باقغه مامور اولمشلردر . وظائف مذکوره مرور زمان ایله او قدر چوغاشلرکه ظهور اسلام یقینلرنده او وظائف برقاچ عشراته بالغ اولیوردی .

اوزمانه کوره عادتاً وظائف حاکمیت ویا مصالح حکومت عدایدیلن وظائف مباحوث عنها قریش قبیلهسی بطونی ، یعنی آنی تشکیل

عربک ذکر اولنان پنایر یرنده اجتماعلرینه برقات دها تشویقاتده بولنش اولق اوزره انشاد اشعاره ، نطق ایرادینه ، اظهار اقتدار ودهایه ، اسیر قورتارمغه ، حتی فصل دعاوی و شکایاته مخصوص اماکن ، حکم و حکام تعیین ایلشلردی که خلق بر طرفدن آلیش ویریشده بولنورکن دیگر طرفندن ده شعرا ، بلغا شعر ونطقلر انشاد و ایراد ایدرک درجه لرنه کوره حکم طرفندن مظهر تقدیر اولورلر ، اسیری اولانلر اسیرلرینی قورتارمغه چالیشیلر ، مشتکیلر شکایتلرینی اظهار ایله نائل عدالت اولورلردی . بوندن ماعدا پنایر یرنده وقوعی محتمل اولان مسائل و اختلافاته وانتظام وآسایشه باققی ایچون آیریجه بر رئیس تعیین اولنوردی که بورئیس علی الاغلب (بی تمیم) دن انتخاب ایدیلوردی . خلق عکاظک اتها سنده عرفهده طوبیلاندرق اورادن مکة مکملر ، مکده مناسبک حجی ایفا ایتدکن صکره هرکس یرلی یرینه طاغیلردی .

قرشیلر هر سنه برای تجارت ابکی سیاحتده بولنوردی . بری قیشین ینه ، دیکری یازین شامه وقوع بولوردی . بوسیدن مکة مکرمه ین ایله شام آرسنده مواصلات تجاریه نیک مرکزی ایدی . قرشیلر کعبه معظمه نیک متولیلری اولدقاری ایچون بتون قبائل عرب آرسنده بر موقع احترام اشغال ایدیورلردی . بوسیدن بشقه لری ایچون غایت محاطره لی اولان یوللر کندیلری ایچون هیچ برته لکبی داعی بولمازدی . قرشیلر بر جوق دفعه ایران

ایلشدر . زمزم میدانه چیققدن صکره ایسه
حجاجه صو ، زمزمین تدارک اولنمغه باشلامشدر .
وظیفه مذکورہ بنی ہاشمک عہدہ سندنہ
ایدی .

ثالثاً — رفادہ : فقرای حجاجہ اطعمہ
توزیعی . بوکا (رفادہ) دیرلردی . ہر موسم
حجہ قریش بیندہ ہرکسک حال واستطاعتہ
کورہ براعانہ طویلانہرق ما تولات آلتق
وفقرای حجاج اطعام ایدمک اوزرہ متولیسنہ
ویریلیردی . رفادہ بی وضع واحداث ایدن
سائف الذکر قصی اولوب برمدت (بنی نوفل)
عہدہ سندنہ بولمتس ایسہدہ نہایۃ الامر بنی ہاشمہ
کچمشدر .

رابعاً — عقاب : علمدارلق وظیفہ سی .
قریشک عقاب (قرہ قوش) نامیلہ معروف
برسنجانی واردی کہ حرب ظہورندہ چیقارہ
یلیردی . قریش متفقاً برعلمدار اتخاب ایدرہ
لرسہ سنجانگی اکا ، ایتزلرسہ اصل مأمورینہ
تودیع ایلرلردی . علمدارلق (بنی امیہ) نک
عہدہ سندنہ ایدی .

خامساً — ندوہ (دنیلن دارشورادر .
(قصی) طرفندن کعبہ نک کنارندہ انشا اولنان
بوینادہ اکابر قریش اجرای مشورت ومذاکرہ
ایچون اجتماع ایدرلر وقرق یاشندن آشانی
بولنانلر مجلسہ داخل اولہ مازلردی .

بالعموم ازدواجلر ، بحرب ایچون
سنجاق عقد وتسلیمی مراسمی ، قریش قیزلرینہ
کوملک کیدرمک مراسمی بورادہ یایلیردی .
سن رشدہ بالغ اولنجه قیزلرہ کوملک کیدیرمک

ایدن اقسام اصلیه میانسدہ تقسیم وتوزیع
ایدلش ایدی . قریشک اک مشہور بطونی
(ہاشم) ، (امیہ) ، (نوفل) ، (عبدالدار) ،
(أسد) ، (تیم) ، (مخزوم) ، (عدی) ،
(حج) . (سہم) اولق اوزرہ اون بطن ایدی کہ
بولرندن ہر برینہ بروظیفہ ویاخود متعدد
وظائف ویرلش ایدی . وظائف مذکورہ
شونلر ایدی :

اولا — سدانٹ : کعبہ نک حاجبکی .
متولیس کعبہ نک قیوجیسی وپردہ داریدر .
کعبہ نک اناختارلری بوذاتک الندہ بولنوردی .
قبوی بوذات آچوب قاپاردی . عربلرجه اک
یوکسک مقام بووظیفہ نک مقامی ایدی .
خدمت مشارالہا عربلرک موسویلرندن انتباس
ایتدکلری شیلردندر . چونکہ یہودیلردہ معبد
مقدسی محافظہ یہ مأمور و (حافظالباب) ،
— قبو محافظی — نامیلہ معروف برکاهن خاص ،
یعنی بررئیس روحانی مخصوص موجود ایدی .
(العقدالفرید) صاحب کعبہ نک سدانٹ وحجابتی
آری آری برر وظیفہ شکنندہ کوستریبور .

ثانیاً — سقایہ : مکدہ صویک ندرتسہ
مبئی کلن حجاجہ صو تدارک واعطا ایتک
وظیفہ سی ؛ بوکا سقایہ ، یعنی صو ویرمک
دیرلردی . وظیفہ مذکورہ بی درعہدہ ایدنلر
طائلی صولری قویولرندن قریہلر وسائر قاپلر
درونندہ دوہ لولہ جاب ایلہ کعبہ نک اوکلرندہ
وحولیلرندہ دریدن یایدقلری حوضلرہ املا
ایتدکلن صکرہ حجاجہ توزیع ایلرلردی .
بو حال زمزم صویک ظہورینہ قدر دوام

دیمکدرکه بو منصبی احراز ایدن ذات قریشک
آتلیزینه نظارت ایدر وائشای حربده اداره.
لرینه باقاردی .

احد عشر — (سفارت) — ایلچیلک — .
اهل قریش ایله قبائل سائره آره سنده بر محاربه
وقوع بولوبده عتد مصالحه ایچون اجرای
مخاربه لیه لزوم کورولور ایسه برسفیر کوندریر.
لردی . عرب فرقه لرندن بری ادعای تفوق
ورجحان ایتسه مقابله ایچون ینه اوسفیره مأذونیت
وصلاحیت ویریلردی . قریشک زمان جاهلیتده
قبل الاسلام اک صوک سفیری حضرت عمر در.
ثانی عشر — (ایسار) نامیله معروف
اولان قسمت وقرعه اسبولیدرکه یولجیلاق
ویا محاربه ده عمومی برایشه مباشرت ایده چک
اولسه لر (ازالام) اسمیله معروف اولان قرعه
ویا قسمت اولقرینک برینه (امر) ویدیکرینه (نهی)
تحریر و برظرف ایچنه وضع ایدرلر واللرینی
صوقوب لاعلی التعین برینی چیقاریرلردی .
چیقان امر ایسه اجرا ، نهی ایسه ایشدن
فراغت ایدرلردی . بو خصوصه نظارت حق
(بی جح) ک عهده سنده ایدی .

ثالث عشر — حکومت : بین الناس رؤیت
وفصل دعاوی مأموریتیدر . بوکا (حکومت)
دیرلردی . ظهور اسلامدن صکره کی قضاویا
تحکیمه مشابه بر وظیفه ایدی .

رابع عشر — اموال محجره اداره سیدرکه
قرشیلرک کعبه ده کی صنم لره وقف ایتدکلری
نقود ، مجوهرات و سائره دن تشکل ایدر .
احتمال که زمان جاهلیتک خزینة مالیه سی بودر .

قرشیلرجه عادت اولدیغندن ندوه متولیبی
قیزک کوملکنی بیرته رق کنسدی ایله اکا
کوملک اکسا ایدردی . دارالندوه عبدالدارک
عهده سنده ایدی .

سادساً — قیاده: یعنی قوماندانلق . حرب
ویا تجارت ایچون کیدن فرقه محاربین وقافله لرک
برامیری بولنوردی که ائشای سفرده اوکده
کیدردی . وظیفه مذکورہ بی امیه نک عهده .
سنده و اوائل اسلامده (معاویه) نک پدری
ابوسفیانده مستقر بولنوردی .

سابعاً — مشورۃ . امور و خصوصیات
مهمه ده رأی و مطالعه سنده مراجعت اولنور
مستشارلق دیمک اولان بو وظیفه (بی اسد) ه
منحصر ایدی . قرشیلر بر فکری بی اسده
عرض ایدوب رأیلرینی آلمه دن هیچ برامر
مهم حقده برقرار اتخاذا ایتمز لردی .

ثامناً — اشناق تعبیر اولنوب بورجلاری
وجزای تقدیلری تقدیر و تعدیل و تسویه
خصوصاتی رؤیت ایچون احداث ایدیلن
بو مأموریت بی تمه تخصیص اولمش ایدی .
بو وظیفه ایله مکلف اولان ذات بو مسائله
دائر هر نه بی تنسیب ایدرسه قرشیلرجه ده
شایان قبول و تصدیق کورولوردی .

تاسعاً — (قبه) دینیلن چادر اولوب
محاربه یه کیندکلری زمان انی قورارلر و عسکری
تجهیز اتمک ایچون هر نه لازم ایسه بونک
آلته طوبلا لرلردی . بو ایسه عصر مزه کوره
مهمات حربیه ده بوسی دیمکدر .

عاشراً — (اعنه) ، یعنی آتلیرک دیزکینلری

اسلامیتدن اول عربلرک انتباهی

قبل الاسلام عربلرک تاریخی مبهم وقاریشیق ایسهده انی او قاریشیق و مهمیت ایله برابر نظر تدقیق و مطالعه دن کچیردجک اولورسه کز ینه غایت عبرت آمیز و دوشوندیریجی برچوق نقاطه راست کلمکدن خالی قالماسکز . از جمله عربلرک هانکی قبيله و بطنندن اولورسه اولسون بونلرک هیچ برندن قبل الاسلام برنجی عصردن اول برشاعر ، برخطیب ، برحکیم ویا برکاهنک یتشدیکنه پک نادراً تصادف اولنور . بوراده او عصردن اول یتیشن رجالدن متروکات قالمامشدر اعتراضی سرد اولنه ماز . چونکه اندن دهه برچوق عصرلر اولنه عائد اولان (عاد) ، (ثمود) ، (صالح) و (هود) ه متعلق روایات و حادثات عربلر آره سنده محفوظ قاله رق عصردن عصره انتقال و تداول ایلمشدر . بناء علیه قبل الاسلام قرون اخیرده عربلردن برشاعر ویا برخطیب ظهور ایتمش اولسه ایدی انک ذکر ی و متروکاتی طبیعی بالکلیه اونودیه میه جق ایدی .

شعرا ، خطبا و حکم انک آنجق ظهور اسلامدن اولکی صوک عصرده دفعه ظهور ایتلری بردور انتباه عربی ویا بردور اعتلای ادبی تشکیل ایلر . ارا انتباه ویا اعتلا شعر و ادبیاته منحصر قالمدی . دینه دخی شامل اولدی . اوصرده بر انتباه دینیک اسبابی تهیه اولنوردی . هرکس اعتقادات و عبادتده پریشان برحاله بولنور ، کیمه اجرای عبادت ، کیمدن طلب خیر و شفاعت ایده جکی بيله میور

بووظیفه نك تولیتی (بخسهم) ه منحصر ایدی .
خامس عشر — عماره : مسجد حرامده
کیمسه نك بی ادبانه ویا شتومه متعلق سوز
سویلماسنه ، یوکسک سس چیقارمامسنه نظارت
ایتمک ووظیفه سیدرکه بوکا (عماره) اطلاق
ایدرلردی .

بالاده کی ایضاحاتدن آکلاشلدیغی اوزره
ذکر اولنان وظائفک بعضلری او قدر حائز
اهمیت برشی دکلدی . فقط شودخی حس
اولنیورکه انلرک وظائف مذکوریه ی اودرجه
چوغا تملری آرده وقوع استرقاب و محاسنده دن
قورقه رق بایجمله بطون قریشی ممنون ایتک ،
کعبه معظمه حقه نده کی حرمت و تعظیمی ترید
ایلمک مقصدیله وقوع بولمشدر . چونکه کعبه
حقه نده نه قدر اظهار آثار تعظیم ایتسه لر
اونسبتده اورایه حجاج کلردی .

کذلک شودخی آکلاشیلورکه انلر
بوخصوصانده سیاسیات ایله دیاتی ، اموراداره
ایله حربی بربرینه مزج و تألیف ایلمشدردی .
برده او وظائفی کندی آره لرنده جمهوریتیه
مشابه برشکلده تقسیم و توزیع ایتلمشدردی که
ملل متمنده ده کا مشابه برحکومت کوره میورز
عربلرک حکومت جاهلیه سی بلکه بعض جهتلردن
حکومت مشروطیه بکزه مکده در . آنجق
حکومت مشروطه نك بررئیس ویا برادشاهی
بولنور . حال بوکه او حکومتده (دارالندوه) ،
(سدانه) ناظرلرینک حائز اوله بیله جکلری
نفوذ ریاستدن بشقه حکومت مشروطه ریاست
ویا پادشاهلغندن برائر کورپله مز .

ایدی . اعتقادات بر برینه او قدر قاریشمش ایدی که بر آدم اصنامه قربان کسیدیکی خالد عین زمانده اللهه عبادت ایدیوردی . جناب حقه قربان کسه رک خالق واحده عرض عبادت ایدن بولندینی کی طاشه ، آتسه ، اصنامه پرستش ایدنلر دخی وار ایدی . بویله جه بر آرده وعین زمانده بر چوق دیانتلرک بولنسی اذهان ناسده قاریشقیلنی واختلافی موجب اولمشدی . فضله اوله رق اوصرلرده بعض کیمسه لر ظهور ایدرک شراب ایچمکی ، پوته (بت) طایمنی تحریم ایلدکلرندن خلق بسبتون اختلافه دوشمش ایدی . آرتق هرکس بر پیغمبرک ظهوری ايله بوقاریشقیلرک زاله سنی تمی ایلدکده ایدی . بر پیغمبرک ظهور ایده چیکی السنه ناسده تداوله باشلامشدی . حتی خلقک بو استه دادینه بناء مختلف قبائلدن متعدد اشخاص ادعای نبوت بیله ایتمن ، متعدد دیگر اشخاصه عینی ادعایه حاضرلانش ایدی . بویسه خلقک اوصرلرده دین ايله نه درجه ده اشتغال ایتدکلرینی واحوالک نتیجه سنی نه قدر دوشوندکلرینی اراشه ایلر [*] .

[*] ظهور اسلامیتدن اول عربلر اکثریتله بتپرست اولقله برابر انلرک ایچنده عبادت اصنامی واقعاله وحشتکارانه بی چکی کورن ارباب عقل وبصیرت ذواتده وار ایدی . بعثت نبویه دن اول وفات ایدن عربلرک خطیب وحکیم مشهوری (قس بن ساعده الایادی) ، حضرت عمرک عمجه سی (ابوسعید بن زید) ، حضرت خدیجه تک عمزاده سی (ورقه بن نوفل) وحدت الیمیه به قائل اولاندلر دن ایدیلر . بر قسم خلق ده وار ایدی که بولر حال فطرته ده قاهر ق هیچ بر دین ايله متدین اولماشلردی . (مترجم)

بوانتباهاک سببی : — عدنانیه عربلرینک فطرته صفاى ذهنه وسرعت خاطر و ذکایه مالکیتلرینه بناء انتباهه استعدادلرینی ومدنیه اهلیتلرینی بالاده کی مطالعاتده بسط وتمهید ایتمش ایدک . آنجق بونلر جنک وقتال ايله اشتغال ایللری وعالم مدنیتدن بعید بولنلری سببیه اواستعداد و اهلیتلرینی اظهاره وسیله بوله میورلردی . قوای طبیعیه ده جاری اولدینی ارزره اکثریتله انسان جبر وتضییق کورمدن قولی قطریه سنی اظهار ایده من . انسان علی الاغلب ورطه احتیاج ومضایقهیه ویا خود بر رقیق رقابتنه دوچار اولدن طریق تعالییه قولایقله کنندینی آتیه میور .

افراد نصل ایسه ملتکک حالی ده بویله در . بر ملت خارجی ویا داخلی محاربات ايله وارلنی تهدید ایدلرسه اولمت تعالی وترقیه سلوک اید میور . محاربات خارجیه بوخصوصه ده زیاده مؤثردر . چونکه بوکی محارباتده اکثریا ملل سائر ايله اختلاط حاصل اولور ، اواختلاط وتماسدن بر طرفک مدنیتی دیگر طرفه کچر ، آرده بر رقابت ظهور ایدر . تاریخ حیات بشرده بونوعدن اولان وقایع چوقجه در .

حبشیلرک قبل الاسلام ک صوک ایکی عصرده یمنه وقبل الهجره برنجی عصرک اواسطنده مکبئی فتح وکعبه نی استیلا ایتمک اوزره حجازه وقوع بولان تجاوزلرندن عربلرک دوچار اولدکلری مصائب اوقیلدن اولان ، یعنی انلری حال انتباهه کترین وقایع

دها صکره حجازه کلدکارنده اوانباه برقات
دها توسع وتکمل ایتمشر. بونکه برابر اسباب
انتباه هر نه اولورسه اولسون شوراسنی تسلیم
ایتمک لازم کلیرکه بلاد عرب اسلامی قبول
واکا مظاهرت ایتمک ایچون قبل الاسلام برانتباه
ادبی و دینی حاضر لامشدی. بوکبی برانتباه
علی الاکثر هر دینک ظهورندن اول اودینی
قبول ایتمک ایچون قابلیت واستعداد لازمی
تهیسه واحضار ایلر .

اسلامیته دعوت

صاحب شریعت اسلامیة نبی ذی شان
حضر تلمری اظهار نبوت وخلق طریق توحیده
دعوت ایتدیکی صروده حجازده بولنان عربلرک
حالی بالاده ذکر اولندیکی کبی ایدی . حضرت
محمد ۶۰۹ سنه میلادیسنده قرق یاشنده
بولندقلری حالدہ اعلان دعوت ایلشلردر .
پیغمبر ذی شانک ترجمه حالی اوزون تفصیلات
ایله یازمغه موقع مساعد دکدر . یالکز ظهور
نبوته رفاقت ایدن واسلامیتک انتشارینه یاردم
ایین احوال واسبابک بیان وایضاحی ایچون
سیر نبویه دن کتابمزک موضوعنه تعلق ایدن
نقطه لری ذکر ایتمکله اکتفا ایلیه جکمز .

نبی ذی شان مکّه مکرمده تولد ایلدی .
پدرلری کنديسنک تولدنن ایکی آی اول
وفات ایلش ایدی . تولدنن آلتی سنه صکره
دخی والده لری وفات ایتمکله بیوک پدری

جمله سندندر . اوصروده کعبه نك سداتی
جدبی (عبدالمطلب) ک عهده سنده بولنیوردی .
حبشیلیر عسکر لریله ، سلاح لریله ، فیللریله
مکه یه یاقلاشدیلردی . مکه اهالیسی کعبه نك
جوار قبائنجه حائر اولدینی تعظیم وحرمته
وهیچ بردشمندن خوف وخشیت موجود
اولماسنه بناءً اویله تجاوزاته آیشامشلردی .
حبشیلیری کورنجبه دوچار اولدقلری
مخاطره نك درجه سنی آکلایه رق دشمنی دفع
وتنکیل ایتمک ایچون اتحادک وجوبنی درحال
تقدیر ایتمشلر و اوسایه ده حبشیلیری مملکتلرندن
دفع ایلشلردر . ایشته بوآندن اعتباراً
دوشونمکه ، تعالی واطهار مزیت ایتمکه باشلا .
مشلردر . عربلر اووقعه یی (عام الفیل) نامیله
کندیلری ایچون برمبدا تاریخ اتخاذ
ایلشلردرکه وقعه مذکورده نك عربلر اوزرنده
نه قدر تأثیر اجرا ایتدیکی بونکه ده آکلایشیله بیلیر .
آئیده ذکر ایده جکمز اوزره فرانسه
اختلالی (بوناپارت) و قوماندانلرینی بالنتیجه
نصل میدانه چیقارمش ایسه حبشیلیر ایله
تماس ومجادله دخی عربلرده برانتباه احداث
ایلیسی نتیجه سی اوله رق اداره و قوماندانلق
واکا مشابه مزایای عالیله ایله متصف برچوق
بیوک آدملر یتشمشدرکه بونلر اسلامیته
سرعتله انتشارینه خدمت ایتمش اک بیوک
اسبابدن اولمشلردر .

مع مافیه (عام الفیل) عرب انتباهنک بستیون
اساسی اولمسه بیله هر حالده حبشیلیرک ینه
تجاوزلری عربلرده برمبدا انتباهه باعث اولمش

(عبدالمطلب) کنديسنى زير حمايت وکفالتنه آلى . عبدالمطلب کعبه معظمه يه مخصوص وظائفدن (سقايه) و (رفاده) ، يعنى صو ويه جک توزيى مأموريتلرينه و قبيله تريش ميانده على و محترم بر مقامه مالک بولنيوردى . ايکي سنه صکره مشاراليه ده داربقايه اوتحال ايلديکندن - حضرت محمدک عمجهسى اکابر قريشدن (ابوطالب) ذات نبوتپناهى يي زير حمايت وکفالتنه آلى . (ابوطالب) خلق آره سنده غايت محترم بر ذات ايدى . حضرت محمد مشار اليهک خانه سنده عادتاً اولادى کي بيودى . ابوطالب سائر رجال قريش کي تجارت ايله اشتغال ايتديکندن تجارته چيقدقجه يولچيلقلرنده حضرت محمدى برابر آلىر ، کوتورردى . حضرت محمد تا کوچک ياشنده ايکن خلق ايله معاملاتنده درايت و ذکا و صدق و صفوتله اشهار ايتمش و هرکس عندينده (امين) لقبه مظهر او اشدى . ذات نبوتپناهينک بو مناقب ايله اشهارى اوزرينه کنديسنى طانيان صاحبات ثروت و تجارتدن حضرت (خديجه بنت خويلد) ذات لامينه اموالنى توديع وانکله اجراى تجارت يتيمنى تکليف ايلشدر . حضرت محمد خديجه نك سرمايه سيله اجراى تجارت ايدرك موفقيت قازاندى . حضرت (خديجه) بونکله برقات ده اوصاف محمديه يه مقنون اولدى . کنديسيه ازواجى تکليف ايلدى . حضرت محمد مشاراليها ايله ازدواج و پاره سيه اجراى تجارتده دوام ايتدى . کرك حضرت خديجه نك ثروتى و کرك کنديسنک

سعى و غيرتى سايه سنده وسعت حاله مالک اوله رق ارباب ثروت ويساردن اولدى . هرکسک جدأ نظر حرمت و محبتنى جلب ايتمش ايدى .

وقتا که قرق ياشنه بالغ اولدى ، خلوت و اعتدالى التزام ايدرك زهد و تقوى اربابنک ياپدقلىرى کي خلقدن اوزاقلاشمغه ، طاغرده ، و اديلرده وقت کچيرمکه باشلادى . مذکور سينه نك رمضاننده خديجه ايله برابر مکه ماره مدن اوچ ميل مسافه ده کائن (حراء) طاغنده بولنيوردى . بو آيده مالک رحى و الهام رؤيايى تجلى ايلدى [*] . در حال زوجسى حضرت (خديجه) يه کيدرك (حضرت جبرائيلک کنديسینه کورنديکنى ، « اقرأ باسم ربك الذى خلق » آيت كريمه سنى او قومنى امر ايتديکنى ، آيى او قوديعنى ، طاغک [*] فخر عالم افندمن حضرتلرنده و حيك ابتدائى رؤيا ايله اولوب هر قنى رؤيايى کورسه بهمه حال عيى ظهور ايدردى .

مقدمه ابن خلدون ترجمه سى

ص ۹۷ ج ۳

ذات بيغمبرى قرق ياشنه واردقلىرى زمان رسالت ايله مبعوث بيورولديلر . نيوتدن ايلک تظاهر ايدن اثر رؤيايى صادق ايدى . جناب حق حضرت نبى يه خلوت و تنهالغى سويديرديکندن جناب بيغمبر هر سنده حراء طاغى جوازنده برى اقامت ايدردى . حضرت نبى رسالت سنه سنک رمضان آينده خانهلرى خلقى ايله معتاد وجه ايله حراء طاغنه کيدرك اقامت ايتديکي صروده برکيجه حضرت جبريل نزد نبوى يه کلهرك « اقرأ الخ » او قومسنى سويلشدر . حضرت نبى متعاقباً طاغنه چيقرق سما طرفندن حضرت جبريلک « اى محمد . سن اللهک رسولايسک . بنده جبريلم » ديدکنى ايشتمش و جبريل کورمشدر .

ابوالفدا ص ۱۱۵ ج ۱ مترج

اورتہ سنہ کیتدیکنده سمان کنديسنه خطاباً :
 « ای محمد ، سن اللهك رسوليسك ، بنده
 جبريل » ديه برسس ايشيتديکني ، کنديسني
 خديت استيلا ايتديکني نقل و اخبار ايلدي .
 حضرت خديجه نك (ورقه بن نوفل) نامنده
 بر عمزاده سي وارايدی که کتابلر او قوش ،
 تدقيقاته بولنش ، تورات وانجيل اهلي ايله ،
 يعنى موسوى وعيسويلر ايله اختلاطده بولنه رق
 اقوال و مطالعيرينه وقوف حاصل اتمش ايدى .
 بو ذات دينلر ويغمبرلر حقنده مکه ده وسعت
 اطلاع ايله شهرت قازانمش ايدى . حضرت
 خديجه (ورقه) نك نزدينه کيتدى ، اخبار
 كيفيت ايتدى . مشاراليه : « جامي يد تصرفنده
 طوتان خالق تعاليه قسم ايدر کم اى خديجه
 اکر طوغرى سويليورسه ک حضرت موسايه نازل
 اولان ناموس اکبر (يعنى جبريل) بوکرده ده
 نازل اولمش ديمکدر . او حالده محمد بوملتک
 بيغمبردر » [۱] جوابنده بولندى .

خديجه (ورقه) نك نزدنن عودت ايتدى .
 حضرت محمده ورقه نك سوزيني نقل و حکايه
 ايلدى . ذات نبوتناهي بوسوزلر ايله متسلى
 اوله رق مکه يه عودت ايتدى . فقط اظهار
 دعوته جسارت ايدميوردى ، چونکه قریشي
 وحدانيت الهميه يه دعوت ايتک ، الله ديه
 طايدقلى شيلرى ، تکريم ايتدکلى بتلرى
 تعيب و تحقير ديمک ايدى . بوايسه اهل قریشه پک

[۱] « والذى نفس ورقه بيده لان صدقتى
 ياخذيجه لقد جاء الناموس الاكبر الذى كان يأتى موسى
 وانه نبى هذه الامة . » [متن]

[*] حضرت بيغمبره ياشلى آدمردن ايلک
 ايمان کتيرن ذات حضرت (ابو بکر بن ابى قحافه) ،
 قاديانلردن ايلک ايمان ايدن مخدره حضرت (خديجه
 بنت خويلد) وچوقلردن ايلک ايمان کتيرن صبى
 (على بن ابى طالب) ايدلر . اسلاملردها صکره تدريجاً
 چوغالشلردر .

نبی علینک بوینه صارلدی . « بو ، ایچکزه
 بنم قاردشم ، وصییم و خلیفه مدر . سوزینی
 دیکله یگ و کندیسنه اطاعتده بولونک » دیدی .
 مدعولر کولوشه رک آیاغه قالدیلر و ابوطالبه :
 « سنک اوغامکک سوزینی دیکلمکی وا کا
 اطاعت ایتمکی امر ایدیور ها ! » دیه رک
 طاغلدیلر .

مع مافیه بونلرک شو ایکنجی دفعه ده دخی
 استخفاف و استهزالی یسه حضرت نبینک
 یأس و فتورینه و کندی قومندن اوز اقلاشمسه
 اصلا باعث اولمدی . حضرت نبی خوف
 واحتراز ایله بو حده قاله جق یرده بالعکس
 ایلری کیدرک علناً بتلری تشنیع و تعیب
 وانلره طابانلری ده آچیقندن آچیفه کفر
 وضالمله اتهام ایتمه باشلادی . اهل قریش
 حضرت محمدک بوبله علماً اصنامی تحقیر و تزیف
 ایتمکده اولدیغنی کوردکاری زمان عموماً
 کندیسنه دشمن کسدیلر . اکا قارشی کلکه
 و کندیسنه اذی و جفا ایتمه قرار و یردیلر .
 فقط بو قرارلرینی موقع فعله قویمغه امکان
 بوله مورلردی . چونکه حضرت محمد عمجه سی
 (ابوطالب) ک حمایت و کفالتی آلتنده بولنیور .
 ایدی . شو حله عمجه سنه مراجعت ایتدیلر .
 (مشهور معاویه نک بدری) ابو سفیان ده
 بونلرک میانه ایدی . ابوطالبه : « برادر -
 زاده ک دنجری تعیب و عقل و درایتی تفسیح
 ایدیور . بابالرمزنی طوغری یولدن صامش
 کوریور . یا ن کندیسنی بوندن واز کچیر -
 یرسک ، یا خودبزی براق که انک حقندن کلهلم »

ختمه ایرنجه حضرت محمد سوزه آغاز
 ایلدی . حاضر بولنان اقباسی حضرت محمدک
 خلیقی کیزلیجه اسلامیه دعوت ایتمکده اولدیغنی
 ذاتاً اولجه ایشتمشله واستخفافده بولمشلردی .
 طعامدن صکره ذات نبوتناهنیک سوزسویلمک
 ایستدیکنی کورنجه کندیلرینی بتلری ترک
 و خلیق ذوالجلاله عبادت ایتمه دعوت ایله جکنی
 آکلادیلر . انلردن حضرت محمد قارشی الک
 شدتلی طاورانان عمجه سی (ابولهب) پیغمبره
 سوز سویلتمدی . مدعولر طاغلدیلر . فقط
 حضرت محمد بوندن طولایی قفور ، عزم
 واقدامنه ضعف عارض اولمدی . بر مدت
 صکره ضیافتی تکرار ایتدیردی . بو ضیافتده
 بتون فکرینی سویلمکه قرار و یرمشدی .
 یمک ختمه ایرنجه حاضر بولنانلره خطاباً
 دیدی که :

« شمدی یه قدر هیچ برانسانک عربلری ،
 سزی دعوت ایتمک ایستدیکم شیدن دها خیرلی
 برایشه دعوت ایتدیکنی بیلمیورم . سزی
 دنیا و آخرتده موجب خیر و سعادت اولان
 بر خصوصه دعوت ایدیورم . جناب حق
 سزه بو دعوتی اجرایه نبی مأمور بیوردی .
 هانکی کیز قرداشم ، وصییم و خلیفهم اولق
 شرطیه بواشده بکاظهر اولور ؟ »

حاضر بولنانلر سکوت ایتدیلر . فقط
 سکوتلری باشلیجه استخفاف قصریله ایدی .
 بونک اوزرینه عمزاده سی حضرت علی پیغمبره
 یاقلاشدی : « ای رسول الله ! انلرک اوزرینه
 بن سنک ظهیرک اوله جغم » دیدی . حضرت

ایدیلر . مشارالهمدن شو صوك ايكي ذاتك قبول اسلاميت ايتلری نزد نبوده بيوك بر ممنونیتی موجب اولمش ایدی . چونکه ايکسی ده ارباب شان وشرف وقوتدن ایدیلر .

دیگر عمجه لرینه واقرباسنه کلنجه بونلر ابو طالبه مراجعتدن بر فائده حصولدن قطع امید ایدنجه حضرت نبی په طوغریدن طوغری به وکوزلاکله مراجعت ایتمکه وبو ایشدن بویه جه واز چکیرمه که قرار ویردیلر . بيوکلری بریرده طویلا ندیلر ، حضرت نبی یی یانلرینه چاغیردیلر . نبی ذی شان دعوته اجابته اجتماعگاهه کلدی . آلقشلا ايله کندیسنی استقبال ایتدیلر : « ای محمد ! سنکه قونوشمق ایچون سنی چاغیردق . عربلردن هیچ کیمسه بیلیمورزکه کندی قومنه قارشی سنک مدعیاتک کبی ادعالرده بولمش اولسون . سن بابالره شتمده بولنیورسک ، دینی تعیب وتقییح ایلدورسک ، معبودلره طعن وارباب عقولک عقل ودرایتی تحقیر ایدیور . سنک ، خلق آره سنده تفرقه ووقعنه باعث اولدک . سنک ايله بزم آره مزده یامدیغک فنالق قالدی . بو یایدیغک شیلردن مقصدک آنحق جمع مال وثروت ایسه سنی ایچمزده اک زنکینی یانجه به قدر کندی اموازدن طویلا یوب سکاویریریز . اکر شان وشرف صاحبی اولق ایچون یاپورسهک سنی کندیمزه رئیس یابارز . اکر پادشاهلق ایستورسهک سنی اوزرمزه پادشاه انخا ایدرز . یوق ، اکر شو اظهار ایتمکه اولدیغک افکار ، کورمکه اولدیغک رؤیالر تأثیرله سکا تغلب ایتمش اوهامدن عبارت ایسه

اخطارنده بولندیلر . ابو طالب مراجعت ایدنلرک خاطرلرینی تطیب ایتدی . خیر وعدیله کندیلرینی صاودی .

فقط حضرت نبی اصنامی تقییح وتزییف ایتمکه دوام ایتدیکندن اهل قریش بو دفعه بيوك بر حدتله تکرار ابو طالبه مراجعت ایتدیلر : « برادر زاده کی بوندن واز چکیر مزسهک بر طرف هلاک اولنجه به قدر هم سکا ، هم اکا قارشی کله جکز » تهیدنده بولندیلر . (ابو طالب) بو مراجعتدن متأثر اوله رق نتیجه نک وخامتی تقدیر ایتدی . مراجعت ایدنلر صا اولدقدن صکره برادر زاده سنه « ای برادر مک اوغلی ! قومک بکا شویله بویه اخطارنده بولندیلر . جناب دهرک انلرک تهیدانی نقل ایلدی . جناب پیغمبر عمجه سنک کندیسنی یالکیز براقه جغنی ظن ایتدی . بو حال پک زیاده کوچنه کیتدی . عمجه سنه : « عمجه ! کونشی صاغ آووجه و آبی صول آووجه قویسه لر بيله بن بو ایشدن واز کچم » دهرک آغلادی ، اورادن کیتمک ایستدی . عمجه سی کندیسنی چاغیردی : « ایستدیگک کبی سویله . والله سنی اصلا تسلیم ایتم » دیدی . کندیسنی تطمین ایتدی .

بو ائنده حضرت پیغمبرک دعوتی یواش یواش انتشار ایدیوردی . تاریخ اسلامیده پک بيوك موقعلر اشغال ایدن بر طاقم اکابر ، اسلامیتی قبول ایتشلردی . (ابوبکر الصدیق) ، (عثمان بن عفان) ، (زبیر بن العوام) ، (عبدالرحمن بن عوف) ، عم نبی (همزه بن عبدالمطلب) ، (عمر بن الخطاب) او جمله دن

سنى آندن شفاياب ايدجهيه ، ياخود بو حالكدن كندىمىزى معذور كورنجهيه قدر مداوايك ايچون نه قدر پاره صرف ايتمك لازم ايسه بونى هب كندى مالزدن صرف ايتمكده آماده يز .
ديديلر .

حضرت محمد انلره جواباً : « بوديديك كز شيلردن هيچ برى بنده يوقور . اعلان ايتديكم دعوت ايله نه پاره كزى طلب ايدىورم ، نه شان و شرف ، نه د اوزركزه پادشاهلق . لكن جناب حق بنى سزه رسول اوله رق ارسال بيوردى . بكا كتاب تنزيل ايتدى . سزه بشير و نذير (مژده جى و انذارده بولنيچى) اولغى بكا امر ايتدى . سزه ربك او امرىنى تبليغ ايدىورم . و نصيحتده بولنىورم . بو او امرى قبول ايدرسه كز دنيا و آخرتده مسعود اولورسكز . رد ايدرسه كز جناب حق آره مزده اراده الهميه سى حكمنى اجرا ايدنجهيه قدر صبر و تحملده بولنورم . » دى .
معارضين ، ذات نبوتپناهينك طريق نبوتدن دو نيمه جكنى آكلاد قلدن آرتق بتون غيرتلىنى حضرت محمدك پيغمبر اكنه اينانوب ده اسلام اولانلره جور و اذيت ايتمكده صرف ايلديلر . مسلمانلر بتون بو اذيتلره صبر و تحمل ايله كو كس كرديلر . فقط وقتا كه اهل قريشك اذى و جفاسى بك زياده اشداد ايتدى و مسلمين ايتديكلى تحقيرات درجه تحملى چكدى ، حضرت پيغمبر ، كندىسنى حمايه ايدجك قيله سى اوليانلره مكه دن مفارقت و حبشستانه مهاجرتى توصيه ايلدى . بونلر بر برى آرقه .

سنده محل مذكور هجرت ايتديلر . مهاجرت ايدنلرك مقدارى . قاديبلر و چوققلر داخل حساب اولقسزىن سكسان اوچ كشى به باغ اولدى . بو مهاجرت ايلك مهاجرت ايدى .
[*] مكه دن حبشستانه قدر يولجيلك نه قدر باعث مزاحم و مشاق اولديغى تعريفدن مستغيدر .
باخصوص او زمانلرده چولق چوچق ايله

[*] رسالتك بشنچى سنه سنده مكه دن حبشستانه ايلك هجرت اثناسنده مهاجرت ايدن ذوات (جعفر بن ابى طالب) ك رياستى آلتنده اوله رق او فارك و بيش قاديبلر عبارت ايدى . بونلر اوچ آي صكره تكرار مكه يه عودت ايلديلر .

مؤلفك بحث ايتديكى هجرت رسالتك بدنيچى سنه سنده يته حبشستانه وقوع بولان ايكنيچى مهاجرت اولق لازم كلير . چونكه بو هجرتده مكه مكرمه دن ۸۳ ارلك ، ۱۸ قادين مهاجرت ايلش و ينده اسلام اولان (ابو موسى الاشعري) قولى ايله برابر انلره التحاق ايلش ايدى .

اوسنه قدر اسلاميت قياثل آره سنده بك زياده انتشار ايتمك باشلامش ايدى . قريش قيله سى عاقبتدن قورقدى . حضرت نبي قتل ايتك ايسندى . جناب پيغمبرى و بنى هاشمدن مركب عائله سى اركانى شب مكه - مكه ده بردره - ده تحت محاصره يه آلديلر . انلردن ييه چكى كسديلر . قتل ايتك ايچون حضرت نينيك تسليمنى طلب ايلديلر . حتى خلق اوزرينه عهد و ميثاق حاوى بر صيفه يازه رق كعبه يه تعلق ايتديلر . ايسته بو وقعه اوزرينه حضرت نبي اصحابنه مهاجرتى توصيه ايلش ايدى .

حضرت محمد و اقربالرى شعبده اوچ سنه قدر محصور قالديلر . كيزلى اله ايتكارى شيلردن ما عدا كنديلرينه ارزاق كازدى . ده صكره قريش رجالندن بعضلرى صحيفه : محرر عهد و ميثاقى طوتمديلر . او وقته قدر صحيفه يي ده كوو يمش ايدى . حضرت نبي رسالتك اونجى سنه سنده بو حصاردن قور تولدى .

ایتدیکی معاملات تجاریه سایه‌سندہ مرفہا
 یاشامق ایچون ہر درلو اسباب راحت و بساری
 الہ ایتش ایدی . حال بوکہ اظہار دعوت
 ایتدکن صکرہ ہر کس کندیسنه دشمن کسیدی .
 حقنہ ہر درلو حقارت و اشکنجہ روا
 کوردی . حتی اقربالری اولدقلرندن طولای
 بتون بنی ہاشمہ اظہار بغض و عداوت ایتدیلم .
 آنلریاہہ ناسا حاکمات عقد ایتماکہ ، آلیش ویریشدہ
 بولنامغہ . تفقاً قرار ویردیلم و بو اتفاق برحیفہ
 اوزرینہ یازہرق کعبہ نك داخانہ آصدیلر .
 (بنی ہاشم) بو تضحیق ایدن طولای طاعلرہ .
 التجا ایتمکہ و اوچ سنہ متماداً طاع آرہ لقلرندہ
 یاشامغہ مجبور اولدیلم . بومدت ظرفندہ آنجق
 کیزی اولہرق مکیہ کیدہ بیلورلردی . حضرت
 نبیہ اعلان عداوت ایدن (ابولہب) وامثالی
 بالطبع انلردن مستثنی ایدی .

حضرت نینک ، عمجہ سی ابو طالبک
 حمایہ سی آنتدہ بولمق سایه‌سندہ آنجق بو ثبات
 و متاتی کوستردیلمکینی ادعا ایتمکدہ بالادہ کی
 مطالعہ تمزی نقض ایدہ من . زیرا کوربیورزکہ
 حضرت ر انقیاء عمجہ سنہ وفاتندن صکرہ دہ
 حال حیاتندہ کوستردیکی ثبات و متاتندن دہا
 زیادہ ثبات و متانت کوستردی . حال بوکہ کرک
 عمجہ سنک و کرک بالخاصہ حضرت (خدیجہ) نك
 وفاتلرندن صکرہ - ایکسی دہ ہجرتدن اوچ
 سنہ اول وفات ایتشلردی - خلق حضرت
 محمدہ قارشی دہا زادہ کین و خصومت کوسترمکہ
 باشلامشلردی . فی الواقع مشار الیہمانک وفاتی
 ایلم حضرت محمدک اوزرینہ فلاکتلر متوالیاً

برابر دکز سیاحتی نہ قدر مشکل ایدی ! . .
 موما الہمک بو کبی طاقت سوز مشاقی اختیار
 ایلمری اسلامیتہ اعتقاد و ایمانلرینک نہ درجہ دہ
 متین و قوی اولدیغنی اثبات ایدر .

بو موقعندہ برآز طور و بدہ تاریخجہ
 اوزون تتبعات اجرا سندن صکرہ دعوت اسلامیتہ
 حقدہ ذہنمزدہ تجسم ایدن مطالعاتی بیسان
 ایتمک لزومی حس ایدیورز :

غیر مسلم بعض محررلر ، حضرت محمدک
 آنجق ریاست و تفرد سودای و مافع دنیویہ یہ
 میل و رغبت سائقہ سبیلہ ادعای نبوت ایتدیکنہ
 ذاہب اولورلر .

بز ایسہ بو ذہابک حصولتی تجویز ایدر
 برسبب کورہ میورز . ظہور اسلامیت تاریخی
 آچیقندن آچیفہ کوسترتیورکہ حضرت محمد
 آنجق کمال صدق و اخلاص ایلم ہر کسی دین
 اسلامہ دعوت ایتشدر . جناب رسالتنہ
 من قبل اللہ مرسل اولدیغنه ، خالق اسلامیتہ
 دعوت ایچون اوامر الہیہ تعلق ایتش بولندیغنه
 متین بر اعتقاد ایلم قانع اولہرق اعلان دعوت
 ایدی . ویلم اولمسہ ایدی کندیسہ حقدہ
 روا کوریلن بونجہ مقارمتہ و انواع جفا و عذابہ
 قابل دکل تحمل ایدہ مزدی .

دہا اول کوردیکی اوزرہ نبی ذی شان
 اظہار دعوت ایتندن اول مکدہ بالجملمہ اہالی
 نزدندہ بیوک بوموقع حرمت و محبتہ مالک ایدی .
 کندی اقربا و تعلقاتی دہ عموماً کندیسہ
 سو بیور و حرمتدہ بولتوبوردی . کندیسہ
 دخی حضرت (خدیجہ) نك ثروتی و اجرا

یاغدی . قریشك كندیسنه قارشى استبدادی
هردرلو. حدودی کچدی . باخصوص عمجهسی
(ابولهب) ایله (حکم بن العاص) و (عقبه
بن معیط) ك كندیسنه یابدقاری اذی وجفلر
بك ایلری یه وارمش ایدی . بونلر پیغمبرك
خانه قومشورلی ایدیلر . پیغمبرك یمكنه ملوث
شیلر آتارلردی . كذلك پیغمبر نماز قیلار كر
اوزرینه پیس شیلر آتمقله كندیسنی ازعاج
ایدرلردی . بوکی اذیتلری اودرجه یه واردی كه
آرتق حضرت نبی طایانه میهرق كندیسنه ظهیر
اوله جق و دعوتنه ایمان كیتیره جك كیمسه لر
بولمق امیدیه (طائف) . چككدی . حال بوكه
بوراده دخی عین نفرت و تحقیردن بشقه برشیئه
مظهر اولدی . كمال یأس ایله اورادن عودت
ایتدی . فقط فكرندن ، تشبثاتندن واز
كچمدی . (طائف) اهالیسی نبی یه قارشى
یوز چویرمك ایله اکتفا ایتدیلر ؛ بعض
اراذل نامی و كوله لری تشویق ایدرك حضرت
نبی یه شتم ایتدیردیلر ، سوقاقلرده آرقه سنده
یوها! دییه باغیرتدیلر . نهایت اهالی طوبلاندى ده
حضرت نبی دیوار طرفنه چككمك واو اراذلی
اطرافندن طاغیتمق صورتیه قورتاردیلر .
جناب پیغمبر ایشته بودقیقه ده موقع ووظیفه سنك
نه قدر كوچ و مشكل اولدیغنی آكلایه رق
اللهه تضرعاند بولندی و مكیه یه عودت ایلدی .
فقط عزم و ثباتنه فتور نیتیرموردی . مكده
ایسه كندی قومنی اولكندن دهاز یاده كندیسنه
خصم جان كسلمش بولدی . پیغمبرك بو احوالی
جداً شایان دقتدر . شو عودتدن صكره اك

یقین اقربالرینه وارنجیه قدر هر كس كندیسندن
قات قات زیاده نفرت ایدیوردی . حال بوكه
تعقیب ایتدیكى دعوتدن واز كچسه ایدی
هر كسندن - آچققدن آچیغه كندیسنه سوبلدكلری
كبی - محبت ، حرمت وا كرام كوره چكی محقق
ایدی . فقط نبی ذی شان بونلر ك هیچ برینه
همیت ویرمدی . شو حالده حضرت رسالت -
پناه نشرینه تشبث ایتدیكى دعوتك صدق و صحتنه
و جناب حق طرفندن بو رسالت ایله مكلف
اولدیغنه صوك درجه متین براعتنا ایه قانع
اولسه ایدی . بونجه اذیتلره وحقارتلره البته
تحمل ایده مز ، واز كچردی .

حضرت پیغمبر كندی اقرباسندن
و وطنداش لردن بویله جه نومید اولنجه كندیسنی
دیكلیه جك كیمسه لر بولمق امیدیه هیچ صره لر نده
حجه كلن قبائلی اسلامیه دعوت ایتكه باشلادی .
فقط بوسفر دخی كندی اقربا و تعلقاتی كندیسنه
قارشى طور دیلر . بتون مساعیسنی چور و تمك
ایستیورلردی . باخصوص عمجهسی (ابولهب)
حضرت پیغمبرك برجماعت ایچنده اسلامیتدن
بخت ایتدیكنی كوردكیه همان او جماعتك ایچنه
صوقولور ، محاوره بی كسر ، « ای اهالی ! آنحق
سزی (اللات) ، و (العزی) ناملرنده كی
اصنامكز دن آیره رق كندیسنك ایجاد كرده سی
اولان بدعت و ضالته تبعیت ایتدیرمك ایچون
چالیشیور . صاقین آلدانمكیز » دیر ایدی . حال بوكه
بتون بومقاومات و مشكلات ، پیغمبری عز مندن
بر لحظه چویره مدی . نشر دعوته دوام ایتدی .
هر موسم و فریادتن بالاستفاده خلمقی قبول

مدینه به هجرت آید . کندی قبیلہ سندن کندیسنه بیعت ایش اولانلر — اسلام اولانلر — دخی برابر کیتدیلر . بو ذوات اهل مدینه دن اولوب کندی شهر لرنده حضرت نبی به نصرته بولندقلری ایچون (انصار) نامنی آلان دیگر صحابیلردن تفریق ایدیله بیلیمک ایچون (مهاجرین) نامی ایله معروفدرلر . مسلمانلر ایشته بو هجرتی مبدأ تاریخ اتخاذا ایتدیلر . بو کونه قدر وقائی بوتاریخ ایله قید ایدرلر .

مدینه به هجرت آیدن مسلمانلر اوراده پاك بيوك حسن استقبال والتفاتنه مظهر اوله رق قوتلری تزايد ایتدیکندن مکه اهالیسندن انتقام آلمغه قرار ویردیلر . تجارت طریقله (شام) ایله (مکه) آره سندن کچدکلرینی کوردکجه و دیگر لرده فرصت دوشدکجه مکه لیلر ایله چار - پشمغه باشلا دیلر . بومصادماتک الکیبوی (بدر) غزوه کبرا ایدرکه اسلاملر بونده پارلاق بر مظفریته نائل اولدیلر و بو مظفریت دیگر غزوه لرده کی مظفریتلرینک فاتحه سی اولدی . اسلاملر نهایت جزیره العربی دائره اطاعته ادخال و مکه بی فتح ایتدیلر . بتون اهل قریش اسلامتله مشرف اولدی . بوندن صکره حضرت نبی تاریخ کتابلرنده مذکور اولدیغی اوزره خارجه طرغری نصب انظار ایدرک اسلامته دعوتی متضمن اوزمانک حکمدار لرینه نامه لر کوندردی . بو خصوص حقنده دیگر بحثلرده دها زیاده معلومات ویره جکنر .

اسلامته تشویق ایدردی . ایشته بو عزم و ثبات سایه سنده نهایت یثرب (مدینه) اهالیسندن برقاچ کشی [*] قبول اسلامیت و پیغمبره عرض بیعت آیددی که بو ذوات اسلامتک فیصه بر زمان ظرفنده شهر مذکورده انتشارینه سبب اولدیلر . احتمال که اسلامتک اولده مبارکده سرعت انتشارینه ، اوراده اهل کتابدن اولدقلری ایچون وحیه اینانان و معنای الوهیت و نبوت نه دیمک اولدیغی بیلنلرک کزته بولغنی آیری بر سبب اولمشدر . بونلرک ایچنده عبادت اصنام ابطال اولنور ایسه تجارتی و منفعتی سکتهدار اوله جق کیمسه یوق ایدی . بلکه بونلر اوله بر ترک و ابطالی مکنک اهمیتدن دوشمسی و اهمیتک کندی شهرلری اولان مدینه به انتقال ایشی ایچون آرزو ایدرلردی . هله حضرت پیغمبر بالذات اورایه مهاجرت ایدر و مدینه یکی دینه مرکز اولور ایسه هرکس مکه به بدل اورایه حج ایدرک ایدی . فضله اوله رق ایکی شهر اهالیسنگ اصل و نسبلرنده موجود اولان بیایت تأثیرله ایکی طرف اهالیسی آره سنده بیوک برقاقت و منافرتده وار ایدی . چونکه مکه اهالیسی عدنانیه دن ، مدینه اهالیسی ایسه قحطانیه دن (یمیلردن) ایلر .

مدینه اهالیسی حضرت نبی به تشریقاتده بولندیلر . کندیسنه ظهیر اوله جقلرینی و عد ایدرک مشار الیهی شهرلرینه دعوت ایلدیلر . ذات رسالتناهی ۶۲۲ سنه میلادیه سنده

[*] آلتی کشی ایدی . (مترجم)

اسلامیتک ظهوری صره لرنده

روملر ایله ایرانیلر

میلاد عیسان ۷۵۳ سنه اول روما شهرینک تأسسی ایله برابر روما دولتی ده تأسس ایتدی. روما شهری دولت مذکوریه اون بچق عصر پایتخت اولدی. بو دولت نه قدر معمور یر وار ایسه جله سنی فتح ایتش ایدی. ۳۳۱ سنه میلادیه سنده رومانک تحت سلطنتی (بیزانتیوم) نقل ایدلی. بیوک (قسطنطین) دخی بو پایتخته کلرک شهره (قسطنطینیه) نامنی ویردی که بو شهر بوکونه قدر یونامی محافظه ایدر. مشارالیهک ۳۳۷ سنه سنده وقوع وفاتندن صکره مملکت اوچ اوغلی آره سنده تقسیم ایدلی. ده صکره مملکت ذکر اولنان اوچ برادر دن ۳۶۰ سنه سنده وفات ایدن برینک دست حاکمیتنه کچدی. انی متعاقب (ژولین Julien)، ده صکره ۳۶۴ سنه سنده (ژوویهن Jovien) موقع حکمداری یه صعود ایتدیلر. (ژوویهن) تاریخ مذکورده دن بر قاچ آی صکره وفات ایتدیکندن رومایلر کندیلرینه (والانتینین Valantinien) نامنده برینی ایمراتور انتخاب ایلدیلر. بر مدت صکره (والنتینین) برادری (والانس Valns) ی رومایه ایمراتور نصب ایتکله روما مملکتی، بری پایتختی (قسطنطینیه) اولوق اوزره شرقی روما ایمراتورلنی، دیکری پایتختی (روما) اوله رق غربی روما ایمراتورلنی ناملریله ایکی یه آیرلدی. بونلردن برنجیسی (یعنی شرقی روما

ایمراتورلنی) دیکرندن ده زیاده حسن طالعه و طول عمره مظهر اولدیغندن (قسطنطینیه) شهری منبع علم و عرفان، مرکز شوکت و سلطنت و مرجع امور دیانت کسیدلی.

شرقی روما مملکتک بشنجی عصر میلادیه کی حدودی غربدن (ادریاتیک) دکزینه و شرقدن دجله سواحلنه قدر امتداد ایدردی. شمالدن ایسه تانار ممالکنه و جنوبدن حبشستانه منتهی اولیوردی. مملکت مذکورک بیوک قسطنطیندن صکره اک پارلاق زمانی (ژوستینین Justinien) دوری ایدی (۵۲۷ سنه سنندن ۵۶۵ سنه سنه قدر). حکمدار مشارالیه ۳۹ سنه جالس تخت سلطنت اولدی. بومدتک ایلک بش سنه لرینی او وقت ایرانده حکم سورن (ساسانیان) دولتنه قارشی محاربه ایله کچیردی. بو محاربه ایکی طرف آره سنده «صلح دائم معاهده سی» نامنی آلان بر معاهده نک عقدی ایله ختامه ایردی ایسه ده ده صکره لری صلح و مسالمت دوام ایتدی.

حکمدار مشارالیه حسن طالعدن اوله رق جهانک اک مشهور قوماندانلردن اولان (بهلیزار یوس Bélisair) کبی بیوک بر قوماندانه مظهر اولش ایدی. (بهلیزار یوس) ایتالیایی فتح وریات مظفریتنی روما شهرینک سورلری اوزرینه رکز ایدلی. آفریقانک ممالک شمالیه سنی ودها سائر یرلری قبضه ضبط و تسخیره کچیردی. ایمراتورک سائر فتو. حاتنده ده معین و ظهیری و توسیع ممالک یولنده کی

حکمدار آرتق محاربه دن بیسقمش بر حاله کلدکارندن صلحه راضی اولدیلهر. عقد اولنان صلحنامه وجه ایله ایکی مملکتک حدودی اسکیمی کچی قالمش ایسه ده (ژوستینین) عجماره سنوی ۳۰,۰۰۰ دینار ویرکی اعطاسنه مجبور اولدی. امپراطور (ژوستینین) شرقی روما مملکتی تاریخنده ممتاز و عالی بر موقع طوتار. چونکه مشارالیهک دور سلطنتنده شرقی روما مملکتی بیسوک بر نفوذ قازاندی. کندیسنک وضع ایتدیکی نظامات و قوانین ده صکره بوکونه قدر تنظیم ایدیلن قوانین و نظامات اساس اولدی. بوکچی اجرا ات عظیمه (ژوستینین) کذ کرینی الی الابد پایدار ایتشدر. ایسک صنعتی اوروپایه ادخال ایدن کنیدیسی ایدی. کلیسالر، قلعه لر، سرایلر، انشا ایتدیردی. کندیسنه منسوب اولان بومباینن اک مشهوری ایاصوفیه کلیسایسیدر که عثمانیلر (قسطنطینیّه) نی فتح ایتدکلری زمان بوکونه قدر او اسم ایله معروف اولان جامعه تحویل ایلدیلهر.

آننجق حکومت مطلقه نك مقدراتی، یعنی سعادت ویا فلاکتی دائماً حکمدارلرینک مقدراتنه باغلی بولنور. حکمدار بیسوک و مسعود آدم ایسه مملکت دخی بیسوک و مسعود اولور. کوچک، بیباغی آدم ایسه مملکت دخی کوچکله که دوشر. (ژوستینین) ک وفاتندن صکره تخت حکمداری به تخته لائق اولمیان کیمس. لر جالس اولدیغندن اوته کی دورده کوریلن سعادتدن آرتق اثر کورلمز اولدی. (ژوستینین) دن صکره برادر زادوسی

بالجه مساعینده سیف قاطعی اولدی. روملر (یونانلر) ایله عجملر آره سنده کی عداوت بلکه قبل المیلاد بشنجی عصر دن ده اولکی زمانلره قدر اتصال ایدر پک اسکیدر. بونک سببی ایکی طرفک علمی قبضه تسخیر و تحکمه آلق سوداسیله بربرلرینه رقابت ایلسیدر. زیرا ایکیسی ده او عصر لرده جهانک اک بیسوک دولتری ایلدیلهر. هر بری بتون جهانک حاکمیتنی دیکرینه رغماً کندی نفسنه حصر ایتمک ایتتور ایدی. بو عداوت تا (اسکندر کبیر) زمانه ودها صکره ادوار اسلامیه ده دکن رومالیرک زمانه قدر دوام ایتدی.

مشارالیه (ژوستینین) زماننده عجمستا. نده تاج سلطنت عادل لقیله مشهور اولان (کسری نوشروان) ه انتقال ایلدی. (نوشروان) روملر ایله صلحه ده بولمغنی بکنم دیکندن اردوسیه روملر ارزرینه یورویه رک (سوریه) نی فتح، (انطاکیه) نی احرق و آسیای صغری نی — آناطولی نی — نهب و غارت ایتدی. امپراطور (ژوستینین) طرفندن اعزام اولنان (به لیزاریوس) عجم اردوسیه محاربه ایدرک انلری کلدکلری یره رجعت ایتدیردی. عجملر دها صکره کندیلرینی طوبلایه رق تکرار مهاجماته باشلادیلهر. روملرده مقابله دن کبری طورمدیلر. محاربه لر ایکی دولت آره سنده یکرمی سنه قدر (۵۴۱ سنه سندن ۵۶۱ سنه سنه قدر) توالی ایتدی. بونک نتیجه سنده ذاتاً اختیارلامش اولان ایکی

ایکنجی (ژوستن Justin) ، ده صکره (تباریوس) ، انی متعاقب مورس (موریکوس) تخت سلطنته کچدیله. بصره ده دولت پک ضعیف دوشمشدی . (موریکوس) اضعفی تلافی ایتک اوزره شرق ممالکنی فتح ایله دولته قوت ویرمک ایستدی . بو مقصد اوغرنده عجمله قارشی آجیدنی محاربه (نوشروان) ک ۵۸۹ سنه سنده وفاتنه قدریدی سنه دوام ایتمدی . (نوشروان) ه اوغلی دردنچی (هرمز) خلف اوله رق جالس سریرسلطنت اولدی . فقط (هرمز) غایت ظالم و جبار اولدیغندن رعایاسی کندیسنه قارشی اعلان عصیان ایلدیلر . (هرمز) اهالی عاصیه سی ایله اوغراشمغه مجبور اولدی . حال بوکه روملر کندی مملکتنده عراق جهتدن ایلیوریولردی . ترکمنلر دخی شمال و شرقدن ممالک ایرانیه په تجاوزاتده بولنیولردی . او درجه ده که آز قالدی ، بتون مملکت فاتحلرک انه کچه کجکی . فقط او صره ده عجملردن (بهرام) نامنده بیوک بر قوماندانک ظهوری او یله بر نتیجه نك وقوعنه حائل اولدی . (بهرام) ایکی دشمن ایله حرب ایده رک مملکتی ایکیسندن ده قورتاردی . بونک اوزرینه عجملر (بهرام) ه میل ایلدیلر . (هرمز) ی خلع و کوزلرینی کور ایلدیلر . اوزرلرینه (هرمز) ک اوغلی (خسر و پرویز) ی حکمدار نصب ایلدیلر . بهرام (پرویز) ک حکمدارانی قبول ایتمدی . کندیسنی تحقیر و تذلیل ایتمدی . بونک اوزرینه (پرویز) (قسطنطینه) په فرار وایمراطور (مورس) ک

معاونتی طلب ایلدی . (مورس) پرویزه معاونت ایتمدی . عسکر ویردی . (پرویز) بو عسکر ایله (بهرام) ه غلبه ایدرک تخت سلطنتی استرداده موفق اولدی . (پرویز) مورسک بو ایلیکنک قدرینی بیله رک انک وفاتنه قدر روملره قارشی دوستلغنی محافظه ایلشدر .

(مورس) ۶۰۲ سنه میلادیه سنده مقتولاً وفات ایتمکندن یزینه (فوقاس Phocas) مقام حکمداری په کجدی . (فوقاس) جاهل بر آدی . انک ایچون اهالی کندیسنی سومدی . کندیلرینی بویله بر حکمدارک لندن قورتاره جق آدم آرادیلر . او صره لرده یونان والیلری میاننده ههراقولوس Héraclius (هرقل) نامنده بری افریقاده والی ایدی . استانبول خلقی ایشته بو آدمه مراجعت وکندیسندن طلب معاونت ایلدیلر . مومالیه اوغلی کوچک هرقلی بر دونما ایله استانبوله کوندردی . (هرقل) مظفراً استانبوله کیردی . (فوقاس) ی اولدیردکن صکره ۶۱۰ سنه سنده ایمراطورلق تختنه اکا خلف اوله رق کندیسی جالس اولدی . ایشته اسلامیت بو حکمدارک عهد سلطنتنده ظهور ایلشدر .

ممالک رومده شو صورتده وقوع بولان تحولات و انقلابات (پرویز شاه) ایچون روملره قارشی بابرقاتی تکرار آچغه و اعلان خصومت و عداوت ایتمهک وسیله تشکیل ایتمهک مشارالیه دوستی اولان (مورس) ک قاتلرندن انتقام آله جغنی ادعا ایدرک ۶۱۴ سنه سنده عسکر ایله (سوریه) اوزرینه یوریدی . بورالرده کی

ایلدیکی عسکرایله دکز طریقله آسیای صغراد
کائن کایکیا (آظنه) یه چیقاروق (ایسوس
Issus) شهرینی [۱] اشغال ایتدکن صکره
بوراده عجملر ایله حربه طوتوشدی وانلری
۶۲۲ سنه میلادیه سنده مغلوب ایلدی . مسلمانلرک
مکه دن مدینه یه مهاجرتلری ایشته بوسنده
وقوع بولمشدر .

(هراقلوس) عجملر ایله مبادیاً اوچ سنه
اجرا ایتدیکی محاربات نتیجه سنده تا عجمستانک
ایچلرینه کیردیکندن آرتق (پرویز شاه) مرکز
مملکتی مدافعه اتمک اوزرده مصرده وسائرده
بولنان عسکرینی عجمستانه چکمه که مجبور
اولمشدر .

(هراقلوس) ده صکره محاربه سز
طورمیهرق ۶۲۷ سنه میلادیه سنده تکرار
(پرویز شاه) ایله حربه طوتوشمش وبوسفر
عجملری پک بیوک بر مغلوبیته دوجار ایلشدر .
بودقه روم عسکری آثوریلرک پایتخت قدیمی
اولان (نینوی) یه قدر واردیلرکه یونانیلر ایچون
اورایه آیاق باصمق ایلمک دفعه اولهرق وقوع
بولمشدی . (پرویز شاه) اوصره لرده پک زیاده
اختیار لامش بر حاله کلدیکندن تحت سلطنتی
اوغلی (مردز شاه) ه ترک ایتدی . پرویز
شاهک (شیرویه) نامنده دیگر براوغلی وار
ایدی که قارداشته حسد ایتدی . هم پدرینی ،
همده برادرینی اتلاف اتمکه قالمیشدی .

[۱] ایسوس آسیای صغرانک (کایکیانک) اسکی
برشهریدی . میلاد عیسادن ۳۳۳ سنه اول (اسکندر
کبیر) ایران پادشاهی (داریوس) ی بوراده مغلوب
ایتمشدر . مترجم

موسویلر انک طرفداری ایدیلر . مشا الیه
سوریه یی ، مصری ، آفریقایی فتح ایتدی .
انطاکیه ، شام ، قدس و سوریه وفلسطیندن
دها بعض بر طاقم شهرلری ید استیلاسنه
کیردی . عسکرینه قدسی یغما ایتلرینه
مساعده ایتدی . عسکر قدسی یغما ایتدیلر .
مقبر عیسایی ، قیاه (قامه) کلیسائی احراق
وکلیساده بولنان مجوهرات و خزائن وسائرینی
یغما ایلدیلر . قدس بطریقنی وصلیب حقیقینی
کندی مملکتلرینه کورتوردیلر . ۶۱۶ سنه
میلادیه سنه قدر سوریه ده قتل ونهب بویله چه
دوام ایتدی . عجملرک شواستیلارلی ائناسنده
خرستیانلردن قتل ایتدکلی نفوسک مقداری
۹۰ بیکه بالغدر . عجملر ده صکره آناتولوی یه
دیگر بر اردو کوندره رک بورالری دخی فتح
ایلدیلر . هر هانکی طرفه کیتسه لر مظقریت
کندی طرفلرینه توجه ایدیوردی . او قدر که
آز قالدی ، بوغاز ایچنه آیاق باصه جقلردی .
بتون بووقوعات جریان ایدوب طور یور
ایکن ایمراتور (هراقلوس) کندی سراینه
قاپانهرق ذوق و صفا ، اسراف و تبذیر ایله
اشغال ایدیور و مملکتی تهدید ایدن تهلمکه یه
آلدیرمیوردی . نقطه نهایت الامر تهلمکه نک
بیوکلیکنی آکلایه رق اوزرینه چوکمش اولان
غبار ذلت و مسکتی سیلکدی ومدافعه یه
چیقدی . عسکر تحشید و تجهیزینه صرف
ایلمک ایچون پاره یه مالک اولمیدندن حربدن
صکره فائضیله برابر تأدیهد ایلمک اوزرده کلیسالرده
بولنان نقود واموالی استقراض ایتدی . جمع

کنندیسنه طرفدار بولدینی بعض کیمسه لر ایله پرویز شاهک متباقی اون سکنز چوجغنی یاقه لایه رق بونلری کافه پدربنک اوکنده قتل واتلاف ایتدکن صکره پدربنی حبسه آندی . بوبدبخت پدر وفات ایدنجیه قدر حبسخانه ده قالدی . فقط پرویز شاهک وفایله برابر (دولت ساسانیه) نک شان وشوکتی ده بیتدی . (شیرویه) دخی پدربنک وفاتندن صکره آنجق سکنز آی یاشایه بیلدی . بونک اوزرینه عجم حکومتی بسبتون آنارشی ایچنه دوشدی . اودرجه ده که درت سنه ظرفنده طقوز حکمدار ادعای سلطنت ایتدی . فساد ، پریشانی ، اختلال مملکتی قابلامشدی . ایشته اسلام فاتحلری بورالره کدکلری وقت مملکت بوحالده بولنیوردی .

بونکه برابر روملر دخی او صره لرده اوروپاده ، (غوت Goth) اقوام متوحشه سنک مهاجماتی تهلکسنه معروض ایدیلر . غوتلر اوائل اسلامیتده مجارستانک جهات غربیه سنی قبضه استیلارینه کچرملر ایدی . فضله اوله رق هونلر Huns [۱] دخی شرقدن شرقی روما مملکتنی تهدید ایدیورلردی .

کرک روم ، کرک عجم ممالککنده اختلال وپریشانی یالکنز امورسیاسیه واداریه منحصصر دکلدی . او مشهور اولان اختلافات دینیه

[۱] بحر خزر سواحلی اهابسندن اوله رق (آتیلا) نک قومانداسی آلتنده بشنجی عصر میلادی اورته لرده اورویاه طغیان ایدن وحشی قومه اطلاق اولنور .

وانقسامات مذهبییه ایشته اوصره لرده اکشیدی دورنده بولنهرق بتون هیئت اجتماعیه ودینیه پی استیلا ایتش ایدی . روملر آلتنجی عصر میلادی تقینلرنده برچوق امور وخصوصاتده وهله حضرت عیسیایه متعلق مسائلده فرقه فرقه ، مذهب مذهب آیرلشلر ، پریشانی وکشمکشک منتهاسنه وارمشلردی . غریبی شوکه بو اختلافات ومجادلاتک قسم اعظمی معنی وجوهه دکل ، الفاظ وحروفه ونقطه لره تعلق ایدیوردی .

، مثلا ایمراطور ایله ارکان دولتی حضرت عیسانک ایکی طبیعت وایکی مشیته (یعنی بری الهی ، دیکری انسانی) حائر اولدیغنی ادعا ایدرکن مصرده وشامده بولان رعایاسی (یعقوبیلر) اکثریتله حضرت عیسانک برطبیعت وبر مشیته مالک اولدیغنی ادعا ایدیورلردی . (هراقلوس) زماننده (منسیج) ده یعقوبیلر بطریق (اطناسیوس) بوکشمکشلره نهایت ویرمک اوزره ایکی طرف مذهبلرنی یکدیگرینه تقریب ایتمکه چالیشره ق ایمراطور ایله بالمخابره هر ایکی مذهب آره سنده متوسط اوله رق ، یعنی حضرت عیسانک ایکی طبیعت وبر مشیته حائر اولدیغنه دائر دیکر برمذهب وضع ایتش وایمراطوره عرض المشدر . ایمراطور بطریقک فکرنی اساساً تصویب ایش ایه ده مذهب مذکورری رسماً قبول ایتدن اول اصلاً سوریه لی اولان درسعات بطریق (بیروس) ایله مذاکرده بولنق اوزره برآز بکنمسنی مناسب کورمشدر . حال بوکه (اطناسیوس) ایمراطور ایله مخابره اجراسندن ده اول (بیروس) ک بوخصوص

برینک صلب اولندیغنه قانع ایدی . اندن ماعدا
ایکفالون (باشمزلر) نامیله دیگر بفرقه ده
وار ایدی که عهد اسلامیده ظهور ایدن
خوارج کبی رؤساک بی لزوم اولدقلرینی و آنلره
اطاعت ایتماک لازم کله چکنی ادعا ایدردی .
یعقوبیلر کنسدی آره لرنده دخی فرقه فرقه
اولشلردی .

امور دیانت امور دنیویه و سیاسییه ایله
قاریشیدیرلمش اولدینی جهته دیانتده واقع
اولان شو اختلافات و انقسامات امور اداره
مملکته صوک درجده فنا برتأثیر اجرا ایلکده
ایدی . احوالده که بو اختلافات و انقسامات
دینیه بر طاقم ممالکک روملرک الندن چیهرق
عجملهه التحاقه سبب اولمشدی . (قسطنطینیه)
مجمع دینیسی بالانعقاد حضرت عیسا ده طبیعت
واحدنه ک بدعت اولدیغنی ادعا وانی تحریم
ایدنجه ایمراطور طبیعت واحده اعتقادینه
ذاهب اولانلر حقتنده شدت کوستر مکه باشلادی .
ارمنیلر بو اعتقادده بولنانلرک جمله سندن ایدیلر .
بونلر ایمراطور طرفندن بویله شدتلی تضییقات
کورملری اوزرینه انک دائره اطاعتدن
چیهرق مملکتلرینی عجملهه تسلیم ایلشلردر .
مصرده کی قبطلر دخی بویله یاممشلردی .
(عمرو بن العاص) مصره کیتدیکی زمان
مصری فتحنده عینی سبیدن طولایی قبطلر
کندیسنه معاونتده بولندیلر .

اوزمانلرک تعصبی اثری اوله رق بالخاصه
موسویلر ایله روملر آره سنده حکمران اولان
بغض و عداوتی ده بالاده عرض ایتدی کمز

حقتنده موافقتی استحصال ایتمش ایدی . نهایت
ایمراطور بومذهب متوسطی بر بیاننامه رسمی
ایله قبول و اعلان ایلدی . مذهب مذکور
قدس بطریق (صوفرونیوس) ایله دیگر بعض
متره بولیدلردن واز جمله (عمان) متره بولیدندن
وسائر ملکیت کلیسارلندن ماعدا بتون شرق
رؤسای روحانیه سنجه قبول ایلدی . بالاده
ذکر اولنان بر قسم رؤسای روحانیه ک
وکلیسارک مخالفت واقعه لری ایمراطورک پک
زیاده کوجنه کیتدیکی جهته بیاننامه سنک
حکمی قبول ایتیلردن انتقام آلمق سوداسنه
دوشدی . مخالفین میاننده بالنفس روملردنه
بیوک بفرقه واردی . شو حالده افتراق
و انقسام متعدد بر حال کسب ایتمش ایدی :
ایمراطور ، در سعادت ، اسکندریه ، انطاکیه
یطریقلری حضرت عیسانک ایکی طبیعت وبر
مشیتته مالک اولدیغنه قائل بفرقه تشکیل
ایدیورلردی . دیگر طرفندن قدس بطریق
ایله روم کلیسا سنه تابع سائر خلق ایکی
طبیعت و ایکی مشیتته قائل ایکنجی بفرقه
اولشلردی . یعقوبیلر و او جمله دن قبطلر ایله
(حوران) اهالیسی و سوریه و مصر داخلنده
بولنان سائر اهالی دخی او چنجی بفرقه تشکیل
ایلشلردی . (عراق) و (الجزیره) خلق اولان
(نسطوریلر) در دنجی بفرقه اولمشلردی .
بولردن بشقه بر طاقم فرقه لر ده وار ایدی .
مثلا بفرقه عیسویه وار ایدی که فرقه
خیالیون نامنی آلان بفرقه حضرت عیسانک
حقیقت حالده صلب ایدلیوب انک یرینه دیگر

مملکتک هر طرفده موسویلرک ، حکومتلری علیهنده کی کین و خصوصتلی صوگ درجهیه وارمش ایدی . روملرک موسویلردن دهها زیاده خوف و حذر ایتلرینه باعث اولان اسبابدن بری ده منجملردن بعضلرینک سنتلی اولانلردن برینک کندی ائندن مملکتی آله جغنی ایپراطوره سویلریدر . عربلر بو کشفده کی اهل خاندن مقصد اهل اسلام اولدیغنی سویلرلر . یهودیلر او دورلرده روملردن انتقام آلمق ایچون اجرا ایتدکلری افعال جمله سندن اوله رق عجملردن سکسان بیک خرستیان اسیرینی صاتون آملشر و جمله سنی کسمشلردی .

مع مافیه بوکی بر بغض و عداوت یالکیز روملر ایله موسویلر آره سنه منحصر دکل ایدی . جهانک هر رنده خرستیانلر ایله موسویلر بینده شدتلی بر نفرت و عداوت حکم سور . یوردی . خرستیان حکومتلر قانونلر تنظیم و وضع ایتدکجه موسویلر حقدده تحقیر و استبداد ایله معامله اولمسنی متضمن آریجه ماده لر قویبورلردی . نته کیم اسپاسیاده بولنان (غوت) لر فتوحات اسلامیه صره لرنده یابدقلمی کی که موسویلری حکومتک دشمنی عد ایتلشردی . قطعه مذکورده بولنان مجالس ملیه دیانت اسرائیلیه نکلر و باطلانه قرار ویردیکندن حکومت موسویلری اجرای آیین روحانیدن منع و خرستیانلغه اظهار تعظیم و حرمته اجبار ایلش ایدی . حکومتک تضییقاتی اوقدر ایلری وارمش ایدی که موسویلر آرتق انواع شدت و عذابدن قورتولق ایچون خرستیانلغی

بریشانییه و کشمکشه علاوه ایدیکیز . بو بغض و عداوت (ههراقلوس) زماننده حد متهاسنه بالغ اولمشدی . بوسبیدن انطاکیه ده کی یهودیلر اعلان عصیان و بطریق قتل ایدرک جسدینی بک چرکین بر شکلده پارچه لادیلر . بونک اوزرینه (ههراقلوس) انطاکیه یه عسکر سوق ایتدی و یهودیلردن بر جم غفیر قتل ایتدیردی . ینه بوسبیدن یهودیلر فنیکه نکلر پایتختی اولان (صور) ده دخی شهر والسنی قتل ایتدکن صکره صوره کیجه لین کیره نکلر ایچنده بولنان خرستیانلری قتل عام ایلک اوزره فنیکه و فلسطین یهودیلریله عقد اتفاق ایتلشرایسه ده شهر مذکور متره بولیدی دهها اول کیفیتدن خبردار اوله رق حکومتیه معلومات ویرمش و اتخاذ اولنان تدابیر تدافیه سایه سنده کیجه لین کلن مهاجملر دفع و تشکیل ایدلشدر . فقط مهاجملر عودت لرنده شهر جوارنده بولنان کلیسالری و مناسترلری هدم و تخریب و یچنده بولنان اموال و ساثره نی نهب و یغما ایتدکن ماعدا مذکور کلیسا و مناسترله جوار اولان کویله دخی عینی تجاوزات و تخریبانده بولمشلردر . بونک اوزرینه حکومت شدتلی تنکیلاتده بولنه رق (صور) ده بولنان بالجمله یهودیلری قتل ایتدی . (قیساریه) ده موسویلر طرفندن بوکا مائل احوال وقوع بولدیغندن ایپراطور برادری (تئودوروس) ی بونلرک اوزرینه کوندردی . (تئودوروس) دخی بوراده نه قدر موسوی و آرایسه جمله سنی کسیدی . ایشته بوکی احوال و وقوعات اوزرینه

بوزوق برحاله گلش ایدی .

ایشته روم و ایران مالکی بویه تفسیح و اختلال ایچنده بولورکن عربلر پارلاق براتباه ایله اوره به چقه رق اتحاد ایله طریق اعتلایه طوغری قدم زن اولمقده و فرقه لک تغلندن و یاخود حکامک ظلم و غدرندن فرار ایله کندیلرینه التجا ایدن روم و عجملری دائرة افاتلرینه آنه رق برقات ده کسب قوت ایتمکه ایدیلر .

انتشار اسلامیت

تاریخ اسلامیت هجرت نبویه ایله باشلار . مسلمانلر دیگر بربرده دخی ذکر ایتدیکمز اوزره عددأ هنوز آز اولدقلری ایچون اهل قریشدن کوردکلری تحقیر و اذیته قارشى طوره مدقلرندن و اهل مدینه دن (بیعة العقبه) نامیله معروف اوله رق اظهار اولنان بیعتله نصرت و مظاهرت کوردکلرندن مدینه یه مهاجرت ایتشلردی . حضرت نبی نک مری اوزرینه مدینه یه هجرت ایدن مسلمانلر شهر مذ کوره مواصلتلرنده اهالی طرفندن صوگ درجه حرمت و رعایت کورمشلردی .

حضرت نینک مدینه یه مواصلتی متعاقب ایلک ایشی اهل مکهدن اولان قرشیلر ایله مدینه اهالیسندن بولنان انصار آره سنده معا . هده عقدی اولدی . ده اول هر ایکی طرف یکدیگریله رقابت و منافرتدن خالی قالمز ایکن

قبوله مجبور اولمشلردی . فقط قلباً ینه موسوی قالمشار ، کوردکلری مظللمدن طولای قلیرینه شدتلی برکین و خصومت مستولی اولمش ایدی . غوتلر بونلرک شو حسیاتی بیلدکلرندن موسویلکدن خرسه تیانلغه داخل اولانلری فی الاصل خرستیان اولانلرله بر طوتمازلردی . انلری هر درلو حقوق مدینه دن و کوله صاحبی اولق حقدن محروم ایتمکه قالمیه رق کندیلرینی اوقویوب یازمقدن منع ایتمک درجه سنه قدر دخی تحقیر و تذلیلرینه کیتمشلردی . موسویلر بوقدر ظلم و اذیت کوردکلدن صکره کندی خرستیان حاکمکری علیه اوله رق عربلره نصیر و معین اولورلرسه بو حال باعث استغراب عد اولنورمی ؟

عجملره کلنجه بونلرده دخی (مانی) و (مزدک) مذهبلینک تشعب و تعددیه قبل الاسلام اوزون زمانلردن بری فرقه لر ، اختلافلر تورمه مسندن طولای هیئت اجتماعیه منتهای انحطاطده بولنیوردی . (مزدک) : « انسانلر قاردش و برپدرک اولادی اولدقلری ایچون قادیلرک و اموالک بین الناس متساویاً توزیع و اعطا ایدلمسی لزومی امر ایتمک ایچون طرف حقدن کلدیکنی » سویلک کی غایت غریب برادعاده بولنش ایدی . عجم ملوکندن (کی قباد) بومذهبه تابع اولمش ایسه ده کندیسندن صکره کلن شاه عکسنی اجرا ایتدی . بونلردن صکره کلنلر ایسه ده ایشقه مذمبلر ایجاد ایدیلر . بوسیلرندن مملکتده اختلافات و انقسامات چوغالدینی کی اخلاق دخی صوگ درجه ده

حضرت نبی اسلامتی طرفین بیننده واسطه اتحاد اولوق اوزره وضع ایدره کملت واحده اولدقلری متضمن ایکن طرف بیننده بر معاهده عقدایتدی. (ابن هشام) بو معاهده نك نص کاملنی کندی تاریخنده ایراد ایلیور. قریشدن اولان مهاجرین اصحاب ایله مدینه‌لی انصاری (مواخاة) نامنی وپردکاری برطاقم دیگر معاهده لر ایله ده یکدیگریله قوتلی بر اخوت ایله باغلا دی. بو معاهده لر دولت اسلامیه بناسی ایچون ایلك وضع ایدیلن تمل طائسی ایدی. اوصره ده مسلمانلر عشرات ایله صایله بیلر ازمقدارده بولنقله برابر میانه لرنده ارکان اسلامدن اولان فروضی، زکات و صیامی اجرا و حدود و فروض سائره بی اقامه و ایفا ایدیورلردی. متعاقباً مدینه اکابرندن دیگر ده بعض ذوات اسلاماره انضمام اتمکله اسلامیت (حزبه بن عبدالمطلب) و (عمر بن الخطاب) ایله نصل کسب قوت و تأید ایتدی ایسه بونلر ایله ده او یله جه کسب قوت و تأید ایلدی.

بالاده کی ایشلر بیتدکن صکره اسلاملر کندیلر یله مکه اهالیسی آراسنده موجود اولان خصومتی دوشونلرک انلره قارشى جنک و قتالده بولنغه قرار ویرمشلر و بونک اوزرینه ایلك محاربات اسلامیه بی تشکیل ایدن غزوات مشهوره وقوع بولمشدر. محاربات مذکورده عربلرک ازمئه جاهلیه لرنده معتاد اولدقلری وجه ایله جنک و غارت یا بمق شکلنده باشلامش ایکن نه ایتنده فتح بلدان و ممالک منجر اولدی. غزوه لرك اک مشهور و مهیعی (بدر) غزوه

کبراسی ایدی. بو محاربه ده اسلاملرک احراز ایتدکاری مظفریت عزم و اقدارلری تزیید و محارباته دوامه غیرت و همتلری تقویه ایلدی. (بدر غزوه کبراسی) : - (بدر) مکه ایله مدینه آرهنده کائن و برطاقم قبولری حاوی بر موقعدرکه مکه ایله شام آرهنده ایشلین تجارت قافلهری بورایه قونار. یوقاریده عرض اولنسدینی اوزره قرشیلر ارباب تجارتدن بولندقلرندن قافلهری شامه کیده رک متاعلری طاشیردی. اسلاملر ایکنجی سنه هجریه ده اهل مکه قرشیلرندن بر قافله نك اوصره ده مکه لیلرک اک ایلری کفی بولنان (ابوسفیان بن حرب) ک ریاستی آلتنده اوله رق اوتوز کشینک محافظه سیله شامدن اموال و اشیا بی حامللاً کیکده اولدیغنی استخبار ایتلمری اوزرینه قافله یه هجومه قرار ویردی لر. (ابوسفیان) بو عزم نبوی بی ایشته بیکندن کوندردیکی ر آدم واسطه سیله مکه اهالیسندن امداد ایستدی. امدادینه یوزی سواری اولوق اوزره ۹۵۰ آدم یتشدی. اسلاملر ایسه یتشی مهاجریندن و دیگرلری انصاردن اوله رق عدداً ۳۱۳ کشین عبارت بولندقلری حالده انلرک اوکنه چیقدی لر. مجاهدین اسلام ایله برابر یالکمز ایکی آت ایله یتش دوه بولنیور. دی. مجاهدین اسلام مدینه دن خروجلرندن صکره قافله نك (بدر) قبولرینه یا قلاشدیغنی خبر آلدقلرندن اندن ده اول مذکور یره یتشهرک حضرت نبی ایچون برسایبان اعمال و کندیسنی (ابوبکر) ایله برابر سایبانه اقعاد ایتدکن صکره حربه حاضر لانتغه باشلا دی لر.

یکندن مرقوم امر نبی ایله اعدام ایدلدی .
 غزوه مذکورده عمزاده نبی (علی بن ابی طالب) و عم نبی (حزبه بن عبدالمطلب) مسلمانلر ایچنده اک زیاده حرب ایدنلردن ایدی . قرشیلردن صاغ قالانلر - وازجمله بالآخره اسلاملرک ایکی بیوک قوماندانی اولان (ابوسفیان بن حرب) و (عمرو بن العاص) - اموال و امتعه بی میدان محاربه ده براقه رق مکیه طوغری فرار ایدلکلرندن مسلمانلر مذکور اموال و امتعه بی اله کچیردیلر . اول امرده تقسیمنده اختلافده بولنشلر سه ده جناب پیغمبرک امریله آرهلرنده مساواة تقسیم ایدلدی . بوغنائمدن حضرت پیغمبر کندی نفسی ایچون هیچ برشی آلمدی . ده صکره قرشیلر فدی کوندره رک اسیرلرینی قورتاردقلرندن نزد مسلمینده برچوق اموال بریکمشدر .

اهل مکه محاربه واقعه نتیجه سنده مقهوراً شهرلرینه عودت ایتمکله آرتق شان و نفوذلری منکسر اولمش و بالعکس اسلاملرک شان و شرفی جداً یومشدی . اسلاملرک اعلائی شانلرینه خدمت ایدن خصوصاتدن بریده اسلاملره قارشى شدت و مقاومتیله اشتهار ایتمش اولان (ابولهب) - که مذکور محاربه ده بالذات بولنه مدینی ایچون اوزمانکی عادت وجه ایله کندیسنه بدل دیکر بر آدم کوندرمش ایدی - قرشیلرک مغلوبیت و مقهوریت واقعه لرینی ایشیدنجه عظیم برحزن و یأسه مغلوب اوله رق بوسدیله برقاچ کون صکره وفات ایلمسیدر . فی الحقیقه (بدر) وقعه سی دیکر نظفريات

متعاقباً قریش (بدر) موقعنه کلدی . بونلر عدداً اسلاملرک اوچ مثل ایدیلر . اسلامیه قارشى طوران و نبی ذی شانہ تحقیر و اهاننده بولان اکابر قیش و ازجمله (ابوجهل بن هشام) بونلرک میاننده بولنورلردی . حضرت نبی بو محاربه نك ایکی حالدن برینی یعنی یا اسلاملرک مظفرتی ایله اسلامیتک تأیدینى، یا خود مغلوبیتی ایله پریشان اولملرینی ایجاب ایده جکنی آکلایه رق قرشیلرک اودرجه ده فضله برکترتله تقربلرینی و آرقداشلرینک ده عدداً آزلفنی کورنجه : «الهی ! بو جماعت مجاهدینی هلاک ایدرسک روی ارضده سکا عبادت ایده جک کیمسه قالماز» دییه مناجاتده بولندی .

هرایکی طرف قتاله معناد اولدیغی اوزره مبارزه ایله باشلایه رق ابوجهل مقتول اولدی . باشنی حضرت پیغمبره کتیردکله نده حضرت پیغمبر جناب حقه سجده وشکر ایتدی . محاربه دوام ایددی . نهایت اسلاملر مظفر اولدی . بو محاربه ده اسلاملردن آلتیسی مهاجرین و سکزی انصاردن اولوق اوزره یالکز اون درت کشى شهید دوشدیکی حالده قرشیلردن - ایچلرنده قریشک بتون بطنلری اشرافدن و باخصوص (نبی امیه) ، (نبی مخزوم) و (نبی اسد) دن اوله رق - یتمش کشى مقتول اولدی و اسلاملرک الله یتمش اسیر دوشدی . اسیرلرک ایچنده حضرت نبی به مکه ده ایکن پک چوق اذیت و فالتده بولنمش اولان (عقبه بن ابی معیط) بولندی کورلد.

اسلامیه نك بر فاتحه كزیده سنی تشکیل ایتدیکندن تاریخ اسلامیده صوك درجده بیوك بر موقع اشغال ایدر .

(احد وقعه سی) : — قرشیلر مقهوریت واقعدن صكره هجرتك ایکنجی سنه سنده طوبولاندیلر . قوماندانلری (ابو سفیان) ایدی . مقدارلری یدی یوزی زرهللی وایکی یوزی سواری اولق اوزره اوچ بیک ایدی . (بدر) وقعه سنده مقتول اولانلرینك انتقامی آلمق ایچون ایجاب ایدن تداركات حربیه پی حاضرلا . دقدن صكره مدینه اوزرینه یورودیلر . بونلره قادیلرده التحاق ایتمش ایدی . بو طائفه نسوان مقاتلین بینده دف چالهرق (بدر) مقتوللری ایچون مرثیه لر او قویور و مسلمینك محاربه سنه خلقی تحریك و تهییج ایدیورلردی . بالا خره اسلام قوماندانلری میانده کسب اشتهار ایدن (خالد بن الولید) دخی بوجاعت مهاجمین ایچنده بولمقده ایدی . بونلرك (مدینه) یه تقربلری اوزرینه حضرت نبی اصحابی ایله استشاره ده بولندی . ذات رسالتنا . هینك فکری حال تدافعیده بولنق اوزره مدینه ده قالمق ایدی . (عبدالله بن ابی بن ابی سلول) نامنده صحابه دن بری دخی عینی رأیده بولندی . فقط صحابه نك اکثریتی مهاجرلره قارشى چیقماق طرفنی التزام ایتدیکندن حضرت نبی اکثریته تابع اولمغه مجبور اولمش و بیک کشی ایله مدینه دن چیقهرق شهر مذکور ایله (احد) طاغی آره سنده کی مسافه نك اورته سنه وارمشدر . احد غزوه سی ایشته بو طاغك اسمیله

تسمیه ایدلمشدر . بالاده ذکری کچن (ابن ابی سلول) حضرت نینك بو خصوصه کندی رأی و مطالعه سنه مخالفت و دیگرلرك فکرینه مطاوعت ایلسنه کوجنه رك یولك اورته سنه کلدکلرنده کنیدیسی ایله اتباغدن اوچ یوز کشی کبری قالدی . بو محاربه ده اهل اسلام اوچ یوز کشینك عودتیه دوچار ضعف اولهرق مغلوب اولدیلر . قرشیلر دخی حضرت محمدك مقتول دوشدیکنه دائر بر روایت اشاعه ایلدیلر . وقعه مذکور او وقته قدر اسلاملرك باشنه کلن فلاکتلرك ك بیوک ایدی . فقط اسلاملر ده اول مظفرت لذتی طامش اولدقلرندن عدم موفقیت واقعه پی بالاده ذکری کچن (ابن ابی سلول) ك خیانتنه حمل ایدرك محاربانه دوام ایلشلردر .

عمربنی (حمزة بن عبدالمطلب) بو وقعه ده شهید اولدی . مشارالیهك اسلامیه داخل اولسی اسلامیت ایچون نصل بیوك بر قوت ایدی ایسه بوسفر وقوع بولان شهادتی اسلاملرجه عدم موفقیتك ترایدینه باعث اولمش ایدی . مسلمیندن بو وقعه ده شهید اولانلرك مقدارى یتمش کشی ایدی . حضرت پیغمبر دخی باشندن آلدیغی برضربه اوزرینه مغفرك بعض حلقه لرى اتنه کیره رك مجروح اولمش وقائی آقمشدر . قرشیلرك ، وقعه مذکور اثناسنده شهیددوشن مسلمینك جسدلرندن انتقام آلمق اوزره او جسدرلر اوزرنده ارتکاب ایتدکلری وحشت صوك درجده شنیع ودهشتلی ایدی . قرشیلر مقتولینك قولقلرینی ، بونلرینی کسیدیلر .

« مملکت مزده دشمنك هجومندن قورقدقبه اطرافزده خندق حفر ايدرديك . خندق حفری وسائط حربيه دنذر » دیدی . نبی ذی شان بو مطالعه بی تصویب و خندق حفری امر ایتدی . حتی کنديسی بالذات خندق حفری اتنده بولنوب طور اراق طاشیدی .

اسلاملك ياننده لازم اولان آلات وادوات حفریه موجود او لمديغندن بو آلات وادواتك بعضلری (بی قریظه) دن استعاره ایشلر اوون کون ظرفنده خندق حفری ا کمال ایشلردر . مهاجمین مدینه بی یکر می کون محاصره ایدیلر . بونلر هجومه تشبث ایتدیجه خندق ؛ اوکلرنده مانع طور یوردی . بومدت ظرفنده اوق و طاش تعاطیسندن ماعدا حرکات حربیه وقوع بولدی . مهاجمین اویله بر خندق حفرینك یکی بر خدعه حربیه ، یا خودیکی بر اصول حرب اولدیغنی آ کلامشلردی . مهاجملردن بری را کب اولدیغنی آت اویله خندق اوزرندن آتلامق ایسته مش ایسه ده ایچنه دوشه رك بیونی قیرلمش و بونك تأثیر یله مهاجمینك خوف ودهشتی برقات دها مزداد اولمشدر . محاصره بویله امتداد ایدنجه مهاجملردن دیکر بری اورته یه آتیله رق مبارزه طلب ایتدی . حضرت علی ا کا قارشی چیقهرق انی مغلوب ایتدی . بونی متعاقب بر چوق یاغورلر یاغدی ، فورطنلر قوپدی . فرق مهاجمینك خیمه لری ، قاب قاجاقلری پریشان اولدی . بوسره ده اهل مدینه کندي خانهلرنده راحت او طوره رق بو یاغورلردن و فورطنلردن پك آز متأثر

حتی (ابو سفیان) ك زوجته سی (و معاویه نك والده سی) هند بنت عتبہ عم نبی حضرت حمزه نك قارتنی یاره رق جکرینی چیقارمش و آغزینیه آلب چیکنه دکدن صکره یومتق ایسته مش ایسه ده مقتدر اوله میهرق آغزندن چیقاروب آتمشدی .

(خندق وقعه سی) : — قبائل عرب قریشلرک (احد) وقعه سنده نائل اولدقلری مظفرتی کورملری اوزرینسه مکه لیلره میل والتحاق ایدیلر . بونلر میاننده (قریش) ، (غطفان) و سائر قبائل عرب اویله آتیده کور یله جکی اوزره اسلاملر طرفندن بولندقلری برلردن اجلا ایدیلن (بنی نضیر) نامنده کی قبیله موسویه بولنمده ایدی . بونلر قریشی حربیه تشویق ایتدیلر . (احزاب) ، یعنی فرقه لر نامنی آلان بو مهاجمین مقدارلری اون بیک کشی اولدیغنی و درت یوز رأس آتلی و بیک قدر دوه لری بولندیغنی حالده مدینه یه طوغری عزیمت ایشلردی . مسلمانلر او صره ده مقدارلری اوچ بیک تجاوز ایتدیکندن بو قدر کثرتلی مقداره کلن مهاجمینه قارشی اندیشه یه دوشدیلر . مدینه خارجه چقیماق لازم کله جکنی ذاتاً ده اولکی وقعه دن او کرشمشردی .

حسابه میاننده او صره لده عجمستان اهالیسنندن بزات واردی که فنون حربیه ده صاحب وقوف ایدی . (سلمان) فارسی نامنده اولان بوذات حضرت نبی یه خندق حفری توصیه ایلدی . عربلر اووقته قدر اویله بر اصولی بیلمیورلردی . (سلمان) حضرت پیغمبره

اولورلردی . مهاجین بو حالردن فنا حالده
متشأم اوله رق کمال پریشانی و خیتله کادکلی
یره عودت ایتدیلر . فرقه مسلمین (احد)
عدم موفقیتنی احزابک بو هزیمتیه تلافی
ایتدیلر .

بالاده عرض اولنان محاربات برطاقم غزوات
ومقاتلاتدن عبارت اولوب فتوحاتدن معدود
دکدر . فتوحاته کتجه ایلک فتح ، موسوی
اولان (بنی النضیر) ک اشغال ایتدکلی
اراضیه وقوع بولان استیلا ایدی . قبیله
مرقومه نك کندی یوردلردن چیقارلسنه لزوم
کوسترن برحاده اولدی . حضرت نبی ترک دیار
ایتملرینی کندیلرینه اخطار ایتدی . (بنی النضیر)
اخطاری دیکله مدیلر . بونک اوزرینه حضرت
محمد مجاهدین مسلمین ايله برابر هجرتک دردنجی
سنه سنده انلری آلتی کون تحت محاصره یه
آلدی . نتیجه محاصره ده دوه لرینک سلاحدن
ماعددا کوتوره بیله چکی اشیا و اموالی
مستصحباً چیقوب کیتملرینه مساعدده اولمسنی
طلب ایتدیلر . حضرت پیغمبر بوکا مساعدده
ایدنجه (بنی النضیر) چیقوب کیتدیلر . یوردلرنده
براقدقلری اموال و اشیا آرزو ایتدیکنه
ویرمک اوزره خاصه حضرت نبی یه غنیمت
اوله رق قالدی . (قریظه) و (خیر) ده دخی
عین حال واقع اولدی . خیرک برچوق قلعه لرلی
وار ایدی . اسلاملر بونلری بربری آرقه سنده
فتح ایتدیلر .

قرشیلر مذکور خندق وقعه سندن صکره
اسلاملر ايله حال متارکده بولنقده آرتق باس

کورمامک باشلادقلرندن هجرتک آلتنجی سنه سی
یقینلرنده اسلاملر ايله بر معاهده صلحیه عقد
ایتدیلر . مذکور معاهده نامه موجبنجه
(مدینه) اهالیسنندن (حیح) ویا (عمره)
ایچون مکیه کیدنلرک ، یاخود (یمن) و (طائف) ه
کیتمک اوزره شهر مذکوردن کچنلرک مال
وجانلرینه امین اوله جقلری شرط آتخاد ایتدیلر
کچی مکه اهالیسنندن دخی مدینه یه کیدنلر ايله
برابرلرنده بولنلرک ، یاخود شامه و سائر
بلاد شرقیه یه کیتمک اوزره شهر مذکوردن
مرور ایدنلرکده تعرضدن مصون اوله جقلری
شرط وضع اولندی .

شومعهده مک انقادنن صکره اسلاملر
آرتق نشر اسلامیه حصر همت ایتمک وقت
بولدیلر . احزابک ، یعنی فرق معارضینک
اوقدر چوققلرلیله برابر خندق وقعه سنده
دوپار اولدقلری هزیمت و خیت قبائل عرب
میاننده احزاب علیهنه اوله رق فنا برتأثیر حاصل
ایتدیکی حالده شان و شرف اسلامیتی آنلرک
کوزلرنده بیوتمش ایدی . آرتق کندی کند-
یلرینه مدینه یه کلوب دائره اولامیه داخل
اولغه باشلادیلر .

(خالد بن الولید) و (عمرو بن العاص)
مدینه یه اوصورتله کله رک شرف اسلام ايله
مشرف اولان ذواتدن ایتدیلر . جهالمک اک
بیوک قوماندانلردن معدود اولان بویکی ذات
بالآخره تاریخ اسلامیه صوک درجه ده بیوک
و پارلاق بر موقع احراز ایتدیلر . اسلاملرک
بویکی بیوک آدمک کندیلرینه انضماملرله

شوکت و قوتلری وامل و غیرتلی برقات دها
 تزايد ایلدی. حضرت نبی برسنه صکره اسلامیه
 دعوت ایتک ایچون حکمداران زمانه ایلچیلر
 کوندردیکی کبی شامده روملرایله محاربه ایتک
 اوزره عسکر اعزام ایلدی. جنود اسلامیه
 شامک حوران ارقه سنده کی حدودی اوزرنده
 کائن (بلقا) کویلرندن (مؤته) نامنده
 برقریه ده روم عسکرایله محاربه ده بولندی.
 بومحاربه عربلرک روملرایله وقوع بولان ایلک
 محاربه لری ایدی. عربلر اووقته قدر هنوز
 منتظم عسکر شکلنده محاربه یه آلیشمش
 اولمدقلرندن محاربه واقعه ده موفق اوله مدیلر.
 کندیلرندن صحابه نك اك كزیده لرندن برقاچ
 کشی واز جمله حضرت علینک برادری اولان
 (جعفر بن ابی طالب) شهید دوشدکن صکره
 مدینه یه عودت ایلدیلر.

(مکه نك فتحی) - اوصره لرده اسلاملر
 ایله قرشیلر بیننده صالحی بوزمغه باعث برحادثه
 وقوع بولدی. (ابوسفیان) قرشیلرک آرتق
 اسلاملره قارشى طورهمیه جقلرینی کوره رک
 اولجه منعقد اولان معاهده صلحیه یی تجدیداملیله
 بالذات مدینه یه کتدی. اسلاملر ایسه دشمنلرینک
 آرتق ضعیف برحاله دوشدکلرینی آکلایه رق
 فرصتی قاچیرمامغه قرار ویردیلر. ابوسفیانه
 قارشى صلحه طرفدار کبی کوروندیلر. عقد
 صلح ایدم جکلرینی و عهد ایتدیلر[*]. (ابوسفیان)

(عباس) ابوسفیانه عرض استیمان ایتدی.
 لزومنی توصیه ایتدی. (ابوسفیان) بوندن
 بشقه بر طریق نجات کوره مدیکندن (عباس)
 ایله برابر اردوگاه مسلمینه کیدرک حضرت
 پیغمبره عرض استیمان ایلدی. حضرت پیغمبر
 مشار الیهی حسن صورتله استقبال ایتدی.

[*] ابوالفدا تاریخنده مکه نك فتحی بمشده بونک
 عکسی بیان اولنیور. (ابوسفیان) تجدید صلح
 ایچون اسلاملره مراجعت ایتدیکی زمان کرک حضرت

نبی، کرک حضرت ابوبکر وعلی، کرک سائر صحابه
 کرام طرفندن تجدید صلحه موافقه دائر هیچ برسوز
 آله مامشدر. حتی خانه نبی یه کیروب مندره او طور مق
 ایستدیکی زمان کندیسنک کریمه سی و حضرت نینک
 زوجه سی (ام حبیبه) مندری چکه رک «سن مشرکسک،
 پیسک، پیغمبرک مندرینه او طوره مازسک» دیمشدر.
 (ابوسفیان) بوکی موافقتسز لکه مکه یه عودت
 ایتشدر. مترجم

صحابه دن بعضری مشارالمه فئالق یامق ایستورلردی . حضرت پیغمبر بوکا میدان برآمدی ، انلری منع ایتدی . حتی ابوسفیان حقنده او قدر توجه والتفات کوستردی که مکهنک بالآخره وقوع بولان فتحی کونی ابوسفیانک خانسنه التجا ایدنلری مسجده کیرنلر کچی هر درلو تعرض وتجاوزدن مصون قیلدی . ابوسفیان حضرت محمدایله ملاقی و نائل التفات رسالتناهی اولدقندن صکره مکهنه عودت ایدرک اهل مکهنه کوردیکی هر شیئی نقل و حکایه ایلدی . اهالی مکهنه ابوسفیانک ضعف عقلنه حکم ایدرک کندیسندن نفرت واکتقیح و شتمده بوانیلر . حتی انک زوجه سی (هند بنت عتبه) زوجنک بیقلرینی چکه رک : « شو قوقش ، پیس ، متعصب حریفی اولدیرک . بر قومک او یله پیدشدارینه لعنت اولسون » دیدی . (ابوسفیان) بونلرک هیچ برینه اهمیت ویرمدی .

اسلاملر مکهنه کیره رک شهری فتح ایتدیلر . حضرت نبی طوغریدن طوغری یه کعبه معظمه یه کیدرک اطرافنده و دروننده بولنان اصنامک کافه سنی قیردی . کعبه نک دیوارلری اوزرنده مرسوم اولان ملائکه وسائر نک تصویرلرینی ده چیقاردی . حضرت پیغمبرک بو اجرا آتی جزیره العربده بتپرستلکه خاتمه ویردی . کعبه معظمه او آندن اعتباراً دروننده جناب حقه عبادت اولنور برمسجده تحول ایتدی . مکهنه مکرمه اهالیسی ده - میانه لرنده (ابوسفیان) ایله اوغللری و بونلردن بالآخره دولت امویه یی تأسیس ایدن (معاویه بن ابی سفیان) داخل

اولدیغی حالده - کافه اسلام اولدیلر .

(المؤلفه قلوبهم ، قلبلری تألیف اولنانلر) : حضرت نبی مکهنک فتحندن صکره اسلامیتی قبول ایدن مکهنه اکابرینه ، اسلامیتی تأیید و تقویه ایچون کندی قوملرینک تألیف قلوبنه باعث اولمق اوزره قلبلری تألیف اولندیغنه اشارت اوله رق (المؤلفه) ، یاخود (المؤلفه قلوبهم) نامی ویردی . (السیره الحلییه) نامنده کی کتابده بیان اولندیغنه نظراً مؤلفه ارچ قسم ایدی . بر قسمی ، اسلامیتی قبول ایچون حضرت نبی طرفه ن قلبلری تألیف ایدیلنلردی : (صفوان بن امیه) کی . بر قسمی ده اسلامیتده ثابت قالمق ایچون تألیف اولمشدی : (ابوسفیان) او جمله دن ایدی . بر قسم ایسه دفع مضرتلری ایچون تألیف ایدلمشدی . جناب پیغمبر ایلریده کوریله چکی اوزره بونلره سائر صحابه دن ممتاز برشکلده عطیه و احسان ویرمکه کوللرینی آلیردی . بوا یسه حضرت محمدک نه قدر حسن اداره ، نه درجه حلم و وسعت صدر صاحبی اولدیغنی کوستیریر .

مکهنک فتحندن صکره حضرت نبی خلقی اسلامیتده دعوت ایتمک اوزره شهر مذکورک جوارلرینه سریه لر کوندردی . متعاقباً (حنین) و (طائف) ه غزا ایلدی . طائفه ایلک التجاسی ایله شمیدیکی عزیمتی آره سنده نه بیوک فرق واردی ! . اوزمان بوشهر اهالیسندن نصرت و مظالمعت طلب ایتمک ایچون کیتمشدی . بوسفر ایسه فاتح صقیله کیدیوردی . حضرت پیغمبر بو غزوده طائف اهالیسنی مغلوب

ایتدی . کندیلرندن مقداری ۲۴۰۰۰ دوه ،
 ۴۰۰۰۰ قیون و ۴۰۰۰۰ اوقیه [*] گوشه بالغ اولمش
 غنائم آلدی . حضرت محمد غنائم مذکورہ یی
 اصحابنه توزیعہ باشلاخجه اولا مؤلفہ دن بدہ
 ایدہرک (ابو سفیان) ایله اوغلی (معاویہ) به
 ودیکر اوغلی (یزید) ه یوزر دوه ایله قرقر
 اوقیه گوش ویردی . ابو سفیان ایله اوغللرینک
 بو اموال غنائمدن آلدقلری حصہ اوچ یوز
 دوه ایله یوز یکریمی اوقیه گوشه بالغ اولدی .
 بونک اوزرینہ (ابو سفیان) حضرت نبی : « بابام ،
 آنام سکا فدا اولسون ، ای رسول الله ! سن
 هم حرب ، هم صلح زمانندہ جو مردسک » دیدی .
 حضرت نبی بویله بر امتیاز و سخای مشهور
 ابو جهلک برادری (حارث بن هشام) و (صفوان
 بن امیہ) کبی اکابر حقندہ دخی روا کوردی .
 حال بوکه شو امتیاز و سخا اسلامیتک الک بیروک
 رکنی اولان و شرف اسلامیتله الک اول تشرف
 ایدن مهاجرین و انصاره کران کلدی . فی الحقیقه
 اسلامیتی الک اول قبول و بو اغورده بونجه
 فدا کارلقلر اختیار ایدن مهاجرین و انصارک ،
 اسلامیتی پک صکره و آنجق بر مقهوریت
 و مغلوبیت نتیجہ سی اوله رق قبول ایدن مؤلفہ نک
 اموال غنائمدن مستثنی برشکلندہ فضلہ آلملری
 خوش کورماملری پک طبعی برشی ایدی .
 صحابه یکدی کیرینہ شو صورتله حسب حال مشتکیانہ ده
 بولنیورلردی : « کلینجلر من حالا قریشک قانی
 ایله آلوده طورییور . حضرت نبی قریشہ
 و یروب بزنی نهدن محروم براقیور ؟ » . صحابه نک

[*] هراوقیه قرق درهمدر (توجہ قاموس)

بو سوزلرینی حضرت نبی خبر آلدی . انلری
 طویلا دی ، بو خصوصده کندیلرندن استیضا حاتندہ
 بولندی . اصحاب کرام بو سوزلری سویلدکلرینی
 اعتراف ایتدیلر . حضرت رسالتپناه کندیلرینک
 فکرلرینی تصویب ایتمکله برابر انلره : « کفر دن
 دها پک آز زمان اول قورتولمش اولانلره
 ویریورم که کوکلرینی خوش ایدہم ، اسلا-
 میتده پایدار اولسونلر و دیکرلری کندیلرینک
 اثرینہ بالاقفا اسلام اولسونلر . سزی ایسه
 غیر متزلزل و ثابت اولان اسلامیتکیزه حواله
 ایدیورم . ای انصار کرام ! خلقک قویون
 و دوه ایله اکتفا ایتلرینہ قارشى رسول اللهک
 سزه رفاقت و مصاحبتی سزه دها قیمتدار
 و شرفلی کلورمی ؟ . . » دیدی . مهاجرینده
 عین سوزلری سویلدی . هپ راضی اولدیلر .
 اسلاملر هجرتک طقوزنجی سنه سنه طوغری
 مدینہ یه عودت ایتدیلر . آرتق بیوک بر نفوذ
 کسب ایتشلر ، صیت بلند موفقیتلری جزیره-
 العربک هر طرفه یایلمش ایدی . خلق آرتق
 فوج فوج مدینہ یه کلیور ، اسلامیت ایله مشرف
 اولیورلردی .

اسلاملر بویله کسب نفوذ ایتدکدن و تقریباً
 جزیره العربک هر طرفی کندیلرینہ عرض
 اطاعت ایلدکدن صکره دائره قوتحاتی توسیع
 ایچون صرف غیرته دوام ایلدیلر . حضرت
 نبی هجرتک طقوزنجی سنه سنده روملره قارشى
 تدارکاتده بولنلمسنى امر ایلکله اون بیکی
 سواری اولق اوزده اوتوز بیسک کشیدن
 مرکب بر قوه عسکریه جمع و تجهیز ایلدی .

دین حالنده ایکن وفات ایتدیکندن اسلامیتک ظهوریله منفعلری ونفوذ و موقعلری مختل اولانلر فرصتدن بالاستفاده تحریکاته قالدیشهرق مدینه ، مکه ، طائف اهالیسندن ماعدا اولجه قبول اسلامیت ایدن قبائل عربدن چوقلری طریق ارتداده صامش وبویوزدن اسلامیت پک بیوک بر تهلکیه دوشمش ایسهده آتیده کوستریله جکی اوزره حضرت ابو بکرک وقوع بولان همت وغیرتی سایهسنده احوال مذکو - رهنک اوئی آلمشدر .

خلفای راشدین

حضرت نبی حال حیاتنده ایکن اسلاملرک امیری ، محاربهلرده قوماندانی ، نمازده اماملری واحوال سائرده قاضیلری ایدی . وفاتنده ذکور اولاد براقدیغی کبی کندیسندن صکره خلافتی کیمسهیه وصیت ایتدیکندن بو حال خلیفه انتخابنده اختلاف حصولنه سبب اولدی . حضرت پیغمبره خلیفه اولغه هرکسندن زیاده مهاجرین وانصاری تشکیل ایدن اصحابنک حقی ایدی . مهاجرین : « حضرت نینک اقربا و اصحابی اولدیغمز واقربا وتعلقاتمزی وشهریمزی براقهرق کندیسيله هجرت ایتدیکمز ایچون خلافته هپسندن زیاده حقمز واردر » دیدیلر . انصار ایسه : « بز حضرت نبی پی یانمزه آلدق ، کندیسنه ظهیر اولدق . خلافته دها زیاده حق صاحبی یز » اداسنده بولندیلر .

مذکور قوه عسکریه اسلاملرک اوزمانه قدر تحشید ایده بیلدکلری قوه عسکریه نیک بیوی ایدی . اسلاملر بوقوه مجاهدی جمع وتحشید ایچون مالجه ، آدجه هر دلو فداکارلنی اختیاردن چکنمدیلر . فقط قوه مجاهده انسای راهده غایت شدتلی برصوسزازه معروض اولهرق پک چوق صیقندی چکدی . مجاهدین مسلمین روملرک ، برابرلنده (حتم) و (جذام) عربلری بولندیغی حالده ، (تبوک)ده تجمع ایده چکلرینی ظن ایدرک موقع مذکوره نازل اولدیلر . (ایله) امیری (« ایله » شام طرفندن بحر احمر ساحلنده عقبه کورفزینک متهاسنده کائن برشهردر) عسکر مسلمینه مراجعت وجزیه (ویرکی) اوزرینه کندیلریله عقد مصالحه ایلدی . مذکور سفر عسکری صره لرنده (خالد بن ولید) مدینه ایله شام آرهسنده شامدن یدی میل مسافده کائن (حومه الجندل) امیرینی - که (کنده) قبيله سندن وعرب خر - ستیانلرندن ایدی - مغلوب ومقهور ایتدی . کندیسنی اسیر آلدی ، برادرینی اولدیردی . کندیسندن ایکن معمول وصرمه دللر ایله مزین برقفتان آلهرق اسلاملره کوندردی . مذکورقفتان اسلاملره واصل اولنجه تعجبلرینی موجب اولمشدی . چونکه عربلر او وقته قدر بویله مزین البسه کورمامشلردی . عساکر مسلمین بودفعه بلاد رومدن هیچ برشی فتح ایتکمزمین مدینهیه عودت ایلدیلر . صاحب شریعت اسلامیه هجرتک اون برنجی سنهسنده اسلامیت هنوز یکی انتشار ایتمش بر

طرفدن مختلف مواقعه واقع اولان بیاناته نظر آ بی هاشم نور نبوت کنديلرندن ظهور ایتش بولمقله ذاتاً بیوک بر مقام احراز ایتشلردی . بو بیوک و ممتاز موقعه برده مقام خلافتی علاوه ایتک بسبتون فضله اوله جقدی . احتمال که اسلاملر بو خصوصده حضرت نینک اثرینه اقتفا ایتشلردی . چونکه عم نبی (العباس) بر دفعه حضرت نبیدن بر ایشه مأمور یاپمسی ایستمش ایکن حضرت نبی انک مسئولتی اسعاف ایتامشدی . نبی هاشم بالذات بو خصوصی اعتراف ایتشلردی . از جمله امام حسن بن علی ، معاویه به ترک خلافت ایتدیکی زمان « جناب حق نبوت و خلافتی ایکیسنی بردن بزده جمع ایتدیکی آرزو ایتامشدر » دیمشدی . حضرت ابو بکرک (عمر) ، (عثمان) ، (طلحه) ، (زبیر) کبی نبی هاشمدن اولیمان مهاجرینه تقدماً مقام خلافته انتخاب اولمسنه یاردم ایدن احوالندن بری ده اسلامیتده صاحب قدم اولمسیدی . چونکه (ابو بکر) نبی هاشمدن اولیمان بتون مهاجریندن اول داخل دائرة اسلامیت اولمشدی . بوندن ماعدا عربلرجه تازمان جاهلیتلرندن بری مهم عد اولنان دیکر برسبب دها واردی . اوده سن مسأله سیدر . (شیخ) کلمه سی عربلرجه هم اختیاره ، هم ده صاحب ریاسته اطلاق اولنور . عربلر کنديلرنجه مقام امارت و ریاسته نامزد اولانلرده صفات لازمه یی مساوی کوردکلرنده انک زیاده یاشلی اولانی - حائر اولدیغی موقع معنوی دخی نظر دفته آلنه رق - ترجیح

آره لرنده کی اختلاف او قدر شدتلی بر حال آلدی که آز قالدی نزاع وجداله منتهی اوله جقدی . حضرت ابو بکر ، ائمه قریشدندر ، مفهومی متضمن بولنان حدیث شریفی در خاطر ایتدیر . دی ده بوصورتله اختلافک او بی آلدی . انصار ؛ حدیث شریفک حکمنه اطاعت ایده رک ادعالرندن واز کچدیله .

فقط بونکله تهله که مندفع اولماش ایدی . چونکه بومقامه انتخاب ایدیه جک ذات حقنده مهاجرین آره سنده دخی اختلاف حکمران اولمقده ایدی . اسلاملرک انک بیوک آدمی اولان حضرت عمر بو تهله کی بی درحال حس ایتدی . اسلامیتک آنجق اتحاد ايله کسب شان وشوکت ایتدیکنی اعلی بیلوردی . همان حضرت ابو بکره اعلان بیعت ایتدی . حضرت عمر ابو بکره بیعت ایدرکن خلق باقیورلردی . هر کس حضرت عمر کندی نفسی ایچون خلافتی طلب ایده جک دییه انک شدت وصولتندن قورقیوردی . حضرت فاروقک کنديلرندن اول ابو بکره کدروب بیعت ایتدیکنی کورنجه درحال انلر دخی ابو بکره بیعت ایدیلر . بوصورتله مشکل حل اولندی .

ایچلرنده نبی هاشمدن واهل بیت نبویدن عم نبی (العباس) و عم زاده نبی (علی بن ابی طالب) و سائر کبی ذوات بولندیغی حالده سائر مهاجرینه بیعت ایدلیوب ده ابو بکره توجیه خلافت اولنسی شایان نظر دقت کورولور . بو خصوصده کرک حضرت عمر و کرک سائر

چونکه هر هانکی قوم جهادی ترك ایتدی ایسه مطلق او قوم جناب حق طرفندن دوچار ذلت و مسکنت اولمشدر . بن الله ورسولنه اطاعت ایتدکجه سزده بکا اطاعتده بولنکیز . الله ورسولنه مخالفت ایدرسم او زمان سزدن بکا اطاعت لازم کلز .

حضرت (ابوبکر) زمام خلافتی الله آلدینی زمان بالاده ذکر اولدینی اوزره واقع اولان ارتداددن طولانی اسلامیت بحران واضطراب ایچنده بولنیوردی . ارتدادک باشلیجه اسبابندن اوله رق اسلامیه عرض مطاوعت ایدن وهنوز اسلامیه عقلاً و قلباً متین برمر بوطیته مر بوط اولیان بعض قبائل عرب حضرت پیغمبرک وفاتنده نبوتک قولای برشی اولدیغنه ذاهب اولدیلر . کندیلری طرفندن اعلان ایدیله جک دعوتی قریشدن ها چوق اولان کندی قبیله لری آدم لریله تأییده مقتدر اولدق لری ظن ایلدیلر . برده اهل قریش عدداً ده آز بولنورکن بتون جزیره العربی قبضه تسخیره کچیرملری استرقاب ایتمشلردی . ایشته بوسائقه ایله انلردن برقاچ کشی ادعای نبوت ایتدی . (بنی اسد) قبیله سندن (طلیحه الاسدی) ، (تمیم) قبیله سندن (سجاح) ، (یمامه) ده مقیم بنی حنیفه دن (مسیلمه) وده سائر برطاقم اشخاص ادعای نبوت ایدنلر جمله سندن ایدی . بولنردن هر بری کندی قبیله سنک مظاهرت و معاوتیله حرکت ایدیوردی . بو حال سائر قبائل میاننده قاریشیق ظهورینه باعث اولدی . قبائلدن بعضلری اسلامیتی ترك ایله ذکر اولنان مدعیلره تبعیت

ایدرلردی . نته کیم قبیله (قریش) ایکنجی (فجار) محاربه سنده اویبه یامش ایدی . قریش مذکور محاربه اتاسنده بتون بطوتی ، یعنی اقسامنی جمع و توحید ایدرک هر قسمک باشنده بر رئیس موجود ایکن بولنرک جمله سنک فوقده (حرب بن امیه) پی رئیس اوله رق نصب ایتمشلردی . (ابن الاثیر) دیورکه : « عبد مناف جهتندن سنأ و منزله موقع و مکاتبتدن طولانی ، کندی اوزرلرینه رئیس اتخاذا ایتمشلردر . حضرت (ابوبکر) دخی سائر اهل قریش اوزرینه کرک جاهاً و قدرأ و کرک سنأ ارجحیتی نفسنده جمع ایتش ایدی . فضله اوله رق حضرت نبی خسته اولدق لری صره لرده مسلمینک مژنده اماملق وظیفه سنی ایفا ایتک اوزره کندی طرفندن بالیابه بولمغه ابوبکری مأمور ایتش ایدی . بوایه حقوق امامتدندر . حضرت (ابوبکر) کندیسنه بیعت اولدق دن صکره اسلامیتک حقیقتی و سرعتله اتشارینه و شان و شوکتک تأییدینه باعث اولان سر و حکمتی مین اوله رق ایراد ایتدیکی ایلك خطبه شو ایدی : « ای اهالی ! ایچکیزده اک لا تقکز دکل ایکن اوزریکزه خلیفه اولدم . ایی حرکت ایدرسم بکا معاونتده بولنکیز . فنا حرکتده بولنورسم بنی طوغرلدیکیز . صدق امانتدر . یا الانجیلق خیانتدر . سزدن هر قوی ، اوزرنده کی غیرک حقنی بن آندن آله سی یه قدر نظر مده ضعیفدر . هر ضعیفده ، حقنی بن آکا آلپورنجه یه قدر نظر مده قویدر . سزدن هیچ بر کیمسه جهادی ترك ایتسون .

کوندردی . هجرتک اون اوچنجی سنه سنده مشهور (یرموک) وقعه سی وقوع بولدی که بووقعه (شام) قطعه سنک فتحه سبب اولدی . (بدر) غزوه کبراسی اسلاملرک کسب قوت وشوکت ایتلرینه نصل خدمت ایتدی ایسه بووقعه دخی اوپله جه کسب قوت وسطوت ایلرینه خدمت ایتدی .

حضرت ابو بکر خلافتی حضرت عمر بن الخطاب و صیت ایتدکن صکره سنه مذکورده ارتحال دار بقا ایلدی . حضرت عمر مهاجر . بنک سنا اکیبوکری دکل ایدی . فقط حضرت ابوبکر خلافتی کندیسنه وصیت ایتدکن صکره آرتق مهاجرین مشارالیهک خلافتنده اختیار صاحبی بولنیورلردی . آتیده کوستره جگمز اوزره شامده ، مصرده ، عراقده ، آفریقا وسائر یرلرده وقوع بولان اک مهم فتوحات حضرت عمر زماننده میسر اولدی .

صدر اسلامده فتوحات اسلامیة

محرر لر ، ارباب تنقید و نظر عربلرک روم و ایران ممالکنی فتح و تسخیر ایتلرینه یاردیم ایدن احوال واسبابه دائر اوزون مباحثات و شدتلی مطالعات یازمیلردر . فی الواقع عربلر اوایکی کشور عظیمی فتح و قیاصره واکسره یی قهر ایتدکلری صره لرده مقصدارلری اوایکی دولتدن برینک یالکز برشهرده اقامت ایتدیره .

ایتدی . بعضلری ده ادای زکاتدن امتناع ایتمکه اکتفا ایلدی . زکات ارکان اولیه اسلامیة دندر . دولتک مالیه سنده اکیبوک موقعی اشغال ایدر . هر زمان و مکانده پاره قیام دول ایچون ضروریدر . قبائل عربدن دیکر بعضلری ده اسلامیتدن ارتداد فکریله دکل ، زکاتی زمان جاهلیتده تأدیه ایتدکلری اتاوه (خراج) قیلندن عد ایله اعطاسندن امتناع ایلشلردی . ارتداد مسأله سی شدتلی بر شکل آلمش ایدی . ارباب ارتدادک جرأتلری ده آرتدقجه آرتیوردی . اودر جه ده که اسلاملرک پایتختی اولان مدینه یه هجوم ایتدیلر . حتی آزالدی شهری اله کیره . جکلردی . حضرت (ابوبکر) بو احواله قارشی غایت حکیمانیه و عاقلانه طاوراندی . نزدنده بولنان کزیده قوماندانلره ، ارباب حزم و اقتداره سنجاقلر و یرره رک محاربه یه مأمور ایتدی . مشارالیهک بو احوالده و یردیکی سنجاقلرک عددی اون بره بالغ ایلشدر . بونلر اون بر قوماندانه تودیع ایلدی . (خالد بن الولید) ، (عکرمه بن ابی جهل) ، (عمرو بن العاص) او قوماندانلر میاننده بولنیوردی .

شو تاریخدن اعتباراً ایکی سنه کچمدن بجرانک بسبتون اوکی آلتدی . خلافت حضرت ابوبکرده مستقر اوله رق هر کس زمان نبویده کی حاله عودت ایلدی . حضرت ابوبکر احوالک شو صورتله کسب سکون ایتدیکنی کورنجه حضرت پیغمبرک آرزو واملنی یرینه کتیرمک اوزره انک اثرینه تبعاً شام و عراق جهتلرینه نصب انظار ایدرک ایکی طرفه ده عسکر

بیلدیکی عساکر محافظه نك مقدارندن بيله آز ایدی . بوندن ماعدا عربلر اوزمانلرده غایت ساده بر معیشتله مألوف ایدیلر . فنون حربیه ده پك آز تجربیه کورمشلردی . احوال مالیه جه ضعیف ، آلات وادوات حربیه جه پك ناقص بولنیورلردی . روملرایله ایرانیلره کلنجه بونلر اوصره لرده جهانك الكیبوك دولتلری ایدیلر . مکمل آلات وادوات حربیه یه ، حسابسز عسکره ، هریرده منتظم قلاع واستحکاماته مالک بولنیورلردی . فضله اوله رق عربلر عدداً آز واحواله بسیط وضعیف اولمله برابر فتنه کیتدکلری مملکتلره او مملکتلری بیلیمکسزین واهالینسندن مظاهر ومعین صاحبی اولمقسزین مهاجم صفتیله کیدیسورلردی . هپسندن دها غریبی او ایکی مملکتی بردن اون سنه بی تجاوز ایتمین بر زمان ظرفنده فتح وتسخیره موفق اولملری ایدی . عجباً بوکا نصل موفق اولدیلر ؟

ارباب انتقاد وتدقیقک بو خصوصده الك معروف حکملری عربلرک او موفقیت عظمالری یوقاریده بیان ایتدیکمز وجه ایله اسلامیتک ظهوریزه یقین روم ایله ایران دولتلری بیننده توالی ایدن محاربات نتیجه سی اوله رق او ایکی مملکتک دوچار اولدیغی ضعف وپریشانی واضمحلالدن استحصال اولدیغی مرکزنده دره بزم فکرمزله کوره یالکمز اوضعف وپریشانی ذکر اولنان موفقیت ومظفریتک یکانه سببی دکل ایدی . چونکه یالکمز اوله اولسه ایدی بلاعرب صحرا لرندن کله رک ایکی دولتی ده بردن

مغلوب ایدن اوله کوچک برملته بدل اودولتلردن بری کندی قومشوسی اولان دیگر دولتک اراضیسی استیلا ایتسی دهاقولای اوله جقدی . اوت ، کرک روم ، کرک ایرانیلرک اوصره لرده ایچنده بولندقلری حالت ضعف وپریشاینک فتوحات اسلامیه بی تسهیله نه درجه ده تاثیر اولدیغی انکار ایتمیز . آنجق اوحال فتوحاتک یکانه سبب اصلیمی دکل ایدی . کوستره جکمز وجه ایله دیگر اسباب حقیقه دها وار ایدی . (عجباً عربلری اوفتوحاته تشویق وکندیلرینه بو خصوصده جرأت ویرن شی نه ایدی ؟) : — فی الحقیقه من القدیم باده نشین اوله رق یاشایان عربلره عصر لرندن بری روملره وعجملره نظر حرمت وهیبتله باقه رق حتی انلرک وسعت نمالکنی ضروب امثاللری میاننه ادخال واسملرندن خوف واحترازی اعتیاد ایتدکلری حالده وجودلری قبا البسه ایله مستور ، طعاملری داری وارپه دن عبارت ، سلاحلری ایپ ایله باغلامش مزر اقلردن ، بله بز پارچه لر ایله صلیمش قلنجلردن مرکب بر زمرة قلیله ایله او ایکی ملک وسیعی فتح ایتکه نصل جرأت ایتدکلرینی واسلامیتدن اول اوله بر تشبیه نهدن جرأت ایتدکلرینی تدقیق ایتک بر تاریخ نویس ایچون ک اول ترتب ایدن وظائفدن عد اولنور .

بونک جوابی شودرکه عربلر اسلامیتدن صکره اسلامیتدن اولکی حالدن بشقه بر حال کسب ایتدیلر . عربلر قبل الاسلام طارمه طاغنیق برطاقم قبائلدن عبارت ایدیلر . فقط

معاهده و تاسیس ایتدکری اخوت بومدعایه شاهددر . قرآن عظیم الشان واحادیث شریفه مطالعه اولنورسه اسلامیتک اتحاد اساسی اوزرینه مؤسس اولدیغی درحال تظاهر ایدر . صدر اسلامده کربک خلفا ، کربک امرا طرفندن ایراد اولنان نطقلرک ایچنده هیچ برنطق بولماز که عربلرک زمان جاهلیتده کی تفرقه و تشتتدن و اسلامیتک احکامی وجه ایله ، عصیتی براقه رق اتحاده غیرت اولنسی لزومندن باحث اولسون . خلیفه نک ، یاخود خلیفه یه بالنیابه انک مقامنه قائم برذاتک آرقه نده اسلاملرک کوننده بش دفعه نمازده اجتماعلری آرهلرنده اتحادک متانتی برقات دهاتزید ایتمشدر . نمازاسلاملرده اتحادک حصولنه ، انلرک خلیفه یه اطاعت ایلملرینه بک بیوک خدمت ایلمشدر . (بالذری) دیورکه :

« ابوسفیان مکه هنوز فتح ایدلن و کنیدیسی اسلام اولدن اول اسلاملرک نزدینه کلوب کنیدیلرینی نمازده بولنجه ونبی ذی شان رکوعه وارد قجه انلرک ده رکوعه وارد قارینی وحضرت نبی سجده ایتدکجه انلرک دخی سجده ایتدکلرینی کورنجه » والله ، حیرت افزا برشی کوربیورم . شورادن ، بورادن طویلانان برطاقم خلق او قوجه روم وعجملری کولکده براقه حق صورتده غایت مطیع کسلمشدر « دیهرک اظهار حیرت ایتمشدر . »

عربلرک نشر ایتدکلری دعوتک حق اولدیغنه قناعت تامه صاحبی بولندقلرینه ودنیا ایچون دکل ، آنجق آخرت ایچون چالیشد . قلیرینه کلنجه بو ، فتوحات صره لرنده انلرک

اسلامیتدن صکره هپسی برقلنده یالکز برملت ، ملت واحده کسدیلر . معافیله یالکز بو حال اومالکی فتح ایتک کبی غایت بیوک وجسیم برتشبده بولملرینه جرأت ویره جک برسبب کافی دکدی . انلره اصل قوت وجسارت ویرن شی قبول ایتدکلری دین اسلامیتک صدق وصحته اعتقاد واحکامنه اطاعت نامهلری ایدی . اسلاملر آنجق کلمه اللهک اعلائی شان وشوکتی اوغورنده مملکتلری فتح ایتکده اولدقلرینه ، جناب حقک روی ارض اوزرنده نشر اسلامیه کنیدیلرینی مأمور ایتد . یکنه ، کنیدیلرندن بو اغورده اوله جکلرک شهید اوله جغه ، آخرته بونیا نکلکنندن ده ا قیمتدار ، ده ا پایدار مکافاتلر موجود بولندیغنه براعتقاد متین وغیر منزلل ایله قانع بولنیور . لر دی . عربلرک او عظیم ومشقتلی تشبثاتی اقتحام ایتملری خصوصنده کنیدیلرینه قوت وجسارت ویرن شی ایشته او اعتقاد متین اسلامی ، اوفیض دین محمدی ایدی . حضرت نبی زماننده اجرا ایدیلن غزولر ایله سوق اولنان سره لردن استحصال ایدیلن مظفریاتک لذتی ده کنیدیلرینه بویولده باعث تشویق اولمش ایدی . انسان برایشده موفقیت کوردکجه تهلکه یی کورمامکه باشلار . . اهل اسلامده مظفریت قازاندقجه تهلکه لری آرتق بیوک کورمیورلردی .

اسلامیتک بین المسلمین باعث اتحاد اولدیغی اوزمانکی اسلاملرک هر حال وحرکتلرنده مشاهده اولنور . بالاده ذکر ایدلدیکی اوزره برنجی سنه هجریه ده آرهلرنده عقد ایتدکلری

اقوال و افعالندن آچیقندن آچیغه آکلاشلمقده در. (قادسیه) محاربه سنده عجم قوماندانی (رستم) طرفندن (منیره) به خطاباً: «سز مقصد کز اغورنده اولومی هیج مرتبه سنده کور بیورسکنز» دینلمسنه قارشى مغیره: «بزدن اولنلر جنته، سزدن مقتول اولانلرایسه آتسه داخل اولور. بزدن صاغ قالانلرده سزدن صاغ قالانلره غالب کله جکدر،» مقابله سنده بولمشدر. کذلک مصر والیسی (مقوقس) عبادة بن الصامتى روم عسکرینک چوقانی ایله قورقوتدینی وانلره غلبه ایتمک ممکن اولدیغنی کندیسنه سویلیدیکی زمان عباده (مقوقس) ه جواباً: «بوسوزلر ایله کندیدیکی، آرقداشلیکی اغفال ایتمه. روملرک قوت و کثرتی ایله بزی قورقوتمق وانلره قارشى کله میه جکمزى سزویلك بزی قورقوده ماز وعزمزدن چوپره مز. اگر شو دیدیکک طوغری ایسه، یعنی انلر او ایله قوتلی و چوق ایسه لر بو حال بزی محاربه یه ده از یاده ترغیب و اشتیاقیزی تزیدایدنر. چونکه انلر ایله محاربه ده برفردیمز قالمینجه یه قدر همز شهید اولورسوق جناب حقک حضورینه ده از یاده معذور برحاله چیقارز و انک نعمت رضواننه ده از یاده مستحق اولوروز. بو ایسه آرزوایتدیکمز منتهای سعادتدر. بزم ایچون بوندن ده ا قیمتدار برشی اوله ماز. سزکله محاربه ایتمکده ایکی نعمتدن برینی بکلر ز. یاسزه غالب کله رک دنیا نعمته مظهر اولوروز. یا خود سزه مغلوب اوله رق نعمت آخرته نائل اولوروز. المزدن کلن جهد و غیرتی صرف ایتمکدن صکره بو ایکنجی نعمت بزه او بزدن

دها زیاده آرزو اولتور. جناب حق قرآن عظیم الشانده عدداً قلیل نیجه جماعه ک عدداً کثیر جماعتلره غالب کلدکلرینی، الله صبر ایدنلرک یاردیجیسی بولندیغنی تبلیغ بیورمشدر. ایچمزه هیج برکیسه یوقدر که شرف شهادت ایله شرف اوله رق کندی مملکتته، کندی یوردینه دوغمامکی، چولوق چوجغنه قاووشمانی هرکون صباح آقشام جناب حقدن تمی ایتمسون. بزدن هیج کیسه آرق سنده بر اقدینی شیلری دوشونمز. هرکس چولوق چوجغنی، عیانی و سائره سنی اللهه تودیع ایتمشدر. آرقه مزه باقه یز، هپ اوکه باقا ز. معیشتجه، حالجه ضرورت و احتیاج ایچنده بولندیغمز دأر اولان سوزلریکه کلنجه: بزکندیمزى بو حالزله جهانده ا ک زیاده وسعت حاله مالک، ا ک زیاده بختیار انسانلردن عد ایدرز. جهان هپ بزم اولسه شوقانی دنیادن کندی نفسمز ایچون شمیدیکی حائر اولدیغمز مقداردن زیاده برشیده رغبت ایتمز» دیمشدر.

بوکی شیلر تاریخ اسلامیده پک چوقدر. حتی بر مسلم قاردشنى. باباسنی مشرک کورسه اسکله بلا تردد و یایدینی شینک ا ک مقدس بر وظفه اولدیغنه قناعت تامه وجدانیسه ایله امین اوله رق مقابله یه کیریشیدی. دیگر دینی تاریخلرده مشهور اولان بو قیلدن احوال دخی بالاده عرض ایتمکمز حقائقی تأیید ایدر. انسان بر خصوص ایچون کندی حیاتی تهلکیه آتمق اوشی حقدنه دین درجه سنده اعتقاد و ایمان صابنی اولمغه توقف

احوال یاردم ایتدی؟ - عربلری فتوحاته تشویق وکندیلرینه بو خصوصده جرأت ویرن احوالی بالاده عرض ایتدک . شمعی او فتوحاتی تمهیل ایدن وکندیلرینه باعث موفقیت اولان احوالی ده ذکر ایدلم .

اولا : اسلامله فتوحات واقعه لرنده یاردم ایدن خصوصاً ایدن بری عربلرک همت و غیرت صاحبی اولملری و آغیر یوکلری اولمامسی در . چونکه عربلر بادیه نشین اوله رق بیومش و بک ساده بر معیشته آلیشمش اولدقلرندن آچاغه و صوسزلغه اهمیت ویرمز لر دی . انلردن بری محاربه یه کیتسه صرتی یورده جق و یا خود دوه سنه آغیرکله جک هیچ بر شی کوتورمز دی . هر نه قدر بعضاً برابرلرنده بیه جک ، ایجه جک کوتورمز لر دی ایسه ده اصل کچمزلرینی یولده الده ایتدکلری اموال غنائم تشکیل ایدر دی . بوندن ماعدا دوه لرکده عربلرک موثقیاتنه بیوک خدمتلری اولمشدر . چونکه عربلرده دوه لر روملر عنندنه آرابه لرک ، آت لرک و سائر حیوانلرک کوردیکی خدمتک عینی کورر دی . بر عرب دوه سنه هم کندیبی بنیر ، هم یوکنی طاشیدر ، هم سودی ایله تغذی ایدر ، هم کولک سنده بارینیر . دوه چوللرده قوری . ده اولسه بوله بیلدیکی اوتلر ایله کچینیر ، آچاغه ، صوسزلغه کونلرجه تحمل ایدر . حال بوکه بروم ویا عجم محاربه یه آنحق ذخائر وارزاقدن مرکب یوکلر ایله ، آغیر لقلر ایله کیده بیلیر . دی . اوله یوکلر ، آغیر لقلرک بونلری طاشیمق ایچون آرابه لره ، آرابه ایسه جر ایچون

ایدر . ادیان سائر تاریخلرنده شهیدلرک ترجمه حالده بوقیلدن کافی درجه ده مثاللر واردر . بوندن ماعدا شام و عراق طرفلرینک غایت محصولدار وزنکین اولسی عربلرک او . جهتلری استیلا ایتلرینه باعث اولمشدر . چونکه عربلرک اقامت ایتدکلری برلر محصولدار دکل ایدی . و برلر بر اقباه دینی صاحبی اولدقلر صکره کدی برینی بسلیه مزدی . برده اصل اکابر مسلمین محضا آخرت ایچون جهاده بولندقلری حالده بعض نبال اموال غنائم ایچون محاربه ایدر لر دی . (حنین) و (طائف) غزوه لرندن صکره وقوع بولان بعض احوال بونی کوستریر . (ابن هشام) دییورک : « بو غزوه لرده اموال غنائم بک چوق ایدی . محاربه ختام بولدقلر صکره واسیرلر اعاده اولندقلر صکره حضرت پیغمبر بئندی . خاق «ای رسول الله! دوه وقوبونلردن حصه لر مزی اوزرمزه تقسیم ایت » دییه رک حضرت نینک آرقه سندن کیدیورلر دی . جناب رسالتنهای پی اوقدر صقیشدیردی لره بر آغاجک آلتنده طورمغه مجبور اولدی . حضرت پیغمبرک باشنده کی اورتو (ردا) آغاجه طاقلدی . حضرت نبی خلقه خطاباً « ای اهالی ، اورتومی بکا اعاده ایدیکز . والله ، تهامه ده کی آغاجلر عددنجه مواشیکز اولسه جمله سفی سزه تقسیم ایدردم . هیچ بروقت نبی خسیس ، قورقاق ، یالانچی بوله مازسکنز » بیوردی .

*
*
*

عجبا فتوحات واقعه لرنده اسلام لره نه کی

حیواناته ، حیوانات ایسه یم و صویه محتاج ایدی . بو حال بزہ (غوردون) پاشایی (خرطوم) دن قورتارمق ایچون ۱۸۸۴ سنہ سنده سودانه سوق اولنان قوہ عسکریہ صرہ سنده مشاهده ایتدیکمز احوالی تخطر ایتدیریور . برانکلین عسکری برابرنده یکسات ، پیشمش اتلر ، شکر ، چای ، قهوه ، موم ، صوہ پلری ، چادرلر ، امتیہ سائرہ و برچوق حیواناتک یمی وسائرہ سندن مرکب برچوق یوکلر ، آغیر لقلر اولمق سزین بریردن دیگر یره انتقال ایدہ میو . ردی . بوقوہ عسکریہ ۱۵۰۰ عسکر دن عبارت ایکن بونلرک ارزاق ولوازمی درت بیك دوه ایله دوه جیلری وسائرہ طاشیوردی . بو حال قوہ عسکریہ ایچون جدا بربار کران ایدی . حال بوکه برسودانلی بونلرک جمله سندن مستغنی ایدی . بر آز قوری داری بی حاوی اوله رق قوتوغنی آلتنده طاشییدیغی بر طور به اکا کفایت ایدیوردی .

ثانیاً : اسلاملرک قضا و قدره و برانسانک اجلی کلدن اولیه چکنه ، اجلی کلیرسه نرہده اولورسه اولسون وحق فراش نعیم و راحتده بولسون ینه اوله چکنه و اجلی کلماش ایسه اک کسکین قلینجلر آلتنده اولسه بیله حیاتی قورتوله جغنه اعتمه ادلری او فتوحانده موفق اولمیرینه پک چوق خدمت ایتمشدر . بو اعتقاد اسلاملرده پک زیاده متمکین ایدی . وقوعات مشهورده کوسرتدکلری شجاعت و بسالت فوق العاده به سبب ده بو اولدی .

ثالثاً : آتہ ینمک و اوق آتمقده کی مهارتلی

مظفریت و موفقیتلرینه بیوک خدمت ایتمشدر . عربلر اسبسوارلقده و اوق آتمقده روم و عجملردن دها زیاده مهارت صاحبی ایدیلر . عرب آتلی ده اوته کیلرک آتلردن دها اپی ایدی . بوندن ماعدا محاربه لرک چوقلرندہ قتال او زمانه کوره جاری اولان عادت و جه ایله افراد آره سنده مبارزه صورتیله وقوع بولوردی . ایکی طرف محاربدن ایکی اسب سوار انتخاب اولنوردی . هانکیسی غالب کلسه منسوب اولدیغی طرف غالب ، دیگر طرف ایسه مغلوب عد اولنوردی . عربلر علی لاکثر مبارزه ده غالب کلیرلردی . حتی اکثریتله مظفریتلری او یله بر مبارزه ده غالب کلمک و یا خود بر اوق ایله دشمن قومانداتی اتلاف ایدرک بو صورتله دشمن اردوسنک قوہ معنویه سنی قیرمق ایله حاصل اولیوردی . ایلریده یازده جغمز سلاح بحثنده بو خصوصه دائرده زیادہ تفصیلات ویره چکیز .

رابعاً : صدر اسلامک ، مظفریت و موفقیتی احراز ایدہ چک اوصاف و مزایا ایله متصف رجاله مالک اولسی مظفریات اسلامیه به خدمت ایدن اسباب جمله سندن ایدی . چونکه (ناپولئون) دوری فرانسه نک ده اول طوغوره مدینی بیوک قوماندانلرله نصل کسب تمیز ایتدی ایسه صدر اسلام دخی اعظم رجال ایله ممتاز بردور ایدی . (ناپولئون) ک قوماندانلرینی فرانسه اختلال کیری نصل یتشدیردی ایسه صدر اسلامده ظهور ایدن اعظم رجال اسلامیه بی ده حبشیلیرک (عام الفیل) نامنی آلان تجاوزلری یتشدیرمشدر . زیرا تجاوزمذکور

ایله تأید ایتدی « بیورمشدر . ابوبکر ، عمر ، علی ، ابن العاص ، معاویه ، خالد کبی ذوات بیوعصرده دخی یتشسه لر ایدی ، عصر حاضر مدینتکده کیبوک آدملری اولورلردی .

امویلر وعباسیلر دورنده یتشن اعظم رجال مسلمینیده بوراده در خاطر ایتمک انصافه موافق دکلدیر .

خاصاً : عربلرک محاربه لر انناسنده ابراز ایتدکلری صبر ومانت و دشمنه قارشى اختیار ایلدکلری مطاوله ، یعنی وقت غائب ایتدیره رک ضعیف دوشورمک اصولی ده فتوحانده کی موقیتلرینه پک بیوک خدمت ایلشدر . عربلر سکزنجی سنه هجریه ده سوریه ولایتی داخلنده (بلقا) یه تابع (مؤته) موقعنده روم اردوسی ایله محاربه اجراسندن صکره روملر ایله محاربه نک اهل بادیه ایله محاربه کبی اولمدیغنی ، روملرک میدان محاربه یه نه قدر عسکر چیقاره بیلدکلرینی ، نه صورتله حرب ایتدکلرینی آکلادقلرندن آنلره قارشى مظفر اولمق آتجق کوستره جکلری صبر و ثبات ایله وانلره وقت غائب ایتدیره رک ضعیف دوشورمکله قابل اوله بیله جکنی تقدیر ایتشلرلردی . بوکبی برصبر و مطاوله عربلر ایچون پک قولای برشی ایدی . چونکه دیکر بر یرده بیان ایتدی کمز وجه ایله ییه جکدن ، البسه دن پک آز برشی کندیلرینه کفایت یدییوردی . ییه جکلری آز قالیرسه آقین باهرق بوصوله اله کچیردکلری مواشى ، بغدای و سائره ایله دفع جوع ایده بیلورلردی .

عربلرک شام و عراق اوزرینه ایلك

عربلری حرکت وغیره ته کتیرمش و اوصولته وقوع بولان تماس عربلرک فطرتلرنده مرکوز اولان قوت و استعدادک ظهورینه سبب اولمشدر . اوکبی وقوعات عظیمه یی علی الاکثر برانتباه تعقیب ایدرکه او انتباهده قوای طبیعیه و مواهب فطریه تظاهر ایلر . تاریخ بوکا کیبوک شاهدر . صانکه جناب حق عربلره نصرت و موقیتی تقدیر بیورمشده کندیلرینی محاربه لرده ، سیاساتده ، علم ، ذکا ودهاده جهانک اک بیوک وکزید آدملرینه مظهر ایلشدر . (خالد بن ولید) ، (خالد بن سعید) ، (ابو عبیده بن الجراح) ، (سعد بن ابی وقاص) ، (یزید بن ابی سفیان) ، (حمزه بن عبدالمطلب) ، (علی بن ابی طالب) بسالت و اقدامده واردولره قوماندا ایتمکده جهانک کیبوک آدملرندن معدودرلر . (عمرو بن العاص) ، (معاویه بن ابی سفیان) ، (مغیره بن شعبه) ، (زیاد بن ابیه) ذکا ودهاده و سیاست و اداره ده اعظم رجالدن ایدیلر . (ابو بکر الصدیق) ، (عمر بن الخطاب) عزم و حزمده ، تقوی و صلاحده بی نظیر ایکی نادره زماندرلر . اوائل اسلامیتده بوکبی اعظم رجالک یتشمسی اسلامیتک سرعتله احراز موقیت ایلسنه خدمت ایدن کیبوک مؤثر ایدن ایدی . اسلاملر بونی تقدیر ایتشلرلردی . حتی بالذات حضرت نبی دعوت اسلامیه ک اوائل انتشاری صره لرنده : « آللهی ! اسلامیتی (ابو جهل بن هشام) ایله تأیید بیور « دیمشدی . حضرت (حمزه) ودها صکره (عمر بن الخطاب) داخل دائرة اسلامیت اولنجه : « اسلامیت حمزه و عمر

ابتدای امرده براتباه و انقلاب عربیدن عبارت ایدی . چونکه اسلام اولانر عرب ایدیلر . حتی آنک ایچون اسلام، عرب لفظلری اکثر احوالده کلمات مترادفه صره سنه کچمش ایدی . اسلام دینلنجه عرب و عرب دینلنجه اسلام آکلاشیلیر . دی . ذاتاً دیانت اسلامییه بودین ایله افتخاری مستثنی بر صورتده عربلره تخصیص ایلدیکی جهته بودینی اک اول قبول ایدنلر کندیلری ایدیلر . بو کیفیت، باخصوص حضرت عمرک غیر مسلم اولانلرک جزیره العربیدن چیقارلسنه دائر امر اصدار ایتدیکی صره ده ، هر کسک ذهننده یرلشمش ایدی . امر عمری اوزرینه غیر مسلم اولانلر جزیره العربیدن چیقمش ، اورلرده اسلاملردن بشقه کیمسه قالمشدر . نته کیم بوکون دخی قطعاً مذکورده بتون اهالی اسلامدلر .

اسلاملر شام و عراق جهتلرنده بولنسان شهرلره اول امرده طوغریدن طوغرییه مهاجمانده بولنیهرق مذکور قطعلهلرک چوله یقین یرلرنده آقین و غارت اجراسیله اوزون بر زمان کچیردیلر . مذکور یرلرک اهالیسی کندیلری کبی عرب ایدی . شام قطعهسی حدودی اوزرنده کائن (بصری) و (خوران) جهتلرنده (آل غسان) - غسانه - و عراق حدودی اوزرنده واقع (حیره) طرفلرنده ده (آل منذر) - مناذره - اقامت ایتکده ایدیلر . بولنردن غسانه روملره و مناذره ایرانلره تابع ایدیلر . فقط بو عربلر نه روملری، نه ده ایرانلری سومیهلرک آتجق صورت

یورودکاری زمان اجرا ایتدکاری محاربات محاربه دن زیاده غارتلره بکزیوردی . ده طوغریسی او فتوحاتک اکثرنده اویله بر اصول اوزرینه حرکت ایتملردی . مثلاً فتح ایتک ایستدکاری شهره غارت ایتک اوزره - بعضاً اساس مقصدلری فتح ده اولماز - اولا کندیلرندن برجماعت کوندر یرلردی . بوکیدن آدملر او شهرک اطرافنده طولاشیرلر ، شهرک فتحنه فرصت دوشونجه یه قدر غارتله مشغول اولورلردی . ده صکره فرصت دوشدیکنده شهری فتح ایدرلردی . کرک صدر اسلامده و کرک ده صکره وقوع بولان فتوحاتک اکثرنده بویله اولدی . نکیم (موسی بن نصیر) (طارق بن زیاد) ی ۹۲ سنه هجریه سنده اسپانیا سواحلنه فتح ایچون دکل ، غارت ایچون کوندرمش ایدی . (طارق) عربلره شامک فتحنی تسهیل ایدن اسباب و احواله مشابه اورلرده برطاقم اسباب و احواله تصادف ایتکله اندلسه داخل اولمشدر . (موسی بن نصیر) بالاخره بوفتحن خبردار اولنجه اظهار تعجب ایتمش و کندیمی بومملکتک فاتحی اوله مامقدن متحصل برحسده دوشهرک (طارق) ده هایباری کیمامکه او امر کوندرمشدر . مشارالیهما آره سنده اوصره لرده جریان ایدن احوال معلومدر . اندن ده اول آفریقانک و اطرافنده بولان یرلرک فتحنده دخی عین حال واقع اولمش ایدی .

سادساً : فتوحات اسلامییه یاردم ایدن احوال دن بری ده عربلرک یکدیگرینه نجات ، یعنی معاونت و مظاهرت ایلریدر . اسلامیت

بوندن ده آكلاشيلوركه عربلر بالاده عرض ايتديكمز سبيلردن وهر قبيله يه مخصوص اسباب سائر دن طولايي على العموم اسلاميتك اليقين واك اول مظاهر ونصيرلرى اولديلر . عجملك قبل الاسلام يعنى فتح ايتلىرى قطعه مذكوره اهايسنك ده عجمار حقتده نفرت وعداوتنى موجب اولمشدى . اودورده عجمستانه تابع (الجزيره) قطعه سنده مقيم اولان (ربيعه) قبائلى دخى عجملرى سومدكلرندن اسلاملك اثنائى فتوحاتنده عجماردن انتقام الملق مقصديله اسلامله معاونت ايلمشلردى .

بوندن ماعدا على الاكثر كرك بو عربلر ، كرك شام قطعه سى اهالى اصليه سندن اولان اقوام سائر - انطاكيه قربنده (بياس) ايله (لوقه) اره سنده وقتيله موجود شهر اهايسى اولان جراجمه - (مرده) - نك (لكام) طاغنده پايدقلىرى كى - جزيه ويرماك ايچون روملك عليه عربلره معاونت ومظاهرتده بولنورلردى . (حبيب بن مسلمة الفهرى) (جراجمه) اوزرينه يورديكى زمان بونلر طلب صلح ايتديلر . (جبل لكام) ده اسلامله معاون اولق وروملك حركاتنى تجسس ايتك ويرلرى اسلاملر ايچون اسلحه يرى اولق وبوكا مقابل كنديلرندن جزيه آلتماق اوزره انلر ايله مصالحه عقد اولمش ايدى . (جزيره . العرب ايله عراق وشام آرلرنده على الخصوص (فرات) واديسنك آشانى طرفلرنده ساكن اهايلدن اولان) نبطيلردن اولوب اوصره لرده اوراده بولنان تجار ، خدمتكار واتباع وكويليلرده

جبريه ده انلره اطاعت ايدرلردى . باخصوص بونلردن (آل منذر) ابو قابوس لقبه ملقب اولان (النعمان بن منذر) ك قتلندن طولايي عجملره قارشى بيوك بر بغض عداوت بسيلور- لردى . (خسرو پرويز) نعمانى قتل ايتمش ايدى . ايشته بوسبيله عربلر ايله عجملر آرهنده (ذوقار) نامنده كى موقعده مشهور بر محاربه وقوع بولمش ومحاربه يه (ذوقار وقعه سى) اسمى ويرلشدر . عربلرك عجملره حدلرغى بيلدردكلرى اك بيوك وقعه يي تشكيل ايدن محاربه مذكوره ده عجملر بك فنا وشدتلى بر هزيمته دوچار اولمشلردى . تصادفات غريبه دندركه وقعه مذكوره (بدر) وقعه كبراسنك وقوع بولديغى عين سنده وقوع بولمش وعربلر ايكي سنده ده مظفر اولمشلردر . (خالد بن الوليد) ك قومانداسى آتنده اوله رق عراقك فتحه كيدن عساكر اسلاميه نك اورالره مواصلتنه قدر (مناظره) ايله عجملر آرهنده بغض وعداوت دوام ايتمش ايدى . خالد (مناظره) يه نبول اسلاميت ، ياخود اعطاي جزيه (ويركى ويرلسنى) ، ياخود اختيار محاربه يي تكليف ايلدى . (مناظره) جزيه يي قبول ايلديلر وسنوى بر ويركى ويرمك اوزره خالد ايله عقد مصالحه ايتديلر . (خالد بن الوليد) ك عراقدن شام طرفنه كچديكى اثناده بو طرفلرده (بصرى) ، (عين تمر) ، (صند - ودا) ، (قراقر) مواقعنده وسائرده بولنان واوزمانلرده اكثر يتله خرسيتان مذهبه سالك اولان عربلر ايله دخى عين حال وقوع بولدى .

ابتدای امرده برانته و انقلاب عربیدن عبارت ایدی . چونکه اسلام اولانلر عرب ایدیلر . حتی آنک ایچون اسلام ، عرب لفظلری اکثر احوالده کلمات مترادفه صره سنه کچمش ایدی . اسلام دینلنجه عرب و عرب دینلنجه اسلام آکلاشیلیر . دی . ذاتاً دیانت اسلامییه بودین ایله افتخاری مستثنی بر صورتده عربلره تخصیص ایلدیکی جهته بودینی اک اول قبول ایدنلر کندیلری ایدیلر . بو کیفیت ، بخصوص حضرت عمرک غیر مسلم اولانلرک جزیره العربدن چیقارلسنه دائر امر اصدار ایتدیکی صره ده ، هر کسک ذهنده یرلشمش ایدی . امر عمری اوزرینه غیر مسلم اولانلر جزیره العربدن چیقمش ، اورلرده اسلاملردن بشقه کیمسه قالماشدر . نته کیم بوکون دخی قطعاً مذکورده بتون اهالی اسلامدلر .

اسلاملر شام و عراق جهتلرنده بولنان شهرلره اول امرده طوغریدن طوغرییه مهاجمانده بولنیهرق مذکور قطعلرک چوله یقین یرلرنده آقین و غارت اجراسیله اوزون بر زمان کچیردیلر . مذکور یرلرک اهالیسی کندیلری کبی عرب ایدی . شام قطعسهی حدودی اوزرنده کائن (بصری) و (حوران) جهتلرنده (آل غسان) - غسانسه - و عراق حدودی اوزرنده واقع (حیره) طرفلرنده (آل منذر) - مناذره - اقامت ایتکده ایدیلر . بولنردن غسانسه روملره و مناذره ایرانلره تابع ایدیلر . فقط بو عربلر نه روملری ، نه ده ایرانلری سومیه راک آتجق صورت

یورودکاری زمان اجرا ایتدکاری محاربات محاربه دن زیاده غارتلره بکزییوردی . ده طوغریسی اوفتوحاتک اکثرنده اویله بر اصول اوزرینه حرکت ایتملردی . مثلاً فتح ایتک ایستدکاری شهره غارت ایتک اوزره - بعضاً اساس مقصدلری فتح ده اولماز - اولاکندیلرندن برجماعت کوندیرلردی . بوکیدن آدملر او شهرک اطرافنده طولاشیرلر ، شهرک فتحنه فرصت دوشونجهیه قدر غارتله مشغول اولورلردی . ده صکره فرصت دوشدیکنده شهری فتح ایدرلردی . کرک صدر اسلامده و کرک ده صکره وقوع بولان فتوحاتک اکثرنده بویله اولدی . نته کیم (موسی بن نصیر) (طارق بن زیاد) ی ۹۲ سنه هجریه سنده اسپانیا سواحلنه فتح ایچون دکل ، غارت ایچون کوندرمش ایدی . (طارق) عربلره شامک فتحی تسهیل ایدن اسباب و احواله مشابه اورلرده برطاقم اسباب و احواله تصادف ایتکله اندلسه داخل اولمشدر . (موسی بن نصیر) بالاخره بوفتحدن خبردار اولنجه اظهار تعجب ایتمش و کندیسیمی بومملکتک فاتحی اوله مامقدن متحصل برحسده دوشهرک (طارق) ده هایباری کیمامکه او امر کوندرمشدر . مشارالیهما آره سنده اوصره لرده جریان ایدن احوال معلومدر . اندن ده اول آفریقانک و اطرافنده بولنان یرلرک فتحنده دخی عین حال واقع اولمش ایدی .

سادساً : فتوحات اسلامییه یاردم ایدن احوال دن بری ده عربلرک یکدیگرینه نجات ، یعنی معاونت و مظاهرت ایلریدر . اسلامیت

بوندن ده آکلاشیلور که عربلر بالاده عرض ایتدی کمز سبیلردن و هر قبیله به مخصوص اسباب سائردهن طولایی علی العموم اسلامیتک الیقین واک اول مظاهر و نصیرلری اولدیلر . عجملرک قبل الاسلام یعنی فتح ایتلری قطعه مذکوره اها لیسنتک ده عجملر حقه ندرت و عداوتی موجب اولمشدی . اودورده عجمستانه تابع (الجزیره) قطعه سنده مقیم اولان (ربیعہ) قبائلی دخی عجملری سومدکلرندن اسلاملرک اثنای فتوحاتنده عجملردن انتقام آلق مقصدیله اسلاملره معاونت ایلشلردی .

بوندن ماعدا علی الاکثر کرک بو عربلر ، کرک شام قطعه سی اها لی اصلیه سندن اولان اقوام سائرہ - انطاکیه قربنده (بیاس) ایله (لوقه) اره سنده وقتیله موجود شهر اها لیسلی اولان جراجہ - (مرده) - نک (لکام) طاغنده یابدقلمی کبی - جزیه ویرمامک ایچون روملرک علیهنه عربلره معاونت و مظاهرتده بولنیورلردی . (حبیب بن مسلمة الفهری) (جراجہ) اوزرینه یوریدیکی زمان بونلر طلب صلح ایتدیلر . (جبل لکام) ده اسلاملره معاون اولمق و روملرک حرکاتی تجسس ایتمک ویرلری اسلاملر ایچون اسلحه یری اولمق و بوکا مقابل کندیلرندن جزیه آلتماق اوزره انلر ایله مصالحه عقد اولمش ایدی . (جزیره . العرب ایله عراق و شام آرہ لرنده و علی الخصوص (فرات) وادیسنتک آشاعی طرفلرنده ساکن اها لیدن اولان) نبطیلردن اولوب اوصره لرده اوراده بولنان تجار ، خدمتکار و اتباع و کویلیلرده

جبریله انلره اطاعت ایدرلردی . باخصوص بونلردن (آل منذر) ابو قابوس لقیله ملقب اولان (النعمان بن المنذر) ک قتلندن طولایی عجملره قارشلی بیوک بر بغض عداوت بسلیور- لردی . (خسرو پرویز) نعمانی قتل ایتمش ایدی . ایشته بو سببله عربلر ایله عجملر آرہ سنده (ذوقار) نامنده کی موقعده مشهور بر محاربه وقوع بولمش و محاربه به (ذوقار و قعہ سی) اسمی ویرلشدر . عربلرک عجملره حدلری بیلدیردکلری اک بیوک وقعہ بی تشکیل ایدن محاربه مذکورده عجملرک فنا و شدتلی بر هزیمته دوچار اولمشلردی . تصادفات غریبه دندرکه وقعہ مذکورہ (بدر) وقعہ کبراسنتک وقوع بولدیغی عین سنده وقوع بولمش و عربلر ایکسینده مظفر اولمشلردر . (خالد بن الولید) ک قومانداسی آلتنده اوله رق عراقک فتحه کیدن عساکر اسلامیه نک اورالره مواصلتته قدر (منذره) ایله عجملر آرہ سنده بغض و عداوت دوام ایتمش ایدی . خالد (منذره) یه نبول اسلامیت ، یاخود اعطای جزیه (ویرکی ویرلسنی) ، یاخود اختیار محاربه بی تکلیف ایلدی . (منذره) جزیه بی قبول ایلدیلر و سنوی بر ویرکی ویرمک اوزره خالد ایله عقد مصالحه ایتدیلر . (خالد بن الولید) ک عراقدن شام طرفنه کچدیکی اثناده بو طرفلرده (بصری) ، (عین تمر) ، (صند - ودا) ، (قراقر) مواقنده و سائرده بولنان و اوزمانلرده اکثریتله خرسیتیان مذهبنه سالک اولان عربلر ایله دخی عین حال وقوع بولدی .

منتهای حدودی اوزرنده و عرب طورباغنه
الك يقين نقطهده محاربه ایدیکنز . انلر ایله
کندی مملکتلری داخننده حرب ایتیکنز .

زیرا اسلاملر غالب کلیرلرسه آرقه لری امین
واوکلری آچیق اولمیدر . مغلوب اولورلر
ایسه کندی طورباقرلنده صیغنه جق یر
بولمیدرلر . تاکه اوراده کنسیدلرینی بردها
طوبیلا یوب تکرار هجوم ایده بیلسونلر .

مرکز خلافت اولان (مدینه) ایله ممالک
اسلامیه نك سائر اطرافی آره سننده خط موا.
صله نك دائما موجود و محفوظ اولسی ایچون
کندیسی ایله سائر مسلمانلر آره سننده (نهر ،
دکز) بولنامسی حقتده حضرت عمر طرفندن
اظهار اولنان میل و آرزو دخی صد دنده
بولسدیغمز بجئی تأیید ایدر . حضرت عمر
ایران و مصرک فتحندن صکره اطرافده بولنان
قوماندانلرینه - سعد بن ابی وقاص (مدائن
کسری) ده و عمرو بن العاص (اسکندریه) ده
قامت ایدیورلردی - شویولده برامریازمشدی :
« بنه سزک آره کزده حائل بر صو بولنامسنه
غیرت ایدیکنز . تاکه نه زمان دومه بینوب
یانکزه قدر کلک ایسته سه م کله بیلیم » . بوامر
اوزرینه سعد (کوفه) به و عمرو (فسطاط) ه
تحویل مکان ایدرک عسکرلرینی چادرلرده
اوطورتدیلر . بوخیمه هاہلر بالآخره شهر
اولشدردر .

(یرموک) : - هجرتک ۱۳ نجی سنه سننده
حضرت ابوبکر حال حیاتده ایکن (یرموک)
وقعه مشهوره سی وقوع بولدی . (یرموک)

مذکور صلحه کیردی . بولره (باہلر) دیمک
اولان و یاخود مالاً (قوه معاونه) دیبه ترجمه سی
مکن بولنان (روادف) نامی ویرلمشدی .

سابعاً : خط رجعتہ مالک اولمق عربلرک
موقیاتنه خدمت ایدن اسبابدن بری ایدی .
عربلر اجرا ایتدکلری محاربانده خط رجعتی
محافظة ایتکی اعتیاد ایتشلریدی . بویله بر
احتیاطده بولتمسزین ایرانیلر ویا روملر ایله
محا. بده بولنمازلردی . خط رجعتی محافظه
ایتمک انلر ایچون قولای ایدی . التجا کاهلری
اولان چولی آرقه لرلنده بولنیدرقلری حالده
حربه کیریشیرلردی . شاید مغلوب اولورلرسه
چوله التجا ایدرلردی . روملر ویا عجملر غالب
کلیرلر ایسه چوللرده انلره یتشه مزلردی .
یاخود انلری تعقیب ایتکه اهمیت ویرمزلردی .
فقط روملر کندی موقعلرینه عودت ایدنجه
عربلر تکرار روملرک اوزرینه مهاجمتده
بولنورلردی . ایشته عربلر مقدارلری ده آز
بولنسه دخی بویلهجه روملری تعجیز ایدرلر ،
ضعیف ، درمانسز دوشورلردی .

متفرق و متوالی مصادمات شکلنده وقوع
بولان مهاجمات مذکورہ عربلرجه یکدیگرینه
توصیه ایتدکلری برعاتد مالوفه ایدی . عرب
قوماندانلرندن (منی بن حارثه الشیبانی) نک
آتیده کی سوزلری اوقاعده بی کوزلجه ایضاح
ایدر . مشارالیه اسلاملرک عراقده ایرانیلر
ایله محاربهده بولنمق اوزره کلدکلرینی خبر
آلدیغنده اسلاملره بیانات آتیه بی ارسال
ایلدی : « عجملر ایله کندی مملکتلرینک

عسکر به یه قارشى مغلوب اولور و مطالعه سنده بولندی . حضرت ابوبکر دن مطالعه صور دیلر . مشارالیه دخى عینی رأیده بولندی . بونک اوزرینه عساكر اسلامیه عراقدن و اطراف سائر دن کله رك بریره طوبلان دیلر . روملر (ابن الاثیر) ك روایتنه نظراً ۲۴۰,۰۰۰ مقداد . رنده اولدقلری حالده (یرموك) ده (خالد بن الولید) ك قومانداسنده بولسان ۵۰,۰۰۰ دن مرکب مجاهدین اسلامه ملاقی اولدیلر . (خالد) عسکره خطاباً محاربه ده ثبات و متانت اظهاری ایچون تشویقاتی متضمن برنطق ایراد ایتدکن صکره عساكری فرقه لره تقسیم و هر فرقه یه بر قوماندان تعیین ایلشدر . عساكری بویه فرقه لره تقسیم ایتک آئیده کور یله جکی وجه ایله عربلرجه اووقته قدر معروف برشی دکل ایدی . ظاهر حالدن آکلاشدیغنه نظراً (خالد) روملره قارشى کله بیلمک ایچون روملرک تعبیه ده اتخاذ ایتدکلری اصوله تطبیقاً عسکرینی او یله تعبیه ایتمکه لزوم کورمشدر .

(خالد بن ولید) عساكر مسلمینک روملرک کثرتندن قورقدقلرینی حس ایدرک حتی بر عسکرک : « روملر نه قدر چوق ، اسلاملر نه قدر آز ! » دیدیکنی ایشیدنجه او آدمه خطاباً : « روملر نه قدر آز ، اسلاملر نه قدر چوق - رلر ! عسکرک چوقلنی آنجق مظفریتیه ، آزلغی ده مقهوریتیه در » جواب بسالتکارانه سنده بولمشدر . اسلاملر بوراده حرب ایله مشغول اولدقلری ائنده حضرت ابو بکرک خبر وفاتی اردویه واصل اولدی .

شام قطعه - سنده (بصری) جوارنده کائن بر وادی در . ایچندن برصو آقار . بوسو (طبریه) کولنه دوکولور . (یرموك) ك اسم یونانیسی Hiramax در . عربلر بواسمی عربلشد . یره رق (یرموك) شکلنه تحویل ایلدیلر . مبحوث عنه محاربه مدهشه ایشه بوسو کولنده رنده وقوع بولدی . وقعه مذکور ه نك شام قطعه سنده وقوع بولان سائر فتوحات اسلامیه آره سنده يك بیوك برومقی واردر . چونکه اسلاملرک بومحاربه ده مظهر اولدقلری موفقیت و غلبه فتوحانه دواملرینه غیرت و همتلرینی تزییده و روملرک دوچار ضعف و مقهوریت اولسنه باعث اولمشدر .

مذکور محاربه نك صورت جریانى تدقیق اولنورسه موفقیت و مظفریت اسلامیه یه (عمرو بن العاص) ك حسن رأى و تدبیر یله (خالد بن الولید) ك بسالت و شجاعتنك سبب اولدیغی کورولور . شویله که :

روملر شام قطعه سنده عربلرک مهاجمات متوا - لیه سنه معروض قالدقلرینی کورنجه اللرند بولسان عموم قوتی طوبلایه رق بر اوروشده عربلری محو و پریشان ایتمکه قرار و یردیلر . حال بوکه اسلاملر شام و عراق جهتلرند طاغنیق بر حالده ایدیلر . بونک اوزرینه یکدیگریه مخبر ائنده بولندیلر . (عمرو بن العاص) : « بنم فکرم شودر که هممز بر یرده طوبلانملى یز . بویه طوبلی اوله رق محاربه ایدرسه ك آزلقدن طولانی مغلوب اولمى یز . طاغنیق بر حالده بولنورسه ق هر فرقه من دشمنك فضله قویه بیله جکی قوه

قوماندانلر کیفیتی عسکره قارشى کیزلی طوتدی- یلر . هر حاللریله قهرمانلق کوستردیلر . زیرا بو محاربهده مغلوبیت کندیلرینک بالجله اعمال و آمالی نحو ایدجهکنی بیلورلردی . مدھش برجلادت ، بیوک برشدتله محاربه ایتدیلر . حتی قادیلرده صوبالر ایله حرب ایدیورلردی . نتیجه محاربهده اسلاملر مظفر اولدی . عراقده (قادسیه) محاربهسی ایرانیلر اوزرینه وقوع بولان مظفریانک نصل مقدمهسی اولدی ایسه (یرموک) مظفرتیده عربلرک شام قطعہسندہ احراز ایتدیگری بالجله موفقیانک مقدمهسی تشکیل ایدر . پک چوق سورن بو محاربه انلا- سندہ اسلاملرک کوستردکاری متانت ، صبر و ثبات جدأ شایان حیرت ایدی .

نامناً: روم و ایرانیلرک دیگر بریرده ذکر ایتدیگمز وجه ایله دیانت و سائردهن طولایی کندی ممالکملرنده کندی آرهلرنده فرقهفرقه آیرلمش بر حالده بولملری ، هیئت اجتماعیه- لرینک انحطاطه اوغرامش اولسی ، اخلاق بوزوقلغیده اسلاملرک موفقیاتنه خدمت ایدن اسباب جملهسندن ایدی . اهالی اصلیهدن اولان رعایا (باخصوص مصر و شام قطعهلرنده) ایله حاکمیری آرهنده برلشمش اولان خصو- متیده ذکر اولنان احواله علاوه ایدهبیلیرز . مصر اهالی اصلیهسی اولان قبیللر اوزون عصرلر امتدادنجه اجنیبلرک (ایران ، یونان و رومالیرک) تحکمی آلتسده بولندقلرندن بو یوزدن دوچار اولدقلری مظالم و تضییقاندن قورتلق مقصدیله برحکومیتدن دیگر برحکوکو-

هیته انتقالی پک قولای کورهجک بر حالده ایدیلر . کذلک آرامیلردن ، سریانیلردن ، نبطیلردن ، موسویلردن و سائردهن مرکب شام قطعہسی اهالیسیده قومشولری بولنسان مصریلر ایله عین حالده بولنهرق انلر کبی استقلالدن آرتق امیدلرینی بسبتون کسمیش اولدقلرندن بولنرکده حاکمیرینک روم و یاعرب اولدیغنه باقیمهرق حاکم هرکیم اولورسه اولسون آنک زیر تابعیتنده برآز راحت یاشامقدن بشقه برشی دوشونهجک حالده دکلدیلر . بلکهده بولنر نسب و اخلاق جهتیله کندیلرینه ده یقین بولنان عربلری دیگرلرینه ترجیح ایدیورلردی . بوندن ماعدا انسان طبیعتی اقتضاسنجه منفعتی ، کندیسنه یقین بولنانلردن زیاده کندیسندن اوزاق اولانلردن بکلر . خیری یاننده کیلردن زیاده کلهجک مجهوللردن توقع ایلر . خصوصاً روملر ایله عربلر آره- سندہ یکنظرده کوریه بیلن فرق کبی او ایکی شی آرهنده بیوک برفرق بولنورسه ، چونکه روملر اوصرهلرده دور انحطاطلرنده ایدیلر ، هیئت حاکمه لرینک اخلاقی ، تربیهسی پک فنا بوزولمش ایدی . حال بوکه عربلر دور نشو- ونماده وانتباهلرینک اوائلنده بولنیورلردی . عدل و مساواتی غایه آمال اتخاذا ایتشلردی . فضله اولهرق مذکور ایکی قطعہ ، یعنی مصر و شام قطعهلری اهالیسی ایله حاکمیری اولان روملر آرهنده ده اول ذکر ایتدیگمز انقسامات دینییه حکمران اولمقدہ ایدی . بو انقسامات مذکور ایکی قطعہ اهالیسنه دیگر

یر آلتنه بر صو یوانی کوستردی . عساگر
مسلمین بویولدن داخل اوله رق شهری فتح
وتسخیر ایلدیلر .

بو قیلدن اوله رق (ابو عبیده) موسوی
اولان (سامره) اهالیسی ایله ، مسلمانلره یول
کوسترمک وروملرک حرکاتی تجسس ایتمک
بوکا مقابل کندیلرندن شخصی ویرکی (جزیه)
آلماق وارضیلری محصولی کندیلرینه قالمق
شرطلر ایله ، مصالحه عقد ایلمش ایدی . موسویلر
روم اردن انتقام آلمق ایچون بر چوق شهرلرک
فتیح صرلرنده عربلره بویولده خدمت لرنده
بولنشلر ایدی .

عاشراً : اهل اسلامك كوستردكلری
عدالت، رفق و ملائمت، زهد و تقوی او موفقیات
عظیمه لرینه باعث اولان اكه هم اسبابدن ایدی .
اهل اسلامك ارئه ایتدكلری بومناقب روم
ویا عجم دولتلی رعایاسندن حاکمیت اسلامیه
آلتنه کیرنلر اوزرینه پک بیوک بر حسن تأثیر
اجرا ایدیوردی . مناقب مذکوره فتوحاتک
جمله سنده رهبر حرکت انخاذا اولنوردی .

حضرت (ابوبکر) عساگر مسلمین ایله شام
قطعه سنه طوغری توجه ایدن (اسامه) یه اک
اول شوو صایاده بولندی : « فتوحاتکیز انناسنده
کیمسه یه خیانت ، غدر ایتمکیز ، اسیرلرک
قوللرینی باغلامکیز . کیمسه نی اذیتله اولدیرمیک .
چوجقلری ، اختیارلری ، قادینلری قتل ایتمکیز .
کیمسه نك خورمه آغاچلرینی کسوب یا قلمکیز .
میوه دار آغاچلری کسمیکیز . الله یولنه اولمازسه
قیون ، صیغیر ، دودلردن بر شی بوغازلامکیز .

هرهانیکی دولت اولورسه اولسون اکاطاعت
و حاکماری علمینه اوله رق اکا معاونت ایلمکی
پک طبیعی کوسترمه چک قدر فنا تأثیرات اجرا
ایتمش ایدی .

تاسعاً : روم ممالکننده موسویلرک بولنسی
فتوحات اسلامیه یه خدمت ایدن اسبابدن بری
ایدی . روملر بر چوق جماعتلره ، فرقلره
منقسم ایدیسه لرنده موسویلر حقتنه شدت
واقضیق استعمالی امرنده عموماً متفق ایدیلر .
اسلاملر شام قطعه نی فتیحه کلدکلری زمان
موسویلر ایله روملر آردسنده کی مافرت
و خصومت صوک درجه یه بالغ اولمش ایدی . حتی
موسویلر روملردن انتقام آلمق ایچون جانلرینی ،
ماللرینی ویرمکه بیله حاضر ایدیلر . بناء علیه
بونلر انسای فتوحاتنده علی الاکثر عساگر
اسلامیه یه معاونت و (قیساریه) نك فتحنده
واقع اولدینی وجه ایله روملرک ضعیف نقطه لرینی
وشهرلره کیریه چک یرلری کوسترمکده مسلمینه
دلالت ایدرلردی . اسلاملر مذکور (قیساریه)
شهرینی یدی سنه محاصره ایتدکلری حالده
ایچنده بولنان عساگر مدافعه نك کثرتی وشهرک
استحکاماتجه منعتمدن طولایینی فتحنه بردرلو
موفق اوله میورلردی . چونکه شهرک سورلرینی
هر کیجه یوز بیک روم عسکری بکلیوردی .
اوصره ده اسلام اردوسنك قوماندانانی (معاویه
بن ابی سفیان) ک عهد سنده بولنمقده ایدی .
شهر اهالیسندن (یوسف) اسمنده بر موسوی
معاویه یه مراجعت ایتدی . کندیسینی واقربا
وتعلقاتی حمایه ایتمک اوزره عساگر مسلمینه

یولکیزده مناسترلره چکلمش آدملره تصادف ایده چکسکیز. بونلری کندلی حالانده براقه رق کندیلرینه طوقونمیکیز .»

اسلاملریننده مساوانک تأسس و مرعیته ده زیر حاکمیت اسلامییه داخل اولان اهالی اوزرنده بیوک برحسن تأثیر یاپوردی. (غسان) امیری اولان (جبله بن الایهم) حقنده اجرا اولنان معامله اوزمانلرده مساوانه نه درجه ده رعایت ایدلدیکنی کوستیر . امیر موما ایله حضرت عمر زماننده شرف اسلام ایله مشرف اوله رق احجار قیمتدار ایله مرصع باشنده برتاج بولندیغی حالده مظنن بر آلائیله مدینه یه کیتدی . حضرت عمر موما ایله ک اسلامیتیه مسرور اولمشدی. فقط امیرک بوموقعی، بو حالی حضرت عمری انک حقنده احکام شرعییه تطبیقن آلیقومدی . (جبله) کعبه معظمه یی طواف ایدرکن (بنی فزاره) قبیله سنندن بر آدم کندیسنک اتکنه باصدی . جبله ایله او آدمک بروننه اوره رق بروتی قیردی . بونک اوزرینه (فزاری) حضرت عمره کیدوب شکایت ایلدی. حضرت عمر (جبله) نی نزدیکه چاغردی، کیفیتی صورتی . جبله : «ای امیر المؤمنین ! او آدم اتکمه باصدی . کعبه نک حرمتی اولسه ایدی قلیججه باشنی ایکی کوزی اورته سنندن یاره جقدم» جوانی ویرنجه حضرت عمر : «یا پدیغک شی اعترافکله ثابت اولدی . شمعی او آدمی ارضا اتمکک لازم کلیر . یوقسه اکا یا پدیغک کبی انکده سکا عین فعلی اجرا ایتمی، یعنی برونکی قیرمی ایچون امر ویریرم» دیدی . جبله :

«ای امیر المؤمنین ! بن امیرم ، او ایسه عوام ناسنددر . بونصل اولور ؟» دیدیکنده دخی حضرت عمر : «اسلامیت ایکیکنزی مساوی طوتار . بر مسلم دیکرندن تقوی و عاقبتدن بشقه هیچ برشی ایله ممتاز اولماز» جوابنده بولندی . بونک اوزرینه (جبله) حضرت عمرک حکمندن قور تولوش اولدیغی آکلایه رق استانبوله فرار ایلدی ، بردها بلاد عمره ایاق باصمدی .

(عمر و بن العاص) ک اوغلی طرفندن ضرب اولنان قبطنیک وقعه سی دخی بو قیلدن ایدی . مضروب حضرت عمره کیده رک شکایت ایتدی . حضرت عمر (عمر و) ی اوغانی مصردن نزدیکه چاغیردی . مشارالیهما حضور عمری یه کیردکارنده حضرت عمر قبطنی به بر دکنک ویردک (عمر و) ک اوغانه اورمسی امر ایتدی . قبطنی (عمر و) ک اوغانه اوردی . حضرت عمر (عمر و) ده اورمسنه امر ویرمک ایستدی ایسه ده عمر و : «انی اوران یا لکیز اوغلم ایدی» دیکر کندینی قورناردی . حضرت عمر (عمر و بن العاص)ه تویسخ مقامنده : «ای عمر و ! خلق آنالردن حرا اوله رق طوغد قلمی حالده سز نه حق ایله انلری کوله اتخاذا ایدیورسکیز ؟» دیدی .

بوکچی مذاقب عالیه نک فتوحاتی تسریع خصوصنده نه درجه یه قدر تأثیری اولدیغی یکنظرده آکلایشیلیر . باخصوص شام، عراق، مصر قطعه لرلی اهالیسی کندلی حاکم لرینک ظلم و استبداد لرندن ، کندیلری حقنده روا کوردکاری سوء معامله و تحقیردن صوک درجه

کندیاری بنه مین بواندیرمق ایچون پاره ایله
 کندیاری بنه طرفدار اتخاذا ایدرلردی . بو
 عصرده بیله حالا بعض دول معظمه کندی
 ملکه تارینه مجاور اولان قبائله بوکبی ویرکیار
 ویریور . فقط عربار جزیه بی آنجق اهالی بی
 دائرة اطاعته ادخال ایتدکن صکره ایلرلردی .
 بونکله برابر اهالینک جان ، عرض ومالارینی
 محافظه وصیانتیه درعهده ایدرلردی . بو
 صیانت اهالی اصلیه روملرک تجاوزات
 وتعدیانک منعه مصروف ایدی .

(عبادة بن الصامت) مصر والیسی (مقوقس)

ایله سائر قبیلری اسلامیه دعوت ایتدیکی
 صروده کندیاری بنه توجیه ایلدیکی آتیده کی
 سوزلردن اوزمان جزیه ، حمایه وصیانت نه
 شکله بولندیغی آچیقدن آچیغه آکلاشیلیر :
 « جزیه دن بشقه شی ایله راضی اولمازسه کز
 اوخلده هر سنه آره مزده حاصل اوله بحق اتفاق
 ایله اعطاسی تقرر ایددجک ، مقدارده واطاعتله
 جزیه بی تأذیه ایدیکز . بو حال بز وسز صاغ
 قالدقجه دوام ایتسون . اکا مقابل بز سزه جان
 واماوالکزه وارضیکزه تجاوزاتده بولنه جقلر
 ایله سزک یرکزه حرب ایتدیکی تعهد ایدیوروز .
 سز حمایه منر آلتنده بولندقجه واوزرمزه اوله
 بر عهد صاحبی اولدقجه بز به وظیفه بی ایفاده
 تردد ایتدی بز . الخ » . (خالد بن الولید) ک
 عراقده (ابن نسطونا) یه یازدیغی مکتوب ایله
 اهل ذمه ، یعنی اسلاملرک زیر حمایه سنه کیرن
 اهالی یه تمهداتی متضمن ارسال اولان دیکر
 مکتوبلر دخی بالاده عرض ایدیلن مألده ایدی .

مشتکی ایدیلر . اسلاملرک بویله عدالت ، رفق
 وملایمتلیغی ایشیتدکنلرک درحال انلره میل
 ورغبت ایتدیلر .

حادی عشر : زیر حاکمیت اسلامیه داخل
 اولان اهالینک دیانت ، معاملات وامور سائرده
 هانکی حالده ایدیلر ایسه کندیاری بنه طوقونلیه رق
 اوخلده قالمیرینه مساعده ایدلسی موفقیات
 اسلامیه یه یاریم ایدن اسباب جمله سندن
 ایدی . عربلر برملکتی فتح ایتدکاری زمان
 اوراده بولنان اهالینک دیانتلرینه ، امور
 ومعاملاته ، تابع اولدقاری احکام مدنیه وقانونیه یه
 وسائر احوال وخصوصاتنه طوقونلیه رق
 کندیاری بنی بوخصوصاتده سربست بر اقیلردی .
 (عمرو بن العاص) طرفسندن مصر قطعسه ی
 فتح اولندیغی صروده بویله یاپلش ایدی . (عمرو
 بن العاص) بوراده قبیلری کندی امور
 ومعامله لرنده کندیاری ندن اولان حاکملرک
 حکمنه تابع بر اقدی . اسلاملر فتح ایتدکاری
 دیکر ممالک اکثرنده بو صورتله حرکت
 ایدیلر .

برده آتیده کوربله جکی اوزره اسلاملرک
 بادی امرده کی فتوحاتی بر اشغال عسکریدن
 عبارت ایدی . جزیه اوله رق آلدقاری اموالده
 اهالی بی تجاوزاتدن صیانت بدلی مقامنده ایدی .
 ده اول روملر (شام) قطعسه ی حدودنده مقیم
 (غسانه) وسائر عربلر - ایرانیلر قارشی
 معاونتلیغی تأمین ایتک اوزره - اوله پاره لر
 اعطاسنه آیشمشلردی . ایرانیلر دخی عراق
 جهتلرنده بولنان عربلری روملر قارشی

بوکې مکتوبلر پک چوقدر .

اسلامارک کنديلرينه تابع اولان اهلينک
 حمايه سنى بالفعل ايضا ايتمکسزین جزیه آلمنی
 قبول ايتمکلرینی شووقعه دخی تأييد ايدير: اسلاملر
 (یرموک) محاربه سی صدرلرنده محل مذکورده
 اجتماعه دعوت اولندقاری زمان حصص
 اهلایسی کنديلرينک تحت ذمئلرنده (حمايه لرنده)
 ايدیلر. اسلاملر محاربه مذکورده ایله اشتغال لرندن
 طولای اهلای مذکورده بی حمايه ایده میه چکلرینی
 آکلادقلرندن کنسدیلرندن آلمش اولدقلری
 اموال جزیه بی انلره اعاده ایدرک : « شمعی
 بشقه شی ایله مشغولنر. سزه معاونت ومدافع
 ایده میه چکلر . باشکلرک چاره سننه باقیکلر »
 دیدیلر . حصص اهلایسی او وقته قدر اسلامارک
 مناقب عالیه و وفاکارانه سنی آکلامش بولند .
 قلرندن : « سزک حاکمیتکلر ، عدالت پرورلر کلرکلر
 دهها اول ایچنده بولندیغمز حال مظلومیت
 ومغدوریت بزرجه قات قات مرجحدر . والیکلر
 بزده قالسون . روم عسکلری شاید شهره
 تجاوز ایدرسه والیکلرله بز انلری دفع ایدرز »
 دیهرک قدر شناسقلرینی کوستر مشلردی . اهل
 اسلام کنديلرينک زیر حاکمیتلرینه کیرن غیر
 مسلم اهلای کنديلر ایله برابر دشمنه قارشى محاربه
 ایتکی تعهد ایدرلر سه انلری علی الاکثر
 جزیه دن معفو طوتارلردی . بو حال اکثریتله
 خرسیتیان عربلر حقننده وقوع بولوردی .
 مع مافیه دیگر بر رده ذکرى کچدیکی وجه
 ایله (جراجمه) وسائره کبی عرب اولمیانلرکده
 جزیه دن استثنای بر قاج دفعه وقوع بولمشدر .

بالاده ایضاح ایتدیکمز اسبابدن طولای
 اسلامارک استیلا و حاکمیتی اهلای اصلیه
 کران کلمک شویله طورسون اهلای بالعکس
 اسلاملری ظلم وقهرلرینه معروض اولدقلری
 اولکی حاکملرینه ترجیح ایدرلری . اسلاملره
 تأدیبه سنی درعهده ایتدکلری (جزیه) دخی
 روماره ویا ابرانیلره ویره کلدکلری ویرکلرک
 جموعندن پک چوق آز ایدی .

(خلاصه) : — اسلاملره اجرای
 قوجهانه جرأت ویرن وبوخصوصه کنديلرينه
 یاردیم ایدن اسباب واحوال بالاده بیان
 اولندیی وجه ایله دینه ارتبساط قبولاری ایله
 برابر مظفریته قناعت کامله لری و آتیه بینمک
 و اوق آتمقده کی مهارتلری ، مالک اولدقلری
 قوه بدنیه ، بداوت حالی ایله یاشامق نتیجه سی
 اولان سرعت حرکت ونشاط ، محاربه لرنده
 دشمنی اوافق تفک مصادمات ایله تعجیز و بو
 صورتله ضعیف دوشورمک ایچون اتخاذا
 ایتدکلری اصول وایچلرندن ذکا و اقدام
 صاحبی ببولک آدملر یتشمسی ، فتح ایلدکلری
 ممالکده اهلاییه حقانیت ، عدالت ، رفق
 وملائمتله معامله ده بولنملری وکرک روم ،
 کرک ایران ممالکنک حال فساد وپرشانیده
 بولنسندن عبارتدر . اسلاملر بوسبیلرندن
 طولای اون سنه کچمدن حضرت عمر زماننده
 شام ، فلسطین ، مصر ، عراق ، ایران قطعه لرینی
 فتح وتسخیره موفق اولدیلر . فتوحات
 اسلامیه حضرت عثمان بن عفان ایله مشارالیه دن
 صکره کلنلر زمانلرنده دخی توالی ایلدی .

خلافای راشدین بحثنه عودت

(فتنه) : — حضرت عثمان زمانده ظهور ایدوب مشارالیهک ۳۵ نجی سنه هجریه سنده شهادتی انتاج ایلین فتنه تاریخ اسلامینک طور وشکلنی دیکشدرمشدر . مذکور فتنه نك سببی شودر : هجرتك ۲۳ نجی سنه سنده حضرت عمر (مغیره بن شعبه) نك کوله سی (ابولؤلؤه) نك بیجاغیله قارنندن یاره لانهرق اجل موعودینک تقریبی حس ایدنجه صحابه دن بر قاچنی واز جمله (عثمان بن عفان) ، (طلحه بن عبدالله) ، (زبیر بن العوام) و (علی بن ابی طالب) ی تزینسه دعوت ایدرک زوجه بی حضرت عائشه نك خانه سنده بالاجتماع کندیسندن صکره مقام خلافته جالس اوله جق ذاتی انتخاب ایتلرینی توصیه ایتدی . صحابه کرام حضرت عمرک وفاتندن صکره بی امیه دن کندیلرندن سنالك بیوک اولان حضرت (عثمان بن عفان) ی خایفه انتخاب ایلدیلر .

بی امیه مقدار نفوسجه بطون قریشک الک بیوکی وبناء علیه الک قوتایی ایدی . فقط بونلرک اکثری اسلامی آلیق . مکة نك فتحندن ورئیسلری اولان ابوسفیان اسلام ارلدقن صکره قبول ایتشلردی . دولت اسلامی نك ایملک تمللرینی تشکیل ایدن غزوه لرده هیچ بر خدمت و جهادلری اولماشدی . ایشه بوسببندرکه حضرت (ابوبکر) مقام خلافته بواندینی زمانلرده بونلره ،أموریت ویرمزدی . احتمال که حضرت ابو بکر بی امیه نك قبول

اسلامیتده کی یکیلکلرینی ، یاخود بر مغلوبیتدن صکره مجبوراً اسلامی قبول ایتلرینی نظر دفته آلهرق اسلامیه صداقلرینی درجه کفایه ده متین بولوردی . حتی (بی امیه) ،أموریت طلب ایتدیگسه حضرت ابو بکر کندیلرینه : « اخوانکذک فضیات جهاده واردقلری موقعه یتشکیز » دیردی . حضرت ابو بکر بونلری ، اهل ارتدادی دائرة اطاعته آلمق اچون اجرا اولن ان محاربه لر ایله ده صکره شام طرفلرنده وقوع بولان محاربه لره کوندرمش ایدی . مع مافیه (بی امیه) بی هاشمدن ده قوتلی وعددا کترتلی اولملری حسبله موقع حاکمیتی احرازه کندیلرینی سائر بطون قریشدن زیاده لائق وحقلی عد ایتمکدن کندیلرینی آله میورلردی . زمان جاهلیته کی مناصب بحثنده کورلدیکی اوزره اوزمانلرده محاربه لرده قوما ندانلق منصبی (بی امیه) نك عهد سنده ایدی . عم نی ابوطالبک وفاتندن صکره نفوذلری ده ازیاده آرمش ایدی . بوندن ماعدا ده اول کوسترلدیکی اوزره هاشمیلر ایله امویلر آره سنده تا زمان جاهلیتدن باشلامش بر رقابت موجود ایدی . وقتا که حضرت (عثمان بن عفان) مقام خلافته کچدی : (بی امیه) کندیسینی ایله کسب قوت ایتدیلر . حضرت عثمان حسن سیرت وصلاح صاحبی اولقله برابر کنندی اقربا و تعلقاتنه فضله جه دلیل اظهارندن کنندی آله میوردی . بناء علیه وایلکلری وسائر مناصب دواتی بونلره توجیه ایتکه باشلادی . بو حال ده اول او مناصبی اشغال ایدن صحابه کران کلدی .

کندی نزدلرینه مهاجرت ایتدیگی زماندن بری اهل بیت نبوی به قارشی اراهنه سنی اعتیاد ایتدیکاری مظاهرت ونصرته تبعاً خلافتی حضرت علی به ایتیمورلردی . حضرت علی به طرفدار اوله رق ربیعه قبائلی ویمن اهالیسی ده مدینه اهالیسنه انضمام ایتمشلردی . شوخالده حضرت علی به طرفدار اولانلر مقدارجه دیگرلرینه طرفدار اولان سائر فرقه لرلدن چوق ایدیلر . فقط بو طرفدارلر اکثریتله اهل مدینه دن اولمق اوزره متفرق قبائلدن متشکل بولنیورلردی .

مکه ومدینه اهالیسی آره سنده اسکیدن بری یرلشمش بر رقابت موجود ایدی که بورقابت مدینه اهالیسنک هجرتدن صکره اسلاماره واقع اولان مظاهرتلرنده کورلدیگی وجه ایله بعدالاسلام دخی بردوام اولمشدی . ذکر ایتدیگیمز اوزره مدینه اهالیسی مکه دن اووقت نزدلرینه مهاجرت ایدن اهل اسلامه مظاهرت وانلر ایله مککی فتح ایتشلردی . بونک اوزرینه مدینه اسلاملرک پایتختی اولمش ایدی . تجارت ، نفوذ هپ بوشهره تحویل ایتمش ، مکه ایسه اهمیتدن دوشمش ایدی . مدینه اهالیسی حضرت علی به بیعت ایدنجه (طلحه) ، (زبیر) ده کندیسنه سائرلری کبی بیعت ایتشلردی . فقط متعاقباً ایکسی ده مکیه کیتدیلر . بوراده کی اهالی مدینه اهالیسنه قارشی ضدینه حرکت اولمق اوزره مقام خلافته کچمک ایچون (طلحه) و (زبیر) مظاهرت ایدیلر . مشارالیهما مکه ده کوردکاری شو مظاهرت

بولندن ماعدا بوراده شرح و بیانی اوزون سوره جکدهما برطاقم احوال وقوع بولدی که بو حاللر طرفدار بولان ممالک اسلامیه اهالیسنک حضرت عثمان حنقه کین وخصومت پیدای ایتلرینه باعث اولدی . هر طرفدن اهالی واز جمله (مصر) ، (کوفه) ، (بصره) اهالیسی مدینه به کهزک کندی نفسی مقام خلافتدن خلع ایتمسی حضرت عثمانه تکلیف ایدیلر . حضرت عثمان تکلیف واقعی قبول ایتدیگندن قرآن عظیم الشانی تلاوت ایدرکن کندیسنی شهید ایتدیلر . بو جرات مقام خلافته قارشی اظهاری واجب اولان حرمت و رعایتی پایمال ایدن حرکاندن معدود اولمقله برابر عربلرک اوصره لرده متصف اولدقلری عزت نفس ، حریت شخصیه وعلو همته آچیق بر دلیل تشکیل ایتمکندن ده خالی قالماز .

حضرت عثمان بویله شهید ایدیلنجه کندیسنه خلف اوله رق مقام خلافته انتخابی لازم کلن ذاتک انتخابنده اختلاف حاصل اولدی . مصر اهالیسی حضرت علی پی ، بصره اهالیسی قدمای صحابه دن (طلحه) پی ، کوفه اهالیسی کبار صحابه دن حضرت نینک خاله زاده سی (زبیر) ی ایتیمورلردی . مشارالیهم ، یعنی علی ، طلحه ، زبیر صحابه ایچنده مقام خلافتی اک زیاده آرزو ایدنلر ایدی . چوقلری بی امیدن اولان شام مسلمانلرینک اکثری ایسه خلافتی حضرت عثمانه ، یاخود کندیلرندن اکا خلف اوله جق ربینه آرزو ایدیورلردی . مدینه اهالیسنه کلنجه بونلر حضرت نینک

ظهوری امویاره کران کیش و بونلرک هاشمیلره اولان بغض و عداوتاری آرتمش ایدی . هاشمیلر زمان نبوتده مکدن مدینهیه هجرت ایتدکاری زمان امیه اوغلاری مکده رقیبسر قالمش و اوصره لرده زمرة مجاهدین اسلامیه ایله اجرا ایتدکاری (بدر) و سائره کبی او مشهور محاربه لرده ریاتی کنندی نفسلرینه حصر ایتشاردی . چونکه بتون او محاربه لرده ریاتی (معاویه) نك پدري اولان (ابوسفیان) درعهده ایلش ایدی . حضرت ابو بکر ، زمان خلافتنده ، بونلری محاربه لره کوندردیکی صره لرده بنی امیه دن ابوسفیانک اوغلی (یزید) شامه والی اولمش ایدی . (یزید) ک وفاتندن صکره حضرت عمر زماننده یزیدک برادری اولان معاویه شام والیکنه تعیین اولندی . حضرت عثمان مقام خلافته کچنجه معاویه بی مذکور والیکنده بقا ایتدی . معاویه نك معیتنده بولنان عسکر اکثریتله قریشدن ایدیلر . نهایه الامر ریاست زمان جاهلیتمده اولدینی کبی بعدالاسلام دخی بنی امیه نك وبالخاصه (ابوسفیان) عائله سنك عهدده سنه تکرار کچمش و هاشمیلر شرف نبوت ایله بالا کتفا مناصب دنیادن ال چکمشلردر .

حضرت عثمانک شهادتندن صکره معاویه کنندی نفسی ایچون ادعای خلافته وسیله بولدی . اکا اولان قرابتنه بناءً حضرت عثمانک قان ایله مامع اولان کوملکینی شام جامعنده شهر و خلقی اخذ انتقامه دعوت ایتدی . حضرت علی ایله طرفدارلرینی حضرت عثمانک

اوزرینه دها زیاده طرفدار بوله رق کسب قوت ایتک ایچون عراق طرفنه عزیمت ایتدیار . حضرت علی کیفیتدن خبردار اولانجه عسکر یله انلرک آرقه سنه کتیدی . حضرت عاینک عسکر یله مشارالیهما طرفدارانندن متشکل اردو آره سنده بصره جوارنده مشهور (جمل) محاربه سی وقوع بولدی . مذکور وقعه ده طاحه وزیر تاریخ کتابلرنده تفصیلات لازمه سبیله ذکر ایلدیکی وجه ایله شهید اولمقله خلافت حضرت علی به قالدی . حضرت امام اسلاملرک پایتختی مدینه دن کوفه یه نقل ایتدی . مدینه ده کی طرفدارلرینی براقه رق عراق اهالیسنه اعتماد ایتسی برخطا ایدی .

حضرت علی طاحه وزیرک شهادتلرندن صکره آرتق اوکننده هیچ برمانع و رقیب قالمدیغنی ظن ایدرک شامده (معاویه بن ابی سفیان) کبی صاحب نفوذ بر آدمک کنندی نفسی ایچون ادعای خلافت ایده چکنی دوشو . تمامش ایدی . دیگر یرلرده کورلیدیکی وجهه ایله کرک ابوسفیان ، کرک اوغلاری اسلامتی مظفریت و نجاتدن آنجق مایوس اولدندن صکره قبول ایتشاردی . شو حالده معاویه خلافتی آنجق منافع دنیایه واصل اولق ایچون ایستردی . حضرت عثمان شهید اولنجه معاویه شامده بولنیوردی . اطرافنده دخی قریشک کزیده رجاتدن برچوق ذوات واردی . بونلر کافهً بنی امیه نك کثرت و قوتنه بناءً معاویه یه مظاعرت و اوغرنده جانلرینی فرا ایتکه حاضر ایدیلر . دیگر جهتدن نور نبونک بنی هاشمندن

قتلی ایله اتهام ایلدی . اول امرده عراقده حضرت علی ایله طححه وزیر آره سنده محاربه وقوع بولمقده اولدیغنی کورنجه زیر و طلحه بک حضرت علی یه قارشنی کله جکلرینی و محاربه اجرانسه کندیسنه حاجت برقیه جقلرینی ظن ایتمش ایدی . فقط طلحه وزیر شهیدو حضرت علی مظفر اولنجه آرتق محاربه یه لزوم کوره زک حضرت عثمانک انتقانی آلمق ادعاسیله اورته یه آتدی . معاویه اسلامیه منافع دنیویه نقطه سندن باقان دهاته عربدن برطاقم ذوات واز جمله (عمرو بن العاص) ی کندیسنه طرفدارپایدی . حضرت عثمان حال حیاته ایکن (عمرو بن العاص) ی مصر والیلکنندن عزل ایتمش ایدی . (معاویه) مشارالیهی کندیسنه بند ایدرک مظفر اولدیغنی تقدیرده مصر والیلکننه تعیین ایتمکی اکا وعد ایلدی . (عمرو بن العاص) معاویه ایله برابر هجرتک ۳۷ نجی سنه سنده (صفین) محاربه سنده حضرت علی عاپنه حرب ایتدی . حضرت علی مذکور محابده معاویه یه غلبه چاله جقدی . لیکن (عمرو بن العاص) طرفندن قوریلان برخدعه و حیلله محاربه بک عکسی بر نتیجه یه منجر اولسنه و خلافتک اهل بیتدن بنی امیه یه کچه سنه باعث اولدی . (عمرو) معاویه بک معیتنده بولنان آدمیره متارکه عقدی ایچون طلب مخاربه اشارت اولق اوزره مصحفاری مزراقارک ارجلریله قالدیرلرینی امر ایتدی . امری وجه ایله حرکت ایلدی . حضرت علینک آنملری حیلله قالدیلر ، محاربه یی طور دیرمق ایچون

حضرت علی یه الحاح و ابرامده بولمیدیلر . حضرت علی اصراز واقع اوزرینه محاربه یی طور دیرمغه مجبور اولدی . ایکی طرف آره سنده جریان ایدن مخاربه نتیجه سنده ایشک حکم صورتیله حلنه قرار ویرلدی . طرفیک برر حکم تعیین ایتسی لازم کلیوردی . اصحاب علی صحابه دن (ابو موسی الاشعری) یی ، معاویه طرفی ایسه (عمرو بن العاص) ی انتخاب و تعیین ایتدیلر . فقط ذکاودهاجه ایکی حکم آره سنده نه قدر بیوک فرق واردی ! . ایکی طرف بوایکی ذاتک ویره جکی حکمه راضی اوله جقلر . یخی بیان وقراری استماع ایچون بریوم مخصوص دخی تعیین ایلدیلر . فقط (عمرو بن العاص) حیلله ایله ابو موسانک عقاننه تغلب ایتدی . اسلاملر ایستدکلری ذاتی خلیفه انتخاب ایتک اوزره کرک حضرت علینک ، کرک معاویه بک خلعلری طرفداری اولدیغنی کوستردی . ابو موسی آلداندی . بوفکری قبول ایتدی . (عمرو) قوردیغنی حیلله یی اکمال ایچون ابو موسانک سنأ و موقعاً دها بیوک اولسی جهتیله کندیسندن دها اول حتمی تبلیغ ایتسنی تکلیف ایلدی . (ابو موسی) حیلله یه قالدیلر ق بو تکلیفده راضی اولدی . بونک اوزرینه (ابو موسی) خالق آره سنده طورده رق حکمنی شوصورتله تبلیغ ایتدی : « ای اهالی ! ملتک اختلافنی موجب اولان خصوصی تدقیق ایتدک . ملتک زیاده یارایه جق و پریشانلغنی ازله ایلیه جک برحله بن و عمرو متفقاً قرار ویردک . اوده حضرت علی پی و معاویه پی ایکسینی بردن خلغ

حضرت حیدرک ذکر ایدلیکی وجه ایله
شهادتی اوزرینه کوفه اهالیسی اوغلی حضرت
حسنه بیعت ایتدیلر . حال بوکه (معاویه)
کندی نفیسی ایچون خلافتی ایسته مکن کیری
طور میوردی . حضرت حسن معاویه به قارشی
محرابه ایله غالب کله میه جکفی آ کلا دیغندن
بوشنه قان دو کولامک ایچون خلافتدن چکلدی .
بونک اوزرینه شامده معاویه به بیعت ایدلمکله
کریسی * خلافت کوفه دن شامه انتقال ایتدی .
خانفای راشدین دولتی ده بوصورتله منقضی
اولدی .

(خلفای راشدین زمانی) : — شمعی به
قدر ویردی کمز معلوماتدن آ کلاشدیغنی اوزره
خلفای راشدینک دولتری زهد و تقوی ،
صلاح و دیانت اوزرینه أسس و حقانیت و عدال
ایله تأید ایلمش بر حکومت ایدی . خلفای راشدین
صلاح و تقوادن طولانی اک بسیط بر حیات
کچیرمشرردر . خلفای مشار الیم زماننده
متمم خلافت بر حکومت ریاستدن زیاده دینی بر
مقام ایدی . خلفای کرام عادی بزدن
السه ، لیفدن معمول آیان قانی کیرلردی .
طاشیدقلری قلیج لک آصقیسی ده لیفدن
ایدی . سسوقاقلرده رعایادن بری کبی هیچ
فرقیز بر حالده کز لرلردی . اک عادی بر آدم
ایله قونوشدقلری زمان ادن کندی سوز لرلردن
دها سرت ، دها شدتلی سوز ایشیدیرلردی .
خانفای مشار الیم بو حاللری دیانت اسلامیه
احکامندن عدایدرلردی . خالق اوزرینه حا کیتلری
صلاح و تقوی ، عدل و احسان ایله و مناقب عالییه

ایتمکدر . خالق ایستدکلرینی خلیفه انتخاب
ایتمسون . ایشته بن حضرت علی بی ذلع ایدیورم .
آرتق سز ایشکزه صاحب اولکیز . واهل
کور دیک کیزی خلیفه انتخاب ایلکیز . »
معاویاً (عمرو بن العاص) خالق اورته سنده
طورده بق بسبتون بشقه برقرار تبلیغ ایتدی :
« ابو موسانک دیدیکلرینی ایشدیکیز . موکانی
خلع ایدیور . کنایی موکانی نصل خلع ایلور
ایسه بن ده اونی خلع و موکم اولان معاویه بی تأیید
و تثبیت ایدیورم . زیرا معاویه حضرت عثمانک
دوستی و مظاهری و قانتک مطالبی و خلق آره سنده
آنک مقامنه کچه جک اک زیاده حق صاحبیدر »
دیدی .

خالق (عمرو) ک بو بسبتون بشقه حکمی
ایشیدنجه ایشده بر حیلله چور لیدیکنی آ کلا دیلر .
فقط نه چارده که بو حیلله ک جوق تأییراتی موجب
اولدی . یالکیز خلافتک معاویه به انتقالی منتج
اولقله قاله ایدی او قدر اهمیتی اولمازدی . فضله
اوله بق حضرت علی طرفدار لرینک کندی
علیهنه انقسام لرینده موجب اولدی . چونکه
طرفدار انندن بعضلری تحکیمی قبولندن طولانی
حضرت علی بی شایان مواخذه کورده رک کندیسندن
آیرلیدلر . تاریخ اسلامیده بر موقع مخصوص
اشغال ایدن خوارچ ایشته بونلردر . حضرت
علی بونک اوزرینه ایکی دشمن اورته سنه
دوشدی . خوارچ او ایکی دشمندن کندیسی
حقنده اک شدتلیسی ایدی . مشار الیه هجرتک
قرقنچی سنه سنده کوفه مسجندنه بونلردن
برینک طعنه سیله شهید اولدی .

مثال کوسترمکله قائم ایدی .

خلفای راشدینک طعاملری دخی اهلیدن
اک فقیرلرینک تناول ایتدکاری یملکردن ده
ساده ایدی . مشارالیهک بو خصوصده بویله
محرمانه بر قناعتله اکتفا ایتلری یوقاقدن ویا
عجزدن ایلری کلبوردی . بو محرومیتی کندی
رعایالردن فقیر اولانلر ایله هم حال اوله رق
بوصورتله انلرک کولکلرینی تطیب ایتمک ایچون
اختیار ایلرلر ایدی . حتی کندی ایرادلردن
الهمرنه کچیرلر ایسه جمله سنی فقرایا ویریرلردی .
اوجله دن حضرت علی کندی املاک ذاتیه سنندن
آلدیغی مهم بر ایرادی هپارباب فقر و احتیاجه
طابعیدردی .

مشارالیهم پارهیه ، ثروته اصلا اهمیت
ویرمدکاری کبی اوزمانلرده سائر صحابه کرام
دخی بویولده عین اخلاقده ، عین حالده ایدلر .
احتمال که مشارالیهک بو حاللری زمان پیغمبرینک
هنوز اوزاقلاشماش وهیبت ورهبت نبونکده
قبلرنده جدا یرلشمش اولمسندن ایلری
کلبوردی . فی الواقع عهد نبوتده ودها صکره
اک قریب زمانلره قدر دنیا مانله رغبت آزدی .
فقط اودور اوزاقلاشدیغه رهبت نبوت یواش
یواش هرکسک قلبندن زائل اولمغه باشلایه رق
دنیا منافعی آرقه سننده قوشمق زیاده لشدی .
قرآن احوال دن آکلاشلدیغنه نظراً اسلاملرده
دنیا به رغبت خلفای راشدین زماننک صوکلرینه
طوغری باشلاشد . (مسعودی) دیورکه :
« صحابه ، حضرت عثمان زماننده چفتلکلر
واموال صاحبی اولدیلر . حضرت عثمانک ،

شهادتی صره سننده ، خزینه دارینک نزدنده یوز
اللی بیک دیناری ویک بیک (بر ملیون)
درهمی واردی . (وادی القری) و (حنین)
ده وسازرده کائن قریدلری ایسه یوزبیک دینار
قیمتسنده ایدی . بک چوق دوه و آت دخی
براقشدر . اکابر صحابه دن (زبیر) ک ، وفاتی
متعاقب ، ترک ایتدیکی ثروتک سکزده بری
اللی بیک دیناره بالغ اولمشدی . بوندن ماعدا
مشارالیه بیک قصر اقیایله بیک جاریه ترک ایلشدی .
(طاحه) نک عراق جهنتدن هر کونکی وارداتی
بیک دیناره بالغ ایدی . (سرآه) جهنتدن کلن
وارداتی ایسه اوته کندن دها زیاده ایدی . صحابه
کرامدن (عبدالرحمن بن عوف) ک آخورلرنده
بیک آت موجود ایدی . بوندن ماعدا بیک
دوه سی واون بیک قیسونی دخی واردی .
مشارالیهک وفاتندن صکره ترک ایتدیکی اموالک
ربعی سکسان درت بیک دیناره بالغ اولمشدی . کبار
صحابه وانصاردن (زبیرن ثابت) اوقدر چوق
آلتون وکوش براقشدی که انلری کسرایله
قیرمغه مجبوریت حاصل اولمش ایدی . بوندن
بشقه مشارالیهک براقدیغی چفتلکلر واموالک
قیمتی یوزبیک دینار راده سننده ایدی . (زبیر)
بری بصرده ، دیکری (مصر) ده ، اوچنجیسی
(کوفه) ده ، دردنچیسسی (اسکندریه) ده
اولق اوزره کندیسی ایچون درت قوناق انشا
ایتدیرمش ایدی . (طاحه) دخی کندی
نفسی ایچون (کوفه) ده برقوناق یابدیردینی
کبی مدینه ده بولنن خانه سنی دخی کیرچ
وکره مید و ساج آغاجی کراسته سنندن

سلطنت دنیویہ شکنہ کیردی. راشدین زمانندہ خلیفہ صفوت، حقایق، عدالتله کندیخی خلقه سودیره رك اجرای حاکمیت ایدرکن امورلر زمانندہ خلیفہ حال وموقعه کوره حرکتله خالق ترهییات ایله، یاخود معاش واحسانلر ایله کندیبنه طرفدار اتخاذا ایدیور و بوسایهده حاکمیتی تأمین ایلوردی. بونک سببی خلافتی الله ایدن « معاویه » نك خلفای راشدین کی سعادت اخرویه مقصدیله طلب خلافت ایتامسیدر. احتمال که شامده موجود اولان بیوک زنگینلک اولسه ایدی معاویه خلافتی الله ایتکه موفق اولیه جق ایدی. مشارالیه خلافتی الله اینجه بذل اموال ایله اطرافنده بولنانلرک معیشتلرینی توسیعه باشلادی. بو پارهلری صورت مخصوصده بنی هاشمه بذل ایدیوردی. بوندن مقصدی خلافتی کندیلرندن آلدیغدن طولایی حقنده پروده ایتدکلری حس عداوت وانتقامی تسکین وتعدیل ایتک ایدی. بناءً علیه بنی هاشمدن بری کندیسنک زیارتنه کلدکجه اکاپک زیاده التفات واکرامده بولنور، کندیسنی ممنون ایتکه چالیشیر، هر نه ایشی واریسه جمله-نی ترویج ایدردی. بک چوق دفعه لر بنی هاشم، معاویه نك حضورنده بولندقلری اناده خلافت اولان حقلرینی سوبلرلر ومعاویه نك یوزینه قارشى خلافتی اختلاس ایتدیکندن دم اوررلردی. معاویه بولنلرک جمله سنه سکوت ومسامحه ایله مقابلهده بولنور وعطیه واحسان وحلم وملایمتله لسانلرینی کسر ایدی.

انشا ایتدیردی. کذلک کبار صحابه: بن اولوب قومانداسی آلتنده بولنان عسکرله « قادیسه » مظفریتنی احراز ایتش اولان « سعد بن ابی وقاص » مدینه نك « عقیق » نامنده کی موقعنده قالین و یوکسک دیوارلی و کندیش حوالیلی بر قوناق یاپدیره رق بوقاری جهتلرنده دخی بالقونلر انشا ایتدیرمشدی. ینه کبار صحابه دن و « بدر » غزوه سنده چوق یاراراق کوسترن مجاهدیندن « مقداد » دخی مدینهده خارجاً وداخلاً کیرچلنیش برخانه یاپدیرمش ایدی. کذلک « یعلی بن منبه » الی بیک دینار ایله اوج یوزبیک درهم قیمتنده بولنان عقارات و اموال سائرہ براتمشدی.

خلفای راشدینک زمان خلافتی اوتوز سنه دن فضله سورمه مش ایسهده بوزمان طرفنده میسر اولان فتوحات اسلامیه غربدن آفریقانک بر قسم مهمنه وشرقدن «خراسان» و «سمرقند» قدر کسب وسعت ایتمشدی.

بنی امیه دولتی

حضرت علینک شهادتندن و اوغلی حضرت حسنک خلافتندن فراغتندن صکره خلافت اسلامیه نك بنی امیه - امیه اوغلارینه - نصل انتقال ایتدیکنی بالاده کی بخدمده کوستردک بولنلردن برنجی حکمدار معاویه ایدی. بنی امیه نك خلافتی راشدینه بکزه مز. راشدین زمانندہ خلیفہ زهد وصلاح ایله تمیز ایدیوردی. دور امویده ایسه خلافت

علینک وفاتندن صکره وقبرع بولان بیعت
 اوقیلدن دکادی. چونکه حضرت حسنه اهالی
 کندی آرزواریله بیعت ایتشلردی. حضرت
 علی خلافتی کندی اوغله وصیت ایلامش ایدی.
 (عجبا بنی امیه نك مقام خلافتی اله
 کچیرملربنه نه کبی احوال یاردم ایتدی؟) —
 کرک معاویه، کرک کندیسنه بیعت ایدن
 بالجمله خلق خلافتک اهل بیت نبینک حق
 اولدیغنی بیلدکلی حاله خلافتی اهل یتیدن
 آلهرق کندی سلالهسنه حصر ایتکه معاویه یه
 یاردم ایدن احوال جدا شایان تدقیتمدر. بو احوال
 واسباب متعددر. بر قسمی دها اول ذکر
 ایلدک. قسم دیگرینی شمدی کوستره جکز.
 بالاده کورلدیکی اوزره معاویه مقصدینه
 وصول ایچون (عمرو بن العاص) کبی الک مشهور
 دهاتی کندیسنه طرفدار اتخا ایتش ایدی.
 (عمرو) مصر والیسی وعدی مقابلنده در حال
 معاویه یه بیعت ایاش ایدی. او جهل دن اولهرق
 باباسی معلوم اولیان فقط دها ودریات صاحبی
 اولان زیاد بن ابیه «کندی باباسنک اوغلی
 زیاد» ی ده کندیسنه طرفدار آلمش ایدی.
 معاویه «زیاد» ک پدر جهتمدن اولان شو
 شابه سنی ازاله ایتک ایچون بر سرگذشت
 اویوردی. «زیاد» ک، پدری ابوسفیان
 جهتمدن قاردشی اولدیغنی ادعا وکندی نسنه
 لطق ایله کندیسنه «زیاده بن ابی سفیان»
 نامنی ویردی. بوسبدله زیاد معاویه نك اک بیو
 مظاهر و معاونلرندن اولدی. وعراق و سائرک
 جهتلرده بنی امیه نك نشر و تأیید حاکمیتلری

معاویه تذبیر و اسراف و سائلنی و سلطنتده
 آلاش و بددبئی روملردن اقتباس ایدرک
 کندیسنه «حرس» دنیان محافظلر تعیین واقامه
 ایلدی. معاویه یورودیکه و نمازه کیتدیکه بو
 محافظلر و یا سلاحشورلر لارنده حر به لر بولدیغنی
 حاله کندیغنی ایله برابر کیدرلردی. مشارالیه
 کندیسنه مخصوص بر سرای انشا ایتدیره رک
 بوسرایده تخت سلطاتی قوردی. قپوسنه یاور
 و تشریفاتی طور دیردی. جامعه ده دخی نمازه
 کلاجه نمازینی ایچنده قیلحق اوزره کندیسنه
 مخصوص بر محفل انشا ایتدیردی. معاویه
 احتمال که بو احتیاطلری حضرت علی حقتده
 وقوع بولدیغنی کبی کندی حقتده سوء قصد
 و قوعندن قورقه رق اتخا ایتش ایدی. ذاتاً
 کندیغنی حقتده دخی دها اول برسوء قصد
 وقوع بولمش و حیاتی نصلسه اوتهلکه دن
 قور تارمش ایدی. معاویه ایپکلی و قدیفه لی
 البسه کیمکده ده روملری تقلید ایتشدر.
 آتیده تفصیلاتی کوستره یلاجکی اوزره ایران
 و روملرده اولدیغنی کبی پوسته و استخبارات
 اصوائی قبول و مهر دیوانی - دأر دسنی -
 تشکیل ایدن کندیغنی ایدی.

معاویه نك اسلامیه ده احداث ایتدیگی شیلر
 جمله سندن اولهرق اوتنه دن بری اتخاب ایله قائم
 اولان خلافتی کندی نسانه ارثی برشکله تحویل
 ایلسیدر. اسلاملردن بونی ایلاک یابان کندیغنی
 اولدی. معاویه اوغلی (یزید) ه بیعت ایتدکن
 صکره خاقی ده آنک ولی عهدلکنه بیعت ایتکه
 مجبور ایلدی. حضرت حسنه پدری حضرت

اوغورنده بيوك خدمتارده بولدى . حضرت
 عليك اوغلى حضرت حسينى اومشهور وقعهده
 شهيد ايدن ؛ بو « زياد » ك اوغلى « عبدالله »
 ايدى . زيادك اوغللرى واحفادى اوچنچى
 خليفه عباسى « مهدى » نك زماننه قدر
 « ۱۵۹ هـ » قريشه انتساب ايله كچنمشلرايكن
 خليفه مشاراليه انارك نسلبرينى « ثقيف »
 قبيله-ندن « عبيدالرومى » نامنده برآدمه ارجاع
 ايله كنديارينى سلاله قريشدين چيقارمشدر .
 معاويه نك بويولده كنديسنه طرفدار
 يالدينى دهاتدن برى ده (مغيره بن شعبه)
 ايدى . اوغلى « يزيد » ه بيعت ايتمه
 وخلافتى كندى سلاله سنه حصر ايتمه معاويه نى
 تشجيع و ترغيب ايدن و « زياد بن ابيه » نى
 معاويه يه كتىروب اكا طرفدار يان ايشته بوذات
 ايدى .

مورخلر بودرت آدمى عربلرك الكبيوك
 داهيلرى اولق اوزره عدايدرلر . حتى او
 مورخلردن برى بونلرى شو- صورته
 توصيف ايلبور : « معاويه كى حلم وتاينسى
 چوق آدم كوردم . طويل برحاله بولنان
 آدملره غالب كلكدده وحيانى تهلكه يه آتمقده
 (عمرو بن العاص) قدر مقتدر آدمه
 راست كلدم . (زياد) قدر باطنى ظاهرينه بكنز
 آدم بولنه ماز . (مغيره) يه كلنجه بو آدم سكنز
 قولى برشهرده بولنوب اوتبولردن هيچ برندن
 حيله وخدعه باقمسز ين چيقلماز اولسه وسكنز
 قونك جمله سندن چيقمغه مقتدر در . »
 حضرت عليك حاكميته حيله نى وامور

ادارده قورنازلى مناسب كورماهسى معاويه نك
 مظهر موقفيت اولمسنه يازدم ايدن ش- ياردن
 ايدى . حضرت عثمانك شهادتندن صكره
 حضرت على يه بيعت اولدينى صروده حضرت
 عيلدن صادر اولان احوال بومدعايه دلالت
 ايدر . چونكه او صروده (مغيره) كنديسنه
 كلرك مقام خلافتك زمام امورينى بسبتون
 الله ايدنجه يه قدر (زبير) ، (معاويه) و (طاعنه) نى
 وسائر واليلرى حضرت عثمانك زماننده اولدينى
 كچي موقعلرنده ابقا ايتمى وبالجمله اهالى كنديسنه
 بيعت ايتكدن صكره اوزمان ايتديكنى اجرا
 ايتتى كچي بك عاقلانه م- العاده بولمىش ايدى .
 حضرت على بوسوزلرى خدعه ظن ايدرلك اكا
 اهميت ويرمدي . عمزاده سى (عبدالله بن عباس)
 دنخى عيني نصيحتده بولدى . حضرت امام
 بونى ده ديكله مدي . (مغيره) سوزلرينك تاثيرسز
 قالدغنى كورنجه حضرت عينك فكريته او نغمه
 قرار ويررك ايرتسى كوني حضرت عليك
 نردينه كيتدى ، بركون اولكى محاورده حضرت
 على طرفندن درميان اولنان مطالعانك بك مصيب
 اولديغندن بحث ايتدى . حال بوكه حضرت امام
 (مغيره) ايا (ابن عباس) ك رأى ومطالع لرينه
 كوره حركت ايتمش اولسه ايدى انلردن هيچ
 برى كنديسنه قارشى دشمن كسلمز ، نه مغيره ،
 نه ده طرف- اران سندن ديكرلرى طرفدارلغندن
 چيقماز ، (حمل) و (صفين) واقعه لرى اولماز ؛
 خلافت ده امويلره انتقال ايتزدى .
 معاويه وسائرايه اوغللرينك تايدى حاكميت
 ايچون استعمال ايتدكلرى ديكر برقوه مؤثرده

وارد در که اوده « پاره » ایدی . بونلر پاره ایله ،
منفعت کوسترمکله کندیلرینه طرفدار فرقلر
الده ایدیورلر ، کذلکینه اوقوه مسخره ایله
کندی دوشمنلرینی کندیلرینه تقریب و بند
ایلیورلردی . شهرت صاحبی بر شاعر ، موقع
صاحبی بر ذات انلره مراجعت ایدنجه انی
عطیله ، احسانلر ایله غریبق لجه منت ایدیورلردی .
یوقوتله حضرت علی به اولاد واحفادینه غالب
کلدیله . حال بوکه حضرت علی و طرفدارانی پاره مک
بوصورتله استعمالی تنزل ایدلمیه جک براخلاق سزاق
عد ایدرک یالکز حق صاحبی اولانک اوحق
استحصال ایچون موفقیتی تأمنه کافی اولدیغنه
ذاهب اولیورلردی . واقعا خلق هنوز آمال
ومنافع شخصیه دوشمدن اول اسلامیتک
اوانلنده هیت نبوت هر کسک اوزرنده تأثیر
اجرا ایدرکن بو مطالعه موفقیت کوستردی .
لکن ده صکره زمین وزمان دیکشمش
ایدی . پاره و منفعت آرتق پک بیوک بر تأثیر
اجرا ایدیوردی . بز ظن ایتمیزکه اورته ده
پاره اویناماش اولسه ایدی (کوفه) اهالیسی
حضرت حسینیه ایتدکلری بیعتدن دونمزلر
واحوال مشارالیهک شهادتی انتاج ایتک کبی
نجیع بر نتیجهیه وارمازدی . شوخالده حضرت
حسینی شهید ایدنلر پاره ایله شهید ایتشلر ایدی .
حضرت علیدن صکره خلافتی کندی نفسی
ایچون احرازه چالیشان کبار صحابه دن (عبد
الله بن الزبیر) ی شهید ایدنلر دخی کذلک
پاره قوتیله اولدیرمشار ایدی . (عبدالله بن
الزبیر) بنی امیه کبی اوپاره لری کندیبی

بذل ایتش اولسه ایدی خلافت بنی امیه مک
دکل ، بلکه کندیسنک وسالاه سنک اوله جقدی .
حضرت عبدالله اموال کعبه بی خلقه ویرمک
ایسته مدی . فقط کندی نفسنه فئالق یابمش
اولدی . حتی انک خصمی اولان بنی امیه
خلفاسندن (عبدالملک) بونقطه بی آچیقدن
آچیغه سویلیور . (عبدالملک) اولوم دوشکندنه
ایکن : « امور خلافتی اداره ایده جک بندن
دها مقتدری یوقدر . (ابن الزبیر) چوق نماز
قیلار ، چوق اوروج طوتار ، لکن خستندن
طولابی لندن اداره ، ایش کلز » دیمش
ایدی .

فقط غریبی شودرکه حضرت عبدالله
حقسنده خلق طرفندن بویه بخیلک اسناد
اولنورکن انک برادری اولان (مصعب
بن الزبیر) او صروده کندی نفسی وتعلقاتی
ایچون پک چوق پاره لر صرف ایدیوردی .
حتی حضرت حسینک کریه سی حضرت
(سکینه) نک ازدواجنه بر میلیون درهم
(فرائق) صرف ایتشدی . حال بوکه عسکر
بیوک برصیقندی ایچنده ایدیلر . پاره ایستیورلردی ،
انلره ویرلیوردی ، دیگر جهتلره اسراف
ایدیلیوردی . بونک اوزینه (عبدالله بن همام)
(عبدالله بن الزبیر) ه حالدن شکایتی متضمن
شومالده اوچ بیت یازوب کونوردی :

« امیر المؤمنینه آلداتمق ایسته مین بر نصیحتکا .
ردن شوسوزلری تبلیغ ایله . عسکر قوماندانلری
آچ بر اقیله رق بر قیزک جهاز ودو کوننه بر میلیون
ویراز . حضرت عمره بوسوزلری می سویلسم ،

آندردی . او سردهه عبدالملک اوغلی (عبدالعزیز) خلق اوزرینه پاره طولی کیسه لر آتیه باشلادی. سرایی قوشادانلر باشی و پاره لری کورنجه پاره لری طوبیلامقله مشغول اولمشلر و اله کچیردکلری پاره لری آلهرق سرایک اطرافندن طاغله مشلردر .

عباسیار زماننده پاردنک تأثیری بوندن دهها چوق ایدی . حتی انلرک حاکمیت و نفوذلری خلیفه ننگ عسکره بذل ایتدیکی پاره ننگ مقدارینه تبهماً کاد قوتلی ، کاه ضعیف اولوردی . باخصوص ترک کوله منلری نفوذی اله آلدقن صکره بونلرک مضافت و نصرتلری آنجق پاره ایله ساتون آلتیردی . بو کوله منلر هر خلیفه دکیه دیکه او خلیفه دن بیعت حقیقی ایستلردی . حتی بمضاً برسنگ و یا دها زیاده زمان ایچون معاش طلب ایدرلردی .

اموبلرک حاکمیتی تأیید و تحکیم ایدن مواددن بری ده دینه مخالفتی و اهانه اهاتی موجب اولسه بیله کندی منفعتلرینه موافق کلن هر شیئی اجراندن کیری طور ماملریدر . اموبلر حضرت نینگ کریمه سی اوغانی شهید ایتدیله . کعبه معظمه یی منجنق ایله دو کدیلر . عم زاده نبی و دامادینه جامع لرده کی منبرلرده لعنت او قوتدیله . لعنت ایتملری ده قتل ایتدیله . بو قبیلدن برچوق شیلر دها باندیلر .

(بنی امیه خاقاسی) : — (معاویه) بالاده بیان اولندیغی اوزره خلافتی کندی نسلنه ارثی یامیش ایسه ده بوارث اصولی کندی چور قیلرندن اوتیه کچمدی . کندی اولادندن کنیدی

سزه ایتدیکم بوشکاجی اکا ایتسه م ، اور کردی ، (عبدالملک) کندی حاکمیتی تأیید و تحکیم ایچون بنی امیه پادشاهلری ایچنده نقود و اموال ابدانده الک زیاده ایلری کیدن ایدی . مشهور (حجاج بن یوسف) (ابن الزبیر) ی کعبه معظمه ده محاصره ایتدیکی زمان آدمارینه کعبه ننگ منجیقه طوتولسنی امر ایتش ایدی . عسکره بر قورقو عارض اولهرق امرک تنفیذینه جسارت ایده مدیلر . (حجاج) بر صندالیه کتیرتدی ، اوزرینه او طوردی . عسکره خطاباً : « ای شام اهالیسی ! عبدالملک عطیه و احسانلرینی در خاطر ایدیکنز . عطیه لره کیم نائل اولمق ایستیورسه حرب ایتسون » دیدی . بونک اوزرینه عسکر حجاجک امرینی رینه کتیردیله .

(عبدالملک) پک چوق دفعه لر خلق اوزرینه پاره لر صاچدوق کندینه طرفدار اولمیانلرک مضرتنی دفع و زاله ایدردی . بو صورتله خلق کنیدیسی برفه رق پاره ایله مشغول اولورلردی . مشارالیه ایله بیت المال ناظری (عمرو بن سعید بن الاشدق) آره سنده جریان ایدن وقعه بو قبیلدن ایدی . (عمرو بن سعید) شامی عبدالملکدن آلمغه قالدقشمش ایدی . عبدالملک (عمرو بن سعید) ه امان و یره ننگ حیلله ایله کندی حضورینه کتیردکن صکره غدرآ انی اولدیردی . (عمرو) ک طرفدارلری انک اولدورولدیکنی آکلانجه مسلحاً عبدالملک سرایی توشاندیلر . (عبدالملک) عاقبتک وخامتندن قورقه رق (عمرو) ک باشنی خلقک کوزلری اوکنه

حال حیاته ایکن ولی عهد لکه تعیین اولنان یالکنز
 (یزید) خلیفه اولدی . بوده براقچ سمنه دن
 زیاده خلیفه لک ایتدی . فقط بو خلیفه زمانده
 حضرت علینک مخدومی حضرت حسینی شهید
 اتمک کبی مدهش حادثه لر وقوع بولدی .
 (یزید) وفات ایدجه خلیفه انتخابی امرنده
 خلق یئنده اختلاف حاصل اولدی . یزیدک
 معاویه اسمنده براوغلی واردی . انی (ایکنجی
 معاویه) نامیله خلیفه نصب ایتدیلر . حال بوک
 بو ذات خلافتک کندیلرینک، یعنی بنی امیه نک
 حقی اولدیغی فکرنده ایدی . آرز بر مدت صکره
 وفات ایتدی . بونک اوزرینه امیه اوغلاری رنجی
 معاویه نک نسلدن اولیان و فقط خدان امویدن
 بولنان (مروان بن الحکم) نامنده اختیار بر
 آدمه بیعت ایتدیلر (سنه ۶۵ هـ) . (مروان)
 مقام خلافتده براقچ آی بولندقدن صکره وفات
 ایتدی ایسه ده خلافت کندیلندن صکره کندی
 نسلنه انحصار ایلدی . بو تاریخدن صکره بنی
 امیه دن نه قدر خلیفه کلمش ایسه هپ (مروان) ک
 نسلندن ایدیلر . بونلرک اک مشهوری بالاده
 ذکری کچن (عبدالمملک بن مروان) دره مشار
 ایه ۶۵ سنه هجریه سنندن ۸۶ سنه سنه قدر مقام
 خلافتده بولدی .

(عبدالمملک بن مروان) مدنیت اسلامییه
 تاریخنده مهم بر موقع اشغال ایدر . چونکه
 ممالک اسلامییه ده دواتر رسمیه هر مملکتده
 او مملکت اهالیسنک لسان ایله اولسانه آشنا
 یرلی مأمورلر واسطه سیله ااره اولنورکن
 او اصولی ترک ایله عربجه یی امور حکومتده

لسان رسمی یاپان کنیدیسی ایدی . از جمله مصر
 دیواننک (دائرة حکومتک) لسان رسمیسی
 لسان قبطنی واداره یه باقائلر قبطنیلر ایدی .
 کذلک شامده لسان رسمی روجه و دواتر
 حکومتی اشغال ایدنلر مذکور لسانی بیان
 یرلی خرسیتیانلری ایدی . عراقده ایسه لسان
 رسمی لسان فارسی وایشه باقائلرده اولسانه آشنا
 یرلی مأموریندن متشکل ایدی . (عبدالمملک)
 بونلرک جمله سنده عرب لساننک استعمال
 و مأمور حکومتکده اسلاملردن مأمورلره
 تودیع اولنسنی امر ایتدی . بوتشبتک دولت
 اسلامییه نک تأیید حاکمیتی امرنده نه قدر بیوک
 برتائیر اجرا ایتدیکی محتاج ایضاح مواددن
 دکدر . چونکه بوتشبت عربجه یی مملکتک
 هر طرفنده تعمیم اتمش و اهالینک مرور
 زمان ایله کندی لسانلریغی ، اصللریغی اونوده بق
 کندیلرینی عرب صایغه باشلاملرینه باعث
 اولمشدر . بونلکه برابر عربجه نک بوضورتله
 تمممه باعث اولان دیگر بر سبب دخی دینک
 لسانی اولمسیدر .

بوندن ماعدا (عبدالمملک) عربجه سکه
 ضرب ایتدی . آتیده تفصیلاتی کوریله جکی
 اوزره (طراز) ی (ایبک) وقدیقه دن معمول
 و خلفایه ورجال دوتمه مخصوص البسه یی)
 روجه دن عربجه یه تحویل ایدنده کنیدیسی
 ایدی . بونک تفصیلاتی ایلریده کله چکدر .
 عبدالمملک زماننده عراق والیکنده ، دهاء
 و شدت و غلظتی ایله مشهور اولان (ججاج بن
 یوسف) بولنیوردی . بو آدم عبدالمملکک

ایدی . بنی امیه (عمر بن عبدالعزیز) ك بو
 یولده کی اوامیرینی دیکله منیجه انلرك اللده
 بولنان املاکی استرداد ایلش ایدی . بونك
 اوزرینه امویلر مشارالیهك خلافت زماننك
 اوزامسندن و خلافتك كندی اللردن
 کیتمسندن قورقورق حیاتنه خاتم چکمه
 مسارعت ایلدیلر .

مشارالیهك تسمیم ایله وقوع بولان
 وفاتندن صکره مقام خلافته (عبدالملك) ك
 اوغلی (یزید) كچدی . (عمر بن عبدالعزیز) ك
 عمرزاده سی اولان بو ذات سفاخته ، مسکراته ،
 چالغی یه صوكد درجه ، نهیمك ایدی . امور خلافته
 اوغراشمغه بدل بری (سلامه) و دیگرى (حبابه)
 ناملرنده ایکی جاریه ایله مشغول اولدی . حبابه
 (یزید) ك عقل و قلبنی بسبتون قبضه تسخیره
 آلهرق مملکته دخی حکمدار کسلمش ایدی .
 ایستدیکنی نصب ، ایسته مدیکنی عزل ایدیوردی .
 (یزید) ایسه دنیا ده نه اولیور ، نه اولیور ،
 بی خبر ایدی . نهایت برادری (مسلمه) کندیسنه :
 « عمر بن عبدالعزیز کی عادل بر خلیفه دن
 صکره مقام خلافته کچدك . امور دولتی براقوب
 بو جاریه ایله مشغول اولیورسك . قپوکه
 اوزاق یرلردن کلیش برچوق هیئت مخصوصه لر ،
 بر چوق ارباب شکایت بکلیور . باغیروب
 چاغریبیورلر . سن ایسه انلره قارشى غفلته
 وقت کچیریورسك ، بونصل اولور ؟ » یوللی
 مواخذاتده بولندی . (مسلمه) نك بوسوزلری
 حسن تأثیر حاصل ایدرك (یزید) عیش ونوشی
 براقق ایسته دی . حتی براقچ کون (حبابه) ایله

تأیید و تحکیم سلطنتی اغورنده بك چوق غیرتلی
 صرف ایستدی . بنی امیه یه قارشى ادعای خلافت
 ایدن (عبدالله بن الزبیر) ی کعبه مهظمه
 داخلنده محاصره ایله کعبه یی منجیق ایله دوکن
 و (عبدالله) ی شهید ایدرك خلافتك
 (عبدالملك) ه بسبتون انحصارینه خدمت
 ایدن ایشته بو (حجاج) ایدی .

(عمر بن عبدالعزیز بن مروان) دخی
 خلفای امویه نك اك مشهورلرندندر . مشارالیه
 ۹۹ سنه سندن ۱۰۱ سنه سنه ق . ر ایکی سنه
 مقام خلافته بولوندى . (عمر بن عبدالعزیز)
 خلفای امویه ایچنده خلفای راشدینك حال
 و مسلکته اك زیاده یقلاشان ذات ایدی .
 احتمال که مشارالیهك بو حالی حضرت (عمر
 بن الخطاب) ه قرابتدن ایلری کلیوردی .
 چونکه (عمر بن عبدالعزیز) حضرت (عمر
 بن الخطاب) ك حفیده سنك اوغلی ایدی .
 وقتا که مقام خلافته کچدی ، زهد و عدالتده
 بیسوك پدری حضرت عمرك اثرینه اتباع
 ایلدى . امیه ارغللری ، خلافتی ادعاییتدکلری
 تاریخدن اعتباراً جوامع منبرلرنده حضرت
 علی یه لعنت او قومغی اعتیاد ایتمشلردی .
 حضرت (عمر بن عبدالعزیز) بو حرکت
 مکروهه یی روح اسلامیه مخالف کوره رك
 ابطال ایستدی . فقط مشارالیهك بو کی
 اجرا آتی امیه خاندانجه خوش کورنمدی .
 باخصوص (عمرو بن عبدالعزیز) حضرت
 (عمر بن الخطاب) ك اقربا و تعلقاتنه یابدینی
 کی امویلری املاک صاحبی ارمقندن منع ایتمش

کور شدی . فقط (حبابه) (یزید) ی بویه
برقاج کون کوره مینجه ا کا مشتاق اولدی .
جمعه کونی جازیه لرندن برینه : « امیر المؤمنین
نمازه چیقارسه بکا خبر ویر » دییه تنبیه ایتدی .
(یزید) نمازه چیقنجه جاریه خانمه خبروردی .
(حبابه) الده برعود اولدینی حالد (یزید) ی
قارشیلایه رق شو بیقی تغنی ایلدی :

الا لائله الیوم ان یتبدلا

فقد غلب المحزون ان تجلدا [۱]

(یزید) اللریله یوزینی قاپادی ، (حبابه) یه
« امان ، یامه » دیدی . (حبابه) دوام ایتدی :

فوالعیش الامالذ و تشتهی

وان لام فیه ذوالشنان وفندا [۲]

(یزید) آرتق طایانه مدی . (حبابه) یه
یا قلاشهرق : « والله حقلی سویلبورسک . سنی
سودیکمدن طولایی نبی مواخذه ایدنلر قهر
اولسون . اوغلان ! (معیتنده کی کوله یه خطاباً)
کیت ، (مسلمه) یه سویله . اهالی ایله نماز
قیلسون » دیدکن صکره (حبابه) ایله اسکیمی
کبی عیش ونوشه و ذوق وصفایه قاپانوب طالدی .
(یزید) حبابه وفات ایدنجه یه قدر بو حالد
دوام ایتدی . (حبابه) اولنجه کندیسیده
فرقت وحسرتنه طایانه مهربق آرزو صکره ترک
حیات ایلدی . بونلرک سرگذشت وفانلری شو

[۱] عاشیق آراوه نی بوکون حسسز کبی
طور دیندن طولایی مواخذه ایته ، زواللی محزون
نه یاسون . صبر و تحمل طقت کتیره میور .

[۲] حیات کولکلک لذت بولدیغی ، آرزو
ایتدیگی شیدن عبارت . دشمن هر نه دیرسه دیسون
سوزیه ، مواخذه سنه باقه .

شکلده وقوع بولمش ایدی : (یزید) وقت کچیرمک
ایچون (حبابه) ایله برابر (فلسطین) جهتلر نده باغ
و باغچه لر ایله وای شرابی ایله مشهور اولان (بیت رأس)
قریه سنه نازل اولمش ایدی . کندی کندینه شو ایله
دوشونوردی : « بتون کون ذوق و صفا
سوردکن صکره اوکونک کیجه سنده مطلق
اوذوق وصفایی اخلال ایدر بر حال واقع اولور
دیرلر . بونک طوغری اولوب اولدیغنی کئندم تجربه
ایده چکم » . کندی معیتنده بولنانلرده : « یارین
بتون کون بکا هیچ برشی سویله میکز ، هیچ بر
مکتوب کتیر میکز » امرینی ویردکن صکره
(حبابه) ایله برابر خلوته چکلدی . ییه جک ،
ایچه جک هر نه لازم ایسه جمله سی اوخلو تکلمده
حاضر لاش ایدی . (حبابه) بواننده برنار
ییدی . نازک دانه لرندن بری بوغاننده قالدی .
قادرین وفات ایتدی . یزید جنازه یی اوچ کون
بکلندی . رنکی تبدل ایله فنا قوقولر نشر
ایدنجه یه قدر دفن ایتدیرمدی . بتون بومدت
ظرفنده (یزید) حبابه نك جسدینی قوقلیبور ،
اویپوردی ، جسدی بر اقیق ایسته میوردی .
نهایت اقربا و تعلقاتی کندیسنی تعیب
و مواخذه ایتدیلر . بونک اوزرینه جنازه نك
دفنه مساعده ایتدی . فقط کندیسیده دخی
معشوقه سنک وفانندن صکره یالکیز اون بش
کون یاشایه بیله رک جسدی (حبابه) نك یاننه
دفن اولندی (۱۰۵ سنه هجریه سنده) .

(یزید) دن صکره مقام خلافته برادری
(هشام) کچرک ۱۰۵ دن ۱۲۵ سنه هجریه سنه
قدر اجرای حکومت ایتدی . هشام عقلی

سرده اسلام‌لرک هم نبوت ، هم خلافتک بنی هاشمده بر آده بولمسنی آرزو ایتدکلرندن خلافتی قریشدن بنی هاشمدن اولمانلره تخصیص ایتدکلرنی سولیش ایدک . حال بوکه هاشمیلر ، خلافتک کندیلرندن بشقه سنه کچمسنی حقسزاق و اکا ک زیاده حقی اولانلرک کندیلری اولدیغنی عد ایدرک بو حقی احرازه چالیشمقدن کیری طور مامشردی . خلافتی طلب ایدن هاشمیلر بر قاچ قسم ایدی . بر قسمی حضرت (علی بن ابی طالب) ک اولاندنن متشکل علویلر ایدی که بونلر دخی بری حضرت (فاطمه الزهراء) نسلنه ، دیکری حضرت غلینک فاطمه دن غیری بر زوجه دن اوغلی اولان محمد بن الحنفیه نامنه طلب خلافت ایدر ایکی قسم ایدیلر . بر قسمی ده عم نبی حضرت عباسک سلاله سی اولان عباسیلر نامنه ادعای خلافت ایدیوردی . ذکر اولنان اقسامه منسوب اولان ذواتدن هر بری خلافتی کندی نفسنه ایستردی . خلق کندیلرینه کیزلیدن کیزلی یه بیعت ایدرلر ، علناً کورنمز لردی . وقتا که امویلرک ضعف واضع جلالی کوزه چارمغه باشلادی ، خاق ده انلرک علمنه دویمکد و ائره اطاعتلرندن چیقمغه یولی قولای بولدیلر . باخصوص اهالی خلافتک بنی هاشمک حقی اولدیغنه معتقد اولدقلرندن امویلره اطاعتلری و طرفدار اولملری پاره واحسان و موقعه رغبت ، یا خود انلرک انتقام و مضر- تارندن خوف ورهبتدن ایلری کلپوردی . عباسیلر بو سرده لرده خراسان اهالیسندن

بر آدم ایدی . یا لکنز صووک در جده بخیل ایدی - جو مردلک و اسراف اوزرینه تأسس ایدن بر حکومتده بخیلک نه قدر مضر در - (هشام) دن صکره ایسه (یزید) ک اوغلی (ولید) کرسی خلافته کچدی . بو ذات مقام خلافتی احراز ایتدن اول اباسی کبی ذوق و صفایه ، عیش و نوشه ، چانی یه پک زیاده مبتلی ایدی . حتی بویولده اشعاری ده واردر . وقتا که کرسی خلافته جالس اولدی ، ذوق و صفاده وار تکاب معاصیده بر قات ده ایلری کیدی . فضله اوله رق کندی اقربا و تعلقاته فناقلرده بولنه رق کندی حقنه کین و عدا - وتلرنی دعوت ایتدی . بونک اوزرینه اقربا و تعلقاتی رعایاسنک ایلری کلنلریله برابر اوزرینه هجوم ایدرک کندیسنی قتل ویرینه (عبدالمکک) ک حفیدی و (ولید) ک اوغلی (یزید) ه بیعت ایلدیلر . (یزید بن ولید) امور دولتی اصلاح فکرنده بولنش ایسه ده اووقته قدر نبی امیه دولتی اصلاح ایدیه میه جک در جده پریشان و مضه محل بر حاله وارمش و عباسیلر نامنه خلافتی طلب ایدنلر دخی چوغلمش اولدیغندن برشی یابه مدی . کندیسنه خاف اوله رق جالس مقام خلافت اولان (سروان بن محمد بن مروان) زماننده خلافت امویلردن عباسیلره انتقال ایلدی (۱۳۲ هـ) .

دولت عباسیه

(عباسیلرک ادعای خلافت ایتلمی) : —
حضرت ابو بکرک زمان خلافتندن بحث ایتدیکمز

(ابو مسلم خراسانی) نامنده ایرانی بر آدمی
 کندیلرینه طرفدار یامغه موفق اولمشلر
 و کندی ناملرینه طلب بیعت ایتمک اوزره مشار-
 الهی دولت امویهنک مرکز خلافتدن اوزاق
 بولمسی سببیه (خراسان) ه کوندرمشاردی .
 (ابو مسلم) بو ماریتنده شایان حیرت بر
 موفقیته نائل اولدی . حرب ایدرک ، هر درلو
 فداکارلقلری اختیار ایلمه رکنه نهایت خلافت
 اسلامیه پی عباسیلر نامه آلوب ۱۳۲ سنه هجریه -
 سنده عباسیلرک ایلمک خلیفه سی ارلان (سفاح) ه
 تسلیم ایتدی . دولت عباسیه نکه تأسیسنده
 (ابو مسلم) ک خدمتی معاویه نکه خلافتنه
 (عمرو بن العاص) ک وقوع بولان خدمتدن
 دهها بیوک ایدی . زیرا (عمرو بن العاص)
 معاویه یه یالکیز حسن رأی و تدبیری ایله
 خدمت ایتش ایدی . (ابو مسلم) ایسه عباسیلره
 قدیجی ایله و قومنک قوتیه مظاهرت و خدمت
 ایشدر .

(دولت عباسیه) : امویلر دولتی
 حقدنه هر نه دینیرسه دینلسون بودولت حقیقی بر
 عرب دولتی اولقله عباسیلر دولتندن کسب
 تمیزایدنر . چونکه بعض کانبیلر و طیبیلر و بونلره
 مماثل بعض مأمورلردن بشقه دولت امویهنک
 والیلری و بتون رجالی عرب ایدی . عباسیلره
 کانهجه : بونلرک زمان حکومتلرنده امور
 دولت اکثریتله ایرانی عنصرک النده ایدی .
 چونکه عباسیلره استحصال خلافتنه معاونت
 ایدنلر بر آز اول ذکر ایدلیکی اوزره
 ایرانیار ایدی . انک ایچون عباسیلر وززایی

ایرانیاردن اتخاذ ایلدیلر . اسلامیتده وززایی
 ایلمک اتخاذ ایدن عباسیلر بو منصبی ایلریده
 کرروله چکی اوزره ایرانیلردن اقتباس ایتشلردی .
 عباسیلرک برنجی خلیفه سی (سفاح) ایدی .
 مشارالیه ک برقاچ برادری و عمجه لری وار
 ایدی که بونلری هپ تأیید حاکمیتی یولنده
 استخدام ایلدی .

(سفاح) بغدادک غریبنده و فرات کنارنده
 کائن (انبار) شهرنده اقامت ایدیوردی .
 وفاتنه قدر بوراده اقامت ایتدی . مدت خلافتی
 برقاچ سنه دن عبارتدر . وفاتندن صکره انک
 یرینه برادری (ابو جعفر منصور) مقام خلافتنه
 کچدی (۱۳۶ - ۱۴۷ ه) . بوذات دهها
 و ذکاده ، اداره و سیاستده ، شجاعت و بسالنده اعظم
 رجال اسلامیه دن معدوددر . مشارالیه (کوفه) یه
 یقین بریرده تأسیس ایتدیکی هاشمیه نامنده کی
 شهرده خراسان ولایتی اهالیسندن (راوندیه)
 نامنی آلان بر جماعتک هجوم و شورشنه دوچار
 اولدیغندن مذکور شهردن بوسبیدن و کوفه یه
 قربندن طولانی نفرت ایتمکه باشلادی . چونکه
 حضرت علی بی و حضرت حسینی شهید ایتدکاری
 ایچون (کوفه) اهالیسندن قورقوردی . بونک
 اوزرینه بو شهری ترک و اسلاملرک اک مشهور
 یاتختی اولان (بغداد) شهرینی تأسیس ایلدی .
 دهها صکره مشارالیه ، ابو مسلمک ، خلافتی
 عباسیلر نامه نصل آلدی ایسه کندیلرینک
 لندن آلفهده اک مقتدر آدم اولدیغنی و بو آدم
 صاغ قالدقجه کندیسنک موقعی تهلمکده قاله جغنی
 کوره رک انی حیلها ایله تلف ایتدی . منصورک

اتلاف واستیصال ایلیدی .

(مأمور) دن صکره ۲۱۸ سنه هجریه سنده مقام خلافته جالس اولان (معتصم بالله) دولت عباسیه نك تشککندن بری ترکستان ولایتلرندن هدایا جمله سنندن اوله رق خافا سرایلرینه کوندرینه کلن ترك کوله لرینی امور حکومتده چوقجه استخدام ایتمکه باشلادی . خلفا بونلردن چهره جه اک کوزلارینی و وجودجه اک صاغلارلارینی سچهرک کندی سرایلرنده استخدام ایدرلردی . بونلره (ممالیک) - کوله من - نامی و بریلیردی .

دها صکره خلفا چوق مقدارده کوله من استخدامنه و بونلرک چوقاغیله افتخاره باشلادیلر . اودرجه ده کد (معتصم) دورنده بویولده استخدام اولسان کوله منلرک مقدراری یکریمی بیکه بالغ اولمش ایلیدی . بونلرهم اسلام اوله رق تعالیم و تربیه کورمش و اتتدار و درایت کوسستمش اولدقلرندن خلیفه لرمه اصب دولتک برچوقلرینی بوکوله منلرک عهدهلرینه تودیع ایلیلر . کوله منلر مناصب دولتده ترقی ایده ایده نهایت امارت و عسکرلرکک اک یوکسک درجه لرینه واردیلر . بونک اوزرینه امور دولت بری ترک ، دیکری ابرانی اوله رق یکدیگرینه معادل ایکی قوتک تأثیر و تسخیری آلتنه کیردی .

(معتصم) معیتده بولنان عرب عسکرلرندن ماعدا مصرده خوف (شرقیه و دقهلییه) هالیسندن برطاقم آدلری عطیه واحسانلر ایله کندیسینه بندایدرک عسکر قیلندن معیتده استخدام الیش و بونلره (مغاریه) نامنی و یرمش

بو خصوصده معذرتی شوکه ابو مسلم برتهامکه ایلی ، ازاله سی اقتضا ایلیدی .

(منصور) ک دور خلافتی هم محاربه و قوتوحات ایله کچمشدر . کندیسندن صکره اوغلی (محمدالمهدی) ، دها صکره (موسی الهادی) ، بونلردن صکره (هارون الرشید) ، (هارون) ن صکره اوغللری (امین) و (مأمون) مقام خلافته جالس اولدیلر . (رشید) و (مأمون) ک دور خلافتلری دولت عباسیه نك اکپازلاق ، اک شانلی و قوتلی دوری ایلی . ایلریده یرلی یرنده تفصیلاتیله کوستریله چکی اوزره ایشته بو دورده علوم و معارف رواج ولدی ، کتابلر ترجمه اولندی ، مملکت ثروت و سعادتنه مستغرق اولدی .

(منصور) ، خلافتی کندی النندن آلیر دییه ، ابرانی اولان ابو مسلمی اتلاف ایلیدیکی حالد کندی حکومتده برچوق ابرانیلری استخدام ایلمکدن چکنامشدی . (منصور) دن صکره مقام خلافتی احراز ایدن سائر خلفای عباسیه اویولده حرکت ایدرک ابرانیلری اروق دولتک اک بیوک مسندی اولان وزارت و وارنجیه قدر مناصب عالیده بولندیردیلر . ابرانیلرک بوصورتله اده ایتدکلری نفوذ (رشید) ک زماننده دولته بیوک برغانه تشکیل ایلیدی . ابرانی اولان و دولتک اکالی مناصبنی اشغال ایدن (برمکیلر) رشیدک زماننده بتون امور حکومتی خلیفه به بدل کندی لرینه آلهرق آرزو و کفیلرینه کوره حرکت ایتمکه باشلادقلرندن (رشید) مشهور اولدیغی وجه ایله بونلری

ایدی . کذلک (سمرقند) ، (اشروسنه) ،
 (قرغانه) اهالیسندن دخی برطاقم آدملر دها
 طوبلایه رق بونلری (فراغنه) اسمی ایله تسمیه ایتمش
 وکندیسنه طرفدار اتخاذایلش ایدی . (معتصم) دن
 صکره کان خلفا بویولده دهایلری کیدرک اقوام
 سائرهن بویله معیت خلقی و عسکری اولمق
 اوزره برچوق آدملر قوللانیدیلر . بونک اوزرینه
 امور حکومتده دولت علیه اجنبی عناصرک
 نفرذی چوغالمش و بوحال خلفانک النده قوت
 و نفوذ قالماسنه و والیرک آرتق مرکز خلافتک
 اوامرنی دیکه میهرک یواش یواش کسب استقلال
 ایتلرینه باعث اولمشدر .

آرتق خلفانک نفوذ و حاکمیتی اوقدر
 آزالمش ایدی که کندیلرینه طوغریدن طوغری به
 تابع قالان رلر یالکدن (فرات) ایله (دجله)
 آره سنده کی محللردن عبارت ایدی . هجرتک
 دردنچی عصری اوائلنده ایسه خلفانک نفوذ
 و حاکمیتی (بغداد) دیوارلرینک اوته سنه
 کچه میور ایدی . حتی بغدادده بیله بسبتون
 صاحب نفوذ دکادیلر . عصر مذکورک ربع
 اولنده خلیفه (راضی بالله) زماننده بمالک
 اسلامیه آتیده کی خالد بولنیوردی :

ولایات امراسی (طوائف ملوک)

بصره : (ابن رائق) ک النده

خوزستان : (بریدی) نک النده

ایران : (عمادالدین بن بویه) ک النده

کرمان : (ابوعلی محمد بن الیاس) ک النده

ری ، اصفهان ، جبل جهتلی : (رکن الدوله

بن بویه وسائر) نک النده .

موصل ، دیاربکر ، مضر ، ربیعہ : (بنی

حمدان) ک النده .

مصر و شام قطعهلری : (اخشید) ک النده .

خراسان و ماوراءالنهر : (سامانیه) نک

النده .

طبرستان و جرجان : دیلملیلرک النده

بحرین ، یمامه : قرامطه نک النده

حال و موقعه برقات دها و خامت و یرن

مواددن بری ده سرای خدمه سی ایله عسکرک

خلفا سترایلرنده نفوذ و تحکیم مطلقه مالک اوله رق

امور دولنده ایستدکاری کبی حرکت و خلیفه لر

حقننده هر نوع حقارت و اذیت و اشکنجه

اجراسنه جرأت ایللریدر . نته کیم (مغاربه)

و کوله منلرک ۲۵۵ سنه هجریه سنده کندیلرینه

آرزو ایتدکاری مقدارده معاش و یره -

مدیکندن طولانی خلغ ایتدکاری خلیفه

(معتز) حقننده روا کوردکاری معامله کبی .

مذکور وقعهده (مغاربه) و کوله منلر خلیفه نک

اوطه سنه کیدیلر . آیغندن طوتوب قبویه

سوروکدیلر . طوپوزلر ایله دوکدیلر . کوملکنی

یرتدیلر . برچوق حقارتلردن صکره کندیسنی

کونشده طوردوردیلر . بدبخت خلیفه کونشک

شدندن آیاقده طوره میوردی . بر آیغنی

قالدیروب دیکرنی ایندی ریوردی . متجاوزلردن

بعضلری حالا اکالهلر یرلشدیر ریورلردی .

زواللی آدم بو سسله لره قارشلی الیرینی سپر

بایوردی متعجباً کندیسنی براوطه یه صوقدیلر .

قاضی (ابن ابی الشوارب) ی برجماعته برابر

کتیره رک بونلری خلیفه شاهد اتخاذا ایتدکن

صکره طالعسز خلیفه یی کندیسنه دها زیاده

اشکنجه ایده جک اشخاصه تسایم ایلدیلر . اوج

زماننده (طارق بن زیاد) و (موسی بن نصیر) ایدى . مشارالیهما قطعاً مذکور دى فتح ایتدکن صکره برطاقم امرا بوراده خلفای امویه نامنه اجرای حکومت ایدى . بالاخره خلافت اسلامیه نك عباسیله انتقالی ایه (سفاح) ستون امویلری قتل واستیصال ایتدیكى زمان بونلردن خلیفه (عبدالملك) نس لندن (عبدالرحمن بن معاویه بن هشام بن عبدالملك) نامنده بر دلیقانی جانی قورتاردق قاچغه موفق اولمش ومغرب (نونس، جزایر، فاس) دن مرور ایتدکن صکره دکزی آشهرق اندلسه کیرمشدر . اوصرده اندلسده (عبدالرحمن بن یوسف الفهرى) اسمنده بری اجرای حکومت ایدیوردى . (عبدالرحمن بن معاویه) انك لندن مملکتی آلهرق قیصه برمدت ایچون (سفاح) نامنه خطبه ارقوتدى . متعاقباً عباسیلر کنديسنی عزل ایتدکلرندن آرتق انلری طانییه رق ۱۳۸ سنه هجریه سنده کندي نامنه اجرای حکومت ایتدک باشلادی . مشارالیه (اندلس) قطعهنك اوصرده پایتختی اولان (قرطبه) یی اقامتگاه اتخا ایش ایدی . کنديسندن صکره برچوق امرا اندلسده اجرای حکومت ایتدی . بونلر ۳۱۷ سنه سنه قدر کنديلریه (امیر) لقبی وریبورلردى . مذکور سنه ده مقام حاکمیت (ازچنجی عبدالرحمن) کچمکه کندي نفسنه خلیفه نامی ویردی . مشارالیه اندلس قطعهنده مقام سلطته جالس اولان خلفای امویه نك ال بیوکیدر . دفعات ایه فرنکار ایه

کون ، اوچ کیجه (عتر) ، صو ، نيك ویرلدى . بواشکنجه لر بیتجه دنخی یر آلتنده بر بودرومه قویه رق منفذینی کیرچ ایه محکم صورتده قاپاتدیلر . بودروم خلیفه نك هم دیری ، هم اولو ایکن مزارى اولدى .

مع مافیه خلفانك دوچار اولدقلری بونجه ضمهف وذلته رغماً خلافتی عباسیلرک لندن آلتی نه ایرانلیلر ، نه ترکلر ، نه مغاربه ، نه فراغه ، نه ده قریش عربلرندن اولیمان سائرلری خاطرلرینه کتیرمام بوردر .

عباسیلرک بغدادده خلافتلری تانارلرک چین چوللرندن مواسلتلرینه قدر دوام ایدى . تانارلر بغداده کلنجه شهرى فتح و خلیفه یی قتل ایتدیلر (۶۵۶ هـ) . خلیفه نك اقرباوتعلقاتندن صنع قالانلر مصره فرار ومصر حکمدارلری اولان کوله منلره اتجا ایلدیلر . کوله منلر بونلری حرمت ورعایت ایه قبول ایتدیلر . عثمانلی بادشاهی سلطان سایم ۹۲۳ سنه سنده مصری فتح ایدنجه بحث مخصوصنده کوستریله چکی اوزردخلافت بونلردن کنديسنه انتقال ایدى . عباسیلرندن الی خلیفه قدر کبشدر . بونلردن اوتوزیدیى برنجیلری (سفاح) وصو ککجیلری (مستصم) اولمق اوزره عراقده خلیفه نك ایتشلردر . دیکرلرینک خلیفه لکی مصرده ایدى .

اندلسده کی دوات امویه

اسلاملردن اندلسه ایلك داخل اولانلر ۹۴ سنه هجریه سنده ، شامده کی دوات امویه

مصرده فاطمیلر دولتی

دولت مذکورہ مغرب بلادندہ (مصردن)
 ماعدا آفریقاسواحل شمالیسی (ظهور ایلدی .
 فاطمیلر (جعفر صادق) واسطه سیله کریمه نبی
 حضرت (فاطمه) یه انتساب ایدرلر . بونلردن
 ایلیک اظهار خلافت ایدن ذات اوچنجی عصر
 هجری اوآخرنده (عبیدالله مہدی) ایدی .
 بوندن طولانی دولت مذکورہ یه (عیبده)
 دخی دینیلیر . دردیجی عصر هجری اورتہ سنده
 خلفای فاطمیہ نیک حاکمی سرداد (جوهر)
 واسطه سیله مصره قدر توسع ایلدی . مصر او
 صرده عباسیلره تابع ایدی . (جوهر) ۳۶۰
 سنه هجریه سنه طوغری قطعہ مذکورہ یه
 فاطمیلر نامنه فتح و (قاهره) شهرینی تأسیس
 ایتدی . بوکون دخی بونام ایله معروف
 اولان قاهره شهرینه خلفای فاطمیہ دن
 مصره ایلیک دخول ایدن (المعزالدین الله) .
 نسبتله (قاهره معزیه) نامی ویرلش ایدی .
 خلیفه مشار الیهدن صکره کلن خلفای فاطمیہ
 کردلردن و ترکلردن مرکب عرب اولدین عناصره
 دولت امورینک تودیعندن طولانی (بغداد) ده کی
 دولت عباسیہ نیک اضمحلال وانقراضی موجب
 اولان عین اسباب ایله دوچار اقراض اولنجہ یه .
 قدر بوراده اجرای حاکمیت ایلدیلر .

فاطمیلردن صکره مصرده حاکمیت ۶۶۷
 سنه هجریه سنده مشهور (صلاح الدین ایوبی) یه
 انتقال ایتدی . دولت فاطمیہ مصرده حالا
 کوزه چارپار بیوک اثرلر براقشیدر . بالنفس

مخاربانده بولنهرق انلری مغلوباً کیری
 چویرمشدر . مشارالیهک وفاتندن صکره بر
 چوق ذوات مقام خلافتده کندیسنه خلف
 اولمش ایسنده انلردن هیچ بری اکا نظیر
 اوله مامشدر . بشنجی عصر هجریده اندلس
 حکومت اسلامیہ سی طوائف ملوک نوعندن
 برطاقم انقساماته اوغرادی . هریرده بررئیس
 اجرای حکومت ایتکه باشلادی . بونلرک
 الک بیوی (اشبیلیه) عربلردن متشکل
 (عباده) ایدی . دهها صکره بتون حاکمیت
 طوائف ملوک حالندن (عباده) یه انتقال
 ایلش ایسنده بونلر فرنگلره قارشى طوره بیلیمک
 ایچون مغرب (فاس ، جزائر ، تونس) سر .
 حرلرنده بونان حکمدارلرک معاونت لریه
 محتاج اولمشلر و بریکیلر اندلسه کیردکلرنده
 قطعہ مذکورہ یه بکنه رک برآز زمان صکره
 فتح و کندی مملکت لریه ولایت اولهرق الحاق
 ایلش لردر . اندلس قطعہ سی متعاقباً مختلف
 احوال و حادثانک صحنه وقوعی اولدقدن صکره
 نهایت ۱۴۹۲ سنه میلادیه سنده فرنگلرک
 (اسپانیانک) زیر حاکمیتنه کچمش و تاریخ
 مذکور اسلاملرک بوقطعه ده الک صوک
 علاقہ لری زمانلرینی تشکیل ایتمشدر .

اندلس قطعہ سی تاریخ اسلامیه جدآ پک
 بیوک بر موقع اشغال ایدر . چونکه مذکور
 قطعده پک چوق علما و شعرا یتشمش ، بر
 چوق مکتبلر ، کتبخانلر تأسیس ولتمش ، بر
 چوق مبانی عالیه و سرایلر انشا ایلدشدر .
 بولری ایلریده یرلی یرنده ذکر ایده جکیز .

کتابمذک ابتدا سندن بری دولت ومدنیت
اسلامیه نك نصل تأسس ایلدیکی حقتده یازدیغمز
مقدمات تاریخیه بوندن صکره یازدیغمز مدنیت
اسلامیه تاریخنه کیچمک ایچون برطاقم تمهیدات
قییانسنددر . مقدمات مذکورده کورلدیکی
اوزره اسلاملر مختلف عصرلرده برچوق مدنی
حکومتلر تأسیس ایلشلردر . آنجق حکومت
مذکورہ آره سندہ مدنیتله اک اول واک زیاده
اشتهار ایدن دولت اسلامیه حکومت عاسیه
اولدیغسندن یازدیغمز بختلرده علی الا کثر بو
دولتک تاریخ مدنیتہ اهمیت ویه جکتر .

مملکت اسلامیه وعدد نفوسی

ایلك دولت اسلامیه مقدمات آنفده
کورلدیکی وجه ایله برنجی سنه هجر به ده (مدینه) ده
تأسس ایتدی . اوصرده اسلاملرک مقداری
اونر ایله صایله بیلیر درجه ده آز ایدی .
(مدینه) دیوارلرینک اوتہ سندہ بولنمان
هریر اسلاملرک اولدینی کبی صحابه دن اولمان
هر انسان دخی اسلاملرک دشمنی عد اولنوردی .
اواننده مملکت اسلامیه نك حدود و مساحه سی
مدینه ایله اطرافنده بولنمان بعض یرلردن عبارت
ایدی . مسائل شرعیه وامور حکومت مسجده ،
یا خود حضرت پیغمبرک خانه سعادتلرنده ،
یا خود صحابه کرامک خانه لرنده رؤیت اولنوردی .
دولت اسلامیه دردنچی سنه هجر به ده قدر
بو حواله دوام ایتدی . سنه مذکورده (بنی

قاهره شهری ایله (ازهر) جامعی او جمله دندر .
(صلاح الدین) دن صکره حاکمیت ، مشار الیهک
اوغلرینه و برادرلرینه کیچدی . قاهره قلعه سی
(صلاح الدین ایوبی) نك مصرده بر اقدینی آثار
جمله سنددر . ایوبیلردن صکره ایسه کوله منلر
مقام حاکمیتہ کیچهرک عثمانی پادشاهی یاوز
سلطان سایم طرفدن ۹۲۳ سنه هجر به سنده
مصر فتح اولنجه به قدر قطعه مذکورده
اجرای حکومت ایتدیلر .

ظهور اسلامیتدن بری تأسس ایدن حکومت
اسلامیه او قدر چوقدرکه بوناری تعداد ایتک
لازم کلسه بختمزی پک چوق اوزانمغه مجبور
اولورز . دول مشار الیهانک اسمارینی ،
پایتختلرینی ، حکمدارلرینک عددینی ، حاکمیت
سنه لرینی مبین بر جدول ترتیب و (الهلال) ک
در دنچی سنه نك ایکنجی نسخه سندہ نشر ایلش
ایک . بونک خلاصه سندن مستبان اولدیغه
نظراً ظهور اسلامدن بو آنه قدر تأسس ایدن
دولت اسلامیه نك مقداری ۱۰۴ و عرب ، ایرانی
ترک ، چرکس ، کرد ، هندی ، تانار ، مغول ،
افغانلی عنصرلردن خلفا ، سلاطین ، ملوک ،
امرا ، آنا بکلر ، اخشیدلر ، خدیولر ، شرفا ،
بکلر ، داییلر و سائر داخل الملق ارزرد مذکور
دولتدرده اجرای حکومت ایدن ذواتک مقداری ده
(۱۱۹۵) بالغ و المقدردر . حکومت اسلامیه نك
اک مشهور پایتختلری (مدینه) ، (کوفه) ،
(شام) ، (بغداد) ، (قاهره) ، (قیروان) ،
(قرطبه) ، (استانبول) ، (صنعاء) ، (عمان) ،
(دهلی) و سائر درر .

کچنجه رايات اسلاميه (شام) ، (مصر) (نوبه) ،
 (آفريقا) ، (عراق) ، (ايران) ، (ارمنستان) ،
 (اذربيجان) ، (جرجان) ، (طبرستان) و (اهواز)
 قطعه‌لری اوزرنده تمولج ايتمکده ایدی .

اوصره لرده خلیفه (مدینه) ده (یاخود
 کوفه ده) اقامت ایدر و آدم‌لرینی ولایت‌لره والی
 اوله‌رق کوندر بریدی . ولایات اسلامیه تک اک
 بیوکی شام ولایتی ایدی . (حمص) ، (قاسرین) ،
 (اردن) ، (فلسطین) اردو کاهلری ایله سرحدلر
 بو ولایتیه تابع بولنیوردی . شامدن صکره
 ایکنجی درجه ده ولایت عراق قطعه‌سی ایدی .
 (فرات) ایله (دجله) نهرلری آره سننده واقع
 اولوب (سواد) نامیه تسمیه ایدیلن محللر
 مذکور ولایتیه تابع یرلرک اک مهمی ایدی .
 بو ولایتک مرکزی (فرات) اوزرنده کائن
 (کوفه) شهری ایدی . (سواد) دن ماعدا
 (بصره) جهتلری ایله (قرقیسیه) ، (ری) ،
 (اصفهان) ، (نهاوند) ، (اذربيجان) ، (حلوان) ،
 (حمدان) ، (مازادان) جهتلری دخی عراقه
 تابع ایدی . جزیره العربده کی ممالک اسلامیه
 (مکه) ، (طائف) ، (بحرین) ، (عمان)
 و (صنعا) دن مرکب ایدی . آفریقاده ایسه
 مصر قطعه‌سی ایله مغرب ممالکی (طربلس
 غرب ، تونس ، جزائر) و (نیل) وادیسینک
 یوقاریلرنده کائن (نوبه) قطعه‌سندن متشکل
 ایدی . خلیفه لر مدینه دن (ویاخود کوفه دن)
 شامدن ماعدا مذکور قطعه لرک جمله سنه رأساً
 مأموزلر تعیین و اعزام ایدرلردی . یالکیز
 شام قطعه‌سی والیسی شام شهرنده اقامت ایدر

نضیر) ک اراضیسی مملکت اسلامیه یه الحاق
 ایدلدی . برسنه صکره (خیبر) ، ده صکره
 (فدک) ، (وادی القری) ، (تیماء) جهتلری ده
 بربری آرقه سننده فتح ایدیلرک مملکت اسلامیه یه
 علاوه اولندی . اسلاملر ده صکره (مکه) ،
 (طائف) ، (تباله) ، (جرش) ی ، شمالدن
 (تبوک) و (ایله) یه قدر اولان یرلری ،
 جنوبدن ایسه (نجران) ، (مین) (عمان) ،
 (بحرین) ، (یمامه) قطعه لرینی بربرینک
 آرقه سننده فتح ایدیلر .

پیغمبر ذی شان هجرتک اونجی سنه سننده
 ارتحال ایتدکاری زمان شوکت اسلامیه بتون
 جزیره العربی قاپلامشدی . حضرت پیغمبر تأسیس
 ایتدیکی مملکتک شمالاً (تبوک) و (ایله) دن
 جنوباً (مین) سواحله و شرقاً عجم کورفزدن
 غرباً بحر احمره قدر تمتد اولدیغنی بالذات
 کورمشاردی .

حضرت (ابوبکر) مقام خلافته کچرک
 مرتدلر مسأله‌سنی برطرف ایلدکن صکره
 (شام) و (عراق) قطعه لرینی فتح ایتک ایچون
 عسکر کوندرمش و حضرت عمر طرفندن
 مذکور ایکی قطعه تک فتیحی اکیال ایدلمشدر .
 حضرت عمر مصری فتح ایلدی . فتوحاتک
 اکثری حضرت عمر زماننده وقوع بولدی .
 حضرت عمر دن صکره حضرت عثمان دورنده
 دخی دیگر ممالک ، ممالک اسلامیه یه الحاق
 اولندی . مشارالیهک شهادتی متعاقب اسلاملر
 ظهور ایدن فتنه ایله مشغول اولدیلر . خلفای
 راشدین دورندن صکره (معاویه) مقام خلافته

و معینده بولنان اردو کاهلره کندی طرفندن
 مأمورلر تعیین ایلردی . کذلک مصرده بولنان
 والی علی الاکثر (آفریقا) و (توبه) یه
 کندی طرفندن مأمورلر تعیین ایدر ،
 کوندریدی .

حضرت (عمر بن الخطاب) ک زمانندن
 خلفای راشدینک صوک دورینه قدر شام
 والیلیکی (معاویه) نک عهده سننده ایدی .
 دهها صکره یوقاریده کوسترلدیکی اوزره مشارالیه
 کندی خلیفه یاهر ق مرکز خلافتی شامه
 نقل ایدی . اول امرده بتون (جزیره العرب)
 معاویه یه بیعتدن چکنه رک حضرت علی یه ،
 دهها صکره اوغللرینه بیعتده دوام ایدی .
 حضرت حسین شهید اولنیجه جزیره مذکوره
 (عبدالله بن الزبیر) ک عهده سننده قالدی . متعاقباً
 مشارالیه ۷۲ سنه هجریه سنده بشنجی خلیفه
 اموی (عبدالملک بن مروان) ک عهد سلطنتنده
 (حجاج) طرفندن شهید ایدلمسکه اوزمان
 (جزیره العرب) ممالک اموییه اتحاق ایدی .
 دولت اسلامیه ممالکی امویلر زماننده دهها
 زیاده کسب وسعت ایدی . امویلر اندلسی
 و مغربک اقسام غربیه تی فتح ایتدکن صکره
 اسپانیایک آرقه سننده (پیرنه Pyrenées)
 طاغلیرنی آشهر ق آروپانک وسطنه ایلریلک
 اوزره فرانسه یه آباق باصدیلر و ۱۱۴ سنه
 هجریه سننده (رون Rhone) نهرینه قدر
 فرانسه ک ایچبارینه طوغری کیتدیلر .
 فرنکلر بوتجا اوز اوزرینه اسپانیاده اولدینی
 کبی کندی مملکتلریلرینه ده اسلاملرک استیلاسی

آلتنه دوشمسندن قورقهرق یکدیگرلریله
 برلشمکه و هر درلو فدا کارلقلری اختیار ایله
 اسلاملری رد و مغلوب ایتمکه قرار ویردیلر .
 ایکی طرف بینه فرانسه داخاند (تورس
 Tours) ایله (پواتیه Poitiers) آردسنده
 برقاچ کون امتداد ایدن خونریز محاربه لر وقوع
 بولدی . عربلر بو محاربات حقنده غایت
 مختصر بعض معلوماندن بشقه برشی یازمیورلر .
 حال بوکه فرنکلر بو محارباتی تفصیلات لازمه
 و اهمیت فوق العاده ایله یازمیورلر [*]

[*] (غول) قطعه سننک جهت جنوبیسه می
 اندلس عربلریلرک فتوحاتنه معروض بولمیوردی .
 (آ کوئی تن) دوق اولوب (لوآز) نهرینک جنوبینده کی
 حوالی یه حاکم بولنان شهر (اود) اسلاملره قارشی
 ابراز مقاومته خلی اوغراشدی ، حتی ۷۲۱ تاریخنده
 برحاربه بیله قازاندی . فقط اسلاملر ۷۲۵ سنه سننده
 (قارقاصون) و (سبتیانی) ایلنلرینی (نیم) شهرینه
 قدر فتح ایتدیلر و بوندن ماعدا (رون) نهری
 حوضه سننک جهت علیاسنه قدر ایلرولیه رک (اوتون)
 شهرینی دخی فتح و تخریب ایلدیلر . بونک اوزرینه
 (اود) دوق اسلاملر ایله مذاکره یه کیریلوب عقد
 صالحه ایدی . فقط (شارل مارتل) دوقک شو
 حرکتندن مغیر اولدی . دوقه قارشی اعلان حرب
 ایلهرک (لوآز) نهرینک اوت طرفه طوغرو ایکی
 اردو سوق ایتدی . مذکور اردولردن بری
 (واسقوزیه) یه قدر ایلریله بیامشدی . ایتسی
 سنه اسلاملر عبدالرحمنک قومانداسی آتسنده
 اولهرق (غول) قطعه سننک جنوب غربی حوالیسینی
 تکرار اشغال و (بوردو) شهرینی یغما و (بوآتییه)
 شهرنده بولنان (سنت هیلیه) کلیسایسینی احراق
 ایلر . اسلاملر (تور) شهری ایله بو شهر داخاند
 بونک ان مشهور (سن مارتن) کلیسایسینی اوزرینه
 بورومکده ایکن (اود) دوقنک مراجعتی اوزرینه
 قوشوب بتمش اولان شارل مارتل (بوآتییه) ده کی

کوردکاری اسالت و شجاعت حقهده ستايشده بولتقدن ده کندیلرینی آله میورلر . محاربات مذکورہ امپراطور (شارلمان) ک بیوک پدري مشهور فرانمز قوماندانی (شارل مارتل - Charles-Martel) زماننده وقوع بولمش ایدی . فرانمزلی (شارل مارتل) ایله عربلر آرسنده ۷۳۳ سنه میلادیه-نده غایت دهشتلی و خونریز محاربهلر وقوع بوله رق عربلرک اسپانیاه رجعتاريله منتهی اولدیغنی بومحاربه لرده عربلرک قوماندانی عبدالرحمن شهیددوشدیکنی ذکر ایدیورلر . (ابن لایث) تاریخنده اوله بر وقعه یه دائر یالکمز شومعلومات کوریلور :

«اندلس امیری (عبدالرحمن بن عبداللہ الغفقی) ۱۱۴ سنه هجریه سنده (بوسنه تقریباً ۷۳۳ سنه میلادیه سنه تقابل ایدر) فرنک مملکتنه غزایه چیقمش ایسه ده کرک کندییی ، کرک برابرند ، بولنان عسکر شهید دوشمشدر .»

پارلاق مظفرتی سایه سنده عربلری طور دبردی . (۲۵ تشرین اول ۷۳۲) . بومحاربه (پواتیه) جوارنده و ایوم (سه نون) تعبیر اولنان موقعده ، یعنی (شاتلله رو) ناحیه سنده (کیان) و (ویهن) صولرینک اتصال پیدا ایتدکاری نقطه ده وقوع بولمش نتیجه ده عبدالرحمن شهید اولمشدر . بونک اوزرینه اسلاملر کچه نیک قراکغندن بالاسنقاده رجعت ایدیلر .

غرب خراسان عالمی تخلص ایتمش اولان بومظفریت جوانک هر طرفنده شایع اوله رق هرکس بومحاربه حقهده مباغله لی وایتلر اشاعه ایتکه باشلادی . حتی (اود) دوقی پایا یدنجی (غره غوآر) ه یازدیغنی مکتوبنده اشای محاربه ده (۳۷۵۰۰۰) اهل اسلامک شهید ایدلرکنی بیان ایتکدن چکنمدی . (غراند اسیتولوه دی)

(شارل مارتل) زماننده وقوع بولان محاربه لر ایشته مشارالیه عبدالرحمن ایله معیتی عسکری طرفندن وقوعی بیان اولنان بوغزا اولسه کرک بوراده کزیده نظر دقت واعباره آلمسی لازم کان بر نقطه یی ذکر ایتدن کچه میه جکمز :

عربلر اوروپاده فرانمزلی بچون بیوک برمظفریت عدا ایدیلن مذکور محاربه لرده مظفر اوله . ایدنار اسلامیت فرانسه ده ودها صکره بتون اوروپاده انتشار ایده جکدی . چونکه فرانمزلی عربلری مدافعده ، اوروپا قوملرک قوتلیمی ایدیلر . لسان عربی دخی آسیا و آفریقا قطعده . لرنده بولنان اقوامک قسم اعظمک وسار عالم اسلامینک نصل لسانی اولدی ایسه اوروپا اقوامک ده لسانی اوله جقدی .

امویلرک (ایران) و (خراسان) مملکتلرنده کی فتوحاتی ده هندستان حدودینه قدر توسع ایتمش ایدی . امویلر زماننده مملکت اسلامیه نیک اقسامی آتیده کی جدولده کوسترلمشدر :

- ۱ شام (درت اردوکاهه منقسم ایدی)
  - ۲ کوفه
  - ۳ بصره (ایران ، سجستان ، بحرین ، عمان قطعله رینی شاملدی)
  - ۴ ارمنستان
  - ۵ مکه
  - ۶ مدینه
  - ۷ آفریقا
  - ۸ مصر
  - ۹ یمن
  - ۱۰ خراسان
- بالاخره خلافت ، عباسیلر کچکنه ولایتلر

آیری بولنورایسه بولنسون ، اسلام مملکتی
ایدی ؛ حکمدا لری ده مسلمان ایدی .

عباسیلر دورنده مملکت اسلامیة نك حدودی
شمالاً آسیاده ترکستانک یوقاری طرفلرینه
واسپانیایک شمالنده (پیردنه) طاغلرینه ، جنوباً
عرب دکزینه و بحر محیط هندی یه و آفریقا
صحرای کبیرینه ، شرقاً هندستاندن سند و پنجاب
مملکتلرینه و غرباً دخی بحر محیط اطالنتیککی یه
قدر متمد بولنوردی . بومساحه اوروپا
قطعه سنک ایکی مثلندن زیاده در .

موضوع بحث اولان شو مملکت واسمه نك
عباسیلر دورنده بالغ اولدینی بیوکلی کوسترمک
ایچون (اعمال) ک - والیلکک - اسملری یه
مقدارینی بیان ایدلم :

سواد	همدان	طبرستان	فرات یولی
اهواز	ماسبدان	تکربت	قنبرین و عواصم
ایران	مهرجان	قنق	شهرزور حصص
کرمان	ایغارین	صامغان	دمشق (شام)
مکران	قم و قاسان	موصل	اردن
اصهبان	اذریجان	دیار ربیعہ	فلسطین
سیجستان	ری	ارزن و میافارقین	مصر
خراسان	قزوین	طرون	حرمین
حلوان	زنجان	ارمنستان	یمن
کوفه	قومس	آمد	یمامه و بحرین
بصره	جرجان	دیارهضر	عمان

عباسیلره تابع ممالک اسلامیة ده بولن
(اعمال) - والیلکک - بولن ایدی .
اندلسده امویلره تابع اولان مملکتلر
بو جدوله داخل دکلدر . اندلسده کی دولت

بر وجه آتی ترتیب ایدلمشدر :

- ۱ کوفه ، سواد (فرات ایله دجله آره -
سزده کی محللر) ولایتی
- ۲ بصره ولایتی (مرجان قباددن دجله
اطرافنده بولن ان بلدره و جنوباً بحرین
و عمانه قدر بتون لر بو ولایتده داخل
ایدی)
- ۳ حجاز و یمامه ولایتی
- ۴ یمن ولایتی
- ۵ اهواز (خوزستان و سوزیانا) ولایتی
- ۶ فارس (ایران) ولایتی
- ۷ خراسان ولایتی
- ۸ موصل ولایتی
- ۹ الجزیره ولایتی (بین النهرین ، ارمنستان ،
اذریجان)
- ۱۰ شام ولایتی
- ۱۱ مصر و آفریقا ولایتی
- ۱۲ سند ولایتی (هندستان حدودنده)
- ۱۳ اندلس ولایتی

دولت عباسیه زماننده ممالک اسلامیة نك
کسب ایتدیکی وسعت ظهور اسلامدن بو آره قدر
کسب ایتدیکی وسعتک اک بیوکنه بالغ اولمش
ایدی . امویلرک الله کچن (اندلس) کبی بعض
قطعاتک عباسیلرک لندن چیقمسی و (طاهریه) ،
(سامانیه) ، (اغالبه) ، (طولونیه) و سائره
کبی بعض امارتلرک استقلال ایتسی بودیدیکمزی
اخلال ایدمزر . زیرا (اندلسدن ماعدا) ممالک
مذکورہ نك جمله سنده خلیفه عباسی نامنه خطبه
او قونوردی . برده بو دولتله نه مرتبه آیری

امویه بغدادده کی دولت عباسیه معاصر بولنیوردی . اندلس امویلری بحرسفیدده کائن آطه لردن صقلیه - سیچیلیا - ، مالطه وسائر یمنی فتح ایشلر ایدی . مذکور ولایتاردن هر ولایته ایلریده کوریله جکی اوزره خایفه ، یاخود وزیر ، یاخود قائممقامی طرفندن بر (عامل) والی تعیین اولنیوردی . مذکور اعمالک - بوزمانک اصطلاحنه کوره والیدکلرک - عددی قرق درده بالغ اولمش ایدی . بونلرک هر برنده بروادها فضلہ آریجه بیت المال (دفتر - دارلق ومحاسبه) ، آریجه خراج دیوانی (ویرکی دآرہ سی) ، آریجه قاضی (نأب) بولنیوردی . ممالک مذکورہ نک اھالیسی عرب ، ایرانی ، ترک ، کرد ، مغول ، افغانی ، ہندی ، ارمنی ، سریانی ، کلدانی ، روم ، غوت ، قبطی ، نوبہ لی ، بربری لردن اوللق اوزره اوزمانکی عالم مدنیتده یاشایان اقوامک قسم اعظمی تشکیل ایدیوردی . اقوام مذکورہ عربی ، فارسی ، پہلوی ، ہندی ، روجہ ، سریانی ، ترکجه ، ارمنیجه ، قبطیجه ، بربریجه وسائر لسانلریله تکلم ایدرلردی . مرور زمان ایله بونلرک بر قسمی شام ، مصر ، مغرب ، عراق قطعہ لری اھالیسی کبی لسان اصلیلرینی بسبتون اونودرق عربجه انلرک لسانی کسلمش ، بر قسمی ده ایران ، ترکستان ، ہندستان ، افغانستان اھالیسی کبی عربیجه ، لغت اصلیلرینہ قایلشمش - در . بوکونہ قدر آسیا و آفریقا اقوامندن قسم اعظمی کندی لسانلرینی عربیجه حرفلر ایله یازارلر . بوايسہ ذکر ایتدیکمز او بیوک مدنیتک بر اثر

باقیسیدر .

(مملکت اسلامیہ نک عدد نفوسی) : —

مملکت اسلامیہ نک او دورده کی عدد نفوسی بیلیمک بوجہ تعلق ایدن موادنددر . فقط بو یولده مکمل معلومات بولمق امکان خارچنددر . چونکہ عربلر کندی مملکتلرنده بولنان نفوسک تعدادینہ پک آز اھمیت ویرمشلردی . مملکت مذکورہ نک اوزمانلردہ کی نفوسی حقندہ اولدقجه طوغری معلومات ویرہ بیلیمک ایچون شمیدیکی حالی ایله تابع اولدینی دولتلری ومقدار نفوسی ذکر و حال حاضر ایله حال سابق آرہ سنندہ بر مقایسه اجرا ایلدکن بشقہ چارہ یوقدر . ممالک مذکورہ الیوم آتیدہ کی حالہ بولنیور:

اسملری	دولت	مقدار نفوسی
بتون ایران مملکتی	منقل	۹,۰۰۰,۰۰۰
افغانستان	»	۴,۰۰۰,۰۰۰
بلوچستان	انکلترہ	۵۰۰,۰۰۰
سند	»	۳,۰۰۰,۰۰۰
ترکستان	روسیہ	۴,۰۰۰,۰۰۰
قافقاسیا	»	۵,۹۰۰,۰۰۰
ارمنستان و کردستان عثمانی	»	۲,۵۰۰,۰۰۰
عراق و الجزیرہ	»	۲,۵۰۰,۰۰۰
سورینہ و فلسطین	»	۲,۷۱۱,۰۰۰
جزیرہ العرب	»	۵,۰۰۰,۰۰۰
مصر قطعہ سی	»	۱۰,۰۰۰,۰۰۰
نوبہ و سودانک	سودان	۱,۰۰۰,۰۰۰ (؟)
بعض اقباسی	حکومتی	
طرابلس غرب	عثمانی	۱,۰۰۰,۰۰۰

اولدینی کورلشدر. (بلال) زماننده جدولارک
 بوقدر چوقلغنه احتمال ویره یوردم. فقط دها
 صکره بصره جهتلرینک برچوق اقسامنی بالذات
 طولاشدم. بعضاً براق آتمدن زیاده مساحه سی
 اولیان یرلرده متعدد جدولار کوریوردم.
 بو کوچک نهرلرک جمله سنده کوچک قایقار
 ایشلیوردی. جدولاردن هر برینک، حفرایدن
 ذانک اسمنه، یاخود دوکولدیکی یره نسهبتله بر
 اسمی زاردر. بناء علیه بو مسافه نك طول
 وعرضنده ارمقنارده جدولار بولندیغنه احتمال
 یرمهکه باشلام. یوز یکریمی بیک جدول
 حفرینه لزوم کوسترن بریرده اهلینک ندرجه
 چوق اولق لازم که جکنی آرتق سزدوشونکیز.
 مرکز خلافت و (دارالسلام) اولان
 (بغداد) کده اودورلرده بالغ اولدینی درجه
 معموریت ومدنیقی نظر دقته آلق لازم کلیر.
 مشارالیه (اصطخری) دردیجی عصر هجریده
 شهر مذکور بالذات مشاهده ایتدکن صکره
 شوبولده توصیف ایلور: «بغدادده خلفا
 سرایری ایله باغچه لری بغداددن (بین) نهرینه
 قدر فاصله سز بر دیوار ایله ایکی فرسخ (هر فرسخ
 اون ایکی بیک آدیم) مسافه یی اشغال ایتدکن
 صکره (بین) نهرندن دجله کنارینه متصل
 اولور. مبانی مذکوره بونقطه ده دارالخلافه -
 خلافت سرایی - ایله برلشیر و (دجله)
 اوزرندن بش میل امتدادنج (هر میل درت
 بیک آدیم) (شماسیه) یه چیقار. (شمانسیه)
 غرب طرفندن حرابه جهتنه قارشی قارشی بهدر.
 مبانی مذکوره بورادن دخی (کرخ) ک صوکنه

جزایر	فرانسه	۴,۴۲۹,۰۰۰
تونس	»	۱,۵۰۰,۰۰۰
فاس	مستقل	۹,۰۰۰,۰۰۰
اسپانیا	»	۱۷,۰۰۰,۰۰۰
قبرص	انگلتره	۲۰۹,۰۰۰
کرید	عثمانلی	۲۹۴,۰۰۰

۷۲,۶۴۳,۰۰۰

اوزمانکی مملکت اسلامییه یی تشکیل ایدن
 قطعاتک بوکونکی مقدار نفوسی بالاده کورلدیکی
 اوزره (۷۲) میلیون، (۶۴۳) بیکدن عبارتدر.
 حال بوکه بو عصرده برچوق اسلام شهرلری
 وممالکی، باخصوص عراق قطعه سی، یاخود
 فرات ایله دجله آره سنده کی یرلر وعلی الاخص
 بغداد، بصره، کوفه وسائر عراقی شهرلری
 اودورده کی حالته نسهبتله بک خراب برحاله
 بولمقدهدر.

(اصطخری) (بصره) نک اوزمانکی حالی
 عقله وله وحیرت ویره جک صورتده توصیف
 ایلور. مشارالیه بک بو خصوصده یردیکی
 معلوماتی (عراقی) جهتلرینک اودور زرینده
 نه حالده بولندیغنی کوسترمک ایچون بوجه آتی
 نقل ایدیورز:

«بصره، عربلر طرفندن تأسیس اولنش
 بیوک برشهردر. صویخی هپ نهرلر تشکیل
 ایدر. سیاحیندن بعضلرینک روایتده کوره
 (بصره) نک اطرافنده بولنان نهرلر (جدولار)
 (بلال بن ابی برده) نک والیلکی زماننده
 تعداد اولنه رقی جمله سی قایق مرورینه مساعد
 اولق اوزره بونلرک یوزیکریمی بیکدن زیاده

قدر (دجله) بويجه امتداد ايدر . . الخ . «
 مشارا اليه بغداد سرايلرينك وسعتي حقتده مذكور
 معلوماتي ويردكن صكره (فرات) ايله (دجله)
 آرده سنده بولنان يرلرله معموريتي حقتده دخي:
 « بغداد ايله كوفه (ياخود دجله ايله فرات)
 آرده سي يكديكرينه بيشيشيك وخالي ير قالماق
 شرطيله كثر تلي كوي وقصبلردن مر كيدر .
 بونلر ك جمله سندن (فرات) دن آلمش نهرلر
 مرور ايدر » معلوماتي ويردك (فرات) دن
 (دجله) يه قدر حفر اولان نهرلري ده تعداد
 ايلور .

شمدي براومعموريتي دوشونملي ، برده
 (بغداد)ك بوكونكي حاني كوز اوكنه كتر ملي .
 آرده نه دهشتلي فرق كورولور ! . بتون
 بصره ولايتك حال حاضرده مقدار نفوسي
 ۲۰۰،۰۰۰ و بغداد ولايتك مقدار نفوسي ده
 ۸۵۰،۰۰۰ دن عبارتدر . فكريمزه كوره
 بوايكي ولايتك بوكونكي مجموع نفوسي
 اودورلرده يالكز (بغداد) شهرينك حاوي
 اولديني نفوسدن يك چوق آشاغيدر . اليوم
 اهميتدن دوشمش برحاله بولنان (شام) وسائر
 شهرلري ده آكا كوره قياس ايد بيليرسكز .
 بوندن ماعدا دها برطاقم شهرلر واردركه
 اوصرلرده اك پارلاق بردور كچيرمش ايكن
 اليوم اسمي وار ، جسمي بوق شيلر صره سنه
 كچمشدر . مصرده (فسطاط) ، عراقده
 (كوفه) ، آفريقاده - تونسده - (قبروان) ،
 حورانده (بصري) شهرلري وبوراده ذكرى
 تطويلدن بشقه فائده يي موجب اولميان سائر

شهرلر كچي .

مصره كنججه عرب مورخلرينك ويرد .
 كلري معلوماته نظراً اسلاملر قطعه مذ كوره يي
 فتح ايتدكلري زمان مصر ك سن رشده بالغ
 اولانلر ايله بوسندن دها بيوك بولنان ذكرودن
 مركب اولمق اوزره عدد نفوسي (قادينلر ،
 چوجقلر ، اختيارلر بوتعماده داخل دكل)
 سكز كره بيك بيك ، يني ۸،۰۰۰،۰۰۰ ايدى .
 نفوس مذكوردهن يالكز اسكندريده
 ۳۰۰،۰۰۰ بولنيوردى . ذكر اولنان مقدار
 قادينلر ايله چوجقلر ك واختيارلر ك عدد نفوسي
 علاوه ايدرسه ك مقدار نفوس (۳۰) مليونه
 بالغ اولور . حال بوكه يومقدار اليوم مصر
 قطعه سي اها ايلسك اوچ مثله معادلدر . احتمال كه
 ذكر ايلديكمز شومعلومات وهله اولاده شايان
 قبول كورولمز . فقط تعميقات اجرا اولنور .
 ايسه شههلر ، ترددلر ياواش ياواش زائل اولمغه
 باشلار . عرب مورخلرينك ويردكلري معلوما
 تك خلاصه سنه باقيليرسه مصر او صرلرده
 بولمق ثروت ايچنده ومعموريتك منتهاسنده
 بولنيوردى . (مقرئى) ديوركه : « (هشام
 بن عبدالملك) (۱۰۸ سنه هجره يسي) مصر
 خراجي اوزرينه مأمور بولنان (عبيدالله بن
 الحبحاب) ه قطعه مذ كورده مساحه اجراسني
 امر ايتش ايدى . (عبيدالله) اراضى يي
 بالنفس مساحه ايتدى . (نيل) نهرينك
 صولاديني اراضى زراعيه نك ۳،۰۰۰،۰۰۰
 فدانه برفدان تقريباً ۴۲۰ متر و مريعنده مصرده
 مستعمل برنوع دونم) بالغ اولديني آكلاشدى .

ایتدیگمز مساحیه پک قریب بر صورتده
تقدیر ایدیورلر . (مقریزی) دیورکه :
« مصر قطعه سنده اک صوک اجرا اولنان
کشفیات وتدقیقات نتیجه سنده مصر اراضیسک
مدت حراتی آلمش کون ومساحه اراضیسک
۱۸۰,۰۰۰,۰۰۰ فدان وبوندن زرع اولنان
اراضیسک (اوچنجی عصر شجری اواسطنده)
۴۴,۰۰۰,۰۰۰ فدان اولدینی آکلاشلمشدر .
مصردن ، دائمی صورتده چالیشر چفتجیلرک
عددی (۴۸۰) بیکه بالغ اولمازسه ، تمام
خراج آلسه ماز . الخ . دیمک اومعموریت
حقیقی ایدی . بوکجی بیوک بر معموریت
(قرطبه Cordoue) ، (غرناطه Grenade) ،
(طلیطله Tolèds) کجی اندلس قطعه سنده
بولنان بلاد مهمه اسلامیه دخی مستغرق
بولنیوردی . عراق قطعه سنده تعداد ایدیه میه چک
درجدهده پک چوق شهرلر موجود ایدی که
اوصره لرده بیوک بر شهر ایکن بوکون بررکوی
مرتبه سنه تحول ایلشدر .

بالاده عرض ایتدیگمز معمورتی واوزمانکی
احوال سائره بی نظر دفته آله جق اولورساق
ممالک اسلامیه نیک اک معمور بولندیغی زمانلر -
ده کی مقدار نفوسنی (۲۰۰) میلیوندن (۲۵۰)
میلون راده سنده تخمین ایتکلمکمز اقضا
ایدر . بوایسه بتون آروپا قطعه سی اهالیسی
مقدارینه یاقلاشیر . ایلریده (ثروت ممالکت)
بجتمده بو موضوعه عودت ایده جکیز .

حال بوکه بومقدار اراضی بوکون مصرده زرع
ایدلمکده اولان اراضیسک اوج نلیدر . چونکه
مصر حکومتک اراضی زراعیه نیک تزییدی
ایچون صرف ایتدیگی بونجه مساعی وفداکارغه
رغمأ بوکون قطعه مذکورده موجود اولان
اراضی زراعیه نیک مقصداری آلتی میایون
فدان دن آزرده . برده اساساً (نیل) وادیسک
بتون مساحه سی یعنی نیل نهرینک ایکی
کناری اوزرنده کاشن (بحری) و (صعید)
جهتلیرینک بالجله اراضیسی آلتی میایون فدانن
پک آرفضله مساحهده بولنیور . اوخالده فتوحات
اسلامیه صره سنده اراضی زراعیه نیک بومقدارک
بش مثلی اولسی محال کجی عد اولور . فقط
قرائندن وسائردهن آکلاشیلورکه عربلر نیل
وادیسنه مجاور شرق جهتدن بحر احمره وجنوب
جهتدن (وادی النطرون) ه طوغری اولان
یرلریده قابل زاعت برحاله کتیرمشلردی .
مصر قطعه سنیک مساحه سطحیه سی (لیبیا)
صحرا سنده بولنان واحلر ونیل ایله بحر احمر
آره سنده کاشن یرلر ونهر مذکور ایله (عریش) ه
قدر بحر سفید آره سنده بولنان اراضی جمله
داخل اولدینی حالده (۴۰۰) بیک میل مربعندن
فضله در . بوایسه ۱۸۷ میلیون (فدان) ه معادلدر .
بناء علیه بو قدر بیوک اراضیدن ۳۰ میایون
فداننک قابل زراعت برحاله کتیرلش اولسی
واهالینک ده اوتوز میایوندن مرکب بولسی
مستبعد کورلما لیدر .

بوکا دلیل اولمق اوزره عرب مورخلری
مصرک مساحه سی وارضی زراعیه سی ذکر

دولت اسلامیة ده مناصب

و
دوائر حكومت

(دولت اسلامیه) : — برنجی سنه هجریه ده (مدینه) ده عدداً عشراقی تجاوزه ایتین مهاجرین وانصاردن مرکب صحابه کرامدن تشکل ایدن دولت اسلامیه مسارات ، اخوت و معاونت اساساری اوزرینه قورولمشدر. حضرت پیغمبر « کیم یتیم و عیال ترک ایدر ایسه بزه ، کیم مال ترک ایدرسه ورثه سنه قالیر » مآئنده اولان حدیث شریفدن مستفاد اولدینی اوزره بین المسلمین اموالی ، امور و خصوصاتی توحید ایتک صورتیه کندیلرینی قاردش پامش و منافعهده بوصورتله اشتراک اسلاملر آرسنده اتحادک ازدیادینه باعث اولمشدر . او صره لرده امور سیاسیة و اداریه و دینیه دن عبارت بولنان دولتک امور و خصوصاتی حضرت پیغمبرک ذاته منحصر ایدیوردی . بونلرک باشلیجه لری دینه متعلق اولان صلات ، زکات و سائر در . بز بو خصوصاتدن دینی بر نظر ایله دکل ، آنجیق دولتک تأسیسنده حائر اولدینی دخل و تعلقدن طولایی بحث ایده جکز .

جماعته نماز قیلمق دنیاده اتحاد و امامه اطاعت فوایدینی موجب اولمشدر .

زکانه کانجه بو ، دولتک مدار قیام واس انتظامیدر . زکات بوکون مالیه نظارتی تسمیه ایتدیگمز (بیت المال) ک اصل و منشأیدر .

معلوم اولدینی اوزره دولتلر ، سلطنت ،

یاخود جمهوریت نوعندن اولسون ، مقید و یا مطلق بولنسون ، هر نه شکلده اولورسه اولسون یکدیگرنندن مختلف و تعدادی غیر قابل برطاقم قوانین و نظاماته تابع بولنورلر . آنجیق یالکیز ایکی شیده برلشیرلر . اوده (پاره) ایله (عسکر) ددر چونکه بر دولت هر هانکی شکلده اولورسه اولسون پاره سز ، عسکر سز اوله ماز و پاشایه ماز . احتمال که دیگر زمانلردن زیاده بالخاصه زمان تأسیسنده دولتجه پاره و عسکره احتیاج دها زیاده اولور . ایلك دولت اسلامیه ده اسلاملر ؛ عسکری و نماز و اخوت ایله اتحاد لرینی ؛ عسکری نظاماتی ، زکات دخی عسکره لازم اولان اموالی تشکیل ایدیوردی .

دولت اسلامیه نك ركن اصلیدنی « واقیموا الصلوة و اتوا الزکاة و ارکعوا مع الراکعین » آیت کریمه سنده وارد اولدینی وجه ایله « صلات ، زکات ، رکوعه و ارانلر ایله رکوع » تشکیل ایدر .

زکاتدن مقصد زکین اسلاملردن ماللردن آرتان فضلهدن بر مقدارینی آلوب فقیر اسلاملره و بر مکه دین اسلامینک اساسی اولان اتحادی تقویه و تمکین ایتمکدر . بوفضله ، زکات اوله رق آنیر ، صدقه اوله رق و یراییر . حضرت پیغمبر کبار صحابادن (معاذ بن جبل) ی یمنه کوندر دیک زکات جنب پیغمبریدن کندیسنه توجیه اولنان آتیده کی سوزلر ذکر ایتدیگمز نقطه یی نه قدر بایغ واریورسک . کندیلرینی وحدت الهمیه و نبوت محمدیه شهادتیه دعوت ایت . اطاعت ایدرلرایسه

آئیده کو ستریله جکی صورتده تقسیم ایدیایوردی .
 (جزیه) ایسه (جزیره العرب) وسأرده مقیم
 موسویلر وخرستیانلردن اسلاملرک حمایتلی
 آلتله کیرن اقوامدن آلنان ویرکی ایدی . بو
 اموالک جمع وتوزیعنه نظارت اولجه حضرت
 نبی ، دهاصکرده خلفانک عهدده سنده ایدی .
 مدینه یه مال کلدکجه مسجده کوتورولور ،
 حضرت پیغمبر ، یاخود خلیفه سی طرفدن
 هیچ برشی قالمیجه یه قدر هپ اسلاملره توزیع
 اولنوردی . بوتوزیعاتده بیوک ، کوچک ، حر ،
 کوله ، ارکک ، قادین آره سنده فرق طوتولمازدی .
 حضرت (عمر بن الخطاب) ک زمان خلافتنده
 مالک فتح ایدیلرک عربلر ، روم وایرانلر ایله
 اختلاط وحاکیمت اسلامیه توسع ایدنجه منابع ثروت
 چوزالیدی . بناء علیه بووارداتی برقید ووضبط آلتله
 آلمغه وواردات و مصارفاتک آ کلاشللمسنه لزوم
 کورلدی . حضرت (عمر) وارداتک بردفته
 قید ووضبطی بو و وارداتدن رجال حکومتیه
 هرکسک استحقاق ولیاقتی درجه سنده سنوی
 معین معاشر ویرلدکن صکره فضله وارداتک
 لزومنده اندن استفاده ایدمک اوزره حفظ
 وابقاسنی مناسب کوردی . مشارالیهک بوتشبی
 هجرتک یکرمنجی (دیگر بر روایت کوره اون
 بشنجی) سنه سنده وقوع بولدی . تشکیل
 اولنان بو دائره ایرانلرده وروملرده او وقت
 موجود اولان دوائر قیلندن اوله رق (دیوان)
 نامیه معروف ایدی .

حضرت عمر اطرافنده بولنان مسلمانلرک
 دولت اسلامیه تک تأسیس وتوسیعی امرنده

جناب حقک کونده بش دفعه نمازی فرض
 بیوردیغنی کندیلرینه بیلدیر . بوکا اطاعت
 ایدرلرایسه زنکیملردن آنوب فقیرلرینه
 ویریلیر ، کدیلمی اوزرینه جناب حق طرفدن
 برصدقه فرض اولندیغنی آ کلات . بوکا اطاعت
 ایدرلرسه صاقین انلرک اصل ماللرینه طوقومه .
 مظلومک بددعاسندن حذرایت . زیرامظلومک
 تظلمی ایله جناب حق آره سنده پرده وحائل
 یوقدر . »

زکاتک زنکیملر اوزرینه فرض ایدیلوب
 فقیرلره ویرلمسنده غایت بیوک برحکمت واردی .
 چونکه بو اصول ، باخصوص استبداد و احتکار
 ایله تمیز ایدن ابتدائی عصرلرده ، ملتک
 اکثریتی تشکیل ایلمن فقرایی خشنود ایدر .
 اسلامیت ضعیفه معاونت ایتمک وضعیف ایله
 قوتلی بی مساوی قیلمق ایچون نازل اولمشدر .
 ایسته بو سببندرکه حضرت محمده دشمن
 کیملر فقرایی کندی ماللارنده شریک اتخاذ
 ایتمک ایسته مین وانلر ایله مساوی برحاله
 بولمغه تنزل ایتمن بیوکلر وزنکیملر ایدی .

ایکتنجی سنه هجریه ده (بدر) غزوه سنک
 وقوعندن صکره غنائم وجزیه دن واردات
 کلکله باشلادی . بونک اوزرینه کرک حضرت
 محمد ، کرک (ابوبکر) زمانلارنده واردات
 دولت بری زکات ، دیکری غنائم ، بردیکری ده
 جزیه وسأره اولتی اوزره اوچ منبعه انحصار
 ایدیوردی . زکات اسلاملرک زنکیملردن
 طوبلانیلوب فقیرلرینه ویریلوردی . غنائم
 محاربه لرده اله کچن اموال اولوب مجاهدین بینده

پادشاهلق شکلی آلدی ، اسلاملارک عرب اولمیانلر ایله اختلاطلری آرتدی ، بناءً علیه امور حکومتده ، نشوونما قانون عمومیسنه تبعاً دها زیاده توسع وتشعب ایلدی . امویلر امور ادرهجه برچوق شیلری روم وایرانلردن اقتباس ایله کندی حکومتلرینه ادخال ایتدیلر . ترفه و دبدبه اظهاری جهتی التزام ایلملری نتیجه سی اوله رق خدمه ، معیت مأمورینی ، یاورلر ، محافظلر استخدام ایتدکارندن کندی دولتلرنده بر طاقم مناصب تأسیسنه مجبور اولدیلر . ایلریده کوسرتیله جکی اوزره امویلر کندی دولتلرنده (حرس) نامیه معیت محافظلرینی ، مهر دائره سنی (دیوان الحاتم) ، برید دائره سنی (مأمورین حکومتک وخلیفه دشمنلرینک احوال وحرکاتی آکلایوب اخبار ایتمک و مخبرات نقلنه مخصوص دیوان) ، خراج دائره سنی (دیوان الخراج) تشکیل ایلمشلردر . دها صکره خلافت عباسیلرک عهده لرینه انتقال ایدنجه اجنبیلر ایله اختلاط برقات دها آرمش و خلفانک اسراف وراحت ورفاهیه انجذابلری دها زیاده توسع ایلمشدر . بونک اوزرینه خلفا راحت ایتمک ایچون کندی طرفلرندن بالنبابه امور دولت ایله اوغراشه . جق آدم تعیین ایتمک لزوم کوردیلر . ایشته بولزومه بناءً وزارت ، حسبه منصبلرینی و مناصب سائرهی احداث ایلدیلر . دها صکره امور حکومتدها زیاده توسع ایدنجه مناصب ووظائف اونسبتده تکثر و تعدد ایتدی . ممالک اسلامیه ده هر دوات بو مناصب ووظائف بولندیفی حال

مختلف موقع و نفوذ ممالک اولدقلرینی کوردیکندن بولردن هر برینه دولت اسلامیه نیک تأسیس و توسیعی اوغرنده کی درجه خدمته کوره معاشلر تخصیصی مناسب کوردی . بونکله برابر حضرت پیغمبره اولان قرابتی ده نظر دفته آله رق بونلری ایلریده تفصیلاً نیله یازه جغمز اوزره صورت مخصوصه ده ممتاز طوتدی . دولتجه وقوع بولان بو واردات و مصارفانک قید و ضبطی خصوصی برکاتبه حواله ایلدی . فقط بالآ خیره منابع واردات دها زیاده آرته رق (مدینه) یه پک چوق پارملر کلمکه باشلادیغندن حضرت عمر اموالک وضع و ضبطنه مخصوص برخزینه ویا برخانه تأسیس ایدرک بوکلا (بیت المال) نامنی ویردی . خلفای اسلامیه ایچنده (بیت المال) ی ایلمک تأسیس ایدن ذات حضرت عمر در . واقعا حضرت (ابوبکر) زمانده دخی (بیت المال) ک اسمی ذکر اولنیوردی . فقط اودورده کلن اموالدن حفظ ایدلمک اوزره برشی قالمدیغندن بالفعل (بیت المال) موجود دکل ایدی .

خلفای راشدین دوری بیتدیکی زمان (۴۰ سنه هجریه سی) مناصب حکومت شکل آتیده ایدی : (۱) خلیفه ، (۲) ولایاتده والیر ، (۳) مخبراته و واردات و مصارفات قیودینه باقمق اوزره خلیفه نیک کاتبی (۴) خلیفه ایچون حاجب نامی ایله تسمیه اولنان خصوصی خدمتیجی ، (۵) بیت المال متولیسلی اوله رق خزینه دار ، (۶) دعاریه باقمق ایچون قاضی . متعاقباً خلافت امویلره کچمجه خلافت

و موقعه كوره آنخذ ایلدیکندن (بغداد) ده -
 کی حکومتک مناصبی (قرطبه) ده تشکیل
 اولنان مناصب دولته بکزه مزدی. (قاهره) -
 ده کی مناصب دخی او ایکی یرککیلرینه مشابه
 دکل ایدی .
 (دواثر حکومتک مزاید و اشعبی) :- دولت
 اسلامیة ساده بر حالدہ بواندینی ایلك زمانلرده
 دواثر و امور حکومتہ خلیفه طرفندن بالذات
 نظارت اولنوردی . او صرہ لرددی و الیبراباب
 زهد و تقوادن بولندقلرندن انلرک احوال
 و حرکاتی تفتیشه لزوم بوق ایدی . خلیفه دخی
 کاتبلر ، دفترلر استخدا منہ احتیاج کوسترہ جک
 خصوصی اموال و یا کویہ مالک دکل ایدی .
 خلیفه و الیبردن برینه بر مکتوب یازدیغی زمان
 او مکتوبی کندی الی ایلہ مهر لرددی . بعضاً
 دخی او مکتوبی کندیسی بالذات یازاردی .
 فقط بالاخرہ ممالک توسع و خلافت شکل
 دینیدن بادشاہلغہ تحول ایدرک خالفا دخی راحت
 آرزوسیلہ اموردلندہ روم و ایران بادشاہلرینی
 تقایدہ باشلانجہ مملکتک آلدینی وسعت و حال
 و موقعک کوستردیکی لزوم اوزرینہ امور حکومتی
 رؤیت و تسویہ ایتمک ایچون بر طاقم دواثر
 و مناصب حکومت تأیسینہ حاجت کورلمشدر .
 بونک اوزرینہ خلیفه طرفندن امور دواتی
 اداره ایتمک اوزرہ وزیرک ، ولایتلرددی
 و الیبرک احوال و حرکاتی تفتیش ایچون (برید
 دیوانی) امینلکی و یا ناظرلنی ، دیوان خلا -
 فندن صار اولان اوامری مہرملک و قیدایتمک
 ایچون (اوامر سلطانیہ و مہر) امینلکی و یا ناظرلنی

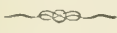
و خلفانک املاک و چفتلکلرینہ باقق ایچون
 چفتلکلر دیوانی امینلکی و خلیفه نک معیتندہ
 بولنان خدمہ و مأورین سائرہ نک ماماشات
 و سائرہ سنہ باقق ایچون (دیوان خاص) - دائرہ
 خاصہ - متولیدی کبی دواثر و مناصب تشکیل
 و احداث ایدلمشدر . دولتک داخل اولدیغی
 حال حضارتہ بناء سکہ ضربنہ ، طراز
 (صرملی و نقشلی البسہ) تخازینہ دخی لزوم کورلدن -
 یکندن سکہ ضربنہ مخصوص اولہرق (ضربخانہ)
 و طراز اعمالی ایچون ده (طراز دیوانی)
 تأسیس ایشدر . بوندن ماعدل (دیوان الترتیب) ،
 (دیوان العزیز) نامیلہ تسمیہ ایدیان دواثر
 کبی بر طراقلری محررناک عرض و تقدیمنہ ،
 دیگرلری دیگر امور و خصوصاتہ باقق
 اوزرہ بر قاج دائرہ و منصب دہا احداث
 ایدلمش ایدی . او صرہ ددی (دیوان العزیز)
 بوکونکی باب عالی یہ مشابه ایدی .
 خلفای راشدین زمانندہ حضرت عمر
 طرفندن تشکیل اولن (دیوان) ده مشاعر
 الہک وضع ایتمکی اصول اوزرہ خراج
 و جزیه و سائرہ دن کلن اموالی و عسکرہ ،
 و الیبرہ ، قاضیلرہ و سائرہ یہ ویریلن معاشاتی
 قید و ضبط ایدن و و الیبر ایلہ مخبراتی یازان
 یالکیز خلیفه نک کاتبی ایدی . دہا صکرہ
 مملکت و امور دولت کسب وسعت ایدنجہ
 مذکور دائرہ دن برچوق دواثر اشعب ایشدر .
 (خراج) و (جزیه) امورینہ باقق ایچون
 (خراج دیوانی) ، عسکرہ و سائرہ یہ ویریلن
 معاشرک حساباتنہ باقق ایچون (زمام و نفقہ

دیوانی) نامیله بر دأثره احداث اولندیگی کبی
سائر خصوصاته باقق ایچون ده (اقطاع
«مقاطعات» دأثره سی)، (معادن دأثره سی)
کبی برطاقم دوائر دها تشکیل ایدلمشدر .
عسکرک اسامیسی ایله رتبه و معاشلرینک قید
وتدوینته مخصوص (دیوان الجند) - دأثره
عسکریه - دخی مذکور ایلك (دیوان) دن
تشعب ایدن اداره لر جمله سندن دی . بودأثره
عسکریه دن (اساطیل) دونمالر و سرحدلر
دیوانلری و سائره تشعب ایلمشدر . والیلر
و سائره ایله مختار ائده بولمق اوزره (دیوان
الرسائل) ، یاخود (دیوان الانشاء) نامیله
(مختابره دأثره سی) ده او جمله دن اوله رق
تشکیل ایدلمش ایدی .

وقتیه بالجمله اموال مسلمینک وضع و حفظنه
مخصوص عمومی بر مخزن شکلنده بولنان (بیت
المال) دخی عباسیلر زماننده بری صدقات
اموالنه ، دیکری اموال مظالمه - ظلم ارباندن
مصادره اولنان پارلره - ، بر دیکری ورثه
اموالنه ، دیکر لری ده دیکر اموره مخصوص
اوله رق بر قاچ دأثره فرعییه انقسام ایلش
ایدی . کذلک سائر مصالح دولت تعدادی غیر
مکن برشکلده تعدد ایدرک از جمله قضاء
(عدلیه) دن شکایات ، حسبیه . ضابطه
اداره لری ظهور ایتش ایدی .

بز بوکتابم زده دوائر اساسیه نک کیفیت
تشکیلی ایله تاریخی واحوال سائره سی حقدنه
معلومات ویرمهک چالیشه جغر . فقط بومعلومات
آجیق اوله بیلمک ایچون دوائر مذکورهنک

اصلی ، نصل نشأت و تشعب ایلدیکنی ، نه کبی
احوال بوکا لزوم کوسه تردیکنی تدقیق ایتمک
ائضا ایدر . بناء علیه اولاً خلافت و تفرعاتی
حقدنه ایضاحات ویردکن صکره و ایلك
ووزارتی یازه جغر . متعاباً عسکرلک و مالییه
بر فصل ایله کوسه تره رک دیکر دوائر بختنه
یکه چکیز .

خلافت

ماهیتی ، شروطی ، حقوقی

(ماهیتی) : - خلافت ؛ اسلامیته مخصوص
بر نوع پادشاهلقدر . اسلامیته بشقه سنده ده
اول اوله بر پادشاهلق موجود کل ایدی . خلافت
بردرجه یه قدر سلطنت مالمقه نوعندن ایسه ده
دنیوی و دینی حاکمیتی بر دن جامع بولمق و عموم
خاتی امور و معاملات دنیویه و دینیه ده احکام
شرعییه تطبیقاً حرکتیه اجبار قوتی حائر
اولمقه قیصرلرک ، ایمپراطورلرک ، کسرلرک
حاکمیتلرندن تمیز ایدر . دیکر سلطنتلر یالکیز
دنیوی نظاماته تابع بولنور .

مذکور ایچی حاکمیت آره سنده بیوک
بر فرق واردر . مع مافیه ایکسینک مرجعی
بر نقطه یه انحصار ایدر . چونکه خلقا زرینه
حاکمیت مطلقه ایله حاکم اوله بیان ذات امور
حکومنده یا بر قانون معینه ، یاخود کندی
کیف و آرزوسنه کوره حرکت ایلر . ممالک
متمده ده حکمدارلرک اکثری ملته عقلاسی

و دولتک اکبری طرفدن وضع اولان قوانین و نظاماته تطبیقاً اجرای حاکمیت و اهالی بی او قوانین و نظامات موجبجه حرکت مجبور ایدرلر . اسلامیتدن اول روم و ایران پادشاهلری بویولده سلطنت سوردیلر . بوکون اوروپاده مطلقیتله اجرای حکومت ایدن پادشاهلرده بویله در . حال بوکه خلالت ، بر طاقم قوانین دینیّه شرعیه ایله مقید اولوب خلیفه اولان ذات صاحب شریعت حضرت پیغمبره بالتیابه و احکام دینیّه شرعیه موجبجه اجرای اداره و حاکمیت و امتی او احکامه کوره حرکت ایتکه اجبار ایلر . خلافتک امامته شمولی بونقطه نظر دندر . خلیفه یه امام دینامسی ، امامه نمازده خلق نصل اتباع و اقتدا ایدیورسه خلیفه نك شرعه موافق اولان او امرینه ده ایله اتباع و اقتدا ایلدکلرندن طولایی آرده کی مشابّهتدن نشأت ایتشدر . (شروط خلافت) : — خلافتک ، خلیفه ده بولنسی لازم اولان دوت شرطی واردر . اوده علم ، عدالت ، کفایت ، سلامت حواس . نسباً قریشدن اولمق ، یعنی خلیفه اوله جق ذاتک قریش قبیله سندن بولمق دن عبارت اولان بشنجی بر شرطده اختلاف حاصل اولمشدر . بو شرطه رعایت ایدیله جک اولور ایسه عربدن اولمیان بر کیمسه خلیفه نامی آلتنده اسلاملر اوزرینه حاکمیت ایده من دیک چیقار . بو شرطک منشأی ابو بکره وقوع بولان بیعت بحثنده بیان ایتدی کمز وجه ایله انصار کندی نفسلری ایچون خلافتی آرزو

ایتدکاری صرده قریش طرفدن مقام احتجاده سرد اولنان حدیث شریفدر . بو شرط دول اسلامیه نك عمومده صو ک درجه ده مرعی ایدی . قریشلردن ماعدا خلافتی طلب ایدن اصلاً بولمیدی . حتی دولت عباسیه نك صو ک دورلرنده خلفانک دوچار اولدقلری ضعف و امرا طرفدن هر دلو نفوذ دنیویدن تجرید درجه سنه قدر کوردکاری تحکم و استبداده و مذکور امرانک دولتر تشکیل ایله کندی نفسلرینه سلطان لقبی ویرملرینه رغماً انلردن هیچ بری ادعای خلافت ایتکی ، یا خود کندی خلیفه اعلان ایلکی خاطرینه کتیر مامشدر . مثلاً ایران و عراق جهتلرنده حکم سورن (آل بویه) ایله (ساجوقیلر) ، (غزنویلر) ، خراسانده اجرای حکومت ایدن ظاهریه (بنی طاهر) دولتری و سائر هب استقلال ایدرک حتی بونلردن بعضلری بالذات خلفایه اجرای تحکم ایتش ایکن یا لکنز (سلطان) لقبی ایله اکتفا ایتشلردر . بلکه بونلر کندی حاکمیتلرینک تأیید و تثبیتی ایچون خلفانک هودت و توجهلرینه مظهر اولمغه چالیشیرلردی . نته کیم (صلاح الدین ایوبی) مصرده بویله یابدی . مشارالیه مصر حاکمیتی الصو ک خلیفه فاطمیدن آلمش ایدی . کندیسنه قارشلی حاکمیتده رقیب یوق ایدی . بتون مملکت النده بولنیوردی . مع مافیله اعلان استقلال ایتک ایسته نیجه خلیفه عباسی نامنه خطبه او قوتدی . کندی نفسنه یا لکنز سلطان لقبی ویرمکه اکتفا ایلدی . قریشک غیرندن اوله رق خلافتی ایلک

احراز ایدن ذات عثمانی پادشاه نامداری یاوز سلطان سلیم خان اولدر [*]. ائمه حنفیه و علمای

[*] خلافت اسلامیة - جناب پیغمبرک حین وفاتنده دهاجنازه سی دفن ایدلمدن اسلامک بیوکلری اجتماع ایدرک اساسی مشورت واجتماع امته ، یعنی قرآن کریم ایله سنت نبویه دن اخذ اولنان حکملره مستند اولقی اوزره خلافت اسلامیة بی تأسیس ایدرک (حضرت ابوبکر الصدیق) حضرت عثمان (پیغمبر وکیلی) خلیفه) تعیین ایتدیلر . بعده حضرت (عمر) ، حضرت (عثمان) و حضرت (علی) خلیفه اولدیلر ایسه ده امام علی خلافتنده وارتحال پیغمبریدن ۴۱ سه صکره خلافت عمریلر آره سنده (بنی امیه) دینمین خاندان اولادندن (معاویه) یه کچدی وشامده دولت امویه نامیله براسلام حکومتی تشکیل ایتدی . بو حکومت (۹۱) سنه قدر دوام ایتدیکدن صکره ثوبت خلافت جناب پیغمبرک عمجملری حضرت (عباس) سلاله سنه انتقاب ایلدی . بودولده دخی (دولت عباسیه) دینیلدی که پانختی (بغداد) ایدی . خلافتک عباسیلره انتقالی وفات (سید المرسلین) دن ۱۳۲ سنه صکره در . دولت عباسیه (۵۰۸) سنه قدر دوام ایتیش و ۳۷ خلیفه کلشدر . بولردن اک صوک خلیفه اولان (المستعصم بالله) زماننده مقول خان مشهور (جنکیز) ک طورونی (هلاکو) خان بغدادی ضبط ایدرک عباسیه خلافتنی نارمار ایتیش و (المستنصر بالله) نامنده باقی قالان برعباسی خلیفه ، حضرت پیغمبرک امانت لرینی آلهرق مصره کیدوب اوزمان مصرده حکومت ایدن (مماليك بحریه) دن ، یعنی ترک غلاملری سلطانلردن (ملک ظاهر) دن بک زیاده حرمته نائل اولمشدر . حتی ملک ظاهر (مستنصر) ک نامنه خطبه او قومتش و سکه کسیدر مشدر . ایشته مصرده یکیدن تأسیس ایدن بودرلو بر خلافت عباسیه دن اون درت خلیفه دهاکلش و اون دردننجیمی (متوکل علی الله) بولتمش ایدی . سلطان سلیم ، مشارالیه بی برابرینه آلهرق ایتانبوله کتیرمش و آیاصوفیه جامعنده غایت مکمل بر مجلس عدالیشدر . متوکل ، جامع شریفده منبره جیقوب سلطان سلیمک خلافته

اسلام سلطان مشارالیهک بموقام عالی یه آتیده کی حقوقه بناءً الالایق واک حقی ذات اولدیغنه متفقاً قرار ویرمشلردر :

اولا ، حق سیف : یعنی مقام خلافتی احراز ایده جک ذاتک کندیسنه رقیب طورده میه جق قوتنده طرفدار و عسکر ، شان وشوکت صاحبی اولمسیدر . سلطان سلیم حکمداران اسلام میاننده اکبویک واک زیاده صاحب شان وشوکت ایدی .

ثانیاً حق انتخاب : اهل رأی و نفوذک ، یعنی ائمه و علمای امتدن متشکل مجلسک تصدیقی . ائمه حنفیه و علمای اسلامیة دینورلرکه بو مجلس اسلامیتهک اوائلنده مدینه ده ایدی . دهاصکره شامه ، بغداده ، قاهره یه تحویل ایدلدی . بونک قاهره دن استانبوله نقلی البته جائزدر ، ذاتاً سلطان (سلیم اول) ، مصر دن در سعادتیه عودت ایدرکن جامع الازهر علماسندن بر جوق ذواتی کندیمی ایله برابر در سعادتیه کتیرمش ایدی . مشارالیه مه ترک علماسی التحاق ایلدی . بر مجلس تشکیل ایتدیلر . عموماً حضرت سلیمک خلافتی تنسب و تصدیق ایتدکن صکره سیف خلافتی کندی لاریله خلیفه مشارالیه قوشا تیلر . (ابویوب انصاری) جامعنده خلفایه قلیج قوشاتمق مراسمی دولت عثمانیه ده حالا جاری بر اولدر .

استعداد واستحقاقنی بیان ایدرک آره سنده کی رسمی فرجه بی جقارمش و خلافتی رضایله ترک ایلدیکنی تصریحاً سلطان مشارالیه کیدیرمشدر . ایشته بو واقعده دن صکره عثمانی پادشاهلری خلافت اسلامه بی حائز اولمشلردر . (رسمی وخریطه لی تاریخ عثمانی)

رابعاً ، حرمینک حمایه سی : سلاطین عظام عثمانیه مقام خلافتی احراز ایتدکاری زماندن اعتباراً (اوننجی عصر هجریده صنعا اماملری حرمینی استیلا ایتدکاری یدی و وهابیلرک استیلاسنده دخی کذلک یدی سنهدن بشقه) هر زمان حرمین شریفینی بحق حمایه و حرمینه جدأ خدمت ایلشدردر .

خامساً ، امانات مبارکه نك حفظی : امانات مبارکه درسعدتده محفوظ بولنسان مخلقات نبویه در . بوامانات تانارلرک بغداده استیلالری صرهنده قورتایلر ق خلفای عباسیه ایله برابر قاهره یه کتیرلمش ایدی . سلطان سلیم مصری فتح ایدنجه یه قدر اوراده قالدی . سلطان مشارالیه درسعدتده عودتنده امانات مبارکه مذکورده ی درسعدتده نقل ایلدی . امانات مشارالیه کموشدن برصندوق دروننده اوله زق الیوم طوب قپو سراینده دائره مخصوصه ده محفوظدر .

خلفایه بیعت

(شکل بیعت) : — خلافت خلفای راشدین دورنده مشورتله ایدی . خلیفه صاحب کفایت و لیاقت کوردیکی ذواتدن برینی کندیسنه خلف اوله رق نامزد ایدردی . حضرت (ابوبکر) ک حضرت عمری نامزد ایتدی کی . فقط حضرت ابوبکر . حضرت عمری آنجق احزاب ایله مشورت ایتدکن

ثالثاً ، وصیت : یعنی بر خلیفه نك کندیسندن صکرده کله چک خلیفه یی نامزد ایتدی . عباسیلرک مصرده صوک خلیفه سی ارلان (متوکل) خلافتی حضرت سلیم اوله وصیت ایتشدر . [*]

[*] مؤلفک افاده سی عیناً بویه در . فقط حقیقت حالده متوکل خلافتی سلطان سلیم اوله وصیت ایتمه مش ، بلکه علی ملا الناس ریاست اسلامیه یه مشارالیه ک احق اولدیفنی بیان ایله خلافتی کندیسنه فراغ ایلدر . مرحوم کال بیک - سلطان سلیم اولک ترجمه خانه دائر اولان رساله سنده بویح تحقیقات موشکافانه اوزرینه شو صورتله سرد و اتیان ایلشدر :

« سلطان سلیم خیر این پاشایه برقاچ سفینه وایکی ، اوچ بیک عسکر ایله امداد ایدرک کندیسنی اوروپانک ا کمال فتوحاتنه مأمور ایتدکن صکره مصرده تمید اقامتی اقتضایدر بروظیفه کورمامک جهتیه یه ایران سفیری ایله اشتغال ایچون عودته قرار ویردی واک اول خلفای عباسیه بقایاسندن مصرده موجود اولان ذاتی استانبوله جلب ایله آياصوفیه جامعتده حق خلافتی عیناً خاندان عثمانی یه ترك ایتدیردی . ایشته اندلسده امویه و مصرده فاطمیه نك ظهوری ایله انقسام ایتش طوائف مالوکک تنهایی آلتنده بتون قرتی ضایع ایلش اولان خلافت اسلامیه (هلاکو) نك بغداده استیلاسنندن بری حکومت جسمانیه دن تماماً تعری ایله وظیفه سی یالکیز کندیسنه مراجعت ایدن حکمدارلرک مأموریتی تصدیقه منحصر اولق اوزره برنوع رئیس روحانی حکمنه کیرمش ایدی . سلطان سلیم خلیفه عباسی یی ، که متوکل ثالثدر ، استانبوله جلب ایله حق خلافتی خاندان عثمانی یه ترك ایتدیره رک ریاست روحانیه بدعتی الغا ایلشدرکه بصورت کندینک جمع اسلام و تسخیر عالم مقصدنه بک بویک مدار اولدقدن بشقه برانسان بیعت ویاوروات طریقله مسلمانلرک ریاسته کچدیکی ایچون دلیه الصلاة ائندمزک روحانیت و معنویاتنه خلف اولق لازم کلیه جکیکی و سیادتک خادمیتدن عبارت اولدیفنی میدانه قویدینی ایچون دین محمدی یه اولان خدمتلیرنک اکبویکی صابیلیر » [اوراق پریشان - سلطان سلیم]

صکړه نامزد ایتش ایدی . خلیفه اویله بر نامزد لکک قیل و قالی موجب اوله جغنی حس ایدر ایسه خلیفه انتخابی ایچون برجاعت تعیین ایدردی ؛ حضرت عمرک یابدینی کبی . خلفای راشدیندن هیچ بری خلافتی کندی نسلنده ارثی یابینی دوشونماشدر . حتی حضرت عمر خلیفه انتخابی ایچون شورایی تعیین ایتدیکی زمان اوغلی (عبدالله) ی اومیانده تعیین ایتش ایسه ده انک انتخاب ایلامسنی وصیت ایتش ایدی . بونک اوزرینه حضرت عثمانی انتخاب ایدیلر . مشارالیه دها صکړه شهید اوله رق وصیتده بولمندی . خلق شوراده بولنقمزین حضرت علی بی انتخاب ایدیلر . بو انتخاب اکابر صحابه دن برچوقلربنه کران کلدی . چونکه مشارالیه حضرت عثمانک شهادتی صره لرنده ولایتلرده بولنورلردی . حضرت علی به وقوع بولان بیعتده حاضر دکلدیلر . مع مافیله بولنلردن بعضاری حضرت علی به بیعت ایتدی . بعضاری ایسه خلقک اجتماعنه و بین الممالک مشورت انعقادیه یکیدن خلیفه انتخابنه قدر ایشی معلقده براقدیلر . بونک نتیجه سننده او مشهور فتنه ظهور ایلدی .

حضرت علی شهید اولنجه طرفدارلری خلافتی حضرت نبی نسلندن اولان مشارالیهک اولاد واحفادینه حصر ایتک ایتدییلر . حضرت علی فراش احتضارده ایکن کندیسنه « حضرت حسننه بیعت ایدلمی ؟ » دییه صورتقلرنده حضرت امام : « سزه بونی نه توصیه ایدرم ، نه یایمیکز دیرم » جوابنده بولندی .

حضرت علی فرقه سی حضرت حسننه بیعت ایتدییلر . حضرت حسن دنخی خلافتی (معاویه) به ترک ایلدی .

خلیفه انتخابنده خلفای راشدینک طوتد . قلمری یول ملل متمدنه نک شمعی به قدر بوله . بیلدکری طرق انتخابیه نک ایتسیدر . چونکه بوسورت انتخاب جمهورتی ، سلطنت مطلقه نی ، مشروطیتی اوچنی بردن جامعدر . جمهوریدر ، چونکه خلیفه جمهور اسلام طرفندن بلا قید و شرط انتخاب اولنور . مشروطیتدر ، چونکه انتخاب مشورتله اولور . سلطنت مطلقه در ، چونکه خلیفه مقام حاکمیته کینجه ایتدیکی کبی حرکت ایدر . بوکالاده ذکر اولنان درت شرطده علاوه اولنورسه جهانک علی الاطلاق کزیده حکومتی بو اولور . چونکه بر حکمدار علم و عدالتی ، کفایت و اهلیتی ، سلامت حواسی کندی نفسنده جمع ایدر ایسه مملکتک ترقی و توسیعنه ، رعایای آره سننده اتفاق و محبتک حکمران اولسنه خدمت ایده جک اک مفترر آدم اولور . خلفای راشدینک تراجم احوالنده کورلیدیکی اوزره اویله بر حکمداره او صلاح حالی ، او زهد و تقوایی ده و یریکز . جهانده بوندن دها مکمل ، دها عادل ، دها لائق حکمرت تصور اولنورمی ؟

(بنی امیه) زماننده معاویه دیگر دولتره باقهرق انلرده سلطنتک ارث طریقله انتقال ایتدیکی کورنجه خلافتک کندی نسلنه حصرنی دوشوندی . بو خصوصده اول امرده خواص اوداسیله استشارده بولمندی .

ایمك ديمكدر . بر آدم بر اميره بيعت ايتسي .
 صانكه او آدم اور و خصوصاتي رؤيت واداره
 او اميري و كيل اتخاذا و انك اجرا آتسه بلا
 اعتراض اطاعتي تههد ايلش كيدر . عربلر
 بر اميره بيعت ايتدكاري زمان عهدده پايدار
 اوله جقلمينه دليل مقامنده اولوق اوزره اللريخي
 او اميرك اللرينه قويه رق آليش و يرشده
 بايبلان حر كته مشابه بر حر كته بولندقلرندن
 تههد واقعه - بيع حر كته مشابهته بناء -
 (باع - صادى) نك مصدرى اوله رق « بيعت »
 نامى و برلمشدر . دها صكره « بيعت » مصافحه
 شكلنه تحول ايلدى . بيعت لغه دخى مصافحه
 معناسنى تضمن ايدر . اسلاميته ايلك وقوع
 بولان بيعت (عقبه بيعتى) ايدى . بو بيعت
 يميندن دها صكره خلفانك عهد و ميثاقده دوام
 ايچون ايتدردكاري بيعت يمينى نشأت ايلدى .
 بو يمين نه قدر يمينلر وار ايسه جمله سنى حاويدر .
 خلفايه بيعت يمينى دولتلرك و احوالك
 اختلافنه كوره مختلف شكللرده ايدى .
 انصار حضرت نبى به عقبه ده بيعت ايتدكاري
 زمان پيغمبره شويله ديمشردى : « اى
 رسول الله ! ديارمزه كلنجيه قدر سنك حق
 و حرمتكدن مسؤل دكاز . بزه كليرسهك
 حق و حرمتك اوزرمزه واجب اولور .
 كندمزي ، چوجقلمزى ، قادينلرمزى
 هر نه دن صيانت ايدرسهك سنى ده اندن صيانت
 ايارز » . عقبه ده وقوع بولوب « بيعه انساء »
 نامى ايله معروف اولان ديكر بر بيعتك نصى ده
 شويله ايدى : « الله شريك اتخاذا ايتمكه ،

(مغيره) كنديسنى بو ايشه تشجيع ايتدى .
 (معاويه) نك كنديسندن صكره خلافتي معلومه
 بر اققدن حصولي ممكن اولان قاريشقلىقدن
 قورقوسى ده اكا برقات دها قوت قلب
 اولدى . چونكه خلف نامزد ايتمدن وفات
 ايدجك اولور ايسه امويلر ايله هاشميلي
 آره سنده يكيدن بر فتنه ظهورى پك منتظر
 ايدى . بونك اوزرينه حال حياتده ايكن
 اوغلى (يزيد) به بيعت ايلدى . (معاويه)
 بو بيعتدن طولايي خلقدن قورقوردى .
 اهاليدين بر فئاق كورمىنجه راحت ايتدى .
 معاويه دن صكره مقام خلافتي احراز ايدن
 خلف اى امويه هپ بو اثره اقتضا ايلدiler .
 يالكيز (عمر بن عبدالعزيز) خلفاي راشدين
 يولنى طوتمق ايتدى ايسه ده موفق اولمدي .
 كنديسندن صكره ينه (معاويه) نك طوتديغى
 بولده حر كت ايلدى .
 خلفاي عباسيه دن (مأمون) دخى اويله
 بر حر كته قيام ايدرك امام على نسلندن (جعفر
 صادق) ي (الرضا) ناميله ولى عهد بايمش
 ايسه ده موفق اولمدي . عباسيلر خلافتك
 اوصورتله كنديلرندن انتقالى چكهدكارندن
 (مأمون) ي خلع و عجمه سنى (ابراهيم بن المهدي) -
 به بيعت ايلدiler . (مأمون) خلافتك كندى
 نلندن چيقه جغنى آكلايه رق يابديغى تلافى به
 و خلافتك ارث صورتيله انتقالى اصولنى قبوله
 مجبور اولدى . بتون عباسيلر ، فاطميلي و سائر
 خلفاي مسلمين خلافتي ارثي بايمشردر .
 (بيعت و يمينى) : - بيعت اطاعتي تههد

سرت ، زنا ارتکاب ایلامکه ، چوجقلمزی اولدیرمامکه ، افترا و بهتانده بولماغه ، جناب حقه قارشی ایملکده عاصی اولماغه بیعت ایتدک .

(ابو مسلم خراسانی) طرفندن عباسیلر نامنه استحصال خلافتیه تشبث ایدلدیکی زماندن اعتباراً عباسیلره ایدیلن بیعت یمینی شوایدی : « اللهم کتابی ورسول الله صلی الله علیه وسلم سنی واهل بیت رسول الله رضایه اطاعت اوزرینه سزه بیعت ایدیورم . بوکاسزک اوزرکزه اللهم عهد ومیشاقی ، طلاق ، عتاق ، بیت الله الحرامه قدر یمیان کیتمک اولسون . اولسای امورکز سزه ویرمک ایسته مدن معاش ، بیهجک ایسته میه جکسکز» خلیفه بیعت ایدلدیکی زمان اولا اکابر دولت ، دها صکره ایکنجی درجهده اصحاب مناصب بیعت ایدرلردی . دولت عباسیهده اک اول بیعت ایدنلر عسکر و سردارلر - قوماندانلر - و بغداد قضاتی ایدی . علی الاکثر بیعت زماننده اردوکاتی طوروب بیعت ایدنلر یمین ایتدیرمک وظیفه سنی ایفا ایدردی . کاتب انلری هر کسی اسمی ایله بربرر دعوت ایدرک کندیلرینه یمین ایتدیرردی . خلیفه بیعت مراسم یمینی تمام اولنجه کندیسنه برطاقم القاب عرض ایدرلردی . خلیفه اولقابدن برینی انتخاب ایلردی . بوالقاب اسلامیتک ظهورندن صکره احداث ایدیلن شیلردنر . دولت عباسیه اوائلنده خلفایه (امین) ، (مأمون) ، (رشید) کبی بسیط لقبلر ویریلیر ایکن (معتصم) زماننده

لقبه اسم جلال دخی علاوه اولنهرق خلیفه مشارالیه (معتصم بالله) لقبی ویرلدی . (معتصم) دن صکره اسم جلالی حاوی برلقب ایله یاد اولنق خالفای عباسیهجه برعادت حکمنه کیردی .

خلیفه به کندی سراینده بیعت اولنور ایدیه خلافت آلای خلیفه ک خانه سنه کتیریاپردی . بوآلای اکرلی برچوق آتلردن مرکب ایدی . هر آتک یاننده مزین البسه کیمش برر سانس طورردی . خلیفه کندیسنه تخصیص اولنان آتیه بیزر و اکابر دولت اسبسوار اولهرق اطرافنده بولنورلردی . خلیفه ک اوکنده النده حربیه بولنان بر آدم یورردی . بولک ایکی طرفنده عسکرلر ایکی صف تشکیل ایدرلردی . خلافت آلای بوترتیب ایله عسکر صفلری آردسندن بغدادده (دارالعامه) دیسه معروف اولان خلافت سراینه کیدردی . مقتضای حاله کوره اطرافدن کلن هیئات مخصوصه وقاصدان طرفندن خلیفه به تبریک مراسمی بورادده وقوع بولورددی . دهایوقاریده دخی بیان ایتدیکنز وجه ایله خلفایه بیعت یمینی و خلافت آلای مراسم یمینی هر یرده و هر زمانده برشکلده وقوع بولورددی . هر دولت بشقه برشکلده یاباردی . مع مافیله بیعت یمینی اساس اعتباریله برایدی . چونکه بویمین خلیفه ایله رعایاسی آراسنده کتاب وسنت شریفه احکامنه تطبیقاً حرکت ایدیله جکسنه دائر متقابلاً تعاطی تعهدات ایتکدن عبارتدی . اسلاملرک اوائل حکومتلرنده بویمینک شکلی بک مختصر ایدی . اولجه برقاچ کلن دن مرکب و شفاهاً سوبلنوب کچیلیر بریمین اولان بویبعت

کوردکاری زمان بونلردن برینه دیکری فلان، یاخود فلانی است. خلافت ایتک شرطیه بیعت ایدرلردی. نته کیم امویلرک سکنزنجیدی (یزید بن عبدالملک) ولی عهد تعیین ایتک ایستدیکی زمان او یوله یاپدی. کندیسنک اوغلی کوچک بریاشده بولنیوردی. بناء علیه اوغلی (ولید بن یزید) ی ولی عهد اتخاذ ایتک شرطی ایله برادری (هشام) ه بیعت ایتدی. چوق دفعه لر خلفا لزوم کوردکجه آرزو ایتدکلری کبی شروط بیعتده تبدیلات اجرا ایدیورلردی. بعضاً خلیفه لر ولی عهدی واکا ولی عهد اوله جق ذاتی تعیین ایتکله برابر ایکنجی ولی عهدک قبول ویا عدم قبولی برنجی ولی عهدک اختیارینه بر اقیلردی. نته کیم بشنجی خلیفه عباسی (رشید) او بولده حرکت ایدرک کندیسنه ولی عهد اولق اوزره اوغلاری (امین) و (مأمون) ی و بونلردن صکرده ولی عهد اوله رق دیکر اوغلی (قاسم) ی تعیین ایلدی. فقط قاسمک ولی عهدلکنی قبول ویا رد ایتکی (مأمون) ک اختیارینه بر اقدی. ولی عهدلره وقوع بولان بیعتلر بر عهدنامه (ویا فرمان) شکلنده یازلوب خلیفه نک و اقربا و تعلقاتنک مهرلریله مهرلندکدن صکره ولی عهده و کوچک ایسه و صیسنه تسلیم اولنوردی. ولی عهدلر ویا وصیلر عهدنامه بی لزومنده ابراز ایتک اوزره بریرده حفظ ایدرلردی. بعضاً بو عهدنامه لر بر خزینه، یا بر مسجد، یاخود کعبه معظمه کبی غایت امین یرلرده محافظه اولنوردی. نته کیم خلفای عباسیه دن

یمنی بالاخره دولتدرجه تفخیمات و تعظیما ته و تجیلات و تطویلاته حاصل اولان میل اوزرینه بر طاقم حشویات و اطنابات ایله اوزاد قجه اوزامش و یازیلوب حفظ ایلدیکه باشلامشدر. سکنزنجی عصر هجری اورته سننده صکرده مقام خلافتی احراز ایدن خلیفه عباسی (حاکم بالله) ه یاپیلان بیعت یمینک صورتی بو کتابک درت صحیفه سنی اشغال ایده جک قدر اوزون ایدی.

(ولی عهده بیعت) : — خلافت ارث طریقه کیردکدن صکره خلیفه لر کندی اوغلارینی ویا اقربالردن دیکر لرینی ولی عهد تعیین ایتدکلری صکرده خلفایه بیعت ایدایلر ایکن یاپیلان مراسم کبی بر طاقم مراسم یاپایلردی. علی الاکثر خلفا ولی عهده بیعت ایتدن — خلفای عباسیه دن (منصور) ک، اوغلی (مهدی) یه بیعت ایتک ایستدیکی زمان یاپدینی کبی — اکابر رجال دولت و اصحاب رأی و درایتله استشاره ایدرلردی. مشار الیهک (مهدی) یی ولی عهد اتخاذ ایتسنه دیکر اوغلی (جعفر) معترض ایدی. بونک اوزرینه (منصور) خلقی طویلا دی. خطیلر لفظلر ایراد ایدرک فکیر لرینی بیان ایلدیلر. شاعرلرده (مهدی) نک اوصاف و مدائحنی متضمن قصیده لر اوقودیلر. (منصور) بوندن افکار عمومی نک کندی طرفندن وقوع بولان انتخابی ترویج ایتدیکنی آکلایه رق (مهدی) یی ولی عهد یاپدی.

خلیفه لر کندی اوغلارلردن ویا برادرلردن بردن زیاده ذواتک خلافتیه اهل اولدقلرینی

مطالعی ایله باشلايان اومشهور (قصيده بزه) ایله حضرت محمدی مدح ایلدی .

حضرت نبی ذی شان (کعب) ی حسن قبول بیوردی . صحابه کرامدن بعضلری شاعردن انتقام آلق ایستورلردی . حضرت محمد انلری منع وشاعری مستغرق التفات وتوجه ایلدی .

التفاتنه دلیل اولمق اوزره دخی اوزرنده بولنان خرقه یی (کعب) ه احسان بیوردی . عربلرجه (برده) وترکارجه (خرقه) ناملریله معروف اولان بوکسوۋه شریفه نبویه (کعب) ک تعلقاتی نزدنده محفوظ قالدی . (معاویه) ؟ مقام خلافته کچنجه انی ورثه دن یکریمی بیک درهمه (تقریباً ۱۶۰۰ انکلیز لیراسنه) صاتون آلدی . خرقه شریفه ارث طریقله دیگر خلفای امویه یه ودها صکره عباسیلره انتقال ایلدی . (ابوالفدا) خرقه شریفه نك بغداده استیلا ایدن تاتارلر طرفدن آلتوب کوتورلدیکنی روایت اییدیور . بوروایت طوغری دکلدیر . خرقه شریفه ده اول کوسترلدیکی اوزره الیوم درسعادتده محفوظ بولنان امانات مبارکه میاننده در . احتمال که (ابوالفدا) تاتارلرک بغداده هجوم واستیلا لرندن وخالفانک فرارلرندن تاتارلرک خلفا سرایلرندن یغما ایتدکلری اشیا میاننده خرقه شریفه یی ده برابر آلمش اولدقلرینه ذاهب اولمشدر . حقیقت حالده عباسیلر مصره کلیر ایکن (خرقه) یی برابر کتیر مشلردی . یاوز سلطان سلیم مصری فتح وخلافتی احراز ایدنجه بومتروکات نبویه یی ده آلمشدر .

(مهر) : — خلفاء مهري حضرت نينك

(هارون الرشید) کندی اوغللری (امین) و (مأمون) ی و مأمون دن صکره ده (قاسم) ی ولی عهد تعیین ایتدیکی زمان یازدینی ایکی عهدنامه یی کعبه معظمه ده حفظ ایتش ایدی .

علامات خلافت

عهدسالفده خلفا کندیلرنجه بعض علامات اتخاذ ایتشیلردی که انلرده خرقه ، مهر ، عصادن عبارتدر .

(خرقه) : — حضرت نبی ذی شانک خرقه شریفه سیدر . جناب پیغمبر بو خرقه یی شاعر مشهور (کعب بن زهیر بن ابی سلمی) یه احسان ایدنجه یه قدر کیمشاردی . (کعب) حضرت محمدی هجو ایدرک قاجمش ایدی . بالاخره اسلاملر مککی فتح ایدنجه (کعب) ه برادری شو بولده بر مکتوب یازوب کونردی : « رسول الله مکده کندیسنه ذم و تشنیع و اذیتده بولنان بعض کیمسه لری اعدام ایتدیردی . قریش شعرا سندن بر حیات قالانلر قورقولرندن بر طرفه فرار ایلدیلر . کندی حیاتکه محبتک وار ایسه هان اوچه رق قوش ، حضرت رسول الله صیغین . جناب نبی توبه ایله کندیسنه التجا ایدنلردن کیمسه یه طوقونماز . »

(کعب بن زهیر) توبه والتجادن بشقه بر طریق نجات بوله مینجه (مدینه) یه کاوب حضرت نبی یه تسلیم نفس ایدرک :

بانت سعاد فقاهی الیوم متبول

میتیم اثرها لم یفد مکبول

ایتمش ایکن (عمر بن الزبیر) نامده بولنان یوز بیکی ایکی یوزبیک یا بهرق (زیاد) دن باره بی اوبله جه آلدی . بالاخره (زیاد) حساب تقدیم ایدنجه تزویر میدانه چقدی . بونک اوزرینه (معاویه) نامهلر دورولدکن صکره ایکی یاندن موم ایله مهرلنسنک اصول اتخاذاخی امر ایتدی .

(بلاذری) دییورکه : « اسلاملردن (زمام ومهر) دیوانتی ایلك تشکیل ایدن ذات عراقده والیکی صرهسنده (زیاد بن ابیه) ایدی . (زیاد) بوخصوصده ایرانیلری تقلید ایتمش ایدی . قبل الاسلام ایران پادشاهلرینک ، هر بری بر خصوصده استعمال اولنور متعدد مهرلری واردی . بر مهر مخابرات خفیه ، بر مهر کوندریلن مأمورین مخصوصیه ، بر مهر سجلاته ومقاطعاته ، بر مهر خراجه مخصوص ایدی . بو مهرلر اوزرینه مأمور ایدیلن ذاته دخی (صاحب الزمام) - ازمه امور متولیسسی - مهردار نامی وریلردی . »

مهر دیوانی معاویه زمانندن عباسیلرک دوری اورتسینه قدرک بیوک دواثر دولتدن معدود ایدی . عباسیلر دوری اورتلرنده ایسه امور دولت بر طاقم امرا ، وزرا وسلاطینک اننه انتقال ایتمکله آرتق مهر دائره سی ده اسکی اهمیتدن دوشدی . (رشید) وزیر بولنان (فضل بن یحیی برمکی) رینه برادری (جعفر بن یحیی) پی وزیر اتخاذا ایلك آرزو ایتدیکی زمان پدرلی (یحیی بن خالد) : « باباجم ! مهری صاغ المدن صول اله تحویل

اثرینه اقتفاء قولانمشلردر . حضرت پیغمبر اسلامته دعوتی متضمن (قیصر) و (کسری) به نامهلر کوندرمک ایستدیکی زمان جناب نبی : « بونلر اجنیدرلر . مهر سز مکتوب قبول ایتمزلر » دینلدی . بونک اوزرینه حضرت نبی بر مهر [*] اتخاذایدرک اوزرینه (محمد رسول الله) عباره سنی نقش ایتدی . بو مهر حضرت نبیدن صکره حضرت ابوبکره ، دها صکره حضرت عمره ، متعاقباً حضرت عثمانه انتقال ایلدی . حضرت عثمان مهری (اریس) قیوسنه دوشو . ردی . آرانوب بولنه مدی . بونک اوزرینه حضرت عثمان یکیدن انک کبی بر مهر قازدیردی . مشارالیه دن صکره مقام خلافتی احراز ایدن هر خلیفه کندیسنه مخصوص بر مهر قازدیردی . دیوان خلافتدن صادر اولان اوامرک زیرینه ویا بالاسنه طین محتوم (برنوع قرمزی طوبراق) ویا مرکب ایله مهر باصیلردی . دها صکره نامهلر دورولدکن صکره خارجدن ده موم ایله مهرلنمکله باشلانیدی . نامهلری خارجدن موم ایله ایلك مهرلین خلیفه (معاویه) ایدی . مشارالیه بو اصولی نامهلر دروننده تزویرات ایقاعنه حائل اولمق ایچون اتخاذه مجبور اولمش ایدی . چونکه مشارالیه کوفه ده کی والیسسی بولنان (زیاد بن ابیه) ه (عمر بن الزبیر) ه یوزبیک درهم (فرائق) اعطاسی امرینی حاوی بر نامه یازدق پاردی آلمق اوزره نامه یی (عمر بن الزبیر) ه تسلیم

[*] اوبله نقشی محتوی اولان یوزک دخی مهر دیمکدر . عربلر مهری یوزک اوزرینه حک ایدرلردی .

واصرا زماننده فرمانلر و بیانامه‌لر (طغرا) ایله موشخ اولنجه حکمدارلرک کندی دستلری ایله دیکر بر اشارتک قولسنه لزوم کورلمزدی . ساچوقیلر انشا (مکاتبات) دیوانته (طغرا دیوانی) نامنی ویریرلردی .

روایته کوره طغرایه بونامک ویرلمسی مشهور (لامیه العجم) قصیده سی ناظمی اولان (حسین ابو اسماعیل الطغرائی) یه منسوب اولمسندن نشأت ایلشدر . (طغرائی) ملوک ساچوقیه دن سلطان مسعودک وزیر ی ایدی . کوزل یازسی واردی . طغرایی او کوزل یازی ایله یازاردی . ایشته اکا نسبتله (طغرا) دینلدی . حتی ایلک (طغرا) یازان ده کندی سیدر . موما الیه ۵۱۵ سنه هجریه سنده اعدام ایدلمشدر . بزم ده فکر مزه کوره طغرانک اصلی بو اولمق لازم کلیر . (لامارتین) و (ژواننن Jouannin) ک دیکلری کبی سلطان مرادک آووجنک شکلدی دکلدر .

اوائل اسلامیتده خلیفه لر ، مه رلرینه کندی اسملرینه بدل بر طاقم وعظ و حکم تملری متضمن عباره لر حک ایدرلردی . حضرت ابو بکرک نقش خانی (نعم القادر الله - جناب حق اک عالی صاحب قدر تدر) و حضرت عمر ککی (کفی بالموت واعظاً یا عمر - ای عمر ، موت انسانه واعظ کافیدر) ایدی . حضرت عثمانک نقش خانی (لتصبرن اولتند - من - صبر ایتملی ، یا پشیمان اولملی) و حضرت علی نککی دخی (الملک لله - ملک اللهه مخصوصدر) عباره لرینی حاوی ایدی .

ایتمک ایسترم « دیبه رک وزارتی مهر ایله افاده ایتمش ایدی . بو ایسه مه رک خلفا نزدنده وقیله نه قدر مهم عد ایدلدیکنی کوستیر . خلفانک مه رینه پک بیوک حرمت و تعظیم اظهار ایدیلردی . وزیر ، یاخود دیکر بر دولت مأمور ی نامهی مه رلمک ایچون مه ری انه آلمق ایستدیکی زمان مقام خلافته تعظیماً آیاغه قاقاردی . نامه لر مه رلندیکنده طین محتوم نامیه له اوزمانلرده مستعمل قرمز ی انجه طو پراقدن یاپیلان مرکبله ، یاخود سیاه مرکب انه طوغریدن طوغری یه کاغده ، یاخود موم کبی عوشاق مواده باصارلردی . بعضاً نامه نک زیرینه ، بعضاً ده بالاسنه باصیلان مه ردن ده ا اول تحمید و یا تسبیحی ، یاخود خلیفه نک اسمنی متضمن و یاخود اوزمانلره کوره اصطلاح اولمش دیکر بر خصوصی مفید منتظم بر قاچ کله یازیلردی . بو کله لر نامه نک صحته اشارت مقامنه قائم اولوردی . حتی او یله بر اشارتی حاوی اولمیان نامه لر حکمسز عد اولنوردی . مه ره « علامت » نامی دخی ویریلردی .

عالم اسلامیده طوائف ملوکی تشکیل ایدن سلطنتلر توره دیکی زمان بونلرده کندی حکومتلرینه خلفانک استعمال ایتدکلری مه ر علامتی کبی بر علامت اتخا ذ ایدرک بوکا (طغرا) نامنی ویردی لر . طغرا معلوم اولدینی اوزره حکمدارک اسم والقابنی حاوی قالین قلمله یازلمش برنقشدر . بو (طغرا) حکمدارک اشارت مخصوصه سی رینه قائم ایدی . سلاطین

متروکات نبویہ زیارتہ تبرک ایدرلر . [۱]

[۱] امیرمکہ (سید برکات) ک اوغلی شریف (ابوعمی) وداعتیہ سلطان سلیم اولہ کونوردیکی امانات مبارکدن بضرلی :

حضرت پیغمبرک برعدد دیشی . حضرت پیغمبرک ابکی نساہی . حضرت پیغمبرک خرقہ سعادت . ابوبکر الصدیق حضرت تترینک سجادہ سی . حضرت پیغمبرک بر قلیج قبضہ سی . حضرت پیغمبرک براوق . پیغمبر حضرت نوحک تنجریہ سی . اوژرنده قدم سعادت نشانه سی . یونان برطاش . حضرت پیغمبرک سجادہ سی . حضرت پیغمبرک لوای سعادت احتواسی (سنجاق شریف) . بری انبیا دن شعیب علیہ السلامک ابکی عصای شریف . پیغمبر حضرت ابراہیمک قرغانی . پیغمبر حضرت داودک قلیجی . مکہ مکرمہ ده آتون اولوق . مکہ مکرمہ ده مقام ابراہیمک کوش قیانی . غسل نبوی صوبی . چاریار کزین حضرتک عماملری . چاریار کزین حضرتک قلیجلی . اصحاب دن جعفر طیار حضرت تترینک قلیجی . اصحاب دن خالد بن زید حضرت تترینک قلیجی . اصحاب دن شرحبیل بن حسن حضرت تترینک قلیجی . پیغمبر حضرت یوسفک کوملکی . مکہ مکرمہ نک آناختاری . مکہ مکرمہ ده (باب التوبہ) دینلن قیونک قنادی . برارچه بالقی . چاریار کزین سنجاقلری . چاریار کزین حضرتک تسبیجلی . عشرہ مبشرہ حضرتک آتی عدد قلیج قبضہ لری . اصحاب دن معاذ بن جبل حضرت تترینک قلیجی . حضرت حسن و حسینک سنجاقلری . ویس القرنی حضرت تترینک ناجی . حضرت عثمانک کندی ال یازسی ایله قرآن کریم نسخہ شریفہ سی . امام علی حضرت تترینک ال یازسی ایله قرآن کریم نسخہ شریفہ سی . اصحاب دن زین العابدین حضرت تترینک ال یازسیله قرآن کریم نسخہ شریفہ سی وسائرہ .

خرقہ سعادت کوش صندوق درونده اوله رق اندرون هایونده تخت اوده سنده محفوظ اولدنی کبی دیگر امانات مبارکه دخی ینہ کوش قوطیلر ایچنده اوله رق براوطه نک راف وجوار لرنده حفظ ایدلمکـ ددر . هر رمضان شریفده وعلی الاکثر اون بشته پادشاهلر منک طوب قیو سراینه آایله کیدرک زیارت ایتدکاری خرقہ سعادت بودر . (کعب بن زهیر) نامنده کی

اموی وعباسی خلیفه لر دخی اوپولده حرکت ایدرک هربری دیکرندن فرقلی بر عبارہ اتخاذا ایشدر . علی الاکثر او عبارده لر عائد اولدنی خلیفه نک اسمی ایله بر مناسبت منویہ بی حاوی بولنوردی . خلفای عباسیہ دن (ماؤن) ک نقش خاتمی (عبدالله یؤمن بالله مخلصاً عبدالله جناب حقہ کمال اخلاص ایله ایمان ایدر) ، (واثق) ککی (الله ثقة الواثق - جناب حق واثق اعتماد کاھیدر) ، (متوکل) ککی (علی الله توکلت) ، (معتمد) ککی ده (اعتمادی علی الله وهو حسبی ، اعتماد الله در ، ابوبکا کفایت ایدر) شکر ننده ایدی . دیگر خلفانک کیکلرینی بونلره قیاس ایدی کز . الیوم خلافت علامت لرندن مقصد مخلفات مبارکه نبویہ آکلا شیلیر . بو مخلفات اولجه دخی دیدیکمز وجه ایله در سعادتده اسکی سرای نامیله معروف اولان سرای داخلده بردارده کوش بر صندوق درونده محفوظدر . امانات مبحوث عنہاشونلردر :

(۱) خرقہ شریفہ ، (۲) حضرت نبی ذی شانک بر دیشی ، (۳) پیغمبرک صاحب دن بر قیاج صاج (حلیہ سعادت) ، (۴) پیغمبرک کیدیکی نعالین ، (۵) علم نبوی ، (۶) حضرت (ابراہیم الخلیل) ک زمزم دن صو ایچدیکی روایت اولتان دیردن معمول ایکی صوقاپی ، (۷) امام ابو حنیفه ک جیبہ سی ، (۸) سیدنا یحیانک قولی . خلفای آل عثمان هر سنہ رمضانک اون بشته رجال دولت دن مرکب محتشم بر آای ایله مذکور سرایه کیدرک بو

عصا ، علامات خلافتك او چنجيسيدر .
 خليفه جالس تحت خلافت اولنجه خرقة ،
 مهر ، عصايي اكا كوتور لردي . كرك امويلر ،
 كرك عباسيلر زماننده بو اوچ شي خليفه مخصوص
 علامت ميمزه دن اوله رق دوام ايلدي .

خطبه ، سكه ، طراز

خلافته مخصوص علاماتدن اوله رق اوچ شي
 دهـا واردركه بونلرده (خطبه) ، (سكه) ،
 (طراز) در .

(خطبه) : — جامعلرده نمازده منبرلر
 اوزرنده خليفه ايچون او قونان دعايه خطبه
 دينير . خطبه نك اصلي شو بيله ايدي : اوائل
 اسلاميتمده نمازده امامتي بالذات خليفه لر ايضا
 ايدرلر و نمازي حضرت پيغمبره صلوات و صحابه
 كرامه رضوان دعا لريله يتيريرلردي . بالاخره
 اسلاملر توسيع ممالك ايله رك هر طرفه واليلر
 اعزام ايدنجه بو واليلر بولندقلري يرلرده نمازده
 اماملق و نمازك نهايتنده دخی خليفه دعا ايتمه
 باشلاديلر . واليلردن بو بولده ايلك حركت ايدن
 ذات حضرت علي نك خلافتي زماننده بصريه
 والي اولان (عبدالله بن عباس) ايدي .
 مشاراليه منبرده طوردرق : **اللهم انصر عليا** —

صحابي معزز حضرت پيغمبره برقصده تقديم ايتيش
 و بو قصيده فوق العاده ممنونيت رسالتناهي بي موجب
 اولفله مبارك خرقة لريني مشاراليه احسان ايتيش
 ايدي . ايشته بزده كي خرقة سعادت بودر . خرقة سعادت
 دائره سني سلطان سليم اول بنا ايلشدر .

(رسولي و خريطه لي عثمانلي تاريخي)

الهي ! حضرت علي بي مظفر آيت ، ديدي .
 دهـا صكره خليفه دعا ايتك عادت اولدي .
 حتى بريرده بر خليفه دعا ايتك او خليفه نك
 او يرده حاكميته علامت اتخاذايدلدي . بغدادده
 خليفه لرك حاكميت و نفوذی آرالديني زمانلرده
 متغلبه دن اولان سلاطين و امرا بو دعاهه خليفه
 مشاركت ايتمه باشلايه رق خطبه ده اولا خليفه
 زمانك ، دهـا صكره كنديلرينك اسمي ذكر
 اولنوردی . دهـا صكره خليفه نك اسمي
 بسبتون قالديره رق يالكنز كندى اسملريني
 ذكر ايتديرلردي . جامعلرده كي منبرلرده
 خليفه دعا بو كونه قدر دوام ايتكده در .

(سكه) : — خلافته ودهـا طوغريسي
 علي الاطلاق حكمدارلغه مخصوص اولان
 علامتلردن بري ده سكه در . سكه خليفه نك ، يا خود
 حكمدارك اسمي حاوي دميردن برمهرك نقود
 اوزرينه با صلعم سيدر [*] . ايشته بوكا سكه
 اطلاق اولنور . سكه دولتلر ايچون بك لزوم ايدر .
 (قبل الاسلام عربلرده سكه) : — عربلر
 اسلاميتمدن اول ايران و روم حكمدارلرينك
 نقوديني استعمال ايدرلردي . بو نقود (درهم)
 و (دينار) ناملريله معروف ايدي . اليوم
 بزده بولنان آلتون و مجيديه سكه كي اوصره لرده
 دينارلر علي الاجمال آلتوندن و درهملر كموشدن
 ايدي . آلتوني افاده ده (عين) و كموشي افاده ده
 (ورق) تعبيرلريني استعمال ايدرلردي . باقر

[*] دهـا اولكي ادوار ابتدايه ده بشرت
 معادني كولچه و يا چپوق حالنده تمغاسز سكه اوله رق
 قولامشدر . مترجم

دخی (دراهم سمریه) نامیه تسمیه اولنان
هربری آتی مقال و (خفیف سمریه درهملری)
نامی ویریلن بش مقال وزننده درهملر
- آچه لر - مستعمل ایدی . بونلر هب
ایران سکه سی ایدی .

اسلامیتدن اول عر بلرجه استعمال اولنان
دینار لر ایکی نوع ایدی . بری (دنانیر هرقلیه
ویارومیه) دیدکاری روم ، دیکر لر ی (دنانیر
کسروبه ویا فارسیه) نامنی ویردکاری ایران
آلتون سکه لر ی ایدی . درهملر دخی هم روم ،
هم ایران سکه لرندن ایدی . فقط عر بلر
علی الا کثر روملرک دینار لرینی و ایرانیلرک
درهملرینی ، یعنی روملرک آلتون و ایرانیلرک
کموش سکه لرینی استعمال ایلر لر دی . بونک
ایچون روم آلتونلرینی دها قیمتدار ودها
مرغوب عد ایلر لر دی . حتی روم آلتونلرینک
کوزلرکنی ، پارلاقنی ضروب امثال صره سنه
کچیر مشاردی .

دینار ، لاتینجه برکله در . فی الاصل اون
(اس) قیمتنده بر پارچه کموش افاده ایدر .
(اس) دخی روم درهملرندن - آچه لرندن -
برینک اسمی ایدی . ابتدای امرده بومقصده
بناءً ضرب اولنان (دینار) لفظی اون دیمک
اولان Deni کله سنندن مشتقدر . دینارک وزنی
روما اوقیه سننک یدیده بری ، یاخود رطلک
(لیره نک) یوزده بریدر . یعنی انلر کموشدن
بر لیره یی یوزدیناره تقسیم ایلر لر دی . دها صکره
آلتوندن دخی دینار تداول ایتمک باشلادی .
ایرانیلر بو سکه احوانی روملر دن اقتباس ایلرک

سکه لر دخی موجود ایدی . مع مافیه بونقودک
جمله سی طارقی یه باغلی ایدی . چونکه
(دینار) دن آکلادقلری شی انی ضرب ایدن
پادشاهک ، یاخود امیرک نقشنی حاوی بر مقال
آغر لغنده بر پارچه آلتوندن عبارتدی . کذلک
بر درهم پاره بر درهم آغر لغنده بر کموش پارچه سی
دیمک ایدی . (درهم) ه (وافی) نامنی دخی
ویر لر دی . اوزمانکی (دینار) بو کونکی
سکه یه کوره اون فرانغه معادل عد ایدیلر .
اوزمانلرده (دینار) اون (درهم) ه مساوی
اعتبار اولندیکی کبی بعضاً حال وموقعه کوره
۱۳ و ۱۵ درهم اعتبار ایدلر کی ده واقع
اولور دی . بر درهم ایسه بر فراق و دیگر
بر تعبیر ایله بو کونکی مصر پاره سی اوله رق
تقریباً درت غروش قیمتنده ایدی .

شکل : ۴ روم دیناری

(احکام سلطانیه) نامنده کی کتاب مؤلفی
اودورلرده استعمال ایدیلن نقوددن بحث ایتدیکی
صرده دیورکده : « ایران درهملری اوچ نوع
آغر لقهده بولنیوردی . بری بر مقال یکر می
قیراط اعتبار یله درهم ایدی که بوکا (دراهم بغلیه)
دیر لر دی . دیکری اون ایکی قیراط ، اوچنجیسی
اون قیراط آغر لغنده ایدی . »
دیگر ذواتک ویردکاری معلوماته نظراً

کندیلر بنه مخصوص نقود ضرب وعینی اسملر
ایله تسمیه ایتدیلر .

شکل : ه ایران دیناری

(نقود اسلامیة) : — عربلر ظهور اسلامیه
قدر روم و ایران نقودینی استعمال ایتدیلر .
متعقباً مالکی فتح ودوات تأسیس ایدنجه بر
مدینت وضع وتشکیلنه قویوله رق سکه ضرب
ایتدیلر . فقط بو سکهینی اول امرده روملر
و ایرانلیر ایله مشترکاً ضرب ایتمیشلر . (خالد بن
الولید) طرفندن هجرتك اون بشنچی سنه سنده
(طبریه) ده ضرب اولنان سکه او یولده ضرب
اولنان سکه لر دن بری ایدی .

شکل : ۶ خالد بن الولید طرفندن ضرب اولنان سکه

بو سکه صلیبی ، تاجی ، عصای سلطنتی
وسائر بی حازی اوله رق طبقی روم دیناری
شکلمده در . بر طرفنه حروف یونانیه ایله خالدك
اسمی (ΧΑΛΕΔ) وشو (BON) حرفلری
منقوشدر . بور سکهی نقل ایدن آلمان مؤرخ
دوقتور (موللر) حروف مذکور دنك (خالد
بن ولید) ك کینه سی اولان (ابوسایمان) ی

افاده ایتمك اوزره اختصار ایدلمش حرفلردن
عبارت اولدیغنی ظن ایدیور .

(معاویه) نامنه ضرب اولتمش دیکر بر سکه
واردر که بوسکه ایران دیناری نقش وشکلده در .
یا لکن اوزرنده معاویه نك اسمی محرر در .
بور سکهی دخی مومالیه دوقتور (موللر) دن
نقل ایدیور .

شکل : ۷ معاویه طرفندن ضرب اولنان سکه

(دمیری) ، (بغلیه) نامنده بولنان بر نوع
نقوددن بحث ایدرک بونك (رأس البغل)
اسمنده بر ذات طرفندن حضرت عمر نامنه ایران
سکه سی تمغاسیله ضرب ایدلمش اولدیغنی وبوسکه
اوزرنده پادشاهك رسمی وتخت شاهی آلتنده
(نوش خور) عبارۀ فارسیه سی وضع اولندیغنی
روایت ایدیور .

مرحوم جودت پاشادخی خلفای راشدین
زماننده بولنان امرا و ولایه طرفندن ضرب
اولتمش سکه لر کوردیکنی وبونلر ك اك اسکینسك
(طبرستان) ده (هرتك) قصبه سنده هجرتك
۲۸ نجی سنه سنده ضرب اولنانی اولدیغنی ، بو
سکه نك دائرہ سی اوزرنده خط کوفی ایله
(بسم الله ربی) دیبه حك ایدلمش بولندیغنی
بیان ایلور . مشارالیه ۳۸ سنه هجریه سنده

مدینه ددی والسنه (محمد باقر) که شامه اعزامی
 ایچون شو یولده بر امر کوندردی : « محمد
 بن علی بن الحسین خرجلق اوله رق یوزبیک
 ویول مصرفی ایچونده اوتوز بیک درهم
 ویره رک مشارالیهی معزراً و صرفاً شامه کوندر.
 کرک کندیسنک ، کرک کندیبی ایله برابر
 کله جک رفیق لرینک راحت ایچوندها نه اقتضا
 ایدرسه جمله سفی یاپ . محمد باقر شامه
 موصلتنده (عبدالمک) قیصر رومک اسلامیت
 حقیقده ایقاعنی دوشوندیکی اهانته قارشی نه کی
 تدابیر اتخاذ ایتمک لازم کله جکنه دأر مشارالیه
 ایله استشاره ده بولندی .

محمد باقر (عبدالمک) ه شو جوابی
 ویردی : « قیصر رومک تهدیدینه قارشی تلاشه
 لزوم یوق . در حال بر طاقم صنعتکارلری یانکه
 چاغیر . انلره آنون و کموشدن سکه ضرب
 ایتدیر . سبک نیک بر طرفنه عباره توحیدی ،
 دیگر یوزینه ده اجم نی بی قورسک . درهم ویا
 دینا ک کنارینه ضرب اولدینی سنه بی و شهری
 علاوه ایدرسک . درهمی اون و دیناری یدی
 هتقال آغراغنده یاپمیسک » . [*]

عبدالمک مطالعه واقعه بی موافق کورد رک
 اکا کوره ضرب ایتدیردیکی سبک لری مملک

[*] ری اون ، دیکری آتی ، اوچنجیبی
 بش مثقال ثقلتنده اوله رق اوضرده معروف
 اولان اوچ نوع دینارک وزن وسطیبی ، یعنی
 مجموع وزنک اوچده بزی دینارک وزنی ایچون
 مقیاس اتخاذ ایداشدر اصلده بولان ایکی اوچ سطرلق
 عباره بومقصدی افاده ایده جک قابلیتن پک اوزاق
 کر وادیکندن معناسز دوشر دیبه ترجه ایتدک . مترجم

ضرب اولمش دیکر برسکه اوزرنده دخی بالاده کی
 عباره بی منقوش کوردیکنی سویلکدن صکره
 اوزرنده پہلوی خطی ایله (عبدالله بن الزبیر
 امیر المؤمنین) دیبه یازلمش اوله رق هجرتک ۶۱ هجری
 سنه سنده (یزد) ده ضرب اولمش دیکر برسکه
 دهها مشاهده ایلدیکنی سویلکده در .

بونکله برابر ذکر اولنان مسکوکات دول
 اسلامیه جه رسماً طائیوردی . معاملاتک اکثری
 روم و ایران نقودی ایله وقوع بولیوردی .
 خلفای امویهدن (عبدالمک بن مروان)
 زمانده (۶۵ سنه سندن ۶۸ سنه هجریه سنه قدر)
 بر حادثه وقوع بوله رق نقود اسلامیه تک
 استعمالنه باعث اولدی . مشارالیه (طراز) ی
 (صرمه لی و نقشلی البسینی) - بحث مخصوصنده
 تفصیلاتی ایله کوریه جکی اوزره - رومجودن
 عربجه بیه تحویل ایتمک ایسته مش ایدی .
 خلفه تک بو تشبئی روم پاشاهنه خوش
 کلمیکندن دینارلر اوزرینه شتم نی بی حاوی
 عبارلر نقش ایدجکندن بختله (عبدالمک) ی
 تهدیده قالدیشدی . تهدید واقع (عبدالمک) ک
 پک کوجنه کیتدیکی جهته اسلاملرک ایلری
 کلنلرینی طوبیلا یه رق کدیلریله استشاره ایلدی .

بولردن بری بو خصوص حقیقده اون ایکی
 امامدن اولوب مدینه ده مقیم بولنان (محمد باقر) ک
 مطالعه سنه مراجعت ایدلمسی لزومی کوستردی .
 (عبدالمک) خلافتده کندیسنه رقیب اولان
 بی داشم ائمه سندن برینه عرض احتیاج ایتدی
 کبرینه یدیرمک ایسته میوردی . فقط نه ایست
 چارناچار ا کا مراجعتدن بشقه چاره بوله مدی .

اطرافنده : « محمد رسول الله - ارسله بالهدى
 ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره
 المشركون » نقش اولنوردى . بويازيلر دينار
 ودرهملره فرقىمز اوله رق بر شكلده وضع
 ايديليردى .

شکل ۸ : عبد الملك بن مروانك نقودى

ايسته بو تاريخدن اعتباراً اسلاملر روم
 و ايران نقودىنى بالكليله ابطال ايديلر . امويلره
 منسوب اولان اك ابي نقود (عمر بن هبیره)
 طرفندن امويلر نامنه ضرب اولنان (هبیره)
 اسمندهكى سكه لر ايله (خالد بن عبدالله الجعلى)
 طرفندن كذلك انلرك نامنه ضرب ايديان
 (خالديه) و (يوسف بن عمر) طرفندن ينه
 امويلر نامنه ضرب اولان (يوسفيه) اسمندهكى
 سكه لر در . ذوات مشاراليمك اوچى ده امويلر
 طرفندن عراقده والياك ايتمشلردر .

بالآخره خلافت عباسيلره كچديكى زمان
 خليفه (منصور) خراج بدلى اوله رق بنى اميه
 مسكوكاتندن اولقى اوزره اهلدين ذكر اولنان
 اوچ نوع نقوددن بشقه سنى قبول ايتامشدر .
 نقود اسلاميه نك بيوك بر تاريخى واردركه
 بوراسى آنك یرى دکادر . (بكي مصر تاريخى)
 نامندهكى كتابمزدده نقود اسلاميه نك اكثرينك
 رسملريله ضرب ايدنلرك ا-اميسى مذکوردر .

اسلاميه نك هر طرفنه كوندرمش و كرك درهم ،
 كرك دينار اولسون نقود مذكوره دن بشقه
 نقود ايله معاملاتده بولنه جق كيمسه لرى اعدام
 ايله تهديد ايتمش ، دهها اول موقع تداولده
 بولنان مسكوكات اجنبيه نك نقود اسلاميه
 تحویل وقاب ايديانجه يه قدر تداوانى قطعياً
 منع ايتمشدر .

(ابن الاثير) (عبد الملك) ه ذكر اولنان
 مطالعده بولنان ذاتك - (دميرى) نك
 بالاده كى روايتك خلافته اوله رق - (خالد بن
 يزيد بن معاويه) اولديغنى ادعا ايديبور . ديكر
 بر طاقم مؤلفر ايسه (دميرى) و (ابن الاثير) ك
 ديدكلرينه مخالف ديكر رواياتده بولمقده ديلر .
 (عبد الملك) طرفندن ضرب اولنان دينارلره
 (دنانير دمشقيه) - شام آتونلرى - نامى و برلمش
 ايدى . بوندن ماعدا (عبد الملك) عراق واليسى
 (حجاج) ه دخى دينار ضربنده مستعمل اولان
 قيراط وزنى اوزره اون بش قيراط ثقلمتده
 درهملر ضرب و اورالرده موقع تداوله وضع
 ايتمى امر ايتمشدر . بونار يئندن اعتباراً عراقده
 واليلىك ويا اميرلك ايدنلر على الاكثر امويلر
 نامنه سكه ضرب ايتمكه باشلامشلردر .

امويلر طرفندن ضرب اولنان سكه لرك
 بريوزينه : « لا اله الله وحده لا شريك له » و بونك
 كنارينه : « بسم الله ، ضرب هذا الدرهم فى بلد
 كذا سنة كذا - بسم الله بو درهم فلان شهرده
 فلان سنهده ضرب اولمشدر » و ديكر يوزينه
 دخى سورة اخلاص « الله ، احد الله الصمد لم
 يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً احد » و بونك

ایله یازلمغه باشلامشدر . رقم ایله تاریخی حاوی
الکاسکی اوله رق بولان سکه ۶۱۴ سنه هجریسی
تاریخی محتوی اولادر .

(ضربخانه) : — عربلرجه (دارالضرب)
تعبیر اولتان ضربخانه بوعصرده دولتر ایچون
نصل ضروری ایسه او زمانلرده دخی دول
اسلامه ایچون او یله جه ضروری ایدی . جهانک
هیچ بریرنه مدنی بردولت یوقدرکه ضربخانه یه
مالک اولمسون . ایشته بوضرورته بناء دول
اسلامیه هر دورده پایتختلرنده ومشور شهرلرنده
برچوق ضربخانهلر تأسیس ایلشدردر . (بغداد) ،
(قاهره) ، (شام) ، (بصره) ، (قرطبه)
وسائر بلاد مشهوره اسلامیه ده برچوق ضربخانهلر
موجود ایدی . ضربخانهلر ضرب ایتدکلری
مسکوکات ایچون (اودون بدلی) و (ضرب
اجرتی) نامیله بر اجرت آلیرلردی که بواجرت
هر یوز درهم ایچون بدرهم ، یعنی یوزده بر
ایدی . بعض یرلرده بواجرت ذکر ایتدی کمز
مقداردن دهافضله ویادها آزا ولوردی . فقط
هرحاله دولت بو یوزدن مهم بر واردات تأمین
ایدردی .

دول اسلامیه نك وقبله نه مقدار سکه
ضرب ایتدیکنه کلهجه هر دولتك ضرب ایتدیکی
نقود مقدارینک دیگر دولترده ضرب اولتان
نقودک عینی مقدارنده اولماسی وسکه نك دول
مذکورده هپ بر حال وسیافده بولنامسی
حسیبله دول اسلامیه نك مقدار نقودینی صوت
صحیحده تعیین ایتمک پک کوچدر . زیرا
برچوق دفعه لر واقع اولمشدرکه دول اسلامیه دن

بوراده مجملاً دیرزکه نقود اسلامیه اسلامک
عراق ، شام ، اندلس ، خراسان ، هندستان
وسائر ممالکننده بالمله پایتختلرده ومشهور
شهرلرده ضرب اولمشدر . نقود مذکورده
دولتره وعصرلرک اختلافه کوره رسم ،
حجم ویا زیلرجه بر برندن مختلف برحاله بولمقدده
ایدی .

شکل ۹ : صلاح الدین ایوبینک اوغلی عزیزک سکه سی

نقود اسلامیه ده استعمال اولتان خط
اول امرده خط کوفی ایکن بالاخره ۶۳۱
سنه هجریه سننده صلاح الدین ایوبینک اوغلی
(عزیز محمد) زماننده عادی خط نستعلیق یه
تحول ایلدی .

قرائن احوال دن آکلاشایدیغنه کوره
اسلاملر ایکنی عصر هجری ایتدلرینه
قدر سکه لر اوزرینه سکه نك ضرب ایتدیکی
شهرک اسمنی قویمبورلردی . ضرب تاریخی
ذکر ایتدکلرنده ایسه اندن اول (سنه) کله سنی
قولانیرلردی . ده اصکره بوکله یه بدل عینی
معناده بولان (عام) کله سی اتخاذا ایلدی .
چوق دنع لرسکه لره : « فلان سنه نك آیلرنده » ،
یاخود « فلانک زمان حکومتنده » کبی شیلرده
یا زیایلردی . ایلك صردلرده تاریخ جمله (اجمد)
حرفلری ایله افاده اولتورکن بالاخره رقملر

کچیرمش اولدینی اکی بسیط دورلرنده ایدی .
 نقوده یازلق ایستیلن عباره دیردن برتمغایه
 ترس اوله رق حک اولنوردی . آلتون وکوش
 دینار ویادرهم آغیراغنده پارچه پارچه یاپیلردی .
 مذکورتمغایاقالب بویارچه لر اوزرینه قونیلهرق
 قالبک رسمی چینه چیه قدر آغیر برچکیغ
 ایله اورولوردی . ایشته سکه بوسورتله میدانه
 کلیردی . (سکه) کله سی اولامده قالی حاوی
 اولان بودمیر پارچه نه اطلاق اولنورکن دها
 صکره لر دیمرک اثری اولان نقشه ، دها
 صکره سکه ضربی صنعت و تفرعاتنده اطلاق
 ایدلمشدر .

(طراز) : — خلفایه مخصوص علاماتدن
 عد ایدیلن (طراز) روم و ایران دولتلرنده
 حاکمیتی مین استعمال ایدیلن اسکی علامات
 میزه دندر . حکمدار لر کندی اسمارینی ویا
 برطاقم علامات مخصوصه یی کندیلرینه خاص
 اوله رق اییکدن اعمال ایدیلن البسه یه قماش
 نسج ایدلدیکی زمان وضع ایتدیر برلردی . بویازیلر
 ویا علامات مخصوصه یا آلتون صرمه ایله ، یاخود
 قماشک رنگنه مخالف اییکله یاپیلردی . ایشته
 بو یازیلره وعلامات مخصوصه یه (طراز)
 نامی ویریلوردی . (طراز) مقام ورتبه یه کوره
 کرک خافانک ، کرک سائر رجال دولتک البسه
 رسمیه سی ایدی . بوکون دولتلرجه مستعمل
 اولان البسه رسمیه وعسکریه نصل ایسه
 اوزمانلرده بونک یرینه طراز اصولی استعمال
 اولنوردی . بوندن مقصد بوکونکی البسه
 رسمیه دن آرانام مقصدکی کینن ذواتک خاقه ،

بری سنه لجه زمان دیگر بردولتک نقودی ایله
 اجرای معاملات ایله بالا کتفا ضربخانه تأسیس
 ایتزدی . بعضاً دخی حکومت کندی نامه سکه
 ضرب ایتدیکی حالده کندیسندن دها اول
 دیگر دولتلر طرفندن ضرب ایدلمش اولان
 مسکوکاتی ده قوللانیردی . مع مافیله بوبابده
 المزه کچن معلوماتی نمونه قبلندن اوله رق بوجه
 آتی قید ایدیوروز .

(نفع الطیب) کتابنده : « اندلسده کی
 ضربخانه اداره سنک هجرتک دردنجی عصرنده
 (بنی مروان) ک زمان حکومتلرنده آلتون
 مسکوکات ضربندن سنوی وارداتی ایکی یوز
 بیگ دیناره بالغ اولمشدر ، دینلیور . بردینار
 اونیدی درهم ایدر ایدی . واردات مذکوره
 ضرب اولنان نقودک یوزده بری اعتبار اولنور .
 ایسه مالک اسلامیه دن یا کیز اندلس قطعه سنده
 هر سنه ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ ملیون دینار ، یاخود
 اون میلیون انکلیز لیراسی ضرب ایدلدیکی
 تظاهر ایدر . حال بوکه بومقدار ایوم انکلتره
 حکومتک ، شان وسطولتک ذرود سنده بولدیغی
 حالده ، سنده ضرب ایتدیکی نقودک ایکی مثلنه
 معادلر . شمدی بو مقدره دولت فاطمیه نک
 پایتختی اولان قاهرده و دولت عباسیه نک پایتختی
 اولان بغدادده وسائر بلاد مشهوره اسلامیه ده
 اوصردلرده ضرب ایدیلن مقدارلری ده علاوه
 ایدرسک مالک اسلامیه ده اوزمانلرده ضرب
 اولنان نقودک غایت جسیم بریکونه بالغ اوله جغی
 کورولور .

اوزمانلرده سکه ضرب ایتمک صنعتی ، بوضعتک

استعمال ایتشلردر . مشارالیه طرازی عربجهیه نقله تشبث ایدنجه مصرده اعمال اولنان بوغچه و مندیبلردن باشلامشدر .

مصر اهالیسی اوئاننده اکثریتنه خرسیتان قالمش اولدقلرندن بوغچه لره و مندیبلره روجه طراز وضع ایدرلردی . بو طراز ایسه « پدر ، اوغل ، روح قدس نامنه » دعاسندن متشکل بوانتیوردی . اسلاملر مصر وشام قطعه لرینی فتح ایتمش ایکن طرازی بویه براقشدر ایدی . نهایت برکون (عبدالملك) کندی مجلسنده او طور درکن بر بوغچه کوره زك اوزرنده محرر اولان روجه عباردینی آ کلامق ایستدی . عربجهیه ترجمه ایتدی . کلمه لرك معناسنی ونه مقامده قوللانیدینی آ کلا ینجیه طرازك او

صورتده دوامنی چرکین کوردی : « بو حال دین اسلامیجه نه قدر چرکیندر ! بوغچه لره دی نقشلر بویه اولسونده بونلر ممالک اسلامیه نك هر طرفنده قوللانسون ! » دیدی . مصرده والی بولان برادری (عبدالعزیز بن مروان) ه بر امرنامه یازدی . بالجمله اقمشه وسائرده استعمال اولنان مذکور روجه طرازك بستون ترکی ایله انک یرینه (لاله الاهو) وضع ایدلمسنی امر ایلدی . خلیفه نك امری وجه ایله حرکت ایلدی . (طراز) لر هپ اسلام طرازی شکلنه تحول ایتدی . دول اسلامیه نك سائر زمانلرنده طراز بوشکلده دوام ایلدی .

(عبدالملك) سائر طرفلره دخی عین او امری اعطا ایدرک روم طرازی شکلنده طراز اعمال واستعمالنه دوام ایدنلر بونورسه بونلرک مؤلم

رجال دولندن اولدقلرینی احساس ایدر بر قیافت ایله کورنملرندن عبارتدر .

ایران و روم حکمدارلری بو طرازی کندی رسم لرینی ، یاخود حاکمیه دلالت ایدن بر طاقم رسم و تکلاری حاوی اوله رق اعمال ایتدیر برلردی . وقتا که اسلاملر اکاسره وقیا . صره نك تخت حاکمیتلری اوزرینه پا بر جای قرار اوله رق شان و سطوت دولتلی هر طرفی قابلا دی ، عادات و آداب سلطنتده روم و ایران حکمدارلرینی تقلیده میل ایلدیلر . تصویر استعمالی احادیث نبویه ایله تجریم ایدلمش اولدیغندن طرازده کی رسملره بدل اسم و تقال و یادعانی متضمن عبارلر یازلمسنی مناسب کورمشلردی .

خلفای اسلامیه دن طرازی عربجهیه ایلمک تحویل ایدن ذات امویلردن (عبدالملك بن مروان) ایدی . خلفای راشدین ده ا اول کوردلیکی اوزره غایت ساده بر حیات کچیره زك اولیه شیلره اهمیت ویرماشلردی . خلافت امویلره کچیره بونار روملر ایله اختلاط ایدنجه انارک اثرینه اقتفا و دولتک پک چوق امور و خصوصاتنده روملری تقلید ایتشلردر . طرازی البسه ، طرارلی خانه پرده لری و (اوانی و البسه صارمغه مخصوص) طرازی بوغچه لر و مندیبلر اوصردلرده اقتباس اولنان شیلر جمله سندن ایدی .

اسلاملر طرازی الك اول روملرده اولدیقی کبی عیناً ، یعنی اوزرنده بولنان یازی روجه اولارق قبول و (عبدالملك) زماننه قدر اوله جه

دایق و مدید - بس ایله مجازات ایدلسی
لزومنی بیلدیردی .

اواخر واقعه دن صکره ممالک اسلامیه ده
اعمال اولنان اقمشه و بونجه لر ممالک رومده
امپراطور طرفدن کوریلوب ترجمه سی آکلا-
شینجه امپراطور حدت ایتدی . (عبدالملک) :
«مصرده یایلان مندیله بونجه و سائر دنک
اعمالی روملره عأندر . شمدی یه قدر انلرک
طرازی قوللانیلیوردی . سندن اول کلن خلفا
بوکا اعتراض ایتدیله . اکر انلر عدم اعتراض
ایله اصابت ایتمشلر ایسه سنک اعتراض ایله
خطا ایتش اولقلغک لازم کایر . اکر سن
اصابت ایتدک ایسه انلر خطاده بولمش دیمکدر .
بوایکی حالدن برینی تسایم ایدیکنز » مألنده بر
نامه یازوب کوندردی . و تکرار روم طرازینک
استعمانه موافقتی استحصال ایچون برطاقم
هدایا یوللادی . (عبدالملک) بوهدیه لری رد
واماده ایتدکن ماعدا نزدیکلر ایچیه
قیصره جواب اوله جق برشی موجود اولدیغنی
بیان ایدرک صاودی . روم امپراطوری ایکنجی
دفعه ده اچوق هدیه لر کوندره رک جواب بکلمش
ایسه ده جواب آله مدیغندن غضبه کله رک روم
سکسی اوزرنده سب نبی حک ایده چکنی
مقام تهدیده (عبدالملک) بیلدیردی . بو
تهدیدات خلیفه مشارالیهی بالاده کورولدیکی
وجه ایله حقیق نقود اسلامیه ضربنه ایقاظ
وتشویق ایلدی .

قراش احوال دن آکلاشدیغنه نظراً البسه
اوزرنده بولنان طراز بووقعه دن اعتباراً

اسلاملرک نظر دقتی جلب ایلش و بوزماندن
صکره رجال دولت و عسکر البسه سنه علامت
خلافت وضعنه باشلانیشدر . بو اشارت خلیفه نک
اسم ، یاخود لقبی و سائر دن عبارت ایدی .
کذلک دولت سائر خصوصاننده ، کسوه لرده ،
بیراقلرده بو طراز استعمال اولنوردی . طراز
دولتک حاکمیتی اراثة ایدن اک مهم علامت دن
معدود ایدی . حتی والیلردن بری حکومتک
علیه نه اعلان عصیان ایتک ایسته سه خلیفه نامه
خطبه یی کسیدکی کبی طراز دنده اسمنی
چیقاریدی . نته کیم (مأمون) (خراسان) ده
والی ایکن برادری (امین) ک کندیسنی ولی
عهدلکدن چیقاردیغنی ایشیدنجه انک نامه
خطبه قراشتی و طراز استعمالنی ابطال ایله
اعلان عصیان ایلش ایدی .

خلفا طراز اعمالنه مخصوص کندی سرا-
یلرنده (طراز اعمال تخانه لری) نامی ایله دأثره لر
تأسیس ایلرلردی . بو اعمال تخانه لرده نسج
اولنان البسه خلیفه نک طرازی ایله موشح
بولنوردی . اعمال تخانه لره نظارت ایدن ذواته
(صاحب الطراز) نامی ویریلردی . منصب
مذکور ای حراز ایدن ذات بو اعمال تخانه لرده
ایشیلین قیو مجیلمه و آلات وادوانه و طوقو-
یجیلمه نظارت و آباقلرینی صرف واعطا
ایلردی . امویلر و عباسیلرک دولت لرنده بو
اعمال تخانه لرک پارلاق درجه لره بالغ اولمشدر .
خلفا بو اعمال تخانه لره نظارت ایتک اوزره
کندیلرینه ک زیاده منسوب و صادق کیمسه لری
تعیین ایلرلردی . اندلسده کی دولت امویه ایله

مصرده بولنان دولت فاطميه واو عصرده
ياشاين اجنبي دولتر بوقيلدن اولان اعمالاتخا-
نه لره بك زياده اهميت ويريرلدى .
دولت فاطميه زماننده (دارالكسوه)
ناميله تسميه اولنان اعمالاتخانه لر ايشته بوقيلدن
اولوب بونلرده هر نوع البسه بچيلوب
ديكيليردى . هر سنه بو اعمالاتخانه لردن
چيقان البسه نك قيمتى ۶۰۰,۰۰۰ دينار راده .
سنده ايدى . خلفاي فاطميه نك امرايه احسان
ايتدكارى خلعتلر آتون صرمه لى اك مكلف
البسه ، آتون صرمه لى صاريقلردن مركب
ايدى . بو كى صرمه لى بر كسوه ايله صرمه لى
برصايق بش يوز دينار قيمتنده ايدى . خلفاي
فاطميه برى قيشه ، ديكري يازه مخصوص
اوله رق بتون رجال حكومه و كندى سرايلرى
آدملرينه و خدمه و سائرهبه صاريقدن
شالوارلر و ارنجه يه قدر سنده ايكي كره البسه
توزيع ايدرلردى . ۵۱۶ سنه هجرية سنده بو
قييلدن توزيع اولان البسه نك عددى (۱۴,۳۰۵)
قطعه يه بالغ اولمشدر . (مقرىزى) ده او
صرلرده توزيع اولنان البسه نك انواع و اشكالى
حقتده بر فصل مخصوص محرردر .

ذكر اولنان خلفا دولترى زماننده
آتيده كوريله چكى اوزره بير اقلرك رنكى و هر
دولتك بر رنك ايله تخصصندن بشقه بير اقلرده
دولت عثمانيه ده مستعمل (آى ويسلديز)
مقامنه قائم اولش بر شيه راست كله مدك .
قراش احوالدين آكلاشلا ديغنه كوره خلفاي
مشار الهم كندى اسم و يا لقبلرينى سكه اوزرينه
حك ايتدكارى كى بير اقلر و اسلحه اوزرينه ده
نقش ايلرلردى . بونقوش دولتك و حكمدار ك
علامت مخصوصه لرى يرينه قائم اولوردى .

(ابن خلكان) خلفاي فاطميه دن (العزيز-
بالله) ك ترجه حائنده : اار الهمك ممالكى كسب
وسعت ايدليكنى ، (حمص) ، (حما) ، (شيزر) ،
(حلب) فتح اولته رق انك ممالكنه الحاق
ايدليكنى ، موصل اميرى (مقلد بن مسيب)
طرفندن خليفه مشاراليه نامنه موصلده خطبه
اوقونديغى كى خليفه نك نامى سكه يه و بير اقلره
نقش و وضع اولنديغى بيان ايديبور . (ابوالفد)
دخى خلفاي عباسيه زماننده امير الامرا لقبى

دولت فاطميه زماننده (دارالكسوه)
ناميله تسميه اولنان اعمالاتخانه لر ايشته بوقيلدن
اولوب بونلرده هر نوع البسه بچيلوب
ديكيليردى . هر سنه بو اعمالاتخانه لردن
چيقان البسه نك قيمتى ۶۰۰,۰۰۰ دينار راده .
سنده ايدى . خلفاي فاطميه نك امرايه احسان
ايتدكارى خلعتلر آتون صرمه لى اك مكلف
البسه ، آتون صرمه لى صاريقلردن مركب
ايدى . بو كى صرمه لى بر كسوه ايله صرمه لى
برصايق بش يوز دينار قيمتنده ايدى . خلفاي
فاطميه برى قيشه ، ديكري يازه مخصوص
اوله رق بتون رجال حكومه و كندى سرايلرى
آدملرينه و خدمه و سائرهبه صاريقدن
شالوارلر و ارنجه يه قدر سنده ايكي كره البسه
توزيع ايدرلردى . ۵۱۶ سنه هجرية سنده بو
قييلدن توزيع اولان البسه نك عددى (۱۴,۳۰۵)
قطعه يه بالغ اولمشدر . (مقرىزى) ده او
صرلرده توزيع اولنان البسه نك انواع و اشكالى
حقتده بر فصل مخصوص محرردر .

دول مشاراليها ضعف واضمحلال دورلرينه
دوچار اولنجه يه قدر بو (دارالطراز) لر
ذكر ايتديكمز شكلده بارلاق دورلر كچيردكن
صكره نايغ اولدقلى دولتر كى اضمحلاله
طوغرى قدمزن اوله رق بر چوق يرلرده
تعطيله اوغرامش ايسه ده البسه ده طراز استعمالى
ابطال ايدلمه مش و دولتره اقتضا ايدن بو كى

احراز ایدن (بحکم) ک (بغداد) استیلا سندن
 بحث ایتدیکی صرده مشارالیهک ده اول خلافت
 مشارالیه امیر الامر الرندن بولنار (ابن رائق) ک
 خرمته انتساب ایتدیکنی، حق طاشیدی
 بیراغ رائق نانی وضع ایلدیکنی سویلکده در .
 بوندن آکلاشیلور که دول اسلامیده بیراقلر
 اوزرینه اسم وضع ایتمک اولل اسلامیده یالکنز
 خلفایه مخصوص برشی ایکن بالآخره امرایه
 ومقام حاکمته کچن هرذاته شامل اولمشدر .
 سریر ، منبر ، تخت ، کرنی دخی حاکمیت
 علامت رندن عد اولنوردی . کذلک سنجاق
 و بیراقلر ایله آلات موسقیدن مرکب اوله رق
 (آلت) تسمیه ایدیلن شیار دخی خلافت
 علامتندن اوله رق ذکر ایدیلور . بوخصوصه
 دائر عشکر بختنده معلومات ویره چکنز .

والیلک

(قبل الاسلام والیلک) : — حکمدارلر
 طرفندن پایتخت خارچنده بولنان مملکتله
 تعیین اولنان بیوک مأمورلره والی و بونلرک
 حاکمیتی آلتنده بولنان یرلرده ولایت نامی
 و یریلیر . بونوع اداره تقسیماتی اسکیدر .
 اسلاملر شام قطعه سنی فتح ایتدکلری زمان
 بو قطعه اون بر اقلیمه منقسم و (شرق ولایتی)
 نامیله روم مملکتنه تابع برولایت ایدی . هر
 اقلیمه متعدد شهرلر تابع بولندی کی هر
 اقلیمک بر مرکزی واردی . مذکور اقلیملر

ایله مرکز لری و بو اقلیملره تابع اولان شهرلر
 آتیده کی جدولده کوسترلشدر :

مرکز اداره	اقلیمک اسمی	اکا تابع شهرلر
انطاکیه	۱ برنجی سوریه	۹
حما	۲ ایکنجی »	۷
منبج	۳ اوچنجی »	۱۳
صور	۴ برنجی (یاخوذ بحری) فنیکه	۱۲
شام	۵ ایکنجی (لبنان) »	۱۳
بصری	۶ عربستان ، حوران	۱۴
دیار بکر	۷ الجزیره یاخوذ مابین النهرین	۱۳
اورفه	۸ اسروانا	۱۲
قیساریه	۹ برنجی ناسطین ۱۰ ایکنجی » ۱۱ اوچنجی »	۶
بیسان		
بطر الحجریه		

هر اقلیمک بر والیدی ، یاخوذ متصرفی
 واردی . بو والی و یا متصرف علی الاکثر اصلزا
 دکاندن اولوردی . مفردی (بطریق Patricnis)
 وجهی (بطارقه - رؤسای عسکریه) نامیله
 معروف اولان بو اصلزادکان وقتیهله روما
 دولتک ایلمک تأسسی ایله تورده مش و مملکتنده
 یک بیوک بر نفوذ صاحب اولمشدری . روما
 دولتک ایکی به اتقسه امی اوزرینه بونلرک نفوذی ده
 دوچار انحطاط اوله رق حکومته اشغال
 ایده چک یرلری قلامش ایدی . فط بالآخره
 دولت مذکور نک حاکمیت و نفوذی آفریقایه
 و شرقک سائر طرفلرینه اتداد ایدنجه بو اوزاق
 ولایتلرک اداره سی ایچون هیبت وسطوت
 صاحبی آدملره لزوم کورلمش و بونک نتیجه .

سندہ دولتک بو مستعمراتی و ازجه شام
و مصر و لایتری و اطراف بواصلزادکانه تودیع
ایدلکه باشلامشدر .

شام قطعه سنده کی اقلیملرده بولنان و الیر
اقلیمک مرکزنده و میتلرنده بولنان عسکرده
مرکز لریک قلعه لرنده اقامت ایدر لردی . مذکور
المیملر اوزرینه انطاکیه اقامت ایدر عمومی
بر والی وار ایدی که بووالی اقلیملر و الیرندن
ایستدیکنی تعیین و ایسته مدیکنی عزل ایتمک
صلاحیتی حازر ایدی . خراجک جبایتی ،
عسکره معاش توزیعی و ولایتک بتون اموری
بووالی عمومی به راجع ایدی . مصر قطعه سی
دخی اقلیملره تقیاتی جهتمدن عین قانونه
تابع اوله رق مصر عموم و الیسی اسکندریه ده
اقامت ایدر لردی .

عراق و ایران قطعه لری ده تقسیمات
و اداره جه ذکر اولنان اصوله مشابه بر اصوله
تابع ایدی . شوقدرکه اورالرده بولنان و الیر
مرکز سلطنته (ایرانه) دهها زیاده قریب
بولندقلری ایچون بلکه شام و مصر و الیرندن
دها زیاده قید و نظارت آتنده طو تولیور لردی .
(اسلامیتده ولایات) — : اسلامیتک
ظهوری ایله اسلاملر فتح ممالکه تشبث ایدنجه
فتح ایچون کوندزدکاری قوماندانلری فتح
اولنه جق لرله حرکت ایتمدن اول او لرله
والی تعیین ایدر لردی . یاخود او لرلی فتح
ایده جک اولور لرسه او لرلرک امیری اوله جقلری
وعدی ایله کوندر لر لردی . اسلاملر تا حضرت نبی
زماننده بواصول اوزره حرکت ایدیلر . حضرت

پیغمبره جرنک سکزنجی سنه سنده خاقی اسلامیه
دعوتی حاوی بر نامه پیغمبری بی حامله (ابو
زید انصاری) و (عمرو بن العاص) ی اعزام
ایتدیکی زمان کندی لرینه : « خاق حق شهادتنی
قبول و الله ورسولنه اظهار اطاعت ایدر لر
ایسه (عمرو) موقع امارته کچه جک و (ابوزید)
نمازه و خاقی دائره اسلامیه ادخاله وانلره
قرآن و سن شریفه بی تعلیمه مأمور اوله جقدره
دیش ایدی . ننه کیم بویله ده اولدی .

دها صکره حضرت (ابوبکر) مقام خلافته
بهرک شام جهتلرینه سوقیات عسکر به ده
بولندیغنی صرده بر شهرک ویا بر اقلیمک فتحی
ایچون بر قوماندانه نجاق ویردکجه او قوماندانی
او شهر ویا اقلیمه — کیتمدن اول — والی تعیین
ایدر لردی . ننه کیم ایلک اعزام ایتدیکی قوای
عسکره اثناسنده اوله ایتمش ایدی . اعزام
اولان قوای عسکره ارج فرقه ایدی . بری
(عمرو بن العاص) ک قوماندانی آتنده اوله رق
(ایله) طریقله (فلسطین) ک ، دیکری
(یزید بن ابی سفیان) ک قومانداسنده (تبوک)
طریق ایله شامک ، اوچنجه بی ده (سر حیل
بن حسنه) نک قوماندانی آتند ، اوله رق ینه
(تبوک) طریقله (اردن) جهتلرینک فتحه
کوندر لیش ایدی . حضرت (ابوبکر) ذوات
مشار ایهمی کوندر لریکن فتحه کیتدکلری لرلرک
و الیلکلرینه تعیین ایله رک عسکره : « قتله
بولندیغک زده معینه مأمور اولدیغک ز والی بی
امیرکز اولمق اوزره طانیایسک ز » دیدی .
متماقاً حضرت عمر خلیفه اولنجه (ابو

عمیده بن الجراح) ی بتون شام قطعه سی والیاکنه و حرب وصاحده عموم عسکر قوماندانلغنه تعیین ایتدی . (ابوعمیده) نک بو عمومی والیکلی شام قطعه سناک اسلامیتدن اولکی شکل اداره سنی آ کدیر . قده در . چونکه بالاده کورلدیکی اوزره شام قطعه سی اسلامیتدن اول برطاقم اقلیماره منقسم ایدی ، هراقلمک آریجه بروالدی وارایدی ، بو والیرک فوقنده ده عمومی بروالی موجود ایدی . شیمدی بالکوز فرق اوله رق روم والی عمومیسی انطاکیه ده اقامت ایدیوردی . عرب والی عمومیسی ایسه اورابه بدل دکزدن اوزاق وبلاد عرب ده یاقین بولمنسندن طولای شامی محل اقامت اتخاذایلدی . زیرا حضرت عمر یوقاریلده کورلدیکی وجه ایله کندیبی ایله اسلاملر آره سنده حائل تشکیل ایده جک برصو بولمنسی آرزو ایتزدی .

والیکلر ابتدای امرده تملک دن (استملاک دن) زیاده اشغال عسکری به بکزییوردی . والیرده شهرلرک اطرافنده مواقع مستحکمه ده اردوگاه قوران عساکر اشغالیه و محافظه نک قوماندانلردن عبارت ایدیلر . اسلاملرک قوای عسکریه سی بالاده بیان اولان اسبابدن طولای سواحلدن زیاده چوله یقین یرلرده تأسیس اولان عسکری مواقعده اقامت ایدر برقلره تقسیم اولنوردی . بوسبیدن شام قطعه سنی اشغال ایدن قوه عسکریه اسلامیه بری (شام) ، دیکری (حمص) ، اوچنجیبی (اردن) ، دزدنجیبی (فلسطین) اولق اوزره درت اردوگاه تشکیل ایلوردی . مذکور درت اقلیمه اجناد (اردوگاهلر) دینامسی بوندن

نشأت ایدیوردی . عراق قطعه سنده بولنان قوه عسکریه (کوفه) و (بصره) ده و مصر قطعه سنی اشغال ایدن عساکر اسلامیه دخی (فسطاط) ایله (اسکندریه) اطرافنده اقامت ایدرلردی . عسکر کوی و قصبه لرده اقامت ایتزلر واهالی ایله اختلاطده بولنمازلردی . حضرت عمر اسلاملری زراعت ایله اشتغالدن منع ایلمش و بو خصوصده تشدیداتده بولمنش ایدی . مجاهدین اسلامیه اهالی ایله اختلاطده بولنمق سزین بتون سنه کندی اردوگاهلرنده اقامت ایتدکن صکره ایلیک بهارده آتلینی کویلرده کی چایرله چیقاریرلردی . آتلیک چایرینه خدمه مقوله سی اولان اشخاص باقاردی . نظارت و اداره ایسه ضابطلر و قوماندانلر طرفندن اجرا اولنوردی . عساکر اسلامیه کندی آتلینک تربیه سنه و سمنلر سنه صوک درجه دقت ایدرلردی . (عمرو بن العاص) طرفندن معیتنده بولنان عسکره خطاباً ایراد اولنان آتیده کی سوزلر آتله نه قدر دقت و اهمیتله باقلدیغنی کوستیر : « کندی شیشمان ، آتی ضعیف یابان آدمی و طیفه سنی حسن ایفا ایتماش عد ایدرم . عسکری نصل نظر تفتیشدن کچر یورسه م آتلی ده و یله جه نظر تفتیشدن کچر دجکم . بر معذرت مشروعه یه مبنی اولمیرق هر کیمک آتی ضعیف و ناتوان کوریرسه م او آدمک تیمار و علوفه سنندن - مخصوصاتندن - او نسبتده تنقیصات اجرا ایده جکم » .

(عمرو بن العاص) ایلیک بهار کلدیکی زمان معیتنده بولنان عسکری چایره چیقماق و سوت

ایله اکتفا ایلیورلردی . شام کی امویلرک
وعراق کی عباسیلرک مرکز خلافتلرینه یقین
بولان یرلردن ماعدا اسلامیتک ابتدالرنده
بتون ولایتلر شو ذکر ایتدیگمز حالده
بولونیوردی .

خلفای راشدین زماننده تعیین اولنان
والیلر والی بولندتلری یرلری فتح ایتیش
اولان قوماندانلر ایدی . وظیفه لری ده فتح
ایتدکلری ممالکده آسایش وانتظامه باقق ،
صلاقی اقامه وخرابی جبابیت ایلکدن عبارت
ایدی . بالاده بیان ایتدیگمز اوزره شام ،
مصر وعراق قطعهلرند فتح اولنان مملکتلرده
امور اداره امویلر زماننک اورتولرینه قدر
قبلالفتح نه حالده ایدی ایسه او حالده قلمن
ایدی . مع مافیسه خلفای راشدینک صووک
زمانلردن اعتباراً حکومت یرلی حکومت ،
یعنی حکومت اسلامیه شکلی آلمغه باشلامشدی .
وقتا که (عبدالملک بن مروان) مقام خلافته
کچدی ، معاملات رسمیه یی عربجه به تحویل
وامور حکومتی اسلاملره تودیع ایتمکه حاکمیت
اسلامیه یی اکیال ایلدی . بوتاریخدن صکره
والیلکلر زمان وموقع مقتضای اوله رق بر
قاج نوع ودرجه لره تنوع واهسام ایتیش ایسه ده
(عمومی امارت - صلاحیت واسعه ایله
والیلک) ، (خصوصی امارت - صلاحیت
محدوده ایله والیلک) ناملریله ایکی نوع امارته
انحصار ایدردی . (عمومی امارت) دخی
بری (امارت استیکفاء - طوغریدن طوغری به
خلیفه نک اتخایله والیلک) ، دیکری امارت

حیواناتی صاعمق ایچون ایتدکلری یرلره
کیتک اوزره ترخیص ایدردی . جنود-الایه
حامل اولدقلری سجاقلر ومنسوب بولندقلری
قبائل ترتیبیه کویلره وباخصوص (بنوف) ،
(سموند) ، (اهناس) ، (طحا) جهتلرینه
طاغیلرلردی . مصرک هر طرفنده کویلر او
صره ده قبیلر وروملر ایله مسکون ایدی .
چونکه اسلامیت مصر کویلرنده آنچق هجرتک
یوزنجی سنه سندن صکره انتشاره باشلادی .
یوزالنجی سنه سندن صکره ایسه برقات دهاتوسع
ایلدی . بونکه برابر مصرده اسلامیت آنچق
اوچنجی عصر هجریده قوت بولدی . اسلاملرک
بوتاریخدن ده اول مصر کویلرنده جامع انشا
ایتملری بودیدیکمزی تأیید ایدر . بوندن ماعدا
اوصرلرده قبیلر عصیان ایتدیجه اسلاملری
یورارلردی . عصیانک تسکینی ده پک مشکل
اولیوردی . بو حال بویله جه ۲۱۶ سنه هجریه سنه
قدر دوام ایتدی . سنه مذکورده ده (مأمون)
عصیانده بولنان قبیلر وروملر حقدده شدت
استعمال ایدرک کندیلرخی دائره اطاعته آلدی .
اسلامیت ایشته بوتاریخدن صکره کویلرده انتشار
ایتمکه باشلادی .

(اندلس) ده دخی شکل اداره شو بیان
ایتدیگمز حالده ایدی . ۹۲ سنه هجریه سنه
قطعه مذکورده فتح اولدقدن صکره اهالی
اصلیه امور اداریه ، سیاسی و دینی ده اسکیده
نصل ایدیلر ایسه او حالده بر اقامش و اداره
حکومت اهالی به ترک ایدلمشدی . اسلاملر
یالکیز عمومی ریاست و عسکری قوماندانلی

استیلاء - خلیفه نك يالكوز تصدیقیه اولان
والیك (ناملریله ایکی درلو ایدی .

(امارت استکفا) : - امارت استکفا

ویا امارت تفویض ایلیک - الینک وحکومتک هر

درلو امور و خصوصاته باقی اوزره خلیفه

طرفندن ارباب اهلیت و اقتداره صلاحیت واسعه

ایله تفویض اولنان والیکدر . بو صورتله تعیین

اولنان والیرشودی مادهده تعداد ایدیلن وظائف

ایله مشغول اولورلردی : (۱) اداره عسکریه یه

نظارت و عسکری ایجاب ایدن مواقعده ترتیب

و تحشید ، معاش و ارزققی تقدیر و تعیین ایتمک

(شاید خلیفه طرفندن تقدیر و تعیین ایدلماش

ایسه) ، (۲) امور اداریه نظارت و مأمورین

و قضاتی تعیین ایتمک ، (۳) خراجک جابینه

و صدقانتک جمعنه باقی و بونلره اقتضا ایدن

مأمورلری تعیین ایتمک و ارباب استحقاقه ، یعنی

حکومت مأمورلرینه استحقاقلرینه کوره تأدیاته

بولتیق ، (۴) دین و عرضه تجاوزات وقوع بولماسنه

دقت ایتمک ، (۵) حدود شرعیته کورمه

باققی ، (۶) نمازده اماملق و وظیفه سنی ایفا ایتمک ،

(۷) حجاجه معاونت و تسهيلات کورسترتمک .

بوکجه والیرک محمل مأموریتلری دشمن

بر مملکت حدودی اوزرنده کائن ایسه والی یه

سکرتنجی بر وظیفه ترتیب ایدرکه اوده دشمن

زماننده مصر و شام و هر ایکینسک دور

خلافتلرنده خراسان کجه مرکز خلافتدن

اوزاق اولان ولایتلر بو شکلده ایدی .

امویلر زماننده عراقده بو نوع استکفا

والیرینک ک مشهورلری (زیاد بن ابیه) ایله

اوغلی (عبیدالله) ، (بشر بن مروان) ،

(حجاج بن یوسف) ، (یزید بن مهلب) ،

(مسلمة بن عبدالمک) ، (عمر بن هبیره) ،

(خالد بن عبدالله القسری) ، (یوسف بن

عمر الثقفی) ، (عبدالله بن عمر بن عبدالعزیز) ،

(یزید بن عمر بن هبیره) در . مشارالیه

والیسکلرینه (کوفه) و (بصره) بی حای

اولسندن طولانی (عراقین امارتی) - والیسکی -

نامی و بریلردی . بو والیردن هریری نفوذی

آلتنده بولنان یرلرده یوقاریده بیان ایتدیکن

امور و خصوصاته مستقل بر حکمدار کجه

حرکت ایدردی . تحت حاکمیتنده بولنان شهر

و قصبه لره اقتضا ایدن متصرفلری و سائر

مأمورین دولتی تعیین ، اموال حکومتی تحصیل

و جبات و بو پاره لردن عسکرک و مأمورینک

عاشاتی و مملکتک عمرانه خادم کور بیلرانشا

و قاللر حفرینه و سائر امور نافعیه مقتضی

مبالغی صرف ایتدکن صکره بقیه وارداتی

شامده (بیت المال) ه ارسال ایلردی .

مصره تعیین اولنان والیر دخی (عمرو

بن العاص) زمانندن ده صکره کی زمانه قدر

بو قبیل والیردن ایدی . بلکه مصر والیرلی -

با خصوص معاریه یه حضرت علی علیه ، ظاهرت

ایتدکن صکره معاویه نک امریه صوکه دفعه

بر برده اوطور میوب بالذات خراسانه قدر
کشمش واورالده بولان مأمورین حکومتدن
مناسب کورمدکلرینی تبدیل و برلرینه مناسبلرینی
تعین ایتدکن و بر طاقم اصلاحات یابدقندن
صکره (عراق) ه عودت ایلشدر .

بر چوق دفعه خلفا کندیلرینه منسوب
خواص رجالدن برینه والیک توجیه ایتدکلری
زمان بو ذات کندی برینه قائم اوله جق دیگر
برخی والی اوله رق کوندریر و کندیبی مقر
خلافت ده قالردی . بو کبی حاللر اکثریتله
عباسیلر زمانده وقوع بولیوردی . دولت
عباسیه نك بر طاقم حکومات مستقله یه دوچار
انقسام اولسنه باعث اولان اسبابدن بری ده
اوله بر صلاحیت و اسعه و استقلال تام ایله
تفویض اولان بو استکفا والیلکلری ایدی .
چونکه والی کندی ولایتی داخنده فضله
وارداتی خلیفه یه کوندرمکدن و خلیفه نامنه
خطبه او قومتق و سکه ضرب ایتدکن و اقتدار
و صلاحیتنی تضییقه اوغراتمیه جق سائر بر طاقم
خصوصاتدن ماعدا عادتاً بر حکمدار مستقل
شکلنده حرکت ایدردی . بناءً علیه بو قدر
بیوک بر نفوذ و اقتدار و صلاحیتی حائز اولان
والی قورناز اولور و خلیفه یی ضعیف کوررسه
ولایت اهالیسنی کندیسنه طرفدار ایدرک
یا بسبتون ، یا خود بغدادده کی خلیفه یه برویری
ویرمک ، یا خود دیگر بر طاقم شرائط
آلتنده بولنمق اوزره کسب استقلاله موفق
اولیوردی . ایشته بو صورتله آفریقاده کی
اغالبه (تونس ، طرابلس غرب و سیجیلیاده

والی تعیین اولان (عمرو بن العاص) زماننده
دیگر ولایاتده کی والیلردن زیاده استقلال صاحبی
ایدیلر . احتمال که معاویه (خراسان) ه والی
نصب ایلدیکی زمان (زیاد بن ابیه) ه و (کوفه) یه
والی تعیین ایتدیکی صرده (مغیره بن شعبه) یه
دخی - بو داهیلری برقاتدها کندیسنه جذب
و بند ایتک ایچون - اوله بر صلاحیت و اسعه
ویرمش ایدی .

خلافت عباسیلره کچنجه بونلرده بویولی
طوتدیلر . معافیه مرکز خلافتیه یقینلغندن
طولایلی علی الاکثر عراق اوزرینه اوله . طلق
و مستقل والی تعیین ایتزلردی . شام ، مصر ،
خراسان و عراقک شرق جهتدن ترکستانک
صوک حدودینه و ماوراءالنهره قدر اولان یرلر
کبی اوزاق ولایتاره ایسه اوله صلاحیت و اسعه
ایله والیلر کوندریرلردی . بر مکیلر دولت
عباسیه ده بیوک بر موقع و نفوذ صاحبی اولنجه
بونلردن بری ، (جعفر بن یحیی) (هرون الرشید)
طرفندن (انبار) دن اعتباراً آفریقا داخل
اولق اوزره بتون غرب ممالکنه مستقل والی
تعیین ایلدی . کذلک (رشید) بر مکیلردن ،
مشارالیه (جعفر) ک برادری اولان (فضل
بن یحیی) یی دخی ۱۷۶ سنه هجریه سننده
(شروان) دن ترک ممالکنک منتهای حدودینه
قدر بتون شرق والیلکنه عین صلاحیت و اسعه
ایله نصب ایلدی . (جعفر) بو والیلکی اثناسنده
مصرده اقامت ایدرک شام و آفریقا و سائرده
مأمور نصب و اعزام ایتک صورتیه اداره
حکومت ایتدی . برادری (فضل) ایسه اوله

اجرای حکومت ایدن بنی اغلب) ، خراسانده ابن طاهر (۲۰۷ تاریخندن ۲۵۹ تاریخنه قدر خراسانده حکم سورن بنی طاهر حکومتی) ، مصرده (ابن طولون) کسب استقلال ایلشلردر . مع مافیہ ولایات مذکورہ کسب استقلال ایتدکلری حالہ ینہ بونلر (استیکفامارتلری) نامیلہ عباسیلرہ تابع امارتلا اعتبار اولورلردی . (استیلامارتلری) : — استیلامارتلری ویا والیلکلرندن مقصد برامیرک برولایتہ توت بازو ایله استیلامارتکلر صکرہ خلیفہ نک اووالی بی ایسترا ایستہ من والی طانیسی ومأموریتنی تصدیق ایتسیدر . خلیفہ بو کبی امرانک والیلکلرینی تصدیق وامور حکومتک مستقلاً اداره سنی کندیلرینه تفویض ایلردی . بو نوعدن اولان امرابولندکلری یرلرده امور ادارینی ایستدکلری کبی کندی امرلری ایله وامور دینی پی ده خلیفہ نامنه نیابت صورتیلہ رؤیت وتقیذ ایدرلردی . مع مافیہ بو استقلاله مقابل امرابوزرینہ شوصورتله برطاقم شرائط وضع اولنوردی : (۱) امامت منصبک خلیفہ پیغمبری یه حصری ایله امور ملتک حسن صورتله تدویری ، (۲) احکام دینی یه اطاعت ، (۳) مسلمانلر سائرلرہ قارشی قوتلی اوله بیلمک ایچون آرلرندہ کی اتحاد وائتلافک تقویہ سی ویکدیکلرینه معاونت وسائلنک تزیدی ، (۴) تولیت عقود دینیہ سنک جائز و احکامنک نافذ اولسی ، (۵) اموال شرعیہ نک صورت مشروعه ومحقه ده استیفاسی ، (۶) حدود شرعیہ نک ، شروط لازمه سنی

بحق جامع و آنجیق مستحققر حقیقده جاری اولسی ؛ (۷) احکام دینک محافظه سی . استیلامامیری کندی معیتده وزیر وسائرہ تعیین واستخدامنه صلاحیتہ مالک ایدی . ایشته بونوع امارتلردن دولت عباسیہ بالاده ذکر اولنان (بنی طاهر) ، بویه (ایران وعراق) جهتلرندہ حکم سورن آل بویه) ، غزنویه ، طولونیه ، اششیدیه وسائرہ حکومتلرینه تشعب وتفرعه منتهی اولمشدر . مذکور حکومتلر مستقل برامارت اولمقله برابر بونلرده منبرلرده خلیفہ نامنه خطبه او قونور ، کذلک سکه خلیفہ نامنه ضرب اولنور و خلیفہ یه سنوی معین بر پاره یریلردی . بوکامقابل خلیفہ دخی بوامرانک مأموریتنی تصدیق ایدردی . مذکور امارتلرده حاکمیت — خدیویت مصریه نک دولت عثمانیه یه قارشی موقعی نصل ایسه انک کبی — متسلسلاً امیرک نسلنه انتقل ایلردی .

(خصوصی امارت) : — خصوصی امارت ویا والیلکلده والینک کوره چکی وظیفه لر حدود معینه دائره سنده عسکرک تنظیم واداره . سنه ورعایانک تمشیت واداره مصالحنه باقغه واسلامیه وقوع بولان تجاوزاته قارشی طورمغه وعرض وناموسک صیانت وحمايه سنه منحصر ایدی . بوصورتله والی اولان ذات آضاء (امور شرعیه وعدلیه) یه ، یاخود تنفیذه ، یاخود خراجک وصدقاتک جبایت وجمعنه قاریشه مازدی . حتی نمازد ، امانق ایتزدی . زیرا بونوع والیلکلرده امامت بمضاً قاضی یه تفویض ایدیلردی . خلیفہ بو والیلکلرده قاضیلری

صحابه در (شریح بن الحارث الکندی) بی
 نصب ایدرک بوناردن (عثمان) ه کونده بر
 قیون ربی وبش درهم و سنوی بش بیک درهم
 و (عبدالله) ه آیده یوزدرهم ایله کونده برربع
 قیون و (شریح) ه دخی آیده یوزدرهم ایله
 اون جریب (اولچک ذخیره) تخصیص
 ایلدی . بوندن آکلاشدیغنه نظراً حضرت
 عمر (عمار بن یاسر) ی دیگر مأمورینک
 جمله سنک فوتنده طوتدی . بواپسه (عمار) ک
 نماز و عسکر اوزرینه مأموریتدن نشأت ایدیور .
 چونکه اوزمانلرده امارت و یاوالیک بواپکی شی
 ایله قائم ایدی . حضرت عمر (معاویه بن ابی
 سفیان) ی شامه والی تعیین ایتدیکی زمان
 مشارالیه سنوی بیک درهم (فرائق) معاش
 تخصیص ایلدی . حضرت عمر وایلردن حساب
 آرامقده پک شدتلی طاورانیردی . والیرک بر
 شیدن پاره قازاندقلرینی آکلادجقه لرنده
 بولنان پاره لرک نصفی آلوب (بیت المال) ه
 ویریدی .

خلافت امویله کچنجه (معاویه) وایلره
 کندیسنه میل وانجذابلرینی برقات دها تأمین
 ایتک ایچون برچوق امتیازات ویردی . او
 جمله دن (زیاد بن ابیه) ی (بصره) ، (خراسان)
 و (سجستان) ه والی تعیین ایتدیکنده
 ایستدیکی قدر معاش آلمنه مساعده ایلدی .
 مصره (عمرو بن العاص) ی تعیین ایتدیکی
 زمان بوکاده عین مأذونیتی ویردی . حکومت
 اسلامیه عباسیله انتقال ایدنجه بوزلر دخی
 او یولده حرکت ایتدیلر . حتی (مأمون)

و مال مأمورلرینی طوغریدن طوغری به تعیین
 ایلردی . مال مأمورلری دخی اموال دولتی
 بیت المال نامنه تحصیل ، عسکرک معاشانی
 و سائر دینی تأذیه و باقی قالان فضلله وارداتی
 بیت الماله ارسال ایلرلردی . عباسیله دورنده
 بونوع والیرک پک آز ایدی .

(والیرک معاشاتی) : - حضرت عمر
 دیوان دولتی تأسیس و عسکرک معاشات و مخصوصاتی
 تعیین ایتدیکی صروده والیرک معاشانی ده
 تعیین ایش ایدی . مشارالیه ک ایلمک تخصیص
 ایتدیکی والی معاشی قدمای صحابه دن (عمار بن
 یاسر) نامنه ایدی . حضرت عمر (عمار) ی
 کوفه والیرکنه تعیین و نمازده اماملق و عسکره
 قوماندانلق و وظیفه لرینی کندیسنه تفویض ایتدیکی
 زمان آیده اکا آتی یوز درهم (فرائق)
 تخصیص ایلدی . معینده بولنان متصرفلره
 و مأمورین و کتبه یه و مؤذنلره و سائر ده دخی
 معاشلر تعیین ایتدی [۱] . اراضی مساحه
 مأمورلغنه صحابه دن (عثمان بن حنیف) ی ،
 کوفه ، قاضیلغنه قدمای صحابه دن (عبدالله بن
 مسعود) ی و بصره قاضیلغنه ده کذلک

[۱] مؤلفک بوراده کی افاده سی بومآلده در .
 حال بوکه مقدمه ده یازدینی عبارده دن عمارک معیننده
 بولنان مؤذنلر و سائرک معاشاترده بوآتی یوز
 درهم ایچنده بولندیغی آکلاشایوردی . طوغریبی
 بوراده کی افاده در . زیرا مؤلف کتاب دخی مترجم
 عاجزه اخیراً یازدینی برمکتوبده مقدمه ده کی عبارده یی
 (سراج الملوك) کتابندن نقل ایتدیکنی ، انک معنی
 بوشمولنه دقت ایدمدیکنی ، کتابنک ایکنچی طبعنده
 اکا کوره تصحیح ایله جکنی بیان ایله ملاحظه منری
 تصدیق ایدیور . (مترجم)

(عثمان) ده حضرت عمر نژاد لرنده عینی موقی
طوتمشردی . فقط اوائل اسلامیتده اسلاملرجه
(وزیر) منصبی معروف دکل ایدی .

امویار خلافتی سلطنت شکنه افراغ واستبقای
حاکمیتی سیاست ودهاء اوزرینه بناایدنجه قبائل
و فرقه لری کندی طرفلرینه جلب و بونلردن
طرفدار اتخاذ ایتک ایچون حسن رأی
و معاونتلرندن استفاده ایدله جک آدملره محتاج
اولدیله . بومقصدله استخدا ایتدکلری ذوات
معنی وزیر دیمک ایدیلر . مع مافیة قرآن احوال دن
آکلا شیلیورکه اوزمانلرده بومقامی اشنال ایدن
ذواته وزیر نامی ویرمیورلردی . دولت امویة نك
اتها سنه قدر وزارتک شکلی بیان ایتدی کمز
حاله قالدی .

بالآخره خلافت عباسیلره کچوبده مملکت
کسب اعتلا و مراتب دولت دخی احراز اهمیت
ایدنجه وزیرک مقامی ده بیومش و بالنباه تدویر
امور مملکت وزیرایه انتقال ایلشدر . وزارت
(محاسبات دیوانی) ، ده صکره خلیفه نك
اسرازینه کیمسه مطلع اولماق ایچون مختبرات
مهمه دولت وظیفه سی علاوه ایدلمکله منصب
مذکور هم سیف ، هم قلمی جامع بیوک بر مقام
اولشدر .

دولت عباسیه ده (وزیر) نامی اینه ایلك
تسمیه اولنان ذات (سفا ح) زماننده بووظیفه یه
تعین اولنان (ابوسلمه حفص بن سلیمان همدانی)
ایدی . مشارالیه تاریخ اسلامیده دخی ایلك
وزیر عدا اولنور . (ابن خلکان) : « نه امویار
زماننده ، نه ده سائر زمانلرده مشارالیه دن ده

طرفندن شرق وایلکنه (« شروان » دن ترك
ممالکنک منتهای حدودینه قدر اولان یرلر)
تعین اولنان (فضل بن سهل) ه سنوی
۳,۰۰۰,۰۰۰ درهم (فراق) معاش تخصیص
ایدلشدر . بالاده کی معلوماند ، کورلدیکی اوزره
وایلرک معاشاتی بر اطرا دده جریان ایتیب
وایلکنک نوعنه وولایتک وسعت واهمیتنه
کوره مختلف مقدارلرده ایدی .

وزارت

امیرالمرالق ، سلطنت

وزارت مراتب دولتک ایویکی ایدی .
بورتبه اسلاملرک ایجاد ایتدکلری برشی دکلدر .
اصلی ایرانلیدر . عباسیلر دورنده اسلاملره
کچمشدر . مع مافیة وزارت دن مقصد خلیفه نك
کندینه ظهیر اوله جق دیگر بر ذات دن معاونت
کورمسی ایسه اوخالده وزارت تا اوائل اسلامیتده
موجوددر دینیه بیلیر . چونکه حضرت نبی بالذات
حجابیه مشورت و عمومی وخصوصی ایشلرده
انلرک رأی و مطالعه لرندن استفاده ایتدکلر
ماعداحضرت (ابوبکر) ی بعض خصوصاتده
عادتا مستشار خاص اتخاذ ایلش ایدی . حتی
اسلامیت دن اولروملر و ایرانلیرایله اختلاطده
بونوب وزیرک نه دیمک اولدیغی آکلایان بر
قسم عربلر حضرت (ابوبکر) ی (وزیر نبی)
دیه تسمیه ایدرلردی . (ابوبکر) حضرت نبی
نزدنده هانکی موقعده بولنش ایسه حضرت
عمر دخی حضرت (ابوبکر) و حضرت (علی)

(امیرالامرا) : - امیرالامرا دردنجی عصر هجریده ودها صکره دولت عباسیه دن تشعب ایدن (آل حمدان) و (آل بویه) دن بعض کوچک حکومت اسلامیه خلفای عباسیه طرفندن ویریلن لقب در . امیرالامرا بعضاً بسبتون ، بعضاً بر درجه یه قدر مستقل بر حکمدار حالنده ایدی . امیرالامرا القله ایلمک تلقیب اولنسان ذات (آل حمدان) دن (ابن رائتی) ایدی . بو ذات (بصره) و (واسط) امیری ایکن خلفای عباسیه دن (راضی بالله بن المقتدر) طرفندن ۳۲۴ سنه هجریه سنده امیرالامرا ایلمدقن ماعدا امور مملکتک اداره سی اکا تفویض ومنبرلرده نامنک خطبه یه کچیرلمسی امر ایلمش وکندیسنه خلعت اکسا و سنجاق اعطا اولنمشدر . (ابن رائتی) ی (بغداد پادشاهی) ، یاخود (بغداد سلطانی) نامیلده تسمیه ایدرلردی . لقب مذکور ۴۴۹ سنه هجریه سنه قدر (آل بویه) ده دوام ایدرک ذکر اولنسان تاریخده ترک ساجوقیلرینه کچمشدر . ساجوقیلرک برنجیسی (طغرل) بک ایدی . اندن صکره مقام حاکمیته زماننک اک بیوک حکمدارلرندن اولان (الب أرسلان) کچمشدر . (امیرالامرا) لقبی ساجوقیلرده ۵۴۷ سنه هجریه سنه قدر دوام ایتدکن صکره بونلرک بغدادده کی (عراق) حکومتلرینک سقوطی ایله بولقب دخی کندیلرندن دوشمشدر . (آل بویه) نفوذ حاکمیتدک ایلری کیتدکاری زمان امیرالامرای کسندی طرفارندن نصب وتعبین ایدرلردی . و خلفایه (رئیس رؤسا) نامی ایله تسمیه ایدیلن

اول بونام ایله طانمش کیمسه یوقدر « دیور . (ابو مسلم خراسانی) به (امیر آل محمد) دینلدیکی کبی (ابوسلمه) یه ده (وزیر آل محمد) دینلیوردی . بونلرک ایکسی ده ایرانی ایدی . اسلامه یتمده وزیریه اک اول اعتماد ایله امور دولتی انلرک اله ایلمک تودیع ایدنلر عباسیلر ایدی . اودورلرده وزیرا هپ ایرانی ایدیلر . وزیرای عباسیه نک اک مشهورلری برمکیلردر . بونلر مرور زمانه نفوذ دولتی بسبتون اله کچیره رک استبداد و تحکمه قالدیشنجه (رشید) ک امریله اتلاف ایدلمشدر . عباسیلر زماننده وزارت بر چوق تقلبات احوال کچیردی . او جهل دن اوله رق دردنجی عصر هجریده وزیراسمنه برده (صاحب) لقبی علاوه ایدلدی . بولقب ایله ایلمک تلقیب اولنسان ذات (ابن عباد) نامیله عالم علم وادبجه بیوک بر شهرت صاحب اولان (ابوالقاسم اسماعیل ابن ابی الحسن عباد بن العباس) ایدی . مشارایه آل بویه دن (مؤیدالدوله) نک وزیر ایدی . (صاحب) نامی ایله معروف اولدی . کندیسندن صکره مقام وزارتق احراز ایدن ذواتک جمله سی (صاحب) نامیله تسمیه ایدلدیلر .

بالاخره دولت عباسیه ده خلفانک نفوذ و حاکمیتلری ضعفه منجر اولنجه وزارتک ده اهمیت قالدی . والیلردن هر بری مملکتک برقطعه سنده اعلان استقلال ایدرک خلفا لنده برشی بر اقدقلرندن خلافت فصل اسمی وار ، مسامی یوق شیلر حکمنه کیردی ایسه وزارت دخی دوچار اضه حلال اوله رق انک یرینه (امیرالامرا) تورددی .

بروکیل تعیینندن بشقه اقتدار و قوت بر اقامش لر دی . فقط دها صکره خلفا ساچوقیلر زماننده تکرار امیرالامرائی کندیلری تعیین ایتمکه باشلامش لر در . دولت عباسیه زماننده منصب وزارتک تاریخی تدقیق ایدیله جک اولورسه منصب مذکورک دولت مشارالیهانک انحلال واضمحلالنه باعث اولان اسباب جمله سندن اولدینی تظاهر ایدر . چونکه خلفا بتون امور دولتی وزیریه بر اقره رق بر طرفه چکلدکارندن مرور زمان ایله صفات حاکمیتدن مجرد واجرای نفوذدن عاجز برحاله کیشلر در .

دیگردول اسلامیه کلهجه مصرده اجرای حاکمیت ایدن دولت فاطمیه نک ایلمک وزیریه (یعقوب بن یوسف بن کاس) ایدی . مشارالیه ۳۶۸ سنه هجریه سنده خلفای فاطمیه دن (عزیز بالله) ک وزیریه اولدی . اندلسده کی دولت اموییه کلهجه بودولتده وزارت منصبی شامده کی امویلر دورنده وزارتک بولندینی شکل وحالده بولنیوردی . بودولتده وزارت خلیفه طرفندن معاونتلرندن ورایلرندن استفاده ایدلمک ایچون تعیین اولنان بر طاقم ذوات بیننده مشترک ایدی . خلیفه بو ذواتی کندی مجلسنه مأمور ایدردی . انلردن برینی دولت عباسیه ده وزیر مقامنه قائم اولان ذات کچی کندینه بالوکاله اداره امور ایتمک ایچون انتخاب ایلردی . بو ذواته اول امرده حاجب (تشریفاتیجی) ، مابینجی (نامی ویریلیوردی ، دها صکره (وزیر) نامی ویرلدی . اندلس دولتی زماننده بو منصب بغدادده کی برمکیلرده اولدینی کچی معروف بر

طاقم عائله لره ارث طریقیله منحصر طوتولیوردی . (وزارت تفویض) : — وزارت ، بالاده ذکر اولنان امارتده اولدینی کچی ، ایکی دولو ایدی . بری (وزارت تفویض) ، دیکری (وزارت تنفیذ) در . وزارت تفویض ؛ امور اداره دولتی النه آله رق کندی رأی واجتهادی ایله تدویر مصالح ورؤبت مهام حکومت ایتمک اوزره انتخاب ونصب اولنان وزیرک منصبنه اطلاق اولنور . وزیر دولتمک بالجمله امور وخصوصاتی ید اداره سنه آله رق خلیفه نک نامنه رؤیت ایدردی . یالکنز شو اوچ شیئه قاریشه مازدی : (۱) ولی عهدلمکه . چونکه ایستدیکنی ولی عهد اتخاذ ایتمک خلیفه یه عائد بر صلاحیتدر . وزیرک بو خصوصه قاریشمغه صلاحیتی یوق ایدی . (۲) خلیفه وزیرک نصب ایتدیکی مأمورینی عزل ایتمک حقنی حائز ایدی . وزیرایسه خلیفه نک تعیین ایتدیکی مأمورینی عزل ایتمک صلاحیتنه مالک دکل ایدی . (۳) امامتدن استعفا خلیفه یه مخصوص بر حق ایدی . وزیر بوکا قاریشه مازدی . دولت عباسیه ده برمکیلر ایله (یحیی بن اکثم) ، (ابن الفرات) وسائرّه و دولت فاطمیه ده (امیرالجیوش) او نوع تفویض وزراسندن ایدیلر . دولت عباسیه ده خلفا وزیریه کندی طرفلرندن ایستدیکری امور وخصوصاتده طوغرییدن طوغرییه مهر باصمق وامرلر تنفیذ ایتمک درجه لرینه قدر بیوک صلاحیتلر ویرمشلردی . (رشید) ک ، مهری برمکیلر دن (جعفر) دن آلوب برادری (فضل) ه تسلیم ایتدیکی صرده وقوع بولان حال

بروکیل تعیینندن بشقه اقتدار و قوت بر اقامش لر دی . فقط دها صکره خلفا ساچوقیلر زماننده تکرار امیرالامرائی کندیلری تعیین ایتمکه باشلامش لر در . دولت عباسیه زماننده منصب وزارتک تاریخی تدقیق ایدیله جک اولورسه منصب مذکورک دولت مشارالیهانک انحلال واضمحلالنه باعث اولان اسباب جمله سندن اولدینی تظاهر ایدر . چونکه خلفا بتون امور دولتی وزیریه بر اقره رق بر طرفه چکلدکارندن مرور زمان ایله صفات حاکمیتدن مجرد واجرای نفوذدن عاجز برحاله کیشلر در .

دیگردول اسلامیه کلهجه مصرده اجرای حاکمیت ایدن دولت فاطمیه نک ایلمک وزیریه (یعقوب بن یوسف بن کاس) ایدی . مشارالیه ۳۶۸ سنه هجریه سنده خلفای فاطمیه دن (عزیز بالله) ک وزیریه اولدی . اندلسده کی دولت اموییه کلهجه بودولتده وزارت منصبی شامده کی امویلر دورنده وزارتک بولندینی شکل وحالده بولنیوردی . بودولتده وزارت خلیفه طرفندن معاونتلرندن ورایلرندن استفاده ایدلمک ایچون تعیین اولنان بر طاقم ذوات بیننده مشترک ایدی . خلیفه بو ذواتی کندی مجلسنه مأمور ایدردی . انلردن برینی دولت عباسیه ده وزیر مقامنه قائم اولان ذات کچی کندینه بالوکاله اداره امور ایتمک ایچون انتخاب ایلردی . بو ذواته اول امرده حاجب (تشریفاتیجی) ، مابینجی (نامی ویریلیوردی ، دها صکره (وزیر) نامی ویرلدی . اندلس دولتی زماننده بو منصب بغدادده کی برمکیلرده اولدینی کچی معروف بر

— بو بورج طرفدن تأديه ايديله جكدرد .
 خليفه دخى بونك برمئلى سزه ويره جكدرد .
 — اوغلم ابراهيمى خاييفه نك شرف صهرتتى
 ايله مشرف ايتكى آرزو ايدييورم .
 — خاييفه ، قىزى (غاليه) نى اوغلكوزه
 شمديدن تزويج ايدييور .

— اوغلمك باشى اوزرنده رايات امارنك
 توج ايتديكنى كورمك ايستم .
 — امير المؤمنين اوغلكوزى مصر واليلىكنه
 تعيين ايلشدر .

بو محاوره دن صكره (عبدالمك بن صالح)
 اورادن ، فارتله خانه سنه كيدر . فقط جعفر
 بتون بو خصوصاتى خليفه دن استيدان ايتكسزىن
 قطعى بر صورتده وعد اتمش ايدى . ايرتى
 كوني جعفر (رشيد) ك حضورينه چيقنجه رشيد
 كند بسندن كين كوني نه ايله كچيرديكنى صورار .
 جعفر نصل وقت كچيرديكنى - كايه ايتمك باشلاز .
 (رشيد) برياصديغه طايانمش اولدينى حالده
 جعفرى ديكار . سوز (عبدالمك) ك او مجلس
 طربه دخولنه وارنجه رشيد طوغر يليلر . جعفره :
 « عشق اولسون سكا ! سندن برشى ايستيمى ؟ »
 ديه صورار .

— امير المؤمنينك حسن رضا وتوجهنه
 نائلتى استرحام ايتدى .

— پكى ، سن نه جواب ويردك ؟
 — امير المؤمنينك رضايى حقه كده استحصال
 ايدلمشدر ، امين اولكوز ديدم .
 — انك حقمده كى اغبرارم زائل اولدى .
 — دها نه ايستدى ؟

وزرانك اودورده نه درجه ده واسع بر نفوزه
 مالك اولدقارنى پك قطعى بر شكلده كوستير .
 وزير (جعفر بن يحيى) ايله (رشيد) ك
 عم زاده سى (عبدالمك بن صالح) آره سنده
 وقوع بولان بر سر كذشتى وزراى عباسيه نك
 وسعت نفوذنى ارانه ايچون بورايه نقل
 ايدييورز : (جعفر) بر كون مجلس نوش
 وطرب قوره رق اكلنيوردى . آب آنسزىن
 (عبدالمك) بو مجلس محرمه كير يورر . جعفر
 (عبدالمك) ك ذوق و صفاك انواعنى جامع
 بويله بر مجلسه كير مسندن و كنديسنى نشوه
 ذوق و مستى ايچنده كور مسندن اوتانه رق
 كندىنى طولامق ايستر . (عبدالمك) :
 « خير ، بنده بو ذوق و صفايه اشراك ايتمك ايستم .
 مساعده ايديكوز ، برلكده صحبت ايليلم » دير .
 بونك اوزرينه مجلس طرب جوشش و خروشنده
 دوام ايدر . چاننى ، ايچكى ، لذت و مسرت توالى
 ايلر . هر كس بر نشوه اولدينى صره ده (جعفر)
 (عبدالمك) ه : « بوزيارت و صحبتك زله بنى متدار
 ايلديكوز . كوريله جك بر ايشكوز ، اجرا
 ايديله جك بر امر كز و ارايسه سويليكوز . بتون
 اقتدارمله خدمتكوزه حاضر م » دير .

عبدالمك : — اوت ، براسترحام وار .
 خليفه (رشيد) بسندن بر آز مغبردر . بو
 اغبرارى ازاله ايتمكوزى رجا ايدر م .
 جعفر : — رشيدك حقه كزده كى اغبرارى
 بو دقيقه دن اعتباراً زائل اولمشدر ، امين
 اولكوز .
 — برده اون بيك دينار بورجم وار .

— اون بيك دینار بورجی اولدیغندن
بخت ایتدی . بنده امیر المؤمنین بو بورجکزی
تسویه ایده جکدر ، جوانی ویردم .

— بو بورجی ده اودرز . ده ا برشی
ایستدی ؟

— اوت ، امیر المؤمنینک ، اوغلی ابراهیمی
شرف صهریتله وایه دار ایدرک بو صورتله
قدرینک اعلا ایدلسنی استرحام ایتدی . امیر المؤمنین
اوغلاکزه قیزی (غالیه) یی تزویج ایده جکدر
وعدنده بولندم .

— بوکاده موافقت ایتدم . ده ا بشقه
برشی ایستدی ؟

— اوغلاک بر والیلکک تعیین اولنسنی ده
ایستدی . بنده امیر المؤمنین انی مصره والی
تعیین ایده جکدر دیدم .

— بوده اولسون ، کندیسنی اورایه والی
تعیین ایتدم .

رشید بتون بوشیلری در حال انفاذ ایلدی .
بر چوق دفعه خلفا وزرایه وزارت نصبی
ایله برابر دیگر بر منصب ده ا توجیه ایدرلردی .
نته کیم (مأمون) زماننده (فضل بن مهل) ده
وزارتله برابر ریاست سیف (سردارلق) ده
توجیه اولمش ، بوسبیدن مشارالیه (ذوالریا -
ستین) لقی ویرلشدو .

(وزارت تنفیذ) : — وزارت تنفیذ
ایله وزیر اولان ذاتک وظیفه سی خلیفه طرفندن
صادر اولان اوامری تنفیذ ایتمکدن عبارتدر .
بو نوعدن اولان وزرا خلیفه ایله رعایا سی
آره سنده واسطه اولق خدمتی ایفادن بشقه

برشی یا پامازلردی . والی تعیینی وعسکر تحشیدی
کبی خصوصاته متعلق خلیفه طرفندن صادر
اولان اوامری تنفیذ و اجرا و امور دولته مهم
اولان شیلری خلیفه عرض و تقدیم ایلرلردی .
بو وزارت ایله (وزارت تفویض) آره سنده پک
بیوک بر فرق وارددر . چونکه (وزارت تفویض)
ایله منصوب اولان وزرا ایستدکری نصب ،
ایسته مدکری عزل ایتک و امور دولتی غیر
محدود بر صلاحیتله رؤیت و تمشیت ایلک
اقتدارینی حائز ایدیلر . بویندن ماعدا خلیفه
وزارت تنفیذ اموری ایچون بری مصالح حربیه ،
دیگری خراج ایشارینه باقق اوزره عینی
وتمده ایکی وزیر تعیین ایده بیلیردی . حال بوکه
وزارت تفویض اموری ایچون بر وزیردن
فضله تعیین ایده مزدی .

(وزرا معاشرلی) : — وزرا معاشرلی
زمانک وشخصک اختلافی ایله مختلف مقدارلرده
ایدی . مع مافیه معاشرلر یالکیز وزرایه تخصیص
ایدلیه رک وزرانک برادرلرینه ، چوجقلرینه
و معیتلری آدملرینه معاشرلر ویریلیردی . دولت
فاطمیه ده وزرایه واقربا و نسوبینه مقادیر
آتیده ده معاشرلر اعطا اولئیوردی :

شهری معاش
۵۰۰۰ دینار وزیره
۲۰۰-۳۰۰ » برادرلرندن و چوجقلرندن
هر برینه
۳۰۰-۵۰۰ » منسوبینندن هر برینه
وزرایه ویریلن مقاطعات ایله ایام مخصوصه ده
کندیلرینه اعطا اولنان هدایا و خلعتلر بو حساب

حکمدار لرینه لقب اولشدر . سلطنت مقامی وزارت شکلنده ایکن انتقالتده ارث شرط دکلدی . فقط بالآخره بر حکمدارلق شکلنده سلطنت مرتبهسنه تحویل ایدنجه انتقالتده ارث شرط اتخاذا ایدلمش وساطان وفات ایتمدن اول ولی عهد تعیین ایتمکه باشلامشدر .

مع مافیة (ابن خلکان) کطیب (رازی) مک ترجمه حالنده ویردیکی معلوماته کوره ملوک سامانیه کندی پادشاه لرینه (سلطان السلاطین) نامی ویرلردی . سامانیلر غزنویلردن اول ایدیلر . شوو حالده لقب مذکور ده اول حکمدار لره اطلاق ایدلمش دیمک اولیور . سلطان لقبک ده اول اوصورتله استعمال ایدلدیکی صحیح اعتبار اولنورسه غزنویلره ویریلن بولقبک سامانیلردن کندیلرینه انتقال ایتدیکنه حکم ایتمک اقتضا ایدر . فقط بزم بو خصوصده اجرا ایتدیکنمز تدقیقات (ابن خلکان) ک روایتدن زیاده دیکر مطالعه یی ، یعنی (محمود غزنوی) دن ده اول سلطان لقبیه هیچ بر حکمدارک رسماً تلقیب ایدلدیکنی تأیید ایدیور . یوق ، اولیه دکل ایسه ، او حالده سامانیلر اسلامیتی قبول ایتمدن ده اولکی زمانلرده سلطان لقبی استعمال ایتمشدر دیمکدر . بناء علیه اسلامیتده سلطان لقبی رسماً ایلمک احراز ایدن ذات (سلطان محمود غزنوی) در دیمک طوغری عد اولنور .

مذکور لقبک احدائی صره لرنده قوت ونفوذ سلطانتلرک النده اولقبه برابرینه سلاطینه سلطان لقبی ویرن خلفا ایدی . زیرا مذکور

داخل دکلدی . شو حالده بر وزیره کرک کندیسنه وکرک اقربا ومنسوبیننه ویریلن معاشار ایله هدایا و خلعتلر و مقاطعات حساب ایدیله جک اولورسه هیئت عمومیه سی بلکه سنوی ۱۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولور .

(سلطنت) : — سلطان لقبی دولت عباسیه و زراسنه تعظیم و تفخیم ایچون خلفا امریله ویریلن بر لقبدر . (ابن خلدون) (جعفر بن یحیی) یه سلطان نامی ویرلدیکنی ذکر ایدیور . بزم او قود یغمز عریجه کتابلردن خلاصه آکلاشیلورکه (سلطان) لقبی و قبیله بغداد و شام و ایلیرینه اطلاق اولنیوردی . مذکور و ایلیر بلکه بو کونکی پولیس ناظرینه و شهر امینه مشابه بر حالده ایدیلر . بعضاًده سلطان لفظندن بالذات خلیفه یی مراد ایدرلردی . فقط لفظ مذکورک مدلولی هانکی معنی اولورسه اولسون اوصره لرده اطلاق مجاز قیلندن ایدی . چونکه (سلطنت) بر رتبه رسمییه اوله رق آنجق (محمود غزنوی بن سبکتکین) ک زمان حکومتده طالشدر . اسلامیتده رسماً ایلمک سلطان لقبی احراز ایدن ذات مشار . الیه ایدی . (محمود غزنوی) در دنجی عصر هجری او اخرنده بالادذ کرمی کچن (امیر الامرا) لقبیه بدل (سلطان) نامی آلمشدر . احتمالکه (امیر الامرا) لقبی (وزیر) اسمی کبی پک مبتدل بر حالده کورلدیکندن سلطان دیه بویکی لقبه تحویلنه لزوم کورلمشدر . ده صکره سلطان لقبی سلجوقیلر ، ایوبیلر ، کوله منلر ، عثمانیلردن وسائر دن ترک ، کرد ، چرکس

دورهٔ مدینتده بولندقلری زمانلرده عسکر کندیلری اولوق اوزره برطاقم قبائلدن متشکل ایدیلر . محاربهیه احتیاج مس ایدنجه هیچ برنظام و ترتیبه تابع اولمیهرق طوپلانیرلر ، حرب یابارلردی . محاربهلردن استحصال اولنان اموال غنائمدن هرکس قوت ، شجاعت و حربچوانی نسبتده مستفید اولوردی . انسانلر بالاخره بوحالدن دهها مدنی ، دهها مترقی بردوریه دخول و وظیفه لری پایلاشهرق دولتلر تشکیل ایدنجه اک اسکی صنعتلردن اوله رق (کهنات) و (عسکرلک) توره دی . جهانده اک اول عسکر تنظیم ایدن دولت مصر فراغنه دولتی ایدی . دولت مذکوره میلاد عیسادن یکرمی عصر اول سوادانیلردن و حبشلردن عسکر تنظیم ایدرک بو عسکر ایله بحر احمر سواحلنده بولنان اهالی بی تحت اطاعته آلدی . دهها صکره عسکرلک آنور ، بابل ، فینیکه ، یونان دول قدیمه سنده و متعاقباً رومایلرده ، دهها صکره عربلرده انتشار ایلدی .

فراعنه دورنده حربده جاری اولان عسکرلک اصولی یکدیگری تعقیب ایدن وصیقی بولنان صفرلر ایدی . اودوردن بودوره میراث قالش اولان آثار اوزرنده بوصفرلک پک چوق تصاویری مشاهده ایدلمکده در . یونانلر بو اصولی فراغنه دن بعض تعدیلات ایله اقتباس ایتشلر و کندی لسانلرنده Phalanx لفظی ایله تعبیر ایتدکلری طابورلری تشکیل ایلشلردر . طابور اصولی عسکرلری یکدیگری آرقه سنده صبقی صفرلر شکلنده ترتیب ایتدکن

لقبک خلیفه طرفدن توجیه ایدلمی دین نظرندن ضروری کوریلوردی . سلطنت لقبک توجیهی پک پارلاق احتفالات و دبدبهرلر ایله اجرا اولتوردی . خلیفه کندیسنه (سلطان) لقبی توجیه ایتدیکی ذاته یدی خلعت احسان ایدر ، اکا کردانلق ، تاج و ایکی بیله زیک کیدیریر ، انه سنجاق تسایم ایدر ، کندیسنه قلیج قوشادیر ، نامنه خطبه او قودیردی . از جمله خلفای عباسیه دن (مستظهر بالله) بغدادده (محمد بن ملکشاه) برادری (سنجرک) حضورنده سلطنت لقبی توجیه ایتدیکی زمان (مستظهر) اوموزنده خرقة نبی و باشنده خلافت صاریبی (دستار خلافت) و اننده عصای سلطنت اولدینی حالده تاج قبه سنده تخت خلافتده او طوره رق سلطان محمد مراسم مخصوصه ایله خلعتلر ، کردانلق ، تاج ، بیله زیک کیدیرمش ، انه سنجاق تودیع ایتمش ، بلنه ایکی قلیج قوشاتش ، مجهز بش آت اهدا ایش ، بغداد جامع کیرنده ده نام سلطنته خطبه او قوتمش ایدی . سلاطینه سلطان لقبی توجیهی مراسمی اجرا اولندیفی صرلرده خلافتک انلر ایله تأید ایلدیکنی مفید اوله رق کندیلرینه (ناصرالدوله) ، (سیفالدوله) ، (عضدالدوله) و سائره کبی القاب دخی ویریلردی .

عسکرلک و تفرعاتی

عسکرلکک تاریخی

(عسکرلکک اصلی) : — انسانلر ایلمک

دوات مشارالیهانك دور اعتلاسنده اردوسی هربری ۶,۰۰۰ کشیدن مرکب بر طاقم فرقه لردن تشکیل اییدیوردی . بوفرقه لری ترکیب ایدن افراد اوچ صنف ایدی : (۱) زمان حربده طابورک ایانک صفی تشکیل ایدن دلیقانلیرکه برنجی ، (۲) دها یاشلی آدمیرکه ایکنجی ، (۳) تجربه دیده وکار آزموده آدمیرکه اوچنجی صفی تشکیل ایدرلردی . پیساده نك هر فرقه سنه سواری بر مفرزه الحاق اولئوردی که بومفرزه اوق ، صپان ، قارغیلر آتمله دشمنی پیاده ایله محاربه ایتمکدن منع ایدردی .

دها صکره رومالیر مذکور فرقه لری صف تشکیلی ایله مقید اولمق سزین بر طاقم بلوکاره تقسیم ایدرک هر فرقه یی اون بلوک وهر بلوکی اوچ قسم وهر قسمی ده ایکی فصیله بایدیلر . فصیله لردن هربری یوز کشیدن ترکیب ایدردی . بو اصول و نظام عسکری بالاده ذکر یکن طابورلر اصولنه مخالف ایدی . چونکه اصول لاحقده عسکر برصف ویا بر طابور ایله مقید اولیهرق ایاریده تفصیلاً یازه جغمز اوزره برقاچ طابوردن مرکب بر فرقه شککنده ایدیلر . رومالیرک زمان حربده کی عسکر اصول و نظامی فتوحات اسلامیه قدر بوشکلده درام ایلدی .

اسلامیتک ظهوری صدرلرنده روملرک قوه عسکریه سی ۱۲۰,۰۰۰ کشیدن مرکب ایدی . بونلردن هر اون بیك کشی علی الاکثر اصنادکاندن (بطریق) اولهرق بر قوماندانک

عبارتدر . هر طابور دوت بیك کشیدن مرکب ایدی . طابورلری تشکیل ایدن افراد بر بوندن آنجق برقاچ ایاق اوزاق لغنده طوردرق بر برینک آرقه سنده منتظم صفار تشکیل ایدرلردی . بیوک اسکندرک پدری (فیلیپ) زماننده هر طابورک موجودی ایکی قات دها فضله یاپلیدی . اسکندر کبیر دورنده ایسه دوت قات فضله یه ابلاغ ایلدی . فضله اولهرق افراد آره سنده کی مسافه اوموزلری یکدیگرینه تماس ایده جک درجه یه قدر یاقلاشدیرلدی . بوندن ماعدا اسکندر بعضلری یکریمی دوت قدم طولنده مزراقلر ایله عسکری تسلیح ایلدی . عسکرک ایانک صفنده مزراقلر قیصه ایدی . آرقه سنده کی صفده دها اوزون ، اوچنجی صفده برنجی وایکنجی صفار کککندن دها اوزون بولئوردی . بشنجی صفه کلندیکنده ایسه بو صفک حامل اولدیغی مزراقلرک اوزونانی ایانک صفدن اوچ آرشون ایلری کچه جک بویده ایدی . (فیلیپ) حال حیاتنده بر فرقه سواری تشکیل ایتمش ایدی . اوغلی (اسکندر) بوفرقه یه ویردیکی اسلحه یه منجیقیده ضم ایلدی . اسکندر کبیرک میلاد عیسان دوت عصر اول جنک وجدالده احراز ایلدیکی موفقییت جهانگیرانه ایشته بو اصول و نظام عسکری سایه سنده میسر اولمش ایدی .

(روملرک عسکری) : - روما دولتی تأسس ایتمدیکی وقت بودوات طابورلر اصوانی یونانیلردن اقتباس وکندی عسکرلکنه ادخال ایلدی .

ایرانیاره کانجه بونلرک عسکری درت
صفدن مرکب ایدی. برنجیسی بیوک قوماندانلر
صنقی ایدی که بونلره (میرمیران) دینیلیدی .
هر میرمیرانک معیتده دخی (اصفهبد) نامیله
درت ضابط بولنوردی . هر (اصفهبد) ک
قومانداسنده درت (مرزبان) ، هر مرزبانک
قومانداسنده درت سالار ، هر سالارک
قومانداسنده اونسواری (اساوره) وبش پیاده
(مشاة) وار ایدی .

(عربلرک عسکری) : - عربلر اسلامیتدن
اول حال بداوتده بولندقلرندن عسکرلکجه
برنظام وانتظامه تابع دکل ایدیلر . عرب

امر وادارسی آلتنده ایدی . قوماندانک
معیتده دهـا کوچک رتبهده (طومرخان)
Τοῦρμαρχαι نامیله ایکی ضابط وار ایدی که
بونلردن هر بری بش بیک کشی به قوماندایدردی .
(طومرخان) ک معیتده ده هر بری بیک کشی به
قوماندا ایدر (طرنغار Drungrii) نامیله
بش ضابط بولنیوردی . (طرنغار) دن صکره
دها کوچک رتبهده اولق اوزره هر بری ۴۰۰
کشی به قوماندا ایدر (قومس Comes)
نامیله بش ضابط وار ایدی . (قومس) دن
صکره (قطرخ Centuriones) وبوندن
دها کوچک رتبهده اولهرق (دامرخ)

شکل : ۱۰ روم قوماندانلری ایله عسکری و آلات حربیه وسلاحلری

قبائلندن بری حرب یایمق ایستهسه قبیله
آدملری سواری و پیاده حالنده جاهلیت
زماننده مستعمل اوق ، مزراق ، قلیچ کبی
اسلحه ایله حربه کیدرلردی . (حیره) پادشاهلری
اولان (تبابعه) و (حیره) پادشاهلری اولان

ناملریله چاوشلر و اونباشیلر موجود ایدی .
بونلردن (دامرخ) اون کشی به قوماندا
ایدردی . روملرک ذکر ایتدیگمز تقسیمات
عسکریه سی ایله ایوم مرعی اولان اصول
عسکری آره سنده بیوک بر مشابعت واردر .

هرموقعه بولان عسکر منسوب اولدیغی قبائل و بطولونه کوره اقسامه منقسم بولوردی . مثلا (بصره) ولایتی (احماس) نامیله بش قسمه تقسیم ایدلمش ایدی . هر قسمده قبائل اسلامییه . دن بری اقامت ایدردی . بویش قسمده اقامت ایدن بش قبیله اسلامییه (ازد) ، (تیمم) ، (بکر) ، (عبدالقیس) ، (عالیه اهالیسی) ایدی . (عالیه) و (کوفه) اهالیسنه شهر اهالیسی نامی ویریلیردی . ذکر اولنان هر خمس اوزرنده اوقبائل امراسندن برامیر بولوردی . اسلاملرک تأسیس ایتدیگلیری مواقعدن (کوفه) و (فسطاط) ده و عراق ، شام و مصرک سائر یرلرنده بولنان عساکر اسلامییه آکا کوره قیاس ایدیگیز . عساکر اسلامییه هر برده اوصورتله اقسامه آیرلمش ایدی . اسلاملر ابتدای امرده هپ عساکر ایدیلر . عساکرلرکدن بشقه هیچ برشی ایله اشتغال ایتزلردی . حضرت عمر اسلاملری زراعتله اشتغالدن منع ایتمش ایدی . احتمال که مشارالیه اسلاملرک فتوحات اسلامیهدن صکره حاکمیت اسلامییه آلتنه کیرن ممالکده کوردکلری بوللق اوزرینه راحت و ثروت ایله یاشامق و جهادی اهمال ایتک ایچون کندیلرنده بر میل حاصل اولمغه باشلادیغی حس ایدرک او ممنوعیتی روا کورمش ایدی . حضرت عمر او یله بر میلک حصولنه حائل اولمق اوزره برمنادی چیقارده رق عسکری قوماندانلرینه کندیلرینک و عابله لرینک معاش و مخصوصاتی هر وقت ویریله چکنی وزراعتله اشتغاله لزوم اولمادیغی آکلاتمشدر . بلکه

(مناذره) کچی اسلامیتدن اول تمدن ایدن دول عربیه بودیدیگمز دن مستنادر . زیرا بودولتیر عسکر تنظیم ایتمشلردی . حتی (مناذره) دولتک بری (دوسر) ، دیکری (شهباء) ناملریله ایکی منتظم فرقه عسکریه سی واردی . فقط حجاز عربلری اسلامیتدن اول دیدیگمز کچی حال بد اوتمده بولنیورلردی .

دها صکره اسلامیت ظهور ایدنجه اسلاملر سائر عربلردن آیریله رق کندیلرینه قارشی کلنره دین اتحادی آلتنده یکوجود برشکلده مدافعهده بولمغه و حرب ایتکه باشلادیلر . ایلك اسلام اولانلر بیوک کوچک هپ عسکر ایدیلر . (مهاجرین) ، اسلامیتک ایلك عسکرلرینی تشکیل ایدرلر . متعاقباً اسلاملر مدینه منوره یه کیدرک (انصار) ایله اتحاد ایدنجه کرک مهاجرین ، کرک انصار یکوجود بر فرقه عسکریه اولدیلر . بوفرقه مجاهدنک قوماندانی حضرت پیغمبر ایدی . عساکرک آرلرنده کی رابطه یی ده اخوت و محبت تشکیل ایدردی . مع مافیله بونلر عدداً بک آز ایدیلر .

اسلاملر کرک حضرت نبی ، کرک حضرت (ابوبکر) زماننده وقوع بولان فتوحاتده کندیلرینه انضمام ایدن حجاز ، یمن ، نجد ، یمامه قبائلی ایله چوغالمغه باشلامشیر و دین اتحادی آلتنده برلشهرک شام ، عراق و مصر قطعهلرینی فتح و تسخیر ایتلشلردر . قطعاهات مذکوریه یی فتح ایدن اسلام عسکری اوقطعه . لرده انتخاب و تعیین اولنان مواقع مخصوصده اقامت ایدر برطاقم اقسامه تقسیم ایدلمش ایدی .

مشاراليه بومعندن اسلاملك شهرلرده توطن ايتاملريني قصد ايتمش ایدی . تاآکه سائر يرلرده بولنان دینداشلايرينه معاونت ، ياخود بعض بلاد اسلاميدي تجاوز خارجیدن صیانت ايتمك ضرورتی کوردلديکجه کندیلرينك او طرفلره اعزامی مشکل اولسون .

اسلاملرده عمومیت حالنده اولیهرق مستقل برشکلده عسکر تنظيمی حضرت عمر زماننده فصل مخصوصنده کوريله چکی وجه ايله ديوان حکومت تأسيس ايدلديکی صروده باشلامش وامويلر زماننده اتمام ايدلشدر . قرائن احوالدين آکلاشلييورکه صورت اجباريهده عسکرلك امويلر دوری اورتلرينه طوغری باشلادی . دها اول عسکر ؛ دين يولنده جهادده بولتمق واله کچن غنائمدن حصه دار اولمق اوزره کوکالی اولهرق حربه کيدرلردی . حضرت عثمانك ۳۵ سنه هجریهسنده وقوع شهادتندن صکره ظهور ایدن فتنه صرهلرنده اسلاملر کندی آرهلرنده بر مدت حرب ايله مشغول اولدیلر . بوفتنه اثناسنده عموم فرق اسلامیه صرف حتی مدافعه ايتدکارينه قانع اولهرق فتنهیه منجذب اوليور ، حرب ایدیورلردی . وقتا که خلافت امويلره کچهرک اسلاملر دولت واحده اولدی و خاندان اموينك تغلبی ايله فرقهلرک (احزابك) قوت وتأثيری ضعفه اوغرادی ، خاق محاربهیه کوکالی اولهرق کيتمك ایچون اورتهده سبب کورمامکه باشلادیلر . خلفا بوحالی کوزنجه صورت اجباريهده عسکر تنظيمه مجبور اولدیلر . احتمال که اسلاميته

اك اول عسکرلكی مجبوری یاپان (عبدالملك بن مروان) زماننده (حجاج بن يوسف) ایدی . دولت امويه او صرهلرده اوج اقباله وارمش ، اسلاملر دخی چوغالهرق زراعت وسائر ايله اشتغاله باشلامشردی . دها اول معاویه زماننده دخی اسلاملر راحت جهتی التزام ايتمك ايسته مشلرايسهده معاویه حسن اداره ومعاشلر ايله انلری بو عزمدن واز کچهرمشدی . ماويهك اوغلی (يزيد) ، دها صکره ايکنجی (معاویه) ، بعده (مروان بن الحکم) بربرینی متعاقب مقام خلافته کچوب ده بولاردن هيچ بری اهلينك قبلبرینی جذب ويا ترهيب اقتدارینی کوستردمينجه عسکر وظيفه عسکريره لرنده تکامل اظهار ايتمکه باشلامشردی . (عبدالملك) جالس سرير خلافت اولدینی زمان عسکرلك فنا بوزولمش ایدی . خليفهك امرينه اطاعته کيمسه حربه کيتميوردی . مشاراليه بوحالدين متاثر اولهرق پوليس ريشی بولنان (روح بن زنباع) ايله بوخصوصه دائر استشارهده بولندی . (روح بن زنباع) معيتمده بولنان (حجاج بن يوسف) ی توصیه ايتدی : « بو آدمی سردارلغه تعين ايدرسه کز عسکری ايسته . دیککيز کبی دائره اطاعته آير » دیدی . عبدالملك (روح بن زنباع)ك توصیه سی وجه ايله (حجاج) ی عسکر اوزرينه سردار ياپدی . حجاج پک شدتلی و ظالم بر آدم اولديغندن کوستردیکي شدت وسطوت تأثيريله (روح بن زنباع) ك معيتمده بولنان عسکردين ماعدا هيچ بر کيمسه انک امرندن طيشاری چيقه .

بونی یا پان سزسکز ، چونکه بنم الم آنجق سزك الكزدر ، قامچیم ده آنجق سزك قامچکزدر . امیرالمؤمنین (روح بن زبناع) ه بر چادر یرینه ایکی چادر وبر آدم یرینه ایکی آدم ویره رک قلبنی وزیانی تعمیراید بیلیر . فقط کندی خدمتده کنديسنك تأیید خلافت ونفوذی اوغرنده وقوع بولان اجرا آتمدن طولای بنی قیرماملیدر ، جوابنی ویریر . عبدالملك (حجاج) ك جوابنی موانق کورور . (روح بن زبناع) ه ضرر وزیانی تأدیه ایدر . بووقعه حجاجك درانتنه دلالت ایدن ایلک اثر ایدی . ایشته (حجاج) ك موقعی بووقعه دن صکره بیومکه باشلادی .

(حجاج) ك بو حال وحرکتی اسلامیتده اجباری عسکرلك تاریخك باشلانغجه بکزه بور . دها صکره مجبوری عسکرلك واجب الانباع براصول کسلمش وعساكر اسلامیه بری مرتزقه (معاشلی) ردیکری متطوعه (کوکالی) اوله رق ایکی نوع عسکر شکلنه تحول ایتشدر . معافیله کرک معاشلی ، کرک کونکلی اولسون بو عسکریمن و حجازونجد اها ایلسندن (قحطانیه وعدنانیه دن) عرب ایدیلر . بونلرک ایچنده یالکیز برمقدار موالی (آزادیلر ، یعنی عرب اولمیانلر) وکوله واردی .

(دور اسلامیتده عرب اولمیانلردن عسکر):
— دها اول کورولدیغ وجه ایله عباسیلر کندی ناملرینه استحصال خلافت و تأیید حاکمیت ایچون عرب اولمیانلرک معاونته محتاج اولمشلر ایدی . ایشته بو احتیاج عرب اولمیانلردن

مامغه باشلادی . اردوده اطاعت حکم فرما اولدی . فقط (حجاج) او معیت آدملرینک اوله مستثنی بر حالده قالمیرینی چکه میوردی . برکون عسکر حرب ایچون حرکت ایتش ایدی . (روح) ك آدملی ایسه یرلرندن قیردامامشاردی . بونلر یمک ایله مشغول ایکن (حجاج) یانلرینه کتدی ، « امیرالمؤمنین حرکت ایتش ایکن سز نصل بوراده طور بیورسکز؟ » دیهه صوردی . اوتدن بری کوردکری مسامحه ورخاوتدن بک شپاریق بر حالده بولسان افراد مذکوره (حجاج) ه : « به حریف ، نه اوزون ایدیورسک ! سن ده کل ، برابر بیسهلم » جوابنی ویریرلر . حجاج : « هیما ، او اسکی حاللر کچدی » دیسه رک بوناره برر دایاق آتیدرقدن وعسکر ایچنده کزیدررک تویبیخ ایتدکن صکره (روح بن زبناع) ك اوتاقلرینی وچادر لرینی احراق ایلر . (روح بن زبناع) بو معاملهدن فنا حالده متأثر اولمش و آغلایه رق (عبدالملك) ك حضورینه کیرر . (عبدالملك) طرفندن وقوع بولان استفهام اوزرینه (روح) : « ای امیرالمؤمنین ! وقتیه معیتده استخدام ایتدیکم (حجاج بن یوسف) آدملریمه دایاق آتدی ، اوتاقلریمی یاقدی » شکایتده بولنور . (عبدالملك) حجاجی چاغیریر . حجاج (عبدالملك) ك حضورینه کیرنجه خلیفه کنديسندن : « بونی نیچون یاپدک ؟ » دیهه صورار . حجاج جواباً : « ای امیرالمؤمنین ! بونی یا پان بن دکلم » دیر . (عبدالملك) : « او حالده کم یاپدی ؟ » دییه صورار . حجاج : « اقدم ،

برقاج فرقه‌نك دولت عباسیه‌نك خدمت عسكر-
 یه‌سنه كیرمسنه باعث اولدی . بونلردن خدمت
 عسكریه اسلامییه ایلک داخل اولانلر
 (ابومسلم خراسانی) نك معیتده خلافت اسلامییه پی
 استحصال وعباسیلره تسلیم ایدن (خراسان)
 اهالیسی ایدی . بوسیدن ایکنجی خلیفه عباسی
 (منصور) زماننده عساكر اسلامییه ینلی
 (قحطانیه)، حجازونجدلی (عدنایه)، خراسانلی
 (ایرانلی) فرقه‌لردن مرکب ایدی . ده‌صکره
 مذکور فرقه‌لره خلفا طرفدن کندی
 موقعلرینی محافظه واختلاللری تسکین واطفا
 ایچون معیت خاصه عسکری قیلندن اتخاذا
 اولنان بردرنجی فرقه علاوه ایلدی . فقط
 غربی شوکه خلفا کندی حاکمیتلرینی تأمین
 ومحافظه ایچون اتخاذا ایتدکلری عین واسطه
 حاکمیت کندی اللردن چیقمسنه سبب اولدی .
 ۲۱۸ سنه هجریه‌سنده خلافت سکزنجی
 خلیفه عباسی (معتم بالله) ه کچدیکی زمان
 عرب اولیمان عناصر امور دولتده پک بیوک
 برنفوذ پیدا ایتمشلر ایدی . خلفا آرتق حیا-
 نلردن امین دکدیلر . (معتم) دخی اوتأ-
 ثیرات ایله کندی حیانتدن قورقدینی ایچون
 کتبا بمزك دیگر بریرنده دخی ذکر ایدلدیکی
 اوزره مصرده خوف (شرقیه ودقهلیه) اها-
 لیسندن برفرقه تشکیل ایدرك کندی معیتده
 استخدام ایلش واکا (مغاربه) نامی ویرمشدر .
 بوفرقة ایچنده احتمال که مغرب (شمالی آفریقا)
 اها لیسندن برقاج کشی بولنش اولمیدرکه بونامک
 اطلاقه سبب اولمشدر . (معتم) ینه اولجه

بریرده ذکر ایتدی کمز وجه ایله ترکستانده کاشن
 (اشروسنه) ، (سمرقند) ، (فرغانه) اها لیسندن
 اوله رق بغداد اسیر بازارلردن تدریجاً اشترا
 ایلدیکی کوله‌لردن دیگر برفرقه عسکریه تشکیل
 ومعیتده عساكر خاصه قیلندن استخدا
 ایشدر . بوعسکره اولجه (فراغنه) ، صکره‌لری
 (اتراك) نامی ویرلمشدر . بونلر دیگر عسکر
 فرقه‌لردن زیاده دولت عباسیه‌نی تهلمکه‌یه
 دوشوردیلر . بو عسکر پک چوق شماره‌رق
 رجال دولتیه قارشی غرور واستبداد ایله معامله
 اظهارینه و عرب عسکرینی استصغار و تحقیر
 وسائر بغداد اها لیسنی ازعاجه باشلا دیلر .
 حتی پک چوق دفعه بونلر را کب اولدقلری
 آتلیری بغداد سوقاقلرنده قوشدیریرلر ،
 خلقي ، چولق چوجقلاری چکنزلردی .
 اهالی بوتجاوزاته قارشی طایانه‌میه‌رق (معتم) ه
 شدتلی شکایاتده بولدیلر . (معتم) بو احوالک
 تالانسی ایچون عسکرینی بغداد شهرندن
 چیقارمقدن بشقه برچاره بوله‌دی . مشارالیه
 ۲۲۱ سنه هجریه‌سنده عسکرک اقامتنه مخصوص
 (سامرا) شهرینی تأسیس وعسکر ایله برابر
 اوراده اقامت ایلدی .

(معتم) ك خلافتی عربا رك کندی
 خلیفه‌لردن نفرت وشکایت ایتلرینک باشلانغی
 اولدی . او دورده عربلرک غیرندن اولان
 عسکره جند (عسکر) و عرب عسکرینه‌ده
 (حربیه) ناملرینی ویرلردی . بونلرک کافه‌سی
 پیاده ایدی . (متطوعه) دینیلن کواکلی عسکره
 کلنجه بونلر آرزوی ذاتیلریله عسکرلرکه

تحويل ايتدى . دها صكره (مقدر بالله) ك
 واليرندن برى اولان (ابن ساج) نامنه نسبتله
 (فرقه-ساجيه) اسمى ايله عسكردن بفرقه
 دها تشكىل ايلدى . كرك تركلردن ، كرك
 سائرден اوله رق عربجه كتابلرده اسملىرى
 تصادفاً نظر دقتمزده بياربان (باليه) ، (سعديه)
 و اثره كېي ديكر فرقه لر دىخى تورده مشدى .
 مذكور فرقه لر دن هر برى قوتنك يتشديكى
 درجه يه قدر امور دولتمده اعمال نفوذ ايتمه
 چاليشيردى . اكثر يتله بوفرقه لر بر بر ليله ، يا خود
 خاصه عسكرى ايله اختلال چيقاريرلردى .
 ايشته بوتأثير ايله نهايت ايلريده كوروله چكى
 اوزره حاكميت فعليه عربلرك المندن چيقدى ،
 قرشيلرك و عربلرك اهميتى قالمدى ، بتون
 نفوذ تركلره و سائر يه كچمكله بونلردن اوشمور
 طوائف ملوك ظهور ايلدى .

ديوان الجند

دائرة عسكريه ويا حربيه دائره سى ديمك
 اولان بوديوان عساكر اسلاميه نك اسملريله
 معاش و مخصوصاتلرينك قيد و تدوينته مخصوص
 حضرت عمر طرفندن مدينه ده تأسيس ايدلمش
 ايدى [*] . مع مافيه بوديوان اوصرده (ديوان

[*] ديوان اهل جيش و اهل عطيه نك اسم و رسم
 و علوفه و وظائفلرينه متعلق دفاتر و صحائفك مجتمعه
 اطلاق اولنور . اسلامده ابتدا اتى حضرت عمر
 تأسيس ايلدى . ديوان عسكرك و علوفه خوارلرك
 اسملىرى تحرير اولنان اوراق و دفاترك و تحرير ايدن
 كاتبلرك جمعيتكاهى اولان ير ديمكدر . ابتدا تسميه
 ايدن نوشرواندر . بركون زمره كتاب قراركاهى
 اولان قلمه كابوب بونلرك سرعته حساب و كتابلرينى

داخل اولدقلرندن على الاكثر مالك اسلاميه
 حدودى خارجنده محاربه ايله مشغول بولنورلردى .
 خلفاك معيتده بولن ان اردوده اوقبى
 (تيرانداز) ، نبطجى ، منجنيقجى ، طاشجى
 فرقه لرى ده واردى . اوتجيار حربده اوق
 استعمال ايدنلر ، نبطجيار دشمن قلعه لر ينى
 ياققى ايجون نبط آتائلر ، منجنيقجيار
 (بوكونكى طوبجيار كېي) دشمنى منجنيقه
 طوتائلر و طاشجيلرده طاش ايله طاشلايانلر
 ايدى . بوكونكى دول متمدنه ده نصل ايسه
 اوزمانلرده دىخى حال صلح و حربده عسكركلر
 ايله برابر طيبيلر و اجزاجيلر بولنديريلردى .
 دها صكره مذكور ترك عسكرى فرقه .
 سندن ديكر بر طاقم فرقه لر تورده دى . بونلر
 نفوذ دولتى اله كچيرمكده بر بر لرينه رقيب
 كيسلمشلردى . خلفاى عباسيه نك اون دردنچيسى
 اولان (مهتدى) زماننده توره ين (شاكريه)
 فرقه سى او جمله دن ايدى . بوفرقه (مستعين بالله)
 زماننده ده اش بر حال كسب ايتمشدى [*]
 او ائاده خلفا سراينده بر نوع خاصه
 محافظلرى دىخى توره يه رك (غلمان) ناميله
 معروف اولدى . مصرده كى دولت فاظميه ده
 دىخى بو نوع خاصه عسكرى واردى . عبا .
 سيلرده عرب پياده عسكردن دىخى بيوك
 بر قسم (مصافيه) نامى آلان بر فرقه يه

[*] (مهتدى) خلفاى عباسيه نك اون
 دردنچيسى (۲۵۵-۲۵۰ هـ) و (مستعين بالله) ايسه
 اون ايكنچيسى (۲۴۸-۲۵۲ هـ) اولدينى جهته
 مؤلفك بو فاده سنده بر سه و موجود اولقى لازم كاير . مترجم

المسلم ، وجودجه صاعلام ، جرأت واقدام صاحب اولمله تین ایدردی . مستدعیده بو صفات موجود کورولورسه سجالات عسکریه یه اسمی ایله برابر نسبی ، بونی ، رنکی وعلامات سائرۀ فارقه سی یازیلیردی . تاکه اسماً کندیسنه مشابه دیگر بری ایله قاریشدیرلسون .

دیوانده قیودک ترتیباًتجه حضرت عمر طرفندن وضع ایدیلن اصول وجه ایله نسب وقدمه تبعیتده دوام ایدلمشدر . عسکرلری هر شیدن اول قبیله و جنس اعتباریله قید ایدرلردی . تاکه برقبیله نك دیگرندن وبر عنصرک دیگر برعنصردن تفریق ممکن اولسون . عسکر یا عرب ، یا سائر عناصر اسلامیه دن ایدیلر . عربدن ایسه لر منسوب اولدقلری قبائل حضرت نبی یه اولان قرابتنه کوره ترتیب اولنوردی . الك اول اصل نسب نبویدن باشلا . نیلیردی ، صکره تفرعاًتنه کچیلیردی . مثلاً (عدنان) و (قحطان) دن اولان عربلر قید اولننجه عدنان عربلری نور نبوت کندیلرندن ظهور ایتدیکی ایچون قحطان عربلرینه تقدیم ایدیلیردی . عدنان حد ذاتنده (ربیعہ) و (مضر) قبائلنی جامعدی . بو ایکی قبیله یه منسوب اولانلر قید ایدیله جک اولورسه بونلرده دخی (مضر) دیگرینه تقدم ایدردی . چونکه بو قبیله نك حضرت نبی یه قرابتی ده ا زیاده ایدی . (مضر) دخی قریشه وسائرۀ یه منقسم ایدی . قریش نسب نبوی جهتندن سائر اقسامه تقدیم ایدیلیردی . كذلك قریش نبی هاشم ، نبی امیه وسائرہ یی

الجند) نامیله معروف دکل ایدی . آکا یالکز (دیوان) دینیلیردی . بودیوانده مهاجرین وانصاردن ونابعیندن اولان اسلاملرک حضرت نبی یه اولان قرابتلرینه واسلامیتده کی قدملرینه کوره اسملری وکندیلرینه تخصیص اولنان معاشلر مقداری قید وضبط اولنوردی . هر مسلمانک کندیسنه ، اناهنه وچوجقلرینه ویریلیر معاشلری واردی . اوئانده بتون اسلاملر عسکر اولدقلری جهتله دیوان مذکور ، عسکری دیوانندن زیاده اسلاملر دیوانی دیمک ایدی . ذکر اولنان نسب وقدم اربابی قالمینجه یه قدر معاشات ومخصصات نسب وقدمه کوره ویریلیردی . بونلردن اثر قالمینجه عساکر اسلامیه تشکیلاتنده یالکز شجاعت واقدام آرانیه لرق اوپولده عسکر تنظیم ومعاشلر تعیین ایدلدی .

برآدمک عسکر لکه قبولی برطاقم شرطلره تابع ایدی . او جمله دن اوله رق برکیمسه سلک عسکری یه داخل اولمق ایسته سه دیوان عسکری صاحبنه (رئیسنه) براستدعا تقدیم ایتمکه مجبور ایدی . رئیس مستدعینک اهلیتی ت دقیق ایدردی . عسکر لکه اهلیت حر ، بالغ ،

تماشا یلینجه استعجاب واستعظامله «این کار دیوانست» یعنی بواصر عظیم طوق انساندن خارچدر دیمکله ده ا صکره بولنظ یازدقلری جریده — صحیفه — ده قرارده اولدی . اسلامده حضرت عمر صیانه لبت المال وضع ایدلی . بعده دفتر مرقوم ترتیب اولنان موضعه ده اطلاق اولندی که حالا دفترخانه تعبیر اولنور . وتوسعیله دعاوی دیکلنوب احکام اجرا اولنان محضر پادشاهان وامراهیه اطلاق اولندی .

آز ایسه آز وریلردی . حضرت نبی اموال
مذکورده دن بر خمسی کندی نفسنه بقا
ایتدکن صکره متباقی دوت خمسی صحابه یه
قدم ونسبه باقمسزین مساوات اوزره تقسیم
ایدردی . حضرت (ابوبکر) دخی بویولده
حرکت ایلدی . وقتا که حضرت عمر مقام
خلافتسه کچهرک (دیوان) ی تأسیس ایتدی ،
آتیده کی جدولده کوروله جکی وجه ایله
اسلاملری نسب وقدم اعتباریله ترتیب ایدرک
بر طاقم صنفله تقسیم وهر صنفه حضرت
نبی یه اولان قرابتنه واسلامیتده کی قدمنه وسائر
اسباب موجبیه کوره ممتاز بر صورتده معاشلر
تخصیص ایتدی . آتیده کی جدولده کورولن
رقلر اوائل اسلامیتده سنوی اوله رق تعیین
اولان معاشلری میندر :

بدر وقعه کبراسنده بولنان	۵,۰۰۰
مهاجرین وانصار دن هر برینه	
بدر وقعه کبراسنده بولنمان	۴,۰۰۰
مهاجرین وانصار دن هر برینه	
حضرت نینک هر زوجه سنه	۱۲,۰۰۰
عم نبی حضرت عباسه	۱۲,۰۰۰
حضرت حسن وحسینه	۵,۰۰۰
عمر بن الخطاب اوغلی عبداللله	۳,۰۰۰
(خلیفه نك اوغلی)	
مهاجرین وانصارک اوغللر دن	۲,۰۰۰
هر برینه	
مکه اهالیسندن هر برینه	۸۰۰
بلا فرق اسلاملر دن هر برینه	۳۰۰-۵۰۰
مهاجرین وانصار قادیلرینه	۲۰۰-۶۰۰

جامع ایدی . نور نبوت کندیلرندن ظهور
ایتدیکی ایچون هاشمیلر دیکرلره تقدم ایدر-
لردی . شو حالده هاشمیلر ترتیب صره سنک
محوری ایدیلر . بولردن صکره دیکرلری
نسب صره سیله قید اولنورلردی . عرب
اولیان عسکرک قیودینه کلنجه بونده نسبه
رعایت ایدلمزدی . بولنلرک ترک ، هندلی کبی
جنسلری ، یاخود (خراسانیه) ، (فراغنه)
(مغاربه) کبی مملکتلری نظر اعتباره آتیددی .
فقط بولنلرک ایچنده اسلامیتده قدمیلر وار
ایسه قدملرینه کوره دیوان سجالاتنده صورت
مخصوصده قید اولنورلردی . اوینه خدمتلری
یوق ایسه ولی الامر اولان تقرب وموقعلرینه
باقیلهرق اکا کوره ترتیب اولنورلردی .
بونده مساوات کورولور ایسه او زمان ولی
الامر بولردن هانکیلری دها زیاده اطاعت
کوسترمش ایسه انلر تقدم ایدرلردی .
عسکری دیواننک بری مخابراته ، دیکری
معاشلرک تأدیاتنه ، بر دیکری مصارفات
حربییه ، دیکرلری دخی امور سازدییه
مخصوص اوله رق زمان وموقع اختلافیله مختلف
اشکاله تحول ایتمش بر طاقم شعبه لری وار
ایدی .

عسکری معاشاتی

آیده ویا سننده ازمنه معینه ده ومعین
مقدارلرده عسکره ویریلن پارویه معاش اطلاق
اولنور . حضرت نبی زماننده عساکر اسلامیه نك
معاشاتی معین ومحدود دکل ایدی . اله کچن
اموال غنائم وخراج چوق ایسه چوق ،

بارچه سنه اطلاق اولنور . بوراده کی جرییدن مقصد مذکور مساحده یتشن محصولدر . خلاصه اوائل اسلامیتده عسکر نفرلرینه تخصیص اولنان معاشلر عصر حاضرده نفرلره ویریلن معاشلردن فضله ایدی . ضابطانکیکی ایسه بونک عکسیدر .

عساکر اسلامیه نك معاشات و مخصصاتی راشدین دوری امتدادنجه ذکر اولنان مقدارلرده دوام ایتدی . راشدیندن صکره امویلر خلافتی اله کچیرمکه قویوله رق بونلردن (معاویه) نائل مقصد اولق ایچون عربلرک مظاهرت و معاونتنه محتاج اولنجه بویولده استعمال ایتدیکی وسائط جمله سندن اوله رق پاره لرلی کلیتله بذل ایتمکه باشلادی . معاویه نك معیتده آلتش بیک عسکر موجود ایدی . بو آلتش بیک عسکره سنه ده آلتش میلیون درهم صرف ایدردی . شوخالده عسکرک هر برینه سنه ده بیک درهم ویریلوردی . بوايسه حضرت عمر طرفندن تعیین اولنان معاشک ایکی مثلندن زیاده ایدی .

(معاویه) یه مظاهرت و کندیسلی ایچون حرب ایدن و خلافتی تأیید ایابن قبائل طلیعه سنده یمن قبائلی بر موقع مخصوص اشغال ایتشاردر . بونلر بو خدمتی آنجق معاویه نك معاش و مخصصاتنه طمعاً ایفا ایلشلردی . چونکه اووقته قدر راشدین دورینک مروری ورهبت نبوتک انقضاسی ایله مجرد جهاد ایچون حربه رغبت حسی سونمکه باشلامشدی . (معاویه) ایکی بیک مقدارنده بونان بویمنیلرلی دیکرلری

حضرت عمر زماننده اسلاملره ، یاخود عسکره ویریلن معاشلر (بعض روایاتده غایت جزئی فرقلر موجود اولقله برابر) بالاده کوسترین مقدارلرده ایدی . ذکر اولنان معاشلر زمان حاضرده ویرلمکده اولان معاشلر ایله مقایسه ایدیلرسه آرده ده پک بیوک بفرق کورولور . بردرهمی بفرانق اعتبار ایدرسه ک - که تقریباً اکا معادلدر - اسلامیتده الک بیوک ذاته ویریلن سنوی معاشک بش بیک فرانفی ، یاخود ایکی یوز انکلین لیراسنی تجاوز ایتدیکی آکلاشیلیر . برده اوزمانکی بتون اسلاملی عسکر اعتبار ایدمک اولورسه ق مهاجرین وانصار واز جمله حضرت عمر او عسکرک ضابطلری عد ایدمک اقتضا ایدر .

جدولده « بلا فرق اسلاملر » تعبیری ایله افاده ایتدیکمز افراد اسلامیه عسکرلکده نفرلری تشکیل ایدرلردی . بونلره ویریلن معاشلر او برلرینه اعطا اولنان معاشلره نسبة پک آز ایدی . نفرک معاشی منسوب اولدینقی قبیله نك موقعی ، جهادده کی غیرتی و اسلامیه خدمتی کبی بعض اعتباراته تبعاً ۳۰۰ دن ۵۰۰ درهم قدر مختلف مقدارلرده ایدی . بناء علیه حضرت عمر زماننده عساکر اسلامیه ضابطلر - ینک سنوی معاشلری ۲۰۰،۰۰۰ ایله ۵۰۰،۰۰۰ و نفرلرک معاشاتی ده ۳۰۰ ایله ۵۰۰ درهم آرهنده دیمکدر . بونلرک زوجهلرینه و چوققلرینه آیرنجه مخصصات ویرلرکن ماعدا کندیلرینه ده آیده ایکی (جریب) بغدادی اعطا اولنوردی . جریب ۳،۶۰۰ ذراع مربعمده بوننان ارض

کوفه اهاالسی حضرت علینک اک غیرتلی طرا۔
فدارلری ایدیلر . (معاویه) اوراده بولنان
والیدی (نعمان بن بشیر) کوفه اهاالسی مخصوصاتنه
اوز دینار ضم ایدلسنی امر ایتدی . (نعمان)
ضم ایتمک ایسته مدی ، فقط بو مخالفت اکا
فائده ویرمدی .

دها صکره خلفای امویهدن (یزید) ،
(مروان) ، (عبدالملک) زمانلرئدهده معاشلر
وعطیلر اوخالده دوام ایتدی . (عبدالملک)
کندی زماننده نفسلرینه طلب خلافت ایدنلره
مقاومت ایچون طرفدارلر تشکیل ایتمک
خصوصونده پاره صرف ایتمکده پک ایلری
کیتمش ایدی . حجاج (عبدالملک) ک امریله
(ربیع) ه سوق ایتدیکی قرق بیک عسکره
(معاشلر وقومانلرئده ویربان عطیه واحسانلردن
ماعدا) ایکی میلیون درهم صرف ایتمش
ایدی . اونجی خلیفه اموی (واید بن یزید)
مقام خلافتنه کچنجه جلوسی کونی عسکرک
معاشاتنه اوز درهم ضم ایدی . احتمال که
مشارالیه کندیسنده بولنان اکریلک واسراف
نظر دقه آلهرق عسکرک کوزنی قاپاتمق
ومحبتلرینی جلب ایتمک ایچون بو ضمی اختیار
ایتمش ایدی . مع مافیه امویلر دولتنک صوک
کونارینه طوغری معاشلر آزالغه باشلایهرق
نهایت ۵۰۰ درهمه تنزل ایتدی .

خلافت عباسیلره کچنجه ایلک خلیفه عباسی
(سفاح) نفرک آیلق معاشنی سکسان درهم
یابدی . (سنهده ۹۶۰ درهم) . سانکه سفاح
نفرک معاشنی بنی امیهنک اوائل خلافتنده ویربان

ایله اختلاطده بولماز مستقل برفرقة عسکریه
حالنده طوتهرق بولنره ایکی قات معاشلر
تخصیص ایتشدی . قوماندانلرینی ده کندیسنه
یاقلاشدیروب انلر ایله مهم امور حقتده
استشارهده بولنوردی . یمنیلر بوبله بر موقع
بمناز آنجه شمارمغه باشلادیلر . دولت امویهنک
کندیلری سایه سنده تأسس ایتدیکنی و آرزو
ایدلر سسه حجاز ونجد عربلرینی و او جمله دن
امویلری شامدن چیقارمغه مقتدر اولدقلرینی
شوراده ، بوراده سویلیه رک مغرورانه طورلر
آلدیلر . معاویه بولنره او قدر یوز ویردیکندن
طولایی پشیمان اولدی . تلافی مافات ایچون
(قیس غیلان) قبیله سنندن او یله بمناز دیگر
بر فرقه تشکیل و بولنره دخی اونسبتده فضلہ
معاشلر تخصیص ایلدی . (معاویه) دکز
محاربه لرینه یمنیلری و قره محاربه لرینه قیسیلری
کوندیریوردی . بو حال یمنیلره کران کلد .
یکندن (معاویه) ایکی فرقه یی برلشدیره رک
حربه معاً کوندرمکه باشلادی .

معاویه پاره یی یالکنز عسکرکی کندینه
جذب و بند ایتمکده استعمال ایتزدی . کندیسنه
طرفدارلر تشکیل و علمهنده بولنانلرک کین
و عداوتی تسکین ایتمک ایچون ده بذل ایدردی .
حتی چوق دفعه لر برطاقم ذواتک حضرت علی به
طرفدار اولدقلرینی بیله دیکی حالده بولنرک
تزیید معاشاتی والیرینه امر ایلردی . حال
بوکه والیر عقللرینک قیصه لغندن طولایی
معاویه نک اصل مقصدینی تقدیر ایدمه دکلرندن
بو او امری تنفيذ ایتزلردی . بو قبیلدن اوله رق

اولمش ایدی. زیرا عربلر او وقته قدر هر طرفه طاعیله رق اقوام سائره ایله اختلاط و کار و کسب ایله اشتغاله باشلامش لر دی . بوندن ماعدا عباسیلر کندیلرینه معاونت ایتدکلرندن طولانی عرب اولمیانردن چوقجه آدملر استخدام ایتشلر دی . بناءً علیه دولت عباسیه عربدن وسائر دن ایستدیکنی استخدام ایتدکه مختار بولنیوردی . برده عرب اولمیانلر عربلردن زیاده کوچک بر معاشه راضی اولیورلر دی . (ابن خردادبه) نک دیدیکی طوغری ایسه اسلام نفرینه ویریلن اک کوچک معاش اوصره لرده روملرک کندی عسکرلرینه ویردکلری معاشک بر قاچ مثل ایدی . مشار الیهک ویردیکی معلوماته کوره روملرده عسکره ویریلن سنوی معاش ۱۸ ایله ۱۲ دینار آره سنده مختلف ایدی . فضله اوله رق بومعاش آنجق اوچ ویا دوت سنده بر صرف اولتوردی . حال بوکه عرب عسکرکی معاشاتی سنهک ، آیلق ، یاخود بر قاچ آیلق اوزرینه تقسیط صورتیله اوقات معینه ده منتظاماً تأدییه اولتوردی . تأدیات آنجق دولت عباسیه نک صوکه دورلرینه طوغری سکتیه اوغرا دی ، یالکز بوضره لرده عسکر معاشلری تراکم ایتدکه باشلادی . ایشته بودورده هر دولتک اقتراض واضمحلالی زمانلرنده اولدیغی کبی عسکرکی هر کیم دها زیاده ممنون ایدر ایسه خلیفه او اولیوردی . عسکر معاشلری ساچوقیلر زمانه قدر نقداً تأدییه اولنمشدر . بوزماندن اعتباراً نقدیرینه مقاطعات ویرلکه باشلادی . معاشلری

مقداره ابلاغ ایتدک ایستدی . سواری یه دخی نصفی حیوانک مصارفه قارشیلق اوله رق پیاده یه ویریلن معاشک ایکی مثل اعطا اولتوردی . قرآن احوال دن آکلاشدیغنه نظر اخلافت عباسیه دورنده عسکرک معاشاتی دولتک ترقی و اعتلاسی نسبتنده ترقی و تزاید ایتدی . بالعکس دولت ترقی و تعالی ایتدکجه بومعاشلرک مقداری او نسبتنده تناقص ایدیوردی . (مأمون) زماننده پیاده نفرینک معاشی یکر می و سوارینککی قرق درهمه تنزیل ایدلدی . ۲۰۱ سنه هجریه سنده (عیسی بن محمد بن ابی خالد) ک معینده بولنان اردو ۱۲۵ بیک پیاده و سواریدن متشکل ایدی . پیاده لره یکره میشر و سواریلره قرق درهم معاش تأدییه اولدی . فضله اوله رق عباسیلر دورنده آلتون فیائی اوائل اسلامیتده کی فیاتدن زیاده یوکسلمش ایدی . بر دینار حضرت عمر زماننده اون درهم قیمتده ایدی . (مأمون) ک زماننده ایسه اون بش درهم ایتدکه باشلادی . بالاده کی معلوماتدن آکلاشدیغی اوزره معاشلر امویلر دورنده دور راشدین مقدارندن یوقاری آرتمش ، عباسیلر زماننده ایسه بالعکس تناقص ایلشدر . بونک سببی امویلر زماننده عربلری طرفدار یایمق ضرورتک موجودیتی ایدی . امویلر حاکمیتلرینی تأیید ایچون عربلری پاره وسائره ایله استجلابه مجبور ایدیلر . بو سیدن معاشلرک بول بول ویرلسنه لزوم کورلمش ایدی . حال بوکه عباسیلر زماننده بومجبوریت هان هان زائل

ملوك وسلاطين دخی كچن عصرک اوائله قدر
بو اصول اوزره حرکت ایدیلر . مقاطعات
حقنده ایلریده معلومات ویره جکیز .

عسکرک مقداری

دها اول دیدیکمز کبی صدر اسلامده بتون
مسلمانلر عسکر ایدیلر . او حالده انلرک
مقداری اوزمانکی عساکر اسلامیه نك مقداری
دیمکدر . برنجی سنه هجریه ده عساکر اسلامیه نك
عددی برقاچ عشراتی تجاوز ایتوردی ، محل
اقامتلری ده مدینه ایدی . ده صکره بو عسکرک
مقداری قبائلدن اسلامیه داخل اولانلر ایله
آرتدی . (بخاری) ده وارد اولان بر حدیث
شریفدن آکلاشلدیغنه نظراً حضرت نبی
اسلامیتی قبول ایدنلرک تحریر اولنملری
آرزو بیوروش ، بیک بش یوز کشی به بالغ
اولدقلری تبین ایتش ایدی .

غزودلرک صوکنجیسی اوله رق طقوزنجی
سنه هجریه ده وقوع بولان (تبوک) غزوه سی
ائسانده اسلاملرک مقداری اوتوز بیک
پیاده و اون بیک سواریدن عبارت ایدی .
حضرت نبی زماننک صوکارینه طوغری
عرب عسکرکی ایشه شوذ کر اولنلر
مقدارده ایدی . ده صکره حضرت (ابوبکر)
و حضرت عمر زمانلرنده عساکر اسلامیه
آرتله رق یوز اللی بیکی تجاوز ایتدیلر . خلفای
راشدینک صوکن زمانلرنده ایسه بو مقدار
برقات دها آرتمشدی .

نبی امیه نك اوائل خلافتلرنده بصره
و کوفه ده بولان عساکر اسلامیه یوز قرق

بوشکله ایلک تحویل ایدن ذات (آل سلجوق)
وزراستندن اولوب ۴۸۵ سنه هجریه سنده ارتحال
ایلین (نظام الملک طوسی) ایدی . اعظم
رجالدن معدود اولان بو ذات سلجوقیاره وزیر
اوله رق دولتیرینه برچوق اصلاحات ادخال
ایدی . بغدادده کی مدرسه لری (دارالفنونلری)
ایلک تأسیس ایدن کنندیسی ایدی . بغدادده
کندی اسمنه نسبتله (مدرسه نظامیه) نامیله
تأسیس ایدیلر او مشهور ببوک دارالفنون بو
ذاتک اثری ایدی . مشارالیه الب آرسالنه ،
دها صکره اوغلی مشهور (ملک شاه) وزیرک
ایتدی . یکرمی سنه امتداد ایدن زمان وزارتنده
بتون امور سلطنت کنندیسنک النده ایدی .
حکمدار ؛ تخت سلطنت صاحبی اولمقدن وصید
وشکار ایله اوغراشمقدن بشقه برایش یامازدی .
عاقل وحسن نیت صاحبی اولان بو ذات کندی
زماننده دولت سلجوقیه نك توسع ایتدیکنی
کورنجه مقاطعات صورتیله محافظه سی آرزو
ایدرک اراضی بی مقاطعه لره تحویل وعسکره
تفویض ایدی . مشارالیه اراضینک
بو صورتله عسکره تفویضی ایله بر ذات دها
معمور اوله جغنی دوشونمش ایدی . چونکه
اراضی بویله برچوق اللرده بولنورسه بواللر
کندی منفعلتری ایجاباتندن اوله رق او اراضینک
اعمارینه غیرت ایدر . بالعکس یالکیز دولتک
برداره رسمیه سنک همته قالیرسه او قدر معمور
اولماز . (نظام الملک) ک بوتشبی فی الواقع ابی
نمره لر ویردرک مملکت معمور اولدی ،
محصولات آرتدی . مشارالیه دن صکره کلن

بولنان (قره بن شريك) و ۱۰۱۱ سنه هجريه سنده
كذلك بوواليملكده بولنان (بشر بن صفوان)
زمانلرنده دخي مصرده تحرير نفوس اجرا
اولندي . عربلك ممالك اسلاميه ده اك صوك
اجرا ايتدكبرى تحرير نفوس ۱۰۵ سنه
هجريه سندن ۱۲۷ سنه سنه قدر مقام خلافتده
بولنان (هشام بن عبدالمالك) ك زماننده ايدى .
فقط او احصاآت بزه انتقال ايتدى . چونكه
بونلر امويلرك ضائع اولان سائر آثاري
مياننده ضائع اولدى .

خلافت عباسيلره كچنجه بونلر ده اول
كورولديكي اوزره عربلره اهميت ويرمديلر ،
ايراني و تركلردن وسائردهن اوله رق عرب
اوليانلري استخدام ايلديلر . حتى (معتصم بالله)
۲۱۸ سنه هجريه سنده مقام خلافته كچديكي
زمان بالمله ولايتلره برامرنامه كوندرك
دوائر حكومتده مستخدم بولنان عربلك
ترقين قيدرليه معاشارينك قطعى امر ايلدى .
بو حال عربلره آغير كلديكندن قارشى كلك
ايتديلر ايسه ده مقاومتلري بر فائده يي منتيج
اولدى . ايشته بو آندن اعتباراً عرب دولتي
منقرض اولدى ، دواتك عسكرى هپ ايرانيلر
وسائردهن اوله رق عرب اوليانلردن تشكىل
ايتدى . عربلك خلفاي عباسيه دن بوسبدن
نه درجه دلكير اولدقارينه شو فقره بر نمونه
تشكىل ايدر . (معتصم) ك وفاتيله يرينه (واثق)
مقام خلافته كچديكي صردده شاعر مشهور
(دعبل خزاعي) صميرده بولنيوردى .
(معتصم) ك وفاتي و (واثق) ك جلوسى

بيكه بالغ اولمده ايدى . بونلردن ۸۰ بيكي
بصردده ، ۶۰ بيكي كوفه ده بولنيوردى .
زوجه وسائر وچولق چوجقدن مركب
اوله رق انلك عائله لرى ۲۰۰ بيك نفوسه
بالغ ايدى . مصرده دخي عائله افراى داخل
اولقسزين يالكز آدم اولق اوزره قرق بيك
اسلام واردى . شام قطعه سنده بولنان عساكر
اسلاميه دخي اومقدارده ايدى . ايران ممالكنده
وقطعات سائرده بولنان عساكر اسلاميه ايسه
بشقه در .

صدر اسلامده مقام خلافتي احراز ايدن
ذوات حضرت نينك يادديغنه افتاء اسلاملك
مقداريني تعداده اهميت ويرنيورلردى . بناءً
عليه بو وظيفه يي ايفا ايتمك ايجون هر قبيله
اوزرينه بر آدم تعيين ايتشاردى . بو آدملر
هر كون قبيله لك ايجنده : « دون كيجه كيمسه يه
چوجق طوغشمى ، كيمسه يه مسافر نازل
اولشمى ؟ » ديه رك طولاشيرلر ، يكي طوغان
چوجقلى و نازل اولان مسافرلرى يازه رق
دايره حكومه (ديوان) ه اخبار ايدرلر و قيد
ايتديرلردى .

بو تحرير نفوس زمان زمان هر ولايتده
آيرى آيرى اوله رق تجديد ايديلردى .
حكومت اسلاميه زماننده مصرده ايلك اجرا
اولنان تحرير نفوس (عمر بن العاص) طرفندن
اجرا ايدلدى . ده صكره ۶۵ سنه هجريه سندن
۸۶ سنه هجريه سنه قدر مصر واليلىكنده
بولنان (عبدالعزيز بن مروان) ، متعاقباً
۹۰ سنه سندن ۹۶ سنه قدر مصر واليلىكنده

آناطولیده کائن (عموریه) شهرینک فتحنه
 ۹۰۰ بیک عسکر سوق ایتدیکنی بیان
 ایدیور. اصلاً عرب اولیان عسکر ایله
 عساگر خاصه و سائره بی داخل حساب ایتدیوک
 شرقاً و غرباً یقین، اوزاق بالجه حدود اسلامیه
 اوزرنده بولنان اردوگاهلرده بولنان عساگر
 محافظه نك نه مقدارده اولسی لازم کله جکنی
 نظر تأمله آلیرسوق بالاده قید اولنان
 مقدارلری طبیعی کورمک لازم کلیر. خلفای
 عباسیه دن (مأمون) ک یالکز عساگر خاصه سی
 تحریر اولسدیغی زمان ۳۳ بیکه بالغ اولدیغی
 کورلشدی.

رتب و انواع عسکریه

زمان جاهلیتده عربلرک عسکری یوق
 ایدی. بناءً علیه عسکری رتبه دخی موجود
 دکاردی. مع مافیله انلر اوادوار قدیمده قبیله
 امیرینی قوماندان تعیین ایدرلردی. امیر غارت
 اجراسی و یاساغر برخصوص ایچون کوندره جکی
 بر مفرزه عسکریه یه بالنیابه بر قوماندان
 تعییننه لزوم کورنجه او زمانلرده (منکب)
 نامیله تسمیه ایتدکاری بر آدم تعیین ایدردی.
 (منکب) دن صکره رتبه جه (عریف) کلیر.
 منکب بش عریفه، عریفده اون قدر و یا خود
 دهافضله افراد قوماندا ایدردی.

عربلر اوائل اسلامیتده جاهلیتک ذکر
 ایتدیکنمز اصولنه دوام ایدرک عسکری هربری
 اون کشی یه قوماندا ایدر عریفلره تقسیم
 ایاشلر و قوماندانلانی ده قدم و تجربه ارباندن
 ذواته تودیع ایتشلردی. ایلیک فتوحات

کندیسنه اخبار ایدیلنجه شاعر: «حمد اولسون
 بو حاله. فانیلر خواب ابدی یه طالدجه بونلر
 ایچون حزن و الم، تعزیت لازم کلیور. برخلیفه
 اولور، دیکری یرینه جلوس ایدر. فقط هیچ
 برکیمسه نه برینک و فاندن محزون، نه ده
 دیکرینک جلوسندن مسرور اولور» مألده
 اولان شوایکی بیتی سوبلدی:

الحمد لله لاصبر ولاجلد

ولاعزاء اذا اهل البلا رقدوا

خليفة مات لم یحزن له احد

وآخر قام لم یفرح به احد

کوک دولت اموییه، کک عباسیه زمانلرنده
 حال حرب وصلحده استخدام اولنان عسکرک
 مقدارینی تماماً بولمق امکان خارچنده در.
 شو قدرکه محاربه یه سوق ایتدکاری عسکرک
 مقدارینی نظر دفته آلیرسوق مذکور دولترک
 بک چوق عسکره مالک اولدقلری آکلاشیلیر.
 (یزید بن مهلب) جرجان و طبرستان اوزرینه
 حرکت ایتدیکی زمان معیتده عرب اولیانلردن
 و کولکلیلردن بشقه ۱۲۰ بیک معاشلی عسکر
 بولنیوردی. خلفای عباسیه دن (هارون الرشید)
 معیت آدملری و خدمه و کولکلیلردن ماعدا
 ۱۳۵ بیک عسکر ایله روم مملکتنده کائن
 (هرقله) شهری اوزرینه حرکت ایتش ایدی.
 مصرده (دولت اخشیدییه) نک مؤسی اولان
 (محمد بن طغج) ک اردوسی ۴۰۰,۰۰۰ عسکر
 و ۸۰,۰۰۰ کوله مندن متشکل ایدی. هر آقشام
 بو کوله ملردن ایکی بیکی مشارالهی بکار ایدی.
 (ابن خلدون) خلفای عباسیه دن (معتمد) ک

اسلامیه ده عسکر لر ایشته بوبولده ترتیب ایدلمش ایدی . ده صکره عریفلر یدیشر یدیشر یاییله رق بونلرک عددی یوزه ابلاغ اولمش وهر عریفلرک معینته قدم و تجربیه اعتباریه تصنیف اولنان عسکرک صنفلرینه کوره اوتوز، قرق و بعضلرینک معینته ۲۰ نفر ویرلمشدر . عریفلر اوزرینسه (امراء الاسباع) نامیله قوماندانلر بولنوردی . عریفلره معاش توزیعی قوماندانلر و نفرلره معاشلر توزیعی عریفلر ایفا ایدرلردی .

امویلر زماننده عسکرک شو ترتیباننده پک آز تبدلات وقوع بولدی . دولت عباسیله چکنجه ترتیبات عسکریه ده هر اون کشی به قوماندا ایتیکه (عریف) ، هرالی کشی به (خلیفه) ، هر یوز نفره (قائد) ناملریله رؤسا تعیین اولندی . ده صکره بشقه صورتله تعدیلات یابلدی : هر اون کشی به عریف ، هر اون عریفه (۱۰۰ نفره) نقیب ، هر اون نقیبه (۱۰۰۰ کشی به) قائد ، هر اون قائده (۱۰,۰۰۰ آدمه) امیر ترتیبی اتخاذا اولندی . دیگر دول اسلامیه بعض فرقلر ایله بو ترتیب اوزره حرکت ایتدیلر .

بالاده ذکر ایتدیکمز رتب عسکریه پی احراز ایدن ذوات ، هیچ شهبه یوق ، بوکونکی ضباط عسکریه نك حائر اولدقلری رتب عسکریه اونیفورمهلری کی رتبه نك نوع ودرجه سنی ارئه ایدر علامات مخصوصه میزه پی حاوی کسولر اکتسا ایدرلردی . لکن مع التأسف اوکسولرک شکل و اشارت لرینه دائر هیچ بریده

آجیق معلوماته راست کله مدك . (طراز) بختنده کسولر حقه ده بوله بیلدیکمز معلوماتی ده اول یازدق . اندن فضله بوباده معلوماته مالک دکلز . بو قبیلدن اوله رق هر دولنک آتلی دیگر دولتک آتلرندن تفریق ایدلک ایچون آتله داغ اورلردی . هر دولتک کندیسنه مخصوص برداغی واردی . امویلرک استعمال ایتدکلری داغ (عده) کله سنی حاوی ایدی . نته کیم عربلر زمان جاهلیتده دوه لرینی بوسورتله داغایله رق هر قبیلله نك دوه لری دیگر قبائل دوه لرندن بشقه بر (داغ) ی حامل بولنوردی . حیواناتی داغلامق بوکونکی دول متمنده نزدنده دخی جاری برعادتدر .

عسکرلی کچید رسملری

عسکره کچید رسمنی یاپدیره ق اسلامیتدن اول تأسس ایدن دول متمنده چه قدیم برشیدر . اسکندر کبیر کندیسی بالذات عسکره کچید رسمنی یاپدیریر ، عسکرک ، سلاحلرینک ، آتلی نك احوالی بالذات نظر تفتیشدن کچیردی . اسلامیتک ظهوری صره لرنده ایرانیلر سنه ده اوقات معینه ده عسکرلرینه کچید رسمنی یاپدیریورلردی . کچید رسمنده ایرا نیلرک اصولنی برنجی درجه ده بولنان سوارینک کچمسی تشکیل ایدردی . بوسواری ، آته را کب اولدینی وپاننده اوشاغی بولندینی حالده کچردی . سواری زره ، مغفر ، زرهلی الدیون کیمش ، قالقان ، مزراق ، قلیچ ، طوپوز ، خنجر ، یای ، اوق طاشیمش وایپلک ، ایکنه یه وارنجیه قدر کرک کندیسنه ، کرک

حیوانه اوزمان محاربلرینه هر نه لازم ایسه
 جمله سی ایله مجهز برحاله بولنوردی .
 وقتا که عربلر داخل دائره مدنیت اوله رق
 عسکر تشکیل و تنظیم ایلدیلر، بو عادتی ایرانیلر ده
 نه شکلده ایدی ایسه او شکلده قیاس ایتدیلر . مع مافیله
 قرآن احوال دن آکلا شیلیور که عربلر تمدن و عسکر
 تنظیم اتمدن اول حرب آدم لرینه کچید رسمی
 یاپدیرلردی . حضرت نبی بالذات اصحابنه
 کچید رسمی یاپدیرمشدر . سیر نبویه ده وارد
 اولدینی اوزره حضرت پیغمبر هجرتک ایکنجی
 سنه سنده (بدر) واقعه کبراسی کونی اصحابنه
 کچید رسمی یاپدیردق دن صکره النده تویسز
 براوق اولدینی حاله انلری صف صف شکلده
 دیزمشدر . عسکرک صف لرینی کوزدن کچیرر .
 کن (سواد) نامنده بر آدمی صف دن چیقمش
 کوردی . حضرت نبی اوق ایله سوادک قارننه
 باصه رق اکا (سواد ! طوغری طور) دیدی .
 صکره کن دیسنه قوریلان سایبانه عودت ایتدی .
 خنفا ی راش دین ، متعاقباً امویلر دخی
 حضرت نبی کبی عسکره کچید رسمی
 یاپدیرلردی . (حجاج) عسکره کچید رسمی
 یاپدیررکن عسکر دن بر بر اسم لرینی ،
 منسوب اولدق لری قبائلی ، حال لرینی ، سلا ح لرینی
 صوراردی .
 عباسیلر زماننده ایسه کچید رسم لری
 ایرانیلر ککنه ده ازیاده بکزیبوردی . چونکه
 عباسیلر کچید رسمی ایرانیلر دن اقتیاس
 ایتمشلردی . کچید رسمی مشاهده ایتک
 ایچون خلیفه بالذات ، یا خود وزیر حاضر

بولنوردی . بعضاً خلیفه صانکه بر محاربه یه
 حاضر لاشمش کبی زره و مغفر کیه رک کچید رسم نه
 نظارت ایدردی . بر مأمور مخصوص صره ایله
 قوماندانلرک اسم لرینی سویلردی . قوماندانلر
 معیت لری عسکر ایله کچیرلردی . خلیفه بونلری
 نظر تفتیش دن کچیره رک آنلری ایله آلات
 و ادوات حربیه لرینی منتظم کوریرسه کن دیلرینه
 مکافات اعطا ایدردی . بو مکافات کچید
 رسم نه مخصوص بر مکافات ایدی . بعضاً بیوک
 قوماندانلر بومکافاتی آلمق دن استنکاف ایدرک
 معیت لرنده بولان آدم لره ویریرلردی . بو قیمن دن
 اوله رق خنفا ی عباسیه دن (معتمد) زماننده
 (۲۷۱ سنه هجریه سی) عمرو بن لیث بویله
 یاپیوردی . (عمرو) خلیفه نک توجه نه نائل
 اولمش ، مملکتک قوانیننده و عسکر لیکده
 اختصاص کسب ایتمش ایدی . هر اوچ آیده
 بر کره عسکره معاش توزیع ایدردی .
 توزیع اتنده بالذات حاضر بولنوردی . کچید
 رسم نه نظارت ایدن ذات پاره لر یاننده اولدینی
 حاله موقع مخصوصنده او طوروردی . منادی اک
 اول (عمرو بن لیث) ک اسمی ذکر ایدردی .
 بونک اوزرینه مشارالیه ک آتی بر سواری یه
 لازم اولان اسلحه و ادوات کامله ایله کچید
 رسم نه نظارت ایدن ذاتک او کندن کچیریلردی .
 آت نظر تفتیش دن کچیرلک دن صکره (عمرو)
 نامه اوچ یوز دره مملک بر مکافات ویریلردی .
 بومکافات بر چیقین دروننده اوله رق (عمرو) ه
 کوتورل دیکنده مشارالیه مکافاتی آلیر ،
 اوپردی . « امیر المؤمنینک مکافاته لایق اوله جق

دور لردي . حضرت عمر ك آرزوسى وجه ايله كنديلرى ايله مدينه يئتمده بر نهر ويا دكن بولنان يرلرده اقامت ايتزلردى . ايشته بونك ايچون مصرى فتح ايدن عساكر اسلاميه اوزمان مصر ك پايختى اولان (اسكندريه) ده اقامت ايتيوب (حصن بابل) - بابل قلعهسى - جوارنده بالاخره (فسطاط) نامى آلان بر يرده قوردقلرى چادرلرده اقامت ايلديلر . كذلك ايرانى تسخير ايدن عساكر اسلاميه اوزمان (كسرى) نك مقر سلطنتى اولان (مدائن) ده اقامت ايتيمهرك قرات نهرينك شامباديهسى جهتي كئناننده بصره و (كوفه) يه نازل اولديلر . صدر اسلامده فتح اولنان ديكر ممالكى فتح ايدن عساكر اسلاميه دخى عين صورته حركت و واليلكلر بختنده بيان ايلديكمز وجه ايله ابلاده مفتوحه نك جوار و اطرافنده محضا او شهرلرى حمايه ايچون اماكن مخصوصه ده اقامت ايلديلر . عرب عسكرى محاربه لره قاييريله ، چوجقلريله برابر كيتدكلرندن بر شهرى فتح ايلدكلرى وقت جوارنده عائله لريله برابر اقامت ايدرلردى . ايشته بوندن طولاييدر كه اويرلرده تأسيس ايتدكلرى اردو . كاهلر مرور زمان ايله معمور شهرلره منقلب اولدى .

عربلر بالاخره دهها زياده مدنى اولنجه چوجق چولنى كندى يوردلرنده براقه رق حربيه يالكنز كيتمهك باشلاديلر . فقط ينه بو حالده دخى اردو كاهلرى شهر ك خارچنده قورمقده دوام ايلديلر . مصرده (فسطاط) ،

درجه يه قدر انك خدمتمنده بنى موفقي ايدن جناب حقه حمد اولسون « ديهرك چيقينى چزمه سنه صوقاردى . مكافات چزمه يي انك اياغندن چيقاره جق كيمسه نك اولوردى . دهها صكره صره ايله عسكر قوماندانلرى ، ضابطانى و نفرلر مرور ايدردي . لباسلرينه ، آتلىينه ، سلاحلرينه دقله باقيلردى . بتون عسكر آلات و ادوات حربيه لرئنى تماماً كوسترمكه مجبور ايديلر . بونلردن هانكيسنده قصور كورولورسه انك معاشى كسيلردى . بر كون مشاراليه (عمرو بن ليث) ك حضورنده كچيد رسمى اجرا اولنوركن مشاراليه آتى غايت ضعيف بر سوارى كوردرك : « ياهو ! پاره مزى قاريكه بيديروب انى سميزلديورسك . اوزرنده حربه كيتديكك وسايه سنده ياشاديفك آتى ضعيف دوشوريو . سك . بورادن چكيل ، كيت . سنك كى بر آدم بزه لازم دكل » تكديريه قوموق ايستر . بونك اوزرينه اوسوارى : « افندم ، مرحمت ايديكز . قاييم بو حيوانك كچديكي كى او ككزدن كچوبده كوزلا كنى كورسه ايديكز سزده بو ضعيف حيوانمى سميزلدير . ديكز » جوانى ويرير . (عمرو) بوجواب اوزرينه كولر ويكى بر آت آلمق ايچون سوارى يه غظيه ويرير .

عسكرك اقامت كاهلرى

صدر اسلامده مسلمانلر (كه عساكر اسلاميه انلر ايدى) بر شهرى فتح ايتدكلرى زمان اقامت كاهلرئنى او شهر ك بر طرفنده

عراقده (كوفه) و (بصره) اوردوكاهلردن
 توره ن شهرلر جمله سندندر . فسطاط (عمرو
 بن العاص) ك اوناغی اطرافنده عساکر
 اسلامیه نك خیمه قوردقلری خالی بریر ایکن
 مرور زمان ایله کسب عمران ایدرک (فسطاط)
 نامی ایله بر شهر اولدی . (فسطاط) ك
 تأسسندن بروکسور عصر زمان صکره عباسیلر
 خلافت اسلامیه یی احراز ایله اهویلری
 استیصال ایتدکلر نده خلفای امویه نك صوکنجسی
 اولان (مروان بن محمد) مصره فرار و فسطاطه
 التجا ایتدی . عباسیلر (صالح بن علی) نك
 قومانداسی آلتنده مشارالیه یی تعقیب ایدرک
 (فسطاط) جوارنده اردو قوردیلر . بواردو
 محانه (عسکر) - اردوکاه - نانی و یردیلر .
 بوراسی دخی مرور زمان ایله معمور اوله رق
 اونام ایله (فسطاط) کبی بر شهره منقلب
 اولدی . تاریخ مذکور دن کذلک بر وکسور
 عصر صکره ۲۵۷ سنه هجریه سنده (احمد بن
 طولون) مصر والیلکنی احراز ایدنجه معیتده
 بک چوق عسکر و معیت آدملری و آلات
 و ادوات حریبه بولندیردیغدن (فسطاط) ونلری
 استیجاب ایده مامشدی . بونک اوزرینه مشارالیه
 (مقطم) طناعی جوارنده بر اردوکاه تأسیس
 و کندی نفی ایچون برقوناق و بر میدان انشا
 و احداث ایتدیکی کبی معیتده بولنان عسکری
 و رجال حکومتی و اتباعی ده اقامتگاهلر تأسیسنه
 تشویق ایلدی . بوضورتله انشا اولنان اماکن
 (فسطاط) ه قدر امتداد ایدرک بر شهر شکلی
 آمش و بویکی شهره (قطائع) نامی و یرلشدر .

مذکور زماندن بروکسور عصر صکره دخی
 ۳۶۵ سنه هجریه سنده دولت فاطمیه قوماندانی
 (جوهر) مصری فتح ایچون کادریکنده عینی
 شیئی یاپدی . مشارالیه معیتده بولنان عسکره
 (المقطم) طاغنک اتکننده و (فسطاط) و (قطائع)
 شهرلری خارجنده اردوکاه قوردورمشدی .
 (جوهر) بتون مصر قطعه سنی فتح و تسمه خیر
 ایدنجه مذکور اردوکاهک یرینه بوکونه قدر
 باقی قالان (قاهره) شهرینی تأسیس ایلدی .
 اسلاملر طرفندن تأسیس اولنان سائر شهرلر
 بوضورتله تأسس ایتدی . مثلاً خلفای
 عباسیه نك ایکنجیسی اولان (منصور) بغدادی
 آنجق کندیسی و عسکری ایچون مستحکم
 بر موقع اولق اوزره تأسیس ایتش ایلدی .
 کذلک اوغلی (مهدی) عین مقصدله بغدادک
 خارجنده کی (عسکر) شهرینی بنا ایش ایلدی .
 دیگر اسلام اردوکاهلرینی هپ اوضورتله
 قیاس ایده بیلیرسکنز . اسلاملر بواردوکاهلری
 عموماً شهرلرک خارجنده و خلقدن اوزاق
 مواقعهده تأسیس ایدرلردی . ایشه بوسیدندرکه
 حجاج (حجاج) و قعه سندن صکره عسکری
 (کوفه) اهالیسنک خانه لرنده یرلشدرنجه
 اهالی صوک درجهده دلکیر اولشار و حجاجک
 بوحرکتی برظلم و اعتساف عد ایتشلردی .
 (حجاج) دن صکره تعیین اولنان والیر
 علی الاکثر و باخصوص ایران ممالکننده
 عسکری اهالینک خانه لرنده یرلشدریرلردی .
 بوایسه حقوق اهالییه برتجاوز ایلدی .

سنجاق ، یاخود بیراق

(سنجاق و بیراقلرک تاریخی) - لوا ، رایت (سنجاق ، بیراق) ایکیمی بردر. احتمال که لوا (سنجاق) رایتدن ده کوجکدی . یاخود رایت (بیراق) حرب ایچون عسکره تودیع ایدیانجه لوا (سنجاق) نامیله تسمیه اولنوردی . اوزمانلرده (اعلام) ، (بنود) دییه تسمیه ایدیلن وزمان حاضرک اصطلاحنجه سنجاق و بیراق ناملریله معروف اولان (لوا) ، (رایت) لر ایشته بونلر ایدی . بیراقلر تاریخجه پک اسکیدر . قدیم مصر لیلر ایله نلره معاصر بولنان ، یاخود کندیلرندن اقتباس مدنیت ایدن اقوام سائره نزدنده معروف ایدی . اسلامیتدن اول عربلرده دخی بیراق استعمالی تعمیم ایتیش برعات ایدی . هر قبیله کندیسنه مخصوص بر بیراق استعمال ایدردی .

بیراقلرک محاربه لرده طوتدینی موقع چوق بیوکدر . چونکه خلق محاربه لرده آنجق بیراقلرک سایه سی آلتنده طوپلانیرلر و بیراقلرک زوالی ایله کندیلری ده طاعیلیرلر . عربلرک زمان جاهلیتلرنده کی حکومتلرندن بحث ایتد . یکمز صرده بیراقدارلق اوزمانلرده موجود بولنان مناصب جمله سندن اولدیغنی بیان ایتیش ایدک . عربلرک استعمال ایتدکلری بیراق ویا سنجاق (عقاب) - قره قوش - نامیله معروف ایدی . حربه چیقدفلرنده سنجانچی چیقاریر - لردی . مذاکره دن صکره بالاتفاق بر ذاته تودی بی نقرر ایدرسه اوزاته تودیع ایدرلردی . اوپله خصوصی براتفاق اولمازسه اصل بیراقداره

تسلیم ایلرلردی . بیراقدارلق وظیفه سی ثوبت ایله کاه (بنی امیه) ده ، کاه (بنی عبدالدار) ده بولنوردی . قرائن احوال دن آ کلاش-یلپورکه عربلرک کندی بیراقلرینه عقاب (قره قوش) ناهنی ویرملری رومالیلر دن اقتباس صورتیله وقوع بولمشدر . چونکه (قره قوش) روما- لیلرک برعلامت مخصوصه لری اولوب بیراقلرینه وضع وانشا ایتدکلری اینیه اوزرینه نقش ایدرلردی . عربلر بوعلامت مخصوصه یی انلردن اقتباس ایتمشلردر .

(السیرة الحلییه) نامنده کی کتابده وارد اولدینی اوزره (بدر) غزوه کبراسنده اسلاملرک بری بیاض ، دیکر ایکیمی سیاه رنگلر دن اوچ سنجانقلری واردی . بیاض سنجاق حضرت نبی طرفدن قدما ی صحابه دن (مصعب بن عمیر) ه و دیکر سیاه سنجانقلر دن بری حضرت علی به تودیع اولمشدر . (عقاب) نامنده اولان بو ایکینچی سنجاق حضرت عائشه نك چارشفندن یاپیش ایدی . اوچنچی سنجاق انصار دن بر ذاته تودیع اولمشدر . (ابوسفیان) ایسه وقعه مشارالیه ده (رایة الرؤساء) - رؤسا سنجانغی - حامل بولنیوردی . بوسنجانغک اسمی دخی (عقاب) - قره قوش - ایدی . بوندن آ کلا- شیلپورکه عربلرجه (عقاب) اسمی رومالیلر دن اقتباساً برنوع سنجانقلره اطلاق اولنوردی . یالکز برسنجانغک اسمی دکلدی .

وقتاکه اسلامیتک ظهوریله عربلر شام ، ایران ومصر قطعله رینه یاییله رق دولتلری و قبیله لری تعدد وتنوع ایلدی ، سنجانقلرینک

اولدقلری سنجاقلرک مقصداری بش یوز
 و بوریزنلرک عددی کذلک بش یوزه بالغ
 اولمشر . بعضاً سنجاقلرک اوزرینه خلفانک
 و سلاطینک ، یا خود عسکرک قوماندانلغنده
 بولان ذواتک اسملری یازیلردی . نته کیم
 (بحکم) ک حامل اولدیغی سنجاغه (ابن رائق) ه
 نسبتله (رائق) دییه یازدیغی کبی .

(سنجاقلرک رنگی) : - (عقاب) سنجا-
 غککنندن ماعداً جاهلیتده استعمال اولان
 سنجاقلرک رنگلری حقتده هیچ معلوما تمز یوقدر .
 (عقاب) سنجاغنه کلنجهده اول بیان ایتدیکه
 وجه ایله بونک رنگی سیاه ایدی . حضرت پیغمبرک
 سنجاغی دخی سیاه رنگده ایدی . (آثار
 اول) - آثار اولین - نامنده کی کتاب مؤلفی
 حضرت نینک بیاض رنگده دخی سنجاقلری
 اولدیغی بیان ایدیور . معافیله دول اسلامیه جه
 قوللانیلان سنجاقلرک رنگی دولتلرک اختلافه
 کوره مختلف ایدی . مثلاً امویلرک سنجاقلری
 قرمز ایدی . دولت علوییه طرفدار اولانلرک
 جمله سنک سنجاقلری بیاض رنگده ایدی .
 عباسیلرک خلافتنه طرفدار اولانلرک سنجاقلری
 ایسه سیاه ایدی . ذاتاً علی الاطلاق
 سیاه رنگ عباسیلرک علامت میزه سی ایدی .
 عباسیلر بورنگی امویلر طرفندن بی هاشمدن
 مقتول اولان شهیدلرینه علامت مأم اولقی
 اوزره اتخاذا ایتشلردی . ایشته بونک ایچون
 عباسیلره (مسوده) - سیاهی التزام ایدنلر -
 اطلاق اولنمش ایدی . وقتا که هاشمیلر آیر-
 یله رق طالبیلر هر طرفده عباسیلرک خلافتی

نوع ، رنگ و شکلی ده چوغالدى . بیراقلری
 اوزون یا یغنه و مختلف اسملر ایله تسمیه
 ایتکه باشلادیلر . (ابو مسلم خراسانی)
 عباسیلر نامنه استحصال خلافتنه تشبث ایتدیکی
 زمان اون درت آرشون بوینده برقارغی اوزرینه
 سنجاغی یاهرق سالله عباسیه دن (ابراهیم الامام) ه
 کوندرمشدر . مذکور سنجاغک اسمی (ظل)
 - سایه - ایدی . (ابو مسلم) ک کذلک
 مشار الیه کوندردیکی (سحاب) نامنده دیکر
 برسناغی اون اوچ آرشون طولنده برمزراق
 اوزرینه یابلیش ایدی . سنجاقلرک بویله بیوک
 یابلیسی اهالییه القای خوف و دهشت مقصدیه
 ایدی . خلفای عباسیه نک اونجیسی اولان
 (متوکل) ۲۳۵ سنه هجریه سنده کندی اوغللر .
 بی ولی عهد تعیین ایتدیکی زمان اوغللرندن
 هر برینه ایکی سنجاغ تودیع ایلشدی . بونلردن
 بری ولی عهدلکه مخصوص سیاه ، دیکری
 والیلکه مخصوص بیاض رنگده ایدی . خلفای
 عباسیه نک یدنجیسی اولان (مأمون) (فضل
 بن سهل) ی ریاست حرب (سردارلق)
 انضمامی ایله بتون شرق والیلکنسه تعیین
 و کندیسنه (ذوالرئاستین) لقبی توجیه ایتدیکی
 زمان اکا حربیه سی ایکی شعبه لی برسناغی
 یاپدیروب ویرمشدر . خلاصه کلام سنجاقلر
 و بیراقلرک اشکالی مرور زمان ایله تعدد ایتد-
 یکی کبی خلفا و سلاطینده سنجاقلرک تعددی
 ایله افتخار ایدرلردی . خلفای فاطمیه دن
 (عزیز بالله) شام قطعه سنک فیتحنه حرکت
 ایتدیکی صروده معیتنده بونان عسکرک حامل

آت قوروغی قیللرندن ، طاغئیق صاحجه مشابه بر علامت وضع اولتهرق عسکرک ایلر وسنده کوتورولور و بوکا (حالیش) دینور ایدی . بالاخره بونک شکلی دکشدیریلوب بر صرفک اوچنه ، پریشان بر حالده آشاغی یه صارقان و قرمزنی یه بویانان آت قیللرینک بالاسنه بیاض و سیاه قیللرک اورولمه سندن متحصل برقاچ بوکوم صاچ براقلدن صکره بونک اوست طرفنه ده یالیزلی طوب شکنده بر « فلکه » وضع اولمشدر . بو حالیشاره مؤخرأ « توغ » دیلمشدر . سلطان سلچوق « علاءالدین ثانی » طرفندن عثمان غازی یه کوندریلن توغده بوقیلدن ایدی . بو توغلر بالاخره دولتمزده بیوک رتبه لی ذواته علامت فارقه اولق اوزره ویرلمشدر . میرلوازه ویا سنجاق بکارینه بر ، میرمیرانلره ویا بکار بکارینه ایکی ، وزرایه اوچ ، صدراعظمه بش و بریلر و محاربه زمانلرنده پادشاهک رکابنده بدی توغ بولنوردی .

سلطان علاءالدین ثانی طرفندن یولانیلان سنجاق بیاض رنگه ایدی . ایلك زمانلرمزده پادشاهلرک اوکلرنده بیاض بایراق چکلمشدر . صکره یشیل بر زمین اوزرنده بیاض قلابدان ایله ایشلمش اوچ هلالی ویاخود قرمزنی بر زمین اورتیه سنده ویشیله بویانمش بر شکل بیضی درونده صاری صیرمه ایله بر برینک کیروسنده کذلک اوچ هلالی محتوی بولنان ایکی نوع سنجاق دخی استعمال اولمشدر . سرادخان اولک سنجاغی یشیله و سلطان محمدک قرمزنی یه تحویل ایتدکلی مرویدر . بر روایت کوره دولت سلچوقه بایراقلرینک صیریقلمی اوچنده هلال شکنده بر فلکه موجود ایدی . حتی سلطان سلچوق طرفندن کوندریلن بیاض سنجاغک بالاسنده دخی بر شکل هلال وار ایمش . بو سنجاق عثمانلرجه علامت استقلال عد ایدلیکندن مؤخرأ عثمانلرک بایراقلرنده هلال ترسیمنه بوندن طولانی میل ایدلمشدر . شمیدی بایراقلرمزده کی هلاک اورتیه سنده کی ییلدزه کلنجه اسکی دکدر . سلطان عبدالمجید زماننده (تنظیمات خیرییه) دن صکره قبول ایدلمشدر . (رسمی وخریطه لی عثمانی تاریخی) .

طایماغه باشلادیلر ، و عباسیلرک علامت میزه لرینه مخالف علامت اتخاذا ایدرک بیاض سنجاقلر قوللاندیلر . بوسبیدن انلره (مییضه) - بیاضی التزام ایدنلر - نامی ویرلمشدی . قرآن احوال دن آکلاشیلور که شیعه دن (بنی هاشم) طرفدارلرینک علامت میزه لری یشیل رنگ ایدی . ایشته بوسبیدن (مأمون) احفاد حضرت علی دن (علی بن موسی الکاظم) ی ولی عهد تعیین ایتدیکی زمان عسکره سیاه البسه یی چیقاروب یشیل البسه کیملرینی امر ایتمش ایدی . فقط مشار ایله بویعتدن دونمکه مجبور اولدیغنده سیاه رنگه دونمکه ده مجبور اولمش ایدی .

مغربده (صنهاجه) وسائرده تأسیس حکومت ایدن بربر ملوکنه کلنجه بونلر یالکز بر رنگه سنجاقلر اتخاذا ایتیه رک متعدد رنگلر قوللاندقن ماعدا سنجاقلرینی رنگلی خالص ایتکدن معمول آلتون صرمه لی قاشدن یاپارلردی . شرقده ترک دولتاری حکمداره مخصوص بر سنجاق استعمال ایدرلردی . سنجاغک باشنه (شالش) و (چتر) نامیله تسمیه ایتدکلی بیوک بر طوتام قیل (توغ) باغلارلردی . بوقیل انلرجه حکمدارک علامت سلطنتی عد اولنوردی . ده صکره بونلرمزده سنجاق اشکالی تعدد ایلدی . ترکر بیراغه سنجاق دیرلردی [*] .

(*) توغ — علم — هلال : قدیمدن بری مالک شرقیه ده ، ترکستانده ، ترک دولتلیله هند و چین حکومتلرنده بیوک بر سنجاق اوزرینه بویالی

عادت ایدی . چونکه اوصره لرده والی عسکر قوماندانی ایدی . بوسنجاقلر تفالاً ییلدیزلرک قرانلری زمانلرنده صابه کچیریلوب قوماندانلره ووالیلره تودیعی اولنوردی . عباسیلرده برقوماندانه ، یاخود سرحدلرده بولسان بر اردوکاه رئیسنه (سرحدمخافظنه) سنجاقلر تودیعی ایدلیکی زمان او قوماندان ، یاخود محافظ محل مأموریتنه کیتمک اوزره خلیفه نك سرایندن چیقارکن علمدا رلردن وداوولجیلردن مرکب بیوک آایلر ایله تشییع اولنوردی . بو آایلر او قدر محتشم ومدبذب اولوردی که خلفایه مخصوص آایلرده دها چوق سنجاقلر ، یاخود خلفانک بالخاصه کندیلری ایچون انتخاب ایتدکلری رنکده سنجاقلر بولندیرلمسه ایدی بولنری خلفا آایلرندن تفریق ایتمک مشکل ایدی .

دولت فاطمیه نك مصدره (خزانه البنود) نامیله سنجاقلر وضعنه مخصوص بردآرته سی واردی . بودآرته ده سنجاقلر و بیواقلردن ماعدا دریدن معمول قالقانلر وسائر ادوات حربیه محافظه اولنوردی . دولت مشار ایها سنه ده بودآرته ایچون ۸۰,۰۰۰ دینار مصرف اختیار ایدردی . فاطمیلر دائره مذکوریه ای صورته اداره ده برعصر دوام ایتشلردر . بودآرته ده سنجاقلردن ، هر درلو اسلحه دن ، هر نوع آت اکر وکلرندن بک چوق شیلر تراکم ایتش ایدی . ایچنده کوشلی و آلتونلی شیلرده واردی . دها صکره مذکور دائره محترق اولمقله ایچنده بولسان بالجمله آلات و ادوات حربیه دخی محترق اولدی . بودآرته ده

(سنجاقلر تودیعی) : - صدر اسلامده خلفا حربیه بر اردو سوق ایتدکلری زمان قوماندانلره - هر قوماندانه کدی قبیله سنه مخصوص اولق اوزره - سنجاقلر تودیعی ایدرلر و تودیعی صره سنده عسکرک مظفریتنه دعا و صبر و جلالت اظهارینه تشویق ایلرلردی . حضرت عمر سنجاقلر تودیعی ایتدکجه آتیده کی نطق ایراد ایدردی : « اللهم اسمی ایله وعون و غایتیله بوسنجاغی تودیعی ایدیورم . تأیید آلمی ایله کیدیکنز . مظفریت آنجق جناب حقدندر و آنجق حق التزام و صبر و تحمل ایله در . اللهم طائمانلر ایله الله اغورنده حرب ایدیکنز . تعدی و تجاوزده بولمیکنز . زیرا جناب حق تعدی و تجاوزده بولنانلری سومز . دشمن ایله قارشلی قارشیه کلدیککنز زمان قورقاق اولمیکنز . نشوؤ مظفریتنه کیمسه بی اشکنجه ایله اولدورمیکنز . غالبیت غروری ایله دشمنه لزومسنز تلفات و خسارات ویردیرمیکنز . اختیارلردن ، قادینلردن ، چوجقلردن کیمسه اولدیرمیکنز . ایکی طرف اردوسی مصادمه ایتدیکی و غارت یاییلدیغی زمان اولیه کیمسه لری اولدیرمکدن توفی ایدیکنز . »

سنجاقلر تودیعی اثناسنده اجرا قلنان دعا ووصایاده هر خلیفه نك کندیسنه مخصوص بر طرز و اسلوبی واردی . شو قدرکه معنی اعتباریله بالاده کی کبی هب بر مآله ایدی . بر طرفه والی تعیین ایدیلنجه ، باخصوص اوائل اسلامیت صره سنده ، والییه سنجاقلر تودیعی ایتمک ده

محترق اولان اشیا سکز میلیون دینار قیمتند
ایدی . حریقدن پک آز شیلر قور -
تاریله بیلرک اوجله دن برسنجاق وار ایدی که
(لواء الحمد) نامیله معروف ایدی .

موسیقی

عسکرلنکده موسیقی استعمالی اسکی بر
عادتدر . بونک عسکرلنکده استعمالدن مقصد
اصلی انهای حربده عسکرک حسیاتی غلیانه
کتیرمک ، یاخود اوکلرنده بولنان مخاطره لری
وتهلکه لری دوشونامک ایچون ذهنلری مشغول
ایتمکدر . عسکرک اوکنده شرقی سویلیک ویا
نشینده اوقومق دخی اوقیلنددر . چونکه تغنی
ونشیده موسیقی نوعنددر . عربلر زمان
جاهلیتلرنده موسیقی آلاتندن داوولدن بشقه
برشی بیلمز لردی . بالآخره اسلامیت ظهور
ایدنجه اسلام لرسطنت آلایشلرندن اجتناب داوول
وبوری قوللانمقدن چکنمشلر ایسه ده خلافت
اوطور زاهدانه وعقیفانه دن سلطنت شکنه کیردیکی
زمان حال بشقه لاشهرق موسیقی بی قولانمقده
بأس کورما مکه باشلادیلر . چونکه بوزماندن
صکره امور معیشتجه بوللغه نائل اولدقلری کبی
اسکی ومدنی دولت آدمی اولان ایرانیلر
وروملر ایله اختلاطده بولندقلرندن انلردن
رفاهیت معیشت وتبذیرات واسرافاته متعلق
اقتباس ایتدکلری شیلر جمله سندن موسیقی بی ده
اقتباس ایلدیلر . وسلطنت وحاکیته نشانه اولوق
اوزده موسیقینک استعمالنه رجال دولته ووالیرله
مأذونیت ویردیلر . متعاقباً موسیقی بی پک
چوق استعمال ایتمکده باشلادیلر . مع مافیله

عسکرده موسیقی داوول وبوری دن عبارت
ایدی . بعضاً اردوده یوزلرجه داوول وبوری
بولنوردی .

اسلحه

عربلرده زمان جاهلیتده قلیج ، قارغی ،
یای وقانقاندن بشقه سلاح یوق ایدی . فقط
عربلر بوسلاحلری پک بیوک بر مهارتله
قوللانیرلردی . چونکه بوسلحه ایله وباصصوص
یای ووق ایله عربلرینی مدافعه ومعیشتلرینی
تأمین ایدیورلردی .

(یای) : — عربلر بادیه معیشتی اثری
اوله رق قوت نظره مالکیتلرندن واوزمان
سائر اسلحه دن زیاده یایه احتیاجلرندن طولای
یای استعمالنده پک بیوک مهارت صاحبی ایلدیلر .
یایلری محاربه لردن بشقه جیلان آونده دخی
استعمال ایدرلردی . یای ایله اوق آتمقده
ایسانلیه جق درجه لره قدر مهارتی ایلری
کوتورمشلردی . حتی انلردن بر تیر انداز بر
جیلانی کوزندن اورمق ایسته سه درحال آرزو
اولسان کوزندن اوردی . ایسته انک ایچون
ماهر تیراندازلره (رماة الحدق) — جیلان
کوزینی اورانلر — نامی ویرلمش ایدی . تیراندازلرک
بعضلری کوستبکی آغاجه آصهرق ایستدکلری
اعضاسنی وجوددن بر شی قالمینجه به قدر
هر اوق آتمقده برر برر دوشورلردی ،
هدفه اصابت ایتمین اوق اولمازدی .

بالآخره اسلامیت ظهور ایدنجه عربلرک
بو اوق آتمقده کی مهارتلری روملرک اوزرینه
احراز غالبیت ایتملرینه باعث اولان اسباب

نصل باقیورلر ایسه آتلیینهده اویله بر اعتنا
ایله باقلمی توصیه ایدرلر دی .

عربلر قرون وسطاده اوقجیلقده پک
ایلری کیدرک حتی یای و اوقه متعلق مرکب
وصنعلی آلات وادوات ایجاد ایشلردر .
احتمال که (مجره) کبی بونلرک بعضلرینی
ایرانلردن اقتباس ایشلر ایدی . مذکور
آلت ایرانلیر طرفسندن تاتارلر ایله محاربه
یابدیغنی صهرلده ایجاد ایدلمشدر . بوآلت
اوق وضعنه مخصوص یارینی حاوی بر دمیر
ویاتخته بورودن عبارت ایدی . یاریغه اوق
قونیلردی وعصر حاضرده تفکیکن تورشون
نصل آتیایورسه اوقده او آلتدن اویلهجه
شدت وسرعتله آتیلردی . آلت مذکورده
استعمال اولنان اوقلر قیصه بولنوردی . مع
مافیه عربلر بوآلتی پک آز استعمال ایشلردر .

شکل ۱۱ : اندلسده قولانیلان قاتان
(غرناطه قاتانی)

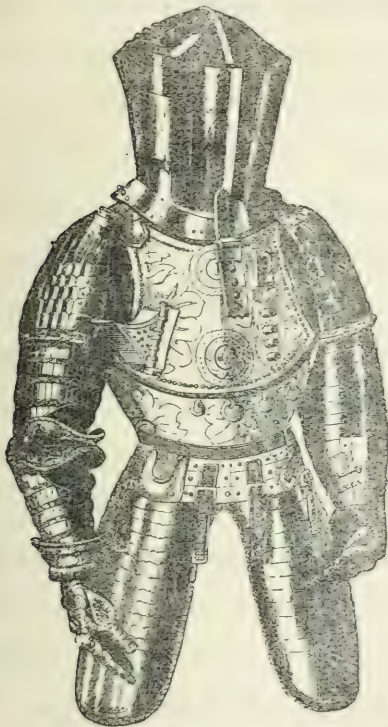
(قلدیج) : — قلیجی اساجه نك الك شرفلیسی

جملهسندن اولدی . چونکه رولر — ده
اول فتوحات اسلامیه بچئنده ذکر ایتدیکمز
وجه ایله — اوق آتمقده مهارت صاحبی دکلدیلر .
اسلام قوماندانلری عربلرک اوقجیلقدهکی
مهارتلرینی بو مهارتک موفقیاته نه درجهده
تأثیری اولدیغنی کوزجله تقدیر ایتدیکلرندن
آدملرینی اوق آتمقده کسب رسوخ وعمارسه یه
تشویق وترغیب ایدرلردی . حضرت نبی :
« اسبسوارلقده و اوق آتمقده مهارت صاحبی
اولغه غیرت ایدیکز . نظرمدده مهارتله اوق
آتان ، ماهر اسبسواردن زیاده قیمتیدر »
بیوردی . « مؤمن یالکمز اوج شی ایله
وقت پکیرمیدر : آتته تعالیم اجرا ایتک ،
ممارسه ایچون اوق آتمق ، زوجهسنه خوش
معامله ایتک ایله . جناب حق کندی اغورنده
اوق آتانی آتدیغنی یالکمز بر اوقدن طولایی
جنته ادخال ایدر » و « اقتدارکزک یتشدیکی
درجهده قوتلی بولنکمز . قوت آنجق اوق
آتمقدهدر ، قوت آنجق اوق آتمقدهدر ،
قوت آنجق اوق آتمقدهدر » سوزلری دخی
اقوال نبویه دندر .

حضرت پیغمبردن صکره موقع اقتداره
کچن خلیفه لر قوماندانلر دخی اوق آتمقده
احراز مهارت ایچون آدملرینه تشویقات
وترغیباتده بولندقلری کبی آتلییه اینی باقنیغه
توصیه ایدرلردی . عربلر اسبسوارلقدده
بیوک مهارت صاحبی ایدیلر . عرب آتلیری
خفت وسرعتده وسهولت ادارهده مشهوردر .
قوماندانلر معتبلرنده بولنان آدملره زوجهلرینه

عدايدن عربلر قوالاندقلىرى قلىجلىرى خارجدن تدارك ايدرلردى . انلرجه اك مشهور قلىجلىر يمن ، هندستان ، سلېمانيه ، شام ، خراسان قلىجلىرى ايدى . بونلره (سيوف عتيقه) نامى ويريليردى . بو قلىجلىردن منشأنه كوره هر نوعنك برشكل ويا برعلامت مخصوصه سى وار ايدى . مثلاً جاهليتده ياپلان يمن سيوف عتيقه سنك اصل دمير قبضه سنده هر برى بر طرفده ايكي دليك بولنوردى . بعضاً و دليكلىردن برى بريوزده ، ديكر يوزككندن دها بيوك ، يا خود هر ايكي دليك مساوى برحاله بولنوردى . قبضه نك اورته سى ايكي باش طرفدن دها ايجه ايدى . يمن قلىجلىردن اورته سى چقورلى برنوع واردى كه بونلره (سيوف محفوره) دينليوردى . قلىجلك بويجه بولسان چقور مدور براكه ايله حفر اولنوردى . بعضلىرى دخى مربع شكلنده اويملى ايدى . ديكر بعض قلىجلىر ايسه غير منتظم اويوقلى بولنوردى . دال رسملىرى حاوى اوليان يمن قلىجى نادر ايدى . دالاردن ماعدا بونوع قلىجلىر اوزرنده نقشلىر ، يا خود رسملىر ، يا خود يازيلر بولنوردى . يمن قلىجلىرى اك زياده يموشاق شيلرى كسرلردى . دمير ، يا خود سائر قورو شيلرده استعمال اولننجه قيريلرلردى . روم قلىجلىرى بوقلىجلىردن دها متين ايدى . چونكه روملر قلىججه دميرى كسهجك درجهده ابى صوو ويريرلردى . ايشته بوسبىدن عربلر كه اننه كسكىن برقلىج دوشرسه آرهلرنده زبازد برشى اولور ومدح

وئاسنده بك ايلرى كيديليردى . اوائل اسلاميته حضرت علينك (ذوالفقار) نامنده كي قلىجى ايله يمن اشراقندن وكبار صحابه دن (عمرو بن معدى كرب) لك (صمصامه) اسمنده كي قلىجى وسائر برطاقم قلىجلىر بويلاجه شهرتكبر اولمشلردى . احتمال كه بوايكي قلىج فى الاصل روم قلىجلىردن ايدى .

شكل ۱۲ : اندلس ملوك اسلاميه سنك صوكنجيسى اولان (ابو عبدالله) لك زرهى

(ذوالفقار) قلىجى تاريخ اسلاميه بك بيوك برموقع طوتار . بوقلىج سالله حضرت على بيننده ارث طريقيه تناسل ايتدكدن صكره عباسيلردن اوچنجى خليفه (مهدى) طرفدن آلندى . دها صكره (هادى) به ،

قارغینک اوچنی دایما ا کا طوغری طوتمش اولدیغک حالده انی شاشیرتمق ایچون صاغه ، صوله چویریرسک . آراتق طعنه نره دن کله . جکنی آ کلایه مسون . بو صورتله یا قلاشوب اورورسه ک قارشیکده کی الکده بولنان قارغی ایله اوروشدن کنیدنی مدافعه ایده من . یاخود بشقه صورتله قارغی بی قوللانیرسک . قارغی صاغ الکده اواموزک اوزرنده اووچی هواده بولنور . بووضعیتله سرعتله حرکت ایدوب اوررسک . اوصورتله که قارشیکده کی سکا هانکی طرفدن اوره جغنی شاشیرسون . . . شاید ایکی سواریه یه قارشى چیقارسه ک وبوسواریلر بر بندن آری طورلرسه سکا ک یقین اولانه هجوم ایت . سکا یا قلاشمشلرایسه برینه ، رفیقنه هجوم ایده جککی کوستیرر جعلی بروض آلدقن صکره ینه ا کا حمله ایدرسک . بوحمله یی ده تمام یامازسک ، هان دیکرینه دونوب اوررسک . اکر بوسواریلری مبارزده ماهر وعلیه که یکدی کربندن آریلیور برحاله کوررسه ک بر طرفه طورمغه باق . صاقین اورته لرنده طورمه . سکا ک یقین اولانه حمله ایت . ایکسی سندن بریقینلقده بولنورلرسه انلردن ده اضعیف کوردیککی شاشیرت ، ده ا قوتلینسه حمله ده بولون . قوتجه انلری بربرینه معادل کوررسه ک وایکیسی بربرده طوریورلرسه کنیدیارندن اوزا قلاش . انلر سنی تعقیب ایتسونلر . تعقیب ایتدکلرنده هان دون . سکا ک یقین بولنانه طعنه یرلشیدر . برکچیدن کچدی کک صرده قارشیکه قارغی ایله بر اتلی چیقارسه

متعاقباً (هرون الرشید) ه کجی ، روایت کوره مذکور قلیجه (ذوالفقار) دینلمسی دیرنده اون سکیز فقره (بل کمیکی شکلی) بولنمندن ایلری کلیور [۱] .

(قارغیلر) : — قارغیلر اکثریتله آت اوزرنده استعمال اولنور . مع مافیه عربلر قارغیلر او قدر کونمز لردی . چونکه قارغیلر جابوق قیریلیر . (نار دول) مؤلفنک قارغی یه کیفیت استعمالنه دائر آتیده کی سوزلری حرب انناسنده عربلرجه قارغینک نصل استعمال اولندیغنی کوستیرر :

« میدانلرده وخلفا حضورنده اجرا اولنان قارغی او یونلری حربده کی قارغی استعمالنه بکزه من . حربده قارغی شو صورتله استعمال اولنور : حربده دشمن ایله قارشى قارشى یه کله رک هجوم ایده جک اولورسه ک قارغی یی قولتوغنک آتته آیرسک . او حالده قارغینک براوچی آتک قولاقلری اورته سنده اولور . قارغی یی بویه جه مستوی برشکلده طوته رق هجوم ایدرسک . قارشیکده کی دشمنه یا قلاشدیگده دشمن قارغی یی صاغ طرفه آلمش ایسه سن قارغیکى قول طرفه آیرسک . دشمن قارغی یی صول طرفه آلمش ایسه سن قارغیکى صاغ طرفه آلمیسک . ایلك حمله یی سن یاغمه چالیش .

[۱] (ذوالفقار) سحاب وزنده (عاص بن منبه) نام کافرک قلیچی لقبیدر که ملحه (پدر) ده طعه شیر شمشیر اولغه طرف حضرت نبوی به عائد اولدقده حیدر کرار کرم الله وجهه حضرتلرینه احسان بیوردیلر . متننده فقره لوز اولغله (ذوالفقار) ایله تسمیه اولندی . [ترجمه قاموس]

بونوعدن قالقانلر ایله اوق ، طاش وقلیدجن
 وقایه نفس ایدیه بیلردی . مستطیل شکنده
 اولان قالقانلر ایله اوقدن صیانت نفس
 اولنوردی . چونکه قالقانك باشی سوارینك
 باشی وبقیه سی سوارینك سائر وجودنی ستر
 ایدردی . سواری برکوزی ایله قالقانده کی سطح
 مائلدن باقهرق باشی کوسوتمزدی . مسطح
 قالقان ایسه قارغینك طعنه لرینه مانع اولمق
 ایچون قوللانیلیردی . بعضاً ایکی کشی بر
 دشمن ایله مبارزده بولنورکن قالقانلر ایله
 یکدیگرلرینی طعنه وضر به لردن محافظه ایدرلردی .
 اسلاملر قالقانلر اعمالنده پک ایلری

صاقین آنله اوزرینه هجوم ایتمه . آندن یره
 این . یردن ا کا قارغینی صاپلا . . . اکر
 برکیده اوککده برسواری و آرقه کده دیگر
 برسواری بولنیور ایسه بوراده دخی آندن آشاغی
 اینوب سکا ایقین اولان سواری یه اوررسک ،
 دیگرینه قارشى آتکی سپر اتخاذایدرسک . . . «
 قارغیلرک حربهلری شعبه لی ، کنیش ،
 اینجه ، اگری ، طوغری ، طالغهلی کبی مختلف
 شکلرده ایدی .

(قالقان) : - قالقانلر هر یری برموقعه
 استعماله الیریشلی برقاچ نوع ایدی . مسطح ،
 اورته سی چقورلی مستطیل ، اورته سی قبلی

شکل : ۱۳ اندلده بونان ملوک اسلامیه نك صوکنجیسی اولان
 (ابو عبدالله) ك مغفری

کیتمشلردی . قالقانلر اوزرینه آیتلر ، عبارات
 حکمیه و اشعار نقش ایدرلردی . هر مملکتک
 قالقانلری بر شکل مخصوصده بولنیوردی .
 شام قالقانلری ، عراق قالقانلری ، غرناطه
 قالقانلری و سائر آیری آیری شکلده ایدیلر .
 (زره) : - عربلر زرهلرک برچوق

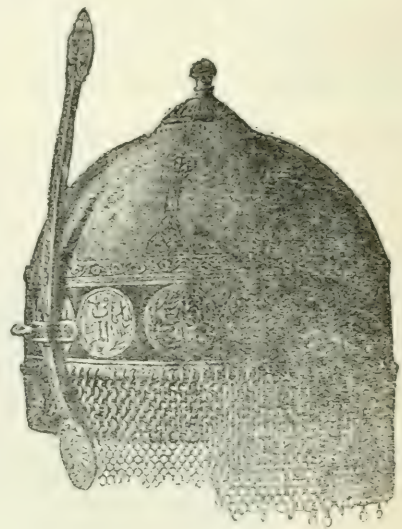
واطرافی منحنی مدور شکللری او نوعلر
 جمله سندن ایدی . هر نوعک کندیسنه مخصوص
 فائده سی واردی . انسان ، اورته سی قبلی
 واطرافی منحنی اولان قالقان ایله قارغیلرک
 طعنه سندن وقایه نفس ایده مزددی . چونکه
 اورولشده قارغی بوکا صاپلانوب قالیردی .

اسلامیتک ابتدالزنده عربلرک قوللانداقلمی
اسلحه ایسته بوذکر ایتدیکمز شیلردن عبارت
ایدی . اسلامیتدن صکره ایسه مذکور
اسلحهه ایرانیلردن وروملردن خنجر ، طبر
(Hache) ، بالطه وسائر علاوه ایدلدی . عربلر
موقع وزمانه کوره بونلری مختلف شکلرده
اعمال ایدرلردی . شام قلیجی عراق قلیجندن
ومصر زرهی اندلس زرهندن بشقه شکله
ایدی . درج ایتدیکمز شکلاردربری اندلس ،
دیگری مصرده یاپیش ایکی مغفر شکلی
کوریورسکیز . بونلرک آره لرنده نه قدر فرق
وار ایسه دیگر اسلحه آره سنده دخی موقع
وزمان اختلافی حسبله شکلاً او قدر فرق
موجود ایدی . بوفرقی یازمق اوزون سورر .

محاصره آلات وادواتی

عربلر اسکیده محاصره به مخصوص آلات
وادواته مالک دکلدیلر . چونکه محاصره لرایله
اوغراشماشلردی . سورسز ، خندقسز آچیق
چادرلرده اقامت ایدرلردی . عربلرک محاربه ده
ایلك حفر ایتدیکلری خندق دیگر بریده ذکر
ایتدیکمز وجه ایله بشنجی سنه هجریه ده
(سلمان فارسی) نك رأی و دلالتیله مدینه ده
(احزاب) محاربه سنده ایدی . فقط عربلر ده
صکره عرب اولمیانلرایله اختلاط ایدنجه سائر شیلر
کبی محاصره آلات وادواتی ده انلردن اقتباس
ایتمشلردر . بو محاصره آلات وادواتنک اک
مهیمی (منجنیق) و سور تخربینه مخصوص
اوله رق عربلرجه (دبابه) - چاربا - و (کبش)
- قوچ - Béliér اسمی ویریلن ادوات سائر

انواعی استعمال ایتمشلردر . بوزرهلر دمیردن
وچلیکدن ، یاخود کتاندن معمول بواوردی .
کتانندن یاپیش اولان زرهه (دلاص) نامی
ویریلیدی . عربلردن زره صاحبی اولانلار
اکثریتله سواریلر ایدی . زرهلر علی الاکثر
روم وایران معمولاتندن ایدی . عربلرجه
(خالد بن جعفر) ک زرهی کبی اسملری
مشهور بر طاقم زرهلر واردی . مذکور
زره (ذات الازمه) - طورطوبلی - نامی ایله
معروف ایدی . چونکه دوکملری واردی .
کین آدم صیغامق ایستسه اتکلری او دوکملره
کچیریدی .

شکل : ۱۲ مصر کوله منلرندن برینک مغفری

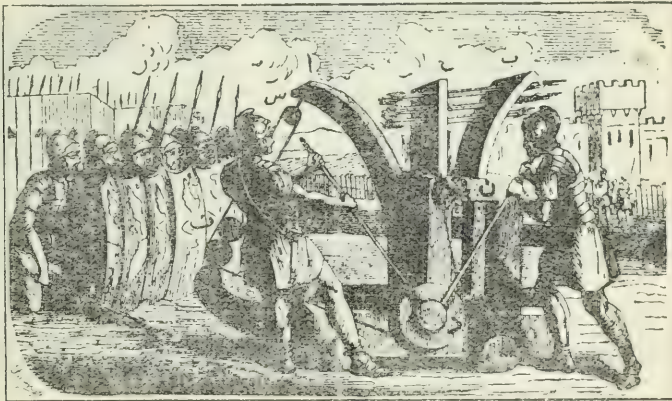
زره (جوشن) - کوکسلاک - و باشه
مخصوص اوله رق (بیضه) - توغلق - و (مغفر)
ناملریله بر طاقم اجزادن مرکب اولدینی کبی
قوللره ، بیجاقلره ، اللره مخصوص اقسامی ده
واردی .

یونان آتشی ایدی .

(منجیق) : — آتچی بر آلتدر .
 يك اسكیده فینکه لیلر بو آتی استعمال ایلدیلر .
 دها صکره کندیلرندن یونانیلره واسرائیلیلره
 انتقال ایلدی . (تورات) ده مکابین کتابنده
 (سفرنده) منجیق ذکری بر قاج دفعه
 کچمشدر . (منجیق) یونانیلر واسطه سیله
 جهانک دول سائرهنه انتقال ایلمشدر .
 ایرانیلر منجیقی یونانیلردن آلمشلردی .
 عربلر بعدالاسلام منجیقی ایرانیلردن آلدیلر .
 اک مشهور روایت کوره عربلر بو آتی
 روملرو ایرانیلر ایله وقوع بولان اختلاطلردن
 صکره آتچق برنجی عصر هجری اورته سنده
 استخدام ایلدیلر . حال بوکه (السیره الحلییه)

عربلره کوستردیکی شیلر جمله سندن اوله رق
 (طائف) ک محاصره سنده منجیق استعمالنی ده
 اوکرتمش ایدی . حتی روایت کوره اوزمان
 منجیقی بالذات کنیدیسی ایله یامشدی . کذلک
 بو کتاب مؤلفنک روایتنه کوره اسلاملر
 خیبرده (صعب) قلعه سنی فتح ایتدکلری
 زمان قلعه ده بر قاج منجیق ودابه — چارپا —
 بولمشلردی .

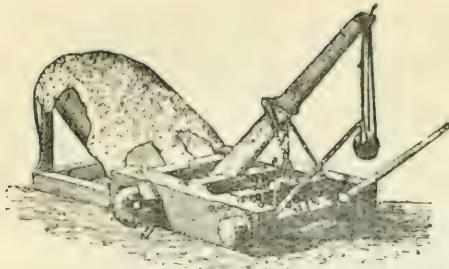
منجیقلر ، بیوک ، کرچک قطعه لرده بعضلری
 چرخ ، بعضلری یای ایله اداره اولنور بر قاج
 نوع ایدی . بر نوعی دخی سپان کی قوللانیلردی .
 بو نوع آلات حربیه اوق ، طاش ، نفظ
 قابلرینی ، عقرب وسائر کی اذیت ومضرت
 ویرن شیلری آتمق ایچون استخدام ایلدیلردی .

شکل : ۱۳ اوق آتمغه مخصوص روما منجیق

مرمیات خفیف بر ماده دن ایسه قورشون ایله
 آغیرلشدیریلردی . نفظ وسائر کی مایع
 شیلر ایسه بیوک کاسه شکلنده ترازوی کوزی
 کی زنجیرلی بر قابه قونولورق آتیلردی .
 رومایلرده اوق آتمغه مخصوص استعمال

کتابنده مذکور آتک حضرت نبی زماننده
 (طائف) ک محاصره سنده استعمال ایلدیکی
 ذکر اوئیور . کتاب مذکورده ویریلن
 معلوماته نظراً (سلمان فارسی) ایرانیلرده
 جاری ومستعمل اصول و آلات حربیه دن

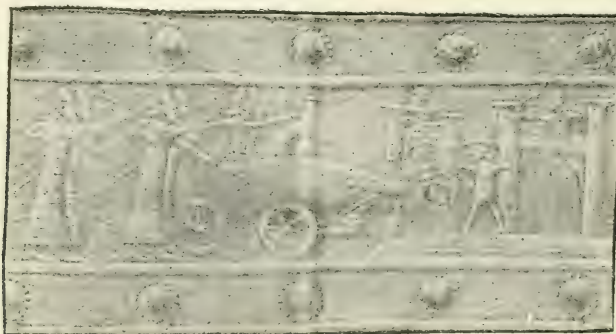
شکل ۱۴ : طاش و نطف آتمغه مخصوص منجنیق

طوغری قورولور . آشانی طرفده دیرکه بتشیک بر زبیرک موجود . دیرک این قورولدقن صکره صالیویریلیرسه سطح مانله طوغری سریع بر حرکت یاهرق صپانده بولان طاشی اوزاق مسافیه آتار . ذکر اولان ایکی منجنیق شکلنه مشابه دیکر برطاقم منجنیقردا واردی .

زمان سالفده منجنیقردا بیوک طاشلر ایله سورلری تخریب ، یاخود دشمنه اوق انداخت ایتمک ، یاخود نطف ایله دشمن اردوگاهلرینی احراق ایلمک وسائره ایچون استخدام اولنور . ردی . نطفی دشمنه آندقلرنده قابل دروننده

اولان بر نوع منجنیق (۱۳) رقی ایله درج ایتدیکنز شکلنده کورلیدیکی اوزره اوقلر (ب ، و ، ج) اشارتلی ایکی قائمه یه کچیرلمش . اوقلرک اوجلری دشمنه طوغری توجیه ایدلمش ، ایکی آدم (د) مقاره سنی چویریور . بو مقاره دخی دیشلی (ن) مقاره سنی چویر- مکده در . (د) مقاره سنه - (ا) قائمه سی یانندن (س) مقاره سنه و (ف) ایکی مقاره سنه تمتد - بر ایپ صارلمقده در . اوصورتله که قورلدقن صکره (ا) قائمه سی آرقه یه طوغری منحنی اولور . مذکور قائمه بر برینه دری ویا دمیردن زمبرک ایله بتشدیرلمش بر قاج پارچه دن مرکبدر . آلت قورولدقن صکره صالیور- یلنجه قائمه اوقلرک اوچنه شدتله چارپه رق انلری اوزون مسافیه آتار .

(۱۴) نجی شکلده دخی طاش آتمغه مخصوص بر منجنیق رسمی کورورسکنز . بو منجنیق بر دیرکه طاش وضعنه مخصوص بر صپانک باغلی اولسندن عبارتدر . دیرک ایپلر ایله آرقه یه

شکل : ۱۵ سور هدمنه مخصوص آتوری (دبابه) - چاربا

شکل : ۱۶ بروئولرک سورلرینه هجوم ایدن برروما کبشی - قوچی - برتوئلر تسلیم اولواق ایچون سور خارجنه چیقملردر .

والولی بر حالده میدردن بر شبکه ایچنه قویوب (۱۴) نجی
 شکله کی نوعدن بر منجنیق ایله آنارلردی .
 منجنیقلر جسامتجه بر بردن مختلف ایدی .
 زمان حاضرده زرهلی سفائن حربیه و بیوک
 طوپلره زرهلیلرک و طوپلرک نوع و شکننه کوره
 نصل اسملر ویریلور ایسه اوزمانلرده
 علی الا کثر منجنیقلره اویله اسملر تعیین
 اولنوردی . (حجاج بن یوسف) ک (عروس)
 - کلین - نامیله بر منجنیق واریدی که بونی
 بش یوزکشی اداره ایدردی . (محمد بن الفاسم)
 مذکور منجنیق ۸۹ سنه هجریه سنده هندستان
 پادشاهنک محاربه سنه کون رمش و بونسکه
 اورالرده بر بت معبدنی هدم ایلشدر .
 (دبابه) : - چاربا - قالین وصیقی آغاچدن
 معمول متحرک بر آلت ایدی . آغاچک
 اوزرینه آتشک تأثیراتنه قارشلی کلک ایچون
 سرکه یه باتیرلش کچه ، یاخود دری کچیریلیر .
 دی که بوکچه و یادری زره مقامنده قائم بولنو-
 ردی . مذکور آلت تکرر لکلر اوزرینه بئدیریلرک
 بو صورتله جری قولایلاشدیریلردی . بعضاً

بو آلت عادتاً تختهدن یا بلش بر قلعه شکله
 بولنوردی . آلت مذکور بی تکرر لکلر اوزرنده
 بر بردن دیگر بره جر ایدن محاربین انی
 سورلره یا باشدییره رق اوزرینه چیقارلر و آتیده
 کوستریله جکی وجه ایله اورادن سورلره آنالار-
 لردی . (دبابه) منجنیقندن دهاسکیدر .
 قدیم مصر لیلر و آثوریلر بو آلتی استعمال
 ایتدیلر . کندیلرندن صکره یونانیلر و رومالیلر
 ودها صکره عربلر استعمال ایلشدر .
 آلت مذکور تکرر لکلر اوزرینه قورلش سیار
 بر قلعه دن عبارت اولوب سورلر اوزرنده
 محاربه ایدنلره هجوم ایچون قوللانیلردی .
 بعضاً چاربا بی سورلرک تخزیمی ایچونده
 استخدام ایدرلردی . بو مقصدله قوللانقلری
 زمان انی سورلره دیا یه رق دیوار لرینی سپر اتخا
 ایدرلر و کسکین و آغیر برشکله وضع ایتدکلی
 باشی ایله دیوار لری تخزیم ایلرلردی .
 (کبش) : - Béliér : - بو آلت چاربا یه
 مشابه ایدی . شو قدر که اوک طرفنده قوچ باشی کبی
 بر باشی وار ایدی . عسکر ، شکله کورلدیکی

دو کسدر .

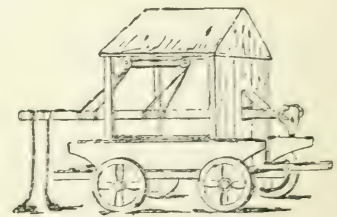
سورلری مخربیده چارپار شو صورتله استعمال اولنوردی : عسکر چارپارله بینه رک سورلره یا قلاشیرلردی . سورک اوکنده یا قلاشمغه مانع خندق واریسه خندق اوزرینه دیرکار آتیله رق کوپری قورولور و اوستندن کچیلیردی . خندق کوپری یاپامیه جق درجه ده کنیش بولنور ایسه چارپار ایله کوتوریلن اودون ، طوبراق و سائر آتیله رق بر کچید محلی طولدورولور ، اوزرندن مرور ایدیلیردی . عمله بو عملداتی یاپارکن عسکر انلری سپرلر ایله محافظه ایلرلردی . نهایت چارپاسوره دایانجه سوری دلمکه مسارعت اولنوردی . سوری دلر ایکن آچیلان بر چوکامک ایچون دیرک ایله دستک قورولوردی . شاید قوچ چارپانک بوی سورک اوستنه یتشمز ایسه مر دیونلر قوره رق سوری آشمغه چالیشیرلردی . بوکامکان حاصل اولمینجه قارشى قارشى به محاربه ایله اوغراشیرلردی .

(یونان آتشی) : — یونان آتشی عربلرک روملردن اقتباس ایتدکلری شیر جمله سندندی . حال بوکه بو آتش روملرک دکل ، شرقلیلرک اثر ایجادیدر . شرقلیلر محاربه لرده ماهیتی آوروپالیلرجه آنجق یدنجی عصر میلادیده آ کلاشیله بیلن چابوق الو آلیر بر ماده استعمال ایدرلردی . بو آتشیک (قالینیقوس) نامنده بر شاملی واسطه سیله یونانیلره انتقال ایلدیکی ظن اولنیور . روملر عربلرک کرک استانبوله ، کرک اوروپا و آسیا

اوزره ، آتشیک داخلنده تحصن ایدرلردی . (قوچ) آلتی سورلرک هدمنده استخدام اولنوردی . اوکده بولسان باش ، آتشیک داخلنده قالین بر دیرکه متصل بو دیرک اییلر ایله طوانده بولان مقاره لره مربوط بولنور . کرک آتشیک داخلنده ، کرک آرقه سنده بولان عسکر ذکر اولنان باش ایله سورلری دوکدیرک دلرلردی .

۱۶ نجی شکلده بر روما قوچی شکلنی کوریرسکیز . مذکور شکل رومالیلرک ، برتوتولرک سورلرینه هجوملرینی برتوتولرک بیراق کشیده ایدرک تسلیمه کلدکلرینی اراشه ایدییور .

اسلاملر سورلره طیرمانق ، یا خود سوری ییقمق ویا دلمک ایچون بر قوچ محاربه لرده چاربا و قوچ آلتلرینی استخدام ایشلردر . همان هر اردوده سورلره چیقمق ایچون علی الا کثر هر بری بر قاق کشی استیعاب ایده بیله جک

شکل ۱۷ : قوچ باشی

کوچک حجمده متعدد چاربا بولنوردی . خلفای عباسیه دن (معتصم بالله) آناطولیده کائن (عموریه) شهرینی محاصره ایتدیکی زمان اون عسکر استیعاب ایده جک بیوک حجمده چارپار یاپدیره رق بولنر ایله مذکور شهرک سورلرینی

کوردلیکی اوزره بر طاقم عربلرک بعضیلری سواری و بعضیلری بیاده اوله رق اللرنده یونان آتشی حاوی بز پارچه لرینی حامله دشمنه آتمده اولدقلرینی مصور ال ایله یاپیش اسکی برمسوده موجوددر . عربلر یونان آتشنه (نطق قاذف) - آتیجی نطق - اطلاق ایدرلردی .

(بارودک اختراعی) : غایت مهم اختراعاتدن اولان بارودک کشفی اوروپالیلره اسناد اولنورسده حقیقت حالده بونک موجودی عربلر ایدی . بارودک اختراعی حقیقده اوروپالیلرجه اک مشهور روایت ماده مذکورده ک ۱۳۲۰ سنه میلادیه سنده (۷۱۹ سنه هجریه سی) (شوارتز) نامنده بر ذات طرفندن اختراع ایدلیکی مرکزنده در . حال بوکه اون اوچنجی عصر میلادی رجالندن (روجر باکن) نامنده انکلیز بر راهب کندی عصرنده استعمالی شائع اولمش بارود قیلندن بر ماده ک وجودندن بحث ایتمش ایدی . حقیقت حالده بارودی ایلك استعمال ایدنلر عربلر ایدی . عربلر بالذات بارودک موجودی دکل ایسلر ، هیچ شهبه یوق ، قرون وسطاده اصل اولدینی درجهیه ایصال ایدنلر کندیلری ایدی .

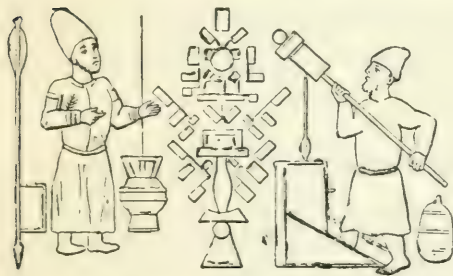
قطعه لرنده بولنان سائر روم شهرلرینه وقوع بولان هجوم و وصول لرینه قارشی اوصرده اوله بر آتسه صوک درجهده محتاج بر حالده ایدیلر . بوسلاحی اله کچبرمکه مقصد لرینه موفق اولدیلر . چونکه عربلر دفعات ایله استانبولی محاصره ایتدکاری حالده بو آتش ایله مدافعه ایدلیکی ایچون فتحنه مقتدر اولدیلر . روملر مذکور آتشی ترکیب ایدن ماده لری فوق العاده مکتوم طونارلردی . نهایت عربلر بوماده لرك ما عیننه واقف اولدیلر . بو آتش کوکرد و صمغ لردن و مواد دهنه دن مرکب بر مایعدن عبارت ایدی . بومایعی کینک باش طرفده بولندیریلان طونجندن مستطیل بر اسطوانه دن الولی مایع حالنده ، یاخود نطقه باتیرلمش بز پارچه لر یله آتارلردی . بوسورتله آتیلان مر میلر کیلرک ، یاخود اولرک اوزرینه دوشه رک کیلیری و اولری یاقاردی . قرائن احوالندن آکلاشیلورک (حصین بن نمیر) ک (عبدالله بن الزبیر) ۶۴۰ سنه هجریه سنده وقوع بولان محاصره سی انناسنده کعبه معظمه آنجق بو مر میلر ایله محترق اولمشدر . پارس کتبخانه ملیسنده ۱۸ نجی شکلده

شکل ۱۸ : عربلر طرفندن یونان آتشنک استعمالی

قاذف آلتی بارود ایله یاقیلان آتشله ونفظ ایله غایت حیرت انگیز برقونله دمیر پارچه لرینی دشمن اوزرینه یاغدیدری . مشارالیه شهر مذکوریه بعضی فاصله لر ایله تام برسنه محاصره ایلدی . نهایت برکون سورک بر طرفی منجنیق لر دن آتیلان طاشلرله قارشلی تحمل ایده میهرک بیقلا دیغندن عسکر آچیلان کدیگدن کچه رک شهری اشغال ایلدیلر . »

ایشته بو سوزلردن آچیقدن آچیه آکلا شیلورکه بارود (شوارتر) طرفندن کشف اولدینی ادعا ای دیلن زماندن یارم عصر اول عربلرجه معروف و محاربه لر نده مستعمل ایدی . عربلرک بارودک مرکب اولدینی اجزایه دائر اون اوچنجی عصر میلادیه ویردکاری معلومات مذکور ماده نک بوگونکی ترکیباتنه پک زیاده مشابه در .

شکل : ۱۹ . عربلرک بارودی اختراعلری

(پترسبورغ) کتابخانه سنده اسلحه ناریه ایله مشغول ایکی عربی مصور اسکی برسیم موجوددر . (شکل : ۱۹) . بویکی آدمدن صاغ طرفده بولثانی ننده تفنکه مشابه برشی طوتیور . تفنک بارود و اوافق کله ایله مجهزدر . طونان آدم ایندکور آت ناریهی اوکننده

۱۸۲۰ سنه میلادیه سنده وفات ای دن اسپانیا مستشرقیندن (قوندی) مراکش اهالیسنک ۱۱۱۸ سنه میلادیه سنده سیجیلیاده کائن سرقوسه (سراقوزه) شهرینه وقوع بولان مهاجرلر نده اسلحه ناریهی استعمال ایتدکلرینی ذکر ای دییور .

فضله اوله رق عرب تاریخ کتابلری دخی بو نوع سلاحرک اون اوچنجی عصر میلادیه مغرب بلادنده وقوع بولان محارباتده اسلاملر طرفندن استعمال ایلدیکنی کوسترمکده در . (ابن خلدون) مراکش سلطانی (ابو یوسف) ۶۷۲ سنه هجریه سنده (۱۲۷۲ م) مغرب اقصا (مراکش) ده کائن (سیجلماسه) یی (عبدالواد) اوغللرندن آلمق اوزره شهر مذکور موصلته دائر یازدینی مطالعاتده بونی پک صریح بر یولده یازیور . دییورکه :

« سلطان (ابو یوسف) مغرب بلادینی فتح ایله دائرۀ اطاعت و انتظامه آمش و (عبدالؤمن) اوغللرینک خلافتی ازاله وطنجه و سبته یی دخی فتح ایلش ایدی . بونک اوزرینه جنوبده بولثان ممالکی فتح ایله توسیع سلطنت اهل بالا پروازینه قایلهرق (سیجلماسه) یی (عبدالواد) اوغللرندن آلمق اوزره اردوسی ایله برابر ۶۷۲ سنه هجریه سنده شهر مذکور اوزرینه حرکت ایتدی . اورایه موصلتنده شهری محاصر آلتنه آلوب هر طرفنه منجنیقلر و عرادلر - منجنیقندن ده کونچک بر محاصره آلتی - ونفظ قاذف آلات و ادواتندن مرکب بر چوق محاصره آلتلرینی قوردی . نفظ

فرار ، ینه فرصت بولهرق تکرار هجوم ، ینه تکرار فرار ایتمکدن عبارتدر . بالاخره اسلامیت ظهور ایدنجه آیت وحیدلر ايله حربك صف شکلنده اجراسنی امر ایتمشدر . « جناب حق کندی اوغرنده برینه صیقی صیقی به یاشمش بنا کبی ، یعنی ثباتده یکدیگرینه ظهیر اولهرق صف صورتيله محاربه ایدنلری سور » مالی ، بر آیت کریمه نك مدلولی اولدیغی کبی [*] « بر مؤمن بر مؤمنه اقسامی صیقی برشکلده یکدیگرینه یاشمش بنا کیدر » مالی دخی بر حدیث شریفدر [**] . بناء علیه حضرت پیغمبر زماننده محاربه لر (زحف) ناميله یاد اولنان صف شکلنده وقوع بولوردی . اسلاملر نمازده فصل صف تشکیل ایدیورلر ایسه محاربهده دخی اوله صفلر تشکیل ایدرک صفلر ايله یکجا برحاله دشمنك اوزرینه یورورلردی .

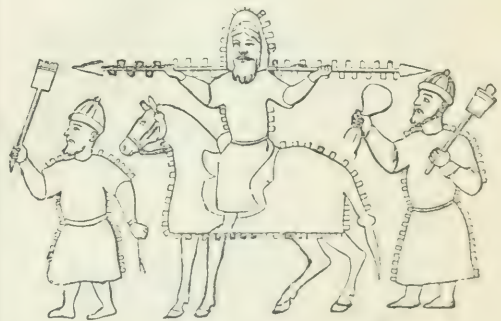
اسلاملر ایشته بوصورتله بدویلرک بیلمد . کبری بر اصول حرب ايله بدویلر ايله محاربه ایدرک بویکی اصول حرب ، محاربهده - کروفر - دن ماعدا اصول بیامین قبائل اوزرینه ، مظفریت اسلامیه باعث اولان اسباب جمله سندن اولدی . بیوک اسکندر ، عثمانلی پادشاهی سلطان سلیم اول ، بوناپارت کبی جهانکیرلرک مظفریاتی ده بوقیلدن ایدی ؛ چونکه بوجهانکیرلرک عالمه وقوع بولان غلبه واستیلاری آنجق کندی

[*] « ان الله يحب الذين یقاتلون فی سبيله صفا کاتهم بنیان مرصوص »
 [**] المؤمن للمؤمن کالبنيان المرصوص یشد بعضه بعضا

بولنان بر الوه یا قلاشیدیرمش . تا که آتش آسون و حاوی اولدیغی مریمی بی آسون . ۲۰ نجی شکلده دخی لزومنده نطفه باتیریلوب دشمنه آتلق اوزره صاچاقلی قماشه صارلمش بر برووی حامل بر سواری کورسکیز . سوارینک ایکی طرفنده بولنان ایکی پیاده دخی اوله صاچاقلی البسه کیمش لردر . نته کیم سوارینک و آتک اوزرلری ده صاچاقلی اقمشه ايله مجھزدر . ایشته بوقاشلر اقتضاسی زماننده نطف ايله استعمال اولنورلردی .

محاربهده اصول تعبیه

عسکرلرکک تاریخی مجھنده ذکر ایتدی کمز اوزره ملل متمندهده اصول تعبیه صف تشکیلاتندن عبارت ایدی . عربلر ، زمان جاهلیتلرنده ، محاربهده هیچ بر نظام وانتظامه تابع دکلر ایدی . محاربهلرده (کروفر) - هجوم وفرار - ايله تعریف ایدلن اصولده حرکت ایدرلردی . بواصول ، اسمندن دخی

شکل : ۲۰ - نطف ادواتی

آکلاشیله جنی وجه ايله بر قاعدهیه تابع اولمق سزین محاربهده دشمنه هجوم ، اکا قارشى ضعف حس اولنور ایسه اوکندن

بوصورتله حربله رانی حسن محافظه اولنور . هر شیئی خوش کوریکیز ، بوصورت قابه غیرت وقوت ویریر . سساریکزی یواش طوتیکیز ، زیرا بویواشلاق مغلوبیتک منعه دهها زیاده خادم وهیبت ووقار دهها زیاده لایقهدر . سنجاقلریکزی طوغری طوتیکیز ، اکری بولندیرمیکیز . بونلری بهادرلریکزدن بشقه کیمسهیه تودیع ایتیکیز . صدق ، صبر وثبات ایله محاربه ایدیکیز . نه درجهده صبر وثبات کوستیرر ایسه کز اوانسبتده مظفریته نائل اولورسکیز . »

کرا دیس (طابورلر) : — خلفای راشدین دورندن صکره امویلر زماننده اسلاملر دهها زیاده چوغالارق عرب اولمیانلر ایله اختلاطده بولنجه — عسکرلک تاریخی بحثنده یازدیغمز وجه ایله — عسکری فرقه لرینی (طابورلر) شککنده تعیه ایتیمک باشلادیلر . بواصول تعیه روملردن اقتباس ایدلمشدر . روملر محاربهیه عسکر سوق ایتدکلی زمان اردولرینی کرا دیس Κοορτις (کوریتس) نامیله بر طاقم اقسامه تقسیم ایدرلردی . (کوریتس) طابور، یاخود فرقه دیمکدر . عربلر بوکله بی تعریب ایدرک مفردینه (کردوس) وجمعه (کرا دیس) دیمشدر . روملر عسکری بویهجه طابورلره تقسیم ایتدکن صکره حکمداردن ، یاخود اردونک باش قومانداندندن ومعیتی آدملردن وسنجاقلردن متشکل اولان فرقه بی اورتهیه قوبه رق بوکا قلب (اردونک مرکزی) نامی ویریرلردی . مرکزک اوکنده علی الاکثر سواریدن مرکب

عسکرلرینی دشمنده موجود اولمیان بر اصول حرب ایله تعیه ، یاخود عسکرلرینی کذلک دشمنده بولمیان مکمل اسلحه ایله تجهیز ایتمش اولملری نتیجه سی ایدی .

(کروفر) اصولی ایله محاربه ایدنلر ، کندی آدملرینی ، میدان محاربه نك آرقه سنده دودلر ویوکلرک بولندیرلمسیله فراردن منع ایدرلردی . اموالک بوصورتله تهلکیه معروض بولمسی حرب ایدنلره محاربهده ثبات کوسترمک ایچون رباعث تشکیل ایدردی . اسلاملر دخی محاربه لرده کوستردکلی ثبات ایله برابر اثنای محاربهده میدان کیرودار آرقه سنده دودلرینی ، چولق چوجقلرینی ، مهمات وارزاقی بولند- یریرلردی که بو حال محاربهده برقات دهها فداکارانه ثبات کوسترملرینی انتاج ایلردی . حضرت نبی زماننده عساکر اسلامیه آز ویاجوق بولنسنه کوره بر ویایی صف صورتنده ترتیب اولنوردی . اسلاملر دهها صکره خلفای راشدین زماننده چوغالنجه عسکر ، حامل اولدقلری سلاحرک نوعی و حال و موقع اعتباریله ، متعدد صفاره تقسیم و ترتیب ایدیلردی . حضرت علی طرفدن ۳۷ سنه هجریه سنده (صفین) واقعه سنده عسکره خطاباً ایراد اولنان آئیده کی وصایا راشدین زماننده جاری اولان اصول تعیه بی ارانه ایدر :

« صفلر کزی صیق بر بناکی یاییکیز . زرهلی آدملری اوکه ، زره نزلری آرقهیه قوییکیز . دیشلریکزی غیجیردادیکیز ، بوغیرتله قلیج ضربهلری بوشه کیدر . قارغیلره اکیلیکیز ،

بر فرقه بولندیریلر ق بواکه (مقدمه)
 - پیشدار - دیرلردی . مرکزک صاغنده
 بولندیریلان فرقهیه میمنه (صاغ جناح)
 وصولده یرلشدیریلان دیکر فرقهیهده میسره
 (صول جناح) اطلاق اولنوردی . مرکزک
 آرقهسنده بولندیریلان فرقهدخی (ساقهالجیش)
 - اردو دمدراری - تسمیه ایدیلردی . اوخالده
 اردو شو صورتله تشکل ایدردی :

بوصورتله پایلان تعبیهبش قسمدن متشکل
 بولنوردی . عربلرک اردویه (خمس) دیلمزی
 ایشته بوندن نشأت ایدیور . اردو بوصورتده
 تشکل ایدنجه عین ترتیب ایله دشمن اوزرینه
 حرکت ایدردی . بعضاً عسکرک آرقهسنده
 ایرانیسرک یابدقلمزی کبی کندیلرینه قوت
 ویرهجک شیلر بولندیریلردی . ایرانیسر
 محاربهلرده فیلمری استخدام ایدرلردی . فیلمرک
 اوزرینه تختهدن کوشکلمر کبی قلهلر یاهر ق
 بولنری عسکر ، سلاح ، سنجاقلر ایله
 طولدیریلردی . بو فیلمر اردونک آرقهسنده
 قلهلر شکنده بولمقله عسکرک قوه معنویهلمری
 برقات دهآرتادی . بعضاً سلطنت تختلرینی
 بناه اتخاذا ایدرلردی . حکمداره اردونک
 اوزرتهسنده برتخت قوریلهر ق حکمدارک معیت

ارکانی و خاصه رجالی واغورنده هر دلرو
 تهلمکبی کوزه آلان فداکاران رؤسای
 تحتک اطرافنده طولیانیر و تحتک کنارلرنده
 سنجاقلر رکز اولنوردی . بولنرک
 اطرافنده نشانچیلردن و پیادهدن مرکب
 صفر علاوه اولنوردی . بوکتله بیوک بر
 جسامت آلیردی وعسکره قوت وملجأ
 تشکیل ایدردی . ایرانیلر بعضاً کروف
 - هجوم وفرار - اصولیه محاربه ایتدکاری
 زمان دخی عسکره ینه اولیه بر ملجأ ومرکز
 تشکیل ایلرلردی . ایشته بوسیدن عربلر ، صدر
 اسلامده روملر و ایرانیار ایله وقوع بولان برچوق
 محاربهلرنده - (خالد بن الولید) طرفندن ۱۳ نجی
 سنه هجریهده (یرموک) محاربهسنده یابلدینی کبی
 - (کرادیس) - طابورلر - اصول تعبیه سیله
 محاربه ایدرلردی (خالد) مذکور محاربهده عسکرینی
 اووقته قدر عربلرجه معرف اولیان بو اصول
 تعبیهده ترتیب ایتمش ایدی . مشارالیه معیتنده بولنان
 عسکرکی ۳۶ دن ۴۰ طابوره قدر طابورلره
 تقسیم ایدرک طابورلردن (قلب) مرکزده
 افراز ایلدیکی قوته (ابوعمیسه) پی ، کذلک
 طابور شکنده (میمنه) صاغ جناحه تخصیص
 ایتدیکی قوه عسکریهده (عمرو بن العاص) ی
 و (شرجیل بن حسنه) پی و (میسره)
 صول جناحده ینه طابور شکنده بولندیردینی
 قسمه دخی (یزید بن ابی سفیان) ی قوماندان
 نصب ایتدی . (سعد بن ابی وقاص) دخی
 ۱۴ نجی سنه هجریهده وقوع بولان (قادیسه)
 محاربهسنده عسکرکی بوشکلده تعبیه ایتمش ایدی .

حرکت ایتمشدر . ایکی اردو (کوفه) دن
 ۱۶ فرسخ مسافه ده بولنان (اخرا) . ده
 یکدیگرینه ملاقی اولونجه (ابراهیم) ک دوستلر .
 ندن بمضلری مشارالیه ار ونک طاہور اصولی
 ایله تعبیه ایدلسی لزومنی توصیه ایتدی .
 « چونکه طاہور اصول تعبیه سی محاربه لرده
 مهاجمات دشمنه قارشى دها زیاده مقاومت
 ایدر . زیرا برطاہور مغلوب اولورسه آرقه .
 سنده کی طاہور محاربه یه دوام ایلر . حال بوکه
 صف اصولنده محاربه اجرا اولنورکن صفک
 برقسیمی بوزیلیرسه دیگر قسمی ده دایانه ماز ،
 پریشان اولور » . (ابراهیم) ایله برابرنده
 بولنان آرقداشلیری « ان الله يحب الذین یقاتلون
 فی سبیلہ . . . الخ » آیت کریمه سنک دلانته
 اشارت اولمق اوزره جواباً : « اهل اسلام
 صفندن بشقه صف یاپمیز » دیدیلر ، فقط
 نتیجه ده کندیلری مغلوب اولدیلر .

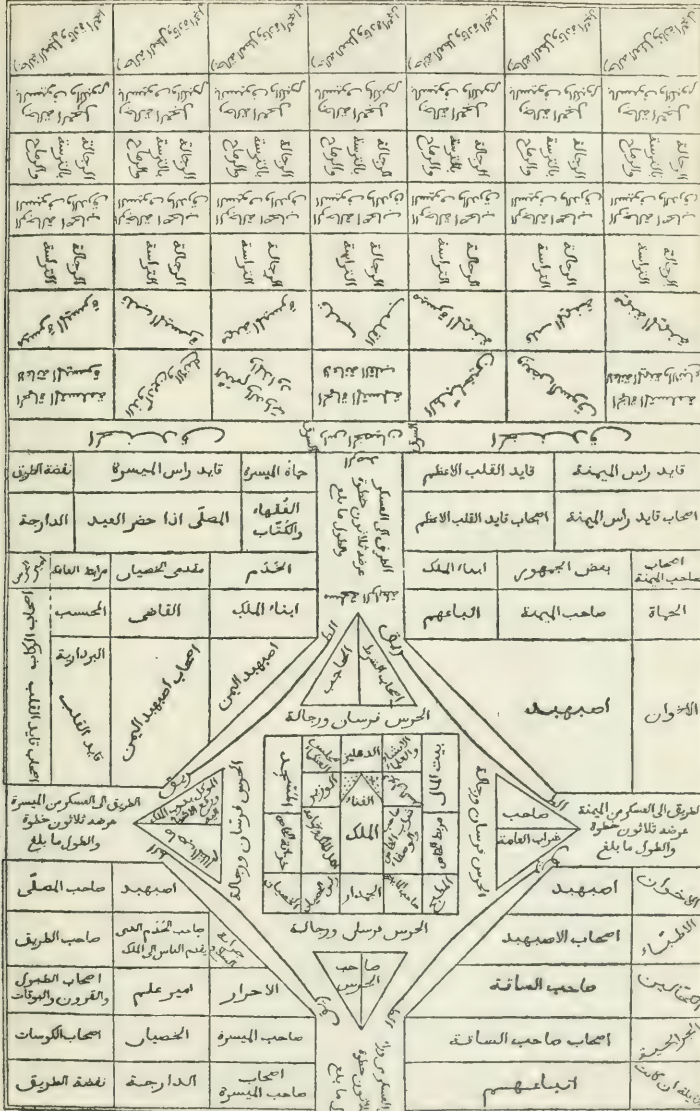
اسلاملر بالاخره مدنیتده دها زیاده
 کسب رسوخ ایدنجه کندیلرندن دها اول داخل
 دائره مدنیت اولان اقوامک آتارندن ترجمه
 ایتدکاری مؤلفاتدن فنون حربیه ده اثر اقتباس
 ایلدکاری شیلرک مطالعه و تدقیق ایله عسکر
 تعبیه سنده یک ایلری کتیدیلر . اودرجه یه که
 اصول تعبیه یدی یه بالغ اولمشدی . واقعا بو .
 یدی اصول تعبیه یی بردن استعمال ایتزلردی ،
 لکن بونلرک جمله سنی فنون حربیه لری صرسته
 کچیرمشلردی . ذکر اولنان یدی اصول تعبیه
 شونلر ایدی : برنجی تعبیه ده عسکر هلال
 شکلنده ترتیب اولنوردی . روایتلرینه کوره

مع مافیه تبعات واقعه دن آکلاشیلورکه
 عربلر ، اوصرده بو اصول تعبیه یی آنجق
 روملرہ کندی اصول تعبیه لری کی بر تعبیه
 ایله قارشى کله بیلیمک ایچون بالمجبوریه اختیار
 ایتمشلردی . عربلر طاہور اصول تعبیه سنه
 تابع اردولری آنجق ۱۲۸ سنه هجریه سنده
 خلفای امویہ نک سوکنجیدی اولان (مروان
 بن محمد) زماننده صورت قطعیه ده تشکیل
 وتنظیم ایتمشلردر . مشارالیه اردوده صفلر
 اصولی ابطال ایدرک طاہور اصولی قبول ایلیش
 وبوصورتله تعبیه ایتدیکی عسکر ایله خوارجدن
 (ضحاک) ودها صکره (خیبری) ایله محاربه ده
 بولمشدر . صفلر تشکیلی ابطال ایدیلنجه
 (زحف) اصولی ده اونودولمشدر . دها صکره
 خلقک مظهر اولدقلمی ثروت وانتظام معیشته
 بنا اوردونک آرقه سنده دوه وسائر دن تشکیل
 ایدیلن صفدن دخی واز کچلمش وعسکرک
 چوجق چولقلر ایله حربه کیتیمی عادتی ده
 ترک ایدلمشدر .

مع مافیه اهل بیت نبویدن طلب خلافت
 ایدنلرک بعضلری محاربه لرده صف تشکیلانندن
 عدول ایله طاہور اصول تعبیه سنک قبولنی
 اسلامیتده بدعت نوعن عد ایدرک کندیلری
 ایچون تهلکیمی داعی اولسه بیله صف شکلنده
 زحف اصواته دوام ایلمشلردر . ته کیم حضرت
 (حسن بن علی) نک حنیدی (ابراهیم بن
 عبدالله) خلفای عباسیه دن (منصور) طرفندن
 کودریان (عیسی بن موسی) نک اردوسی
 ایله محاربه ایتدیکی صرده اوصورتله

اسکی ایرانیلر بوشکلده تعیمده بولنوردی . کبی ایدی (ب) . دیکری (هلال مرکب)
 بوده ایکی درلو ایدی : بری (هلال مرسل)
 ویا (هلال حاد) درکه سباهدی هلال شکلی

الهامة المسطرة لالهامة المسطرة وسد خناراره
 الهامة المسطرة لالهامة المسطرة وسد خناراره
 الهامة المسطرة لالهامة المسطرة وسد خناراره

شكل ۲۱ : الكيوكسك درجة تكملده براسلام اردوكاهي

امرای سائر نك و خواص رجالك اوتاغلى قورولوردى . اردو ايله چولق چوجق كيتمش ايسه بونلر اردوكاهك آرقه سنده يرلشدير . يليردى . بالاخره عربلر حربه چولق چوجقله كيتمكى ابطال ايتدكلرى زمان اردوكاه قورومقده روملر و ايرانيلىرى نقليد ايتمكه و حال و موقعه كوره اردوكاهلرى مختلف شكللرده يابمغه باشلا . ديلر . دها صكره عسكرى فرقهلر تنوع و معيت خلقى و كوله من و خدمه و سائر تكثر اينجه اردوكاهلر عسكردن ماعدا كاتبلر ، فقها ، اطبا ، كحال ، داوولجى و سائر يه حاوى قوجه بر شهر حالى آكدير يوردى . (۲۱) نجى شكلده كى اردوكاه اسلاملرده اك يوكسك درجه تكمله واران بر اردوكاهى كوستير .

عسكرلكده استعمال اولنان قوماندالر

اوائل اسلاميته اردو حاضر لاند ينى زمان قوماندانلر « انفير النفير ! » قومانداسنى ويرير . لردى . بو قوماندا بوكون عسكرلرجه مستعمل « هجومه حاضر اول ! » ، « هجوم ! » قوماندا . لرى كپي هجوم ايچون استعمال اولنوردى . قوماندانلر عسكرك رجعتنه قوماندا و يرمك ايتينجه : « الرجعه الرجعه ! » ديرلردى كه بو ، اليوم مستعمل اولان « كرى به ! » قومانداسنه مقابل ايدى . عسكرك آتله بينملىرى ايچون قوماندا و يرمك آرزو اولننجه : « الخيل الخيل ! » دينليردى . بو قومانداعصر حاضر عسكرلكنجه مستعمل اولان : « بينمكه حاضر اول ! » ، « بين ! » قوماندالرى كپي

ايشته بو ، ايكنجى تعبيه تشكىل ايدىوردى . اوچنجى تعبيه كلنجه بو ، مربع مستطيل شكلنده ايدى . دردنجى تعبيه هلال مرسلك ايكنى اوچى فصل يوقارى يه طوغزى ايسه بو تعبيه هلال ترسنه اوله رق اوچلرى آشاغى بولنوردى (هـ) . بشنجى تعبيه عسكر (معين) ، يا خود (مربع منحرف) شكلنده ترتيب اولنوردى . آلتنجى اصول تعبيه عسكر مثلك ، يدنجى تعبيه ايسه دائره مزدوجه شكلنده تنظيم ايدىلوردى . دائره مزدوجه بربرى ايچنده ايكنى حلقه شكليدر . عسكرك مقدارى آرزو دشمنككى چوق اولور ايسه بو صوك اصول تعبيه مراجعت اولنو . ردى . بو اصول تعبيه عصر حاضر ملل متمدنه سنك اك صوك مدار اعتماد اتخاذا ايتدكلرى اصول تعبيه ، يعنى (نابولتون بوناپارت) ك جهانى تسخير ايتديكى مربع اصولنه بگزر . خلاصه اسلاملر حرب ايچون براردو تعبيه ايتدكلرى زمان بواردويى حال و موقع ايجاباتنه كوره يا طابورلر اصولنده ، يا خود مریبلر ، مثلثلر شكلنده ، يا خود بر قسمى طابور و ديكر قسمى مربع و يا هلال ، يا خود معين و يامثلث شكللر نده ترتيب و تنظيم ايدرلردى . (اردوكاهلر) : — اردوكاهلر قورمق اوائل اسلاميته بر علم و فن مخصوصه تابع دكل ايدى . عربلر زمان جاهليتده اعتياد ايتدكلرى حال نه ايسه او حال ايله چادرلر ينى ركز و ترتيب ايدرلردى . او شكلده اميرك اوتاغى اورتهده بولنوردى . انك اطرافنده

ایدی . آتدن اینک ایچون قوماندا ویرمک ایستدکلی زوماتده ایسه : « الارض الارض ! » دیرلردی که بو قوماندا : « اینمکه حاضر اول ! » « این ! » قومانداسنه معادل ایدی .

اسلاملر دها صکره مدنیتده دها زیاده ایلزی کیدنجه عسکرک اقسامی تعدد وقوماندا کلهلری تزیاید ایلدی . عسکره ایستدکلی وضعیت و حرکتی یاپدیرمق ایچون هر وضعیت و حرکتی مخصوص بر کله وضع ایتمشلردی که بو کلهلر شونلردن عبارت ایدی : (۱) المیل - بر طرفه میل ایتمک - (۲) الانقلاب - کیری دونمک - ، (۳) الانفتال - بوکلمک ، یوزی بر طرفه چویرمک - (۴) تسویة الانفتال - طوغر-لمق ، (۵) استدارة صغری - کوچک دور یایمق - (۶) استدارة کبری - بیوک دور اجرا ایتمک - (۷) نقاطر - یان یانه کلمک - ، (۸) اقتران - برلشمک - ، (۹) رجوع الی الاستقبال - اوکه رجوع ایتمک ، (۱۰) استدارة مطلقه - تام دور یایمق - ، (۱۱) اضعاف - قات قات اولمق - ، (۱۲) اتباع المیسرة - صول جناحه التحاق ایتمک - ، (۱۳) اتباع المیمنه - صاغ جناحه التحاق ایتمک - ، (۱۴) جیش منحرف - منحرف اردو حرکتی یایمق - ، (۱۵) جیش مستقیم - طوغری اردو حرکتی - ، (۱۶) جیش مورب - میلی اردو حرکتی - ، (۱۷) - رض - یزنده ثبات ایتمک ، (۱۸) تقدم - ایاری حرکت - ، (۱۹) حشو - صیقلاشمق - ، (۲۰) رادفه - بربری آرقه سنده بولمق - ، (۲۱)

ترتیب بعد ترتیب - ترتیب ترتیب آرقه سنده اولمق .

بر قوماندان ، معیتده بولنان عسکری بر طرفه چویرمک ، یاخود بر شکل مخصوص وضعیتده بولندیرمق ، یاخود ذکر اولنان حرکتلردن برینی اجرا ایتمک ایستسه - آلف الی بیان کلهلردن بری ایله قوماندایریردی . عسکر دها اول تعلیم کوره رک ویریلن قوماندان مقصد نه اولدیغنی اوکر نیش بر حالده بولندقلرندن اوسوز تلفظ اونور اولتماز بو کونکی منتظم عسکرده اولدیغنی کبی آرزو ایدیلن حرکت عسکره یی اجرا ایدرلردی . دها صکره مذکور کلهلر (هوجوا) ، (هوبرا) ایکی کله سیه اختصار ایدیلرک مقصودی تمامیه آکلا تمق ایچون اشارت لر استعمال اولندی . بونک ایچون عسکر کوزلرینی قومانداننن آیرماغه مجبور ایدیلر . تا که بر طرفه میل ایدنجه کندیلری ده او طرفه میل ایدونلر . مذکور کلهلردن (هوجوا) یی - یوزلر قارشنی قارشنی کلسون - مقامنده استعمال ایدرلردی . (هوبرا) نک دلالتی ایسه بونک عکسی ایدی .

(شعار الجند - عسکری علامت مخصوصه - بارولال) : - عربلر زمان جاهلیتلر نده اجرا ایتمکلی محاربه لر ائناسنده یکدیگرینی طانیغه مخصوص بر طاقم الفاظ استعمال ایدرلردی . (شعار) نامنی ویردکلی بوالفاظ معین ومطرد شیلردن دکل ایدی . بونلری اصطلاحاً قبول و حال وموقعه کوره استعمال ایدرلردی .

روملره امتداد ایتدیرمک یولنی طوتدیلر. ایشته بوصورته شامی فتح ایتدکن صکره (ابو عبیده) نك شام والیلکی زماننده باشده (یزید بن ابی سفیان) و برادری (معاویه) اولدقوری حالده ساحله طوغری یورودیلر. (بیروت)، (صیدا)، (جیبیل) بدرجهیه قدر فتح اولندی. فقط روملر بجرأ بیوک برقوته مالک اولدقلرندن تکرار کلهرك بو شهرلری استرداد ایتدیلر. مذکور شهرلر بوصورته حضرت عثمان مقام خلافتسه کچنجهیه قدر روملرک النده قالدی. مشارالیه خلیفه اولنجه شام والیلکی (معاویه) نك عهدهسندده بوایوردی. اوصرده طرابلس شام ممالک اسلامیهیه الحاق ایدلمش ایدی. (معاویه) دکزده محاربهلر اجرا ایتک ایستدیکی حالده حضرت عثمان دهها اول حضرت عمر کبی دکزدن احتراز ایدیوردی. نهایت (معاویه) نك اصرار والحاحی ایله حضرت عثمان دکز محاربهلریته مساعده ایتدی. بونک اوزرینه شام سواحلنده بولنان بتون شهرلر اسلاملرک النده کچدی. وحا کیت اسلامیه آلتنده بورالره هر طرفدن وقوع بولان مهاجرت ایله بیوک برمعومریت کسب ایلدی.

شام قطعهسنگ خلفای راشدین زماننده کی حدودی خلفای عباسیهدن (رشید) طرفندن (عواصم) نامی ویریلن (الطایکه) وسواحل شهرلری ایدی. اسلاملر بوحدود خارچنده بولنان یرلر اوزرینه مهاجمانده بولنورلردی. اوصرده روملرک (اسکندرون) ایله (طرسوس)

(بجد) واقعهسندده (احزاب) نك علامت مخصوصهسی - پارولاسی - «یا لعزی! یا لهیل!» [۱] ایدی. (حیره) ده کی (تنوخ) قبیلهسنگ اشارت مخصوصهسی: «یا آل عبادالله» ایدی. حضرت نبی مهاجرین وانصاره آیری آیری علامت مخصوصه قویدی. (مهاجرین) - کبکی: «یا بنی عبدالرحمن»، (اوس) قبیلهسنگ سنکیکی: «یا بنی عبیدالله»، خزرج قبیلهسنگ کی ده: «یا بنی عبدالله» ایدی. حضرت نبی آتله: «خیال الله» نامنی ویرمش ایدی. اسلاملر دهها صکره دخی بربرلرینی طانیق اوزره علامت مخصوصه استعمال ایدرلر ایدی.

نغور، عواصم

نغور و عواصمدن مقصد مملکت اسلامیه نك برأ و بجرأ حدودیدر. دیگر بریده دخی کورلیدیکی وجهه ایله عربلر شام قطعهسنگ فتحنه کلدکاری زمان صحرا طرفنده بولنان (حوران) جهتلرندن باشلاملردر. چونکه روملرک قوه حریبهسنگ قسم اعظمی سواحلده بولنور ایدی. بوسبیدن عربلر فتوحاتی قوردهن دکزه و عربلر ایله اهالی اصلیهدن

[۱] عزی - ضم عین و تشدید را والف مقصوره ایله - بر آغاجدن عبات اولهرق عربلرک زمان جاهلیته عبادت ایتدکاری برمعبود ایدی. قریش بومبوده پک زیاده اعتقاد ایدردی. حضرت نبی مکهنی فتح ایتدکن صکره (خالد بن ولید) ی اعزام ایدرک بوآغاجی کسدیرمشدر. (هبل) دخی جاهلیته کعبه دروشنده بولنان اصنامدن ایدی. آلتوندن یا بلش ایدی. مکهنک فتعی اثناسنده ساثر اصنام ایله برابر کمر ایدلمشدر.

آرسنده بعض مواقعده برطاقم قوای عسکریه لری واردی . امویلر مقام خلافتی احراز ایدنجه روملرک اورالرده کی حاکمیتلرینه نهایت ویردیله . عباسیلر زمانتده بلاد مذکورده دهه زیاده معمور اولدی . اوصرده روملر عربلر اوزرینه مهاجمات اجراسندن واز کچمیورلردی . عباسیلر بومهاجماتک دفعی ایچون اورالرده بولنان شهرلری اقتضا ایدن عسکر و مهمات حربیه ایله تجهیز ایتدکن ماعدا اورالرده یکیدن قلعهلر تأسیس وروملر طرفندن دهه اول انشا اولنان قلعهلری ترمیم ایتدیله . بوقلعهلرده اقامه ایتدیردکاری عسکره وقوما . ندانله بیوک معاشلر باغلایلر بونلری محاربه یه مأمور ایلدیله .

بوجهتدن او یله استحکامات یاپیلدینی کبی قره جهتدن دخی موقعا مستحکم اولان شهرلری حدود اتخاذا ایدرک بونلری قلعهلر وسورلر ایله تحکیم وعسکر اقامتنه تخصیص ایتدیله .

شوالده ممالک اسلامیه نک حدودندن بعضلری روم وبعضلری ایران ممالکنه متصل بولنیوردی . روم ممالکنه متصل اولان حدود اسلامیه نک بر قسمی دکزدن ، بر قسمی قردن ، دیگر بر قسمی دخی هم قره دن ، هم دکزدن کسب اتصال ایدیوردی .

دکز حدودینی شام ومصر بلاد ساحلیه سی تشکیل ایلوردی . بو حدود شمالدن (طرسوس) دن باشلا یوق اذنه (آطنه) ، مصیص (مسیس) ، عین زربه (آطنه ولایتده آنازاروه) ،

کنیسه ، هارونیه (مرعش قربنده برقصه) ، پیاس ، نقابلس شهرلرینی احتوا ایدردی . مذکور شهرلرک سنوی وارداتی یوز بیک دینار ایدی . واردات مذکورده تماماً بوشهرلرک استحکاماتنه وعسکرک مصارفاتنه واداره سنه صرف اولنوردی . بوندن بیت الماله برپاره کیتمزدی . بلکه بیت المال اوسته اوله رق کندی طرفندن عسکرک معاشاتی تأدییه ایدردی . (رفح) ، (عرابش) ، (دمیاط) ، (اسکندریه) مصر بلاد حدودیه سندن ایدی . شمالدن شام بلاد حدودیه سندن صکره صره (جزیره العراق) ه نسبتله (نغور جزیره) تسمیه اولنان حدود شهرلرینه کلیر . بونلرک برنجیسی (مرعش) ایدی . دهه صکره (حدث) وحدث دن (شمشاط) ، (ملطیه) شهرلرینه قدر صره ایله بولنان قلعهلر ، یعنی مستحکم شهرلر بو قسمدن ایدی . (ملطیه) ایله برابر مذکور شهرلرک وارداتی ۷۰ بیک دینار ایدی . مبلغ مذکور دن یرلی اداره یه ۴۰،۰۰۰ دینار صرف اولندقدن صکره ۳۰،۰۰۰ دینار قالیردی . بوبقیه دخی صرف اولندقدن ماعدا اثنای حربده دشمنلره قارشى اسلاملره التحاق ایدن قوای معاونه یه ۱۷۰،۰۰۰ دینارک دهه صرفه لزوم کورولوردی . بومبلغه ذکر اولنان بقیه علاوه ایدیلر ایسه فضلّه مصارفات ایکی یوز بیک دیناره بالغ اولوردی که بونی حکومت خزینه سی تأدییه ایدردی . غزای اجراسی ایچون ترتیب اولنان قوای عسکریه مصرفی بوحسابه داخل دکلدر . ذکر اولنان بلاد حدودیه

آرسنده بعض مواقعده برطاقم قوای عسکریه لری واردی . امویلر مقام خلافتی احراز ایدنجه روملرک اورالرده کی حاکمیتلرینه نهایت ویردیله . عباسیلر زمانتده بلاد مذکورده دهه زیاده معمور اولدی . اوصرده روملر عربلر اوزرینه مهاجمات اجراسندن واز کچمیورلردی . عباسیلر بومهاجماتک دفعی ایچون اورالرده بولنان شهرلری اقتضا ایدن عسکر و مهمات حربیه ایله تجهیز ایتدکن ماعدا اورالرده یکیدن قلعهلر تأسیس وروملر طرفندن دهه اول انشا اولنان قلعهلری ترمیم ایتدیله . بوقلعهلرده اقامه ایتدیردکاری عسکره وقوما . ندانله بیوک معاشلر باغلایلر بونلری محاربه یه مأمور ایلدیله .

بوجهتدن او یله استحکامات یاپیلدینی کبی قره جهتدن دخی موقعا مستحکم اولان شهرلری حدود اتخاذا ایدرک بونلری قلعهلر وسورلر ایله تحکیم وعسکر اقامتنه تخصیص ایتدیله .

شوالده ممالک اسلامیه نک حدودندن بعضلری روم وبعضلری ایران ممالکنه متصل بولنیوردی . روم ممالکنه متصل اولان حدود اسلامیه نک بر قسمی دکزدن ، بر قسمی قردن ، دیگر بر قسمی دخی هم قره دن ، هم دکزدن کسب اتصال ایدیوردی .

دکز حدودینی شام ومصر بلاد ساحلیه سی تشکیل ایلوردی . بو حدود شمالدن (طرسوس) دن باشلا یوق اذنه (آطنه) ، مصیص (مسیس) ، عین زربه (آطنه ولایتده آنازاروه) ،

شام سواحلندن محاربه به اعزام اولنان بو
دوئمانك مصارفی یوز بیك دیناره بالغ
اولوردی .

محاربه سفرلری موسمره کوره تعیین
اولنوردی . یاز ، قیش ، ایلك بهار سفرلری
تشکیل ایدن بو محاربه لردن برنجیسنه مایسك
اونجی کونی حرکت ایدیلیدی . اوصرده
اسلاملر آتلیینه چایر یایدیرمش و آتلدخی
کندینی طوبلامش بر حالدہ بولنوردی .
عسا کر اسلامیه حزیرانك اوننه قدر ، یعنی
اوتوز کونلك بر مدت روم ممالکنده محاربه
ایله مشغول اولورلردی . بوصرده روم
اراضیسی چایردن خالی اولمازدی . عسا کر
اسلامیه اورالردهه ایکنجی دفعه اوله رق
آتلینی چایره چیقارمش بولنورلردی .
اوتوز کونلك مدتی بویله جه محارباتله کچیر .
دکن صکره تکرار ممالک اسلامیه طرفنه
دونزلردی . بوراده ۲۵ کون قالدقن و آتلیینه
ای ییم ویره رک دها زیاده قوتلی یابدقن صکره
تموزك بشنجی کونی یاز محاربه سی ایچون
طوبلانیرلردی . عسا کر تموزك اونندن اعتباراً
ایکی آیلق زمانی بو یاز محاربه سی ایله کچیریر .
لردی . بعضاً بو یاز محاربه سنی ایکی دفعه اجرا
ایدرلردی . برینه : (صائفه یمنی) ، دیگرینه
(صائفه یسری) ، یعنی (صاغ ، صول یاز
محاربه لری) دیرلردی .

قیشین محاربه لر آز اولور ویکرمی کوندن
زیاده سورمزدی . عسا کر اسلامیه قیش
محاربه لرینه شباطک صوکنده باشلاهیرق مارتک

روم ممالکنه آقین یاپان عسا کر اسلامیه نک
مرکزی ایدی . مذکور شهرلرک مرکز لری
(دلوک) ، (رعبان) ، (منبج) ایدی .
شرقدہ هندستان حدودی اوزرنده بولنان
حدود شهرلری بشقهدر .

(غزوه لر) : — مملکت اسلامیه نک
حدودینی تشکیل ایدن مذکور شهرلر خلفای
عباسیهدن (هارون الرشید) طرفندن ۱۷۰
سنه هجریه سنده (الجزیره) و حلبک ۲۵ کیلو
مترو جنوب غریبسندہ کائن (قنسرین) دن
آیری طوتیله رق بولنره (عواصم) نامی
ویرلشدر . اسلاملر هر سنه اسلامیت اغورنده
جهاد مقصدیله بو شهرلردن برآ محاربه لره
چیقارلردی . جهاد ، اسلاملرک اوزرینه فرض
ایدی . حضرت (ابو بکر) مقام خلافتہ
کنججه : « جهادی سزندن کیسه ترک ایتمسون .
چونکه هر هانکی ملت جهادی ترک ایتمش
ایسه او ملت جناب حق طرفندن ذلته محکوم
اولمشدر » دیبه رک ایراد ایتمدیکی نطقده
کورلدیکی اوزره خلفا اسلاملری جهاده
تشویق ایدرلردی . بجرأ اجرا اولنان
محاربه لرده سفائن حربیه شام و مصر سواحلنده
طوبلانقن صکره (قبرص) جزیره سنده
برلشیردی . بو سفائنک مقداری ۸۰ ایله
۱۰۰ آره سنده ایدی . طوبلی صورتده برلشن
سفائن حربیه نک مجموعنه (اسطول)
— دونما — نامی ویریلیدی . دونمانک قوما
ندانلی شام لیانلردن کان سفائن حربیه
رئیسنه تودیع اولنوردی . کرک مصر ، کرک

صوکلرینه طوغری عودت ایدرلر و حیوانلرینی چایره چیقاریرلردی .

بالاده کی معلوماتدن آ کلاشیلورکه خلفا یالکز نمانک اسلامیه بی محافظه ایله اکتفا ایتزیردی . ممالک اسلامیه به مجاور لرلر ایله حرب ایتکی ده بر وظینه عدا ایدرلردی . بو محاربه لر ، دیدیکمز کی ، الله اغورنده جهاد نوعندن ایدی . خلفای عباسیه جهاده رغبت ایدن خلفانک اک ایلری کانلردن ایدیلر . خلفای مشارالیه م خلافت اسلامیه بی احراز وموقعلرینی تحکیم ایتدکن صکره روم الکامی اوزینه جنک و قتال اجراسنه صرف غیرت ایتدیلر . خلافت عباسیه اوائلنده خلفا حجاج ایله برابر نصل امیرالحج کوندر لرلر ایسه هر سنه روم ممالکنه دخی جنک و قتال اجراسی ایچون قومان انلردن بعضلرینی اعزام ایدرلردی . ده صکره خلفا بالذات بو محاربه لره چیقغه باشلادیلر . خلفای مشارالیه مدن (مهدی) ۱۶۳ سنه هجریه سنده کنیدیسی بالذات روملر ایله محاربه به چیقدینی کی ۱۶۵ سنه سنده دخی ۹۵۹۲۰ موجودلی براردو ایله اوغلی (رشید) ی اعزام ایلدی . مذکور اردو بولده روم سرحد و در بندلرینی کچرک بونلرک عمومی قومانداندن ۱۹۴،۴۵۰ دینار و ۲۱،۱۴۰،۸۰۰ درهم مقدارنده برپاره ایله صلح عقد ایلدکن صکره استانبول خلیجه قدر کلدی .

(رشید) معیتده بولنان غزاة مسامین ایله استانبول اطرافنده اردو قورونجه استانبول

اهالیسی بیوک برتلاشه دوشدیلر . اوصرده کرسی سلطنتده امپراطور یجه (ایرینی) بولنیوردی . (ایرینی) اوچ سنه مدتله سنوی یتش بیک دینار و یرمک و عرب اردوسنه رهبرلر و وسائط نقلیه و یرمک اوزره (رشید) ایله عقد مصالحه ایلدی . اسلاملرک بوغز و ده بالاده کی باره لردن ماعدا اله کبیر دکلری اموال غنائم ۵،۶۴۳ اسیر ، ۲۰،۰۰۰ آت ، یوزبیک قیون و صغره بالغ اولمش و اجرا اولنان جنک و جدالرده روملردن ۵۴ بیک کشی مهتول دوشمشدر . اله کچن حرب اسیرلرینک مقصداری ایسه بو حسابه داخل دکلدی . بو اموال غنائم اسلاملرک حربیه اولان رغبتلرینی برقات دها آرتدیریوردی .

دوئمالر

(دکز سفری) : — ملوک تبایعه زماننده (حمیر) و (سبا) کیمیلردن ماعدا اسلامیتدن اول عربلر دکز سفرینی اجرا ایتدیلر . ده اول کوسترلرکی اوزره حمیر و سبالیلر ارباب تجارتدن اولدقلرندن برچوق کیملره مالک ایدیلر . حجاز عربلرینه ککنجه بونلر بو کونکی بدویلر کی دکز به ینمکدن قورقارلردی . فقط بالآخره اسلامت ظهور ایدرک شام و مصر سواحلی اسلاملرک حوزه فتوحاتنه ککنجه اسلاملر روملرک کیملرینی و دکزده کی محاربه لرینی کوره رک بحرأ دخی جنک و قتال اجراسنه میل و رغبت ایلدیلر . اسلاملردن ایملک دکز سفرینی اجرا ایدن ذات صحابه دن (علام الدین بن عبدالله الحضرمی) ایدی .

امیدینه نجاتسزك انديشه سی غالبدر . دكزه راکب اولانلرك حالی بردال اوزرنده بولنان قورتلرك حالنه بکزر . دال میل ایدرسه بوغولمق محققدر ، نجات میسر اولورسه بیوک برنعمت صاییلیر . حضرت عمر بوجوابی آنجه انی عیناً و : «هیچ براسلامک بویله بر تهلکیه آتسنه مساعده ایتم» مطالعه سیله (معاویه) یه کوندردی .

دها صکره حضرت عثمان مقام خلافته کچنجه معاویه نك الحاح و ابرامنه دایانه میهرق محاربات بحریه به مأذونیت ویردی . فقط دکز محاربه لرینه عزیمت مسأله سنک اختیاری اولسنی وهیچ برکیمسنه نك؛ آرزوسی خلافته اولهرق دکز محاربه سنه سوق ایدلامسنی شرط قیلدی . بونک اوزرینه معاویه کولکلیلردن مرکب برقوة عسکریه ایله ۲۸ نجی سنه هجریه ده کملره بینه نك قبرصه کیتدی . جزیره اهالیسی هر سنه ۷,۲۰۰ دینار ویرمک اوزره (معاویه) ایله عقد مصالحه ایلدیلر . بوسفر بحری اسلاملر طرفندن بحرسفیده ایلمک اجرا اولنان سفر بحری ایدی . بوتاریخدن اعتباراً اسلاملر دکزده نائل اولدقلری مظفریتلردن ممنون اولهرق هر سنه اوقات معینه ده دکز اوزرنده دخی جنک وجدال اجرا نی اعتبار ایتدیلر . (اسلاملرده دونمالر) : — عربلر کیمجیلکده وقوف و تجربه صاحبی اولدقلرندن ابتدای امرده انشا ایتدیردکلری دونمالرک انشا آتنده تحت حاکمیت لرینه کچن روملری استیخدام ایلدیلر . روملرک ایچنده کمی انشا

مشارالیه حضرت عمر طرفندن بحرین (عمان ایله احسا آره سی) اوزرینه والی اولدینی ائنده کملر ایله بصره کورفزیخی کچهرک ایران سواحلی فتح ایتمک ایستدی ایسه ده موفق اوله مدی . (علاءالدین) حضرت عمر دن بوسفر ایچون مأذونیت استحصال ایتماش ایدی . بونک اوزرینه حضرت عمر مشارالیه حقنده مغبر اولهرق مجازات اولمق اوزره کندیسنی اوصره ده کوفه والیسی بولنان (سعد بن ابی وقاص) ک معینه مأمور ایلدی . حضرت عمر اسلاملری دكزه بینمکدن شدتله منع ایتمش ایدی . او ائنده (معاویه بن ابی سفیان) شام واردن اردوگا . هلری قوماندانلغنده بولنیوردی . (معاویه) بیوک تشبثاته میال بر آدم ایدی . دكزه بینه نك بجرأ محاربه اجراسنی آرزو ایدیوردی . بناء علیه حضرت عمر دن بوخصوصه استیذانه بولندی . حضرت عمر موافقت ایتدی . (معاویه) اصرار و الحاح ایله بویولدن بک چوق اموال غنمائم اله کچه جکنی تأمین ایتدی . حضرت عمر مصرده والی بولنان (عمرو بن العاص) ه مکتوب یازهرق دکز سفری حقنده معلومات ایستدی . (عمرو) حضرت فاروقه شو صورتله جواب ویردی : «ای امیر المؤمنین ! دكزی غایت بیوک ، اکا راکب اولانلری ده اکا نسبتله غایت کوچک برر مخلوق قیلندن کوردم . دكزده بولنانک اطرافنده صو وسمان بشقه برشی بولماز . دكز راکد اولورسه حزن ویریر ، آزارسه باشدن عقل واذغانی کیدریر . دكزده نجات

و ارغبت اولدی . بونک اوزرینه کرک آفریقا سواحلنده ، کرک اندلس لیمانلرنده دونما انشاسنه صوکه درجه ده گرمی ویرلدی . دردنجی عصر هجری اورتلرنده خایفه (عبدالرحمن ثالث) زماننده یالکز اندلس دونماسنی تشکیل ایدن سفن حربیه ایکی یوزه بالغ اولمده ایدی . آفریقا سواحلی دونماسی ده بومقدار سفائنن شکل ایدیوردی . اندلسک اک مشهور لیمانلری بجایه (جزایرده کائن Bougie) واسپانیانک جنوب شرقی ساحلنده کی مریه (آمریه) ایدی . اوصرده هر طرفده ترسانلر چوغالمش ایدی . هر ترسانه بردونما انشاسیله مکلف ایدی . هر دونماده بر قوماندان وبررئیس بولنوردی . قوماندان عسکر ، اسلحه ومحاربه اموری ایله ، رئیسده کیملرک اداره وسوقیله اشتغال ایدرلردی . بتون دونما بردشمنه هجوم ایتک ویا بشقه برخصوص ایچون طویلی کیتمک اقتضا ایتدیکی زمان مرکز حرکات اتخاذا اولنان موقعه برلشهرک عمومی شامل اولق اوزره باش قوماندانلغنه مملکتده اک زیاده حائر نفوذ واعتبار اولان برذات تعیین اولنوردی .

مصرده ترسانلر آتیده کوستریله چکی وجه ایله هجرتک برنجی عصری اواخرنده تأسیس ایدلمشدر . مصرده ایلك دونمائی انشا ایدن ذات خلفای عباسیه دن (متوکل) ک مصرده والیسی بولنان (غنسه بن اسحق) ایدی . بوکا سبب ده شو وقعه اولمش ایدی : روملر ۲۳۸ سنه هجریه سنده (دمیاط) عسکر

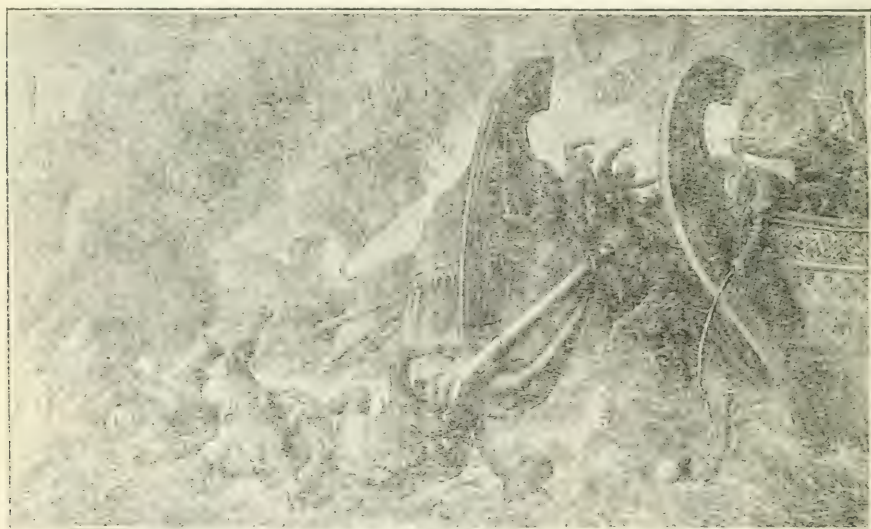
واداره سنده صنعت ورسوخ اربابی وار ایدی . ایشته بونلر طرفندن انشا اولنان سفائن حربیه عربلر طرفندن عسکر و آلات حربیه ایله تجهیز ایدیله رک بحری محاربه لره چیقاریلردی . سفائن حربیه نک مجموعنه اطلاق اولنان (اسطول) - دونما - کلهسی Στολος لفظ یونانیسندن معربدر . بالخاصه بحر سفید حوضه سی اسلام دونمالرینک جولانکاهی ایدی . شام ، آفریقا واندلس سواحلنده بولنان ممالک اسلامیه ده عموماً کیمیچیلکه اهمیت ویرلمش وسفائن انشا وتجهیزی ایچون هر طرفده دارالصناعلر (ترسانلر) تأسیس ایدلمشدر . اسلامیتده ایلك دارالصناعه (ترسانه) خلفای امویه دن (عبدالملک بن مروان) زماننده (۶۵ - ۸۶ هـ) تونسنده تأسیس ایتدی . خلیفه مشار الیه آفریقا والیسی بولنان (حسان بن نعمان) ترسانه تأسیسی لزومنی یازدی . (حسان) آلدیغی امر موجبجه ترسانه تأسیس ایدرک حرب کیملرینی انشاوبوکیملری عسکر ومهمات حربیه ایله تجهیز ایلدی . بوصورتله وجوده کلن دونما سیچیلیانک فتحنه کیتمش ایسه ده موفق اوله مدن عودت ایتدی . مذکور آطه آنجق بنی اغلبدن (زیاده الله بن ابراهیم) زماننده مشاهیر فقهادن (اسدی) نام کتاب مؤلفی (اسدبن القرات) طرفندن فتح اولنمشدر . (اسد) قوصره (آق دکرده تونسک مهدیه اسکله سی ایله سیچیلیا جزیره سی آره سنده بر آطه) ینده فتح ایتمش ایدی . بوقوتحات اسلاملره دکر محاربه لری ایچون باعث شوق

پاره‌یه (فدیه) نامی ویرلدی .

اسلام اسیرلرینی پاره (فدیه) ایله ایملک قورتاران ذات ۱۸۹ سنه هجریه‌سنده خلفای عباسیه‌دن (هرون الرشید) ایدی . دها اول حرب اسیرلری بره برمبادله صورتیه قورتا- ریلیردی . تاریخ اسلامیده اک مشهور اسیر تخلصی ۱۳ در . بونلرک جمله‌سی عباسیلر زماننده وقوع بولمشدر . اک صوکنجیسی خلفای عباسیه‌دن (مطیع‌الله) زماننده ۳۳۵ هجریه‌سنده واقع اولدی . مذکور مدت ظرفنده خالفا طرفندن فدییه‌یه مقابل قورتار .

چقاره‌رق شهری اشغال ایلمشدر وقتل واسر نفوسده بولتمشدردی . مصر والیسنه بوتجاوز کران کلدی . سفائن حرییه انشاسی ایله دونما تشکیلی وقره عسکری کبی دکز ایچون دخی عسکر ترتیبی امر ایتدی ، عسا کر بحریه‌یه عسا کر بریه کبی معاشر باغلا‌دی . بونک اوزرینه خلق چوققلرینی کیجیلکه و بحری محارباته آلدیرمغه باشلا‌دیلر . (عنبسه) بوصورته انشا ایتدیردیکی مجهز دونمالری مقتدر قوماندانلرک الله تودیع ایله آفریقا ، اندلس ، شام دونمالریله برابر روملرایله محاربه‌یه

شکل ۲۲ : برعرب دونمائی روملرایله محاربه ایدرکن روملر طرفندن دونمایه یونان آنشی آتلمقده در

یبلان حرب اسیرلرینک مقصداری ۵۰۰,۰۰۰ راده‌سنده ایدی . فدییه مذاکرات واموری علی الاکثر آطنه سواحلنده طرسوس قربنده (لامش) ده وقوع بولوردی . اسیر قورتار . یلیرکن اسلاملردن بیوک برجماعت حاضر

مأمور ایتدی . اسلاملر ایله روملر آره‌سنده محاربات بلا انقطاع دوام ایدردی . بومحاربه- رده ایکی طرف بربرینی اسیرایتمکه چالیشیردی . ایشته بوسبیدن خالفا اسلام اسیرلرینی پاره ایله قورتارمغه مجبور اوله‌رق بویولده ویریلن

بولنوردی . فدیہ معاملاتی اون ، اون بش کون ، یاخود دها زیادہ سوردی . ایملک فدیہ زمانندہ (رشید زمانی) اسلامردن بش یوز بیک کشی حاضر بولندی . بونلر عموماً اک مکمل اسلحہ ولوازم حربیہ ایله مجھز ، اک کوزل آتله مالک ایدیلر . عساکر اسلامیہ نیک چوقلغندن طاغار ، اوولر طولمش ایدی . اوصردده روم کیلیری ده اک مکمل اسلحہ حربیہ ایله مجھز اولدینی حالده اسلام حرب اسپرلرینی حامللاً اورایه کلدی . مذکور کیلرده ۳۷۰۰ اسلام حرب اسپری واردی . جملہ سی فدیہ ایله قورتارلدی . اسپرلرک او صورتله تخلیعی عالم اسلامیتجه پک بیوک برتأثیر حاصل ایتدیکندن اوصردده حسیات عمومیہ به ترجمان اولان مشاہیر شعرای عربدن (مروان بن ابی حفصه) هارون الرشیده خطاباً شومألدہ مدأئحدہ بولنش ایدی :

« وطندن ، دوست و یارانندن اوزاق اوله رق محبسارده ایکلہ یین اسلام اسپرلرینی ، بتون اسلاملر بونلری تخلیصدن عاجز قالمش وخرستیان حبس خانهلرینک انلره مقبر کسبله جکنه قعاعت کتیره مش ایکن ، سن قورتا . ردک . بو بیوکلک بتون اسلامیتی متتار ایدی . »

وفکت بک الاسری الی شیدت لها

محابس ما فیها حمیم یزورها

علی حین اعی المسلمین فکا کما

وقالوا سجون المشرکین قبورها

مصر قطعہ سی آفریقا پادشاھلری اولان

عیدیدلر (فاطمیملر) ک حوزہ حاکمیتلرینه کچنجہ ، اسکندریہ ، (دمیاط) و (قاھرہ) - ده دونمالر انشاسنه صرف غیرت ایدلمشدر . بونلرک زمان حکومتلرنده عساکر بحریه نیک مقداری معین معاشلی اوله رق بش بیک ایدی . عساکر مذکور نیک (جامکیه) نامیلہ اون قوماندانی واردی . هر بری ۱۰ دیناردن یکر می دیناره قدر آیلق آلیردی . دها کوچک رتبه ده بولنلرله ایسه دها آز آیلق ویریلیردی . بحریه نفرلرینه ویرلن اک کوچک معاش ایکی دیناردن آشغی اولمازدی . معاشدن فضلہ بونلره بر طاقم مقاطعات دخی ویریلیر . ایدی که بو مقاطعاته (ابواب الغزاة) اطلاق اولنوردی . محاربه یه کیدلیدیکی زمان ذکر اولنان اون قوماندانن بری دونما ریاستنه انتخاب وبتون امر ونهی بو رئیسسه تودیع ایدیلیردی . اعظم رجال دولتنن بر ذات دخی بو رئیسسه رفاقت ایدردی . بحریه امرا ، ضابطان وافرادینه آیلق توزیعی بوسلکده بولنلرک اهمیت وحیدتیلرینی خلقه کوسترمک و قدرلرینی اعلا ایملک اوزره بالذات خلیفه طرفسندن وزیر حاضر اولدینی حالده اجرا ایدیلیردی . خلفای فاطمیہ نیک برنجیسی اولان (معز لدین الله) زماننده مصر دونماسنی تشکیل ایدن سفائن حربیہ نیک مقداری آلی یوزه بالغ اولمشدی . دها صکره بو مقدار آزاله رق یوزه اینمشدر .

دونمالر محاربه لره چیقارلدینی زمان تشیعینده غایت پارلاق مراسم اجرا اولنوردی . خلفا

سیجیلیان ایتالیانک سواحل شمالیه سنه کیدرک اوروپا حکمدار لرینی تهدید و ترهیب و مملکت لرینی هرج مرجه القا ایدردی . باخصوص فاطمیلر زماننده (سیجیلیا) ده فاطمیلر نامه اجرایی حکومت ایدن (بنی الحسن) - حسن اوغللری - دورنده بو تهدید و هرج مرج شدتلی بر حال کسب ایتش ایدی . فرنکلر او صره لرده دونمالرینی بحر سفیدک شمال شرقی جهتنه چکمکه و دکزک دیکر بتون اقسامی اسلام دونمالرینک حاکمیت فاتحانه لرینه ترک ایتمکه مجبور اولدیلر . اسلاملر نصل قره حکمدارلری ایسه اولهجه دکز حکمدارلری دخی اولمشلردی . فرنکلر مصرده کی دولت عبیدیه (فاطمیه) ایله اندلسده کی دولت امویه ضعف و فساده دوچار اولنجهیه قدر غایت زبون وضعیف قالمشلردی . ذکر اولنان دول اسلامیه احواله دوشونجه فرنکلر او یانه رق کندی مملکت لریندن حاکمیت اسلامیه آلتنه کچن یرلری استردادده باشلادیلر . بو یرلری استرداد ایتدکن ماعدا اصل مملک اسلامیهیه تجاوزده بولندیلر . بوتجاوزات ، تاریخده (اهل صلیب محارباتی) نامیه شهرت آلان محاربه لری تشکیل ایلر .

آرتق بو زماندن صکره اسلاملر خواب عطالته قاپیه رق دونمایه اهمیت ویرمامکه باشلا . مشلر وعسا کر ورجال بحریه یاشدیرمکی اونوتمشلردی . حتی (دونما دیوانی) ببله الغا اونوب نام و نشانی قلامش ایدی . اولهجه بحریه عسکرکی « الله اغورنده مجاهدلر »

قاهره خارجنده (مقس) نامنده کی موقعه قوریلان محل مخصوصه اوطورده رق بالذات مراسمده حاضر بولنورلردی . حرب کیلری بورادن برر برر کچرلردی . کچرکن حرب زماننده پایلان مناوړه لک عیننی اجرا ایدرلردی . قوماندانلر ، امرا و ضابطان ، افراد بحریه حرب وضعینتی آلیرلردی . منجیقیلردن مرمیات آتیلیردی . هجوم ، فرار و سائر حرب حرکتلری اجرا اولوردی . بو مناوړه لر ختام بولنجه دونماریسی و قوماندانی حضور خلیفهیه چیقارلردی . خلیفه بولنه راسمه و داعی ایفا و موقیتلرینه دائر دعا ایلدکن صکره قوماندانه ۱۰۰ وریسه ۲۰ دینار عطیه و یریردی . دونمانک محاربه لردن عودتنده دخی بویلهجه احتفالات اجرا اولنوردی . (صلاح الدین ایوبی) زماننده مصرده دونمالره بر (دیوان مخصوص) تشکیل ایلدی . بوکا (دیوان الاسطول) - دونماد اثرسی - نامی ویراش و دونما ایچون مبالغ معینه تخصیص اولمشدر .

ممالک اسلامیه نك کسب وسعت ایلمسنه دونمالرک بیوک خدمتی اولدی . چونکه اسلاملر بو قوای بحریه ایله بحر سفیدده بولنان آطه لک اک مشهور لرینی و از جمله (سردانیته) - ساردینیا ، - (صقلیه) - سیجیلیا ، - (مالطه) ، (آفریطش) - کرید - (قبرص) و سائرده فتح ایتدکلری کبی بودکزک اوروپایه یقین بولنان بر چوق سواحلی فتح و تسخیر ایلدیلر . اسلام دونمالری عسا کر اسلامیه و ادوات مملعه حریبه ایله مجهز اولدینی حالد

و « الله دشمنلرینه قارشی غازیلر » کبی القاب شرف و مفتخرتی خاثر اولور و هرکس انارک حسن دعاسیله تبرک ایدرکن دها صکره مصرده (اسطولی) - بحریه لی - لفظی بر لفظ تحقیر و اهانت کسیدلیکی کبی خدمت بحریه دخی معیادتدن عد ایدلدی . بو حال مصرده مشهور کوله من ملوکنسندن (طاهر بیبرس بنسقداری) نک زمان حاکمیتنه قدر (۶۵۸ - ۶۷۶ هـ) بویلهجه دوام ایتدی . مشارالیه کرسی سلطنته جالس اولنجه دونمایه اهمیت ویره رک اسکی حالنه ارجاع ایتک ایستدی ایسه ده دونماشان وشوکت اسلامیته نک اعتلاسی زمانلرنده کی حالنه بردها واردیره مدی . مصر وشام دونمالری ذکر ایتدی کمز وجه ایله دوچار ضعف و انحطاط اولمش ایکن اندلس و آفریقا دونمالری قوتلرینی محافظه ایلشیر و بونلردن مغرب دولتی خاصه اک قوتلی دونمایه مالک قالمشدر . بو ایکی دولت حاکمیتلرینک صو کونلرینه قدر قوای بحریه لرینی محافظه ایلدیلر . (ابن خلدون) ک ویردیکی معلوماته کوره مذکور ایکی دولتک آوروپا و آفریقا سواحلنده بولنان قوای بحریه سی یوزدوونما تشکیل ایدیوردی . ایشته بودورلرده ، یعنی آلتنجی عصر هجریده مغرب دونمالرینک مشهور قوماندانی (احمد الصقلی) - سیچیلیالی احمد - یتشوب محاربات بحریه ده کسب شهرت ایلدی . مشارالیهک زماننده اسلام دونمالری نه کندیسندن اول ، نه دها صکره واصل اوله مدینی بر درجه بالا ترینه بالغ اولمشدی .

فقط بو حال دوام ایده میهرک دولت حال انحطاط وضعفه و اغرامقله دونمالر دخی انحطاطه دوچار اولمش و اندلسده کی دولت اسلامیته نک انقراضی ایله دونماسی ده انقراض بولمشدر . (دارالصناعه) : - ترسانه - اوزمانلرده (دارالصناعه) نک دلالت ایتدیکی شی الیوم تکرارده (ترسانه) و عبر بلرده (ترسخانه) تسمیه اولنان بحری دستگاهلردر . ذاتا کرک ترسانه ، کرک ترسخانه (دارالصناعه) دن مخرفدر . چونکه فرنکرکرمالک عربیه یی فتح ایتدکبری زمان عبر بلردن اقتباس ایتد . کاری صنایع میاننده کمی یا بقی صنعتی ده اقتباس ایتشدردی . اسپانیالیرکندی مملکتلرنده تأسیس ایتدکاری ترسانه لره دارالصناعه Darcinah نامنی ویردیلر . دیگر آوروپالیر بولفظی اسپانیالیردن آلهرق استعمال ایلدیلر . لفظ مذکور تاثیر استعمال ایله یونتیلهرق آرسنال Arsenal شکلنه کیردی . متعاقباً عبر بلر ترکرر واسطه سیله اسپانیوللردن دارالصناعه عیبه ترسانه Tarsanah شکلنده کوره رک (ضربخانه) و (طوبخانه) یه قیاساً (ترسخانه) شکلنده آلوب استعمال ایتدیلر . حال بوکه (دارالصناعه) شکلنده استعمالی دها طوغری ایدی . بونک کبی دخی (آمیرال Amiral) لفظی عربجه « امیرالبحر » ترکیبندن مخرفدر . بالاده کورلدیکی اوزره اندلس ، آفریقا ، شام و مصرده پک چوق ترسانه لر تأسیس اولنش ایدی . دور اسلامیده مصرده ایلك ترسانه هجرتک برنجی عصری اوخزنده (روضه)

تسمیه ایدیان و منجیقار دن دها کوچک اولان بوالآت حربدن دشمن اوزرینه آتشیلی نفظ آتیلردی . بر اوچنجی نوع سفائن (طراده) - تعقیب ایدیجی - اسمیله معروف ایدی که بوکیملر حتماً کوچک و سیر و حرکتده سریع بولنوردی . بولنردن بشقه سائر خد متلرده قوللانغه مخصوص (شلندات) و (مسطحات) نامنده کی کیملر کبی برطاقم سفائن حربیه دها موجود ایدی . اسلامار کیملری یونان و رومایلرک کیملری شکلنده انشا ایدر . لردی . چونکه دها اول دیدیکمز وجه ایله بوضنتی یونان و رومایلردن آلمشاردی . مع مافیله اسلامار بوضنته بعض تعدیلات ادخال ایلمشاردر .

سفائن حربیه نك آلات و ادوات حربیه سی جمله سندن اوله رق زهرلر ، خودلر (مغفرلر) ، دریدن و دمیردن معمول قالقانلر ، قارغیلر ، یایلر ، چنککلر و قانچهلر و (باشارنده یوارلاق دیر بولنان زنجیرلردن عبارت اولان) باسلیقلر و عراده لر استعمال اولنوردی . دیرکلرک یوقاریلرنده اوستی آچیق برطاقم صندوقلر بولندی ریلردی که بولنره (تابوت) نامی ویریلردی . حرب کیملری دشمن ایله چارپشمدن اول عسکردن بعضلری مذکور صندوقلره چیقهرق ایچنده اوطورورلردی . درونی چاقل طاشلر ایله طولی اوله رق برابر کوتوردکاری طوربه لری صندوقلرک یانلرینه آصارلردی ، صندوقلرده جسملری هر طرفدن مستور اولدینی حالده طوربه لرده بولنان طاشلر ایله دشمنی طاشلار

جزیره سنده (فسطاط) ک قارشیسنده تأسیس ایدلمشدر . دها صکره (احمد بن طولون) مصرده حاکمیتی زماننده (۲۵۷ - ۲۸۰ هـ) بو ترسانه یی توسیع واکاله صرف همت ایلدی . هجرتک دردنجی عصری ابتدا سنده (اخشید) - محمد بن طغج - زماننده فسطاط ایله ترسانه آره سنده دکنز بولوندری ماق مقصدیله ذکر اولنان ترسانه (فسطاط) ه نقل ایلدی . دها صکره فاطمیلر تأسیس ایتدکاری (قاهره) شهرینک قربنده (مقس) نامنده کی محله بر ترسانه یایدیلر . بو ترسانه لرده اوچله دن نیلده سفر کیملری ایله سفائن حربیه داخل اولمق اوزره هر نوع کیملر انشا اولنوردی . (نیل) ایچون یابیلان سفائن (صعید) ک یوقاریلرنده (نیل) منابغه قدر ذخائر و سائر هی حامله سیر و سفر خدمتی ایفا ایدردی . سفائن حربیه ایسه جهاد ایچون عسکر و اسلحه نقلنه مخصوص ایدی که بولنرک جموعنه دیکر بریرده ذکر ایتدیکمز وجه ایله (اسطول) - دونما - دینیلردی .

(سفائن حربیه نك اشکالی و تجهیزاتی) - : سفائن حربیه شکل ، حجم و قوت اعتبار ایله بربردن مختلف نوعلردن متشکل ایدی . اوچله دن (شونه) - قالیون - نوعی ایدی که بولنر بیوک مراکب حربیه دن ایدی . اوزرلرینه مدافعه ایچون قله لر و قلعه لر انشا ایدیلردی . دیکری (حراقه) - یاقیجی - نامی ویریلن برنوع سفائن حربیه ایدی که بونوع کیملر کوچک منجیقار ایله مجهز بولنوردی . (عراده) نامیله

کمیله که بوکا « کم » دیرلردی . بو آلت ، باشی صوکه درجه ده کسکین ، قیچ طرفی مجوف اوله رق قارغی حره سی شککنده اوزون بر دیردن عبارت ایدی ، کمینک باشنده اوکه چیقمش بر دیرکه کچیریلردی . او صورتده که کمینک باشنده اوکه طرفه اوزانمش بر مزراق حره سی آکدیریلردی . انشای محاربه ده بر کمی دیگر کمی به هجوم ایدنجه بو کسکین باش ایله اوتبه کی کمی بی اورمغه چالیشیردی . بر حرب کمینی دیگر حرب کمینسه بو باش ایله شدتلی چاره بیلیرسه چار بیلان کمی دینیر ، صوالمغه باشلاردی . ایچنده بوئسانلرده غرق اولمقدن قورقه رق تسلیمه مجبور اولورلردی .

چینکلر وقانچه لره کلنجه بونلری دشمن کمیلرینه آتهرق انلری حرکتدن منع ایدرلردی . دشمن کمیلرینی بوبله یا قلا دقن صکره کندی طرفلرینه چکرلر و یا قلاشدرینجه اوزرلرینه آتدقلری اسکله لردن ایچلرینه کچهرک دروننده بولنانلر ایله محاربه ایدرلردی . دشمن قوتلی اولورسه چنکللری چلیکدن آغیر باله لره ایله قیره رق تأثیرسز براقیردی .

بیت المال

بیت المال بحثی ، خراج ، صدقه ، اعشار ، اخماس ، جزیه وسائر دن مرکب اولان اموال دولته متعلق باجمله مباحثی شاملدر . بیت المالك

لردی . بعضاً بونلر ، یاقوب آتقی اوزره نطق چوملکلریله ، یاخود کیرچ وزر نیخ توزندن مرکب (نوره) نامنده کی ماده بی حاوی دستیلر ایله مجهز بونورلردی . ذکر اولنان دستیلر دشمن کمیلرینه آتیلردی . بونلرک صاحبینی توز دشمنک کوزلرینی کور ایدردی . یاخود بودستیلر صاحبینجه آتش آلهرق دشمنه خسارات ایقاع ایلردی . صندوقلر دروننده بولنان آدملر بعضاً دخی دشمن اوزرینه بیلان وعقرب ، یاخود یوشاق صابون طولی دستیلر آتهرق دشمنی پریشان ایتمه کچالیشیرلردی . یوشاق صابون دشمن کمیلرینی قیایر برحاله قوردی ، ایچنده کیارک آیاغی طوتماز اولوردی . کمیلرک اطرافنی و کورته سی ، نطق آتشنک تأثیرینه مانع اولمق اوزره سرکه ، یاخود صو شاب ونظرونه [۱] باتیرلمش دری ویا کچه ایله قابالردی . بعضاً احتیاطاً بورق [۲] ونظرونه ، یاخود سرکه ایله یوغورلمش خطمی به قاریشدیرلمش برجامور دخی طلا ایدرلردی . چونکه بوماده لر نطق تأثیراته مقاومت ایلردی . او صره ده احتیاط قیابندن اجرا ایتدکلری شیلر جمله سندن اوله رق کیجه اولنجه کمیلر ده آتش یا قدقلری کبی خروس دخی بولندیر . مازلردی . کیزلنمکه صوکه درجه به وارمق ایتدکلری زمان ایسه اوزاقدن کورلماک ایچون کمیلری ماوی یلکنلر ایله اورترلردی .

[۱] (نظرون Natron) قیوچی بوره سی ، قاربونیت سود - Carbonate hydraté natu- rel de soude.

[۲] بوره فارسی

طرفندن (انس بن مالك) بحرینه اعزام
اولدنی زمان یازیلان آتیده کی نامه احکام
مذکورہ بی ارانہ ایلر .

نامه مک صورتی : « بسم الله الرحمن الرحيم .
جناب حق طرفندن امر اولتوب رسول
مجتبای صلی الله علیه وسلم طرفندن فرض
ایدیلن صدقه احکامی شودر . هر هانکی بر
مسلمدن بو احکام دائرہ سنده صدقه طلب
اولتور ایسه او مسلم او صدقه بی ویرمیلدر .
بوندن زیادہ سی ایستیلیرسه فضلہ سی ویرلسا-
میلدر : یکریمی درت ودها آشاغی دودہ
هر بش دودہ ایچون بر قیون . دودہ لک مقدری
یکرمی بشدن اوتوز بشہ بالغ اولور ایسه بریاشنده
بر دیشی دودہ . اوتوز آلتیدن قرق بشہ بالغ
اولورسه ایکی یاشنده بر دیشی دودہ . قرق
آلتیدن آلتمشہ بالغ اولور ایسه بالغ اولمش
(اوچی بیتروپ دزدہ کیرمش) بر دیشی دودہ .
آلتمش بزدن یتمش بشہ واریرسه بش یاشنده
بر دیشی دودہ . یتمش آلتیدن طقسانه بالغ اولور
ایسه بر یاشنده ایکی دیشی دودہ . طقسان بردن
یوز یکریمی به بالغ اولورسه بالغ اولمش (اوچ
یاشنی بیتروپ دردنجی به کیرمش) ایکی دیشی
دودہ . یوز یکریمیدن زیادہ اولور ایسه هر قرق
ایچون بر یاشنده بر دیشی دودہ وهر الی ایچون
بالغ بر دیشی دودہ . درتدن زیادہ دودہ سی اولمیانہ
صدقه ترتب ایتمز . بش دود اولور ایسه بر قیون .
قیون صدقه سنده ایسه مرعی حیواناتندن قرقدن
یوز یکریمی قیونہ قدر بر قیون . قیونک عددی
یوزدن زیادہ ایکی یوزہ بالغ اولور ایسه ایکی

واردات ووظائف شو صورتله تعریف اولتور:
« اسلامله عائد استحقاقاتدن اولوب مالکی
تعین ایدیلہ مین هر شی بیت الماله عاندر . اسلا-
ملرک منفعی ایچون صرفی لازم کان هر شی
تأدیہ بیت المال مجبوردر » . اسلاملرک مستحق
اولدق لری اموال اوچدر : صدقه ، غنیمت ،
فی حصه لری . بونلردن هر برینک آتیده
کوستریله جکی وجه ایله احکام مخصوصہ سی واردر .
(بیت المال) ک تأدیہ سنہ مجبور اولدنی اموال
ایسه عسکر آیلقلری ایله حیوان و سلاح
آمانی و منافع عمومیه ایچون صرف اولنان
مصارف سائرہ در .

صدقه

صدقه زکات دیمکدر . بونلر اسماً ایکی
ایسه ده ماده بردر . زکات ، یا خود صدقه
اسلاملرک زکاتینلرندن آلنیر ، فقیرلیرنه ویریلیر .
بونک اصلنی ده اول ذکر ایتمش ایدک .
صدقه ایچون مرکز خلافتده بر دیوان (دائرہ
مخصوصه) و بونک سائر ولایاتده و شهرلرده
شعبه لری واردی . هر شهرده صدقه متولیس
اوشهرک اغنیاسندن صدقه لری آلوبینه اوشهرک
فقرا سنہ توزیع خصوصنده مستقلاً حرکت
ایدردی .

زکاتک ، مواشی زکاتی ، آلتون و کوش
زکاتی ، میوه لر زکاتی ، مزروعات زکاتی
اولق اوزره درت منبعی واردی .

مواشی زکاتی دودہ ، صیغیر و قیوندن
آلتیردی . بونک احکامی بالذات حضرت نبی
طرفندن تعریف ایدلمشدر . حضرت (ابوبکر)

قیون . ایکی یوزدن زیاده اوچ یوزه بالغ اولور ایسه اوچ قیون . اوچ یوزدن زیاده اولور ایسه هر یوز ایچون بر قیون . قیونک مقداری قرقدن بر آشاغی ایسه بونده صدقه لازم گلز . (رقه) نک ، یعنی ضرور درهملرک صدقه سی عشرک ربعدر . بودرهملر یوز طقساندن فضله دکل ایسه اکا صدقه لازم گلز . فقهاک بو خصوصه ایضاحات مفصله سی واردرکه انلری بوراده ذکر ایتمکه مقام مساعد دکلدر . آت ، قاطر ، مرکبلردن زکات آتماز .

کموشدن آلمان صدقه یه کلنجه ایکی یوز درهمدن آشاغی کموش ایچون زکات یوقدر . ایکی یوزدرهمک صدقه سی بش درهمدر . یعنی یوزده ایکی بچق وقرقده بر حسابی دیمکدر . بو حساب اوزره آلتونک هر یکر می مثقالدن یاریم مثقالی صدقه آلتیر . یکر می مثقالدن یوقاری آرتدقجه زکاتی دخی ذکر اولنان حساب دائره سنده آرتار . اموال تجاریه واکا مشابه اولان شیر ایسه کموش و آلتون قیلندن عد اولور .

میوهلرک زکاتی صولانمه نوعه کوره مختلفدر . یاغمور ویا نهر صویله کندی کندینه یورغونلغه محتاج اولمقسزین و صوطاشیمقسزین صولانیورسه بونک زکاتی عشریدر . یورغونلق و آدملر ایله اسقا اولنیورسه بونک زکاتی عشرک نصفیدر . فقط هر حالده میوهلرک مقداری بش وسق دن (هر وسق بر دوه یوکی) زیاده اولمازسه زکات ترتب ایتمز . بر وسق عراق اولچکی ایله آلتمش صاع ، بر صاعده بش رطل بر نلک

(هر رطل ۱۲۰ درهم) وزنده در . خر مالقار ، باغیر و سائر میوهلر حکمنه داخلدر .

بغدای ، پرنج ، فصولیه ، نخود و سائر کبی حیواناتک انواعندن متشکل اولان مزروعاتک مقداری دخی بش وسق ، یعنی بش دوه یوکنه بالغ اولورسه زکات آلتیر . بونک زکاتی میوهلردن آلمان زکات مقدارینک عینیدر . زکات اموالک صرف اولندیغی جهتلر قرآن کریمک شو آیتده ذکر ایدلمشدر : « انما الصدقات للفقراء والمساکین والعاملین علیها والمؤلفة قلوبهم و فی الرقاب والغارمین و فی سبیل الله و ابن السبیل . » بناء علیه اموال زکات سکنز پایه تقسیم اولنوردی . بر قسمی هیچ بر شیه مالک اولمان فقرا یه ویریلردی . ایکنجی پای (مساکین) ه اعطا ایدیلردی . مساکیندن مقصد کندیارینه کفایت ایده میه جک اسباب معیشته مالک اولانلردر . بونلر دیکر لرندن ده از زیاده شایان مرحتدر لر . صدقه لرک مقداری صدقه متوالیسنک تقدیر یله هر فقیرک حالنه ، مقدار احتیاجنه کوره تقدیر اولنوردی . فقط اوشرط ایله که بر فقیره ویریلن صدقه نک مقداری ایکی یوز درهمی کچمه ملیدر . چونکه ایکی یوز درهمی کچره بواره یه زکات ترتب ایدر . قاضی (ابو یوسف) طرفندن حضرت عمر دن نقلاً بو خصوصه دائر روایت ایدیلن معلوماته کوره بوراده کی (مساکین) لفظی خرستیان و موسوی فقراسنی متضمندر ، (فقرا) لفظی ایسه اسلام فقراسنه عانددر . ذکر اولنان پایلردن اوچنجه سی صدقه یی

ممتاز ایدیلر . مکر خلیفه طرفدن منعی حاوی صورت مخصوصهده برامصادر اوله . حال بوکه فی ویاغنیمت اموالک متولیلری خلیفه، یاخود ایلک وکالتی حائز والیلر ویا وزرا طرفندن مأذونیت آلمینجه تأدیاتده بولنه مازلردی .

غنائم

غنائم اسلاملرک محاربه لرده اله کچیردکلری اموال دن عبارتدر . بو اموال درت درلودر : حرب اسیرلری ، عادی اسیرلر ، اراضی ، اشیا . حرب اسیرلری دشمن عسکرلر دن محاربه ده اسیردوشنلردر . شریعت اسلامیه ده بونلر حقتده ائمه طرفندن تعریف و تعییننده اختلاف حاصل اولمش بر طاقم شروط و احکام واردر که انلرک تفصیلاتنه کیریشمکه مقام مساعد دکلدر . فدییه قبولی ایشته او احکام جمله سنلدر . فدییه بر اسیرک قورتارلمسی ایچون ویریلن پاره در . بو یوزدن آلمان پاره لر سائر اموال غنائمه علاوه ایدیایدی . عادی اسیرلر کلتجه بونلر اثنای محاربه ده اسلاملرک اله کچن قاریلر و چوجقلردر . بونلری قتل ایتمک جائز دکلدی . سائر اموال غنائم ایله توزیع اونورلردی . بونلر ایچونده فدییه قبول ایتمک جائز ایدی .

محاربه لرده اله کچن اراضی یا قوه جبرییه ایله آله برق اهالی اصلیه سی قهرآ اندن چیقارلمش اولوردی ، یاخود اصحاب اصلیه سی محاربه ایتمه رک قورقودن یرلرینی بر اقوب کیتمش بونلورلردی ، یاخود بر طاقم شرائطله صالحاً اسلاملرک حاکمیتی آلتنه کیردی . شو حالده بو اراضی (فی) قیلندن عدا اولنوردی .

تحصیل و توزیع خدمتنده بولان مأمورینه ویریلردی . بو خدمته اجرته امین ، مباشر ، آمر ، مأمور کچی ناملر ایله بر طاقم مأمورلر استخدام اولنوردی . بونلر تفریق اولنان حصه ، مأمورینه ک معاشاتندن زیاده کورولورسه آرنان پاره دیگر حصه لره علاوه ایدیایدی . دردنجی پای (قلبلری تألیف ایدیلنلر) ه اعطا اولنوردی . بونلر دیگر بریده دخی ذکر ایدیلکی وجه ایله حضرت نبی و خلفا طرفندن یا اسلامره مضرتلرینی دفع ، یاخود اسلامیه رغبتلرینی جاب ایتمک ، یاخود کندی قوم و عشیرتلرینی دائره اسلامیه دخوله تسویق ایتمک مقصدلریله قلبلری تألیف ایدیلنلردن ایدیلر . مؤلفه دن بری غیر مسلم ایسه انک پایی زکات اموالندن ویریله رک غنائم ، یاخود فی اموالندن تأدییه اولنوردی . بشنجی قسم آزاد ایدلمک اوزره اسیرصاتون آلمغه مخصوص ایدی . آلتنجیسی غارمینیه ویریلردی . غارمین بورجلی اولانلردر . بورجلرینی تأدییه ایتمک ایچون بوباره لر کندیلرینه اعطا اولنوردی . یدنجی حصه اله اغورینه مخصوص ایدی . غازیلره وارباب جهاده محاربه لرده محتاج اولدقلری مصرفه قارشیاق اوله رق اعطا اولنوردی . سکزنجی پای ابنای سبیله ویریلردی . ابنای سبیل یول مصارفی تدارکدن عاجز اولان یولچیلردر .

صدقه متولیلری صدقه دن جبابیت ایتدکلری اموالی مأذونیه محتاج اولمق سزین توزیعه صلاحیتدار اولمق ایله سائر مال متولیلرندن

ذکر اولنان احوالک اختلاف و اشتراکی سببیه اراضی مذکوریه وضع ایدیلن خراج ، عشر و سائرہ کبی و یرکیرک انواعی دخی مختلف ایدی .

اموال منقولہ یہ کلنجہ بونلر مواشی و اموال کبی نقلی ممکن اولان شیردرکہ عسکرہ توزیع اولنوردی . اموال غنائم اسلامیک ابتدا لرندہ برقاہدیہ تابع اولمقسزین تقسیم ایدیلیردی . حضرت نبی انی آرزو ایتدیکی کبی توزیع ایلردی . اسلاملرک ایلیک غنائمی اوچنجی سنہ ہجریہدہ (بدر) غزوہ کبراسندہ اللہ کچک اموال غنائم ایدی . مهاجرین وانصار بونلرک تقسیمندہ اختلافہ دوشدکلرندن حضرت نبی کندیلریدہ داخل اولدقلری حالہ مذکور اموال غنائمی مساوات اوزرہ تقسیم ایلدی . دہا صکرہ اموال غنائمک بشہ تقسیمی حقندہ کی : « واعلموا انما غنمتم من شیء فان لله خمسہ وللرسول ولذی القربی والیتامی والمساکین وابن السبیل » آیت کریمہسی نازل اولدی . اسلامیتدہ بوصورتلہ ایلیک تخمیس اولنان اموال غنائم سنہ مذکورہدہ وقوع بولان (نبی قینقاع) [*] غزوہسندہ اللہ کچک اموال غنائم ایدی . اموال مذکورہ بشہ قسمہ تقسیم ایدیلرک دردی مجاہدین اسلامیہ یہ

[*] موسویلردن ایلیک نقض عہد ایدلردن ایدیلر . حضرت پیغمبر ایکنجی سنہ ہجریہ تک بشوالندہ بونلری اون بش کون محاصرہ ایتدکلن صکر یرلرندن اجلا ایلیش وبتون ماللری حضرت پیغمبرہ ومعیندہ بولنان مسلمانلرہ غنیمت قالمشدر . (تاریخ ابی الفدا) مترجم

و بشنجی قسمی حضرت نبی نامنہ آیلردی . ذات رسالتپناہہ تخصیص اولنان بوبای بشہ تقسیم اولنوردی . حضرت پیغمبر بوقسملردن برینی کندی نفسنہ وزوجہلرینہ واسلاملرک منافعنہ صرف وایکنجیسنی اقرباسنی تشکیل ایدن نبی ہاشمہ و خاصہ نبی عبدالمطلب بن عبد منافہ توزیع ایلردی . قریشدن ذکر اولنان ذواتدن ماعدالرینک بوحصہدن آلفہ حقلری یوق ایدی . اوچنجی حصہ محتاج برحالہ بولنان یتیملرہ اعطا اولنوردی . بوندہ ذکور واناٹ آرسندہ فرق یوق ایدی . دردنچی حصہ کچنمکک کافی شی بولہ میان مساکنہ (فقراہیہ) توزیع اولنوردی . بشنجی حصہ ایسہ یول مصرفلرینی تدارکلن عاجز اولان ابنای سبیلہ (یولچیلرہ) اعطا ایدیلیردی . مسلوبات دخی اموال قبیلندن معدوددر . مسلوبات ، دشمندن مقتول اولانلرک البسہ واسلحہسیدر . بونلر مجاہدینہ توزیع اولنوردی . هرکس اولدیردیکی آدمک اوزرندہ بولنان اشیای آیلردی .

کریک محاربه ایلہ جبراً ، کریک صلحاً اسلاملرک انہ کچک اراضی یہ کلنجہ صدر اسلامیتدہ بر طاقم ذوات بو اراضی بی اموال غنائم کبی فاتحلر آرسندہ تقسیم ایتمک ایستہ مشلردی . حضرت عمر بوکا موافقت ایتدی . عراقک فتحندن صکرہ مشارالہ طرفندن (سعد بن ابی وقاص) ہ یازیلان آئیدہ کی مکتوب ذکر اولنان آرزویی وکندیسنک عدم موافقتی ارانہ ایدر : « مکتوبکی الدم . خلقک انہ کچن

نامی و بریابر . لسان شرعیده فیئک تعریفی
شودر : « محاربه اجرا ایتمکسزین و آرقهسنده
قوشلمقسزین مشرکیندن کنندی کندینه کلن
اموال » . جزیه ، خراج ، اعشار و سائرہ (فی)
جملهسنہ داخلدر . حضرت نبی حال حیاتده ایکن
بونک خمسی کندیسنہ افزاز اولنوردی . بو
خمس دخی غنائمدن افزاز اولنان خمس کبی
تقسیم ایدیلردی . حضرت نینک ارتحالندن
صکره بوخمس غنائم خمسی کبی بیتالماله عائد
اولدی . زمان نبویده فیئک دیگر دوت خمسی
(مهاجرین) و (انصار) دن مرکب اولان
عساکر اسلامیه به مساوات اوزره توزیع
اولنوردی . بالاخره حضرت عمر طرفندن
ذکر ایتدیکمز وجهایله دیوان تشکیل وعسکرک
معاشاتی تعیین ایدیلنجه فیئدن کلن اموال
بیتالماله تسایم اولنمغه وهر کسه تعیین اولنان
مقدارلر دائرهسنده تأدیات اجرا ایدلمکه
باشلاندى .

بالاده ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدیبی
وجهایله صدقه اربابی فی و غنیمت اربابنک
غیری ایدیلر . ایشته بوسبیدن صدقهلر فی
اربابنه و فی اموالیده صدقه اربابنه ویرلمزدی .
چونکه فی و غنیمت اموالی اسلامیت اغورنده
جهادده بولنان هجرت و حرب آدملرینه منحصر
ایدی . حال بوکه صدقه اربابی نه حرب ،
نده هجرت آدملری ایدیلر . اسلامیتک صدر
اولنده هجرت اسمی اسلامیه داخل اولنق
اوزره کندی وطنندن مدینهیه مهاجرت ایدنلره
اطلاق اولنوردی . عموماً مهاجرت و قبول

اراضی بی و اموال غنائمی کندیلرینه تقسیم
ایتمککلی آرزو ایدلکلرینی ذکر ایدیورسک .
بومکتوبی آدیغک زمان الده بولنان حیوانات
و اموال قیلندن غنائمی آدملریکه تقسیم ایت .
فقط اراضی و انهارى صاحبلى اولان
چفتجیلره براق . تاکه بونلرک وارداتی ایله
مأمورین وعسکرک معاشاتی تأدیبه اولنسون .
اگر سن بو اراضی بی آدملریکه ویریر ایسهک
سندن وانلردن صکره کله جک اسلاملره برشی
قلماز .

اراضی بی تقسیم ایتمک نکرندہ بولنانلرک
بعضلری بوکا اعتراض ایدرک کندی قلیجلیریه
فتح ایتکلرندن بحثله اراضینک کندیلرینه
عائد برحق اولدیغنی ادعا ایلشلر ایسهده حضرت
عمر انلره قارشى طور مقدمه دوام ایتدی .
فقط اراضی اوزرینه (خراج) و صاحبلى
اوزرینه (جزیه) قویهرق و بوسورتله حاصل
اوله جق وارداتی قرناً بعد قرن اسلاملره
تخصیص ایدرک اسلاملری اراضینک اموال
غنائم شکلنده توزیعندن واز کچبردی .
بناء علیه حضرت عمر خراج و جزیه بی عراق
اراضیسنه و سائر بلاد مفتوحهیه وضع بونلرک
مقدارلرینی دهها اول ایرانلیلر و روملرده
اولدینی کبی دقتلرده قید و ضبط ایلدی .
اسلامیتده (دیوان) ، اولجه ذکر ایتدیکمز
وجه ایله ، ایشته بوکبی لزوملر نتیجهسنده
تشکل ایتدی .

فی

بیتالماله عائد اولان سائر امواله (فی)

آلسون . والله بو کوملکدن بشقه بر شیئه مالک دگم « دیبه رک عطیه بی اموال مسلمیندن دکل ، کندی خصوصی مالندن ویریر . چونکه بویولده ویریلن عطیه اهل اسلامک منافع عمومیه سنه تعلق ایتموردی .

حضرت عثمان بو فرقه دقت ایتمه رک عطیه واحسانلری فی اموالندن ویردیکی ایچون کندی حقدنه اسلاملرک نظر مؤاخذه سنی جلب ایتمش ایدی . فقط بالآخره زمان هجرت کچوبیده اسلامیت دولت شکلنه کیرنجه لزومه کوره بر جهت اموالک دیکر جهتہ صرفی تجویز ایلدی . دها صکره ممالک اسلامیه نک کسب وسعت ایتمی اوزرینه فی مناسیبه ده تزیادوتنوع ایلدی . فی اموالی یرینه (جیات اعمال) - اموال دولت - نامی قوللانغه باشلاندى . بو (جیات اعمال) اموالی جزیه ، خراج ، صدقات ، سفائنه طرح ایديلن عشر ، معدنلره و مرعالره قونیلان خمس ، ضربخانه ، کمرکلر ، چفتلکلر ، مستغلات و سائردهن جیات اولنان اموال دن متشکل ایدی . صدقات حقدنه دها اول معلومات ویردک . شمدی فی منابغندن باقی قالانلرک اک مهملرینه دائر معلومات ویردم .

جزیه

جزیه ، خراج هر ایکسی غیر مسلملردن تحصیل اولنور بر مال اولمق اعتباریه بر یرینه مشاهدیر . ایکسی ده فی اموالی جمله سند ندر . بونلر هر سنه اوقات معینه ده جیات اولنوردی . مع مافیہ جزیه انسان باشنه وضع

اسلامیت ایدن قبائله (برره) - صلحا - و قسماً مهاجرت ایلین قبائله ده (خیره) - کزیده - دینیلردی . شوخالده (مهاجرین) هم (برره) ، هم (خیره) ایديلر . فتوحات اسلامیه دن صکره بو هجرتک حکمی قالمیه رق اسلاملر (مهاجرین) و (اعراب) - بدویلر - نامی آدییلر . چونکه عهد نبویه صدقه اربابنه (اعراب) و فی اربابنه (مهاجرین) دینیلردی .

اوائل اسلامیتده خلفا بو ایکی قسمی بر بردن آیری طوتمغه دقت ایدرلردی . خلیفه منافع عمومیه اسلامیه تعلق اولمان بر خصوص ایچون بر کیمسه یه فی مالندن عطیه ویرمزدی . اویله کیمسه لره صدقه مانندن عطیه ویرردی . حضرت عمر بو قاعده یه صوک درجه ده رعایتده بولندی . بو خصوصه متعلق وقوعات جمله سندن اولمق اوزره اعرابدن بری حضرت عمره کله رک چولمق چوجغنک چلاق و محتاج بر حالده بولسد قلرندن باحث بر شعر انشاد و عطیه طلب ایدر . حضرت عمر اموال حکومتک یرلی یرینه صرفی امرنده غایت دقتلی طاوراندیغندن اعرابی یه : « بکی ، عطیه ویرمز سه نه اولور ؟ » جوابنده بولنور . اعرابی : « شمدی ویرمز سه کز او بردنیاده سزدن حسابی صوروله جقدر » دیر . بونک اوزرینه حضرت عمر ، صفائی کوز یا شلریله غرق ایدنجه یه قدر آغلار . کندی کوله سنه : « اوغلم ، شو تک کوملکمی بو آدمه ویر . شعری ایچون دکل ، ذکر ایندیکی کون ایچون

اولنمش برورنی ایدی. او انسان اسلام اولورسه اندن آرتق جزیه آله مازدی. خراج اراضی، یاخود محصولات اوزرینه موضوع اولدینی ایچون حکمی ساقط اولمازدی. ایشته جزیه و خراج آره سنده بو نقطه دن فرق واردی. (جزیه نك تاریخی): — جزیه اسلامیتله حادث اولمش برشی دکلدر. مدنیت قدیمه نك ایلك دورلرندن اعتباراً جزیه موجود ایدی. آینه یونانیلری میلاد عیسادن اول بشنجی عصر صره لرنده فیکه لیلرک مهاجرتندن صیانت ایتکه مقابل آسیای صغری (آناطولی) سواحلی اهاالیسی اوزرینه جزیه وضع ایتشلردی. اوصره ده فیکه لیلر ایرانیلرک حمایه سی آلتنده بولنیورلردی. شو حالدده مذکور سواحل اهاالیسی جانک صیاتی اغورنده مالک فدا ایدلسنده بئس کورما مشلردی. رومالیلر دخی تحت حاکمیتلرینه آلدقاری اقوام اوزرینه جزیه وضع ایتشلردی. فقط رومالیلر طرفندن طرح ایدیلن جزیه مقداری ده صکره اسلاملر طرفندن وضع اولنان جزیه دن پک چوق زیاده ایدی. رومالیلر غالباً غول (فرانسه) — قطعه سنی فتح ایتدکلری زمان سنه ده هر آدم باشنه مقداری ۹ ایله ۱۵ لیرا آره سنده مختلف بر شخصی ویرکی (جزیه) قومیشلردی. بومقدار اسلاملر طرفندن قونیان جزیه مقدارینک یدی مثلی ایدی. مع مافیهر رومالیلرک فتح ایتدکلری ممالکک جمله سنده بونسبتده بیوک جزیه طرح ایتزلردی. روایته کورده فرانسه وسائر بعض برلرده جزیه نك او ایله بیوک برمقدارده بولنسی ارباب

اصالندن هم کندیلرینی، هم کوله و اوشاقلرینی شامل اوله رق آلتدینی ایچون ایدی. ایرانیلر دخی زیر دست حاکمیتلرنده بولنان رعایادن جزیه جایت ایدرلردی. هندستان مشاهیر علماسندن دوستمز (شلی نعمانی) افدینک مطالعه سنه کوره (جزیه) کله سنک اصلی (کزیت) کله فارسیه سیدر [*] موما ایله بو ادعاسنی ۱۸۹۴ سنه سنده نشر ایلدیکی انکلیزجه بر مقاله ده یازمشدر. (ابن الاثیر) کسری نو شروانک ایرانده خراج وعسکر لیکده وقوع بولان اجرا آتی حقدده سرد ایتدیکی معلومات جمله. سنه دییورکه: «ایرانده — اعظم رجال دولت وارباب اصالت وعسکر ومرزبانلر و کتبه وحکمدارک خدمتنده بولنان کیمسه لردن ماعدا — اهالی اوزرینه هر کسک موقع واستطاعته کوره اون ایکی، سکز، آلتی، درت درهم جزیه وضع ایدلدی». بوندن آکلاش — لیورکه عربلر (کزیت) ی لفظاً ومعنی آله رق (جزیه) شکلنده عربلشدیردقاری کبی کیفیت طرح وجایتنده تعدیلات اجرا ایلدیلر. اسلاملرده اعظم رجال دولت وارباب اصالت وعسکر اسلاملردن عبارت اولدقاری جهته (کسری) طرفندن او کبی ذوات جزیه دن نصل استئنا ایدلش ایسه عربلر طرفندن دخی اسلاملر جزیه دن استئنا ایدلدی.

(جزیه نك مقداری): — اسلاملر طرفندن

[*] شارحک بیاننه کوره جزیه (جزا) ماده. سندندر. لکن مهربانده جزیه (کزیت) فارسی معری اولوق اوزره مشروحه در (ترجه فاموس)

طرح اولنان جزیه‌نك مقداری حضرت نبی
زماننده بالذات جناب رسالتپناه طرفندن
حال و موقع ایجاباتنه و جزیه‌بی ویره‌جک
اولانلر ایله وقوع بولان اتفاق وجه ایله
تقدیر و تعیین ایدیلردی. حضرت محمد
(نجران) [*] اهالیسی ایله عقد مصالحه‌ایتدیکی
زمان اهالی مذکوریه هر سنه صفر آینده
۲,۰۰۰ ورجبده ۱,۰۰۰ طاقم البسه جزیه
وضع ایتیش ایدی. هر طاقم البسه‌نك قیمتی
بر (اوقیه) اولمق اوزره تعیین اولمش ایدی.
بر اوقیه قرق درهم دیمکدر. حضرت نبی
(اذرح) [**] اهالیسی ایله هر سنه رجب آینده

[*] نجران — ینك شمال شرقی گوشه‌سنده
ودهنا صحرای کبیرینك کنارنده بر یردر. بوئك
اهالیسی اوتهدن بری دین عسوی بی‌قبول ایتلردی.
حتی موسوی المذهب بولنان ملوک یمندن (بونواس)
بولری کندی دینته دعوت ایدوب قبول ایتدکلرندن
ایچلرندن یکریمی بیك کشی قتل ایتکله آیت
کریمده (اصحاب‌الاحدود) اسمیله مذکوردر.
وقت سعادته نجرالمیلر مبعوثلر کوندروب صلحاً
تابع اولمشلردر. بعده خلافت جناب فاروقیده
عموم جزیره‌العربدن غیر مسلم اولانلر اخراج اولدی
صرده بولر دخی چیتاریلهرق و اراضی و املاکلرینك
بدلی وریلرک کوفه قرینده ینه (نجران) تسمیه
ایتدکاری بر محله انتقال ایتلردی. شمذیکی اهالیسی
قرامله مذهبه تابع شیعیلردر.

[**] اذرح — شامک جنوب جهتنده و حجاز
قرینده بر مملکت اولوب جوارینده اولان (ج‌با) ایله
برابر زمان سعادته ۹ تاریخ هجرینسنده صلحاً فتح اولمش
ایدی. حضرت علی ایله معاویه آره‌سنده کی منازعات
صره‌سنده (عمرو بن العاص) ایله (اموموسی‌الاشعری)
آره‌سنده جریان ایدن وقوعات (اذرح) ایله (ج‌با)
آره‌سنده وقوع بولمشدر. (قاموس الاعلام)

تأدییه ایدلمک اوزره یوز دینار جزیه ایله عقد
صالح ایتلشدر. (مقنا) اهالیسنه کذلک طرف
نبویدن وضع اولنان جزیه کراسته واپلک
و حیوان وزره و میوه‌لرینک ربعی تشکیل
ایدیلوردی. حضرت نبی جزیره‌العربک سائر
موسویلری ایله ده بوکا مشابه جزیه‌لر ایله عقد
صالح ایتلشدر.

جزیه بویله‌جه بر شکل و مقدار معینده
اولمق سزین حضرت (ابوبکر الصدیق) ک اواخر
خلافتنه قدر دوام ایتدی. حضرت عمر مقام
خلافتنه کچرک فتوحات اسلامیه‌نك یوغالدیغنی
کورنجه جزیه مقدارینی تعیین ایددی. مشار
الیه اطرافده بولنان قوماندانلره صقالی، بیغی
کلش آدملره جزیه وضع ایدلمسنه و کموش
اربابسنه (یعنی جزیه‌بی کموش آنچه ایله تأدییه
ایتک ایستینلره) هر آدم باشنه قرق درهم
و آلتون اربابنده هر آدم باشنه درت دینار
تعیین اولمسنه دائر امر ناملر کوندردی.
جزیه کذارلر و شامده و الجزیره‌ده بولنان
مسلمیندن هر برینه ارزاق اولهرق آیده ویرلمک
ایکی مدی (هرمدی اون طقوز صاغ)
بغدای و مین بر مقدار زیتون یاغی [*]
اعطاسنده مجبور طونولمشلردی. ده صکره
جزیه مقداری مکلفلرک موقع واقتداری
اعتبا یله تعدیل و تعیین ایدلدی. زنگینلکلی
مشهود اولانلره هر آی درت درهم ویرلمک

[*] اصلده زیتون یاغنک مقداری اوج قسط
دینیلور. ترجمه قاموسده «(قسط) بر گونه اولمیکه
دینورک نصف صاع آلور» صورتنده تعریف ایدلمکده‌در.

اولنرق حاصل اولان يکوندن ما کولات
ومشروبات والبسه مصرفي ويايرام کونلری
اخراج اولندقدن صکره اتی قالان مقدارک
درت دینار اولدینی آکلاشلدی . بناءً علیه
آدم باشنه بومقدار جزیه قونلدی . بتون خلق
بوخصوصده يالکیز برصنف اعتبار ایدلمش
ایدی .

جزیه دها اول دیدیکمز وجه ايله غير
مسلملره طرح اولئوردی . بولردن هرمانکیسی
اسلام اولور ایسه اندن جزیه نک حکمی ساقط
اولوردی . مع مافیه (عبدالملک بن مروان)
زماننده بوکا مخالف حالر وقوع بولدی .
عراقده والیسی بولان (حجاج بن يوسف)
غيرمسلملردن اسلام اولانلرده جزیه قويدی .
(عبدالملک) مصرده دخی بوقاعده نک تطبیق
ایچون قطعاً مذکورده والی بولان برادری
(عبدالعزيز بن مروان) ايله مخبرانده بولدی .
(عبدالعزيز) خواص رجالتدن بری اولان
(عبدالعزيز بن حجیره) ايله بوخصوصه دائر
استشاره ایتدی . بو ذات (عبدالعزيز بن
مروان) ه : « مصرده اويله برشیئ ایلک یاپان
کیسه سز اولیکیز . بوراده کی غیر مسلملر
کدیلرندن پاپاس اولانلرک جزیه سنی ویرمک
بیله ایستورلر . کندیلرندن اسلام اولانلر
اوزرینه جزیه طرح ایتمک نصل اولور ؟ آرتق
کیسه اسلام اولورمی ؟ » دیهرک (عبدالملک)
طرفندن کلن اوامری تنفیذه میدان براقدی .
دها صکره امویلردن زهد وتقواجه مشهور
اولان (عمر بن عبدالعزيز) مقام خلافته

اوزره سنوی قرقسکز واورته جالی اولانلره
هر آی ایکی درهم اعطا ایدلمک اوزره یکرمی
درت وضعیف الحال بولانلره آیده بردرهم
ویرمک اوزره سنوی اون ایکی درهم جزیه
وضع اولندی . قادیلردن وچوجقلردن وسقط
وعاجز اولانلردن وخلق ایله اختلاطده بولمیان
پاپاسلردن جزیه (شخصی ویرکی) آلمازدی .
جزیه نک بومقداری صورت خصوصیه ده
جزیه شرطلری تعیین اولنمش ممالکدن بشقه
هریرده جاری ایدی . نته کیم (عمرو بن العاص)
طرفندن مصر اهالیسی ايله عقد اولنان خصوصی
جزیه معاهده سنده اختیارلر ايله قادیلر وچو-
جقلر مستثنی اوله رق سن رشده بالغ اولمش
زنکین ، فقیر هر قبطنک هر سنه ایکی دینار
اعطا الیسی وکندیلرینه کله جک اسلاملرک
اوج کون مسافر قبول ایدلمری وسائر ه جمله
شرائطدن اتخا ایدلمش ایدی .

مع مافیه اسلاملر بعضاً عراقده جزیره
اهالیسی ايله یابدقلمری کبی جزیه یی اهالیسک
کندی نفقه لرندن صکره اللرنده باقی قالان
مقدارلره کوره تعیین ایدرلردی . مذکور
جزیره یی تمنح ایدن ذات (عیاض بن غنم ۱۷هـ)
نفوس باشنه بزینار جزیه طرح ایتمش ایدی .
بالاخره خلافت امویلردن (عبدالملک بن مروان) ه
انتقال ایدنجه مشارالیه بو ویرکی آزرکوره رک
اوراده کی والیسنه بوبابده تعلیمات مخصوصه
کوندردی . بونک اوزرینه نفوس تعداد ایدلدی .
اهالی هپ ایشلیجی عد اولندی . انلردن
برینک سنده نه قدر پاره قازاندینی حساب

ایچون تأدیه ایدیلوردی .

خراج

(تاریخی) : - ده اول ذکر ایتدی کمز

وجه ایله اراضی ، یاخود محصولاتی اوزرینه وضع اولنوردی . خراج ویرکی انواعنک الک اسکیدیر . بونک اصل ومنشأی انسانلرک اراضی بی پادشاه مالی عدا تملری ایدی . بواعتقاد پک اسکیدر . (تورات) ده اراضینک فراغنه نصل کچدیکنه دائر برطاقم اقوال صریحه موجوددرکه (کتاب تکوین) ک قرقیدنچی فصلنده مشهور قحط و غلا تفصیلاتی آره سنده ذکر اولنور . مصر لیلر قحط اثناسنده آج قالنجه اللرنده ، آووجلرنده بولنان بالجه کموش و آنتون ومواشی بی حضرت یوسفه صاندیلر . اللرنده اراضیدن بشقه برشی قالمینجه بونی دخی ا کمه که مقابل حضرت یوسفه ویردیلر .

اراضی ممالک قدیمه نک جمله سنده بو حالده حکم دارلرک مالی عد ایدیلرک اهالی آنحق انک وارداتندن مستفید اولوردی . بو وارداتدن حکومتک بر حصه سی وار ایدی که ایشته بو حصه خراجی تشکیل ایدزدی . تاتارلر نزدنده برانسان مستقلاً مواشی صاحبی اولور ، فقط افراددن بری اویولده اراضی به مستقلاً صاحب اوله مازدی . اسکی جرمنلرده Germainس دخی امر او رؤسادن ماعدا کیمسه نک اراضی به تملکی جائز دکلدی . جرمنلرده رئیس قبیله اراضی بی ایکنجی سنه مناوبه دیگر افراده ویرلک اوزره برسنه ایچون بعض افراد قبیله به تقسیم ایدردی .

کچنجه عراقده غیر مسلملردن اسلام اولانلر اوزرینه وضع ایدلمش اولان جزیه بی ابطال ایتدی . بوتاریخدن صکره هیچ برمسلم اوزرینه جزیه وضع ایدلمدی .

عرب بتپرستلردن ، یاخود اسلامی قبول ایتدکن صکره ارتداد ایلنلردن ماعدا هر نه مذهبدن اولور ایسه اولسونلر غیر مسلملرک جمله سندن جزیه قبول اولنوردی . ذکر اولنان بتپرستلر ایله مرتدلردن ایسه یا اسلامیت ، یاخود محاربه دن بشقه برشی قبول اولنمزدی . خرستیانلر ایله موسویلر و عربدن اولیان مجوسیلر و بتپرستلر قبول اسلامیت ، یاخود اعطای جزیه ، یاخود اجرای محاربه ده مختار ایدیلر .

بو اصوللرک وضعندن مقصد عرب ملتک توحیدی ایدی . ایشته بوکا بناء حضرت نبی حال حیاتده ایکن جزیره العربدن بتپرستلکی بسبتون قالدیرمش ایدی . ده صکره حضرت عمر مقام خلافته کچنجه اورالرده بولنان خر . ستیانلری وموسویلری چیقاردی . بالاده ویردی کمز معلوماتدن آکلاشیلدینی اوزره جزیه سن رشده وارمش صاعلام وجودلی ذکر اوزرینه طرح اولنوردی . بوا یسه (قتل) و (قتال) ه قارشیلق دیمک ایدی . یعنی جزیه ویرنلر نه قتل اولنورلر ، نده قتاله (محاربه به) دعوت ایدیلر لردی . استبداد زماننده ممالک عثمانیه ده غیر مسلملردن آلتان بدل عسکری بوجزیه به مشابهدر . بدل عسکری غیر مسلملرک خدمت عسکر به دن معفو طوتللیزی

اوصورتده که برقطعه ارضی عینی آدم بربرخی متعاقب ایکی سنه استقلال ایده مزدی . بوکا مشابه برعادت الیوم بیله بعض اسلاو اقوامی آرسنده جاریدر .

رومالیلر بواساس اوزرینه کندی مملکتلری اراضیسنه وازجمله کندیلرندن اسلاملر طر . فندن فتح اولنان مصر و شام قطعه لری وسائرده بولنان اراضییه ویرکیلر وضع ایدرلردی . هرولایتده خراج ایشلرینک وایراد و مصرفک قید و ضبطنه مخصوص بر دیوانلری - دفتر خانهلری - واردی . اهالی اصلیه دن ویا هیئت حاکمه دن بوداؤرده کاتبلر ، تحصیلدارلر و مأمورین سائره استخدام ایدیلردی . عراقده و بالتفس ایران ممالکنده دخی بو اصول اوزره حرکت اولنوردی . چونکه ایرانیلر بر چوق قوانین و نظاماتی یونانیلر و رومالیلردن اقتباس ایشلردی .

وقتا که اسلاملر ظهور ایله شام ، مصر و عراق قطعه لرینی وسائرینی فتح ایتدیلر ، روملر و ایرانیلر طرفندن مذکور یرلرده تأسیس ایدیلن دیوانلری حال اصلیمی ایله قبول ایله رک بولنورده هیچ تغییرات یامدیلر . ده اول مذکور دوائر مأمورلری مملکتک اهالی اصلیه سندن خرسیانلر ایله مجوسیلردن متشکل ایدی . اسلاملر بونلری یرلی یرنده ایضا ایتدیلر . مصرده کی خراج دیوانی مأمورلری اهالی اصلیه دن اولان قبطیلردن متشکل ایدی . معاملاتده کندی لسانلریله یازارلردی . شام قطعه سنده بولنان خراج

دائرة سنک مأمورین و مستخدمینی ده روملردن ایدیلر . قیود و معاملاتنی روجه ضبط ایدرلردی . عراقده کیلر ایسه معاملات رسمیه ده لسان فارسی نی استعمال ایلرلر ایدی . اوصرده عربلر دنیادن زیاده امور اخرویه به اهمیت ویردکارندن صانکه ممالکی فتحدن مقصدلری تمک دکل ایش کبی مذکور مأمورینه نظارت و تحصیل اولنان مبالغی قبض ایتمکه اکنتفا ایدرلردی . فقط بالآخره دولت امویلره کچرک اسلاملر سادی بدواتدن آیش مدینه و (امیت) - یازوب او قومامق - دورندن او قویوب یازمق دورینه انتقال ایدنجه و عربلردن و موالیلردن - اصلاً عرب اولمیان اسلاملر - کتابت و حسابده ماهر آدملر یتیشنجه دوائر مذکورده مستعمل اولان السنه نی عربجه به تبدیل و مأموریتلری ده اسلاملره تودیع ایدیلر . بونی ایلك یاپان ذات خلفه ای امویه دن (عبدالملک بن مروان) - ۸۱ سنه هجریه سی صره لرنده - ایدی . بو تاریخدن صکره خراج دوائرده عربجه استعمال ایدلدی . احتمال که خراج دوائرده بواقلاب مشارالیه زماننده باشلامش ودها صکره کان خلفای امویه طرفندن اکمال ایدلشدر . چونکه مصر خراج دیوانسک عربجه به تحویلی آنجق ۸۷ سنه هجریه سنده (ولید بن عبدالملک) دورنده وقوع بولمشدر . حجاز دیوانی ده اول بیان ایتدی کمز وجه ایله مدینه ده حضرت عمر طرفندن وضع ایدیلن شکل و اصولده جریان ایتمکه ایدی .

اوصورتده که برقطعه ارضی عینی آدم بربرخی متعاقب ایکی سنه استقلال ایده مزدی . بوکا مشابه برعادت الیوم بیله بعض اسلاو اقوامی آرسنده جاریدر .

رومالیلر بواساس اوزرینه کندی مملکتلری اراضیسنه وازجمله کندیلرندن اسلاملر طر . فندن فتح اولنان مصر و شام قطعه لری وسائرده بولنان اراضییه ویرکیلر وضع ایدرلردی . هرولایتده خراج ایشلرینک وایراد و مصرفک قید و ضبطنه مخصوص بر دیوانلری - دفتر خانهلری - واردی . اهالی اصلیه دن ویا هیئت حاکمه دن بوداؤرده کاتبلر ، تحصیلدارلر و مأمورین سائره استخدام ایدیلردی . عراقده و بالتفس ایران ممالکنده دخی بو اصول اوزره حرکت اولنوردی . چونکه ایرانیلر بر چوق قوانین و نظاماتی یونانیلر و رومالیلردن اقتباس ایشلردی .

وقتا که اسلاملر ظهور ایله شام ، مصر و عراق قطعه لرینی وسائرینی فتح ایتدیلر ، روملر و ایرانیلر طرفندن مذکور یرلرده تأسیس ایدیلن دیوانلری حال اصلیمی ایله قبول ایله رک بولنورده هیچ تغییرات یامدیلر . ده اول مذکور دوائر مأمورلری مملکتک اهالی اصلیه سندن خرسیانلر ایله مجوسیلردن متشکل ایدی . اسلاملر بونلری یرلی یرنده ایضا ایتدیلر . مصرده کی خراج دیوانی مأمورلری اهالی اصلیه دن اولان قبطیلردن متشکل ایدی . معاملاتده کندی لسانلریله یازارلردی . شام قطعه سنده بولنان خراج

بودیوان دفترخانه عسکری به، یاخود والیدلکر و تحصیلات دأثره سنه بکزییوردی . چونکه بودیوانک قیود و معاملات صحابه نك اسملریله کندیلرینه تخصیص اولنان معاشلر و صحابه نك طبقاتی و شام ، مصر و عراق قطع لرندن عساکر محلیه نك معاشاتی تسویه ایدلکدن صکره خراج و جزیه اموالندن آرتان مباغدن مدینه به واصل اولان اموالک قیود و حساباتندن عبارت ایدی .

ایلك دوزلرده خراجک طرح و توزیعنه و تحصیل و ضبطنه بالذات خلفا طرفندن نظارت اولنوردی . بالآخره دولت اسلامیه عباسیله انتقال ایدنجه معیتده بولنان سائر دوائری شامل اوله رق بغدادده دائره مرکزیه اولمق اوزره بر خراج دیوانی تشکیل و نظارتی خلفانک غیرینه تودیع ایدلدی . مذکور دائره (سفاح) طرفندن تأسیس اولمش و امور و خصوصاتی بر مکیلرک بیوک پدرلری اولان (خالد بن برمک) ه تودیع ایدلشدی . وظیفه مذکوره نك (خالد) ه تودیعی ، برامکه نك امور حکومتیه مداخله و مال دولتی ایستدکلی کی صرف و اعطایه احراز صلاحیت ایتلرینه ایلك خطوبدی تشکیل ایلشدر . بر مکیلر اموال دولتده ایستدکلی کی اجرا ایتدکلی حرکات جمله سندن اوله رق خراجی کندی چو جملرینه و آدملرینه التزام صورتیله احاله ایدرلردی . نته کیم (یحیی بن برمک) خلفای عباسیه نك اوچنجیلیسی (مهدی) زماننده ایران خراجی التزام ایتدی ، زیان ایدرک

مطلوبات دولتی تأدیه ایدمه مدی . بو تاریخندن اعتباراً خراج دیوانی سائر دوائر حکومت کی وزیرانک عهدیه سنه کچهرک دولت عباسیه دوچار ضعف و انحطاط اولنجه به قدر بونرک عهدیه سنه قالدی . امور دولت امرایه (امرای متغلبه) انتقال ایدنجه (راضی بالله) زماننده (۳۲۲ - ۳۲۹ هـ) بودیوانلر دخی ابطال ایدلدی .

(خراجک تقدیری) : - عربلرک ، خراجی ده اول روملر و ایرانیلر زماننده نه حالده ایدیه او حالده ابقا ایتدکلینی یوقاریده ذکر ایتمش ایدک . (مقریزی) نك بیاناتندن آکلاشلدیغنه کوره روملر زماننده خراج (مقاسمه) نامنی ویردکلی تخمین و تقدیر صورتیله طرح و جبات اولنوردی . یعنی بر کوی معمور اولور و اهالیسی چوغالیرسه خراجده اونسبتده نزیید و بالعکس اهالیسی آزالوب خراب اولور اینسه اونسبتده تنقیص ایدیلریدی .

شام قطعهنک خراجی دخی شکل مذکورده طرح و جبات اولنوردی . ایرانیلر ایسه اسلامیتدن اول ظهور ایدن (قباد بن فیروز) [۱] زمانه قدر ذکر اولنان تقدیر شکلنی

[*] قباد ملوک ایراندن ساسانیان سلاله سنک اون طقوزنجی حکمداری و برنجی فیروزک اوغلی و بلاشک برادر و خلفیدر . ۴۹۰ تاریخ میلادینده ایران تختنه جالس اولدی . (مؤدک نیشابوری) طرفندن وضع اولنان اشتراک اموال و ازدواج مذهبی قبول و ترویج ایتدیکندن ۴۹۸ سنه سنده اسقاط و حبس اولندی . درت سنه صکره

بو کبی یرلرک خراجی صاحب لری اسلام اولس لر
بیله الغاوا بطال ایدلز. اوله یرلره طرح ایدیلن
خراج او یرلرک تحملمنه کوره اولوردی .

اسلام لر طرفندن عراق فتح اولندی
زمان حضرت عمر مذکور قطعنهک (سواد)
جهتلرینه دها اول ایران لر طرفندن وضع
ایدیلن خراج مقدارنده ، یعنی هر جریب
ایچون بر درهم و بر قفیز خراج طرح ایلدی .
قفیز جریبک عشری ، یعنی ۳۶۰ ذراع مر بعدی .
مع مافیہ عراقک بعض یرلرنده خراج مقدارینک
محصولک نوعنه تابع اولسی کی بشقه بر اصول
دخی تطبیق ایلدی . حضرت عمر عراقده
مساحه ماموری بولنن صحابه دن (عثمان بن حنیف) ه
مساحه اجراسنی امر ایلدی . (عثمان بن حنیف)
مساحه اجرا ایدرک باغ و باغچه لرک هر جریب نه اون
و خر مال لرک هر جریب نه سکر و شکر قامشی
حاوی اولان اراضینک هر جریب نه آلتی و سبزه
بوستان لرینک هر جریب نه بش و بغدادی ترلار لر
ینک هر جریب نه درت و آریه ترلارینک هر
جریب نه ایکی درهم خراج وضع ایدلسنی تنسیب
ایلمکله بو مقدار لر حضرت عمر طرفندن ده
مناسب کورلدی .

عراق اراضیسی خلفای عباسیه نک . ایکنجینسی
اولان (منصور) زماننه قدر بالاده کی اصول
و مقدارلرده خراجه تابع طو تلقده دوأم
ایتدی . خلیفه مشارالیه زماننده اراضینک
حاصلاتی ، محصولاتک فیئآتجه حاصل اولان
تدنیدن طولانی ، اراضی اوزرینه موضوع
خراجی تأدییه ایده میه چک بر حاله کلمش ایدی .

قبول ایلشردی . (قباد) ایران تختنه جالس
اولنجه ارضک مساحه سنه کوره خراجی تقدیر
ایدرک محصولدار اولسون ، اولسون ارضک
هر جریب نه (بر جریب ۳,۶۰۰ آر شون مر بعدی)
بر درهم و بر قفیز خراج وضع ایلدی .

دها صکره اسلام لر ممالک مفتوحه ده حال
وزمانک مقتضیاتنه کوره اراضی خراجنده
بعض تعدیلات اجرا ایلدی لر . اسلام لرک
اراضییه متعلق بر طاقم قوانین عمومیه لری
واردی . بوقوانینه کوره اراضی درت قسمدر :
(۱) اسلام لر طرفندن احیا اولنن اراضی .
بوقیلدن اولان یرلر اراضی عشریه در .
وعشری امام مسلمینه عأدر . احیاء موات
قیلندن صاییلیر . (۲) صاحب لری اکا مالک
ایکن اسلام اولان اراضی . بو اراضی صاحب
اصل لرینک حقیدر . بودخی اراضی عشریه دن
عد اولنور . (۳) محاربه ایله اسلام لرک اله
کچن اراضی . بو اراضی اسلام لره غنیمت اعتبار
ایدیلیر . بودخی اراضی عشریه دن صاییلیر .
(۴) صاحب لری ایله خرج اوزرینه عقد مصالحه
ایدیلن اراضی . بو اراضی اراضی خراجیه در .

همشیره سنک سعی ایله بکیدن مقام حکمدارییه
کچدی . روم ایمراطوری (آناستاس) ایله
جزیره جهتنده محاربه ایدرک آکا غالب کلمش
ایسه ده بعده (بلزار) طرفندن مغلوب اولشدر .
۳۶ سنه حکومت سوردکدن صکره ۵۳۱
سنه سنده وفات ایلشدر . مشهور نوشیروان عادل
بونک اوغلی و خلفیدر . (قباد) ک حا کیتی
آلتنده بولنن ممالکده بر جوق ابنیه و سائر
آثاری واردی . روم تاریخلرنده قباد (قبادس)
(Cabades) شکنده مذکوردر . قاموس الاعلام

فرا ت ايله دجله آردسندەكى اراضى زراعيه يي تشكيل ايدن (سواد) قطعه سى خراب اولمش ايدى . بونك اوزرينه تعديلات اجراسنه لزوم كوردلدى . مشاراليه خراجك تقديرنده (مقاسمه) اصولى ، يعنى محصولاتك ازدياد ويا تناقصه كوره چوق ويا آز خراج تقديرى قاعده سنى قبوله مجبور اولدى . خراجك تقدير مقدارى خليفه يه عائد ايدى . شوقدر واركة خراج محصولاتك نصفندن زياده و خمسندن اكسك اوله مازدى .

(ملكيت اراضى) : — اراضى ، أوائل اسلاميته اولديغى كچي ، امام المسلميناك ملكى اوله رق دوام ايتدى . (اوسى) ، ياخود (رزقه) ويا ساثره نامريله معروف اولوب بوراده تفصيلنه لزوم كورلمين بعض اراضى ممتازدن ماعدا بالجمله اراضيه اهالى اراضى يي استغلال ايدرلر . حكومت حاصلاتدن حصه آلير . ممالك اسلاميه ده اون طقوزنجي عصر ميلادى ابتدالرينه قدر بويله چه دوام ايدن بو اصول عصر مذكورك ابتدالزندن اعتباراً ممالك عثمانيه ده و از جمله مصر قطعه سنده اجرا ايديلن اصلاحات خيريه نتيجه سنده عصر حاضره ده موافق برشكل آلدى . مصر واليكندە بونان محمد على پاشا بر چفتيجينك كندى ارضنه صاحب اولمازسه كركى كچي چالشميه جغنى وبو مالك دوامى ايله ثروت مملكيت آرزو اولنديغى درجده ترايد ايتيه جگنى تقدير ايتدى . مشاراليه مصره والى اولديغى صرعه ده اراضى ارباب ثروت ونفوذدن بر

طاقم آدملز طرفندن التزام اصولى ايله اله كچيريلوردى . بونر چفتيجيلر قولانلار ق اراضى يي استغلال ايديورلردى . حاصلاتدن حكومه ت عائد حصه يي ويردك دن صكره باقيسى كنديلرى آليورلردى . محمد على پاشا مصر قطعه سنى بر طاقم مدير يتلر و مدير يتلرى مركزلره و مركزلرى ده ناحيه لره تقسيم ايدرك بونلر ك جمله سنده امور اداره يه باقق اوزره مأمورلر اقامه و ويركيلر ك تحصيلي ايچون تحصيلدارلر تعيين ايدلى . التزام اصولى ده ابطال وهر ناحيه نك اراضيسى او ناحيه اهاليسنه توزيع ايتدى . او صورته كه ايشه مقتدر هر چفتيجى بر مقدار اراضى يه نائل اوليورلدى .

دها صكره سعيد پاشا مقام خديويته تعيين اولنجه ۵ آغستوس سنه ۱۸۵۸ تاريخلى مشهور لائحى سنى نشر ايدرك اهالى يه اراضى ملكيتنى اكال ايدلى . چونكه بولايحه موجبنجه اراضى ذريته انتقال ايدر بر ارث شرعى حكمنى كسب ايتدى . بوتاريخدن اعتباراً اراضى مصر ليلر ك مالى اولدى . ممالك عثمانيه نك سائر جهتلرنده دخى بويولده اصلاحات اجرا ايدلى . باب على سعيدي پاشانك ذكر اولنان لائحى سنى بر خط همايون ايله تصديق ايلش ايدى .

(خراجدن سنوى واردات دولت) : — خراجدن هر سنه جبايت اولنان وارداتك بكوننه (ارتفاع الخراج) نامى ويريرلردى . بويكونى برشكل قطعيده بولمق بك كوچدر . چونكه بويكون زمان ومكانك اختلافى ايله بر اطرا دده دكلىدى . بوندن ماعدا عرب مؤرخلرى

بقیه خراجدن ۱۶,۰۰۰,۰۰۰ درهمنی معینده بولان شام عسکرینه و ۴,۰۰۰,۰۰۰ درهمنی بریده (پوسته و استخبارات دائر سنه) و ۳,۰۰۰,۰۰۰ درهمنی غیر منتظر احوال و وقوعانه صرف ایدردی. بقیه اوله رق نزدند اون میلیون درهم قالیددی که بوده فقرای اطفال و آزادلی قادینلره صرف اوانوردی . شوخالده مشارالیهک زمانده عراقک خراجی ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم طوتیوردی .

مصره کلنجه بوقطعهده (عمرو بن العاص) طرفندن وقوع بولان جبات ۱۲,۰۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولمشدی . (مقریزی) نک افاده سنه کوره حاصلات مذ کوره هر آدم باشنه ایکی دینار اولق اوزره طرح ایدیلن یالکمز (جزیه) واردات عمومیه سی ایدی . ینه مؤلف موما الیهک افاده سنه کوره (عمرو) دن صکره (سعد بن ابی سرح) طرفندن جزیه ۱۴,۰۰۰,۰۰۰ دینار مقدارنده تحصیل و جمع ایدلدی. مصرک خراجی امویلر زماننده تناقص ایدلی . (هشام بن عبدالملک) مقام خلافته کچنجه (۱۰۵ - ۱۲۷ هـ) بوتناقصی نظر اهمیته آلهرق مصرده کی والیسنه مذ کور قطعهده مساحه اجرا ایدلمسنی امر ایدلی . والی بالذات مساحیه چیقدی . نیل نهرینک یتشکی اراضیدن معمور ، متروک نه قدر یرلر وار ایسه جمله سنی مساحه ایتدی . بو یرلر مقدارینک - مملکت اسلامیه و تعداد نفوس بختنده یازدیغمز وجه ایله - ۳,۰۰۰,۰۰۰ فدان اولدیغی آ کلاشلدی . بو حساب ایله

خراجک مجموع وارداتی ذکر ایتدکری زمان علی الا کثر جزیه ایله خراجی بر برینه قاریشدی یر - لردی . مثلاً خراجک ارتقاعی دیدکرنده بوندن هم خراج ، هم جزیه وارداتک مجموعنی مراد ایدرلردی . جزیه وارداتی خراج وارداتندن دهها آزایدی. فضله اوله رق اندن دهها آزا بت بر منبع واردات تشکیل ایلور ایدی. چونکه غیر مسلملر مزور زمان ایله اسلام اولدقجه جزیه وارداتی ده او نسبتده تناقص ایدیوردی . بوندن ماعدا مذ کور مؤرخلر احتمال که خراج وارداتنه اعشار و سائره وارداتی ده ادخال ایدرلردی . آتیده کی مقادیری امویلر زماننده مملکت اسلامیه ده جبات اولنان خراج وارداتنه بر نمونه قیابندن نقل ایدیورز : حضرت عمر زماننده - (۲۰ سنه هجریه سی) - فرات ایله دجله آره سنده کی (سواد) قطعه سنک سنوی واردات خراجیه سی ۱۲۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم ایدی. بو واردات (عبدالله بن زیاد) کی والیکلی زماننده (۶۲ سنه هجریه سنده) ۱۳۵,۰۰۰,۰۰۰ و (حجاج بن یوسف) زماننده (۸۵ سنه هجریه سی) ۱۸۸,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولدی. (عمر بن عبدالعزیز) دورنده (۱۰۰ سنه هجریه سی) ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمه ایندی . دهها صکره (ابن هبیره) - عسکرک طعامی و مجاهدینک معاشاتندن ماعدا - ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ مقدارنده جبات ایدردی . اندن دهها صکره (یوسف بن عمر) خراج حاصلاتندن مرکز خلافته ۶۰,۰۰۰,۰۰۰ ایله ۸۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم آره سنده بر مبلغ کوندر دکدن صکره

جبایت اولنان خراج ۴,۰۰۰,۰۰۰ دینار
طوتدی . حال بوکه اوصرده محمولانده
اوجوزلق واردی . خلفای امویهدن (سلیمان
بن عبدالملک) زماننده (۹۷ سنه هجریهسنده)
(اسامه بن زید) ک والیدکننده مصر خراجی
۱۲,۰۰۰,۰۰۰ درهمه تنزل ایتدی . بوتاریخندن
اعتباراً مصردن آننان خراج مختلف مقدارلرده
اولیوردی . فقط بومقدارلر کیتدیکجه آزالیور-
ردی . باخصوص دهها صکره خلافت اسلامیه
عباسیلره کچنجه مصر مرکز خلافتدن اوزاق
دوشیدی . بونلرک دورنده مصر خراجی
۸۰۰,۰۰۰ دیناره قدر ایش ایدی . بالاآخره
(احمد بن طولون) مصردهکی امارتی زماننده
(۲۵۷ هـ) مملکتک عمراننه صرف همت
ایدرک مصر خراجی ۴,۳۰۰,۰۰۰ دیناره
قدر یوکسنتدی . حال بوکه اوصرده فیاتلرده
اوجوزلق واردی . اون اردب [۱] بغدادی
بردیناره صاتیلیوردی . عباسیلرک سائر دور-
لرنده مصر خراجی ذکر اولنان حالده دوام
ایتمشدر .

شام قطعه سنک خراجی ایسه (عبدالملک
بن مروان) زماننده ۱,۷۲۰,۰۰۰ دینار
طوتیوردی . مقدار مذکوردن ۱۸۰,۰۰۰ ی

[۱] اردب همزه نک کسری ایله قرشب وزننده
مصر ولایتنه مخصوص برنوع اولچک اسمیدر . حالا
همزه نک فتحیله اردب دینکلریدر . بعضیلری دینکلرکه
یکری دوت صاع مقداری نسنه وعلی قول آتی
ویه استیباب ایدن اولچکه دینور . مؤلفه کوره صاع
دوت مد اوله جقدر . وهرمد بررطل ایله بررطلک
تلیدر . ورطل اون ایکی اوقیه در . وهر اوقیه قرق
درهمدر . (ترجمه قاموس)

(اردن) ، ۳۵۰,۰۰۰ ی (فلسطین) ،
۴۰۰,۰۰۰ ی شام و ۸۰۰,۰۰۰ ی حصص ،
قنسرین وعواصمک خراج وارداتی تشکیل
ایدیوردی .

(خراجک التزام ایله حالهسی) : —
خراج ایکی شکلده التزامه ویریلیدی :

اولا ولایتلرده بولنان والیرله خراجی
التزام صورتیله ویرمک . بواصول شریعت
اسلامیه نظرند باطلدر . چونکه والی به امور
ولایت امانت صورتیله تودیع ایدیلیر . قانوناً
آنه جق شیئی آلیر ، ویریر . بوصورتله بر
والی بروکیل دیمکدر . عهدسنه تودیع اولنان
وظیفه بی حسن ایفا ایدنجه واردانده تناقص
وقوع بولش ایسه بوندن مسئول اولماز ،
کذلک فضلہ بی ده کندیسی آلهماز . صدر
اسلامده صحابه بوکی التزامت وقوعی شدتله
منع ایدرلردی . روایته کوره بر آدم (ابن عباس) ه
کیدرک بصرده کائن (ایله) باغچه لرینک
یوز بیک درهم بدل ایله ویرلسنی طلب ایتمش .
(ابن عباس) مرقومه جزا ، سائر یه عبرت
اولق اوزره یوز دکنک اوردقدن صکره
کندیسی حیاصلب ایتدیرمش . فقط دهاصکره
خلافت پادشاهلق شکلنه تحول ایدنجه خلفا
بوايشده بعضاً مساحه اجراسنه وخراجی
والیرینه برملغه مقابل حاله یه باشلادیلر .
والیر (یحیی بن برمک) وسائر نک یابدقلمری
کی خراجی جبایت وتعهد ایتدکلری بدلی
تأدیه ایتدکن صکره باقی قالان مبالغی ، هر
نه مقدارده اولورسه اولسون ، کندی نفسلری

وسائره وارداتی دها وار ایدی که بونلر دخی خراج نوعندن معدود ایدی .

سفائنه عشر ، مملکت اسلامیهنک بعض لیمانلردن مرور ایدن سفائن اوزرینه طرح اوانوردی . مذکور لیمانلردن کچن سفائن ، حوله سنک اونده برینی نقداً ویا عیناً حکومت محللیه ویرمهک مجبور طوتولوردی . یمن والیلری بوویرکی بی عود آغاجنک انواعی ایله کافور ، عنبر ، صندل ، دارچین وسائر محصولاتی حامله هندستاندن کلهرک یمن لیمانلرینه اوغرایان سفائندن عیناً تحصیل ایدرلردی . خلفای عباسی دن (واثق بالله) زماننده سفائندن آلان اعشار وارداتی بک بک بریکون طومتشدی .

اندلسده کی اسلاملر دخی (جبل طارق) بوغازندن مرواریدن سفائندن عزیمت وعودنده بوویرکی بی تحصیل ایدرلردی . فرنگلر مذکور بوغازدن کچدکجه اندلسک ال جنوبی نقطه سنده کائن (طریف) و بوکونکی اسمی (طریفه) Tarifa شهرنده سفائن ویرکیسی تأدیه ایلرلردی . فرنگلرک ادعاسنه کوره انلرجه ادخال و اخراج اولنان امواله موضوع رسوم ، یاخود بورسومک مقادیری ، یاخود فیات جدولی معالری بی متضمن اولان Tariff کلهسی ذکر اولنان (طریف) لفظندن محرفدر . چونکه وقتیه مذکور شهرده تأدیه ایتدکلری سفائن رسومنه (طریف رسومی) نامنی ویرلردی . دها صکره رسوم کلهسی اهمال ایدیلرک طریف قالمش . حال بوکه (تعریفه)

ایچون آلقورلردی . دها صکره آتیده کو . ستریه جکی اوزره قضاء (قاضیک) ، حسبه (محتسبک) ، شرطه (ضابطه) منصبلری ده خراج کبی التزام صورتیه احاله ایدلمکه باشلانندی .

ثانیا خراجک ملتزمه احاله سی . بوملتزملر ارباب ثروت ویا اصحاب نفوذدن متشکل ایدیلر . خراجی ، متولیسندن مزایده ایله التزام ایدرلردی . مثلاً بونلردن بری برکوبی ، یاخود بر شهری ، یاخود بر ولایتی التزام ایتدیکنده اورلری زرع ایدر ، حاصلاتی آیر ، ایچندن بدل التزامی ویردکن صکره متباقیسی کندی نفسه آیردی . اراضینک بوشکلده التزام ایله احاله سی اسلاملر طرفندن احداث ایدلمش برشی دکدی . بواصول قدیماً یونانیلرده جاری ایدی . دها صکره رومالیلره انتقال ایدلی . رومالیلردن ده عربلره کچدی .

مملکت اسلامیهدا اراضینک التزام صورتیه احاله سی تابقین زمانه قدر ذکر ایتدیکمز اصولده دوام ایتدی . فقط بو اوزون زمان طرفنده برچوق شکلره کیرمکدن ده قورتیه . مدی . ممالک عثمانیهده بوکونه قدر جاری اولان اعشار التزام اصولی اوقبیل التزامتدندر . (خراجک نقراتی) :- حکومت اسلامیهنک منابع وارداتی جمله سندن اوله رق اراضی خراج واعشاری ، صدقات وجزیه دن ماعدا سفائنه طرح اولنان اعشار ایله معدنلره و مرعالره وضع ایدیان خمس ، ضربخانه لر ، کمرکلر ، چقلکلر وارداتی ، صو آثماتی ، مملحه واورمان

کلمه عربیة سی حد ذاتندہ تقریباً فرنکلرک مراد ایتدکاری معنای افادہ ایدر . شو حالده فرنکجه Tariff کله سنک عربی (تعریفه) لفظندن منقول ، یاخود (طرف) کله سنندن محرف اولسی جائزدر .

معدنلر خمسنه کلنجه بو ؛ داخل ارضدن استخراج اولندان مادن وسائر دیه طرح اولنوردی . معدن ایکی نوع ایدی . بری یز یوزنده بولنان سورمه ، طوز ، زفت ، نطف کبی معدنلر ایدی که بولنلر شریعت اسلامیهده پیکارلردن آقان صلور کبی هر کس ایچون مباح ایدی . اختکارلری جائز دکل ایدی . خلقلک مساراة بوندن استفادیه حقلری واردی . دیکری داخل ارضده اولوب حفر یات ومزاحم اختیار ایتمکسزین اله کچمین معدانی تشکیل ایدیوردی که آنتون ، کموش ، طونج ، دمیر ، قورشون معدنلری بوقیلدندی . ایشته آنجق بوکی معدنلر ، ایشلدیلرک حاصلاتنک خمسی بیتالماله ویرملک اوزره ، طالبلرینه احاله اولنوردی .

ضربخانه وارداتی ده اول مسکوکات بحثنده ذکر ایتدی کمز وجه ایله مسکوکات ضربندن آلتان یوزده بردن ترکب ایدردی که بو یوزدن حاصل اولان واردات دخی بیتالماله عائد ایدی . اندلسده (بنی مروان) زماننده ضربخانه نکل سنوی وارداتی ۲۰۰،۰۰۰ دیناره بالغ اولمش ایدی .

حکومت اسلامیهده استیفا اولنان ویرکیلر جمله سنندن اولهرق مفردی (مکس) وجمعی

(مکوس) - کمرک - نامیله یاد ایدیلن دیکر برویرکی ده واردی که بوکون کمرک رسمیهی فصل ایسه اوزمانلرده بورسم دخی اموال تجاریه نکل انواعنه ، یاخود دنکته ، یاخود سائر شکل وحالنه کوره طرح ایدیلردی . بو (مکس) ، یاخود (مقس) - کمرک - رسمی عربلرک زمان جاهلیتلرندده دخی موجود ایدی . مدینهده قبطی ویرانی تجارندن تجار تلیزنک اوندی بری (مکس) - کمرک - رسمی اولهرق استیفا اولنوردی . ده صکره اسلامیت ظهور ایدنجه حضرت عمر بورسمی بقا ایلدی . بورسم آنجق برتاجر کنندی مملکتندن دیکر بر مملکته کیتدیکننده آلنوردی . مثلاً برشاملی تاجر بتون شام قطعهنی کزسه کندیسندن عشر ، یاخود (مکس) آنمازدی . فقط مصره ، یاخود عراقه کیدر ایسه بورسم کندیسندن تحصیل ایدیلردی . بو کمرک رسمی حضرت عمر طرفندن آتیده کی اوچ مقدارده تعیین اولمش ایدی : (۱) خرسیان وموسولنلردن عشرک یاریسی ، یعنی هر یکریمی درهم دن بردرهم ، (۲) اسلاماردن عشرک ربعی ، یعنی هر قرق درهمدن بردرهم . ایکی یوز درهمدن آز قیمتده بولنان اموال واشاییه رسم یوق ایدی . (۳) رعایادن اولیان عرباندن تام عشر آلنوردی . مع مافیه بورسم ارباب زهد وورع نظرندده مکروه کورولدیکنندن دولت اسلامیهده رواج بولمادی . باقی قالان سائر انواع رسموی بوکا کوره قیاس ایدیکز . (مقاطعات) : - مقاطعاتدن کلن واردات

مملکت اسلامیة کلنجہ : بورالردہ مقا۔
 طغرل اصولی مذکور شکلدن بشقہ برشکلده
 بونیورایدی . امام (ابویوسف) ک یازدیغه
 کوره اسلاملرک یدحاکمیتیرینه کیروب اکا
 مالکیت ادعا ایده جک صاحبی بولنیمان اراضی
 - که فتحدن اول مملکت حکمدارینک مالی
 اولان ، یاخود حربده ، مقتول اولمش بر آدمدن
 قالان ، یاخود بطاقتدن قورودولان وسائر
 بوقبیلدن اراضی کبی - بونوع اراضینک خلفای
 راشدین طرفدن آرزو اولنان ذواته ، بیت
 الماله عشری ویاخود خلیفهک تنسینه کوره
 عشردن دهها زیاده ویا فضله عائدات ویرلمک
 اوزره ، مقاطعه صورتیله اعطاسی تجویز
 ایدیلیدی . حضرت عمر زماننده سواد اراضی
 زراعیه سندن - فرات ایله دجله آره سنده کی
 اراضیدن - بوشرطلر آلتنه کیرن محللرک سنوی
 خراجی ۷,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولمشدی .
 مشارالیه دن صکره کان خلفا وامرا حضرت
 فاروقک بوپولده کی اثریننه تبعیت ایتدیلر .
 حضرت عثمان زماننده ذکر اولنان مقاطعه لرک
 وارداتی ۵,۰۰۰,۰۰۰ درهم طوتمشدر .
 بالآخره (حجاج) سنه سنده - ۸۲ هـ -

(عبدالرحمن بن اشعث) فتنه سی صره سنده [*]

[*] هرتک ۷۰۵ نجی سنه سنده حجاج عراقده
 والیدی اثناسنده (عبدالرحمن بن اشعث) اعلان
 عصیان ایدرک طرفدار طویلادینی خوارج ایله
 خراسانی پنجه استیلانه کچیردکن صکره حجاجک
 بولندی عیراق طرفنه کچمش وکوفه ده دخی غالب
 کلکله قوت وشوکتی مزداد اولمش ایدی . حجاج
 خلیفه (عبدالملک بن مروان) طرفدن اعزام

دخی خراجہ تابع تفرعاتندر . مقاطعه
 اصولی دولترده پک اسکندر . بونک منشای
 شودر : بر حکمدار بر مملکتی فتح ایدوبده
 اومملکتک بقا واستغلائی آرزو ایدنجه انی
 معینده بونان قوماندانلره ؛ محاربه وزحمتیرینه
 مقابل صانکه بر اجرت کبی ؛ تقسیم ایدردی .
 فرنگجه ده مقاطعه لفظک اصلاً (اجرت)
 معنانه کلسی ده بونی تأیید ایلر . قوماندانلر
 حکمداردن آدلقلری اراضی معیتلرنده
 بولنان ضابطانه ، ضابطان دخی عسکره ،
 یاخود عسکر مقامنه قائم اولان اشخاصه تقسیم
 ایدرلردی . حکمدار بو اراضی قوماندانلرینه
 ویردیکنده کرک حربده ، کرک زمان صالحده
 کندیسنه صادق قالمیرینی شرط اتخاذا ایدردی .
 بونلردن بری خیانتده بولنسه النده کی اراضی
 هبه ایدنه ، یعنی حکمداره اعاده اولنوردی .
 صدفقتسزلک کوسترن کیمسه کوچک عسکر
 ایسه النده کی اراضی ضابطنه ، ضابط ایسه
 قوماندانک عهده سنه کچردی . قوماندانن
 ایسه حکمداره کیدردی . ایشته بونک نتیجه
 سی اوله رق اراضی ، بوراده تفصیلاتنه لزوم
 اولیمان برطاقم شرطلر وطرزلر ایله ، دائماً
 حکمدارلرک النده بولنوردی . نتیجه سنده
 دخی حکمدار ایله رعایاسی وعسکر مملکتک
 مدافعه سنده یکوجود برشکلده متحد اولورلردی .
 چونکه منفعت کندی آره لرنده مشترک
 بولنوردی . مقاطعه اصولی ناسکیلرده اورواده
 انتشار ایدرک اهالیکنک کندی مملکتلرندن
 رومایلیری طرد ودفع ایلیرینه یازدم ایلدی .

دیوان احراق ایدلیدیکندن هرکس ، النده
مقاطعه شکلنده بولنان اراضی به صاحب کسلدی .
امویلر ایله عباسیلر کندی بعض اقربا
وخواصلرینه اراضی بی اقطاع ایدرلردی . فقط
بولردن خراج آلمآزدی . بویکی دولت
زماننده عسکر معاشاتی و مصارفات سائر
هر برده خراج وارداتندن تأدیه اونوردی .
تأدیاتدن صکره متباقی قالان مبالغ بیت الماله
کوندریلردی . مقاطعات اراضیسی ایسه احبابی
النده قالیر ، اندن برشی آلمآزدی .

بالآخره حاکمیت خلفاندن ملوک ساچوقیه
کچنجه مقاطعات اصولی - عسکرک معاشاتی بحثنده
دها اول یازدیغمز وجه ایله - وزیر نظام الملک
واسطه سیله عمومیشدیرلدی . بولردن صکره
کلن سلاطین واز جمله مصرده کی ایوبیلر مشارالیه
نظام الملک طرفندن وضع ایدیلن بواصول
اوزره حرکت ایلدیلر . سلطان (صلاح الدین)
حاکمیتی آئنده بولنان ممالکک واز جمله مصر
قطعه سنک هر طرفنی معیتده بولنان امرا
وضابطان و عسکره مقاطعه صورتیه ویردی .
دها صکره مقاطعاته بعض تعدیلات وقوع
بوله رق اراضی قسماً مقاطعات ، قسماً

اولنان قوای امدادیه ایله (ابن الاشعث) ه قارشى
کلدی . نتیجه ده (ابن الاشعث) ک آدملری طاغیله رق
کندیسی ده فراره مجبور ایلدی . (ابن الاشعث)
ترك حکمدا رینه التجا ایلمش ایسه ده ترك حکمداری
حجاجک تهدیدینه قارشى طوره مدیفندن کندیسنی
رفقاسندن قرق کشی ایله برابر طوته رق حجاجک
زدینه اعزام ایلدی . (ابن الاشعث) ۸۱ سنه سنده
حجاجه کونورولورکن یولده کندینی دامن آشاغی
آتوق حیاشنه خانمه چکدی . (ابوالفدا) مترجم

صاتیلق ، قسماً دخی وقف اولدی .
(مقریزی) کندی عصرنده (طوقوزنجی عصر
هجریده) مصر اراضیسی حقیقده معلومات
ویردیکی صره ده دییورکه : « مصر اراضیسی
یدی قسم ایدی : برنجیسی حکمدارک املاک
خاصه سنی تشکیل ایدردی . ایکنجیسی امرا
وعسکر رؤسانه عائد مقاطعات ایدی .
اوچنجیسی جامعار ، مدرسه لر و خانکاهلره
وواقفک زربتلرینه وقف ایدلمش اراضی .
درنجیسی (احباس) نامیله معروف اولان
ارضی . بو اراضی بعض آدملره برمسجده ،
یا خود اکا مشابه یرلره خدمتده بولندقلری
ایچون ماکل تشکیل ایدردی . بشنجیسی
بیت المالدن صاتون آلمش اولدیغی ایچون
ملکیت کسب ایتمش اراضی . بونوع اراضی
صاتیلوب اشترا اولنه بیلدیکی کبی هبه و میراث
صورتیه ده انتقال ایدردی . آلتنجیسی عدم
قدرتدن طولای زرع ایدیله مین اراضی .
یدنجیسی نیل صوینک یتیشه مدبکی یرلردن
مرکب اراضی خالیه ایدی . »

مقاطعات ایکی نوعدر : بری استغلال ،
دیگری ملکیت مقاطعه لری . بولرک ایکیسی ده
معموریت ، محصولدارلق ، صلحاً ویا حرباً
آلمشی نقطه لرندن ارضک نوعنه وبتون
بوشیلرده خلیفه نک رأی واراده سنه کوره
مختلف احکامه تابع ایدی .

عباسیلر زماننده دوتمک مقدار وارداتی
و بو وارداتک ثروت مملکتته اولان علاقه سنی
کتب امزک ایکنجی جلدنده مملکت اسلامیه

حاكميه تقليداً ، ياخود عراقده كي واليرينك
راى ومطالعهرينه تبعاً تأسيس ايشمى .
(برید) ايلك تأسيس ايتديكى زمان اندن

مقصد شامده بولنان خليفه ايله مصر ، عراق
وايرانده بولنان واليرى آردسند جريان ايدن
مخبراتك تسريع ايصالندن عبارت ايدى . ده
صكره بو مأموريت توسيع ايديلهرك والير
وسراى رجالى وسائر مأمورين حكومت
حقنده تحقيقات واخباراتده بولمق وظيفهسى
علاوه ايدلى . (خراسان) ده بنى طاهر
حكومتى تأسيس ايدن (طاهر بن حسين)
خراسان ولايته والى ايكن استقلال سوداسنه
دوشهرك مذكور شهرده يدنجى خليفه عباسى
(مأمون) ك نامنه خطبه يي كسنبه برید مأمورى
كنديسنى مواخذه ايتدى . (طاهر) خطبه نك
كسلمسى بر اثر سهو اولديغندن بحث ايله
بونك خليفه اخبار ايدلماسنى رجا ايدلى .
فقط طاهر دن بو حال اوچ دفعه تكرر ايدنبه
برید مأمورى موقعندن قوقه رق موما ايله
طاهره : « بوراسى ايله بغداد آرسنده تجار
طرفندن دائماً مکتوبلر تعاطى اولنيور . بندن
بشقه واسطه ايله خليفه ايشدن خبردار اولور
ايسه نم موقع تهلکيه دوشر » اخطار ايله
وقوعاتى يازه جغنى آكلاتديغندن طاهر « بكي ،
ياز » ديمش ، مأمورده كيفيتى (مأمون) ده
يازمشدر .

برید ادارهسى والير ايله خليفه آرسنده
رابطه يي تشكيل ايدنيور ايدى . خليفه طرفندن
صادر اولان اوامر واليره وواليرك احوالى ده

ثروتى حقنده يازه جغمز معلومات مفصله
صره سنده بيان ايدنه جگنز .

بريد (پوسته واستخبارات)

دول اسلاميه ده تشكيل اولنان برید -
پوسته - دائره سى عصر حاضرده موجود اولان
پوسته اداره سى كې دكلىدى . دول مذكوره
زماننده (برید) اداره سنك مدير ويا رئيسى
خفيه رئيسنه ، ياخود مأمورين حكومت
مفتشنه بكزردى . (برید) رئيسى خليفه نك ،
ياخود اميرك خصوصى جاسوسى ، ياخود
كورن كوزى ، ايشيدن قولاغى ايدى . واليرك
احوال وحرکاتى ايله خليفه ويا اميره دشمن
اولانلرك اعمال و تشبثاتى تحقيق ايله اخبار
ايدردى . شوهاله كوره برید دائره سى بر
استخبارات اداره سى ديمك ايدى .

خلفا برید اداره سى رياسته آنجق ارباب
عقل ودر ايتدن كنديلرينه اعتماد ايتدكارى
ذواتى تعيين ايدرلردى . چونكه خلفانك
والير ايله وسائر معاصرين ايله معاملاتى برید
رئيسنك ويرديكى معلوماته كوره اولوردى .
(كسرى) برید اداره سى رياسته كندى
چوققلرندن بشقه كيمسه تعيين ايتزدى .

(برید اداره سى) : - اسكيدر . ايرانلرده
وروملرده موجود ايدى . اسلاملردن برید
اداره سنى ايلك تشكيل ايدن ذات (معاوية بن
ابى سفیان) ايدى . مشارايله بودايره يي
شامده كنديدندن اول بولميش اولان هيئت

خليفة به بو اداره واسطه سيله ايصال ايديليردي .
 بريدرؤساسى عسكر ، اموال دولت ، حكومه
 متعلق ساثر خصوصات حقهده تقرير تنظيم
 وتقديمي مأموريتيله طرف دولتن منصوب
 مفتشلىر قيلندن ايديلر . بر والى ايله خليفه
 آرهسندهكى مناسبات بوزولوبده والى اعلان
 استقلال ايتك ، ياخود تمرده بولمق ايتينجه
 خليفه بریدی - پوسته يی - كسردی .
 نه كيم (مأمون) بدری (رشید) ك حال حياتنده
 خراسانده والى ايكن پدزینك وفاتندن صكره
 مقام خلافته كچن برادری (امين) ك كندی
 بيعتى نقض ايله اوغلى موسايى ولى عهد تعين
 ايتديكى ايشتديكى زمان امينك نامنى
 (طراز) دن چيقارمش وكنديسنه پوسته يی ده
 كسمشدر .

عباسيلر ساثر خلفادن زياده برید اداره سنه
 اهميت ويرمشلردی . حتى بونلردن برينك
 واليلر ايله ساثر مأمورينك ورعايانك احوالنه
 مطلع اولمق ايجون بالذات بو اداره نك رياستنى
 درعهده ايتديكى روايت اولور . احتمال كه
 بو برید اداره سى واسطه سيله عوام ناسك احوالى
 تجسس ايتك درجه لرینه قدرده ايلرى
 كيدرلردی . خلفادن بعضلى تجسس اته عانى
 مأمورلر بيله تعين ايدرلردی . وزيرك رفاقتنه
 اويله بر جاسوس مأمور ايديليردی . وزير
 بو جاسوس حاضر اولمق سزین هيچ بر كيمسه يه
 ايلكده بولنه ماز ، هيچ بر كيمسه ايله
 كوزيشه مزدي . وزيرك هر حركتى جاسوس
 طرفدن خليفه يه اخبار اولنوردی . قاضى ،

ناؤ - (وكيل) ، والى كى مأمورينك نزدلرنده دخى
 او كى خفيه لر بولندير بيليردی . خلفاى عباسيه نك
 ايكنجيسى اولان (منصور) شويله ديمش ایدی :
 « دولتك ارکانى اولمق اوزره درت عفيف
 آدمه احتياجم وار . امور دولت آتجق بونلر
 ايله حسن اداره اولنور . برى طوغرى بلقدن
 آيرميان قاضى ، ديكرى ضعيفك حقتى قويدن
 آلمغه مقتدر ضابطه مأمورى ، اوچنجيسى
 رعايایه ظلم ايقاق ايتك سزین اموال دولتى حسن
 جصاصيت ايدن خراج رئيسى . . » (منصور)
 بو صوك سوزه كلنج ، شهادت پارمغنى اوچ دفعه
 ديشلرلى آرهسنه آلهرق هر دفعه سنده
 « آه . . آه » ديه سويلنمش . « اى المؤمنین !
 دردنجيسى . . ؟ » ديه صوريلنجه (منصور) :
 بو اوچ مأمورك احوالى طوغرى اخبار ايدن
 بر برید ناظرى « ديمش .

بوندن آكلاشيلبوركه اوزمانكى برید
 ناظرلرى بو كونكى خفيه مأمورلرى كى ايديلر .
 برید رؤساسى ايله خلفا ، ياخود امرا آرهسنده
 واسطه يوق ایدی . بر برید رئيسى بر خصوصى عرض
 ايتك ايجون خليفه نك سراينه كلنجه طوغرى يدن
 طوغرى يه حضوره چيقار و عرض ايتك
 ايشتديكى مسأله يى بالذات عرض ايدردي .
 بو معروضات خليفه ايله برید رئيسى آرهسنده
 سر قالقه رق افشامى لازم كلنجه برید رئيسى
 طرفدن كندی تقدير واجتهادى ايله افشا
 اولنوردی .

على الاكثر سلاطين ، ياخود امرا برید
 رئيسلرى ايله كنديلرى بئنده كيزليجه بر

بونلرك تأمین صدیقی ایچون کندیلرینه بول
 بول معاشلر اعطاسی لازم اولدیغنه کوره
 کایتلی مصرفه محتاج ایدی . یوللرک قطاع
 طرفدن ، خرسزلردن و دشمنک تجاوزاتندن
 محافظه سی و لزومنده قردن و دکزدن خفیه لر
 اعزامی برید ناظرینک جمله وظائفندن ایدی .
 حدود قوماندانلرینک و اطراف والیترینک
 مکتوبلری بو دائره یه تودیع اولنوردی . برید
 دائره سی بو مکتوبلری اکیصه یول واک سریع
 واسطه ایله یرلی یرینه ایصاله مجبور ایدی .
 (برید یوللری) : — بریدک مرکز
 خلافتدن ممالکک سائر طرفلرینه و بورلردن
 دخی جوار ممالک اجنبیه یه متصل برچوق یوللری
 وار ایدی . هر یول موقفلره تقسیم ایدلمش
 ایدی . هر موقفده آتلر و هجین دودلری
 بولندیریلردی . پوسته سوریحیلری سرعته
 یول قطع ایتمک اوزره هر موقفدن کچدکجه
 راکب اولدقلری آتلری او موقفده راحت
 ایتمش دیگر آتلر ایله تبدیل ایدرلردی .
 عربلر علی الاکثر پوسته نقلیاتنده هجین دودلرینی
 استخدام ایلرلردی . ایرانلیلر ایسه یالکنز
 آت قوللانیرلردی . دولت عباسیه زماننده
 پوسته یولازی (۹۳۰) ه و پوسته نقلیاتی
 ایچون قوللانیلان حیوانلرک امانی ایله یم
 مصرفلری و سوریحی و سائر اوله رق استخدام
 اولنان مأمورینک معاشات و سائره سی سنوی
 ۱۰۰، ۱۵۹ دیناره بالغ اولمشدن . امویلزماننده
 سواد قطعه سنندن جایت اولنان خراج بخشده
 ده اول یازدیغمز اوزره دولت مشیاراتلها

علامت مخصوصه اتخاذ ایدرلردی . ذکر
 اولنان سلاطین و امرا برید رئیسلردن
 آلدقلری مکتوبلرده او اشارت بولنماز ایسه
 — برید رئیسک خط دستی ایله یازلمش و مهری
 ایله مهرلنش اولسه بیله — او مکتوبلره
 اعتماد ایتمزلردی . زیرا مکتوبلرک صورت
 جبریده یازدیلمش اولسی احتمالی واردی .
 نته کیم دولت عباسیه یی عباسیلر نامه استحصال
 ایدن (ابو مسلم خراسانی) ایکنجی خلیفه عباسی
 (منصور) طرفندن خراساندن بغداده
 چاغیریلوب عاقبتدن قورقدیغی زمان اولیله پامش
 ایدی . (ابو مسلم) منصورک دعوتی اوزرینه
 شهر مذکوردن مفارقت ایدنجه معینی عسکرک
 قوماندانلغنی بالوکاله (ابو نصر مالک بن هبیم) ه
 تودیع ایدرک : « سکا مکتوبم کانجه یه قدر
 بوراده بکله . اگر مکتوبم سکا یاریم مهر
 ایله کلیر ایسه او مکتوبی کندم مهرلدیکی
 آکلارسک . بتون مهر ایله واصل اولور ایسه
 او حالده بن مهرلش اولمام » توصیه سنده
 بولدی . (ابو مسلم) (مدائن) ه واروب ه
 قتل ایدیلنجه منصور (ابو مسلم) لسانندن
 (ابونصر) ه نزدنده براقدیغی ثروتی آلوب
 برابر کلسی امرینی حاوی بر مکتوب یازهرق
 ابو مسلمک مهری ایله مهرلدی . (ابونصر)
 مهری تمام کورنجه ابو مسلمک او مکتوبی
 یازمامش اولدیغی آکلادی .

برید اداره سی بیوک و مهم بر اداره ایدی .
 بونک رئیسکننده و یا ناظرلغنده بونان ذات
 برچوق معیت مأمورلرینه محتاج اولدیغی کی

عراق امیری (معزالدوله) ایدی . مشارالیه برادری اصفهان امیری (رکن الدوله) یه احوال جاریه دن سرعتله معلومات ویرمک ایچون بغدادده ساعیلره مخصوص براداره تشکیل ایلدی . اوزمانلرده بری (فضل) ، دیکری (مرعوش) اسمنده ایکی ساعی شهرت آلمشدرکه بونلر عموم ساعیلرک قوقنده سرعتله پوسته ایصانه مقدر ایدیلر . ذکر اولنان ساعیلردن هر بری کونده قرق فرسخ ، یعنی ۲۴۰ میل مسافه قطع ایدردی .

آنف البیان وسائطدن ماعدا مخبراتی ایصالده حمام زاجل - پوسته کوکر جینلری - دخی استخدام اولنوردی . نونوع کوکر جینلرک بک بیوک اهمیتی واردی . واقعا کوکر جین ایله مخبرات نقلی اسکیده ام قدیمه زنده معروف ایدی ، شوقدرکه اسلاملر پوسته کوکر جینلری یتشدریمکه ومخبراته استعمال اتمکه اقوام سائر دن زیاده اهمیت ویرمشلردی . بوخصوصی (الهلال) ک اونجی سنه سنک یدنجی جزئنده مفصلاً یازمش ایدک .

مذکور دورلرده خبر ایصالی ایچون استعمال اولنان وسائط جمله سندن اوله رق بیلدیرلمسی آرزو اولنان شی برکاغده یازیلیر ، کاغد برقامشک اوچنه اصلیر ، قامشده بر طوتام اوته رکز ایدیلرک نهره صالیوریلیردی . اوت صویک جریاننه قابیلوب یوزه یوزه نهایت مرسل الیه طرفندن کوریلرک آلیردی . ینه اوچله دن ، اخباری آرزو اولنان معلومات براوق اوزرینه یازیلر ق آتیلیردی . بوشکلده

دورنده برید اداره سنه درت میلیون درهم صرف اولتیوردی . مبلغ مذکور عباسیلر زماننده اختیار اولنان سالف الذکر مبلغک ایکی مثایلدر . بویسه امویلرک کندی سلطنتلرینی تقویه وتحکیم ایچون بک چوق باره لر صرف ایتدکلرینه دائر ده اول مکرراً ویردیکمز معلوماتی تأیید ایدر .

پوسته قطاری - قافله سی - بردن تاقرق ، یاخود الی حیواندن تشکل ایدردی . چوق دقلمر پوسته آتلی خلفا ، یاخود امرا طرفندن جلی طلب اولنان کیمسه لرک - سرعت ایصاللری مقصدیله - نقلی ایچون استخدام اولنوردی . پوسته نک سرعتی یولک واستخدام اولنان حیواناتک نوعه - دوه ویآت اولسنه - کوره مختلف ایدی . حیوانلرک بیونلرینه چاکلر و کوچک چاکلی کردانقلر وضع ایدرلردی که بونلر صالاندقجه ارزاقه قدر سسی کیدردی . بوکا قععه البید - پوسته پانیردییسی - دیرلردی . بعضاً پوسته لر کملر ایله دکز طریقتدن دخی ارسال اولنوردی .

پوسته ایله مخبره وسائطدن اوله رق حیوانلر اوزرنده قره دن وکیلمرده دکزدن مکتوبلر نقاندن ماعدا ساعیلر استخدامی دخی جاری ایدی . بونلر سرعتله یورومکه ویورلما مغه آلیشمش آدملردن متشکل ایدیلر . اوچ کونلک مسافه یی برکونده قطع ایدرلردی . قیر اهالیسی بووظیفه یی ایقایه شهر اهالیسندن زیاده استعداد مالکدرلر . دولت عباسیه دورنده ساعیلری اینک استخدام ایدن ذات آل بوهدن

قبائلک قاضیلری او قبیله لرك عقلا واکابری
ایدیلر . بونلر عین زمانده او قبائلک حکدار-
لری و امیرلری ایدیلر . بر انسان عقل و قوتجه
ممتاز اولنجه قبیله سنک حاکمی وقاضیسی
کسیله لرك قبیله آره سنده تحدث ایدن دعوالری
حل و فصل ایدردی . بدات دورنده بولنان
بتون انسانلرك حالی بویله ایدی . عربلر دخی
جاهلیت زماننده او حالده ایدیلر . عقل و نفوذ
ایله تفرد ایدن اکابر و عقلایه دعوالری عرض
ایدردی . قبل الاسلام بو قبیل قضاتدن بر
چوق ذوات اشتهار ایلدی . بونلرک هر بری
کندی قبیله سنده قاضیلق ایدردی . (تمیم)
قبیله سنندن (حاجب بن ذراره) ، (اقرع بن
حابس) ، (ربیعة بن مخاشن) ، (ثقیف)
قبیله سنندن (غیلان بن مسلمه) ، (قریش)
قبیله سنندن (هاشم بن عبدمناف) ، (عبدالمطلب بن
هاشم) ، حضرت نینک عمجہسی (ابوطالب بن عبد
المطلب) ، (عاص بن وائل) ، (بنی اسد)
قبیله سنندن (ربیعة بن جذار) ، (کنانه)
قبیله سنندن (سلمی بن نوفل) او یولده اشتهار
ایدنلر جمله سنندن ایدیلر . بونلردن ماعدا
(اکثم بن صبیفی) ، (عامر بن الظرب) وسائره
بتون قبائل بیننده کسب شهرت ایتشلردی .
عربلر کاهنلره و منجم و فالجیلره دخی دعوالری
رؤیت ایتدیرلردی .

(اسلامیتده قضاء) : — اسلامیتده امور
قضایی ایلك درعهده ایدن ذات بالنفس
حضرت نبی ایدی . دهاسکره خلفای پیغمبر
بو وظیفه بی درعهده ایتدیلر . چونکه قضاء

مخابره اکثریتله محاصره زمانلرنده دیکر
وساطتک انقطاعی صره لرنده وقوع بولوردی .
برید خدمتده مستخدم ساعیلردن ماعدا
(شعوی) نامیله برأمور قوللانیلردی که
بومأمور امر او طرفندن برید ایله کوندربان
مأمور مخصوص صفتی حائز بولنوردی .
استطلاعات اجراسنه مخصوص اوله رق استخدام
اولنان اشخاصه (کوهبانیه) — کوهبانلر —
نامی ویریلردی که بونلرده برید مأمورلری
جمله سنندن ایدیلر . پوسته ایله کلن طوربه لری
خلفانک حضورنده آچق خدمتی ایفایه مأمور
آدملر دخی استخدام اولنوردی . پوسته
طوربه لری دریدن اعمال ایدیلردی . بو
طوربه لره مکتوبلر قونلقدن صکره آغزلری
مرسلک مهری ایله مهرلیر ، مرسل الیه نه
کوندریلردی . مرسل الیه یاکندی ایله ،
یاخود استخدام ایتدیکی مأمور مخصوص واسطه-
سیله مهری فک ایدردی .

قضاء

قضاتک تاریخی

(اسلامیتدن اول قضاء) : — خاق
آره سنده تحدث ایدن اختلافاتک فصلنه مخصوص
مأموریت دیمک اولان قضاء بک قدیمدر .
چونکه انسان تا ایلك وارلغندن اعتباراً کنندیسی
ایله دیکرلری بیننده وقوع بولان اختلافاتی فصل
ایده جک دیکر برذاته احتیاجدن مستغنی اولماشدر .

خلافته داخل وظائف جمله سندنذر . بوسیدن
صدر اسلامده مقام خلافته کچن ذوات بالذات
بو وظیفه یی درعهده ایدرلر ، دیکر لرینه حواله
ایتمزلردی . ده صکره دولت اسلامیه توسع
ومهام امور تراید ایدنجه خلفا کک مرکز
خلافتده ، کک ولایتده کندی طرفلرندن
بالیابه دعوی ناسی رؤیت ایتک ایچون مأمور
مخصوصلر استخدا منجه بور اولدیلر . اسلامیتده
بو یولده مأمور لر تعیین ایدن ایلك ذات حضرت
عمر ایدی . مشارالیه (ابوالدردا) یی کندیسسی
ایله برابر (مدینه) یه ، صحابه دن شریحی (بصره) یه ،
(ابو موسی الاشعری) یی کوفه یه قاضی تعیین
ایلدی . حضرت عمر اوصرده ابو موسایه
بر مکتوب یازدی . بو مکتوب فقه اسلامینک
تمامی تشکیل ایدر . بو کونه قدر قاضیلرک
احکامی بو مکتوبک محوری اطرافنده دوزر .
مشهوردر .

مصره کلنجه بوراده قاضی تعیینی والیلره
مودوع صلاحیتلردن ایدی . قاضیلری والیلر
تعیین ایدرلردی . بو صلاحیتک والیلره
کچمسی شو سبیدن نشأت ایلش ایدی :
حضرت عمر (مدینه) ، (بصره) و (کوفه) یه
قاضیلر تعیین ایتدیکی کبی مصره دخی قاضی
تعیینی آرزو ایدرک (عمرو بن العاص) .
(کعب بن یسار بن ضنه) یی قاضی نصب ایلسنی
یازدی . (کعب) زمان جاهلیتده قاضیایق
ایتمش بر ذات ایدی . بر قاضینک اصدار
ایده چکی حکملرک هر نقطه دن عدالت وحقانیت
تامه یه مقارنتی کوچ اولدیغندن قاضی اولنی

قبول ایتدی : « جاهلیتده قاضیایق ایتدم .
اسلامیتده بردها قاضیایق ایتتم » دیدی .
بونک اوزرینه (عمرو بن العاص) (عثمان بن
قیس بن ابی العاصی) یی مصره قاضی نصب
ایلدی . دولت اسلامیه عباسیلره انتقال
ایدنجه یه قدر مصره قاضیلری مصره والیلری
طرفلرندن تعیین اولنوردی . عباسیلر مقام
خلافته کچنجه مصرده کی نفوذلرینی تقویه ایتک
ایستیه رک قاضینک نصبی کندی صلاحیتلری
داخلنه آلدیلر . خلفا طرفلرندن مصره طوغریدن
طوغری یه ایلك تعیین اولنان قاضی (عبدالله
بن الهیعه الحضرمی) ایدی . ۱۵۵ سنه هجریه
سنده (منصور) طرفلرندن تعیین ایدلی .
مذکور تاریخدن بو کونه قدر مصره قاضی
تعیین ایتک حتی خلفایه انحصار ایدلی .

ابتدای امرده اقلیماره (ولایتلره)
هر اقلیمه بر قاضی تعیین اولنوردی . دهبا
صکره مملکت کسب معموریت و وسعت ایدنجه
هریره بر قاضی تعیین ایدلمک و حتی بیوک
شهرلرده متعدد قاضیلر بولندیرلمغه باشلانلشدر .
بو کبی بیوک شهرلرک هر طرفنده بر قاضی
بولندیریلردی . بونلر هپ خلیفه طرفلرندن
نصب ایدیلیردی . خلفای عباسیه دن (هرون
الرشید) زمانده بغداد شهری بیوک بروسعت
کسب ایتش ایدی . او صرده مشهور قاضی
(ابویوسف) فضل و عرفان ایله کسب تمیز ایلکله
(رشید) کندیسنه صوک درجه ده حرمت
ورعایتده بولنه رق اکا (قاضی القضاة)
- شیخ الاسلام - نامنی ویردی . (ابویوسف)

تحقیق احوالی ده قاضیلره عائد وظائف جمله سنه داخل اولدی . بعض خلفا قاضیلره تودیع اولنان وظائفی توسیعهده پک ایلری کیدرک یازین غزایه ارسال اولنان قوه عسکریه قوماندانلغنی ده قاضی به توجیه ایلدیلر . (یحیی بن اکثم) اوقیلدن اولان قضاتدن ایدی . مشار الیه (مأمون) زماننده یازین ممالک رومه اعزام اولنان قوه مجاهده قوماندانلغنده بولنوردی . اندلسده کی خلفای امویه دن (عبدالرحمن ثالث) ک قاضیسی (منذر بن سعید) دخی عینی وظیفه یی ایفا ایدردی . خلفای فاطمی ه دن (عزیز بالله) قاضی (علی بن نعمان) مصر قاضیلغنی توجیه ایتدیکی زمان شام، حرمین، مغرب و مملکتک سائر جهاتی قاضیلقلری، خطابت لری، امامت لری علاوه مأموریت اوله رق کندیسنه تودیع ایتدیکی کی آلتون و کموشک عیارینه واکیل و موازینک طوغریلغنه باقق وظیفه سنی دخی کندیسنه تقویض ایلشدی .

فاطمیلردن (مستصر) زماننده قاضیلق منصبی ۴۱۱ هـ سنه هجریه سنده (ابو محمد البازوری) نك عهدده سنه تقویض ایدلمش و وزارت منصبی دخی علاوه مأموریت اوله رق کندیسنه تودیع اولمشدر . مشار الیه مذکور ایکی مأموریتی بردن جمع ایدن ایلك ذات ایدی . دها صکره کلن قاضیلرک بهض لری بو ایکی منصبی بردن جمع ایتشاردر .

بالاده کی مطالعاندن آکلاشیلبورکه قضاء منصبی صوگ درجه ده واسع وظائفی حائر بر منصب ایدی . ینه آکلاشیلبورکه بو منصب

بو نام ایله ایلك تلقیب اولنان ذات ایدی . مشار الیه علوه متصف بر ذات اولدیغندن کندیسنه توجیه اولنان مقامه بیوک خدمت لرده بولندی . علمایه کسوه مخصوصه تعیین ایله سائر خلقدن ممتاز برقیافته قیلان ایلك ذات کندیسبی ایدی . ده اول علمایه مخصوص کسوه موجود اولیه رق سالک علمی به منسوب اولان ذوات سائر خلق کی کیرلردی . (ابو یوسف) دن صکره کلن قاضی القضاتلر بغداد قاضیلری، دها صکره بتون مملکت قاضیلری تعیین ایتمکه باشلادیلر . اندلسده و مصرده عباسیلره معاصر اولان، یاخود دها صکره کلن خلفا بوبایده عباسیلرک اثرینه اقتفا ایدرک کندیلری قاضی القضاتلری، قاضی القضاتلرده سائر قاضیلری تعیین ایدرلردی .

صدر اسلامیتده قاضینک وظیفه سی خصم لری بیننده تجدد ایدن دعاوی بی فصل و رؤیتدن عبارت ایدی . دها صکره خلفانک امور سائر ایله اشتغالاننه تبعاً حال و موقع مقتضیانه کوره قاضیلر سائر برطاقم امور و خصوصات ایله اوغراشمغه باشلادیلر . قاضیلرک وظائفنه مجنونلر، یتیم لر، مفلسلردن و سفاهت اربابندن محجور اولانلره عائد امواله، اسلام لرک وصیتنامه لری، و قفلری، و لیلرک عدم وجودی حالتده طول قادینلرک تزویجی خصوصاتنه نظارت ایتمک کی مسلمینک حقوق عمومیه سنک حسن جریانی تأمین ایتمک وظیفه لری علاوه ایدلدی . دها صکره بوللر وابینه خصوصاتی، شاهد لرک تزکیه سی، ارباب و قوفلک و نوابک

هر عصرده عین وسعتده اولموب دولترک
 اختلافی ایله مختلف حالرده بولوردی . صدر
 اسلامده یتیشن خلفا اهل عصیتلرندن اولان
 عربلردن، یاخودحلف و یارق و یا اصطناع[*] ایله
 کندیلرینه موالی اولان سائر اسلاملردن
 اوله رق اقتدار و کفایتنه و آلدینی معاش ایله
 قناعت ایده جکنسه اعتماد ایتدکلری ذواتدن
 ماعدا کیمسه بی منصب قضایه تعیین ایتمز لردی .
 دهها صکره خلافت دیانت دورندن سلطنت
 دورینه انتقال ایدنجه شرط مذکورده قتلله
 باقلامغه باشلانندی . متعاقباً حکومت عرب
 اولیانلره انتقال ایلینجه قاضینک وظیفه سی تدریجاً
 متخاصمین آره سنده تحدت ایدن دعوا اینک فصلنه
 و خصوصات شخصیه حقه ده حکم اعطاسنه
 انحصار ایتدی . نهایت بوکونکی محاکم شرعیده
 اولدینی کی خصوصات شخصیه منحصر
 اولدی .

ابتداده قاضیلر خالق آره سنده فصل دعاوی
 ایتک ایچون جامعلرده او طورور لردی .
 دعوا جیلر قاضیلرک یانه کله رک دعوا لرینی
 اسماع و فصل ایتدیر لردی . قضاء وظیفه سی
 دیانت نظرندن غایت مشقتلی و مخاطره لی صا .
 ییلردی . چونکه قاضی بریا کلتلق اثری اوله رق
 حق و عدالته غیر موافق ویره جکی بر حکم ایله
 بلا قصد برحق صاحبک حقی ابطال و او
 آده حقی ایکن ظلم ایده بیلیر . بوا یسه دین

[۵] اسیر لکدن آزاد ایدلک، یاخود حمایه آلتنه
 آلتیق صورتله عربلردن آزاد ایدنلره یاخود حاملرینه
 انتساب ایدن عربلرک غیر دیگدر . بونک ایضا خاق
 دردنجی جلدده کور یله جکدر . مترجم

نظرندن بر مخاطره در . وجدان عذابنی ومسئو-
 لیتی ده داعیدر . ایشته بوسبدن برچوق علما
 و ارباب تقوی قضایی درعهده ایتمکدن چکینیر-
 لردی . یوقاریده کورلیدیکی اوزره حضرت عمر
 مصر قاضیلغنی (کعب بن یسار) ه توجیه
 ایتدیکی زمان بوذات ایشته اوله بر عذاب
 و مسئولیت وجدانیه دن و حضور آلمیده
 حساب و یرمکدن احتراز ایدرک بومأموریتی
 قبول ایتماش ایدی . امام (ابوحنیفه) دخی
 ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) طرفندن
 قضایه تعیین ایدلک ایستلیدیکی زمان عین احتراز
 ایله بومنصی رد ایلش وشو سوزلری سوبلش
 ایدی : « اللهمن قورق . اللهمن قورقأنلردن
 بشقه کیمسه یه ده تودیع امور ایله . بندن
 دائماً ممنون قاله جغکزه امین دکلم . زده قالدی که
 بندن انتقام آلمغه قاقیشمیه جغکزه امین
 اوله یم . بر دعواده علمکزه حکم و یرمککم
 لازم کسه علمکزه حکم اعطا ایده جکم .
 اما سز بنی فراته آنوب بوغفق ایله تهدید
 ایدر سکیز ، بوبکا قطعياً تأثیر ایتمز . فراتده
 بوغولمنی کمال حقانیتله و یردیکم بر حکمی استر-
 داده ترجیح ایدرم . حال بوکه معیتکزه
 قایرلمغه محتاج بر طاقم ذوات وار . بومنصب
 دهها زیاده انلرک ایشنه کلیر . بن اکا لائق
 دکلم » . قاضیلق منصبی برذاته توجیه اولندیغی
 زمان اوذات بر آلالی ایله جامعه کورتورولور
 و اوراده تعییننه دائر صادر اولان (سجل)
 - برات- ک قرائتی مراسمی اجرا اولنوردی .
 مصر قاضیلاری شافعی مذهبنک ظهوی

۲۸۰ دینار معاش ویرلدی . احتمال که معاشک
 بودرجهیه ابلاغی بمقصد مخصوصه مبتنی ایدی .
 چونکه اومبلغك فوقنده بیک دینار دها
 مکافات اعطای ده جائز کورلمش ایدی .
 مذکور تاریخدن یکریمی سنه صکره مصر
 قاضیسنک معاشی سنه ده بیک دیناره ارجاع
 ایدلدی . بمقدارده معاش آلان ایلك ذات
 ۲۴۵ سنه هجریه سنده (احمد بن طولون)
 زماننده مصر قاضیغنه تعیین اولان (بکار بن
 قتیبه) ایدی . فاطمیلر دورنده ایسه قاضینک
 معاشی سنه ده ۱۰۲۰۰ دیناره ابلاغ ایدلدی .
 اورصرده قاضی (قاضی القضاة) لقبی حائز
 اولمده ایدی . قاضی یه ویریلن ارزاق وهدایا
 بشقه در . احتمال که قاضینک معاشی دها صکره
 ایوبیلر زماننده وانلرن صکره کان سائر
 سلاطین زمانلرنده دخی بمقدارده دوام
 ایشدر .

عباسیلر دورنده بغدادده کی قاضیلره ویریلن
 معاشاتک مقدارینه دائر هیچ بریده برقد
 و اشارته تصادف ایده مدک . شو قدرکه قضاتک
 اورصرلرده التزام اصولنه کیردیکنی کوردک .
 قاضیلر قاضیلق منصبینی خلیفه یه ، یاخود
 امرایه تأدیه سنی درعهده ایتدک لری بر بدل
 مقابلنده التزام ایدیورلردی . قضایی
 التزام ایله درعهده ایدن ایلك ذات ۳۵۰
 سنه هجریه سنده آل بویه دن (معزالدوله)
 زماننده (عبدالله بن حسن بن ابی الشوارب)
 ایدی . موما ایله سنوی ۲۰۰۰۰۰۰ درهم
 تأدیه ایتمک اوزره بغداد قاضی القضائی اولمش

تاریخندن اعتباراً بو مذهب قاضیلرندن
 ایدیلر . مع مافیه بومذهبندن اولان قاضی
 مذاهب سائرده دن بولنان قاضیلردن ایتدیکی
 ذاتی وکیل اتخاذا ایدردی . ۵۲۵ سنه هجریه .
 سنه خلفای فاطمیه دن (الحافظ بن محمد)
 زماننده منصب وزارتده بولنان (ابواحمد بن
 الافضل) طرفندن هر بری مذاهب اربعه دن
 برینه کوره حکم ایتمک اوزره درت قاضی
 تعیین ایدلدی . دها صکره کوله منلر زماننده
 حال بومنوال اوزره دوام ایتدی .

قاضی یه ویریلن معاشه کلنجه دولت لریک
 وزمانک اختلافنه کوره مختلف مقدارلرده
 ایدی . دها اول یازدیغمز وجه ایله حضرت
 عمر (شریح) ی بصره قاضیغنه تعیین ایتدیکی
 زمان کندیسنه هر آی یوز درهم نقد ایله
 اداره سنه کافی بمقدار بغدادی تخصیص ایلش
 ایدی . خلفای راشدین زماننده قاضیلرک
 آیلقلری بمقدارده دوام ایتدی . امویلر
 زماننه کلنجه بودورده عسکر وسائر مأمورین
 دولتک معاشاتی نصل تزید اولندی ایسه
 قاضیلرک معاشلری ده اوپله جه تزید ایدلدی .
 عباسیلر دورنده ایسه مصر قاضیسنک معاشی
 شهری اوتوز دیناره ابلاغ اولندی . بومعاشی
 ایلك قبض ایدن ذات بالاده بیان ایدلدیکی
 اوزره (منصور) طرفندن تعیین اولنان (ابن
 لهیعه) ایدی . دها صکره (مأمون) زماننده
 قاضیلرک معاشاتی بک چوق آرتدیرلدی .
 اورصرده مصرده قاضی بولنان (عیسی بن
 المنکدر) شهری ۴۰۰۰۰ درهم ، یعنی

ایدی. دها صکره قاضیلق منصبنک التزام صورتیه
توجهی بر عادت حکمنه کوردی. حسب
(محتسب منصبی)، شرطه (ضابطه مأموریتی)
دخی التزام اصولی ایله توجه اولنیوردی.

دیوان المظالم

مظالم - ظلمدن شکایت - دیوانی قضا
توابعندی. بر درجه قدر بوکونکی محاکم
استینافیه بکزر. بوندن مقصد قاضیلردن
وساثره دن خالقک شکایاتی استماع، تدقیق
وفصل ایلمک ایدی. عربلر زمان جاهلیته
دخی بوجهته اهمیت وبره رک خالقک اوزرندن
ظلم وقوعنی رد وازاله یه آره لرنده عهد وپیمان
ایدرلردی. نته کیم قریش قبیله سی قبل الاسلام
بویله یامش ایدی. قریش آره سنده رؤسا
چوغالهرق اختلاف منافع وسودای نغلب ایله
رقابتلر آرتدیغی زمان مذکور قبیله نک بطونی -
اقسامی - بریرده طویلانهرق ظلمک رد
وازاله سنه ومظلومک ظالمدن حمایه سنه عهد
ویمانده بولندیلر. بو مخالفه حضرت نبی ۲۵
یاشنده ایکن مکده عقد اولنان مشهور
(حالف الفضول) نامنده کی مخالفه در. دور
راشدین اثناسنده خلفای راشدیندن حضرت
علیدن ماعدا هیچ بری شکایات ناسی دیکلمک
ایچون مظالم مجلسنی عقد ایتدی. چونکه
اسلامیتک صدراولنده هرکس کندی نفسنده
موجود اولان حق وانصافیرستدکک، یاخود
دیکه دیکی مواعظک حسن تأثری ایله دیکرینه
تعدی وتجاوزده بولمازدی. خلافت حضرت
علی به انتقال ایدنجه مشارالیه خالقک شکایاتنه

باقعه لزوم کوردی. مع مافیله بوسره ده کی
رؤیت شکایات شکلی دها صکره آلدینی شکل
کی دکلدی. حضرت علی خالقک شکایاتی
دیکلمک ایچون مخصوص برکون، معین بر
ساعت تخصیص ایتماش ایدی. برمشکی
زردینه کلدکجه انی استماع وشکایتنی تدقیق
ایدرک مظلومیتدن قور تاریردی. دها صکره
کان خلفا ایسه ازباب شکایاتک مدعالرینی استماع
وتدقیق ایچون بریوم مخصوص تعیین ایلدیلر.
بوئی ایلمک یابان ذات خلفای امویه دن (عبدالملک
بن مروان) ایدی. فقط (عبدالملک) کندیسنه
تقدیم اولنان شکایاتک ایچنده حلی مشکل
وحکمه محتاج برشیده دوشونجه او ایشی
قاضیسی بولنان (ابن ادريس ازدی) یه تودیع
ایدردی. شو حاله ایشه باقان (ابن ادريس)
وآمر (عبدالملک) ایدی. خالقک شکایاتی
دیکلمکه نفسنی تخصیص ایدن ایلمک ذات مشهور
(عمر بن عبدالعزیز) ایدی. دها صکره خلفا
طرفدن شکایت دیکلمک خصوصی تا عباسیلرک
دورینه قدر اهمال ایدلدی. خلفای عباسیه
دوری کذبجه خلفا هالینک شکایتلرینی دیکلمکه
باشلادیلر. مشارالهمدن بر مجلس مخصوصه
اوطوروب شکایاتی دیکلمکه اشتغال ایدن ایلمک
ذات مهدی (۱۵۸ - ۱۶۹ ه) ایدی. دها
صکره (هادی)، (رشید)، (مأمون) عینی
یولده حرکت ایتدیلر. خلفای عباسیه دن
بو یولده حرکت ایدن الک صوک خلیفه (مهدی
بالله محمد بن الوائق) (۲۵۵ - ۲۵۶ ه) ایدی.
خلفا هالینک شکایتلرینی بالذات دیکلرلر

چهارکن اوستی باشی بزمرد بر قادین ایله
 قارشی قارشی به کلدی . قادینک بالذات
 (مأمون) ك اوغلی (عباس) دن بر شکایتی
 واردی . (مأمون) عباسی قادین ایله یان یانه
 طور دوردی . قادینی حقیقی کورنجه لهنه حکم
 ویردی . خلفای عباسیه نك اون دردنجیمی
 اولان (مهتدی) - ۲۵۵ - ۲۵۶ هـ - دن
 صکره خلفای عباسیه دن هیچ بری مظالم
 رؤیتی ایچون اوطورمدی . مع مافیله خلفای
 م - ارا لیه م علی الا کثر بو خصوصاتک رؤیتی
 کندی وزیرلینه تودیع ایدرلردی . نته کیم
 چوق دفعه برایشلری (مأمون) زماننده
 قاضی القضاة - شیخ الاسلام - بولنان (یحیی بن
 اکثم) ه و (معصم) ده کندی دورنده
 قاضی القضاة بولنان (احمد بن ابی داود) ه
 تودیع ایدرلردی . ده صکره امرای نفوذ
 دواتی خلفانک لندن آنجه مظالمی رؤیت
 وظیفه سی ده کندیلرینه تحول ایلدی .
 مصره کانجه ، بوراده خلقک شکایاتنه
 باقان ایلك ذات - ۲۵۷ سنه هجریه سنده
 کسب استقلال ایتدیکی زمان - (احمد بن
 طولون) ایلدی . مشارالیه بونک ایچون
 «فته ده ایکی کون تخصیص ایتمش ایلدی ،
 کندیسندن صکره کان خلفلری - مصر ،
 فاطمیلر طرفندن فتح و قاهره تأسیس ایدیلنجه
 قدر - بودعاوی رؤیتی نالیابه دیگر ذواته تودیع
 ایدرلردی . وقتا که فاطمیلر مصری فتح
 ایتدیلر ، رؤیت مظالمه اهمیت ویردیلر . بودورده
 مظالمی دیکله مک ایچون ایلك اوطوران ذات

ومظلومیتلری تحقق ایدنجه ظلمی ازاله ایدر -
 لردی . مشتکیلر ایچنده والیلر و متصرفلردن ،
 مال تحصیلدارلردن و دواثر حکومت کاتبلردن
 آبلقلرینی تأدیله وقوع بولان تقصیراتدن ،
 یاخود بالذات خلفانک چوجقلردن و امرا
 و سائردهن برمال ویا کوی غصب ایلدکارلردن ،
 یاخود قاضیلردن حق وعدالتنه مخالف حکملر
 ویردکارلردن ، یاخود بیوک ، کوچک هر کیم
 اولورسه اولسون دیگر اشخاصدن تعدی و ظلم
 ارتکاب ایتدکارلردن طولای اشتکا ایدنر
 بولنوردی . شواله کوره بومرجع شکایات
 (استیناف محاکمی) ندن بک چوق زیاده
 حائر صلاحیت ایلدی . بونسکه برابر حکمی
 و تفتیزی دخی ده تا تأثیرلی و سرعتلی ایلدی .
 خلفانک بوضورتله ازاله ایتدکاری مظالمه بر ،
 ایکی مثال ایراد ایدم : (عمر بن عبدالعزیز) بر
 کون نمازه چیمش ایلدی . کندیسنه یملی بر
 آدم راست کله رک : « امان ، مظلوم » دیدی .
 عمر « سکا کیم ظلم ایتدی ؟ » دییه صوردیغنده
 یملی « ولید بن عبدالملک کویمی غصب ایلدی »
 جوابتی ویردی . عمر درحال انتقالات دفترینی
 جلب ایتدیردی . « فلان کویک فلانک عهده -
 سندن (ولید بن عبدالملک) ك عهده سنه
 کچدیکنه » دائر قید کورنجه کویک صاحبنه
 اعاده ایدلسنی واو آدمه ویریلن معالک ده ایکی
 قات اوله رق ویرلسنی امر ایلدی .

خلفای عباسیه دن (مأمون) خلقک
 شکایاتنی فصل ایچون بازار کوتی تخصیص
 ایتمش ایلدی . برکون شکایات مجلسندن

قوانیندانلری مصر فاتحی سردار (جوهر) ایدی .
 مشارایه رؤیت ایتدیکی شکایتنامه لره ویردیکی
 حکمی بالذات کندی الی ایله یازاردی .
 جوهر دن صکره خلفای فاطمیه مظالمک رؤیتنی
 قاضی القضات لره ، یاخود اعظم رجال دولتن
 بعضلرینه تودیع ایدرلردی . بالاخره فاطمیلرک
 حاکمیتی دوچار انحطاط اوله رق امور دولت
 وزرانک انه کچنجه رؤیت مظالم دخی وزیرایه
 انتقال ایلدی . بو وظیفه بی درعه ده ایدن وزیرلرک
 اک مشهوری خلفای فاطمیه دن (مستنصر)
 زماننده (۴۴۷-۴۸۷ هـ) (امیرالجیوش) لقبنی
 احراز ایدن (بدر جمالی) ایدی . بو ذات
 کندیسی اوطوروب مظالمی رؤیت وفصل
 ایدردی . مشارالیه دن صکره کلنلر کندیسنک
 اثرینه اقتضا ایلدیلر . (دیوان مظالم) ک
 قیوسنه بر منادی قورلر ایدی . منادی :
 « کیمک شکایتی وار ایسه کلسون » دییه باغیر .
 یردی . شکایتی اولانلر دیوانه کلیر ، عرض
 شکایت ایدر ، دعاوالری رؤیت اولنوردی .
 (دارالعدل) : — مصر حکومتی ملوک
 ایوبیه یه کچنجه بونلر مظالمک رؤیت وفصلی
 ایچون بر قوناق انشا ایدرک بوکا (دارالعدل)
 — عدالت دائره سی — نامنی ویردیلر . (ملک عادل
 نورالدین زنگی) ایوبیلردن ده اول شامده اوله
 بردائره تأیس ایتمش ایدی . بو ذات اصلاً ترک
 ایدی . ایوبیلر بالذات (دارالعدل) ده بولنه رق
 خلقلک شکایتلرینی تدقیق وفصل ایدرلردی .
 ده صکره کلن کوله من امراسی ده عین یولده
 حرکت ایتدیلر . ایوبیلر بو دعاوینک رؤیتنه

وخلق آره سنده حق وعدالتک جریاننه بک
 بیوک اهمیت ویریرلر و مجلس قضایه — محکمه
 کبرایه — بر حرمت مخصوصه کوستیرلردی .
 مظالمه باقدقلری زمان تحت سلطنت اوزرنده
 اوطورمازلردی . تحتک یاننده آیقلری یره
 دکه جک بر حالده بر کرسی اوزرنده جالس
 اولورلردی . سلطان بو کرسی یه اوطورنجه
 صاغ طرفنه مذاهب اربعه قاضی القضاتلری
 و اوکنده بیت المال وکیلی — متولسی — وسائر
 مأمورلرایله محافظلر و خواص بندکان اخذ موقع
 ایدرلردی . بو میانده شکایتلری سلطانه
 او قویه جتی ذوات ده داخل بولنوردی . شکایتلر
 او قوندقجه سلطان قاضیلره ، یاخود عسکر
 قوماندانلرینه متعلق اولان خصوصاتی کندیلر .
 ندن صورددن صکره موافق کوردیکی حکمی
 ویرردی .

اسلام سلاطین و امراسی ، رعیه طرفندن
 تقدیم اولنان شکایتلری رویت و تدقیق ایتمه
 و تعظلم کندیلرینک ، یاخود اوز چوققلرینک
 حقنده واقع اولمش اولسه بیله او ظلمی رفع
 وازاله ایتمه فوق العاده صرف غیرت ایدرلردی .
 تاریخ اسلامیده بوقیلدن اولان حادثات بک
 چوقدر . اهالی دخی شکایتلرینی معین کونلرده
 خلیفه ویا سلطانلرینه عرض ایتکی اعتیاد
 ایتمشلردی . حتی بونی بر فرض ، بروجیه
 عد ایدرلردی . بنابرین شاید خلیفه ویا سلطان
 معین کونلرده بردعه ویا برقاچ دفعه رؤیت
 دعاوی ایچون چیقماز ایسه اهالی تالاشه ،
 سرزنشه دوشرلردی . خلفادن بعضلری

تودیع اولنان وظائف جمله سنه ادخال ایدر لر دی .
بالآخره سلطنت مقامی خلافتدن آیریلنجه
حسبه وظائفی والیره متعلق وظائف میاننه
کیردی .

حسبه بر خدمت دینه اولدیغندن منصبنه
ایمان مسلمیندن بشقه کیمسه تعیین اولماز دی .
احتساب ناظری سائر ولایتلره وقصبلره
احتساب وظائفنه بائق اوزره کندی طرفندن
مأمورین مخصوصه توظیف واعزام ایدر دی .
احتساب ناظری ویا محتسب هر کون جامعهده
اوطورور و معیت آدمیرینی اصناف دکانلرنده
طولاشدیریردی . قاهرهده کی محتسب مناوبه
بر کون قاهره جامعهده ، بر کونده (فسطاط)
جامعهده اوطورور دی . و بورادن آدمیرینی
قصاب ، آشچی دکانلرینک تفتیشنه و یوک
حیواناتنه فضله یوک یوکدلمسینک منعه
کوندریردی . حیواناتنه فضله یوک تحمیلنه
مساعده اولماز دی . احتساب مأمورلری سقارله
طاشیدقلری صوقبلرینه و طولوملرینه قاش
اورتدیریرلر دی . صو ایچون بر مقیاس وضع
ایلشیر ایدی . بو مقیاس هر قورده سی قرق
رطل [*] اولوق اوزره یکر می قووه دن
عبارتدی . سقارک ماوی قیسه شالوارلر کیمش
اولمیرینه دقت ایدیلیردی . یسنه بومعیت
مأمورلری مکتبلری طولاشه رق معلملرک
اطفاله شدتلی اورماملرینی و خصوصاً
اولدیره جک بریره ضربدن حذر ایلیرینی

[*] هر رطل یوز اوتوز درهمدر .

(ترجمه مقدمه ابن خلدون)

بوشکایتلری بر طاقی عسکر دن شکایت ، دیگر
طاقی والیردن شکایت ، دیگر طاقلری ده
دیگر اشخاصدن شکایت اوله رق متعدد اقسامه
تقسیم ایدر لر دی .

(حسبه) : - قضاء قیلندن بروظیفه
دینه دره . حسبه مأموری - محتسب - منکراتی ،
یعنی شریعتنه مخالف افعالی تحقیق ایدرک اصحابی
هریری جرمنه کوره تعزیر و تأدیب ایتدیکلی
کبی یولارده مارین و عابرینک مرور و عبورینه
مانع حاللری ازاله ، حامللری و سفائی تحمللری
فوقده حمله آلمقدن منع ، مائل انهدام
مباینک اصحابنه اومانی بی هدم ایتلرینه حکم
ایله بویوزدن یولجیلره و قوعی ملحوظ اولان
تهلکلی دفع ، مکتبلرده و سائر اماکن تعلیمیه ده
معلملر شاگردانی شدتله ضرب ایتدکلی
تقدیرده آنلر حقتده مجازات ترتیب ایتک کبی
منافع عمومیه به متعلق خصوصاته نظارت
ایلر دی . بوندن ماغدا محتسب ارزاق
وما کولات و مشروبانده حیلله قاریشمسینی ،
ناقص اوزان و اکیال استعمال اولمسنی منع
ایتک کبی بوکون بلدیهرک و وظائفندن اولان
خصوصاته دخی باقاردی . ذکر اولنان
خصوصات فی الاصل قاضیلره متعلق وظائف
جمله سندن دی . فقط قاضینک مقامی بوکبی امور
و خصوصاتک آرقه سنده طولاشمقدن ده اعالی
طوندقلری ایچون بوایشلره بائغه آیریجه
بو . مأموریتی احداث ایتدیلر . مع مافیله کرک
مصرده کی فاطمیلر ، کرک اندلسده کی امویلر
زماننده وظائف مذکوریه علی الاکثر قاضیلره

جزالره دوچار ایدیلرلردی . احتساب
وظیفه لرینه دائر برطاقم قوانین ونظامات
واردرکه . احکام فقهیه نصل تعلیم وتطبیق
ایدیلیرسه احتساب احکامی دخی اویلهجه
تدریس وتطبیق اولنوردی .

(شرطه) - ضابطه : - شرطه دخی
فی الاصل قضا توابعنددر . چونکه بوندن
مقصد قاضیلر طرفندن صادر اولان احکامی
تنفید ، یاخود جرائمک وقوعه مانع اوله جق
تدابیری اتخاذا ایلک وار تکاب جرائمندن
چکنمیلری تعزیر وتوبیخ ایلکدن عبارتدر .
شوحالده (شرطه) - ضابطه - قضایه خادم
بروظیفه ایدی . مجرملرک اثبات جرماری
امرنده قاضیلره معاونت ایتدیگی کبی قاضیلر
طرفندن اصدار اولنان حکملرک تنفیذی
ایچونده حکومتک بر واسطه اجراییه سنی
تشکیل ایلوردی . (شرطه) رئیس ویامدیری
ارتکاب زنا ایدنلر ایله مسکرات قوللانلر
حقننده شرعاً اقامه سی لازم اولان حدودی
اجرا ایدردی . بونک کبی امور شرعیه دن
اولوب مقاملرینه حرمة قاضیلره تودیع
اولنیمان دیکر برچوق خصوصات دها ضابطه یه
عائد وظائف میاننه ادخال ایدلمش ایدی .

دها صکره بغدادده کی دولت عباسیه
واندلسده کی دولت امویه ومصرده کی دولت
فاطمیه زمانلرنده طوغریدن طوغری یه جرائمه
باقق وحدودی اقامه ایلک وظائفی قاضیلردن
آلهرق ضابطه رئیسنه تودیع ایدلدی . ضابطه
وظیفه سی ده بیوک منصب عد ایدیلرک بیوک

کندیلرینه تنبیه وتوصیه ایلرلردی . کذلک
اوسته لره ، معیترینه اولاد ناسدن آلدقاری
چراقلری باشدن چیقاراملرینه دائر توصیه
واخطارانده بولنوردی . سوو احوال ایله
اشتهار ایدنلری نظر تفتیشدن دور طوتمازلردی .
ترازیلرک ، اولچولرک طوغرو اولسنه دقت
ایدلردی . دارالعیاره - عیارخانه یه - نظارت ،
محتسبه عائد وظائف جمله سندن ایدی .

اندلسه کلنجه بوراده احتساب وظیفه سینه
(خطه الاحتساب) نامی ویریلردی وبرقاضینک
عهده سینه تفویض اولنوردی . اوراده عادت
اولدینی اوزره قاضی اسبسوار اولدینی وآدملری
اطرافدن کندیسینی احاطه ایتدیگی وانلردن
ایلری کلن برامور اکمکک وزنه مخصوص
برترازی حامل بولندینی حالده چارشولری
طولاشیردی . قصابلر ات اوزرنده اتک بهاسنی
حاوی برکاغد بولندیرمغه مجبور ایدیلر . بر
قصاب محتسب طرفندن وضع اولنان بهادن
فضلیه ات صاته مازدی . صاتار ایسه جزا
کورردی . ارزاق وما کولات صاتان اصنافک
موضوع بهادن فضله بر بها ایله ، یاخود اکسیک
بروزن ایله صاتا ماملری ایچون لزومنده
محتسب طرفندن صورت مخصوصده برچوجق ،
یاخود برجاریه کوندریلرک مختلف وشبهلی
دکانلردن اشیا مبیاعه ایتدیریلردی . اکسیک
وزن ، یاخود فضله بها ایله صاتانلر ، یاخود
حیله قاریشدرانلر بوسورتله اله کچیریلردی .
بو احواله اجتسار ایدنلر هرکسه قارشوی عین
فعلی ارتکاب ایتمش عدایدیلرک لائق اولدقاری

یوق ایدی . یازدقلمری یازی دخی الیوم معروف اولان حروف عربیه ایله دکل ایدی . عربلر موسویلردن اقتباس ایتدکلمری آداب وامور دینییه متعلق خصوصات جمله سندن اوله رق یازیلرینی عبرانی حرفلر ایله یازارلردی . حضرت خدیجه نك دایي زاده سی (ورقبن نوفل) عربلردن خط عبرانی ایله یازی یازانلر جمله سندن ایدی . یاخود برنجی عصر میلادیده رومالیلرک قهر و تحکملرندن فرار ایله حجازه هجرت ایدن نبیلردن اقتباساً (حروف نبطیه) ایله یازی یازارلردی . فکر مزه کوره الیوم استعمال ایتمکده اولدیغمز خط عربی ذکر اولنان خط نبطیدن آلمشدر . چونکه ایکی خط آره سنده بیوک بر مشابته موجوددر . خط کوفی به کلنجه بوخط اولجه عراق جهتلرنده سریانیلر و یا کلدانیلر طرفندن استعمال اولنان (خط سطرنجیلی) دن توره مشدر . (خط سطرنجیلی) عربلر طرفندن عربجه یازمق ایچون اقتباس ایدیلرک تأثیر استعمال ایله تبدلانه اوغرامش ونهایت بیلدیگمز شکله تحول ایلشدر . مذکور خطه خط کوفی دینلمسی ده اصلاً عراقدن واسلامیتدن صکره توره دیکنه دائر اولان مدعامنزی تأیید ایدر . چونکه کوفه شهری اسلامیتدن صکره اسلاملر طرفندن تأسیس ایدیلن شهرلردندر .

اسلامیت ظهور ایدنجه عربلردن اوقویوب یازانلرک عددی اونش ، یکرمی کشیدن عبارت ایدی . بونلرک جمله سی صحابه دندی . (علی بن ابی طالب) ، (عمر بن الخطاب) ، (طلحه) ،

قوماندانلره و خلفانک اعظم رجال خاصه سنه تفویض اولتوردی . اندلسده ضابطه اداره سی بری (بیوک ضابطه) ، دیکری (کوچک ضابطه) اوله رق ایکی به تقسیم ایدلمش ایدی . بیوک ضابطه خواص رجال ورؤسا واعصاب مراتبه متعلق اموره باقاردی . بوذواتدن ، یاخود اقربا وتعلق سندن ، یاخود انلره منسوب ارباب نفوذدن بری برظلم وتعدیده بولنسه انک حقندن کلیردی . (کوچک ضابطه) نك حکمی ایسه عوام ناسه منحصر ایدی . (بیوک ضابطه) رئیس حکمدارک قوسنده قوریلان برصندالییه اوطوروردی . معنی ارکانی ، اطرافنده اخذ موقع ایدرلردی . بونلر رئیسدن امر صادر اولمدن یرلرندن قیملدانه مازلردی . ضابطه رئیسکی منصبی وزارت ، یاخود حکمدارک حاجبلکنه (ماینجیلکنه) برمخرج عد اولتوردی . (شرطه) رئیسنه (صاحب المدینه) - شهرامینی ویاوالیسی - ، یاخود (صاحب اللیل) - کیجه محافظی - نامی ویریلردی . امرا - طوائف ملوک - دولتلرنده ضابطه رئیسنه (والی) ، آفریقاده ایسه (حاکم) دیرلردی . آکلاشلدیغنه نظراً ضابطه وظیفه سی قضاء ایله باشلامش ، فقط اندن غیری مستقل بر وظیفه شکلنده آنجق امویلر زماننده اولمشدر .

دیوان الانشاء

(کتبات) : - زمان جاهلیتده عربلر میاننده بر قاج کشیدن ماعدا اوقویوب یازان

(عثمان)، (ابوسفیان) و اوغلاری (معاویه) و (یزید) و سائره او جمله دندر. (علی)، (عثمان)، (یزید بن ثابت)، (عبدالله بن ارقم) حضرت نبی به کاتبك ایتمشلردر. چونکه حضرت پیغمبر او قویوب یازماز ایدی. ذوات مشارالیه حضرت محمد سور قرآنی بی و اسلامیته دعوت ایچون حکمداران زمانیه ارسال اولنان ناملری یازمشلردر. ذکرلی کچن ذواتن بعضلری حضرت پیغمبرك خصوصی کاتبکلی ایفا ایدرلردی. بعضلری مکده خلق آره سنده، دیگر بعضلری ده قبائل میاننده و صورلرنده و انصارك خانه لرنده قادین وارککلر بیئنده قیدی آرزو اولنان خصوصاتی یازارلردی. حضرت ابوبکر مقام خلافته کچنجه حضرت عثمان اکا کاتب اولدی. جانب خلافتدن والیره و قوماندانلره یازلمسی ایجاب ایدن اوامری یازاردی. اووقته قدر کاتبك مناصب حکومتدن دولتك استغنا ایدمه چکی بر منصب اولمش ایدی. حضرت عمر مقام خلافته کچدیکی زمان کندیلرینه اک اول (یزید بن ثابت) کاتبك ایدی. ده صکره بشقه لری کاتبك ایتدیلر. بالآخره فتوحات اسلامیه توسع و دیوانلر تأسس ایدنجه حضرت عمر هرولایته اوولایتك امور کتابتنه باقق ایچون برکاتب تعیین ایلدی. کاتب، اول امرده عسکرلی دفترخانه و بیت المال ایشلرینی یازاردی. ده صکره حضرت عثمان و حضرت علی نك دور خلافتلری و بونکه خلفای راشدین زمانی منقضی اوله رق بودورلرک جمله سنده هریرده بر

کاتبن فضلہ استخدام ایدلامشدر. بو کاتب عسکرک معاشاتی ایله اسملرندن عبارت اولان حساباتی قید و محررات مقتضیه بی تحریر ایدردی. مع مافیہ دیگرلی بیت الماله متعلق خصوصاتک قید و تحریر یله مشغول اولمق اوزره ایکی کاتبک استخدام ایدلمش اولسی ده محتملدر.

خلافت اسلامیه نك بالآخره امویلره انتقالی ایله ده اول کورلیدی اوزره مصالح دولت تزاید و تنوع ایتدیکی زمان بر چوق کاتبك استخدانه مجبوریت کورلدی. بونک اوزرینه کاتبك بش صنفه آیرلدی: والیر ایله امرا و حکمدارلر و سائره ایله تعاطی اولنان محاسباتی یازمق مأموریتله مکلف تحریرات کاتبی. خراجک واردات و مصارفی قید و ضبط ایتیکه مأمور خراج کاتبی. عسکرک اسملریله اوصاف و درجه لرینی و مقدار معاشلرینی و اسلحه مصرفی و سائره بی تحریر و ضبط ایتیکه مخصوص عسکر کاتبی. بین الناس وقوع بولان معاملات و دیتلر تقریرلرینی یازمغه مأمور (شرطه) - ضابطه - کاتبی. قاضیلر حضورنده عقد اولنان شروط و صادر اولان حکملری ضبط ایتیک خدمتیه موظف قاضی کاتبی.

(دیوان الانشاء): - کتبه صنفلرینک اک مهمی تحریرات کاتبی ایدی. بو صنف، کتبه صنفلرینک اک قدیمدر. بو نوع کاتبلره بعضاً (کاتب اسرار) نامی ویریلیر. تحریرات کاتبی خلیفه نك الی و کاتبی و اسرارینک و دیعه کاهی ایدی. نته کیم حضرت عمر حضرت ابوبکر و حضرت عثمان حضرت عمرجه اولیه

بودیوان واسطه سیله خلفا ایله مخبره اجرا ایتدکرنندن خارجیه نظارتی وظیفه سی ده بودیوانک عهده سنده بولنوردی .

(توقیع) : — حال حاضرده کی حکومت دواژنده توقیعدن مقصد (امضا) آکلاشلیبره خلفا زمانلرنده ایسه توقیع دیمک خلیفه لره تقدیم اولنان استدعالره اجرایی اقتضا ایدن معاملیه ی ، یاخود اعطاسی لازم کلن جوابی حاری — بوکونکی درکنارلر کی — خلیفه طرفدن یازدیریلان شرح دیمک ایدی . بوشرح انشا دیواننک رئیس ی ، یاخود انک یرینه قائم اولان ذات طرفدن یازیلیردی . دیوان رئیس خلیفه نک حضورنده بولنه رق خلیفه طرفدن آرزو اولنان درکنارلری — فقط اک مختصر براسلوب ایله — یازاردی . وظیفه کتایته اقتدار قلمیسی مسلم اولان ذوات انتخاب اولنوردی . (جعفر بن یحیی برمکی) رشیدک حضورنده عرضا-لره درکنارلر یازه رق صاحب لرینه ویریردی . مشارالیه طرفدن یازیلان درکنارلر ارباب فصاحت و بلاغت نژنده بیوک بر قیمتی حائز ایدی . بودرکنارلر بین البلغا دیلدن دیله تداول ایدردی . او قدر معتبر ایدی که هر بری یوز دیناره صاتیابوردی .

صدر اسلامیتده خلفا کندیلمری بالذات بودرکنارلری یازارلردی . یاخود کندیلمری سوبلیوب کاتب لره یازدیریرلردی . خلفای مشارالیه مک یازدقلمری درکنارلر اکثریتله بر آیت و یا حدیثدن ، یاخود بر حکمت و یا مشهور بر بیتدن مقنن سبیلردن منمشکل

بر موقعد ایدیلر . اوائل اسلامیتده خلفا بومنبه حائز اولدینی اهمیته مبنی اقربالرندن و کندیلمرینه کوندکلری خواصدن ماعدا کیمسه بی تعیین ایتمز لردی . خلفا کتایته ، عباسیلره انتقال ایدنجه ایلک دورده کاتب لر خلفا نامنه آرزو ایتدکلری کی امر ونهیده بولنورلردی . ده صکره کتایته وظیفه سی وزیریه انتقال ایلدی . مع مافیه وزرا محررات و سائر بی کندی اللریله یازمه رق بوکونکی باش کاتب لر کی یازیلان محرراته امضا وضع ایدرلردی . خلفا محرراته امضا وضع ایدن ایلک وزیر (رشید) طرفدن امور دولته ایستدیکنی یا پیغه کندیسنه واسع صلاحیت ویریلن (یحیی بن جعفر برمکی) ایدی . شکایتی ، یاخود معاش طلبی و سائر بی حاری بر استدعا تقدیم اولندتجه (یحیی) او استدعا یه کندی ایله بر درکنار قوردی . مشارالیه دن صکره کلن وزرا تقدیم اولنان شکایتلر و استدعالر حقنده اجرایی مقتضی معامله یه دائر شرح لر قویغه باشلادیلر . بعضاً تحریرات دیوانی مستقل بر وزیرک عهده سنده بولنوردی .

دولت عباسیه نک صوک زمانلرنده کاتب لک وظیفه سی مستقل بر مأموریت یابیله رق وزرانک غیرینه تودیع ایدلدی . بغدادده دیوان انشا کاتب لرینه (انشا کاتب لری) و بیوکلرینه (دیوان انشا رئیس ی) ، یاخود (دیوان انشا صاحب ی) ، یاخود (کاتب سر) نامی ویریلیردی . بودیوان وزیرک معینده بولنوردی . اکا (دیوان - العزیز) دخی دیرلردی . حکمداران اجانب

بولنوردی . ذکر اولنان درکنار لره مثال اوله رق عراق والیسی (سعد بن ابی وقاص) بر خانه انشاسی ایچون حضرت عمر دن استیذاندنه بولنمش ایدی . حضرت عمر تحریراتک آلتنه « اوکله صیجاغندن ویاغمورک ازعاجندن سنی وقایه ایده جک قدر بر بنا یاب » دییه یازمشدر . حضرت عمر مصر والیسی بولنان (عمرو بن العاص) ک بر تحریراتنه شو درکناری یازمش ایدی : « امیرک سنک حقه کده نصل اولسنی آرزو ایدیورسه ک سن ده خلق حقه کده اولیه اول » . (مروان بن الحکم) دن شکایت ایچون حضرت (عثمان) ه مراجعت اولندیغنده حضرت عثمان شکایتنامهیه « سکا اطاعت ایتمز لسه یابدق لر کزدن مسئول دکلمدی » مآئنده اولان « فان عصوک فقل انی بری مما تعملون » آیت کریمه سنی یازه رق (مروان) ه کوندرمشدر . حضرت علی کنندی اوغلی حضرت حسندن آلدیغی بر مکتوب اوزرینه شو سوزلری تحریر ایلشدر : « براختیارک مطالعه سی برکنجک دریسندن ایدر » . سلمان فارسیدن جناب حقه ک روز محشرده خالقندن نصل حساب صوره جنی سؤالی متضمن وارد اولان نامهیه حضرت علی « رزقه نائلیماری کبی حساب ویره جکلر » درکناری ایله جواب ویرمشدر . (معاویه بن ابی سفیان) ک یازدیغی درکنار لرجه . سندن اوله رق (عبدالله بن عامر) طرفندن طائفده بر مالک کندیسنه اعطاسی طلبنی حاوی وارد اولان مکتوبه معاویه « عش رجباً تر

عجیباً » - چوق یاشایان چوق کوریر - هامسنی یازمشدر . یینه بوقبیلدن (زیاد بن ابیه) معاویهیه بر مکتوب یازه رق بومکتوبده (عبدالله بن عباس) ک معاویه نك خلافتنی ذم و تقییح ایتدیکنی اخبار ایلش ایدی . معاویه نامه نك زیرینه « ابوسفیان ایله ابوالفضل (یعنی معاویه نك پدری ایله عبداللهک پدری) زمان جاهلیته متفق دوست ایدیلر . بودوستلق پایداردر . سنک سوء تدبیرک انی اخلاص ایده مز » دییه یازمشدر . کذلک خلفای امویه دن (عبدالملک بن مروان) عراق اهالیسنک عدم اطاعتندن چکدیگی زحمتلردن بحث ایله عراق اشرافک قنلی حقه کده استیذانی حاوی عراق والیسی (حجاج) دن آلدیغی بر مکتوبک آلتنه شوشرحی یازمشدر : « والی ینلی اولورسه طاغنیق اولانلر برلشیر ، مشئوم اولور ایسه الفتده بولانلر بیله طاغیلیر . کندیسنه اعلان عصیان ایدن (عبدالرحمن بن الاشعث) دن آلدیغی نامهیه دخی : « قصور لرینی تعمیره چالیشدیغیم آدم حماقت و دنا نئندن بی ییقمق ایسترایسه ، بوکا نه دینیر ؟ » مؤداسنده اولان :

فأبال من اسعی لاجبر عظمه

حفاظاً وینوی من سفاهته کسری

بیتنی یازمش ایدی .

(قتیبه بن مسلم) خلفای امویه دن (سلیمان بن عبدالملک) ه بر مکتوب یازه رق کندیسنی خلع ایتکله تهدید ایلش ایدی . سلیمان مکتوبک آلتنه شو مآله اولان بیتنی تحریر ایتمشدر : « فرزدق مربعی قتل ایده جکنی

انشاسنی امر ایستدیکینی بنایه خانهلری آلنوب ادخال
ایدلدیکی حالده قیعتلری کندیلرینه ویرلمدیکندن
شکایت ایتمشلردی . (سفاح) شکایتنامه یه « بوبنا
تقوانک غیری اوزرینه تأسیس اولمشدر »
درکنارینی یازهرق خانهلری اماننک اعطاسنی
امر ایتمشدر . کوفه اهاالیسی کندی والیرندن
شکایتی متضمن (منصور) . براسئدعا تقدیم
ایلدکلرنده منصور : « سز نصل ایسه کز
حاکم کزده اولیه اولور » توقعنی یازمشدر .
احتیاجندن باحث اوله رق عرضحال تقدیم
ایدن بر آدمک عرضحالته : « اللهم دینه ،
رزاق کریم اودر » شرحنی تحریر ایلشدر .
کذلک (منصور) حمص والیسندن خطایی
حاوی برتحریرات آلدیغنه زیرینه : « یا کاتبکی
دکیشدر ، یا خود سنی دکیشدیریم » درکنارینی
یازهرق والیه کوندرمشدر . (ارمینیا)
والیسی اهاالینک اطاعتسزلکنندن شکایتی
حاوی (مهدی) یه برنامه تقدیم ایتمش ایدی .
(مهدی) مذکور نامه یه : « عفو ایله معامله
ایت ، خلقی طوغرو یوله سوق ایله . جاهلله
آلدیرمه » درکنارینی یازمشدر . بعضلری
(مهدی) یه خراسانده بولنان والینک
اهالاتندن شکایت ایدنجه مشارالیه شکایتنامه نکه
اوزرینه « بن بیدارم ، سن او یویورسک »
شرحنی یازهرق والیه کوندرمشدر . (هرون
الرشید) طرفندن یازیلان درکنارلر جمله سندن
اوله رق خراسانده کی والیسنه « بیومه دن یاره کی
تداوی ایتمه باق » ومصرده کی والیسنه :
« بنم خزینهم و برادریم یوسفک خزینه سنی

ادعا ایدیور . مژده مربعه ! مربع چوق
یاشایه بقدر . »
زعم الفرزدق ان سیقتل مربعاً
فابشر بطول سلامة یا مربع
(قتیه) سلیمانهدیکر بردفمه دها بوتهدیدی
یازمشدر . سایمان بوسفر نامه نکه ذیلنه « صبر
واتقاده بولنورسه کز انلرک کید وغدرلری
سزه مضرت ویرمز » مدلولنده بولنان
« وان تصبروا وتتقوا لایضرکم کیدهم شیئا »
آیتنی تحریر ایلشدر . والیرندن بری
(عمر بن عبدالعزیز) دن بر شهرده تعمیرات
اجراسنی استیذان ایتمش ایدی . مشارالیه
درکنارنده جواب اوله رق : « شهری عدالت
ایله بنا ایت ، یوللرینی ظلمدن تمیزطوت » دینه
یازمشدر . کذلک عراق والیسی (عمر بن
عبدالعزیز) ه اهاالیدن شکایتی متضمن بر
تحریرات کوندرمش ایدی . عمر بوتحریراتک
آلته « کندی نفسکه خوش کوردیکک شیلری
انلرده خوش کور . بویله یاپدقندن صکره
شاید بر قصور کورسه ک اوزمان جزا ویر »
درکنارینی یازوب کوندرمشدر . (عمر بن
عبدالعزیز) طرفندن یازیلان درکنارلر پک
چوقدر . (یزید بن عبدالملک) بر والیدن
عرض تظلم ایدن بر آدمک استدعاسنه « وسیعلم
الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون » آیت
کریمه سنی یازوب ویرمشدر .
عباسیلرک یازدقلری درکنارلردن ده برقاق
مشال ایراد ایدلم : (انبار) اهاالیسندن
بعضلری (سفاح) ه بر عرضنه تقدیم ایدرک

تخریبیدن صاقین . بونک جزاسنی حضرت
یوسفدن ودها بیوک جزایی جناب حقدن
بولورسک « دیه یازمش ایدی . (ابن هشام)
مأمونه بر خصوصدن شکایتی متضمن عرضحال
تقدیم ایتدیکنده مأمون عرضحالك اوزرینه :
« مرد و ناموسلی آدم مافوقلرینه ظلم ایدر .
مادونلرینک ظلمنی چکر . بونلردن هانکیسیسک؟ »
شرحنی تحریر ایتشدرد . خلفانک سائر
درکنارلرینه ده بونلره کوره قیاس ایدیکنز .
معافیله اوصورتله درکنارلر یازمق یالکیز
خلفایه مخصوص دکلدی . امرا وسائر اعظم
رجال دولت دخی مستدعیات اوزرینه اویلهجه
شرحلر یازارلردی . (زیاد بن ایبه) ، (ابو
مسلم خراسانی) ، (جعفر بن یحیی) کبی ذوات
اوصلاحیتی حائز اولانلردن ایدیلر . بونلردن
(جعفر) ک بالاده ذکر اولندیغی وجه ایله
درکنارلر یازمقدمه بک بیوک شهرتی واردی .
اوجملهدن (جعفر) بر محبوسدن آلدیغی استدعایه :
« لکل اجل کتاب - هر شئیک وقت مرهونی وار »
یازمشدی . والیلردن بری حقمده شکایتی متضمن
بر عرضحال اوزرینه والی یه خطاباً « شکایتجیلرک
چوغلادی ، ثنا خوانلرک آزالدی . یاتعدیل
مسلك ایتلی ، یاخود چکلملی » جملهسنی تحریر
ایتشدرد . حجه کیتیمک ایچون استیدانده بولنان
بر آدمه : « الله کیدن نائل مرام اولور »
درکنارینی یازمشدرد . والی تعیین اولنمسنی
طلب ایدن برذاتک استدعاسنه « ظالملر اوزرینه
ظالم تعیین ایتیم » و دفعات ایله احسان آلان
بر آدمک عطیه طابنی حاوی اولان عرضحاله

« مهبی براق که سکا نصل سوت و یردی ایسه
بشقه سنهده ویرسون » شرحلرینی تحریر ایتشدرد .
بو یولده یازیلان درکنارلرک حد و حسابی یوقدر .
(مأمون) ک وزیر ذوالریاستین (فضل بن
سهل) و (طاهر بن الحسین) وسائره تویع
یازان ذوات جمله سنندرد .

استدعا وشکایتنامهلر اوزرینه یازیلان
درکنارلری ، اختصار ایله یازمقه اوقدر صرف
دقت ایدیلردی که بوصورتله حصوله کلن عبارلر
بلاغته نمونه تشکیل ایدردی . مدینهده ظهور
ایدن قحط وغلا اوزرینه حضرت عمر طرفندن
یغدای وارزاق سائره یتشدیرلمسی لزومنی
حاوی (عمرو بن العاص) ه یازیلان مکتوب
اوقیلدن بر مثال عد او انور . حضرت عمر
مشارایهه شو صورتده بر مکتوب یازوب
کوندرمش ایدی : « امیر المؤمنین عمردن
عاصی اوغلی عاصی یه سلام . ای (عمرو) ! سن
وارتداشلرک قارنلرکزی طویوردقن صکره
بن و اطرافده بولنانلر هلاک اولسه قده بزى
دوشونمزسک . امداد ! امداد ! » . بونک
اوزرینه (عمرو بن العاص) حضرت فاروقه
شو جوابی یازدی : « اللهم قولى امیر المؤمنینه
اللهک قولى (عمرو بن العاص) طرفندن .
لیک ! لیک ! سکا اویله یوک کاروانی کوندر-
دم که بر طرفی بکا ، دیکر طرفی سکا منتهی اولور
والسلام » بوقیلدن نمونهلر بک چوقدر .
آرزو ایدنلر ادبیات کتابلرنده آراسونلر .

بواختصار خلفا ایله والیر ییتنده جریان
ایدن مخبراته منحصر دکلدی . عموم مکاتبانده

مقام تعظیمده بر طاقم دینی اوصاف والقاب استعمال اولنوردی. (خلیفه) نك ذکری رینه «مواقف مقدسه»، «مقامات شریفه»، «سده نبویه»، «دار عزیزه»، «محل ممجد» تعیراتی استعمال ایديلردی. دها صکره امرانک تعظیم و تفخیمه کچیلرک مقام امارته «محاس عالی»، «حضرت سامیه» و امثالی تعیرلر قوللانمغه باشلادیلر.

(اشارت، یاخود رمز): - مکاتباده اوزون اوزادی به ایضاحات و مطالعات یازمغه بدل برحرف و یا اشارت ایله افاده مرام ایتمک ده اتخاذ اولنان اصوللر جمله سندن ایدی. سلطان (محمود غزنوی بن سبکتکین) سلطنتده کسب استقلال ایتمکدن صکره بغدادده کی خلیفه به برمکتوب یازهرق اسمنک خطبه به وسکه به کچیرلمسنی طاب ایلمش ایدی. خلیفه بوتکلیفی قبولدن امتناع ایتمدی. سلطان محمود ایکنجه بر مکتوب کوندره رک خلیفه به تهدید مقامنده «بغدادده بولسان طاشی، طوبراغی فیالمر اوزرینه (غزنه) به نقل ایتمک ایسته سم بونی اجرایه قادرم» دیسه یازدی. بونک اوزرینه خلیفه سلطان محموده قبالی برمکتوب کوندردی. سلطان محمود نامه خلیفه به ایجنجه ایچنده بسمله، بسمله دن صکره بر الف ممدوده، آچیلغنک اورتسنده (ل) و مکتوبک آخرنده (م) حرفلری، دها صکره الله حمد ونی اوزرینه صلوات دن بشقه برشی کوره میهرک حیره دوشدی. اطرافنده بولسانلر دخی بوندن نه معنی قصد اولندیغنی آکلایه مامشردی.

بواصول جاری ایدی. اسپانیا حکمداری (ادفونس) طرفندن تهدیداتی حاوی مراکش سلطانی (یوسف بن تاشفین) ه یازیلان مکتوبه مشارالیه طرفندن تحریر اولنان جواب بوخصوصده بر نمونه تشکیل ایدر. (یوسف بن تاشفین) ادفونشک تهدیدکارانه اوزون مکتوبنه: «نه اوله جفنی کوره جکسک» جواب مختصری ایله اکتفا ایتمش ایدی.

(خلفا مخبراتی): - خلفا طرفندن دیگر لرینه یازیلان نامه لرده حضرت عمر ایله (عمرو بن العاص) آره سنده جریان ایدن مخابره ده کورولدیکی وجه ایله اک اول خلفانک اسمنی ذکر ایتمک عادت ایدی. بوکا مخالف حرکت عفو اولتماز برقصور عد اولنوردی. خلفای عباسیه دن (منصور) ی دولت عباسیه نك تأسسنه اک بیوک خدمتده بولنان (ابومسلم خراسانی) نك قتلنه سوق ایدن اسبابدن بری ده ابومسلمک برکره منصوره تقدیم ایتمیکی عریضه ده کندی اسمنی دها اول ذکر ایتمی ایدی. اوزمانلره عائد محرراتده بوکا مخالف برشی کورسه کزانی ناسیخلرک سهویته حمل ایتملیسکز.

بو حال آل بویهک نفوذ حکومتی اله آلهرق خلفایی مغلوب و محکوم ایتمدکاری زمانه قدر دوام ایلدی. بوتاریخدن اعتباراً خلیفه لر بر طرفه چکلدیلر. تولیتلردن ماعدا کندیلری طرفندن یازیله جق برشی قلماش ایدی. مکاتبانک قسم اعظمی وزیرایه تودیع ایلدی. محرراتده خلیفه نك ذکرینه لزوم کوریلیرایسه

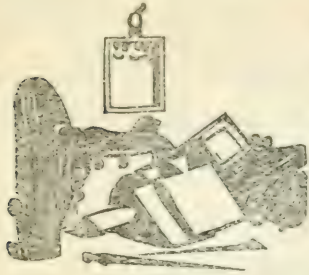
نهایت کبار علمادان (ابوبکر قهستانی) کله رک
دوشونه دوشونه مقصدی آکلادی . سلطانه
«مقصدی آکلادم» دیدی . سلطان ایکا :
«سویله ، نه ایسترسنه ک ویریرم» جوابی
ویردی . (ابوبکر) : «سز خلیفه یی فیلر
ایله تمهید ایلدیکز . اوده سزه جواب اوله رق
بومکتوبی کوندریور . مکتوبده (الف لام
میم) وار . بو حرفلر : «ربکک فیل صاحب لرینه
نصل یابدیغنی کورمد کمی الخ» مضامنی متضمن
اولان «الم ترکیف فعل ربک باصحاب الفیل الخ»
آیت کریمه سنی افهام ایدیور» دیدی . بونک
اوزرینه سلطان محموده بر قورقو استیلا ایتدی .
ایشده بر شامت کوردی . پشیمان اولدی . خلیفه
ایله اک خوش صورتده کچنمکه باشلادی .

بشنجی عصر هجری اورتلرنده (شیزر)
قلعه سی امیری بولنان (سیدالملک علی بن مقلدک)
دوچار اولدینی حادثه دخی بو خصوصده دیکر
بر مثال تشکیل ایدر . (علی بن مقلد) جسور
وهادر بر آدم ایدی . ذکا و فطانت ایله دخی مشهور
ایدی . (شیزر) قلعه سنه صاحب اولدن اول
حلبه کیدوب کلیردی . او صرده حلب امیری
(تاج الملوک محمد بن صالح) ایدی . آرلرنده
بر منافرت حاصل اولدی . سیدالملک
(تاج الملوک) ک غدرندن قورقورق طرابلس
شام امیری بولنان (جلال الملک بن عمار) ه
التجبا و زردنده اقامت ایلدی . (تاج الملوک)
علی بن مقلدک نرده بولندیغنی آکلاینجه بر حیل
ایله اورادن کندی نزدینه کتیرمک و جلب
ایتدکن مسکره تلف ایتمک ایستدی . کاتبی

اولان (ابو نصر محمد بن حسین) ه (علی بن
مقلد) ه خطاباً غایت توجه کارانه بر مکتوب
یازیله رق حلبه چاغیرلمسنی امر ایلدی .
(سیدالملک) ک دوستی اولان کاتب بومکتوبدن
مقصد نه اولدیغنی آکلادی . فقط چار ناچار
مکتوبی یازمغه مجبور ایدی . (تاج الملوک) ک
امری وجه ایله مکتوبی یازدی . فقط
(ان شاء الله تعالی) سوزینه کلنجه بوراده کی
(ان) ک همزه سنه فتحه و نوننه شده قویدی .
مکتوب بویله جه (سیدالملک) ه کیتدی .
(سیدالملک) مکتوبی آله رق اوقودی .
طرابلس شام امیری (ابن عمار) ه دخی
کوستردی . کرک (ابن عمار) ، کرک خواص
ومقریبی (تاج الملوک) ک حسن توجهندن
(سیدالملک) ی سودیکی ایچون حلبه دعوتندن
طولای منون اولدیلر . فقط (سیدالملک)
مکتوبده کی نکینه یی آکلایمش ایدی . «مکتوبده
سزک کوره مدیککیز بر شی کوریورم» دیدی .
کلن مکتوبه مقامه مناسب بر جواب یازه رق
عباره لر آره سنه «لطفکیزک منتداری اولان بو
خدمتکاریکیز» مغسانده بولنان «انا الخادم
المقر بالانعام» سوزلرینی تحریر ایدرکن (انا)
ضمیرنده کی الفک آنته بر همزه ونونک
اوزرینه ده بر شده قویوب کوندردی . مکتوب
(تاج الملوک) ه وارنجبه بو ذات او همزه دن
ونونک شده سندن بر شی آکلایمه دی . فقط
کاتبی نه معنی قصد اولندیغنی آکلایمشدی .
کاتب (ابونصر) کلن جوابدن منون اوله رق
دوستلرینه : «بن ذاتاً امین ایدم . سدادالملک

توزندن و یا خود صنع و سائرہ کی یا بشقان بر
مادہ ایله مخلوط قندیل ایسندن یابارلردی .

شکل : اسکی یازی ادواتی

عربلرک کاغد مقامندہ اولہرق اک اسکی
قوللانقلری شی (رق) نامندہ اولان دری
ایدی . قاشلر اوزرینہ دخی یازی یازارلردی .
یازی یازمغه الویریشلی قاشک اک مشهوری
مصرده نسخ اولتان بر نوع قاش ایدی . بوکا
(قباطی) دیرلردی . قبل الاسلام مشهور
(معلقات سبع) ایشته بو قاش اوزرینہ یازلمش
ایدی . رق و یا قباطی الہ کچمز ایسه اوزمان
تختہ ، یاخود کمیک ، یاخود خزف (دستی ،
چوماک نوعندن) یاخود طاش پارچہلری
وبونلرہ مائل شیلر اوزرینہ یازارلردی .

عربلر مصری فتح ایتدکلری زمان برنوع
ساز اولان (پاپروس) ی ده استعمال ایتدک
باشلا دیلر . امویلر دورنده یازیلان شیلرک
اکثری بو پاپروس و قباطی اوزرنده ایدی .
قاہرده کتبخانہ خدیویدہ مصر قطعہ سنک
بعض جهتلرنده بولتمش خطوط عربیہ یی حاوی
بر طاقم شیلر موجوددر . بونلرک ایچنسدہ
پاپروسدن بعض یابراقلر و قباطیدن برطاقم
پارچہلر کوردک . بو کوردیکمز شیلرک

ذکیر . اشارتی آکلایہرق اکا کورہ
حرکت ایتدی « دیدی . بونلرک (ان) ی
تشدید ایتدکن مقصدی « خلق سنی اولدیرمک
ایچون طوزاق قوریبورلر « مدلولنی متضمن
اولان « ان الملائم یأترون بک لیقولک » آیت
کریمہ سنی افہام ایتک ایدی . (سدید المملک) ک
جوابندہ (انا) نک تشدیددی ده « انلر
بولندقجہ اورایہ بزالبته کیرمہ جکز » معناسنی
مفید اولان « انا ان ندخلها ایدا مادامو افيها »
آیت کریمہ سنہ اشارت ایدی .

(عضدالدولہ بن بویہ) طرفندن شام
متولسی (ابو منصور افکین) ہ یازیلان
مکتوب دخی محابراتده بو قبیلدن استعمال
ایتدکلری طرز لر جملہ سننددر . (افکین)
عضدالدولہ ی « شام بسبتون راحت . مملکت المہ
کچدی . مصر امیرنک ہیچ حکمی قلمدی . پارہ
وسالاح ایله بنی تقویہ ایدرسہک دشمن ایله
تا کندی مملکتندہ محاربه ایدرم » عباردلرینی
متضمن بر مکتوب یازمش ایدی . عضدالدولہ
کلمہلری بربرینہ مشابہ و شکللری اکمال و نقطہ
لری وضع اولمندن اوقونسی غیر ممکن بر جواب
یازہرق کوندردی . بو کچی بر تدبیرک ایخاندندن
مقصد مکتوبک دشمن الہ کچرسہ آکلہ .
شامامسی ایدی . (افکین) جوابی آلتجہ
مضمونی آکلامشدر .

(یازی آلات وادوتی) : — قلم شمیدیکی
حالدہ نصل قامشدن یاپیلورسہ او زمانلردہ
دخی عینی قلم قوللانیلیردی . « مداد » دینیلن
مرکبہ کلنجہ آکلالمدیغنه کورہ بونی کمز

اسکیمش وچورومش ایکن 'وزرنده کی یازی کورونیوردی . کذلک مذکور کتبخانه ده اوزرنده عربجه یازی بولنان بر چوملک پارچه سنی دخی کوردک . ذکر اولنان مخطوطه - طانک اک اسکیمی برنجی عصر هجرینک صوکنی تجاوزایتمز . بونلرک جمله سی کتبخانه نك سالوننده انظار عمومیه یه تشهیر ایدلمشدر .

لوندرده بریتانیا موزه سنده قماش اوزرینه یازلمش عربی بر خط واردرکه بونک ایکنجه عصر هجرینک ابتدالرنده یازلدینی ظن اولنیور .

بالآخره دولت عباسیه ظهور ایدنجه (فضل بن یحیی البرمکی) زماننده مشارالیهک توصیه سیله مکاتبانده کاغد قوللانلغه و کاغداعمال ایدلمکه باشلاندى . اک طوغری محاکمه یه کوره عربلر کاغدی چینیلردن اقتباس ایلدیلر . زیرا چینیلر میلاد عیسان اول کاغذ اعمالنده کسب مهارت ایدرک کاغذ استعمال ایدرلردی . عربلر (سمرقند) ی فتح ایتدکری زمان کاغدی چینیلردن اقتباس ایلدیلر . مع مافیه دولت عباسیه زمانه قدر استعمالنه اهمیت ویرمامشدردی . دولت مشار الیهها زماننده کثرت معاملاتدن دری وسائر ایه باشه حقیقه میه جفی آکلاشدیغندن مخبرات ، دفاتر وسجلات وسائرده کاغذ استعمالنه مجبوری حاصل اولدی . (فضل) ک توصیه - سیله بغداد وشام و - اثر بیوک اسلام شهرلرنده کاغذ فابریقلری تأسیس ایلدی .

کاغذ اعمالی صنعتک یر یوزنده انتشار

وتعممنه واسطه اولانلر اسلاملر ایدی . چونکه اوروپالیر قرون وسطاده اویانجه شام کاغذینی عربلرده کوره رک آلوب قوللاندیلر . بو کاغذ انلرجه Charta damascena نامی ایله معروف ایدی . کاغذ باقمی صنعتی اندلس طریق ایله اوروپا یه انتقال ایلدی . اندلسک (شاطبه) ، (بلنسیه) ، (طلیطله) شهرلرنده کاغذ اعمالنه مخصوص فابریقلر وار ایدی . قطعته مذکوره اسپانیوللرک تحت حکمنه کیرنجه کاغذ فابریقلری ده انلرک انه کچدی . کاغذ جلیق صنعتی اسپانیوللردن سائر اوروپا اقوامنه انتقال ایتدی . کاغذ اوزرینه یازیلان اک اسکی عربجه یازیلردن بری (غریب الحدیث) نامنده کی کتابدن برنسخه در . بونسخه خطیه هولاننده کائن (لیدن) کتابخانه عمومیسنده بولنیور . بونک اوچنجه عصر هجری اوائلنده یازلمش اولدینی ظن ایدلمکده در . ینه کاغذ اوزرینه اک اسکی یازیلر جمله سندن اوله رق دردنجی عصر هجری اوائلنده یازلمش (دیوان الادب) کتابندن برنسخه بریتانیا موزه سی کتبخانه سنده بولنمقددر .

حجابت (مابینجیلک)

دول اسلامیه ده حاجبلک وظیفه سی بوگونکی سرای تشریفاتیجیسنک ، یاخود مابینجیسنک وظیفه سنه بکزر . حاجب ، پادشاهک ویا امیرک حضورینه حقیقه جق ذواته استیذانده ورهبرلکده

ایلدم . درت کشتی به حکمک یوقدر : صلات
 وفلاحده جناب حقه دعوت ایدن بومنادی
 (مؤذن) . اکا ایلدشه مزسک . کیجه لین کلن
 ساعی . بونی حضوریمه کلمکدن منع ایتمه .
 چونکه او قره بر خبر کتیرمشدر . ائی بر
 خبر کتیرمش اولسه کیجه کلز . حدوددن
 کان مأمور ، انی درحال یانمه کتیر . زیرا
 برساعت تأخیره اوغراسه بوندن حاصل
 اوله جق مضرت برسنده تلافی ایدلمز . یاناقدہ
 اولسه م بیله انی یانمه ادخال ایت . یمک کتیرن
 آدمی ده براق کیرسون . چونکه یمک تکرار
 ایصدیلیر ایسه طادی بوزولور .

دهاصکره خلافت عباسیله کچهرک مشهور
 اولان اقبال واحشامه بالغ اولنجه امور وخصو-
 صات مهمه دن ماعدا خلقک حضور خلیفه به
 چیقملرینه ممانعتی برقات دها تزید ایلدیلر .
 (ابن خلدون) بوکا « ایکنجی تشریفات
 دوری » نامن ویریور . بودورده خلیفه نك
 حضورینه چیقمق ایسته یئرلر ایچون خواصک
 قبولنه مخصوص دائره وعمومک قبولنه مخصوص
 دائره نامرلیله ایکی دائره قبول تأسس ایلدی .
 خلیفه بودائرهلرده تشریفاتچیلرک ترتیباتی وجه
 ایله خواص وعوامی آیری آیری قبول ایدردی .
 دولت عباسیه دور انحطاطه کیرنجه دها صتیق
 اوله رق اوچنچی برسد تشریفات وضع ایدلدی .
 حکمدارک حضورینه چیقمق ایچون بوکبی
 صتیق موافک بولنسی حکمدارک شدتلی بر
 تضییق آلتنه دوشدیکی زمانلرده اولور .
 اوصره لرده رجال دولت شهزاده لری مقام

بولنوردی . پادشاهلنک وقار وهیبتنی محافظه
 ایچون اوله بر مأمورک بولنسی ضروریدر .
 دولت طریق مدینه ایلرلیله رک احتشام
 ودبدبه سی تزاید ایتدکجه پادشاه ایله رعایایی
 آره سنده وساطتی تشکیل ایدن بونوع مأمورلرک
 عددی دخی او نسبتده چوغالیر . راشدین
 زماننده کی خلفا قبولرینی هرکس ایچون آچیق
 بولندیریرلردی . هر کیم ایستسه کیره بیلردی .
 خلفا فقیر ، زنکین ، بیوک ، کوچک واسطه به
 وکلفته حاجت برافتمسزین هرکس ایله قونو-
 شورلردی .

فقط بالآخره خلافت پادشاهلق شکلنه
 کیرنجه حاجبلر - مابینجیلر - استخدمنه
 و خلفانک حضورینه چیقه جقبارک هرکس
 کندی صنفنه و نسبتنه کوره ترتینه لزوم
 کورلدی . بولزومی ایلك تقدیر ایدن
 ذات (معاویه بن ابی سفیان) اولدی .
 معاویه نك بو خصوصه نظر دقتنی جلب ایلن ده
 (زیاد بن ابیه) ایدی . خلیفه نك حضورینه
 دخول ایچون مراسم تشریفاتیه ده اک اول ارباب
 نسب تقدم ایدردی . نسب مساوی کلیر ایسه
 مسن اولانلر ، سنا دخی مساوات کوریلیرایسه
 اهل علم وادب احراز تقدم ایلردی . مع مافیله
 درت کشتی هر نه وقت اولور ایسه اولسون
 استیدان ایدلمکسزین حضوره ادخال اولنوردی :
 نمازه قالدیران مؤذن ، کیجه خبر کتیرن ساعی
 حدوددن کلن مأمور ، یمک کتیرن آدم . (زیاد)
 کندی تشریفاتچیسنه شو یولده توصیه ده
 بولنش ایدی : « سنی تشریفاتچیلکمه تعیین

حاکمیتہ اجلاس ایدنبجہ امور حکومتندہ ایستدکاری کبی اعمال نفوذ ایدہ بیلیمک ایچون انلری معیت مأمورلری وسائرہ ایله کثرت اختلاطدن منع ایدرلر وبوکبی اختلاطلرک هیبت وآداب حکمداری یه مخالف اولدینی اعتقادینی ذهنلرینه یرلشمدیریرلردی . نته کیم دولت عباسیه نك صوگ زمانلرنده بویله اولیوردی . ذاتاً بو حال آنجق دولتک صوگ دورنده عارض اولور .

نقابت اشراف

بومقامه (نقابت اشراف) دینلمسی سلاله نبی تشکیل ایدن شرفایه مخصوص اولمسندن طولاییدر . اهل بیت پیغمبریدن اولان ذواته اسلامیتک اولئنده پک بیوک حرمت وتعظیم کوستریلردی . سلاله مشارالیه ایچون بررئیس تعیین اولنوردی . (نقیب الاشراف) نامنی آلان بورئیس سلاله نبوی یه منسوب افرادک ایشلرینه باقار ، نسبیلرینی ضبط وقید ایدر ، تولداتی ، وفیاتی دفتره کچیریر ، انلری عادی صنعتلره کیرمکدن وفنا احوالده بولمقدن منع ایدر ، حقلرینی مدافعه وکندیلرینی تأدییه حقه مجبورایلر ، فی وغنیمتدن سلاله پیغمبری یه عائد اولان حصه یی طلب واخذایله افراد سلاله آره سند توزیع ، سلاله مشارالیه یه منسوب طول قادینلرک کفو اولمیلر ایله ازدواجلرینی منع ایلردی . خلاصه نقیب الاشراف خاندان

پیغمبری افرادینه عمومی روصی حکمندہ ایدی .

نقیب الاشرافلق منصبی الیوکسک مناصبدن عد اولنوردی . خلیفه دن صکره الیوکسک موقع نقیب الاشرافه مخصوص ایدی . ایشته بوسبیدن خلیفه عباسی (قادر بالله) زماننده نقیب الاشراف بولنان (الشریف الرضی) خلیفه مشارالیه خطاباً یازدینی بیتارده : « آره مزده برفرق وار ایسه اوده سن خلیفه سک . بن دکلم . سائر جهلردن بربرمزدن فرقرز یوق » دیمش ایدی .

خالف طرفدن نقیب الاشرافلره یازیلان فرمانار ویراتلرده بومقامی احراز ایش اولان ذوانک علو قدر ومنزلتلیله متناسب الفاظ تعظیمیه استعمال اولنوردی . نقیب الاشرافلره علی الاکثر حج سقایت وظیفه سی ، دیوان مظالم ریاستی کبی عالی مأموریتلر تودیع ایدیلردی . دول اسلامیه هر دور وهر عصرده نقیب الاشرافلره حرمت وتعظیمده بولنشدر . دولت عثمانیه دخی بوحرمتی ایلك تشکلندن بری محافظه ایتمکده در دولت عثمانیه ده نقیب الاشراف بالجمله رجال دولته وحقی صدر اعظم وشیخ الاسلامه تقدم ایدر .

طرق صوفیه مشیختی

طرق صوفیه مشیختی ، طرق صوفیه نك ظهوردن صکره نشأت ایش عمومی مناصبدن

صلاح‌الدین بومشیخته وزرات، امارت و عسکری قوماندانانی احراز ایتش اولان شیخ الشیوخ ابن حمویه نك اوغلاری کبی اعظم رجال دولت واکابر و اعیان دن بشقه کیمسه تعیین ایتزدی . ذوالریاستین وزیر صاحب نقی‌الدین عبدالرحمن ابن بنت‌الاعرض و سائرہ بومشیخته بولانلر جمله سندن ایدیلر . بو حال بوبله چه دوام ایدرک نهایت طقوزنجی عصر هجریده طرق صوفیه مصرده توحید ایدلمش و مشیخته (سید محمد شمس‌الدین بکری) تعیین اولمشدر . سید محمد شمس‌الدین عصرینک علماً و دیناً اک بیوک آدم لردن ایدی . (شعرانی) مشار الیه حقیقانه « زمانک العالمی اولدیغنی ادعا ایتسه م طوغریدن آیرلمش اولمام » دیمشدر . کندیسندن صکره بومقامه اوغلی مفسر شیخ‌الاسلام (ابوالسرور البکری) کچدی . بومشیخت حالا ذکر اولنان سلاله نك عهدده سننده در .

بریدر . طریقنار شیخنک باجمله طرق صوفیه په نظارته حتی واردر . مع مافیه بو طریقنار دن هر برینک آیریمجه برشیخی ، هر شیخک کویلمده و قصبه لرده خلیفه لری ، هر خلیفه نك ده مریدلری واردر . شیخ خانفای ، خلیفه ده مریدلری ارشاد ایلک ، کندیلرینه نظارتده بولمق ، ایلکه سوق ایتک ، فالقن اجتناب ایتدیرمک ، تربیه لرینه باقق وظیفه لرله مکلفدرلر . شیخ المشایخ ایسه بونلرک جمله سنه نظارت ایدر . وقتیله طرق صوفیه نك عمومی بر مشیختی یوق ایدی . هر طریقت ، یا خود هر زاویه مستقل بر صورتده حرکت ایدردی . بونک سببیله فتنه و شورش اکسک اولمازدی . وقتا که سلطان (صلاح‌الدین ایوبی) سعیدالسعدانک خانقاهنی انشا ایدرک خانقاهه (دویرة الصوفیه) نامنی ویردی ، بورایه تعیین اولنان شیخه دیگر مشایخ صوفیه اوزرینه بر نوع حق تقدم بخش ایدی . سلطان

برنجی جلدک صوی

اخطار

بوجلدک بشنجی فورمه سنک صحیفه رقماری (۶۵) دن (۸۰) ه قدر صره ایله قونولمق لازم کلیر ایکن مرتب سهوی اوله رق دردنجی فورمه نك رقماری عیناً تکرار ایدلمش اولقله قارئین کرامک اکاکوره تصحیح بیورملری رجا اولنور .

مدنیت اسلامیہ تاریخی

برنجی جلدك فهرستی

۱۴۵ دیوان الجند	۳ مقدمہ مؤلف
۱۴۷ عسکرک معاشاتی	۸ مقدمات تمہیدیہ
۱۵۱ عسکرک مقداری	۸ عربلر ومدنیت
۱۵۳ رتب وانواع عسکریہ	۱۵ حجازدہ دور جاہلیت
۱۵۴ عسکری کچید رسملری	۱۸ ازمنہ جاہلیہدہ عرب حکومتی
۱۵۶ عسکرک اقامتکاهلری	۱۹ کعبہ معظمہ ، تجارت ، قریش
۱۵۸ سنجاق ، یاخود بیراق	۲۳ اسلامیتدن اول عربلرک انتباہی
۱۶۲ موسیق	۲۵ اسلامیتہ دعوت
۱۶۲ اسلحہ	۳۴ اسلامیتک ظہوری صرہ لرنده روملر
۱۶۷ محاصرہ آلات وادواتی	ایلہ ایرانیلر
۱۷۴ محاربہدہ اصول تعیمیہ	۴۱ انتشار اسلامیت
۱۷۹ عسکر لکدہ استعمال اولنان قوماندالر	۶۹ و ۷۳ خلفای راشدین
۱۸۱ ثغور ، عواصم	۵۳ صدر اسلامدہ فتوحات اسلامیہ
۱۸۴ دونمالر	۷۵ بنی امیہ دولتی
۱۹۲ بیت المال	۸۳ دولت عباسیہ
۱۹۵ غنائم	۸۷ انداسدہ کی دولت امویہ
۱۹۷ فی	۸۸ مصرده فاطمیلر دولتی
۱۹۸ جزیه	۸۹ مملکت اسلامیہ وعدد نفوسی
۲۰۲ خراج	۹۸ دولت اسلامیہدہ مناصب و دوائر
۲۱۳ برید (پوستہ واستخبارت)	حکومت
۲۱۷ قضاء	۱۰۲ خلافت وتفرعاتی
۲۲۲ دیوان مظالم	۱۰۵ خلفایہ بیعت
۲۲۶ و ۲۲۵ محتسبک وضابطہ	۱۱۰ علامات خلافت
۲۲۷ دیران الانشاء	۱۱۴ خطبہ ، سکہ ، طراز
۲۳۶ حجابت (مابینجیلک)	۱۲۴ والیلکک
۲۳۸ نقابت اشراق	۱۳۲ وزارت ، امیرالامرالق ، سلطنت
۲۳۸ طرق صوفیہ مشیختی	۱۳۸ عسکرک وتفرعاتی (تاریخی)

ہاندی اسلامیت اور بحری

دولت اسلامیہ نیک منشائی، دوائر ادارہ و سیاسیہ و مالیہ و حربیہ سی، ممالک اسلامیہ نیک مقداری و مساحہ سی، عدد نفوسی، ثروت و مدنیتی، شان و شوکتی، خلفانک احوالی، مجلسری، علوم و معارف، ادبیات، آداب اجتماعیه، عادات، اخلاق، مدنیت اسلامیہ ایله عصر حاضر مدنیتی آره سنده مقایسه کی مباحث مهمہ بی محتویدر .

مترجمی :

زکی مغانس

مؤلفی :

(الہلال) صاحب و محرری

جرجی زیدان

طابع و ناشر لری :

« اقدام » غزنیہ سی صاحب امتیاز و سر محرری

احمد جودت و زکی مغانس

ایکنجی جلد

دولت اسلامیہ ایله خلفا و سائر رجال دوانک ثروت لری، بو ثروتک سبب حصول و اعتلامی، دها صکرہ سبب انحطاطی، مملکت اسلامیہ نیک، شهر و کویلوک ثروتی حقیقده معلوماتی متضمندر .

« اقدام » غزنیہ سنہ تفرقه ایلدن صکرہ کتاب صورتندہ باصلشدر .

در سعادت

« اقدام » مطبعہ سی

۱۳۲۹

مقدمه مؤلف

بولدق . بناءً عليه برنجی جلدی عربلرک عهد اسلامدن اولکی زمانلردن اعتباراً اسلامیتدن بر آز اول ظهور ایدن انتباه دورینه قدر اولان حاللری ایله ظهور وانتشار اسلامیه، حکومت اسلامیه نك تشکله ، مناصب ودوائر حکومت وعسکرلک و بیت المال تاریخلرینه حصر ایدرک بقیه کتابی اوجمده دیکر اوج جلدده یازه جغهمزی برنجی جلدک مقدمه سنده بیان ایلشدک .

ایکنجی جلدی یازمغه باشلادیغمزده ایسه زمین بحثک دها واسع اولدیغنی ، بقیه کتابک اوج جلدله دکل ، درت ، بش جلدله بیله یازیمیه جغنی ، حتی بتون کتابک آلتی ، احتمال که یدی جلدله بالغ اوله جغنی ، دها طوغریسی قاچ جلدله بالغ اوله جغنیک آنجق تحریرک ختامنده آ کلاشیله جغنی کوردک .

شوایکنجی جلدی (مملکت اسلامیه نك ثروتی) کبی اومدنیتک ال بیوک ارکانندن برینه تخصیص ایدیوروز . بخشلری ده شو صورتده تقسیم ایلدک :

اولاً دولت اسلامیه نك ثروتی که بوراده حکومتک و رجال حکومتک ثروتلرینی بیان ایتدک .

چکن سنه بو موسمه نشر ایتدیکمز برنجی جلد ، موضوعک اهمیتی و بو اثرک لسانده یکیلکی حسیلله ، عالم مطبوعاتده مهم بر تاثیر حصوله کتیردی . غزته لر بو جلد حقدده تقریظ و تقدیرده بولندقلری کبی انی تنقید دخی ایلدیلر . مصر ، سوریه ، اوروپا ، آمریکا ، ایران و هندستاندن تدقیقات ونشریاینده دوامز ایچون تشویقاتی حاوی بزه بر چوق مکتوبلر کلدی . حتی مکتوب کوندرن ذوات آره سنده برطاقلری واردی که بونلر موجود اولان مأخذلرک ندرته مبنی بویله بر کتاب تحریرینک عدم امکانه اولجه ذاهب اولمش ایکن بالآخره بو ذهابک طوغری اولدیغنی آ کلا دقلرینی بیسان ایدیورلر . ایسته بو تشویقات درعهده ایتدیکمز شو خدمت مهمهده تزئید غیرت واقدام ایتمه مزه باعث اولدی .

فقط غریبی شوکه بو کتابی یازمغه تشبث ایتدیکمز صره لرده یالکمز بر جلدینی طولدیره . بیله جک ماده لره تصادف ایده جکمزی ظن ایتش ایکن تدقیقات اجراسنه باشلادیغمز زمان ظن و تخمینمز خلافنه اوله رق اجاله قلم ایچون دها وسعتلی زمینلر ، ماده لر ، یعنی بر جلد یرینه درت جلد طولدیره جق شیلر

ثانیاً بلاد اسلامیہ نك ثروتی كه بورادہ
 مملكتك واهاليسنك ثروتی كوستردك .
 بختلرمز يالكز تاريخه دكل ، حكمت
 تاريخه دخی تعلق ايتديكى ايجون تازمان نيدن
 باشلايه رق كرك عهد نبوتده ، كرك خلفای
 راشدين ، كرك امويين وعباسيين زمانلرنده
 ثروت اسلاميه نك تاريخی بسط وتمهيد ايتدكن
 صكره مذكور دولتلر تبديل ايتدكجه ثروتك
 دخی بشقه برشكل آلديغنی ، هر دولتك طبيعت
 ونظامات وقوانينه كوره اواختلافك اسباب
 موجه سنی تدقيق ايتدك . عباسي لرك زمانه
 مصادف اولان تاريخ مالی بي اعتلا ، انحطاط
 دورلری اولق اوزره ايكيه آيردق . ايلك
 دورده حكومت ومملكتك ثروتی ذروه علياه
 واصل اولديغی ايجون تفصيلات ممكنه سيله
 يازدق . بحثه مقدمه اوله رق او عصر ك
 تاريخندن ودولت عباسيه نك ظهورينه ياردم
 ايدن اسباب واحوالدن بحث ايلدك . بوتمهيدا
 دن اصل تاريخ مالی يه كچدك . يازدقلمزى
 ذهنه دهها زياده سهولتله يرلش ديرمك ايجون
 اوچنجى عصر هجر يده ممالك اسلاميه نك
 جغرافيه سنی يازهرق ممالك مذكورده نك يكديكرينه
 اولان مناسباتی ميين برخريطه علاوه ايتدك .
 برنجی خليفه عباسی (سفا ح) زماننده دولت
 عباسيه دور طفوليتده ايكن احوال ماليه سنی
 وثروت عموميه سنی بيان ايتدكن صكره دور
 اعتلاسنه مصادف اولان بشنجى خليفه عباسی
 (رشيد) ويدنجى خليفه (مأمون) دورلرنده
 وارداتجه حاصل اولان تزايدن بحث ايتديكمز

صره لرده ايكي دور آره سنده كى فرقلری ميين
 اوچ جدول ترتيب وايكى زمان تاريخ مالیسى
 آره سنده برمقايسه اجرا ايتدك . بومقايسه يه
 كوره هر سنه بيت المالدہ ۳۰۰ ميليون درهم
 (بردرهم تخميناً برفرانق) قدر برفضله واردات
 قالدیغی آكلاشلدى كه بوثروت شمدي يه قدر
 هيچ بردولته نصيب اولماشدر . بونديجه پك
 زياده نظر دقتمزى جلب ايلديكندن اوثروت
 عظيমে نك اسبابی وطبيعت بحتك تأثيريله منبع
 وكيفيت جبايتی ، وارداتدن هر سنه اولسبتده ،
 بيوك برپاره آرتمسى اسبابی تدقيقه مجبور
 اوله رق اكا درت سبب بولدق : اولاممالك
 اسلاميه نك وسعتی ، ثانياً اهالينك زراعت
 واعمار مملكتله اشتغاللری ، ثالثاً وركيلرك
 آغیرلغی ، رابعاً جبايت اموال اينه مكلف
 اولان واليرك ومأمورلرك استقامتی .
 مصارفانك وارداتدن آز اولسنه كلنججه
 بوده اوچ سببه حمل اولنور : اولامأمورين
 حكومتك از مقدارده اولمسی ، ثانياً حكومتك
 بورجلی اولمامسى ، ثالثاً ايلك خليفه لرك مقصد
 وقناعتكار ذواتدن بولملری .
 دولت عباسيه نك ايلك دورلرينه متعلق
 تاريخ مالی بي يازدق دن صكره دور انحطاطنه
 كچديكمز صره ده اوانحطاطی موجب اولان
 علل واسبابی واوزمانلرده جاری اولان اصول
 جبايتی تدقيق ايتدك . زمان انحطاطده
 وارداتك آزالديغی ، مصارفانك ايسه بالعكس
 چوغالديغی كوره ررك حكمتی تحری ايلدك . نتيجه ده
 وارداتك آزالسنه باعث اولان اسبابك اولامملكتك

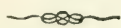
کوچامسى ، نانياً وركيلرك تخفيفى ، نائماً
 واليلرك ارتكاب وسوء استعمالنى ، رابعاً
 خلقك ايش كوجى ترك ايدرك فتنه ومفسدته
 اشتغاله قويللرى ، خامساً ظهور اضمهجالال ايله
 اراضى مملكتدن قسم اعظمنك رجال حكومت
 وارباب نفوذه مخصوص چفتلكلر حالته تحول
 ايمسى كې باشديجه بش سبب اولديغى كوردك.
 مصارفك تزايدى ايسه اولا كرك خلفانك ،
 كرك حرمارينك اسرافانى ، نانياً مصالح
 دولته تزايد مصارف ايچون بك چوق
 قبولر آچلمش اولسى ، نائماً معاشرلك آتمسى ،
 رابعا خلفايه بيعت اولنديغى صروده بك چوق
 مصرفلرده بولنلمسى ، خامساً رجال دولتك
 اموال حكومتى قونترولسز اوله رق ايستدكلرى
 كې اخذ وادخار وياصرف ايده بياملرندن
 عبارت كذلك بش سببىدن ايلرى كلديكى
 كورلدى . خلفانك وزوجه لرينك اسرافاتندن
 بحث ايتديكمز صروده اوزمانلرده خلفا
 زوجه لرينك ثروتلى مقدارينى تحقيق
 وتحرير ايتديكمز كې معاشرلك آتمسى بحثده
 دخى حكومتك ولاته ، كتاب ، وزرا ، قضاة
 كې مأمورينك ، خلفانك تعلقاتى وسراى
 مأمورلرينك ، مأمورين عسكريه نك وساثره نك
 معاشرلى حقتده معلومات ويردك . رجال دولتك
 اموال حكومته كيف مايشا تصرفلرينى يازاركن
 انحطاط دورنده وزيرلرك احوالى ، اختلاس
 وارتابلرينى ، جمع ايتدكلرى ثروتلى ،
 عين زمانده بيت المال نصل بوم بوش طورديغى ،
 ينه عين زمانده خلفانك نصل فقر وفاقه دن

شكايه ايتدكلرينى كوستردك . طبيعى بو حال
 بالآخره وزرانك واعظم رجال حكومتك
 اموال واملاكك صورت جبريه ده مصادره
 ايدلمسى موجب اولمشدر . واليلرك ، كاتب
 وحاجبارك - ماينيجيلرك - احوالى حقتده
 دخى اوقيلدن بختلر يوروتدك وبوموضوعه
 دائر برخلاصه اجماليه ايله بحثه خاتمه ويردك .
 دها صكره ايكنجى قسمده ، بلاد اسلاميه
 ثروتى ، يعنى مملكتك واهالينك ثروتى مدار
 بحث وتدقيق اتخاذا ايله او عصرده مملكتك
 مختصراً احوالى ، اهالى على العموم فقر
 وپريشانى ومحكوميت ايچنده بولديغى حالده
 ثروتك يالكيز بيوك شهرلره وهيت حاكمه ايله
 اكا منسوب ارباب وجاهت ونفوذه انحصارى
 اسبابى بسط ايلدك . وخاتمه بحثده بصره ،
 كوفه ، فسطاط ، بغداد وساثره كې مصر ، شام ،
 عراق ومغرب - آفريقاى شمالى - قطعه لرنده
 بولن ان بلاد مشهوره اسلاميه ايله بوشهرلرك
 مدنيت مذكوره زمانده بالغ اولديغى ثروت
 ومعموريت حقتده توصيفات لازمه ده بولندق .
 كتابموزك برنجى جلدى نشر اولنديغى زمان
 فضلاى عصر ، كتابك اهميت موضوعنى
 بو بولنده كى تدقيقانك كوچلكنى تقدير ايدرك
 بولنلر دن بعضلرى مدح وستايشلرى حاوى
 مقاله لر نشر ياه تزويد شوق وغيرتزه همت
 ايلدكلرى حالده بعضلرى ده مأخذلر مزدن
 بى خبر اولمق سائقه سلمه كتابك بض جهتلرينى
 تنقيده وبزى تخطه دن چكمنه مديلر . بونك
 اوزرينه يازديغمز ردلرده انتقادات واقعه نك

مدار اعتماد اتخاذ ایندیگمز مأخذلری منتقد-
 لرمزك كورمامش اولسندن ایلری کلدیکنی
 اثبات ایندیگمز کبی تنقید ایدیلن نقاطی ده
 مؤرخین طرفسندن صحته اجماع واقع اولان
 مصدر و مأخذلرینه اسناد وارجاع ایتدک .
 کذلک برطاقم غزته لوده دخی بعض منتقدین
 مقاله لر نشر و بونلرده بعض نقطه لوده خطا
 ایندیگمز حکم ایلدیلر. حال بوکه بوخصوصه
 خطا بزدن دکل ، کندیلرندن صدور ایدیو-
 ردی . چونکه بز حقائق تاریخیه بی برنجی
 جلدک مقدمه سنده بر چوقلرینک اسملرینی
 ذکر ایندیگمز ثقات مؤرخیندن نقل ایدرک
 یازدق. گندی کندیمزه خلق و ایجادده بولندق.
 منتقدلرمن اومصدر و مأخذلره مراجعت
 کلفتی اختیار ایش اولسه لودی بوانتقاد زحمتنه
 دوشمیه جکلرودی . فی الواقع مذکور جلدی
 یازدیغمز صره لوده اوحقائقک مأخذلرینی
 صحیفه لرك ذیلنه تحریر ایتدی دوشوندکدی .
 فقط صحیفه لری بوشنه اشغال ایتماکی دهاموافق
 کوره لرك اوکی قیدلردن واز کچدکدی. فی الحقیقه
 بر مطالعه بیان ، یاخود بر وقعه تحریر
 ایندیگمزده مأخذ اوله رق بر کتابدن یاخود
 متعدد کتابلردن آلوب یازیوردق . صحیفه لرك
 ذیلنده او کتابلره اشارت قید ایتک صحیفه لرك
 بر قسمی اشغال ایتیمی ایدی ؟ لکن اویله
 یاپیش اولسه ایدک کرك منقدینی ، کرك بز
 بی لزوم آلوب ویرمکدن قورتاره جق ایدک .
 مع مافیله کرك انتقاد، کرك تقریظ صورتیله
 یازیلان شیلردن ارباب اقلامک اومأخذلری

ذکر ایتمه مزی ایستدکلرینی آکلار کبی اولدق.
 بوندن ماعدا اهل فضل و عرفاندن خیلی ذوات
 دخی واز جمله تاریخ و آداب اسلامیه به کثرت
 اطلاعی ایله معروف اولان (حیدر آباد دکن) ده
 علوم و فنون ناظری (شیخ شبلی النعمانی) کبی
 هندو ایران علماسی بزه طوغریدن طوغری به
 خصوصی مکتوبلر یازه رق مأخذ ذکر
 لزومی آچیقندن آچیه بیان ایتدیلر .
 فاضل مشارالیه برنجی جلدک انتشاری
 اوزرینه محرر عاجزه خطاباً تقدیرات عالمانه بی
 متضمن و مأخذ ذکر لری لزومی مین یازدینی
 بر مکتوبده شو یولده بیاناتده بولنیوردی :
 « مدینت اسلامیه تاریخی کتابی کمال اشتیاق
 ایله آلم ، اوقودم . چونکه کتابک موضوعی
 بنجه صورت مخصوصه ده حائر اهمیتدر . کتابی
 هر کیمه کوستردم ایسه بیان تقدیر و تحسین
 ایلدی . کتا بکرك اردو لساننه ترجمه
 اولنه جغه و باجمله بلاد اسلامیه ده مظهر
 حسن قبول و تقدیرات اوله جغه شبهه یوقدر .
 یالکز بر نقطه حقنده بیان مطالعه ایتکلمکه
 مساعده ایدیکز . تألیف و تحریرده مصدر
 و مأخذلری کتابک باشنده اجمالاً ذکر ایله
 اکتفا ایتدکن صکره هر محله استشهاد
 صورتیله مرجع و مأخذ قید و انبا ایتماک
 طریقنی اختیار ایدیورسکنز . بو ایسه بر
 چوق محذوراتی داعیدر . اوجله دن اوروپا
 مستشرقلرندن برچوقلرینی کوردک که بر چوق
 کشفیات فیه و مخترعات علمیه بی عربلره اسناد
 ایدرلر . اکا بنشاء بزده اعلان فخر وغرور

مبین بر بحث تاریخی واجتماعی و بونک میاننده او اسبابك يكديكرينه اولان علاقه وارتباطی و عبرت و موعظه كبی تولید ایتدیكى نتایجی متضمن مطالعات فلسفیه دن متشكل اولدیغندن بونك مطالعینی خواص ناسدن تركب ایدر . تاریخ اسلامی به متعلق اوله رق بوندن دها اول نشر ایتدیكمز رومانلر قارئین كرامك ذهنلرینی بوتاریخی مطالعه به حاضر لامشدی . بر طاقم معاشقات شكلنده یازیلان مذکور رومانلردن صكره شمده بو حقیقی تاریخ اسلامی پی یازیورز . فكر مزجه بر ملتك تاریخی برنجی جلدده دخی تکرار ایلدیكمز وجه ایله اوملتك وقوعات حربیه سندن عبارت دكلدر . اوملتك نشأت وانتشاری ، حكومت تشكیلی ، ثروتی ، علوم ومعارفی ، آداب وعاداتی ، قوانین مدنیسه سی ، نتیجه احوالی تاریخیدر . یعنی تاریخ مدنیتیدر . بر تفصیل عرض ایتدیكمز صعوبات كتابزده كوریله بیله جك خطا ونقصان ایچون حقمزده بر معذرت تشكیل ایدر . و لیس الكمال الاله وحده .

مدنیتك ظواهر و حقیقی

دوات اسلامیه نك مدنیتی تدقیق و محاكمه ایچون تمهیدات قبیلندن اوله رق برنجی جلدده دوات اسلامیه نك کیفیت نشأت و ظهوری ایله تاریخ مصالح اداریه و سیاسی و مالیه سنی مختصراً بیان ایلش ایدك . هر مدنیتك در حال هر نظره

ایلیورز . فقط ده صكره تحقیقات اجرا ایدنجه هب اوشیری برر خیالندن عبارت كوریورز . انلك یالان - و یلك ایستدكلرینی ادعا ایتمیورز . خطالی استنتاجاده بولندیلر دیمك ایتمیورز . قصورلری اوقدردر . شو حالده یازدقلری شیلرك مصدر و مأخذلرینی كوسترمش اولسه لر ایدی بزم ایچون عنداللزوم مراجعت تسهیل ایدمش اوله جقدی . بوندن ماعدا تاریخ كتابلری درجات وثوق و اعتبارده بردكلدر . مأخذ ذكر ایدلر سه مصدر و منبعك نه درجه ده شایان اعتماد و حائز اهمیت و جدیت اولدیغی بالطبع آكلاشیه ماز .

ایشته بزده بوجلدی یازمغه تشبث ایتد . يكمز زمان اولجه خاطره كان دوشونجه مزه عودتله - كتابلرك اسمنی ، جلدینی ، صحیفه سنی یازمق صورتیه - ماخذلریمزی صحیفه لرك ذیلنه قید ایتكی مناسب كوردك . بوشنه یر اشغال ایتامك ایچون اوقیودك الدن كلدیكی قدر مختصر اولسنه غیرت ایتك . بوايشك آریجه تدقیقات اجراسنه وزحمت اختیارینه احتیاجی آشكاردر . بوجلدی اوقومدن اول صحیفه لرینی علی العاده چویریرسه كز تحریرنده چكدیكمز زحمتك درجه سنی آكلارسكمز . باخصوص بو موضوعده و طرزده یازیلان ایلك اثر اولدیغی ده اونوتاملیدر .

شوراسنی دخی سویله لم كه مدنیت اسلامیه تاریخی عوام ایچون براكلنجه و یاخود لطائف و یارومان و سائره كتابی قبیلندن اولیوب مدنیتك اسباب ظهور وانتشار وانحطاطی

چار پار ظواهری اولدینی کبی آنجق تدقیق و تبعله کشف اولنه بیلیر بر طاقم حقائق ده واردر . ظواهر مدنیت انک نتیجه سی اوله رق کوریلن ثروت ، عظمت ، علوم ، ادبیات ، صنائع ، تجارت ، هیئت اجتماعیه نك انتظام و آدابی کبی شیلردر . حقائق ایسه مدینتدن اومدنیت اهلنه و یا خود عموم انسانیته سعادت و یاسفالت قیلنندن حاصل اولان خیر و یا شردن تشکل ایدر . ثروت ، علم ، ادبیات ، صنائع ، تجارت ، هیئت اجتماعیه نك انتظام و آدابی مدنیت اسلامیه نك ده جمله ظواهرندن ایدی . بوجلدده منحصرأ مملکت اسلامیه نك ثروتندن بحث ایده جکز . بر مملکتک ثروتی حقیقه بختده بولنه بیللمک ایچون او ثروتک منسوب اولدینی دولت و دور اعتباریله منبع و مصدر لرینی واسباب و جوهرنی ، هر دورک کندینه مخصوص ثروتی ، ثروتک افراد آره سنده و یا خود بر قاچ کشیده ، حکومت و یار جاننده کیفیت اجتماع و انحصارینی تدقیق و تتبع ایتمک اقتضا ایدر . مملکتک ، شهر لرك ، ابنه و سائرته نك عظمت و ثروتی بختی ده بو موضوعه داخلدر .

معلوم اولدینی اوزره مملکت اسلامیه ، ثروتده اک یوکسک درجه یه ، عباسیلر دورنده بالغ اولمشدر . بختمز مذکور ثروتک تعریف و توصیفه منحصر اولسه ایدی تحصیل اولنان باره لردن بیت الماله نه مقدار کوتورلدیکنی ، کرک خلفانک ، کرک معیترلی خلقنک نصل زنکینلک و اسرافات ایله وقت کچیردکلرینی ، او ثروتک منبع و مصدر لرینی ذکر و تعداد ایله اکتفا

ایدردک . فقط بز ، اوله مختصر کچمیه جکز . تدقیقات لازمه اجراسیله هر حادثه نی سبب و حکمتیله کوسترمکه ، اسبابک ده اصل و منشأ لرینی بولغوه و بونلرک زمان و مکان اعتباریله احوال عمومییه اجرا ایندیکی تأثیراتی ایضاح ایتمکه چالده جغز .

بونکله برابر شوراسی معلوم اولسون که مملکت اسلامیه تخصیص صورتیله ذکر ایدلمک لازم کلیرسه دولت اسلامیه نك غیری اوله رق کوسترلمک اقتضا ایدر . چونکه حکومت اسلامیه حکومت ورجا حکومتدن عبارتدر . مملکت اسلامیه ایسه بتون مملکت ایله اها - لیسندن تشکل ایدر . بناء علیه ثروت مذکوریه بری (حکومت اسلامیه) ثروتی ، دیکری (مملکت اسلامیه) ثروتی اوله رق ایکی قسمه تقسیم ایتمک و هر دوره کوره ثروتندن بحث ایلک ده موافق اولور .

مملک اسلامیه نك هر دورینه کوره ثروتی کوستره بیللمک ایچون اولاحضرت نبی زمانندن باشلا یه رق صره ایله خالفای راشدین ، دها صکره اموی و عباسیلر دور لرینه کچه جکز . بو هر دوری بر طاقم بابره تقسیم ایده جکز . بو بابلرک بعضلری حکومت اسلامیه نك ، یا خود بیت المالک - خزینة دولتک - ، بعضلری . حکومت آدم لرینک ثروتلردن باحث اوله . جقدر . بو بختلری یورودور ایکن او ثروتلرک اسبابنی تحری و کشف ایچون اقتضایدن تبعات و تدقیقاتده بولنه جغز . ثروتک چوقلنی و یا آزلنی نه کبی احوالدر نشأت ایندیکی تحری ایله جکز .

توزیع اولنوردی . شاید اندن برشی قالسه
لزومنده قوللائق اوزره حفظ ایدرلردی .
امواله وتوزیه‌اتنه نظارت بالذات حضرت نبی
طرفدن اجرا اولنوردی . صدق‌لرک قسم
اعظمی مواشی، دوه و آتلردن متشکل بولنوردی .
حضرت نبی بو حیواناتک هر نوعه دیگر
نوعدن آری برداغ اوروردی .

بنابرن حضرت نبی زماننده دولت
اسلامیه‌نک ثروتی زکاتدن متباقی قالان دوه ،
آت و مواشیدن عبارت ایدی . بو حیوانات بر
طاقم خصوصی مرعالر ایله سائر اهلینک
حیواناتندن ممتاز طوتولوردی . حیوانات
مذکوره (مدینه) قربنده (بقیع) موقعنده
حمی [۱] نامی ویریلن مرعالرده رعی ایدیلیر
وبالذات حضرت پیغمبر طرفدن اوریلان بر
داغی [۲] حامل بولنوردی . حضرت نبی
زماننده بو اموال دوه ، آت و سائر اوله‌رق
(۴۰,۰۰۰) بالغ اولمشدی [۳] . اموال
مذکوره ایله اکا علاوه ایدیلن صدقه نقودندن
غزوله مصرفی ، زکاتک تحصیل مصرفی ،
فقرا و سائر نک نفقه‌سی تأذیه اولنوردی .

(۲) خلفای راشدین دوری - ۱۱ سنه

هجریه‌سندن ۴۱ سنه قدر

اسلامیتک دور زربنی ایشته بودوردی .
عدالت، تقوی دوری بودی . چونکه حکومت
بودورده عدالت ، استقامت ، دیانتک حقیقی
قواعد و اصولنه کوره حرکت ایدیور ،

(۱) ماوردی ۱۷۶ [۲] بخاری ۱۹۰ ج ۱

[۳] شرح الموطأ (الیازیزی)

خراج ، جزیه و سائر نک نارینخندن و مصارفانک
انواعندن ده بحث ایده‌جکزی .

دولت اسلامیه ثروتی بش دور ویا عصر
کچیرمشدر : (۱) حضرت نبی زمانی ، (۲)
خلفای راشدین دوری ، (۳) امویلردوری ، (۴)
عباسیلرک برنجی ، یاخود اعتلا دوری ، (۵)
عباسیلرک ایکنجی ، یاخود انحطاط دوری .
مصر ، اندلس و سائرده تشکل ایدن دیگر
حکومات اسلامیه کلنجه بونلرک ثروتی
حقنده استهاد ویا مثال قیابندن اوله‌رق بعض
شیلر ذکر ایده‌بیله‌جکزی . چونکه نظر اعتباره
آلدیغمز مدنیت اسلامیه آنجق او مشهور
مدنیت عباسیه‌در .

دولت اسلامیه ثروتی

(۱) حضرت نبی زمانی - برنجی سنه

هجریه‌دن ۱۱ نجی سنه‌سنه قدر

دولتک ثروتندن مقصد وارداتدن مصرف
اخراج اولندقدن صکره قالان فضله ، یاخود
دولتک مصارفاتی تأذیه ایدلدکن صکره حفظ
و ادخار اولنان اموال و سائر ایسه دولت
اسلامیه‌نک حضرت نبی زماننده حقیقی بر
ثروتی یوق ایدی . چونکه اوزمانلرده پاره
آرتدیروب صاقلامازلردی . (بیت المال) دخی
یوق ایدی . انلر ، اله برغنیمت کچیردکجه
آره‌لرنده تقسیم ایدرلردی . صدقاته دخی حال
اومرکزده ایدی . صدقات درحال اربابنه

منافع خسیسه دنیایی دوشونموردی. اسلاملرک نمونه امثال اتخاذایتدکاری وهرنه زمان بردولت اسلامیه طریق حق وعدالتدن چیقار ایسه اکا عودت و خلفای راشدینک اثرینه اقتفا ایتدیرمک ایستدکاری دورایشته بودورعالی دره. بودوردن صکره حکومت اسلامیه یکی برشکله، یعنی خلافت دینه حالندن دنیوی پادشاهلق حالنه انتقال ایلدی. کرک خلیفه لرده، کرک والیلرده طمعکارلق حرصی اوایندی. هر نه واسطه ایله اولور ایسه اولسون پاره جمع وادخارینه قویولدیلر.

(بیت المال) :- حضرت نبی ارتحال ایتد. کبری زمان مأمورین حکومتی وعسکری اسلاملر تشکیل ایدیورلردی. یوقاریده ذکر ایتدیکنمز اسبابدن طولایی (بیت المال) یوق ایدی. اودورده بولنان اسلاملرده احتیاجات ضروریه دن فضله پاره، منفعت آرقه سنده قوشمق حرصی موجود دکل ایدی. اسلاملرک اله کچن اموال علی الاکثر صدقندن وغنیمتدن مواشی، بغدادی، آت و بونلره مماثل شیلردن تشکل ایدرک الهه نقود پک آز بولنیوردی. بالآخره شام، ایران ومصر قطعه لری فتح ایدیکجه اموال؛ آتون وکوش شکنده کلکه باشلادی. اوصورتله کلن آتون وکوش مسکوکاتک کثرتی ابتدای امرده اسلاملرک باعث حیرتی اولمش ایدی. بوزماندن اعتباراً آرتق نقوده اهمیت ویرمکه باشلادیلر. روایت اولندیغنه نظراً صحابه دن بحرین والیسی (ابو هریره) محل مذکوردن برچوق نقودی

[۱] مقریزی ۹۲ ج ۱ (۲) مدنیت اسلامیه تاریخنک برنجی جلدی صحیفه ۱۴۷

ایچون محتاج اولدقلری اموالی تدارك واعطا ایتمکه واسلاملر ایچون عصر آ بعد عصر واردات منبی اولمغه دوام ایتلمری ایدی . اسلاملر چقتلکلر اشترا ایتدکلرنده ایسه حاصلاتندن مستقلاً یا لکز کندیلری مستفید اوله جقلردی . و بو جقتلکلر برایکی عصر کچمدن کندیلرینه مخصوص املاک حکمنه کیره جکدی [۱] . حال بوکه حضرت عمر او کویلرک هنوز حاکمیت اسلامیه آلتنه کیرمین پرلری دهها صکره فتح ایده جک مجاهدین اسلامیه منبع واردات قالمسنی ، صائنامسنی ، ارث صورتیه انتقال ایتماسنی آرزو ایدی . و اور ای دی . باخصوص جهاد هر مسلم اوزرینه فرض اتخاذا ایدلمش ایدی [۲] . خلفای امویه دن (عمر بن عبدالعزیز) بوقاعدی تأیید ایتمک ایستدی . هر خصوصده حضرت فاروقک اثرینه توفیق حرکت ایدن بوذات : « اسلاملرک عهد و ذمتی آلتنه کیرمش هر هانکی غیر مسلم اسلام اولور ایسه اسلامیتی انک نفسنی و مالی صیانت ایدر . دهها اول مالک اولدینی اراضی منفعتی عموم مسلمینه عائد اراضی حکمنه کچر . جزیه اعطاسی شرطی ایله عقد مصالحه ایدن اقوام افراندن هر هانکیسی اسلام اولور ایسه مالک اولدینی خانه ایله اراضی منسوب اولدینی قومک افرادینه قایلر ، دیمشدر [۳] . ایشه بونک و امثالنک تأثیری اوله رق اسلاملر تجارت ، زراعت و سائر ایله اوغراشمغه تنزل ایتمزلدی .

[۱] ابویوسفک کتاب الحرامی ۱۴ [۲] ابن عساکر

[۳] مقریزی ۷۷ ج ۱

بو حاله یتشمه مزایشته اوسایه ددر ، [۱] جوابنده بولنمشدر .

حضرت عمر زماننده اموال دولت تزايد ایله دیوان حکومت تأسس ایتدیکی زمان مشارالیه والیره و قاضیلره ، معاشلر تخصیص ایلش و اموال ادخارینی منع ایتدیکی کبی اسلاملری چقتلک صاحبی اولمقدن وزراعتله اوغراشمقدن ، یاخود ارباب زراعتله اور تالق و سائر صورتیله ایش کورمکدن ده منع ایتشدی [۲] . چونکه اسلاملرک وعائله لرینک و حتی کوله و آزاد لیلرینک معیشتلری بیت المالدن تأمین ایدلمش ایدی . حضرت عمر بو کبی ممنوعیتدن اسلاملرک دائمی عسکر قالمیرینی ، دائمی سفره حاضر بولمیرینی ، زراعت محصولاتک ، یاخود رفاهیت و سفاهتک حرکتلرینه مانع تشکیل ایتماسنی آرزو ایتمش ایدی . مملکتک اهالی اصلیه سندن بری اسلام اولور ایسه دهها اول مالک اولدینی اراضی و خانه کندی قریه سی اهالیسنه قاهره آره . لرنده تقسیم اولنوردی . انلرده او اراضی ایچون اولجه تأدییه اولنان خراجی تأدییه ده دوام ایدرلدی . اسلام اولان کیمسیه سائر اموالی ، کوله لری ، حیواناتی تسایم اولنور و سائر مسلمین کبی دیوان طرفندن کندیسنه معاش باغلا نیردی [۳] .

حضرت عمرک بوقاعده دن مقصدی اسلام اولمیانلرک اسلاملرک اکمال جهاد

[۱] ابن الاثیر ۲۴۸ ج ۲ و الفخری ۷۵

[۲] مقریزی ۲۵۹ ج ۲

[۳] ابن عساکر (قره مر نسخه سی)

الك قوی اساسلر اوزرينه تأسيس ايدن ذات حضرت عمر ایدی . مشاراليه بودولتی ، عدالت ، تقوی ، زهد ، حق و حقیقی مدافعه ایچون فداکارلق اساسلری اوزرينه تأسيس ایتدی . او قدر مزایا بک بر ذاتده بر آرده اجتماعی بک نادر اولدیغندن مشاراليه حقیقه روایت اولنان احوال و افعال و هله مبالغهلی ظن اولنور . فقط او مناقب عالیه دن هیچ برتاریخنده مثلی کورلین برشکلده حاصل اولان نتایجی نظر دقته آله جق اولورسوق اکا بک قولایلقه اینانیرز . عهد فاروقیده وقوع بولان فتوحاتی ، مدینه ده کی بیت الماله هر طرفدن اموال و نقودک اولوقلردن یاغفور بوشانیرجه سنه هجوم ایتسنی ، بوکا رعما حضرت عمر سائر صحابه اولینه قیاساً کندی نفسنه تخصیص ایتدیکی معاشدن ماعدا اواره دن برشی آلامسنی ، آلمنی خاطرینه بیله کتیر مامسنی دوشونمک سائر مآثر عمریه یی آ کلامغه کفایت ایدر . حضرت عمر کندی معاشندن فضله بر مقدار پاره یه محتاج اولدیغی زمان او پاره یی بیت المال متولیسندن استقراض صورتیله آلیز وبعده آیلقلرندن محسوبنی اجرا ایتدیره رک ایفا ایدردی [۱] . مشاراليه یاره لانوبده اجلنک تقرب ایتدیکنی حس ایدنجه اوغله « بیت المالدن سکسان بیک درهم استقراض ایتدم . چوجقلریمک اموالندن تأدییه اولنسون بوکافی کلزسه بقیه یی خطاب عائله سی تأدییه ایلسون » دیمش ایدی [۲] . حضرت عمرک

[۱] ابن الاثیر ۲۹ ج ۳ [۲] یعقوبی ۱۸۳ ج ۲

(خلفانک ووالیرک ثروتلری) : بالاده ویردی کمز معلوماتدن آ کلاشلدیغنی وجه ایله خلفای راشدین کندی نفسلری ایچون ثروت آرامازلردی . حضرت (ابو بکر) ارتحال ایتدیکی زمان مشارالیه ک نزدیکه حکومت یارده سندن اوله رق یالکیز بر دینار بولمشدرکه اوده بیت الماله عائد برچوالدن دوشمش ایدی [۱] . مشاراليه کلن یاردلری مساوات اوزره اسلامره توزیع ایدر ، کندی نفسی دوشونمز ایدی . حتی اسلامیتدن اول مالک اولدیغنی کندی اموال خصوصیه سی هپ صرف ایتمش ایدی . او اموال خصوصیه قرق بیک درهم مقدارنده ایدی . تجارتدن قازانه رق او یولده صرف ایتدیکی مبالغ ایسه داخل حساب دکلدر . ابو بکر کندی نفقه سی تأمین ایچون تجارتله اشتغال ایدردی . دها صکره تجارتله اشتغالی اسلامک امور و خصوصاتی رؤیته مانع اولسون دییه مشارالیه ک و عائله سنک نفقه سه قارشیلق اولق اوزره اموال مسامیندن کندیسنه بر معاش تخصیص اولندی . مشاراليه ارتحاله یاقلا شنجه مالک اولدیغنی بر ارضک صاتیله رق اثمائی ایله مال مسلمیندن آلدیغنی پاره نک تأدییه اولتمنی وصیت ایلشدر [۲] . ارتحالنده ایکی اثوابی وادی . انلر ایله تکفین ایدلمنی وصیت ایتمشدی .

حضرت عمرک زهد و نزهته متعلق روایت اولنان احوال و افعال هر درلو شهرتک فونقده در . خلاصه دینیه بیلیرکه دولت اسلامیه یی

[۱] ابن الاثیر ۲۰۴ ج ۲

[۲] ابن الاثیر ۲۰۷ ج ۲

اولنان ذواتن اکثرینک زهد و تقوی و اسلامیت
 حقنده حسن اعتقاد صاحبی بولنملری خلفای
 مشارالیه کم عدالت و حقانیت نشر و تأیید ایتلرینه
 کندیلرینه پک چوق یاردیم ایلدی . حضرت
 عمر و الیلردن برینک معین اولان معاشندن
 ماعدا تجارت طریقله و یا خود سائر صورتارایه
 پاره قازانهرق زنگینلش-دیگنی آکلارسه
 او اولننک النده کی ثروتک نصفی الوب (بیت المال) ،
 تسلیم ایدر و بومقاسمه ده بر حقتسراق کورمزدی .
 نته کیم کوفه والیسی (سعد بن ابی وقاص)
 و مصر والیسی (عمرو بن العاص) و بحرین
 والیسی (ابو هریره) و سائر ه حقنده او یولده
 معامله ده بولنمشدی [۱] .

هیچ شبهه یوقدرکه والی خلیفه سنی زاهد ،
 صلاح پرور ، منافع شخصیه دن محبت ، ملت
 خدمت امرنده فداکار کوررایسه کندیسی ده
 فکرآ مخالف اولسه بیله فعلاً خلیفه سنک اثر
 صالحنه تبعاً حرکتیه مجبور اولور . معافی او
 زمانکی خلفا کندی فکر و مساکلرنده بولنملرلی
 والی تعیین ایتلریدی . باخصوص حضرت عمر
 و الیلر حقنده پک شدتلی طاورانیدی . هر سنه
 و الیلر حقنده تفتیشات و تحقیقات اجرا ایدر
 و اک کوچک برقباحتدن طولانی والیلری
 عزله تردد ایتلیدی . روایت اولندیغنه کوره
 حضرت عمر (عمیر بن سعد) نامنده برداتی
 حمصه والی تعیین ایتلیدی . تعیینندن بر
 سنه صکره حضرت عمر بووالی به « یانزه کل »
 دینه یازار . (عمیر) یایان و یالین آیاق و النده

ما کولات و ملبوسانده کی زهدی ده شهرت کیردر .
 حضرت عمر او یولده هانکی مناقبه مالک
 ایسه حضرت علی دخی عینی مناقبی حائز ایدی .
 حضرت امام زهد و عدالت ده پک ایلری
 کیتمش ایدی : « فاطمه ایله ازدواج ایتدیکم
 زمان بر قوچ دریسندن بشقه یناغم یوق ایدی .
 کیجه لین اونک اوزرنده یاتاردق . کوندوزین
 صوطاشیان حیوانمزه ینه انک اوزرینه یم
 ویرردک . فاطمه دن ماعدا بکا خدمت ایده جک
 کیمسه م یوق ایدی » سوزلری امام مشارالیه دن
 صادر اولان اقوال جمله سننددر . حضرت
 علینک خلافتی زماننده کندیسنه (اصفهان) دن
 بر طاقم اموال کلمش ایدی . حضرت امام
 اموال مذکوریه بی یدی قسمه تقسیم ایتدی .
 تقسیمدن صکره بر اکمک آرتدی . مشارالیه
 بو اکمکی ده یدی به تقسیم و هر قسمی او یدی
 پایدن برینه علاوه ایتدکن صکره اسباع امراتی
 چاغیروب هانکی سنه ده اول ویره جکنی
 قرعه ایله تعیین ایلدی . حضرت علی بر
 طوغله بی دیگر بر طوغله ، بر طاشی دیگر
 بر طاش ، بر قاشی دیگر بر قاشم اوزرینه
 بنا و وضع ایتلیدی . مدینه دن حبوباتی بر طغارجق
 ایچنده کتیریدی . روایت کوره مشارالیه
 بازاره بر قلیج چیقارهرق صاندقدن صکره :
 « چارشف بهاسی اولهرق درت درهم اولسه
 ایدی بوقلیجی صاتمادم » دیمشدر . حضرت
 علینک بو یولده کی مناقبی بی حسابدر [۱] .
 خلفای راشدین دورنده ولایاته والی تعیین

بردکنک اولدینی وادوات سفریه سی و طغارجق وجوملکی صرتنده بولندی حالدہ آبانسزین نزد خلیفہ کلیر . حضرت عمر انی بوحالدہ کورنجہ: «ای عمر! بزیمی آلماتق ایستورسک، یوقسه بولندیغک مملکتی فسادر؟» دیه صورار . (عمر): «ای امیرالمؤمنین! فنا سویلکدن وسوء ظنده بولنقدن سزی جناب حق منع بیورمدیمی؟ اموال دنیادن هر نه یه مالک ایسهم انی برابر کتیردم» جوابنده بولنور . حضرت عمرک «پکی، نه کتیردک؟» دیه واقع اولان سؤالنه (عمر): «اوزرینه طیاندیغ وبردشمنله قارشى قارشى یه کلسه اودشمنی دفع ایده جکم دکنک ایله ایچنه یمکی قویدیغ طغارجق» دیر . حضرت عمرک «شو حالدہ والیلکک ائناسنده نه یابدک؟» دیه رک واقع اولان سؤالنده (عمر): «دوه لری دوه صاحبی اولانلردن (یعنی زکاتی اصحاب زکاندن) وجزیه یی غیر مساملردن آلهرق فقرا، مساکین، ابنای سسیله طاغیتدم . اندن یانمده برشی قالمش اولسه ایدی انی سزه کتیره جکدم» جوابی ویریر . بونک اوزرینه حضرت عمر بوذاته: «اویله ایسه تکرار والیلککه کیت، دیه رک محل مأموریتنه تکرار والی اولهرق کوندریر [۱].»

شوحالدہ مشارالیه زماننده، حضرت نبی و متعاقباً حضرت ابوبکر دورلرنده کلن اموال غنایم حقدنه یابدینی کبی بیت الماله کلن اموال مساوات اوزره تقسیم وتوزیع ایدلسه ایدی، مال ادخار ایتک امکان خارجنده اوله جقدی . حال بوکه حضرت عمر زماننده اویولده تقسیمات وتوزیعات اصولی قالدیر بیلهرق اکا بدل اسلامله سنوی معاشر تخصیص اولنمش ایدی . اندن ماعدا بودورده کی واردات دولت، فتوحات ایله توسع ایدن ممالک اسلامیه دن جبات اولنغنه باشلایان اموالک انضمامیله دها اولکی زمانلرک وارداتنه نسبتاً پک چوق آرتمش ایدی . ممالک مفتوحه هپ خراج، جزیه تأدییه ایدیوردی . غنایم دنخی برچوق اموال کلیوردی . شوحاله کوره حضرت عمر بوکلن اموالندن معاشاتک تأدییه سندن صکره آرتان مقداری نه یاباردی؟ ظاهر حالدن آکلشیلورکه حضرت عمر بو آرتان مبالغی ارباب احتیاج و ضرورته توزیع ایدردی . یاخود اوکی ضرورتیدکانه عندالحاجه توزیع اولنق ایچون آلیقوردی . مع مانیه بو حال ادخار دیمک دکلدی . چونکه حضرت عمر آنجق حرب ایچون احتیاطاً اموال ادخارینی منع ایلیش ایدی .

(اسلاملرک اموال صاحبی اولملری): -
 ۳- بوکه لزومنده صرف اولنق ایچون احتیاطاً پاره ادخار ایتامک دوللرک وهر نوع حاکمیت مللرینی تشکیل ایدن قواعد اساسیه مخالفدره .
 ۴- الله قوت اولنق اوزره احتیاطاً پاره صاقلامق

بوراده برآز طور بوده تفسیره محتاج بر خصوصى دوشونمکلکمز لابدر . حضرت عمرک مال، ثروت طوبیلامدیغی، پاره ادخارینی ده منع ایلدیکنی یوقاریده بیان ایلیش ایدک .

آفریقان کان اموال غنائمه یابدینی کبی .
اسلاملر (حضرت عثمانک سوت قاردشی اولان)
عبدالله بن سعدک قومانداسی آلتنده اوله رق
قطعه مذکورده محارباتده بولمیشلر و ۲,۵۰۰,۰۰۰
دینار قیمتده اموال غنائم اله کچیرمیشلردی .
حضرت عثمان بونک خمسنی (مروان بن الحکم) ه
یره رک قیزی ا کا تزویج ایلدی [۱] . حال بوله
بوخمس بیت المالك حق ایدی . حضرت عثمان
والیردن حساب صورلمسی ابطال ایلدی .
چونکه والیر کندی اقرباسندن ایلیرلر . بونک
اوزینه والیر وسائر مأمورین حکومت حرص
و طمعده دوشه رک جمع ثروته باشلادیلر .
باخصوص (معاویة بن ابی سفیان) - که شام
قطعه سی والیسی ایدی - هپسندن زیاده ده
و ذکا ، هپسندن زیاده بیوک املاک صاحبی ایدی .
بناء علیه اسلاملرک زراعتدن ، کوی و چفتلک
وسائر صاحبی اولمقدن ممنوعیتلرینه دائر
حضرت عمر طرفندن وضع ایلدن قاعدینی
ابطال ایدلرک پیشدارلری اولدی .

اسلاملر شام قطعه سی فتح ایله اراضی بی
احباب اصلیه سنک النده ابقا ایتدکری صره لرده
اواراضینک بیوک برقسعی روم قوماندانلری
اولان (بطارقه) نك ملكی ایدی . روملر
مغلوب اولوبده بطارقه دخی فرار ایلدکن ،
یاخود مقتول اولدقن صکره تحت تملکلرنده
بولنان کویلر و چفتلکلر صاحبسز قالمش ایدی .
اسلاملر بویرلری بیت الماله وقف ایلدیلر .
برانسان کندی کوینی نصل ایجاره ویریر ایسه

حاکمیتک تأسس واستقراری ایچون امور
ضروریه دن معدوددر . اساس حاکمیت بویله
ایکن پاره ادخار ایتمامک نصل اولور ؟ فقط
ایلك اسلاملر خلافتی برحاکمیت سیاسیة عد
ایتمزلردی . ایشته بوسببه مبنی انلرک زمانلری
دور نبوتک انقضاسنه ودهشت نبوتک زوالنه
قدر دوام ایده بیلدی . بوزمان بیتنجه خاق
اسکی فطرتلرینه عودتله ادخار اموال و ثروته
واحرار حاکمیت ایچون رقابت قویولدیلر .

خلق بویوله حضرت (عثمان بن عفان)
زماننده (۲۳-۳۵ سنه هجریه لرنده) دوکولدیلر .
چونکه حضرت عثمان حضرت عمر کبی شدتلی
طاورا نامزادی . بونکه برابر مشارالیه اولمقدن
ایدی . بوسببیدن اولمقدن کندیسی ایله کسب
قوت ایلدیلر و زمان جاهلیته کندی اللرنده
ایکن اسلامیتدن صکره حضرت نبی هاشمیلردن
اولدینی ایچون هاشمیلره انتقال ایلن حاکمیتی
تکرار الله ایتمکی دوشونمکه قویولدیلر [۱] .
حضرت عثمان والیلکره کندی اقربالرندن
آدملر تعیین ایتمکه باشلادی . بونلرک ایچنده
اسلاملره غلبه ایده مامکدن حاصل اولان
نومیدلک نتیجه سنده اسلامیتی قبول ایدن
ذواتده واردی . مشارالیه زماننده پک چوق
فتوحات میسر اولمشدی . پک چوق اموال
غنائم کلردی . حضرت عثمان بوغنائمدن
حکومت مأموریتلرینه تعیین ایتدیکی کندی
اقربا و تعلقاته سائر صحابه دن فضله مقدارلر
ویرردی . ننه کیم ۲۷ سنه هجریه سنده

(معاویه) نك بو خصوصده كي موفيتي
 بالآخره خليفه اولديني زمان برچوق اراضي
 صاحبي اولوب صائمغه وعيني صلاحيتي عموم
 اسلاماره اعطايه كنديسنه باعث جسات اولدي .
 (معاويه) نك طوتديني بويوله سائر
 والير ايله صحابه طرفدن سلوك ايديلهرك بونلر
 وازجه (طلحه) ، (زبير) ، (سعد) ،
 (يعلى) وسائره كي اكابر صحابه دن برطاقم
 ذوات كوي وعقار صاحبي اولمشلر وپك چوق
 مالاره مالكيته آچيقدن آچيغه زنكين
 كسلمش لردر . حضرت عثمان دخي بالذات
 برچوق كويلره مالك اوامش ، برچوق اموال
 جمع وادخار ايلمشدر . مشاراليه ارتحال
 ايتدكن صكره خزينه دارينك نزدنده
 ۱۵۰,۰۰۰ دینار و ۱,۰۰۰,۰۰۰ درهم
 بولمشدر . حضرت عثمانك (وادي القرى)
 (حنين) وسائرده كان كويلري ۱۰۰,۰۰۰
 دینار قيمتمنده ایدی . آت و دوه دخي براقمشدر [۱] .
 قرآن احوال دن آكلاشيلوركه حضرت عثمان
 واردات دن كلن اموالده فضله آرتقمده اولديني
 كورهرك اسلامرك ثروت صاحبي اولملي
 ايجون تسهيلات كوسترلمسي جهتمه ميل ايتمشدر .
 اطرافنده بولنان اقرباسنك و باخصوص معاويه نك
 تشويقات ده اوميلي تقويه ايدن اسباب جمله سندن
 اوامشدر . ده صكره عقارات صاحبي اولمق
 مألوف و جاري برعات حكمنه كيرمشدر .
 حضرت عثمان ايله كنديسندن صكره
 كلن خالفانك ، صاحبلي غير معروف برطاقم

واليلرده بوكويلري اولهجه ايجاره ويريرلر
 و اويوزدن كلن حاصلات بيت الماله تسليم
 اولنوردی . وقتا كه (معاويه) شام واليكنده
 يرلشهرك اسرافاتده وچوق معيت آدملي
 قوللانمده روملي تقليده قويولدي ، آلديني
 معاش كنديسنه كفايت ايتماكه باشلادی .
 حضرت عثمانده دخي بو خصوصده ضعف
 وميل كورديكندن كنديسنه تخصيص اولنان
 معاشك اردو وامراسي طرفدن گلنكده اولان
 هيئات مخصوصه و مأمورين ايله روملر جانبدن
 كوندريلن مأمورين وهيئات مخصوصه ايجون
 اختياری لابد اولان مهمانوازلق مصرفنه
 يتشامكده اولديني خليفه مشاراليه يازدی .
 بو مكتوبده ذكر اولنان كوي و چفتلكلرك
 موجوديتدن بحث ايله بونلرك صاحبسز لرلردن
 متشكل اولديني ، اسلامرك عهد وحمایه سي
 آلتنده بولنان غير مسلملرك كويلرندن و خواجه
 تابع اراضيدن اولديني بيان و بونلرك كنديسنه
 اقطاع ايدلمسي طلب ايلدی [۱] . حضرت
 عمر (معاويه) يه سنوي بيك دینار معاش
 تخصيص ايتمش ایدی [۲] . بومقدار معاش
 اوزمانلرده ديكر واليره تخصيص اولنان
 معاشره نسبت چوق ایدی . (معاويه) ذكر
 اولنان كويلرك كنديسنه مقاطعه صورتيله
 ويرلمسي طلب ايدنجه حضرت عثمان طلب
 واقعي اسعاف ايلدی . (معاويه) بو چفتلكلر
 اوزرينه وضع يد ايدرك وارداتي كندی
 خاندانه منسوب محتاجينه تخصيص ايتدی .

یوم قیامتہ آنشدن داغیر ایله آلترینک ،
 یان طرفارینک ، بلترینک داغالانہ جغنه امین
 اولسونلر . مشارالیه بونی دییه دییه ،
 تخرار ایده ایده نهایت فقرا اکا مقتون اولمش
 وبوقاعدینی زینکینلر حقتده تطبیقه باشلا-
 مشلردر . ارباب ثروت فقرای اہالیدن
 چکدکلرینی معاویہ یه اخبار ایله شکایت ایتدیلر .
 معاویہ ذاتاً اوزینکینلردن زیادہ حالدن مشتکی
 ایدی . چونکہ (ابوذر) معاویہ یه اموال جمع
 وادخار ایتدیکیندن طولانی برقاچ دفعہ
 توبیخاتندہ بولمیش ایدی . اوجلہدن معاویہ
 شامدہ (خضرا) قصرینی انشا ایتدیکی زمان
 (ابوذر) دن : « بونی نصل کوریورسک ؟ »
 دییه صورمش ایدی . (ابوذر) معاویہ یه :
 « اکر بو قصری اللہ عائد اولان اموالدن
 انشا ایتدک ایسہ اللہ خیانتدہ بولمیشسک
 دیمکدر . اکر کندی پارہک ایله یابدک ایسہ
 او حالده مسرف عد اولنورسک » دیمش ایدی (۱) .
 (معاویہ) ابوذرک توبیخاتندن صوک
 درجہده دلکیر اولهرق کندیسنی تحت محاکمہ یه
 آلہحق برطوزاغہ دوشورمک ایستدی . اکا
 برواسطہ ایله بیک دینار کوندردی . معاویہ نک
 مقصدی (ابوذر) ی بوبارہ ایله اغرا واغوا
 ایتک ، دہا صکرہ پارہ ادخاریلہ کندیسنی
 اتہام ایلک ایدی . (ابوذر) پارہ لری
 آلنجه درحال انی فقرا یه طاغیتدی . حال بوکہ
 بوبارہ لر کندیسنہ کیجہ واصل اولمش ایدی .
 ایرتسی کونی صباحلین (معاویہ) طرفندن

اراضی بی ایجار ویا التزام قیامدن بیت المالہ
 بر مقدار پارہ تادیہ ایدمک شرطیلہ مقاطعہ
 صورتیلہ ویرملری دہ اسلاملر میانندہ املاک
 وراضی صاحبی اولمق عادتک انتشارینہ
 سبب اولان خصوصات جملہ سندن ایدی .
 وقتاکہ ۸۲ سنہ ہجریہ سندنہ خوارجدن
 (عبدالرحمن بن اشعث) فتنہ سی وقوع
 بولہرق دیوان محترق اولدی ، هرکس النہ
 بولنان اونوع اراضی یه صاحب کسلیدی [۱] .
 معافیہ اسلاملر (معاویہ) نک بو خصوصہ
 وقوع بولان اجرا آتندن ممنون دکلدیلر .
 چونکہ بوندہ مساواتہ رعایت ایتمیش ایدی .
 بناء علیہ اسلاملر وبالخاصہ فقہا وارباب زہد
 وتقوی (معاویہ) یه خصم کسلدیلر . صحابہ دن
 (ابوذرغفاری) ایله معاویہ آرہ سندنہ جریان
 ایدن وقوعات معاویہ حقتدہ اظهار اولنان
 خصوصتہ کافی بر نمونہ تشکیل ایدر . (ابوذر)
 حضرت عمر طرفندن وضع ایدیلن قاعدہ یه
 شدتہ متمسک بر ذات ایدی . مشارالیک قدرینہ
 کورہ « برسلمک برکون وبرکیجہ ییہ جک
 وایچہ جکندن ، یاخود فی سبیل اللہ انفاق
 ایدیلہ جک ، یاخود کریم بر آدمہ ویریلہ جک
 مقصداردن فضلہ برشیئہ مالک اولسی جائز
 دکلدر » [۲] . (ابوذر) شامدہ طوردرق
 شو بولده مواعظدہ بولنیوردی : « ای زینکینلر
 طاقمی ! فقرا یه مواساتدہ بولنکیز . آلتون
 وکوشی صاقلا یوبدہ اللہ یولندہ صرف ایتینلر

(۱) ماوردی ۱۸۳

(۲) ابن الاثیر ۵۵ ج ۳

(۱) ابن الفقیہ ۱۵۶

بر آدم ابو ذرک ز دینه کله رک پاره لری یا کشلقله
 کندبسنه ویرمش اولدیغنی بیان ایله اعاده سنی
 طلب ایتدی . (ابو ذر) پاره بی آدیغنی کبی
 در حال طاغیتمش اولدیغنی سویلیه رک پاره بی
 بولوب تأدییه ایتک ایچون اوچ کون امهال
 ایدلسنی طلب ایلدی . بونک اوزرینه معاویه
 (ابو ذر) ی فته جیلکه اتمادن بشقه برشی
 بوله میهرق حضرت عثمانه : « ابو ذر ایله شامی
 کندی حقه برفته و فساد منعی پادک » دییه
 یازار . حضرت (عثمان) بوکا جواباً : « ابو ذری
 مندرسز سمرلی بردویه بیدیره رک یاغنه
 کوندر » [۱] امرینی ویریر . (ابو ذر) مدینه یه
 وارنجیه حضرت عثمان انی مواخذنه و محکمه
 ایدر . (ابو ذر) اصلا قورقیه رقی بنی امیه نک
 حرص وطمعه پک ایلری کیتمکه و طریق
 حقدن آیرلمقه اولدقلرینی علماً بیان ایلر .
 بونک اوزرینه حضرت عثمان (ابو ذر) ی قوه
 جبریه ایله مدینه دن چیقاره رقی (ربذه) یه
 کوندریر . (ابو ذر) بوراده ارتحاله قدر اقامت
 ایدر . ابو ذرک منقاده بوضو رته وفاتی حضرت
 عثمان طرفندن وقوع بولوب اوزمانکی اسلاملرک
 نظر خصومتی دعوت ایدن حاللردن برینی تشکیل
 ایلدی .

بالآخره ۳۵ سنه هجریه سنده حضرت عثمانک
 شهادتیه برابر خلافت فتنه سی ظهوره کلنجه
 کندی نفسی ایچون خلافتی آرزو ایدن (معاویه)
 خلافتی ایستینلر میاننده نسبا و سابقه کندیسندن
 ده حقی برطاقم ذوات موجود اولدیغنی

و بناء علیه مقصده وصول ایچون پاره استعمالی
 ضروری بولدیغنی کوره رک طرفدار الله ایتک
 اوزره لزومنده بذل واعطا ایچون پاره جمعنه
 برقات دهها اهمیت ویردی . فی الواقع پاره
 او یله بر قوتدرکه هر هانکی شکلده قوللانیرسه کز
 اوشکله کوره بر قوت کسلیر . پاره من القدیم
 بیوک تشبثاتک مرجعیدر . بوکون دخی عالم
 مدنیتک امور سیاسیسی بومحور اوزرینه
 دوئمکده بردوامدر . دنیاده هیچ بر محاربه ،
 بر مصالحه ، بر اتفاق ، بر معاهده ، هیچ بر
 فتح ، بر محاصره وقوع بولماشدرکه « پاره »
 اکا محرک ویا باعث اولسون . (معاویه) دخی
 بویولده حرکت ایدرک کندیسنه دهها و ذکا
 ویا سیف و جلادت ایله مظامرت ایدن دهاته
 عربدن بزطاقلرینی پاره قوتی ایله استخدا
 ایتمش و بوسایه ده (صفین) وقعه سندن صکره
 خلافتی الله ایتمکه موفق اولمشدر . مع مافی
 سنه هجریه سندن حضرت علینک شهادتی و اوغلی
 حضرت حسنک خلافتدن فراغتی اوزرینه
 بسبتون تقرر ایلشدر . معاویه نک پاره قوتی
 ایله خلافتی اله کچیردیکنی خلق بیلوردی .
 حتی امام علی حفیدیک اوغلی (زین العابدین) :
 « معاویه کندی آتونک قوتی ایله حضرت
 علی یه محاربه ایدیوری » دیمشدی [۱] . دهها
 صکره سائر خلفای امویه (معاویه) نک
 بویولده کی اثرینه تابع اوله رقی پاره بی کرک
 بی هاشمدن خلافتی طلب ایدلرله ، کرک خار جیلر

روایت کوره (زید بن ابیه) حسن اداره
 امورده و حزم و شدتده حضرت عمره بکنزه مک
 ایسته مش ایدی . فقط یک ایلری کیدرک
 حدودی تجاوز ایدی . دها صکره (حجاج
 بن یوسف) زیادک اثرینه اتباعی آرزو ایش
 ایسهده خلق اهلاک و تدمیر ایدی [۱] .

۳ بی امیه دوری

۴۱ سنه هجریه سندن ۱۳۲ سنه سنه قدر

بی امیه دولتی خلفای راشدین دولتندن
 حاکمیتک خلافت دینه شکندن سلطنت سیاسیه
 شکنه تحول ایلسیه کسب تمیز ایتدیکی کبی
 دولت عباسیه دن دخی صرف عرب دولتی ،
 عربلقده شدتله متعصب و عربلردن غیر
 بناصره برنظر حقارتله باقار ردولت اولقله
 کسب تمیز ایدر . ایشته بونک ایچون کرک
 اسلاملرک حمایه سی آتته کیرن غیر مسلملر ،
 کرک مملکتک سائر اهالی اصلیه سی خلفای
 امویه دن و والیرندن تحملمفرسا معامله لره
 ده چا اولمشلردر . حتی بر اهالیدن اسلام
 اولانلر بیله عربلر طرفدن کوله معامله سنی
 کورلردی . عربلر اودورده بواسلاملره
 (موالی) - آزادیلر - نامنی ویریرلر وکنند .
 یدینی بونلر اوزرینه ولی نعمت عدایدرلردی .
 چونکه انلری کفردن تخلیص ایشلردی .
 موالی مسجدرده عربلرک آرقه سنده نماز

[۱] ابن خلکان ۱۲۴ ج ۱

وسائرده غلبه ایچون اک بیوک معین اتخاند
 ایلدکلرندن آتیده کوستریله چکی وجه ایله
 بوحوالک سابقه سیله هر هانکی وسیله ایله
 اولورسه اولسون چوق پازرلر الله ایتکه
 مجبور اولمشلردر .

شوحاله کوره خلفای راشدین زمانده
 اسلاملرک ثروت صاحبی اولملری حقنده وقوع
 بولان تحریم اوزون مدت دوام ایدمدی .
 چونکه انک دوامی حضرت عمرک ، یاخود
 انک مناقب و تقوای ایله متخلق ذواتک
 مقام حاکمیتده بقانریله برابر عربلرکده حال
 فطرت و بداتده قالمیریله ممکن ایدی . بوایسه
 عمران و مدنیت قوانینه مخالفدر . ایشته بو
 سپیدن عربلر روملر و ایرانیلر ایله اختلاط
 ایدر ایتمز تنع و راحته و ثروت جمعنه منجذب
 اولدیلر . امویلرک نائل امل اولمق ایچون
 پارهیه رغبتلری اومیلی برقات دها آرتدردی .
 بو صورتله خلفای راشدین دوری منتهی اولدی .
 لکن اسلاملر دها صکره اوله بردور کورمدیلر .
 حضرت ابوبکر و حضرت عمرک ذکرلری
 عصراً بعد عصر اسلاملر زدنده ضروب امثال
 صورتنده دوام ایدر . هر نه زمان برحاکم و یا
 برخلیفه ده اکریلک کورلسه مشارالیه مانک
 اثرینه اتباعه دعوت ایدیلر باخصوص حضرت
 عمرک عدالت ، حزم ، حقانیتده شذقی ایله
 تشبه ایتک ایسته ییلردی . حتی بی امیه نک
 ظلم و دهاجه اک مشهور والیری او اثره اقتفا
 ایتک ایسته مشلر سه ده یایه مبه رق تهوره ده مشملر
 واقتدارلی ظلم و اعتسافه منقلب اولمشدر .

امویلر ، فتح ایتدکاری ممالک اهلالیسی
ایله ماملککاری عربلقده متعصب اولملری وسائر
اقوامی حقیر کورملری نتیجهمسی اوله رق
کندیلرینه مخصوص حلال بر رزق عد
ایتمشاردی . عراق والیسی (سعید بن العاص) ك:
«عراق اراضی زراعیهمسی قریشهم مخصوص
برباحجه ذر . ایستدیکمزی آلبر ، ایستدیکمزی
براقبرز» [۱] سوزی بونی تأیید ایدر .
اسکندریه جوارنده کائن (اخنا) امیری جزیه
اولق اوزره کندیلرندن نه مقدار پاره
مطلوب اولدیغنی (عمرو بر العاص) دن
صوردیغنی زمان (عمرو) ك : « بنز آنجق
بزم بر خزینه منسکمز . پارهیه چوق احتیاجز
اولورسه سزدن چوق ، آز احتیاجز اولورسه
سزدن آز ایسترز » [۲] دیمسه اوقیلدن
اولان ادله دندر . ایشته امویلر بو احوالی
اموال ناسدن ایستدکریته وضع ید ایتمک
و آلق ایچون بر وسیله اتخاذا ایتمشاردی .
کندلریته بویولده جسارت ویرن (معاویه)
ایدی . چونکه معاویه بر طاقم ولایتلری بعض
والیلره مأکل اوله رق توجیه ایتمش ، دیگر
بعض ولایتلری ده کوچک بر مبلغه مقابل
الترام صورتیه ویرمش ایدی . معاویه بو
حاللری ایلك اوکجه او والیلری کندیسینه
مظاهرنده بولندیرمق ایچون ترغیب مقصدیه
اختیار ایتمش ایدی . متعاقباً کرک کندیسى ،
کرک کندیسندن صکره کلن خلفای امویه
هاشمیلرک طرفدارلری ایله ، خوارج وسائر

قیسه لر عربلر بو حالی جناب حقه قارشى
کندیلری ایچون بر تواضع عد ایلرلردی .
عربلردن بری ، اوکندن بر اسلام جنازه سنک
کچدیگنی کورنجه « کیمک جنازه سی ؟ » دیسه
صواردی . « قرشی » دیرلر ایسه « واه قوم ! »
دیردی . « عربی » دیرلر ایسه « واه همشهریم ! »
دیردی . « مولی » دیرلر ایسه : « اللهمک
مالیدر . ایستدیکی زمان آلبر ، ایستدیکی زمان
براقبر ، دیردی . موالی کی کینه طاشیمقدن
منع ایدرلردی . انلری اسم و قبندن بشقه بر
شی ایله چاغیرمازلردی . انلر ایله بر صفا ، بر
صره ده یورومزلردی [۱] . موالی یه (علوج)
- عربدن اولیمان کافرلر - نامنی ویریرلردی .
(جاحظ) ك (کتاب الموالی) سنده ذکر
اولندیغنه کوره (حجاج) ، ابن اشعث ایله محاربه
ایدن موالی یی در دست ایتدیکی زمان بردها
طوبلا عملرینه میدان بر اقامق اوزره انلری
طاغیتمق ایستدی . هر برینک الی اوزرینه
کوندردیکی شهرک اسمنی نقش ایتدی . بو نقش (بنی
عجل) قبیله سندن بر آدم طرفندن یایش ایدی [۲] .
کتابمک دیگر بر جلنده مملکت اسلامیه ده
هیئت اجتماعیه ک احوالندن بحث ایده جکمز
صره ده بو خصوصده تفصیلات ویره جکمز .
بوراده بالاده کی معلوماتی ویرمک کمز امویلر
دولتک ، مسلمان اولسه لر بیله عرب اولیمانلر
حقنده نه درجه ده متعصب طاوراندیغنی کوسترمک
ایچوندر .

[۱] العقد الفرید ۷۳ ج ۲ . [۲] العقد الفرید

ایله متوالیاً محارباتده بولنمق مجبوریتنه دوشه رک
 بو محاربات ایچون چوق مقدارلرده پاره‌یه
 محتاج اولدیلهر . بناء علیه بو پاره‌یه الله ایتمک
 ایچون خراج و جزیه صورتیه اهالیدن
 طولیلامقدن بشقه بر یول بولمدیغندن اقدام
 و بساتندن ماعدابو اموالی جبایتهده اقتدارلرینه
 امین اولدقلری برطاقم والیرلر استخدام ایلدیلر .
 اوقیلدن اولان والیرلرک اک شدتلی ودهشتلیسی
 (عبدالملک) ک عراقده والیسی بولنان
 (حجاج بن یوسف) ایدی . (عبدالملک)
 کندیسنه خلافتده رقیب طوران ذواته وازجمله
 مکده کندی نامه اعلان خلافت ایدن (عبدالله
 بن الزبیر) ه عراقده اهل بیت نینک انتقامی
 آلمق اوزره (محمد بن الحنفیه) نامه خلافتی
 استحصاله قیام ایدن (مختار بن ابی عبید)
 و سائر یه قارشى طورمغه مجبور اولدی .
 بو مقصد ایچون (حجاج) و امثالی استخدام
 ایتدی . بونلر اهالیدن حقلی ، حقمرز پاره
 تحصیلنده غن و شدت استعمال ایلدیلر [۱] .
 (والیرلرک جور و ظلمی) : — بنی امیه
 والیرلی اسلاملرک ذمت و حمایه‌لری آلتنه
 داخل اولان غیر مسلم اصحاب اراضیه کerk
 پاره جبایقنده ، کerk امور سائرده جور
 و اعتساف ایله معامله ایدرلردی . اهالینک
 النده محصولدن بر شی قالوب قالماسنه اهمیت
 ویرمزلردی . اوصرهده (خراج) مساحه
 حسابی اوزرینه وضع ایدلمش ایدی . اراضی

زرع ایدلسه ، ایدلسه معین اولان خراج
 آئیردی . مع مافیة اراضی اصحابنه بر فلاکت
 و یا آف زماننده تلافی حال ایتمک اوزره
 خصوصیاتدن بر مقدار براقق خراج شرائطندن
 ایدی . روایته کوره (حجاج) او بقیه‌یه ده
 اراضی اصحابندن آلمق ایچون استیذانه
 بولنش ایدی . (عبدالملک) اکا : ه آلدیغک
 پاره‌دن زیاده براقدیغک پاره‌یه دوشونمه .
 انلرده ات براق که بو ات اوزرینه یاغ
 باغلاسونلر» [۱] جوابی یازدی . آکلاشایدیغنه
 نظر آکری اهالیسنه و اراضی اصحابنه بویولده
 وقوع بولان شدت و تصبیقات تأثیریه انلردن
 بعضلری دین حمایه‌سی آلتنده بولنمق ایچون
 اسلام اوله‌رق «موالی» حکمنه کیرمشرلردی .
 فقط بو حال کندیلرینی (خراج) و (جزیه)
 تأده‌سندن تخلص ایده‌مدی . چونکه (حجاج)
 بوقیلدن اولانلری خراج و جزیه ایله مکلف
 طوتمقده دوام ایتدی [۲] . حال بوکه بونلر
 او ویرکیلردن قورتلوق ایچون ترلارینی کندی
 اقربالرینه ترک و کویلرندن مفارنتله شهرلرده
 اختیار اقامت ایتمشرلردی . (حجاج) بونلری
 تکرار کندی کویلرینه اعاده و کندیلرندن
 خراج بدلنی طلب ایدی [۳] . اسلاملر اووقته
 قدر کندیلری طرفندن تأسیس اولنان
 شهرلردن بشقه یرلرده اقامت ایتمزلردی .
 مملکتک اهالی اصلیه‌سی ایسه زراعتله مشغول
 اولمق اوزره کویلرده اختیار اقامت ایلرلردی .

[۱] ماوردی ۱۱۴ [۲] ابن خلکان ۲۷۷

ج ۲ [۳] ابن الاثیر ۲۲۵ ج ۴

[۱] ابن الاثیر ۱۰ ج ۵ و ابویوسفک کتاب

الحراجی ۶۲

اهالیدن هر آنکسی اسلام اولور ایسه اندن
آننان خراج رفع اولور ودها اول مالک
اولدینی اراضی و خانه قریه اهالیسنه قایردی .
قریه اهالیسی او خراجی ویرمکه مکلف
طوتولوردی . اسلام اولانلر آرتق (کوفه) ،
(بصره) ، (فسطاط) کبی اسلام شهرلربنه

کیدرک اورالده اقامت ایدرلردی . (حجاج)

زماننده برچوق غیر مسلملر بوقاعدهیه تبعاً
وکوردکلری تضییقات وشدندن قورتولوق

مقصدیله اسلام اولمشلر اسده (حجاج)

بونلر حقیقده خلاف مأمول بالاده بیان

اولدینی وجه ایله معاملهده بولمشدر . (حجاج)

بتون اطرافه : « هر کیمک اصلی کویدن ایسه کوبنه

عودت ایتسون . اندن جزیه وخراج آنه جقدره »

دییه یازمشدی . (حجاج) ک بو حرکتی

(ابن اشعث) ک خروج و محارباتی زماننده

وقوع بولمش ایدی . بونلر اوزربنه اهالی کوزلری

یاش ایله طولی اولدینی و « یاحمداه ! یاحمداه ! »

دییه باغیردقلری حالده فوج فوج طوبیلاهرق

نریه باش اوره جقلربنی . هانکی طرفه

کیده جکلربنی شاشیرمشلردی . نهایت (حجاج) ک

علینه اولهرق (ابن اشعث) ه التحاقه مجبور

اولدیلر [۱] .

بوکی معاملهلر بنی امیه والیرلندن یالکنز

(حجاج) ه مخصوص برشی دکلدی . خلفای

امویه نک سکنزنجیسی (یزید بن عبدالملک) ک

افریقاده والیسی اولان (یزید بن ابی مسلم)

[۲] ، (عمر بن عبدالعزیز) دورنده

[۱] ابن الاثیر ۴۸ ج ۵ [۲] ابن خلکان

۲۷۷ ج ۲

خراسانده والی بولنان (جراح) [۱]
وماوراءالنهرده دیکر ولاته دخی [۲۰] عنی
حرکتده بولندیلر . (سمرقند) اهالیسی
کندیلرندن جزیه رفع اولتق شرطیله اسلام
اولمشلردی . جزیه اخذی دوام ایدنجه تکرار
اولکی دینلربنه عوت ایتدیلر .

اسلاملرک ذمت وحمایه سی آنته کیروب

دیاستلربی محافظه ایدن خرسیانلر وسائرمیه

کلنجه بونلرک اوزمانلرده کی حاللربنی آکلامق

ایچون کندیلرندن اسلام اولانلرک بالاده

ذکرئی کچن حاللربنی کوز اوکنه آتق کفایت

ایدر . جزیه تحصیل ایدیلرکن بونلره اذیت

واشکنجه ایله معامله اولتوردی . غیرمسلملر

اسلام اولقلده یقه بی قورناره میه جقلربنی

آکلاینجه بعضلری راهب البسه سنی کیمکه

قویولدی . چونکه راهبلر اوزربنه جزیه یوق

ایدی . فقط والیرچوق کچمدن ایشی آکلایه رق

پاپاسلر اوزربنده جزیه وضع ایدیلر .

والیرلر پاپاسلر اوزربنه ایلك ویرکی قویان

ذات صر والیسی (عبدالعزیز بن مروان)

ایدی . پاپاسلرک مقداربنی تحریر ایتدی [۳] ،

هر پاپاس اوزربنده بردینار جزیه وضع ایلدی .

بو جزیه ره باندن ایلك آننان جزیه ایدی .

بنی امیه تاریخنده بوکی وقوعات پک چوقدر .

امویلرک پاره تدارک وجمعی یولنده ارتکاب

ایتدکلری احوال او قدر ایله قالدی . خلفای

راشدین زماننده تقدیر ووضع ایدلمش اولان

خراج مقداربنی ده تزئید ایدیلر . بوخصوصه

[۱] ابن الاثیر ۲۴ ج ۵ [۲] ابن الاثیر

۱۱۱ ج ۵ [۳] مقریزی ۴۹۲ ج ۲

پاپاسلغه التجا چوغاش ایدی . (اسامه) خراج
 وجزیه نك تناقصنه باعث اولدینی ایچون بو حالی
 منع اتمک ایستدی . بتون مناسترلی ،
 پاپاسلری تعداد ایتدیردی . پاپاسلرک اللرینه
 دمیر بر حلقه ایله برداغ وضع ایلدی . حلقه نك
 داخلنده پاپاسک اسمی ، منسوب اولدینی
 مناستر ، تمغا وضعی تاریخی محرر ایدی . هر
 هانکی بر راهبده بوتمغا کورلنز ایسه اورا هابک
 الی کسایردی . هر خرستیان دخی حکومته
 اولان بورجنی تأدییه ایتدیکنه دائر بر قوچان
 طاشیمغه مجبور ایلدی . (اسامه) معینده
 بولنان مأمورلره بر امرنامه یازد رق هر هانکی
 بر خرستیان او قوچانی حائر کورلنزسه اندن
 ارن دینار جزئی نقدی آلمسنی اشعار ایلدی .
 دها صکره مناسترلی باصهرق داغمز در دست
 ایلدیکی ر قاج پاپاسدن بر قسم نك باشلرینی
 کسیدی ، دیکر قسمنی ه دکنک آلتنده دوکه
 دوکه اولدیردی [۱] .

مع مافیه (اسامه) طرفدن ارتکاب اولنان
 بو احوال خلیفه نك رضاسنه موافق دکل ایدی .
 (هشام بن عبدالملک) بو احوالی ایشیدنبجه
 مصدرده کی والیسنه بر نامه یازد رق خرستیانلرک
 کندی عادت لرینه کوره حرکت لرینه طوقونلا .
 مسنی واللرنده بولنان عهدنامه لرده محرر
 مکلفاتدن زیاده برشی طلب ایدلما مسنی امر
 ایلدی . فقط بو امرک حکمی اوزون سورمدی .
 والیر واز جمله (حنظله بن صفوان) تکرار
 ظلم و اعتسافه باشلادیلر . (حنظله) خراجک

تا (معاویه) زماندن باشلانیدی . (معاویه)
 خراجی بر قیراط تزید اتمک ایستیه رک مصر
 والیسی (عمرو بن العاص) ک آزادلیسی
 (وردان) . : « قبطلاردن آدم باشنه بر قیراط
 زیاده قوی » دییه یازدی . فقط (وردان)
 معاویه یه : « اللرنده بولنان عهدنامه لرده فضله
 ایسته مامک مشروطدر . زیاده نی فصل تکلیف
 ایده می ؟ » جوابنده بولنه رق امری تنفیذ
 ایتمدی [۱] . مصر (عمرو بن العاص) ه
 اکمکک اوله رق ویرلمش اولدینی ایچون
 احتمال که بوکا (عمرو) موافقت ایتامش ایدی
 فقط (عمرو) دن صکره مصر ، خلفای
 اموییه انتقال ایدنبجه بولنر خراجده
 ایستدکلری درجه ده تزیداتده بولنیدیلر .
 اریولده تزیداتده بولنان اک مشهور ذات
 خلفای اموییه نك طقوزنجیسی (هشام بن عبدالملک)
 زمانده (۱۰۵ - ۱۲۵ ه) خراج متولیسلی
 بولنان (عبیدالله بن الحبحاب) ایدی . بو آدم
 قبطلرک خراجنده هر دینار باشنه بر قیراط
 تزید ایلدی . قبطلر اووقته قدر مملکتده
 اکثریتی تشکیل ایتدکلرندن تزید واقعه
 قارشلی تحمل ایده میه رک اختلال چیقاردیلر .
 بونک اوزرینه اسلاملر قبطلر ایله محاربه
 و قبطلردن بک چوق آدم اتلاف ایلدیلر .
 خراج متولیسلی (اسامه بن زید تنوخی)
 زماننده دخی اوکی احوال وقوع بولمش
 ایدی . (اسامه) خرستیانلری تنکیل و مال لرینی
 ضبط و مصادره ایلدی . بو آدمک زماننده

مقداری نیزید ایتدکن ماعدا حیواناتی ده
تعداد ایش وهر خرسیانی بر آرسلان رسمی
ایله تمغلامشدی . انلری تفتیشیدن ده کری
طور میوردی . بو علامتسز هر کیم طوتولور ایسه
انک النی کسردی [۱] . خلفای امویه والیلرینک
خرستیانلر ایله موسویلر و عرب اولیان اسلاملر
(موالی) وسائر هقنده کوستردکلیری اعتساف
و شدتلره دأثر بوکامشابه پک چوق امثله واردر .
امویلرک خراج و جزیه بی نیزیدده ایقاع
ایتدکلیری مظالم جمله سندن اوله رق عراقده
جزیره اهالیسنک آدم باشنه سنوی جزیه لری
بردینار ، ایکی مد بغدادی ، ایکیشر قسطنزیتون
یاغی و سرکدن متشکل ایدی . (عبدالملک بن
مروان) جالس تخت خلافت اولنجه بومقداری
آز کوردی . اوراده کی والیسنه یازدیغی او امر
اوزرینه اهالی تعداد اوله رق جمله سی ایشجی
عد ایدلدی . بر ایشجینک سنوی قازانجی
حساب اولندی . مجموعدن ایشجینک مأ کولات
و ملبوساته متعلق نفقه سی و بتون سنه ده یورطی
کونلری طرح ایدلکدن صکره هر آدمک
النده سنوی درت دینار قاله جفی آ کلاشدی .
(عبدالملک) اوراده هر آدم باشنه درت دینار
جزیه قویدی . بتون جزیه کذارلر بر صنف
اعتبار ایدلدی [۲] .

مع مافیه امویلر زماننده بو ویرکیلر و تعدیلر
غیر مسلم اولانلره و موالییه منحصر دکلدی .
بالذات عرب اسلاملرینه دخی تشمیل ایدلمش
ایدی . (حجاج بن یوسف) ک برادری (محمد)

[۱] مقرزی ۴۹۳ ج ۲ [۲] بلاذری ۷۳

ینه والی اولنجه سوء اداره ده و اهالییه ظلم
و اعتسافده بولنه رق حقسز اوله رق اهالینک
یرلرینی اخذ و غصب ایتدیکی کچی اهالی اوزرینه
(وظیفه) نامی آلتسده خراج دخی وضع
ایدی . بالآخره (عمر بن عبدالعزیز) مقام
خلافت کچنجه یمنده کی والیسنه بر نامه یازده رق
بو ویرکینک الغا اولمنسی و عشر ایله اکتفا
ایدلسنی امر ایتدی [۱] . ایرانده بولنان بی
امیه والیلری میوه لری ده ها اول تخمین و بو
تخمین اوزرینه بهای حقیقیدن آشاغی بر بها
تقدیر ایدره ک میوه لری بو بها اوزرینه
کوتورو بر صورتده کندیلری آلیرلدی [۲] .

خالی و خراب اولان اراضییه ویرکیلر
وضع ایتکده او والیلرک کثرله پاره جمعی
مرنده ایجاد ایتدکلیری اصوللر جمله سندن
ایدی . بوندن ماعدا اهالی اوزرینه نیروز -
نوروز - بایرامنده هدیه نامیله بر ویرکی طرح
ایدلمش ایدی که بو هدیه نک حاصلاتی معاویه
زماننده ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولمش
ایدی [۳] . ازدواج ایدنلر ایله عرض حال
یازانلر اوزرینه ده بر ویرکی وضع ایتشلردی [۴] .
والی ایچون بشقه ، چفتچی ایچون بشقه کله لر
استعمال اولنوردی . مأمورینک بیه جک
و ایچه جکی ، یمک حموله سی ، کانغد و مرکب
پاره سی ، کیله و کیله جیلرک اجرتی و ارزاقی هپ
اهالی اوزرنده ایدی . اهالیدن بری خراجدن

[۱] ابویوسفک کتاب الخراجی ۲۴ [۲] طبقات

ابن سعید (وان ولواتان دن) [۳] یعقوبی ۲۵۹ ج ۳

[۴] طبری ۱۳۶۷ ج ۳

حضرت عمر طرفدن والیردن ثروتلرینک نصفنک بیت‌المال نامنه مصادره اولمسی ده‌ها صکره معاویه ایچون والیردن ثروتلرینی مصادره یه بهانه و وسیله اولدی . والیر اولدیکجه بر اقدقلری ثروتک یاریسی (معاویه) طرفدن ورشدهن آلیردی . معاویه بومصادره ده بولورکن : « بو حضرت عمر طرفدن وضع ایديلن بر اصولدر » دیردی . مشارالیه والیرک ثروتی مصادره دن تدبیراً اهلینک اموالینه مصادره یه کیدی . بونی ایلمک یاپان ذات کندیبسی ایدی [۱] .

عمرشیده ایلمک وانتظام باشدن باشلا . باش ای اولورسه جسمک اعضای سائر سی ده ییلکنده باشه تابع اولور . کچن معلوماتدن آکلاشدیغی وجه ایله اموبلر تأیید حاکمیت ایچون هر نه یوله اولور ایسه اولسون پاره تدارک ایتمک ایستدیلر . والیرینه بیوک بیوک صلاحیتلر و یررهک ، منفعتلر تأمین ایدرک آرزو ایندکلیری یوله دو کدیلر . والیر هم خلفا ، هم کندی نفسلری ایچون پاره طوبلامغه قویولدیلر . کاتبلر ، تحصیلدارلر و سائره کبی کوچک مأمورلر دخی آمرلرینک بو یوله کی اثرلرینه تابع اولهرق اعتسافنده یلک ایلری کیتدیلر . اصحاب اراضینک شکایاتی آرتق یلک زیاده چوغلمشدی . بونک اوزرینه والیر جبایت وظیفهلرینی عربلرک نلندن آلهرق موالییه وازجهله عراقده کوی صاحبلیری اولان (دهاقین) ه تودیع ایتمک مجبور اولدیلر . بونی ایلمک یاپان ذات ۶۴ سنه هجریه سنده عراقده

بور جنبه محسوباً پاره کوتوردیکی زمان تحصیلدار اوپارنک بر قسمی آیریر و « بودکی و صرافلغی ندر » دیهرک کندیبسی آلیردی [۱] .

بنی امیه والیرلی و مأمورلری بو افعالی دائماً کندیلری طوغریدن طوغری یه ارتکاب ایتمزلردی . ده اول ذکر اولندیغی اوزر (معاویه) طرفدن (وردان) ه کیدن امر کبی والیر و مأمورلر بر چوق دفعه خایفه لرندن آلدقلری او امره توفیقاً حرکت ایدرلردی . (معاویه) چوق پاره تحصیل اولمسی امر ایدردی . انک والیرلی ده او پاره لری تدارک ایچون یکی یکی اصوللر ایجاد ایلرلردی [۲] .

(معاویه) دن صکره کلن خلفای امویه و باخصوص (عبدالمک) هپ بو یوله حرکت ایستدیلر . (عبدالمک) پاره یه شدتله محتاج ایدی . انک زماننده (حجاج) کبی بر آدم یاشدی . پاره تدارک و جلی ایچون نه قدر یول وار ایسه جمله سنی استعمال ایلدی . خفای امویه بومظالم واعتسافاتی منع یتمک ایسته سله لر ایدی منع ایده بیلیرلردی . حضرت عمر زماننده والیر بو کبی احوال ارتکاب اینجه مشارالیه انلره قارشلی سکوت ایتمزدی . (اهواز) والیرلی حضرت عمر زماننده جور و اعتسافنده بولندیلر . حق لرنده شکایت کلیر کلز حضرت عمر انلرک ثروتلرینک نصفی بیت‌انال نامنه مصادره ایتمکدن ماعدا بعض برادرلرینک ثروتلرندن بر قسمی ده مصادره ایلدی [۳] .

بولنزلر . مقصدلری خراج مالی اولسون ، اهالی مالی اولسون ، هر نه اولور ه اولسون اله پاره کچیرمکدن عبارتدر . هم استطلاعاتمه کوره بو پاره یی اعتساف ، ظلم و تعدی ایله تحصیل ایدیورلر . . . اشکنجه اولمق اوزره خراج اهلی کونشده طور دورلر . صوک درجهده شدتله انلره دایاق آنارلر . بیونلرینه دستیلر آصارلر . نماز قیلغنه مانع بوقاغو ایله بوقاغولارلر . . . بواسه عبدالله بیوک برجرم ، اسلامیت نظرنده شنیع بر حالدیر » [۱] .

امویلر ایله والیلری وسائر مأمورلریه تحصیلدارلری (عمر بن عبدالعزیز) مقام خلافته کنججه به قدر هب ذکر اولنان یولده ظلم و اعتساف ایله حرکت ایتدیلر . مشارالیه جالس تخت خلافت اولنجه مفلور اولدینی عدل وانصاف وزهد و تقوی سائقه سیله امور دولتی همنامی اولان ووالده سی جهتندن بیوک پدری بولنان (عمر بن الخطاب) زماننده کی حاله ارجاع ایتمک ایستدی . بناءً علیه بتون والیلره امرنامه لر کوندره رک کندیسندن ده اول ارتکاب اولنان مظلوم و اعتسافاتی یکان یکان تعداد بونلرک ابطالی امر ایلدی [۲] . منبرلر اوزرنده حضرت علی یه لعن ایتمک عادتتی ترک ایتدیردی . اووقته قدر اقرباسی اولان امویلر برچوق کویلره وچقتلکله مالک اولمشلر بونلرک بر چوقلرینی غیر ماملردن حقسز اوله رق غصب و مصادره ایشلردی . (عمر بن عبدالعزیز) قبولرینی

[۱] کتاب الخراج ۶۱ و ۶۲ [۲] طبری

۱۳۶۶ ج ۳ و ابن الاثیر ۲۹ ج ۵

خراج متولسی بولنان (ابن زیاد) ایدی . بعضلری طرفندن کندیسنه توجیه اولنان مؤاخذه یه (ابن زیاد) شو جوانی ویرمشدی : « خراج تحصیلاننده هر نه زمان عرب استخدا م ایتدم ایسه خراجده نقصان وقوع بولدیغنی کوردم . بوقصافی او مأمورلردن ، یا خود منسوب اولدقلری عشرتلردن تحصیله قالقیشسه م او عشرتلری کوجندیرر جکم . تحصیله قالقیشسه م بیله بیله مال دولتک تحصیلنده قصور ایتمش اوله جغم . بو کوی صاحب لرینی جبایت اموالده سزدن ماهر ، دها امین ، اهالی به دها ملام کوردم . مع مافیه کیمسه یه ظلم و غدرده بولنلرینه میدان قالماق ایچون سز انلره نظارت ایدیکز » [۱] .

قاضی (ابویوسف) ک خراج مأمورلری حقدنه (رشیده) وقوع بولان وصیتنامه سنده کی بیانات آتیه سی او کوچک مأمورلرک اوصره لرده اهالیدن نه صورتلر ایله پاره تحصیل ایلدکلرینی اراشه ایدر : « آلدیغم معلوماته کوره بعضاً والیلرک معیتلرنده اوله آدملر بولنورکه بونلردن بر قسیمی والینک تعلقانندن ، دیگر قسیمی ده بروسیله ایله انلره انتساب پیدا ایدنلردنر . بونلر طوغری و اخلاقی کیمسه لردن اولدقلری حالده والیلر بونلری امور حکومتده قوللانهرق مراتبات امیریته نک تحصیل ایچون شورایه بورایه کوندرلرلر . بومقوله آدملر کندیلرینه تودیع اولنان وظائفی حسن استعمال ایتماکله برابر اهالی یه دخی حق و انصاف ایله معامله ده

[۱] ابن الاثیر ۶۹ ج ۴

ایتدیلر . (فاطمه) حضرت عمرک نزدینه کیدرک وساستده بولمق ایستدی . مشارالیه خالهسنه : « جناب حق نی اکرم محمد صلی الله تعالی علیه وسلم حضرتلرنی بتون انسانلره رحمت اولسون دییه ارسال بیوردی ، عذاب اولسون دییه بهت بیوردی » جوابی ویردی [۱] .

موالی - عرببارک غیری اولان مسلمانلر - خلیفه نك عدل وتقواسنی کورنجه فرصتدن بالاستفاده دوچار اولمده بولندقلری . بذات و تضییقاتی کندیسنه عرض ایلدیلر . اوصرده (خراسان) والیبی (جراح بن عبدالله حکمی) شاهه (عمر بن عبدالعزیز) ک نزدیکه ایکیبی عربلردن وبری موالیدن متشکل بر هیئت مخصوصه کوند مش ایدی . عربلر حضور خلیفه ده بولنورکن سوز سولیدیلر . حال بوکه موالی ساکت قالدی . حضرت عمر بو سکوتی کورنجه مولایه « سن هیئت مخصوصه دن دکلیسک ؟ » دییه صوردی . موالی : « اوت » جوابنده بولندی . عمر « نه به سوز سولیدیلر ؟ » دییه سؤال ایدنجه موالی : « ای امیر المؤمنین ! موالیدن بکرمی بیک کشی معاشنر ، ارزانسز اوله رق جهاد ایاه اشتغال ایدیورلر . بونلر اهل ذمتدن ایکن اسلام اولمشلر . فقط حالا بونلردن خراج آلتیور . شمیدیکی والیز عادتاً حجاجک قلیجلرندن بر قلیچ کبی اجری حکم ایلور . اجرا آتی هب ظلم واعتسافدر » [۲] دییه رک تظلمده بولندی .

[۱] ابن الاثیر ۳۰ ج ۵ [۲] طبری ۱۳۵۴ ج ۲

شکایتجیلره آچدی : « هرکیمک شکایتی وار ایسه مراجعت ایتسون » دییه اعلان ایتدی . بونک اوزرینه مشتکیلر بونلرک میاننده خریستانلر ، موسویلر ، موالی وسائر هب خلیفه عادلره مراجعت ایلدیلر . بونلردن بر طاقی اموال و اشیا سنک اختلاس ، دیگر طاقی ده کویلرینک و ترالرینک اخذ و غضب اولندیغندن شکایت ایدیورلردی . (عمر بن عبدالعزیز) بو شکایتلره قارشنی حق و عدالت هر نه ایسه ، حتی کندی اولملری ، برادرلری ، عمزاده لری علینه بولنسه بیله [۱] انی اجرا ایدیور ، حتی . منصور ، ظلمی مقهور ایلوردی . بعضلری طرفندن (عمر بن عبدالعزیز) : « بو صورتله چوجقلریکه برشی قالمیه جق . انلری نه یابه جقسک ؟ » دییه واقع اولان سؤاله مشارالیه کمال رقتدن آغلایه رق « انلری اللهمک عنایت و حمایته تودیع ایدرم » دیمشدر . مشارالیه عمجملری و عمزاده لرینک غضب ایتدکلری اموالی اللرندن آلهرق بونلره « اموال مظالم » نامنی ویرمشدر . (عمر بن عبدالعزیز) ک اقربا و تعلقاتی اولان امویلر بو حال کورنجه حاکمیتک کندی اللرندن چقمسندن قورقغه باشلادیلر . چونکه بونلرک حاکمیتلری پاره قوتی اوزرینه تأسس ایتمش ایدی . اللرنده بولسان ثروت وسامان ، املاک و اراضی کیدر ایسه حاکمیتی دخی غائب ایده جکلردی . امویلر مشارالیه ک خاله سی (عمه سی) مروانک کریمه سی فاطمه یه مراجعت و عمرک یابدینی شیلردن شکایت

[۱] الخلیس ۳۵۳ ج ۲

(عمر بن عبدالعزیز) مولایه : « مأمور مخصوص اولوق اوزره سنك كبی آدم کوندرمك لازم » دیدکن صکره (جراح) ه « آرقه کده هرکیمک نماز قیایدیغنی کورسهك اذن جزیه آلمه » امرینی یازدی . بواصر اوزرینه خلق اسلامیتی قبوله رغبت واسلام اولمغه مسارعت ایتمه باشلادیلر . هر طرفده اسلامیت کمال سرعتله انتشار ایدیوردی . بو حالی خوش کورمین بعضلری (جراح) ه : « هرکس جزیه دن قورتولوق مقصدیله اسلام اولور . بونلر سنت اولیورلرمی اولیورلرمی ؟ برکده تفتیش و تحقیق ایتسه کز ای اولور » مطالعه سنده بونلورلر . (جراح) کیفیت (عمر بن عبدالعزیز) ه یازار . مشار . الیه جراحه : « جناب حق حضرت محمدی خلقی طریق هدایته دعوت ایدیجی اوله رق ارسال بیوردی ، سنتجی اوله رق کوندرمدی » [۱] جوابنده بونلور .

(عمر بن عبدالعزیز) عین معامله یی مصرده والیسی بولنان (حیان بن شریح) حقنده دخی ابرا ایدی . (حیان) حضرت خلیفه یه : « خلقک اسلام اولملری جزیه وارداتنه سکتته ویردی . او قدرکه دیوان مأمورلرینک معا شاتنی تأدیه ایچون (حارث بن ثابت) دن یکریمی بیک دینار استقراض ایتمه کجبور اولدم . استقراض اولنان پاره نك امیرالمؤمنین طرفدن تأدیه سنه امر صدورینی استرحام ایدرم » دییه یازمش ایدی . (عمر بن عبدالعزیز) حیانه

[۱] ابن الاثیر ۲۴ ج ۵

شوجوانی کوندرمشدی : « تحریراتکی آلم . ضعفکی واداره سزلیککی بیله بیله سنی مصره والی تعیین ایتمش ایدم . بوسفر کوندردیکم آدمه باشکه یکریمی دکنک اورمسنی امر ایتدم . اسلام اولانلردن جزیه یی قالدیر . رأی وتدیرک مردوددر . زیرا جناب حق حضرت محمدی هدایت ایدیجی اوله رق ارسال بیوردی ، پاره تحصیلداری اوله رق کوندرمدی . (عمر) ایچون بتون عالمک کندی واسطه سیله اسلامیه داخل اولدیغنی کورمک کبی عالی بر مظفرت ، بیوک بر بختیارلوق نره ده . . . » [۱]

مشارالیه سائر والیلر ومأمورلر حقنده او یولده حرکت ایدردی . بونلردن اخلاقه ، استقامت وعدالتنه امین اولدیغنی ذواتی هپ عزل ایتمش ایدی . بونک اوزرینه رجال دولتدن بزچوقلری کندیسنه معارض کسلدی . مشارالیه امور دولتی دفعه و عنف و شدتله اصلاح ایتمک ایسته مشدی . حال بوکه اودرجه فالغه اوغرایان بردولتی او یله یکدن اصلاح ایتمک امکان خارجنده ایدی . امویلردن ووالیلردن بو حالدن ممنون برکیمسه قلاماش ایدی . بونلر (عمر بن عبدالعزیز) ک خلافتنی اوچ سنه دن فضلده چکه مدیلر . نهایت مشارالیهی زهرا یله شهید ایتدیلر . تاریخ نویسار (عمر بن عبدالعزیز) ی خلفای راشدیندن [۲] عد ایدرلر . « عمر ین » دیدکلرنده دخی کندیسسی ایله حضرت (عمر بن الخطاب) ی [۳] قصدا ایدرلر .

[۱] مقریزی ۷۸ ج ۱ [۲] الخلیس ۳۵۴ ج ۲

[۳] قرمانی

یوقاریدن بری ویردی کمز معلوماتده اسلا.
 میتک مؤسس اولدیغی قواعد واحکام اصلیه نیک
 انصاف و رفق و ملامتی آمر اولدیغی و شوقدرکه
 امور حکومتی در عهده ایدنلرک طوتدقنری
 خط حرکتلره کوره مختلف شکلده آلدیغی
 کوردک . (عمر بن عبدالعزیز) اسلامیتک
 قواعد واحکامنی خلفای راشدین زمانلرندکی
 حاله ارجاع ایتمک موفوق اوله ایدی بنی امیه
 طرفدن ارتکاب اولنان مظالم واعتسافاتی
 بسبتون قالدیردجقدی . نه چاره که مشارالیه
 کندیسنه لائق اولیان بر زمانه یتشدی . بونک
 ایچون صرف ایتدیکی مساعی ثمره ویرمدی .
 مشارالیه ارتحال ایدنجه احوال اسکی مجرایه
 برعکس العمل ایله برابر عودت ایلدی . اولکندن
 ده شدتلی ، ده اعتسافکارانه مظالم و تعدیات
 وقوع بولغه باشلامش و والیلر و سائر حکومت
 مأمورلری اولکندن ده زیاده استبداده
 قویولدقلری کبی خراجک جبایتده دخی ده
 شدتلی طاورانه مشلورد . بونلر خراجی تزید
 ایده ایده نهایت اصحاب اراضیدن بعضلری
 خراج مأمورلریله تحصیلدارلرینک ظلم و تعدیسینی
 تأثیرسز براقق ایچون مالک اولدقلری اراضینی
 آئیده کوریا هجکی وجه ایله خلفانک ، یاخود
 والیلرینک اقبالرندن برینک نامنه قید
 ایتدیرمکه و بوحمایه آلتنده اجرای زراعت
 ایتمک مجبور اولشلردی .

بوزات کندینی بسبتون ذوق و صفایه ، ایچکی یه
 ویردی . امور دولت ایله اوغراشمغه بدل
 (سلامه) و (حبابه) ناملرنده کی ایکی جاریه سی
 ایله مشغول اولدی . (یزید) : بوایکی جاریه
 ایله اولان سرگذشتی مشهوردر [۱] .
 (یزید) دن صکره برادری (هشام) مقام
 خلافته جالس اولدی . هشام خسیس بر آدم
 ایدی . ده اول یازدیغمز وجه ایله مصرده
 ویرکیلرک (ابن الحباب) واسطه سیله تزیدی
 بوخلیفه زماننده وقوع بولدی . (هشام) دن
 صکره تخت خلافته (ولید بن یزید بن عبدالملک)
 کچدی . بوزات ذوق و صفایه و ایچکی یه
 ابتلاده پدری (یزید) کبی ایدی . بونک
 خلافتی چوق سورمدی . اقباسی طرفندن
 قتل ویرینه ۱۲۶ سنه هجریه سنده (یزید بن
 الولید بن عبدالملک) اجلاس ایلدی . مشار-
 الیه ، کندیسنه بیعت اولدیغی زمان ایراد
 ایتدیکی نطقدن آکلاشدیغی وجه ایله [۲]
 (عمر بن عبدالعزیز) ک اثرینه تبعاً امور دولتی
 اصلاح ایتمک تصورنده بولنش ایسنده بو
 خصوصده عمرک دوچار اولدیغی عین موفقیتسز .
 لکه کندیسیده دوچار اولدی . چونکه
 احوال اصلاح ایدیلایمه جک درجه یه کیش
 ایدی . کندیسندن صکره کلن (مروان بن محمد)
 زماننده عباسیلر غالب کلهرک خلافت اسلامیه
 انلره انتقال ایلدی .

اوصره لرده امویلر تنعم و اسرافانه ، ذوق

[۱] کتابک بنجی جلدی صفحه ۸۱ [۲] ابن الاثیر

خلفایه کنجه بونلر تنعم و اسرافده پک
 ایلری کیتمشلردی . بونلر دن اوپوله ایلك
 سلوک ایدن خلیفه (یزید بن عبدالملک) ایدی .

وصفایه ، ایچکی به طالمشار و حاکمیتلرینی تحکیم ایدمک و سائله باقیمغه باشلامشردی . تعیین ایتدکلی والیر ایله مأمورین دولتک حسن انتخابنه اهمیت ویرمز لردی . حتی بعضاً بر آدمی بر جاریه نك توصیه سیله ، یا خود تقسیم ایتدیکی برهدیه مکافات اوله رق بر ولایت و الی تعیین ایدر لردی . نته کیم خلفای امویه نك او تجیسی اولان (هشام بن عبدالملک) جنید بن عبدالرحمن حقنده اوله یا پیش ایدی . (جنید) هشامک زوجته سه احجار قیمتدار ایله مرصع بر کردانلق اهدا ایتمش ایدی . (هشام) کردانلق بکنمش ایدی . (جنید) انک کی دیگر بر کردانلق ده اهدا ایدنجه هشام انی ۱۱۱ سنه هجریه سنده خراسانه والی تعیین ایدی [۱] . امویلر زماننده (ذلفا) نامنده بر جاریه نك بهاسی ۱۰۰۰۰،۰۰۰ درهمه بالغ اولمش ایدی [۲] .

والیرک بتون همتلری بیوک بر ثروت طوبلامغه ، بر چوق بندکان و منسوبین صاحبی اولمغه منصرف ایدی . کندی نفسلرنده حس عدالت و حقانیت طویان ذوات خلفا طرفندن هر نه صورتله اولورسه اولسون جمعی طلب ایدیلن یاره لری صورت مشروعه ده جبابت ایدمه جکلرینی آکلایه رق والی و یاسائر دولت مأموری اولمقدن چکنیر لردی . نته کیم خلفای امویه نك یدنجیسی اولان (سلیمان بن عبدالملک) عراق والیرکنی (یزید بن مهلب) . توجه ایتدیکی زمان (یزید) کندی کندی

[۱] ابن الاثیر ۷۲ ج ۵ [۲] اعلام الناس ۳۵

شویله دیمش ایدی : « حجاج عراقی بر خرابه زاره چویردی . شمعی اقطعه اهلایسی بندن عدالت ، حقانیت بکلر لر . اورالره کیدوب حجاج کبی خراجی اشکنجه ایله تحصیله قالدیشسه م خلقک باشنه بر بلا کسینه حکم ، حجاجک او دهشتلی زندانلرینی تکرار آچه جنم ، احوالده جهان بی لغتله یاد ایدمک . بویله یا میوبده حجاجک طویلا دینی خراجدن ده ز خراج طویلا سه م خلیفه راضی اولمه جق » [۱] . عدالت ، رق و ملائمت حسی ایله متخلق اولان سائر ذوات هب بویولده دوشونور لردی . بنسأ علیه والیرکله و سائر جکومت مأمور-یتلرینه منافع شخصییه پی هر شیئه ترجیح ایدن اشخاصدن ماعدا کیمسه رغبت ایتزدی . بوندن بشقه خلفا والیرله ایتدکلیره ایتدکلیرینی یا دیرمق ایچون انلرک مع اشلرینی یک چوق تزید ایتمشردی . دولت امویه نك صوک زمانلرنده عراقده والیرک ایدن (یزید بن عمر بن هبیره) نك سنوی مخصصاتی ۶۰۰۰،۰۰۰ درهم (فرائق) ه بالغ اولمش ایدی [۲] . والیر ، مأموریتلرینک دوامندن امین اولمقدلرندن والیرکلری زمانی هر وقت اله کیمز بر فرصت عدایدرک ثروت جمع وادخارندن بشقه برشی دوشونمز لردی . بونلرک ایچنده بیوک ثروت صاحبی اولانلر یک چوق ایدی . (هشام بن عبدالملک) زماننده عراق والیسی بولنان (خالد القسری) نك غله سی - دخل و حاصلاتی - ۱۳،۰۰۰،۰۰۰ درهمه [۳] ،

[۱] طبری ۱۳۰۶ ج ۲ [۲] ابن خلکان

۲۸۱ ج ۲ [۳] ابن خلدون ۹۶ ج ۳

بوك بروسعت وجسامت احراز ايتمش ایدی .
 بونكله برابر الكيوك واساسلی واردات عراق ،
 جزیره ، شام و مصر دن كایدی . سائر جهتلردن
 آلمان واردات ایسه آنجق والیر ایله استخدام
 ایدیلن کاتبیر و تحصیلدارلر و مأمورین سائر نك
 معاشلرینه کفایت ایدردی . دیگر دهها يك
 چوق یرلر وار ایدی که اورالردن شایان
 تذکار برشی آلمانزدی . چونکه امویلرک
 حاکمیتی اویرلرده لائقه تأسس اتمامش ایدی .
 عراق ، شام ، مصر وارداتی سنه لرك
 ووالیرلک اختلافنه کوره مختلف مقدارلرده
 ایدی . برنجی جلدك ۲۰۷ نجی صحیفه سنده بو
 خصوص حقه ده تفصیلات لازمی یازدق .
 اوتفصیلاتك خلاصه سی شودرکه امویلر زماننده
 عراق سنوی واردات متوسطه سی
 ۱۳۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم و مصر قطعه سنك
 وارداتی ۳,۰۰۰,۰۰۰ دینار (یاخود
 ۳۶,۰۰۰,۰۰۰ درهم) و شام قطعه سنك
 سنوی وارداتی ۱,۷۰۰,۰۰۰ دینار (یاخود
 ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم) ایدی . شو حالده
 مذکور قطعه لردن سنه ده آلمان وارداتك
 مجموعی ۱۸۶,۰۰۰,۰۰۰ درهم دیمکدر . مبلغ
 مذکوره دیگر جهتلرک ، مقدارینی بیله مدیکمز
 وارداتی ده علاوه ایتك لازم کلیر .
 خلاصه کلام امویلر زماننده واردات
 کثرتله جبات اولنوردی . معافیله او واردات
 تروت دینله مزدی . چونکه پارلر امویلرک
 تأیید حاکمیتی ایچون محاربه لره صرف
 ایدیلردی . امویلر حضرت علی ایله ، مخدومی

یعنی تقریباً بر میلیون دیناره بالغ اولمش
 ایدی . بونك اوزرینه خلیفه لر والیرلی عزل
 ایتدکجه مالک اولدقلری تروت ایچون
 کندیلرندن حساب صورالردی . (معاویه)
 زماننده والیرلردن - حضرت عمرک یادیغنه
 اقتداء - تروتلرینك نصفی آلیرکن دهها صکره
 والیرلر تحت محاکمه آلمغه وانلرک املاک
 و اموالندن بولنه بیلن شیلر مصادره ایدلکه
 باشلامشدر . ذکرلی کچن (خالد القسری)
 حقه ده او یله جه معامله یاپلش ایدی . (خالدك)
 کاتی (حیان نبطی) خالدك ۳۶,۰۰۰,۰۰۰
 درهم مقدارنده بر تروت جمع ایتدیکنی اخبار
 ایتمش ایدی . بونك اوزرینه (هشام) طرفندن
 مأمورین مخصوصه کوندریلرک کک خالدن ،
 کرک معیتنده بولان مأموریندن اخبار اولنان
 تروتك قسم اعظمی مدانه چیقاریلر ق ضبط
 ایدلشدر [۱] . « استخراج ، نامی ویریلن
 بواجرا آتده صوک درجه ده شدت استعمال
 اولنوردی . بوسیدن والیر ایله خلفا آره سنده
 بی امیه دولتنك تهلکه یه طوغری سقوطنی
 تسریع ایدر بر نفرت پیدا اولمش ایدی .

امویلر زماننده دولت اسلامیه وارداتنه ،
 یعنی خراج ، جزیه و سائردهن جبات اولنان
 پامت مجموعنه کلنجه : اودورلرده ظهور ایدر
 فتنه و شورشلر نتیجه سنده امویلرک ضائع اولان
 سائر وراثتی میاننده بوده ضائع اولمشدر
 مملکت اسلامیه امویلر زماننده دهها صکره
 عباسیلر دورنده اکتساب ایتدیکی وسعتنه یقین

زوالی ایله منتهی اولور . دور مذکورده مدینت اسلامییه سقوط و انحطاطه اوغرامش ، ثروت آزمش ، دولت ضعیف دوشه رک نهایت زوال و انقراض بولمشدر .

عباسیملرک برنجی دوری

۱۳۲ سنه سندن ۲۱۸ سنه سنه قدر

(دولت عباسیه نك اسباب تأسسی) : —
دها اول ویردی کمز معلومانده کورلدیکی وجه ایله خلافت خلفای راشدیندن امویله انتقال ایدنجه شکل دیندن شکل دنیوی به تحول ایتدیکی کبی خلفای اموییه و والیاری ده پاره طویلامقدن ماعدا هیچ برشیته اهمیت ویرما . مشلردی . کذلک امویلر دورینک عربلقده تعصب و سائر اقوامه و خصوصاً کندیلرینک تحت حاکمیتلرینه کچن مصر ، شام ، عراق ، ایران ، خراسان و سائر اهلایسی اولان نبطیلر ، روملر ، سریانیلر ، کلدانیلر ، ایرانیلر ، ترکلر و سودانیلر و حتی بونلردن اسلام اولانلره نفرت و حقارت کوسترملکه عباسیلر دورندن تمیز ایتدیکنی ده اولجه کوسترشم ایدک . دولتک شو تعصب و حقارتنه خراج تحصیلنده استعمال ایدیلن شدت و سائر خصو- صانده ارتکاب اولنان مظالمک انضامیله اهالی حکومتدن صوگ درجه ده دلکیر اولمشلر و اویله برحکومتک تابعیتدن چقمغه و خلفای اموییه نك خلعی ایچون چالیشانلره معاونت ایتمکه حاضر

حضرت حسین ایله ، (مختار بن ابی عبید ثقفی) ایله ، (عبد الله بن الزبیر) ایله ، خارجیلر ایله و سائر ایله محاربه ایتمشلردی . یمن عربلری ایله حجاز و نجد عربلری ، یا خود عربلر ایله موالی — عربلردن اولیان اسلاملر — آره سنده ده پک چوق قتنه و شورشلر ظهور ایدردی . بوفتنه — لری تسکین ایچون کلیتلی پاره لر صرف اولنوردی . بوندن ماعدا خلفا و امرانک ذوق و صفالرینه ، اسرافاتنه ده پک چوق پاره لر کیدردی .

۴ دولت عباسیه

دولت عباسیه نك یکدی کیرندن صوگ درجه ده فرقلی ایکی دوری واردر . برنجی دور — که اکابارلاق دور نامی ویریلر — دولت مشارالیهانک ۱۳۲ سنه هجریه نه مصادف اولان تاریخ تأسسندن باشلا یه رق ۲۱۸ سنه سنده یدنجی خلیفه عباسی (مأمون) ک صوگ کونلرینه قدر امتداد ایدر . دولت عباسیه ایشته بودورده شان و شوکتک ذروه سنه بالغ اولمش و مدار بحشمز اولان مدینتی تأسیس ایشدر . ینه بودورده درکه دولت اسلامییه نك ثروتی سائر دول اسلامییه دن هیچ برینک دورنده بالغ اوله مدینگی جسامته واصل اولمشدر . بو کتابده مدار بحشمز ایشته بو ثروتدر .
ایکینجی دوره کلنجه بو کا دور قهقری ویا دور انحطاط نامی ویریلر . بودور ۲۱۸ سنه هجریه سنه مصادف اولان (معتصم) ک خلافتندن باشلا یه رق دولت عباسیه نك بغداددن

اولورسه گز انکه برابر حربه چیقما ملیسکنز . چونکه آره کزده بر اختلاف ظهوریه برریکنزدن آیرلکنزدن ویکدیگرکز . خصم اولمکنزدن قورقارم . مختار ایله برابر بهادرلرکز وسواریلرکز موجود . . . فضله اوله رق کوله لریکز و موالیکنزده انکه برابر . بونلر متحد برحاله بولنورلر . موالیکنز - عرب اولمیان اسلاملر - سزک حقیکنزده دشمنکنزدن زیاده کین وعداوت بسلرلر . سزکه عرب شجاعیتله و عرب اولمیانلرک عداوتی ایله محاربه ایدرلرده پریشان اولورسکنز « [۱] مطالعه سنده بولمقله مختارک تکلیفی قبول ایتدیلر .

موالی بنی امیه نکه ازاله دولتری ایچون اهالی بی آیاقلاندیران هرکیم اولورایسه اولسون اکا اوله جه مظامرت ایتدکلرندن امویلر زماننده خارجیلر چوغلش و عربلر میاننده خلافت ایچون قریشدن اولوق شرط اولمدینی فکری ده میدان المشدی [۲] . مع مافیة بوفکر اسلاملرده آنجق برقاچ عصر صکره یرلشه - بیسلیدی . اوصره لرده خلافتی طلب ایدنلرک اکثری سلاله نبویه دن وبوجه دن حضرت نینک عمزاده سی حضرت علی نساندن اولان علویلر وعم نبی حضرت عباس نساندن بولنان عباسیلردن متشکل ایدی . (خراسان) لیلر ذکر ایتدیکنمز اسبابه بناء امویلره اک زیاده دشمن کسینلاردن ایدیلر . (ابومسلم خراسانی) عباسیلر ناهنه طلب خلافت ایدنجه درحال معیتنه

لامشردی [۱] . باخصوص موالی - عربلردن اولمیان اسلاملر - صوک درجه ده دلکیر ایدیلر . بونلر اسلام اولمقله اراضی و خانه لری کندی اللرندن کیتدیکی حالده دولتک تأیید نفوذی ایچون حربه سوق ایدلمکدن بشقه برش یته نائل اولمامشردی . امویلر بونلری پیاده ، معاشیز ، غنائمدن حصه سز اوله رق محاربه یه کوندیرلردی . دولت امویه نکه بوخالده دوام ایتدیکنی کورن رقیبیلری فرصت بکلیره رک احوال دن بیزار اولان موالی یه مراجعت و کندیلرینه معاشلر تأمین ایدرک امویلر علیه طرفدار اتخاذا ایلرلردی . بویولده حرکت ایدن ، یعنی موالی یه مراجعتله معاونت مقابنده کندیلرینه معاش و منفعت تأمین ایلین ایلک ذات حضرت حسین ک قاتلرلرندن انتقام آلق اوزره ۶۶ سنه هجریه سنده کوفیه کیدن (مختار بن ابی عبیدالثقفی) ایدی . (مختار) ک عرب اولمیانلری عربلر اوزرینه بوصولته ظهیر اتخاذا ایتسی عربلره کران کلدی . عربلر مختارک موالی بی آتله بنیدیرمنسی وانلره معاش تخصیص ایتسنی خوش کورمیه رک : « مختار موالی میزی شپارتدی . آتله بنیدیردی . بزه عائد اولان معاشاتی . انلره ویردی » دیدیلر . مختار : « بکی ، موالی بی براقیم ، غنائم و معاشاتی ده سزه ویرهیم . امویلر علیه بنه محاربه ایدرمیسکنز ؟ . . . دیه صوردی . عربلر بو خصوص حقیده آره لرنده مذاکره اجرا ایدیلر . انلردن بری : « سوزیمی دیکلیه جک

چهارك عباسيلره مظاهرت ايلديلر . مملكت اسلاميه نك هر طرفنده عرب اوليان اسلاملر ايله غير مسلملر بونلرك قيامي كورنجه درحال انلر ابله برابر آياقلانديلر . بونك اوزرينه امويلر دولتي زوال پذير اوله رق عباسيلر احراز موقفيت ايلدى . عباسيلر پاختلريني كنديلرينه مظاهرت ايدنلره يقين اولان عراقده تاسيس ايتديلر .

عباسيلر بنى اميه دولتك ذكر اولنان اسباب زوالنى آكلامش اولدقلرندن دولتي اويله برسقوط و تهلكيه دوشورمكدن احترازاً ايرانيلردن عسكرو طرفدار اتخاذا ايتدكلري كبي اسلاميتك ركني اولان عرب عصييتنى محافظه ايتك مقصديله (ربيع) و (مضر) قبائلندن عرب عسكريتك استخداملنده ابقا ايلديلر . مع مافيه هرايبي عنصرى بردن ممنون ايدميورلردى . عباسيلر حال و مصلحت سائقه سيله ايرانيلر ايله اختلاط ايتك و ايران ملبوساتندن كلاه و ساثره كيمكه انلره بكنزه مكه مجبور اولمشلردى . حتى اويله البسه كيمكي مجبوري اتخاذا ايتمشلردى . او يولده البسه يي اك اول استعمال ايدن و استعمالنى مجبوري ياپان ذات ۱۵۳ سنه هجره سنده (منصور) يدى [۱] .

مشاراليه اهالى يي صوك درجه ده اوزون كلاه كيمكه مجبور ايتمش ايدى . ذكر اولنان عصرده يتيشن مشاهير شعراى عربدن (ابودلامه) خالدن ممنون اوليان عربلر جمله سندن اوله رق اوصرده كيلن كلاهى شو

ايكى بيت ايله توصيف ايلنور :

و كنا نرجى من امام زياده

فزاد الامام المصطفى فى القلائس

نراها على هام الرجال كأنها

دنان يهود جللت بالبرانس

« خليفه زماندن اسلافك مآثرندن زياده

اجرا آت حسنه بكيور ايدك . خليفه كزين

بوزياده يي كلاهلرده يادى . خلقه كيديرديكى

كلاهلر هر كسك باشنده برنسلر ايله اورتولمش

يهودى كوپلرى كبي طور ييور . »

مع مافيه عربلرك عدم ممنونيتى امور

و خصوصات دولتك ، طوتدينى مجراده جريانه

مانع اوله مدى . خلفا ، زوجه لرني ايرانيلردن

اتخاذا ايتديلر . بوزوجه لر دن كلن چوجقلىر

ايرانيلره فطرة بر ميل مخصوص پرورده

ايتمش اولدقلىرى حالده بالآخره مقام خلافته

كچيديلر . (برامكه) و ساثره كبي استخدام

ولنان وزرا و مستشارلرك تاثيرى ايله ايرانيلى

عنصرك خلفا سرايلرنده نفوذ متغلبه لرى

كندكجه آرتدى . مع مافيه ايرانيلر دولت

عباسيه اغورنده غايت صادقانه و فداكارانه

خدمت ايدلردى . چونكه كندى مملكتلرينك

ايلىكى بودولتك بقاسى ايله قائم ايدى .

(عربلر و بيعت) : — بونكه برابر خلفا

كعبه معظمه و قبر نيدن متشكل حرمينى

(ايكى حرمى) حاوى اولان جزيره العربدن

مستغنى اوله ميورلردى . چونكه حرمينه

حرمت دين اسلاميه حرمت ديمكدر .

خلافت ايسه اسلاميت ايله قائمدر . فضله

معاویہ نیک) ك اندلسه دخولی اوزرینه بر مدت عباسیلر نامه اجرای حکومت ایتدكدن صكره عباسیلردن قطع علاقه ایشلر [۱] و مملكتك عباسیلردن اوزاقلغندن بالاستفاده اعلان استقلال ایتشلر ایدی . متعاقباً (محمد بن عبدالله) مدینه نی استیلا ایدنجه (منصور) قورقغه باشلادی . محمدی اتلاف ایچون بتون نفوذینی صرف ایتدی . بك چوق زحمتدن صكره بوكا موفق اوله بیلدی .

(منصور) ك حرمنی اهل ایتمكله دوچار اولدیغی بوسوه عاقبت كندیسندن دها صكره جالس سریر خلافت اولان عباسیلره مدار عبرت اولدی . منصورك اوغلی اوچنچی خلیفه عباسی (مهدی) مقام خلافته نر كچمز حرمن اهلینسه اكرام واحسانده بولنهرق كهه معظمه یه یكی بر كسوه كیدردی . عراقدن حرمنه برابر كوتوردكی ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم انله مدینه ده ایكن مصردن آدیغی ۳۰۰,۰۰۰ ویندن كلن ۲۰۰,۰۰۰ دیناری اهالی یه اكرامیه و عطیه و لهرق توزیع ایلدی . فضلله اولهرق اهالی یه ۱۵۰,۰۰۰ البسه طاعتیدی . بوسرده مسجد شریفی دخی توسیع ایتدیردی . عساکر خاصه اولمق اوزره احفاد انصاردن بش بوزكشی اتخاب ایدرك بونلری برابر بغداده كوتوردی . كندیلرینه اراضی اقطاع ایتدی [۲] . بوندن ماعدا (واسط) ده بولنار (صله) نیشی

اولهرق عباسیلر حرمن اهلینسك حضرت علی نسلنه طرفدار اولمردن قورقارلردی . مدینه فقهاسنك بیعتنه دخی خلافت و بیعتده حائر اولدققری تأثیر و مقامه بناء محتاج ایدیلر . حتی خلفادن ورع و تقوی صاحبی اولانلر او فقهایه طایفه مدن ایش كورمز . لردی [۱] . بو حالی چكهمین ایرانیلر نفوذك تكرار عربلره انتقالی ایله كندیلردن انتقام آلمسندن و صرف ایتدكاری مساعینك بوشنه كیتمسندن قورقهرق بلاد عربی اهلله چایشیلر . حال بوكه كعبه بلاد عربده بولندجه و رالرری اهل ایتك امكان خارجنده در . كعبه اسلاملك قبله كاهی و حج بریدر . حج ایسه ارکان اسلامیتدر . معافیله وقوع بولان تلقینات اوزرینه (منصور) كعبه یه بدل عراقده خلق ایچور دیگر رزیارتكاه اتخاذهی دوشوندی . كهك اهتمتی تنقص مقصدیه بر بنا انشا ایدرك بونیا (قبه خضرا) - یشیل قبه - نامنی ویردی [۲] . مدینه یه دكزدن ارسال اولنان مهمات حریمه یی ده كسدی [۳] . بوك اوزرینه عربلر (منصور) ك شو اومالنی عباسیلرك خلعتنه سبب اتخاذه ایدرك حضرت علی نسلندن (محمد بن عبدالله) بیعت و (منصور) ی خلع المدلر . اما مشهور (مالك بن انس) انلره بوخصه صده فتوی ویرمشدی [۴] . ایلده بوللر امویلر دخی دها اول یازدیغمز وجه ابله (عبدالرحمن بن

[۱] ابن الاثیر ۲۳۵ ج ۵ و ۴۵ ج ۶ و این جلدون ۲۸۰ ج ۳ [۲] طبری ۴۸۳ ج ۳

[۱] ابوالفدا ۲۰۹ ج ۱ [۲] طبری ۱۹۷ ج ۳ [۳] ابن الاثیر ۲۶۱ ج ۵ [۴] ابن الاثیر ۲۵۱ ج ۵

حفر و اطرافند. بولنان اراضی بی احیا
ایتدیرو زک بواراضیدن کله جک وارداتی حرمین
اهالیسنک اکرامیه سیله حرمینک محتاج اولدیغی
مصارفه تخصیص ایلدی [۱]. تاریخ مذکور دن
صکره اوصورتله حرمین اهالیسنه اکرامیه
ویره رک حرمین حقنده تعظیم کوسترمک
عباسیلر حجه کیتدکجه، یاخود کندی اوغلارینه
بیعتده بولمق ایستدکجه بر عادت حکمنه
کچدی. او جمله دن بشنجی خلیفه عباسی (رشید)
۱۸۶ سنه هجریه سنده ایکی اوغلی (امین)
(مأمون) ایبه حجه کیتدیکی زمان مدینه ده
بری کندیسسی، دیگر ایکسی ایکی اوغلی نامنه
اوج اکرامیه ویرمش ایدی. مکده دخی
عین صورتده حرکت ایلدی. بوحج صره سنده
(رشید) ک توزیع ایتدیکی پارله ۱,۰۰۰,۰۰۰
بیساره بالغ اولمشدی. مشارالیه اوراده
بولندیغی صره ده ایکی اوغلنک ولی عهد لکلرینه
دائر برنامه یازه رق کعبه معظمه ده حفظ
ایتدیردی [۲]. حرمین مصرفی آرتق
حکومتک مصارفات ضروریه سی حکمنه
کیرمش ایدی. بناء علیه عربلرک شان و نفوذی
تکرار کندینی کوسترمکه باشلادی. خلفا
تأیید حکمت ایچون بونی ضروری کوی بیورلردی.
عباسیلر دیگر جهتن ایرانیلردن ده
استغنا ایده میورلردی. وزیرلر، مستشارلر هپ
ایرانیلردن ایدی. بناء علیه ایکی عنصر آره.
سندده رقابت آرتدیجه آرتیوردی. بونک
تأثیری اوله رق نهایت (امین) ایله (مأمون)

[۱] قدامه ۲۴۲ [۲] ابن الاثیر ۶۹ ج ۶

آره سنده کی وقوعات ظهوره کلدی. (مأمون)
ایرانلی بروالده دن طوغمش اولدیغی ایچون دایبلر.
ی اولان خراسان عسکرکی [۱] ظهیر اتخاذا
ایتدیکی کبی (امین) دخی هاشمیلردن عرب
بر والده دن [۲] تولد ایتمش اولمق حسیله
عرب عسکرینک مظاهرتنه نائل اولدی. ایکی
طرف آره سنده محاربه لر وقوع بولدی. نتیجه ده
(مأمون) غالب کله رک مقام حاکمته کچنجه
دولتده موقع و نفوذ تکرار ایرانیلره انتقال
ایلدی. عربلر بو حالی کران کوردکلرندن
مشارالیه حقنده بغض وعداوتله متحسس
اوله رق دیکرینه بیعت و کندیسسی حاکمیتدن
تجرید ایچون چالشمغه باشلادیلر [۳].
(مأمون) بو حالی کورنجه عربلردن برقات
دها نفرت ایتک وانلره التفات ایتمه مک یولنی
طوتدی. مشارالیه شامده بولندیغی صره ده
کندیسسنه: «ای امیر المؤمنین! خراسان
ایرانیلرینه التفات ایله باقدیفکمز کبی شام
عربلرینه ده اونظر التفات ایله باقسه کمز. .»
خطابنی توجیه ایدن بر ذاته بیانات آتیه ده
بولمشدر: «عربلره لزومندن پک فضلده ظهیر
اولمق ایستیورسکمز. خزینه مده نک بر پاره
قالدیغی حالده (قیس) قبائلی عداوتدن واز
کچوروب ممنون ایتدیکی بر کون کورمدم.
یمته کلنجه اورایی اصلا نه بن سودم، نه او
بنی سودی. (قضاعه) ایسه انک اکبری
بنم یریمه (سقیانی) بی بکلورلرکه اکا طر.

[۱] ابن الاثیر ۹۰ و ۹۲ ج ۶ [۲] طبری

۹۳۷ ج ۳ [۳] ابن الاثیر ۱۲۶ ج ۶

عربلرک علیهنه اوضرمده زیانزد اولان تعبیرات
 جمله سندنندی . بتون امرای ، وزرا و سائر رجال
 و مأمورین دولت ایرانیلردن ، ترکلردن ،
 دیلمیلردن و سائردهن تشکل ایتمکده ایدی .
 خلفا موقعلریخی عسکر و باره ایله طوته بیلور .
 لردی . عربلره و عرب فرقه لرینه پک نادر
 اوله رق اهمیت و یریلوردی .

فقط دیکر طرفدن عربلر دخی ایرانیلر
 ایله عرب اولیان سائر اقوامه قارشی اظهار
 نفرت و عداوتدن وانلر حقنده علناً طعن
 و تشنیعدن کیری طور مدقلری کچی خلیفه لر
 اولسه بیله انلره میل و مظاهرت ایدنلره ده
 نظر نفرت و حقارتله باقارلردی . ایشته
 بوسبیدن (معتمم) ارتحال و یرینه (واثق)
 احراز خلافت ایتدیکی زمان (صمیره) ده
 بولنان مشاهیر شعرای عربدن (دعبل خزاعی)
 ارتحال و جلوس خبرینی آلیر آلماز شو ایکی
 بقی سویلش ایدی :

الحمد لله لاصبر ولا جلد

ولا عزاء اذا اهل البلی رقا وا

خليفة مات لم يحزن له احد

و آخر قام لم يفرح به احد

« الله حمد اولسون . اوله بر زمانه
 يتشكك كه فانيلا وفات ايتدكجه تأثر ، حزن
 و الم ، تعزيت لازم كميور . بر خليفه ارتحال
 ايتدی ، كيمسه محزون اولمدی . ديكري
 جالس تحت خلافت اولدی ، كيمسه سوينج
 طومعدي . »

خلاصه كلام خلفای راشدين زماننده

فدار اولسونلر . (ربیعہ) به کلنجه بو ،
 جناب پیغمبرک (مضر) دن انتخاب و ارسال
 بیوردلیقی دقیقه دن اعتباراً الله کوسوب
 اکا دشمن کسلمشدر . بولری ممنون ایتمک
 قابیلدر ؟ ، [۱] .

(معتمم) ۲۱۸ سنه هجریه سنده مقام
 خلافته کچوبده ترکری و فرغانه لیلری
 استخدام ایدنجه عربلر هر یرده و حتی مصرده
 رجال دولتك نظر اعتبارندن دوشه رک مأمور
 ریتلردن اوزاقلاشدیرلشدر . عربلردن
 مصره اک صوگ والی اولان ذات ۲۳۸
 سنه سنده (عبسنة بن اسحق ضبی)
 ایدی [۲] . (معتمم) بغداد قربنده (سامرا)
 شهرینی تأسیس و عسکرینی اورایه نقل ایتدکن
 صکره عربستاندن بستون مستغنی اولق
 ایتدیکندن مذکور شهرده برکعبه ، اطرافنده
 طواف یری ، منی ، عرفات ایچون یرلر تأسیس
 ایلدی . (معتمم) بونی خد تنده بولنان بر
 طاقم عسکری امرانک حجه کیتمک ایتدکاری
 زمان کندیسندن مفارقت ایتسونلر دییه انلری
 آووتقی ایچون یا یمش ایدی [۳] . بوصره لرده
 (عرب) لفظی اک حقیر الفاضله مرادف
 طوتولوردی . « عربلر کویک کیدر . بر
 عربه بر پارچه اکمک آتده باشی قیر ، جمله لری
 ایله » عربلردن هیچ بری یاننده کندیسنه
 مظاهرت ایده جک بر پیغمبر بولتماز ایسه
 بر موققیته مظهر اوله ماز ، [۴] سوزلری

[۱] ابن الاثیر ۱۷۶ ج ۶ [۲] مقریزی ۴۵۵

ج ۲ [۳] مقدسی ۱۲۲ [۴] طبری ۱۵۸۸ ج ۳

کاله واردی . بناءً عليه بودور اوزرينه بنای
مطالعات ایدم چکز . بر دولتک ثروت مالیهی
واردادن مصارفات اخراج اولدوقدن صکره
قالان فضله ایله مقایسه اولنور . ع الاطلاق
واردات ایله مقایسه اولنماز . زیرا بعضاً واردات
چوق بو لنور ایکن مصارفات اندن دها چوق
بوئورده دولت بر آچیفک بارکرانی آتته دوشر .
شوحالده ثروتی ذکر اولنان معناده تلقی ایدم چک
اولورسنه ق برنجی دورده دولت عباسیه نك
ثروتی غایت بیوک وجسیم کورورزه فی الواقع دولت
مشارالیهانک ایلك بش خلیفه سی زمانده کی
بودجه سنی کورمه دیکمزدن اوزمانلرده
(ارتفاع دولت) تعبیرله افاده اولنان سنوی
واردات عمومیه نك نه مقدار طوتدغنی بیلیمورزه
چونکه خلفای عباسیه دن (امین) ایله (مأمون)
آره سنده وقوع بولان محاربات انانسنده دیوان
(دفترخانه) محترق اولدیغی جهتله مارالذ کر بش
خلیفه زمانلرینه متعلق حسابات اومیانده محترق
اولمش ایدی [۱] . نته کیم دها اول (جاجم)
سنه سنده امویلرک دیوان حکومتی محترق اولدیغی
صره ده بو دولتیه متعلق اوراق وحسابات
دخی یاغمش ایدی [۲] . مع مافیہ خلفای
مشارالیهانک اجرای حاکمیت ایتدکلی زمانلرده
جمع وادخار ایتدکلی پاره لردن اودورلرده
دولتک ثروتی آکلامق امکان داخلنده در .
(دولتک ایلك دورلرنده کی ثروتی) :-
دولت عباسیه نك ایلك خلیفه سی اولان (سفاح)
درت سنه دن زیاده حکم سورمدیکی کی (۱۳۲) دن

(۱) قدامه ۲۳۶ (۲) ماودی ۱۸۳

اتحاد اسلامی صرف عربی رابطه ایله تأسس
ایتمش ایدی . برنجی مقصوده اسلامیتی روی
ارض اوزرینه نشر ایتمکدن عبارت ایدی .
اسلاملرک بو یولده صرف ایتدکلی همت
وغیرتیر رسالتک صدقنه وجاب حقک
کندیلمی بو وظیفه ایله مکلف طوتدیغنه دائر
مالک اولدقلی اعتقاد متین سائقه سیله ایدی .
دها صکره وقتا که امویلر احراز خیلافت
ایلدیلر ، او اعتقاد پاره طویلامغه تحول و خیلافت
دخی شکل دیندن دنیوی پادشاهلق شکله
انتقال ایتدی . مع مافیہ بونلرک زماننده ده
اتحاد و رابطه عربیه متین قالمش ایدی . متعاقباً
حاکمیت عباسیلره کچنجه بونلر عرب عصایتیه
بدل عرب اولیانلرک مظاهرتنه میل ایدرک
انلری کندیلمی بنه ایتک ایچون پاره یه
محتاج اولمشلر و والده لر واسطه سیله انلرک
زمره سنه کچمشلردر . بونک نتیجه سنده آتیده
کوریله چکی وجهه ایله ایرانلیر ، ترکلر ،
دیلمیلیر ، صفدیلیر ، فرغانه لیلر وسائرده دن
منشکل اعاجم - عرب اولیانلر - پاره قوتیه
نفوذ دولتی اله کچیرمکه بر برلریله مسابقه یه
قویولمشلردر .

عباسیلرک برنجی دورنده

دولت عباسیه ثروتی

ایشته شمدی بوجلدک موضوعنه کلدک .
چونکه ثروت اسلامیہ آنجق بودورده حد

سنه قوتلی و تانی قالیسک، [۱]. بوحال
(منصور) ك ذكا و درایتنه و تقلبات زمانه
قارشی دقت و احتیاطنه دلالت ایدر که مشار الیهك
بتون ترجمه حالی ده. حزم و اقتدارینی، عظمت
و دها، ذکا و درایتی کوستیر. فی الحقیقه
(منصور) دولت عباسیهك بنیانی تحکیم
و تأیید ایدن ذات ایدی. بودولتک سلامتی
اغورنده يك چوق محاربهلر اختیار ایدرک
او بولده يك چوق پارهلر صرف ایلمش ایدی.
از جمله آفریقاده خوارج ایله (حکومه قارشی
عصیان ایدنلر ایله) ۱۵۴ سنه هجریه سنه
وقوع بولان محاربهده ۶۳,۰۰۰,۰۰۰ درهم
صرف ایتدی. دیگر محاربهلرده - که يك
چوق ایدی - نه قدر پاره صرف ایتدیکنی ده
بوکا کوره قیاس ایدیکنز. بوندن ماعدا کندی
اقربا و تعلقاتنه يك چوق پارهلر ویریوردی.
بونلردن برطانیلرینه برکونده ۱۰,۰۰۰,۰۰۰
درهم ویرمشدی [۲] (منصور) بغدادک تأیسنه
۴,۸۳۳,۰۰۰ درهم صرف ایلدی [۳].
اسقای اراضی و کوریلر انشاسی ایچون اختیار
ایتدیکی مصرفلری ده اوتوماتیلدر. بونلری
هپ نظر دفته آلپرسه کز مشارالیه زماننده
بیت المساله کبرن پاره ك علی الاقل بر ملیار
۱,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمله تقدیرینی موافق
بولورسکز. بومقداری مشارالیهك حکمران
اولدینی سنه لره (۲۲) تقسیم ایدر ایسهك هر
سنه یه ۴۵,۰۰۰,۰۰۰ درهم دوشدیکنی کورورز.

[۱] طبری ۴۴۴ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۱۳ ج ۶

[۳] مقدسی ۱۲۱ و سیر الملوك ۵۴

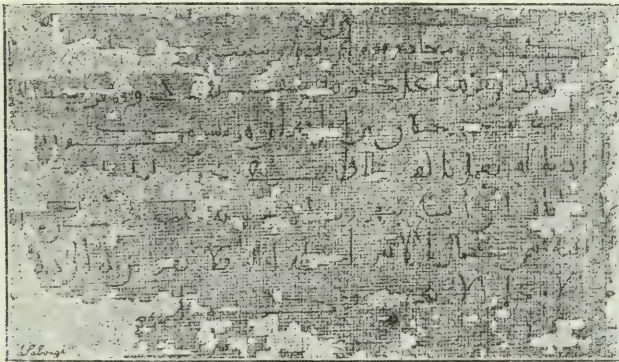
۱۳۶ یه قدر) بوزمانی ده محاربهلر ایله کچیره رک
پاره و بلامدی. ارتحالنده خانه سنه طغوز
جه، درت کوملك، بش طون، درت باش
و بیون شالی، اییک و تفتیکدن معمول دیگر درت
دکرمی شالیدن بشقه برشی بولندی [۱].
ایکنجی خلیفه (منصور) ه کلنجه بو ذات
۲۲ سنه (۱۳۶ - ۱۵۸) حکم سوردی.
حزم پرور، صوک درجه ده احتیاطکار، پاره یه
و پاره ادخارینه شدله حریص بر ذات ایدی.
فقط پاره یه اولان حرصی خست طبعدن دکل،
ظهوری محتمل اولان فتنه و اختلاللره قارشی
کله بیلمک ایچون انک لزومی تقدیر ایتدیکندن
ایلری کلیوردی. وفات ایتدیکی زمان
بیت المالد ۶۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم ایله
۱۴,۰۰۰,۰۰۰ دینار بر اقدی [۲]. ذکر
اولنان دینارلر - هر دینار او عصره کوره
تقریباً اون بش درهم اعتبارله - درهملره
تحویل اولنور ایسه (منصور) ك ترك ایتدیکی
پارهك مجموعی ۸۱۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم اولدینی
تظاهر ایدر. (بر درهم تقریباً بر فراق).
مشارالیه اجلنك تقرینی حس ایتدیکی صروده
اوغلی (مهدی) یه وصیت اوله رق شو بیاناتده
بولنش ایدی: «بوشهرده سکا او قدر پاره
بریکدیردم که خراج اون سنه متوالیاً اکسک
جایت اولنسه بیله ینه عسکرک معاش و نفقه سنه،
اقربا و تعلقاتنه، حدودک محافظه سنه ویریله جک
مخصیصاته او پاره کفایت ایدر. بو پاره یی حسن
محافظه ایت. زیرا بیت المالك معمور اولدنجه

[۱] طبری ۸۸ ج ۳ [۲] مسعودی ۱۷۷ ج ۲

منصورك واليلرى عزل ايتدكجه كنديلرندن مصادره ايلديكى پاره لر بو حسابه داخل دكلدر. چونكه مشاراليه واليلرى عزل ايله پاره لرني مصادره ايتدكجه « بيت مال المظالم » نامني ويرديكي مستقل برخزينه توديع ايدر وهرمالك اوزرينه صاحبك اسمني يازار ايدى. (منصور) اجلنك تقرىبي حس ايتديكى زمان اوغلي (مهدي) به بوماللىر حقننده شو وصيتده بولمىش ايدى : « سكا بو خزينه ده بر طاقم اموال براقبورم . بن اولنجه پاره لرني مصادره ايلديكم كيمسه لرى چاغوروب هر كسه تكرار مالني وير . بويله يابارسه ك هم پاره صاحبلىرى ، هم خلق سندن ممنون اولورلر » [۱]. (مهدي) مقام خلافته كچنجه بو وصيتك حكمنى انفاذ ايلدى . (منصور) ك امويلرى قهر و تدمير ايتدكدن

ضبط و مصادره اولنان پاره لر (مال اهل بيت اللغه) - لعنت اوى افرادينك پاره مى - نامى ايله ياد اولنان آريجه برخزينه ده حفظ ايدلمىشدى [۱] .

مع مافيه (منصور) ك ثروتى بوشنچي حليفه عباسى (شيد) ك ثروته نسبة آز عد اولته بيلير . زيرا (رشيد) ۱۹۳ سنه هجره سنده ارتخالى صره سنده بيت المالدده ۹۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمدن زياده بر پاره براقمش ايدى [۲] . (رشيد) ك مدت حكمرانيسى (منصور) ك دور حاكميتي قدردر . بونكله برابر (رشيد) سخا وكرم ايله مشهور ايدى ، بك چوق اسرافانده بولمىش ايدى . بوكا رغماً بيت المالدده او قذر بيوك بر ثروت طوبى لانسى حيرتله تلقى به سزادر . ذكر اولنان پاره نك (منصور) ، (مهدي) ، (هادى)

شكل ۱ : ايكنچى عصر هجرى ايتدا سنده قاش اوزرينه يازلمىش عربجه يازى

صكره انلرك بك كرتله بولنان اموالنى مصادره ايتمى بوزندن او قدر چوق پاره لر جمع ايله بيسلديكى احتمال كه خاطره كلير . فقط بو احتمال طوغرى دكلدر . چونكه امويلردن [۱] ابن الاثير ۴۰ ج ۶ [۲] طبرى ۷۶۴ ج ۳ و ابن الاثير ۸۰ ج ۶

زمانلرنده بريكرك (رشيد) زماننده ترايد ايلديكى وبتون اوباره نك (رشيد) ك دورنده جمع وادخار ايدلمديكى ملاحظه سى وارد خاطر [۱] ابن الاثير ۴۰ ج ۶ [۲] طبرى ۷۶۴ ج ۳ و ابن الاثير ۸۰ ج ۶

(برمکیلر) کجی ذوات بولنهرق بونئر معلوم اولدیغی وجه ایله پک چوق کویلره وچفتلکله مالک اولدیله. وپک چوق پاره لر صرف و بذل ایلدیلر .

(رشید) ۱۹۳ سنه هجریه سنده ارتحال ایدنجه ایکی اوغلی (امین) ایله (مأمون) احراز خلافت ایچون بربرلیله محاربه ایتدیله . او صروده (امین) بغدادده بولنیوردی . والدهسی (زبیده) بدرینک خزینهلرینی کتیروب کند . یسنه تسلیم ایتدی [۱] . (مأمون) ایسه (خراسان) ده بولنیوردی . ایکی قارداش محاربهسی برقاچ سنه دوام ایلدی . بومدت ظرفنده (امین) بیت المالد - خزینده - بولنان بتون پاره لری محاربه وکندی سرایی اسرافاتی یولنده صرف ایتدی . مشارالیه ؛ خلافتی امتدادنجه ذوق و صفایه ، ایچکی به منهنک اولدی ، برچوق پاره لر بذلیله کندیسنی اکلند . ره جک و سائط و رجال طرب بولهرق بونلره معاشلر و تخصیصات باغلا دی . قارداشلرینی ، عائلهسی خلقنی بر اقوب عیش و نوش ایتمک اوزره خلوته چکلدی و تزنده بولنان پاره لری و مجوس راتی کندیسنی اکلندیرن حرم آغالیله قادیلر ییننده تقسیم ایلدی [۲] .

امینک ۱۹۸ سنه هجریه سنده مقتول اولسی اوزرینه شرقاً و غرباً مملکتک هر طرفی (مأمون) ده عرض اطاعت ایتدی . مشارالیهک دور خلافتده خراسانلیرک نفوذی پک زاده آرتمشدی . چونکه (مأمون) ده تأمین

[۱] ابوالفدا ۲۰ ج ۲ [۲] ابوالفدا ۲۲ ج ۲

اوله ییلر . حال بوکه حقیقت اوله دکدر . (مهدی) ۱۵۸ سنه سندن ۱۶۹ سنه سنه قدر امتداد ایدن دور خلافتده (منصور) زمانندن قالان بتون پاره لری صرف ایتدکن ماعدا کندی زماننده جباب اولنان اموالی ده صرف ایلشدی [۱] . چونکه صوگ درجه ده سخی بر آدم ایدی . (هادی) به کلنجه بو ذات برسنه ایله بر قاچ آیدن زیاده حکومت سورمدی . فضله اولهرق بوخلیفه او قدر افراط ایله سخی ایدی که روایت کوره (عبدالله بن مالک) ه احسان قیلندن بر وریشده پاره و سائره بوکلی قرق قاطر اعطا ایتمشدی . سخاده بو درجه ایلری کیدن ومدت حا کمتی برسنه ایله برقاچ آیدن عبارت اولان برخلیفه زماننده شایان ذکر بر پاره نک بریکمسی مستبعد عد اولنور . شو حالده (رشید) ک بیت المالد - خزینه دولتده - ترک ایتدیکی ثروت جسیمه کندی زمان حا کمتینده جباب اولنان اموالندن بریکمش دیمکدر . مع مافیه بو ثروتی (رشید) ک سنین حا کمتنه نسبت ایده جک اولورسهق (منصور) ک ترک ایتدیکی ثروتدن پک چوق زیاده کورمیز . زیرا (هرون الرشید) ایله (منصور) آره سنده سخا و کرمده پک بیوک بر فرق وار ایدی . رشید او قدر سخی بر آدم ایدی که پاره نک هیچ قیمتنی بیلمزدی [۲] . (منصور) ایسه بالعکس خست ایله معروف ایدی [۳] . بوندن ماعدا (رشید) ک زماننده

[۱] مسعودی ۱۷۷ ج ۲ [۲] طبری ۱۴۳ ج ۲

[۳] ابن الاثیر ۱۲ ج ۶

خلافت ایدنلر خراسانلیلر ایدی . بودورده مملکت عباسیه سکون وراحت ایله بردور کچیرمش و مأمون علوم و فنونی عریجهیه نقل ایله مشغول اولمشدر. علوم و ادبیاته دائر تخصیص ایده جکمز دیگر بزجلده بوخصوصده تفصیلات مقتضیهی یازمجنز .

(مأمون)ک زماننده کی ثروته کلنجه خلقک سکون وراحتله ، ایش و کوچ ایله وقت کچیرملرینه و مملکتده منافرت و نفاق میدان آلماسنه بناء ثروت پک زیاده وسعت کسب ایش ایدی. (مأمون) ۲۲ سنه حکم سوردی. بومدت پدری (رشید) ک و بیسوک پدرینک پدری (منصور) ک مدت حاکمیتلری قیدردر . مع مافیه مشارالیه وفات ایتدیکی زمان بیت المالدیه نه قدر پاره براقیدنی معلوم دکلدر . احتمال که بومعلومات اوزمانکی مورخلرک بو کچی بختلره اهمیت ویراملری یوزندن اضائع اولان بوقییلدن سائر معلومات جملهسنده اولهرق ضیاعه اوغرامشدر .

هرحالده پاره جمع وادخار ایتک خلفای راشدین دورندن صکره هر مملکتده وهر عصرده اسلام حکمدارلرنجیه مألوف برعات حکمنه کیرمش ایدی . روایتیه کوره ۳۰۰ سنه هجریهسندن ۳۵۰ سنهسنه قدر مقام حاکمیتده بولنمش اولان اندلس خلیفه مشهوری (عبد الرحمن ناصر) - ثالث - ۳۴۰ سنهسنه قدر بیت المالدیه - خزینهسنده - ۲۰۰,۰۰۰,۰۰۰ دینار قدر بریکدیرمشدر [۱]. مشارالیه زماننده

اندلسک جباتی - وارداتی - ۵,۴۸۰,۰۰۰ دینار ایدی. (سوق و مستخلصدن) یعنی بازار لرده وقوع بولان معاملات دادوستددن و املاک ویرکسندن سنوی ۷۶۵,۰۰۰ دینار رادهسنده دیگر بر واردات دها آلتیردی . پک چوق اله کچن غنائمدن آلتان خمس ایسه بو حسابیه داخل دکلدی [۱]. عبدالرحمن ثالث عسکرینه ذکر اولنان وارداتدن آنجق ثلثی صرف ایدردی [۲]. (ابن خلدون) مبالغهیه دوشهرک مشارالیهک بیت المالدیه ترک ایتدیکی پاره نک ۵,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰ دینار اولدیغنی بلا تردد ذکر وادعا ایدیور . حتی شک وشبهه براقامق ایچون بوباره لری طارقی به تحویل ایدرک ۵۰۰,۰۰۰ قطباز آلتون طوته جغنی [۳] سویلیور . صحتی بالکلیه مستبعد اولان بو ادعایک او قوجه حکیمک قلمندن نصل صدور ایتدیکنه شاشیلیر . ادعای واقعک مستبعد اولدیغنه دلیل اولمق اوزر اندلس دولتی عصرنده یاشامش اولان اعظم جغرافیون اسلامدن (ابن حوقل) مشارالیه عبدالرحمن ثالث مخدومی (حکم) ک بیت المالدیه پدرینک وفاتندن صکره بریکن پاره بی تقدیر ایتدیکی صروده ۴۰,۰۰۰,۰۰۰ دیناردن فضله تخمین ایدمه مامکده و بومقداری دخی پک چوق کوره رک حتی او عصرده هیچ بردولتک بوقدر برپاره بی جمعه مقتدر اوله مدیغنی علاوه بیان ایتکده در [۴]. شایان دقتدر که بو عصرده بغداد انحطاط دورنده ایدی . اندلس

[۱] نفع الطیب ۱۷۹ ج ۱ [۲] ابن خلکان ۳۰ ج ۲

[۳] ابن خلدون ۱۱۰ ج ۱ [۴] ابن حوقل ۷۷

[۱] ابن حوقل ۷۷

مأمونك دورنده

مملکت اسلامیة نك جغرافیة-ی

(حدودی) : — مملکت اسلامیة شرقاً هندستان اراضیسی ، چینک بعض اقسامی ، بحر محیط هندی ، غرباً روم مملکتی (بوکونکی تعمیره کوره بحر سیاه ، آناتولی) و بحر سفید ، شمالاً آسیا جهشدن سریر (سیریا) ، بحر خزر ، لان (قفقاسیا) و اوروپا جهشدن پیرنه طاغری و جنوباً بصره کور فزی ، بحر محیط هندی و مصرده نوبه مملکتی ایله محدود ایدی . مملکتک مساحهسی ایله مقدار نفوسی حقنده برنجی جلدک ۹۴ نجی صحیفه سنده بیان معلومات ایلمش ایدک .

مملکت اسلامیة دولتلرک وازمنه نك اختلافه کوره مساحهجه و سائر بعض خصوصاتجه یکدیگرندن فرقلی قاج ولایتہ تقسیم ایدلمش ایدی . مملکتک (مأمون) زمانی صره لرنده فصل تقسیماتده بولندیغی اوورک جغرافیونندن وبالخاصه (اصطخری) ، (ابن حوقل) ، (ابن الفقیه) دن نقلاً کوسترم . مملکت اسلامیة اوصرهده یکریمی یدی اقلیمه منقسم ایدی . بونلرک یدیسی غربده ، یکریمیسی شرقده ایدی .

غرب اقلیملری

دیار العرب (جزیره العرب)

بحر فارس (بحر محیط هندی و بحر احمر)

بویله ثروت ایچده بونلورکن بغدادده خلفا ، قوماندانلر ، وزرا پاره ایچون بربرلیله غوغا ایدیورلر ، یکدیگرینک اموالی مصادره ایله وقت کچیریورلردی .

مرحاله شوراسی محققدرکه (مأمون) زماننده واردات صافیة اولهرق هر سنه بیت-المالده بریکن پاره لر کرک مسلم ، کرک غیر مسلم هیچ بردولتک خزینهنسنده بریکمامشدر . (ابن خلدون) ک مقدمه سنده مذکور دورده دولتک مقدار حاصلاتی حقنده (جراب الدوله- دولت طغارجفی) نامنده کی کتابدن نقلاً بر موازنه جدولنی کوردک [۹]. جدول مذکور دول اسلامیة ک حساباتی مبین المزه کچن اک اسکی وثیقه در . ایکنجی اولهرق (قدمه بن جعفر) طرفندن نقل اولنان دیگر بر حساب جدولی ، اوچنجی اولهرقده (ابن خرداذبه) طرفندن ایراد ایدیلن بر جدولده موجوددر . بونلرک هپسی اوچنجی عصر هجرینک اورته- لرینی تجاوز ایتمز . اودورده کی ثروتی آ کلامق ایچون بونلرک اوچنی درج و آره لرنده مقایسه اجرا ایده کچز .

فقط دولتک مقدار وارداتی یازمدن اول ولایتلرک یکدیگرینه و مرکز حکومتہ نسبتاً نه حالده بولندیغنی آ کلامق ایچون (مأمون) ک زماننده مملکت اسلامیة نك جغرافیة-ی حقنده بر خلاصه یازمنی مناسب کوریورز .

[۱] ابن خلدون ۱۵۰ ج ۱

دارالمغرب (مصر دن ماعدا آفریقانک
سواحل شمالیه سی)

مصر

شام (بتون سوریه قطعہ سی)

بحرالروم (بحر سفید)

الجزیره (فرات ایله دجلہ آرمی)

شرق اقلیم لری

عراق الجبال (ایران طاغلی)

خوزستان (اهواز)

دیلم

طبرستان

فارس

جرجان

کرمان

قومس

مکران

خراسان چولی

طوران

سجستان

سند

خراسان

ارمینیه (ارمنستان)

ماوراءالنهر

آذربایجان

خوارزم

ران مملکتی (آذربایجانک شمالنده آراس ایله کور
نهر لری آره سنده کائن قطعہ)

شمدی مذکور اقلیم لریک موقع لری واحوالی

حقیقده مختصراً معلومات ویره لم :

(دیار العرب) - جزیره العرب دیمکدر .

بو قطعہ دجله نهرینک دکنزه مصبی اولان

(عبادان) دن اعتباراً بحر فارس اطرافدن

(بحرین) و (عمان) ، امتداد ایتدکن صکره

مهره ، حضر موت ، عدنه و یمن سواحلی

تعقیب ایدرک جدہ ، مدین و دها صکره

(ایله) به منتهی اولور . بحر فارسدن مقصد

بتون جزیره العربی احاطه ایدن دکندر .

مع مافیہ باب المنبدن (ایله) به قدر اولان قسمه

(بحر قلزم) - بحر احمر - دخی اطلاق

ایدر لردی . (جزیره العرب) غرب شمالی

جهتدن بر خط منحنی ایله شام و فلسطین

قطعہ لریله محدوددر . بو خط (ایله) دن

باشلا یه رق صره ایله بحر لوط ، شراه ، بلقا ،

اذرعات ، سلمیه و خناصره دن کچدکن صکره

فرات نهرینه و بورادن رقه ، قر قیسیا ، رجه ،

کوفه ، بطاح (بطاقلقر) و واسطدن مرور

ایدرک (عبادان) . منهی اولور .

دیار عرب و یا جزیره العرب مکة ، طائف ،

مدینه ، یمامه و بونلرک مخالفی - قضا و سنجا -

قلربی - حاوی اولان حجاز ، (بحرین) اراضیسنه

متصل اولان نجد حجازی ، عراق بادیه سی ،

جزیره بادیه سی ، شام بادیه سی ، (تهمامی

شامل اولان) یمن قطعہ سی ، نجد یمنی ، عمان ،

مهره ، حضر موت قطعہ لری ، صنعاء و عدن

شهر لری ایله یمن مخالفی - قضا و سنجاقلری

- قسملرینه منقسم ایدی .

(بحر فارس) : - بوندن مقصد عراقده

کائن دجله مصبندن (ایله) به قدر جزیره العربی

احاطه ایدن دکنرک جمله سی ایدی [۱] . شو

حاله بحر مذکور بصره کور فزی ایله عرب

دکنزی (بحر هندی) و عدن خلیجی (دکنزی) ،

بحر احمر و عقبه کور فزندن متشکل بولنیوردی .

(دیار مغرب) : - اوزمانه کوره دیار

[۱] اصطخری ۲۸

(قرمونه) ، (استجه) ، (ریه) بوقطعه نك
اك مشهور شهر لرندن ایدی . (شنترین) ،
(مالقه) ، (جبل طارق) وسائر بلاد
ساحله سندندر .

(مصر) : - مصر ك اوزمانکی حدودی
تقریباً بوكونکی حدودی کی ایدی . بجه
(بحر احمر ساحلنده) ، نوبه یی ، بحر احمر ك
مصر طرفندگی سائر سواحلی وعقبه یی
بوقطعه یه علاوه ایدر لردی .

(شام) : - عموم سوریه دیمك اولان
بوقطعه یدی قسمه منقسم ایدی: (١) فلسطین
اردوكاهی ، (٢) اردن اردوكاهی ، (٣) حمص
اردوكاهی ، (٤) دمشق (شام) اردوكاهی ،
(٥) قسیرین اردوكاهی ، (٦) عواصم ، (٧)
ثغور .

فلسطین اردوكاهی غرباً شام اردوكاهلر .
ینك اینلکیدر: مصر جهتدن (رفح) ، شمالدن
(لجون) ایله محدوددر . یافا ، اریحا ، بیت لحم ،
غزه ، شراة ، بحیره منتسه - بحر لوط -
غوربیدان - بیسان اراضی منحصه سی - ،
نابلس بواردوكاه داخلنده كائندر . (فلسطین) ك
مرکز اداره سی (رملة) در . رملة دن صكره
بیوكلكجه بیت مقدس - قدس - کلیر .

اردن اردوكاه نك مرکز اداره سی
(طبریه) در .

دمشق - شام - اردوسنك مرکز اداره سی
دمشق در . بوشهر بتون سوریه قطعه سنك
اك بیوك شهیدر .

حمص اردوكاهنه كلنجه : بونك مرکز

مغربدن مقصد غرباً مصر حدودندن صكره
اولان بتون شمالی آفریقا سواحلی ایدی .
اولا برقه ، ثانیاً افریقیه - تونس - ، ثالثاً
جزائرده تاهرت Tiaret ، رابعاً مرا كشه
طنجه ، سوس ، زویله بوقطعه اقسامندن
ایدی .

بونلردن (برقه) وسطده واقع بر شهر
اولوب مستوی ومحصولدار اراضی اوزرنده
كائندر . اطرافنی ، بربر قبائلی ایله مسكون
بادیه احاطه ایدر . (برقه) ایله (افریقیه)
آر سنده طربلس غرب شهری كائندر .
افریقیه یه تابع اولان بوشهر طاشدن انشا
ایدلشدر . طرابلس غربدن صكره (مهديه) ،
دها صكره (تونس) شهر لری کلیر . تونس
محصولدار بر نقطه ده واقع بیوك بر شهر در .
دها صكره (قیروان) کلیر كه بوشهر (افریقیه) نك
مرکز اداره سی وقرده ده واقع اك بیوك شهری
ایدی . (تاهرت) قسم نك مرکز اداره سی
ینه بو نامده اولان بلده ایدی . (سجلماسه)
شهری بوقطعه یه تابع شهر لر دن اولوب صحرا
اورته سنده اوزاق بر موقعه كائندر .

اندلس قطعه سنه كلنجه بوقطعه یی (بلاد
مغرب) دن عد ایدر لردی . چونكه فتح
اولندیغی صر لرده بورایه تابع طوتولش ایدی .
اندلس - اسپانیا - بیوك بر مملكتدر .
پایتختی (قرطبه) ایدی . حدودی معلومدر .
(جیان) ، (طلیطله) ، (سرقصطه) ،
(وادی الحجاره) ، (ترجاله) ، (قوریه) ،
(مارده) ، (باجه) ، (غافق) ، (لبله) ،

اداره سی حمص شهریدر . حمص بلاد مشهوره دن
ایدی . چول کنزرنده کائن انطرطوس
Antardus ، سلیمیه ایله شیر (عاصی نهری
اوزرنده واقع) ، حما بواردوکاهه تابعدر .
بوصوک ایکی شهر وقتیه کوچک ایدی .

قنسرین اردوکاهنک مرکز اداره سی
حلب شهری ایدی . حلب بوکونه قدر شهرتی
محافظه ایتش بیوک برشهر اولوب ثغور وعواصم
ایله عراق آره سنده کی طریق اوزرنده واقع
اولدیغندن پک بیوک اهمیتی وار ایدی . قنسرین
وشاعر حکیم معرینک مسقط رأسی اولان
معره النعمان بواردوکاهه تابع شهرلدندی .
قنسرین کوچک رشهر ایدی .

عواصمه کلنجه : بونلردن مقصد شام
قطعه سنک حلبک آرقه سنندن اسکندرونه قدر
یوقازی اولان طرفلرندن عبارتدر . بویلرک
مرکز اداره سی (انطاکیه) شهری ایدی .
بوشهر تزهکاهلر ، باغچه لر جهتیله شامدن صکره
ایکنجی درجه ده کلیر . رومارک حاکمیتی
زماننده انطاکیه شام قطعه سنک مقر اداره سی
ایدی . وصوک درجه ده بیوک برسورایله محاط
بولتیور ایدی . روایت کوره بر آتلی بوسورک
محیطنی ایکی کونده دور ایده بیلیردی [۱] .
فرات اوزرنده واقع (بالش) وقره ده کائن
(منبج) شهرلری بوقسمه تابع اولان شهرلر
جمله سنندندی .

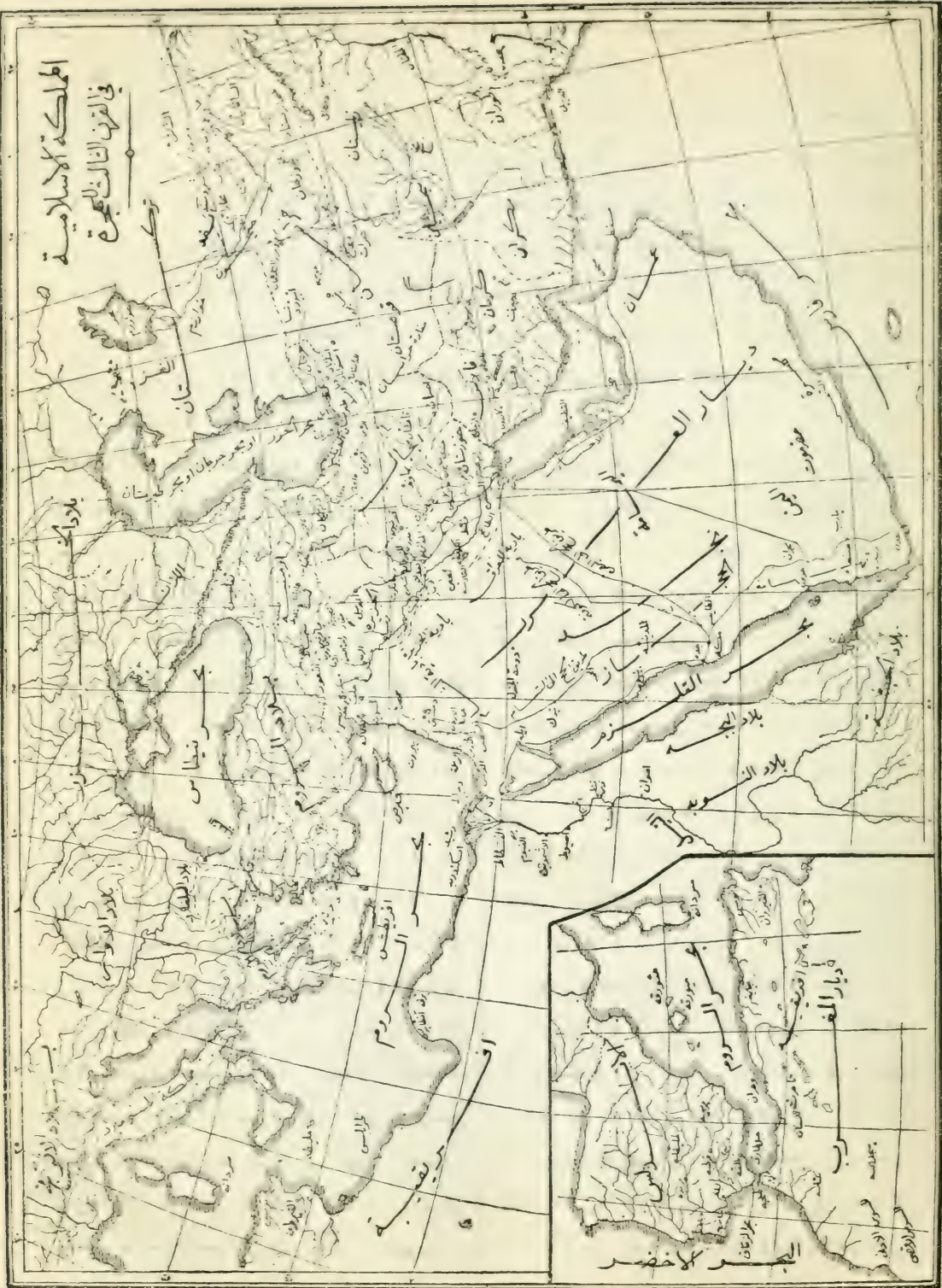
ثغور ، عواصمک آرقه سننده کائن اولوب
آناطولیده طوروس طاغیری حدودیه قدر

امتداد ایدن یلردن متشکل ایدی . فرات
اوزرنده واقع سمیسط ایله (اک بیوک حدود
شهری اولان) ملطیه ، حصن منصور بوقسمه
داخل اولان اک مشهور شهرلردن ایدی . حدث
(ملطیه ایله مرعش آره سنده) ، مرعش ،
زبطره (ملطیه ایله سه یسط آره سنده کائن
ایدی) ، هارونیه (مرعش قرینده واقع) ،
مصیصه (مسیس) ، اذنه (آطنه) ، طرسوس
بوقسمه تابع ایدی . بعضاً ثغور بلادی عواصم
صره سنه ادخال ایله هرا بکیسنه بردن (عواصم)
نامنی ویریلردی . اوزمانلره کوره مفردی
(ثغر) اولان بو (ثغور) لفظنیدن مملکت
اسلامیه ایله روم مملکتی آره سنده بولنان حدود
اوزرنده واقع شهرلر دیمک ایستلردی . بو
جهتله : ی شام قطعه سی طرفندن ثغور شامیه ،
دکری الجزیره جهتندن حدود جزیره نامیله
ایکی حدود موجود ایدی .

(بحر الروم) - بحر سفید - دگزدن
مقصد حاوی اولدیغی آطلردر عارتدر .
بونلر ایسه بجمزه تعلق ایتمز .

(الجزیره) : - (دجله) ایله (فرات)
آره سنده کائن و (مابین النهرین) نامیله معروف
اولان قطعه مک شمال قسمنه (الجزیره)
وجنوب قسمنه (عراق) اطلاق اولور .
هر ایکی قسم آره سننده نقطه فصل ، دجله
وزرنده واقع (تکریت) ایله انبر ، یاخود
فرات اوزرنده کائن (هیت) شهرلیدر .
مذکور ایکی نهر سواحلنک اوته طرفلرنده
واقع بعض یلرده برطاقم شهرلردخی الجزیره

المملكة الإسلامية في القرن الثالث الهجري

قسمنه الحاق اولنوردی . الجزیره ، شمالاً
 (میافارقین) ایله (ملطیه) قربنده فراته قدر
 (میافارقین) ه غرباً بحاور اولان یرلر ،
 جنوباً فرات نهری اوزرنده واقع (هیت)
 و (دجله) کنارنده کائن (تکریت) ، غرب
 جنوبیدن جزیره بادیهسی ، شرقاً ایران طاغلیری
 و اذریجان ایله محدوددر . الجزیره عراق
 اراضیسی کبی غایتله منبت و محصولادردر . اک
 مشهور شهرلرندن اولان (موصل) بوقطعه نك
 غرب جهتده (دجله) اوزرنده کائندر .
 كذلك الجزیره نك اک مشهور شهرلرندن اولان
 (سنجار) دیار ربیعه نامنده کی چولده قیر
 اورتهسندده واقعدر . بوشهرده بولنان خرماقلر
 قدر الجزیره نك هیچ بربرنده خرماقلر
 یوقدر . (نصیدین) دخی الجزیره نك اک لطیف
 هوالی ، باغلی باغچهلی مشهور برشهری ایدی
 (دارا) بوقطعه داخننده کوچک برشهر ایدی .
 (رأس عین) (دارمضر) نامیله معروف
 اولان چولده دوز بریر اوزرنده واقدر .
 (آمد) شهری دجله نك یوقاری طرفلرنده
 و (جزیره ابن عمر) - عمر اوغلی آطهسی -
 كذلك دجله نهری اوزرنده کائن در . (رقه) ،
 (قرقیسیا) ، (حدیثه) ، (هیت) شهرلری
 الجزیره نك (فرات) نهری کنارنده واقع
 اولان شهرلر جمله سننددر . مذکور قطعه نك
 اورتهسندده (حران) شهری کائن اولوب بوشهر
 صابثلرک - آفتاببرستلرک - شهری ایدی .
 (رها) - اورفه - سریانیلر زماننده مکیتلر
 و علوم و معارفله شهرت آلمش برشهردر .

(سروج) دخی محصولدار و اوزومنك کثرتیله
 معروف شهرلردن ایدی .

جزیره قطعهسندده برطاقم چوللرموجوددر .
 بونلردن شمال شرقیده واقع چوللرده (ربیعه)
 و جنوب غربی جهتلرنده کائن چوللرده (مصر)
 عشائری اقامت ایدرلردی . عشائر مذکورده
 تااسلامیتدن اول اورالرده اقامت ایلرلردی .
 بو عشائر آت ، قویون ، دوه بسلمکله برابر
 کوی و شهرلر ایله ده علاقه صاحبی اولدقلرندن
 بونلر عینی زمانده هم بدوی ، هم مدنی ایدلر .
 (تکریت) الجزیره نك (دجله) نهری اوزرنده
 کائن اک صوک شهردی . بوشهر اهاالیسنك
 قسم اعظمی خرسیتیان ایدی .

(عراق) : - عراق مابین النهرینك جنوب
 قسمی ایله بوقسمه جوار اولان یرلردن متشکلدر .
 طولاً شمال جهتندن دجله اوزرنده کائن اولان
 (تکریت) شهرندن جنوبده بحر فارس سا .
 حلتده دجله مصبنده واقع (عبادان) ه و عرضاً
 غربده کائن (کوفه قادسیهسی) نندن شرقده
 واقع (حلوان) ه قدر امتداد ایدر . بوقطعه نك
 محیطی شوشکلده ایدی : (تکریت) دن باشلا .
 نیرسه شرقاً (شهر زور) ، دهاصکره جنوب
 شرقیدن (حلوان) و صره ایله (سیروان)
 و (صمیره) و (سوس حدودی) نندن مرور
 ایله (عبادان) ه واریلیر . بورادن دخی منحنی
 برخط ایله (بصره) یه کیدلدکن صکره
 بادیهده بصره اراضی زراعیه و بطاقللری اوزرندن
 شمال وغریبه طوغری یوقاریدن یوریه رنك
 کوفه یه کلنیر . کوفه دن صکره (فرات) سواحلی

کائن (حیره) و بصره قربنده واقع (ایله) شهرلری ده عراقک بلاد معروفه سندن ایدی .
 (خوزستان) : - بوقطعه عراقک شرقده
 و عراق ایله فارس آره سنده کائندر .
 شمالدن جبال - طاغیر - سنجاقلری (عراق
 عجمی) ، شرقدن فارس و اسپهان ، غربدن
 عراق و جنوبدن بصره کورفزی ایله محدوددر .
 (خوزستان) نك مقر اداره سی ، (اهواز)
 شهری ایدی . خوزستان قطعه سی بوشهره
 نسبت ایدیلرک اکا (اهواز) قطعه سی دخی
 دینیلیدی . بوقطعه برطاقم کوره لره - قضا
 و سنجاقلره - انقسام ایدردی . بونلرک
 برنجیسی (اهواز) ایدی . (جنیدی - ابور) ،
 (سوس) ، (تستر) ، (رامهرمز) ،
 (سرق) ، (عسکر مکرم) مذکور قطعه نك
 دیگر سنجاقلرینی تشکیل ایدرلردی . بوسنجا
 قلرک مرکز اداره لری ینه بوناها ایله معروف
 شهرلردر .

(بلاد فارس) : - بوقطعه غرباً
 (خوزستان) ، شرقاً (کرمان) آره سنده
 کائندر . شمالاً (اصفهان) ایله خراسان
 چولی و جنوباً و غرباً فارس دکزی ایله محدوددر .
 بوقطعه بش سنجاغه منقسم ایدی .
 اک بیوکی (اصطخر) ایدی . بونک مرکز
 اداره سی (اصطخر) شهری ایدی . ایکنجی
 درجه ده (اردشیرخره) سنجانغی کلیرک بونک
 مقر اداره سی (جور) شهری ایدی . بتون
 فارس قطعه سنک مرکز اداره سی اولان
 و دارالاماره یی - والی قوناغنی - و دواثر حکو-

طوتولور . (انبار) ه واریلیر . بورادن دخی
 شمالدن (تکریت) ه تکرار کلنیر . بوقطعه ده
 (فرات) ایله (دجله) آره سنده واقع اولان
 اراضی (سواد) نامی ایله معروف ایدی .
 مدنیت اسلامیه صره لرنده عراقک حدودی
 ذکر ایئتدیکمز شکلده بولنیوردی . بوحود
 شمیدیکی حدوددن مختلف کورولور . برطاقم
 نهرلرک اسکی مجرالرینی دیکشدرملری بواختلافه
 باعث اولان اسباب جمله سندنر . بویخصوص
 حقنده دیگر بریرده تفصیلات ویره جکمز .

عراقک اک مشهور شهری (بغداد) در .
 ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) طرفندن
 تأسیس اولنان بوشهر عراقک مرکز اداره سی
 و مملکت اسلامیه نك اک پارلاق دورنده پایتختی
 ایدی . (بصره) دخی عراقک اک مشهور
 شهرلرندن ایدی . بوشهر (عمر بن الخطاب)
 زماننده اسلاملر طرفندن تأسیس ایدلشدر .
 بصره نك برطاقم بطاقلری واردرک بونلرک
 تاریخلری حقنده دیگر بریرده معلومات ویره .
 جکمز . (واسط) دخی عرب شهرلرندن ایدی ،
 حجاج طرفندن (سواد) ک آورته سنده تأسیس
 ایدلشدر . (فرات) ک غربنده واقع
 (کوفه) دخی عربلر طرفندن تأسیس اولنان
 شهرلردندر . (نهروان) دجله نهرینسک
 شرقده کائن برشهر اولوب الیوم قورومش
 اولان (نهروان) نهری کنارنده تأسیس
 ایدلش ایدی . عراقک شرقاً حدودینک
 نهایتنده کائن (حلوان) شهری طاغ قربنده
 واقع بیوک برشهر ایدی . (کوفه) نك قربنده

مقی حاوی بولنان (شیراز) شهری بوسنجاقلی داخلندہ ایدی . (دارابجرد) ، (مرکز اداره سی ارجان اولان) (ارجان) و (کازرون شهری حاوی بولنان) (سابور) سنجاقلری مذکور قطعہ نک دیگر اوچ سنجاقلی تشکیل ایتکده ایدی . (سابور) سنجاقلی بوسنجاقلرک اک کوچکی ایدی . (بلاد فارس) ده برطاقم بقعلر واردرکہ بورالده یوز یوردی متجاوز کرد عشائری اقامت و (رموم) نامیلہ یاد اولنان برطاقم بقعلرہ حیوانات بسلمک و حفت سورمکلہ تأمین معیشت ایدرلردی .

یا لکنز (بلاد فارس) ده مقیم اولان بوقبائل بش یوز بیک خانہ ایله تقدیر اولنوردی . بوقبائل ، عربان قبائلی کچی قیش ، یاز اولاق محللرہ قونارلردی . برخانہ ده بولنان افرادک مقداری عائله ارکانی ایله ایرغاد وچوبانلر داخل اولمق اوزرہ بعضاً اون کشتی یه بالغ اولور . بزهر خانہ افرادینی بش اعتبار ایدہ جک اولور ایسه ک مذکور قبائلک نفوسی ایکی بچق میلونہ بالغ اولدینی آکلاشیلیر .

(کرمان) : — بوقطعه فارس قطعہ سندن بیوکدر . غربدن فارس ایله شرقدن (مکران) و (سجستان) آرہ سنده کائندر . شمالدن خراسان چولی و جنوبدن بحر فارس ایله محدوددر . (شیرجان) . (بم) ، (جیرفت) ، (هرموز) ، — هرمز — بوقطعه نک اک مشهور شهرلرندن ایدی . (مکران) : — بوقطعه (کرمان) ک شرقندہ واقعدر . شرقندہ (طوران) وسند مملکتک برقسیمی ، شمالدہ سجستان و هندستان ،

جنوبدہ بحر فارس (مکران) ی احاطہ ایدر . بوقلیم (کرمان) اقلیمندن دہا بیوکدر . (تیز) ، (کیز) ، (درک) ، (رسک) بوقطعه نک باشلیجه شهرلرندنر . (طوران) : — فارس اقلیمندن کوچک ایدی . غربدن (مکران) ، شرق و شمالدن سند مملکتی و جنوبدن بحر فارس آرہ سنده کائندر . اک مشهور شهرلری (محالی) ، (کیزکانان) ، (قصار) در . (سند) : — بوقطعه شرقندہ مملکت اسلام . مینک صوک حدودینی تشکیل ایدیوردی . بونک اک مشهور شهری هندلیلرجه (رھاناباذ) نامیلہ معروف اولان (منصورہ) در . دکز ساحلندہ کائن (دیبل) ایله (ملتان) وسائرہ بوقطعه ده بولنان معروف شهرلرندن ایدی . مارالذکر (منصورہ) شهری (مهران) نھرندن برخلیج اوزرنده واقع اولوب بوخلیج شهری بر شیبہ جزیرہ اوزرنده کائن بر حالہ کتیر مشدر . اھالیسی عموماً اسلام ایدی . (اصطخری) مکران ، طوران وسندہ جملة بردن (سند) نامی ویریور . (ارمنیہ) : — ارمنستان — الجزیرہ نک فوقندہ و مملکت اسلامینک یوقاری طرفلرندہ کائندر . شرقدن (اذربایجان) و (ران) ، غربدن بلاد روم (آسیای صغری — آناتولی) ، شمالدن جبال القبق (قفقاسیا طاغلری) ، جنوبدن الجزیرہ ایله محدوددر . مرکز اداره سی دار الامارہ یی حاوی (دیبل) شھریدر . بوشھردہ چوق خرستیانلر واردر . (خلاط) ، (ارزن) ،

(ماه البصره) - بصره شهری - سنجاقلریدر .
 جبال قطعه سی نمرقدن (خراسان چولی)
 و (فارس قطعه سی) وغربدن (عراق)
 و (الجزیره) ، شمالدن (اذربیحان) ، (دیلم) ،
 (ری) و (قزوین) ، جنوبدن (خوزستان)
 و (عراق) ایله محدوددر . بوقطعه بر طاقم
 مشهورشهرلری محتوی ایدی . بونلرک ایبوکلری
 (همدان) ، (دینور) ، (ماسبدان) ، (اصهان) ،
 (قم) ، (قاشان) ، (نهاوند) ، (لور) ،
 (کرج) ، (قزوین) ، (شهر زور) ،
 (حلوان) در . بونلردن (همدان) شهرینک
 مساحه سی بر فرسخ طول وعرضدن متشکل
 ایدی . شهرک دمبر قپولی بر سوری واردی .
 دینور (ماه الکوفه) شهری همدانک ایکی
 نثی جسماتنده ایدی . (اصهان) آرهلری
 ایکی میل قدر مسافه به تمتد ایکی شهردن مرکب
 ایدی . نهاوند (ماه البصره) بر طاع اوزرنده
 واقع وابنه سی چاموردن معمولدر . (حلوان)
 شهری عراقه ناظر اولان طاع اتکننده
 واقعدر . (شهرزور) عراقه یقین بر موقعدہ
 بولئیور . (قزوین) فارس قطعه سنک یوقاری
 طرفلرنده کائندر و (دیلم) ک حدود شهری
 تشکیل ایدر . (قم) محصولدار بر موقعدہ
 وسور داخلنده مبنی در . (قاشان) ایسه کوچک
 بر شهر ایدی .

(دیلم) : - بوقطعه بحر خزر - بحر
 قزوین - ناظر اولان طاغلردن متشکلدر .
 جنوباً (قزوین) ایله اذربیحانک بر قسمی ،
 شمالاً (بحر خزر) ، شرقاً (قومس) ،

(قالقلا) ، (میافارقین) بوقطعه داخلنده
 بولنان شهرلردندر . میافارقینی بعضلری
 الجزیره الحاق ایدرلر . بزخی اوپله بایدق .
 (اذربیحان) : - الجزیره نک شرقده
 واقعدر . غرباً (جزیره) و (ارمینیه) و شرقاً
 (بحر خزر) و (دیلم مملکتی) و شمالاً
 (ران مملکتی) و جنوباً جبال سنجاقلری ایله
 محاطدر . مقر اداره سی اردو مرکزینی
 ودارالاماره یی محتوی اولان (اردبیل) شهریدر .
 شهرک طول وعرضی ایکی شرمیلدر . (اردبیل) دن
 صکره بیوکلکجه (مراغه) شهری کلیر .
 بوشهرده اول مقر ولایت ایدی . (مراغه) دن
 صکره (شراة کولی) - ارمیه کولی - کنارنده
 کائن (ارمیه) شهری کلیر . (ساماس) ،
 (مرند) ، (شیز) بوقطعه داخلنده بولنان
 باشلیجه شهرلردندر .

(بلادالران) - ران مملکتی : (اذربیحان) ک
 شمالنده کائن اولان بوقطعه شرقاً بحر خزر ،
 غرباً (ارمینیه) ، شمالاً جبال قیق (قفقاسیا
 طاغلی) ، جنوباً (اذربیحان) ایله محدوددر .
 اک بیوک شهری (برذعه) در . ایکنجی درجه ده
 (تفلیس) ، (باب) شهرلری کلیر . (بیلقان) ،
 (شاوران) وسائر بوقطعه یه تابع شهرلر
 جمله سندندر .

(جبال) - طاغلی - : جبالدن مقصد
 فارس (ایران) طاغلریدر . بوقطعه بر طاقم
 سنجاقلره منقسم ایدی . بونلرک اک مشهورلری
 (دینور) دن عبارت اولان (ماه الکوفه) -
 کوفه شهری - (نهاوند) ک اسم دیکری بولنان

غرباً (اذربایجان) ایله محدوددر . دیلم قطعہ سی
 اہالیسی طاغ و اووہ اہالیسی اولہرق ایکی
 قسمدن متشکلدر . (ری) ، (ابھر) ،
 (زنجان) ، (طالقان) ، (قزوین) ، (رویان)
 بو قطعہ یہ تابع شہرلردن ایدی .

(طبرستان) : — بو قطعہ شرقاً دیلمدن
 صکرہ کلیر . بو دخی بحر خزر اوزرنده
 واقعدر . شرقدن (جرجان) وغربدن (دیلم)
 ایله محدوددر . اک بیوک شہری ولایت مرکزی
 اولان (آمل) در . (ساریہ) دخی بو قطعہ نک
 بیوک شہرلردن اولوب صوبی پک مبدولدر .
 (دماوند) ، یاخود (دماوند) بو قطعہ یہ
 تابع بیوک شہرلردن ایدی .

(جرجان) : — (طبرستان) ک شرق
 وشالنده کائندر . شمالاً (ترکستان) ، جنوباً
 (قومس) ، شرقاً (خراسان) ، غرباً (بحر خزر)
 ایله محدوددر . اک بیوک شہری (جرجان) در .
 بو شہر (آمل) شہرندن بیوکدر . ایکنجی
 درجہ ده جنوبہ (استراباد) و دکز ساحلنده
 (دہستان) کلیر .

(قومس) : — جرجان و طبرستانک جنوبینده
 واقعدر . بو ایکی شہر (قومس) ک شمالدن
 حدودینی تشکیل ایدرلر . جنوبدن ایسہ
 خراسان چولی وغربدن ری مملکتی ایله
 محدوددر . مقرادارہ سی (دامغان) شہری ایدی .
 (خراسان چولی) : — شرقده بولنان
 قطعہ لریک اورتلرندہ واقع برچولدن متشکلدر .
 شمالاً (قومس) ، جنوباً فارس مملکتی
 وسجستان ، شرقاً ینہ سجستان و خراسان ،

غرباً جبال وری ممالکی ایله محدوددر .
 بوادیه بادیه العربک حاوی اولدینی اہالیدن
 دہا از اہالی یہ مالکدر . بو چولک بر قسمی
 خراسانہ ، دیگر قسمی فارس و کرمان
 ولایتلرینہ تابع ایدی . صرب بر چولدر .
 صویک آزلغندن ایچندہ آت ایله سیاحت
 پک کوجدر .

(سجستان) : — (مکران) ک شمالندہ
 واقعدر . شرقدن بو قطعہ ایله سند آرہ سندہ
 کائن چول ، جنوبدن (مکران) ، شمالدن
 ہند اراضیسی ، غربدن خراسان چولی ایله
 محاطدر . (زرنج) ، (بست) ، (طاق)
 وسائرہ اک بیوک شہرلرنددر .

(خراسان) : — شرقده بولنان اک
 محصولدار و اک واسع ممالکدندر . شرق شمالیدن
 (ماوراءالنہر) ، شرق جنوبیدن سند ممالکی
 وسجستان ، شمالدن (خوارزم) و ترکستانہ کائن
 (غز - اوغوز - ممالکی) جنوبدن خراسان چولی
 و فارس قطعہ سی ، غربدن (قومس) ایله
 محدوددر . خراسان بر طاقم کورہ لرہ - قضا
 و یا سنجاقلرہ - منقسم ایدی . بولنریک اک
 بیوکری (نيسابور) ، (مرو) ، (ہرات) ،
 (بلخ) سنجاقلریدر . ایکنجی درجہ ده
 قوہستان - کوہستان - ، طوس ، نسا ،
 ایبورد ، سرخس ، اسفزار ، بوشنج ،
 باذغیس ، زم ، آمل سنجاقلری کلیر .

خراسانک مقر ادارہ سی (نيسابور) شہری
 ایدی . (نيسابور) بواقلمک اک بیوک شہریدر .
 (ابرشہر) نامیلہ دخی تسمیہ ایدیلن بو بلدہ

کبی ایدی. بومعلوماتی مملکت اسلامیہ وارداتی
حقنہ یازہ جمعہ مطالعہ تمہید قیلمدن آتخا
ایلدک. چونکہ اوصردہ واردات دولت
اندلسدن ماعدا بالادہ ذکر ی کن بتون اقلیدن
جبات اولنوردی. مع مافیہ ذکر اوانان
اقلیدردن هر برینک خراجی او اقلیم نامنه
مستقلاً تأدیہ اولنیرق اقلیمک بعضری دیگر
اقلیملرک جبات حسابنه ادخال ایدیلردی.
بوحال زمانک اختلافنه تبعاً مختلف بر
طرزده دوام ایتدی. بعضاً حسابہ فلان اقلیمک
خراجی دیہه کچیریلن مبلغ والینک قاج اقلیمه
حکمی کچورسه اکا کوره ایکی ویا دهها زیاده
اقلیملرک خراجی دیمک ایدی. چونکہ خلفا
علی الا کثر بروالی بی حصر وتحدیدی غیر ممکن
برطاقم اسبابدن طولایی برنام آلتندہ متعدد
اقلیملره والی تعیین ایدرلردی.

اقلیملردن - ولایتلردن - جبات اولنان
خراج مقدارلریله دولتک واردات عمومیه سنی
ذکر ایتدن اول مذکور اقلیملرک خراج
ارسالاتی نقطه نظرندن پایتخت اولان (بغداد)
ایله علاقه ومناسبتلری حقنہده بر قاج سوز
سویلک ایسترز.

ولایات عباسیه نك پایتخت ایله علاقه ومناسباتی

برنجی جلدده ولایتلر حقنہده معلومات
ویردیکمز صردہ بونلرک فتحی اثناسنده

دوز اراضی اوزرنده کائن وابنیه سی چاموردن
مصنوعدر. شهرک مساحه سی بر فرسخ طول
و بر فرسخ عرضدن متشکلدر. (مرو والشاهجان)
نامیله معروف اولان (مرو) یک اسکی برشهردر.
خراسان قطعہ سنک شهرلری واهالیسی چوق
واراضیسی محصولداردر. اسلاملر بورادن
یک بیوک واردات آلیرلردی.

(ماوراءالنهر) : - شمال شرقی جهتدن
اسلاملرک اک صوک ممالکی ایدی. شمالاً ترکستان
وهندمالکی، غرب جنوبیدن - آردهه جیحون
نهری فاصل اولتی اوزره - خراسان، شمال
غربیدن خوارزم، جنوبدن طخارستان ایله
محدوددر. باغ وباغچه لری و کثرت وارداتی
ایله اسلاملرک اک محصولدار اقلیملرندن محدود
ایدی. اک مشهور ناحیه لری (بخارا)، (سمر
قند)، (کش)، (نخشب)، (بیکنند)،
(ساغانیان)، (فرغانه)، (سغد)، (شاش)،
(أشروسنه)، (خوجند) - خوقند - در.

(خوارزم) : - مشاهیر جغرافیوندن
(اصطخری) طرفندن (ماوراءالنهر) ه
تابع عد ایدیلن بوقطعه مستطیل شکلده در.
شمالده جیحون نهری اوزرنده امتداد ایدر.
شمالدن خوارزم دکزی - آرال دکزی - ،
جنوبدن (خراسان) و (سغد) مملکتی ایله
محدود وشرق و غربدن چوللر ایله محاطدر.
مرکز اداره سی (خوارزم) شهر بدر.

مأمونک خلافتی صره لرنده مملکت اسلامیہ
نک خلاصه جغرافیہ سی وولایتلرینک یکد.
یکرینه اولان موقعلری یوقاریده کوسترلیدیکی

اورالرده تأسیس اولنان حاکمیتک تملکدن زیاده بر اشغال عسکریه مشابہ اولدیغی بیان ایلمش ایدک. خلفای راشدین زماننده اورالرده بولنان والیسر اویرلری فتح ایدن عسکری قوماندانلردن متشکل ایدی. بونلرک وظیفه لری فتح ایتدکری یرلرده احکام عمومیه نک حسن جریانه، نمازه، خراج تحصیلنه نظارت ایتمکدن عبارت ایدی. شو حالده بوملک تملرک اموری قبل الفتح هانکی - کلده ایدی ایسه بعد الفتح عینی حالده قالمش ایدی. اوصره لرده خراجک تحصیل و امور حکومتک ادارسی اهالی اصلیه دن مأمورلر طرفندن ایفا اولتور ایدی. بونلر جزیه و خراجی تحصیل و بوندن جبات مصرفی اخراج ایتدکدن صکره قالان مبانفی اسلام والییه تسلیم ایدرلردی. اسلام والی دخی آلدیغی پاره دن معیتده بولنان قوماندانلرک و عسکرک معاشلرینی و اراضینک اسقا و ارواسنه مقتضی سد و کوپری کبی انشا آته لازم اولان مصرفی تأدییه ایتدکدن صکره متباقیسنی مملکتک یا تختنده بولنان بیت الماله - خزینته دولت - کوندیردی.

خلفای راشدین دورنده اسلام ولایتلر - ینک حالی بویله ایدی. دور مذکور دن صکره حاکمیتک امویلره انتقالی اوزرینه (معاویه) طرفدارلر قازانغنه مجبور اولدیغدن والیرک نفوذینی تزید و برطاقم ولایتلری بعض والیره اکملک شکلنده ترک ایلمش و بوضورتله والیرک استقلالی تزید ایدلشدر. ده صکره برطاقم احوالک الجاسیله اسلاملر بلاد مفتوحه ده

دها زیاده نفوذ صاحبی اوله رق امور دولتی کندی الیرینه آلدقیری کبی (عبدالملک بن مروان) ایله اندن صکره کلن خلفا زماننده معاملات رسمیه اوملک تملرک لسان اصلیلردن عربجه به تحویل اولمشدر. مع مافییه خراجک تحصیلنده مملکتک اهالی اصلیه سندن مأمورلر استخدا منه دوام ایدلمش ایدی. تحصیلدارلر مصرده قبطیلردن و عراق و فارسده (دهاقین) دن متشکل ایدیلر. والیر خراج پاره لرنی بو تحصیلدارلر واسطه سیله آلمغه، معاشلری و مصارف سائره بی تأدییه ایتدکدن صکره متباقی بی شامده بولنان بیت الماله کوند - رمکه دوام ایتمشلردی. بو کوندریلن پاره یه - که واردات صافییه ایدی - (ارتقاع جبات) نامنی ویریرلردی. شاید تحصیل ایدیلن پاره معاشلره و مصرفه کفایت ایتمز ایسه اوست طرفنی خلیفه دن ایستلردی [۱].

عباسیلر مقام خلافته کچنجه ولایتلر ذکر اولنان حالده دوام ایلدی. بوراده بزجه اک مهم جهت ولایتلرک یا تخت ایله اولان علاقهنی تحصیل اموال نقطه سندن تتبع ایتمکدر. قرائن احوال دن آ کلاشیلورکه عباسیلر زماننده والیرک نفوذ و صلاحیتی امویلر زماننده کی نفوذ و صلاحیتلردن دها زیاده آرتدی. اودرجه ده که بالآخره خراجک التزام صورتیه آلوب ویرلسنه قدر وارلدی. ملتزم بغدادده کی بیت الماله سنده بر مبلغ معینک تأدییه سنی درعهده ایتدکدن صکره اهالیدن

ذکر اولنان ذوات ، حقنمه اتفاق حاصل اولان مبالغی تأدیہ ایتک شرطی ایله اویرلره والی اولمشلردی . بالآخره واردات دولت تدریج ایله بسبتون التزام صورتیه ویرلمکه اشلا دیغندن بوحال والیرک کسب استقلال ایتلمینه ودولندن طوائف ملوک توره مسنه یاردم ایلشدر .

خلاصه کلام اوزمانلره کوره فلان شهردن ویا مملکتدن کلن خراج بدلندن مقصد اویرک جیات اولنان وارداتندن اوراده مقیم عسکرک معاشاتی ، تحصیل مصرفی ، اراضی اسقاسنه خادم وسائطک اصلاحی ایچون مقتضی مبالغ وسائر مصرفی تأدیہ اولندقدن صکره بیت المساله کوندریلن بقیه دن ، یا خود یوقاریده کوسترلیدیکی وجه ایله بدل مقطوع ایله والیره احاله اولنان خراج وارداتندن عبارت ایدی [۱] . ولایتلردن طوپلانوب کوندریلن پاره نیک مجموعی دولتک پایخته کلن واردات صافیه سی دیمک ایدی که بوپارهدن تفصیلاتی آتیده کور . یله جکی اوزره خلیفه وتعلقاتی وبغدادده کی دوائر حکومت مأمورلری معاشاتندن بشقه تأدیات وقوع بولماز ایدی . (ابن خلدون) ، مشهور مقدمه سنده ، مأمون زماننده کی دولت وارداتی « مأمون زماننده هر طرفدن بغداد . ده کی بیت الماله ایصال اولنان مبالغ که بونی (جراب الدوله) کتابندن نقل ایلدم » [۲] صورتیه تعریف ایلپور . شوایضاحاته کوره

[۱] مقریزی ۹۷ ج ۱ [۲] ابن خلدون

۱۵۰ ج ۱

خراج وجزیه یی و-سائر ویرکیلری کندیبی تحصیل و مصرفی ایستدیکی کی تأدیہ ایدر وخلیفه اندن بدل معیندن بشقه برشی طلب ایتزدی . بوحال استیلا امارتلرنده - تغلب ایله احراز اولنان امارتلرده - وقوع بولوردی . نته کیم (رشید) افریقیه والیبی اولان (ابراهیم بن اغلب) ایله اویره یا بمش ایدی . اقلیم مذکور حکومت اوزرینه برابر ایدی . هر سنه مصردن اورایه مصرفلری قاپاتق اوزره ۱۰۰,۰۰۰ دینار کوندریلوردی . (ابن اغلب) بو اقلیمه والی اولنججه بوپاره یی ترک ایتدکن ماعدا هر سنه قرق بیک دینار اعطاسنی تعهد ایتش ایدی [۱] . (رشید) بونک کی برحالی (برقه) یه دخی روا کوردی . مشارالیه بو جهتلی اداره آیری احکامه تابع طوتهرق آزادیلرندن برینی مأموراً بوپاره تعیین ایتش وبومأمور خراج عائداتندن سنوی بیت الماله یکریمی دوت بیک دینار تأدیہ سننی درعهده ایتش ایدی [۲] . یدنجی خلیفه عباسی (مأمون) دخی (عبدالله بن طاهر) ایله عینی معامله ده بولنش ایدی . مشارالیه ۲۱۱ و ۲۱۲ سنه هجریه لرنده خراسان والیبی عبد-الله خراسان وتوابی خراجی آتیده ذکر کی کله جک برمبلغ معینه مقابل احاله ایلشدی . (فضل بن مروان) ک فارس واهواز و (عمران بن موسی) نک سند خراجلری التزاملری ده بصورتله وقوع بولش ایدی [۳] .

[۱] ابن الاثیر ۶۳ ج ۶ [۲] یعقوبی (کتاب

البلدان) ۱۳۳ [۳] ابن خردادبه ۳۴ و ۳۳

و ۴۸ و ۵۷

دولتک واردات عمومیه سی حقیقه ذکره
کجهجک اولان مبالغ واردات صافیله اوله رق
اعتبار ایدلمک لازم کلیر .

برنجی دورده

دولت عباسیه نیک واردات عمومیه سی

بالاده کی تمیهدادن صکره شمعی مأمون
زماننده هرولایتدن سنهده وارد اولان مبالغ
اعتباریله دولت عباسیه نیک واردات عمومیه سنک
ایضاحنه باشلایلم . فقط شوراسنی نظر دفته
آلمق لازم کلیرکه بوکا موقفیت تاریخ اسلامیده
نادراتدن عدا اولنور . چونکه اسلام تاریخ نویسلری
و فتح و محاربات وقتلک ذکر و تفصیلاتیله بالا کتفا
دیگر خصوصات و وقوعاته دائر پک آزشیلر
یازارلردی . (ابن خلدون) ، (قدامه) ،
(ابن خردادبه) نیک درج ایتدکلری قائمه لره
(جدولره) کلنجه بزبونلره تصادفاً راست کلدک .
(۱) (ابن خلدون) ک جدولی : —
بوجدولده اول دخی ذکر ایتدیگمز
وجه ایله بو قییلدن اولان جدوللرک اک
اسکیسیدر . (ابن خلدون) « بر دولتک آناری
اودولتک حائر اولدینی قوه اصلیه ایله متناسبدر »
بجئی حقیقه معلومات ویریرکن بو جدولی
بجئه ادخال ایلیهرک بونی (جراب الدوله)
کتابندن نقل ایتدیکنی سولیور . بو جدول
مأمون زماننده خراج اموالندن بغدادده کی
بیت المال ایصال اولنان پاره لری میندر . مذکور

زمانی تدقیق ایتدن اول بوجدوله زمان تاثیریه
تطرق ایدن خطالره قارئینک نظر دقتی جلب
ایده جکمز . (ابن خلدون) ک مصر و سوریه ده
طبع اولنان مقدمه سی نسخهلرینی نظر تدقیقندن
کچیردیگمزده مذکور جدولده ذکره کیچن
بعض مملکت اسمارنده خطا بولندیغنی کوردک .
بوخطالرک ، بعض اسملرک تشابهندن طولانی ،
ناسخلر طرفندن وقوع بولدیغنی مظنوندر .
شوحالده اک اول بوخطالری تصحیح ایتک
ایسترز . چونکه خراجی تأدیله ایدن مملکتک
اسمنده خطای لفظینک بقاسی خطای معنوینک
وقوعنده باعث اولور . خطالر ایشته بونلردر :
۱ کنکر : [۱] بولفظ بوموقعهده هیچ
بر معنای حائر کورلیور . بونک طوغریسی
« کسکر » دره . زیرا کسکر سوادده — فرات ایله
دجله آره سنده — واقع اولان اقلیملردن بریدر .
۲ طبرستان ، روبان و نهاوند : [۲] بوراده کی
(روبان) ک طوغریسی یا ایله (رویان) در .
(دیلم) اقلیملردنر . محلینده ذکر ایلدک .
(نهاوند) کلنجه بوشهر ، برنده کوسترلیدیکی
وجه ایله ، جبال سنجاقلرندن (ماه البصره) نیک
مرکزیدر . نهاوند (طبرستان) و (رویان) دن
بعید اولدیغندن بوندن مراد مذکور ایکی یره
دها قریب برشهر اولمق لازم کلیر . بوشهر خراسان
سنجاقلرندن بولنان (دماوند) اولسه کرک .
۳ مابین الکوفه و البصره : [۳] هیچ بر
[۱] ابن خلدون مقدمه سنک بولاق باصه سی
ص ۱۵۰ [۲] مذکور صحیفه نیک ۲۱ نجی سطر
[۳] عین صحیفه نیک ۲۶ نجی سطر

جدولده ، هیچ بر پرده بونامده بر سنجاغه تصادف ایتدک. آلمان مورخی بارون (فون قره مر) دخی بونقطه یه دقت ایتمش ایسه ده محل مذ کورک سواد سنجاقلرندن فراتک آرقه سنده کوفه ایله بصره آره سنده واقع بر سنجاقلر ایلدیفنی ودیکر جدولاره بشقه بر نام ایله کچمش بولندیغنی ظن ایلیور [۱]. کندی تدقیقاتمه کوره بو ، ناسخلردن نشأت ایتمش برخطادر. ناسخار (ماه) ک تثنیه سی اولان (ماها) ، یاخود (ماهین) ی یا کلسلقه (مابین) او قومشله شو حالده بوندن مراد « ماها الکوفه والبصره » درکه بونار جبال اقلیمنده ایکی سنجاقلدن عبارتدر. برنجیسنک مرکزی اولجه کوسترلدیکی وجه ایله (نه اوند) ودیکرینککی (دینور) شهر لیدر. مذ کور ایکی سنجاغک (ابن خلدون) ک جدولنده ذکر اولتماسی بو دیدیکمزی تأیید ایدر .

۴ ماسبدان ودینار: [۲] بونلردن (ماسبدان) ، ده اول بیان ایلدیکمزوجه ایله ، جبال اقلیمی سنجاقلر ننددر . (دینار) ه کلنجه بونک بلاد اسلامیده مسماسی یوقدر . بو جدولده (ماهین) ی کور مامش اولسه ایدک (دینار) ک (ماه الکوفه) سنجاغکن قصبه سی اولان (دینور) دن محرف اولدیغنه ذاهب اوله جقدق . شو حالده (دینار) کله سی اغلب احتماله کوره عراقده (کسکر) قربنده کائن (ریان) سنجاغی اسمندن محرف اولق لازم کلیر .

مذ کور جدولده ناسخلر طرفندن ایقاع ایدیلوب جزئی بر تأمل ایله حقیقی آ کلاشیه - بیلن بر طاقم خطالر دهامشاهده ایدلمکددر . از جمله دجله سنجاقلرینک خراجی یکرمی بیک درهم وسکیز درهم کوستریلیور . حال بوکه دیوانلرده درهملرک آحادینی قید ایتک عادت دکل ایدی [۱] . بونک طوغریسی ، اغلب احتماله کوره ، (سکیز یوز بیک درهم) اولق لازم کلیر . کذلک (اهواز) ک جبایتی یکرمی بش بیک درهم کوستریلیور . بونکده صوابی یکرمی بش بیک بیک درهم اولق اقتضا ایدر . چونکه دیکر ایکی جدولده بومقدارده در . کذلک بولاق باسمه سنده (قومس) ک خراجی « کموش کولچه ایکی کره بیک بیک وبش یوز بیک » شکلنده کوستریلیور . ظنمه کوره بونک صوابی « وبیک کموش کولچه » ، یعنی مذ کور یرک خراجی ۱,۵۰۰,۰۰۰ درهم ایله ۱,۰۰۰ کموش کولچه اولق اقتضا ایدر . بو قییلدن دخی موصلدن کلن بالک مقصداری ایچون ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ رطل (هر رطل ۱۳۰ درهم) دینیلیور . بونک یالکیز ۲۰,۰۰۰ رطل اولمسی حقیقته ده موافقدر . کذلک مصر خراجی « الف الف - بیک کره بیک الخ » کوستریلیور . بونک دخی صوابی مصرک او عصرده کی وارداتنه نظراً « الفالف - ایکی کره بیک بیک الخ » اولق لازم کلیر . بوراده کی خطا ایکی لفظک خطاً یکدیگرینه مشابهندن طولایی نسخ اولنورکن وقوع بولشدر .

[۱] Cult. Gesch. des Orients I. 356

[۲] ابن خلدون مقدمه سنک ۱۵۰ نجی صحیفه سی

مدار بجز اولان جدولك تاريخي (ابن خلدون) طرفندن « مأمون زمانه عائد » دینلمکه صریح برشکلده بیان ایدلمش ایسه ده مأمون دورینک هانکی سنه سنه عائد اولدیغی تعیین اولمیشور . معلوم اولدیغی اوزره (مأمون) ۱۹۶ سنه سنندن ۲۱۸ سنه سنه قدر ۲۲ سنه مقام خلافتده بولمیشدر . بغدادده کی بیت المال حسابی (امین) ایله (مأمون) آرسنده وقوع بولان محاربات صره لرنده محترق اولدقدن صکره واردات دوات آنجق ۲۰۴ سنه هجریه سنی متعاقب قید وتدوین ایدلمکه باشلامیشدر [۱] . بنابرین مذکور جدولك ۲۰۴ ایله ۲۱۸ سنه لری آراسنده یازلمش اولسی اقتضا ایدر . فقط بو جدولده کی (خراسان) خراجی مقداری ایله مأمون طرفندن ۲۱۱ و ۲۱۲ سنه لرنده (ابن طاهر) ه مقطوع اوله رق وضع و ترتیب اولنان مقدار آرسنده مهم بفرق موجود اولدیغی جهتله جدول مذکورك ۲۰۴ ایله ۲۱۰ سنه هجریه لری بینده یازلمش اولسی ده ا مرجح کورونور .

بارون (فون قره مر) ابن خلدونك جدولی حقنده برطاقم تنقیدات یوریدیور . بوتنقیداتدن خلاصه آکلاشلدیغنه نظراً مذکور جدول (مأمون) زمانه دکل ، مأموندن اونلرجه سنه لراول (مهدی) ، یاخود (هادی) یه قدر واران زمانلره ، یعنی ۱۵۸ ایله ۱۷۰ سنه هجریه لری آرسنده کی زمانه عائد اولمق لازم کلیرمش . بارون (فون قره مر) بوخصوصه دائر

[۱] قدامه ۲۳۶

سرد ایتدیکی دلیللر جمله سنندن اوله رق « چونکه بو جدولده (سنند) و (افریقیه) خراجلری ذکر اولنیور . حال بوکه مذکور ایکی قطعه مأمونك زمانندن اول بغدادك حاکمیتدن چیقهرق کسب استقلال ایتمش ایدی . بوندن ماعدا (قدامه) و (ابن خرداذبه) کندی جدوللرنده بو ایکی قطعه یی ذکر ایتیمورلر « دیبور . فی الحقیقه بارون (فون قره مر) مدقق و محقق برذاتدر . بوخصوصه آلمان مورخلری آرد . سنده ممتاز بر موقع اشغال ایدر . بو جهتله تاریخ اسلامی و مدنیت و آداب اسلامیه بختنده ایراد ایتدیکی مطالعات استخفاف ایدیله مز . مع مافیه بوخصوص حقنده کی مطالعاتنده اسباب آتیه دن طولایی ظنیاته قابلدیغی کوریبورز : اولاً اوزمانلرده اقالیمک - ولایتلرک - بغدادك حاکمیتدن کسب استقلال ایتمشی خلافت عباسیه دن استقلاتی و مقرر خلافته پاره ارسالنك قطعنی استلزام ایتمز ایدی . اوت ، (بنی اغلب) افریقیه ده کسب استقلال ایدرک حاکمیتی ۱۸۴ سنه سنندن ۲۹۶ سنه سنه قدر ارنأ کندیلرینه حصر ایتمشلردی . لکن بو استقلال مصر ، خراسان و سائرده کسب استقلال ایدن سائر امرانك یابدقلمی کی انلری مقرر خلافته معین بر مبلغ تأدیه ایتمکدن منع ایلزدی . ذکر اولنان امرای بولندقلمی یرلرده بغدادده کی خلیفه نامنه خطبه اوقوتد . قلمی کی کندیلر نی ده یالکتر دیانت جهتمندن خلیفه یه تابع عدایلرلردی . خراسانده کی (دولت طاهریه) ، مصرده کی (دولت طولو .

چوق ایسه ده اوسورتله والی تعیین وورکی
 آلمسی (مأمون) ک (سند) ده کی استقرار
 حاکمیتی ارانہ ایدر . مبلغلرک تخالفی زمانک
 اختلافی ایله سند مملکتی حدودنده وقوع
 بولان تبدلاتدن ایلری کلمکده در . بو ایکی
 اقلیمک ، یعنی افریقیه وسندک (قدامه)
 و (ابن خردادبه) نک جدوللرندہ ذکر
 اولمامسنہ کنجه بونی (ابن خلدون) دن
 صکره اورالردن ویرکی آلمسک انقطاع ایش
 بولمسنہ ، یاخود او اقلیملرک دیگر اقلیملره
 علاوه وادخال ایدلمش اولمسنہ ویاخود مذکور
 ایکی جدولک قارشی قارشییه تدقیقندن
 آکلاشیله جنی اوزره دیگر اسبابه عطف ایش
 اقتضا ایدر . هر حالده ذکر اولنان اسبابی نرض
 ایش تبصر و تحقیق ایله اک بیوک نقاشندن
 معدود اولان (ابن خلدون) کی بیوک بر
 عالمک خطا ویا توهم ایله اتمامندن دها زیاده
 طوغری عداولتور . باخصوص (ابن خلدون)
 مذکور جدولده کی وارداتک (مأمون) زماننده
 بیت الماله کلش اولدیغی صورت صریحه ده بیان
 ایلیور .

ثانیاً (ابن خلدون) مأمون زماننه عائد
 واردات و مصارفات دولته دائر برطاقم اوراق
 رسمیه اله کچیرمش ایدی . بو وسائر خصوصلر
 حقدنه یازدیغی شیلری او وثائقه مراجعت
 ایدرک یازیوردی [۱] .

ثالثاً دولت عباسیه نک قیود رسمیه سنی
 حاوی اولان دیوان (دفتر خانه) امین

نیه) مستقلاً اجرای حکومت ایتدکلری
 حالده ینهمقر خلافته قارشی بویولده حرکت
 ایدرلردی [۱] . امرانک بعضلری بوپاره بی
 هدیه ، بعضلری ده خراج ویا استیجار
 - التزام - وسائر بدلی ناملریله تقدیم ایلر .
 لردی . فضلہ اوله رق افریقیه اقلیمی ۱۸۱ سنه
 هجریه سنه قدر بیت الماله پاره کوندرمزدی .
 بوولایت آنجق (ابراهیم بن اغلب) ذکر
 اولنان سنده والی اولدقدن صکره پاره کوندر .
 مکه باشلادی . مومالیه سنوی ۴۰,۰۰۰
 دینار اعطاسنی تعهد ایش ایدی . شو حالده
 (بنی اغلب) ک (مأمون) ک زماننه قدر
 بوپاره بی اعطایه دوام ایش اولملری مستبعد
 عد اولنماز . باخصوص خلفای عباسیه ، بنی
 اغلب حکومتی زماننک کافه سنده افریقیه بی
 کندی مملکتلرندن رایمنه وبنی اغلبی ایکنجی
 درجده مأمور اعتباریله اورایه برنجی درجده
 مأمور اولق اوزره بغداددن والیلر تعیین
 ایدوب کوندرمکه دوام ایشلردی [۲] . (سند)
 مملکتنده دخی عین حال جاری ایدی . حتی
 بوراده (ابن خلدون) ک صحت روایتنه ده
 قوتلی بر دلیل بولورز . چونکه (مأمون)
 بالذات ۲۱۶ سنه هجریه سنده هر دلرو مصارفدن
 صکره بر میلیون درهم تأدییه ایشک اوزره [۳]
 اورایه (عمران بن موسی العتکی) نامنده بر
 والی تعیین ایشلردی [۴] . هر نه قدر بومبلغ
 (ابن خلدون) ک قید ایتدیکی مبلغدن پک

[۱] مقریزی ۳۲۱ ج ۱ [۲] ابن الاثیر ۴۵ ج ۷

[۳] ابن خردادبه ۵۷ [۴] ابن الاثیر ۱۷۱ ج ۶

کتابی اله کچیردیکی بر طاقم اوراق رسمیه مستنداً ۳۱۶ سنه هجریه سی صره لرنده تحریر ایلشدر . کتابک مطالعه سندن مملکتک و اوراق حقنده دروننده وارد اولان قیودک ۲۲۵ سنه سی وارداتنه عائد اولدینی آ کلاشلماقده در .

(۳) (ابن خرداذبه) نك جدولی : — اسمی (عبدالله بن خرداذبه) اولان بو ذات (فهرست) نامنده کی کتاب مؤلفنک بیانه کوره جبال ممالکنده برید . پوسته واستخبا . رات . مأموری ایدی . قرائن احوال دن آ کلاشلدیغنه نظراً مشارالیه مذکور مأموریتده بولندیغنی صره ده مبحوث عنه جدولی حاوی اولان (المسالک والممالک) نامنده کی اثرینی تحریر ایلشدر . کتابک ناشری اولان (دوغوییه) مشارالیه ک مذکور اثری ۲۳۲ سنه سنده یازدینی حالده ده ها صکره ۲۵۰ سنه سنه قدر اکا برطاقم علاوه لر قید ایتدیکنی ظن ایلور .

دولت عباسیه نك وفرت ثروتی زماننده دولتک وارداتی محتوی اولان بو اوج جدولی قدم صره سی ایله بر وجه آتی درج ایدیورز . بونلرک الک اسکیمی (ابن خلدون) ک جدولیدر . ایکنجی درجه ده اسکیلکه (قدامه) نك ، اوچنجی درجه ده (ابن خرداذبه) نك جدولری کلیر .

زماننده . وقوع بولان یاغینده محترق اولدی . ده ها اول بیان ایتدیکنمز وجه ایله اوتاریخدن صکره دولت عباسیه ده حسابات آنجق ۲۰۴ سنه هجریه سندن صکره قیدوتدوین ایدلی . ده ها اول نه قدر قیود و حسابات وار ایدی ایسه جمله سی اویاغینده ضایع اولمشدی .

بو جهته (ابن خلدون) ک بیان ایتدیکی معلوماتده محق اولدینی وبارون (فون قردمر) طرفدن سرد اولنان اعتراضات وهمه مستند بولندیغنی مرجح کوریرز . و فوق کل ذی علم علیم .

(۴) (قدامه) نك جدولی : — بغدادلی کاتب (قدامه بن جعفر) بوجدولی (کتاب الخراج) نامیله یازدینی بر اثرده نشر ایلشدر . بو کتابدن مشهور هولانده مستشرقلرندن (دوغوییه) نك همته (لیدن) ده طبع اولنان بعض پارچه لردن بشقه بزه برشی یتشمیدی . (قدامه) ۳۳۷ سنه هجریه سنده وفات ایدلی . پدري خرستیان ایدی . کندیسلی (مکتفی) دورنده (۲۸۹ - ۲۹۵ هـ) اسلام اولدی . دولت عباسیه مناصبندن بیوک بر منصبه نائل اولمش و برچوق اثرلریازمشدر . ذکر ایتدیکنمز (کتاب الخراج) یازدینی آثار جمله سندی . قرائن احوال دن آ کلاشلیورکه مشارالیه بو

اولا (ابن خلدون دن نقلاً مامون زماننده)

دولت عباسیه نك و اردائی

اقلیم لرك اسمی	كلن واردات درهم اعتباریه	كلن اموال و ذخائر
سواد	٢٧,٨٠٠,٠٠٠	و نجران البسه سندن ٢٠٠ البسه و ٢٤٠ رطل طین مختوم }
كسكر	١١,٦٠٠,٠٠٠	
دجله نواحیسی	٢٠,٨٠٠,٠٠٠	
حلوان	٤,٨٠٠,٠٠٠	
اهواز	٢٥,٠٠٠,٠٠٠	و ٣٠,٠٠٠ رطل شكر
فارس	٢٧,٠٠٠,٠٠٠	و ٣٠,٠٠٠ شیشه كل صوی و ٢٠,٠٠٠ رطل زیتون یاغی }
كرمان	٤,٢٠٠,٠٠٠	و یمن قاشندن ٥٠٠ پارچه ثیاب نفیسه و ٢٠,٠٠٠ رطل خرما }
مَدْران	٤٠٠,٠٠٠	
سند و توابعی	١١,٥٠٠,٠٠٠	و ١٥٠ رطل عود هندی
سجستان	٤,٠٠٠,٠٠٠	و معین البسه دن ٣,٠٠٠ قطعه قاش
خراسان	٢٨,٠٠٠,٠٠٠	و ٢,٠٠٠ كموش كویله و ٤,٠٠٠ بیکیر و ١,٠٠٠ اسیر و ٢٠,٠٠٠ قطعه قاش و ٣٠,٠٠٠ رطل اهللیج }
جرجان	١٢,٠٠٠,٠٠٠	و ١,٠٠٠ دسته ایبک
قوس	١,٥٠٠,٠٠٠	و ١,٠٠٠ كموش كویله
طبرستان ، ریان و دماوند	٦,٣٠٠,٠٠٠	و ٦٠٠ قطعه طبریة دوشمه سی و ٢٠٠ كسوه و ٥٠٠ البسه و ٣٠٠٠ دستال و ٣٠٠٠ جامه حمام }
ری	١٢,٠٠٠,٠٠٠	و ٢٠,٠٠٠ رطل بال
همدان	١١,٣٠٠,٠٠٠	و ١,٠٠٠ رطل رمانین ربی و ١٢,٠٠٠ رطل بال
ماها البصره و الكوفه	١٠,٧٠٠,٠٠٠	
ماسبذان ، ریان	٤,٠٠٠,٠٠٠	
شهر زرو	٦,٧٠٠,٠٠٠	
يكون	٢٢٩,٦٠٠,٠٠٠	

نقل یکون	۲۲۹,۶۰۰,۰۰۰	
و ۲۰,۰۰۰ رطل بال	۲۴,۰۰۰,۰۰۰	موصل و توابعی
	۴,۰۰۰,۰۰۰	اذریجان
{ و ۱۰,۰۰۰ رأس اسیر و ۱۳,۰۰۰ طلوم بال و اون طغان قوشی و ۲۰ کسوه	۳۴,۰۰۰,۰۰۰	{ الجزیره و توابعی اولان نوعی فرات
{ و ۲۰ قالیجه و ۵۳۰ قطعه چبوقلی الاجه قاشی و ۱۰,۰۰۰ رطل سور ماهی تسبیحی و ۲۰۰ قاطر و ۳۰ طای	۱۳,۰۰۰,۰۰۰	ارمینیه
	۱,۰۰۰,۰۰۰	برقه
و ۱۲۰ کلیم	۱۳,۰۰۰,۰۰۰	افریقیه
یکون درهم	۳۱۸,۶۰۰,۰۰۰	
	<u>دینار اوله رق</u>	
و ۱,۰۰۰ یوک زیتون یاغی	۴۰۰,۰۰۰	قنسرین
	۴۲۰,۰۰۰	دمشق
	۹۷,۰۰۰	اردن
و ۳۰۰,۰۰۰ رطل زیتون یاغی	۳۱۰,۰۰۰	فلسطین
	۲,۹۲۰,۰۰۰	مصر
امتعه دن ماعدا (ذکر اولنمیور)	۳۷۰,۰۰۰	یمن
	۳۰۰,۰۰۰	حجاز
یکون دینار	<u>۴,۸۱۷,۰۰۰</u>	

بومبلغ هر دینار اوزمانکی دگری اولان ۱۵ درهم اعتباری ایله درهملره تحویل اولندیغنده

۷۲,۲۵۵,۰۰۰ درهم طوتار .

۷۲,۲۵۵,۰۰۰

۳۱۸,۶۰۰,۰۰۰

درهمه بالغ اولور . ۳۹۰,۸۵۵,۰۰۰

{ او حالده درهم
اعتباری ایله یکون
بو مقداره بالاده
ذکر اولنان دیکر
اقالیمک وارداتی
علاوه ایدیلنجه
جمله یکون

بالاده کی جدولدن آکلاشلدیغی اوزره شرق جهتلرنده بولسان ولایتلرک خراجی درهم (و برقه و افریقیه دن ماعدا) غریبه بولسان ولایتک خراجی دینار حسابیله تقدیر اولنوردی. دیگر ایکی جدولده دخی عینی حالی کورر سکوز. آکلاشلدیغنه کوره بوفرق کموش معدنلرینک شرق طرفلرده کی ممالکده و آلتون معدنلر. ینکده غرب جهتلرنده کی ممالکده دهها زیاده بولمسندن ایلری کلیوردی.

برقه و افریقیه ایله برابر شرق طرفلرنده کی اقلیمیک — ولایتلرک — مجموع وارداتی ۳۱۸,۶۰۰,۰۰۰ درهم و غرب جهتلرنده کی ولایات و نواحینک وارداتی ده ۴,۸۱۷,۰۰۰ دینار طوتیوردی. بودینارلری هر دینار اوزمانکی قیمتی اولان اون بش درهم اعتباریله درهملره تحویل ایتدیکمزده ۷۲,۲۵۰,۰۰۰ درهمه و بومبلی شرق جهتلرده کی اقلیملرک وارداتنه علاوه ایلدیکمزده عموم یکونک ۳۹۰,۸۵۵,۰۰۰ درهمه بالغ اولدیغی کورولور.

بارون (فون قره مر) ک (ابن خلدون) ک جدونندن (کرج) و (جیلان) نامرلیه ایکی مملکت دهها نقل ایتدیکنی کوردک که نزد مزده بولان نسخته لرده بونلر موجود دکلدر.

مومالهک بونلری (فون هامر) نسخته سنندن نقل ایتدیکنی ظن ایدرز. برنجی مملکتک خراجی ۳۰۰,۰۰۰ و دیگرینک کی ۵,۰۰۰,۰۰۰ درهمدر. نقل واقعک صحت و یا عدم صحتی دقیق ایتنهک محلی بوراسی دکلدر.

هرحاله معلومات آنفهدن (مأمون)

زماننده دولت عباسیه وارداتنک، حقیقت قیمتی بیله مدیکمز اموال و امتعه دن و ذخائر و ارزاق کی غله لردن ماعدا، ۴۰۰ میلیون درهم قدر بریکون طوتدیغی تظاهر ایدیور. مبلغ مذکوره بردهها نظر دقتیزی عطف ایده جک اولور ایسه ک بونک پک بیوک بریکون تککیل ایلدیکی درحال کوزه چاربار. جباتی تقدیر ایتکده متخذ اولان اصول، غله لر، دکرلری اولان نقدایله تقدیر ایدیلرک طوتدیغی مبالغ و واردات نقدیه یه ضم و علاوه ایدلسی ایدی. نته کیم «جراب الدوله» — دولت طغارجنی — نامنده کی کتاب مؤلفی قسم اعظمی بغدادین متشکل اولان سواد غله لری حقیقده اوپله یا بمش ایدی. کذلک (قدامه) و (ابن خردادبه) نک جدوللرنده دخی سواد نواحیسی خراجنده اوصورتله حرکت ایدلمشدر.

دهها اول یازدیغمز وجهه ایله بغدادده بیت المال خزینه سننه ایصال اولسان اموال، واردات صافیه ایدی. تحصیل اولندیغی و لا-یتلرده عسکر معاشاتی و تحصیل مصرفی و اسقایی اراضی و سایر یه مقتضی یرلی مصارفی تسویه اولندقدن صکره بقیه واردات اوله رق مقر خلافتنه کوندریاوردی. بوپاره لرک اوزرینه بغدادده دیوانلر مصارفی اوله رق خلیفه و وزیراسنه و کاتبلرینه و سرای خلیفه مقتضی مصرف و معاشلردن بشقه تحمیل ایدیله جک مصرف قالمزدی. بالاده ذکر اولنان واردات صافیه مقدارینک برعشری بیله عصر حاضر

دولتارندن هیچ برینک خزینه‌سنده قالمدیغنه نظرأ اوزمانکی دولتک ثروتی ایله بوکونکی حکومتلرک موازنه مالیه‌لری آره‌سنده بیوک بفرق واردر . بوجهتله احتمال که (ابن خلدون) ک بوباده ویردیکی معلوماتک صحتی شایان تردد کورولور . شو حالده دیگر ایکی جدول ایله (ابن خلدون) جدولی آره‌سنده مقابله ومقایسه اجرا ایدلک اوزره انلری ده کویسترلم .

نانیا (قدامه بن جعفر دن نقلاً - معتمم زماننده)

دولت عباسیه‌نک وارداتی

سوادجهتلی جباتنک قسم اعظمی بغدادی و آره‌دن متشکل ایدی (قدامه) مذکور قطعه‌نک شرق وغرب (طسوجی) ناحیه‌لری اعتباریله هر برندن آلمان مقدارلری مفصلاً ذکر ایدیور .

سوادک غرب جهتنده کائن ناحیه‌لری

ناحیه‌نک اسمی	بغدادک مقداری کر (قرق اردب)	آره‌نک مقداری کر (قرق اردب)	درهم
انبار ونهر عیسی	۱۱,۸۰۰	۶,۴۰۰	۴۰۰,۰۰۰
مسکن ناحیه‌لری	۳,۰۰۰	۱,۰۰۰	۱۵۰,۰۰۰
قطربل »	۲,۰۰۰	۱,۰۰۰	۳۰۰,۰۰۰
بادوریا »	۳,۵۰۰	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰,۰۰۰
نهر سیر	۱,۷۰۰	۱,۷۰۰	۱۵۰,۰۰۰
رومقان	۳,۳۰۰	۳,۳۰۰	۲۵۰,۰۰۰
کوئی	۳,۰۰۰	۲,۰۰۰	۳۵۰,۰۰۰
نهر درقیط	۲,۰۰۰	۲,۰۰۰	۲۰۰,۰۰۰
نهر جوهر	۱,۵۰۰	۶,۰۰۰	۱۵۰,۰۰۰
باروسما ونهرالملك	۳,۵۰۰	۴,۰۰۰	۱۲۲,۰۰۰
زوابی ثلاثه	۱,۴۰۰	۷,۲۰۰	۲۵۰,۰۰۰
بابل وخطرنیه	۳,۰۰۰	۵,۰۰۰	۳۵۰,۰۰۰
فلوجه علیا	۵۰۰	۵۰۰	۷,۰۰۰
فلوجه سفلی	۲,۰۰۰	۳,۰۰۰	۲۸۰,۰۰۰
طسوج النهرین	۳۰۰	۴۰۰	۴۵,۰۰۰
» عین‌التمر	۳۰۰	۴۰۰	۴۵,۰۰۰
» الحیه‌والبداء	۱,۵۰۰	۱,۶۰۰	۱۵۰,۰۰۰
سوراوبرنسیا	۱,۵۰۰	۴,۵۰۰	۲۵۰,۰۰۰
برس‌اعلی‌واسفل	۵۰۰	۵,۵۰۰	۱۵۰,۰۰۰

۶۲,۰۰۰	۲,۵۰۰	۲,۰۰۰	فرات بادقلی
۱۴۰,۰۰۰	۱,۵۰۰	۱,۰۰۰	طسوج السیاحین
۲۰,۰۰۰	۵۰۰	۵۰۰	روذستان وهرمزجرد
۳۰۰,۰۰۰	۲,۰۰۰	۲,۲۰۰	تستر
۲۰۴,۸۰۰	۲,۰۰۰	۱,۲۰۰	ایفاریقطنین
۲۷۰,۰۰۰	۲۰,۰۰۰	۳۰,۰۰۰	کسکر
			شرق جهتنده کی
			سواد ناحیه لری :
۳۰۰,۰۰۰	۲,۲۰۰	۲,۵۰۰	طسوج بزرگسایبور
۱۲۰,۰۰۰	۴,۸۰۰	۴,۸۰۰	« الراذینین »
۱۰۰,۰۰۰	۱,۰۰۰	۲۰۰	« نهر یوق »
۳۳۰,۰۰۰	۱,۵۰۰	۱,۶۰۰	کاوادی و نهرین
۲۴۰,۰۰۰	۱,۵۰۰	۱,۰۰۰	جازر و مدینه صتیقه
۲۴۶,۰۰۰	۱,۴۰۰	۱,۰۰۰	روستقباد
۱۵۰,۰۰۰	۱,۵۰۰	۲,۰۰۰	سامل و مهرود
۱۰۰,۰۰۰	۱,۰۰۰	۱,۰۰۰	جلولا و جللتا
۴۰,۰۰۰	۱,۳۰۰	۱,۹۰۰	ذیبین
۶۰,۰۰۰	۱,۴۰۰	۱,۸۰۰	دسکره
۳۵,۰۰۰	۵۰۰	۶۰۰	بند نیجین
۱۲۰,۰۰۰	۵,۱۰۰	۳,۰۰۰	طسوج برارالروذ
۳۵۰,۰۰۰	۱,۸۰۰	۱,۷۰۰	نهر وان اعلی
۱۰۰,۰۰۰	۵۰۰	۱,۰۰۰	نهر وان اوسط
۳۳۰,۰۰۰	۵,۰۰۰	۴,۷۰۰	بادرایوبا کسایا
۴۳۰,۰۰۰	۴,۰۰۰	۹۰۰	کوره دجله (دجله ناحیه لری)
۵۹,۰۰۰	۳,۱۲۱	۱,۰۰۰	نهر الصله
۵۳,۰۰۰	۱,۳۰۰	۱,۷۰۰	نهر وان اسفل
<u>۸,۸۲۱,۸۰۰</u>	<u>۱۲۳,۹۲۱</u>	<u>۱۱۵,۶۰۰</u>	یکون

فرقلی در . زیرا مشارالیه یکونی افاده ایتمک مقصدیله : « بصره صدقاتندن ماعدا سوادک ارتفاعی - وارداتی - ۱۷۷,۲۰۰ کر بغدادی و ۹۹,۷۲۱ کر آریه و ۸,۰۹۵,۸۰۰ نقد درهم ایدی » دیبور [۱] . احتمال که آره ده کی بو

[۱] کتاب الخراج (لیدن باصمه سی) ۲۳۹

ایکینجی جلد

شوا یضاحاته کوره سواد قطعه سنک محتوی اولدینی ناحیه لر اعتباریله جباتی ۱۱۵,۶۰۰ (کر) بغدادی و ۱۲۳,۹۲۱ (کر) آریه و ۸,۸۲۱,۸۰۰ درهم طوتیوردی . مع مافیه بو یکون (قدامه) طرفندن بالاده کی مفردات ایراد اولندقدن صکره بیان ایدی ان یکوندن

٢٣,٠٠٠,٠٠٠	اهواز	فرق بعض رقمك اوقونمسندہ وقوع بولان
٢٤,٠٠٠,٠٠٠	فارس	خطادن نشأت ایدیور . مع مافیہ بوفرق بیوک
٦,٠٠٠,٠٠٠	کرمان	اولقله برابر بجمزه کوره شایان اهمیت برشی
١,٠٠٠,٠٠٠	مکران	دکلدر . شمدی ذکر اولنان بغدای و آریہی
١٠,٥٠٠,٠٠٠	اصہان	درہملرہ تحویل ایدہم . (قدامہ) بو تحویلی
١,٠٠٠,٠٠٠	سجستان	بالذات یا بمشدر . مشارالیک یا پدینی حسابہ
٣٧,٠٠٠,٠٠٠	خراسان	کوره بغدای و آریہنک بربری اوزرینہ ہراییکی
٩٠٠,٠٠٠	حلوان	کری ٦٠ دینار و ہر دینار ١٥ درہم اعتباریلہ
٥,٠٠٠,٠٠٠	ماہ الکوفہ	مذکور بغدای و آریہنک بہاسی ١٠٠,٣٦١,٨٥٠
٤,٨٠٠,٠٠٠	ماہ البصرہ	درہمہ بالغ اولمقدہ در . (قدامہ) بصرہ
١٠,٧٠٠,٠٠٠	ہمدان	صدقاتی ارتفاعنک - وارداتنک - سنہدہ
١,٢٠٠,٠٠٠	ماسبدان	٦,٠٠٠,٠٠٠ درہمہ بالغ اولدیغنی سویلیور .
١,١٠٠,٠٠٠	مہرجان قذق	شو حالده بونلری ہب بر آردہ طوبلارسق
٣,١٠٠,٠٠٠	ایغارین	آتیدہ کوسترلدیکی اوزرہ ١١٤,٤٥٧,٦٥٠
٣,٠٠٠,٠٠٠	قم و قاشان	درہم مقدارندہ بریکون طوتدینی کورولور :
٤,٥٠٠,٠٠٠	اذریجان	درہم
٢٠,٠٨٠,٠٠٠	ری و دماوند	نقداً طوبلانان درہملر ٨,٠٩٥,٨٠٠
١,٨٢٨,٠٠٠	قزوین و زنجان و ابہر	بغدای و آریہنک درہم ١٠٠,٣٦١,٨٥٠
١,١٥٠,٠٠٠	قومس	اعتباریلہ بدلی
٤,٠٠٠,٠٠٠	جرجان	بصرہ صدقاتی ٦,٠٠٠,٠٠٠
٤,٢٨٠,٧٠٠	طبرستان	١١٤,٤٥٧,٦٥٠ یکون درہم
٩٠٠,٠٠٠	تکریت و طیرہان	سواد قطعہ سنک و وارداتی بالادہ کوستردکن
٢,٧٥٠,٠٠٠	شہر زور و صامغان	صکرہ مذکور قطعہ ایلہ برابر کرک شرقدہ ،
٦,٣٠٠,٠٠٠	موصل و توابعی	کرک غریبہ بولنان سائر اقلیملرک - ولایتلرک -
٣,٢٠٠,٠٠٠	قردی و بدیدی	ینہ (قدامہ) طرفندن بیان اولنان جباہتلیغنی
٩,٦٣٥,٠٠٠	دیار ربیعہ	- وارداتی - ذکر ایدہم :
٤,٢٠٠,٠٠٠	ارزن و میافارقین	شرق اقلیملری
١٠٠,٠٠٠	طرون	درہم
٢,٠٠٠,٠٠٠	آمد	١١٤,٤٥٧,٦٥٠

ثانئاً (ابن خرداذبه نك روايته كوره
 اوچنبى عصرى مجرى اورته لرنده)

دولت عباسيه نك وارداتى

(ابن خرداذبه) سواد ناحيه لرى وارداتى
 (قدامه) نك مفصلاً يازدينى كې يازدقن
 صكره فضله اوله رق بوراده سرد و ايرادى
 اوزون سوره جك اولان غله انبار لرى ايله
 خرمن لك مقدار نى ده ذكر ايتشدرد. بزبوراده
 يالكز بغدادى و آره و درهم مجموعنك ذكرى
 ايله كتفا ايده جكز. شويله كه: سواد ناحيه لر ينك
 واردات عموميه سى مجموعى ٦٣,٤٠٠ كر بغدادى،
 ٩١,٨٥٠ كر آره و ٨,٤٥٦,٨٤٠ تقددر همدن
 عبارت ايدى . بغدادى و آره بربرى اوزرينه
 هرايكى كرى آلتش دينار و هر دينارى ١٥ درهم
 قيمتنده اعتبار ايتديكمزده بدلى ٦٩,٨٦٢,٥٠٠
 درهم طوتار . بونى درهم (نقد) صورتيله
 تحصيل اولسان وارداته علاوه ايده جك اولور
 ايسه ك سواد نواحي سندن آلتان واردات نقديه
 ٧٨,٣١٩,٣٤٠ درهمه بالغ اولور .

(ابن خرداذبه) سوادك حاصلاتى حقنده
 بالاده كى معلوماتى و ير دكدن صكره حكومت
 طاهريه (بنى طاهر) زماننده خراسان ايله
 اكا ملحق اولان اقاليمك ، ٢١٢ سنه هجريه
 سنده طرح اولنان مقداره كوره ، خراج
 وارداتنك تفصيلاتى يازيبور . مشار اليهك
 ضبط و نقلنه نظراً مذكور ير لك مجموع وارداتى
 ٤٤,٨٤٦,٠٠٠ درهم ايله ١٣ ينك حيوانى
 و ٢,٠٠٠ قيون و غز (اوغوز) عشيرتندن

٦,٠٠٠,٠٠٠	ديار مضر
٢,٩٠٠,٠٠٠	طريق فرات ناحيه لرى
٣١١,٥٨١,٣٥٠	يكون درهم
دينار	غرب اقليم لرى
٣٦٠,٠٠٠	قنسر ين و عواصم
٢١٨,٠٠٠	جند حصص (حصص اردوكاهى)
١١٠,٠٠٠	دمشق (شام اردوكاهى)
١٠٩,٠٠٠	الاردن (اردن اردوكاهى)
٢٩٥,٠٠٠	فلسطين
٢,٥٠٠,٠٠٠	مصر و اسكندريه
١٠٠,٠٠٠	حرمين
٦٠٠,٠٠٠	يمن
٥١٠,٠٠٠	يمامه و بحرين
٣٠٠,٠٠٠	عمان
٥,١٠٢,٠٠٠	يكون دينار

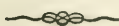
هر دينار ١٥ درهم اعتباريله ذكر اولنان
 دينار لرى درهم لره تحويل ايدر ايسه ك
 ٧٦,٧١٠,٠٠٠ درهم طوتار . بو درهم لرى
 شرق و الجزيره اقليم لر ينك مجموع وارداتنه
 ضم و علاوه ايتديكمزده جمله يكونك
 ٣٨٨,٢٩١,٣٥٠ درهمه بالغ اولدينى كورولور .
 ايشته (قدامه) نك تقدير و تحريرينه كوره
 خراج وارداتى بو قدر طوتور دى [١] .

[١] قدامه بن جعفر ك جدولنده مفردات ايله
 يكون آره سنده ناسخ لر طرفندن وقوعى محتمل اولان
 بر اختلاف كور ديكمزدن الدن كلديكى قدر اتى
 تصحيح ايله ك .

۱,۲۰۰,۰۰۰	قزوین
۳,۸۰۰,۰۰۰	ماه الكوفه
۷,۰۰۰,۰۰۰	اصهبان
۵,۶۰۰,۰۰۰	دیار مضر
۴,۰۰۰,۰۰۰	موصل
۷,۷۰۰,۰۰۰	دیار ربیعہ
۴,۰۰۰,۰۰۰	ارمینہ
<hr/>	
۲۲۷,۷۱۵,۳۴۰	یکون درہم
دینار	غرب اقلیملری
۴۰۰,۰۰۰	قنسرین وعواصم
۳۴۰,۰۰۰	جند حصص
۴۰۰,۰۰۰	» دمشق
۳۵۰,۰۰۰	» اردن
۵۰۰,۰۰۰	» فلسطین
۲,۱۸۰,۰۰۰	مصر
۶۰۰,۰۰۰	یمن
<hr/>	
۴,۷۷۰,۰۰۰	یکون دینار

مذکور دینارلری درہمہ تحویل ایتدی کمزده اولنان شرق اقلیملری وارداتنه علاوه اولنورسه ایکیسی بردن آشاغیده کوسسترینلن یکونه بالغ اولور :

درہم	
۲۲۷,۷۱۵,۳۴۰	شرق اقلیملری وارداتی
۷۱,۵۵۰,۰۰۰	» غرب
<hr/>	
۲۹۹,۲۶۵,۳۴۰	یکون

۲,۰۰۰ رأس اسیر ایدی. ذکر اولنان حیوان واسیرلرک قیمتی ۶۰۰,۰۰۰ درہم طوتیوردی. کذلک کندج بزندن ۱,۱۷۸ طوپ (ثوب) ویاری یاری یه ۱,۳۰۰ قطعه دمیربیل ودمیرلوحه دخی خراج جمله سندن ایدی. خراسان اوصره لرده اللی قدر سننجاق وناحیه پی محتوی ایدی . (ری) ، (قومس) ، (جرجان) ، (کرمان) ، (سجستان) ، (نیسابور) ، (طیخارستان) ، (طالقان) ، (وبخاری وسغد وسائرہ نوا-حیسی شامل اولان ماوراءالنہر ناحیہ لری) خراسانہ تابع ناحیہ لردن ایدی . (بنی طاهر) اورالده استقلال ایله اجرای حاکمیت ایتدک لری حالده بوورکی پی ویری سورلردی . تطویلدن احترازاً بورالینغی بویله مختصراً کچوروز . سواد ناحیہ لری وخراسان وارداتی حقنده صورت مفصلده معلومات آلمق ایستین (ابن خرداذبه) نک (کتاب المسالك والممالك) نه مراجعت ایلسون . مشارا ایهک دیکر اعماله (ولایتلره) متعلق اوله رق ذکر ایلدیکی معلوماتی - ینسه طوتدیغمز اختصار دائره سننده - درج ایله جدولنی ا کمال ایدلم :

درہم	شرق اقلیملری
۷۸,۳۱۹,۳۴۰	سواد
۴۴,۷۴۶,۰۰۰	خراسان وملحقاتی
۲,۷۵۰,۰۰۰	شهر زور وصامغان
۳,۵۰۰,۰۰۰	ماسبذان ومهرجان قذق
۲,۰۰۰,۰۰۰	قم
۳۰,۰۰۰,۰۰۰	اهواز
۳۳,۰۰۰,۰۰۰	فارس

بالاده کی رقلرك يكد يکريه مقايسه سندن
 واردات دولته وقوع بولان تناقص اوچنجی
 عصر هجرينک برنجی نصفنده بيله کورنگه
 باشلامشدر . باخصوص خراج جمله سندن
 اوله رق (ابن خلدون) ک جدولنده وارد اولوب
 قسماً ذکر ايتديکمز اموال وامته و محصولات
 نظر دفته آليرسه بوفرق دهـا زياده کوزه
 چارييور . هر حالده شو تحقق ايدييور که دولته
 سنوی وارداتی حد وسطی اوله رق ٣٦٠
 ميليونه بالغ اوليوردي . بو واردات دهـا اول
 دخی بيان ايدليکی اوزره واردات صافيه
 ایدی . حال بوکه بر دولتهک بو مقدارده
 واردات صافيه صاحبي اولسی نه آسکی ، نه ده
 يکی زمانلرده کورولوب ايشيدلامشدر .
 مکر روم و ايران دولتری حفته بعضلرينک
 تصادفاً و مختصراً ایراد ايتدکلی روايتلر نظر
 اعتبار و تصديقه آله . روما دولتی تاريخی
 مؤلفی (ژيبون) مذکور دولتهک دورسطوت
 ووسعتنده سنوی وارداتنک مجموعی درت يوز
 ميليون درهم مقدارنده بولنديغی ، بونک
 ١٣٥٠٠٠٠٠٠٠ درهمنک آسيا (آناطولی)
 [١] وارداتی تشکیل ايتديکنی ذکر ايدييور .
 (ابن خرداذبه) دخی ايران دولتهک (خسرو
 پرويز) زماننده کی وارداتنک ٤٢٠٠٠٠٠٠٠٠
 مقاله ، ياخود ٧٢٠ ميليون درهمه بالغ اولديغی
 روايت ايليور . بو رقلرك سختی تصديق ايدر
 ايسهک اوایکی دولتهک معارفک دخی نه مقداره

(١) Gibbon's Roman Empire

دولت عباسيه وارداتنک خلاصه سی

بالاده ذکر ی کچن معلومات شو صورته
 خلاصه اولنه بيلير : دولت عباسيه وارداتی
 (مأمون) زماننده اک يوکسک مقدارده
 بولنيوردی . مشارالیه دن صکره واردات دولت
 آزمالغه باشلامش و بوتناقص ايلريده کوستره .
 چکمز اسبابدن طولايی آنجق اوچنجی عصر
 هجری اورته لرندن صکره کوزه چارمشدر .
 اوزمانلردن اول ايسه بودولتهک وارداتی بالاده
 درج اولنان اوچ جدولدن آکلاشيلديغی وجه
 ايله پک زياده چوق ایدی . آنف الذکر جد
 ولارک جمله يکونلرينی شورايه نقل ايدلم :
 درهم

(٢٠٤ ايله ٢١٠ سنه لری)	}	٣٩٦,١٥٥,٠٠٠
آره سنده) مأمون زماننده دولت عباسيه نك وارداتی		
معتمم زماننده ، ياخود بر آز زمان صکره ٢٢٥ سنه سنه قدر	}	٣٨٨,٢٩١,٣٥٠
دولت عباسيه نك وارداتی		
اوچنجی عصر هجری اور- ته لرنده دولت عباسيه نك وارداتی [١]	}	٢٩٩,٢٦٥,٣٤٠

[١] ذکر اولنان ازمه بی علی وجه التقريب تمين
 ايلدک . مثلاً (ابن خرداذبه) نك جدولده براقلیمک
 خراجی (ابن خلدون) ک ویا (قدامه) نك جد
 ولرنده ذکر اولنان مقدارله مطابق ، ياخود هکسی
 اوله بيلير . بز اکثری نظر اعتباره آليورؤ . (مؤلف)

یوقسه یازدیلمده یازدقلری معلومات هرچ ومرچ زمان آرهنده ضایع اولوب می کیتمشدر ، بیه میورز . یالکز شوراسنی بیلیورزکه اسلام مورخلری وقائع حربیه بی ، یاخود بزم انس وطربرلی یازدقلری صرهنده تصادفاً ایراد ایتدکلری معلوماتدن ماعدا مدنیت اسلامیه ویاتفرعانه متعلق اولان واردات ومصارفات دولت ، ثروت مملکت ، مملکتده کی احوال علم ومعرفت ، یاخود اودولتی تشکیل ایدن خلقلک احوال اجتماعیه سی بخلرینه دائر پک آزشیلر یازارلردی . مع مافیه (ابن خلدون) اومور . خلر میاننده براستنا تشکیل ایدر . مشار الیه دولتک اعتلاسی دورنده کی اسرافاتی یازارایکن انک وارداتی ده یازمشدر . (قدامه) و (ابن خرداذبه) یه کلنجه بونلر پوسته یوللرندن بحث ایتدکلری صرهنده دولتک مقدار وارداتی ده قید ایتمشلردر . بعض جغرافیه مؤلفلری دخی اثرلرنده خراجی یازمشلردر . شوقدرکه بونلردن هیچ بری مدار بخدمزی تشکیل ایدن دورده خراجدن طوبلانان وارداتک نه کی یوللرده صرف اولدیغنه دائر بر شی یازماشدر .

مع مافیه مدنیت اسلامیه حقیقده الهه ایتمش اولدیغمز معلوماته بنسأ دیه بیلیورزکه ذکر اولنان پارهدن بغدادده کی عسکر ، کاتبلر الیه دوائر حکومتده بولنان سائر ارباب مناصبک و برید - پوسته واستخبارات - مأمورلری وسائره کی بعضاً بغداددن تعیین اولنوب مأموریتلری خارجه اولدیغی حالده

بالغ اولدیغی ده آرامقلغمز لازم کلیر . زیرا احتمال که اودولتلر بو وارداتک قسم اعظمه معادل صرفیاته مجبور ایدیلر . حال بوکه دولت عباسیه آئیده کوروله جکی اوزره اوپله دکل ایدی . روما وایران دولتلرندن ماعدا سائر دولتلره کلنجه بونلرک مقدار وارداتی الیه دولت عباسیه نک مقدار وارداتی آرهنده اولان فرق پک بیوکدر . از جمله دولت عثمانیه اونجی عصر هجری اورته لرنده سلطان سلیمان قانونی زماننده وسعتک انک بیوک درجه سنه واصل اولدیغی صرهنده وارداتی ۸,۰۰۰,۰۰۰ دوکه آلتونندن [۱] ، یاخود ۶۵,۰۰۰,۰۰۰ درهمدن زیاده دکلدی . بو واردات الیه دولت عباسیه نک وارداتی آرهنده نسبت وارمیدر ؟ زیرا اوته کنک وارداتی بونککنک بر قاج مثلنی تشکیل ایدر . عصر حاضر دولتلرینک خزینه لرنده فضلّه واردات اوله رق قالان مبالغ اعتباریه بونلری ده اوپله جه قیاس ایدیکز .

شمدی دولت عباسیه وارداتک صرف اولدیغی جهتلر حقیقده معلومات ویره لم .

دولت عباسیه نک مصر فلری

اسکی مورخلرک عربجه ده یازدقلری شیلرده بو خصوصه دائر معلوماته تصادف ایتدک . بومورخلر بوسکوتی قصدآمی اختیار ایلدیلر ،

[۱] Porter's Const. Hist. of Turkey, Ms

۲۷۹ سنه هجریه سنده معتضد بالله زمانده

یومی اوله رق

دولت عباسیه نك مصارفاتی

دینار اوله رق

کونده

۱,۰۰۰ نوبت آغلاری و بونلره مسائل قپو

اوغلانلرینک معاشاتی، جنابه لی و بصره لی

بیاض رنگلی روبات عامه ده (طیش -

قپوده) بولتان یساقچیلر و سائر ايله

سیاهیلر و ناصرک کوله لرینک [۱] قسم

اعظمی بوجمله یه داخلدر .

۱,۰۰۰ ناصر طرفندن آزاد ایدیلوب غلمان

خاصه نامیله معروف اولان ایچ آغلرینک

معاشاتی

۱,۵۰۰ ممتاز حرلردن اولان سواریلرک معاشاتی

۶۰۰ هر قوماندانلقدن انتخاب اولنوب

مردک و شجاعته معروف بولتان

کزیده عسکرک معاشاتی

۵۰۰ ناصر زماننده خدمته بولان سواریلرک

معاشاتی

۱۱۰ سرای و محررات خصوصیه ده مستخدم

اولان اون یدی نوع مأمورلرک،

قرائت مأمورینک، منقبه کویانک،

مؤذنلرک، منجملرک، موقتلرک،

علمدارلرک، بورزنلرک، کولدیریجیلرک،

داوولجیلرک و سائر نك معاشاتی .

۵۰ بغداد شهرنده و سائر ده ضابطه

[۱] بوراده کی ناصردن مراد (ناصرلدين الله موفق

ابو حمد متوکل) در .

معاشلری بیت المالدن تأدییه ایدیلن [۱] مأمورینک

معاشلری تسویه اولندقدن صکره هر نه قالیر

ایسه خلیفه نك اجتهاد و امرینه تابع اولمق

اوزره بیت المال خزینه سنده حفظ ایدیلردی [۲].

دیوانلرده عسکر ايله مأمورین سائرده

صرف اولسان مبالغی صورت قطعیه ده تعیین

ایتمک امکان خارجنده در . چونکه بوصرفیات

زمانک و احوال خلفانک اختلافه کوره تبدل

ایدردی . بوندن ماعدا نه برنجی دور عباسی،

نه ده سائر دورلرده بو خصوصه دائر صریح

معلوماته راست کله مدک .

بونکله برابرارون (قره مر) ک همیله (احمد

بن محمد طائی) نك التزامدن طولایی بیت الماله

تقدیمی تعهد ایتدیکی مبالغه دائر بر جدول

الده ایتمکه موفق اولدق . بوجدول خلفای

عباسیه دن (معتضد) ک ایلك سنین خلافتی

ایشانسنده - سنه ۲۷۹ هـ - بیت المال خز -

ینه سی طرفندن تأدییه اولتان مبالغی محتویدر [۳].

معاشلری بیت المال طرفندن تأدییه ایدیلن

مأمورین صنوفه ویریلن پاره لرک مقداد

رینی حاوی بوجدوله کوره سننوی صرفیات

۲,۵۰۰,۰۰۰ دینار راده سنده ایدی . مبلغ

مذکور یومی ۷,۰۰۰ دینار اوله رق عسکره

ودواوین حکومت مأمورلرینه و خدم و حشم

مقوله لرینه آتیده کی شکلده توزیع

اولنوردی .

[۱] ابن خرداذبه ۱۰۳ [۲] ماوردی ۱۷۹

[۳] Einnahmebudget des Abbasiden Reiches

آت، دوه وحيوانات ساثره نك مبايعه سی	۶۶۲	خدمتده بولسان . معاشلی عسكرك
ايچون صرف اولنان پاره		تخصیصاتی
آشجیلرك معاشاتی	۳۰	۳۰۰ كوله من وساثره نك ما كولاتی اثمائی
دوشمه جیلر و محلیجیلر و مفروشات	۳۰	۳۳۳۳ مطابخ خاصه و مطابخ عامه نك و فرونلرك
محافظلری و حامللرك معاشاتی		مصرفلری ایله حرم و سرای خلقتك
اوزنكی ، يدك آت ، اكر خدمه سی	۵	اطعمه سی و سیاهییلرك فرونلری مصرفی
ایله پوسته حیواناتنه باقان خدمه نك معاشاتی		۱۰۰ خاصه و عامه ایچون مشروبات مخصوصاتی
مصاحبلر و ایلری كلن ندیمیلر ایله	۴۴	و آلات و ادواتی اثمائی ، ملبوسات ،
بوقیلدن ساثر مأمورینك معاشاتی		خلعتلر ، عطریات خزینهلری ، ابدست
اطبا و معیتلرنده بولنان معاونلری الخ معاشاتی	۲۳۱	ادواتی ، سلاح ، مفروشات الخ
بازیاری (قوشچی باشی) ، فهاد	۷۰	خزینهلری مصرفلری
(آرسلانچی باشی) ، كلابزری (آو كوپكلی آغاسی) وساثره كبی معیت		۴ سرایده خزینهلره ، فرونلره ، سرای
آو مأمورلرینك معاشاتی		خانه لرینه ، اوطه لرینه ، مستخدمینه
طیاره ، شده ، حراقه و امثالی مراكب	۱۶۲	الخ قریبلر ایله صو طاشیان سفارلك معاشلری
بحریه نك خدمتده بولسان مأمورین و طاغفه		۱۶۷ خدمه خاصه و (بیوك پایده حرمأمو-
مشعللر و نطف چراغلری ایچون نطف	۴	رلر مستثنی اوله رق) او قیلدن
وقیل اثمائی و بونلرك خدمتده بولنان		اولان ایچ اوغلانلری و كوله منلر و بونلره
آدملرك معاشاتی		علاوه اولنان امكدار معیت خدمه سی معاشاتی
هركون صباح نمازنده سیاه بر چیقین	۱۵	۱۰۰ مشروبات عامه و كسوه خزینهلرنده
دروننده كتیریلن صدقه		موظف اولان مأمورین و خدمه ایله
متوكلك اوغللرینه و یریلن معاشر	۳۳۱	قیوجی ، تریزی ، دوكه جی ، پشمه جی ،
واثك اوغللرینه » »	۱۶۲	دمیرجی ، یامه جی ، كوركجی ، ایشلمه جی ،
ناصرك » » »	۱۶۲	یورغانچی ، كاغدجی ، عطار ، مرانفوز ،
بنی هاشم مشایخی ایله اصحاب مرانب	۲۰	طوغرامه جی ، چیقیریقجی ، سپتجی
و مسجدلرده کی خطبایه و یریلن معاشات		وساثره كبی صنایع اربابنك معاشاتی
		۱۰۰ حرم معاشاتی
		۴۰۰ بش اصطلده بولنان حیواناتك یم بدلی

۱۰ بغدادده کی ایکی کوپرینک مصرفی ایله تبدیل اولنان دوبهرلی ائمانی و محافظه لره نده مستخدم مأمورلرک معاشاتی بیمارستان صاعدی نك (خسته خانه نك) مصارفاتی (اوصره ده بوندن ماعدا خسته خانه یوق ایدی) و طیبیلرک ، کخاللرک، مختل الشعور خسته لرتیمار جیلر - ینک، قوجیلرک، جنازه تجهیز ایدنلرک و سائر نك معاشاتی و ما کولات، ادویه و مشروبات ائمانی

۶,۹۷۴ یكون

بالاده کی یكوندن آکلاشلیدینی اوزره (معتضد) زماننده (۲۷۹ سنه هجریه سنده) دولت عباسیه نك یومی مصرفی یدی بیک دینار راده سنده بولنیوردی . بونک سنوی مجموعی ایکی بچق میلیون (۲,۵۰۰,۰۰۰) دیناره بالغ اولور . دولت مشارالیهانک (مأمون) و (معتصم) زمانلرنده کی مصارفنی بومقدارده اعتبار ایدر ایسه ک - که اوچنجه عصر هجری صوکلرنده غللمان و جمالیکنک - کوله منلرک - مقداری مذکور عصرک ابتدالرنده بولنردن استخدام اولنان مقداردن دهافضله اولسنه نظراً فکرمز مجه مصرف او عصرک نصف اولنده ده آز اولق لازم کلیر - ، خلاصه (مأمون) ایله (معتضد) زمانلرنده کی مصارفات دولتی بربرینه مساوی فرض ایلیه رک ذکر اولنان دینارلری حد اعظم اوله رق یکریمی درهم اعتباریله درهملره تحویل ایدر ایسه ک یکنونک ۵۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم طوتدیغنی کوروروز .

۳۳۴ عباسیلردن و طالیلردن اولمق اوزره نبی هاشمدن بر طاقم ذواتک معاشاتی

۳۳۴ عبیدالله بن سلیمان (وزیر) ک معاشی ایله اوغلی (قاسم) ه عسکری کچید رسی ایچون ویریلن (شهی) بش یوز دینار

۱۵۶۲ بیوک کاتبیلرک و دیوانلر رؤساسنک و خزینه دارلرک و قیو آغلرینک و مدیرلرک و معاونلرینک و دیوانلرده بولنان سائر مأمورلرک معاشاتی و دفتر ، کاغد ائمانی (تأدیات دیوانلرینک کاتبیلر ایله توزیعات

مجلسلرنده انلرک مقامنه قائم اولان مأمورلر و رفیق و معاونلرینک و بیت المال خزینه دارلرینک معاشاتی بوندن مستتاد ر . چونکه بونلر معاشلرینی کسین معاشاندن و آتارینه اینی باقاییانلرک معاشلرندن جزا اوله رق وقوع بولان توقیفادن آلیرلردی)

۱۶۴ قاضی (اسحق بن ابراهیم) ایله خلیفه سی ابو عمرک پدری (یوسف بن یعقوب) ه و هرایکینسک اوغللرینه و فقهدان اون ذاته ویریلن معاشات

۳۴ مسجیدنده بولنان مؤذنلر ایله تکبیر خوانلرک و قیملرک و اماملرک معاشاتی و قندیلر ایچون زیتون یاغی، قباحصیر، مصر حصیری و صو و یاز ایچون پرده و رمضان ایچون البسه و قندیل و سائر ائمانی

۵۰ حبس خانه لر مصرفی و محبوسینک نفقه لری

ثروت مذکورہ نك بوكونكى

پارہ ایله تقدیری

دولت عباسیہ وارداتی مقدارینی دها ایی
آ کلامق ایچون بوكونكى پارہیه تحویل
ایدهلم . اوچنجی عصر هجری اوائلنده هر اون
بش درهم بر دینار طوتدیغنه کوره واردات
مذکورہ نك یکریمی میلیون دیناره معادل
اولدیغی لدی الحساب آ کلاشیلور . هر دینار
بوكونكى پارہیه نظراً یارم انکلیز لیراسنه معادل
طوتولور ایسه مذکور دورده هر سنه دولت
عباسیہ نك بیت المال خزینہ سنده اون میلیون
انکلیز لیراسی قالدینی تظاهر ایدر .

برده نقود ک قیمتی محصولات اتماننک و عمله
اجرتنک^۱ اوجوز ویا بهالی اولسنه کوره
دکیشیر . بریده محصولات و عمله اوجوز ایسه
نقود قیمتی و عکسی ایسه عکسی اولور . مثلاً
برغداى چوانک الی غروشه ساتلیدیغی بر
یرده بیک لیرالق آدم اوبغداى چوانک یوز
غروشه ساتلیدیغی بریرده ایکی بیک لیرا صاحبنه
معادلدر .

بو حال عین مملکتده بيله زمانک اختلافی
ایله دکیشیر . مملکتلر مزده کچن عصرک ابدتداسنده
برقاچ بیک غروشک صاحبی زنکین عدایدیلیدی .
چونکه اوزمانلرده احتیاجات معیشت پک
اوجوزایدی . دها صکره نفوسک چوظانسى
و خلقک طرق معیشتده ترقی ایتملری واسباب
آساردهن طولایى حوائج معیشت بهاچه بوکسلمکه

شمدی بومقداری واردات صافیہ اوله رق اولجه
ذکر ایتدیکمز ۳۶۰ میلیون اخراج ایدر
ایسه نك الده ۳۱۰ میلیون ، یا خود اون میلیوتی دها
آ نرق ۳۰۰ میلیون درهم قالیر . بیت المال
خزینہ سنده بوقدر جسیم بر فضلہ وارداتی
قالان بر دولت البته زنکینلکک منہاسنده بر
دولت عد اولنور . زیرا روما واسکی ایران
دولت لری حقنده روایت اولنان کثرت وارداتدن
ماعداهیچ بر دولتک خزینہ سنده دولت
عباسیہ خزینہ سنده فضلہ واردات اوله رق
قالان مبلغ ، یا خود نصفی ، یا خود ربی ویا
عشری قدر پارہ قالدینی کورلماشدر .

فضله اوله رق دولت عباسیہ نك ذکر اولنان
مصرفی وارداتنک کوچک بر جزئی ایدی .
بو مصرف (احمد بن محمد طائی) نك التزام
صورتیله آلدینی یرلرک خراج حاصلاتندن
عبارت ایدی که بویرلر فرات ودجله نهرلرینک
صولادقلری اراضی ایله جوخی ، واسط ،
کسکر ، بوق نهری نواحیدی ، ذیبین ،
کلوادی ، نهرین ، رذانین ، خراسان یولندن
متشکل ایدی . ذکر اولنان یرلرک جمله سی
عراقده واقع ایدی . حتی (قدامه) نك ۶۴ نجی
صحیفه ده مندرج اولان جدولندن آ کلاشیله جنی
اوزره بویرلر بتون عراق دکل ، عراقک بر
قسمندن عبارت ایدی . شو حالده دولت
عباسیہ مضارفاتنک ولایتلرینک بمضلرندن کلن
خراج وارداتندن قاپادلیغنده شبهه قالمیور .

بر قیمتله تقدیر ایدیله من . شو حالده بوکون قرق اردب قرق انکلیز لیراسی ، یاخودسکسان دینار قیمتنددر . بومبلغ (کر)ک اوزمانلرده کی دکرینک اوچ مثل دیمکدر .

منصور زماننده بریابی اوسته سنک یومیسی بر قیراط کموش و (روزکاری) نک ، یعنی رنجبرک کونده لکی ایکی حبه [۱] ایدی . بر قیراط ؛ دینارک یکریمده بری [۲] و بر حبه کذلک دینارک آلمشده بری اولسنه کوره . براوسته نک یومیسی اوچ ربع درهم و بوکونکی نقوده کوره اوچ غروش و رنجبرک کونده لکی ده قرق پاره دن عبارت ایدی . بو اجرت الیوم بوکمی عمله یه ویرلمکده اولان اجرتک برنلثی قدردر . شو حالده اوزمانلرده کی نقودک شمدیکندن لاقلا اوچ قات فضله بهالی اولدیغنی و دولت عباسیه وارداتنک بوکونکی پاره نک قیمتسه نظراً اوتوز میلیون انکلیز لیراسنه معادل بولندیغنی تسلیم ایتک لازم کلیر . بتون بوپاره بیت المالد خلیفه نک تنسیب ایتدیکی ، یاخود دولتک منفعتسه موافق کوردیکی جهتلره صرف ایدمک اوزره اجتهاد وامرینه تابع طوتولوردی . بومعلوماته اطلاع حاصل اولدقدن صکره فلان خلیفه نک برشاعره یوز بیک درهم ، یاخود اون بیک دینار عطیه ویردیکنی کورر ایسه ک اویسوک سخابی شایان استغراب کورماملی یز . بوکون بیله بررسمی یوزبیک ویر آنتیقینی یاریم میلیون لیرابه ساتون آلان زنکینلر کورولور . بوکمی حاللر دهشتلی برزنکینلک نتیجه سیدر .

باشلادیغنی جهته بوکون اومبلغ اورته حالده بولان بر آدم طرفندن بر آی طرفنده صرف اولسان اهمیتمز بر پاره حکمنه کچدی . شو صوک سنه لر ائناسنده مصرده آلتونک قیمتنده آچقدن آچقه بر فرق و قوعنی کوردک که مأمورلرینک معاشرینه تعلق جهتیه حکومتک نظر دقتی جلب ایتسه سزادر . حوائج معیشتک و مساکن کرالینک ترقیسی اوزرینه عائله لرک مصرفی ده بش ، یاخود آتی سنه اولکی زمانه کوره درنده برنسبتنده آرتدی . مثلا آیده بیک غروش ایله عائله سنی کچندیرن بر مأمور بوکون آنجق ۱۲۵۰ و یاخود ۱۳۰۰ غروش ایله کچینه بیلور . حال بوکه حکومت مأموری ده اول بیک غروش آلور ایسه بوکون ده عینی معاشی آلمقده در . ایشه بو حال آلتونک قیمتنده دوشکونلک و قوعندن ایلری کلشدر . معین معاش آلانلرک بویله زمانلرده معاشرینک تزیدی لازم کلیر .

دولت عباسیه ثروتنک بوکونکی نقودک قیمتسه نظراً حقیقتی ایجه آکلامق ایچون محصولانک اوزمانکی قیمت ایله زمان حاضرده کی قیمت و هر ایکی زمانده کی عمله اجرتی آره سننده بر مقایسه یا مقلممز اقتضا ایدر . ده اول ویردیکمز معلوماتده کورلیدیکی اوزره (قدامه) زماننده بغدادی و آره نک بر (کر) ی اوتوز دینار دکرنده ایدی [۱] . هر (کر) قرق (اردب) ه معادلدر [۲] . بوکون بر (اردب) بغدادی و آره بر انکلیز لیراسی قیمتندن آشانی

وارداتی اوزرینہ او قدر آرتمش ایدی کہ استقراض
عقدینہ مجبور اولمش ایدی . عجیباً دولت
عباسیہ نك بودجہ سی ایله عصر حاضر دولتر .
ینك بودجہ سی آرسندہ کی فرق نهدن نشأت
ایدیور ؟ دولت عباسیہ ثروتك اسبابی ذکر
ایتمدن بوفرق حقیله آ کلاشیلہ ماز . بناء علیہ
بواسبابی ذکر ایدهم .

ثروت عباسیہ نك اسبابی

امور بدیهہ دندرکہ او یله جسیم برثروتك
بریکمسی ایچون هر حالده وارداتك چوق
ومصارفاتك آز اولسی لازم کلیر . مبحوث
عنه ثروت ؛ وارداتن مصرف چیققدن
صکره قالان فضلهدن متشکل ایدی . او حالده
هم منابع واردات ، همده ابواب مصارفاتی
نظر تدقیقندن کچیره لم که وارداتك اسباب کثرتی
ومصارفاتك اسباب قلی نظام و تین ایتسون .

منابع واردات

اولجه دخی بیان ایتدی کمز وجه ایله
هجرتك ایلک سنه لرندہ واردات دولت زکاته
منحصر ایدی . متعاقباً (بدر) غزوه کبرا .
سندن صکره غنائم ، دها صکره حضرت
نبی ایله صلح عقد ایدن جزیره العرب عیسوی
وموسی لرندن جزیه وارداتی حاصل اولدی .

بوکونکی دولترک منابع وارداتی دها
زیاده تعدد و تنوع ایتدیکی حالده خزینہ سنده
برمیلوندن زیاده فضلہ واردات قالان بردولته
راست کلنه من . مثال اوله رق الکیوک و بزہ (یعنی
مصره) اک یقین دولتردن اولان انکلتره نك
بودجہ سی نظر دفته آله لم . دولت مشارالیه نك
۱۹۰۰ سنه سنه عاقد وارداتی ۱۲۰ میلیون انکلتر
لیراسندن مر کبدر .

او جمله دن :

لیرا

۲۲,۰۰۰,۰۰۰ مشروبات کثویه ، توتون ،
چای رسومی
۳۲,۰۰۰,۰۰۰ بو وامثالی مشروباتك بیعیه
رخصتی رسومی
۱۸,۵۰۰,۰۰۰ ایراد ویرکیسی
۱۳,۰۰۰,۰۰۰ پوسته وارداتی
۳,۰۰۰,۰۰۰ تلغراف «
۸,۵۰۰,۰۰۰ عقود و سندات پول وارداتی
۹۷,۰۰۰,۰۰۰ یکون

بوپاره نك منابع وارداتندن بشده دردی
دولت عباسیہ نك اوائلنده بالکلیه مجهول ایدی .
خلاصه عصر حاضر دولترینك خزینہ لرندہ
برمیایون لیرا فضلہ واردات قالمسی نادراً
وقوع بولان حالاتنددر . علی العاده دولت
خزینہ سنده یا آز مقدارده برپاره قالیر ، یا خود
محاربه وامثالی کبی احوالک ایجاباتی ایله مصار-
فات فضلہ کلهرک دولت استقراضه مجبور اولور .
نته کیم انکلتره آفریقایی جنوبی محاربه سی
اثناسندن معلوم اولدیغی وجه ایله مصارفاتی

حضرت پیغمبر وفات ایتدیگی زمان منابع واردات دولت زکات ، غنایم و جزیه دن عبارت بولنیوردی . بالآخره شام ، عراق و مصر جهتلرینک فتی ایله اراضی اوزرینه خراج واعشار و تجارت اوزرینه ده کمرک رسومی وضع ایددی . خلفای راشدین زماننده منابع واردات ذکر اولنان حالده ایدی . دهها صکره حاکمیت امویلره انتقال ایدنجه بونلر مارالذکر ویرکیلرک جبايته دوام ایتمکه برابر غیرمشروع دهها برطاقم ویرکیلر وضع ایلشلر و امور جبايته شدت واعتساف ایله حرکت ایتشلردر . امویلر زماننده یکیدن طرح اولنان ویرکیلر جمله سنندن اوله رق (محمد بن مروان) ۷۲ سنه هجریه سنده ارمنیه ده والی بولندیغی ائنه ده بالقی اوزرینه ویرکی طرح ایلشدی [۱] . مراکب بحریه اوزرینه اعشار ، معادن اوزرینه خمس ناملریله عزبلردن ایلک ویرکی وضع ایدنلرک امویلر اولدیغی ظن ایدرز . منابع واردات ترقی و تشعب ایده ایده نهایت عباسیلر زماننده

خراجدن تشکل ایدیوردی . او قدرکه بتون واردات دولته بعضک کله اطلاق قیلندن اوله رق (خراج وارداتی) نامنی ویرمشلردی . مثلاً « فارس قطعه سنک خراجی بو قدر ایدی » دیدکلرنده . جمله ویرکیلردن وارداتی دیمک ایستلردی . شو حالده اولا برنجی دورعباسیده خراجدن و چوقلنی اسبابندن بحث ایتدکن صکره ساثر ویرکیلری مختصراً بیان ایده لم .

خرجاك چوقلنی اسبابی

خراج ؛ اراضی ، یا خود حاصلاتی اوزرینه وضع ایدیلن ویرکیدر . دولت عباسیه نك برنجی دورنده خراج وارداتنک چوقلنی شو ددرت سبیدن نشأت ایدیوردی : (۱) مملکت عباسیه نك وسعتی ، (۲) اهالینک زراعتله اشتغاللری ، (۳) خراج ویرکیسنک آغیرانی ، (۴) جبايت اولنان وارداتک تحصیلنده و بیت المالله ایصالنده والیرک استقامتی . شمدی بودرت سبب حقنده بر آز معلومات ویره لم .

۱ مملکت عباسیه نك وسعتی

مملکتنک اک بیسوک منبع وارداتی خراج اولور ایسه وارداتک چوق اولمی اراضینک واسع و محصولدار بولمسنه توقف ایدر . عباسیلرک برنجی دورنده مملکت اسلامیه صوک درجه ده واسع ایدی . حق (اسپانیانک داخل اولدیغی عد ایر ایسه ک) مدنیت

مع مافیه واردات دولتک اک بیسوک منبعی

قدیمہ نیک اک واسع مملکتی ایدی دینیلہ بیلیر .
 یالکز اسکندر کبیرک ممالکی بلکہ بوکا یقین
 برمساحده ایدی . مملکت عباسیہ نیک
 مساحہ سی آنجق بوکون انک یرینہ قائم اولان
 ممالکک مساحہ سندن آ کلاشیلیر . او ممالکتلر
 شونلردور :

اوجنجی عصر هجریده

مملکت عباسیہ نیک مساحہ سی

مملکتک اسمی	الیوم تابع اولدینی دولت	میل اعتباری ایله مساحہ سی
بتون ایران	ایران شاهی	۶۲۸,۰۰۰
افغانستان	مستقل	۲۱۵,۰۰۰
بلوچستان	انکلتره	۱۳۰,۰۰۰
سند	»	۴۸,۰۰۰
یالکز ترکستان روسی	روسیه	۲۵۷,۰۰۰
قافقاسیا (تفلیس)	»	۱۵,۳۰۰
ارمینیه و کردستان	ترکیه	۷۲,۵۰۰
عراق و الجزیره	»	۱۰۰,۲۰۵
سوریه و فلسطین	»	۱۰۹,۵۰۹
جزیره العرب	»	۲۰۰,۰۰۰
مصر	»	۴۰۰,۰۰۰
نوبه و سودانک بر قسمی	سودان	۳۰۰,۰۰۰
طرابلس غرب	ترکیه	۳۹۸,۰۰۰
جزائر	فرانسه	۱۸۴,۵۰۰
تونس	»	۵۱,۰۰۰
مراکش (فاس)	مستقل	۲۱۹,۰۰۰

۳,۳۲۸,۰۱۴ میل مربع

یکون

واعتساف تأثیر یله اهالی زراعتله اوغراشماغه باشلامش وبوسبدن بر چوق اراضی متروک وغیر مزروع بر حالده بر اقلمش ایدی . فارس ، عراقده ومملکت اسلامیه نك سائر جهتلرنده آرده صروده ظهور ایدن فتهلر واختلاللر دخی آسایش مملکتی زیر وزیر ایدرک زراعتی تا کوکندن قوروتمش ایدی . فضله اوله رق اهالی کندی حکومتلرندن صوک درجه ده دلکیر اولدقلرندن بر طرفدن حکومتدن انتقام آلمق ، دیکر طرفنده آرتق زراعتدن بر فائده قالمدیغندن بوئی بوشنه مشغولیتدن تخلیص نفس ایتک ایچون زراعتدن فراغت ایتشلر ایدی . بونجه چفتکلکری و کویلیری حاوی اولان مملکت بر خرابه زاده دونمش ایدی [۹] . وقتاکه خلافت عباسیله کچرک بونلر هر طرفنده اجرای معدلت و عرب اولیان مسلم وغیر مسلم اهالییه حسن معامله ایتدیلر ، هرکس جانندن ، مالندن و حقوقندن امین اوله رق زراعت ایله اشتغاله باشلادی . دولت عباسیه نك ایلك خلیفه لری مملکتده تقریر آسایش وراحته ، ترقی و عمرانه ، غیر مسلم اهالی ایله عربدن اولیان مسلمانلره حسن معامله ده بولمغه صوک درجه ده غیرت ایتشلردی . ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) ظالم والیلرک احوالی دائمًا تفتیش ولزومنده انلری عزل ایلدکدن ماعدا ماللرینی دخی ضبط ومصادره ایله (بیت مال المظالم) - مظالم اموالی خزینه سی - نامیله تسمیه ایتدیکی

ذکر اولنان جدولدن آکلاشلدیغی اوزره مملکت عباسیه نك مساحتی سطحیه سی ۳,۳۲۸,۰۱۴ میل مربع مقدارنده ایدی که بو وسعت بوکونکی اوروپانک بتون مساحتیه سنه قریبدر . مع مافیه الیوم اسلاملر اوروپانک خراجی جبایت ایتسه لر بیله بو خراج ینه مملکت عباسیه نك خراجندن فضله بر یکون طوتماز . حال بوکه بوکون اوروپاده جهانک الک بیوک واک مدنی ملتلی اقامت ایدرلر . اوروپا دولترینک وارداتی خراج اوزرینه مؤسس اولسه ایدی او دولتلر پک کوچ بر موقعده بولنه جقلردی . انلرک اساس وارداتی اولجه کورلدیکی اوزره مشروبات کثولیه وکمرک رسومی تشکیل ایدر .

بونکله برابر مملکت عباسیه نك یالکزر وسعی ذکر اولنان درجه ده کثرت وارداتی ایجاب ایده جک بر سبب کافی دکل ایدی . زیرا ممالک عثمانیه سلطان سلیمان قانونی زماننده ممالک عباسیه نك وسعتیه یقین بر وسعت کسب ایتمش ایکن واردات دولت دیکر بر برده دخی کوسترلیدیکی اوزره ۶۵,۰۰۰,۰۰۰ درهمدن فضله یه بالغ اولمامش ایدی . عباسیلرک ایلك دورنده واردات دولتک چوق اولسنه اهالینک زراعت ایله اشتغاللری ، ویرکیلرک آغیرلنی ، اراضینک محصولدارلنی وسائره کبی اسباب دخی یاردیم ایتمشدر .

۲ اهالینک زراعتله اشتغاللری

دولت اموییه زماننده پاره جمع و تحویلنده والیلر طرفندن اهالی حقدده کوسترلین ظلم

خزینده ده حفظ ایدردی [۱]. مشارالیه هر طرفه امین آدم لر کوندره اهلایک بربرینه ظلم وغدرده بولمیرینه مانع اولمق ایچون محصور. لائک فیأثرینه ، قضاة طرفدن اصدار اولنان حکملره ، والیرل طرفدن وقوع بولان اجرا آته و بیت الماله وارد اولان پاره لره و هر خصوصه دائر تحقیقات اجرا ایتدیریردی . فیأثرده تبدلات کوردیکنده اسبابی آراشدیریردی . بر قاضی طرفدن شبهلی بر حکمک صدور ایتدیکنی کورر ایسه اوقاضی بی تحت استجوابه آلیر و کندیسی تویخ ایدر ایدی [۲]. موالی- عربلردن اولیان اسلاملر- امویلر زماننده عادتاً اسیر کی ایکن عباسیلر دورنده اعظم رجال دولت و حامی خلافت کسلمشردی. حتی خلفای عباسیه بونلر وبالخاصه خراسان اهلایسی حقدده رعایت و توجه کوسترلمسی لزومی یکدی بکیرینه توصیه ایدرلردی . بو قبیلدن اوله رق (منصور) اوغلی (مهدی) یه شو وصیتده بولمش ایدی : « موالیکه - عربلردن اولیان اسلام رعایا که - توجه ایله باق . کندیلرینه اییلکده بولون . انلری سکا یا قلاشدیرمغه چالیش . کندیلرندن چوق دوست اتخاذا ایله . چونکه بر صیقندی یه دوشرسه ک انلر در حال سنک معاونتکه شتابان اولورلر . خراسان اهلایسی صورت مخصوصده توصیه ایدرم . چونکه انلر بو دولت اغورنده ماللرینی ، قانلرینی فدا ایتمش ال بیوک یاردیمجیلرک و طرفدارلر کدره [۳].

[۱] ابن الاثیر ۱۳ ج ۶ [۲] طبری ۴۳۵ ج ۳

[۳] ابن الاثیر ۸ ج ۶

یدنجی خلیفه عباسی (مأمون) ایله دیکر خلفا دخی عین حرکتده بولمشلر ایدی . (منصور) بتون کوننی خراج ایشلرینه ، دولتک مصرفلرینه ، رعایانک مدار معیشتنی تأمین ایدن خصوصاته ، اهلای حقدده حسن معامله کوسترمکه و سکون و انتظام ایله یاشاملرینه معاونت ایتمکه صرف ایدردی . (منصور) ک : « اوغلم ، تقوی و صلاحیسن سلطنت ایلری کیتمز . رعایا دخی پادشاهلرینه اطاعت ایتمز ایسه انلرده فلاح بوله مازلر . مملکت ؛ عدالتک تعمیمی قدر هیچ برشی ایله معمور اولماز ، سوزلری اوغلی (مهدی) یه توجیه ایتدیکنی سوزلر جمله سندنندی .

دولت عباسیه نک ایلک خلیفه لرینک عدالت و تقوالرینی اراؤه ایدن ادله پک چوقدر . (مهدی) والیرلر و قاضیلر و کندی اقربا و تعلقاتی حقدده شکایتده بولنان اهلای بی کندیبی بالذات استماع ایدر و حکم عدالتی اجرا ایلردی . (رشید) ک عدالتنه دائر زبازرد اولان مناقب عد و احصادن افزوندر . مشار- الیهک حضورنده بر ظلمک و قوعی حکایه اولنسه رقتدن آغلاردی . بوکا مثال اوله رق برکون (رشید) (ابوالعاهیه) نامنده کی شاعر مشهوری حبس ایدرک شاعرک حبسخانهده ندریه جکنی کندیسنه اخبار ایتک اوزره بر مأمور دخی تعیین ایلش ایدی . (ابوالعاهیه) حبسخانهده کمال تأثرله وقت کچیریرکن حبسخان- نه نک دیوارینه : « حقیقه ظلم شنیدر . فالح پایان دائماً ظالم عد ایدیلیر . هممز حضور الهی یه

فی ظل حشرجة الصدور
فهنالك تعلم موقفاً
ماكنت الا فی غرور

(رشید) ابیاتی ایشیدیرایشتمز آغلامغه
باشلامشدر. وزیر (فضل بن یحیی) (ابوالعناهیة) به:
« امیر المؤمنین مفرح شیلر سویله سسک دیبه
سنی جاغیردی . سن بالعکس انی محزون ایتدک »
دیبه رک تکدیر ایتمک ایسته مش ایسه ده (رشید)
مانع اولمش . « بو آدمی تکدیره حقدن یوق .
کوزمزک اوکنده برپرده عمی چکلمش کوردی ده
بزی بوغفلنده براقق ایسنه مدی » دیبه رک
ابوالعناهیة نک ایقاپاتنی ممنونیتله تلقی ایلشدر [۱].
(رشید) و (مأمون) ک بوکی حاللری بر-
کتابده صیغه مبهجق درجه ده یک چوق ایدی .
برمملکتک حکمدارلری بومرتبه ده عادل، بو-
نسبتده مرحمتلی اولور ایسه او مملکتده انلرک
سایه سنده آسایش نصل حکمفرما اولماز ؟
هما به لری آلتنده زراعت و تجارت نصل فیض
وبرکت بولماز ؟ هر طرفدن انلرک اطرافنده
طوپلانهرق کندی لرینه نصل فداکارانه خدمت
ایدلمز ؟ نصل اولور که برمملکت فیض عدالتله
معمور اولسون ؟ فیض عدالت که جناب حقک
کندی عبادی میاننده برتر اسیدر . عدالت
اولدن هیچ بر معموریت ، هیچ بر حیات
اوله ماز. هیچ بر پادشاه عدالتسز بختیار وشوکتلی
اوله ماز . چونکه پادشاهلق رجال ایله ، رجال پاره
ایله ، پارده معموریت ایله ، معموریت ایسه عدالت
ایله قائمدر [۲] . عدالت اساس ملکدر .

[۱] ابن الاثیر ۸۸ ج ۶ [۲] ابن خلدون

۲۴۰ ج ۱

کیده جکمز . هبمزک اوراده حاکم عادلنزللهدر ،
مآئنده اولان شو ایکی بیتی یازمشدر :

اما والله ان الظلم لؤم
وما زال المسی هو الظلوم
الی الدیان يوم الدین نمضی
وعند الله تجتمع الخصوم

بو ایکی بیت (رشید) ه اخبار ایدیلنجه
مشارالیه هونکور هونکور آغلامش . درحال
(ابوالعناهیة) نی تخلیه ایتمش . کندی بی ایله
حلاللاشمش . فضله اوله رق اکا بیک دینار
عطیه ویرمش . (ابوالعناهیة) (رشید) ایله
بوندن دها غریب برحال کچیرمشدر . (رشید)
بر ضیافتده پارلاق ونفیس برسفره ترتیب
وبونک توصیفنی (ابوالعناهیة) دن طلب ایلش
ایدی . شاعر (رشید) ک احوال سعادت وصفاسنی
توصیفه بدل عکسنه اوله رق شو. آلد بر قاچ
بیت سویلشدر :

« ایستدیکک قدر صحت وعافیتله وذوق
وسعادته ، اک فرح افزا کاشانه لرده یاشا .
هرشی سکا منقاد ، هر آرزوک سکا تابع
اولسون . فقط وقتا که نیچه اجل کوکسه که
صاپلانوبده اوموقع هولنا که دوشرسک ،
ایشته اوزمان دنیانک سنی نه قدر آلداتدیغنی
آکلایه جقسک »

عش ما بادلک سالماً
فی ظل شاهقة القصور
یسعی علیک بما شتهی-

تلدی الرواح وفی البکور
فاذا النفوس تقفعت

ملک عباسیه نیک کسب عمران و ثروت
 ایتسینه باعث اولان اسباب جمله سندن اوله رق
 خلفای عباسیه ده اول امویله زماننده خراب
 برحاله کتیریلن کوی و چفتلکری انلری اعمار
 واحیا ایده جک کیمسه لره ویرمکه کسب فیض
 و معموریت ایتلرینه صوک درجه ده بذل غیرت
 و همتدن کیری طورمازلردی [۱] . بوندن
 ماعدا نهر صورلینی اوزاق مسافه لره ایصال
 ایله زراعتک تزیید و توسیعه خدمت ایتک
 اوزره قنالر حفزی و سدلر انشاسی و سائر
 کبی اسقایی اراضی به متعلق وسائلک اتخاذنده
 یک بیوک فداکارلقار اختیار ایلرلردی .

(سواد قطعه سی) : — ایشته بوسایه ده
 مملکت معمور اولدی . حاصلات بیوک بر فیض
 و برکت ایله چوغالدی . باخصوص سواد
 (یا خود عراق جهتی) جهانک اک محصولدار
 بر قطعه سی اولدینی جهته له بوراده کی کثرت
 محصولات ، فیض و برکت صوک درجه به
 وارمش ایدی . بوقطعه دن آلتان خراج اورالرك
 اوزمانلرده نه درجه کسب عمران ایتدیکنی کوستیر .
 زیرا بوقطعه نك خراجی ۱۲۰,۰۰۰,۰۰۰
 درهم ایدی . بومبلغ ممالک عباسیه وارداتنک
 ثلثی تشکیل ایدر . مع مافیله بوقطعه نك خراجی
 ایرانلیلر زمانلرنده ده جوق ایدی . عراق خراجی
 (کی قباد بن فیروز) زماننده [۲] ۱۵۰,۰۰۰,۰۰۰
 و (کسری بن قباد) زماننده ۲۸۷,۰۰۰,۰۰۰
 درهم [۳] مقدارلرنده ایدی . دیگر ایران حکمدار

[۱] الفخری ۱۵۷ [۲] ابن خرداذبه

۱۴ [۳] ماوردی ۱۶۵

رلری دورنده دخی - اکاسره نك سفره مصر -
 فلری ایچون (وضائع) نامیله معروف صنف
 خلقدن آلتان ۳,۰۰۰,۰۰۰ درهمدن ماعدا
 - مذکور قطعه نك خراجی ۱۲۰,۰۰۰,۰۰۰
 درهم طوتیوردی [۱] . بوخراج جوق اولمقله
 برابرینه اهالی به ظلم و اعتساف ایقاع ایدلکسزین
 تحصیل اولنوردی . چونکه قنالر حفزی و سد
 و کوپریر انشاسی ایله اسقایی اراضی به پک زیاده
 غیرت ایدیلردی . معلوم اولدینی اوزره (فرات)
 وادیسق بر جوق جهتلردن نیل وادیسنه صوک
 درجه ده مشاهدیر . نیل وادیسق کبی اراضیسق
 فوق العاده منبت و محصولداردر . صوی بولدنه
 هر سنه فیضان ایدر . آرده برفرق واریسه
 اوده نیل جنوبدن شماله آقدینی حالده فرات
 ایله دجله نك شمالدن جنوبه آقسی و نیل نهری
 یازین فیضانده بولنورایسه مذکور ایکی نهرک
 قیشین فیضان ایلریدر . بوقیش فیضانندن
 صکره عراق قطعه سی ، فیضانک تخریب ایتدیکی
 کوپریرلی و سدلری ترمیم و تعمیر ایتکه مجبور
 اولور .

(دجله) نهری اسکیده شمیدیکی مجراسندن
 بشقه بر مجرا ده آقاردی . یعنی اسکیده بوکونکی کبی
 بغداددن جنوبه طوغری (مدائن) ، (دیر)
 (عاقول) ، (جرجویا) ، (جابول) دن
 کچدکن صکره (ماذرایا) به واریر و بورادن
 غربه طوغری بوکوله رك عمودی برشکلده
 (قم صلح) ه ، بورادن دخی (واسط) ه
 کلدکن صکره فرات ایله ملاقی اولدینی (بطائح)

[۱] ابن الفقیه ۲۰۵

حاصل اولمشدر . (پرویز) . بویکی مجزایری
 قاباق ایچون بیوک بر غیرتله چالیشمش وحتی
 برکونده قرق قدر صوبندی انشا ایتدیرمش
 ایسهده صولری آلدقاری مجرالردن چویرمکه
 مقتدر اوله مامشدر . بو حال اسلاملرک فتح
 ایچون عراق طرفلرینه کلرینه قدر بویلهجه
 دوام ایلدی . بوسرهده ایرانایلر عربلر ایله
 محاربه ایله مشغول اولدیلر . آرتق بوسدلر
 ایله کیمسه اوغراشه میوزدی . صولر فیضان
 ایتدیکه بکی بکی مجرالر آچیلغه باشلامش
 وکوی صاحبلری بونی تلافیه مقتدر اوله مد-
 قلرندن صولرک بر چوق یرلره استیلاسیله
 بطاقلقر بیوک برجسامت کسب ایتشدر [۱] .
 مع مافیله بوطاقلقرلرک خراجی بیوک بر مقداره
 بالغ اولیوردی . (معاویه) مک زمان خلافتنده
 (عبدالله بن دراج) طرفندن بو بطاقلرلردن
 ۵۰۰۰۰۰۰۰۰۰ درهم خراج جبایت اوئمش [۲]
 ایسهده بوطاقلقرلرک اصلاحنه و غرق ایتدیکی
 اراضی بی اعمار اهمیت ویرلماش ایدی . ده
 صکره (حجاج) عراقه والی اولنجه هیچ بر
 شیئه باقیه رقی بالکز محاربه لرایله مشغول اولمشدر .
 حجاجک والیلکی زماننده دیکر مجراک
 آچلمسیله بوطاقلقرلر ده بیوک برجسامت پیندا
 ایلدیکندن (حجاج) خلیفه (ولید بن عبدالملک) ه
 کیفیتی اخبار ایدرک صولری اسکی مجرالرینه
 چویرمک ایچون ۳۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰ درهمک صرفی
 لزومنی بیلدیرمشدر . (ولید) بو پاره بی
 چوق کوردیکندن برادری (مسلمة بن

نامنده کی بطاقلقره منصب اولوردی . بورادن
 دخی بصره قربنده (دجلة العورا) یه ودها
 صکره (عبادان) قربنده بصره کورفزیسه
 آقاردی . ده صکره نهر مذکور شرقا (ماذرایا) دن
 مرور ایتدکن صکره جنوب شرقی طرفه
 بوکوله رک بوکونکی مجرای تعقیب ایلشدر .
 (فرات) نهری ایسه ایکیه آیرلش ایدی .
 بری کوفه نک یانندن کچردی . دیکری انک
 شرق طرفدن آقاردی . ایکیسی ده بطائحه
 منصب اولوردی .

(بطائحه) : — عراقک آلت طرفلرند
 کوفه ایله بصره آره سنده برطاقم بطاقلقرلردن ،
 یاخود صو آلتنده قالمش یرلردن عبارت ایدی .
 بو بطاقلقرک حصولنه سبب (کی قباد بن فیروز)
 زماننده (کسکر) قربنده (دجله) نهرندن
 بیوک بر قسمک تحویل مجری ایتسی ایدی . بکی
 مجرانک اصل مجرایه اعاده سنه غیرت ایلدیکندن
 کیتدیکه صولر بوجهندن آقغه باشلامش و او
 طرفلرده دجله یه یقین بولنان بر چوق معمور
 اراضی صو آلتنده قاهره خراب اولمشدر .
 بالآخره مشهور (نوشروان عادل) مقام سلطنته
 کچدیکنده حکمدار مشارالیه سدلر یایله رقی
 صولرک اسکی مجرایه اعاده سنی امر ایلش و یایلان
 سدلر سایه سنده صو آلتنده بولنان یرلرک بر قسمی
 قورتاریله رقی معموریتنه چالیشمشدر . ده صکره
 مشارالیهک اوغلی (پرویز) ک عهد سلطنتنده
 (هجرتک آتتجی سنه سنده) (دجله) ایله
 (فرات) نهرلری مثلی کورلماش برشکلده
 کثرتله فیضان ایلدیکلرندن بکی بکی مجرالر

عبدالمالك) : « سددر ایچون اقتضا ایدن پاره لری بن ویریم . فقط او شرط ایله که امین اولدیغک آدم لر واسطه سیله پاره لر صرف اولندقدن صکره یالکز صو آلتنده قالان منحصط یرلرک خراجنی بکا ویریرسک » دیمش (ولید) بوکا موافقت ایلشدر . بو یولده صرف اولنان نقود و مساعی نتیجه سنده ولیدک الله بر چوق اراضی و نواحی کچمشدر . (ولید) ایکی قسال حفر ایتدی ره رک بونلره (سیدین) نامنی ویرمشدر . (ولید) ه ودها صکره (هشام) ه بو بطاقلقلردن بر چوق پاره لر کلردی . دولت امویه نك صوك زمانلرینه قدر بو حال او یله جه دوام ایتمشدر [۱] .

بالآخره خلافت عباسیلره بالانتقال بونلر مقر حکومتلرینی (سواد) ده تأسیس ایدنجه قائلر کشادی و سددر و کوپر بلر انشاسی صورتیله اراضی یی احیایه صرف همت ایلیرک بونک نتیجه سنده بورالرده کائن ارضی زراعیه یکدیگرینه متصل چفتلکدر و کوی و قصبه لردن متشکل برقطعه حالی آلمش و حفر اولنان قائلر واسطه سیله فراتک صولری بوقطعه معموره نك هر طرفنه ایصال ایدلمشدر [۲] .

عراقک دیگر هر جهتی دخی او یله بر معموریتیه مظهر اولمش ایدی . عراق ، دولت اسلامی نك حاکمیتی آلتنده ، آنجق عباسیلر دورنده بو حال فیض و عمرانی اکتساب ایلشدر . چونکه بر طرفدن اهالینک ایشه میل ورغبتی ، دیگر طرفدن خلفانک مملکتک اعمارینه مصروف اولان همت و غیرت لرینه انضمام ایدن اراضینک

قابلیتی او معموریتیه باعث اولمش ایدی .

(خراسان) : — خراسان جهتلرینه کلنجه بوقطعه دخی عباسیلر زماننده خراجی بیوک بر فضله ایله آرتان ممالک جمله سنندن ایدی . خراسان ولایتی واسع و محصولدار اولمقله برابر دولت عباسیه یه ظهیر اولق میلی پرورده ایتمش اهالی ایله مسکون بولنیوردی . بو اولمک خراجی ۴۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم طوتمقله ایدی . بو مبلغ عراقک خراجنه ضم ایدیلیرسه یکنون ، دولت عباسیه نك بتون وارداتنک نصفنه معادل بر مقداره بالغ اولور . بو جهتله عباسیلر هر یردن زیاده بو ایکی یر ، یعنی عراق و خراسان ایله حجازه اهمیت ویریرلردی . عراقه اهمیت ویرملری پاره ، خراسانه اهمیت ویرملری پاره و عسکر ، حجازه اهمیت ویرملری ده بیعت و خلافتی تأمین و تمکین ایچون ایدی . خراسانک اوصره لرده کی معموریتی شبهه کوتورور مسائلدن دکلدز . (مقدسی) عراق شهرلردن بر طرز اطنابکارانده بحث ایتدیکی صره ده : « عراق شهرلری ایشته بونلردر . حال بوکه خراسان قطعه سنده او یله چوق کویلر واردرکه انلر بوشهرلردن دها بیوک ودها معموردر » دیبور [۱] . خلفای عباسیه علی الا کثر خراسانی مملکتک جمله سننه معادل طوتارلردی [۲] .

خراسان ولایتنه تابع طوتیلان ماوراءالنهر مملکتی ده صوک درجه ده محصولدار ایدی . (ابن حوقل) دیبورکه : « بلاد اسلامی ه دن هیچ بر شهرک اطرافنی بخارانک اطرافی قدر

معمور و کوزل کورهدم. بخارانك (قهندز)ندن، یعنی شهرک اورته سنده کائن قلعه سندن شهرک اطرافه باقیدینغه هر جهندن یشیلکی آسانک رنگ ماویسنه اتصال پیدا ایتمش مزروع ترالاردن، باغچه لردن بشقه برشی کوریه مز. صانکه سما کبودی برستره شفاف شکلنده یشیل بر بساط اوزرینه کریشده جابجا سربیلن مبانی آینه کبی مستوی اولان او یشیل اراضیده آسانده کی یلدرلی نظیر ایدیور. ینه مشارالیه: «جهانده اک مشهور باغچه ل سمرقندک (سغد) نامی ایله معروف اولان فرحفرزا وادیسی، (ایله) نهری وشامک غوطه دینیلن باغچه لریدر، دیور [۱]. او پارلاق عصرده سائر بلاد اسلامیه نیک معموریتی ده اونو تمامق اقتضا ایدر. (بو جلده نثر اولنان مملکت اسلامیه خریطه سنه مراجعت اولنسون)

صهر لرده کی مقدار نفوسی بتون عرب مور- خلینک متفقاً روایتلرینه کوره ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ ایدی. فقط بو مقدار نفوس مؤلفین متأخرین و باخصوص کچن عصرک ابتداری مؤلفاری نظرنده مستبعد کورولور. کچن عصر میلادی مؤلفلردن دو قنور قنوت بک عرب مورخلرینک مصر قطعه سی نفوسی حقنده متفقاً ذکر ایتدکلری بالاده کی مقداری نقل ایتدکن صکره: «بو روایتک حقیقت حاله مخالف اولمق لازم کله چکنی، چونکه اراضینک قابلیت واستعدادی روایت اولنان بکرمی میلیون اهالینک تلشدن فضله آرتمنه مساعد اولدیغنی» [۱] یازیور. حال بوکه بو کونکی مصر اهالیسی او مقدارک ثلثی دکل، نصفی بیله تجارز ایتدکن ماعددا کوندن کونده آرتقمده در.

قنوت بک بو ادعای سرد ایتدیکی زمان (۱۸۴۰ سنه سی) مصر قطعه سنک نفوسی ۳,۰۰۰,۰۰۰ دن عبارت ایدی. مشارالیه عربلرک قنوتی زماننده مصرک مقدار نفوسی حقنده عرب مؤرخلرینک ویردکلری معلوماتی مستبعد عد ایتدیکی صهرده عائله خدیونینک برنجیسی محمد علی پاشا زماننده مصرک مظهر اولدیغنی عدالت و اراضینک احراز ایتدیکی معموریت سایه سنده مصر قطعه سی نفوسنک دها اول کوله منلر زماننده کی مقداردن فضله آرتمنه قارشلی اظهار تعجب ایتمکدن ده کندی آله میور. مشارالیه محمد علی پاشادن اول [۱] Aperçu Gén. sur l'Egypte I. 165.

(مصر قطعه سی): — دولت عباسیه زماننده ممالکک بودرجه یه قدر کسب عمران ایتسنی غریب کور ماملیدر. زیرا عدالتک استقراری ایله مملکتده آسایش، امن و راحت مستقر اولنجه اهالی جان، مال و حقلرندن امین اوله رق ایشه، کوجه حصر همت ایدرلر. بو صورتله مملکت عمران، اهالی رفاهیت و راحت مظهر اولور. مملکتک خراجی ده بوسایه ده کسب ازدیاد ایدر. بوکا مثال اوله رق مصر قطعه سی دخی کوستریله بیلیر. مذکور قطعه نیک اسلاملر طرفندن فتح اولدیغنی

کوله منلر زماننده مصر قطعه سی نفوسنک مقداری
 ۳,۰۰۰,۰۰۰ ی کچمیوردی . او صره لرده
 زرع ایدیلن اراضی مقدارینک ده مصر لیلرک
 او کوله منلردن دوچار اولدقلری ظلم و اعتساف
 واستبداده نظراً ، بر میلیون ایله کسور فدائی
 کچمش اولیه جغفی ظن ایدرز . کوله منلردن
 صکره احراز حاکمیت ایدن محمد علی پاشا
 ایله خلفلری زمانلرنده مصرده عدالت منتشر
 اولقله اهالینک نفوسی آرتدینی کبی اراضی
 زراعیه مقداری ده آرتمشدر . الیوم مصرده
 اکلمکده اولان اراضی ۵۰۵,۰۰۰,۰۰۰ فدان
 ومقدار نفوس اون میایون راده سنده در .
 کرک اراضی ، کرک نفوس کوندن کونه
 آرتقمده در . معلوم اولدینی اوزره واردات
 دولت معموریت مملکت وازدیاد نفوس ایله
 آرتار . بو معموریت و کثرت آنجق عدالت
 حقیقیه نک تعممی ایله ساحه آرای ظهور اولور .
 مصر قطعه سنک هر دوره کوره وارداتی نظر
 دقتدن کچیریرسه کز بوقاعده اوزرینه جریان
 ایتدیکنی کورر سکنز .

مصر قطعه سنک خلفای راشدین زماننده کی
 وارداتی دور اسلامیتده اورادن جایت اولنان
 وارداتک اک یوکسک درجه سنی تشکیل ایدر .
 حضرت عمر زماننده (عمرو بن العاص) طرفندن
 تحصیل اولنان سنوی واردات ۱۲,۰۰۰,۰۰۰
 دینار ایدی . اوزمانکی والیلرک تقدیر و مساجه سنه
 کوره اراضی زراعیه ده ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ فدان
 مقدارنده بولنیوردی . (عمرو بن العاص) دن
 صکره حضرت عثمان زماننده مصر والیسی اولان

(عبدالله بن سعد) طرفندن سنوی ۱۴,۰۰۰,۰۰۰
 دینار واردات آلمش ایسه ده بو پارهنک
 تحصیل آنجق شدت و اعتساف استعمالی ایله
 وقوع بولش ایدی [۱] . امویلر زماننده
 والیلر هر یرده ظلم و اعتساف ایله حرکت
 ایتدکلرندن واردات هر یرده تناقص ایتدیکی
 کبی مصرده دخی تناقص ایلشدر . امویلر زماننده
 مصرک سنوی جیایتی ۳,۰۰۰,۰۰۰ دیناری
 کچمیوردی . یالکز (هشام بن عبدالملک) ک
 مصرده والیسی بولنان (ابن الحبحاب) زماننده
 تحصیلاتده صوک درجه ده صرف غیرت و خراج
 بدلی تزیید ایدلدیکندن طولایی واردات
 ۴,۰۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولمشدی . عباسیلر
 زماننده مقر خلافت مصردن اوزاق بولندیغی
 جهتله مصر وارداتی امویلر زماننده کندن
 فضله آرتماشدر . دولت عباسیه بالآخره
 انحطاطه اوغراینجه مصر خراجی ده انحطاطه
 اوغرامشدر . او درجه ده که اوچنچی عصر
 هجرینک بعض سنه لرنده ۸۰,۰۰۰,۰۰۰ دیناردن
 فضله طوتیوردی . (احمد بن طولون) ۲۵۷
 سنه هجریه سنده مصره والی اولنجه صرف
 ایتدیکی مساعی نتیجه سنده خراج ۴,۰۰۰,۰۰۰
 دیناره ترقی ایتمشدر . حال بوکه او صره ده
 محصولاتده او جوزلق واردی . بغدادیک هر
 اون اردبی بر دیناره ایدی [۲] . ده صکره
 حکومت طولونیه و حکومت اخشیدیه نک
 انقضاسیله مصر ۳۶۳ سنه هجریه سنده فاطمیلرک
 زیر حاکمیت کچنجه قائد (سردار) جوهر طرفندن
 [۱] ابن حوقل ۸۸ [۲] مقریزی ۹۹ ج ۱

وقوع بولان جبایت ۷,۰۰۰,۰۰۰ دینار | بدلاتك تزییدی سایه‌سندہ ممکن اولمش ایدی .
 طوتمشدر [۱] . وارداتك بو مقداری طوته - | دها صکره مصرک وارداتی زمانه ودولتره
 بیلمسی فداتلر اوزرینه موضوع اولان خراج | کوره گاه چوق ، گاه آز اولیوردی .

مصر وارداتك الكصوك انحطاطنی بالاده ذكر ایدلیدی اوزره اون سکنزنجی عصر میلادی
 صوکلرنده کوله منلر دورنده کوریوروز . بوسره لرده ویرکیلر غایت آغیر اولمقله برابر تحصیلنده
 صوکلر درجه ده شدت استعمال اولندیغی حالده واردات حکومت پک زیاده آز ایدی .
 مصر حکومتك ۱۲۱۳ سنه هجریه سنه (۱۷۹۸ م) عائد اولان بودجہسی شو ایدی :

واردات

میده ، یاخود نصف	
کویلردن و اوقافدن کلن اموال امیریه	۸۰,۴۶۰,۰۶۸
ایراد دن کلن اموال امیریه	۱۰,۸۷۰,۷۷۳
صنایع و ما کولاتدن	۲۲,۸۱۱,۸۰۵
باش اوزرینه واردات امیریه (یعنی شخصی ویرکی)	۲,۵۰۹,۰۸۱
	<hr/>
	۱۱۶,۶۵۱,۷۲۷

مصارفات

میده ، یاخود نصف	
کبار مأمورینک معاشلری	۲,۹۳۹,۲۴۷
عسکر معاشاتی	۲۹,۸۷۲,۶۵۷
مختلف معاشلر	۲,۶۵۳,۵۸۵
علما ، تعلیم ، وفقیه لر معاش و مصرفی	۸,۴۳۸,۹۹۴
مأمورین دینیه ، جوامع و سائرہ یه	۱۳,۸۹۲,۱۳۹
حجج مصرفی	۴۲,۰۷۱,۶۵۴
	<hr/>
بومصارفات بالاده کی وارداتدن خراج اولننجه	۹۹,۷۶۸,۲۷۶
باقی یکون	۱۶,۷۸۳,۴۵۱

ذکر اولنسان بقیه وارداته (خزنه) نامی ویریلیر و هر سنه استانبوله کوندریلیردی .
بالآخره مصر امراسی دولت عثمانیه یه قارشی اظهار تمرد ایدنجه امرادن بعضری بو پاره یی
ویرمامکه چالیشدقلری کبی بعضری ده تنزیل و تقلیل ایتمه کله اوغراشدیلر . نهایت مذکور
پاره دن مصارفات فوق العاده نامی ایله مفرداتی آتیده کوستریلن ۹,۲۸۳,۴۵۱ نصف کسلاکدن
صکره قالان مبلغ درسعته ارسال اولنوردی :

میده ، یاخود نصف

قاهره قلعه لرینک ترمیمی	۳,۰۰۰,۰۰۰
مصرک سائر قلاعنک ترمیمی	۱,۵۰۰,۰۰۰
شکر وسائر اثمانی	۲,۰۰۰,۰۰۰
شیخ البلد (شهر متولسی) نک امرینه تابع دیگر مصارف	۲,۷۸۳,۴۵۱
یکون	۹,۲۸۳,۴۵۱

مبلغ مذکور خزنه نامی ایله بالاده ذکری کچن مبلغدن اخراج اولنور ایسه بقیه اوله رق
۷,۵۰۰,۰۰۰ میده قالیر [۱].

بومقامده بزم ایچون الک مهم نقطه کوله منلر زماننده مصرک مجموع وارداتی ۱۱۶,۶۵۱,۷۲۷
نصف ، یاخو میده اولسیدر . او زمانلرده (میده) تقریباً درت سانتیم دکرنده ایدی [۲].
یاخود هر ۲۸ نصف بر فرانق طوتاردی . شو حسابه کوره مصرک اوزمانکی واردات
عمومیه سی ۴,۱۵۰,۰۰۰ فرانق دیمت ایدی . مع مافیه نقوک اوزمانکی ذکری ایله بوکونکی
ذکری آره سنده فرق واردر . بو فرق مقدراری اشیا و ما کولانک فیاتلرندن آکلاشیلیر .
او صره لرده قیون اتنک رطلی یدی وبغداک اردبی ۲۴۰ نصف ایدردی [۳]. بو فیاتلری
بوکونکی فیاتلر ایله مقایسه ایدر ایسه ک (میده) و یاخود (نصف) ک بوکونکی پاره یه
کوره تقریباً یاریم غروش مصر پاره سی طوتدیغنی کورورز . شو حالحه کوله منلر دورنده
مصرک واردات عمومیه سی ۵۸,۰۰۰,۰۰۰ مصر غروشی، یاخود ۵۸۰,۰۰۰ مصر لیراسی طوتدیغنی
آکلاشیلیر . بالآخره خاندان خدیوی مقام حاکمته کچه رک مصرک معمورینه صرف همت
ایدنجه مصر وارداتی آرتمه باشلادی . مصرک کچن سنه یه عاٹد (۱۹۰۲ م) اولان واردات
عمومیه سی ۱۱,۸۵۰,۰۰۰ مصر لیراسنه بالغ اولمشدرکه بو مقدار واردات کوله منلر زماننده کی
مقدار وارداتک یکریمی قانتدن فضله دره حال بوکه نیل ینسه اونیلدر . مواسم اربعه ینه عینی
او مواسمدر . دیدیکمز کبی عدالتدرکه فوسک مقدرارینی ، محصولاتک فیض و برکتی ،
ثروت و سعادت مملکتی آرتدیریر . بو او یله بر قانون التهدرکه انی دکشیدیره مزسک .

(زهیر بن ابی سلمی) نك شو بیتی صدق
مدامزنی تأیید ایدر :

تغل لكم ما لا تغل لاهلها

قری بالعراق من قفیز ودرهم

شوحالده قفیزی اوچ درهم اعتبار ایدر
ایسهك سنهده اوتوز درهم حاصلات ویرن
جریبدن درت درهم خراج آلتدیغی آ کلاشلیبر.
بوویرکی یوزده ۱۳ دیمکدر . زرع ایدلمدیکی
حالده ویرکیسی تأدیبه ایدیلن بر چوق اراضی
قلمسه ایدی بوخرانك مقداری آغیر برویرکی
عد ایدلمزدی .

حضرت عمر زماننده بوقطعه فتح اولندیغی
وقت مشارالیه ایرانیلر طرفندن نه یولده خراج
آلتدیغی آ کلایهرق اراضینك مساحه ایدلمسنی
امر ایلدی. اراضی مساحه ایدلدی . مزروعاته
کوره خراجده بعض تعدیلات یاپلدی. بوتعدیلا-
نك خلاصه سندن آ کلاشلیغنه کوره حضرت
عمر بغدادی اوزرینه ایرانیلر طرفندن نه مقدار
خراج آلتیوردی ایسه انی عیناً، یعنی هر جریب
اوزرینه برقفیز و بردرهم ، یاخود درت درهم
اولهرق ابقا ایتدی . دیگر محصولاته کلنجه
بونلردن هر جریب باغ اوزرینه اون ،
هر جریب خرما اوزرینه سکنز ، هر جریب
قامش اوزرینه آلتی ، هر جریب یونجه اوزرینه
بش ، هر جریب آره اوزرینه ده ایکی درهم
خراج وضع ایلدیکی کبی قادینلر و چوجقلر
مستنی اولهرق صنفنه کوره هر آدم باشنده ۱۲ ،
یاخود ۲۴ ، یاخود ۴۸ درهم وضع ایلدی [۱].

[۱] ابو یوسفك كتاب الخراجی ۲۰

۳ ویرکیلرك آغیرلنی

ممالك عباسیهده اراضی اوزرینه وضع ایدیلن
خراج ولایتلره کوره مختلف شکلدرده ایدی.
بعض یرلرده مساحه اوزرینه، یعنی زرع اولنسون،
اولنسون ، مقداری معلوم یر اوزرینه سنوی
معین برپاره طرح اولتوردی. دیگر یرلرده ایسه
خراج مقاسمه شکلنده جبایت ایدیلردی .
یعنی اویرده یتیشن محصولاتك برقسیمی خراج
اولهرق آلتیوردی . اراضی زرع ایدلمز ایسه
بوویرکی ده آلتمازدی . کرک مساحه ، کرک
مقاسمه اصوللرینك برطاقم نوع ودرجه لری
وارایدی که انلری ده صره سیله کوستره جکز .
سواد اراضیسی (فرات ایله دجله آره سی) ده
اول بیان ایتدی کمز اوزره خراج جهتیه دولت
عباسیه نك الك مهم اقلیمی تشکیل ایتدیکندن
بوراده الك اول اندن باشلایه جغز .

(سواد) : — بوقطعه فتح اولندیغی
صردده خراجی (جریب) حسابیله مساحه
اوزرینه طرح ایدلمش ایدی . جریب ؛ طول
وعرضی آلتشر آرشون اولان بر مربعدن، یعنی
۳،۶۰۰ آرشون مربعنده بولنان برقطعه ارضك
مساحه-ندن عبارتدر . عربلردن اول ایرانیلر
بوراده هر جریب اوزرینه بر (قفیز) و بردرهم
خراج طرح ایتمشلر ایدی [۱] . بر (قفیز) ارض
عتباریله جریبك عشری و محصول اعتباریله سکنز
رطل و پاره اعتباریله اوچ درهم ایدی [۲] خراجك
(قفیز) حسابیله جبایت اولندیغی عربلرجه
تا ازمنه جاهلیه لرنده معروف ایدی . او جمله دن

[۱] ماوردی ۱۶۵ [۲] ماوردی ۱۴۱

حضرت عمر زماننده والیله طرفندن سواددن جبایت اولنان ۱۲۰۰۰۰۰۰۰۰ درهم خراج ؛ اراضینک (۳۰) میلیون (جریب) مساحت سنده بولنسی اعتباریله ایدی . بوقطعه خلفای راشدین زماننده معمور وقسم اعظمی مزروع برحاله دوام ایش ایدی . دهاصکره حضرت عثمانک وقوع بولان شهادتی اوزرینه ظهور ایدن فتنه واختلال ائناسنده اسلاملر امویلرک تأسس دولترینه قدر محاربهلر ایله ومتعاقباً امویلر زماننده معاویه وحجاج وسائر کبی ذوات مملکتده کی منابع ثروتی سوزوب آلقه اشتغال ایلدکلرندن اهالی ده ها اول ذکر ایلدی کمز وجه ایله جان ومالدن امین اولیه رق وچالیشمقدن فائده کورمیه رک زراعتله مشغول اولماغه باشلامشلا در . مملکتک زراعتی وسائر اسباب ثروتی بودرکده قدر انحطاطه اوغرامش ایکن ینه (حجاج) ک عراقده کی والیدکی زماننده خراج حضرت عمر زماننده کی مقدارده ، یعنی ۱۲۰ میلیون درهم اوله رق جبایت اولنوردی . (حجاج) ک بو پاره لری تحصیل ایدر ایکن صوک درجه استعمال شدت ایتدیکنه شهه یوقدره . اراضی اصحابی اراضی پی ا کسه لر ، ا کسه لرده ، هرایکی حالده خراجنی ویرمه کة مجبور ایدیلر . برسنه ایچون بورجنی ویره مین چفتی اوزرینه بو بورج سنه دن سنه یه تراکم ایدردی . بورجلر تراکم ایتدکجه اصحاب اراضی ده کوندن کونه دهاشدید فقر وسفالته دوچار اولیورلردی . بویله بویله اومعمور یلرل خراب اولدی . اهالی ترک

دارودیاری ایتمکدن بشقه برطریق نجات بوله میور . لردی . حجاجدن صکره عراقه والی اولان ذواتده شدت واعتسافده حجاجک طوتدینی یولی طوتدیله . اوقدر ایلری کیتدیله که بر قسم اصحاب اراضی دها اول بیان ایتدی کمز وجه ایله کوردکلری تضییقات واعتسافندن قورتولمق مقصدیله مالک اولدقلری اراضی پی خلفایه ، یاخود والیله منسوب ذوات نامنه قید ایتدیله رک بوسر آئنده اجرای زراعته مجبور اولیورلردی . بوندن ماعدا امویلرک عربلقده صوک درجه ده متعصب اولملری وعرب اولمانلره اسلام اولسه لر بیله حقاترله معامله ده بولملری دولت امویه حقتده سواد اهالیسنک قلمبرینه بیوک بر نفرت وعداوت حسنی القا ایش ایدی .

وقتا که ۱۳۳ سنه هجریه سنده خلافت عباسیله انتقال ایلدی ، بونلر صورت مخصوصه ده سواده اهمیت ویردیله . عباسیلردن بوقطعه یه ایلك اهمیت ویرن ذات ایکنجی خلیفه (منصور) ایدی . بوسره ده (سواد) ذکر ایتدی کمز اسبابدن طولایی همان خراب برحاله بولنوردی . مشارایله خراجک اوصورتده مساحت اوزرینه قالمسنی ظلم کوره رک عراقک بیوک محصوللری تشکیل ایدن بغدادی وآرپه نک خراجنی مقاسمه شکلنه تحویل ایلدی . مقاسمه اصولی ذکر ایتدی کمز وجه ایله خراجک اراضی محصولندن استیفاسی دیمکدر . اراضی زرع اولنور . ایسه خراج آلتیر ، زرع ایدلر سه خراج آلتماز . (منصور) ایکنجی درجه ده اهمیتده

خليفة عباسی (هادی) . یاخود (رشید) .
 بوخراج مقدارینه برده عشر طرح ایشدر .
 بونک اوزرینه خراج محصولک نصفی ایله بر-
 عشرینه ، یعنی آلتی عشرینه بالغ اولمشدر .
 بو حال ۱۹۲-سنه هجره سنه قدر دوام ایلدی .
 تاریخ مذکورده (رشید) عشری الغا ویا لکنز
 نصف حاصلاتی خراج اوله رق ایقا ایتدی [۱] .
 سواد اهالیسی ۲۰۴ سنه هجره سنه قدر
 اراضیدن آدقلری حاصلاتک نصفی خراج
 اوله رق ویرمه قدر دوام ایتدکن صکره تاریخ مذ-
 کورده (مأمون) طرفدن خراج ایکی خسته
 تنزیل ایلدی [۲] . خراجی ایکی خسته تنزیل
 ایتک اسکی خراج مقدارنده یوزده یکریمی
 تنزیلات اجرا ایتک دیمک ایدی . مشارالیه
 (سواد) دن بشقه (ری) کی سائر بعض
 ممالکک خراجنده تنزیلات اجرا ایلدی .
 (مأمون) ۲۱۰ سنه هجره سنه (ری) ه
 کیده رک اوراده برمدت اقامت ایتدکن صکره
 بوقطعه نک خراجنده تنزیلات اجراسنی امر-
 ایتمش ایدی . مشارالیه ری دن مفارقت ایتد-
 کدن صکره (قم) اهالیسی ذکر اوانان تنزیلاتدن
 خبردار اولنجه کندیلرینکده خراجلرنده
 تنزیلات اجراسنی طلب ایتدیلر . (مأمون)
 موافقت ایتدی . (قم) اهالیسی بو عدم موافقته
 قارشلی تمرد وعصیانده بولنه رق دولته تأدیه
 ایده کدکلری ۲,۰۰۰,۰۰۰ درهم مقدارنده کی
 خراجی تأدیه دن امتناع ایلدیلر . بونک اوزرینه

[۱] طبری ۶۰۷ ج ۳ وابن الاثیر ۴۸ ج ۶

[۲] الفغری ۱۹۸ وابن الاثیر ۱۴۷ ج ۶ وطبری

۱۰۳۹ ج ۳

بولنان سائر حبوب و ذخائر ایله خرما وسائر
 آغاجلقلرک خراجلرینی مساحه اوزرینه
 برآیدی [۱] . مشارالیهک ذکر اوانان مقاسمه
 اصولی وجه ایله بیت المال خزینه سنه نه مقدار
 عائدات تخصیص ایتدیکنی بیلیمور ایسه کده
 اوغلی (مهدی) زماننده (۱۵۶ دن ۱۶۹ سنه
 سنه قدر) بو مقاسمه دن آلتان حصه یی بیلیمور .
 (مهدی) کندی کندینه اسقا اولنان اراضی
 محصولاتک نصفی ، (دوالی) دینیلن قووه ایله
 صوچکمک اصولیه اسقا ایدیلن اراضی
 محصولاتک ثلثی ، دولابلر ایله صولانان اراضی
 محصولاتک ربعی خراج اوله رق تعیین ایتمش
 ایدی . خرماقلر ، باغلر و باغچه لرک خراجی
 اسکیمی کچی مساحه اوزرینه برآقش ایدی .
 یالکنز بونلرک بازار یرلرینه وصاتیش محللرینه
 یقینلقلری و اوزاقلقلری اعتباریه خراج مه اری
 ده چوق ویا ده آز طرح اولنور ایدی .
 خراجلرده بو صورتله تعدیلات اجراسی
 مشارالیهک وزیر (معاویه بن یسار) ک
 توصیه سی اوزرینه وقوع بولمش ایدی [۲] .
 بوجهتله عراقک خراجی ، محصولاتک تقریباً
 نصفدن عبارت ایدی . چونکه اورالرده
 بولنان اراضینک قسم اعظمی کندی کندینه
 صولانیر اراضیدن متشکل بولنیوردی . بو خراج
 یک آغیر بر ویرکی اولدینی حالده او صرده
 اهالی بونی بیوک بر نعمت عدایلشدردی .

قرآن احوال دن آ کلاشیلیمور که دردنچی

[۱] ماوردی ۷۷ و ۱۶۸ [۲] ماوردی ۱۶۸

والفغری ۱۶۴ و بلاذری ۲۹۱

(مأمون) عاصیلره قارشى قوه جبریه استعمال ایدرک خیلی محاربه لردن صکره انلری تحت اطاعته آلمش و خراجی جزا اولمق اوزره اوسنه کندیلرندن ۷,۰۰۰,۰۰۰ درهم اوله رق تحصیل ایلشدر [۱].

بالاده کی معلوماتدن آکلشلدیغی اوزره عباسیلر دورنده سوادک خراجی خلفای راشدین زماننده کی مساحه اوزرینه اولان مقدارینه نسبة آز ایدی. زیرا خلفای راشدین زماننده هر (جریب) ایچون درت درهم خراج آلتیوردی. جریبک فدانه نسبتی (۱,۲۶۰) ک (۴,۲۰۰) ه، یاخود (۱۰۰) ک (۳۳۳) ه نسبتی کیدر. جریب ایچون درت درهم خراج آلتیق بر فدان ایچون ۱۳۳ درهم آلتیق دیمکدر. بو خراج زرع اولنان اراضیه کوره آغیر بر ویرکی دکل ایدی. فقط ایکینزقالان اراضی نظر دفته آلتیرایسه ایشته اوزمان آغیر کورولور. مع مافیة احتمال که خراج هر ایکی اصولده، یعنی کرک مساحه، کرک مقاسمه اصوللرندده اساس اعتباریله یکده

یکرینه معادل ایدی. (سواد) دن خلفای راشدین زماننده مساحه اوزرینه آلتان واردات ایله عباسیلرک ال بارلاق زمانلرندده مقاسمه اصولیله جبات اولنان واردات مقدارلری آره سندده مهم برفرق بولنماسی بونی تأیید ایدر. بونکله برابر کرک مساحه، کرک مقاسمه اصولی ایله اولسون بوکونکی حاله قیاس ایدرایسه ک، حتی مأمونک زماننده بیله، سواد خراجنک پک آغیر بر ویرکی

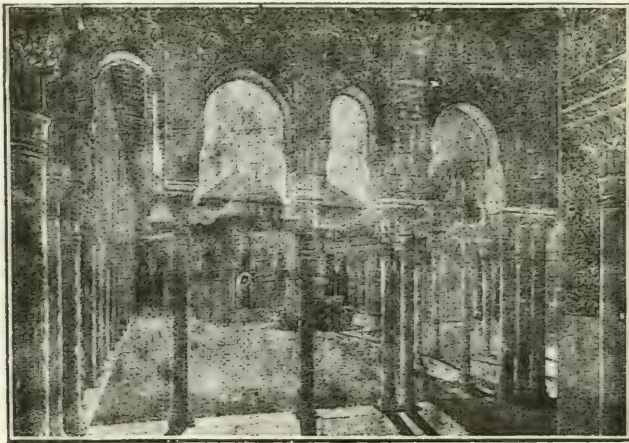
اولمق اوزره دوام ایتدیکی آکلشیلیر. بونک آغیر لغنی آکلماق ایچون زرع ایدیله مین اراضی خراجنک یوزده (۱۳۳) ه انضمامی و ویرکی اوله رق حاصلاتدن نصف، ثلث، ربعنک آلتیسی نظر دفته آلتیق بوکونکی عشرایله مقایسه ایتک کفایت ایدر. بوکون عراقده بریر یوقدر که حاصلاتنک خمسندن، یاخود عشرندن فضله بر خراجه تابع اولسون. الیوم عراقده بیوک بر قسم اراضی یالکز عشره تابعدر. جبل لبنانده خراج ظاهرأ مساحه اوزرینه در. فقط حقیقت حالده مقاسمه اصولی اوزرینه مؤسسدر. چونکه اراضینک مساحه سی اجرا ایدلدکن صکره غله و مغروساتی اعتباریله حاصلاتی نظر دفته آلتیرق خراجی وضع اولمشدر. مثلا حاصلاتی برکیله زیتون، یاخود بریوک طوت یا پراغی، یاخود بر (مد) تخم بغدای، یاخود ۳۶۰ غروش دکرندده سائر بر محصولدن عبارت اولان قطعۀ ارضه (سهم) نامی ویر- یله رک هر سهم ۲۲ غروش بر ربع اکسک خراجه تابع طوتولمشدر.

شوحالده جبل لبنانده خراج یوزده آلتی دیمکدر.

(مصر) :- ممالک اسلامیه ایچنده عراقدن صکره محصولدار اولمقده ایکنجی درجه ده کلن مصرک خراجی (فدان) اوزرینه طرح ایدلمش ایدی. برفدان اسکی حسابا کوره درت یوز قصبه - قامش - مساحه سندده بر قطعۀ ارضدن عبارتدر. بر قامش دولکر آرشونی اعتباریله بش وقاش آرشونی اعتباریله آلتی ذراع ایکی ثلث

وجه ایله هر دینار اوزینه بر قیراط فضله وضع
الملكه مملکتده بیوک بر عصیان و اختلال
ظهورینه سبب اولمش ایدی . مصرده بی امیه
والیرینک تضيقات ، ظلم و اعتسافلرینه قارشی
عصیان و اختلاللر متوالیاً ظهور ایدردی .
عباسیلر دورنده خلفا مصر والیرینی تعیین
ایدرلردی ایسده عراق والیرینک و مأمورین
حکومتک احوالی تحقیق ایتدکری کچی بووا .
لیلرک احوال و حرکاتی یرک مرکز خلافتلرینه
اوزاقلغدن ناشی تحقیق و تفتیش ایده میورلردی .
بوسیدن والیرحتی دولت عباسیه نک اوائلنده بیله

بوینده در [۱] . الیوم مصر حکومتک حسابنه کوره
برفدان ۳۳۳ قماش و هر قماش ۳،۵۵ مربع
مترو دن متشکلدر . بو حسابجه برفدان ۴،۲۰۰
مربع مترو دیمکدر . مع مافیله برفدان بومساحه دن
یا بر آز چوق ، یا خود بر آز آفرق ایدر [۲] .
مصر اهالیسنگ امویلر زماننده نه درجه
ظلم و اعتسافه دوچار اولدقلرینی ، یرکیلرک
تزییدی ایله نه مرتبه تضيیق ایدلکلرینی ده
اول بیان ایلش ایدک . عباسیلرک دولتی تأسس
ایتدیکی زمان مصرک قسم اعظمی دولت امویه
والیرینک خراجی تزییدلری و تحصیل اموالده

شکل ۲ : اندلسه الحرام سراینده آرسلان حوضنک اطراف

مصرده خراجی تزیید و تحصیلنده استعمال شدت
ایدیورلردی . نته کیم ۱۵۶ سنه هجریه سنده
(منصور) ک او اصر خلافتنده (موسی بن علی)
و (مهدی) زماننده ده (موسی بن صعب) او
صورتله حرکت ایدرک خراج مقدارینی تزیید
و تحصیلنده شدت و اعتساف استعمال

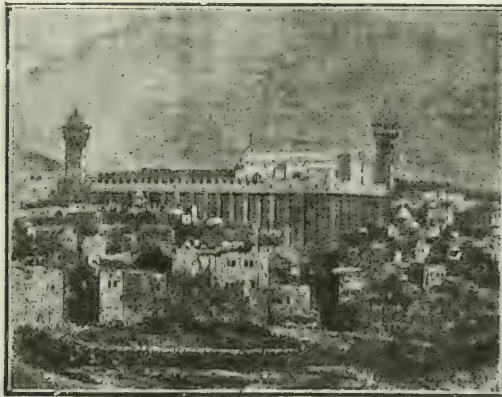
استعمال ایتدکری شدت تأثیریه خراب بر حالده
بولیوردی . او یولده معتسف والیرک اک
مشهوری (هشام بن عبدالملک) زماننده (عبدالله
بن الحبحاب) ایدی . بو آدم ده اول یازلدیغی

[۱] مقریزی ۱۰۳ ج ۱ [۲] مصرقوانین عقاریه سی

ایلمش لردر [۱]. احتمال که بو ایکنجی الوی خلیفه دن آلدینی امر اوزرینه حرکت ایتمش ایدی . زیرا (مهدی) ده اول کورلدیکی اوزره عراق خراجنی ده تزید ایتمشدر .

مأمونک زمانه ، یعنی ثروت اسلامیه نک چوقاغی زمانه کانجه بودورده مصر اوزرینه طرح ایدلمش اولان خراج هر فدان اوزرینه ایکی دینار مقدارنده ایدی [۲] . او زمانلر ایله بو زمانلرک فیاتلری آره سنده کی فرقی نظر دقه آیرسوق ذکر اولنان خراج مقدارنی عصر حاضرده جبايت اولنان خراجه

مقاسمه اصولندن کلمشدر . چونکه مصر قطعه سی بر طاقم ناحیه لره تقسیم ایدلمش و هر ناحیه نک قابلیت انباتیه سنه کوره خراجی تقدیر اولنمشدر . اک منبت و محصولدار عد ایدیلن نواحیده بر فدانک خراجی ۱۸۰ غروشدن فضله دکلدر [۱] . فقط بو نسبتده خراج ویرن فدانلرک مقداری پک آذرر . اکثریتله فدان نلر اوزرینه موضوع اولان خراج یوزر غروشددر . خراجی یکریمی ، یا خود اون غروش اولان فدانلرده واردر . اراضیدن آلتان محصولاتی ویریلن خراجه نسبت ایدر

شکل ۳ : خرونده (یعنی خلیل الرحمن ده) مسجد الخلیل

ایسه ک خراجک تقریباً محصولاتک خمسنی کچمدیکنی کوروروز . چونکه مثلاً خراجی یوز غروش اولان فدان بش ویا آلتی انکلین لیراسی بدل ایله ایجار اولتمقده در . مصر خراجنی فدانلرک مقدارینه کوره حساب ایدر ایسه ک هر فدانک حد وسطی

[۱] مصر قوانین عقاریه سی ۱۶۴

نسبه آغیر کوروروز . بوکون مصر اراضی^۱ خراجیه سی^۲ اوزرینه (که اراضینک قسم اعظمی تشکیل ایدر) موضوع اولان خراج ارضک انبانه قابلیتته کوره مختلف مقدارلرده در . واقعا بوکون ویرکی مساحه اوزرینه جبايت اولنیور . فقط بو اصول اساس اعتباریله

[۱] مقریزی ۳۰۸ ج ۱ [۲] مقریزی ۹۹ ج ۱

اوله رق خراجنك ۸۵ غروشی كچمدیكنی كورورز. اليوم مضرده قابل زراعت ۵,۰۵۰,۰۰۰ فدان موجوددر. بو اراضینك كچن سنه به عائد اولان خراجی ۴,۶۵۲,۵۷۰ مصر لیراسی ایدی [۱]. بوندن آكلاشیلوركه بربری اوزرینه هر فدانك خراجی ۸۵ غروشیدن عبارتدر. ده اول بیان ایتدیكمز اوزره بوكونکی برغروش عباسیلر زماننده کی برغروشك نلثه معادل ایدی. بو جهتله مأمونك زماننده کی ایکی دینار خراج بوكونکی پاره به كوره آلتی دینار، یا خود اوچ مصر لیراسی دیمكدر. او حالده مأمون زماننده مصردن جبابت اولنان خراج بدلی بوكونکی مصر خراجنك اوچ مثلندن فضله دیمك ایدی.

كله رك محصولدن ارضك اجرتی آیرلر و باقیسنی چفتجی به ترك ایدر لردی « مطالعه لرینی كوردك. فقط بو حال عموم اراضی به دكل، صاحبسز بولندینی ایچون حكومت طرفندن ایجار ایله ویریلن بر قسم اراضی به مخصوص بر شی ایدی. بو اراضی ده اول مملكتده اجرای حاكیت ایدن روم والیرینك ویا قوندانلرینك مالی ایدی. بونلر انشای فتحده قسمماً فرار ایلدیلر. اولجه مالك اولدقلری اراضی بو صورتله صاحبسز قاهره بیت الممالك عهدده سنه كچمش ایدی. ایشته بو وسائر صورتلر ایله صاحبسز قالان اراضیدر كه او بولده اكدر بیلیدی. بو یرلر حكام طرفندن التزام ایله آلنه رق چفتجیلره ویریلیر و عائدتی چفتجیلردن یا نقداً، یا خود عیناً آلنیدی.

(دیكر ممالك): — سواد و مصردن ماعدا ده بر طاقم ممالك وار ایدی كه بونلر ك بعضلرینك خراجی مساحه، دیكر بعضلرینك کی ده مقاسمه صورتیه طرح ایدلمش ایدی. مثلا فارس قطعده سنك خراجی اوچ شكل اوزره ایدی: (۱) مقاسمه، (۲) مساحه، (۳) قوانین دینیلن مقاطعات. مع مافیه بو قطعده نك اكثر یرلرینك خراجی مساحه اوزرینه ایدی. خراج مقداری ده یره كوره مختلف ایدی. بو قطعده اك آغیر خراجلی اولان یر، شیراز جهتلری ایدی [۱]. چونكه بوراده بغدادی ویا آرپه جرینك خراجی ۱۹۰

لكن قرائن احوالندن آكلاشیلوركه مصر خراجی (مأمون) دن صكره ده فضله تزید ایدلمش و مصری فاطمیلر نامنه فتح ایدن قائد جوهر مصره كلدیكنده خراجی اوچ بچق دینار مقدارنده كوره رك بونی یدی دیناره ابلاغ ایلشدی [۲]. بو درجه آغیر بر ویرکی انسانه دهشت ویریر.

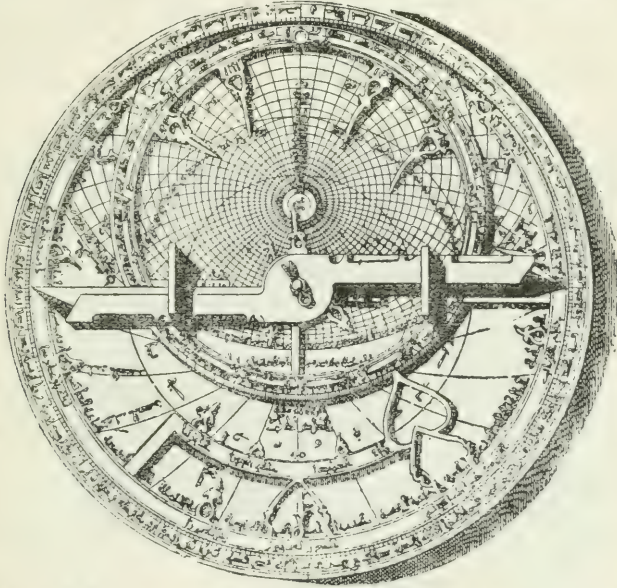
(مقدسی) نك (احسن التقاسیم) نامنده کی كتابنده: «مصر اوزرینه طرح ایدلمش خراج یوق ایدی. چفتجی اراضی بی حكومتدن آیر، اكردی. محصول بچیلوب دوكلدكدن وطوبلانقدن صكره رشم تخمه سیله مهرلنوب بر اقلیردی. محصول بویه جه حاضر لاندقدن

[۱] مصرك ۱۹۰۲ سنه سنه عائد بودجه سی

خراجی دخی پك زیادہ آغیر ایدی . اورالزده
(عباس بن ابراهیم بن اغلب) زمانندہ فدائك
خراجی ۱۸ دیناره بالغ اولش ایدی . ظن
ایتمیزكه بویله آغیر ویرکیله اسحاب اراضیدن
دائما جبایت اولنه بیلسون . بو حاللر آنجق
بعض سنهله و احوال فوق العاده به مخصوص
اولسه كرك .

والحاصل خراج ، عباسیلرك برنجی دورنده
آغیر اولقله برابر بو آغیرلقدن نه اهالی چوق

ویونجه وقااون وقاربوز جریبنك خراجی
۲۳۷¼ درهم وپاموق جریبنك خراجی ۲۵۶
درهم ایله دوت دانق (هر دانق برسدس
درهم) و باغ جریبنك خراجی ۱۰۴۲۵
درهم ایدی . آنجق بوراده کی جریبك مساحه سی
دها بیوك ایدی . یعنی هر جریب یتمش ذراع
میریدن مرکب ایدی . بر ذراع میری طقوز
قبضه ایدی [۱] . شمعی بوراده کی جریبی
عرق جریبنك ایکی مثل اوله رق فرض ایتسه ك

شكل ۴ : یلديزلرك موقع و ارتفاعی تعیین ایتكه مخصوص بر عرب اسطرلابی (Astrolabe)

شکایت ایدردی ، نهده تحصیلنده مشکلات
چکیلیردی . بدنجی خلیفه عباسی (مأمون)
شامدن کچدیکی زمان وقوع بولدینی کبی
بعضاً بر والی بر قاچ کون نظر فنده قولایقله
میلونلرجه درهم طوپلایه بیلیردی . مشارالیه ،
برادری (معتصم) ك شامده والیلکی زماننده
شهر مذ کوردن کچدیکی صرده نزدنده بولنان

بیله ینه بو خراجی پك زیادہ آغیر بولورز .
بو ، مذکور یرلرك دردنجی عصر هجری
اورته لرنده تأدییه ایتدیکی خراج ایدی .
(مأمون) زماننه عائد خراجی حقنده ایسه
معلوماته راست کله مدك .

(بنی اغلب) زمانلرنده مغرب طرفلرینك

پاره‌ی آز کوره‌رک برادرینه بیان حال ایلش ایدی. (معتم) برادری خلیفه‌یه : « هیچ سراق ایتیکز . برهفته کچمدن آرزو ایتد- یککز قدر پاره حاضر اولور ، دیش ایدی . فی الواقع هفتگی منقضی اولمدن (معتم) خراج پاره‌سندن ۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم تحصیل ایدرک (مأمون) . ه تسلیم ایدی . (مأمون) همان طور دینی یرده بوباره‌نک اک بیوک قسمی طاغیتدی [۱] .

سائر منابع واردت
بوراده صره‌سی گلش ایکن بمحتمک متمماتندن اولان برنجی دور عباسیده کی سائر منابع وارداتی ده ذکر ایدلم .

اولا (مراکب بحریه‌عشاری) : مهم بروری تشکیل ایدن بو‌عشار بیت المال خزینه‌سنه بیوک مقدار لرده واردات کتیر یردی . برنجی دور عباسیده بویوزدن دولتک خزینه‌سنه ایصال ایدیلن وارداتک مقدار و تفصیلاتی حقننده معلومات صریحه مفقود ایسه ده او دورده عراق ایله هندستان و چینه قدر دنیانک اطراف سائره‌سی آره‌سنده تجارتک کسب ایتدیکی وسعته دائر الده بر طاقم معلومات موجود اولدیغندن بوخصوصده بر فکر و یرمک کوچ دکلدن . شوراسی محققدرکه او صره لرده سفائن تجاریه پک چوق مقدارده بولدیغی کبی بونلرک حمله‌لری ده علی الاکثر قیمتدار امتعه

واشیادن تشکل ایدردی . تاریخ ؛ هجرتک آلتنجی عصرنده بصره‌ده (حسن بن عباس) نامنده ارباب تجارتدن بر ذاتی ذکر ایدیور . بوذات هندستانک منتهاسنه قدر سیر و سفرایدر بر چوق کیلره مالک ایدی . یالکز بوکیلرک سنوی اعشاری ۱۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولیوردی [۱] . بر آدمک مالی اولان سفائنک شو سنوی ویرکیسنی نظر دفته آله‌رق کرک بصره‌ده ، کرک سائر بلاد ساحلیه اسلامیه‌ده بولنان دیگر اصحاب سفائن ده اکا کوره قیاس ایدیکز . باخصوص اوپله ساحلی شهرلر وار ایدی که وارداتک قسم اعظمی بو اعشاردن تشکل ایدردی . اوجله‌دن اوله‌رق درنجی عصر هجریده (عدن) شهری سفائن اعشارینک بدل احالهی ۲۰۰,۰۰۰ دینار ایدی [۲] . آلتنجی عصر هجریده ایسه بوبدل ۱۱۴,۰۰۰ دیناره اینش ایدی [۳] . مع مافیہ قرآن احوال‌دن آکلاشیلورکه بو اعشارک برنجی دور عباسیده کی وارداتی ده‌ا صوکره بالغ اولدیغی مقداردن آز ایدی . چونکه خلفای عباسیه‌دن (مقندر) ک وزیری (علی بن عیسی) طرفدن ۳۰۶ سنه هجریه‌سنده خلیفه مشارالیه‌ده تقدیم اولنان واردات دولت حساب جدولنده بصره‌ده مراکب بحریه‌دن آلان عائداتک ۲۲,۰۷۵ دیناردن عبارت اولدیغی ذکر اولنیور . حال بوکه اونه‌ده کورلیدیکی اوزره اوزماندن ایکی عصر صکره شهر مذکورده یالکز بر تاجر دن

[۱] ابن حوقل (ذیل)

[۲] ابن حوقل ۲۰ [۳] ابن حوقل (ذیل)

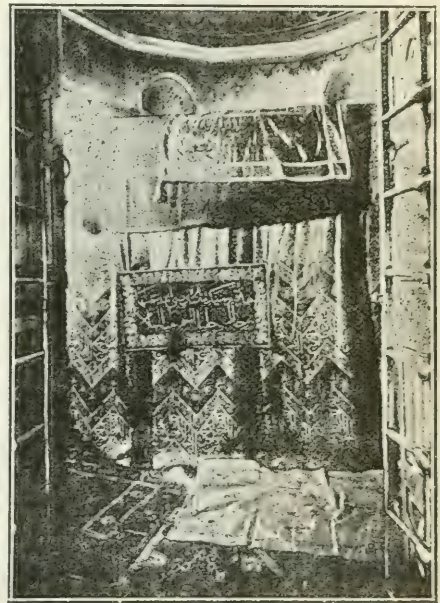
[۱] طبری ۱۱۴۳ ج ۳ — بن الاثیر ، ابو الفدا و الفخریده ذکر اولنان پاره اوتوز کره بیک بیک ۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰ مقدارنده کوستر . یلیورسه‌ده بو ، ناسخ‌لردن وقوع بولمش برخطادر .

غایت واسع بر ممالکت اولدیغندن آلتون، کوش، باقر، جیوه، فیروز، زبرجد و سائرہ داخل اولمق اوزره مملکتده برچوق معدن اوجاقلری ایشلیدیلردی .

بومعدنلرک محللرینی ذکر ایدہلم: خراسانده آلتون، کوش، فیروز، مرمر، طین مختوم، نوشادر، جیوه معدنلری بولندیبی کبی [۱] ماوراءالنہردہ آلتون و چوقلقدہ هیچ بریدہ مثل بولمیان جیوه معدنلری موجود ایدی [۲]. فارس ممالکینده کوش، دمیر، قوشون و قالای، کوگرد، نفظ، طونج، جیوه کبی معدنک انوعی بولمقده ایدی . اسپهانک غربینده سورمه [۳]، کرمان داخلندہ (دغندان) نامندہ کی شہردہ آلتون، کوش، دمیر، باقر، نوشادر، طونج معدنلری کبی پک چوق معدنلر موجود ایدی [۴]. آفریقای شمالی سواحلندہ اویله چوق مرجان طالیغیرلری وار ایدی کہ یالکیز براوجاقدن چیقاریلان مرجان هر قایتقدہ یکریمی رطل اولمق اوزره اللی ویا دها زیادہ قایغک حمولہ سنی تشکیل ایدردی [۵]. سوریه قطعہ سنده بیروت جوارینده دمیر، حلبده و دیگر بریرده (جبال الحمر) نامندہ کی طاغلردہ اعلی مغرہ - آشی تعبیر اولنسان قرمزنی چامور - ، فلسطینده مرمر، کوگرد معدنلری موجود ایدی [۶]. مضرده صعید جہتلرندہ شاب معدنلری وار

تحصیل اولنسان سفائن رسومی مبلغ مذکورک برقاچ مثلنی کچوردی .

ثانیاً (معدنلرک خمس) : - معدن ایکی نوع ایدی . بری روی ازضده بولندیبی ایچون اخراجی بیوک زحمت اختیارینہ محتاج اولمیان معدنلردر : سورمه، طوز، زفت، نفظ معدنلری بی . بونلر کیمسہ یه احالہ ایدلیہرک صو کبی هرکس ایچون مباح طوتولوردی . دیگرکی

شکل : ۵ خلیل الرحمنده حضرت ابراہیمک زوجہ سی حضرت سارہ نک قبری

یر آلتندہ بولنوب اخراجی حفریات عظیمہ اجراسنہ و بیوک زحمت اختیارینہ محتاج اولان معدنلر ایدی . ایشته حکومت بومعدنلری خمس وارداتی کندیسنہ عائد اولمق اوزره طالبلرینہ احالہ ایدردی [۱] . مملکت عباسیہ [۱] ماوردی ۱۸۷

[۱] مقدسی ۲۲۶ [۲] ابن حوقل ۳۳۷

[۳] اصطخری ۱۱۵ و ۲۰۲ [۴] ابن الفقیہ ۲۰۶

[۵] ابن حوقل ۵۱ [۶] مقدسی ۱۸۴

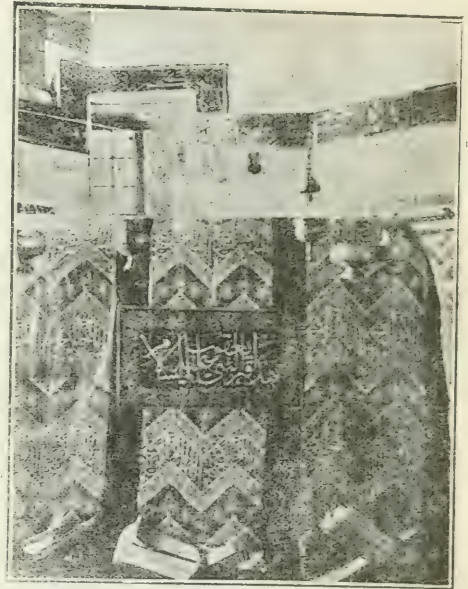
ایدی که عربان طرفدن طوبلانهرق (اخیم) ،
 (اسیوط) ، (بهنسا) طرفلرینه کتیریلیر
 و نیلک فیضانی زمانلرنده بورالردن اسکندریه یه
 نقل اولنوردی . هر سنه بوندن روم تجارینه
 هر قطاری [*] درتدن آلتی دیناره قدر ۱۲,۰۰۰
 قطار ساتیلیردی . کذلک نیلک ساحل
 غربیسنده و مصرک سائر جهتلرنده (نظرون)
 معدنی موجود ایدی . هر سنه بو معدندن
 ۱۰۰,۰۰۰ قطار استخراج اولنوردی . بو
 معدن بعض سنه لرده ۱۰۰,۰۰۰ دینار بدل
 ایله ایجار اولنوردی [۱] . نوبه ده اصوانه موازی
 بر رده مشهور بر آلتون معدنی موجود ایدی .
 (ابن حوقل) دییورکه : « بو معدن مصر
 اراضیسنده دکل ، مذکور قطعک بجر احمر
 سواحلنده (بجه) نامیله معروف اولان اراضیده
 واقع ایدی . معدن مذکور (عذاب) ه
 قدر امتداد ایدر . معدنک بولندیغی یر ، قوملق
 و چاقل طاشلغی اوله رق دوز اراضیدن متشکلدر .
 مبیعات ایچون کلن تجار (علاق) قصبه سنده
 اجتماع ایدرلردی » [۲] . مغرب بلادنده
 (سجلماسه) نک آرقه سنده تاسودان اراضیسنه
 قدر آلتون و کوموش [۳] ، مصرده صعبید
 قطعه سنده نیلک جنوبنده (کذا) اراضی
 معموره دن اوزاق بر قیرده زبرجد معدنلری [۴]
 موجود ایدی . بحرین طرفلرنده بصره
 کورقزنده اینجی طالعیج یرلری ، صنعاده
 [*] هر قطار یوز یگرمی رطل و هر رطل یوز
 اوتوز درهمدر . (ابن خلدون ترجمه سی)
 [۱] مقریزی ۱۰۹ ج ۱ [۲] ابن حوقل ۱۰۷
 [۳] مقدسی ۳۳۱ [۴] اصطخری ۵۱

عقیق معدنی ، (ینبع) ایله (مروه) آره سنده
 آلتون معدنلری ، عدن و محاسواحلنده غنبر
 حاصلاتی وار ایدی [۱] .

دولتک معدنلردن آلدیغی خمس حقتده
 بر فکر و یرمک ایچون بالاده کی معلوماتی نمونه
 قیلندن ذکر ایلدک . مقاطعه و یا خود بر بدل
 معین ایله ایجار صورتلریله احاله اولنان بو
 معدنلرک بدلاتی بعضاً بیوک بریکون طوتیور
 ایدی . اوچمله ن دردننجی عصر هجری اورتده
 لرنده نیسا بورده بولنان فیروز معدنی ۷۵۸,۷۲۰
 درهم بدل ایله ایجار ایدلمش ایدی [۲] .

ثالثاً (جزیه و زکات) : — اوائل اسلامیتده
 جزیه وارداتی پک بیوک ایدی . ده صکره
 خلق اسلامیتده داخل اولقله بو واردات آلامشدر .
 زکاته کلنججه اوائل اسلامیتده بونک اهمیتی
 پک بیوک ایدی . ده صکره او اهمیت آلامشدر .
 ایلریده بو خصوص حقتده معلومات ویره جکیز .
 رابعاً (مکوس و مراصد) : — کرک برآ ،
 کرک بجرآ نقل اولنان هر نوع مصنوعات
 و منسوجات و سائر ددن حتی اسپرلردن استیفا
 اولنان کمرک رسومی و عائدات سائر دیمکدر .
 بو یوزدن خزینة دولته نه قدر واردات کیردیگی
 معلوم دکلسه ده هج تک دردننجی عصری اورتده
 لرنده مصرده هر نقصه ده و بازار یرلرنده درلو
 درلو ناملر ایله ستیفا اولنان کیتلی رسوم
 و عائدات ناقیلر اسسه بو یوزدن حاصل اولان
 وارداتک مهم بریکون طوتدیغنه حکم ایتمک
 لار کلیر . بو واردات زمان و مکانک اختلافی

ایله اشکال طرح و جیبائی مختلف ایدی . بعضاً عین شهرده زمانک و کذلک عین زمانده شهرلرک اختلافی ایله مختلف بولنوردی . بو اختلافاتی حصر واحاطه ایتمک امکان خار-جنده در . بوبابده (شمس الدین مقدسی) نک دردیجی عصر هجریده مصرده (تنیس) و (دمیاط) ده استیفا اولندیغنی بالذات مشاهده

شکل : ۶ خلیل الرحمن ده حضرت یعقوبک قبری

ایلدیکی رسوم و عادات حقننده ویردیجی معلو-ماتی یازمقله اکتفا ایده جکیز . مشارالیه دیورکه : « تنیس و دمیاطده و نیل ساحلنده اعالی اوزرینه طرح ایدلمش بولنان رسوم و عادات یک آغیردر . مصرده (شطاة) قریه سنه نسبتله معروف اولان نیاب شطویهنی برقبطی اولجه حکومت طرفندن تمغالاتمن نسج ایده مز . بوقاشلر مخصوص دلالردن

بشقه واسطه لر ایله صاتیله ماز . حکومت دادوستده نظارت ایدر . بولردن هر نه صاتیلیر ایسه بردفتر مخصوصه قید اولنور . امتعه دن برشی فروخت اولندیغنی زمان بونی دوره جک ، صاره جق ، سپت ایچنه قویه جق ، باغلایه جق آدمیره تسلیم ایدیلیر . بو آدملرک هر بری بر رسم آلیر . اسکله نک باشنده ده بر رسم تأدییه اولنور . رسوم مأمورلری رسملری استیفا ایتدکجه سبتلرک اوزرینه اشارت مخصوصه-صه قورلر . کیملر حرکت ایتدن اول برکره ده تفتیش اولنور . (تنیس) ده برطولوم زیتون یاغنک رسمی بر دیناردر . بوراده سائر اشیا و امتعه اوزرینه بونستنده رسوم آلیر . نیل ساحلنده قسطاطده استیفا اولنان ویرکیلر دخی بویلهجه آغیردر . تنیس ساحلنده برکمرک مأمورینی کوردم . بتون کون استیفا ی رسوم ایله اشتغال ایدردی . روایتله کوره بویرک بدل احاله سی هرکون بیک دیناردر . صعید واسکندریه ساحلر زنده ده اوکی متعدد کمرک مرکزلی واردر . مغرب طرفلرینک کیملری ایچون اسکندریه ده ، شام کیملری ایچون ده (فرما) ده آیریجه کمرک دائره لری تأسیس ایدلمشدر . بحر احمرده هر یوک ایچون بر درهم کمرک رسمی استیفا اولنور » [۱] .

(ابن حوقل) یالکز اذریجاندن (ری) جهتلرینه اصدار اولنان اسیر ، حیوانات و هر نوع اموال تجاریه نک کمرک رسمی و عادات سائرهنک سنوی ۱,۰۰۰,۰۰۰ درهم طوتند-یغنی ذکر ایدیور [۲] .

تحصیل ایتدکلری خراج بدلرینی (عمرو بن العاص) ک یابدینی کبی (چونکه حضرت علی علیه معاویہ یہ ظہیر اولمق اوزره مصر والیکنی یقالامشدی) یاخلیفه نک اذن و مساعده سیله ، یاخود حجاج زماننده واقع اولدینی کبی محاربه اجراسی ایچون پاره یہ احتیاج ظهوری بهانه سیله ، یاخود عوامدن بر متردک آغزینی قاپاتمق داعیه سیله کندی جیلرینه آنارلردی [۱] . یاخود والی - (یزید بن عبدالملک) ک خلافتی زماننده عراقده والی یولنان مشارالیهک برادری (مسلمة بن عبدالملک) ک یابدینی کبی - طوبلادینی خراج پاره سنی بلا سبب تأدیهدن امتناع ایله بلع ایدردی [۲] . روایتہ کوره خلیفه (یزید) او پاره یی برادرندن طلب ایتمکدن اوتانمش ایمش . فقط حقیقت حالده اوتانمق مسأله سی سوزدر . (یزید) برادرینک تمرد وعصیانندن قورقش اولسه کرک . بنی امیه والیرینک فی وغنائم اموالندن اختلاس ایتدکلری مبالغده بک چوق ایدی . معلوم اولدینی اوزره بویولده الده ایدیلن اموال بیت الممالک حتی ایدی . بعض والیر بویوزدن نه قدر اموال الده ایدلیکنی خلفایه یازارلردی . فقط ویرمزلردی . نته کیم (یزید بن مہلب) ۹۸ سنہ ہجریہ سنده جرجانی فتح ایتدکدن صکرہ برچوق اموال غنائم الہ کچیرمش وبوندن بیت الممالہ ۶,۰۰۰,۰۰۰ درہم قالمش ایدی . (یزید) کیفیتی خلیفه یہ

[۱] ابن الاثیر ۱۴۳ ج ۲ [۲] ابن الاثیر

مع مافیہ بوکرک و امثالی ویرکلری دولت عباسیہ نک دور اعتلاسنده بیوک بر رواجہ مظهر اولدینی جہتلہ بک بیوک بریکون تشکیل ایتز ایدی . بونوع واردات آنجق انحطاط دورنده چوزالمشدر .

خامساً (مستغلات و ضربخانه وارداتی) :
مستغلات وارداتی یرلری حکومتک اولدینی حالده اهالی طرفندن اوزرینه چارشو ، خانہ ویادکرمن کبی انشا ایدیلن اماکندن حکومتہ تأدیہ اولنان اجر تدر [۱] . (ابن خرداذبہ) نک ویردیکی معلومانه کوره بغدادده بولنان چارشو ، دکرمن کبی مستغلات ایله ضربخانه لک سنوی وارداتی ۱,۵۰۰,۰۰۰ درہمہ بالغ اولمقدہ ایدی [۲] . (سامرا) نک غلات و مستغلاتنک سنوی مجموعی ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ درہم ایدی [۳] .

مع مافیہ دولت عباسیہ دور اعتلاده بو ویرکلردن بر چوق واردات آیلردی . فقط واردات اساسیہ سنی بونلر دکل ، خراج حاصلاتی تشکیل ایدردی .

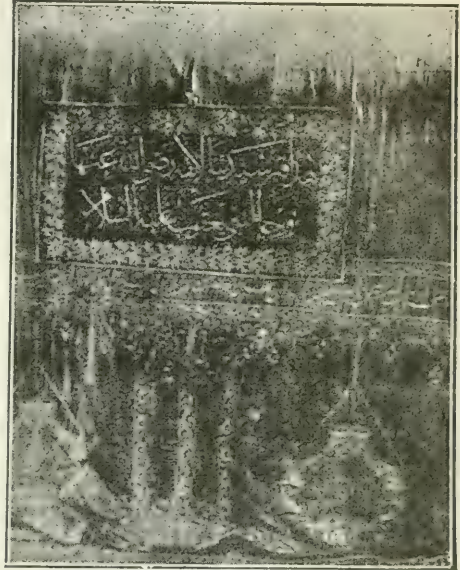
۴ مأمورین حکومتک اموال دولتی

تحصیل و تسلیمده صدق و استقامت لری

بنی امیه والیرینک ظلم و اعتساف لری حقنده دها اول ویردی کمز معلوم اتدن آکلاشلد . یعنی اوزره امویلر زماننده کی والیر علی الاکثر

[۱] ابن حوقل ۲۱۷ [۲] ابن خرداذبہ ۱۲۵

یازمش ایسهده پارهینی ویرمیهرك كندیسی
بشدر [۱]. ایشته بو وامتالی احوال خلفایه
صورت جبریده وایلرک اموالی مصادرهیی
سوق ایلمش ایدی .

شکل : ۷ خلیل الرحمنده حضرت یعقوبک
زوجهسی حضرت لائقه (لیئه) نك قبری

خلفای عباسیه زمانه کلنجه بودولتک ایلك
دورلرنده وایلرک اکثری خلفانک اک یقین
اقربالرندن ایدیلمر. دهاصکره خلفاظهیرلری اولان
ایرانیلری استخدام ایدیلمر . ایرانیلر دولت
عباسیهنک دوام و اعتلاسی هر کسدن زیاده
آرزو ایدرلردی . دیگر جهتمدن دخی خلفا
وایلرک معاشلرینی تزئیده قصور ایتمزلردی .
او قدر که مأمون زماننده بر وایلنک معاشی
سنوی اوچ میلیون درهمه بالغ اولمش ایدی .

بومعاش شرق ولایتی وایسی (فضل بن سهل) ه
تخصیص ایدماش ایدی [۱] . بخامیه وایلرندن
بوندر بیوک معاش آلان والی یوقدر . چونکه
امویلر زماننده بروالی بهویریلن اک بیوک معاش
۶۰۰.۰۰۰ درهمدن فضله دکل ایدی . بومعاش ده
عراق وایلکننده بولنان (عمر بن هبیره) یه
تخصیص اولنمش ایدی [۲] .

عباسیلرک اوائل دولترلنده بر طاقم دکرلی
وحسن رأی و تدبیر صاحبی وزرا و باخصوص
بر مکیلر کبی ذواتک موقع اقتداه کچملری
خلفانک انتظام ودرایتله اداره امور مملکت ایتملرینه
وایلرک ارباب صداقتدن انتخاب اولتملرینه
یاردیم ایتمش ایدی . فی الحقیقه بر مکیلر دولت
عباسیهنک محور انتظامی و غنچه مدینتی ایدیلمر .
بوندن ماعداعلی الاکثر ایرانیلر دولت عباسیهنک
بقا و اعتلاسی اغورنده هر درلو فدا کارلغی
اختیاردن چکینمزلردی . چونکه بونلر دولت
امویهنک عرب اولیانلر حقنده مسلک سیاسی
حکومت اولهرق زوا کوردیکی معاملات
تحقیریه و اعتسافیه پی چکدکدن صکره اندن
قور تولهرق دولت عباسیهنک حاکمیتی آتنده
بولنغی بیوک بر نعمت التیه عد ایدیورلردی .
(مأمون) زماننده محارباتک وفته وشو .
رشلرک آز وقوع بولسی کبی ثروتک ازدیادینه
باعث اولمش بر طاقم اسباب دها واردی . معلوم
اولدینی اوزره اوکبی احوال دولته بیوک
مصرفلر آچقله ثروتی تنقیص ایتمدیکی کبی

[۱] طبری ۸۴۱ ج ۲

[۲] ابن خلکان ۲۸۱ ج ۲

[۱] طبری ۱۳۳۴ و ۱۳۵۰ ج ۳

اهالی بی زراعت و تجارتدن آلیقومهله ثروت
مملکتی ده پریشان ایدر .

مصارفانك آزلنی اسبابی

شمدی به قدر یازدیغمز معلوماتده دولت
عباسیه نك ایلک دورنده خراج وارداتنك امویلر
زماننده کی خراج وارداتندن دهها زیاده اولسنه
باعث اولان اسبابی کوستردك . بواسباب ثروت
عباسیه نك قسم اولیدر . شمدی ایکنجی قسم
اولان مصارفانك آزلنی اسبابی بحثه کلهم .
دولت عباسیه ده مصارفانك آزلنی اولان
مأمورین دولتک آزلنی ، ثانیاً حکومتک
بورج آلتنده بولنماسی ، ثالثاً ایلک خلیفه لرك
اقتصاد و حسن تدبیر صاحبی اولمیری کی
باشلیجه اوچ سبیدن نشأت ایدیوردی .

اولا مأمورین دولتک آزلنی

بر دولتده مأمورلرك عددی او دولتک
شکل تنظیماتنه تبعاً چوق ، یاخود آز اولور .
هر حالده خلاصهً دینله بیسلیرکه حکومت
مستبده حکومت مقیددن دهها آز مأمور
استخدام ایدرلر . چونکه حکومت مطلقه ده
قیود و حساباتک انتظامنه ، هر شینک قانون
دائرة سنده ضبط و ربطنه باقلماز . بوفرقی آکلامق
ایچون محاکم عرفیه ایله محاکم نظامیه بی نظر دفته
آلمق کفایت ایدر . محکمه عرفیه جنجه ،

جنایت ، حقوق کی انواعه و بدایت ، استیناف
تمیز کی درجاته منقسم اولیه رق افرادی
محدود بر هیئت ایله ایش کورر . حال بوکه
محاکم نظامیه متعدد درجات و انواعه منقسم
اولدیغندن اکا کوره رؤسا و اعضاسی ،
مدعی عمویلری ، ضبط کاتبلری و سائره سی
فضله اولور . سائر دوائر حکومتی ده اکا کوره
قیاس ایدیکنز . بونلرده ده عینی سبیدن طولانی
مأمورلر فضله ویا آزابولنور . مصرده بوگونکی
مأمورین حکومتک عددی ایله تنظیماتدن دهها
اولکی مأمورلرینک مقداری آره سنده بر مقایسه
اجرا اولنور ایسه بوفرقی برقات دهها تظاهر
ایدر .

اون سکیزنجی عصر میلادینک صوکلرینه
طوغری (ناپولئون بوناپارت) ک استیلا سندن اول
مصرده کی حکومت مأمورلرینک مقداری
سلطان سلیم اول و اوغلی سلطان سلیمان
طرفندن وضع اولنان تشکیلاته تبعاً پک محدود
ایدی . رأس کارده درسعادتن نصب واعزام
ایدیلیر بر والی (پاشا) و والینک معیتنده
اون ایکسی اکمهم حکومت مأمورلری اولتی
اوزره یکریمی دوت بک بولنوردی که بو بکلر
منصب آتیه بی اشغال ایدرلردی :

- ۱ کهنیا - پاشانک (والینک) و کیلی و باش
کاتبی ایدی .
- ۲ دفتردار - خراج ایشلرینه باقاردی .
او زمانه کوره بو کونکی مصر مالیه
ناظری دیمک ایدی .
- ۳ امیرخزنه - خزینه - بوذاتک مأموریتی دولت

عثمانیه نك مصردن آلدیغی خراج پاره سنی
در سعادتیه ایصال ایتمک ایدی .

۴ امیر حج - حجازه کیدن موکب حجک
قوماندانلغنی ایفا ایدردی .

۵ سویش ، دمیاط ، اسکندریه لیمانلرینک
قوماندانلغنی ایچون اوچ قپودان

۶ جرجا ، بحیره ، منوفیه ، غریبه ، شرقیه
مدیر لیکلری ایچون بش مدیر

بولنردن ماعدا قلیوبیسه ، منصوره ،

چیزه ویفوم ناحیه لریدن هر برنده (کشاف)

نامیله برردن درت مأمور بولنوردی که

بولنرک مأموریتی سائر اقالیمک مدیرلری

اولان بکلرک مأموریتی کبی ایدی .

قاضی ، ضربخانه امینی ، محتسب سائر

مناصب حکومتدن ایدی .

مصرده بولنان عسکر آلتی فرقه دن

عبارت اوله رق بولنره (اوجاقلر) نامی

ویریلیردی که شونلر ایدی :

۱ متفرقه اوجاغی : بوفره پادشاهک عساکر
خاصه سندن متشکل ایدی .

۲ چاوشلر اوجاغی : بوفره فی الاصل

سلطان سلیم اول اردوسنک ضابط

معاونلرندن مرکب ایدی . خراجک

تحصیلی بولنره تودیع اولمش ایدی .

۳ هینیلیر اوجاغی

۴ تفنگچی اوجاغی

۵ یکچیری اوجاغی : بولنر دولت علیه

تابع قبائلدن منتخب وجنسلری مختلف

عسکر ایدی . بمالکک محافظه سی بولنره

تودیع ایدلیدی ایچون کندیلرینه مستحفظلر

نامی دخی ویریلیردی .

۶ عزب اوجاغی

بو اوجاقلردن هر بری (اوجاقلی) نامی

ایله یاد اولنور افراددن متشکل بولنوردی .

هر اوجاغک اوزرینه (آغا) اسمی ایله برضابط

قوماندان ایدردی . اوجاقلده آغا ایله برابر

کھیا ، دفتردار ، خزینسه دار ، روزنامه چی

بولنوردی [۱] .

سائر اوجاقلردن بو ضابطلرک اجتماعدن

پاشانک (والینک) مجلس شوراسی تشکل

ایدردی که والی بو مجلسک تصدیقه اقران

ایتدیرمکسزین بر امر ویرمز ایدی .

مصر حکومت مرکزیه سی ایشته شو

ذکر ایتدی کمز شکلده ایدی . اردو ضابطانی

مستثنی اولوق اوزره مرکزده باشلیجه مأمورین

حکومتک مقدارینی الیدن فضلّه بوله مازسکمز .

شمدی بولنره الحاق ایدیلن کاتبلر ومعاونلرک

مقدارینی علاوه ایدر ایسه ک بلکه بتون مأمورین

حکومتک عدی ۲۰۰ ، یاخود حد اعظم

اوله رق (۴۰۰) ی تجاوز ایتمز . اوزمانلرده

بو مأمورلرک وظائفی آتیده کوروله چیکی

اوزره مأمورینی ایکی بیکدن زیاده اولان

بوکونکی نظارتلرک ، مجلس نظارک ، معیت

خدیوبینک ، صحیه ، پولیس ، حبسخانه وسائر

اداره لرینک مقامنه قائم ایدی .

الیوم مصر حکومتده مستخدم اولان

مأمورین مأمور وخدمه اولوق اوزره ایکی

صنفدر . مأمورلر امور حکومتی اداره ایدن

محافظة سواحل اداره سی	۲۱۸
دخولیات (سبزہ و میوہ و ساثرہ نك	۱۴۰
شہرہ ادخالندہ انلردن آلنسان	
دخولیات (اداره سی	۴
بالقحانہ	
رسالہ (سیرسفان)	۱۳
دمیر یولی	۱۰۹۳۸
تلغراف	۳۲۷
اسکندریہ لیمانی	۲۹
پوستہ	۵۵۰
فنارلر	۱۰۳
عموم لیمانلر	۶
آلتون و کوش معمولاتی تمغا اداره سی	۱۵
معارف نظارتہ تابع مکتبلر	۳۰۱
کتابخانہ خدیوی	۱۱
موزہ	۴
مطبوعہ امیریہ	۱۴
املاک امیریہ مستقلہ و مشترکہ	۹۰
بلدیہ قومیسونی	۲۲۷
یکون	۲۲,۴۵۴

بالادہ کی جدولدن آ کلاشلدیقی اوزرہ
 خدیویت مصریہ دوائر حکومتندہ مستخدم
 اولان مأمورین رسمیه نك مقداری ۲۲,۴۵۴ در.
 باشلی باشنه وارداتی اولان آتیدہ کی اداره لرك
 مأمورلرینی - چونکہ بودوائر اداره امور
 حکومتہ تعلق یوقدر - مذکور یكوندن طرح
 ایدہ جك اولور ایسہك مأمورین حکومت اولمق
 اوزرہ ۱۷,۷۷۱ قالیر . ذکر اولنان اداره لر
 شونلردر :

ذواتدر. ناظرلر، دوائر رؤسائی، قلم مدیرلری،
 کاتبلر، حساب مأمورلری بوجملہ دندر .
 ایکنجی صفا و طہ جیلر و قوجیلر و ساثرہ دن
 تشکل ایدر . مصرده برنجی قسمدن اولان
 مأمورین حکومتک نظارتلر ، دوائر حکومت
 و قلملر اعتباریلہ مقداری آتیدہ کی جدولده
 کوسترلمشدر [۱] :

خدیویت مصریہ نك ۱۹۰۲ سنہ سنده کی	
مأمورین رسمیه سنك مقداری	عدد
معیت خدیویہ و توابعی	۱۰,۱۲۱
مجلس نظار	۱۸
شورای قوانین مجلسی	۲۶
خارجیہ نظارتی	۲۴
مالیہ	۴۱۹
معارف	۴۲۴
داخلیہ	۱۸۶
عدلیہ	۲,۷۶۰
نافعہ	۶۲۹
حربیہ	۳,۳۰۶
اقالیم (ولایات) اداره لری و مالیہ لری	۱۰,۷۱۵
پولیس اداره سی	۶,۶۴۴
صحیہ	۵۲۶
حبس خانہ لر	۱۰۵
منع اسارت	۱۵
دفتر خاقانی	۳۶
کمرک	۵۱۰

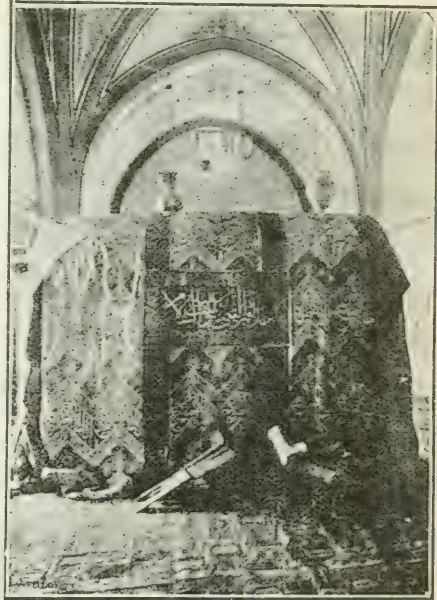
[۱] خدیویت مصریہ نك ۱۹۰۲ سنہ سنہ هاند
 بودجہ سی صحیفہ ۱۲

خدیویت مصریه نك اردودن ماعدا نظارتلرنده
وسائر دوائر حكومتده استخدام ایتدیكى
مأمورین رسمیه نك مقدارینی افاده ایدر .
كوله منلر زماننده كى مأمورین حكومتك مقداری
ایله خدیویت مصریه نك بوكونكى مأمورین
حكومتی مقداری بیننده كى غایت بیوك اولان بوفرقی
نظر دقته آلهرق دولت عباسیه زماننده كى
مأمورین حكومتك مقدارینی ده اكا كوره
قیاس ایدیکیز .

بونكله برابر بوفرق دولت عباسیه نك ۷۱ نجی
صفیه ده اول درج ایتدیكیز مصارفاتی
جدولندن دخی آكلاشیلیر . مذکور جدولده
كوردلیكى اوزره معاش صاحبلىرىنك قسم اعظمی
عسكری ، سرای خدمه سی ، خاصه محافظلىرى ،
سرای آغالىرى ، بندكان ، اثوابجی ، دوشمه جی ،
آومعیت آدملرندن وسائر دن متشكل بولنیوردی .
بونلر حكومتك مأمورین اصلیه سی دكلدیلر .
اصل حكومت مأمورلىرى مذکور جدولده
« اكابر كتاب و دیوان رئیسارى ، خزینه دارلر ،
قوجیلر الخ . . وزیر عبدالله بن سلیمان ، قاضی
اسحق بن ابراهیم ، سواریلر ، حبسه خانه
مصرفى ، علوفه الخ » عبارده لریله كوستریلن
جزئى قسم ایدی . هر حالده ذكر اولنسان
دورده اصل حكومت مأمورلىرىنك معاشاتی
ایله حقیقی دوائرى مصارفاتنك مصارفات دولتك
(یعنی ۲,۵۰۰,۰۰۰ دینارك) نصفی كچه جكنی
ظن ایتیز . حال بوكه بوكون مصر خدیویتنك
یالكیز دوائر اداره و تحصیلات و ضابطه مصارفاتی
۳,۲۵۰,۰۰۰ مصر لیراسنه بالغ اولقده در .

عدد	۱۰۶
دمیر یولی اداره سی	۱,۹۳۸
تلغراف	۳۲۷
اسكندریه لیمانی	۲۹
پوسته	۵۵۰
فنارلر	۱۰۳
عموم لیمانلر	۶
تمغا قلمی	۱۵
یكون	۲,۹۶۸

بویكونه عدد مأمورینى (۱,۸۱۵) بالغ
اولان اقلیملر (قاهره حكومت مركزیه سنك
خارجنده كى دوائر حكومت) اداره سنى علاوه

شكل ۸ : خلیل الرحمن ده حضرت یوسفك قبری

ایدرایسه ك ايكیسنك مجموعی ۴,۶۸۳ مقدارینه
بالغ اولور . ایشه بومقداری اصل یكوندن تنزیل
ایتدیكیزده ۱۷,۷۷۱ عددی قالیركه بورقملر

منتظم بر حساب طو تولى لازم ايسه معاشارى
كسيلن كيمسه لرك معاشارى ايله معاشاردن
اجرا اولنان توقيفات واردات قسمنه كچملى
واو كوچك مأمورلرك معاشارى ده مصارفات
صره سنده كوستر ليدر. بونكه برابر ذكر
اولنان واردات و مصارفاتك او وقت دولت
دفاتر نده قيد ايدلامش اولسنى مستبعد كوريرز.
بلكه قيدي اجرا اولنش ايكن اختصار مقصديه
ويا ديكر بر سبيله درج ايتديكمز مصارفات
جدولنه كچيرلماشدر.

ثانياً دولتك بورجلى اولماسى

مدنيت حاضره نك سيئاتندن برى ده
اوروپا حكومتلرينك بورج آلتنه دوشمسيدر.
حال حاضرده بورجلى اوليان دولت يوق
كيدر. دولتر هر سنه كى وارداتندن بورجلرينك
فائضى، يا خود فائض ايله برابر بورجندن
بر قسمنى تاديه ايدرلر. زمان حاضرده بو بورج
دولتر ايچون آغير بريوك اولديغى كى دولت
عباسيه زماننده غير معروف و يا خود بك
خفيف بولنان بر طاقم مختلف و ير كيردن
جاييت ايديلن بر جوق وارداتنه رغماً دولتر ك
خزينه سينده بك آز فضله واردات قالمسنة
باعث اولان بيوك برسنب تشكيل اتمكده در. ده
اول يازديغمز اوزره ۱۲۰ ميليون انگليز
ليراسنه بالغ اولان انكلتره حكومتك واردات
سنويه سنك بشده دردى ازمنه اخيره يه مخصوص

مصر ايسه او قوجه مملكت اسلاميه يه نسبة
كوچك بر جزء عد اولنور. زمان حاضرده
بويه فضله مصارفات اختيار اولسنى منتظم
حكومت تشكيلي مقصديه استخدامنه لزوم
كوريلن مأمورلرك چوقلغندن نشأت ايديور.
مع مافيه دولت عباسيه نك ذكر ايتديكمز
دورنده مصارفاتك آزلغنه باعث اولان سبب
يالكر حكومت مأمورلرينك آزلىغى دكل
ايدى. بعض مأمورلر معاشارتلك، اله ايديلوب
وارداتنه ادخال اولنيمان پاره لردن تاديه ايدلسى
كبي بر اصولك موجودى ده مصارفاتك آز
كورلسنى موجب اوليوردى. دولت عباسيه نك
ذكر ايتديكمز مصارفات جدولنده يومى ۱۵۶۶
دينار مصرف قلمنده كوستر يان «اكابر كتاب
ويدوان رئيسلرى، خزينه دارلر الخ ..» بتون
مأمورين دولت ديمك دكلدى. بونلر آنجق
اكابر مأمورين دولت ايديلر. او مصرف قلمنده
صوك طرفلره طوضرى «صرفيات ديوان
كاتبلى ايله توزيعات مجلسلر نده كى نأبلىرى
ومعاونلرى، بيت المال خزينه دارلرى بوندن
مستنادلر. بونلرك معاشارى؛ كسيلن معاشارندن
واتلرينه باقيا نلرك معاشارلردن جزا اولمق
اوزره اجرا اولنان توقيفاتدن حاصل اولان
پاره دن تاديه اولنوردى» صورتيله ويريلن
ايضاحات ده بونى كوستر يور. بوندن ماعدا
بو كوچك مأمورلره او صورتله معاش تاديه سى
حسابات دولتك بوكون منتظم بر بقال دكاننده
طوتيلان حساباته ياقبشدير يله ميه جق بر طرزده
مختصر طو تولديغى ارانه ايديور. چونكه

ويركيلردن تشكىل ايتىمكده ومصارفات دولت بتون بووارداتى استهلاك ايتىمكده در. اوچله دن اوله رق بووارداتك برربى دولتك مديون اولدغى بورجك فائضه كيديور. بو بورج اولسه ايدى بوكونكى وارداته كوره هر سنه انكلتره خزينه سنده (۳۰) ميليون انكليز ليراسى، يعنى ثروت عباسيه مقدارنده بر پاره قاله جق ايدى. انكلتره يالكنز اوله رق بورجلى بر دولت اوليوب اوروپا دولتلرينك چوغى مختلف مقدارلرده بورجلى بولتمقده درلر. دول حاضره نك اون طقوزنجى عصرده كى بورجلرينك مقدارى ميليونلر كى كسورلرندن صرف نظرله آتيدى كى جدولده ا كثرىت اعتباريله ترتيب ايلدك:

جهانك ا ك مشهور دولتلرينك بورجلرى [۱]

انكليز ليراسى

ذكر اولنان بورجلر بو دولتلر اوزرينه عصرلرجه زماندن برى محاربه، بيوك انشات و تاسيسات كى برطاقم امور مهمه نك الجاسيله تراكم ايتمش در. دولت عباسيه دخى او كى مصرفلردن آزاده دكل ايدى. شوقدر كه اعتلاسى زمانلرندى بورج ايتمكك محتاج اولمدن بوكى مصرفلرى فضله وارداتدن بيت المال خزينه سنده تراكم ايدن پاره دن تأديه ايدردي. فقط دهتا صكره انحطاط دورنده واردات آزالوبده مصارفات چوغالنجه محاربه لرده اختيار اولنان مصارفه قارشىلىق اوله رق بيت المال خزينه سنده برشى قالدقندن بيوك ارباب ثروتك وباخصوص دولت مأموريتلرندن ويا اختلاس وارتيكاب طريفندن ثروت صاحبي اولان وزرا، ولاه وباش كاتبلر كى بيوك مأمورينك اموالى مصادره ايدلمكك باشلامشدر. بومعامليه «مصادره» نامى ويرمشلردى. آتيدى بوبخشه دائر معلومات ويره جكنز.

بونلكه برابر دولت عباسيه بعض احوالده وعده سى حلول ايتمين برطاقم اوراق ماليه يى قارشىلىق كو-ترة رك بعض بيوك تجارندن پاره استقراض ايدىوردى. بوپاره لرا كثرىا موسو-يلردن آلىنيوردى. موسويلىرك فائض حيلقده ا ك ماهر برملت اولدقلىرى معلومدر. بو استقراضله مقابل تأديه اولنان فائض يوزده يكرمى يه بالغ اوليوردي. اوچله دن دردنچى عصر هجرى اوائلنده (مقدر) ك وزيرى (على بن عيسى) پاره يه محتاج اولدقجه

فرانسه	۱,۲۵۰,۰۰۰,۰۰۰
انكلتره	۷۰۰,۰۰۰,۰۰۰
روسيه	۲۰۰,۰۰۰,۰۰۰
متفقہ آمريقا	۲۰۰,۰۰۰,۰۰۰
دولت عثمانيه	۱۲۸,۰۰۰,۰۰۰
اوستريا	۱۲۰,۰۰۰,۰۰۰
مصر	۱۰۳,۰۰۰,۰۰۰
آلمانيا	۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰
فلمنك	۹۳,۰۰۰,۰۰۰
چين	۵۴,۰۰۰,۰۰۰
ژاپونيا	۴۸,۰۰۰,۰۰۰
ايتاليا	۲۲,۰۰۰,۰۰۰
اسپانيا	۱۲,۰۰۰,۰۰۰
يكون	۳,۰۳۰,۰۰۰,۰۰۰

(۱) Statesman's year book.

حکمت تاریخ اصطلاحنامه (دور صباوت)
 اطلاق اولنور . صباوت دوری نشوونما ایچون
 ادخاری ایجاب ایتدیریر . بوندن صکره دولت
 دور شبابه وارهرق نشوونماسنی اتمام ایدنجه
 عمر انسانیده واقع اولدینی کبی کنجکلکدن
 اختیارلقه طوغری نصل برطریق سقوٹ
 تمقیب اولنور ایسه دولت دخی اوپله بر رجعت
 قهقریه یه اوغرار . ایسته بواساس اوزره
 دولت عباسیه (سفاح) ک قوجاغنده بر طفل
 نوزاد اولهرق تغذیه وتیمه ایدیلهرک (رشید)
 و (مأمون) زمانلرنده دور شبابه وارمش
 و بودوردن صکره دیکر خلفا زمانلرنده ایسه
 آرتق بر رجعت قهقریه ایله صره ایله کهولت ،
 شیخوخت ، هرهم دورلرینه اوغرامشدر .

(سفاح) دوت سنه اجرای حاکمیت
 ایتدکدن صکره بعض البسه دن بشقه برشی
 براقسزین وفات ایتمش ایدی [۱] . بوذات
 طمعکار بر آدم اولسه ایدی امویلرک اموالندن
 کترتله اله کچیریلن غنائمه انضمام ایدن واردات
 دولت وسائر دن پک چوق پاره لر جمع وادخار
 اید . بیلیردی .

مشارالهدن صکره مقام خلافتیه کچن
 برادری (منصور) یکریمی بوقدر سنه مقام
 حاکمیده بولنش ودها اول کوسترلدیکی اوزره
 وفاتی صره سنده بیت المالد ۸۱۰,۰۰۰,۰۰۰
 درهم براقشدر . (منصور) پاره یه فرط
 حرصندن طولایی خست ایله اتهام اولنوردی .
 حال بوکه مشارالیه خسیس بر آدم دکل ایدی .

ولایتلردن کلن ووعده سی حلول ایتین بولچه لر
 اوزرینه تجار دن پاره استقراض ایدردی .
 استقراض ایتدیکی پاره ایچون ویردیکی فائض
 هر دینار باشنه آیده بر یجق (دانق) مقدارده
 ایدی . شو حالده مثلا اون بیک دینار بورج
 ایتسه ایدی فائض اولهرق شهری ۲,۵۰۰
 درهم ویرردی . وزیر (علی بن عیسی) ک
 کندیبی ایله بویولده معامله یابدینی بغداد
 موسوی صرافلرندن اک مشهوری (یوسف
 بن فتحاس) نامی ایله معروف اولان (اهواز)
 تجارندن بری ایدی . (هرون بن عمران)
 اسمنده دیکر بر موسوی صراف ایله ده او یولده
 معاملات مالیه یابیلیردی . بویکی آدم ایله سائر
 صرافلر اون آتی سنه امتدادنجه وزیر مشارالیه
 صرافلق ایتمشلردر [۱] . مع مافیله بواسقراضلر
 دولتک بوکونکی دیون عمومیه سی نوعندن
 عد ایدیلهرمز .

ثالثا ایلك خلفانك اقتصاد وحسن

تدبیر صاحبی بولنملری

تاریخ سیاسیده امور مقررهدندرکه بردواتی
 تأسیس ایدن حکمدارلز ایله معیتلرنده بولنان
 حکومت آدملری علی الاکثر مقتصد ومدبر
 آدملردن تشکل ایدرلر . بونلر بومناقبه مالک
 اولسه لر ایدی دولتک تأسیسنه وتحکیم اساسنه
 بلکه موفق اوله مازلردی . دولتک اودوره سنه

یا لکنز کرم و سخای محندن بشقه بریره صرف
ایتمک ایسته من ایدی . (منصور) دولتک
تأیید حاکمیتنه منفعت کورمدیکی خصوصاتک
هیچ بری ایچون پاره صرف ایتمز ایدی .
اسلامیت حضرت عمر طرفندن نصل تأیید
و تحکیم ایدلمش ایسه دولت عباسیه دخی
(منصور) ک حزم ، شدت و عدالتی سایه .
سندده او یله جه تأیید و تحکیم ایدلمشدر .
مشارالیهک ، اوغلی (مهدی) یه یازدینی
وصیتنامه ده سویله دیک سوزلر ، کندیسنتک
نه درجه ده مقصد ، نه درجه ده حسن تدبیر
و اصابت نظر صاحبی اولدیغنی کوسترمه
کافیدر . کندی اوغلنه از جمله شو وصیتلرده
بولمش ایدی : « سکا او یله بر ثروت ترک ایتم که
خراج وارداتی اون سنه قیریق جبایت اولونسه
ینه بو پاره عسکر معاشاتنه ، مصارفات سائره یه ،
خاندان خلافتک اعاشه سنه ، قوه عسکریه سوقی
ایچون اقتضا ایدن مصارفاته کفایت ایدر . . .
قادیلری صاقین امور حکومته قاریشدرمه .
استبداددن و رعایانک امواتی کندی نفسکه
حصر ایله اسراف و تبذیر ایتمکدن صاقین .
حدودی عسکر ایله طولیدر . مملکتک هر طرفنی
محت انضباطه آل . یوللرک آسایشنه دقت ایت .
اهالینک تسهیل معیشت و راحتلرینه خاد
وساطتی امتحازه و کندیلرینه فذالق کتیره جک
شیلرک ازاله سنه چالیش . پاره لری بوش یرلره
صرف ایتمه رک انلری طوبیلابوب صاقله .
چونکه تقاببات زمانیه کوه بلز . زمانک حالی
بو یله در . الکندن کلدیکی قدر آتلیکی ، آدم لریکی ،

عسکر یکی چوغالت . بو کونکی ایشکی صاقین
یارینه بر اقه . چونکه بو کونکی ایشک یارینکی
ایشکه قاریشدرده هانکیسنی یا به جغکی شاشیروب
قالیرسک . او ایشلرده حقینه یا بیله ماز . کیجه نه
اوله جغنی او کرتمک ایچون کوندوزدن و کوندوز
نه اوله جغنی او کرتمک ایچون ده کیجه دن مأمور لر
حاضر له . هر ایشی کندک بالذات رؤیت ایت .
اوصامه ، اوشامه . حسن ظنی استعمال ایله .
والیرلرک و کاتبلرک حقنده سوء ظنده بولون .
و دائماً متیقظ طاوران » [۱] .

(منصور) بتون مدت خلافتنده کندی
خانه سندده اکلنجه ، او یون ، جدیدتسزلک نوعندن
بر حالک وقوع بولدیغنی کور مامشدر . یا لکنز
بر کون او طور رکن بر کورلتی ایشیدر . باشی
او چند خدمتنده بولنان (حماد ترکی) بی
کورلتینک سببنی آکلامق ایچون کوندیرر .
حماد کیدر . ایشی تحقیق ایدر . مکر (منصور) ک
خدمه سندن بر اوشاق طنبور چالیورده اطرفنده
بولنان جاریه لر کولور . (حماد) عودت و (منصور) ه
اخبار کیفیت ایدر . منصور طنبورک نصل
شی اولدیغنی بیلمدیکنندن : « بو طنبور دینیلن
شی نه در ؟ » دییه صورار . (حماد) طنبورک
نه اولدیغنی تعریف ایدر . منصور (حماد) خطاباً
« سن ده طنبور ی نه دن بیلیورسک ؟ » دییه
صورار . حماد : « خراسانده کوردم » جوابی
و یرر . بونک اوزرینه (منصور) یرندن قالقه رق
جاریه لرک بولدیغنی یره کیدر . جاریه لر کندیسنی
کورنجه تورقولرندن بر طرفه قاچوب طاغیلر لر .
[۱] ابن الاثیر ۸ ج ۶

هر بزینہ اوتوز بیک درهم ویردکن ماعدا
تزو بجزرینہ ده چالیشیر . (منصور) بر کوبده
کندی خانه خلقنه وتعلقاته ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم
طاغیتمشدر [۱] .

(منصور) ک وفاتندن صکره مقام خلافته
اوغلی (مهدی) کجدی . (مهدی) بر چوق
جهتلردن واز جمله اک اوافق ایشلری بیله
بالذات کورمک جهتدن پدرینه بکزر ایدی .
بونک زماننده وزیر (معاویه بن یسار) ک
همتیله دواین حکومت ترتیب و اداره دولت
تنظیم وقوانین اساسیه وضع ایدلدی [۲] .
(مهدی) رؤیت مظالم (شکایات) مجلسلرینه
بالذات ریاست ایدردی . زهد وتقوی صاحبی
اولقله برابر پدری کبی اقتصاد پرست دکل
ایدی . (مهدی) دن صکره مقام خلافته
(هادی) کچمش ایسهده بونک زمان حاکمیتی
اوزون سورمدی . دهاصکره خلافت (رشید) ه
انتقال ایلدی . اوزمانه قدر اداره امور دولت
بر مکیلردن اولان وزرایه کچمش ومعاشات
وثروت مملکتده آرتمش بولنیوردی . بر مکیلر
کرم وسخاصحی اولدقلرندن خلفانکده بر قاق
دها جو مرد اولملرینه باعث اولدیلر .
بر مکیلر خلفای کوچک یاشدن اعتباراً بو
یوله آلیشدریرلردی . نته کیم (یحیی بن برمک)
رشیدی اویله آلیشدریرمش ایدی . بر کون
یحیی (رشید) ایله برابر بوررکن بر آدم
(رشید) ه یاقلاشهرق « ای امیر المؤمنین !
آتم سقط اولدی » دیر . رشید : « بو آدمه
[۱] ابن الاثیر ۱۲ ج ۶ [۲] الفخری ۱۶۳

(منصور) طنبورچالان خدمتکاری طوتدوره رق
طنبور پارچه پارچه اولنجهیه قدر باشنه اورلسنی
امرایدر . متعاقباً خدمتکاری معیتدن چیقاروب
صاتار .

(منصور) البسه کیمکده کندی نفسنه
بخیل ایدی . البسه اولق اوزره هرات معمولاتندن
برجه کیردی . کوملکنی یامه لار ایدی .
کندیسندن پاره ایستلدی که صرفیاتک لزومنه
قانع اولدن کیمسه یه بش پاره ویرمز ایدی .
بعضاً اولور که کندیسندن بر درهم ایستیلردی ده
ویرمز دی . بونک عکسنه اوله رق بعضاً هیچ
ایستلمدن بیک درهم ویرردی . مثال اوله رق
اسکی طانیدقلرندن بری احراز خلافتدن صکره
کندیسنه راست کلیر . بو آدم ققرندن بحث ایله
(منصور) دن عطیه طلب ایدر . (منصور) او
آدمدن « نه قدر عیال واره ؟ » دینه صورار .
او آدم « اوچ قیز چوجنی ایله بر زوجه »
جوابی ویریر . منصور : « او حالده سن عربلرک
اک زیاده زنکینی صایلیرسک . چونکه اوکده
درت ایک و نیور ، دینه راکا ک برشی ویرمز .
دیگر طرفدن خاصه محافظلری رئیس
(عیسی بن نهیک) وفات ایتدیکی زمان
(منصور) عیسانک نه قدر پاره براقدیغنی انک
خدمتکارندن صورار . خدمتکار : « بیک
دینار براقدی . انی ده زوجه سی مأمنه صرف
ایتدی » جوابی ویریر . (منصور) عیسانک
قاج قیز براقدیغنی سؤال ایدر . خدمتجی آتی
قیز براقدیغنی سویلر . بونک اوزرینه (منصور)
بر مدت دوشوندکن صکره عیسانک قیزلرندن

ثالثاً اراضی اوزرینه طرَح ایدیلن خراجک
 آغرلنی، رابعاً والیرک طوبلانا پارہینی
 بغدادہ ارسال اتمکدہ صدق واستقامت صاحبی
 اولمرندن عبارت اولقی اوزرہ درت سبیدن
 نشأت ایدیوردی. مصارفانک آزلغنه کلنجه
 بودہ اولا حکومتجه آز مأمور استخدا
 میدسی، ثانیاً دولت اوزرندہ بورج بولنامسی،
 ثالثاً ایلک خلفانک مقتصد وحسن تدبیر صاحبی
 اولمرندن ایلری کلیوردی.

دور انحطاطہ

دولت عباسیہ نک ثروتی

وانحطاطک اسبابی حقندہ یرتمہید

ہر دولتک، طفولیتدن شیخوختہ قدر
 اولان ادوار حیاتیہ مشابہ، برطاقم دورلری
 واردر. دولت عباسیہ دورہ شبانہ عباسیرک
 اک پارلاق زمانی اولان (رشید) و (مأمون)
 زمانلرنده بالغ اولدقدن صکرہ بر طریق سقوط
 ایله کھولت و شیخوخت دورینہ دوشمشدر.
 نتہ کیم دولت امویہ دور شبانہ (عبدالملک
 بن مروان) ایله اوغلی (ولید) زمانلرنده
 بولمش ایدی. کذلک اندلسدہ کی دولت امویہ
 (عبدالرحمن ثالث) و اوغلی (حکم) زمانلر-
 ندہ دور شبانہ بالغ اولمش ایدی. سلطان سلیمان
 قانونینک دور سلطنتی دہ دولت عثمانیہ نک دور
 شبانی عد اولنور. و قس علیہ.

(ابن خلدون) دولتک کچیردیکی دورلری

بش یوز درہم احسان ویرلسون» امری اعطا
 ایدر. بو امری ویریرکن یحیی کندیسنه
 بر کوز اشارتندہ بولنوز. احسان طلب
 ایدن آدم کیتدکن صکرہ (رشید) یحیایہ
 خطاباً: «باباجم! پارہ اعطاسنی امر ایتدیکم
 زمان بکا بر اشارتدہ بولندیکز. اندن نہ
 مقصدکز واردی؟» دیہ صورار. یحیی:
 «افندم! سزک کیلرک لسانہ اویلہ اوافق بر
 مبلغ یاقیشماز. بیوکلککزه کورہ اللی بیک،
 یوز بیک دیمک لازم...» دیر. (رشید)
 «بردها اویلہ بر موقعدہ بولنور ایسہم نہ دیہیم؟»
 دیہ صورار. یحیی: «امثالی کبی کندیسنه ات
 مبايعه اولنسون دیملیسکز» جوابندہ بولنور [۱].
 معافیہ رشید فطرۃ کریم و سخی بر
 ذات ایدی. لکن یحیی نک بویولده کی ارشادات
 و ترغیباتی کندیسنی برقات دہا جو مرد یا پیش
 ایدی. بالاخرہ (رشید) بویولده افراطہ
 واردیغندن کندیسنی بر حددہ طور دورمغہ
 مجبور اولمشلردی [۲]. رشیددن صکرہ کلن
 خلفا اسرافات و تبذیراتدہ افراط درجہ سنہ
 واردیلر. بو حال آتیدہ کوستریلہ چکی اوزرہ
 دولتک سقوط واضمحلالنی موجب اولان
 اسبابدن برینی تشکیل ایدی.

خلاصۃ کلام دولت عباسیہ نک ازدیاد ثروتہ
 باعث اولان شی واردانک کثرتی و مصارفانک
 قلتی ایدی. واردانک کثرتی دہ اولا مملکتک
 وسعتی، ثانیاً آسایش و راحتک استقراری
 سایہ سنندہ اہالینک زراعت و تجارتلہ اشتغاللری،

[۱] سیرالملوک ۷۸ [۲] طبری ۱۳۳۲ ج ۳

عاجز قالدقلى حالمده دولته برنظر حذر ورقده .
 بتله باقغه باشلامشاردى . برمكىلر زماننده
 ايسه اك يوكسك مناصب دولت ايرانلىلره
 كچديكىندن عربلك ايرانلىلر حقنده يى حقد
 وعه اولتلى برقات دهها آرتدى . عربلر
 برمكىلرى - كرم وسخالرى - وحسن اخلاقلىنه
 رغماً - دوشورمكه غيرت ايلدىلر . احتمال كه
 برمكىلر سخاده بك ايلرى كيمكى موقعلىرى
 مدافعه مقصديله اختيار ايدرلردى . بوكا رغماً
 برمكىلر عربلره طرفدار اولان برطاقم
 حاسدلردن قور توله مدىلر . ارباب حسد
 برمكىلرى « كندى نفسلىرى ايچون ادعاى
 سلطنت ايدجكلر » ديهه اتهام ايلمكه نهايت
 (رشيد) انلرى اتلاف ايتدى . برمكىلر
 حقنده ترتيب مفسدت ايدنلك اك مشهورى
 (فضل بن ربيع) ايدى . بوذات اصلاً
 عرب دكلىدى . يالكنر حضرت عثمانه منسوب
 بر آزادلىك - عربلردن اوليان بر آدمك -
 احفادندن ايدى . عربلره انتسابى ايشته
 بو قدر ايدى [۱] .

وقتا كه برمكىلر دوچار نكبت و پريشانى
 اولدىلر ، عربلر اسكى شان وشوكتلىرى
 استراد ايدجكلرى ظن ايتشاردى . متعاقباً
 (رشيد) وفات ايدوب ده ايكي اوغلى (امين)
 ايله (مأمون) آره سنده خلافت اوزرىنه اختلاف
 ظهور ايدنجه بغداد اهالىسى و عرب عسكرى
 (حربيه) والدهسى منصورك حفيدهسى زبيده
 اولديغندن طولايى پدر و والدهدن عرب اولان

[۱] ابن خلكان ۴۱۲ ج ۱

اولا فتوحات و مظفريات ، ثانياً استبداد ، ثالثاً
 ايشمزلك و راحت و رفاهيت ، رابعاً صلحچر -
 ورك و قناعت ، خامساً اسرافات و تبذيرات
 دورلىنه تقسيم ايدىيور [۱] . بوتعريف اويله
 برتعريف مجملدر كه برطاقم تاويلات ايله اكمل
 ايدلر ايسه بلكه دولترك احوالنه تماماً مطابق
 دوشمىز . دولتك دوره عمرى اعتباريله
 ياييلان تقسيماته كنججه بوتقسيمات بك صريح
 و واضحدر . عباسيلرك دور انحطاطنده ثروت
 عباسيه بخته كيرمدن اول بوجلك موضوعنه
 تعلق جهتيله او انحطاطه باعث اولان اسباب
 حقنده بيان مطالعاتى مناسب كوروروز .

(عربلر ايله ايرانلىلر) : دهها اول
 يازديغىز معلوماتدن آكلاشدينى اوزره دولت
 عباسيه آنجق ايرانلىلرك و بالخاصه خراسان
 اهالىسك نصرت و مظاهرتيله تأسس ايتمشدى .
 بونلرك بونصرت و مظاهرتلى عربلقده فرط
 تعصب صاحبي اولديغندن طولايى - اسلام
 اولسهر بيله - عربلردن غيرى كندىلرينه تابع
 اولان سائر اقوامه حقارتله معامله ده بولنان
 امويلردن انتقام آلتى مقصديله وقوع بولمش
 ايدى . عباسيلر مقام حاكميته كنججه ايرانلىلرك
 بو خصوصده وقوع بولان خدمتلىرى تقدير
 ايدرك كندىلرىنى اداره دولته استىخدام
 وانلردن وزيرلر ، والىلر ، باش كاتبلر و سائر
 اتخاذا ايلدىلر . بوكى مهم امور دولت ايرانلىلرك
 الهه توديع ايدىلنجه عربلك قوتى بالطبع ضعفه
 اوغرامش و بونلر اسكى نفوذلىرى استرداددن

[۱] ابن خلدون ۱۴۷ ج ۱

(۱-ین) طرفه التحاق ایتدیلر . (مأمون) .
 کلنججه بونک والدهسی ایرانلی اولدینی کبی
 کندیسیده اوصرمده خراسانده کندی داییلری
 و طرفدارلری نزدنده بولندیغندن [۱]
 خراسانلیر . مأمونک اجدادینه نصل نصرت
 ومظاهرت ایتدیلر ایسه مأمونه دخی اویلهجه
 نصرت ومظاهرتده بولندیلر . اخلاف واقع
 (امین) نک مقتولیتی و (مأمون) ک مظفریتی
 ایله نتیجه بولدینی جهته ایرانلیر تکرار
 موقع نفوذ و اقتداره کله رک عربلری تکرار
 خیره لامغه باشلادیلر . عربلر بوتفوقدن
 وبخاصص مجوسی الاصل اولوب یقین برزمان
 اول اسلامیتی قبول ایدن (حسن بن سهل) ک
 موقع اقتداره کچمسندن قوا حالده کوچنرک
 مومالیهک اسلامیتی فاسد اولدیغنی ادعا
 و «مجوسی اوغلی مجوسی بی قبول ایتمه یز»
 دیرک حکومته قارشلی اعلان تمرد وعصیان
 ایلدیلر سده قهرراً دائرئ سکون و اطاعته
 ادخال ایلدیلر [۲] . (مأمون) بغداده کله رک
 کندی نفسنه و طرفدارلینه تماماً تأمین
 حاکمیت ایلدکن صکره علوم و فلسفه ایله
 اشتغال ایدرک بونک نتیجه سنده قرآن عظیم
 الشانک مخلوق اولدیغنی ادعا ایلدکندن عربلر
 کندیسندن برقات ده نفرت ایتمهک باشلادیلر .
 لکن انی بولدن چورمهک مقتدر اوله مدیلر .
 (ترکر) : — مأمون ۲۱۸ سنه هجر به سنده
 وفات ایدنجه خلافت برادری (معتمم بالله) .
 کچدی . معتممک والدهسی ترکستانده سفد

ملککتدن اصلاً ترک ایدی [۱] . بوجهته
 (معتمم) ترکره محبت پرورده ایتش اوله رق
 بیومش ایدی . برادری (امین) ی اولدور .
 دکردن طولایی کندی نفسی ایچون ایرانلیر .
 دن آرتق امین بولنموردی . ایرانلیرک او
 حرکتلری خلفا اوزرینه آچقندن آچغه
 اولان جرأتلیرنک ایلهکی ایدی . دیکر جهندن
 (معتمم) ده اولکی خلفا طرفدن حقلرنده
 روا کوریلن اذلال وقهردن ضعیف دوشمش
 کوردیکندن ط-ولایی عرب عسکرینه
 کوونه میوردی . فضله اوله رق برادری
 (مأمون) وفاتی صره سنده کندیسنه عربلره
 دائماً قارشلی کلسنی و کندیلرینی قهر وتنکیل
 ایلسنی وصیت ایتش ایدی . بوجهته
 (معتمم) عربلردن و ایرانلیردن غیری
 کندیسنه ظهیر اوله حق بر قوت صاحبی اولغه
 محتاج ایدی . او وقته قدر فتوحات اسلامیه
 ماوراءالنهره قدر وارمش ایدی . اورارده
 بولسان والیر خلفایه کوندر دکلی هدایا
 میاننده ترکلردن وفرغانه لیلردن بر طاقم
 جوجقلر ارسال ایدرلردی . (معتمم) یازدیغمز
 کبی والده جهندن ترک اولدیغندن بو کوله منلری
 قولایقله اطرافنه طوبلادی . مشارایه قسماً
 مبايعه ، قسماً ده هدییه صورتیله بیکلرجه ترک
 کوله منلری ائده ایتدی . بونلرک عدد چوغالدقجه
 چوغالهرق اون سکز بیک مقدارینه واردی [۲] .
 بغداد شهری آرتق بونلرک اردحمانی چکه مدکی
 کبی اهالی دخی سوء معامله و تعدیات واقعه لرینه

[۱] ابن الاثیر ۲۱۵ ج ۶ [۲] فرمانی ۱۵۷

[۱] ابن الاثیر ۹۲ ج ۶ [۲] ابن الاثیر ۱۲۹ ج ۶

کونشه قارشی بنم ایچون نصل سپر اولدیکنز ایسه شمدی بن ده سزه اوله جه سپر اوله جغم» دیدی. « فقط ای امیر المؤمنین! جهنم آتشدن سزی وقایه ایده بیله جگمی بیلسه م حیاتی اسپر که مم . کونشک حرارتندن سزی وقایه ایتمکله کم هیچ مرتبه سنده قالیر ، دیدیکمده ، « خیر ، آرقدا . شلفک آداب و نزا کتنه کوره بوجاز دکدر ، جوانی و یردی . کونش جهتدن یوریدی . کندیسنه بن نصل سپر اولدم ایسه اوده بگا اوله جه سپر اولدی ، [۱] .

ینه یحیی دییورکه : « برکیجه (مأمون) ک یاننده او ییوردم . کیجه صوصادی . بنی او یاندیروب ازعاج ایدردییه اوشاغی چا یرمق ، صو ایستمک آرزو ایتمدی . یواش یواش قالدی . صویک بولندیغی یره قدر بارماق لرینک اوزرینه خفیف خفیف یورودی . بولندیغمز یر ایله صو ابریق لرینک بولندیغی محل آره سنده اوچ یوز آدیم قدر مسافه واردی . اوراده بر ابریق آلوب صو ایچدکن صکره ینه بارماق لرینک اوچ لرینه باصهرق عودت ایتدی . بولندیغم یتاغه یا قلاشنجه بنی او یاندیر . مسون دیسه ده خفیف و دقتلی یورودی . بویله جه یتاغنه واردی . »

(مأمون) معیتی خلقنه و رجال دولتنه قارشی او قدر نزا کت و تواضع ایله معامله ده بولنوردی که بو حال انلرک بک زیاده یوز آلرینه سبب اولمشدی . (عبدالله بن طاهر) دییورکه : « برکون (مأمون) ک نزدنده بولنیوردم . اوشاغی

تحمل ایده مدکلرندن (معتم) بو کوله منلر ایچون (سامرا) شهرنی تأسیس ایتمک و کندیلری اوراده اقامت ایتدیرمکه مجبور اولدی [۱] . (معتم) بو کوله منلره معاشلر تخصیص و کندیلرندن عسکر تشکیل ایلدی . قابل انکار دکدرکه بو کوله منلر معتمک تأیید حا کیمته و ترک و روملر علیهنده کی محاربه لرده موفقیت و مظفریته یاردیم ایتملر ایسه ده دیگر جهتدن بازه یه حرص وطمعلری و نفوذ دولتی اله کپیرمکده کی فرط رغبتلری تأثیری ایله دولت عباسیه نک سقوط و اضمحلال نه ده سبب اولمشلردی . او دجه یه قدرکه دولت عباسیه ایله بیت المالی و خلفای بونلرک بچه آمال و تحریصاتنده او بونجاق اولمشدی .

(مأمون) عالم و حکیم بر ذات اولدیغی کبی معیتی مأمورلری ایله همبزم الفتی اولان ذوات دخی ارباب علم و کلدن ایدیلر . بونکله برابر مشارالیه نزا کت و تواضعی ایده مشهور ایدی . بغداد قاضی القضااتی علم و فضلی ایله مشهور اولان (یحیی بن اکثم) مأمونک تواضع و نزا کتی کوسترمک اوزره دییورکه : « کونک برنده مهدینک که یمسی (مؤنسه) نک بانجه سنده (مأمون) ایله برابر یورودم . بن کونش طرفندن یورنیور و کولکم ایله انی کونشک حرارتندن ستر ایدیوردم . دوندیکمز زمان کونش طرفنه کچوب کونشه قارشی ینه سپر اولمق ایستدم . (مأمون) بر اقدی . « خیر ، اوله یا بیکمز . شمدی صره بنمدر . سز

چاغیرمق ایچون اوغلان! دییه باغیردی .
 کیمسه گلدی . ایکنجی دفعه چاغیردی . بونک
 اوزرینه بر ترک کولهسی ایچری کیره رک :
 « اوغلان ییوب ایچمزمی ؟ حضور کدن
 چیققدجه یاغلام ، یاغلام ! دییه باغیریورسک .
 نه وقته قدر بویله یاغلام باغیره جقسک ؟ »
 جواب جراتکارانه سنده بولندی . (مأمون)
 اوزون مدت کوزلرینی یره دیکوب دوشوندی .
 بو جراتکار کوله نیک کله سنی کسمکلمکی امر
 ایده جکنه هیچ شبهه ایتمورد . (مأمون)
 کوزلرینی یردن قالدیردی . بکا باقدی : « ای
 عبدالله ! بر انسان حسن اخلاق صاحبی اولورسه
 اوشاقلرینک اخلاقی بوزولور . بوزوق اخلاق
 صاحبی ایسه اوشاقلرینک تربیه سی دوزلیر .
 اوشاقلرمنک تربیه سی دوز کون اولسون دییه
 حسن اخلاقمک بوزولسنی آرزو ایتمیز » سوزلرینی
 ایراد ایلدی » [۱] .

ایشته مأمون بویله جه نزاکت و تواضع ،
 حلم ، علم و عرفان ، ادب و فضیلت ، سعته صدر
 کبی مناقب طایه ایله مشهور ایدی . کندیسندن
 صکره مقام خلافته کچن (معتمم) عکسنه
 اوله رق علم و کاله بیسکانه ایدی . آنجق غایت
 بسیط بر صورتده اوقویه بیلیردی [۲] . حدید
 طبعی و شدتله انتقامجو بر آدم ایدی [۳] . بتون همقی
 آتیه نینمک ، ضولجان (چوکان) ایله اوینامغه
 مصروف ایدی [۴] . بوکا قوه بدنیه سی ده
 مساعد ایدی . چونکه بیک رطل ملک (هر رطل

[۱] مستطرف ۹۶ ج ۱ [۲] قرمانی ۱۵۵

[۳] ابوالفدا ۳۷ ج ۲ [۴] ابن الاثیر ۲۱۶ ج ۶

۱۳۰ درهم) بر آغیرلنی قالدیره رق بر قاج
 آدیم بوروردی [۱] . رجال دولت (مأمون)
 ایله بو بیک خلیفه (معتمم) آره سنده نسبتسز
 بر فرق کوردکلرندن بو ایکنجی یه فرط محبت
 و اخلاص کوسترمه مدیلر . بو حال (معتمم) ایچون
 کندی کوله نلرینه و فرغانه لیلرینه ده افضله
 میل ایتمسینه باعث اولدی . برده (معتمم)
 برادری مأمون کبی قر آنک مخلوق اولدیغه
 قائل ایدی . حتی بومذهبی تأیید ایچون عنف
 و شدت استعمال ایلدی . امام شهر (احمد بن
 حنبل) ی بر کون نزدینه دعوت ایدرک قر آن
 حقه ده کی رأینی صوردی . امام احمد قر آن
 حقه ده کی ادعای قبول ایتمدیکندن (معتمم) ک
 امریله امامه شدتلی بر دایاق آتدی . او قدر که
 امام (ابن حنبل) دایاغک آجیسندن بایلمش ،
 دریبی پارچه نلشدرد . امام بو دایاقدن صکره
 آیاقلرنده بو قاعی اولدینی حالدیه حبسه آتشدرد [۲] .

بو کبی احوال دن عموم اسلام ملک و بالخاصه
 عربلرک نفرتی برقات ده ا آرتمش ایکن یه
 (معتمم) آلدیر میوردی . چونکه مشارالیه
 آنجق بر آرزمان اول اسلامیه و مدنیت
 اسلامیه یه داخل اولان آسیای وسطی عسکرینه
 کووه نیوردی . بو عسکر هنوز حال بد او تده
 بولنان بر مملکتدن کلمشردی . اسلامیت و مدنیت دن
 بی بهره ای دیلر . انک ایچون او مدنیت
 اسلامیه یه قارشلی بر حائل کسلدیلر . بو احوال
 مملکتده خلوص نیقی و انتظام اموری اخلاص
 ایتمدیکندن او آندن اعتباراً دولت اضمحلاله

[۱] الفغری ۲۰۹ [۲] ابن الاثیر ۱۸۱ ج ۶

طوغری آدیم آتمغه باشلادی .

(پاره) :- خلفای راشدین زماننده اسلاملرک غایه آمالی اسلامیتی تأیید و عربلرک شاننی اعلا ایلدکن عبارت ایدی . متعاقباً امویلر احراز خلافت ایدنجه پارهیه محتساج اولهرق هر نه شکلده اولور ایسه اولسون پاره جمع و تپذیرینه حصر همت ایلدیلر . امویلر زماننده اسلامیتی نشر و تأیید ایتک غیرتی صفومش ایسه ده بونلر عرب بلقده تعصب اظهارینه دوام ایتمکه برابر بوکا برده عرب اولیان سائر اقوامه حقارت ایتکی علاوه ایلدیلر . امویلرک مطمح نظاری «عربلق ایله پاره» دن عبارت ایدی . دهاصکره عباسیلر مقام حاکمینه کچنجه عربلنی براقهرق اکا بدل علی العموم اسلامره نصرت و مظاهرت طریقنی التزام و دولترینک اعتلاسی زمانلرنده ده علم و فلسفه ، تجارت و سائر کبی عوامل مدنیت ایله اشتغال ایتشلر و بو خصوصه ایرانیلری معین اتخاذا ایلشلردر . ایرانیلر فوجات اسلامیه دن اول تأسیس مدنیت ایتمش ، مدنیه فطوره مستعد برقوم ایلدیلر . بوندن ماعدا دولت عباسیه تأید و تعالی ایتدکجه کندی مملکتلرینک ده معمور اوله جفته قانع بولنیورلر ایدی . باخصوص مرکز خلافت - بغداد - کندی مملکتلرنده ایدی . بوجهته دولت عباسیه کمال خلوص و صداقته خدمت ایتدیلر . مملکت بوسایه ده معمور اولدی . منابع ثروت چوغالهرق هر طرفدن خلفانک و سائر رجال دولتک خزینهلرینه طوغری برسیل خروشان کبی آقوب کلدی . خلفا و رجال دولت بوفیض ثروته اسرافات

و تپذیراته دوکوله رک راحت و رفاهیه طالبیلر . (رشید) و (مأمون) دوری کلنجه دولت شان و شوکتک ذروه عیاسنه وارمش ایدی . دهاصکره (معتصم) ک دوری تعقیب ایدوب ده بوذات معیتسه کثرتله ترک کوله منلرینی استخدام و مناصب دولدن برچوقلرینی بونلره تودیع ایدنجه آرتق رجال دولتک غایه آمالی کندی نفسلری ایچون ولوکه مملکتک تخریبی ایله اولسون پاره طوبلایوب ادخار ایتمکن عبارت اولدی . چونکه نه مملکت بونلرک مملکتلری ، نه ده مملکت اهالیسی کندیلرینک تعلقانندن ایدی . بتون همت و غیرتلرینی پاره طوبلایوب کندی مملکتلرینه کوندرمکه حصر ایتشلر ایدی [۱] . خلفا ایسه بو احوالک اوکنی آله میه جق درجه ده ضعیف دوشکرلرندن ذکر اولنان کوله منلردن و سائر دن توره ین والیلر و وزرا بوضفدن بالاستفاده مستبد اولمغه و عموماً جمع ثروت ایچون بربرلریله مسابقه ایتمکه باشلادیلر . بونک اوزرینه ثروت عباسیه خلیفه یه و بیت الماله کیتمکه بدل وزیرلر ، والیلر ، باش کاتبلر ، قوماندانلر و سائر نك جیبیلرینه تحویل مجری ایلدی . فقط دیگر جهتن خلفا دخی کندی حاکمیتلرینی تأمین ایتک ایستلردی . حال بوکه بو حاکمیت آنجق عسکر ایله ، عسکره مالکیت ده آنجق پاره ایله ممکن ایدی . پاره ایسه وزرا و ولایه و کتاب نزدنده بریکمش ایدی . بوسبدن خلفا اله پاره کبیرمک ایچون او وزرا ، ولایه و کتابک اموالی ضبط و مصادره دن بشقه

چاره بوله بدیلر . حال بوکه مصادره اجرایی ده
آدمه (عسکره) محتاج ایدی . بولرده
آنجق پاره ایله ایش کوررلردی .

ایشته بوزماندن اعتباراً پاره دولتك وارلغنی
محافظه ایچون محور اصلی بی تشکیل ایتدیکی
کبی خلفانک تأمین بیعت و تأیید خلافتلری ،
دشمنلریله محاربه و حتی کندی سرایلری
داخلنده تأمین حیاتلری ایچون یکانه واسطه
کسیلیدی . امویله قارشی مکده تأسیس
خلافت ایدن (عبدالله بن زبیر) ک برادری
اولان (مصعب) ک اوغلی (عیسی) نک
۷۱ سنه هجریه سنده کندی پدري اولان
(مصعب) ایله خلفای امویهدن (عبدالملک
بن مروان) آره سنده وقوع بولان محاربه
اتناسنده « اوغلم ! بنی یالکیز براق . شهید
اولهیم . سن جانکی قورنار ، دیسه پدري
طرفدن ایراد اولنان نصیحته اطاعت ایتماسنه
وقریشدن اوتانهرق حیاتی اولومه القائلسنه
باعث اولان حمیت و حماسه قرشه دن هیچ بر
اثر قالماش ایدی . هر فردی حقیقی قهرمانلغه
بر نمونه تشکیل ایدن زبیر خاندانندن (مصعب
بن الزبیر) مذکور محاربه ده برادری حضرت
عبدالله ک خلافته اولان حقیقی مدافعه ایدرکن
کندی حیاتندن قطع امید ایتمش ایدی .
اوصرده (عبدالملک بن مروان) ک برادری
(محمد بن مروان) یانسه کله رک تسلیم نفس
ایده جک اولورسه حیاته امین اوله جنی حقنده
کندیسنه تأمینات و یردی . (مصعب) کندی
نفسی ایچون تکلیفی رد ایتدی . فقط اوغلی

عیسیایه - محافظه حیات ایچون - تسلیمه
تشویقاتده بولندی . قهرمان دلقانلی ایسه
پدرینه : « باباجغم ، جانمی قورتارهیم دیه سزی
راقیرسه م قریش قادینلری میاننده بدنام اولما .
زمییم ظن ایدیورسکز ؟ » خطابنده بولنور .
(مصعب) اوغلنه : « اوغلم ، آرقداش لکلر
برابر مکیه عمجه کک یانسه کیت . عراق
اهالیسنک نه یایدقلرینی کندیسنه آکلوت . بنی
براق . زیرا بن هر حالده مقتول اوله جغم »
نصیحتنی تکرار ایدر . اوغلی : « قریشه سکا
دائر اصلاخبر کوتورم . لکن باباجغم ، یامطیع
بولنان بصره یه ، یاخود امیر المؤمنینک - عبدالله
بن الزبیرک - زردینه التحاق ایدیکیز » مطالعه سنی
سرد ایلر . بوسفر پدري برقات دها حمیت
و حماسه مغلوب اوله رق : « قریش فرار ایتدم
دیسه جاکمی ؟ » دیدکدن صکره اوغلنه :
« هایدی ایلری ، سنی ده بوغورده فدا ایدیم »
دیر . بونک اوزرینه اوغلی ایلری به هجوم
ایدر . هب مقتول دوشونجه یه قدر محاربه
ایلرلر [۱] .

هر حالده دولتك ثروتی اودولتك بولندینی
اعتلا ویا انحطاط دورلرینک تأثیراته تابعدر .
دولت عباسیه (رشید) و (مأمون) زمانلر .
نده مدنیت و عمرانک الک یوکسک مرتبه سنده
ایدی . ثروت دولت دخی الک یوکسک مقدارده
بولنیوردی . دها صکره (معتصم) دورندن
اعتباراً ثروت بردن بره انحطاط یولنی طوتدی .
بری (ابن خلدون) ک ۲۰۴ - ۲۱۰ ، دیکری

قدر بونسبتده دوام ایشدر . بونکه برابر اوزمانلرده دولتجه منتظم بر بودجه طوتولماسندن، یاخود اوکی اوراق رسمیه تک داخلأ ظهور ایدن اختلاللر ائناسنده محترق اولسندن طولای المزبک از وئائق کچدیکندن هر دور وعصره کوره او تناقص وانحطاطی صورت صریحده تعیین وائبات ایتک ممکن دکلدر .

انحطاط دورنده

واردات دولتک مقداری

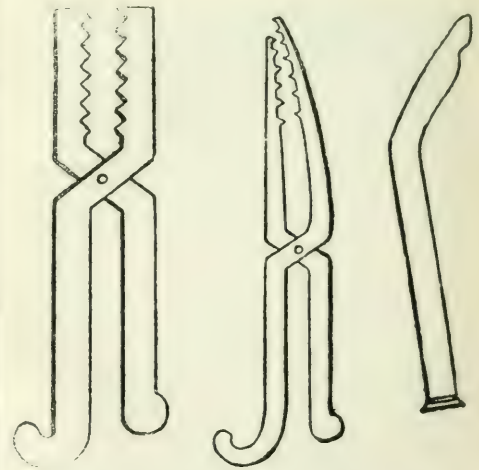
بودورده بیت المالدہ اضله واردات اولهرق قالان پاره لری نظر دقه الیر ایسهک بوفضله تک ایلمک خلیفه زماننده بیت المال خزینه سنده آرتان فضله واردات ایله قابل قیاس اولدینی کورولور . مع مافیہ مقتصد ومدیر برخلیفه مقام خلافته کچهرک بیت المالدہ پاره آرتیدر دجه اندن صکره مسرف وتدیبرسز دیکر ر خلیفه کلوب اوفضله بی اسراف وتبذیر ایدردی . حتی مشهور ضروب امثال صر سه کچمشدر: «سفاح، منصور . مهدی ، هادی ورشیدک طوبلادقلری پاره لری (امین) یدی (سنه ۱۹۳ - ۱۹۸) . مأمون ، معتم ووائتک طوبلادقلری پاره بی متوکل صرف ایتدی (سنه ۲۳۲ - ۲۴۷) . منتصر ، مستعین ، معتز ، مهدی ، معتمد ، معتضد ومکتفینک طوبلادقلری پاره لری ده (مقتدر) خرج ایلدی (سنه ۲۹۵ - ۳۲۰) ، دیرلر .

(قدامه) تک ۲۲۵ ، دیگری ده (ابن خرداذبه) تک ۲۵۰ سنه لینه عائد اولهرق دها اول درج ایلدی کمز اچ جدول تک مقایسه سندن ده اوجدوللردن اک اسکینس تک بیوک یکونی حاوی اولدینی و وارداتک کیتدیجه تناقص ایلدیکی آ کلاشلمقده در .

جدوللرک خلاصه سی شوایدی :

درهم	۳۹۶,۱۵۵,۰۰۰	ابن خلدون
قدامه	۳۸۸,۲۹۱,۳۵۰	
ابن خرداذبه	۲۹۹,۲۵۶,۳۴۰	

خلاصه شوراسی آ کلاشیلورکه اوچنجی عصر هجری تک ابتدالرنده واردات دولت اموال وامته وغله لردن ماعدا (۴۰۰) میلیون درهم

شکل : ۹ عمربلرده دیش چکک ادواتی

مقدارنده ایدی . مذکور عصرک ربع اولی کچمدن واردات غله سز اولهرق ۳۸۸ میلیونه ایتدی . بو عصرک نصفنده ایسه (۳۰۰) میلیون درهمدن دها آزه دوشدی . وارداتده بوتناقص دولت عباسیه تک صوک کونلرینه

دولت عباسیه نك ۳۰۶ سنه هجریدسنه مخصوص وارداتی

(مقتدر) ك وزیرى (علی بن عیسی) طرفندن تنظیم ایدیلن جدولدر - (فون قره مر) ك اوقودینی وجهلهدر [۱]

۱ - سواد قطعهسی وارداتی

سواد قطعهسی و آتیده ذکر اولنان معمور ولایتلر قسمی

	دینار
{ سواد ونواحیسنندن وبصرهده کائن مغرب اراضیسنك صدقاتندن وبصرهده مراکب بحریهدن وسائرهدن آلتان واردات	۱,۰۴۷,۷۳۴
	(تفصیلاتی)

بازوریا ، کلوادی ، نهر بین ۱۶۶,۲۸۳ درهم	
انبار ، قطربل ، سد	۱۹۸,۳۱۳
نهر سیر ، رومقان ، ایغار یقظین ، جازر ومدینه عتیقه	۷۵,۵۷۶
کوئی ، نهر درقبط	۲۵,۰۰۰
زاب اعلی ، نهر کشتاسب	۹,۵۲۶
فلوجه علیا ، ارحاء	۱۶,۷۳۶
فلوجه سفلی ، نهرین ، عین تمر	۱۳,۵۸۵
سیب اعلی ، سورا ، بابل ، خطر نیه ، باروسمالاعلی	۱۴۰,۲۵۹
نهر الملک ، مورجا ، نهر جویر ، اساسان و مالکیات	۳۸,۳۵۰
باروسهای اسفل	۴۶,۳۳۶
کوفه ناحیهلری ومخزنلری	۱۱۰,۱۵۴
یکون	۶۷۳,۸۳۵

[۱] بوجدول (فون قره مر) طرفندن پك قاریشیق اسکی بر یازیدن اوقودینی وجه ایله صورتی نشر ایدلش اولدیفندن ضبط وربط ، معنی جهتلینه باقلامشدر. بوسبیدن ترجمهده پك جوق زحمتلر چكدك . اصل عمری ایله بوترجه مقایسه ایدیلیر ایسه ترجمه ایدر ایکن نه قدر زحمت چكدیکنز آکلاشیلیر . مترجم

نقل یکون	۶۷۳،۸۳۵
(سرمن رأی) ده کی عمارتلر	۵۰،۲۱۹
نهر بوق ، دیر اسفل	۲۰،۵۹۰
بزرجسابور	۲۴،۳۰۰
راذانان	۳۰،۰۳۵
روستقباد	۱۳،۶۶۶
نهروان اعلى ، سمنطای	۴۶،۴۸۰
نهروان اوسط	۴۰،۳۲۷
نهروان اسفل	۶۰،۵۳۲
صلح و منازل	۱۵۹،۰۸۹
بادرایا ، با کسایا	۴۲،۴۹۹
واسط (مصارفات مرتبه نك اخر اجندن صكره املاك خاصه و مستحدثه و عباسیه داخلدر)	۳۱۰،۷۲۰
بصره ایله دجله ناحیه لری	۱۲۱،۰۹۵
بصره ده مراکب بحریه دن آلتان واردات	۲۲،۵۷۵
التزاماتدن آلتان مبالغ ایله نهرلردن اسقا وارداتی (آیریمجه مفردات جدولی وارددر)	۴۲،۷۵۰
بهیتده صو ویر کیلری	۸۰،۲۵۰
بغداد ، سرمن رأی ، واسط ، بصره و کوفه ده کی قیون بازار لری	۱۶،۹۷۵
بغداد ، سرمن رأی ، واسط ، بصره و کوفه ده کی ضربخانه لر	۶۰،۳۷۰
بغدادده جیات اولنان جزیه وارداتی	۱۶،۰۰۰
املاک ویرکیسی ، آغاچلر و مقاطعات اموالی اوله رق مقام خلافته تأدیه اولنان مبالغ	۱۳،۸۷۴
جمله یکون [۱]	<u>۱،۸۴۶،۱۸۱</u>

۲ — شرق ممالکنک ، یعنی فرانک شرقده بولنان ممالکک واردات قسمی

۱،۸۴۰،۹۲۲ ابراهیم بن عبدالله مسبع و سائر نك التزام صورتیله عهده لرنده بولنان اهواز ناحیه لری

(۱) بویکون ایله جدولک باشنده بولنان یکون آره سنده برفرق کوزه چار پیور . احتمال که بوفر ق اصلده بولنان رقلرک او قونمنسده وقوع بولش بر خطادن نشأت ای دیور . بز یا شده کی یکونه اعتبار ای دیور ز . مؤلف

فارس قطعہ سی وارداتی ایله مونس خادمک کندی ارا۔ یسی ایچون اعطاسنی تسبب ایتدیکی [۱] پارہ لر و اطرافده کی مأمورینک اللرنده بولنان اراضی ایچون تقدمه شکلنده ویردکلی مبالغ (بونک یالکز یکونی آلمشدر)	۱,۶۳۴,۰۵۲۰
ذکر اولنان نواحیده کائن امرا چفتلکلی ایله سیرافده سفائن بحریه ویرکیسی	۲۵۸,۰۴۰
کرمان ایله امرا چفتلکلی وارداتی (عهد ، روح ویرکیلی ، چول قریه لری اموالی و مونس خادمک مخزنلر و صرافیه اموالندن اعطاسنی تسبب ایتدیکی باره حسابه داخل دکدر)	۳۶۴,۳۸۰
عمان مقاطعه سی (خلیفه یه تقدیم اولنان هدیه داخل دکدر)	۸۰,۰۰۰
	۳,۵۹۷,۸۶۲

شرق ممالکینک خراجی ایله بو طرفلرده بولنان اهالی کویلرینک
مقاله نامه لر موجبجه امانت و التزام صورتلریله واردات
صافیه سی ۱,۵۷۰,۵۲۵ (درهم)

ری و دماوندک خراج ، اعشار ، اخماس وارداتی (ابن داودان واحد بن علینک استخراج ایتدکلی مبالغ داخل حساب دکدر)	۴۶۵,۰۷۸
اوراده کی چفتلکلی (املاک سلطانیه)	۱۲۲,۶۴۴

قزوین ، زنجان و ابهر

خراج	۱۱۵,۷۱۰
چفتلکلی (املاک سلطانیه)	۵۸,۲۹۰

قم

خراج	۱۹۷,۲۲۹
چفتلکلی (املاک سلطانیه)	۸۰,۲۲۹

۱,۰۳۹,۱۸۰

یکون ۴,۶۳۷,۰۴۲

[۱] مونس خادم (مقتدر) دورنده یتیشن امرای متقلبه دن ایدی . املاک و اراضیسی ایچون
نه مقدار خراج اعطاسنی تسبب ایدر ایسه دولتجه او قدر آله بیلدیکی آکلاشیلور . مترجم

نقل یکون

اصفهان

مجدداً مقاوله ربه ربط ایدیلن یرلرک خراجی ایله کردلرک خراجی، ایقار اصولدن و املاک خاصه سلطانیه دن استغلال اولنان واردات	۴۱۰,۱۷۸
اصفهانده کی چفتلکیر (املاک سلطانیه)	۱۸۹,۳۳۴

ماه البصره و ایقارین

خراج	۱۸۵,۶۳۶
چفتلکیر (املاک سلطانیه)	۲۶۷,۵۲۰

همدان

خراج	۱۵۰,۴۸۰
چفتلکیر (املاک سلطانیه)	۵۵,۷۸۹

ماسبدان

خراج	۵۷,۷۴۶
چفتلکیر (املاک سلطانیه)	۱۶,۷۵۰
ساوه و اوراده کی ضربخانه وارداتی	۱۷,۶۲۵

ماه الکوفه نك خراج و ارداتی (اولجه موجود اولان چفتلکیر ایله یکیدن آلنان چفتلکیر و مأکل اوله رق احسان اولنان یرلر بو حسابده داخل دکلدر)	۱۰۵,۶۷۸
--	---------

اوراده کی املاک سلطانیه

۸۹,۵۰۰

حلوان خراجی ایله املاک خاصه سی

۳۰,۰۱۵

۱,۵۷۶,۲۵۱

قیاتلر اوزرینه تقرر ایدن بدل موجبنجه اذریحان و ارمینیه وارداتی

۲۲۶,۳۷۰

جمله یکون

۶,۴۳۹,۶۶۳

۳ — غرب ممالیکتک (فراتک غربنده کائن ممالکک) و ارداتی

غربده کی عامه چفتلکیری و خراجی و اردو کاهلرینک بیانی (اصول
وقوانین مخصوصه موجبنجه والیر طرفندن خراجدن اسقاط اولنان
احتساباندن صکره مقاطعه لر و انواع غنایم امانی و قبرص اهالیسی ایله
هرسه جزیره اوزرینه اعطاسی تقرر ایدن ویرکی داخل حساب
دکلدر) . مذکور ولایتلر و واردات بروجه آتی کوسترلشدر :

مجموع اعتباریله

مغرب واردو کاهلرینه متعلق وار ات

۴,۷۴۶,۴۹۲

تفصیلاً بیانی

احتسابات قدیمه نك اسقاطندن صکره مصر واسکندریه	۲۹۰,۷۷۳
{ و ماذرائلرک [۱] مصادره سندن و بازارلرک حاصلات متنوعه سندن ، تجارت طریق ایله وقوع بولان ادخالاتدن و غنائم امانندن ماعدا احتساباتدن صکره فلسطین اردو کاهی	۱,۰۸۰,۰۰۰
مال (نقود)	۸۰,۷۵۰
	۲۳۰,۶۴۷
احتساباتدن صکره اردن اردوسی	
مال (نقود)	۴۰,۴۶۰
احتساباتدن صکره شام اردوسی	
مال (نقود)	۱۱۳,۰۵۷
	۳۱۵,۳۰۰
احتساباتدن صکره حمص اردوسی	
مال (نقود)	۲۰۰,۴۶۰
	۱۱۵,۱۱۴
بعدا احتسابات قنسرین و عواصم اردوسی	
مال (نقود)	۱۳۳,۰۹۷
	۳۵۲,۵۷۰
دلوك ورعیان	۱۵,۷۶۵
یکون	۳,۰۷۰,۰۵۵

[۱] معرده مشهور بر عائله ایدی . مفردینه ماذرائی دیرلر .

نقل یکون	۳,۰۷۰,۰۵۵
ثغور شامیه (کاتب احمد بن الحسین دن صالحاً آنان پاره لر داخل دکلدِر) [۱]	۵۲,۹۸۵
شمشاط ، حصن منصور و کیسوم (ترک ، یعنی اسقونطو ایدیلن پاره لر دن صکره) مال (نقود)	۵,۳۹۷
	۶۵,۳۳۲
احتساباتدن صکره سمیساط و ملطیه مال (نقود)	۱۴,۵۰۱
	۳۴,۱۲۰
آمد و ارداتی (احتساباتدن صکره و مقاطعاتدن و کاسه ده جمع اولنان اموال دن ماعدا) مال (نقود)	۵,۴۷۸
	۸۲,۴۲۲
احتساباتدن صکره ارزن و میافارقین مال (نقود)	۵۶,۷۵۰
	۸۲,۴۲۲
دیار مضر	
	۲۵۷,۲۲۵
احتساباتدن صکره دیار ربیعہ مال (نقود)	۲۲,۸۹۷
	۳۰۴,۰۹۳
احتساباتدن صکره موصل ، ماردین ، بهذرا و نواحی جبلیه مال (نقود)	۱۷,۷۵۰
	۴۹۲,۴۳۰
طریق الفرات	۹۶,۵۸۴
جمله یکون [۲]	<u>۴,۶۵۹,۳۴۱</u>

[۱] او صره لده بر حکومت مأبوری اموال میریدن ذمتنه برشی کچیردکن صکره انکاره صه پار ، یاخود تأدیہ سندن اظهار بجز ایدرایسه او پاره اوزرینه صلحاً کندیبی ایله او شولوردی . پوراده کی معنادن بو آکلاشیلور . مترجم

[۲] بو یکون ایله بر قاریسندہ بولنان یکون آره سندہ بر فرق کورولور . بزبالاد کی یکونہ اعتماد ایده جکز . مولف

۴ — اموال خاصه وارداتی

آئیده ذکر اولنان ولایات ایله اموال خاصه و اموال موقوفه وسائرہ وارداتی		
خاصه حقنہ جریان ایدن معامله به توفیقاً واسطک التزامندن صکرہ ضیاع	}	۲۸۹,۰۳۶
مستحدثه تک (مجدداً آلتان چفتلککریک) وارداتی		
اموال خاصه (واسط نواحیسنده بولنان اموال خاصه بورایه داخل دکلدر . چونکه	}	۵۱۶,۴۴۷
بولنر اموال عامه به علاوه ایدیلهرک واردات و مصارف آنچه انلره قاریشدیرلمشدر)		
عبر (سواحل رسومی)	۱۸۵,۴۱۱	
اهوار (بطاقلقر وارداتی)	۱۱۶,۱۲۰	
مشرق	۷۲,۶۶۶	
مغرب	۱۰۴,۷۰۰	
هیت و ملحقاتی . شکر کویلری داخل دکلدر .		۱۸,۷۷۸
عبر (سواحل رسومی)	۸,۲۴۰	
اهوار (بطاقلقر وارداتی)	۵,۲۶۲	
عباسیله عائد چفتلککریک . واسط ناحیه لرنده بولنان چفتلککردن ماعدا		۱۴۴,۷۶۰
عبر	۱۴,۷۳۲	
اهوار	۱۴,۲۴۶	
مشرق	۳۰,۶۷۲	
مغرب	۷۵,۱۱۶	
مساجده موقوف اموال . واسطده کائن اولانلردن ماعدا		۴,۵۷۰
مشرق	۲۲,۸۶۹	
مغرب	۱۲,۷۶۰	
قرات چفتلککری اموالی		۶۱۷,۱۲۶
عبر (سواحل رسومی)	۱۷۰,۳۲۶	
اهوار (بطاقلقر وارداتی)	۱۲۹,۷۲۴	
فارس	۹۷,۳۳۶	
مشرق	۹۵,۲۷۸	
مغرب	۱۱۴,۲۲۵	
یکون		۱,۵۹۰,۷۱۷

نقل یکون

۱,۵۹۰,۷۱۷

اوچ یوز اوچ سنه سنک متفرق چفتلکدر وارداتی

۱۰۰,۳۱۸

مخزنلر و صرافیه اموالی (اصل اموال ایله برابر والیلرک جمع ایتدکلری

پارهلر و فارس قطعه سنده مونس خادمک اوراده کی املاکی ایچون اعطاسنی

۷۶,۹۸۰

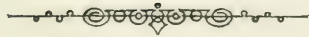
تنسیب ایتدیکی مبالغ و واسط التزامنه داخل اولان وارداتد

جمله یکون

۱,۷۶۸,۰۱۵

خلاصه

سواد وارداتی	۱,۵۴۷,۷۳۴
• شرق	۶,۴۳۹,۶۶۳
• غرب	۴,۷۴۶,۴۹۲
املاک خاصه و موقوفه وارداتی	۱,۷۶۸,۰۱۵
یکون دینار	۱۴,۵۰۱,۹۰۴

دینار

۳۱۵,۴۲۶ ۱/۴ حرمین و طریق حج مصارفاتی

حدود شهرلری ۴۹۱,۴۵۶

مملکتده کی قاضیلرک معاشاتی ۵۶,۵۶۹

بتون مملکتده کی حسبہ و مظالم ۳۴,۴۳۹

مأمورلرینک معاشاتی

برید رئیسارینک ۷۹,۴۰۲

۹۷۷,۲۹۲ ۱/۴ یکون

ذکر اولنان مصارفاتدن هیچ بری

(معتضد) زمانشه عائد واردات جدولده

واردات مذکورنک برنجی عصر عباسیده کی

واردات ایله مقایسه سی

اون درت میلیون دیناردن زیاده اولان

بالاده کی یکون درهملره تحویل ایدیله جک اولورسه

دولت عباسیه نک دور اعتلاسی واردات ۴ قریب

برمبلغه رسیده اولور . فقط دور انحطاطده کی

وضعیت مالیه دور اعتلا وضعیت مالیه سنک

بستون غیریدر . چونکه شو صوک واردات

چوققلغیله برابر دولتک مصارفاتنه کفایت

ایتموردی . بوسرمده دولتک مصارفاتی آتیده

شکل : ۱۰ مدینه منوره نک منظره سی

موجود دکلدی . مشارالیه (علی بن موسی)

زماننده عساکرک مقدراری وسائر مصرف

قولری یک زیاده آرتمش برحاله کلدیکنندن

دولتک مصارفاتی دولتک وارداتی ۲,۰۸۹,۸۹۴

دینار آچیق ایله کچمش ایدی [۱] .

[۱] بارون فون قره مرک Ein. Abbasiden

کتابنده ذکر اولنان (عنوان السیر) کتابی .

ایکنجی جلد

کوستره جکمز اسبابه بناء یک زیاده چوغلمش

ایدی . مشارالیه وزیر (علی بن عیسی) زماننده

دولتک مصارفاتی جمله سنه کچن و (عنوان السیر)

نامنده کی کتابدن نقلاً بارون (فون قره مر)

طرفندن علی العاده مصارفات جمله سندن اولمیه رق

صورت مخصوصده ذکر ایدیلن آتیده کی برقاچ

قلم مصرف بومدعایی تأیید ایدن دلیللردندر :

ماعداء صرف اسراف و تبذیر نوعندن اوله رق صرف ایتدیکی بارنک مجموعی (۷۰) میلیون دینار تخمین ایلشدیر [۱]. بونکله برابر مشارالیه عسکر و غلمانی کندیسنه جلب و بند ایتک ایچون نهایت کویلرینی ، سرای مفرو- شاتی و آتون وانیسنی صاتمغه مجبور اولمش ایدی [۲]. (مطیع) زماننده - سنه ۳۶۱ - بیت المال خزینه سی اوقدر فقیر دوشمش ایدی که بغدادده ظهور ایدن عصیان عسکری ائناسنده عسکر طرفندن کندیسندن طلب اولنان ۴۰۰,۰۰۰ درهمی تأدیه ایده بیلمک ایچون کندی اثوابی و سراینک انقاضی صامش ایدی [۳]. ۳۲۲ سنه هجریه سنده (راضی بالله) ک زمان خلافتنده ایسه خلیفه لک حال و موقعلری بسبتون دیکشه رک حاکمیت خلفانک الکن کیتمش ، سکه و خطبه لرده اسملرینک ذکرندن بشقه برتأثیرلری قالمش ایدی [۴]. اعتلا دورنده موجود دکل ایکن انحطاط دورنده طرح ایدیلن برطاقم غیر مألوف ویرکیلرده دوات عباسیه مک تناقص ثروتنه باعث اولان اسبابک بعضارینی تشکیل ایلشدیر .

ایکنجی عصر عباسیده

ثروت عباسیه مک اسباب انحطاطی

برنجی عصر عباسیده ثروتک چوقلغنه وارداتک کثرتی ایله مصارفاتک آزلتی نصل [۱] ابن لائیر ۹۰ ج ۸ [۲] صلة تاریخ الطبری ۴۴ [۳] ابن لائیر ۲۴۴ ج ۸ [۴] الفغری ۲۵۲ و ابن لائیر ۱۴۲ ج ۸

کریک مقتدردن دها اول ، کریک دها صکره بیت المالك احوالنده - خلفا ، وزرا و زمان و احوالک اختلافی ایله کلی ، جزئی فرقلر بولمقله برابر - ینه اساس اعتباریله بالاده کی ایضاحات دائره سنده قیاس ایده بیلیرز . هر حالده شو جهت برقات دها ثابت اولور که دولت عباسیه یدنجی خلیفه (مأمون) دن صکره نصل دوچار انحطاط اولدی ایسه ثروت دولت دخی اوله جه بر انحطاطه تابع اولمشدر . ینه تکرار ایدرز : ثروتدن مقصد وارداتدن مصارفات چقدقدن صکره آرتان پاره در ، یالکنز واردات دکلدیر . (مأمون) دن صکره توالی ایدن دورلرده بیت المال خزینه سننده یک نادراً ویر طاقم احوال خصوصیه تأثیریه و آز مقدارده پاره قالیوردی . سائر اوقاتده خزینده پاره بولناردی . (معتصم) بیت المالد ۸,۰۰۰,۰۰۰ درهم [۱] و (مستعین) - سنه ۲۵۱ - یالکنز ۵۰۰,۰۰۰ دینار براقشدر [۲] . یالکنز (مکتفی) - سنه ۲۹۵ - بیت المالد ۱۵) میلیون دینار براقش ایدی . ظاهر احوالدن آکلاشیلور که بوباره (مکتفی) دن دها اولکی خلفا زمانندن اعتباراً تدریجاً طو- پلانمش ایدی . مشار لیهدن صکره مقام خلافته کچن (مقتدر) بوباره بی صرف ایتدکدن ماعداء کندی زماننده اله کچن کریک خراج وارداتی ، کریک مصادره اموالنده صرف ایلشدیر [۳] . (مقتدر) اوقدر اسرافات و تبذ- یرانده بولمش ایدی که مصارفات دولتدن [۱] الفغری ۲۰۹ [۲] طبری ۱۵۴۵ ج ۳ [۳] ابن لائیر ۴ ج ۸

کئی فارس و ماوراءالنہر ولایتی و - اترہ دخی
تدریجاً مستقل اولدیله .

دردنجی عصر مھربنک ربع اولی کچمدن
عباسیلرک اوممکت واسعه سی هر بری بر حکومت
اسلامیه عہدہ سنده اولمق اوزره اوندن زیاده
اقسامہ انقسام ایش ایدی [۱] . مع مافیہ
ذکر اولنان حکومتلرک اکثری خلیفہ عباسی بی
رئیس دینلری عد ایدرک اکا بعضلری ایجار
بدلی ، بعضلری مصالحہ ، دیکر بعضلری ده
ہدیہ ناملریله ویا سائرفصلر ایله بارہلر و بریر .
لردی . انلرک قسم اعظمی بوبارہ بی آنجق بر
قاج سنہده بر کرہ اعطا ایدردی . طبیعیدرکہ
مملکتک بوصورتہ تشتت واقسامی وارداتک
آزمسندی ده موجب اولمش ایدی .

۲ خراجک تخفیفی

مملکتده ویا خصوص عراق جہتلرنده ویرکیلرک
آغیر بولمندی دولت عباسیہ نیک پارلاق دورنده
ثروت عباسیہ نیک چوق اولمسنه باعث اولان
اسباب جملہ سنندن ذکر ایش ایدک . چونکہ
(مأمون) زمانہ قدر محصولاتک نصفی مقاسمه
صورتیله دولتک خزینہ سنہ آتیردی . بو عقلی
خلیفہ بر طرفدن بو ویرکینک آغیر اولدیغی ،
دیکر طرفدن ده بیت المالدہ بول بول بارہ بولندیغی
نظر دقتہ آلهرق ویرکینک تخفیفی مناسب
کوردی . محصولاتک نصفہ بدل عراق خراجی
ایکی خمسہ تنزیل ایلدی [۲] . یعنی مشارالیه
بو تنزیل ایله خراجدن یوزده یکر مینسی تقیص

[۱] برنجی جلدک ۸۶ نجی صحیفہ سی [۲] الفغری

۱۹۸ و ابن الانیر ۱۴۷ ج ۶ و طبری ۱۰۳۹ ج ۷

سبب ایدی ایسه ایکنجی دور عباسیہ ثروتک
انخطاطنہده احوالک عکسی ، یعنی وارداتک
آزلی ایله مصرفلرک چوقانی سبب اولمق لازم
کلیر . بو ایکنجی دورده وارداتک آزمسی
آتیدہ کی بش سبیدن نشأت ایدیوردی : (۱)
مملکت عباسیہ نیک کوچولمسی ، (۲) خراج
ویرکینک تخفیفی ، (۳) والیرک واردات دولتی
کندی جیلرینہ کچیرملری ، (۴) اہالینک
ایشی ، کوچی براقہرق فتنہ و فساد و تعدیات
ایله وقت کچیرملری ، (۵) اراضی مملکتک قسم
اعظمنک رجال دولته عاندچفتدکلر حالتی آلمسی .
ایشته بو بش سبیدن واردات دولت کوندن
کونہ انخطاط و تناقصہ اوغرادی .

وارداتک آزمسی اسبابی

۱ مملکت عباسیہ نیک کوچولمسی

مملکت عباسیہ (رشید) و (مأمون)
زمانندہ اک بیولو وسعتہ بالغ اولدوقدن صکرہ
شرح و تفصیلی موجب تطویل برطاقم اسبابک
تأثیریلہ بعض ولایتلرک جسم دولتدن انفصالی
ایله مملکت کوچولمکہ باشلادی . ایلك اعلان
استقلال ابدن ولایت افریقیہ - تونس - ولایتی
ایدی . بو ولایت دها اول بیان ایدلیکی اوزره
تا (رشید) زمانندہ کسب استقلالہ باشلامش
ایدی . دها صکرہ خراسان ولایتی (مأمون)
ومصر ولایتی اوچنجی عصر ہجری اورتلرنده
(معتمد) زمانلرنده کسب استقلال ایتدکلری

ایتمش ایدی . بو ایسه غایت بیسوک تزیلاتدن ایدی . تنقیص واقعدن صکره دولتک عراق وارداتنده درحال برفرق کورولدی . چونکه عراقک خراج وارداتی (قدامه) نك جدولنده ۱۱۴,۴۵۷,۶۵۰ درهم ایکن (ابن خردادبه) نك جدولنده ۷۸,۳۱۹,۳۴۰ درهمه تنزل ایتمشدر . آکلاشلدیغنه کوره برنجی جدولده کی خراج ، محصولانک نصفی وایکنجیده کی ایکی خمسی اعتباریه تقدیر اولنمشدی .

(مأمون) دن صکره کلن خلفا ویرکیلرک تخفیفی خصوصنده مشارالیهک اترینه اقتضا ایلدیلر . (واثق) سنه ۲۳۲ هجریه نده مراکب بحریه اعشارینی ابطال ایتدی [۱] . حال بوکه

ایلدی . بو تأخیر بر سبب اوزرینه مبنی ایدی . ایرانلیلر اسلامیتک ظهورندن اول خراجک تحصیلنه نوروزده باشلارلردی . (نوروز) انلرک زدنده حزیرانک بشنه تصارف ایدردی . ایرانلیلر هر یوز یکریمی سنهده بر آی سنه کیسبه یه ادخال ایتمکه مجبور اولورلردی که بو صورتله (نوروز) تکرار حزیرانک بشنه تصادف ایتدیریلردی . شو حالده هر یوز یکریمی سنه کچدیکه بر آی فضله آلهرق حزیرانک بشنی مایسک بشی اعتبار ایدرلر و بو تاریخدن بر آی کچمدن ، یعنی بو تکرار ایتدکلری آی ختامه ایرمدن نوروز پیرامنی پامازلر و کندیلرندن خراج طلب اولنمازدی .

شکل : ۱۱ شامده حضرت فاطمه نك تربیسی

اسلاملر طرفدن عراق وفارس قطعلمری فتح ایدیلنجه خراج اسکیده هانکی زمانلرده تحصیل اولنیوردی ایسه تحصیلنه اویلهجه دوام اولندی . نهایت (خالد قسری) نك عراقده کی والیلیکی زماننده او یوز یکریمی سنه نك دور ختامه ایردیکندن ایرانلیلر والییه مراجعت ویر آیک علی العاده دوشورلمسنی طلب ایلدیلر . (خالد)

اولجه کورلدیکی اوزره بو ویرکی مهم بر منبع واردات ایدی . بوندن بیت الماله برچوق پاره لر کلردی . (واثق) دن صکره مقام خلافته کچن (متوکل) دخی اویولده حرکت ایدرک خراجک زمان تحصیاتی ایکی آی قدر تأخیر ایتمکه اهالی حقنده اظهار رأفت و مرهمت

صرده بالتصادف (متوکل) بر باغچه‌دن
 کچر، مزروعاتی یشیل کورر. یاننده بولنان
 بر رفیقه: «مزروعات بویه یشیل بولنورکن
 طرف حکومتدن اهاایدن خراج بدلاتی طلب
 اولنیور. بو فصل اولور؟» دییه صورار.
 رفیق ایشک سبب و حکمتی کندیسنه آکلادیر.
 بونک اوزرینه (متوکل) نوروزک وقت لازمه
 تصادف اتمسی ایچون کیری قالان کونلرک
 حساب علاوه ایدلسنی امر ایلر. کیری قالان
 کونلر او زمانه قدر ایکی آی ایله بر قاچ کونه
 بالغ اولمش ایدی. (متوکل) نوروزک وقت
 لازمده حلول اتمسی ایچون مذکور مدتک
 اسقاطنه دأر ۲۴۳ سنه هجریه سنده بر امرنامه
 اصدار ایلدی. اهالی بو امرنامه اوزرینه
 صوکه درجه سوندیلر [۱]. چونکه بو حسابک
 دوزلمسی یوزندن اوسنه اهالی اوزرندن خراجک
 خمسی تنزیل ایدلمش دیمک ایدی. فحول شعرادن
 (بختری) نوروزک ازدشیر طرفندن وضع
 اولنان اصوله ارجاع ایدلدیکی مألنده اولان
 شو بیتمده اسقاط واقعی افاده ایدیور:

ان يوم النوروز عادالی العم.

د الذی کان سنه ازدشیر

مع مافیہ بوندن برمدت صکره (متوکل)
 مقتول اولهرق احوال دخی پک فنا قاربشمش
 اولدیغندن ذکر اولنان امرنامهک احکامی
 تماماً تنفیذ ایدیله مدی. متعاقبا (معتضدباله)
 مقام خلافته کچنجه بومسأله ایچون کندیسنه
 وقوع بولان مراجعت اوزرینه ۲۸۱ سنه هجریه.

[۱] بیرونی ۳۱

بو ایشدن واز کچلمسنی امر ایتدی. «اوله
 بر آی حسابدن قاچیرمق بر آدم کندیسنه
 استیداع اولنان بر شیک ضبطی عن قصد ترک
 ایلک دیمک اولان نسو نوغندندرکه بونک
 حقنده نسو الهی وارد اولمشدر» دیدی.
 (خالد) خلیفه (هشام بن عبدالملک) ک بو
 بابده کی فکرنی صورنجه اوده والیسنک عین
 ذهابنه ذاهب اولهرق کبسک - سیویشک -
 ابطالی موافق کوردی. بونک اوزرینه تحصیلات
 حسابی محصولاتک یتسمسی اوزرینه مؤسس
 اولان حساب حقیقیدن بر آی ایلری برحالده
 دوام ایتدی. ایرانلیلر کبسک اجراسنه حکومتک
 موافقتی استحصال ایچون صرف مساعیده
 دوام ایتدیله ایسهده موفق اولهمدیلر. دها
 صکره (رشید) جالس سریر خلافت اولنجه
 ایرانلیلر وزیر (یحیی بن خالد برمکی) یه
 مراجعت و خلیفه نزدنده بو بابده وساطتده
 بولمسنی استرحام ایلدیله. (یحیی) اهلینک
 بو حقلی استرحاماتی نظر دفته الهرق طرف
 خلیفه دن بر امر استحصالی ایله حسابی دوزلمک
 ایسته مش ایسهده علیهنده فرصت بکلین رقیب
 و دشمنلرینک بو فرصتدن بالاستفاده کندیسنی
 (زردشت) مذهبنه میل ایله اتهام ایده جکلرینی
 آکلادیغندن بو تشبثدن واز کچمکه مجبور
 اولدی. آنجق سنلر کچدکجه حسابده کی بو
 فرق بیویور ایدی. حتی خلیفه (متوکل)
 زماننده نوروز مزروعاتیم یشیل بولندی
 نیسان آینده وقوع بولغه باشلادی. حال بوکه
 تحصیلات او زمانده وقوع بولیور ایدی. او

دور الحطاطه خراج منابعی (رشید) و (مأمون) زمان لرنده کی منابه و مقدار لره نسبتاً آزالمش و بوحال واردات عمومیه نك تناقصنه یاردم ایلشدر .

(جزیه ، زکات) : — اهالینک کوندن کونه اسلامته داخل اولملری ایله جزیه ده وقوع بولان تناقص دخی دولتک واردات عمومیه سنک تناقصنه باعث اولمش ایدی . حتی اوچنجی عصر هجری اورته لرنده بغداد پایتختده جزیه وارداتی ۱۲۰۰۰۰۰ درهمه قدر تنزل ایتمش ایدی [۱] . وزیر (علی بن عیسی) طرفندن تنظیم اولنوب ده اول درج ایلدی کمز حدوله کورلیدی اوزره بغدادک جزیه وارداتی ۱۶۰۰۰۰ دینار طوتیوردی . یعنی (ابن خرداذبه) نك ذکر ایتدیکی مقدارک ایکی مثلی ایدی . شوخالده اوصره لرده جزیه ؛ مقدار وسطیسی اوزرینه ، یعنی هر آدم باشنه ۲۴ درهم اوله رق تقدیر اولندیغنی اعتبار ایدر ایسه ک اوصره ده بغدادده غیر مسلم یالکز ۹۰۰۰۰ آدم بولندیغنی تظاهر ایدر . شمسی بو عدد ذکره قادینلری و چوچقلری علاوه ایتدی کمزده اوچنجی عصر هجری نك اورته لرنده او پارلاق دورده بر میلیوندن زیاده اهالی بی حاوی اولان بغدادده غیر مسلم اوله رق ۴۰۰۰۰۰ نفوسدن زیاده قالمدیغنی آکلاشیلیر . دیگر شهرلری ده اکا کوره قیاس ایدیکز .

جزیه مرور زمان ایله فصل تناقصه اوغراش ایسه زکات دخی اویله جه تناقصه

[۱] ابن خرداذبه ۱۲۵

سنگ صوکلرنده نوروزک آلمش کون صکره به تأخیر ایدلسنه دائر بر امرنامه اصدار ایلدی . نوروز ۲۸۲ سنه سنده محرمک ابتدالرینه تصادف ایدیوردی . خلیفه نوروزک او سنه ربیع اولک ۱۳ نجی کوننده اولسنی امر ایلدی . نوروز ده اول جزیرانک بشنه تصادف ایتدی ریلیر ایکن مذکور تاریخدن صکره جزیرانک اون برینه تصادف ایتدی ریه رک ایرانلیرک هر درت سنه سنه بر کون علاوه سیله سنه کیسه یاپلسنه قرار ویرلدی [۱] . (متوکل) بونی اهالی حقنده مرسمت ورفاهیتلرینه خدمت مقصدیه یامش ایدی [۲] .

بوندن ده اول خلیفه (مهتدی) — سنه ۲۵۵ — مساحه اوزرینه استیفا اولنان خراجدن اهالی ذمتده قالان بقایای الغا ایتمش ایدی . اولجه بیان ایتدی کمز وجه ایله (منصور) طرفندن عراقک خراجی مساحه اصولنده مقاسمه اصولنه تحویل اولندیغنی زمان اراضینک بر قسمی اسکسیسی کبی مساحه اصولنده بر اقلمش ایدی . بو اراضینک خراجندن اصحابی اوزرینه هر سنه بر طاقم بقایا قایلردی . حکومت اهالیدن بو بقایای ایستردی . (مهتدی) مقام خلافتده کچنجه بو بقایای عضو ایتدکن ماعدا امثالی بقایایک تحصیلندن ده صرف نظر اولسنی امر ایلدی . بو بقایا سنه ده ۱۲۰۰۰۰۰۰۰ درهم قدر بر مبلغ طوتیوردی [۳] .

بالاده کی معلوماتک خلاصه سی کوستریورکه

[۱] مقرزی ۲۷۳ ج ۱ [۲] ابن الاثیر ۱۸۶

ج ۷ [۳] ماوردی ۷۷

میلیون درهم و یرمک اوزره (سند) ولایتی
 (بشیر بن داود) ه مقاطعه صورتیله و یرمش
 ایدی [۱]. حال بوکه مذکور ولایتک واردات
 حقیقیه سی ۱۱,۵۰۰,۰۰۰ درهم ایدی [۲].
 خلیفه (راضی) زماننده (بریدی) دخی هر
 سنه مقسطاً ۳۶۰,۰۰۰ دینار و یرمک اوزره
 (اهواز)ی استیجار صورتیله آلمش ایدی [۳].
 حال بوکه بو قطعه نك خراج حقیقیه سی
 مبلغ مذکورک درت مثلندن زیاده ایدی. بونکله
 برابر مستاجر و یا خود ملتزم لر تعهد ایتدکلری
 مبالغدن آنجق بر مقدارینی تأدیه ایدرلردی.
 شایه خلیفه مطالبه ده الحاح ایدرایسه او ملتزم لر
 الحاح واقعی بستون استقلاله وسیله اتخاذ ایلر-
 لردی. بونک اوزرینه خلیفه عسکرک معاونت
 و مظاهرتنه مراجعت ایدردی. عسکرک تأمین
 مظاهر تری ایسه پاره یه محتاج ایدی. او حانه
 پاره یی هر کیم و یررسه حاکمیتی اواله کچیر یور
 و امور حکومتد، ایستدیگی کبی حرکت
 ایدیوردی.

۴ اهالینک ایشی، کوچی ترک و فتنه
 و فساد ایله اشتغال ایتلری

انحطاط دورنده عسکر طوائفی بیننده
 و یا خود عسکر ایله والیلر آره سنده فتنه و شور شر
 ثوالی ایدنجه اهالی ده تجارت و زراعتلرینی
 بر افرق محاربات داخله ایله مشغول اولدیلر.
 مملکتده دیگر هر درلو فعالیت آثاری طوردی.
 ما کولات و مشروباتک فیثاتلرنده بهالیق حاصل

[۱] ابن الاثیر ۱۴۹ ج ۶ [۲] ابن خلدون ۱۵۰

ج ۱ [۳] ابن الاثیر ۱۲۶ ج ۸

اوغرامش ایدی. حتی زکات وارداتی همان
 هیچ دینله جک درجه ده تناقص ایتمش ایدی.
 خلقدن زکات طلب ایتمک ده اهالینک شدتله شکایاتنه
 هدف اولیوردی [۱]. مصرفه زکات بستون
 اهل و ابطال ایدلمش ایدی. (صلاح الدین ایوبی)
 موقع حاکمیته کچنجه زکاتی تکرار اعاده ایلدی.
 بوراده کی اسلام لر زکاتدن شکایت و کندیلرندن
 زکات طلب ایدنلری تقبیح ایدرلردی. نهایت
 ۶۷۸ سنه هجریه سنده (نصورتقلاون) مصرفه
 مقام حاکمیتی اشغال ایدنجه زکاتی بستون ابطال
 ایلدی [۲].

۳ والیرک اموال دولتی کندی جیبلیینه
 کچیرملری

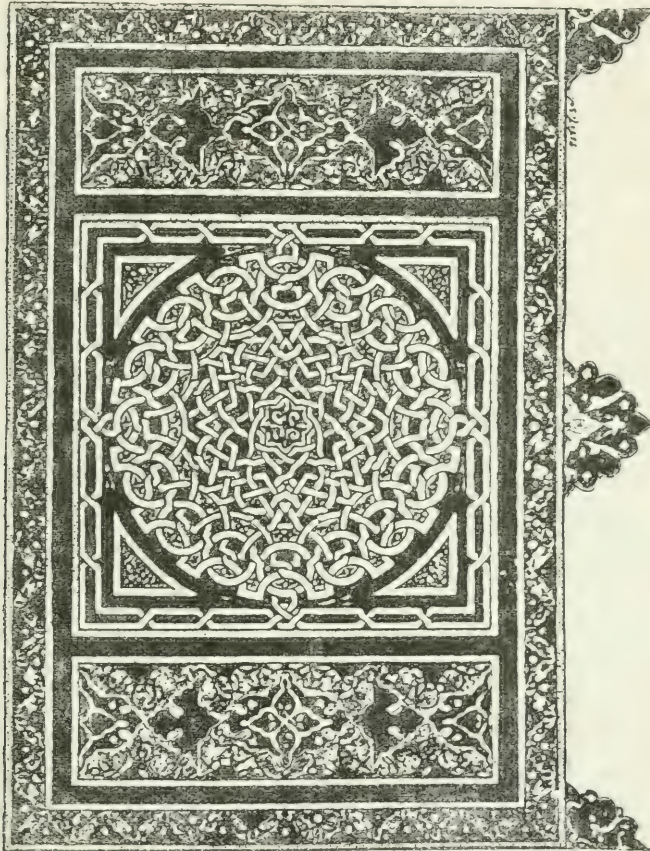
امویلر دورنده والیرک اموال دولتی نصل
 غضب و درجیب ایتکلرینی، عباسیلرک زمان
 حکومتلرنده والیرک احوالی نصل انتظام بولدیغنی
 ده اول بزدیغمز معلوماتده کورمش ایدک.
 فقط عباسیلر دورنده والیرک بوانتظام و استقامت
 احوالی چوق دوام ایتدی. خلیفه لر ضعیف
 دوشونجه والیرل بالعکس قوتلی کسیلرک
 حاکمیتده استقلال و اموال امیرییه کندی نفسلرینه
 حصر ایتمک چالیشدیلر. بونک اوزرینه خلفا
 والیرل ایله اویوشمغه و تحصیل اولنان اموالندن
 اکسیک اولسه بیله ایجار و یا مقاطعه نامی ایله بر مبلغ
 آلمق ایله اکتفا ایتمک مجبور اولدیلر. نته کیم
 (مأمون) ۲۰۵ سنه هجریه سنده سنه ده بر

[۱] ابن الاثیر ۸۲ ج ۸ [۲] مقریزی

۱۰۶ و ۱۰۸ ج ۱

تأثیری ایله چفتیجی زراعتدن ، تاجر تجارتدن
صنایع اربابی ده صنعتدن یوز چویریر . بونک
وبالی هپ دو تک بوینه در . دولت رعایا ایله قانمدر .
اهالینک احوالی تمالی اینز ایسه دولتک شان
وسطوقی اولماز . مشهور معنایه کوره ظلم بر

اولدی . هاله آسایشک فعدانی ایله زراعت
بستون طور دیغمندن واردات حکومت ده بالکلیه
تدنی یه اوغرادی . حال بوکه والیر و قوماندانلر
بوهرج مرچ زماننده هر وقتدن زیاده پاره یه
محتاج ایدیلر . پاره الده ایتمک ایچون ظلم

شکل : ۱۲ اسکی بر قرآن کریم محفوظه سی

مالی صاحبندن بلا سبب ولا بدل اخذ و غصب
ایتمک دیمکدر . فقط ظلم معنی بوندن پک چوق
دها زیاده شمولیدر . هر کیم که بلا حق بر
مالی صاحبندن آلیر ، یا خود استفاده سنی غصب
ایدر ، یا خود حقسنز اوله رق اندن مطالبه ده

واعتساف استعمالندن بشقه بر چاره بولمیدی
جهتله مملکت ازدیاد مظالم ایله بر قات دها
خراب اولدی . ذاتاً ظلم قدر معموریتی تخریب
ایده جک بر شی یوقدر . چونکه ظلم اللری
باغلار ، خلق چالیشمقدن ایقور . ظلمک

منسوب ارباب نفوذدن مرکب اولمق اوزره حکومت مأمورلرینبك عهدهلرنده بولنیوردی . ده اول کورلدیکی اوزره وقتیه حضرت عمر حربه دائمهیا اولمق ایچون اسلامری زراعتدن و کوی صاحبی اولمقندن منع ایتدیکی کبی بیت-المالده پاره ادخاریندی موافق کورماشدی . لکن بو ممنوعیت وعدم موافقت جوق دوام ایتدی . خلافت امویلر زماننده شکل دینیدن بحرای سلطنته کیردیکی زمان اسلاملر جمع ثروت ایتک و املاک و اراضی و کوشک و پلانقلر صاحبی اولمق ایچون صرف غیرت ایلدیکه باشلامشردی . بونلردن صکره کلن تابعین و تابعینک تابعلری دخی اویولده حرکت ایلدیلر . خلفای امویه بو طریق اختیار ایدنلرک اک اسکیلری ایلدیلر . بونلر پک چسوق کوی و چفتلکاره و کوشک و پلانقلره مالک اولمشردی . حتی بونلرک بعض اقربالری راست کله خلقک اموال و املاکنی غصب ایدرلردی . اموال و اراضی صاحبلری ایسه عربلقده صوکلدرجهده متعصب اولان و اقوام سائرهبه نظر حقارت و نفرتله باقان حکومتده عرض شکایتدن برفانده کورمزلردی . بوندن ماعدا امویلر فتح ایتدکلری یرلرک کندیلری ایچون برملک حلال اولدیغنی، بونلردن ایستدکلرنی اخذ ، ایستمدکلرنی ترک ایتک حائر اولدکلری حقوق جمله سندن بولندیغنی عد ایدرلردی [۱] . بو مظالم و اعتسافات کال شدتله دوام ایدرکن (عمر بن عبدالعزیز) کبی عادل بر خلفه یتیشه رک هیج

بولنور ، یاخود قانونک قویمدیغنی بر حق وضع ایلر ، بونلر هب ظلمدر . شو حالده حقسر پاره تحصیل ایدن تحصیل مأمورلری ، اموال ناسه اطاله دست تعدی ایدن غاصبلر ، اموال ناسی اخذ و اختلاس ایدن مرتکبار ، بونلر معاوننده بولنان هر نوع مخلوقات ظالمدلر . برملککنده ظلم حکمفرما اولور ایسه او مملکتده انقراض و اضمحلال در حال چوکر .

او صره لرده فلاکت و اضمحلالی برقات دها تزئیده خدمت ایدن شیلردن بری ده دولت عباسیه نك دور اولنده اصلاحکار و عمرانیورور خلفا طرفدن اراضینک کثرتله حاصلات و واردات و یرمسی ایچون بیسوک فداکارلقلر اختیاریه حفر اولنان قنالر و نهزلرک او محاربات صره سنده قاپاندیریلوب تخریب ایدلسی ایدی . چونکه برق محاربین دشمن سفائنک مرورنی منع ایتک ایچون اکثریا قناللری و نهزلری سد و تخریب ایتدیکه مجبور اولورلردی [۱] . اسقالک بو صورتله تعطیلی ایله زراعت و مزوعانه و یریلن مضرات عظیمه ایسه محتاج ایضاح دکلدر . فضله اوله رق مأمورین حکومت طرفندن اظهار اولنان قیدسزاق و اهمال ثری اوله رق برچوق و سائط اسقا بوزولمش ، بر چوق اراضی خراب اولمش ایدی .

ه کویلرک قسم اعظمنک رجال

حکومتک عهدهنه کچمسی

دولت عباسیه زماننده کویلر علی الاکثر خلفا ، یاخود اقربالری ، یاخود ولایه ووزرا ، یاخود کتاب دولت ، یاخود رجال حکومته

بر قانون وحق و عدالتله قابل تألیف اولمیان احوال واقعه یه مانع اولمق ایسته مش وخرستیانلردن و موسویلردن وسائر غیر مسلم اهالیدن غضب و ضبط اولنان اموال وارضایی حقیقی اصحابنه اعاده ایچون صرف نفوذ ایلمش ایسهده بو اجرا آتدن منافعی مختل اولان اقربا و تعلقاتی او خلیفه عادلئ یاشا تمیه رق حیاتنه خاتمه چکدیلر . ارتحانندن صکره احوال اولکنندن ده فنا برمجراه عودت ایلدی .

۱۳۲ - سنه سنده خلافت عباسیلره کنججه بونلر امویلری قتل و تنکیل ایله اوغراشدیلر . امویلر ماللرینی ، ملککاری بر اقره رق فرار ایلدیلر . عباسیلر او اموال و اراضی یه وضع ید ایدرک کنددی عهد لرینه کچیردیلر . و بونلرک اخذ و تملاکنده شروط خلافتنه مخالف بر مانع کورمیدیلر . چونکه عباسیلر امویلره عائد اموال و املاک مصادره سنی کنددی دولت لرینک تحکیم و تأییدی ایچون اجراسی ضروری بر تدبیر ، یاخود حاکمیته تابع برحق عد ایله رک دیانت نقطه سنندن بونی منع ایده جک احکام صریحه موجود اولمیدینه قائل بولنیورلردی . انسان امکان بولور ایسه دنیا مالنه کثرتله مالک اولمغه ، قوتی ادخار ایتمک فطره میالدر . بونلکه برابر عباسیلرک ایلك خلیفه لرئ اهالی حقنده عدل و انصاف اجراسی ایله انلره امویلر زماننده کی حاللری ایله کندیلری زماننده کی حاللری آره سنده برفرق کوسترمکه غیرت ایتمشلردی . هیچ بر کوی و یا بر مالی غضب ایتمیورلردی . یالکر انلرک خدمته داخل اولان و یا انتساب پیدا ایدن

امرا واکا بردن بعضلری اموال ناسه ال اوزا تمقدن چکنمیورلردی . فقط خلفا او یله بر تجا اوزک و قوعنی آکلادقلرنده در حال اموال مغصوبه یی و یا مغصوب کویلری صاحب اصایلرینه اعاده ایدیورلردی [۱] . مع مافیه بو حال رجال دولتک طمع و حرص لرینه مانع اوله میوردی . و لاة ، وزرا و سائره حقلئ ، حقسز بر چوق کوی و ابنیه یه مالک اولدیلر . خلفا بونلری بویولدن امکان دائره سنده منع ایتمک چالیشیرلردی . شاید بونلر اییلکله او یولدن و از کچمز لر ایسه حال حیاتلرنده ، یاخود وفاتلردن صکره ماللری و ملککاری خلفا طرفندن مصادره اولنوردی . نته کیم (رشید) بصره و الیسی (محمد بن سلیمان) ک ثروتی او یله جه مصادره ایتمش ایدی . محمدک کویلر ، عقارات و مستغلاتدن بشقه نقد اوله رق ثروتی ۵۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم ایدی . هر کونکی وارداتی ده ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم طوتیوردی [۲] . بویولده وقوع بولان مصادره لر پک چوق ایدی . ایلریده بر چوق مصادره لرک تفصیلاتی یازه جنز . بوسورتله مصادره اولنان کویلر خلیفه نك ، یاخود دولتک مالی کسلدیکندن ضبط و مصادره اصولنک توالیسی ایله بالذات خلفا دخی پک چوق کوی و چفتدیکلره مالک اولدیلر .

مع مافیه کویلر اکثریتله خلفانک معینده بولنان سرای خلقی ایله اقربا و تعلقاتنک عهد لرنده بولنوردی . بو حال حکومات استبدادیه ده و یا خصوص حکمدار حسن اخلاق صاحبی

هر کیم احیا ایدر ایسه او یر انک اولور .
 (الحاً) : - سرای و دولت آدملرینک
 عهدملرینه برچوق کویلرک کچمسنه یاردیم ایدن
 دیگر برحال دخی کوی صاحبلرینک خراج
 مأمور و تحصیلدارلرینک ظلم و اعتسافلرینه حائل
 اولمق اوزره کویلرینی و باغ و باغچهلرینی خلفانک
 اقربا و تعلقاتی، یاخود ولایة و منسوبینی ناملرینه
 قید ایتدیرملری ایدی . اراضی اصحابی آنفـ
 الذکر اعظم رجاله مراجعت و کویلرینی انلرک
 ناملرینه قید ایتدیرمکه موافقتلرینی استحصال
 ایتدکن صکره کویلر او ناملره قید ایدیلنجه
 تحصیلدارلر تحصیل خراجده آرتق شدت
 و اعتساف کوستره مزملر و نامدن قورقورق حتی
 بعضاً خراجک نصفی ویا ربعی ایله اکتفا
 ایدرلردی . (الحاً) نامیله معروف اولان بومعامله
 اوزرینه دفاتر حکومتده اصل کوی صاحبلری
 عادی چفتی مرتبهسنه اینرلردی . مال صاحبلری
 اولمق اوزره او ارباب نفوذ ذکر اولنوردی .
 نهایت او کویلر مرور زمان ایله مارالذکر ارباب
 نفوذک عهدسنه کچردی [۱] . صاحب اصلی ایسه
 یاکنز محمولاتده شریک مرتبهسنه دوشردی .
 هر هانکی زمانده هر هانکی برده استبداد چوکمش
 ایسه اورالرده بو حالک عینی واقع اولمشدر .
 اسلامیتده بوالجا اصولی امویلر زمانندن اعتباراً
 باشلامشدر . سواد قطعہسی - فرات ایله دجله
 آرهسی - اهالیسی کویلرینی (ولید بن عبدالملک)
 خلافتی دورنده برادری (مسلمہ) نک عراقده
 وایلکی اثناسنده خراج مأمورلرینک تعدیاتنه حائل

ویاخود اقربا و تعلقاتی و معیتی مأمورلرینک
 توسط و اصراری کندیسنه تأثیر ایدہ بیلہ جک
 درجده ضعیف بولنور ایسه پک طبیعی عد
 اولنور . بناءً علیه دولت عباسیہده مرور زمان
 ایله رجال دولتک عهدسنه پک چوق کویلر
 کچدی . او درجدهده که رجال دولت کویلری
 برلرلرینه هدیه و برقصیده ویا برعریضه ویا بر
 لطیفه مقابلندهده عطیه صورتلریله ویرمکه
 باشلامشدردی . بریکلره اسناد اولنان حکایه لرده
 بو قیلدن اولان عطیه و احسانلر پک چوق
 کورولور . بنوعدن اولمق اوزره عراق
 والیسی (حسن بن سهل) قیزی (بوران ی
) مأمون) ، تزویج ایتدیکی زمان کویلرینی
 هر کوی برکاغده یازمق بوکاغدلری عطیه
 قیلندن قوماندانلرک باشلری اوزرینه سرپدی .
 هر کیمک الله بوکاغدلردن بری کچدی ایسه
 دروننده محرر اولان کویہ مالک اولدی [۱] .
 سرای خلقتک و رجال دولتک - حتی
 دولت عباسیہک اوائلنده بیلہ - پک چوق
 کوی صاحبی اولملرینه یاردیم ایدن احوالندن بری ده
 دولت امویہ زمانندن معطل اوله رق قالان
 اراضینک کثرتلی مقصدارده بولمسی ایدی .
 خلفا کندی اقرباسندن ویا خواصندن بعضلرینی
 بونوع اراضی بی اعمار و احیایه مأمور ایدردی .
 بونلر نهایت اراضی به صاحب اولورلردی .
 نته کیم (منصور) اهوازده بونان بویله برطاقم
 معطل چفتلکلرک بوضورتله اعمارینی اوغلی
 (صالح) امر ایتمش ایدی [۲] . برارضی

اولمق اوزره مومالیه (مسلمه) نك نامنه قید ایتدیرمشلردی. ده صکره بوکویلر مسلمه نك مالی اوله رق کندیسندن صکره اولاد واحفادینه انتقال ایلدی. بالآخره خلافت عباسیله انتقال ایدنجه امویلردن مصادره اولان اموال و اراضی میاننده بوکویلرده ضبط و مصادره ایدیلرک (داود بن علی بن عبدالله بن عباس) ه اقطاع اولندی. ده صکره املاک خاصه سلطانیه دن اولدی [۱]. کذلک (سروان بن محمد) ارمینیه ه والی بولندی صرعه ده (اذربجان) ده (مراغه) اهالیسندن بعضلری کوپلرینه بووالینک نامنه کچیرمشلردی. امویلرک اموال و اراضی مصادره اولندی صرعه ده بوکویلرده او جمله دن مصادره ایلدی [۲].

(الجا) اصولی امویلر زمانندن عباسیله زماننه استمرار ایله امتداد ایلدی. (زنجان) اهالیسی املاک و اراضی به تجاوزه بولان آباق طاقلرینک ویا سرسریلرک تعجیزات وازعاجاتندن قورتولمق و (رشید) ک اوغلی (قاسم) ه انتساب پیدا ایتک مقصدیله کوپلری مشارالیه قاسمک نامنه کچیرمشلر ایدی. بوکویلرده بالآخره املاک خاصه سلطانیه نامنه ضبط ایلدی [۳]. فارس قطعه سنده برطاقم کوپلر واری ایدی که بوز ده الجا صورتیله سرای خلقی اکبری نامنه قید ایتدیلمش ایدی. بونلر اوناملره یازلمش بولندی ایچون خراجک برربی دوشورلمش ایدی. مذکور کوپلر عصر لرحه بو حوالده دوام ایدرک سرای

[۱] قدامه ۲۴۱ [۲] ابن الفقیه ۲۸۴
[۳] ابن الفقیه ۲۸۲

اکابرینک مالی اولدی. آره لرده بیع و یارث طریقله تناسل ایدیوردی. اصل اراضی صاحب لری ایسه عادی چفتجی منزله سنه اینش ایدی [۱].

والحاصل برنجی دور عباسی منوز منقزی اولدن خلفا ایله اقر بارلینک ورجال دولتلرینک عهدله لرینه غیر قابل تعداد درجه ده پک چوق کوپلر وچفتکلرکچمش بولموردی. حکومت بونوع کوپلرک وچفتکلرک خراج و اعشارینه باقمق اوزره (دیوان الضیاع) - چفتکلر دیوانی - نامیله آیریمجه بردآره احداثه مجبور اولمش ایدی. بو املاک او قدر چوغلمش ایدی که برچوق پرلرده سائر اراضیدن زیاده ایدی. ۳۰۶ سنه هجریه سی وارداتنه دائر اولمق اوزره وزیر (علی بن عیسی) طرفندن تنظیم اوله رق ده اول درج ایتدی کمز جدولده کورولدیکی وجه ایله بونوع کوی وچفتکلرک خراجی نظر دقتی جالبدر. جدولده ذکر کیکن خاصه کوی وچفتکلرینک جمله سی شرق ممالکینده، ری، دماوند، قزوین، زنجان، قم، اصفهان، همدان، ماسدیان و سائرده کائن ایدی. بعض ممالکده بوکی اراضینک خراجی اراضی سائر خراجدن فضله کورولور. مثلا (ماه البصره) و (ایفارین) ده املاک خاصه خراجی ۲۶۷،۵۲۰ دیناره بالغ ایکن اهالینک مالی اولان اراضینک خراجی یالکیز ۱۸۵،۶۳۶ دینار طوتیور. حال بوکه خاصه کوی وچفتکلری استثنایته تابع اولیه رق

[۱] اصطخری ۱۰۸

تانيا املاك عباسيه : بواراضينك اصحابي
 على الاكثر خاندان عباسي افرادندن مركب
 ايدى . يدنجي خايغه عباسي (مأمون)
 زماننده بوخاندانه منسوب افرادك مقداري
 (۳۳,۰۰۰) ايدى [۱] . بونوع اراضينك
 خراجي ۳۰۶ سة هجريه سنده . (واسط) ده
 بونان اراضيدن ماعدا ۱۴۴,۷۶۰ ديناره
 وارمش ايدى .

ثالثاً املاك مستحدثه (بيكيدن الله ايديلن
 چفتلكار) : بونوع اراضينك مذكور سنهيه
 عائد خراجي ۲۸۹,۰۳۶ ديناره بالغ اولمش
 ايدى .

رابعاً املاك فراتيه : بواراضى فرات
 نهرينك كنارلرنده واقع اولديغي ايچون بونام
 ايله تسميه اولمش ايدى . اراضى مذكورده نك
 آنف اليان سنهيه عائد خراجي ۶۱۷,۱۲۶
 دينار ايدى .

ذكر اولنان املاك بغداد ، كوفه ، بصره ،
 واسط ، اهواز ، اصفهان اراضى زراعيه .
 سندن ايدى [۲] . بعضاً سنوي معين بربدل
 ايله ايچاره ويريلردى [۳] . بواراضينك
 اداره سنه مخصوص دائره لر ، كاتب لر ، مأمور لر
 واردى .

بونوع املاك مملكتك الحمولدار اراضيسندن
 متشكل اولديغي حالده صورت عموميه ده خراجي
 از مقداره ايدى . چونكه خلفا ووالي لر
 بونوع اراضيه ترتب ايدن خراج مطواباتي

[۱] ابوالفدا ۲۴ ج ۲ [۲] ابن الاثير ۴۳

ج ۸ [۳] ابن الاثير ۶۸ ج ۸

اهالى اراضيسي كبي خراجده عيني معامله
 كورسه ايدى ويرديكي خراج بدلنك برقاچ
 متلى تأديه به مجبور اوله جقدى . چونكه بو
 كوى وچفتلكارك خراجي سائر اراضى
 خراجنه نسبة يك دون ايدى . بوندن ماعدا
 اكثر يتله بوخاصه اراضيسنك خراجي اصحابك
 دولتجه اشغال ايتدكلى موقع ونفوذده بنام
 سنه لجه ايستلمز و آلتمازى . بعضاً بو خراج
 بو صورتله سنه لجه تراكم ايتدكدن صكره
 اصحاب اراضينك موقع اقبالدن دوشم لريله
 حكومتجه طلب اولتوردى [۱] .

املاك سلطانيه

كوى وچفتلكار باشليجه ايكي قسم ايدى .
 برى املاك عامه ايدى . بو قسم اراضى رجال
 دولتك واهاليدن وسائر دن اولان ارباب
 ثروتك مالى ايدى . ديكرى املاك سلطانيه
 ايدى . بو ايكنجى قسم زيده كوسترلديكي
 اوزره هر قسم كندى نوعى مفيد اسم لر ايله
 تسميه ايدلمش برطاقم اقسامه منقسم ايدى :
 اولاً املاك خاصه : بو املاك هيچ بر كيمسه
 ايله مشترك اولمقـمـزـين بالذات خليفه نك مالك
 اولديغي كوى وچفتلكار دن متشكل ايدى .
 وزير (على بن عيسى) نك جدولنده كورلديكي
 وجه ايله بو قسم اراضينك خراجي ۵۱۶,۴۴۷
 دينار طوتمقده ايدى . (جدولده واسط
 نواحي سنده بونان املاك خاصه خراجي حسابيه
 ادخال ايدلامشدى . چونكه بو املاكك خراجي
 املاك عامه حسابنه قاريشديرلمشدى) .

[۱] ابن الاثير ۱۸۲ ج ۷

کوره « پادشاه فلانک اراضی سنی ایغار ایتدی »
 دینیر ایسه « پادشاهک او اراضی بی خراجدن
 معفو قیلدینی » دیمک ایسته نیلردی . یا خود
 (ایغار) کوی ویا چفتلکیر احسانک والیرک
 وسائر حکومت مأمورلرینک ظلمندن اجتناباً
 طوغریدن طوغری به خلیفه به مراجعت و خراجی
 اکامق طوع بر صورتده دفعه اعطایتملری دیمک
 ایدی . کوی وچفتلک اصحابی فرصت وامکان
 بولدقجه کوی وچفتلکیرینی ایغار ایدرلردی .
 دولت عباسیه زماننده (یقطین) نامنده کی ذاتک
 ایغاری مشهور ایغارلردن ایدی . بو ذاتک متعدد
 ناحیه لرده کائن برقاچ کوی وچفتلکی اوصورتله
 ایغار ایدلمش ایکن کویلری التندن آلهرق
 املاک سلطانیه به حکمکه کیفیت شهرت بولهرق
 (ایغار یقطین) نامیله بزبازد اولمشدی [۱] .

عباسیلرک انحطاط دورنده

مصارفات دولتک اسباب ازدیادی

۱ خلفانک وقادینلرینک اسرافاتی

بر دولتده واردات چوغالیر ایسه حکمدارلرک
 اسراف و تیزیره میل ایتملری مجزای عمرانک
 نتائج طبیعیه سندندر . بو حال باخصوص حکومت
 مطلقه ده وبالاخص دولت عباسیه ده یک طبیعی
 عدایدملیدر . چونکه دولت عباسیه ده خلیفه
 بیت المالدله تصرف مطلقه مالک ایدی [۲] .
 بونکه برابر اسکی زمانه کوره خلفا دائماً

تحصیلده اغراض عین ایدرلردی [۱] . بعضاً
 بومرتبات میریه نک استیفا سندن بسبتون صرف
 نظر ایدیلردی . بتون بواجواله رغماً واسطه
 وسائر ده کائن اراضی سلطانیه دن ماعدا
 بلادده ذکر اولنان سائر مملکتلرده بولنان
 املاک سلطانیه نک خراجی بر بچق میلون
 دیناردن فضلیه به بالغ اولیوردی که بوا یسه
 املاک مذکورده نک نه قدر چوق و نه قدر واسع
 بولندیغنی کوستریر . قرآن احوال دن آکلا-
 شیلور که بونوع املاک سلطانیه نک توره مسی
 حکومت مستبدنه نک ایجابات طبیعیه سندندر .
 ده اول یازدیغمز وجه ایله دولت عثمانیه نک
 سلطان سلیمان قانونی دورنده کی واردات
 عمومیه سی ۸,۰۰۰,۰۰۰ دوقة آلتونی ایکن
 بونک ۵,۰۰۰,۰۰۰ دوقة آلتونی یالکز
 املاک سلطانیه وارداتی تشکیل ایدیوردی [۲] .

(ایغار) : — خراجک استهلای ،
 یعنی طویدن اعطاسی ویا قیردیرلمسی ایچون بر
 اصول جاری ایدی که اکا (ایغار) نامنی
 ویریرلردی . (ایغار) ک فی الاصل معناسی
 (استیفا) در . « والی خراجی ایغار ایتدی »
 دیججه « والی خراجی استیفا ایتدی »
 دیمک ایسترلر ایدی . ده صکره بو (ایغار)
 لکھسی اراضی صاحبنک دفعه ویردیکی بر مبلغه
 مقابل او اراضینک خراجدن معفو طوتولمسی
 معناسه استعمال ایدلدی . شو ایکنجی معنایه

(۱) Ein. Abb. 80

(۲) Porter's Const. Hist. of Tur-
 key MS

(خلفا قادیئلری نینگ تروتلری) :- عباسیلرک
 برنجی خلیفه سی اولان (سفا ح) بردانه دن بشقه
 زوجه آمدی [۱]. برادری ایکنجی خلیفه
 (منصور)، اوغلی اوچنجی خلیفه (مهدی) یه
 « قادیئلری دولتک ایشنه قاریش دیر مامسنی،
 وصیت ایتش ایدی [۲]. فقط بوکا رغماً
 (رشید) ک والدہ سی (خیزران) کرک (هادی)،
 کرک (مهدی) زمانلرنده باجمله امورک مراجع
 حل وعقدی اولدنی کی مهدینک وزیری
 یحیی ده انک امری آلتنده بولئیوردی [۳].
 (خیزران) بونفوذ و تأثیر ایله یک بیوک برتروت
 طویلامشدی. او قدرکه سنوی وارداتی
 ۱۶۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولمش ایدی [۴].
 بو واردات اودورده دولت عباسیه نیک بتون
 وارداتنک نصفنه معادل ایدی. حال بوکه عصر
 حاضرده اکیسوک زکیئلرک وارداتی واردات
 مذکورده نیک ایکی ثلثی کچمز. روایت اولندیغه
 کوره آمریقالی مشهور زکیئل (روقفلر) ک
 سنوی وارداتی ۱۰,۵۰۰,۰۰۰ انگلیز لیراسی
 تخمین اولئیور. حال بوکه (خیزران) ک وارداتی
 ۱۰,۵۰۰,۰۰۰ دیناردن فضلہ ایدی. دها اول
 بیان ایتدی کمزوجه ایله اوزمانکی نقودک فیاتی
 بوکونکی فیاتنک اوچ مثلثی ایدی. او کونکی
 دینار بوکونکی یاریم انگلیز لیراسنه معادل
 ایدی. بوکونکی یارم انگلیز لیراسی ایسه اوزمانه
 کوره بر بچق انگلیز لیراسی دیمک ایدی. شو حالده
 بوکونکی (روقفلر) ک وارداتی (خیزران) ک

رقیبلردن خالی قالمسقلرندن موقعلرنی تأمین
 و رقیبلرنی مغلوب ایتمک ایچون طرفدارلر ایله
 عسکره مالک اولمغه و بناه علیه برچوق مصرفلر
 اختیار ایلمکه مجبور ایدیلر. پاره ایله طرفدار
 پیدا ایدرک خصملری ضعیف دوشورمک
 خصملر ایله محاربه یا یقندن دها آزهلمکلی
 و دها زیاده قولایدلر. اولجه ویردی کمز معلوماتدن
 آکلاشلدنی اوزره او دورلرده وبالخاصه
 (رشید) و (مأمون) زمانلرنده پاره بول بول
 موجود ایدی. بوجهتله مشارالیه مانک دولته
 ایصالی آرزو اولنان مضراتی دفع ایتمک و ارباب
 فتنه و فسادک آغزلرنی قاباق یولنده برچوق
 پاره لر صرف ایتملرنی غریب کور ماملیدر.
 مع مافیه خلفا صر فیاتجه بوراده ده قالمیدلر.
 انواع اسرافات و تبذیراته قابیلهرق جاریه لر،
 تفتیک، دیبا و ایسک مفروشات و سیم و زر
 اوانی [۱] اتخاذایتدکلری کی کندی نفسلری
 ایچون باغچه لر، کاشانه لر، شهرلر انشاوندیلر
 ایله برابر چالنی و ذوق و صفا بزملرنی احداث
 ایتملر و ملبوسات و مأکولات و مفروشاتجه
 هر دلر تبذیراتی روا کورمشلردر. عراق
 و فارس قطعهلرنده ایرانلیلرک فتوحات اسلامیه دن
 بر آرزومان اول وقوع بولان اسرافات
 و تبذیراتسندن هنوز برچوق زمانلرک مرور
 ایتمش اولمسی ده خلفانک بویوله دوکوملرنی
 تسهیل ایلمش ایدی [۲]. بوندن ماعدا خلفا کندی
 زوجه لرینک و والدہ لرینک و معیتلری خلقنک ده
 بویوله دوکوملرینه مساعدده ایتمش ایدی.

[۱] اعلام الناس ۴۵ [۲] ابن الاثیر ۸ ج ۶

[۳] ابن الاثیر ۴۰ ج ۶ [۴] مسعودی ۱۸۸ ج ۲

[۱] اعلام الناس ۹۸ [۲] ابن الاثیر ۲۵۴ ج ۲

سنوی و زراتنك ايكي ثلثن فضلہ دكلدر .
 (خيزران) كنديسى ايچون محافظه نفوذ
 وادامه حاكيت خصوصبنده او قدر حريص
 وشدیدايدی که اوغلی (هادی) نك كنديسنه قارشى
 طورمغه باشلادیغنى حس ايدنجه اوغلنك خسته
 بولمىندن بالاستفاده جاريه لر واسطه سيله يوزينه
 اورتولر قويدوره رق كنديسى بوغدرتدی [۱].
 (خيزران) وفات ايتديكى زمان (رشيد)
 انك ثروتنه وضع يدايدرك كويلرينى اهالى يه
 اقطاع ايلدی [۲].

مع مافيه (خيزران) صاحبات علم ودرایت
 قاديئلردن ايدى . بويله بر قادينك دولت
 عباسيه نك اعتلاسى دورنده او قدر زنگين
 اولمى اودرجه شايان استغراب عد ايدلمسه
 كرك . اصل شايان استغراب اولان شى دولت
 عباسيه نك انحطاط و اضمحلالى دورنده بيت المال
 خزينه سى بوم بوش طورركن خالفا والده .
 لر ينك پك بيوك ثروتلر طويلاملر يدر . زيرا
 خلفاى عباسيه نك اون اوچنجيسى اولان
 (معتز) ك والده سى (قيجه) نك بودر و ملرده
 وسائره صاقل اوله رق براقديغى ۲,۰۰۰,۰۰۰
 دينار نقدى ثروتدن ماعدا تقدير قيمتى غير
 ممکن بر چوق مجوهرات و اشياى نادره دخى
 ترك ايلمشدى . ازجمله بر مكوك (برطاس
 طولوسى) قيمتدار زمرد وياريم مكوك ايرى
 اينجى و بركيلجه (بر ثلث طاس) قدر قرمزى
 ياقوت براقمشدى که بونارده ۲,۰۰۰,۰۰۰
 دينار قيمتمنده تقدير ايدلمش ايدى . فقط بو

[۱] ابن الاثير ۴۰ ج ۶ [۲] سير الملوک ۸۵

قدر بيوك بر ثروته رغماً بوقادين - (قيجه) -
 كندى اوز اوغلى، (معتز) ى ۵۰,۰۰۰ دينار
 ايچون قتله معروض براقمش ايدى [۱].

بوندن دهها غريبى خلفاى عباسيه نك
 طقوزنجيسى (واتق) ك زوجه سنك ثروتى در .
 (قراطيس) اسمنده بولنان مشارالیه نك سنوی
 وارداتى ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ دينار مقدارنده ايدى [۲].
 بوقادين (خيزران) ك سنوی وارداتنه
 يقين اولان بو وارداتى كندى جاريه لرى اوزرينه
 صرف ايدىوردى . خلفاى عباسيه نك اون
 سکنزنجيسى (مقدر) ك (شعب) اسمنده
 اولان والده سنك تره سنده ۶۰۰,۰۰۰ دينار
 بولمشلردى . بو پارله تره ده صاقلانمش
 ايدى . كيمسه نك بوندن معلوماتى يوق
 ايدى . حال بوکه اوصره لده اوغلى (مقدر) ك
 وبيت المالك مضايقه سى صوك درجه ده بولنىوردى
 [۳]. كرك عراقه ده، كرك ديكر بلاد اسلاميه ده
 سائر خلفا والده لر ينك احوالى ده اكا كوره
 قياس ايدى بيليرسكنز . بو قاديئلر هر يره اله
 كچيردكلرى نفوذ و تأثير سايه سنده عسكرك
 قوماندانلرى ايله بالاتفاق دولتك هر درلوا مور
 وخصوصاتنه قاريشيرلر و ثروت مملكتى كندى
 خزينه لر ينه چكركلردى . نته كيم خلفاى عباسيه نك
 اون ايكنجيسى اولان (مستعين) - ۲۴۹ هـ -
 والده سى ايله امرادن (اتامش) و (شاهك خادم) ك
 امور دولتده و بيت المال خزينه سنده ايستدكلرى
 كى حركت ايتلمرينه مساعده ايلمش ايدى . اطرافدن

[۱] طبرى ۱۷۱۹ ج ۳ [۲] طبرى ۱۷۲۰ ج ۳

[۳] ابن الاثير ۷ ج ۷

نته کیم دردنجی عصر هجری اوائلنده (مقتدر)
 زماننده (ام موسی) نامنده کی خزینه داراوسته
 اوبله جه پک بیوک نفوذه مالک ایدی [۱].
 قهرمانه لرك خلفا سرایلرنده کی اسرافاتی
 سرایلرده پک چوق جاریه لرك وخدمه وسائر نك
 بولمنسندن ایلری کلیوردی .

(جاریه لر و غلاملار): - ده اول کوردیکمز
 اوزره (منصور) زماننده بر کوله طنبور
 چالایی ایچون (منصور) ک امری ایله طنبور
 انک باشی اوزرنده پارچه لاندیرلایی کی کوله ده
 خدمتدن چیقاریلوب صائدیرلمش ایدی .
 فقط (منصور) دن صکره قرق سنه کچمدن
 خلفا سرایلری تغنیه و ذوق و صفایه برر صحنه
 کسلمش ایدی . روایته کوره (رشید) ک
 سراینده کیمی چنکی ، کیمی عود ، کیمی
 دف ، کیمی قانون ، کیمی مزمارچالغه ، کیمی ده
 شرقی سویلیکه ورقص ایتمکه و سنطور چالغه
 مخصوص اوچ یوز جاریه موجود ایدی .
 سرایه منسوب اولان ندیملر ایله شاملی خوش
 اطوار (شیخ ابوالحسن) [۲] و (ابن ابی
 مریم المدنی) [۳] وسائر کچی نکته کویان
 ولطیفه پردازان ایسه بشقه در . بوجاریه لردن
 هربری بیک ، یاخود اون بیک دیناردن [۴]
 یوز بیک دیناره قدر مبالغه عظیمه ایله صاتون
 آلینیور ایدی . بوکچی جاریه لرك ملبوسات
 و مجوهراتنه صرف اولنان مبالغه ده پک چوق
 ایدی . خلفای عباسیه نك اوچنجیسی (مهدی)

کلن پاره لرك قسم اعظمی بونلرك خزینه لرینه
 کیدردی [۱] .

بردولنده بو احوال بولندقیجه زنکینلکک
 قادینلره و سرای آغالرینه و قوماندانلره انتقال
 ایتمی غریب کورلمز . فصل استغراب اولنورکه
 (مستعین) ک والده سنک اشیایی میاننده
 طوقومسی و تزیینی ۱۳۰,۰۰۰,۰۰۰ دیناره
 (دها طوغریسی درهم اولسه کرك) مال
 اولمش بر کلیم موجود ایدی . کلیمک اوزرینه
 برطاقم حیوانات و قوش شکلری ترسیم اولمش
 ایدی . حیوانات و قوشلرك جسملری آلتوندن
 و کوزلری مجوهراتدن یا پلمش ایدی [۲] .
 قادینلرده او زنکینلک بولندقیجه بر قادین بر
 شاعرک آغزینی ایچی ایله تولدیرمش ده او
 شاعر او ایچی بی بیکرمی بیک دیناره صائمش
 دینیرسه شایان استغراب کورولورمی ؟ [۳] .
 کذلک (قطر الندی) وسائر خلفا قادینلرینک
 اعطا ایتمکلی هدیله لرك بیوکلیکنی ده مبالغه لی
 ظن ایتملی [۴] .

کرك خلفای عباسیه نك، کرك سائر خلفانک
 سرایلرنده بولنان قهرمانه لرك - خزینه دار
 اوسته لرك - احوالی ده جدا شایان مطالعه دره
 بو قهرمانه لر وزیر ایله ، یاخود وزیرک یرینه
 قائم اولان ذات ایله سرایلرک اداره سنه و مصرفه
 باقارلردی [۵] . بو قادینلرك خلفا سرایلرنده
 وامور دولنده پک بیوک نفوذلی وار ایدی .

[۱] ابن الاثیر ۷ ج ۴۷ ص ۱۳۴ مستطرف ۱ ج

[۲] ابن خلکان ۱۹۹ ج ۲ [۴] مستطرف ۴۶

ج ۲ [۵] ابن الاثیر ۳۷ ج ۸

[۱] ابن الاثیر ۲۴ ج ۸ [۲] اعلام الناس ۹۷

[۳] طبری ۷۴۳ ج ۳ [۴] ترتیب الدول ۱۲۶

یوز بیک دینار ایله بر یوزوک مبیایه ایتمش
ایدی [۱] . وقس علیه .

خافانک کندی معیترنده بولن سیردقاری
کوله لر و غلاملر دخی پک چوق بر مقدارده
ایدی . (مقدر) ک خدمتنده بولسان یالکیز
روم وزنجی حرم آغلرینک مقداری (۱۱۰۰۰) .
بالغ اولمش ایدی [۲] . بونسبتده بیوک بر معیت
خلقی ایچون نه قدر مبانی و مفروشات و ساثره
لازم اولدیغی دوشونمکه لزوم یوقدر . آل بویه
ملوکنک اوچنجیسی (مزالدوله) تبدیل آب
وهوا ایچون بغدادده انشا ایتدیردیکی بر سرایه
۱۳۰۰۰۰۰۰۰ درهم صرف ایتمش ایدی [۳] .
(امین) دخی ۲۰۰۰۰۰۰۰۰ درهم صرفیله
بغدادده (خیزرانیه) جهتلرنده قصرلر انشا
ایتدیرمش ایدی [۴] . مشارالیه (دجله) نهرنده
سیر و سفر ایتمک اوزده بری آرسلان ، ایکنجیسی
فیل ، اوچنجیسی قره قوش ، دردنجیسی ییلان ،
بشنجیسی آت شکلنده اوله رق بش حراقه
- سفینه - انشا ایتدیره رک بونلر ایچون پک
چوق پاره لر صرف ایتمش ایدی . او دورک
فحول شعراسندن (ابونواس) امینک مدحنه
دائر یازدیغی اشعارده بو سفینه لری اسملری
ایله برابر ذکر ایدیور .

اوزمانکی اسراف و سفاهته نمونه اوله رق
شووقعه یی ایراد ایدلم : برکون مشارالیه (امین)

[۱] ابن الاثیر ۴۴ ج ۶

(اصله) مهدی) نک برینه سهوا رشید دینیلور)

[۲] الفخری ۲۳۴ [۳] ابن الاثیر ۲۱۱ ج ۸

[۴] ابن الاثیر ۱۱۲ ج ۶

(منصور) طرفندن بنا ایدلمش اولان (خلد)
نامنده کی قصرده کنیدیسی ایچون بر نشیمن
اوزرینه مفروشات فاخرده سربله رک و هر طرفی پک
چوق اوانی سیم و زور و مجوه زرات قیمتدار ایله
تزیین ایدیله رک صنعتکار - آتای و مغنی - یوز
جاریه نک اوزر اوزر تزدینه چیقوب پک آهنگ
اوله رق بر شرقی تغنی ایللرینی جاریه لرینک قیسه سنه
- ریسسه سنه - امر ایلش و ریسسه تلقی ایتدیکی
امری آرزوسی وجه ایله اجرا ایتشدی [۱] .
خلفانک بوقیلدن اولان اسراف و سفاهتلری
حقنده کی تفصیلاتی کتابمک هیئت اجتماعیه
مباحثه متعلق اولان جلدنده یازده جفز .

(کرم و سخا) : - مع مافیة اسرافانک
اک بیوک قسمی کرم و سخا قیلندن اوله رق
بذل اولسان پاره لردن تشکل ایدیوردی . او
جمله دن بر طاقم یومی صرفیات عاداتا بر بورج
حکمنه کیرمش ایدی . (رشید) کندی اموال
خصوصیه سندن زکاتدن ماعدا هر کون بیک
درهم صدقه ویرردی [۲] . (مأمون)
کندی تعلقات و خواصنه کونده ۶۰۰۰۰ درهم
مصرف یاپاردی [۳] . بو یومی صرفیاتک
سنه لکنی حساب ایدر ایسه ک (مأمون) طرفندن
سنه ده او یولده ۲۰۰۰۰۰۰۰ درهم صرف
اولندیغی آکلاشیلیر . مع مافیة بوباره لر خلفانک
هبه و عطیه قیلندن ویردکلری مبالغه نسبة بیوک
رشی دکل ایدی . (منصور) برکونده کندی
خانه سی خلقنه ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰ درهم توزیع

[۱] ابن الاثیر ۱۲۰ ج ۶ [۲] طبری ۷۴۰

ج ۳ [۳] الفخری ۲۰۷

بولرى حقیقهٔ بایبورلری ایدی ؟
 عصر حاضر آدملری او درجه ده سخا
 و کرمی ، معروف اولان قواعد اقتصادیه
 مخالف بولدقلری ایچون مستبعد و خرافات
 نوعدن عد ایدرلر . فقط خلفانک و یا خود
 امر ونهیده انلرک یرینه قائم اولان وزرا و کتابک
 امرینه تابع اولهرق بیت المالد ده اول کوستر .
 دیکمز وجه ایله پک کترتلی فضلہ و ارداتک
 قالدینی نظر تأمله آنیرسه ایثی او قدر استعباده
 محل قالماس ظن ایدرز . مکرکه او و ارداتک
 او مقدارده کترتلی اولمسندده شبهه ایدلسون .
 حال بوله او واردات حقنده شهده بولتی
 بتون تاریخ حقنده شهده بولتی قیلندندر .
 زیرا بالجمله مورخلر - منسوب اولدقلری زمان
 و مکملک اختلافه رغماً - کوردیککزکی بوبابده
 واقع اولان بیاناتمزده متفق بولنمقدده درلر .
 بوندن ماعدا آئیده کی جلدلرده کوستر جکمز
 اوزره شعراک و امثالک اوزمانلرده کی هیئت
 اجتماعیه و حتی بالنفس خلافت مقافنه اجرا
 ایتدکلری تأئیری نظر دفته آله جق اولور ایسه ک
 او قدر بیوک عطیه و احسانلرک ویرلدیکنه اینانمقدده
 کوچلک کورمیز . بو عصر زنگینلرندن هیچ
 بر منفعت و مضرتی اولبان بر تصویر و یا آثار
 عتیقه دن برشی ایچون ۵۰۰۰۰۰ ، یا خود
 ۱۰۰۰۰۰۰ لیرا ویرن بولسدیغنی مش اهده
 ایدیوروز . دهادون او قویور ایدک : آمریقانک
 مشهور زنگینلرندن (مورغان) بعض موزده لره
 اهدا ایتک اوزره بر میلیسون لیرایه بر طاقم
 رسملر مایعه ایلشدر .

ایتمشدر [۱] . (مأمون) برکونده یالکز اوج
 شخصه ۱۰۵۰۰۰۰۰۰ درهم ویرمشدر [۲] .
 بوندن ماعدا ده اول یازلدینی اوزره شامده
 بولنورکن آلدینی ۳۰۰۰۰۰۰۰۰۰ درهم بدن
 ۲۴۰۰۰۰۰۰۰۰۰ درهمی آغی اوزنکیده ایکن
 معینته طاغته شدر . (رشید) اوغلی (مأمون) .
 ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰ درهم اعطاسنی وصیت ایتمش
 ایدی . (معتصم) ک زمان خلافتنده صدقه اولهرق
 ویردیکی پاره لرک مجموعی ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰
 درهمه بالغ اولمشدر [۳] . (مقتدر) معاشردن
 بشقه بوشنه اسرافات و تبذیرات قیلندن صرف
 ایتدیکی پاره لر ۷۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰ دینار مقدارنده
 ایدی [۴] . شعرا و سائر مدخلفایه مراجعت
 ایدنلره ویریلن و بعضاً بر دفعه ده یوز بیسک
 درهمه بالغ اولان عطیه واحسنلر بسبتون
 بشقه در . (ابن خلکان) ک روایتیه کوره
 (خاصر) شهرتی ایله معروف اولان سالم نامنده کی
 شاعر (مهدی) نک مدخنه دائر بر قصیده
 یازهرق مکافات اولتی اوزره یوز گره بیسک
 ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰ درهمدن آشاغی آلیه جفته
 عین ایتمش و (مهدی) او قدر پاره یی بوشاصره
 ویرمش ایتمش . . . بور وایتده پک آچیق بر مبالغه
 واردر . بونکله برابر بوندن اوزمانلرده جاری
 اولان کرم و سخانک پک بیوک بر مقیاسده بولندیغنی
 آکلایشیلور [۵] . بر چوق و قتلرده شعرایه
 پاره دن ماعدا کویلر دخی احسان ایدرلردی [۶] .

[۱] ابن الاثیر ۱۳ ج ۶ [۲] ابن الاثیر ۱۶۷

ج ۶ [۳] طبری ۳۲۹ ج ۳ [۴] ابن الاثیر ۹۰ ج ۸

[۵] ابن خلکان ۱۹۸ ج ۱ [۶] طبری ۱۴۶۸

بوندن ماعد صحی شبهه کو تورمین برطاقم
 وقابك سباقی ده اوصره لرده امثالی مشهود
 اولیان برکرم وسخانك حکمفرما اولدیغی
 کوستریور . شاعر (مؤمل) ایله (مهدی)
 آره سنده وقوع بولان برسرگذشت بو قیلدندر .
 (مؤمل) مهدی ولی عهد بولندیغی صره ده
 انك ایله اولان سرگذشتی شویله جه حکایه اییدیور :
 « (مهدی) ولی عهد ایکن (ری) ده یاننه
 واردم . کندیسنك مدخه دائر یازدیغیم برطاقم
 یتلره مکافاة بکا یکریمی بیک درهم عطیه
 ویردی . پدری (منصور) کیفیتدن خبردار
 اولنجه (مهدی) یه مؤاخذه بی حاوی برمکتوب
 یازدی . بومکتوبده اوغلنه « بوشاعر سنك
 قپوکه برسنه مسافر قالدقن صکره ا کا یالکز
 درت بیک درهم ویرمی ایدك ، او قدر کافی
 ایدی » دیمش . دها صکره (منصور) بی
 زردینه جلب ایتمدی . یاننه وارذیغمده :
 « سویله باقم . تجربه سز بر چوجوق بولدك ده
 آلداتك ، دكلی ؟ » دییه صوردی . بن ایسه :
 « اوت ، شان وشوکنکز مزداد اولسون ،
 تجربه سز ، سخی وکرپرور برچوجغه عرض
 افتقار ایتمد ، اوده آلداندی . آلدانق ایسه
 کرپرورلرک شانندندر ، دیدم . (منصور)
 سویلدیکم ایاتی دیکلمك ایستدی . ایاتی
 سویلدم . « ایاتك کوزل . فقط یکریمی بیک
 درهم ایتمز » بدی . آلدیغیم پارهی نه یایدیغمی
 صوردی . « یانمده در » دیدم . حاجی (ربیع) ه
 « بو آدمی آل . یاننده کی پاره دن درت بیک
 درهمی کندیسنه ویر . قالانی آل ، دییه امر

ویردی . (ربیع) پاره دن بکا درت بیک
 درهم ویره رك باقیسنی المذن آلدی « [۱] .
 بو حکایه دن شو آکلاشیلورکه شعركه
 قیمتی بیکلرجه درهم ایله تقدیر اولنیوردی .

خلفا کندی خصوصی ثروتلرندی
 بو اسرافاتی یاپارلردی ؟

فقط عجیبا خلفا عطیه و مکافات قیلندن
 اوله رق بو ویردکلری پاره لری کندی اموال
 خصوصیه لرندی ، یوقسه حکومتك خزینه سی
 اولان بیت المالدی اعطا ایدیورلردی ؟ بوراسنی
 آکلامق ایسترز . بو خصوصده وقوع بولان
 تدقیقاتم زده مورخلرک بو مسأله یه دائر قطعی
 بیاناتنه است کله مدك . هپ بو جهتی سکوت
 ایله کهچشدرمشلردر . بو سکوت اولسه اولسه
 اوپاره لرک بیت المال خزینه سندن تأدییه ایدلدیکنه
 دائر اولان ظنی تقویه ایدر . آنحق خلفا بو
 صر فیاتدن طولای مؤاخذا ایدیه منز . چونکه
 اسلاملرجه خلیفه بیت المالك ولیسیدر . اجتهادینه
 کوره اسلاملره نافع کوردیکی شیلره پاره یی
 صرف ایدر . خلیفه برشاعره احسان ، برعالمه هبه
 اعطاسنده دولت ایچون بعضاً برمنفعت کوره .
 بیلیر .

بونکله برابر خلفای عباسیه نك دردنجیمی
 اولان (هدی) زماننده خصوصی بیت المالك
 - خزینة خاصه نك - ذکرینه راست کلدك .
 خلفا زمانلرنده وقوع بولان بعض حادثاتك

سیاق و ارتباطندن آکلاشیلپور که خلفا بر شاعره
 و سائر به عطیه و احسان امر ایتدیکه او عطیه نک
 آنجق (بیت مال المسلمین) دن تأدیه ایدلمسی
 آرزو ایدر لر دی . وزرا بر جوق دفعه او بوله
 وقوع بولان اسرافندن اوصالچ کتیره رنک تا یانه
 دائر اولان او امری تنفیذ ایتزلردی . نته کیم
 (عیسی بن داب) . (هادی) طرفندن
 ویریلن احسان مآله سند . او یله بر حال وقوع
 بولمش ایدی . (عیسی بن داب) حجاز ادباسی
 میاننده نظم و نثرده و کوزل سویلکده ممتاز بر
 ذات اولدینی جهتله (هادی) نزدنده کندیسندن
 دها اول هیج بر کیمسه نک نائل اوله مدینی
 بر حسن توجه احراز ایتمش ایدی . (هادی)
 بر کون کندیسنه دفعه اوتوز بیک دینار
 احسان اعطاسی امر ایدر . (ابن داب)
 ایرتسی کونی بو پاره بی الملق آوزده قهرمانی
 - خزینه دارینی - حاجبه - سرای مابینه جیسنه
 - کوندریر . حاجب خزینه داره : « بوامرک
 بکا تعلق یوقدر . دیوان ناظری مهرداد
 مراجعت ایدیکز ، جوانی ویریر . خزینه دار
 عودتله کیفیتی (ابن داب) . نقل ایدر .
 ابن داب « بکی ، طورسون ، دیر . (هادی)
 بر کون بر (مستشف) نده - اطرافه ناظر بر
 کوشکنده - اوطورور ایکن (ابن داب) ک
 یالکنز بر اوشاق ایله اورادن کچدیکنی
 کوره رنک یانه چاغیریر . (ابن داب) حضوره
 وارنج (هادی) کندیسنه خطاباً : « حالا
 ییقامش انواب کیدیکنی کوریورم . حال بوکه
 شیمدی قیشدر . یکی البسه کیمک لازم ،

سوزلرینی توجیه ایدر . (ابن داب) ایسه :
 « افندم ، قولاجم قیصه در ، جوانی ویریر .
 هادی : « بو فصل اولور ! احوالک انتظام
 ویرمک ایچون سکا اقتضا ایدن پاره نک ویرلمسی
 امر ایتدکمی ؟ » دیر . (ابن داب) « احسانکیزی
 آله مدم ، جواننده بولنور . بونک اوزرینه
 (هادی) بیت مال الحاصه - خزینه خاصه -
 ناظرینی نزدینه چاغیره رق : « شمدی همان اوتوز
 بیک دینار کتیر ، امرینی ویریر . پاره لر در حال
 کتیریلوب (ابن داب) . ویریلیر ، [۱] . شو
 حکایه نک سیاقندن آکلاشیلدیغنه کوره خلیفه
 (ابن داب) . بیت المال عمومیدن بو پاره بی
 ویرمک ایسته مش ایکن اورادن ویرلمدیکندن
 کندی خزینه خاصه سندن تأدیه ایشدر .

(رشید) طرفندن وزیر (یحیی بن خالد
 بن برمک) . اصدار اولنان بر امر مدخی اوقیلدن
 دیگر بر مثال تشکیل ایدر . (رشید) بر جاریه نک
 بدلی اولان ۱۰۰۰،۰۰۰ دینارک صرفتی یحیایه امر
 ایتمش ایدی . یحیی مبلغی جسوق کوره رنک
 پاره بی ویرمکده تغلل کوستتیر . (رشید)
 تغلل واقعدن کوجنیر . بونک اوزرینه (یحیی)
 دولته هیج بر منفعتی اولمیان بو نوع تبذیراته
 بیت المال خزینه سنک تحملی اولدینی محسوس
 بر مثال شکلنده کوسترتمک ایچون یوز بیک
 دینارک درهم اعتباریله طوتدینی ۱۰۵۰۰،۰۰۰
 درهمی گوش فسکوکات اوله رق صایوب
 (رشید) ک آبدست آلدینی زمان گذرکاهی
 اولان صوفیه وضع ایتدیریر . (رشید)

پاره پی کورنجه استکثار ايدر . بو پاره نك
جاريه نك بدلی اولديغنی کندیسنه سويلدکلر نده ده
سرافاتنك بيوكلكنی آكلار . شو قدر كه
كندیسه بويوله مقاومت اولنسنك بر جرأت
اولديغنی و بوندن اسرافاتنه برحد وضع ايدملك
ايستلديكنی آكلایه رق مغبر اولور . روایت
كوره بو وقعه (رشید) ی بر مکیلی تنکیله
سوق ایدن اسباب جمله سندن بری اولدی [۱] .
خلفای عباسیه نك طقوزنجیی اولان (وائق)
ایله وزیر ی (ابن الزیات) آره سنده دخی
بر جاریه نك ائمانی تأدیبه ده اوله بر حال وقوع
بولش ایدی . (ابن الزیات) جاریه نك ائمانی
تسویه ده تعلل کوسترنجه (وائق) جزا اولق
اوزره کندیسنه پاره پی ایکی قات اوله رق تأدیبه
ایتدیرمشدر [۲] .

(رشید) طرفندن بغداده کلکه دعوتی
حاوی مجتهدیندن (سفیان ثوری) یه تحریر
اولنان نامه یه جواباً سفیانك (ابوزر) طرفندن
معاویه یه قارشى استعمال اولنان لسانه مشابه
شدید برلسان ایله رشیده یازدیغنی مکتوبك
مندرجاتندن ده (رشید) ك عطیه واحسانلری
(بيت مال المسلمین) دن تأدیبه ایتدیردیکی
آكلاشیلیور . (رشید) کوفه ده بولنان
(سفیان ثوری) یه بر مکتوب کوندرمش
و کندیسنی بغداده کلکه دعوت ایلش ایدی .
(رشید) مکتوبنده : « هر كسك کندیسنك
نزدينه قوشدیغنی و کندیسنك ده خزینهلری
آچهرق احسان و هدایای سنیه ایله انلری

تلطیف ایتدیكنی الخ . . . . بیلدیرمش ایدی .
(سفیان) بونامه یه نك شدتلی بر مکتوب ایله
مقابله ده بولندی . یازدیغنی شیلر جمله سندن
دیپوردی كه : « سنكله هر درلو علاقهبی قطع
ایتدیكمی ، سكا قارشى آرتق هیچ بر حرمت
بسله ندیكمی ، بیت مال المسلمینه هجوم ایله
اموال مسلمینی ایجاب ایدن جهلردن غیر ی
و حکم شرعك خلافی طریقلرده صرف
ایتدیككه دائر مکتوبكده بالذات وقوع بولان
اقرار و اعترافك اوزرینه بنی شاهد اتخاذ
ایدیكکی سكا آكلاتق ایچون بوجوابی
یازیورم . بندن اوزاق اولدیفك حاله شو
یایدقكله اکتفا ایتيورسكده یایدیفك شیلره
بنی ده شاهد اتخاذ ایتك ایچون بكا مکتوب
یازیورسك . كرك بن ، كرك مکتوبكك
قرائتنده حاضر بولنان رفیقلم سنك اوزریكه
شاهد اولدق . یارین عادل مطلق جناب حقت
حضورنده بوشهادتی ادا ایده جکز . ای هر ون!
بيت مال المسلمینه مسلمانلرك رضاسی اولمقسنزین
هجوم و تجاوزده بولنسنك . عجبا شو یایدیفك
شیلره روی زمینده بولنان مؤلفه - قبلیری
تألیف ایدیلنلر - ایله او بولده صرف مساعی
ایدنلر و فی سبیل الله مجاهدین و ابنای سیلمی
موافقت ایتدیلر ، یاخود جمله قرآن و اهل
علمی ؟ یاخود یتیملر و طول قادینلرمی ؟ . . .

یاخود رعایا کدن خلقمی ؟ . . . . » [۱]
ایشته بو امانلی وقوعات خلفانك بیت المال

عباسیه اوائلنده بونلرک ذکرى موجود دکلدی . حکیملر ، مغیار ، ندیملر وسائرہ کبی معیت خاصه سائر انواع مأمورینک ازدیادینی ده اکا کوره قیاس ایلك اقتضا ایدر . فی الحقیقه دولت طریق حضارتده ترقی ایتدکجه بوازیداد ، اسرافات ورفاهیتک برنتیجہ طبعیه سیدر .

بوندن ماعدا دولتک بعض مصرفلری اولجه بیت المال خزینه سنک غیرندن تسویه اولنور ایکن کشنی امکان خارجنده اولان برطاقم سیابدن طولانی بوباره لر بالآخره بیت المال خزینه سنندن تأدیہ ایدلمکجه بالانلدی . واقعا بوجهتی کوستریر معلومات صریحه مفقوددر . شوقدر وارکه کوریلن بعض معلومات ضمناً بوجهتی تأیید ایتدکده در . نته کیم (معتضد) زمانه عائد اولان مصرف جدولی ایله وزیر (علی بن عیسی) نك (۳۰۶ هـ) زمانه عائد مصارفات جدولی آرہ سنده برفرق کوریوریز . (علی بن عیسی) زمانه عائد جدولہ حرمین مصا رفاتی ومملکتده قضاتک واحتساب امینلرینک وبرید رؤسائک معاشاتی وسرحدرل مصارفاتی نامرلیله ذکر اولنان مصارفاتک مثلی (معتضد) زمانه عائد مصارفات جدولده کوریلور . چونکه ده اول کوستردیکمز اوزره بومأمور لر معاشلرینی جبات ایتدکلری وارداتدن طوغریدن طوغری به آلیرلردی . ده صکره خلفا ضعیف دوشوبده والیرلر تمرد ایدنججه دولت ، مأمورلرک معاشاتی بیت المالدن تأدیہ به مجبور اولدی .

برنجی جلدده بیان ایتدیکمز وجه ایله

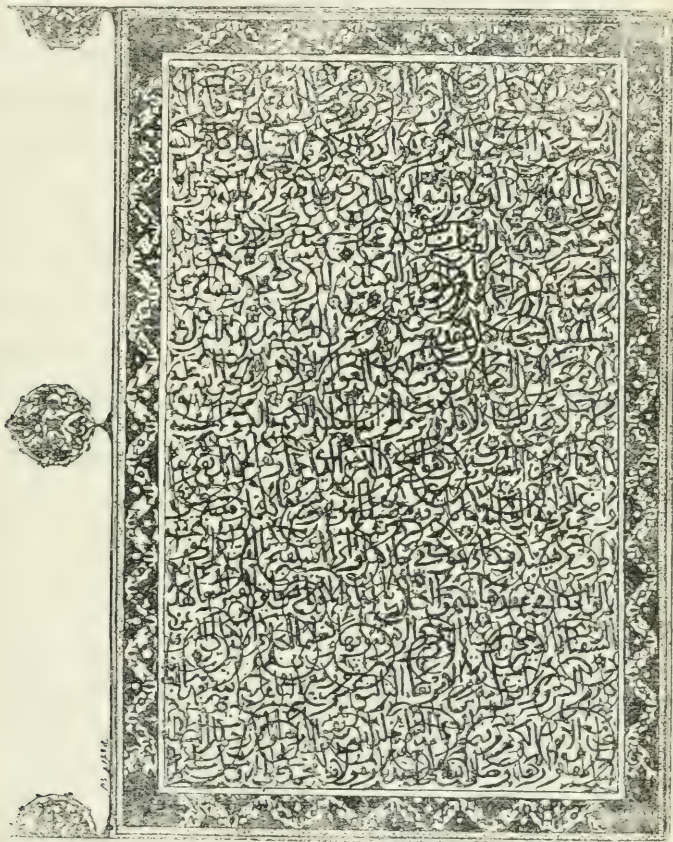
خزینہ سی پاره سیله هدیه واحسانلرده اسرافات وتبذیراتده بولندقلرینی کوستریور .

۲ دولتجه مصرف قبولرینک چوغالسی

عهد نبویه دولت اسلامیه ده امیر ، وزیر ، قاضی ، قوماندانلق حضرت پیغمبرک ذاتہ مختص ایکن ده صکره خلفای راشدین زماننده دولت مأموریتلرینک آلی مقامه بالغ اولدیغنی ، متعاقباً مویلر وعباسیلر دورلرنده ازدیاد مدنیت واتساع مملکتله مأمورین حکومتکده اونبئده چوغالدیغنی برنجی جلدک ۱۰۰ نجی صحیفه سنده ذکر ایتمش ایدک . مرور زمان ایله واردات دولت چوغالدقجه وخلفا واعاظم رجال حکومتک راحت ورفاهیته طوغری میل وانجذابلری تزیاد ایتدکجه مصالح حکومت دخی چوغالمقدمه ایدی . بوجهتله مثلاً (رشید) ک زماننده (منصور) ک زماننده کندن و (مأمون) ک دورنده (رشید) ک دورنده کندن زیاده دولتجه مأمور استخدام ایدلمش ایدی . مشارالیه مادم صکره کلن خلفا زمانلرینی ده آکا کوره قیاس ایدیکمز . خلفای عباسیه نك اون آلتنجیسی اولان (معتضد) زمانه (۲۷۹ هـ) عائد اوله رق ده اول نشر ایلدیکمز مصارفات جدولده سرای خلقتدن خاصه غلاملری وکوله لر ومطبخ امینلری ومصاحبان واوزنکی آغازی (رکابداران) کبی معاش وتعیینات آلان برطاقم مأمورین کوریلورکه دولت

سرحدلردن آلتان واردات محلی مأمورینتک
 معاشاتنه ومصارفات سائرهنه صرف ایذیلهرک
 بووارداتدن بیت‌الماله برشی کوندرلمزدی .
 معنایه دولت عباسیه‌تک اوائلنده اجرا اولتان
 آقینلر ساینه‌سندمه بویرلردن غنائم وسائر
 حاصلاتندن پک چوق واردات آلتئمده

چکمهکه مجبور اولدی . سرحدلر مصرفی
 تزیید ایده ایده نهایت (مقدر) زماننده
 ۵۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولمشدی . حال
 بوکه ده اول بومصرف ۱۰۰,۰۰۰ دیناردن
 عبارت ایدی . سرحدلرک وارداتی حدذاتنده
 اومبلنی طوتاردی . برطرفدن آلتوب محلی

شکل ؛ ۱۳ بر قرآن کریمک صون صحیفه‌سی

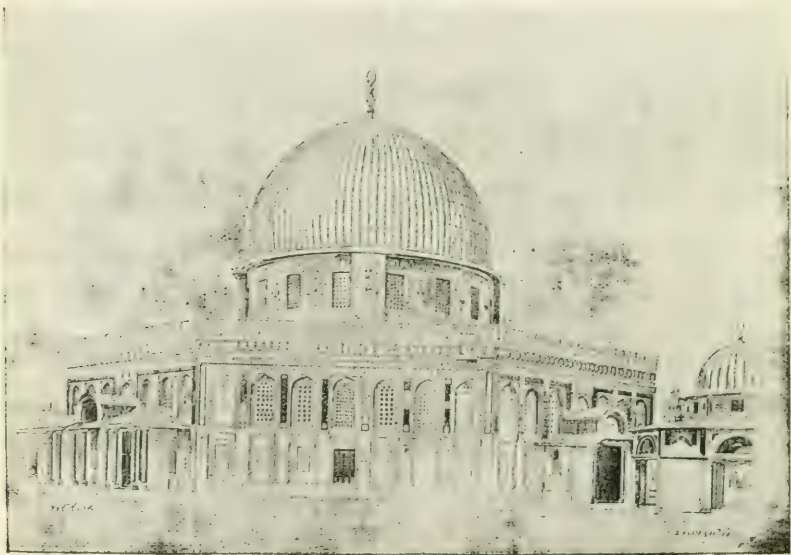
ایدی [۱] . دهنا صکره ایسه دولت دور
 انخطاطه کیرمکه آقینلر آزالوب غنائم کلامکه
 باشلادیقندن بیت‌المال سرحدلر مصرفلرنی
 مصارفاتنه ویریلیدی [۱] . عسکر وسائر
 مصارفاتنده وقوع بولان ازیداک درجه‌سنیده
 اکا کوره قیاس ایذیکیز .

ایسه اهلینک چالشمغه اولان هوسلرینی کسر ایدر . مملکتده برقات دها فقر وسفالتہ دوچار اولور .

اسلاملر حضرت پیغمبر و ابوبکر زمانلرنده اله کچن اموال غنائم ایله کچینیرلردی . هر کسک حصه سی غنائمک چوق ویا آز اولسنه کوره مختلف بونوردی . دها صکره حضرت عمر زماننده دیوان تأسیس ایدیلنجہ مشارالیه هر

۳ معاشاتک تزایدی

دها اول موجود اولیان برطاقم مأموریتلرک احدائی یوزندن مصارفانک ازدیادی ایله اکتفا ایدلمدی . اسکیده موجود اولان مأموریتلرک معاشاتی ودواثر حکومتک مصارفاتی ده آرتدیرلدی . ذاتاً واردات دولت چوغالدقجه حکومت مأموریتلرک تزاید معاشات و تعییناتی ده

شکل : ۱۴ قدس شریفده جامع عمری

مسلم ایچون سنه ده معین بر معاش تخصیص ایلش و بومعاشلری کورولن ایش اعتباریله دکل ، حضرت نبی یه اولان قرابت درجه سنه واسلامیتی قبولده کی قدمه کوره تقدیر و تعیین ایش ایدی [۱] . اوصورتله که بر مسلم کاتب ، یا خود والی ، یا خود قاضی اولوردی ده معاشنده بر فرق بولمازدی . دها صکره مصالح دولت تعدد و تشعب ایدنجه

[۱] برنجی جلد ۱۴۷

امور طبیعیه دندر . شو قدرکه بئیان دولت ضعیف برتمل اوزرینه قورولش ایسه برمدت صکره ثروت حکومت انحطاطه دوشه جکی حالده معاشلر اسکیزی کی بیوک مقدارلرده قاله جغندن بیت المال انلری تأدیبه ده اظهار عجز ایدر . بونک اوزرینه حکومت آغیر ویرکیلر طرح و بو ویرکیلری تحصیل ایچون شدت استعمال ایله که مجبور اولور . بویله بر حالک نتیجه سی

مامور لرہ ایفایتدکری وظائفہ و حائز اولدقلری
 مناصبہ کورہ معاشرلر تخصیصنه مجبوریت
 حاصل اولمش وعسکرہ ، والیرہ ، کاتیلرہ ،
 مابینجی وتشریفاتیجیلرہ ، قاضیلرہ وسائرہ به آیری
 آیری معاشرلر تعیین ایدلمشدر . عباسیلر دورنده
 وزارت رتبہسی احداث اولندینی زمان
 سائر مستحدث مناصب کبی اومقامی احراز
 ایدن ذاتده آیریجه بر معاشلر تخصیص اولنمشدر .
 بومعاشرلر دولتلرک وازمنه نکلر اختلافنه کورہ
 مختلف مقدارلرده تعیین ایدلمشدی . شمدی
 مناصب مذکورهدن اک مشهورلرینه تخصیص
 اولنان معاشرلرک مقدارینی تدقیق ایدلم .

(والیرک معاشاتی) : — والی معاشی اوله رق
 حضرت عمر زماننده آیدہ ۶۰۰ درهم تخصیص
 ایدلدیکی حالده [۱] بالآخره بومعاش والیرک
 وولایتلرک اختلافنه کورہ مختلف مقدارلرده تعیین
 اولندی . از جمله حضرت عمر شام والیسی بولنان
 (معاویہ) به سنوی معاش اولمق اوزرہ
 (۱,۰۰۰) دینار تخصیص ایش ایدی [۲] .
 دهها صکرہ حاکمیت امویلرہ انتقال ایدنجہ
 والیرک عادتا بر آنارشی به دوشدی .
 چونکه بر طاقم والیرلر امویلرہ مظاہرت
 ایتدکلرندن طولایی ولایتلری ماکل اوله رق
 یاقلادقلری کبی دیگر بر قسمی ده علویلر
 ایله محاربه ایچون پاره نکلر لزومندن بحث ایله
 بولندقلری ولایتلرده ایستدکری کبی حرکت
 ووارداتده کیف مایشاتصرف اجرا ایدرلردی .
 مع مافیہ بومساعده یالکز عراقین (عراق

ذکر اولنان والیرک معیتلرندہ بر طاقم
 کوچک والیرلر — متصرفلر — بولنوردی که
 عراقده (حجاج) ومصرده (عمرو بن العاص) ک
 یابدقلری کبی والیرلر بومعیت مأمورلرینی اقتضا
 ایدن یرلرہ تعیین ایدرلردی . بو کوچک والیرک
 معاشرلری آیدہ اوچ یوز درهمی تجاوز ایتماک
 اوزرہ تحدید ایدلمش ایدی [۳] . مذکور
 معاشرلر (مأمون) ک زمانه قدر اومقدارلرده
 دوام ایتدی . مشارایه زماننده روتک چوغالمسی
 وخراسانلیردن (مأمون) ه ظہیر اولانلرک
 جلب ممنونیتی مطلوب اولمسی حسیبله وزیر
 ذوالریاستین (فضل بن سهل) طرفندن تزید
 اولنان معاشرلر جمله سندن اوله رق او کوچک
 والیرک ویا مأمورلرک معاشاتی ده تزید ایدلدی .
 مع مافیہ معاش مقداری ولایتلرہ کورہ بشقه
 بشقه اعتبار اولنوردی . والی یالکز اوافق
 برولایته تعیین اولنش ایسه معاشی ده اولنسبتده
 آز اولوردی . متعدد ولایتلرہ ، یاخود بیوک

[۱] ابن خلکان ۲۸۱ ج ۲ [۲] ابن خلدون ۹۶

ج ۳ [۳] طبری ۴۳۴ ج ۳

[۱] سراج الملوک ۲۷۷ [۲] مقریزی ۹۰ ج ۱

ذکر ایدیور [۱] . بونلرک سائر زمانلرده ده
 بو مقدارده معاش آلدقلری قیاساً تخمین اولنه ییلیر.
 هر حالده طوغری بدن طوغری یه خلیفه یه
 مربوط اولان بیوک ولایتلر والیرلرک
 معاشلری (فضل بن سهل) ک معاشنده
 کورولدیکی اوزره بک بیوک مقدارلرده ایدی.
 دردنجی عصر هجری ابتدالرنده مصرده والی
 بولنان (حسن بن علی ماذرانی) نک والیلک
 معاشی آیده ۴۲,۰۰۰ دینار [۲]، یا خود ۶۰,۰۰۰
 درهم ایدی . بو حساب ایله سنلک معاشی
 ۷۲۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولور. دیگر مستقل
 والیرلرک معاشنده ا کا کوره قیاس ایدیکز .
 ذکر اولنان معاشلری بوگونکی معاشلر
 ایله مقایسه ایدرایسه ک جداً بک فضل اولدیغی
 کورورزه دولت عثمانیه ک کهن دوراستدادنده
 ولایتلر اوچ صنف ایدی . برنجی صنف
 والیسنک آلیق معاشی ۲۵۰ ، ایکنجینک کی
 ۲۰۰ و اوچینجینک کی ۱۵۰ لیرا راده سنده
 ایدی . انکلتره نک هندستان والی عمومیسنک
 شهری معاشی ۲۰,۸۳۳ روبیه [۳] ، یعنی
 سنوی تقریباً ۵۰۰,۰۰۰ رانقدرکه بو عصرده
 بروالینک اک بیوک معاشنده بودر . بونکله
 برابر بو معاش ذکر اولنان (ماذرانی) نک
 معاشندن ده آزرر . دولت عباسیه زماننده
 والیرلرک تجارتدن وسائرده دن قازاندقلری
 باره لر ایسه بسبتون بشقه در .

[۱] ابن حوقل ۳۴۷

[۲] Ein. Abb. 80

[۳] Whitaker's Almanack 466

برولایته نصب ایدلش ایسه محیط ماموریتک
 اهمیت ووسعتی و خلیفه نک والینک شخصی
 حقنده کی درجه توجهی نظر دفته آله رق
 ا کا کوره معاش تقدیر ایدیلردی . او جمله دن
 (مأمون) شرق ولایتی مشارالیه (فضل بن سهل) .
 سنوی ۳,۰۰۰,۰۰۰ درهم معاش ایله توجیه
 ایتدیکی صرمده حربه سی ایکی شعبه لی برمزراق
 اوزرنده بریراق عقدا یله کندیسنه تسلیم ایلش
 و (ریاست سیف و قلم) دیمک اولان (ذوالریاستین)
 لقبی دخی توجیه ایتشدی [۱] . بوندن ماعدا
 فضلک قلبچنک بر طرفه کوش ایله (ریاسته الحرب)
 و دیگر طرفه (ریاسته التدبیر) کله لرینی نقش
 ایتدیرمشدی [۲] . بوشرق ولایتی طولاً
 همدان طاغندن تیبته و عرضاً فارس دکزندن
 (بصره کورفزندن) بحر ديلم (بحر قزوین)
 و جرجانه قدر امتداد ایدیوردی . (مأمون) ک
 بوفوق العاده توجیهاتی مشارالیه (فضل بن
 سهل) ک (امین) . قارشی کندیسنه واقع
 اولان فوق العاده مظهرته مکافاة اختیار ایلش
 ایدی . طبیعی دیگر والیر و از جمله مشارالیه
 (فضل بن سهل) ک مأمور اولدیغی قطعه جسمیه ده
 معیتده بولنان اونی متجاوز والیر نائل اولماز-
 لردی . مع مافیه بو مأمورلرک مأموریتی ولایته کوره
 مختلف ایدی . (ابن حوقل) کوچک والیرلرک
 - متصرفلرک - خراسانده و ماوراء النهرده
 حکومت سورن سامانیلرک آلتنجیسی (منصور
 بن نوح) (۳۵۰-۳۶۵) زماننده کی معاشلر -
 سنک ۳۰۰ ایله ۱,۰۰۰ درهم آره سنده بولندیغی

[۱] ابن الانیر ۱۰۳ ج [۲] طبری ۸۴۱ ج ۳

(دیوان کاتبیرینک معا-اتی) : — (مأمون)ک
 زمانه قدر کاتبیرک (مکتوبجیرک ویاتحیرات
 مدیرلرینک) معاشاتی کوچک والیرک معاشاتی
 کبی آیده ۳۰۰ درهمدن فضلہ دکل ایدی .
 دها اول کورولدیکی اوزره (مأمون)ک وزیر
 (فضل بن سهل) طرفندن بومعاشلر تزید
 اولمشدی . آنجق وقوع بولان ضماٹک نه
 مقدارده اولدنی حقیقه معلومانه راست
 کلهمدک . بوضاٹ امثاله قیاساً بیوک مقدار-
 لرده اولق لازم کلیر . معاشلردن ماعدا
 بوکاتبیر یومی اوزاق تعیناتی ده ویریلدی .
 (مقریزی) کرک بوکاتبیردن هربرینک وکرک
 عائله لری افرادینک مصرده دولت فاطمیه
 زماننده کونده سبزه و بهارات و حلویات
 (طائیلر) و اثمار و فوا کهدن و عطریات و سائر
 اطعمه دن و مفروشات و ملبوساتدن آلدق لری
 تعیناتی تعداد ایچون بوکتاب صحیفه لری حچمنده
 ایکی ، اوج صحیفه طولوسی یازی یازمشدر .
 بزاختصار مقصدیلہ بو قدر سولیکله اکتفا
 ایدیورز . تفصیلاتی آرزو ایدنلر اورایه
 مراجعت ایتسونلر [۱] .

(وزیرلرک معاشاتی) : — وزارت
 دولت عباسیه نك احداث ایتدیکی مناصبنددر .
 بودولته ایلک کسب شهرت ایدن وزرا
 برمکیلر ایدی . بونلرک مقدار معاشلرینی
 کوستریر معلومات بولهمدق . معافیہ قرآن
 احوالدن آ کلاشیلورکه برمکیلرک آلدق لری
 معاشلر پت بیوک مقدارلرده ایدی . برمکیلر

[۱] مقرری ۳۹۹ ج ۱

اموردولته اینستدکلری کبی کسوب بیچرلردی .
 عباسیلرک اون آلتنجی خلیفه سی اولان
 (معتضد) زمانه عاٹد اوله رق بوجلدک ۷۱ نجی
 صحیفه سنه درج اولتان مصارفات جدولنده
 خلیفه مشارالیه ک دورنده وزیرک یومی معا-
 شنک (۳۳۳) ، یاخود شهری معاشنک (۱۰،۰۰۰)
 دینار اولدیغنی کوریورز . آلتون وکوشک
 بوکونکی دکرلرینه باقار ایسه ک مذکور معاشک
 بوزمانه کوره ۱۰،۰۰۰ انکلیر لیراسندن فضلہ
 طوتدیغنی آ کلاشیلیر . بو عصرده هیچ بروزیرک
 بو قدر معاش آلدیغنی یوقدر . دور استبداده
 دولت عثمانیه ده بروزیرک (ناظرک) معاشی
 آیده ۳۰۰ لیرا ایدی . یالکز صدراعظم بیک
 لیرا معاش آیردی . مصرده برناظرک معاشی
 (۲۵۰) انکلیر لیراسیدر . انکلتره نك اک
 بیوک وزراسنک (ناظرلرینک) معاشی ایسه
 سنوی ۲،۰۰۰ لیرادن عبارتدر [۱] .

معافیہ دول اسلامیه ده وزرانک معاشلری
 دولتلرک وزمانک اختلافنه کوره مختلف
 مقدارلرده بولنور ایدی . اندلسده (عبدالرحمن
 ثالث) زماننده وزیر سنه ده ۸۰،۰۰۰ دینار
 معاش وهدیلر آیردی [۲] . آلتنجی عصر
 هجری اورتلرنده خلفای عباسیه نك اوتوز
 برنجیسی اولان (مقتدی) نك وزیر (یحیی
 بن هبیره) نك سنوی معاشی ۱۰۰،۰۰۰
 دینار مقدارنده ایدی [۳] . وزرایه ویریلن
 معاشلردن ماعدا اوغللرینه و برادرلرینه و خدم

[۱] وبتاقر ۱۷۰ [۲] نفع الطیب ۱۶۸ ج ۱

[۳] الفخری ۲۷۸

اوزرینه معاشر تزیل ایدلدیکندن ایکنجی خلیفه (منصور) زماننده مصر قاضینک شهری معاشی ۳۰ دیناره ایندیلمشدر . (منصور) ک خلفاری زماننده معاشر تکرار تزیل ایدیلرک نهایت (مأمون) زماننده (سنه ۲۱۳ هـ) مصر قاضینک معاشی آیده ۴,۰۰۰ درهم ، یعنی تقریباً ۲۷۰ دیناره ابلاغ اولمشدر . دها صکره (ابن طولون) زماننده مصر قاضینک معاشی تکرار سنهده ۱,۰۰۰ دیناره تزیل ایدلمشدر [۱] .

بغداده کلنجه دولت عباسیهک اوائلنده قاضیلره نه قدر معاش تخصیص ایدلدیکنه دأر معلومات بولهمدق . شو قدرکه خلفای عباسیهک اون آلتنجیسی (معتضد) زماننه عأد اولان مصارفات جدولنده قاضینک یومی معاشی معتبده بولنان فقهادن اون ذته وقاضی وکیلنه ویریلن اجر تکرده داخل اولدینی خالد (۱۶۴) دیناره یاخود آیده ۵۰۰ دیناره اولدینی کوستریلیور . ذکر اولنان فقهبابه ووکیلنه قدر اجرت ویریلر ایله ویرلسون ینه بومعاش زمان حاضردهکی قاضیلره ویریلن معاشدن فضلده . دولت عثمانیهده استبداد دورنده درسعادته بولنان شیخ الاسلامک معاشی ۵۰۰ عثمانی لیراسی ایدی . اوزمانکی نقودک قیمتی ایله بوکونکی نقودک قیمتی بیندهکی فرق نظر تأمله آتیرایسه آردهکی فضله آکلاشیلیر .

(خلفانک واقربالینک معاشی) : —
وزرا وکتابک اقربا و تعلقاته معاشرلر تخصیص

ومنسویبنده آیرنجه معاشر اعطا وکرک وزیر ، کرک ذکر اولنان تعلقات ومنسویبنده — باخصوص مصدره — برچوق ارزاق وآرپه لقلر تخصیص اولنوردی . مصدره تأسیس حکومت ایدن دولت فاطمیهده وزیرک معاشی آید ۵,۰۰۰ دیناره واوغلار یله برادرلرندن هر برینک شهری معاشی ۲۰۰ الی ۳۰۰ دیناره و تعلقاتندن عددلرینه کوره هر برینک معاشی ده ۳۰۰ الی ۵۰۰ دیناره بولنمقده ایدی . بومعاشلر وزرا و تعلقاتنه ویریلن مقاطعهلر [۱] و ارزاق وسأرهمه بیناتندن بشقهدر . فاطمیلردن (عزیز بالله) زماننده وزیر بولنان (ابن عمار) و حرمی خلیفه ویریلن ات و بهارات تعییناتی آیده ۵۰۰ دیناره تیوردی . بر دیناره قیمتهده برسپت میوه ، بر دیناره قیمتهده اون رطل موم ، یاریم یوک خرما دخی ویریلردی [۲] .

(قاضیلرک معاشاتی) : — خلفای راشدین زماننده قاضینک معاشی آید یوز درهم ایله احتیاجات بیتیهسنه کفایت اندهجک برمدار معین بغدادین عبارت ایدی [۳] . بومعاش امویلر زماننده سائر معاشرکی ترقی ایتدیرلمش و ۸۸ سنه هجریهسنده مصر قاضینک سنوی معاشی ۱۰,۰۰۰ دیناره [۴] ، یعنی خلفای راشدین زمانندهکی مقدارینک اون مثلته ابلاغ ایدلمشدر . متعاقباً خلافتک عباسیلره انتقالی

[۱] مقریزی ۴۰۱ ج ۱ [۲] مقریزی ۳ ج ۲

[۳] سراج الملوك (مقدمه نك هامشی اوزرنده) ۲۷۷

[۴] سیوطی ۱۱۵ ج ۲

ایدن خلفانك كندی نفسلری و كندی اوغللری
 واقربا و تعلقاتلری ایچون ممالشر تخصیص
 اولمسی اولی و احق بوله جقلری درکاردر .
 ذاتاً بیت المال خزینه سی خلفانك انده بولنوردی .
 بونکه برابر خلفانك كندی عالیه لری افراینه
 غیر معطرده صورتده و لمسی امر ایتدکلری
 کوی و چفتکلر و باره دن ماعدا بو خصوصده
 صریح و قطعی معلوماته راست کلمه مدک . بو تأدیات
 و تخصیصات علی الاکثر بر خلیفه نك جلوسی
 صرهنده اقرباسندن رقیلری بولنور ایسه
 انلرک موافقتلری تأمین ایدلک ایچون اعطا
 اولنوردی . نته کیم ایکنی خلیفه عباسی
 (منصور) کندی اوغلی (مهدی) ایچون
 - کندیسی و اوغللری ایچون - ولی عهدلیکی
 برادری (عیسی بن موسی) دن ۱۱,۰۰۰,۰۰۰
 درهم ایله اشترا ایلش ایدی [۱] . کذلک
 (منصور) کندی عمجه لرینک سعه حانه خدمت
 ایتک و کندیسه نصرت و مظاهر تلمینی تأمین
 ایلک ایچون انلرک هر برینه بیت المال خزینه سندن
 بر میلیون درهم اعطاسنی امر ایتمش ایدی [۲] .
 تاریخ اسلامیده بونی ایلک یابان ذات (منصور)
 ایدی . برده قرائن احوال دن آکلاشلدیغنه
 نظراً مذکور پاره لر هر سنه مشار الیه مه تأدییه
 اولنوردی . (منصور) ک اوغلی (مهدی)
 وفات ایتدیکی زمان عالیه سی افراندن هر برینه
 سنوی ۶۰۰۰۰ درهم معاش تخصیص ایلشدرد [۳] .
 ظاهر حال دن آکلاشیلور که دهاسکره خلافت

[۱] ابن الاثیر ۲۷۵ ج ۵ [۲] طبری ۴۲۰

ج ۳ [۳] سیر الملوك ۶۰

خاندانی افراینه بونستده معاش اعطاسنه دوام
 اولمشدر . بونلره ویا خصوص خلفا اوغللرینه
 و علی الاخص ولی عهدلره و بریلن بیوک هبدر
 داخل حساب دکلدر . دردنچی خلیفه عباسی
 (هادی) ۱۷۰ سنه هجریه سنده اوغلی (رشید)
 ولی عهدلکدن محروم ایتکی دوشوندیکی زمان
 (رشید) ۵ بر میلیون دینار ایله خراجک نصفنک
 کندیسه اعطا اولمسی امر ایلش ایدی [۱] .
 (رشید) ک ؛ خلافتی زماننده اقربا و تعلقا
 تنک معاشاتی تزید ایلدیکی قرائندن آکلا-
 شلمقده در . کذلک (مأمون) زماننده عموم معاشلر
 تزید اولندیغنی صرهنده خلافت خاندانی افراینک
 معاشاتی ده تزید ایلش اولمسی لازم کلیر .
 او وقته قدر خاندان خلافت افرادی چوغلمش
 و بونلرک مقصداری (مأمون) ک زماننده
 ۳۳۰,۰۰۰ نفوسه بالغ اولش ایدی . (مستعین)
 ۲۴۸ سنه هجریه سنده مقام خلافتی احراز ایدنجی
 متوکلک اوغللری اولوب (متصر) طرفندن
 ولی عهدلکدن خلع ایلش بولشان (معتز)
 و (مؤید) دن بتسون ماللرینی اشترا و اوزر-
 لرینه بو خصوصده شاهد اتخا ایلش و (معتز)
 سنده ۲۰۰,۰۰۰ و (مؤید) سنده ۵۰,۰۰۰
 دینار واردات کتیرر عقارات بر اقدقن صکره
 ایکیسنی ده حبسه القا ایتشدرد [۲] .

وقتا که دردنچی عصر هجری اوائلنده
 دولت عباسیه امیر الامرا (ابن رائق) ک تمرد
 و تغلی آلتنه دوشدی ، خلفانک بیت المالدن
 صرفیاتنده کی صلاحیتلری کندیلرندن چیقهرق

[۱] ابن الاثیر ۴۰ ج ۶ [۲] طبری ۱۰۷ ج ۳

تخصیص اتمک عصر حاضر متلری میاننده
دخی جاری بر عادتدر . دول تمدنه ده بو
معاشر علی الاکثر دولتک بودجهسندمه محرر
بولنور . انکلترده عائله حکمدارینک کچن
سنه یه عائد (۱۹۰۲ م) سنوی معاشرلی آتیده
کو ترلشدر :

انکلترده خاندان حکمدارینک معاشاتی

انکلیز لیراسی

۱۱۰,۰۰۰ قرال ادواردک معاشی

۱۲۵,۸۰۰ سرای مستخدمینی معاشی

۱۹۳,۰۰۰ سرای مصارفاتی

۴۱,۲۰۰ دیکر مصرفلر و صدقه لر

۴۷۰,۰۰۰ (قرالک مجموع تخصیصاتی)

۱۶۰,۰۰۰ عائله حکمدارینک سائر افرادینک

معاشاتی

۶۳۰,۰۰۰ یکنون

عائله خدیونک سنه مذکوریه عائد

معاشاتی ده بروجه آتیدر :

مصر لیراسی

۱۰۰,۰۰۰ خدیوک معاشی

۹۷,۹۲۷ عائله خدیوی افرادینک معاشاتی

۵۷,۴۳۴ خدیوک معیتی مصارفاتی

۲۵۵,۳۶۱

دولت عثمانیده خاقان مخلوع عبدالحمیدک

مصارفات و مخصصات سائره داخل حساب

اولماق اوزره آیده معاشی ۷۵,۰۰۰ ، یاخود

سنوی معاشی ۹۰۰,۰۰۰ عثمانلی لیراسی ایدی .

رجال دولته انتقال ایلدی . بیت المال خزینه سندن
الچکدیریلن ایلک خلیفه ۳۲۹ سنه هجریه سنده
وفات ایدن (راضی بالله) ایدی . بو تاریخدن
اعتباراً سردارلر و سائر رجال دولت بیت المال
خزینه سنی و بتون اموال دولتی اله کچیره رک
ایستدکلری کچی حرکتنه باشلادقلاندن اللرنده
پاره و نفوذ قالمیان خلفا معاشه محتاج اولمشلر
بوو احتیاج نتیجه سنده کندیلرینه اوافق بر
معاش تخصیص ایدلمشدر [۱] .

آکلاشیلورکه بوزماندن ده اول خلفانک
غنائمدن شرعاً کندیلرینه تخصیص اولنان
حصه دن ماعدا معین معاشرلی یوق ایدی .
یالکز حضرت (ابوبکر) بودیدیکمز دن مستثنی
ایدی . چونکه مشارالیمه کرک کندیسنک و کرک
عائله سی خلقنک مصارفات ضروریه سنه قارشی
۶,۰۰۰ درهم معاش تخصیص ایدلمش
ایدی [۲] . (ابوبکر) دن صکره مارالذکر (ابن
رائق) ک زمانه قدر خلفایه مخصوص معاشاتک
ذکرینی هیچ بر یرده کوره مدک . دیلیلی (آل
بویهدن) معزالدوله ۳۳۴ سنه هجریه سنده
بغدادی تسخیر ایتدیکی صروده خلیفه
(مستکفی) یه مصارفاتنه قارشی اوله رق کونده
۵,۰۰۰ درهم معاش تخصیص ایلدی . لکن
بو معاش نادراً تأدیه اولنوردی . [۳] . بوندن
صکره ایسه محلنده کوستره چکمز اوزره خلفانک
فقروفاقه دوری باشلار .

حکمدارلره و عائله لری افرادینه آیلقلر

[۱] الفخری ۲۵۴ [۲] مقریزی ۹۵ ج ۱

[۳] ابن الاثیر ۱۷۶ ج ۸

(خلفانك معيتمده بولنان مأمورين
 وخدمه نك معاشاتی) : - خلفانك معيت
 خلقندن مقصد حكيملر ، ماینجیلر ، خاصه
 محافظلری کبی وظیفه لری دولته دکل ، طوغریدن
 طوغری یه خلیفه یه تعلق ایدن مأمورلردر .
 بولنرک معاشلری خلیفه نك خزینئه خاصه سندن
 تأدیه اولنوردی . مع مافیہ بولنره بعضاً خزینئه
 مالیه دن ده معاشلر تخصیص ایدیلوردی . بومه نسلر
 (رشید) زماننده خاصه حکیم باشیمی بولنان

(جبریل بن بختیشوع) ه تأدیه ایدیلن معا-
 شلردن استدلال اولندیغنه نظراً بیوک مقدارلرده
 ایدی . مشارالیه (جبریل) ه بعضلری
 رشیدك خزینئه خاصه سندن ، دیگرلری ده بیت المال
 خزینئه سندن نقد اوله رق متعدد معاشلر
 ویریلیوردی . (جبریل) ك کندی کاتبنك
 خط دستی ایله محرر کوریلن معاشلری دیگر
 صحیفه ده کوسترلمشدر [۱] :

[۱] طبقات الاطباء ۱۳۶ ج ۱

(رشید) ك حَكیم باشیسی (جبریل بن بختیشوع) ك سنوی مرتباتی

	درهم
خزینة مالیه دن	
تقدی معاش ۱۲۰,۰۰۰	
مسافر لرینه اطعمه پاروسی ۶۰,۰۰۰	۱۸۰,۰۰۰
خزینة خاصه دن	
تقدی معاش ۵۰,۰۰۰	
قیمتندہ البسه ۵۰,۰۰۰	
خرستیانلرك پرهیز یورطی (Pâques) کوننده هدیہ ۵۰,۰۰۰	
شعائین (Dimanche des Rameaux) یورطیسندہ هدیہ ۱۰,۰۰۰	
ایدیلن قماش پاروسی	
عید فطرده تقدأ هدیہ ۵۰,۰۰۰	
البسه واقشه اوله رق هدیہ ۱۰,۰۰۰	
رشیددن سنه ده ایکی کره قان آلق ایچون (هر دفعه سنده ۵۰,۰۰۰) ۱۰۰,۰۰۰	
رشیده سنه ده ایکی دفعه ایچیریلن علاج ایچون (هر دفعه سنده ۵۰,۰۰۰) ۱۰۰,۰۰۰	۴۲۰,۰۰۰
رشیدك منسوبیندن نقد ، البسه و عطریات اوله رق	
عیسی بن جعفر دن (منصورك حفیدی، یعنی رشیدك عمزاده سی) ۵۰,۰۰۰	
زبیده ام جعفر دن (رشیدك زوجہ سی) ۵۰,۰۰۰	
عباسه دن (رشیدك همشیره سی) ۵۰,۰۰۰	
ابراهیم بن عثمان دن ۳۰,۰۰۰	
فضل بن ربیع دن ۵۰,۰۰۰	
فاطمه ام محمد دن ۷۰,۰۰۰	
البسه ، عطریات ، بینك حیواناتی ۱۰۰,۰۰۰	۴۰۰,۰۰۰
برمکیلردن	
یحیی بن خالد دن ۶۰۰,۰۰۰	
جعفر بن یحیادن (وزیر) ۱,۲۰۰,۰۰۰	
فضل بن یحیادن ۶۰۰,۰۰۰	۲,۴۰۰,۰۰۰
حقیقتلکلرندن کلن واردات ۸۰۰,۰۰۰	
مقاطعه سنك فضله حاصلاتندن ۷۰۰,۰۰۰	
یکون ۴,۹۰۰,۰۰۰	

بالاده کی جدولدن آ کلاشدیغی وجه ایله
 (رشید) ک حکیم باشیسی (جبریل) ک سنوی
 مرتباتی ۴,۹۰۰,۰۰۰ درهم ایدی. (جبریل)
 یکریمی اوچ سنه (رشید) ک خدمتده بولندی.
 بومدی نظر اعتباره آلهرق حساب یابهحق
 اولور ایسه ک طیب مومالیهک دولت عباسیه
 پاره سندن ۱۱۲,۷۰۰,۰۰۰ درهم آلدیغی تظاهر
 ایدر. مبلغ مذکوردن (برمکیلر) ک نکبت
 وفلاکتی سببیه صوک اون سنه ظرفده کسینلن
 معاشلرینک بالغ اولدیغی ۲۴,۰۰۰,۰۰۰ درهم
 طرح ایدیلیرایسه ۸۸,۷۰۰,۰۰۰ درهم قالیرکه
 بومبلغ (جبریل بن بختیشوع) ک جسم عطیه
 واحسانلردن ماعدا دولت عباسیه دن قازاندیغی
 پاره لری کوستیر. شمدی یوباره نک نره لره
 کیتدیکنی آ کلامق ایچون طیب مومالیهک
 مصارفاتی مین اولان آتیده کی جدولده نظر
 ایدلم:

درهم

۲۷,۶۰۰,۰۰۰ کندی نفسی و خانه سی خلقی

ایچون سنوی ۱,۲۰۰,۰۰۰ دن

۲۳ سنه لک مصرف

۷۰,۰۰۰,۰۰۰ خانه، باغچه، تزهکاهلر و بینک

حیواناتی و کوله وسائر اثمائی

آلات و ادوات اثمائی و صنعتکار

اجرتی وسائر

۱۲,۰۰۰,۰۰۰ کندی تعلقاتنه ساتون آلدیغی

کوی و چفتلکاره کیدن پاره لر

۵,۰۰۰,۰۰۰ مجوهرات و مدخرات اثمائی

۳,۰۰۰,۰۰۰ ایلیک واحسان و عطیه یولنده

صرف ایتدیگی پاره

۳,۰۰۰,۰۰۰ ودیعه اصحابنک انکار ایتدکلری

مبالغ

۱۲۸,۶۰۰,۰۰۰ (مجموع اصلی ۹۰۰,۰۰۰ دینار

و ۹۰,۶۰۰,۰۰۰ درهمدر)

اوضره لرده خلیفه نک معیتده مستخدم سائر

خاصه مأمورلرینک معاشاتی ده بوکا قیاساً

تقدیر ایتک لازم کلیر. زیرا (رشید) ک خاصه

محافظلر آغاسنک - صاحب الحرسنک - معاشی

سنه ده ۳۰۰,۰۰۰ و عسس باشی آغاسنک،

یعنی ضابطه ناظرینک - صاحب الشرطه سنک -

معاشی سنه ده ۵۰۰,۰۰۰ و ماینجی و تشریفا-

تجیسینک - حاجینک - معاشی سنه ده

۱,۰۰۰,۰۰۰ درهم ایدی [۱].

(عسکرک معاشاتی): - اوائل اسلامیتده

بتون اسلاملرک نصل عسکر اولدقلرینی،

حضرت عمر طرفندن بونلره - جناب پیغمبره

درجه قرابت و اسلامیتده کی مرتبه قدملری

اعتباریه - نه مقدارلرده معاشلر باغلاندیغی،

بومعاشلرک امویلر دولتی اوائلنده نصل

آرتدیریلوب دولتک صوک زمانلرینه طوغری

نصل تنقیص ایدلدیکنی، متعاقباً عباسیلرک

اوائل دولتلرنده بومعاشلر تکرار نصل تزئید

ایدیلوب دهها صکره (مأمون) زماننده پیاده

نفرک معاشی - جنک وجداله کیدر ایسه

اعطاسی طیبی اولان غنائم حصه سی مستثنی

اولهرق - ۲۴۰ درهمه وارنجیه قدر نصل

ایتدیکنی برنجی جلده یازدیغمز عسکر بختنده

(معتصم) ترکردن ، فرغانه لیلردن ، مغاربه دن معینه آدم آلارق بونلری عسکر یاقمله دها اول کوستردکمز اسابدن طولای خلفاضعیف دوشمش وهرشیده قوتک مرجی عسکره انتقال ایلشدی . (بابک خری) نک [*]

(*) (بابک) مأمون خلیفه نك زمانده ظهور اتمش برزندیقدرکه قتل وزنا وساثر محرمانی مباح ایدرك یکی بر مذهب چقارمش ایدی . بر چوق خق کندیسنه تابع اولوب (بابکیه) و (فرخیه) تعبیرله یاد اولورلردی . بابک (بذ) قصبه سی ملجا و مرکز اتخاذا ایدرك ۲۰ سنه قدر مقاومت اتمش و اطرافه صارقیندلیق ایدرك برچوق غنائم و اسرا طولاملشدی . نهایت (معتصم) نك زمان خلافتنده و ۲۲۳ تاریخنده (افشین) نام قائد طرفندن طوتیلوب بغداده (طوغریسی سامرادر) کوتورلمکله اعدام اولمدر . بوکا کندی طاقه سی (بابک فرخ) دیرلردی . قاموس الاعلام

(بابک) ۲۰۱ سنه هجریه سنده (اذریجان) ایله (اران) آره سنده کاش (بذ) ناحیه سنده ظهور ایلشدی . بابک مذور ناحیه امیری (جاویدان بن سهل) نك روحی کندیسنه انتقال ایتدیکنی ادعا ایدیوردی . نشر ایتدیکی مذهب کوره بر انسانک کندی والده سی و همشیره و قیزی ایله نکاحده بولنسی جائز کوردلدیکندن طرفدارلری بومذهبه (مسرت مذهبی) نامی ویرلردی . بوندن ماعدا بومذهب طرفدارلری ارواحک برحواندن دیکرینه انتقاله ، یعنی مذهب تناسخه قائل ایدیلر . (افشین) بابک اوزرینه احراز غالبیت ایدنجمه طرفدارلری قلیچدن کچیرمشدی . (بابک) بوملویت اوزرینه فرار وروم مملکتته التجا ایتک ایسته مش ایسه دهه وفق اوله میهرق یوله در دست ایدلشدر . محاربه نتیجه سنده (بابک) طرفدارلردن ۳،۳۰۳ کشی اسیر ایلش و اسلاملردن فادین ، چولق چوق اولق اوزه نؤزنده اسیر بولنان ۷،۶۰۰ نفوس اسارتدن قورنارلشدر .

مترجم

۱۶۶نجی صحیفه ده بیان ایلش ایدک . مع مافیله قرآن احوال دن آکلاشیلورکه دولت عباسیه نك اوائلنده غنائم حصه سی عسکره ویرلماکله باشلانمش ایدی . ایشته بوسبیه مبنی عسکر ۱۹۸ سنه هجریه سنده خلیفه (امین) ه مراجعت و جنت و قتاله کیدن عسکره اموال غنائمدن حصه ویرلمسنی استدعا ایلش و (امین) طلبلری ترویج ایتدیکندن هر برینه آلتی دینار اصابت ایتشدی [۱] .

رشیدک اوغللری مشارالیه (امین) ایله (مأمون) آره سنده . خلافت ایچون محاربه لر باشلادینی زمان بونلردن هر طرف ، معیتنده بولنان عسکری عطیه واحسانلر ایله حربه تشویق ایدیوردی . نتیجه ده (طاهر بن حسین) نك قومانداسی آلتنده بولنان (مأمون) نك اردوسی ۱۹۵ سنه هجریه سنده (علی بن عیسی بن ماهان) نك قومانداسی تحتده بولنان (امین) نك اردوسی مغلوب ایدنجمه (مأمون) طاهرک اردوسی تشکیل ایدن عسکرک معاشاتی تزیدد ایله رک هر نفرک آیلغنی سکسان درهمه (سنه ده ۹۶۰ درهمه) ابلاغ اتمش [۲] ، یعنی برنجی خلیفه عباسی (سفاح) زماننده کی مقدارینه اعاده ایلشدر . دها صکره نو محاربه لر بسبتون بر طرف ایدیلنجه نفرک سنوی معاشی تکرار ۲۴۰ درهمه تزیل ایدلشدر .

(افشین و بابک) : - (مأمون) دن صکره ۲۱۸ سنه سنده مقام خلافتی احراز ایدن برادری

[۱] طبری ۹۷۲ ج ۳

[۲] طبری ۸۳۰ ج ۳

ارمنیه واذریجانده کسب نفوذ و طغیان ایتمی
 اوزرینه تأدی بی ایچون عسکر سوقی اوقوت
 و نفوذک مقدمه سنی تشکیله وسیله اولمشدر .
 (بابک) تا (مامون) زمانده تقمص - تناسخ -
 اساسی اوزرینه مؤسس یکی بر دینه خلقی
 دعوت ایتمک اوزره اورتهیه آتلمش و خلیفه
 مشارالیه طرفندن کوندریلن قوای عسکریه بی
 دفعات ایله مغلوب ایتمش ایدی . (معتمص) زمام
 خلافتی اله آلیر آلاز بتون همتی (بابک) ی
 استیصاله صرف ایتدی . چونکه (بابک) ک
 کوندن کونه توسع ایتمکده اولان نفوذی
 خلیفه عباسینک موقعی تهلهکیه دوشوریوردی .
 بوجهته (معتمص) بابکی استیصال ایچون معینده
 بولنان ترک عسکرینی استخدام و بونلری
 ینه معیت خاصه امرای اترا کندن (افشین
 حیدر بن کاوس) ک قومانداسی آلتده اوله رق
 ۲۲۰ سنه هجریه سنده سوق ایلدی . ده
 صکره بو قوتی اموال و ارزاق لازمه ایله
 برابر معیت امرای اترا کندن (بغالکبیر)
 و (جعفر الحیاط) ک اعزاملریله تزید ایتدی .
 متعاقباً عسکره مقتضی علوفه و نفقهیه صرف
 ایدلمک اوزره ینه کوله من امراسندن (ایتاخ) ه
 تودیعاً (افشین) . ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم
 کوندردی . (معتمص) ک عسکری ایله (بابک)
 و طرفدارلری آره سنده ایکی سنه دوام ایدن
 محاربه لر نتیجه سنده (افشین) غالب کلیر . (بابک)
 و برادری (عبدالله) اسیر ایدیلرک (سامرا) یه
 کتیریلیر . (بابک) اوزرینه احراز غالبیت ایدلمسی
 مأمول دکل ایکن بو صورتله حصول بولان

مظفریت فوق العاده عد اولنور . (معتمص) ک
 اوغلی (وائق) ایله سائر اقربا و تعلقاتی شهرک
 خارجه چیقهرق اردویه پارلاق بر استقبال
 اجرا ایدرلر . (بابک) یکریمی سنه مدت غصب
 اموال و قتل نفوس ایله مملکتی عر ج مر ج
 ایتمش ، بومدت ظرفنده ۲۵۵,۵۰۰ نفوس
 قتل ایلمش ، (مامون) و (معتمص) قوماندانلرینک
 اکثرینی مغلوب ایتمش ایدی . (بابک)
 سامرایه کتیریلنجه (معتمص) ک امری ایله بر
 فیل اوزرینه ارکاب اولنهرق خلقه تشهیر
 ایدیلیر . بابک عظیم الجثه بر آدم ایدی . تشهیر
 معامله سی بیتدکن صکره (بابک) خلیفه نک
 سراینه کتیریلیر . (معتمص) بالنفس (بابک) ک
 جلادینه بابک قوللرینی و بجاقلرینی کسمسفی
 امر ایدر . جلاد امری انفاذ ایلر . (بابک)
 یره سریلیر . (معتمص) جلاده بابک ذبحی
 امر ایدر . جلاد بابکی ذبح ایلر . بو عملیه دخی
 بیتدکن صکره بابک قارنی یاریلیر . (معتمص)
 بابک کله سنی لاجل تشهیر خراسانه کوندیر
 و بدنتی ده سامرا ده سلب ایتدیریر . (بابک) ک
 برادری (عبدالله) حقه نه عین معامله اجرا
 ایدلمک اوزره (بغداد) ه کوندریلیر [۱] .
 احوال مسروده نک وقوع بولدینی کون بیوک
 بر کون ایدی . (معتمص) بابک غائله سنی دفع
 ایتمکله کندی سلطنتی تأمین ایلمش و (افشین)
 ایله معیتی خلقنک بو خصوصده کی خدمت لرینی ده
 تقدیر ایتمشدر . (معتمص) افشین محاربه یه
 کوندردیکی کوندن تا عودتنه قدر هر کون

اولان ماوراءالنهرده كائن (اشروسنه) يه كيزلى
 كيزلى ارسال ايدردى . پاره لرى نقل ايدنلر
 خراساندىن كچمكه مجبور ايديلر . بونلر اورادىن
 كچدكجه (خراسان) واليسى (عبدالله بن
 طاهر) ايشدىن خبردار اولور و كىفتى معتممه
 يازاردى . ذاتاً (معتمم) بو قىيلدىن اولان
 احوالدىن كنديسنه معلومات و يرلمسى امر ايتمش
 ايدى . (افشين) بردفعه سنده كندى مملكتته
 بك چوق پاره لر كوندرمىش و پاره لرى -
 كورونم - امك اچون - كمرله طولديره رق
 آدملىرىنىك بللرينه سارديرمش ايدى . پاره يى
 حامل اولان آدملىر (خراسان) دن كچنجه
 (ابن طاهر) اوستلرغى يوقلايه رق پاره لرى
 كورر . « بو پاره لر سزه زهدن كلدى ؟ »
 ديهه واقع اولان سؤالنه پاره نك (افشين) ه
 عائد اولديغى بيسان ايلر لر . (ابن طاهر)
 (افشين) ك اويله بر شى ياپمىجنى ادعاسنده
 كوزونه رك پاره حامللرغى خرسز عد و پاره لرى
 اللردن اخذ و ضبط ايدر . بو دقيقه دن اعتباراً
 (ابن طاهر) ايله (افشين) آره سنده بو
 سببدن طولايى بر منافرت حاصل اولور .
 نهايت (افشين) (معتمم) ك توجهنى غائب
 ايدىرك حبه آتيلير . محاكمه سى نتيجه سنده
 اسلاميتى آنجق پاره يه طمعاً قبول ايتمش اولديغى
 و كنديسنك حالا مجوسى مذهبنده بولنديغى
 تحقق ايلر [۱] .

(معتمم) ك سائر عسكرى ده اكا كوره
 قياس ايدىكز . زيرا بونلر آنجق پاره قازانمق

كنديسنه خلعت واحسانلر كوندرمىكى
 كسامش ايدى . (معتمم) (بابك)
 غائله سى ايله مشغول بولنديغى بتون مدت
 ظرفنده هر كون (افشين) ه بر خلعت و بر
 آت كوندردىك ماعدا حرب ايتديكى هر كون
 اچون ۱۰,۰۰۰ و حرب ايتديكى هر كون
 اچون ۵,۰۰۰ درهم تخصيص ايتمش ايدى .
 (ويريلن ارزاق و مسافر مصرفى و ساثره
 بشقه در) . (افشين) محاربه دن عودت ايتديكى
 زمان (معتمم) بالذات كنديسنه مجوهرات
 ايله مرصع ايكي وشاح - كردانلق - كيديرديكى
 كى اون مليونى كندى نفسنه مخصوص اولمق
 و ديكر اون مليونى عسكرينه طاعتق اوزره
 كنديسنه يكرمى مليون درهم احسان و يرمش
 و (سند) امارتى اكا تفويض ايلكله برابر
 كنديسنى تكريماً شعرا نك انك نزدينه كيره رك
 حقنده مدحيه خوان اولملىنه مساعده
 ايتمشدر [۱] .

بوندىن آكلاشيلوركه (افشين) ك -
 (معتمم) ك اثنائى محاربه ده متادياً كوندردىكى
 خلعت و پاره لر و محاربه دن عودتده و يرديكى
 احسانلرده كورلديكى اوزره - (بابك) ايله
 محاربه ده نيات كوسترمى آنجق پاره تاثيرى
 ايله وقوع بولمشدى . (افشين) - حتى ميدان
 محاربه ده بولنديغى صره ده - آلدیغى پاره لرى
 و هديه لرى هپ كندى مملكتته كوندري ايدى .
 موما ايله كرك غنيمت ، كرك هديه طريفندن
 كلسون ياننده پاره بيريكدكجه كندى مملكتى

وقازانقلری پاره‌لری شرقک منتهاسنده بولنان
 کندی مملکتلرینه کوندرمک ایچون حرب
 ایدرلردی - بر دولتک عسکری بو حالده
 اولور ایسه ایشی فصل ایلری کیدر؟ - بونکله
 برابر خلفا بو عسکرک نصرت و مظاهرتنه
 محتاج ایدیلر. حال بوک بونصرت و مظاهرتک
 پاره‌دن بشقه بر شی ایله تأمیننه امکان یوق
 ایدی. بو جهته خلفا بونلره - (معتم) ک
 کندیلرینه یایدینی کبی - هبه ایتدکری هدایا
 و سائر دن ماعدا بیوک بیوک معاشر تخصیص
 ایدرلردی. (معتم) بونلر ایچون (سامرا)
 شهرینی تأسیس و کندیلرینه بر چوق مقاطعات
 اعطا ایتدکن بشقه انلرایچون جاریه لر ساتون
 آله‌رق تزویج - و کندیلرندن چوجقلر توره -
 یوبده بربرلرندن قیز آلوب ویرنجیه قدر
 مولدیندن بر قیز ایله ازدواج و یاخود مولدیندن
 برینی مصاهرته قبول ایتدکن کندیلرینی منع
 ایلشدی. (معتم) ترک جاریه‌لرینه دخی
 معاشر تعیین و اسملرینی رسماً دوائر حکومتده
 قید و تدوین ایلدیکندن بو کوله‌من عسکر
 خاصه‌دن هیچ بری زوجه‌سنی تطلیق ، یاخود
 اندن افتراق ایده‌مزدی [۹].

شمدی بو قادین معاشرلیله ارکک معاشرلرینی
 و بونلرک محتاج اولدقلری ما کولات و مشروبات
 و خرچلق نظر دفته آئیر ایسه بونک نه قدر
 بیوک بریکون طوته‌جنی درحال تظاهر ایدر.
 (طبری) ۲۵۲ سنه هجریه‌سنه عائد وقائی
 ذکر ایدرکن دییورکه : « اتراک ، مغاربه ،

شا کریه عسکرینک بوسنه‌یه عائد معاشاتی تقدیر
 ایدیلنجه سنه‌ده بونلرک محتاج اولدقلری مصرفک
 ۲۰۰،۰۰۰،۰۰۰ دیناره بالغ اولدینی آکلاشلمشدر.
 بو ایسه بتون مملکتک ایکی سنه‌ک خراج
 وارداتی دیکدر ، [۱]. ظنمزه کوره طبری
 بوراده (درهم) دییه‌جک ایکن (دینار) دیمش.
 چونکه خراج وارداتندن ایکی سنه‌ده بو قدر
 دینار کلسی مستبعددر. (طبری) نک روایت
 ایتدیکی دینارلری هر دینار او زمانکی دکری
 اولان یکریمی درهمدن حساب ایدر ایسه‌ک
 مملکتک سنوی خراجی ۲،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰ درهم
 اولمق لازم کلیر. حال بوک ده اول کوستر -
 لدیکی اوزره دولت عباسیه‌نک اک پارلاق زمانته
 خراجدن سنوی وارداتی ۴۰۰،۰۰۰،۰۰۰
 درهمدن فضله دکل ایدی. بونکله برابر دیناری
 درهم اعتبار ایتسه‌ک بیله (طبری) نک روایتی
 وجه ایله عسکره سنوی ۲۰۰،۰۰۰،۰۰۰ درهم
 مصرف یایمق - باخصوص او زمانلرده پاره‌نک
 فضله قیمتی نظر دفته آله‌رق - او دورلره
 کوره پک بیوک برشی عد اولمیدر. آنجق
 بو مصرف زمان حاضرده مصارقات عسکریه
 ایچون اختیار اولنان فداکارلقلره نسبة
 برشی دکلدر. چونکه مدنیت حاضره برچوق
 عسکر بسلامک و پک چوق مه‌ات حربیه‌یه مالک
 اولمق کبی صوک درجده احتیاطلی طاورانمی ایجاب
 ایتدیکندن مصارقات عسکریه - باخصوص دونما
 مصارفی علاوه اولنور ایسه - پک عظیم مقدارلره بالغ
 اولمقددر. مثلا انکلتزه دولتی بری و بحری

ضمف اولدیغنی حس ایدر ایسه - خلفای عباسیه نك اون سکرنجیمی اولان (مقتدر) ك ۳۲۰ سنه هجریه سنده یابدیغنی کبی - اردوده « اسیر کتیرنه اون وکله کتیرنه بش دینار مکافات وار! » دییه باغیره رق عسکری ترغیبات ایله سوق ایلردی [۱] .

[۱] ابن الاثیر ۹۰ ج ۸

مقتدر ك قتلی منتج اولان بووقمه حقنده (ابن الاثیر) ده شو معلومات کورولیور : ۳۲۰ سنه سنده (مقتدر) ایله امرادن (مؤنس خادم) آرمسنده برمنافرت ظهور اتمش ایدی . بونك اوزرینه (مؤنس) بغدادی ترك ایله موصله کیدر . موصلده عسکر (مؤنس) ك اطرافنه طوپانلار رق کندیسنه « بزى خلیفه نك نزدینه کونور . یازم معاشلری میزى ویریر ، یاخود کندیسی ایله حرب ایدرز » دیرلر . (مؤنس) عسکر ایله برابر بغداده حرکت ایدر . بغدادده کی عسکر مؤنسك عسکر ایله برابر کلکده اولدیغنی خبر آلتجه شورش چیقاره رق (مقتدر) دن معاشلرنك صرفی طلب ایلرلر . مقتدر بونلره برچوق پارلر طاغیدیر ایسه ده انلری بردرلو دوپوره ماز . (مقتدر) مؤنسك قارشیسنه برقوة عسکریه سوق ایدر . فقط کوندردیکی عسکر حرب اتمکسزین هربری برطرفه طاغیلیر . او وقتهدرمؤنسك عسکر ی بغدادك قبوسنه وارمش ایدی . (مقتدر) واسطه صاوشوب اورادن عسکر ایله برابر بغداد اوزرینه یورومك ایستر . معیتی خلقی ایسه بوسورتله کیمسی فنا تأثیر حاصل ایدر دییه کندیسی قاندره رق میدان محاربه یه چیقاریرلر . برته اوزرنده اخذ موقع ایدر . ایشته بوأشاده عسکرینه « کله کتیرنه بش ، اسیر کتیرنه اون دینار وار! . . » دییه باغیریر . فقط معینده بولنان عسکر تشویقات واقعه یه اهمیت و برمه رك کندیسی براقوب صاوشدقلرندن یالکز باشنه قالیر . مغاربه و بربر عسکرندن برطاقلری مشارالیهی اله کچیره رك قتل ایلرلر . (مقتدر) مرقوملرک کندیسی قتل ایدر جگرینی آکلادیغنی زمان « مرحمت ایدیکز ،

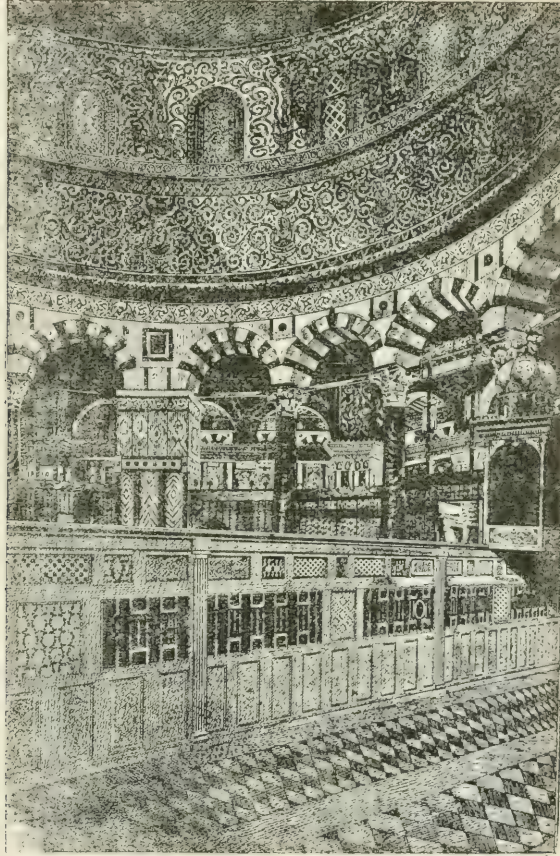
عسکر لکنه سنده ۴۰،۰۰۰،۰۰۰ انکلز لیراسی، یعنی ۱،۰۰۰،۰۰۰،۰۰۰ فرانق، یاخود درهم صرف ایدیور . فرانسه و روسیه نك مصارفات حربیه سی ده بوراده در . زمان حاضرده شومصارفات حربیه - نفودك او دوره نسبتاً بوزمانده کی اوجوزلغیله برابر - دولت عباسیه نك بالاده ذکری کچن مصارفات حربیه سنك تقریباً ایکی مثلنه معادلدر . بویله ایکنینه او زمانك مصارفات حربیه سنی پك بیسوك کوریوروز . چونکه او زمانلرده عسکر ك نفقه و مصرفی بسبتون بشقه بر صورتده تعیین و تأمین اولتیوردی .

اوصرمده عسکره تخصیص اولنان مصارفاته، عسکرک ؛ اهلینك خانه لرندن و مغازه لرندن اك كوچك سبیلردن طولانی غصب ایتدکری پارلری و اشیا یی ده علاوه ایدیکز . عسکر شونك بونك امواله تعرض و غصب ایدرلردی . خلفا ایسه بوتعدیاته جرأتلرندن طولانی عسکرى مواخذنه ایتزلردی . بلکه اتمه و اشیا لرینی عسکرک کورمه جکلری برلرده صاقلای . مدقلرندن طولانی اموالی غصب ایدیلن بیچاره اهالی یی شایان مواخذنه کورلردی .

عسکرى شیمارمغه وطمعکارلقده ایلری کیتمکه تشویق و ترغیب ایدنلر بالذات خلفا ایدی . خلفا هر موقعده وحقی میدان محارباتده « بواشی یاپارسه ك سکا بو قدر مکافات وار » کبی بر اصول ایله عسکرى ایشه سوق ایدرلردی . او قدرکه مثلاً میدان محاربه ده خلیفه ، یاخود امیر - قوماندان - اردوسنك معنی دوچار

صحیفه درج ایتدی کمز جدولدن آکلاشیدینی
وجه ایله - سواری و کوله من وسائر معاشاتی
داخل اولدینی خالد ۱,۵۰۰,۰۰۰ دینار، یا خود
۳,۰۰۰,۰۰۰ درهمدن فضله دکل ایدی .

دولت عباسیه زمانده عسکره سنه ده
معین برصوتده ویریلن معاشات - خلقای
عباسیه نك اون آلتنجیمی اولان (معتمد)
(۲۷۹ - ۲۸۹ هـ) زمانه عاند اوله رق ۷۱ نجی

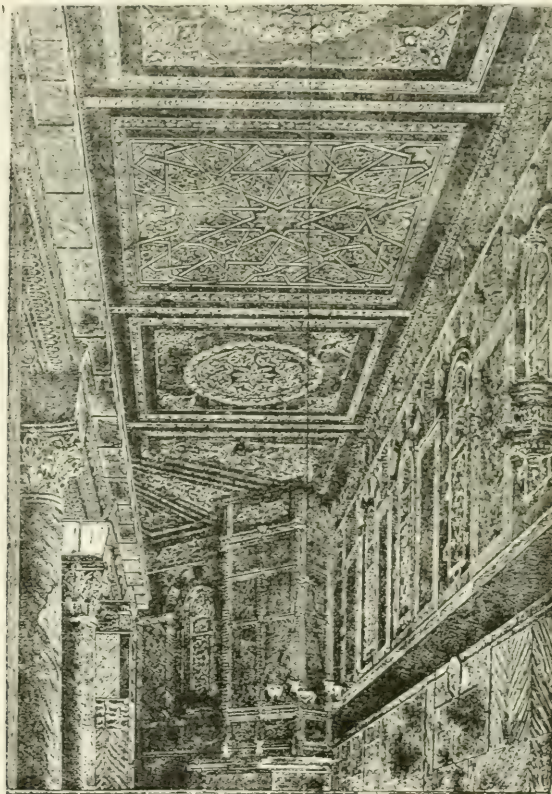
شکل : ۱۵ قدس شریفده جامع عمرینك داخلی

کلهسی (مؤنس) ه کوتورلدیکی زمان مؤنس آغلار
و « خائسلر ا بویله یاپیکز دیمدم . هیمز مقتول
اوله جفز » سوزی ایله اظهار تأمر و عاقبت احوالی
انبا ایلر . فی الحقیقه مقام خلافته کچن (قاهر بالله)
طرفندن اوسنه قتل ایدیلنلر میاننده (مؤنس) دخی
اعدام ایدیلرک بوتلرک کلهلری تمیزلنمکدن صکره کله
خزینته سننده حفظ اولنور . مترجم

خلیفه یم « دیر ایسه ده قاتلر « خیر ، سن ایلیمسک
خلیفه سی سک . سن کله ایچون بش ، اسیر ایچون
اون دینار وهد ایدیوردک « مقابله سننده بوتلورلر .
قاتلر مقتدری قتل ایتدکدن صکره کلهسی کسک
برصیرینه طاقلرلر . اوزرنده نه قدر ملبوسات وار
ایسه جمله سی آلوب کندیسنی چیر چیللق براقیرلر .
دها صکره اوراده برچتوره دفن اولنور . (مقتدرک)

۲۰,۰۰۰ ایدی . بونلرک آیلقلری ۱۲۰,۰۰۰ دینار ایدی که بوحسابجه هر برینک آیلقی آلتی دینار دیمکدر . سواری عسکرینک مقداری دخی ۱۲,۰۰۰ و آیلق معاشلری ده ۵۰۰,۰۰۰ دینار ایدی . بوحسابجه هر سواری یه ۴۲ دینار آیلق تخصیص ایدلش ایدی . درهم حسابله

فقط ذکر اولنان دوردن صکره مرور زمان ایله ترک عسکری بیوک برامیت کسب ایش و صنفلری و معاشلری حصر و تعیینی غیر ممکن درجه لرده تعدد و تزیاید ایشدر . زمان دیکشدکجه عسکر صنوفنده و معاشاتنده تغیرات وقوع بولورودی . شو قدرکه مورخلر تصادفاً قید ایتدکلری

شکل : ۱۶ قدس شریفده جامع عمری مدخلک طاوانی

اعتبار ایدر ایسه که هر سواری سنه ده ۱۲۰,۰۰۰ و هر پیاده سنوی ۱,۴۴۰ درهم آلیوردی دیمکدر . معاشلر بومقدارده چوق ایکن یه او عسکر چوق دفعه لر اختلالر چیقاره رق معاشلرینک تزییدینی طلب و شاید طلبلری

اوافق تفک معلوماتن ماعدا بوحصوص حقنده منتظم و صریح برشی یازمیورلر . ۳۱۷ سنه هجریه سنده (مقتدر) ک خاصه عسکرندن سرایک خدمتسه مأمور اولان (مصافیه) نامنده کی پیاده فرقه سنک مقداری

ترویج ایدلز ایسه خلیفه بی قتل ایله تهدید ایدرلدی [۱]. عسکر کوندن کونه احراز ایتدکلی نفوذ ایله نهایت خلفانک سرایلری امورینه مداخله و مقام خلافتی پنجه تحکملرینه ادخال ایله رک ایتدکلی نصب و تعیین ایتدکله باشلادقاری کبی دولت خزینه سنه بر طرفدن برپاره کله جک اولور ایسه - ترک عسکری امراسندن (تامش) و (شاهک) ک ۲۴۹ سنه سنده (مستعین) زماننده یابدقاری کبی - اوباره لردن آنجق غایت آزر مقدرینی خلیفه یه و دیوان حکومه بر اقرق اوست طرفنی کندی آرهلنده تقسیم ایدرلدی [۲].

امرای عسکریه خلفایی فصل خوار کورورلر و حقلرنده فصل مستبدانه معامله اجرا ایدرلر ایسه اویولده بر حرکتی کندی معتلرنده بولنان عسکره دخی روا کوره رک پاره لری یالکنز کندیلری آلیرلدی. بوجهته بر جوق دفعه عسکر کندی قوماندانلری علمنه دخی اختلالر چیقاره رق پاره ایستلر و تهدیداتده بولنورلدی. شاید تهدیدلرینه قولاق اصلماز ایسه قوماندانلرینی قتل ایدرلدی. نته کیم ۲۵۳ سنه هجریه سنده ترک قوماندانلردن (وصیف ترکی) بی اویله جه قتل ایتشلردی. مذکور تاریخده (ترک)، (فرغانه) (اشروسنه) عسکری عصیان ایدرک درت آیلقلر- ینک تأدیسه نی طلب ایتشلردی. امرادن (بنا) (وصیف)، (سیما) عسکرک قارشیسنه

[۱] صله تاریخ الطبری ۱۴۲ - ۱۵۱

[۲] طبری ۱۵۱۲ ج ۲

چیقهرق بولردن (وصیف) عسکر حقنده سرت برلسان قولانمش و وطور اراق بیك .. پاره مز یوق . . . دیمشدی . بونک اوزرینه عسکر (وصیف) ک اوزرینه صیچرایه رق کندیسنی قتل ایلدیلر [۱]. عسکر پک چوق دفعه لر خلفایه مراجعت و قوماندانلرک مملکتده کی کوی و چفتلککاری و دولت خراجنی سکتهدار ایده جک درجه ده مقطعات صاحبی اولدقارندن واک بیوک قوماندانلرک ترتیبات قدیمیه بناء مصرف و معاشلرنده وقوع بولان ضامم ایله برابر قادینلره و بیانیچلره ویرلمکده اولان معاشلرک خراجک قسم اعظمی استغراق ایله جک برحاله بیوک مقدارلره واردیغندن بختله عرض شکایت ایدرلدی [۲]. حتی قوماندانلردن اوقدر اوصاعمشلر ایدی که انلردن قورتولمق ایچون خلیفه نک برادرینک عسکره قوماندان اولسنی طلب ایتشلردی .

(زمان حاضرده عسکر معاشلری) : - خلفای راشدین زمانندن دولت عباسیه نک صوک کونلرینه قدر کچن زمانلرک اختلافیه برابر عساکر اسلامیه نک معاشاتی بوکون عسکره ویرلمکده اولان معاشلردن جدا پک فضله اولدیغنی کورورز . ده اول ویردی کمز معلوماندن آکلشلدیغنی اوزره خلفای راشدین دورنده برنفرک معاشی سنده ۳۰۰ دن ۵۰۰ درهمه قدر ایدی . امویلر زماننده بومعاش ۱۰،۰۰۰ درهمه ابلاغ ایدلش ایدی . عباسیلر

[۱] ابن الاثیر ۷۰ ج ۷

[۲] طبری: ۱۷۹۶ ج ۳

دوئلرجه عسکره ویرلین معاشلردن فضلدر .
 بویله ایکن بیله انگلیز عسکرینه اعطا ایدلمکده
 بولنان معاشلر دولت عباسیه عسکرینه ویرلین
 معاشلردن - باخصوص هر ایکی زمانده کی نقودک
 فیاتی نظر دقته آیرسوق - دهها کوچکدر .
 بوکون عسکری مصارفاتنک چوق اولسنه
 باعث اولان اسبابدن بریک اردولرده ضابطانک
 چوق مقدارده بولنسی بونلره بیوک معاشلر
 تخصیص ایدلمش اولسی در . مارالذکر دول
 اسلامیه زمانلرنده عسکر ضابطاتی تشکیل
 ایدن قوماندان و سردارلرک نهقدر معاش
 آلدقارینی بیلیموروز . چونکه بوخصوصه
 دائر معلومات بولهمدق .

دورنده اسسه مختلف شکللر آلهرق نهایت
 (مقدر) زماننده اولجه کوستردیکمز اوزره
 پیاده ایچون سنهده ۱,۴۴۰ و سواری ایچون
 ۱۲,۰۰۰ درمه ابلاغ اولنمشدی . حال بوکه
 ایوم انگلترهده پیاده نفرینه برشیلین وسو-
 ارییه برشیلین ایله ۹ پنی یومیه معاش
 ویریلیور . بو حسابجه سنهده پیاده یه ۴۵۵
 فرانق (یا خود درهم) و سواری یه ۸۰۰
 فرانق اعطا اولنیور دیمکدر . بونکله برابر
 انگلتره حکومتده بومعاش کرک پیاده لرک،
 کرک سواریلرک منسوب اولدقاری فرقلره
 کوره مقدارجه اختلاف ایدر . فقط هر حالده
 انگلترهده عسکره ویرلین معاشلر سائر

انگلیز عسکرینک ال بیوک ضابطندن نفره قدر معاشلری [۱] ایله عثمانلی و مصر ضابطان
 و نفراتنک معاشلری آتیده کوسترلمشدر :

انگلیز عسکرینک انگلیز لیراسی ، شیلین و پنی حسابی ایله یومی معاشلری

	سواری			پیاده		
	ل	ش	پ	ل	ش	پ
جنرال (مشیر)	۸	—	—	۸	—	—
فریق	۵	۱۰	—	۵	۱۰	—
لوا	۳	—	—	۳	—	—
میر آلائی	۱	۱	۶	—	۱۸	—
قائم مقام	۱	۱	۶	—	۱۸	—
بیکباشی	—	۱۵	—	—	۱۳	۷
یوز باشی	—	۱۳	—	—	۱۱	۷
ملازم اول	—	۷	۶	—	۶	۶
ملازم ثانی	—	۶	۸	—	۵	۳
نفر	—	۱	۹	—	۱	—

مصر عسکرینک آیلقلری

مصر غروشی

مشیر (یوقدر)	
فریق	۷,۵۰۰
میرلوا	۶,۵۰۰
میر آلی	۴,۷۰۰
قائمقام	۳,۰۰۰
بیکباشی	۲,۵۰۰
صاغ قول آغاسی	۱,۵۰۰
یوز باشی	۹۰۰
ملازم اول	۶۰۰
» ثانی	۵۰۰
نفر	۳۰

عثمانلی عسکرینک آیلقلری

عثمانلی غروشی

مشیر	۲۵,۰۰۰
فریق	۱۰,۰۰۰
میرلوا	۶,۰۰۰
میر آلی	۲,۵۰۰
قائمقام	۱,۸۰۰
بیکباشی	۱,۲۰۰
قول آغاسی	۸۰۰
یوز باشی	۵۰۰
ملازم اول	۲۵۰
» ثانی	۲۰۰
نفر	۲۰

مطبوعاه سکو تیرینی قازانق ، یاخود طرفدار
یا عمیق ایچون معاش ویردکاری کبی - خلفا
دخی قلم و نفوذ صاحبیرینی موقت عطیه، یاخود
دائمی معاشر ایله صوصدیریرلردی . شعرا ،
خطبا و امثالی ذوات او عصرلرده بو کونکی
مطبوعاتک موقعی کبی بر موقع طوتیورلرایدی .
بو جهتله خلفانک انلری ممنون ایتمک ایچون
کندیلیرینی اموال و عطیهلر ایله مستغرق ایللری
شایان استغراب عد اولتماز .

اسلامیتده بو مسلکی ایلك اختیار ایدن
ذات (معاویه بن ابی سفیان) ایدی . مشارالیه
کندی قولانغی ایله کندی شخصی علمنده
سوزلرایشتدیکی حالده کندیسنه مقاومت ایدنلره
عطیه واحساندن بشقه بر طریق مجازات اختیار
ایتمزدی . ایشته بونک ایچون شاعرك قطع

(دیگر معاشر) :- او عصرلرده سلطنتی حسن
اداره ایتمک خلفاچه قلملرندن ، یاخود لسانلرندن ،
یاخود طرفدارلرندن قورقولان بعض کیمسه لرك
کوکلی خوش ایتکی ایجاب ایتدیرییوردی .
چونکه مملکت علویلردن ، خارجیلردن
وساثره دن کندی نفسلری ایچون طلب خلافت
ایدنلردن خالی اولمازدی - حکمدارلر انتقام
آلق ایچون فرصت بکلین حاسدلردن آزاده
قالمازلر - او صرملرده خطابت و حماست افکار
عمومیه اوزرنده بو کونکی مطبوعاتدن زیاده
اجرای تأثیر ایدردی . حسن تدبیر صاحبی
اولان خلفا کندیلیرینه قارشی طوران او کبی
کیمسه لرك فناقلیرینه میدان بر اقامق ایچون
انلر حقنده احسان و رفق ایله معامله ده بولنمنی
ترجیح ایدرك - بوزمانلرده بعض حکمدارلرك

(کافر اخشیدی) زماننده سنهده ۵۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولمشدی [۱]. دولت عباسیه زماننده دخی بونوعدن معاشر تخصیص ایدلش اولسی لابدر .

معاشری مصارفات دولت میاننده تأدیبه ایدیلر خاصه معیت مأمورلری وسائر کیلره تخصیص اولنان معاشرلری ده اونوتاملیدر . بو معاشرلر دیگر بر یرده کوسترلیدیکی اوزره بیوک مقدارلرده ایدی ینه بو قیلدن اولمق اوزره امرای ، ولایه ، وزرا وسائر نیک معیترنده بولنان مأمورینی ده نظر اهمیتدن دور طوتماق لازم کلیر . زیرا بعضاً او کبی اعظم رجال دولتدن بعضلرینک معیتنده بر قاچ بیک ویا دهها زیاده آدم بولنوردی [۲] .

آی کونلرینک مقداری

دولت عباسیه ، ثروتنک اک پارلاق زمانلرنده معاشرلری تزئیده باشلامش ایدی . او زمانلرده هر طرفدن بیت الماله باره لر آقوب کلیدیکی جهته اجرا ایتدیکی ضامنک آغیرلغنی حس ایمیوردی . فقط بو دوردن صکره واردات آزلمغه باشلادی . مأمورین حکومت ایسه خلفانک اثرینه تبعاً اسراف وتبذیرانه وخدمه وکوله صاحبی اولمغه آلیشمش ایدی . حکومت بو سببدن بونلرک معاشرینی تنقیص ایده میوردی . دیگر جهتن دخی معاشرلرک

اسانی اکا عطیه ویرمک دیمک ایدی [۱] . (معاویه) شمرایه وارباب وجاهت ونفوذده وسائر یه بو معاملهده بولنوردی . مشارالیه دن صکره کلن خلفا دخی بو بولی تعقیب ایدرک بنی هاشمدن وطالیلردن وسائر دن اولان فرقه رؤسائنه معاشر تخصیص ایتدکلری کبی نفوذ وتأثیرلرندن قورقدقلری سائر کیمسه لره ده عطیه لر و احسانلر ویرمکه باشلامش لردر . خلفانک عطیه واحسانلرینه اک زیاده مظهر اولانلر قاصدان وشعرا ایدی . بونلره ویریلن باره لر آنجق او مقصده خدمت فیکری ایله اعطا اولنورایدی .

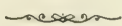
خلفا بعضاً سلطنتده کندی رقیب لری علیه نه نصرت ومظاهرتلرینی امید ایتدکلری بر طاقم کیمسه لره معاشر باغلارلردی . نته کیم خلفای فاطمیه دن (عزیز بالله) ۳۸۱ سنه هجریه سنده (آل مغربی) دن (علی بن حسین) بغداددن کندی نزدیکه کلیدیکی زمان حقنده او یله بر معامله یامش ایدی . (عزیز بالله) (علی بن حسین) . سنهده ۶,۰۰۰ دینار معاش تخصیص ایتدکن ماعدا کندیسنه مشایخ دولت پایه سنی توجیه ایلشدی [۲] . بوندن ماعدا (اخشید) ک مصرده دردنجی عصر هجری اوائلنده یابدینی کبی ارباب احتیاجده معاشرلر تخصیص اولنوردی . (اخشید) عائله دوشگونلرندن ضعیف ومستور الحال ارباب فاقه یه و(ایچلرنده عسکر ، معیت خلقی ، مأمورین دولت بولنماق اوزره) سائر محتاجینه معاشرلر تعیین ایتشدی . بو معاشرلر

تزیلی ایله او مأمورلرک بر مفسده قالقیشملرندن
قورقوردی .

معاشلری آچیقدن آچینه تنقیص و تنقیح
ایدیمیه جکله ری آکلایان وزرای دولت کوزل
بر حیلایه توسلدن و بوصوله بر چوق پاره لری
اقتصاد ایتمکدن بشقه بر چاره بوله مدیلر .
اوده معاشلری آیلق حسابندن کون حسابنه
تحویل ایلکدر . مثلا تنقیص و تنقیحی آرزو
اولنان معاشلر ۱۰،۰۰۰ دینار ایسه بومعاشلری
۸۰۰ دیناره تزیل ایتمکه بدل معاشلری حالی
اوزره براقه رق آیک کونلری تزیید و آبی
۴۰ ، یا خود ۵۰ کون اعتبار ایتکدر . بو
اصولک تطبیقندن مأمورین حکومندن هان هر
صنف ایچون دیگر صنوفک کسندن بشقه معاش
مدتی توره دی .

(معتضد) زمانه عائد اوله رق بو جلده
۷۱ نجی صحیفه ده درج ایلدیکمز مصارفات جدو-
لنده ذکر اولنان صنوف مأموریندن هر برینک
معاش مدتی ده بوصوله بشقه بشقه ایدی .
(ناصر) طرفندن آزاد ایدلیکی ذکر اولنان
خاص غلاملرک آیلقلری قرق کون ایدی .
بونلر بر کون معاشلرینی طلب ایدرکن ادبه
مخالف حرکاتده بولندقلرندن (ناصر)
طرفندن بونلرک معاش مدتلی مجازات اولمق
اوزره اللی کونه ابلاغ ایدلی . دهها صکره
(معتضد) مقام خلافته کچنجه اومدتی آلتمش
کونه چیقاردی . حر و ممتاز سواریلرک آیلقلری
اللی کون ایدی . (معتضد) بو مدتی طقسان
کونه ابلاغ ایتدی . بوجهته بونلره (تسعینه -

طقسانلق) نامی ویریلدی . دهها صکره
بونلردن بمضلرینک آیلق مدتلی ۱۲۰ کون
یاپلیدی . ینه مذکور جدولده کورلیدیکی اوزره
هر فرقه عسکریه دن سچیلوب آلتان و (مختارین)
نامی طاشیان عسکرک معاش مدتی ایسه ۷۰
(ناصر) زمانده خدمته بولنان سواری
عسکرینک آیلق مدتی ده ۱۲۰ کون ایدی .
بغداده کی شرطه (ضابطه) خدمته بولنان موظف
معاشلی عسکرک و سقارک معاش مدتلی دخی ۱۲۰
کون اعتبار اولتیور ایدی . مذکور جدول ایله
سائر جدولرده ذکر اولنان دیگر مأمورینی ده
اکا کوره قیاس ایدیکمز . شو حاله کوره بیک
دینار معاش آلتان بر مأمورک آیلقی ۱۲۰ کون
اعتبار اولتور ایسه بوصوله تأدیه ایله معاشک
ربعه تزیلی آرسنده فرق یوق دیمکدر . بونکله
برابر بیت المال خزینه سی بوقدر تزیلاته
اوغرایان معاشاتی ده اکثریا وقت معینده
ویره میور ایدی . معاشک تأدیه سی تأخراته
اوغرادقجه عسکرشورش و اختلال چیقارییورلر
ایدی . بو اختلاللر یا خلیفه نک خلی ، یا خود
قتلی ایله منتهی اولیوردی . وپاره بی کیم ویریر
ایسه خلیفه مقامنه او کچیوردی .

۴ بیعت مصرفی

اولجه ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدینی
اوزره دولت عباسیه اوائلنده خلفا کندیلرینه
ایدیلن بیعتی تأیید ایتک ایچون حر مین اهالیسنک

ممنونیتی قازانمغه محتاج ایدیلر . بو جهتله انلره برچوق پاره لر کورتورولر ، کندیلرینه عطیملربذل وهدیلهر توزیع ایدرلردی . سکز-نجی خلیفه عباسی (معتمم) ك دورندن صکره عربلر اهمیتدن دوشوب ده ترك عسکری کسب قوت ایدنجه حرمین اهلینسه ده اول کوستریلن اهمیته کیمسه باقامغه باشلادی . بتون قوت ترك عسکرینه ، یاخود ده طوغریسی پاره یه انتقال ایلمش ایدی . چونکه عسکر کیمده پاره وار ایسه اكا مظاهرت وانك اغورنده حرب ایدردی . خلفایه بت مسأله سی ده عسکر ك کیف و آرزولرینه ، یاخود پاره یی ویرن کیمسه نك امر و اراده سنه تابع برشکله کیرمش ایدی . بونکله برابر خلفایه بیعت اندلکجه عسکری ممنون ایتمک و برطاقم هدایا ایله تلطیف ایتمک دولت عباسیه نك الملك تشکلی زمانندن اعتباراً جاری برعات ایدی . عسکره بویولده ویریلن پاره لره (حق المیعه) - بیعت پاره سی - نامنی ویریرلردی . آلتنجی خلیفه عباسی (امین) جالس سریر خلافت اولنجه عسکره یکریمی درت آیلق بردن طاغتمشدی [۱]. ذاتاً مشارالیه بویله یا پامسه ایدی بر آری بیله خلیفه نك ایدمه جهك ایدی . (مأمون) ۲۰۱ سنه هجریه سنده سلاله بیغمبریدن (موسی الکاظم) ك مخدومی علی رضانك خلافته ولی عهد لکنه بیعت ، یعنی انی ولی عهد تعیین ایتدیکی زمان محصول یتشدیکنده متباقینسی تأدیه ایتمک اوزره عسکره بر آیلق معاش طاغیتدی [۲]

عسکر بوکا راضی اولمامش لردی . احتمال که (مأمون) بتون پاره یی همان یتشدیروب ویره بیلسه ایدی عسکر انك ایستدیکی آدمه بیعت ایده جکلریدی . امویلر استحصال بیعته مقابل بر ولایتی بر قاچ سنه مأکل اولمق اوزره ویرییورلردی . نته کیم بشنجی خلیفه اموی (عبدالمک بن مروان) ۷۲ سنه هجریه سنده (عبدالله بن خازم) حقتنده او یله بر حالده بولمش ایدی . (عبدالمک) اوصرده مکده (ابن الزبیر) ایله محاربه ایدیوردی . دیگر طرفدن (ابن خازم) دنده قورقیوردی . (عبدالمک) (ابن خازم) ه خبر کوندردی . کندیسنه بیعت اولمسنی طلب و بوکا مقابل خراسانی یدی سنه آرپهلق اوله رق ویره جکنی اكا وعد ایلدی [۱] .

خلفایه بیعت بر تجارت اولمق اوزره غد اولمسنه کلنجه بو حال (معتمم) ك زمانندن صکره باشلادی . ایشته بوزمانندن اعتباراً پاره یه ، یاخود عسکره هر کیم صاحب ایسه خلافته او نائل اولیوردی . پاره یه ، یاخود عسکره مالک اولمق هر ایکیسی معنی بردر . عسکر پاره یه طمعاً خلفایی خلع ایتمکده بر مسرت طویسورلردی . چونکه یکی خلیفه کلدکجه اندن حق بیعت ایله برابر حرص وطمعلرینك درجه سنه کوره آلتی آیلق ، یاخود برسنه نك ، یاخود ده آز ویا ده اچوق مدت معاشلرینی طلب ایدرلردی [۲] . بوقیلدن

[۱] ابن الاثیر ۱۶۸ ج ۴

[۲] ابن الاثیر ۷۵ ج ۸

[۱] ابن الاثیر ۸۹ ج ۶ [۲] طبری ۱۰۱۳ ج ۳

وقوع بولان مطالباته دائر حدسز ، حسابسز ، مثالر واردر . تفصیلات آلتق ایستینلر خلفای عباسیه تاریخنه مراجعت ایتنولر . بونک نتیجه سنده خلفا اداره امور مملکته بدل بوخالر ایله مشغول اولدیلر . امور دولت مختل اولدی . خلفا آرتق کندی جانلرینی وچفتلکلرینی محافظه دن بشقه برشی دوشونه میورلردی . مملکت عسکرک ، یا خود عسکری الده ایدنلرک النده بازیچه اولدی . خلق زراعت و تجارتی بر اقدیلر . مملکتده ایش ، کوچ صورت عمومیه ده سکتیه اوغرا دی . مملکتک دوچار اولدینی شو فلاکتی تزید ایدن احوال دن اوله رق عسکر قوماندانلری پاره یه محتاج اولوب ده بیت المال خزینه سنده احتیاجلری نسبتنده پاره بولتماز ایسه پاره یی اهلیدن اخذ و غصب ایتمک باشلاملریدر . بو حال علی الاکثر خلیفه اجلاسی مسأله سنده عسکر فرقه لری آره سنده اختلاف و قتال ظهوری زمانلرنده وقوع بولوردی . او جمله دن (دیلم) عسکری ۳۲۴ سنه هجریه سنده خلیفه عباسی (مطیع لله) ک خلافتی مسأله سنندن طولای بنی حمدانن (ناصر الدوله) ایله آل بویه دن (معز الدوله) آره سنده وقوع بولان محاربه لر ائناسنده بغداد اهالیسنک اموالی نهب و یغما ایتمشلردی . بونلرک بو وقعه ده یالکز معروف ذواتک اموالندن نهب و یغما ایتمکلری شیلر ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ دینار قیمتنده ایدی [۱] . خلیفه (مستکفی) سنه

مذتوره ده (شیرزاد) ه امیرالامرا پایه سنی توجیه ایدنجه (شیرزاد) اوکی تعینلر زماننده عسکره عطیه و یرمک عادت اولدینی کوره رک عسکر عطیه لرینی بک زیاده آرتدیرمش ایدی . آنجق او مقدارده پاره بیت المال خزینه سنده موجود اولدیغندن یوپاره لری تقسیملر ایله تأدیه ایلمک اوزره والیلر ، کتاب (مکتوبجیلر) و تبحار اوزرینه طرح ایلمش و تحصیلنده انواع مظالمی ارتکاب ایتمشدر . بونک اوزرینه بغدادده برچوق اشقیبا توره یرمک خلقک اموالی سرقت و غصب ایلمکلرندن ارباب تجارت بغداددن فراره مجبور اولمش و مملکت آناشی ایچنده قالمشدر [۱] . بو و امثالی احوال فلاکتلرک مملکت اوزرینه

متوالیا یا غم سنی موجب اولمشدر . شهرلر اهالیسی بو قاریش-قلر آره سنده تجارت و صنعتی ترک ایتمکلری کی کویلرده بولنان ارباب زراعتده اجرای زراعتدن واز کچمشلردر . بوسیدن فیاتلرده بهاللیق و وقوع بوله رق بتون عراق شهرلری وبالخاصه بغداد سنه لرحه آجلق چکمشدر . ایشسز لکدن و آجلقدن خرسزلرک و یانکسیجیلرک و سرسریلرک انواعی توره مشدی . بونلر هر فرصتده و باخصوص قاریشقلق ظهورنده هر طرفه صالدره رق خلقک اموالی نهب و سرقت ایتمکدن بشقه برایش ایله اشتغال ایتمزلردی . خلفانک بو احوالک اوکنی آلتق ایچون عسکر استیجار ایتمک پاره لری قلاماش ایدی . مع مافیه بعض خلفا پاره یه مالک اولدقلری حالده بیله نفوذک کندیلرندن بشقه لری النده بولندینی

کوره رك بوفنا القلری ازاله ایچون یاره صرف ایتمکدن چکینیرلردی . نته کیم خلفای عباسیه نك اون سکنزنجیسی اولان (مقدر) ۳۲۰ سنه سنده بوصورته حرکت ایتمش ایدی . کندیسنده ووالده سنده یاره موجود ایکن اعطاسندن چکینه رك بوسبيله ترك امراسندن (مونس مظفر) ویا (مونس خادم) ك مساعیسی نتیجه سنده مقتول اولمشدر . (مونس) ك بو حرکتی اطرافده بولنان امرانك خلفا اوزرینه جبرأتلر . نی تزید وحتی خلفانك اموالی یغما وضبط وصادر ایتملرینه تشویق ایتمشدی [۱] . نته کیم خلفای عباسیه نك یکریمی اوچنجیسی اولان (مطیع) حقیقه ده بویله بر معامله روا کورلمش ایدی . ۳۶۱ سنه هجریه سنده روملر الجزیره جهتمدن ممالک اسلامیه یه تجاوز ایدرك (نصیبین) قدر وارمشلر وکیردکاری برلرده اموال اهالی بی نهب و غصب وقادین وچوجقلری اسیر وشهرلری احراق ایلمشدری . (نصیبین) اهالیسندن بعضلری خلیفه دن وعسکرندن و بغداد اهالیسندن معاونت ومظاهرت طلب ایتمك اوزره بغداده کلکشلردی . بغداد اهالیسی بر کورولتی قویاره رق روملرک دها زیاده یاقلاشملرندن قورقویه دوشدیلر . او صره ده پدردن صکره مقام امارته بولنان وبغدادده مرجع کافه امور اولان آل بویه دن (معزالدوله) نك مخدومی (عزالدوله بختیار) روملر ایله محاربه ایده جک غزاة اسلامیه یه مقتضی مصارفانك اعطاسی لزومی خلیفه (مطیع) ه

بیلدردی . (مطیع) : « حاکمیت المده اولسه ایدی و واردات دولتن کلن اموال امریه تابع بولنسه ایدی محاربه یه عسکر سوق ایتمك ومصرفلری تأدیه ایتمك وسائر خصوصات مسلمینه باقق وظیفه اولوردی . فقط بن بو حالده بولندجه او وظیفه بکا ترتب ایتمز . بوکون مملکت کیمک التده ایسه بو وظیفه ده اکا دوشمر . خطه ده نامک ذکرندن بشقه هیچ بر موقع ونفوذم یوقدر . ایسترسه کز بو خلافتدن چکیله یم » جوابی ویردی . مع مافیله بوجوابک تأثیری اولدی . (مطیع) اثوابی ، خانه نك انقاضی وسائر مهی صاتمغه و ۴۰۰،۰۰۰ درهم تأدیه ایتمکک مجبور اولدی . بونک اوزرینه « خلیفه نك اموالی مصادره اولندی » شایعه سی هر طرفه یابلدی . فقط غریبی شوکه مذکور یاره لر مجاهدین اوزرینه صرف ایدلدی . (بختیار) پاره بی کنیدی امور شخصییه سنه صرف ایتدی [۱] . خلفای عباسیه نك ترك عسکرلریله اولان حاللری سلاطین آل عثمانك اون سکنزنجی عصر میلادیده ودها صکره یکچیریلر ایله اولان حاللرینه نه قدر بکزه بور ! . سلطان محمود ۱۸۲۶ سنه سنده انلری استیصال ایتمسه ایدی سلاطین عثمانیه نك موقعی نه قدر مشکل اوله جقدی ! . .

دولت عباسیه ده او صره لرده توالی ایدن اضطرابات و اختلاللر یوزندن هر کس ایشی کوچی بر اقوب مملکت خراب اولدیغندن آرتق دولت اداره امور حکومت ایتمک وعسکر

[۱] ابن الاثیر ۲۴۴ ج ۸

[۱] ابن الاثیر ۹۰ ج ۸

بسلامك ايچون اقتضا ايدن مصارفاتي تأديه به منابع وارداندين محروم اولمشدى . حال بوكه عسكروه مالك اولمق بر دولتك بقاسمى ايچون صورت قطعيله لازمدر . آل بويهدن ذكري كچن (معزالدوله) (مطيع) ك زمان خلافتيه بغداده استبلا استبدى زمان عسكرك كنديسنه قارشى بر كورلتى قوپارديلر و كنديسنه آغير سوزلر سويلديلر . (معزالدوله) انلره معاشلرني تأديه ايدمجهكنى تعهد ايتدى . فقط بالاخره صورت مشروعهده استحصال اولنهجق واردات ايله بو معاشلرى تأديه ايدميهجكنى آكلاديغندن خلقك اموانى شرع وقانونك تجويز ايدميهجكى بر يولده ضبط ومصادريه محبور اولدى . بو احوالك ارتكابي ايلهده عسكرك معاشاتي تأديه ايدميهجكندن كنديلرى اكدىروب حاصلاتى آلمق اوزره كويلرى وچققلكلرى عسكروه تسليم ايتمكدن بشقه چاره قالمديغنى كورهرك خلافته واملاك اصحابنه عائد كريلرى عسكروه توديع ايتدى . بونك اوزرينه ديوانلرك (دواثر دولتك) اكثرينه لزوم قالماقله الغا ايدلدى . واملرهده ايشدن كف يد ايتدير . لدى . او زمانه قدر مملكت هب خرابه زاره دونمش ، معمور اولهرق يالكيز بر قاچ كوى قالمش ايدى . بو معمور كويلر قوماندانلرك الله ەرك بونلرك نفوذى ايله برقات دهه معمور اولدى . خراب كويلر ايسه ە فرلرك حصهسنه دوشمكه برقات دهه خرابه اوغرادى . فرلر او كويلرى اعاده ايله يرينه ديكرلرني

آلدلر . اسسقا وسائظنه وطرق مواصله به باقلمديغى ايچون كويلرك برچوقلرندن اثر بيله قالمامشدى . مقاطعات اصحابى آدملرينك چفتجيلر حقنده روا كوردكلرى مظالم واعتسافات فلاكتك برقات زياده آرتمسنه يارديم ايتمش ايدى . والحاصل ذلر ولسان احوالك تأثيريله (معزالدوله) بر غائله ويا حادثهك وقوعنده صرف ايدمك ايچون هيچ بر احتياط آقچهنى ادخاره موفق اولممدى . مشارايله خاص عسكرى اولان تركره فضله معاشات ايله برابر فضله مقاطعات اعطا ايتديكندن بو حال بو عسكرك ايله (ديلم) عسكرى آرهسنده اوتهدن برى موجود اولان نفرت وعداوتك برقات دهه تزايدينه باعث اولمش ايدى [۱] .

• رجال دولتك وارداتى

كندى جيلرينه كچيرملرى

بردوات؛ ثروتك كعالى درجهسنه وارير ، حكمدار راحت ورفاهيته، ذوق وصفايه طالار ، امور مملكتى بالذات ادره ايتمز ايسه اوزمان نفوذ حكومت وزير ، والى ، باش كاتب ، ماينجى ، قوماندان كچى او حكمدارك اطرفنده بولنانلره ، ياخود انك طرفندن اداره امور ايدنلره ، ياخود حكمدار ايله اهالى آرهسنده وساطتى تشكيل ايلنلره انتقال ايدر . مملكتده امر ونهى بونلرك اللرينه كچر . بونك نتيجهسنده

وجه‌ایله - کندیرینی پریشان ایلدی [۱].
 (رشید) دن ده‌ها اول (مهدی) دخی
 وزیر (یعقوب بن داود) حقند. اوله
 پامش ایدی. (مهدی) یعقوبی وزیر اتخا
 ایتدیکی زمان اکبتن امور دولتی و دواثر حکومتی
 ترك ایدرك ذوق و صفایه، چالغی و شرقی
 دیکلمکه طالدی. فقط خلیفه‌ک بو حالی اصالیه
 و باخصوص عرباره کران کلمکه (یعقوب) ی
 هجو ایتدیله .

از جمله مشاهیر شعرای عربدن (بشار
 بن برد) شوایکی بیتی سویلش ایدی :
 «ای بنی امیه ! او یا نکز . او یقوکز اوزادی.
 زمان استفاده زمانیدر . زیرا بو کون حقیقی
 خلیفه (یعقوب بن داود) دره . ای اهالی !
 خلافتکرمحو اولدی . آرتق خلیفه‌اللهی فی
 وعود آردسندله آرایکمز»

بنی امیه ! هبوا طال نومکم

ان الخلیفه یعقوب بن داود

ضاعت خلا تکم یاقوم ! فالتمسوا

خلیفة الله بین النای والعود [۲]

بو دیدی قودیلر (مهدی) یه اخبار
 ایدیلنججه (مهدی) یعقوبی نزدیکه چاغیره رق
 دردست ایلش و حبسه القا ایتشدیر . (یعقوب)
 سنه لرحه حبس‌خانه‌ده قالمشدر .

(مأمون) قاضی القضاة (یحیی بن اکثم)ه
 تودیع امور مملکت ایدرك [۳] (رشید) ک
 برمکیله حقنده کوس‌تردیکی توجه و امنیت

[۱] طبری ۱۲۴۲ ج ۳ [۲] الفغری

۱۶۶ [۳] ابن خلکان ۲۱۷ ج ۲

بورجال دولت کلن وارداتی کندی جیلرینه
 تحویل ایدرك اله کچیره بیلدکلینی کچیریرلر ،
 بولندقلری موقع و متصف اولدقلری اخلاقه
 تبعاً کندیلری ده اسرافات و تبذیراته
 طالارلر . بو حال آنجق امور و خصوصاتی
 تفتیشاتدن و حساب ویرمکدن آزاده اولان
 حکومات مطلقه ده وقوع بولور . بونوع
 حکومتلرک اسرافات و تبذیرات دورنده
 حکمداره وکالت ایدن هر هانکی وزیر و یا
 باشکاتب و یا خود ماینجی مطلقاً اوله رن فوذه مالک
 اولور . باخصوص دولت عباسیه‌ده وزرانک
 و باش کاتبلرک بو صورتله احراز ایتدکلی
 نفوذی طبیعی کورمیلیدر . زیرا دولت
 عباسیه‌ده دولتک بونوع اعظم رجالی ایرانلیردن
 ایدیلر . دولت عباسیه آنجق ایرانلیلر
 ایله تأسس ایتدی . مدنیت عباسیه دخی
 آنجق ایرانلی علما ایله پارلادی . ایشه بو
 سببدن دولت عباسیه‌ده ، حتی اک پارلاق
 زمانلرنده ، وزرانک موقعی ، سوزوی پک
 بیوک ایدی . دولت مشارالیه‌ده وزیرک نه قدر
 بیوک و نفوذلی بر مقام اشغال ایتدیکنی آکلامق
 ایچون بر مکیلرک (رشید) زماننده کی موقعی
 نظر دقته آلمق کافیدر . (رشید) زماننده بتون
 واردات دولت برمکیلرک نئده ایدی . حتی
 (رشید) بعضاً آز بر پاره‌یه محتاج اولوردی ده
 بوله‌مازدی [۱] . برمکیلر (رشید) ک آرزو
 ایتدیکی تبذیرات و استبداده حائل اولمق
 ایستینججه (رشید) ده - مشهور اولدبنی

[۱] مسعودی ۲۰۱ ج ۲

قدر کندیسی ده یحیی حقنده اوپله بر توجه
وامنیت کوسترمش ایدی . فقط دها صکره
یحیادن نمون اولمدی . وفاتی ضره سنده برادری
(معتم) ه شو وصیتده بولندی : « صلاحیت
واسعه ایله صاقین وزیر اتخاذا ائمه . یحیی بن
اکثم) ک خلقه روا کوردیکی معامله لردن
و کندیسنک سوء احوالندن چکدیکم فلا کتلی
بیلیرسک » [۱] . عربلر وزرای ، باخصوص
بونلر اکثریتله ایرانی اولدقلرندن طولایی ،
سومزلردی . وزرای قورققلق ، خست
ورشوت قبولی ایله توصیف ایدرلردی . بر
اعرابی نک - بدوینک - شوایی بیقی وزرانک بو
اوصاف ایله نصل زبازرد اولدقلرینی کوستریر :
« اوپله آدم که وجدانک عکسنه اولهرق
اظهار زهد ایدر . هدیه لری پک زیاده سور .
اطرافی آدملر ایله احاطه اولنمش . کندیسنده
وزیر اولدیغنه دلالت ایدن قورققلق ، خست
کبی اوصاف کورپیورم . »

ومظهر نسک ماعلیه ضمیره

یحب الهدایا بالرجال مکور

احال به جنباً وبخلاً وشیمة

تخبر عنه انه لوزیر [۲]

مع مافیه بر جوق دفعه لر وزرا بر استفاده
شخصیه ایچون دکل ، محضا بیت المال پاره سنک
اسرافات و تبذیرات ایله هدر اولماسی مقصدیله
پاره بی خلفادن اسیر کرلردی . نته کیم خلیفه
(واثق) ایله وزیری (ابن الزیات) آره سنده
اوپله بر وقعه اولمش ایدی . (واثق) (علم)

[۱] طبری ۱۱۳۹ ج ۳ [۲] طبری ۱۰۸۸ ج ۳

اسمنده بر جاریه نک نفی ایلدیکی بر شرقی بی
پک زیاده بکنه رک جاریه نک صاحبنه بش بیک
دینار اعطاسنی امر ایتمش ایدی . وزیر
(ابن الزیات) پاره نک تأدییه سنی چکدیردی .
(واثق) بو تأخیردن طولایی طاریله رق
پاره نک ایکی قات اولهرق اعطاسنی امر ایتدی .
بونک اوزرینه وزیر مجبوراً چاریه صاحبنه
اون بیک دینار وپردی [۱] .

فقط اغلیت اعتباریله وزرا خلیفه لرده
ضعف و عجز کوردکجه پاره ایشارنده دها زیاده
نفوذ صاحبی اولق والیرندن کلدیکی قدر
پاره لری کندی جیلرینه تحویل ایتک ایچون
چالیشیرلردی . ایشته بو سایه ده پاره نک قسم
اعظمی انلرک اننه کچمش ایدی .

(وزرا) : — وزرا دولتک دور انحطاط .
طنده ، دولتک پارلاق دورنده کی خلفانک ،
یاخود بیت المالك ثروتنه معادل بیوک ثروتله
مالک اولمشلردی . سانکه دولتک وارداتی
وزرانک خانه لرینه تحویل مجری ایلدی . بونک
اوزرینه وزیرلک آمال عظیمه اصحابنک
مطمع نظری اولدی . بومنصبی اله ایتک ایچون
رشوت و هدیه لر بذل ایدلمکه باشلانندی .

بونکله برابر بر جوق دفعه وزارت عسکره
معاش تأدییه ایده بیلنله بدلسز اولهرق ده
تکلیف و توجیه اولنوردی [۲] . فقط اکثر
یتله بو منصبه نائلیت بر جوق پاره لرک بذلی ایله
ممکن اولیوردی . بوسورتله وزارت یا طوغریدن

[۱] ابن الاثیر ۱۳ ج ۷ [۲] ابن الاثیر ۸۳ و ۸۶

ج ۸ و صلة تاریخ الطبری ۷۹

او مأموریت به خلیفه دن ، یا خود خلیفه نك رجال خاصه سندن بری واسطه سیله استحصال اولنوردی . نته کیم هجرتک دردنجی عصری اولاننده خطاط شهیر (ابن مقله) بومنصبی الده اتمک ایچون خلیفه (راضی) به ۵,۰۰۰,۰۰۰ دینار ویرمشدی . کذلک (قائم بامر الله) ک وزیر (ابن جهر) منصب وزارت استحصال ایچون خلیفه مشارالیه به ۳۰,۰۰۰ دینار تأدییه ایلشدی [۱] . خلیفه نك خواص رجال سندن بری واسطه سیله استحصال وزارت دخی ینه پاره بذلنه متوقف ایدی . وزرا بو ویردکلری پاره لرك بر قاچ قانی اثنای مأموریتلرنده تعیین ایده جکلری والیلردن ، ناظرلردن (متصرف ویا مدیرلردن) ، کاتبلردن (مکنوبجیلردن) و سائر دن آله جکلری رشوت ایله چیقاره .

وزیر لایمل من الرقاعه
یولی ثم یعزل بعد ساعه
ویدنی من تعجل منه مال
ویبعد من توسل بالشفاعه
اذا اهل الرشی صاروا الیه
فاحظی القوم اوفرهم بضاعه
والیلر وسائر مأمورین حکومت وزرانک
توجهلرینی استبقا اتمک ایچون هدیه نامی
آلتنده هر سنه وزرایه معین بر پاره تقدیم
ایدرلردی .

طوغری به خلیفه دن ، یا خود خلیفه نك رجال خاصه سندن بری واسطه سیله استحصال اولنوردی . نته کیم هجرتک دردنجی عصری اولاننده خطاط شهیر (ابن مقله) بومنصبی الده اتمک ایچون خلیفه (راضی) به ۵,۰۰۰,۰۰۰ دینار ویرمشدی . کذلک (قائم بامر الله) ک وزیر (ابن جهر) منصب وزارت استحصال ایچون خلیفه مشارالیه به ۳۰,۰۰۰ دینار تأدییه ایلشدی [۱] . خلیفه نك خواص رجال سندن بری واسطه سیله استحصال وزارت دخی ینه پاره بذلنه متوقف ایدی . وزرا بو ویردکلری پاره لرك بر قاچ قانی اثنای مأموریتلرنده تعیین ایده جکلری والیلردن ، ناظرلردن (متصرف ویا مدیرلردن) ، کاتبلردن (مکنوبجیلردن) و سائر دن آله جکلری رشوت ایله چیقاره . جکلرینی بیلهرک پاره پی ویررلردی .

وزرانک ارتکاب و ارتشالری غرائب
وقوعاتندن اوله رق روایت اولنورکه خلیفه
(مقتدر) ک وزراسندن (خاقانی) ارتکاب
و ارتشاده او قدر ایلری کیتمش ایدی که بر
کونده اون طقوز کشیدن رشوت آله رق
کوفیه ناظر تعیین ایلش . بونلر محل مأمور
یتلرینه کیدرکن یوله بولوشمشلر ، اون
طقوز کشی عین زمانده عین محله عین مأموریت
تعیین ایدلش ایدی . بونلر بریده طولیلانهرق
نه یابه جکلرینی دوشوندیلر . نهایت اک سوک
تعیین اولنانک ، چونکه اندن صکره بکر منجی
اولق اوزره دیکر برینک کلامسنه منی ،

ایدی. (الفخری) نك روايته كوره مصر واليسى
دها اولكى وزرايه هديه تقديمی اعتماديته
(عبدالله) هديه اوله رق ۲۰۰,۰۰۰ دینار ایله
اوتوز سفظ - سبت - طولوسی مصر قشاشی
کوندرمش ایدی. هديه وزيرك حضورينه
کتبریلنججه وزیر مصر واليسى طرفندن کلن
آدمه: «...» بن بونی قبول ایدهم، والیر
اوزرینه اوله بار اوله مام «...» دیمش. پیتلری
آچمش. انلردن یالکیز بر مندیله آله رق دیزی
آلته صوقش. بتون پاره لرك وقشاشرك
دیوان خزینه سنه کوتوریه لرك قید ایلمسنى و بو
پاره لر ایله مصر حکومه تی نامنه خانهلر مبیاعه
اولمسنی امر ایتمشدر [۱].

خليفة (مقدر) ك وزراسندن اولوب اولجه
درج ایتدی کمز خراج جدولنی ترتیب ایلمن
(علی بن عیسی) دخی عفت، صدق واستقامتله
اشتهار ایدن وزرادن ایدی. اودورلر بونلر کبی
عفت واستقامتله حرکت ایتمش دیگر وزرادن ده
خالی دکلدی. فقط اجمالاً دینیله بیلیرکه عباسیلرک
دور انحطاطنده علی الاکثر وزرا منصب
وزارته آهچق ثروت صاحبی اولق ایچون
کچرلردی. (مقدر) زماننده (ابوالحسن
بن الفرات) اوچ دفعه وزیر اولدی. برنجی
دفعه ۲۹۶ سنه هجریه سنده ایدی. اوچ سنه
وزارته قالدی. بونک نتیجه سنده مشارالیهک
تزدنده ۷,۰۰۰,۰۰۰ دینار بریکدی. هب
مصادره ایدلدی. (ابن الفرات) ۳۰۴ سنه سنه
تکرار وزارته نصب و ۳۰۶ سنه سنده تکرار
عزل ایدلدی. اوچنجی دفعه اوله رق ۳۱۱ ده

وزیر تعیین و ۳۱۲ سنه سنده تکرار عزل
اولندی. بو صوک ایکی دفعه ده وزارته اوچ
سنه قالمش ایدی. عزل ایدلدیکی زمان یاننده
بولنان ثروت ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ دیناردن فضله
ایدی. بوندن ماعدا سنده ۲,۰۰۰,۰۰۰
دینار واردات کتیریر کوی وچقتلکله مالک
بولنوردی [۱]. بویله ایکن بویله بو ذات پک
سخی و مکرم بر آدم اولدینی ایچون هیچ بز
عرب مؤرخنی انک حقنده قما بر شی یازمیور.
(ابن الفرات) مقام وزارته کچدکجه قار، موم
و کاغد فیاتلری یوکسلیردی. چونکه وزیرک
خانه سنده بو اوچ شیدن چوق صرف اولنوردی.

انک خانه سنده فصول ثلاثه ده - ربیع، صاف،
خریف - صو ایچن هر کیم اولور ایسه
اولسون اکا ساده صویه بدل قارلی صو
ایچیریلیردی. کذلک وزیرک خانه سنده غروبندن
صکره هر کیم چیقسه بیوک، تمیز بر موم ایله
مفارقت ایدردی. مشارالیهک خانه سنده (کاغد
اوطه سی) نامیله معروف بر اوطه وار ایدی که
بو اوطه یه کیرن کیمسه کاغه محتاج ایسه اندن
ایستدیکی قدر آلمغه ماذون ایدی [۲].

محدثین - ارباب حدیث - یکریمی بیسک،
شعرا به کذلک یکریمی بیسک، ادبیه ۲۰,۰۰۰،
فقهایه ۲۰,۰۰۰، صوفیونه ۲۰,۰۰۰ درهم
تخصیص ایتمش ایدی [۳]. اهل علم و دیانتدن،
اشرافدن، فقرادن بش بیسک کشی به معاش
یاغلامشدی. بونلره ویریلن معاشرک الیبوک

[۱] ابن خلکان ۳۷۲ ج ۱ [۲] الفخری ۲۴۰

[۳] ابن الاثیر ۵۷ ج ۸

دینار واردات کثیر بر مقاطعه‌های واردی .
 وفاتند ترک ایستیک املاک و چفتلک و حیوانات
 و سائر نك قیمتی ۴,۰۰۰,۰۰۰ دینار به بالغ
 اولم قدر . کر به سنک جهازی ایچون صرف
 ایستیک ۲۰۰,۰۰۰ دینا بشقه در . مشارالیه
 خدمتکار جاریه لردن ماعدا ۸۰۰ حظیه قلفه و یا
 او طلق و (طائفه وزیریه) نامنی آن ۲,۰۰۰
 کوله ترک ایلمشدر [۱] . خلفای فاطمیه دن
 (مستنصر) ک وزیر (افضل امیرالجیوش)

*۱ امثالی ایشیدلین عظیم بر ثروت ، یعنی
 آلتون اوله رق ۶۰,۰۰۰,۰۰۰ دینار [۲] و ۲۵۰

[۱] مقریزی ج ۲

[*] اصل اسمی (بدر) اولان افضل اصلاً
 ارمنی ایدی . (جمال الدوله بن عمار) طرفندن کوله
 اوله رق صائون آلتوب تربیه ایلمشدی . اصابت رأی ،
 مردک ، شدت عزم صاحبی رجالدن معدود ایدی .
 فاطمیلردن (مستنصر) صاحب ترجمه بی اول امرده
 (صـور) و دیگر بر روایتیه کوره عکایه قائم مقام
 تعیین ایلش ایدی . فقط دها صکره دولت فاطمیه نك
 اموری فنا کیتمهک باشلادیغندن وقوع بولان توصیه
 او وزیریه (مستنصر) صاحب ترجمه بی قاهره به دعوت
 وعهد سنه و زرات منصبی توجیه ایدی (۴۶۶ هـ) .
 مشارالیه هم وزیر ، هم سر عسکر اولدیغندن کندیسنه
 (امیرالجیوش) لقبی ویرلش ایدی . اسکندریه ده
 عطار لر چارشوسنده کائن جامعی بنا ایدن کندیسیدر .
 سکسان باشنی متجاوز اولدینی حالده ۴۸۸ سنه سنده
 قاهره ده وفات ایلمشدر . (ابن خلکان) مترجم
 [۲] اصلده آتی بوز بیک بیک دینار ۶,۰۰۰,۰۰۰,۰۰۰
 دینیلور . حال بوکه اولقدر بر باره نك برآمده بر یکمسی
 مستبعددر . ذرا بقدر بر باره مصر خراجنک یوز
 سنه لکندن فضله در . بونک طوغریسی آلتمش کره بیک
 بیک اولقی اقتضا ایدر . هم درهمدن زیاده دینار اولقی
 حقیقته دها قریبدر . چونکه مصرده ثروت بک نادرد
 اوله رق درهم ایله امداد اولنوردی . مؤلف

۱۰۰ دینار واک کوچکی بش درهم اولوب سائر
 معاشر ایسه بو ایکی مبالغ آردسنده مختلف
 مقدار لرده ایدی [۱] دها اول بر مکیلر
 طرفندن اختیار اولنان سخا و کرم انلرک حرص
 و طمع لرینی و شایان مواخذه سائر احوالی فصل
 اورتوب قبتدی ایسه وزیر مشارالیه کرم
 و سخاسی دخی افعال طمعکارانه سفی بر پوشیده
 مساعه ایله اورتدی ، شعرانک لسانی کسدی ،
 مورخلرکده قلم لرینی قیردی .

بونلرکی بیوک ثروت لر طوبولایه رق رفاهیت
 و سائر افانک هر نوعنه طالان دها بک چوق
 وزرا کلمشدر . طرز قدیمده تشکل ایدن
 حکومت لرده بو کی احوالک وقوعنی طبیعی
 کورمیلدر . وزرا ، عراقده اولسون ، مصرده
 اولسون ، اندلسده اولسون ، هر یرده بک
 چوق پاره لر طوبولایور لردی . مصرده (بنی
 طولون) دولتی و زراسندن اولان (ماردانی)
 کندیسندن دها اول بر آدمک عهده سنه بک
 نادر کجه بیلن او یله بیوک چفتلک ره مالک ایدی که
 بونلرک خراجدن ماعدا سنوی حاصلات
 صافیه سی ۴۰۰,۰۰۰ دینار طوتیوردی . بو
 ذات بک چوق هبلر ، عطیلر ، صدقه لر
 ویرمشدی . (۲۷) دفعه حجه کیتمش ، هر
 دفعه سنده ۱۵۰,۰۰۰ دینار صرف ایلش
 ایدی [۲] . ینه بو جمله دن اوله رق فاطمیلرک
 ایلیک وزیر (یعقوب بن کلس) مالک اولدینی
 املاک و اراضی میاننده شامده سنوی ۳۰۰,۰۰۰

[۱] ابن خلکان ۳۷۲ ج ۱

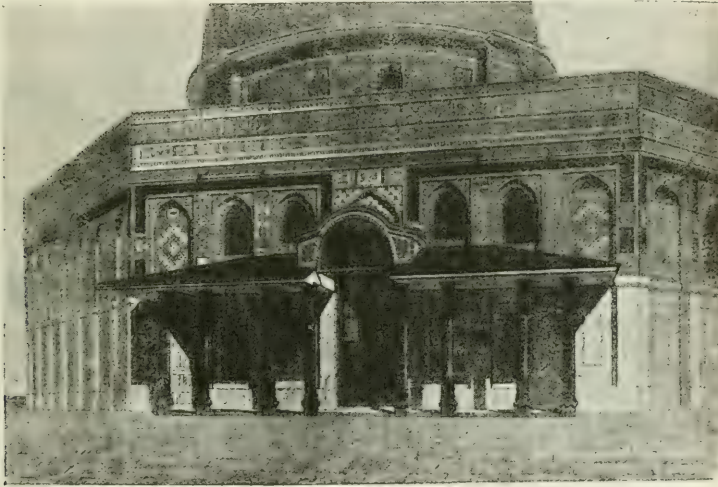
[۲] مقریزی ۱۵۵ ج ۲

احوال وقوع بولمشد. وزرا بودلده دخی
واسع چفتلکله مالک اولورلردی . چفتلکله
خراچندن ، یاخود اعشارندن کنسیدیلرینی
قورنارمق ایچون وارداتک قسم اعظمی
کندی وارثلرینه عائد اولمق شرطیله او
چفتلکله بعض جوامع ومساجده وقف ایتمک
حیله سنه مراجعت سایه سنده وارداتی کندی
نفسلرینه و وارثلرینه تأمین ایلرلردی [۱] .

دولت عباسیه ده وزرانک بیوک ثروتلر
بیرکدیرمک ایچون بولدقلری ابواب واردات

اردب مقداری نقود مصریه دن درهم ،
۷۵,۰۰۰ طوب اطلس قاشی ، ۳۰ دوه یوکی
عراق آلتوتندن معمول عطریات قابیری(?) ،
۱۲,۰۰۰ دینار قیمتده مجوهرات ایله مرصع
برآلتون دیویت - دوات - وحدسز حسابسز
ملبوسات ، آت ، قاطر ، مواشی ، جاریه ،
کوله وسائرہ براقشدر [۱] .

اندلسده بولنان وزرانک احوالی ده بوکا
کوره قیاس ایدیکنز . وزیر (ابن شهید) ک
تقدیم ایتمدیکی هدیه اورالده ده وزرانک نه

شکل : ۱۷ قدس شریفده جامع عمری

اولا بلاد کوستردیکنز وجه ایله مأمور تعیینندن
آنان رشوت ، ثانیاً عینی یولده والیردن کلن
هدایا ، ثالثاً حائر اولدقلری نفوذ قوتیله غصب
ایتدقلری کوی وچفتلکله ، رابعاً خراج
اموالندن ارتکاب ایتدقلری اختلاسردن شکل

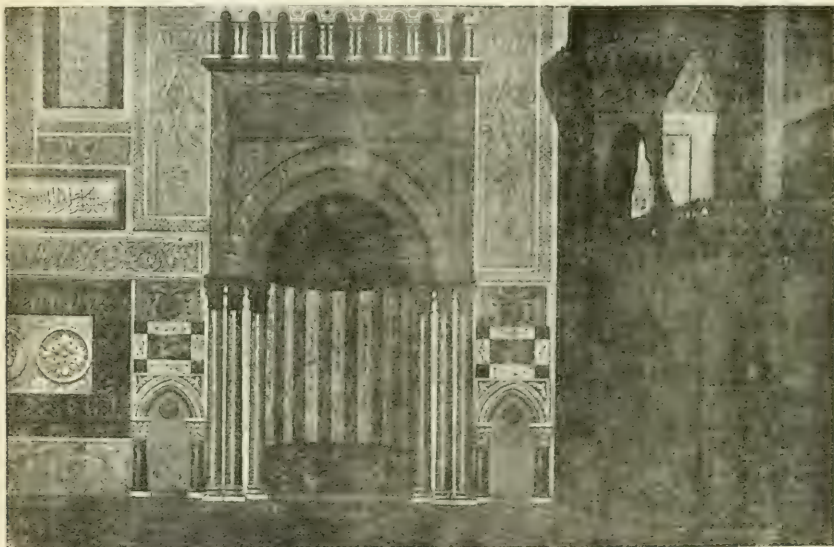
[۱] Porters's Const. Hist. of
Turkey, Ms

قدر بیوک بر ثروته مالک اولدقلرینی کوستریر .
(ابن خلدون) و (المقری) بو هدیه بی ذکر
ایدیورلر . (المقری) هدیه مذکورنه تفصیلاتی
اوچ بیوک محیفده بک کوزل یازیور [۲] .
دولت عثمانیه ده دخی ، ثروتک الک یوکسک
زماقده واندن بر آرزمان صکره ، بوکا مشابه

[۱] ابن خلکان ۲۲۲ ج ۱ [۲] نفع الطیب ۱۶۸ ج ۱

صکړه خزبنه دن تمام قبض ايدرلردی . فقهایه
واشرافه ویریلن معاشانی دخی اویله جه
قبرلرلردی . بوايسه مأمورینک نصف معاشاتی
آلمق دیمک ایدی . وزرا حوائج ضروریه دن
اولان ارزاق وامتعه دن ماعدا برشهری ، یاخود
برخراچی التزام ایدلرلردی ده رشوت ، یاخود
حصه قیلندن برپاره آلیرلردی . كذلك نفوذ

ایدردی . وزرا نفوذ وزارتله حدسبز ، حسابسر
ترلا وچفتلکمر غصب ایتدکلری کچی خراجدن
کلن وارداتن ده ایستدکلری قدر سمرقت
ایدرلردی . دها اول بیان ایتدی کمز وجه ایله
او زمانلرده طوتیلان دقتلرده اتخاذا اولنان
طرز حسابات اختلاسی منع ، یاخود اظهار
ایده جک حالده دکل ایدی .

شکل : ۱۸ قدس شریفده مسجد اقصائک محراب و منبری

وزارتک استعمالی و خلفانک اغماض عین ایتملری
سایه سنده ارباب تجارندن ده برچوق اموال
غصب ایدرلردی [۱] . بصورتله وزرانک
قازاندقلری باره لره مرافق وزرا - منافع وزرا -
نامنی ویریرلردی . بوقازانج قبولری بین الناس
مشهور ایدی . تقووک عیارینی تنقیص ایتمک
دخی وزرانک قازانچلری جله سنندن ایدی .
وزرا دینارلری اکسک اوله رق ضرب ایدرلر

بوندن ماعدا معاش قیرمق دخی وزرایه
برمنبع واردات تأمین ایدردی . بعض مأمورلر
مأموریتلری باشندن آیریله مازلرلردی . پاره یه
محتاج ایدیلر . بو احتیاج ایله معاشلرینی هر نه
شکلده اولور ایسه اولسون آلمق ایستلرلردی .
وزرا کنسدی طرفلرندن آدملر قورلرلردی .
بو آدملر واسطه سیله او مأمورلرک معاش سند
وقوچانلرینی یاریم بهایه آلیرلردی [۱] . دها

و بوندن يك بيوك برپاره قازانيرلردى [۱].
 ايسته اوزمانلرده و زرانك حالى بويلاه ايدى .
 بتون مهمام اوردولت بونلرك النده بولنور ايدى .
 حال بويلاه ايكن عسكرمعاشاتنك تاديه سى ايچون
 مطالبه اولانلر ، صيقيشيدريلانلر خلفا ايدى .
 ترك عسخرينك خدمت دولته نصل كيردكلرينى ،
 خلفا حقنده نصل مستبدانه حركانه قيام
 ايتدكلرينى ، معاش ومصرفلرينى نصل طلب
 ايلدكلرينى يوقايلرده ويرديكمز معلوماتده
 كوسترشم ايدك . بونك اوزرينه تضيق
 كورن خلفا پاره مسأله سنده و زرايى صيقيشيد .
 يرمقدن بشقه چاره بوله ميديلر . وزرا
 طلب اولنان پاره يى قولايقله ويرمزلر ايسه
 كنديلرنن صورت جبريه ده آليردى . ايسته
 شوصورتله زور ايله پاره آلمسنه « مصادره »
 نامنى ويريردى . عباسيلرك انحطاط و اضمحلال
 دورنده بومصادره اصولى پك زياده حال رواجده
 ايدى . چونكه بواصوله مراجعت ايتمكسزىن
 مصارفات دولتى تاديه ايتك امكان خارجنده
 ايدى . حتى اودورده وزير اولانلردن مالنك
 مصادره سى ويا كنديسنك قتلى ، يا خود هم
 اموالنك مصادره سى ، هم كنديسنك قتلى
 عاقبتلرينه اوغرامامش و زرايه همان تصادف
 ايدلر .

(مصادره) : — مصادره اسلاميته پك
 اسكيدر . نارا شدين زماننده باشلادى . اك
 اول ماللرى مصادره اولنان مأمورين حكومت
 واليلر ايدى . اودورده بروالى كندى معاشندن

بشقه كرك برطريق تجارتدن ، كرك سائر
 يوللردن برپاره قازاندينى كورولور ايسه خليفه
 والينك قازاندينى پارنك نصفى آلير و بيت المال
 خزينه سى اموالنه علاوه ايلردى . حضرت
 عمر (كوفه) ، (بصره) ، (بخرين) واليلرى
 حقنده بويولده حركت ايتدى [۱] . اوصرده
 بومعامله يه (مقاسمه) ويا (مشاطره) — بايلاشمق —
 نامنى ويريورلردى . دها صكره حاكميت امويلره
 انتقال ايدوبده واليلر مستبدانه حركت
 و اموال دولتى مستقلاً احرازه قويولدق لرندن
 دولتك صوك زمانلرنده خلفا واليلرى عزل
 ايتدكجه انلردن حساب صورمدن و اموال
 و ثروتلرنن اله كچه بيلن شيلرى اخذ و ضبط
 ايتمدهن يقه لرينى برافقازلردى . اوصرده
 بومعامله يه (استخراج) نامنى ويرمشلردى .
 دها صكره عباسيلر مقام خلافته كچنجه
 بونلرك اوائل دولتلرنده واليلرك قسم اعظمى
 كندى برادرلرنن و عمجه لرنن تشكىل
 ايديبوردى . بو واليلردن بعضلرى فنا احوال
 ارتكاب ايتسه لر بيله بوضرده اويله براستخراج
 ويا مقاسمه اجراسنه لزوم كورولمزدى .
 بالاخره ولايتلر خلفانك اقربا و تعلقاتنك
 غيرى اولان رجال دولتك اله كچنجه بو واليلر
 (منصور) زماننده بيله حرص و طمعده و پاره
 قازانوب ادخار ايتك ايچون استعمال شده
 باشلاديلر . ايسته بوسببدن (منصور) واليلرى
 عزل ايتدكجه ثروتلرينى مصادره و « بيت مال
 المظالم » ناميله تأسيس ايتديكى خزينه يه توديع

ایدردی [۱]. دها سکره (مهدی) زماننده
 (۱۵۸ - ۱۶۹ هـ) والیرک ظم واعتسافاتی
 پک زیاده آرتدیغندن خلیفه خلقک شکایاتی
 بالذات کورمکه مجبور اولدی . بوشکایتلر
 آنجق والیر حقنده ایدی . دها سکره
 (هادی) ، (رشید) ، (مأمون) واوچنجی
 عصر هجری اورته لرنده خلیفه (مهدی) یه
 قدر بتون خلفا بونوع شکایتلری - مظالمی -
 استماع ورؤیت ایتدیلر .
 والیرک ظم واعتسافاتنه خلفانک نظر
 دقتی جلب ایدنلر وزرا ایدی . چونکه وزرا
 وباخصوص برمکینلر خلفا طرفندن بالوکاله
 رؤیت امور ایدرلردی . خلیفه بروالینک
 تعیننده وزیردن استشاره ایتدیکی زمان وزیر
 تعینی آرزو اولنان والی حقنده کی معلوماتی
 بیان ایدردی . بوقیلدن اوله رق (رشید)
 (علی بن عیسی بن ماهان) ی خراسانه
 والی تعیین ایتک ایستدیکی وقت وزیری
 (یحیی بن خالد بن برمک) ایله استشاره ده
 بولندی . یحیی تعینی مناسب کورمندی .
 (رشید) یحیایی دیکله میهرک (علی بن عیسی
 بن ماهان) ی والی تعیین ایلدی . علی
 (خراسان) . وارنجه اهالی حقنده انواع
 مظالم واعتسافاتی روا کوره رک برچوق پاره لر
 طوبیلا دی . (رشید) . آت ، اسیر ، البسه ،
 مسک وسائر اموال دن مرکب اوله رق مثلی
 کورولماش برچوق هدایا کوندردی . هدیه -
 لری رشید کورنجه بکندی . اوصرده (یحیی

اوبله ياپارز ، هدايا قمتندن زياده المزه پاره
 واشيا كچر ، جواينده بولندي [۱] . يحيانك
 بوسوزلري شايان نظردقتدره . زيرا اوزمانلرده
 وزرانك وواليلرك بي حساب يره اله كچيرمك
 ايچون نه قدر قدرت و قوت صرف ايدم بيله جكلريني
 كوستير .

يوقاريدم كوسترديكمز اوزره واليلرده
 پاره صاحبي اولق ايچون حرص و طمع
 عباسيلرك الك پارلاق زمانلرنده دخي باشلامشدي .
 مع مافيه برمكيلر بو خصوصده حسن خدمته
 بولنورلردى . بو سايله واليلرى اجراى
 مظالمدين منع ايتمشلردى . فقط برمكيلرك
 فلاكتبرندن صكره يرلرينه كلن وزرانك بمعضلرى
 حسن نيت وصدق و اخلاص صاحبي اولدقلىرى
 حالده ديكر بمعضلرى ايسه منافع شخصيه .
 لرندن بشقه برشى دوشونمين كيمسه لر دن
 اولدقلىرندن واليلر فرصت بوله رق پاره طولامغه
 ودها اول كوسترلديكى اوزره تأمين موقع ايچون
 وزرايه رشوت و ير مكه باشلامشله ويوك بيوك
 ثروت صاحبي اولمشلردر .

(واليلر) : — اوعصر لره كوره بروالينك
 زنكين اولمى حائر اولدني استقلال و قدرته
 نظراً يك قولاي برشى ايدى . باخصوص
 هر شيدم ايستكلىريني اجرايه مقتدر اولان
 استيلا واليلرى — تغلب ايله والى اولانلر —
 ايچون يك آز بر زمان نظر ننده زنكين اولق
 هيچ برشى دكلمى . واليلره پاره كتيرن منابع
 واردات ده يك چوق ايدى . او جمله دن بروالى

مرکز مأموریتنه مواصلت ايدر ایتمز اهالی ا
 هدیه کتیر لرلردی . بو هدیه لر بینک حیواناتی ،
 جاریه لر ، پارلر ، البسه و سائره دن متشکل
 يك بيوك برمقداره بالغ اولوردی [۱] . والى
 بعضاً بو هدیه لر ی کندیسی آماز ، مأموریتی
 کندیسنه توجیه ایدن ، یاخود بوبابده معاونته
 بولنان خلیفه یه ، یاخود وزیره ، یاخود سرای
 خزینه دار اوسته سنه ، یاخود باش کاتبه ، یاخود
 مابینجی یه ، یاخود سرای ارکاندن ديكر برینه
 ترك ایدردی [۲] . مع مافیه واليلر امتعه
 و کرسنه و سائره ايله تجارت کبی ديكر منابعدن
 دخي پاره قازانیرلردی [۳] . بوندن ماعدا
 پاریه احتیاجلری نسبتنده درلو درلو ویرکیلر
 ایجاد ایدرلر و بو ویرکیلرك بمعضلرینی ایکی ،
 اوچ کره تحصیل ایلرلردی . چونکه بر طرفدن
 وزرايه تأمین موقع ايچون پاره ویره جکلردی .
 ديكر طرفدن کندیلری ده معزولیت زماننده
 تأمین معیشت و رفاهیت ايچون پاره صاحبي اولق
 ايستورلردی . واليلره الك زياده واردات کتيرن
 شى تجارت اموالندن آلتان كرك رسومی
 ايدى . (مقدسی) نك روايته كوره يمن تجارینك
 اموالندن اوچده بری كرك رسمی اوله رق
 میری طرفندن آلتیردی [۴] . ینده بریوك
 بغدادك كرك رسمی یاریم دینار ایدى .

انشاآت و تعمیرات دخي واليلره بر قازانج
 منبعی تشکیل ایدردی . مثلاً والى بر حکومت
 قوناغنی انشا ، یاخود بر کوپری ، یاخود بر قنال

[۱] ابن الاثیر ۵۱ ج ۶ [۲] Ein. Abb. 80

[۳] مقریزی ۱۰۹ و ۳۳۳ ج ۱ [۴] مقدسی ۱۰۴

[۱] طبری ۷۰۲ ج ۳

حفر ایتدیردیکنده بیک دینار صرف ایتمش ایسه مصارفاتی اون بیک ، یاخود یوز بیک دینار صورتنده کوستره رک اختلاساتده بولنوردی . حتی بعضاً والیر صرف ایتدکری اون دیناری آلتمش بیک دینار شکنده کوستری لر دی [۱] . وزرا کبی والیر دخی اهلیدن اراضی و چفتلک کر غصب ایله تأمین منفعت ایلر لر دی [۲] . بوندن ماعدا اهلیدن طوبیلا دقاری ویر کیلری کموشدن آلتونه تحویل ایله حسابی ویریر کن پاره فر قندن ده بر استفاده تأمین ایدر لر دی . بو قدر واسع وارداته مالک اولدقن صکره (رشید) ک بصره ده والیسی بولنسان (محمد بن سلیمان) ک کوی و چفتلک کر ، خانه کبی املاک و سائر مستغلاتدن ماعدا ثروتک ۵۰،۰۰۰،۰۰۰ درهمه بالغ اولمسی غریب کور لرور می ؟ بو والینک یومی وارداتی ۱۰۰،۰۰۰ درهمه مقدارنده ایدی [۳] . ده اول ذکر ی کچن (خراسان) والیسی (علی بن عیسی بن ماهان) ک ثروتی ۸۰،۰۰۰،۰۰۰ درهمه بالغ اولمشدی [۴] . ایشته بوسیدن (رشید) بونلرک اموالنی مصادره دن بشقه چاره بوله مامشدی .

(وزرانک اموالنی مصادره ایتک) : — مع مافیه والیر بر مدت صکره کسب استقلال ایتدکلرندن والیرک ثروتی مصادره زمانلری چوق سورمدی . علی الاکثر والیردن بیت المال خزینه سی طرفندن طلب اولنان شی التزام و سائر بدلی قیلندن معین بر مبلغدن عبارت قالمش ایدی . ثروت و اغتصابات بوسره ده وزیریه تحویل ایلش ایدی . بوجهته خلفا بیت المال خزینه سنک احتیاحاتی تلافی ایتک ایچون وزرانک ثروتلری مصادره ایتکدن بشقه بر چاره بوله میورلردی . خلفا وزرانک انه کچن ثروتی بیت المال خزینه سنه طاند وارداتدن غصب و اختلاس ایدلمش پاره لردن عد ایتدکلری جهته مصادره اجرا سنده بر اثر تعدی و اعتساف کور میورلردی .

دولت عباسیه ده وزرانک مصادره ثروتی تا اوائل دولتده باشلامشدی . شو قدر که

حفر ایتدیردیکنده بیک دینار صرف ایتمش ایسه مصارفاتی اون بیک ، یاخود یوز بیک دینار صورتنده کوستره رک اختلاساتده بولنوردی . حتی بعضاً والیر صرف ایتدکری اون دیناری آلتمش بیک دینار شکنده کوستری لر دی [۱] . وزرا کبی والیر دخی اهلیدن اراضی و چفتلک کر غصب ایله تأمین منفعت ایلر لر دی [۲] . بوندن ماعدا اهلیدن طوبیلا دقاری ویر کیلری کموشدن آلتونه تحویل ایله حسابی ویریر کن پاره فر قندن ده بر استفاده تأمین ایدر لر دی . بو قدر واسع وارداته مالک اولدقن صکره (رشید) ک بصره ده والیسی بولنسان (محمد بن سلیمان) ک کوی و چفتلک کر ، خانه کبی املاک و سائر مستغلاتدن ماعدا ثروتک ۵۰،۰۰۰،۰۰۰ درهمه بالغ اولمسی غریب کور لرور می ؟ بو والینک یومی وارداتی ۱۰۰،۰۰۰ درهمه مقدارنده ایدی [۳] . ده اول ذکر ی کچن (خراسان) والیسی (علی بن عیسی بن ماهان) ک ثروتی ۸۰،۰۰۰،۰۰۰ درهمه بالغ اولمشدی [۴] . ایشته بوسیدن (رشید) بونلرک اموالنی مصادره دن بشقه چاره بوله مامشدی .

ابتدای امرده اکثریتله والیرک ماللری وقوع و فالتلرندن صکره مصادره اولنوردی . نته کیم ذکر ی کچن بصره والیسی (محمد بن سلیمان) ک اموالی و فالتدن صکره ضبط ایدلمش ایدی . ده صکره والیر حال حیاندی ایکن

باشلانغچده مصادره تئگیل و مجازات شکلنده اجرا اولئوردی. اندن مقصد دخی سیاسی برجرمدن طولای و زبردن انتقام آلق ، یاخورد دیگر برسببه بناء اندن قوروتولمق دن عبارت ایدی . عباسیلرک ایلك وزیرى (ابوسامی الحلال) آنجق اوکی بر باعث ایله قتل ایدلمش ایدی . (ابومسلم خراسانی) دولت عباسیه نی قلیجی ایله نصل تأسیس و تأیید ایتدی ایسه (ابوسلمی الحلال). دخی قوه مانیه سیله اویله جه تأیید و تأسیس نه خدمت ایتمش ایکن دولتی عباسیلرک لندن چیقاره جق دیره (سماح) ه خبر ویرلدی . بونک اوزرینه (سفاچ) (ابوسلمی) بی (ابومسلم) ه قتل ایتدیردی. فقط بالآخره عینی حال (ابومسلم) كده باشنه کلدی . زیرا (سفاچ) عینی تهمت ایله (ابومسلم) كده حیاته قیدی . (رشید) زماننده بر مکیلرک و (معتصم) زماننده (فضل بن مروان) ك [*] باشلرینه کلن فلاکت و نکبتلر [*] (مأمون) ك خلافتی اواخرنده (مأمون) ه ودها صکره جالس تحت خلافت اولان (معتصم) ه بک بیوک بر نفوذ ایله وزیرک ایتمش بر ذاتدر . (مأمون) ك وفاتی اوزرینه (معتصم) ه تأمین بیعت ایدن بوذات ایدی . بوندن ماعدا معتصمی کندی الله بیومتش ایدی . ایشته بوتأثیرلر ایله اموردولته مستقل حرکت ایدردی. اصلاً خرسیتان اولان بوذات علوم و معارفدن بک جرق آکلماز ایسه ده خلفایه خدمت اصولی بک کوزل بیلوردی. مشارالیهک بر مکتوبات مجموعه سی و کوردیکی احوال و وقوعاته دائر (کتاب المشاهدات و الاخبار) نامنده دیگر بر اثری واردر . «برکاتب (دولاب) چرخ کیدر. طورورسه قیریلیر» سوزی مشارالیهکدر. روایته کوره (فضل) برکون کلن عرض حالره بافقله اشتغال ایدرکن دروننده آتیده کی اوچ بیق حاوی برکاغده راست کلشدر :

دخی اوکی اسبابدن ذات ایش ایدی ذکر اولنان (فضل بن مروان) حقهده روا کوریلن عزل و حبسدن پاره سنک مصادره سی آرزوسی سخی واردی . چونکه (معتصم) وزیر موما. الیه ۲۲۱ سنه مننده عزل و حبس ایتدیکی زمان قوناغندن ۱,۰۰۰,۰۰۰ دینار قیمتنده نقد ایله برابرینه ۱,۰۰۰,۰۰۰ دینار قیمتنده اثاث و اوانی ضط و مصادره ایشدر [۱]. فقط ده صکره انحطاط دوری ایلرله دجه وزیرانک مصادره سنندن مقصد مجرد مالک اولدقلری روتی اله کجیرمکدن عبارت اولمشدر . خلیفه (مقتدر) زماننده (۲۹۵ - ۳۳۰هـ)

تفرغت یافضل بن مروان فاعبر
 قبلک کان الفضل و لفضل و لفضل
 ثلاثة املاک مضوا لسیلهم
 ابادتهم الاقیاد و الحیس و القتل
 وانک قد اصیحت فی الناس ظالماً
 ستودی کا ایدی الثلاثة من قبل

ایپانده ذکر اولنان اوچ فضلدن مراد رشیدک وزیرى (فضل بن یحیی برمکی) و رشید ایله امینک وزیرى (فضل بن ربیع) و مأمونک وزیرى (فضل بن سهل) در . ده صکره (معتصم) صاحب ترجمه (فضل بن مروان) ه طاربه ورق کندیسینی بش آی حبس ایش و اموائی مصادره ایشدر . حبسدن صکره کندی خانه سننده اقامته مأمور ایدلشدر . (معتصم) صاحب ترجمه بی دردست و حبس ایتدیکی صرهده «بی نمون ایتک ایچون الهی دلکیر ایدیوردی . بوجهته الهده بی اکا مسلط ایتدی» دیشدر . (فضل بن مروان) سکسان و بر روایتده طفسان اوچ یاشنده اولدینی حالده ۲۵۰ سنه هجره سننده وفات ایشدر .

ابن خلکان مترجم

[۱] ابن خلکان ۴۱۵ ج ۱

مصادره الك شدتلى دورينه وارمشر . خليفه
 مشاراليه اون اوچ ياشنده ايكن مقام خلافته
 كچديكى جهتله وزرا اوكلرنده ميدانى خالى
 بولمشردى . بوندن ماعدا بوخليفه نك زماننده
 امور دولت خليفه نك والدهسى و حرملى
 و خدمه سنك النده و نيوردى . بونك نتيجه سنده
 دولت خراب اولدى . يت المال خزينه لرى بوموش
 قالدى . خليفه خلع ايدلى ، تكرر اجلاس ،
 ينه تكرر خلع ، نهايت قتل اولندى [۱] .
 بو خليفه نك زماننده وزير تبديلى چوق و قوع
 بولدينى كى وزير اموالى مصادره سى ده چوق
 تكرر ايتدى . (مقتدر) ك ايلك وزيرى
 (ابن الفرات) ايدى . كنديسنه اوچ دفعه
 وزيرك ايتدى . بو ذاتك نزدنده نه قدر
 ثروت بريكديكىنى يوقايرلده كورمش ايدك .
 بوباره لرهب كنديسندن آندى . (ابن الفرات) دن
 صكره (مقتدر) ك وزيرلكى مقامنه (خاقانى)
 كچدى . دها اول كوسترلكى وجه ايله بو
 ذات صوك درجه ده سوء سيرت صاحبي ايدى .
 دها سكره مقام وزارتى (على بن عيسى)
 احراز ايتدى . فاضل و عفيف اولان بو ذات
 امور مملكتى اصلاح ايله اوغراشمش ايسه ده
 فساد ؛ دولتک طمارلرينه قدر ايشلمش اولدينى
 ايچون بر شى يامغه مقتدر اوله مدى . متعاقباً
 (مقتدر) ه (حامد بن عباس) وزير اولدى .
 بو آدم پاره چيقارمقده بك قاتى يوركللى ايدى .
 بونلردن ماعدا (عبيدالله بن محمد) ، (احمد
 بن عبيدالله بن الخصيب) ، خطاط شهير (ابن

مقاله) ، (سليمان بن حسن بن محمد) ،
 (عبيدالله بن محمد كلواذى) ، (حسين بن
 قسم) (مقتدر) ه وزير اولد [۱] . فقط
 بونلرك ايچنده در دست اولنوب حبسه آتلامش ،
 يا خود قتل اولنوب املاك و اموالى مصادره
 ايدلامش كيمسه يوق كيدير . بو دوره يالكنز
 وزرانك دكل ، قاضيلرك ، قاضييلرك و خدمه نك
 اموالى ده مصادره ايدلمكده ايدى . (مقتدر) ك
 مصادره لردن طولادىنى پاره لرك مجموعى
 يلكه ۴۰,۰۰۰,۰۰۰ ديناردن فضله يه بالغ
 اولمشدى . ديكر بر یرده دخى بيان ايتديكمز
 وجه ايله خليفه مشاراليه ك تبذيرات و اسرافات
 قيلندن اوله رق بوشنه صرف ايتديكى پاره لر
 ۷۰,۰۰۰,۰۰۰ ديناردن زياده ايدى . محلنه
 ولزومه بناء صرف ايتديكى پاره لر ايسه
 بشقه در [۲] . سائر وزرانك احوالنده اكا
 كوره قياس ايديكز .

مرور زمان ايله مصادره پاره الده ايتك
 ايچون مراجعت ايديله جك ك مهم واسطه
 كسلمش ايدى . واليلر رعايانك ، وزيرلر
 واليلرك ، خلفا وزرانك و هر نوع اهاينك
 اموالى مصادره ايدى بولردى . مع مافيه بو
 كون اوروپا دولتلرى برحاربه ، يا خود بيوك بر
 آسبت صره سنده مصارفات مقتضيه ي تأديه ايتمت
 ايچون استقراض عقدينه نصل توسل ايدى بولر
 ايسه خلفا دخى مصادره ي آتجق عسكر
 آيلقيرنى ، يا خود ديكر مصارفات دولتى تأديه

[۱] الفخرى ۲۳۹ - ۲۴۹

[۲] ابن الاثير ۹۰ ج ۸

ایچون پارهیه شدتله محتاج اولدقلری زمانلرده اجرا ایدرلردی .

دها اول کوسترلدیکی وجه ایله وزرانک اللرنده بولنان پاره لر بیت لمال خزینه سی حقوقدن مقصوب اموال دن عدایدلدیکی جهته اوپاره لرك مصادرہ سی عدالتہ مخالف بر حرکت صایلتازدی . او صرہ ده اوله بر اصولک مرعیتی دولق عصر حاضرده اوروپا دولت لرینک بار کرانی آلتندہ ایکلمکده اولدقلری دیون عمومیه دن قور تارمشدر . بو کون بعض دولتلر واردات دولتک ربعی، یاخود نانی بورجلرینک تأدیة فاضی، یاخود استهلایکی ایچون ویرمکده درلر . بو جهته مذکور دولتلر واز جمله انکلتره بو یوکک آلتدن قالقه بیامک ایچون درلودلو ویرکیلر ایجاد و تحصیلنه مجبور اولمده و کچنمک ایچون انسانک توسل ایتدیکی هر ایشدن بیله بر ویرنی آلمقدہ درلر .

(کاتباز) : دولتک اموالنه وضع ید ایدرک پاره لری جیلرینه چورین دها بر طاقم صنوف مأمورین وار ایدی که خراج کاتبازی او جمله دن ایدیلر . بو مأمورلر اصل منابع وارداتده بولنه رق طوغری بدن طوغری به معا ملات تحصیلیه به باقدقلرندن پاره آشیرمقدمه کوچلک چکمزلردی . بو مأمورلر کرک امویلر زماننده ، کرک دها صکره خراج پاره لرینی درجیب ایتمکدن خالی قالماشلردی . شو قدر که بونلرک ایشی آزدیر ملری و دولتک باشنه بر بلا کسملری آنجق دولت عباسیه نک دور انحطاطنده وقوع بولمشدر . بو جهته عباسیلرک

طقوزنجی خلیفه سی (وائق) ۲۲۹ سنه هجره سنده بو کاتبازی حبس ایتدیره رک اختلاس ایتدکلی پاره لره مقابل اوزلریننه بر پاره طرح ایش واستعمال شدتله بو پاره یی کندیلرندن تحویل ایتمشدر [۱] . اون اوچنجی خلیفه عباسی (معتر) دخی ۲۵۵ سنه سنده بو صنف مأمورلر حقنده عینی معامله یی تطبیق و اجرا ایشدر [۲] . صرده (ماردانی) عائله سی بو کتبات یوزندن زنکین اولمقله شهرت قازانان کاتبازدن ایدی [۳] . زنکینک بالکز خراج و سائر دواثر حکومت کاتبازینه مخصوص دکدی . خلفانک و اقر بالرینک و سائر رجال دولتک خصوصی کاتبازی ده زنکین کسلیورلردی . بونلرک قازاندقلری پاره لرا کثرتله رشوت و اختلاس بولندن کلیردی . بو بولده او قدر ایلری کیتمشلر ایدی که وزرا ظلم و اعتساف ایله نصل کسب شهرت ایتمشلر ایسه بونلرده ظلم و تعدی ایله شهرت قازانمشلر و شعرانک طعن و تشنیع لرینه اوغرا مشلردی .

والیره و سائر مأمورینه مأموریت استحصالی ایچون وساطت اجرا سیله رشوت آلق بو کاتبازره منفعت تأمین ایدن قازانج قبولرندن بری ایدی . نته کیم خلیفه (مأمون) ک باش کاتبی (احمد بن ابی خالد الاحول) موقیت حصولنده ۳,۰۰۰,۰۰۰ درهم آلق اوزره (طاهر بن الحسین) ک خراسانه والی تعیینی ایچون (مأمون) نزدنده توسطده بولنش ایدی [۴] . ولایتلرده کی دیوان کاتبازی - مکتوبخیلر - والیره کلن

(۱) طبری . ۱۳۳۰ ج ۳ [۲] ابن الاثیر ۸۵

ج ۷ [۳] مقریزی ۳۳۱ ج ۱ [۴] یعقوبی ۵۰۴ ج ۲

خلاصه

یوقاریدن بری ویردی کمز معلومانک خلاصه
 صهسی شودرکه دولت عباسیه عسکرک تحکمی
 و ترک قوماندانلرینک استبدادی آلتنه دوشونجه
 ثروت دولت دخی بیت المال خزینه سندن
 والیر ، وزرا ، کاتیر ، ماینجیلر و سائره
 کبی خلیفه طرفدن بالنیابه ایش کورن ، یاخود
 خلیفه ایله اهالی آردسند واسطه تشکیل ایدن
 رجال دولته انتقال ایلدی . خلفا بو آندن اعتباراً
 ذکر اولنان مأمورینک ثروتلرینی ضبط و مصادره
 ایتمکسزین ادامه حاکمته امکان بوله میورلردی .
 حال بوکه بوصورتله استبقای حاکمیت برانسانک
 کندی اتدن یه یرک استبقای حیات ایتمک ایسته .
 مسنه بکزر . طبیعی بو حال دولتی منتهای ضعف
 و پریشانی یه اوغراتدقندن صکره بسبتون انحلال
 واضمحلالنه باعث اولدی .

دولت عباسیه ده ویرکیلرک آغیرلنی دولتک
 سقوط واضمحلالنه باعث اولان باشلیجه
 اسبابدن اولدینی وارد خاطر اوله ییلیر .
 فی الحقیقه دولت عباسیه نک ثروت و عرفان
 دوری اولان اک پارلاق زمانلرده دخی ویرکیلر
 یک آغیر ایدی . فقط اوزمانلرده اهالی ویرکیلرک
 آغیر لغندن شکایت ایتمیلر . اهالینک فلاکتی
 ده صکره انحطاط دورنده ویرکیلر تخفیف
 ایدلدیکی زمان باش کوستردی . واقعا ویرکیلرک
 تخفیفی حد ذاتنده اهالی پی فلاکت طوغری
 سور و کله یه مز . بالعکس ممنون ایدر . آنجق
 ذکر اولنان زمانلرده تخفیفک وقوعی بیت المال

هدیه لر و رشوتلرده والیر ایله اورتا قلا شیرلردی .
 بعضاً بو پاره لری یاری یاری یه پای ایدرلردی [۱] .
 (حاجبلر - ماینجی و تشریفانجیلر) : -
 ثروت مملکت اولیای امور نزدنده موقع
 صاحب اولانلرک جمله سنه وبالخاصه خلفانک
 قبوسنده طوران حاجبلره - ماینجی و تشریفانجیلر .
 مباح طوتلش ایدی . حاجبلر خلفا
 نزدنده نفوذ صاحب اولدقلرندن بونلر ده
 بونفوذی علی الاکثر پاره قازانمق ایچون صرف
 ایدرلردی . خلیفه نک حضورینه چیقمق
 ایستیلری تقدیم و تأخیر ، ادخال و یا منعه اولان
 صلاحیتلرینی سوء استعمال ایدرک مشکلات
 ایقاع ایتمکسزین حضوره چیقارمق ایچون پاره
 آلیرلردی . بو حال راشدین زماننده دخی وقوع
 بولیوردی . (مغیره بن شعبه) : « حضرت
 عمرک حضورینه کیرمه می تسهیل ایتمک ایچون
 (یرفا) یه ویرمک ایستدیکم درهم بمضاً
 آوووجه ترلردی ، دیور [۲] . بو حاجبلر
 چوق دفعه لر رشوت ایله مناصب و مراتبک
 توجیه نه ده توسط ایدرلردی . نته کیم ایکنجی
 خلیفه عباسی منصورک حاجبی (ربیع بن یونس)
 (یعقوب بن داود) دن ۱۰۰,۰۰۰ دینار آلهرق
 کندیسنه منصب وزارتک توجیه نه توسط ایتمش
 ایدی [۳] . خلفا ، امرا نزدنده اک عادی
 خدمه دن اولسون موقع احرازینه موفق
 اولانلرک احوالی هپ بویله ایدی .

[۱] مقریزی ۹۹ ج ۱

[۲] ابن رسته نک (الایلاق النفسه) نامنده کی

کتابی ۱۹۵ ج ۷ [۳] الفخری ۱۶۶

خزینہ سنہ مخصوص اولان ثروت منابعی ثقلیل
ایلکله برابر رجال دولتدن حرص وطمع
صاحب لرنیک پاره یه اولان احتیاجاتی تزیید
ایلش ایدی. ذاتاً اووقته قدر اولجه کوستردیکمز
اسبابدن طولانی احوال دولت دخی اخلاقک
فسادی ایله مختل اولمش ایدی. بونک نتیجه سنده
جان، مال و عرض ایچون امنیت منسلب
ومملکتک انتظام عمومی مختل اولدی.
هر کس ایش کوچدن چکنمه باشلادی. کلیر
آزالدی. رجال دولتک حریرص اولان قارنلرینی
طوبوره جق کیمسه ده پاره قالدی. بونک
اوزرینه رجال دولت پاره الده ایتمک ایچون
شدت واعتساف استعمالنه قویولدیلر. بونک
نتیجه سنده اضطراب بیودی. اهلیده صیقندی
قات قات زیاده لشدی. اودرجه ده که اهالی زیر
حاکمیتده یا شادقلری دولتده جانلرینه و ماللرینه
امین اولمدقلری ایچون آرتق حیادتدن بیله
بیقمشاردی.

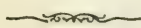
ویرکیلرک چوقلغنی ممالکی تخریب ایش
اولسه ایدی کندی مملکتنده عربلرک خاطر
وخیالنه کلین پک چوق آغیر ویرکیلر طرح ایش
اولان انکلترونه هر دولتدن اول خراب و پریشا
اولسی لازم کلیدی. انکلترونه هر درلو محصولات
و اردات اوزرینه طرح ایش اولدینی ویرکیلردن
ماعداهر کس ایله وارداتی پایلاشیرجه سنه ایرادلر
اوزرینه ویرکی قومیش، محامه - دعوی و کالتی -
وطیبیلکه ورنجه یه قدر بالجمله ارباب حرف
و صنایعدن تعاطی صنعت ایتمرینه مأذونیت
مقابل بر رسم استیفا ایتمکده بولمیشدر. بو

ویرکیلر پک آغیر اولوب مثلاً حاکمک انواعنک
اختلافنه کوره حاکمردن ۲۰ لیرادن ۵۰ انکلیز
لیراسنه قدر برویرکی آلمقده در. طیبیلر،
اجزاجیلر، دعوی وکیللری، خطیب و واعظلر،
بانقهلر، بانقنوطلر، سندات، زواج، طلاق
وسائر اوزرینه موضوع اولان ویرکیلری ده
اکا کوره قیاس ایدیکز. بو ویرکیلردن انکلترونه
خزینہ سنه پک چوق پاره لر تأمین ایدلمکده در.
انکلیزلرده ایراد ویرکیلرینه کلنجه بو ویرکیلر
عموم تجارت، صنائع، بانقهلر وسائر انواعی
ایله برابر واعظلره و خطیبلره ورنجه یه قدر
انسانلرک کار و کسب ایچون توسل ایتمکلیری
هر ایشه شامل بولمقده در. انکلترونه حکومتی
پاره یه محتاج اولدقجه ویرکیلری وبالخاصه ایراد
ویرکیسی تزیید ایدرک بودجه سنی دوزلدیر.
بو احتیاج اکثریتله حرب حالنده یوزکوستریر.
دولت مشار ایها ۱۹۰۱ سنه سنده (ترانسوال)
ایله محاربه ده بولندینی ائنده اوسنه کی بودجه سنده
۱۱۷،۰۰۰،۰۰۰ انکلیز لیراسی وارداته مقابل
مصارفات ۱۵۴،۰۰۰،۰۰۰ انکلیز لیراسنه بالغ
اولمش ایدی. آرده کی آجیق (۳۷) میلیون
انکلیز لیراسی ایدی. انکلترونه حکومتی بو آجیقک
قسم اعظمی ویرکیلره قویدینی ضامدن کلن
واردات ایله قاتمیشدر. انکلترونه ایراد
ویرکیسی لیراده سکز (نی)، یعنی یوزده ۳/۱ ایکن
لیراده برشیلینه، یعنی یوزده بشه ابلاغ ایدلمیشدر.
بو تزییددن کلن وارداتک مجموعی ۹،۰۰۰،۰۰۰
لیرا طوتمیشدر. بیرا ویرکیسی وزرینه طرح
اولسان ضمیمه دن سنوی ۱،۰۷۵۲،۰۰۰ لیرا

« عدالت اساس ملڪدر ، ديمشدر در .

دولت عبايه سڪزنجي خليفه (معتمم) دن
 سڪره بريغما وغنيمت مالي کي عسڪرك
 ويبانجيلرك انه دوشوبده پاره لر عسڪرك
 ويبانجيلرك مملڪتريه كوندرلڪه باشلانديني
 وزير لر ايله واليرك غايه آمالي ثروت طوبلا مق
 پوله دو كولدكي وخلفاك دخي مملڪتده وحتى
 كندی سرايلرنده واوشاقلري وجاريه لري
 اوزرنده هيچ بر حاكميت ونفوذ لري قالمديني
 زمان بتون بوسينات اهالينك باشنده پاتلادي .
 چونكه مصدر واردات اهالي ایدی . مملكت
 حس اداره ايله تغدى ايملى دركه حاصلات
 ويره بيلسون . حال بوكه رجال دولت اويله
 برغدا ويره دن واردات المق ايستيورلردى .
 غدا سنه و تربيه سنه باقلمقسزين صاغيلان براينك
 نه حاله كلير ايسه مملكت دخي ايشته اويله بر حاله
 كلهرك نهايت محو ومضمحل اولدى . بوكونكي
 دولتسره كلنجه بونلرك اس قوانيني حریت
 شخصيه وقواعد اقتصاديه اوزرينه مؤسدر .
 هيچ بر كيمسه دن تأديه سي كنديسي ايچون بر
 بورج اولديغنه قانع اولديني پاره طلب ايديله من .
 طلب ايديلير ايسه شكايه ايدر . بوشكايه ده
 همان ديكله نير . ديكر جلدلرده بوموضوعدن
 تكرر بحث ايديه جكز .

مملكت عباسيه نك ، يعنى شهر لر

ايله اهالينسك ثروتى

شمى يه قدر يازديغمز معلومآنده دولت

واردات جايه اولمشدر . ساثر مشروبات
 كحوليه اوزرينه قونيلان ويركيدن سنوى
 ۱۵۰۰۰۰۰۰۰ و توتون اوزرينه طرح ايديلن
 رسومدن ۱۰۰۰۰۰۰۰۰ وچاي اوزرينه وضع
 اولنان ويركيدن ده ۱۸۰۰۰۰۰۰۰ انكليز ايراسى
 طوبلانمشدر . محاربه ختامه ايرنجه ضميمه
 صورتيله طرح ايديلن مذكور ويركيلرك رفعنه
 غيرت ايديلهرك ايراد ويركيسندن درت پنى
 تنزيل ، يعنى اسكى حاله ارجاع اولمش وبوتنزيل
 اوزرينه حكومتك ايراد ويركيسى وارداتى
 ۸۰۰۰۰۰۰۰۰ ليرا آزالمشدر . حكومت
 محاربه دن سڪره بغدادى وساثره ويركيلرينى ده
 تنقيص ايشدر .

والحاصل انكلتره دولتي بوقدر چوق
 ويركيلرى وبلنى بوكن بونجه بورجلريله برابر
 بوكون جهانك اك بايدار واك زنكين دولت لرندن
 معدوددر . هيچ شبهه يوقدر كه ويركيلرك تخفيفي
 اهالي ايچون بر رحمت وبركتدر . آنجق ويركيلرك
 چوقاننى واغيراننى مملكتك اضمحلاننه باعث
 اولماز . بر مملكتك خراب و اضمحلالى آنجق
 « ظلم » ايله اولور . چونكه ظلم بنساي دولتي
 تا تملدن ييقار ، محو ايدر . چونكه ظلم
 اهالي بي ايش كوچدن ، چالشمقندن منع ايلر .
 ارباب زراعت زراعتدن ، اصحاب تجيارت
 تجيارتدن ، ارباب صنايع ده صنايعدن يوز
 چوير لرلر . مملكته پاره كتيرن خلقدر . بونلر
 چالشمازلر ايسه مملكتده پاره اولماز . پاره
 اولماز ايسه مملكت ، دولت پريشان ومضمحل
 اولور . ايشته بونك ايچوندر كه اولين و آخري

عباسیه ایله رجال دولتک ثروتلردن بحث ایلش ایدک . بوندن صکره مملکتک ، یعنی شهرلر ایله اهالیسنی تشکیل ایدن ارباب تجارت وزراعت و صنائع و سائره کبی هر صنف خلقک ثروتلری حقیقه معلومات ویره جکیز . مملکت بری شهرلر ، دیکری کویلر اولمق اوزره ایکی قسمه منقسم ایدی .

(شهرلر) : — مدینت ، او زمانکی قاعده مدینته تبعاً ، شهرلره انحصار ایدردی . کویلرده آثار مدینت کورلمزدی . چونکه او زمانلره کوره اولیای امور ، یعنی خلیفه ایله تعلقاتی ، سرای خلقی ، والیای ، وزیرلری نروده بولنورلرایسه ثروت ورفاهیت ، شان و شوکت دخی اوراده بولنوردی . بونلر ایسه شهرلرده وبالخاصه پایتختلرده اقامت ایدرلردی . بوجهته (بغداد) ، (بصره) ، (شام) ، (فسطاط) ، (قاهره) ، (قیروان) ، (قرطبه) ، (غرناطه) و سائر شهرلری معمور اولمش و کویلر ایله چفتلکلر زراعت مخصوص برلر شکلنده قاهره شهرلرده بولنن مبانیدن ومدار بختمز اولان سائر آثار مدینتدن حصه دار اولمامشدر .

ایشته یالکیز او شهرلرده درکه منابع ثروت اسلامیه فیض نثار اولمش ، اهالی خلیفه نیک ورجال دولتک اطرافنده انلردن مکافاتلره ، احسانلره ، هدیه لره ، خلعتلره نائل اوله رق یاخود کندیلرینه مجوهرات ، اشیا ، قاشلر صاتهرق بوللق وزاحت ایله یاشامشدر . ایشته اوشهرلرده درکه علما ، شعرا ، مغیبلر ، ندیملر طوبلانیرلر و خلیفه نیک ، یاخود امراسنک ،

یاخود سائر رجال دولتک فیض سخا و کرم لریله کچینرلردی .

(رشید) ک وزیر (فضل بن یحیی) نیک شو سوزلری او صره لرده هیئت اجتماعیه نیک تشکیل ایتدیکی طبقات ناسی کوستریر . (فضل) دییورکه : « خلق دوت طبقه در . اولا پادشاهلر . درکه استحقاق انلری او موقعه اعلا ایلشدر . ثانیاً وزرادرکه فطانت و درایت لریله کندی موقعلریخی احراز ایتشلردر . ثالثاً خلقک یوکسک قسمیدرکه بونلر زکیکیلکه بوموقعی طوتمشدر . رابعاً وسط طبقه درکه بونلر دیکر طبقه لره علم و ادب ایله التحاق ایشلردر . شوردت طبقه دن صکره کلن خلق ایسه بوش ، دکر سز ، لایعقل مخلوقا قادن عبارتدر . بونلر ییوب یا تمقدن بشقه بر شی دوشونمز لر » [۱] .

(ابن خلدون) حکمداری عالمک بازار رواجی و ماده عمرانک ده منبع و مصدری عد ایتدیکی جهته حکمدار طرفدن تخصیص اولنان معاشات و وقوع بولان صرفیات و ویریلن عطیه واحسانلری ، یعنی حکمدارک و دولتک عمومی صرفیاتی ثروت مملکته اصل و وارداتک کثرتنه سبب و باعث اعتبار ایدیور . مشارالیه بو بایده مطالعات آتیده بولنمقده در : « حکمدار پاره لری ، یاخود واردات دولتی کندی نفسی ایچون بر طرفه صاقلار ، یاخود پاره لر اورته دن غائب اولوب ده انی اقتضا ایدن برلره صرف ایلز ایسه معیت مأمورلری ایله ارکان دولتک و مأمورین حکومتک و عسکرک

درجه به اعلا ایلمری بریکلرک فطانت ودرایتلرینه بنه ایدی . اوچنجی درجه ده زنکینلر ودردنچیسندمه مرتبه لری علم وادب ایله تعالی ایدن متوسط طبقه کلیدی . بوایکی طبقه دن متشکل اولان خلق دیگر ایکی طبقه نك کیف و آرزوسنه تابع ایدی . بونلردن دهها آشافی اولان خلق ایسه انسان مرتبه سنده عد ایدلیوردی . حالی بوکه هیئت اجتماعیه نك ذکر اولنان تقسیماتی حریت شخصیه عصری اولان زمان حاضرده کی هیئت اجتماعیه نك تقسیماتنه مخالفدر . بوکون بشریتک هر فردی ایشجی اولسون ، کاتب اولسون ، ناچر ، یاخود حکومت مأموری اولسون کندی ایشنده مستقل یاشار وکنسینی جمعیت بشریه ده وجودندن استغنا حاصل اولماز بر عضو عد ایدر .

عصر عباسیده شهرلرک اهالیسی خلفا وامرا وسائر رجال دولتک اطرافنده کچینرلر ، انلرک سایه سنده یاشارلردی . خلفا وامرا وسائر رجال حکومت اله کچیردکلری واردات دولت ایله انلری مستفید ایدرلردی . واردات چوق کلیر ایسه بو استفاده ده او نسبتده چوق ، آز کلیر ایسه او نسبتده آز اولوردی . دولتک وارداتی خراجدن کلیدی . خراج اراضیدن حاصل اولوردی . اراضی ایسه چفتجیلرک ایچنده چالیشدق لری کویلردن عبارتدی . شو حالده ثروت عباسیه نك مصدری کویلر ایدی وچفتجیلرک آننک تزدن طوبلانیردی . وچفتجیلر هر عصرده وبالخاصه زراعت

الدرنده پارلر آزالیر . بونلر بالطبع معیتلرندمه بولنان آدملره واقربا وتعلقاتلرینه معاش ویره مزلر . بونک اوزرینه بوقم خلقک مصرفلری آزالیر . حال بوکه خلقک قسم مهمفی بونلر تشکیل ایدر . مملکتده اخذ واعطاسی اک زیاده حرکت کتیرن و بازارلری جانلادان اک مهم شی دیگرلردن زیاده بونلرک خرج ایتدکلری پارلردر . بونلر خراجیه جق پارله بوله مازلر ایسه او زمان مملکتده بازارلر کساده اوغرار . آلیش ویریش طورر . تجارتدن پارله قزاقسق کوجه شیر . بونک نتیجه سنده خراج و واردات دولت آزالیر . چونکه واردات دولت مملکتده معموریتک توالیسی ، آلیش ویریشلرک رواجی وقازانچ قبولرینک دوامی ایله قائمدر . اهالی قازانه جق قبولر بولمیلدرلرکه ویرکی تأدیه ایدمه بیلسونلر . صرفیات وقوع بولماسیله بو یوزدن وارداتده ظهور ایدمه جک تناقصدن طولایی مسئول اولان دولندر . چونکه دیدیکمز کبی دولت واردات ومصارفاتجه خلقک اک بیسوک بازار رواجی ، یاخود رواج بازارلرینک جمله می واصلی وماده سیدر . دولتک اخذ واعطاسی کساده اوغرایوبده مصرفلری آزالیرسه دیگر بازارلرک وآلیش ویریشلرک او کبی ویاخود ده شدتلی بر سکتیه وتناقصه اوغرایه چفی طبعیدر .

اسلام شهرلری اصل اولان حکمدارلردن وایکنجی درجه ده رجال دولندن تشکیل ایدیوردی . حکمدارلرک ، رجال دولتی بو

مملکتلرنده ثروتک رکن اساسیسیدر . حال بوکه چفتجی باخصوص مدنیت قدیمه دورلرنده و او طرزده مدنیت ایله کچینن ممالکده علی اکثر ثروتدنک زیاده محروم اولان انساندر . چونکه او دورلرده و او ایله یرلرده ثروت وقوت حکمدارلرک ، یاخود حکمدارلر طرفندن بالنیابه اجرای حاکمیت ایدنلرک و کرک حکمدارلره ، کرک نأبئرینه منسوب اولان سائر رجالک النده بولنور . خلقک افرادی ایسه رجال حکومتک معیئرلی ، یاخود معین ومظاهرلی ، یاخود اوشاق وقوللری اعتبار اولنورلر . بشریتک بو ایکنجی کتله سندن بر قسمی رجال دولتک محتاج اوله بیله جکلری انواع اینه والسه واثاث ومجوهراتی احضار ایتک ایچون صنائع ایله اشتغال ایدر . دیگر بر قسمی ینه رجال حکومته قوناقلرنده وکاشانه لرنده خدمت ایلک اوزره طبابت وکتابت صنعتلرنی اوکره نیر . دیگر بر قسمی فته متعلبه حاکمه نک کیفی کتیرمک ایچون چالغی ، شرقی اوکرنمکه چالیشیر . بر قسمی ده ینه هیئت حاکمه نک ممنونیتی جلب ایلک ایچون نظم ونثر وسائر ایله اوغراشیر . یاخود اراضیده اجرای زراعتله مشغول چفتجی اولور . چفتجیلر هر زمان ومکانده مملکت اهالیسنک اکثریتی تشکیل ایدر . بو بحث حقنده ده زیاده تفصیلاتی کتابمک آداب اجتماعیه دن باحث اولان جلدنده یازم جغز . شو حالده شهرلرک ثروتی ذکر ایتدی کمز اسبابدن طولایی حکومتک ، یاخود رجال حکومتک ثروتنه تابع ایدی . (رشید) ک

سرای و فود (قاصدان) - اطرافدن نزد خلیفه کن مسافرلر - ایله و بیت المال خزینه سی ده پاره ایله مالامال اولدینی و بر میکیلر طرفندن پاره لر آوچ آوچ بذل واعطایلدی کی زمانلرده بغدادده بولنان اوباب تجارت وبالخاصه مجوهرات ونفیس مفروشات تجاری بیوک بر سعادت و ثروت ایچنده ایدیلر . چونکه مدنیتک رفاهیت و صرفیات دوری بو ایکی نوع تجارتک رواجنه خدمت ایدر . ده اول کوسترلدی کی اوزره بغدادده (کرخ) محله سنده بولنان تجارتدن بر جواهرچینک بر سبت ایچنده ارا نه ایتدی کی مجوهرات ایچون (یحیی برمکی) طرفندن بازارلغه کیریشیلره ک او مجوهراته ۷,۰۰۰,۰۰۰ درهم ویرلش ایکن جواهرچی بهایی موافق بولیه رق صتامشدی [۱] . حال بوکه بو مجوهرات او تاجرک مغازه سنده بولنان مجوهراتک بر قسمی ایدی . او ایله بر تاجرک مجموع ثروتی یک بیوک تقدیر ایدلک لازم گلزمی ؟ بو مجوهرات تاجرندن ماعدا (ابن الجصاص) نامنده دیگر بر جواهرچی و ارایدی که بو آدمک ثروتی ۳۰۲ سنه هجریه سنده خلیفه (مقتدر) طرفندن مصادره ایدلش واثنای مصادره ده خانه سندن اخذ وضبط اولنان انواع اموال و اشیانک قیمتی ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ دیناری کچمشدر [۲] . بغدادده اشرافدن (محمد بن عمر) نامنده بر ذات وار ایدی که مالک اولدینی املاکک سنوی خراجی

[۱] طبری ۷۰۲ ج ۳

[۲] ابن الاثیر ۳۳ ج ۸

وادواتندن متشكل اولمق اوزره ۱,۰۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولمش ایدی [۱]. شرق شهرلرینک اکثرنده بو کبی زنکینلکلرک امثالی پک چوق ایدی .

وزرا وباش کاتبرووایلردن ماعدا دولتک زنکینلکی زماننده خلفایه انتساب واتصال پیدا ایدرک خلفانک احسان وعطیه لرینه نائل اولانلرک ، یاخود سرایلرده خلفایه خدمت ایدنلرک ثروتلرینه ده اکا کوره قیاس ایدیکنز. وزیرلر، باش کاتبلر، وایلره کلنجه بونلر وحقی خلفانک مغیبری وشاعرلری پک بیوک ثروت صاحبی اولمشلردی . (رشید) ک مغیسی اولان (ابراهیم الموصلی) وفات ایتدیکی زمان ۲۴,۰۰۰,۰۰۰ درهم مقدارنده بر ثروت ترک ایلشدی [۲]. کذلک (رشید) ک حکیم باشیسی بولنان (جبریل بن بختیشوع) وفاتنده چفتکلرک ، مجوهرات ونقوددن مرکب اوله رق ۹۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم قیمتنده بر ثروت بر اقمش ایدی .

سائر شهرلری واحوالی نظر دفته آله حق اولورسه ق اکثریتله ثروتک خلفا ایله انلره منسوب اولان ذواتک نزدنده بولندیغنی کورورز. حتی اوصره لرده تجاره وارنجیه قدر بالجلمه ارباب ثروت - بعض نادر مثاللر مستثنی اوله رق - آنجق خلفایه وسائر رجال حکومته انتساب ایتکلره ثروتلرینه امین اوله بیلیرلردی . (کویلر) : - کویلرک اهالیسی اهالی^۱ اصلیه دن (اهل الخراج) - خراج کذارلر -

[۱] ابن حوقل ۲۰۷

[۲] سیرالملوک ۱۱۳

۲,۵۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولمشدی [۱] . بغدادده وسائر شهرلرده بولنان دیگر تجارتلری اکا کوره قیاس ایدیکنز . (اصطخر) شهرنده (بنی حنظله) یه منسوب بر عائله وار ایدی که بو عائله افرادندن بری اولان (عمرو بن عینه) پک بیوک بر زنکینلکه مالکیتندن ناشی بر میلیون درممله مصحفلر ساتون آله رق اسلام شهرلرینه مجاناً توزیع ایلشدی. مذکور عائله نک مالک اولدیغنی چفتکلرک سنوی خراجی ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم مقدارنده ایدی . یینه بو زنکینلر جمله سندن اوله رق (مرداس بن عمر) ک اراضی وعقاراتنک خراجی ۳,۰۰۰,۰۰۰ درهم طوتمقده ایدی . بونک عمزاده سی (محمد بن واصل) دخی انک ثروتی قدر بیوک بر ثروته مالک ایدی [۲]. (سیراف) شهرنده پک زنکین اولیه تاجرلر وار ایدی که انلردن برینک ثروتی ۶۰,۰۰۰,۰۰۰ درمی تجاواز ایدیوردی . بو آدم او قدر بیوک بر ثروتی دکز تجارتی طریقیه عود ، کافور ، عنبر ، مجوهرات ، خیزران ، فیل دیشی ، ابنوس - ابانوز - ، فلفل - سیاه بییر - وسائر دن قازانمش ایدی [۳]. بونلردن اولیه سی وار ایدی که بر قوناغک انشاسی ایچون ۳۰,۰۰۰ دینار صرف ایدردی [۴]. زنکینلردن بری ثروتنک ثلثی بر جهته صرف اولمشنی وصیت ایتش ایدی . بونلک لدی الحسب مستقل سفائن بحریه والآت

[۱] ابن الاثیر ۲۰ ج ۹

[۲] اصطخری ۱۴۲

[۳] اصطخری ۱۵۴

[۴] ابن حوقل ۱۹۸

اکا راضی ایدیلر. هر حالده بونلرک اکثریتی شدتلی برفقر و احتیاج ایچنده وقت کچیرلردی. حتی مدت عمرنده دیناری کورمین آدملر بیله وار ایدی. تجلیات خلقت جدأ شایان حیرتدر. شهرلردهکی رجال دولت دینارلری آووجلر ایله صرف، هبه، احسان ایدرکن کویاردهکی بیچاره خلق دهشتلی برفقر، شدتلی برحرومیت، الیم بر سفالت ایله وقت کچیرلردی. حتی انلردن بزی بر دینارک یوزینی کورسه سونینچندن انی دفعات ایله او یوب باشنه قویه. جقدی. یاخود او بیچاره لردن برینه اون ویا

نامیله تسمیه ایتدکری چفتجیلردن متشکل ایدی. بونلر اراضی صاحبلی اولان خلفاء یاخود امراه، یاخود انلره منسوب بولنان ارباب نفوذ و بالخاصه قبل الاسلام عراقده وفارسده بیوک مقاطعات اصحابی اولوب (دهاقین) نامیله معروف اولانلره اجرت ایله، یاخود اورتاقلقه چالیشیرلردی.

مملکتده اسلامیت انتشار ایدنجه بو دهقانلر مالک اولدقلری ثروت و مملکت اهالیسی بیننده حائز اولدقلری نفوذ و وجاهت تأثیری ایله حکومت آدملری نزدنده موقع

شکل : ۱۹ شامده جامع کبیرک حولیسی

یکرمی دینار ویرلسه سونینچندن چیلدیروب درحال وفات ایده چکدی. نته کیم او ایله بر حادثه رقت آمیز اوچنجی عصر هجری اورتلرلرنده مصر امیری بولنان (احمد بن طولون) ایله بر بالقجی آره سنده وقوع بولمشدی. (احمد بن طولون) انشا ایتدیردیکی سرایلر و قورولقلر و باغچلر و اصطبللردن

صاحبی اولدیلر [۱]. اصل چفتجیلر ایسه دهها اول ذکر ایتدی کمز اسبابدن طولایی اراضیه و املاکه نادرأ مالک اولورلردی.

شو حالده کویلر اهالیسی چفتجیلر ایله اوصفدن اولان خلق تشکیل ایدیور ایدی. بونلر کینه چک درجهده برشی بولورلر ایسه

[۱] ابن الاثیر ۱۰۱ ج •

اولدوره رك النده کی پاره بی آدق لری ظن
 ایتدی . چوجقدن کیفیتی صورتی . چوجق
 آغلا یه رق : « بو آدم (الی ایله ابن طولونك
 پاره ورن اوشاغنی کوستره رك) بابامه برشی
 ویردی . بابام اوشینی النده چویره چویره نهایت
 دوشوب اولدی ، جوایی ویردی . (ابن طولون)
 اوشاغنه : « بو آدمی آرا ، پاره لر اوزرنده می ،
 کورهم ، دیدی . اوشاق آتدن ایندی . حریفك
 اوزرینی آراددی . پاره نك حالی اوزره طور دیغنی
 کوردی . چوجغه پاره بی آلسنی تکلیف ایلدی .
 چوجق رد ایتدی . « بوشی بابامی اولدوردی .
 بن آیرسه م بنی ده اولدورر » دیدی . بو نك
 اوزرینه (ابن طولون) فرط رفته کله رك
 (مقس) قاضیسنی و مشایخنی چاغیردی .
 وارداتی چوجغه ویرلك اوزره بش یوز دینار
 ایله ایرادلی برخانه نك مبیعه اولنسنی انلره
 امر ایتدکن ماعدا چوجفك اسمنی مخصوصات
 اربابی دفترینه قید ایتدیردی . « بو چوجفك
 باباسنك وفاتنه سبب اولان بنم . زنکینك
 تدریج ایله اولق لازمدر . بوبالقجی به دینارلری
 برر برر ویرمك اقتضا ایدیسوردی . پاره بی ایله
 متفرق بر صورتده آله ایدی کوزینه اوقدر بیو ك
 کورنیه جکدی ، مطالعه سنده بولندی [۱] .
 برایتخت جواری اها لیسندن برینك حالی
 بویله اولورایسه دولتک اسرافات و تبذیراتندن
 و مخصوصات و معاشلرندن اوزاق بولسان
 کویلزده کی اها لینك احوالی فصل اوله جغنی
 آرتق سز دوشونکنز .

طولانی . حذا و اسراف ایله مشهور ایدی . هر
 آی فقر ایله بیک دینار تصدق ایدردی . مشارالیه
 بذل و عطیاده اوقدر ایلری کیتمش ایدی که
 فقرا یه صدقه توزیع ایدن وکیل کندیسنه مراجعت
 و « بعضاً اوستی چارشفلی ، پارمغده آتون
 یوزو ك بولنان بر طاقم قادینلر کلوب صدقه
 آلمق ایچون ال اوزادیسورلر . بو کیلره
 ویره می ؟ » سؤالی ایراد ایتمی اوزرینه
 (ابن طولون) : « صدقه دیله مک ایچون
 سکا هر کیم ال اوزادیر ایسه اکا ویر »
 جوایی ویرمش ایدی [۱] . صفوق بر کونده
 (ابن طولون) آته بنه رك (فسطاط) جوارنده
 (مقس) جهلترنده طولاشمغه چیقمش
 ایدی . (نیل) کنارنده نیم چبلاق و پزمرده
 بر بالقجی ایله یاننده احوالده بولنان بر چوجغه
 راست کلدی . بالقجی آغنی نهره آتمش ایدی .
 (ابن طولون) بالقجی ایله چوجفك صفوقده
 احوال فقر و سفالتنی کورنجه متأثر اولدی .
 یاننده بولنان (نسیم) نامنده کی اوشاغه :
 « نسیم ! بوبالقجی به یکر می دینار ویر »
 امرینی اعطا ایدوب کجدی . اوشاق بالقجی به
 پاره بی ویردکن صکره افندیسنه التحاق
 ایتدی . (ابن طولون) بر آز طولاشه رق
 ینه اورادن مرور ایلدی . بالقجی ترك حیات
 ایتمش ، یه سرلمش ایدی . چوجق ده میتک
 باشی اوچنده طوره رق آغلا یور ، فریاد
 ایلوردی . (ابن طولون) اول امرده کندی
 معیتنده بولنان سیاهیلردن بعضلرینك بو آدمی

اسلام شهرلری

اسلام شهرلرندن مراد اسلاملرک کندی نفسلری ایچون تأسیس ایتدکلری شهرلردن عبارتدر . بوشهرلر اسلاملرک روم و ایران ممالکنندن فتح و تسخیر ایتدکلری شهرلردن بشقهدر . اسلاملر طرفندن (عراق) ، (شام) ، (مصر) ، (افریقیه) و (اندلس) قطعهلرنده وسأئرده تأسیس ایتدکلری شهرلر متعدددر . بونلردن (بصره) ، (بغداد) ، (قاهره) کچی بعضلری بوکونه قدر معموریتلرینی محافظه ایتش ایسهده مصرده (فسطاط) واندلسده (زهراء) کچی دیگر بعضلری ده بسبتون منقرض اولدی . بوجلدک موضوعنه تعلق جهتیله تمه اولق اوزره اوشهرلردن اک مشهورلرینک مدنیت اسلامیه زمانلرنده بالغ اولدقلری درجه معموریت حقنده معلومات ویره جکز . فقط بومعلوماتی یازمدن اول عربلرک ، یاخود اسلاملرک مذکور شهرلری تأسیس ایتلرینه باعث اولان اسباب حقنده مختصراً بر ایکی سوز سویلک ایسترز .

اوائل اسلامیتده اسلاملر خیمه نشین ومواشی وآت صاحبی عربلردن عبارت ایدیلر . بونلر سوز داخلنده وشهرلر ایچنده اقامت ایتکی سوزلر ایدی . وقتاکه اسلامیت قوت بولهرق عربلر (عراق) ، (شام) و (مصر) قطعهلرنده کی ممالکی فتح ایتک ایچون برآزده طویلاندیلر ، برغزوهیه کیتدکجه قاریلرینی ، چوجقلرینی برابر آلبرلر وبرشهری فتح ایدنجه

اوشهرک اطرافنده چادرلریله ، چرکه لریله اقامت ایدرلردی . بواقامتکاهلر انلرک اردوگاهلرینی تشکیل ایدر ایدی . حضرت عمر اطرافنده کی عمالکده مقیم اولان عساکر اسلامیه انلر ایله کندیبی آره سننده صو بولنیمان یرلرده اقامت ایتلرینی اوزرلرینه شرط اتخاذا یرلردی . تاکه لزومنده دوه سنه بینهرک عسکره التحاق ایتک ایستهسه آردهه حائل برصو بولنسون . ایشته بوتوصیهیه مبنی (عمرو بن العاص) (فسطاط) ده و (سعد بن ابی وقاص) کوفه وبصرهده اختیار اقامت ایتلشلر ایدی [۱] . عمومأ بوشهرلر مملکتی فتح ایدن عسکرک قوناق یرلری ایدی . بوکچی یرلره (رابطه) ، یاخود (معسکر) نامنی ویریرلردی . عربلر بویرلرده اوزون مدت اقامت ایده جکلرینی آکلادقلرنده اراضی بی جاده وزقاق وبازارلره تقسیم وکندیلری ایچون خانه وکوشکلر انشا ایدرلردی . اوائل اسلامیتده هب بویولده حرکت ایدرلردی . (بصره) ، (کوفه) ، (فسطاط) شهرلری ایشته بوضورتله تأسس ایلدی .

دهاصکره عربلرک حاکمیتی کسب جسامت ایدرک دول اسلامیه تعدد ایلینجه شهرلری یابرقنجه یادکار اولهرق قالمق ، یاخود بردشمنه قارشی تحصنکاه بر محل اولهرق اتخاذا ایتک اوزره تأسیس ایتکجه باشلادیلر . نته کیم ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) (بغداد) ی کندیبسه برتحصنکاه اولق اوزره تأسیس ایتلش ایدی . فاطمیلرک (قاهره) بی تأسیس ایتلری ده عینی

طرفندن تاسیس ایدلشدر [۱] . بصره نك
موقعی بادی امرده مکه ایله انك آره سنده
صو حائل اولماز براردوكاه اولمق اوزره اتخاذ
ایدلش ایدی . (فرات) ك جهت غریبه سنده
تاسیس ایدیلن بوشهر ایله مکه آره سنده کی برلر
قومساللر ، طاغیر ، اووه لردن متشکل ایدی .
آره یرده هیچ برنهر موجود دكل ایدی . بصره
اول امرده قامشدن بنا ایدلش ایدی . دها
صكره یانغیندن قورقیله رق (كوفه) حقتده
ویره جكمز معلوماتده كوریله جکی اوزره حضرت
عمردن استحصال اولنان مأذونیتله کرییچ ایله
ایدن قبائله كوره هر قبیله بر خط داخلنده
اوله رق برطاقم قسماره تقسیم ایدلش ایدی .
شهرک الك بیوك جاده سنك کنیشلکنی آلتش
آرشون یامشلردی . بوجاده شهرک مریدی -
خرما سوروب قوروده جق محلی - ایدی .

ابو غزوای - قدمای صحابه دن اولوب قریشدن بنی
نوفل بن عبد منافك خلقی واسلامه كلنلرك یدنجیسی
ایدی . قرق یاشنده اولدینی حالده حبشه هجرت
ویدده مکه یه عودت ایتش ومقداد ایله برابر و صكرمه
بن ابی جهل معیننده مسلمینه قارشى كیدن كفسار
قریشه قائلوب عبیده بن الحارثك معیننده کی سربه
مسلمینه نلاق ایدنجی مشارالیه مقدار ایله برابر عساكر
مسلمینه التحاق ایدرك مدینه یه داخل اولمش ، ویدر
غزاسیله سائر غزواتك جمله سنده بولنمش ایدی .
خلافت جناب فاروقی عهدنده اهل فارسه قارشى بصره
جهتنه مأمور اولوب خیلی خدمتی كورلش ، واك
اول بصره شهرینك اساسی وضع ایدوب قامشدن
اوراده برجامع شریف بنا ایتدیرن بوذات اولشدر .

قاموس الاعلام

[۱] ابن الفقیه ۱۸۸

سببک تأثیری ایله ایدی . برچوق دفعه خلفا
خلقك پاطیردیسندن اوزاقلاشه رق دروننده
راحتلنمك اوزره شهرلر تاسیس ایدرلردی .
(سامرا) ، (متوكلیه) ، (زهراء) وسائر
كبی شهرلر اوویه بر مقصد ایله تاسیس اولنان
شهرلر جمله سندن ایدی . بونوع شهرلر حقتده
فضله معلومات ویرمك بخی اوزاده جنی ایچون
الك مشهور اسلام شهرلری ایله ثروت عصرنده کی
معموریتی بختنه كله لم .

عصر حاضرده کی سیاحین زیارت ایتدكلری
شهرلری فصل تعریف وتوصیف ایدیورلرایسه
اسلام مورخلری ده شهرلری ا كثریتله اوویه تعریف
وتوصیف ایتشلردر . یالكز اسلام مورخلری
اوشهرلرك عدد نفوسنی ومقدار مساحه سنی
بك نادر اوله رق یازارلردی . اسلام مورخلری
اهمیتی آنجق تعریف وتوصیف ایتدكلری
شهرلرده بولنان جامعلری وحماملری تعداده
حصر ایدرلردی . بونكله برابر علی الاكثر
آئیده كوریله جکی اوزره حوصله تصدیقه
صیغمه جق درجه لره قدر بو خصوصده مبالغه بی
التزام ایلرلردی . الك مشهور اسلام شهرلری
قدم صره سیله شونلردر :

بصره

اسلاملر طرفندن تاسیس اولنان الك
اسکی شهرلردن ، یاخود الك اسکی شهردر .
بوكونه قدر پایدار طوران بوشهر هجرتك
۱۶ نجی سنه سنده [۱] (عتبه بن غزوان) [*]

[۱] ابن الفقیه ۱۸۸

[*] (عتبه بن غزوان) - ابو عبدالله ، یاخود

دیگر جاده لری یکرمی وز قاقلری یدی آرشون کینش لکنده انشا ایتشلردی . هر ایکی قبیله آره سنده کی خطک وسطنده بیوک برر میدان یری بر اقلمش ایدی که بویرلر آت باغلامغه و اولو دفن ایتمه که تخصیص ایدلش ایدی . خانلر ایسه یکدیگرینه بتشیک یاپلش ایدی [۱] . بصره عراق قطعه سنک اسکله سی وشام وفارس قطه لری آره سنده متوسط بر شهر اولوق اعتباری ايله حائر اولدینی موقع تجاری به بناء آز بر زمان ظرفنده معموریتجه پک ایلری کیتمش و امویلر زماننده عراقک مرکز اداره سی اوله رق اتخاذا ایدلش ایدی . بصره امویلر دورنده بیوک بر معموریته مظهر اولمش ایدی .

حتی (خالد بن عبدالله القسری) نک والیلکی زماننده طولاً ایکی وعرضاً کذک ایکی فرسخ یعنی ۳۶ میل مربع مساحه سنه وارمش ایدی . شهرک بولندینی یر طاعنیز ، دوز اراضیدن متشکلدر . بومساحه ایوم قاهره شهرینک کثرت مبانیسی ايله برابر اشغال ایتدیکی مساحه دن بیوکدر .

بصره شهری زیاب تجارتک اجتماعگاهی کسلیدیکی جهتله عباسیلر دورنده پک بیوک بر ثروت و بساره مظهر اولمشدی . بو شهرک تجارتی شرقاً هندستان و چینه وغرباً اقصای مغربه (مراکش و اندلسه) و جنوباً حبشستانه قدر امتداد ایدیوردی . سفائن تجاریه بصره لیماننده دمیر آهرق قماش و عطریات و سائره دن مرکب اموال تجاریه نک انواعی نقل ایلردی .

(بصره) دن بحث ایتدیکی صرمدہ بوسوزلرک
عینتی سویلیور [۱] . مشارالہمانک بیاناتی
اودرجه قطعی ایکن ینہ بز بوقدر جدوللرک
بولنسنی چوق کورییوردک . نہایت برچوق
سنہلر بصرمدہ اقامت ایتمش مدقق برداتہ
راست کلدک . کندیسنہ بوبادہکی فکریمزی
سویلرک . بوذات بصرہ ولایتک اوزمانلردہکی
وسعتندن ، اہالینک پک چوق جدوللر حفر
ایتدکلرندن ، بوقیصہ جدوللردن برشبکہ
حاصل اولہرق عدہ دأ بیوک برمقدارہ بالغ
اولہیلہ جکندن ، بوجدوللرہ اورالردہ نہر
اسمی اطلاق اولندیغندن بختلہ کرک (اصطخری)،
کرک (ابن حوقل) طرفندن واقع اولان
مطالعات آفہنک اوقدر مبالغہلی عد ایدلامسی
فکرندہ بولندی . بوفکری مؤید اولان
ادلہ جملہ سندن اولہرق بصرمدن مقصد دخی
۳۶ میل مربع مساحہسندہ بولندیغنی ذکر
ایتدیکمز یالکز شہر دکل ایدی ، فارس
دکزی (بصرہ کورفزی) ساحاندہ کائن
(عبادان) . قدر بتون ترالار وارضی دہ
داخل ایدی . بوترالار وارضی ہب مزروع
ومعمور بولنیوردی . (ابن حوقل)
و (اصطخری) دییورلرک :

«بصرہ قطعہ سنک (عبدسی) موقعندن
(عبادان) . قدر اللی فرسخ امتدادندہ
یکدیگریہ بتشک خرماقلر واردرک انسان
زددہ بولنسہ کندینی برنخاستان وبر جدول
اوکندہ کوریر . یاخود نخلستان کوزی

نصل ایسہ بوکونکی سورویہ لیلردہ عینی حالہ
جہانک ہر طرفہ قوشارلر . سورویہ لیلرک بوحالی
احتمال کہ تا فیکہ لیلر زمانندن بری توالی
ایدیور .

بصرہ شہرینک (بلال بن بردہ) ۹۱۸ھ -
زمانندہکی وسعتی ایلہ قنالترینک مقدارنی ،
حتی قایق مرورینہ مساعد اولان بوقناللرک
(۱۲۰,۰۰۰) ہ مقدارندہ بولندیغنی ، ہرکس
کی (اصطخری) دخی بوقدر قناللرک
بولنسنی شایان استغراب کورہرک بالذات درنجی
عصرمدہ تحقیقات اجرا ایلدیکنی نتیجہدہ اوقدر
قنال وجدوللری بالفس کورہرک مقدارندہ
مبالغہ بولدیغنی برنجی جلددہ ذکر ایتمش
ایدک . (اصطخری) دن اورایہ نقل ایتدیکمز
فقرہ شوایدی :

« بلال زمانندہ جدوللرک وقناللرک بوقدر
چوق بولنسنہ احتمال ویرمیوردم . فقط دہا
صکرہ بصرہ جہتترینک برچوق اقسامنی بالذات
طولاشدم . بعضاً براوق آتمندن زیادہ مساحہسی
اولیان بردہ متعدد جدوللر کوریور ایدم .
بوکوچک قناللرک جملہسندہ کوچک قایقلر
ایشلیوردی . جدوللردن ہر برینک ، حفر
ایدن ذاتک اسمنہ ، یاخود منصب اولدینی یرہ
نسبتلہ براسمی واردی . بناءً عایہ طولاً
وعرضاً بوقدر بیوک اولان مذکور قطعہدہ
اومقدارندہ چوق جدوللر بولندیغنی احتمال
ویرمکہ باشلادم » [۲] . (ابن حوقل) دخی

[۱] ابن الاثیر ۹۳ ج ۵

[۲] اصطخری ۸۰

او کندن غائب اولماز .

شمدی طولاً او مقدرده بولنان مسافه یی
عرضاً علی الاقل انک نصفی اعتبار ایتسه ای ،
یعنی ۱۵۰ میل طولک ۵۷ میل مربع عرض
ایله حسابی یایسه ق مدار بحت اولان اراضی
معموره نك مساحه سی ۱۱،۲۵۰ میل مربعه
بالغ اولورکه او حالده هر میل مربعده اون
کوچک جدول بولنیوردی دیمکدر . بوايسه
عقلاً مستبعد عد ایدلز . والله اعلم .

کوفه

بوشهر بصره نك تأسیسندن بر قاج آی
صکره (سعد بن ابی وقاص) طرفندن
تأسیس ایدلشد . سبب تأسیس ده
شو ایدی : (سعد) عراقی فتح و ایراندیلری
مغلوب ایتدکن صکره ایراندیلرک پایتختی
اولان (مدائن) ده اختیار اقامت ایتش
و فتح و مظفرتی اخبار ایتک اوزره مدینه ده
خلیفه حضرت عمره بر هیئت مخصوصه اعزام
ایلش ایدی . هیئت مخصوصه یی تشکیل ایدن
ذوات نزد خلیفه یه وارنجیه حضرت عمر
بونلرک رنکلرنده و حاللرنده بر نوع تغیر وقوع
بولدیغنی کوره رنک سببی صورتی . ذوات
مشارالیهم « مملکتک و خامت هواسی بزده
بوتبدلی حاصل ایتدی ، دیدیلر . بونک اوزرینه
حضرت عمر - عربلرک دوه لرینه موافق کلین
یرلر کندیلرینه ده موافق کلیه جکی جهته -
اسلاملرک اقامتی ایچون مناسب بریر انتخاب
اولنسنی امر ایلدی . حضرت عمر (سعد بن
ابی وقاص) شو یولده بر امر یازدی : « سلیمان

ایله حذیفه یی کوندر ، آراسونلر ، هم بری ،
هم بحری اولق و سزک ایله آره مده بردکز و یا
برکوپری بولنماق اوزره مناسب بر اقامت
یری بولسونلر ، [۱] . (سعد) آلدینی امر و جه
ایله حرکت ایتدی . (فرات) ک آره سنده
(فرات) ایله (حیره) آره سنده بریر انتخاب
ایدیلر . خانلر چادرلره یقین اولسون
دییه اول امرده (بصره) ده اولدینی کبی
(کوفه) دده قامشدن یاپلش ایدی . فقط
چوق کچمدن بو اولر محترق اولدی . کرپیچ
ایله انشا اولنسنی حضرت عمر دن استیذان
ایدیلر . حضرت عمر هر آدم اوچ اودن فضله
انشا ایتماک و بو اولر چوق اوزون یایلماق
اوزره مأذونیت و یردی . حضرت علی شهادتی زمانه
قدر (کوفه) شهرینی پایتخت ایتدیکندن
شعیبلرجه بوشهرک بک بیوک بر اهمیتی وار ایدی .
فسطاط

مصرده اسلاملر طرفندن تأسیس اولنان
ایلک شهردر . شهر مذکور ۱۸ نجی سنه
هجریه ده (عمرو بن العاص) طرفندن بو کونکی
(قاهره) ایله مصر عتیق آره سنده تأسیس
ایدلشدی . عمروک جامی ایله انک اطرافنده
بولنان و (مقطم) طاعنه قدر امتداد ایدن
خرابه لر و انقاض شهر مذکور دن بوزمانه
انتقال ایدن بقایا دندر . عربلر بو کون مصر
عتیقه (دیرالنصاری) - خرستیان مناستری -
ویا (دیرمار جرجس) نامیله معروف اولان
بابل قلعه سنی فتح ایتک ایچون کلدکلری زمان

عسکریه براقه رق سائر مجاهدین ایله برابر بابل قاعه سنه عودت ایلدی . بورایه کلدکلی زمان براققلری اوتاغی اسکیزی کی قورولمش وایچی کوکر جین ایله طولمش بولدیله . عساگر اسلامیه اوتاغک اطرافنده کوچلرینی ایندیردیلر . و اوتاغی اردوگاهلرینه مرکز اتخاذا ایلدیلر . بو موقعه تا او زماندن (فسطاط) - اوتاغ - نامنی ویرمشلردی . ده صکره قبائل بربرینه انضمام ایدرک عسکرک اقامتی ایچون اولراناشانه باشلادیلر . بونک اوزرینه (عمرو بن العاص) حصن بابل - بابل قلعه سی - نک شمانده شهرک تقسیماتی یاپوب اکا (فسطاط) نامنی ویردی . بو اساسه کوره شهر یکریمی محله یه تقسیم ایدلمش ایدی . محله لره (خطط) نامی ویرلمشدی . (عمرو) خلقی فرقه لرینه وقیلهلرینه کوره بو محله لره یرلشدیرمک ایچون معیتده بولنان اعظم رجالدن درت ذاتی مأمور ایتمش ایدی .

متعاقباً اسلاملرک مصرده موقع ونفوذلری تزايد ایتدکجه (فسطاط) ک معموریتی ده او نسبتده آرتدی . او درجه ده که بر جوق جهت لردن (بصره) و (کوفه) شهرلرینه تفوق ایدیوردی . (فسطاط) ک (نیل) بونجه طولی اوچ میله بالغ اولمش ایدی [۱] . عرب مورخلری بو شهرک درجه معموریتی کوسترمک مقصدیله ایچنده ۳۶،۰۰۰ مسجد ، ۸،۰۰۰ شارع مسلوک - ممرناس چیقار یول - ، ۱۰،۱۷۰ حمام بولندیغنی ذکر ایدیورلر . بو

(فسطاط) محلنی اردوگاه اتخاذا ایتمشلردی . قلعه یی فتح ایدنجه اسکندریه یی فتح ایتک ایچون اورادن مفارقت ایتک ایستدیله . (عمرو بن العاص) کندی اوتاغک سوکیلوب کوتورلمسنی امر ایلدی . اوتاغی بیقمق ایستدکلرنده ایچنده بریبان کوکر جینک یاورو یامش اولدینی کورولدی . (عمرو) : « بو حیوان بزه صیغندی . اکا فئالق کتیریه من » دیدی . اوتاغک حالی اوزره براقلمسنی امر واوراده قالان قبیللری اوتاغی محافظه یه مأمور ایتدی . (عمرو بن العاص) اورادن اسکندریه یه کیتدی . شهری فتح ایلدکلن صکره مدینه ده بولنان خلیفه حضرت عمره بوبابده حاصل اولان موفقیتی یازدی . محل اقامت ایچونده استشارده بولندی . حضرت عمر مکتوبی کوتورن آمدن : « بنم ایله اسلاملر آره سنده حائل برصو وارمیدر ؟ » دییه سورنجه او آدم « اوت ، ای امیرالمؤمنین ! نیل نهری فیضان ایدر ایسه صو حیلوات ایدر » جوابنی ویردی . بونک اوزرینه حضرت عمر (عمرو بن العاص) . شو مآلده بر امر یازدی : « کرک قیشین ، کرک یازین اولسون ، اسلاملری کندیلری ایله بنم آره مزده بر صو حائل اوله جق بر موقعه اقامت ایتدیرمکی آرزو ایتم . اویله بر یرده بولملرینی ایسترم که دوومه بینوب یانکزه کلک ایسته سه م کله بیله یم » [۱] . (عمرو بن العاص) امر عمری یی آلیر آماز اسکندریه ده بر قوه

روایت مستبعد کورولور . مع مافیه او کھی
مباینک ایله مبالغه ایله ایرادی شهرک پک
بیوک بر معموریته واردیفنی کوستیر .

فسطاطده اهالی اوقدر چوغالمش ایدی که
بونلری استیعاب ایچون خانه لری قاتلی یامش
وبونلردن بعضلرینک قاتلری دده وحتی
یدی به ابلاغ ایلمش لردی . بعضاً بر بناده ۲۰۰
نفوس اقامت ایدردی . بونلردن بر بنانک
انشاآت مصرفی ۷۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولمش
ایدی . اوده (احمد بن طولون) ک اوغلی
(خارویه) ک حرم قوناغی ایدی [۱] .

مذکور بنالردن بیوکلیک وصاحب لرینک
زنکیلکی ضرب مثل اولمش مشهور بر قوناق
وارایدی که اکا (دار عبدالعزیز) - عبدالعزیزک
قوناغی - دیرلردی . (نیل) اوزرنده کائن
اولان بو قوناق اوقدر بیوک وایچنده
بولنلر اوقدر چوق ایدیلر که هر کون اکا
درت یوز راویه - طولوم - صوکوتورولوردی .
بعضلرینک روایتته کوره نیل کنارنده بولنان
اولرک نچره لرندن نیلک اوزرینه مقاره وایب
ایله اوزادلمش اولان قووه لرک مقصداری
(۱۶,۰۰۰) ه بالغ ایدی . اوچنجی عصر
هجری صوکلرنده (احمد بن طولون) ک اوغلی
(خارویه) زماننده (فسطاط) ی زیارت
ایدن بر آدم شهرک معموریت و ثروتندن بحث
ایتدیکی صرده دیورکه : « خدمتمه باقق
ایچون بر اوشاق آرادم ایسه ده بوله مدم . » بو
شهرده اوقدر چوق خدمتجی قوللانیرلر که بر

اوشاق ایکی ، اوچ کشی به بردن خدمت ایدر
دیدیلر . « شهرده نه قدر اوشاق واردر ؟ »
دیبه صوردیغمده « یتمش (؟) اوشاق وار .
بونلردن هر بری لاقل اوچ کشی به خدمت
ایدر . بو صنعتدن پاره قازانوب ترک خدمت
ایدنلر مستثنی اولمق اوزره بو اوشاقلردن هر
بری اوچ کشی به بردن خدمت ایدر ، جوابی
ویردیلر » [۱] .

ذکر اولنان مطالعه فسطاط شهرنده مقیم
اهالینک زنکیلکی وتتم ورفاهیتی کوستیر .
بو قیلدن اوله رق (فسطاط) اهالیسی پک
چوق یتاق قوللانیرلردی . بعضاً بر آدمک
بردن بیسک ، اون بیسک یتاغی اولوردی .
(فسطاط) اهالیسندن برینک هر یتاغی بر
اوطهلق جاریه به مخصوص اولمق اوزره اوچ
یوز یتاغی بولندیفی مرویدر . البسه وساره ده
دخی بویله یاپارلردی . بعضاً بو شیلرک آثماتی
یک بهالی اولوردی ده زنکیلکدن ناشی او
بهالیق تأثیر ایتزدی . (قضاعی) دیورکه :
« (خارویه) ک قیزی (قطرانندی) نک
جهازی جمله سندن اوله رق هر بری اون دینار
قیمتنده بیسک اوچقور وار ایدی که بونک مجموع
آثماتی اون بیسک دیناره بالغ اولمش ایدی . »
بیهجک وایچه جکده آرادق لری نفاست واختیار
ایتدکلری صر فاتی ده اکا کوره نسبت ایدیکزه .
بونک تفصیلی اوزون سورر . (مقریزی)
وسائر مورخین فسطاطدن بحث ایتدکلری
صرده بو جهت لری مفصلاً یازمشلردر .

شهر دن نفرت ایتمکه باشلا یه رق اوزرینه مستحکم
بر شهر تأسیس ایلمک ایچون بریر آرامغه
قویولدی . بغدادك موقعی کوستر دیلر ، اك
مناسب یردر دیدیلر . (منصور) اوراده بر شهر
تأسیس ایدرك اكا (بغداد) نامی ویردی . بو
شهر (مدینه المنصور) - منصورك شهری -
اسمی ایله معروف اولدی .

(منصور) بغداد شهرینی (دجله) نهرینك
غرب طرفنده مستدیر برشکلده تأسیس واطرافنی
سرای خلقنه و موالیسنه و اتباعنه مقاطعه
صورتنده تخصیص ایتدی . ده صکره مقام
خلافته اوچنجی خلیفه (مهدی) کچنجه عسکر
اردوگاهنی (دجله) نك شرق جهته نقل و بورایی
(عسکر المهدی) - مهدی اردوگاهی - نامیله
تسمیه ایلدی . متعاقباً ارباب نفوذ و رجال دولت
بو طرفه کچمکه باشلا یه رق بر جوق ابدیه انشا
ایتدیلر . ده صکره خلیفه دخی بو طرفه
کچدی . خلفا سرایلری و بانچه لری بو طرفه
نهر بویجه امتداد ایتمکده ایدی . (بغداد) ك
ذکر اولنان شرق طرفه (رصافه) و غرب
طرفه (کرخ) نامی ویرمشلردی .

بغداد شهری (مأمون) ك زماننده معمور
ریتك خدا عظمنه بالغ اولمش ایدی . روایته
کوره اوصرده بغدادك مبانیسی و بانچه لری
۵۳,۷۵۰ جریب مساحه سنی اشغال ایتمکده

حبس ایدیلنلری چیقارمشنر ، تجاوزاته باشلامشدر .
بونك اوزرینه شدت استعمالنه لزوم کوریلرک
راوندیلرک جمله سی اتلاف اولمشدر .

ابن الاثیر (مترجم)
۱۴ ایکنجی جلد

عباسیلرک پاتختی ایدی . ایکنجی خلیفه
عباسی (منصور) طرفندن ۱۴۵ سنه هجریه سنده
تأسیس ایدلمشدر . موقعی دفعات ایله دیکشیدیکی
حالده شهر حالا پایدار طور . تأسیسنه سبب
شو ایدی : برنجی خلیفه عباسی (سفاح)
احراز خلافتله عراقده و فارسده طرفدار لرینی
چو غالتقدن صکره برادری (منصور) ایله
برابر (کوفه) ده اختیار اقامت ایلدی . ده
صکره (سفاح) (انبار) شهری قربنده بر
شهر تأسیس ایدرك بو شهره عباسیلر ایله علویلر
آرسنده کی رابطه یه اشارت اولمق اوزره (هاشمیه)
نامی ویردی ، برادری ایله برابر بورایه نقل مکان
ایلدی [۱] . (سفاح) بو شهرده ارتحال ایتدی .
قبری بوراده در . (سفاح) دن صکره مقام خلافته
کچن برادری ایکنجی خلیفه (منصور) بو شهرده
برقاچ سنه اقامت ایتدکن صکره (راوندیه)
جاغتنك وقوع بولان مهاجماتی (*) اوزرینه

[۱] ابن خلکان ۱۵۱ ج ۱

(۰) خراسان ولایتی داخلسده (راوند)
شهری اها لیسندن آلتی یوز کشتی قدر برجاعت ۱۴۱
سنه هجریه سنده ارواحك تاسسخنه و حضرت آدمك
روحی (منصور) ك حرس (محافظلر) رئیس (عثمان
بن نسیك) ده تجسم ایتدیکنه و کندیلرینه حیات
ورزق و یرن خالنگ (منصور) اولدیفنه قائل اولمق
کپی بر مذهب ایله اوزرته آتیه رق هاشمیه ده (منصور) ك
قوناغنه کیتمشلر و اللهمزی کورمك ایستز « دینه
باغیرمه باشلامشدر . (منصور) بونلرک رؤسایندن
ایکی یوز کشتی قدرینی حبس ایدرك دیکر لرینی
طاغیتق ایسته مش ایسه ده حریرلر بوش بر تابوت
اوموز لایه رق حبس خانیه کیتمشلر ، کندن لرندن

ایدی . بومساحه دن ۳۶,۷۵۰ جریب مقداری شرق و ۲۷,۰۰۰ جریب مقداری ده غرب جهتلرنده ایدی [۱] . معلوم اولدینی اوزره بر (جریب) ۳,۶۰۰ ذراع مرابعنده در . (فدان) ه نسبتی ده (۱۰۰) ك ($\frac{۳۳۳}{۴}$) ه نسبتته معادلدر . اوحاله كوره بتون بغدادك مساحه سی ۱۶,۰۰۰ فدان قدر دیمكدر (هر فدان ۴,۲۰۰ مربع متره) . بوايسه پك بیوك برمساحه در . معافیته قرائن احوال دن آكلا - شلدیغنه نظراً بئ ادا یكدیكرینه ملاصق متعدد شهر لردن تشكلی ایدیوردی . (خطیب بئ ادی) ندی تاریخنده بغدادك قرق شهر دن مرکب اولدینی و (مأمون) زماننده بغدادده بولنان حاملرك (۶۵,۰۰۰) مقدارنده بولندیغنی ذکر ایدیور [۲] . (سیرالملوك) نامنده کی کتاب مؤانی ده (بغداد) ك بالغ اولدینی معموریتی كوسترتمك ایستدیکی صرهده شو معلوماتی ویریور : « اوصرهده بغدادده ۶۰,۰۰۰ حمام وار ایدی . هر حمامده لاقول برحماجی ، برقالفه ، برچوبجی ، بر آتشجی ، برسقا اولق اوزره بش كشی بولنور . شوخالده بو حماملرده ۳۰۰,۰۰۰ آدم اشتغال ایدیوردی دیمكدر . هر حمامك اطرافنده بش مسجد موجود ایدی . بو حسابه كوره بغدادده اوج یوز بیك مسجد واردی . هر مسجدده بشر مأموردن آشانی بولنیمه جغنه نظراً ذكر اولنان مسجدلرده بیك كره بیك و بش یوز بیك

(۱,۵۰۰,۰۰۰) كشی مستخدم اولدینی آكلاشلیر ، [۱] .

بالاده ویریلن معلومات معموریتك بو كونکی بیلدیكمز احوال وقواعدینه مطابق اولدینی جهته انی اوحالی ایله قبول ایدمه جكز . شو قدر كه بومبالغهر او حیرتفرامدنت زماننده (بغداد) ك خارق العاده بر معموریت واصل اولدینی ارانه ایتمدن مالی دكلدر . (طبری) نك بغدادده ۲۵۵ سنه هجریه سنده ظهور ایدن اختلافلن بحث ایستدیکی صرهده ویردیکی معلومات ده بالاده کی مطالعاتی تأیید ایلکده در . مشارالیه « روایته كوره فتنه اثنا سنه اها لیدن قایقار ایله ایکی كوپری بی كچنلرك مقداری ۱۰۰,۰۰۰ كشی ایدی ، دیور [۲] . قاجانلر بوقدر ایسه قاجایانلرك مقداری طبیعی ذها زیاده پك چسوق اولق لازم کلیر . شوخالده بغداد شهرینك اوصره لرده کی مقدار نفوسنی بر بچق میلیون ، یاخود ایکی میلیون اعتبار ایدر ایسه ك مبالغهده بولنش عد ایدلیر .

بغدادك اطرافنده وفرات ایله دجله آره سنده بولنان یرلرك او زمانلرده احراز ایلدیکی معموریتی ده اونوتامیلدر . دردنجی عصر هجری صره لرنده او یرلری رأی العین کورن (ابن حوقل) : « بغداد ایله كوفه آره سی یكدیكرینه ملاصق وحدودی فرق اولنماز اراضی معموره دن متشکلدر . بو یرلر عموماً

[۱] سیرالملوك ۵۵

[۲] طبری ۱۷۳۰ ج ۳

[۱] سیرالملوك ۵۵

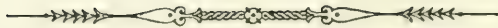
[۲] ابن خلدون ۲۸۷ ج ۱

ایدلمش اولان (شام) ، (قرطبه) ، (غرناطه) ،
 (طلیطله) ، (اسکندریه) کبی شهرلر اسلاملر
 زمانده دها زیاده بیوش ، اسکیندن دها
 بیوک مهوریته مظهر اولمش ایدی . آئیده کی
 جلدلرده بوشهرلرک احوال اجتماعی سی - قنده
 بحث ایده جکمز صرهده آثار و احوال مدنیه سنه
 دأر اقتضا ایدن تفصیلاتی یازده جغز .

فراتدن کشاد اولنان قنالر ایله اسقا اولنور...
 الخ ، دیبور .
 بالاده ذکر کی کچن شهرلردن ماعدا مغربده
 - تونس ده - (قیروان) و عراقده (واسط)
 و مصر و شام و فارس قطعاً لریده سائر شهرلر
 کبی اسلاملر طرفندن تأسیس اولمش برطابقم
 مهم شهرلر دها واردر . برده دها اول تأسیس

ایکنجی جلدک صوکی

اخطار

بوجلدك ٦١ نجی صحیفه‌سینه درج اولنان ابن خلدون جدولنده (سجستان) وارداتی حداسنه علاوه ایدیان اموال وامته میاننده اصلده (و ٢٠ رطل فانیس) ، یعنی (ایران معمولاتندن بونام ایله معروف حلوان یکریمی رطل) دینلیدیکی کبی ینه بوجدولده (ارمینیه) نك اموال و ذخائر وارداتی میاننده ده ١٠٠٠٠٠ رطل صونج (قورو باق وامشالی کبی برشی اولوق لازم کلیر) ذکر اولنیور . مقدمه ابن خلدونک ترکیه ترجمه‌سینه بو ایکی قلم موجود اولدیغی کبی بونلرک اساس بحثه تعلقیرینی ده کورمديکمز دن جدولدن طی ایلدک .

کذلک ذکر اولنان جدولده (ارمینیه) نك وارداتی آره‌سینه (و ٥٣٠ رطل رقم) دینلیدیکی کوردک . (رقم) چبوقلی آلاجه نوعندن برقاش اولسنه نظراً رطل ایله تعیین مقداری بر اثر سهو اوله بیله چکنندن رطل یرینه قطعه قویهرق تصحیحنه مجبور اولدق .

ینه بوجلدك ٥٠ نجی صحیفه‌سینه مؤلف ایرانده بولنان کردلری ذکر ایتدیکی صرهده هرچادرده یکریمی نفوس بولندیغی تقدیر ایتک کبی بر اثر ذهول کوستردیکی کورولدی . بزیسه هرخانه خلقنی حد وسطی اوله رق بش نفوس اعتبار ایدرک اکا کوره تصحیح ایلدک .

کذلک بوجلدك ٧١ نجی صحیفه‌سینه مندرج اولان مصارفات جدولنک ٧٣ نجی صحیفهیه تصادف ایدن قسمنده (بیمارستان صاعدی) نك خدمتنده بولنان مأمورین و خدمه صحیفه دن (مأنین) نامنده برنوع مأمورلر ذکر اولنیور . کله نك معناسنی هیچ بریده بوله مدیغمز جهته مؤلف کتابدن صورددق . آدیغمز جوابده لفظ مذکورک اوموقده بولنسنه نظراً خسته‌خانهده موظف برنوع مأمورلرک اسمی اولوق لازم کله جکی وشوقدرکه انلرک نه کبی خدمتله ایفا ایتدکلرینی صورت قطعیهده تعیین و ترجمه ایتک ممکن اولدیغی بیان ایدلیدیکنندن بزده ترجمه‌سندن صرف نظر ایتکه مجبور اولدق .

ینه مذکور مصارفات جدولنک ٧٣ نجی صحیفهیه تصادف ایدن قسمنده (مشروبات عامه و کسوه خزینهلرنده) موظف اولان ارباب صنایع میاننده اصلده ذکر اولنان (مشهرین) ک - تشهر ایدیجیلر - کده اصل معناسنی بوله مدیغمز ایچون مؤلفندن صورددق . مؤلفندن : (عطا کبی برشی اولسه کرک) کبی غیر معین بر جواب کلیدیکی کورلیدیکی جهته بونکده ترجمه‌سندن صرف نظر ایلدک . معافیله ذکر اولنان شیلرک جمله‌سی اساس بحثه تعلقلری یوقدر . بونلری بورایه اخطار صورتنده علاوه ایتمه من حائر اولدقلری اهمیت ایچون دکل ، ترجمه‌ده دقتی نه قدر التزام ایتدیکمزی کوسترمک ایچوندر .

كذلك (ابن خلدون) ك جدولنده ٦١ صحيفه (ريان) ك ايكي برده تكرر ايتديكي
 كوريلهرك عيناً ابقا ايدلش ايسهده بالاخره (ترجمه مقدمه ابن خلدون) . مراجعتزده
 برنجيك (رويان) وايدنجيسنك (ريان) شكلنده كوسترلديكي كورلدي . بونك طوغريسلي
 برنجيسي (رويان) وايدنجيسي (ريان) در . هربري آبري اقايددر .
 ينه ذكر اولسان صحيفهده كوريان (رمانين ربي) (رب الرمانين) ك ترجمه سيدر . نار
 بكمزي ويا خلاصه سي ديمكدر . مقدمه ابن خلدون ترجمه سنده (رمانين ربي) صورتنده
 ترجمه ايدلديكي كورولديكندن بزده عيني تعبيرى قوللاندق .

بوندن ماعدا دولت عباسيه نك مأمون زماننده كي وارداتي ابن خلدونك جدولنده
 ٣٩٠,٨٥٥,٠٠٠ درهم كوسترلش ايكن ٦٩ نجى صحيفهده مندرج اولان خلاصهده
 ٣٩٦,١٥٥,٠٠٠ درهم شكلنده كوسترلسنك ٦٣ نجى صحيفهده مندرج اولان (كرج) و (جيلان)
 نامنده كي ايكي مملكتك ٥,٣٠٠,٠٠٠ درهم طوتان وارداتنك علاوه ايدلش اولسندن نشأت
 ايتمكده اولديفنى سويلمكه لزوم كوريبورز . تاكه آرده كي فرق وهلهٔ يا كلش عد اولنسون .

خطا

٦٣ نجى صحيفه نك برنجى ستوننك صوك سطرنده (شوخالده) دنيله جك برده هر حالده
 دينلمش . اكا كوره تصحيح ايدليليدر .
 ٨٩ نجى صحيفهده كي سرلوحهده (خراج ويركيسنك آغيراني) دنيله جك ايكن سهواً
 ويركيلرك آغيراني دينلديكي كبي بوخطا احتمال كه كتابك ديكر بر ايكي يرنده دهها تكرر
 ايتمشدر . صوابي قرينه ايله دخى آكلاشمقدهدر .

مدنیت اسلامیہ تاریخی

ایکمنجی جلدک فہرستی

۳	مقدمہ مؤلف
۷	مدنیتک ظوہر وحقبتی
۹	دولت اسلامیہنک ثروتی : حضرت نبی زمانی
۹	» » » خلقای راشدین دوری
۱۹	» » » نبی امیہ دوری
۳۲	برنجی دور عباسی
۳۸	عباسیلرک برنجی دورنڈہ دولت عباسیہ ثروتی
۴۳	مأمونک دورنڈہ مملکت اسلامیہنک جغرافیہسی
۵۳	ولایات عباسیہنک پایتخت ایلہ علاقہ ومناسباتی
۵۶	برنجی دوردہ دولت عباسیہنک واردات عمومیہسی
۶۹	برنجی دوردہ دولت عباسیہنک وارداتک خلاصہسی
۷۰	دولت عباسیہنک مصارفاتی
۷۱	معتضد دورنڈہ دولت عباسیہنک مصارفاتی
۷۴	ثروت مذکورہنک بوکونکی پارہ ایلہ تقدیری
	❦ خراجک چوقلنی اسبابی ❦
۷۷	مملکت عباسیہنک وسعتی
۷۹	اھالینک زراعتلہ اشتغاللری
۸۹	خراجک آغیرلنی
۹۷	سائر منابع واردات
۱۰۱	•مأمورین حکومتک اموال دولتی تحصیل وتسلیمدہ صدق واستقامتلری
	❦ مصارفانک آزلنی اسبابی ❦
۱۰۳	مأمورین دولتک آزلنی
۱۰۷	دولتک بورجلی اولمامسی
۱۰۹	ایلاک خلفانک اقتصاد وحسن تدبیر صاحبی بولنملری
۱۱۲	دور انحطاطدہ دولت عباسیہنک ثروتی

بوانحطاطك اسبابی	۱۱۲
انحطاط دورنده واردات دولتك مقداری،	۱۱۹
دولت عباسیه نك ۳۰۶ سنه می وارداتی	۱۲۰
واردات مذكوره نك برنجی عصر عباسیده کی واردات ایله مقایسه می	۱۲۹

❦ ایکنجی عصر عباسیده ثروت عباسیه نك انحطاطی اسبابی ❦

مملکت عباسیه نك کوچولوسی	۱۳۱
خراجك تخفیفی	۱۳۱
والیرك اموال دولتی کندی جیبلیرینه کچیرملری	۱۳۵
اهالینك اینی ، کوچی ترك وقتنه وفساد ایله اشتغال ایتملری	۱۳۵
کویلرک قسم اعظمنك رجال حکومتك عهده سنه کیمی	۱۳۷

❦ عباسیلرک انحطاط دورنده مصارفات دولتك اسباب ازدیادی ❦

خلفانك و خلفا قادینلرینك اسرافاتی	۱۴۲
دولتده مصرف قبولرینك چوغالمی	۱۵۱
معاشاتك ازدیادی	۱۵۳
خلفایه بیعت مصرفلرینك آرتمی	۱۷۲
رجال دولتك واردات دولتی کندی جیبلیرینه کچیرملری خلاصه	۱۷۸
خلاصه	۱۹۳
مملکت اسلامییه واهالینك ثروتی	۱۹۵
اسلام شهرلری	۲۰۲

فہرستِ اسلامیاتِ بحرِ

دولتِ اسلامیہ تک منشاء، دوائرِ اداریہ و سیاسیہ و مالیہ و جریہ سی، ممالکِ اسلامیہ تک
مقداری و مساحہ سی، عددِ نفوسی، ثروت و مدنی، شان و شوکتی، خلفانکِ احوالی،
مجلسری، علوم و معارف، ادبیات، آدابِ اجتماعیہ، عادات، اخلاق، مدنیتِ اسلامیہ
ایلہ عصر حاضر مدنی آرمندہ مقایسہ کی مباحثِ مہمہ بی محتویدر .

مترجمی :

زکی مغاضی

مؤلفی :

(الہلال) صاحب و بحرِ

جرجی زیدان

طابع و ناشری

قعات کتب خانہ سی صاحبی

الیاس

اوپنچی جلد

علوم و فنون و ادبیات ایلہ قبل الاسلام عرب لردہ بوانان علوم و معارف و ادبیات ،
اسلامیتک ظہوری اوزربہ افکار دہ حاصل اولان انقلاب و ترقیات ، السنہ اجنبیہ دن
عربچہ یہ نقل و ترجمہ ایدبان علوم و فنون ، مدنیت اسلامیہ تک ذکر اولان خصوصانک
جلہ سنہ اجرا ابتدکی نائبراتی حا کیدر .

« اقدام » غرتہ سنہ تفرقہ ایدلکدن صکرہ کتاب صورتندہ باصلمشدر .

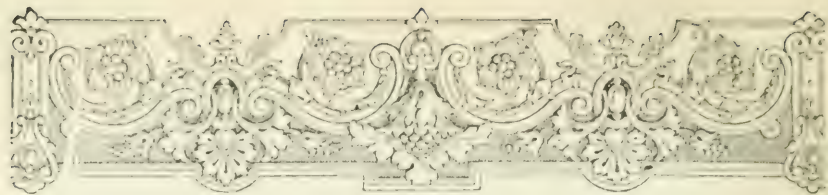
در معارف « اقدام » مطبعہ سی

۱۳۲۹

قَالَ كَيْفَ يَكْفِيَانِ إِنَّهُمَا مُطَّعِنَا

بِأَعْيُنِنَا جَاءَهُ سَنَدُهُ نَوْمُهُ ٢٠

مقدمه

مدینتک اک بیوک واک قوتلی تملی علم و معرفت ایسه تاریخلری یازلمق. یستیمان اقوامک علوم و آدابندن بحث ایتمک ده بر مورخ ایچون اک مهم وظائفندن عداوانور. اسلام تاریخنده علوم و آداب بختی صورت مخصوصهده حائز اهمیتدر. چونکه علوم اسلامیه اسلام دولترینک احوالی وامور ادارهسیله بیوک بر ارتباطی حائزدر. بوجهتله مدینت اسلامیهک علوم و آدابندن باحث اولان بوجلد؛ محتوی اولدیفی بختلرک اهمیت اعتباریله؛ دیگر جلدلردن دهسا مهم عند اولماید. باخصوص اسلامیته علوم و مارف تاریخک اسلامیتنن ده اولکی ازمه ایله اولان تسلسل ارتباطی بختله برقات دها اهمیت ویریر. زیرا اسلاملر مبدأ مدینتن کندی زمانلرینه قدر کرک عقلیات، کرک نقلیاته دائر عقول بشریهک زاده مساعی واجتهاداتک قسم اعظمی کندی لسانلرینه نقل ایتمک لردن کلدانیلرک، فنیکه لیلرک، اسکی مصر لیلرک، ایران لیلرک، یونان لیلرک وهند لیلرک وارثی و خلفی و ملشلردی. عربلرک ذکر اولنان اقوامک علوم و ترقیاتندن نقل و اقباس ایتمک لری شیلری تدقیق و تحریر ایلمدی کمز صرهده بو علوم و ترقیاتک اواقوامک هر برنده کچیردیکی صفحات تاریخییه ده یازمغه مجبور اولدق. بنهء علیه مدینت اسلامیه تاریخه عائد اولان بوجلد اسلامیته کی علوم، حکمت و ادبیات تاریخندن ماعدا علوم، حکمت و ادبیاتک مدینت بشریهک ایتداسندن اسلامیتهک ظهورینه قدر کچیردیکی ادوار تاریخیهک خلاصه سنی ده محتوی کبیرد. غرب و سائره مؤلف لردن بعضلری اسلاملرک، یا خود عربلرک علوم و معارفه بک آز خدمت ایتمک لری، چونکه بو علوم و فنون یونان لیلردن نقل ایدرک اکا برشی عسلاوه ایلمک لری فکر و اعتقادنده بولمقده درلر. حتی برطقلری بونفکر

ایہ اکتفا ایتیمہرک اسلام لک علوم یونانیہ بی حالی اوزرہ نقل الیوب اوعلومی برطاقم تخریفات ایہ چرکینلشد۔ دکلرینی ادعایہ قدر ایلمی وارمشلردر۔ غریبدرکہ بوذهاب تمصب دورندہ ظهور ایدرک تواتر ایہ عصر حاضرک ابترالینہ قدر کلمش ایکن بونک تحقیقنہ، یاخودتقدیدینہ عربلردن ویااسلاملردن هیچ بری اقدام ایتدی، .

مع مافیہ برجهت قابل انکار دکلدرکہ غرب مستشرقلردن متصف اولانلر مدنیت اسلامیہنک علوم وترقیاتہ ایتدیکی خدمتلمری بیاندن کیری طورمیورلر۔ بونلرک برقصورلری واریسہ اودہ او خدمتلمری مختصر یازمقدن عبارتدر۔ مستشرقینن برطاقلمریدہ او مدنیت حقندہ اولہ معلومات مجملہ برمشلردرکہ برعرب انی اوکورایسہ نشوہسی کلیر، فقط تحقیقاتہ کیریشیر ایسہ مساعیسنن چوغی بوشنہ کیدر۔ مدنیت اسلامیہ بہ متعلق خصوصانک صحتی اوشیلرک اسکی عرب مؤلفلرینک آانرندہ محرر اولمسنہ توقف ایدر۔ چونکہ اسلامیت ومسلمین وآداب اسلامیہ تاریخنک یکانہ مرجعی او آانردن عبارتدر۔ ذاتاً فنکارکدہ بوبادہ یازدقلری شیلرک اکثری عرب مؤلفاتنہ مستنددر۔ شوخالده اوروپالیلرک کتابلرندہ عربلرہ متعلق بر منقبت کوروبدہ انک ذکرینی عرب مؤلفاتندہ بولمازسہق اومنقبتک صحتی حقندہکی اعتقادیمز منززل اولور۔ چونکہ اوشی بعض اوروپالیلر طرفندن قرون وسطادہ تحریر اولنان سیاحتنامہلردن منقول اولہ بیلیر۔ حال بوکہ مثلاً موسوی بنیامین التودلی (بنیامن دوتودل Benjamin de Tudèle) ک سیاحتنامہ سندنہ ارلدینی کبی او سیاحتنامہلرک مندرجاتی اکثریتلہ تحقیق وتدقیقہ محتاجدر۔ مومالیہ اون ایکنجی عصر میلادیدہ قسطنطنیہ، مصر، سوریه، ایران وچین حدودینہ قدر اجرا ایتدیکی سیاحتہ دائر یازدینی سیاحتنامہدہ اولہ وقوعات واحوال ذکر ایدیورکہ وهله اولادہ کوزہ چاریان مبالغہلر وغرابتلردن ماعدا اوشیلر تاریخہ بالکلیہ مخالفدر۔ فی الاصل عبرانیچہ یازلمش اولان بوسیاحتنامہ اون آنتنجی عصر میلادیدہ لاتینجهیہ واون سکزنجی عصرده فرانسیزجهیہ واون طقوزنجی عصرده انکلیزجهیہ ترجمہ اولمشدر۔

مذکور سیاحتنامہدہ روایت اولنان اصلسز شیلرہ مثال اولاق ارزرہ

فاطمیہ دورندہ اسکندریہ دہ یکرمی مدرسہ علمیہ وقاہرہ دہ مقدار ی بک
چوق دارا فنونلر بولدیغنی بیان ایلمکده در . حال بوکه ایلر بده مدرسہ لک
تاریخی حقندہ ویرہ جکمز ایضاحاتدن آکلاشیلہ جنی وجہ ایله مصر دہ مدرسہ لر
آنحوق دولت فاطمیہ نک انقضای حاکمیتدن صکرہ بنا و تأسیس اولمشدر .
حقیقت بویله ایکن مؤاقلر مزدن بعضلرینک ذکر اولنان معلوماتی حادہ تدقیقندن
کچیر مکسز بن نقل و بوکی اصلسز شیلری ماثر مفخرتدن عدا تمکدن چکنم دکارینی
کور بیورز . حال بوکه بو مؤاقلر تحقیقات اجرا ایتسہ لری ایدی اویله دیپسز ماثر
ذکرندن واز کچر لردی . مکتوبندن بر خلاصہ بی بوندن اولکی جلدک مقدمہ سنده
درج ایتدی کمز هندستان علماسندن دوستمز (شیلی نعمانی) اقدی بو خصوص
حقندہ نظر دقتمز ی اک زیادہ جلب ایدن ذواتدن ایدی . مشار ایله
تحریر ایتکده اولدیغمز شو کتاب ایچون ماخذ یایدیغمز کتاب لک صحیفه لری
ذکر ایله مز ی ده توصیه ایتش ایدی . بزده بو فیکری مناسب کورہ رک اکا
کورہ حرکت ایتش ایدک . ذاتاً تدقیقات و تحقیقاتمز انساننده مورخ لک بو قیلدن
اوقدر چوق خط الرینہ راست کلدک کہ نصوص صریحہ تاریخیہ ، یا خود
او مرتبہ قوتلی برقرینہ یه استناد ایله تأیید اولنان مواددن بشقہ هیچ بر شیدہ
اعتماد ایتماکک باشلادق .

مع مافیہ (هرون الرشید) طرفندن قرانمز ممالکی قرالی و غرب
ایمپراطوری (شارلمان Charlemagne) ه اهدا ایددیکی روایت اولنان ساعت
ایله اوروپا لیلرک (رقا ص) ی [۱] اندلس عربلرندن تعلم واقبتباس ایتلری کچی
انلرک تاریخنه متعلق اولان خصوصات حقندہ ویر دکاری معلوماته اینا مقلغمز
اقتضا ایدر . کذلک کیمیا تاریخندن بحث ایدن اوروپا لیلر طرفندن مثلاً
« عربلر شو ترکیبی وفلان مادہ بی کشف ایدیلر » دییه ویرلن معلوماتی ده
قبول ایتلی ز . فقط بوجه تلرک غیرینہ کلنجه بونلر ایچون یالکز تاریخ و علوم
ادبیہ ولسانیہ دأر اولان عرب مؤلفاتنه مراجعت واستناد ایتک ضرور پدر .
اوکی عرب مؤلفاتی بک چوقدر . انسان بونلری مطالعہ و تدقیق ایدر

[۱] (رقا ص) جالار ساعتک ماکنه سنک حرکتی تعدیله مخصوص اوله رق .
معدن مختلفه دن مرکب کفجه شکلده آلتک ایشلر کچہ افق حرکتده بونلر .

ایسہ پک چرق فوائد مهمہ بولور . بونکله برابر اوروپا مستشرقلرینک عرب کتابلرینک جامع ونشرنده بذل ایتدکاری همت وغیرتی انکار ایتمکده جائز دکلدور . حتی انلر اولسه ایدی او کتابلر یا ضایع اونه جقدی ، یا خود کوشه اهداء قاله جقدی . موضوعمزه متعلق فوائد کثیرمین جامع اولارق مستشرقلر طرفندن طبع اولنان برکتابی صورت مخصوصده ذکر ایددجکوز ، بو کتاب (ابن الندیم) ک (کتاب الفهرست) نامنده کی اثریدر . کتاب مذکور مستشرق (غوستار فلوجل) ک همتی ایله طبع اولمش وظایع مومالیه طرفندن اکا بر جلد طولوسی مطالعات مفیده وتدقیقات مهمه علاوه ایدلمشدر .

ایشته اسباب مشروحه یه بناءً بو کتابده قید وتحریر ایتدیکمز معلومات تاریخیه تی تدقیقات مخصوصه اجرا سندن صکره مؤلفات عربیه دن استخراج ایلدک . مع مافیہ بحشلر مرکز توسیع وتمیمنه خادم اولوق اوزره فضلالی مستشرقینک انکلیزجه ، فرانسه زجه و آلمانجه آثارینه مراجعتن ده کیری قائم دق . بالاده ذکر کی کچن (شبلی نعمانی) افندینک اردو لسانی ایله یازمش اولدینی (رسائل شبلی) نامنده کی اثری ده مطالعه ایتدک . عربلرک مدرسه لری ، خسته خانهلری ، کتبخانه لری ، کتابلری حقتده معلوماتی حاوی اولان بو اثر ، قیمتدار کتابلردن معدوددر . علمانک بو موضوعه دائر ویردکاری معلوماتی کوزدن کچبردکن صکره عربجه مأخذلره تودتله بونلری تدقیق وامعان ایله مطالعه ایلدک . بو مأخذلرده شو جلدده مفصلاً کوریله جکی اوزره اومدنیتک بیوکلیکنه وخاصةً علوم و ادبیانه دائر شاشیله جق درجه ده چوق و قیمتدار معلومات بولاق .

بومهدک مرضرعی

بوجلدده بحثی (قبل الاسلام عربلرک علوم و معارفی) و (بعد الاسلام عربلرک علوم و معارفی) قسملرینه تقسیم ایتدکن صکره زمان جاهلیتده عربلرک علوم و آدابی تشکیل ایدن نجیوم (هیئت) ، انواء (تقلبات هوائی) ، اساطیر و خرافات (میتولوژی) ، کهانت و عرفات (معرفت غیب) ،

طب ، شعر ، خطابت ، مجالس ادب ، انساب و تاریخ متعلق معلوماتی ذکر ایله علوم مذکورہ نك عربلره زردن انتقال ایتدیکنی حکمت تاریخ نقه نظرندن تدقیق ایلدك . متعاقباً بعدالاسلام عربلك علوم و آدابی بحثنه کچدك . بوعلومی شو صورتله تدقیق ایتدك : اولاً اسلامیتك ایجاب ایتدیکنی علوم . بوکا علوم اسلامیه نامنی ویردك . ثانیاً زمان جاهلیتده بولنوب دور اسلامیده ترقی ایدن علوم . بوده آداب عربیه جاهلیه دن عبارتدر . ثالثاً سائرلسانلردن نقل واقعیاس اولنسان علملر . بولنلری (علوم دخیله) نامی آلتنده یازدق .

اقسام مذکورہ حقنده بیان مطالعاتدن اول برطاقم مقدمات تمهیدیده بولندق : اولاً اسلامیت و علوم اسلامیه ایله عربلك بوعلومی تدریجاً نصل وضع ایتدکلری و بو علملرک بکدیگرینی نصل استلزام ایلدیکنی ، ثانیاً عربلر ، قرآن ، اسلامیت بختلری ، قرآنك عربلر اوزرینه نصل برتأثیر اجرا ایدرک انکله نصل اکتفا ایلدکلری ، ثالثاً بواکتف نك سائر اقوامك مخلصاندن اللرینه کچن کتسابلرک و باخصوص اسکند : یه کتبخانه سنك احراقنی نصل انتاج ایتدیکنی ، رابعاً رومالیلر ، اسلامیت ، علوم بختی ، اسباب مدنیت امرنده رومالیلر ایله عربلر آردسنده مقایسه اجرا ایده چك اولانلرک عربلر حقنده حقمز حکم ویردجکلری ، بومقایسه نك رومالیلر ایله یالکز عربلر آردسنده دکل ، بلکه رومالیلر ایله اسلاملر آردسنده اجرایی اقتضا ایده چکی ، خامساً اسلامیتده حمله علمك (ارباب علوم و معارفك) علی الاکثر عربلرک غیری اولدیغی و بونك سببی ، ساساً اسلامیتده علوم و معارفك قید و تدوینی و عربلرک برنجی عصر هجرینك صوکنه قدر بوتدویندن چکنملرینه سبب اولان احوال ، سابعاً خط عربی و تاریخی ، حرکه و نقطه لرک وضعی و بولنلری ایجاب ایدن اسباب حقنده معلومات ویردك .

بومقدماتی بپتردکن صکره علوم اسلامیه بحثنه کچدك بولنلری اولاً علوم شرعیة اسلامیه ، یعنی دینیه ، ثانیاً علوم لسانیه ، یاخود لغویه ، ثالثاً علوم تاریخیه قسملرینه تقسیم ایتدك . علوم شرعیه بحثنده اولاً قرآن عظیم الشاندن و تاریخ جمع و تدوین و قرائت و تفسیرندن واسلوبنك خلق اوزرنده اجرا ایتدیکنی تأییردن باشلا یه رقی حدیث بحثنه کچدك . حدیثك وضع و اسنادینه باعث

اولان اسباب ایله عدد احادیث حقیقده معلومات مقتضیه یی ویردک . دهها صکره فقهدن بحث ایتدک . فقهک منبع ومصدرینی ، فقهای ، رأی وقیاسی ، فقهانک خلفا نزدنده احراز ایتدکلری موقع ومنزلی ، اوعلومک یکدیگرینه اولان ارتباطی جهتیه بربری اوزرینه نصل ترتیب وتنظیم ایدلدیکنی کوستردک . بونی متعاقب علوم لساییه به نقل کلام ایدرک علوم مذکورهنک

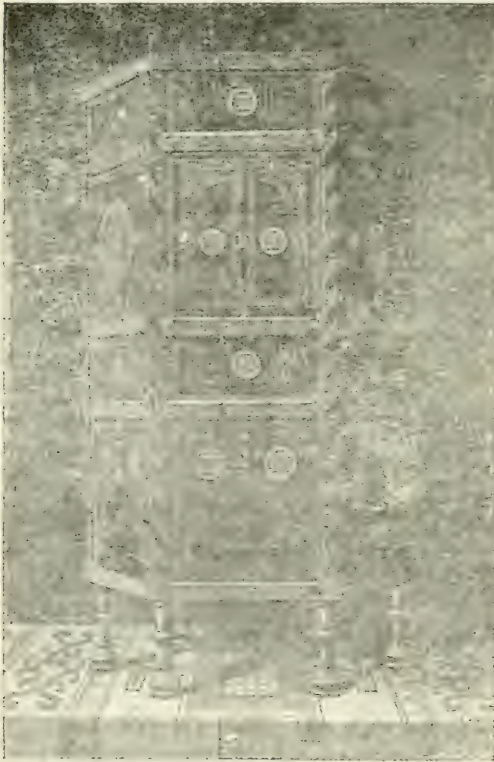
عرب معمولاتندن فیل دیشی ایله قابارتمه لی برصندوقچه

اسلامیتک ایجاب ایتدیکی شیلردن اولدیغنی کوستر-دکن ونحوک وضع وتدوینی موجب اولان اسبابی ده صورت مفصله ده یازدقندن صکره ادبیات ولسالک بصره وکوفه ده یکیردیکی صفحات تاریخییی وبونلرک امور اداره مملکت ایله اولان علاقه سنی بیان ایلدک بلاغت اشا وتاریخ بلاغت و یکیردیکی احوال ایله اسباب فلسفییه حقیقده آیریجه بر بحث یازدق . دهها صکره

علم تاریخ و علم جغرافیه بحثنه کچه راک بویکی علمک وضع وتدوینه باعث اولان اسباب ایله بو علملرک لسان عربیده سائرالسنه ده کندن زیاده حائر اولدقلری مزیت مخصوصه حقیقده معلومات ویردک . ادبیات عربیه جاهلیه یی تشکیل ایدن خطابت وشعردن بحث ایتدیکنمز صروده اسلامیتک بویکی صنعت ادبیه اجرا ایتدیکی تأثیراتی بیان ایله برابر اسلاملرده کی خطابت ایله ملل سائره نزدنده کی

خطابت آره سنده بر مقایسه یابدق . شعر ایله درجاتی ، اسلوبی ، راویلی ،
دوانده کی تأثیری ، شعرانک عددی ، اشعاری حقه دهده معلومات ویردک .

بالاده کی بختلی بیتردکن صکره اسلاملرک خارجدن لسان عربی به نقل
ایتدکاری علوم دخیله به (علوم و فنونه) کچک . بختک قولایلقه آکلاشلمی
ایچون اولعلملر هانکی لسانلردن نقل اولمش ایسه اولسانلر صاحبی اولان

سلطان (محمد بن نلاون) ک کوش ایشلمه لی
طونجین معمرل ماصه می

ملتلرک تاریخ ، علوم
وادبیاتی حقه ده برطاقم
تمهیدات ایله سهوزه
باشلادق . اولتلرک
باشلیجیلری یونانلیلر ،
ایرانلیلر ، هندلیلر
وکلدانلیلر ایدی . بو
جهتله یونانلیلرک علوم
و فونی کلدانلیلر ایله
اسکی مصرلیلر و فنیکه
لیلردن اقتباس ایتدکاری
تاریخدن اعتباراً
کندیلری طرفدن تاریخ ،
فلسفه ، نجوم (هیئت)
وسائر علومی وضع
ایدلیکی زمانه ودها
صکره اسلامیتک
ظهورینه قدر لسان

یونانینک تاریخ علوم و ادبیاتندن بحث ایلدک . مذکور لسانده فلسفه نک تاریخنی
(سقراط) ، (افلاطون) ، (ارسطو) زمانلرینه قدر کچبردیک صفتاتی
وارسطونک مؤلفاتی صورت مخصوصده مفصل یازدق . دها صکره اسکندریه
کتبخانه سنک فتوحات اسلامیه به قدر یونان و روما دورلرنده کی احوال

تاریخہ سنی کوستردک . كذلك لسان فارسینک علوم و ادبیاتی یازہرق علوم و ادبیات یونانیہنک (جنڈیس-ابور) مرسہ سنده و مدارس ایرانیہ سائرده لسان فارسی اوزرینہ اجرا ایتدیکی تاثیرات حقندہ معلومات و یردک . بونک کبی دخی بر طقم اسباب متسلسله مترابطه ایله هندیلیرک و سربانیلیرک علوم و ادبیاتندنده بحث ایلدک .

متعاقباً عربلر و خارجدن نقل ایتدیگری علوم (علوم دخیله) و علوم مذکوردهی نقل ایتلیرینه باعث اولان اسباب ایله دولت عباسیهدن اول عربلردن بوعاملر ایله ایلمک اشتغال ایدن ذوات حقندہ کی بختلره کچمه رک ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) ک علم هیئت و علم طبی هندیلیردن و ایرانیلردن نقل ایله نصل اشتغال ایتدیکنی و مشارالیهک بو یولده صرف مساعی ایتسنه نه کبی اسباب باعث اولدیغنی و کندیسندن صکره (مهدی) و (رشید) زمانلرینی ذکر ایتدک . خلفای عباسیہنک یدنجیدی اولان (مأمون) ایله فلسفه و منطق علملری و مشارالیهک بو ایکی علمی عربجهیه نقل ایتسنه یاردیم ایدن اسباب حقندہ معلومات مفصله و یردک . دور عباسیهده یقین نقلاه علوم (مترجمین) ایله مختصراً ترجمه حاللیرینه دائر بر فصل مخصوص یازدق . بونلر خرسستیان ، موسوی ، صانی (*) مجوسی ، سامری (**) و سائر اولمق اوزره عمومیتله غیر مسلم ایدیلر . بعضلری یونانیدن ،

(*) یونان قدیم اساطیرینه مشابه اولهرق سیاراته و سائر اجرام سماوییه عبادتدن عبارت اسکی بر مذهبه تابع آدم که بومذهب باشلیجه جزیره و شام و عراق جهتلرنده بولوب (حران) ده بعدالاسلام دخی طول مدت باقی ایدی .

(**) ساماریا Samarie فلسطینک غرب جهتنده (مناس) سبطی ممالکتنده و افراجم حدودنده اسکی بر شهر ایدی . بروقت اسرائیل دولتنک و بعده (ساماریتیده) اسمیله تشکیل ایدن حکومت مخصوصه تک مرکزی ایدی . میلاد عیسی دن ۹۱۲ سنه اول تأسیس اولوب قبل المیلاد ۷۱۸ تاریخنده اثور حکمداری سامانصر طرفندن ضبط و اهالیسی فراتک اوتهنه سوق اولهنهرق آثور یادن نقل اولان بر قوم ایله اسکان ایدایش ایدی . ساماریالیرک اثوریلر و سائر اقوام اجنبیه ایله اختلاطلردن آیدنلیرینه بت پرستلک قاریشمش ایدی . یاکنز تورانه معتقد اولوب سائر کتب یہوده اعتبار ایتلردی . کندیلیرینه مخصوص پک اسکی بر خطلری واردور . ساماریلردن ایوم نابلس و یافده بعض افراد بولوب بشقه لری ایله اخلاط و امتزاج ایتزلر . قاموس الاعلام

بعضی فارسیدن ، یاخود هند لسانندن ، یاخود لسان نبطیدن کتابلر ترجمه ایشلردر . كذلك سوریه لیلر حقدده بر فصل مخصوص یازدرق بوفصلده سوریه لیلرک انک اسکی زماندن بری اقوام آره سنده علوم و معارفی نقل و نشر ایتدیکله نصل اشتغال ایلدکلرینی کوستردک .

آنف الذکر بجزدن صکره صدندنه بولنددیغمز انتباه عالمی دورنده عربجهیه ترجمه اولنان مؤلفاته کچدک . هر لساندن نه قدر کتاب ترجمه اولدیغنی آری آری و مفصلاً کوستردیکله برابر موضوعلرینی و مؤلفلرینی و بونلرک حداسنده مترجملرینی ذکر ایلدک . یونانجه دن ، فارسیدن ، هندجه دن ، نبطیدن ، عبرانیدن ، قبطیدن ترجمه اولنان و یوزلر ایله صاییله بیان مؤلفاتی کوستردک . بو مؤلفات اولیه برسرعتله نقل اولمشدی که هیچ برملتک تاریخنده بوکا مشابه بر مثال کوریه منز . بوجهتله اوسرعتک و وقوعنه یاردم ایدن اسبابی تحقیق و ذکر ایلدک . خلفا طرفندن غیر مسلم علما حقدده کوستریلن آثار حمایه و خاطر نوازیکنک ذکر اولنان سرعته باعث اولان اسباب جمله سندن اولدیغنی آکلاتدق . دها صکره علوم دخیله نک ممالک اسلامیه ده نصل انتشار ایتدیکنی ، مملکت اسلامیه نک بر اوجندن او بر اوجنه قدر نه کبی حکما ، اطبای تشدیکنی ، خلفا و امرانک بالذات علوم و معارف ایله نصل اشتغال و ارباب علم و عرفانی نصل تشویق ایتدکلرینی و کتاب تألیفیه کتدیلمینه تقدیم ایدلسی ایچون نصل رغبتلر کوستردکلرینی ، بویوده نه قدر پاره لر صرف ایلدکلرینی تحریر ایتدیکله برابر مؤلفلر ایله کثرتلری و یازدقلری آثارک عددی ایله بیوکلکی حقدده معلومات و یردک .

معلومات مذکورینی یازدقدن صکره مدنیت اسلامیه نک او علوم و فنونه اجرا ایتدیکنی ، تأییردن بحث ایتدک . بو مبحثده فلسفه دن باشلایه رقی علم کلامک بونک نتیجه سنده نصل ظهور ایتدیکنی ، فلسفه نک شرق ممالکنده یردن یره انتقالی تاریخنی ، انتباه عباسیدن صکره خلفانک فلسفه اربابی حقدده اجرا ایتدکلری تضیقاتی ، او تشدیدات و تضیقاتک بر طاقم جمعیات خفیه نک و از جمله (اخوان الصفا) جمعیتک تشکله نصل سبب اولدیغنی ، فلسفه اربابنک یازدقلری رساله لرک (اندلس) طرفنه نصل انتقال ایلدیکنی

واندلسده فلسفه‌نك ناربخنی یازدق . ده‌ا صكره علم طبك تاریخی بختنه كچك . بونده طبابت اسلامیه ایله یونان ، ایران ، هند طبابتلری آره‌سندمه‌کی فرقلری یازدق . و طبابت اسلامیه‌نك ذكر اولنان طبابتلرك جمله‌سنی جامع اولدیغنی كوستردك . اسلام طبیبلرینك مقصدارینی و دور اسلامیده تأسیس اولنان خسته‌خانه‌لرك ناربخنی ، اسلاملرك فن طبه وانك شعبه‌لری اولان كیمیا ، اجزاجیلیق ، نباتات و سائره فنلرینه كندیلرینك محصول اکتشافاتی اوله‌رق ادخال ایتدكلری ترقیاتی بسط و بیان ایلدك . متعاقباً اسلامیتده علم نجوم ، یاخود علم فلك (علم هیئت) ایله رصدخانه‌لرك تاریخلری ، علم تخم (بیلدیزلر واسطه‌سیله مقدرات و حادثاتی كشف ایتك) ایله علم نجوم آره‌سندمه بولنان فرق ، اسلامیتده هیئت شناسلر و بونلرك بو علمده وجوده كتیردكلری ترقیات و اختراع ایلدكلری آلات رصدیه و بو علمده مناسبی اولان حساب ، جبر ، هندسه كبی ریاضیات حقنده معلومات و یردك . ده‌ا صكره فنون جمیله (صنایع نفیسه) تاریخندن بحث ایدرك اكثریتله ظن اولندیغنی وجه ایله اسلاملرك بو فنونده كیری قالمدقلرینی اثبات ایلدك . خاتمہ مقال اوله‌رق مدرسه‌لر (مکتبلر و دارالفنونلر) ایله تاریخ تأسیسلرندن و بونلرك تأسیسلرینه لزوم كوسترن اسبابدن بحث ایتدكدن صكره مكاتب (كتبخانه‌لر) بختنه كچكرك اسلامیتك او حیرتقرا مدنیت دورنده علوم و معارفك نه قدر بیوك و عالی برموقع طوتدیغنی كوسترن بو كتبخانه‌لر ایله انلرك محتوی اولدقلری مؤلفاتك متدارینه دائر مطالعاتده بولندق . هر جمله‌نك و هر مطالعه‌نك صحته مقارنتی ایچون امكان و مكانك حوصله و سعتمده بولنان باجمله مساعی‌بی صرفدن كیری طورمدق .

بو یولده مصروف اولان مساعی‌زی ممنونیت و تقدیر ایله تاقی و كندیلرینه لایق ائنه و حماد ایله ذكر ایدن افضل علمایه بو وسیله‌دن بالاستفاده بیان تشكرات مخصوصه ایلرز . بونلردن بالخاصه اوروپا اعظم مستشرقینی ذكر ایده‌كچكز . مشارالیه‌م كتابمرك برنجی و ایكنجی جلدلرینی كوردكدن صكره بزه مکتوبلر كوندردك تقدیرات و تشویقاتده بولندیلر . بعضلری كتابمرك حقنده تقریظلر یازه‌رق اوروپا رسائل موقوته‌سیله نشر ایلدیلر . تشویقات واقعه انلر

طرفدن احیای علوم و آدابنه بزدن اول غیرت ایدیان و بوسایهده بزم ایچون تدقیقات و تحقیقات یولی تمهیل اولنان بولسانه خدمت خصوصنده کندیلرینک اثرینه اقتدا ایلمک بزم ایچون باعث شوق و غیرت اولدی . بزه بو بولده مکتوب یازدق تقدیرات و تشویقاتده بولنان ذواتک اسم لرینی بوراده ذکر ایله بیان تشکرات ایتمک کمزه مساعده مخصوصه لرینی رجا ایدرز . ذوات مشارالیه حروف هجا ترتیبی ایله شونلردر :

معلم	دوغوییه	de Guyé	لیدن ده
»	دورانبورغ	Derenbourg	پارس ده
»	روزان	Rosen	پترسبورغده
»	غولدزیر	Goldzihr	پشته ده
»	غویدی	Guidi	روماده
»	مارغولیوت	Margoliouth	اقسفوردده

مشارالیه مک کوندرکاری مکتوبلری ان شاء الله دیگر بر فرستده اشرف ایده چکیز . بو جلدکده نظر تقدیرلرینه مظهر اوله جغنی امید ایدرز . بو کتابک دردنجی جلدی بو جلددن صکره نشر اولنه جق و موضوعی مملکت اسلامیهده طبقات (صنوف) ناس ایله آداب اجتماعیه دن متشکل اوله جقدر . والله الموفق فی کل حال .

قبل الاسلام عن بلك علوم و معارفی

جزیره العرب ایلد ایشایی صقنمه بر نمره

جزیره العرب عولرجه فقیر و صحرا لر ایله، طاغلرجه زنکین اولدیغی جهتله اراضینک محصولدار اولمامسندن طولانی اهالیسی زراعت ایله اشتغال ایتمشدر. انسان بولندیغی موقعه کوره تکون ایدر. بوجهتله عربلر محصولسز مملکتلرک ایجاب ایتدیکی احواله تبعاً دوه بسلمکه تأمین معیشته او تلاقیر آرامق ایچون سیار بر حیات کچیرمکه مجبور اولمشلر و بوجبوریت تأثیری ایله انلرده حسیات بداوت حسیات حضارته غالب کلدیکی کبی اک زیاده همت و غیرتلی ده مواشی تربیه سنه انحصار ایلشدر. نزلرنده بولتان مواشی انلرک بوکبی حیوانانه اولان احتیاجلری درجه سندن دها آشاغی اولدیغندن بو حیوانانه مالکیت امرنده آرهلرنده بر رقابت ظهور ایدرک بو رقابت نتیجه سنده کچه کوندوز بر سمای صاف آلتده یکدی کیرلرینه غارت ایتمکه و خیمه لرله، حیوانلرله او تلاقیدن او تلاغه و ناحیه دن ناحیه ه کوچمکه مجبور اولمشلر در. بوبله یردن یره تبدیل مکان ایدن ابتدائی بر خالق یوللرک، او تلاقیرک محللرینی تعیین ایتمکه محتاج ایدیلر. بونک ایچون یلدزلری و موقعلرینی او محللری تعیین ایتک اوزره رهبر اتخاذا ایلدیلر. دشمنلرینی تعیب ایچون او دشمنلرک کیزلی یرلرینی کشف ایده جک ایزلری تحقیقه دخی لزوم کوردکلرندن (قیافه الاثر) - ایز آکلامق - اصولنی ایجاد ایتدیلر. کذلک بو احوالک نتیجه سی اوله رق یاغمور، فورطنه و سائر کبی تقلبات جو به و هواشیه دن صاقتمق امرنده حاصل اولان مجبوریت اوزرینه وقوعدن ازل یاغمور یاغه جغنی و اسمه دن اول روزکار اسمه جکنی خبر و یره ک اصولنی احداث ایلدیلرکه بوکا علم انواه (تقلبات جو به) و مهاب الریاح (تقلبات هواشیه، روزکارلرک اسدیکی جهتلی بیلمک) نامنی و یردیلر.

غزو و غارت ایله مأوف اولملری طرفدار فرقلر تشکیل ایتلمینه لزوم کوستردیکی جهته یکدیگرلری آرسنده ارتباط حصولی ایچون لاسب جهته اهمیت ویردیله . علم انساب ایشته بولزوم اوزرینه نشأت ایش ایدی . غزو و غارت و سائره اجراسی ایچون یردن یره کوچک ، ائی سلاح یا مق وائی آت یتشیدیرمکی ده اقضا ایتدیله . عربله اوزمانلرده مدنی بر حالده بولمقدقلرندن سلاح جهتی مکمل باهه مدیله . فقط آت تربیه ایتک ، ایدینی سچمک ، خسته لقلربی معالجه ایتک خصوصلرنده بک ایلری کیتدیله .

عربله ارکان مدنیت قدیمه دن اولان کلدانیلر ایله بالایلر ، فیکه ایلر و سائره نك قاردرشلی اولدقلری جهته ذکا و عقلجه انلره معنادرلر . انلر کبی (فرات) ، یاخود (نیل) وادیلرنده اقامت ایتش اولسه لر ایدی انلرک ، یاخود قومش و لری بولنان تب ابعنه نك (یمن دولتربنک) کوستردکاری آناز مدنیته عینی کوستره چکلردی . عربله سناسی صاف ، آفتابی براق برچولده امرار حیات ایلدکاری ایچون سما و آفتابلی کبی صاف و براق برذعه مالک اولدیله . قریجه لری شعره تحویل ایدی . وقائی ، نسبلیری ، حسیات کونا کونلری شعر ایله افاده و توصیف ایدرلردی . بلاغت ملکه لری دخی بک زیاده ترقی ایتدیکندن نطق ایرادنده بیک برمه هارت کوستردیلر . بو نطقلر اهالی بی غیرته کتیرمک ، یاخود بر محاربه ویا مصالحیه سوق ایتک ، یاخود مفاخره ویا منانه (مسابقه رفوت و شان) اجرا ایتک ایچون ایراد اولوردی . عربله فطره مالک اولدقلری عقل و ذکا اولسه ایدی بجر احرک غرب ساحلنده اقامت ایدن اهالیدن زیاده برمزیت کوسترمیه چکلردی . ذکر اولنان ساحلده اقامت ایدن خلق مدنیته برچوق عصرلر اول نه حالده ایدیلر ایسه ایوم او حالده بولمقددرلر . عربلرک زمان جاهلیته دکی حاللری یونانیلرک (هومر ، Homère) دورا کی حاللری قییلندندر . عربله طریق مدنیته داخل اولنجه یونانیلرک کوستردکاری مدنیته کبی برمدنیته کوستردیلر .

مع مافیه عربله که هانت و عرفات (غائبدن خبر ویرمک) ، زجر طیر (قوشلر ایله تفال و تشأم ایتک) [*] ، خط لرمل (رمل آتمق) ،

[*] (زجر) منع و نهی ایتک ، یاخود سس ایله طرد ایتک دیتکدر . قوش ایله

وتعبیر رؤیایہ اعتقادہ کنڈیلرینہ معاصر اولان بیوک ملتیک صاپدنلری یولہ صایمقن قورتولہمدیلر . انسانیتده بوکبی احوال طبیعت بشر مقتضاسی اولهرق هر شیئک اسبابی بیلنمک ایستندیکنی حالده بیله مامکدن نشأت ایدر . بوجهتله عربلرده کاهنلر وعرافلر وسائر اوکبی آدملر چوغالمشدی .

جزیره العربده اسلامیتدن اول انتشار ایدن علوم ومعارف بواقلم ایله اهاایسنک طبیعتلری اعتباریله ضروری شیلردن ایدی . بونلره علوم ومعارف نامنی ویرمه من دیکرملنلرده علوم ومعارف عصرنده اکا نمائل بولنان علملره قیاسآدر . یوقسه عربلر بوعلملری نه مکتبلرده اوکرمشیلر ، نه یازیلی اولهرق اوقومشیلر ، نه ده بونلره دائر برکیاب یازمشلردی . چونکه عربلر امی آدملر ایدیلر . نه اوقوملری ، نه ده یازملری واردی . انلرجه بومعلومات آجق عصرلرک توالیسیله واقبباس

تقال ایدوب فالی فنا کورمکله قوشی حایقروب سورمک معناسنه در . ووعیافه دن بشقه در . کرچه بوده اوچله دندر . معلوم اوله که بعض اجلاف عرب شرعه وارد اولمیان بعض اشیا واحوال ایله تقال وتطیر ایدرلردی . عرفات وکھانت دخی انلره مخصوصدر . کذلک زجر وعیافه وطیره عندلرنده امر معتبار . بو اوچ شی وضاً بدر . نوعلری مختلفدر . عرفات بعض براق شیلره وصو ایله قدحه وقرص آفتابه وجسم بلوره نظر ایدرلر . وزعملرنجه انده جینلری کوروب مغیباتدن خیر آلیرلر . حالا برطاقم صاف دل نسوانک آیاصوفیه حرمنده برقویویه نظر ایلملری دخی اوچله دندر . حقیقی حیلہ کارانه براویوندر . یاره دوزاغیدر . وکھانت براق کونهدر . ازجمله مثلاً یدی دانه طاش اولوب هرزینہ نشانلر ایدرلر . وبعض کلمات سویلرلر . وآوجنی آچوب اول طاشلرک وضعندن وشکلندن خیر وشره حکم ایدرلر . وصنعتہ طرق دخی دیرلر . وزجر وعیافه رفتار وحوش وآواز مرغان ایله بعض حوادثک وقوعسنه استدلال ایلمکدن عبارتدر . مثلاً سفره ویا شکاره چیقسه لراکر وحشی صاغ طرفدن کور ایسه تقال وصولدن کلورسه تشأم ایدرلر . وآواز کلاغ - بیان فارغهمی - ایکشر ایکشر اولسه شوم - مشئوم - واوچر اولسه مسعود عد ایدرلر . خیر وشر کاهلرینک حرفلری عدلرینہ اعتبار ایدرلر . اگر کلاغ درخت سبز اوزره قونسه خیر وعاری اوزره قونسه شر وکریه عد ایدرلر . مؤثک مشال مزبوردن مرادی مثلاً قارغه برره قونتی صدندنه ایکن انک وجه مذکور اوزره قونہجق محله لره وقرندقدن صکره اوتهمسنه بالتقال منتظر اولورلر . اگر زعملرنجه وجه مبارک اوزره اولور ایسه صفایاب اولوب اگر غیر مرعی اولور ایسه انفعالرندن آزار ایله ، یاخود طاش ایله اوپوروب طرد ایلمکرینه مینیدر .

ترجہ قاموس

ويا استنباط طريقه حافظه لرنده طويلاشم ، اسلافدن اخلافه تناقل ايشم ، مرور زمان ايله توسع و تزايد ايشدى . ظهور اسلاميت صرد لرنده بو علملر اون نوعدن زياده يه بالغ اولمش ايدى . بونلرك بعضارى طبيعيات ، بعضارى رياضيات ، ياخود ادبييات ، ياخود كهانت ، ياخود بونلره مشابه شيلر نوعدن ايدى . بو علمى

تفصيلاً يازمق اوزون سوره جكي ايجون مختصر كچمكي ده ا مناسب كورورز .

عرب باقر معولانندن اسكي بر وازو

علوم و معارف مذكوره اعلان ايله تدقيق ايديله جك اولورسه انلردن بعضلرينك عربلره مخصوص اولديغي ، يعنى كنديلرى ايجاد ايتد . كارى ، ديكر بعضارى ايسه ملل ساژردن اقتباس ايدليك تظاهر ايدر . عربلرك كند . يلرينه مخصوص اولان

علملر علم انساب ، علم شعر و علم خطابتدر .

دخيل اولان ، يعنى ديكر مللردن اقتباس اولنان علملر ايسه علم نجوم ، علم طب ، علم انواء (احوال جويه) ، علم الخيل (آت و قسراقدن آكلامق) ، علم مهاب الريح (نقلبات هوايه) ، اساطير (ميتولوژى) ، كهانت ، عيافت [*] ، قيافت (ايز تبغى) و ساژردن عبارتدر .

[*] عياقه قوش قسى ايله تطير ايلك معناسته دركه اعراب عادتيدر . مثلا قوشك اسنى و صوتى و نزول و مرورى مقولهسى اوضاع و احوالى اعتبار ايدوب زعملرنجه

اولا : عربلر ده علم نجوم (علم هیئت)

کلدانیلر علم نجوم (هیئت) ده جه-انک معلملریدلر . چونکه بو علمک تمامی قویان ، دیرکلرینی قوران انلر ایدی . سالیرنیک براقلمی ، هواریسک قورولنی واققلرینک مستویلیکی بو خصوصده کندیلرینه یاردم ایلدیکندن بوندن قرق بو قدر عصر اول برطاقم آلات فلکیه (رصدیه) ایله یلذیلری رصد وموقعلرینی تعیین ایتدکلری کبی برجلری ، منازل قمر وشمس (آی وکونش فلکلرینی) ترسیم وخسوف قمر وکسوف شمسی ده حساب ایشلردر . مدنیت قدیمه ایله اشتهار ایدن یونانیلر ، هندیلر ، اسکی مصریلر وملل سائرہ بو علمی کلدانیلردن آملشردر .

کلدانیلر ، یاخود بابلیلر میلاد عیسادن سکز عصر اولنه کلنجهیه قدر دولت وسلطنت صاحبی اوله رق یاشامشلر ایکن عصر مذکورده آتوریلرک استیلای آلتہ دوشمشلردر . فقط هر ایکی قومک لساناً ودیناً یکدیگرینه مشابہتی جهتیله استیلای واقع کلدانیلرک آداب اجتماعیه سنه هیچ برتأثیر اجرا ایتمامشدر . بشنچی عصر هجریده ایسه کلدانیلر ایرانیلرک تجاویزیه معروض اولدیلر . ایرانیلر کلدانیلرک مملکتینی فتح ومعبودلرینی تبدیل ایتدکلری کی حقلرنده دخی ظلم واستبداد ایله معامله ده بولندیلر . بو حال کلدانیلرہ پک زیادہ آغیر کلرک جهانی طار کورمکه باشلادیلر . بونک نتیجه سنده بر چوققلری جوار ممالکه وبالخاصه بلادعربه مهاجرت ایدی . بلاد عرب بر طرفدن صیجاق صحرالر ایله کلرک عسکره مسدود اولسی ودیگر جهتن سنه سامیه آره سنده موجود اولان مشابہت کلیه تأثیری ایله اطرافدن کان مهاجرینک اورالرده قولایقله کچینه بیللملری جهتیله عراق ، مصر وشام قطعهلرندن مهاجرت ایدلرک منیع برالتجاکاهی مقامنده بولنیوردی .

بو مهاجرلر میاننده بر طاقم کاهنلر وهیئت شناسلر وار ایدی . عربلر

موافق مقتضالری اوزره تفأل وتشأم ایدرلر . بوفن بین الاعراب علم تعبیر وعلم قیافه کبی علم مخصوصدر . بغایت اعتنا ایدرلر . ترجمه قاموس

ایسته بوهیئت شنالردن علم هیئت حقنده بر طاقم معلومات آشلمر و یلزلرک اسملرینی و برجلرک موقعلری و منطقه لرینی و آی و کونشک فلکالرینی بونلردن اوکر نمشلردر . احتمال که عربلر بوتار یخدن ده اول کندیلرینک اثر استنباطی و یاخود هندستان و سائره طریقله وقوع بولان اقتباس نتیجه سنده علم هیئت حقنده بر طاقم معلومات صاحبی ایدیلر . آنجق اجمالاً دینیلر که عربلر علم هیئتمده کلدانیلره مدیوندرلر . عربلرک کلدانیلره (صایبه) - آفتاب و اختر پرستلر - نامی ویرملری ده بونی مؤبدر . صایبه بالذات کلدانیلر دکل ایسه هر حالده انلرک خلفاری ، یاخود شاکردلری اولق لازم کلیر [۱] . بلاد عربده چوق صابئر واردی . عیسوی و موسویلر اورالزده نصل بر موقع صاحبی ایدیسهلر انلرده ویله بر موقع صاحبی ایدیلر . عربلر بونلردن علم هیئتی اصطلاحاتی و اسملریله برابر اقتباس ایدیلر . بونکله برابر سیاراتدن قنم اعظمک عربجهده کی اسملری اصل کلدانینه ارجاع ایدیله بیله چک حالن چیقمشدر . احتمال که بو حالی موجب اولان ابانی کوسترن معلوماتده ضائع اولمشدر . مع مافیله (مریخ Mars) کبی سیاراتدن بعضاری حالاً کلدانیده کی اصللرینی کوسترمکده در . (مریخ) کلدانیده لفظاً و معنی (مرداخ) ه تقابل ایدر . آنجق او اسملرک چوقلری . مشابهت لفظیهی غائب ایدرک آزده یا کتر مشابهت معنویه قالمشدر . مثلاً (زحل) ک عربجهده معنایی (ارتفاع و علو - یوکسکلک) اولدینی کبی کلدانیده کی اسمی اولان (کاون) دخی اولاند عین معناده بولنمده در . برجلر ایله منازل قر (فلک قر) ه کلنجه بونلر کلدانیده هانکی اسملرده بولنیور ایسه عربجهده ده لفظاً و معنی او حالده قالمشدر . منطقه بروچک عربلر ایله کلدانیلرده کی اسملرینی آئیده کوستریبورز :

عربجه اسملری	کلدان اسملری
حمل ، یاخود کبش	امر
ثور	ثورا
جوزاء ، یاخود توأمین	تامی
سرطان	سرطان

اریا	اسد
شبلنا	سنبلہ
ماسانا	میزان
عقربا	عقرب
قشنا	قوس ، یاخود رامی
کدیا	جدی
دولا	دلو
نونا [*]	حوت ، یاخود سمکہ

منازل قمر و منازل شمسہ کمنجہ سیارہ لک اس۔ ملزندہ واقع اولدینی کی بونلردن بعضلرینک اس۔ ملزندہ تبدل وقوع بولاشدر . آنجق بو علمک قواعدی ایله اصطلاحانده اکثریتہ اعتبار اولنور . (منازل قمر) و (منازل شمس) لفظلرینہ ورنجہ یہ قدر او قواعد و اصطلاحات کلدانیلرده نہ حالده ایسہ عربلرده او حالده بولنیور . (منازل قمر) و (منازل شمس) تعبیرلری کلدانیلرده بوموقعدہ استعمال اولنان تعبیرلک عیندر . کلدانیلردن علم ہیئتق اقتباس ایدن سائر ملتلر بوتعبیرلری دیگر تعبیرات ایله تبدیل ایتشلر ایسہده بیا لکز عربلر ایله یہودیبلر دیکشدر مامشلردر .

[*] منطۃ بروجک فرانسیزجہ مقابلی شونلردر :

جل	Bélier
ثور	Taureau
جوزاء	Noix
سرطان	Écrevisse
اسد	Lion
سنبلہ	Epi
میزان	Balance ou Fléau
عقرب	Scorpion
قوس	Arc ou Sagittaire
جدی	Chevreau
دلو	Urne
حوت	Poissones

عربلرک علم نجوم ایله اشتهغاللاری مشهوردر . یوقاریده کورلیدیکی اوزره
عربلر سیاره لری و برجلری اوکرندکن ماعدانوابتک (کواکب نابتک)
بک چوقلرینی اوکرنمشلر و ملل سائره هیئت شناسلرینک رأی و مطالعه لرندن
آیری اوله رق بوخصوصده برمسلك مخصوص طومشلردر [۱] . بویلدیزلره
لسان عربیده موضوع اولان اسملرک اسکیلیکیده عربلرک اویلدیزلری
و موقعلرینی بک اسکلی زمانلرده اوکرنکلرینه دلالت ایدر . بنات
نعش الکبری Filles du Grand Cercuel (یدیکر) ، بنات نعش الصغری
Filles du Petit Cercuel (دب اصغر شکلنده یدی یلدیزدن مرکب) ، سها
(بنات نعش صغری ایچنده کوچک بریلدیز) ، ظبا [۲] ، ربع ،
رایض ، عواند [۳] ، ذبین [۴] ، نثره [۵] ، فرقد ، قدر ،
راعی [۶] ، کلب الراعی [۷] ، اغنام ، راج ، سماک ، عصا الضیاع ،
اولاد الضیاع ، سماک راج [۸] ، حارس سما ، اظفار ، فوارس ، کف مخضب ،
خباء ، عیوق ، عنز ، جدین و سائره اونوعدن اولان یلدیز اسملرندندر .

- [۱] (دمیرینک هامشی اوزرنده) قزوینی ۵۰ ج ۱
- [۲] ظبا ، اولاد ظبا برطاق بریلدیزلرک اسمیدر . (قطرالخیط)
- [۳] عواند فالکده درت کوبک معهوده اطلاق اولنورکه مختلف تربیع ایله مرکوز
و وسطلرنده برکوبک دخی واردرکه اکا ربع دیرلر . (ترجمه قاموس)
- [۴] ذببان عواند ایله فرقدان بیننده ایکی دانه بیاض کوبکه اطلاق اولنور .
عواند قطب شمالی قریبده درت کوبکدرکه مختلف التریعدر . وسطلرنده ربع اطلاق اولنور
برکوبک دخی واردر . و فرقدان ینه قطب شمالی قریبده (بنات نعش صغری)
نهاییبنده ایکی کوبکدرکه دو برادران تعبیر ایدرلر . (اظفار الذب) ذکر اولنلان
عواند و فرقدان اوکلرنده بریجه خرده کواکبه اطلاق اولنور .
- [۵] نثره منازل قردن برمنزل اسمیدر . و اول ایکی کوبکدن عبارتدرکه میانلری برقارش
مقدار اولوب جرملرنده بیاض بلوط پاره سنه شبیه آقلق اثری واردر . (ترجمه قاموس)
- [۶] راعی الجوزاء و راعی النعائم ایکی کوبک اسمیدر . (قطرالخیط)
- [۷] کاب بر کوبک آیدر و بو بر کوبک دکلدر . بلکه یجه کواکبدن منتظم اولمش
برکاب ضرورتیدر ، سرطان برجنک جنوبنده (شجاع حیار) آره سنده و سفینه توحک
قیچ قماره سنک اوست طرفنده واقع اولمشدر . باشنده والری اوکنده و بطننده و قالجیسی
اوزره برکوبک براق واردر . عربلر بطننده اولان پک براق کوبکه کلب اطلاق
ایلمرله مؤلفک مرادی اول کوبک اوله جقدر . (ترجمه قاموس)
- [۸] (السماءک الراخ) فکک و قصعة المساکین دیدکاری صورت شالیه نیک اوک طرفنده .

عربلر منازل قمری - آی منزله لرینی - هندلیلرک اصولنه مخالف اوله رق
یکرمی سکرزه تقسیم ایشلردی . حال بوکه هندلیلرده منازل قمر ۲۷ دن عبارت
ایدی . عربلرک بوتقیما تندن مرادلری ده هندلیلرک مرادلرندن بشقه ایدی .
عربلرک بوندن مقصدلری تبدلات هواشییی و فصول اربعه ده وقوع بولان تقلبات
جویه بی آکلام قدر . چونکه امی ایدیلر . بر شیئی اوکرتمک ایچون اتی کوز
ایله کورملری افضا ایدیوردی . ایشته بوسبدن انواء بختنده کوریله چی اوزره
بومنازلی او تحولات و تقلباتی آکلامق ایچون علامت قییلندن اتخاذا ایتدیلر .
عرب بجه ده [۲۸] ه تقسیم ایدلمش اولان منازل قمر شونلردر :

ثریا	جبهه	اکلیل	سعد السعود
دبران	زبره	قلب	سعد الاخییه
هقعه	صرفه	شوله	فرغ مقدم
هنعه	عواء	نعائم	فرغ مؤخر
ذراع	سماک	بلده	بطن الحوت
نثره	غفر	سعد الذابح	شرطان
طرف	زبانیان	سعد باع	بطین

عربلر منازل قمری تعداد ایتدکلی زبان اقلیم لرینه متعلق اسبابدن
طولانی شرطاندن باشلارلردی . دولت عباسیه اوائلنده عرب طرفدار لغنده
متعصب اولانلر عربلرک علم هیئتده صوک درجه ده براعت و ابتدار صاحبی
اولدقلرینی ادعا ایشلردی . او جمله دن (ابن قتیبه) عربلرک عرب اولیانلره
لزوم ترجیح لری نامی ایله یازدینی کتایده عربلرک کواکب ایله مطلع
ومسقط لرینی بیلمکده جهانک بالجه ملت لرینه فائق اولدقلرینی بیان

برکوک اسمیدر . بونک اوکنده برکوک دخی واردرکه انک رحیدر دیرلر . اکا
بناء سماک راح اطلاق ایدیلر و بومنازلدن دکادر . و حذا سنده برکوک دخی واردرکه
(سماک اعنل) دیرلر . اوکی بوش اولدینی ایچون . و سماک راح بغایت حمر تلودر .
(ترجمه قاموس)

ایتمشدی [۱]. اوکی سوزلر مبالغه‌لی اولمقله برابر عربلرک بوعلمه دائر معلومات واسمه صاحبی اولدقلرینه دلالت ایتمکدن ده خالی دکلدز .

بیلدیزلر عربلر ده یوجلیقلر ننده وسائر احوالده جهت تعیینی ایچون رهبر تشکیل ایتمککاری جهتله یو بیلدیزلری وموقعلرنی بیلمکده عربلرک بیوک برمهات کسب ایتملرنی غرب کورماماک اقتضا ایدر. عربلر یوللری وجهتلری تعیینده بیلدیزلری اوقدر استعمال ایدرلر ایدی که بر آدم انلردن بر شهره کیدن یولی صورسه «فلان وفلان بیلدیزلر طرفنه کیت ..» دیرلردی . او آدم او بیلدیز طرفنی طوتهرق وارمق ایستدیکی محله واریردی . بعضاً موقع تعیینی ایچون روزکارلرک اسدیکی جهتلری ده قوللانیرلردی . بونلره (جهات) دیرلردی . اوجهلدن اولهرق (سلیک بن سعد) (قیس بن مکشوح مرادی) دن کنددی قومنک یوردلرنی تعریف ایتمسنی طاب وکندیسی ده کنددی قومنک یوردلرنی تعریف ایایه جکنی وعد ایلمش ایدی ، متقابلاً موافقت ایتمشله ، یالان سوبلامکه قرار ویرمشلردی . (قیس بن مکشوح) دیمش که : « جنوب ایله صبا روزکارلری آره سنده کیدرسک . آغاجک کولکده سی زرده در آ کلایا میه جق حاله کتلیجه یه قدر یوررسک . صولر کسینلنجه درت کیجه کیدرسک . نهایت بر قوملغه واریرسک . قوملغک اوته سنندن کیدرک قومم (مراد وخشم) ه واصل اولورسک » (سلیک) ایسه شو تعریفانده بولنمشدی : « سهیل بیلدیزینک محل طلوعی ایله جوزاء بیلدیزینک صول طرفنی آره سنده کی محلی طونارسک . بو جهتله طوغری کیده کیده قومم (بنی سعد بن زیدمنه) ک یورزلرینه واریرسک » . عربلردن جاهلیتده برطاقم قبائل علم نجومی اتی بیلمکله اشهار ایتمشلردر که (بنی ماریه بن کلب) ، (بنی مره بن همام الشیبانی) اوجهلدن ایدیلر [۲].

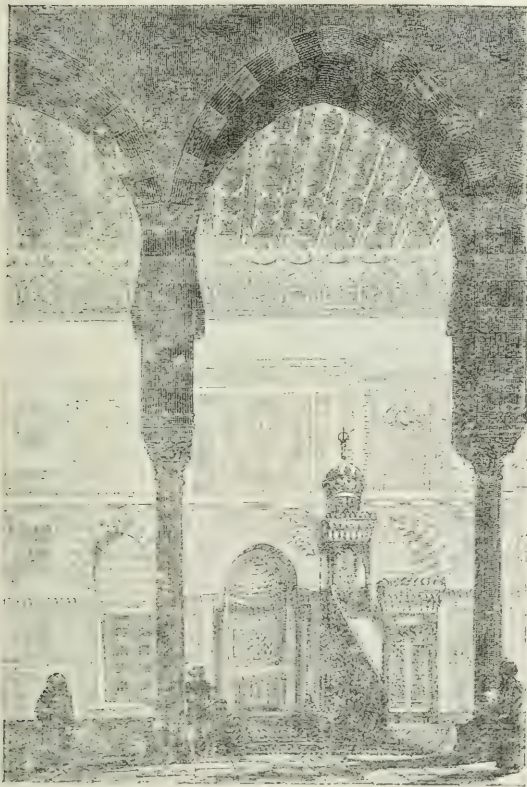
[۱] بیرونی ۲۳۸

(ابو محمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه المروزی) مشاهیر نجومیوندن وعلما ی لغتدن ایدی . برمدت (دینور) ده قاضیک ایتمشدر . ۲۱۳ سنه هجر به سنده بغدادده تولد و ۲۷۶ سنه سنده وفات ایلمشدر . قرائت ، حدیث ، فقه ، نحو ، ادبیات وسائر یه دائر بر چوق کتابلر یازمشدر . تاریخچه دائر یازدینی (المعارف) کتابی آتارینک الک مشهوریدر .

[۲] بیرونی ۳۴۱

ثانیاً : انواء و مهاب الرياح

عربلك علم انواءدن مراد لری بوكونكى علم احوال جو به دن مراد اولان ياغورلره و روزكارلره متعلق تبدلات و تحولاتى آكلامق دن عبارتدر . آجق عربلك تحولات و تبدلات مذكوره نك حصولنى ييلديزلرك طلوع و يا غروب نه اسناد ايدزلردى . بو جهته علم انواء علم نجوم دن بر شعبه ايدى . منزله نك طلوع نه منزله نك نوئى ، يعنى نهوضى - قالمسى - نامنى و ير مشلردى .

قاهرده (المؤيد) جامه نك داخل

طلوعك تأثيرينى (بارح) وسقوطك تأثيرينى ده (نوء) تسميه ايمش لردى . بونلردن برينك طلوع عن انى تعقيب ايدن ديكرينك طلوع نه قدر اوچ كونك مدت وارددر . يالكوز (جهه) منزله مى بومده مخالف قدر . زيرا بومنزله ايله انى ولى ايدن منزله نك طلوعى آره سنده كى مدت ۱۴ كوندر . انلك مشهور سوزلر ينه كوره : « زمان اساس اعتبار ايله ارباعه و هر ربع اسباعه منقسمدر . هر سبعده شرقده بريلديز چيقار و غربده بريلديز دوشر . برنجمك طلوع دن انى تعقيب ايدن يلديزك طلوع نه قدر اون اوچ كيجه مدت وارددر . »

دوشر . برنجمك طلوع دن انى تعقيب ايدن يلديزك طلوع نه قدر اون اوچ كيجه

مدت وارددر . «

مع مافیه بو مسأله لرده خیلی اختلافانده بولمشلردی . بعضی لرینک ادعاسنه کوره بر منزله نك طلوعندن صکره انی ولی ایدن منزله نك طلوعنه قدر هر نه تأثیرات حاصل اولور ایسه طلوع ایدن منزله یه اسناد ایتک لازم کلیر . دیگر بعضی لرینک مطالعاسنه کوره ایسه هر منزله نك طلوعنی ایله سقوطنه مخصوص بر مدت واردرکه بومدت ظرفنده نه وقوع بولور ایسه اکا اسناد اولور . بومدت منقضی اولدقن صکره ایسه وقوع بولان تبدلات و تحولات اکا اسناد اولنه ماز . شاید او زمانه مخصوص تأثیرات مشاهدده ایدمز ایسه اولدیز ، یاخود منزله سقوط ایتش دیمکدر . چونکه یاغمور ، حرارت ، صغوقلق

شام معمولاتندن کموش مینالی باقردن پروازو

وروز کارک مسببی یلدیزلر ظن ایدرلردی [۱] . حتی بر ایش آرتنه سنده قوشوب اکا موفق اولمیانلره ضرب مثل اوله رق استعمال ایتدکاری « اخطأ نوؤک - ییلدیزک بوشه چیقدی » سوزی اودالت اعتباریله وضع اولمشدی [۲] . بیان ایتدی کمز وجه ایله یاغمور یاغنججه بویاغمورک اوصردده حکمران اولان ییلدیزک تأثیرینه حمل ایدلکی اوزمانه عر بلرک بر چوق سوزلرنده تصادف ایدلکده در . « مجره ییلدیزی یاغموری یاغدی » ، « بو خریف دوشکون ییلدیزیدر . (شعری) یاغموریدر » مثاللرنده اولدینی کبی . فیکر لرینه کوره

نوءدن مقصد منازل یلدیزلرندن غربده فجر ایله برابر بر یلدیزک دوشوب اکا متابل ورقیب اوله رق شرقده بر یلدیزک چیمسیدر . بو جهتله انلر

۴۸ نوہ ، یاخود یلڈیز موجود اولدیغنه ذاهب ایندیلهر . یاغمورلره ، روزکارلره ، صیجاقلره ، صغوتلره سببده بو یلڈیزلر عد اولنوردی . اوزمانلرده اووقویوب یازمق پک نادر اولدیغندن حفظه قولایلق اولمق اوزره احوال جویهنک ویاخود فصول اربعه نك کواکبک اقترانی ویاخود طلوعی ایله اولان مناسباتنی شعرآ نظم ایتمشلردی . او جمله دن اوله رق شعرآ « قر ثیا ایله اقتران ایتدیکی زمان قیش کچمش بولنور . کذلک (دبران) آیک اون دردی ایله اقتران ایله ایسه جهانک هرینده قیش اولور . الخ . . » دیرلردی [۱] . بونکله برابر کلدانیلرده اولدینی کبی غریبلر دخی ییلڈیزلرک افعال بشریه تائیری اولدیغنه اعتقاد ایدرلردی [۲] .

غریبلر اکثریا بلوطلرک شکل ورنکلری ایله یاغمور یاغوب یاغمیه جغنی استدلال ایدرلردی . انلرک اعتقادینه کوره اک آز یاغمورلی بلوط بیاض رنگلی ، اندن صکره دها چوق یاغمورلی قرمز رنگلی ، دها صکره اک چوق یاغمورلی سیاه رنگلی بلوطلردر . « بیاض بلوط بوشدر . قرمز بلوط آز یاغمورلیدر . سیاه بلوط ایسه اک چوق یاغمور یاغار » جمله لری زبازد سوزلردندی [۳] .

غریبلر یولجیلمکلرلرلر یوللری وجهتلری بیامک ایچون روزکارلرک اسدیکی طرفلری بیامکه محتاج اولدقلرندن او یرلری کوستربر اسملر وضع ایلملر ایسه ده یالکمز عدند ، اختلافده بولتملر ایدی . بعضلری روزکارلرک اسم یرلرینی آلتی اعتبار ایتدکلری حالده دیگر بعضلری درت اعتبار ایلمشلردی . درت اعتبار ایدنلر اولا شمالدن اسن (صبا) ، نانیاً غربدن هبوب ایدن (شمال) ، ثالثاً جنوبدن اسن (دیور) ، رابعاً شرقدن هبوب ایدن (جنوب) اولمق اوزره درت روزکار واردر ، دیرلردی . آلتی اعتبار ایدنلر ایسه ذکر اولان روزکارلره (شمال) ک یانندن اسن (نکبده) وجنوبک یانندن هبوب ایدن (محوه) نامنده ایکی روزکار دها علاوه ایدرلر ایدی .

[۱] بیرونی ۳۳۶

[۲] Rawlinson's Ancient Monarchies 111. 426

[۳] میدانی ۱۰۹ ج ۱

ثالثاً : علم اساطير (میتولوژی)

اوروپا لیلرجه (میتولوژی) نامیه معروف اولان علم اساطير وخرافات علم نجوم مدن بر شعبه عد ایدیلیر . میتولوژی اسکي دورلرده کندیلرینه صفت الوهیت ویریلن یلدیزلر آره سنده یونانلیلرک معبودلرینه اسناد اولتان بشریته مخصوص حالات قبیلندن وقوعی روایت اولتان محاربات ، یاخود زواج وسائر مدن عبارتدر . عربلر یونانلیلر کبی اجرام جوویه صفت الوهیت ویره رک انلری معبود اتخاذا ایشاردی . نقط عربلرده بوخصوص حقیقده اولان معلومات قید وتدیوین ایدلمدیکندن ضائع اولدی . یالکز صنمارک اسمارینه وبعض آمارک شکل عبادتارینه دائر نظر اطلاعمره واصل اولان شیلردن عربلرده اوکبی اساطیرک بولندیغنی آکلایوروز . عربلرک زمان جاهلیتارنده (لات) [*] صنمی (زهرة) نامنه رکز ایدلمش ایدی . بونک وکولش ، آی ، شعری [**] نک عبادتی ایله پک چوق آدملر اشتهار ایشلردی . بومعبودلردن هانکیسی دیکرلرندن دهاعالی وخیرلیدر دییه آرلرلنده مناظرلر دخی توالی ایدردی . ادعالرینه کوره « (شعری) یه اک اول عبادت ایدن (ابوکشه) ایش . بوآدم «شعری» سمایی عرضاً قطع ایدیور . حال بوکه اندن بشقه سمایی عرضاً قطع ایدن برشمس ، یاخود برقر ، یاخود بریلدیز بوله مازسکز « دیرایش » [۱]

[*] لات، زمان جاهلیتده ثقیف قبیله سنه مخصوص مشهور برصنم ایدی . (عربی) ایله برابر عربلر آره سنده پک معتبر ایدی . طائفده مربع الشکل بر طاشک اوزرنده مؤسس و اوستنتده بر قبه موجود ایدی . جزیره العربک هر طرفندن زیارتنه کیدیلیدری . اسلامیتک ظهوری اوزرینه صنم مذکور امر پیغمبری ایله هدم واحراق ایدلشد .

[**] شعری فلکده ایکی کوکب اسمیدرکه برینه (شعری العبور) ، دیکرینه (شعری القمصا) دیرلر . عربلرک زعمنه کوره (شعری) ییلدیزلری (سپیل) نامنده کی کوکبک قیز قرداشلریدر . مترجم دیرکه اولکی (شعرای یانی) ونانی (شعرای شامی) دو . (سپیل) یمن قطرلنده مرئی بر کوکبدر . (شعرای یانی) یه عربدن (بنی خزاعه) پرستش ایدرلردی . (ترجه ق،وس)

اجرام مذکورہ نك تشخیصی ایله انسان شکنه ادخال ایلمسی عربلرجه معروف و جاری ایدی . میتولوژی حکایاتندن اوله رق انلرجه تداول ایدن اساطیرده شویله روایت اولنوردی : « (دبران) ثریاه نشانلامق ایسته مش . قمرده بونلری تزویج ایتمکی آرزو ایتمش . فقط (ثریا) قبول ایتمه رك قاچمش . قره « پاره سی اولمیان بوزو کوردی نه یاپه جم » دیمش . بونک اوزرینه (دبران) کوچنی طوپلایوب انکله ثروت بولمغه قویولمش . ثریا زه یه کیدرسه دبران ده انک آرقه سنده قوشار و کوچنی مهر اولمق اوزره اوکنه سوق ایدر . ینه بوجله دن اوله رق دیرلردی که : « (جدی) نعشی قتل ایتمش . ایشته بوسه بیدن نعشک قیزلری - بنات نعش - (جدی) ک اطرافنده حرکت ایدرک آنی یقلامق ایستلر » . کذلک نقل ایدرلردی که : « سهیل آیغی ایله (جوزا) یی تمش . جوزا دخی انی آیغی ایله تپه رك بولندیغی موقعه دوشورمش . فقط بوکا مقابل سهیلده انی قلییح ایله اوزه رق اورته سنیدن کسمش » . ینه بوقیلدن دیرلردی که : « شعرای یمانی (شعرای شامی) ایله برابر یاشایوردی . دها صکره شعرای شامی شعرای یمانی یی براقه رق مجره یی (کهکشان - حاجیلر یولی) کچمش . شعرای یمانی انک افتراقنی کورنجه کوزلری چپاق طوتونجه یه قدر آغلامش . بوسه بیدن اکا (الشعری القمیضاء) - چپاقلی شعری - نامی ویرلمش » [۱] .

عربلرنه پادشاهلردن ، یاخود قوماندانلردن ، یاخود سائر اسلافدن اک مشهورلرینک بعضارینه صفت الوهیت ویرماری و دیگر بعضارینده ملانکه ویا جنیلر نسلندن اعتبار ایتملری بوقیلدن عد اولنور . مثلاً اسکی عربلرک اعتقادینه کوره (بلقیس) ک والده سی جنیلردندر . (جرهم) [*] ایسه پدر جهتمندن ملک ، والده جهتمندن انسان ، یعنی ملک بر پدر و انسان بر والده دن طوغمش . (ذوالقرنین) دخی انلرک اعتقادنجه انسان بر والده دن و ملک بر پدر دن تولد

[۱] میدانی ۳۱۲ ج ۲

[*] جرهم بونام ایله معروف اولان بیوک برقبیله منقرضه نك جد اعلاسی ایدی . بوقبیله اصل عرب دیمک اولان (عرب عابیه) دن ایدی . اول امرده یمنده اختیار اقامت ایدیوردی متعاقباً حازه مهاجرت ایلمش ایدی . حضرت اسماعیل بونلردن بر قیز ایله ازدواج ایتمکله نسلندن عرب مستعربه ظهور ایتمشدر . اصل جرهم قبیله سی منقرض اوله رق یا لکز دیلدرده نامی قالشدر .

ایتمش [۱] . بو اعتقاداتک اصللرینه کلنجه بونلر یا همدیلردن ، یا خود یونانلیردن ، یا خود مصرلیردن اقتباس ایدلمشدی . زیر اکلدانیلر بو کبی شیاره بک آز اهمیت ویریلردی .

رابعا : کهنات و عرفات

کهنات و عرفات بر معنایه دلالت ایدن ایکی لفظدن عبارتدر . بونکلر برابر بعضلری بونلری آیری آیری اعتبار ایده رک (کهنات) ک امور مستقبلیه (عرفات) ک امور ماضیه یه مخصوص اولدیغنی سونلشلردر . دلالت کرک مستقبلیه ، کرک ماضیه اولسون هر ایکی لفظدن مقصد غائبدن خبر ویرمکدن بشقه برشی دکلدرد . فی الحقیقه عربلر کهنلرک هر شیئه قادر اولدقلربنه ایناندقلربندن ایشلرنده کهنلره مراجعتله استشارده بونلورلر وآره لرنده اختلاف و مخاصمات وقوعنده انلرک حکمنه مراجعت ایدرلردی . خسته دوشدکاری زمان دخی مداوانلرینه عرض افتقار ایلرلردی . بر مشکل اوکنده بونلورلر ایسه انلرک مطالعه لرینی صورارلردی . رؤیا کورنجه انلره تعبیر ایتدیریلردی . استقباللرنده نه اوله جغنی انلردن آکلامق ایستلردی . والحاصل کهنلر بابلیلر ، فبیکه لیلر ، اسکی مصر لیلر وسائره کبی بتون اسکی اقوام نزدنده نصل بر موقع طومشلرایسه اسکی عربلرده دخی بونلر علم ، فلسفه ، طبابت ، قاضیلک ، دین آدملی صنغنی ، یعنی علوم مذکوره یی یدانحصاره آلمش رؤسای روحانیه یی تشکیل ایدرلردی .

کهنات عربلره خارجدن کندیلرینه مجاور اولان بمض اقوام واسطه سیله کلش علوم دخیله دندر . فکرمزه کوره کلدانیلر علم نجوم ایله برابر کهناتیده عربلره کوتورمشلردر . بونی مؤید اداده دن اوله رق عربجه ده کهنه (حازی) ، یا خود (حزاء) نامی دخی ویریلر . بو ایسه (کوریحی) ، یا خود (باقیچی) معناسنه بر لفظ کلدانیدر . بوندن ماعدا بو لفظ کلدانیلرده (حکمتشناس) و (پیغمبر) معناسنده دلالت ایدر . (کهن) لفظنه کلنجه عربلر بونی بالآخره قدسده

وخصوصاً قدس ۷۰ سنہ میلادہ سنہ رومایمپراطور لرنڈن ٹیٹوس (Titus) طرفندن تجریب ایدلکدن صکرہ دوچار اولدقلری فلاکتار اوزرینه بلاد عربہ مهاجرت ایدن موسویلردن اقتباس ایشلردر . عربلر موسویلردن بو بخشه زه تعلق اولیان دها برچوق آداب وعادات آملشلردی .

اغلب احتمالہ کوره علم نجومی عربلره ایصال ایدنلر بالذات کلدانی کاهنلر ایدی . کھاناتده اوجله دن انتقال ایش اولمیدر . عربلرک (حزاء) کله سنی هم کاهنه ، هم منجمه اطلاق ایللریده بونی تأیید ایدر [۱] . بابل اھالیسی ظہور اسلامیتدن صکرہ کی زمانه قدر بلاد عربہ مهاجرتہ دوام ایشلر وعلم وتعللری جهتیلہ عربلر نزدنده دائماً مظهر حرمت ورعایت اولمشلردر .

بالاده دیدیکمز وجہ ایله عربلر کاهنلرک هر شیئی بیلدکلرینه وبو بیلدیکنک ارواح واسطه سیله کندیلرینه ایصال ایدلدیکنه اعتقاد ایدرلردی . ارباب توحیددن اولانلر کاهنلرک ملائکهدن غیبی آکلایدرق سوبلدکلرینه وبت پرست بوتانلر ایسه صنملرده روحلر موجود اولوب بوروخلرک کاهنلر وسادنلره - تخانه قوجی وخادملرینه - اسرار طبیعتی افشا وتلقین ایلدکلرینه ذاهب اولورلردی . عربلرک اعتقادنجیه « صنملرده جنیلر (یعنی ارواح) بولنور . بوجنیلر کاهنلر ایله قونوشور . جنی ، کاهنه سماده نه اولبور ایسه اکا دار معلومات کتیریر . » عربلر بوجنی به بعضاً (هاتف) نامنی ویریلردی . « احبار [۲] موسویلردن ، رهبان خرسیتیانلردن وکھمان عربلردندر » دیرلردی .

کاهنک - رئیس روحانینک - یایدیغی هر شیئک مرجعی علم غیب ایدی . بری کاهنه برریج - (یل) ویا برصداع (باش آغرابسی) ندن طولانی تداوی ایچون مراجعت ایسه کاهن آنی رقی - افسون - (اوقویوب اوقورمک اصولی) ایله تداوی ایدردی . مشکل برایش حقننده مطالعه سنی صورسه کاهن رمل آتارق ، یا خود بر ایسده دوکوملر یاپوب اوزرینه اوقورهرک

[۱] السیره الحلبیه ۴۸ ج ۱

[۲] (خبر) وجعی (احبار) کبار علما دیمک ایسده بوموقعده خاخالر مناسنه

استعمال ایدلشدر .

کندیسنه مطالعه سو بارلردی [۱]. ایکی دعواچی کاهنی حکم اتخاند ایتسه لر کاهن قرعه اوقاریله فصل دعوی ایلردی . برسر قک کشفی ایچون کندیسنه مراجعت ایدلسه کاهن انه برقمعه - کوکم - آلهرق ایچنه ارفورمک ویا سائر بوکبی حرکات وهمیه اجرا ایتک صورتیله خرسزی کشفه چالیشیردی . بررؤیانک تفسیری ایچون کاهنه کیدلسه کاهن آکلاشلماز سوزلر سویابه رک وغییدن استطلاعانده بولندیغنی کوستردک تفسیر ایلردی .

دها اول دیدیکمز وجه ایله کهنات (بین النهرین) دن عربلره انتقال ایتیش اولدیغدن عربلرده اسکئی کاهنلرک اکثری (عربلرک صابئه دیدکاری) کلدانیاردن عبارت ایدی . علوم و معارف بوکاهنلرک شخصنه انحصار ایتیش ایدی . دها صکره موسویلردن وسائر دن کاهنلر تورهدیکبی کبی عربلر دخی بوسنعتی اوکر نهرک انلردن ده کاهن یتشمکه باشلامشدر . بونکله برابر بعض عربلر کهنات علومندن یالکز بری ایله اکتفا ایلرلردی . اوحالده هربری طبابت ، یاخود تعبیر رؤیا ، یاخود قیافت - ایز تبجی - ، یاخود فصل دعاوی صنعتلردن برینی تعاطی ایلردی .

بلاد عربده کاهن وکاهنه لردن برچوق کیمسالر اشتهار ایش ایدی . یونلرک الک قدیملری (شق) و (سطح) در . نوایکی کاهن حقتده روایت اولنان حکایله خرافات و افسانه قیلندندر . اسکئی عربلره نظراً (شق) نامنده کی کاهن برانسان یاریغی (یعنی اورته دن بولنش انسان نصفی) ایدی . بونک یالکز برالی ویر آیاغی ویر کوزی واردی . کذلک عربلرک خرافاتنه کوره ذکر اولنان (سطح) نامنده کی کاهن قشاش کبی دورولور برات بازچه سی ایدی . قفا طامندن بشقه کیمکی یوق ایدی . یوزی ده کوکسنده بوانوردی . بوایکی کاهنک برقاچ عصر یاشادقلری وسائر کبی برچوق اوهام وخرافات دها مرویدر . (خنافر بن توأم الحمیری) و (سواد بن قارب اللوسی) دور انتباه عربی صره لرنده ظهور ایدن مشهور کاهنلردن ایدیلر . بونلرک بعضاری

[۱] برابده دوکوملریابوب اوزرینه اوفورمکه عربلرجه (نفت العقد) دیرلردی . آیت کریمه ده کی (ومن شرالنقائات فی العقد) نصی بوسنعتی تعاطی ایدن کاهنه لردن استعاده بی متضمندر .

منسوب اولدقاری مملکت ویا قبیلہ نامیلہ معروف ایدی . قریش کاهنی ، یمن کاهنی ،
حضر موت کاهنی وسائرہ ناملری ویریلردی .

کاهنلر حقیقده بالاده ویردی کمز مع لومات عرافاره دخی شاملدر .
چونکه هرایکسی عینی صنعت اربانه دن ایدیلر . بونلرده علی الاکثر منسوب
اولدقاری مملکتک ویا قبیلہ نک اسمی ایله اشتہار ایدرلردی . (عراف هذیل) ،
(عراف نجد) کبی . بونلرک اک مشهوری (یمامه عراقی) اولوب
بو باده کی شهرتی (عروہ بن حزام) ک شو :

اقول لعراف الیمامة داونی فاک ان داویتی لطیب

بیتی تأمین ایش ایدی . اوصرده بیوک شاعرلرک مدوحلری بیوک
بر شهرت آیلرلردی .

طائفة نسادن کاهنلره کنججه بونلر متعدد ایدیلر . یمن کاهنه سی
(طریفه) او جله دن اوله رق کاهنلرک اک اسکیدی . بو کاهنه نک (مآرب)
سدینک بیقبیلہ جفتی و (عرم) سیلنک کله جکتی وقوعدن اول خبر ویرمش
اولدیغنی روایت ایدرلر . (شجر) و (حضر موت) آره سنده (زراء)
(سلمی الهمدانیة الحمیریة) و (عقیراء الحمیریة) و مکده (فاطمة الخنعمیه)
و (زرقاء الیمامه) وسائرہ دور جاهلیتده کسب شهرت ایدن کاهنلر جله سندن
ایدیلر . بو کاهنلر منسوب اولدقاری شهر ، یاخود قبیلہ اسملری ایله یاد
اولنورلردی . (بنی سعد) کاهنه سی کبی . بو کاهنه نک (شق) و (سطح) دن
دها اسکی زمانلرده یتشدیکنی و مذکور ایکی کاهنی کندیسنه خلف اتخاذا
ایتدیکنی روایت ایدرلر [۱] . کھانت « لاکھانة بعد النبوة - نبوتدن صکره
کھانت یوقدر » حدیث شریفی ایله ابطال ایدیلنججه یه قدر عر بلرده دوام
ایلشدی [۲] .

کاهنلرک کندیلرینه مخصوص مسجع ومتقی وتعیقده ومهمیتله آلوده
برلسانلری وارایدی که (کاهن سجی) نامی ایله معروف ایدی . احتمال که
او کاهنلر او تسجیع ومهمیتدن مقصدلری ایوم بر طاقم منجملرک

[۱] السیرة الحلییه ۲۶ ج ۱

[۲] کشف الظنون ۳۲۹ ج ۲

وقال یرک یا الانری اورتیه چیقنجه تاویله وقصوری خلقک آکلاماسنه اسناده وسیله بولمق اوزره اختیار ایتدکاری ایکی معنالی سوزلرکی مخاطبلرنده بر وهم وتأثیر حاصل اتمک وسوزلرینک عکسی اولور ایسه تاویله میدان بولمقدن عبارت ایدی . یمن کاهنه سی (طرفه) دن منقول اولان سوزلر کاهنلرک استعمال ایتدکاری مسجع جمله لره بر نمونه تشکیل ایدر . مأرب اهل ایدی (مزقیاء عمر بن عامر) ک سلطتی زمانده (عرم) سیندن قورقه رق بوکاهنه مه مراجعت ایتدکاری زمان کاهنه کذریلرینه : « لاتؤموا مکة حتی اقول ولم اعانی ما اقول الا لکم المحکم رب جمیع الامم من عرب وعجم - سزه کیدیکز دنجیه قدر مکه به کیتیمکیز ، دیجکمی بکا اوکردن آنجق حاکم محکم و عرب وعجم بالجمله اتمک ربی اوکرتدی » سویلش ایدی . « مطالعه ک ندر ؟ » دییه صور دقلرنده ایسه « خذوا البعیر الشدقم . فخذضبوه بالدم . تکن لکم ارض جرهم . جیران بیته المحرم - شدقم جنسنندن دودی آلیکنز . انی قان ایله بویایکنز . بیت الله المحرم جوار نشینانی اولان جرهمک بری سزک اولور » [۱] دیشدی .

زیانت : — قیافت دخی کھانت قیلندندر . شو قدرکه علم قیافت ایزلرک تبعی ایله مؤثرلرینک کشف و تعیننه مخصوصدر . قیافت بری (قیافة الاثر) ، دیکری (قیافة البشر) ناملری ایله ایکی قسم ایدی . برنجیدی انسانلرک و حیوانانک قوم ویا طوپراق اوزرنده بولشان آیاق ایزلرینی معاینه و تتبع ایله او ایزلرک اصحابی کشف و تعیین اتمک مخصوص ایدی . بوندن مقصد حال فرارده بولمان انسانلرک ویا حیوانلرک زدییه کیتدکارینی آکلا یوب بولمقدر . عربلر بو علمده او قدر کسب مهارت اتمشار ایدی که حتی بعضاری آیاق ایزندن باصانک اختیار ویا کنجمیدر ، ارکک ویا قانیمیدر ، قیز ویا شیمیدر ، نه اولدیغی آکلامق درجه سنه قدر ایلری کتمشاردی .

ایکنجیدی اولان (قیافة البشر) ایکی شخصک اعضایی اشکالی بینندهی مشابهتی مقایسه ایله او ایکی شخصک نسب و ولادته بر اولوب اولدیغی وسائر حاللرینی آکلامقدر . بو ، عام فراست نوعندندر .

علم قیافت عموم عربلر زرنده منتشر و جاری ایکن بالآخره بعض قبائل بونکله تخصص ایلدی . عربلردن قیافت اثر ایله اک زیاده شهرت قازانانلر (بنی مدجل) و (بنی لهب) ایدیلر . بو معرفت قیافت نجد قبائلنک بعضلرنجه بوکونه قدر معروف و جاریار . روایته کوره مذکور قبائلدن بو علم ایکی اییلنلر (بنی مره) در . بو خصوصده او قدر فراست صاحبی ایمشلرکه بر انسانک نه اولدیغنی آیاغنک ایزندن آکلارلر ، حتی بعضاً بر دوه نك آیاق ایزندن او دودنک کیمه عائد اولدیغنی کشف ایلرلر ، بر آدمک عراقلی ، یا خود شاملی ، یا خود مصرلی و یا مدینه لی اولدیغنی ده بر کور شده تعیین ایدرلر مش .

علم فراست اسکی عربلرک استعمال ایتدکاری علومنددی . بونده پک ایلری کیمشلردی . انسانک هیئتندن و شکل ورنکندن واقوال و افعالندن اخلاق و مناقبنی و حسنات و سیئاتنی کشف ایلرلردی . فراست شدت ذکا ، سرعت انتقال نوعندن بر خاصه فطریه در .

عربلرجه شائع و جاری اولان تعبیر رؤیا علمی دخی کهانت قیلندن برشیدی . عربلر رؤیا کوردکجه تفسیری ایچون کاهنلره قوشارلردی . مع مافیہ کاهن اولمیانلردن بر چوق ذوات بو عاهی تعاطی ایدرلردی . بونلرک اک مشهوری حضرت ابوبکر ایدی [۱] .

زجر طیر (قوشلر ایله تفال و تشام اتمک) ، خط رمل (رمل آتمق) بو بیخه داخل اولان علملر نوعندندر . اختصار مقصدیه بونلر حقنده بیان مطالعات ایتمکدن صرف نظر ایلیورز .

خامساً : زمان جاهلیتده علم طب

علم طب بابل کاهنلری اولان کلدانیلر طرفندن تمللری وضع ایدیلان علملر جمله سندندر . چونکه خسته لقلره علاج بولمقله ایلك اشغال ایدنلر کلدانیلر ایدی . کلدانیلر خسته لرینی زقاقلرده و خلقک کچید محملرنده تمشیر ایدرلردی . تاکه اورالردن مرور ایدنلردن اوپله بر خسته لغه دوچار اولمش

بر آدم کچر ایسه نه ایله تداوی اولندیغی سویلسون ده اكا کوره خسته نك تداویسته باقلسون . کلدانیلر بویونده استحصالی ایتدکاری معلومات و تجاربی لوحه لره یازدق اولوحه لری عبادتخانه لرده تعلیق ایدرلردی . ایشته بوسبیدن انلرده طبابت کاهنلره مخصوص صنعتلردن عد اولنوردی . سائر اسکی ملتلر وازجه اه عربلر علم طبی کلدانیلردن آلمشلردر . اسکی طبابتک مصرده ، فنیکه ده و آتوریلرده بربرینه مشابه اولسی بوسبیدن نشأت ایدیور . ده اصکره علم طب یونانیلره انتقال ایدنجه بونلر بو علمی ایلری کوتوردک تنظیم و ترتیب ایلدیلر . رومالیلره و ایرانلیلره بو علم یونانیلردن انتقال ایدی . عربلر بودولتلره معاصر اوله رق یا شدقلری جهته بونلرک علوم طبیه سندن اقتباساتده بولنه رق آلدقلری شیلری ده اول کلدانیلردن اقتباس ایتدکاری معلوماته و تجربه ایله کندیلرینک طوغریدن طوغری یه بولدقلری تداویاره علاوه ایلدیلر . ایشته بو معلوماتک طوبیلا مسیه زمان جاهلیتده علم طب دیدیکمز معلومات طبیه وجوده کلدی . بو معلومات طبیه دن یک چوق شیلر حالا چول قبائلنده معروف و مستعملدر . عربلرده طبابت ایکی اصوله تابع ایدی . بری کاهن و عرافلرک اصولی ایدی . دیگرکی حقیقی علاج شکللی ایدی . کاهنلر ؛ خسته لری اولجه بیان ایتدیکمز وجه ایله اوقویوب اوفورمک ، سحر یا یامق ، یاخود کعبده قربان کسمک و دعاده بولتمق ، یاخود مسخه (نسخه) یازمق . وسائر بو کجی شیلر ایله تداوی ایدرلردی .

اوقومتی و اوفورمک ایله تداوی بتون اقوام قدیمده شائع اولان اصوللردندر . اسکی مصر بقایابی میاننده خسته لرک تداویسی ایچون توصیه اولنسان بر چوق مسخه لر بولمشدر . انلردن انتقال ایدن معلوماتدن آکلاشلدیغنه نظراً اوزمانلرده بر کاهن بر خسته نك تداویسی ایچون دعوت اولدینی زمان کاهن معینده بری مسخه و دعا کتبابی ، دیگرکی اجزای طبیه یی حامل اوله رق ایکی آدم بولندیردینی حالده کیدردی . اسکی مصرلیلر هم مسخه و دعا ، هم علاجار ایله خسته لری تداوی ایدرلردی . کرک مسخه یازمقده ، کرک اوقومقده سوزی معبودلردن برینه و خصوصاً اسکی مصر

معبود لرندن (ایزس Isis) [*] و (اوزیرس Osiris) و (رع Ra) .
 توجیہ ایدر لردی . علاجی یاپار ایکن ، یا خود آنی خستہ یہ ایچیر رکن بر طاقم
 مخصوص دعالر اوقور لردی . بونلرہ مثال اواق اوزرہ آتیدہ کی دعا خستہ
 علاج ایچرکن تلاوت اولنوردی : « بتون خستلر ایچون شفا کتابی بودر .
 ای ایزس ! (حورس Horus) ی برادری (ست Set) طرفندن پدری
 (اوزیرس) اولدیرلدیکی زمان آنک یوزندن دوچار اولدینی آلام و اواجندن
 شفایاب ایتدیکنک کی بجی ده شفایاب ایدر میسک ؟ ای ایزس ، ای بیوک
 ساحرہ ! اوغلاک (حورس) ی نصل قورتاردک ایسه بجی ده مؤلم و مکرر
 وفنا و شیطانی شیلردن ، بکا عارض اوله بیلجک مزمن و اولدیریحی و خبیث
 خستہ لقلرک جمله سندن شفایاب ایدوب قورتار . . . » [۱] انلرک زعمنجہ
 انسانک ایچنہ کیرہ رک خستہ لقلاری تولید ایدن ارواح خبیثینی چیقارمق ایچون
 مخصوص دعالر واردی . اسکی مصر لیلرده بو کی شیلر فکر بشریتہ نصل
 مستولی اولمش ایسه عربلرده دخی عینی احوال وقوع بولمشدر . عربلر
 خستہ لقلاری زمانندہ کندی صنم لرینہ اوکی دعالر ایله خطاب ایدر لردی .

[*] (ایزس) اسکی مصر لیلرک باشلیجہ الہہ لرندندر . (اوزیرس) ک ہمیشہ
 و زوجہ سی و حورس (اورس) ایله (ہار بوقرات) ک والہ سی ایدی . قاردشی ایله
 برلکدہ اوزون مدت مصدرہ اجرای سلطنت ایتش و ہر ایکسی قطعہ مذکورہ دہ
 زراعتک ترقیسنہ خدمت ایشدر . (اوزیرس) ہندستانک تہخیرینی متعاقب
 قاردشی (تیفون) طرفندن اتلاف ایدیلنجہ (ایزس) (تیفون) علیہ نہ حرکت
 ایتک اوزرہ براردو تشکیل و عکسک قومانداسنی ایکی شاربہ دہ دشمنہ قہرمانانہ
 بر صورتہ غلبہ ایدن اوغلی (اورس) ہ تودیع ایتشدی .

(ایزس) وفاتی عقبندہ ، الہلر مرتبہ سنہ اصعاد ایدلدی . ہر شیک پدری
 عد اولنان (ایزس) بعضاً قر ، بعضاً شمس شکندہ تجسیم ایدلکدہ و بعضاً اوکوز
 (آپس) ایله مناج اولنندہ در . باشندہ بوینوزلری و یا خود برکرہ شمس بولندیغی
 حالدہ اوطومش و قرجانندہ کی « اوروس » ی ارضاع ایدر بروضعیتہ کنج برقادین
 دورندہ تصویر ایدلکدہ در .

مصر لیلر (ایزس) ک شرفتہ اولہ بق مراسم مخصوصہ ، آینلر اجرا ایدر لردی .
 بتون بوشیلر بالآخرہ یونان و ایتالیا دہ دہ تعمیم و انتشار ایتشدر .

(فرانسزجہ تاریخ و جغرافیہ قاموسی)

انسانلرہ دخول ایتدکلرینه ذاہب اولدقلری شیطانلری ده او قومقلہ ، مسیخہ یازمقلہ حیقلرمق ایستلردی . او اعتمادات جملہسندن اولهرق بر وبادن قورقدقلری زمان مرکب کبی آکیرلردی . انسان مرکب کبی آکیریر ایسه وبادن قورتولوردش . ینہ او اعتقادته کوره پادشاهلرک قانی نایج وکوتوروماکک دواى شافی ایمش .

عربلرک اجزای طیبہ ایله اجرای مداوات اصولنه کلنجه بو اصول ایکی مصرلیرده وسائر اقوام قدیمده نه حالده ایدی ایسه عربلرده ده اویاه بر حالده بولنیور ایدی . عربلر بسیط اجزای طیبہ و شربتلر وبخصوص بال کبی مواد ایله خستهلقلری تداوی ایدرلردی . انلرجه بال امراض بطینہ ایچون اک مؤثر دوا عد اولنوردی . بونکله برابر خستهلقلری تداویدہ اک بیوک اهمیت حجات (قان آلمق) ، کبی (دمیر ایله داغلامق) کبی جراحت جهتنه ویریلردی . « هر خستهلق نهایت کی ایله کیسلمشدر . شو حالده طبابتده اک صوک چاره داغدر » جملہلری عربلرک مشهور سوزلرننددر . بر چوق دفعه اعضایی کسمک ایله تداوی ایدرلر و بو قطع عملیاتی آتش ایله وقوع بولوردی . چونکک آتش او زمانلرده بو کون بزده کی مضاد تعفن مواد یرینه قائم اولیوردی . انسانک اعضاسندن برینی کسمک ایستدکلری زمان آتشدہ بیوک بر بیچاق قیزدیردرق انکله او عضوی کسرلردی . نته کیم مشهور شاعرلردن (خنسا) نک برادری (صخر بن عمرو) ک آلدینی بر طعنہ نک تأثیری ایله قارنده جکر کبی بر شیش ظهور ایدنجه بر بیچاق قیزدیردرق انکله او شیشی کسمشلردی [۱] .

عربلر کوز شاشیلنی ، کوزی ، دونن دکرمن طاشنه نصب ایتدیرمکله تداوی ایدرلر وکوزک دکرمن طاشنه بو صورتله باقه باقه طوغروله جغنه ذاهب اولورلردی . او زمانکی ذهابلر جملہسندن اولوب بوکون خرافات نوعندن عد ایتدیکمز شیلردن اولهرق بر مجروح صو ایچهجک اولور ایسه وفات ایدر زعمنده بولنورلردی [۲] . بر قادین بر شیدن قورقوب ده یورکی صغورایسه اکا صیجاق صو ایچیرلردی [۳] .

طیبیلر — طیبیلرہ کلانجہ بونلر اول امرده کھنلردن ایدیلر . دھا صکرہ عربلردن روملر و ایرانیلر ایله اختلاط ایله بو عالمی انلردن اقتباس ایدن بر طاقم آدمار طیبیلرکی تعاطی و بو علم ایله کسب شهرت ایدلی . بونلرک اکثری آلتنجی عصر میلادی سردلرنده اسلامیتدن اولکی اقبایه عربینی تشکیل ایدن آدملردن ایدی . مع مافیہ او طیبیلردن بعضلری اندن دھا پک چوق اسکی زمانلرده یتشدیلر . (لقمان) عربلرک اسکے طیبیلربار . مشارالیه عینی زمانده عربلرک حکیم و فیلسوفیدر . (لقمان) ک اصلی ایله بولندیفی زمان حقیقده اختلاف واردر . مشارالیهدن صکرہ (تیم الرباب) دن (ابن حذیم) کلیرکه بوذات طبابتده کی مهارت و حذاقتی ایله عربلر آره سنده ضرور امثال صرہ سنہ کچمشدی . عربلر بر طیبیک حذاقتی کوسه ترمک ایستدکلری زمان « ابن حذیم دن دھا حاذق » دیرلردی . (اوس بن حجر) ک شویقی او جهله دندر :

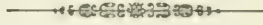
فهل لكم فيما لي فاني بصير بما اعى انطاسي حذیما

(حرث بن کاده) زمان جاهلیتک اک صوگ طیبیلرندن ایدی . (۱۳) نجی سنه هجریده وفات ایدلی . (بنی ثقیف) دن وطائف اهللسندن اولان بو ذات ایران مالکنه کیدرک (جندیسابور) ده علم طبی او کړندکدن اوورالده بوضعتی تعاطی ایله پاره قازاندقن صکره کندی مملکتته عودت و (طائف) ده اختیار اقامت ایش و بو صنعتده بیوک بر شهرت کسب ایتمش ایدی . اسلامیتک ظهورینه یتشدی . حضرت نبی هر کیمده خسته لوق اولور ایسه بو ذاته کیدوب کندینی تداوی ایتدیرمسنی توصیه ایدردی . (ابن ابی رومیة التیمی) ، (نضر بن حرث بن کاده) دخی زمان جاهلیت اطبا سندن ایدیلر .

ذکر اولنان طیبیلردن اکثری طبابتی ایران و روم مملکتلرنده او کړنمشلردی . مناسترلرده و عبادتخانه لرده و سائرده بولان کاهن و خاخاملردن طبی تلقی ایدنلرده وار ایدی . بونلر علم طبی تلقی ایدرکن بعضاً اسکے فلسفه دن برطاقم معلومات ده اقتباس ایدرلردی . ننه کیم مارالذکر (نضر) او بولده اقتباسانده بولنش ایدی . قرائن احوال دن آ کلاشلدیغنه کوره طبابتی تعاطی ایدنلرک بعضلری امور جراحیه یه تخصیص نفس ایدرک طیبیب لقبندن زیاده جراح لقبی ایله اشتهار

ایدرلردی . زمان جاهلیتک الک مشهور جراحی بالاده ذکرى کچین (ابن ابی رومیة التیمی) در . جراحاق ایله اشتغال ایدردی [۱] .

بوندن ماعدا عربار آلره ودوه لره پک زیاده اهمیت ویردکارندن اطباءدن بمضلری بو کونکی بیطارلر قیلندن اوله رق حیواناتک تداویسنه تخصیص نفس ایدرلردی . (عاص بن وائل) زمان جاهلیت بیطارلردن ایدی [۲] .

سادسا : زمان جاهلیتده شعر

عربلرجه شعرك تعریفی متقی وموزون سوزدن عبارتدر . حال بوکه بو تعریف نظم ایچون اطلاق اولنه بیلیر . اصل شعرك تعریفی بودکلدر . چونکه نظم شعرك غیریدر . بر انسان شاعر اولورده نظم بیلمز . کذاک بر انسان ناظم اولورده نظم ایتمدیکی سوزلرده شعر اطلاقنه سزا بر شی بولماز . بونکله برابر نظمک شعره نه قدر طلاوت و لطافت و یردیکی وانک حسانه اولان تأثیرینی نه قدر تزید ایتمدیکی قابل انکار دکلدر . هر حالده نظم شعرك بر قالبندن عبارتدر . معنای] عوموسی ایله شعره کنگجه بونی شامل اولایغی اسالیب افاده ونثرک فوقنده اوله رق حسیانه اجرا ایتمدیکی تأثیرات جهتیه مختصر بر عباره ایله تعریف ایتمک قابل دکلدر . نثر ایله شعر آردسنده کی فرق شودر که نثرده افعال حیاتدن کوردیکمز ، یاخود استنتاج ایتمدیکمز شیلری قیاسه ، یاخود دلیل وبرهانه بناء افاده ایدرز . شعرده ایسه انفعالات نفسیه ایله تولد ایدن حسیاتمزی قیاس ودلیل آرامقسنزین تصویر ایلرز . شو حاله کوره نثر « عقل لسانیدر » و شعر « روح ، یاخود قلب لسانیدر » دیمک چیقار . بمضلرینک تعریفنه کوره شعر « غیر ظاهری حقائقک صور ظاهره سیدر » .

بو سبیدن شعر پک قدیمدر . اسکیده اولسون ، یکیده اولسون عالمده هیچ بر ملت شعر دن خالی قالماشدر . شعر اقوامک مرات ادابی ودیوان اخلاق

[۱] طبقات الاطباء ۱۱۶ ج ۱

[۲] ابن قتیبه نک (المعارف) کتابی ۱۹۴

ووقائع وادبیانیدر . زیرا انسان عملاً ترقی وادراکجه انتظام کسب ایتمدن اول
حسیاتجه تعالیٰ به وقلباً حرکتہ مظهر اولہرق علم ایله تکلم ایتمدن اول شعر ایله
تکلم ایلمشدر . وقائع بشر بہنک اک اسکیننک خیالات قیلندن اولمی وشعر
کتابلرینک مدونات امدن محفوظ قالان شیلرک اک قدیمی بولنمی او سبیدن
نشأت ایلیور . بو شعر کتابلرنده اسلاف مراسم دینیه وادبیہ وحماسهکارانه لرینی
ویا خود صور انفعالات نفسیه لرندن سائر شیلری قید وتدوین ایلمشدر . هندلیلرده
(مہابہاراتا (Maha-Baharata) و(رامایانا (Ramayan) یونانیلرده (ایلیاد
واودیسه (L'Iliade et l'Odyssee) ، رومالیلرده (ایادہ (Enéide) ، یہودیلرده
تورانک بعض اسفاری وایرانیلرده شہنامہ اوملتلرک باخصوص عبادات ومعبودات
جهتندن عادات ، اخلاق ووقائف متضمن شہردن بشقہ برشی دکلدر . چونکہ
بیان ایتمدیکمز کی شعر لسان حسیاتدر . روحہ حاصل اولان انفعالاتی تصویر
ایدر . نفس انکله مقصودینہ ایرمک ایستر . اندہ قیاس ودلیل آرازماز . دین
ایسه تسلیمیت وعالم خیاندہ جولان ایچون روحہ اک زیادہ خادم غدالردندر .

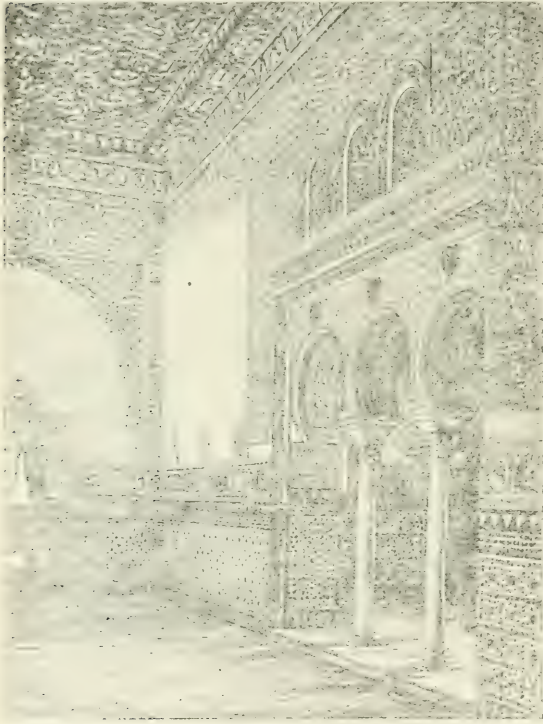
شعرعربی :- اقوام سامیہ خیالاتہ اک چوق منجذب اقوامدن اولدقلری
ایچون حواس ایله تماس ایتمن اعتقادانہ سائر مللندن زیادہ میل ایتمدکلری کیینہ
بو سبیلہ تصورات شاعرانہدہ اقوام سائرردن زیادہ ایلری کیتمشلردر .
اقوام سامیہنک براتدقلری آثار شعریدہ بونی پک آجیق کوردرسکیز . سامیلرک
بو قیلدن اک اسکی اثری تورانددر . تصورات شاعرانہ تورانک اک اسکی اسفانده
کورلمشدر . (سفر تکوین - کتاب تکوین) (ص ۴۳۷) ده (لامک) ک کندی
ایکی زوجہ سی (عادہ) و (صلہ) یہ توجیہ ایتمکی سوزلر ؛ تمامی ضائع اولوب
یالکیز مطلعی قالمش اولان واصل عبرانیسی موزون ومقفی شعر اولدیغی
کوسترمکده بولنان برنشدہ (منظومہ) نک برقسمندن بشقہ برشی دکلدر [*] .

[*] ذکر اولنان عبارده نک نصی شودر :

۲۳ ولامک زوجہ لری عادہ ایله صلہ یه ای لامک زوجہ لری سوزیمی ایشدوب
کلامی دیکلرک ز زیرا یارم ایچون بر آدم و برم ایچون بر حیوان قتل ایلم ۲۴ ایمدی
قاین ایچون یدی قات انتقام آنور ایسه لامک ایچون یتش یدی قات [آنور]
دیدى . تورانک ترکیه ترجمه سی

بو سوزلر عبرانیارده منظومآك ك قدینی وعلى الاطلاق بتون عالمده قافیلی اشعارك ك اسكینی تشکیل ایدر .

توراتده تصورات شاعرانه قیلندن دهايك چوق مثاللر واردر . حضرت موسی النده ایکی لوحه شهادت بوندیغی حالده طاغدن ایندیگی زمان (خروج

اندلسده اشبیلیهده التصر سرانك برصالونی

۳۲ : ۱۷) يشوع

حضرت موسایه اردوده

برحاربه سسی واردر «

دیجه حضرت موسی :

« اوسس مظفریت ،

یاخود هزیمت سسی

دکلدر . ایشیدیکم

تغنی سسیدر » جوانی

ویرمشدی [*] . بو

فقردنك بریت اولدیغی

وحضرت موسی انی بو

موقعده صرف ایندیگی

ظن اولنیور وقس علیه .

توراتده (سفر ایوب)

کبی برطاقم اسفارده

واردر که بونلر بستون

شعردر . حتی (سفر ایوب) ك فی الاصل بر شعر عربی اولدیغی ده روایت

اولنیور . (سفر اشعیا) ، (مزامیر دورد) وسأره هپ شعردر . شعر عبرانی

حضرت (سلمان) زماننده حکمران ارلان آ-ایش وانتظام ، وسعت ملک ،

[۰] عبارة ك اصلی شودر :

« ۱۷ وفوم چاغرشدقلرنده يشوع صدالریغی ایشیدوب موسایه اردوده محاربه صداسی

واردیدی - ۱۸ او دخی بو غالب اولانلرك صداسی (عبرانیجه چاغرش صداسی)

دکل ومغلوب اولانلرك صداسی دکلدر . بن ترنم صداسی ایشیدبورم دیدی »

تورانك تركه ترجمه سی

اهالیئک معیشتجه حاصل اولان بولاق ورفاهیت سایه‌سند، اک عالی دورینه وارمش ایدی . عربلرجه (مأمون) ک زمانی نصل بر دور زرین ایسه . موسویلر جاده ، حضرت سایمانک دوری اویله‌جه بر دور زرین عد اونور . برده (مأمون) نصل حکیم وشاعر ایدی ایسه حضرت سایمان دخی حکیم وشاعر ایدی .

شعر عربی : — عربلر عربانیلر کبی اقوام سامیه دن اولمق حسابیه شعر سویلیکد، وعالم خیاله طانقد، انلر کبی براسه مداد فطری به مالکدرلر . نصله اوله رق عرب لسانی حائر اولدینی الفاظ مترادفه ومتوارده واسالیب معانی و بیان جهتیله تصورات شاعرانه بی افاده یه عربانیلر دها زیاده مستعدر . اقلیم واحوال معیشتی نظر رق آله جق اولور ایسه ک عربلرک چولارد، امرار حیات ایلمرندن وحرکات ، فکر وسائر احوالده حر ومستقل بولملمرندن طولایی تصورات شاعرانه یه عربانیلر دن زیاده لیاقت صاحبی اولدقلمرنی کورورز . بوجهتله عربلرک اکثر انعارینی حاسبت و فروسیت قیابندن اولان شیلر تشکیل ایدردی . عربانیلرک اشعارینه کلنجه بونک خواص ممیزه سی ذلت ، انکسار وتدین دن عبارت ایدی .

شعرک نظمی کیفیتند، اقوامک طوطقاری اصولار مختلف اولمقله برابر شعر علی الاکثر منظوم اولور . بعض ملاتر شعرک منظم اولمسی ایله اکتفا ایدرک قافییه اهمیت ویرمدیار . بعضاری انک عکسی اوله رق شعری غیر موزون ، قط مقفی یا بیدیار . بعضاری ایسه شعرک هم موزون ، هم مقفی شکانده اولمسی التزام ایلدیار . عربلرده شعر ، منظوم وقافیله اولمق شرطدر . یوقسه اوکی سوزلر ، یعنی منظوم ومقفی اولمان جمله لر شعر نوعدن عد ایدلر . حل بوکه قاردشاری اولان سریانیلر ایله عربانیلرده اشعارک شکلی انک عکسیدر . اسکی سریانیلر (افرام سریانی) و (اسحق انطالی) نک شعرلرنده اولدینی کبی شعرده قافییه التزام ایتمکسزین یالکیز نظم ایله اکتفا ایدرلردی [۱] . عربانیلرک اشعارنده ایسه نه وزن ، نه ده قافییه آرانیردی . بلکه یالکیز قافییه جهتی التزام اولورددی . بوسبیدن عربانیلر قافییه ایله برابر تصورات شاعرانه دینییه حاوی

اولان آیات قرآنیہی ایشہ تکلمی زمان کہندی لسانلرندہ کی شعرہ قیاساً انی شعر ظن ایشملردی .

هیچ شہہ یوقدرکہ قافیہ و وزنک برطنایتی واردرکہ بوطنانیت معنای شاعرانہک نفسہ اولان تأثیرینی تزیید ایدر . فقط هیچ بروقت یالکز وزن وقافیہ سوزی شعر یاپہماز . خطابت موزون ومقفی اولدیغی حالده انسانہ تأثیر وحسیاتی تمہیج ایلبور . بوده تصورات شاعرانہ نوعندندر . لکن مقفی وموزون دکدر . خطابت حقنہ بحث مخصوصندہ معلومات لازمیہی ویرہ چکر .

نظم اصولی فصل بولمبار؟ : — بیان ایتدیکمز وجہ ایله عمر بلرده تصورات شاعرانہ فطری برشی ایساده نظم صنعی اولهرق صکرودن حادث اولمشدر . احتمال کہ اول امرده شعری ضرور امثال قبیلندن حفظ وتداول ایدلک اوزره مختصر عبارلردن تشکیل ایشلردر . امثال حکمیہده بوقبیلندره قرآن احوالندن آکلاشیامورکہ شعراوخالده ، یعنی امثال قبیلندن اولهرق برچوق عصرلر کچیرمشدر . بوندن صکرہ بری مثل سویلرکن سوزی بالتصادف بر ، یاخود بربرینہ یقین معنادہ ایکی ضرب مثل شککنده مسجع ایکی قسم یاپیش . بوسجملرک ظہوری ایله سوزده برطنانیت کورمکله انی برمقام ایله ترنم ایش . خلق بونی انک آغزندن ایشیدنجہ اندن اقتباس ایله سونج زمانلرندہ ، یاخود دوہار آرقہسندہ تغنی ایشمکہ باشلاشار . معلوم اولدیغی اوزره لسان تغنی ؛ براسان طیبیدر . بوصورتلہ وزن وقافیہک طنایتی خلقک خوشنہ کیدرک برقافیہ اوزرینہ بر ویاخود ایکی مصراع علاوه ایشلر . بونک اوزرینہ الک بسیط حالده (رجز) وزنی ظہور ایش . برمفاخرہ ، یاخود مشائمہ ، یاخود منافره (جاہ ورفعت مسابقہسی) ایچون برشاعرک قریبہ شاعرانہسی تمہجہ کلدیکہ (رجز) دن ایکی ، اوچ بیت شعر سویلرک عصرلر کچمش . مرور زمانلہ بیوک برشاعر یتشدیکہ شعرده تدریجاً ترقیات وقوع بولمش . اوقبیلدن (عجاج) و (اغاب عجلی) نامندہ کی شاعرلر (رجز) ده ترقیات واصلاحات اجرانہ موفق اولانلر جملہسندہ ذکر اوانیورسده بواسلاحات وترقیاتک زمان وقوعی حقنہ معلومات ویرایور .

قصیدہ لرہ کلنجہ بوکا کشایش ویرنلرک اک مشهور لری امام الشعراء (امرؤ القیس) ایله بشنجه عصر میلادی رجالتدن اولان بیوک پدری (مهلهل) در . روایتہ کوره عربلرده ایلك قصیدہ سویابن بو (مهلهل) وقصیدہ لری ایلك اوزون یاپان ، شعرده ایلك تنوع و تفنن کوسرتن ، شعره کشایش ویرن ، آغلایان (امرؤ القیس) ایدی . آنلری سریع الحركه قره قوشاره ، کیکاره ایلك تشبیه ایدن ینه (امرؤ القیس) در [۱] . (امرؤ القیس) كذلك عربلرده ایلك رقیق غزل و سائرہ یاپان ذاتدر . احتمال که (امرؤ القیس) روم ممالکته وقوع بولان سیاحتلرنده انلرک ، یاخود یونانیلرک اشعارینی ایشیده رک شعر عربیده بوترقیاتی وجوده کتیرمکی دوشونمشدر . ذاتاً ذکای نظری اختلاط ایله برقات زیاده پارلار . مشار ایله قریحه شاعرانه سنی او تکملاتی کورمکدن حاصل اولان معلومات ایله تقویه ایدرک شعر عربی یه ادخال ایتدیکی تجدداتی یاممشدر . دور جاهلیت شعراسی روم ممالکته پک نادر اوله رق آباق باصارلردی . بونار بلاد عربدن چیقسه لر بیله پک نادرلری مستثنی اوله رق (بنی نسیان) یاننده (بلقا) دن و (آل منذر) یاننده (حیره) دن اوتیه کیچمز لردی .

عربلر من الازل طبیعت شاعرانه ایله مفظوردلر . چونکه اولافطرة خیال صاحبی اولان اقوام سامیه دندلر . ثانیاً چوللرده اقامت ایدرک حریت واستقلاله آلیشمش بر قومدلر . ثالثاً امور و خصوصات بداوتکارانه لری ، آرلرنده مخاصمات و مفاخراتک حدوشنه سبب اولمش . بوکی احوال ذهنی ، قریه بی آچغه خدمت ایدر . رابعاً لسانلریک نظمه پک زیاده قابلیت و اردر . عربلر پک اسکی بر مات اولدقلری ایچون اک اسکی زمانلرده شعر تنظیم اتمش اولملری اقتضا ایدر . حال بوکه عربلرک آثارندن کوردیکمز اک اسکی شعرلر اسلامیتدن اول ایکی عصردن اوتیه کیچمور . عجباً عربلر اوزمانلردن دها اول شعر سویله میورلری ایدی ؟ فکر مزه قالیر ایسه عربلر اوزمانلرده عبرانیلر کی شعر تنظیم ایلشیلر ایدی . یوقاریده ذکر کی کچن (سفر ایوب) ک او اسکی عرب اشعاری بقایانندن اولسی و بونک لسان عبرانیده محافظه ایدیلرک اصل عربیسنک ضایع اولمش بولنسی احتمال داخلنده در . بوشعر عبرانیده حفظ

ایدلامش اولسه ایدی عربلرک او قویوب یازمه بیلما ملرندن و او قویوب یازمق بیان ملتردن اوزاق برحاله یاش-املرندن طولانی سائر اسکی عرب اشعارنی کبی ضائع اوله-بقدی .

عربلرده تمک کترنی : — عربلرک اسلامیتدن اول وقوع بولان صوک انتباهلری صره لرنده کی زمانه عائد اوله رق بزه ترک ایتدکاری اشعارک چوقلنی دها اسکی زمانلرده ده کترتله شعر یابدق لرینه دلیل تشکیل ایدر . عربلر او صوک بر ، یاخود ایکی عصر ظرفنده او قدر چوق شعر تنظیم ایتشلردر که دیگر ملترده ، باخصوص بداوت زمانلرنده ، براقچ عصر ظرفنده او قدر شعر یایلامشدر . (هومر) ک (ایلیاد و اودیسه) سی یونان زمان جاهلیتته منسوب اشعارک قسم اعظمنی تشکیل ایدیور . حال بوکه او ایکی اثر منظومک عدد اییاتی ۳۰,۰۰۰ سی کچمز . کذلک هندیلرک (مهابه-اراتا) سی ۲۰,۰۰۰ و (رامایانا) سی ۴۸,۰۰۰ [۱] بیتدن فضله دکدر . عربلره کانیجه قبل الا-سلام صوک انتباهلری اناسنده تنظیم ایتدکاری اشعاره دائر کوردیکمز معلوماته کوره بونلر ذکر اولان مقدارلردن قات قات فضله شعر سویلشاردر . عربلر منظوملرینی بیت ایله دکل ، قصیده لر ایله تعداد ایدرلردی . روایتسه کوره (کتاب الحماسه) مؤلفی (ابو تمام) زمان جاهلیت شعراسنه منسوب اولمق اوزره قصائد وه قاطیع دن ماعد ۱۴,۰۰۰ ارجوزه حفظ ایدردی [۲] . (حماد راویه) [*] حروف هجادن هر حرفک قافیهدن بیسک قصیده اولمق اوزره ۲۷,۰۰۰ قصیده ازبر ایتش ایدی [۳] .

خلیفه (رشید) زماننده یتیشن عرب تاریخ و ادبیاتی علماسندن (اصمعی) ۱۶,۰۰۰ ارجوزه [۴] و (ابو ضمضم) ده جمله سنک اسمی (عمرو) اولمق اوزره یوز شعرك اشعارینی حفظ ایتشلر ایدی [۵] . بورو روایتلرده مبالغه

Litt. Hist. of India 213 (۱)

[۲] ابن خلکان ۱۲۱ ج ۱ [۳] النجوم الزاهرة ۲۰ ج ۱ [۴] ابن خلکان ۱۲۱ ج ۱ و طبقات الادبا ۱۵۱ [۵] الشعر والشعرا ۴ [*] حماد راویه — اصلاً دلیلی اولان بوذات اسکی عرب محاربات مشهوردنی ، اشعارنی ، انسانی ، تاریخی حقتده خارق العاده احاطه و معلومات صاحب اوله رق کرقدهده یتیشن اک بونک علامدن ایدی . عصرینک علامه بنی مداینی اولدینی ایچون بنی امیه

بولدیغی مظلون اولمقله برابر ينسه بونلر عربلردن قالان منظوماتك بك چوق اولدیغنه دلیل تشکیل ایتمکدن خالی قالماز . باخصوص دور اسلامیتده کی شعر راولیرینه انتقال ایدن بشیرک آنجق زمان جاهلیت اشعارندن برقمی اولدیغی نظر دقنه آیرساق . چونکه زمان جاهلیت شعرلی راولیرندن برچوقلری فتوحات اسلامیہ اثناسنده مقتول اولملار ایدی . بوجهتله بونلرک حافظه لرنده بولنان اشعارده انلر ایله برابر ضائع اولوب کیتدی . (ابو عمرو بن العلام) دیورکه : « عرب اشعارندن سزه آر برشی قالدی . او شعرلر تماماً سزه انتقال ایتمش اولسه ایدی دها بك چوق معلومات و اشعار کورردیکیز » [۱] .

فضله اوله رق عربلر بك چوق اشعار تنظیم ایتدکلری زمان یونانیلری و هندیلری شعر تنظیمنه سوق ایدن دولت ، اتحاد ، دین و سائر صاحی اولق کبی بر باعث و مشوقه نابع اولیه رق همان حکومه تسز و ذکر اولنان سائر اسباب تشویقیه دن محروم بولنورکن محضا فطر تلرنده مندمج اولان طبیعت شاعرانه یه تبعاً شعر سویلیک قویولملار دی . اولیه اولسه ایدی رومالیلرده وقوع بولدیغی کبی شعر تنظیمی ایچون دولت تشکیلی ایله قریحلری آچیلدیجه یه قدر بکلیه جکلردی .

ملوک آره صره کندینی نزدلرینه دعوت و مالماسدن استفاده ایدرلدی . برکون ملوک امویه دن (ولید بن یزید) حماد دن (راویه) اسمعی هانکی استحقاق ایله احراز ایتدیکنی صورار . حماد شو جوابی ویریر : « چونکه طانیدیگیز ، یاخود نامی ایشیتدیگیز نه قدر شاعر وار ایسه جمله سنک اشعارینی حافظه منده طوطقدن ماعدا نامی طانی یفکیز ، ایشیتدیگیز اندن دها بك چوق شعرانک اشعارینی ده حفظ ایدرم . اوکده هیچ بری بر شعر سویلرکه او شعرک اسکی ، یاخود یکی اولدیغی درحال آکلایه مایم . » (ولید) : « او حالده نه قدر شعر حفظ ایدرسک ؟ » دییه توجیه سؤال ایدنجه حماد : « بك چوق . سزه اشعار جاهلیه دن اولق اوزره قطعه لردن ماعدا حروف هجادن هر حرف اوزرینه یوز بیوک قصیده از بردن سویلیه بیلیرم » دییه جواب ویریر . بونک اوزرینه (ولید) سنی امتحان ایده جکم دیر . (حماد) انشاده باشلایه رق ساعتارجه شعر سویلر . (ولید) آرقه سی کلین بواشعارک کثرتدن ملال کتیردیگندن کندیسنه امنیت ایتدیکی برداتی کندی طرفندن وکیل اتخاد ایدرک برانیر ، کیدر . (حماد) متباداً از بردن شعر سویلر . ایکی بیسک طقوز یوز قصیده سویلینجه او ذات « طور » دیر . بومقدار کافی کورولور . حافظه نک بودرجه وسعتی طوغریبی شایان حیرتدر . (حماد) ۹۵ سنه هجره سنده تولد و آلتش یاشنده اولدیغی حالده ۱۵۵ سنه سنده وفات ایتددر . (ابن خلکان) مترجم

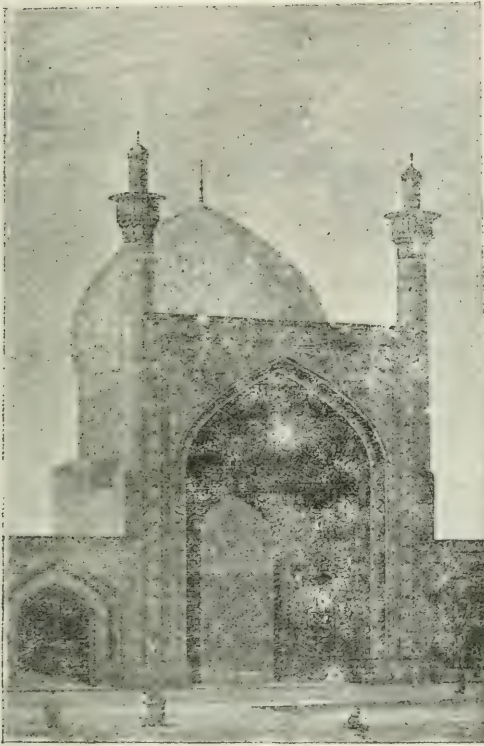
چونکہ رومایلو شعری دولت تشکیلندن براقچ عصر صکرہ تنظیم ایلمشردر .
 لاین شعری آنجق رومانک تأسنک سکزنجی عصری صردلرنده (برنجی عصر
 میلادیده) اوغسطس (اوغوست Auguste) وطیباربوس (تیہر Tibère)
 زمانلرنده دور زرینہ بالغ اولمش ، دها صکرہ دور انحطاطہ دوشمشدر .
 بوکونکی اوروپا اقوامندہدہ عین حال وقوع بولمشدر . چونکہ بونلرہ شعر
 آنجق دولت تشکیل ایتدکن وعلوم و معارفندہ ایلری کیتدکن صکرہ دور
 تکماہ ایرمشدر .

شعرک اقامی : — شعر موضوع اعتباریلہ ایکی بیوک قسمہ
 منقسمدر . برنجیسی شاعرک کنندی حسیاتی ، یاخود کندیسنہ تعلق ایدن
 اشخاصک (قبیلہ و ملتک) حسیاتی متضمن اولور . ایکنجیسی شاعرک
 سائرک احوالی توصیف ایتدیکی اشعاردن عبارتدر . برنجی قسمہ اوروپایلو
 Lyric یعنی شرقی ، یاخود موسیقی نامنی وبریرلر . بواسم (عود) معناسنہ
 اولان Lyre دن کلیور . محبت ، اشتیاق ، عشق ، مرثیہ ، حماست ، فخر ،
 انتقام نوعندن اولان نفسک تحسسانی ایہ امثال وحکم وسائرہ کبی کثرت
 تجربہ وتعل ایہ حاصل اولان شیلر بوقسمہ داخلدر . ایکنجیسی شعرک
 سائر انواعنی شاملدر . اوروپایلو لرجہ Epic نامی ویریلن شعر قصصی (وقعہ
 تصویرنی متضمن اشعار) و Drama نامی ایہ معروف اولان شعر وصفی
 وتمثیلی (تیاترویہ دائر اشعار) بوقسمہ تابع اولان انواع جملہ سندندر .
 اقوام سامیہ نک وبخصوص عبرانیلرک اکثر اشعاری برنجی قسمنددر .
 عبرانیلر مرثیہ خوانلقدہ ، آغلامقدہ ، اعلان شکایاتدہ جہاندہ الک ایلری موقعی
 طوتارلر . توراندہکی (مزامیر) و (مرثی) وسائرہ تحسسانت قبیلندن
 و (امثال) و (جامعہ) ایسہ حکم نوعندندر . اجمالاً دینلہ بیایرکہ عبرانیلرہ
 تخیلات شاعرانہ تعبد ، تشکی ، تسامیت کبی حسیات دینہ یہ منصرفدر .

عبرانیلرہ اطلاق اولنان بومطالعات عربلر حقدہ دخی اطلاق اولنہ بیایر .
 شوقدرکہ عربلرہ تخیلات شاعرانہ کندیلرینک حال وموقعلرینک ایجاب
 ایتدیکی مفاخرہ ، حماست ، غزل ، قلیج و آت توصیفی کبی شیلرہ منصرف
 اولمشدر . عرب اشعارندہ اوندن زیادہ انواع شعر تعداد ایلمشردر . بونلرک

اکثری غزل ، فخر ، مدح ، هجاء ، عتاب ، اعتذار ، زهد ، رثاء ، تهنیت ، وعید (تهدید) ، تحذیر ، حماست کبی تحسباتی مصور اولان (شعر موسیقی) قبیلندن و بعضی لری زمریات و خمریات (چیچک و شرابه دار اشعار) کبی وصف ، بعضی لری ده اخلاق و حکمت کبی مواظف نوعنددر . بونلرک معنالی تدقیق اولنور ایسه شاعریک حیات شخصییه سفی ، یاخود منسوب اولدینی قبیله نك حسیاتی مصور شیلردن عبارت کورولور .

شعر ز صنفی ، یاخود شعر قصصی په کلتیجه بونک اساس اعتباریله اسنان عربیده موجود اولدیغنی سوبلیه مزسه کده شعر عربیده وباخصوص زمان جاهلیته عائد اشعار میاننده بوکبی شعر لرک آز بولندیغنی اعتراف ایتمهک مجبوروز . بو نوعدن بولنه بیان اشعار عربیه بعض آلات وادواتک ، یاخود بعض حیواناتک ، یاخود بعض قصه وقائعک توصیفاتی حاوی شیلردن عبارتدر . (هومر) ک (ایلیاد) ی و (فردوسی) نک (شهنامه) سی طرزنده اولان

اصفهانده جامع کبیر

شعر قصصی په کلتیجه عربلرده بو نوعدن آثار شعریه یوقدر . بونکله برابر او طرزده اثر بولنمائی عربلرک اوکبی اثر لر نظم ایتدکلرینی کوسترمز . قویاً ظنمه کوره عربلر کندی قبیله لری آره سنده وقوع بولان مشهور محرابانک

صفحاتی نظام ابتدکاری حالده عدم قید وتدوین یوزندن اوشعر لر ضائع اوله رق اندردن یالکیز هر قصیده سی بر وقعه نك تمامی ، یا خود بر قسمی ناطق بر طاقم پارچه لر قالمش وظهور اسلامیتدن صکره شعر قید وتدوین ایدلیکی زمان اثر اولین اولمق اوزره بو پارچه لر قید اولمشدر . طوتدیغمز اختصار مسلیکی بوبابده دها زیاده ایضاحات اعطاسنه مساعد دکلدر .

عربلرده شاعریب فطری وعمومی ایدی . ایچارنده شعر سویله بهینلر بک نادر بولنوردی . حتی مجنونلر وخرسزلر بیله شاعر ایدیلر [۱] . ارککلر نصل ایسه قادینلر دخی فطرت شاعریت ایله مفظور اولدقارندن بوناردن ده بک چوق شاعرلر یتشمش ایدی . عربلردن شاعر اولمیانلر شعر انشادینه مخصوص اجتماعکاء عمومیلره دوام ایدرک شعردن مستفید اولورلردی . چوق دفعه لر قادینلر دخی شعر انشاد ، شعراپی یان وندکار ، شعرلری تنقیدویا تقدیر ایتمک وشعراک یکدیگرینه تفوق ورجحانی تعیین ایلک ایچون مجلس قورارلردی [۲] . بر چوقلری هنوز سن طفولیتده ادبیات وشعر حقنده هییچ معلومات آلماش ایکن شعر تنظیم ایدرلردی [۳] . عربلردن قریحه سی شعره منطلق اولمدن هر کیم بیورسه بو حال انک ایچون برنقمان ومنسوب اولدینی قبیله ایچون برعبب عد اولنوردی .

شعراک مرقه لری : — بوجهتله عربلر شعر تنظیمنه وکوزل سوزسویلیکه چوققلری بک غیرتلینی تحریک وانجذابلری نزییده صرف مساعی ایلرلردی . چونکه زمان جاهلیتده شعرا عرض حامیلری ، وقایع و آمار حافظلری ، معلومات ناقللری ایدیلر . بایکه عربلر کندیلرندن بیوک بر شاعر یتشمسینی بیوک بر قوماندانک یتشمسنه ترجیح ایدرلردی . بوجهتله بر قبیلده بر شاعر یتشدیکه سائر قبائل اوقیله نك نزدینه کله رک بیان تهئت ایدرلر و دوکونلرده یابدینی کی یمکلر پیشیرلرک وقادینلر طوبلانوب عود چالهرق اظهار شادمانی اولنوردی . بیوکلر ، کوچکلر یکدیگرینی تبریک ایدرلردی . چونکه اوایله بر شاعره مالکیتک عرضلینی سائر شعراک هجومندن حایه یه ، نسب وحسبلرینی

[۱] الیاب والتبیین ۱۶۴ ج ۲

[۲] اغانی ۱۵۰ ج ۱ [۳] ابن خلکان ۲۳ ج ۲

وقایہ، قبلیہ، عائد احوال ووقائعی تخلیدہ ونامہرینی اعالیہ خدمت ایدہجکنہ قانع ایدیلر [۱] . فی الواقع دور جاہلیت عربلرینک وقائع و آداب وعلوم و اخلاقنہ دائر بزہ واصل اولان شیرلر آنجق او شعرلردن منقولدر .

دور اسلامیت عربلری سلفلری اولان دور جاہلیت عربلرینک زماننہ متعلق وقوعات و محاربات و سائرہی انلرک متروکات شعریہ سندن استخراج ایدیلر . (سجستانی) آنجق او سایہدہ (کتاب المعمرین) فی یازہ بیلدی . (ابن قتیبہ) و سائرہ کبی علما دخی اسکی شعرانک احوالی آنجق انلرک شعرلردن آکلایہرق احوال شعریہ دائر اثرلر وجودہ کتیردیلر . شہرلرک ، طاغلرک ، درہلرک ، اراضی منخفضہنک تعریفات و توصیقاتی ہب او شعرلردن آئندی . (جاحظ) ک (کتاب الحيوان) ی و (ابو حنیفہ دینوری) نک (کتاب النبات) ی کبی حیوانات و نباتاتہ دائر یازیلان مؤلفانک اساسی دہ او شعرلر تشکیل ایتدی . عربلرک جاہلیت زمانلرندہ تابع اولدقلری ادیانک نہ اولدینگی او شعرلردن او کر نلدیکی کبی ضیافتلردہ ، فروسیتدہ ، دو کونلردہ ، ماتملردہ و سائر ددہ نہ کبی عادات و آدابہ رعایت ایتدکلرینہ دائر ہر نہ بیلنمش ایسہ ینہ ہب او شعرلر سایہ سزد او کر نلدی .

عشیرتلرینک عرض و نامی بلاغت شعریہ لریاہ مدافعہ و حمایہ ایدن بعض شعرا ذکر ایدیلور . (زیاد اعجم) ک (عبدالقیس) قبیلہ سنی (فرزدق) ک لسان ذمندن و (عتبہ بن ربیعہ) نک (بنی قصی) یی صیانت ایتملری کبی . بو یولده حرکت ایدن دہا پک چوق شاعرلر واردر [۲] .

اسکی زمانلردہ عربلر شعر و شعریہ اظہار حرمت و تعظیمدہ او قدر ایلری کیتمشنر ایدی کہ اسکی شعردن یدی قصیدہ انتخاب ایدرک بونلری آلتون مرکب ایلہ قباطی (مصر قماشی) اوزرینہ طولامبا جلی برشکلده یازدقدن صکرہ کعبیہ اصمشلردی . معالقات ایشتہ بونلردر . معلقاتہ بو جہتلہ مذہبات دخی اطلاق اولنور : (امرؤ القیس) ک مذہبسی ، (زہیرک) ک مذہبسی کبی [۳] .

[۱] مضرہ ۴۲۶ ج ۲

[۲] بلوغ الارب ۹۱ ج ۳

[۳] العقد الفرید ۹۳ ج ۳

مع ما فيه بعضارى مذهبائك معلقا تدن بشقه اشعار اولديغنى ادعا ايدر . زمان جاهليتک الكزیده شعرى قرق طقوز شاعره منسوب ۴۹ قصیده دن عبارتدر . بو قصیده لر هر برى یدی قصیده یی حارى اولمق اوزره یدی مجموعیه منقسمدر . هر مجموعیه شو صورتله بر نام مخصوص ایله یاد اولنور : معلقات ، مجهرات ، متقیات ، مذہبات ، مرثی ، مشوبات ، ملحمات . بونلر (ابو زید انصارى) نك (جهره اشعار العرب) نامنده کی کتابنده جمع ایلمشدر .

شعرك تأمیری : - شعرك عرض و نامك حمایه سنه تأثیرینك سببی عربلك منطور اولدقلى حس حماس و خیال جهتیله بلیغ سوزلردن يك زیاده متأثر اولملى و بلكه یالکوز بر بیتك كندیلرینی آیاقلاندیروب اوطور تمغه کافی بولملى در . بوسبيله شعراك هجولردن قورقارلر و مدحلى ایله افتخار ایدرلردى . حتى حضرت عمر ایكى شاعر اره سنده وقوع بولان بر اختلاف كندیسنه عرض اولنسه ایشه کیریشمكدن چکینیردی . اختلافك حانى (حسان بن ثابت) کبی ذواته حواله ایدردى [۱] . حضرت عمر بردها خالقه زباندرازلقده بولنور . ایسه اخطار و تکیدره مراجعت ایتمکسزین شدتلى جزایه دوچار ایتمك اوزره (حطیئه) نامنده کی شاعره اوچ بیک درهم ویره رك بردها فنا شیلر سویله میه جکینه دائر كندیسندن بر تعهد آلمش ایدی [۲] . عربلر اخلافة قالیرده تداول ايدر دییه هجودن او قدر قورقارلر ایدی که قبائل آره سنده وقوع بولان محاربه لرده بر شاعر اسیر دوشر ایسه كندیلرینی هجوا تیه جکینه دائر اندن تعهدلر آلیرلردى . بعضاً ینه بو مقصد ایله شاعرک لسانتی بر پارچه قایش ایله باغلارلردى . نته کیم (بنی تیم) یوم کلاب ایله معروف کونده (عبدیغوث بن وقاص) نامنده کی شاعرى اسیر ایتدکلى زمان انك لسانتی او یله باغلامشدردی . شاعر مومالییه بو حالى مفید اوله رق شو ایكى یتى سولش ایدی :

اقول وقد شدوا لسانى بنسعة
 امعشر تیم ! اطلقوا من لسانیا
 واتضحك منى شیخة عبسمة
 كأن لم تر قبلی اسیراً یمنیا [۳]

[۱] البیان والتبیین ۹۷ ج ۱

[۲] فوات الوفيات ۹۹ ج ۱

[۳] البیان والتبیین ۱۷۱ ج ۲

عرب بلر شعرا طرفندن مدح اولنق ایچون الدن کان هر درلو فدا کارانی اختیار ایدرلردی . چونکه او زمانه کوره شعرا هر کیمی مدح ایتسه لر او آدمک موقع واعتباری یوکسلردی . ممدوحک قیزلری وار ایسه قولایجه قوجه بولورلردی . نته کیم (الاعشی الاکبر) نامنده کی شاعر (عکاظ) بازار ادبنده (مخلق) اسمنده کی ذاتی برقصیده ایله مدح ایدنجه (مخلق) بوقصیده ایله شهرت قازانمش وودرحال قیزلری نشانلانمشدی . شعرادن (مسکین دارمی) دخی سیاه یشماق قویان کوزل برقادینی ایکی بیت ایله مدح ایتمکله کساده اوغرایان سیاه یشماق لیرک سورومنه سبب اولمش ایدی . او ایکی بیت شونلر ایدی :

قل للملیحة فی الحمار الـاود   ماذا اردت بناسک متعبد
قد کان شعر للصلاة ثیابه   حتی قعدت له بباب المسجد

بونک اوزرینه خاق سیاه یشماق لیره رغبت ایدرک یشاق صاتان ناچرک یاننده بولنان سیاه یشماق لیرک جمله سی صاتمشدن [۱]. دور اسلامیده شعرک تأثری حقیقا یازه جغمز بحث سره لرنده بوموضوعه دائر اولان سوزی اکیل ایده جکز .

شاعر لیرک القبی : — اسکیده شعرادن هر بری کندی شعرنده وارد اولان برسوز ایله تلقیب اولتوردی . (عوف بن سعد بن مالک) ، کندیسنک :

الدار قفر والرسم کما   (رقش) فی ظهرا لادیم قلم

ییتندن طولای (ارقش) — بنکلی — لقبی ایله تلقیب اولنمش ایدی . کذلک (جریر بن عبدالمسیح ضبعی) نامنده کی شاعر دخی کندیسنک :

وذاك اوان العرض حتی ذیابه   زنا ییره والازرق المتلمس

ییتنده وارد اولان (متلمس) لفظندن طولای بولقب ایله معروف اولمش ایدی . (زیاد بن معاویة الذبیانی) ده او یله بریتک بر لفظی اولان (نابغه) ایله تلقیب ایدلمشدی . (مخرق) ، (افنون) ، (تابط شرا) ، (اعسر) ، (مستوعر) ، (اعسر) ، (طرفه) ، (ذوالرمة) ، (مزرد) ، (عوبق) ، (جران العود) ، (عجاج) ، (موسی الشهوات) ، (رقیات) ، (صریح الغوانی) ، (غبار العسکر) ، (مقبل الریح) وسائر القاب شعرا او یله برر وسیله نیک نتیجه می ایدی [۲] .

عرب قبائلی درجات شاعریتده متفاوت بولنیوردی . قبائلدن مزیت شاعریت ایله اگ زیاده ممتاز قبيله (ربیعہ) ایدی . کبار شعرادن (مهلهل) ، (مرنش اکبر) ، (مرقس اصغر) ، (طرفه بن العبد) ، (عمر بن قیئه) ، (حارث بن حلزہ) ، (منلمس) ، (اعشى) ، (مسیب) عمومأ بوقبيله منسوبدرلر . دها صکره شعر (قیس) قبيله سنه انتقال ایلدی . فحول شعرادن ایکی نابغه (نابغه ذبیانی و نابغه جمعدی) ، (زهیر بن ابی سلمی) ، (ربیعہ) ، (امید) ، (حطیئه) ، (شماخ) و سائرہ بوقبيله دندر . بالآخره شعر (تمیم) قبيله سنه کچرک بوراده یرلشدی . (مضر) شاعری (اوس بن حجر) بوقبيله شعر اسندندر . اینکجه درجه ده (هدیل) قبيله سی و سائرہ شاعرلری کایر . همیریلردن ده برطاقم شعرا وار ایدی [۱] . شایان استغراب شایلدندرکه عربلر قریش قبيله سنک هر بشیده کندیلرینه تقدم و رجحان صاحبی اولدینتی تسایم ایتدکلری حامده یالکزر شعردده اگا بوحق فائقیتی ویرمزلدی [۲] . قرآن احوالدن آکلاشیلدیغنه کوره عربلرک عرب اولمیانلر ایله اختلاطاری قریحه لرینه کشایش ویره رک کندیلرینی نظم اشعاره سوق ایدردی . بوجهتله عراق طرفلرینه اگ زیاده یقین بولنان قبائل اگ چوق شاعریت صاحبی ایدی . اگ شاعرلری ده ایرانیلر ایله اختلاط ایدنلر ایدی . بونلرک ایکیسندن ده دها شاعر اولانلر ایسه هم ایرانیلر ، هم روملر ایله اختلاطده بولنانلر ایدی .

خلاصه کلام شعر عربلرجه پک زیاده منتشر ایدی . هیچ بر قبيله کندیسینی مدافعه ایدن و حسیاتنه ترجمان اولان بر ویا متعدد شاعرلردن خالی دکل ایدی . شعر زمان جاهلیتده وقائع و حوادثک محفظه سی و آداب و اخلاق و عاداتک خزانه سی ایدی . بوسبيله « شعر عربلرک دیوانیدر » دینلمشدر . ضرور امثال دخی ملنک عادات و اخلاق و آدابک آینه سی اولمق اعتباریله شعر قبیلندندر . عربلرک جاهلیت زماننده کی آداب و اخلاقدن بر چوقلری اوزمانه متعلق ضرور امثالدن استخراج اولمشدر .

سابعاً : زمان جاہلیتہ خطابت

خطابت خیال و بلاغتہ محتاجدر . ایشته بوسیدن انی شعر قبیلدن عد ایلوروز . یاخود ، ہر ایک قسمک موقی آیری اولقلہ برابر ، شعر قسمی شعر منظوم و خطابت قسمی شعر منثور صایلیر .

خطابت حماسہ محتاجدر . خطابتک تأثیری علی الاکثر فروسیت عصرندہ عزت نفس صاحبی ، استقلال و حریت پرستشکاری اولان اقوامدہ کورولور . شعرندہ ایسہ بویہ شرطلر یوقدر . بوجہتلہ عربلرک جاہلیت دوری یونانلیلرک جاہلیت دورینہ بونقلہدن بکزیزیور . چونکہ ہر ایک ملت شعر و خطابت ، عزت نفس و استقلال صاحبی ایدیلر . ینہ بوسیدن رومالیردہ شعر برحال تأخردہ قالدینی حالہ خطابت بیوک برواج و ترقیہ مظهر اولمش ایدی . عین سیدن طولایندہ عبرانیلردہ شعر مظهر اعتلا اولمش ایکن خطابت پک کری قالمش ایدی . چونکہ عبرانیلردہ ضعف و ذلت برطبع غالب ایدی . بونک ایچون انلردہ کی خیالات شاعرانہ شکایت و تضرعہ منقلب و قریحہلری مرثیلر و حکمیات نظامنہ منصرف اولدی .

عرب قومی ؛ محیطی داخلمدہ بولندقلری موقعک تأثیری ایلہ حریت و حماستہ مألوف ، خیالات شاعرانہ صاحبی اولان سائر ملتلرکی حساس برقوم اولدقلرندن خطابت انلرچہ پک بیوک بر موقع و تأثیر طومتشدی . بعضاً بلیغ بر سوز اوپاندیردینی نخوت و تمہیج تأثیری ایلہ انلری آیاقلاندریدی . موقع و طرز معیشت تأثیری ایلہ آرہ لرنده ظهور ایدن منازعہلر برلرینہ قارشلی رقابت و مفاخرہ اجراسنی استلزام ایلدیکندن بلیغ سوزلر ایلہ خصمی اقتناع ایتمک و طرافدار الدہ ایلمک ایچون خطابتہ محتاج اولمشلردی . خطبہلرک موضوعی اکثریتہ عمومی و خصوصی اجتماعکالہردہ حسب و نسب و اخلاق و تربیہ ایلہ مفاخرہ لردن تشکل ایدیوردی . عرب خطیبلری موقع خطابتہ چیقہرق سوز سولدکلری زمان باشلرنده صباریق اولدینی والارندہ بولندیرد . قلمی بر دکنک اوزرینہ دایندقلری حالہ قائماً نطق ایراد ایدرلر و بعضاً

دکنک یرینہ اوزرینہ دایاندقلمری اوق ویا مزراق ایله سوزہ کورہ اشارت مخصوصہ یاهرق سولدکلمری نطقک سامعین اوزرینہ دها زیادہ اجرای تأثیر ایتسنہ غیرت ایلرلردی . بعضاً دخی دوه اوزرینہ بینمش اولدقلمری حالده نطق ایراد ایلرلردی [۱] . شعر ایله خطابتک یکدیگرینه مشابہتی کوسترن احوالین بری ده شعرادن اکثرینک خطابتله وخطیبیلردن قسم اعظمنک ده نظم ایله اوغراشماریدر . خطیب وشاعرلردن اکثری هم خطیب ، هم شاعر ایدیلر . هر ایکی صنعت ایله اوغراشیرلردی . دها صکره هانکی صنعت دها غالب کاسه اکا کورہ صاحبنه (خطیب) ویا (شاعر) نامی ویریلردی . خطیبیلری چوق اولان قبائل علی الاکثر شاعرلری ده چوق اولان قبائل ایدی . عربلر شعر وخطابت تاریخنه متعلق سولدکلمری سوزلر جمله سندن دیرلرکه : (عبدالقیس) قبیله سی (ایاد) محاربه سندن صکره ایکی فرقه یه آیرلمش . بونلردن بری (عمان) و (شق عمان) ی مقرر اقامت اتخاذا ایلش . عرب خطیبیلری بوفرقه ایله برابر بولمشلر . دیگر فرقه (بحرین) و (شق - البحرین) طرفلرنده یرلشمش . عربلرک اک مشهور شاعرلری ایشته بونلردن چیقمش . حال بوکه بونلر چولک کوبکننده وفصاحتک منبعنده ایکن بویله دکل ایدیلر [۲] . بوده کوستریورکه دها اول دیدیکمز وجه ایله اجنبیلر ایله اختلاط وقوعنده حاصل اولان مبادله افکار ترقی یه باعث اولیور . یننده برچوق خطبا یتشمسی ده بوسبیدن نشأت ایدبیوردی . زیرا ین اهالیسی عربلر کبی خطابت اربابی اولان ایرانیلر ایله اختلاطده بولمشلر ایدی .

خطیبلرک مرضعلری : — عربلر اوقومه یازمه بیلمیه رک امی بولنورکن بیله اک بایغ وفضیح عبارلر ایله نطق ایراد ایدرلردی . چونکه شعر نصل ایسه خطابت دخی انلرده فطری ایدی . فضله اوله رق چوجقلمری کوچک یاشده ایکن نطق ایرادینه آلیشدیریرلردی [۳] . زیرا نصلبرک محافظه و عرض مدافعه سی ایچون شعرا یه نصل محتاج ایدیلر ایسه وفود (قاصدان) — مرخصلر — کوندرمک ایچون خطیبلرده اولسبتده محتاج ایدیلر . بونکله برابر زمان

[۱] البیان والتبیین ۲۰ ج ۲

[۲] البیان ۴۲ و ۱۳۹ ج ۱ [۳] البیان ۵۸ و ۹۸ ج ۱

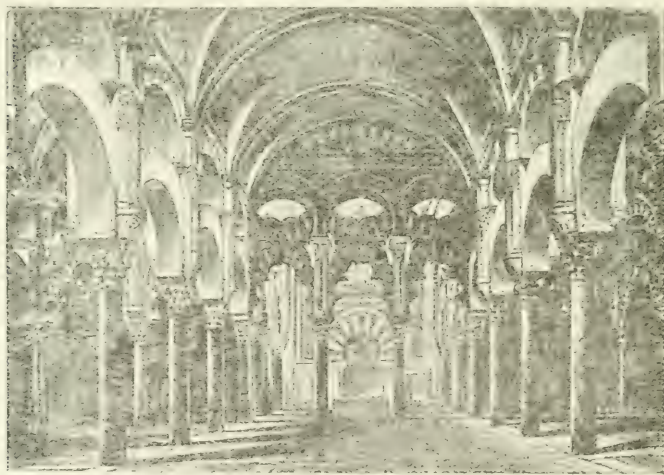
جاهلیتدہ شاعر لر خطیب لره ترجیح ای دیلیوردی . فقط دها صکره اسلامیت
ظهور ای دنجه اقتاعه و طرفدار جنبه دها زیاده یاراد قلمری ایچون خطیب لر شاعر لره
ترجیح اولنمه باشلانلدی . عرب لرك مرخص و یامبعوث کوندرمک ایچون خطیب لره
فرط احتیاج لرن دن طولای برقیله ده برخطیب او قبیله نك الك بیوکی ورئیس ی اعتبار
اولنوردی . بوضورتله بر آدم برقیله یه و برلسان برجوق اسانلره معادل دیمک
ایدی .

او عصره کوره مبعوث و مرخص لره کوندرمک هر طرفده جاری بر عادت
حکمنده ایدی . روم ، هند ، چین ، ایران دولت لری آرده مناسبات مودتکارانه یی
تأیید ایتمک ، یاخود مفاخره اجرا ایتمک اوزره بر برلینه مرخص لره - هیئات
مخصوصه - کوندریرلری . عرب لرك او صر لره مرخص لره کوندره چك بللی
باشلی بر دولت لری یوق ایدی . شوقدرکه عراقده بولنان عرب ملوکی (مناذره)
- آل منذر - اکاسر دنك (ایران حکمدار لرینك) و خصوصاً (کسری نوشروان) ک
حضورنده بولند قجه عرب لرك فصاحت و بلاغت لری ذکر ایتمک دن خالی قالمد قلم لرن دن
(نوشروان) او ارباب بلاغت و فصاحتی کورمک ایچون دائماً میل اظهار
ایرددی . (آل منذر) ملوکندن (نعمان) برکون (نوشروان) ک حضورنده
بوخصوصدن بحث ای دنجه (نوشروان) او بلغا و فصاحت برینی کورمکی آرزو
ایتمش و (نعمان) عرب خطیب لرن دن هر قبیله دن ایکیشر ، یاخود اوچر خطیب
انتخاب و (نوشروان) ک نزدیکه احضار ایشدره . عرب لرك حقیقی حکما و کابری
اولان بو خطیب لر میاننده (تمیم) قبیله سن دن (اکثم بن صبی) و (حاجب
بن زراره) و (بکر) قبیله سن دن (حرث بن ظالم) و (قیس بن مسعود) و (بنی
عامر) قبیله سن دن (خالد بن جعفر) و (علقمه بن علان) و (عامر بن طفیل)
وسأره کبی ذوات بولنمقده ایدی . بولنر (کسری نوشروان) ک حضورینه
چیقه رق هر بری بر نطق ایراد ایلدی . (ابن عبدربه) (العقد الفرید)
نامنده کی اثرینک اوچنجه جلدنده بو نطق لری مفصلاً یازیور .

بونکله برابر (بن) عرب لری ایله (جزیره العرب) ک شرفنده مقیم عرب لره
کندی مملکت لرنده حاکم بولنان ایران و ایلارندن شکایت ایتمک و دیگر بعض
عرب لره ایسه (معاویه) نك پدری (ابو سفیان) ک یابدیگی کبی آت وسأردن

مرکب هدیه لر تقدیمی ایله بر خصم و دشمن اوزربنه معاونت طلب ایلک ایچون ایران حکمدارلرینک نؤدلرینه کیدرلردی .

عرب ملوکنه کیدوب مسافر اولوق ، یاخود مرخصلر وهیئت مخصوصه لر اعزام ایتک دخی مرعی بر عادت ایدی . نته کیم شاعر مشهور (حسان بن ثابت) (حیره) ده (آل نذر) و (باقنا) ده (آل جفنه) - آل غسان - ملوکنه کیدوب مسافر اولوردی . (سیف بن ذی یزن) یمن قطعه سنی استیلا ایدن حبشیلیری قتل ایله مملکتی قورتاردیغی زمان (قریش) اکابری برهیئت مخصوصه شکلنده مشارالیهک نؤدینه کیدرک بیان تبریکاتده بولمشلردی . جد نى (عبدالمطلب) بو هیئتک خطیلیری میاننده بولمقده ایدی . اسلامیتک اتشاری اوزربنه قبائل طرفندن نؤدنی به کلن قاصدان دخی بوقیلدن ایدی . اسلامیت

اندلسده قرطبه جامنک داخلی

تأید ایدنجه قبائلک اک کزیده خطباسی و اکابری دائرة اسلامیه دخول ایتک ، یاخود بعض خصوصاتی صورمق وسائر ایچون نؤد پیغمبری به کشاردی .
 (آل غسان) ملوکندن (حباة بن ایهم) و یمن اعاظمندن (عمرو بن معدی کرب) ک حضرت (عمر بن الخطاب) ک و (یمامه) اها لیسنک حضرت (ابو بکر) ک نؤدلرینه کملری و ذکرلی تطولبه باعث سائره کبی عرب قاصدانک

سلا ملامتی ، یاخود تہنیت وتبریکاتده بولمق ایچون نزد خلفایه کلمری ده بو قیلدندر .

خطیبہر : — والحاصل زمان جاهلیتده وقوع بولان انتباه دورنده خطیبیار شعراکی کثرتله یتشهرک بونلر اکثریتله قبائل رؤسائی، یاخود اکابری، یاخود حاکمری ایدیلر . هر قبیله نك بر ویا دها زیاده خطیبی واردی . خطیبای جاهلیه نك الك مشهوری (بنی ایاد) دن (قس بن ساعده) ایدی . حضرت نبی بو ذانک زمانه یتشهرک کندیسینی (عکاظ) پنارنده قرمزی بر دوه اوزرنده کورهش وخلقه خطاباً : « ای ناس ! کایکیز، دیکله یکیز، تأمل ایدیکیز . هر کیم یاش-ار ایسه اولور . هر کیم اولور ایسه کیمش بولور . برشی که مطلقاً واقع اوله جقدر، ار، کچ کلوب چانه جقدر » دیدیکنی ایشیتمشدر [۱] . فصاحت لسانیه سندن طولایی « سبحان وائلدن دها خطیب » دینله نك ضرور امثال سردسنه کچن (سبحان وائل باهلی) ، او زمانک بیوک خطیبلرندن ایدی . مشارالیه نطق سویار ایکن اوزرندن تر آقار ، هیچ بر کلمبی تکرار ایتیز ، هیچ بریده شاشیروب طورماز ونطقنی اکل ایتدن اوطورماز ایدی (حمیر) دن (دوید بن زید) ، (زهیر بن خیاب) ، (مرنداخیر) کبی بر چوق خطیبیار وار ایدی . دیگر قبائلدن (حارث بن کعب المذحجی) ، (قیس بن زهیر عبسی) ، (ربیع ضبیع فزاری) ، (ذوالاصبع - آتی پارمق - عدوانی) ، (اکثم بن صیفئ تمیمی) ، (عمرو بن کلثوم تغلی) وسأرده برر بیوک خطیب ایدیلر . عرب خطیبلری نطقلرنده رقیق لفظلری ومألوف معنالی اختیاریدلرلردی . ایراد ایلدکلری نطقلر اوزون وقیصه اوله رق ایکی نوع ایدی . قیصه نطقلر قولایلقله حفظ اولندینی ایچون بونلر عدداً اوزون نطقلردن دها چوق ایدی . عربار نطقلره نك زیاد اهمیت ویردکلرندن بونلری اسلافدن اخلافه میراث صورتیله حفظ ونقل ایدرلر وهر نطقه بر اسم مخصوص اطلاق ایلرلردی . نته کیم (آل رقیه) نك بر نطقنه (عجوز) و (قیس بن خارجه) نك بر نطقنه (عذراء) و (سبحان وائل) نك بر نطقنه (شوها) - بد چهره - ناملری ویرلش ایدی [۲] .

نامنا : ادب مجلسلری وسوق عكاظ

عربلر شعر انشادینه ، فکیر وحوادث تعاطیسنه و مسامریه ، یاخود عمومی خصوصات حقیقده مذاکره مخصوص اولمق اوزره بر طاقم مجلسلر عقد ایدرک بو مجلسلره (اندیه) - مجلس وانجمنلر ، قلوبلر - نامنی ویریرلردی . (قریش نادیسلی) ایله کعبه جوارنده بولنان (دارالندوه - استشاره مجلسلی) بو نوع مجلسلردن ایدی . بونکله برابر عربلر ایشیدن بوش وقت بولوبده بر یرده اجتماع ایتدکجه ، باخصوص (اسواف) نامیله معروف اولان پنایرلرده ، مناشدات ومفاخرات و مسامرات ایله وقت کچیریرلردی .

اسواف - برابرلر : - سوق (بازار ، یاخود پنایر) دن مقصد شهر ویا کوی اهالیسنک آلیش ویریش یاغق ، مداوله افکارده ، یاخود مبادلانده بولنمق ایچون اوقات معینهده اجتماع ایتدکلری ، محلدرو . بوکبی بازارلر ویا پنایرلر مدنیت حاضرده دن اوزاق بولنان کویلرده وشهرلرده حالا قورولمقدردر . بونکله برابر قاهره کبی بیوک شهرلرک بعضلرندده ایوم هفتهک بعض کونلرنده بر طاقم بازارلر قوریلهرق او کونلرک اسملری ایله یاد اولنورلر . قاهرده قوریلان سوق السبت ، یاخود سبتیه (جمعه ایرتسی بازارلی) ، سوق الثلاثاء (صالی بازارلی) ، یاخود سوق الاربعاء (چهارشنبه بازارلی) کبی . خالق اطرافدن بو بازارلره کلهرک آلیش ویریش ایله اشتغال ایدرلر .

بو بازارلردن هر هفته قورولانی اولدینی کبی آیده ، یاخود سنهده یالکنز یر دفعه انعقاد ایدنیده واردر . بعضلری ایسه بر قاچ سنهده آنجق بر کره قورولور . هندیلرک هر سنه کنج (غانژ Gange) نهری کنارنده و (دلهی) ولایتنده واقع هر دووار (هاردوار Hardwar) شهرنده قوردقلری بازارده ، یاخود پنایرده ۳۰۰,۰۰۰ کشی طوبلانور . کذلک هندیلر هر اون ایکی سنهده بر کره مذکور یرده حج قورهرق بورایه کیدن زاتلرک مقداری بر میلیون مقدارینه بالغ اولور . جهانده الک بیوک پنایر بو پنایر دیمکدر . کرک روسیهده ، کرک ممالک عثمانیهده ، کرک آلمانیا ، انکلتره و آمریقاده ایوم بو کبی بازارلر

موجود در . روسیہ نو فکرو د (نووگورود Novgorod) ده سنهده ایکی کره
پنایر قورولور . بو پنایره روسیه نك هر طرفدن واور پانك ممالك شرقیه سندن
كسلرك مقدارى ۱۲,۰۰۰ كشی و روسیه پنایر لرنده سنهده صاتیلان امتعه وسائر نك
قیمتی ۱۲,۰۰۰,۰۰۰ روبل تخمین اولنوز . سائر بیوك پنایر لری ده اكا كوره
قیاس ایديكنز .

اسکی دورلده بوكی پك چوق پنایر لر و بازار لر وار ایدی . آنجیق
او دورلره كوره حیح كبی بروسیلله دینه اولماز ایسه خلق بوكی پنایر لره
كثرتله طویلانمازدی . شو حالده خاق بویه یرلرده اساساً حیح ایچون طویلانهرق
عددجه چوغالنجه كندیلرینه یینه جك ، ایچه جك وسائر هی صاته جق کیمسه لره
محتاج اولور لر و بونك نتیجه سنده بازار لر و پنایر لر قورولوردی . زمان جاهلیتده
عربلر ، قورولان (سوق عكاظ) ایله سائر پنایر لر ایشته بویولده وجوده
كلشدی .

عرب پنایر لری : — زمان جاهلیت عربلر نك سنه نك هر آینه آری
یرده قورولور بر طاق پنایر لری وار ایدی كه بر محله پنایر مدتی بیتدكجه دیگر
محله كیدیلر ك اوراده پنایر قورولور و عربلر اوزاق و یقین یرلردن بو پنایر لرله
كلهرك آلیش وریشده بولنور لردی . بویه جه بر پنایر قاپاندقجه دیگر ی آچیلردی .
مثلاً نجدك یوقاری طرفلرنده كائن (حومه الجندل) موقعنده ربیع اول ابتدا سنده
پنایر قورولورق آلیش وریش پاییلردی . ده صكره (حجر) موقعنه كیدیلر ك
بوراده بر آى بازار قورولدقن صكره (عمان) ه نقل مكان ایدی لر ، بوراده
دخی پنایر قورولورق آلیش وریشده بولونولور ایدی . ده صكره (حضر -
موت) و (عدن) ه كیدیلردی . پنایر جیلر ك بعضلری (صنعا) یه وار یرلردی .
بورالرده پنایر قورولورق آلیش وریشده بولندقن صكره شهر حرم ده
(ذوالقعدہ ، ذوالحجه ، محرم ، رجب) عكاظ پنایرینه كیدر لردی . عربلر
(نضار) ، (شحر) ، (مجنه) ، (حباشه) ، (مشقر) وسائر مواقعده دخی
پنایر قورولردی [۱] .

سوره عكاظ : — زمان جاهلیت عربلر نك اك مشهور پنایر ی (طائف)

[۱] نهاية الارب (اليازینی)

ایله (نخله) آره سنده کائن اولان محله قورولان (سوق عکاظ) ایدی .
 عربلر حجه کیتدکلری زمان ذوالقعدنک ابتداسندن بکر میسنه قدر بوپنایرده
 قاله رق آلیش ویریش یابدقندن صکره مکیه کیدرلر و بوراده مناسک حجی اجرا
 ایتدکدن صکره یرلی یرلینه عودت ایدرلردی . اشراف قبائل ذکر اولنان
 سائر پنایرلر صره سنده هرکس کندی شهرنده قورولان پنایره کلمکه اکتفا
 ایدردی . فقط (عکاظ) پنایری مکتبی بر بازار ایدی . هرکس هر طرفدن
 اورایه کیدردی . بوپنایر اتناسنده کیمک اسیری وار ایسه فدیله ایله قورتارمغه
 چالیشردی . کیمک فصله محتاج دعواسی وار ایسه رؤیت دعاوی یه مأمور ذاته
 مراجعت ایدردی . بنایرلرده بودعاوی یه باقائلر (تیم) قبیله سندن ایدیلر .
 کیمک برندن انتقامی اولوبده آرادینی آدمک یرینی بیلمز ایسه انی (عکاظ)
 پنایرنده آراددی . هرکیم عربلرجه بیلمسنی آرزو ایتدیکی برایشی یابمق ،
 یاخود یابهجنی ایسه عربلری شاهد اتخاذا ایلک ایستر ایسه او ایشی (عکاظ) ده
 یاپاردی [۱] . هرکیم عموم حضورنده بردیگری ایله مفاخردهده بولمق آرزو
 ایدر ایسه اوراده مفاخردهده بولنوردی . عربلر هر مزیتک و حتی دوچار
 اولدقلری فلاکتلرک بیوکلکیله مفاخردهده و یاریشلرده بولنوردی . روایت کوره
 مشهور شاعرلردن (خنساء) [*] ایکی برادرینک مقتولیتدن طولانی دوچار

[۱] اغانی ۲ ج ۱۳

[*] خنساء ، عرب شاعرلرینک اک بیوک وال مشهوره سی ایدی . جاهلیت واسلام
 دورلینه یتشهرک ایکی دورده بونک کی شاعره کلامشدر . اسمی فحول شعرای عرب
 صره سنده مذکوردر ، حتی کندیبنی (حسان) و (جریر) کی اعظام شعرا یه تقدیم
 ایدنلر دخی واردر . زمان جاهلیتهده فوق العاده سودیکی برادرلری (صخر) و (معاویه) نک
 قتلی اوزرینه بولنر حقتده مرثیه لر سوبلکه باشلامش و بو مرثیه لری شهرت بولوب بین العرب
 اشهارینه سبب اولمش ایدی . بعده قبیله سنک مبعوثانیله برابر نزد حضرت پیغمبری یه
 کلرک شرف اسلام ایله مشرف و صحابیات عدادینه داخل اولمشدر . حضرت نبی خنسانه
 کندی اشعارینی او قودورق فوق العاده متناذ اولورلر مش . درت اوغلی اولوب حضرت
 عمرک زمان خلافتنده برابرلرنده قادسیه غزاسنه عزیمت ایدرک کندی لرخی حربه تشویق
 وتشجیع ایتمش و دردی دخی اوراده شهید اولمقله جانب فاروقیدن صاحبه ترجمه یه ایکی
 یوز درهم میشت باغلامش ایدی . بعده (معاویه) زماننده وفات ایتمشدر .

قاموس الاعلام

(خنساء) سوق عکاظده کندیسنه قرمنی چادر قورولررق حکم اتخاذا اولنان

اولدینی فلاکت اوزرینہ عربلرک اک بیوک فلاکتلیسی اولدیغنی اعلان ایلمش ایدی . کندی نفسنی دها بیوک فلاکتلی عد ایدن (هند بنت عتبه) [*] اعلان واقعدن خبردار اولنجه دوه سنه بینهرک واوزرینہ بربراق رکزایدرک (عکاظ) بنایرینہ کیتمش . پناپردہ کندی دوه سنک (خنسا) نک را کب اولدیغنی دوه سنک یاننده طور دیرلمنی آرزو ایدرک طایب وجه ایله دوه سی خنسانک دوه سی یاننه کورتورلمش . (خنسا) برقادینک یاننه یاقلاشدیرلدیغنی کورنجه کان قادینه خطاباً : « همشیره جکم ! سز کیمسکر؟ » دینه صورمش : (هند) : « عربلرک اک بیوک فلاکتلیسی (هند بنت عتبه) یم . عربلرک ابچنده سنک قدر فلاکتلی کیمسه بولمادیغنی اعلان ایتدیکیکی ایشیتدم . اک فلاکتلی انسان اولدیغنی نه ایله اثبات ایدیورسک؟ »

شاعر مشهور نابغه یه معاصر ایدی . بتون شعرا نابغه نک نزدینہ کلدرک حضورنده شعرلرنی انشاد ایدرلردی . عکاظک برهوسمنده (نابغه) شعرانی دیکلمک ، ارباب دها واقعداری تقدیر ایتک ایچون خیمه نشین بولنور ایکن مشاهیر شعرا ی جاہلہ دن (اعشی) نابغه نک نزدینہ کلدرک اشعارینی انشاد ایتدکن صکره (حسان بن ثابت) کلوب شعرینی دیکلدر . نابغه حسانه خطاباً « سندن اول اعشی کلوب اشعارینی انشاد ایتسه ایدی سکا جینلرک وائانلرک اک شاعر یسک دیه جکدم » مقابله سنده بولنور . (حسان) بوسوزلردن حدت ایدرک « والله بن سندن وباباک ووده کدن دها شاعریم » دیر . بونک اوزرینہ (نابغه) حسانک انی طوته ورق اکا « آبرادر زادم ! ایلمی کیتمه ، سن نه قدر پارلاق شعر سویله هک (اعشی) نک :

فانک کلیل الذی هومندرک وان خلت ان المتأبی عنک واسع
یبتی کبی شعر سویله حساسک « جواننده بولنور . متعاقباً (خنسا) اشعارینی انشاد ایدر . (نابغه) موما البهایه « قادیلردن سنک کعبکه یتشه جک شاعر کورمدیم » دیر . (خنسا) « خیر اوله سویله . اراککار دده کورمدیم دی » مقابله سنده بولنور .
(الشعراء) مترجم

[*] (هند بنت عتبه بن ربیعہ بن عبد شمس بن عبد مناف) ابوسفیان بن حربک زوجہ سی ومولک امویہ نک برنجیسی ارلان معاویہ نک والدہ سی ایدی . ابوسفیاندن اول (فاکه بن الغیرہ المخزومی) یه وارمش ایدی . قبل الفتح اسلامه قارشنی بغض وکینی زیادہ اولوب (احد) غزاسنده کفار قریشی برطاقم اشعار ایله تهییج وتشجیع ایدردی . فتح مکده زوجندن برکون صکره حضرت نبی یه بیعت ایدوب اسلامه کلش و فیما بعد اسلامده ثبات وحسن حرکت ایتش ایدی . عقل ورا ی وتدبیر صاحبہ سی برقادین ایدی . (یرموک) غزاسنده زوجی ایله برابر حاضر بولنوب اهل اسلامی روملره قارشنی تهییج ایدردی . خلافت جناب فاروقی زمانده حضرت ابو بکر صدیقک پدری ابو خثافه ایله برکونده وفات ایتشدر . (قاموس الام)

دیه صورمش . (خنساء) « پدرم (عمرو بن شریذ) ایله برادرلم (صخر) و (معاویه) نك ضیاعندن طولایی عربلك الك بیوك فلاکتلیسی بم . سن نه ایله کندیکی الك بیوك فلاکتلی کوریورسك ؟ » جوانی ویرمش . هند « بابام (عتبه بن ربیعہ) ایله عمجم (شیبہ بن ربیعہ) و برادرم (واید) ک ضیاعی فلاکتلیه .. » دیمشدره . بونک اوزرینه ایکی شاعره آره سنده شعراً برمفاخره وقوع بولمشدر [۱] .

برقوم مصیبت و فلاکتلر ایله بویله مفاخره یاریشدره بولنور ایسه حسب ونسب ، شجاعت و اقدام ، فضیلت و سائره ایله مفاخره و مسابقه لوده ندرلر یاماز ! .. بوسیدن برچوق دفعه (عكاظ) پنایرنده مجادلر وقوع بولوردی . بوراده شو جهتی بیان ایتمک ایسه ترزکه عربلر اوقات مخصوصه ده قبائلک اجتماعی وسیله سندن بالاستفاده انشاد اشعاره و مفاخرات و مسابقاته مخصوص اجتماعلر عقد ایدرلردی . بو مجلس ادبلرده شعرا کندی شعرلرینی اوقورلر ، خطباً نطق ایراد ایدرلردی . آره لرنده بو بابد و وقوع بوله جق اختلافاتی حل و فصل ایچون اعظمدن برینی حکم تعیین ایدرلردی . عكاظ پنایرنده حکم اتخاذ اولنان کبار شعرادن (نابغه ذبیانی) موسم زماننده بو پنایره کلدیکی وقت کندیسنه دریدن قرمزی بر چادر قورولور ایدی . هر طرفدن شعرا بو ذتک زردینه کیدرک محضول قریحه لری اولان اشعاری نظر تقدیر و تنقیدینه عرض ایدرلردی [۲] . روایته کوره بو پنایرده بر قصیده نك پارلاقغه حکم اولنجه اوراده ، یاخود کعبه ده بر موقع احترامه تعلیق اولنوردی . (معالقات سبع) ایشته او نوع قصائدن ایدی .

عربلك بو حالری اسکی یونانلیرک جناسوم Gymnasion (ژیمناز) ددی اجتماع ادبیلرینه بکزر . (ژیمناز) تمرینات بدنیه اجرایی ایچون اجتماعه مخصوص بر بنا ایدی . بو وسیله ایله نلاسفه و علما دخی بوراده اجتماع ایدرلر ایدی . بو ذوات بوراده کی اجتماعاری وسیله سندن بالاستفاده عربلر سوق عكاظده نصل یاپارلر ایسه بولرده بوراده مباحثه ، مناظره و مفاخره ایله اشتغال ایدرلردی . بو کی اجتماعات و اشتغالاتک حقائقک ظهورینه وارباب

[۱] اغانی ۳۵ ج ۴

[۲] شعر و شعرا ۱۹۷

مزیتك تشویقہ ولسانك تنقیح و ترقیسنہ ایتدیكى خدمت ایسه محتاج ایضاح دكلدر. (قریش) قبیله سی افرادی او اجتماعلر اثناسندہ سائر قبائل ایله اختلاط ایدرك انلرك تکلم ایتدكلری لسانلری دیکلرلر و مناسب کوردكلری الفاطی کندی لهجه لرینه مال ایدرلردی . ایشته بو سایه ده اهل قریش عربلرك اك فصیحی اولشلر ایدی . لسانلری ده سائر قبائل لسانلرنده بولنان کلمات مستهجنه وغریبه دن تجرد ایشلر ایدی [۱] .

تاساً جاهلیتده علم انساب

ازاب : — اسکی ملتلك دور جاهلیتلرنده بك بیوك برموقع اشغال ایدر . چونكه نسب او حالده بولنان افراد بشر آزه سنده قوتلی بر رابطه در . خاق بو رابطه ایله بر اشهرك دشمنه قارشى یكدیكلر لرینه ظهیر اولورلردی . آباواجداد ایله تفاخر ایچون نسب باشدیجه بر وسیله در . یونانیلر الهلرینك نسب لرینی و بكدیكلر لرندن نصل تسلسل ایتدكلرینی قرناً بعد قرن حفظ و تداول درجه سنه قدر بو خصوصده ایلری کیتمشلر و کندی نسب لرینی بو الهلرك نسب لرینه برلشدیرمشلردی . بوجهته یونانیلرك دور جاهلیتلرنده خاندانن بیوك عائله لرك و رجال حكومتك نسب لری مطلق او الهلردن برینه مربوط بولنوردی . حتی بعضاری حضرت عیسانن بر قاچ عصر اول بونسب ایله افتخاری شعرأ نظم ایتمشلردی . رومالیلر دخی اك اسکی زمانلرنده اویله ایدیلر . انلرجه بطارقه (رؤسای عسکریه Patricius) نامیله معروف اولان طبقه اشرف بشریتك فوقده آباواجداده منسوب عد اولنوردی . عبرانیلرك بك اسکی آباواجداده پیغمبرانه منسوب بولندقلرینی و بو انساب ایله سائر اقوامدن ممتاز اولدقلرینی ادعا ایتلری ده بو قیلدندی . مع مافیسه عبرانیلر افراد بشرك نهایت هپ بر پدر و والده ، یعنی حضرت آدم و حوادن طوغدقلرینی اعتراف ایتمکله اوامتباری بر درجه یه قدر تعدیل ایدرلردی . عبرانیلرك بر پدر و والده ن نشأت ایتدكلری حقیقده کی

بواعقادلری سائر اقوام سامیه کی فطرةٔ وحیده میال ہولمندن ایلری کلیور .

عربلرک نسبیری : — عرب ہلر نسب جہتندن عبرانیلرک بر شعبہ لریدر .
چونکہ عربلرک عدنائیلری (حجاز ونجد اہالیسی) اسکی آبا واجداد جہتندن
حضرت اسماعیل بن ابراہیمہ منسوبدرلر . قحطانیلر (یمن اہالیسی) ایسہ
(یقطان بن عابر) ک

قاہرہدہ اقپور جامی

نسلیدرلر . عربلر
اجنییلر ، یاخود
یکدیگرلری علیہنہ
اقربا وتعلقاتلر -
ینک مظاہرت
و معاونتی تأمین
وتحکیم ایتمک
مقصدیہ نسب
مسألہسنہ فوق -
العادہ اہمیت
ویرمشلردی .
انساب عرب ؛
آلتی درجہ ،
یاخود طبقہ
اوزرینہ تأسیس
ایدلمشدی .
بونلرک برنجیسی

شعب ؛ ایکنجیسی
قبیلہ ؛ اوججیسی

عمارت ، دردنجیسی بطن ، بشنجیسی فیخذ ، آلتنجیسی فیصلہدر . شعب نسبجہ
اک اوزاق منشأدر . عدنان ، قحطان کی . (شعب) بر طاقم اقسامہ انقسام
ایدر . بوقسملرک ہر برینہ (قبیلہ) اطلاق اونور : ربیعہ ، مضر قبائلی کی .

اوجنچی درجہ دہ اولہرق بوقبائلک انقساماتنہ (عمارہ) دینیلیر : (قریش) ، (کنانہ) کی . بونلر نسباً بر قبیلہ ایلہ بر شعبہ متہیدر . دردنجی درجہ دہ (عمارہ) بطنہ انقسام ایدر: بنی عبد مناف ، بنی مخزوم کی . بونلر آبا واجدادجہ عمارہ وقبیلہ وشعبہ برلشیرلر . بشنجی درجہ دہ (بطن) دن (فخذ) تشعب ایدر: (بنی ہاشم) ، (بنی امیہ) کی . فیخذدن صکرہ ایسہ (فصیلہ) کلیر : بنی طالب ، بنی العباس کی . شو صورتلہ نسب فصیلہ دن باشلا یہرق شعبہ منتهی اولور [۱] .

عربلر ہر شینک آبا واجدادہ اسنادی خصوصندہ اوقدر ایلری کیتمشلر ایدی کہ شہر ومملکتلرک اسملرینی بیلہ کنندی جدرلندن بعضلرینہ نسبت ایدرلردی . بواجداد علی الاکثر توراتہ منتهی آباہ بشردن ترکب ایلردی . مثلاً عربلرک برندن : « اندلس (ی تأسیس ایدن کیمدر ؟ » دیہہ صورولسہ درحال : « اندلس بن یافت بن نوح طرفندن تأسیس اولمشدر » جوابی ویریردی [۲] . عربلردہ نسب علماسی (نسابون) قبائلک اسملری ایلہ تفرعاتی بک مدققانہ برطرزده حفظ ایتمشلردی . اودرجہ دہ کہ بری کندیلرینہ مراجعت ومثلاً « بنی تمیمدم . نسبی سویلیکنز » سؤالی توجیہ ایتسہ نسب شناس (تمیم) قبیلہ سندن باشلا یہرق تفرعاتی اولان عمارئ و بطون وافخازی تعداد ایتدکن صکرہ فصیلہ یہ کلیر وفصیلہ دن سائلک پدرینی ویاخود بالنفس کندیسنی بولہرق سویلردی . زمان جاہلیتہ نسبشناسلرک عددی بک زیادہ چوغالمش ایدی . ہر قبیلہ ویا عمارہ ویا بطن بر ویا دہا زیادہ نسبشناسدن خالی اولماز ایدی . (بنی شیبان) دن (دغفل سدوسی) و (بنی تیم اللات) دن (عمیرہ ابو ضمضم) و (ابن لسان الجرد) ایلہ (زید بن کیس نمری) ، (نخار بن اوس قضاعی) ، (صعصعہ بن صوحان) ، (عبدالله بن عبدالحجر بن عبدالمدان) وسائرہ زمان جاہلیتک المشہور نسبشناسلری ایدیلر [۳] . اسلامیتک اوائلندہ نسبیہ اعتبار دوام ایتدیکندن بو دورده دخی بر چوق نسبشناسلر یتشمش ایدی . دہا صکرہ دولت اسلامیہ موالی یہ (عربلرک غیری اولان اسلاملرہ) ومصطفینہ (عربلرک

[۱] ماوردی ۱۹۴ [۲] ابن خلکان ۱۴ ج ۱ [۳] بلوغ الارب ۱۹۶ ج ۳

احسان و تربیه و تمیسه یله یتشوب میدانه کلن ذواته (انتقال ایتمه خالق کندی اقدیلرینه واحسان صاحب لرینه انتساب ایتمه باشلامش لر در .

عاشرا : تاریخ

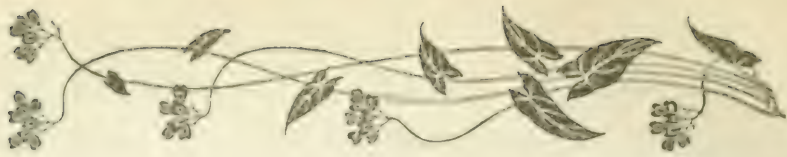
زمان جاهلیت عرب لری نزدنده الیوم بو لفظدن آکلاد یغمز معنایه مطابق بر تاریخ علمی موجود دکلدی . شو قدر که بعضلری کندی مملکت لر ندنه وقوع بولمش ، بعضلری ده سائر ملتلردن کندی لر یله اختلاط ایدن لر طرفدن نقل و حکایه اولمش بر طاقم متفرق خبر لر و حادثاتی حفظ و تداول ایدر لر دی . (ایام عرب) نامیله معروف اولان قبائل محارباتی ، یمنده مارب سدی حکایه سی ، ینک تبابعه دینیلن ملوک قدیمه سندن (تبان اسعد ابو کرب بن ملکیکرب) ک یمنه وقوع بولان استیلا سی ، اکا خلف اولان کیمسه لریک بعضلری ، یمن ملوکندن (ذونواس) و اصحاب اخدودک حکایه سی (یعنی ملوک یمندن ذونواسک نجران اها لیسندن یکر می بیک کشی بی خرس تیا نلقدن موسوی لیکه تبدیل دین ایتد ک لری ایچون خندقلرده احراق ایتمی حکایه سی) ، حبش لیلرک یمنه وقوع بولان استیلا لری ، اصحاب فیلک (استیلا ایچون فیللر ایله کعبه یه کلن حبش عسکرینک) حکایه سی ، (سیف ذی یزن حمیری) نک محاربه لری ، یمنده ایران حاکمیتک انقضاسنه قدر جریان ایدن وقوعات ، (عمرو بن لخی) ک حکایه سی ، عرب اصنامی - بتلری - ، (جرهم) ک حکایه سی ، زمزمک قاپانمسی ، کعبه نک (قصی بن کلاب) ک زماننه قدر اولان تاریخی ، حج متولیلکی ، (عامر بن الظرب) و قعه سی ، (قصی) ک مکه حاکمیتنی اله کچیر میسی ، حلف المطیین و حلف الفضول حکایه لری ، زمزم قیوسنک حفری ، فجار محاربه سی و کعبه نک انشاسی اوصره لرده عرب لرجه تداول ایدن وقائع و حادثات تاریخیه جمله سندن دی . منقرض اولان و بوجهته (بآنده) تسمیه ایدیلن ده اسکی عرب لر دن (عاد) و (ثمود) و سائره قبائلنه متعلق معلومات ایله توراتدن منقول اولان (بلقیس) و (سلیمان) و سائره نک حکایه لری و اسلامیتک

ظہوری صرہ لرنده تداولده بولنان سائر وقائع ومعلومات دخی اوجمله دن ایدی .
بولنرك تفصیلاتی عرب تاریخ لرنده محرردر [۱] .

مخلصه : — نتیجه کلام اسلامیت دن اول عرب علمی نامی ایله تسمیه
ایتدی کمز علملر اونه یقین ایدی . اسلامیت ظهور ایدنجه بولنردن کهانت ،
عیافت و قیافت کی بعضلری اهل و ابطل اولندی . بعضلری ایسه اربابی
عندنده دوام ایلمدی . اسلاملرک مدینتی زماننده بولنرك یرینه قائم اولمق اوزره
علم نجوم ، علم انواء (تقلبات جوبه) ، علم مهاب الریح (تحولات هـ و ائیة) ،
علم طب ، علم خیل (آنلرک احـ و الندن باحث علم) کی برطاقم علملر پیدا
اولدی . زمان جاهلیتده بولنان شعر ، خطابت ، بلاغت کی علملر ایسه دور
اسلامیده قرآنک یاردیمی ایله ترقی ایتدی .

[۱] تفصیلاتی آرزو ایدنلر ابن الاثیرک برنجی جلدینک ۱۴۶ ، ۱۴۹ ، ۱۵۱
۱۵۵ ، ۱۶۰ ، ۱۷۸ الخ صحیفه لری ایله ایکنجی جلدینک باش طرفلرینه مراجعت ایتسونلر .

اسلامیتدن صکره عربلرک علوم و معارفی

اسلامیتدن صکره عربلرک علوم و معارفندن مقصدمن اسلاملرک ظهور اسلامیتدن اعتباراً مدنیت اسلامیک اعتلاسی دورینه قدر مدار اشتغاللرینی تشکیل ایدن علوم و معارفندن عبارتدر . عدداً چوق اولان بوعلوم و معارف اوچ مجموعهیه حصر ایدیله بیلیر .

اولا اسلامیتک استلزام ایدیکی قرآن ، حدیث ، فقه ، لسان ، تاریخ علملریدر . بونلره (علوم اسلامییه) ، یاخود (آداب اسلامییه) نامنی ویریورز . ثانیاً دور جاهلیته معروف اولوب عصر اسلامیده مظهر ترقی اولان شعر و خطابت علملری . بونلره (آداب جاهلییه) ، یاخود (آداب عربیه) - ادبیات عربیه - دییورز .

ثالثاً طب ، هندسه ، فلسفه ، هیئت و سائر علوم طبیعییه و ریاضیه کبی السنه سائر دن عربجهیه انتقال ایدن علملر . بونلری (علوم دخلییه) و یاخود (علوم اجنبیه) تسمیه ایدیورز .

علوم مذکوره ایله بونلرک مدنیت اسلامییه ایله اولان ارتباطندن بحث ایتمدن اول بعض مقدمات تمهیدیه یازمق ضروریدر .

مقدمات تمهیدیه

اولا اسلامیت و علوم اسلامییه

عربلر ده اول ذکر ایستدیکمز حال و موقع و اخلاقده و درجه علم و معرفتده بونلورکن قرآن عظیم الشان نازل اونقله قرآنده کندیلرنجه مألوف اولمیان برطرزده کوردکلری فصاحت و بلاغته قارشى شاشالادیلر . چونکه قرآن کریم

انلرك بیلدکاری (كاهن سجعی) ویاخود موزون ومقفی شعر نوعدن دكلدی .
 بلكه هرايكسینه مخالف ایدی . قرآن عظیم الشان شعر وسجع مخرجلرینه موافق
 برنثر مقفی طرزنده در . نه شعر ، نه نثر ، نه ده سجعه بکزر . بونکه برابر
 اوقدر بلاغت مؤدی واسالیب عالیہ بیانی حاویدرکه عربجهده دها اول اوله بر
 طرز افاده کورلماش ایدی . بوجهتمله عربلر قرآنك حاوی اولدینی بلاغت بیان ايله
 شرائع واحکام و اخباره مقفون وعاشق اولدیلر . متعاقباً عربلر اسلامیتی قبول
 ایدنجه قرآنی اوقومغه واحکامی ، یعنی اوامر ونواهیسنی اوکرنمکه صرف غیرت
 ایتدیلر . زیرا قرآن ؛ دین ودنیانك تملی وحاکمیت وخالقك مؤیدی در .
 احکام قرآنیہی آکلامغه چالیشیرکن بعضاً مشکلاته وتفسیرده اختلافه دوشهرك
 بونك اوزرینه حضرت نبی ذی شادن منقول احادیث شریفیه بلراجعه ازاله
 مشکلات وحل اختلافاته لزوم کوردکلرندن احادیث شریفیه فی فهم نبویدن ایشیدنلردن ،
 یاخود انلردن نقل ایدنلردن متسلسل بر اسناد ايله جمع اتمکه باشلادیلر .
 احادیثی طویلار ایکن روایتلرده اختلاف کوردلی . بونك اوزرینه ده - یثلرك
 صحیحنی غیر صحیحندن تفریق اتمک لزومی تحققاليلهرك مستنداتی تدقیق وحديث
 راوی وناقللرینك احوالی تحقیق اتمکه مجبور اولدیلر . بوجوریت ؛ کندیلرینی ؛
 طبقات محدثینی - حدیث ناقللرینك حضرت نبیہ قریب ویا بعید اولملری واجتهاد
 مرتبهسنی حائر علمادن بولملری وسائر اعتباريله درجهلرینی - ونه کبی احوال
 وضعیتده ایکن او احادیثی تلقی ایتدکلرینی تدقیق ومعالعهیه سوق ایلدی .
 دهاصکره دولت اسلامیہ کسب قوت ایدنجه اسلاملر فتح ایتدکلری ممالک اوزرینه
 ویریکلر طرح وجبات اتمکه باشلادیلر . بویریکلر فتوحاتك شکل وطرزینه ،
 یعنی قهر واجبار ویا صلح وامان طریقلرینه کوره شکل ومقدارجه مختلف ایدی .
 بنساء علیه او ویریکلری اکا کوره طرح ایده بيلمک ایچون فتوحات ومغازی
 وقایعنی ضبط وتدوینه مجبور اولدیلر . (بنی امیه) زماننده اداره دولت فئالشنجه
 ارباب علم وعرفان صحابه نك وبا خصوص خلفای راشدینك مناقبنی موعظه
 شکلنده ایراد ايله احوالی تلافییه چالیشدیلر . ایشته بومعلوماتندنده حضرت
 نبی ومحابه وتابعینه دائر اولان تاریخ وجوده کلدی .
 قرآن عظیم الشانك احکامی ايله سنت شریفیهی آکلامق عباره نك فهم

و تدقیقه متوقف ایدی . ایشته بوندن (علم تفسیر) و آیات کریمه نك اسناداً نقل و روایتدن و او قویان نك قرآنده اختلافده بولمزلردن (علم قرآیات) و سنتك حضرت نبی به اسنادی ایله احادیث شریفه و محدثین طبقاتی تفریق ایتمکدن (علوم حدیث) نشأت ایدی .

ذکر اولنان احکامی اصللردن استنباط و استخراج ایتمک و بواسطه استخراج فصل وقوع بولدیغنی کوسترین منتظم بر اصول طوتمق ضروری کورلمکله بوصورتلده اصل فقه علمی و بوندن علم فقه ، علم عقائد ودها صکره علم کلام ظهور ایتدی .

اسلاملر قرآن ذی شان ایله احادیث شریفه بی اوقومغه و تفسیر ایتمک باشلادقلری زمان عربلردن اولیان مسلمانلر لسان عربی به و قوفلری ناقص اولمق حسبیلله قواعد کوره درست اوقومقده مشکلات چکدکلرندن لسانك قید و تدویننه و قواعد لسانیه نك وضعنه و کلماتك تعیین معانیسنه مجبوریت حاصل اولدی . عرب علوم لسانیه سی ایله اشتغال ایدنلرک اکثرینك عربلرک غیرندن اولملری ایشته بوسیددن نشأت ایدیور . الفاظك تعیین معانیسی ایله صورت تلفظك ضبط و قیدی اسلاملری قرآن عظیم الشانك نازل اولدیغنی (قریش) لسانی تدقیق و تتبعه سوق ایدی . ده اول بیان ابتدیکمز وجه ایله لسان حقنده تبعات اجرا ایتمک ایچون یکانه مرجع شعر ایله ضرور امثالدن عبارت ایدی . بونك اوزرینه لسان علماسی (بادیة العرب) ه - چوله - کیده رک بادیه نشین عربان ایله اختلاط و - قید و ضبط ایله لزومنده اکا مراجعت ایتمک ایچون - انلرک آغزندن شعرلر ، سوزلر ، ضرور امثال طوپلامقله اشتغال ایلدیلر . حال بوکه بوشعرلر ایله اقوال و امثالی ایجه آکلایه بیلیمک عربلرک نسبلیغنی ، وقائع تاریخیه لرینی ، آداب و عاداتی بیلیمک توقف ایدیوردی . بونك نتیجه سنده ذکر اولنان خصوصاتك جمله نی تتبع ایتمک اقتضا ایدی . ایشته بومعلوماتدن (علم ادب) دیدکلری علم وجود کلدی . اسلاملر عرب اشعارینی تدقیق و تتبع ایدرکن معنالرنده اختلافه دوشدکلری کی شکللرنده و بلاغتلرنده ده برطاقم اختلافات و تفاوت کوردکلرندن شعرانك طبقاتی ، یتشدکلری یرلری ، شعرلرینی ، قبیله لرینك احوال تاریخیه سنی ده تدقیقه مجبور اولدیلر .

لسان و شعری عرببارک آغزیدن طوبیلامق ایچون انرك چادرلرینه قدر کیدن علما علم نجوم ، علم انواء ، علم خیل ، علم انساب و سائرہ یہ متعلق معلوماتلرینه ده واقف اوله رق عودتلرنده بومعلوماتی دخی قید و ضبط ایلدیلر . بوجهته ذکر اولنان علومده تخصص ایدنار علی الاکثر لسان عاماسی ایدی . اسلاملر بو طویلاقلری شیلر میاننده امثالی نادراً وارد اولان بر طاقم الفاظ و اشعاره راست کلدکلرندن بونلری (نوادر) نامی آلتده آیریجه قید و تدوین ایلدیلر . و الحاصل اسلامیتک اوائلنده اسلاملرک اشتغال ایتدکلری علملرک مرجعی قرآن عظیم الشان ایدی . علوم دینیهدن ماعدا علوم ادبیه ولسانیه نکه ده محوری (قرآن) ایدی ایشته بوسبیدن علوم مذکورہ یہ (علوم اسلامیہ) نامنی ویردک .

ثانیاً عربلر ، قرآن کریم ، اسلامیت

اسلامیت ابتدای امرده نصل بر انتباه عربی ایدی ایسه اسلاملر دخی عربلردن عبارت ایلدیلر . اسلاملر ، عربلر عین معناده عد اولنوردی . چونکه عرب دیجه اسلام و اسلام دیجه عرب آ کلاشیلردی . ایشته بومقصده بناء در که حضرت عمر اسلام اولیانلرک جزیره العربدن حیقارملرینی امر ایدرک بتون جزیره العرب اهلوسی اسلاملردن ، یعنی عربلردن متشکل اولدی . معلوم اولدینی وجه ایله اسلامیتک اساسی ومدار قیامی قرآن کریمدر . شو حالده قرآنک تأیید و تقویه سی اسلامیتک ، یاخود عربلرک تأیید و تقویه سی دیمکدر . صحابه کرام فتوحاتده ایلرلیبه رک روم و ایران ممالکنی قبضه تسخیره کچیرنجه بواعتقاد انلرده ده زیاده یرلشمش و عربلردن غیری کیمسه نکه حاکم اولماسی و قرآن عظیم الشاندن بشقه کتاب او قوناماسی لزومنه ذاهب اولمشلردی . بو ذهاب عربلرده وبالخاصه امویلر دورنده او قدر تعمم و تزیایدایش ایدی که عربلردن اولیان ملل سائرہ کوردکلری محرومیت و ظلم و اعتسافه بناء عربلره دشمن کسلمشلردی .

اسلامیتک اوائلنده « اسلامیت کندیسندن ده اول کلن شیلری هدم ایدر »

اعتقاد عمومی حکم سور یوردی [۱] . بوجهتله هرکس قرآن عظیم الشان اندن ده اول نازل اولان بالجمله کتسابلری ابطال ایتدیکندن قرآندن بشقه برکتبه باقی لزومنه قائل بولنیوردی . فی الواقع شریعت اسلامیة سلاملر آرسنده اتحاد حصولی و بو اتحادک اسلامیته مربوط اولسلی مقصدیله اوصرده قرآن ذی شانندن غیر ی اولان کتب منزله یه باقلمسلی منع ایتمش ایدی . « اهل کتابدن اولانلره (خرستیان و موسویلره) نه اینانکنز ، نه ده تکذیب ایدیکنز . بزه و سزه نازل اولان اوامر السیهیه معتقدز ، اللهمز بردر دیکنز » . االسنده

اکابر رجال عربدن بری

بولنان حدیث بوکا دلیل اولان احادیث شریفه دندر . برکون جناب نبی حضرت عمرک النده تور اتدن بر کاغد کوردی . ذات نبوتیناهی بونی کورمکندن او قدر کوجندی که وجه نبویده . کوجنمک آناری بلیردی . حضرت عمره خطاباً : « اوامر السیهیه بیاض و تمیز اوله رق سزه کتیردمی ؟ حضرت موسی بر حیات اولسه ایدی بکا تابع اولمقده بر آن تردد ایتمزدی » یوردیلر [۲] . « سزدن

اول اولان شیلر ایله بوندن صکره قوع بوله جق احوال و زمان حاضرده

[۱] النجوم الزاهره ۳۷ ج ۱

[۲] ابن خلدون ۳۶۴ ج ۱ و کشف الظنون ۲۵ ج ۱ و امجد العالم ۱۰۹

شفاء شریفک جلد نالنده محرر اولان « قال رسول الله صلی الله علیه وسلم - و حی بکتار فی کتف - کفی بقوم حقاً (اوضلاً) ان یرغبوا عما جاء به نبیهم او کتاب غیر کتابه فنزلت اولم یکفهم انا انزلنا علیک الکتاب یقلی علیهم الآیه » حدیث شریفی ایله آیت کریمه سی مؤلفک مدعاستی تأیید ایدن دلیلردندر . حدیث شریفک مفادی شودرکه او و زکیکنه یازمش تور اتدن بر قاچ سطر حضور حضرت پیغمبری یه کورتولمش

آرہ کزدہ انتظامی تاملین ایدہ جک احکام ہب کتاب اللہدہ موجوددر « سوزلری دہ او صردہ خلق آرزہ سندہ احادیث جملہ سندن انتشار ایتش ایدی [۱] .
 بونک تأثیریلہ اسلامرقواعد اسلامیہ رسوخ واستحکام بولمدن قر آندن بشقہ دیکر علملریلہ اشتغالی جائز کورمدیلر [۲] . بونک نتیجہ سی اولہرق روم و ایران کتابلرندن الہ کچن شیلرک محویئہ تشبث ایدلدیکی کبی دول سابقہ نیک آثار باقیہ سندن کسمرانک ایوانی و اہراملر و سائرہ نیک ہدمندہ غیرت اولدی . شو حالہ کورہ عربلرک اسکی خزائن علومدن اسکندریہ کتبخانہ سی ، یا خود ر دیکرینی یافدقلری ادعا اولنور ایسہ بوادعا مستبعد کورلما لیدر .

ثالثاً اسکندریہ و سائرہ کتبخانہ لری نیک احراق

اسکندر کبیرک وفاتندن صکرہ معیندہ کی رؤسانک تشکیل ایتدکلیری طوائف ملو کدن مصرہ حکم سورن (بطالسمہ Ptolémées) میلاد عیسادن اول اوچنچی عصرہ اسکندریہ دہ بر کتبخانہ تأسیس ایدرک او صردہ مدنی بولنان اقطار عالمدن کتب علمیہ یی جلب ایلہ بو کتبخانہ یہ وضع ایتلشر ایدی . بونک تفصیلاتی ایلریدہ کوستریلہ جکدر . بو کتبخانہ فتوحات اسلامیہ زمانہ قدر رومالیہ لری دورندہ بر چوق احراق و تقلباتہ دوچار اولہرق احراق ونہب و غارت کبی عارضہ لری آرزہ سندہ تلف وضائع اولدی . عربلردن و سائرہ دن اولان مورخلر بو کتبخانہ نیک فصل محو و پریشان اولدیغنی بیساندہ مختلف روایتلردہ بولنمقدہ درلر . بولنردن بعضلری بو کتبخانہ نیک حضرت عمرک امری ایلہ (عمرو بن العاص) طرفندن احراق ایدلدیکی ادعا بونی بر طاقم نصوص عربیہ دن استدلال ایلیورلر .

ابدی . کورن ذاتک حضرت عمر ، یا خود حضرت حفصہ ، یا خود حضرت عائشہ اولدینی مرویدر . جناب پیغمبر « بر قومک کندی پیغمبر لری نیک اتیان ایتدی شیدن اعراض و دیگر کتابہ رغبت ایلملری کندیلری ایچون کافی بر حماقت و ضلالتدر » بیوردی . بونک اوزرینہ « اولم یکفہم انا ازلنا علیک الکتاب بتلی علیہم » آیت کریمہ سی شرف نازل اولدی .

[۱] المقدافرید ۱۰۸ ج ۱ [۲] کاتب چلبینک (میزان الحق) کتابی ص ۶

بو اصوصک المشهور لری (ابوالفرج ملطی) [*]، (عبداللطیف بغدادی) [**]، (مقریزی) [***]، (حاجی خلیفه) نک سوزلریدر. دیگر بعضاری ایسه عربلری اویله بر حرکتی تجویز دن دها عالی عد ایدرک روایات واقعه‌یی رد و جرح ایله کیده درلر. بز دخی بوندن تقریباً اون سنه اول نشر ایتدیگمز (تاریخ مصر الحدیث - یکی مصر تاریخی) نده یازدیغمز وجهه ایله بو ایکنجی فرقه ایله عین فکریه بولنور ایدک. فقط دها صکره اسلامیت و مدنیت اسلامییه تاریخی حقنده دوام ایدن تبعاتمز نتیجه سننده حقیقته خدمت مقصدیله آئیده کوتره جگمز اسبابدن طولایی برنجی فرقه‌نک فکر و مطالعه‌سنی اوته کندن دها مرجح بولدق. تبعات لاحقه‌مزی بیان ایدم. شویله که:

اولا یوقاریده ویردیگمز معلوماتدن آکلاشدیغی اوزره عربلر اسلامیتک اوائلنده وارد اولان احادیث شریفیه و کبار صحابه‌نک اقوال صریحه سنه استناداً اسلامییه تأیید ایتمک مقصدیله قرآن عظیم الشان دن ماعد بالجمله کتابلرک محاسنه چالیشمشرلدر.

[*] [جمال‌الدین ابوالفرج بن تاج‌الدین مارون] مشاهیر مورخیندر. عربی و سریانی لسانلرنده متعدد آثار ی و بعض اشعاری وارد. پدری یهودیدن خرسقیان اولمش اولدیغندن (ابن‌العربی) اسمیله شهرت بولمشدر. اووواجه (ابوالفرج) کنیه‌سیله شهرتی غالبدر. ۶۲۴ تاریخنده ملاطیه‌ده طوغوب ۶۸۵ ده صراغه‌ده وفات ایتمشدر. پدری طیب ایدی. صاحب ترجمه ابتدا علم طب ایله توغل ایش ایسه‌ده بعده سریانی و عربی و یونانی قدیم لسانلریله علوم ریاضیه و فلسفه تحصیلنه قویوله‌رق انطاکیه‌ده علمای یمتوبیه بننده تمیز و مؤخرأ مناسه‌ترک برینه چکیلوب دنیا دن انقطاع ایش ورهبانلرک طریقه‌لرکدن برتبه آشاغی اولان جانیلق پایه‌سنی احراز ایش ایدی. آثارک اشعاری مشهوری آری آری سریانی و عربی لسانلرنده یازمش اولدیغی بر تاریخ عمومیدر که ابتدای خلقتدن زمانه قدر اولان وقایعی جامع بیوک بر اثردر. لاتینجه‌یه دخی ترجمه و طبع اولتمشدر. عربی اوله‌رق (زبدة الاسرار)، (دفع الهم)، (کتاب العافی) عنوانی تألیقاتی و سائر بعض آثار ی دخی وارد.

[**] ابن‌الباد شهرتیه معروف اولان (موفق‌الدین عبداللطیف بن یوسف بغدادی) مشاهیر علما و حکمای اسلامدن ایدی. لغت، ادبیات، حدیث و سائر علوم و فنونک کافه‌سنده عالم و علم طبعه دخی ماهر ایدی. ۵۵۵ تاریخنده بغدادده تولد و ۶۲۹ ده اوراده وفات ایتمشدر. پک جوق اثرلر یازمشدر.

[***] (تی‌الدین احمد مقریزی) اعظم مؤرخین اسلامدن ایدن. ۷۶۴ تاریخنده طوغوش و ۸۴۶ ده وفات ایتمشدر. مقریزی موتوق و محقق بیوک بر مورخ اولدیغندن فرنکر تألیقاته پک زیاده اهمیت و بره‌رک کندی لسانلرینه ترجمه ایتشلدر.

ثانیاً (ابو الفرج ماطی) نك (تاریخ مختصر الدول) نامندہ کی کتابندہ
 (عمرو بن العاص) طرفندن مصر ك فتحی ذكر اولندی صرده شو معلومات
 ویریلور : « اسکندریه مشاہیر علماسندن اولوب اعتقادات مذہبیہ ده کی
 مخالفتندن طولایی روملر طرفندن قهر و مقاومت کورن (غراماطیق یحیی -
 یوانیس) [*] اسکندریه نك (عمرو بن العاص) طرفندن فتح اولندی زمانه قدر
 یاشایه رق (عمرو) ك حضورینه کیردی . (عمرو) یحیانك علم و عرفانی
 بیلدیکندن انی حسن قبول ایتدی . (عمرو) عاقل و مدرك بر ذات ایدی .
 یحیانك عمر بلرجه معروف اولیان مطالعات فلسفیہ سنی بکنه رای کندیسنی یانندن
 آیرمامغه باشلادی . برکون یحیی (عمرو) : « اسکندریه ده کی واردات و سائرہ
 اله کچیردیکنز . سز فائده سی اولان شیلره قارشمه یز . فقط سزه فائده سی اولیان
 شیلری یزه ویرملی دکلیسکنز ؟ » دیر . (عمرو) نه ایستدیکنی صورار . یحیی
 کتابخانه قرالیده بولنان کتب علمیه نك ویرلسنی طلب ایدر . (عمرو) « امیر -
 المؤمنین عمر بن الخطابدن استیدان ایتکسزین بونلری ویرم » جوابی ویربر .
 (عمرو) یحیانك سوزلرندن بچله کیفیتی - حضرت عمره یازار . بونك اوزرینه
 حضرت عمردن آتیده کی مکتوب وارد اولور : « بیان ایتدیکنک کتابلره کلنجه
 بونلر کتاب الله موافق شیلردن ایسه اللهک کتابی بزی انلردن مستغنی قیلمشدر .
 اللهک کتابنه مخالف شیلر ایسه انلره احتیاج یوقه ر . بونلری یاق » . (عمرو
 بن العاص) بو کتابلری اسکندریه حماملرینه طاغمغه و کلخانلرده یاقدرمغه

[*] یحیی النحوی (الاسکندرانی) یونان قدیمک اسکندریه ده یتیشن حکماسنك
 ك مؤخرلرندن اولوب دور اسلامه یتشمش و فاتح مصر (عمرو بن العاص) ك حرمت
 و التفاتنه مظهر اولش ایدی . یہ نانیلرجه و اورویاچه یوانیس فیلوپونوس (ژان فیلوپون
 Jean Philopon) اسمی ایله معروفدر . او وقتك بتون علماسی کبی لسان یونانینك
 نحو و فصاحتیله مشغول اولوب مع هذا طب ، منطق ، فلسفه ، حکمت ، علوم ریاضیه و سائرہ
 ایله دخی اوغراشورق ارسطونك و سائر حکماء سالفه نك برچوق تالیفاتی شرح و تحشیه
 ایتمش ایدی . هان کانه تالیقاتی عربی یه مترجمدر . (ابن ابی اصیبه) نك طبقات الاطبا سنده
 تعدادلری برقاچ صحیفه ضبط ایدیور . کندیسی رؤسای روحانیدن اولدینی حالده
 تشلیه قائل اولوب کندینه مخصوص براعتقاد پیدا ایتش ایدی . بوندن طولایی محکوم
 اولمش ایسه ده مجرد علم و فضلنه اولان احتیاج عمومی یه بناء او حکم اجرا اولمزوب مجازات
 کورمامشدی . ۶۶۰ تاریخ میلادیسنده وفات ایتمشدر . بعض آثاری اوروپاده طبع اولمشدر .

باشلامش و انی آی طرفندہ کتابلر توکلشدرد . بو وقعہ بی ایشیدوب حیرتہ
دوشامک قابل دکلدر ، [۱] .

بالادہ کی عبارتہ نک نص و مفادندہ ہیج بر التباس موجود اولماہ قلمہ برابر
عربلری بو کتابخانہ بی احرار ایتمکدن دہا عالی عد ایدنلر روایت مذکورہ بی
رد و جرح و قائلنی تعصب دینی ایلہ اتہام ایدرلر . برچوق اوروپا مورخلری دہ
بو روایتی رد و جرح ایدنلر جملہ سندندر . بونلر بو روایتی ابطال مقصدیلہ
برچوق رسالہ لر و کتابلر یازمشلردر . معترضلر خلاصہ شویلہ دیورلر : اسکندریہ
کتابخانہ سنک احرارقی (عمرو بن العاص) . ایلک اسناد ایدن ذات ذکر اولنان
(ابوالفرج) ایدی . بو آدم آنجق خرسیانلقده اولان تعصبی تأثیریلہ واسلامیتہ
اہانت یایمق مقصدیلہ بو اسناددہ بولنشدرد . فضلہ اولہرق بو آدم یدنجی عصر
ہجری رجانندن ایدی . پدری موسوی ایدی . خرسیان اولدی . (ابوالفرج)
خرستیان مذہبندہ بیویہرک و پاپاسلقده قطع مراتب ایلہرک اسقف (ایسکوپوس)
اولدقدن صکرہ یونان ، ایران ، عرب ، سریانی کتابلرندن اقتباس صورتیلہ
سریانیجہدہ ر تاریخ کتابخی وجودہ کتیرمش و بو تاریخندن عربجہ بر خلاصہ
یازہرق بو خلاصہ یہ (مختصر الدول) نامنی ویرمشدر . دیورلرکہ : « بو حکایہ بی
محتوی اولہرق ایلک یازیلان بو وقعہ حقندہ اورویاہ انتشار ایدن معلوماتی
ایلک ویرن اثر بو کتاب ایدی . اسلام مورخلرندن (عبداللطیف بغدادی)
(مقرزی) و (حاجی خلیفہ) طرفندن بو خصوص حقندہ ویرلن معلوماتہ
کلنجہ بونلرک سوزلری مستقل بر منبع تاریخی عدایدیلہ منہ چونکہ (مقرزی)
بو معلوماتی (عبداللطیف) دن عیناً نقل ایلشدرد . (حاجی خلیفہ) ایسہ ویردیکی
معلوماتندہ اسکندریہ شہرندن بحث ایتیمہرک یالکز « عربلرک اوائل اسلامیتدہ
کندی اسانلرندن و شریعتلرندن بشقہ ہیج بر علمہ اہمیت ویرمدکلرینی » بیان
ایدیور و نہایتدہ : « روایتہ کورہ ممالکی فتح ایتدکلری صردہ بولدقلری
کتابلری یاقشلردر » دیور . (عبداللطیف بغدادی) یہ کلنجہ بو ذات اسکندریہدہ

[۱] کتاب مختصر الدول صحیفہ ۱۸۰ (۱۶۶۲ سنہ میلادی سندہ اوقسونیادہ
(اوقسفورد) پوقوک Pocock باصمہ سی) بیرونده کی جزوت مطبعہ سندہ باصیلان
نسخہ سندہ بو فقرہ بیلمدی کمز بر سبیدن طولانی تماماً طی ایدلشدرد . مؤلف

بولنان (عمود السواری) - فنار قله سی - ندن بحث ایتدیکی صرہده اسکندریه کتابخانہ سنک احتراقی مسألہ سنی بلا تحقیق ذکر ایلشدر . کتابخانہ نک عربلر طرفدن یا قلمدینی فکرنده بولنانلرک مطالعہ سنہ کورہ اسکندریہ کتابخانہ سی اسلامیتدن اول رومالیر طرفدن یا قلمشدر . زیرا عربلر طرفدن احراق ایدلمش اولسه ایدی اسلام مورخلری و باخصوص فتوحات و مغازی محررلری بووقعه بی ذکر ایدر جکلردی . بولنر ایسه اوله بر وقعه یازمیورلر « انتہی

مذکور کتابخانہ نک اسلامیتدن اول قسماً محترق اولدینی انکار ایتمیوروز . لکن بونک بر قسمنک اسلامیتدن اول یانمی باقیسنک اسلامیتدن صکرہ احتراقه مانع تشکیل ایتمز . بو خصوص حقنده وارد اولان معلومات تاریخیه کلنجه بونک ایلك ناقلی ظن اولندیکی کبی (ابوالفرج) دکلدر . (ابوالفرج) طوغمدن یکریمی سنہ قدر اول (عبداللطیف بغدادی) مصرده سیاحت اجرا ایدرک مصرک مناظری و آثاری حقنده بر کتاب یازمش و اسکندریه کتابخانہ سنک عربلر طرفدن احراق اولدینی ذکر ایلشدی . (ابوالفرج) ۱۲۲۶ سنہ میلادیه سنده (۶۲۲ هـ) طوغمشدر . (عبداللطیف بغدادی) نک مصرده سیاحتی ایسه آلتنجی عصر هجری اوخرنده وقوع بولمشدر . (عبداللطیف) ک بوخصوص حقنده کی عبارہ سی شودر : « (عمود سواری) نک اطرافنده بو دیرکلردن ایشه یارار بر طاقم بقایا دخی کوردم که بولنرک بعضلری صاغلام ، بعضلری قیریق ایدی . بو دیرکلرک وضع و حاللری کوستریبورکه اوزرلرنده و قیلہ طاوان واردی . بو دیرکلر طاوانی طاشیردی . (عمود سواری) اوزرنده بر قبه موجود ایدی که بوعموده استناد ایدردی . بو محکم (ارسطوطاليس Aristote) ک و کندیسندن صکرہ فرقه سنک علوم و فونونی تدریس و تعالیم ایتدکلری رواق - قبه آتی - و اسکندر طرفدن اسکندریه تأسیس اولندیکی زمان انشا ایدیلن (دارالعلوم) اولدینی ظن ایدرم . حضرت عمر رضی الله عنہک اذنی ایله (عمرو بن العاص) ک یاقدینی کتابخانہ ایشته بونک ایچنده ایدی » [۱] .

اوت ، (عبداللطیف بغدادی) نک بو عبارہ سی مختصرده . بر صورت مخصوصده اولیهرق بجه کیرمشدر . مع مافیہ بو عبارہ یازانک (ابوالفرج)

دیگرندن نصل نقل ایتمن ایسه او عصرده موثوق به وشایان اعتماد بر ماخذدن
آمش کبی سحنده هیچ شبهه ایتمدیکنی کوسترمیورمی ؟

(ابوالفرج) . کلنجه بو ذات عربجه (مختصرالدول) نامنده کی کتابی
حیاتنک صوک زمانلرنده ا کمال ایتمشدر . (وفاتی ۶۸۴ سنه هجریه سنده ایدی) .
بو کتاب مؤلف مومالیهک سر یایجه یازدینی تاریخک یالکیز فتوحات اسلامیه
متعلق معلومات اعتباریله بر خلاصه سیدر . چونکه عربی تاریخه اسلامیت ،
مغوللره روم و عرب تاریخ علوم و ادبیاتنه دأر اوله رق عبرانی تاریخده موجود
اولیان بر چوق معلومات علاوه اولمشدر . سریانی نسخه ایسه یالکیز فتوحات
اسلامیه دن باخبرده . شو حالده سریانی نسخه ده اسکندریه کتابخانه سنک احراقی
مسئله سنک ذکر اولنماسی بونک عربجه ده کی نسخه نک اصلنده یازمش اولمامسنه ،
یاخود بعضرینک ظن و توهملری وجه ایله متأخریندن بری طرفندن اورایه
صوقوشدیرلش بولمسنه دلالت ایتمز . بالاده بیان ایتمدیکنمز وجه ایله مؤلف نسخه
عربییه روم و عرب ادبیاتنه متعلق بر چوق شیلر علاوه ایتمش . بوندن طولایی
بر مناسبت حاصل اولمش . ایشته بومناسبتله مؤلف بوراده اسکندریه کتابخانه سنندن
بجته لزوم کوره رک احراقی یازمشدر .

بو بایده اجرا ایتمدیکنمز تتبعات و تدقیقات نتیجه سنده (ابوالفرج) ک بو
معلوماتی کندیسنندن قرق سنه اول وفات ایدن مسلمان بر مورخدن نقل ایلدیکی
تینن ایلمور . بو ذات قاضی اکرم نامیله معروف اولان حلب وزیر (جمال الدین
ابوالحسن علی بن یوسف بن ابراهیم قفطی) دره مشارالیه ۵۶۵ سنه هجریه سنده
مصر صعدنده کأئن (قفط) بلده سنده تولد و ۶۴۶ سنه سنده حلبده وفات
ایلمشدر [*] . مشارالیهک جمله مؤلفاتندن اوله رق قاهرده کتابخانه خدیویده
۱۱۹۷ سنه هجریه سنده یازمش ال یازیسی اولمق اوزره (تراجم الحکماء) نامنده
برکتبانی کوردک . بو کتایده غرامطیقی (نحوی) یحیی نک ترجمه حالندن

[*] جمال الدین بن القفطی مشاهیر مورخیندن ایدی . ملوک ایوبیه زمانده مصرده
مسند صدارته نائل اولمشدی . قبطیلرک مکمل بر تاریخنی یازمش اولدینی کبی ملوک
سلجوقیه نک دخی تاریخنی و (تاریخ الحکماء) اسمی ایله پک معتبر بر اثر یازمشدر .
اشبو تألیف اخیر اکثر کتبخانه لده موجود اولوب نشر و ترجمه شایان برآردر . ۶۴۶
تاریخنده وفات ایتمشدر . (قاموس الاعلام)

بحث اولدنی صرده (ابوالفرج) طرفندن ویریلن معلوماتک عینی معناسنده فقط دها مفصل معلومات ویرلدکدن ماعدا اسکندریه کتبخانه سنک تأسیسی تاریخندن اعتباراً کچریدیکی حواله دأرده بیاناتده بولنیلیور . مذکور کتابده کوردیکمز معلومات عیناً شودر :

« محوی یحی (عمرو بن العاص) طرفندن مصر واسکندریه فتح اولدنی زمانه قدر یاشامش ایدی . قطعاً مذکور اسلاملر طرفندن فتح ایدلدیکی متعاقب (یحی) (عمرو) ک حضورینه کیردی . (عمرو بن العاص) یحیانک علم و عرفاندهکی موقعی ، اعتقاداتی ، خرسینلر ایله وقوع بولان سرگذشتی بیلدیکندن کندیسنه بر موقع ممتار تخصیص ایتدی . یحیانک تثلیثک ابطلالی

و عالمک انقضایی
حقنندهکی مطالعاتی
دیکیه رک بکندیکی
کبی عربلرجه او آنه
قدر معروف اولیان
قیاسات منطقیه واقوال
حکمیہ سنده مقتون
اولدی . (عمرو بن
العاص) عاقل ، سوز
آکلار ، صاحب
فکر سلیم بر ذات
ایدی . یحیایی

عقیقندن معمول نظرائق

کردانلق

یانه آلدی . انی کندیسندن همان آیرمیوردی . برکون یحی (عمرو بن العاص) ه دیرکه : « اسکندریهده کافه وارداتی اله کچریدیکز . بولدیگز هرشیثک اوزرینه وضع ید ایلدیکز . بولردن سزه فأندهسی اولانلره قاریشمق ایستهتم . فقط برشی که سزه فأندهسی یوقدر ، بزم اولوق لازم کیزمی ؟ بوکیلری بزه ویریکز . » (عمرو) « نه بی ایستورسک ؟ » دییه صورار . یحی : « کتابخانه قرالیده موجود اولان کتب علمیه بی آرزو ایدیورم . بولنری

محافظه آلتنه آدیکنز . حال بوکه بز بونلره محتاجز . سزک ایسه بونلردن فائده گریه قدر « جوانی ویریر . (عمرو) » بو کتابلری کیم طویلاادی ؟ حکایه سی نه در ؟ « دیبه صورار . یحیی کتابخانه‌ک تاریخی شویولده نقل ایدر : « اسکندریه ملوکندن (بطولوماوس فیلا دلفوس Ptolémée Philadelphie قبل المیلاد ۲۸۵) علم و علمایه رغبت ایدرک هر طرفدن کتب علمیه آرادی . جمعنی امر ایتدی . بونلره یرلر تخصیص ایلدی . بوسایه ده یک چوق کتابلر طویلااندی . کتابلره باقمق مأموریتنی ابن مره (زمیره) نامیله معرف بر آدمه حواله ایتدی . بونلرک جمع و جلبی ، هر نه فیثانه اولور ایسه اولسون مبیعه ایدلمسی ، صاتان کیمسه لره تشویقات اجرایی خصوصاً صلونده بو آدمه مأذونیت ویردی . (ابن مره) آلبغی او امری انفاذ ایدرک بوسایه ده بر مدت ظرفنده اللی یک یوز کرمی کتاب جمع اولندی . پادشاه بو کتابلرک طویلااندیغنی ، مقدارینی آکلانجه (زمیره) دن : « بزده بولنیمان دنیاده ده کتاب قالمشیدر ؟ » دیبه صورار . (زمیره) : « اوت ، (سند) ، (هند) ، (ایران) ، (جرجان) ، (ارمان) ، (بابل) ، (موصل) ممالکنده وروملرک نزدنده دها دیگر کتابلر واردر » جوانی ویریر . پادشاه بوکا تعجب ایدر . (زمیره) یه « کتاب طویلامقده دوام ایت » امرینی ویریر . پادشاه وفات ایدنجه یه قدر بو حال دوام ایلدی . جمع ایدیلن کتابلر پادشاه مشار الیهک وفاتندن صکرده ده محفوظ قالدی . بوکونه قدر کلن پادشاهلر هپ بو کتابلرک حسن محافظه‌سنه اهمیت ویردیلر . (عمرو بن العاص) یحیانهک بویاناتی استعظام ایتمکه برابر شایان حیرت بولور . یحیایه : « فقط امیرالمؤمنین عمر بن الخطابدن استیدان کیفیت ایتمکسزین بو خصوص حتمنده هیچ برامرویره مم » دیر . (عمرو) یحیی طرفندن وقوع بولان بیاناتدن بحثله بوبابده نه یایمق لازم کله جکنی حضرت عمردن استیدان ایدر . بونک اوزرینه حضرت عمردن شو جواب وارد اولور : « بیان ایتدیکنک کتابلره کلانجه بونلر کتاب‌اللهه موافق شیلری حاوی ایسه کتاب‌الله بزنی انلردن مستغنی قیلمشدر . الیهک کتابنه مخالف شیلر ایسه انلره احتیاج یوقدر . بونلری یاق » . (عمرو بن العاص) بو کتابلری اسکندریه حاملرینه طاغیتمغه وکلخانلرنده یاقدریمغه باشلاادی . او صروده اسکندریه ده بولنان حاملرک مقدارینی بیلیرایکن خاطرمدن چیقدی .

روایتہ کورہ بوکتاہر اوصورتاہ کلخانلرہ ویرملکلہ آتی آی ظرفندہ توکلمشدرہ .
 بونی ایشیندوب حیرتہ دوشامک قابل دکلدەر . (ابن قفطی) نک ویردیکی
 معلومات ایشته بوراده ختام بولیور [۱] .

بوفقره (ابوالفرج) ک سوزلری ایله مقابله ایدیلیر ایسه (ابوالفرج) ک
 (ابن قفطی) نک بوجئه دأر اولان سوزلرینی مختصراً نقل ایتمش اولدینی تبین
 ایدر . هرایکی کتاب ، یعنی (ابن قفطی) نک کتابی ایله (ابوالفرج) ک کتابی
 مطالعه اولنور ایسه (ابوالفرج) ک - (حجاج) ک طیبی (تیدوق) حقندہ
 ویریلن معلومات کبی [۲] - عربجه تاریخنه علاوه ایتدیکی مطالعات علمیه نک
 اکثرینی مشار الیه (ابن قفطی) دن نقل ایتدیکی کورولور . چونکه طیب
 مومالیه حقندہ ویریلن معلومات (ابن قفطی) نک (تراجم الحکماء) سندہ کی
 معلوماتک حرقیاً عینیدر .

شمدی (ابن قفطی) نک بو معلوماتی نره دن الدیغنی تدقیق ایتک قالبور .
 ظن اغلبه کوره بونک مأخذی (عبداللطیف بغدادی) نک آنخاز ایتدیکی
 مأخذک عینی در . چونکه هر ایکسی برعصر آدمی ایدیلر . شوقدرکه عبداللطیف
 اندن دها اول یتشمسندی . زیرا بوذات ۵۵۷ سنه سنده تولد و ۶۲۹ سنه سنده
 وفات ایلشدی . فقط شایان تأسفدرکه او مأخذلر ضائع اولان کتب عربیه
 جمله سندن اوله رق ضائع اولوب کیتمشدر . مع مافیه (ابن الندیم) ک (فهرست)
 کتابنده فلاسفه طبعیوندن بحث اولنورکن اسکندریه کتابخانہ سنک تأسیسی
 حقندہ ویریلن معلومات نظر دقتہ آئیر ایسه مذکور کتابخانہ نک احوال
 تاریخیه سی ایچون او صروده مأخذ تشکیل ایدن کتابلر جمله سندن اوله رق
 (اسحق الراهب) نامنده بر آدمک یونانلیلردن و رومالیلردن و بونلرک علوم
 وادبیات وعادات و اخلاقندن باحث بر تاریخ کتابی بولندی تبین ایدر . عرب
 مورخلرینک اسکندریه کتابخانہ سنک (زمیره) واسطه سیله تأسیس اولندیغنی
 حقندہ یازدقاری شیر ایشته بوتاریخندن نقل ایتدکری معلومات جمله سندن ایدی .
 اسکندریه کتابخانہ سنک کیفیت تأسیسی بوتاریخ کتابنده شوصورتله بیان اولنیور :
 « اسکندریه ملوکندن (بطولوماوس فیلادلفوس) مقام حکمداری به دیک
 [۱] تراجم الحکماء (ال یازیسی) [۲] مختصر الدول (بیروت باصمه سی) ۱۹۴

زمان علم کتابلرینی آرامغہ قویولہرق (زمیرہ) نامندہ ر آدمی بو ایشہ مأمور ایتمش . روایتہ کورہ بو آدم اللی دوت بیک یوز یکرمی جلد کتاب طویلا دقدن صکرہ برکون پادشاهہ : « افندم ! جہانده (سند) ، (هند) ، (ایران) ، (جرجان) ، (ارمان) ، (بابل) و (موصل) ده و روملرک نزدندہ دہا بیک چوق کتابلر واردر ، دیمش » [۱] . بوققرہ (ابن قفطی) نک ایراد ایتدیکی فقرہ نک عینیدر . اغاب احتمالہ کورہ (ابن قفطی) کتابخانہ نک تأسیسی ذکرہ کچن (اسحق راہب) دن واحترافی بردیکنندن آلمشدرہ . (ابن الندیم) ک فلاسفہ (حکما) حقدہ کی معلوماتی (اسحق راہب) دن آلامش اواسہ ایدی اسلام مورخلرینک (عمرو بن العاص) واسطہ سیلہ اسکندریہ کتابخانہ سنک یاقلدیغنه دائر برشی یازمدقلرینی نصل ظن ایتدک ایسہ بواسحقک وجودندن و یازدیغی معلوماتدندہ خبرمز اولیہ جقدی .

بالادہ کی ایضاحاتدن تبین ایدیورکہ اسکندریہ کتابخانہ سنک احراقی مسألہ سی (ابوالفرج) طرفندن تعصب دینی اثری اولہرق ایجاد ایدلمدیکی کبی کندیسندن صکرہ بردیگری طرفندن کتابنہ صوقوشدیرلمش اویدورمہ برشی ده دکلدو . (ابوالفرج) بومسألہ یی (ابن قفطی) دن اقتباس ایشدرہ . (ابن قفطی) ایسہ قضاة مسامیندن برقاضی وفقہ ، حدیث ، علوم قرآنیہ ، اسان ، نحو ، اصول ، منطق ، ہیئت ، ہندسہ ، تاریخ ، جرح و تعدیل علملرنده یدطولی صاحبی محترم برذات ایدی . قاضی موما الیہ برچوق کزیدہ اثرلر جمع ایتمش ایدی . ہر طرفدن کندیسنہ قیمتدار کتابلر کتیریلیردی . اللی بیک دینار دکرندہ بولنان کتابخانہ سی قدر جہانده ہیچ برشیدن حظ ایتمزدی . علم و عرفانہ اولان محبت عظیمہ سنہ دائر برچوق تحف حکایہ لر روایت اولنور . بلاولد وفات ایلدیکنندن کتابخانہ سی حلب امیری (ناصرالدولہ) یہ وصیت ایتمشدر . تاریخ ، نحو ، لسانہ دائر متعدد اثرلری واردر . مصرک مبدأ تاریخندن (صلاح الدین ایوبی) زمانہ قدر وقوعات تاریخینہ سی حاوی آتی جلددن مرکب (کتاب اخبار مصر) نامندہ کی اثری [۲] ایلہ موضوع بچشمز اولان (تراجم الحکماء) کتابی او اثرلر جملہ سننددر . کذلک بودہ آکلاشیلورکہ (ابن قفطی) ایلہ (عبداللطیف

بغدادی) اسکندریہ کتابخانہ سنک احراقی حقیقہ کی معلوماتی دہا صکرہ ضیاء اوغرامش بر مأخذن آتمشدر . فتوحات اسلامیہ کتابلرینک بو حادثہ نیک ذکرندن خالی بولمسی بختہ کلنجه بونک البتہ بر سببی واردر . فیکرمنجه فتوحات نویسار بو حادثہ نی ذکر ایتمشدری . فقط دہا صکرہ اسلاملر دہ مدنیت ایلریلیرک علوم و معارف ایله انتقال و کتابلرک قدری تقدیر ایدیلنجه راشدین دورندہ بو حادثہ نیک وقوعی مستبعد عد ایدرک او کتابلردن طی و حذف ایتمشدر . مع مافیہ احتمال کہ بو حادثہ دیگر بر سبیدن طولای فتوحات کتابلرندہ ذکر اولنماشدر . فقط هر حالده (ابوالفرج) طرفندن بو بابدہ ویریلن معلوماتک صحیحی بزجه مرجح کوروندی .

ثالثاً اسلام تاریخلرینک برچوق یلرندہ ایران و سائرہ کتابخانہ لرینک احراق اولندیغی مختصراً ذکر اولنیور . (کشف الظنون) مؤلفی علوم اقدمیندن بحث ایتدیگی صرہده او معلوماتی شو شکلده تلخیص ایلور . دیورک : « اسلاملر ایران ممالکینی فتح ایله ایران کتابلرینی حوزہ تملک لرینہ کچرنجه (سعد بن ابی وقاص) بو کتابلر حقیقہ ایدیلرک معامله نی و اسلاملرہ نقل و ترجمہ اولمسی حضرت عمر دن استیدان ایتمشدر . حضرت عمر شو جوانی یازوب کوندرمشدر : « بو کتابلری صویہ آتیکز . چونکہ بونلرک محتویاتی راه صواب ایسه جناب حق انلردن دہا زیادہ حق یولنی کوستیر بر کتاب مین بزہ بخش ایلشدر . ضلالت ایسه الله بزنی اندن قورتارمشدر » . بونک اوزرینہ اسلاملر او کتابلری صویہ ، یاخود آتیشہ آتمشدر و ایرانلیرک علومی انلر ایله برابر محسو اولوب کیتمشدر » [۱] .

(کشف الظنون) صاحبی اهل اسلام ایله علوم و معارفندن بحث ایتدیگی صرہده دخی : « اسلاملر ممالکی فتح ایتدکبری اثناده بولدقلری کتابلری احراق ایتمشدر » دیو [۲] . هیج شہہ یوقدرکہ (کشف الظنون) صاحبی بو معلوماتی بر مأخذن آلمشدر . نتہ کیم (ابن خلدون) بونی مؤید اولہرق : « فتوحات اثناسندہ حضرت عمر طرفندن احما اولمسی امر ایدیلن ایرانلیرک متروکات علمیه سی زہدہدر ؟ » دیور [۳] .

[۱] کشف الظنون ۱۴۴۶ ج ۱ [۲] کشف الظنون ۲۵ ج ۱ [۳] ابن خلدون ۳۲ ج ۱

رابعاً او عصر لڑدہ بردشمندن انتقام الموق ایچوں کتاب یاقق جاری بر عادت ایدی. بر فرقه ویا بر ملت خلقی دیگر بر فرقه ویا بر ملک کتابلری یاقاردی. نته کیم (عبدالله بن طاهر) مجوسیلرک مؤلفاتندن کندی زمانی اولان ۲۱۳ سنه هجریه سنه قور قالمش بولنان بر طاقم کتابلری صویه آتدیره رق احوالیدی کی مجوسیلرک مؤلفاتندن کتابلر اله کچیردکجه احوالیدی لوزمنه دائرده هر طرفه او امر کوندرمش ایدی [۱].

تاتار هولاکو (هلاکو) دخی ۶۵۶ سنه هجریه سنده بغدادی فتح ایتدیکی زمان بو پایتختده غایت عظیم مقدارده بولنان کتابلری وقیله عربلر فتوحاتک ایلمک دورلرنده ایران کتب وعلومنی فصل یاقشلمر ایسه زعمنجه اکا بر مقابله اولمق اوزره (دجله) نهرینه آتدیره رق اتلاف ایلمشدر [۲]. بعضلرینک روایتنه کوره (هلاکو) بو کتابلری کریسچ برینه قوللاندرق بونلردن آتلیرینه اخورلر ویم محالری یاپدیرمشدر [۳]. اغلب احتماله نظراً (هلاکو) بو کتابلری اهل سنتدن انتقام الموق مقصدیه صویه آتهرق احوالیشدر.

فرنگلرک محاربات صلیبیه اثناسندن طراباس شامی فتح ایتدکلری زمان قونت (برترام سنت جیل) ک امری ایله شهرده بولنان کتابخانہ فی احرار ایلمشدر. (برترام) ایچنده قرآندن بر چوق نسخهلر بولنان براوطیه کیروب کتابلری کورنجه بتون کتابخانہء احرارقی امر ایلمشدر. زعملرینه کوره بو کتابخانہده اوچ میلیون جلد کتاب وار ایدی [۴]. اسپانیالیراندلس قطعہ سفی اون بشنجی عصر میلادیده اسلاملردن آلدقلری زمان عین حرکتده بولنمشلردی.

خامساً او عصر لڑدہ ادیان صاحبلری اسکی معبدلرک هدمی ایله اصحابنه عاند کتابلرک احرارقی یکی ادیانی تأیید ایدن خصوصاتندن عد ایدرلردی. روم ایمپراطورلری خرسیتیانہ قبول ایتدکلری زمان بتپرستلیکک عاند اولهرق مصرده بولنان هیاکل و معابدک؛ محتوی اولدقلری کتابلر وسائر ایله برابر احرار ایدلمسفی امر ایتمشدر. خلفای مسلمین معتزله و فلسفه اربابی حقتده شدت استعمال

(۱) Bravn's Lit. Hist. Persia, 347

(۲) ابن خلدون ۵۳۷ ج ۳ و ۵۴۳ ج ۵ (۳) ابن السامی ۵۲۷

وابن خلکان ۱۲۸ ج ۲ (۴) Gibbon, s Roman Empire II. 505

ایتمک ایستہ نیچہ بونلرک کتابلرینی یاقارلردی . معتزله بو صـورنله کوردکلاری تصدیقات و شدت اوزرینه کورنمکدن چکینلر و کیزلیجه اجتماع ایدرلردی . بو احترازه رغماً اینه خلفاک تعقیباتندن قورتولمازلردی . بو قبیلدن اک مشهور وقائع جمله سندن اولمق اوزره سلطان محمود غزنوی ۴۰ سنه هجریه سنده (ری) شهرینی فتح ایتدیکی زمان باطنیه پی [*] قتل و معتزله پی نفی ایتدیکی کبی فلسفه ، اعتزال و تحمیمه دائر اولان کتابلری ده احراق ایلشدر [۱] .

سادسا تاریخ اسلامده ائمه مسلمیندن برطاقم ذوات واردرکه کندی کتابلرینی کندی کندیلرینه احراق ایلشدر . او جمله دن اولان (احمد بن ابی الحواری) تحصیل علومی اکیال ایتدکدن صکره بر کون قلبنه وقوع بولان الهام کبی بر حاله بناء کتابلرینی (فرات) ک کنارینه کورتورمش واوراده برساعت قدر آغلاقدن صکره کتابلره خطاباً : « اللهم طـانـتـمـق ایچون بکا ای رهبراک ایتدیکنز . شـمـدی مدلولی بولدم . آرتق دلیل - رهبر - ایله اوغراشمق عبشر « دیهرک کتابلرک یازیلرینی ییقا یوب ازانه ایلشدر . روایت کوره (سفیان ثوری) مالک اولدینی کتابلرک وفاتندن صکره طوراق آلتنده دفن اولنسنی وصیت ایتشدر . کذلک (ابو عمرو بن علاء) طـاـوانه قدر بر او طه طولوسی کتابلره مالک ایدی . تنسک و تزهد ایدنجه بونلری یاقشدر [۲] .

[*] باطنیه (سبعیه) نامی ایله معروف و اسماعیلیه و قرامطه نیک عین مذهبنه سالک ، شیعهدن مفراط بر فرقه اسلامییه ایدی . بو فرقه نیک ذهابنه کوره شریعت صاحبی اولان پیغمبران عظام آدم ، نوح ، ابراهیم ، موسی ، عیسی ، محمد ، محمد مهدی اولمق اوزره یدیدن عبارتدر . بو پیغمبرانن هر ایکیسی آره سنده یدی امام بولنور . چونکه هر دینده کندیلرینه اتباع اولنور یدیشر ذاتک ظهوری لابدر .

معتزله کانهجه بو دخی (قدویه) فرقه لردن بر فرقه اسلامییه ایدی . بو نام ایله تسمیه ایدلرینه سبب ایسه انلرجه ایکی فئه ضلالت عد ایدیلن اهل سنت و خوارجدن اعتزال ایتلری ، یعنی بر طرفه چکیلوب آیرلملری ایدی . یاخود دیگر روایت کوره (واصل بن عطاء غزالی) ایله آرقداشلری حضرت حسندن آیریلرک جامعک دیرکی یاننده ایمان ایله کفر آره سننده متوسط بر درجه بولندیغنه ، یعنی بیـوک بر کناه ویا برجرم صاحبک نه مطلق کافر ، نه ده مطلق مؤمن صایله میهنه دائر بیان افکاره باشلادقلری زمان حضرت حسنک « واصل بزدن اعتزال ایتدی » دیمی بواسمک مذکور فرقه به اطلاق اولنسنه سبب اولمش ایدی .

(محیط المحیط)

[۱] ابن خلدون ۴۷۸ ج ۴ [۲] کشف الظنون ۱۴۰ ج و الیابان ۱۲۳ ج ۱

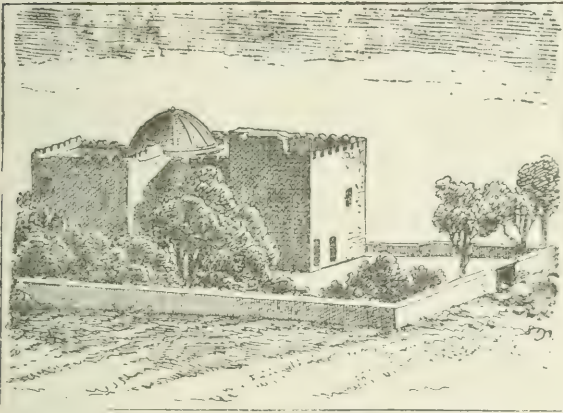
بالادہ کی اصاحتہ ساء عربلرک اوائل اسلامیتہ راست کادکری اسکي
کتب علمیهی اسلامیتک تأییدی مقصدیلہ یافدقلمی مرجح کوروز . فقط
دهاصکره حاکمیتلری تأید ایله علوم و معارفله مشغول اولنجہ ایلریده
کوریلہ چکی اوزره احراق ایتدکری کتابلرک بر قاچ مثلنی علم و عرفانه اهدا
ایله بوبابده کی زبانی قات قات فضلہ ایله تلافی ایلشردر .

رابعاً : رومالیر ، اسلامیت ، علوم و فنون

عربلره اسناد اولنان قصورلر جمله سندن اوله رق دیرلرک : « عربلر مدنیتلرینک
اک پارلاق زمانارنده بیله کندیلری علوم و معارف ایله اوغراشمیلر .
اوصره لرده علوم و معارف ایله اشتغال ایدنلر آنجق ایرانلیلر ایله عربلرک
حاکمیتی آلتہ کیرن ملل سائرہ افرادی ایدی . حال بوکده اسکي مدنی دولتلردن
یونانلیلر ایله رومالیرده حال اوپله دکلدی . چونکه انلر کندیلری بالذات
علوم و معارفله اوغراشمیلر ، علملر ایجاد ایتشلر ایدی . بو علملر کندیلرندن
اقوام سائرہ انتقال ایلشدی . عربلرده ایسه علوم و معارفک اکثری دیگر
اقوامدن کندیلرینه انتقال ایتش شیلردن عبارتدی . »

بوفکرده بولنان ذواتک روما دولتی ایله عرب دولتی بیننده مقایسه یاپه رق
بومطالعاتی سوبیلرلر . حال بوکده بوسورتله مقایسه اجرایی طوغری دکلدر .
بومقایسه یی رومالیر ایله اسلامیت آرسنده یایمق اقتضا ایدر . چونکه رومالیر
روما دولتنی نصل تأسیس ایتدیلر ایسه عربلرده اسلام دولتنی تأسیس ایلشردی .
اسلامیتہ بر چوق اقوام داخل اوله رق عربلر ایله اختلاطده بولنقله بونلردن
امت اسلامیہ تشکل ایتشدی . نته کیم رومالیرک فتح ایتدکری ممالکده بولنان
اقوامک یکدیگرلریله اختلاطی ایله روما ملتی نامی آلتنده یکوجود بر ملت
تشکیل ایلری کبی . ایسته بونقظه دن اسلاملر ایله رومالیر آرسنده بر مقابله
یاییلر ایسه ک اسلاملرک رومالیردن زیاده علوم و معارف ایله اشتغال ایتدکری
کورولور . چونکه کرک رومالیر ، کرک عربلر علوم و معارفی یونانلیلردن

اقتباس ایشلردی . رومالیلرده علوم و معارف ایله اشتغال ایدنلرک کافهسی روما اهالیسندن اولمدقلری کبی عربلرده دخی علوم و معارف ایله اشتغال ایدنلرک جملهسی (جزیره العرب) اهالیسندن دکل ایدی . شسو قدرکه روما مالکنده بولنان اقوام رومالی نامی آلتنده طوبلاندقلری حالده مملکت اسلامیهده بولنان اقوام عرب نامنی آلامشلردی . بوکا سبب شو: رکه عربلرک فتح ایتدکلری یرلر اسکیدن بری اهالیسی مدنی بولنان برطاقم مالکندن متشکل ایدی . بو اهالی پی عرب یایمق ، قومیتلرینی انلره اونوتدیرمق کوچ ایدی . فضله اولهرق مملکتنده برچسوق ایدانک بولنمسی وعربلرک کندیلرینه تابع اولان اقوامدن کندی نفسلرینی عالی و ممتاز طوتمقده پک زیاده ایلری کینملری او کوچلکی برقات دها آرتدیرمش ایدی .

مدینه منورهده بر خانه

یونانلیلره کلنجه
بونلرک فطرة حائر
اولدقلری اقتداره
بناء علم وفلسفه نك
موجدی اولدقلرنده
شبهه یوقدر . بونكله
برابر یونانلیلرک علم
وفلسفه لرینی بعضلرینی
اسکی مصر لیلردن
ودیکر بعضلرینی کلدان

نیلردن وسائر دن آلدقلری تمللر اوزرینه تأسیس ایتدکلرینی انکار ایتمه مکده اقتضا ایدر . فقط هر حالده یونانلیلر علم وفلسفهده موجد عد اولدورلر . بونقطه دن رومالیلره وعربلره فائقدرلر . مع مافیله یونانلیلر دولت تأسیسنده وقوانین وضع ایتک خصوصنده کرک رومالیلردن وکرک عربلردن آشاغی عد اولدورلر . زیرا یونانلیلر منتظم وپایدار بردولت تأسیس ایدمیبوب آره لرنده خصومت و رقابت حکم سورن آنحق برطاقم کوچک کوچک حکومتلره منقسم ایدیلر .

علم وفلسفه یونا نیلردن اقتباس ایدن رومالیلر آلدقلری شیلری پک چوق
 تزید ایده مدیلسده یونا نیلرک مقتدر اوله مدقلری برطرزده بیوک بردوات
 تأسیس وپک چوق قوانین ونظامات وضع ایتمشردی. شوخالده رومالیلر فتوحات
 وحاکیمت اربابی ایدیله . یونا نیلر ایسه تصور وخیال اهلی ایدیله . عربله
 کلنجه بونلر هر ایکی مزیتی برآرده جمع ایتمشله ایدی . یعنی هم فتوحات
 وحاکیمت ، هم ده تصور وخیال صاحبی ایدیله . بوجهته عربلر پک بیوک بر
 دولت تأسیس و برچوق قوانین ونظامات (فقه) وضع ایتمکله کی یونا نیلردن
 علم نقلی وانی اوخالده ایضا ایله اکتفا ایلمه رک آلدقلری علمی ایجه تدقیق وکرک
 کندلی عقل وقریحه لرینک محصولی وکرک ایران ، هند ، کلدانیلردن وسائرده
 اقتباس ایتمکله علمی علوم ومعارف ایله تزید ایتمشله وعلوم اسلامیة ولسانیة کی
 برطاقم علمی دخی کندیلری وضع ایتمشله دی . شعرده کی تفرد و تمیزلری ایسه
 بشقه ایدی . بوراسی بوبابده دها زیاده تفصیلات ویره جک محل دکلدلر .

خامساً اسلامیتده علما اکثریتله عربلردن دکلدیلر

بالاده کوسترلدیکی اوزره مدنیت اسلامیة دورنده مدار اشتغالی تشکیل ایدن
 علوم وفنون بری علوم اسلامیة ، دیکری علوم دخیله اولق اوزره ایکی نوع
 ایدی . علوم اسلامیة ایله اشتغال ایتمکله چوغی عربلردن دکل ایدیله . بونک
 سببی شودرکه اسلامی نشر و ممالکی فتح ایدن عربلر او قومسه یی یازمه سی اولمیان
 چول خلقندن مرکب اولدقلری جهته اوائل اسلامیتده نشر دیانت وتأسیس
 دولته حصر مساعی ایدرک علوم وفنونه اهمیت ویرمامشردی . چونکه بونلر علم
 نامنه قرآندن بشقه برشیته محتاج دکلدیلر . انک ایچون قرآنی از برلمک واحکامنی
 نشر ایتمکله اکتفا ایلمه رلردی . فی الحقیقه ظهور اسلامیتدن اعتباراً یکرمی سنه
 یکمندن شام ، عراق ، مصر ، ایران ، آفریقا وسائره نک اسلاملر طرفندن
 فتحی میسر اولمشدی . اوصرده اسلام عسکرینی عربلر تشکیل ایدیوردی .
 فتوحات ائناسنده بونلردن برچوققلری شهید اولمشدی . حال بوکه ممالک

مفتوحہ نك حاكمیت اسلامیہ آئندہ بقاسی او جہانگیر اردودن برحیات قالانلرك
 ہمت وغیرتنہ متوقف بولنیوردی . بوسبیدن عربلر عسکرلکدن وحکومت
 مأموریتندن بشقہ برشیئہ باقہ مامشلردی . بردہ فطرۃ خیالہ میال برقوم اولدقلرندن
 فکر وقریحلری زمان جاهلیتندہ علوم ادبیہ یی تشکیل ایدن شعر ، خطابات
 وامثالہ منصرف اوله رق کندی چوجقلرینی بوعلوم ادبیہ ایله ریاضیات بدنہ
 وفروسیئہ وآنہ باقہ آیشدیرمقلہ وقت کچیرمشلردی . عربلر اساساً بوقوت ایله
 دیانتک نشرینہ وممالکک فتحنہ موفق اولمشلردی . بناءً علیہ متخلق اولدقلری
 غیرت وهمت وآرہ لرندہ کی رابطہ اتحاد بوزولسون دیہ مدنیلمشمدکن
 قورقویورلردی . اسلامیتک الک بیوک آدمی حضرت عمر اسلامیتک استقبالی
 نظر دقتہ آلہرق اسلاملری زراعتلہ وسائر امور حضارتلہ اشتغالدن منع ایلمش
 ایدی . حضرت عمر اسلاملری برسویک اوتہ سنندہ بولنمقدن منع ایتدیکی
 حالہ بالاخرہ دکزلردہدہ اجرای حرکات حربیہ یہ لزوم کورنجه اسلاملرہ
 وصایادہ بولندقیجہ سباحتک دہ (یوزمہ نك دہ) تعلمی لزومی توصیه ایتمکہ
 باشلامشدی . حضرت عمرک بوبولدہ کی مکتوبلرندن برندہ شویلہ دینیلور :
 « چوجقلرکزه یوزمکی ، آتہ ای یینمکی اوکر دیکز . الک ای ضروب امنالی ،
 کوزل شعرلری کندیلرینہ ازبرلديکز » [۱] .

دہا صکرہ لسانک بوزولسی ایله قرآتلردہ اختلاف کورلمسی اوزرینہ خلفا
 قرآنک جمع وتدوینتہ قرار ویردکلری زمان کتاب مبینی حفظ وتلاوت وعلوم
 اسلامیہ ایله اشتغال ایدنلرک اکثری موالی (اصلاً عرب اولمیان اسلاملر) وبو
 جملہ دن بالخاصہ ایرانلیلر اولمشدی . ایرانلیلر اوصردہ مدنیت و علم اربابی ایدیلر .
 « علم کواکدہ بولنسه ایرانلیلرینہ اکا یتشیرلر » [۲] مآلندہ اولان حدیث شریفدن
 آکلاشدیفی اوزرہ عربلر ایرانلیلرک بومزینتی بیلیمورلردی . بوکا مقابل ایرانلیلر
 دخی عربلرک حاکمیت ، نبوت وهیبت فتوحات ایله کندیلرینہ فائق اولدقلرینی
 کوردکلرندن اسلامیتک اوزمانکی احتیاجاتنہ موافق اولان علوم ومعارف ایله
 عربلرہ یاقلاشمعہ صرف غیرت ایلمشلردی . عرب دولتنک ایلك تشکلی زمانندہ
 دواج بولان علوم ومعارف قرآنک قرأت وحفظ وتفسیرندن واحادیث شریفہ نك

استاد و حفظلارن عبارت ایدی . بوجهته حفاظ ، قراء ، محدثین ، فقها و مفسرینک اکثری عرب اولمسانلردن تشکل ایتشدور . بونلرک ایچنده عرب کورولور ایسه علی الاکثر (اصمعی) نك منسوب اولدینی قبيله کبی فتوحانده موقع و اهمیتی اولمیان برطاقم کوچك قبائله منسوب برطاقم آدملر ایدیلر . علوم و ادبیات عربیه متبحریندن (اصمعی) اصلاً عرب ایسهده خست ایله مشهور اولان و شعرادن برینک :

لوقیل للکلب یا باهلی عوی الکلب من لؤم ذاک النسب

ذمه اوغرایان (باهله) قبيله سی کبی هیچ موقع و اهمیتی اولمیان بر قبيله نك افرادندن ایدی [*] . بو کبی بر اقلیتدن صرف نظر حفاظ ، قراء ، محدثین ، فقها و مفسرینک اکثری اصلاً عجم - عرب اولمیانلر - دن ایدیلر . اک اسکی حدیث راویلردن و مفسریندن (وهب بن منبه) ایرانی اولدینی کبی مشاهیر قراءدن (نافع بن ابی رؤیم) دخی دیلملیدر . سائر علمایده اکا کوره قیاس ایدیگز . اک بیوک واک اسکی فقهادن بصرده (حسن بن ابی الحسن) ، (محمد بن سیرین) ، مکده (عطاء بن ابی رباح) ، (مجاهد بن جبیر) ، (سعید بن جبیر) ، (سلیمان بن یسار) ، مدینهده (زید بن اسلم) ، (محمد بن المنکدر) ، (نافع بن ابی نجیح) ، قباده (ربیعة الرأی) ، (ابن ابی زناد) ، (یمنده (طاوس) و اوغلی و (ابن منبه) ، شامده (مکحول) و سائر یرلرده سائر لری هب موالیدن ، یعنی عرب اولمیان اسلاملردن ایدیلر [۱] .

لسان بوزولوبده قواعدک قید و ضبطنه و الفاظک جمعنه لزوم کورولدیکی زمان عربلردن اولمیانلر بوکا دها زیاده محتاج اولمشلردی . چونکه عربلر لسانده حائر اولدقلری ملکه فطریه سایه منده قواعد اوکر نمکدن و کلمه ازرلمکدن مستغنی ایدیلر . بوسبیدن عرب علوم لسانیه سی ایله عرب اولمیانلر مشغول اولمشلردی . ادبیات و امان علماسندن اکثری بونلردن ایدی . مثلاً (حماد راویه) دیلمی

[*] مؤلفک بو عباره سنده بر سهو واردور . زیرا (ابن خلکان) : « اصمعی یه باهلی نامی بریلیر ایسهده انک باهله یه هیچ بر اتسابی یوق ایدی » دییور . شوخالده مؤلفک بالاده کی مظالمه سی محتاج تصحیحدر . مترجم

اولدینی کبی (خلیل) ، (سیبویہ) ، (اخفش) ، (فارسی) ، (زجاج) و سائرہ دخی ایرانی و یا خود دیگر بر عنصرہ منسوب ایدیلر .

دیگر علملر ایله فلسفہ دن متشکل اولان علوم دخیله یه کلنجہ عربلر ایچون بونلر ایله اشتغال ایدنلر یالکیز عربلرک دکل ، اسلاملرکده غیری ایدیلر . چونکه عباسیلر یونان ، ایران و هند کتابلرینک عربجه به نقلی آرزو ایتدکلری زمان ترجمه ده بولسانلره واقف اولان کلدانیلر ایله سریانیلری ویرانیلری و سائرہ بی استخدام ایلشلر ایدی که بونلرک اکثری ایلریده کوریله جکی اوزره خرستیان ایدیلر .

عربلر ده اول بیان ایتدیکمز اسبابه بناءً دولتیرینک اوائلنده ریاست و امور ادارہ ایله اوغراشهرق علم ایله اشتغال ایتماشلر و دولت رجالی ، حامیلری ، مدبرلری اوله رق کچیندکلری ایچون مرور زمان ایله کنیدیلرنده برغرور حاکمیت حاصل اوله رق علم ایله اشتغالی بر تنزل عد ایتمکه باشلامشلردی . چونکه او زمانه کوره علم اصنافاق کبی بر صنعت عد اولنیوردی . ذاتاً ریاست و حاکمیت ایله مألوف اولانلر حرف و صنائع ایله اوغراشمقدن استنکاف ایدرلر . بوجهته عربلر کنیدیلرندن بونی اسان علومی ، یا خود تعامیلر ایله مشغول کوردیکه انی تعیب ایدرک : « موالی - عرب اولیانلر - ک صنعتلریله اشتغال ایدیور » دیرلردی . « قریشه منسوب بر آدمک تاریخدن ماعدا بر علم ایله اشتغال ایتسی جائز دکلدرد . سائر علملردن ایسه آز بر شی کافیدر » جمله لری او زمانک سوزلرندن ایدی . قریشدن بر ذات (سیبویه) ک کتابی مطالعه ایله مشغول (عتاب بن اسید) اوغلرلرندن بر دلیقانلی یه راست کلهرک : « تو سزه ! عامی احتیاج وذات ایله تحصیل ایتمک وانکله کچنمک ایستیورسکوز . نه چرکین شیدر ! » دیمشدی [۱] . دیمک ایستیوردی که عربلره ریاست ایله اشتغال یاقیشیر . اوله تعلم و تعلیم ایله کچنمک انلره یاقیشماز .

موالینک اسلام اولملری اعتباریله علوم اسلامیہ ایله اشتغال ایتلمی غریب کورولمز . بونکله برابر دولت عباسیه زماننده مدنیلشن عربلری وحق خلفانی - مصاهرت ، معاشرت و مساکنت (قومشولق) ایله موالی و کوله منلر ایله اختلاطده

بولسقلرندن طولای - خالص عرب صایمیز . چونکه خلفانک علی الا کثر
والدهلری عرب دکلدی . دیگر جلدلرده بوخصوص حقنده دها زیاده معلومات
ویره جکیز .

سادسا : اسلامیتده علومک ضبط و تدوینی

دها اول بیان ایتدیکمز وجه ایله خلفای راشدین عربلرک نشاط ، همت
وبداوتلرینی محو ایدر دیبه مدنی اولملرندن چکندلکری جهتله انلری
علومک ضبط و تدویندن منع اتمشه-لردی . اوزمانلرده معروف اولان
علوم ؛ قرآن کریم ، تفسیر ، روایت حدیثه انحصار ایدیوردی . صحابه
وتابعیندن سوزی معتبر اولان ذواتک پیغمبر ذی شان زماننه یقین بولملری
حسدیله هرشی حقنده انلردن طوغری معلومات آلق ایچون مراجعتده سهولت
بولندیغندن و مقولات و روایاتده بک آز اختلاف وقوع بولدیغندن ذکر اولنان
علومک قید و تدویننه لزوم کولمزدی . صحابه دن (ابو سعید خدری) نک روایتندن
استدلال اولدیغنه نظراً مشارالیه علمک یازی ایله قید و تدوینی حضرت پیغمبردن
استبدان ایتدیکی حالده جناب نبی بوباده اکا مأذونیت ویرمامشدی . صحابه کرامدن
عمرزاده نبی (ابن عباس) یازی ایله علمک تدوینی منع ایدرک « سزدن اول یازی
ایله تدوین علوم ایدن اقوامه پ طوغری یولدن چیقمشدر » دیدیکی مرویدر .
برکون بر ذات مشارالیه مراجعت ایلیه رک « بر کتاب یازدم . سزه کوسترمک
ایسترم » دیمش و کتابی کندیسنه کوسترمشدی . (ابن عباس) کتابک
یازیلرینی صو ایله بوزمشدر . مشارالهدن « بوبله نیچون یایدیکیز ؟ » دیبه واقع
اولان سؤاله « علم یازی ایله انتشار ایدر ایسه یازی به اعتماد ایدیلیر و حفظ ترک اولتور .
کتابلر بر عارضه به اوغرایه بیلیر . او حاده علم ضایع اولور » جوابی ویرمشدی [۱] .
بوندن ماعدا اوزمانک فکربنه کوره کتابلرده فضله ، اکسیک شیلر وقوع

بولہرق اساس تغیر ایدر . محفوظانده ایسه تغیر وقوعی ممکن دکلدر .
 بواعتقاد صحابه وتابعینجه حکمفرما ایدی . کبار صحابه دن بر چوقلری بو
 اعتقادہ تمسکلیینه بناء کندیلرندن حائز اولدقلری معلوماتک قید وتدوینی طلب
 ایدلکجه ایدن نفرت واستنکاف ایدرلردی . برذات تابعینک علمای اعلامندن
 (سعید بن جبیر) دن قرآنہ برتفسیر یازمسی طاب ایدنجه مشارالیه طلب واقعدن
 غضبه کلش و « بر طرفم کسیلوب دوشسه بنجه اویله برشی یایمقبدن دها ایدر »
 جوانی ویرمشدی [۱] .

بناء علیہ عربلر بدوی بر عرب حکومتی شکلنده بولسان امویلر دواتی
 دورینی بدواته شوق ومحبته کچیرمشلر ورنجی عصر هجری ایلہ ایکنجی عصرک
 بر قسمی امتدادنجه عامی تلقین وحفظ ایلہ تناقل ایدرک اسبابی آتیده ایضاح
 ایدیلهچکی اوزره قرآدن بشقه هیچ بر عامی قید وتدوین ایلماشلردر . حتی
 قرآنک جمع وتدوینی صره سنده حضرت ابو بکر اول امرده ترددده بولنهرق
 « حضرت پیغمبرک یایمدیغی ویاپلسنی وصیت ایتدیکی بر شیئی بن نصل یایم؟ »
 دیمش ایدی [۲] .

قرآدن بشقه تفسیر ، حدیث ، اشعار ، وقوعات تاریخیه ، ضروب امثالده
 ازبردن نقل وحفظ ایدیلردی . ناقلاک وراویلرک چوغنی اوقومق بیلیوردیسهده
 یازی یازمازلر ایدی . بعضاً بولنلردن بری اوقومق یازمق بیلمدیکی حالده حافظ
 اولوردی . نته کیم زمان جاهلیتده عربلر اوقومق یازمق بیلمز ایکن شاهر
 وخطیب اولورلردی .

بالآخره اسلامیتک انتشاری ایلہ ممالک اسلامیہ کسب وسعت ایلدیکی
 وصحابه کرام اطرافه داغیلهرق فتنه وشورشک وقوعی ایلہ مطالعاتده اختلاف
 وقتوالر ایلہ کبرایه مراجعت تزیاید ایتدیکی زمان اسلاملر حدیث ، فقه وعلوم
 قرآنیهنکده ضبط وتدویننه لزوم کورمشلر وتدیقات ، استدالات ، استنباط
 ایلہ برابر قواعد واصلی تمهید وابواب وفصولی ترتیب ایلہ مشغول اولمشلردر .
 بو اشتغالادتن حاصل اولان نتایجی بکنندکارندن علوم اسلامیہی تألیف
 وتدوینه باشلامشلر و (انس بن مالک) طرفندن روایت اولنسان « علمی

یازی ایله بنسدا ایدیکنز [۱] ، « علم بر آودر . یازی بوقاغیدر » حدیث شریفلرینک احکامنه رجوع ایشلردر [۲] .

بونکه برابر محدثین وفقها کنندی ال یازیلیله علمی تدویندن استکفاف ایتمکده دوام ایلدکلرندن تألیف ایتدکلری کتابلری ویا تقریر ایلدکلری درسلمری کاتبلره وطلبیه املا طریق ایله تلقین ایدرلردی . محدث ، یاخود فقیه یازدیرمق ویا القا ایتک ایستدیکی شیلری سویلدکجه طلبه انی دریه ، یاخ د کاغده یازاردی . طلبه کاغذک اولنسه : « شیخمز فلان طرفدن فلان جامعده فلان کونده وقوع بولان جلسده یازدیرلمشدر » دییه باشلاویه رق بو صورتله یازدیران ذاتک ومحلاک اسملرینی وتاریخی قید ایتدکلن صکره املا ایدن ذات ؛ تقریر واملای ایلدیکی شی حدیث اولسون ، یاخود بر وقعه تاریخیه اولسون آنی مأخذیله برابر یازدیره رق تفسیره محتاج کله لر وار ایسه انلری شرح وتفسیر وتأیید مدعی ایچون عرب اشعار واقوالی ایله استشهاد ایدر وشعرلری مصدر ومأخذاری ایله ذکر ایلردی . عبارهلرده کی نکات اسانیه حقتنده کی مطالعاتده ایسه ایستر ایسه مأخذ کوستریر ، ایسته مز ایسه کوستر مزیدی [۳] . « بو ؛ فلان محدثک ، یاخود لسانشناسک (امالی) سیدر » دیلمرندن مراد ایشته بودر . یعنی انواع علومدن املا طریق ایله یازدیردینی شیلردر .

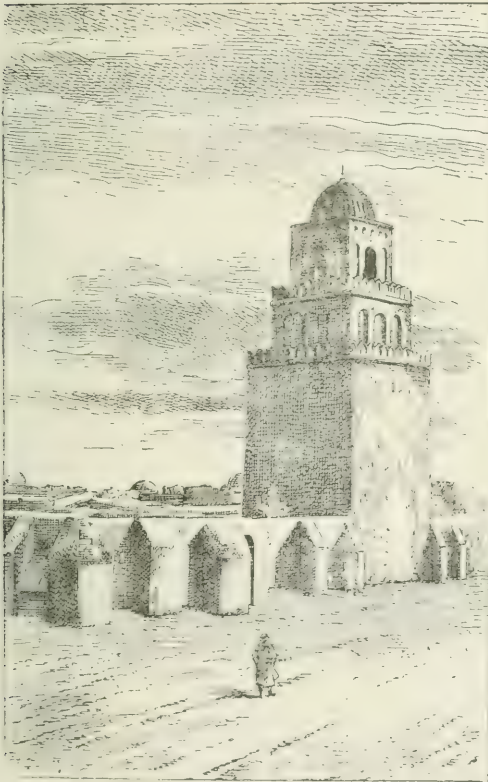
عربلر تألیف وتحریر ایله اشتغال ایتدکلن صکره دخی خلقی ازبرلمکه وسماعه اعتماد ایتمکه تشویقده دوام ایشلردر . بو طرز تالیق به اک زیاده احتیاج کوسترن علملر علوم دینه ایله شعر ایدی . چونکه شعر برچوق الفاظ غریبه ومختلفه بی ، وحشی سوزلری ، آغاج ونباتات وصو محللری اسملری حاویدر . اسلامیتک ایلمک عصرلرنده یازیلر نقطه سز ایدی . بوجهتله مثلا (هذیل) قبیله سی شعراسنک شعرلرنده وارد اولان وهر بری بریر اسمی بولنان (شبابه) : (سایه) بی یازیده بربرندن تفریق ایتک مشکل ایدی . نقطه سز بولندیغندن طولانی یکدیگرینه مشابه اولان سائر اوکی کلماتی طوغری اوقومق ایچون برانسانک علم ودرایت صاحبی اولمسی کافی دکل ایدی . برکون

[۱] البیان والذبیین ۱۶۱ ج ۱ [۲] کشف الظنون ۲۶ ج ۱ [۳] مزهر ۱۶۲ ج ۲

(اصمعی) نك حضورنده (ابن ذؤیب) ك اشعارى قرائت اولنوركن بر مصراع « باسفل ذات الدير افر دججشها » صورتنده اوقونمشدر . اوراده حاضر بولنسان بر اعرابى - بدوى - مصراعك ياكلش اوقونديغنى كوره رك اوقويان آدمه : « ياكلش اوقودك . (ذات الدير) دكل ، (ذات الدير) در . بو بزده بز يوقوشك اسميدر » دمش ، دهيا صكره (اصمعی) بوتصحيحه اعتماد ايلشدر . (معذل) ك برآت وصفنى حاوى اولان :

من السح جوالاً كان غلامه   يصرف سبداً فى العنان عمردا

بیتنى نقطهسز بر حالده كوروبده بوراده كى (سيد) كلمهسنى قورد معناسه

اولان والكا اول خاطره كلن

(سيد) شكلنده اوقوماق

قابل دكلدر . بو بيتى اوقو -

يانلرك ا كثرى بويولده

ياكلش اوقومشلردر [۱] .

والحاصل اسلاملر ،

آره لرنده يازى يازمق معروف

وشائع ايكن قرآندن ماعدا

جمع و تدوين ايدلش كتابه

مالك اولقسزىن بر عصر

قدر زمان كچيرمشلردى .

اوصرلرده بر چوق قرآن

مفسرلىرى ، حديث راويلرى ،

نحو و لغت عالملىرى ، شعر

ناظم و راويلرى يتشمش

ايسه ده عربجه يازى آنجق

قرآن عظيم الشانك كتابتنده ،

يا خود قوماندانلره كوندريلان

تونس دد (قىرون) شهرنده سكرنجه عصر هجرنده

انشا ايدلش (سيدى عقبه) جامعتك منارهسى

نامه لرده و معاملات رسمیه عربجه تحویل ایدلکدن صکره دفاتر حکومتده حسابانک قید و تحریرنده استعمال اولوردی . سائر علملره کاتبجه بونلر سماعاً تناقل و صدرده حفظ ایدیلردی . احتمال که بوعلملردن بعضلری غیر منتظم صحیفه لره یازلمش ایدی . شوقدرکه اودورده کتاب تألیف و تحریری عربلرجه معروف دکل ایدی .

اسلامیتده کتاب تألیف ایدن ایلك ذات حقنده مؤرخین اسلامیه نك بیاناتنده اختلاف موجوددر . بعضلرینك روایتنه کوره ایلك مؤلف ۱۵۵ سنه هجریه سنده وفات ایدن (ابن جریج بصری) در [۱] . دیکرلری ایسه بشقه معلومات ویریورلر . آنجق بتون بومورخلر اسلامیتده ایلك مؤلفاتک ایکنجی عصر هجری اورتیه سنده یازلمش بولندیغنی واک اول تدوین اولنان علمک علم حدیث اولدیغنی متفقاً روایت ایدیورلر . بزم بوبابده اجرا ایتدیکمز تدقیقات ایسه اسلامیتده ذکر اولنان زماندن یاریم عصر اول کتاب تألیف ایدلدیکنی وقر آندن صکره ایلك تدوین اولنان علمک علم تفسیر اولدیغنی کوستریور . بو کون بیلدیکمز اک اسکی تفسیر کتابی ۱۰۴ سنه هجریه سنده وفات ایدن (مجاهد بن جبر) طرفندن تألیف ایدیلن اثردر [۲] . عربلر تفسیردن صکره تاریخ و با خصوص مغازی - غزاتک مناقب و داستانلری - یازمقله اشتغال ایتشدردر . بو نوعدن اک اسکی بیلدیکمز کتاب وقائع تاریخیه حقنده معلومات واسعه سیله مشهور اولان (وهب بن منبه) ک کتابیدر . یمنه کیدن ایرانلیلرک اوراده طوغان احفاددن اولان بو ذانک تاریخ و فاتی ۱۱۶ سنه هجریه سنه مصادفدر . مشارالیه حمیرلرک ملوک تاجارانی ، وقایع تاریخیه لری ، شعرلری و حکایه لری حقنده بر کتاب تألیف ایلشدر . (ابن خلکان) بالذات بو کتابدن بر نسخه کوردیکنی بیان ایله حتمده مدح و ثناده بولئیور [۳] . ذکر اولنان کتابدن صکره قدجه ۱۴۱ سنه هجریه سنده وفات ایدن (محمد بن

[۱] ابن خلکان ۲۸۶ ج ۱

(ابن جریج) قرشی و اموی اولوب ۸۰ تاریخنده طوغمش و ۱۴۹ ده مکده وفات ایتشدر . اسلامده اک اول کتاب تألیف ایدن بو اولدیغنی مرویدر . مؤلفک (بصری) دیمی براثر سهودر . [۲] کشف الظنون ۲۱۴ ج ۱ و ابن الاثیرک ۱۰۲ سنه سی وقوعاتی

[۳] ابن خلکان ۱۸۰ ج ۲

مسلم الزہری (نك) (كتاب المغازی) نامندہ کی کتابی کلیر [۱] . ایک نجی عصر
 ہجری اور تہ لرنندہ اسلامہ حدیث وفقہہ دائر کتابلر یازمغہ باشلاہ برق (ابن
 جریج) مکدہ ، (سعید بن ابی عروبہ) و (حمان بن سلمی) وسائرہ بصرہدہ
 اثرلر تحریر ایتدکاری کبی امام (ابوحنیفہ) دخی فقہ ورأیہ دائر کوفہدہ کتابلر
 تألیف ایتمش ، (اوزاعی) شامدہ تصنیفاندہ بولتمش ، (امام مالک) مدینہدہ
 (موطأ) کتابنی جمع ایتمش ، سائرہ لریدہ اثرلر یازمش [۲] وبوتاریخندن صکرہ
 آتیدہ کوستریلہ جکی اوزرہ مؤلفات چوغاشددر .

سابعاً : خط عربی -

اسلامیتک ظہورندن بر آرزمان اول حاصل اولان انتباه دوری مستثنی
 اولمق اوزرہ اندن دہا اول عربلرک یازی یازمق بیلدکاریخی کوستریر حجازدہ
 هیچ بر اثر تاریخی موجود دکلدر . حال بوکہ حجاز عربلری شمالاً وجنوباً بر
 چوق نقوش کتابیہ (خطیہ) براقمش بر طاقم افوام عربیہ ایلہ محاط ایدیلر .
 اقوام مذکورہ نك اک مشہوری ارلان یمندہ حمیریلر (حرف مسند) ایلہ وشمالدہ
 بولان نبطیلر (حرف نبطی) ایلہ یازی یازارلردی . نبطیلرک آثار خطیہ سی
 (حوران) و (بلقا) جوارندہ بوکونہ قدر پایدار طورور . حجازویا (مضر)
 عربلرینک بو خصوصدہ کیری قالمیرینہ سبب بداتک انلرک فطرتلرینہ غالب
 بولتمسیدی . معلوم اولدیغی اوزرہ یازی یازمق حضارته مخصوص صنعتلردندر .
 بونکہ برابر حجاز عربلرندن اسلامیتک ظہورندن بر آرزمان اول عراق
 وشام جہتلرندہ سیاحتدہ بولنانلر حضارت اخلاقی ایلہ متخلق اولمقلہ برابر او
 ایکی مملکت اہالیسندن یازی بی دہ اقتباس ایلشملر بونلردن بعضلری عربیجہ بی
 حرف نبطی ویا عبرانی ویا سریانی ایلہ یازمغی اوکرتمش اولدقلری خالدہ عودت
 ایتشلردی . بو خطلردن خط نبطی وسریانی عربلردہ اسلامیتک ظہورندن

[۱] کشف الظنون ۳۰۱ ج ۲ وابن خکان ۴۵۲ ج ۱

[۱] النجوم الزاهرہ ۳۷۸ ج ۱

صکره به دوام ایدرک برنجیدن خط نسخی و ایکنجیدن (کوفه) شهرینه نسبتله خط کوفی ظهور ایلدی. قبل الاسلام خط کوفی به (حیره) شهرینه نسبتله (خط حیری) نامی ویریلیدی. او دورلرده عراق عربلرینک شهری اولان (حیره) نک جوارینه دها صکره اسلاملر کوفه شهرینی تاسیس ایلشلردر.

بو نقطه‌یی دها آچیق ایضاح ایدلم. عراقده بولنان سریانیلر سریانی لسانی متعدد شکللرده یازارلردی. او جمله دن (خط سطرنجیلی) نامنی ویردکاری بر خط وار ایدی که کتاب مقدسی بونکله یازارلردی [۱]. عربلر بویازی بی اسلامیتدن اولکی برنجی عصرده اقتباس ایلدیلر. بو اقتباس دها صکره ظهور ایدن دور انتباهه باعث اولان اسبابدن برینی تشکیل ایتدی. ایشته بویازیدن (خط کوفی) توره دی. هر ایکی خط آره‌سندن بولنان مشابهت بو کونه قدر پایدار طور.

(خط سطرنجیلی) بی عربلره نقل ایدنلرک کیملر اولدنجی حقه‌ده اختلاف وارد. اک مشهور روایت کوره بو خط عربلره (انبار) اهالیسی واسطه‌سیله انتقال ایلشدر. شویله که: (انبار) اهالیسندن (بشر بن عبدالملک الکندی) نامنده بری - که (دومة الجندل) امیری (ا کیدر بن عبدالملک) ک برادری ایدی - بویازی بی (انبار) ده اوکرندکدن صکره مکده کیدرک اوراده (معاویه) مک پدری (ابو سفیان) ک همشیره‌سی اولان (صهباء بنت حرب بن امیه) ایله ازدواج ایلدی. بومناستله مک اهالیسندن برقاچ کشی به بویازی بی اوکرتدی. متعاقباً اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان مکده قریشدن یازی بیلنلر چوغاش. ایدی [۲]. عربلره یازی بی ایلك نقل ایدن ذاتک (ابو سفیان بن امیه) اولدیغنه دائر بعض مؤرخلرجه حاصل اولان یا کلاش ذهاب ایشته بوندن نشأت ایدیور.

والحاصل هر حالده شو ثابت اولیور که عربلر هجرتدن بر آز زمان اول (خط نبطی) بی شاهه تجارت ایچون عزیمتلی ائناسنده (حوران) دن و (خط کوفی) بی ده عراقدن اوکرنیلر. هر ایکی یازی اسلامیتدن صکره‌کی زمانلرده دنخی انلرجه معروف قالدی. اک مرجح تخمینه کوره عربلر بویاکی.

یازی بی قولاً مقدمہ دوام ایدرک (خط کوفی) نك سلفی اولان (خط سطرنجیلی) فصل سریانار طرفندن کتب مقدسه عیسویہ نك تحریرینه تخصیص ایدلمش ایسه (خط کوفی) ده عربلرجه قرآن وسائر نصوص دینه نك تحریرینه و (خط نبطی) دخی مراسلات و مکاتبات عادیه تخصیص ایدلمشدر. ایہی خط آره سنده شکلاً موجود اولان مشابہتدن ماعدا (خط کوفی) نك (خط سطرنجیلی) دن توردمش اولدیفنی کوسترن ادله جمله سندن اوله رق (الف) حرفی کلمه نك اورتہ سنده (حرف مد) کلیر ایسه حذف اولتمق سریانی یازیده مطرد برقاعده حکمنده اولسیدر. اوائل اسلامیتده عرب یازیسنده وبالخاصه قرآنک کتابتندہ بوقاعده جاری ایدی. عربار (کتاب) ی (کتب) و (ظالمین) ی (ظلمین) شکلرندہ یازارلردی.

اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان حجازده یازی سینلر موجود ایدی ایسه ده پک چوق دکل ایدیلر. یازی سینلر، اکثری کبار صحابه دن اولمق اوزره، اون بش، یکرمی کشیدن عبارت ایدیلر. او صرده یازی یازانلر شونلر ایدی: (علی بن ابی طالب)، (عمر بن الخطاب)، (طلحه بن عبیدالله)، (عثمان بن سعید بن خالد بن حذیفه)، (ابان بن سعید بن خالد بن حذیفه)، (یزید بن ابی سفیان)، (حاطب بن عمر بن عبدشمس)، (العلاء بن الحضرمی)، (ابو سلمی بن عبدالشہل)، (عبدالله بن سعد بن ابی سرح)، (حویطب بن عبدالعزی)، (ابو سفیان بن حرب) و اوغلی (معاویہ)، (جهیم بن الصلت بن مخزوم). . . . ده صکره دیکرلری یازی یازمغی او کر نرک بونلردن خلفای راشدین دیوان کاتبلریله مخبرات و قرآن کاتب و میضلری یتشمشدر. کاتبلر کرک خلفای راشدین دورنده، کرک امویلر زماننده قرآن عظیم الشانی خط کوفی ایله یازمشلردر. بو دورده (قطبه) نامنده برخطاط یتشه رک خط کوفیده درت نوع یازی ایجاد ایلدی. بویازیلر برلرندن اشتقاق اتمش ایدی. (قطبه) کندی زماننک اک ماهر خطاطی ایدی. امویلر ایچون مصحفلریازمقله اشتغال ایدردی. مومالیهدن صکره دولت عباسیه نك اوائلنده (فخاک بن عجلون) نامنده برخطاط ده یتشه رک (قطبه) طرفندن وضع ایدیلن یازیلره بر طاقم تکمالات ادخال ایلدی. ده صکره (اسحق بن حماد) وسائرہ کبی خطاطلر

ظهور و موجود خطلرده تکاملات و اصلاحات اجرا ایتدیار. بونک نتیجه سنده عباسیلرک اوائل خلافتلری صرهمده خطوط عربیه آتیده کوريله چکی اوزره اون ایکی قلمه بالغ اولمشدی : (۱) قلم الجایل ، (۲) قلم السجلات ، (۳) قلم الدیاج ، (۴) قلم اسطورمار کبیر ، (۵) قلم الثلاثین ، (۶) قلم الزنبور ، (۷) قلم المفتح ، (۸) قلم الحرم . (۹) قلم المدامرات ، (۱۰) قلم العمود ، (۱۱) قلم القصص ، (۱۲) قلم الحرفاج ... دهاصکره (مأمون) زماننده کاتبلر کوزل یازی یازمقده بربرلریله رقابت ایتدیک باشلادیلر. بونک نتیجه سنده ده (قلم مرصع) ، (قلم نساخ) و مختصری وزیر ذوار یاستین (فضل بن سهل) ، (قلم ریاسی) ، (قلم رفاع) ، (قلم غبار الخلیه) نامنده کی خطوط دخی وجوده کلدی [۱] .

بوتاریخندن صکره خطوط عربیه جملةً خط کوفی تفرعاندن معدود اولمق اوزره یکریمی شکلدن فضلیه بالغ اولمشدی . (خط نسخی) ، یاخود نبطی یه کلنجه بویازی مخطوطات رسمیه نك غیرنده استعمال ایدلمکده ایدی . بالآخره ۳۲۸ سنه هجریه سنده وفات ایدن خطاط مشهور وزیر (ابن مقله) ظهور ایدنجه بوخطده اصلاحات و تزینات اساسیه اجراسیله بوکونکی حالنه افراغ و معاملات رسمیه ده قوللائلق اوزره دوائر حکومتده ادخال ایدی . مورخلرجه مشهور اولدیغنه کوره (ابن مقله) (خط نسخی) بی خط کوفیدن آمشدر . بزم ترجیحاً اعتقادیمزه نظراً ایسه ده اول بیان ایتدیکمز وجه ایله کرک خط کوفی ، کرک خط نسخی اسلامیتک تا ابتداسندن اعتباراً عربلرجه معروف ایدی . (خط کوفی) مصحف و اوکی شیلرک یازلمسینه و خط نسخی (یاخود نبطی) مخبرات و سائر نك تحریرینه تخصیص ایدلمش ایدی . (ابن مقله) آنجق خط نسخی بی مصحفلری یازمغه یارار صورتده کوزلشدر مشدر . قاهرده کتابخانه خدیونده اسکی عرب یازیلرینک تشهر اولندیغی محله ۲۴۶ سنه هجریه سنده مستطیل برجیلان درسی اوزرینه یازلمش برنکاح عقدنامه سنی مشاهده ایدلرک عقدک صورتی درینک بالاسنه منتظم قلم کوفی و شاهدلرک خط دستلری عقدک زیرینه غایت پریشان و بوزوق قلم نسخی ایله محرردر . (ابن مقله) ایشته بو بوزوق خط نسخی بی کوزلشدره رک مصحف یازمغه یارار برحاله قویمشدر .

ذکر اولسان خط نسخی دها صکره مرور زمان ایله برچوق شعبه لره
 آیرلشدن . مع مافیه خطوط عربیه به اصل ومنشأ اولان خطلر بری (کوفی) ،
 دیگر بری (نسخی) اولمق اوزره ایکیدر . تشعب ایدن خطوط بوایکی یازیدن
 توره مشدر . یدنجی عصر هجریدن صکره اک زیاده شهرت آلان خطوط عربیه
 آتی قلم ایدی : ثلث ، نسخی ، تعلیقی ، ریحانی ، محقق ، رقاع ... برچوق خطاطلر
 دخی یتیشه رک بوقنه دائر برچوق مؤلفات یازمشدر . بومؤلفانک بعضلری
 قلم ، قلم یونتمق ، یارمق ، کسمک ، دویت ، مرکب ، کاغد وسائر کبی یازی
 ادواتنه دائردر [۱] . عربی خطوط بوکونه قدر دال بوداق صالمقده دوام
 ایتکده در . قانون نشوونمایه تبعاً بوندن صکرده الی ماشاءالله دال بوداق
 صالحه جفته شهه یوقدر .

حرکه لر

اسلامیتک ابتدالرنده قرآن عظیم الشان قراءت (حافظلرک) ازبرنده
 محفوظ بولندیغی ایچون تلاوتنده اختلاف ظهورندن قورقو یوق ایدی . بوندن
 ماعدا قرآنک جمع وتدوین ایدلدیکی واهل اسلامک چوغالدینی زمانه قدر قرآنک
 نقل آیاتنده والفاظنک ضبطنده صوک درجه دقت ایدیلوردی . برنجی عصر
 هجرینک نصف اولی کچدیکی حالده قرآن هم حرکه سز ، هم نقطه سز ایدی .
 یازیده اک اول وجودینه احتیاج کوریلن شی حرکه لر اولدیغی کبی بوحرکه لر
 ایلک رسم ایدن ذاتده ۶۹ سنه هجریه سننده وفات ایدن نحو عربینک واضع
 قواعدی (ابوالاسودالدؤلی) ایدی . مشار الیه کله لر آیرمغه ، یاخود
 حرکه لر کوسترمه مخصوص برطاقم نقطه لر وضع ایلدی . عربی الفبای
 نقطه لی یپان ذاتک مشار الیه اولدیغنه دائر حاصل اولان توهم ایشته بوحرکه
 اشارتلیغی قومقدن نشأت ایدیور . حقیقت حالده (ابوالاسودالدؤلی)
 طرفندن یازی به وضع اولسان نقطه لر یایی تادن ، یاخود جیمی حدن تفریق

ایچون دکل ، اسمی فعایدن و فعلی حرفدن (ادادن) تفریق ایچون ایدی . ظن
 غالبه کوره مشارالیه بوصول تنقیطی عراقده قومشولری بولنان کلدانیلردن ،
 یاخود سریانیلردن اقتباس ایلشدر . چونکه اقوام مذکورده برطاقم بیوک نقطه لر
 وار ایدی که بونقطه لر حرفک مخرجنی تعیین اتمک ، یاخود بولدیغنی کلمه نك
 اسم ، یاخود فعل ، یاخود ادات اولدیغنی کوسترمک ایچون او حرفک آلتنه ،
 یاخود اوستنه وضع اولنوردی . سریانیلر مثلا (کتب) کلمه سنی یازدقلمری زمان
 بوکله (کتاب) ک جمع اولان اسم اوله یله جکی کبی ماضی معلوم ویا مجهولده
 اوله ییلیر . ایشه بوجه تلمری تفریق اتمک ایچون او نقطه لرك استعمالنه لزوم
 کورمشلردی . بوندن ماعدا بونقطه لرك استعمالندن برآز زمان اول خرکه
 یرینه قائم اولمق اوزره علمای سریانیلردن (یعقوب الرهاوی) طرفندن برطاقم
 نقطه لر ایجاد اولمش ایدی که [۱] بونلر اول امرده حرفلرك ایچنه
 صوقوشدورولور نقطه لردن عبارت ایکن بالآخره حرکات ثلاثه (فتحه ، ضمه ،
 کسره) یرینه قائم اولمق اوزره نقطه مزدوجه - چفت نقطه لر - شکله تحول
 ایلدی . بونلر حالا سریانیلر ایل کلدانیلرده مستعملدر . بونی مؤید ادله دن
 اوله رق (ابوالاسودالدؤلی) حرفلره حرکه قویمق ایستدیگی زمان معینه ویریلن
 کاتبه : « حرفی تلفظ ایدرکن آغزیمی آچار ایسه م نقطه یی حرفک اوزرینه ،
 آغزیمی بوزر ایسه م نقطه یی حرفک ایچنه ، آشاغی به طوغری قیرارسه م نقطه یی
 حرفک آلتنه قورسک » دیه رک او صورتله تنقیطده بولمش اولمسیدر [۲] .
 ده صکره عربلر بونقطه لری استعمال اتمکله باشلایه رق علی الاکثر یازینک
 رنکندن بشقه برنک ایله یازارلردی . کتابخانه خدی بوده بوشکله تنقیط
 ایداش کوفی یازی ایله برمصحف کوردک . قاهره جوارنده عمرو جامعدن
 آنان بومصحف الک اسکی مصحفلردن معدوددر . بیوک قطعه ده جیلان دریلری
 اوزرینه وسیاه مرکب ایله محرردر . حاوی اولدیغنی نقطه لر قرمزنی رنکده در .
 (ابوالاسود) ک تعریفاتی وجه ایله بومصحفه حرفک اوزرنده بولنان نقطه
 فتحه یی ، اورتسند ، بولنان نقطه ضمه یی و آلتنده بولنان نقطه کسره یی کوستریور .

اعجام (نقطہ تویمق)

خط عربی عربی طرفدن سریانیلردن و نبطیلردن اقتباس ایدلدیکی زمان نقطه لردن خالی ایدی . - سریانی یازیلر بوکونه قدر نقطه سزطورور - نقطه لرك صکردهن علاوه ایدلدیکی مسلم ایسهده هانکی تاریخنده نقطه قونواغه باشلانیدیغی صورت قطعیهده معلوم دکلدر . فقط هر حالده نقطه وضعی اسکیدر . قرائن احوالدا آکلاشایدیغنه کوره اسلاملر بالاده ذکر کی کچن حرکتلری استعمال ایتدکن صکره حرفلرك بربرندن تفریق ایدیله مامشندن یا کلاش او قوندیغی و برچوق تردد والتباسلره دوشولدیکنی کوره لرك نقطه وضعنه لزوم کورمشلردر . چونکه مرور زمان ایله عرب اولیان اسلاملرك مقدری چوغلمش ایدی . لسان اصلیلری عربی اولیان بوتوع اسلاملر حرف هجان شکلک یکدیگرینه مشابه اولان جیم وحا ، سین وشین ، با ونا ونا حرفلری بربرندن تفریق مسألهلرنده مشکلاته دوشمشلردی . بومشکلای ملوک امویه دن (عبدالملک بن مروان) زمانده عراقده والی بولنان (حجاج) ایلك ذات اولق اوزره نظر دفته آلهرق چاره ساز اولق ایستدی . (ابن خلکان) دییورکه : « حجاج معینده ، بولنه ان کانلری نزدیکه جلم ایدرک یکدیگرینه شکلک مشابه اولان حرفلرك اوزرینه بربرندن تفریق ایچون علامت مخصوصه وضعی لزومی اخطار ایدی . روایت کوره بوایشی درعهده ایدن ذات (نصر بن عاصم) ایدی . (نصر) نقطه لری مختلف یرلرده اولق اوزره برر ، ایکیشروضع ایستدی . خلق اوزون مدت بوشکلاری استعمال ایدیلر . نقطه سزیازی یازمازلردی . فقط بونقطه لرك استعمالی ایله دخی یازیده تصحیف وتوعنک اوکی آله مدیغدن اعجامی احداثه مجبور اولدیلر . یازیده نقطه لری ایله برابر اعجامی ده استعمال ایدرلردی » [۱] . (ابن خلکان) ک بو عباره سنده اوله بر مهمیت واردرکه بوندن نه دیمک ایستلیدیکی و (تنقیط) ایله (اعجام) آره سنده نه کی برفرق بولندیغی آکلاشیله میور . چونکه (تنقیط) ایله (اعجام) عینی معناده در . بوندن ماعدا (تنقیط) دن

مقصد حرکه لر اولوق ده مستبعددر . زرا حرکه لرک وضعه لزوم کوسترن حال تصحیفک چوقلغنی ، یعنی نقطه لرک اختلافی ایله قرائتده حاصل اولان اختلافدن عبارتدر . شوحاله کوره ذکر اولنان نقطه لر حروف متشابهه بی برندن تفریق ایتمک ایچون (اعجام) قیلندن اولوق اقتضا ایدر . مع مافیله شوراسی آکلاشیایورکه مومالیله (نصر) بتون الفبایه نقطه لر وضع ایتمشدر . یالکز کثرتله ورود ایدن والتباسه سببیت ویرمسندن قورقولان برقاچ حرفی نقطه لی یامشدر . دها صکره درست او قومق آنجق بو کونکسند اولدیغی کی بتون حرفلری نقطه لی یایمق ایله ممکن اوله بیله جکی آکلاشلمقله اکا کوره نقطه لر قونولمش وبوکا (اعجام) نامی ویرلمشدر . کتا .

عرب کاری معدنی بر وازو

بخانه خدیوبده
یازیلرک تشمهیر
اولدیغی محله
۹۱ سنه هجریه سی
تاریخی حاوی
اوزرنده عربجه
یازیلی سازدن
(باپروس) بر
حقیقه منظورمنز

اولدی . بو یازیده نقطه لر موجوددر . شوقدرکه نقطه لر بعض حروف متشابهه یه منحصردر . مثلاً یا وتادن تفریق ایتمک ایچون بایه نقطه قونلش . کذلک سیندن آیرمق ایچون شینک اوزرینه مستوی برشکلده اوچ نقطه وضع ایدلش . بوتشمهیر کاخده کوچک قطعه ده جیلان درایی اوزرینه یازلمش مصحف لر دخی کوردک . بونلرده ده حرکه لر کوسترن نقطه لر قرمز ، اعجام ایچون وضع ایدیلان نقطه لر سیاه مرکب ایله یازلمشدر . مع مافیله یازیده بو حال مطرد دکل ایدی . بعضاً اسکی اولدیغی سالدله نقطه لی وحرکه لی یازی بوندیغی کی بعضاً ده دها یقین بر زمانده یازلمش ایکن وحرکه نقطه سی اریلمش یازیلرده تصادف ایدلمکدهدر .

بوندن آکلاشیلور کہ عربلر برنجی عصر ہجرینک اورتہ سندن اعتباراً ہم حرکہ لری، ہم نقطہ لری قولاندق لری خالدہ بونلرک استعمالدن خوشلانمازلدی . مصحفلر وسائرہ کبی ضبط ودقتی مستلزم اولان کتابلردن بشقہ شیلردہ حرکہ ونقطہ لرک استعمالنی ایستہ مزلردی . نقطہ سز یازی نی ، باخصوص مرسل الیہ عالم برذات ایسہ ، مرجح عدایدرلردی . روایتہ کورہ دولت عباسیہ امراسندن (عبدالله بن طاهر) ہ بریازی کوسترلدیکی زمان مشار الیہ : « نقطہ لری اولسہ نہ کوزل یازبدر » دیمشدی . « مکتوبدہ نقطہ لرک چوقاقنی مرسل الیہک علم و عرفانی حقیقہ شہہینی متضمندر » دیرلردی . بعضاً نقطہ لری یوزندن مضرتلر وقوع بولوردی . روایتہ کورہ خلفای عباسیہ دن (جعفر متوکل) والیلردن برینہ : « اسلام اولیانلرک تحریر نفوسنی اجرا ایدرک مقدارلرینی بزہ بیلدیر ، دیسہ برامر کوندرمش وامرنامادہ احصا ایتک فعاتک صیغہ امری اولان (احص) کلہسنی قولانمش ایدی . کلہدہ بولنان حاک ارزرنده نصلسہ برنقطہ حاصل اولدیغندن والی امری (اخض) - طواشی یاپ - صورتندہ تاقی ایدرک داخل ولایتندہ بولنان غیر مسلم لری طوپلایوب طواشی ایتمش وانلردن ایکی کشیدن ماعداسی عملیات واقعہ دن هلاک اولمشدر [۱] .

کانلر مدنیت اسلامیہ نک کچیردیکی دورلر ائناسندہ یازی نی نقطہ لری ویا نقطہ سز یازمقدہ مخیر قالمشلردی . فقط اکثریا نقطہ سز یازارلردی . بونک نتیجہ سندہ برچوق احوالده وخصوصاً غریب محللر اسملرنده وسائر الفاظ غریبہدہ التباس وقوع بولمشدر [۲] . ادبا علوم و فنونہ دائر اولان کتابلردہ نقطہ استعمالنی لارم وموافق کوردکاری خالدہ مخبراندہ نقطہ قولانسنی چرکین بولدقلرندن انشا وحسن خطدہ کی اقتدار وغرورلرینہ بناءً یالکز سوزک فصاحتی وخطک کوزللاکسنہ اہمیت ویرہک تحریردہ مختصر براسلوب اختیار واوافق بلیغ جملہ لری ایلہ اکتفا ایدرلر وفضلہ ایضاحات اعطاسنی ونقطہ وحرکہ وضعنی کتابتدہ برعجز وتقصیر عدایلرلردی [۳] .

[۱] کشف الظنون ۶۸ ج ۲ [۲] کتابن تاریخ اللغة العربیة ۱۸ [۳] ادب الدین

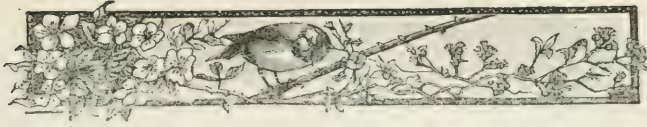

یازی آلات وادواتی

یازی آلات وادواته کلنجه کتسابمزك برنجی جلدنده بونلر حقهنده کافی معلومات ویرمش ایدک . اسلاملر دولت امویهنک صوک زمانلرینه قدر یازیلرینی دری وبومیانده جیلان دریسی اوزرینه یازهرق بودیلری طومار شـکلنده یابدقلمندن حکومت دفاتری برطاقم طومارلردن عبارت ایدی . بالآ خره خلافت عباسیلره انتقل ایدرک برنجی خلیفه عباسی (سفاح) طرفندن (خالد بن برمک) وزیر اتخـاذ ایدیلنجه وزیر مشار الیه دفاتر حکومتی طومار شـکلندن ینه دریدن اولق اوزره الیوم بیلدیکمز کتاب شکلنه تحویل ایتدی . وزیر خالددن صکره بشنجی خلیفه عباسی (رشید) دورنده (جعفر بن یحیی برمکی) نک زمان وزارتنه قدر دفاترلر بو حالده دوام ایلدی . (جعفر) منصب وزارتنه کچنجه دریلره بدل کاغد قوللاندى . بونکله برابر خلق خیلی عصرلر امتدادنجه کاند ایله برابر دری ده استعمال ایشـلردر . او زمانلرده استعمال اولنان کاغدلر قرطاس نامنده کی کاغد ایله چین ، تهامه ، خراسان کاغدلری ایدی [۱] . (کاغد) اسمی ایله معروف دیگر بر نوع کاغد ها وار ایدی . بوندن کراسلر (جزلر) ودفاترلر یابارلردی . معافیله بعض مؤلفرکاغد موجود اولمقله برابر ینهدری پارچهلری اوزرینه یازی یازمنی ترجیح ایدرلردی . نته کیم حکیم شهر (فارابی) مؤلفاتی علی الاکثر دری اوزرنده یازاردی [۲] .

علوم اسلامییه

علوم اسلامییه ها اول بیان ایدلدیکی اوزره اسلامیتهک ومدنیت اسلامیهنک اقتضا ایتدیکی علملردن عبارتدر . بو علملر اوج قسمه انقسام ایدر: اولاً علوم دینیة اسلامییه یی تشکیل ایدن علوم شرعیه ، ثانیاً قرآن عظیم الشانک ضبط قرآنی ، تفسیر وتفهمی الهه حدیثک تفهمی ایچون اسلامیتهک ضمناً ایجاب ایتدیکی علوم لسانیه ، ثالثاً تاریخ وجغرافیه .

اولا علوم شرعيه اسلاميه

قرآنه كرم

جمع وتدويني

قرآن عظيم الشان اسلاملرجه دين و دنيا امورنده مرجع اصلي اولديني ايچون اسلاملر ك قرآني جمع و حفظه صوك درجه اعتنا ايليري نيك طيبي كورمك اقتضا ايدر . قرآنك محافظه سنه خدمت ايدن برنجي شي اني برآرده طويلامق و كتاب شككنه وضع ايتكدر . قرآن عظيم الشان بر دفعه ده نازل اوليه رق دعوت نبويه نيك ظهورندن حضرت پيغمبرك وفاتنه قدر بعضي مكده بعضي مدينه ده احوالك مقتضياتنه تبعاً يكرمي سنه اثناسنده تدريجاً تنزيل بيورلمشدر . حضرت پيغمبر بر آيت ويا بر سوره تلاوت ايتدكجه كاتبلر اني او زمانلرده مستعمل اولان يازي صحيفه لرينه يازارلردى . او صره لرده يازي دري پارچه لرينه ، اوموز و قبورغه كميكلري كبي كنيش كميكلره ، خرمادن اودون پارچه لرينه و (لحاق) دينلن برنوع كنيش بياض طاشلره يازيليردى . حضرت نبي ۱۱نجي سنه هجريده وفات ايتديكي زمان قرآن عظيم الشانك بر قسمي بو نوعدن اولان صحيفه لر اوزرنده مخطوط ، ديكر بر قسمي ده حافظه لرده محفوظ بولتمده و قرآنك حافظه لرينه (قراء) نامي ويرلمكده ايدى .

حضرت پيغمبرك حال حياتنده قرآن عظيم الشانك قيد و تدوينه اك زياده اعتنا و همت ايدن ذوات حضرت (على بن ابى طالب) ، (سعد بن عبيد بن النعمان) ، (ابوالدرداء) ، (معاذ بن جبل) ، (ثابت بن زيد) ، (ابى بن كعب) و سائر ايدى . وفات پيغمبري نى متعاقب حضرت (ابو بكر) ك خلافتي زماننده جزيره العرب اهالي سي اسلاميتدن ارتداد ايدنجه خليفه مشاراليه انلري طريق ارتداددن چويرمك اوزره غسكدر سوق ايتكجه مجبور اوله رق وقوع بولان

محراربتده و باخصوص (یمامه) غزوه سنده صحابه دن پك چوق ذوات شهید اولمشدی .
 یالکیز ذکر اولن ان (یمامه) غزوه سنده یدی یوزی قراءدن (حافظ لردن)
 اولق اوزره اسلام لردن ۱۰۲۰۰ کشی شهید دوشمش ایدی . ضایعات واقعه دن
 مدینه اها ایسی وبالخاصه اسلام و مسلمانلرک بیوک آدمی اولان حضرت عمر
 خبردار اولنجه صوک درجه اور کدیلر . حضرت عمر حافظلرک وفاتیه قرآندن
 بر شی ضایع اولسون دبیہ درحال قرآن عظیم الشانک جمی لزومی حضرت
 ابوبکره سوبلدی . حضرت ابوبکر بر مدت ترددده بولندی . « جناب پیغمبرک
 با مدینی و یا پلسنی وصیت ایتدیکی بر شیئی بن نصل یا بهیم ؟ » دیدی . حضرت
 عمر بولزومی اثبات ایده ایده نهایت حضرت ابوبکر ی اقباع ایلدی . بونک اوزرینه
 حضرت ابوبکر کتبه وحیدن (زید بن ثابت) ی نزدینه چاغیره رق صحابه نك
 نزدنده بولان سوره لری جمع ایتدیردی . بو جمع اثناسنده بعض سوره لردن
 ایکی ، اوچ و یا دها زیاده نسخه بولدیغی حالده (توبه) سوره سی کبی بعض
 سوره لردن ایسه یالکیز بر نسخه بولندی . (توبه) سوره سندن یالکیز بر نسخه
 (ابو خزیمه الانصاری) نك نزدنده بولمشدی [۱] .

(زید بن ثابت) قرآن عظیم الشانی آف الذکر مخلوط اتدن و قراءک
 (حافظلرک) از برندن جمع ایدرک حضرت ابو بکره تسلیم ایلدی . بو صحیفه لر
 حضرت ابو بکرک نزدنده مشارالیهک ۱۳ نجی سنه هجریده وقوع وفاتنه قدر
 محفوظ قالدی . دها صکره حضرت عمر مقام خلافته کچنجه او صحیفه لری آله رق
 خلافتنک صوکنه قدر نزدنده محافظه ایتدی . حضرت عثمان مقام خلافته کچنجه
 او صحیفه لر کندی قیزی حضرت پیغمبرک زوجه لرندن حضرت (حفصه) یه
 انتقال ایلدی .

حضرت عثمان زماننده فتوحات اسلامیہ کسب وسعت ایدرک اسلام لر -
 میانه لرنده بر چوق قراء اولدیغی حالده - مصر ، شام ، عراق ،
 ایران و آفریقا طرفلرینه طاغلمش لردی . بو قراء دن بعضلرینک نزدنده
 قرآندن نسخه لر واردی . هر حافظ قرآنی بر ترتیب مخصوص ایله ترتیب
 ایتمش ایدی . بونک اوزرینه هر ممالکت اها ایسی او مملکتده بولان حافظلرک

ترتیبہ اعتماد ایتدیلر. مثلا شام و حمص اہالیسی قرآنی کبار صحابہ دن (مقداد بن الاسود) دن و (بصرہ) اہالیسی صحابہ دن (ابو موسی الاشعری) دن تاقی یلدیلر [۱]. (ابو موسی الاشعری) نك مصحفنه (لباب القلوب) نامی ویریلوردی. حافظلر قرآنك حفظ و ضبطنه صوك درجه اعتنا ایتدکلری حالده بعض سورهلرینك قرائتنده اختلافدن خالی قالماملردر.

تصادفاندن اوله رق اوئانده صحابہ دن حذیفه بن الیمان (ارمنیه) و (اذریحاز) غزوه سنده بولنانلر جمله سنده حاضر بولنه رق اسلاملر طرفندن بعض آیتلرک قرائتنده اختلاف وقوع بولدیغنی کوردیکی کبی برینك دیکرینه: « بنم قرائتم سنك قرائتکدن ایدر » دیدیکنی ده ایشیتدی. (حذیفه) مدینه یه عودت ایتدیکی زمان کیفیتی حضرت عثمانه بیان و بو حال تلافی ایدلمزسه صوکی فنا اوله جغنی اخطار ایله برابر « موسویلرایله خرسیتیانلر کندی کتابلرنده نصل اختلافاته دوشدیلر ایسه اسلاملرده بویله اختلافه دوشمدن اول بوامتی قورتارمغه مسارعت ایتلمسك » دیدی. حضرت عثمان حضرت (حفصه) یه: « قرآنك صحیفه لرلی بزه کوندر، مصحفلره استنساخ ایدوب تکرار سکا اعاده ایدلم، دیه خبر کوندردی. حضرت (حفصه) نزدنده محفوظ بولنان صحیفه لرلی ارسال ایلدی. حضرت عثمان کبار صحابہ دن (زید بن ثابت) ایله (عبدالله بن الزبیر)، (سعید بن العاص) و (عبدالرحمن بن الحارث بن هشام) ی نزدینه دعوت ایدرک قرآن عظیم الشانی استنساخ ایللرینی کندیلرینه امر و « زید بن ثابت ایله برشیده اختلافده بولنور ایسه کز انی قریش لسانی ایله یازیکز. زیرا قرآن کریم قریش لسانی ایله نازل اولدی » دیه توصیه ایتدی. مشارالیم آلدقلری او امر و تعلیمات دائره سنده حرکت ایدرک [۲] ۳۰ نجی سنه هجریده، آتی مصحف یازدیلر. حضرت عثمان بونلردن دوت مصحفی امصار اربعه یه (ممالک اربعه یه)، یعنی مکه، بصره، کوفه و شامه کوندردی [۳]. بری اهلالی نه، دیکری کندینه مخصوص اوله رق مدینه ده ایکی مصحف ابقا ایتدی. حضرت عثمانك مصحفنه « امام » نامنی ویریلر. مشار الیه بوندن ده اول موجود اولان مصحفلرک و صحیفه لرک جمع و احراق ایدلمسنی امر ایلدی [۴].

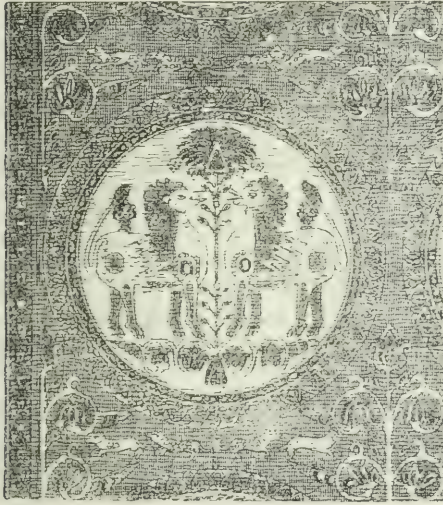
[۱] ابوالفدا ۱۷۶۱ ج [۲] فهرست ۲۵ [۳] نفع الطیب ۲۸۷ ج [۴] ابوالفدا ۱۷۶۱ ج ۱

بوتار بخندن صکرہ اسلاملر حضرت عثمان طرفندن یازیلان مصحفه اعتبار ایدر که هر
 یرده آنی استساخ ایله مشغول اولمشار و آزر مدت کچمدن بر چوق مصاحف شریفه
 استساخ ایلمشاردره (مسعودی) حضرت علی ایله (معاویه) آره سنده و قوع بولان
 (صفین) وقعه سندن ، حضرت علینک ابتدای امرده فصل غالب کلدیکندن ،
 مصحفلرک یوقاری قالدیرلمسی حقنده (عمرو بن العاص) طرفندن اتخاذه لزوم
 کوسه تریلن تدبیردن بحث ایتدیگی صرهده « معاویه نیک عسکرندن بش یوز
 قدر مصحف یوقاری قالدیرلمشدر » دیبور [۱] . شمه یوقدر که بومصحفلر
 اووقته قدر اسلاملر طرفندن استساخ اولمان مصحفلرک کافه سی دکل ایدی .
 حضرت عثمان طرفندن قرآن کریمک مصحف شکلنه وضعندن (صفین)
 وقعه سنه قدر یالکیز یدی سنه کچمش ایدی . بو مدت طرفنده اسلاملر
 طرفندن نه قدر چوق مصحف یازلدیغنه ذکر اولنان مقدار بر مقیاس تشکیل
 ایدر .

صحابه کرام یالکیز حضرت عثمانک مصحفه اعتبار ایدلمسی ودیگر
 مصاحفه نظر اهمال ایله باقلمسی لزومنی کمال شدنه توصیه ایتدیگری حالمه ینه
 بعض اسلاملر نژنده سائر مصحفلردن نسخهلر قالمشدی . بونلرک الکمشهوری
 حضرت علی مصحفیدر . شیعیلر حضرت پیغمبرک وفاتی انناسنده مصحفی
 ایلمک یازانک حضرت علی اولدینی و یازدینی مصحفک کندی شیعه سی آره سنده
 تناقل ایدرک آل جعفر نژنده محفوظ قالدینی اعتقادنددرلر . (ابن الندیم)
 (ابوعلی حمزه الحسینی) نک یاننده حضرت علینک خط دستق ایله یازلمش بر
 مصحف کوردیکنی و بو مصحفک حضرت حسنک اولادی آره سنده ارتا
 تناقل ایتکده بولندیغنی (فهرست) نامنده کی کتابنده ذکر ایدیور [۲] .
 (عبدالله بن مسعود) ایله (ابی بن کعب) ک مصحفلری دخی او قالان
 مصحفلر جمله سندن اولوب هر بری سوره لرجه بر ترتیب مخصوص ایله ترتیب
 ایدلمشدی [۳] .

بونکله برابر خلفا و امرا (والیلر) دخی اسلاملری حضرت عثمانک
 مصحفی اوزرینه توحید ایتک واکا مخالف دیگر مصحفلری ابطال ایلمک

خصوصاً صوڪ درجہ دہ بذل مساعیدن كیری طور مامشردی . از مساعی
جمله سندن اولق اوزره امرا حضرت عثمانك مصحفدن نسخهلر یازهرق خلق
طرفندن كوریلوب اللارنده بولنان مصحفلر اكا كوره تصحیح اولنق مقصدیه
بولندقلری یرلرده کی جامعلره وضع ایتدكاری کی بعضاً ینه عین مقصدله
ممالك اسلامیةك سائر طرفلرینه ده كوندریرلردی . فقط بیرك جامعده بر
والینك مصحفنی قبول ایتك اویرده اووالینك حاكیمتی طائیف قیلندن عد
اولنوردی . (حجاج) مصحفلر یازدیروب اطرافه كوندرن والیلرك ایلری

پردك قماش

كانلردن ایدی . مومالیه
یازدیرقی مصحفلردن برینی
مصره كوندرمش ایدی .
اوسرده مصرده والی بولنان
خاندان امویدن (عبدالیزیر
بن مروان) مصحفك وروندن
خبردار اولنجه غضبه كلهك
» بنم بولسدیغم بر اردویه
مصحف كوندرك انك
حدیدر ؟ دیدی . هان
بر مصحف یازلمسنی امر

ایتدی . مصحفك خطاسز اولسنه صوڪ درجه دقت ایدرك بونده هر كیم بر
یاكلش بولور ایسه كندیسنه قربانلق بر قوچ ایله اوتوز دینار مكافات ویره .
جكنی اعلان ایلدی . كوفه قراسندن (حافظلردن) بری بو مصحفده
» نعهه - دیشی قیون - كله سنك » نعهه » شكلنده یازلمش اولدیغنی كورمكله
موعود اولان مكافاتی آلدی [۱] .

قرآن کریمک قرائتی

اوائل اسلامیتده او قومہ بیلنلرک مقداری آز اولدینی ایچون او قومہ نیک بیوک بر اہمیتی وار ایدی . اوصردده سائر اسلاملرک او قومہ سی ، یازمہ سی اولدیغدن قرآن عظیم الشانی قرائت ایدنلرہ دیگر اسلاملردن فرق و تمیز ایدلمک اوزرہ « قراء » نامی ویرلمشدی . دها اول بیان ایتدی کمز وجہ ایله حضرت عثمانک قرآن کریمی جمع و تدوین ایتسنہ باعث اولان شی مھابہ کرامک قرائتده اختلافده بولندقلرینی ایشتمسی ایدی . مشارالیه هر طرفہ مصحفلر کوندر رک قرائتده اختلاف ظهورینہ مانع اولوق ایستدی ، فقط بوتدابیر اختلاف وقوعنک بسبتون اوکی آلہمدی . چوق زمان کچمدن هر ولایتده بر قرائت مخصوصہ ظهور ایلدی . بو ولایتلردن هر بری صدق و اقتدارینہ اعتماد ایتدکلری قراءدن (حافظلردن) برنک طرز قرائتہ تابع اولیور و او قرائت اوراده شیوع و شهرت بولیوردی . فقط نہایت بو قرائتلردن قرآن عظیم الشانک تلاوق ایچون مدار اعتماد اتخاذا ایدیلن یالکز یدیمی پایدار اولهرق دیگرلری اھمال ایدلمشدر . بعضلری قرائتلی اونہ ابلاغ ایدرلر .

پایدار قالان اون قرائتک صاحبلری مدینہده (نافع بن ابی رؤیم) ، (یزید بن القعقاع) ، مکہده (عبداللہ بن کثیر) ، بصرہده (ابو عمر بن العلاء) ، (یعقوب حصرمی) ، شامده (عبداللہ بن عامر) ، کوفہده (عاصم بن ابی النجود) ، (حمزہ بن حبيب الزیات) ، (علی النکسائی) ، (خلف البزاز) در . ذوات مشارالیمدن بشقہ اقطار عالم اسلامیدہ پک چوق کیمسہلر قرائت ایله کسب شهرت ایتمش ایدی . بوللردن بعضلری ، خصوصاً فرق اسلامیه ظهور و تفسیر و تھدہ فیکر و مطالعہلری تشعب و تکثر ایتدیکی زمانلرده ، پک غریب قرائتلرده بولنشلردی . مع مافیہ خلفا - میلادک قرون اولاسنده نصرانیت رؤساننک یابدقلری کبی - بین المسلمین تفرقه وقوعندن قورقہرق او قبیلدن اولان شاذلرک تعقیب و مجازاتنده استعمال شدتن کیری طور میورلردی . دین اسلام ، باخصوص اوائل انتشاری سردلرنده ، حریت فیکر و کلامہ خرسیتانلقدن زیادہ مساعد ایدی .

دیانتک بخش ایتدیکی بوحریت وصلاحیت سایه‌سندہ هرکس رأی و مطالعہ‌سنی خلیفہ‌نک فکر و مطالعہ‌سنہ مخالف اولسه بیلہ سرد و ایراددن چکنمیوردی . ایشته اویله برحریت کلامک نتیجه‌سی اولمق اوزره اوصره‌لرده اسلام فرقه‌لری چوغالہرق اصحابنک قرآنتمہ و تفسیر و فقہدہ و هر شیدہ طوطدقلری اصول و مطالعہ تعدد ایتمش وحتی بعضلری (سورہ یوسف) ک قرآندن اولدیغنی ، چونکہ حکایه‌لردن برحکایه قبیلندن اولدیغنی ادعا ایتک درجه‌لرینه قدر ایلری کیتمش ایدی . بونی ادعا ایدنلر (عجاردہ) فرقه‌سی ایدی [۱] . حتی دیکر برفرقه دخی حضرت عیسانک الوهیتنه متعلق قضایادن برینک وروز قیامتده مخلوق‌تدن حساب صورانک حضرت عیسی اولدیغنک اثباتنه قاتیشمق کبی بر فکرده بولنمش ایدی [۲] . بعضلری دولت عباسیه‌نک اورته زمانلرینه قدر غریب قرآنلره دوام ایلش‌لردی . او جمله‌دن اولہرق ۳۵۴ سنہ ہجر به‌سندہ وفات ایدن (یعقوب العطار) غریب قرآنلره دوام ایتدیکندن خلیفہ زمان طرفندن جلب ایدیله‌رک توبه ایتدیلمش و قراء و فقہا حضورنده توبه سنہ دائر بر محضر یازیلہرق حاضر بولسانلر اوزرینه شاهد اتخاذا وولنمشدی [۳] .

شاذ برصورتده قرآنتمہ بولنانلرک اک مشهوری ۳۲۸ سنہ‌سندہ وفات ایدن (ابن شنبود بغدادی) درکه بو آدم (ابن الندیم) و (ابن خلدکان) طرفندن

[۱] شهرستانی ۹۵ ج ۱

عجاردہ خوارج رؤسا سندن عبدالکریم (وہر روایتہ کورہ عبدالله و دیگر روایتہ کورہ عبدالرحمن) بن العجاردک اصحاب و طرفدارانندن متشکل ایدیلر . بونلر خوارجدن (نجدہ بن عامر الحنفی) نک اصحابندن اولقلہ نجدات نامی آلان دیکر بر صنف خوارجدک اعتقاداتنی تماماً قبول ایتدکن ماعدا فضلہ اولہرق دخی بر چوجقی بالغ اولوب ادعای اسلامیت ایتدن اول اوچوجقی اوغل دیبه قبول ایتک جائز اولدیغنه ، چوجقی بالغ اولنجہ دخی انی اسلامیتہ دعوت ایتک لازم کلہجکته، مشرک‌لرک اطفالی ہپ جہنمہ کیدہ جکلرینہ ذاہپ اولشلر ایدی . اون فرقه ایدیلر . (میمون بن عمران) ک طرفدارانی اولقلہ (میموینہ) تسمیہ ایدیان خوارج فرقه‌سی ایسه قدرہ معتقد اولدقلردن استطاعت و قدرتک فعلدن دھا اول اولدیغنی و جناب حقک یالکوز خیر ایستیوب شر ایسه مدیکنی، کفارک اطفالانندن وفات ایدنلرک جنتہ کیدہ جکلرینی ، قاردرشلر آرمہ‌سندہ نکاح جائز اولدیغنی ادعا ایدرلر و سورہ یوسفی طائیزلردی .

(محیط المحيط)

[۲] شهرستانی ۴۲ ج ۱ [۳] طبقات الادبا ۳۶۱

شکلی تعریف اولنان بر طاقم شاذ قرائتله ایله جامعلرده قرآن تلاوت ایتمکده ایکن وزیر (ابن مقلاه) ۳۲۳ سنه هجریه سنده کیفیتدن خبردار اوله رق کندیسینی دردست وحبسه القا ایلدی . (ابن شنبود) برمدت حبسخانه ده قالدیغی حالده عبرت آلوب قاعده خلافنه او قومقدن واز کچمدیکندن وزیرک امری ایله دایاق آلتنه آلتدی . ایشته بونک اوزرینه (ابن شنبود) توبه ایدرک حضرت عثمانک مصحفی ایله واسلاملرک قبول ایتدکلی شکل وطرزده او قویه جغنی تعهد ایلدیکندن توبه سنه دائر بر محضر یاپیلوب بو صورتله شاذ قرائتله بولمسنه نمانعت ایلدی [۱] .

احبابی ده اول ذکر ایتدیکنمز اون طرز قرائتک جمله سی اسلاملر نزننده جائز وائمه نظرنده بونلرک جمله سی طوغر بدر . بر نملکت بو قرائتلردن برینی ویا ایکیسینی ودها زیاده سنی اختیار ایده بیله جکی کبی جمله سنی ده قبول واستعمال ایده بیلیر [۲] .

اسلاملر قرائتک حجتی اثبات خصوصنده اسناد متسلسله اعتماد ایدرلر و حضرت پیغمبره دایانجه یه قدر مثلاً « یعقوب بن اسحق (سلام) دن ، سلام (عاصم) دن ، عاصم (ابو عبدالرحمن) دن ، ابو عبدالرحمن (علی بن ابی طالب) دن ، علی ده حضرت پیغمبردن بویله او قومشلردر « دیهرک بوتسلسلی بر طرز مبرهن ایله قبول ایلرلر ایدی [۱] .

قرآن عظیم الشانک تأثیری

قرآن کریمک حفظی ، باخصوص اوائل اسلامیتده ، اسلاملرک ائک برنجی وظیفه سی عد ایلدیکندن قرائت و حفظنده صرف اولنان اعتنا وغیرت تأثیریله قرآن عظیم الشانک و امر ونواهدی اسلاملرک قلبلرینه منطبع اولدیغی کبی عبارلری بتون ادبایک لسانلرینه مرسم اولدی . قرآن عظیم الشان شریعت ،

[۱] ابن خلیکان ۴۹۰ ج ۱ [۲] مقدسی ۲۹ و نفع الطیب ۱۰۴ ج ۱

[۱] ابن خلیکان ۳۰۸ ج ۲

دیانت ، لغت ، وهرشیده مرجع ایدی . اسلامیتی قبول ایدن اقوام اصل ولسان و مملکت اعتباری ایله بربرندن آیری واوزاق ایکن قرآن کرم بونلرک جمله سنه عین تأئیرده بولندی . اسلاملر خطابتده قرآنک اسلوب بیانی تقلیده چالیش قلمری جهتله یازدقلمری آئارده آیتلر ایله استشهد ایتمکک باشلامشملر و اخلاق و عاداته وارنجیه قدر هرشیده قرآن کریمک تأثیراتنه تابع اولمشلردر . علوم شرعیه شیویله طورسون علوم لسانیده دخی نصوص قرآنییه مراجعت اولئیوردی . عرب نحو و صرفنک علامه بی مدانیسی مشهور (سیدیویه) ک بویکی علمه دائر اولان کتابنده ۳۰۰ قدر آیت واردر . اصحاب بلاغت و فصاحت ایلریده « اسلامیته خطابت » و « اسلامیته بلاغت » بخلرنده کوریله چکی اوزره آیات قرآنییه ایله ترصیع و تزین ایتمکمزین برنطق و یا سائر برشیئی ایراد ایتمک و یازمقدن خوشلانمازلردی . بتون نطقلرده ، مکاتباتده ، توقیعلرده آیات کریمه استعمال اولنوردی .

قرآن عظیم الشانک قرائت ، حفظ و تفهمنه اوقدر چوق اهتمام و اعتنا ایتمشملر ایدی که بر آیتک برحرفی و یا برکلهسی ذکر اولنسه بتون آیت درحال خاطرلرده تجسم ایدردی . بوجهتله بک چوق دفعه بر آیتک عمومی افاده ایتمک ایچون یا لکیز برکله سنک ذکر و یا تحریری ایله اکتفا اولنوردی . ارباب ذکا درحال مقصدی آکلارلردی .

بوقیلدن اولان مثاللر جمله سندن ارلهرق مشهور سلطان (محمود غزنوی) بغداددهکی خلیفهیه مراجعت ایدرک اسمنک بغدادده خطبهده ذکر و آلتون ، کموش سکهلمری اوزرینه نقش ایلمسنی طلب ایلش ایدی . خلیفه بوندن امتناع ایتمککندن سلطان محمود خلیفهیه تهدید آمیز برمکتوب کوندره رک از جمله : « بغدادک طاش ، طوبراغنی قیللر ایله (غزنه) به نقل ایتمک ایسته سم بوکا اقتدارم وار » دیمش ایدی . بونک اوزرینه خلیفه سلطان محموده قبالی و مهرلی برمکتوب یازوب کوندردی . سلطان محمود نامهی آچینجه ایچنده بسمله دن صکره برالف ممدوده واورته سنده برلام و نهایتده برهیم ونبی اوزرینه صلوات واللله حمددن بشقه برشی بوله میهرق تعجبه دوشدی . سلطانک مجلسنده بولنانلر دخی مقصدی آکلایه میهرق تعجبه بولندیلر . نهایت علمای زمانه دن (ابوبکر قهستانی) کلوب

برمدت تفکر کردن صکره مقصدی آکلادی . سلطان محمود (قهستانی) به : « نه دیمک ایستلیدیکنی سویه . نه ایسترسهک ویریرم » دینجه قهستانی « سز انلری فیلر ایله تهدید ایتمش ایدیکنز . انلرده بوجوابی کوندر دیلر . مکتوبده کی الف ولام ومیم « ربکک فیل صاحبیرینی نه حاله قویدیفنی کورمدکی ؟ ، مفادنده اولان « الم ترکیف فمل ربک باحباب الفیل » آیت کریمه سنه اشارتدر « جوابی ویردی . سلطان محمود جوابدن اورکهرک قلبنه قورقو وپشیمانی عارض اولمش وخایفه ایله کوزل کچنمکه باشلامشدر [۱] .

کذک روایت اولندیغنه کوره یدنجی خلیفه عباسی (مأمون) آل طاهر دن (عبدالله بن طاهر) ه طاریه رقی قتلی ایچون مجلسنده بوتان مقربین ایله استشاره ایتدیکی صررده (ابن طاهر) ک دوستلرندن بری حاضر بولمش . بودوست (ابن طاهر) ه برمکتوب کوندره رک ایچنه بسمله دن صکره یالکنز « یاموسی » یازمش . (ابن طاهر) مکتوبی آچوبده یالکنز بسمله یی ویا موسایینی کورنجه تعجب ایتمش . فقط مکتوبک مقصدسز یازلمدیغنی بیلیدیکندن دوشونه دوشونه مقصدی آکلامش . مقصد « ای موسی ! خلق سنی اولدورمک ایچون عقد مشورت ایدیورلر » مآنی متضمن اولان « یاموسی ان الملاء یأتمرون بک لیقتلوك » آیت کریمه سنی افهام ایدی [۲] .

(سدیدالملک) ک و (ان) اداتی تشدیدینک حکایه سی دها بلیغدر . بو حکایه برنجی جلدده ذکر ایدلیدیکندن بوراده انی بردها تکراره لزوم یوقدر . اسلاملر قرآن کریمک تعظیم واستنساخنده بک ایلری کیدرک انی آتون وکמוש وفیل دیشی لوحه لری اوزرینه یازدقلری کی ایپک و دیبا اوزرنده آتون وکמוש صرمه ایله ایشلیهرک انکله محفللرینی تزین و مسجدلرک ، کتابخانهلرک ، مجلسلرک دیوارلرینی آیات کریمه ایله توشیح ایدرلردی . اسلاملر قرآن کریمی هر نوع یازی و مرکب ایله جیلان و سائره دریلری و کاغذ اوزرنده طومار و جزء شککنده یازه رقی آیتلر آره سنده یالذیزی مرکب قولانیرلردی . اسکیده خلفا ، امرا و سلاطین کندی اللریله مصحف یازمغنی بیوک برین و برکت عد ایدرک بالذات کندیلری مصحف یازارلر و یازدقلری مصحفلری جامعلرده و سائر اوکی

اماکن مبارکده حفظ ایدرلردی . بوکا مثال اولوق اوزره قاهرهده کی دتابخانه خدیویده خط کوفینک اکثر اشکالی ایله یازلمش حرکه و نقطه دن خالی ، یاخود تمام حرکه لی و نقطه لی ، یاخود هر ایکسینک اورته سی اوله رق برچوق مصحف لر موجوددر .

اسلام لر قرآن عظیم الشان حقنده کوستر دکلی اعتنا و تعظیم آتارندن اوله رق سوره ، آیت ، کله و حرفلرینک مقدرینی تعداد ایتدکلی کی قرآن کریمده الف و بادن یایه قدر حروف هجانک هر برندن نه قدر حرف بولندیغنی ده تعداد و تحریر ایشلردر .

تفسیر قرآن

عربلر اسلامیتک اوائلنده حضرت نبی طرفندن برسوره ویا بر آیت تلاوت بیورلدیجه او سوره ویا آتی کرک مفردات الفاظ ، کرک ترکیب کلام اعتباری ایله آکلا بهرق معنی نه یه شامل ایسه اوجهلری ده ادراک ایدرلردی . چونکه او سوره و آیتلر کندی لسانلری ایله و کندی لسانلرینک طرز بلاغتی ایله نازل اولمقده ایدی . فضله اوله رق او سوره و آیتلرک اکثری اوله برطاقم احوال اتناسنده نازل اولمش ایدی که احوال مذکوره نازل اولان آیتلری آکلامق ایچون قرینه تشکیل ایدیوردی . بونکله برابر بر آیتک فهمنده مشکلاته دوشونجه حضرت نبی یه مراجعت ایدرلردی . جناب پیغمبر انلره آکلا بهمدقلری شیلری تفسیر ایدر و آیتلردن منسوخ برشی وار ایسه ناسخی کوستره رک مشکلاتینی حل ایلردی . ایشته صحابه کرام حضرت پیغمبردن بو ایضاحاتی تلقی ایله حفظ و تساقل ایشلردر . مشار الیهمدن صکره کلن تابعین و بونلرک تابعینی صحابه کرامدن علوم قرآنیه یی تلقی ایشلردر .

بالآخره اسلامیت دولت شکنه کیره رک نظامات و قوانینه احتیاج حاصل اولنجه قرآن عظیم الشان قوانین و نظامات مطلوبه یه منبع و مصدر کورولوب قرآک تفسیرینه برقات ده اهمیت برلمش و قراء (حافظلر) و مفسر لر او احکامی

استخراج و استنباطده اسلامك مرجعی كسلمشدر . شو حالده قراء و تفسیرین ایلك ازمئه اسلامیهده فقها دیمك ایدیلر . اسلاملر برنجی عصر عجرینك صوکارینه قدر تفسیری شفاهاً تلقی و تناقل ایتمشدر . تفسیری یازی ایله ایلك تدوین ایدن ذات ۱۰۴ سنه هجریه سننده وفات ایدن (مجاهد بن جبر) ایدی . دها صکره پك چوق ذوات تفسیره دائر اثر یازمشلر و نهایت ۲۰۷ سنه سننده وفات ایدن (واقدی) [*] و ۳۱۰ سنه سننده وفات ایدن (طبری) [*] و سائر دیتشمشاردر . بالاده کی ایضاحاندن آکلاشلدیغی اوزره تفسیرك استنادگاه اساسی حضرت نیدن ودها صکره صحابه و تابعیندن تواتر و اسناد ایله تقلدن عبارت ایدی . اوصردهه عریلر علی الاکثر او قومق یازمق بیلمزلردی . اسباب کائندان و بدو واسرار خلقتدن بیلمدکری شیرلی آ کلامق ایستدکجه میانلرنده مقیم و کندیلرندن اول اهل کتابدن اولان موسویلردن و خرسیتیانلردن صورارلردی . بونلر ایسه علی الاکثر موسویلیکی قبول ایدن یمن حمیریلرندن تشکل ایدیورلردی [۱] . بوموسویلر و خرسیتیانلر او صردهه هر نه قدر اسلام اولمشلر ایسهده شفاهاً تناقل و کتابه توارث صورتیله شریعت اسلامیهه تعاقی اولمیان بر طاقم اعتقادات و اعتیادانك

[*] واقدی مشاهیر مورخین عربدن ایدی . ۱۳۰ سنه هجریه سننده مدینه منورهده تولد و ۲۰۷ ده بغدادده وفات ایشدر . مشار ایله (مأمون) ك زماننده بغدادك (عسکر مهدی) و نام دیگر ایله (رصافه) دینلن قسم شرقیسی قاضیلککنه نصب اولمش ایدی . فتوحه دائر برقاچ کتابی واردر . علی الخصوص (فتوح الشام) ی پك مفصل یازمشدر . (کتاب الرده) عنوانی ایله برتألیفی واردر که ارتحال جناب نبویدن صکره ظهور ایدن (طایحه بن خویلد الازدی) ایله (مسیلمة الکذاب) و سائرتهك خروجی ایله عربلرک ارتداد و اقلرندن باحدر . حدیثه شایان و ثوق دکادی . (مأمون) ك نزدنده توجهه و بیوک احسانلرینه نائل اولمش ایدی .

[**] (ابن جریر) طبری اسمیله معروف اولان مورخ مشهوردرکه فقه و حدیث و تفسیر و علوم سائردهه یدطولی صاحبی ایدی . بیوک برتفسیر کتابی یازمشدر . اثرتألیفی اولان تاریخ دخی پك مفصل و بی طرفانه معلوماتی حاری و خلقت عالمندن ۳۰۰ تاریخ هجرینه قدر اولان و قوعاتی شاملدر . ترکیهده بولنان ترجمه سی (تاریخ جعفری) تسمیه ایتدیکی اصل تاریخنك ترجمه سی اولیوب کندیسی طرفندن ترتیب اولنان بر مختصرندن مأخوذدر . طبری ۲۲۴ سنه سننده طبرستانك (آمل) شهرنده طوغوب ۳۱۰ سنه سننده بغدادده وفات ایتشد .

تأثیرندن بستون قورتوله مامش لردی . بناءً عليه بونلردن بر شی صورلدنجه تلمود وتوراتدن خاطرلرنده قالمش اولان حکایه لری نقل ایدرلردی . بوسیدن تفسیر کتابلری بو نوعدن اولان منقولات ایله طولشدی .

حضرت عمر زماننده اسلامیت ایله کسب تشرف ایدرک (کعب الاحبار) نامی ایله معروف اولان (کعب بن مانع) ذکر اولنان موسویلرک اک مشهورلردن ایدی [۱] . كذلك حضرت نبيك مدينة هجرتي صرهنده اسلام اولان (عبدالله بن سلام بن الحارث) دخی او ذوات جمله سندن معدوددر [۲] . بوندن ماعدا صابئلردن و مجوسیلردن وسائرهدنده بر چوق کیمسه لر داخل دائرة اسلامیت اولمشلردی . بعضلری بیوک بر موقع احراز ایش ایدی . بونلردن دخی بر مشکل

حقنده سؤال صورلدنجه مذهب قدیملردن حافظه لرنده بولان معلوماتی نقل ایدرلردی . بوقیلدن اولان ذواتک اک مشهوری (وهب بن منبه) ایدی . مشارالیهک بیوک پدری یعنی استیلا ایدن حبشیلری مملکتدن چیقارمق ایچون ایران حکمداری طرفندن قطعاً مذکوریه کوندریلن قوه عسکریه معاونه افراندن بر ایرانی ایدی . بو ایرانیلر یمنده اقامت ایدرک چوجق چولق صاحبی اولمشلر و (ابناء) - اوغللر - یعنی ایران اوغللری نامیله کسب معروفیت ایشلر ایدی . مشاهیر تابعیندن (طاوس بن کیسان) دخی بو ایرانیلردن ایدی .

عرب کادی بروازو الیوم الخمره موزه سنده محفوظدر

مشار الیه (وهب) ک آبا واجدادی ایران دیانتنه (مجوسیلک ویا زردشتیلک) تابع ایکن یمنده موسویلر آره سنده اقامت ایلیه رک بونلردن موسویلره عائد بر

چرق عادات و معلومات اقباس ایتدکاری کبی دیگر جهتدن حبشلیلر ایله اختلاطده بولندیلرندن بونردن ده نصرانیه متعلق بر چوق شیلر اوکرتمشیلر ایدی . ذکری کچن (وهب بن منبه) لسان یونانی به آشنا ایدی [۱] . بو سایه ده کرك یونانیلرک ، کرك سائر اقوامک احوال و عاداتی قولایلقله اوکرنه رک تاریخ اعمده و احوال انبیاده و اصول اداره جهانده و حکمدارانک ترجمه احوالنده بر وقوف واسع صاحبی اولمش ایدی . « کتب منزله دن ۷۲ کتاب اووقودم » سوزی کندیسندن منقول اولان اقوالندیر . عربلر بو ذانه پک چوق اعتماد ایدرلردی . چونکه هر نه سورسلر محفوظاتندن کندیلرینه مفصل جواب ویریدی .

بو جهته اسلامیتک ایلك عصرلرنده یازیلان تفسیر کتابلری بو نوعدن بر چوق معلوماتی احتوا ایدیور . بو معلومات جزیره العربده ویا اطرافنده انتشار ایدن دیانتلردن منقول بر چوق شیلردن متشکل ایدی . نته کیم نصرانیت دخی ایلك عصرلرنده بو کبی احواله درچار اولمقدن قورتوله مامشدی . چونکه نصرانیت دخی ایلك انتشار ایتدیکی عصرلرده اعظم نصرانیت طرفندن صرف اولنان مساعی عظیمه یه رغماً داخل دیانت عیسویه اولان بتپرست اقوامک معتقدات و عاداتی تأثیرندن رهایی اوله مامش ایدی .

فقط بالآخره علوم لسانیه ظهور ایدرک اسلاملر بو علوم ایله اشتغال و کتب منطقیه و فلسفیه یه دخی اطلاع ایدنجه دلیل و قیاس آرامغه آلیشه رق تفسیره دائر اولان کتابلری نظر تدقیقندن کچیرمشلر و روایتلرینی جدی و اساسلی تبعات ایله آراشیدرلر عقل و منطقه موافق بر حاله قویشمشیلردر . بو یولده تبعات موشکافانه ده بولنان ذواتک اک مشهورلری (ابن عطیه) [*] ، (قرطبی) و (کشاف) صاحبی (جارالله زحشری) و سائرهدر .

تفسیره دائر اوله رق تألیف ایدلمش اولان آثار پک چوقدر . (کشف - الظنون) مؤلفی اوج یوزی متجاوز تفسیر کتابی ذکر ایتدیکی حالده تفسیر

[۱] مسعودی ۱۰۹ ج ۲

[*] ابو محمد عبدالحق بن عطیه ، فقه ، حدیث ، تفسیر ، نحو و لغتده اندلسده یتیشن الکبیرک علمادن ایدی . ۴۸۱ سنه سنده تولد و ۵۴۶ سنه سنده (لورنه) شهرنده وفات ایتشد . (الوجیز) عنوانی ایله مشهور و مهتبر بر تفسیری وارد .

کنابلرندن آنجق بعضارنی ایراد ایلدبکنی سوبلیور . فی الحقیقه تفسیره دائراولان مؤلفات بو مقداردن پک چوق فضله ایدی [۱] .

حدیث

اسلاملر قرآن عظیم الشانک معانیسنی آکلامق ایچون اشتغال ایتدکلی زمان بو مقصده خدمت ایتک اوزره محتاج اولدقلری شیلر جمله سندن وله رق اقول نبییه عرض افتقار ایتشلر و بونلره « احادیث نبویه » نامنی ویرمشلردر . احادیث شریفه یی فم نبویدن اک اسکلی ایشیدن ذوات صحابه کرام ایدی . صحابه احادیث شریفه یی ازبر ایده رک آیات کریمه دن برینک فهم و تفسیرینده ، یاخود حاوی اولدینی احکامک برنده اختلافه دوشدکلی زمان مختلف فیه نقطه لرک ایضاحی ایچون حدیثلره مراجعت ایدرلردی . ده اصکره فتوحات اسلامییه میسر اولنجه اصحاب کرام ممالک اسلامییه نک اطرافنه طاعنلیدلر . حال بوکه حدیثلر بو ذواتک ازبرنده محفوظ ایدی . هر صحابه ییده بعض احادیث واردی . حتی ایچلرنده بعضلری وار ایدی که کندیلرندن بشقه کیمسه طرفندن ایشیدلمین حدیثلر حفظ ایدرلردی . بونک اوزرینه مثلا شاملی بر حدیث طالپی (مکه) ، (مدینه) ، (بصره) ، (کوفه) ، (ری) ، (مصر) و سائره یه سیاحت واربابندن تاقی ایتدن احادیث شریفه یی اطرافلی بر صـورتده اوکرده منزی . کذلک مذکور شهرلرده مقیم دیکر حدیث طابالری سائر شهرلری طولاشمدن مقصدلرینه نائل اوله مازلردی . علم ایچون اختیار سیاحت تعبیری ایشته بو حالدن نشأت ایلشدی . مع مافیہ تحصیل علم اغورنده اختیار سیاحت ایتک اولاملر طرفندن ایجاد ایدنش بر شی دکلدی . بو حال مواصلا تک و وسائط نشریه نک آزلغنه بناء اک اسکلی زمانلرده معروف ایدی . مورخین یونانیه دن هیروودوتس (هـرودوت) و یونان جنرافیونندن (استرابون Strabon) و سائره نک یابدقاری کبی اواسکی دورلرده بر انسان تاریخ ، یاخود جغرافییه دائر معلومات

الدہ ایتک ایچون الاوزاق یرلره کیتمکه مجبور بولمقده ایدی . بوجہتله اسلامار یالکز احادیث شریفه بی تلیق ایتک ایچون دکل ، سائر علوم و معارفک اکتسابی ایچونده اختیار سیاحت ایدر لردی . ازمئه اسلامیه ده ممالک اسلامیه ده بولنان خرسیتانلر علوم دینیہ بی اکمال ایتک اوزره روم ممالکنه عزیمت ایلر لردی [۱] .

وضع احادیث

حضرت عثمانک شهادتندن صکره ظهور ایدن فتنه ائناسنده اسلامار خلیفه انتخابنده اختلافه دوشدکری و بردن زیاده ذوات طرفندن طلب خلافت ایدلدیکی زمان ذوات مشار الیهمه منسوب هر فرقه کندی ادعالر بی تأیید و تقویه ایچون دلیل اقامه سنه و حدیث استخر اجنه چالیشیردی . حتی بعضلری رسوزی تأیید ، یا خود بر دعوائی اثبات ایچون بر حدیث ایرادینه لزوم کورونجه بلا تردد در حال بر حدیث اویدورب سولیر لردی . بوکا ممائل احوال ذکر اولنان آنارشی زمانده چوغالمش ایدی . مثلا مشاهیر تابعیندن (مہلب بن ابی صفره) خوارج علیہنه اسلاماری قوتلندی مرک ایچون کندندن حدیثلر ایجاد ایدر دی [۲] . بونکله برابر (مہلب) ارباب درایت و صلاحدن بر ذات ایدی . اسلاملرده بو حدیثلرک اویدورمه اولدیغنی بیلیر لردی . مع مافیہ بو ذاتک حسن نیتنه اعتماد و بویله بر وسیله یه توسل اولمسنی بر خدعه حربیه قیلندن عدایتدکاری ایچون بوندن طولایی کندیسنی معذور کورور لردی . سائر بر طاقم مقاصد مختلفه اغورنده (مہلب) کی اصلسز حدیث وضع ایدن ده بر چوق آدملر واردی . ایلك تشکلندن اعتباراً خلافت مسأله سنده حدیثک بیوک بر تأثیری کورلدیکی جہتله بالخاصه شرائط خلافت بحثنده هر کس اصلسز حدیث وضعنه قوشمقده ایدی . ده اول بیان ایدلدیکی اوزره حضرت پیغمبر وفات ایتدیکی زمان خلافت مسأله سنده اسلاملر مهاجرین وانصار قسملرینه آیرله رق هر طرف کندینی خلافت حقیقی عدایتمش وانصار بومسأله ده ادعالر نده اصرار ایلر لردی .

[۱] طبقات الاطباء ۱۷۵ ج ۲ [۲] ابن خلکان ۱۴۶ ج ۲

اختلاف اہمیتلی بر شکل آلمش ایدی . نہایت حضرت (ابو بکر) « الائمة من قریش - ائمہ قریشدندر » [۱] حدیث شریفی ایراد ایدنجہ بو حدیث هر کسی صوصدیرمش ایدی . بر حدیث او قدر تاثیر ایدر ایسه فتنہ اٹناسندہ هربری بر طرفی التزام ایدن فرقه لک الزام خصم ایچون حدیثلره نہ قدر محتاج اوله جقلرینی اکا کوره قیاس ایدیکز . حقوق فتح وسائرہ بی تعیین واثبات ایتک وظهوری بکله نن (مہدی) نک اوصاف وعلامتلی ایلہ نہ کی احوالہ ظهور ایدہ جکنی بیامک وکرتک اداره ، کرتک قضا جہتلیرنہ نظامات وقوانین وضع ایلک ایچوندہ احادیث شریفہ فرط احتیاج موجود ایدی . یدنجی خلیفہ عباسی (مأمون) متعہ بی تجویز ایتک ایستدیکی زمانہ کندیسی بو تشبہدن چویرن آنجق اکا ایراد اولنان بر حدیث شریف ایدی [۲] .

شو ایضاحات نظر دقتہ آندقدن صکرہ بر طاقم ثروت واقبال پرستانک جلب منفعت ایچون حدیث نامنہ عندی سوزلر وضع و اشاعہ ایلرینی غریب کورمامک اقتضا ایدر . بویله غیر صحیح حدیث ایجاد ایدنلردن بر قاچ کیمسہ ذکر اولنیور . بونلرک اک مشهورلری مدینہدہ (ابن ابی یحیی) ، بغداددہ سائف الذکر (واقدی) ، خراساندہ (مقاتل بن سلیمان) ، شامدہ (محمد بن سعید) اولق اوزرہ درت کشی ایدیلر [۳] . بوکی احادیث راویلری بر چوق دفعہ بر صیقیہ کلدکلری زمان ارتکاب ایتدکلری کذب و بہتانی اعتراف ایتمکدن چکنمز لردی . نتہ کیم کوفہدہ محدث ایکن کوفہ والیدی (محمد بن سلیمان) طرفندن ۱۵۳ سنہ ہجریہ سندہ قتلی امر اولنان (ابن ابی العوجاء) هر حالہ اعدام اولنہ جغنی آکلاینجہ « واللہ درت بیک حدیث اویدوردم . بونلر ایلہ حالالی حرام و حرامی حلال کوستردم . اوروج طوتمکیز لازم اولان کوندہ سزی مفطر یادم . مفطر اولمکیز لازم کلن زماندہ ایسہ سزہ اوروج طوتدوردم » دیہرک اعتراف جرم ایلش ایدی [۴] .

(احمد جویباری) ، (ابن عکاشہ کرمانی) ، (ابن تیم فریابی) دہ غیر صحیح حدیث سوبلنلردن ایدیلر . (سهل بن السری) : « بو اوچ آدم کندی

[۱] شہرستانی ۱۲ ج ۱ [۲] ابن خلکان ۲۱۸ ج ۲ [۳] ابن خلکان ۱۱۳ ج ۲

[۴] ابن الاثیر ۷ ج ۶

طرفیندن اویدوره اوله رق اون بیک غیر صحیح حدیث وضع ایشلردر ، دیور [۱] . سنیلرجه معتبر اولان احادیث ایله شیعیلرجه معتبر اولان حدیثلر آرسنده کوریلان فرق ایشته بوکی اسبابدن نشأت ایشدی .

فقط بالاخره فتنه واختلال کسب سکون ایدوبده اسلاملر تحقیقات وتدیقاته ابتدار ایلینجه غیر صحیح احادیثک چوغلمش اولدیغنی کوره رک بونلرک صحیح ومعتبرینی غیر صحیح وغیر معتبرندن تفریق ایله اشتغال ایشلار بو علمه دائر بر چوق کتابلر تألیف ایدره رک حدیثی درجه لره تصنیف ایشلردر .

احادیثک روایتی مبدادن منتهایه قدر متصل اوله بیلدیکی کبی اورته ده بعض راویلرک اسمی بیلنمه یه رک منقطع نوعندن ده اولور . بعضارنده اسنادات مورث ضعف اسبابدن عاری اوله بیلدیکی کبی دیگر بعضارینک اسناداتی ضعیف بولنور .

احادیث شریفه ایشته بووامثالی نقطه لر اعتباریله درجه لره تقسیم ایدیلره رک نوعلرینه کوره صحیح ، حسن ، ضعیف ، مرسل ، منقطع ، معضل ، شاذ ، غریب وسائر ناملری ویرلمش وراویلرک قرائت ، یاخود کتابت ، یاخود مناوله ، یاخود اجازت صورتیله بربرلرندن فصل روایت ایدیه یله جکلری بو روایتلرک درجه لری اصول وقاعده یه ربط ایدلشدر [۲] .

اسناد حدیث

بالاده کورلدیکی اوزره غیر صحیح برطاقم احادیثک ظهوری علم حدیثه اهمیت ویرلسنه واحادیث حقیقده مدققانه طاورالسنه باعث اولمش ایدی . اسلامیتک ایلتک عصرلرنده صحت نقل آنجق حفظ ایله ومحفوظاتی تسلسل طریق ایله منبع اصلینسه اسناد ایله ممکن اوله بیلیردی . ایشته بوکا (اسناد) اصولی دیرلر . بو اصول ابتدای امرده مثالا «فلان ذات فلان ذاتن بزه شونی اعلام ، یاخود اخبار ، یاخود املا ایتدی» شکلنده مختصر ایکن ده صکره مرور زمان ایله راویلرک عددی چوغالتنجه راویلردن ساسله تشکیلنه لزوم

کوریله رك بوسلساۃ اسناد « فلان ذات فلان ذاتدن وفلان ذات فلان ذاتدن وفلان ذاتده فلان ذاتدن نقل ایله دیورکه بوسوك فلان ذات فلان ذاتك شونی بونی سویلدیكنی ایشیتمشدر » شـكـلـنه کیرمشدر . بونك نتیجهسنده فلان ایله تعبیر ایتدیكمز محدناردن شایان اعتماد اولانلری اعتماد لایق اولمیاناردن تفریق ایده بيلمك ایچون محدثینك طبقاتی حقهده نتبعات اجراسنه لزوم کورلمش وارباب حدیث طبقاته تفریق ایدلمشدر . صحابه کرام ، تابعون ، تابعونك تابعینی ، رتبه اجتهادی احراز ایتمش اولان علما ، احادیث جمع وحفظی ایله اشتغال ایدنلر ، حدیث ناقللری ، حدیث شارحلری وسأره درجه درجه ذکر اولان طبقه لری تشکیل ایدرلر [۱] . محدثین وبونلردن حدیث روایت ایدنلرک طبقاته دائر پك چوق کتابلر تألیف ایدلمشدر .

هر مملکت اهالیسی اصول اسنادده دیگر مملکت اهالیسنك اصول اسناددن فرقلی بریول تعقیب ایتمشدر . حجاز اهالیسی راویلرک عدالت وضبطلرینه متعلق شروط نقلده پك زیاده دقت واهتمام ایتدکلرندن بو خصوصده تعقیب ایتدکلری طریق سائر ممالکک طریقلرندن ده یوکسک وصحتجه ده ایتدندر . بونلرک صحابه کرامدن صکره سند ومعمدلیری مدینه منوره عالمی اولوب ۱۷۹ سنهسنده وفات ایدن امام (مالک) واندن صکره امام (شافعی) وامام (ابن حنبل) واهالی کی انک اصحابی اولان ذوات ایدی . امام (مالک) احادیث شریفه یی کتاب شکنده ایلك تحریر وتدوین ایدن ذاتدی . مشارالیه طریقت حجاز اوزره موطن کتانی تألیف ایدرک معاصرین واصحابنک تواطؤ واتفق ایتمش اولدقلری احادیث صحیحهدن احکام شرعییه دائر اولانلری انده درج ایله ابواب فقه اوزره ترتیب ایلشدر . دیگر بروایته کوره حدیثه دائر ایلك اریازان ذات (ابن جریر) در . امام مالکدن صکره حدیث حافظلری اهل حجاز وعراق یله سائر محدثین میاننده مضبوط اولان طرق واسانید مختلفه نك ضبط ومعرفتهده اهتمام واعتنا ایتشلردر . ده صکره کندی عصرنده امام محدثین اولان (محمد بن اسماعیل بخاری) ظهور ایدنجه دائره روایتی توسیع وطریقت حجازیه وعراقیه وشامیه یی جمع ایدرک احادیثی (جامع صحیح) نامنده کی اثرنده ابواب

فقہ اوزره ترتیب ایلمشدر . متعاقباً امام (مسلم بن حجاج قشیری) مسند صحیحی تألیف ایتمشدر . (صحیحین) نامی ویریلن بو ایکی کتابه خاق صوگ درجهده اعماد کوسترمشدر . دهها صکره محدثیدن دیگر برطبقه دهها یتشهرك امام (بخاری) و امام (مسلم) ک طریقفلرندن دهها وسعتلی برطریق آچمشلر و یازدقلری آنارده کرک رتبه عالیده بولنان احادیث صحیحیهی و کرک بومرتبه به بالغ اوله میان احادیث حسنه و سائرهنی ذکر ایلمشدر . بونک نتیجهسند ، مؤلفلرینک اسملری آتیده ذکر اولنان مشهور (کتب سه) وجوده کلشدر . بو مؤلفلرک برنجیبی ۲۵۶ سنه هجریهسنده وفات ایدن (امام بخاری) ، ایکنجیبی ۲۶۱ سنهسنده نیسایبورده وفات ایدن (امام مسلم) ، اوچنجیبی ۲۷۵ سنهسنده بصرهده وفات ایدن (ابو داود سیستانی) ، دردنجیبی ۲۷۹ سنهسنده (ترمذ) ده وفات ایدن (ابو عیسی ترمذی) ، بشنجیبی ۳۰۳ سنهسنده وفات ایدن (عبدالرحمن نسائی) ، آلتنجیبی ۳۸۵ سنهسنده بغدادده وفات ایدن (دارقطنی) در [۱] .

علم حدیث بو صورتله تحریر و تدوین ایلمش بر علم حالنه کیرنجه بو علم ایله اشتغال ایدنلر تحریر و تدوین ایلمش اولان امهات کتبی تصحیح و مؤلفلرندن نقل و روایتله ضبط ایتمک و مؤلفلرینه ایصال و اسنادلری کیفیتنی فن اصول حدیثده بیان اولنان قواعد و اصوله تطبیق ایله جهت اسنادلرینه دقت و اهتمام ایتمک صرف غیرت ایلمشدر . مثلاً احادیث شریفیهی اصول و قاعده ایله اوکرهن بر ذات بخاری و سائره کبی ائمه حدیثدن برینه اسناد ایدنجهیه قدر صحت نقلنی « حدیثی فلان ذاتن اوکرندم . فلان ذات فلان ذاتن اوکرندی . فلان ذاتده (بخاری) دن یاخوددیگر برمحدث معتبردن اوکرندی » صورتنده تعریف ایدردی . دیگر بر مثال اولمق اوزره (ابن خلیکان) صحیح بخارینی نصل او قودیفنی شو صورتله تعریف ایدیور : « صحیح بخارینی (اربل) شهرنده ۶۲۱ سنهسنده اصحاب صلاحدن شیخ (ابو جعفر محمد بن هبهالله بن مکرم بن عبدالله صوفی) دن او قودم . بو ذات بخارینی ۵۵۳ سنهسنک ربیع اولنده بغدادده نظامیه مدرسهسنده شیخ (ابوالوقت) دن او قودی . شیخ (ابوالوقت) ده بخارینی ۴۶۵ سنهسنک ذوالقعددهسنده (ابوالحسن عبدالرحمن

بن محمد بن مظفرداودی) دن اوقودی . بو ذات دخی بخاری بی ۳۸۱ سنه سنک صفر بنده (ابو محمد عبدالله بن احمد بن حمویہ سرخسی) دن اوقودی . ابو محمدده بخاری بی ۳۱۶ سنه سنده (ابو عبدالله محمد بن ابی یوسف بن مطر فریری) دن اوقودی . بو ذاتده بخاری بی بالذات مؤانی حافظ (ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بخاری) دن بری ۲۶۸ و دیکری ۲۵۲ سنه لرنده ایکی دفعه اوقودی . جمله سنه الله رحمت ایلسون « [۱] » .

معنی بر آینه نك آرقه سی

اسلامر مشهور اولدیغی اوزره
بو اسناد اصولی حدیثدن تاریخ
وادبیات کبی علوم نقلیه یه دخی
تشمیل ایلشیر و علوم اسلامیهدن
بر چوقلرینک تدقیق و تبعنده سائر
ممالکده ویا سائر اقوامده امشالی
سبق ایتمین بر طرزده اسناد متسلسل
یولنی طوتمش لردر . بو علملردن
هر هانکی سنده متخصص اولور ایسه

اولسون بر عالمی ذکر ایتدکری زمان او عالمک کیمدن تحصیل علم ایتدیکنی ،
او عالمک واضعنه دایانجه یه قدر معلملرینک متسلسلاً اسملرینی ذکر و تعداد
ایدرلردی . مثال اوله رق (ابن خلکان) (فخرالدین بن الخطیب) ک ترجمه
حائنده « (فخرالدین) علم اصولی پدری (ضیاءالدین) دن ، ضیاءالدینده
(قاسم سلیمان بن ناصر انصاری) دن ، بوده (امام الحرمین ابوالعالی) دن ،
بوده استاد (ابو اسحق اسفراینی) دن ، بوده شیخ (ابوالحسن باهلی) دن ،
بوده شیخ سنت (ابوالحسن اشعری) دن اوقومش لردر . (ابوالحسن اشعری)
اول امرده بو علمی (ابو علی جنابی) دن تحصیل ایتش ایکن انک مذهبندن
رجوع و اهل سنت و جماعت مذهبنی التزام و مدافعه ایلشدر « دییه رک بو
اسنادک شکلنی کوستریور .

[۱] ابن خلکان ۳۰۶ ج ۱

حدیث نرک مقدراری

بالاده بیان ایتدی کمز اسبابدن طولایی حدیث نرلر چوغالنجه مقدرارلی یوز بیکلره بالغ اولمشدی . روایت کوره امام (احمد بن حنبل) (۱۵۰) بیکی مستندات و متونه مبنی اولمق اوزره بر میلیون حدیث روایت ایتمشدر [۱] .

ائمة محدثیدن (یحیی بن معین مری) « کندی الم ایله ۶۰۰,۰۰۰ حدیث یازدم » دیور . بومعلوماتی ویرن ذات « محدث نرکده مشارالیه ۶۰۰,۰۰۰ ودها ۶۰۰,۰۰۰ حدیث یازدقلرینی ظن ایدرم » مطالعه سنده بولنیور . (یحیی) یوز قطر (کتاب محفظه سی) طولوسی کتاب ترک ایتمشدر [۲] . حدیثه دائر (مسند صحیح) کتابی صاحبی امام (مسلم) بو کتابی احادیث مسموعه دن ۳۰۰,۰۰۰ حدیثدن استخراج ایلمشدی [۳] . امام بخاری « صحیح کتابی ۶۰۰,۰۰۰ حدیثدن قلمه آلم » دیتمشدر [۴] . احادیثک نه قدر چوق اولدیغنی اکا کوره قیاس ایدیکز . صحیح اوله رق ائمه اسلاجه قبول اولنان احادیث شریفه یه کانجه بونلرک مقدراری ذکر اولنان مقدرادن پک آزدر . حتی رأی و قیاس طرفدارلی اولان ذوات واز جمله انلرک پیری امام (ابوحنیفه) بو خصوصده اقلال جهتی التزامده پک ایلری کیتمشلردی . امام (ابوحنیفه) یه کوره سختنده هیچ شبهه اولمان احادیثک عددی (۱۷) دن عبارتدر . امام (مالک) . کوره دخی احادیث صحیحه (۳۰۰) دن فضله دکلدر . (صحیح بخاری) کتابی (۳۰۰) ی مکرر اولمق اوزره (۹۲۰۰) حدیث احتوا ایدر . امام (احمد بن حنبل) ک کتاب مسنده (۵۰,۰۰۰) حدیث واردر [۴] .
و قس علیه

[۱] ابن الساعی ۶۶ [۲] ابن خلکان ۲۱۵ ج ۲ [۳] ابن خلکان ۹۱ ج ۱ [۴] ابن خلکان ۴۵۶ ج ۸ [۴] ابن خلدون ۳۶۹ و ۳۷۱ ج ۱

فقه

منبع و مصدری

اسلامیت دولت شکنه کیردیکی زمان امرای میسلمین و سائر رؤسای حکومت احوال شخصی و معاملات مدنیده رعایا آرسنده تکون ایدن اختلافاتی فصل و انتظام مملکتی تأمین ایتمک ایچون قانونلر وضعنه مجبور اوله رق قرآن کریمه و احادیث شریفه مرأجت ایتمشله و بونلردن استخراج ایتمکله حکامدن مرکب بر قانون ایله مملکتی تنظیم و رعایا اوزرنده کی حاکمیتلرینی تحکیم ایتمشله درر . بیوک دولتلرده او یولده قوانین و نظامات وضع ایتمک پک طبیعی بر شیدر . یونانلیلر قیصه بر مدتدن ماعدا سائر زمانلرده بیوک بر دولت تشکیل ایدمه مدکرندن قوانین و نظامات دولیه و اداریه و عدلیه وضعنه پک آز اهمیت ویره رک فعالیت فکریه لری و قریحه لری فلسفه یه و تفرعاتنه مصروف اولمش ایدی . رومالیلره کلنجه عربلرک مالکی فصل کسب وسعت ایتمش ایسه بونلرک مالکی ده اوله جه کسب وسعت و حاکمیتلری هر طرفه انتشار ایدرک شان و شوکت صاحبی اولدقلری جهتله قوانین و نظامات وضعنه مجبور اولمشلردی . مع مافیه رومالیلرده قوانین و نظامات آنجق دولت تشکیاندن بر قاج عصر صکره ۵۳۳ سنه سنده مشهور قانون واضی (ژوستینیئن) زماننده تکمیل ایدمه بیله شدی . بو قوانین و نظامات (لاتین) و (سابین Sabins) و رومایه تابع اولان سائر اقوامک مرور زمان ایله تجمع و توالی ایدن بر طاقم عادات و اعتقاداتندن عبارت ایدی . تدریجاً طوبیلانان بو عادات و اعتقادات مشارالیه (ژوستینیئن) ک زماننده مکمل بر قانون اولمشدی .

اسلاملر ایسه احکام قانونیه لری قرآن کریم ایله احادیث شریفه دن اقتباس ایتمشله درر . اسلاملرک ظهور اسلامیتدن اعتباراً کرک قرآن کریمی ، کرک

احادیث شریفہ فی حفظ و تلمعہ نہ قدر اہمیت و یرد کربنی دہا اول کوسہ ترمش ایدک . بناءً علیہ اوزماندن صکرہ ایکی ، اوچ عصر مرور ایتمدن قوانین و نظامات اسلامیہ مرتبہ تکملہ بالغ اولہرق تلم فقہ وجودہ کلشدر . فقہ دنیاک اک عالی احکام قانونیہ سنی جامعدر . اسلام لر فصل سرعتہ تأسیس و نشر دیانت ایبتدیلر ایسہ بونددہ اولیلہ بر سرعتہ موفق اولمشدردی .

قرآن عظیم الشانک فقہ اسلامیٹک اساسی اولدیغنی ، حضرت نبی زمانندہ اسلامک احکام قرآنیہ بی بالذات جناب پیغمبردن تلقی ایبتدکربنی ، حضرت نبی دخی او احکامی انلرہ شفاہاً شرح و تبیین ایلدیکی جہتلہ بو خصوصدہ تدقیقات اجراسنہ و قیاس آرامغہ احتیاج کورلمدیکنی دہا اول کوسہ ترمش ایدک . حضرت پیغمبروفات ایدنجه صحابہ کرام مرشیدہ کتاب وسنتہ (قرآن واحادیثہ) مراجعتہ مجبور اولمشدردر . بونک اوزرینہ قراء (حافظلر) ایلک فقہای اسلامیہ ، یاخود حملہ شریعت مقامندہ کورلدکبری جہتلہ فتوادہ واحکام سائرده بوزواتہ مراجعت ایلمشدر . اولجہ دخی بیان ایبتدیکمز اوزرہ اوصردہ اوقومہ سی ، یازمہ سی اولانلرک مقصداری پک آز ایدی . دہا صکرہ ممالک اسلامیہ کسب وسعت ایدرک امیت (اوقویوب یازمامق) عارضنہ سی مندفع وفقہ احراز تکمل ایلہ بر علم و صنعت حالتہ بالغ اولنجه بو علم ایلہ تمیز ایدنارہ (قراء) ہ بدل فقہا و علما نامی و یرلمشدر .

فقہا

شوحالدہ اسلامیٹدہ ایلک فقہا صحابہ اولین وبونلرک ایدکبری خلفای راشدیندر . راشدیندن صکرہ ایلک فقہاندن اولوق اوزرہ عشرہ مبشرہدن (عبدالرحمن بن عوف) ، صحابہدن (ابی بن کعب) ، قدمای صحابہدن (عبدالله بن مسعود) ، کبار صحابہدن (معاذ بن جبل) ، قدمای صحابہدن (عمار بن یاسر) ، صحابہدن (حذیفہ) ، کبار صحابہدن (زید بن ثابت) ، (سایمان) ، صحابہدن (ابوالدرداء) و (ابوموسی الاشعری) کلیر [۱] . متعاقباً فتوی وفقہ تابعینہ

انتقال ایتمکله بونلردن مدینهده یدی ذات کسب شهرت ایتشدرد . اویدی ذاتده شونلردرد: (سعید بن المسیب)، (ابوبکر بن عبدالرحمن)، (قاسم)، (عبیدالله)، (عروه)، (سایان)، (خارجہ) ... علمادن بری مشار الیهمک اسملرینی شو ایکی بیتده جمع ایلشدرد :

الاکل من لایقتدی بائمة
فقسمة ضئری عن الحق خارجہ
فخذهم (عبیدالله) (عروه) (قاسم)

(سعید) (سایان) (ابوبکر) (خارجہ) [۱].

بعض مورخلر بعض اسملری تبدیل ایتمکله برابر بونلری اون عدایدیور [۲].
عالم اسلامیده فقه وقتیا ایشته بوذوات واسطه سیله انتشار ایلشدرد .
اسلامیتک ابتداسنده فقه ، قرائت ، تفسیر ، حدیث هپ برعلمدن عبارت
ایکن دها صکره بو علملر ارتقا قانونه تبعاً یکدیگرندن آیرلمغه وکسب استقلال
ایتمکله باشلامشلردرد .

فقه اوصورتله برعلم مستقل اولنجه یوقاریده کورلیدیکی اوزره بونک اربانه
(فقهها) نامی ویریلشدرد . فقهها طرفندن ویریلن فتوالرک عزل ، نصب ، اعدام ،
عفوکی امور مهمه یه شمولنه مبنی فقهانک دولت اسلامیده موقع وتأثیرلری
پک بیوک ایدی .

بنی امیه زمانده فقه وقتیاده مرجع اولان ذوات مدینه علماسی ایدی .
خلفای امویه بونلردن رأی صورمدن مهم برایشه اشبت ایتزلردی . برنجی
وایکنجی جلدلدرده کورلیدیکی اوزره امویلر عرب بلقده صوک درجده متعصب
اوله رق اسلام اولسون ، یاخود اولسون ، عرب اولیانلر حقنده نظر استحقار
ایله باقارلردی . مدینه اهالیسی اهل بیت طرفداری بولندقلری وامویلرک
خلافتی حقسنز کوردکاری حالده ینه امویلر عربلغه طرفدار اولمق اعتباریله
بونلرک خاطرلرینی اوقشامغه وکندیلرینی ممنون ایتمکله چالیشیرلردی . باخصوص
خلفای امویه دن (عمر بن عبدالعزیز) کی ارباب صلاحدن اولانلر بویولده
دها ایلری کیدرلردی . مشار الیه مدینه علماسندن استشاره ایتمکسزین هیچ

بر مهم ایش حقدہ امر ویرمزدی . دها صکره خلافت عباسیله انتقال ایله
ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) عربلرک اهمیتنی دوشورمک و دولتک ظهیری
ورجالی اولدقلری ایچون ایرانلیلری اعلا ایلک ایستینجه اسلاملرک حرمین ایله
اولان رابطه لرینی قطع ایتمک مقصدیله صرف ایتدیکی مساعی جمله سندن اوله رق
حج مقامنه قائم اولمق اوزره عراقده (قبه خضرا) - یشیل قبه - نامنی ویردیکی
بر بنا انشا ایتیش و دکزدن حریمه ارسال اولنان ارزاقی کسمش ایدی [۱].
اوصرمده مدینه فقیهی مشهور امام (مالک) ایدی . مدینه اهالیسی امام مشارالیه
مراجعت وکندیسندن بو خصوصده کی رأی و مطالعه سنی استفسار ایدنجه (منصور) ک
خلعه قنوی ویردی . بونک اوزربنه مدینه اهالیسی (منصور) ی خلع و سلاله
علیدن (محمد بن عبدالله) ه بیعت ایلدیله (۱۴۵ سنه هجریه سنده) .. (محمد بن عبدالله)
بر چوق طرفدارلر قازانه رق بیوک براهمیت آلدی . (منصور) کندیلسنه رقیب
چیقان بوذات ایله محاربه ایدرک یک چوق مشکلاتی اقتحامدن صکره نهایت
غالب کلدی . مدینه اهالیسی آرتق قهرآ (منصور) ک بیعتنه عودت ایلدیله .
حال بوکه امام مالک عباسیلرک خلافتی علمینده مصرآ دوام ایدیوردی . اوصرمده
مدینه والیسی بولنان (منصور) ک عمجه سی (جعفر بن سلیمان) امام مالکک
بو حاتی استخبار ایله غضبه کلش و امامی یاننه جلب ایدرک چبلاق یابدقندن
صکره اکا دایاق آتمش و اوموزینی یرندن چیقارمشدر [۲] .

رأی وقياس

او وقته قدر علوم قرآنیه عراق و ایرانده انتشار ایدرک بواکی قطعسه
اهالیسندن فقه وفتیاده اصحاب اقتدار ذوات یتشمش ایسه ده بو خصوصده مدینه
اهالیسندن استغنایه امکان بوق ایدی . چونکه مدینه اهالیسی حدیثک حفظی
و قرآنک قرأتنده دها زیاده صاحب اختصاص و جمله دن زیاده شایان اعتماد ایلدیله .
باخصوص عراقده حدیث یک آز ایدی . اورالرده عربلرک غیرى اوله رق

[۱] کتابزک ایکنجی جلدی صحیفه ۳۵ [۲] ابن خلکان ۴۳۹ ج ۱

بولنان اسلامك اڪثرى ايرانليردن تشكىل ايديوردى . بونلر اسكى برمدينيت صاحبي اقوامدن اولدقلرندن قرآن عظيم الشان واحاديث شريفه دن احكام فقهيه يي استخراجده قياس عقلى استخدامنه قوبولمشلر وبوخصوصده مدينه علماسنك طوتدقلىرى بوله مخالفت ايتمشلردر . چونكه مدينه علماسى تقليد ايله اكتفا ايدرك قياس آرامازلردى . خانفای عباسيه دن (منصور) ، باخصوص امام (مالك) طرفندن خلعه فتوى ويرلدكن صكره ، (مدينه) اهالينى وفقهاسنى نظر اهميتدن دوشورمك ايتردى . بوخصوصده صرف ايتديكى مساعى جمله سندن اولمق اوزره قياس طرفدارى اولان عراق فقهاسنه مظاهرتده بولدى . اوصرده عراق فقهاسنك بيوى امام (ابوحنيفه النعمان) ايدى . كوفه ده بولنوردى . (منصور) امام مشارالمبى بغداده جلب ايدرك كنديسنى مظهر احترام واکرام ومذهبنه نصرت و مظاهرت ايلدى . امام (ابوحنيفه) نه عربلىرى ، نوده عربجه يي سومز ايدى . حتى اعراب قواعدينه تطبيقاً قونوشوب اوفوبه ماز وبوحاله اهميت ويرمزدي [۱] . بوسبیدن (منصور) ك حاجبى - مابنجيدى - (ربيع) حضرت امامه قارشى كليردى . چونكه ربيع عربلره انتساب ايدردى . ايرانليلىرى سومزدي . (ربيع) ك اوغلى (فضل) برمكيلرك قهر وتنكيلنه چالیشان ذات ايدى [۲] .

(منصور) امام (بوحنيفه) ايله اصحابنه مظاهرت ايدنجه امام (مالك) ده كندى مذهبنه برقات زياده تمسك ايلدى . ارباب حديث اولان حجاز فقهاسى كنديسنه تابع اولديلر . بونك اوزرينه فقها برى اهل حديث ، ديكرى اهل رأى وقياس اولمق اوزره ايكي فرقه يه آيرلديلر . ربنجى قسمك رئيسى امام (مالك) ايدى . اهل تقليد دن اولان حجاز علماسى ايله امام (شافعى) نك اصحابى ، (سفيان ثورى) نك اصحابى ، امام (احمد بن حنبل) ك اصحابى وسائر امام (مالك) ه پيرو اولانلردن ايدى . بونلره (ارباب حديث) نامى ويرلمشدر . چونكه بونلر احاديث شريفه نك حنظ و نقلنه واجكامى نصر اولوزرينه بنا وتأسيسه اهميت ويريرلردى . برخير ويا برائر موجود اولدقجه جلى ويا خفى قياسه مراجعت ايتزلردى . امام (شافعى) نك : « مذهبمه مخالف برنص شريف

کورسه کز از نص نه ایسه بم ده مذهب اودر « سوزلری مشار الیهکم نه درجه یه قدر بو مذهب متممک اولدقینی کوستیر .

اهل رأی و قیاسک ریسی امام اعظم (ابوحنیفه) ایله احنابی ؛ عراق فقهاینی تشکیل ایتمکده ایدیلر . (محمد بن الحسن) ، (قاضی ابو یوسف) ، (زفر بن هذیل) ، (حسن بن زیاد) ، (ابن سماعه) ، (ابو مطیع) ، قاضی (عافیه) و سائره او جهل دن ایدیلر . بونلر (اهل رأی) نامی ایله معروف اولمشلردر . چونکه بونلر وقائع متجدده نك جمله سنه نصوص قطعیه ده نص و صراحت یوانه مدیغندن بووجه ایله منصوص و مصرح اولمیان احکام ایله حکم منصوص بیننده درکار اولان مناسبت و مشابته بناء قیاس طریق ایله حکم غیر منصوصی حکم منصوصه حل ، یعنی بو یولده کی قیاسی تجویز ایلرلردی . حتی بو مذهب طرفدارانی قیاس جلی پی نصه ترجیح ایدرلردی [۱] .

امام مالکدن صکره انک مذهبی طرفدارلردن بولسان (محمد بن ادریس المطالی الشافعی) یتشهرک عراق جهتلربنه کیتدی . امام ابوحنیفه نك احنابی ایله کوروشدی . انلردن اخذ و تعلم ایلدی . طریق اهل حجاز ایله طریق اهل عراقی جمع و مزج ایدرک بر مذهب مخصوص اختیار ایلدی . چوق برلرده امام (مالک) مخالفت ایتدی . اندن صکره امام (احمد بن حنبل) ظهور ایلدی . مشارالیه کبار محدثیدن ایدی . کرک کندیسینی ، کرک احنابی علم حدیثه بک چوق معلومات صاحبی اولدقلری حالده امام (ابوحنیفه) نك احنابندن علم حدیث او قویه رق دیگر بر مذهب اتخاذا ایلایلر . بو درت امام عموم ماتک حسن ظننه مظهر اولدقلری کی سائر مجتهدلرک اتباع و مقلدینی ده منقرض اولدیغندن هر برده تقلید و تبعیت مارالذکر درت امام طرفندن وضع ایدیلن مذاهب اربعهیه انحصار ایلدی . اوتاریندن اعتباراً باب اجتهاد قیادی . معلوم اولدیغی اوزره مذاهب اربعه حنفی ، مالکی ، حنبلی ، شافعی ناملریله معروفدر .

فقهک برچوق تفرعات و شروخی واردرکه بونلرک بوراده سرد و ایرادینه مقام مساعد اولدیغندن کرک بوجهلر و کرک علوم سائره تفرعاتک تفصیلاتنی عربجه بک تاریخ علوم و ادبیاتی حقنده یازه جغمز ائرده نشر ایده جکز .

علمانك خلفا نزدنده موقعلری

علوم اسلامیہ دن بحث ایتدیگمز صرہده آکلاشلمش اوله جنی اوزره علمانن مراد حدیث ، قرآن ، فقه عالمرندن عبارتدر . علوم مذکورہ نك خلافت نظرندہ نه قدر مهم برموقع طوتدیغنی ده ده اول تعریف ایش ایدک . ایشته بو اهمیتہ بناء خلفای مسلمین فقہا واصحاب حدیث وارباب زهد وصلاح و علمایه فرط اکرام وحرمتده بولنورلردی . اولجه بیان ایتدیگمز وجه ایله خلفای امویہ مدینہ فقہاسندن استشاره ایتدیگمزین مهم برخصوص حقندہ

باقیردن معمول قدیم بر طباق

امر ویرمز لردی . ارباب صلاحدن اولان خلفا برچوق دفعه علمایه مراجعت واکاکوره حرکت ایدمک اوزره عدالت وحقانیتک تعمیم ونشری ایچون نه کبی وسائط وشرائطه توسل ایدمک لازم کله جکینی انلردن سؤال ایدرلر ومظاهرت

فكریه لرینی طلب ایلرلردی . او جمله دن اوله رق صلاح و نقوایی ایله مشهور اولان (عمر بن عبدالعزیز) کبار تابعیندن و مشاهیر اتقیادن (حسن بصری) به بر نامه یازد رق : « برخلیفه نه یامایدیر که عادل برخلیفه اولسون ؟ » دییه سورمش و (حسن بصری) مشار الیه بو خصوصه دأثر مفصل بر جواب یازوب کوندرمشدی [۱] . (عمر بن عبدالعزیز) جوابی آنجه حاوی اولدینی مواعظ و وصای عالیه ایله عبرت بین اولمش ایدی .

خلیفه مشار الیه ک بو حرکتی احتمال که انک صلاح و ورعه د پک ایلری کیمش اولسنه حمل اولنور . حال بوکه بو یولده حرکت یالکیز خلیفه مشار الیه مخصوص برشی دکل ایدی . شدت و حزم و دهاء ایله مشهور اولان ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) عین حرکتده بولنور ایسه بوکا نه دیرسکنز ؟ (منصور) کندی اوغلی (مهدی) پی ولی عهد تعیین ایتدکن صکره صلحادن (عمرو بن عبید) انک حضورینه داخل اولور . (منصور) بوذاته : « ای ابو عثمان ! بو (یعنی مهدی) امیر المؤمنینک اوغلی و مسلمینک ولی عهدیدر ، فکرت نه در ؟ » خطابنی توجیه ایدر . عمرو : « کور یورم که حاکمیتی کند ایسنه حاضر- لادیکیز . مقام خلافته کچه جکدر . فقط ای ، فنا هر نه یامه جق ایسه انک مسئولیتی سزه عاندر » جوابنی ویریر . (منصور) : « ای عمرو ! بکا وعظ و نصیحتده بولون » دیجه ذات مشار الیه (منصور) ه بر چوق مواعظ و نصائحده بولنور [۲] . (عمرو بن عبید) وفات ایدنجه (منصور) انک حقنده مرتبه اوله رق بر قاچ بیت سویلر [۳] . کذلک بوقیلدن اولمق اوزره (منصور) بر کیجه کعبه معظمه ده طولاشیر ایکن بر عابد صلاح پرورک دنیاده ظلم و اعتساف وجور و فسادک ظهور و انتشارندن شکایت ایتدیکنی ایشیدیر . (منصور) عابد صلاح پروردن شکایت ایتدیکنی ظلم و فساد حقنده معلومات طلب ایدنجه عابد بو ظلم و فسادک کندیسندن ، یعنی منصوردن و حکومتدن صدور ایتدکه اولدیغنی آچیقدن آچیه بیان ایله (منصور) ه غایت شدتلی و عظ و نصیحتده بولنور . (منصور) بو نصیحتلری دیکله مکدن استنکاف اتمز [۴] . (اوزاعی) ، (ابن السماع)

[۱] ملك سعيدك (العقد الفرید) ی ۵۳ [۲] مسعودی ۱۷۳ ج ۲ [۳] ابن

خلکان ۳۸۵ ج ۱ [۴] العقد الفرید ۲۸۷ ج ۱

(سفیان ثوری) ، (شیب بن شیبہ) نک (منصور) ، (مہی) و (ہادی) یہ وقوع بولان مواعظ و نصائحی دہ اکا کورہ قیاس ایڈیکرز . (سفیان ثوری) نک (رشید) ہ توجیہ ایڈرک ایکنجی جلدہ درج ایڈیکمز نصیحتنامہ سنہ مراجعت اولن سورہ بر جوق دفعہ ہ مواعظ خلفای اغانا لردی . چونکہ خلفا علمایہ پک جوق حرمت و تعظیم و اکرامدہ بولنور لردی . او قدرکہ خلفا ہو حرمت و تعظیمدہ آنجق بر خدمتجنیک افندیسنہ یابہ بیلہ جیکی درجہ لردہ یکدیگر لریاہ مسابقہدہ بولنور لردی . خلفای عباسیہ دن (رشید) فضلالی علمادن (معاویہ الضریر) ک اللربنہال بیقان ایکن صو دوکشدی [۱] .

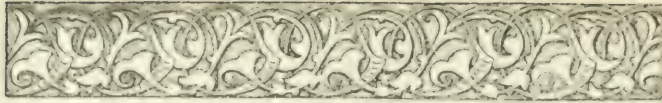
ابتدای امردہ حرمت و تعظیم فقہا و محدثینہ مخصوص و منحصر ایکن دہا صکرہ علمای نحو ، علمای لسان و امثالی سائر علوم اسلامیہ اربانہ تشمیل ایڈیشدر . مشارالیہ خلیفہ (رشید) مشاہیر ادبا و نحاتدن (کسانی) ایلہ کبار فتمہادن (محمد بن الحسن) ی کنندی حضورندہ او طودہرق چیقوب کیردکچہ کنیدیسی ایجون آیانہ فالقمق ایلہ مزعج اولاملرینی انلرہ امر ایدردی [۲] . مشارالیہما عینی کوندہ (ری) دہ وفات ایڈنجہ (رشید) : « فقه اسلامی ایلہ لسان عربی بی ریدہ دفن ایتمہ » دیشدر [۳] . (رشید) ک اوغلاری (امین) ایلہ (مأمون) ائمہ نحاتدن (فرا) نک آیاق قابلرینی کنیدیلرندن ہانکیدی تقدیم ایڈہ جیکی مسالہ سنده اختلافہ دوشہرک نہایت ہر برینک بر آیاق قابی تقدیم ایتمسنہ قرار ویرمشلردی [۴] .

خلفا علمایہ بویلہ اکرام و حرمتہ بولند قجہ عوام خلق بو حالی کوردک انلر دخی علمایہ اظہار تعظیم و تجلیلہ مسارعت ایڈیشلردہ . امام (احمد بن حنبل) وفات ایڈیکچی زمان جنازہ سنہد . ۸۰۰,۰۰۰ ارکک و ۶۰,۰۰۰ قادن بولنشدی [۵] . بو مثال علمایہ خاتق نہ قدر تعظیمدہ بولندقلرینی پک آجیق کوستریر . خلفای عباسیہ دن (مقتدی) مشاہیر فقہای شافعیہ دن (ابواسحق شیرازی) ی (ملک شاد) ک تزدینہ اعزام ایڈیکچی زمان بو ذات ہر نردن مرور ایتمس ایسہ اہالی فوج فوج رھکبذرینہ قوشہرق اللربنہ ، اتکلرینہ ، آنہ یوز سورمکک تبرک ایڈرلردی [۶] .

[۱] الفخری ۱۷۵ [۲] مزہر ۲۱۱ ج ۲ [۳] ابن خلکان ۴۵۴ ج ۱ [۴] طبقات

الادبا ۱۳۰ [۵] ابن خلکان ۱۷ ج ۱ [۶] ابن خلدون ۴۷۴ ج ۳

علوم لسانیہ

علم نحو

معناى حقیقیسی اعتباریہ نحو ؛ تکلم ایدن هر انسانک والدهسی ویا مرضی قوجاغنده یک طبیعی بر صورتده تلقی ایتدیکی برشیدر . چونکه انسان نطق اوکره نیر ایکن نحوی د، برابر اوکره نیر . نحوی اوصورتله تلقی ایتمز ایسه فکریی افاده ایدمز . مع مافیہ انسان اجنبی برلسان اوکرتمک ایستر ایسه او اجنبی لسانک نحویی اوکرتمی اولسانک تحصیلنی تمهیل ایدر . بناءً علیه بر ملت نحو قواعدینی قید و تدوین و بر علم شکلنده وضع ایتمدن اول اوزون عصر لرحه تکلم ، خطابت ایدرک ، شعر سولیه ریک وقت کچبره بیلیر . یونانیلرک کندی لسانلری قواعدینی ضبط و تدوینه باشلاملری آنجق قبل المیلاد بشنجی عصرده وقوع بولمشدی . و بولده ایلمک صرف مساعی ایدن ذات میلاد اول ۴۱۱ سنه سنده وفات ایدن پروتاگوراس (پروتاگوراس Protagoras) ایدی . مشارالیه مذکر ، مؤنت ایله بعض اسملر حتمنده تدقیقات و مطالعانه بولمشدر . دها صکره ینه عینی عصرده (پرودیقوس Prodicus) الفاظ مترادفه دن بحث ایتمشدر . متعاقباً (ارسطو) وسائره یتشهرک یونان علم نحویی اکمال ایلمشدر . نحو یونانیلرک نحو عزیزیک ادوار تاریخیه سنه مشابه بر دور تاریخیسی واردر . کذلک رومالیر لاتین نحو نده عینی طریقده حرکت ایدرک کندی نحو قواعدینی آنجق قبل المیلاد برنجی عصرده روماقونسوللرندن بومپئوس (پومپه Pompee) زماننده تدوین ایلمشدر . رومالیرده نحو دیونیسئوس تراکس (دنیس تراکیا Denys de Thrace) طرفندن یونانیلرک اثرینه اقتفاء قید و تدوین ایدلمشدر [*] .

[*] دنیس تراکیا قبل المیلاد ۱۰۰ تاریخلرنده اسکندریه ده طوغمش واک اول لسان یونانیلرک (؟) صرف و نحویی وضع ایلمشدر . (پومپئوس) زماننده روماده معلمک ایدردی . یازدیغی صرف و نحو کتابی موجوددر . (قاموس الاعلام)

شو حاله كوره يونانليلرده كندی لسانلرنده نحو قواعدی قید و تدوین ایدلمدن اول انلردن بر چوق شعرا ، خطبا ، ادبا و فلاسفه یتشمشدی .
 هومیروس (هومر) نحو و صرف قواعدی او قومسزین (ایاد) و (اودیسه) سنی نظم ایتمش و قواعد او قومامسی او پارلاق اثرلری وجوده کتیرمسنه مانع اوله مامشدی . چونکه لسان هومیروسده بر ماکنه طبیعیه ایدی .
 بو ملکه ایله قاعده او کرمنکه لزوم یوق ایدی . کذلک نحو و صرف قواعدی وضع و تدوین ایدلمدن اول اشیلوس (ئەشیل Eschyle) تیاترو پیهسلرینی یازه رق یونانلیلری سحر بیانی ایله مسـحور ایتمش ایدی . پنه او زمانلرده فریسیدس (فیره سید Phérécide de Cyros) ، انا کسیمندر (آناقسیمندر Anaximandre) ، طاليس (نالس Thalès) کبی فیلسوفلر یتشمش ایدی .
 رومالیلرده عینی حال واقع اولمشدر . بونلرده دخی صرف و نحو قواعدی وضع و تدوین ایدلمدن اول بر چوق شعرا ، خطبا و ادبا یتشمشدر .

نحو عربینک وضعی و واضعی

یونانلیلر و رومالیلرده نصل اولمش ایسه عربلرده دخی عین حال وقوع بولمشدر . عربلردهده صرف و نحو قید و تدوین ایدلمدن اول بر چوق شعرا ، خطبا و ادبا یتشهرک شعر نظم ایتمشلر ، نطقلر ایراد ایتشلر ، مناشدات و مراسلاتده بولتمشلردر . چونکه لسان ملکهسی انلردهده بر ملکه طبیعیه ایدی .
 نظم ایچون ، نطق ایرادی ایچون قواعد او قومغه محتاج دکلدیلر . مع مافیه عربلر قرآن عظیم الشانک دلالت ایتدیکی معانی بی دقتله ضبط ایتک مقصدیه کندی لسانلرینک قواعدینی ضبط و تدوینه یونانلیلر ایله رومالیلرک حس ایتدکلری مجبوریتدن ده سربع بر مجبوریتله توسل ایتشلردر . بناءً علیه عربلر دوات تأسیس ایتدکن صکره یاریم عصر کچمکدن نحوک تدوینته مجبور اولمشلردر . قویاً ظن ایتدیکمزه کوره عربلر نحو عربینک ترتیب و تبویبنده سربانیلرک طوندقلری اصولده حرکت ایتشلردر . سربانیلر کندی لسانلرینک

نحوینی میلاد عیسائیک بشنجی عصرینک اورتلرنده قید و تدوین و بو علمه دأثر کتابلر تألیف ایلمشلردر . سریانیلرده قواعد نحویه نك ضبط و تدوینه ایلك مباشرت ایدن ذات (منسیر کتب) لقبیه معروف اولوب ۴۶۰ سنه میلادیه سنده وفات ایلین اسقف (یعقوب رهاوی) ایدی [۱] . قرآن احوالدن آکلاشیلیرور که عربلر عراقده سریانیلر ایله اختلاطده بولندقلری زمان انلرک علوم اسمانیسه و از جمله نحولرینه مطلع اوله رق بکنمشلر ودها صکره کندیلری نحو قواعدینی وضعه مجبور اولنجه - هر ایکی لسان قاردش اولمق اعتباریه - لسان سریانینک قواعد نحویه سی منوالی اوزره نحو عربی بی وضع و ترتیب ایلمشلردر . عربلرک عراقده سریانیلر ایله کلدانیلر آره سنده بولندقلری بر زمانده نحو عربی بی وضعه باشلاملری و عربجه ده اقسام کلامک سریانیده کی اقسام کلامک عینی بولنسی دیدیکمیزی تأیید ایدر . عربلرک نحو قواعدینی وضع و تدوینه مسارعتاری فتوحانده و نشر دیانته کی سرعتلرینه تبعیت ایلمش ایدی . چونکه فتوحات عرب اولیانلر ایله اختلاطه ، اختلاطده لسانک بوزولسنه باعث اولمش ایدی . خلق آرتق اعرابه (کلمه لرک صوکلرینه عارض اولان حرکه لره) دقت ایتمکسزین قونوشمغه باشلامشلردی . حال بوکه عربلر اسلامیتک ظهوری صدرلرنده قرآن عظیم الشان نصل او قونویور ایسه اوله جه اعراب ایله قونوشورلردی . عربلرک غیری اولان موالی و اجنبیلردن اولوبده عربلاشان ذوات بوندن مسائنی ایدیلر . چونکه بونلر ، حتی حضرت نبی زماننده ، فونوشور ایکن اعرابده خطا ایدرلردی . روایته کوره بر آدم حضور نییده سوز سوبارایکن لنده - حرکه خطاسنده - بولنمش . بونک اوزرینه حضرت نبی « ارشدوا احاکم فقد ضل » بیورمشدر . حضرت (ابو بکر) : « لحن ایله او قومقدن ایسه دوشوب قیرلمنی ترجیح ایدرم » دیمشدر [۲] . فقط فتوحانک توسعی ایله عربلرک هر طرفه انتشارلردن صکره لحن چوغالدیغندن والیر شونک بونک آغزندن ایشتدکلری و خصوصاً قرآن عظیم الشانک قرائنده کوردکلری لحندن جانلری صقیله رق لسانک قواعدینی ضبط و تدوینه شدتلی بر احتیاج حس ایتمشلردر .

عرب علم نحوینک واضعنه کلنجہ بولک ۹۶ سنہ ہجریہ سہ سہدہ وفات ایدن (ابوالاسودالدؤلی) اولدینی متفق علیہدر . مشار الیہ سادات تابعیندن ایدی . حضرت (علی بن ابی طالب) ک شرف صحبتی ایله مشرف اولدینی کبی (صفین) واقعہ سہدہ دخی حضرت علی ایله برابر محاربه ایتمش و دها صکرہ بصرہده اختیار اقامت ایلشدی . احتمال کہ مشارالیہ اورادہ سریانیجه یی او کوندکن و نحو سریانی یی کوردکن صکرہ نحو عربی یی او منوال اوزره ترتیب ایتک ایستهمشدر . (ابوالاسودالدؤلی) نحو عربینک وضع و تدوینی ایچون او سرودده عراقده والی بولسان (زیاد بن ابیه) ه مراجعت ایتمش ایسهده دها اول بیان اولتان اسبابدن طولایی (زیاد) بو فیکری تره ییچ ایتماشدی [۲] . فقط بالآخره برمشکی (زیاد) ه بالمراجعہ «اصلح الله الامیر توفی (اباننا) وخلف لنا (بنون) - الله امیره توکنمز عمر لرا احسان بیورسون . بابامزی وفات ایتدی . بزه چوجقلر ترک ایلدی «جمله لریله غایت قبیح خطا لر ارتکاب ، یعنی (ابونا) و (بنین) یرینه (اباننا) و (بنون) استعمال ایدنجه (زیاد) حنی چرکین کوره رک (ابوالاسودالدؤلی) یه خبر کوندرمش و اولجه قواعد نحویه نک وضع و تدویننه مساعد ایتماش ایکن بوسفر بونی بالذات کندیسی طلب ایلشدر .

دیگر بروایتہ کوره نحو عربینک وضعنه سبب شوایدی : (خویداسدی) نک قیزی برکون (معاویہ) نک حضورینه داخل اوله رق (اماله ایله) : «ان ابوی ماناوترکالی مالا - ابونم وفات ایدرک بکا پاره براقدیلم» دیمش [*] . کیفیت حضرت علینک مسموعی اولونجه حضرت امام (ابوالاسود) ه (ان) ، اضافت و اماله بابلرینی تعریف ایتمش . دها صکره (ابوالاسود) بر آدمک «ان الله بری من المشرکین ورسوله» آیت کریمه نی اوقور ایکن (رسوله) ده کی ها ضمیرینی مکسور اوقودینی کوره رک حروف عطف و صفت بابلرینی ترتیب ایلش . بووقعه دن صکره (ابوالاسود) ک بالذات قیزی برکون کندیسنه خطاباً واستفهام طرزنده : «ما احسن السماء؟ - سماءه اک کوزل شی نه در؟» جمله سنی ایراد

[۱] ابن خلکان . ۴ ، ج ۱

[*] «اماله فتحه یی کسریه والی یایه یا فلاشدره رق تلفظ ایتکدر . مثلاً باب کله یی بهب Beb شکلنده تلفظ اولنور ایسه بوکا اماله دیرلر .

ایدنجه (ابوالاسود) «یلدیزلیدر» دیمش . قیزی : «خیر ، باباجغم . ائی صورمیورم . سمانک لطافتندن بحث ایدیورم» دینجه «پدری احوالده سمانک صوک حرفنی فتیحه ایله تلفظ ایت» جوابنده بولمشدر . مشار الیهک قیزی ینه برتون اوتہکی جملہده اولدینی کبی «مااشداحر - نه قدر صیجاک !» جملاء تعجیبہسنی رفع ایله استفہام شکلنده ایراد ایدنجه (ابوالاسود) تعجب باخی وضع و تحریرہ مجبور اولمشدر [۱] .

مورخلر بوروایاتک شکلنده اختلافده بوانہزق هربری آیری شکللرده ذکر ایتمش ایسہده بو عباردرلر معنی ومآل اعتباریله بردر . بتون مورخلر (ابوالاسودالدولی) نک اوکی اسبابدن طولانی نحوی وضع وتدوین ایتدیکنده متفق بولنقدہدرلر . (ابوالاسود) بو علمی حضرت علیدن تالیقی ایتدیکنی بیان ایدیور . شوخالده (ابوالاسودالدولی) نک عربی علم ونحوک واضعی ، یاخود علی الاقل مباشری اولدینی ثابت بر قضیہدر . (فہرست) کتابی مؤلفی (ابن الندیم) ک اسکی دورده مستعمل دری وکاغد وسائرہ انواعی اوزرینہ یازاش اولمق اوزرہ بر کتابخانہده ۳۰۰ کتاب محفظہسندہ کوردیکی کتابلردن بحث ایتدیکی صردہ بالذات مشاہدہ اوزرینہ ویردیکی معلوماتده بونی تأیید ایلدیور . مشار ایله ذکر اولتان کتابلر وکاغدلر میانندہ مشاہدہ ایتدیکی درت کاغدا ایچون : «بوکاغدلر چین کاغدلرندندر ظن ایدرم . (ابوالاسودالدولی) رحمةالله علیہک املاسی و (یحیی بن یعمر) ک خط دستی ایله محرر اولان بوکاغدلر (فاعل) و (مفعول) ہ متعلق مباحتی حاویدر . (یحیی بن یعمر) ک یازسی آنتہده اسکی یازی ایله «بو ، علان نحوینک خطیدر» ، دہا آلت طرفہ «بو ، نضر بن شمیلم خطیدر» اشارتلی محرردر . متعاقباً (نضر بن شمیلم) وفات ایدنجه محفظہنی غائب ایتدک «دیور .

مع مافیہ (ابوالاسودالدولی) طرفندن عربی نحو حقندہ وضع اولنسان قواعد قرأتک ضبطی ایچون حس ایدیلن لزوم عاجلی ازالہیہ کافی دکلدی . مشار ایله مرفوعک منصوبدن واسمک فعلدن تمیز و تفریقہ مدار اولمق اوزرہ برطاقم اشارتلی ایله قرأتک ضبطنہ لزوم کورہرک (خط عربی) بحثندہ بیان

ایتدیکمزوجه ایله سریانیلرده رفع ونصب وجرى کوسترمک ، یاخود فعلی اسمدن تفریق ایتمک ایچون استعمال اولنان علامتلى استعمال ایلشدر .

والحاصل عربلر عروض علمنک وضعندن اول نصل شعرانظم ایدیورلردی ایسه نحو علمنک وضع وتدوینندن اول اعرابی ده بیلورلردی . بویلیکی انلرده برمکه طبعیه ایدی . فقط دها صکره عرب اولمیانلرایله وقوع بولان اختلاطلری و عرب اولمیانلرک قرآن کریمی آکلامق ایچون عربجه ده اوپله برمکه لسانه یه مالک اولمدقلری حالده اسلام اولملری وزیرنه لسانک قواعدنی ضبط وتدوینه لزوم کورمشلردر . بوعلم ایله اک زیاده اشتغال ایدنلر فی الاصل عرب اولمیانلر ایدی . علم نحوک وضعنه بالاده کورلدیکی اوزر . (ابوالاسود الدؤلی) باشلامشدی . دها صکره ظهورایدن بصره وکوفه علماسی بوعلمی اکال ایتمشلردر (ابوالاسود الدؤلی) دن علم نحوی ایلمک تعلم ایدن ذات (عنبسه بن معدان مهری) ایدی . نحو ؛ مشار ایله (عنبسه) دن قرائت وتعلم ایله (میمون اقرن) ه ، بوندنه (عبدالله حضرمی) یه ، حضرمی دنده (عیسی بن عمر) ه انتقال ایلشدر . علم عروض ولغت امامی (خلیل بن احمد) بوصول ذاتدن علم نحوی تحصیل ایتمشدر . علم نحوک استادی مشهور (سیبویه) ده بوعلمی (خلیل بن احمد) دن تالیق ایلشدر [۱] . ایشته علم نحو ذکر ایتدیکمز شکلده مشارالهم میاننده برذاتدن دیکرینه انتقال ایتدیکه ارتقا قانوننه تبعاً تمموترقی ایدرک نهایت ۱۸۰ سنه هجریه سنده وفات ایدن (سیبویه) زماننده مرتبه کاله بالغ اولمشدر . (سیبویه) نحوه دأثر اومشهور کتابی اوصرده یازمشدر . دها صکره نحو عربییه دأثر هرنه یازلمش ایسه (سیبویه) ک بوکتابی ایله آتیده ذکر ایدجه کمز (کتاب العین) نامندکی کتابه باقیله رق تألیف ایدلشدر . (سیبویه) ک کتابی اوقدر شهرت آلمش ایدی که (کتاب) دینلدیکی زمان مشار الیهک کتابی آکلاشیلردی واک قیمتدار هدیه اولمق اوزره بوکتابی بربرلینه هدیه ایدرلردی .

ادبیات ولسان

دها اول بیان ایدلدیکی اوزره اسلاهلر قرآن عظیم الشانی تفسیره باشلادقلری زمان انک معانی الفاظنی ضبط ایتمکه و عبارهلرینک اسلوبلرینی آکلامغه محتاج اوله رقی بوجبوریتله عربلرک اسالیب بیانلری ایله سوزلرینی ، شعرلرینی ، ضرب مثللرینی ده تدقیق و تتبعه لزوم کورمشلردر . عربلره متعلق اولان بو خصوصاته اجنبیلک قاریشماق ایچون زمان جاهلیتده لسان نقطه سندن قریشک مدار اعتمادی اولان بادیه عربلرندن طوغربدن طوغری یه تلقی ایتمکدن بشته چاره یوق ایدی . بناءً علیه علمای اسلامیه دن برچوق ذوات چول عربلرینک آغزندن اشعار و ضروب امثالی تلقی ایتمک و الفاظک معایب و اسالیب بیان حقنده معلومات صحیحه آلیق ایچون چوله قدر سیاحت ایدرک بویولده طوبلادقلری معلوماتی قید و تدوین ایلمشلردر . بونوع اشتغالدن حاصل اولان معلوماته - بوکا تابع اولان صرف ، نحو ، بلاغت داخل اولمق اوزره - (علم ادب) نامی ویرلمشدر .

عربجه نك ضبط و تدوینی ایچون لهجه و معلوماتلرینه مراجعت ایدیلن قبائل عرب (قیس) ، (تمیم) و (اسد) قبیله لری ایدی . لسان حقنده قید و تدوین ایدیلن معلوماتک اکثری بو اوچ قبیله دن تلقی ایدلمشدر . علمای لغت الفاظ غریبه نك تفسیر معانیسی ، اعراب و تصرفه دائر هر نه یازمشلر ایسه بونلرک معلوماتنه مراجعتدن صکره قید و تدوین ایلمشلردر . ذکر اولنان اوچ قبیله دن صکره لسانده وقوف و معلومات جهتیله (هذیل) قبیله سی ایله (کنانه) قبیله سنک بر قسمی ، (طی) قبیله سنک بر قسمی کلیر . بونلردن ده او بولده معلومات استحصال ایدلمشدر . لسانه دائر سائر قبائل عربدن هیچ برشی نقل ایدلمدیکی کبی شهرلرده اقامت ایدن عربلر ایله سائر ملتله مجاور یرلرده اقامت ایدن قبائلدن ده برشی آتلمشدر . مثلاً (لحم) و (جذام) قبیله لرندن لسانه دائر هیچ برشی تلقی ایدلمامشدر . چونکه بو ایکی قبیله مصره مجاور یرلرده اقامت ایدرلردی . او یله بر مجاورت ایله لسانلرینک بوزولمش اولمسی ملحوظ ایدی . (قضاغه) ؛ (غسان) ، (ایاد) قبائلنک ده معلومات و لهجه لرینه مراجعت

ایدلما مشدر. چونکہ بونلر شامہ مجاور یرلرده اقامت ایتدکن ماعدا علی الاکثر خرسیتان ایدیلر . سریانی و عبرانی بیلیرلردی . بوجهتله لسانلرینک صحتنه اعتماد ایدیله مزدی . (بکر) قبیلہ سنندن ده اقتباساتده بولنلما مشدر . چونکہ بو قبیلہ ایرانیلرہ ونبطیلرہ مجاور اماکنده اقامت ایدیوردی . (عبدالقیس) ، (ازد) ، (عمان) قبائندن ده برشی آلمانا مشدر . چونکہ بونلر (بحرین) ده مقیم بولنلق جهتیلہ هندیلیر و ایرانیلیر ایله اختلاطدن خالی قالمالزردی . کذلک یمن اهلایسنندن ده برشی اقتباس ایدلما مشدر . زیرا بونلرده هندیلیر و حبشلیلیر ایله اختلاطده بولنیورلردی . (بنی حنیفه) ، (یمامه) اهلایسنندن وثقیف قبیلہ سی ایله طائف اهلایسنندن اقتباساتده بولنلما مشدر . چونکہ بونلر یمن تجاری ایله اختلاطدن خالی اولمالزردی . حجاز قطعہ سنک پایتختی لسانده اعتماد ایدلما مشدر . چونکہ لسان علماسی لسان عربی وضع و تدوین ایتک ایستدکلری زمان او پایتخت اهلایسنکده عرب اولمیانلر ایله اختلاطه و لسانلرینک بوزولمغه باشلادیغنی کوره رک لهجه لرینہ اعتماد کوستره مامشلردر . برده لسانی و اسالیبنی ذکر اولنان قبائلدن نقل ایله کتابلرہ تحریر و علم شکلنه وضع ایدن ذوات آنجق بصره و کوفه علماسی ایدی [۱] . بوندن ماعدا عرب اولمیانلر علوم لسانیہ و ادیبیہ عربلردن زیادہ محتاج اولدقلرندن علوم مذکورہ ایله اُ زیادہ اشتغال ایدنلر اصلاً عرب اولمیان اسلاملر ایدی .

بصره و کوفه ده علم ادب علماسی

لغت و ادبیاتہ متعلق معلومات جمعی ایله اک اسکی اشتغال ایدنلردن (ابو عمرو بن العلاء تمیمی) حفظ و روایتده وسعت معلوماتی ایله اک ممتاز بر موقع اشغال ایدر . مشارالیه ۱۵۴ سنه هجریہ سنده کوفه ده وفات ایلشدر . محل تولدی مکه ایدی . فصحای عرب حقدده کی کتابلری اوینی طـاوانه قدر طولدرمش ایدی [۲] . بونلکه برابر مشارالیه : « عربلرک اقوالندن الـه ایدہ بیلدیکیکنر معلومات او اقوالک قسم اقلندن عبارتدر . اقوال عربدن دهاز یاده معلومات الـه

ایدلمش اولسه ایدی دها پک چوق علملر و شعرلر کورردیکیز» دیور .
 هجرتک ایکنجی عصرنده عراندی ادب و لغت علملرندی تخصص و اشتها ایدن
 پک چوق ذوات یتیشمشدر . بونلرک الک مشهورلری (ابوزید انصاری)، (ابوعبیده)،
 (اصمی)، (خلیل) اولمق اوزره درت ذاتدرکه عین عصرده یتیشمشلردر .
 ادب و لغت علملری بودرت ذاته منحصر ایدی . بونلردن (ابوزید)، (ابوعبیده)،
 (اصمی) لغت ، نحو ، شعر ، قرائت علملرینی ده اول ذکر ی کیچن (ابوعمر و)
 دن تحصیل و تعلم ایشلردی [۱] .

ذوات مشار الیه من (ابوزید) انصاره منسوب ایدی . ۲۱۴ سنه هجریه سنده
 وفات ایدی . حدیث راویلرندن و لغت، کبار ثقافتدن ایدی . (سیدویه)
 بوذاتدن تحصیل علم ایشمشدی . (ابوعبیده) یه کلنجی بوذات عربلرک وقائع
 تاریخیه سننی و علومنی بیلمکده اک واسع معلومات صاحبی ایدی . مشار الیه
 وسعت اطلاعاتنی افاده ایتمک ایچون : « کرک زمان جاهلیتده ، کرک دور اسلامیده
 ایکی آت بربرینه ملاقی اولمدی ، الاکه او آتلری و سواریلرینی طانیدم » دیردی .
 ۲۰۹ سنه هجریه سنده وفات ایدی . ۲۱۳ سنه هجریه سنده وفات ایدن (اصمی) .
 ایسه لغت بیلمک ، شعر ازبرلمک و شعرنی تنقید ایتمکده صورت مخصوصه ده
 تمیز و تفرد ایش ایدی .

۱۷۰ سنه سنده وفات ایدن (خلیل بن احمد) ه کلنجی بوذات سائر علملردن
 ده اول اظهار اقتدار و مزیت ایلدیکلرندن مشار الیه (سید علم ادب) نامی
 ویرلمشدر . (کتاب العین) نامنده کی کتابنده [*] حروف هجا اوزرینه
 لسانی ایلمک تدوین ایدن ذات ایدی . کتابک بو اسم ایله وجه تسمیه سی حروف
 هجانک صره ایله حلقدن ، لساندن ، دیشلردن ، دوداقلردن مخرجلری
 اعتباریله ترتیب ایدلمش اولمسندن ایلری کلیور . مؤلف ؛ کتابنه (عین) حرفی .
 ایله باشلامشدر . کتابک ترتیبی شو صورتله در : ع ح ه خ غ ق ک ج ش ص
 ض س ر ط د ت ظ ذ ث ز ل ن ف م و ا ی . احتمالکه (خلیل) بو خصوصه

[۱] مژهر ۲۰۲ ج ۲

[*] (کتاب العین) ک مشار الیه ک اولدیغنی حقنده کشف الظنونده مطالعات مخصوصه
 واردر . کشف الظنونک ایکنجی جلدینک ۲۹۰ نجی صحیفه سنه مراجعت بیوریه .

ہندیلرک کندی لسانلری اولان سانسقریت لساننک حروف ہجاسی ترتینہ تبعاً کتابی ترتیب ایشدر . چونکہ ہندیلر حروف ہجاده خلیک یابدینی کبی حروف حلقدن باشلاہرق حروف شفویہیہ منتهی اولورلر [۱] .

کتابک ایلک لفظی ایلہ کتابی تسمیہ ایتک عربلرجه عادت ایدی . (ہروی) نک (کتابالجیم) ی کبی . بوکتاب مؤلفی طرفدن حروف ہجا ترتیبی اوزرہ ترتیب ایدیلہرک جیم حرفی ایلہ باشلامشدر [۲] . (ابو عمرو شیبانی) نک (کتابالجیم) ی دہ بوقییلندندر [۳] . حرفلرہ دائر اولان (کتابالغین) ایلہ (کتابالجیم) وسائرہ دخی بنوعدنعداوتور . (کتابالعین) دہ حروف ہجانک طرز ترتینک تدقیقاتندن وقتیلہ (جیم) حرفنک بوکونکی کاف فارسیہ صورتندہ تلفظ اولندی کبی حروف ہجادن برچوقلرینک دہ ایوم آدقلری اشکال تلفظہ مخالف شکلردہ تلفظ ایدلیکی آکلاشیلور .

حافظلر وراویلر چول عربلرندن نقل ایتدکلری ، یاخود معنالرینی ایشیتدکلری امثال ، سوز وسائرہ حقندہ فوق العادہ تدقیقات اجرا ایدرلردی . چونکہ قرآن عظیم الشانک طوغری تفسیر ایدیلہ بیلمسی ذکر اولنان معلوماتک صحتہ توقف ایدیوردی . بو جہتلہ حدیثک نقل وروایتندہ اسناد متسلسل طریق نصل اختیار اولمش ایسہ لسانہ متعلق معلوماتک نقل وروایتندہ دخی اسناد متسلسل طریقی اختیار ایشلردر . احادیثک حفظ ونقلنہ نصل اہمیت ویراش ایسہ لسان خصوصندہ اویلہجہ اہمیت ویرلشدی . انلرجه لسان ناقل وراویسنک دہ حدیث ناقل وراویسی کبی طوغری وعادل اولسی لازم کلیر . چونکہ حدیثک واسسہ تفسیر وتاویلی لساندر . معافیہ بوندہ تماماً موفق اولہمدیلر .

بصرہ وکوفہ ایکنجی عصر ہجری ایلہ اوچنجی عصرک بر تسمی انسانندہ پارلاق بردور کچیرمشلردر . چونکہ ہر ایکی شہردہ برچوق بیوک نحوالملری ، راویلر ، حافظلر ، ادیبلر ، شاعرلر یتشمشدر . بصرہ شہری بویولہ موقع سرفرازی اشغال ایتش ایدی . کوفہ علماسی بصرہ علماسندن تحصیل علم

ایدرلردی . بصره علماسی ایسه کوفه لیلرک محقق اولمدقلری اعتقادیه انلردن نقل و تحصیلده بولمازلر ایدی . (ابو زید انصاری) دن ماعدا بصره لیلر میاننده کوفه لیلردن تحصیل علم ایدن کیمسه کورلماشدر [۱] . مع مافیہ شعر عربی بصره دن زیاده کوفه ده چوق موجود ایدی . فقط بونک چوغی ساخته ایدی . یعنی صکره دن نظم اولنهرق اسکی عربلره اسناد اولنمشدی . کوفه نك الك مشهور عالمی ۱۸۲ سنه هجریه سنده وفات ایدن (کسانئی) ایدی [۲] . مشارالیه دن صکره علم نحو ایله شهرته ۲۰۷ سنه سنده وفات ایدن شاگردی (فرا) ، ده صکره (علی الاحمر اللجیانی) وسائر کثیر . نته کیم بصره ده دخی (سیبویه) ایله ده اول ذکر ایتدی کمز سائر علمای نحو و اهل ادب اشتهار ایش ایدی .

بغدادده علم ادب عالملى

بصره و کوفه شهرلری بغداد شهرینک تأسسی و علوم و معارفک اورایه انتقالی زمانه قدر علوم اسلامیة نك منبع و مصدری اولق اوزره دوام ایلدی . بوتاریخدن صکره کوفه علماسی علی الاکثر موقعاً یقین اولق حسیله بغداده کیدرلردی . بونلر بغداده کلدکجه خلفای عباسیه کندیلرینه حرمت و اکرامده بولنورلردی . چونکه عباسیلر طلب خلافتیه قیام ایتدکاری زمان کوفه علماسی انلره مظاهرتده بولنمشلردی . بوسیدن خلفای عباسیه کوفه علماسنی بصره علماسندن ده بیوک بر موقع و لیاقت صاحبی عد ایدرک کندیلرینی بغداده دعوت ایدرلر و بر چوق احسان و اکراملره مستغرق ایلرلردی . خلق هر طرفدن بوذواتک نزدیکه قوشهرق کندیلرندن روایات شاده ، نوادر و مسامحات شعریه ولسانیه وسائر نقل و تعلمی ایله مباحاتده بولنورلردی . بوشیلره اهمیت و یرمک اصلی براقوب تفرعات ایله اشتغال ایتک دیمک ایدی . بالاده ذکر کیچن (فرا) نك عصرنده (عبدالله بن سعیداموی) ، (ابوالحسن الاخفش) ، (ابو-

عکرمۃ الضبی) ، (ابو عمرو شیبانی) و سائرہ کوفہ علماسندن بیوک شہرت صاحبی اولان ذواتدن ایدیلر .

علم ادب دور عباسیہ مرتبہ کمالہ بالغ اولدوقدن صکرہ درت بیوک علمده تجلی ایلشدر . بودرت ذات علم ادبک ارکانی صایلیرلر . بونلر بو علمده متعلق حائر اولدوقلری معلومات واسعه یی بر شہرت عظیمہ قازانان آتیدہ کی درت کتابده جمع و تحریر ایتشلردر : اولاً (ابن قتیبہ) نک (ادب الکاتب) کتابی ، ثانیاً (مبرد) ک (کتاب الکامل) ی ، ثالثاً (جاحظ) ک (کتاب البیان والتبین) ی ، رابعاً (قالی) نک (کتاب النوادر) ی ... ایشته بو کتابلر عربلرده بوکونه قدر علم ادبک منبع ومصدری صایلیرلر . دہما صکرہ تألیف اولنان کتابلر علی الاکثر بونلردن اقتباس صورتیلہ یازلشدر [۱] .

خلفای عباسیہ کوفہ لیلرہ بویله ممتاز ویوکسک بر موقع ویرنجہ کوفہ لیلر کندیلیرنی بیوک کورہ دک بصرہ علماسی ایله مسابقہ ومفاخرہ ایتک ایتدیلر . بونک اوزرینہ ایکی شہر علماسی آره سنده نحو ، ادب ، لغتہ متعلق برچوق مسائلده مباحثلر ومجادلہلر ظهور ایلدی . بومسألہلرک اک مشهوری بصرہ دن (سیبویہ) وکوفہ دن (کسائی) آره سنده آتشی شدتله اولانان (زنبور - اشک آریسی) ایله (نخلہ - بال آریسی) مسألہسی ایدی . (کسائی) رشیدک اوغلی (امین) ک معلمی اولدینی جهتله (امین) بوذانه مظاہرت ایدیوردی . کویا کہ بر شہرہ یتیشن بر نحو عالمنک بر مسألہده مظفریتی منسوب اولدینی بتون شہر اہالیسنک مظفریتی استلزام ایلیه جک ایتمش . مع مافیہ بومسألہ خلفانک مسائل علمیه ایله نہ قدر اشتغال ایتدکلرینی کوستردیکی ایچون انی بورادہ خلاصہ ذکر ایدلم . (کسائی) بغدادده اقامت ایدیور و (امین) معلمک ایلیوردی . بالتصادف (سیبویہ) بصرہ دن بغدادہ کلیر . (امین) هر ایکسینی بر مجلسده جمع ایلر . (کسائی) ایله (سیبویہ) آره سنده برچوق مسائل وازجملہ (زنبور و نخلہ) مسألہسی حقتده مناظرلر ومباحثلر وقوع بولور . (کسائی) امثال عربدن برمثلی : « کنت اظن الزنبور اشد لسعاً من النحلة فاذا هو اياها - اشک آریسنک

صوقسنی بال آریسنک صوقسندن دها شدتلی ظن ایدیوردم . مکر هر ایکیدی
 بردر « شکلنده روایت ایدر . (سیبویه) « خیر ، بومثل بو شکلده دکدر .
 (فاذا هو ایاها) دیزله من ، (فاذا هو هی) دیمک لازمدر « دیر . ایکی علامه
 نحو بیننده بوخصوصه دأثر اوزون اوزادی به مجادلهر وقوع بولور . نهایت
 داخل دأثره مدنیت اولان عربلرک لهجه لریله لسانی بوزولماش خالص بر بادیه
 عربنه مراجعته قرار ویریرلر . (امین) معلمی بولنان (کسائی) طرفنی
 شدتله التزام ایتدیکندن اوله براعرابی احضار ایدرک اندن هانکی افاده نك
 طوغری اولدیغنی صورار . اعرابی « (سیبویه) ک دیدیکی طوغریدر .
 (فاذا هو هی) دیمک لازمدر « جوانی ویریر . (امین) اعرابی به « فقط بز
 (کسائی) نك حقیل چیمسنی ، انک دیدیکی کبی دیمکی ایتیورز « دنجه
 اعرابی « دیلم (کسائی) نك سویلیدیکی کبی سویلیمکه وارماز . چونکه
 خطاسز سویلیمکه آیشمشدر « جوابنده بولنور . حاضر اولان اعرابی به : « اوله
 ایسه بز سکا (کسائی) بویه دیور ، (سیبویه) ده بویه سویلیور .
 هانکی سکنکی طوغریدر ؟ دیهرک صورارز . سن ده کسائینکیکی طوغریدر
 دیرسک ، اولمازمی ؟ « دیه سویلدکلرنده اعرابی : « بکی ، بومکندر « دیر .
 بونک اوزرینه مجلس قورولور . (کسائی) و (سیبویه) بولندیریلور . بر
 چوق علما ورجال حاضر اولور . اعرابی ده اورایه کتیریلیر . ترتیب ایدیان
 سؤال وجه ایله صورولنجه اعرابی « کسائینکیکی طوغریدر ، عربلر بویه
 سویلر « جوانی ویریر . (سیبویه) ایشده حق آرائیمه رق (کسائی) نك
 طرفی التزام اولدیغنی کورمکه متأثر اولمش و صوک درجه ده دلکیر اولدیغنی
 حاده بغدادی ترک ایدرک ایران مالکنه کیتمشدر .

بو حادته حد ذاتنده بر مقصد سیاسی محتوی اولقله برابر اوصره لرده
 رجال دولتک مسائل ادبیه ایله نصل اشتغال ایتدکلرینی کوسترمکندن ده خالی
 دکدر . فی الواقع عربلر امویلر زمانندن اعتباراً علوم ادبه اهمیت ویرمکدن
 کری قالماملر دی . روایت کوره ملوک امویه دن (عبدالملک بن مروان) مذاکرات
 و مسامرات ادبیه ایچون مجلسلر قوراردی . بر کون مشارایه اوکی علما
 مجلسنده بولندینی صره ده یاننده بولنان ذواته : « جسم انسانده بولنان اعضایی

حروف هجا صره سیله سزدن کیم تعداد ایده بیلیر ؟ ، یعنی الفدن یا به قدر هر حرف هجا ایچون بر عضو تعدادینه مقتدر آدم وارمیدر ؟ سوؤالنی ایراد ایلش ایدی . مجلسده حاضر بولنلردن (سوید بن غفله) آیغه قالدقهرق اعضای بدنی (عبدالملک) ک آرزو ایتدیکی وجه ایله سرد ایدر . حاضر وندن بر دیکری آیغه قالدقوب اعضای اوصورتله ایکی دفعه تعداد ایلر [۱] . (عبدالملک) هر ایکسینه مکافاتده بولنور .

علوم لسانیه ابتدای امرده بر برینه قاریشمش ایکن ده صکره یکدیکنردن آریلهرق تعدد وتشعب ایلشدر . بوشعبلر علم نحو ، علم صرف ، علم لغت ، علم معانی ، علم بیان ، علم اشتقاق ، علم عروض ، علم قوافی ، علم اخبار عرب ، علم امثال ، علم جدل وسائره کبی بر بوندن مستقل و آیری بر علم حالی اکتساب ایتشدر . بعضاً بوعلملرک مجموعنه (علم ادب) نامنی ویریرلر . ذکر اولنان علومدن هر برینک تاریخی و تعریفاتی واردرکه بوجهتلرک اشریحی لسانک علوم ادبیه سی تاریخنه عانددر .

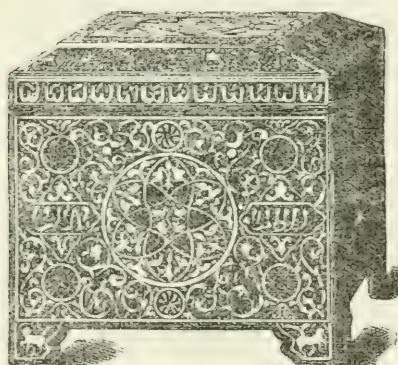
بلاغت انشا

انشاده بلاغت قرآن عظیم الشانک استلزام ایتدیکی خصوصاتنددر . چونکه قرآن کریم اسلاملرجه نمونه بلاغت وفصاحتدر . اسلاملر نطقلرنده ، مکتوبلرنده ، انشالرنده قرآن کریمک بلاغت وفصاحتنی رهبر اتخاذ ایدرلر . قرآنک بلاغت وفصاحتنی عمداً رهبر اتخاذ ایتسه لر بیلله قرآن کریمک حفظی انلره برملکه بلاغت بخش ایلردی . دولتلی ، انسانسندده حماست و عزت نفس کبی مزایا ایله انصافلری ده بلاغت صاحبی اولملرینه آریجه بر باعث تشکیل ایدردی . بوجهتلر ایله لسان عرب اسلامیتدن صکره بلاغت وفصاحتده یکی بر طرز و طوره کیرمشدر . بوانقلاب کرک خطابت ، کرک کتابتده اولسون هر عبارده وافاده ده مشهود اولور . بلاغت خطابت حقنده محل مخصوصنده بحث ایده جکز . بوراده کتابته دائر معلومات

ویرم . کتابتک متعدد اقسامی وار ایسهده بونلرک جمله سی تحریر مراسلات ،
تحریر کتب قسملری آلتنه داخلدر .

تحریر مراسلات

مراسلاتده استعمال ایدیلن عبارلر - تهیدید ، وعید ، نصیحت ، تشویق
وترغیب ، استعطاف و بونلره مشابه معانی شاعرانهده تجلی ایدن طرز خیالده
صنعت جهتلیله - خطابتده استعمال اولنان عبارلر کی ایدی . اسلامیتک ابتدالرنده
« اوتیت جوامع الکلم واختصرلی الکلام اختصارا » حدیث شریفنه تبعاً
بو عبارلرده امکانک مساعده سی درجه سنده اختصاری التزام ایتدکلرندن بیوک
معنایی آز الفاظده جمعه صرف غیرت ایدرلردی . او قدرکه انسان عبارلرده کی

شام کاری بر چکمهجه

معنایی الفاظدن مجرد کی کورر .
بونوعدن اولان مراسلات بلیغ
نطقلر قدر اجرای تاثیر ایلردی .
صانکه اسلاملر فتوحات زمانندن
صکره بلیغ کاتبلری بلیغ خطیلره
بدل طوتمشلردر .

(رماده) سنه سنده حجاز بیوک
برقحط وغلا ایچینده بولندیغی ائشاده

حضرت عمر طرفندن مصر والیسی (عمرو بن العاص) ه یازیلان مکتوب محقرات
مختصره بلیغه به بر نمونه تشکیل ایدر . مکتوبک صورتی شودر: « امیر المؤمنین (عمر) دن
(عمرو بن العاص) ه . سلام علیک . ای عمرو ! سن وسنکه برابر بولنانلر
قارنکیزی طویورمغه باقارسکنز . بن وبنمه برابر بولنانلر هلاک اولسه قده اهمیت
ویرمزسک . امداد ! امداد ! . بونک اوزرینه (عمرو بن العاص) حضرت عمره
شو جوابی تقدیم ایتمش ایدی : « امیر المؤمنین عمره (عمرو بن العاص) طرفندن .
لیک ! امیک ! سکا ارزاق و ذخائر یوکلی او یله بر قافله یوللادم که بونک براوجی
سکا ، براوجی بکا منتهدر . والسلام علیک ورحمة الله . »

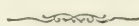
مراسلات بلیغہ نك اجرا ایتدیكى تأثیرات نمونه لرندن اولمق اوزره خلفای امویہ دن (عبدالملك بن مروان) قدسہ كندی اسمنه نسبتله برقبو انشا ایتدیكى كبی (حجاج) ده كندی نامی ایله برقبو یاپدیرمش ایدی . تصادفاتدن اوله رق برصاعقه دوشدی . (عبدالملك) . منسوب اولان قپو محترق اولدی . مشارالیه بو حالدن محزون اوله رق تشأم ایتمکه باشلادی . بونك اوزرینه (حجاج) شونامه یی یازوب (عبدالملك) ، كوندردی : « ایشیتدم كه سمان بر آتش دوشوب امیر المؤمنینه منسوب اولان قپو یی یاقش ده حجاجك قپوسنی یاقامش . بو خصوصده ایكیمزك حالی حضرت آدمك ایكى اوغلنك حاله بکزر . چونکه هر ایکیسی جناب حقه برر قربان تقدیم ایتش ایکن الله برینك كنی قبول بیورمثن ، دیکرینك كنی قبول بیورمامش » . (عبدالملك) نامه یی اوقویونجه محزونیت ومراقی زائل اولدی .

خلفا ؛ کاتب کلرینه اك بلیغ منشیلری انتخابه ومخبر اتده بلائقه برابر امکناك مساعده سی درجه سنده اختصاره صرف غیرت ایدرلردی . بوقبیل مثاللردن اولمق اوزره یدنجی خلیفه عباسی (مأمون) باش کاتبی (عمرو بن مسعه) یی توصیه یی متضمن اوله رق والیرلندن برینه (عمرو) « شو مکتوبی یازدیرمش ایدی : « سزه اعتماد برکال اولدینی وتوصیه ایتدیکم ذاتی صوك درجه ده التزام ایلدیکم حاله بونامه یی یاز بیورم . بوقدر اعتماد والتزام بولندقجه توصیه وامید ضائع اولماز » . کلن مکتوبلره دخی برچوق دفعه ، باخصوص تهید واکا مائل شیلر آرزو ایددیكى زمان ، غایت مختصر برعباره ایله جواب ویریرلردی .

نته کیم بشنجه خلیفه عباسی (رشید) روم پادشاهی (نقفور) - نیکفور - اوبله مختصر برجواب تسطیر ایتش ایدی . روم قرالیچه سی (ایرینی Irène) هرون الرشیده حرمت وتعظیمده بولنوردی . کندیسنه ویرکی نامنه برچوق هدایا کوندیر ایدی . (ایرینی) خلع وانك یرینه (نقفور) اجلاس ایدیلنجه یویکی حکمدار (هرون الرشید) « بر نامه یازه رق ایرینیک (رشید) ی حکمدار وکندی نفسنی آحاد ناس موقعنده طوتدیغنی ، کندیسنی ایسه (هرون الرشید) ی حکمدار طانیماقده اولدیغنی ، او قادین طرفندن رشیده کوندریلن هدایانك جمله سنك اعاده اولنسی لازم کله چکنی ، اعاده ایدلمیه چك اولورسه بلاد اسلامییه هجوم وتجاوز ایده چکنی بیلدیرمش ایدی .

(رشید) با هی آدینی زمان غضبه کلدی . (نقفور) . شو مختصر جوابی یازدی : « امیر المؤمنین هرون الرشیددن روملرک رئیس (نقفور) . مکتوبکی او قودم . جوابی قولاغکله ایشیده جک دکل ، کوزکله کوره جکسک » . مغرب حکمدار لرندن (یوسف بن تاشفین) کندیسنه تهدیداتی حاوی برنامه کوندرن اسپانیا قرالی ادفونش (آلفونس Alphonse) . او قبیلدن اوله رق : « نه اوله جغنی صکره کوره جکسک » مال مختصر نده بر جواب یازمش ایدی .

توقیعات

توقیعات دخی بوقبیلدن اولان محرراتدن معدوددر . توقیعات بوکون دوائر حکومتده اوراق رسمیه ومستدعیات اوزرینه یازلمقده اولان شرحلر ودرکنارلر کچی خلفا طرفندن محررات رسمیه ومستدعیات اوزرینه تحریر ایدیلن شرحلر ودرکنارلردن عبارت ایدی . بودرکنارلر غایت صنعتلی ومتنوع یازیلردی . علی الاکثر آیات کریمه ، یاخود احادیث شریفه ، یاخود اشعار مشهوره دن تشکل ایدردی . کبار صحابه دن وعشره مبشره دن (سعد بن ابی وقاص) بر بنانک انشائی حضرت عمر دن استیدان ایش ایدی . حضرت عمر استیدان نامه نک زیرینه : « کونشک صیجاغندن ویاغمورک تأثیراتندن سنی وقایه ایده جک قدر بر بنا یایمق کافیدر » درکناری یازمشدی . حضرت عثمان عمرزاده سی (مروان بن الحکم) دن شکایتی حاوی و بیونلرینک اورلسنی امر ایتدیکندن باحث اوله رق بر طاقم اشخاص طرفندن تقدیم اولنان بر استدعا یه : « سکا اطاعت ایتمز لر ایسه یابدقلر کزدن مسئول دکلم دی » ، مألنده بولنان « فان عصوک فقل انی بری » مما تعملون » آیت کریمه سی تحریر ایشدی . کبار صحابه دن (سلمان فارسی) طرفندن « روز قیامتده خلقدن نه صورتله حساب صور یله جق ؟ » سؤالی متضمن حضرت علی یه تقدیم اولنان نامه یه حضرت علی « انلره نصل رزق و بریلور ایسه کندیلرندن اوله جه حساب صور یله جقدر » توقیعی یازمشدی . عمه نبی ام حکیمک اوغلی و حضرت عثمانک دایی زاده سی صحابه دن بصره

والدسی (عبداللہ بن عامر) معاویہ یہ برخصوصدن طولای معاتبہ فی حاوی برمکتوب
تقدیم ایشم ایدی . (معاویہ) مکتوبک زیرینہ : « زمان جاهلیتہ کی امیہ
خاندانی زمان اسلامیتہ کی حبیب خاندانندن دھا شرفیلدر . بونی سن ده تسلیم
ایدرسک » توقیعنی یازہ شدی [*] . (ربیعہ بن حسن ربوعی) نک انشا ایشم
ایستدیکی برخانہ ایچون امانہ صورتیلہ کنڈیسنہ اون ایکی بیک دیرک اعطاسی
استرحامنی حاوی (معاویہ) یہ تقدیم ایتدیکی مکتوبک آلتنہ (معاویہ) « بصرہ ده
برخانہ می ، یوقسہ خانہ کده بصرہ بی می انشا ایده جکسک ، آکلایہ میورم » عبارہ سنی
تحریر ایشدی . عراق والدسی (حجاج) خلیفہ (عبدالملک بن مروان) ہ برنامہ
یازہ رق عراق اہالیسنک اطاعتسز لکنندن و بویوزدن چکدیکی زحمتلردن بحث
ایشم ویرلی اشراقنک قتلی ایچون مأذونیت طلب ایلمش ایدی . (عبدالملک)
حجاجک تحریر اتنہ « ادارہ آدمی ینلی ومبارک اولور ایسہ اختلاف فکیران اتحاد
والفت پیدا ایدرلر ، مشئوم ایسہ متحدرلر بیلہ یکدی بکرلرلردن آریلرلر »
درکنسارینی یازوب کوندرمشدی . (عبدالملک) کنڈنی زمانندہ عصیان ایدن
(عبدالرحمن بن الاشعث) طرفندن کلن نامہ یہ « پریشان اولسون دینہ کیکی
جبر ایشم ایستدیکم آدمک حماقت وردائتندن بی نہ دن قیرمق ایستر »
مآئندہ اولان شو بیت ایلہ جواب ویرمشدی :

فما بال من اسعی لاجبر عظمه حفاظا وینوی من سفاهتہ کسری

(عمر بن عبدالعزیز)؛ حقندہ شکایتلر توالی ایدن بروالی یہ : « مشتکیلرک
چوغالدی ، سندن نمون اولان آزالدی . یا عدالتہ حرکت ایدرسک ، یا چکیلیرسک
والسلام » توقیعنی یازہ شدی [۱] . والیلردن بری مشارالہہ بر شہرک بناسی
ایچون استیدانی حاوی کوندردیکی تحریراتہ (عمر بن عبدالعزیز) « شہری
عدالت تمللری اوزرینہ بناسایت . یوللرینی ظلمدن تمیز طوت » درکنسارینی
یازوب ارسال ایلشدر .

[۰] عبداللہ بن عامر (حبیب) ک احفادنن ایدی . حبیب ایسہ (امیہ) نک قاروشی
ایدی . معلوم اولدینی اوزرہ امیہ خاندانی زمان جاهلیتہ نصل نامدار برخاندان ایدی ایسہ
بعداسلام بنہ نامدار قالمش ایدی . (معاویہ) بوسوزلر ایلہ عبداللہ « سندن دھا خاندانم
واسیلیم » دیمک ایستیمور . [۱] مسعودی ۱۲۱ ج ۲

امویلك وعباسیلك سائر توقیعلری ده اكا كوره قیاس ایدیكیز. بوتوقیعلر يك چوق و اوچنجی خلیفه عباسی (مهدی) نك آئیده کی توقیعی کی هی بلیغ ایدی. (مهدی) خراسان وایسی حقهده بر خصوصك اسنادندن طولایی مذکور والییه « بن اویاغم ، سن اویویورسك » توقیعی یازمش ایدی. بشنجی خلیفه عباسی (رشید) مصرده کی وایسنه : « خزینه می و برادرم حضرت یوسفك خزینه سنی تخریبیدن صاقین . صكره اندن واللهدن جزا کی بولورسك ، مآئنده بر دركنار تخریر ایلیش ایدی . یدنجی خلیفه عباسی (مأمون) بر خصوصدن تظلمی حاوی (ابن هشام) طرفندن تقدیم اولنان نامهك زیرینه : « مرد وشرقی آدم مافوقنه ظلم ایدر . مادونندن ظلم چكره . بو نوع آدملردن هانکیسیسك ؟ » توقیعی یازمشدر .

امرا ووزرا دنخی کنیدیلرینه تقدیم اولنان محررات اوزرینه خلفانك یازدقلری توقیعلر کی توقیعات یازارلردی . (معاویه) زماننده عراقده والی بولنان (زیاد بن ابیه) معیتنده کی مأموریندن بری طرفندن تقدیم ایدیلمن تظلم نامهیه : « سننکه برابرم ، جمله سنی تخریر ایلیشدر . خلفای امویه دن (عبدالمك) دورنده عراقده والی بولنان (حجاج بن یوسف) کوفه متوایسندن مذکور شهر اهالیسك اطاعتسزلیکندن و بو یوزدن چکمهکده اولدینی زحمتلردن باحث اولهرق کلن تخریرات اوزرینه : « پرستش ایتدکلری ذاتی (یعنی حضرت علی) اولدیرن بر خلقدن نه بکلسك ! » درکنارینی یازمشدر . اوچنجی خلیفه عباسی (مهدی) نك وزیر (یحیی بن خالد بن برمك) . بر نامه تقدیم ایدیله راک بو نامهده غریب الدیار بر تاجرك وفاتندن وکوزل بر جاریه ایله هنوز موده بر چوجق ویک بیوک بر ثروت ترك ایتدیکنندن بحث و بونلرك وزیرك نامه مصادره سی توصیه اولتمش ایدی . یحیی نامهك بالاسنه « تاجره رحمت ، جاریه ایله چوجغه سعادت و سلامت ، ثروته برکت ، نامهك صاحب اولان بد . خواهه ایسه قهر و لعنت اولسون » ملاحظه سنی تخریر ایلیشدر [۱] . (رشید) ك وزیر (جعفر بن یحیی) بر محبوسك استدعای آلتنه : « لیكل اجل کتاب - هر شبك وقت مرهونی واردر ، ودیگر بر محبوسك استدعاسنه : « جرم انی

حبس خانہ آدی . توبہ اطلاق ایده جکدر « توقیعلری تحریر ایلمشدر .
 عربلر بو یولده توقیعلر تحریرینی ایرانلیلردن اقتباس ایتمشلر ایدی . چونکه
 ایرانلیلر دها اول بو طرزده درکنارلر یازارلردی .

عربلر طریق مدنیت کیره ک مضاہرت و معاشرت ایله ایرانلیلر ایله اختلاط
 ایدنجه یه قدر مراسلات و مکاتباده بالاده کورلدیکی اوزره هر شیدن اول
 اختصاره اهمیت و بریرلردی . بالآخره ایرانلیلر ایله اختلاط ایدنجه انلردن
 تفخیمات و تعظیبات و مبالغات منشیانه یی اقتباس ایلمشلر بو طرزده یازی یازمغه
 ایکنجی عصر هجری ابتدلرندن اعتباراً باشلامشلردر . مراسلاتی ایلك اوزون
 یازان ، بولنرده تحمیداتی ایلك استعمال ایدن ، ایلك بلاغت غنیچهلرینی آچان
 ذات ۱۳۲ سنه هجریه سنده وفات ایدن مشهور (عبدالحمید الکاتب) ایدی .
 ملوک امویہ نك صوکنجیسی (مروان) ک کاتبی اولان بو ادیب شام
 اهلایسندن ایدی . اصلاً عرب دکلدی [۱] . مشارالهدن صکره کن منشیلر
 وکاتبلر انک آجدینی چیغیرده حرکت و طرز انشاسنی تقلید ایتمکدن ماعدا
 بو چیغیری توسیع ایلمشلردر . ایچلرنده بر چوق وزرا و امرابولتمق و اکثریتله
 عربلرک غیرندن اولمق اوزره دها صکره بر چوق مشاهیر بلغا یتشمشدر .

بو یولده یتیشن بیوک ادیبلر و بلغا جمله سندن اوله رق اوچنجی خلیفه
 عباسی مهدینک وزیر (یحیی بن خالد برمکی) ایرانلی ، (هرون الرشید) ک
 زمان خلافتنده مقام وزارتده بولنسان (فضل بن ربیع) موالیسندن ، مأمونک
 وزیر و عسکر سرداری اولان (فضل بن سهل) کذلک ایرانلی ، آل
 بوهدن مؤیدالدوله نك وبعده برادری فخرالدوله نك وزیر اولان (صاحب
 بن عباد) طالقانی ، آل بویه دولتی اعظم رجالندن اولوب ۳۶۰ سنه هجریه سنده
 وفات ایدن (ابن العمید) خراسانی ، ۵۹۷ سنه سنده وفات ایدن اعظم علما
 و منشیوندن (عمادالدین الکاتب) اصفهانی ایدی . بو صوک ذاتک توسیعات
 و اطنابات منشیانه سی دیکرلرککنندن زیاده ایدی .

[۱] ابن خلکان ۳۰۷ ج ۱

کتاب تحریری

کتاب تحریردن مراد ادبی، علمی، تاریخی و سائر موضوعلره دأر تألیف ایدیلن کتابلردر. بونلرک نوعنه کوره طرز انشا بلاغت و فصاحت نقطه سندن مختلف بولنور. مثلاً ادبیاته متعلق کتابلرده طرز انشا بلیغ اولمق لازم کلیر. چونکه زمین بحث تخیلات شاعرانه یه، کنسایه لره، صنعت ایله اجاله قلمه پک مساعدر. ذاتاً بونوع آثاری یازان ادبا علی الا کثر ارباب فصاحت و بلاغت ایله اختلاط ایدرک ادبیات عربیه نی مکمل تحصیل ایلدکن و بوسایه ده بر چوق شعرلر، نطقلر، اقوال بلیغه حفظ ایله اسالیب بلیغه بیانه وقوف حاصل ایتدکن صکره یازی یازدقلرندن اثرلرینی کنسدیلرند حاصل اولمش بر اسلوب عالی بیان مانکه سیله تألیف ایدرلر. حال بوکه فقها و علوم طبیعیه اربابی بونک عکسیدر. بونلرک اسلوبی علی الا کثر خاصه بلاغتن محروم اولور. چونکه بونوع علمانک مدار اشتغاللرینی تشکیل ایدن علملر خیالک جولانته مساعد کلدر. بوجهتله بونلر ادبا و بلغانک اسلوب بیانلرینه مخالف برطاقم عبارات وضعیه ایله افاده مرامه آلدیلرلر. بو طرز بیان انلرده بر عادت حکمنه کچر. اوقدرکه بو ذواتدن بری ادیبانه بر اسلوب ایله بر شی یازمق، یا خود اشعار نظم ایتمک ایسته سه ضعیف و رکیک شیلردن بشقه بر اثر وجوده کتیره من.

بناء علیه عر بلرده فقهک ظهورندن و علوم طبیعیه نک عربجه یه نقانندن دها اول کاتب و منشیلرک طرز افاده لری علوم مذکوره نک ظهور و نقانندن صکره کی اسلوب بیانلرندن فصاحت و بلاغته دها زیاده قریب ایدی. چونکه دها اول طرز بیان قرآن عظیم الشانک منوالی اوزره اصاغه و تمیق اولنوردی. قرآن کریم ایسه غایه بلاغتی جامعدر. بونکله برابر قرآن کریم کلام مرسلدن زیاده تعبیرات شاعرانه نی اوقشار. ایسته بوسایه درکه اسلامیتک ابتدلرند قرآنی مشق تقاید اتخاذا ایدن کاتبلر و خطیبلر هم نطقلرده، همده مراسلانده پک بلیغ اثرلر وجوده کتیرمشلردر. اساساً او صرده کاتب و خطیبلر اولیه

بر اسلوبه محتاج ایدیلر. چونکہ او اسلوب بیان مخاطبہ صوڪ درجہده اجرای تأثیر ایدر. دها صکره اسلاملر کتاب تألیفنه باشادقلری زمان مؤلفلرک اکثریتی ایرانیلر تشکیل ایتدکلرندن ایران طرز بیاندن بعض تأثیرات عربجهیه کیرهک بونک نتیجه سنده عربجهده کلام مرسل متناسق ظهوره کلمشدر. (ابن المقفع) ک (کلایه ودمنه) نامنده کی کتابنده قوللادیغی طرز بیان (کلام مرسل متناسق) ه اک پارلاق بر نمونه در. چونکه ادیب مشارالیهک او طرز انشاسی بوکونه قدر بلاغت و سهولت افادهیه بر مثال تشکیل ایدر.

(ابن المقفع): — ابن المقفع ایرانی ایدی. لسان و ادبیات فارسیهده

عرب کاری بلور بر بارداق

ید طولی صاحبی ایدی. چونکه بولسان کندیسنک و آبا و اجدادینک لسانی ایدی [۱]. بوندن ماعددا پہلوی و یونانی لسانلریده بیلیردی. (ابن المقفع) ایکنجی عصر هجرینک نصف اولنده بصردده یتشمشدر. بصره شهرری اوصره لرده برچوق ادبا و شعرانک مقری بولندیغندن مشارالیه عربجهده و ادبیات عربیهدهده بیوک بر اقتدار و مهارت اجرزینه موفق اولمش ایدی. اساساً کنیدیسی ذوق سلیم و برقریحه منشیانهیه مالک بولتورودی.

بناء علیه (کلایه ودمنه) کتابی لسان فارسیدن عربجهیه بلاغت و سهولتی جامع

[۱] ابن مقفع مشاهیر فصحا وبلغادن ایدی. ابتدای حالنده فارس مجوسلرندن ایکن خلفای عباسیه تک برنجیسی اولان (سقاح) ک عمجسی (عیسی بن علی) یه صراجمتله اسلام اولمش و مشارالیهک خدمت کتابتنده بولنمش ایدی. علم و فضل صاحبی اولوب لسان هندیدن نوشیروان زماننده فارسییه ترجمه ایدمش اولان (کلایه ودمنه) کتابی عربیه ترجمه ایتشدر. بصره والیسی (سفیان بن معاویه) ایله اکتوب استهزا ایتدیکندن مرقوم صاحب ترجمهیه غرض باغلامش ایدی. (ابن مقفع) فساد عقیده ایله اتهام اولنورق توقیفی ایچون طرف خلیفه دن امر ویرلدیکننده سفیان فرصتی قاجیرمیهرق کندیسنی طومش و اعضای بدنی برر برر کسدیروب کوزینک اوکنده قیزغین بر فرونه آتورق نهایت بتوتی دخی فرونه آتوب یاقشدر. (ابن مقفع) ۳۶ یاشنده اولدیغی حالده ۱۴۵ تاریخنده بویله بر موت تجیع ایله وفات ایتشدر.

بر اسلوب کزین ایله ترجمه موفقی اولمشدر. (ابن المقفع) ک آثاری موضوعات ادبیه دأثر حفظ اولنان الك اسکی آثاردن اولدیغندن دهها صکره کان منشیلر کندیسنی بوخصوصده رهبر اتخاذ ایشلردر. (ابن المقفع) ۱۴۳ سنه هجریه سنده وفات ایشدر .

مع مافیه اوزمانلرده یتیشن ادبا ومنشیلر کندی قریحه لرینک محصولی اولمق اوزره همان برشی یازمازلردی . چونکه یازدقلری شیلرک اکثری چرل ختمندن ، یاخود بلیغ خطیلردن نقل ایتدکلری برطاقم فقره لر دن عبارت ایدی . بعضاً کندی طرفلرندن بعض فقره لر علاوه ایدرلردی . شو تدرکه بوجهلر « فلان ذات دیدی که ، یاخود فلان ذات بزه اخبار ایتدی که ، یاخود فلان ذات لطقنده بویه سویلدی ، یاخود فلان ذات شو بویه دیدی ، یاخود شو بویه یازدی » کبی شیلردن تشکل ایدردی . بوجهلر بالطبع (انشاء مرسل) نوعندن عد ایدیه من . حتی او چنجی عصر هجری اورتلرنده (جاحظ) ، (مبرد) ، (ابن قتیبه) وسائر کبی اقطاب علم ادبک یازدقلری شیلر دخی بوقیلدن صاییلیر . چونکه بوذواتک یازدقلری آثار صاحب اصلیرینه اسناد اولتمش اقوال عربدن برطاقم فقره لر دن وروایتلردن متشکلدر . علمای علم ادبک بو یولده طوتدقلری اصول (حماد) ، (اصمعی) ، (ابو عبید) ، (محمد بن اسحق) کبی مغازی ، فتوح ، سیر ، اخبار و اشعار مؤلفلرینک طوتدقلری طرز و اصولک ده عینی ایدی . چونکه بونلر دخی یازدقلری شیلری علی الاکثر اهل بادیه دن اولان راوی و ناقلره اسناد ایدرلردی . علوم مذکورده ی بردن جامع اولان کتابلر دخی بوتوعندن عد ایدیه ییلیر . (ابن عبدربه) نک (العقد الفرید) ی ، (ابوالفرج اصبهانی) نک (کتاب الاغانی) سی وسائر کبی . زیرا بوکتابلرک محتوی تی ده صاحب لرینه اسناد اولتمش برطاقم فقره لر ووقوعات دن متشکلدر . بونلرده مؤلفک اثر قریحه سی اولار ق کلام مرسله پک نادر تصادف اولنور . هر حالده (کایله و دینه) کتابی نک بر آدمک محصول خامه سی اولمق اعتبار یله المزه کچن الك اسکی انشاء مرسل عد ایدیلیر . ذکر اولنان کتابک اسلوب بیانی اوصردده ، یاخود دهها صکره تألیف ایدیلن کتب ادبک طرز انشا و تحریری فوقنده بر سلاست و لطافت ایله امتیازینی کور و بده بوسلاست و لطافتک مترجمک بیلدیکی سائر السنه نک محصول

تأثیری اولدیغنه ، یاخود مترجم بلیغک اویله بر اسلوبده یازی یازدیلمک ایچون برقریحه فوق العاده به مالک بولندیغنه ذاهب اولماق قابل دکلدر . فی الحقیقه (ابن المقفع) دن صکره او اقتدار ایله یازی یازانلرک از یتیشدی . بونکله برابر بویتیشملردن هیچ بری - عباسیلر دورنده علومک ترقیسنه وبرچوق مشاهیر محررینک یتیشمسنه رغماً - بویولده مشارالیهک احراز ایتدیکی موقعدن دها یوکسک برموقع طوتهمدی . بویاسه قریحه انشانک قریحه شعرکی برموبه مخصوصه اولدیغنی ، نوادر دن صرف نظر بوقریحه نك زمان ، یاخود مکان ایله مقید اولهمیه جغنی کوستیرر .

هر علم وفنده مؤلفات عربیه چوغالنجیه قدر عربجهده نه قدر کتاب تألیف ایدلمش ایسه بونلرک جمله سی اسناد وروایت طرزیه تألیف اولنمقده دوام ایتمش ایدی . نهایت مؤلفات چوغالوبده مؤلف ومحرر لر آنتجی ، یاخود یدنجی عصر هجریده او مؤلفاتی تاخیس واختصاره باشلانجه کتابلری تولدیران اسانیدی - تاریخ بحثنده کوریه جکی اوزره برطاقم اسباب خصوصیه به بناء ابقاسی لازم کلن موقعلردن بشقه - حذف ویا اختصار ایلشاردر .

مسجع

مدنیت اسلامیہ مرتبه کاله واردیغنی زمان ادبا وشعرانک عددی چوغالهرق شعر هر صنفدن طبقات ناس آردسنده انتشار ایلش ایدی . هرکس شعر بیلیر ، هر یرده اشعار سویلنیردی . خلق قافیه نك طنائقی ایله بر الفت مخصوصه پیدا ایتمش ایدی . قافیه دن خوش - لانیورلردی . بونک اوزرینه ادبا قافیه بی مکانبات ومراسلاندق قوللانمی مناسب کوردیلر . ایشته بوندن کلام مسجع حصوله کلدی . کلام مسجع اول امرده پک آز استعمال اولندیغنی ومبذلل طوتولمدیغنی ایچون مقبول عد اولنوردی . بونوعدن عباردلر یالکیز مراسلاتده استعمال اولنور ایکن دردیغنی عصر هجره نهایتلرنده کتاب تحریرینه ده تشمیل ایدیلرک او طرزده مقامات کتابلری یازلمشدر . بو طرزده ایلك اثر یازان ذات ۳۹۸

سنه هجریه سنده وفات ایدن مشهور مقامات صاحبی (بدیع الزمان همسانی) ایدی . احتمال که مشار الیه او یولده چهار تنسیقی ۳۹۰ سنه هجریه سنده وفات ایدن (احمد بن فارس رازی) دن اقتباس ایشدر [۱] . مشهور مقامات صاحبی (حریری) بدیع الزمانک اثرینه تبعاً حرکت ایش ايسه ده سهولت وطلاوتده اندن کیری قالمشدر . مقامات طرزنده یازیلان یازیلر هر طرفه انتشار ایه خلقک رغبتنی جاب ایلدیکندن ارباب قلم سجعلی یازی یازمغه برقات دها هوس ایشلردر . بونک نتیجه سنده اسلامیتک قرون وسطا سنده کلام مسجع اوقدر چوغالمشدر که بودرجه ابتدالندن هر کس اندن نفرت ایتکه باشلامشدی . چونکه بوسجع ؛ زمان جاهلیتده کاهنلرک اغزنندن چیقان (سجع کهان) نامیله معروف اولان معناسز و طائمز برشکله کیرمش ایدی .

کتابلرده و باخصوص تمیق ، اطساب ، طنائیت ، خیاله محتاج اولیان کتب تاریخیه و علمیه ده عبارات مسجعه استعمالی مراسلاتده کی سجعدن زیاده سمعه کران کایر . هله تاریخه دائر سجعلی کتاب یازمق قدر صغوق و ثقیل برشی تصور اولنه ماز . بوقیلدن اوله ق ۵۳۵ سنه هجریه سنده وفات ایدن (فتح بن خاقان) ک تاریخه دائر یازمش اولدیغی (قلائد العقیان ی) ، یاخود بالاده ذکری بکن (عمادالدین اصبهانی) نک (الفتح القسی فی الفتح القدسی) نامسده کی تاریخ کتابنی ، یاخود ینه مشار الیه (عمادالدین) ک اثر خامه سی اولان (تاریخ آن ساجوق) ی هر کیم اوقور ايسه کتب تاریخیه ده سجع استعمالک سمعه و ذوق سایمه نه قدر آغیر و تحملمفرسا کلدیکنی درحال حس ایتکدن کندیغی آله ماز . اوت ، سجع بعضاً مراسلاتده و نطقلرده خوش دوشر . مقبولدر . لکن علمی و تاریخی مؤلفاتده پک ثقیل و عاداتا طائمز و معناسز حشویات قیلندن دوشدیکی ایچون مردود اولور .

ایشته بوسبیدن او یولده سجعلی یازی یازان عرب مؤلفلری اقلتی تشکیل ایدرلر . اکثریت هر عصرده نثر مرسل ایه یازی یازاردی . بونلردن (ابن خلدون) ، (ابن الاثیر) ، (مسعودی) و سائره کی برچوق کبار مؤلفین بویولده بارلاق اثرلر وجوده کتیردیلر . بومشاهیرک بعضلری حتی مراسلاتده

بیله عبارات مسجعه استعمالی پک چرکین کورمشلر وبرمؤانفک عبارات
مسجعه ایله یازی یازمسی ملکه انشاده کی ضعف وعجزندن ایلری کلدیکنی
سویشلردر [۱] .

۳ تاریخ و جغرافیہ

علم تاریخ

انسانلر برچوق زمانلر یازی یازمق بیلمکسزین وقت کچیره رک تاریخ وضع
وتدوین ایتماشلردر. بشریت ایلمک ادوارد غایت ساده برحالدہ بولنیوردی. تدوین
وقایعہ احتیاج وامکان یوق ایدی. انسان بتون همت و فعالیتنی حوائج ضرورہ
معیشتی تدارکہ حصر ایتمش ایدی. بوصورتله برچوق عصرلر کچدی. دیرکن
انسان طوفان، قحط، محاربه وامثالی کی بیوک حادثات ووقوعاتہ دوچار اولدی.
بو حادثات انسانک احوال معیشتہ تأثیرده بولندیغی ایچون علی الاکثر حافظہ سنده
یرلشوب قالدی. حادثات واقعہ عصرلرجه سلفدن خلفہ انتقال ایتمدی.
برنسلدن دیکر نسلہ انتقال ایتمکجه شکل و کیفیتنی بیویوردی. چونکہ طبیعت بشریہ
مبالغت غریبہ دن حظ ایدر. افراد بشرہ وقوعات عجیبہ سرد ایتمک قدر مؤثر
برشی یوقدر. ایستہ اونوع وقوعات قبل تاریخ ذکر ایتمکمز صورتده تداول
ایتمکدن صکرہ حقائقدن زیادہ خرافاتہ مشابہ شیلر قیلندن اولدیغی حالده تاریخ
زمانہ انتقال ایلمک بونلرک برقسیمی برنک دینی اکتساب ایتمدی، برقسیمی ده
برنک حماسکارانہ آلدی، دیکر برقسیمی دخی برکسوه شاعرانہ ویا خیالکارانہ یه
بروندی. رنکلرک بو اختلافی اقوامک وعصرلرک اختلافندن نشأت ایتمکده در.
ایستہ بومنفولاتک مجموعندن (هومەر) ک (ایلداد) نده کی یونان میتولوژیسی،
(مهاہاراتا) ددکی هندستان وقایع قدیمہ سی، (شاهنامہ) ددکی ایران احوال
سالفہ سی، عربلرک انقراض بولان اسکی قبائل حقندہ تداول ایتمکری معلومات
کچی (خرافات قدیمہ) نامیہ معروف اولان شیلر وجودہ کلدی. عربلرک قبائل

بائے (منقرضہ) دن (عاد)؛ (ثمود)؛ (ظہم)؛ (بیریس)؛ ہ انناد ایتدکاری
وقایع غریبہ بر اصل تاریخیدن خالی دکلدن . شو قد کہ بو اصل تاریخی
مرور زمان ایہ یک چوق بیودیکی کبی کذلک ینسده وقوعی روایت اولنان
(عمر) سبلی ایہ (باقیس) حکایہ سی وسائرہ دخی او یولده مبالغات واعظاماتہ
دوشمکدن قورتولامشدر .

ذکر اولنان وقوعاندن صکرہ ؛ مهاجرات ومحاربات قدیمہ وبو جملہ دن
قبل الاسلام عربلرک علوم ومعارفی بحثندہ ذکر ایتدی کمز عربلرک اسلامیتدن
دھا اولکی وقایع ومحارباتی وعام الفیل - قیل سنہ سی - وقعہ سی وامثالی کبی .
ازمنہ تاریخیہ دھا یقین بر طبقہ وقوعات کلیر . متعاقباً اسلامیت ظهور ایدنجہ
عربلرہ موسوی خاملردن وعیسوی پاپاسلردن (تورات) و (تلمود) دہ
ذکر ایدلمش اولان وقوعاتہ دائر ایشیتدکاری حکایہ لردن ماعدا کندی نسلرینہ
وبالادہ ذکر کی کچن وقایع وخرافاتہ متعلق برطاقم مختصر معلوماتدن بشقہ بر
شی موجود دکل ایدی . ملل سائرہ حقندہ کندی بلرینہ تعلق ایتمین احوال
وخصوصاتدن معلوماتلری یوق ایدی . ذکر اولنان مختصر معلومات دخی نا تمام
ومنفرد وقعہ لری وخصوصاتی حاکی ایدی . اوصورتدہ کہ بر وقعہ یہ دائر اولان
معلومات دیکر وقعہ یہ تعلق ایتمزدی .

بناءً علیہ عربلر قبل الاسلام علم تاریخیجہ اقوام متمدنہ نیک الی ضعیفلرندن
معدود ایدیلر . فقط بالآخرہ اسلامیتک ظهوری اوزرینہ فتح ومحاربتلر ایہ
مشغول اولدقن وهریردہ احراز حاکمیت ایدرک فتوحاتی اکیال ایلدکن صکرہ
سائر علوم اسلامیہ بی وضع وتدوینہ نصل توسل ایتمشلر ایسہ تاریخ یازمغہ دہ
اہمیت ویرمشلردن . علم تاریخی علوم اسلامیہ میانندہ ذکر ایتمہ مزہ سبب بو عامک
اسلامیتہ مخصوص بر علم اولدینی ایچون دکل ، آتیسده کورولہ جکی اوزرہ
اسلامیتک ؛ تاریخک وضع وتدوینتہ باعث اولدینی ایچوندن .

« اسلامیتدہ علمانک اکثری عربلردن دکلدیلر » بحثندہ دھا اول
کوستردیکمز وجہ ایہ عربلر علم تاریخیدن ماعدا سائر علملر ایہ اشتغالہ
تنزل ایتمزلردی . عربلر یالکیز وقوعات تاریخیہ وبخصوص اسبسوارلقدہ
ماہر اولانلرہ ، ارباب شجاعت وبسالته ، اصحاب فصاحت وبلاغتہ ، خطبیا

وشہرہ پر مشتمل معلومات۔ حسن مثل تشکیل ایتدیکی ، حسیات حماسی غلبانہ کتیردیکی ، بیوکک و مردک اوکرتدیکی ایچون - یک زیادہ اہمیت ویردک بوقیلمدن اولان معلوماتی حافظہ لرندہ نقش و نقل و تداولندہ بیوک بر مفخرت ولدت حس ایلرلردی .

خلفانک اک داهیلری وقوعات تاریخیہنی ایشیتیمک اک زیادہ ہوس و آرزو اظہار ایدنلر ایدی . بنی امیہنک داهیبی اولان (معاویہ بن ابی سفیان) هر کیجہ یانسیدن صکرہ کیجہنک نئشہ قدر اولان وقتنی تاریخ راویلرینہ تخصیص ایتیش ایدی . مشارالیه هر کیجہ تاریخ شناساندن مرکب بر مجلسدہ او طوردرق عربلرک ، ایرانلرک ، ایران حکمدارلرینک ، بو حکمدارلرک رعایا حقندہ کی اصول اداره سنک ، اقوام سائرہ پادشاہلرینک ، حیلہ و دسیسہ - لرک وقوعات و حادثاتی حقندہ سرد اولنان معلوماتی دیکلر ایدی . (معاویہ) کیجہنک برئلثنی اوصورتلہ کچیردکن صکرہ او یور ایدی . بدمہ او یاندیغی زمان دخی معین و مرتب بر طاقم غلاملر ، محافظہ و قرائتہ مأمور اولدقنری کتب تاریخیہنی حاملأ ، حضورینہ کیردک حکمدارانک تراجم احوالہ ، محاربانہ ، حیل حربیہ ، اصول ادارہ مللہ دائر او کتابلردہ بولنان معلوماتی کندیسینہ او قورلردی [۱] . فکرمزجہ اغلب احتمالہ کورہ ذکر اولنان کتابلر عربجہ دکل ایدی . هر حالہ یونان ، یاخود لاتین لسانلری ایلہ محرر ایدی . محتویاتی دہ اسکندر کبر ، یولیوس قیصر (ژول سہزار) ، ہنیال (آنیبال) کبی یونان و روما قهرمانلرینک مناقب و وقائعندن باحث ایدی . غلاملر بو وقائعی مذکور لسانلردن عربجہ نقل ایدرلردی . زیرا عربی کتابلر (معاویہ) نک زمانندن صکرہ تالیف ایدلمشدر .

اعظم رجالک تراجم احوالی بیامک انلرک اثرینہ تبعیت ایچون ہمت وغیرتی تحریک ایتدیکندن کرک عربلردن ، کرک اقوام سائرہدن بر مقام عالی و نامدار احرازینہ چالیشان بیوک قوماندانلرک اکثری کندیلرندن دہا اول یتیشن اعظم رجالک مناقب و وقایعی او قوتدیروب دیکلرلردی . بوذواتدن بری سیاسی برمشکلہ دوشسہ دہا اول دیکرلرینہ اونوعدن وقوع بولان

احوالی در خاطر ایدرک قطعی بر تشبیه قرار ویرمک ایچون بر سهوات بولوردی .
 روایت کوره ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) ابومسلم خراسانی بی قتل
 اتمکی دوشوندیکی زمان ابومسلمک دولت عباسیه بی تأسیس امرنده وقوع بولان
 خدمات کزیده سنه بناءً بو خصوصه بعض ذوات ایله استشاره ایدوب
 ایتمامده تردد ایش ایدی . بر کیجه او قدر اندیشه یه دوشمش ایدی که
 اویقو یوزینی کور مامشدی . ایرتسی صباحی (اسحق بن مسلم عقیلی) بی
 زدیته چاغیردق : « بکا حکایه سنی سوبلدیکک حرانده کی پادشاهک حکایه سنی تکرار
 سوبله » دیدی . (اسحق) حکایه بی تکرار ایتدی . خلاصه سی شوایدی :
 « ایران حکمدار لرندن (شاپور) اهالی بی کندی حاکمیتنه دعوت ایتک ایچون
 وزیر بی (خراسان) ه کوندرمش . وزیر کیمش . فقط اهالی بی حکمداره
 جلبه بدل کندی حاکمیتنه دعوت ایش . وزیرک غائبه سی اهمیت پیدا ایدنجه
 (شاپور) انک عودتنده خراسان ایلری کلنلرینک کوزلری اوکنده همان قتلنی
 تصمیم ایش . وزیر خراسان لیلر ایله برابر عودت ایدنجه (شاپور) در حال
 وزیرک کله سنی کسدرمش . خراسان لیلر کوزلرینی آچار آچاز وزیرک کله سنی
 اوکلرنده کورمشلر . بونک اوزرینه همان (شاپور) ه عرض اطاعت ایشلر .
 (منصور) ابومسلمک حالی ایله مشابته اولان بو حکایه بی دیکه دکن صکره
 کوزلرینی یره دیکه رک اوزون برمدت دوشوندی . کوزلرینی یردن قالدیردینی
 زمان ابو مسلمک قتلنه قطعی قرار ویرمش ایدی . متعاقباً مشار الیهی بلا
 تردد اولدورمشدر [۱] .

موصل امیری (بدرالدین لؤلؤ) رمضان حلول ایدنجه کندیسی ایچون برچوق
 تاریخ و سیر کتابلری کتیریلرک احوال عالمی کندیسنه او قورلردی . بوجهته
 علم تاریخ پادشاهلرک و سائر اصحاب حاکمیتک اشتغال ایتدکری علملردن اولمش
 ایدی . اسلامتک ایلك دورلرنده شو سوزلر ضرور امثال صره سنه کچمش
 ایدی : « نسب و تاریخ علمی پادشاهلره ، وقایع روزمره و اعظم رجالک تراجم
 احوالی علمی حرب قوماندانلرینه ، کتاب و حساب علملری ده ارباب تجارته
 مخصوص علملردندر » [۲] . بالاخره خلافت عباسیه نك شان و سلطوتی ضعفه

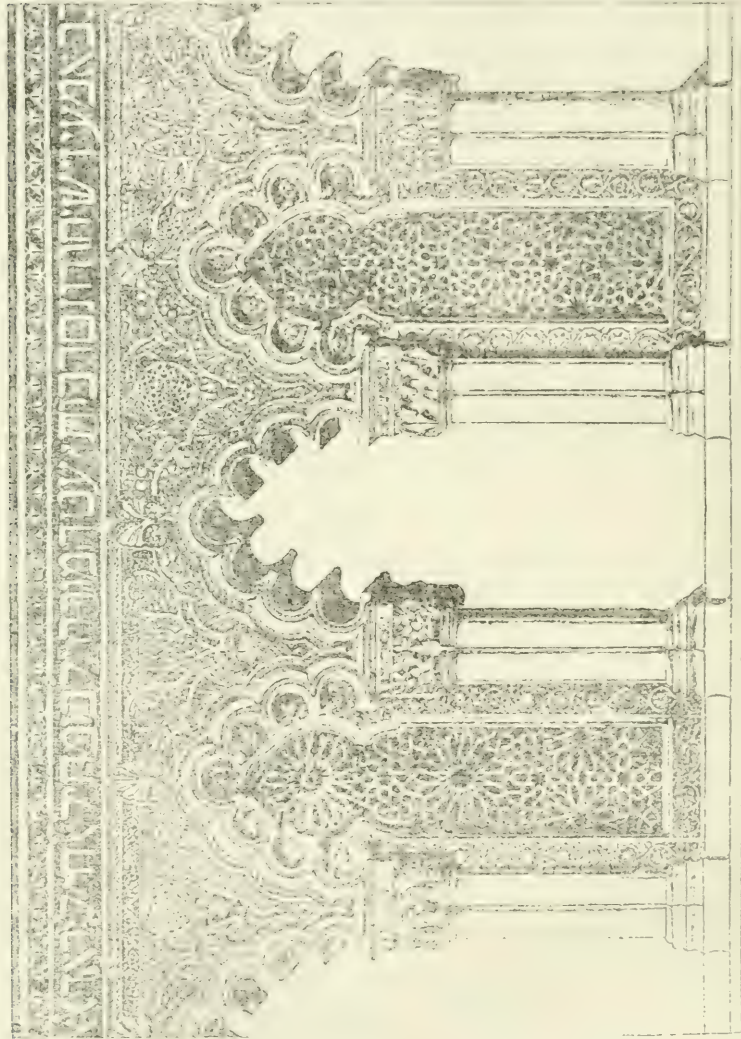
دوچار اولہرق و زرا امور دولتہ کیف مایشا حرکت ایتیمکہ باشلائیخہ بومستین
 وزیر لر بتون غیرتلیخی خلیفہ لری تاریخ کتابلری مطالعہ سندن منعه حصر
 ایشلردر . بومعدن مقصدلری خلفانک دائمًا کوزی قالی قالملری واحوال علمدن
 خبردار اولہرق و زرانک استبدادینہ حائل اولہحق معلومات اکتساب ایتاملری
 ایدی . روایتہ کورہ خلفای عباسیہ دن (مکتفی) وقت کچیرمک ایچون کندیسنه
 برقاچ کتاب کتیرلمنی وزیرندن طلب ایتمش . وزیر معیتندہ بولنان معاونلرہ
 بوکتابلرک تدارکنی و خلیفہ یہ کرتورلمہ دن اول کندیسنه کوسترلمنی امر ایش ،
 مأمورلر بعضلری حکمداران و وزرای اقدمینک احوالہ و اہالیدن چوقجہ
 پارہ تحصیل ایچون اتخاڈی لازم اولان و سائطہ دائر شیلردن متشکل
 برطاقم کتابلر بولوب کتیرمشلر . وزیر بوکتابلری کورنجہ غضبہ کلش .
 معاونلرہ : « مکر سز جہانده بنم اک دهشتلی دشمنلرم ایشسکز . بن سزہ
 خلیفہ بنی و سائر دینی اونوتسون دیبہ اکا اکلنجہ کتابلری بولیکز دیمش ایدم .
 سز ایسہ اویلہ کتابلر کتیردیکز کہ بونلری اوقور ایسہ وزرانک احوالی ،
 ضعیف نقطہ لری ، خلقدن چوقجہ پارہ تحصیل ایتک یوللری ، مملکتک
 معموریت و خرابی آکلامغہ باشلار . بوکتابلری کری کوتوریکز . خلیفہ یی
 اکلندیرہ جک حکایہ لر ، سوندیرہ جک شعرلری حاوی کتاب بولوب کتیریکز »
 جوانی ویرمش [۱] . بونک اوزربنہ وزیرک آرزوسنہ موافق کتابلر بولہرق
 تقدیم ایتشلر .

تاریخ اسلامک منبعلری

تاریخ اسلامک احوالک مقتضاسنہ تبعاً تدریج ایلہ اکتساب ایتدیگی برچوق
 منبعلری واردر کہ بونلر شوصورتلہ ایضاح اولنور :

اسلاملر قرآن عظیم الشانک جمع و تفسیری واحادیث شریفہ نک جمعی ایلہ
 اشتغال ایتدکاری صرودہ آیات کریمہ نک نازل اولدیغی ، یاخود احادیث شریفہ نک

سویلیندیکی یرلرک و احسنوایک تحقیق زتدقیقنه لزوم کوردیلرندن بوجهتباری حاوی اولان سیرت نبویهیی جمعه غیرت ایدرک بونی برمدت حفظ و نقل صورتلریله تداول ایتدکن صکره کتاب صورتنده تدوین و تحریر ایشلر ایدی.

طیطاه:ه عبرانی — عرب طرز معماریسنده انشا اولمش اسکی سیناغونگ برقصی ایوم (الترانسترو) کیداسیدر

ک مشهور روایتیه کوره سیرت نبویهیی ایبلک تحریر ایدن ذات ۱۵۱ سنه هجریه سنده وفات ایلمن (محمد بن اسحق) ایدی . مشارالیه سیرت نبویهیی خلفای عباسیه دن (منصور) ایچون تألیف ایتمش ایدی . مع مافیہ (کشف الظنون) کتابنده

۱۲۴ سنہ ہجریہ سنہ وفات ایدن (محمد بن مسلم زہری) نك مغازی یہ دائر کتاب تالیف ایتش اولدینی حقندہ برفقرہ کوریورن [۱] . بو معلوماتن (زہری) نك (محمد بن اسحق) دن بکرمی بو قدر سنہ اول وفات ایتدیکی آکلاشیلور . (ابن خلکان) ك (وفیات الاعیان) کتابندہ مندرج اولان ترجمہ حالارندن مشار الیہمانك یكدیکرینہ معاصر اولدقلمری مستفاد اولمقدہدر . مغازی وسیرہ دائر ایلک اثر تخریر ایدن ذواتك ۹۳ سنہ سنہ وفات ایدن (عروہ بن الزبیر) ایله ۱۱۴ سنہ ہجریہ سنہ وفات ایلین (وہب بن منبہ) اولدقلمری دە روایت ایدیلور [۲] . فقط ہر حالہ شوراسی محققدرکہ ذکر اولنان ذوات طرفندن مغازی وسیرہ دائر یازلدیغی روایت اولتان اثرلرک جملہسی ضیاعہ اوغرامشدر . سیرت نبویہ حقندہ اسلافدن خلفہ انتقال ایدن ك اسکی کتاب ۴۱۳ سنہ ہجریہ سنہ وفات ایدن (ابو محمد عبدالملک بن ہشام) ك (سیرۃ ابن ہشام) نامیلہ معروف ازلان سیرت کتابیدر . بو کتاب بالادہ ذکر کی کچن (محمد بن اسحق) ك کتابندن نقلاً یازلمشدر . (ابن ہشام) ك کتابی دفعات ایله طبع اولمشدر .

اسلاملر مملکتلر اوزرینہ خراج وضعی ایله اشتغال ایتدکلمری زمان او مملکتلرک قہر ایلمی ، یوقسہ صلح ایلمی ، امان ویرمک صورتیلہمی ، یوقسہ قوت استعمالی ایلمی فتح اولدقلمری ونہ کبی شرائط صلحیہ ویا شرائط امان تقرر ایلدیکی مسالہلرندہ اختلافہ دوشدکلرندن فتوحانہ دائر اولار معلوماتی مملکتلرک کیفیت فتحلرینہ کررہ قید وتدوینہ مجبور اولہرق ہر مملکتک فتحنی آریجہ کوستریر کتابلر تالیف ایلشدر . ۲۰۷ سنہ ہجریہ سنہ وفات ایدن (واقدی) نك (فتوح الشام) کتابی [*] اوجملہدن ایدی . شوقدرکہ بو کتاب حکایات خیالیہ مشابہ بمض مبالغات ایله طولودر . ۲۵۷ سنہ سنہ وفات ایدن (امام ابوالقاسم عبداللہ بن عبدالحکم) ك (فتوح مصر والمغرب) نامندہ کی کتابی ایله (ابو حذیفہ اسحق بن بشر) ك (فتوح

[۱] کشف الظنون ۳۹ و ۳۰۱ ج ۲ [۲] کشف الظنون ۴۷۰ ج ۲

[*] بو کتابک محمد بن محمود بن آجا ترکی طرفندن اون ایکی بیک بیتدہ ترکیبہ نظاماً ترجمہ ایدلمش اولدینی کشف الظنوندہ ذکر اولنیور .

بیت المقدس) و اشالی ده اوقیلدندر . دها صکره اسلامر - ۲۷۹ سنه سنده
 وفات ایدن (بلاذری) نك (فتوح البلدان) ، یاخود (فتح الامصار)
 کتابنده اولدینی کبی - ممالکک فتحنه دأثر ایلان معلومات مدونه بی
 بر کتابده جمع ایتمشلردر . (بلاذری) نك ذکر اولنان کتابی فتوحاته دأثر
 اک زیاده شایان اعتماد و (واقدی) نك کتابندن صکره اونوع مؤلفاتدن اک
 اسکی اوله رق المزه کچن کتابلردندر .

طبقات و مغازی

قرآن عظیم الشان ، احادیث شریفه ، نحو و سائر علوم اسانیه بختلرنده کورلدیکی
 اوزره علمای اسلامیه بو علملره متعلق اولان مسائلی تحقیق و تدقیق ایده بیلمک ایچون
 اسانیدینی آراشدیرمه و اواسانیدک ضعیفی متینندن تفریق اتمکک مجبور اولمشلردی .
 بو مجبوریت علمای اسلامیه بی اواسانیدک راویلرینی ، راویلرک ترجمه حاللرینی
 و خصوصات - اثره سنی تحقیق و تدقیقه سوق ایلش ایدی . حتی بویولده اوقدر ایلرینی
 کیتمشلر ایدی که منقولاتی متن و سندی ایله بیلمک و ناقل و راویلرینک عدالت ،
 موثوقیت ، مطعونیت و مردودیت نقطه لرندن حاللرینی و ابو منقولاته خاص اولان
 وقائعی احاطه ایتمش اولمق فقهده اجتهاد شرطلری جمله سندن اولمش ایدی [۱] .
 بونک نتیجه سنده هر علم و فنک ناقل و راویلرینی برطاقم طبقه لره - صنفلره -
 آیردقلرندن (طبقات) نامی ایله افاده ایتدکلری علما ، ادبا ، فقها ، نحو یون
 و سائر نك تراجم احوالی میدانه کلشدر . شعرا طبقاتی ، ادبا طبقاتی ، نحو یون
 طبقاتی ، فقها طبقاتی ، قهرمانلر طبقاتی ، محدثلر طبقاتی ، لغتشناسلر طبقاتی ،
 مفسرلر طبقاتی ، حافظلر طبقاتی ، علم کلام اربابی طبقاتی ، نسبشناسلر طبقاتی ،
 اطبا طبقاتی ، حتی ندیملر و مغنیلر و سائر طبقاتی بو جمله دن ایدی . علمای اسلامیه
 ذکر کی کچن هر طبقه حقیقه متعدد کتابلر تألیف ایتدکلرندن اسلاملر اعظام
 رجالک تراجم احوالنه دأثر اک چوق کتابلر یازمش ملتندن عد اولنوردلر .

طبقاته متعلق اسلافدن بزه واصل اولان اڪ اسكى كتاب ۲۳۰ سنه هجر به سنده وفات ایدن كذب الواقدى ناميله معروف (محمد بن سعيد) ك اثر خامهسى اولان (كتاب طبقات الصحابه) اسمندهكى كتابدر . اونى متجاوز جلد تشكيل ايده جك درجه ده بيوك اولان بواى مؤلفك زمانه قدر صحابه كرامك وتابعينك وخلفانك تراجم احوالى محتويدر [۱] . كتاب مذكور هر قسمى جهانك بر كتابخانه سنده واز جمله ايكنجى جلدى مصرده كتابخانه خديويده اولمق اوزره پريشان بر حالده بولمقدرد . بز بو كتابمى يازديغمز صره ده بر آلمان جمعيتك انى طبع اتمكه قرار ويرديكنى و برنجى جلدى نشر ايتديكنى اوكرندك . ذكر اولسان كتابدن صكره طبقاته دائر اڪ اسكى كتاب اولمق اوزره ۲۳۶ سنه سنده وفات ایدن (ابن قتيبه) نك (طبقات الشعراء) نامندهكى اثرى كلير . كتاب مذكور هولاندا مشاهير مستشرقيندن معلم (دوغوييه) نك همت ونظارتى ايله بوسنه (ليدن) ده طبع اولمشدر .

بوايكى مؤلفدن صكره خلق طبقاته دائر مختلف زمانلرده بر چوق اثرلر تحرير ايدرك بونلردن آنيده كوروله جكى اوزره (وفيات الاعيان) ، (الوافى فى الوفيات) و (قوات الوفيات) و ساثره كى بيوك تراجم احوال كتابلرى استخراج ايدلمشدر . (ابن عساكر) ك سكرسان جلدن متشكل اولان (تاريخ دمشق) و (خطيب بغدادى) نك يته اومقدار جلدلردن متشكل اولان (تاريخ بغداد) نامنده كى كتابلرى كى تاريخ ممالكه دائر اولان آثارك حاوى اولديغى تراجم احوال ايسه بشقه در . بو نوع تاريخ كتابلرنده بك چوق تراجم احوال موجوددر .

چول خلقى آغزندن لغت وشعر حقنده معلومات استحصالى ايچون باديهره قدر اختيار سياحت ايدن علم ادب علماسى اولجه بيان ايتديكمز اوزره

[۱] ابن خلكان ۵۰۷ ج ۱

(محمد بن سعيد) مشاهير علما ومحدثيندز ايدى . (فتوح الشام) مؤلفى (واقدى) به برمدت كاتبك ايتديكندن (كاتب الواقدى) ديشكله شهرت بولمشدر . صحابه وتابعين ايله كندى زمانه قدر اولان خلفانك تراجمى حاوى ۱۵ جلد اوزره بر كتاب يازوب اختصار دخى ايلمشدر . فقه وحديثدهه تأليفاتى وارددر .

عربله متعاق حکایات و وقوعات تاریخیه بی‌ده آداب لسانیه به دائر یازدقلری کتابلرده قید و تدوین ایدرلردی. او یولده الله ایدیلن شعرلرده بالخاصه بک چوق و وقوعات تاریخیه موجود ایدی. (ابن یونس) : « فرزدق اشعاری اولسه ایدی و وقوعات تاریخیه نك نصفی ضائع اولوب کیده جکدی ، دیبور [۱] .

وقناکه امویلر خلافتی احراز و ایستدکاری کچی حرکتله خلفای راشدینک اداره عادلانه و حقپرستانه سندن اگری بر یوله صاپدیلر ، خلق خلفای راشدینک مناقب و احوالی و عدل و احسان و رأفت اوزرینه مؤسس اولان افعالی در خاطر ایتکه و چوقجه ورد زبان ایلکه باشلادیلر . بر اداره عادلانه کورولدکن صکره اکا مخالف دیگر بر اداره نك تأسسنده افکار عمومیه نك اویله بر مجری آلمی بک طبعیدر . بونک اوزرینه بعض مؤلفلر خلفای راشدینک و مؤخرأ بالجمله خلفانک تاریخلری حقتده کتابلر تحریر ایلشلردر . بو موضوعه دائر کتاب یازان مؤلفلرک اک اسکیمی ۲۸۱ سنه هجریه سنده وفات ایدن (دینوری) ایدی . بونوع مؤلفات فصل وجوده کتیرلمش ایسه وزرانک تراجم احوالی ، ضابطه مأمورلرینک تاریخچی ، ارباب خست ، عاشقلر و سائر تاریخلری حقتده کی مؤلفاتده زمین وزمانک کوستردیکی احتیاج نتیجه سنده وجوده کلشدی .

عمومی تاریخ

هجرتک ایکنجی عصری ایله اوچنجی عصرینک نصفی کچدیکی حالده اسلاملرده تاریخ کتابلری یوقاریده کوستردیکی وجه ایله طبقات ، مغازی ، سیر ، فتوح کتابلرندن عبارت ایدی . اسکی ، یکی ملتلرک ، ممالکک تاریخلری کی عمومی تاریخلره کلنجه اسلاملر بونلر ایله آنجق ذکر اولنسان زماندن صکره اشتغال ایشلردر . تاریخ عمومی به دائر کتاب یازانلرک اک قدیمی (یعقوبی) نامیله معروف اولان (ابن واضح) ایدی . مشارالیه طرفندن

تحریر اولن ان تاریخ عمومی کتابی بری موسویلر ، هندیلر ، یونانلیلر ، روملر ، ایرانیلر وسائرہ کبی اقوام قدیمہ یہ ، دیکری دہ ظہور اسلامدن اعتباراً ۲۵۶ سنہ ہجریہ سنہ مقام خلاقی احراز ایدن خلفای عباسیہ دن (معمد) ک زمانہ قدر اولان تاریخ اسلامیہ دائر اولق اوزرہ ایکی جلدن متشکل ومطبوعدر . مشارالہدن صکرہ اسلاملردن تاریخ عمومیہ دائر کتاب یازان ک اسکی مؤلف ۳۱۰ سنہ سنہ وفات ایدن مفسر شہر (ابن جریر طبری) کلیر . بوذاتک یازمش اولدینی تاریخ کتابی ۳۰۲ سنہ ہجریہ سنہ قدر اولان وقوعات تاریخیہ یی - وقوع بولدینی سنہلر ترتیبی ایلہ - محتوی بیوک بر اثر . (فرغانی) ، (طبری) نک ذکر اولن ان تاریخ کتابنہ بر ذیل یازدرق ۳۱۲ سنہ ہجریہ سنہ قدر اولان وقوعات تاریخیہ یی بوذیہ علاوہ ایتشدر . کرک (طبری) نک تاریخی ، کرک ذیلی مطبوعدر . مشار الہمدن صکرہ قدم صردسیلہ (مروج الذهب) مؤلفی (مسعودی) کلیر . ۳۶۶ سنہ ہجریہ سنہ دن وفات ایدن مؤلف مشارالہک ذکر اولن ان تاریخ کتابی وقوعات تاریخیہ دن ماعدا مالک ، دکزلر ، حیوانات وسائرہ یہ متعلق معلوماتی دہ حاوی اولوب دولتلر ویا اقوام اعتباریہ بابلرہ تقسیم ایدلشدر . بوہ مطبوعدر . (مسعودی) نک (اخبارالزمان) نامی ایلہ تسمیہ ایتدیکی دیگر برناریخ کتابی دہا وار ایدی کہ بوکتاب نصلسہ ضائع اولمش ، ہیچ بریردہ اندن بر نسخہ یہ راست کلنہ مامشدر . آنجق مؤلفی طرفندن (مروج الذهب) دہ ویریان معلوماتدن انک پک زیادہ مطول ویوک بر اثر اولدینی آکلاشیلور . ذکر اولن ان مؤلفلردن صکرہ قدیمہ (حزہ اصفہانی) کلیر . مشارالیہ حکمداران جهانک سنین حاکمیتلرینہ دائر یازدینی (تاریخ سنی ملوک الارض) ک تحریرینی ۳۵۰ سنہ ہجریہ سنہ اکیال ایتشدر .

اسلاملر دول اسلامیہ عربیہ (بغداددہ دولت عباسیہ ومصردہ دولت فاطمیہ واندلسدہ دولت امویہ) منقرض اولدینی یدنجی عصر ہجری یہ قدر آنت الیان کتابلر ایلہ پک آز سائر کتب تاریخیہ ایلہ قالمشدری . عرب دولتلردن صکرہ ترک ، کرد ، بربر حکومتی تأسس ایلش ایدی . بونک اوزرینہ اسلاملریکی بردوردخول ایتدکارینی کوردہ رک کچمش اولان عصرلرک تاریخی تدوینہ باشلامشدر .

تاریخ نویسر مارالیان تاریخ کتابلرندن استعانه ایدرک اوزون یازلمش اولانلرینی اختصار وقاریشیق برصورتده تحریر ایدلمش بولنانلرینی تبویب وبخشلری یکدیگرینه تقریب ایتدکلری کبی مؤلفین اقدمینک نظر اطلاعنه واصل اولمیان وقوعات ومعلومات تاریخیهنی طوبالایوب علاوه ایلشاردر. بودورده کی تاریخ علماسی متعدد بیوک ومطول تاریخلر یازمشلردر. بوتاریخلرک اک مشهور ومفصلی واک زیاده دقت وتحقیق ایله یازلمش بولنانی ۶۳۰ سنه هجریه سننده وفات ایدن (ابن الاثیر) ک (کتاب الکامل) ی در. (ابن الاثیر) بو کتابنه (تاریخ طبری) نک محتوی اولدینی عموم معلوماتی اسانیدی حذف ومطول نصوصی اختصار ایتمک صورتیله آلدقن ماعدا (طبری) زمانندن صکره وقوع بولان حادثات تاریخیهنی و (طبری) زماننده (اندلس) وسائرده جریان ایدن احوال ووقائعی علاوه ایلش وکتابی (طبری) نک کتابی کبی سنه ترتیبی اوزره ترتیب ایتشدر. اون ایکی بیوک جلدن متشکل اولان بو کتاب مطبوعدر. (ابن الاثیر) دن صکره ۷۳۲ سنه هجریه سننده وفات ایدن حما امیری (ابوالفدا) یتشهرک (کتاب الکامل) ی اختصار ایتمک صورتیله بر تاریخ عمومی کتابی وجوده کتیرمشدر. مشارالیه بو اختصار ایله برابر کتابنه ادبا وعلما یه دائر برچوق معلومات علاوه ایلدیکی کبی زمان جاهلیت عربلری حقتدهده وسعتلی معلومات ویرمشدر. اوچ جلدن مرکب اولان بو اثر دخی مطبوع ومنتشردر. دهاصوکره یتیشن (عمر بن الوردی) ابوالفدانک تاریخنی اختصار ایتشدر. (ابن الوردی) نک تاریخ وفاتی ۷۴۹ سنه هجریه سیدر.

متعاقباً ۸۰۸ سنه هجریه سننده وفات ایدن علامه نامدار (ابن خلدون) یتشمشدر. اووقته قدر عرب حکومتلری بسبتون زوالپذیر اوله رق حقائق تاریخیه واندن آلمسی لازم کلن عبرتله اورتیه چیتمش بولندیکی کبی حد ذاتنده مشارالیه دقایق بین ومحاکات مستقیمه صاحبی علمادن اولدیغندن مشهور اولان تاریخنی قلمه آله رق بو اثرده وقوعاتی سنه لر ترتیبینه بدل دولتله اعتباریله ترتیب ایلش ووقایع تاریخیه وباخصوص مغرب واندلس ممالکی حقتده کندیسندن دعا اول غیر مسبوق بر یولده تفصیلات مکمله ویرمشدر. (ابن خلدون) ک تاریخنی کندیسندن ده اولکی علما وحقی یونان وروما وسائر اقوام قدیمه علماسی

طرفندن مثلی یازیلہ مامش بر مقدمه فلسفیه ، یعنی حکمت تاریخیہ دائر اوزون بر مقدمه ایله او وقه قدر یازیلان کتب تاریخیہ نك فوقنده ممتاز بر موقع طوتار . ذکر اولنان مقدمه نك شهرتی حسـبـیلـه حقتده دها زیاده معلومات ویرمک فضلهدر .

دیگر بعض مورخلر یازدقلری کتب تاریخیده بشقه بریول تعقیب ایدرک اثر لرینی بر شهرک تاریخنه و او شهرده یتیشن اعاطمک تراجم احوالنه حصر ایلمش لدر . بونوعدن تحریر اولنان آثارک اک مفصل ویوکلری ۶۳۳ سنه سنده وفات ایدن (خطیب بغدادی) نك (تاریخ بغداد) و ۵۷۱ سنه سنده وفات ایدن (ابن عساکر) ک (تاریخ دمشق) ناملرنده کی سکسار جلددن متشکل کتابلر بدر . بونلرک ذکر یوقاریده ده یکمشدر . هر ایکی اثر هنوز طبع ایلمامشدر . (تاریخ دمشق) ک نسخ خطیه سی (تاریخ بغداد) ک نسخ خطیه سیندن دها زیاده بولنور . (ابو عمر بن یوسف کنندی) ، دها صکره (قاضی ابو عبدالله محمد بن سلامه قضای) ، دها صکره (مقریزی) طرفندن تحریر ایدمش اولان (خطط مصر) هـ . مصر شهر و خطه لرینه - دائر مؤلفات تاریخیه دخی بونوع آثار دندر . (مقریزی) نك بونامده کی کتابی مشهوردر [*] . (جلال الدین سیوطی) نك (حسن المحاضره فی اخبار مصر والقاهره) نامنده کی اثری ده بونوعدندر .

تراجم احوال و معجمات

اسلامیتک قرون اولاسنده تراجم احوال اولجه ذکر ایتدیگمز وجه ایله هر صنف آیری اولمق اوزره صنعت و یا علم اعتباریله ترتیب ایدیلن طبقات کتابلرنده تحریر اولنوردی . بالآخره علوم و معارف دور کاله کیروب ده علمای اسلامیہ یازدقلری آئارده حسن ترتیب و تبویبه دها زیاده صرف دقت ایتمکه باشلانجه مورخلردن برطاقم ذوات یتشهرک طبقات و سائره کتابلردن تراجم احوال [*] مذکور کتابک ۹۶۹ سنه سنده علمادن بری طرفندن ترکیبه ترجمه ایدمش اولدیفی (کشف الظنون) ده ویریلن معلوماتدن آکلاشلمدهدر .

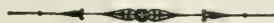
کتابلرینی استخراج و بونلری حروف معجم - حروف هجا - اوزرینه ترتیب ایلشلدردر. بونوعدن یازلمش اولان مؤلفاتک اک مشهورلری ۶۸۱ سنه هجریه سنه وفات ایدن (ابن خلکان) ک (وفیات الاعیان) ی ایله ایکنجی درجه ده ۷۶۴ سنه هجریه سنه وفات ایدن (صلاح الدین کتبی) نک (فوات الوفيات) یدر. (صلاح الدین کتبی) نک کتابی (ابن خلکان) ک کتابنده بولنسی لازم اولدیغی حالده یازیله میان تراجم احوالی محتویدر. هر ایکی کتاب مطبوعدر. ۷۶۴ سنه سنه وفات ایدن (صلاح الدین صفدی) نک (الوافی فی الوفيات) نامنده کی کتابی ده بونوعدن اولان مشهور آثاردندر. بوکتاب هر نه قدر بیوک ایسه ده هیچ برکتانخاندده تمام اوله رق بولنه مدینگی کی شمعی یه قدرده هپسی بر آرده جمع ایدیله منیکندن طبع اولنه مامشدر. کتاب مذکوردن اورو پا کتابخانه لرنده متفرق صورتده اجزا موجوددر. ۶۵۴ سنه سنه وفات ایدن (سبط ابن الجوزی) نک - ابن جوزی حفیدینک - (مرآة الزمان فی تاریخ الاعیان) نامنده کی کتابی بونوعدن اولان آثار جمله سننددر. کتاب مذکور قرق جلددن متشکل و طاعتیق برحاله بولنقه در. اندلس مشاهیر رجالی حقه ده برچوق تراجم احوال کتابلری وارددر. ۵۸۸ سنه هجریه سنه وفات ایدن (ابن بشکوال) ک (کتاب الصلح) سی ایله (ابن الابار) ک (المعجم) نامنده کی اثری و سائر بوقیلدندر.

بومعجمات تاریخیه - قوامیس تاریخیه - دن برقمی واردر که برجماعته ، یاخود طبقات ناسدن برطبقه یه - صنفه - مخصوصدر. (کتاب الکامل) ک مؤلفی (ابن الاثیر) ک « اسد الغابه فی اخبار الصحابه » کتابی کی . بش بیوک جلددن متشکل اولان بواثر صحابه کرام حضراته تخصیص ایدلمشدر . مطبوع و منتشردر. (ابن قفطی) نک (تراجم الحکما) نامنده کی کتابی ده بونوعدن . بوکتاب مطبوع دکلددر .

بونکله برابر یک چوق تراجم احوال و وقایع تاریخیه یی (اغانی) ، (العقد الفرید) ، (کشکول) ، (مستطرف) ، (البیان والتبیین) کتابلری کی علم ادبه دائر اولان کتابلرده مندرج کورورسکزر. برطاقم مباحث تاریخیه یی ده (دمیری) نک (حیات الحیوان) کتابی کی علوم طبیعیه یه دائر مؤلفانده یازلمش

بولورسکز. (دمیری) نك مذکور کتابنده اوپله مهم مباحث تاریخی وارد که اوکی معلوماته تاریخ کتابلرنده بیله نادرأ تصادف اولنور .

عربلرده تاریخ علمی عربلردن اول طریق مدنیه سالک اولان اقوام سائر نك مؤلفات تاریخی سنه اکثری قاموسلر شکلنده یازیلان تراجم احوال کتابلرینک چوقلمنی ایله تفوق وتمیز ایدر. بویولده ایلك اثر یازانلر عربلردر. دها صوکره عالم مدنیت بویولده قوامیس تاریخی یازمغنی عربلردن اوکر نمشدر. عربلرده اوپله قوامیس تاریخی وارد که تاریخ، جغرافیه، ادبیت، علومه دأثر برر دینه در. از جمله (وفیات الاعیان) کتابی حروف هجارتیبی اوزرینه ۸۲۰ دن زیاده تراجم احوالی حاوی بر قاموس تاریخیدر. بو کتابده تراجم احوال سرد اولور کن سائر مشاهیر حقنده ده معلومات ویریلور. (ابن خلکان) ک بو کتابنده مندرج اولان اسماء خاصه نك طوغری اوقونمی ایچون حرکه لری کوسترلیدیکی کبی تراجم احوال اصحابنک ولادت و وفات سنه لری ده تحریر اولمش و تراجم احوال میاننده سائر کتابلرده نادرأ تصادف ایدیلن بر چوق فوائد ادبیه و علمیه ذکر ایدلمشدر. (وفیات الاعیان) کتابی حقنده روا کورولن ستایشک عینی (وفیات الوفاة)، (الوفای فی الوفاة)، (اسدالابه فی احوال الصحابه)، (تراجم الحکما) کتابلری کبی دیگر تراجم احوال قاموسلری حقنده ده روا کورلمشدر. (وفیات الوفاة) (ابن خلیکان) ده بولنمان ۴۵۰ ترجمه حالدن زیاده تراجم احوالی مئویدر. (شعرا طبقاتی)، (فقها طبقاتی)، (اطبا طبقاتی) کبی حروف هجا اوزرینه ترتیب ایدلمش اولمان تراجم احوال کتابلری ایسه بشقه در. بو نوعدن اولان ک ایی کتابلردن بری ۶۶۸ سنه هجریه سنده وفات ایدن (ابن اصبیعه) نك (طبقات الاطبا) سیدر. کتاب مذکور عرب و اسلام طبابت و اطباسی ایله برابر یونانلیلرک، ایرانلیلرک، هندیلرک، کلدانلیلرک طبابت و اطباسی، علم و علماسنی، فلسفه و فیلسوفلرینی جمع ایتمش و عصرلر و مملکتلر صره سیله ترتیب ایدلمشدر. بو کتابده تراجم احوال و علوم و معارف ذکر اولندینی صرده عادات و احوال اجتماعیه حقنده ویریلن معلومات ده شایان ذکر در. (طبقات الاطباء) کتابی مطبوع و منتشر در .

تاریخ کتابلرینک مقدری

اسلاملر تاریخه دائر تعداد واحصا ایدیلهمیه جک درجهده پک چوق کتابلر یازمشلمردر . مدنیت حاضره زمانندن اول هیج بر ملت یوقدرکه اسلاملرک بو علمده واصل اولدقلری مرتبهیه وارمش اولسون . یالکیز (کشف الظنون) کتابنده علم تاریخه دائر (۱۳۰۰) دن زیاده کتاب ذکر اونیزور . تاریخ کتابلرینی اختصار ویا شرح صورتیله یازیلان مؤلفات ایله ضائع اولمرندن طولایی اسملری ذکر ایدلین کتب تاریخیه ایسه حسابه داخل دکلدر . حال بوکه اولیه اختصار ویا شرح صورتلریله یازیلان ، یاخود ضائع اولان تاریخ کتابلری پک چوقدر . بوکا دلیل اولهرق تاریخ ، یاخود جغرافییه متعلق کتابلردن بعضلرینک مقدمهلرنده مؤلفک کندی اری ایچون مرجع وابتداه اتخاذ ایتدیکی بر چوق کتابلرک اسملرینی تعداد ایدیلدیکی کوررسکیز . لکن بو کتابلری آراسه کز قسم اعظمنک ضائع اولمش ، حتی (کشف الظنون) وامنالی کبی فهرست کتابلرنده اسملری بیله قید ایدلماش بولندیغنی آکلارسکیز . ازجهه (مسعودی) (مروج الذهب) ک مقدمه سنده کندی زماننده ایدی تداولده بولنان بر چوق کتابلرک اسملرینی ذکر ایله برابر بو کتابلردن اقتباسانده بولندیغنی بیسان ایلکدهدر . حال بوکه (کشف الظنون) صاحبی او کتابلرک آنجق پک آز بر قسمی قید ایده بیلمشدر . شو حالده عمر بلر طرفندن تاریخه دائر تحریر اولنان مؤلفاندن پک چوق اثرلر ضایع اولمشدر . او مؤلفانک جمله سی قلمش اولسه ایدی بونلرک مقدری بش ، اون بیکی کچه جکدی . بو میانه قرق ، الی ، سکسان جلدن متشکل بیوک تاریخ کتابلری بولندیغنی کبی ارن ، بش ، یاخود ده آز ویا ده زیاده جلدن متشکل اولانلری ده واردر .

تاریخ عمومی کتابلردن بر قسمی (طبری) ، (ابن الاثیر) ، (ابوالفدا) تاریخلری کبی سنه ترتیبی ایله اک مکمل یازیلان تاریخ کتابلردن معدوددر . دیگر قسمی (مسعودی) ، (الفخری) ، (ابن خلدون) ک تاریخلری کبی اقوام ، یاخود دولتلر اعتباریه قلمه آلنان اک مکمل مؤلفاندندر . بر قسمی ده

شہرلر، یاخود حکمدارلر وسائرہ ترتیبی ایله تحریر ایلمشدر. عرب مؤلفات تاریخیہ سنک او قدر چوق انوعی واردرکه تعدادی قابل دکلدر. ذکر اولان آثار تاریخیہ نك اکثری کوزل و بایغ بر افاده ایله یازلمش ایسه ده بعضاً موضوع کتابک خارجه چیقہ جق درجه ده اسهابات و تطویلاتدن خالی دکلدر. اسلام مورخلری برنجی عصر هجریده عربلر هنوز صاف و ساده ایکن بعض اقبال پرستانک و یا هوسکارانک تاثیراتیله تاریخیه کچمش اولان بعض روایات و وقایع مستثنی اوله رق وقایع تاریخیه یی تحریر ایدرکن اسناد اصولانه رعایتدن طولایی یازدقلری شیلرده علی الاکثر طوغر یلقدن آیرمازلردی.

اسلام مورخلرینک قصورلری

اسلام مورخلرینک شایان تنقید قصورلرندن بری یازدقلری تاریخ کتابلرنده، یاخود تراجم احوالده معلومات و وقوعات تاریخیه یی نه شکلده کنیدیلرینه واصل اولمش ایسه او شکلده و بعضاً بر ویا متعدد راولره اسناد ایتمک صورتیله نقل ایله بالا کتفا از معلوماتی تحقیق و تنقید جهته یاناشما ملریدر. مؤرخین مشارالیه م اولجه بیان ایتدی کمز وجه ایله بر طاقم مقاصد سیاسیہ نتیجه سنده غیر صحیح پک چوق احادیث نصل وضع ایلمش ایسه اسناد ایله نقل اولمان معلومات تاریخیه دن بعضلرینک ده اسلامیتمک صدر اولنده ویا اندن صکره عینی مقصدلر ایله اویدورلمش اولدیغندن خبردار دکلردی.

اسلام مورخلرینک نظر دقتی جالب دیگر بر قصورلری ده ها واردرکه اوده بتون همت و غیر تلرینی محاربه لره، فتوحاته، عزل و نصبه، ولادت و وفاته متعلق معلوماتک ذکرینه حصر ایله تصادف قیلندن اوله رق متفرق صورتمه کوریلن بعض معلوماتدن ماعدا ادبیات، علوم و معارف، دولتک احوال و اسباب مدنیتی تاریخی، وقوعات تاریخیه نك اسباب و حکمتی، نتیجه اعتباریله نه کی احوال تولد ایتدیکی، وقوعات تاریخیه نك یکدیگرینه مقایسه سی حقنده بر شی یازما ملریدر. بو جهته حتی خلیفه نك کوچنیه جگنی و بلکه ممنون

اوله جنى احوالده بيله بر اسلام مورخنك بر وقعه تاريخيه حقنده بر مطالعه مخصوصه سنه ، يا خود بر خليفه نك ويا اميرك احوالنه دائر تنقيديه ، يا خود بر نكته يه دائر بيانات ذاتيه سنه پك نادر اوله رق تصادف اولنور . نته كيم دولت عباسيه زمانده دولت امويه دورينك وقايع تاريخيه سنى يازان مؤرخلرك حالى بويله ايدى . خلفاى عباسيه نك امويون حقنده استعمال ايتدكلرى فرط شدت معلومدر . بويله ايكن بيله دولت عباسيه دورنده امويلرك تاريخنى يازانلر تصادفا قيد ايتدكلرى بعض متفرق معلوماتدن بشقه امويلرك مساويسنه دائر بر شى يازما مشلردر . احتمال كه بوسكوتك سببى شو ايدى : تاريخ اسلامى وقوعاتى اكثر يتله بر فرقه ايله ديكر بر فرقه ، يا خود بر مذهب ايله ديكر بر مذهب آردسنده تكون ايدن بر طاقم اسباب دينيه ويا شرعيه يه متصل ايدى . بوسائقه ايله ايكي خليفه ، يا خود ايكي مسلمان امير آره سنده بر حرب ظهورنده برى ظالم ، ديكرى مظلوم بولنوردى . مورخ ايسه دينك مقامنه حرمة ظالمى تنقيد ايتمكدن چكينيردى . احوالده وقوعاتى ابى فنا هر نه حالده ايسه اولدينى كى نقل ايله اكتفا وحكم اعطاسنى قارئلره ترك ايلردى . مدنيت اسلاميه حقيقتلرينى تاريخ كتابلردن استخر اجده چككمكده اولديغمز زحمتار ايشته بوسبدن نشأت ايديبور . بعضاً بعض امرانك مساويسنى يازماق ايچون اختيار اولنان سكوت مؤلفلرك او امرايه يارامغه چالشمئرنى واحسان وعطيه لرينه نائل اولمق ايچون انلرى مدح و ثنا ايله چكئملرى كى بر سببدن ايلرى كليوردى . بر جوق دفعه لر بالذات خلفا ، امرا ، يا خود سلاطين مؤلفلره مراجعت وكندى دورلرينه عائد تاريخ كتابلرينى يازمه لرينى تكليف ايدرك بويوله يازيلان كتابلر ايچون مؤلفلرينه مكافات ويريرلردى . مؤلفلر بو كتابلرى تحرير ايدر ايكن تكليفده بولنان ذانك خوشنه كده جك يوله قلم يورومتكه باقارلر وبيله بيله حقيقته مخالف شيلر يازارلردى . كاتب شهير (ابو اسحق صابى) نك سوزلرى شو ديديكمزى تأييد ايدن الك خوش دليللردندر . (آل بويه) دن اسلاميتده (ملك) خطابى ايلك احراز ايدن (عضد الدوله) دولت ديلميه - بويهيه - حقنده بر كتاب يازلمسنى (ابو اسحق) ه تكليف ايلش ايدى . (ابو اسحق) [*] تكليف واقع اوزرينه عضد الدوله نك حاز اولدينى

[*] ابو اسحق ابراهيم صابى دودنجى عصر هجرينك الك مشهور منشى وشاعرلردن

القاب جملہ سندن اولان (تاج الملہ) لقبہ نسبتہ (تاجی) نامیلہ تسمیہ ایتدیکی تاریخ کتابی یازمش . (ابو اسحق) بو کتابی تحریر ایدرکن دوستلردن بری بانتصادف کندیسنی زیارت ایدرک نه ایله مشغول اولدیغنی صورمش . (ابو اسحق) « یالانلر ابدوروب بالاندیرمقله اوغراشیورم » جوابی ویرمشدی [۱] .

بعضاً مؤلف ایله ترجمه حال صاحبی آردسندہ موجود بر عداوت تأثیری ایله ترجمه حالی یازبلان ذات حقنسدہ بی طرفانہ وحقکویانہ معلومات ویرلیہرک ترجمه حال صاحبی حائر اولدیغنی متامدن بک دون کوستریلیر . ۵۲۹ سنہسندہ وفات ایدن (قلائدالعقیان) کتابی مؤلفی (فتح بن خاقان) ک اندلسلی حکیم شہیر (ابن باجہ) حقنسدہ یازدیغنی ترجمه حال ایشته بو نوعدندر [۲] .

بعض اسلام مورخلری بالخاصہ خافا ، امرا و سائرہ کی اولیای امورک مساویسنی ذکر ایتمکدن چکنیرلردی . رؤسای رجال حکومتک تنقید احوالنه دائرک چوق معلوماته (الفخری) نک (الآداب السلطانیہ) کتابی ایله (ابن خلدون) ک تاریخندہ راست کلادک . (الفخری) آل علی به طرفکیرکک تأثیریله خلفانک بعض مساویسنی اظهار ایتمکدہ در . مشارالیه بشنجی خلیفه عباسی (رشید) ایله او عصرده یتیشن مشاہیر شعرا دن (ابونواس) آردسندہ جریان ایدن بر وقعه مناسبتیله شاعرک رشید حقنسدہ کی :

قد کنت حقیقک ثم امنی من ان اخافک خوفک الله

یتنی ایراد ایتدکدن صکره « رشید شاعرک دیدیکنک عکسی اولهرق اعلا

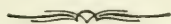
ایدی . بغدادده هم خلیفه عباسی به ، هم آل بویه دن (عزالدوله بختیار بن معزالدوله) به کاتبک ایدردی . ۴۳۹ تاریخندہ رسائله (محررات رئیسلمکنه) مأمور اولمش ایدی . بو منصبده ایکن یازدیغنی مؤثر مکتوبلرله (عضدالدوله بن بویه) دیلکیر ایتدیکندن ؛ عزالدوله قتل اولنوب بغداد عضد الدوله نک ضبطنه کچنجه ؛ ۳۶۷ ده صاحب ترجمه بی حبس ایش و فیلک آیاغی آلتندہ اذیرمک ایستہمش ایسه ده بعض ذواتک شفاعتی اوزرینسه دولت دیلیه نک تاریخی یازمق شرطی ایله عفو واطلاق ایلش ایدی . صاحب ترجمه نک فصاحت و بلاغتلیله مشهور مکتوبلری ولطیف اشعاری واردر . ابراهیم صابی مشرک ایدی . عزالدوله کندیسنی اسلامه کتیرمکه جهد ایش ایسه ده دیننده بک متعصب اولدیغندن موفق اوله مامشدر . ۳۸۴ سنہسندہ ۷۱ یاشنده اولدیغنی حانده وفات ایشدر .

وفیات الاعیان

[۱] ابن خلکان ج ۲ [۲] فتح الطیب ۶۱۲ ج ۴

المهدن قورقمازدی . چونکه حضرت نینک کریمه سی مخدوملری اولان آل علی اکبری حقنده بلا ذنب روا کوردیکی افعال میدانده در « دیور . بعضاً شیعلرک سذیلر وسذیلرک شیعلر حقنده وقوع بولان مطالعاتی مستنی طوتولور ایسه هیچ براسلام مؤرخنک بوکا مشابه بیانات صریحده بولندیغنه راست کله مدک دیه بیلیرز . (ابن خلدون) ه کلتجه مشارالیه بعض دولتارک ویاخود خلفانک احوال وحرکاتی محاککات صحیحه و بر نظر حکیمانہ سائقه سیله تنقید ایلشدر .

اسلام مورخلرینک بوکونکی تربیه وادبه نظراً شایان مواخذہ بر حاللری وارایدی که وقوعات تاریخیه یی ذکر ایدرکن کندیلرینک نظر ویا سمع اطلاعاتینه واصل اولان معلومانده بر تربیه ملی انسانک سماعندن حیا ایده چکی یوله کوردکلری قبیح المعنی ویا چرکین حادثه لری سائر الفاظ وحادثاتی ذکر ایدرکی لفظ ومعنایله یازمقدن چکماملری ایدی . بوجهتله بر چوق اشعاربی ابلانه اوجمله دن تاریخ کتابلرینه چکمشدر . بویه شیاره احماض - اکشیلک (طوروشی) - نامنی ویررلردی . اوکی الفاظک ذکر ی اوزمانک مقتضیاتندن ، یاخود اوصره لرده عیب ومستکره عد ایدلمین اموردن اولدینی وارد خاطر اوله بیلیرسه ده حقیقت اوله دکلدی . چونکه مورخلردن جدی تربیه وادب صاحبی اولانلر واز جمله (ابن خلدون) تربیه مخالف اوله شیلری یازمقدن چکینیرلردی . مشار الیه مورخلر ایچنده چرکین تعیرات والفاظ تحریرندن قلمنی اک زیاده منزه طوتان ذواندن عد اولنور . بوذاتک ادب کلامه نه درجه یه قدر رعایت ایتدیکنی ارئه ایابن دلیللردن اولوق اوزره شعراء مشهورددن (بارع) نامیله معروف اولان (حسین بن محمد) ک ترجمه حالی یازدینی صروده بختک سوقی ایله برینک (بارع) ه یازدینی بر قصیده ایله (بارع) طرفندن اکا جواب اوله رق یازیلان دیگر برقصیده نک ذکرینه وارنجه قصیده نک یالکز ایلمک بیتنی آلمقابه اکتفا ایتدکن صکره « قصیده نک حاری اولدینی چرکین وبی ادبانه الفاظدن طولای نقاندن صرف نظر ایدییورم » مطالعه سنی یازیور .

جغرافیه ، یاخود تقویم بلدان

یا لکنز (جغرافیه) لفظی بوعلمک عربلر طرفندن ایجاد اولندیغنی کوسترمک کافیدر . جغرافیه علمنی بوراده ذکر ایتمه من علم تاریخه اولان تعلقنه وعربلرک جغرافیه علمنی لسان اجنبیدن عربنی به نقل ایتمه دن اول اسلامیه خاص برطاقم اسبابدن طولانی یوللر ، مملکتلر ، شهرلرک تعریفاتی ، یعنی جغرافیه حقنده اثرلر وجوده کتیرمش بولمترینه بناء در .

انسانلر هیچ برعلم ویافنی ، انی ایجاده کندیلرینی اجبار ایدن اسباب واحوالک تضییقی اولمق سزین ، اختراع وتدوینه توسل ایتمه شلردر . انسانلر احوال وافعالده احتیاجک سواقه تابعدرلر . احتیاج نزهه سوق ایدر ایسه اوجهته طوغری کردانداده اولورلر . بونک ایچون احتیاج اختراع وایجادک مادریدر دیرلر . انسانلرک جغرافیه علمنه احتیاجلری بردن بره ظهوره کلیه رک تدریجاً حاصل اولمش وبشریتک بوصورتله تدریج ایله اکتساب ایتدیکی معلومات قانون نشو وارنقایه تبعاً نمو وتوسع ایتمشدر . بوعلمک نشأت ایتمسه باعث اولان اسبابک باشلیجه سی انسانلر طرفندن تجارت ویاقنوحات اجرایی مقصدیه طرق ومعابریک ، ممالکک ، آره لرنده کی مسافه لرک بیلنمسی لزومنه من القدیم حاصل اولان احتیاجدی . انسانلر ارباب تجارت وجهانکیرلر واسطه سیله توالی ازمان ایله بوعلمه دائر استیصال ایتدیگری معلوماتی - اندن مستفید اولمق اوزره - تداول وتدرس ایتدیکن صکره نهایت بومعلومات بوعلمک موجود وپیری اولان ذواتک انه کچمش وبونلر معلومات مستحصله بی قسملره وبابره تقسیم وریشان اولان جهتلرینی ضبط وتوحید ایدرک برعلم مخصوص شکلنه وضع ایلشدرلر .

بوعلمک ایلك تمامی وضع ایدنلر فنیکه لیلر ایدی . چونکه فنیکه لیلر جهانک

الك اسكى از باب تجارتي واك چوق سفر و سياحت اجرا ايدن قومي ايديار .
 فيكه ليلر اوتوزي متجاوز عصر دن اول بحر سفيد سواحلي طولاشه رق بعضلريني
 مستعمرات شكلنده كندی ممالكتلرينه الحاق ايتشلردی . اوصره لرده (صور)
 شهري عالم تجار تك مركزی ایدی . بتون اقوام جهانك حاصلات و مصنوعاتی
 بو مركز تجار تده طولان دقن صكره بورادن هندستانه قدر هر طرفه طاغیلردی .
 فيكه ليلر هندستاندن فيل ديشی ، مسك و عنبر كي انواع عطريات ، مایمون
 و ساثره جلب ايدر لردی . بوامته نك حالا فيكه و عبرانی لسانلرنده باقي طوران

عربستانك بطره الحجریه قسمنده واقع ذهب واحه سی

اسملری فی الاصل هندجه دن آلدق لرينی کوستر تریور . ايشته بو صو تله فيكه ليلر
 اثنای سیاه تلرنده بر چوق ممالكك احوالنه واقف اولمشلر ، آرده لرنده کی مسافه لر ،
 اها لیسنك احوال و اخلاقی حقیقه کسب معلومات ایتشلر ایدی .

اسکندر کبیر قرق بیك پیاده و بش بیك سواریدن متشکل اردوسی ایله
 هندستانه قدر آسیایی برآ و بحرأ قبضه جهانگیرانه سنه کچیرنجه معیتنده بولنان
 آدم لر آسیای وسطاده ودها اوته سنده بولنان ممالكك واهالینك احوالنه مطلع

اولہرق ممالک واقوام مذکورہ حقندہ غرابندن طولانی معلومات طوبلامقہ اشتغال ایتدکلزی کبی مصرده کی (بطالسه) دخی حبشستانه قدر بحر احمر سواحلی حقندہ معلومات جغرافیہ استحصالی وجمع ایله اشتغال ایشلر ایدی . دها صکره وومالیلر وسائرہ بوعلم ایله اوغراشمشدر .

ایشته ذکر ایتدیکمز وسیلهلر ایله استحصالی اولنان معلومات مرور زمان ایله تراکم وتزاید وخلق بومعلوماتی متفرق وکسیک برصورتده تناقل وتداول ایتدکن صکره فکر بونلری برآرده جمع وترتبه لزوم کورمشدی . جغرافیہ متعلق معلوماتی ایلیک جمع وترتیب ایدن ذات قبل المیلاد ۱۹۶ سنہ سده وفات ایلین یونانی ارآتستین (ئراتوستهن Eratosthène) ایدی [۱] . مشار ایله مارالذکر (بطالسه) زماننده یتشهرک جغرافیہ دائر برکتاب یازمش وفتیکه لیلر طرفندن جمع اولنان معلومات جغرافیہ یی واسکندر کبیر قوماندانلرینک وسائرہ نک نظر اطلاعنه واصل اولان معلوماتی بوآرنده جمع وتحریر ایشدر . بوآندن صکره مشاهیر سیاحیندن (استرابون) ، جغرافیوندن (بلینیوس اورتلرنده - ارضک مرکز کائساتده واقع برجیم غیر متحرک بولندیغنه دائر وضع ایتدیکی مذهب فلکی بالآخره (قوبرنیک) طرفندن رد وابطال ایدیلن - مشهور هیئتشناس (بطلمیوس فلوزی Ptolémée Claude) ظهور ایدرک جغرافیہ دائر بیوک بر اثر یازمش [۳] وبوآرنده موافقی حسابات فلکیہ

[۱] (ئراتوستهن) اسکندریه دارالعلومنده یتیشن مشهور حکمادن ایدی . آفریقای شمالیه ومصرک غربنده یونانیلر طرفندن تشکیل ایدلش اولان (سیرن) مستعمره سنده میلاد عیسادن ۲۷۶ سنه اول طوغمشدر . سکسان یاشنده اولدینی حانده آجقله انتخار ایتشدر . (لاروس)

[۲] (پلین قدیم Pline l' Ancien) روما طبعیونندن ایدی . ۳۷ جلدن متشکل بر تاریخ طبیعی یازمشدر که غایت قیمتمدار بر مجموعۀ فنون تشکیل ایدر . بوآراضک احوالی ، جویات ، جغرافیہ ، هیئت ، نباتات ، حیوانات ، مادان ، مفردات طب وحقی رسم وهیکل تراشلق حقندہ برچوق مباحثی حاویدر .

[۳] بطلمیوس فلوزی مشاهیر فلکیون ورباضیوندن ایدی . ایکنجی قرن میلادی اوائلنده اسکندریه ده تولد ونشأت ایتشدر . کندیسی یازدیغی فنونک هیچ برنده ارباب کشفدن دکل ایسه ده اسلافک آثارندن برچوق معلومات وحقائق فنیہ جمع ایش ایدی .

ایه تعیین ایلدیکی کبی حسابات ریاضیه ایله خریطه لر تنظیم و جغرافیه اقسامی ایله محللریخده او عصرده کی علوم و معارفک مساعده ایتدیکی درجه ده ضبط و تحقیقه غیر ایتمشدر. مشار ایله کندی زماننده (۴,۳۵۰) عدده بالغ اولان شهرلری برر برر ذکر و آمداد ایتدکن ماعدا او زمانه کوره (۲۰۰) مقدارنده بولنان طاغلرک داخلنده موجود اولان معادنی وروی زمینده یاشایان اقوام و سائره فی یازمشدر. اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان (بطلمیوس) ک بوکتابی تقویم البلدان (جغرافیه) علمنه دائر یکانه مراجعتکاه اثر ایدی. ده صکره عربلر عباسیلر دورنده علوم و معارفه متعلق کتابلری کندی لسانلرینه ترجمه ایتکه باشلائیجه نقل و ترجمه ایتدکلری کتابلر جمله سنده بوکتابی ده عربجه ترجمه ایدرک اکا (جغرافیه) اسمنی ویرمشلر و مشار الیهک علم هیئته دائر اولان دیگر کتابی ده ترجمه ایلهرک (مجسطی) نامیله تسمیه ایتمشلردر. عربلر طرفندن جغرافیه علمنه دائر یازیلان آثارک اکثرنده ذکر اولنان ایکی کتاب اساس آخاز ایدلمشدر.

اسلاملرده جغرافیه

شوقدرکه اسلاملر یونانلیلری ویا سائره فی جغرافیه فی وضع و تدوینه اجبار ایدن (تجارت ، فتوحات) ایکی سببندن ماعدا اوچ سبب سائقه سیله (بطلمیوس) ک کتابنه مطاع اولدن اول جغرافیه فی وضع و تدوینه باشلامشلردی. عربلر جهانکیر ملتدن ایدیلر. اسلامیتک ظهورندن صکره دنیانک هر طرفنه طاغلمشلردی. اساساً عرب قومی وبالخاصه حجاز اها ایسی زمان جاهلیتدن اعتباراً ارباب تجارتدن ایدیلر. بالآخره مملکتلری بیویجه تجارتلری ده توسع ایلش ایدی.

عربلری جغرافیه علمنی وضع و تدوینه صورت مخصوصه ده سوق ایدن آثار منکوره ده صکره بولنه ماز اولدینندن کشفیات فنیه قدینه برچوق وقت یوزانه اسناد اولمشدر. بطلمیوسک بری علم حسابه ، دیگرکی جغرافیه ده دائر پک مشهور ایکی اثری واردر. قاموس الاعلام

اوج سبب شونلر ایدی : برنجیسی حج ایدی . چونکہ اسلاملر ہرہانکی اقلیمده ، ہرہانکی مملکتده بولنورلر ایسہ بولنسونلر فریضہ حجی ایفا ایچون مکہ یہ کیدرلر . برمسلم ہندده ، یاخود چینده اولسہ بیلہ حجہ کیتمک انک اوزرینہ فرضدر . مکہ یہ قدرکلیک ایسہ یوللری ، قوناق یرلرینی بیلیمکہ توقف ایدر . ایکنجیسی علم احرازی اغورنده سیاحت اجراسیدر . دیگر بر یرده دخی بیان ایتدیکمز اوزرہ اسلاملر ممالک اسلامیہ نیک ہر طرفنہ طاغیلان کبار صحابہ دن سنت شریفہ پی وبادیہ عربلرندن غوامض لسان عربی تلتی ایتمک ایچون بلاد اسلامیہ نیک ہر طرفنہ اجرای سیاحتہ مجبور ایدیلر . بوسیاحتلرک اجراسیدہ کیدیلہ جک یرلرک و منطقہ لرک بیلنمسنہ احتیاج کوسہ تیرر . بوجہنہ عربلرک جغرافیہ یہ دائر کندی کندیلرینہ ایلمک یازدقلری شیلر عربلرک اقامتکاکہلرندن وقبائل بدویہ نیک قوناق یرلرندن تشکل ایدیوردی . بوشیلرہ متعلق ایلمک اثرلری یازان ذوات (ابو سعید اصمعی) و (ابو عیید سکونی) کبی ادب وشعر راویلری ایدی . متعاقباً بتون بلاد عرب حقنہ معلومات جغرافیہ پی حاوی اثرلر وجودہ کتیرلمشدر . (حسن بن احمد ہمدانی) نیک جزیرۃ العرب و (ابو اشعث کندی) نیک (تہامہ طاغلی) و سائرہ نیک سائرہ حقنہ وجودہ کتیردکلری اثرلر ایشتمہ بونوعدن ایدی [۱] . اوچنچی سبب عربلر جہانی فتح ایتدکن صکرہ ممالکتلرک کیفیت فتحہ کورہ احکام وضعنہ مجبور اولملری ایدی . چونکہ فی ، جزیرہ ، خراج ، مقاطعات ، مصالحت ، تسویفات واقعاتک [۲] احکامی کیفیت فتحہ کورہ آری آری ایدی . صلح ایلہ فتح اولنان برمملکت قہراً فتح ایدیلن مملکتدن بسبتون بشقہ برمعاملہ یہ مظهر ایدلمک طبیعی ایدی . امرا وفقہانک بوجہتلری بیلملری امور ضروریہ دن ایدی . حتی بونقطہ لر احکام دینیہ تفرعاتندن عد ایدیلردی . حال بوکہ بومعلوماتی الدہ ایتمک آنجق تاریخ وجغرافیہ علملرینک بیلنمسنہ توقف ایدردی .

(۱) معجم یاقوت ۷ ج ۱ [۲] اقطاعہ حکمدار طرفندن کندی عسکرینہ حاصلاتی ایلہ کچنمک اوزرہ یریلن اراضی یہ اطلاق اولنور . جمی اقطاع کلبر . مقاطعاتہ کلنچہ اقطاعاتک عینی ایسده اصحابی اندہ طول مدت قالمسی سببیلہ تحت تملکہ کیرمش بولنور . تسویفات دخی اقطاعاتک انواعندن بریدر .

ذکر اولنان دوردن صکره جغرافیه عربجه ترجه ایدیلوبده عربلر انی کورنجه او طرزده کتاب یازمغه باشلایهرق ترجه ایله اقباس ایتدکلری معلوماته ده اول بیلدکلری شیلری علاوه ایلدکن صکره نقل و سماع ایله اکتفا ایتیه رک کندیلری ده بالذات شرقاً و غرباً ، جنوباً و شمالاً دکلری ، اقطار جهانی طولاشوب مشاهدات ذاتیه و تحقیقات مخصوصه ایله طولادکلری معلوماتی قید و تدوین و (بطلمیوس) ک بر چوق یا کلسلرینی تصحیح ایلشاردر . آکلاشالدیغه کوره عربلرده جغرافیه عامی مرتبه کماله آنجق دردنچی عصر هجریده بالغ اولمشدر . عصر مذکورده علما تاریخ عمومییه دائر اثرلر وجوده کتیرمهک نصل صرف غیرت ایتشار ایسه جغرافیه علمنه دائره آثار معتبره یازمغه بذل همت ایلشاردر .

عربلرده بوعلمه متعلق یونانیلرک طرزنده ایلك اثر یازان ذات (شیخ - ابو زید بلخی) ایدی . مشارالیه دردنچی عصر هجری ایتدالرنده تألیف و (صورالاقایم) نامی ایله تسمیه ایتدیکی جغرافیه کتابنده ممالک اسلامییه بیکرمی قسمة تقسیم و هر قسم حقنده معلومات اطا ایتدکن صکره جغرافیهیه متعلق خیلی شیار یازمش ایسهده اختصاری التزام ایتسندن طولایی بر چوق بیوک شهرلری ذکر ایتماشدر . ینه او عصرده (کرخی) نامی ایله معروف اولان (ابو اسحق فارسی اصطخری) اسمنده ایران علماسندن بر ذات ایتشمس ایدی . (اصطخری) سیاحت اجراسنی سودیکندن کندیسکی بالذات اقطار جهانی طولاشورق بر چوق مملکتلر ، دکلر و شهرلر حقنده نتبعت و تدقیقانه بولندورن صکره الده ایتدیکی معلوماتی (بلخی) نک کتابنده موجود اولان سائر معلومات ایله مزج ایدرک بر کتاب وجوده کتیرمش و بو کتابه (مسالک الممالک) نامی ویرمشدر . بو کتاب مطبوع و منتشردر . (بلخی) نک کتابی ایسه ضائع اولمشدر [۸] .

[۸] قاموس الاعلامده (اصطخری) نک ترجمه حانده بالادهکی مطالعاته مخالف اولهرق اسلامیته جغرافیهیه دائر یونانیلر طرزنده ایلك کتاب یازان ذاتک (اصطخری) اولدنی و یازدیغی کتابی (صورالاقایم) نامیله تسمیه ایلدیکی بیان ایدیلور ایسهده بومعلومات خطادر . (فهرست) ک اورواده مطبوع اولان نسخه سنک ۱۳۸ هجری صحیفه سنده ویربان معلومات مؤلنک بالادهکی مطالعاتی تأیید ایتکدهدر . (کشف الظنون) ه مراجعتزده دخی (صورالاقایم) کتابنک (شیخ ابوزید احمد بن سهل بلخی) نک اولدیغی کوردک . بوده مؤلفک افاده سنی تأیید ایدر .

(اصطخری) تقسیمات جہتندن (بلخی) نک طوتدینی طریق طوتہرق ممالک اسلامیہ بی یکر می قسمہ تقسیم ایلشدر . بو قسملر دیار عرب (جزیرہ - العرب) دن باشلا یہرق ماوراء النہرہ (ترکستانہ) منہی اولور . مشارالیہ اقسام مذکورہ بی آری آری ذکر وتوصیف ایتیکلہ برابر مملکتلری ، ہر مملکتک صنایع وتجارتی وسائرسنی یازمشدر . ینہ او دورده (ابن حوقل) یتیشہرک (المسالک والممالک) کتابی تحریر ایلشدر . بوذات دخی سیاحتلرہ بولندقدن صکرہ بو اثری وجودہ کتیرمش ایدی . (ابن حوقل) کتابنک مقدمہ سندہ : « ۷ رمضان سنہ ۳۳۱ تاریخہ مصادف اولان پنجشنبہ کونی بغداددن مفارقتلہ سیاحتہ ابتدار ایلدم » دیور . مؤلف ایشہ یوسیاختی بیتیرخہ آف الذکر اثرینی یازہرق انی بر چوق خریطہلر ایلہ توضیح ایلش وەر اقالیم اسلامی ایچون بر خریطہ تنظیم ایتدکن ماعداسہرلری ، نہرلری ، طاغلری ، دکزلری ، آطہلری وسائریہی ترسیم ایلشدر . (ابن حوقل) کندی کتابندہ (اصطخری) نک تقسیماتی عیناً قبول ایلشدر . حتی بر چوق یرلرہ عبارہلر همان بر برینک عینی کیدر .

مذکور ذواتدن صکرہ (ابن الفقیہ ہمدانی) ، (مقدسی) ، (مسعودی) وسائریہ یتیشہرک جغرافیہ یہ دائر کتابلر یازمشلردن . بولردن (مسعودی) براقچ دفعہ سیاحتلرہ بولنہرق ہندستانک اقصای حدودینہ قدر وارمش وکوردیکی وتحقیقات ایلہ آکلادیغی شیلری جغرافیہ وناریخہ دائر یازدیغی کتابلرہ ذکر ایلشدر . ذکر اولنان مؤلفلرک جملہ بی دردنجی عصر ہجری آدم لردن یدیار . بولنرک کتابلری یالکیز خریطہلر داخل اولقسزین ہپ بو عصرده طبع ایلشدر . خریطہلر ایسہ عموماً ضایع اولہرق کتابلرہ ذکر لردن بشقہ بر اثر قالمشدر .

اسلاملر یرلی یرندہ کوستردیکمز وجہ ایلہ علمای اسلامیہ طرفندن تاریخ عمومی یہ دائر اثرلر یازلمغہ باشلانیدیغی زمانہ قدر بالادہ ذکری کچن جغرافیہ کتابلری و ذکر ایتدیکمز دیگر بر ایکی کتاب ایلہ قالمشلردی . بوتاریخدن اعتباراً تاریخ عمومی یہ دائر اثرلر وجودہ کتیرلسنہ نصل صرف ہمت ایلشدر ایسہ جغرافیہ حقندہ دخی بیوک اثرلر تحریرینہ بذل غیرت ایتشلردن . دہا صکرہ

حروف هجا اوزرینه معجمات جغرافیه - قوامیس جغرافیه - یازلمشدر . بو یولده کتاب یازان ذواتک الک مشهوری ۶۲۶ سنه هجریه سنده وفات ایدن (یاقوت حموی) ایدی . (یاقوت) چوجق ایکن روملردن اسیر ایدیلهرک بغدادده بر تاجر طرفدن اشترا و تربیه اولمش ایدی . بیودیکنده تجارت طریقله برچوق ممالکی بالنفس طولاشدقدن صکره بیوک حجمده ازلق اوزره (معجم البلدان) نامنده کی اثرینی یازمشدر . (یاقوت) بو اثرده مملکتلری ، طاعلری ، دره لری ، اووه لری ، کویلری ، قوناق لرلی ، یورتلری ، دکزلری ، نهرلری ، هیکلری ، بتخانه لری ، بتلری تعریف و توصیف ایتدیکی کچی هر شهری ذکر ایتدیکجه او شهرده تولد ایدن ، یا خود اکا انتساب ایلین مشاهیر حقدنه معلومات ویرمک صورتیه کتابنه برچوق تراجم احوالده علاوه ایشدر . بنابرین (یاقوت حموی) نک بو کتابی هم جغرافی ، هم تاریخی ، هم ادبی بر قاموس عد اولنور . (تاریخ ابوالفدا) نامی ایله معروف اولان (کتاب المختصر فی احوال البشر) اسمنده کی تاریخ عمومی مؤلفی حمدا امیری (ملک مؤید عمادالدین اسماعیل ابوالفدا) نک دخی تقویم البلدانه (جغرافیه) دائر بر کتابی وسائر ذواتکده برچوق مؤلفات مهمه سی واردر . جغرافیه علمنک ترقیسنه خدمت ایدن برچوق عرب سیاحتنامه لرینی اونو تمقده جائز دکلدر . بوجه تلری اختصار ایله کچورز و تفصیلاتی لسان عربک تاریخ آدابنه دائر آریجه بر کتابه ترک ایدیورز .

زمان جاهلیتده علوم ادبیه

اسلامیتده صکره خطابت

خطابت ایله شعر اسلامیت ایله برقات دها رونق ، بلاغت ، ترقی به مظهر اولان علوم جاهلیه دندر . او صرهده عربلر حال بداوتده بولنیورلردی . کرک خطابت ، کرک شعر قالبنده اصاغه اولنسون ، تصورات شاعرانه دن پک زیاده متأثر اولمقله برابر قوتحات و محاربات اجرایی ایچون خطابتده دها زیاده محتاج ایذیلر . بوسیدن خطابت دور اسلامیده شعر دن اول ترقیاته مظهر اولمش ایدی . معلوم اولدنی اوزره خطابت شاعر لکدن دها قولای اله کچر . بوندن ماعدا قرآن عظیم الشانده شعر دن وشاعر لکدن خلقک نفرتی موجب وزد اولان نصرلکی خطابت حقنده نصر وارد ارلماشدی . زمان جاهلیتده شعرا به اولان احتیاجه بناءً شاعر خطیبلردن دها معتبر عد ایلدیکی حالده دور اسلامیده خطیبلره دها زیاده احتیاج کورلمسی جهتیله خطیب شاعر دن دها زیاده معتبر طوتولوردی . چونکه زمان جاهلیتده مناقب و مآثرک تخلیدی ، دشمنه ترهیات اجرایی اسان شعر ایله وقوع بولور ایدی . دور اسلامیده ایسه همت وغیرتی تحریک و تهییج اتمک ، طرفدار قازانق ، دشمنلری قورقوتق اسان خطابتله ممکن اولوردی [۱] .

زمان جاهلیتده کی خطابت ایله دور اسلامیده کی خطابت آره سنده کی فرق خطابتک قرآن کریمک طرز بیانی تقلید و آیات قرآنییه یی اقتباس ایتلملی سایه سنده خطابتک اسلامیت ایله برقات دها بلاغت و حکمت کسب ایتمی ایدی . شعر دخی قرآن کریمک بوفیض بلاغت و حکمتندن مستفیض اولمش ایسه ده

خطابته مجال دها زیاده واسع اولدیغندن بو عامک تفیضی بالطبع دیگرینکدنکندن دها چوق اولمش ایدی . ظهور اسلامیتدن صکره یتیشن خطبا مثال ، کنایه ایرادی ، یاخود تهیدد اجراسی مقصدیه نطقلرینی آیات قرآنیه ایله ترصیع و تزین ایلرلردی . حتی بعضلری بتون برنطقی آیتلردن تشکیل ایدرلردی . نته کیم (مصعب بن الزبیر) عراقه کیده رک بوقطعه اهالیسنی برادری (عبدالله بن الزبیر) ه عرض انقیاده تشویق ایتمک ایستدیکی زمان بویله یامش ایدی . (مصعب) منبره چیقهرق شو نطق ایراد ایلمش ایدی : « بسم الله الرحمن الرحيم . طسم تلك آيات الكتاب المبين تلوه عليك من نداء موسى وفرعون بالحق لقوم يؤمنون ان فرعون علا في الارض وجعل اهله شيعاً يستضعف طائفة منهم يذبح ابناءهم ويستحي نساءهم انه كان من المفسدين (بورايه وارنجه انی شام طرفنه اتارت وضعنده بولنیردی) وزید ان نمن علی الذین استضعفوا فی الارض ونجعلهم ائمةً ونجعلهم الوارثین (بوراده الی ایله حجاز طرفنه اشارت ایتدی) ونمکن لهم فی الارض وزی فرعون وهامان وجنودهما منهم ما كانوا یحذرون (بوراده دخی الی ایله عراقه اشارته بولندی) [۱] .

عربلر اسلامیتدن صکره جهاندکیرلرکه تشبث ایله محارباتک اکثرنده مظفر اولنجه بوقتوحات اثناسنده یکی مملکتلر ، یکی اقوام ، یکی السنه کورملری تأثیری ایله عزت نفسلری ، آمال ومطلبلری آرتهرق بلاغت ذوق ادیبلری ده یوکسلمش ، قریحلملری برقات دها پارلامشدی . عربلرده خطابت ؛ بلاغت ، ایقاع وتأثیر جهتلریله لو درجه مظهر ترقی اولمش ایدی که حتی یونانیلر ورومالیربیله داخل اولدقلری حالده کندیلرندن ده اول تاریخ مدیتده اثبات وجود ایدن اقوامدن پک آزلیری بومقامه یتیشه بیلمشدر . یونانیلر ایله رومالیلرک خطابته احراز ایتدکلری مقام عالی بی و یونانیلردن دیموستنیس (ده موستن Démosthène) ، اشینس (نه شین Eschine) ، هبریدس (هیبه رید Hypéride) ورومالیلردن شیشرون (چچرون Cicéron) ، یولیوس قیصر (ژولسه زار Jules César) ، سالوستس (سالوست Salluste) ، لوکیرتس (لوکرسه Lucrèce) کی کعبلرینه واریله میان بیوک خطیلر یتشمش اولدیغنی

انکار اتمپورز . شو قدرکہ عربلرک بلاغت و تأثیرده انلردن کیری قالمدقلری . بیان اتمک ایستپورز . هرایی مات آرسنده لسان ، اخلاق و آداب نقطه لرندن موجود اولان فرق نظر دفته آتقله برابر احتمال که اسلامیت دورنده دها چوق خطیلر بتشمش ، دها بارلاق و بلیغ سوزلر ، دها چوق نطقلر سویلنمشدر . یونانلیرک اک بیوک خطیبی اولان (ده موستن)ک نطقلری ۶۲ نطقدن تشکل ایدر . یونلرک یاریسی یا کاشلقله مشارالیه اسناد اولنمشدر . حال بوکه امام علینک نطقلری یوزلر ایله تعداد اولتور . خطیلرک چوقلغنه کانجه عربلر اوائل اسلامیتده خطیلری اک چوق اولان ملتلردن ایدیلر . چونکه خلفا و امرانک ، قوماندانلرک چوقلری خطیب ایدی . زاهدلربیلله خطبادن ایدیلر [۱] . بونی غرب کورماملیدر . عربلر خیال صاحبی ، حساس بر قوم ایدیلر . کندیلرینه بلاغت بیوک بر تأثیر اجرا ایدردی . اودرجهده که بر سوز ایله آیاقلانیرلر ، ینه بلیغ بر سوز ایله حال سکونه کلیرلردی . بو حال اسلامیتک عربلر آرسنده انتشارینه یارديم ایدن اسباب جمله سندن اولمش ایدی . او قوجه فتوحات اثراسنده علی الاکثر برشهرک ، یا خود بر قلعه نك ضبط وقتیحی قوماندان طرفندن عسکره ایراد اولنان بلیغ بر نطقه توقف ایدردی . بونطق عسکره الکتیریک کبی تأثیر ایلردی . عسکر نخوت و حماسه ایله برر قهرمان کسلیلر ، کرک هجوم ، کرک مدافعهده اولومی هیچ کورردی . تاریخ فتوحات اسلامیده بودیدیکمزی مؤید یک چوق مثاللر واردر . بونلری بوراده ذکر اتمکه مقام مساعد دکلدرد . او یله قوماندانلر بیلیرزکه مظفریت و موفقیتلری آنجق طلاقه لسان و بلاغت بیانلری و ایراد ایتدکلری نطقلرک عسکره اجرا ایتدیکی تأثیرانک یاردیمله وقوع بولمشدر .

اوجهلردن (حجاج بن یوسف) بلیغ بر خطیب ایدی . خطابت انی عظمت و سطوتجه نظرده برقات دها بیوتمش ایدی . عراق خلفای امویهدن (عبدالملک) ه قارشلی حال عصیان و تمردده بولنیوردی . خلیفه اوتهمرده قارشلی عاجز قالنجه اورایه (حجاج) ی والی کوندردی . (حجاج) کوفیه کیرهک طالمماق ایچون کوزلرندن ماعدا بوزینی اورتمش اولدینی و یانی اوموزینه آلمش و باش

پارماغنی آغزینیه قویمش بولندینی حالده منبره چیقدی . خلق کندیسینی کورنجه دها اول کیدن والیر حقدنه یابدقلری کبی اکا نظر حقارت واستخفاف ایله باقرق ازقالدی کندیسینی طاشلایه جقلردی . (حجاج) منبرده بیوک بر متانتله طوردی . یوزینی آجدی . مطالی :

انا ابن جلا وطلاع الثنایا
متی اضع العمامة تعرفونی

بیتندن متشکل اولان اومشهور نطقی ایراد ایتدی .

(حجاج) نطقنک نهایتده شوپله دیمش ایدی : « امین اولکنز ، شر ، نه قدر آغیر ایسه انی آو اغیراغیله طاشیمقدن عاجز دکلم . هر کسی فالغنه کوره تعقیب وهرفالغه برفئالقی ایله مقابله ایدم جکم . سزده برچوق کله لر کور بیورم که یچوب کسمک زمانی کلمشدر . صار بقلرکنز ایله صقالرکنز آرسنده قان آقور کورر کبی یم .

« معلومکنز اولسون که امیرالمؤنین (عبدالملک بن مروان) اوق قبورینی (محفظه سنی) دوکدرک اوقلرینی برر برر یوقلادی . بنی او اوقلردن الک قاتی وقوتایسی کورونجه سزه کوندردی . چونکه سز بنی ، مخالفت ، شقاق ونفاق صاحبیسکمز . دائما طریق ضلالتله صاپوب کیدیورسکمز . دائما بنی وتجاوز یوللرینی ایجاد ایدیورسکمز . والله دکنکک قبوغنی نصل صییریلیر ایسه سزی ده اوله صییریم . آناج نصل طوغرانیر ایسه سزی ده اوله جه طوغرارم . چاقاق طاشنه نصل اورولور ایسه باشکزه اوله اورورم . مرعاده یاشایان دوه لره نصل دایاق آتیلیر ایسه سزده اوله دایاق آتارم . هر نه زمان یمین ایدرسه م درحال کسکین قلیج کبی یمینی یرینه کتیریم . هر نه زمان وعدا ایدر ایسه م وعدی درحال انفاذ ایدرم . . . الخ » [۱]

(حجاج) بو نطقنی بیتیرنجه خاق کندیسندن قورقورق عرض اطاعت ایلدیلر . (حجاج) عراقی بک شدتله اداره ایتمش ایدی . افعال وحرکات ظالمانه سی مشهوردر . مع مافیه بو والی منبره چیقوبده عراق اها ایسنه ایتدیکی ایلدکلری ، کندیسنه یابدقلری فئالقلری نصل عفو وصفح ایلدیکنی سو یلدکجه دیکله ینک

کنڈیسٹنک طوغری سو ویلیکنہ ، ظلمک عراق اہالیسی طرفدن انک حقندہ روا کورلدیکنہ حکم آیدہ جکی کلیر . ایستہ بوسبیدن خلفا شعرادن قورقدقلری کبی خطابدن دخی - سوزلری اہالینک حساسیتہ یک زیادہ تأثیر اجرا ایتدیکی ایچون - قورقارلردی .

فتوحاتہ ، طرفدار فرقه لراتخاذ وجمعنہ ، اختلال وشورشلرک تسکین واطفاسنہ حاند اولان وقائی کوزدن یکیریر ایسہ کز سوزک اجرا ایتدیکی تأثیر اعجازکارانہ یہ قارشی حیرتہ دوشمکدن کنڈیکزی قورنارہ مازسکنز . اسلامیتدہ آتشلانغہ ، ہان استعداد کسب ایدن ایلمک اختلال حضرت پیغمبرک وفاقی عقیندہ وقوع بولمش ایدی . مدینہ اہالیسی حضرت پیغمبرک ارتحالی استخبار آیدنجہ بیوک برہیجانہ دوشمشلردی . اودر جہدہ کہ صحابہ کرام عاقبتک وخامتدن قورقغہ باشلامشلردی . بونک اوزرینہ (حضرت ابوبکر) خلقہ : « ای ناس ! محمد وفات ایتدی ایسہ اللہ حی وباقیدر ، اللہ وفات ایتدی » دیدکن صکرہ نطقنہ شو آیات کریمہ ایلہ نہایت ویرمش ایدی : « وما محمد الا رسول قد خلت من قبلہ الرسل افان مات او قتل انقلبتم علی اعقابکم ومن ینقلب علی عقبیہ فلن یضر اللہ شیئا وسیجزی اللہ الشاکرین » . ایستہ بوبرقاج کلہ ذکر اولنان اختلالی تسکینہ کفایت ایتمش ایدی [۱] حضرت ابوبکرک مدیندہ (سقیفہ) نام موقعدہ ایراد ایتدیکی نطق ایلہ مشارالہدن صکرہ مقام خلافتہ کچن سائر خلفای راشدین طرفدن ایراد اولنان نطقلری دہ اکاکورہ قیاس ایدیکز . خلفای مشارالہمک اک زیادہ خطیب اولانی ہیچ شہہ یوقدرکہ حضرت علی ایدی . امام مشارالہمک نطقلرینی حاوی طبع ونشر ایدیلوب آرہ مزدہ متداول اولان (نہج البلاغہ) کتابی مدعاضری تأیید ایدن دلیلر دندر . مذکور کتابدہ بولنان نطقلرک بر قسمی حضرت علینک اولادینی قطعی صورتدہ ثابت دکلسدہ ہر حالدہ قسم اعظمتک امامک نطقلرندن متشکل بولندیغنہ شہہ یوقدر . مجموعہدہ ہر نوع نطقلر دن نمونہ لر واوجلہ دن دین ، ادب ، علم ، حماست ، فخرہ دائر نطقلر

[۱] البیان والتبیین ۱۲۲ ج ۱ وشہرستانی ۱۱ ج ۱

البیان والتبیین دہ بوسوزلرک قتلی (سہیل بن عمرو الاعلم) کوستریلور . ابن الاثیرہ مراجعتزدہ ایسہ ویردیکی معلوماتی مؤلف کتابک سوزلرینی مؤید کوردک . بناء علیہ ابن الاثیرک روایت ایتدیکی شکک اعتبار ایدیورز .

موجوددر . ایلک ادوار اسلامیهده یتیشن خلفانک اکثری ، بلاغت وطلاقتده اقتدارلری مختلف ، برر خطیب ایدی . اسلاملر فتوحاتی اکیل ایله ترفه و سکون واسرافاته طالعجه ، بلاغت وطلاقت قوتی دوچار ضعف اوله رق نطقلر حماسه مصروف ایکن مواعظه ودها صکره شکایت و نظامه تحول ایلشدر . بالآخره عرب دولتی شرقده دوچار انقراض اولنججه علم خطابت دخی بورلرده اضمه جلاله اوغرامشدر . اندلسده عرب دولتی قوت و شوکت صاحبی اولدینی زمانلرده ایسه خطابت کومولش اولدینی مزاردن چیقاریله رق اکا یکیدن حیات ویرلش واندلس خلفاسی خطبا وشعرايه اهمیت ویره رک انلری کندیلرینه یاقلاشدیرمشلردر . مع مافیسه اووقته قدر بداوت وفتوحات دورلری کچه رک خطابت اولان احتیاجده زائل اولمش اولدیغندن غیرت وهمتی تحریک ویاخود فتنه واختلالی تسکین مقصدیله خطابتک استخدای پک آز وقوع بولوردی . آنجق بر خلیفه نك نصبنده ، یاخود بر مظفریتدن عودتده ، یاخود بر بیوک آدمک استقبالی مراسمده خطیبلر طورلر ، استقبال و تکریم و تعظیمه و خلیفه ایچون موفقیت و سطوت و شان تمیسنه دائر نطقلر ایراد ایدرلردی [۱] .

امرا و قوماندانلره کلنججه بونلر دشمنه هجوم اجرا ایتمدن اول عسکر آزه سنده بطوره رق انلری اقدام و ثبات کوسه ترمکه تشویق و ترغیبی متضمن نطقلر سویلرلردی . چوق دفعه لر - (یرموک) واقعه سنده (خالد بن الولید) ک (قادیسیه) واقعه سنده (مغیره) نك و (فارس) غزوه سنده (خلید بن المنذر) ک (اندلس) ک فتحنیده (طارق بن زیاد) ک ایراد ایتدکلری نطقلر کبی - نطق مظفریتک باعنی اولوردی . مظفریتده سبب اولان نطقلری ذکر ایتمک ایسته سه ک جلدلر طولیمی یازی یازمقلغمز لازم کلیر . زمان جاهلیتده نصل ایسه دور اسلامیه دخی هر هانکی یرده اولور ایسه اولسون قبائل آزه سنده خطابت جاری و منتشر ایدی . اسلاملرک یا تختلری اولان مدینه ، شام و بغداد و سائر دیه ممالک اسلامیه نك هر طرفدن خلیفه یه عرض تبریکات ، یاخود بر حرب ایچون طلب نجات ، یاخود نقداً تمئی معاونت مقصدلریله وفود (قاصدان) - هیئت مبعوثلر - کلیردی . یا تختلره بوکبی هیئتلر کلدیجه کنجلردن اولان ارباب

نعم خطابتہ اولان محبت و میلری تأثیریلہ هیئلرک بولندی محله قوشارلر
 وهیئلر ایله برابر کلش اولان خطیبلرک نطقلری دیگله بهرک بلاغتمده استعمال
 ایتدکری اسلوبلری اقتباسه چالیشیرلردی [۱].

مراسلات و مکاتباتده بی بلاغت دخی عربلرده خطابت نوعندن عداولنوردی.
 خلفا باخصوص اوائل اسلامیتده برامیر ایله مکتوبلشدکلرینده عادتاً منبرده
 طوروب نطق ایراد ایدیورلرکی بلیغ سوزلریازمنی اختیار ایلرلردی. خطابتده
 بلاغت و طلاقت صاحبی اولانلر علی الاکثر کتابتدهده بلیغ اولورلر. بونقطه بی
 ده اول دخی بیان ایلش ایدک .

اسلامیتدن صکره شعر

شعر رامریلر

اسلامیتک ظهوری اوزرینه عربلر قرآن عظیم الشانک اسالیب بلیغهنه ،
 قوت و تأثیر نبوت و وحیه قارشى مهوت و غزوه و فتوحات و نشر اسلامیت ایله
 مشغول اولنجه بودورده مجاهدینک همت و غیرتی تحریک ایله جهاده اولان
 رغبتلری تزیید ، هرکسی عبادات و طاعاته تشویق ایلک ایچون خطابتده
 زیاده احتیاج کورلدیکی جهتله شاعرلرکه اولان اسلعداد فطریلری خطابتده
 منصرف اولمشدر . بوجهته عربلر شعره باقمیه جق برحالده خلفای راشدین
 دوری کچمشدر . بودوری متعاقب امویلر خاندان نبویدن خلافتی طلب ایدن
 ذواتک کثرتنه رغماً خلافتی اله کچیرمکه کوز دیکدکلریندن کنیدیلرینه مظاهرت
 و معاونت ایده جک طرفدارلر محتاج اولمشلر ، خاقی کنیدیلرینه مظاهرت تشویق
 وترغیب ایلشلر و طرفدار فرقهلری باره ایله صاتون آلمشدر . وبوطرفدارلری
 اوسته نق و قورنازلقله ا تحصیل آمال اغورنده قوللآلمشلردر . شعر حسیه
 اولان تأثیری اعتباری ایله برقوت اولدینی ایچون بونیده یاردجی اولورق اتخاذ
 ایتدکری وسائط جمله سنده اتخاذ واستخدام ایتمشلردر . بی امیه خلفاسی ،

خاتی کندی حاکمیتلرینه ترغیب ، یاخود ذملرنده سکو تلیری اکتساب ایتمک ایچون شعرانک اگر ائمنده ؛ پک چوق ایلری کیدرلردی . بوجهته شاعره عطیه واحسان ویرمهک « قطع لسان » تعیرینی استعمال ایدرلردی .

ایشته بوسبدن خلفای امویه خلقی شعره ترغیب وشعرایه سویلدکاری اشعارک کوزللاکنه واجرا ایده بیله چکی تأثیره کوره بیوک بیوک عطیه واحسانلر اعطا ایلرلردی . کندی چوجقلرینی ده شعر از برلمک ووقایع تاریخیه بی بیلیمک ایله مکلف طونارلردی . مع مافیه هر کسی کندی چوجقلرینه شعر اوکرتمهک تشویق جهتی اولجه یازلدینی اوزره تا حضرت عمر زماننده باشلامش ایدی . شوقدرکه او دورده یالکز تشویقات اجرایی ایله اکتفا اولنوردی . بی امیه ایسه بویولده یالکز تشویقات دکل ، پاره ومساعی عظیمه دخی صرف ایدرلردی . دولت امویه مؤسس (معاویه) « الک زیاده اهمیت ویردی ککزی شی وعلم و عرفانککزی اکثری شعر اولسون » دیردی [۱] . مشار ایله شعرایه اکرام والتفاتده ذم ایتسه لر بیله - پک ایلری کیدردی . (معاویه) دن صکره مقام خلافتی احراز ایدن خلفای امویه ایله والیلری واز جمله (حجاج) دخی عینی بولی طوتمشلر دیر . (حجاج) شعرایه پک زیاده اهمیت ویریددی . ادبای زمانه دن الک بیوک شاعر کیمدر دینه صوراردی . شعرانک یکدی بکیرینه تفوقی بختلرنده بولنوردی . بو خصوصاتی مباحثه صورتیله اجرا ایده مسدیکی زمان (قتیبه بن مسلم) ایله یابدینی کبی علم و عرفان صاحب لریله مکتوبلشیردی [۲] . خلفای امویه ووالیلری شعرانک کندی قبولرنده طولاشدقلرینی کورمز لر ایسه انلری کندی نزدلرینه وزیر تلیرینه دعوت ایدرلر واحسان وعطیه لره مستغرق ایلرلردی . ملوک امویه دن (عبدالملک بن مروان) شعره پک زیاده اهمیت ویرن خلفادن ایدی . بونک زماننده خلق هر نرده اجتماع ایتسه لر دائما شعر دن وشعرا دن بحث ایدرلردی [۳] .

شعره میل ورغبت عربلرجه برسجیه فطریه اولمق وامویلرک دولتی صرف برعرب دولتی بولمق اعتباریله بی امیه طرفدن شعر حقدنه اظهار اولسان میل وتوجه ، ادبیاته هوسلرندن وشعرا اهلی تشویق وترغیب ایتمک ایسته ملرندن

[۱] ابن خلکان ۱۰۷ ج ۲ [۲] مهجر ۴۲۰ ج ۱ [۳] لطائف المعارف ۷۰

نشأت الہدیکی وارد خاطر اولہ بیلیر . واقعاً بوجہتک تأثری اولق مستبعد دکلدیر . لیکن اک طوغریسی امویلر بومیل ورغبتی خاندان نبوی ارکانہ قارشی شاعرلرک دیلیرینی بر سلاح شکنده استعمال ایتک مقصدیله اظهار ایدرلردی . چونکہ امویار خلقک خلافتک خاندان نبوی ارکانسه عاند اولدیغنی اعتقاد ایتدکارینی بیلیرلردی . حتی بر چوق دفعه بنی امیه تک الطاف وانعامی ایله پرورده اولان شعرا بعض احوالده بو نقطه بی آچیقدن آچیغه سویلمکدن چکنمزلردی .

اوجله دن مثلاً شاعر مشهور (فرزدق) امویلری مدح و بر چوق عطیه واحسانلرینی اخذ ایتدیکی حالده باطناً بنی هاشمه طرفدار ایدی . امویلر بونی بیلیر ایکن ینه بوشاعری ممنون و خشنود ایتک ایستلر ایدی . روایتہ کوره (معاویہ) طرفندن (مدینه) ده والی بولسان (مروان بن الحکم) والیلکی اثناسنده (فرزدق) ک مستلزم مجازات بر طاقم سوزلر سویلدیکی ایشیدیر . (فرزدق) ی آرار . شاعر یقایی اله ویرمامک ایچون بصریه فرار ایدر . خلق (مروان) ه : « بویایدیغک شیدہ خطاییتک . چونکہ بوحر کتله کندیکی مضر برشاعریک هجوینه معروض یایدک » دیرلر . بونک اوزرینه (مروان) ذم و هجو اولتماق ایچون (فرزدق) ک آرقه سنده بر آدم کوندیرر . آدمله برابر یوز دینار ایله برینک دوه هدیہ یوللار . فقط بوکی حالاره رغماً ینه بوشاعر خاندان نبوی به مظاهرتدن واز کچمزدی . روایتہ کوره ماوک امویهنک طقوزنجیسی (هشام بن عبدالملک) هجه کیتمش ایدی . طوافده ایکن حضرت حسینک مخدومی حضرت علی بی کورر . نصلسه طانیماز . بوآدم کیمدردییه صورار . (فرزدق) اوصرده اوراده حاضر بولنور . بوحالی کورنجه اهل بیت نینک مدخنه داتر اولان :

هذا الذي تعرف البطحاء وطأته   والبيت يعرفه والحل والحرم

مطالعی او مشهور و بلیغ قصیده بی نظم ایدرکه بوقصیده شعر عزینک اک بارلاق نمونلرندن معدوددر .

امویلرک شعرا یه اهمیت ویردرک کندیلرینه یا قلاشدرملری کندی حاکمیلرینی تقریه مقصدیله وقوع بولدیغنی شوده کوبسترییور : خلفای امویهنک اک عادل

واک متقیبی اولان (عمر بن عبدالعزیز) تقوی وزهدده خلفای راشدینک طوتدیفی یولی طوتیق ایستدیکی زمان شعرایی کندی قپوسنی چالمقدن منع ونه شعرى ، ندهه شاعرلری قبول ایتمهچکنی اعلان ایتمش ایدی [۱] . فقط بو سبیدن زمان خلافتی امتداد ایدممشدر . کندیسندن صکره کلن خافا شعرايه اکرام وعطيه واحسانلره مستغرق ایتمک طریقنه عودت ایتمشدر .

شعر وعباسیلر

دولت امویه نك اقتضاسندن ویرینه دولت عباسیه نك تشککلندن صکره ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) شعرايه انعامت واکرامدن عدول ایتمشدر . حال بوکه شعرا خلفایه مراجعته وعطيه واحسانلرینه نائلیمه آیشمشلردی . بونلر (منصور) ک قپوسنه کلدکجه حضورینه کیرمکدن کونلرجه منع اولنورلردی . بکلهیه بکلهیه اللرنده ، آووچلرنده بولنان خرجلق بیتردی . بکلمکدن ده اوصانیرلردی . (منصور) ک حاجبی هرکون بوشاعرلرک وجودندن معلومات ویردیکی حالده (منصور) بونلرک کندی حضورینه قبوللرینی تأخیر ایلردی . (منصور) شعرایی برچوق انتظارلردن صکره حضورینه قبول ایلسه خلفای امویه بی مدح ایتمکلی کبی کندینی مدح ایتملرینی شرط آتخاذا ایدردی [۲] . مشار الیه بنجیل برذات ایدی . بوجهسته شعرا کندیسندن دلکیر اولمشلردی . شعرانک بوصورتله دلکیر اولملری عربلرک (منصور) دن اوزاقلاشمیلرینه وعلوبلره میل ایتملرینه یاردم ایتمشدر . (منصوره) ه قارشی مدینهده اعلان خلافت ایدن (محمد بن عبدالله) اک موقعی بیوک بر اهمیت آتش و (منصور) بو آتش اختلالی اطفا ایدنجهیه قدر پک چوق مشقت وعذابلر چکمشدر . (منصور) دن صکره کلن خلفای عباسیه بو خالندن عبرت بین اولهزق شعرایی اغضابدن چکنمکه وکندیلرینی عطيه واحسانلره مستغرق ایتمکه باشلامشلردر . شعرا بویله احسانلره مظهر اولدقجه باخصوص

(رشید) زمانندہ علویلرہ طرفدارلق شویله طورسون انلری هجو ایله خلفایه خوش کورنمکه چالشمشاردره ازجمه (رشید) ک زمانندہ یاشایان مشاهیرشعرادن (مروان بن ابی حفصه) خاندان حضرت علی بی هجو و ذم ایله خلیفه مشاره الیه یارانمغه چالشمسیردی [۱] . امویلر زمانندہ شعرایه سوال - دینلنجیلر - نامی ویریلیر ایکن (رشید) ک وزیر (جعفر) انلره قدرلرینی تعظیماً زوار - زائرلر - نامی ویرمشدر . یدنجی خلیفه عباسی (مأمون) شعرایه اکرام والتفائده او قدر ایلری کیتمش ایدی که کندیسنی ذم وهجو ایتسه لر بیله انلره عفو ومساحه ایله معامله ایدردی . روایته کوره خزاعه دن شاعر مشهور دعبل اوچنجی خلیفه عباسینک اوغلی (ابراهیم بن المهدي) بی هجو ایدر . ابراهیم کیفیتی خلیفه (مأمون) ه عرض ایله شاعرک مجازاتی طلب ایلر . (مأمون) ابراهیمه : « بنم یابدیغم کبی سن ده مساحه ایله معامله ده بولون . بو آدم بی ده هجو ایتدی . باق ، بنم حقمده نلر سویلیور :

ایسومنی المأمون خطة جاهل   او ما رأی بالامس رأس محمد
انی من القوم الذین سیوفهم   قلت اخاک و شرفک بمقعد
سادوا بذکرک بعد طول خموله   واستنقذوک من الحیض الاوهده*]

جوابی ویریر . ابراهیم « ای امیر المؤمنین ! حقیقه ک حلیمسکیز » دیر [۲] .

خلفای عباسیه دن (مهدی) ، (رشید) ، (مأمون) ک قبولری شعرانک ازدحامکاهی ایدی . اودورده (بشار بن بردعقیلی) ، (ابونواس) ، (ابوالعتاهیه) وسأره کبی بیوک شاعرلر یتشمشدر .

[۱] ابن خلکان ۸۹ ج ۲

[*] « (مأمون) جاهل بر آدم کبی بکا معامله ایتکمکی ایستبور ؟ ده ا دون برادری محمدالامینک باشی نصل یووارلانندیغنی کورمدیمی ؟ ای مأمون ! قیلچر یله قازدشکی اولدیرن وسنی بو مقامه اصعاد ایله سکا شان و شرف ویرن قومدن اولدیغی بیلیملیسک . او قوم که نامک یوق ایکن نامکه شان و شرف ویردیلر . وسنی خاک مذلتدن قورنارده رق بو منصبه اتلا ایلدیلر »

[۲] ابن خلکان ۱۷۹ ج ۱

شعرا و عرب دولتری

اولجه ذکر ایتدیگمز وجه ایله شعر علوم عربیه دندر . عربلرجه پک معتبر ایدی . بالاآخره دولت عباسیه ده عرب اولیان عنصرک تغلبی ایله امور حکومت ترکرک الیه پکنجه شعر و شعرانک اهمیتی ضعفه اوغرامش و بو حال (بنی حمدان) دولتک تأسسنه قدر دوام ایتمشدر . دولت مشارالیهانک ملوکی عرب اولدولرندن بونلرک دورنده شعر عربی تکرار رونق و حیات بولمشدر . شعرا (آل حمدان) دن مشهور (سیف الدوله) نک قپوسنی پناه اتخاذا ایتمشدردی . مشارالیهک اطرافنده او قدر شعرا طوبلانمش ایدی که روایته کوره بو قدر اعظم شعر و نوادر زمان خلفادن صکره ملو کدن هیچ برینک قپوننده اجتماع ایتمامشدر [*] . (سیف الدوله) کندییی بالذات ادیب و شاعر ایدی . انک دورنده اعظم شعرا دن (ابو نراس حمدانی) ، (منبئی) ، (سری الزفاء) ، (ابو عباس النامی) ، (ابو الفرج البیضاء) ، (وأواء) و سائر یتشمشدر .

فقط دولت مذکورہ منقرض اولنجه شرقده شعر تکرار خمول و احواله اوغرامشدر . حال بوکه آتیده کوستریله جکی اوزره شعر اوصره لرده اندلسده کی اویلر دولتده مظهر رواج و اعتلا اولمش و وسعت و انواعی چوغالمشدی .

عربلردن اولیان اسلام دولترینه کننجه بونلردن موقع اقتداره کلن حکمداران ایچنده شعری سون ، شعرایه اکرام و التفات ایدن ذوات بولنمش ایسه ده اکثریت اعتباریله بونلر کنندی مدح لرینه دائر اوقونان شیلری آ کلامدقبری حالد اعظمی تقلید و یا فخر و مباهات اظهار ایتک مقصدیله شعر و شعرایه التفاتده بونلورلردی . بوقیلدن اولان احوال دن اولمق اوزره

[*] اصلده « هیچ برخلیفه نک قپوسنده اجتماع ایتمامشدر » دینیلور . ابن خلکانده بو عبارتی « خلفادن صکره ملو کدن هیچ برینک قپوسنده . . . » شکلنده کوره رک اکا کوره تصحیح ایلدک .

بر طاقم شعرا مغربہ برابرة لمتونیه دن [*] (یوسف بن تاشفین) ك [**]
 زدیسه کلهرک مدحنه دائر تنظیم ایتدکاری قصائدی (معتمد بن عباد)
 واسطه سیله کندیسنه تقدیم ایتدکاری . شاعر لر قصیده لرینی انشاد ایله عطیه لره
 نائل اولدقدن صکره (معتمد) (یوسف بن تاشفین) دن : « امیر المسلمین
 بونلرک نه دیدکلربی آکلادیمی ؟ » دییه صورار . (ابن تاشفین) : « خیر ،
 آکلایه مدم . یالکنز خیر ایتدکارینی آکلایورم ، جوانی ویریر . (معتمد)
 کندی مملکتنه کیدنجه (ابن تاشفین) . بر مکتوب کوندره رک مکتوبده شو
 ایکی بیتی یازار :

بتم و بنا فما ابتلت جوانحنا   شوقاً الیکم ولا جفت ما قینا
 حالت لفقدم ایامنا فقدمت   سوداً وکانت بکم بیضاً لیالینا

« بر بریزدن آیرلدیغمز کوندن بری شوقز سوئدیکی کی الم فرقتدن
 کوزلرمزده قورومدی . غم و یأسک استیلاسندن کونلر کوزمزه او قدر

[*] (متونه) ارضیسنده ساکن بر برلردن دیمک ایتتیلور .

[**] ابویعقوب یوسف بن تاشفین مغربده حکومت سورون ملتمین ونام دیکرله
 مراطین دولتک اوچنچی واک قوتلی حکمداری ایدی . ۴۷۸ تاریخده تخت حکومه
 کچمش و مراکش شهرینی تأسیس ایدرک پایتخت انخاذا ایتدکاری . مغربده دولتی تأمین
 و بیوک براردو تشکیل ایتدکن صکره اندلس طوائف ملوکدن (محمد المعتمد بن عباد) ک
 دعوتی اوزرینه ۴۷۹ ده سینته بوغازینی تجاوزله قستیه قرالی آلتنجی الفونسه قارش
 (زلاقه) مظفریت عظیمه سنه نائل اولدقدن واسپانیانک برچوق یرلینی فتح ایتدکن
 صکره مراکشه عودت ایتش ایسه ده اندلسه (سیر بن ابی بکر) ک قوماندانی
 آلتنده فالان عسکری واسطه سیله اندلسک بتون طوائف ملوکنی ازاله و بوقطعه بی کندی
 مملکتنه الحاق ایتدکاری . کندیسی ای ولسان عربی بی دخی آکلماز بر بربری ایدیسه ده
 مدبر و عادل بر حکمدار ایدی . (قاموس الاعلام) ده یوسف بن تاشفین ک ۴۸۱ تاریخده
 ایکنجی دفعه اوله رق اندلسه کچدیکی و بو سفر عودتدن صکره عسکر کوندره رک
 طوائف ملوک ازاله و اندلس قطعه سننی ممالکنه الحاق ایلدیکی ذکر اولنیور ایسه ده
 صاحب ترجمه نیک مفصل ترجمه حالی حاوی اولان (ابن خلکان) ده بوجه تری دیگر بر روایت
 اولتی اوزره ذکر اولنیور . (ابن خلکان) اصل اولتی اوزره کویستردیکمز وجه ایله یوسف بن
 تاشفینک بر دفعه اندلسه کچدیکی و عودتدن صکره مذکور قطعه ده فالان عسکری
 واسطه سیله طوائف ملوک اسلامی بی ازاله و اندلس قطعه سننی ضمیمه ممالک ایتدیکی
 یازیور .

دکشمشدرکه قریبگذره کیجهلری کون کبی بیض و براق کچیریرکن شمیدی کونلر
بیله کوزمزمده سیم سیاه کسیدی »

مذکور بیتلر (ابن تاشقین) ه اوقوندینی زمان مشارالیه کاتبیدن : « معتمد
بزدن بیاض و سیاه جاریه لر می ای-تینور ؟ » دییه صورار . کاتب « خیر افندم ؛
دیمک ایستیورکه امیرالمسلمینک قریبنده بولندیغی زمانلرده انک کیجهسی کوندوز
ایدی . چونکه مسرت کیجهلری بیاض اولور . شمیدی اوشرفدن اوزاق
بولندیغی ایچون کوندوزلری بیله سیاه کوربیور . چونکه فرقت و حزن و کدر
کیجهلری سیاه اولور » جوابنده بولنور . بونک اوزرینه (ابن تاشقین) « والله
کوزل . اکا یازه جغک جوابده « کوزلرمزک یاشی کندیسی ایچون دوکولیور .
باشلمزمده انک فرقتی دوشونمکدن آغریبور » دییه یاز « جوانی ویریر [۱] .

شعرک جمعی وراویلی

اسلاملر قرآن عظیم الشانک تفسیرینه ابتدار ایدوبده الفاظک تحقیق
معاینه محتاج اولنجه شعری بوخصر صده مراجعت ایدیله جک وسائط جمله سندن
کوره رک راویلرندن تاقی واخذ ایتک صورتیله جمعه مجبور اولمشلردی . شعرک
جمعه برنجی عصر هجریده باشلانمشدر . بوجمع ایله اک زیاده اشتغال ایدنلر
عراقک بلاد عربه یقین بولسان قسمی ، یعنی کوفه و بصره اهالیسی ایدی .
بونکله برابر کوفه اهالیسی بصره اهالیسندن زیاد ، شعر جمع ایشلردر [۲] .
عرب شعرلرینی ایلك جمع ایدن ، اشعاره متعلق حکایاتی ایلك نقل و تدوین
ایلین ذوات ۱۵۵ سنه سنده وفات ایدن دیلی - کوفه لی (حماد روایه) [۳] ،
(ابو برده) نک مولاسی فرغانه لی (خلف بن حیان الاحمر) [۴] . (ابو عمرو
بن العلاء) ، (ابو عیبه) ، (اصمعی) وسائر ه ایدی . اشعار زاویلرندن اکثری
ادب ولغت راویلرندن ایدیلر . فصل مخصوصنده بوکا دائر معلومات و برمش
ایدک .

[۱] نفع الطیب ۷۸۱ ج ۲ [۲] مزه ۲۰۶ ج ۲ [۳] ابن خلکان ۱۶۴ ج ۱

[۴] طبقات الادبا ۶۹

زمان جاهلیت شعر لرندن جمع اولنان آثار منظومہ بیکلرجه قصیدلرہ بالغ اولمشدر . بوقدر چوق شعر صاحبی اولوق هیج برمانده امثالی کورلما مشدر . مع مافیہ بعض شعر راویاری برطاقم اسبابک سوقی ایله کندیلری شعر نظم ایدرک بو اشعاری زمان جاهلیت عربلرینه اسناد ایلرلردی . لکن هر حالده بوکبی اشعار مصنوعه و مسندهک مقداری بر قاج بیتدن فضله دکل ایدی . (خلف بن حیان احمر) دیورکه : « کوفیه کلرک علامسندن شعر نقل و اقتباس ایتمک ایستدم . اعطاده امساک ایتدیلمر . کندیلم شعر نظم ایدرک اسکی شعر دییه انلره ویرمک و بونک مقابله کندیلمر . کندیلم شعر عرب اشعارینی آلمغه مجبور اولدم . یعنی ساخته یی و یروب طوغری یی آلیوردم . بو حال خسته دوشدیکم زمانه قدر دوام ایتدی . خسته دوشدیکمده ایسه انلره : « یازیقلم اولسون سزه ! ایشته بن حضور الهیده توبه ایدیورم . ویردیکم شعر لر هپ بنمذر . جاهلیت شعری دکلدر » دیدم . سوزیمه اینا نمدیلر . ایشته بوسبیدن ویردیکم اشعار اسکی عربلره منسوب قالدی » [۱]

مارالذکر شعر جامع لرندن (ابو عمرو بن العلاء) ده : « جاهلیت اشعارینه شویتدن ماعدا برشی علاوه ایتمدم :

وانکرتی وماکان الذی نکرت
من الحوادث الا الشیب والصلبا

بونیده (اعشی) نک ابیاتی ایچنه صوقوشدوردم « دیور . ذکری کچن جامع لردن (حماد) دخی اوکبی برحر کتده بولنمشدر [۲] . شو قدرکه عربلر احادیث شریفه نک تدقیق و تفریقنده اعتیاد ایتدکاری ملکه تمیز و تنقید ایله چوق کچمدن اشعارکده زمان جاهلیته منسوبیتی مسأله سنده روایانک اسانیدنی تدقیق و تحقیق ایله صحیحی غیر صحیحدن تفریق ایلمشدر .

شعر نقل و روایتنده عربلرک بر عادتدی واردی . نا زمان جاهلیتدن اعتباراً عربلردن برشاعر یتشه کندیسنه بر آدم رفاقت ایدر ، اشعارینی حفظ و قرائت ایلردی . یا خود او شاعره دیکر شعرانک اشعارینی مثال ویا سآره قیلندن نقل ایدردی . (راویه) نامیله تسمیه اولنان بوشاعر یارداغنه علی الاکثر شاعر لکه نامزد اولان آدم لردن بولنوردی . صانکه برشاگردکی معلمنک معیتنده تمرین

وتجربه کوره رڪ بالا آخره استاد اولوردی . جاهلیت زمانلرنده او قومق یازمق بیلمدکلرندن بتون قوت واهمیتی حفظه ویریرلردی . مشاهیر شعرا وعشاق عربدن کثیر عزة (جمیل بئنه) نک وجمیل بئنه مشاهیر شعرادن (هدیه بن خشرم) ک وهدهبه (حطیئه) نک وحطیئه دخی (زهیر) ایله اوغلنک راویلیری ایدیلمر [۱] . کرک زمان جاهلیتده ، کرک اسلامیتک ایلمک دورلرنده برراویه یالکیز برشاعره اختصاص ایدرک انک اشعارینی نقل وروایت ایدر ، اوشاعره رفاقتده بولنور ، برشاکرد کندی معلمی ایله نصل اظهار فخر ومباهات ایدر ایسه رفاقت ایتدیکی شاعرک اشعارای ایله اولهجه فخر ومباهات اوستیر ، انی مدافعه وسائر شعرایه ترجیح ایلردی . فقط بالا آخره عربلر شعرک جمعنه محتاج اولنجه بواحصار عادتق قالدقهرق راویلمر ، یاخود جامعلر چوغالمشدر . بودورده شعر جامعلرندن هربری کندیسنه تعلق ایدن برمقصد ایچون شعری جمع وروایت ایدردی . مثلاً نحویون اعراپده مثال ودلیل اتخاذا ایدیلهجک اشعاره اهمیت ویریرلردی . شاعرلر غریب برلفظی ویاغریب برمعانی حاوی وتفسیره محتاج کوچ اشعاره رغبت ایلمزلردی . شعر جامعلری میاننده دلیلرک ، بدوی خرسزلرینک اشعارینی ، بدویلرک قیصه رجزلرینی ، یهودیلرک اشعارینی نقل وروایت ایله اشتغال ایدنلرده واردی . مع مافیله بوقیلدن اولان جامع وراویلمر شعر جامع وراویلمرند عد ایلمزلردی . هر نوع اشعار جمع وروایتنده تفرد ایدنلر اصل شعر راویلیری عد اولنورلردی . بالاده ذکر ایتدیکمز (حماد) ، (خلف) وسائر کبی ذوات او جمله دن ایدیلمر . اولجه بیان ایلدیکمز اسبابدن طولانی اودورلرده یازی ایله تدوین آتاردن احتراز ایلدیکلرندن قرآن عظیم الشانک واحادیث شریفه نک از برلنمی سایه سنده حافظه لرده حفظ ایچون پک بیسوک براستماد حاصل اولمش ایدی . بوسبیدن شعرک روایت وحفظندهده خارق العاده وغریب برملکه واردی . ایشته اوسایهده شعر جامع وراویلیری ایچنده یکرمی ، اوتوز بیک قصیده یی از بر ایتمش ، بونلری اسانیدی ومعانیسی ایله روایته مقتدر آدملر بوانوردی . شاعرلر لسان عربیده کی ملکه لرینی تزئید ایتک ایچون زمان جاهلیت اشعارینی از برملکه صولک درجه ده اهمیت ویریرلردی . چونکه

بیوک برشاعرك اشعارینی بیلمك انك كی اشعار جیدہ نظمہ باعث اولہ جغنه
 ذاہب اولورلردی . بوندن ماعدا شعرا کندیلرینه توجیه اولتان سؤالره جواب
 ویره بیلمك ایچونده جاهلیت اشعارینی حفظه مجبور ایدیلر . چونکہ كرك
 دولت امویہ زماننده ، كرك دولت عباسیہ نك ایلك دورلرنده خلیفه لر ووالیلر
 اشعار جاهلیہ یه پك زیاده اهمیت ویریرلردی .

طبقات شعرا

عربلرده شاعرلك فطری برخاصه ایسهده زمین وزمانك اختلافی ایله شعر
 عربی معنی واسلوب جہتلیریله مختلفدر . چوللارك اورته سنده دوه سنی سورر
 ایکن قصیده تنظیم ایدن بدوی قوملردن ، یوردیرلرندن بشقه برائر حیات
 کوس-تره یمن برحیطك ایچنده بولنیوردی . کونشك محرق صیجاغنه ، یاخود
 کیجه نك کثیف ظلمتہ
 معروض اولدقیجه قیلدن ،
 یاخود یوندن معمول
 چادرینه التجا ایدردی .
 یکاهه مونس یولدایشی
 دوه سی ، آتی ایدی .
 ییه جك اوله رق سوت
 وخرمادن بشقه برشیئه
 مالک دکل ایدی . یاتمق
 ایستدکجه بردشمنك بردن
 بره هجومندن ، یاخود
 حشرات مضره نك کند-
 یسفی صوقسندن قورقه رق

شامده بربرایک جامی

نیم اویانق یاتاردی . سودیکی ایله سوزلشدکجه (رقتین) ، یاخود (عقیق) ی

محل ملاقات آنجا از ایدردی که اوراده برتپه‌ک ویا بر دره‌ک گنارنده بولوشورلردی . طاشدن ، یاخود آغاجدن معمول آهمه‌یه طاپاردی . یاخود کندی‌الی ایله خرم‌ان بر معبود باه‌رق فقط آج قالنجه انی یر ایدی . بو‌حالده ، بویله بر محیطده باشایان بر بویونک خیالات شاعرانه‌سی مزین کاشانه‌لرده و مفرح باغچه‌لرده بیویه‌رک ایپکلی البسه کیمکه و قطفیله‌لی یتاقلره یا تمغه آیشمش ، شان و شوکت دولتی کورمش ، خلفا و وزیرایه مصاحبت ایشمش ، ناز و نعیم ، راحت و رفاهیت ایچنده یا شامش اولان بر آدمک خیالات شاعرانه‌سی ایله البته بر اوله‌ماز . ایسته آرده بویله فرقلر بولندوقجه موقع وزمانه کوره بر ماتک شعرنده اختلاف بولمق طبیعیدر . بوجه‌تله زمان جاهلیت اش‌مارینی تزینات لفظیه‌دن وانواع کنایه و مجازدن خالی اولمقله برابر معنی ده‌ها خشن و لفظاً ده‌ها متین کوررسکوز .

دها صکره اسلامیتک ظهوری اوزرینه قرآن عظیم‌الشان ایله احادیث شریفه‌نک حفظ و تناقلی تعمیم ایتدیکی کی علوم لسانیه و ادبیه‌یه متعلق معلوماتک و امثال و حکمک جمعنه و شعرک جیدینی غیر جیدندن تفریق و تمیزده صرف همت ایدیلنجه خالقده‌کی طبیعت شاعرانه و قوه ذکا پارلایه‌رق شعرانک بلاغته‌کی ذوق سلیم‌لری ترقی ایلش و ملکه‌کلری برقات ده‌ار سوخ پیدا ایدرک شعر و خطابتده‌کی تخیلات و تصورات کسب و وسعت ایلشدر . بودورده وجوده کتیر بیان آثار منظومه و منثوره زمان جاهلیتک محصولات فیکریه‌سندن مرتبه‌جه ده‌ها یوکسک ، رونق و بر اقلده‌دها صاف و ضیاداردر . عرب‌لر بوضره‌لرده ایرانلیلردن اطنابات و تطویلات اسلوب‌لرینی اقتباس ایلشلردی . بناءً علیه دور اسلامیده یتیشن شعرا بلاغت و ذوق بلاغته‌ده شعرا جاهلیه‌نک فوقنده بر طبقه تشکیل ایدرلر . مثلاً شعرا ی اسلامیه‌دن (حسان بن ثابت) ، (عمر بن ابی ربیع) ، (حطیئه) ، (جریر) ، (فرزدق) ، (نصیب) . (ذوالرمة) و (احوص) ک اشعاری بلاغته‌جه ، طرز تعبیر و افادده‌ده مهارت و تنوع‌جه ، صنعتجه شعرا جاهلیه‌دن (نابغه) ، (عنتره) ، (ابن کثوم) ، (زهیر) ، (عاقمه) و (طرفه) نک شعرلردن ده‌ها یوکسکدر [۱] . نته‌کیم دور اسلامیده یتیشن خطیب‌لر دخی عباره نسیقنده و طرز افادده‌ده جاهلیت

[۱] ابن خلدون ۵۸ ج ۱

خطبا سندن دها بلیغ ودها یوکسک بر موقع اشغال ایتشلردر .
 عربلر ددایلك شاعر لر جاهلیت شعر اسندن متشکلر . بو طبقه دن صکره دور اسلامی
 شاعر لر ی کلیر که بونلر ظهور اسلامیتدن دولت امویه نك صوکلرینه قدر اولان
 زمانلرده یتیشن شعرادر . بو طبقه شعرایه (مخضرمین) نامی اطلاق اولنور .
 اوچنجی طبقه اوله رق دولت عباسیه دورنده یتیشن شعرای کلیر که بو طبقه یه
 (مولدین) نامی ویریلیر . بونلردن صکره ظهور ایدن شعرای (محدثین) ،
 طبقه سنی تشکیل ایدر لر . بونکله برابر ذکر اولن ان شعرای طبقه لرندن بری
 ایله انی ولی ایدن طبقه آره سنده کی زمانی تسمای تمانه تعیین ایتک ، آره لنده
 قطعی بر حد وضع ایتک ممکن دکلدر . زیرا بر چوق شاعر لر واردر که بر
 طبقه نك صوکلرنده وانی ولی ایدن طبقه نك ایتک دورلرنده بولنمشلردر .
 زمان جاهلیت شاعر لرندن بعضلری دور اسلامی یه یتیشدکلری کی شعرای
 مخضرمیندن بعضلری ده مولدین دورنده یاشامشلردر . وقس علیه .
 بز شعرای بو طبقه لره اختصار مقصدیله تقسیم ایدیوروز . برنجی طبقه - که
 شعرای جاهلیه دن متشکلدر - بوندن مقصد بسبتون زمان جاهلیت شعراسی ،
 یاخود اشعارینک قسم اعظمی اسلامیتدن اول نظم ایدن شعرای طبقه سیدر .
 زمان جاهلیت شعرینک خاصه میزه سی ساددک وقبالقدر . بر حسی نظم
 وتوصیف ایتدکلرنده حال طبیعی سی نه ایسه نظم لری ده اوقدر اولوردی . بر
 آرسلانی ، یاخود بر چادری ، یاخود بر کیکی توصیف ایلینجه دخی سوزلرنده
 بر تکلف ، طبیعی که مخالف برشی ، بر مبالغه بولنمازدی . بو طبقه نك اک مشهور
 شاعر لر ی اصحاب معاقندر .

(مخضرمون) نامیله معروف اولان ایکنجی طبقه ایسه انی تشکیل
 ایدن شاعر لک امویلر دورنده حال بد اوته قالمش بولنلرینه بناء برنجی طبقه
 شعرایه بکزر . شوقدر که بو طبقه شاعر لر ی بالاده بیان ایتدیکمز اسبابدن
 طولانی بلاغتجه شعرای جاهلیه نك فوقنده بر مقام احراز ایتدکلری کی
 شعر لر ی ده مدنی خاصه دن خالی دکلدر . شاعر نجی (حسان بن ثابت) ،
 قصیده برده صاحبی (کعب بن زهیر) ، کبار شعرادن (جریر) ، (اخطل) ،
 و (فرزدق) بو طبقه نك اک مشهور شعر اسندلر لر .

طبقه، ولدینه کهنجه بو طبقه بی تشکیل ایدن شاعرلر عباسیلرک اک بارلاق دوری اولان (رشید) و (مأمون) ک زمانلرنده، بولاق، تنم، راحت، اسرافات ورفاهیت دورنده یتیشدکاری جهته معاشرت و محالطت تأثیری ایله بوشاعرلرک طبیعت شاعرانه سی اینجی لشمش، ذوق ادبیلری ده ترقی ایلمش ایدی. بوانیجه لک، بوترقی درحال شعرده کورولشدر. شعرا شرابک، بزم انس و طربلرک، کاشانه لرک، بانچه لرک، کلسه تانلرک نظماً توصیفنه قویوشلردی. شعرای مولدینک اشعارای رقت حس و پرده بیرونانه معانی جهتلریله ذکر اولتان دیکر ایکی طبقه دن آیری بر موقع طوتار. مولدینک اک مشهور شاعرلری (بشار عقیلی)، (ابو العتاهیه)، (ابو نواس)، (ابو تمام) و (بختری) در.

دردنجی طبقه شعرا اولان محدثین ایسه یونان فلسفه و علومنک عربلره نقل و عربلرده علم کلام منتشر اولدقدن صکره ظهور ایدن شاعرلردن متشکلدر. (متنبی)، (ابوالعلاء المعری)، (شریف رضی)، (صفی الدین حللی) نک اشعارنده کورولدیکی وجه ایله بو طبقه بی تشکیل ایدن شاعرانک شعرلرنده فلسفی، حکمی، جدلی برنک موجوددر.

اسلامیتده شاعرلر و شعرلری

ایلك قرون اسلامیه ده بازار شعر حال رواجده بولندیفی ایچون ازمنه جاهلیه ده نصل چوقجه شاعر یتیشمش ایسه بودورلرده دخی اویله جه پک چوق شاعرلر یتیشمش ایدی. شو قدرکه شعرايه متعلق معلوماتک اکثری ضائع اولدیغندن عربلردن یتیشن شاعرلرک مقدارینی تماماً بولمق ممکن دکلدر. مع مافیله اله کین برطاقم معلومات واردرکه عربلردن جداً پک چوق شاعرلر یتیشدیکنی کوستریر. (ابن خلدکان): « بغدادلی منجم (هرون بن علی) نک شعراي مولدین حقدده (کتاب البارع) نامیله برکتاب یازهرق انده ۱۶۱ شاعرک ترجمه حاتی جمع ایلدیکنی، ایلك ترجمه حالك (بشار عقیلی) یه

وصوک ترجمہ حالك ده (محمد بن عبدالمالك بن صالح) ه متعلق بولنديغنی ، ذکر ایلدور . (بشار) ایله (محمد بن عبدالمالك) آردسنده مرور ایدن مدت يك قیصه ایدی . بوندن ماعدا اترك مؤلفی (هرون بن علی) بوکتابده یالکیز الك کزیده ومشهور شعرائی یازمقله اکتفا ایتدیکنی بیان ایدیور . بویله جزئی برمدت ظرفنده ۱۶۱ بیوک شاعر یتیشیر ایسه ایکنجی طبقه یی تشکیل ایدن مخضرمیندن ودرنجی طبقه دن اولان محدثیندن نه قدر شاعر یتیشمش اولدیننی اکا کوره تخمین ایتیلدر . اندلسده یتیشهرك عددلری یوزلر ایله صایله بیلن شعرائیده اونوتمامیلدر .

بودرجه چوق متدارده یتیشن عرب شاعرلرینک نظم ایتدکلری تقصیده لر و دیوانلره کنگجه بوللری احصا وتعداد ایتک امکآنک خارچنده در . باخصوص اوقصیده و دیوانلرک قسم اعظمی اسلامیتک قرون وسطاسنده ظهور ایدن فته واختلاللر اثناسنده ضائع اولمشدر . بنابراین (کشف الظنون) مؤلفنک بوخصوص حقنده ویردیکی معلوماتی بورایه نقل ایله اکتفا ایده جکزه . مشارالیه هربری مشاهیر شعرا دن برینک محصول قریحه سی اوله رق آلتی یوز قدر دیوان - شعر مجموعه سی - ذکر ایدیور . دیوانلری ذکر ایدرکن شاعرلرک اسملری ، لقبلری ، وفات سنه لرینده یازیور . بوشاعرلر عراق ، شام ، فارس ، خراسان ، مصر ، اندلس وسائر اهلایسندن ایدیلر . ذکر اولنسان دیوانلرک حجلملری مختلف اولدیغی کبی صحیفه لری مقدا ری ده بیکدن یوزه ویوزدن ده آشاغی یه قدر مختلفدر . انلرک اصطلاحنجه برپراق ایکی صحیفه وهر صحیفه یکر می سطر دن تشکل ایدر . مثلا (بشار عقیل) نک دیوانی بیک یاپراق ، یعنی ایکی بیک صحیفه در . هر صحیفه نک یکر میشر سطر ی حاوی اولسنه کوره صحیفه لرک مجموعی ۴۰،۰۰۰ سطر ی ، یاخود بیت یحتوی دیمک اولور . شاعر مشهور (ابن هر مه) نک دیوانی ده ۵۰۰ یپراق دن مرکبدر . او حاده ۲۰،۰۰۰ بیت ی حاوی دیمک چیقار . کذلک مشاهیر شعرا دن (مسلم بن الولید) ک دیوانی ۲۰۰ یپراق دن متشکلدر . او حسابجه ۸،۰۰۰ بیت ی شاملدر . سائر دیوانلری ده اکا کوره قیاس ایدیکز [۱] .

قیامت زمان موجه لری آردسندہ ضائع اوله رق (کشف الظنون) مؤلفنک دائرہ اطلاع و ذکرینہ واصل اوله میان دیوانلر ایله شعرلری و جمع اولنمدیفی ایچون دیوان صاحبی اوله میان شاعرلری نظر دقتہ آیر ایسه کز کرک ازمنہ جاهلیه ده، کرک دور اسلامیده هیچ برلسانده امثالی کورلمه جک درجده شعر عربنک کثرتنه و عرب شعراسنک تعددینہ قارشی اظهارحیرتدن کندیکزی آله مازسکنز.

شعرک عروضی

مشهور روایتہ کوره شعر عربنک عروضی ایلمک وضع ایدن ذات ۱۷۰ سنہ هجر بهسندہ وفات ایدن (خلیل بن احمد) در . مشار ایله علم عروضی ایجاد و عالم وجوده اخراج ایدرک اقسامنی اون بش بحری (وزنی) حاوی بش دائرہ یه حصر ایلمشدر . دها صکره (اخفش) بو اون بش بحره (خب) نامیله تسمیه ایتدیکی بر بحر علاوه ایتمشدر [۱]. لیکن اغلب احتمالہ کوره شعر بحرلری خلیل دن و اخفشدن دها اول معروف ایدی . زیرا بو بحرلر معروف اولسه ایدی عربلر - دها اول تنظیم ایتدکاری شعرلرده کورمکده اولدیغمزوجه ایله - منظومه لرینی دقتله ضبط و تنظیم ایده مزلردی . قرآن عظیم الشانک شعر اولدیغنی سوبیلنرک سوزینی رد ایتمک اوزره صحابه دن (ولید بن مغیره) طرفندن سوبیلنن : « قرآن شعر دکدر . زیرا انی شعرک انواع اوزان و قوافیسنه ، هجز و رجزه ، شوکا بوکا تطبیق ایتدمسده بونلرک هیچ برینه بکزه دیکنی کورمدم » سوزلری ده مدعامزی تأیید ایدر [۲] . مشار ایله اشعارک بحرلرینی بیلمامش اولسه ایدی بو سوزلری نصل سوبیله بیلیردی ؟ دیمک اولیورکه (خلیل بن احمد) بحرلری ایجاد ایتمش دکل ، آنجق ایلمک اولمق اوزره عروضی علم شکلنه قویهرق بو ترتیب ایله ترتیب ایلمش و عرب اوزانندن اولیان برطاقم وزنلری عرب اوزان شعر بهسنه علاوه ایتمشدر [۳] . احتمال که عربلر دها صکره یونان بحور شعر بهسندن و اسالیب نظم لرندن اقتباسانده بولتمشلردر . چونکه او عصرلرده عربلردن

[۱] ابن خلیکان ۱۷۲ ج ۱ [۲] مژهر ۱۷۷ ج ۲ [۳] مژهر ۲۰۳ ج ۲

یونان لسان وادیاتہ اہمیت ویرنلردن بعضلری عرب شمرلری ایله یونان اشعارى آره سنده مقایسلر اجرا ایدرلردی . هجرتك بشنحی عصری اوائلنده یتیشن مشاهیر علمادن (ابن الهیثم) ك عرب و یونان ادبیاتك . بربرینه مزجی ایله قلمه آلمش صنعت شعر حتمده برساله سی [۱] وارد . برساله بی کنده یز کورمده . یونکله برابر (ناشی اکبر) نامیله معروف اولوب ۲۹۳ سنه هجریه سنده وفات ایدن (ابن شریح) اسمنده کی شاعر قواعده عروضی تدقیق ایدرک برچوق شبهه و ترددلر کورسترمش و (خلیل بن احمد) ك کورستردیکی شکله مخالف برشکلده کورسترمشدر [۲] .

قابل انکار اولمیان موادندرکه عروض شعر خاثر حیات اولان اجسام و اشیاك تابع اولدقلری قانونه تبعاً دهاصکره توالی قرون ایله ترقی و تشعب ایلدیکندن نظمه اصمعیات ، شعر بدوی ، شعر حورانی و امثالی کی برطاقم انواع قصاد تورده مشدر .

اندلسه کلهجه بوراده شعر؛ دیگر اقوام اسلامیه جه اهمال ایدلرکن صکره مظهر رواج و اهتمام اولدیغندن بر تاریخ مخصوصه مالکدر . اندلسده کی اسلاملر شعر عربی به اہمیت ویردرک اقسام و انواعی تهذیب و اصلاح ایلشلر و اشعارك اصاغه و تمیقنده پک ایلری کیتمشلردی . اندلسیلر شعرده (موشح) طرزینی ایجاد ایدرک مشهور اندلس موشحاتی او اصولده نظم ایلشلردر .

بو طرز شعر اندلسلی (مقدم بن معاذ فریری) [*] طرفندن اوچنجی عصر هجری اوخزنده ایجاد اولمشدر [۱] . اندلسده اصول توشیح سلاستی و تمیق کلامده لطافتی و اجزاسنک سهولتله مصراع یا بیلمسی جهتیه هر طرفه منتشر و مظهر قبول اولنجه عوام ناس او طرزده شعر سولیکله قویوله رق اعراب ایله مقید اولمقسزین شهر لسانی ایله اشعار نظم ایتمشلردر . بوصورتله

[۱] طبقات الاطباء ۹۴ ج ۲ [۲] ابن خلکان ۲۶۳ ج ۱

[*] نفع الطیبده بوذاتك اسمی (مقدم بن معاذ القبری) شکلنده کورستریلورکه طوغریسی ده بوشکلدر . شوالده اصلده یا مؤلف بر اثر ذهل ایله اسمی یا کاش یازمش ، یا خود اثنای ترتیبده یا کاش دیزبلرک تصحیح اولنور ایکن فرقته وارلامشدر . مقدم اندلسده حکومت سورن آل مرواندن امیر عبدالله بن محمدك شعراسندن ایدی (نفع الطیب ص ۱۹۵

ج ۲) [۱] ابن خلدون ۵۱۸ ج ۱ و ابن الاثیر ۲۸ ج ۸ .

وجوده کان شعره (زجل) نامی و برلمشدر . (زجل) شکزنده باییلان اشعار امام الزجالین نامیله معروف اولان قرطبه‌لی (ابوبکر بن قرمان) [*] ک اجزال لطیفه‌سیله طائمشدر .

ذکر اولنان شعر نوعندن صکره مغرب اها الیسی اعاریض مزدوجه و شهر لسانی ایله یاپیش برنوع شعر دها ایجاد ایشملردر که بوکا (عروض البلد) نامی و برمشدری . بونی استنباط ایدن (ابن عمیراندلسی) ایدی . زمان حاضرده مصرده (زجل مصری) ، نک انواعی و سوریه قطعه‌سنده (قریض لبسانی) و (معنی) نصل منتشر و متداول ایسه فاسده (عروض البلد) دخی او یله جه انتشار و تداول ایدرک متعدد انواعی یاپیش و بونوعلره (مزدوج) ، (کاری) ، (ماعبه) ، (غزل) و سائرده ناملری و برلمشدر .

بغداد عوامنک برنوع شعری وار ایدی که بوکا (موالیبا) اسمی و بریلیردی . بونوعک برچوق اقسامی واردی . (قوما) ، (کان کان) بوشعرك اقسامندن ایدی [۱] . (موالیبا) بهضلی بریتدن ، بعضلی ده ایکی بیت و یا دها زیاده اییادن تشکل ایدردی . بونوع اشعار بالآخره عراقدن اقطار سائرده انتقال ایدرک درلو درلو شکلره کیرمشدر . الیوم سوریه ، عراق و مصرده معروف و منتشردر .

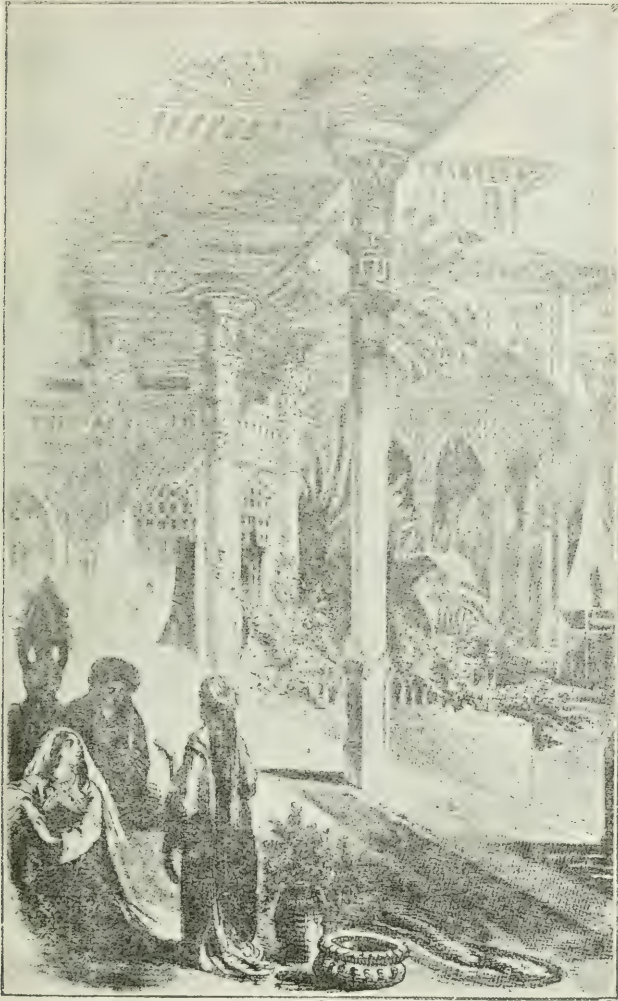
شعر و دولت

زمان جاهایتده شعر حقنده معلومات و یردی کمز صرده خالق‌دیدی فرط حساسیت و سرعت تأثره بناء شعرك نه درجه اجرای تأثیر ایتدیکنی کوسترمش ایدک . هر بلر دولت تشکیلندن صکره عقلاً دها زیاده ترقی ایلینجه حسلیری برقات دها اینجهک و نزاکت کسب ایدرک شعرك تأثیرینه دها فضله معروض اولمشدری . دها صکره دولت اسلامیه کسب وسعت ایشی و اسلاملر حاکمیتده

[*] بوذات اسمی دخی (ابوبکر بن قرمان) دکل ، (ابوبکر بن قرمان) در .

[۱] ابن خلدون ۵۰۳ ج ۱ .

دها ایلری کیتملری اوزرینه شعرک دائرهٔ تأثیری ده اونسبتده کسب وسعت ایلش ایدی . باخصوص عرب دولترنده بوتأثیر دها زیاده نمودار برزمین بولش ایدی . چونکه بودولترده خلفا بالذات شعر ایله مشغول اولورلر و شعر

خلفایه مخصوص برسرای

ایله شعرایه بیوک براهمیت ویریرلردی . خلفای امویه نك شعرایه نه قدر اهمیت ویردکلرینی ، شعرایی نصل کندی زدلرینه جلب واعزاز ایتدکلرینی دها اول

کوسترمش ايدک . بوحال دولت عباسيه نك ايلک دورلرنده وعرب دو تلمرينک جمله سنده دوام ايلشدر . شاعر نزد خليفه ويا اميره کادکجه حضوره قبولی استيدان ايدر وحضوره کيرنجه قصيده سنی انشاد ايلردی . خليفه انشاد اولنان قصيده يی دیکلر [۱] وحاضر بولنانلر ابياتی ايله ترنم ايدرلردی . شاعر قصيده سنی بيتيرنجه خايفه ، ياخود امير شاعره مکافات ويرلمنی امر ايدردي . بو عطيه بعضاً يوز بيک درهمی متجاوز ، بلکه ده بيک بيک (۱۰,۰۰۰,۰۰۰) درهمه قدر بالغ اولوردی [۲] . شاعره بعضاً آيلق معين برمعاش باغلانير ، خلعتلر ايله اعزاز اولنور ، کنديسنه مأموريت ده ويريايردی [۳] . خلفای عباسيه دن (مهدي) و (رشيد) و اندلس خلفای ادويه سندن (ناصر) - عبدالرحمن ثالث - و (منصور) شعرايه اک چوق بذل واحسانده بولنان خلفادن و دولت ادويه زماننده عراقينده والی بولنان (خالد قسری) ايله بنی حمدانن (سيف الدوله) شعرايه اک چوق التفات واحسانده بولنان امرادن ايديلر .

مع مافيه خلفا و امرا - يك نادرلری مستثنی اولق اوزره - عموماً شاعرلره بذل اموال واحسان ايدرلردی . بو خلفا و امرا هفتده ، ياخود آیده ، ياخود سنده شعرايی قبول ايچون بريوم مخصوص تعيين ايلرلر و اوگون صانکه شعر واديبانن بشقه برشی ايله اوغراشوق ايسته ميورلرمش کي حضورلرينه شعردن بشقه کيمسه يی ادخال ايمزلردی [۴] . شعرا حضور خلفا ويا امراده عقد اولنان بو مجلسلرده مناظره و مباحثه لرده بولنورلردی . اوکي مناظره لرك قريحه لرك پارلامسنه و همت و اقدامک تعاليسنه نه قدر خدمت ایده چکی خفي دکلدر . اندلسيلر بو خصوصه سائرلرنن فضلده اهميت ويريرلردی . بشنجهي قرن هجریده اشبيليه ده حکم سورن بر سلاله نك برنجی حاکی اولان (معتضد بن عباد) ک شعرا نك راحت واکرام ايله اقامتلرينه مخصوص بردارده سی وار ایدی که هر هفته بازار ايرتسی کونی اولدقجه شعرا مشارالیهک حضورينه کيررلر و کنديلرنن بشقه کيمسه قبول اولنمازدی . اندلسده شعرا نك موقع ورتبه لری

[۱] ابن خلکان ۷۲ ج ۱۰ [۲] ابن خلکان ۱۹۸ ج ۱ [۳] نفع الطیب ۷۲۹ ج ۱

[۴] اغانی ۴۴ ج ۹ و ابن خلکان ۱۶۹ ج ۱

ورئیسلی واری . رئیسلی سلطان تعیین ایدردی [۱] . شعرانک اسمعلری
 مأمورین دولت کبی سجالات حکومتده بردقتر مخصوصده قید اولنورد . [۲] .
 اندلس امراسندن بری برقتجدن عودت ایدنجه خلقک قبولی ایچون بر مجلس
 قوراردی . مجلسده ایلك اوکجه حافظار آیات قرآنیہی تلاوت ایدرلردی .
 متعاقباً شاعرلر آیاهه قالدقهرق قصیده لرینی انشاد ایلرلردی . ظن وتخمینمزہ
 کوره اندلسلیلرک شعرایه بودرجه اکرام واحسانده بولملری بغداد خلفاسنه
 اقتدا مقصدیه ایدی . نتهکیم اندلس حکمدارلری بغداد خلفاسنک آداب
 واداتک ، احکام وقوانینک وسائر احوالنک اکثرنده انلره اوقفا
 ایتشلر ایدی .

شعر ایله خلفا وامرا

شعر صنعتک دول عربیهده رواجنه باعث اولان اسبابدن یریده خلفانک
 بالذات اشعار نظم وشعر ایله اشتغال ایللری ایدی . حتی بعض خلفانک پک
 پارلاق قصائد ومقاطیعی (قطع لری) واردر . ملوک امویهنک ایکنجیسی
 (یزیدبن معاویه) خلفای شعرانک اک مشهورلرندن ایدی . مشارایهک اشعاری
 اوچ کراسهده - جزءده - جمع ایدلمشدر . (ابن خلکان) بو اشعاری پک چوق
 سودیکلی ایچون جمله سنی اوقویوب ازبر ایتدیکنی سویلیور [۳] . بونی غریب
 کورمامک اقتضا ایدر . چونکه (یزید) چولده بیومش ایدی . والده سنی بنی
 کابدن (میسون بنت بحدل) معاویهنک زوجہ سنی ایکن انک شامده کی سرایلرینی
 بکنمیه رک چوله اولان اشتیاق ومحبتنی اظهاردن چکنامش ومطعی :

لیت تخفق الارواح فیہ   احب الی من قصر منیف
 ولبس عباءة وتقر عینی   احب الی من لبس الشفوف

[۱] نفع الطیب ۱۱۹ ج ۲ [۲] نفع الطیب ۱۹۵ ج ۲ [۳] ابن خلکان ۵۰۸ ج ۱

[*] (میسون) عمجه زاده سنی سودیکندن زوجی معاویہنی سوه مامشدر . بالاده

ذکر اولان ابیات تمهی شودر :

« مرطرفی روزگارہ معروض بر چادر بچہ یوکسک بر سر ایدن دہا خوشدر .
بر عبا کیوب ممنون یا شامق اینجہ و مزین البسه کیوب نا خوش بر حیات کیر مکہ
مر جحدر »

یدلرندن متشکل اولان اوشهور ایاتی انشاد ایتمش ایدی (معاویہ)، میسونک
یو ایاتی ایشیدنجہ « بنی بسلی بر طانیہ بکرتک درجه سنہ قدر واردی ها ! »
دیہرک میسونی تطلیق ایلشدر . (میسون) یزیدی قارنندہ حامل اولدینی خالدہ
نجددہ کی عالمہ سنہ کیتمش ، اورادہ یزیدی طوغورمش ، اورادہ اکا ایکی سنہ ممہ
ویرمشدر [۱] . ملوک اموبہ دن (ولید بن یزید بن عبدالملک) ایلہ خلفای عباسیہ دن
(مروان الرشید) دخی خلفای شعرادن ایدیلر . بونکے برابر خلفای عباسیہ نک
اکثری شعر نظم ایدرلردی . بونلرک ایچندہ بلا استتناک شاعر لر ی ۲۹۶
سنہ ہجر یہ سنندہ وفات ایدن (عبداللہ بن المعتز) ایدی . مشارالیہ مقام خلافتدہ
یا لکیز بر کون بر کیجہ بولنمشدر . ارباب علم واقصداردن ایدی . بر دیوان
اشعاری واردر [۲] . مصدر . طبع ایدلشدر . خلفای عباسیہ دن اے صوک شعر
نظم ایدن ذات ۳۲۹ سنہ ہجر یہ سنندہ وفات ایدن (راضی باللہ) ایدی . مشارالیہ
شعری قید وتدوین اولنان ک صوک خلیفہ عباسی اولدینی کبی منبردہ خطبہ (نطق)
ایرادیدن وندیملرایہ مجالسہ ومصاحبہدہ بولنان و عامائی کنڈیسنہ یا قلاشدیران
اک صوک خلیفہ عباسی ایدی [۳] .

اندلس ملوک وامراسنہ کلنچہ بونلردن (عبدالرحمن اوسط) و (مستعین
باللہ شعر نظم ایدنلردن ایدیلر . (صولی) خلفای عباسیہ نک اشعارینہ دائر
مستقل بر کتاب تألیف ایتمش ایدی . اندلس ملوک اموبہ سی بو خصوصدہ
عباسیہ غبطہ ایلشدر ایدی . بو جہتلہ اندلس ملوکندن (حکم) ک بتون
مراغی (صولی) طرفدن یازیلان کتابک عباسیلرک اشعارینی احتواسی کبی

واکل کسیرہ فی کسریتی	احب الی من اکل الرغیف
واصوات الریاح بکل فیح	احب الی من نقر الدقوف
وکلب ذبح الطراق دونی	احب الی من قط الوف
وخرق من بنی عمی نحیف	احب الی من علیج عنیف (علیف)

[۱] دمیری ۲۱۸ ج ۲ [۲] ابن خلکان ۲۵۸ ج ۱ [۳] الفخری ۲۵۲

اندلسندہ یتیشن خلفای امویہ نك اشعارینی حاوی انك كچی بر کتہائی یازہ جق
بر مؤلف بولمغہ منصرف ایدی [۱] .

بالادہ ویردیکمز معلومائی دقت ایله نظر تأمله آیر ایسه کز شعره اك زیاده
اهمیت ویرن خلفا وامرانك شعرك نظمته اك زیاده قدرت صاحبی اولان خلفا
وامرادن اولدقلرینی کوررسکمز . زیرا بونوع خلفا وامرا شعری حقیله تقدیر
ایدرلردی . بو حال حکومات مظالمه نك ایجاباتندندر . چونکه بونوع حکومتارده
رواج بولان صنایع ، فنون ، علوم و ادبیات آنجق پادشاهلرک وامرانك
رغبت کوستردیکی شیلره انحصار ایدر . خلفای امویہ دن (ولید بن یزید بن -
عبدالمملک) کندی مدحنه دائر (یزید بن منبه) طرفدن نظام ایدیلن بر
قصیده نك هر بیقی ایچون بیک درهم عطیه ویرمشدر [۲] . مشار الیه تصیدلرک
ایسانی تعداد وهر بیت ایچون بیک درهم احسان ایدن ایلمک خلیفه ایدی .
سائر خلفا وامرای شعرائی ده اکا کوره قیاس ایتلیدر . بنی حمداندن (سیف الدوله) -
نك دورنده شعرك رواج بولمسی آنجق مشار الیهک بالذات شاعر اولمشندن
نشأت ایلمش ایدی [۳] .

(عبدالمملک بن مروان) برکون شعرا وادبا ایله مصاحبت ایتدیکی صروده
هم مجلسلرینه :

اهیم بدعد ما حییت فان امت فواحر با من یمیم بها بعدی

بیقی حقننده فکرکز نه در؟ دییه صورار . مصاحبلمری «معناسی کوزل
بریت» جوانی ویررلر . عبدالمملک : «خیر ، بو بیتک صاحبی زوز کدر . معنی
کوزل دکل . بشقه برمعناده سوبلملی ایدی» دیر . مصاحباندن بری بیقی شو
شکله افراغ ایدر :

اهیم بدعد ما حییت فان امت اوکل بدعد من یمیم بها بعدی

عبدالمملک بومعنائی دها چرکین کوره رک حتی بونی سوبلیه جک عاشقی حسسز ،
ناموسسز عد ایلر . او حالده نصل اولمیدر؟ دییه صورارلر . عبدالمملک شو
شکلده اولمیدر دیر :

[۱] نفع الطیب ۱۰۰۳ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۱۳۷ ج ۵ [۳] ابن خلکان ۳۶۵ ج ۱

اهم بدعد ما حیت فان ات فلا صاحت دعد لذی خلة بعدی [۱]

یوقاریدن بری و یردیکمز ایضا حاتدن آکلا شیلدیغی وجه ایله دولت امویه نك
ابتدالرنده شعرایه بره مقصد سیاسی به بناء اهمیت و یریلیوردی . بالاآخره بواهمیت
خلفا و امراجه شعر و ادبیات ایله تلذذ سوقی ایله کوستریلین بره مقصد ادبی به
انحصار ایلدی . خلفا و امرا شعرا ایله مجالسه و قصائد ویا ابیات نظمنی انلره
تکلیف ایدرلردی . یاخود معاسنی حل ایتمدکلری ویا برقمسمنی اونوتدقلری
بریتی صورمق ایچون شهرایی کندی نزدلرینه جلب ایدرلردی . بعضاً خلفا
ایله جایی آرزو اولنان شعرانك اقامت ایتمدکلری محللر آردسنده بیوک برمسافه
بولنوردی . نته کیم خلفای امویه دن (هشام بن عبدالملك) پابختی اولان شامده
مقیم بولنورکن عراقده والیسی بولنان (یوسف بن عمر ثقفی) یه برامرنامه
کوندره رك (حماد راویه) یه ۵۰۰ دینار ایله برهچین اعطاسیله کندیسینی شامه
کوندرمسی امر ایلر . (حماد) عراقدن حرکتله ۱۲ کونده شامه مواصلت
ایدر . حضور خلیفه یه کیروب احضارینك سببنی صوردیغی زمان (هشام)
حماده : « بریت خاطریمه کلدی ده کیمك اولدیغنی بیله مدم . اوبیت ده شوایدی :

ودعوا بالصبح يوماً فجاءت قینة فی یمنها ابریق

« برکون صباح عیش ونوشنه طاله لم دیبه قرار و بردیلر . درحال بر مغنیة
دل آشوب صاغ انده برابریق باده یی حامللاً مجلسه کلدی » دیر .
(حماد) بویتك (عدی بن زید عبادی) نك اولدیغنی بیان ایله برابر یقی
محتوی اولان قصیده نك جمله نی (هشام) ه انشاد ایلر [۲] . برچوق دفعه

[۱] الفخری ۱۱۲

[۲] [ابن خلکان] بوفقره یی (مقامات) صاحبی مشهور (ابو محمد حریری) نك
(درة الغواص) نامنده کی آرندن نقل ایتمشدر . فقره شو شکلده تصویر اولنیور :
حماد راویه دیورکه : « یزید بن عبدالملك بن مروان) مقام سلطنتده ایکن اکا
انتساب ایتمدیکمدن برادری هشام بوسبیدن بکا نظر خصومتله باقاردی . بالاآخره یزید
وفات ایدوبده برادری هشام کرسی سلطنته جلوس ایدنجه انتقامندن قورقورق خانهمده
برسنه صافلاندم . دوستلرمدن اخلاقنه امین اولدینم کیمسه لر ایله کیزلی کیزلی
کوروشمکدن ماعدا هیچ بر انسان ایله کوروشمه یوردم . برسنه مدت بویله کچدیکی
حاله کیمسه نك نی آرامدیغنی کورنجه جسارت آلهرق برکون جمعه نمازنی قیامق اوزره

خلفا بوکبی شیلری شرعک تجویز ایتدیکی بزم ذوق و سفاده بولنور ایکن اجرا ایدرلردی . از جمله (حبابه) نك مقتونی اولان و عشقندکی رسوایلق ایله ترك

جامه کیتدم . نمازی رصافه جامنده قلوب بیتیردیکم صروده ایدی که ایکی پولیس مأموری یا تمه کلدیله . « والی یوسف بن عمر ثقفی سنی ایستیتور » دیدیلر . کندلی کندیمه « ایشته قورقدیغم شی باشمه کلدی » دیدم . پولیسلره « مساعده ایدیکیز . عائله مه کیدهیم ، وداع ایدهیم . بلکه انلری بردها کورمک نصیب اولماز » دییه رجا ایتدم . « بوقابل دکل » دیدیلر . کندیمی انلره تسلیم ایتدم . والی (یوسف بن عمر ثقفی) نك حضورینه چیقاردیلر . قرمزی ایوانده اوطوریوردی . سلام ویردم . سلامه قارشیلق ویردی . قورقوت قیزین بنی جلب و بشن یوز دینار ایله پردوه اعطا ایدرک ششامه اعزامی و اون ایکی کونده ششامه وارمی لزومنی مبین (هشام) دن کلن امرنامه بی کوستردی . دوهده حاضر لائش ایدی . پاره بی آلهرق یوله چیقتم . اون ایکی کونده شامه واردم . حضوره قبولی استیذان ایدنجه (هشام) بنی قبول ایتدی . خلیفه مشارالیه صرطاشی ایله مفروش وهر ایکی طاش آره سننده آلتون بر جیوق منقوش ، حولیسی واسع بر سر ایده بولتیوردی . کندیمی قرمزی بر خالی اوزرنده اوطوریوردی . ایپکدن قرمزی البسه کیمش ، مسک و عنبر سورونمش ایدی . سلام ویردم . سلامه قارشیلق ویردرک کندیسنه یقین بریرده اوطورتدی . آیانغی ایدم . برده یاننده نه کورهیم . ایکی جاریه وارکه عمر مده بو کوزلا کده انسان کورمامشدم . جاریه لرك قولاق لرنیک هر برنده نور کبی بارلایان ایکی انجی ایله بر کوپه واردی . هشام بکا : « نصلسک ؟ احوالک نصل ؟ » دییه صوردی . « حمد اولسون ، ایدر » دیدم . « سنی نه ایچون کتیردیکمی بیلیرمیسک ؟ » دیدی . « خیر » دیدم . « خاطریمه بر بیت کلدی ناظهنی بیله مدم . ایشته بونک ایچون سنی جلب ایتدم . اویت شوایدی :

ودعوا بالصبح يوماً فجاءت
دیدمی . « بو یوق (عدی بن زید العبادی) بر قصیده ده سولشدر « جوانی ویردم .
بتون قصیدی سویله دیدی . قصیده بی شو صورتله سولیکه باشلادم :

بکر العاذلون فی وضح الھ
یلومون فیک یا ابنة عبد اللہ
لست ادري اذ اکثر العذل فیها
نہایتہ طوغرو کلن :

قینة فی یمینہا ابریق
دیک صنی سلافہا الراوق
مزجت لہ طعمہا من بدرق
قوت حمر یزینہا التصفیق
لاحری آجن ولا مطروق
ودعوا بالصبح يوماً فجاءت
قدمته علی عتار کعین ال
مرة قبل من جهها فاذا ما
وطفا فوقها فتقايع کالیا
ثم کان المزاج ماء سحباب
بیتلرخی سولینجه (هشام) صوک درجه نشوه دار اولدی . «

حیات ایدن (یزید بن عبدالملک) برکیجه (حبابه) ایله ایچوب ذرق و صفا
ایدیوردی . (یزید) حبابه نك لندن باده بی ایچوب کیفلند کدن صکره (حبابه)
شویتی تغنی ایلر :

اذا رمت عنها سلوة قال شافع من الحسن معاد السلو المقابر
« محبوبه فتانمی دوشونامک ، اونوتقمق ، اندن واز کچمک ایستدکجه انک
کوزلکندن برشفاعتکار قارشى طورهرق بوقلب آزاده لیکی آنجوق قهره کیرلیدیکی
زمانده اوله بیلیر دیر . »

(یزید) حبابه دن بویتک قائلنی صورار . (حبابه) بیلیم دیر . (یزید)
هان مشاهیر تابیندن و افضل علمادن (زهری) نك جلای ایچون آدم کوندریر .
حال بوکه وقت کیجه یاریسنی کچمش ایدی . (زهری) قورقوسندن تتره یه
تتره یه نزد خلیفه یه کلیر . جلای سببنی آکلاینجه قورقوسی زائل اولور [۱] .
مع مافیہ شعرا ایله مجالسه خلفای عباسیه دن (هادی) نك یاپدینی کی
برمنظره نك ، یاخود بر آلتک توصیفی کی علی الا کثر ادبی بر مقصد ایچون وقوع
بولوردی . مشار ایله شاعر لری کندی تزدینه جلب ایدرک (مهدی) طرفندن
کندیسنه اهدا ایدلمش اولان (عمر بن معدی کرب) ک (صمصامه) نامنده کی
سیف مشهورینک توصیفی طلب ایلدی . شعرادن (ابن یامین بصری) او سیف
صارمی جمله دن زیاده کوزل توصیف ایتدی کندن خلیفه نك مکافاتنه نائل
اولدی [۲] .

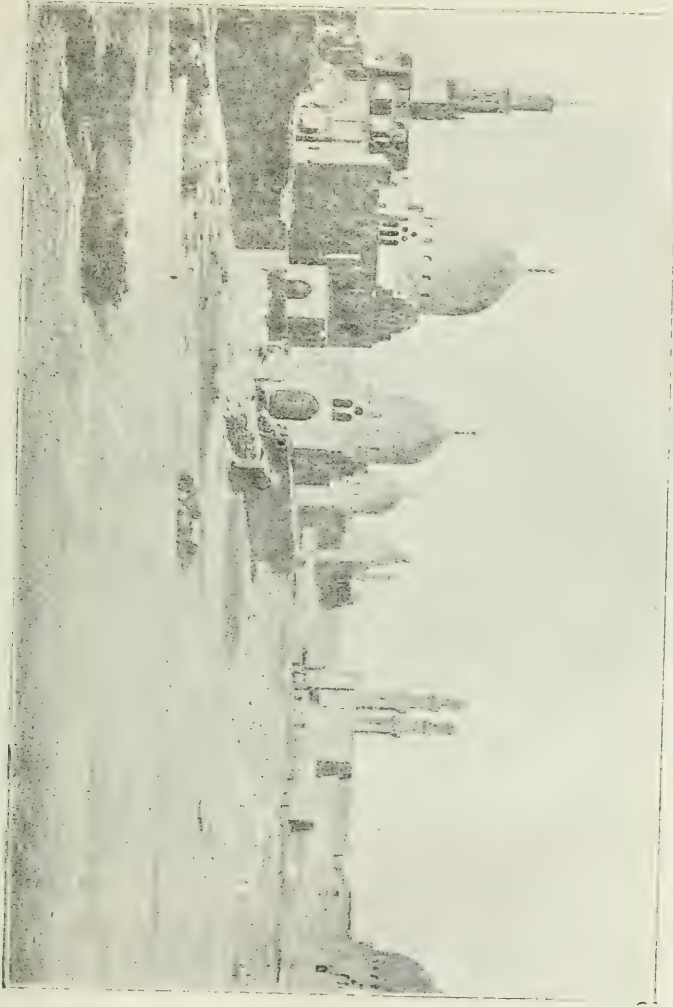
شعر و شعرادن اک زیاده بختی سون خلفادن (رشید) برکون تزدنده منعقد
اولان بر مجلس ادبه دباحتانده بولندیغی صروده حاضر بولنانلردن « ومن یسأل
الصعلوک این مذاهبه » نصف بیتک ایلک مصراعنی صورار . حاضر بولنانلردن

حریری بوقترده هشامک او ائشاده جاریه واسطه سیله حماده برقدح باده ویردردیکی
ذکر ایدیورسوده طوغری دکادر . چونکه (هشام) مسکرات ایچمزدی . بوندن ماعدا
بوقترده ایکنجی بر خطا دها وار . (یوسف بن عمر ثقفی) نك عراق والیسکی
اوزمانه مصادف دکادر . (هشام) زمانده عراق والیسی (خالد بن عبدالله قسری)
ایدی . (ابن خلکان)

[۱] حلیة الکمیت ۶۰ [۲] مسعودی ۲۷۸ ج ۲ اصلده سهرأ (ابن یامین بصری)

دینلمشدر .

ہیچ بری نیلمز . مشاہیر ادبادن (اصمعی) اوصردہ کلہینہ جک درجہ دہ
خستہ بولندیغندن (رشید) اسحق موصلی بی اصمعیکن نزدیکہ اعزام واصمعی بہ

قاهرہ دہ مقابر خلفا

ویرمک اوزردہ بیک دینار ارسال ایلر . (اصمعی) صوریلان بیتک تمای :
وسائلہ این الرحیل و سائل ومن یسأل الصعلوک این مذاہبہ
صورتندہ بولندیغنی جواباً بیان ایدر [۱] .

(رشید) چوق دفعه لر بر بیتک معناسنى حل ایتک ایچون مجلسلر عقد ایدردى . مشار ايله برکون اویله بر مجلسده بولنور ایکن :

قتلوا ابن عفان الخلیفة محرماً ورعاً فلم ار مشله مخذولا

بیتک معناسنى سورمش ایدی . مجلسده (کسانى) و (اصمى) بولنمقده ایدی . آرهلرنده حضور خلیفه ده (محرم) کله سنک تفسیری حقنده بر مناقشه و مجادله ظهور ایدرک بولگه نك بوموقعده (قباحتمز) معناسنده بولندیغى (اصمى) طرفدن اثبات ایدلدى [۱] . (رشید) عربلرک قورد حقنده سويلدکلىرى اک ایی بیت ایچون مکافات اوله رق مشاهیر شعرادن (فضل بن عبدالصمد رقاشى) یه ۱۰۶۰۰ دینار قیمتده بر یوزوک اهدا ایتدیکی کبی [۲] اونلی (مأمون) دخی مشاهیر شعرادن (علی بن الجهم) ی بر بیتک نظمی ایچون والی تعیین ایشدر [۳] . شعر مجلیرى اولان خلفا ايله امرادن (سیف الدوله) وسائرله نك مجلسلرنده جریان ایدن بویولده کی احوالی ده اکا کوره قیاس ایدیکنز .

دولتده شمرک تاثیرى

خلاصه دینله بیلیرکه شعر عربلرک بتون علوم ادیبه لرینى تشکیل ایدیور ایدی . هر زمان ، هر زرده بولنسه لر شعر ماشداتى ، مسامراتى ، مباحثات و مذاکراتى ايله اشتغال ایلرلر ایدی . بو اشتغال خلفا ، امرا و ادبایه مخصوص برشى اولیوب ارکک ، قادین عموم خلقه شامل ایدی . شعر ايله کثرت اشتغاله او قدر ایلری کیتمشلر ، اودرجه چوق اشعار حفظ ایتشلر ایدی که بر موقعده بر معنایى متضمن بر بیت ایراد ایتک لازم کلسه او موقعد . یالکنز شاعرک اسمنى ذکر ایدرلردى . شاعرک یالکنز اسمى هانکی بیتنه اشارت ایدلمک ایستلیدیکنى کوسه ترمکه کافی کورولوردى . روایت کوره برکون بغداد کو بریسنده بر آدم بطوریورمش ، دابر و حسنا بر قادینک (رصافه) جهنندن کله رک اوکنندن کچدیکنى ، اوصرده بر دلیقانلینک ده قادینه قارشى قارشى به کله رک اکا خطاباً

[۱] - منزه ۲۷۸ ج ۱ [۲] - النجوم الزاهره ۴۶۲ ج ۱ [۳] - اغانى ۱۶ ج ۱۳

«الله علی بن جهمه رحمت ایتسون» دیدگنی، قادینکده «الله ابوالعالم المعری یهده
رحمت ایتسون» جوابنده بولدیغنی، بونر طوریه رقی هر بری بر طرفه
یولنه دوام ایتدیگنی کورر. بونک اوزرینه اومتجسس آدم قادینک آرقه سندن
قوشه رقی کندیسنه یا قلاشیر. «قادین! تعاطی ایتدیگکز سوزلردن
نهدیمک ایتدیگکیزی بکا سوبایکیز. یوقسه سزی رسوای ایدرم» دیر.
قادینجغز «دلیقانی» «الله ابن جهمه رحمت ایتسون» دیدیکی زمان بو سوزدن
شاعرك:

عیون المها بین الرصافة والجسر   جابن الهوی من حیث ادری ولادری
بیت مشهورینی افهام ایتمک ایستدی، بنده اكا جواباً «الله ابوالعالم المعری یهده
رحمت ایتسون» دیدیکم وقت بوسوزدن مقصدم ابوالعالمك:

فیا دارها بالخلیف ان مرازها   قریب ولکن دون ذلك احوال

بیت مشهورینی افهام ایتدی «جوابنده بولنور» [۱].

شعره بوقدر اهمیت ویریلیر ایسه بریت شعرك بر محاربه نك ظهورینه،
یاخود بر جعاعتك قتلنه، یاخود بالعکس قتلدن تخلیصلرینه سبب اولمق درجه سنه
قدر اشعارك دولت وملتك اعظم رجالی اوزرنده يك شدتلی بر تأثیر اجرا
ایتمی يك طبیعی کورولزمی؟

شعرك اودورلرده نه قدر بیوک بر تأثیر اجرا ایلمش اولدیغنی کوسترین
مثاللردن اولمق اوزره برنجی خلیفه عباسی (سفاح) احراز حاکمیت ایتدکدن
صکره امویلردن و آدمیلردن بر حیات قالانلرک ایزینی تعقیب ایلیهرک بونلری
قلیجندن کچیرمش ایدی. امویلرک بیوکلرندن بر طاقم ذوات (سفاح) ه عرض
دخالت واستیحصال ایلدکلری عفوہ بناء بغدادده اختیار اقامت ایدرک خلیفه
مشارالیهک مجلسنه مدنومت ایلنکده ایدیلر. تصادفانندن اوله رقی انلردن
(سلیمان بن هشام بن عبدالملک) برکون (سفاح) ک حضورنده بولنه رقی
خلیفه نك التفات واکرامنه مظهر اولور. اوصرده شاعر (سدیف بن میمون)
سفاحک حضورینه کیروب شو ایکی بیتی انشاد ایدر:

لا یغرنك ماترى من رجال ان تحت الضلوع داءً دويا
فضع السيف وارفع السوط حتى لاترى فوق ظهرها امويا

(سلیمان بن هشام) بویانك نه درجه ده تأثیر اجرا ایتمدیکنی حس ایدرک
شاعره « قتلتنی یا شیخ ! » دیر. فی الحقیقه بر لحظه کچمدن (سلیمان) حضوردن
قالدی ریه رق اعدام اولنور .

کذلک برکون (سفاح) امویلردن یتمش قدر ذات نزدنده بولندیغی حالده
یمکه او طورده ق اوزره بولنور . اوصرده بر شاعر کیرر :

اصبح الملك ثابت الآساس بالهاليل من بنی العباس

بیتی ایله باشلا یه رق امویلرک مظالم واعتسافاتی تعداد ایدر . نهایت شو

ایکی بیتی سویلر :

واذکروا مصرع الحسين وزید وقتیلاً بجانب المهراس

والقتیل الذی بجران اضحی ناویاً بین غربة وتناس

(سفاح) بویاندن غلیانه کلرک حضورنده بولنان امویلرک قلیچدن
کچیرلملرینی امر ایدر . بو امویلر عموماً قلیچ ضربه لری ایله اولدقلری یرده
اتلاف ایدی لیرلر . اوزرلرینه یرده بولنان مندرلر اورتولور . (سفاح) مندرلرک
اوزرینه اطورر ، اتلاف اولنانلرک بعضلرینک انین مختضرانه سنی ایشیده
ایشیده یمکنی یر . مقتوللرک هیچ برنده اثر حیات قالمینجه ، یه قدر اوزرلرنده
اوپورمش قالیر [۱] .

غدرالذی اعطاک تقفور فعلیه دائرة البوار تدور

بیتندن متشکل اولان و (رشید) ی روم پادشاهی (تقفور) ه اعلان

حربه سوق ایدن قصیده دخی شعرك اجرا ایتمدیکی شدت تأثیره دیکر بر مثال
تشکیل ایلر [۲] .

بر چوق دفعه انسان خلیفهک تقدیرینه مظهر اولان بریت سایه سنده

حیاتی قتلدن تخلیصه موفق اولوردی . دولت عباسیه امراسندن (مالک بن -

طوق) ک (رشید) ایله وقوع بولان سرکنستی مشهوردر . (مالک بن طوق)

دولتہ قارشى اعلان عصياندن طولايى اعدامه مستحق اوله رق اعدام ايديله جكلره
مخصوص سختيان دوشك اوزرينه ديز چوكورلدكدن صكره مطلقى :

ارى الموت بين النطع والسيف كامناً يلاحظنى من حيث ما اتلفت

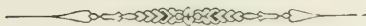
بیتندن ماشكل اولان قصيده يى انشاد ايله بونده اولومدن قورقدیغنى ،
چونكه اولوم هر نه زمان اولسه كله جكنى ، يالكز يتيم براقه جنى چوجقلرىنى
دوشونديكى تصوير ايلر . (رشيد) بو آجقلى تصويردن رفته كهرك آغلار .
= (مالك بن طوق) : « عزت نفس ايله سكوت ايتك ، علم وحكمت ايله
سوز سوبلك . سنى عفو ايديور وچوجقلريكه باغشلايورم . عالمه كه التحاق
ايت . صاقين بر دها اويله بر حاله بولمه » ديهرك سيبلى اطلاق ايدر .
مالك اطاعت و صداقتنى تأمين ايله خانه سى خلقنه التحاق ايلر [۱] .

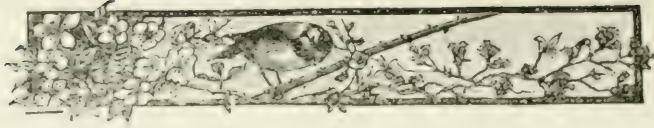
نيجه قوماندانلر واردركه ميدان محاربه دن فرارى اختيار ايتك اوزره بولنور
ايكن خاطر لرينه كلن بريتك اجرا ايتديكى تاثير حماست ايله بر آشپاره جلا دت
كسيهرك هزيمت و فرار قرارينى عزم و اقدامه تحويل ايتشلردر . دولت امويه نك
مؤسسسى (معاويه) خاقى حفظ اشعاره تشويق ايتديكى صره لرده شو سوزلرى
سويشدر : « شعر مناقب اسلافكزى حاوى اولديغى كى سزى ارشاد ايده جك
بك چوق حكمتلرى ده شاملدر . بر چوق دفعه ميدان محاربه ده فرار وهزيمتدن
بشقه اختيار ايديله جك بريول بوله مديغ زمالرده (ابن اظنايه انصارى) بك :

ابت لى عفتى و ابى بلائى واخذى الحمد بالثمن الرسيح

بیتى خاطر يمه كلير ، عار فرارى ارتكابدن نى منع ايلر « [۲] .
كرك جاهليت ، كرك اسلاميت زمانلرنده وقوع بولان بوكا مشابه بر چوق
احوالى ده بوكا قياس ايده بيليرسكيز .

[۱] فوات الوفيات ۱۴۳ ج ۲ [۲] ابن خلكان ۱۰۷ ج ۲

علوم دخيله

مدنيت اسلاميه نك اقتضا ايتديكي علوم اسلاميه ايله بو علومك ظهور .
وترقيسنه باعث اولان اسباب ، علوم ادبيه جاهليه ايله او علومك دور اسلاميه .
كچيرديكي ادوار واحراز ايتديكي تكملات حقهده يوقايدن برى يازديغمز مطالعاتي .
بيتيردكن صكره شمدي آرتق اسلاملك عرجه يه نقل ايتدكلى علوم دخيله يه
دائر معلومات ويرلم . علوم دخيله دن مراد اسلاميتك ظهورى صره لرند .
اسلاملك طانيدقلى ممالكده منتشر اولان علوم قديمه دن عبارتدر . بو علوم
ومعارف ايسه ازمنه تاريخه نك ابتدا سندن اعتباراً مدنيت اسلاميه نك ظهورينه
قدر تولى ايدن ادوارده طريق مدنيت سلك ايدن اقوام مختلفه نك رجال علم
وفلسفه وادبياتي طرفدن وجوده كتيريلن معارف بشريه نك خلاصه سندن
متشكلكدر . آثوريلرك ، بابليلرك ، فنيكه ليلرك ، مصر ليلرك ، هند ليلرك ،
اسكى ايران ليلرك ، اسكى يونان ليلرك زبده علوم ومعارف ده اوجمله يه داخلدر .
بوسوزلر مز ايله عربلرك هر ملتك علمى اولمادن اخذ واقباس ايتدكلى ديملك
ايسته ميورز . يالكز شونى بيان اتمك ايسته يورزكه عربلر عالم مدنيتده اثبات
وجود ايتدكلى زمان علوم ومعارف بشريه عصرلك تواليسى وعناصرك تفاعلى
ايله سوزوله سوزوله قسم اعظمى يونان ليلرده طوبلاشم ايدى . يونان ليلر بو علملرى
منتظم ترتيبات وتصنيفات تابع طوته رق ترقى ايتدكلى مشلر ايدى . متعاقباً خريستيانلق
ظهور ايتدكلى علوم ومعارف آريجه برتاثير اجرا ايتمش ايدى . بو علوم ومعارف دن
رقسمى بالآخره اسلاملك حاكميتى آتته وسلك خدمته كيرن ايران ، هند
وسائر كچي حكومات قديمه دن قاله اقوام نزدنده قالمش ايدى . عربلر ايشته بو
اقوامك عموم سندن اقتباس مدنيت ايتشلردر . مدنيت اسلاميه نك علوم ومعارف .

بشریہ ایتدیکی خدمتلك بیوکی علوم و معارف طاعتیق برحالده بولنور ایکن یونلری یونانلیردن ، ایرانلیردن ، کلدانلیردن عربجهیه نقل ایله برآرده طوبیلاقدن صکره آتیده کورولهجکی اوزره برقات دهامظهر ترقی ایلمی ایدی .

شوحالده اولاسلاملك طانیدقاری ممالکده علوم و ادبیاتك احوالندن بحث ایدم . بوبحث یونانلیرك ، ایرانلیرك ، کلدانلیرك علوم و ادبیاتی احتوا ایدرکه بونی مقامك مساعدسی دوجهسنده کوستردکن صکره عربلك اوعلوم و معارفدن کندی لسانلرینه نقل ایتدکاری شیلر ایله نقله باعث اولان اسبابی ده ایضاح ایلیه جکز .

یونانلیرك علوم و معارفی

یونانلیر ازمئه قبل التاریخده هندستانك یوقاری طرفلردن مهاجرت و آطه لر دکنده کی آطه لر ایله بو آطه لرك قارشیسندہ کائن آسیای صغری (آناطولی) سواحلنده اختیار اقامت ایلین اقوام آریه دندرلر . اقوام آریه نك مشترك و متشابه برطاقم آداب و عاداتی واردر . بو جهته یونانلیر ذکر ایتدی کمز محللرده یرلشدکاری زمان هندستانده یرلشن برادرلری آرلرك اورایه کندی لریله برابر کوتوردکاری وقیم اعظمی تاریخك الك اسکی دورلرنده کتب دینیہ سانسقریتیه (برهمیه) لرنده قید و تدوین ایلدکاری معتقدات و عاداتدن سافلرندن کندی لرینه انتقال ایدن يك چوق شیلر برابر کتیره شلردی .

(هه لاس Héllas) ، یاخود (هه لهن Héllènes) نامی ایله معروف اولان بویونانلیر (یونیون Ioniens) ، (ایولیون Eoliens) ، (دوریون Doriens) اسملریله اوچ قبیله دن متشکل بولنیورلردی . (یونیلر) آناطولی سواحلنده ، (ایولیلر) له سبوس Lesbos (مدلی) جزیره سی ایله اطرافنده ، (دوریلر) ده (مورہ) و (وسیچلیا) وسأترده یرلشمشلردی . اوصره ده مدنیت قدیمه هم نیل ، هم (فرات) وادیلرنده فیلیز ، یاپراق ویرمش ایدی .

فنیکه لیلر برآ یونیلره و بحرآ دوریلره قومشو بولمقله برابر آناطولی سواحلندن کندی مملکتلرینه جوار اولان یرلری مستعمره شکلنده زیرحاکمیتلرینه آلمشردی. (یونیلر) ، یاخود آسیا جهتمده بولنان یونانلیلر فنیکه لیلره بوصورتله یقین بولندقلرندن ایکی قوم آره سنده وقوع بولان اختلاط تأثیریه فنیکه لیلردن یونانلیره برچوق آثار مدنیت انتقال ایلشدر. بو آثار مدنیتک اکثری بابلیلردن، آنوریلردن ، اسکی مصر لیلردن اقتباس ایدلمش ایدی . یونیلر بوسایه ده علم هیئت ، طبابت و سائر دیه متعلق برطاقم مبادی علوم و ادبیات اقتباس ایدرک بحر ایجیاء (آطالر دکزی) نک جهت غریبه سنده بولنان قارده شلرینه نقل ایلشدر. یونانلیلر علی الاحمال ذکی و چالیشقان ایدیلر. بوجهته چوق زمان کچمدن صرف کندی محصول قریحه فطریه لری اولمق اوزره اشعار نظم و نطقلر تألیف ایلدکری کبی برچوق شعرا و خطبا و متعاقباً برچوق علما و فلاسفه و اطبا یتشدر مشلردر. یونانلیلر علوم و معارفی برطاقم قواعد اوزرینه ترتیب ایلشدر که برچوق جهتمدن بو قواعدک احکامی بوکونه قدر مرعی بولمقلده در .

لسان یونانینک آدابی (ادبیات و علومی) تاریخی وچ دوره انقسام ایدر: اولاً آداب یونانیه قدیمه دوریدر که بودور ازمته تاریخیه دن اول باشلایه رق میلادک ۵۲۹ سنه سنده منتهی اولور . بوتاریخ شرقی روما ایمپراطوری یوستنیان (ژوستینیان) طرفدن روم مالکنده بولنان مدارس و نثیه (بتیرسنگ دورنده تأسیس اولنان مکتبلر) ک قاپادیلهرق تعطیل اولمسنه دائر امر اصدار ایتدیکی سنه یه تصادف ایدر [۱] .

ثانیاً بیزنتی (بیزانس) ویا قسطنطینی دوریدر که بودور میلادک ۵۲۹ سنه سندن باشلایه رق عثمانلیلرک ۱۴۵۳ سنه میلادیه سنده اسانبولی فتح ایلرله ختام بولور .

ثالثاً بکی عصرلردر که بودور فتح مذکور دن باشلایه رق بوکونه قدر دوام ایدر .

[۱] بو مکتبلی قاپادان ، یونان آثار علمیه سنی یونان مدنیتیه برابر طبیات اجمال و نسیانه آنان اوصرده حکمفرما اولان حمالت الله خرسیتیانقی ایدی . چونکه خرسیتیانلنک روما مالکنده انتشاری و شرق ایمپراطورلنک برخرسیتیان دولتی حالته کچسی اوزرینه مدنیت یونانیه به حکما و ادبای یونانیه نک آثارینه علامات کفر و الحساد نظریله باقیله رق منع و تخریبیلره اوغراشلشدر .

ہوموقعدہ بحمزمزہ تعلق ایدن دورلر برنجی دورایله ایکنجی دورک برقسمندن عبارت اولدیغندن یونانلیلرک اوزمانلره عاڈ علوم وادبیاتندن بحث ایله اکتفا ایده جکیز .

آداب یونانیہ قدیمه

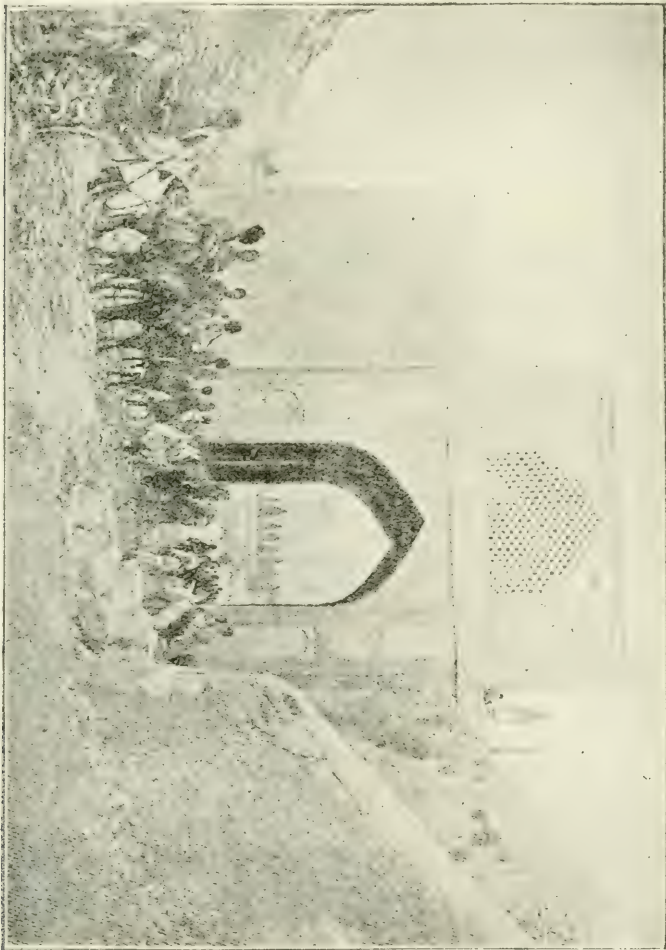
قبل الانا: فخره ۵۲۹ سنه سنه قدر

بوجت ، یعنی آداب یونانیہ قدیمه بجی ده اوج دوره آریلیر : برنجیسی شعر دوریدرکه قبل المیلاد ۵۷۵ سنه سنده ختامه ایرر . ایکنجیسی تیاترو ، تاریخ و فلسفه دوریدرکه قبل المیلاد ۴۷۵ سنه سنندن ۳۰۰ سنه سنه قدر ۱۷۵ سنه امتداد ایرر . اوچنجیسی علوم و معارفک کاله ایردکن صکره دوری ، یاخود اسکندریه دوریدرکه بوده بری یونان، دیکری روما اولمق اوزره ایکی دوره آریلیر .

۱ - شعر یونانی

عربلر علوم اسلامیہ یی و آداب عربیہ یی هیچ برملتی تقلید ، هیچ برملندن اقتباس ایتیمه رک کندی کندیلرینه نصل ایجاد ایتشلر ایسه یونانلیلر دخی آداب خیالیه و تصورات شاعرانه لرینی ، یعنی ادبیات لسانیه لرینی اویله جه هیچ برملتی تقلید ، هیچ برملندن اقتباس ایتیمکسزین کندی کندیلرینه ایجاد و ابداع ایدن اقوامدن معدود درلر . یونانلیلرک اک قدیم علوم و ادبیاتی شعردن متشکل ایدی . اک اسکی زمانلردن اعتباراً شعرده بیوک برمه هارت ، بیوک برتعالی کوستر مشلردی . چونکه انلردن هر قبیله شعرک برنوعی ایله اشتغال ایلهرک انی مظهر اعتلا و ترقی ایلشدی . (یونیلر) شعر قصصی (نقلی) ایله ، (ایولیلر) بسیط شعر موسیقی Poésie lyrique ایله ، (دوریلر) کذلک بوشعر موسیقی ایله و توسیعی ایله مشغول اولشلردی . متعاقباً یونیلرک برشعبه سی اولان اتیون (آتیکلر

Attiques) شعرتیمی (تیارو) وسائر صنائع خیالیه ایله اشتغال ایتشلردی. یونانیلر بو اشتغالات نتیجه سنده تاریخ وفاسفه وسائرده کی صنائع نثریه به اصل اولشلردر. زمان جاهلیتده عرب قبائلنک لسانلری بربرندن فصل فرقلی ایدی ایسه ذکر اولنان قبائلنک لسانلری ده یکدیگرندن اولهجه فرقلی ایدی.

ایمانده شیراز شهری کدرکاهنده برقیو

اغلب احتماله کوره یونانیلر، قبیله لری دوچار تشتت و تفرق اولدن اوله شعر نظم ایتشلردر. یونانیلرک الک اسکى شعرلری اناشید الفصول (مواسم نشیده لری Chansons des saisons) ندن متشکل در. ایکنجی درجه ده

قدیمہ کسیمیک حکایہ لر شکلندہ آلمہک ، یاخود محارباتک توصیفی حاوی اولان اشعار کلیرک بواشعاری آلات موسیقیہ ایله ترنم ایدرلردی . فقط بالآخره قبائل مذکورہ طاغیلنجہ یونیلر شعر قصصی ایله تخصص وانسکله بیوک محارباتک حکایہلرینی نظم ایلمشدر . بیوک محاربهلرک صحائف وقائعی مصور نظم ایدیلمن اک اسکی شعر طرواده (روا Troie) شهری محاصرہ سنک صوک اون کوننک وقائعی حاوی اولهرق قبل المیلاد طقوزنجی عصرده (هومیروس) طرفندن نظم اولنان ایلیاد اوادیسهدر . بوشهر یونانلیلرک محاصرہ سنہ اون سنہ مقاومت ایدهرک شاعر مشار البهک ذکر اولنان اثر منظومی ایله تاریخیجه لایموت برنام قازامشدر .

یونانلیلرده (شعر قصصی) ماثر ملیہ و و ائع حربیہ لرینک حفظ وتداولنه خدمت ایتدیکی ایچوز شعرک سائر انواعندن اول ششعه دار اولمش ، بیوک برترقی احراز ایلمشدر . یونانلیلر ایلمک دورلرنده عرب قبائلی کچی ایدیلر . رؤسا وامرالی سلفلرینک قهرمانلرینہ وقهرمانلغه وآلمه ومعبوداته متعلق حکایات ومناقبی ایشیمکی سودکلرندن قریجه اصحابی اونوعدن اولان حکایات وماثرک نظمنه تشویق ایلملردی . قبل المیلاد سکزنجی عصرده مملکتلرنده حاکمیت مطلقه ومستبده دوچار افول اولغه باشلایرهق حاکمیت جمهوریه تأسیسی ایچون استعداد کسب ایتک اوزره حریت شخصیہ نائل اولدقلرندن استقلال شخصیہ اولان محبتلری کوندن کونه آرتمش ، هرکس کندی وارلغنی آکلانغه باشلامشدی . قیود اسارتدن بوضورتله قورتولان ذهنلر آرتق برکشایش بولهرق هرکس کندی حسیاتی تعریف وتوصیفه قوبولمش وبوتأثیرایله وجوده کتیریلن آثار شعرپدن (شعر موسیقی) میدانہ کلشدر . بوتنوع شعرایله اک زیادہ اشتغال ایدنلر ایولیلر ایله دوریلر ایدی . مع مافیہ بونلردن برقیله عائد اولان شعر دیکرینک شعرندن بعض جهتلرجه فرقلی ایدی . یونانلیلردن شعر موسیقیده یتیشن شعرانک اک بیوکلری قبل المیلاد ۵۵۶ - ۴۶۷ سنه لرنده یاشامش اولان (سیمونیدس Simonide de Céos) ایله ۵۲۱ - ۴۴۱ سنه لرنده یتیشمش اولان امیر شعر موسیقی (پندار Pindare) در . بونلردن برنجیسی اصلاً یونی ونظماً دوری ایدی . منظوماتنک اکثری یونانلیلر ایله ایرانلیلر آره سنده

وقوع یولان محاربانك توصیفی حاکیدر . ایکنجیسی مولد ومنشأجه واسلوب
ونظمجه دوری ایدی .

۲ - یونانلیلرده آداب لسانیه و علوم و فلسفه

قبل المیلاد ۴۷۵ سنه سنه ۳۰۰ سنه سنه قیبر

ادب و تاریخ

بودوره - یونان ممالکنده کائن واهالیسی یونیلر ایله دوریلردن متشکل اولان اتیکا (آتیک Attique) قطعہ سنه نسبتله - (دور آتی) ، یاخود (دور اتیکی) اطلاق اولنور . یونیلر ، ایولیلر ، دوریلر شعر نظمی ایله اشتغال ووقوعات تاریخیه و حربیه لرینی ، حسیات شخصیہ لرینی ، ملتلیک حسیات عمومیہ سنی شعر ایله توصیف و تدوین ایلدکن صکره پارلاق وفعال اولان قریجہ لری وقائع و حسیات مذکورہ بی خالق کوزی اوکنده تجسم ایتدیرمک ، عین وقوعات و حسیات ایچنده یاشامش کی خلقی متحسس ایتک طریقنه دوکوله رک بونک نتیجه سنده تمثیل (دراما - تیاترو) فنی وجوده کتیرمشلردر . تراجیدیا (تراژدی) وکومیدیا (قومہ دی) اوچله دن نشأت ایلمشدی . یونانلیلر کرک درام ، کرک تراژدی و قومہ دیده ظهار اقتدار ایتدکاری کی تیاترو صنعنده بیوک آدم لرده یتیشدیرمشلردر . تیاترو فنک یونانلیلرده واصل اولدینی مرتبہ ترقی و اودورلرده یتیشن اعظم ممثلین (بیوک آرتیستلر) حقنده معلومات ویرمک بجئی اوزادیر . ذاتاً بومعلومات موضوعمکزده خارجنده در . یالکز اجمالاً شونی سویلکله اکتفا ایدر زکه یونانلیلر (شعر قصصی) نک وجودی ایله نثر حرسله (مطلقه) عدم احتیاجلرندن طولایی نثر حرسله اهمیت ویرمدن اول شعرک بالجمله انواعنده اقتدار و مهارت کوسترمشلردر . یونانلیلرک اسکي واک مکمل آثار مشوره لری میلاددن ۴۰۶ [۱] سنه اول وفات ایدن سیاح شهیر

ہیروڈوتس (ہیروڈوت) ك یازدینی آناردرہ یونان اشعارینہ كورہ (ہومپروس) ك (ایلیاد) ی نصل بر موقع ممتاز اشغال ایدر ایسہ (ہیروڈوتس) ك مکتوبات نثریہ سی دە یونان آنار منثورہ سی میانندہ اویلہ جہ عالی و ممتاز بر موقع اشغال ایلرہ . آناتوپاینك آطہ لر دكزی ساحلندہ كائن (ہالیقارناس) شہرندہ تولد ایدن سیاح مشار الیہ بر جوق سیاحتلردہ بولنہ رق طوپلادینی معلومات صحیحہ یی یازدقندن ماعدا زیارت ایتدیكى اقوامدن ماصال قیبلندن اولہ رق ایشیتدیكى شیلری دە انلرہ اینامدینغی كوسترہ رك قید ایتمكى اہمال ایلامشدرہ . (ہیروڈوتس) تاریخك اسكى دورلرینہ عائد معلومات ایچون سوزینہ اعتماد اولنان اك بیوك بر مورخدر .

بونكہ برابر مشار الیہ یونانلیلردہ ایلك نثر مرسل ایلہ یازی یازان ذات عد اولنماز . زیرا كندیسندن دہا اول یونانلیلردہ بر طاقم علما یتیشہ راك علوم نثریہ دن فلسفہ ، میتولوژی ، تاریخ و سائرہ یہ دائر اولان معلومات و فكرلری نثر ایلہ تحریر و تدوین ایلشلردر . (ہیروڈوتس) طرفندن یازیلان نثر ك دیگر نثرلرہ فائق و غالب كلسی اختیار ایتدیكى اسلوبك كرزلكی و یازدینی موضوعلرك اہمیتی سببیلہ در . مشار الیہ كندی ناہنہ نسبتہ معروف تاریخدن متشكل اولان سیاحتنامہ سنی قبل المیلاد ۴۳۱ سنہ سندن اول تحریر ایدرك بوسیاختامہ دە قبل المیلاد آلتنجی عصر ایلہ بشننجی عصر ك ابتدالرنده ایرانلیلر ایلہ یونانلیلر آرسندہ وقوع بولان محاربات عظیمہ نك وقایع واسبابی كوسترمشدر . بو كتاب بو كونه قدر كندی نوعندہ ممتاز بر موقع طوتار . ایشتہ بوسیدن مشار الیہ (ابو التاریخ) ، یاخود (شیخ المورخین) نامی ویرلشدر .

(ہیروڈوتس) دن بر آرز زمان صكرہ آتینہ اہالیسی آرسندہ قبل المیلاد ۴۳۱ سنہ سندن ۴۰۴ سنہ سنہ قدر دوام ایدن و (مورہ) ، یاخود (پلپونوز) محاربہ سی نامنی آلان دہشتلی بر محاربہ ظهور ایلش و بونك تاریخی قبل المیلاد ۴۶۰ - ۳۱۵ سنہ لری آرسندہ یاشایہ رق محاربہ لری بالذات مشاہدہ ایدن یونانلیلرك اك مشہور مورخی توسیدس (توسیدید Thucydide) طرفندن یازلشدر . بومورخ (ہیروڈوتس) ہ معاصر و فقط یاشجہ دہا كوچك ایدی . اودوردہ خینوفون (اقسہ نوفون Xnocphon) و سائرہ كبی بر طاقم مورخلر دہا یتیشمشدی . بوندن براز صكرہ یونانلیلر خطابت ایلہ اشتغال ایدرك

کنندیلرندن دیموستنیس (دهموسستن) ، اشینس (نشین) ، هبریدس (هپه‌رید) و سائره کبی بیوک خطیبیلر یتشدیکیبی کبی (سولون) کی برقم ارباب ذکا دخی قوانین و نظامات وضعی ایله ، دیکرلری ده لسانک قواعدی ایله و بوراده بجمزه عادتتی اولمیان سائر علوم ایله اشتغال ایلشلردر .

علم و فلسفه

یونانلیرده علم و فلسفه بالاده ذکر ی کچن آتیک دورینک محصولی ایدی . یونانلیلر شعر ، تاریخ ، ادبیات ایله خیلی زمانلر کچپردکن صکره نهایت مارالیمان موره محاربه سی نتیجه سنده ظهور ایدن برانتباه ایله اسرار موجودات و علل و معلولاتی تدقیق و اظهار ایچون ذهناً برکشایشه مظهر اولمشلردر . ۲۸ سنه امتداد ایدن بومحاربه نتیجه سنده آینه شهری لقدمونیلرک (لاقده مونیلر Lacédémoniens) حوزة تحکملرینه و آینه لیلر موقع عز و اقبالدن حسیض ذلت و محکومیتیه دوشونجه دوچار اولدقلری حالدن الدقلری عبرت سوقیله موجوداتک اسباب و حقائقنی تدقیقه میل ایدرک ملتاری ایچون بر فلسفه انتباه دورینی کشاد ایلشلردر . بوانتباه دورینک رئیس و مؤسس قبل المیلاد (۴۶۸ — ۴۰۰ یا خود ۳۹۹) سنه لرنده باشامش اولان فیلسوف شهر (سقراط) ایدی . اولجه دخی بیان ایتدیگمز وجه ایله محاربه لری علی الا کثر ادبی ، یا خود علمی ، یا خود سیاسی بر انتباه دوری تعقیب ایلر .

بونکله برابر یونانلیلر ذکر ایتدیگمز دور انتباهدن ده اول ایرانلیلر ایله اجر ایلدکلری محاربه لر انساننده افکارک احتیك و تماسی نتیجه سنده موجودات طبیعی و احوال کائنات حقنده تتبعات اجرانسه باشلامشلردی . آنجق او تتبعات بوکونکی اصطلاحه کوره حکمت طبیعیه نامی ایله اسمیه ایتدیگمز معلومات قیلندن هیئت و ریاضیات و سائره کی موجودات طبیعیه قواعدینی آ کلامه منحصر ایدی . حکمای طبیعیوندن اک اسکی اولمق اوزره طانیدیغمز ذات قبل المیلاد ۶۴۰ سنه سنده یونیا (Ionie) قطعه سنده کائن ملیطه (میلهت

(Milet) شہرندہ تولد ایدن میلہ تلی طالیس (Thalès) در . طالیس یونی مکتب حکمتی فیلسوفلرندن ایدی . علوم و معارفنی فنیکه ، مصر ، کرید و یونیدن اخذ و تلقی ایتدکن صکره علم هیئت و هندسده صورت مخصوصده اختصاص کوسترمشدر . مشارالیهک خلقت و موجودات ، عناصرک اصلی حقدنه مطالعات مخصوصه سی واردر . بوندن ماعدا کسوف شمن و خسوف قمرک استخراجی ، اجسام مرتفعه نك ، کولیکه لرینه نظراً تعیین مساحه سی ایچون بر چوق قواعد ریاضیه وضع ایلشدر . (طالیس) دن صکره کرک کندی شا کردلرندن ، کرک شا کردلرینک شا کردلرندن بر طاقم حکما یتیشمشدر که میلاد عیسان اول بشنجی عصر فیلسوفلرندن مشهور ارخیلاوس (آرقه لائوس Archélaus) او جمله دن ایدی . مشارالیه طبیعیا تی (یونی) قطعہ سندن آتینه یه نقل ایدن ذات ایدی . آتینه ده (سقراط) ک استادی اولمشدر . بو ذاتک زمانده ذکر اولنان (پهلونونز) ، یا خود (موره) محاربه سی وقوع بولدیفندن بونک نتیجه سنده طبائتک اختلاط و امتزاجی و افکارک احتکاک و تماسی ایله قریحملر و حسابات غلیانه کلش ، خلق یکدیگرینه خصم و رقیب بر حاله دوشمشدر . او قدر که انسان کندی قبیله سدن واقربا و تعلقانندن بر دشمندن خالی قالیوردی .

آتینه لیلر بالاده بیان ایتدی کمز اوزره بیوک بر شان و شوکتدن صکره خاک مذلتہ دوشونجه کندیلرینه اضطراب و انکسار عارض اولمشدی . انسان دفعنه مقتدر اوله مدینگی بر فلاکتہ دوشر ایسه او فلاکتک کندیمی اوزرینه اولان تأثیرنی تخفیف و تمهین ایتک ایچون خلقت و افعال انسانیه نك ماهیتی ، حادثات و وقایعک سبب و حکمتی حقدنه تعلیلات و مطالعات فلسفیه ایله اشتغال ایله ایچنده بولندیغی حالی اونوتمغه چالیشیر . ایشته آتینه لیلر بالخاصه او یله بر تسلی یه محتاج ایدیلر . چونکه عزیز و شانلی ایکن ذلیل و حقیر اولمشلردی . ماضی یه باقچه اسف خوان اولیورلردی . آتی یه باقچه خوف و خشیتہ دوشیورلردی . بتون مفاخر قدیمه لری سونمش ، کیتمش ایدی . منتظم یکی بر حکومت تشکیل ایده مامشلردی . بونک نتیجه سنده بتون فکر و قریحملری انسانترک و بالخاصه کندیلرینک احوال و خصوصاتنک تدقیق و تحقیقنه منصرف اولمش ایدی . انتباهلرینک محوری ادبیات و فلسفه اطرافنده دونیوردی .

قبل المیلاد دردنجی عصر کیردیکی زمان یونانستانده خالق متقدمیندن بعض
علائق مطالعاتی کندی حاللرینه تطبیق ایدرک او صورتله تداول ایدیورلر
ودها زیاده علوم و معارفه اشتیاقلرینی اظهار ایلورلردی .

سقراط : — خالق او حالده امرار اوقات ایتدکلری برصرده (سقراط)
ظهور ایلشدر . یالکیزلی ، تنهانی سوه رک هیچ بر صنعت تعاطی وهیچ بر
کتاب تحریر ایتمین بو ذات او کبی بر موقع وحالده حکمت طبیعیه ایله اشتغالک
برفائده بی منتج اوله میه جفنی تقدیر ایدرک حکمت ادبیه (فلسفه اخلاقیه یه)
اهمیت ویرمش و فلسفه بی اساسلی بر صورتده تدقیق واحاطه ایتدکن
صکره ایچنه قاریشان بر طاقم رموز و مهماتدن تخلیص و آینه لیلرک او زمانکی
احواله تطبیق ایلشدر . حکمت اخلاقیه یه دائر وضع ایتدیکی قواعدی بری
انسانک انسان ، دیکری پدر ، اوچنجیسی عائله رئیس و مدیر و مدبری ، دردنجیسی
جمعیت بشریه دن بر فرد اولق اعتباریله کندیسه تعلق ایدن وظائف قسملرینه
تقسیم ایلشدر . (سقراط) روحک خلودینه قائل ایدی . یونانلیر مشارالیه
عملی فلسفه ادبیه نک (حکمت اخلاقیه نک) موجدی ، یاخود فلسفه قدیمه نک
خیالاتدن حقیقه محولی عد ایدرلر . رومانک اک بلیغ خطیبی اولوب میلاد
عیسایان ۱۰۶ سنه اول تولد ایدن شیشرون (چیچرون Cicéron) سقراط
فلسفه بی سمان روی زمینه ایندیرمشدر « دینور . سقراط مسلك حکمتی
وافکار و مطالعاتی خالقک اجتماعکاهلرنده ، عمومی پنایرلرده ، ژیمنازلرده اعلان
واشاعدن بر لحظه کیری طورمازدی . بتون حیاتی ارشاد ایله کیرمشدر .
مسلك فلسفیبی ؛ اک ای شاکردی اولان افلاطون (Platon) ک محاوره
شکلنده بولنان آناری ایله طائلشدر . (سقراط) ک مسلك فلسفیبی انسانک
امیال وانجذاباتی حال طبیعیسنده نضل ایسه اوله جه تربیه ایتک ،
او حالدن خارجه چیقماق محوری طرفنده دوتر . بناء علیه بوفلسوف
سفسطه و مغالطه نک ، ساخته فصاحتک ، شارلاتانلغک شدتلی دشمنی ایدی .
جهانده بیوک علما ، یکی افکار موجدری حاسلدردن و کندیلرینه اذیت
ایصالنه چالیشانلردن پک نادر قورتوله بیایرلر . سقراطک هجو آمیز استهزالی
وظفداشلیرنک کندی حقنده عداوت بسلملرینه باعث اولمش ایدی . نمر

ایتہ یکی قواعد فلسفہیہ آئینہ لیلرک اعتقاداتہ مخالف شیلر دہ واردی .
 بناءً علیہ اہالی بر بہانہ بولہرق برنام لایموت صاحبی اولان بو بیوک فیلسوفک
 حیانتہ قیملشردر . مشارالیہ علم اخلاقک (Science morale) ک موجودیدر .
 افراطونہ : — سقراط بالادہ بیان ایتدیکمز وجہ ایہ حال حیانتہ
 کتاب یازمدیغندن وفاتندن صکرہ کندی فلسفہ سنہ دائرہ ہیچ بر کتاب
 بر اقامشدر . مشارالیہک افکار و مطالعاتی کندیسندن صکرہ شا کردلری تخریر
 وتدوین ایشلردر . فقط بو شا کردلر معلملرینک افکار و مطالعاتی نفسیرایدرکن
 اختلافہ دوشدکرندن بری سقراطک شا کردلرندن (آریستپ Aristippe)
 طرفندن تملی قورولان وسعادتك حظوظاندن عبارت اولدیغنی کوسترن کیرینہ
 Cyrénaïques ، دیکری کلیبہ (Cynicus) ، اوچنجیسی اشراقیہ ناملریلہ اوچ
 فرقہ یہ آیرلمشردر . قبل المیلاد ۳۴۸ سنہ سنہ تولدایدن (افلاطون) ہ نسبتہ
 (افلاطونہ) نامی ایہ دخی تسمیہ ایدیلن صوک فرقہ دیکر ایکی فرقہ دن
 زیادہ شہرت قازانمشدر . (افلاطون) ک افکار فلسفہسی اوچ اسکی مسالک
 فلسفیدن مقببس ایدی . چونکہ مشارالیہ طبیعاتہ ہیرقلیطس (ہہ راقلید
 Héraclide) ، ماوراءالطبیعہ ومنقولاندہ (Métaphysique) فیثاغورسی
 (پیتاغور Pythagore) ی ، فلسفہ ادبیہ و اخلاقیہ دہ (سقراط) ی رہبر
 اتخاذا ایشدر . (افلاطون) ہرشیئی (الہ) ، (مادہ) ، (ادراک) اولمق
 اوزرہ اوچ اصلہ حصر ایشدر . فیکرینہ کرہ آلہہ علیوز (اک یوکسک
 طبقات سمادہ بولنانلر) ، (متوسطون) ، (سفلیون) اولہرق اوچ طبقہ دن
 تشکیل ایدرلر . بوندن ماعداتناسخ ارواحہ دخی ذاہب ایدی . (افلاطون) ک
 بالجلہ کتابلری محاورہ شکلندہ یازلمشدر . اسلاملر طرفندن فلسفہ یہ دائرہ
 عربجہ یہ ترجمہ اولنان کتابلر بحثندہ مشارالیہک آثارینی دہ ذکر ایدہ جکمز .
 ارسطو : — افلاطونک شا کردلری دہ بر قاچ فرقہ یہ آیرلمشردر .
 بوفرقلرک اک مہمی (ارسطو) ، یاخود (ارسطاطاليس) طرفندن تأسیس
 واتشکیل ایدیان (مشاؤون Périqatéticiens) فرقہ سی ایدی . فلاسفہ
 قدمانک اک مقتدری اولدیغنی علماجہ متفق علیہ اولان وعربلر جہ استاد اول
 (ایلمک استاد) نامی ویریان بوخارقہ عقل و ذکا قبل المیلاد ۳۸۴ سنہ سنہ تولد

و ۳۲۳ سنه سنده وفات ایشدر . عربلر فلسفه و منطق کتابلرینک چوقلرینی ارستودن نقل ایشلردر . مشارایه تحریر ایتدیکی آثارده یونان ممالکنده علمانک فلسفه و علمده کندی عصرنده یتشه بیلدکلری معلوماتک زبدهسنی طولیلامشدر . (ارستو) فلسفه یی - مباحث منطقیه و عقلیه و نفسیه و سیاسیه او میانه داخل اولمق اوزره - استادی اولان (افلاطون) دن اخذ و اقتباس ایش ایسهده ریاضیات ، طبیعیات و سائره کبی مشاهدات و تجارب اوزرینه مؤسس حقائقی متضمن اولان علومی کندی کندینه علوم اولینی تدقیق و بالذات کندی طرفدن وقوع بولان تتبع و تجربه نتیجه سنده احراز ایشدر . مشارایهک غایه اجتهاداتی فلسفه یی علوم و فنون ایله ایضاح و تأیید ایتک ، هر مبحث عقلی و بانظری یی احکام و قواعد طبیعییه تابع قیلمق جهته مصروف ایدی . عباردهک مزین و طمطراقلی اولسنه اهمیت و یرمزدی . بالکز موضوعک مقصد اصلینسه اهمیت و یرردی . بوجهته عبارده لرینی (افلاطون) ک فلسفه سنه قاریشان خیالات شاعرانه دن تجریده چالیشیردی .

(ارستو) نک فلسفه سی خلق آره سنده انتشار ایدنجه بیوک بر انجذاب و توجه نائل اولمشدر . (ارستو) تعالیم فلسفه یی افلاطونک آقاده میسی قربنده ابولو (آپوللون Apollon) ک هیکللی (معبدی) اطرافنده کبی رواقلرده القا ایدردی . درس لرینی اوراده یورویه رک القا ایلدیکندن شا کرد لرینه (مشاؤون) ، یا خود (رواقیون) نامی و یرلمشدر . (ارستو) نک حسن طالعندن کندی زماننده اسکندر کبیر ظهور ایدرک کندیسنه شا کرد اولمش و علم طب ، علم حیوانات و علوم سائره حفته تدقیقات و تتبعانه دوام ایتک اوزره کندیسنه معاونات مالیه ده بولنمشدر . اسکندر جهانکیزلرک چیقدیغی زمان (ارستو) آینه ده قالمشدی . بالآخره اسکندرک خبر و فاتی کلنجه اسکندرک آینه ده کی طرفدارانی و او جمله دن (ارستو) اهمیتدن دو شمشدر . مع مافیه ده اول (موره) محاربه سی نصل بر نتیجه انتباهی منتج اولمش ایسه صانکه اسکندرک فتوحاتی ده یونان ذهن و قریحه لرینی اوله جه هیجان و خلجابه کتیره رک یونانلیرده عقل و ذکا ده مستعد ، تدقیق و تبعه ده مقتدر بر حالده ایکنجی بر دور انتباهک ظهورینه باعث اولمشدر . اسکندر کبیرک آتیده

کوستریله جکی اوزره او صره لرده فینکه ، بابل ، اسکی ایران علومندن بعضلرینی آتینه یه نقل ایتش اولسی وارسطونک بوعلومی کنندی فلسفه سنه ادخال ایش بولنسی پک محتملدر . (ارسطو) هر نوع عقلی ، طبیعی ، فلسفی ، منطقی ، لغوی موضوعلره دائر اثر یازمشدر . اثرلری پک چوقدر . کندیسنک اولدقلری حالده کندیسنه اسناد اولنان بر طاقم کتابلرده واردر . انک اولدینی نابت اولان مؤلفاتک عددی ۱۹ در . بونرک اکثری ایلریده کوریله جکی اوزره اسلاملر طرفندن عربجه یه ترجمه ایدلمشدر .

یا کلاشقله (ارسطو) یه اسناد اولنان کتابلره کینجه بونرک قسم اعظمی میکانیک ، بلاغت ، ادبیات و ریاضیاته دائر در . بونلری بوراده تعداده لزوم یوقدر . یالکز انلردن ایکی مشهور کتابک ذکر ی ایله اکفایده جکزه . بویکی کتابدن بری منطقه دائر اولان کتاب المقولات (قاطیغوراس Catégories) ، دیکری (کتاب التفسیر) در .

(ارسطو) یونان اعتلا دورینک صوکلرینه طوغری یتیشدیکندن عقول و ذکای یونانینک او زمانه قدر علوم و فلسفه ده تدقیق و تتبعات نتیجه سنده وجوده کنیردیکی معلوماتی طوبیلایه رق برطاقم کتب تدریسیه ده ترتیب و عبارده آچیقق و قولایانگی التزام ایش و ایشته بو سایه ده افکار و مطالعاتی عصرلرجه یاشامشدر . کرک یونانلیلر زماننده ، کرک دها صکره طریق مدنیه سلوک ایدن رومالیلر ، ایرانلیلر ، عربلر و سائره کبی هیچ بر ملت (ارسطو) نک افکار و مطالعاتی اخذ و اقتباسدن مستغنی اوله مامشدر . بو افکار و مطالعاتک بر چونغی بوگون بیله مرعیدر .

ارسطونک مؤلفاتی : — ارسطو طرفندن تألیف ایدلمش اولان آثارک بر سرگذشت غریبی واردر که خلاصه سی شورد :

(ارسطو) اجلنک تقریبی حس ایدنجه آثارینی و مسوداتی شا کردلرینک اک بیوکی اولان ثیوفرستوس (ته او فراست Théophraste) ه تودیع ایلشدر . (ته او فراست) استادینک وفاتندن اوتوز بش سنه صکره وفات ایتشدر . وفاتندن اول کرک یداماننده بولنان ارسطونک کتابلرینی و کرک کنندی آثارینی نیلیوس (نله اوس Nélus) — Nélée — نامنده بر شا کردینه بر اقمشدر .

نیلیوس آسیای صغرا ده (آناطولیده) مسقط رأسی اولان (سبسیس Scep sis) ه عودت ایتدیکندن آثار مذکوریهی برابر کوتوره رك وفاتنه قدر یاننده محافظه ایتمشدر. وفاتندن صکره بو مخلفات ورثه سنه انتقال ایشدر. ورثه ایسه آثار مذکورنهك او زمانکی برغامس (برغمه Pergame) حکمدارینك ید ضبطنه کچمسندن قورقهرق بونلری بر مغاره ده صاقلامشدر. بو آثار ذکر اولنان مغاره ده ۱۸۸ سنه مدفون قالدقن صکره نهایت میلاددن اول ایلك یوز سنهك باشنده بولنهرق مدفن مظلمندن چیقارلمش ایسه ده بعضرینك عفونت ورطوبتنن چورویوب یارچه لاش ، دیگر بر قسمك ده قورد وکوه طرفدن ینلمش اولدیغی کورولرهك ابلکون (آپه لیقون Apellicon) اسمنده بر کتابچی به (قوله قسیونجی به) طوپدن صائلش و بو کتابچی واسطه سیله آتینه به نقل اولنمشدر. متعاقباً رومالی سولا (سیللا Sylla) قبل میلاد ۸۶ سنه سنده آتینه یی قبضه استیلا به کچرنجه ذکر اولنان کتابچینك کاتبخانه سی اموال غنائم میاننده ضبط اولنان مؤلفات جمله سنندن رومالیلرک انه دوشه رك رومایه کوتورلشدر. اوصره ده روماده مقیم بولنان بعض یونانیلر مذکور آتاری. کوره رك استنساخ وتصحیح لریله اوغراشمشدر. آثار مذکوره ایله ایلك اشتغال ایدن ذات (چیچرون ك) دوستی اولان (تیرانیون Tirannion) ایدی. متعاقباً بونلرک تصحیح و ترمیمی ردوسلی (آندرونیقوس Andronicus) طرفندن اجرا ایدلکدن صکره خلق آره سنده انتشار و تداول ایشدر. (ارسطو) نك مؤلفاتندن عالمك نظر استفاده سنه انتقال ایدن نه قدر آثار وار ایسه جمله سی آنجق ذکر ی کچن (آندرونیقوس) طرفندن قبل میلاد برنجی عصرک اورته لرنده تصحیحی اجرا ایدلمش اولان کتابلردن عبارتدر.

(ارسطو) نك بو آتاری میدان تداوله چیقدیغی زمان هر طرفه مظهر و غبت اوله رق تعلم ، استنساخ ، ترجمه ، اختصار ، شرح و تنقیدی ایله اشتغال ایدمشدر. بو اشتغالاته بالذات یونانیلر باشلامشدری. ده صکره صره ایله رومالیلر ، اسکی ایرانلیلر ، عربلر ، اورواده قرون وسطی ایله مدنیت حاضره نك ابتداری خلقی و باخصوص قرون اولاسی حکما سی هپ بو مؤلفات ایله اوغراشمشدر. غرابدن اوله رق ارسطونك آتاری مدفون بولندیغی صره ده-

آئیدہ ذکری کلہجک اولان اسکندریہ مدرسہ سی (دارالفنونی) فلسفہ پی حکیم مشارالہہ منسوب کتابلرایہ تدریس ایدردی . بوحال رومالیرک مصری فتح ایتدکاری زمانہ قدر دوام ایتمش ایدی . رومالیر اسکندریہ پی فتح ایدنجہ (اندرونیقوس) دن قالان ارسطو مؤلفاتی بوشہرہ نقل ایلشردر . بونک اوزرینہ اسکندریہدہ بوخلفاتہ اہمیت ویرلمش ، دیکرلری اہمال ایدلمش وکریک رومادہ ، کریک اسکندریہدہ تدریسات فلسفیہ عبی مأخذہ برلشدیرلمشدر . بالآخرہ خریستیاناق ظہور ایدنجہ رومادہ ارسطونک مؤلفاتنک تدریسی منع وابطال ایدلمش ایسہدہ اسکندریہدہ تدریساتنہ دوام اولنمشدر . خریستیانلغک ایشارندن صوکرہ روم قیصرلری کندی مملکتلرندن بتپرستلکی قالدیرمغہ چالیشدقلری زمان بتپرستک دورندہ تدریس اولنان علومی ابطال ایتدکاری کی اوجلہدن - منطقہ دائر کتابلردن ماعدا - ارسطونک آثارینی دہ منع ایلشردر . فقط حکیم مشارالہہک آثاری ینہ خلق آرسندہ کیزلیدن کیزلی یہ تدریس وتداولدن خالی قالیوردی . متعاقباً اسلامیت ظہور ایدنجہ فلسفہ تدریساتی (عمر بن عبدالعزیز) واسطہ سیلہ اسکندریہدن (انطاکیہ) یہ انتقال ایلشدر . تدریساتنک انطاکیہ یہ انتقالی ایلہ ارسطونک آثاری دخی اورایہ انتقال ایتمش ایسہدہ بونلرک مطالعہ سندن عموم خلقک ممنوعی دوام ایتمشدی . بوصرہدہ یالکرک بعض یہودیاز وحرانیلر (صابئہ) ارسطونک آثارینی خریستیانلغہ قارشى مدافعہ ومانظرہ لرینی تقویہ ایتک ایچون مطالعہ ایدرلردی .

علم طب و علم نجوم

علم طب دخی (مورہ) محاربه سی نتیجہ سندنہ ظہور ایدن اتبہاک محصولی ایدی . یونانیلر بوانتبہادن اول امراضک شیطانلردن و علاجلرک آلہلردن کلدیکی ذہابندہ بولندقلرندن خستہ لرینی کھانت اصولی ایلہ تداوی ایدرلردی . یونان حکیماسی دہا اول علم طبدن بحث ایتشلرایسہدہ بختلری بو علمک (علم طبیی) دن برشعبہ اعتباریلہ ایدی . انلردن ہیچ بری علم طبک مستقل بر علم اولدیغہ دائر

بحث و تدقیقاتده بولنامش ایدی . بو علمی مستقل بر علم ش کلنده ایلاک ترتیب و تبویب و صحیح تمللر اوزرینه بنا ایدن ذات قبل المیلاد ۳۵۷ سنه سنده وفات ایلین ابقراط (ایپوقرات Hippocrate) ایدی . ایشته بوسیدن اکا (ابوالطب) نامی ویرلشدر . (ابقراط) موره محاربه سی اثناسنده نشأت و محاربه نیک ختامنده بو علم ایله کسب شهرت ایتدکن صکره سوریه سی سیاحت ایشدر . احتمال که مشار ایله بوسیاحتی اثناسنده بابلیلرک و مصر لیلرک طب ابنته مطلع اوله رق بورالردن اکتساب ایتدیکی معلوماتی طب یونانی یه علاوه ایله علم طبه دأر یازدیغی آناری وجوده کتیرمشدر . (ابقراط) ک طبابتی طبیعت اساسی اوزرینه مؤسس ایدی . قان املق ، کی ، حقن ایتک اصول معالجاتی جمله سندن ایدی . خسته لقلری سمعه (جسمک معاینه سنده دو قنورلرک قوللاندرلری آلت Stéthoscope) ایله تشخیص و تداویده مسهلات نباتیه و معدنییه یی توصیه ایدردی . (ابقراط) ک طبه دأر اولان مؤلفاتی پک چوقدر . کندیسنه منسوب اولمق اوزره ۷۸ کتاب تعداد ایدرلر . آنجق انک اولدیغی قطعاً ثابت اولان مؤلفاتک مقداری یالکز یکریمی راده سنده در . اسلاملر طرفندن علم طبه دأر عربی یه ترجمه ایدیلن کتابلر بختنده بونلرک ده ذکری کله چکدر . (ابقراط) ک آثار طبیه سی دور جدید مدنیه قدر بالجمله اطبانک مدار اعتمادی اوله رق دوام ایشدر . اطبا طرفندن بو آثاره شرحلر ، تفسیرلر و حاشیهلر یازدیغی کبی برچوق لسانلرده ترجمه اولمشدر . فلاسفه عظامدن (ارسطو) وسائر کبی برطاقم ذوات یونانلیلرده (ابقراط) دن صکره علم طب ایله اشتغال ایدنلر جمله سندن صایایرلر . بالآخره (بطالسه) دورنده اسکندریه دازالفنونی تأسیس ایدیلنجه علم طب - ایلریده کوریه چکی اوزره - بوراده غایت پارلاق بر موقع احراز ایشدر .

علم نجوم ، یاخود علم هیئته کلنجه قبل الاسلام عربلرک علوم و معارفی بختنده کوسه ترلدیکی وجه ایله بو علم سائر اقوام نزدنده پک اسکی ایدی . یونانلیلر بو علمک مبادیغی کندیلرندن ده اول عالم مدنیتده اثبات وجود ایدن اقوامدن فیکه لیلر واسطه سبله اقتباس ایتدکن صکره توسیع و تزئید ایشلدر . علم نجوم ایله اشتغال ایتک همان یالکز حکمایه مخصوص برشی کبی ایدی . بو علم ایله انک اسکی اولمق اوزره اشتغال ایدن ذات ده اول ذکری کچن (طالیس) ایدی .

دها صکره یتیشن یونان فلاسفه سی ایچنده بو علمدن بحث ایتمیز همان پک نادر در .
 انکسیمندر (آناقسیماندر Anaximandre) ، انکسیمینس (آناقسیمینس)
 (Anaximène) ، انکساغوراس (آناقساغور Anaxagore) علم هیئت ایله
 اشتغال ایدنلرک اک مشهور لریدر . یونان ممالکنک ایتالیا قسمی ده بو علمه پک
 بیوک براهمیت ویرمش ایدی . قبل المیلاد ۵۰۰ سنه سنده وفات ایدن بو قسم
 حکما سنک سرفرازی مشهور (فیثاغورس) علم هیئتدن برطاقم معلوماتی مصردن
 اخذ و اقتباس ایتدکن صکره تدقیقات و تبعات ذاتیه سیله توسیع ایشدر . ده صکره
 یتیشن برچوق علما بو یولی تعقیب ایدرک بو علمه دائر اکتشافات و تبعاتده
 بولمشلردر . بالاده بیان ایدلدیکی اوزره یونان حکما سیندن علم هیئت حقنده
 اشتغالات و مطالعاتده بولنمیان همان کیمسه یوق کیدر . آنجق بو علم اک عالی
 و پارلاق مرتبه بی اسکندریه مدرسه سنده بولمشدر . علم هیئت حقنده ویردی کمز
 معلوماتک عینی حساب و هندسه کی سائر علوم ریاضیه حقنده ده اطلاق ایدیله بیلیر .
 زیرا یونان حکما سی بتون بو علملر ایله اشتغال ایشلر ایدی . شو قدر ورکه بو علوم
 مرتبه اعتلا و کمالی آنجق اسکندریه مدرسه سنده او قلیدس (Euclide) طرفندن
 صرف اولتان مساعی عالمانه سایه سنده احراز ایشلردر .

۳ - اسکندریه دوری

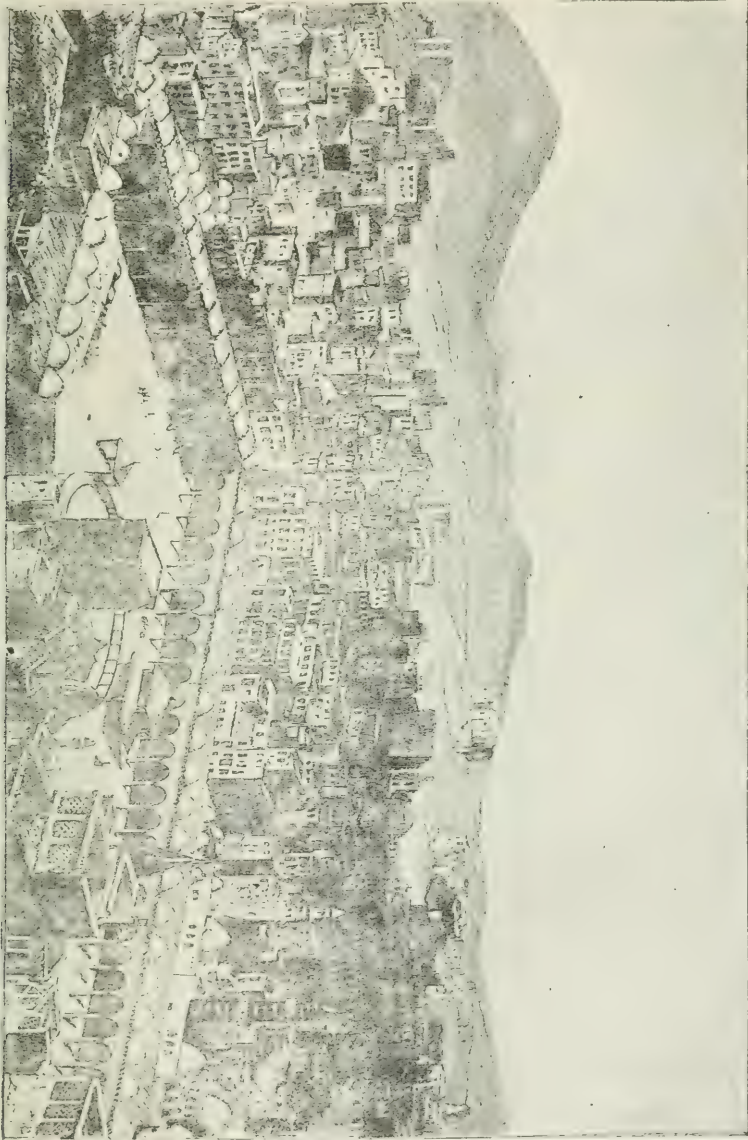
اسکندریه مدرسه سی ایلد کتبخانه سی

یونانلیلر (موره) محاربه لرینک استاج ایتدیکی مصیبت و فلاکتلردن کندیلرینی
 هنوز قورتاردقلری برصره ده ماکدونیاالی بیوک اسکندریه هجوم وصولته
 اوغرایه رقی اکا کردنداده انقیاد اولدیلر . اسکندر بونلری معیتنه الهرق اوزمانک
 عالم مدینتی تشکیل ایدن ممالک اوزرینه یورودی . مصری فتح و اسکندریه بی
 تأسیس ایتدی . هند ممالکنه قدر شام ، عراق و فارس قطعه لرینی بیجوب قبضه
 ضبط و تسخیره کچردی . ایشته بو محاربات نتیجه سنده وجود عالمده براهتراز ،
 برهرج و مرج حاصل اولدی . عناصر بشریه یکدیگرینه قاریشدی . یونانلیلر

فنیکیلیلر ایله ، مصرلیلر ایرانلیلر ایله ، کلدانیلر هندلیلر ایله قارشی قارشی به کلدیله . افکار و آمال بربرینه چارپشدی . منافع یکدیگرندن آیرلدی . بوحال علی الاقل یونان علوم و ادبیات و مدنیتک سائر اقوامه و بوکا مقابل فرس وکلدان و سائر علومنکده یونان ممالکنه ، یاخود مصره انتقالی کی بر نتیجه ویردی . روایته کوره (اسکندر کبیر) ایرانلیلرک پایتختی اولان (اصطخر) شهرینی فتح ایتدیکی زمان شهرک ابنیه سنی و نقش و قبار تملرینی تخریب ایتمکله برابر دیوانلرده و خزائن کتبه راست کلدیکی آثار علمیه دن لزومی مقدارینی یونان و قبطی لسانلرینه ترجمه و نقل ایتدیردکن صکره لسان فارسی ایله یازیلی اوله رق نه قدر آثار بولمش ایسه جمله سنی احراق ایلش و علم هیئت ، علم طب ، حکمت طبیعیه و سائر علومه دائر اوصورتله الله ایتدیکی کتابلر ایله اموال و خزائن و علمایی مصره کوندرمشدر [۱] .

اسکندرک میلاد عیسادن اول ۳۳۳ سنه سنده وقوع و فاتی اوزرینه ممالکت قوماندانلری آره سنده تقسیم ایدیلنجه یونان علما و حکما سی بو یونان مستعمر ا- تنده (مصر ، شام ، عراق قطعهلرنده) اقامت ایتک اوزره کندی مملکتلرنندن بوجهتله مهاجرت و (اسکندریه) ، (انطاکیه) ، (بیروت) و سائرده مدرسه لر (دارالفنونلر) تاسیس ایلشدر . مصر ملوکی اولان (بطالسه) نک اسکندریه ده علوم و فلسفه نک ترقیسنه خدمت خصوصنده کی مظهریتلری اسکند- ردن صکره شرقده تاسیس حکومت ایدن سائر یونان طوائف ملوکلکنندن ده بیوک اولمشدر . بطالسه نک ایلکی اولوب میلاد عیسادن اول ۳۰۶ سنه سندن ۲۸۵ سنه سنه قدر مصرده حکومت سورن سوتر (سوتر Soter) عادل و علم و معارف محی حکمدارلردن اولدیغی جهتله یونان ممالکندن مختلف قبائل و اماکندن بر چوق علما و حکما کندینک اطرافنده طویلا تمشدر . (سوتر) بونلری حسن قبول ایتدیکی کی علوم و فنونک ترقیاتنه خدمتده دواملری ایچون کندیلرینه ترغیبات و تشویقاتده بولمش و معاش و عطیه لر ایله معاونتی ده دریغ ایلامشدر . بوصورتله مظهر حمایه اولان علما و حکما حکمدار معارف پرور حقنده عظیم برحرمت بسلدکلری حالده تدقیقات علمیه به برقات ده صرف غیرت ایتمشدر .

اوصردہ (دیمتریوس فالیروس Demétrius Phalérus) نامندہ
آئینہ لی بر خطیب (سوتر) ک مقربینی میانندہ بولمقدہ ایدی . بوذات بر

کتابت مطبوعہ

کتابخانہ نیک تاسیسی ایله جهانک هر طرفدن کتب علمیه جاب ایدیله رک
اوراده جمع اولمسنه (سوتر) ی تشویق ایش و تشویقات واقعه حکمدارجه

تصویب اولمشدر . ایشته کتابمژک بوجلدنده دهها اول احتراقندن بحث ایتدیگمز اسکندریه کتابخانهسی بوصولته تأسس ایتمشدر . ظاهر احوالندن آکلاشیلورکه اسکندر کیرک (اصطخر) دن وسائر دن کوندردیکی کتابلر بوکتابخانهیه وضع ایدلمشدر . ذکر اولنان (دیمتریوس) (ابن قفطی) نک (زمیره) نامی ایله تسمیه ایتدیکی ذات اولوب ایکی اسم آرهسنده کوربان فرق ایسه استساخته وقوع بولان تحریفدن نشأت ایلکدهدر . کذلک (دیمتریوس) نک توصیهسی اوزرینه (سوتر) علما، ادبا وحکمانک اجتماع ومباحثه ودرسلر القا ایتلرینه مخصوص اولق اوزره اوروبا دارالفنونلری شکلنده (متحف - موزه) ویا (نادى - مجلس وانجمن) دیمک اولان (Museum) ی تأسیس ایلشدرکه اسکندریه مدرسهسی نامی ایله مشهور اولان دارالفنون ایشته بو ایدی .

بو حکمداردن صکره بطالسه دن کرسی حکمدارییه جالس اولانلر دخی (سوتر) ک بوخصوصده طوتدیغی عین طریق تعقیب ایدرک علم و علماییه حمایه ایلشدر . بونلردن باخصوص (بطلمیوس فیلادلفوس) - قبل المیلاد ۳۸۵ سنه سندن ۲۴۷ سنه قدر - بطالسه آرهسنده بر موقع مخصوص اشغال ایلر . بو ذات اسکندریه کتابخانهسنده بولنیمان یونان وسائر اقوام متمدنه نک مؤلفات علمیه سنی مباحثه ایدرک کتابخانهده موجود آثاره علاوه ایتمشدر . اوجه دن آرسطونک آثارینی مباحثه ایتدیکی کئی کتابخانه نک هیچ بر ا کسینکی قالمسون دییه یهودیلرده واسکی مصر لیلرده بولنان کتب علمیه یی ده ساتون آلمشدر . مشارالیه خلف اولان (بطلمیوس اورجینس Ptolémée III Evergète) دخی - قبل المیلاد ۲۴۷ سنه سندن ۲۲۲ سنه قدر - او یولده حرکت ایتمشدر . بو ذات ادبیات ، شعر ، تیاتروییه دأثر اوله رق آینهده بولان برچوق کتابلری مذکور کتابخانهیه علاوه ایتکلکه برابر ارباب علم ومعارفدن اسکندریه دن هرکیم مسرور ، یاخود بوشهرده اقامت ایدر ایسه انی مالک اولدیغی کتابلردن برر نسخه سنی کتابخانهیه ترک وتبرع ایتکلکه مکلف قلمشدر . علوم ومعارف تاملری اسکندریهده بویلهجه متین ومحکم وضع ایدیلنججه چوق زمان کچمندن بو شهر منبع علوم ومعارف کسيلمش وهر عام وفنه مخصوص اعظم علما یتیشمشدر . حتی اسکندریه شهری علوم ومعارفده او قدر ایلری کیتمش ایدی که کرک اندن دهها اول ، کرک او

عصرہ علم و عرفان مرکزی اولقلہ اشہار ایدن مدینت قدیمہ نك بتون شہر لرینی کولکدہ براقش ایدی . بوشہر اسلامیتک ظہورینہ قدر ، یعنی طقوز عصری متجاوز بر زمان انسانندہ علم و علمایہ مقر اولہرق دوام ایلشدرد . مدت مذکورہ بری (سوتر)ک حکمدار لغندن باشلایہرق مصرک قبل المیلاد ۳۰ سنہ سندنہ رومالیلر طرفدن فتیحی ایلہ منتهی اولان (یونان دوری) ، دیکری سنہ مذکورہ دن باشلایہرق مصرک ۶۳۰ سنہ میلایہ سندنہ (عمرو بن العاص) طرفدن فتیحی ایلہ ختامہ ایرن (رومادوری) ناملریلہ ایکی دورہ انقسام ایدر . اسکندریہ دارالفنوننک ایلک دورلرنده تعقیب اولنان مقصد اصلی بسبتون علمی و ادبی ایدی . یعنی مقصد علوم یونانیہ نك ترقی و توسعی ایدی . حتی ایکنجی عصر- میلادینک صوکلرینہ قدر علوم مذکورہ نك یکانہ مرجع علمیسی بودارالفنون ایدی . فقط دها صکرہ حکومتک فساد احوالی ، احکامک تذبذب و اختلالی و سوریہ ، ردوس و سائرده بو نوعدن دارالفنونلر آچلمسی کی باشلیجه سیبلردن طولای بودارالفنون سقوط و تقهقرہ اوغراد یغندن و حریت و عدالت ایلہ مسعود اولیان ممالکدہ نہ علم ، نہ علما یا شایہ میہ جغندن او دورک علما و حکماسی اورادن یوز چورہرک حریت و عدالتک انکشاف و انجلاسنہ دها زیادہ مساعد اولان ممالکہ چکلمکہ باشلامشردر . بالآخرہ اسکندریہ رومالیلرک قبضہ استیلالرینہ کچنجه بونلرک حائر اولدقلری شان و شهرت تأیری ایلہ بوشهرک شان و شهرتی اعتلا ایتمش ایسده او صرہده ارباب علم و معرفت رومیایی محط رحال رغبت اتخاذا ایتدکلرندن مرکز علم و عرفان اسکندریہ یہ بدل رومیایہ تحول ایتمش ایدی . بوزمانلر خرسیتیانلغک ظہورینہ و خلقک بویکی دینک صحت و یا بطلانی ایلہ اشتغالنہ تصادف ایدیوردی . اسکندریہ شہری متوسط بر محلدہ و مجادلات واقعہ میداننہ قریب بر موقعده بولنسنہ مبنی دارالفنونی یکی جریانہ قابیلہرق دینی برطرز فلسفہ اتخاذا ایلشدرد . بناء علیہ اسکندریہ دارالفنونی ، برنجیسی علمی و ادبی یونان ، ایکنجیسی فلسفی و دینی روما دورلری اولق اوزرہ ایکی دور کچیرمشدر .

اسکندریه نك یونان دوری

قبل المیور ۳۰۶ سنه سنه ۳۰ سنه سنه قدر

اسکندریه شهری ؛ استقلال لرینی غائب ایتدکن صکره مملکت لرینه استیلا ایلین ذلت و مایوسیت تأثیر یله ترک دیاره مجبور اولان یونان مهاجرینی - و بطالس ه طرفین جمع اولنان کتابلردن ماعدا - بومهاجرینک کندی مملکتلردن فلسفه ، طب ، شعر ، ادبیات ، لسان و تاریخه دأر برابر کتیردکلری مؤلفات علمیہ ایله ایلك دوره لرده پک پارلاق زمانلر کچیرمشدر . بو یونان مهاجرینی بوراده بریونان حکومتنک جناح حمایه سی آلتنده و بریونان محیطی داخلنده یاشامش لرایسده لطف و توجهی بالقاو و قلره و متسفلینہ منحصر اولان برحکومت مطلقه و مستبدیه اولجه کردنداده اقیاد اولمش بولملرینک کندی حسیات و حرکاتنه اجرا ایتدیکی تقیید و تأثیر نتیجه سی اوله رق عزت نفس ، حب استقلال ، حق و حریتہ برستش کبی انسانک حسیاتی اعلا ایدن مناقب ممتازدی غائب ایتمش برحاله کلمش اولدقلری جهتلہ قریجه لری بوزولمش ، عقل و ذکالری طارلاشمش ایدی . بونلر بوراده شعر ، خطابت ، میتولوژی ایله مشغول اولمش لرایدی . فقط بو علملرک هیچ برنده - سلفلرینک آینه ، موره و ساقس (ساقز) و سائرده اظهار ایتدکلری مزیت درجه سنده - برمزیت و اقتدار کوسترمه مامشلردر . اوصره لرده علوم طبیعیہ و ریاضیه ایله دخی اشتغال ایدرک کندیلرندن علم هیئت ، علم طب ، هندسه ، جغرافیہ ده برچوق علما یتشمش ایسده بونلرک مؤلفاتی علی الاکثر علمای اقدمینک قوردقلری اساسلر اوزرینه بنا اولمش ، یاخود اوآناره شرح صورتیه یازلمش شیلردن عبارتدی . اثر ایجاد و ابداع اطلاقنه سزا برشینئ حاوی اولمازدی .

ریاضیات : — قبل المیلاد ۳۲۳ سنه سنده تولد ایدن اوقلیدس (اوقلید) یونان ممالکنده اکال تحصیل و علوم ریاضیه ده صورت مخصوصه ده کسب شهرت و مهارت ایله رک یتیشدیکی زمان اسکندریه ده حکومت بطالس ه نکه ائده ایدی . مقام سلطنتده ده (بطلمیوس فیلا دلفوس) بولنیور ایدی . (بطالمیوس) علم

و معارف محی حکمدارلردن اولدینی جهتله یونان ممالکنندن کندی مملکتنه برطاقم علما و او جمله دن اوقلیدسی جاب ایدرک کندیسنه بول برمعاش باغلامقله برابر اسکندریه دارالفنوننده هندسه تدریساتی اکا تودیع ایلش و هندسه یی اندن تلقی و تحصیل ایدن ایلك شا کرد اولمشدر . (اوقلیدس) اصول اوقلیدس نامی ایله معروف اولوب بو کونه قدر هندسه علمنده مرجع تشکیل ایدن کتابی بوراده یازمشدر . بو کتاب عالم مدنیتک بالجمله لسانلرینه مترجمدر .

(اوقلیدس) دن صکره علوم ریاضیهده ارخمیدس (Archimède) ییشمشدر . (ارخمیدس) قبل المیلاد ۲۸۷ سنه سنده سیچلیاده طوغمشدر . اسکندریه به کیدرک اوراده ریاضیاتی تحصیل ایتدکن صکره وطنه عودت ایلش و مملکتک حکمدارندن التفات و اکرام کوره رک مقرینی صره سنه کیرمشدر . او صرهده بو حکمدار رومالیرایله محاربهده بولنیوردی . (ارخمیدس) بو حزب اثناسنده حکمداره علم و عرفانی ایله قوماندانلرک سیف جلا دتله یامغه قادر اوله میه جقلری بیوک خدمتله ایفا ایلشدر . لکن بومساعی نتیجه سنده کندیسی قربان اولوب کیتمشدر . اختراع ایتدیکی آلات حربیه سایه سنده مسقط رأسی اولان (سیراقوسه Syracuse) یی رومالیرک اوچ سنه متمادی وقوع بولان مهاجمانه قارشى مدافعه ایلدکن صکره نهایت شهر رومالیرک انه کچدیکنندن مظفریتله داخل اولان روما عسکرندن برجاهل نفرک کندیسی طانیمه رق صالادینی برقلیج ضربه سی ایله بوقوجه عالمک حیاته خاتمه چکلمشدر . (ارخمیدس) ک هندسه و حساب متعلق قوانین طبیعهده برچوقا کتشافات مهمه سنی واردر . کندیسنه منسوب اوله رق بری کره واسطوانه ، دیکری تربیع و تسبیح دائره ، دوائر مماسه ، مثلثات ، خطوط متوازیه ، مأخوذات و مفروضاته دائر ایکی کتاب ذکر ایدرلر [۱] .

(ارخمیدس) دن صکره علوم ریاضیهده (اپولونیوس Apollonius de Pérge) ییشمشدر . قبل المیلاد ۲۵۰ سنه سنده تولد ایدن بو ذات قطع مخروط حقتده کی تدقیقاتی ایله مشهوردر . موما الیهدن صکره ینه قبل المیلاد ۱۲۵ سنه سنده وفات ایدن (هیپارخوس Hipparque) ییشهرک ارضک اعتدالین

نقطه لرزنده کی حرکت رجعی سنی *Précession des équinoxes* کشف ایلمشدر .
 او صرملرده جغرافیة ریاضیه ایله دنخی اشتغال ایدیلهوردی . بو علمه دائر کتاب
 یازان ایلك مؤلف میلاد عیسان اول ۱۹۵ سنه منده وفات ایلین ارانستین
 (نه راتوستن *Eratosthène*) ایدی . بو ذات ملوک فراعنه نیک اسملرینی
 حاوی جدول ترتیب ایدن ایلك مؤلف وارضک مساحه سنی ایلك اجرا ایلین
 عالم ایدی .

میلاد عیسان صکره ایکنجی عصرک اورته لرده مشهور (بطلمیوس قلوذی)
 یتشمشدر . (بطلمیوس) هیارخوسک اکتشافات و مطالعاتی اساس اتخاذا
 ایدرک علم هیئتہ دائر اولان (مجسطی) کتابنی یازمشدر . بو کتاب یقین زمانه
 قدر بتون عالم مدنیت مکتبلرنده مرجع و اساس تشکیل ایدردی . عربلرجه
 بو کتاب پک مشهوردر . دکرک اسکیده ، کرک یکیده برعلمه دائر او علمی تمامیه
 جامع یالکز اوچ کتاب یازمشدر . بونلر علم هیئت و حرکات نجومه دائر اولان
 (مجسطی) ، (ارسطاطاليس) ک علم منطقه دائر اولان کتابی و (سیدویه) ک
 علم نحو دن بحث ایدن کتابندن عبارتدر ، دیرلر ایدی [۱] .

اسکندریه علماسی اجرام سماویه نیک رصدی وزیجرلر ترتیبی ایله [*] صورت
 مخصوصه ده اشتغال ایتمشدردی . اجرای ترصنات ایچون برصدخانه لری وار
 ایدی که بورصدخانه اسلامیتک ظهورینه قدر دنیاده بولنان یکانه رصدخانه نی
 تشکیل ایلمش ایدی .

علم طب : — علم طبه کلنجه بو علم اول امرده برغامس (برغمه) دارالفنوننده
 تدریس اولنمقده ایدی . بالاخره اسکندریه دارالفنونی کسب شهرت ایدنجه
 انظار رغبت بوجهته توجه ایتمش و بوراده طب تحصیل ایله اوغراشان طلبه نیک
 مقداری چوغلمشدر . اسکندریه دارالفنوننده بو علمه دائر اولان تدریساتک
 اسانی (ابقراط) ک مؤلفاتی تشکیل ایدردی . مع مافیہ بوراده فن تشریحہ
 صورت مخصوصه ده اهمیت ویرلمش ایدی . اودرجه ده که بوراده بوفن جهانک
 سائر مکاتب طبیه سنه تفوق ایتمش ایدی . اسکندریه ده دور یونانی انساننده
 [۱] تراجم الحکماء (ال یازیسی) . [*] ذیح حرکات کواکبک احوانی ، مین اولان
 کتابه اطلاق اولنور . تقویملر بونوع کتابلردن آتیر .

علم طب و علاج جلدہ ہر بری برمسلك مخصوص صاحبی ایکی بیوک طیب یتشمشدر . بولردن بری (ہیروفیلوس Hérophile)، دیگر بری (اراستراتس Erasistrate) در . برنجیسی خلکیدونیه لی ایدی . یونان مکتبلرندہ تحصیل علوم وبالخاصہ تشریح ایله اشتغال ایتش و یازدینی آنارک اکثرندہ (ابقراط) ک عینی فکرندہ بولنمشدر . بوذات ابقراطدن صکرہ برنجی درجہده برطیب عد اولنور . اصلاً انطاکیہ لی اولان ایکنجی ایسه برنجی یه معاصر ایدی . اسکندریہ دارالفنونندہ فن تشریحی تحصیل ایتش ایسده یازدینی آنارده (ہیروفیلوس) ک افکار و مطالعاتنه مخالف برمسلك اتخاذ ایلشدر . هر ایکی طیبک آری آری شاکر لری واردی . (ہیروفیلوس) ک شاکر دلری (ابقراط) ک افکار و مطالعاتنه مظاہرت ، دیگر لری ایسه عکس رأی و مطالعہ بی ترویج ایدر لردی . بو ایکی مسلك طبابت اینجی عصر میلادی یه قدر دوام ایلشدر . دها صکرہ گذران اولان قرون مظلمہده رواج بولمش اولان یالانجی طیبیکه یولی تمہید و تسہیل ایدنلر بورا ستراتسلیلر ایدی .

اسکندریہده یتیشن اطبا بویلهجه ہر بری دیگرینہ مخالف ایکی مسلك طبابتہ سالک ایکی فرقه اولدقلری خالدہ اسکندریہنک یونان دوری ایله روما دورینک بر قسحی گذران اولمشدر . بو صرہده ۱۳۰ سنہ میلادیہ سنندہ (برغاموس) ده تولدایدن (جالینوس Galien) یتشمشدر . (جالینوس) علوم و فونی کندی پدردن تاقی و تحصیل ایتدکن صکرہ علم طبک تحصیلنہ باشلامش و یوز اللی سنہ سنندہ از میرہ سیاحت اجرا ایلدکن صکرہ فن تشریحده اکمال معلومات ایتک اوزرہ اسکندریہ یه کیتمشدر . مشارالیه اکتساب معلومات مقصدیلہ سائر برطاقم شہر لردہده طولاشمشدر . (جالینوس) ۱۵۸ سنہ سنندہ بو سیاحتدن (برغاموس) عودت و ۱۶۴ سنہ سنندہ روما یه رحلت ایلشدر . او صرہده روما شہری علما و حکما ایله آبادان بولنیوردی . (جالینوس) بورادہ برطاقم اکابر و اعاطمک تدایسنہ باقہرق ای ایتمکہ موفق اولدیغدن بیوک بر شہرت قازانمش و کندیسنہ (خطیب عجیب) نامی ویرلشدر . بو شہرت مسلکد اشترینک حسدینی دعوت ایلش ایدی . (جالینوس) ۱۶۸ سنہ سنندہ روما یی ترکہ مجبور اولمش ایسده دها صکرہ تکرار اورایه کیدرک

۲۰۰ سنه سنده وقوع وفاته قدر روما ایمپراطور لیرینک خدمتده امرار حیات ایلشدر . (جالینوس) علم طبه دائر متعدد کتابلر یازمشدر . بونلرک اک مشهورلری اون آلتی کتابه بالغ اولان اثرلریدر . بعضلری موضوعنه کوره براسم مخصوص ایله یاد اولنان بو کتابلری علم طبه دائر عربییه ترجمه ایدیلن مؤلفاتی ذکر ایتدی کمز صروده یازه جغز . (جالینوس) صدندنه بولندیغمز اسکندریه نیک یونان دوری آدملرندن دکل ایدی . انی بوراده ذکر ایتمز محضا علم طب تاریخی حقنده فضله معلومات ویرمک مقصدیله در .

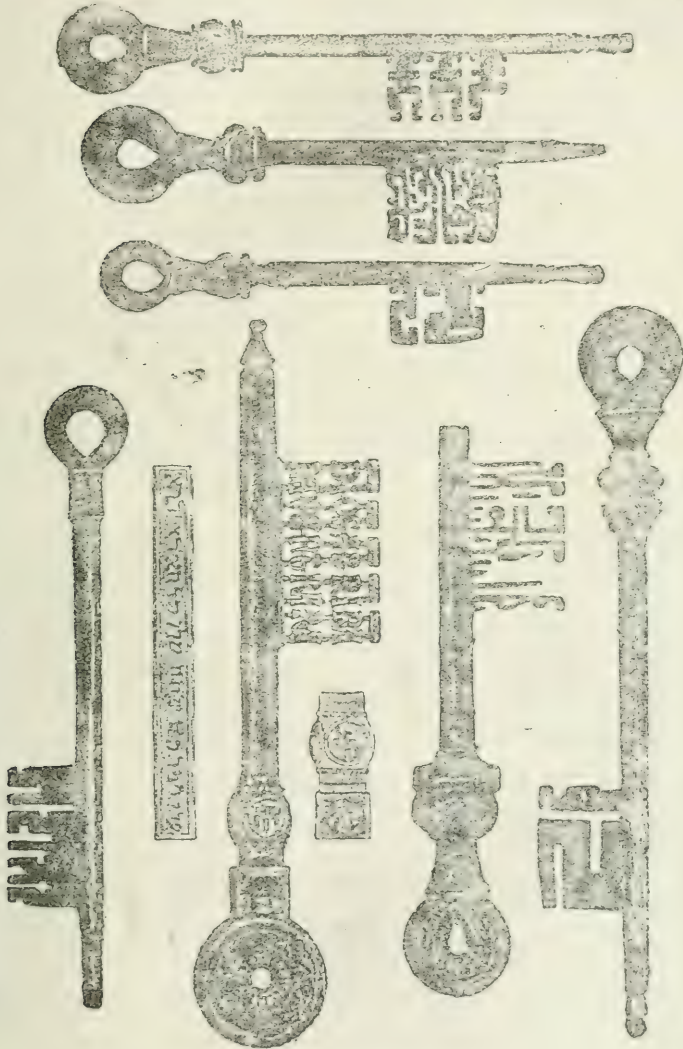
اسکندریه نیک روما دوری

قبل المیهور ۳۰ سنه سنره بعد المیهور ۶۴۰ سنه سنه قدر

اسکندریه نیک ایکنجی دورینی تشکیل ایدن بودور حقیقت حالده روما لیلرک مصره وقوع بولان استیلارلندن یاریم عصر اول ، یعنی قبل المیلاد برنجی عصرده آتینه نیک روما لیلرک قبضه تسخیرینه کیرمسندن اعتباراً باشلار . چونکه رومالی قوماندان (سیللا) آتینه یی فتح ایدنجه اولجه بیان ایدلدیکی اوزره بو شهردن رومایه فلسفه و علوم سائریه دائر یوکلر ایله کتاب نقل ایدرک بوسبیله علوم و معارف روما پایتختنه انتقال ایلش ایدی . بعده روما ایمپراطورلرندن (اوغسطس قیصر) روماده مشهور کتابخانہ یی تأسیس ایتدیکی زمان یونان و روما اولمق اوزره انی ایکی قسم یایمش ایدی . روما یونان لیلرک یالکز علوم و معارفنک دکل ، علما و حکما سنکده وارثی اولمش ایدی . علوم و معارفده او قدر احراز اعتلا ایتمش ایدی که اوتاریخدن اعتباراً بالذات یونان لیلر بیله هر هانکی برعالمده اولور ایسه اولسون توسیع معلومات ایتک ایستدکلری زمان رومایه کیتمکه مجبور اولورلردی . روما مدینتی حقنده بوراده دها زیاده معلومات ویرمک بختمزک خارجنده در .

والحاصل اسکندریه دارالفنونی روما لیلرک حوزه حاکمیتلرینه داخل اولدن

اول انحاطه یوز طوتمش ایدی . روما حاکمیتی آنته کیرنجه ایسه ضعف و انحاطی
برقات دها مزداد اولمشدر . بودارالفنونده تدریس اولنان علوم دخی بودورده

عرب سرایلرینه مخصوص آناختارلر

بشقہ بر مجری آلہرق یالکز فلسفہ یه انحصار ایتمشدر . اسکندریہ شہری تاریخ
تأسسندن اعتباراً برطاقم یهو یلره مقرامات تشکیل ایلش ایدی . بونلر کینمک،

یا خود کدی مملکتلرنده کوردکلری اعتسافات و تصدیقاتدن قورتولوق مقصدیه شهر مذکوره التجا ایشلر و بوراده حسن قبول و راحتہ مظهر اولقله مقدارجه چوغالمشلایدی. یہودیلرک بوصورتله یونانیلر ایله وقوع بولان اختلاط و امتزاجلری اسکندریه ده فلسفه و دیانتجه بیوک برتغیرک حصولنه باعث اولمش ایدی. چونکه یہودیلر توحید، وحی، تقلید سخابی ایدیلر. یونانیلر ایسه فلسفه، منطق، خرافات اربابی ایدیلر. وقوع اختلاط ایکی جهت یکدی بکرینه یا قلاشدرمشدی. بالآخره خرسیتیانلق ظهور ایدنجه بوتقارب برقات دها آرمشدر. متعاقباً خرسیتیانلق کسب قوت ایدرک یونانیلر بو دینی قبول ایلنجه بونلر فلسفه یی دینه تطبیق اتمک باشلامشلردر. ایسته بوتطبیقاتدن یکی فلسفه افلاطونیه Néo-Platonic و یکی فلسفه فیثاغوریه Néo-Pythagoric ناملریله تسمیه اولنان مذاهب فلسفیه توردمشدر. و الحاصل اسکندریه نیک ایکنجی دوری فلسفه دینه مباحثی ایله کچمش اولدیغندن علوم و معارفک ترقیاته پک آز خدمت ایشدر.

اسکندریه دارالفنوننک ترقی و تکملانه بالخاصه خدمت ایتدیکی علوم و معارف: اولاً علم تشریح ایدی. چونکه مصر لیلر تخنیط اتمک (هومیاحانه قویمق) ایچون جسم میت اوزرنده عملیات تشریحیه اجرا ایدرلردی. بوسایه ده علم تشریحک تحصیلی قولایلاشمش ایدی. ناسیا علم کیمیا. چونکه مصر؛ یونانیلرک حاکمیتی آلتنه کیرمدن اول، بو علم اوقطعه ده موجود ایدی. بنابرین اسکندریه دارالفنونی تأسس ایتدیکی زمان بو مدرسه عرفانه منسوب علما بو علم ایله اشتغال و کرک یونانیلرده، کرک مصر ایلرده علم کیمیایه دائر موجود اولان معلوماتی برآرده جمع ایدرک بر علم شکلنده یا بمشدر.

اسکندریه دارالفنونی هجرتک برنجی عصرینک صوکلرینه مصادف اولان (عمر بن عبدالعزیز) ک زمان خلافتنه قدر بتون شرقرده تدریسات علمیه نیک مرکزی اولوق اوزره دوام ایش ایدی. خلیفه مشارالیه مقام خلافتنه کلنجه بوتدریساتی اسکندریه دن اوزمانکی دارالفنونلردن اولان انطاکیه، حران و ساثره دارالفنونلرینه نقل ایتدیرمشدر [۱].

[۱] طبقات الاطبا ۱۱۶ ج ۱

بیزانس دوری

۵۲۹ منہ منبرہ ۱۴۵۳ منہ منبرہ قرہ

بودوره بیزانتیومہ (قسطنطینیہ) نسبتہ بیزانس نامی ویرلمشدر . چونکہ یونان علوم و ادبیاتی بورادہ بر انجلائی مخصوصہ مظهر اولمش ایدی . بوانجلا دن بجمزہ تعاق ایدن بعض معلوماتک اعطاسنی فائده دن خالی کورمہ یز . خلاصہ دینیلہ بیایرکہ اسکندریہ کتابخانہ لری کتابلرایلہ نصل مالامال ایدی ایسہ بوپایتختک کتابخانہ لری ده ، باخصوص (ژوستینیہن) ک وفاسدن صکرہ ، اویلہ جہ پک چوق مؤلفات علمیه ایلہ طولی بولندیغی حالده یونان علوم و معارفی بورادہ همان همان بر اثر اعتلا و ترقی کوستردہ مامشدر . بورادہ ایقونہ لر Icones ایچون قویان مازعہ لر و خصوصتہ لر کتابلرک المحاسنہ و علوم و معارفک اہمانہ باعث اولمش ایدی . یتیشن علما دخی فطرت خارقیہ ، تدقیقات و تتبعات مخصوصہ یہ محتاج اولیان شیلر ایلہ اشتغال ایدرلردی .

موقع حکمداری یہ کلن قیاصردن بری علوم و معارفی حمایہ دہ اسکی دورلردہ یتیشن حکمدارلرہ بکژدمک ایستدکجہ خاکی مطالعہ یہ و کتاب تألیفہ تشویق ایدردی . شو قدرکہ بودورلردہ تحریر و تألیف موجدلک خاصہ سنی غائب ایش ایدی . مؤلفار اسکی علومی شرح و تفسیر ، یا خود قاموس علوم شکلندہ کتابلردہ جمع ایتمکدن بشقہ برمزیت کوستردہ میورلردی .

بعضاً ایمپراطورلردخی مؤلفلک ایدرلردی . نتہ کیم ۹۰۱ ایلہ ۹۵۹ سنہ لری آرسندہ یاشامش اولان یدنجی قسطنطین علوم و معارف محی ایدی . کتاب تألیفی ایلہ اشتغال ایدردی . حکومت و نظاماتی حقندہ برسلسلہ آثار یازمشدر . بو حال تاریخ ، شعر ، لسان کبی علومده دخی عیناً جاری ایدی . دہا صکرہ عرب مدینتک زوالی متعاقب عرب مؤلفلری احوال مماندہ نصل یابدیلر ایسہ بیزانس دوری علماسی دہ تتبعات و تنقیدات مخصوصہ اجرا ایتمکمزین اسکی پی تکرار ایلہ وقت کچیرمشلردر . فلسفہ یہ کلنجہ بو علم بودورده حکمت دینیہ دیمک اولان (علم لاهوت) شکلنہ تحول ایشدر . زیرا یکی فلسفہ افلاطونیہ بحثدہ

سویلدیکمزوجه ایله علمای نصرانیت ادله فلسفیهی موضوع لهندن چتقره ردرق مناقشه و مجادله لرنده ، یاخود نطق و وعظ لرنده بعض عقائد مذهبییه و مطالعات دینهی اثبات و تأیید یولنده استخدام ایلمش لردی . دین و فلسفهیه دائر کترت مؤلفاتی ایله معروف اولان یوحنا (ژان) الدمشقی (۷۰۸-۷۴۱ سنه میلادیه سی) ایله ذکرینه لزوم اولیان سائر برطاقم علما بویولده اشتهار ایدن لردن ایدیلر .

قبل الاسلام ایرانلیلرک علوم و ادبیاتی

ایرانلیلر هندلی و یونانلیلرک قاردش لری اولان اقوام آریه دن ؛ پک اسکی برقوم اولوب میلاد عیسایان برقاچ عصر اول یونانلیلره قارشلی آچدق لری محاربه ده جمع و تحشیدی وارزاق و مهماتیله برابر آسیانک اورتلرندن بحر سفیده نقلی بوکون بیله جهانک اک بیوک دولترینک کاری اولیان قوجه بر اردو سوق ایتمش لردی . بوندن یکرمی عصر اول اولیه براردونک سوق و اداره سی ایرانلیلرک نه درجه قوی الشکیمه بردولت تشکیل ایتمش اولدق لرنی کوستریر . بومرتبه ده سطوت و قدرت صاحبی اولان برقومده علوم و ادبیات بولنامسی ممکن دکادر . باخصوص ایرانلیلر عقل و ذکا ، قبول مدینه بر استعداد مخصوص صاحبیدر لر . قاردش لری اولان هندلیلرک (مهمهارانا) و سائر لرنده اولدغنی کبی نظام اشعارده خارقه لر کوستر مش اولدق لرنه شبهه ایدلمز . آنجق او منظومات قدیمه ایرانیه دن اخلافه پک آزشیلر قاله بیلمشدر . ایرانلیلر بابلیلر ایله انوریلرک وارث و خلقی اولمشلر ، یونانلیلر ایله اعتلارلی زمانلرنده تماسده بولمشلر و قومشولری بولنان هندلیلر ایله ده اختلاط ایتمش لردی . پهلولی نامی ایله معروف بریازیلری وار ایدی که بویازی بی طاشلر و هیکلر اوزرینه حک ایدر لردی . شو حالده صنعت شعردن بشقه نجوم و علم انواء (تقلبات جویه) کبی علوم طبیعیه و ریاضیه نوعندن برطاقم علوم قدیمه ده بر موقع مخصوص احراز ایتمش اولملری ده پک طبیعیدر . اسکندر کیرک ایران مالکنه استیلا ایتدیکی ، اشاده ایرانلیلرک اوزمانکی پاتختلری اولان (اصطخر) شهرنده برچوق کتابخانه لرده بولنان کتابلری ده اول یازدیغمز وجهه ایله استنساخ ایتدکن صکره احراق ایتسی دیدیکمزی تأیید ایدن

ادله دندر. اسکندر طرفیندن احما ایدیلن بومؤلفات یچنده ایرانلیلرک اودورلر. هندستان وچین علومندن نقل و اقتباس ایتمش اولدقلری شیلرده داخل ایدی. مع مافیہ ایرانلیلرک بتون مؤلفات علمیه سی اوقدر جق دکل ایدی. دردنجی عصر هجرینک ابتدالرنده فارس ممالکینده (جی) رستاقده (کوی ویا چقتلکننده) زیر زمینده طاشدن مبنی مستطیل الشکل بر او طوده (توز) آغا جنک قبوغی اوزرینه یازلمش بر جوق کتابلر بولنمش ایدی. بو کتابلر اسکی لسان فارسی (پهلوی) ایله محرر ایدی. بونلرک مطالعه سنندن «علم و علما محی اولان حکمدار (طهمورث) ک یاغورلرک تأثیراتندن تلف اولسون دییه او کتابلری بو او طوده صاقلادینی» آکلاشلده شدی. بو کتابلر ایرانلیلر ایله روملر وکلدانیلرک علم هیئته متعلق کشفیات و مطالعاتی حاری بر طاقم مؤلفات نفیسه دن متشکل ایدی [۱]. کذلک اوزمانلرده زیر زمینده اوکی دیگر بر حجره نک ییقیلوب اورته یه چیقمسسی اوزرینه ایچنده بر جوق کتابلر بولنمش ایدی. فقط او کتابلری اوقویوب آکلایه جق کیمسه بولنه مامش ایدی. بوندن آکلایشیلورکه اوکی مغاره ده کتاب صاقلامق اوازمنده جاری بر عادتدی. (فهرست) صاحبی (ابن الندیم) بوقیلدن اولمق اوزره دیورکه: «رأی العین مشاهده ایتدم: (ابوالفضل ابن العمید) ۳۴۰ سنه سنده بغداده پارچه لانتش بر طاقم کتابلر کوندرمش ایدی. لسان یونانی ایله محرر اولان بو کتابلر اصفهانده شهرک سوری داخلنده بر طاقم صندوقلرده بولنمش ایدی. بونلری (یوحنا) و سائره عرجه یه ترجمه ایتشلردو. عسکرک اسملرینی و معاشانی الخ... حاوی ایدی».

بونکله برابر ایرانلیلرک علوم و معارفی میلادک اوچنجی عصری اورته سنده تحت حکمدار ایدیه بولنان ملوک ساسانیه دن (سابور بن اردشیر) ک [*] دورینه

[۱] فهرست ۲۴۰

[*] سابور بن اردشیر (شاپور بن آردشیر) اوتوز بر سنه ایران تحتته جالس اولمش کوزل چهره لی، حزم پرور بر حکمدار ایدی. مانی زندیق بونک زماننده ظهور وادعای نبوت ایتمش و کندیسنه پک جوق خلق التحاق ایلش ایدی. بومذهبی قبول ایدنلره (مانویه) نامنی ویررلر. (سابور) سلطنتک اون برنجی سنه سنده عسکرکی ایله برابر حرکت ایدرک نصیبینی روملرک آلدقن صکره روم ممالکی ایچنه کیرمش

قدر و جوده کتیربان برطاق اشعار، وقوعات و عقائد و ادیان کتابلرندن عبارت ایدی. (مانی) مذهبی ایله طرفدارانی بو حکمدارک زماننده ظهور ایلش ایدی. (سابور) روملره قارشى محاربهده، بولنهرق نتیجهسندده غالب کلش و مملکتته عودتنده روملردن بر جوق اسیر برابر کوتورمشدر. بواسیرلره (اهواز) قطعهسندده کندی اسمنه نسبتله (جندیسابور) نامیله بر شهر تأسیس و کندیلرینه لطف و احسان ایله معامله ایتمشدر. بواسیرلر (سابور) ه علوم و معارفی سودر دکارندن صورت مخصوصهده آدملر کوندره رک یونان ممالککندن فلسفه کتابلرینی جلب و بولنلرک لسان فارسىیه ترجمهسنى امر ایلشدر [۱]. بو اثرلر ترجمه اولندقدن صکره ایران پایتختنده برکتبخانهیه وضع اولنش واستنساخلریله تعلیم و تدریسلىرى ایچون خلقه مآذونیت ویرلشدر.

متعاقباً میلادک ۵۳۱ سنهسندن ۵۷۸ سنهسنه قدر سریر حکمداریده بولنان نوشیروان عادل مقام سلطته کلنجه بودور روم امپراطوری برنجی (ژوستینیئن) طرفدن اسکی معابد و مدارسک قاپادلیغی زمانه تصادف ایلش ایدی. روم ممالککندده حکما و علمایه تحملمفرسا تضییقات و شدت کوستریلیوردی. بو حال ایرانلیلر ایچون علوم و فلسفهده یکی بر منبع آچمشدر. اوصرمده (یکی فلسفه افلاطونیه) کاله ایرمش برحالده بولنیوردی. بوفلسفه اربابندن بعض علما روم ممالککندده کوردکلری تضییقات اوزرینه جهانک مختلف طرفلرینه طاغلمغه و بولنلردن یدیی (نوشیروان) ک ممالککنه التجا ایتمکه مجبور اولمشلردر. (نوشیروان) بو ملتجیلری زیر جناح حمایهسنه آلمش و فلسفهیه دائر کتاب تألیف و ترجمهسیله مکلف قیلمشدر. حکمدار طرفدن بوصورتله مظهر حمایه اولان بو علما منطق و طب یونانی بی فارسىیه نقل وهر ایکی علمهدائر فارسیده کتابلر تحریر ایلشلردر [۲]. (نوشیروان) بالذات بو مؤلفاتک مطالعه و سوریه قطعهسندن متعدد شهرلری حرباً فتح و اهابلسنى قتل عام ایتمشدر. متعاقباً یونانستانه طوغری توجیه وجهه عزیمت ایلیه رک روم حکمدارینی تحت اطاعته آلمشدر. (سابور) یونان فلسفهسنک لسان فارسىیه نقلنه بیوک همکرده بولمشدر. روایت کوره (عود) نامی ایله معروف اولان موسیقی آلتی بونک زماننده ایجاد اولمشدر. (تاریخ ابوالفدا)

وتعلمی ایله اشتغال ایتدکن ماعدا بونلری مطالعهیه خلقی ده ترغیب و تشویق ایتمدر . علم و فن محبی اولان بو حکمدار - کندیسندن ایکی و کسور عصر صکره کلن (مأمون) ک یابدینی کی - بحث و مناظره اجراسنه مخصوص مجلسلر تشکیل ایلشدر . (نوشیروان) علوم و معارفی احراز و حمایه ده اوقدر ایلری کیتمش ایدی که کندیبی ایله کوروشن یونانلیلر انی (افلاطون) ک شاگردلرندن ظن ایدرلردی . ظن اولندیغنه کوره ایرانده بو صورتله انتشار ایدن فلسفه بالآخره اسلامیت دورنده ظهور ایلین مسالک صوفیهیه اساس تشکیل ایلشدر .

(نوشیروان) یالکز یونان علومنی کندی لساننه نقل و ترجمه ایله اکتفا ایتیه رک هندلیلرک علومنی ده سانسقربت لسانندن لسان فارسییه نقل ایتدیر - مشدر [۱] . مشارالیه خسته لری تداوی و علم طبی تدریس و تعلیم ایتکه مخصوص اولوق اوزره (جندیسابور) ده بر بیمارستان (خسته خانه) تأسیس ایدرک هندستان و یونانستاندن جلب ایتدیکی برطاقم اطبایی بو خسته خانهیه مأمور ایلش ایدی . بوراده طب هندسی و طب ابقراطی (یونانی) ، ایکسی بردن تدریس اولنوردی . فن طبده اک زیاده ترقی ایتمش ایکی قومک معلومات طبیه سنی بویله بر آره ده تدریس ایتک جدأ جامع المحسنات بر اصول ایدی . بو خسته خانه او دورده مثلی سبق ایتماش بر شهرته نائل اولدینی کی بالآخره اسلامیتک ظهورندن صکره دخی ایلریده کوستریله جکی اوزره بیوک بر موقع طوتمشدر .

والخاصل ایرانلیلر اسلامیتک ظهورندن اول فلسفه و سائر علوم و معارف ایله اشتغال ایدرک عقل و ذکالری کشایشاب ایلش ایدی . کرک کندی سلفلرندن توارث و کرک قومشولرندن نقل ایتدکاری معلومات سایه سنده علم نجوم و قوانین فلکیه ده صورت مخصوصهده ترقی ایتشلردی . (نوشیروان) ک دوری کانجه بودورده مملکتک مظهر اولدینی حریت و عدالت سایه سنده ایرانلیلرده علوم و معارف بیوک بر اعتلا احراز ایلشدر . ذاتاً علوم و معارف آنجق بو فیض ایله اعتلا بولور .

(۱) E. Browne's Literary History of Persia 167 .

اسلامیتدن اول سریانیلرده علوم و ادبیات

سریانیلر اسکی کلدانیلر ویا بابالیلرک بقایاسی ایدیلر . کلدانیلر میلاد عیسادن برقاچ عصر اول سالک طریق مدنیت اوله رق برطاقم مهم علملری ایجاد ، اجرام سماوییهی رصد ، کونشک حرکتیه اوقاتی کوسترن ساعتلی اختراع ایشلر و علم طبک تملارینی قومیشلردی . سریانیلر دولت صاحبی ایکن کرداب سقوطه و بالاخره ایرانیلرک استیلا و حاکمیتلی آلتیه دوشمکه استقلال و حریتلرینک ضیاعی ایله علم و مدنیتلی ده ضیاعه اوغرا مشدر . نهایت خرستید نلغک ظهور و انتشاری اوزرینه بو مذهبه دعوت ایچون هر طرفه واعظلر کیتدیکی و خرستیانلرده فرقه و مذهبلر توره دیکی زمان سریانیلر بو خصوصاتک جمه سنده بو بوک بر موقع اشغال ایدرک خرستیانلق تاریخنده مهم بر تاثیر اجرا ایشلردر .

بزم بوراده سریانیلره متعلق نظر دفته آلدیغمز جهت علم و فلسفه ده هانکی مرتبه بی احراز ایتدکلرینی آکلامقدن عبارتدر . رومالیلر فلسفه ، علم طب و علوم سائرینی یونانیلردن نصل اقتباس ایتدیلر ایسه سریانیلر دخی بو علموی یونانیلردن آلدقلرندن رومالیلرکی بونلرده علوم و فلسفه ده یونانیلرک شاکردی صاییلرلر . ایرانیلر دخی بو علموی یونانیلردن اقتباس ایشلردر . کذلک عربلر ده اصره عینی یولی تعقیب ایدرک یونانیلرک شاکردی اولمشلردر .

سریانیلر ذکا و همت صاحبی اقوامدن ایدیلر . او ظلمت آباد دورلرده مستبد حاکملرک ظلم و اعتسافندن ، خونریز شمشیرلریله کسوب بیچن فاتحلرک تسلط و ازعاجانندن راحت بولدجه علوم و معارفک ترقیسنه صرف ذهن ایدرلردی .

بوسایه ده لاهوت ، ناسفه ولسان تدریساتی ایچون مکتبلر آچمشلر ، یونان علمونی کندی لسانلرینه ترجمه ایشلر ، ترجمه ایتدکلری کتابلردن بعضلرینی شرح و توضیح ، بعضلرینی ده اختصار ایشلردی . ایلریده کوریه جکی اوزره عباسیلره علوم و فنونی عربییه ترجمه ایدنلر ایسته بوانتابه علمینک یتشدریدیکی ذواتدن متشکلدر . چونکه دور عباسینک اکثر مترجمینی نسطوری [۱] ایدیلر .

[۱] نسطور Nestorius خرستیانلغک ایوم نسطوریه دینیان مذهبک موجودیدر . ۴۲۸ تاریخنده قسطنطنیه بطریقکنده بولمشدر . اریوسک مذهبی ایله سائر مذهبی رد و کندیسی

نسٹوریلرک بو بولده وقوع بولان خدمتارنی برلی یرنده ذکر ایده جکیز. بوراده

اسطراب آلتنک یوزی

یکی بر مذهب ایجاد ایتدیکندن ۴۳۱ سنه سنده اجتماع ایدن آنا تلوغ مجلس روحانیسی طرفندن عزل و نفیته قرار ویرلشدر. (نسطور) مصر چوللرینه چکیلوب ۴۳۹ سنه سنده وفات ایتشدر. تألیفاتی احراق ای دیلهرک یا لکر بعض نطقلریله مکاتباتی موجوددر. مذهبی جزیره و عراق ایله هندده انتشار ایتشدر. ایوم موجود اولان نسطوریلر بومذهبه سالکدرلر.

یالکز کندی لسانلرنده کی اشتغالات عامیه لرینک بیانی ایله اکتفا ایلیه جکیز .
سریانیلرک مابین التهرینده اللی قدر مکتبلری وار ایدی که بونلرده علوم
وفنون سریان و یونان لسانلریله تدریس اولنوردی . بو مکتبلرک اک مشهوری

اسطراب آلتک آرقة طرفی

رها (اورقه) ده کی دارالفنون ایدی . سریانیلر بشنجی عصر میلادیده
بودارالفنونده ارسطونک فلسفه سی ایله اشتغاله باشلامشوردی . عصر مذکورک

اور تہ سندنہ منطق لسان سریانی یہ نقل اولمش ، دہا صکرہ طیب مشہور (سرچیس رأس عینی) طرفندن بو علمک تدریساتی اکمال ایدلشدہ . لوندرده بریتانیا موزہ سندنہ (ایساغوجی) نک سریانی یہ ترجمہ سنی حاوی بعض نسخ خطیہ موجود اولدینی بی کذلک (ارسطو) نک (فرفوروس Porphyre) ہ . مقولاتی و کتاب النفس و سائرہ کتابلری دہ محفوظدر . بونلردن بعضلری یقین زمان اول نشر اولمشدر .

یدنجی عصر میلادی ابتدالزندہ ایسہ فرات اوزرندہ کائن (قنسرین) دارالفنون یونان فلسفہ سنی لسان یونانی ایلہ تدریس ایتمکہ شہرت قازانمش ایدی . سریانیلردن بر طاقم علما و اوجاہدن ایبیسقوپوس (سویرس) بودارالفنونده تحصیلده بولنشلردر . (سویرس) فلسفہ ، ریاضیات و لاهوتہ وقف نفس ایتش ایدی . بو علملر دہ احاطہ لی بر وقوف احراز ایدنجہ بونلرک بعضلری سریانی یہ نقل ایلشدہ . مشارالیک فلسفہ یہ دائر بعض ترجمہ لری حالا بریتانیا موزہ سندنہ محفوظدر . (سویرس) ک ترجمہ ایستیکی آثار کندیسندن صکرہ شا کردی و سریانیہ علم نحوک واضعی (یعقوب رهاوی) ایلہ (اطناسیوس بلد) طرفندن اکمال ایدلشدہ . ۶۸۶ سنہ سندنہ یتشوب (اسقف العرب) نامیہ اشہار ایدن (اطناسیوس جورجیوس) دخی مار لند کر (سویرس) ک شا کردانندن ایدی . بو ذات (ارسطو) نک بعض آثارینی ترجمہ ایتشدہ . (افلاطون) و (فیثاغورس) و سائر دنک آثارینی ترجمہ ایلہ اشتغال ایدن سائر بر طاقم علما دہا وار ایدی کہ بونلرک تفصیلی اوزون سورر . بونکہ برابر طلبہ سنک مقداری سکیز یوز قدر اولان وبالجملہ علوم عقلیہ و نقلیہ بی تعلیم و تدریس ایدن (نصیبین) دارالعلوم کی اورالردہ اشہار ایتش بر طاقم مکتبلر دہا وار ایدی .

علم طبہ کلنچہ چند ایسا بورک مارستانی (خستہ خانہ و مکتب طبیسی) تأسیس اولندقدن صکرہ سریانیلر بو علمدہ پک ایلری کیتمشلردی . علم طبہ کی مہارت و معلومات واسعہ سیلہ اشہار ایدن برچوق سریانیلر یتشمش ایدی کہ دہا اول ذکر ی کچن (سرچیس رأس عینی) ، (اتاتوس امدی) ، (سمعان طبیوتی) ، اسقف (غر بغوریوس) ، بطریق (تیودوسیوس) ایلہ دولت عباسیہ دورینہ یتشوب خدمتندہ بولنان سائر سریانی اطبا اوجہلہ دن ایدیلر .

سریان اطبایی، حتی طب کتابلرینی عربییه ترجمه ایله اشتغال ایتدکلری ائشاده بیله، برچوق آثار طبیه‌یی لسان یونانیدن سریانییه نقل و ترجمه ایتشلردر. چونکه انلر او کتابلری علی‌الاکثر یا یالکیز لسان سریانییه، یا خود هم سریانییه، هم عربییه ترجمه ایدرلردی. از جمله (سرجیس) جالینوسک بعض کتابلرینی سریانییه نقل ایتشدر. دور اسلامیده ایسه بو کتابلری (موسی بن خالد) سریانیدن عربجهیه ترجمه ایتشدر [۱]. (طیبوتی) میلادک یدنجی عصری صوکارنده علم طبیه‌داثر بر کتاب تألیف وده‌سائر برطاقم کتابلری ترجمه ایتدیکی کبی (تختیشوع) و (حنین) عائله لرندن یتیشن اطبا ایله سائر مترجملر طرفندن ده پک چوق اثرلر وجوده کتیرلشدر.

علم نجوم سریانیلره آبا و اجدادلری اولان کلدانیلردن تسلسل صورتیه انتقال ایتش بولندیغی ایچون بو علمه دأثر پک چوق کتابلر یازمشلردر. (بردیسائی) ضایع اولوب یالکیز اسمی قالمش اولان نجومه دأثر بر کتاب تألیف ایتدیکی کبی (رأس عینی) دخی قمرک تأثیری و حرکت شمس و (سبکتی) بروجک اشکالی حقنده تألیفاتده بولمشلردر. اولجه ذکری کچن علمای سریاندن (یعقوب رهاوی)، (داود بیت ربانی)، (موسی بن کیفا)، (عمونیل برشهری) و سائر ده دخی علم هیئت حقنده اثر یازانلردن ایدیلر.

سریانیلر کندی لسانلرینک قواعد و حرکدلرینی ضبط و تنظیم ایله اشتغال ایتدکن ماعدا کیمیا، حساب، ریاضیات ایله دخی اشتغال ایتشلردر. مشهور روایته کوره سریانیلر کندی لسانلرینک نحو قواعدینی یونانیلردن اقتباس ایتشلردر. کلمه‌لره قویدقلری حرکه اشارتلی حرقلرک اوسـتـنه، یا خود آلتنه قونولق اوزره برطاقم کوچک حروف یونانیه دن عبارت ایدی. سریانیلر لسان یونانینک علوم و ادبیاتی تحصیل و تتبعده پک ایلری کیتمشلر و ایلیاد واردیسه‌یی کندی لسانلرینه ترجمه ایتشلردر. بو اثرلر میلادک ۸۷۵ سنه سنده (تیوفیل رهاوی) طرفندن ترجمه ایدلمش ایسه ده ترجمه ضایع اوله رق ایکی بیتدن بشقه برشی قالمشدر. روایته کوره مترجم موما ایله (ایلیاد) سریانییه نظماً ترجمه ایدر ایکن اصلده بولنان اسم علملرک طوغری او قومسی

ایچون برابطہ آلتہ قونولسنی آرزو ایتسی سریانیلرده حرکه یرینه حروف یونانیہ نك قوللانلسنه سبب اولمش ایدی . بواشارتئر دها اول حرکه یرینه قائم اولق اوزره خط سریانیده استعمال اولنان نقطه لردن بشقه ایدی . خط عربنك حرکه لرینه دائر اولجه یازدیغمز بچده بونقطه لر حقنده معلومات ویرمش ایدک . بوکونه قدر سریانیلرده حرکه لر هم نقطه لر ، هم حروف یونانیه دن تشکل ایدر . بولردن برنجیسی شرق وایکنجیسی غرب سریانیلری عنندنه مستعملدر .

قبل الاسلام لسان هندی نك علوم وادیانی

هندیلر اسکی برملتدر لر . بولرک طبقه علیاسی (اسلاف اقدمینی) ایرانک ویونانیلرک قارده شلریدر . هندیلر اک اسکی زمانلرده بیوک محارباتی ووقایع سائره تاریخیه لرینی شعراً نظم ایتشلردر . تاریخ لرینی واحوالنی تتبع وتدقیقندن بوقومک توالی قرون ایله وجوده گلش علوم و معارف مخصوصه لر ، تاریخ مخصوصه لر اولدیغی آکلاشلمقده در . حتی پک چوق دفعه لر ایران پادشاهلری ، نته کیم (نوشیروان) ک جنیدیسابور خسته خانه و مکتب طبیسنی اداره ده و خلفای عباسیه نك اعتلا وانتباه عباسینک ایلك دور لر نده یابدق لری کبی ، هنداطباسنه عرض احتیاج ایدر لر دی . کرک ایران حکمدار لری ، کرک خلفای عباسیه بر خسته لغه دوچار اولوب ده معیتلر نده بولنان ایران و سریان اطباسنک معلومات ومداواتی کافی کلینجه هندستاندن اطبا جلب ایدرک کندیلر یله استشاره ورای وتجربه لرندن استفاده ایلر لر دی . چونکه هند طبابتنک یونان و ایران طبابتلرندن آیری برطاقم اصول مخصوصه مداواتی واردی . هندیلر دن متعدد طبیبلر یتیشه رک بیوک بر شهرت قازانمشلر و هند لسانیه طبه دائر کتابلر یازمشلر ایدی . اسلاملر ایلریده کوروله چکی اوزره بو کتابلرک بعضلرینی عربی به ترجمه ایتشلردر . (کنکه) ، (صنجهل) ، (شاناق) و سائره او جمله دن هند اطباسندن ایدیلر [۱] .

[۱] کنکه - کتب عربیه ده بواسمه اعظم حکماء هنددن بری ذکر اولنوب هیئت

هندلیلر یلدیزلر ایله موقعلری و برجلری حقنده کوزل معلومات صاحبی ایدیلر. بوموقع و برجلرک کندی لسانلرینه مخصوص اسملری واردی. هندلیلر علم نجومده بری (ارجهیر) ، دیکری (ارکند) ، اوچنجیسی سانسقریت لسانده (سدهنتا Siddhanta) اصولاری اولق اوزره اوچ مسلکه مالک ایدیلر . (سدهنتا) هندلیلرک حرکات کواکب حقنده کی معلومات و مطالعهلرینی حاوی

و نجوم و طبده یدطولی صاحبی اولدینی ذکر اولئیور. عربییه ترجمه 'ولئش کتابلری بوجه آتیدر : « کتاب النوذار فی الاعمار » ، « کتاب اسرار الموالید » ، « کتاب القرانات » کبیر و صغیر ، « کتاب الطب » ، « کتاب التوهم » ، « کتاب فی احداث العالم ولدور فی القران » . (قاموس الاعلام)

(کنکه الهندی) هندستان اکبر و سر آمدان اطبا سندن برطبیب حاذق ایدی . فن طب ، قوای ادویه ، طبائع مولدات و خواص موجودات حقندها کتشافات مخصوصه سی واردر . هیئت کائنات ، ترکیب افلاک و حرکات نجوم حقنده هرکسندن زیاده معلومات صاحبی ایدی . (ابو معشر جعفر بن محمد بن عمر بلخی) کتاب الالوف نامنده کی اثرنده « کنکه علم نجومده هندستانک اک بیوک عالمی عد اولئور » دیبور . بالاده ذکر اولنان آثارندن طبه دائر اولان « کتاب الطب » ی بو علمه متعلق هر نوع معلوماتی جامع بر شکلده یازلشدر .

(صنجهل) کذلک هند مشاهیر حکما و اطبا سندن ایدی . (هارون الرشید) و مأمون زمانلرده بر چوق تألیفات عربییه ترجمه اولئشدر . باشلیجه آثار مترجمه سی بوجه آتیدر : « کتاب شرک الهندی » که ابتدا فارسی به و عبدالله بن علی طرفندن فارسیدن عربییه ترجمه اولئشدر . « کتاب سسرده » که امراضک علاماتی ایله مداواتلری حقنده معلوماتی حاوی اولوب ۱۰ مقاله دن مرکب اولدینی حالده (یحیی بن خالد بن برمک) ک امریله عربییه نقل اولئشدر . « کتاب بدان » که درت بیک درت خسته لفک تشخیصی اصولی حاویدر . « کتاب سندهشان » ، « کتاب فی ماختلف فی الهند و الروم فی الحار و البارد » ، « کتاب تفسیر اسماء العتار » ، « کتاب اسانکبر الجامع » ، « کتاب علاجات الحبالی للهند » ، « کتاب رأی الهندی فی اجناس الحیات و سموها » ، « کتاب التوهم فی الامراض و الملل » . (شاناق) دخی هند قدیم حکما و اطبا سندر . بعض تألیفات عباسیلر زماننده فارسی به و فارسیدن عربییه نقل و ترجمه اولئمله اسمی بین الاسلام شهرت بولشدر . باشلیجه آثار مترجمه سی « کتاب السموم » ، « کتاب البیطره » ، « کتاب فی النجوم » ، « کتاب منتخب الجوهر » . بو تألیفات برنجیسی (خالد بن برمک) طرفندن ابو خاتم بلخی به هندجه دن فارسی به ترجمه ایتدیرلش و (مأمون) خلیفه نک امری ایله (عباس بن سعید الجوهری) طرفندن فارسیدن عربییه نقل اولئشدر .

(طبقات الاطباء)

بر زبجدن عبارتدر . عربلرك انه كچن و ترجمه سنده (سند هند) نامی ویربان
 هند کتابی ایشته بوزیج ایدی . معلوم اولدینی اوزره رقلری ایجاد ایدنلر هندلیلر
 ایدی . عربلر رقلری انلردن اقتباس ایتشلردر . هندلیلرك علم حسابده دخی
 کندیلرینه مخصوص بر طاقم اصوللری واردی . عربلر بو اصوللری ده
 انلردن آلمشردر . كذلك هندلیلر فن موسیقیده معلومات ومؤلفات صاحبی
 ایدیلر . اسلاملر بو مؤلفاتك بعضلرینی عربی به ترجمه ایتشلردر . بونلرك ذکری
 ایلریده کله چکدر .

ذممه

اسلاملر علوم و معارفی عربی به ترجمه ایتك ایستدکلری زمان ممالک اسلامیده
 علوم و معارفك حالی یوقاریدن بری بیان ایلدی کمز مرکزده ایدی . اولجه
 کوسترلدیکی اوزره بو علومك اکثری یونانی الاصل ایدی . یونانلیلر علوم مذکورده
 بتپرستکلری زمانده کندیلرندن اول راه مدنیته سالک اولان اقوامدن اقتباس
 ایتدکلری شیلر ایله برابر وضع ایتشلردی . بالآخره خرسیتیانلق ظهور وانتشار
 وبو علوم ایرانلیلر ایله سریانیلره انتقال ایدنجه علوم مذکورده بویکی ملتك آداب
 وعاداتنه تبعاً تنوع وتشعب ایلشدر .

بالخاصه عراق قطعه سی میانه لرنده سریانی ، ایرانی ، روم ، هندلی داخلی
 اولدینی حالده ایراندن وماین النهرینسندن طوبلایان برچوق اطبا ، فلاسفه ،
 منجملر ، حسابشناسلر وسائر علما ایله آبادان بولمقده ایدی . بناءً علیه خلفا
 علوم مذکورده کندی لسانلرینه نقل و ترجمه ایتك ایستدکلری زمان اطرافلرنده
 بو خدمتی حسن ایفا ایده جك آدملری پك قولایلقله بولمغه موافق اولمشلردر .

عربلر و علوم دخيله

عربلرک بر علوم رغبتلرک سببی

« عربلر ، قرآن و اسلامیت » بختده کورلدیکی اوزره اسلاملر ایلمک صدر اسلامیده « اسلامیتک » کندیسندن دها اول اولان شیلری هدم و ابطال ایتمش اولدیغی » و « قرآن کریمدن بشقه هیچ بر کتابک مطالعهسی جائز اولدیغی » اعتقادنده ایدیلر . ایشته بو اعتقاد سائقه سیله اسلاملر کرک اسکندریه ده ، کرک فارس ممالکینده بولدقلری یونان و فرس کتابلرینی یاققده بر بئس کورمامشلردی . اوصردلده اسلاملر اجرایی فتوحات و تشکیل دولت ایله مشغول اولدقلرندن علوم سائرینی آکلامق ، آرامق ، الده ایتکه احتیاج کوره . دکاری کبی او منلو شیلره وقتده بوله مامشلردی . بوجهته قرآن عظیم الشان ایله احکامی و قرآندن تولد ایدن فقهه ، لغت ، مغازی ، فتوحات و سائر کبی یالکز علوم اسلامییه اهمیت ویرمشلردی . مع مافیله اوئانده مملکتک روم و فرس دن متشکل اهالی اصلیه سی خلفایی علوم قدما و باخصوص طب و فلسفه ایله اشتغاله تشویق و ترغیبندن خالی قالماملردی . فقط خلفا بو ترغیباته روی التفات کوسترمیورلردی . روایت کوره ملوک امویه نك دردنجیسی (مروان بن الحکم) ه معاصر اولان مشاهیر اطبادن سریانی الجنس و یهودی المذهب بصره لی (ماسرجویه) راهب (اهرن بن اعین) طرفندن سریانیده کناش [۱] شکلنده تخریر اولمش بر اثر معتبر طیبی عربجهیه ترجمه ایتمش ایدی . متعاقباً (عمر بن عبدالعزیز) مقام خلافت کلتجه شامده کی کتابخانه لده بو کتابه راست کلمش . بعض مقربین کتاب

[۱] بر علمه دائر اطرافلی . ملوماتی حاوی یازیلان مؤلفانه سریانیده (کناش) نامی ویریلردی . عربیده علوم و فنون مترجملری سریانیلردن تشکیل ایتدیگی ایچون بوکله لسان عربیده عیناً استعمال اولنشدی . بالاخره عربیده مقابلی اولان (حاوی) کله سی بولندیفندن انکیرینه استعمال ایدلمکه باشلا . رازینک طبه دائر (کتاب الحاوی) سی ایشته بو کناش مقابیلدر . (قاموس الاعلام) ده (ماسرجویه) ک مختصر ترجمه حالنده بو نقطه یه دقت ایدلمیکندن (اهرن) ک کناشی آریچه بر کتاب ظن اولدیغی کبی (کناش) ک ده بشقه بر کتاب اولدیغی ذهابنه دوشولشدر .

مذکورہ بولندینی خزانہ کتبدرن چیقاریلہرق بین المسلمین تعمیم فوائدی ایچون خلیفہ مشار الہہ تشویقاتدہ بولمشلر . (عمر بن عبدالعزیز) قرق کون اللہہ استخارہدہ بولندقدن صکرہ کتابی چیقاروب نظراکہ استفادہیہ وضع ایلمش [۱] . بوکتاب صرف بر اثر طی ایدی . حکمت وفلسفیہ دائر دکلدی . اویلہ اولدینی خالدہ خلیفہ زمان ہونی چیقاروب نشر ایتمک ایچون او قدر تردد ایتمشدی . سائر مؤلفانک انتشارینہ نہدرجہ اظهار تردد ایلدیکی آرتق سز دوشونکزر .

فقط بالآخرہ اسلاملر نطاق دولترینی توسیع وعلوم اسلامیہی وضع واتمام ایدنجه بالطبع حال فطرت وغفلت زائل اولہرق صنایع ، مدنیت ، علوم ومعارفہ اظهار رغبت ایتمکہ باشلامشدردر . ذاتاً او وقتہ قدر ابیسقوپوسلردن وراہیلردن علوم فلسفیہ حقندہ ایشیدہ کلدکاری شیلر دخی اوعلومہ اطلاع ایچون کندیلرندہ بر شوق ورغبت اویاندیرمش ایدی . بین المسلمین تناقل ایدن : « الحکمة ضالة المؤمن يأخذها من سمعها ولا يبالي في اي وعاء خرجت » و « خذوا الحکمة ولو من السنة المشركين » [۲] و « طلب العلم فریضة علی کل مسلم و مسلمة » و « اطلبوا العلم ولو بالصین » [۳] احادیث شریفہسی علوم مذکورہیہ اولان رغبت ومیل تسہیل ایلمش ایدی . بونککہ برابر اسلاملر علوم فلسفیہی دقہۃ احرازہ اقدام ایتموب احوالک الجآتہ تبعاً تدریجاً احرازہ توسل ایتمشدردر .

بوعلملر ایدرایلمک اشتغال ایرندر

عربلردن علوم مذکورہ ایلہ ایلمک اشتغال ایدن ذات (نصر بن حارث بنی کلدة الثقفی) ایدی . حضرت پیغمبرک خالہ زادہسی اولان بوذات - پدری زمان نبوی مشاہیر اطبا سندن (حارث بن کلده) کبی - فارس ممالکنہ وممالک سائرہیہ کیدرک اورالردہ علما ایلہ اختلاط ایتمش ، خاخاملر وراہیلر ایلہ کوروشمش ، علوم قدیمہدن یک مهم معلومات استحصال ایلمش ، علوم فلسفیہ وشعبات علم

[۱] تاریخ الحکماء (ال یازیسی) [۲] العقد الفرید ۱۶۰ ج ۱ [۳] کشف الظنون

حکمته مطلع اولمش و پدردن صنعت طبي اوکرنمش ایدی . (نضر) بنی امیه متفق اولان (ثقیف) قبیله‌سندن اولدینی ایچون حضرت نبی به اظهار عداوتده (ابوسفیان) قدر ایلری کیدردی . (نضر) حضرت نبی به ایصال اذیتدن کیری طورماز و ذات پیغمبری بی مکه اهالیسی نزدنده قدر و اعتباردن دوشورمک ایچون حقیقه پک چوق فنا شیلر سویلر ایدی . بالاخره (بدر) وقعه‌سنده اسلاملرک الله اسیر دوشمکه حضرت نینک امریله اعدام ایدلمش و بوضورتله نام و نشانی قالماشدر [۱] .

مع مافیه نضر علوم مذکورده یالکیز تحصیل ایله اکتفا ایدرک بونلردن عربجه یه هیچ برشی نقل و ترجمه ایلماشدر . علوم دخیله بی عربی به نقل ایله ایلمک اشتغال ایدن ذات بیوک معاویه‌نک حقیقی اولوب ۸۵ سنه هجر به‌سنده وفات ایلمش و (حکیم آل مروان) نامی ایله یاد اولسان (خالد بن یزید اموی) ایدی [۲] . مشارالیه برادری ایکنجی معاویه‌نک و فاندن صکره مقام خلافته کلکه کوز دیکه‌ش ایکن کرسی خلافته (مروان بن الحکم) کچمکه خلافت بوضورتله (ابوسفیان) ک عالمه‌سندن (مروان) ک عالمه‌سنه انتقال ایشدر . خالد خلافتدن امیدسز قانجه قابنی طولدیران آمال و مفظور اولدینی ذکا و اقتدار سوقی ایله

[۱] (نضر) پدری کبی چوق سیاحتلر اجرا ایتمش و موسوی و خرستیان خاخم و پاپاسریله کوروشوب خیلی معلومات استحصالی ایتدکن ماعدا پدرنک حائر اولدینی معلومات طبیه بی‌داندن تاق ایلش ایدی . انصار نصل اسلاملرک متفق ایسه منسوب اولدینی (ثقیف) قبیله‌سی (بنی‌امیه) نک متفق بولندیغی و اساساً کندی علم و اقتداریه مغرور اولدینی ایچون حضرت پیغمبره اظهار عداوتده (ابوسفیان) کبی ایلری کیدردی . (بدر) واقعه‌سنده اسلاملرک الله اسیر دوشورک پیغمبرک امری ایله اعدام ایدلمشدر . همشیره‌سی (قتیه بنت‌الحرث) برادرینک قتل اولندیغنی ایشیدنجه غایت پارلاق بر قاچ بیت ایله سرشبه خوان اولمشدی . ایات مذکوره طبقات‌الاطباءه نضرک ترجمه‌ه‌سندنده مندرجدر . روایت کوره (قتیه) مذکور ایسانی نظم ایدوب حضور پیغمبری به ایصال ایتدیردیکی زمان جناب پیغمبر او ایسانی تقدیراً « اگر قتلدن اول کوره ایدم قتل ایتدیرمزمدم » بیورمشدر . (طبقات‌الاطباء)

[۲] (خالد بن یزید) قریشدن الک اول تحصیل فنونه رغبت ایدن و بین‌الاسلام فنونک تداولنه بر نمونه کوسترن ذات ایدی . علی‌الخصوص فن طب و کیمیاده ید طولی صاحبی ایدی . بو علملری (صریانس) نامنده بر راهبندن اخذ و تعلم ایتمشدر . بو ایکی فننه دائر بر قاچ تألیفی وارددر . نشرده وادیات عربیه‌ده دخی مهارت تامه صاحبی ایدی .

کسب معالیٰ بی تحصیل علوم سایہ سنده آرامشدر . اوصردہ علم کیمیا اسکندریہ دارالفنونندہ حال رواجده بولنقمده ایدی . (خالد) شهر مذکورده یتیشن اساتذہ کیمیا کراندن برقاج کشی بی وازجمله (مریانوس) نامندہ بر روم راهبی نزدینہ جلب ایدرک بوراهبدن کیمیا عامنی اخذ و تاقی ایتمش و علم مذکورک عربی یه نقلی امر ایشدر . (اصطفان قدیم) نامندہ بری خالدک امریله کیمیایی عربی یه نقل ایتمشدر [۱] . تاریخ اسلامیدہ برلساندن دیکر ینہ اجرا اولنان ایلك نقل و ترجمه (اصطفان) ک ایشته بونقلیاتی ایدی .

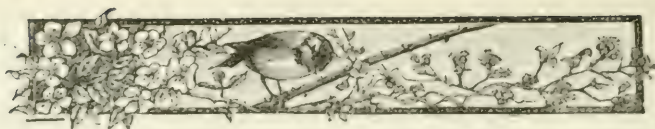
(خالد) علم نجومک تحصیل و نقلی ایله ده اشتغال ایدرک بواغورده و آلات و ادوات رصدیه استحضاری یولنده بک چوق پاره لر صرف ایتشدر . قویاً ظن اولندیغنه کوره مشارالیهک امری ایله عربی یه بو عامه دائر بعض شیلر ترجمه اولندیغنی حالده ضایع اوله رق بزه یتشمامشدر . چونکه دردنجی عصر هجری اثناسنده قاهره کتابخانہ سنی زیارت ایدنلردن بعضلری بو کتابخانہ ده (بطلمیوس) طرفندن معمول و اووزرنده « بوکره امیر خالد بن یزید بن معاویه طرفندن کوندرلمشدر » عبارہ سی محرر طونجبدن برکره کورمشلردی [۲] .

(خالد) صنعت کیمیایی عربی یه نقل ایتسدکن صکره اولجه ذکر یکن (ماسرجویه) ، یاخود (ماسرجیس) اهرونک طبه دائر اولان کناشنی عربی یه ترجمه ایشدر . بو کناش فی الاصل اوتوز مقاله دن متشکل ایدی . (ماسرجویه) عربی یه ترجمه ایدر ایکن اکا ایکی مقاله علاوه ایتشدر [۳] .

[۱] فهرست ۲۴۲ و ۲۴۴ [۲] تراجم الحکما [۳] طبقات الاطبا ۱۰۹ ج ۹

دور عباسیہ علم دخیلہ نك ترجمہ سی

منصور ایلہ علم نجوم و علم طب

خلفای عباسیہ نك برنجیسی (سفاح) ایدی . زمان خلافتی آز سوردیکی ایچون .
هیچ بر علمه اهمیت ویره مدی . کندیسندن صکره خلافت ۱۳۶ سنه سندن ۱۵۸
سنه سنه قدر مقام حاکیته بولنان برادری (منصور) ه انتقال ایلدی . (منصور)
شدید و حزم و درایت صاحبی خلفادن ایدی . زمانده برچوق فننه و شورشله
ظهور ایتدیکندن برچوق محاربه لر اجراسنه مجبور اولمش ایدی . مدت خلافتی
اوزون سورمش ایسه ده بومدك قسم اعظمی دولك تحکیم بنیانی و بغداد شهرینك
تأسیسی اغورنده صرف ایدلمشدر .

علم نجوم

(منصور) علم فقهده قنطار و مهارت صاحبی اولقله برابر علم نجیمه دخی .
بك زیاده میل اولدیغندن منجملردن استشاره ایتمک نزمین همان هیچ برایشه تشبث
ایتمزدی . منجملره التفات و توجهده بولنوب احکام نجوم ایله عمل ایدن ایلنك
خليفة کندیسیدر [۱] . مع مافیه دها صکره کان خلفانك اکثری بو خصوصه
انك اثرینه اقتفا ایتشلردر . اوصره لرده صنعت تنجیم ایرانلیلردر حال رواجده
بولندیگی کبی بو صنعتله تمیزلرندن طولایی خلفایه انتساب پیدا ایدن برطاقم
ایرانلیلرده یتشمش ایدی . بومنجملرك الك مشهوری (نوبخت) در . مومالیه
مجوسی ایکن (منصور) واسطه سیاه اسلام اولمشدر . کوا کبک اقتانات و سائر

حرکات و احوالی بیلیمکده مهارت صاحبی ایدی. (منصور) هرزومه کیتسه (نوبخت) اکارفافت ایدردی. بالآخره اختیار لایوب ده خدمته اقتداری قالمایجه خلیفه مشارالیهک امر و تنسیبی ایله اوغلی (ابو سهل بن نوبخت) پدروی یرینه منجم باشیلغه تعیین اولمشدر [۱]. نوبخت عائلهسی متسلسلاً خلفای عباسیهک خدمتمنده بولمش وانلرک نامنه علم نجوم و قواعد فلکیه حقدده برطاقم کتابلر ترجمه ایتمشدر. مذکور عائله دن یتیشن علما ارباب فضل و عرفاندن اولوب علوم قدیمه ده مسلک و کشفیات مخصوصه لری واردی.

منجم (ابراهیم فزاری) ایله اوغلی محمد، (علی بن عیسی الاسطرلابی) دخی منصورک معیتنده بولان منجملردن ایدیلر [۲]. خلیفه مشارالیه بالاده بیان ایدلدیکی اوزره احوال و حرکات نجومه غایت مراقلی اولدیغندن فارس، هند و روم ممالکنندن برچوق منجملر یانسه کلهرک خدمته داخل اولمشلردی. بومنجملر جمله سندن اولق اوزره اولجه ذکری کچن (سدهنتا) حسابنده استاد اولان بر شخص ۱۵۶ سنه هجریه سنده هندستاندن (منصور) ک نزدیکه کش و علم نجوم ایله برابر هند اصولاری اوزره یابلمش تعادیلی [۳] حاوی کندیسنه بر کتاب تقدیم ایش ایدی. (منصور) مذکور کتابک عربجه به ترجمه ایدلمنی و حرکات کواکب ایچون اصل و اساس اتخاذا ایدلک اوزره بو علمه دائر بر کتاب یازلمنی امر ایتمشدر. (محمد بن ابراهیم فزاری) بوایشی درعهمده ایدرک مذکور کتابدن بر اثر وجوده کتیرمشدر. منجملرجه (سند هند کبیر) نامی و یریلن بو کتاب (مأمون) ک زمانه قدر بو علم ایچون یکانه مرجع تشکیل ایلشدر [۴].

ایشته بوزماندن اعتباراً خلق علم نجوم و متعلقاته اهمیت و یرمکه باشلامشلردر. فلکیات ایله بویلهجه اوغراشیلیر ایکن بالضروره هندسه علمه ده احتیاج کورلشدر. بونک اوزرینه (منصور) روم حکمدارینه بر مکتوب یازدق علوم

[۱] ابوالفرج ۲۱۶

[۲] مسعودی ۲۶۴ ج ۲ [۲] علم التعدیل کیجه ایله کوندوز آره سنده کی تفاوتی، یعنی قیش، یاز کون و کیجه لرینک قیصالوب اوزامسی فرقلرنی کوسترن علمه اطلاق اولدور. یاخود تعادیل و یا تعدیلاتدن مراد زبجلردن تقویملری چیقارمغه مخصوص دستورلرده مستعمل اولان مقایسه لردر. زبجلرده بو علمه دائر جدوللر بواور (کشف الظنون) [۴] تراجم الحکما (ال یازیسی).

وفنونه دائر موجود اولان کتابلری طلب ایتیش ، روم پادشاهی ده اقلیدسک کتابی ایله طبیعیاته متعلق بعض کتابلر کوندرمشدر [۱] . احتمال که (مجسطی) بوکلن کتابلرک ایچند، ایدی . چونکه بوکتاب علم نجومه دائردر. آکلاشدیغه کوره او صرده بوکتابلر مکمل ومنتظم ترجمه ایديله میوردی . زیرا اقلیدسک کتابی ایله مجسطینک رشید ومامونک دورلرنده ترجمه اولنان کتابلر عددانده ذکر اولندیغنی کوریورز . والحاصل (منصور) ک علم نجومه میل وهوسی بو علم ایله تفرعاته متعلق بعض کتابلرک عربی یه ترجمه ایدلسنه باعث اولمشدر .

علم طب

(منصور) ک دورنده علوم طبیعیه دن عربی یه نقلنه اهمیت ویریلن شیردن بری ده علم طب ایدی . بو نقله باعث ده شوایدی : مشارالیه ۱۴۸ سنه هجریه سی صدرلرنده خلافتنک صوک کونلرنده معده سنده برخسته لغه درچار اوله رق یمکه : اشتها سی کسلمش ایدی . معینده بولنان اطباطرفندن هر نه قدر تداوی اولتمش . ایسه ده مداوات واقعه بر فائده یی منتج اولمامشدی . (منصور) کونک برنده بو اطبایی بر آرده طوبولایه رق : « سائر شهرلرده ماهر بر طبیب طانیر میسکز ؟ » دییه صورار . « بو عصرده جنیدیسابور رئیس الاطبایی (جورجیس) قدر ماهر طبیب یوقدر « دیرلر . اطبانک بوذکرا یتدکلری ذات سریانی (جورجیس بن بختیشوع) ایدی . جورجیس ذکا واقمدارجه پک یوکسک مزایایه مالک اولدیغندن اودورک اک مشهور دارالفنون طبیعی اولان جنیدیسابور خسته خانه سنک سرطبیب لکنی احراز ایتیش ایدی . (منصور) طبیب مومالیهک سرعتله احضاری ایچون آدم کوندریر . کیدن آدم جورجیده واریر . امر خلیفه یی تبلیغ وهمان عزیمت ایتیمی لزومی اخطار ایدر . (جورجیس) بغداده کیتمک ایچون برقاچ کون مهلت ویرلمنی طلب ایلر ایسه ده طایی ترویج ایدلر . خلیفه نک آدمی قتل ایله کندیسنی تهسید ایلر . آراتق ناچار (جورجیس) امره اطاعت وخسته خانه یی اوغلی (بختیشوع) ه تودیع ایدرک بری (ابراهیم) ، دیکری (عیسی بن شهلا) ناملرنده بولنان ایکی معاونی ایله برابر بغداده کیدر . بغداده واصل

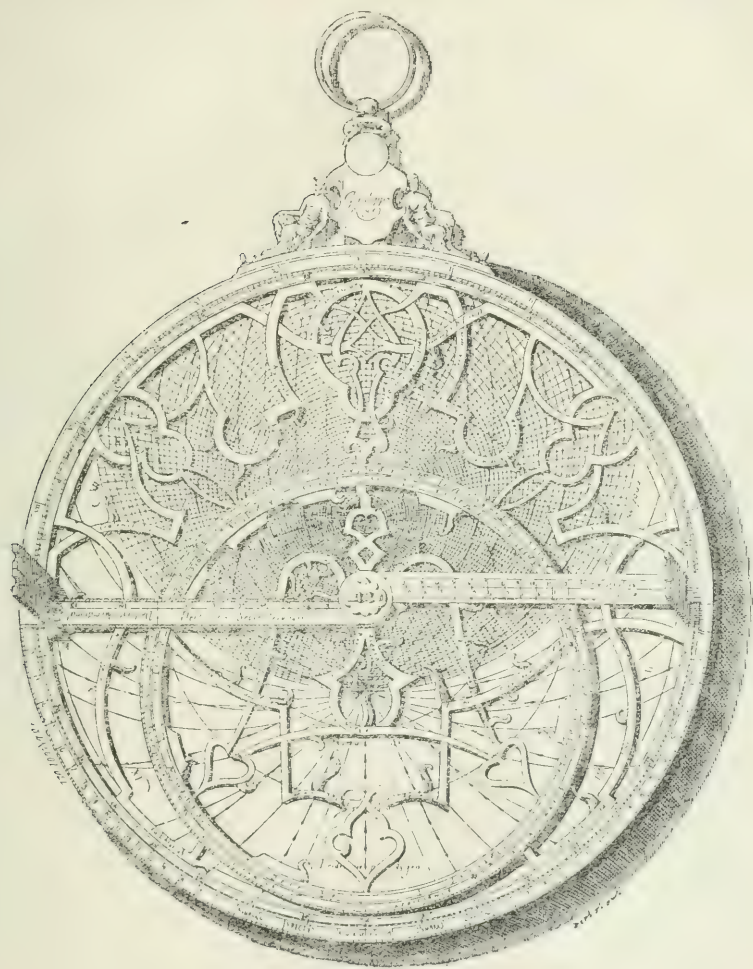
اولنجه (منصور) کندیسینی نزدینه چاغیر بر . (جورجیس) حضور خلیفه یه کیره ک دعایی متضمن فارسی و عربی ایکی نطق ایراد ایدر . طیب مومالیه هیبت و وقار و فصاحت لسان صاحبی اولدیغندن (منصور) ک نظر اعتبار و توجهنه مظهر اولور . (منصور) مومالیه ای اوکنده او طور تدورر . کندیسندن بعض سؤاللر سورار . (جورجیس) توجیه اولنان سهؤاللره سکون و رزانت ایله جواب ویریر . خلیفه ویریلن جوابلری بکنه رک مومالیه دهها زیاده نظر رعایت و التفات ایله باقغه باشلار . خسته لغنی و باشلانغندن اعتباراً کچیردیکی ادواری نقل و حکایه ایدر . (جورجیس) : « ممنونیتکزی موجب صورتده خسته انگیزی تدای ایدرم » دیر . (منصور) طیب مومالیه خلیفه مستغرق ایتمکله برابر خصوصی بر سرایه مسافر ایلمسینی و حتمده اکرام و رعایتده بوللمسینی امر ایلر . (جورجیس) ایرتسی کونی صباحلین (منصور) ی زیارت و بولنی معایه دن صکره معالجه مقتضیه یی ترتیب ایدر . خلیفه بومعالجه اوزرینه خسته لقدن قوتوله رق اسکی حاله سخته عودت ایتدیکندن جورجیسندن فوق العاده ممنون اولور و بر دهها کندی مملکتته عودتی ایچون مساعده ایتمز . (جورجیس) غایت عقیف و منسوب اولدیغنی دیانتک احکامی ایله پک متمسک ایدی . بو حال (منصور) ک نظرنده برقات دهها اعتلاسنه خدمت ایتمشدر . (منصور) جورجیسک کندی قاریسینی (جنیدیسابور) ده براقدیغنی ، بغدادده کندیسینه خدمت ایده جک نزدنده قاری بولندیغنی آکلایه رق روم قیزلردن اوچ جاریه ایله اوچ بیک دینار هدیه کوندریر . (جورجیس) یالکز اوچ بیک دیناری قبول و جاریه لری ایسه تکرار اعاده ایدر . ایرتسی کونی حضورده بولنور ایکن (منصور) جاریه لک ردندن طولای کندیسینی مواخذه ایلر . (جورجیس) : « بزخرستیانلرک بردن زیاده زوجه آتق عادتیمز دکلدر . زوجه لریمز برحیات اولدقجه دیکرینی آلهمایز » جوابی ویریر [۱] . بوجواب طیب مومالیهک عفته و تابع اولدیغنی دیانتک احکامی ایله عامل بولندیغنه دلیل تشکیل ایتدیکی ایچون (منصور) ک ممنونیتی موجب اولور . آرتق خلیفه؛ مومالیهک کندی او طه لقلری و حرملرینه کیرمسنه و تداوایلرینه باقسنه مساعده ایدر . بو عفت و صلاحدن طولای کندیسینی پک زیاده سور .

(جورجیس) کتاب تألیفی سوردی . سریانی ، فارسی و عربییدن ماعدا لسان یونانی یی ده بیایدی . (منصور) ك اودرجه توجه و محبته مظهریتی کورنجه سریانیده یازدیغی مؤلفاندن بشقه خلیفه مشارالیه نامنه یونانیدن عربی یه برطاقم کتب طیبه ترجمه ایلمشدر . آنجق اولجه کورلیدیکی اوزره عربیده طبه دائرایلك مؤلفات امویلرک دورنده اسلاملرک خدمته داخل اولان اطبا طرفندن نقل و تحریر ایلمش ایدی . خلفا خدمتنده بولنان بونوع اطبا اثنای خدمتلرنده کندی نفسلری ، یاخود اوغللری ، یاخود شاگردلری ایچون برویا دها فضله کتاب یازمغی عادت ایتمشدری . بو کتابلر علی الاکثر کناش شکلنده یازیلیدی . عراقی والیسی (حجاج بن یوسف) ك طیبی اولوب ۹۰ سنه هجریه سنده وفات ایدن (تیادوق) طرفندن کندی اوغلی ایچون یازیلان کناش کبی . موما الیه کندی اوغلی ایچون ادویه و کیفیت استعماللری حقیقه دیکر بر کتاب دها یازمش ایدی . مدار بجممز اولان بختیشوع عالمه سنه منسوب اطبا متوالیاً عباسیلرک خدمتلرنده دوام وسایه حمایه لرنده علم طبه و علوم سائریه نافع خدمتلر ایفا ایلمشدر . شوحانه کوره ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) علوم قدیمه یی عربی یه نقل و ترجمه ایتمشدرکه اهمیت ویرن ایلك خایمه ایسه ده او علومدن یالکیز نجوم ، هندسه ، طب ایله اکتفا ایتمشدر . (ابن المقفع) ایشته بو خایمه نك زماننده (کایله و دمنه) کتابی عربی یه ترجمه ایلمشدر . فلسفه ، منطق و سائر علوم عقایه یه کلنجه بونلر (مأمون) ك زماننده نقل اولمشدر . مع هذا (فهرست) صاحبی (ابن الندیم) ایرانایلرک یونانیدن کندی لسانلرینه نقل ایتمش اولدق قری منطق و طبه دائر برطاقم کتابلرک (ابن المقفع) طرفندن عربی یه ترجمه اولدیغی ذکر ایدیور . احتمال که (ابن مقفع) بو کتابلری صورت خصوصیه ده کندی نفسی ایچون ترجمه ایتمشدی .

مهری درشیر

۱۵۸ سنه هجریه سندن ۱۶۹ سنه سنه قدر مقام خلافتده بولنان اوچنجی خلیفه عباسی (مهدی) کندی زماننده ظهور ایدن بدع دینه نك اوکئی آقله اشتغال ایتمشکندن علوم دخیله نك عربی یه نقلنه باقه مامشدر . زیرا بودورده

(ابن مقفع) و سائرہ طرفندن (مانی) ، (ابن دمیان) و (مریقون) مذهبلینه
 دائر فارسی و پهلویدن عربی یه برچوق کتابلر ترجمه اولندی کی بومذهبلی
 تأید ایچون آریجه برطاقم کتابلر دخی یازلدیغندن زندقه اربابی چوغالمش و فکر

اسطرلاب آلتی

ومطالعه لری نمالک اسلامیہ نك هر طرفنه انتشار ایتمش ایدی . بناءً علیہ
 (مہدی) بواحوالی تلافی یه مجبور اوله رق علم کلام علماسنی بومذاهبک ابطالی

ایچون کتابلر تألیفنه مأمور ایشدر . دردنجی خایفه عباسی (هادی) یه کاجه بونک زمان خلافتی اوزامامش وکندیسی شایان ذکر برشی یامامشدر .

مشار الہدن صکره خلافت ۱۷۰ سنه سندن ۱۹۳ سنه سنه قدر کرسی^۱ حکمرانیده بولنان (رشید) . انتقال ایدنجه اووقته قدر بغدادده سریان ، فرس و هنددن یرچوق اطبا و علمانک طویلائمش بولتمی تاثیریله افکارده تکامل و علوم اقدمینه کرکی کبی بر میل و محبت حاصل اولمش ایدی . بغدادی محط رحال و مهبط آمال اتخاذایدن اوزمره کزیده علما آز برمدت ظرفنده عربجه بی او کر ندرک اسلاملریله اختلاط ایدرلر و کندیلریله علوم مذکورہ حقنده مباحثاده بولونورلردی . علوم دخیلہ نیک دینه مخالف شیلر اولدیغنه دائر اوصردلرده اسلاملرده بر اعتقاد موجود ایدی . بوعلملر ذکر ایدلرکجه اورکرلردی . بولردن یالکز کتب طبییه مستثنی ایدی . اسلاملر یالکز بو آثارک مطالعہ سنه رغبت کوستریرلردی . اودورده اطبا اسلاملرک غیرندن و علی الاکثر فلسفه و منطق محی ذواتدن متشکل ایدی . بولر صنعتلری اقتضاسنجه خلفانک خدمتلرنده وایلریده کوریلہ جکی اوزره عادتاً اقر بازلندن بری کبی مجلس و محبتلرنده بولونورلردی . ایشہ بومعاشرت و صاحبتلری سایه سنده خلفا فلسفه نیک ذکریلہ بر آشنالق پیدا ایدرک آرتق برشهری فتح و اوشهرده کتابلر الہ ایدلرکجه اسکیده اولدیغی کبی احراق و یا سائر صورتلریله احسانی امر ایتبوب بالعکس حسن محافظه سنی و لسان عربی یه ترجمه ایدلرک اوزره یا تختلرینه نقلتی امر ایتمکه باشلامشدر . نته کیم (هرون الرشید) انقره ، عموریه و سائرده اجرا ایتدیگی محاربه لر اثناسنده برچوق کتابلره راست کلدیکنندن بولری بغدادده نقل و طبیی (یوحنا بن ماسویه) ی ترجمه لرینه مأمور ایتمشدر [۱] . شوقدرک بولرک ایچنده فلسفه یه دائر کتابلر یوق ایدی .

هپ طب یونانی یه متعلق ایدی [۲] .

(رشید) ک دور خلافتنده ریاضی شهر (اوقلیدس) ک (کتاب اوقلیدس) نامیلہ معروف اولان اثری (حجاج بن مطر) [۳] طرفندن ایلک ترجمه اولمق

[۱] طبقات الاطبا ۱۷۰ ج ۱ [۲] ابوالفرج ۲۲۷ [۳] حجاج بن مطر اوائل

خلافت عباسیہ ده یونانی و سریانی دن عربی یه کتب طبییه و حکمیہ ترجمه ایدلرلر اولوب

اوزرہ عربیہ ترجمہ ایدیہرک (مأمون) ک زمانندہ عین مترجم طرفندن یاییلان ایکنجی ترجمہدن تفریق مقصدیلہ (هارونیه) نامی ویرلمشدر . (مأمون) ک نامنه یاییلان ترجمہیہ (مأمونیه) دینلمشدر [۱] . کذلک (هرون الرشید) ک زمانندہ (بطلمیوس) ک مجسطی کتابی عربیہ ترجمہ اولمشدر . بوکتابک ترجمہسنہ اهمیت ویرن ایلک ذات (رشید) ک وزیر (یحیی بن خالد برمکی) ایدی . فقط کتابی ترجمہ ایدنلر ترجمہی ائی یاپه مدقارندن یحیی کتابک دقتلی برصورتده ترجمہسنہ (ابو حسان) ایله بیت الحکمہ صاحبی (کتابخانہ ناظری) سلمی مأمور ایتمش و بویکی ذات طرفندن اعتنای مخصوص ایله ترجمہسی یاپلمشدر .

مأمورہ ایله فلسفہ و منطقہ

اسلاملر (مأمون) ک بالذات کنندینہ متعلق برسبیدن طولای کتب فلسفیہی ترجمہیہ آنجق خلیفہ مشارالیهک زمانندہ اقدام ایدہ ییلہ مشلردر . بوسبب شو صورتله ایضاح اولنور : اسلاملر اسلامیتک ایلک کونلردن اعتباراً حریت فکر و کلامه ، مساوانه آلیشمشلردی . برینک برخلیفه ویا بروالی حقتده بر فکر و مطالعہسی اولنجه هیبت حاکمیتدن قورقیهرق فکرینی آچقندن آچیغه سویلردی . شئون عمومیهدہ بوبلهجه نصل سرپست و بی پروا ایدیلر ایسه امور دینیہ و مسائل مذهبیهدہ دخی او مرتبده احترازسز و حر ایدیلر . بری برآیت ویا حدیثدن دیکرینک آکلادینی معنی و تفسیره مخالف بر معنی و مناد آکلار ایسه فکرینی سویلکدن و مدعانی اثباته چالیشمقدن چکنمزدی . بناءً علیه خلفای راشدین دوری منقضى اولور اولماز اسلاملر مذهببرجه آیرلمغه باشلامشلر و ایکنجی قرن هجری کیرنجہ - (معتزله) اوجلهدن اولمق اوزره - اسلام فرقهلری تکثر و تشعب ایتمش ایدی . برچوق شعبه لردن متشکل اولان (معتزله) فرقهسنک اساس مذهببرلی نصوص دینیہی احکام عقلیه تطبیق (مأمون) ک نامنه اقلیدسک کتابچی ترجمہ ایتمشدر . بعدہ ترجمہسی (ثابت بن قره) طرفندن تصحیح اولمشدر .

ایتمکله قائم ایدی . فی الحقیقه بوفر قمنک مذهبنی نظر تدقیقیدن کجیریرسه کز بعضلرنی - تدقیقات دینه بونجه عصر لر دن بری اجرا ایدلدیکی حالده - دینه دائرک صوکه درمیان اولنان مطالعاته موافق بولورسکز . بوسیدن انلره (عدل وتوحید اربانی) نامی ویریلوردی .

مأمون ایله اعتزال

اعتزال مذهبی برنجی عصر هجرینک صوکلرنده ظهور ایتمش ودلیللرینه عقل منجذب اولقله طرفدارانی سرعتله چوغالمشدر . فقه بختنده بیان ایتدی کمز اوزره ایکنجی خایفه عباسی (منصور) رأی وقیاس طرفداراننه مظاهرت وامام اعظمی بغداده جلب ایدرک کندیسنه تشویقاتده بولتمش ایدی . مشار الیهن صکره مقام خلافته کلن عباسیلرده دخی قیاسه میل وانجذاب دوام ایتمشدر . اعتزال مذهبی رأی وقیاس مذهبنه اک یقین بر مذهب تشکیل ایدیوردی . زیرا معتزله نك کندی مذهب لرنی تأیید ایچون مدار اعتماد اتخاذ ایتدکلری شی ده برهان عقلیدن عبارت ایدی . بوجهله ارسطونک منطقنه ، یاخود جدل وسائر حفته کی مطالعاتنه واقف برکیمسه یه راست کلدکجه کندی مذهب لرنی تأیید وتقویه مقصدیله انک معلوماتندن استعانه ایدرلردی . بالخاصه (مهدی) نك زماننده ظهور ایدن بدعه وزندقه اریابنک مدعیاتی رد وجرح ایتک ایچون او کبی معلوماته احتیاج واردی . اسلاملر ایشته بوساآقه ایله یونان منطق وفلسفه سینه بر احتیاج حس ایدرک علم کلامی وضعه باشلامشدر . دولت عباسیه ده خلفادن صکره اک یوکسک موقعی اشغال ایدن برمکیلر رأی وقیاسه طرفدار ، فطرة ذکی وعلم ومعارفه میال اولدقلرندن (مأمون) ک زمانندن اول کتب قدیمه نی ترجمه ایله اشتغال ایتمشلردی [۱] . برمکیلر کندی خانه لرنده مباحثه ومذاکره اجرایی ایچون مجلسلر عقد ایدرلردی . لکن قرآن احواندن آ کلاشیلورکه (رشید) بونوع مجلسلرک

عقدندن ممنون اولیوردی . انک ایچون بوجلسلر علی انعقاد ایتمزدی .

۱۹۸ سنه سندن ۲۱۸ تاریخنه قدر مقام خلافتده بولنان (مأمون) مقام اقتداره کلتجه مشار الیه فطین وسعه علمی حائر اولمقله برابر قیاس عقلی یه شدتله میال اولدیغندن مسأله نك شکلی بسبتون بشقه لاشمشدر . (مأمون) منتظم تحصیل کورمش ، فکری پارلامش ، کتب قدمادن کندی زماننه قدر عریجه یه ترجمه ایدلمش بولنان مؤلفاتی اوقومش ایدی . بناء علیه بو علم و عرفان سوقیله قیاسه اولان رغبتی واحکام عقلیه یه اولان میل وانجذابی برقات دها آرتهرق اعترال مذهبنه تمسک وبومذهب مشایخندن (ابوالهذیل العلاف) [۱] و (ابراهیم بن سیار) کبی ذواتی کنندیسنه تقریب ایتمکله برابر علم کلام عالماسیله مجالسه لرده بولنه رق اعترال مذهبنه دائر اساسلی معلومات صاحبی اولدقدن صکره طرفدارانی زیر جناح حمایه سنه آلمش وفقهانک غضب ومقاومتلرندن احترازاً او وقته قدر بیان و ادعاسنه جرأت ایدیله مین برطاقم اقوال ومطالعاتی علناً سولیکدن چکنما مشدر . او جهله دن اولمق اوزره (مأمون) قرآن کریمک مخلوق ومحدث ، یعنی غیر منزل اولدیغنی ادعا ایتمشدر . اسلاملر تا (رشید) ک زماننده (مأمون) ک او یوله سالک اوله جغنی تخمین ایدرک مقام خلافتنه کلسنی ایسته مزلردی . چونکه اوزمانلرده دخی (مأمون) ک بو فکرلره خادم اولدیغنی حس ایدلمش ایدی . حتی اعظم صوفیوندن (فضیل بن عیاض) مأمونک بو افکارینی آکلادیغنی ایچون (رشید) ک اوزون زمان معمر ومقام خلافتده مستقر اولسنی تمنی ایلر ایدی .

(مأمون) بوله جه اعترال مذهبی وقرآنک مخلوقیتی ادعاسی الیه اورته یه آیلنجه فقهانک قیامت قویمش ومعتزله دن اولمیانلر کدیله رینی عظیم بریدعت قارشیسنده کورمشلردر . بونلر مقصدارجه اعترال طرفدارانندن زیاده ایدیلر .

[۱] (ابوالهذیل العلاف) اکابر علمای معتزله دن اولوب بصره ده کی ارباب اعترالک امامی ایدی . مناظره ده وایراد ادله ده قوت ومهارتی پک زیاده ایدی . بوبابده مشهور مقالاتی واردر . ۱۳۱ تاریخنده تولد و ۲۲۶ ده (سرمن رأی) ده وفات ایتمشدر . اواخر عمرنده قولاقلری صاعر وکوزلری کور اولمش ایسه ده ینه مناظره دن خالی قالمشدر .

(مأمون) ایسه او ایله بر مذهب وادعا ایله میدانه آتدقدن صکره بویولدن رجوع ایچون آرتق امکان کوره مدیکندن بو مذهبی ادله و براهین ایله تأیید ایتک اوزره مناظره و مباحثه لر اجراسی ایچون مجلسه لر عقبد و تشکیله باشلامش [۱]، جدل و مناظراتک اصول و قواعد صحیحه سیله تأمین حسن جریانی ایچون فلسفه و منطق کتابلرینک لسان یونانیدن عربی به ترجمه ایدلمسنی امر ایتمشدر. مشار ایله کندیبی بالذات بو کتابلری مطالعه ایله ادعای تقویه و اعتزال مذهبنه برقات زیاده تمسک ایش ایسه ده دوشوندیکی کی خلقی ادله و براهین ایله بو مذهبه اتباعه مقتدر اوله مدیغنی کوردیکندن شدت استعماله قویولمشدر. (مأمون) بو عنف و شدت طریقی طومغه زمان خلاقنتک صوکنه سنه بغدادک خارجه ده بولندیغی برصوده باشلامشدر. مشار ایله اثنای غیوبتنده بغدادده وکیل براقدیغی شرطه صاحبی (ضبطیه ناظری) اسحق بن ابراهیم مصعبی به برنامه یازرق قاضیلرک و شهودک و باجمله قرآن علماسنک جلی ایله بولردن قرآنک مخلوق و محدث اولدیغنی هرکیم اقرار و اعتراف ایدر ایسه سیلنک تخلیه سنی و هرکیم ابا و استنکاف ایلر ایسه اسمنک اشعارینی امر ایتمشدر [۲].

فکر ارجمه کوره (مأمون) سعه علم و حریت فکرینه و قیاس عقلی به فرط رغبتنه بناء یونان علومنک عربی به ترجمه ایدلمسندنه بأس کورمامش و اول امرده اعتزال مذهبنی تأیید ایتک مقصدیه فلسفه و منطق کتابلرینک نقل و ترجمه سیله ایشه باشلامش ایکن بالآخره ترجمه بی ارسطونک فلسفه به دائر اولان کتابلریله علوم سائر به متعلق سائر مؤلفاته اشمل ایشدر. مشار ایله بو کتابلرک ترجمه سنه ایکی یوزنجی سنه هجریه سندن صکره کی بش، اون سنه ایچنده باشلامش ایدی. معتزله صوسزلقدن یانازلر اله صو کچیردکاری زمان نصل شوق و تمالک ایله صوبک اطرافنده اوچوشورلر ایسه ترجمه اولنان فلسفه نک اطرافنده او ایله جه اوچور شرع تدقیق و مطالعه سیله اشتغال ایشلر و بوسایه ده قوه اقتدایه و علمیه لری برقات دهها مزید اولمشدر [۳]. اسلاملرک فلسفه ایله بواشتغاللردن علم کلام ظهور ایشدر. خرسیتیانلرک فلسفه ایله اشتغاللردن

(یکی فلسفہ افلاطونیہ) نصل تولدایتدی ایسه اسلامک فلسفہ ایلہ اشتغالرندن
دخی علم کلام ظهور ایتدی [۱] .

مأمون ایلہ کتاب ترجمہ سی

(مأمون) ک علوم و فنونہ دائر اولان کتابلری عربی یه ترجمہ ایتدیر مسنه برجوق
سبیلر ذکر ایدلمکده در. (کتاب الفهرست) صاحبی (ابن الندیم) سبب اولوق اوزره
معلومات آیهی ویریور: « مأمون رؤیاسنده (ارسطوطالیس) ی کوردک
کندیسندن بعض سؤاللر صورمش و اویانجه حکیم مشارالیمک آثارینی عربی یه
ترجمہ ایتدیرمک ایسته مشدر . روم حکمدارینه برنامه یازهرق علوم یونانیه یه
دائر بلاد رومده بولنان کزیده آثارک عربی یه ترجمہ ایدلمک اوزره ارسالنی
رجا ایتمش . روم حکمداری بوندن بر مدت امتناع ایتمش ایسه ده نهایت
موافقت ایدرک کتابلری کوندرمش . (مأمون) مؤلفات واردنک ترجمہ سی
(حجاج بن مطر) ، (ابن البطریق) ، صاحب بیت الحکمه (کتبخانه ناظری)
سلم وسائر کبی ذواته تودیع ایتمش . بونلر کتابلری تدقیق ایتمشلر .
کزیده لرینی تفریق ایدوب مأمونه کوتورمشلر . (مأمون) ترجمہ ایدلملرینی
امر ایتمله امری وجه ایلہ ترجمہ ایدلمشدر » [۲] .

(طبقات الاطبا) مؤلفی (ابن اصیبعه) ایلہ مختصر الدول مؤلفی (ابوالفرج)
ودها سائر برطاقم مؤلفین دخی بوخصوصه دائر بوکا مشابه روایاتده بولنمشلردر.
ترجیحاً ظنمزه کوره مشارالیم بوروایاتی سالف الذکر (ابن الندیم) دن نقل
ایلمشلردر . فقط سبب هر نه اولور ایسه اولسون شوراسی محققدرکه خلیفه
مشارالیه مذکور کتابلر ایلہ سائر مؤلفاتی عربی یه نقل ایتک ایچون مترجملر
استخدامنه وسع واقتداری داخنده بولنان باجمله مساعی بی صرفدن کبری
طورمامشدر . حتی بو بولده او قدر فرط سیخا و کثرت عطا کوسترمشدرکه
ترجمہ اولنان آثارک آغیرلغنیجه آتون ویرمکده ایدی . آثار مترجمیه پک

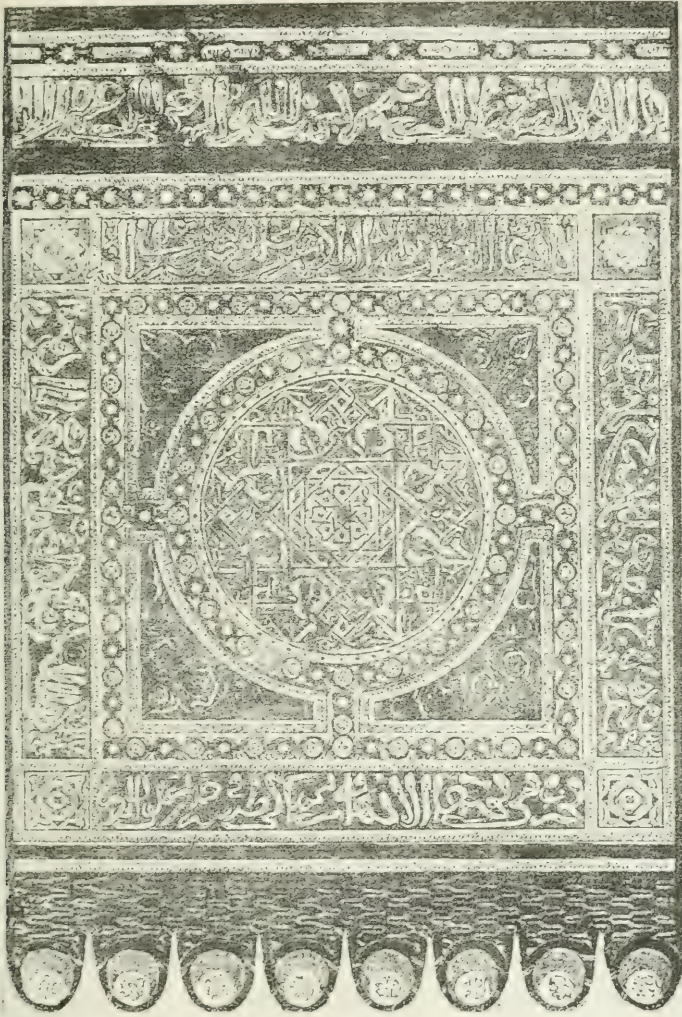
زیاده اهمیت و یردیکندن کندی نامنه ترجمه و تقدیم اولسان کتابله کندی علامت مخصوصه سنی وضع ایدردی . (مأمون) خلقی بو آنارک مطالعه سینه تشویق ایتمکه برابر کندیسی بانذات حکما و علما ایله خلوت کزین اولور ، مباحثه و مناظره لر ایله استیناس ایدر و مذاکره لر نده بیوک برلذت بولوردی [۱] .

(مأمون) ک رجال دولتندن برچوققری و بغدادک وجهت و ثروت اربابندن برطاقلری دخی بو یولده خلیفه مزینک اثرینه تبعاً علوم و فنونک ترویج و حمایه سینه قویولدقلرندن عراق جزیره سیله شام و فارس قاره لرینک هر گوشه - سندن نسطوری ، یعقوبی ، صابی ، مجوسی ، روم ، برهمن و سائر دن مرکب اولق اوزره برچوق مترجم بغداده قوشه رق یونانی ، فارسی ، سریانی ، سانسقریت ، نبطی ، لاتین و سائر له سانلرندن کتابلر ترجمه سیله مشغول اولمشاردی . علوم و معارف بو صورتله مظهر حمایه و رواج اولنجه بغدادده کتابچیلر ایله کاغذچیلرک مقداری تزاید ، ادب و مناظره مجلس و انجمنلری تعدد ایتمش ، خلقک مراقی هب تدقیق و مطالعه یه مصروف اولمشدر . (مأمون) ک دورنده ذروه علیایه بالغ اولان بو انتباه علمی دهها صکره برقاچ خلیفه نک زمانلرنده مستمر اوله رق السنه اجنیده ده بولنان کتب علمییه نک الک مهملرینک عربییه ترجمه سینه بوسایده موفقیت حاصل اولمشدر .

دور عباسیده مترجملر

سربانیلرک قبل الاسلام برانتباه علمییه مظهر اوله رق کتب یونانییه یی کندی لسانلرینه ترجمه یه باشلادقلرینی ، علوم یونانییه دن برچوققلرینی و بالخاصه فلسفه وطبی مطالعه و تدقیق ایدرک جن دیسا بور دارالفنون طیبسنده سرطباتی احراز ایدرک درجه ده علم طیده مهارت و حداقت احراز ایتدکلرینی ، لسان یونانی یی کندی مکتبلرنده تدریس و تعلیم ایتدیردکلرینی مطالعات متقدمه ده بسط و بیان ایلدک . متعاقباً کرسی خلافتک کندی مملکتلری اولان عراقه

انتقالی و بغداد شهرینک ممالک اسلامیہک هر طرفدن وسائر ممالکدن کن
قاصدان و مهاجرینک وصول و ازدحامی ایله مغبوط بلاد جهان اولنججه سریانیلر

اسکی بر عراب بیراغی

دخی او جهلدن اوله رق سعه معیشته مظهریت اولیله بغدادی دارالامان هجرت
انخاذا ایشارددر . بوکون ینه عینی سببه مبنی انکلزجه بی نصل او تر نیور

ایسہک [۱] انلر دخی بغدادده لسان عربی او کر ندرک عربلر ایله وقوع بولان اختلاطلرندن ممنون اولمشلردی . چونکہ عباسیلر ایلك دور حکومتلرنده عدالتی ورعایا آرهسنده حریت مذهبی رهبر حرکت اتخاذا ایتمشلردی . رعایای غیر مسلمہ کندی خلیفهلرینه اوقدر اعتماد حاصل ایتمشلر ایدی که ملتلی ، یاخود ملتلی ایله رؤسای روحانیہ سی آرهسنده براختلاف ظهور ایتسه چوق دفعهلر بو اختلافک ازاله سنه اسلام اولان خلفانک توسطتی استرحام ایلرلردی . فارس قطعہ سندن بر چوق ایرانیلر دخی عینی سائقه ایله بغداده مهاجرت ایتمشلردی . ایرانیلر مدنی بردوات رعایای اولدقلرندن خالفا بونلری حکومت مأموریتلرنده استیخدا ایتشلردر . بونلرک میانده بر چوق علما وادبا موجود ایدی . فضلہ اوله رق خلفای عباسیہ علم و تجربهلرندن استفادہ ایلمک اوزره هند مالکندن برطاقم اطبا جلب ایتشلری .

بناءً علیہ خالفا کتب علمیہ و فنیہ عربیہ ترجمہ ایتک ایستدکلری زمان بوخصوص ایچون عراق ، شام ، فارس و هند علما سندن بشقه واسطه بولندیغدن بومترجملره بر چوق پارهلر صرف و بعضلرینه معین معاشلر تعیین ایله هرک و حققلرنده لطفکارانه و کره پرورانه معاملهدہ بولنه رق کندیلرینی بوخدمته ترغیب ایتشلردر . علی الاکثر نسطوری سریانیلردن اولان بومترجملر کندیلرندن طلب اولنان خدمتی ایفا ایتک یچون هر طرفدن قوشوب کلشلردر . سریانیلر ملل سائرده منسوب علمدان زیاده ترجمهیه مقتدر و یونانیلرک فلسفه و علوم سائرده دها زیاده مطلع ایدیلر . یونانیدن ترجمه ایچون سریانیلر نصل استیخدا ایتلمش ایسه فارسی و هندیدن کتب علمیہ نقل ایتک ایچوندہ ایرانی و هندی علما قوللانلشدر . بومترجملرک اکثری وظیفه ترجمه ایفا ایدر ایکن اولاد و احفادینی مترجم بیتشدرمشلردر . بناءً علیہ بوزک وظیفه سی کندیسندن صکره اولاد و احفادینه استقال ایدردی . دور عباسیہ کتب علمیہ و فنیہ عربیہ نقل ایدن مترجملرک اک مشهورلرینی آتیده کوستیریورز :

اولا بختیشوع ناموسی : — بونلر نسطوری سریانیلردن ایدیلر . ایلمکلری (منصور) ک حکیم باشیسی (جورجیس بن بختیشوع) درکه دها اولدکلری

[۱] مؤلفک سوزی مصره کوره در .

کچمشدر. (جورجیس) دن صکره خلفای عباسیہ نك خدمتہ اوغلی (بختیشوع بن جورجیس) کیرمشدر. (منصور) دھا اول (جورجیس) ی فصل جلب ایتش ایسہ (رشید) دخی (بختیشوع) ی جنڈیسا بوردن جلب ایلشدی. (بختیشوع) رشیدك حضورینہ داخل اولنجه فارسی و عربی ایله بر دعا ایراد ایدر. (رشید) وزیر ییحایہ بختیشوعك امتحان ایدلسنی امر ایلر. ییحی (ابو قریش عیسیٰ) ، (عبدالله طیفوری) ، (داود بن سربایون) دن مرکب برہیئت اطبا تشکیل ایدر. بوہیئت (بختیشوع) ہ ملاقی اولنجه ہیئت ارکاندن (ابو قریش) رشیدہ : « ای امیر المؤمنین ! اطبا ییچندہ بوذات ایله یاریش ایدجك کیمسہ یوقدر . بو آدم عالمہ بی مدانیدر . کندیسبی ، باباسی ، جنسی . ہب فیلسوفدر » دیر. بو سوزلر بختیشوع عالمہ سنك علوم و فلسفہ نہرتبہ عالی و نامدار بر موقع احراز ایتدکلرینی کویسترمکدہ در. بونك اوزرینہ (رشید) بختیشوعی حکیم باشلغنه تعیین ایلشدر . کندیسندن صکرہ اوغلی (جبریل) بو حکیم باشلقدہ پدرینہ خلف اولمشدر. (جبریل) خلفای عباسیہ تزدندہ يك خاطرلی بر موقع صاحبی ایدی . انلردن آلدینی عطیہ واحسانلردن ماعدا کتابمزك ایکنجی جلدندہ تفصیلاً ذکر ی کچدیکی اوزرہ عظیم معاشلرہ دہ نائل اولمش ایدی . کندیسنہ خلف اولهرق حکیم باشلیق مسندینی احراز ایدن اوغلی (بختیشوع بن جبریل) شان و شرفدہ ، علومنزلدہ ، کثرت ثروتدہ کندی . زمانندہ ہیچ بر طبیبہ میدر اولمیان بر موقع بلند و مستثنی احراز ایتش ایدی . خلفای عباسیہ دن (مقتدر) ك حکیم باشیلندہ بولنان (جبریل بن عبدالله بن بختیشوع) ، بوکا خلف اولان (عبدالله بن جبریل) دخی بو عالمہ ارکاندن ایدیلر . بختیشوع عالمہ سندن اولوق اوزرہ بالادہ ذکر اولنان آلتی طبیبک جمہسی الکماہر اطبادن معدود ایدیلر . لکن بونلرک برنجیسی اولاز (جورجیس) ن ماعدا کندیلرندن ترجمہ ایله کیمسہ اشتغال ایتامشدر . مومالیہمی بومبختندہ ذکر ایتہ منر کندیلرندن بعضلرینک علم طبدہ غایت مهم اثرلر یازمش اولمیرینہ و بعضلرینک دہ برطاقم کتب طبیبہ نك سریانی بہ ترجمہ سی ایچون مترجملر استخدام ایلمش بولمیرینہ بناء در [۱] .

نایا مزین عائلس : — بوعائله نك ایلکی شیخ المترجمین (حنین بن اسحق عبادی) در . حیره خرسیتیانلرندن ایدی . تاریخ ولادت ۱۹۴ سنه هجریه . سیدر . پدری صراف ایدی . کندیمی سن بلوغه ایریشنجه بصره یه کبدرك اوزاده لسان عربی یی اوگردکن صکره تحصیل طب ایچون بغداده عزیمت ایتشدی . بالعموم اطباو بالخاصه چندیسابور لیلر تجار چوجقلربنك مسلك طبابته کیرملری چکمامك عادتق ایله مألوف اولدقلرندن (حنین) تشبث واقعهده پك بیوك مشقت وصعوبته دوچار اولمش ایدی . اوصرده بغدادده بولان طب تدریسخانه لرینك اك مهمی چندیسابور مکتب طبیسی مأذونلرندن (یوحنا بن ماسویه) ك حلقه عرفانی ایدی . (حنین) بو مجاس استفاضیه دوام ایتمکه باشلادی . موما ایله برکن او قودینی درس لردن بر مسأله حقنده استادی (یوحنا) به بر سوال ایراد ایلدیکی ایچون استادی کوجنرك غضبه ککش و (حنین) ه : « حیره اهلایسی زرده ، فن طب زرده ! سن اهلی اولمدیقک بر علمی تحصیل ایچون بوشنه وقت کچبرمکدن ایسه اقربا کدن فلان کیمسه یه کیت . اندن الی درهم آل . بر درهم ایله اوفاق سپتله و اچ درهم ایله زرنیخ و درهملرك باقیسی ایله کوفه و فارس پولاری مبیعه ایت . قادیسه پولارینه اوسپتلهرد . زرنیخ اور . یل ارزرنه اوطور . « صدقه و نفقه ایچون کوزل پولار ! » دییه باغیر . پولاری صات . ایشته بو صنعت سنك ایچون طبابتدن دها کارلیدر « دهرک کندینی حضورندن چیقارمشدر .

(حنین) یوحناك حضورندن آغلایه رق و بیوك برکدر و محزونیتله چیقوب کیتمش ایسه ده بوحال کندیمی ایچون موجب یأس و فتور اولاق شوپله طورسون بالعمکس لسان اصایسی ، یعنی لسان یونانی ایله علم طبی تحصیله کندینسته برقات دها موجب تشویق اولمشدر . موما ایله بغداددن ایکی سنه غیوبتن صکره تکرار بوشهره عودت ایتدیکی زمان اسکندریه ده لسان و ادبیات یونانی یی اوکرتمش ، (هویروس) ك اشعارینی از برلمش [۱] ، عربجه ایله برابر سریانی ، یونانی و فارسیده زمانی رجالنك فوقنده بر موقع ممتاز احراز ایتمش بولنیوردی . عصرینك اطباسی ، حتی بالنفس (یوحنا بن ماسویه) بیله کتاب

ترجمه سی ایچون کندیسنه عرض احتیاجه محبور اولشلردر. (یوحنا بن ماسویه) اسکندریه لیلک اثرینه تبعاً سؤال، جوابی صورتیه (جالینوس) ک کتابلردن بعضلرینی سریانی یه و بعضلرینی عربی یه ترجمه ایچون (حنین) ی استخدام ایتشدرد [۱].

(حنین) (جبریل بن بختیشوع)، (جالینوس) ک تشریح دأر اولان کتابینی ترجمه ایتشدرد. (جبریل) حنینه پک زیاده تکریم و تعظیمده بولنوردی.

کندیسنه خطاباً « ربن حنین » دیردی که سریانیده « استادمن حنین » دیمک ایدی. خلیفه (مأمون) فلسفه کتابلرینی یونانیدن عربی یه نقل ایتمک ایچون مقتدر بر مترجم آراینجه کندیسنه (حنین) ی توصیه ایتشلردرد. اوصرده (حنین) کنج ایدی. ترجمه ده انک اقتدارنده آدم یوق ایدی. (مأمون) مترجم اولق وزره (حجاج بن مطر)، (ابن البریق) ویت الحکمه صاحبی - کتبخانه نظری - (سلم) و سائرینی انتخاب ایدرک ترجمه لرینه باقق اوزره (حنین) ک معینه ویرمشدر. خلیفه مشارالیه (حنین)؛ ترجمه ایتدیکی شیلرک آغیرلغنجه آلتون ویریردی. بوسبيله (حنین) یازینی آناری غایت بیوک حرفلر و سیرک سطرلر ایله پک قالین کاغذ اوزرینه یازاردی که اکا کوره حجم و ثقلتی زیاده اولسون ده آغیرلغنجه آلتون آلسون. روایته کوره (حنین) ترجمه ایدمک اوزره کتاب تحری و جلی ایچون بالذات روم ممالکینه کیتمشدر. موما الیه آتیده ذکر ی کله جک اولان (بنی شا کر) و سائره ایچون دخی کتاب ترجمه ایدردی.

(حنین) ک بری (داود)، دیکری (اسحق) اسملرنده ایکی اوغلی وار ایدی که بونلر ایچون معلومات ابتدائییه و ندریسه دأر برطاقم کتب طیبیه تألیف ایتدیکی کبی (جالینوس) دن برچوق کتاب دخی ترجمه ایتشدرد. بو ایکی اوغلندن (داود) پدرینه خیر الخلف اوله رق انک کبی یونانیدن عربی یه کتاب ترجمه سیله اشتغال ایش ایسه ده (ارسطاطالیس) و سائر حکمه انک آناری کبی یالکیز فلسفه کتابلرینک ترجمه سنه حصر همت ایتشدرد. حال بوکه پدری علی الا کثر فن طبه دأر اولان مؤلفانک و بالخاصه (جالینوس) کتابلرینک ترجمه سیله مشغول اولمش ایدی. عربیده (جالینوس) ک مؤلفاتندن (حنین) طرفدن ترجمه

و یا تصحیح ایدلمش اولمان آناره بک نادر تصادف اولنور . ذتاً (حنین) ك
 قلم ترجمه و یا تصحیحندن کچمین آثار معتبر دکل ایدی . چونکه (حنین)
 هم لسان عربیده ، هم طبابتده امداز ومهارت صاحبی اولدیغندن ترجمه و یا
 تصحیحی معتبر طوتولوردی . موما ایله ۲۳۳ سنه هجریه سنده مقام خلافتده
 کلان (متوکل) ك زماننده دخی ترجمه ایله مشغول اولمشدر . خلیفه مشارالیه
 کندیسنی مترجم لر ریاستده انتخاب ایدرك معینهده (اصطفان بن بائیل) ، (موسی
 بن خالد) کبی مترجم لر ویرمشدر . (حنین) مترجم لرك ترجمه لرینی تصحیح
 و تفسیح ایدردی . اوزمانکی خرسیتیانلرجه عادت اولدیغی اوزره قوشاق باغلاردی .
 ۲۶۴ تاریخ هجریه سنده وفات ایشدر . دیگر اوغلی (اسحق) دخی بین المترجمین
 شهرت قازانمش ایدی . بونک اکثر نقلیاتی فلسفه یه دائر اولان (ارسطو) ك
 آناری ایله شرحلرندن متشکلدر . (اسحق) کندی یدری ایله برآرده
 چالیشدقندن صکره (معتضد) ك وزیر (قاسم بن عبدالله) ك خدمته کیرمشدر .
 وزیر کندیسنه بتون اسرارینی تودیع ایدردی . (اسحق) ك آثار مترجمه دن
 ماعدا طب واجزاجیلق حقنده تألیف اولق اوزره برطاقم آناری دخی واردر .
 ۳ مہیشی اعظم رومقی : — (حنین بن اسحق) ك همشیره زاده سی .
 اولان (حبیش بن الحسن دمشقی) فن طیبی دایسی (حنین) دن تحصیل ایتدکن صکره
 دایسنگ تعاطی ایتدیکی ترجمه صنعتی تعاطی ایشدی . روایتہ کوره (حبیش) ك
 رفاقتی (حنین) ایچون بر بختیارلق تشکیل ایشدی . چونکه (حبیش)
 طرفندن ترجمه اولنان مؤلفانک اکثری (حنین) ك نامنه نسبت ایدلمشدر .
 زیرا بر چوق دفعه خالق (حبیش) ك قامی ایله ترجمه اولمش آناره راست
 کلدکجه ایکی اسم ارسنده کی مشابہتن طولانی او آنارک (حنین) ك اولدیغنی
 واسمه تصحیف وقوع بولدیغنی ظن ایدرك (حبیش) ك اسمنی حک ایله (حنین) ك
 نامنه تصحیح ایدرلردی [۱] .

۴ فسطا بن اوقا البعلبکی : — شام خرسیتیانلرندن اولان بوذات حاذق .
 برطیب و بیوک بر فیلسوف ایدی . روم مالکینده تحصیل علم ایش ایدی .
 یونانی ، سریانی و عربی یه وقوف نامی واردی . یونانیلر عربی یه برچوق

کتابلر ترجمہ ایتمشدر . ترجمہ سی ایی وبارلاق ایدی . برچوق آنار مترجمی
دخی تصحیح ایتمش و فن طبه دائر متعدد رسالهلر تألیف ایتمشدر . عبارہ سی
کوزل وقریحہ سی پارلاق ایدی . ترجمہ ایتدیکی آناردن بشقہ طب ، تاریخ ،
فلسفہ ، علم ہیئت ، جبر و مقابله ، هندسہ ، منطق ، ادبیات و دیانت حقدہ
یوزی متجاوز اثر تألیف ایتمشدر . (ابوالفرج ملطی) بوآمک تعریفندہ :
« طوغری سویک لازم ایسہ (قسطا) حائر اولدینی علوم و معارف واسعہ
واختصار الفاظ و جمع معاینہ احراز ایتدیکی اقتدار و مہارت اعتباریلہ بتون
مؤلفلرک افضلیدر دیمک اقتضا ایدر » دیمشدر .

۵ ماسرہویہ عالمسی : — بو عائله نك ایلکی بصرہ اطیاسندن (ماسرہویہ)
اولوب موسوی المذهب و سریانی اللسان ایدی . سریانیدن عربیہ ترجمہ
ایرددی . بونک ذکرئی اولجہ کچمشدر . کندیسندن صکرہ اوغلی (عیسی بن
ماسرہویہ) یتیشہرک بوضعندہ پدرینہ التحاق ایتمشدر . ہر ایکسنک طبه
دائر مؤلفاتی واردر .

۶ کرخی عالمسی : — بو عائله نك ایلکی (کرخ) اہالیسندن (شہدی
کرخی) اولوب متوسط اقتداردہ بر مترجم ایدی . اوغلی دخی مترجم ایدی .
فقط بو ؛ اول امردہ پدری کبی وسط بر مترجمدن زیادہ اقتدار کویسترمامش
ایسہدہ اوخر حیاتندہ اقتدارجہ پدرینی کچمشدرہ بونککہ برابر (شہدی) نك
اوغلی دہ وسط بر مترجم عد اولنور . سریانیدن عربیہ ترجمہ ایرددی .

۷ ثابت عالمسی : — بو عائله نك ایلکی (ثابت بن قرہ) در . (حران)
صابہ سندن اولان بو طیب حکیم ابتدای امردہ صرافلق ایلہ وقت کچیردکن
صکرہ طب ، فلسفہ و علم ہیئت تحصیل ایلہ اشتغال ایتمشدر . علوم مذکورہ
ایلہ برابر لسان سریانی بی دہ پک مکمل بیلیردی . عربیہ ترجمہ سی دخی پارلاقدرہ .
عربیدہ ریاضیات ، طب و منطقہ دائر پک چوق آناری اولدینی کبی صابہ مذہبنہ
دائر سریانیدہ دخی برکتسابی واردر . صاحب ترجمہ خلفای عباسیہ دن
(معتضد) ک خدمتندہ بولنہرق اک یوکسک بر مقام احراز ایتمش ایدی .
حتی ہر وقت حضور خلیفہدہ اوطوروب اوزون اوزادی بہ کوروشور وانککہ
کولوشوردی . (ثابت) خلیفہ مشار الہک نزدندہ بولونجہ خلیفہ وزرا وسائر

خواصی براقہرق کندیسی ایله مصاحبه ایدردی . صاحب ترجمہنک اوغلی
(سنان) قاهر باللہک سر آمدان خواصندن ایدی . برقوق آاری واردر .
مومی الہک اوغلی (ثابت بن سنان) پدری کبی علم واقبالده بر موقع عالی احراز
ایتمش ایسده کرک کندیسی وکرک پدری کتاب ترجمہ ایتمشدر .

۸ مہاج بن مطر : — خلیفہ (مأمون) ۷ کتاب ترجمہ ایدن مترجملردن
ایدی . (محمدطی) و (اقلیدس) کتابلرینی عربیہ ترجمہ ایتمش و ترجمہسی
بالآخره سالف الذکر (حرانی ثابت بن قرہ) طرفندن تصحیح ایدلمشدر .

۹ ابن ناعمہ صمصی : — احل اسمی (عبدالمسیح بن عبد اللہ حمصی
ناعمی) اولان بوذات متوسط اقتدارده بر مترجم ایدی . مع مافیہ ترجمہلری
اییلکہ دہا یقین ایدی . (زوربا بن مانحوہ) دخی بوناعمہ حمصی عائله سنہ
منسوب اولوب ترجمہلری مومالیہ عبدالمسیحککنندن دہا ضعیف ایدی .

۱۰ اصطفاہ بن باسیل : — بوذات (حنین بن اسحاق) قدر کوزل
ترجمہ ایدردی . آنجق (حنین) ک عبارتہلری بونککنندن دہا طائلی و فصیح
ایدی .

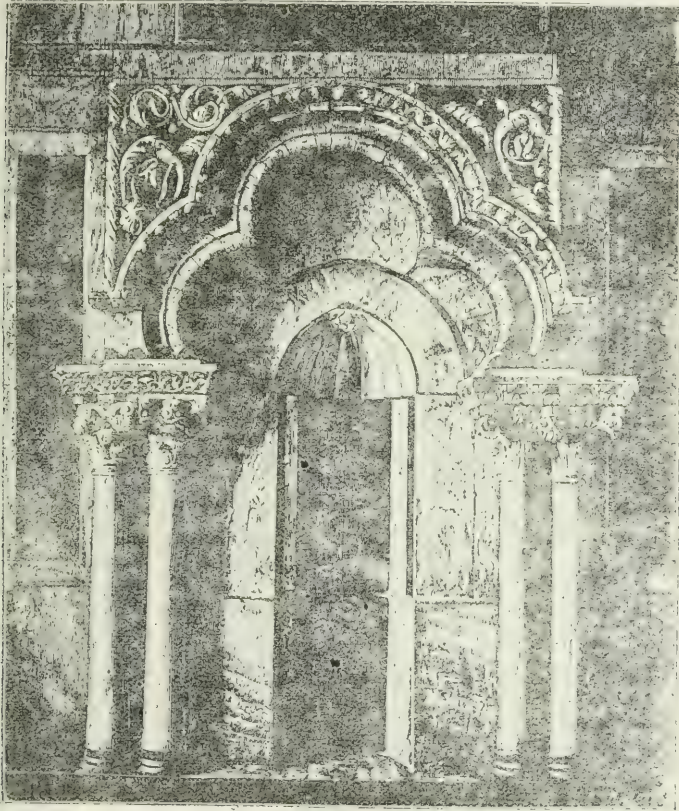
۱۱ موسی بن فلانہ : — ترجمان نامی ایله معروف اولان بوذات
(جالینوس) ک اون آتی کتابندن برچوقلرینی ترجمہ ایتمشدر . اقتدارجه
(حنین) ک دوننده ایدی .

۱۲ سرمیس الرأبی : — عراق جزیرہ سنده کائن (رأس العین)
اھالیسندن ایدی . برچوق کتاب ترجمہ ایتمشدر . متوسط اقتدارده بر مترجم
ایدی . ترجمہلرینی (حنین) تصحیح ایدیوردی .

۱۳ یوصنا بن بختیشوع : — اولجه ذکر ی کچن (بختیشوع) عائله سنک
تھیری برعائلیہ منسوب ایدی . یونانیدن عربیہ دکل ، یونانیسندن سریانیہ
ترجمہ ایدردی .

۱۴ بطریون : — ایکنجی خلیفہ عباسی (منصور) ک زمانندہ یتشوب
خلیفہ مشار ایله طرفندن بعض کتب قدیمہنک ترجمہسنہ مأمور ایدلمش ایدی .
ھومالیہک برچوق ایی ترجمہلری وار ایسده اقتدارجه (حنین) ک دوننده ایدی .

- ۱۵ یحییٰ بن البطریق : — (مأمون) ك دورى اعظم رجالتدن (حسن بن سهل) ك معبى اركانندن ایدی . موما اليه كرك عربى ، كرك يونانى يى . كركى كى بيلموردى . يالكر لاینجه يى اى بیلوردى [۱] .
- ۱۶ ابو عثمانه دمشقى : — عربى يه ترجمه ده اك مقتدر مترجملردن ایدی .
- ۱۷ ابو بشر متى بن بونس : — بغداددن اون آلتى فرسخ مسافه ده

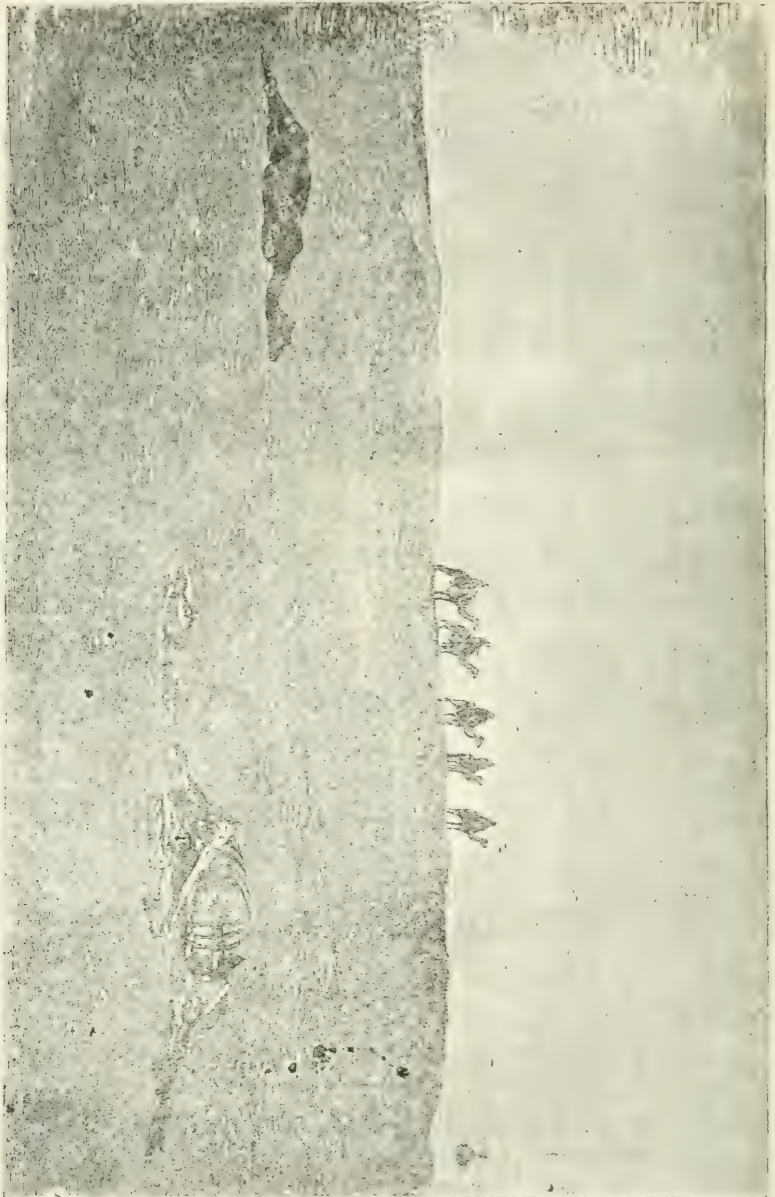

مسجد اقتصاده محراب زكريا

- ونهران توابعدن بولنان (ديرقى) اهاليسندن ایدی . (مارمارى) مکتبند . بيوك استادلردن تحصيل ايتمشدى . عصرينك بى محابا رئيس المنطقينى ایدی .
- ۱۸ یحییٰ بن عربى : — دردنجى عصر هجرينك منطق علماسندن اولان

[۱] طبقات الاطبا ۲۵۰ ج ۱

بوذات (مقی بن یونس) و (ابو نصر فارابی) بك رحله تدریس لرنندن

خول

یتشمشدر . سریانی مترجم لرننك اكثرینك خلافتہ اولهرق یعقوبی المذهب

ایدی . بریکجہدہ یوز یاپراق طولدیرہ جق درجہدہ غایت سرعتلہ یازی یازاردی [۱] .

ایشته یونانیدن ، یاخود سریانیدن عربیہ بہ کتاب ترجمہ ایدن مترجملرک الک مشہورلری بونلر ایدی . اختصار ایچون بو قدر ایلہ اکتفا ایدلر ورز . السنۃ سائرہ دن عربیہ کہ کتاب ترجمہ ایدنلرہ کلنجہ بونلردن (ابن المقفع) ونوبخت عائلسی افرادی کبی بعضلری لسان فارسیدن اثر ترجمہ ایتمشلدی . نوبخت عائلسنک سرفرازینی دہا اول ذکر ایلدک . اوغلی (فضل بن نوبخت) دخی نجوم وسائرہ دیہ دائر فارسیدن عربیہ کہ کتاب ترجمہ ایتدیکی کبی (موسی بن خالد) و برادری (یوسف) کذلک مذکور لسان مترجملرندن ایدیلر . موما الیہما موسی ایلہ برادری (داود بن عبداللہ بن حمید بن قطبہ) نک خدمتندہ بولنیورلردی . کندینہ فارسیدن عربیہ کہ کتابلر ترجمہ ایدرلردی . (ابوالحسن) کنبہ سیلہ تکئی ایدن (علی بن زیاد تمیمی) دخی فارسی مترجملرندن اولوب عربیہ (زبج الشہریار) ی ترجمہ ایتمشدی . (حسن بن سہل) فارسی مترجمین ومنجمینندن و (بلاذری احمد بن یحیی) ، هشامک کاتبی (جبلیہ بن سالم) ، (اسحق بن یزید) ہپ فارسی مترجملرندن ایدیلر . موما الیہمدن (اسحق) فرسک (اختیارنامہ) عنوانیلہ معروف اولان سیرت کتابنی عربیہ ترجمہ ایتمشدر . (محمد بن جہم برمکی) ، (ہشام بن القاسم) ، (موسی بن عیسی الکردی) ، (عمر بن فرخان) وسائرہ دخی فارسی مترجملرندن ایدیلر .

سانسقریت (ہند) لسانندن عربیہ کہ کتاب ترجمہ ایدن مترجملرہ کلنجہ ہندلی (منکہ) اوچلہ دن ایدی . موما الیہ خاندان عباسیدن (اسحق بن سلیمان بن علی ہاشمی) نک رجالی میانندہ بولنہرق ہندجہ دن عربیہ کہ کتاب ترجمہ ایدردی . برمکیلرک احیاسا کردہ سی اولان (مارستان برامکہ) نامندہ کی خستہ خانہ نک ریاستندہ بولنان (ابن دہن ہندی) دخی ہندجہ مترجملرندن اولوب مذکور لساندن عربیہ کہ کتاب ترجمہ ایتمشدر [۲] .

عربیہ لسان نبطیدن (کلدانیدن) دہ کتابلر ترجمہ ایدلشدر . آئیدہ

ذکری کلہ جک اولان (ابن وحشیہ) لسان مذکور دن عربی یہ کتاب ترجمہ
ایدنردن ایدی . موما ایله نبطیدن عربی یہ برچوق کتاب ترجمہ ایشدر .

سوریہ لیلر ایله نقل و ترجمہ علوم

یوقاریده ذکری کچن علوم و معارف مترجم و ناقلمری ایله مسقط رأسلری
و ملتلری حقیقده ویردی کمز معلومات نظر امعان ایله تدقیق اولنور ایسه بونلرک
قسم اعظامنک شام ، جزیره و عراق اها لیسندن اولمق اوزره سوریہ لی اولدقلمری
کورولور . فی الحقیقه سوریہ لیلر علوم و معارف بشریہ نیک بین الامم ، یاخود بر
ملتدن دیگر ملتہ ، یاخود برلساندن دیگر لسانہ نقل و ایصال خصوصسندہ
تاریخک نا ازمئہ قدیمسندن اعتباراً بیوک بر موقع اشغال ایدرلر . سوریہ لیلرک
مفطور اولدقلمری چالیش قانلق ، فرط ذکا ، اقدام و جرأت ایله برابر اقامت
ایتدکلمری مملکتک شرق ایله غرب آرسندہ متوسط بر محل تشکیل ایتسی
کندیلرینہ بو خصوصده مشوق و یاردیمچی اولمشدر .

قبل المیلاد بر قاج عصر اول حروف مجازی علمده نشر ایدنلر سوریہ لیلر
(فنییکه لیلر) اولوب تجارت مقصدیلہ اجرا ایتدکلمری سیاحتلر ائناسندہ بو
حرفلمری یونان وکلدان مالکنہ کوتورہ رک اورالردہ نشر ایتدیلر ایدی .
حروف هجائک عالم مدینتک ملل سائرہ سی نزدندہ پایدار طوران شکل واسلملری
حالا بوکا شاهددر . مصر لیلر ایله کلدانیلر آرسندہ علوم و ادبیاتک انتقال
و انتشارینہ توسط ایدنلر کذلک سوریہ لیلر اولدینگی کبی اولجه کوسترلدیکی
اوزره دها صکره علوم و معارفی یونانیلرہ ایصال ایلنلر دخی ینہ سوریہ لیلر
ایدی . ایوم سوریہ لیلر اقوام متمدنہ حاضرہ لسانلردن انکلیزجه ، فرانزجه
وسائرہ بی نصل تحصیل ایدیورلر ایسه نشر معارف ، یاخود اجرای تجارت
ویا دولت خدمتہ انتساب ایتک ایچون اوزمانکی اقوام متمدنہ نیک لسانلری
اولان یونان ، قبط ، بابل لسانلرینی اویاچه تحصیل و تعلم ایدرلردی .
یونانیلرک نتیجه فیض اعتلالری اوله رق استنباط ایتدکلمری فلسفہ و منطق

و سائرہ احراز کمال آیتدکن صکرہ اسکندرک وقوع بولان فتوحاتی ایله عراق و شام قطعہ لرینه انتقال ایدنجه سوریه لیلر درحال اوعلومی اقتباس و کندی لسانلرینه نقل و ترجمه ایشملر و خرسیتیانلغک ظهورندن صکره ا کا آداب نصرانیة یونانیه بی علاوه و فلسفه یونانیه ایله برابر کندی مناسرتلرنده محافظه ایشلردر . علوم و ادبیات یونانیه فارس ، هند و سائرہ ممالکنه ایشته بورادن ، یعنی سوریه دن انتشار ایشدی .

فرس دولت ساسانیه سی زماننده یونان علوم و معارفنی ایرانلیره نقل ایدن الکیوک واسطه ینه سوریه لیلر ایدی . اولجه بیان ایدلیکی اوزره (کسری نوشیروان) طب و فلسفه تدریسی ایچون (جنڈیس ابور) مارستانی انشا ایتدیکی زمان بوتدریساتی اجراهه مقتدر علمایی علی الاکثر آنجق عراق و جزیره خرسیتیانلری میاننده بوله بیللمش ایدی . (حران) شهرنده شکل بتپرستانه سنده محافظه اولبان علوم و ادبیات سامیه دخی بالخاصه ذکره شایاندر . چونکه بوشهر اهالیسی خرسیتیانلقدن صکره دیانت قدیمه لرنی محافظه ده دوام ایشلردی . بونلر کی عراق اهالیسی دخی اسککی کلدانیلرک علوم و ادبیاتندن خیلی معلوماته مالک ایدیلر .

اسلامیتک ظهورندن صکره خلفا علوم و فنونی عربی به ترجمه ایتک ایتدکلری زمان اوکتابلری اوازمنده معروف اولان السنه دن نقل ایتک ایچون کندیلرینه ک زیاده یاردیم ایدنلر سوریه لیلر اولدی . زیرا اوصره لرده بوعلوم و فنونی عربی به ترجمه ایلنلر علی الاکثر حصلی ، بعلبکیلی ، شاملی ، حیره لی ، حرانلی و بصره لی کیمسه لر دن تشکل ایتمکده ایدی . علوم و فنون کتابلری ترجمه ایده بیللمک شبهه سز اوعلوم و فنونده اختصاص صاحبی اولغه و محرر اولدینی السنه بی ائی بیللمک توقف ایدر . بناءً علیه اوکتب علمیه و فقیه بی عربی به نقل ایدن مترجملرک اکثری ترجمه ایتدکلری علوم و فنونده معلومات و اسعه صاحبی ایدیلر . انلرک میاننده فلسفه ، منطق ، طب و علوم سائرهنک اکثرندن باحث و تألیف صورتیه کتابلر یازان برچوق ذوات واردی . سوریه لیلر اسکیده علوم و فنونک نقل و نشرنده هانکی موقعی طوتمش لرایسه عصر حاضر علوم و فنونی نقل و نشرده دخی ایوم عین موقعی اشغال ایتمکده درلر .

عصر حاضرده اوروپانك السنه مختلفه مدن عربی به كتاب ترجمه سیله اك زیاده اشتغال ایدنلرینه سوریه لیلدر . بو خصوصده صرف ایشدکاری مساعی هرکسك معلومیدر .

خلفانك غيرى ايچون علوم و معارفك نقلی

یوقاریده ویردیكمز معلوماتدن آ کلاشیلدیغی اوزره علوم و فنونك مترجملر واسطه سیله عربی به نقلنه چالیشانلر بالذات خلفا ایدی . ترجمه اولنان کتابلرک بعضی بغدادده اهلینك نظر مطالعه سنه و اصل اولوب بکنلدیکندن کبرادن دخی بعض ذوات بو یولده خلفانك اثرینه تبعاً کتابت ترجمه سی ایچون مترجملر استخدام ایتک ، ترجمه به لایق کتابلر بواق اغورنده برچوق پاره لر صرف ایتشلردر .

بو اغورده صرف همت و بذل اموال ایدن کبرانك اك مشهورلری (موسی بن شاكر) ك اوغلاری اولان (بنی شاكر) ، یاخود (بنی موسی) نامیله اشتهار ایلین اوچ ذات ایدی . کندیلرندن صکره بو یولده اشتهار ایدن اوغلاری (بنی المنجم) نامیله معروف اولمشلردر . (بنی شاكر) ك پدرلری اولان (موسی بن شاكر) مأمونك صحبتی ایله مشرف و بو اوغلارندن طولای نزدیکه حائز قدر و منزلت اولمش ایسه ده عالم و ادیب بر کیمسه دکلدی . بالعکس کوچکلهکنده خرسز ایدی . عسکری البسه کیبه رك یوللری کسردی . جسور ، کار آزموده بر آدم ایدی . آقشام باتسی نمازی قومه شورلیله قیلدقدن صکره تبدیل قیافله (خراسان) یولی اوزرنده بر خیلی فرسخ مسافه قطع ایدردی . آل بر آته بیتدی . کیجه این سکیلی کورلسون دینه آتک آیاقلرینه بیاض بزله باغلاردی . بر جاسوس مخصوصی وار ایدی که پاره لی اوله رق یوله چیقان یولچیلری کلوب اخبار ایدردی . (موسی) بعضاً متعدد اشخاص اوزرینه هجوم ایدر و نتیجه ده غالب کلردی . یولچیلری صویدقدن صکره همان سرعتله بغداده عودت ایدر و نمازی جامعه ده جماعت ایله قیلاردی . (موسی) بو صورتله برچوق دفعه آدم

صویدقدن صکرہ حقندہ شکایتلر چوغالہرق انہام ایدلمش ایسہدہ قومشولری کندیسک یأتسی و صباح نمازلری بلا اقطاع کندیلریلہ برابر جامعہ قیلدیغنه شہادت ایتدکلرندن حقندہ توجیہ اولنان انہامات اثبات ایدیلہ مامش ، فقط کندیسی شہہ آلتندہ قالمش ایدی . دہا صکرہ (موسی) توبہ ایدرک وفات ایلش و آنف الذکر اوچ اوغانلی کوچک یا شدہ بر اقسدر . (مأمون) بو اوچ چوجنی بغداد ضبطیہ ناظری (اسحق بن ابراہیم مصعبی) نک وصایت واعتناسنہ تودیع و (یحیی بن منصور) ایلہ برابر بیت الحکمہ منسوبینی میانہ ادخال ایلشدر . خلیفہ مشارالیہ بر سیاحتہ چیققدوجہ موما الیہ (اسحق) ہ خبر کوندردرک چوجقلرہ دقت ایلسنی توصیه ایدردی . حتی (اسحق) بودقت وتوصیہ نک کثرتندن « خلیفہ مأمون بنی موسانک چوجقلریتہ دادی یاپدی » دیرایدی . (موسی) ک اوغللری یوقلق ایچندہ بیودلر . چونکہ معاشلری جزئی ایدی . فقط علوم و معارفدہ وسعت اقتدار صاحب اولہرق یتیشدیلر . اک بیوکلری اولان (محمد بن موسی) علم و اقتدارچہ دخی انلرک اک بیوکلری ایدی . ہندسہدہ بر اقتدار مخصوص ایلہ تمیز ایش ایدی . فلکیات ، طبیعیات و ریاضیاتہ دائر (قلیدس) ک آثاریلہ (مجسطی) و سائر دینی مکمل بیلوردی . برادری (احمد بن موسی) علی العموم علوم و معارفدہ قاردشندن آشاغی بر مرتبہدہ ایدیسہدہ صناعۃ الحلیدہ (میکانیکیاتدہ) اکا تفوق ایش ایدی . اوچنجی برادرلری اولان (حسن) ایسہ ہندسہ علمندہ تخصص ایش و بو علمدہ شایان حیرت بر صورتدہ عمومہ تفوق ایلش ایدی . حال بوکہ بو ذات ہیچ رکیمسہ نک رحلہ تدریسندہ بولنمہرق ہرنہ اوکرشمش ایسہ کندی کندی نہ اوکرشمش و علم ہندسہ یہ دائر (اقلیدس) دن آتی مقالہ دن ماعدہا ہیچ برشی او قومامش ایدی [۱] .

(شا کر) ویا (موسی) اوغللری علوم قدیمہ نک تحصیل اغورندہ ہر درلو فدا کارلغی اختیاردن چکتمامشلردر . کتب علمیہ یی جلب ایچون روم ممالکنہ آدملر کوندردکلری کبی بر چوق پارہ لر صرفیلہ اطرافدن مترجملر بولوب کتیرمشلردر . مشہور (حنین بن اسحق) و سائرہ کتب علمیہ انتخاب وجاہی ایچون مشارالیہم طرفدن روم ممالکنہ اعزام اولنان ذواتدن ایدی [۲] . (بنی موسی)

ترجمه ايجون كتاب بلر الده ايلد كدن صكره بونلرك ترجمه سى ايجون بر طاقم مترجمر و از جمله موما اليه (حنين بن اسحق) و (ثابت بن قرد) نى استخدام ايدرك ترجمه و ملازمت ايجون آيده بش يوزدينار صرف ايلر لردى [۱]. مشارالیهكم فلکیات ، حیل (میکایکیات) و هندسه یه دأثر پك چوق مؤلفاتی و هندسه ده اکتشافات مخصوصه لری واردر . رد و سسا ژرده کی مهاز تیرندن ماعدا محیط ارضك ۲۴,۰۰۰ میل اولدیغنی ادله فعلیه ایله یعنی مساحه اجراسیله (مأمون) اثبات ایتشلردی .

سكزنجی خلیفه عباسی (معتصم) ك وزیرى فضلاى ادبا و باغدان (محمد بن عبدالملك بن الزیات) دخی خلفانك غیرى اوله رق علوم دخیله كتابلرینك ترجمه سى اغورنده پاره بذل ایدنلردن ایدی . مشارالیه طرفندن مترجمر ایله ناسخلره آیده ۲,۰۰۰ دینار ویرلمکده ایدی . نامه متعدد کتابلر ترجمه ایدلمشدر . (مأمون) نك کتابلرندن اولوب (ابن المنجم) نامی ایله معروف یولنان (علی بن یحی) دخی کتاب ترجمه ایتدیرمکه اوغراشان ذواتدن ایدی . موما الیهك نامه طبه دأثر برچوق کتابلر ترجمه ایدلمشدر . (محمد بن موسى بن عبدالملك) دخی او بولده صرف وقت و نقد ایدن ذواتدن معدوددر .

(ابراهیم بن محمد بن محمد بن موسى الكاتب) دخی کتب یونانیسه یی عربی به ترجمه ایتدیرمکه پك مراقلی و بو اوغورد، پاره صرفنه پك - نخی برذات ایدی . (کرخ) - ه مقیم (تادری الاسقف) ده بونوع ذواتدن معدوددر . موما الیه کابلره پك مراقلی ایدی . کتاب مترجمر بلك جلب ممنونیتنه چالیشیردی . خرسیتیان اطبا بو آدمک نامه برچوق کتاب ترجمه ایتشلردر .

عراق اهلایسندن کاتب و حسابشناس (عیسی بن یونس) دخی بوزمردهن اولان ذواتدن معدود اولوب کتب قدیمه و علوم یونانیسه یه پك مراقلی ایدی . كذلك (جندیسابور) اهلایسندن اولان (شیرشوع) (کذا) بن قطرب) او جمله دن اوله رق مترجمره بر چوق پاره لر اعطا و کتابلر الده ایتک ايجون مبالغ کلیه صرفتی اختیار ایدر ایدسه ده کتابلری عربیدن زیاده سریانی به ترجمه ایتدیرمک ایستردی . مشاهیر اطبادن (یوحنا بن ماسویه) ، (جبریل بن بختیشوع) ،

(داود بن سراہیون) ، (سلموبہ) ، (ابن طیفوری) وسائرہ کئی خلفانک خدمت طبابتندہ بولنان ذوات دخی عربی یہ کتاب ترجمہ سی ایچون صرف غیرت ووقت ارت ایدنلردن معدوددرلر . مستقلاً اجرای حاکمیت ایدن برچوق امرای مسلمین دہ خلفانک اثرینہ تبعاً علوم دخیلہ یی عربی یہ ترجمہ ایتدیمرشدرلر . آل حمداندن مشهور (سیف الدولہ) ک معیتندہ بولنان (عیسی الرقی) نامندہ کی طیب امیر مشارالہہ سرانییدن عربی یہ کتاب ترجمہ ایدیور و بوت ترجمہ ایچون آریجہ بر معاش آلیوردی [۱] .

انتبہ علمی عباسی اٹناسندہ ترجمہ اولنان کتابلر

انتبہ علمی عباسی اٹناسندہ و ایدن بر آرز زمان اول علوم قدما یی عربی یہ ترجمہ ایتدیمر مکہ خلفایی سوق ایدن اسپایی و او علومی السنہ مختلفہ دن عربی یہ ترجمہ ایہ اشتغال ایدن ذواتی بالادہ کوستردک . شمدی اوصرہ لردہ ترجمہ ایدیان و دہا صکرہ علمای مسلمین طرفندن تألیف اولنان آثارہ مرجع تشکیل ایلمین کتابلری ذکر ایدلم . فقط شوراسنی اعتراف ایتک لازمدرکہ ترجمہ اولنان کتابلر پک چوق اولقلہ برابر بونلر حقندہ ویریلن ہلومانک پریشان بر حالہ بولنسنہ و فضلہ اولہرق او کتابلرک اکثری ضیاعہ اوغرامش اولسنہ بنا جملہ سنی احاطہ و تعداد ایتک کوجدر . مع مافیہ بز امکان دتردسندہ بونلری کوسترمکہ چالیشہ جغز .

ذکر اولنان کتابلرک ہانکی علملردن باحث و ہانکی لساندن مترجم اولدیغنی قولایقلہ کوستریلمک ایچون انلرک ترجمہ اولندیغنی لسانلر اعتباریہ تقسیم ایدہ جکیز . اولسانلر یونانی ، فارسی ، ہندی (سانسقریت) ، نبطی ، عبرانی ، لاتینی و قبطنین متشکلدر . السنہ مذکورہ نک ہر بزندن ترجمہ ایدیلمن آثاری باحث اولدقلری موضوعلر اعتباریہ و مقامک مساعده سی درجہ سندہ برطاقم اقسامہ دہا تقسیم ایتک اقتضا ایدر :

۱ - یونانیان ترجمه ایدیلن کتابلر

ذکری چکن انتباه انساننده عربییه اکثریا بولساندن اثر ترجمه اولمشدر . بو آثارک اکثری فلسفه ، طب ، ریاضیات ، علم هیئت و حکمت طبیعیه تفرعانه متعلق ایدی . علوم مذکورنک هر برندن ترجمه اولسان آتاری مؤلفلری اعتباریله هر بری آیری اوله رق و هر کتابک مترجمی هر کیم ایسه اسمی کتابک حذاننده یازلق صورتیله بروجه آتی درج ایدیوروز :

۱ - فلسفه و ادبیه دار کتابلر

افراطونک کتابلری

۱	کتاب السیاسه [۱]	حنین بن اسحق طرفندن ترجمه ایدلمشدر
۲	» المناسبات	یحیی بن عدی « « «
۳	» النوامیس [۲]	حنین و یحیی « « «
۴	» طیماوس [۳]	ابن البطریق ترجمه و حنین تصحیح ایتمشدر
۵	» افلاطون الی اقریطن [۴]	یحیی بن عدی طرفندن ترجمه ایدلمشدر
۶	» التوحید [۵]	
۷	» الخس و اللذنه	
۸	» اصول الهندسه	قسطنین لوقا طرفندن ترجمه اولمشدر

(۱) سیاست مدنیه La Politique

(۲) طبقات الاطباده و یریلن معلوماته نظراً (افلاطون) نک بو اثری فلسفه یه دائر اولوب اون ایکی کنشایدن متشکدر . (کشاف اصطلاحات الفنون) ه کوره نبوت و شرائعه دائر اولان علمه (علم النوامیس) اطلاق اولنور .

(۳) (طبقات الاطبا) ده و یریلن معلوماته کوره (افلاطون) ک بونام ایله ایکی کتابی وارددر . بری (کتاب طیماوس الروحانی) ، دیکری (کتاب طیماوس الطبیعی) . برنجیمی عالم ربوبیت ، عالم عقل و عالم نفسدن وایکنجیمی عالم طبیعتک ترکیبتدن باحثدر . (افلاطون) بو ایکی کتابی (طیماوس Timée de Sacre) نامنده بولسان شاکردی ایچون یازمشدی .

(۴) کتاب اقریطن Le Criton یاخود وظائف اولاد وطن

(۵) توحید مخلوقات ، یعنی اصل واحده ارجاع

ارسطاطالیسک کتابهری

- ۱ قاطیغوریاس ای المقولات [۱] حنین بن اسحق طرفندن ترجمه ایدلمشدر
- ۲ کتاب العبارة [۲] حنین سریانی به واسحق عربی به ترجمه ایتمشدر
- ۳ تحلیل القیاس [۳] تیبادورس ترجمه وحنین تصحیح ایتمشدر
- ۴ کتاب البرهان [۴] اسحق سریانی به ومتی عربی به ترجمه ایتمشدر
- ۵ « الجدل [۵] اسحق « ویحی «
- ۶ « المغالطات او الحکمة المموهه [۶] ابن ناعمه و ابوشمر سریانی به ویحی عربی به ترجمه ایتمشدر
- ۷ « الخطابه [۷] اسحق و ابراهیم بن عبدالله طرفندن ترجمه ایدلمشدر .
- ۸ « الشعر [۸] ابوشمر سریانی بدن عربی به ترجمه ایتمشدر
- ۹ « السماع الطبیعی ابوروح الصابی، حنین، یحیی وقسطا طرفندن ترجمه ایدلمشدر
- ۱۰ « السماء والعالم ابن البطریق ترجمه وحنین تصحیح ایتمشدر

(۱) قاطاغوریاس Les catégories

(۲) اریمینیاس Le traité De l'interprétation

(۳) انالوطیقیا الاولی Les premiers analytiques

(۴) انالوطیقیا الثانية Les seconds analytiques

(۵) طوبیقا Topique

(۶) سوفسطیقا Les Sophismes

(۷) ریطوریه La Rétorique

(۸) فویطیقا La Poétique

قاموس الاعلامده (ارسطو) نك ترجمه حانده بو حکیمک هیج بر کتابی ترجمه به ترجمه ایدلمیکی ذکر اولنیورکه بودرجه تکاسل حقیقه شایان تأسفندر .

- ۱۱ » ال کون والفساد
حنین سریانی یه واسحق ودمشق
عربی یه ترجمه ایتمشدر
- ۱۲ » الآثار العلویه
ابوبشر ویحیی طرفندن ترجمه ایتمشدر
- ۱۳ » النفس
حنین سریانی یه واسحق عربی یه
ترجمه ایتمشدر
- ۱۴ » الحس والمحسوس
ابوبشر متی بن یونس طرفندن
ترجمه ایتمشدر
- ۱۵ » الحیوان
ابن البطریق طرفندن ترجمه ایتمشدر
- ۱۶ » الحروف او الالهیات
اسحق، یحیی، حنین ومتی طرفندن
ترجمه ایتمشدر
- ۱۷ » الاخلاق
اسحق طرفندن ترجمه ایتمشدر
- ۱۸ » المرآة
حجاج بن مطر » » »
- ۱۹ » اثولوجیا

(ارسطو) نك آثارینه کندی شاگردلری ودها صکره یتیشن علما طرفندن برطاقم شرحلر یازلمشدر . ناوفرسطس (ته افراسات) ، دیدوخس ، برقلس ، اسکندر افرودیسی ، فرفریوس (پورفیر) ، آمونیوس ، تامسطیوس (ته میستیئوس) ، نيقولاوس ، فلوطرخس (پلوتارک) ، یحیی النجوی وسأره حکیم مشارالیهك آثارینه شرحلر وحاشیهلر یازانلردن ایذیلر . ذکر اولنان علمدان بعضلرینک - جمله سی فلسفه وتفرعاتنه دائر اولمق اوزره - برطاقم مؤلفات خصوصیهلری دخی واردرکه برچوقلری عربی یه ترجمه ایتمش ایسهده . مترجملری مجهول قلمش اولدیغندن ذکرندن واز کچدک . فهرست صاحبی بو آثای یازمشدر .

(جالینوس) ك طبه دائر آتی البیان کتابلری میاننده اولمق اوزره فلسفه وادبه دائر برقاچ کتابی ذکر اولنیور . اوجهلندن (کتاب مایعتهده رأیا) درکه بوکتاب (ثابت بن قره) طرفندن ترجمه ایتمشدر . كذلك (کتاب تعریف المرء عیوب نفسه) دخی اوجهلندن اولوب (توما) طرفندن ترجمه و (حنین) طرفندن تصحیح اولمشدر . طیب مشارالیهك (کتاب الاخلاق) یدده .

اوجہ دندر . بونی (حبیش) ترجمہ ایتشدر . كذلك (کتاب انتفاع الاخیار
 باعدائهم) دخی اونوعدن اولوب بوده (حبیش) طرفندن ترجمہ ایدلمشدر .
 (جالینوس) ك (الحرك الاول لايتحرك) نامندہ کی اثری ده اوجہ دندر . بونی
 (حبیش) ، (عیسی) وسائرہ ترجمہ ایتشلردر .

۲ - طب و تفرعاتہ دائر کتابلر

ابقراتك كتابلری

۱	کتاب عهد ابقرات [۱]	حنین سریانی یه وحیدش و عیسی عربی یه ترجمہ ایتشلردر
۲	الفصول [۲]	محمد بن موسی ایچون حنین طرفندن ترجمہ ایدلمشدر
۳	الکسر	محمد بن موسی » » » ترجمہ ایدلمشدر
۴	تقدمة المعرفة [۳]	حنین و عیسی بن یحیی طرفندن ترجمہ ایدلمشدر
۵	الامراض الحاده	عیسی بن یحیی طرفندن ترجمہ ایدلمشدر
۶	ابیدیما (امراض وافده)	» » » » »
۷	الاخلاط	احمد بن موسی ایچون عیسی بن یحیی طرفندن ترجمہ ایدلمشدر
۸	قاطیطیون [۴]	احمد بن موسی ایچون حنین طرفندن ترجمہ ایدلمشدر

[۱] ابقراتك طب حقندہ کی فکرو مطالعاتی

[۲] هوسبع مقالات ضمنه تعریف جل الطب لتسكون قوانین فی نفس الطب .

[۳] هولثات مقالات ضمنه تعریف العلامات التي یقف بها الطیب علی احوال مرض
 امراض فی الازمان الثلاثة الماضي والحال والمستقبل . (طبقات الاطبا)

[۴] بوکتابك اسمی (طبقات الاطبا) ده (کتاب قاطیطریون) شکلندہ

کوسترلمکده در . « حانوت الطیب - طبیک دکافی » دیمکدر .

- ۹ « الماء والهواء حنين وحيدش طرفندن ترجمه ايدلمشدر
 ۱۰ « طبيعة الانسان [۱] حنين وعيسى » » »

جالينوسك كتابلرى

(جالينوس) كاك مشهور مؤلفاتى «كتب سسته عشر» ناميله معروف اولان كتابلريدركه شونلردر: كتاب الفرق، الصناعه، كتاب النبض، شفاء الامراض، المقالات الخمس، الاسطقات [۲]، كتاب المزاج، القوى الطبيعیه، العلل والامراض، تعرف علل الاعضاء الباطنه، كتاب النبض الكبير، كتاب الحمایات، البحران، ايام البحران، تدبير الاحياء، حيلة البرء، بونلردن يالكينز (كتاب تعرف علل الاعضاء الباطنه)، (كتاب النبض الكبير)، (كتاب تدبير الاحياء)، (كتاب حيلة البرء) مستنى اولمق اوزره ديكرلرى هيپ (حنين) طرفندن ترجمه ايدلمشدر، سائر درت كتاب ايسه- (حيدش) طرفندن ترجمه اولمشمشدر، (جالينوس) ك ديكر كتابلرينه كلنجه- مترجمارينك اسملريه برابر زيده كوسترلمشدر:

متجمك اسمى	كتابك اسمى
حيدش الاعسم	۱ التشریح الكبير
» »	۲ اختلاف التشریح
» »	۳ تشریح الحيوان الحى
» »	۴ « الميت »
» »	۵ علم ابقراط بالتشریح
» »	۶ الحاجة الى النبض
» »	۷ علوم ارسطو
» »	۸ تشریح الرحم
» »	۹ آراء ابقراط وافلاطون

[۱] طبائع وتركيب ابدانن باحثدر.

[۲] صو، ارض، هوا وآتشدن متشكل اولان عناصر اربعه ديكردر

	العادات	۱۰
حیش الاعسم	خصب البدن	۱۱
» »	المنی	۱۲
» »	منافع الاعضا	۱۳
» »	تركيب الادويه	۱۴
» »	الرياضه بالكرة الصغیره	۱۵
» »	» » الكبيره	۱۶
» »	الحث على تعليم الطب	۱۷
» »	قوى النفس ومزاج البدن	۱۸
مترجم اصطفان ومصحح حنين	حركات الصدر	۱۹
» » » »	علل النفس	۲۰
» » » »	حركة العضل	۲۱
» » » »	الحاجة الى النفس	۲۲
» »	الاملاء	۲۳
» »	المرة والسوداء	۲۴
حنين	علل الصوت	۲۵
»	الحركات المجهوله	۲۶
»	افضل الهيئات	۲۷
»	سوء المزاج المختلف	۲۸
»	الادوية المفردة	۲۹
»	المولود لسبعة اشهر	۳۰
»	رداءة النفس	۳۱
»	الذبول	۳۲
»	قوى الاغذيه	۳۳
»	التدبير الملطف	۳۴
»	مداواة الامراض	۳۵
»	ابقراط في الامراض الحاده	۳۶

۳۷	الى تراسوبولوس	حنين
۳۸	الطيب والفيلسوف	»
۳۹	كتب ابقراط الصحيه	»
۴۰	محنة الطيب	»
۴۱	افلاطون في طيماوس	» واسحق
۴۲	تقدمة المعرفة	عيسى
۴۳	القصد	»
۴۴	صفات لصبي يصرخ	ابن الصلت
۴۵	الاورام	» »
۴۶	الكيموس [۱]	ثابت وحيدش
۴۷	الادوية والادواء	عيسى
۴۸	الترياق	ابن البطريق

طَب و تفرعاته دائر برطاقم كتابلر دها واردر كه بونلر هر نه قدر (فهرست) صاحبي (ابن النديم) طرفندن تعداد ايدلمش ايسه ده مترجملرى كوسترلما مشدر . بونلر ك مؤلفلرى ايسه (افسس Ephèse) شهرى اها لى سندن اولوب (جالينوس) دن اول يتيشمش اولان يونان قديم مشاهير اطبا سندن (روفس Ruyhus) ك يكرمى وكسور كتابى او جمله دندر . احتمال كه بونلر هپ ترجمه ايدلما مشدر . مترجمى كوسترتيلن كتابلردن اولق اوزره كذلك يونان قديم مشاهير اطبا سندن (اوريباسيوس Oribase) ك برقاچ كتابى ذكر اولنيور كه بونلر (اصطفان بن باسيل) طرفندن ترجمه اولنان (كتاب الادوية المستعمله) و (حنين) و (عيسى بن يحيى) طرفندن سريانى به نقل ايديلن (كتاب السبعين مقاله) و (حنين) طرفندن عربى به ترجمه اولنان (كتاب اوريباسيوس الى ابنه اسطاث) و (كتاب اوريباسيوس الى ابيه اوناقيس) ناملرنده كى اثرلردن متشكلكدر . عقاير و نباتات طيبه نك تحريسي ايجون سياحتلرده بولنديغندن طولايى (سائح) ناهى آلان (ديسقوريدس عين زربى Discoride) ك نباتات طيبه به دائر بر كتابى واردر كه عربى به زمان ترجمه سى ايلريده كوسترتيله جكدر .

[۱] الطعام بعد هضمه فى المعدة

(اسکندروس Alexandre de Tralles) ك (كتاب البرسام) نامندہ کی کتابی (ابن البطریق) طرفندن ترجمہ ایدلشدر . سائر علمانك برطاقم مؤلفاتی دخی ترجمہ اولمش ایسده مترجملی معروف دکلدر .

۳ — ریاضیات ، نجوم وعلوم سائرہیہ دائر اولان کتابلر

بویحث علم نجوم ، هندسه ، حساب ، موسیقی ومیکانیکیاتی شاملدر . شو صورتله خلاصه اولنور :

۱ اقلیدسك آثاری : — مشار الیهك کتابلری جمله سندن (اصول الهندسه) سی (حجاج بن مطر) طرفندن بری (هارون الرشید) نامنه نسبتله (هارونیه) و دیکری (مأمون) ك نامنه نسبتله (مأمونیه) اسملری آلتنه اولهرق ایکی دفعه ترجمه ایدلشدر . بوکتاب (اسحق بن خنین) طرفندن دخی ترجمه و (ثابت بن قره) طرفندن تصحیح ایدلدکن ماعدا (عثمان دمشقی) طرفندن دخی آریجه ترجمه اولمشدر . (اصول الهندسه) کتابی الیوم موجوددر . مذکور کتابدن ماعدا (کتاب المظاہرات) ، (کتاب اختلاف المناظر) ، (کتاب الموسیقی) ، (کتاب القانون) ، (کتاب الثقل والحفہ) نامندہ کی مؤلفات دخی (اقلیدس) ك عربیہ ترجمه اولنان آثارندن ایسده مترجملی معروف دکلدر .

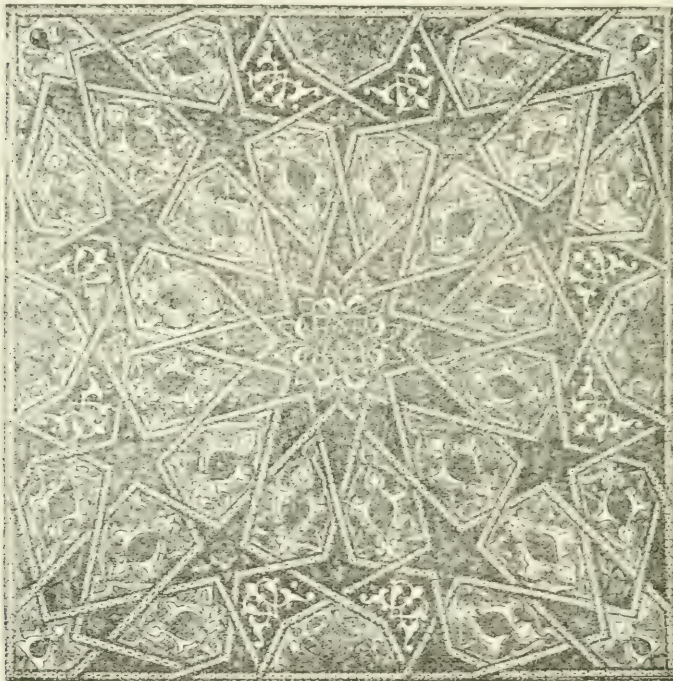
۲ ارخمیدس Archimède ك آثاری : — یونان علوم وادبیاتی بچشدہ بوآنار حقتده معلومات ویرمش ایدک . مشار الیهك عربیہ نقل اولنان مؤلفاتی اونہ بالعدر . فقط مترجملی معروف دکلدر .

۳ ابولونیوس Apollonius de Perge ك آثاری : — کتاب المخروطات ، کتاب قطع السطوح ، قطع الخطوط ، النسبة المحدوده ، الدوائر المماسه مشار الیهك عربیہ ترجمه اولنان آثارندن ایسده مترجملی معروف دکلدر .

۴ منالاروس Ménélas ك آثاری : — اسکندریهده یتیشن ریاضیوندن اولان

بوذاتك (كتاب الاشكال الكرويه) و (كتاب اصول الهندسه) ناملرئنده ايكي كتابي واردر . بولرئدن (كتاب اصول الهندسه) ثابت بن قره طرفئدن عربئيه ترجمه اولئشئر [۱] .

۵ بطلمئوس فلرئزئ نك كئتابلرئ : — مشهور (محسطئ) كتابي بو آءمكدر . بوائرئ (يحيئ بن برمك) ك تشويقاتئ ايله عربئيه ترجمه اولئدئغئ ده اءل بئان ائئرءك . (بطالمئوس) ك (كتاب الاربعه) ناميله ديكر بر كتابي (ابراهيم

عرب تزئبئانئءن برءءءه

بن الصلء (طرفئءن ترجمه و) حئنئ (طرفئءن تصحئح ائءلمشئر . مشارءبءك (جغرافئه المعمور وصفه الارض) كتابي ائسه (ثابت بن قره) طرفئءن بئك مكمئل بر صورئءه عربئيه ترجمه اولئشئر . (بطالمئوس) ك جغرافئه وسائرئيه [۱] (منلاس) اسكئدرئئه ده بئئشن بونان رئاضئ بونئءن برئ اولوب برئئئ قرن مئلاءئ اوآئرئءه باشامش وءوائر حقئءه بر كتاب براقشئر كه اصلئ مفقوء ائسه ده ترجمه عربئئه بولئوب لائئئجهئه ترجمه وئر اولئشئر . قاموس الاعلام

دائر اونی بش کتابی دهاوارد رکه بونلرک جمله سی عربی به ترجمه ایدلمش ایسه ده مترجمی مجهول قلمشدر .

۶ ابرضی Ipparque ك آثارى : — مشارالیهك (كتاب الحدود) نامیه معروف اولان (كتاب صناعة الجبر) و (كتاب قسمة الاعداد) اسملرنده ایکی اثری اولوب هر ایکسی عربی به ترجمه ایدلمش ایسه ده مترجمی معروف دکلدر .

۷ زبورفطس Diophante ك آثارى : — بو ذتک (صناعة الجبر) نامنده یالکز بر کتابی واردر . بو اثر عربی به ترجمه ایدلمش ایسه ده مترجمی معروف دکلدر .

ریاضیات ، علم هیئت ، ازیاج و سائریه دائر عربی به دها بر چوق کتابلر ترجمه اولندیغی (ابن الندیم) طرفندن بیان اولنیور ایسه ده مترجمی ذکر ایدلیور . (ایون البطریق) ك (کتاب العمل بالاسطرلاب المسطح) و (ارسطرخس Aristarque) ك (کتاب جرم الشمس والقمر) ناملرنده کی کتابلریه اسکندریه لی (ثاون Théon) ك (کتاب العمل بذات الحلق) ، قانون المسیر نامیه معروف اولان (کتاب زیج بطلمیوس) ، (کتاب العمل بالاسطرلاب) کتابلری (ابن الندیم) طرفندن تعداد اولوب مترجمی کوسترلین کتابلر جمله سندندر . علوم ریاضیه به دائر اولوب دها اول فلسفه کتابلریخی ذکر ایدرکن مؤافلرینک ذکرى مناسبلیه بتون اثرلریخی کوسترمش اولوق اوزره بیان ایتدیکمز کتابلر ایسه بشقه در . یونانیده بولنان موسیقی کتابلرندن (نیقوماخس جهراسینی Nicomaque) نك (کتاب الموسیقی الکبیر) ایله (اقلیدس) ه منسوب اولان (کتاب الموسیقی) دخی عربی به ترجمه ایدلمشدر . بوایکنجی اثرک ذکرى دها اول کچمشدر . (فیثاغورس) ك و سائرتهك موسیقی به دائر بر طاقم مباحث و مطالعاتی یونانیدن بوقه (بورى به) دائر ترجمه اولنان آثار جمله سندندی . (ارسطکاس Aristoxène de Tarente) ك (کتاب الریموس) و (کتاب الايقاع) ی ، (مورطس) ك (ارغن بوقی) و (ارغن زمری) — بورى ودودوک اورغلری — ناملریله معروف آلات

موسیقی به دأثر اولان (کتاب الآلات المصوتہ) سی دخی یونانیدن عربی به ترجمه ایدیلن کتب موسیقیه دن ایدی .
 (ارجمیدس) ک یوقاریده ذکر اولنان کتابلرندن ماعدا (ایرن) ک میکانیکیاته دأثر اولان (کتاب الحیل الروحانیہ) . (کتاب شیل) الانتقال ناملرندہ کی کتابلری ایله (بادروغونیا) نک (کتاب استخراج المیاء) ی و (مورطس) ک (کتاب الآلات المصوتہ علی ستین میلا) اسمندہ کی اثری دخی عربی به ترجمه ایدلش ایدی .

۲ - فارسیدن عربی به ترجمه اولنان کتابلر

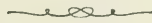
انتباه عباسی اثناسنده فارسیدن عربی به ترجمه ایدیلن کتابلرک اکثری آداب، اخبار، سیر، اشعاره متعلق ایدی . بعضلری دخی تویخت عالمه سنه منسوب علما ایله (علی بن زیاد تمیمی) وسأثره طرفندن ترجمه اولنان مؤلفات جمله سندن اولوق اوزره علم نجومه دأثر ایدی . لسان مذکوردن عربی به ترجمه اولنوب باقی طوران آثار؛ مترجملرینک اسملریله برابر آتیده کوسترلمشدر :

کتابک اسمی	مترجمک اسمی
۱ کتاب رستم واسفندیار	جبله بن سالم
۲ » بهرام شوس	» »
۳ » خداینامه فی السیر	عبدالله بن المقفع
۴ » آییننامه	» »
۵ » کلیله و دمنه	» »
۶ » مزدک	» »
۷ » التاج فی سیره انوشروان	» »
۸ » الآداب الکبیر	» »
۹ » » الصغیر	» »
۱۰ » » الیتیمه	» »

- ۱۱ » هزار افسانه مترجمی ذکر ایدلماشدر
 ۱۲ » شهرزاد مع ابرویز »
 ۱۳ » الکارناج انوشروان »
 ۱۴ » دارا والضم الذهب »
 ۱۵ » بهرام وزسی »
 ۱۶ » هزار داستان »
 ۱۷ » الدب والتعلب »

۱۸ » سیرملوک الفرس. بونام ایله سیره دائر ترجمه اولنان کتابلر بردانه دن زیاده ایدی. برینی (محمد بن جهم برمکی)، دیکرینی (زادویه بن شاهویه اصفهانی)، بریدیکرینی (محمد بن مطیار اصفهانی) ترجمه ایتشلردر [۱].

(فردوسی) نك ۳۸۴ سنه سنده سلطان (محمود غزنوی) نامنه نظم ایلیدیکی شهنامه کتابی ایرانیلوک مدنیت اسلامیه دن صکره یازدقلری مؤلفاتدن اولقله برابر بوبخنده ذکر ایدلک ایجاب ایدر. (هومیروس) ك (ایلیاد) ی طرزنده (۶۰,۰۰۰) بیتدن متشکل اولان بو اثر منظوم فرس تاریخ قدیمی متضمندر. بو کتاب (فتح بن علی بنداری اصفهانی) طرفندن ملوک ایوبیه دن ملک معظم عیسی ایچون نثرأ عربییه ترجمه ایدلمش و ترجمه سی ۶۹۷ هجریه سنده ا کمال اولمشدر [۲]. شبهه یوقدرکه عربلر لسان فارسیدن تاریخ وادیاته وبالخاصه اسکی فرس دیانتلری وسأرته دائر دهاسأر کتابلر ترجمه ایتشلردی.

۳ - هندلسانندن ترجمه اولنان کتابلر

عربلر هندلسانندن (سانسقریت) طب، نجوم، ریاضیات، حساب، مسامرات و تاریخ کتابلرندن برچوق مؤلفات ترجمه ایتشلردر. بولساندن پک چوق آثار طیه ترجمه ایدلمش ایسه ده بونلرک چوغنی ضایع اوله رق بوخصوص حقتده پک آز معلومات قلمشدر. بغداد یایتختی اعتلای عباسی ائناسنده هرملتدن

[۱] هندستان لسانی ایله محرر رسائل شبلی [۲] کشف الظنون ۴۷ ج ۲

علماء، اطباء، تجار و سیاحینک محط رحالی ایدی . بر مکیلر هندستاندن
اطبا جنبه پک بیوک همترده بولورلردی . (یحیی بن خالد برمکی) هندستاندن
(منکه) ، (بازیگر) ، (قلیرقل) ، (سندباز) و سائره کبی بر زمرة
کزیده اطبا جلب ایلمش ایدی [۱] .

اسلاملرک ادبیات، طب، صیدله (اجزاجلیق) ، سیره دأر دور عباسیدن
صکرده یازدقلری شیلردن ؛ مأخذ اولهرق اتخاد ایتدکلری مؤلفات میاننده
فی الاصل هندجه اولان کتابلره مراجعت ایلدکلری آ کلاشلمقدهدر . مثلاً
(ابن سینا) نک (قانون) ، یاخود (رازی) نک (ملکی) کتابلرینی
و سائره نک فن طبه دأر اولان بیوک مؤلفاتی نظر تدقیقندن کچیریرسه کز
بومؤلفلرک بعض خسته لقلری ذکر ایتدکلری زمان هندیلرک اوخسته لقلره
شو بو ناملری ویردکلرینی و شو بو علاجلری ایله تدای ایلدکلرینی
یازدقلرینی کوررسکز . ادبیاته دأر مؤلفات مهمه دن اولان (ابن عبد ربه) نک
(العقد الفرید) نی ، یاخود (طرطوشی) نک (سراج الملوک) نی و سائره نی
اوقورسه کز بولرده دخی مؤلفلرینک بعض آداب و یا اخلاق و بوکا مائیل
سائر شیلری ذکر ایتدکلری زمان « هند کتابلرنده شو بو معلوماتی ویریلیور »
دیدکلرینی مشاهده ایلرسکز .

طب و متعلقاته رار کتابلر

بونکله برابر (طبقات الاطباء) مؤلفنک ویردیکی معلوماتدن دور عباسی
صره لرنده طب ، نجوم ، فلسفه و سائرده برطاقم هند علماسنک کسب شهرت
ایتدکلرینی آ کلا یوروز . (کنکه الهندی) او جمله دن ایدی . مومالییه طب
ایله برابر علم نجومده هند اعظم علماسندن معدوددر . پک چوق آثار
یازمشدر . (کتاب التموذار فی الاعمار) ، (کتاب اسرار الموالید) ،
(کتاب القرانات الکبیر) ، (کتاب القرانات الصغیر) ، کناش نوعندن اولان
(کتاب فی الطب) ، (کتاب فی التوهم) ، (کتاب فی احداث العالم والدور
فی القران) ناملرنده کی آثار عالم مومالییه ک جمله مؤلفاتسندر . (صنجهل)

و (باکھر) و سائرہ دخی عربلر آرسندہ اشہارایدن ہند علماسندن
ایدیلر . بونلرک نجوم و طبہ دائر بر چوق اثرلری یاطوغریدن طوغری بہ
لسان ہندیدن عربیہ ، یاخود فارسی لسانہ ترجمہ ایدلکدن صکرہ
عربیہ ترجمہ ایدلمشدر . (کتاب سیرک الہندی) ہندجہدن فارسی بہ
وفارسیدن عربیہ ترجمہ اولنان کتابلردن ایدی . بونی عربیہ (عبدالله بن -
علی) ترجمہ ایتشدر . علائم امراض و کیفیت تدویلرینہ دائر اولان (کتاب -
فی علامات الامراض و معرفۃ علاجہا) نامندہ کی اثر دخی اوصورتلہ ترجمہ ایدیلن
مؤلفاتدن ایدی . (یحیی بن خالد برمکی) نک امریلہ عربیہ ترجمہ اولنمشدی .
کذلک (کتاب فی ما اختلاف فیہ الروم والہند فی الحار والبارد وقوی الادویہ)
اسمندہ کی کتاب ایلہ شعبات طبہ متعلق سائر برطاقم کتابلر اوصورتلہ عربیہ
ترجمہ ایدلمش ایدی .

عربیہ کتاب ترجمہ ایدن مترجملر بختندہ اسمی کچن (منکہ الہندی) دخی
ہند مشاہیر علما و اطباسندن اولوب (رشید) ی تدابی ایتک اوزرہ (یحیی -
بن خالد برمکی) نک تنسیبی ایلہ بغدادہ جلب اولنمش ایدی . (منکہ) رشیدی
ابی ایتکہ موفق اولدیغندن خلیفہ مشارالیہ مکافات اولمق اوزرہ کندیسنہ
بیوک بر معاش باغلامش ایدی . طیب ہومالیہ ہندجہدن ماعدا فارسی بی
دخی مکمل بیلیوردی . ہندجہن فارسی بہ ترجمہ ایدردی . برطاقم سوزلری
واردرک (طبقات الاطبا) دہ محرردر [۱] .

ہندلی (صالح بن بہلہ) دخی ہند مشاہیر اطباسندن ایدی . خلیفہ
(رشید) ک زمانندہ عراقہ کلرک بیوک بر شہرت قازامش و عراق اطباسیلہ
اختلاط و معاشرتدہ بولنمش ایدی . عربلر اگر بو ذاتک آنارندن برشی ترجمہ
ایتماملر ایسہ ہند علوم و معارفدن کندیسندن بعض معلومات آلامش اولملری
امکان خارجندہدر .

(شاناق) دخی ہند مشاہیر اطباسندن ایدی . بش مقالہدن متشکل اولہرق
زہرلر حقندہ (کتاب السوم) نامیلہ براتری واردر . بو اثر - الف الذکر
(منکہ الہندی) نک قلمی ایلہ فارسی بہ ترجمہ اولنمشدر . متعاقباً (مأمون) ک

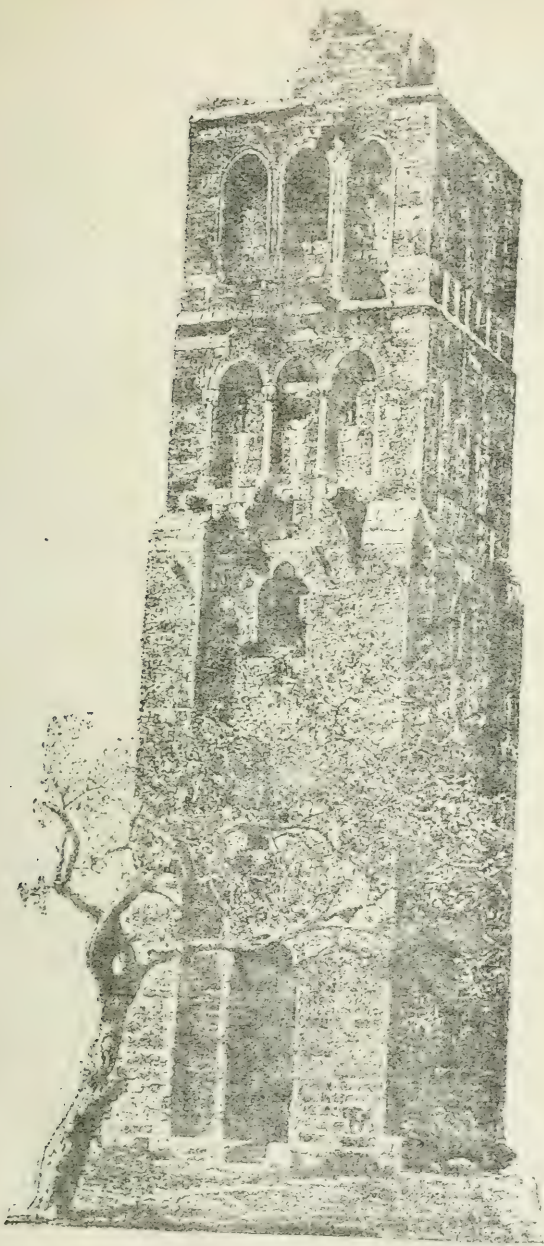
دورنده آرادلیسی (عباس بن سعید جوهری) طرفندن ایکنجی دفعه اوله رق خلیفه مشارالیه نامنه عربییه ترجمه ایدلمشدر . هند حکماسندن (چودرک) (کتاب الموالید) ی دخی هندجه ن عربییه ترجمه اولنان مؤلفات جمله سندن ایدی .

بالاده ذکر ی کچن کتابلردن ماعدا آتیده کوستریان کتابلر دخی دور عباسیده طبه دأر اوله رق هندجه دن عربییه ترجمه اولنان مؤلفاتنددر [۱] .

۱	کتاب سسررد فی الطب	منکه طرفندن ترجمه ایدلمشدر
۲	« عقاقیر الهند	اسحق بن سلیمان ایچون منکه طرفندن ترجمه اولمشدر
۳	« استانکر الجامع	ابن دهن
۴	« صفوة النجح	»
۵	« مختصر الهند فی العقاقیر	مترجمی ذکر اولنیور
۶	« علاجات الحبالی للهند	»
۷	« روسا الهندیه فی علاجات النساء	»
۸	« السكر الهندی	»
۹	« التوهیم فی الامراض والعلل	»
۱۰	« رأی الهند فی اجناس الحیات وسمومها	»

نجوم وریاضیات متعلقه کتابلر

ریاضیات وکواکب علملرینه کلنجه هندلیر بوعلومده بیونک بر موقع اشغال ایشلردی . عربییه ترجمه اولنان (سندهند) کتابخی ده اول ذکر ایلدک . بوزیجک عربییه نقلی عربلرده علم نجومک توسع وترقیسنه بیونک برخدمتده بولنش ایدی . زیرا عربلر بوزیجی تقلیداً کتابلر یازمغه باشلادیلر . (محمد بن ابراهیم فزاری) ، (حبش بن عبدالله بغدادی) ، (محمد بن موسی الخوارزمی) وسائر علم نجومه دأر او طرزده کتاب یازانلردن ایدیلر [۲] . بونلردن (فزاری) اسلاملردن اسطرلاب یاپان ایلک ذات ایدی [۳] . اسلاملردن علم هیئتده توسیع

معلومات ایتمک ایستین
 ہیچ بر ہیئتشناس
 یوقدرکہ ہندلیلرک
 بوقنہداثر ہندلسانیلہ
 یازلمش، یاخودعربی یہ
 ترجمہ ایدلمش اولان
 کتابلریخی مطالعه
 ایلسون . مسلمانلر
 ایچنہدہ بوخصوصہ
 انزیادہ صرف مساعی
 وھمت ایدن، ہندلیلرک
 علوم و آدابنہ انزیادہ
 مطالع اولان ذات ۴۴۰
 سنہ ہجریہ سندہ وفات
 ایلمن مشاہیر حکمای
 اسلامدن (ابوریحان
 بیرونی) ایدی. مومالیہ
 ہندمالکنی طولاشہ -
 رق اھالیسنک علوم -
 عادات و اخلاقنہ مطلع
 اولدقندن صکرہ
 (الآثار الباقیہ عن
 القرون الخالیہ)
 نامندہ کی اثرینی
 یازمشدر . (بیرونی)
 نك عشرات ایلہ تعداد

اولنه بیلیر آناری واردر . بونلردن برچوقلری هندعلومی حقهده ترجمه ، یاخود تصحیح ویاتقیقده صورتیه یازلمش آناردن . متشکلدر . حکیم مومالیه صدندنه بولندیغمز موضوعلره دأر یازدیغی کتابلر حقهده شوپولده معلومات ویریور :

«سندخنده دأر بر کتاب یازدق اکا (جوامع الموجود لخواطر الهندود فی حساب التنجیم) نامنی ویردم که تحریری اکال اولنان قسمی ۵۵۰ یابراغه بالبع اولدی . (ارکند) زیجینی اصلاح والفاظنی اختیار ایلدیکم الفاظ ایله تبدیل ایلدم . زیرا بو کتابک موجود اولان ترجمه سی آکلاشماز برعباره ایله یازلمش اولدیغی کبی الفاظ هندیه دخی اصلی اوزره بر اقلمش ایدی . (مدارین متجدین ومتساوین) ه دأر بر کتاب یازدق بوکاده (خیال اکسوفین عندالهند) نامنی ویردم . بو معلومات فنیه هندلیلرجه معروف ومشهوردر . هیچ برزیمجلری اندن خالی دکلدر . فقط عربلرجه غیر معروف ایدی . بوندن ماعدا اوتوز یاپراق اوزرینه حسابه وسندهند رقملیله تعداده دأر بر مخطره یازدم . کذلک حسابک تعلمی ایچون هندلیلرک اصول ترقیملرینی مین بر کتاب یازدیغم کبی عربلرک مراتب عدد حقهده کی اصوللرینک هندلیلرک اصوللردن دهها زیاده موافق صحت اولدیغنه دأر بر مخطره تحریر ایلدم الخ . . . » . (بیرونی) نک ویردیکی معلوماتدن هندلیلرک علم نجومده مطالعات واکتشافات مخصوصه صاحبی اولدقلری واسلاملرک انلردن پک چوق شیلر ترجمه ایتدکلری آکلاشمقدهدر .

ادبیات کتابلری

هندلیلرک عربییه ترجمه اولنان ادبیات ، تاریخ ، منطق ، مسامرات وخرافات کتابلرینه کلنجه بونلرک برنجیسی (کلایه ودمنه) کتابی ایدی . بواثر دهها اول بیان ایتدیگمز وجه ایله فارسییه نقل ایلدکدن صکره فارسیدن عربییه ترجمه اولنمشدر . فارسییه ترجمه سندن صکره فارسیده نظماً یازدیغی کبی عربیده دخی نظم ایلمشدر . (ابان بن عبد الحمید بن لاحق بن عفر رقاشی)

ایله (علی بن داود) کلیله ودمنه کتابی سلك نظمه آلانلردن ایدیلر . هندجه دن عربی یه ترجمه اولنان ایکنجی کتاب (کتاب سندباد الکبیر) ، اوچنجی کتاب (کتاب سندباد الصغیر) ، دردنجی کتاب (کتاب البد) ، بشنجی کتاب (کتاب یوزاسف) ، آلتنجی کتاب (کتاب یوزاسف مفرد) ، یدنجی کتاب (کتاب ادب الهند والصین) ، سکزنجی کتاب (کتاب هابل فی الحکمه) ، طقوزنجی کتاب (کتاب انهندی فی قصه هبوط آدم) ، اوئنجی کتاب (کتاب الطرق) ، اون برنجی کتاب (کتاب دیک انهندی فی الرجل والمرأة) ، اون ایکنجی کتاب (کتاب حرود منطق الهند) ، اون اوچنجی کتاب (کتاب سادیرم) ، اون دردنجی کتاب (کتاب ملک الهند القتال والسباح) ، اون بشنجی کتاب (کتاب بیدبا فی الحکمه) ایدی [۱] .

موسیقی یه داتر هندجه ده (بیافر) تسمیه ایدیلن بر کتاب دخی عربلرک هندلیردن ترجمه ایتدکلری مؤلفاتدن ایدی . بیافر - ثمار الحکمه - دیمکدر . کتاب مذکور اصول الحان وجوامع ترتیب انغامدن باخشد [۲] .

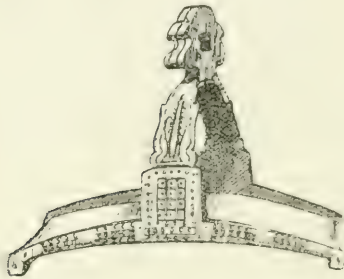
۴ - لسان نبطیدن ترجمه اولنان کتابلر

یوقاریده ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره فلسفه وطبه داتر برچوق کتابلر یونانیدن نبطینک قاردشی ، یاخود بالذات نبطی لسانی اولان سریانی واسطه سیله عربی یه ترجمه اولمش ایدی . بو کتابلردن بوراده بحث ایده جک دکلز . بختمز یالکیز لسان کلدانیده ، یاخود نبطیده یازلمش اولدقلری حالده رأساً عربی یه ترجمه اولنان بو ترجمه اولسه ایدی ضیاعه اوغرامسی لایلد بولنان کتابلره حصر ایده جکیز . لسان مذکوردن ترجمه اولنان کتابلرک اهمی چفتجیلکه داتر اولان (کتاب الفلاحة النبطیه) نامنده کی اثر ایدی . فی الحقیقه بو کتاب کندی نوعه کوره ممتاز بر موقع طوتقمده اولوب عربی یه ۲۹۱ سنه هجریه سنده (ابن وحشیه) نامیه معروف اولان (احمد بن علی بن

[۱] فهرست ۳۰۵ [۲] تراجم الحکما (ال یازیسی)

مختار نبطی) طرفندن ترجمه ایدلمش و یقین زمانه قدر ارباب زراعتک مراجعه گاهی اولمشدر. اوروا لسانلرینه دخی ترجمه اولنان بو کتاب وقتیهله عربییه ترجمه ایدلمش اولسه ایدی مقدمه سنک مطالعه سندن آکلاشیلدینی اوزره ضائع اوله جق و عالم مدنیت اندن ایتدیکی استفادهدن محروم قاله جقدی. کتابک مترجمی. (ابن وحشیه) ترجمه بی (علی بن محمد بن الزیات) ه املا ایدر ایکن شو بیاناتده بولنیور:

اوزنکی

« اوغلم! معلومک اولسون که بو کتابن کسدانیلر (کلدانیلر ویانبطلر) ک کتابلری میانده بولدم. عربیده ترجمه بی (چفت سسورمک، اکیئلری و آغاج و میوه لری اصلاح ایلمک، نباتانه عارض اولان خسته لقلری دفع و ازاله ایتمک کتابی) دیمکدر. بو کسدانیلر بو کتابک حاوی اولدینی معلوماته کندیلرندن

بشقه کیمسه مطاع اولسون دییه انی صوگ درجه کیزلی طومتغه غیرت ایدر لردی. جناب حقل لطف و عنایتیه اسانلرینی اوکرندی کمدن بوسایه ده آرزو ایتدیکم. کتابلره مطالع اولدم. بو کتاب معروف و معتبر بر آدمک نزدنده بولنیوردی. بو آدم کتابی کیزلیور، بکا کوسه ترمیوردی. بالآخره کتابه مطالع اولنجه کندیسنی مواخذه ایتدم. « بو علمنی بویله صاقلا رسه ک ضائع اولوب کیدر. اسلافکه هیچ بر ذکر جمیل قالماز. انسان اوقومدیغی، کیمسه یه اوقومتدیغی. کتابلردن نه استفاده ایدر؟ بونلرک عادی طاش و چاوردن فضله قیمتلری اولورمی؟ » دیم. سوزلریمی مصیب کوردی. یاننده بولنان کتابلری چیقاروب نظرگاه استفادمه وضع ایتدی. بن ده انلری برر برر ترجمه ایتمک باشلادم. ایلمک ترجمه ایتدیکم کتاب (کتاب دو انای البابی فی معرفة اسرار الفلک والاحکام علی حوادث النجوم) ایدی که بو کتاب غایت بیوک بر اهمیتی حائزدر. شو (کتاب الفلاحه) نیده تمامیه ترجمه ایتدم الخ ... [۱]

[۱] کتاب الفلاحة النبطية (ال یازیسی)

دیانت کتابلریله اسکى کلدانیلرک احوال تاریخیه سنه دائر معلوماتی حاوی اوله رق عربی یه ترجمه ایدلمش اولسی لابد بولنان کتابلردن ماعدا آتیده کوشربان آتاردخی اسان نبطیدن عربی یه ترجمه اولدن مؤلفات جمله سندن ایدی . بونلرک اکثری سالف الذکر (ابن وحشیه) طرفندن ترجمه ایدلمشدی [۱].

۲ کتاب طرد الشیاطین و يعرف بالاسرار ، ۳ کتاب السحر الکبیر ، ۴ کتاب السحر الصغیر ، ۵ کتاب دوار علی مذهب النبط ، ۶ کتاب مذاهب الکلدانین فی الاصنام ، ۷ کتاب الاشارة فی السحر ، ۸ کتاب اسرار الیکواکب ، ۹ کتاب الفلاحه الصغیر ، ۱۰ کتاب فی الطلسمات ، ۱۱ کتاب الحیاة و الموت فی علاج الامراض ، ۱۲ کتاب الاصنام ، ۱۳ کتاب القرايين ، ۱۴ کتاب الطبیعه ، ۱۵ کتاب الاسماء .

۵ - عبرانی ، لاتینی و قبطیدن ترجمه اولنان کتابلر

موسویلرک تلود وسائر کتابلرنده مدون اولان احکام شرعیه ایله ادبیات لسانیه لرندن برچوغنک عربی یه ترجمه ایدلمش اولدیغنه شبهه یوقدر . واقعا بونلردن مترجم کتاب شکلنده بر شیده مالک دکلز . آنجق اساساً بو معلومات دها اول کوسترلدیکی اوزره صحابه یه شفاهاً ترجمه اولنیوردی . مع مافیہ احتمال که بعض آثار ترجمه وتدوین ایدلدیکی حالده ضائع اولوب کیتمشدی . عبرانیدن منقول اولمق اوزره نظر اطلاعزه اصل اولان کتاب ؛ (اسفار تورات) ترجمه سیدرکه بونی ۳۳۰ سنه هجریه سنده وفات ایدن (سعید فیومی) ترجمه اتمشدی . بیلدیکمزه کوره توراتک عربی یه اسکى ترجمه سی بودر . مترجم مومالیه تورات ایچون برطاقم شرحلر و تفسیرلرده یازمشدی [۲] .

لازین لسانی بر چوق علوم فلسفیہ و تاریخیه و قانونیه وسائر دینی حاوی اولدیغی جهتله بولسانندنده عربی یه بعض کتابلرک ترجمه ایدلمش اولسی مستبعد دکلدر . احتمال که مذکور لساندن ترجمه اولنان آثار مورخلرک نظر دقتی

جلب ایتمیکی ایچون ذکر ایدلما مشدر . مع مافیہ عربی یه کتاب ترجمه ایدن مترجملرک اسملری آره سندده (یحیی بن البطریق) ی کوریورزکه بو مترجمک لاتینجهدن بشقه اجنبی برلر ان بیلمدیکی حالده متعدد کتابلر ترجمه ایتمدیکیکی بیان اولنیور . قرآن احوال دن آ کلاشیلدیغنه کوره بو کتابلرک لاتینجهدن ترجمه ایدلمش اولمسی اقتضا ایدر .

لسان قبطی یه کلنجه عربلر بولساندن طوغریدن طوغری یه کتاب ترجمه ایتمدکلرینی فرض ایتسه کبیله مصر لیلرک برچوق علومنی وبالخاصه مهارتله بیلدکلری کیمیای قدیم وسائرهنسی لسان یونانی واسطه سیله عربنی یه نقل ایتمدکلرینه شبهه ایدلمز . علم کیمیا خاندان امویدن (خالد بن یزید) ک امریله قبطی ویونانیدن عربنی یه ترجمه اولمشدری [۱] .

ذممه

اجمالاً دینلیرکه اسلاملر اوزمانک سائر ملل متمدنه سنجه معروف بولنان علم وفلسفه ، طب ونجوم ، ریاضیات و ادبیاتک الکیوک قسمنی کندی لسانلرینه ترجمه ایتمدیلر . بونقلیاتک قسم اعظمی یونانی، فارسی وهندیدن وقوع بولدی . بونکله برابر اوزمانلرده معروف اولان لسانلردن کتاب ترجمه ایتمدک برلسانده بر اقامشلردی . شو حالده اسلاملر هر ملتدن اوملتک حائر اولدیغنی علوم ومعارفک اک کوزلنی آلدیلر دیمک، چیقار . مثلاً فلسفه ، طب ، هندسه ، موسیقی، منطق، نجوم علملرنده یونانلیلرک ، نجوم ، سیر ، ادبیات وحکم ، تاریخ وموسیقیده ایرانلیلرک، طب (هندی)، عقاقیر، حساب، نجوم، موسیقی واقاصیص (مصالحلر)ده هندلیلرک، فلاحت وزراعت، تنجیم، سحر وطلسماتده نبطیلر ایله کلدانیلرک، کیمیا وتشریحده ایسه اسکی مصرلیلرک آثار علمیه سندن استفاضه ایتمدیلر . صانکه ائوری وبابللیلر ایله مصرلیلر ، ایرانلیلر، هندلیلر ویونانلیلرک علوم ومعارفدن اک مهملرینک وارثی اولمشلردی . اسلاملر یالکیز نقل وترجمه ایله اکتفا ایتمدیلر . برچوق کشفیات وترقیات دخی وجوده کتیردیلر . بونلری او علوم وفنونه قاریشدیروب یوغوردرق مدنیت اسلامیه نک علوم ومعارفنی (علوم دخیله یی) اورته یه چیقاردیلر .

دیانت کتابلریله اسکی کلدانیلرک احوال تاریخیه سنه دائر معلوماتی حاوی اوله رق عربی یه ترجمه ایدلمش اولسی لایند بولنان کتابلردن ماعدا آتیده کوشریلن آناردخی لسان نبطیدن عربی یه ترجمه اولندن مؤلفات جمله سندن ایدی . بونلرک اکثری سالف الذکر (ابن وحشیه) طرفندن ترجمه ایدلمشدی [۱] .

۲ کتاب طرد الشیاطین و يعرف بالاسرار ، ۳ کتاب السحر الکبیر ، ۴ کتاب السحر الصغیر ، ۵ کتاب دوار علی مذهب النبط ، ۶ کتاب مذاهب الکلدانین فی الاصنام ، ۷ کتاب الاشارة فی السحر ، ۸ کتاب اسرار الیکواکب ، ۹ کتاب الفلاحه الصغیر ، ۱۰ کتاب فی الطلسمات ، ۱۱ کتاب الحیاة و الموت فی علاج الامراض ، ۱۲ کتاب الاصنام ، ۱۳ کتاب القرابین ، ۱۴ کتاب الطبیعه ، ۱۵ کتاب الاسماء .

۵ - عبرانی ، لاتینی و قبطیدن ترجمه اولنان کتابلر

موسویلرک تلود وسائر کتابلرنده مدون اولان احکام شرعیه ایله ادبیات لسانیه لرندن برچوغنک عربی یه ترجمه ایدلمش اولدیغنه شبهه یوقدر . واقعا بونلردن ؛ مترجم کتاب شکلنده بر شیئته مالک دکلز . آنجق اساماً بو معلومات دها اول کوسترلدیکی اوزره صحابه یه شفاهاً ترجمه اولنیوردی . مع مافیہ احتمال که بعض آثار ترجمه وتدوین ایددیکی حالده ضائع اولوب کیتمشدی . عبرانیدن منقول اولمق اوزره نظر اطالع مزه واصل اولان کتاب ؛ (اسفار تورات) ک ترجمه سیدرکه بونی ۳۳۰ سنه هجریه سنده وفات ایدن (سعید فیومی) ترجمه ایتمشدی . بیلدیکمزه کوره توراتک عربی یه اکی اسکی ترجمه سی بودر . مترجم مومالیه تورات ایچون برطاقم شرحلر و تفسیرلرده یازمشدی [۲] .

لازین لسانی بر چوق علوم فلسفیه و تاریخیه و قانونیه و سائر دینی حاوی اولدیغی جهتله بولسانندن ده عربی یه بعض کتابلرک ترجمه ایدلمش اولسی مستبعد دکلدر . احتمال که مذکور لساندن ترجمه اولنان آثار مورخلرک نظر دقتی

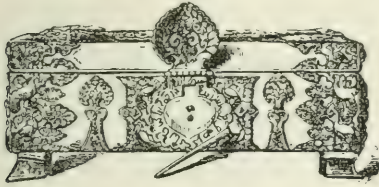
جلب ایتدیکی ایچون ذکر ایدلماشدر . مع مافیہ عربی یه کتاب ترجمه ایدن مترجملرک اسملری آره سندده (یحیی بن البطریق) ی کوریورزکه بو مترجمک لاتینجه دن بشقه اجنبی برابان بیلمدیکی حالده متعدد کتابلر ترجمه ایتدیکی بیان اولنیور . قرائن احوال دن آ کلاشیلدیغنه کوره بو کتابلرک لاتینجه دن ترجمه ایدلش اولسی اقتضا ایدر .

لسان قبطی یه کلنجه عربلر بولساندن طوغریدن طوغری یه کتاب ترجمه ایتدکلرینی فرض ایتسه کیله مصر لیلرک برچوق علومنی وبالخاصه مهارتله بیلدکلری کیمیای قدیم و سائرهنسی لسان یونانی واسطه سیله عربی یه نقل ایتدکلرینه شبهه ایدلر . علم کیمیا خاندان امویدن (خالد بن یزید) ک امریله قبطی و یونانیدن عربی یه ترجمه اولنمشدی [۱] .

ذممه

اجمالاً دینلیرکه اسلاملر اوزمانک سائر ملل متمدنه سنجه معروف بولان . علم و فلسفه ، طب و نجوم ، ریاضیات و ادبیاتک کیبوک قسمنی کندی لسانلرینه ترجمه ایتدیلر . بونقلباتک قسم اعظمی یونانی ، فارسی و هندیدن وقوع بولدی . بونکله برابر اوزمانلرده معروف اولان لسانلردن کتاب ترجمه ایتدک برلسانده بر اقامشلردی . شو حالده اسلاملر هر ملتدن اوملتک حائز اولدیغنی علوم و معارفک ا ک کوزلنی آلدیلر دیمک ، چیقار . مثلاً فلسفه ، طب ، هندسه ، موسیقی ، منطق ، نجوم عاملرنده یونانلیلرک ، نجوم ، سیر ، ادبیات و حکم ، تاریخ و موسیقیده ایرانلیلرک ، طب (هندی) ، عقاقیر ، حساب ، نجوم ، موسیقی و اقاصیص (مصالیر) ده هندلیلرک ، فلاحت و زراعت ، تنجیم ، سحر و طلسماتده نبطیلر ایله کلدانلیلرک ، کیمیا و تشریحده ایسه اسکی مصرلیلرک آثار علمیه سندن استفاضه ایتدیلر . سانکه اثوری و بابلیلر ایله مصرلیلر ، ایرانلیلر ، هندلیلر و یونانلیلرک علوم و معارفندن ا ک مهملرینک وارثی اولمشلردی . اسلاملر یالکیز نقل و ترجمه ایله اکتفا ایتدیلر . برچوق کشفیات و ترقیات دخی وجوده کتیردیلر . بونلری او علوم و فنونه قاریشدیروب یوغوره رق مدنیت اسلامیه نک علوم و معارفنی (علوم دخیلہی) اورته یه چیقاردیلر .

اوصر ملرده ترجمه اولنان مؤلفاتی نظر دقته آیرایکن شونقطه کوزه چار بمقدمه در. عربلر یونانیلردن بک چوق آثار ترجمه ایتدکلری حاله انلرک کتب تاریخیه وادبیه لرندن ویا اشعار یونانیه دن هیچ برشی ترجمه ایتدیلر. حال به که ایر انلینر ایله هندیلرک اوکی مؤلفاتی ترجمه ایشلردی. مثلاً ایرانلیلرک کتب تاریخیه سندن اییجه کوزل اثرلر و او جمله دن (شهنامه) یی عربی به نقل ایتشلردی. فقط نه (هیرودوتس) ک تاریخی، نه (استرابون) ک جغرافیه سنی، نه ده (هومیروس) ک (ایلیاد) ویا (اودیسه) سنی ترجمه ایتدیلر. بونک سببی شودرکه اسلاملری کتاب ترجمه سنه سوق ایدن اک بیوک مؤثردها اول بیان اولنان اسبابدن طولای فلسفه، طب، نجوم و منطق علملرینه اولان رغبت و میللری ایدی. تاریخ وادبیات کتابلری ایسه او رغبت و میله مظهر اوله مدیغندن ترجمه سی مترجملرک همسته متوقف قایلوردی. مترجملریا کندی آبا واجدادلری ویا خود قومشولریله اظهار فخر

فیل دیشندن کموش قاپلامه چکهجه

و مباحات ایچون بعضاً بونوع مؤلفاتی ترجمه ایدرلردی. بوسایه ده ایرانلی مترجملر فرس تاریخ وادبیاتندن برطاقم اثرلر ترجمه ایتدکلری کی سیرانی و هندلی مترجملر دخی ادبیات

و تاریخ میللرینه دائر بعض مؤلفات ترجمه ایشلردی. شهیه یوقدرکه او مترجملرک ایچنده یونانی بر ویا بر قاج مترجم بولونمش اولسه ایدی کندی ملتلرینک تاریخ و اشعارینه دائر بر چوق شیلر ترجمه ایتمش اوله جقلردی. بونکله برابر (ایلیاد) ده بر چوق آلهه و اصنامک ذکر ی موجود اولسی عربلرک بو اثری ترجمه ایتلرینه مانع طور دیقنه شهیه ایدلر. مع مافی (شهنامه) ده دخی او یله بر چوق آلهه و اصنامک اسمی واردر. بویله ایکن ینه بو اثرک ترجمه سنه بر مانع کورلماشدی.

بو بجنده نظر دقته چاریان دیکر بر نقطه دها وار. اوده عربلرک بر عصر و بر قسم عصر ظرفنده ذکر ی کیچن اقوامک علوم و معارفندن کندی لسانلرینه او قدر چوق آثار ترجمه ایتکه موفقیتلریدرکه رومالیلر او آثارک بر قسمی بیله بر قاج عصر ظرفنده نقل و ترجمه یه مقتدر اوله مامشلردی. ایشته

اسلام اور حیرت افزا مدیتلرینک اکثر خصوصاً اتندہ بصورتہ خارقلر
کوستر مشلردی .

خلفانك غير مسالم علمایه التفات و نوازشری

انتباه علمی عباسینک سرعتله احراز مرتبہ کمال ایتسنه و او مدت قلیله
ظرفنده برچوق کتابلرک ترجمه سنه موفقیت حاصل اولسنه باعث اولان اک مؤثر
عواملدن بری ده و انتباه علمی بی حمایه مخصوصه لریله اعلا ایدن خلفانك کتاب
ترجمه سی ایچون هر درلو فداکارلنی اختیار ایملری وهره انکی دین و مذهبیدن
اولور ایسه اولسون استخدام ایتدکری مترجملری دین و مذهب تفریق ایتمکسزین
بی حساب اموال و عطایایه مستغرق ایتمکه برابر حقلرنده مکرمانه و خاطر -
نوازانه معامله اجراسنده قصور ایتاملری ایدی . ایچلرنده برچوق خرسیتیان ،
موسوی ، صابی ، سامری ، مجوسی بولنان او مترجملره خلفا طرفندن فکر
اعتدال و حریت مذهبییه اک کوزل بر نمونه وهر عسرك رجال حکومتی ایچون
اک پارلاق برحسن مثل تشکیل ایتمکه سزا بصورتده رفق واکرام و نوازش
ایله معامله اولوردی .

ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) کندی طیبی اولان (جورجیس بن یحیوشوع)
حقننده لطف و خاطر نوازیده او قدر ایلری کیتمش ایدی که کندیسسی هیچ
مسکرات استعمال ایتدیکی و شرابک استعمالی اسلامیتده محرم اولدینی حالده
محضا طیب موما الیهک اعتیادی بوزولوبده محتججه بر احراف حاصل اولسون
دییه بالذات مابینجیسی کوندروب کندیسنه شراب کتیر مشدی . خلیفه
مشارالیه (جورجیس بن یحیوشوع) ی (جنیدسا بور) دن کتیر دکن صکره انک
بغدادده اقامتی سببیه یوزینک رنگی دکیشدیکنی کوردیکندن مابینجیسی (ربیع) ه :
« بو آدمک یوزنده بر تبدل کور بیورم . صاقین برشی ایچمک معتادی ایدی ده
اندن منع ایدلمش اولسون » دیر . (ربیع) : « اقامت ایتدیکی خانیه شراب ادخال
ایتسنه مساعده ایتمک » جوانخی ویریر . خلیفه (ربیع) ی تکدیر ایدر و « مشروباندن

هر نهیه محتاج ایسه انلری بالذات کیدوب کتیرملیسک ، دییه رک شراب احضارینه مأمور ایلر . (ربیع) تلقی ایتدیکی امر از زینه (قطربل) ه کیدر ، الده ایدلسی ممکن اولان ک ای شرابی آلوب (جورجیس) . کتیریر [۱] . خلیفه مشار الیه اطبا سنک اکثری حقه ده دخی اویولده معامله ده بولنوردی . حتی اطبا سندن بعضلریله ک مهم مسائل حقه ده استشاره ایدردی . خراسانلیلر (منصور) دن اوغلی (مهدی) نک ولی عهد لیکه تعیینی طلب ایتدکلری زمان خلیفه مشار الیه ک معیتده کی اطبا میاننده (فرات بن سحانا) اسمنده موسوی برطیب واردی . او صروده حاضر بولندی . (منصور) کندیسندن : « بو خصوص حقه ده سنک فکرک ندر » دییه صورنجه اوده مطالعه مخصوصه سفی بیان ایتدی .

طور سینانک منظره عمومی سی

بشنجی خلیفه عباسی (رشید) حکیم باشیسی بولنان (جبریل بن بختیشوع) ی اوقدر سور ، اکا او رتبه حرمت و رعایت ایدردی که حتی انشای مجنده مکده موقفه طور دینی زمان انک ایچون پک چوق خیر دعالده بولمش

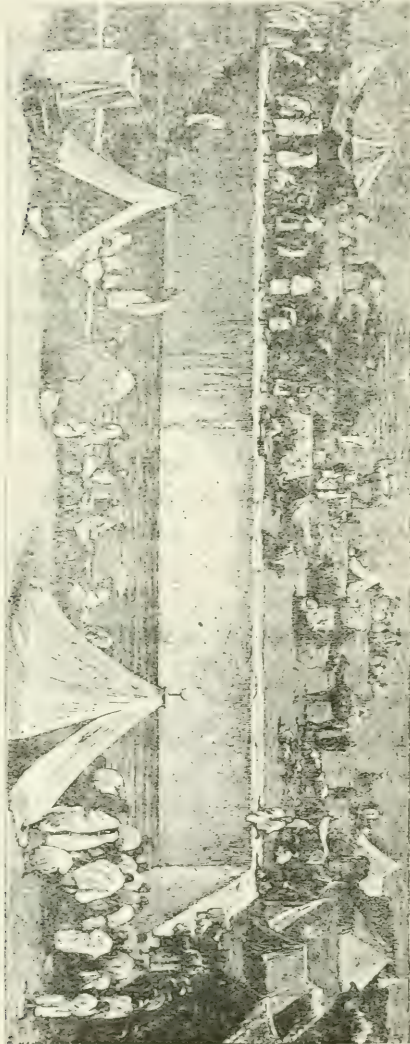

ايدى . هاشمىلر خليفه نك بوحر كتنى غريب كورده رك « يا سيدنا ! بو آدم خرسستياندر » ديغجه (رشيد) : « اوت ، اويله در ، فقط جسمك صحت وسلاقتى انك وجوديله قائمدر . اسلاملك صلاح حالى ايسه بنم صلاح حالمه

قائم اولديغى ايجون اسلاملك صلاح حالى ده بو طيبك صلاحى ايله قائم ديمكدر » جوانى ويرير . بونك اوزرينه بنى هاشم : « بك طوغرى سويلورسكز ، اى امير المؤمنين !) ديهرك خليفه نك حر كتنى موافق كوررلر . يدنجى خليفه عباسى (مأمون) ك علما حقنده كوسترديكى لطف و اكرام ايسه ذكر و تعريفه حاجت براقيه جق درجه ده معروف و مشهوردر .

برچوق دفعه خلفا اطبايه كندى سرايلرنده سربست حركت ايتلمرينه مأذونيت ويرمكه برابر اك مهم امور اداريه و سياسيه ده كنديلريله استشاره ايدرلر و بعضاً انلره كندى يرلرينه امر اصدارينه و امضا وضعنه صلاحيت ويريرلردى . خرسستيان اطبادان (سلمويه ين سان) ى طيب خاص اتخاڟ ايدن سكرنجى خليفه عباسى (معتصم) طيب موماليه او قدر

توجه و امنيت كوسترمش ايدى كه حضورينه امر اصدارينه و امضا وضعنه محتاج بر كاغد كلوبده (سلمويه) اوصرده ياننده بولنور ايسه او كاغده كندى يرينه

مكة مكرمه ده اثنائى فرضا حبيبه اهلاليك زحام قوم بوسنده آبدست آلى

خط دستی ایله توقیع یازمسی امر ایدردی . خلیفه مشار ایله طرفندن والیر و قوماندانلره کیدن اوامر و توقیقات هب (سلمویه) ک خط دستی ایله محرر بولنودی . خلفای عباسیه ک اون آلتنجیسی اولان (معتضد) ک طیبی (داود بن الدیلم) دخی بوخلیفه نزدنده او ایله جه برموقع احراز ایتمش ایدی [۱].

(معتصم) ک (سلمویه) حقنده کوستردیکی توجه و اعتماد دلائلندن اوله رق انک برادری (ابراهیم بن سنان) ی مملکتده کی بیت المالله خزینهدارلغنه تعیین ایتمش ایدی . خزینهدارک مهری خلیفه نک مهری ایله برابر کاغذلره قونولوردی .

خلیفه مشار الیهک نزدنده (سلمویه) ایله برادری قدر هیچ برکیمسه بیوک برموقع احراز ایتماشدی . (معتصم) (سلمویه) ه «باباجم» دیردی .

خرستیانلرده فصیح بیرامی (Pâques) و سائر بیراملر تقرب ایدنجه خلیفه مشارالیه (سلمویه) ه مسقط رأسی اولان (قادسیه) شهرینه کیدرک کدیساسنده اجرای فرائض عبادت ایتسنه مأذونیت ویریر و کیدر ایکن کندیسنه کسوه ، مسک و بخوردن مرکب هدایاده بولنوردی . طیب موما ایله خسته اولنجه (معتصم) انک عیادته کیدرک یاننده آغلامش و «سندن صکره کندیمی هانکی طیبیه باقدیرهیم؟» دییه صورمش ایدی . (سلمویه) کندی اوغلی (یوحنا بن سلمویه) ی توصیه ایتدی . وفات ایدنجه (معتصم) کمال تأثرندن اوکون بیوب ایچمکن امتناع ایتدکن ماعدا جنازه سنک سرایه کتیریلرک خرستیانلرک عادتی اوزره موملر و بخورلر ایله صورت مکملده دعا و مراسمک اجراسنی امر ایدی . کندیسی بودعا و مراسمی کوره بیلیر برموقعده طوروب بوتوجه واعزازده بولندیفندن طولایی مسرور و مباحی اولدی [۲].

خلفای عباسیه نک اونجیسی اولان (متوکل) و اون دردیجیسی بولنان (معتدی) و سائر دخی طیبیلرینه او یولده اکرام و التفات و احسان و انعامده بولنورلردی . اطبا خلفای مشار الیهک حضورنده بولندقلری زمان خلفا ایله برابر سده سلطنت اوزرنده اوطوررلردی [۳].

(معتضد بالله) ک صابئدن حکیم و طیب شهر (نابت بن قره) حقنده یابدینی کی چوق دفعه لر وزرا و امرا حضور خلیفه ده آیاقده طوردورلدینی حالده اطبا اوطورندورولوردی [۴].

اطبانک حرکت آیلری

(۱) طبقات الاطبا ۲۳۴ ج ۱ [۲] طبقات الاطبا ۱۶۵ ج ۱ [۳] ابوالفرج

۲۴۹ [۴] طبقات الاطبا ۲۱۶ ج ۱

عیناً وزرا و امرانك حركت آلايلرى كې ايدى . خلفا اطبا ايله لطيفه و شقه ايدرلردى . الك اول حضوره اطبا كېردى . اطبا خلفانك سخته ، ييه جك ، ايجه جك كرينه نظارت ايدرلردى . خليفه طبيبك اذن و مساعده سى اولمقسزىن بر علاج استعمال ايدمه زدى . شايد ايجر سه طبيبي كوچنير ، انك كوكلنى خوش ايتك لازم اولوردى . روايته كوره (متوكل) طبيبي اولان (اسرائيل بن - الطيفورى) دن اذن آلمقسزىن قان آلدېر مش ايدى . طيب موماليه خليفه نك بوحر كتمه قارشى كوسدېكندن كنديسنه ۳,۰۰۰ دینار ايله سنه ده ۵۰,۰۰۰ درهم واردات كتيرير بر كوى احسان اولنه رق كوكلنى خوش ايدمش ايدى [۱] . خليفه (مأمون) ك حضر رينه صباح نمازندن صكره الك اول كحال (جبرائيل) كېردى . خليفه نك كوز قاپاقلرىنى ييقار ، كوزلرينه سورمه سورردى . (مأمون) اولكه دن صكره او يوقودن او يا نجه دخى كحال موماليه طرفندن كنديسنه عىنى عمليه ياپيلردى [۲] .

بر انسانك ، باخصوص او عصر لردده كى سرايلرده ، كندى طبيبي ايله انسيت پيدا ايدرك انى مظهر اعزاز و اكرم ايلمى بك طبيبي برشيدر . زيرا او دورلرده مقام خلافته كوز دېكن يك چوق رقيبيل موجود ايدى . نائل امل اولمق ايچون خليفه يى زهر كې واسطه لر ايله اتلاف ايدرك وجودىنى اورته دن قالدېر مقدن دها قولاي بر واسطه يوق ايدى . طيب ايسه اويله بر فعلى يايغمه الك زياده مقتدر كيمسه ايدى . چوق دفعه لر خلفا اويله بر تسميمك روم حكمدارلرى طرفندن استعمال اولنان و سائظ ايله ايقاع ايدلمسندن قورقارلردى . انك ايچون خلفا كندى معتلرنده بولنان اطبانك باردیه و ياموقع و منصبه طمعاً اويله بر قعله اقدام ايتلرينه ميدان بر اقامق اوزره جيليرى ، كوزليرى و قلبليرى ثروت و منصب ايله طولدير مغه غيرت ايدرلردى . (متوكل) حنين بن اسحق طيب خصوصيلكنه آلق ايستديكى زمان ياپدينى كې چوق دفعه لر اطبانك صداقت و امنيتلىرى تجربه اولتوردى . خليفه مشاراليه (حنين) يى نزدينه چاغيره رق كنديسنه كوزل مقاطعه لر اعطا و معاش تخيص ايتدكدن صكره : « بر دشمنى كيزليجه اولديرمك ايستوروز . بونك ايچون بزه بر علاج ياپمليسك » دير .

(حنین) : « سحت بشره نافع دوالردن بشقه برشی اوکرنمدم . امیرالمؤمنینک انلردن غیرى علاج طلب ایدهجکنى بيلمزدم . امر ایدرسه کز کیدهیم ، اوکبی علاجلری اوکرنیم » جوانی ویریر . خلیفه : « بواوزون سورر » دیهرک طیب مومالیهی شدله تهدید و تخویف وفائده ویرمینجه برسنه قلعه لرك برنده حبس ایتدکن صکره تکرار حضوره کتیره رک طلبنی تکرار ایدر . قلیج واعدام دوشکنی احضار ایتدیریر . قتل ایله تهدید ایلر . وجدان وصنعتک ناموسنه جدأ رعایتکار اولان (حنین) جنایت ارتکاب ایتمکن ایسه اولومی کوزه آلهرق و : « بسم اللهم وار . اکاصیغیریم . روزقیامتده البته بسم حقی آیر » دیهرک نافع علاجلردن بشقه علاج بيلمدیکنینه صورت قطیه ده بیان ایدر . بونک اوزرینه خلیفه رفته کله رک تبسم ایدر وایله برعلاج ایسته مسنی وحقننده او معامله لری روا کورمسنی کندیسنی تجربه ایتمک مقصدیله اختیار ایلدیکنی آکلادیر [۱] .

خلفا ایسته بواسابه منی درکه خدمتلرنده بولنان خرسیتیان اطبانک کندی دیانتلریله عامل اولملرنی اوزرلرینه فرض اتخاذا ایدرلر و محضا اوطیلرک خاطرى ایچون اودیانتلر خلقنه التفات وتوجه کوستیرلردی [۲] . اعظم حکما واطبای عربدن وصابئه دن (ثابت بن قره) خلیفه (معتضد) ک نزدنده موقع صاحبی اولنجه انک سایه سنده بغدادده صابئه مذهبی ایچون تکرار بریاست روحانیه تأسس ایتدی . حکیم مومالیهک اوغلی (سنان بن ثابت) ه خلیفه (قاهر بالله) طرفدن اسلامیتی قبول ایتسی ایچون تکلیف وقوع بولسی ، (سنان) ک قاجسی ، ده صکره اسلامیتی قبول ایلسی کبی صابئیه پک نادر اولهرق اسلامیت تکلیف اولنوردی . دردنجی عصر هجرینک اک مشهور منشی وشاعرلردن اولان (ابو اسحق ابراهیم صابی) آل بویه ملوکندن (عزالدوله - بختیار بن معزالدوله) نک زماننده یاپدیغی کبی صابئلر بر چوق دفعه رمضان آینده اسلاملر ایله برابر اوروج طوتارلردی . فقط (ابواسحق) دیننه پک متمسک برآدم اولدیغندن عزالدوله اکا تکلیف اسلامیت ایدنجه قبول ایتدی ه

[۱] ابوالفرج ۲۵۱ [۲] طبقات الاطبا: ۱۹۰ ج ۱

موما اليهك وفاتی اوزرينه بغداد نقیب الاشرافی فحول شعراى قریشدن
(شریف رضی) كندیسی ایچون :

أرأیت من حملوا علی الاعواد   أرأیت کیف خبا ضیاء الوادی

مطالعی قصیده سیله مرثبه خوان اولمش واسلامیتده مقام بلند شرافتی هر
هانکی دین دنده بدن اولور ایسه اولسون برصاحب دها و ذکا ایچون مرثبه یازمسنه
مانع کور مامشدی . بوده کوستریور که برملته آصعب ویا آساهل دینک منبعی
اوملتک حکمدار ویا حکومتمدن عبارتدر . حکمدار ویا حکومت متعصب
ایسه ملتده متعصب ، بالعمکس مسامحهکار ایسه ملتده مسامحهکار و اعتدال پرور
اولور . بوجهتله دور عباسینک انتباه علمیی سره لرنده تسامح دینی بالخاصه
خلفا و متعلقا تجیه ، ارباب و جاهتجه ، علماجه التزام اولنوردی . هیچ براسلام
عالی بر خرسیتاندن تحصیل علم ایتمکدن چکنمزدی . حتی اعظام حکمای اسلامدن
(فارابی) کتب معتبره عربیهده مندرج اولان ترجمه حالنده کورولدیکی اوزره
احراز ایتدیکی علوم و معارفک بر قسمی (ابو بشرمقی بن یونس) و (یوحنا بن -
حیلان) کبی خرسیتاندن علما و حکمانک رحله تدریس لرنده تحصیل ایتمش
ایدی [۱] . اسلاملر طرفندن خرسیتاندلره و سائر ارباب مذاهبه قارشی کوستریلن
یوحسن معاملاتنه مقابل خرسیتاندلر دخی تورات ویا ایجیلی براسلام فقیهیندن اوقوبوب
اکرتمکدن استسکاف ایتمزلردی [۲] .

اطبایه پک چوق پاره لر صرف واحسان اولنمی بختنه کلنجه بو حقیقت اوقدر
مشهوردر که ذکری بیله فضلهدر . خلیفه (رشید) ک حکیم باشیسی (جبریل بن
بختیشوع) ک کتابمژک ایکنجی جلدنده مندرج اولان ثروتی بو بایده بر فکبر
اعطاسنه کایدیر . اطبا کندیلر بنه تعیین اولنان معاشرلردن بشقه آریجه بر چوق
پاره لرده قازانیرلردی . خلیفه (مأمون) هر کیم بر مأموریت آلیر ایسه محل
مأموریتنه کیمدن اول طبیی (جبریل بن بختیشوع) ی کوره ک اکا اکر امده
بولنسی امر ایتمش ایدی . آتیده کی ایکی بیت (مأمون) طرفندن (جبریل)
حقنده یایلمش ایدی :

أفی طبك یا جبریل ما یشفی ذوی العله
غزال قدسی عقلی بلاجرم ولا زله [۱]

بوکی مساعده کار، عاقل خلفانک سایهٔ حمایت لرنده علوم و معارفک بارلاق بردور
کچیرمی وشعرك اعتلا و رونق بولسی پک طبیعی دکلیدر؟
علما و فضلایه هر هانکی دین و مذهب دن اولور لر ایسه اولسون لر حقلرنده
نوازش و اکرام معامله سی یا بلق یا لکنز ائناه علمی عباسی دورینه مخصوص برشی
اولیوب اسلام لر دن هر هانکی دولنده علوم و معارف مظهر اعتلا اولمش ایسه او
دولتده دخی عینی حال و حرکت کورلمشدر . مصرده تأسس ایدن دولت فاطمیه نک
اکثر اطبای خرسیتان ، موسوی و سامریلر دن متشکل ایدی . دولت عباسیه ده
اطبا نصل بر موقع ممتاز اشغال ایتدی لر ایسه بودولنده دخی اطبا اوله بر موقع احراز
ایلمشدر دی . خلفای فاطمیه اطبایه بر چوق پاره لر و احسانلر اعطا ، کندی لرینی
مأموریت و منصبلره تعیین ، مهام امورده انلر ایله استشاره ایلمکله اکرام
و اعزاز ایتدکن ماعدا کندی لرینه (سلطان الحکما) ، (امین الدوله) کی
القاب شرف و یریرلر [۲] و امرا و وزیرایه توجیه اولنان انقاب ایله انلره خطاب
ایدلر دی . خلفای فاطمیه دن (عزیز بالله) ک طبیعی ؛ (منصور بن مقشر) نامنده
بر خرسیتان ایدی . بردفعه برخسته لقدن طولایی خلیفهٔ مشارالیهک آلاینده
بولنه مامشدی . خسته لقدن افاقت ایدنجه خلیفه کندیسنه آتیده کی نامه یی کندی
خط دستی ایله یازوب کوندردی :

« بسم الله الرحمن الرحيم . جناب حقلک حفظ و عنایت صمدانیه سیله محفوظ
اولان طیبیمزه اللهم سلام طیبی و انعام و الطاف بی پایانی مبذول اولسون .
طیبیمزک نائل عافیت اولدیغی مؤدیه سی واصل سمع ابتهاجمز اولنجه والله العظیم
بو مؤدیه یی کندی جسممزه نائل اولدیغمز صحت و عافیته معادل کوردک . جناب
حق طیبیمزی هر درلو آم واکداردن مصون و کمال صحت و مسرت و رفاهیته
مظهر بیورسون» [۳]

کذلک اندلس دولت اسلامی سی بو یولده عین حرکته بو انوردی . اطبا
خلیفه (رشید) ک دورنده هانکی موقع عز و اقبالده بولندی لر ایسه اندلسده

[۱] طبقات الاطبا ۱۳۸ ج ۱ [۲] تراجم الحکما (۲) ابوالفرج ۳۱۶

حكومت سورن ملوك امويونك طقوزنجيسى اولان (حكيم) ك زمانده دخى - هر ايكي حكمدارك دورنده حمايه علوم و معارف ايجون صرف اولنان همتلك مشابهته مبنى - عيني موقع اقبال و اعزازى اشغال ايديبورلردى . (حكيم) ك آتیده كوسترله چكى اوزره علم و علمايه فرط محبتى و كتاب جمعنه ميل و رغبتى واردى . بونلكه برابر علمانك احوالى هر وقت بر اطرا دده كيتيوب خافانك وزمانك اختلاف ريله دكيتبوردى .

ممالك اسلاميه ده علوم دخيله نك انتشارى

علوم دخيله عربيه به ترجمه ايدينجه اسلاملر در حال انلك مطالعه و تعاملى ايله مشغول اولديلر . اسلاملرك بو علملرايله ايلك اشتغالاتى اختصار و يا تحشيه يازمق شكلنده باشلامش ايسه ده بالاخره مدنيت درجه كماله بالغ اولوب ده آتیده كوستره چكمز اسبابه بناء مملكتده علوم و معارف انتشار ايدنجه كندى زاده قريجه رذكلارى اوله رق اثر تحرير و تاليفنه اقدام ايدديلر . اسلاميك ايلك ايكي عصرنده علوم و معارف حافظه ده حفظ و ادخار اولنور يالكنز بر طاقم علوم نقله دن عبارت ايكن مذكور ايكي عصرى تعقيب ايدن ايكنجى ايكي عصرده ودها صكره تدقيقات ، تحقيقات ، قياس ، تحايل و تركيب اساسلى اوزرينه مؤسس اولان علوم عقليه به منقلب اولدى . بغداد پاتختى انتباه عباسى ائناسنده وبالخاصه (مأمون) ك دورنده كعبه علم ، حجاج علما ، منب اهل فضل و عرفان ، مقرر ترجمين علم و فن ايدى . خليفه مشار اليهدن صكره مقام خلافته كلن برادرى (معتصم) ك بك چوق مقدارده استخدام ايتديكى تركلر طرفدن بغداد اها ايسنه تجاوزات و تمديات اجرا ايدلمسى يوزندن خلقده نفرت و تفرقه حاصل اولمش ايسه ده (معتصم) برادرى (مأمون) كى اعتزاله ميل و شيعه به اكرام و النفات ايتك مسلكنده بولنديغندن (بغداد) علوم و معارفجه (مأمون) ك دورنده نه حالده ايدى ايسه (معتصم) ك دورنده او حالده قالدى . (معتصم) دن صكره مقام خلافته كلن اوغلى (واثق) دخى مأمون ك اثرينه اقتداي سويديكى جهته له (مأمون) كى فقها و متكلمين

آرہ سندہ انواع علوم عقلیہ و نقلیہ دہ مباحثہ لہ اجراسی ایچون مناظرہ مجلس لہری
عقد ایدردی [۱] .

(وائق) ۲۳۳ سنہ ہجریہ سندہ وفات ایدنبجہ برادری (جعفر متوکل)
کندیسنہ خاف اولدی . (متوکل) شیعه و معتزلہ یہ صولڈ درجہ شدتہ مخالف ایدی .
حضرت علینک اوغلی حضرت حسینک قبری ایلہ اطرافندہ بولنان منازلاک
ہدمنی امر و خلقی قبر حسینی زیارتدن منع ایتمک درجہ سنہ قدر بو بولتہ ایلری
کیتدی . حضرت علی ایلہ پک زیادہ استمزادہ بولنور [۲] و حضرت امامہ
بغض و عداوتہ اشتہار ایدنلر ایلہ مجالسہ و صحبت ایدردی . (متوکل) مأمون
و معتصم و وائک اعتقاد لہینہ بستون مخالف بریولده حرکت ایتدی . قرآنک
مخلوق اولدیغنه دائر اولان قولی ابطال و امور دینیہ دہ مباحثہ و مناظرہ لہ اجراسنی
منع ایتدیکی کبی بو ابطال و منعه مخالف حرک ایدنلرہ دخی مجازاندہ بولنورق
تقلید یوانہ عودتی امر و سنت و جماعتہ مظاہرت ایلدی . مشایخ و محدثینہ
نقل احادیث ایلہ اکتفا ایلملرینی امر ایتدی . (رشید) ایلہ خلفلری زمانلرنده
اک پارلاق بردورہ اعتلایہ بالغ اولان علم کلام (متوکل) ک دورندہ بو اوامر
و تضدیقات تأثیریلہ انحطاط و تقہقرہ اوغرادی . (متوکل) رأی و قیاس
طرفدارانی ایلہ فلسفہ اربابنہ و سائر علوم دخیلہ یہ شدتہ دشمن ایدی . مقام
خلاقہ کلیرکلمز ہان عامایہ اعلان خصومت ایتدی . عامانک برطاقلرینی اہلاک ،
دیگر طاقلرینی تذلیل ایلدی . بتون علوم و معارفہ و اربابنہ مسلط بر بلا
کسیلیدی . غیر مساملر دخی بو خلیفہ نک زمانندہ قیافت دیکشدرمک ، تحقیر
و تذلیلہ دوچار ایدلمک خصوصلرنده پک چوق فلاکتلرہ دوچار اولملرادی [۳] .
(متوکل) ک (بنحیدشوع بن جبرائیل) ہ غضب ایدرک امواننی مصادره
و کندیسنی (بحرین) ہ نفی ایلدی ، اعظم ادبا و علم لغت ائمہ سندن (ابن السکیت)
نامیلہ معروف اولان (ابو یعقوب بن اسحاق) ی دیانی قوپارمق شکل فجیعی
ایلہ قتل ایتمسی [۴] ، اعظم کتابدن (عمر بن مصرح راجعی) یہ طاریلہرق اندن
بر چوق پارہ و جواهر آلدقندن ماعدا کندیسنہ ہر کون دایاق آلمسنی امر

[۱] مسعودی ۲۶۱ و ۳۶۷ ج ۲ [۲] ابوالفدا ۴۰ ج ۲ [۳] تاریخ المشرقہ

(الیازسی) [۴] ابوالفدا ۴۳ ج ۲

ایلیسی و نواریلان ضربہ لر صابایدیغندہ آلتی بیک سلہ آتدیغنک تبین ایتمی [۱]
 علوم و معارف اربابنہ کوستردیکی خصومت وقایعنک اک مشهورلرندندر .
 (متوکل) ۲۴۷ سنہ ہجریہ سنندہ اوغانک تشویقاتی ایلہ کنندی آدملری
 طرفدن مقتولاً وفات ایتمدیکندن احوال خلافت مضطرب و پریشان اولدی .
 ترکلرک غائلہ سی دە یك زیاده بیومش ایدی . بو حاللر اکثریتلہ ایرانی و عربلردن
 متشکل اولان ارباب علوم و معارفہ فنا برتأثیر اجرا ایلدی . بونلر آرتق
 بغداددن نفرت ایتمک و یواش یواش ممالک اسلامیہ نك اطراف سائرہ سنہ طاعلمہ
 باشلادیلر . دردنجی عصر ہجریدہ ودها صکرہ علوم و معارف احراز تکمل ایتمکدن
 صکرہ طیب ، فیلسوف ، ہیئتشناس ، مهندس ، علم کلام عالمی ، منطق اربابی ،
 فقہا ، لغویون و سائر ددن اولہرق یتیشن علمادن اکثرینک بغدادک خارجندہ
 یتیشملری بیان ایتمدیکمز اسبابہ بناء علوم و معارف منسوبینک بوضورتلہ
 بغداددن طاعلملردن نشأت ایتمش ایدی .

شوالدہ اسلامیٹک ظہوری صرہ لرندہ طب ، طبیعیات و فلسفہ مرکزی
 ا-کنندریدہ ایکن برنجی عصر ہجرینک صوکلرندہ (عمر بن عبدالعزیز) ک
 زمان خلافتندہ (انطاکیہ) یہ انتقل ایتمدیکی کبی علوم اسلامیہ مرکزی دخی
 اسلامیٹک ظہوری صرہ لرندہ (مدینہ) دە ایکن بالآخرہ (بصرہ) یہ بو-
 شہردن (کوفہ) یہ انتقال ایلمشدی . دہا صکرہ (بغداد) شہری تأسیس
 ایدیلنجہ علوم دخیلہ دخی اکا انضمام ایتمدیکندن شہر مذکور علوم و ادبیات ،
 فلسفہ و طب و سائر علوم عقلیہ و نقلیہ دە ام المدائن کسلمشدی . (متوکل) ک
 زمانندہ احوال خلافت مختل و پریشان اولدقن صکرہ ممالک اسلامیہ نك
 شوراسندہ بوراسندہ نفع و تشعب طریقہ نشو و ارتقا قانوننہ تبعاً یکی دولتلر
 تشکل ایدنجه ارباب علوم و معارف ہر طرفنہ طاعیلہرق علوم و معارف ایچون
 بربرینہ حائر رجحان و تفوق متعدد مرکز لر وجودہ کلشدی . علوم و معارف
 تدریج ایلہ شرقاً عراق عجمی یہ ودها صکرہ خراسان و ماوراء النہرہ ، غرباً
 قاہرہ و اطرافنہ و اندلسہ انتقال ایلمشدی .

بلکہ اندلس قطعہ سی ادبیات و شعر دہ دیگر قطعہ لری کچمشدی . چونکہ

اندلس ادبیات و شعرده شرق دول اسلامیہ سنک وارثی اولمش ایدی . بوجهتله (قرطبہ) شهری دولت مروانیہ زماننده قبه اسلام و مجتمع علما کسالمش ایدی . شعر روایت و انشادی ایچون هر طرفدن بوشهره قوشولوردی [۱] . بونکله برابر (قرطبہ) کرک شعر وادبیانده ، کرک سائر علومده و بالخاصه علوم دخیلدهده بغداددن فیضیاب اولمش ایدی . موسیقی بورایه بغداددن کتیدی . بونی اندلسده حکومت سورن ملوک امویبنک اوچنجیدی اولان (حکم بن هشام) ک زماننده اندلسه کیدن (زرقون) ایله (علون) نقل ایلدیلر [۲] . فلسفه یه ککنجه بو ، (امون) ه معاصر اولان (عبدالرحمن اوسط) زماننده اندلسه چکش و (حکم بن الناصر) ک دورنده رواج و اتلا بولمشدی [۳] . علم طب ایسه بغداددن مغرب بلادینه انتقال ایتدکن صکره (اسحق بن عمران) واسطه سیله اندلسه انتقال ایتمشدی . اصلاً بغدادلی اولان طیب مومالیه اوچنجه عصر هجرینک ایتدالرنده اندلسه کیدرک بوعالی اورایه برابر نقل ایتمشدی [۴] . بونکله برابر اندلس و مصر اطبایی بر زمانلر علم طبره و یا علوم دخیلده نیک دیگر برنده کی معلوماتلرینی توسیع واکال ایتک ایسته نیجه بغداده کیدرلردی . حتی اندلس موسویلری کنندی دیانتلرینه متعلق اولان فقهی بغداد موسویلرندن اقتباس ایدرلردی [۵] . دیگر ملک اسلامیہ اندلس کی هپ بغداددن مستفیض اولیوردی .

والخاصه انتباه علمی عباسی خلفاسی طرفندن بغدادده صاحبان علوم و معارف تخمی خراسان ، ری ، خوزستان ، اذربایجان ، ماوراءالنهر ، مصر ، شام ، اندلس و سائردهده دخی میوه ویردی . علوم و معارف مذکور قطعهلرده پارلاق دورلر کچیریر ایکن بغداد شهری دخی استمرار قوتی و مرکز خلافت اولمق حسیله ایچنده بولان اسباب ثروتک تأثیری ایله علمایه مقرر قالدیغندن بوراده دخی خائفنک خدمت طبابتنده و مترجملکده استخدام اولان خرستیان اطبادن ماعدا اسلاملر دنده برطاقم علما ایتشمشدی .

مع مافیہ انتباه علمی عباسیدن صکره بغدادده ایتیشن غیر مسلم علمانک

[۱] نفع الطیب ۱۷ ج ۱ [۲] نفع الطیب ۷۵۳ ج ۲ [۳] طبقات الاطبا ۶۲ ج ۲

[۴] طبقات الاطبا ۳۶ ج ۲ [۵] طبقات الاطبا ۵۰ ج ۲

اکثري خلفانك خدمته داخل اولق ايچون عراق جزيره سندن وسائر دن بغداده کيدنلردن متشکل اولديغي کبي اسلاملردن اولان علمانک اکثري دم عراقک خارچنده يتشيردي . چونکه دولت عباسيه دن تشعب ايدن يکي دولتلرک حکمدارلردن اکثري ارباب علوم ومعارفه ترغيبات واتشويقات اجراسيله کندی بايتختري اولان قاهره ، غزنه ، شام ، نيسابور ، اصطخر وسائر يه جلب ايتمک ايچون انتباه علمي عباسي خلفانک اثرينه اقتدا ايتمشلردی . اوسايه ده علي الاکثر علما بورالرده يتشيرلردی . اعظم اطبا وحکماي اسلامدن (ابو-بکر رازی) ریده ، عالم اسلامک ارسطو وبقراطي اولان (ابن سینا) ترکستانده کائن بخاراده ، مشاهير حکماي اسلامدن (ابوریحان بيروني) سنده واقف (بيرون) ده ، اندلسک دردنجي قرن هجري اواسطی اطبا سندن اولان مشاهير نباتيوندن (ابن جلجل) اندلسده يتيشدکاری کبي اعظم حکما واطباي اسلامدن (ابن باجه) مشاهير اطبا دن (ابن زهر) واقربازي اولان (آل زهر) ، حکيم شهر (ابن رشد) ، مشاهير نباتيوندن (ابن رويه) دخي اندلسدن ايدیلر .

مصره کانجه بوقطعانک اکثر مشاهير طباسي خرسيتيان ، موسوي وسامريلردن ایدی . فلسفه وطبيعات علماسندن (ابن الهيثم) ، طيب شهر (علي بن رضوان) ، رئيس الاطبا (الشيخ السديد) ، طيب حکيم (رشيدالدين ابو حليقه) ، نباتي شهر (ضياءالدين ابن البيطار) بوقطعه ده يتيشمشلردی . شام قطعه سنده دخي برچوق اعظم علما واطبا ظهر ايتمش ایدی . اعظم حکماي اسلامدن (فارابي) يله طب وفلسفه وعلوم رياضيه ايله سائر فنوندم عصرينک فريدي اولان (ابوالمجد بن ابی الحکم) ، مشاهير حکماي اسلامدن (شهابالدين سم وردی) ، سياح مشهور (موفقالدين بغدادی) بوقطعه ده يتيشلردن ايدیلر . شام قطعه سنده بتيشوب طب وفلسفه ايله خلفا وامرايه خدمت ايدن وقدارلری چوق اولان خرسيتيان علما واطباسني ده اونوتماق اقتضا ايدر .

علوم مذکورده علماسي حقتده ايراد ايديان مطالعاتک عيني فقها، محدثين لغويين ، شعرا کبي علوم اسلاميه علماسي حقتده قابل اطلاقدر . زيرا بغداد شهری بونوع علمايه مالک قالدیني حاده خارچنده دخي بوعلومده بيوک علما

یتیمشدی . بغدادك خارجندہ یتیمشن علمانك حائز اولدقلىرى . (بخارى) ،
(نيسابورى) ، (سجستانى) ، (فرغانى) ، (بلخى) ، (خوارزمى) ، (فيروز-
ابادى) ، (هموى) ، (دمشقى) ، (فيومى) ، (سيوطى) ، (قرظى) ، (اشبلى)
وسائرہ كى القاب یتیمشكارى اما كنى كوسترمكدردر .

خلفا ، امرا و علم

فدا و امرانك علمم ابد استغفارلىرى

خلفا و امرا بالذات علوم و معارف ايله اشتغال ايدن ارباب علم و ذكادن تشكىل
ايتديكى ايجون علوم و معارف اهنتنه توجه و التفات و نوازش-كارانه معاملانده
بولنلرى پك طبعى برشى ايدى . برملككتك پادشاهى و پادشاهى عالم بر آدم ايسه
علوم و معارف او ملكتده فيض و اعتلا بولور و اربابى مسعود اولور . معلوم
اولدغى اوزره اسلاميتده خليفهك امور شرعيده عالم اولمى شروط خلافتدندر .
بناءً عليه خلفا على الاكثر بوعلومده و قوف و احاطه صاحبي بولنورلر و علوم
شرعيه دن بحث ايدملك ايجون مجلسلر عقد و فقها و محدثينى مظهر حمايه ايدرلردى .
فقه و حديث ايله بوصورتله وقوع بولان اشتغال - آرده موجود اولان
ارتباطه بناءً - نحو ، لغت ، تاريخ ايله اشتغاله باعث اولمشدى . ذاتاً علوم
و معارف يكديكر بنه مربوط اولوب دائماً بر برينى چكرد . ديكر جهتدن ؛ اسلاملر
عراقده اقامت ايدنجه سريلان و فرسدن مركب اولان علوم طبعيه و فلسفه و نجوم
اربابى ايله محاط اولمشلردى . ايشته بوسايده علوم دخيله دن بعض معلومانه
مطلع اوله رق او علمومه بر شوق و انجذاب حس ايشلر و متعاقباً علوم مذكوره
ايله مشغول اولمشلردى بواشتغال خلفا و امرانك تنويرينه خدمت ايتديكسندن
اوزماندن اعتباراً خلفان برطاقم ذوات علوم ادبيه دن ماعدا علوم طبعيه ده دخى
عالم اوله رق یتیمشکلردى .

خلفای عباسیه نك اك عالمى (مأمون) ايدى . مشار ايله علوم شرعيه و لغويه ،
نجوم ، فلسفه و منطقده يد طولى صاحبي ايدى . ايدلسده ۳۶۶ سنه هجریه سنده

وفات ایدن (حکم بن ناصر اموی) ، مصرده ۴۱۱ سنه -نده وفات ایدن (حاکم بامرالله فاطمی) سائر دول اسلامیه ده (مأمون) ه مقابل علمادن اوله رق بتیشن حکم دارلردن ایدیلر . مشارالیه مادن (حکم) علم تحصیلنه و کتاب جمعنه پک مراقلی اولدیغندن هر طرفدن کتاب جایی ایچون پک چوق پاره لر صرف ایدردی . (حاکم) ایسه علم هیئنده معلومات واسعه یه مالک ایدی . آتیده کوستره جکمز اوزره بر رصدخانه انشا و بر کتبخانه تأسیس ایشدی . ۲۳۸ تاریخنده وفات ایدن اندلس امیری (عبدالرحمن اوسط) دخی علمادن ایدی [۱] . مشارالیه اندلس ملوکی ایچنده کنديسنه اک اول فلسفه کتابلری واصل اولان ، انلری مطالعه ایدن ، (مأمون) ک زماننه یقین بر دورده یتیشدیکی ایچون انک اثرینه تبعاً افکار فیلسوفانه اظهار یلین ایلک ذات ایدی . بویاکی حکمدار دن اول خلفادن هیچ بری فلسفه بیلمزدی . بالفرض بیلسه بیله بیلدیکی کیمسه یه کوستره مکه جسارت ایده مزدی . اولکی خلفا (منصور) و (رشید) کبی علوم دخیله دن یالکوز علم نجومی بیلیرلر و انکله مشغول اولقله اکفنا ایدرلردی . بمض خلفانک فلسفه و علم طبیعی ایله کوزکملری اتباه عباسیدن صکره وقوع بولمشدی .

ادبیات و شعره کئنجه خلفا بویاکی شیده معلومات واسعه یه مالک ایدیلر . شعر بختنده ادبیات و شعرایله اشتغال ایدن خلفایی کوستره مش ایدک . برنجی خلیفه عباسی (سفاح) محادثات ایله (نزار) و (یمین) دن اولان عربلرک مفاخر اتندن پک زیاده خوشالانیردی . ایکنجی خلیفه (منصور) عربلره دائر برچوق معلومات تاریخیه و ادبیه بیلیردی . حتی بوکا دائر بر کتابی واردر [۲] . دردنجی خلیفه (هادی) کنديسنه وقائع تاریخیه و اشعار نقل ایدن ادبا ایله مصاحبه لرده بولنوردی . خلفای عباسیه دن (معتز بن متوکل) ک اوغلی مشاهیر ادبا و شعرادن (ابن المعتز) علم بدیعه دائر ایلک کتاب یازان ذات ایدی . خلیفه (مهدی) نک اوغلی (ابراهیم) ادبیات و شعر اعظم رجالندن معدوددر . کذلا - حلبده اجرای حکومت ایدن (بنی حمدان) ، اندلسده حکومت سورن (بنی عباد) ، بغدادده . اجرای حکومت ایلین (بنی بویه) ادیب و شاعر ایدیلر .

[۱] نفع الطیب ۱۶۴ ج ۱ [۲] مسعودی ۱۵۹ ج ۲

خلفا و امرا ارباب علم و ذکاوتی ایلری بر موقعدہ طوتہرق انلردن وزرا انتخاب ایدرلردی . (رشید) ک وزیر ی (یحیی بن خالد برمکی) ، مصدره کی ملوک فاطمیہ دن (عزیز بالله) ک وزیر ی (یعقوب بن کلس) علمای وزرادن اولدقلری کبی دول عباسیہ و دول سائرہ اسلامیہ نک اکثر وزراسی ده علمادن آتخاب اولنوردی .

بردولتک حکمداری ارباب علم و معارفدن ایسه انک دورنده علمانک چوغاله جنی و سایه سنده علوم و معارفک شعشعه دار اوله جنی شهه سزدر . چونکه خاق ، باخصوص حکومات مطلقه ده ، پادشاهلرینک احوال و حرکاتنه نابیع اولورلر . ابقارک حکمدارک خوشنه کیدن یوله دوکولور . علوم ادبیہ علماسندن (اسامه بن معقل) : « سفاح خطبه لره و رسائله رغبت ایتدیکندن اربابی حمایه مخصوصه سی آلتنه آلهرق انلره مکافات و احسانلر ویریردی . ایشته بوسبیه . مبنی انک توجهنه نائل اولم . مشارالهدن صکره مقام خلافته کن (منصور) مسامراته و اخبار و ایام عبریه اهمیت ویریردی . و بو علملرک اربابی مظهر التفات و مکافات ایدردی . بو خلیفه نک توجهنه مظهر اولمق ایچونده مسامرات و اخباردن حفظ ایتدک برشی براقدم . (موسی الهادی) یه کلتجه بو خلیفه شعره مراقلی ایدی . چوق شعر بیئلره میل ایدردی . بونک توجهنی قازانمق ایچون دخی حافظه مه تودیع ایتدک نادر بریت ، فاخر برشعر ، دیلدن دیله سیار برنسیب (غزل) براقدم . برانسان علوم ادبیه ده ید طولی صاحب اولمق ایچون خلفانک او علملره میل و اربابی مظهر حمایه و مکافات ایللری قدر برعامل مشوق یوقدره دیورکه [۱] . بو مطالعات بوباده کی ادعائری مؤید اولان ادله جمله سننددر .

خلفا و امرا انک نامنه کتاب تألیفی

مار الذکر عوامل و مؤثرات هر عصر و هر دولته نافذ الحکم ایدی . خلیفه

[۱] همدانینک (کتابی البلدان) ی ۱

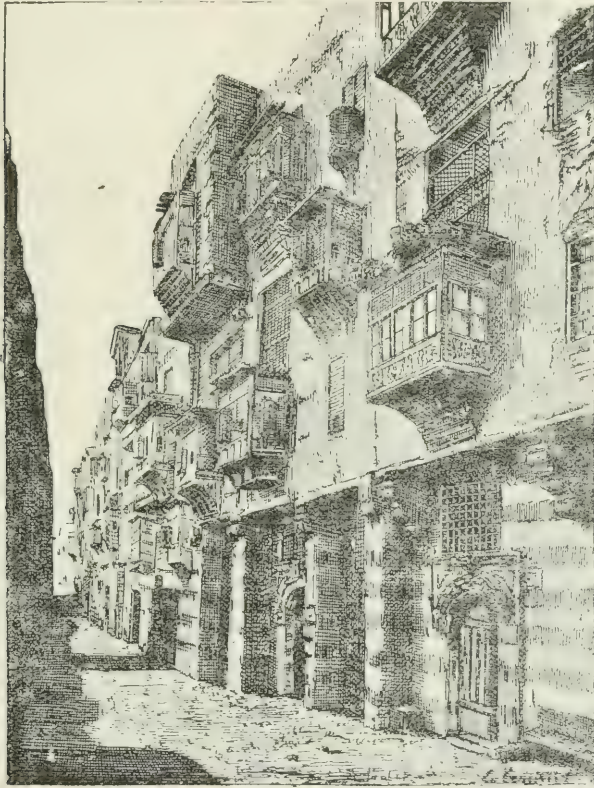
(مأمون) ك علمه محبتى و بر طبق معلومات مكتسبه سى اولمه ايدى كتاب ترجمه نه اقدام ايتزدى . مشاراليه مسائل علميه ايجون مناظره و محاوره انجمن و مجلسلرني عقد ايدردي . ائمه نحو بوندن (فرا) يه اصول نحو ك جمعنى امرايدن و بومقصده وصول ايجون امام مشارالهي بر او طده او طور ددرق مدار معاشتنى دوشونمون ديه كنديسنه بول بر معاش باغلايان كنديسى ايدى [۱] . ايشتمه بوسايه ده خليفه مشاراليه ك زماننده علوم و معارف وبالخاصه فلسفه - چونكه فلسفه يي سوبورردى - بيوك برفيض بولدى . معارف پرور هيچ بر حكمدار ويا امير بوله مازسكز كه علما نك اطرافنده بالا اجتماع شعبات علوم دن سويديكي شيلره دائر كنديسنه كتاب يازوب مكافانته مظهر اولسونلر . بوسائقه ايله مورخيندن و مدينه نك قدامى اعيان علما نندن (محمد بن اسحق) خليفه (منصور) ك نامنه حيرده بولنديغى صرده (كتاب المغازى) يي تاليف ايتديكي كي [۲] (ابن بكار) دخى (موفق بالله) ك نامنه (الموفقيات) اسميله معروف اولان (كتاب الاخبار) يي تحرير ايتش ايدى [۳] . ينه عين سائقه ايله (رازى) خراسان اميرى (منصور بن اسحق بن اسمعيل بن احمد) ك نامنه (المنصورى) اسمنده كي كتابنى يازمش ايدى . آل بويه دن (عضدالدوله بن بويه) بغداده استيلا ايتديكي زمان ارباب علم و معارفه توجه و ميل كوسترديكندن علما هر طرفدن تزدينه كيدرك نامنه (كتاب الايضاح فى النجوم) ، (كتاب الحجج فى القراءات) ، (كتاب الملكى فى الطب) ، (كتاب التساجى فى تاريخ الديلم) و سائره كتابلرينى يازوب كنديسنه تقديم ايتشلردى [۴] . كذلك عيى تاثيره بناء مشاهير اطبا دن (سعيد بن هبة الله) دخى خلفاى عباسيه نك يكرمى يدنجيسى اولان (مقتدى بامر الله) ك نامنه طبعه دائر (كتاب المغنى) يي تحرير ايتش ايدى [۵] .

علما بعضاً وزرا و امرا نك نامنه دخى كتاب تاليف ايدرلردى . نته كيم (هريرى) مقاماتنى خلفاى عباسيه دن (مسترشد) ك وزرا سندن (انوشروان بن خالد بن محمد قاشانى) نك نامنه يازديغى كي [۶] دولت عباسيه دورنده يتيشن مشاهير

[۱] طبقات الادبا ۱۳۷ [۲] ابن خلكان ۴۸۳ ج ۱ [۳] مسعودى ۲۴۱ ج ۱

[۴] ابوالفدا ۱۲۹ ج ۳ [۵] طبقات الاطبا ۲۵۵ ج ۱ [۶] الفخرى ۲۷۴

اطبادن (جبریل بن عیدالله بن بختیشوع) دخی آل بویه وزراسندن و مشاہیر
 ادبادن (صاحب بن عباد) ك نامنه - اكا اولان محبتنه مبنی - تألیف ایتمش
 ایدی . سائر خلفا ، امرا و وجہا ناملرینه کتاب تألیف ایدن بر چوق علمانی ده
 اكا كوره قیاس ایدیگز . اعظم نامنه بوصورتله كتاب تألیف ایدلمسی علی الاكثر

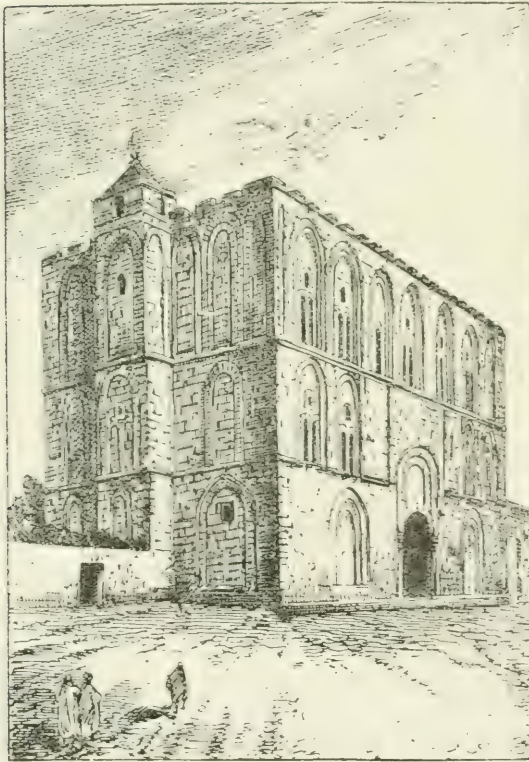
قاهرده بر زقاق

او اعظمتك بيوك احسانلرينه نائل اولمق مقصديله وقوع بولوردی . علما بو
 یوزدن بك چوق پاره لره نائل اولمقده ایدیلر . اندلس ملوك امويه سندن
 (هشام بن حكيم بن عبدالرحمن) ك وزیرى (محمد بن عبدالله بن ابى عامر المنصور)
 كندی نامنه مشاہیر ادبادن (ابوالعلاء صاعد بن الحسن بن عيسای زبى
 بغدادى) طرفندن تألیف اولنان (الفصوص) كتابی ایچون ۵۰۰۰۰ دینار

مكافات و یرمش ایدی [۱] . (فردوسی) شهنامه سنی سلطان محمود غزنوی نامنه هر بیقی ایچون بر دینار و یرمك اوزره نظم ایتمش ایدی که آتی بیک بیقی حاویدر .

مع مافیه کرك خلفا ووزرا ، کرك امرا و سائر اءظم کندی ناملرینه تالیف اولنان کتابلر ایچون قولای قولای مکافات و یرمز لردی . بالعکس او مؤلفاتی مطالعه و تدقیق ایدرک نافع و قیمتدار آتاردن ایسه مؤلفلرینی شایان مکافات بولورلر و دکل

ایسه کتابلره اهمیت و یر - مدکن ماعدا بعضاً مؤلفلرینی جزایه بیسله چار پار لردی . حکیم شهر (ابوبکر رازی) بالاده ذکر ی کچن (منصور بن اسحق) ک نامنه صنعت کیمیا به دائر بر کتاب یازدرق مکافات اولسق اوزره اندن بیک دینار آلمش ایسه ده (منصور) کتابک ایچنده بولنان قواعد و مطالعاتک فعلیاته تطبیقی طلب ایتمش ، (رازی) فعلیاتی کوستر مدکن اظهار عجز ایدنجه (منصور) کندیسنه : « بر حکیمک حکمت نامی

عربلر طرفندن سیچلیا اطمینده یارمو شهرنده انشا اولنان (حیزه) قصرینک جبهه اصلایی

آلتهده یازه جنی کتابلرده یالان شیریلر تخلید ایده جکنی و بو یالانلر ایله خلقتک بوش

برہ اوغراشملرینہ سبب اولہ جغنی امید ایتیموردم . بکا مراجعتک ونورغونلغک ایچون سکا مکافات ویردم . شمدی یالان شیر یازمغه جراتکدن طولایی سکا مجازات ویرمک اقتضا ایدر ، دیهرک یازدیغی کتابک پارچه پارچه اولنجیه قدر باشنه اورلمنی امر ولوازم سفریه نی ویرمک کندینی بغداده اعاده ایلشدی [۱] .

بعض امرا وسلاطین - باخصوص اندلسده دولت امویانک انقضاسندن صکره تشکل ایدن طوائف ملوک زماننده - علمایی کندیلرینہ یاقلاشدیرہرق کندی ناملرینہ انلره کتاب یازدیرمتله فخر ومباهاتده یولورلردی وکندیلری جاعل اولدقلری خالدہ محضا معارفپرور کورنمک اوزرہ علم اہانی حمایہ ایدرلردی . چوقلری ، باخصوص ابتدای حاکمیتلری صرہ لرنده ، کندیلرینہ معارفپرور برامیر ویا سلطان شہرتی اطلاق اولنسون دیہہ علما وادبا ایله مجالسہ ومباحثہ لردہ بولورلردی [۲] . « فلان عالم فلان امیرک یاننده » و « فلان شاعر فلان سلطانک معینتدہر » دینلمی انلرجه وسائل فخردن عد اولتوردی . علما وشعرا کندیلرینہ اوصورنلہ اہمیت ویرلدیکنی کورنجه امرا وملوکہ قارشى ناز کوسترمکہ باشلایدرہرق معین ویشین اولق شرطیلہ بارہ المقتزین امرا وملوکک مدحنہ دائر برشی یازمازلردی . امرا وسلاطین انلره ایستہ کلرینی ویرلردی . بعضاً دخی برامیر علمادن برندن کندی نامنہ برکتاب یازلمنی طلب ایتدیکی ونونک ایچون بیوک برمکافات ویرمک ایستدیکی خالدہ اوعلمک موافقتی استحصال ایدہ مزدی . روایتہ کورہ ۴۳۶ سنہ ہجریه سنده وفات ایدن اندلسک مشاہیر ادباسندن (ابو غالب تمام بن غالب بن عمر قرطبی) لغتہ دائر اولا (تلقیح العین) کتابی یازدیغی زمان اندلس طوائف ملوکندن (دایہ Dania) شہری امیری (ابو الحسن مجاہد عامری) [۳] کندیننہ بیک دینار وبرینک حیوان وکسوه کوندرہرک یازیلان کتابک کندی اسمنہ نسبت ایدلمنی ، یعنی نہایتنہ : « بوکتاب ابو غالب طرفندن ابو الحسن مجاہد نامنہ تألیف ایدلمشدر » دینلمنی طلب ایتمش ایدی . (ابو غالب) تکلیف وھدیہ لری رد ایتدی . « بوکتابی [۱] ابن خلکان ۷۸ ج ۲ [۲] نفع الطیب ۱۰۱ ج ۱ [۳] اصلہ ابوالمیث

خاتك استفاده سنه خدمت ، سعی و همتی تخلید ایتك ایچون یازدم . كتابك كو كسسه غیرك اسمنی قویوب بوشرفی اكا نصل ویریرم ؟ » دیدی . (ابو الحسن مجاهد) عالم مومالیهك بوجوابه مطلع اولنجه ابا واسته کافی تقدیر ایدرك هدایانی برقات دهاترید و « ضرری یوق . بنی کتابنده ذکر ایتسون . نصل ای- تراسه اوله یابسون » سوزلرینی ایراد ایلدی [۱] .

بونکله برابر بعض علما کندی اوغلاری و برادرلری و دوستلری ایچون کتاب تالیف ایدرك بویوزدن هیچ بر مکافات بکلمزلردی . بعضاً دخی کندی نفسلری ایچون کتاب یازارلردی . مشاهیر علمادن (دمیری) نك (كتاب الحیوان) نك مقدمه سنده وازد اولان لطیف سوزلردن اوله رق مؤلف : « بوبرکتاب که کیمسه بدن تالیفی طلب ایتدی » دیور .

والحاصل مدنیت اسلامیه خلفا سرایلرندن باشلا یه رق مسجدلره ، امرا و عوامك خاندلرینه ، شرقی و چالغی محللرینه قدر هر یردن و مرصنفدن علما و فضلا ایله مالامال ایدی . او مدنیت اهلی هر نوع علوم و معارفدن وادیانك بالجه فروع و شعباتندن ، شعر و سائر دن بحثلر و مناظرلر اجرایی ایچون مجلسلر عقد ایتدکلی کبی اوغلرینی ، برادرلرینی ، کوله لرینی ، جازیه لرینی و اوطه لقلرینی تحصیل علمه مجبور ایلرلردی . جازیه لره تحصیل علم ایتدیردکن ، تربیه و تهذیب لرینه باقدقن ، کندیلرینه قرآنك حفظی ، اشعار ، تاریخ ، نحو ، عروض و تغزیی اوکرتدکن صکره بربرلرینه هدیه ایدرلردی . (هرون الرشید) نك زوجسه سی و اوغلی (امین) ك والده سی (زبیده) نك یاننده قرآنی حفظ ایتش یوز جاریه وار ایدی که قرائتدن مشارالیهانك سرایندن آری کورلیدی کبی برکورولدی ایشیدیلردی [۲] . او دورلرده تحصیله او قدر اهمیت ویریرلردی که حتی مختلرک بیله تحصیل و تربیه سسه باقیلردی . (قرطبه) ده هجرتك بشنچی عصری ایتدالرنده مختلر دن علم ابدده ید طولی صاحبی بر طاقم کنجلر وار ایدی که بو علمه دائر کتابلر یازمشلردی [۳] .

بوندن ده غریبی کتاب مؤلفلری شویله طورسون کتاب مطالعه و حفظ ایدنلره دخی برچوق پاره لرك بذل و اعطا ایدلسی ایدی . دولت ابویه ملوکندن

شامده حکومت سورن (ملک اشرف مظفرالدین موسی بن یوسف) علوم ادبیه یه پک زیاده مراقلی اولدیغندن (زخمشری) نك (کتاب المفصل) نى هر کیم ازبر ایدرسه اکایوز دینار ایله برخلعت ویره چکنی وعد ایتمش وپک چوق کیمسهلر کتابی ازبر ایدرک مکافاتی آلمشلردی [۱]. بو ایسه مثلی ایشیدلمامش مناقبدن عد اولنور .

مؤلفلر و یازدقلری آثار

علوم و معارف او رتبه رواج و اعتلا بولدقدن صکره مؤلفلر ایله آثارک چوغالمسی ، تتبعات و مطالعاتلرینک بیوک بر وسعت کسب ایتسی ، اوصره لرده اسلاملرک تحت حاکمیتلرنده بولنان شمالک متمدنه دن شام ، مصر ، عراق ، فارس ، خراسان ، ماوراءالنهر ، هند ، مغرب ، اندلس و سائره قطعهلرینک عرب ، فرس ، روم ، یهودی ، سریانی ، هندی ، ترک ، دیلملی ، قبطیلردن اولمق اوزره ملوکدن ، امرادن ، وزرادن ، اغنیادن ، فقرادن بر چوق مؤلفلرک یتیشمسسی غریب کورلمز . بو مؤلفلرک مؤلفاتی طبیعیات ، الهیات ، عقلیات ، ریاضیات ، ادبیات و نقلیاته دائر قریحه و ذکای بشرینک اوزمانه قدر کشف و تدوین ایتدیکی باجمله معلوماتی احموا ایش ایدی . مؤلفین اسلامیه طرفندن اجرا ایدیلن تدقیقات و تتبعات و اسعه علوم و معارفک تنوع و اشعبنه باعث اولدیغندن اعظم علمای عثمانیه دن (طاشکپری زاده) نك (مفاتیح العلوم) نده ذکر ایدلدیکی اوزره بوشعبلرک عددی بش یوزی آشمش ایدی . لسان عربی یه مخصوص اولان علوم اسلامیه ایله آداب اسلامیه دن ماعدا بوشعبات علومدن اقتصاد سیاسی ، حکمت تاریخی ، موسوعات تاریخیه و جغرافیه (انسیقلوپه دی) کبی بعضلری واردرکه اسلامیتدن اول موجود دکل ایدی .

اسلاملر او قدر چوق کتاب یازمشلردی که تعدادلری اون بیکلره ایریشیر . اون برنجی عصرهجری یه قدر نامی قاله بیلوب (کشف الظنون) کتبا بنده ذکر

اولن آنار اسلاملرک نه قدر چوق کتاب یازدقلمری کوس-ترمکه کافیدر . شرح وهامش صورتیه یازیلان ش-یلردن ماعدا مذکور کتابده کوستریلن مؤلفاتک مجموعی (۱۴،۵۰۱) ه بالغدر . فرق اسلامیه آره سنده ظهورایدن فتنه واختلالر وسائر فلاکتلر ائناسنده دوچار ضیاع اولملری سببیه نام ونشانلری قلمیان اثرلریه آئیده کوستریه چکی اوزره والیر طرفدن منسوبیننی قهر وتنکیل ایتمک مقصدیه فلسفه وتفرعاته متعلق یاقیلان کتابلر حسابیه داخل دکلدردر . فی الحقیقه اوظالم والیر فلسفه وتفرعاته دائر اوقدر چوق کتابلر احما ایتشلردر که اعتلا دورنده بونجه امکلر صرفیه ترجمه ویاتالیف اولنان کتابلرک قسم اعظمی یوق ایدلمش ، بونوع آئاردن یالکیز پک آز برشی قاله بیلمشدر .

مؤلفات اسلامیه دن ضیاعه اوغرایان کتابلر باقی قالان آثارک بر قاچ مثنی اولدینی شبهه کورتورمز بر حقیقتدر ، (مسعودی) ، (طبری) ، (ابن الاثیر) وسائر کبی اسکی مؤلفلردن بعضلری ، تحریر ایتدکاری آثارک مقدمه لرنده ، مأخذ ومرجع اتخاذا ایلدکاری بر چوق کتاب اسمنی ذکر ایتدکاری حالده قهرست کتابلرنده ارمؤلفاتدن پک آزلربنک اسمنی بوله بیلماککمز مدامزری مؤید ادله دندر .

اسلام مؤلفلری ایچنده بیکه قدر یوزلرجه کتاب یازانلر واردی . مثلاً مشاهیر ائمه ابدین (ابو عبیده) نک آئاری مختلف علملره دائر اولمق اوزره (۲۰۰) ، ائمه فقهادن (ابوالعباس بن سربج) ک مؤلفاتی (۴۰۰) ، اندلسک کبار علما و ادبا سندن (ابن حزم) ک یازدینی کتابلر (۴۰۰) [*] ، (کندی) نک آئاری ۲۳۱ ، صلاح الدین ابونینک وزیری اعظم ابدان (قاضی فاضل) ک اثرلری (۱۰۰) ه بالغ اولمش ایدی . (رازی) ، (سیوطی) ، (ابن سینا) کبی بر چوق علمانک مختلف موضوعلره دائر تحریر ایتدکاری آثارک مقدر اینی ده اکا کوره قیاس ایدیکز . حتی اندلس عالمی (عبدالملک بن حبیب السلمی) کبی بعض علما بیکر کتاب یازمشلر ایدی [۱] . اعظم علما دن (جمال الدین - الحانظ) طرفندن تألیف اولنان آثار مدت عمری اوزرینه تقسیم ایدیلنجه هر کون ایچون طقوز کراسه دوشدیکی کورلمشدر [۲] .

[*] قاموس الاعلامده سهواً ۴۰۰۰ اثر دینلیور . [۱] نفع الطیب ۳۳۱ ج ۱

[۲] ابن خلکان ۲۹۷ ج ۱

مؤلفات مذکورہ نك بیوکلکئی ده نظر مطالعہ یہ آلمق اقتضا ایدر . چونکہ او آنارک بعضلری وبالخاصہ کتب تاریخیہ اونلرجه جلدن متشکلدر . مثلاً (سبط ابن جوزی) نك (مرآة الزمان) ی اللی ، (ابن عساکر) ك (تاریخ دمشق) ی سکسان ، (خطیب بغدادی) نك (تاریخ بغداد) ی ۱۴ ، (اغانی) ۲۰ ، (ابن الاثیر) ۱۲ جلدہ بالعدر . علوم ادبیہ نك غیرى علومہ دائر اولان مولفات دخی بیوک یازیلیردی . نته کیم (دینوری) نك (کتاب النبات) ی آلمش جلدن مرکبدر [۱] . کتابلرک حجمی زمانک اختلافی ایلہ مختلف طوتولوردی . جلدلرک حجمی (ابن الاثیر) و (اغانی) نك جلدلرینه قیاساً تعیین ایتک لازم کلسہ هر جلدی ایکی یوز ویا دهها زیادہ صحیفہ دن عبارت عد ایتک اقتضا ایدر . فقط بعض نصلردن جلدک اون یپراقدن آشکل ایتدیکی مسئبان اولمقددر [۲] . احتمال کہ جلدک حجمی کتابلرک موضوعلرینه کورہ مختلف طوتولوردی .

عربلرده بیوک حجمده تألیف اولانان کتابلر علی الا کثر یازلدینی موضوع ایلہ او موضوعہ قریب اولان سائر شیلری حاری اولمق اوزره موسوعات (انسیقلوپدی) طرزنده یازیلیردی . مثلاً (یاقوت حموی) نك (معجم البلدان) نك موضوعی فی الاصل جغرافیہ یه دائر ایسه ده علما وادبای اسلامدن بیوک برقسمنک ترجمه احوالی ده احتوا ایتشددر . (اغانی) کتابی دخی فی الاصل تغنی به دائر برائر ایسه نه جاهلیت و اوائل اسلامیتده عرب تاریخ و ادبیاتنه دائر برچوق مهم مطالعات و فوائدی شاملدر . كذلك (العقد الفرید) کتابی علوم ادبیہ یه دائر برکتاب اولدینی حالده شعر ، عروض ، اخلاق ، تاریخ و سائر یه متعلق برچوق فوائدی جامعدر . تراجم احوال و مطول تاریخ کتابلری و (ابن سینا) نك (قانون) ی ایلہ (رازی) نك (ملکی) ویا (ملوکی) کتابی کبی علم طبه دائر اولان مؤلفات دخی او طرزده یازیلیردی . ذکر اولنان (قانون) کتابی تشریح ، فیسولوژی (وظائف اعضا) ، پاتولوژی (علم امراض) نباتات ، صیدله (اجزایک) ، سائرہ کبی فنون طبیہ نك کافه سنی شاملدر . بعضاً اویوک کتابلر ، (دمیری) نك (حیة الحیوان) ی کبی ، بربرینه اوزاق اولان موضوعلری

[۱] نفع الطیب ۸۸۴ ج ۲ [۲] ابن خلکان ۲۳۰ ج ۲ و طبقات الادبا ۱۰۵

بیسله محتوی اوله رق یازیلیردی . مذکور کتاب علم حیوانه داتر ایسه ده تاریخ ، ادبیات ، اخلاق ، طب ، صیدله و نباتانه متعلق ک چوق معلوماتی ایشدر . کذلک (کشکول) کتابی ادبیات و حکمیاته داتر بر کتاب اولدینی حالدیه جبر ، هندسه ، منطق ، نجوم ، فلسفه . تاریخ ادبیات ، لاهوت ، فقه ، حدیث و سائره کبی بر برینه ضد بر طاقم فصللری و بختلری ده جمع ایشدر .

مدنیت اسلامیه نك علوم دخیله یه ایتدیکی تاثیر

مدنیت اسلامیه مظهر اعتلا اولوب ده علوم دخیله ممالک اسلامیه ده انتشار ایلنجیه اسلاملر بو علومک تحصیلنه اهمیت ویره رک اصحاب اصلیه سنه احراز تفوق ایش بر طاقم علما و ارباب ده ایتدی ر دکاری کبی او علومه کندیلرندن اکتشافات جدیده دخی علاوه ایلدکلرندن علوم مذکوره اسلامیت و آداب اسلامیه نك اقتضایی و دیگر اقوامک علوم و معارفی ایله امتزاجی تاثیر یله تنوع و ترقی ایلیرک مدنیت اسلامییه مخصوص بر شکل آلمدی . اور و پالیر یونان علوم و معارفی احیایه اثبوت ایتدکلری زمان قسم اعظمی بویه جه رنگ اسلامی ایله مزوج اولدینی حالدیه عربیدن نقله مجبور اولمشلردی . شو حالدیه اسلامیتک مدنیت قدیمه علوم و معارفه اجرا ایتدیکی تاثیر حقیقده معلومات ویردم .

۱ - اسلامیتده فلسفه

اسلاملر فلسفهی (افلاطون) و (ارسطو) نك کتابلرندن و یونانلیر طرفندن بو آثاره یازیلان شرحلر ایله علاوه ایدیلن مطالعاتدن اوقومشلردی . یونان فلسفهی منطق ، طبیعات ، الهیات و اخلاقیاتی شامل ایدی . اسلاملر اول امرده بو کتابلری مطالعه ، متعاقباً شرح و تاختیص ایتدکلر صکره کندی

قریحه لرندن او موضوعلره دائر مؤلفات وجوده کتیر مکه صرف همت ایلمش لر دی .
 علما بالجمله علوم ایله مشغول اولورلر دی . انک ایچون اسلام علماسندن مثلاً
 طب وهیئته اهمیت ویرمکسزین فلسفه ایله ، یاخود فلسفه وهیئته باقمسزین علم
 طب ایله ویاخود عکسی ایله اشتغال ایدنلر یکن نادر بولنوردی . هله (حنین) ک
 « طیب فیلسوف اولمق کر کدر » سوزی علم طب ایله اشتغال ایدنلرک فلسفه ایله ده
 اشتغال ایللری لزومنی برفرض کبی کوستریوردی . مع مافیله بر عالم هانکی علمده
 دها زیاده اقتدار و مزیت کوستریر ایسه او علم اکا لقب اولوردی .

شرقده اسلام فیلسوفلری

اسلام حکماستک اک بیوک ، اک مشهور واک قدملینی سائر حکمای
 اسلامیه نیک خلافتیه اوله رقی اصلاً عرب اولان ونسبی (کننده) ملوکنه متصل
 بولنان (یعقوب بن اسحق بن الصباح الکندی) ایدی . بوسبیدن مشار ایله
 (فیلسوف العرب) نام مقخرتی ویرلمشدر . ایشته عربلر اوائل اسلامیتده
 حتی علوم اسلامیه دخی داخل اولدینی حالده ، علوم و معارف ایله اشتغالدن
 استنکاف و مدنیت قدیمه علومندن مصر و فارس قطع لرنده بولدقنری آناری
 احما و افنایه غیرت ایله وقت کچیرمش ایکن دها صکره مدنیتلری زماننده ،
 حتی اجنبی علوم فلسفیه سی دخی داخل اولمق اوزره ، علوم و معارفک جمله سیله
 اشتغاله جان آملشدر . شایان دقتدر که کندیلرندن بوعلم ایله ایلك اشتغال
 ایدنلر پادشاهن زاده لر ایدی . حکیم مشار ایله (متوکل) ک زمانته قدر (مأمون)
 و (معتصم) ه معاصر اولوب انلرک نزدنده بیوک بر قدر و اعتباری و طب ،
 فلسفه ، حساب ، منطق ، الحان (موسیقی) ، هندسه ، طبائع اعداد و علم نجومده
 اقتدار و مهارت فوق العاده سی وار ایدی . (کندی) یازدینی آثارده (ارسطو) نیک
 مسلکنی تعقیب و برجوق آثار ترجمه ایلمشدر . اک مقتدر مترجم لر دن ایدی .
 اسمنک مترجم لر میاننده ذکر ایدلماسی ترجمه یی پاره قازانمق ایچون صنعت

اتخاذ ایمامسندن ایلمری کلیور. علوم دخیلہک اکثری حقتہہک پک چوق کتابری واردر. آثار مذکورہک مقدارینی ، باحث اولدقلری علوم اعتباریہ ، (فہرست) کتابندن نقلاً آئیدہ کوستریورز :

۲۲	کتاب فلسفیہ دائر	۲۳	کتاب طبیعیاتہ الخ دائر
۱۱	« حسابہ »	۸	« کریاتہ »
۱۹	« نجومہ »	۹	« منطقہ »
۲۳	« هندسہیہ »	۷	« موسیقیہ »
۱۶	« فلکیاتہ »	۱۰	« احکامہ »
۲۲	« طبہ »	۵	« نفسہ »
۱۷	« جدلہ »	۸	« ابعادہ »
۱۲	« سیاستہ »	۵	« تقدیمتہ المعرفیہ »
۱۴	« احدانہ »	مجموعی ۲۳۱ کتاب	

(کندی) نک ذکر اولنان کتابلرینک قم اعظمی ضائع اولمشدر . آنجق اسملرینک تدقیقندن حکیم مشار الیہک او علوم وفنونده واضعلرینی تنقید وتخطئه ایدہ بیله جک اقتدار ومہارت صاحبی اولدیغنی کوسترمکده در . (کندی) نک مسالکنی تعقیب ایتمش شاگردلری واردر .

(کندی) دن صکرہ ۳۳۹ سنہسندہ وقت ایدن (ابو نصر فارابی) یتشمشدر . (فارابی) اصلاً ترکستانده واتع (فاراب) شہرندن ایسده ایرانی ابوبندن طوغمشدر [۱] . حکیم مرما الیہ شامده یتشمش واراده تدریس علوم ایله وقت کچیرمشدر . برحکیم کامل ایدی . (کندی) نک تحصیل ایتدیکی کافہ علوم ومعارفی احراز ایتدکن ماعدا برچوق علومده وبالخاصہ منطقہ اکا تفوق ایتمش ، فلسفہ وتحلیل قیاسده پک درین کیتمش ، قواعد منطقیہ فی غایت واضح برشکلہ قویمشدر . فارابی (احصاء العلوم والتعریف باغراضها) و (السیاسة المدنیہ) کتابلری کبی بعض آثار یازمشدر کہ کندیسندن اول ہیچ برعالم او یولده کتاب یازماشدی . مذکور کتابلردن

[۱] طبقات الاطبا ۱۳۴ ج ۲

برنجیسی قاموس علوم و معارف (آنسیقائوپوہدی) شکیلندہ محرردر . دہا اول
 او طرزده تخریر ایدلمش بر کتاب یوقدر . ایکنجیسی ایسه مدنیت حاضرہ
 اختراعاتندن عد ایدلمکده اولان (اقتصاد سیاسی) یہ دائردر . حقیقت خالدہ
 بو علمک ووجدی بوندن بیک سنہ اول یتیشن (فارابی) ایدی . دہا صکرہ کلن
 (ابن خلدون) دخی مقدمہ سنده بو علمدن بحث ایتمش ایدی . (فارابی) علم
 موسیقیقہ دخی راقندار خارق العادیه مالک ایدی . آئیدہ موسیقیقہ بختندہ
 کورولہ چکی اوزرہ قانون آلتی کندینی اختراع ایتمشدر . زمانہ قدر غیر
 مصحح قلمش اولان ترجمہ لری تصحیح ایتدیکی ایچون حکیم مشاز الیہ
 (معلم ثانی) نامی ویرلمشدر [۱] .

علمای اسلامیہ میانده فلسفہ ایلہ تمیز ایدن علمادن بری دہ ۴۲۸
 سنہ سنده وفات ایدن (ابن سینا) ایدی . مشاز الیہک یوز مقارندہ اولان
 آتارینک ۲۶ می یالکز فلسفہ یہ دائردر . (حجة الاسلام) لقبی حائر اولوب
 ۵۰۵ تاریخندہ وفات ایدن اعظم علمای اسلامدن واکبر فقہای شافعیہ دن
 (ابو حامد غزالی) دخی فلسفہ ایلہ پک زیادہ اشتغال ایدن علمای اسلامیہ دن
 ایدی . مشاز الیہ ارباب تصوفک امامی ایدی . اندلسده ظهور ایدوب آئیدہ
 ذکر لری کلہ چک اولان حکمای اسلامیہ ایسه بشقہ در . حکمانک تراجم احوالی
 ایلہ کتاب لری و مسالک و مطالعہ لری مفصلاً یازمق « لسانک تاریخ علوم
 و معارفہ » عائد بر بحث اولدیفندن بورادہ یالکز اسلامیہ فلسفہ نک تاریخی
 وانک دیانت و علوم و معارفہ اجرا ایتدیکی تأثیرات حقندہ معلومات ویرمکلہ
 اکتفا ایدہ چکز .

اسلام لری کندی آرد لرندہ ظہور ایدن مجادلات مذہبیه یا قارشی دلیل و برهان لری
 تقویہ ایتک ایچون علم کلامی فلسفہ نک تملی اوزرینہ تأسیس و تأیید ایتملری
 فلسفہ نک اسلامیت دورندہ اجرا ایتدیکی تأثیرات جلہ سندن ایدی . عقائد
 دینیہ نک ادله ایلہ اثباتندن عبارت اولان بو علم میدانہ کلنجہ بین المسلمین شہرت
 بولارق اسلام لردن پک چوق ذوات واز جلہ معتزلہ انکلہ اشتغال ایتمش و ساداتدن
 و مشاہیر علما و شعراءدن (شریف مرآضی) ، مشاہیر عامما و ادبادن (زنجشیری) ،

مشاهیر متکلمیندن (ابو بکر باقلانی) وسائرہ کی اکابر مسلمانین بو علم الیہ شہرت قازا عملشردر .

دور اسلامیدہ صرف فلسفہ وعلوم عقلیہ اربابی کفرایلیہ اتہام اولنورلردی . فلسفیہ انتساب ایدنلر ماجدکی عد ایدیلیردی . حتی تراجم احوالده « فلان ذات - الله کنیدیسی اصلاح ایلسون - دینمزلیکله متهم ایدی ، چونکه علوم عقلیہ اکا متغلب ایدی » [۱] دیرلر ایدی . ارباب فلسفہ حقندہ بوتہامات بغدادده، حتی (مأمون) ک زمانندہ بیله، عوام آرسندہ شیوع بولمش ایدی . انک ایچون بعضلری خلیفہ مشارالیہه (امیر الکافرین) نانی ویرمشلردی [۲] . بونکله برابر اسلاملر فلسفیہ انتسابلرینی کوستره مزلردی . (مأمون) ، (معتصم) و (واثق) ک دورلری کچوبده (متوکل) مقام خلافتہ کلنجبہ علوم فلسفیہ مذسویینی بودورده آرتق بسبتون کورونما، که وحقی کنیدیلرینه فیلسوف دینلیسه بوسوزی رد وانکار اتمک باشلامشلردی . فلسفیہ میل وانجذاب بسلین حکما علناً فلسفه ایله اشتغال امکان کوردمینجه کیزلیجه اشتغال ایلمک ارزره کیزلی جمعیتلر تشکیلنه مجبور اولمشلردی .

اخوان الصفا جمعیتی

بغدادده دردنجی عصر هجری واسطندہ فلسفہ ایله اشتغال ایتمک ایچون تشکیل اولان (اخوان الصفا جمعیتی) اوپولده تشکیل ایدن جمعیتلردن بری ایدی . بوجمیتک اعضاسندن اولمق اوزره بش کشی ذکر ایدیلیرکه بونلر (مقدسی) نایله معروف اولان حکمای اسلامیدن (ابو سلیمان محمد بن معشر بستی) ، (ابو الحسن علی بن هارون زنجانی) ، (ابو احمد مهرجانی) ، (عوفی) ، (زید بن رفاعه) دن عبارت ایدی [۳] . موما الیهم کیزلی کیزلی اجتماع ایدرلر [۱] ابن خلکان ۱۳۴ ج ۲ [۲] یعقوبی ۵۴۶ [۳] تراجم الحکما (ال یازیبی) (کشف الظنون) ده (ابو سلیمان محمد بن معشر بستی) ابوسلیمان محمد بن نصر بستی شکندہ کوسترلیکده اولدینی کی (ابو احمد مهرجانی) دخی ابو احمد مهرجوری شکندہ ذکر ایدیلیر . ینہ مذکور کتابده مباحوث عنه رسالهلر ایچونده الی برساله دینلیور .

وفلسفہ نك انواعى حقتده تبعاتده بولنورلردى . بولك نتیجہ سنده بوجمیت منسوینی حکمای اسلامیہ نك یونان ، فرس و هند علوم و معارفه اطلاع و اسلامیة مقتضاسنه كوره تعدیل ایدلگدن صكره حاصل ایلدكاری افكار و مطالعات فلسفیه نك خلاصه سنی حاوی اولق اوزره برمسلك مخصوص وجوده كتیردیله . جمعیته منسوب حكمايك مطالعات اصلیه فلسفیه لرینه نظرأ « اسلامیت جهالت ایله دامن آوده اولمش . برچوق اوهامه قاریشمش . اسلامیتی بوشیلردن بیقايوب تمیزلك آنجق فلسفه ایله ممكندر . چونكه فلسفه حكمت اعتقادیه و مصاحبت اجتهادیه بی حاویدر . بوجهتله فلسفه یونانیه و شریعت عربیه برآریه كایر ایسه بولنردن كال ظهور ایدر » .

مذکور جمعیته منسوب افراد بوفلسفہ لرینی (رسائل اخوان الصفا) عنوانی آلتنده الی رماله دن متشكل برکنابده یازدوق اسم لرینی مکتوم طومش لردی . بورساله لز فلسفه اسلامیة نك تکملده بواندینی دورلرده نه حالده بولندیغنی کوسترمكده اولدینی کبی مبادی موجودات واحوال کائنات ، هیولی ، شکل و ماهیت طبیعت ، شکل و ماهیت ارض و سما ، روی ارض و تغیراتی ، کون و فساد ، آناز علویه ، سما ، عالم ، علم نجوم ، تکوین معادن ، علم نبات ، طبائع حیوانات ، نطفه نك سقوطی و روحک اکا کیفیت ارتباطی ، ترکیب جسم انسان ، حاس و محسوس ، عقل و معقول ، صنائع علمییه و عملیه ، عدد و خواصی ، هندسه ، موسیقی ، منطق و تفرعاتی ، اختلاف اخلاق ، طبیعت عدد ، عالمک برانسان صغیر و انسانک برعالم صغیر اولدینی ، اکوار و ادوار ، ماهیت عشق ، بعث و نشور ، اجناس حرکات ، علل و معلولات ، حدود و رسوم . . . مباحثی شامل ایدی . و الحاصل حکمای موما الیهم طبیعیات ، ریاضیات ، فلسفیات ، الهیات و عقلیاته متعلق یالجه علوم و معارفی بورساله یه ادخال ایتشلردی . نزد مزده دو قوتور (دوتریشی) نك همتی ایله (لپسینگ) ده ۶۵۰ بیوك صحیفه ده مطبوع مذکور رساله لرك بر خلاصه سنی موجوددر . امان ایله تدقیقندن یازانلرك بك چوق دوشونوب تدقیقاتده بولنقدن صكره قلمه آدقلری آكلاشلا قده در . چونكه ایچنده اولیه مطالعهلر واردر كه بوعصرده بیلدها كوزلی یازیلماز . كتابك نهایتده بر بحث واردر كه اخوان الصفا نك کیفیت صحبت

ومعاشر تلريخي ، صادق مودت وشفقت ايله يكدېكرينه معاونت لريخي ، بوجمعتدن مقصد دينده تعاوضد و تعاوندن عبارت اولديغني مييذدر . اخوانك هانكي شرط لرايله بوجمعيته قبول ايديله بيله جككري وساثره دخي كو تراشدر .

كرك معتزله ، كرك امثالي فرق اسلاميه بورساله لري تداول ايدرك مطالعه وتدريس لريله مشغول اولمشلر وساثر ممالك اسلاميه كيزلايجه برابر كوتوروب اور لرده انتشارينه غيرت ايتمشلردى . رسائل مذكوره تحريرندن صكره يوز سنه كچمدن اندلسه مشاهير مهندسيندن (ابو الحكم عمرو بن عبدالرحمن كرماني) واسطه ييله انتقال ايلدى . موما اليه (قرطبه) اهاليسندن اولديني حالده اندلس ليرك عادتى وجه ايله اكمل معلومات ايتك ارزره شرقه رحلت ايتمش ايدى . ننگينه عودتنده بورسائلي ايلك ارباق اوزره اندلسه نقل ايلدى [۱] . تاريخ مذكور دن هان چوق زمان كچمدن اندلسده بحث وتدقيقه ميال ارباب عقول بورساله لري مطالعه وتدقيق ايله مشغول اولديلر .

اندلس حكماي

دها اول كورولديكي اوزره فلسفه (عبدالرحمن اوسط) ك زمانده اندلسه داخل اولمش ايدى . اندلسايلر علوم فلسفيه نك بمضاريله اشتغال ايدرك علوم دخيله وعلم نجومده صاحب شهرت علما يتشديدريلر . بونلرك ايلمكي (صاحب القبله) ناميله معروف اولوب اوچنچي عصر هجرينك صوكلارنده وفات ايدن (ابو عبيده مسلم بن احمد) ايدى [۲] . موما الهمدن صكره اندلسه (ابن السمينه) ناميله معروف اولوب ۳۱۵ سنه سنده وفات ايدن مشاهير اطبادن (يحيى بن يحيى قرطبي) ايله (مرحيطي) ، ياخود (مجريطي) ناميله معروف اولوب ۳۹۸ تاريخنده وفات ايدن واندلسده عصرينك امام الرياضيني اولان (ابوالقاسم مسلمه بن احمد) علوم مذكوره ايله كسب شهرت ايتديلر . بوسوك ذات اوچ كزیده شاكرد يتشديدر مشدركه ك شمورلري مهندس .

(ابن سنج غرناطی) ایدی . قرطبهده عصرینک استاد ریاضیاتی اولان (ابن - الصفا) ایله (کتاب الازکان فی المعاملات علی طریق البرهان) ک مؤافی حساب ، هندسه وطب علمانندن (ابوالحسن علی بن سلیمان زهراوی) ودها اول ذکر ی کچن (ابوالحکم عمرو کرمانی) دخی علوم دخیله ایله اشتهار ایدن اندلس علمانندن ایدیلر . بوصوک ذات شرقه سیاحت و (حران) ده اقامت ایدرک اوراده هندسه وطبی اوکرندهکن صکره نزدنه (أخوان الصفا) رسائی بولندیقی حانده اندلسه عودت و ۴۵۸ سنهسنده (سرقسطه Saragosse) ده وفات ایلشدر .

مع مافیله بوعلما علوم قدمانن یالکیز ریاضیات ، هیئت هندسه وامثالی شلرک تحصیلی ایله اکتفا ایتشلردی . معنای حقیقیسی ایله فلسفهیه کانجه بوکا آنجق (اخوان الصفا) رسائینک دخولندن صکره اهمیت ویرمشلردی . واقعا اندلس ملوک امویهسنندن (حکم بن الناصر) ده اول شرقدن فلسفه کتابلربنی جلب ایتش ایدی . لیکن اندلس حکامای آنجق مذکور اثرک دخولندن صکره یتیشه بیامشلردی . (ابن الصنائع) نامیله معروف اولوب ۵۳۳ تاریخنده وفات ایدن حکیم شهیر (ابوبکر بن باجه) ایشته بو حکمت دورینک یتیشدیردیکی اعظم فلاسفان ایدی . اعظم حکمای اسلامدن قرطبهلی (قاضی ابوالولید - ابن رشد) حکیم مشارالیک جمله تلامیذندن ایدی . (ابن طنیل) ، (ابن - هود) و سائر ده دخی مذکور قطعده یتیشن اعالم حکمان اولوب بونلر ایله (ابن باجه) و (ابن رشد) طرفندن ازیلان آثار مفصله اوروپالیرک اوئل انتباغندهکی فلسفه لرینه اساس تشکیل ایتشدی .

بونکله برابر بو حکما ، حکمای متقدمینک هر عصرده احوال مائده کوردکلری معامله کبی ، عوام خلقدن حقارت و تزیفاته دوچار اولورلردی . حکمدارلر دخی کندی حاکیتلربنی تقویه ایتمک مقصدیله بوبولده عوام ناسه مماشاتده بولورلردی . هجرتک آلتنجی عصری اواخرنده (مشام بن حکم) ک زماننده امور حکومتی ید تصرفنه آلان وزیر (منصور بن ابی عامر) ک حکما حقدنه کوستردیکی شدت اثری اوله رق (ابن رشد) ، (ابو جعفر ذهبی) ، (بجایه Bougie) قاضیسی (ابو عبدالله محمد بن ابراهیم) داخل اولدیقی

حالمده بتون حکمانی ابدلسندن نفی وتبعید ایلمسی [۱] ومنطق وفلسفهیه دائر اثر بر اتمامق فکریله مملکتده بوقبیلدن بولان کدابلرک یا قلمسنی امر ایتمی اونوعدن اولان وقایمک الک مشهور لرندندز . حتی اودورلرده هر کیم ایچون : « بو آدم فلسفه ویا تجیم ایله اشتغال ایدیور » دینلمسه عوام طرفندن اکا درحال (زندق) نامی طاقیله رق اوچچا اردنک حیاتی تهلیکهیه دوشر وایلاک ظهر ایدن شهبه وپهانه اوزرینه یارجم ویا احراق صورتیله اتلاف ایدیلردی . خواصه کلنجه بولر علوم فلسفهینی کیزلیجه مطالعه ایدرلردی . بدمضاً حکمدارلر بالذات حکمت محیی ایکن محضا عوامک جلب محبتی ایچون بعض حکمانک قناتی امر ایلرلردی [۲].

۲ - اسلامیتده علم طب

طب اسلامی

طب اسلامی علم طبک ملل قدیمه متمدنده بالغ اولدنی ترقیانک خلاصه سندن متشکلدر . چونکه اسلاملر بونان اسانده اطبا سندن (ابقراط) ، (جالینوس) وسائر نک آثارینی کندی لسانلرینه ترجمه ایتدکن ماءا اسکی کلدانیلرک طبابتی ایله ممزوج بر حالده سر یانلرک نزدنده بولان طب یونانی به ده مطلع اولملرلردی . جنید یسا بور دارالفنون طبیسی اعظم اطباسی ده طب یونانی رنگ فارسیمی ایله کندیلرینه نقل ایتملرلردی . اسلاملر عربلرک دور جاهلیتدن دور اسلامی به انتقال ایدن معلومات طبیه سندن بشقه بغداده کلن هند اطبا سندن طب هندی به دخی واقف اولملرلرایدی . ایسته بو عناصرک تفاعل و تماز جندن علوم و معارف کاله ایردکن صکره (جالینوس العرب) نام مفخرتی احراز ایتمش اولان (رازی) نک (ملکی) ویا (ملوکی) نامندکی کتابنده تجلی ایدن (طب اسلامی) شکل ایتمش ایدی . رازی ؛ آل بوهدن (عضدالدوله) نک نامنه یازدیغی بو کتابنده ؛ ازمئه قدیمه دن کندی زمانی اولان دردنجی عصر هجری اورتمه سنه قدر انواع امراض و اشکال مداواته دائر بوادیغی بالجمله معلوماتی

[۱] طبقات الاطبا ۷۶ ج ۲ [۲] نفع الطیب ۱۰۴ ج ۱

جمع ایلمش ایدی . حکیم مشارالیهک طب و فلسفه و سائرہ دہ دأر پک چوق کتابلری واردہ . (ملوک) کتابی (ابن سینا)ک (قانون) کتابی ظهورایدنجہ یہ قدر خلاقہ مرجع تشکیل ایلمش ایدی . بویکنجی کتاب ، یعنی (قانون) کتابی مطبوع و مشهوردر . انی تدقیق ایدرایسہ کز بعضلرینک توهم ایتدکلی کبی بالکدر طب یونانی بی دکل ، یونان ، کلدان ، هند ، فرس و عرب اطباسنک امراض و معالجاتی ، عقاقیر و خواصی حقیقده کی تبعاتلرینک خلاصہ سنی ده حاوی برقاموس

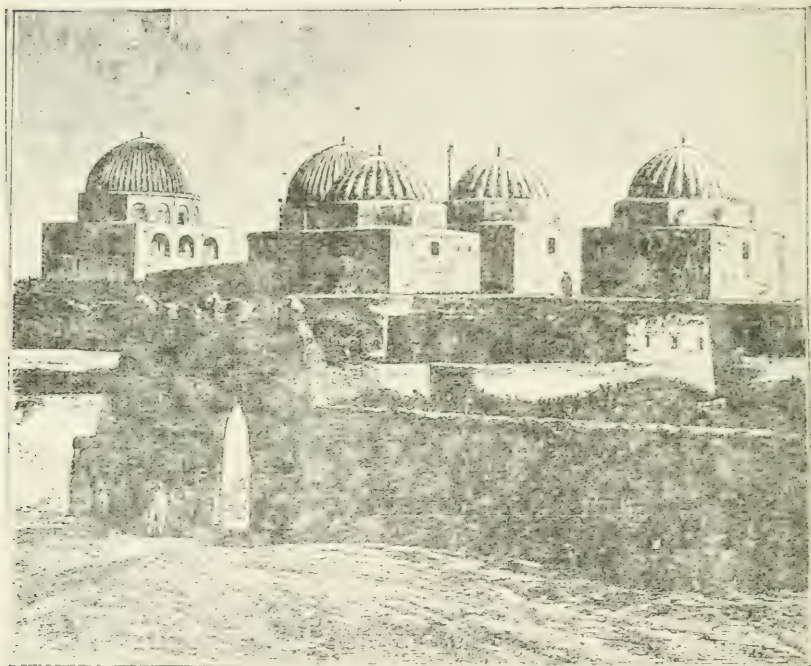

طنجہ ده بر زقاق

طب و صیدلہ دن متشکل اولدیغنی کوررسکز . چونکہ کتابک برچوق یرنده هندایلرک امراض و تداولرلی حقیقده کی فکر مخصوصلری و بو مطالعات اوزرینہ مؤلفک برچوق تبقیداتی محرردر . (ابن سینا) او مطالعات جملہ سندن اولهرق مثلاً هندایلرک سولوکک انواع و اشکالی و هریرینک خواصی حقیقده ویردکلی معلوماتی ذکر ایتدیکی کبی [۱] هندایلرک فکر مخصوصہ کورہ

سوتك حوامض ویا باقی ایله اكلی بئض خسته لقلری واز جمله جذام خسته لغنی تولید ایتدیکنی سه ویلیور . یوغوردك طورب ویا قوش آتی ایله وسویك [۱] یوغوردلی پلاو اوزدینه نیلامامسی وامشالی کی مطالعات دخی هندیلردن منقولدر [۲]. مذکور کتابده اسملری اول هندیلرینی کوسترمکده بولنان برچرق عمقیرك (نباتات طبیه) ناملری ده ذکر ایدیلگنده در .

قیروانده اسکي برجامع

هجرتك بشنجی عصری رجالدن اولان اندلسی (ابوالقاسم خاف بن عباس زهراوی) نك (كتاب التعريف لمن عجز عن التأليف) نامنده کی اثری اوروپالیلك ایتاهلری اثناسنده جدا مستفید اولدقلری کتب طبیه اسلامیه ن ایدی . بو کتاب برقاموس طبی اولوب حازی اولدینی قسیم جراحی ایله سائر بونوع آثارك فوقده بر موقع ممتاز اشغال ایدر . كذلك انداس اعظم اطبا سندن

[۱] سویق قاورولمش حیوبات ویادقیقندن ویاقورودولمش میره اولندن بارت اسکي عملر طرفندن یوللرده یزینلن برنوع یتك . [۲] فانون ۸۴ ج ۱

(ابو مروان عبدالملک بن ابی العلاء بن زھر) ك آلتنجی عصر ہجری اور تہ سندیہ (ابن رشد) ك نامہ تالیف ایٹدیكى (كتاب التیسیر فی المداوۃ والتدبیر) ی دخی اور وپالیلرك ترقیات طبیہ سنہ ۵۰۶ ك بیوك خدمتہ بولنمش ایدی . اطباى اسلامیه نك ؛ ذ كرى تطویل مقاله باعث دھا پك چوق آثار مهمه طبیہ لری وارد .

الطبای اسلامیه

مؤلفات طبیہ السنه اجنبیہ دن عربیہ ترجمہ اولندقدن صكره انتباه عباسینك انتہای ودور انحاط و تقهقر ك ابتداسنہ قدر ت یعنی اوج ، دوت عصر ظرفندہ ظهور ایڈن اطباى اسلامیه تعداد ایڈاسہ یالکز كتاب مؤلفلرندن اولوب اسملرینہ مطالع اولدیغمز اطبانك مقدارى برقاچ یوزہ بالغ اوله جغه شہہ یوقدر . بونلرك چوقلری سائر علوم دخیہ ایله دخی اشتغال ایڈرك اولعلملرہ دائر متعده كتابلر یازمشلردی . اطباى موما الهمك تحریر ایڈكلری آثار (ابن ابی اصیبعہ) نك (طبقات الاطبا) سی ایله (ابن قفطی) ك (تراجم الحکما) سی (وكاتب چلبی) نك (كشف الظنون) نده وسائر دده مفصلاً محرردر . علی لاطلاق اطبانك مقدارینہ كلنجہ بونی صورت قطعیدہ تعیین ایتمك - بوبایدہ كی معلوماتك مرور زمانلہ ضیاعنہ بناءً - امکان خارجندہ در . آنجق بمض قرائندن اودورلردہ پك چوق اطبا یئیشدیكى آكلاشیلور . دردنجی عصر ہجرینك ابتدالزئدہ خلیفہ (متمدن بالله) ك زمانندہ یالکز بغداددہ بولمان اطبا تعداد ایڈیلنجہ شہر تلرندن طولای امتحانن مستغنی کوریلان اطبا ایله خلیفہ نك خدمتندہ بولمان طیبیلر داخل اولماق اوزرہ مذکور شہردہ اجرای طبابتہ مأزون اولق ایچون امتحان ویرمكہ اجبار ایڈیلن ۸۶۰ طیب بولندینی تحقیق ایتمش ایدی [۱] . شوخالده بغداددہ عین زماندہ بولمان بتون اطبانك مقدارى بیكدن آشاغی اولماق اقتضا ایڈر . اوچنجی عصر ہجرینك اورتلرئدہ یالکز خرسیتان اطبانندن اولق اوزرہ خلیفہ (متوكل) ك خدمتندہ ۵۶ طیب موجود ایدی [۲] . (بنی

حمران) دن (سیف الدوله) یمکه او طور دینی زمان کنیدی ایله برابر ۲۴ طیب بونوردی که بونلرک بعضلری ایکی علم تعاطی ایتدکارندن طولانی ایکی ، بعضلری ده اوج علم تعاطی ایلدکاری ایچون اوج معش آلیرلردی [۱] .

اطبا ایچون بر قانون و رئیس مخصوص واردی . بور رئیس اطباک امتحانلرینه باقورق اثبات اهلیت ایدنلری تعاطی طبا بته مأذون ایلردی . مشاهیر اطبان (سنان بن قره) و (امین الدوله ابن التلمیذ) بغدادده واعظم اطبای اسلامدن (مهذب الدین الدخوار) مصرده بورؤسانک اک مشهورلردن ایدیلر . اطبا نصل چوق ایدی ایسه اجزاجیلر دخی بک چوق مقدارده ایدیلر . علاجاره بر چوق حیله قاریشدرلدیغدن اجزاجیلرک اجرای امتحانلرله اثبات اهلیت ایدنلره شهادتنامه ویراسنه و عکسی ظهور ایدنلرک فیلرینه مجبوریت حاصل اولمش ایدی . بواجرا آده اک اول بولمان ذات خلفای عباسیه دن (معتصم) ک معینه استخرام ایدیلن امرای اتراکدن (افشین) اولوب بوایشه مشاهیر الطبان (زکریا بن الطیفوری) ن مأمور اتمش ایدی [۲] . اطبا واجزاجیلردن بعضلری زمان حاضرده اولدینی کبی اردونک خدمتده بولنهرق معین معاشلر آلیرلردی . بونلره مرتزقه نامی ویریلیردی . سائر اطبا ایسه اهالینک مداواتی ایله اشتغال ایدرلردی که بونلرک معاشلری یوق ایدی .

اطبا هر نوع علوم طبیه یی حائر طیب ، بوکونکی ارباب اختاص کبی جراح ، قان آلیجی ، کحال ، دیشجی ، یالکز قادین و خالایق طبیی ، دلیر طبیی اولوق ارزره برطاقم صنوف و طبقاته منقسم ایدیلر . مصر قطعه سی دیگر قطعهلردن زیاده کوز خسته لقلرینه معروض اولدیغدن بوراده سائر برلردن زیاده کحال (کوز حکیمی) موجود ایدی . بونلر امراض عینه دن آق صو خسته لغنی بوکونکی کترکتنا (قاناراق) عملیه سنده یاپلدینی کبی او صوی کوزدن چیقارمقله نداوی ایدرلردی .

کذلک او دورلرده علم طبه برطاقم قادینلر دخی کسب شهرت اتمش ایدی . انداس مشاهیر اطبانندن (الحفید ابو بکر بن زهر) ک همشیره سیله یونک قیزی اندلسده بیتشن مشهور طبیه لردن ایدیلر . موما الیهما قادینلرک

تداویسی ایلہ اشتغال ایدر لر و مغربده حکومت سورن موحدین دولتی ملوکندن
(منصور) لقبی آن (یعقوب ابو یوسف) ک حرملریله متعلقانک مداوانلریته
باقرلردی . (منصور) حرمه موما الیهمان بشقه طیب صوقازدی [۱] .
شام قطعہسندہ دخی امویلرک زماننده بنی هود قبیلهسندن (زینب) نامنده
برقادین طب و جراحیان و کوز تداویسندہ مہارت مخصوصه ایلہ شہرت آلمش
ایدی [۲] . علوم سائرہ و ادبیات ایلہ دخی (شہدہ الدینوریہ) ، (بنت
دھین اللوز دمشقیہ) و سائرہ کبی برچوق قادینلر دھا یتشمش ایدی .

او عصرلرک اطباسنه نظراً معاینه طیبہ خستہنک بولی ایلہ نبضنک معاینهسندن
عبارت ایدی . خستہ طیبہ مراجعت ایتدیکی زمان بولتی حاوی بریشہ برابر
کو توره رک طیبہ تسلیم ایدردی . طیب خستہنک بولتی معاینه ایلہ ایچندہ
بولان حوامض و یا قوابض و یا شکری آکلامق ایچون آغزی ایلہ طاتدقرن
و نبضی معاینه ایتدکن صکرہ خستہنک خستہلغی حقتندہ بر حکم ویر بردی . چونکہ
اوزمانکی اطبانک اعتقادینہ کورہ قلبک مزاجی نبضدن و جکر و اخلاطک [*]
مزاجی حده بولدن آکلاشلیر . بواعتقادک ترقیات طیبہ حاضرہہ عدم موافق
درکار اولقلہ برابر بوکون دخی نبض و بولک معاینهسی طبابتدہ مہم بر موقع
طوتدینغی ده انکار اولنہ ماز .

اسلام طرفندہ فوع لمبده وجود کنیر بولون ترقیات

شمدی آرتق اسلاملرک فن طبده وجود کتیر دکری اختراعات جدیدہ
و مطالعات مبتکر دینی تدقیق ایتک قالیور . فقط بو خصوصده معلومات مکملہ
ویرہ بیلمک بو مقامک مساعدهسی فوقندہ دور و دراز تدقیقات اجراسنہ
محتاج اولدیغندن اختصار طریقنی طومغه مجبور زہ اسلاملر دھا اول کوسترلدیکی
وجه ایلہ فرس ، ہند ، کلدان و عرب علوم طیبہسنی بر آزدہ جمع ویر برینہ
مزج ایتک خدمتی یاپدقن ماعددا یازمش اولدقلری آثارک مطالعہسندن

[۱] طبقات اطبا ۷۰ ج ۲ [۲] طبقات الاطبا ۱۲۳ ج ۱

[۳] اخلاط اسکی طبابتہ کورہ صفرا ، سودا ، دم و بلفمدن متشکل اولان امزجہ
اربعہ بہ اطلاق اولنوردی .

آکلاشیله جنی اوزره کندی اثر تدقیق و تجربه لری اوله رق فن طبده برچرق اکتشافات مهمه و مطالعات مبدعاه وجوده کتیرمکنده موفق اولمشلر ایدی . مؤلفات طبیه اسلامیه بی مطالعه ایدر ایسه کر اطباء اسلامیه نك علوم طبیه استاذه قزمانك رأی و مطالعاتی ایله اکتما ایتیه رك انلری تحقیق و تدقیق و تنقیق ایلدکلرینی کورر سکز . مثلاً (ابقراط) و (جالینوس) ك آثارینی او صورتله حاده تدقیقیدن کچیره رك خطا و صوابلرینی تفریق ایتشلردی [۱] . اطباء اسلامیه نك - مشاهیر اطبا و حکمای اسلامدن (احمد بن ابی الاشعث) ك (جالینوس) ك آثارنده یابدیغی کبی - السنه اجنبیه دن ترجمه اولان کتب طبیه نك حسن ترتیب و تبویب مندرجاتی ایچون صرف ایتدکلری مساعی مخصوصه دخی آریجه شایان تذکاردر . طبیب موما ایله او آثارك مطالعه سنی تسهیل ایتك اوزره دهها منتظم و دهها مکمل برشکلده ترتیب و تبویب ایتمش ایدی [۲] . اطباء اسلامیه طرفندن قزمانك مؤلفات طبیه سنه یازیلان شرحلر و ذیللر دخی علم طبیه بك بیوک برخدمته بولنمش ایدی . مثلاً (دیسقوریدس) ك نباتاتنه دائر اولان کتابنه اندلس مشاهیر اطبا سندن (ابن جلجل) ك یازدیغی ذیلده او ایله نباتات طبیه نك اسملری واردر که اطباء اقدمین انلری یلمزلردی . اسلاملر ك فن طبده طوغریدن طوغری به وجوده کتیردکلری ترقیات یختمه کنجه بونی تماماً بولوب چیقارمق اك کوچ واک مشقتلی مسائلنددر . بوجهتله محقق بیایدیکمز بعض معلوماتی نمونه قیلندن اوله رق یازمقله اکتفا اید، جکزه اسلاملر ك طوغریدن طوغری به وجوده کتیردکلری ترقیات جمله سنندن اوله رق خسته لقلر ك تداوینسنده اسکی اطباك طرز مداواتلرینه مخالف یکی اصوللر کشف ایتشلر ایدی . هر نه قور بو اکتشافاتك اکتثری ضائع اولمش ایسه ده الده بولان برطاقم معلومات بوخصوصه بر فکر ایدینکه کفیات ایدر . اسلام اطبا دن اول فلج ، لقوه [۳] ، استرخا خسته لقلری وساره کبی برطاقم

[۱] قانون ۲۱ ج ۲ [۲] طبقات الاطبا ۲۴۶ ج ۱

[۳] لقوه یوزه غارض اولان برخسته لدرکه بوخسته لغه دوچار اولان کیمسه نك آوردی بیونك برطرفنه اکیلوب توکوروک و بانم آغزك برطرفندن چیقار و دوداقلری جبرری اوزرینه قاپانمدیغی کبی کوژك بری ده قاپانماز اولور .

بوخسته لغه فرانسزجه ده فلج وجبی Paralysis faciale نامی ویریلیر .

امراض اوزمانلرک اصوللرینه کوره ادوۂ حازه ایله تدای ایلوردی . اسلام اطبابی ایسه بوخسته لقلرک تدایینی بالمکس ادویۂ باردیه تحویل ایشلر ایدی . اسلاملردن بو اصولی اولدوشونوب خسته لره تطبیقی ایلمک توصیه ایدن ذات مشاهیر ایلان شیخ ابو منصور صاعد بن بشر اولوب امراض مذکوره ایله ملول اولانلری فصـد (قان آلق) ، تبرید وترطیب ایله تدای ایدردی . طیب موما البهک بو اصولی موفقیت کوستردیکندن کندیسـی بغدادده (مارستان عضدی) نک ریاضتـه تعیین اولمش ایدی . (صاعد بن بشر) مذکور خسته خاننک زمام امورینی اله آنیجه معاجین حازه و ادویۂ حازه یی بسـبتون قالدیره رق خسته لرک مداواتی آرپه وتخم صولرینه حصر ایش و بو اصول تداییدن حیرت بخش نتیجه لر استحصـال ایدلمشدی . کندیسندن صکره کلن بالجمله اطبا انک اثرینه اقتداءً بو اصول مداواتده دوام ایشلردی [۱] .

عالم طبابتده ابطال حس ایچون مرقد - او یودیجی Soporifique - ی ایلمک استعمال ایدنلر عربلر ایدی . روایتـه کوره بونک ایچون قره بوغنی استعمال ایدرلردی . اطباجه معروف اولان (خلال) ی [۲] ایلمک استعمال ایدنلر دخی کذلک عربلر ایدی .

کاوایاتی (کی ایدیجی ماده لری) بو کونکی طرزده موافق برصـورتده ایلمک استعمال ایدنلر ایله تدرن رتوی معلولیننک طرفانلرینک شکله اک اول نظر دقتی جلب ایلینلر ، صاریاق وقولرا خسته لقلری ایچون اک اول علاج ترتیب ایدنلر ، دایلرک مداواتنده ایفونی کلتلی مقدارده ایلمک قوللانلر ، نرف دمی کسمک ایچون صغوق صودوکه کی ایلمک توصیه ایدنلر ، اوموز جیق قلعغنی طبابتده معروف اولان شکل تدایینی وجه ایله بردن بره رد مقاومتله رینه کتیرمک اصولی برنجی اولاق اوزره اثخاذا ایلینلر ، کوز خسته لقلرندن آق صو ابردنی ایلمک تعریف وتوصیه ایدنلر ، مـشاهده پیدا اولان طـاشی پارچه پارچه یا بق اصولی ایلمک کوسترنلرک عربلر اولدینی اوروپا مدقیدنجه ثابت اولان موادندره

[۱] طبقات الاطبا ۲۳۲ ج ۱

[۲] خلال اطباجه بیونک آرقه سنده فتیل ایله ایشلایان یارده اطلاق اولورکه هر کون فتیل چکلدکجه یارندن تراکم ایدن جراحت آقار .

بودن ماعدا عربلرک نامنه فن طبک بعض شعبه لرینه دائر دها اول هریج برکیمسه طرفدن یازیله مامش برطب قم آناز تحریر اولمش ایدی . جندام خسته لغی حقدنه اک اول یازی یازانلر عربلر و بومو موضوعه دائر ایلمک کتابی تألیف ایدن ذاتده خانمای عباسیه نیک خدمتندره بولنان مشاهیر اطبا دن (یوحنا بن ماسویه) ایدی [۱] قیزامق ، جدی خسته لقلربی ده (ابوبکر رازی) مک برکتابنده تعریف و تشریح ایلدیککی وجه ایله ک اول تعریف و توصیف ایدنلر کذلک عربلر ایدی . اسلام لرک علوم طبیه به دائر یازدقلری بیوک انسیقلوبه دیلر دخی بو علمه پک بیوک بر خدمتده بولمش ایدی .

اجزایبک ، کیمیا و نباتات

طب شعباتندن اولان اجزایبکک ترقیدنه ه عربلرک پک بیوک خدمتلری اولمش ایدی . چونکه عربلرکک هندستاندن ، کرک اطراف سائر دن اجزای طبیه جایی اغورنه ه پک بیوک همتلر صرف ایتمش لر ایدی . دها اول بیان ایتدی کمز اوزره بو همتلرک صرفه نا (یحیی بن خالد برمکی) زمانندن اعتباراً باشلانمش ایدی . دها صکره عربلردن یتیشن برچوق اطبا و اجزایبک اجزای طبیه نیک تدقیقه صرف اتمش ایدرک بوفته دائر لسان یونانی و هندیدن ترجمه ایلیان کتابلر ایله توسیع معلومات ایلنجه اجزای طبیه نیک جمع و اعمالی ایله بالذات مشغول اولمشلردی . اوروبایلر او یانوبده فن صیدله نیک (اجزایبکک) تاریخی تدقیق ایتدکلری زمان ؛ یکی ایجاد ایتدکلری ادویه دن ماعدا بوفک ایلمک تملا ری وضع و علاج لرک ترتیب و ترکیبی ایله اک اول اشغال ایدنلرک عربلر اولدیغی کوردکلری کی بزه واصل اولدیغی شکله اقر باذن (ادویه مفرده) حقدنه اک اول اثر تألیف ایلنلرکده کذلک عربلر اولدیغی آکلامشلردر [۲] . عربلر انتباه عباسی دورنده کرک مارستاندرده ، کرک اجزا خانلرده ۲۵۵ سنه هجریه سنده وفات ایدن مشاهیر اطبا دن (سائور بن سهل) طرفدن تألیف اولنان اقر باذینه اعتبار ایتمشلردی . بالآخره ۵۶۰ سنه سنده وفات ایدر (امین الدوله

[۱] طبقات الاطبا ۱۸۳ ج ۱

[۲] Encyclopaedia Brit art. « Medicine »

ابن التلمیذ) ك اقر باذنی ظهور ایدنجہ اوتہ کنی براقرق بریکتمہ اعتماد ایدیلر . اجزاخانہ لری شمیدیکی شکلده ایلک تأسیس ایدنلر دخی عربلر ایدی . اوروپا لیلر طرفدن عربلردن اقتباس اولنوب حالا اولسانلرده اصل عربی ، یاخود فارسی ویا هندیسینی محافظه ایتمکده اولان اجزای طیبہ نك اسملری مدعامنری مؤید الك یقین بردلیل تشکیل ایدر .

اسلاملرک اجزایا یکده وجوده کنیر دکلری ترقیات علم کیمیا و علم نباتده حاصل ایتدکلری ترقیاته نابع اولمش ایدی . شمیدیکی علم کیمیایک تمللری کندی تجارب و مستمضر اتلریله ایلک قورانلرک عربلر اولدنجی شپه کوتورر مسائلدن دکلر . دهها اول دخی بیان ایدلیدی اوزره بو علمک عربی یه نقلی ایله ایلک اشتغال ایدن ذات (خالد بن یزید) ایدی . بونی اسکندریه دارالفنونندن نقل ایتمش ایدی . ۱۴۸ سنه هجریه سنده [۱] وفات ایدن ائمه اخی عشردن (جعفر صادق) کیمیایی مشارالیه (خالد) دن تحصیل ایتدیکی کی مشاهیر حکمای اسلامدن (جابر بن حیان) دخی بو علمی (خالد) دن و دیگر برروایته کوره (جابر) دن اوکرتمش ایدی . مشارالیه مدن صکره یتیشن (کنسی) ، (ابو بکر راری) و سائر ده دخی علم کیمیاده (خالد) ایله شاگرداننک فیض علمیلریله پرورشیا اوله رق بؤکونکی علم کیمیایک تمللری وضع ایتشلردر . بالذات اوروپا محققینک بیاناتنه نظراً ماء انضهتی (حامض نیتریک Acide nitrique) ، زاج یاغنی (حامض کبریتی Acide sulfurique) ، ماء الذهب ی (حامض نیترو هیدروکلوریک Acide nitrohydrochlorique) ترکیب و استحضار ایدنلر عربلر اولدقلری کی پونا یایی (پوناس Potasse) ، نشادر روحنی و طوزینی ، جهنم طاشنی (نیترات الفضة Nitrate d'argent) ، سلیمانینی (کلورید زینتی Chlorhyd de mercure) ، راسب احمری (اوقسید زینتی Oxyaye de mercure) ، ملح الطرطیری (Tartrate) ، کهرچله نی (نترات البوتاسا Nitrate de potasse) ، زاج اخضری (کبریتات الحدید Sulfure de fer) ، القلی بی (سوده Alcali) ، زرنجی ، بورق (بوره) و دائرة اطلاعزه واصل اوله میان دهها سائر برچوق مرکباتی اکتشاف

(۱) اصلده سهواً ۱۴۰ سنه سنده دینیلور .

ایندیلر دخی عربلر ایدی . فی الحقیقه عربلرک زماننده کشف اولمش اویله بعض مرکبات کیماویه کورئیوررکه کچن عصرک سوکندن اول تاریخ کیمیاده انلره مشابه برشیئه تصادف ایدلر . مثلاً مورخ شهیر (ابن الاثیر) ک عراقده مقیم زنجیلرک عصبانی ازاله و تنکیل ایتک ایچون ۳۶۹ تاریخنده وقوع بولان محاربات اثناسنده عربلرک تختلره طلا ایدیلنجه تختی عمتنع الاحتراق برحاله کتیرن برطاقم مادهلرک استعمال اولندیغنی ذکر ایدیور [۱] . فقط اومادهلرک نه اولدیغنی سوبله مبور . مواد کیماویه دن معدود اولان بارودک موجودی دخی عربلر اولدیغنی تدقیقات واقعه مزانه مرجح کورمکده بز [۲] . تقطیر، ترشیح، تصعید، تبلور، تذویب ایلک تعریف و توصیف ایدلر ده عربلر ایدی . عربلر کیمیاى قدیمک بطلاننه دائر برطاقم کتابلر یاز شیلردی . بویولده ایلک اثر یازان ذات اوچنجی عصر هجرینک اورتهلرنده حکیم وفیلسوفلری اولان (یعقوب کندی) ایدی [۳] .

علم نباتاته کلنجه عربلر بوعلمک تحصیل و تخریرنده یک یوکسک برموقع اشغال ایدلر . عربلر بوعلمی انتباه عباسی اثناسنده (دیسقوریدس) ایله (جالینوس) ک آتارندن و کتب هندیه دن اقتباس ایتشلردی . (دیسقوریدس) ک علم نباتانه دائر اولان کتابی انتباه عامی عباسی کتاب مترجملرندن (اصطفان بن باسیل) طرفندن یونانیدن عربییه ترجمه ایدلمش ایدی . مترجم ؛ کتبابده بولان نباتات طیبیه اسملرندن عربیده مقابلی بوله دیغنی اسملری لفظ یونانیسی اوزره براقه رق مقابللرینک بولنوب یازلمسنى کندیسندن صکره کله جک ارباب اقتدارک همتته ترک ایتمش ایدی . ترجمه اوحالی ایله اندلسه منتقل و خالق انک مطالعه ایله مستفید اولدی . نهایت هجرتک دردنجی عصری اورتهلرنده قسطنطنیه ایمپراطوری (عبدالرحمن ثالث) ایله نامه لر تعاطی و کندیسنه برطاقم کابلر هدیه ایتدی . بوکتابلرک ایچنده (دیسقوریدس) ک لسان یونانی ایله محرز و باحث اولدیغنی نباتاتک روملرک حیرتفزا تصاویریه مزین کتابی بولئیوردی . اوصرده اندلسده لسان یونانی بی بیلیر کیمسه یوق ایدی . (عبدالرحمن

[۱] ابن الاثیر ۱۰۱ ج ۷ [۲] الهالاک اونجی سنه سی صحیفه ۸۷ [۳] کشف الظنون

ثالث) روم امپراطورینہ برنامہ یازہرق کتابک لسان یونانیدن لاتینجہیہ ترجمہ سی ایچون بویکی لسانی اپی بیایر بر آدمک اعزامنی التماس ایئدی . چونکہ اندلسدہ اپی لاتینجہ بیئلر وار ایدی . بونک اوزرینہ روم امپراطوری طرفندن اعزام اولنان (نقرولا) اسمندہ کی راہب . ۳۴۰ تاریخندہ (قرطبہ) یہ واصل اولدی . ایشتہ بوراہبک معاونتی ایلہ (اصطفیان بن باسیل) ک مذکور کتابدہ محرر اولان نباتات وادویۃ طیہدن عربیندہ مقابلنی بولہ مدینغی و تفسیر ایده مدینغی ایشیرک عربی مقابللری بولنوب تفسیر ایلدی . دہا صکرہ دردنجی عصر ہجرینک اواخرندہ اندلسک مشاہیر اطبا سندن (ابن جلجل) یتیشجہ (دیسقوریدس) ک یازہ مدینغی نباتات طیہ وادویہ بہ دائرہ بر کتاب یازہرق بونی (دیسقوریدس) ک کتابنہ ذیل یایدی .

بالآخرہ یدنجی عصر ہجرینک اورتہ لرنده متفنن و نباتی شہیر (ابن بیطار مالمی) یتیشدی . (ابن بیطار) مذکور کتابی مطالعہ و تدقیق ایتمکہ برابر یونان روم ممالکنہ - یاحت واورالردہ علم نباتات علماسیلہ اجتماع ایدرک انلردن نباتات اوزرینہ تطبیقات شکلندہ برچوق معلومات اکتساب ایلدی . مغرب ممالکنہ وسائرہ یہ دخی کیتدی . بورالرددہ برچوق نباتیون ایلہ برلشہرک توسیع معلومات ایئدی . معلوماتی ہب بالذات نباتات اوزرینہ تطبیقات اجراسیلہ اکتساب ایدیوردی . شامہ دخی کیدرک بورالردہ یونان نباتاتی تدقیق ایلدی . متعاقباً ملوک ایوبیہ دن (ملک کامل محمد بن ابی بکر) ک خدمتندہ اولدینغی خالدہ مصرہ کیتدی . حکمدار مشارایہ صاحب ترجمہنک نباتات طیہ وادویۃ مفردہ (بسیطہ) ددی اقدار عظیمی تقدیر ایش ایلدی . کندیسنی مصردہ نباتیونہ رئیس یایدی . (ابن بیطار) ایشتہ اوقدر تجربہ و تدقیقاتدن صکرہ ادویۃ مفردہ و نباتاتہ دائرہ اولوب (مفردات ابن البطار) نامیلہ معروف اولان (کتاب الجامع فی الادویۃ المفردہ) بی یازدی کہ بوکتاب بو علمہ دائرہ تحریر اولنان آثار آرہ سندنہ جدأ بر موقع ممتاز اشغال ایدر [۱] . اوروبالیر صوک انتہام عامی بی وجودہ کتیر دکبری زمان کتاب مذکور علم نباتاتندہ کندیلرینہ مأخذ و اساس تشکیل ایلدی .

۶۳۹ تاریخنده وفات ایدن مشاهیر اطبادن (کتاب الادویة المفردة) صاحبی (رشیدالدین بن الصوری) دخی اعظم نباتیون اسلامدن واک بیوک مدققلردن ایدی. طیب موما ایله برابرنده فورچه‌لری وهرنوع بویالری حامل برسام بولندیغی حالده (جبل لبنان) ده وسوریه‌نک سائر طرفلرنده نباتاتک بیتدیکی یرلره کیدرک نباتاتی بالذات آزار، رسامه کوستیرر، رنگلریله، یابراق وداللرینک عددلریله کمال دقله رسم ایتدیرر وهر نباتک رسمنی بری طراوته بولندیغی، دیکری کاله ایردیکی، اوچنجیمی قورودینی زمانلرده اوچ دفعه یایدیردی [۱]. بوکونکی علمای نباتک بونجه تکملات علمیه‌دن صکره یایدق‌لری ده بودر. ایشه مدنیت اسلامیه بوکونکی ترقیات علمیه‌نک یتشیدیردیکی علما کی بیوک بیوک مدققلر یتشیدیرمش ایدی.

۱-لاملرده مارستانلر (خسته‌خانه‌لر)

مارستان، یاخود بیمارستان کلمه‌سی (خسته محلی) معناسنه برلفظ فارسیدره عربیده بوکونکی مقابلی (مستشفى) در. آحقق مارستانلر مدنیت اسلامیه زمانلرنده علم طبک تدریس ایدلیدیکی محل دخی اولدیغندن عینی زمانده هم مکتب طی، هم خسته‌خانه شکلنده ایدیلر. عربلر مارستان تأسیسی ایرانایلردن اقتباس ومارستانلری ده اول ذکر کیچن جندیسابور مارستانی شکلنده انشا ایتشلردی.

اسلامیتده ایلك مارستانی انشا ایدن ذات ملوک امویه‌نک آلتنجیمی اولان (ولید بن عبدالملک) ایدی. مشارالیه ۸۸ تاریخ هجریسنده شامده برخسته‌خانه انشا ایدرک برطاقم اطبانک نظارتنه تودیع وجدام ایله مصاب اولان خسته‌لرک حبسلریغی امر ایله‌رک کندیلرینه ارزاق ومعینات تخصیص ایلدی [۲]. دولت امویه منقضی اولدیغی زمان عالم اسلامده مذکور خسته‌خانه‌دن بشقه خسته‌خانه یوق ایدی. عباسیلر موقع حاکمیت کله‌کیچن خلیفه‌لری (منصور) ده اول کورلیدیکی وجه ایله ایلك اولمق اوزره جندیسابور مارستانندن اطبا جلب

ایتمش ایسده خسته‌خانه تأسیس ایتدی . یالکز اعمال ایله ایتم و عاجز قادینلره مخصوص برؤسسہ یابدیردی [۱] . برده یا کندیمی ، یا خود خلقی طرفدن دلیلرک تداویلرینه مخصوص تیمارخانه لرده تأسیس ایلدی [۲] .

دولت عباسیہده مارستانلری ایلك تأسیس ایدن ذات (هارون الرشید) ایدی . خلیفہ مشار الیه جنیدیسابور مارستانی اطبا سندن زردینه کلنلرک مہارت و حذاقتی کورنجہ (بغداد) شہرینک ده اولہ برشرفی احراز ایتمنی آرزو ایدرک مذکور پاتختہ برماستان انشاسنی طیبی (جبرائیل بن بختیشوع) ہ امر ایلدی . او صرہده (دهشتک) اسمندہ ہندی برطیب (جنیدیسابور) مارستاننک ریاستندہ بولمقدہ ایدی . (رشید) طیب موما الیہی یکی مارستانک ریاستنہ تعین ایتمک ایتدی . (دهشتک) عرض اعتذار ایدرک بووظیفہ ایچون مشاہیر اطبا دن (ماسویہ) ی توصیه ایتدی [۳] . (ماسویہ) رشید طرفدن بغدادده انشا اولنان مارستانک ریاستندہ بولندیگی کی کندیسندن صکرہ اوغلی (یوحنا بن ماسویہ) دخی بوریا-تندہ پدینہ خاف اولمشدی . (رشید) ک و زراسندن اولان برمکیلز دھا اول کوسترلرکی اوزرہ علم و عرفان اربابندن وطب ہندی ایلہ اطبا سنے رغبت ایدن ذواتدن اولدقلرندن بونلر دخی کندی ناملرینہ منسوب برماستان تأسیس ایدرک ریاستنی (ابن دهن) اسمندہ ہندی برطیبہ تودیع ایلدیلر . (ابن دهن) دور عباسیہده ہندلسانندن طوغریدن طوغریہ عربنیہ اثر ترجمہ ایدن ذواتدن ایدی [۴] .

بغدادده (رشید) طرفدن تأسیس اولنان مارستان شہرت آنجہ دیگر شہرلر سائر اسباب مدینتہ بغدادی نصل تقلید ایتدیلر ایسہ مارستان انشاسندہده بغدادی تقلید ایلدیلر . خلفای عباسیہدن (متوکل) ک و زراسندن (فتح بن خاقان) (مارستان المغافر) نامنی آلان بر مارستان تأسیس ایتدیگی کی (احمد بن طولون) دخی مصرہ والی اولنجہ قاہرہده ۲۵۹ تاریخ ہجری سندنہ کندی نامیلہ معروف اولان برماستان تأسیس و انشا آتہ ۶۰,۰۰۰ دینار صرف ایلدی . (ابن طولون) مذکور مارستانده عسکردن و کولہ منلردن

[۱] ابن خلیکان ۴۹۵ ج ۱ [۲] کشکول ۲۱۳ [۳] طبقات لاطبا ۱۷۴ ج ۱

[۴] فہرست ۲۴۵

کیمسه تدای اولمیه‌رق اهالیدن خسته و مجنون اولانلرک تدایولرینه حصر ایلدنی شرط اتخاذا اتمش و خسته‌خانه‌نک تأمین دوامی ایچون کافی بر ایراد تخصیص ایلش ایدی . مشار الیه بر مجنوندن فنا بر معامله کورنجه‌یه قدر هر هفته جمعه‌کونی بوخسته‌خانینی بالذات زیارت ایدردی . مجنونک فنا معامله‌سنه هدف اولنجه زیارتی کسیدی [۱] .

اوچنجی عصر هجری منقضى اولور اولماز مکه ، مدینه و سائرده دخی مارستانلر انشا اولمش ایدی . دردنجی عصر هجری کیردیکنده ایسه خلیفه (مقتدر) ایله وزیراسی بغداد و اطرافده مارستانلر انشاسنه مسارعت ایلدیلر . او جمله‌دن (مقتدر) ک وزیراسندن (علی بن عیسی) کندی پاره‌سیله ۳۰۲ سنه‌سنده بغدادک حریبه جهتمده بر مارستان انشا ایدرک طیبی مشاهیر اطبا‌دن (ابو عثمان دمشقی) یه تودیع ایتدی [۲] . ینه او جمله‌دن مشاهیر اطبا‌دن (سنان بن ثابت) ۳۰۶ تاریخنده بغدادک (سوق یحیی) جهتمده (مارستان السیده) نامیله بر مارستان کشاد ایلدی . بوخسته‌خانه‌نک آلیق مصرفی ۶۰۰ دیناره بالغ اولمقده ایدی . (سنان بن ثابت) سنه مذکورده خلیفه (مقتدر) ، کندی نامیله یاد ایدیله‌جک ، بر مارستانک انشاسنی توصیه‌ایتمکله (مقتدر) دخی بغداد قپولردن (باب الشام) جهتمده (مارستان مقتدری) نی انشا ایتدیردی . مذکور خسته‌خانه ایچون خلیفه مشار الیه طرفدن آیده ۲۰۰ دینار صرف اونئوردی . کذلک (مقتدر) ک وزیراسندن و مشاهیر کتابدن (ابن القرات) دخی اوصره‌لرده بغدادده (درب الفضل) جهتمده کندی نامیله یاد اولنان بر مارستان تأسیس ایتدیکی کبی [۳] سائر ذواتده (ری) ، (نيسابور) و سائرده دیکر مارستانلر انشا ایلدیلر . دردنجی عصرک اورته‌لرنده قاهرده اخشی‌دیان ملوکنک دردنجیسی اولان (کافور الحصى) یه نسبتله (مارستان کافوری) تأسیس اولندی . آل بویه‌دن (عضد الدوله) ۳۶۸ تاریخنده بغدادک جهت غریبه‌سنده کورپرنک کنارنده (مارستان عضدی) نی انشا و بوخسته‌خانه‌یه جراحلر ایله کچالدر ، چیققیجیلر ، قان‌ایجیلر داخل اولمق اوزره ۲۴ طیب

[۱] مقرزی ۴۰۵ ج ۲ [۲] طبقات الاطبا ۲۳۴ ج ۱ [۳] طبقات الاطبا

تعیین ایلدی. بوجہتله مذکور خسته خانه ده اول انشا اولنان سائر خسته خانه لره تقوق ایتدی. خسته خانه لرده اطبا اوزرینه بررئیس بولنوردی که اکا (ساعور) نامی ویریلردی .

(مارستان عضدی) موصل وجزیره جوار لرنده حکومت سورن آتابکان دو ائتک آلتنجی حکمداری اولان (نورالدین زنجکی) طرفدن آنتنجی عصر هجرینک اورتلرنده (شام) ده انشا اولنان بیوک مارستانک تأسیسنه قدر بالجمله خسته خانه لره ک سرقرازی اوله رق دوام ایتش ایدی . بویوک مارستاندن صکره (صلاح الدین ابوبی) قاهرده (مارستان عتیق) ی وسائر برطاقم خسته خانه لری انشا ایلدی . ممالیک بحریه مصرده تأسیس حکومت ایدنجه بونلرک یدنجیسی اولان (ملک منصور قلاوون) ۶۸۳ تاریخنده شام مارستانی طرزنده قاهرده (مارستان منصوری) یی تأسیس ایتدی . (مقریزی) خطط نامیله معروف اولان (المواعظ والاعتبار بذکر الخطط والآثار) اسمنده کی کتابنده بوخسته خانه بی تعریف ایتکده در . مذکور خسته خانه نک انقاضی حالاقاهرده (شارع انحاسین) ده طور بیور . ممالیک چرا کسه نک دردنچیسسی اولان (ملک مؤید) دخی قاهرده ۸۲۱ تاریخنده (مارستان مؤیدی) یی تأسیس ایلدی . اسلاملر طرفندن فارس ، خراسان ، موصل ، شام ، اندلس وسائر ممالکده ذکری تطویل کلامه باعث ده برچوق خسته خانه لر انشا ایدلش ایدی . اندلسلی مشاهیر ادباندن (ابن جیر) ک سیاحتنامه سنده مؤلفک آلتنجی عصر هجریده ممالک اسلامیده بالذات مشاهده ایتدیکی خسته خانه لره دأثر ایضاحات مقتضیه مندرجدر .

دور اسلامیده تأسیس اولنان سالف الیمان خسته خانه لر غایت منتظم برحاله بولندیریلوب هر جنس ومذهبدن خسته لره تداو یسنه باقیلردی . هر خسته لق ایچون آیریجه برصالون تخصیص ایدیلردی . طیب ؛ یاننده خسته باقیلجیلری اولدینی حالده خسته لری طولاشه رق هر خسته ایچون اقتضا ایدن علاجی یازاردی [۱] . خسته خانه ده شفایاب اولانلره یول ویریلر ووفات ایدنلر تکفین

ودفن اولنوردی . مارستاننرده طب و صیدلهیه دائر درسار ویرایر وهرایکی صنعتک تطیقاتی کوستریلیردی .

اوزمانلرده معروف اولان خسته‌خانه‌لردن اولمق اوزره بوکونکی سیار خسته‌خانه‌لر کبی دوه ویا قاطر اوزرینه نقل اولنور بر نوع سیارخسته‌خانه‌لر موجود ایدی . ساچوقیان ایراندن (سلطان محمد بن محمد بن مالک‌شاه) ک اردوسنده برمارستان سیار واردی که عسکر هر نره یه کیتسه بومارستان قرق‌دوه اوزرینه یوکلدیله‌رک اردو ایله برابر کوتورولوردی [۱] .

۳ - تجیم و نجوم ، یاخود علم فلک

قدماجه علم نجوم بری یلدزلرک مواقع وحرکاتسندن و خسوف وکسوف اعتباریله احکامندن باحث بر علم طبیعی ، دیکری اسکی اعتقاداته کوره یلدزلرک محاربه ، صلح ، ولادت ، وفات ، نیکبختلک ، نحوست ، یاغمور ، کوک آچیقانی وامشالی کبی حادثات عالم ایله اولان علاقه‌سندن باحث بر علم وهمی اولمق اوزره ایکی نوع ایدی . بوراده بجمعی قولایجه آ کلامتی ایچون برنجیسنه علم نجوم (علم هبت) ودیکرینه علم تجیم ناملری ویردم . دنیا اول بیسان ایتدیکمز معلوماتدن آ کلاشلدیغی اوزره عربلر بو علملرک هر ایکیسنده وقوف صاحبی ایدیلر . بالآخره عربلر داخل طریق مدنیت اوله‌زرق علوم دخیله‌پی کندی لسانلرینه ترجمه ایدنجه یونان ، فرس ، هند ، کلدانیلردن بو علملره دائر اقتباس ایتدکلری معلوماتی دها اول بیلدکلری شیره علاوه ایلدیلر . ایشته بونک نتیجه‌سنده دور اسلامیتده کی علم تجیم و علم نجوم وجوده کلدی .

علم تجیم

اتباء عباسی اثناسنده تجیم و نجومه اک اول اهمیت ویرن ذات ایکنجی خلیفه عباسی (ابو جعفر منصور) ایدی . اولجه بیسان ایتدیکمز وجه ایله

[۱] ابن خلکان ۲۷۴ ج ۱ و تراجم الحکما

خليفة مشارالیه (سند هند) کتابی ترجمہ ایدلمش ایدی. دها صکره موقع اقتداره کان خلفا بویولده (منصور) ک اثرینه اقتدا ایلدکلرندن - حتی دور عباسینک اک پارلاق زمانلرنده بیله - تجیم پک بیوک بر موقع اهمیت طوتمش ایدی. طیب، کاتب، محاسبلر نصل معاش و تعینات آیر مأمورین دولتدن ایدیلر ایسه منجملر دخی اوصورتله مأمورین دولتدن برصنف تشکیل ایدیورلردی [۱].

عربلرک نباتات طبیه یی تقطیر ایله اشتغاللری

خلفا برچوق خصوصات اداریه و سیاسیهلرنده منجملر ایله استشاره ایدرلردی. برخلیفه برتشبئی دوشونوبده عاقبتدن قورقارایسه منجملردن مطالعه صوراردی. منجملر فلکک احوالنه و یلدیزلرک اقتراناتنه بافرق اوتشبتک موافق اولوب اولدیغنی کشف و بیان ایلرلردی. بوندن ماعدا خستهلری ده یلدیزلرک احوالنه کوره تداوی ایدرلردی. احوال کواکب دائما نظر دفته آنهرق هرتشبت و حتی یمک، ایچمک و زیارت زمانلری یلدیزلردن استخراج اولوردی. بونکله برابر علوم شرعیة اسلامیة علماسی بواعتقادک فساد و بطلانی سویلکدن و بویوله صاپالری شدله تخطئه ایتمکدن خالی قالمازلردی. فقط خلق ینه بیلدکلرینی باپارلر، علمایی دیکلمزلردی. بوکون بیله عین اعتقادده پک چوق آدم یوقیدر؟

علم نجوم ، یا خود علم فلک

اسلام از علم نجومده (هینده) بیوک بر موقع اشغال ایدر لر . ا-لا-لرک علوم دخیله نك اکثرنده یابدقلى کبی یونان ، هند ، فرس ، کلدن وعرب جاهلیه نك علوم فلکیه سنی برآرده جمع ایتمکدن بشقه بوعلمه خدمتلى اولسه ینه بوخدمت بیوک برخدمت عد اولتور . عربلرده علم هیئته اساس اولق اوزره منجم (محمد فزاری) طرفندن (سند هند) کیتابک ترجمه اولندیغنی بوکتابک خلیفه (مأمون) ک زمانه قدر بوعلمه اساس ومرجع آشکیل ایلدیکنی دها اول بیان ایلدک .

بر یونان هیئتشناسنک اسکندریه رصدخانه سنده
رصد ایله اشتغالی (رصدک آرقه سنده بولغان
آت ذات الحقدرد)

(مأمون) ک زمانه ايسه بیت الحکمه ملازمیندن وعلم هیئته معلومات واسعه سخاندن اولاز (محمد بن موسی الخوارزمی) یتیشه رک هند ، فرس ، روم اصوللرینی جامع رزنج یابدی . مومالیه بوزیجک اساسنی (سند هند) ک احکامی اوزرینه قوردیساده تعادیل ومیلده اواحکامه مخالفت ایلدی . چونکه تعادیل لیل ونهاری فرک ومیل شمسی (بطلمیوس) ک اصوللری اوزرینه یامش ایدی . زیجه بئی برطقم بابلرده علاوه ایتش ایدی . هر طرفده انتشار ایلدی . مع مافیه مؤلف بوزیجده فرس تاریخی اساس اتخاذا ایتش ایدی . بالاخره ۳۹۸ سنه سنده وفات ایدن اندلسلی هیئتشناساندن (مسلمة بن احمد مرحیطی) یتیشنجه بوزیجک تاریخی تاریخ هجری به تحویل

ومراكز كواكبى مبدأ هجرت اتخاذا ايلدى [۱]. زيج كتابى اولجه دخى بيان ايدليكى اوزره يلديزلك حرکاتى مبین جدولرى حاوی برکتابدیر . تقویملىر بوجدوللردن استخراج اولنور .

دها اول ذکرى کچن شاكر ويا موسى اوغللى نامنده کى اوچ قاردش دخى علم نجوم ايله کسب شهرت ایدن اعظم هيئتشناساندىن ايديلر . بونلر خليفه (مأمون) ه خط نصف النهارك درجه سنى تعيين اچون محیط ارضى مساحه ايتملردى . (مأمون) نصف النهار دائره سنك ، يعنى محیط ارضك ۲۴,۰۰۰ ميل طولنده اولديك اثباتى خصوصنده تردد ايدرك بونى اثبات ضمنتده بو اوچ برادره مراجعت ايتش ايدى . بونلر واسع برير طلب ايتمکه کندیلرینه (سننجار) حراسى کونستردلى . اورايه کيتديلر . برقايزغه اوزون برايپ باغلابوب شماله طوغرى چکديلر . ايپک بيتديكى یرده ارتفاع آديلر . جنوبه طوغرى دخى عين عملیه يي اجرا ايدرك بورادهده ايپک بيتديكى یرده ارتفاعى اولچريلر . ايپک بونى ايله ارتفاع درجه لرینك فرقى حساب وکره ارضك اووسعتده بونديغنى اثبات ايدیلر . دها زیاده اطمشان کلك اوزره بوتجربه يي (کوفه) حراسنده دخى موقع اجرايه قويدیلر . (ابن خلکان) وسأرده بوخصوص حقتده معلومات مقتضيه موجوددر . شاكر اوغللى علم هيئت و هندسه يه دائر يك مهم و قيمتدار کتابلر تأليف ايتديلر . موما اليهمك زماننده ۲۷۲ سنه سنده وفات ایدن مشاهير منجميندن (ابو معشر بلخى) يتشمش ايدى . حکيم شهر (ابو يوسف يعقوب بن اسحق کندى) کنديسنه معاصر ايدى . (ابو معشر) ابتدا علم حديث ايله اشتغال ايتديکندن علوم عقلیه و فلسفیه يه بغض و تعصب کونستريورى . عوامى (کندى) نك عليهنه تجريك و علوم فلاسفه يه تابعيته انى تعيب و تشذيع ايدردى . (کندى) بر واسطه ايله (ابو معشر) ه علوم رياضيه تحصيلنه ترغيب ايتديرمکه (ابو معشر) ۴۷ ياشنى متجاوز اولدینى حاطه رياضيات و هندسه يه وقف نفس ايلدى . بو علومدن هيئتهده کچدى . علم هيئته دائر يك چوق اثرلر يازدى . (کندى) دخى بوسايهده انك تشذيع و تعرضدن

قورتولدی . مترجم شهیر (حنین بن اسحق عبادی) ایله ۲۸۸ تاریخنده وفات ایدن اعظم اطبا و حکمای عربدن حرانی (ثابت بن قره) ، اوروپا ایلیرجه (آفرانغان Alfragan) ، یاخود (آفرانغانیوس Alfraganus) شهرتیه معروف اولان مشاهیر منجمین و ریاضیون اسلامدن (احمد بن کثیر فرغانی) ، فضیلائی علمادان (سهل بن بشر بن هانی) اودورده یتیشن اعظم فلکیونندن ایدیلر . بوصوک ذات دولت عباسیه اعظم رجالدن خراسانده حکومت سورن بنی طاهر دولتک مؤسس (طاهر بن الحسین) ک خدمتده بولمقده ایدی . کذلک (محمد بن عیسیٰ ماغانی) ایله (بتانی) نامیله معروف اولان (محمد بن جابر حرانی) اوصورلرده ظهور ایدن بیوک هیئتشناساندن ایدیلر . بولردن (محمد بن جابر حرانی) صابئه دن ایدی . (زیج صابی) نامنی الان برزیج یامیش ایدی . ایکی نسخه اوزرینه یازیلان بوزیجک ایکنجی نسخهی دیگرندن ده طوغری ایدی . (محمد بن جابر حرانی) ۲۶۴ تاریخندن ۳۰۶ سنه سنه قدر رصد ایله اشتغال ایدرک نتیجه تدقیقاتی ۲۹۹ سنه سنده یازدیغی زیجده کوستردی . علم هیئنده عصرینک فریدی ایدی . ۳۱۷ سنه سنده وفات ایلدی [۱] . مذکور عصرده ده برچوق بیوک هیئتشناسلر یتیشمش ایدی . موما الیهدن صکره دردنجی و بشنجی عصر هجریلرده دخی علم هیئنده مشاهیر حکمای اسلامدن (ابو الوفاء بوزجانی) ایله (ابوالریحان برونی) کبی برچوق داهیلر یتیشمش ایدی . یدنجی عصرک هیئتشناسنک سرفرازی ایسه اعظم حکمای اسلامدن (نصیرالدین طوسی) ایدی . موما الیهک دورنده مشاهیر فلکیونندن (مؤید عرضی) ، اوغلی (محمد) ، موصلده (فخر مراغی) ، قلیسده (فخر خلاطی) ، (نجم الدین قزوینی) یتشدیکی کبی [۲] سائر عصرلرده دخی ده پک چوق هیئتشناسلر یتیشمش ایدی . کرک بوفلکیونی ، کرک یازدقلری آناری تعریف اتمک « لسانک علوم و معارفی تاریخی » نه عائد بر بحث اولدیغندن یوراده یالکز مدنیت اسلامیه نک علم هیئنده وجوده کتیردیکی ترقیات ایله اجرا ایتدیکی تأثیرات حقتده معلومات ویرمکه اکتفا ایده جکز .

بو خصوصده اک اول نظر دقتمزه چاربان نقطه عربلرک (یاخود مسلما لمرک)

وہمہ مبتنی اولان صنعت تخیمک باطل بر مذهب اولدیغنی کوسترمش اولمیریدر [۱] احتمال کہ بوفکریری اورتہ یہ ایلمک سورن دد کندیلری ایدی . فی الواقع عربلر صنعت تخیمک ابطانہ مقتدر اولہ مامش لردی ؛ لیکن علم کیمیادہ نصل یابدیلر ایسہ علم ہیئندہ دخی اوہام وخیالاتہ مستند اولان صنعت تخیمدن زیادہ مشاہدہ و تجربہ اساسلری اوزرینہ مؤسس اولان حقائقہ اہمیت ویرمشلردی . عربلر افلاکی رصد ، ازیاچی تالیف ، ارضی مساحہ ، سیاراتی رصد ایتمککہ برابر بو علمک تحصیل اچون ہند و فارس مالکنہ سیاحت ایتمشلر بوفنہ دائر اسکیدہ یازلمش اولان آناری تدقیق ، اکسیمک اولان چہتلرینی اکیال ، ہرملکتک ت اصول و معلوماتی جمع ایتمک اغورندہ پک چوق مساعی صرف ایتشلردی . علم ہیئتک عربلردہ اولیہ بیوک بر تاریخی واردر کہ انی احاطہ ایتک بوقامک وسععی فوققدردر . شو حالہ بورادہ اولا اسلام رصد خانہ لرینی ، متعاقباً بوفندہ وقوع بولان اکتشافاتی ذکر ایدہ چکز .

رصد خانہ لر

رصد علم ہیئتک اساسی در . چونکہ یندیزلرک موقعلریلہ حرکتی رصد ایلہ تعیین اولنور . رصد دہا اول یونانلیلردہ پک بیوک بردور کچیرمش ایدی . یونانلیلر یندیزلری رصد ، آلات رصدیہ پی اختراع ایتدکلری کی قبل المیلاد اوچنچی عصرده اسکندریہدہ بزر رصدخانہ تأسیس ایتشلردی . بورصدخانہ ، (مجسطی) کتابتک مؤلفی (بطلمیوس قلوذی) نک زمانندہ اک پارلاق دورینہ وارمش ایدی ، عربلر او یانوبدہ آتیدہ کوریلہ جکی اوزرہ بغداد ، شام ، مصر ، اندلس ، مراغہ ، سمرقندہ و سائرہدہ رصدخانہ لر انشا ایدنچہ یہ قدر اسکندریہ رصدخانہ سی جہانک بیکانہ دارالرصدی اولوق اوزرہ دوام ایتمش ایدی .

رصد آلہ لرینی : — یندیزلری رصد ایتمک اچون برطاقم آلات وادوات قوللانیرلردی کہ مدنیت اسلامیہ دورلرندہ ، استعمال اولندقلری موقعلرہ کورہ شکلاً مختلف ، اونبش ، بکرمی قدرآلت رصدیہ معروف ایدی . اکمہملری شونلر ایدی :

۱ بلند آنتی : — بوآلت مربع دہستہ سوی برجسمدن متشکل اولوب بونکله میل کالی ، ابعاد کواکب ومملکتلرک عرضی آکلارلردی .

۲ حلقہ اعتدالیہ : — بوآلت تمویل اعتدالی بیلک ایچون دائرہ معدلک سطحنه تعایق اولنور برحلقه دن عبارت ایدی .

۳ ذات الارنار : — درت مربع اسطوانه دن مرکب ایدی . میل شمسینک تحولاتی بونکله آکلایشیلردی . بوآلت بوانور ایسه (حلقہ اعتدالیہ) یه حاجت قالمزدی .

۴ ذات الطوار : — شکلجه وکوردیکی خدمت لجه آلات رصدیه ک کیویکی اولان بوآلت آتیده کی حلقه لردن (دائرہ لردن) تشکل ایدردی . اول منطقه بروجک یرینه قائم اولمق اوزره برحلقه . ثانیاً ایکی قطب دن مرور ایدن دیگر برحلقه . بو ایکی دائرہ تنصیف وتقطع صورتیله ، یعنی دائرہ بروج دیگر دائرہ ک قطبلردن عینی بعدده بولمق شرطیله بریرینه کیریایر ایدی . ثانیاً بری دائرہ طول کبری و دیگر یی دائرہ طول صغری اولمق اوزره ایکی دائرہ . بولردن برنجیسی دائرہ بروجک محدب و دیگر یی مقعر جهت لرنده وضع اولنوردی رابما نصف النهار دائرہ سی . بونک مقعرینک قطری محدب حلقه طولک قطرینه مساوی بوانوردی . حلقه ارضک قطر محدب ده مقعر حلقه طول صغراک نظری قدر ایدی . بوآلت برکرسی اوزرینه اوطورتدیریلوردی [۱] .

۵ ذات السمیت والارتفاع : — قطری متوازی السطوح براسطوانه ک برسطحن دن عبارت بریاریم دائرہ ایدی . بونکله سمیت وارفعانی آکلارلردی .

۶ ذات الشعبتین : — برکرسی اوزرینه وضع اولنمش اوچ جدولدن متشکل ایدی . بونکله ارتفاع آلتیردی .

۷ ذات الجیب : — بوآلت ذات الشعبتین آتی شکلنده ترتیب اولنمش ایکی جدولدن عبارت ایدی .

[۱] ذات الحلق طوانجیدن بش دائرہ دن تشکیل اولنوردی . برنجیسی طول النهار دائرہ سی اولوب یره رکز ایدلیردی . ایکنجیسی دائرہ معدل النهار ، اوچنجیسی دائرہ منطقه بروج ، دردنجیسی دائرہ عرض ، بشنجیسی دائرہ میل شمس ایدی .
(کشف الظنون)

۸ المشهور بالفاطمہ : -- ایکی ییلدیز آره سندنه کی اوزاقلنی تعیین ایچون استعمال اولنوردی . اوچ جندولدن مرکب ایدی .

۹ امطراب : -- بو آلتک بر چوق انواعی وار ایدی . تام ، مسطح ، طوماری ، هلالی ، زورقی ، عقربی ، آسی ، قوسی ، جنوبی ، شمالی ، مبطح ، مسرطقی ، حق القمر ، مغنی ، جامعه ، عصا موسی نامرلیه متنوع ایدی . بونلردن ماعدا مریعاتدن تشکیل اولنان آلات رصدیه شکلاً ونوعاً اوقدر چوق ایدی که بونلری تعداد ایتک قابل دکلدر [۱] .

۱۰ مریسته رصدخانه : -- خلیفه (مأمون) - علوم دخیله یی عربی به نقل ایله مجسطی کتابنده بر طاقم آلات رصدیه تک تعریفاتی کورنجه بونلرک تطبیقاتی آرزو ایدرک عصرنده بولنان مشاهیر فلکیونی بر آرده جمع و (مجسطی) مؤلفی (بطلمیوس) ک یابدینی کبی آلات رصدیه اعمال وتدارک ویلدزلری رصدایتملری امر ایلمش ایدی . هیئتشناسلر تلقی ایتدکاری امره امثالاً اقتضا ایدن آلات رصدیه یی تدارک ایله ۲۱۴ سنه سنده بغدادده (شاسیه) موقعدده وشامده (جبل قیسون) ده کواکبی رصد ایله اشتغال ایتمشلردی [۲] . فقط خلیفه (مأمون) ۲۱۸ تاریخنده ارتحال ایدنجه رصدشناسلر بو ترصدتی تعطیله مجبور اولمشلردی . آنجق اختیار تعطیلدن اولرصددن استحصالی ایتدکاری نتایجی بر کتابده جمع ایدرک کتابه (رصد مأمونی) نامنی و یرمشلردی . مذکور ترصداتی اجرا ایدن ذوات عصرینک اک بیوک هیئتشناسی اولان (یحیی بن ابی منصور) ایله مشاهیر منجمیندن (خالد بن عبدالملک مروزی) ، (سند بن علی) ، (عباس بن سفید جوهری) دن متشکل ایدیلر . منجمین مومالیهمدن هربری ترصدات وتبعات واقعه سی نتیجه سنده کندی نامنه نسبتله یاد اولنور برزیچ دخی یازمشدی . ایشه بو ذواتک رصدلری اسلامیتده ایلك اجرا اولنان رصد ایدی [۳] .

دها صکره شاکر ویاموسی اوغللری بغدادده کوپرینک طاق قبوسنه متصل اولان طرفنده بر رصدخانه تأسیس ایلدیرک یلدزلری رصد وعروض قمردن عروض اکبرک حسابی استخراج ایتمشلردی [۴] . آل بویه دن (شرف الدین

[۱] اجمدالعلوم ۳۴۲ [۲] تراجم الحکما (ال یازیبی) [۳] فوات الوفيات ۱۰۱ ج ۱

[۴] ابوالفرج ۲۰۷

بن عضدالدوله (دخی بغدادده دارالملکة بانچه‌سی کنارنده، بر رصدخانه تأسیس ایتمش و مشاهیر هیئت‌شناساندن (ابو-مهل و یحیی بن رستم کوهی) بوراده کواکب سبعه‌یی رصد ایتیش ایدی [۱] .

بغدادده خلافت دوچار انحطاط اولوبده مملکت برطاقم القسامانه اوغرایجه اهمیت تشعب ایدن اقسامه تحول ایتمش ایدی. بواقسامک الکیبویکی فاطمیلر زماننده خطه مصریه ایدی . فاطمیلر (مقطم) طاعنی اوزرنده - ۴۱۱ سنه هجریه- سنده وفات ایدن ملوک فاطمیه دن (حاکم بامرالله) ک نامنه نسبتله (رصد حاکمی) نامنی آلان - بر رصدخانه انشا ایتشلردی [۲] . بورصدخانه خراب اولماقه ملوک فاطمیه دن (مستعلی بن مستنصر) ک وزیر اولوب ۵۱۵ سنه هجریه سنده وفات ایدن (افضل بن امیرالجوش) طرفدن مجدداً انشا ایدلش ایدی . (مقریزی) بوتجدید انشایی مفصلاً یازمقددر . (بنی اعلم) دخی بغدادده ۴۲۵ سنه سنده کندی ناملریله معروف اولان بر رصدخانه تأسیس ایتشلردی . (فوات الوفيات) مؤلفی شام قطعہ‌سی حدودنده یینانی (کذا) نامیله بر رصدخانه ک تأسیس ایدلش اولدیغنی ذکر ایتمکده در [۳] .

بالاده ذکر اولسان رصد خانه حاکمی تانار (هلاکوه) نک زماننده اعظم حکمای اسلامدن (نصیرالدین طوسی) یتیشوب (مراغه) شهرنده ۶۵۷ سنه سنده بر رصدخانه تأسیس ایدنجهیه قدر رصد شناسانک مرجعی اولمق اوزره دوام ایتمش ایدی . طوسی هلاکویه مذکور رصدخانه‌یی انشا ایتدیرمکه برابر کړک بونک و کړک آلات و ادوات رصدیه ایچون پک چوق باردلر صرف ایتدیرمش و ۴۰۰,۰۰۰ جلد کبابی حاوی بر کتبخانه تأسیس ایتیش ایدی [۴] . دها صکره کلان (تیمورلنک) دخی (سمرقند) ده بر رصدخانه انشا ایتدیکی کبی سائرلری ده اصفهان ، مصر ، اندلسده تفصیلاتی بزه واصل اوله میان عمومی وخصوصی رصدخانه‌لر انشا ایتشلردی .

[۱] ابن خلکان ۳۷۵ ج ۱ [۲] فوات الوفيات ۱۴۹ ج ۲ [۳] کشف الظنونده (رصدخانه بنانی) شکلنده کوستریلیوور . [۴] فوات الوفيات ۱۴۹ ج ۲

ادعا ایدیان (آلت شامله) لك ده نواقصنی آمام ایلش وانی متعدد عرضلرده
یاپمش ایدی [۱] .

عصرینك سرفراز فلکیونی اولان (نصیرالدین طوسی) دخی اسطرلابده
برطاقم تکملات وجوده کتیرمش ایدی . کره واسطرلابه برخط علاوه ایدرك
بوخطه (عصا) نامنی ویردیکی کبی بوجنه دائر غایت پارلاق بررساله دخی
یازمش ایدی . بونی ایلك کشف وایجاد ایدن کندیبی ایدی . اعظم حکمای
اسلامدن (ابو عبدالله محمد بن جابر بتانی) دخی ارضك نقطه منتهاسنی توضیح
ایتمکله برابر مدارین اعتدالینك وخط استوا اوزرنده دائرة البروجك میللری
حسابلرینی طوغرولتدینی کبی مثلثات وزوایانك مساحهسنده ایلك اولمق اوزره
جیوب وواتاری استعمال ایلش ایدی [۲] .

مشاهیر حکمای اسلامدن (ابوالریحان بیرونی) دخی تسطیح کره بی
ایلك کشف ایدن ذات اولوب بوکشفنی (آلائار الباقیه عن القرون الخالیه)
نامنده کی کتابنده منصلاً یازمش ایدی [۳] . (بیرونی) نك مذکر کتابی ایله
بوکتابك مقدمهسنده ذکر ایدلمکده اولان سائر آثارینك مطالعهسندن حکیم
(مومالیهک ریاضیات و علم هیئتته متعلق دهاپك چوق اکتش فاتی اولدینی آکلاشیلپور .
[بیرونی] یونان علومنی هندستانه و هندلیرك علومنی ده عربلره نقل ایتشدركه
بوخدمت بیله کندیسنك تخلید نامی ایچون کفایت ایدر . مومالیه (سلطان
محمود غزنوی) نك سایهسنده هندستانه عزیمت واوزالرده متعدد سنه لر اقامت
ایدرك علوم هندیه بی علمای هندن اوکرندیکی کبی بوکا مقابل یونانلیرك علوم
فلسفیهسنی انلره اوکرتمش ایدی [۴] . نته کیم (نصیرالدین طوسی) علم هیئتی تاتار
(هلاکو) نك سایهسنده نانا لر آرهسنده و مشاهیر ریاضیوندن (عمر بن ابراهیم
الحیامی) دخی ساجوقیلر آرهسنده نشره موفق اولمشلردی . آنجق بوموفقیترلر
هپ اسلامیت سایهسنده وقوع بولمش ایدی .

اسلام هیئتشناسلری بو علمده او درجه بیوک بر اقدار و مهارت صاحبی
اولمشلر ایدی که اودورده بتون جهانك استادی کسلمشلردی . جهانك هر
نرسنده اولور ایسه اولسون اك مشکل مسألهر فلکیون اسلامیهیه مراجعتله

[۱] ترجم الحکما [۲] القبة الزرقاء [۳] بیرونی ۳۵۷ [۴] ابوالفرج ۳۲۵

حل اولنوردی . اوروپا حکمدارلری فلکیاتده مشکل بر مسألہیہ دوشدکجه کندیلرینه دها یقین بولنان یالکز اندلسه دکل ، شرق ممالک اسلامیہسنه دخی مأمورین مخصوصه کوندیرهک او مشکل مسألہلری اسلام علمایه حل ایتدیریرلردی . (طبقات الاطبا) مؤلفی (ابن ابی اصیبعه) بوقیلدن ویزدیکی معلومات جمله سندن اولوق اوزره افرنج پادشاهی (ابزور) ک؛ موصلده آتابکلر نامه حکومت سورن (بدرالدین اؤلؤ) ک نزدینه علم هیئته متعلق حلی آرزو اولنان بعض مسألی حاملأ بر مأمور مخصوص کوندردیکی و (بدرالدین) کده بومسألری حل ایچون ۶۳۹ تاریخنده وفات ایدن اعظم عاما و حکمای اسلامدن (کمال الدین بن بونس) ه مراجعت ایتدیکنی اوزون اوزادیه یازمقدمه در [۱] . اسپانیالیر اوقاتی تعیین ایتک ایچون رقاصی (باندول Pendule) عربلردن اوکرندکربی اعتراف ایدیورلر . دها صکره رقاص اساسی اوزرینه بایلان آلات رصدیه وسائر دنک اهمیتی ایسه محتاج ایضاح دکلر . بوندن ماعد اعرابلر دها اول ساعت اعمالی ده بیلورلردی . روایته کوره (هرون الرشید) طرفندن (شارلمان) ه غایتله مصنع بر ساعت اهدا اولمش ایدی . فرنکلرجه بوهدیه مسألہسی پک زیاده مشهوردر .

عربلرک علم هیئت و ریاضیاته دائر یونانیدن ترجمه ایتدکری برطاقم کتابلرک اصلی ضائع اوله بق ترجمه عربیه سنک یادار قلمسی ذکر اولنان علوم و فنونه ایفا ایتدکری بیوک خدمتلردن معدوددر . (تموخارس) ایله (ارستلاس) ک آناری ، (منلاوس) ک کرویاتی ، (ناوون) ک کرویاتی ایله مجسطی شرحی اصل یونانیلری ضائع اولوب ترجمه عربیه لری قلمش اولان آثار جمله سندن در [۲] . بو خدمت یالکز علم هیئت و ریاضیاته منحصر دکلدی . کتب ادبیه قدر بر چوق علومه شامل ایدی . مثلا (ابن المقفع) کلیله ودمنه کتابنی فارسیدن عربیه ترجمه ایتش ایدی . فارسیسی ضائع اولدیغندن اوروپالیر بالاخره بوکتابی کندی لسانلرینه ترجمه ایتک ایتدکری زمان اصلی بوله میهرق عربیدن ترجمه یه مجبور اولمشلردی .

حساب ، جبر و هندسه

اسلامی اوائل الامیتمده علم حسابی اهل ذمه (اسلامی نابع غیر مسلمی) و مولیدن متشکل اولان خراج مأمور لرینک تعاطی ایتدکاری عادی بر صنعت عدایدکاری جهتله اندن استنکاف ایتدکاری و حضرت عمرک وصایاسنه تبعاً چو جقلرینه اشعار ، فروسیت ، سیاحت و ضرور امثال اوکرتتمکله اکتفا ایتدکاری .

بالآخره شهره مدینته کیروبده حسابیه احتیاجلرینی حس ایدنجه بو علمه میل ایلیرک (ابن توأم)ک « اوغلمک یازیدن اول حسابی اوکرت ، سوزینه اهمیت ویرمکله باشلامشردی [۱] . ده صکره بالجمله علومک تحصیل وکندی لسانلرینه ترجمه سنه شتایان اولنجه علم حساب دخی علوم دخیله جمله سندن اوله رق عربلرک اشتغالانته واسع بر میدان آچمش ایدی . علم حساب بالخاصه هیئتشناسلر ایله مهندسلرک وامثالی علمانک اشتغال ایتدکاری علملردن ایدی . یا لکنر حسابیه واتف حیات ایتدکاری عامایک نادر ایدیلر .

مدینت الامیه نک ریاضیاتیه ایفالتدیکی اک بیوک خدمتلردن بری اسلاملرک هند اصول حسابی ایلهرقلرینی هندستاندن جهانک هر طرفه نقل و ایصال ایتدکاری ایدی . عربلر رقلره ارقام هندیه دیرلردی . چونکه هندلیردن اقتباس ایتدکاری .

اروپالیردخی رقلره ارقام عربیه نامنی ویریرلردی . چونکه انلری عربلردن آلمشردی [۲] . عربلردن بورقلری ایلک اقتباس ایدن ذات (ابو جعفر محمد بن موسی الخوارزمی) ایدی [۳] اوروپالیرایشته بو آدمک اسمندن *Algorisme* کله سنی چیقارمشلردی .

علم جبره کلنجه عربلر بو علمی ایجادده ، یا خود اکا دائر اثر تحریرنده یک بیوک خدمتلری وقوع بولمش ایدی . یونانلیردن عربی به ترجمه اولان علوم و فنون بختده کورلدیکی وجه ایله عربلر بری (ذیوفاتوس) و دیکری (ابرخس)ک اولمق اوزره جبره دائر ایکی کتاب ترجمه ایتدکاری . حال بوکله مدینت حاضره مدقیقینی اجرا ایتدکاری تدقیقات نتیجه سنده مومالیهمانک

[۱] البیان والتبیین ۲۱۳ ج ۱ [۲] فلسفه لغویه نامنده کی اثریزک ایکنجی طبعنک

۱۱۶ ننجی صحیفه سنه مراجعت بیوریله [۳] تراجم الحکما

یازدقلمری شیلرک جبر نوعندن اولیوب ضعیف برطاقم اصولردن عبارت بولدیغنی کورمکده وبوعلمک موجدی عربلر اولدیغنه قناعت کوسترمکده نرلر. فکرمزه کوره ایسه عربلر هند حسابنه مطلع اولدقدن صکره بویولدن اقتباس ایندکلری معلوماتی بوعلمه دائر یونانلیلردن نقل ایتدکلری معلوماته علاوه ایلدیرک ایسته بویکی اساس اوزرینه علم جبری بنا ایتیلردی. اسلاملرک جبره دائر یازدقلمری اک مشهور کتابلردن بری ذکری کچن (ابوجعفر محمد بن موسی الخوارزمی) نک (کتاب الجبر والمقابله) نامنده کی اثری ایدی. قرائن احوال دن آکلاشیایورکه (خوارزمی) یازدیغنی زیجده هند، فرس و یونان اصولارینی فصل جمع ایتمش ایسه حسابده دخی یونان، هند و ایرانلیلردن اله کچیردیکی اصول جبره بی جمع ایدرک بولردن جبر عربی بی وجوده کتیرمش ایدی. عربلر (خوارزمی) نک بو کتابی دفعاتله شرح ایتیلردی. مشاهیر ریاضیون اسلام دن (ابو کامل شجاع بن اسلم) ایله (ابوالوفاء بوزجانی) علم جبره دائر اثر یازان علمان ایدیلر. (بوزجانی) نک اکثر آناری حسابه دائر ایدی. ۲۸۱ سنه سنده وفات ایدن (ابو حنیفه دینوری) ایله ۲۸۶ تاریخده ارتحال ایلین (ابوالعباس سرخسی) وسائره دخی جبره دائر کتب یازان ریاضیون اسلام دن ایدیلر. بالآخره اوروپالیلر مدنیت حاضره بی تأسیسه تشبث ایدنجه علم جبری عربلردن اقتباس ایلشردی.

عربلرک قواعد هندسیه بی قیاسات منطقیه به تطبیق ایتلمی هندسه ده وجوده کتیردکلری تجدات جمله سندن ایدی. بو تطبیقاتی ایلك اجرا ایدن ذات بشنچی عصر هجرینک اوائلنده (ابن الهیثم) ایدی. عالم موما ایله یازدیغنی اثرده (اقلیدس) و (ابولونیوس) دن اصول عددی و هندسیه بی جمع ایدوب برطاقم انواع واقسامه آیرمش ومومالیهمایی تنقید ایتدیکی حالده او انواع واقسامی قیاسات تعلیمی و حسیه و منطقیه ایله اثبات ایتمش ایدی. عالم مومالیه تحلیل هندسی و تقدیر عددی نقطه سندن مسائل حسابیه نک استخراجی ایچون جبر و حساب قواعدینه برطاقم یکی اصولر علاوه ایتمش بو خصوصده علمای جبرک طوتدقلمری اصولر ایله استعمال ایتدکلری الفاظه مخالف اصول و الفاظ استعمال ایلش ایدی [۱].

مشهور موسی ویا شاکر اوغلارندن بری اولان (حسن بن موسی بن شاکر) دخی زاویه نك متساوی اوج قسمة تقسیمى وسائره کبی مهندسین قدماجه حل ایدیله مین برطاقم مسائل مهمه بی حله موفق اولمش ایدی [۱] .

صنایع نفیسه

بوزمانکی عربلرجه (قون جمیله) تعبیر یله افاده ایدیلن صنایع نفیسه منفعت ومانته دکل ، کوزلاک ورنقته انسانک منجذب ومنبسط اولدیغی صنعتلره اطلاق اولمش یکی تعبیرلردندر . بونام ایله تسمیه اولنان صنایع ایکی قسمدر . بری حفر (اویمه جیلق) ، تصویر (رساملک) ، نحت (هیکلتراشلق) ، تمثیل (تیاترو) کبی بر شکل محسوسده تجلی ایدر . دیکری شعر و موسیقی کبی محسوس و مرئی اولماز و بلکه خیال نوعندن اولور . یاخود تعبیر دیکرله صنایع نفیسه عمومیتله تصویر نامی آلتنده اجتماع ایدر . چونکه بوسنایعک بعضلری هیکلر و تصویر لر کبی تصاویر محسوسده و بعضلری ده شعر و موسیقی کبی تصاویر خیالی ده تجسم ایلر . ظهور اسلامیتدن اول طریق مدینته داخل اولان اقوامک جمله سی مهارتجه متفاوت درجه لرده اولق ازره بوسنایع ایله اشتغال ایتمشلردی . بالخاصه یونانلیلر ایله رومالیلر صنایع نفیسه ده بیوک بر مهارت کوسترن ملت لردن ایدیلر . چونکه انلر هیکلر نحت و اعمال ، رسملر ترسیم و تصویر ، وقایعی تیاترو شکلنده تشخیص ، اشعار نظم و موسیقی بی ضبط و تنظیم ایتمشلردی .

مدینت اسلامیه یونانلیلرک ، یاخود رومالیلرک ترک ایتدکلری ابنیه ، هیکلر ، رسملر وسائره کبی آثار نفیسه ترک ایتدیگی ایچون بوسنایعده پک کیری قالدیغی حقیقته هر طرفه سرایت ایتمش براعتقاد موجوددر . حال بوکه امعان ایله تدقیقات اجرا ایده جک اولور ایسه ک اسلاملرک ، یاخود عربلرک صنایع نفیسه یه اک زیاده مستعد ملت لردن اولدقلرینی و بو صنایعده اظهار مهارتده یونانلیلردن و رومالیلردن کیری قالمیوب بلکه بعضلرنده انلره تفوق ایتدکلرینی

کورورز . محسوس کوزللك نوعسندن اولان معمارلقده اسلاملر پك بيوك بر مهارت ابراز اتمشلهر وكنديلرینه مخصوص برطرز معماری وجوده كتيرمشلردی . اندلسده کی (الحمرا) سرانی ایله قاهره ، شام ، ایران وهندستانده بولان جوامع اسلاملك معمارلقده وموزاییق وسائره کی تزئینات معماریه ده کی مهارت واقتدارلرینی کوسترن الك بيوك دليللردندر . صنایع نفیسه دن قیومجلیق ، طوقو- یوجیلیق وامثالنده دخی اسلاملر بيوك بر مهارت کوسترمشلردی . یالکزرساملق ایله اشغال اتمامشیلردی . چونکه معلوم اولدییی اوزره بوضعت مذهبلرنده تحريم ایدلشدر .

شعره کلنجه دهاول بیان ایتدی کمز وجه ایله عربلر فطرة شاعر اولتی ، کوزل شعر سويلك ، الك چوق اشعار واك واسع خیال صاحبی اولمقده پك ایلیری کیدن ملتلردن ایدیلر .

موسیقی

عربلر موسیقیده بسته لر تنظیم وآلات طرب ایجاد واعمال ایتکده ملل سائره بی کچمشیلردی . فن موسیقی عربلرده پك بيوك بردور کچیرمشدی . مشهور اولدیغنه کوره عربلر اسلامیتدن اول سادی و خشونت جاهلیه لرینه موافق برطاقم بسته لره مالک ایدیلر . بالآخره اسلامیتك ظهوربله روملر وایرانلیلر ایله وقوع بولان اختلاطلری نتیجه سنده مذکور ملتلردن سائر علوم دخیله دن اول موسیقی بی اقتباس اتمشلردی . چونکه بوفنك اقتباسی ترجمه کافته محتاج دکلددر . بواقبتاسده بولنان ایلك ذات (سعید بن مسحج) نامنده کوزل سلی ، موسیقی به هوسکار مکهلر برکواه ایدی . امویلر برنجی عصر هجرینك صوك نلشنده (عبدالله بن الزبیر) ك زماننده مکله مکرمه بی محاصره ایتدکلری زمان مومالیله (سعد بن مسحج) مکده بولمقده ایدی . اوصره لرده (عبدالله بن الزبیر) کعبه نك ترمیماتنده بعض ایرانلیلری استخدام اتمش ایدی . (سعید بن مسحج) ترمیمات ایله مشغول اولان ایرانلیلردن برینك فارسی ایله تغنی ایتدیکی برشرقی بی ایشیده رك نشوه دار اولور ونغمه لرینی درحال اقتباس ایدر . بعده شام وایرانه کیدرک الحان رومیه وفارسیه بی اوکرنیر .

یوحان و انغامدن عرب ذوقته موافق کلامین شیلری آتار . و بصورتله ترتیب ایتدیکی اصولده تغنی به باشلار . عربلرده بویولده شرقی سویلین ایلمک کیمسه بو آدم ایدی . دهاسکره ظهورایدن مغنیلرک جمله سی بواصول تغنی بی کندیسندن اقتباس ایتمشلردی . دولت اسلامیه ثروت و سفاهتده ایلمرلرکجه تغنی تکمیل و اعلا بولمقده و مغنیلرک مقدازی ده اونسبتده چوغالمقده ایدی . بوجهتله دولت امریه نیک اوخریله دولت عباسیه نیک واسطده پک چوق مغنیلر تیشمش ایدی . ارککلردن (ابن سریح) ، (غرابض) ، (معبد) ، (حکم الوادی) ، (فلیج - بن ابی العوراء) ، (سیاط) ، (نشیط) ، (عمر الوادی) ، (ابراهیم موصلی) ، اوغلی (اسحق) و سائر ایله قادیلردن (جمیله) ، (حبابه) ، (سلامه) ، (عقیله) و سائر اودورلرده بیتشن الک مشهور مغنی و مغنیلردن ایدیلر .

اسلاملر علوم دخیله نیک عربی به ترجمه سیله اشتغال ایتدکلری زمان یونانلیلر ایله هندلیلرک آتار موسیقیه سی او جمله دن عربی به ترجمه ایشلر و بو آناری مطالعه و تدقیقدن صکره یونان و عرب موسیقیلری جامع برفن موسیقی وجوده کتیررک بونی اصول و قواعد تابع و مدنیت اسلامیه به مخصوص بر علم تکلمه وضع ایتمشلردی . بو علم او مدنیت دورنده ذروه کاله بالغ اولمش ایدی . اسلاملر بر چوق انعملر و موسیقی آلاتی ایجاد ایتدکن ماعدا بوفنه دائر بر چوق مطول آنارده یازمشلردی . خلفا موسیقی به پک زیاده اهمیت ویردکلردن اربابی شوبق مقصدیله پک چوق یازلر صرف ایدرلردی . مغنیک شعر و نوادر ادبیه حافظلردن و نحو و اعراب بیانلردن اولمی شرط ایدی . بوجهتله دولت عباسیه ده مغنیلر ؛ ایچلرنده (ابراهیم بن اسحق موصلی) و سائر کبی ادبیات و لغت شوبله طورسون فقهده دخی یدطولی صاحبی کیمسلر بولنق اوزره الک کزیده ادباندن تشکل ایلردی [۱] . بمضلری ده مننی (زریاب) کبی علم هیئده ده معلومات واسعه صاحبی ایدیلر . برچوق دفعه خلفا مغنیلری موسیقیده مسابقه به دعوت و مهارت اظهار ایدنلر مکافات اولمق اوزره بول معاشلر و جاریه لرا احسان ایدرلردی [۲] . مغنی (ابراهیم موصلی) خلیفه (هادی) نیک دورنده آلدینی معاش عطیه و احسانلر و چفتلک ایرادی داخل اولماق اوزره ۱۰۰،۰۰۰ درهم ایدی [۳] .

[۱] ابن خلکان ۶۶ ج ۱ [۲] حبابه الکویت ۱۰۸ [۳] حبابه الکویت ۶۳

مغنی (زریاب) عراقندن اندلسه مواسلت ایتدیکی زمان اندلس ملوک امویه سندن (عبدالرحمن بن الحکم) بالذات استقبانه چیقمش ایدی [۱] .

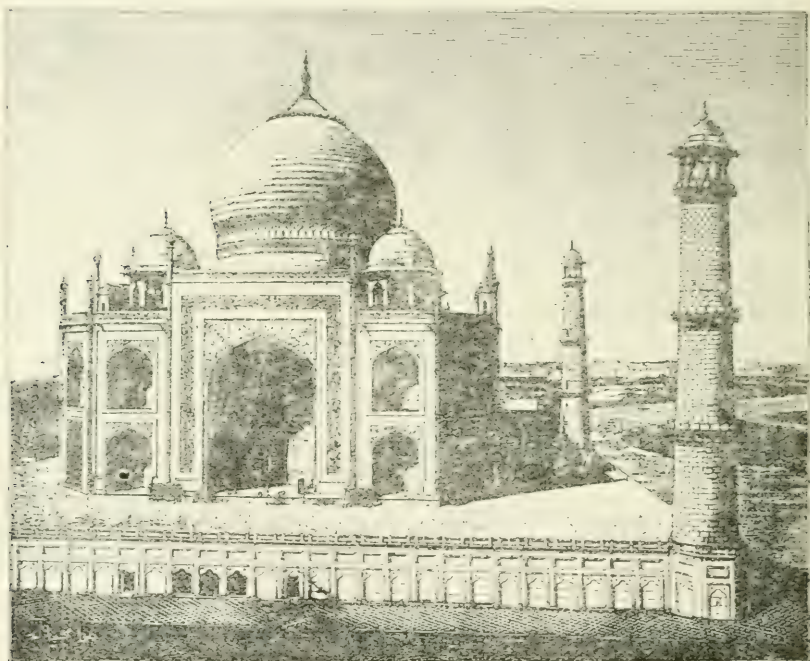
اسلام موسیقیشناسلری فن موسیقی به ده اول موجود اولیان بر چوق الحان (ازکیلر) اذخال ایتدکلری کبی تأییرده امثالی ایشیدلماش دیکر بر طاقم نغمه لر ایجاد ایشلرلردی . روایتسه کوره اوله الحان یامش لردی که بونلرک بعضلری قارنی طوق اولانلر ایله قریبه یی حامل سقار ، بعضلری ده یان اوزانانلر او طور مدن و او طور انلر آیآغه قالمقدن تغنی ایده مز لردی [۲] .

موسیقی آلاتی — : عربلر آلات موسیقیدن اکثرینک ایرانلیلر، نبطیلر، روملر وهندلیلردن ایشلرلردی . بوملرک هر برینه مخصوص آلات موسیقی واردی . ایرانلیلر آلات موسیقیدن عود و صنح (چنک) ایله [۳]، خرا-انلیلر چنکه مشابه نغمه ویرن یدی تللی زنج آلتی ایله ، طبرستان و دیلملیلر طنبور ایله ، نبطیلر و جرامقه [۴] طنبوره مشابه (عیروات) دینیلن آلتلر ایله تغنی ایلرلردی . روملرک آلات موسیقیسی ۱۶ تللی اوعر ، ۲۴ تلدن متشکل سلبان، رباب کبی تختهدن یاییلوب بش تللی اولان لوزا ، ۱۶ تللی قیناره (کیتاره) ، بوزاغی دریسندن یاییلان صلیح ، دریدن معمول کور وکلردن متشکل اولان ارغن (اورغ) آلتلردن عبارت ایدی . هندلیلر برقباق اوزرینه کیرلمش برتلی حاوی وعود وچنک برینه قائم اولان (کیلکه) نامنده کی آلت ایله تغنی ایلرلردی . عربلرک آلات موسیقیسی دف (دائرة) و مزهر (عودویا . لاغوته) دن متشکل ایدی . ایشته اسلاملر بومتعدد آلتلری واقوام مذکورهنک فنون موسیقیه سنی بر آرده جمع ایدرک ایلریخی سهچوب ایشلر و قانون آلتی کبی طوغر بدن طوغری به ایجاد ایتدکلری آلات موسیقیدن ماعدا سائردهن آلتکلری آلات و معلوماتی ترقی ایتدیرمشلردی . ذکر اولسان قانون آلتی ایجاد و بوشکلده ایلمک ترتیب ایدن ذات حکیم شهر (ابونصر فارابی) ایدی . بو آلت حالا اوشکلده بولمقده در .

[۱] نفع الطیب ۱۶۳ ج ۱ [۲] اغانی ۲۰ ج ۱ [۳] عربلر زیله دخی صنح نامنی ویررلر . [۴] جرامقه اوائل اسلامیتده موصولده عربلرک غیرندن بولسان قومه اطلاق اولنور . مغردی (جرمقانی) در .

(فارابی) بر طقم آغاچ پارچه لرندن دیگر بر آت دها ایجاد ایتمش ایدی که قورولوب چالیدیغنده قورولدیغی طرزه مخصوص نعمه لر ویریر و غایت غریب بر تأثیر اجرا ایلردی . روایته کوره حکیم موما الیه بنی حمداندن (سیف الدوله) نک برچالنی و شرقی بزمنده بولنور . حاضرین کندیسینی طسائیزلر . (فارابی) مغنیلری بکنمز . (سیف الدوله) شرقی و چالغیدن برشی بیالوب بیلمدیکینی کندیسندن ضررار . (فارابی) برهیمانجه چیقارهرق ایچندن او آلتی اخراج

هندستانده اغره شهرنده (تاج محل) جامعی

ایدر . آلتی قوروب چالار . مجلسده حاضر بولنانلر هب کولمکه باشالارلر . موما الیه تکرار آلتی سوکوب دیگر برطرزده قورار . چالیدیغنده مجلسده بولنانلر هب آغلامغه باشالارلر . موما الیه تکرار آلتی سوکوب دیگر برطرزده قورار . بوسفر حاضرین قپوجی به وارنجه به قدر هب او یقوبه طالارلر . (فارابی) حاضرینی بویله جه او یقوده بر اهرق چیقوب کیدر [۱] .

اسلاملره انتقال ایدن عود آلتی اسکئی اصوله کوره طبایع اربعهیه مقابله
 عد ایدیلن دت تلدن مرکب ایکن اسلاملر اکا برتلدها علاوه ایتشلردی.
 بونلی معنی (زریاب) اندلسده بولندیغی صروده قمرزی رنگده اولمق و دیگر
 تلرک اورته سنده بولمق اوزره عوده ادخال ایلش ایدی. عودک مضرابی ده
 اول آغاجدن اعمال اولنور ایکن قره قوش قادیک تویندن ایلک اتخاذا ایدن
 ذات: ده بو (زریاب) ایدی. اندلسک مشاهیر حکماسندن (ابوالقاسم عباس
 بن فرناس) اوقاتی آکلامق ایچون (مقال) نامنده کی آلتی ایجاد ایتش
 ایدی [۱].

اسلامیتده مدرسه لر

تعلیم و تدریس

دها اول ویردیکنز معلوماتدن آکلاشیلدیغی اوزره قرآن عظیم الشان
 علوم اسلامیه نك اساسی ایدی. شو حالده قرآنک تعلیمی تدریسات اسلامیه نك
 اساسی دیمکدر. قرآنک ایلک درسلی قرائتی ایدی. بناءً علیه اسلامیتده
 ایلک معلم حضرت نبی ایدی. حضرت نبی قرآنی صحابه یه اوکرتمش ایدی.
 صحابه دخی قرآنی - اکا بنا اولنان، یاخود اندن تشعب ایدن علملر ایله برابر -
 خلقه اوکرتمشردی. خرسیتیانلرده مکتبلر فصل مناستر و مکتبلرده ایدی ایسه
 اسلاملرده دخی مکتبلر ذکر اولنان سببه مبنی جامعلرده ایدی. جامعلرده بر
 علمک تلقیدی ایچون بر علمک اطرافنده طوپالانان طلبیه «حلقه» نامی
 ویریلردی. اسلاملرده علوم و معارف مرور زمان ایله تشب و توسع ایلدیکندن
 بر علمک متعدد حلقه لر ی اولوردی. حلقه لر علی الاکثر معلمک نامی ایله
 تسمیه اولنوردی. مثلا «منصورک جامعنده ابو اسحق شیرازینک حلقه سی»
 و امثالی دیرلردی. مطالعه و استنساخ ایچون هر جامعده برکتبخانه تأسیس
 اولنوردی.

مع مافیه تعلیم و تدریس یالکیز جامعلره مخصوص برشی دکلدی . بک چوق دفعه مارستانلرده ، کاربانسرایلرده ، تکیه لرده ، عمارتلرده ، خانلرده وسائرده دخی تدریس حلقه لری تشکیل اولنوردی . زنگینلر کندی چوجقلرینی تعام و تربیه ایچون معلملری کندی خانهلرینه کتیر برلردی . خلفا ، امراهب بوصورتله ، علم کتیره رک چوجقلرینک تحصیل و تربیه سنه باقارلردی . عصر حاضرده ارباب ثروت حالا بواصولده حرکت ایدرلر .

تعلیم و تدریسده علی الاطلاق جامعلرک الک مشهوری (قاهره) ده کائن (جامع ازهر) در . جامع مذکور (قاهره) شهری ایله برابر دردیجی عصر هجری اورتهلرنده انشا ایدلش وجوامع سائره کبی بوراسی دخی قرآن وفقه تدریسنه تخصیص اولمش ایدی . طلبه نک برقمی جامعلک داخلنده اقامت ایتدکلرندن کندیلرینه « مجاورین » نامی ویریلردی . ترکستان ، هند ، زیلع ، سنار وسائره داخل اولدینی حالده ممالک اسلامیه نک الک اوزاق طرفلردن بورایه طلبه کلردی . مصر صعیدی طلبه سنه مخصوص رواقلردن ماعدا شام رواقی ، مغاربه رواقی ، زیالجه ، سناریه ، ینیه ، هندیه رواقلری نامی آلتنده هرملکتک طلبه سی ایچون بر رواق مخصوص بولوردی . طقوزنجی عصر هجری نک ابدالرنده جامع ازهرده بولسان طلبه نک عددی مختلف مملکتلره منسوب اولمق اوزره (۷۵۰) نه بالغ اولمش ایدی . بونلر هپ صندوقلریله وسائر اشیا لریله برابر جامعلک دروننده اقامت ایدرلر وفقه ، حدیث ، تفسیر ، نحو ، منطق تحصیل ، وعظ مجلسلری و ذکر حلقه لریله مشغول اولورلردی . بعضاً تبرک ایتک ، یاخود محل اقامت اتخا ایلک مقصدیله طلبه دن غیری برچوق کیمسه لرده جامعه د بیتوت ایدرلردی . جامع مذکورک اوزون بر تاریخی واردرکه بونک تفصیلنی (خطط مقریزی) و (خطط توفیقیه) ده کورر سکز . مع مافیه بوجامعلک حالی بر اطرا دده کیتیموب مصدره حاکم اولان مذهب ایله حکم دارانک اختلاف احوالنه کوره مختلف شکللر آلیوردی . خاندان خدیوی زماننده جامع ازهرک طلبه سی اون ، اون بش بیکه بالغ اولمشدر . ایوم جامعلک تدریساتنه بعض فنون حاضره نک علاوه سنه چالیشیلور .

مدرسہ لبر

مدنیت اسلامیہ دور لرندہ تعلیم و تحصیل مسالہ سندہ بر نقطہ نظر دقتمزہ چارپیور کہ اودہ اوزمانلر دہ علوم مختلفہ اعتلا بولدیغی و یک چوق علما ، فقہا ، اطبا ، حکما یتیشدیگی حالده بوکونکی مکتبلر کی مستقل بر مکتب یوننامی ایدی . اسلامیتده مدرسه لری ایلیک تأسیس ایدن ذاتک بشنجی عصر هجرینک اورتہ لرندہ سلجوقیان ابراندن ملکشاھک وزیر ی (نظام الملک طوسی) اولدیغی همان بتون مورخین اسلامجه متفق علیهدر . بونجه کتابلر ترجمه ایدلمش ، علوم و معارفک هر نوعی مظهر اعتلا اولمش ایکن اسلاملر طرفندن هیچ بر مدرسه تأسیس ایدلمکسزین دور عباسینک منقضی اولسی جدأ شایان استغراب کورولور . مع مافیہ اوروپالیرک ویردکلی معلوماتدن (مأمون) ک خراسانده والیدیگی اثناسنده اوراده بر مدرسه تأسیس ایتدیگی آکلاشیلور [۱] . عجباً اوروپالیر بومعلوماتی زهدن نقل ایتدیلر ؟ زیرا مطالعه ایتدیگمز کتب عربیهدہ بو خصوصه دائر هیچ بر قیده ظفریاب اوله مدق . بونکله برابر (خراسان) ولایتک مقرر اداری اولان (نيسابور) ده مارالذکر (نظام الدین طوسی) نک زمانندن اول متعدد مدرسه لر انشا ایدلیدیگی و ۴۰۶ سنه سنده وفات ایدن مشاهیر علمادن (ابن فورک) ک مدرسه سیله [۲] ۴۵۰ سنه سنده وفات ایلین مشاهیر محدثین و فقهای شافعیهدن (ابوبکر بیهقی) یه نسبتله (مدرسه بیهقیه) ، مشهور (سلطان محمود غزنوی) نک برادری (نصر بن سبکتکین) طرفندن انشا اولنان (مدرسه سعیدیه) ، مشاهیر صوفیوندن واعظ (اسماعیل استرابادی) طرفندن انشا ایدیلان مدرسه یله ۴۱۸ سنه سنده وفات ایدن کبار فقهای شافعیهدن استاد (ابو اسحق اسفراینی) ایچون تأسیس اولنان مشهور مدرسه [۳] اوجمله دن اولدیغی مؤلفات اسلامیه نک مطالعه سندن مستبان اولمقده در . ذکر اولنان مدرسه لریک جمله سی (نظام الملک) طرفندن بغدادده تأسیس ایدیلن (مدرسه نظامیه) دن ده اول انشا اولمش ایدی . حتی بالذات

Encyclopaedia Brit .art Al -Mamun (۱)

[۲] ابن خلکان ۴۸۲ ج ۲ [۳] سیوطی ۱۸۵ ج ۲

(نظام الملك) دخی بغدادده کی مدرسه نظامیه بی تأسیس ایتمدن اول (ملک شاه) ک پدری (آلب آرسلان) ک زمان سلطنتده اعظم ائمه شافعیه دن (امام الحرمین ابوالعالی عبدالملک جوینی) ایچون ینه (مدرسه نظامیه) نامیله (نیشابور) ده بر مدرسه تأسیس ایتمش ایدی [۱] . احتمال که مازالیهک اسلامیتده اگ اول مدرسه لر انشا ایتمدیکی حقه ده آلدینی شهرت بغدادده ایلك بیوک مدرسه بی انشایله تعلیم و تدریسی مجاناً یا بمسندن و طلبیه معاش و ارزاق تخصیص ایلمسندن نشأت ایتمکده در .

فقط هر حالده شو آ کلاشیلور که عالم اسلامده مدرسه لر ایلك تأسیس ایدن لر عرب اولیان امرای ایدی لر . (مأمون) ک خراسانده (وینیسابورده) بر مدرسه تأسیس ایتمدیکی حقه ده ویریلن معلومات طوغری چیقار ایسه ، بو مدرسه عرب اولیان بر مملکتده عربلرک غیرینه متعلق بر مقصدایله انشا ایتمش دیمک اولور . یوقسه (مأمون) مقام خلافته کلوب علوم دخیله بی ترجمه ایتمدیکی زمان ایچون بغدادده اولیه بر مدرسه تأسیس ایتمشده دی ؟ برده مدرسه لرک خلفانک غیری طرفدن تأسیس ایتمش اولمسنک سبی ندر ؟ بونی آرایه لم .

یوقاریدن بری ویردی کمز معلوماتدن آ کلاشیلدی اوزره اسلاملرده امور سیاسیته نک امور دینییه مربوط بولمشی و علمانک علوم دینیته نک حافظ و رهبری عد ایتمشی جهتیله بونلرک خلفا نزدنده کی موقعلری پک بیوک ایدی . حتی اوائل اسلامیتده علما خلق آره سنده حائر اولدقلری موقعک تأثیری ایله اداره مملکتده خلفانک عادتاً معینی کی ایدی لر . بالآخره امور خلافت ضعه اوغرایه رق نفوذ حاکمیت ایرانلی ، ترک ، دیلملی . کرد و سائر دن اولان سلاطین و امیرانک انه کینجه بوسلاطین و امیرا خلفانک نفوذ دینلری مقامه قائم اولمق اوزره خلقک میل و محبتنی جلب ایده جک بر نفوزه محتاج اولمشلردی . خلقک بوسورتله میل و محبتنی جلب ایتمک ایچون فقرا یه ایلك ایتمک و علما و فقهایه حرمت واکرامده بولمقدن ده قولای بروسيله یوق ایدی . بوجهته عاقل و مدبر بر سلطان ویا امیر بر شهرک حاکمیتی اله آلدینی زمان ک اول علما و فقهایی کندیسنه یا قلاشیدیرمغه و جامعلر ، کاربانسرایلر ، تکبیلر ، عمارتلر ، مارستانلر و سائر

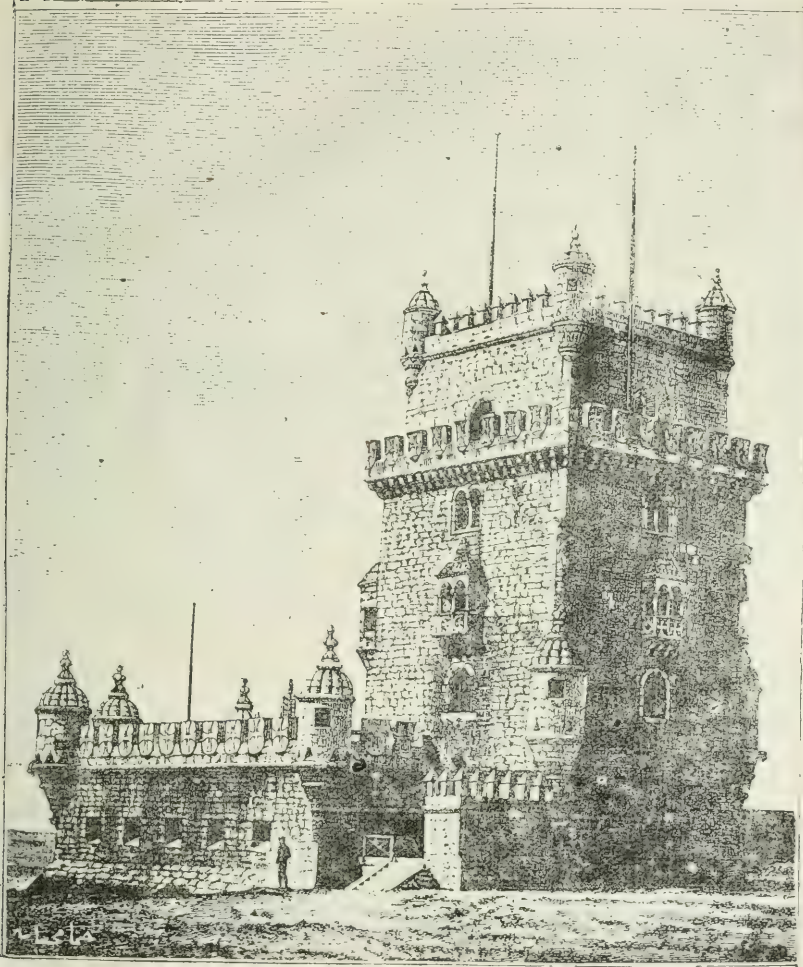
انشاسی ، علما ، فقہا ، فقرا و سائرہ یہ معاشلر و معینات تخصیصی ایله نواب
 اٰخرویدن ماعدا بلخاصه عوام و خواصك میل و محبتنی جلب ایتمکے چالیشیردی .
 (احمد بن طولون) مصرده ، (عضدالدوله) بغدادده ، (نورالدین زنگی)
 شامده ، (صلاح الدین ایوبی) مصرده بویولده حرکت ایتملریدی . عینی طریق
 اٰك صوك اولهرق اتخاذایدن ذات عائله خدیوی مؤسسسی محمد علی پاشا ایدی که
 بوخصوصده صرف ایتمکی مساعی مصر و سوریه قطعهلرنده برانتباه علمینک
 ظهورینی منتج اولمش ایدی .

(نظام الملک طوسی) دخی مدرسه لری عین اعث ایله انشا ایتمش ایدی . چونکه
 مشار ایله (آلب آرسلان) - سلطانک عادنا پدیری مقامنده و سلطنتک اٰك بیوک
 نفوذینی حائر بر موقعدہ - اون سنه وزیرک ایتمکدن صکره (آلب آرسلان) ک
 وفاتی اوزرینه اوغللری احراز سلطنته قوشدقلری زمان النردن ملکشاهی
 مقام سلطنته اجلاس ایدرک بونک دورنده دخی یکرمی سنه بتون نفوذ سلطنتی
 اله آلمش ایدی . سلطان یالکز تحتہ اوطورر ، آودن بشقه برشی ایله مشغول
 اولمازیدی . اودورده باطنیه فرقهسی پک بیوک برنفوذ کسب ایتمش و حاکمیت پک
 چوق کوزلر دیکلمش ایدی . (نظام الملک) عاقل و مدبر برذات اولدینی ایچون
 دشمنلرک مودتی و دوستلرک صداقتی استحصال و تأمینہ صرف غیرت ایدرک
 دوست ، دشمن تفریق ایتمکسزین هر کسی کثرت احسان و عطایایه مستغرق
 ایلدی . بویولده صرف ایتمکی مساعی جملا سندن اولهرق فقہایه دارالعلملر ،
 علمایه مدرسه لر ، عباد ، زهاد و ارباب صلاح ایله فقرا ایچونده تکیه لر ،
 عمارتار انشا و طلبه علوم و سائرده نفقه و ارزاق تخصیص ایتمدی . مشارایله
 شام ، دیار بکر ، عراقین ، خراسان و سمرقنده قدر بتون مملکتی بوفیضه مظهر
 ایتمش ایدی . اودرجه ده که بر عالم ویا بر طالب علم ، یا خود بر متعبد ویا زاهد
 بولمازیدی که وزیر (نظام الملک) ک فیض انعام و احساننده غریق اولسون .
 مشارایله سنده بواغورده ۶۰۰,۰۰۰ دینار صرف ایدی سوردی . وزیرک
 رقبا سندن بعضلری بوفضله صرفیاتی وسیله اتخاذایتک ، کندیسنی ملکشاهاک
 نظرندہ دوشورمک ایستیه ریک ملکشاهاه : « نظام الملکک اویولده صرف
 ایتمکی پاره لر براردونک تجهیزینه صرف ایدلسه بواردو لوای مظفریتنی استانبولک

سورلری اوزرینه رکز ایده بیلیر ، دیدیلر . ملکشاہ وزیرینی مواخذہ ایتدی . (نظام الملک) اکا مقابل شو جوانی وردی : « اوغلم ! بن اعجمی براختیارم . صایاغه چیقارلسه هم بش دیناردن زیاده یه مشتری چیقماز . سن ده برترک اوغلانندن عبارتسک که صایاغه چیقارلسه ک بلکه اتوز دیناردن فضاه کتیرمنسک . سن کیجه کوند ز ذوق وصفا ایله مشغولسک . اللهم قارشی یابدیغ شی طاعتدن زیاده معاصیدن متشکل . . حادثات زمانه قارشی حاضر لادیغ اردولر سنی آیحق ایکی آرشون طولنده قلیجلر و اوچ یوز آرشوندن زیاده ایلری کچمز اوقلر ایله مدافعه ایده بیایلر . بونکه برابر بو عسکر معاصی ، ایچی . اکنجه ، دودوک و طنبور ، هر درلو ذوق و صفایه طامش . حال بوکه بن سنک ایچون برکیجه اردوسنی تشکیل ایتدم . سنک اردوک کیجه او یونوجمه اوکیجه اردولری آیاندی اللهم حضورنده صف طرفه رق اشک طاعات نثار ایلمک ، عتبه احدیته رفع لسان و اکف عبودیت ایتمک ، عمر و شوکتک از دیادی و اردولرک مظفرتی ایچون دعا ایلمکه مشغول اولورلر . ایسته سن و اردولرک بونلرک خیر دعاسیله یا شایورسکیز ، برکت و بمنلریله جناب حقک الطاف و انعامنه مظهر اولورسکیز . » . ملکشاہ بوجوانی ایشیدنجه غیرقابل اعتراض کوره رک سکوتی اختیار ایلمش ایدی ، [۱] . (نظام الملک) ۴۸۵ سنه هجریه سنده مقتولاً وفات ایتدی .

عربلردن اولیان امرانک مدرسه و جامع انشاسنه اجر و ثوابه نائلیدن ماعداسوق ایدن اسبابدن بری ده او امرانک سلطانک سراینده یتیشماری و علی الاکثرانک نان و نعمتی ایله پرورده اولمش کیمسه لردن و یا خود سلطانک و لاء و یا رق حقنی طاشیانلردن اولملری ایدی . بونلردن بری وفاتنده بر ثروت و یا املاک و اراضی ترک ایدوب ده سلطان انلری ضبط و متوفانک اوغلرینی میر ندن محروم ایلمک آرزو ایتسه یا به بیلیردی . بناء علیه اودورلرده بری اله برامارت و ثروت کچر بوبده کندی ذریتدن ترک ایده جکی وارثلره سلطانک وقوع تعدیسندن قورقونجه مدرسه لر ، خانقاهلر ، عمارت لر انشا و مالک اولدینی املاک و اراضی بی انلره وقف ایدرک شرائط و قفیده او قافک تولیتی ایله وارداتندن بر قسمنی چوجقلردن برینه تخصیص

و بصورتہ انلک سفالت و ضرورتہ دوشملربنہ حیولت ایلردی .
سلطان ویا امیرک تابع اولدینی مذہبک تقویہ و تأییدی دخی مدرسہ لک
انشاسنہ باعث اولان اسباب جملہ سندن ایدی . قامرہ شهری تاریخ تأسیدن
اعتباراً شیعی بر شهر ایدی . (جامع ازهر) ده القا اولنان درسارده شیعی مذہبی

پورتکیزده (بهلام) شهرنده عرب - اسپانیول طرز معمارینده یابلیش برتله

اوزره القا ایدیلردی . (صلاح الدین ایوبی) مصرده موقع اقتداره کنججه
بومذہبی ابطال و مالکی و شافعی مذہبلرینی احیا ایتدی . بویکی مذہبی تعلم

وتدریس ایتک اوزره مدرسه لر تأسیس ومذهب شافعی ایچون ۵۶۶ سنه هجریه سنده (مدرسه ناصریه) بی انشا ایلدی . مصرده احادیث شریفه ایراد وتدریس ایله اشتغال ایدن ایلک مدرسه بومدرسه ایدی . مشارالیه دن صکره کرد وترکردن موقع اقتداره کلن سلاطین بویولده کنیدیسنه اقتدا ایلدیلر . مدرسه لرک تأسیسنه باعث اولان اسباب هر نه ارلورایسه اولسون شوراسی محققدرکه (نظام الملک طوسی) بشنجی عصر هجریده مدرسه لر تأسیسی ایله عالم اسلامیده ایلک اشتهار ایدن ذات ایدی . مشارالیه بغداد ، اصفهان ، نيسابور ، هرات وسأزده جمهسی کندی نامنه نسبتله نظامیه اسملریله مدرسه لر تأسیس ایتمش ایدی . بونلرک اک مشهوری بغدادده تأسیس اولنان (مدرسه نظامیه) ایدی . مذکور مدرسه (ابوسعید صوفی) نك همت ونظارتی آلتنده ۴۵۷ تاریخنده دجله نك کنارنده انشا ایدیلرک بالاسنه (نظام الملک) ك اسمی یازلمش واطرافنه وارداتی مدرسه یه عائد اولمق اوزره برطاقم چارشولر بنا ایدلدیکی کبی ینه (ابوسعید صوفی) نك نظارت ودالاتی ایله برطاقم چفتلکلر ، خانلر ، حماملر صاون آنه رق مدرسه یه وقف اولمش ایدی . مدرسه نظامیه نك انشآت مصرفی ۶۰۰۰۰ دیناره بالغ اولمش ایدی .

(نظام الملک) ك بومدرسه سی تاریخ اسلامده بیوک بردور کچیرمش وشهرتلی جهانی قاپلایان برطاقم بیوک علما ایتشیدیرمشدر . مدرسه نك ایلک مدرسی شاهیر فقهای شافعیه دن (ابو اسحق شیرازی) ایدی . متعاقباً (شامل) ك مؤلفی كذلك مشاهیر فقهای شافعیه دن (ابونصر بن الصباغ) [۱] ، (ابوالقاسم دبوسی) ، (ابو حامد غزالی) ، (فخر الاسلام شاشی) ، (کیا هراسی) ، (سهروردی) ، (کمال الدین انباری) وسأزده کبی اقطاب علم وعرفان صره ایله هب بومدرسه ده مدرس ایدیلر . اوکی اعظم اساتذه نك کرسنی تدریسه کچیرلری مدرسه نك پک پارلاق دورلر کچیرمسنه باعث اولمش ایدی . مذکور مدرسه ده علوم دینیه وفقهی ولسانیه تدریس اولتوردی .

وزیر مشار الیه دن صکره کلن سلاطین وامرا ممالک اسلامیه نك هر طرفنده

[۱] اصلده سهواً (ابونصر الصباغ) و (قاموس الاعلام) ده الصباغ شکلرنده

کوستربیلور .

بوصورتہ مجانا مدرسہ لر انشاسندہ انک طو تدینی یولده حرکت ایتشلردی .
 عینی طریقی اتخاذا ایدن ذوانک تاریخ ترتیبی ایله اک مشهوری ۵۷۷ سنه سنده
 وفات ایدن شام آتابکی (نورالدین زنگی) ایدی . مشارالیه شام ، حلب ،
 حما ، حمص ، بعلبک ، منبج ، رحبه شهرلری کبی شام قطعہ سنک هر طرفندہ
 واما کن سائرده بنا ایتدیکی مارستانلر ایله جامع ، مسجد ، دارالحدیث
 وعمارتلردن ماعدا اورالده مدرسہ لر دخی انشا ایتیش ایدی . (نورالدین
 زنگی) نک زماندن صکره شهرتجه ۵۸۹ سنه سنده وفات ایدن (صلاح الدین
 ایوبی) کلیر . اصلاً کرد اولان سلطان مشارالیه قاہرہ ، اسکندریہ ، قدس
 وسائرده مدرسہ لر تأسیس ایلشدی . مشار الیہدن صکره ۶۳۰ سنه سنده وفات
 ایدن (اربل) آتابکی (ملک معظم مظفر الدین) بویولده اشہار ایلیہرک برچوق
 مدرسہ لر، یتیم، قیظہ (طفل متروک) وطول قادینلر ایچون دارالشفقہ لر وسائرہ انشا
 ایتیش ایدی . (صلاح الدین ایوبی) دن صکره کندی ذریعتدن مصرده مقام حاکمیتہ
 کلن ذوات دخی مشارالیهک اثرینہ اقتفا ایدرک مدرسہ لر تأسیدی امرندہ بیوک
 ہمتلر صرف ایتشلردی . ایوبیلرک حاکمیتی منقضی اولدینی زمان بونلرک مصرده
 تأسیس ایتیش اولدقلری مدرسہ لرک عددی (۲۵) ، بالغ اولمشدی . متعاقباً
 مصر حاکمیتی کولہ منلرہ انتقال ایدنجه بونلر دخی ایوبیلرک اثرینہ تبعاً حرکت
 ایتشلردی . مملکتک ارباب ثروتی ده عینی اثرہ اقتفا ایدیورلردی . بوجہتلہ
 مذکور کولہ منلر زماندن (مقربزی) نک زمانی اولان طقوزنجی عصر ہجرینک
 اورتہ سنہ قدر مصرده (۴۵) مدرسہ تأسیس اولتیش وایوبیلر طرفندن انشا
 ایدیلن مدرسہ لرہ علاوہ سنده ایسہ مصر مدرسہ لرینک عددی (۷۰) ہ بالغ اولمش
 ایدی . سائر ممالکده دخی مدرسہ لرک انشاسنی عین احوال و مؤثراتہ تبعیت
 ایتیش ایدی . دولت عثمانیہ ده مدرسہ لری ایلک انشا ایدن ذات ۷۶۱ تاریخندہ
 وفات ایدن سلطان (اورخان) ایدی . دہا صکره مقام سلطنتہ کلن سلاطین
 دخی مشارالیهک اثرینہ اقتفا ایتشلردی . سلاطین مشارالیهک تأسیس
 ایتدکاری مدرسہ لرک اک مشہوری سلطان سلیمان طرفندن تأسیس ایدیلن سکرہ
 مدرسہ ایدی [۱] .

آلتنجی عصر هجریده ممالک اسلامییه یی طولاشان اندلس مشاعیر ادبانهندن
 (ابن جبری) مشهوراتی حاوی یازدیغی سیاحتنامهده شامده ۲۰ و بغدادده ۳۰
 مدرسه کوردیکنی بیان ایدیور. اندلسه کلنجه هندلی (امیرعلی) انکلیزجه
 یازدیغی (تاریخ اسلام) ده عربلرک قرطبه، اشبیلیه، طلیطله، غرناطه،
 مالقه وسأزده مدرسهلر تأسیس ایتدکلرینی ویا لکیز غرناطه ممالکتنده بولنان
 مدرسهلرک مقداری ۱۷ بیوک و ۱۲۰ کوچک مدرسهیه بالغ اولدیغنی نقل
 و حکایه ایدیور [۱]. شوخالده اندلس مدرسهلری مدرسه نظامیه دن بشقه
 برطرزده تأسیس ایلدلمش اولسه کرک. زیرا (نفع الطیب) مؤلفی (احمد مقری):
 «اندلسلیرک تحصیل علم ایچون آریجه مدرسهلری یوق ایدی. خلق جامعلرده
 اجرتیه درس او قورلردی. بونلر نفقه و معینات آلمق ایچون دکل، محضا
 تحصیل علم ایچون جامعلره دوام ایدرلردی» دیور [۲]. (مقری) نک بوسوزلری
 اندلسده مدرسه تأسیس ایلدیکنی صورت قطعیهده افاده ایتدکده در. بنابرین
 احتمالکه (امیر علی) بو خصوصه دائر ویردیگی معلوماتی اوروپالیلردن نقل
 ایتددر. اوروپالیلرک ذکر ایتدکلری بومدرسهلر (مقری) نک بحث ایلدیگی
 جامع مدرسهلرندن عبارت اولمق اقتضا ایدر.

اسلاملرده مدرسهلر علمانک کندی خاهلرند، عقد ایتدکلری تدریس
 مجلسلرندن ماعدا بعضلری جامعلر، کاربانسرایلر، تکیهلر و عمارتلرده تشکیل
 اولنان درس حلقهلری، بعضلری علوم اسلامیه نک تدریسی ایچون کشادایدیان
 اجرتسز بیوک مدرسهلر، بعضلری ده مارستانلرده تأسیس اولنان طب و فلسفه
 مکتبلری اولمق اوزره برقاچ شکلده ایدی. درسه دوام ایدن طلبه نک مقداری
 مدرسک تدریس ایتدیگی علمده کی شهرتنه تبعاً مختلف بولنوردی. (فارابی) نک
 اون بیکلرجه طابه سی واردی. بعضاً مدرسک شاگردانک شاگردانی ده
 اولوردی. روایت کوره طیب شهر (ابوبکر رازی) درسه او طوردیغی
 زمان اطرافنده کندی شاگردانی، بونلرک اطرافنده کندیلرینک شاگردانی،
 بریکیلرک اطرافنده اوچنجی درجهده کلان شاگردلر اخذ موقع ایدرلردی.

Ameer Ali's Short History of the Saracens 627 [۱]

[۲] نفع الطیب ۱۰۴ ج ۱

بری برمسآله صورمق ایسته سه اولا اکایقین اولادن، شاید بوجواب ویره مزایسه دها یوکسکندن صوراردی . بونلر مسآله بی طوغری حل ایده مزلر ایسه اوزمان (رازی) سوبلردی [۱] . بر مدرسک طلبه سی مزداد اولدقجه مدرسک شهرتی ده اونسبتده آرناردی . مدرس یورو دیکی زمان طلبه سی اطرافنده یورر وبعضاً حیوانه بیندیکنده شاگردانی اطرافنده آیاقده کیدردی . اعظم علما و حکمای اسلامدن (فخرالدین رازی بن خطیب الری) خانه سندن را کبآدرسه کیدر ایکن هر وقت رکابی اطرافنده فقها وسأردن اوچ یوزی متجاوز طلبه یوروردی [۲] . هرکیم او یله بر استاد مدرس اوزرینه بر کتاب اوقور ایسه مدرس کتابک کندیسی طرفندن تدریس اولدیغنی کوسترن علامت مخصوصه سی وضع ایدردی . (شیرازی) ، (فارابی) ، (رازی) ، (ابن خطیب الری) ، (ابن سینا) ، (غزالی) عالم اسلامیده اک چوق طلبه سی اولان اعظم علمای مدرسیندن ایدیلر . تعلیم وتدریس کوله نلر ، جاریلر ، کوله لر ، مختلر وسأریه وارنجیه قدر صنوف ناسک جمله سنه تشمیل ایدلش ایدی .

کتبخانه لر

انسانلر کندی افعال ، تاریخ و علملرینی قید وتدوینیه باشلادقلری زماندن اعتباراً تدوین ایتدکلری شیئرک محافظه سنه لزوم حس ایتمش-لردی . چونکه اوشیلری آنجق بقا بولسون دییه تدوین ایشلردی . کتابلرک محافظه اولندیغنی محله کتبخانه نامی ویریلیر . عالمده کتبخانه لر ایلك تأسیس ایدنلر میلاد عیسادن ۱۰۷۰۰ سنه اول بابلیلر ایدی . کچن عصرک علماسی طرفندن بابل واشور خرابه لرنده بابلیلرک بر کتابخانه سی کشف اولمشدر . بونک کتابلری خط اسفینی ایله محرر کیره میدلردن متشکلدر . بابلیلردن صکره کتبخانه تأسیسنده قدیمه اسکی ، مصر لیلر کلیر . یونان قدیم مشاهیر مورخینندن (دیودوروس - Diodore de Sicile) مصر ملوکندن (اوسیمندیاس) اسمنده بر حکمدارک

قبرندہ بول۔ ان برکتبخانہ بی ذکر ایشمشر دی . بولردن صکرہ بویولده قدیمه یونانیلر کلیر . عمومک استفادہ سنہ خدمت ایتک اوزره عمومی کتبخانہ لری ایلک تأسیس ایدنلر بولر ایدی . یونانیلردن ایلک عمومی کتبخانہ بی تأسیس ایدن ذات قبل المیلاد آلتنجی عصرک اورتہ سنده (بیسیستراتوس) ایدی . وقتیلہ (برغمہ) ده ۲۰۰,۰۰۰ جلدی حاوی برکتبخانہ نک بولدیغی (پلوتارخس) ک یازدیغی معلوماتن آکلاشلماقده در . بطالسه دخی مشهور اسکندریه کتبخانہ سنی تأسیس ایشمشر دی . بولردن صکرہ قدم صردسی رومالیلره کلیر . رومالیلرک ایلک تأسیس ایتدکلری کتبخانہ قبل المیلاد ۱۶۷ سنہ سنده مایکدونیان رومیہ نقل ایتدکلری کتبخانہ ایدی . رومالیلرینه قبل المیلاد ۱۳۳ سنہ سنده مارالذکر برغمہ کتبخانہ سنی اله کبیر مشلر ۸۶۹ سنہ سنده آیتنه ده بولنان کتبخانہ لری رومیہ نقل ایشمشر دی . بالآخره امپراطور قسطنطین قسطنطینیده سلطوت وقوت بولونجه شهر مذکورده ۳۵۵ تاریخ میلادیسنده برکتبخانہ تأسیس ایدی . مغارلرده وسأزده مدفون کورلدیکی اولجه ذکر اولنان کتبخانہ لری ایرانلیلر تأسیس ایشمشر دی . ده صکرہ اسلاملر طریق مدینته کبروبده کتبخانہ لری . تأسیس ایدنجه به قدر کتبخانہ تأسیسی دوچار تعطیل اولمش ایدی .

اسلام کتبخانہ لری

اسلامیتک ظهوری اوزرینه اسلاملر فتوحاه قویولدقلری زمان اثنای فتوحاتده راست کلدکلری کتابلری ده اول ذکر اولنان اسبابه بناء یاقشمر دی . فقط چوق زمان کچمدن کندیلری ده طریق مدینته داخل اوله زق علم وعرفانک طادینی آنجه کتاب ایدنک ، کتابلری محافظه ایتک خصوصنده جهانک اک غیرتلی ملتلرندن کسالمشر دی . ده اولکی بحثلرمزده کورلدیکی اوزره اسلاملرک برنجی عصرهجری ایله ایکنجی عصرک نصف امتدادنجه علوم ومعارفی علوم اسلامیه دن عبارت ایدی . بولری ده آنجق ذکر اولنان زمانک صوکلرینه طوغری قید وتدوین ایشمشر دی . اسلاملرک بویایک کتابلرده جمع ایتدکلری معلومات اشعار ، وقوعات تاریخیه ، ضروب امثالدن عبارت ایدی . بولری جیلان دریمی ، یاخود عادی دری ، یاخود قشاش وامثالی شیلر اوزرینه

یازارلردی . روایتہ کورہ قراء سبعہ دن و مشاہیر علمای لغتدن (ابو عمرو بن العلاء) ک کتابلری اوبنی تا طاوانہ قدر طولدیریوردی . مشاہیر علما وادادن (اصمعی) ، (حماد) ، (ابو عیینہ) نک اولری دخی کتاب طولی ایدی . مع مافیہ بو کتابلر الحقیق حکمدارلر ، امرا و سائر ارباب ثروت طرفندن تأسیس ایدیله بیلن عمومی کتبخانہلر نوعندن عد ایدیله مز . عالم اسلامده کتبخانہلری ایلمک تأسیس ایدنلر ابتاہ عباسی خلفاسی ایدی . وقعا دها اول (عمر بن عبدالعزیز) ک شام کتبخانہلرندن (اھرون) ک طہ دائر اولان کتباخی چبقار رق نشر ایتمسی کبی کتبخانہلرہ دائر بزکر کورولویورسده بو کتبخانہلر اویله عمومی کتبخانہلر دن اولیوب دولت امویہ ک خدمتده بوانان اطبا ویا حکمانک خصوصی صورتده کندی نفسلری ویا چوجقلری ایچون تأسیس ایتدکلری کتبخانہلر دن عبارت اولوق اقتضا ایدر .

بفرار کتبخانہلری : — دولت عباسیہده کتبخانہلر تأسیسی دولت مشار الیہانک اغلاسی اسبابندن برینی تشکیل ایتمش ایدی . عباسیلر بغدادده برکتبخانہ تأسیس ایدرک اکا (بیت الحکمه) ناہنی ویرمشلردی . اغلب احتمالہ کورہ بو کتبخانہنی (رشید) تأسیس ایتمش وایچنہ او وقته قدر طب وعلوم ساثرده دائر عربیہ ترجمہ اولنان کنابلر ایله علوم اسلامیہ دائر تالیف ایدیلن آناری ، (یحیی بن خالد برمکی) طرفندن ہند مؤلفاتندن جمعہ چالشدینی کتابلری ، بالذات (رشید) ک انقرہ و ساثرده الہ کچپردیکی کتب رومیہی وضع ایتمش ایدی . متعاقباً (مأمون) مقام خلافتہ کلہرک ترجمہ ہیئتلری تشکیل ایدنچہ برچوق کتب عریبہدن بشقہ یونانی ، سریانی ، فارسی ، ہندی ، قبطی لسانلریلہ محرر آثار داخل اولوق اوزرہ اجنبی لسانلریلہ یازلمش اولان کتب علمیہیہده جمعہ صرف غیرت ایتمش ایدی . خلیفہ مشار الیہک کتاب جمعہ رغبتی خلق آرہسندہ شایع اولنچہ ہرکس کندیسنہ — ایچندہ جد حضرت نبی (عبدالمطلب بن ہاشم) ک خط دستی ایلہ محرر و برآلہ جغنی مین سند کبی برقیمت علمیہیہ حائر اولمیان اوراق داخل اولوق اوزرہ — مختلف موضوعلرہ و متنوع یازیلرہ کتاب کتیروب تقدیم ایلشلردی . (مأمون) ک کتبخانہسندہ بولندینی (ابن الندیم) طرفندن اخبار اولنان مذکور سند

« صنعا اهل‌سندن فلان بن فلان حمیری مکه اهل‌سندن عبد‌المطلب بن هاشمه تام‌الوزن بیک درهم کوشله مدیون ومطالبه وقوغنده درحال دینی تأدییه مجبوردر . بوکا الله وایکی ملک شاهد اولسون ، مألنده ایدی [۱] .

ذکر اولان (بیت‌الحکمه) ترجمه ، استنساخ ، تدریس وتالیف مقری ایدی . ناسخر ، مترجم ، مؤلفلر آیری آیری محفلرده اوطوردوق یا اجرتله بشقعلری ، یاخود کندی نفسلری ایچون کتاب استنساخ ، ترجمه وتالیفی ایله اشتغال ایدرلردی . مطالعین ایچون دخی بر محل تخصیص ایدلمش ایدی . دور انبیه عباسینک بخش ایتدیگی حقیقی برسریتی فکر وکلادمن بالاستفاده همان بالجمله آناریخی عربلرک اظهار معاینه حصر ایدن (علان شعوبی) مذکور بیت‌الحکمه مستسخلرندن ایدی . (علون) اصلاً ایرانلی ایدی . انساب ومفاخرات نسبییه واسع بروقوفی واردی . (رشید) ، (مأمون) وبرمکیلر ایچون کتاب استنساخ ایدردی . تالیف ایتدیگی آنارده عربله اسناد ایلدیگی مطاعن ومغایب برقماشدی [۲] . مشاهیر منجمیندن (محمد بن موسی الخوارزمی) ایله (مأمون) ک زمانده رصد ایله اشتغال ایدن هیئتشنااندن (یحیی بن ابی منصور موصلی) ، مشاهیر منجمیندن (فضل بن نوبخت) ، شاکر ویاموسى اوغللری ارلان اوچ قاردش وسائر کتاب مطالعه ویاتالیفی ایچون (بیت‌الحکمه) یه دوام ایدن ذواتدن ایدیلر . مذکور کتابخانهک برمدیری وار ایدی که اکا (صاحب بیت‌الحکمه) نامی وریرلردی . ایرانلیردن وعربله قارشى خصومت وعداوت کوسترن شعوبیلردن (سهل بن هرون) بو کتبخانهک المشهور مدیرلردن ایدی . موما الیهدخی عربلرک معاینه دائر برچوق کتاب یازمش ایدی . بوندن آکلاشیلرورکه مذکور دارالکتب ایرانلیرک معرفتیه تأسیس اولندیگی کبی اکثری عربلردن نفرت ایدن شعوبیلردن اولوق اوزره مأمورلری ومداومینیده ایرانلیردن مرکب ایدی . کتابزک رنجی وایکنجی جلدلرنده ذکر ایتدیگمز اسبابه بناء خراسانلیرک (امین) ک علیه (مأمون) ه معاونت ومظاهرت ایتلرینه بومنافرت برسبب تشکیل ایتمش ایدی . ده صکره بغدادلیر (بیت‌الحکمه) طرزنده برطقم کتبخانلر تأسیس

ایلدیلر . بونلرک اک مشهوری آل بویه ملوکندن (بهاء الدوله) نك وزیرى (سابور بن اردشیر) طرفندن ۳۸۱ تاریخنده بغدادده (کرخ) محلهسنده ایکی سور آرهسنده تأسیس ووقف ایدیلوب ائمه معتبره نك خط دستى ایله اون بیکدن زیاده جلد احتوا ایدن کتبخانه ایدى . مؤلفلر بو کتبخانهیه کندی کتابلرندن بعض نسخهلر وقت ایدرلردی . مذکور کتبخانه ملوک سلجوقیه دن طغرل بکک ۴۴۷ سنهسنده بغداده کلدیکی ائساده (کرخ) محلهسنده محترق اولان اماکن میاننده محترق اولدی [۱] . ۴۰۵ سنهسنده وفات ایدن مشاهیر علمای لغتدن (ابو احمد عبد السلام بصرى) بودارالکتبک مدیرلکننده بولنان ذواتدن ایدی [۲] . ۶۲۲ تاریخنده وفات ایدن (ناصر بن مستغنی) کتاب جمعی ایله اشتهار ایدن خلفای عباسیه دن ایدی [۳] .

انرسى کتبخانه لری : — بغدادده خلیفه (مأمون) ممالک اسلامیه ده برانتهه علمیک وجوده کلکسنه صرف همته نصل بر نمونه تشکیل ایتمش ایسه کتبخانهلر تأسیسنده دخی برحسن مثال تشکیل ایلمش ایدى . ۳۵۰ سنهسنندن ۳۶۶ سنهسنه قدر تحت سامطتده بولان اندلس ملوک امویه سنندن (حکم بن ناصر) مأمونک اطوار معارفپورانسنی رهبر اتخاذا ایتمش ایدى . علم و عرفانه محبتی ، علمایه و فضالیه اکرام والتفاتی ، کتاب جمعنه رغبتی شهرتکیر آفاق ایدى . حمایه ونشر علومده عباسیلر ایله مسابقه ایتمک اوزره برچوق باردلری حامله هر طرفه آدم کوندردرک بوغورده بیوک مصرفلر اختیار ایدردی . اللی سنهک امکله وجوده کلدیکی روایت اولنان وعرییده بر مثل یازلمدینی متفق علیه بولنان (اغانی) کتابی مؤلفی (بوالفرج اصبهانی) حکمدار مشارالیه معاصر ایدى . مؤلف حکمدار کی امویلردن ایدى . (حکم) مؤلف مومالییه خبر کوندردرک مذکور کتاب عباسیلره کوسترلمدن اول کندیسنه ارسالی طلب و بونک ایچون مؤلفه بیک دینار بذل واحسان ایلدى . کذلک (ابن عبدالحکیم)ک (مختصر) کتابنه شرح یازان فقهای مالکیه دن قاضی (ابوبکر ابهری) ایله کتاب تألیف ایدن سائر مشاهیر علما حقتده عینی معامله ده بولندیغندن تاریخ اسلامده

[۱] ابن الاثیر ۱۴۵ ج ۱۰ . ومجم یاقوت ۷۹۹ ج ۱ [۲] طبقات الادبا ۱۲۴

وابن خلکان ۳۵۰ ج ۲ [۳] ابن خلدون ۱۴۶ ج ۴

اعثالی کورلین مقدرده پک چوق کتابلر طویلا دی . بو کتابلر (قرطبه) سراینده خصوصی صاونلره وضع و محافظه و اداره‌سنه باقق اوزره برناظر ایله براداره مأموری تعیین ایدلیکی کبی کتابلرک باحث اولدقلری علوم اعتباریله آیری آیری فهرستلری ده ترتیب اولندی . ویریلن معلومانه کوره . مذکور کتبخانه ده جمع اولنان یالکیز شعر دیوانلرینک فهرستلری هربری یگرمی یاپراقدن متشکل اولق اوزره قرق درده بالغ اولمش ایدی [۱] . هر صحیفه ده (۲۵) کتاب اسمی بولدیغنی فرض ایدر ایسه ک جمع اولنان دیوانلرک ۴۴,۰۰۰ مقدارنده اولدیغنی لدی الحساب تبین ایدر . یالکیز دیوانلر بومقدارده اولور ایسه سائر کتابلرک نه قدر چوق اولدیغنی اکا کوره قیاس ایتلیدر . شو حالده مذکور کتابخانه ک ۴۰۰,۰۰۰ جلد کتابی حاوی اولدیغنه دائر (ابن خلدون) (مقری) طرفندن ویریلن معلومات مبالغه لی عدایدله من [۲] .

(حکم) ک رجال دواتی ایله اعظم مملکتی ده حکمدارلرینک بویولدیکی اثرینه تابع اوله رق اندلس قطعه سنک سائر بلادنده کتابخانه لر تأسیسنه صرف همت ایدیلر . او قدر چوق کتبخانه لر تأسیس ایدلمش ایدی که روایت کورده یالکیز (غرناطه) ده یتمش قدر عمومی کتبخانه موجود ایدی . کتابلره میل و محبت اندلسلیرجه برسیجیه و طبیعت و کتابلره مالکیت ده بر دلیل ریاست و وجاهت کلمش ایدی . بر چوق جاهل ارباب ریاست کورلمشدر که علم و عرفان ایله هیج برمناسبتلری اولدیغنی حاده محضا : « فلانک یاننده بر کتبخانه واردر . . . فلان کتاب فلانک حوزه مالکیتنده در . . . او کتاب بشقه یرده بولتماز . . . فلان ذات فلان عالمک خط دستی ایله محرر کتابنه ظفر یاب اولمشدر . . . دینلسون دیسه کندی خانه لرنده کتبخانه لر تشکیل ایدرلردی . (حضر می) دییور که : « بردفمه قرطبه ده اقامت و بکا لازم اولان بر کتابی الده ایتک ایچون بر مدت کتابجیلر چارشوسنه مداومت ایش ایدم . نهایت بر کون آرادیغ کتابک آچیق بر یازی ایله محرر و کوزل بر تفسیر ایله مزین اولدیغنی حاده صابغه حیقارلدیغنی کوره رک سویندم . مزایده سنه کیریشدم . فقط بن بهایی آرتدیرد قجه منادی بنه آرتمش بر بها ایله عودت ایدیوردی . فیثات او قدر یوکسک کیتمش ایدی که کتابک بهای

[۱] ابن خلدون ۱۴۶ ج ۴ [۲] نفع الطیب ۱۸۳ و ۱۸۶ ج ۱

حقیقی سنی قات قات کچمش دیدی . بہابی بودرجه یوکسلدن کیمسہنی منادیدن
 صوردم . ارباب ریاستہ مخصوص البسہ کیمش بر آدم کوستردی . یانہ یاقلاشدم .
 وکندیسنی فقہادن ظن ایدرک : « استاذ ! بوکتابہ جدأ احتیاجکنز وار ایسہ
 آرتدیرمقدن واز کچہیم . چونکہ آرتدیرمقلہ بہابی پک زیادہ یوکسلتدک » دیدم .
 مخاطبیم : « بن فقیہہ دکلم . فقہدن دہ آ کل امام . فقط مملکتک اکابرندن کیری
 قلامق ایچون خانہ مدہ برکتبخانہ تأسیس ایدرک اکالنه صوگ درجہ دہ غیرت ایلدم .
 کتبخانہ دہ یالکیز بوکتابی صیغہ بیله جک قدر بوش بربرقادی . بوکتابی کوزل
 بریازی ایله یازلمش ، کوزل تجلید ایدلمش کورنجه بکندم . بہاسی قاچہ چیقار
 ایسہ چیقسون وظیفہ ایتیم . زیرا حمد اولسون بیوک برترتم واردر » جوابنی
 ویردی . بونک اوزرینہ آرتق دایاہمدم : « اوت ، بیوک ثروت سزک کبی
 آملمردہ بولنور . ذاتاً جویرز دیشسز لره قسمت اولور . بن کہ بوکتابک
 محتویاتی بیلهیم ، اندن مستفید اولمق ایستیمدہ ثروتمک آزلنی کتابی اقتنایہ
 مانع اولسون ، بوروای انصافیدر ؟ » دیمکدن کندیمی آلہمدم [۱] .

(اشبیلیہ) اہالیسی نصل اندلسک انک زیادہ ذوق وصفایہ میال خلقی ایدیلر
 ایسہ ہرحالہ (قرطبہ) اہالیسی دہ کتابلرہ میل ورغبتدہ مذکور قطعہ نک
 انک ایلری کیدن خلقی اولمق اوزرہ دوام ایتشلردی . (اشبیلیہ) ہر عالمک
 وفاتندہ کتہ بلری صلیغہ چیقارلجقہ فروخت ایدلمک اوزرہ (قرطبہ) بہ نقل
 ایدلدیکی کبی (قرطبہ) دہ بر مغنی وفات ایدوبدہ ترکہ سی صائمق ایستلدیجکہ
 (اشبیلیہ) نہ کوتورولوردی . قرطبہ سراینده کی کتبخانہ دہ بولمان کتہ بلرک چوغنی
 آفریقادن ادلسہ تجاوز ایدن بریریلرک شہری محاصرہ لری انساندہ صائمش ،
 باقی قالان قسمی دہ اسپانیوللرک انہ کچمشدر .

مصر کنخازی : — مصدرہ تأسیس حاکمیت ایدن ملوک فاطمیہ دخی
 بو یولده بغداد واندلس خلفاسنک اثرینہ اقتفا ایتشلردی . فاطمہ بونک ایکنجیسی
 اولان (عزیزباللہ) مذکور خانداندن بو یولده حرکت ایدن الملک حکمدار ایدی .
 مشارالیه ۳۶۵ سنہ سنده کنسج بریاشدہ موقع حاکمیتہ کلنججہ ارباب اقتدار
 ودرایتدن و علم مجہلرندن (یعقوب بن کلس) ی وزیر اتخاذا ایتدی . (یعقوب)

عزیز بالله حکومت دیوانلرینی تأسیس ایتمکله برابر هر نوع و صنفدن علمانی کندیسنه یا قلاشدیردی . بونلره معاشرلر تخصیص ایتمدی . حکمداره کتاب جمعی ایچون تشویق ایتدیه بولندی . (عزیز بالله) بک چوق کتابلر طوبیلا دی . بونلری سراینک صالونلرینه طولدردرق مجموعنه (خزانة الکتب) نامنی ویردی . حکمدار مشارالیه تاریخ ، ادبیات ، فقهه دائر اولان مؤلفات مهمه یه مالک اولمق ایچون بک چوق پاردرلر صرف ایتمش ایدی . بر کتابدن اون ، یا خود یوز ، یا خود بیک نسخه طوبیلا تمش اولسه بیله ینه اکا پاره صرف ایتمکدن چکنمزدی . روایت کوره مذکور دارالکتبده ائمہ نحاتدن علم عروضک موجودی (خلیل بن احمد) ک (کتاب العین) ندن اوتوز نسخه دن زیاده طوبیلا تمش ایدی . بونسخه لر دن بری الذات (خلیل) ک خط دستی ایله محرر ایدی . (تاریخ طبری) دن دخی بکرمی نسخه موجود ایدی . هر نسخه یوز دیناره مبیاعه ایتمش ایدی . مشاهیر ابادان (ابن درید) ک لغته دائر اولان (جمهره) کتابندن دخی یوز نسخه جمع اولمش ایدی . بومکرر نسخه لر مرور زمان ایله آرتمش ایدی . (صالح الدین ایوبی) مصرده مقام حاکمیت کلدیکی زمان مذکور کتبخانده (تاریخ طبری) دن ۲،۲۰۰ مکرر نسخه و آلتون ایله مزین و یازان ذواته منسوب اولمق اوزره ۳،۴۰۰ ختم شریف بولمقده ایدی . بونی نظر دقته آلدقن صکره مذکور دارالکتبده فقه ، نحو ، لغت ، حدیث ، تاریخ ، تهجیم ، روحانیات و کیمیایه دائر اولمق اوزره ۱،۶۰۰،۰۰۰ جلد کتاب بولدیغی حقاہ مورخلرک ویردکلری معلومات مبالغه لی عدایدلر [۱] . بو کتابلرک ۱۸۰۰۰ ی - بونلردن ۶۵۰۰ ی نجوم ، هندسه و بالخاصه فلسفه یه دائر اولمق اوزره - علوم قدیمه دن (دخیله) باحث ایدی [۲] . کتبخانده برچوق آلات هندیه و رصدیه دخی موجود ایدی .

مع مافیہ بز بو کتاب عدینی مبالغه لی کوروروز . ذاتاً بعضلری مذکور کتابلری ۲،۰۰۰،۰۰۰ دیکر بعضلری ده ۱۲۰،۰۰۰ تقدیر ایتمش لردی . ظنمه کوره بوقدرلرده کتبخانہ ایله کتبخانہ لر نقطه سندن برالتیاس وقوع بولمشدر . چونکه (عزیز بالله) کندی سراینده مذکور کتبخانہ یی تأسیس ایتمکدن صکره

اقر باسندن بعضاری انك اثربه بالاقتفا سرايلرنده كتيبخانهلر تأسيس ايتمشلردى . بوندن آكلاشيليور كه كوچك تقدير بالخاصه (عزيز بالله) ك كتيبخانه سنه ويپوك تقدير بتون سرايلرده بولنان كتيبخانه لره شاملدر . شواعتباره كوره مذكور سرايلرده بولنان كتابلر ك مجموعى ۱,۰۰۰,۰۰۰ جلد ويا كتابدن آشاغى اولماق لازم كليز .

(عزيز بالله) كندى كتيبخانه سنه پك زياده صرف اعتنا ايدرك زمان زمان بالذات كزوب تفتيش ايلردى . كتابلره نظارت ايتك ايجون برمدير تعين ايتمش ايدى . مدير (عزيز بالله) ه كتابلر او قور ، نديمك ايدردي . ۳۹۰ سنه سنده وفات ايدن كاتب (ابوالحسن شابستى) مذكور كتيبخانه مدير لر نندن ايدى [۱] . روماليلر زمانه اسكندريه كتيبخانه سى نصل تخريب و فلاكتلره اوغرامش ايسه ذكر اولنان كتيبخانه لر دخى فتنه واختلاللر ك تواليسى يوزندن اويله فلاكتلره دوچار اولمش ايدى . كتابلرينك برقسى نيله القا ايديله رك احما اولمش ، ديكر برقسى چوله آتلمش ايدى . روزكارلر بو كتاب كومه لرى اوزربنه قوم بيغهرق تپه لر تشكيل ايلديكندن بو تپه لره « كتاب تپه لرى » نامى و يرلمش ايدى . كوله لر كتابلر ك دريلرغى آلوب آياق قابى ياپيورلردى . بونك تفصيلى اوزون سورور . خلاصه كردلر آلتنجى عصر هجرينك اورته سنده مصرده تأسيس حكومت ايتدكلرى زمان مذكور كتيبخانه لرده هر نه قالمش ايسه ساتيلغه چيقارلمشدر . سرايلردن چيقاريلان كتابلر ك مقدارى ۱۲۰,۰۰۰ كتابه بالغ اولمش ايدى . (صلاح الدين ايوبى) بونلرى وزيرى اعظم بلغاندن (قاضى - فاضل ابوعللى عبدالرحيم بيسانى) يه ويردى [۲] .

مصرده (دارالحكمه) ناميله بر كتيبخانه تأسيس ايدلمش ايدى كه (عزيز بالله) ك واقرباسنك كتيبخانه لر نندن بشقه ايدى . بو كتيبخانه (حاكم بامرالله) طرفندن ۳۹۵ سنه سنده قاهرده (قصر عربى) جوارنده تأسيس اولنه رق سرايلرده كى خزان كتيبندن بورايه كتابلر نقل ايداش و برطاقم اماكن وقف ايديله رك وارداتى بو كتيبخانه يه تخصيص اولمش ايدى . بو (دارالحكمه) پك كوزل تفريش و تزئين و قيو و كذركاهلرينه مكلف برده لر تعلق ايدلمش ايدى .

ناظر و حافظ کتبلری واردی . عباسیلر (بیت الحکمه) بی استفادہ عمومیہ یہ فصل تخصیص ایش ایڈیلر ایسه بو (دارالحکمه) دخی استفادہ عمومیہ ایچون تأسیس اولمش ایدی . بو طرزده عمومی کتبخانہ لر تأسیس ایشک قدمانک تسهیل تحصیل ایچون انخاذا ایتدکاری وسائط جمله سندن ایدی . چونکه او دورلده کتابلر پک بهالی ایدی . زنکین اولیانلر ایچون کتاب تدارکی پک کوچ ایدی . بناء علیہ عباسیلرک بغدادده (بیت الحکمه) بی وبطالسه نك اسکندریه کتبخانہ سی تأسیس لرنده یابدقلمری کی بر حکمدار رعایاسی آرہ سنده معارفی نشر ایشک ایستینجه عمومی بر کتبخانہ تأسیس وقولور بی ارباب استفادہ یہ کشاده ایدردی . (حاکم بامرالله) دارالحکمه یہ برطاقم قراء ، منجمین ، نحو یون ، لغویون ، اطبا تعیین وکندی لرینه معاشرلر تخصیص ایتدیکی وکتابخانہ بی كافة ارباب مطالعه ومستسخین ومؤلفینہ آچیق بولندیردق انلرہ لازم اولان کاغذ ، قلم ، مرکب وسائرہ بی مجاناً تہیہ ایتدیردیکی ایچون بعضلری بو کتبخانہ بی مدرسہ نوعندن عد ایشملردر . (مأمون) بغدادده مناظرات علمیہ مجلسلر بی فصل تشکیل ایدیور ایدی ایسه (حاکم بامرالله) دخی بودارالکتبک علماسنی حضورینہ جاب ومباحثات علمیہ اجراسنی کندیلرینہ امر ایلردی . بوندن ماعدا مذکور کتبخانہ یہ مداوم اولان علمایہ اوراده مناظرلر اجراسنہ مساعده ایش ایدی . بناء علیہ علما اوراده مناظرہ مجلسلر بی عقد ایدرلر وبعضاً مناظرلرلر مخصوصہ لره منجر اولوردی . بعض بدعہ لر اصحابی بومناظراتی کنندی فکر ومذهب مخصوصلر بی نشر واعلان ایچون وسیلہ انخاذا ایتدکلرندن وزیر (امیرالجیوش) آلتنجی عصر ہجری نك اوائلندہ سہبی کسمک مقصدیلہ بومناظراتی منعہ مجبور اولمش ایدی . اوغلی افضل وفات ایدنجہ (آمر باحکام الله) مناظراتک اعادہ سنی وزیر (مأمون بن الطائمی) یہ امر ایش ، وزیر دخی بونی ۵۱۷ سنہ سنده احکام شرعیہ یہ موافق اولمق ونظارتی دیندار بر آدمہ تودیع ایدلک شرطلریلہ اعادہ ایش ایدی . مذکور کتبخانہ ده بولنان کتابلرک مقدار بی ۱۰۰,۰۰۰ کتابدن دہا آز ظن ایش . مصر حکومتی (صلاح الدین ابوبی) یہ انتقال ایدنجہ مشار الیہ بودارالکتبی بیقہرق اکا بدل رینہ شافعیلر ایچون بر مدرسہ تأسیس ایلدی [۱] .

شام کتبخانہ لری : — دولت امویہ حکم دارلری علوم و فنونہ رغبت ایتمامش اولدقلرندن بونلرک حاکمیتی مدنجه شام قطعہ سنده ہیج بر مؤسسہ علمیه وجوده کتیرلمدی . خلافت عباسیلره انتقال ایدنجه بونلر بغداده اهمیت ویردرک شامه باقادیلر . مع مافیہ دولت فاطمیه زماننده بوقطعه طرابلس شامده بولنان برکتبخانہ ایله شهرت قازانمش ایدی . صلیبیون ۵۰۲ سنه هجریه سنده مذکور شهری فتح ایتدکلری زمان کتبخانہ سنی یغما ایتشلردی [۱] . (ژیبون Gibbon) مذکور کتبخانہده ۳,۰۰۰,۰۰۰ جلد کتاب بولندیغنی ، بونلری صلیبیون احراق ایلدکلرینی بیان ایتکدهدر [۲] . (نورالدین زنگی) شام قطعہ سنده زمام حاکمیتی اله آوبده شهرلرنده مدرسه لر تأسیس ایدنجه مدرسه لرده کتبخانہ لر تأسیس ایلدی . بو کتبخانہ لره (خزائن نوریه) نامی ویریلوردی . دها صکره (صلاح الدین ایوبی) دنخی اوصورتله حرکت ایتمش ایدی .

فارس بلادینه کلاجه قبل الاسلام دری وامثالی شیلر اوزرینه خط پہلوی ایله یازلمش اولدیغنی حالده مغاره و بودروملرده وسائرده صاقلی بولنان کتبخانہ لری ده اول ذکر ایلدک . مدنیت اسلامیہ بغدادده دور اعتلایه وارنجه ایرانلیلر او مدنیتک ترقیسنه اک بیوک عامل کسیلرک یوقاریده بیان ایتدیکنمز اوزره بویولده صرف ایتدکلری مساعی تأثیریه (بیت الحکمه) و دیگر کتبخانہ لر تأسس ایتمش ایدی .

سائر بلاد اسلامیہ دن اول خراسان شهرنده مدرسه لر کشاد ایلدیکی جهنله بو شهر بر مرکز علوم و ادبیات ایدی . اوراده تأسیس اولنان مدرسه لر حقنده خیلی معلومات موجود ايسهده کتبخانہ لره دائر قالمش اولان معلومات پک آزدور . (یاقوت حموی) « خراسان قطعہ سنک اوصرده اک مشهور شهری اولان (مرو والشاهجان) دن ۶۱۶ تاریخ هجریه سنده مفارقت ایتدیکی زمان مذکور شهرده استفادہ عمومیه یه وقف ایدلمش اون کتبخانہ بولندیغنی « (معجم البلدان) نامنده کی اثرنده ذکر ایتدکن صکره جهنک هیج بریرنده کتابلری کریده وچوق بوکی کتبخانہ لر بولندیغنی ، واقفلرینک مفصلاً ترجمه حالدرینی ، بونلرک برنده ۱۲,۰۰۰ جلد کتاب بولندیغنی ، کندیسسی بالذات

بوکتبخانه‌ده تحصیل علم ایلدیکنی بیان و تشریح ایلکد در [۱].
 ماوراء النهر قطعه‌سنه کانبجه بوراده (ابن سینا) نك تحصیلنه خدمتله اشتهار
 ایتمش برکتبخانه‌دن بحث اولمشدرکه بوکتبخانه (بخاری) سلطانی (نوح بن
 منصور) ک ایدی . بالذات (ابن سینا) بوکتبخانه حقنده : « بوکتبخانه‌ده
 اویله آناره راست کلدیم که اسملری بیله برچوقو کیمسه‌نک نظر اطلاعه
 وارمامشدی . بن‌ده ده‌ها اول کورمامشدم » معلوماتی ویریبور . تاتار (هلاکو)
 تاتارلرک بغداد ، شام وجزیره‌ده یغما ایتدکلری آناردن متشکل اولمق اوزره
 (نصیرالدین طوسی) ایچون مراغه‌ده برکتبخانه تأسیس ایتمش ایدی .
 مدرسه‌لر ، مارستانلر وجامعلره تابع اولان کتبخانه‌لردن ماعدا خلافا
 و سلاطین طرفندن منافع عمومیه ایچون تأسیس اولنان کتبخانه‌لر حقنده
 بوله ییلدیکمز معلومات ایشته بو قدردر . مدرسه ، مارستان وجامعلره تابع
 اولان کتبخانه‌لر دخی پک چوق ایدی . بونلرک بعضلری عمومی کتببخانه‌لر
 قدر چوق کتاب حاوی بولنور و متشکل اولدیغی کتابلرک محتواتنه کوره
 اقسامه منقسم و مدیر وخدمه‌نک عهدسنده بولنوردی . علمانک خصوصی
 صورتده تشکیل ایتدکلری کتببخانه‌لرک مقداری دخی پک چوق ایدی . روایته
 کوره (صاحب بن عباد) ک ۴۰۰ دوه ایله نقل اولنور برکتبخانه‌سی واردی .
 مصرلی طیب (افرایم بن الزفان) وفاتنده ۲۰,۰۰۰ جلددن متشکل برکتبخانه
 ترک ایتمش ایدی . (موفق الدین بن المطران) وفات ایتدیگی زمان استنساخ
 ایتدیگی آناردن ماعدا کتبخانه‌سنده ۱۰,۰۰۰ جلد کتاب بولمقده ایدی .
 موما الیهک استنساخ ایله مشغول اوچ مستسخی وار ایدی . (امین لدوله) نک
 نزدنده ۲۰,۰۰۰ جلد کتاب بولمقده ایدی . (فتح بن خاقان) ، (ابن قفطی)
 و سائر پک چوق علمانک خصوصی کتببخانه‌لرنده بولان آنارک چوقاغنی‌ده اکا
 کوره قیاس ایدیکز .

او دورلرده بولنان کتببخانه‌لرک بیوکلک واهمیتنی آکلامق ایچون او عصر
 ایله شمیدیگی عصر آره‌سنده کی فرقی ، مطبعه جیلغک انشارینی ، کتابلری از
 برپاره ایله اله ایده بیلیمک سهولتی وشمیدیگی کتببخانه‌لرک تأسیسندن بری بونجه

زمانك مروري نظر دقتہ آلهرق او كتابخانہلر ایله عصر حاضرده وجود اولان كتابخانہلر آرسنده بر مقایسه یا مق اقتضا ایدر . حاوی اولدینی کتابلرک مقدارینه مطلع اولدیغمز بیوک اسلام کتبخانهلرینی اوروپانک المشهور کتبخانهلر ایله مقایسه ایله اکتفا ایده جکز :

مدنیت اسلامیہ دورنده الك مشهور اسلام کتبخانهلری
جلد مقداری

بغدادده بیت الحکمه	۰۰۰۰۰
« سابور کتبخانهسی	۱۰,۰۰۰
قرطبهده (حکم) ک کتبخانهسی	۴۰۰,۰۰۰
قاهرده سربلرک کتبخانهلری	۱,۰۰۰,۰۰۰
« دارالحکمه	۱۰۰,۰۰۰
طرابلس شام کتبخانهسی	۳,۰۰۰,۰۰۰ ؟
« مراغه	۴۰۰,۰۰۰

اوروپانک الك بیوک یا قتلنده الك مشهور کتبخانهلر
جلد مقداری

پارسدہ کتبخانه ملی	۲,۷۰۰,۰۰۰
لوندرده بریتانیا موزهسی کتبخانهسی	۱,۶۴۸,۰۰۰
پترسبورغده کتبخانه قیصری	۱,۳۶۰,۰۰
برلینده کتبخانه ملی	۱,۲۳۰,۰۰۰
ویاندهده کتبخانه ملوکی	۹۲۴,۰۰۰
روماده کتبخانه ملی	۶۷۷,۰۰۰

متفقہ آمریقاده ایچنده کی کتابلرک مجموعی ۳۳,۰۵۱,۸۷۲ کتابه بانغ اولان ۲,۰۲۶ کتبخانه موجودر .

والحاصل اسلاملر تأسیس ایتدکلری عمومی وخصوصی کتبخانهلرده مختلف موضوعلرده اولمق اوزره میلیونلرجه کتاب جمع ایتشلرلردی . مؤلفات کزیده مذکورهنک قسم اعظمی قرون وسطاده او پارلاق مدنیت ایله برابر ضایع اولهرق او آناردن جدا پک کوچک بر جزء قاله بیلمشدر .

مذکور آناردن بوعصرہ قالان کتابلرک اکثری قرون مذکورہ اثناستدہ اسلام پانختندہ، یعنی استانبولده تجمیع ایتمش ایدی . (کتاب الفہرست) و (کتاب کشف الظنون) ناشری مستشرق (غوستاو فلوغل Gustav Flügel) شرقہ ظہور ایدن صوک ابتہاء علمیدن و مطبعہ جیلنگک انتشارندن اول مؤلفات عربیہ بی حاوی اولان کتبخانہ لرک فہرسہ تلمرینی اللہ ایتمکہ موفق اولہرق بوکتابلرک موضوع لرینہ کورہ اسم لرینی (کشف الظنون) کتابنہ تذیل ایلشدی . مستشرق موما الہیک و یردیکی معلوماتہ کورہ موجود کتبخانہ لرک عددی یکرمی بش ، اوتوز مقدارندہ در . بونلردن ۲۱ کتبخانہ استانبولده بولنیور و ایچندہ بولنان مؤلفات (۲۷،۴۴۵) کتابہ بانعدر . دیگر کتبخانہ لر قاہرہ ، شام ، حلب ، ردوسدہ بولنمقدہ در . بونلرک ایچندہ بولنان مؤلفات دخی ۲،۴۰۰ کتابدن عبارتدز . شو حالہ کورہ مدنیت اسلامیہ زمانندہ یازیلان کتابلردن شمدیکی عمومی کتبخانہ لردہ یالکز ۳۰،۰۰۰ کتاب قدر قالمش دیمک اولیورکہ بونلرک بولندیفی لرلر اعتباریلہ تفصیلی زبردہ کوسترلمشدر :

قرونہ وسطی صرکلمندہ اسلام کتبخانہ لرلرہ کتابلری

جلد مقداری	
۱،۵۳۷	استانبولده سلطان محمد ثانی کتبخانہ سی
۸۰۳	« « سلیمان «
۸۵۲	« طوپخانہ دہ قیلیچ علی پاشا کتبخانہ سی
۴۱۲	« حافظ احمد پاشا «
۱،۴۴۸	« کوپرلی زاده «
۲،۹۰۶	« شہید علی پاشا «
۸۳۱	« ابراہیم پاشا «
۷۳۲	« والدہ سلطان «
۵۵۲	« بشیر اغا «
۱،۳۳۶	« عاطف افندی «
۱،۴۴۵	« آیاصوفیہ «
۵۵۶	« غلطہ سرایی «

« سلطان عثمان ثالث کتبخانه سی	٢,٤٢١
« محمد راعب پاشا	١,٠٧٧
« لاله لی دفتر اول	٩٨٠
« « « ثانی	١,٩٤٧
« سرای هایون	٩١٦
« ولی الدین افندی	١,٧٦٩
« عاشر افندی	١,٨٧٧
« داماد زاده محمد مراد افندی	١,١٠٩
« سلطان عبد الحمید	١,٢٨٣
« حالت افندی	٦٥٦
(استانبولده بولنان کتابلرک مجموعی)	٢٧,٤٤٥
قاهرده الازهر کتبخانه سی	١,٠٩٩
شامده عبدالله عظم پاشا کتبخانه سی	٤٢٣
« حلبده مدرسه احمدیه	٢٦٩
رودس کتبخانه سی	٦٠٩
(عمومک مجموعی)	٢٩,٨٤٤

بدیه بدرکه بو کتابلر مؤلفات عربیه دن بوعصره واصل اولان کتابلرک جمله سی دکلدز. چونکه خصوصی کتبخانه لرده دخی پک چوق اسکی کتب عربیه موجوددر. فقط هر حالده بوعصرده کرک عمومی، کرک خصوصی کتبخانه لرده بولنان آثار مدنیت اسلامیه دورلرنده عمومی و خصوصی کتبخانه لرده بولنان کتابلره نسه شایان اهمیت برشی عد ایدیله من. باخصوص زمانک توالیسی ابله کتابلر مقدارینک تراپد ایتمسی لازم کله چکی قاعده سنی نظر دفته آلبرسه قرون وسطاده مؤلفات عربیه نک مقدارسی آزمسی دکل، پک چوق آرتسی اقتضا ایدردی. فقط هرشیئک برصوکی اولمق مقدرات الهیه دندر. بومقدرات اوله برقانون الهیدرکه دکشیدیرمک ممکن دکلدز.

اوجنچی جلدک صوکی

فهرست

	صفحه
مقدمه	۳
قبل الاسلام عربلرک علوم و معارفی	
جزیره العرب ایله اهاالیسی حقنده بر تمهید	۱۴
عربلرده علم نجوم (علم هیئت)	۱۸
« اواء و مهاب الریاح	۲۴
« علم اساطیر (میتولوژی)	۲۷
« کهنات و عرفات	۲۹
زمان جاهلیتده علم طب	۳۴
« « شعر	۳۹
« « خطابت	۵۴
ادب مجلسلری و سوق عکاظ	۵۹
جاهلیتده علم انساب	۶۴
« « تاریخ	۶۷
اسلامیتدن صکره عربلرک علوم و معارفی	
اسلامیت و علوم اسلامیة	۶۹
عربلر ، قرآن کریم ، اسلامیت	۷۲
اسکندریه و سائر کتبخانه لرینک احراقی	۷۴
رومالیلر ، اسلامیت و علوم و نون	۸۸
اسلامیتده علما اکثریتله عربلردن دکلدیلر	۸۹
اسلامیتده علومک قید و تدوینی	۹۳
خط عربی	۹۸
حرکدیلر	۱۰۲
عجم (نقطه قویق)	۱۰۴
یازی آلات و ادواتی	۱۰۷

علوم شرعیہ اسلامیہ	
قرآن کریم - جمع و تدوینی	۱۰۸
« « قرائتی	۱۱۳
« « ناظری	۱۱۵
تفسیر قرآن	۱۱۸
حدیث	۱۲۲
وضع احادیث	۱۲۳
اسناد حدیث	۱۲۵
حدیث لکھ مقداری	۱۲۹
فقہ - منبع و مصدری	۱۳۰
فقہا	۱۳۱
رأی و قیاس	۱۳۳
علماءك خالفا زنده موقعلری	۱۳۶
علوم انسانیہ	
علم نحو	۱۳۹
نحو عربیك وضعی و واضعی	۱۴۰
ادبیات و لسان	۱۴۵
بصره و كوفه ده علم ادب علماسی	۱۴۶
بغداد ده علم ادب عالملری	۱۴۹
بلاغت انشا	۱۵۲
تحریر مراسلات	۱۵۳
توقیعات	۱۵۵
کتاب تحریری	۱۵۹
سجع	۱۶۲
علم تاریخ	۱۶۴
تاریخ اسلامك منبعلری	۱۶۸

طبقات و مغزی	۱۷۱
عمومی تاریخ	۱۷۳
تراجم احوال و معجزات	۱۷۶
تاریخ کتابلرینک مقداری	۱۷۹
اسلام مورخلرینک قصورلری	۱۸۰
جغرافیه ، یاخود تقویم بلدان	۱۸۴
اسلاملرده جغرافیه	۱۸۷
زمان جاهلیت علوم ادبیه سی	
اسلامیتدن صکره خطابت	۱۹۲
« « شعر - شعر و امویلر	۱۹۸
شعر و عباسیلر	۲۰۱
شعرا و عرب دولتلری	۲۰۳
شعرك جمعی و راویلری	۲۰۵
طبقات شعرا	۲۰۸
اسلامیتده شاعرلر و شعرلری	۲۱۱
شعرك عروضی	۲۱۳
شعر و دولت	۲۱۵
شعرايله خلفا و امرا	۲۱۸
دولتده شعرك تأثیری	۲۲۵
علوم دخیله	
یونانیلرک علوم و معارفی	۲۳۰
آداب یونانیة قدیمه - شعر یونانی	۲۳۲
ادبیات و تاریخ	۲۳۵
علم و فلسفه	۲۳۷
علم طب و علم نجوم	۲۴۴
اسکندریه دوری - اسکندریه مدرسه سی ایله کتبخانه سی	۲۴۶

اسکندریہ نك يونان دورى	۲۵۱
« روما »	۲۵۵
بيزانس دورى	۲۶۸
قبل الاسلام ايزانليلك علوم وادبياتى	۲۵۹
« « سريانيلرده علوم وادبيات	۲۶۳
« « لسان هندنك علوم وادبياتى	۲۶۸
خلاصه	۲۷۰
عربلر وعلوم دخيله - عربلك بوعلومه رغبترلرينك سببى	۲۷۱
بو علملر ايله ايلك اشتغال ايدنلر	۲۷۲
دور عباسيده علوم دخيله نك ترجمه سى	
منصور ايله علم نجوم و علم طب	۲۷۵
مهدي و رشيد	۲۷۹
مامون ايله فلسفه و منطق	۲۸۲
مامون ايله اعتزال	۲۸۳
مامون ايله كتاب ترجمه سى	۲۸۶
دور عباسيده مترجملر	۲۸۷
سوريه ليلر ايله نقل و ترجمه علوم	۲۹۹
خلفانك غيرى ايچون علوم و معارفك نقلى	۳۰۱
انتباه علمى عباسى اثناسنده ترجمه اولنان كتابلر	
يونانيدن ترجمه ايديلن كتابلر - افلاطونك كتابلرى (فلسفه)	۳۰۵
ارسطونك كتابلرى (فلسفه)	۳۰۶
ابقراتك كتابلرى (طب)	۳۰۸
جالينوسك كتابلرى (طب)	۳۰۹
رياضيات ، نجوم و علوم سائره يه دائر كتابلر	۳۱۲
فارسيدن عربى يه ترجمه اولنان كتابلر	۳۱۵

هند لساندن ترجمه اولنان کتابلر	۳۱۶
لسان نبطیدن ترجمه اولنان کتابلر	۳۲۲
عبرانی ، لاتینی و قبطیدن ترجمه اولنان کتابلر	۳۲۴
خلاصه	۳۲۵
خلفانک عیر مسلم علمایه التفات و نوازشلری	۳۲۷
ممالک اسلامیده علوم دخیله نك انتشاری	۳۳۵
خلفا ، امرا و علم	۳۴۰
خلفا و امرانك نامه کتاب تألیفی	۳۴۲
مؤلفلر و یازدقلری آثار	۳۴۸
مدنیت اسلامیه نك علوم دخیله یه ایتدیگی تأثیر	
اسلامیتده فلسفه	۳۵۱
شرقده اسلام فیلسوفلری	۳۵۲
اخوان الصفا جمعیتی	۳۵۵
اندلس حکماسی	۳۵۷
اسلامیتده علم طب	۳۵۹
اطبای اسلامیه	۳۶۲
اسلاملر طرفندن فن طبده وجوده کتیریلن ترقیات	۳۶۴
اجزاجیلک ، کیمیا و نباتات	۳۶۷
اسلاملرده خسته خانلر	۳۷۱
تننجیم و نجوم ، یاخود علم فلك	۳۷۵
رصدخانلر	۳۸۰
علم نجوم و اسلامیت	۳۸۴
حساب ، جبر و هندسه	۳۷۸
صنایع نفیسه	۳۸۹
موسیقی	۳۹۰
اسلامیتده تعلیم و تدریس	۳۹۴

اسلامیتدہ مدرسہ لہر	۳۹۶
کتبخانہ لہر	۴۰۴
اسلامیتدہ کتبخانہ لہر	۴۰۵
بغداد کتبخانہ لہر	۴۰۶
انداس کتبخانہ لہر	۴۰۸
مصر کتبخانہ لہر	۴۱۰
شام کتبخانہ لہر	۴۱۴

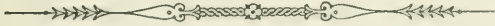
۳۸۴ نجی صحیفہ نک ۱۱ نجی سطرندہ (ابوالسمع غرناطی)

یرینہ (ابن السمع غرناطی) یازیلہ جقدر .

۴۰۷ نجی صحیفہ نک ۱۰ نجی سطرندن علون کلمہ سی (علان) اولوق لازمدر .

۴۱۴ نجی صحیفہ دہ Gibbon کلمہ سی ایکی یرده یا ککش دینلمشدر . اکا کوره

تصحیح ایدلملیدر .

مَدَنِيَّةٔ اِسْلَامِيَّةٔ اِمْرِيَّةٔ حَقِيْقِيَّةٔ

ددرنجی جلد.

دولتک مسلك سياسی واداریسی ورجانک احراز حاکمیت ایچون یکدیگرینه
خصومت و رقابتلری

صره ایله خلفای راشدین ، امویین ، عباسیین ، اندلس ، فاطمیین دولتله هر برینک
تأیید نفوذ و حاکمیت ایچون التزام ابتدیی اصول سیاست و ادارهیی ، بو دولتلرک
وبالحاقه دولت عباسیهک رعایا حقیقده کی طرز معامله سی ایله کندیلرینه معاصر و عربلرک
غیرندن متشکل بولان امارتلر و سلطنتلر ایله ازمنه مختلفه ده اولان مناسباتی متضمندر

مؤلفی :

(الهلال) صاحب و محرری

جرجی زیدان

مترجمی :

زکی دغامن

صاحب و ناشری : الیاس

هر حق محفوظدر

در سعادت — فناءت مطبعه سی

قَالَ كَيْفَ بَخَائِنَهُ وَطَبَعَهُ

بِأَعْيَالِي جَارِهِ سَنَدَهُ نَوْمُهُ ٢٥

مقدمه

بوکتابی یازمنه باشلادیغمز زمان موضوعنک
 اهمیتتی بیلور و لسان عربینک بویله بر اثره
 درجه احتیاجنی حسن ایدیور ایدک . فقط
 اولکی اوچ جلدک انتشاری اوزرینه بونک کرک
 السنه سائرده ایله متکلم بتون عالم اسلاججه و کرک
 اوروپا اعظم مستشرقینجه مظهر اولدیغی
 حسن قبول و تقدیر درجه سنده بر حسن قبول
 و تقدیره نائل اوله جغنی هیچ امید ایتمور ایدک .
 مذکور اوچ جلد انتشار ایدر ایتمز ممالک
 مختلفهده بولان بعض علمای اسلام ایله فضلالی
 مستشرقین کرک طوغریدن طوغری به بزه ،
 کرک کندی مملکتلرنده منتشر جرائد و رسائل

موقوتاده یازدقنلری تقدیرات مشوقنادن ماعدا اثری هنوز ا کمال ایتمدیکمز
 حالده انی کندی لسانلرینه ترجمه و وطنداشلی آردسند نشره باشلادیلر .
 کتابتک برنجی جلدی هندستانک اک مشهور جرائندن اولان (وکیل)
 غزته سی محرر فاضلی (شیخ محمد غلام) طرفندن ترجمه اوله رق مذکور قطعده
 نشر ایدلدی . فارسی به ترجمه سی ده (تربیت) جریده فارسیه سی صاحبی (ذکاء الماک)

طرفندن اجرا اولنیور . یقینده انتشار ایدہ جکدر . (اوقسفورد) دارالفتونی معلملرندن واعظم مستشرقیندن معلم (مارغولیوت) محرراجزہ خطاباً یازدیغی خصوصی بر مکتوبده برنجی جلدک ترجمہ سیلہ مشغول بولندیغی ، ترجمہ یی بو یازک صوکلرینہ طوغری اکمال و نسر ایدہ جکنی اشار ایلدی . (موسقوہ) ده مقیم روس مستشرقلرندن معلم (دانیلوف) دخی بزہ خطاباً کونزدیکی بر مکتوبده برنجی جلدی روسجہ یه نقل ایتدیکنی ، ایکنجی جلدک ترجمہ سیلہ مشغول بولندیغی بیلدیردی . دیگر بعض مستشرقلر کتابی فرانمزجہ وسائرہ یه ترجمہ ایچون بزملہ مخبر اتده بولندیلر .

ایشته بودرجه تقدیراته مظهریت ؛ الدن کلن بالجمله مساعی یی صرف ایله شمدی یه قدر عربلرجه اتخاذا اولنمیان بر اسلوب ایله مدنیت اسلامیہ نک مکنوناتی استخراج واسرارینی کشف و اظهار ایچون تبعات و تدقیقات اجرانسه دوامزده موجب تشویق وترغیب اولدی . تبعاً مزده طوئدیغمز مسلك ؛ تاریخ ، ادبیات وسائرہ یه دائر اولان آنارده ثابت بسیط بر طرزده محرربولنان وقایع تاریخیہ نک اصل ومنشأ ایله سبب وحکمتی ، یکدیگرینہ کیفیت ارتباط وتلقنی تحری وتحقیق وبویولده استحصال ایلدیکنمز نتایجی احکام عقلیہ وقوانین اجتماعیہ یه تطبیق ایتکدر . کچی بوینوزندن ماده سکریه نصل چیقاریلیر ایسه بزده ساده بر طاقم وقایع ومعلوماتدن اومدنیک حکمتی استخراجه چالیشدق . زیرا اسلام مورخلری وقایع تاریخیہ نک تحقیق ومنابعک تدقیقنه پک چوق همتر صرف ایتشلر ایکن اووقایعک یکدیگرینہ اولان ارتباطی ایله منشأ واسبابی تحری یه پک آز اهمیت ویرمشلردی . هله دولتک مسلك سیاسی واداریسی ایله حاکمیتک بر خانداندن دیگر خاندانه ، بر قومدن ذیکر بر قومه ، یاخود بر جماعتدن دیگر بر جماعته انتقاله متعلق وقایعده هیچ بر تنقید وتحلیله یا ناشدق سزین اووقایعی ایشیدکلری ویا کوردکلری شکلده نقل ایله اکتفا ایتشلردی . بوکا سبب ایسه شوایدی : او وقوعاتک تحلیل وتنقیدی بعض خلفانک اقوانی تزییفه ، یاخود بعض مذاهبتک تحوطه سنه مؤدی اوله جقدی . حال بوکه مورخلر دینه ورجال دینه حرمة بوندن تحاشی ایدیورلردی .

بناءً علیہ بوجلدک موضوعی اوزون اوزادی یه دوشونمکه ، قیاس تشکیلی ایله نتیجه لر استحصالنه ، نایجک ده . قدماته تطبیقنه درکار اولان احتیاجی جهتیه

بچن اويچ جلدك موضوعلارندن دها کوچ بر موضوع تشكيل ايديبور . زيرا
بو جلد او مدنيت دورينه مخصوص حكمت تاريخ اسلامدن عبارتدر .

بر جلدك موضوعي

كاتبمك برنجي جلديني دولت اسلاميه نك منشأ ايله وسعت مملكتي و دواړ
اداريه ، سياسي ، ماليه ، عسكريه ، عدليه و سائرهمي تاريخه حصر ايتديكمز
كبي ايكنجي جلدی ده دولت اسلاميه نك ثروتي ايله رباب ثروتي واو ثروتك
اعتلا دورنده منابع استحصاله سي ايله سقوط دورنده انحطاطي اسبابنه تخصيص
ايلدك . اوچنجي جلدی ايسه بالخاصه علوم و معارف و ادبياته حصر ايلدك
عربلر ك ازمه جاهليه لرنده علوم و ادبياتدن نه كبي شيلره مالك اولدقلىرى ،
اسلاميتك قريجه و عقلمره نصل بر تأيى اجرا ايتديكنى ، السنه اجنيه دن عربيه
هانكى آثار ترجمه اولديغى و بولرك جاهله سنه مدنيت اسلاميه نك نه كبي بر تأيى
بولديغى تدقيق و بيان ايتدك .

ايشته مذكور مدنيتي دولتك اصول نشكلى ، ثروتي ، علوم و معارف
نقطه لرندن مطالعه دن صكره شمدي بو جلدده مسلك سياسي و اداريسندن بحث
ايدجكيز . فقط تكرار ايدر زكه بو كبي حقائق سياسي نك ، بخصوص حاكمتك
بر دولتدن ديكرينه انتقالى ، حكمدارانك حاكمتي كندى نسلرينه حصر
ايمك ايچون كوستردكلرى تهالك ، بو خصوصلرده مذهب ويا عنصر اختلافاتك
اجرا ايتديكي تأيى ايمك اسبابنى كشف ايمك جدا پك كوچدر . چونكه بيان
ايتديكمز وجه ايله اسلام مورخلىرى بو كبي نقاط مهمه يي يازمقدن چكندكلرى
ايچون تاريخ كتابلرى بو معلومات و محاكاتدن خالدر . معافيه بز او قراكلغك
ايچنده ضعيف برايشيق بولدق . بو ايشيغك نورينه طوتونه رق حقائق تاريخيه يي
نخري ووقايعدن برچوغلنك سبب و حكمتي كشفه موفق اولدق . بو معلوماتي
الدن كلديكي قدر حقيقتي التزام ايمك اوزره تدقيق فلسفي ، حكم عقلي ، قياس
تمثيليك احباب ايتديكي يولده يازدق .

آتحق بو جلدك موضوعنى تقسيم و تبويب ايمك ايستديكمز زمان او
مشكلاتدن آشانى قالميان بر مشكله دها دوشمكدن ده قورتوله مدق . بو مشكل
وقايع تاريخيه نك بربرينه قارشمش اولمى ، بربرينه يقين حادثاتك اسباب .

تقطعه شدن يك اوزاق ايكن نتيجه اعتباريه مشترك بولمسي، بونلرك دين، جنس، مكان، زمان اعتباريه شكل ورنكيجه متنوع صفحهلر عرض ايتمندن نشأت ايدييور. بناءً عليه امان ايله دوشوندكدن صكره اسلاميتده مقام حاكميته كلن عناء مركا تلافی ايله مدنيت اسلاميه نك عرض ايتديكي صفحهلری نظر دقته آلمق اوزره عناءلر حاكمه ايله بونلرك يكدبكرينه كوستردكاری خصومت و رقابت اعتباريه تقسیمات یاھنجی موافق كوردرك بو جلدك موضوعی ایکی بيوك قسمه تقسیم ايلدك. برنجی قسم صد دنده بولنديغمز مدنيت دوريدر كه بودور اسلاميتك ظهوريه باشلايرق دوات عباسيه نك عراقدن چكلمسي، مملكت اسلاميه نك انحطاطلی و مغوللرك اكا استیلالرياه منتهی اولور. ايكنجی قسم ايسه او انحطاطدن صكره بر طرفدن دولت عثمانيه نك ظهور و مظفر يتيه سيللری توحيد و خلافت اسلاميه بي احيا ايتسي، ديكر طرفدن دولت صفويه نك ظهوری ايله شيعيلری لوای حاكمیتی آلتده طوپلامنی نتيجه سنده ظهور ايدن ابتداء اسلامی دورندن متشكلدر. او برنجی قسمی عناءلر اسلاميه دن برينك ديكرينه ذاب كلسي اعتباريابه ده يش دوره تقسیم ايتدك. مع مافيه خفی اوليان اسابدن طولايی بو دورلرك آرسنده صورت قطعيده بر حد فاصل وضع ايتك تمكن دكلدر. چونكه علی الاكثر بر دورك صوكی انی تقيب ايدن دورك باشلاننجی ايله قارشمش بوانور. بو بش دور دخی شونلردر:

١ برنجی دور عربي: بو دور ظهور اسلامدن باشلايرق ١٣٢ سنه سنده دولت امويه نك اقتضاسيله منتهی اولور.

٢ برنجی دور فارسی (ایرانی): بودور ١٢٢ سنه سنده دولت عباسيه نك تأسسی ياه باشلار و ٢٣٣ تاريخنده (متوكل) ك خلافتی ايله ختامه ايرر.

٣ برنجی دور تركی: دور مذکور متوكل خلافتدن ٣٣٤ سنه سنده ديليللرك زمام حكومتی اله كچيرملرينه قدر ممتد اولور.

٤ ايلكنجی دور عربي: بودور دولت فاطميه نك تأسسندن باشلايرق انك اقتضاسيله منقضی اولور.

٥ دور مغولی: بودور (جنگيزخان) ك ظهورندن (تيورلنك) ك وفاتنه قدر سورر.

ایکنجی دور ترکیه کلنجه یو دور دولت عثمانیه نك دور حاکمیتی تشکیل ایدر. ایکنجی دور فارسیه ده ایرانده دولت صفویه نك دوری ایله اقتضاسندن صکره ایرانده شکل ایدن دولت لرك دورندن عبارتدر.

بو ایکنجی دورلردن ایکنجی بر دور اسلامی دهها شکل ایلرکه بوندن بحث ایتمک کتابمیزک موضوعی خارجنده در.

بالاده ذکر ایتدیکمز بش دوری مقامک ایجابنه کوره بر طاقم فصل و بابلره تقسیم ایتدک. قبل الاسلام عربلرک احوال اجتماعیه سنه دائر بر تمهید یازدرق بو تمهیده چول خلقتی ایله شهر خلقتی، عربلرک انساب، قبائل و بطولتی، امرمت (والدهک) و خوولت (طایلتی) او جهله دن اولمق اوزره نسبک انلر نزدنده نه قدر مهم بر موقع طوتدینتی، حلف، استلحانی، خلع کبی او عصیتک تفرعاتی، جاهلیتده کوله و موالی ایله انواع و احکامنی، قبل الاسلام جزیره العربده اجنبی مهاجرینی ایله بالخاصه ینده بولان ایرانلیری تعریف ایتدک. و تمهیده دولتک مسلك سیاسی ایله عربلرک اوصاف و مناقبی حقدنه بر فصل ایله خاتمه ویردک.

بعده برنجی دور عربی به کچرک بونی خلفای راشدین و دولت امویه دورلری اولمق اوزره ایکی دوره تقسیم ایتدکن صکره اسلامیتک اختلاف قبائل و بطونه رنعمأ عربلری لوای اسلامیت آئنده جمع ایدن اتحاد اسلامی اوزرینه نصل تأسس ایتدیکنی، ظهور اسلامیتدن صکره اسلاملر نسب جهندن مساواته و یالکز اسلامیتده قدم، یا خود جهاده خدمت اعتباریله امتیازاته نائل اولملری اوزرینه مهاجرین، انصار، اهل بدر، اهل قادیسه کبی دهها اول موجود اولمیان بر طاقم یکی صنوف اسلامیه نك نصل ظهور ایلدیکنی بسط و بیان ایلدک. خلفای راشدینک طرز سیاست و اداره سندن بحث ایدرک بونک تقوی، حقانیت، عدالت اساسلری اوزرینه مؤسس اولدیغنی کوستردیکمز کبی خلفای مشارالیه من هر یرینک مزایا و مناقبیه ده ذکر ایتدک. حضرت عمرک مسلك سیاسی خلافتک اوائلده اسلاملری جزیره العرب ایله شام و عراق قطعهلرینه حصره مصروف ایکن طبیعت عمرانک سوقی ایله قوماندانلرینه جهانک سائر طرفلرنده توسیع قوتواته مساعده ایتمک نصل مجبور اولدیغنی و بونک نتیجه سنده عربلر قوتوات و یامهاجرت طریقله هر طرفه انتشار ایدرک پک کثرتلی بر تناسل ایله نصل چوخالدق لری

تفصیلات لازمه سیله یازدق . و بوبرنجی قسمی اسلامیتده کوله لر، موالی واحکامی .
حقنده بر فصل ایله اتمام ایلدک .

متعاقباً برنجی دور عربینک امویلرک زمان حاکمیتلرندن متشکل اولان
ایکنجی قسمنه کچدک . اولا خلافتک نه کبی سبیلر ایله بونلره انتقال ایتدیکنی .
قبل الاسلام (هاشم) ایله (امیه) آره سنده جریان ایدن احوالی ، امویلرک ؛ بنی
هاشم عدد و قوتجه کندیلرندن ده آاز اولدقلری خالد نبوت تأثیریه ده بیوک
بر موقع احراز ایتهلرینی نصل چکمه مدکلرینی ، بو سائقه ایله اوغراشه اوغراشه
نهایت هاشمیلره نصل غالب کلدکلرینی ، معاویه نیک ذکا ودها و طرفدارانه منفعت
ارائه سیله خلافتی حضرت علیدن نصل آلدیغنی یازدق . امویلرک مسلك سیاسیلری
هانکی واسطه ایله اولور ایسه اولسون آرزوی تغلبدن عبارت ایدی . اسلامیت
عصیت نسییه بی اسلامیتده قدیمه و جهاده حسن خدمه تحویل ایتمش ایدی .
هاشمیلرک خلافته دها زیاده حقلی اولدقلری درکار ایدی . ایشته امویلر هاشمیلره
قارشى کله یلمک ایچون عصیتی تکرار احیایه مراجعت وانکله کسب قوت
ایلدیلر . ذاتاً اووقته قدر اسلامیتک ایلك تأثیری اونودولمش ، تکرار عصیته
رجوع قولایلاشمش ایدی . امویلر عصیتی زمان جاهلیتده کی حانه ارجاع
ایتدیلر . بو عصیت برنجی درجه ده قریش قبیله سی ایله بتون حجاز عربلری ،
ایکنجی درجه ده (یمن) و (مضر) عربلری آره سنده جایگیر ایدی . امویلر
عرب اولیانلر حقنده پک متعصب طاورانلیر . موالی تسمیه ایتدکلری ایرانلیلر
ایله اقوام سآردیه حقارت ایله ، تضییقات اجرا سیله معامله ده بولندیلر . امویلرک
زماننده عربلرک بر قسمی شهرلرده توطن ایدرک مدنی اولمشلردی . ایشته
بونلردن بصره ، کوفه ، شام و سآردیه انتساب کبی برده مملکت عصیتی توره دی .
امویلر قبائلدن واهالیدن طرفدار یایمق ایچون چوق پارلر صرفه حس ایتدکلری
مجبوریت سوقیه مسلم ، غیر مسلم بتون رعایایی ویرکیلر ایله ازمشلردی . خلق
آرتق بونلرک حاکمیتدن اوصانمش ایدی . والحاصل امویلر احکام شریعته
مخالف حرکتلریله ، خفت اخلاق و مشرب شوخانه لریله ، ظلم و خونریز لکلریله ،
عرب اولیانلری استخفاف و استحقار لریله ، غیر مسلملره تضییقات اجرا سیله
خلقک نفرتی قازانمشلردی . بتون بو بختلری بو قسمده مقصلاً یازدق . اسلام

اولیان رعایانک حضرت عمر زمانندن امویلرک صوگ زمانلرینه قدر کوردکاری
معامله لر حقه ده دخی اوزون بر بحث علاوه ایتدک .

متعاقباً برنجی دور فارسی به کچدک . اولاً امویلره کین ونفرت بسلین موالینک
(عرب اولیان اسلاملرک) مظاهرت ونصرتلریله خلافتک بنی امیهدن عباسیلره
نصل انتقال ایتدیکنی کوستردک . بو مظاهرلر حضرت علی شیعهدن ایدیلر .
انتقاله چالیشدقلری خلافتک مشترکاً علویلر ایله عباسیلرک عهدده سنده تقرر
ایده جکنی ظن ایدیورلردی . چونکه عباسیلر علویلره بو تعهدده بولنه رق
کندیلرینی اسکات ایتشلردی . ایشته (ابومسلم خراسانی) ویاردیمجیلری ایشی
اویله بیاهرک مملکت اسلامییه بی امویلرک لندن اخذ وعباسیلره تودیع ایلشلردی .

فقط عباسیلر زمام دولتی

اله کیرنجبه علویلره

اولان تعهد و بیعتلرینی

طاییدقدن ماعدا کرک

علویلردن و کرک سائرده دن

خلافت و حاکمیتده

رقابتلرندن قورقدقلری

کیمسه لر حقنده غدر

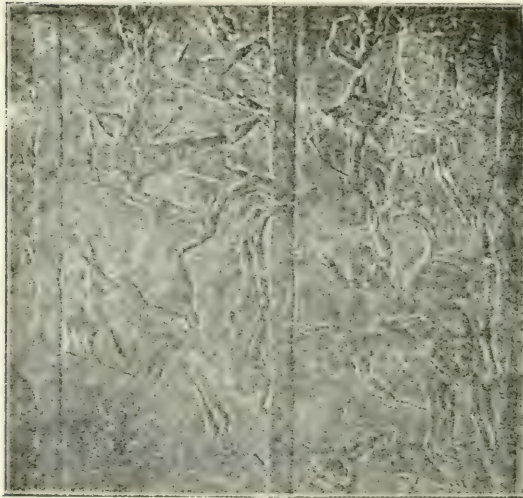
ایله معامله ده بولندیلر .

حتی بالذات (ابومسلم

خراسانی) داخل اولدیغی

حاله کندیلرینی مقام

حاکمیته اصعاده پک چوق

اسکی عربلرک دوه اوزرنده آثوریلر ایله محاربه لری

خدمت ایدن ان بیوک مظاهرلرندن برطاقم آدلری قتل و محو ایدیلر . ایشته بو جهتلری
هپ کوستردکن صکره عباسیلرک مسلک سیاستلرینی ایکی یه تقسیم ایتدک . برنجیسی
کندی حاکمیتلرینی تأیید و تقویه ایچون آخاذا ایتدکلری مسلک سیاستدر . بومسلک
غدارلق ، قتل و تکیل اساسی اوزرینه مؤسس ایدی . دولت عباسیه نک تأسیسنه
خدمت ایدن ایرانلیلر بوشدتی کورنجبه قورقدیلر و (ابومسلم) ایله آرقداشلرینک
دوچار اولدقلری فلاکتلره دوشمامک ایچون اختیار سکوت ایدیلر . بونک ،

اوزرینہ عباسیلر امور دولتی ایرانلیلرک انہ تودیع وکندیلرندن وزرا انتخاب وتعیین ایتدیلر. ایرانلی وزرائک ائ مشهورلری برمکیلر ایدی. برمکیلر نفوذ وزارته ثروت وقوت صاحبی اولنجه خلافتی یا حضرت علی ذریفته ارجاع ، یاخود دولتی ایرانلیلره تسلیم ایتمک مقصد خفیسایه خلقک میل ومحببتی قازانمق ایچون پک چوق پاره لر صرفنه قویولدیلر. (رشید) بونی حس ایدرک برمکیلری منکوب وپریشان ایدی. بونلرک مقدمات نکبتی ایله اسبابی مفصلاً یازدق. ایرانلیلرک کین وعداوتلری بومنکویت اوزرینہ متضاعفاً آرمش ایدی. (رشید) وقت ایدنجه ایکی اوغلی (امین) ایله (مأمون) اختلافه دوشدیلر. ایرانلیلر (مأمون) ک ظیلری اولدیلری ایچون اکا نصرت ومظامرت ایدرک کندیسندن صکره ائمۃ الثعائبرک سکزنجیدی اولان (علی رضا بن موسی کاظم) ی دلی عهد تعیین ایتمک ، ینی دولتی عباسیلرندن حضرت علی سالالهسنه نقل ایتمک شرطیله کندیسئی ایله برابر حرب وبرداری (امین) ی قتل ایله کندیسئی منام خلافته اجلاس ایلدیلر. (مأمون) کندیسندن صکره بونقل خلافت شرطنی قبول ایتش ایدی. فقط وقتاکه مقام حاکمیتی احراز ایله مرادنی استحصال ایلدی ، وعد وتعیینی طومدی .

ایکنجیسی رعایاتک مسلمانهسندہ عباسیلرک اتخاذا ایتدکلری مسلمک سیاستدر. بومسالمک برنجی مسلکک عکسنه اوله رق عدل ، حقانیت ، خاطر نوازلق اساسی اوزرینہ مؤسس ایدی. بوبخترده غیر مسلملر حقنده تطبیق اولانسان احکام ایله یقین برزمانه قدر بونلره روا کورولن ظلم وتندیاتک اسبابی متضمن برقاج فعل یازدینمزکی حربت ادیان و افکار ، عناصر مختلفه آرسندہ وقوع بولان نصومت ورقتیلر ، (امین) ک انقضای خلافتی ایله برابر عرب عصیتک نعل زوالپذیر اولدینی ، ایکنجی عصر هجرینک ختاسنده بادیلر مستثنی اولمق اوزره آرتق خالص عرب قانی پک نادر بولنه جق درجه یه قدر انسابده وقوع بولان اختلاط حقنده معلومات ویردک .

بعده برنجی عصر ترکی به کچدک . بوبخنده (منتصم) ک دورندن اعتباراً ترک عنصرینک امور دولته مداخله ایتسنه باعث اولان اسبابی ، خلیفه مشار الیهک ترک کوله منلری طوپلایوب عسکر یابدقندن صکره انلر ایچون (سامرا) شہرینی نصل نأسیس ایلدیکنی ، بونلرک تدریجاً نفوذ کسب ایدرک نہایت

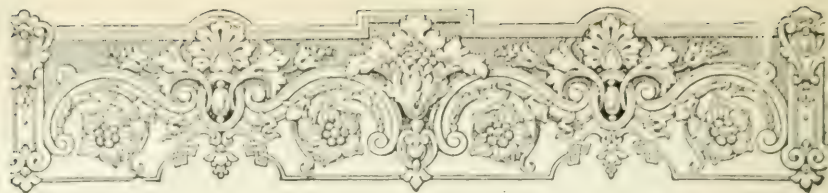
خلفایی تحت تحکمه نصل آلدقلمی ، بونک تیجه سی اولمق اوزره خلفانک حرملره چکیلوب سرای خدمه سیاه نصل وقت کچردکلرینی ، بوخدمه حقنده حاصل ایتدکلری اعتماد تأثیریه سردارلق وامیرالامرالق وسأرديه وارنجهیه قدر خدمه وطواشیلری اک یوکسک مناصب دولته نصل ترفیع ودیکر طرفدن قادینلرک دخی اموردولته ایتدکلری کچی قاریشملمرینه نصل مساعده ایتدکلرینی، بواحوالک اثری اوله رق امور دولت واحوال مملکت مختل وپریشان وهبت خلافت منقزی وزائل اولدینی زمان اطرافده بولنان والیلرک اعلان استقلاله وسیله بوله رق دولت عباسیه نک جمله سی خلیفه عباسی بی خلیفه طانیر برطائم تفرعات وشعبات ایرانیه ، ترکیه ، عربیه وکرديه نصل تشعب ایتدیکنی بیان ایتدک . بوبخشلری یازار ایکن اسلامیتک ابتداسندن بوآنه قدر خلافتک معناسی وسلنت ایله آردسنده کی فرقدده کوستردک .

اک صوکرده ایکنچی عصر عربیه کلدک . بوراده عباسیلرک دیوانده (دفترخانه ده) عربلره مخصوص اولان مناشاتی کسدکلری وکندیلرینی دولت مأموریتلرنده قوللامدکلری تاریخدن اعتباراً عربلرک عباسیلره نصل دشمن کسدکلرینی ، بوکا علوی واموبلرک عداوت وکیلری نصل انضمام ایتدیکنی ، دولت عباسیهیه مقاومت ایتمک ایچون اندلسده دولت امویه ومصرده دولت فاطمیه نک نصل تأسس ایلدکلرینی یازدق . علوبلردن اولان فاطمیلر همان همان عباسیلره غلبه ایده جکلردی . فقط سلجوقیلر بونلرک یوللرنده طوروب خالیترینه مانع کسدیلر . مع مافی فاطمیلر چوق زمان کچمدن کزدلرک غلبه سیاه مضه حل وپریشان اولدیلر . بوکرد حکمداراننک برنجیسی (صلاح الدین ایوبی) ایدی . مشارالیه موقع اقتداره کلنجه بیعتی تکرار عباسیلره ارجاع ایلدی . بودور منقزی اولنجه مملکت اسلامیه پریشان برحاله دوشدی ، هر طرفده انقسامات سیاسییه دوچار اوله رق بوانقساماتدن برطائم کوچک کوچک حکومترلر توره دی . مملکت بوضورتله ضف وپریشانییه دوشونجه اطرافده بولنان دشمنلرک نظر حرص وطمعنی جلب ایتمی پک طیبی ایدی . ایشته ممالک اسلامیه بو حالده بولنور ایکن مغوللرک بلای استیلا وخریبیلرینه اوغرایه رق برقات دها ضعیف وپریشان اولدی . بودور مغول دورینی تشکیل ایدر . ایشته بونکله بوجاد ختامه ایرییور .

اك نعتبر مأخذله واك صحىح رواياته اعتماد ايتك صورتيله حقائقك تحلىلى
ووقائك تحقىق اىچون ممكن اولان هر درلو مساعىي صرف ايدرك امعان
وتدقىدن صكره وقائك علل واسابندن حقيقته اك يقين ظن ايتديكمز معلومانى
چيقاروب يازدق . بتون يازدقلمزده صدق ، اخلاص و انصافى رهبر اتخاذه
ايتك . والله حسبنا ونعم الوكيل .

بشنجى جلدك موضوعى مملكت اسلاميه نك آثار حضارت ومدىتى، دولتك
شكوه وشوكتى ، آداب اجتماعيه سندن متشكل اوله جق وانكله بو كتاب ختام
بوله جقدر . سنه ۱۹۰۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اسلامیتک ظهورندن ۱۳۲ سنه سنه قدر

بودور دولت اسلامیه نك منحصرأ عربارك النده بولنديغى مدتدن تشكىل ايدر . دور مذكوره دولتك سياستى ، قوماندانلىرى ، والىلىرى هپ عرب اولدينى كى كافه حاكيمتده عنصر عربيه مخصوص ايدى . حيات سياسيه سى اسلاميتك ظهورندن اعتبارأ باشلايوب دولت امويه نك انقضاسى ايله منقضى اولان بودور برى راشدين ، ديكرى امويين اولمق اوزره ايكي دولته منقسمدر . بودولتدن هر برينك سياست و اداره دولته بر طاقم قواعد مخصوصه سى وار ايدى كه بونلرك بيانى ايلريده كوروله جكدر . بوراده بحثه باشلامدن اول عربلرك قبل الاسلام احوالندن موضوعمزه تلىق ايدن بعض مهم نقطه لر حتمنده برتمهيد يازمق ضرور ايدر .

قبل الاسلام عربلره دائر برتمهيد

بربربر و شهرلبر

بدويلر چول ، شهرلبرده شهر اهاليسندن متشكدرلر . بداوت ؛ فطرت طبيعيه ده يقين بولنديغى اچون شهرللكدن ده اسكيدر . انسان ابتداى حالته بدوى ايدى . حاصلاتيله كچمك اوزره زراعت و فلاحتله ، ياخود صيغير ، قيون ، كچى ، آرى ، قورتدن متشكل حيوانات بسلمكله

اشتغال ایدردی . کرك زراعت و كرك حیوانات قیر و مرعائرہ محتاجدر . شہرلرہ زراعت اجراسی و حیوان تربیہ سی قابل دکادر . بناءً علیہ ایلك انسانلر اووہ وقیرلرہ دوکولمشلردی . چالیشوب چابالادقلری شی حیاتی محافظہ ایدہجك قدر ییہجك ، ایچہجك ، بیتوتت ایدہجك ، ایصینهجق بولمقدن عبارت ایدی . انسانلر بو حالدن یوکسلوب ثروت ورفاہیتہ خادم وسائطہ مالک اوانجہ سکون وراحتہ میل ایدہرك دہا کوزل یمک ، دہا کوزل کینمک ، دہا کوزل یاشامق ایچون شہرلر تأسیس وایچندہ اختیار اقامت ایشلردی .

شوحالده بدات و یافلاحت و زراعت ، یاخود تربیہ حیوانات ایله قائمدر . زراعت ایله اشتغال ایدن ارباب بدات و کینارینک محصولاتنی طوبلامق ایچون بریرده مستقرأ انا متہ مجبوردرلر . بونلر صحرا ، کوی وطاق اھالیسنی تشکیل ایدرلرکہ بادیه العربده بویله بریرده مقیم وزراعتلہ مشغول پک آزاھالی موجود ایدی . ارباب بداتدن بونوع اھالی علی الاکثر آفریقانک شہاندہ (بربر) بلادی ایله مصر ، فارس ، شام وسائرہ قطعہ لرندہ کائن مہمور شہرلرہ جوار یرلرہ بولتورلر . حیوانات بسلمکله اشتغال ایدن ارباب بداتک عادتلی حیوانلرینہ مرعی و صوبولمق ایچون یردن یرہ کوچکدر . بونلرہ بری مواشی ، دیکری دوه اصحابی اولمق اوزرہ ایکی صنف تشکیل ایدرلر . مواشی اصحابی قیون و صیغیر بسلمکله کچینلردرکہ بونلرچولک ایچرلرندہ ایی مرعائر بولہ میہ جقلری ایچون چول داخلندہ اوزاتی یرلرہ کیتمزلر . بو صنف ارباب بداتوہ قیون معناسنہ اولان (شاء) ہ نسبتہ (شاویہ) نامی و یریلیر . بونلر شمالی آفریقادہ ساکن بربریلر ایله (ترکستان) و (خراسان) چوللرندہ وسائرہ بولان ترکلر و برادرلری ترکملر ، صقالہ (اسلاولر) کچی درلر .

دوه بسلین ارباب بداتوہ کلنجہ بونلرک اک مشہورلری عرب بدوبلریدر . بونلر مواشی اصحابندن زیادہ صیق صیق یرد کیشدیرلر وچولک اک اوزاتی یرلرینہ کیدرلر . چونکہ قیرلرک ، تپہلرک اوتی ، آچاچی دودلرک قوام حیاتی ایچون چوللرہ کی چالی ، آچاچ مرعائرلہ طوزلی صولرک یرینہ قائم اولہ مازہ . باخصوص چوللرک قیشین صیجاق هواسی و قومی دودلرک قیشی کچیرملری و طوغورملری ایچون پک لزومیلدر . چونکہ دوه طوغورمسی کوچ ، طوغورور ایکن ایصینمغہ پک محتاج بر حیواندر . بوجہتلہ اوکبی حیوانات اصحابی اوزون

گوچار یا نغز و چوللرک اوزاق يرلرينه کيتسه که مجبوردرلر . بونوع ارباب بد اوت
 جمعيت بشريدن بعيد يا شيا يارق کونک حل افراددن و کونک مدافعه ندرسه
 مجبوريتدن اخلاق و حشيه ايله متخلف اولدقلرندن بونلر شهر اهاليسي اولان
 مدني خلقه کوره مغلوب اولماز برجانور و خونريز برحيوان مرتبه سنده
 معدوددرلر . بونلر دائما سلاح طاشيدقلىرى ، دايا اوبانيق طاواندقلىرى ، آتجق
 دوه اوزرنده و اوطوردقلىرى يرلرده آز اويودقلىرى ، کندی قوت و شجاعتلرينه
 کوودنهرک ايصمز چوللرى طولاشدقلىرى ايچون قوت و شجاعت انلرده برطبيعت
 کسيلر . بوجهته چوللرک اک اوزاق يرلرنده اک زياده طولاشان بدويلر بدويلرک
 اک جسورى و مشاقه اک زياده متحمل درلر .

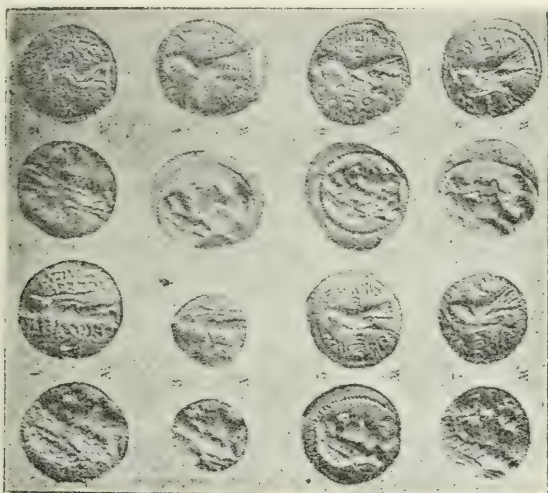
جزیره العربک اک چوق اعاليسى سيار ارباب بد اوتدن تشکل ايتديکي جهته
 بوقطعه ده و بالخاصه اورته لرنده پک آز شهر موجود ایدی . اسلاميتدن اول
 عرب شهرلرينک اک مشهورلى حجازده (مکه) ، (مدينه) ، (طائف)
 و يمنده (مأرب) و (صنعاء) شهرلری ایدی . بوشهرلرک اهاليسي عرب ، ايراني ،
 موسوی و سائر ددن مختلف اعاليدن تشکل اولوب چوللردن کلن بدويلر ايله
 يادقلىرى آليش و يریشن کيتيرلردی .

قبل الاسلام عرب عصيتي

عربلرده اکثریتک ارباب بد اوتدن تشکل ايتديکني دها اول سويلدک .
 چول خلقنده عصيت بولمق برامر طبيعي در . چونکه انسانلر حرص و طمع
 ايله مجبول و بربرلرينه رقابت و خصومتله مفظوردرلر . شهر اهاليسي حکومت
 و عسکره مالک اولدقلرندن انلردن بری ديکرينه تمدی ايدر ايسه حکومت
 ضعيفک حقی قويدن آلير . شايد خارجدن بردشمن تجاوز ايدر ايسه حکومت
 انشا ايله يکي سور و استحكاملر و بسا ديکي عسکر واسطه سيله اودشمنه قارشى
 کلير . حال بوکه اهل بد اوتده اويله حکومت و عسکر يوتدر . بونلرک آرلرنده
 براختلاف ظهور ايدر ايسه شيخلری و بيوکلری ، افراد قبيله ايچنده حائز
 اولدقلىرى موقع حرمته بناء ، او اختلافی حل و تسويه چاليشيرلر . اختيارلره

حرمت بدویلرده عادتدر . شاید خارجدن بر دشمن قبیلہیہ تجاوز ایدر ایسه امر مدافہہ بی قبیلہنک دلیقانلیلری و جنک آورلری درعهده ایدرلر . بونلرک اردلرنده کندیلری ایچون موجب قوت و دشمنلره قارش باعث رهبت بر عصیت بولماز ایسه مدافہہیہ حقیقہ مقتدر اوله مازلر .

بر شهر اهالیسنک ، یا خود منفعتلری مشترک هر هانکی بر خلقک کندیلرینی بر آرده طوپلایه جتی بر رابطه اقتصادیه مالک اولملری ضروریدر . اقوام آرهنده رابطه اتحاد او اقوامک اختلاف احوالنه کوره مختلف اولور . بعض اقوام جامعه وطن ، دیکرلری رابطه دین ، دیکر بعضلری ده وحدت نسب و یا

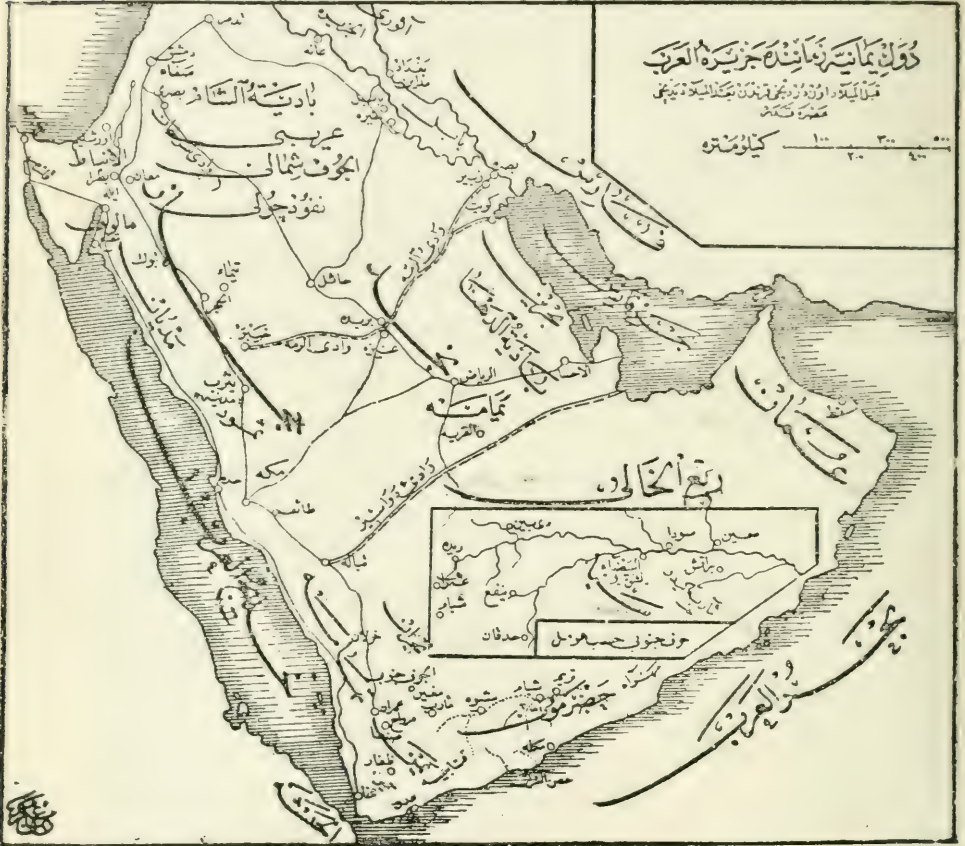
نبرطلرک بعض نقودی

وحدت لسان ایله بر برلرینه مربوط بولنورلر . ویردیکمز ایضاحاتدن آکلاشدیغی اوزره بدویلرک وطنلری یوتدر . اسلامیتدن اول دینلری ده یوق ایدی . او حالده نسب ولساندن بشقه بر رابطهیه مالک دکلدیلر . ذاتاً بو ایکی رابطه بالخاصه بدات دورنده بر بردن آیرماز . ایشته بوسبیه بناءً عربلر نسب جهتنه پک زیاده اهمیت ویره رک انکه افتخار ایشلر و آباء اولینه وارنجیه قدر تسلسل و تشعبی ضبط و محافظه ده پک ایلری کیتمشلردی

بدویلزجه اک یقین وسائل نسبه اخوت (برادرلک) ، ابوت (پدرلک) ، عمومت (عمجهلک) در . ایشته بونلردن عائله و عائله دن ، مثلاً آل ابی طالب ، آل

عباس کبی، فصیله لر تشکل ایدر . کرک آل ابی طالب ، کرک آل عباس جمله سی بنی هاشمدن اولمق اوزره بر طاقم عائله لری حاوی برر فصیله در . فصیله لر دن (بنی هاشم) ، (بنی امیه) کبی افتخاد تشکل ایلر . بونلرک هر ایکسی (بنی عبد مناف) دندر . فخذلردن ده (بنی عبد مناف) ، (بنی مخزوم) کبی بطلر

یمن دولتری زمانده جزیره العرب

قبل المیلاد اون دردنچی عصر دن بعد المیلاد آلتنجی عصره قدر

تشکل ایدر . بونلرک هر ایکسی (قریش) دندر . بطوندن ده (بنی قریش) ، (بنی کنانه) کبی عماره لر حاصل اولور . بونلرک هر ایکسی (مضر) قبیله - سندن در . عماره لر دن دخی (زبیهه) ، (مضر) کبی قبیله لر تشکل ایلر . بونلرک

ہر ایکسی (عدنان) دندر . قبیلہ لردن شعب - قبیلہ عظیمہ - تشکیل ایدر کہ بو؛ (عدنان) و (قحطان) شعبلری کی نسبک اک اوزاق مصدری صایلیر .

عرب انہ ابی

نسبشناسلرک متفقاً بیاناتہ نظراً قبل الاسلام جزیرة العرب اہالیسی اصل جہتیہ عرب باندہ (عرب منقرضہ) و عرب باقیہ دن متشکل اولمق اوزرہ ایکی قسمدن عبارت ایدی . قبائل باندہ (عاد) ، (ثمود) ، (طسم) ، (جدیس) ، (عملیق) ، (جرهم) ، (جاسم) کی اسلامیتک ظہورندن اول کندیلری منقرض و وقائع تاریخیلری ضائع اولان قبائلدن مرکب ایدی . بو قبائلک اصلی حقمندہ (الہلال) ک بشنجی سنہ سنک یکر منجی نسخہ سندہ بر بحث تحلیل یازدق کہ انک بورایہ مناسبتی یوقدر . عرب باقیہ کلنجہ بونلر اسلامیتک ظہورینہ قدر پایدار قالہرق اسلامیتی تلقی و ہر طرفہ نشر ایلہ دولت اسلامیہنی ^۴ تأسیس ایدن قبائل ایدی . بو قبیلہلر ہر بزی بر پدر و مقمرہ راجع و منسوب اولمق اوزرہ ایکی فرقہ تشکیل ایشلردی . برنجی فرقہ نسب جہتندن (قحطان) و بونک نسبیہ آباء توراتندن (ارفکشاد) ہ منہی اولور . قبائل قحطانیہ نک مقری یمن قطعہ سی اولدیغندن بونلرہ (قبائل یمنیہ) ، یاخود (یمن عربلری) نامی ویریلیر . ایکنجی فرقہ ایسہ حضرت (اسماعیل بن ابراہیم الخلیل) ذریتندن بولسان (عدنان) ہ منسوب قبائل عدنانیہ ایدی . (اسماعیلیہ) ، یاخود (بنی اسماعیل) نامیلہ معروف اولان بو قبائل علی الاکثر حجاز و نجددہ اقامت ایتدکلرندن بونلرہ (حجاز قبائلی) ، یاخود (حجاز و نجد عربلری) دخی دینیلیر .

کرک قحطانیلر و کرک عدنانیلرک قبائل ، عمار، بطون ، افخاد و فصائلدن متشکل اولمق اوزرہ او قدر چوق تقرعات و تشعباتی وارد کہ بونلری تعداد واحصا غیرقابل اولدیغی کی بورادہ تفصیلندہ لزوم یوقدر . یالکز بجمزہ کورہ اہمیتلی اولان بعض جہتلری ذکر ایده جکز . قحطانیلر عدنانیلردن دہا اسکیدرلر ، یاخود علی الاقل عدنانیلردن دہا اول شہراہ مدنیتہ کیرمشلردر . یمندہ مدنیت تأسیس ایدن حمیریلر قحطانیلردن اولدقلری کی ملوک تبابعة

دخی بونلردن ایدی . بونلرک (حضر موت) و (یمن) ده ترک ایتدکلری آتارک قسم اعظمی اوزرلرنده قلم مسند ایله بقشلمر موجود اولدینی حالده حالا قوملر آتته کومولی بولمقدهدر . مستشرقیندن برقاچ ذات بوخلدائی آراشدیر . مشر سده اواراضی خایلهده سیاحتک صعوبته مبنی برچوق شیلر کشف ایدهمامشلردر . بونکله برابر مستشرقلردن بعضلری بوموضوعه دائر کتابلر یازدوق یمن مدنیتک مصر مدنیتدن دهاسکی اولدیغی ، فراعنه نیک مدنیت تخمین اوعرب قحطانیهدن آلدقلمینی ادعا ایتمکدهدرلر . ظن اولدیغنه کوره قبل المیلاد اونجی عصر صره لرده حضرت (سلیمان بن داود) ی زیارت ایدن (سبأ) قرالیچهسی بودولتک حکمدارلرندن ایدی .

یمن عربلری (عرم) سیلنت وقوعنه و (مارب) سدی ایله معروف اولان سدک پاتالیوب آقسنه قدر (یمن) و (حضر موت) ممالکنده اقامت ایتشلردی . بوسد ایکی طاغ آره سنده انشا اولغلمش بر دیواردن عبارت ایدی که ایکی طاغ بیننده آقان صولرک جریانه مانع اولدیغندن صولر بریکوب یوکسه رک طاغلرک یوقاریلرینه قدر اتکلرینی صولاردی . ملوک قحطانیهدن بری طرفدن انشا اولغان سد مذکور متعدد عصرلر امتدادنجه صویک تضیقانه وهوانک تأثیرینه طایممش ایدی . نهایت تقریباً ایکنجی عصر میلادی یاقلاشدیغی صرهده . سدک قرب انهدامی حس ایدیلرک دولت ایسه تعمیرات اجراسنه غیرمقتدر اختیارلامش برحالده بولدیغندن اهالی عظیم برسیلدن وقحط وغلادن قورقه رق اورالردن مهاجرت ایتشلر وقبیله وبطنلرینه کوره مختلف ممالکه طاغلمشلردی . شام قطعهنده بولغان (بنی غسان) ، عراقده اقامت ایدن (بنی لخم) ، مدینه یی محل اقامت اتخاذایلین (بنی اوس) و (بنی خزرج) ، مناده ساکن اولان (ازد) ، مکه جوارنده اقامت ایدن (خزاعه) لیلر یمندن طاغیلان قحطانیلردن . ایدیلر . بومهاجرتک وقوعندن صکره سد پاتالیوب ییقلدیغندن اوراده قالمش اولان قبائل دخی هجرت یوانی طومشلردی . بشنجی عصر میلادی صره لرده حبشیلر یمن ممالکنه استیلا ایتدیلر . دهاسکره ایرانلیلر کلوب . حبشیلیری اورادن چیقاردیلر ویمنی کندی مملکتلرینه الحاق ایدیلر . اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان یمن قطعهی ایران ممالکنه تابع برولایت ایدی . بنابراین اسلامیت ظهور ایتدیکی صره لرده شهر ومدنیت اهالیستندن .

متشکل اولان قحطانیلرک دولتی مضمحل و پریشان اولمش بولدی. قحطانیلردن اولان بدویلره کلنجه بونلر حجاز و یمن شهرلردن مدینه و سائرده قالانلردن ماعدا کثرتلی مقدارده ایدیلر. اسلامتک ظهوری صره لرده قحطانیلرک اک مشهور قبائلی (سبأ)، (حمیر)، (کهلان)، (ازد)، (مازن)، (غسان)، (اوس)، (خزرج)، (خزاعه)، (بحیبه)، (خشم)، (همدان)، (طی)، (لم)، (کنده)، (قضاعه)، (کلب) (تنوخ)، (مراد)، (اشعر) و سائردهن متشکل بولنیوردی.

عدنان قبائلی، یا خود حجاز و نجد عربلرینه کلنجه بونلر اسلامتدن اول نیک آز براهمیت احراز ایتدکلری کبی دولت تشکینه ده آنجق اسلامتدن صکره موفق اولمشلردی. عدنانیلر متعدد قبائلدن متشکل ایدیلر. قریشدن ماعداسی سیار قبائلدن اولق اوزره علی الاکثر نجد، حجاز، عراق، تهامه جهتلرنده اقامت ایدیورلردی. شهرلی اولان قریش قبیله سی (مکه) ده توطن ایتمش ایدی. (طائف) ک بعض اهالیسی ده قرشی ایدیلر. قبائل عدنانیه نیک اک بیوکی (معد) قبیله سی ایدی. سائر قبائل عدنانیه بوندن تسلسل ایتشدی. (عدنان) ک پیغمبر حضرت (ارمیا) یه معاصر یاشادینغی روایت اولنور [۱] (معد) دن (ایاد) و (نزار) قبائلی تشعب ایدرک بونلردن (ایاد) عراقده اختیاری اقامت ایتمش و اندن برطاقم بطون و افخاذ توره مشدی. (نزار) ایسه حضرت نبی ذی شانک مهد ظهوری اولقله قبائلک سرفرازی و عموم عربلرک افسر افتخار و امتیازیدر. بوقبیله (ریبعه) و (مضر) قبائلنه منقسم اوله رق بونلردن (ریبعه) عراقده توطن ایتمش ایدی. (ضیبعه)، (اسد)، (عززه)، (جدیله)، (تمر)، (تغلب)، (بکروائل) و سائر (ریبعه) قبیله سی بطونلرندی. (مضر بن نزار) قبیله سنه کلنجه حجازده سائر بنی عدناندن زیاده کثرتلی و مظفریتلی ایدی. مکه ده ریاست (حاکمیت) بونلرک النده ایدی. (مضر) دن متعدد عماره لر تشعب ایتمش و (قریش) دن ده ۲۵ یطن تشکل ایتشدی. (بنی عبدمناف) او بطنلردن ایدی. حضرت نینک اقربا و تعلقاتی تشکیل ایدن بنی هاشم مذکور (بنی عبدمناف) بطنلردن تشعب ایتشدر. اسلامتدن صکره (مضر) قبیله سنک کرک قحطانی، کرک

عدنانی اولسون سائر عربلرک کافه سندن ممتاز و شرفلی عد ایدلمسی بی هاشمی،
احتوا ایتدیکی ایچوندی .

یوقاریده ذکر اولنان قبائلدن ماعدا قبائل عدنانیه نك اك مشهورلری
(خزیمه) ، (کنانه) ، (نصر) ، (شییان) ، (قیس) ، (هوازن) ،
(سلیم) ، (غطفان) ، (ذبیان) ، (ثقیف) ، (کلاب) ، (عقیل) ،
(تمیم) ، (هلال) ، (باهله) ، (مخزوم) ، (امیه) ، (عبد قیس) و سائرہ .
ایدی . بونلرک بعضاری دیگر بعضلرینک شعباتندندی . هر قبیله ویا عماره نك .
احوال مخصوصه ، حکومت مخصوصه ، علامت مخصوصه سی اولدیغی کبی
هر برینک انکله طانیلیر ، بیراغنه قونولور ، دوه لرینه باصیلیر بر نقش مخصوصی ده
واردی . دوه لره قیزغین دمییر واسطه سیله نقش اولنان بو علامته (میسم) نامی
ویریلردی [۱] . هر قبیله بر مزیت مخصوصه ایله اشتهار وانکله اظهار فخر
ومباهات ایلردی [۲] . مثلاً (مضر) قبیله سی بلاغت و فصاحتیه ، (ربیعہ)
قبیله سی فروسیت و مهادرک ایله مفتخر ایدی . عدنانیلردن (بهدله) قبیله سی
غزوه و سطوت ایله سائر قبائلدن زیاده کسب شهرت ایتش ایدی . روایتہ
کوره عزت و قوت صره ایله (معد) ، (نزار) ، (مضر) ، (خندف) ،
(تمیم) ، (سعد) ، (کعب) ، (عوف) دن تسلسل ایدرک (بهدله) ده
مستقر اولمشدی .

نسب عصبیتی

قبائل ، افخاذ ، بطون ، عمائر آره سنده بر عصیت نسب بولنوردی که بو
عصیت انلرک بر برینه نسباً قین اولانلری اوزاق بولنانلرک علینه برلشدریردی .
هپ بر بطندن اولسه لر بیاه بر فخذک ایکی فصیله سی قوه عصیتله دیگر بر فخذک
علینه اتحاد ایدردی . کذلک هپ بر قبیله دن اولسه لر بیاه : « بن وقاردمش
عمجه زادمک و بن وعمجه زادم یا بانحینک علیهنده برلشیرز » ضرب مثلنه
مصدق اوله رق بر عماره دن ایکی بطن دیگر بر عماره نك علینه برلشیردی .
بر قحطانی عدنانی علینه قحطانیلرک طرفدارلغی کوردردی . قحطانی و عدنانی
عصیتلری عصیتلرک واسعی ایدی . قبیله لرک بعضلری دیگر بعض قبائلک علینه .

عصیت طوتدقلری کبی برقیله دن اولان عمارت لر دخی یکدیگری علمینه عصیتاه اتحاد ایدرلردی . بو حال عیناً فصیله و عائله لره وارنجیه قدر برعمارده دن اولان بطنلرده ، یاخود بر بطندن اولان افخاذده ده جاری ایدی . مثلاً عباسیلر و طالیلر هر ایکسی بنی هاشمدن ایکن یکدیگرینه خصم و دشمن کیلمشلردی . کذلک بنی هاشم و بنی امیه هر ایکسی بنی عبد منافدن ایکن بر برلرینه رقیب و خصم اولمشلردی . و قس علیه .

قبائل ، بطون و افخاذدن هر بری دیگر قبائل و بطون و افخاذه قارشی کندی قومنک مناقبی ایله افتخار و سائر نیک معاینی ذکر و اظهار ایلردی . بو یولده تفصیلی موجب تطویل برچوق مفاخره لری واردر . بونکه برابر عربلر بیننده وقوع بولان اک مشهور رقابت و خصومت و قایمی قبائل قحطانیه (یمیه) ایله قبائل عدنانیه (قبائل حجازیه و نجدیه) آرسنده تحدت ایدن رقابت و خصومتلردن متشکل در . فقط تاریخ اوقویانلر بونوع وقایعک ذکرینه راست کلدکبری زمان علی الاکثر فرقه وارده مازلر . چونکه مورخلر قبائلک او ایکی عصیتدن برینه انتسابی مسأله سنی اکثریا ذکر ایتیه رک مثلاً : x قیس ایله کلب قبیله لری بیننده محاربه وقوع بولمشدر « دیمکه اکتفا ایلرلر و قارئلر بیلیر اعتقادیه (قیس) ک عدنانیلردن و (کلب) ک قحطانیلردن اولدقلرینی قیده لزوم کورمزلر . « قحطان تزار ایله ، یاخود معد یمین ایله ، یاخود مضر حمیر ایله ، یاخود هوازن کهلان ایله ، یاخود قیس همدان ایله مفاخره ایتمشدر » و امثالی شیلرده دخی عینی عصیتک سوقی موجود ایدی .

اسلامیتدره اول عرب اولیانلر

عرب قحطانیه و عدنانیه یکدیگرینه رقابت و خصومتدن خالی قالمازلر ایکن لزومنده ایرانی ، ترک کبی عرب اولیان اقوام علمنده در حال برلشوب کندی آردلرنده کی عداوتی برمدت ایچون اونودورلردی . عربلر عرب اولیانلره (عجم) نامنی ویریرلر و انتساب و لسان ایله انلره اعلان فخر و رجحان ایلرلردی . فضله اوله رق عرب اولیانلرک اسمندن دیلسزلره اطلاق اولنان (اعجم) کله سنی اشتقاق ایتمشلردی . یاخود (عجم) لفظی (عجمه) دیلسزلک دن

مشتقدر. عربلرجه (عجمی) عرب اولیان کیمسه و (عجم) دیلسزدیمکدر [۱] کذلک عربلرجه (اخزر) کوزی طار و کوچک کیمسهیه اطلاق اولنور که عرب اولیانلری بولقب ایله تلقیب ایدرلردی. (اخزر) اولوق عربلرجه بیوک برقصور عد ایدلدیکندن برعربه (اخزر) دینیلر ایسه یونی بیوک براهانت عد ایدردی. چونکه بونی دیمک اوعره سن عرب دکلسک دیمکه برابر ایدی. مع مافیله فی الاصل (عجمی) ایرانلی و (عجم) ایرانلیله اطلاق اولنمش ایدی. چونکه ایرانلیلر لسانی عرب لسانندن آیری اوله رق عربلر ایله اختلاط ایدن ک اسکی ملتدر. دها صکره عربلر بو (عجم) لفظنی عرب اولیان بالجه اقومه اطلاق ایلشدردر.

عربلر ایله ایرانلیلر آردسندده رقابت وخصومت پک اسکی زمانلرده باشلامشدر. چونکه ایرانلیلر؛ دولتلری زماننده پک چوق دفعه قلیچ قوتیه عربلری کندی مملکتلرندن اخراج ایله اوغراشمشدردی. عربلر دخی اسلامیتدن برقاچ عصر اول (شاپور) ک زماننده بیله ایران ممالکنه ظارلرده بولنورلردی. بو حکمدار عموم عربلره وبالخاصه (ایاد) قبیلهسنه ایصال مضرت و مملکتندن اخراج ایتمک طریقی التزام ایتمش ایدی. شاعرک شوبیتی بو (شاپور) ه قارشنی سویلنمشدی:

علی رغم سابور بن سابور اصیحت قباب ایاد حولها الخیل والنم

لکن (شاپور) قوت و عسکری سایهسنده (ایاد) قبیلهسنه قارشنی کله بیله رک پک چوق عرب اولدورمش ایدی. قتلدن قاچه بیلنلر روم ممالکنه التجایه مجبور اولمشدردی. (شاپور) عین معامله و قتالی بحرینده مقیم اولان (بنی تمیم) قبیلهسی حقنده ده روا کورمش ایدی. عربلر ایله ایرانلیلر بیئنده بوضورتده خصومت و عداوت دوام ایتمک حالدده میلادک بشنجی عصرنده یمن عربلری کندی مملکتلرنده حبشیلیرلی اخراج ایتمک اوزره کسرادن طلب معاونته مضطر قالدقلرندن کلن ایران عسکری حبشیلیری یندن اخراج بوقطعه بی اشغال ایدرک اسلامیتک ظهورینه قدر اوراده مقام حاکمیتده بولنمشلر ایدی. لکن اسلامیت ظهور ایدنجه حاکمیت عربلره انتقال ایتدی. ایرانلیلر بالعکس

عرب حاکمیتی آلتنه دوشدیلر. بوانقلاب، باخصوص عرب اولمانلر حقتده متعصب طاور اتمش اولان بنی امیه زماننده، ایرانلیله پک کران کلدیکندن عربلری طعن و ذم ایچون آتیده کوستریله جکی اوزره شعوبیه فرقه سی توره دی .

امومت و خوؤوات

عربلرده اصل نسب عصیتی سائر اقوام مترقیه ده اولدینی کی ابوت ، یعنی پدره اتسابدن متشکل ایدی . مع مافیة امومتک ده (والدک طرفی) پک بیوک

یمک آثار قدیمه سندن

یملی بر چفتجینک چنت سورمی

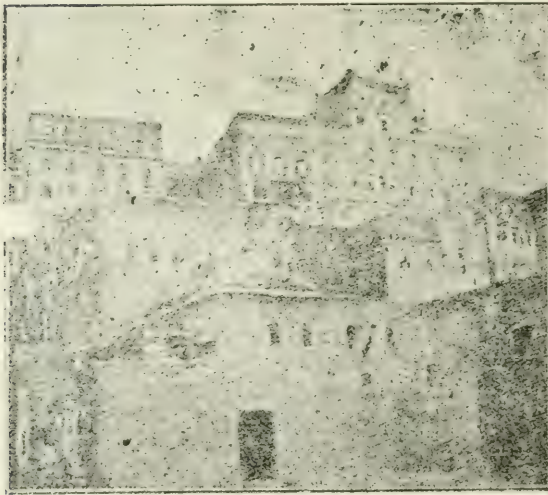
براهمیتی واردی . عمومیت اعتباریله اودورده قادینلر یوکسک بر موقع طوتد . قلمندن دکل ، محضا والده اولمق حیثییه علی الاکثر مزاجه ، یاخود مصاهرت عصیت تشکیلنه بیوک بر وسییه تشکیل ایدیوردی . عربلرده صنف نسا والده اولنجه یه قدر هیچ بر موقع

صاحبی اولمازلردی . فقط والده اولنجه اهمیت کسب ایدرک بر رابطه اتحادک حصولنه باعث اولورلردی . والدهی زوجه یه ترجیح ایتمک عربلرجه عادت ایدی . چونکه والده زوجه دن دها محب و دها وفاکار عد اولتوردی . یوکا مثال اولمق اوزره مشاهیر شاعرات عربدن (خنسا) نک برادری (صخر بن عمرو بن الشرید) بنی اسد محاربه سندن بولدینی ائنده (ربیع بن ثور اسدی) طرفندن اوریلان طعنه ایله زرنهک حلقه لری بوکرینه کیره رک بر سنه یه اک شدید اوجاع ایله کچیرمش ایدی . او حائده کندیسنه باقان والده سی

ايه زوجەسى (سليمى) دن يالكىز زوجەسى اوصانچ كىتىرمش ايدى. بركون اقامتكاھنك او كىدن براقاين پكر. (صخر) ك زوجەسندن قوجەسنىك حالى صورار. (سليمى) : « نه دىرى صايلىر كە اندن خىر اميد اولنسون ، نەدە اولو عد اولتور كە اونودولسون » جوانى ويرير . (صخر) قارىسنىك بونى سويديكىنى ايشيدىنجه :

أرى ام صخر لا تملى عيادتى
 وای امرى ساوى بام حلیلة
 وملت سليمى مضجعی ومكانی
 فلاعاش الا فى شقى وهوان [۱]
 ابیاتی حاوی برقصیده نظم ایدر .

بىمىك آثار قديمه سندن
 صنعاده عمدان قصرى

عربلر ايشته بو
 سىدىن والده اولميان
 براقاينىك وفاتىدن
 طولايى بربرلىنه بيان
 تعزيت ايتىمزلردى [۲] .
 بو حال يالكىز عربلر
 مخصوص دكلىدى .
 عىنى حال يونانلىلر
 دىخى جارى ايدى .
 يونانلىلر قادينلىرى
 جارىه نوعىدن عد
 ايدرك كرك ازدواجىدن
 اول و كرك دها صكره

انلرى ار ككلر ايه كوروشمكىدن منع وطوقومه ، اورمه كىي خانە ايشلرنده ويا خسته لره باقى خدمتده استخدام ايلرلردى . ايرانلىلر ك قادينلر حقنדה كى معامله لرى ده عىنى شكلده ايدى . ايرانلىلر ده براقاين والده اولدىن اول هيچ برموقع وقدرى اولمازدى . فقط والده اولنجه موقعى بيور و خانه سنده امر مطلق كسيلردى . چول خلقنده بو عادت حالا بردوامدر . ايشته بوندىن عربلر ده

[۱] ابن خلكان ۱۳۲ ج ۱ [۲] العقد الفريد ۲۶۴ ج ۲

خوولت (طایلق) عصیتی، یعنی والدہ طرفی عشرتک والدہک چوجقلرینه، یاخود تعیر دیکرله زوجتک عشرتنه مظاهرت ونصرتی تورهمشدی . پدر. یمن قبائلندن و والدہ قبائل عدنانیه دن ویا بالعکس اولسه لر بیله بونی نظر دقته المازلردی .

اسلامیتدن اول عر بلرده خوولهک پک بیوک براهمیتی وار ایدی . حضرت نبی مدینه یه مهاجرت ایتدیکی زمان مدینه اهالیسنک کندیسنه وقوع بولان نصرت ومظاهرتاری بوکا اک یقین دلائلدن برنی تشکیل ایدر . زیرا خوولت بومظاهرته بیوک برسبب اولمش ایدی . حضرت نینک والدہسی برقیله قحطانیه اولان (خزرچ) دن بنی النجاردن و پدرلری ایسه برقیله مضریه اولان قریشدن ایدی . پدری وفات ایتدیکی زمان والدہسی کندیسنی آلوب طاییلری اولان و عددلری چوق بولنان بنی النجاره التجا اتمک اوزره مدینه یه کوتورمش ایدی . بنی النجار تدینه اک زیاده مستعد ذواتدن ایدیلر . حتی انلردن بری زمان جاهلیتده ترهبا ایدرک چول و پلاس کیمش، اصنامک عبادتدن اوزاقلاشمش، خرستیانلغی قبول اتمک ایسته مشن ایسه ده اندن چکنمش و خانہ سنی مسجد اتخاذایش ایدی . والدہ نبی قاردش لرینک نزدنده راحت ورفاهیتیه برمدت اقامتدن صکره ذات پیغمبری بی مستصحباً عمجه سنه کوتورمک اوزره مککيه عودت ایدر ایکن اثنای راهده ارتحال دار آخرت ایلشدر . بالآخره حضرت نبی اعلان نبوت ایدوبده عمجه لرندن پک چوق مقاومت وجفا کورنجه مدینه ده مقیم طاییلرینسک نزدینه هجرت ایتدی . مدینه اهالیتمی حضرت محمدک ادعای نبوت اتمکده اولدیغنی ییلدکلری حالده بیله بیوک برحسن قبول ایله کنیدیکی قبول ایلدیلر . زیرا بنی النجاریک طاییلغی بتون خزرچلری کندیسنه طایب پامش ایدی . جناب نینک مدینه یه مواصلتی اوزرینه اسلامیتی اک اول قبول ایدنلرده طاییلری ایله انلره برقرابتله مربوط اولان ذوات ایدی [۱] . بونلردن صکره مدینه اهالیسی قبول اسلامیته مسارعت ایتشلردی . حضرت پیغمبر اثنای محارباتده محاربه شدت کسب ایدنجه انصارک سنجاغی آلتنده اوطورردی [۲] . انصار وبالخاصه بنی النجار جناب نبی اغورنده جان فدا ایدرلردی . انصارک دشمنلری کندیلرینی هجو و ذم ایتدکلری زمان بویولده فدا کارلقده سائر اهل مدینه دن زیاده ایلری کیتدکلری

ایچون بالخاصه بنی النجاری ذکر ایلرلردی. (عمرو بن العاص) که هنوز اسلام اولمده اول (احد) کونده نظم ایتدیکی برقصیده نکه آتیده کی اوچ بیتی او جمله دندی: خرجنا من الفیفا علیهم کأنا مع الصبح فی رضوی الحیات المنطق تمت بنوالنجار جهلاً لقاءنا لدى جنب سلع والامانی تصدق فرارهم بالشر الافجاء کرا دیس خیل فی الازقة تمزق [۱]

خؤولت اسلامیتدن صکره دخی دوام ایدرک عصیت قومیه و سیاست دولته بیوک بر تأثیر اجرا ایتمش ایدی. (معاویه) حضرت (عثمان بن عفان) که انتقامی آلمق ادعاسیله احراز خلافته توسل ایتدیکی زمان یمن قبائلندن (بنی کلب) کندیسنه مظاهرت ایتمش ایدی. چونکه وقعه شهادته پارماق لری قان یله ملمع اولان حضرت عثمانک زوجه سی (نائله) انلردن ایدی. بونلرک بو مظاهرت ونصرت لری (معاویه) نکه موفقیتنه پک چوق خدمت ایتمش ایدی. (معاویه) بونلردن کندیسنه (یزید) ی طوغوران بر زوجه آله رق بورابطه یله ده مظاهر تلرینی تأمین ایلدی. وقتا که خلافت (یزید) ه انتقال ایتدی، (بنی کلب) طاییلری اولمق اعتبار یله کندیسنه ظهیر اولدی لر. تاریخ اسلامده بو نوعدن مثال لر پک چوقدر. (مأمون) ایرانلی بروالده دن طوغدینی ایچون ایرانلیلر اکا مظاهرت ایتدک لری کی رقیبی اولان برادری (امین) دخی عرب بروالده دن طوغمش اولدیغندن عربلرده انک طرفداری اولمشلردی. (مأمون) ایرانلیلرک مظاهرتی استحصال ایتک مقصد یله (خراسان) قطعه سنه التجا و (مرو) شهرنده طاییلری نر دنده اقامت ایلدی. طاییلری خلافتی برادرندن آله رق کندیسنه تسلیم ایتدی لر. (معتصم) ترک بروالده دن تولد ایتدیکی جهته ترک لره پک چوق میل ایتمش ایدی. بونلردن عسکر تشکیل ایتدی. بو ترک عسکری کندیسنه ایرانلیلرک علیه نه ظهیر اولدی لر. ایلریده تفصیلاتی سرد ایدیله جک اولان والده لکک دولته تأثیراتی ده اکا کوره قیاس ایدر سکز. حسن سیاست و تدبیر صاحی اولان حکمدار لر ایله قوماندانلر مختلف قبائلدن زوجه لر آلمق لره طرفدار فرقه لرینی قوتلشدیر لر و بو صورته زوجه لرینک منسوب اولدق لری قبائلک عصیتنی قازانیرلردی.

عصیت عربیہ نك توابعی

مخلف

عربلرك، اوزرينه كووندكلى اصل عصیت پدردن، ایکنجی درجه ده والده طرفندن کلن عصیت ایسه ده (حلف) کبی بر طاقم وسائط ایله دخی آرهلرنده رابطهلر تشکل ایدردی. حلف الیوم بین الدول عقد ایدلمکده اولان معاهدات کبی ایکی ویا دهها زیاده قبائلک یکدیگرینه نصرت و مظاهرته عهد و پیمان عقد ایتملرندن عبارت ایدی. زمان جاهلیتده ایام مشهوره عرب نامیله معروف اولان قبائل محاربه لرینک برچوغنده بوکبی مخالفه لر ایله یکدیگرینه ظهر اولورلردی. (عبد مناف) ک اوغللرینک (بنی عبدالدار) بن حجاج رفاده (یمک توزیمی) و سقیاتی الملق ایسته ملری اوزرینه قریش طوائفی آرهنده عقد ایدیلن (حلف المطیین) ایله [۱] بعض قریش بطونک مکده کرک اهالی اصلیه دن و کرک غربادن هیچ بر کیمسه یی مظلوم بر اقامغه عهد و پیمان ایتملری متضمن اولان (حلف الفضول) زمان جاهلیتده عقد اولنان اک مشهور مخالفه لر دندی [۲]. ایشته بو حلفلر قحطانی، عدنانی اولسون نسبلری اوزاق اولان قبائلی بیله برلشدیریوردی. بعضاً بو حلف عربلر ایله عرب اولمانلردن کندیلریله بر آردهه یاشایان جماعتلر آرهندهه انعقاد ایدردی. لکن بو حلفلر ولا نوعندن عد اولتوردی. (بنی النضیر) و (بنی قینقاع) دن مدینه ده توطن ایدن یهودیلر و سائر ایله (اوس) و (خزرج) قبائلک حلیفلی (معاهدلری) بو قیلدندی. (مدینه) ایله (شام) آرهنده کاش (وادی القری) اهالیسی، بنی هاشم حلفاسدن ایدیلر. بونلرک ذکرلری آتیده موالی بحثده کله جکدر.

مخالفه ویا حلف بر طاقم شروط و اسبابه تابع ایدی. اسیر بولنوب فدیة نفس اعطاسنه قدرت صاحب اولماق او اسبابدن برتی تشکیل ایدردی. اوکبی اسیرلر منسوب اولدقلری قبیله نك داغی ایله تمغالانه رق او قبیله نك حلیفلی

عد اولئورلردی [۱]. بر قبیله ده فرد اصلی نصل میراث آلبرایسه برحلیفده
عینی مقدرده میراثه نائل اولوردی [۲]. فقط قتل ایدیلیر ایسه بونک دیتی
فرد اصلینک نصف دیتدن عبارت ایدی [۳].

استلحاق

بر آدمک دیگر بر آدمی کندی نسبه الحاق ایتیمی، یعنی انی کندی
عائله سندن طایم سندن عبارت اولان (استلحاق) دخی قبل الاسلام عصیت
عربییه نك تفرعاتندن برینی تشکیل ایدیوردی. الحاق اولنان کیمسه کوله، اسیره،
مولی مقوله سندن ایسه الحاق ایدن آدم انی مولی نامی آلتنده کندی نسبه
ادخال ایلردی. زمان جاهلیتده وقوع بولان اک مشهور استلحاق وقایعندن اولمق
اوزره بنی أمیه نك جدی (امیه) نك (ذکوان) اسمنده بر کوله سی واردی.
(امیه) بو کوله یی کندی نسبه الحاق واکا (ابو عمرو) کینه سی اطلاق
ایتکله اسمی (ابو عمرو بن امیه) اولمش ایدی. حضرت (عثمان بن عفان) ک
والده جهتدن برادری سخابه دن (ولید بن عقبه) موما ایسه (ابو عمرو) ک
ذریقتن ایدی.

دور اسلامیده جریان ایدن اک مشهور استلحاق (زیاد بن ابیه) نك دهاته
عربدن برنجی خلیفه اموی (معاویه) نك پدری (ابو سفیان) ک نسبه الحاقی
مسأله سی ایدی. بو استلحاق کیفیتی احکام شرعییه مخالف عدایدلدیکی ایچون
کتب تاریخی دهه پک مشهوردر. (زیاد) ک والده سی (سمیه) اسمنده برجاریه
ایدی. موما الیهی (ثقیف) ک موالی سندن (عبید) اسمنده بر غلام رومیدن
طوغورمش ایدی. بو مناسبت عربلرجه مشهور اولدیغندن (زیاد) ی
مجهول الاب عد ایدرک اکا (زیاد بن ابیه - کندی باباسنک اوغلی زیاد) نامی
ویرمشلردی. (معاویه) خلافتی احراز ایتک مقصدیله مظاهرلره محتاج
اولنجه دهاته واذکیای عربدن برطاقم آدملری وازجمله مومالیه (زیاد) ی
خواص ومقربینی زمره سنه ادخال ایلدی. فضله اوله رق (زیاد) ی کندی
نسبه الحاق ایله کندینه بند ایتدی. بونک ایچون (طائف) اهالی سندن

(ابو مریم سلولی) نامندہ برمیخانہ جی شاهد اتحاد ایدلدی . (ابو مریم)
 « ابوسفیانک کنڈیسنه کلہرک فاحشه ایستدیکنه ، (سمیه) بی اکا کتیردیکنه ،
 (سمیه) نک بو مقارنتدن کبه قالدیغنه » شهادتده بولندی . حال بوکه ثقاة
 مورخین (ابوسفیان) ایله (سمیه) آره سنده او یله براقترانک وقوعنی صحیح
 کورمیه رک بوروایتک (زیاد) ک تأمین نصرت ومظاہرتی مقصدیله (معاویہ) طرفدن
 اویدورولمش برشی اولدیغی اعتقادنده بولمقده درلر . فقط بونکله (معاویہ) ایستدیکنه
 نائل اولدی . (زیاد) اوزمانه قدر (زیاد بن ابیه) ، یاخود (زیاد بن سمیه)
 نامیله معروف ایکن [۱] (زیاد بن ابی سفیان) نامی ویرلدی . (زیاد) ک
 ذریتی خلفای عباسیہ دن (مہدی) طرفدن ۱۶۰ سنہ ہجریہ سنده ذکر اولتان
 (عید) ک نسبہ ارجاع و (ثقیف) ک موالیسندن عد ایدیلنجہ یہ قدر (قریش)
 قبیلہ سنہ انتساب ایله کچنمشلردی [۲] . (ابوبکرہ) نک ذریتی دخی بو قیلدن
 اولوب بونلر حضرت پیغمبرک موالیسندن ایکن (ثقیف) ہ الحاق اولمشلردی .
 مہدی ہر ایکسینی اصلترینہ ارجاع ایلدی .

الحاق اولتان کیمسہ یہ (دعی) نامی ویریلردی . بعضاً دعی کنڈیسی کبی
 دعیلرہ ملحق بولنوردی . یعنی (ابن ہرمہ) کبی کنڈیسی برہطہ (جماعتہ) ،
 اوجماعتدہ برقبیلہ یہ ملحق اولوردی . (ابن ہرمہ) خلیج اسمندہ برجماعتہ ،
 بو جماعتدہ (قریش) قبیلہ سنہ ملحق ایدیلر . برچوق دفعہ (بصرہ)
 اہالیسندن (بنی العم) - عم زادہ لر - نامنی آلان خلق حقتدہ یاپلدیغی کبی
 برجماعتی ، یاخود برعشیرتی - کنڈیلریلہ برابر بریردہ اقامت ، یاخود کنڈیلرینہ
 مظاہرت و نصرت ایلدکلری ایچون - دفعہ الحاق ایدرلردی . بو بنی العم
 (بصرہ) اہالیسندن برطاقم خلق ایدی [۳] . حضرت عمر زمانندہ (بنی تمیم)
 قبیلہ سنی بوندندہ اقامتلہ اسلامیتی قبول واسلاملر ایله برابر محاربه ایتمشلردی .

[۱] ابن الاثیر ۱۲۵ ج ۳ [۲] ابن الاثیر ۲۰ ج ۶

[۳] مؤلفک بنی العم ایچون بصرہ اہالیسندن دعیمی (اغانی) نک عبارہ سنہ دقت
 ایتلمیشندن نشأت ایدیورہ بنی العم بصرہ اہالیسندن ازلیوب فرسندن برطاقم خلق ایدیلر .
 بونلر فارس ممالکندن بصرہ یہ کلہرک (بنی تمیم) قبیلہ سی نزدندہ اقامت ایتشلر ومؤلفک
 نقل ایتدیکی شکلدہ (بنی العم) نامنی آلمشلردی . (اغانی) نک اوچنچی جلدینک ۷۶ نجی
 صحیفہ سی ایله (فوات الوفيات) ک بریحی جلدینک ۱۲۹ نجی صحیفہ سنہ مراجعت بیوریلہ .

اسلاملر بونلره : « سز عربلردن اولسه کز بيله قاردشلمز واقربامز سکز .
مظاهرمن وعمزادلرمز سکز » ديمشلردی . ايسته بوتاريخدن اعتباراً بونلر
(بنی‌الع) نامنی آلهرق عربلر صرهنه کيرديلر [۱] .

عربلر دعینی کندیلرندن عد و کندیلرینه منسوب اوز اوغل کبی میرانده
حصه دار ایلرلر [۲] و وفاتنده کا وارث اولورلردی . برچوق دفعه میرانلرینه
قونمق اوزره کندیلرینه منسوب موالینک استاحاقی آرزو ایدرلردی . بعضاً
مولی سببی آکلایه رق استلحاق قبول ایتزلردی . نته کیم شاعر معنی مشهور
(نصیب بن رباح) ک ولادارلری ائی کندیلرینه الحاق ایتک ایسته مشردی .
(نصیب) قبول ایتمه رک : « لیاقتی مولی قالمی دعی لاحق اولغه ترجیح
ایدرم . بن آکلایورم . پاره مه کوزدیکورسکز » دیمش ایدی [۳] . حال -
بوکه موما الیه هر نه قازانسه ایدی مولالریله پای ایدرک کندیبی یالکز بر پای
آیردی . (نصیب) سیاهی ایدی . (جریر) بونک شعرینی ایشیدنجه « سن
سیاهلرک اشعریسک » دیمش ایدی . (نصیب) بوکا جواباً « بیاضلرک ده
اشعریم » ادعاسنده بولتمش ایدی . مومالیه خلیفه (عمر بن عبدالعزیز) ک
حضورینه کیردرک « برقاچ قیزجغزم وار . سیاهلکم ایلرک اوزرینه سیلکدیکم
ایچون کساده اوغرا دیلر . سیاهلره بن ویرمک ایسته میورم . بیاضلر ایسه
کندیلری آلمیورلر » دییه عرض حال ایتمش ، قیزلرینه معاشلر باغلاشمشدی .
حلفه مشابه اولان اسباب عصیتدین بری ده (مواخات - قاردشلاشمق)
ایدی . بو مواخات قبائل آرسننده عقد اولندیکی کبی افراد آرسنده ده
انعقاد ایدردی . بو عادت بو کونه قدر بدویلر بینده جاریدر . بر عرب ایله
اوبله بو مواخات عقد ایدر ایسه کز عرب سزک ظهیر ومدافعه کارکز اولور
وضاتکه برادری ایتشکمز کبی سزی حمایه ومدافعه ایلر .

خلع

عربلرده جاری اولان (خلع) عادت (استلحاق) ک بستیون عسکی
ایدی . بری اوز اولسون ، دعی اولسون اوغلنده فنا برحال و حرکت کورر

[۱] اغانی ۷۶ ج ۳ [۲] اغانی ۹۴ ج ۱۷ [۳] اغانی ۱۳۴ ج ۱

ایسہ انی خلع، یعنی اندن تبرئہ نفس ایدرک انک ارتکاب ایدہ بیلہ جکی افعال
مکروہہ نیک مسئولیتدن بو سایہ ده قورتولوردی . بعضاً قبیلہ ویا عشرت دخی
کندی افرادندن برینی او صورتلہ خلعه مجبور اولوردی . شویله کہ : بوکا
احتیاج کورن قبیله دن بر قاچ کشی خلعی مراد اولان شخصی (عکاظ)

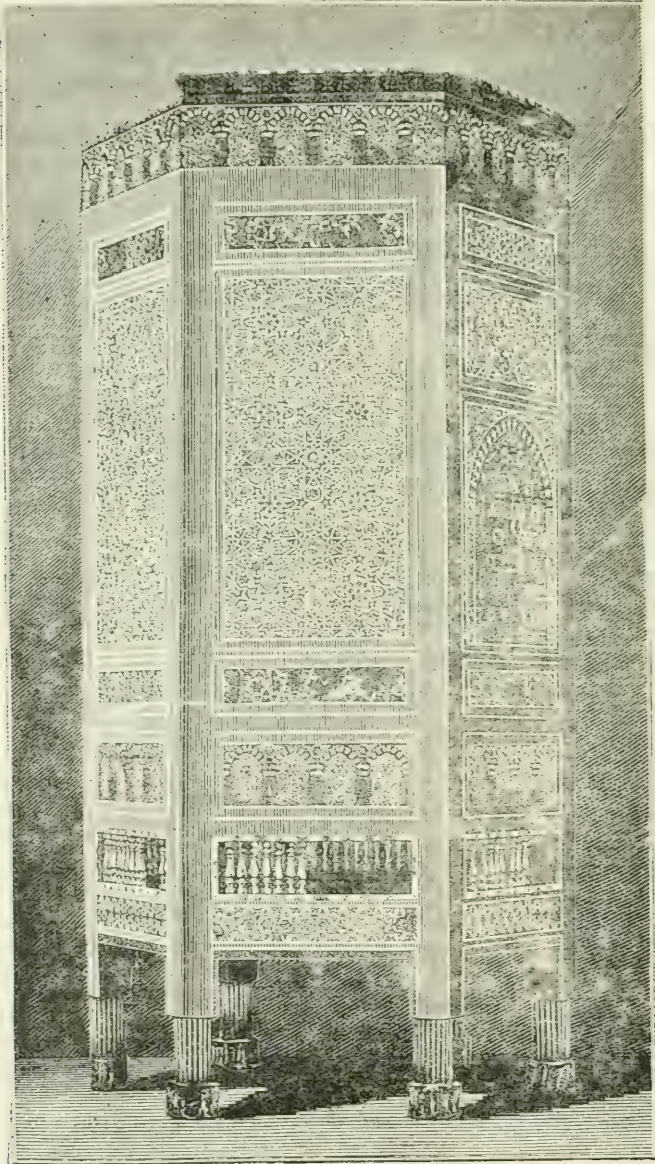

عدنان فبائلنک طاغلمسندن صکرہ حجاز ، نجد ایلہ شام و عراق قطعہ لری اطرافنک خریطہ سی

سرکیسنہ کونورہ رک انی خلع و قبیلہ لرنندن اخراج ایتدکلرینہ شاهد آتخاذایلدکن
صکرہ منادی واسطه سیلہ کیفیتی اعلان ایدرلردی . بو ماملہ یابلدقن صکرہ
او شخص هرنه فالق ارتکاب ایتسه ، اکا هرنه فالق یابلسه قبیلہ سی مسئول
اولمدینی کبی انک نامنده هیچ بر حق آرامازدی ، ایشته (خزاعه) قبیلہ سی

شعراى جاهليه دن (قيس بن الحداديه) يى اوصورتله خلع ايتمش ايدى [۱].
يعضاً خلعي حاوى بر برائتنامه يازيليردى .

قاهره مصنوعانندن قاقمه ايله مزين برماصه

صحابہ دن (عمرو بن العاص) ك كندی عشیرتی طرفدن خلیج قبل الاسلام وقوع بولان ك مشهور خلع وقایعندن ایدی . مشارالیه جاهلیت دورنده (عماره) ابن الولید مخزومی) ایله برابر برای تجارت حبشستانه کیتمش ایدی . یولده ایکن (عماره) عمروك زوجهنه کوز دیکدیکندن آره لرنده خصومت حاصل اولور . (عماره) عمروك کمینك کنارنده طوردیغنی کوره رك دکزه آتار . عمرو یوزوب کمی به چیقار . (عمرو بن العاص) بنی سهم دن ایدی . (عماره) دن انتقام آلمنه قرار ویردیکندن کندی پدرینه بر مکتوب یازهرق مسؤلیتدن قورتولمق ایچون کندیسنی خلع ایتمسنی طلب ایدر . بونك اوزرینه كرك (عمرو) ك ، كرك (عماره) نك قبیله لری هرایکیسنی خلع ایدرك کیفیتي مکده برمنادی واسطه سیله اعلان ایلرلر [۲] .

چولده ارباب شردن پك چوق خلمسا بریکمش ایدی . بونلر بر آرده طولانهرق یوللری کسمك و قبائله تجاوز ایتمك اوزره بر طاقم اشقیا جه ایزینی تشکیل ایدرلردی . بالاخره اسلامیت ظهور ایدنجه بونلرک تجاوز و مضررتلر حکومتك علیهنه منصرف اولدی . دولت امویه شعراسندن (یعنی الا -) برخلیع ایدی . (ازد) قیلاسنگ فقرا و خلعاسنی اطرافنه طولایه رق قبائله تجاوز و یوللری قطع ایلردی . اسیر تجارندن بعضلری خلعای صادن آله رق روم ممالکنه کوتوررلردی .

جاهلیته کوله لر

اسیران

انسانلر استبداد ایله مفلور اولدقلری و قوی ضعیفی زبون ایده کلدیگی ایچون استرقاق انسانك قدیمی کبی پك قدیمدر . انسانلر عمرانك ادوار اولاسنده دشمنلرینی مغلوب و اسیر ایدنجه اسیرلری کوله آنخازد ایتمیوب بالعکس انلری اعدام ایلرلردی . بر آزدها ترقی ایتدکلری زمان محاربه لرده اله کچن اسیرلر چفت

سورمك ، حيوان كودمك وامثالی ايشلرده قوللانلق اوزره كوله اتخاذايدلمكه باشلاندى . بونلر عادی امتعه كې ساتيليردى . اسكى مدنيت دورلرنده مصر ، اشور (آثور) وبابله اسيرلره ايشته بوصورته معامله ياپيليردى . رومادولننده رواجلى بر اسير بازاری وار ایدی كه بورايه يوزلر وبيكلرايله اسير كتيپيلير ، مواشی كې ساتيلير ، حيواناته ياپيلان معامله نك عینی بونلره روا كورولوردى . فقط بالاخره دولت مشارالها حال ترقی وانتظامه كيرنجه كوله واسيرلر حقتده كوستريلن بو معاملات وحشيانه تعديل ايدلدى . جاريه لر ايله تزوجه جواز ویرلدى . دها اول بر رومالی كوله سنی ايسديكي كې ضرب و قتل ايدده بيلير ايكن كوله لره جزا ترتیبی افراددن تزع ايديله رك حكامه ویرلدى . بر كوله صاحبي كوله سنه فضله ظلم ايتسه حاكمك جزاسنه دوچار اولوردى .

بونلكه برابر روما ممالكنده ينه پك چوق كوله لر موجود ایدی . هيسچ برخانه كوله لر دن خالی اولمازدى . بونلر كچوغنی حرب اسيرلندن ويا چوجق لرنندن متشكل ایدی . كنديلرينه هر درلو صنايع اوكرده رك خانه لرنده استخدام ايدرلر واسيرلره مخصوص بازارلرده ساتارلوردى . كوله لرك اثمانی ۲۰ روما ريالندن ۴۰۰۰۰ ريهاله تدر مختلف ایدی . سائر ممالك قديمه ده دنخى حال بو منوالده جريان ايدیوردى . از جمله ايرانلير محاربه لرده تركلردن اسير آلدقجه بربرلرينه هديه ايلرلوردى . بعضاً بو اسير هديه سی امرا زادلردن متشكل بولنوردى . تاريخك بو قبيلدن ذكر ايتديكي معلوماتدن اولمق اوزره (ابرويز) — خسرو پرويز — ك روم پادشاهی (موريقس) — موريس — ه كوندردیكي هدايا جمه سندن اوله رق ترك امرا زادلردن قولاكلرنده اينجی ايله مزین آلتون كوپه لی يوز غلام كوندرمش ایدی . بوكا مقابل روم پادشاهنك ده ارسال ايلديكي هداياي فاخره مياننده كندی ممالكنه مجاور اولان برجان [۱] ، جالاقه [۲] ،

[۱] خرسايانلقی قبول ايدن اقوام جمه سندن اولان (برجان) شمالده مقيم و جنكاور بر چوق ملنلردن متشكلدرلر . اخلاق وحشيه لرله مملكترلينك بعدينه مینی بونلر ايله حكمدارلری حقتده فضله معلومات موجود دكلدر . ابوالفدا ۹۳ ج ۱ (معجم ياقوت) ده اقوام مذكوره نك (بحر خزر) اطرافنده مقيم اولدقلى بيان ايدیلور .

[۲] (جالاقه) اسپانيا نك شمالنده غايجه طمه سنده مقيم غايجه ايله عربلر طرفندن ویريلن اسمر .

صقالہ (اسلاولز) ، وشکنس [۱] ملوکی قیزلرندن باشلری جواهر ایله مرصع
تاجلی یکریمی جاریه موجود ایدی [۲] .

عربلرده کوله لر

عربلر دخی حرب اسیرلرندن ، یاخوڊ حبش مملکتی ایله اطرافنده بولنان
اقوام متوحشه کبی جزیره لرینه مجاور اولان ملترلرندن صاتون آلدقلمری رقیقندن
متشکل کوله استخدام ایدرلردی . اسیر تاجرلری کوله وجاریه لری ممالک مذ-
کورده دن واما کن سائرده دن جزیره العربیه کتیره رک موسملرده قورولان بازارلرده
فروخت ایلرلردی . قریش اموال تجاریه دادوستادی ایله اشتغالی کبی کوله تجارتی
ایله ده اشتغال ایدرلردی . فجار محاربه سنده قریشک رئیس بولنان (عبدالله بن
جدعان تیمی) زمان جاهلیتک اک مشهور اسیر تاجرانندن وجاریه صایجیلرندن
ایدی [۳] . بری کوله صاتون آنجه بوینه بر ایپ طاقه زق حیوان نصل
کوتورولور ایسه انی اوله جه خانه سه کوتوروردی [۴] . کوله حرب اسیری ایسه
کا کانی کسه رک فدیة نجات ویرنجیه تدر کا کالی اوق قبورینه وضع ایدرلردی .
کوله صاتون آله رق بر برینه هدیه ایتک عادت ایدی . کوله لر اتمه کبی ارث
طریقیه انتقال ایدرلردی . فقط کوله صاحبی کوله یی وقتندن صکره آزاد ایدر
ایسه حر اولورلردی . کوله لر بتضاً کلین مهری میاننه ادخال ایدیلرلردی .
مشهور شاعر اسلامی (بشار بن برد) مهر میاننه ادخال اولنان کوله لرندن ایدی .
(بشار) ایله والده سی (ازد) قبیله سندن بر آدمک مالی ایدیلر . بو آدم (بنی
عقیل) دن زوجه آنجه (بشار) ایله والده سنی مهر جمله سندن اوله رق
کوندرمش ایدی [۵] .

شو ویردی کمز معلوماتدن عربلرده کثرته کوله قولاندیلینی آکلاشیلور .
هله احراوملوک تزدنده یوزلر ویکلرندن زیاده کوله بولنوردی . حمیر ملوکندن

[۱] وشکنسک (بشغرد) لفظندن محرف اولسی محتلمدر . معجم یاقوتده ویریلن
معلوماتدن بونلرک مجارلر اولدینی آکلاشیلور . معجم مذکور ایله (قاموس الاعلام) ه
عراجعت بیوربله .

[۲] مسعودی ۱۱۸ ج ۱ [۳] مسعودی ۲۸۲ ج ۱

[۴] ابن قتیبه نک (المعارف) کتابی ۱۱۹ [۵] اغانی ۲۰ ج ۳

(ذوالکلاع) حضرت (ابو بکر) ك زدينه كانديكي زمان معيتمده كندی
 عشيرتي رجالدن ماعدا بيك كوله واردی [۱] . عرب اشراف واکا برندن
 خانه سی کوله دن خالی آدم بولمازدی . بو کوله لر خانه خدمتلرنده قوللانيليردی .
 صحابه دن (عبدالله بن ابی ربیعہ) هر نوع صنايعه آشنا پك چوق حبشلي کوله لره
 مالك ایدی [۲] . کوله لر ك صداقتنه چوق اعتماد اولمازدی . بعضلری محاربه -
 لرده استخدام اولنورلردی . اسلاميتمدن صکره کوله لر دن تشکيل ايدیلن عسکر
 دولتمده بيوك بر تاثیر اجرا ايلشدر . برکوله نك جزاسی حرك جزاسنك نصفی
 ایدی [۳] . برکوله محاربه ده بولنور ايسه غنائمدن حصه آله مازدی [۴] . انك پايی
 افنديسنه ویريليردی .

بوندن ماعدا عربلرده (قن) ناميله برتوع کوله لر دها واز ایدی که بونلر
 روما ممالکنده بولان Serf قیلندن اوله رق زراعتله اشتغال ايدرلر و اراضی
 ايله برابر فروخت اولنورلردی . تحفی شودر که کوله لر دن بعضلری قار ايله کوله
 اولمشلردی . نه کیم مشهور (ابو لهب) ايله (عاص بن هشام) هر کیم غائب
 ايدر ايسه ديکرينه کوله اولمق شرطيله قار اوینامشلردی . (ابو لهب) غالب
 کلديکسندن (عاص) ی کوله يابه رق کنديسنه دودسني رمی ايتديرمش
 ایدی [۵] . بورجیلر دنخی بورجلرندن طولايی کوله ايدیلیوردی .

عربلر جاريه لر ايله تزوج ايتدکلرنده انزردن کلن چوجقلری اسير عد
 ايدرلردی . آنجق او چوجقلردن بری نجيب و ذکی چيقار ايسه انی طانيه رق
 کندی نسلرينه الحاق ايلرلردی . اويله چيقمايانلر ايسه کوله قاليرلردی .
 مشاهير شعرا و جنك آوراندن (عنتره العيسی) نك پدری (شداد) . الحاقی
 او صورتله وقوع بولان اسلحاق وقايعنك اك مشهوريدر . (عنتره) شدادك
 جاريه مستفرشه سی اولان (زيبه) نك اوغلی ایدی . (شداد) کنديسنی
 اولجه نفی ايتمش ايکن اقتدار و نجابتي کوردرک کندی نسنه الحاق ايدی [۶] .
 (عنتره) نك حکايه سی مشهوردر . قبل الاسلام عربلر مهم برسب کورمينجه
 کوله آزاد ايتمزلردی . کوله دن بری ريقه عبوديتدن قورتولمق ايستر ايسه

[۱] مسعودی ۲۸۷ ج ۱ [۲] اغانی ۳۲ ج ۱ [۳] اغانی ۱۲۴ ج ۱۴

[۴] المعارف کتابی ۱۱۰ [۵] اغانی ۱۰۰ ج ۳ [۶] اغانی ۱۴۸ ج ۱۷

صاحبندن فروختی طلب ایدردی . صاحبی راضی اولور ایسه بر دیگرینه صاتاردی . اسلامیتدن صکره ایلریده کوستریله چکی اوزره بر حکمت سیاسیہ دینیه بناء عتق چوخلمشدر .

جاهلیتده موالی

عربلرده موالی کوله لر ایله حرلر آرهسنده بر وسط تشکیل ایدرلر . علی الاکثر موالی آزاد اولمش کوله نوعندن بولنور . هر هانکی کوله آزاد ایدیلیر ایسه موالی اولور . بو موالی روما دولتده Libertines نامنده بولنان آزادلی کوله لره مشابه ایدیلر . هر هانکی بر کوله ویا اسیری صاحبی آزاد ایدر ایسه آزادلی صاحبک مولاسی اولور واکا ، یاخود قبیله سنه ، یاخود جماعته انتساب ایلردی . مثلاً عم نبی (عباس) ک مولاسی (نجی هاشم) ایله (قریش) و (مضر) کده مولاسی عد اولنوردی . بعضاً موالی آزاد ایدن صاحبک شهرینه انتساب ایلردی . فلان (مدینه) ، یاخود (مکه) اهالیسک مولاسیدر دیرلردی . عربلرده موالی اقربا کی صاییلردی . اوز قرابته قرابت صریحه و مولانک قرابتده قرابت غیر صریحه نامی ویریلردی . موالی لفظی دوست ، اقربا ، عمزاده ، قومشو ، حلیف ، اوغل ، عمجه ، مسافر ، محب ، تابع ، داماد و سائر یه دخی اطلاق اولندیگی کی بونلرک چوغنی مجاز طریقاه مولایه ده اطلاق ایدیلردی . حقیقت حالده ایسه عربلرده موالی عتق ، عقد ، رحم مولالری اولق اوزره اوچ نوع ایدیلر .

عقوه مولاسی

عتق ، یاخود عتاقه مولاسی اسیر ویا کوله ایکن آزاد ایدیلن شخصه اطلاق اولنور . بر اسیری ایفا ایتدیگی مهم بر خدمتدن طولایی آزاد ایتک عادت ایدی . بر آدم کندی کوله سنه مثلاً « شونی یاپارسه ک حرسک » دیردی . کوله او خدمتی ایفا ایدر ایسه آرتق حر اولور و صاحبک مولاسی صاییلردی . اسلامیتک اوائلنده بر چوق دفعه کوله لر آزاد ایتک طریقله صاحبلری علیه معین و ظهیر اتخاذا ایدلکلری ایچون کوله عتی بیوک بر تأثیر اجرا

ایلمشدی. مثال اولیٰ اوزرہ اسلاملر سکزنجی سنہ ہجریہ دہ (طائف) ی محاصرہ ایتدکاری ائنادہ شہری ہان ممتنع الفتح کورنجه حضرت نبی برنادی یہ « ہر ہانکی کولہ شہری ترک ایدر ایسہ حر اولور. ولایبی اللہک ورسولنک در » دیہ باغیرمسنی امر ایلدی . بونک اوزرینہ پک چوق کولہلر شہری ترک ایتدیلر [۱]. عتق بعضاً سائر سیدلر ایلہدہ اجرا اولورودی .

اعتاقی آرزو اولنان کولہلر حرب اسیری ایسہ کا کللری کسیلہرک سیللمری اطلاق اولورودی . کا کل ہر کیمک زیر تملکنده بولنور ایسہ اسیرک ولایبی انک اولورودی . حضرت نینک شاعری (حسان بن ثابت) ک احد وقہ سندن صکرہ (ہیرہ بن ابی وہب) ہ جواباً نظم ایتدیکی شو بیتلر بو مدعا ی مؤیددر :

الا اعتبرتم بخيل الله اذ قتلت   اهل القلب ومن الفينه فيها
كم من اسير فككناه بلائمن   وجز ناصية كنا مواليها [۲]

مطابق : — بعضاً عتق کولہ ایلہ صاحبی آردسندہ حاصل اولان بر اتفاق اوزرینہ بیع صورتیہ وقوع بولورودی کہ بوکا (مکاتبہ) نامی ویریلیدی . کولہنک بہاسی تقدیر اولنور وکولہنک بو مبلغی چالیشوب تأدیہ ایدنجه آزاد اولہ جغنہ دائر بر سنہ تعاطی ایدیلیدی . بعضاً تأدیات تقسیطلرہ باغلا نیردی . کبار تابعیندن (ابو سعید مقری) جندع قبیلہ سندن بر آدمک کولہسی ایدی . قرق بیگ درہم ایلہ ہر قربان بیرامندہ بر قربان ویرمک اوزرہ صاحبی ایلہ مکاتبہ لشہرک استحصال حریت ایلدی [۳].

دہا اول کورلدیکی اوزرہ ہر کیم بر کولہ آزاد ایدر ایسہ اوکولہنک ولایبی انک اولورودی . یعنی آزادی آزاد ایدنہ انتساب ایدر . وفاتندہ آزاد ایدن اکاوارث اولور . مع مافیہ بعضاً کولہنک ولایبی آزاد ایدن دکل ، مکاتبہ بدلنی ویرن کیمسہ عائدتی شرط اتخاذا ایدیلیدی . کذلک بعضاً عتق (سائبہ) شکلندہ وقوع بولورودی . یعنی ولایبی ہیچ بر کیمسہ یہ عائد اولماق اوزرہ آزاد ایدیلیدی . بر آدم کندی کولہسنہ « سن سائبہ سک » دیر ایسہ ولایبی آزاد ایدنک اولماز بو نوع آزادی مالی ایستدیکی یرہ قویہ بیلیر . صحابہ دن

[۱] العقد الفرید ۲ ج ۳ [۲] ابن ہشام ۱۰۵ ج ۲ [۳] المعارف ۱۰۴

واسلامده سابقیندن (ابوحنیفه بن عتبه) نك مولاسی (سالم) سائبه صورتیله آزاد ایدیلن اك مشهور کیمسه لردندی . عن اصل (اصطرخ) دن اولان بو آدم (ابوحنیفه) نك زوجہسی (بئنه) نك کولهسی ایدی . (بئنه) انی سائبه شکلنده آزاد ایلدی [۱] .

آنحقیق اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان ولانك آزاد ایدنك غیرینه عائد اولسنی منع ایلدی . ثقیفدن و صحابیاتدن (بریره بنت مسعود) ام المؤمنین حضرت (عائشه) نك حضورینه کیره دك مکاتبه ایله آزاد ایدلسی خصوصنده معاونتی طلب ایتمش ایدی . بدل اوله رق بش سنه ده بش تقسیطده تأدییه ایدلک اوزره بش اوقیه کموش تعین ایدلمش ایدی . حضرت (عائشه) : « طو پدن بوپاره بی بی بن ویرسم سنی صاتون آلوب آزاد ایتکلکمه وولا کی کندیمه محافظه ایلمه صاحب لک راضی اولور لرمی ؟ » دییه صور دی . (بریره) صاحب لرینه کیدوب بوصورت تسویه بی کوستردی . « خیر ، مطلق ولاک بزم اوله جقدر » جوابی ویردیله . حضرت (عائشه) دیرکه : « حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ک حضورینه کیره دك وقوع حالی عرض ایتدم . جناب نبی « سن صاتون آلده آزاد ایت . ولا آنحقیق آزاد ایدنکدر » بیوردی » [۲] . فقط ولا بر دیگر شخص طرفدن صاحبندن صاتون آلتیرایسه مشرتینک اولوردی . نته کیم اصحاب حدیثدن (ابومعشر) اولیله برحال خیرمش ایدی . مومالیه (نبی مخزوم) دن برقادینک کوله لکندن قورتولمق اوزره اوقادین ایله مکاتبه یامش ایدی . بدل مقرری تأدییه ایله آزاد اولدقدن صکره حمیریلردن (ام موسی بنت منصور) نامنده کی قادین ولاسنی صاتون آلدی [۳] .

بوندن ماعدا (تدبیر) دینیلن بر اصول ؛ عتق و سائظندن برینی تشکیل ایدیوردی . بو اصول کوله صاحبنک کوله یه « سن وفاتمدن صکره حر سک » دیمسندن عبارت ایدی . کوله صاحبی وفات ایدنجه بوصورتله آزاد اولان کوله متوفانک عائله سنه میراث ایله برابر انتقال ایتزدی .

عقده مولاسی

حلف ، یا خود اصطناع مولاسی دخی اطلاق اولنان بومولالک بر شخصک

[۱] المعارف ۹۲ [۲] بخاری ۶۰ ج ۲ [۳] المعارف ۱۱۲

دیگر بر شخصہ ہر نہ نوعدن اولور ایسہ اولسون بر خدمت ایہ ، یاخود مخالفہ ویا مخالطت و ملازمتہ انتساب ایتسی و بو انتسابک عصر لرحہ دوام ایستندن حاصل اولور . اسلامیتدن اول یثرب (مدینہ) دہ بولنان یہودیلر بو مخالفہ ویا مخالطہ مولالرینہ بر مثال تشکیل ایدرلر . بولنر اسلامیت ظہور ایدنجہ یہ قدر انصارک منسوب اولدقلری (اوس) و (خزرج) قبیلہلرینک موالیسی ایدیلر . ولالری حلف نوعندن ایدی . بو یہودیلرک ولالری تاریخی اوزوندر . خلاصہ سی شودرکہ : مبحوث عنہ یہودیلر مارالذکر (اوس) و (خزرج) قبائلی یمندن انتقال ایتدن مقدم میلاد عیسادن بر قاچ عمر اول (مدینہ) یہ کلہرک اورادہ توطن ایتشلردی . بالآخرہ قبائل مذکورہ مدینہ طرفنہ کچنجہ بتون اراضی و مواشی بی یہودیلرک اندہ بولہرق یوقلق و طارلق ایہ وقت کچیرمکہ مجبور اولدیلر . نہایت بولنردن (مالک بن مجلان) اسمندہ بر امیر شام قطعہ سنندہ غسان امیریہ مدینہ یہودیلری ایچون استشارہ دہ بولندی . یاخود احتمال کہ مظاهرتی طلب ایتدی . بونک اوزرینہ ایکسی دہ انلرک محاربه سنہ اتناق ایلدیلر . غسان امیری مدینہ یہ کلہرک یہودیلرہ اعلان خصومت ایتدی و نتیجہ دہ انلری . ذیل دوشوردی . یہودیلر آرتق بیوک بر قورقویہ زبون اولشلردی . اوتاریخدن . اعتباراً (اوس) ویا (خزرج) قبیلہلرندن بر شخص کندیلرینہ تجاوز ایتسہ اولجہ یاپدقلری کبی تأمین مظاهرت ایچون بر برلرینہ قوشمیوب ہر بری ینہ اوقبائلدن آرہ لرندہ بولندیغی قومشولرہ کیدرک حمایہ و امداد ایستردی . ایشتہ بوضورتہ مدینہ یہودیلرندن ہر فرقہ ظہیر و حامی اتخاذا ایتمک اوزرہ (اوس) ویا (خزرج) بطونندن برینہ التجا ایتش ایدی [۱] . مدینہ یہودیلری بطون مذکورہ ایہ مولالری اولدقلرینہ دائر مخالفلر عقد ایدیورلردی . حضرت پیغمبرک طاییلری اولان بنی النجار ، یاخود مدینہ عربلرندن دیگر بر فرقہ نک مولالری کبی ہر فرقہ یہ مخصوص موالی ظہور ایتش ایدی .

اسلامیتدن صکرہ عربلرہ موالی اولان اقوامک ولاسی علی الاکثر مذکور شکلدہ حاصل اولشدی . چونکہ عربلر مملکتک ارباب حاکمیت و شوکتی ایدیلر . مملکت اہالیسی ایسہ خدمت ، یاخود مخالطہ و معاشرتہ عربلرہ ملازمت .

ایتدکلرندن عربلره منسوب اولیورلردی. بویولده حاصل اولان رابطیه (ولاء الموالاة) نامی ویریلوردی. موالات بر شخصک دیکرینه «سن مولامسک. وقت ایدر ایسه م بکا وارث اولورسک. صاغ قالیرایسه م بنی مدافعه وحمایه ایلسک» دیمسی و دیکر شخصک «قبول ایتدم» دیهرک تکلیفی قبول ایتسیله حاصل اولوردی. عربلرک هر صنفی بر صنف موالییه مالک ایدی. برمکیلر (رشید) ک، دها آشانغی طبقه دن اولان ایرانلیلر عرب امراسنک ودها آشاغیلر، دها آشانغی عرب طبقاتنک موالیسی ایدیلر.

زمان جاهلیتده مولی بعضاً خرستیان، یهودی، مجوسی بولنوردی. بونده دینک تأیری یوق ایدی. حضرت نینک برمولاسی اصلاً حبشی، دیکری یونانلی، دیکری قبطی، دیکری ایرانلی ایدیلر [۱]. (عتبه بن ابی ربیع) نک مولاسی محابه دن (عداس) دنخی (نینوی) اهالیسندن بر خرستیان ایدی. خرستیان اولدینی حالده (بدر) وقعه سنده بولنه رق مقول اولدی [۲]. بالآخره اسلامیت ولایی یالکز اسلاملره تخصیص ایدی. چونکه قرآن کریمده «یا ایها الذین آمنوا آمنوا لاتتخذوا الیهود والنصارى اولیاء الخ» آتی وارد اوله رق یهودی وخرستیانلردن مولی اتخاذه منع ایدلدی. یهودی وخرستیانلر اسلامیتدن صکره «اهل ذمه» دن ضایلغه باشلادیلر.

رحم مولاسی

رحم ولاسی بر قبیله نک موالیسندن زوجه آلمقدن حاصل اولور. دولت امویهنک صوکلریله دولت عباسیه نک اوائلنده یایشن حجاز شعراسندن (سدیف بن میمون) بوکا بر مثال تشکیل ایدر. مومالیه (خزاعه) قبیله سنک مولاسی ایدی. بالآخره بنی هاشمدن (آل ابی لهب) دن بر مولاة ایله تزوج ایتدیکندن بنی هاشمک ولاسنی ادعا ایلدی [۳].

عربلرده ولا عمومی وخصوصی بر طاقم احکام و قواعد تابع ایدی. عمومی احکامه کوره مولی حردن آشانغی وکوله دن یوقاری عد ایدیلیردی.

[۱] ابن الاثیر ۱۵۱ ج ۲ [۲] مسعودی ۳۱ ج ۱ [۳] اغانی ۱۶۲ ج ۱۴

مولی کوله کبی صاتیله مازدی . لکن کرک زواج ، کرک میرانده حر کبی معامله ایدلمزدی . مولی حر بر قیز ویا بر قادین آله مازدی . مولانک دیتی سانکه کوله ایمش کبی حرک دیتنک نصفی ایدی [۱] . قصاصلرده دخی او بولده معامله کورده حرک نصف جزاسیله مجازات ایدیلردی .

خصوصی احکامه کلنجه بو ؛ ولانک نوعنه کوره مختلف ایدی . بوا حکامه کوره اک مهم نقطه میراث مسألهسی ایدی . عتاق مولاسی موروث اولور ، وارث اوله ماز . عقد مولاسی نه موروث ، نه ده وارث اولور . رحم مولاسی بالعکس هم موروث ، هم وارث اولور [۲] . هرکیم بر کوله آزاد ایدر ایسه آزادلینک ولاسنه صاحب واکا وارث اولوردی . بوسبیدن اکا (مولی النعمه) نامی ویریلردی . رومالیر کندی آزادلیرینک ثلث میراثی ، یا خود چالیشمقدن وسأرهدن قازاندقلری پاره نکلثی آلیرلردی . بوندن ماعدا شاید بو آزادلیرک وارثی اولماز ایسه آزاد صاحبیری بتون میرانه صاحب اولورلردی [۳] .

قبل الاسلام عرب عصیبتده مولی بیوک بر تأثیر یاپدقلری کبی اسلامیت دورلرنده دخی مملکتده انقلاب وجوده کتیرمک ، حاکمیتی بردولدن دیکرینه نقل ایتمک درجه سنه قدر بیوک بر موقع طوتدیلر .

زمان جاهلیتده اجنبی مهاجرلر

جزیره العربک اک چوق اهالیسی قبائل عدنانیه و قحطانیه دن اولان عربلر ایله بونلره تابع اولان کوله لر ، مولی ، حلفا و امثالندن متشکل ایدی . یونلردن ماعدا حبشستان ، شام ، عراق ، مصر ، فارس ، هند قطعهلرندن کلکش بر طاقم حبشلی ، یهودی ، روم ، کلدانی ، ایرانی ، هندلی وسأرهدن مرکب مهاجرلرده واردی . بومهاجرلردن کلدانی ، سریانی وسأرده کبی بعضلری اورالرده تولد ویریلردن تزوج ایتدکلرندن بو صورتله وقوع بولان اختلاط

[۱] اغانی ۱۷۶ ج ۲ [۲] المقد الفرید ۲۶۲ ج ۲ [۳] Gibbon, s Roman Empire II, 427

تأثیر به بونلرک اصل ونسب لری ضائع اولمش ایدی . بعضری ده یهودیلر وخرستیانلر کبی عربلر ایله مخالفه وانلره انتساب ایدرلردی . بعضری ایسه حبشیلر ، ایرانیلر ، هندیلر کبی عربلرک کوله و موایلری زمهرسنه داخل اوله رق اصللری غائب ایلرلردی . بوجهته اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان (بنی قینقاع) و (بنی النضیر) وسائر کبی بعض یهودیلر ایله روم خرستیانلر تندن آز مقدارده جماعتلر و ابناء نامیله معروف اولان ایرانیلردن بر طائفه دن ماعدل بتون جزیره العربک اهلنسی صرف عرب ایدی .

ابناء

ابناء یمن قطمه سنی حبشیلرک حاکمیتدن قورتاران ایرانیلرک اولاد واحفادنن متشکل ایدیلر که جزیره العربده مقیم ایرانلی موالدن تمیز ایچون بونلره (ابناء الفرس الاحرار) ، یاخود ساده جه (ابناء) نامی ویرلمش ایدی . بونلرک آبا واجدادی یمنه استیلا ایدن حبشیلرلی مملکتدن چیقارمق ایچون کسرایه التجا ایلین (سیف بن ذی یزن حمیری) ایله یمنه کله رک حبشیلرلی مملکتدن اخراج وکندیلری مقام حاکمیتی احراز ایتمشلردی . (سیف بن ذی یزن) حبشیلرک دفندن صکره ایرانه خراجگذار اولمق اوزره یمنده اون بش سنه حکم سوردی [۱] . اثنای حاکمیتده تذلیل ایتدیکی حبشیلرلردن معیتنه بر طاقم خدمه آلمش ایدی . برکون بو سیاهیلر کنیدیستی تنها بریرده بوله رق انی قتل وطاقلره فرار ایدیلر . هر نه قدر (سیف بن ذی یزن) ک آرقداشلری بونلری تعقیب ایله کافه سنی قتل ایتدیلسه ده عربلردن بر حکمدار انتخاب ایدلمدیکندن مذکور قطع اسلامیتک ظهورینه قدر بسبتون ایرانیلرک حاکمیتی آلتنده قالدی . اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان یمن ایران قوماندانلرندن بری (فیروز دیلمی) ، دیکری (زادویه) ناملر تده ایکو والینک حاکمیتی آلتنده بولنیوردی . بونلرک ایکسی ده اسلام اولدیلر .

یرلی اهلینک مظاهرتیه حبشیلرلی یمندن دفع ایدن ایران عسکری مذکور قطعده توطن ایتدکلرندن اوراده ازدواج و تناسل ایلهرک بالاده

[۱] اصلده سهواً دوت سنه کوستربلور .

بیان ایتدیکمز اوزره (ابناء) نامنی آلان اولاد و احفادی وجوده کتیردیلر. اعلام تابعیدن (طاوس بن کیسان) ، (وهب بن منبه) ، شاعر (وضاح الیمن) وسائر صدر اسلامده بو اولاد و احفاددن اشتهار ایدلردن ایدیلر. شام ، عراق ، جزیره قطعه لرنده دخی بوکجی ایرانیلر موجود ایدی . بونلره بعدالاسلام بولندقلری محارک اختلافی حهیدیه مختلف اسملر ویرلمش ایدی . یمنده بولسان ایرانیلره بالاده کورلدیکی اوزره (ابناء) دینلیدیکی کجی بالخاصه (صنعا) ده بولسان ایرانیلره (بنی الاحرار) ، کوفه ده کیلره (احمره) ، بصره ده کیلره (اساوره) ، جزیره ده کیلره (حضارمه) وشامده بولسان ایرانیلره ده (جراحه) اسملری اطلاق اولنوردی [۱] . (ابناء) ظهور اسلامیت صره سنده بیوک بر دور ایفا ایتشلردی. بونلر اسلاملراچون عسکر اوله رق اسلامیه نصرت ومظاهرت ایشار و عرب اولیان سائر اسلاملردن موالیکنک غیری اولقله ممتاز بر موقعده قالمشردی.

زمان جاهلیتده د لنگ سیاستی

یمنده تأسس ایدوب بجممزه داخل اولیمان تباعه دولتلردن ماعدا عربلرک بللی باشلی بر دولتلی یوق ایدی. بناء علیه بو بؤشده عربلرده کی سیاست دولتدن مقصدیمز ملل متمدنده جاری اولان قوانین اداریه وسیاسیه ودولیه یرینه عربلرده روابط سیاسی و آداب اجتماعیه ننگ محافظه سی ایچون نه کجی احکام ومعاملات جریان ایتدیکنی آ کلامقندن عبارتدر .

عربلرده ریاست ویا امارت عصیت و نفوذ اصحابنه مخصوص ایدی ؛ عینی عصیت ونفوزده ایکی ویا ده ا زیاده اشخاص بولنور ایسه الک زیاده باشلی اولان ترجیح اولنوردی . عربلرده (شیخ) کله سنک هم اختیار ، هم رئیس هر ایکسینه بردن دلالت ایتسی ریاستده اختیارلغی ده آرادقلردن نشأت ایلمش ایدی . رئیس اتخابنده هر هانتکی سبیدن اولور ایسه اولسون مشکلاته دوشولور ایسه قرعه اصولنه توسل اولنوردی . کذلک برقاچ قبیله محاربه اجراسی ایچون معاهده عقد ایدرک عموم ایچون بر رئیس اتخابی لازم کنیجه موجود اولان

رؤسا آرسندہ قرعہ چکیلیردی. قرعہ کیمہ اصابت ایدرایسه رئیس او اولوردی. عربلرده اکثریتی تشکیل ایدن بدویلرده کی حال حکومت ایشته بوشکلده ایدی. مکده کی عرب شهر لیلرینه کلنجه بونلرده ریاست کعبه سادنه (خادمنه) مخصوص ایدی. بونلرک شکل و مناصب حکومتی برنجی جلدده ذکر ایلدک .

زمان جاهلیتده هر قبیله ده شرف و ریاستله تمیز و تخصص ایتمش برطاقم خاندان عائله لر وار ایدی . قریشدن (هاشم بن عبد مناف) عائله سی ایله قیسدن (آل حذیفه بن بدر فزاری) ، تیمدن (آل زراره بن عدی) ، شیباندن (آل ذی الجدین بن عبدالله بن هام) ، یمن قبائلندن اولان بنی الحارثدن (بنی الریان) عائله لری او بولده خاندانلق و ریاست ایله تمیز ایدن عائله لردن ایدیلر. بونلرک سائر افراد قبیله اوزرینه تمیز ایتسی آبا و اجدادندن لاقلا اوچ کشینک بربری متعاقب ریاستی احراز ایلسندن ایلری کلش ایدی . بو خاندان عائله لرک منسوب اولدق لری قبائلک افرادی اوزرینه پک بیوک برنوذ لری واردی . اسلامیتک ارباب سیاست و درایتی مناصب توجهنده بونفوذی نظر دقته آلیورلردی . بوکا دلیل اوله رق عمزاده نبی (ابن عباس) حضرت علینک مخدومی حضرت (حسن) : « خاندان عائله لردن مأمور نصب ایت که عشیرت لرینک احوالی ایلیشسون » دییه توصیه ایتمش ایدی .

بدوی برامیر برحاکمیت مطلقه مالک اولمقله برابر پک آزمستبدانه حرکت ایدر و علی الاکثر اطرافنده بولنان ارکان و خواص ایله استشاره ده بولوردی . بونوع امر اکیزنلوب صاقلانمازلر و کیمسه یی خوار و حقیر کورمز لر . یوقاری ، آشانی هر هانکی صنفدن اولور ایسه اولسون خلق ایله برآرده اوطور لر . تفخیم و تعظیم ، دالقا و وقلق القابنی بیلمز لر . بر بدوی کندی امیر یله قونوشمق ایستر ایسه اسمی ایله خطاب ایدر و بر طلبی وار ایسه عزت نفس و استقلال شخصی یه ، یا خود بد اوته مخصوص اولان استکفاف و امتناع حریتکارانه یه دال عباردلر ایله انی طلب ایلردی . بونکله برابر احوال بد اوته سن ونسب بر نوع القاب تولید ایدیوردی . امیر رعایانسه توجیه خطاب ایتمک ایسته د کجه القاب تکریمدن اولمق اوزره مخاطبک شخصنه کوره پدر ، عمجه ، طائی ، اوغل ، برادر زاده سوزلرینی استعمال ایلردی . عربلر صدر اسلامده بو حالده دوام ایتدیلر . خلیفه یه لقب استعمال ایتمکسزین مجرد

اسمیلہ خطاب ایدرلر و امور حکومت حقدہ ایستدکلری کبی کندیسندن حساب صورارلردی . فقط بالآخره طریق مدنیتہ کیرنجہ خلفا پردہ و دیوار آرقہ سنہ چکیلہرک تکبر و عظمت طریقی التزام ایستدکلرندن محکوم ایلہ حاکم آردسندہ کی مسافہ توسع ایلدی .

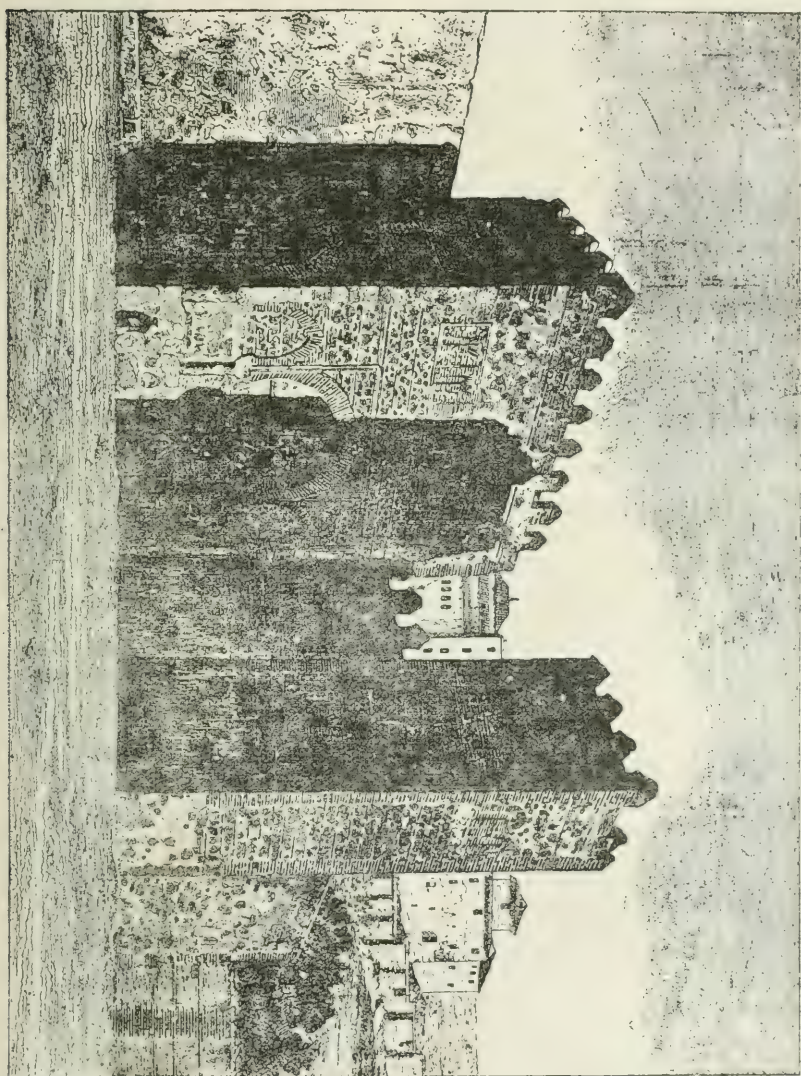
جاهلیتہ عربلرک منافی

وفادارلر

بونکہ برابر عربلر ارتکاب سیئاتہ مانع و حاکمک حکمندن مستغنی قیلان بر طاقم مناقب جمیلہ ایلہ مفظور اولدقلرندن رؤسا و حکامہ پک چوق محتاج اولمازلردی . یومناقبک سرفرازی وفادارلق ایدی . وفادارلق بر ملتدہ برلشیر ایسہ او ملتی حکامک حکمندن مستغنی قیلار . زیرا حکومت و فادارلق بیلمین کیمسلر ایچون لازمدر . عہدہ وفا عربلردہ بر خلق فطری ایدی . بر عرب چولہ طوغری شہرلردن نہ نسبتدہ اوزاقلاشیر ایسہ وفادارلقدہ او نسبتدہ فضلہ ایلری کیدر . چونکہ غدارلق و عہدہ وفاسزلق مفرح باغچلردہ طرح ایلمش مدبذب کوشکلردہ یاشار .

وفادارلق چول خلقک سوزلرنده ، ضروب امثالندہ ، عادات و اخلاقندہ ، ہر نوع افعال و حرکاتندہ جلی کورولور . بوزلردہ بو مزیت برسجیہ فطریہدر . سائرلردہ ایسہ تصنع و تکلفدر . (طی) قبیلہسندن (حنظلہ بن ابی عفرا) ایلہ ۶۰۴ سنہ میلادیہسندہ وفات ایدن ملوک منازرددن (نعمان بن المنذر) آردسندہ کذران ایدن وقعہ بو وفادارلغہ ان پارلاق بر مثال تشکیل ایدر . (نعمان) بر حادثہدن طولایی سنہدہ بری یوم برکت ، دیکری یوم نحوست اولوق اوزرہ ایکی کون تخصیص ایتمش ایدی . یوم نحوستدہ ایلک کوردیکی آدمی قتل و یوم برکتدہ ایلک تصادف ایتدیکی آدمہ ایسہ یوز دود احسان ایلردی . (حنظلہ) بو حالدن بی خبر اولہرق زیارت و احسان و معاونت طلب ایتمک ایچون (نعمان) کیدر . و بالتصادف او نحوست کونندہ (نعمان) ک ایلک کوردیکی آدم اولور . (نعمان) کندیسنی قتل ایتمک ایستر . (حنظلہ) چوجقلرینک

آج طور دقلرندن بخله انلری کورمک و استقبالیلرینی بر یوله قویمق ایچون بر سنه امهالننی طلب و مهملک خت-امنده عودت ایده جگنی تمهد ایلر. (نعمان)

عرب آثار مہاریہ سندن طیبطہ دہ بر تپو

کندیسندن کفیل ایستر. (حضظله) نعمانک ندیمی اولان (شریک بن عدی) ننی کفیل کوستریر. (شریک) بدویلرک عہدہ وفادارقلرینی بیلیدیکی ایچون کندی حیاتی تہلکیدیہ آتہرق بو کفالتدہ بولنور. (حضظله) وقت معین حول

ایدنجه هیچ بر عسکر وضابطه طرفندن تحری و سوق ایدلن کندی کندینه کلوب تسلیم نفس ایلر. (نعمان) بودرجه عهدده وفادارلغه فارشی مندهش اوله رق (حفظله) بی عفو ایدر. و او عادت سینهدن واز بچر. بوسر گذشت بک زیاده مشهوردر [۱].

زمان جاهلیتده محکم بر موقعهده اقامت ایدن رؤسای عربدن موسوی (سموأل - صموئیل - بن عادیا) تک کوستردیکی وفادارلرده اندن دهاز زیاده حیرت آوردر. شاعر شهیر (امرؤ القیس) بیوک قیمتهده یولنان اسلحه و امتعه سنی مومالییه تودیع ایدرک روم ممالکنه کیتمش و اوراده وفات ایلمش ایدی. (کنده) امیری (سموأل) ه خبر کوندیرر، اسلحه و امتعه بی ایستر. (سموأل) تسلیم ایتمز. امیر اصرار ایدنجه (سموأل) : « امانت تودیع اولنان بر مالی ویره م. خیانت و وفاسزلق ایده م » جوابی ویریر. (کنده) امیری عسکر کوندیرر، (سموأل) ک قله سنی محاصره آلتنه آلیر. انشای محاصرهده تخلصه (سموأل) ک اوغلی امیرک الله اسیر دوشر. امیر؛ اوغلی اولدوره جکندن یخله (سموأل) ی تهدید ایدر. (سموأل) : « خیانت و وفاسزلق ایله یدنام اولمغی قبول ایتم. هر نه ایستر ایسه ک یاپ » جوابی ویریر. کنده امیری معصوم چوجنی پدینک کوزی اوکنده قتل ایدر. محاصرهده فائده کورمینجه یراقوب کیدر. (سموأل) ایسه وفادارلر اغورنده بو فلا کته تحمل ایدرک بالآخره اسلحه و امتعه بی (امرؤ القیس) ک وارثلرینه تسلیم ایلر.

برملتده بوکجه مناقب و اخلاق بولندبجه اوملت قوانین و نظامات وضابطه یه بک آز محتاج اولور. باخصوص بومناقبه علوهمت، صفوت وجدان، مذلتیه عدم تحمل، ساحت و کرم، سینادن نزاهت کجه مزایاییده علاوه ایدر ایسه ک.. ایشته شوذ کر ایتدی کمز مزایا چول خلقک متصف اولدق لری مناقبدن ایدی.

بیرار (قومشواوه و ملیتی صمایی صقوتی)

عربلرده قومشولق حقوقی عهدده وفا و حقوق پرورلک کجه مقدس و واجب الرعایه عد اولنور. بر بدوی کندی حیاتی حمایه و محافظه ایتدیکی قدر قومشوسنی

حمایہ و محافظہ ایدر. اساساً قومشولق حقوقی، یعنی انسانک کندیسنه یقین بولنازلی محافظه ایتمسی تعاون طبیعی مقتضیاتندندر. یقین یقینه معاونت ایلر، بوبک طبیعی برشیدر. حتی مشهور سوزه کوره: «یقین قومشوکه اوزاق برادرکدن زیاده اعمیت ویر» دیرلر. لکن عربلر بوخصوصده پک زیاده ایلری کیدرک جملهسی حمایه و محافظه معناسنه اولمق اوزره «اجاره»، «استجاره»، «جوار» کله لرینی اشتقاق ایتمشلردی. حال بوکه «جار» کلهسی لغهٔ اومعنا لک ضدی افاده ایدر. عربلرده «جوار» کلهسی علی الاطلاق حمایه و صیانت ایچون استعاره ایدلمش ایدی. برکیمسه باشنه کلهجک بر قفالقدن قورقه رق حمایه ایدهجک بر آدمک نزدینه کیدر واکا «اجرنی - بنی حمایه ایت» دیه رک حمایه سی آلتنه کیرر ایسه حامی هر درلو قوت و نفوذیله انی حمایه ایلردی. ایلاک اسلام مهاجرلری حبشستاندن عودت ایدنجه مشرکینک انتقامندن قورقه رق یا کیزلیجه، یاخود اولیبه برحمایه آلتنده مککيه داخل اولمشلردی. حضرت (عثمان بن عفان) ابواحیحہ سعید بن العاص بن امیه نك، (ابوحذیفه) کندی پدرینک، (عثمان بن مظعون) دخی (ولید بن المغیره) نک جوارلرینه التجا ایتمشلردی [۱]. بعضاً کندیسنه التجا اولنان آدم ملتجی بی صیانت ایتمک ایچون کندی خانہ سی خلقی واقربا و تعلقاتی تهلکیده قوردی ده ملتجی بی قورتاریردی.

مشهور التجا لردن اولمق اوزره مشاهیر شعرای جاهلیه دن (اعشی) زمان نبویده یمن و نجران جهتلرنده ادعای نبوت ایدن (اسودعدنی) بی مدح ایدرک اندن البسهٔ فخره و عنبردن مرکب برطامٔ هدایا آلیر. انسانی عودتنده (بنی عامر) قبیلهسی یوردلرندن کچر ایکن صویولمقندن قورقدیغندن اشراف بنی ربیعهدن و صحابه دن (علقمه بن علائہ العامری الکلابی) یه التجا ایدر. (اعشی) علقمه یه: «بنی حمایه ایده جکمیسک؟» دییه صورار. (علقمه): «اوت، حمایه ایده جکم» جوابی ویریر. (اعشی): «جیلر و انسانلردن حمایه ایده جکمیسک؟» دییه صورار. علقمه: «اوت» جوابنده بولنور. اعشی: «اولومدن ده حمایه ایده جکمیسک؟» دییه صورنجه (علقمه) انسانی اجل مقدردن صیانت ایتمک قدرت بشر فوقنده بولدیغنی نظر تأمله آدرق: «خیر» جوابی ویریر. اعشی اورادن صاووشه رق کذلک صحابه دن (عامر بن طفیل بن

(الحارث) ه كيدر. اكا: « بنی حمایه ایده جكميسك؟ » ديه صورار. (عامر)
 « اوت » ديه رك التجاسنی قبول ايدر. (اعشى): « جنيلر و انساندردن بنی
 حمایه ایده جكميسك؟ » ديه صورار. عامر ينه: « اوت » جواخی ويرير.
 (اعشى): « موتدنده بنی حمایه ایده جكميسك؟ » تكليفنی سردايدر. (عامر)
 بوكاده « اوت » دير. (اعشى): « بنی اولومدن نصل حمایه ایده بيله جكسك؟ »
 ديه صورنجه (عامر): « شاید جوارمده اولور ايسهك ديتكى عائله كه كوندريرم »
 جواخی ويرير. بونك اوزرينه (اعشى): « حقیقه بنی حمایه ایده جككى شمدي.
 آكلادم » ديه رك حمایه سنی قبول ايلر [۱].

بر آدم ديكر بر آدمه التجا ايمك ايجون چادرينه واروبده انی چادرده
 بوله ماز ايسه اثوابك براوجنی چادرک اپنه باغلامسی کافی ایدی. ملتجی بونی
 يابار ايسه چادر صاحبك حمایه سنی كسب ايدر دی. مجير ملتجی بی حمایه وصيانته
 وجقوتی مطالبه ومدافعه يه مجبور دوشردی [۲].

عربلرده جوارك نه قدر مقدس ومرعی طوتولديغنی كوسترن وقوعات
 جمه سندن اوله رق مشار اليه (عامر بن الطفيل) وفات ايتديكى زمان قيله سنی.
 اولان (بنی عامر) كندیسنك حال حیاتنده جوار حقوقی نه درجه تقدیس
 ايتديكى كوسترمك ايجون قبرينك اطرافنده برميل مسافه يه قدر اولان يرلى
 ديركار ايله تحديد ايدرك اورالرده مواشى امرار ورعنی وكرک پساده، كرك
 سواری اولسون انسانلرك مرورینی منع ايلش ایدی [۱].

جوار واستجاره حقوقی عربلرده - بلاد مفتوحده اقوام ساأره ايله
 اختلاط ايدنلر مستتی اولمق اوزره - بعدالاسلام دخی دوام ايلش ايسه ده
 دولتك تأييد حاكیتی غيرتی بو حقوقی ضعفه اوغرايش ایدی. عرب ارباب
 تقوذي اسلامیتدن صكره دولتك اعظم رجالی اولمشلردی. ملتجیلر ايسه بونلردن
 برينك عليه ديكرينه التجا ايمك ايسترلردی. رؤسا بربری عليه ملتجی
 قبول ايمكى مناسب كورميورلر ایدی. بوتاربخندن صكره ملتجی ارباب تقوذن
 برينه التجا ايدر ايسه « بر انسانك كندی قيله سنی عليه التجاسی قبول اولنور.
 فقط سلانی عليه التجا قبول اولماز » ديه رك رد اولونوردی. دور اموی
 اوائلنده يتيمن آثمزبان شعردان (يزيد بن ربيعة بن مفرغ) دولت امويه

اعظم رجالندن خراسان والیسی (عباد بن زیاد) ایله پدری (زیاد بن ابیه) بی شدتلی هجولر ایله هجو ایتدکن صکره کرک (عباد) ، کرک برادری عراق والیسی (عبدالله بن زیاد) ک انتقامندن قورقهرق بصره والیسی کبار تابعدن (احنف بن قیس) ه التجا ایتک ایستدی . (احنف) عزل اولمقن قورقهرق التجایی قبول ایتدی . « قبیلهم بنی سعدن سنی حمایه ایده بیلیرم . امیرم علیهنه ایسه کیسه بی حمایه ایدهم » جوانی ویردی . (ابن مفرغ) عرب اعیان و اکابرندن دیکرلرینه دخی کیدرک عرض دخالت ایلمش ایسهده عینی سبیدن طولایی دخالتی قبول ایلامشدی [۱] .

اریحیه (بیروکک و نالیجنابلور)

عربلرک کرم وسخا وایلکده و سائره یه نجدت و معاونتده بولمقن حفظ و فخر طویمق دیمک اولان اریحیه اخلاقی ایله اتصافلری کندیلرینی قوانین قهریه وقوه حاکمدهن مستنی قیلمش ایدی . بو اخلاق عصور جاهلیه بدویهنک ، یاخود او قبیلدن اوله رق فرنکلرک Chevalerie دیدکلری فروسیت احوالک ایجابات طبیعه سندن صایلیر و شجاعت و اقدام ، کرم و سخا ، حسن صیت ایله تفاخر حسندن تولد ایدر . سخا ، بیوکک ، عالیجنابلقدن حفظ طویمق عرب اخلاقده عظیم بر موقع طومش ایدی . چونکه عربلر وسعت خیال ، رقت حس ، سرعت تأثر ایله مفظور ایدیلر . بر بیت ایله هیجانه ، ینه بر بیت ایله حال سکونه کلیرلردی . بعضاً بر کله قبائلی آیاقلاندیریوردی . بعضاً بر عرب دوشوندیکی بر کله بی سوینک ویا دیکرینه بر سوز سولتلمک اغورنده حیاتی فدا ایدردی . ایشته بوسبیه مبنی عربلرده خلقک اجتماع ایتدیکی ایام مخصوصده ، یاخود سائر اجتماعکاهلرده محاسن و فضائلک ویا سیئات و معایبک اظهارینه خادم اولان مفاخرات و مباحلاک انوعی چوزلمش ایدی .

عربلرک جو مردلک ، علوهمت کبی دهاپک چوق منقبه لری وار ایدی که بو موضوعمه تعلق ایتمز .

خلفای راشدین دورنده دولتک سیاستی

۱۱ سنه سندن ۴۱ سنه سنه قدر

اتحاد اسلامی

دها اول کورولدیکی اوزره عربلر زمان جاهلیتده عصیت ایله احراز
تقدم و رجحان و انساب ایله اعلان فخر و مباحات ایله کچینه رک تفرقه ایچنده
بولنور ایکن اسلامیت انلری انساب و مقرلرینک اختلافه رغماً بر دائره .
اتحاد داخلنه آلهرق عمومی یکوچود بر شکله افراغ ایلدی . ینلی حجازلی
ایله ، مضری حمیری ایله وسائرہ سائرہ ایله قبائل ، بطون ، افیخاذا مفاخراتی .
ایله ادعای تقدم و رجحان ایدیوردی . اسلامیت بونلرک جمله سنی « اسلام »
لوای اتحادی آئنہ طوبلادی . حضرت نبی عموم اسلامره خطاباً : « المسلمون
اخوة » دیدرک بین الاسلام قانون اخوتی اعلان ایتدیکی کبی مککنک یوم
فتحنده القا ایلدیکی نطقده دخی : « ای قریش خلقی ! جناب حق سزدن
نخوت جاهلیتی ، جاهلیتک آبا و اجداد ایله تمظمی ازاله ایلدی . عموم انسانلر
حضرت آمدمندر . حضرت آدمده طور اقدندر » دیمشلردی [۱] . حجه وداع
نطقنده ده : « ای ناس ! اللهکیز بردر . باباکیز بردر . هیکیز آدمک
اولادیسکیز . آدم ایسه طور اقدندر . اللهکیز نژنده اک مرچکیز اک زیاده
تقوی صاحبی اولانلر کزدر . هیچ بر عربک عرب اولمیانہ تقوی و صلاحدن
بشقه بر رجحان و امتیازی یوقدر » بیورمشلردی [۲] .

حضرت نیدن صکره خلفای اولین وبالخاصه حضرت (عمر بن الخطاب)
جناب پیغمبرک بویولده کی اثرینه اقتفا ایلدیلر . غسان امیری (جبلة بن الایهم)
اسلام اولدقدن صکره برکون کعبده طواف ایدر ایکن بنی فزاردهن بر آدم
انک ازارینه (فوطه سنه) باصرق ازار چوزولور . (جبلة) فزاری یه بر
شمار آتار ، بروتی قیرار . فزاری حضرت عمره شکایت ایدر . جناب فاروق .
(جبلة) یه مضروبی ارضا ایتسنی اخطار و عکس حالده مضروبیک بالمقابله .

برون قیرمغه حقلی اوله جغنی بیان ایلر. جمله : « بو نصل اولور ؟ او آحاد ناسنددر. بن ایسه امیرم » دینجه حضرت عمر : « اسلامیت انکله سنی مساوی قیلدی. تقوی و صلاح و عافیتدن بشقه انک فوقده بر یرک اوله ماز » جوابی ویریر. (جمله) بو حکمه تحمل ایتمه رک روم ممالکنه فرار ایدر [۱].

بوندن آ کلاشیلورکه انک بیوک رابطه اتحاد اسلامیت ایدی. بونکله برابر عرب بلر اسلامیتک رکن اصلیبی عد ایدلدکلری ایچون کندیلرینه سائر اقوام اسلامیه نک فوقده بر موقع امتیاز ویرلمش ایدی. حضرت عمر برلر ایله اسلامیتک اصل و منبعی صاییلان چول عربلرینه حرمت و رعایت اولنسنی توصیه ایتدیکی کبی [۲] « صاقین عرب اولیانلرک اخلاق ایله متصف اولیکز » دییه عرب بلقدن اوزاقلاشمقدن ده تحذیر ایش ایدی. فی الحقیقه اسلامیت عرب اولیانلرعلینه عرب بلری توحید ایدن بر انتباه عرب بیدن بشقه بر شی دکلدی. حضرت عمر عرب بلری عرب اولیانلره ترجیح، فضله مزیت صاحبی عد و عربلردن جاریه و اسیر آلنسنی منع ایدن ایلمک خلیفه ایدی. « جناب حق عرب بلره بونجه اعاجم ممالکنی فتح ایله بخش ایتدیکی حالده عربلرک یکدیگرلرینی اسیر اتخاذا ایلری پک چرکیندر » سوزلری مشارالیهک جمله اقوالندن ایدی. حضرت عمر زمان جاهلیتدن کنسدی دورینه قدر عرب اولیانلرک نزدنه عرب قومندن نه قدر جاریه و اسیر وار ایسه « لاسبأ فی الإسلام - اسلامیتده اسارت یوقدر » حدیث شریفنه تبعاً فدییه ویردرک جمله سنی تخلص ایش ایدی [۳].

حضرت عمر عرب اولیانلردن هیچ برکیمسه بی مدینه یه ادخال ایتزدی [۴]. جزیره العربک عرب اولیانلردن تخلیه سی مقصدیه (خیر) جهتلرینی اسلاملر آردسندنه تقسیم و یهودیلری اورادن اخراج ایدن کندیبی ایدی. کذاک عین مقصدله (وادی القری) بی ده اسلاملر آردسندنه تقسیم و (نجران) یهودیلرینی (کوفه) یه اجلا ایش ایدی [۵]. خلیفه مشارالیه اتحاد عربی یه پک زیاده اهمیت ویردیکی ایچوندرکه عصیتلری ضائع اولماق مقصدیه عربلره نسلرینی محافظه ایتلرینی توصیه ایدر و بو یولده انلره توجیه ایلدیکی وصایا

[۱] اغافی ۴ ج ۱۰، [۲] ابن الاثیر ۲۵ ج ۳ [۳] ابن الاثیر ۱۸۶ ج ۲

[۴] مسعودی ۲۹ ج ۱ [۵] ابن الاثیر ۲۸۰ ج ۲

میانده : « نسبکزی او کونکیز . برندن اصلی سؤال اولسه فلان کویدم
دین سواد قلعهمی انبالی کبی اولیکیز » دیردی [۱] .

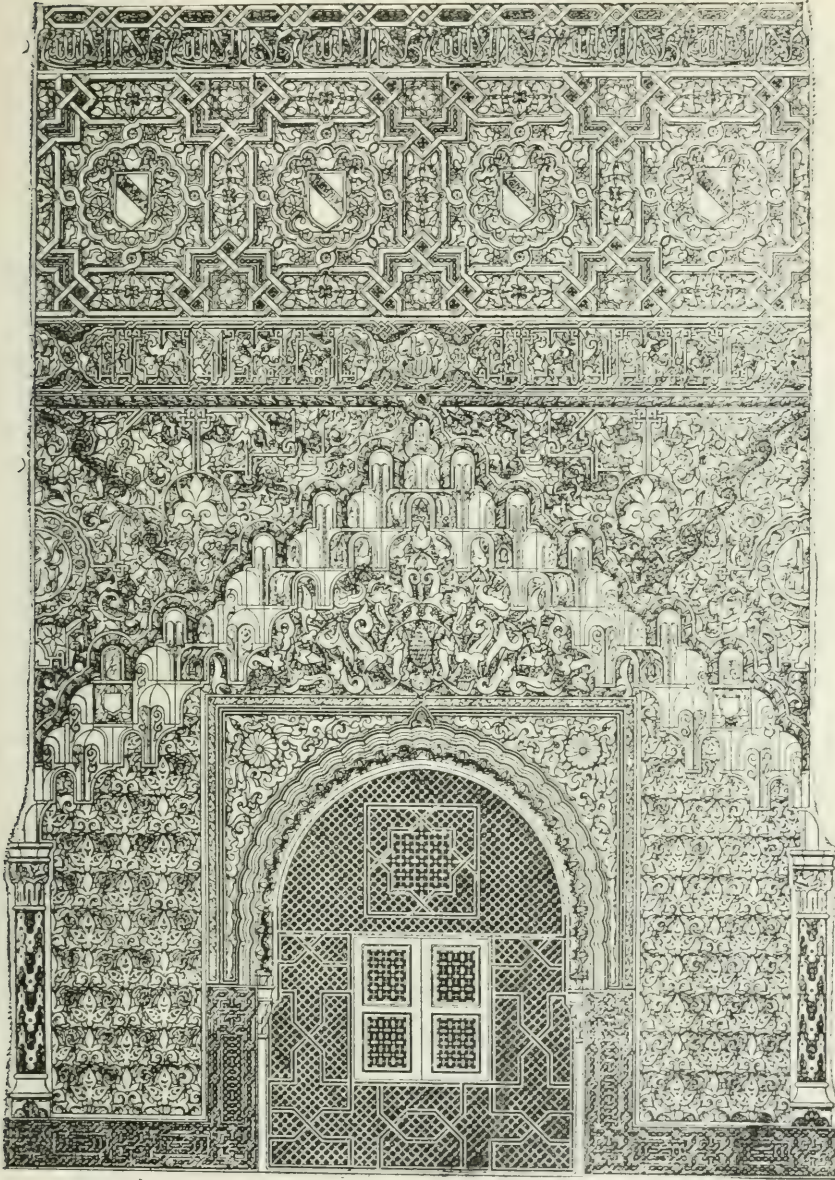
اتحاد عربی

حضرت عمر اتحاد عربی به جزیره العربی عربله تخصیصه پک زیاده
حرص و طرفدار اولتله برابر اسلام عربلری شام و عراق قلعهلرنده ائتمه
دخی تشویق ایش ایدی . مشارائیه عربله : « حجاز سزه آنجق اوتلاق
آرامق ایچون بر مقرر اوله بیلیر . جناب حق کتاب میننده سزی صاحب
قیلمغی وعد بیوردینی مالکده انتشار ایدیکنز » دییه توصیه ایدردی [۲] .
چونکه شام و عراق قلعهلرنده دخی عربلر واردی . اسلام عربلر انتشار
ایدنجه بوراده کی عربلر ایله برایشه جکلر و یکدیگریکنک ظهیر و معینی اوله جقلردی .
عراق قلعهمسندنه بولمان عربلر اوتندن بری ایرانیلردن کوردکلری مظالم
و تعدیادن ایرانیلره دشمن کسلمشلردی . کرک عراق ، کرک شام عربلری
خرستیان ایدیلر . بونلر اسلام عربلری کورنجه اختلاف دیاتنه باقیه رق
سومشملر و عصیت قومیه سوقیه انلره ظهیر اولمشلردی . بالخاصه عراق
عربلری ایرانیلرک علیه اسلاملر ایله برلکده حرب ایدرک دشمنک ضعیف
تقطهلرینی اسلاملره ارئه ایلدیلر . از جمله (ابو زید طائی) خرستیان اولدیغی حالده
آنجق عرب عصیتی سائقه سیله جسر وقعه مسنده عربلر ایله برلکده حرب
ایدرک مقتول اولدی . کذلک واقعه البوب کونی نمر قبیله سی امیری (انس بن
هلال) ایله قبیله سی اولان بنی نمردن متشکل بر جم عظیم خرستیان اولدقلری
حالده اسلاملرک نزدیکلر و « کندی ملتزم ایله برلکده محاربه ایده جکلر »
دیهرک ایرانیلرک علیه حربه اشتراک ایشلردی [۳] . کذلک (تغلب)
و سائر قبائل عربیه عیسویه دین و مذهبدن صرف نظر محضا عصیت عربیه
سوقیه اسلاملر ایله برلشهرک یان یانه حرب ایتمشلردی .

شام و عراق عربلری محاربه لرده اسلاملرک ظهیری اولدقدن ماعدا پک
چوق دفعه انلره یول اوکره دیرلر ، نصیحت و یریرلر و دشمنک احوال

[۱] ابن خلدون ۱۰۹ ج ۱ [۲] ابن خلدون ۱۱۲ ج ۱ [۳] ابن الانیر ۲۱۵ ج ۲

وحرکاتی اخبار ایلرلردی . صحابه دن (ولید بن عقبه) روملرک اوزرینسه

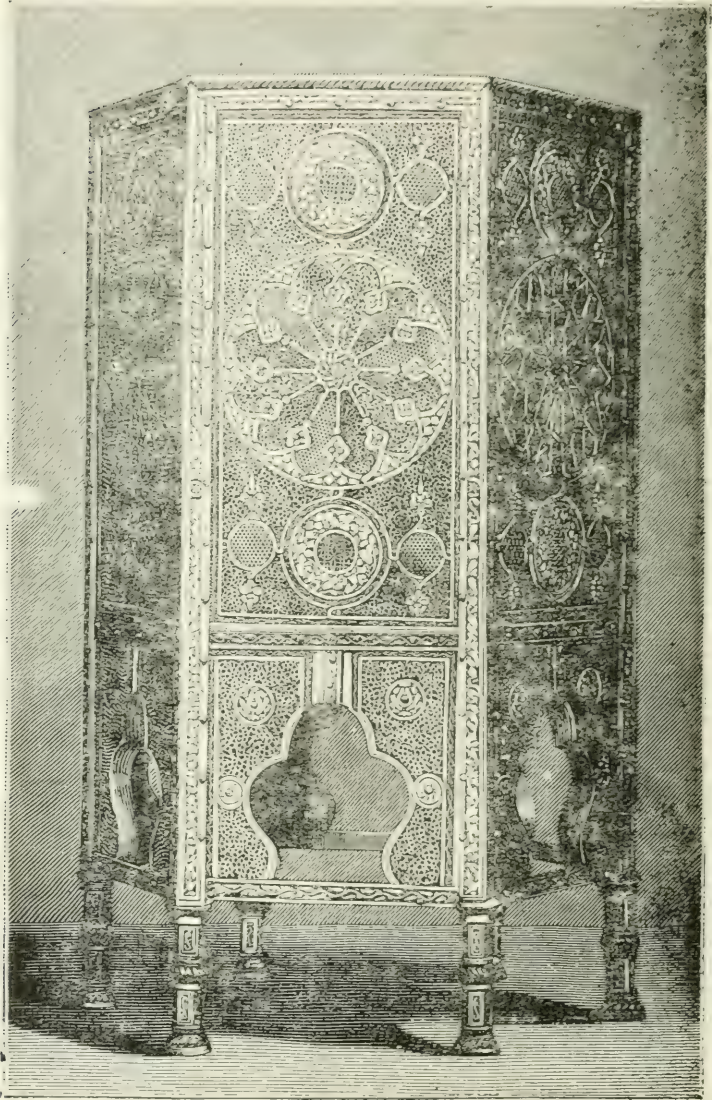

اندلسده الحمرا سراينده يوكسك قاتده كي ايبي همشيره سالوننك بر طرفي

غزايه چي قمش ايدى . روملر ايله حربه طوتوشديغى صمرده خرستيان بر عرب

انك زدينه كلهرك كنديسنه : « بن سرك دينكزذن دكلم . فقط آره مزده بولنان نسب و وحدت مليه سوقيه سزه نصيحتد، بولمغني وظيفه عد ايدر م .

عرب مصنوعاتندن طونجندن معمول گوش مینالی برماصه

روملر اوکله یه قدر سزکه حرب ایده جکاردر . سزده ضعف کوررلر سسه .
محوکزه یورویه جکار و بالعکس صبر و متانت کوررلر ایسه سزی براقوب .

قاجہ جقلردر . اکاکورہ تدبیرلی طاورانیکز « سویاش و بو نصیحت پک
قیمتدار فوآد تأمین ایلمش ایدی [۱] .

ایشته حضرت عمر بو رابطہ یی بیلدیکی ایچون اسلامری شام و عراق
قطعه لرینک فتحه تشویق و اثنای فتوحاتده عرب خرستیانلرینک اسلامله
وقوع بولان مظاہرت و معاونت لرینی تقدیر ایلمش ایدی . اسلاملر (اهل ذمه) ،
یعنی عرب و اسلام اولمیان اهالی اوزرینه جزیه وضع ایتمک ایستدکلری زمان
خرستیان مذهبده بولنان (تغلب) ، (ایاد) ، (نمر) قبائل عربیه سی اوزرینه ده
جزیه طرح ایتمک ایسته مشلردی . فقط قبائل مذکورہ جزیه اعطاسندن
استکفاف ایلدیلر . بو استکفاف حقتده حضرت عمره معلومات ویریلنجہ
مشارالیه اصحابی طوپلایه رق استشارده بولندی . مستشارلردن بری : « بونلر
عربدر . جزیادن استکفاف ایدرلر . شدتلی و خصومتلی آدملردر . کندیلرینی
کوجندیره رک عرب اولمیان دشمنلرک انده آلت اولملرینه باعث اولمق جائز دکلدر »
مطالعہ سنی بیان ایلدی . مطالعہ واقعه حضرت عمرک حسیات ذاتیه سنہ ده موافق
کادیکندن کندیلرندن طوغه جق چوجقار خرستیان یا بلماق شرطیله عینی
اسلاملر کبی انلرک اوزرینه یالکز صدقه فرض اولمق اکتفا ایدلدی [۲] .
حضرت عمر بو شیلرک جملہ سنی اتحاد عربی یی محافظه ایچون یا بلسی
واجب بر وظیفه عد ایدیوردی . مشارالیه (ولید بن عقبه بن ابی سفیان)
عراق و الجزیرہ یی فتحه کیتدیکی زمان اورالرده بولنان خرستیان سرب قبائلی
کندیسنه التحاق ایتمش ایسه ده یالکز (ایاد) قبیله سی ترک دار ایدرک روم
ممالکنه التجا ایلمش ایدی . (ولید) کیتی حضرت عمره یازدی . حضرت
عمر روم حکمدارینه شو نامہ یی کوندردی : « آلدیغ معلوماته کوره عرب
قبائلندن بری مملکت مزی ترک ایله طرفکزه کچمش . الله قسم ایدرم که اگر
اوقیلہ یی کندی مملکت کزدن چیقاروب بزه اعاده ایتمز ایسه کز بزه بولنان
بتون خرستیانلری مملکتدن اخراج و سزه ارسال ایلرز » . بونک اوزرینه روم
پادشاهی مذکور قبیلہ یی مملکتندن چیقارمغه مجبور اولدی [۳] . حضرت
عمرک بو قبیلہ یی فرط اعتنا ایله آرامسی ده اتحاد عربی حقتده کی فکرینه
بر دلیل تشکیل ایدر .

روی زمینده انتشار

حضرت عمر اتحاد عربینک توسیعنه خدمت و بو اتحادی روملر و ایرانلیلرک علینه قوت و ظهیر اتخاذ ایلک اوزره عربلری شام و عراق قطعهلرینک فتحنه تشویق ایتیش ایسهده ده اوتوده بولنان ممالکی فتحه آنجق حجرتک اون دردنجی ویا اون سکزنجی سنهسنده مساعده ایش ایدی. فتوحاتک بوضورتاه توسعنه «روی زمینده انتشار» نامی ویرلشدر. اسلاملر اوتاریخه قدر نائل اولدقلری مظفریات و غنائم نشوه سیله نشوهدار اولهرق ممالک مفتوحهک اوتهسنده بولنان ممالکیده ملک اسلامه ضمیمه ایتک ایستورلردی. فقط حضرت عمر دن بونک ایچون مساعده طلب ایتدکجه خلیفه مشارالیه مأذونیت ویرمیوردی. مصرک فاتحی (عمرو بن العاص) ده اول جاهلیت دورنده مصری کوروب آکلامش ایدی. شام و عراق قطعهلری فتح ایدیلنجه مشارالیه حضرت عمره کله رک مصرک فتحه تشویق و ترغیبده بولمش و «اک زنگین و خریدن عاجز اولان بو قطعاه فتح اولنور ایسه اسلاملر ایچون قوت و معین اولور» دیمش ایدی. حضرت عمر اول امرده بوکا موافقت ایتامش ایسهده (عمرو بن العاص) طرفدن امرار وقوع بولسی اوزرینه کمال تردد ایله فتحه موافقت ایتدی. (عمرو بن العاص) یوله روان اولهجنی سردلرده حضرت عمر اکا: «کیت، موفقیتکی الهدن دیلم. یوله ایکن سکا مکتوبم کله جکدر. مصره داخل اولدن مکتوبمی الیرده مکتوبده مصردن واز کچ امرینی کورر ایسهک فتحدن واز کچرسک. مکتوبمی آمدن اول مصره داخل اولمش بولنور ایسهک او حالده ایلری کیدرک الهدن نصرت و موفقیت دیلرسک» ویتنده بولندی. (عمرو بن العاص) حضرت عمر دن رجته دائر مکتوب کلمسندن قورقهرق معیتدهکی آدملر ایله برابر کمال سرعتله قطع مراحل ایتیش و (عریش) ده یقین و مصرک حدودی خارجنده بولنان بر بلدهیه واردینغی زمان حضرت عمرک مکتوبی کندیسنه یتشمش ایسهده غازی مشارالیه یوله دوام ایدرک مکتوبی آنجق مصر حدودی داخنده بولنان عریشه واصل اولنجه آچوب اوقومشدر. حضرت عمرک مکتوبی شو مآلده ایدی: «بسم الله الرحمن الرحیم. (خلیفه عمر بن الخطاب) دن (عمر بن العاص) ده...»

اللہک سلام وبرکاتی اولسون . بو مکتوب مصر قطعہ سنہ داخل اولدن اول سکا واصل اولور ایسه فتحدن واز چہرک کیری یه عودت ایت . مکتوب مصرک ایچریلرینه ، یاخود بر قسم اراضیسنہ داخل اولدیغک حالده سکا یتیشیرایسه ایلری یه طوغری حرکتہ دوام ایله . سکا امداد یتیشدیره جکم . . (عمرو) اورادن حرکت ومصری فتح ایلدی . .

(اهواز) فتح ایلدیکی زمان حضرت عمر : « کاشکی فارس مملکتی ایله آره مزده آتشدن بر طاغ بوانسهیدی . تاکہ نه انلر یزه واره بیلسونلر . نه ده . بز انلره واره بیللم » دیمش ایدی . مشارالیهک دکتری کچمکدن اسلاملی منع ایتسی ده بو قیلدن ایدی . اسلاملر بر شهره نازل اولمق ، یاخود بلاد مفتوحه دن برنده اردوگاه تأسیس ایتمک ایتدکجه حضرت عمر - آرزو ایتدیکی زمان دوه سنه بینه رک اورایه کیده بیللمک ایچون - اور ایله مرکز خلافت اولان (مدینه) آره سنده حائل بر صویک بولغماسنی توصیه ایدردی . . بودخی . خلیفه مشارالیهک مرکزی بلاد عربده اولمق اوزره عصیت عربیه یه چالیشدیغنی ارئه ایلر . بونکله برابر حضرت عمر عربلرک روی زمینہ انتشارلرینی لابد کورنجه قوماندانلرینه فوجا حاده ایلری کیتلرینه مساعده ایتش ایسه ده بالخاصه قرشیلر حقنده اسکی فکرندہ دوام ایدرک انلری مدینه ده ایقا و کندیلرینه : « بوملت ایچون اک زیاده قورقدیم شی سزک هر طرفه یاینلمک زدر » دیهرک مدینه دن چیقملرینه ممانعت ایتش ایدی . هر کیم اولور ایسه اولسون قریشدن بری خلیفه مشارالیهه بالمراجعه محاربه یه کیتمکی التماس ایتدکجه حضرت عمر : « جناب پیغمبر ایله برلکده اجرا ایتدیکنک غزالرک شرفی سکا کافدر . سنک ایچون بوکون غزایه کیتمکدن ایسه نه سن دتیایی کوره سک ، نه ده دنیا سنی کورسون » دیر ایدی . خلیفه مشارالیه بومنی یالکز قریشدن اولان مهاجرینه روا کوریوردی . دها صکره حضرت عثمان مقام خلافتہ کانجه مهاجرین مشارالیهی سربست بر اقدیغندن بونازدن بر قسمی شامه کیدرک (معاویه) یه التحاق ایتش ، دیکر قسمی ده اطراف سائر یه طاغلمشدر [۱] .

شو حالده حضرت عمرک اوائل خلافتنده فکر سیاسی عربلرک منحصر آ جزیره العرب ایله کاجوار اولان شام وعراق جهتده اقامت ایتلرینه ومدینه نک

مرکز اسلام و قرشیلرک اسلامیتک اساس و منشأی اولمق اعتباریله بونلرکده مدینه دن آیرلامارینه مصروف اولمش ایسه ده یكدیگرینی تعقیب ایدن فتوحات و مظفریاتی طور دورمه امکان اولدیغندن عربلرک توسیع فتوحات ایله روی زمینده انتشارلرینه احوالک سوقیله بالجوریه مساعده ایلش ایدی .

اسلامیتک قائم اولدیغی عصیت؛ اتحاد عربیدن عبارت اولدیغی ایچون او زمانلرده هر ایکی لفظ ، یعنی عرب ، اسلام لفظلری ، باخصوص اسلاملرک حاکمیتته منقاد اولان اقوام آرسنده ، الفاظ مترادفدن ایدی . اسلام دینجه عرب و عرب دینجه اسلام آکلاشیلردی . بوسیه بناء سریانلرده (طیبوتا) لفظی هم عرب ، هم اسلاملره ، متساویاً ایکسینه دلالت ایدر [۱] . عربلر آرسنده قبل الاسلام و بعد الاسلام جایگیر اولان روابط اتحادده شوفرک وار ایدی که زمان جاهلیتده انسابک اختلافی ایله مختلف متعدد عصیتلره تابع ایدیلر . اسلامیتدن صکره ایسه روح اسلامیتک اقتضاسی وجه ایله آبا واجدادک ذکرینی ترک ایدرک عرب نامی آلتنده اسلامیتله برعصیتته تابع اولدیلر . عربلر زمان جاهلیتده انساب ایله تفاخر و تناضل ایدرکن اسلامیت دورنده تقوی و دین اغوزنده جهاد ایله احرازتقدم و رجحان ایتمهک باشلادیلر . بونک اوزرینه عربلر آرسنده اولجه ذکرى موجود اولیان بر طاقم اسلامی فرعی روابط اتحادیه وجوده کلدی .

طبقات عربیة اسلامیه

حضرت نبی نثر اسلامیه تثبث ایتدیکی زمان دعوتی قبول و کندیسنه مظاهرت ایله جک آدلره محتاج اولدی . کندی قبیله سندن اطرافنه برطاقم ذوات طوبلاندى . بونلر جناب پیغمبرک نثر ایتدیکی دیانته ایمان کتیره رک کندیسنه نصرت و مظاهرتده بولندقدن ماعدا بعضلری دین سببندن حبشستانه ، دیگر بعضلری ده حضرت پیغمبر ایله برلکده مدینه یه مهاجرت ایلدکاری ایچون بونلره (مهاجرین) نامی ویرلدى . مهاجرین طبقات اسلامیه نك الك اسکیسیدر .

[۱] الالهلال ۶ و ۷ سنک ۱۳ نجی سنه سنک ایکنجی نسخه سنه مراجعت بیورله .

حضرت نبی (مدینہ) یہ ہجرت وانامت ایدنجه بوشہراہالیسی کندیسہ نصرت ومظاہرتدہ بولمقاہہ برابر اسلامیہ دہ ایمان کتیردکلرندن جناب پیغمبر بونلرہ (انصار) نامنی ویردی . (انصار) دیگر بر طبقہ اسلامیہ تشکیل ایتدیلر . (انصار) ایلہ (مہاجرین) ہ (صحابہ) اطلاق اولندی . صحابہ حضرت نبی یہ یار وهمدم اولانلر ، یاخود طانیانلر دیمکدر . بو ایکی طبقہ دن ، ہر بری بر طاقم احوال مخصوصہ نک نتیجہ سندہ بر اسم مخصوص ایلہ یاد اولنور بر طاقم جماعتلر تورہ دی کہ بونلر اسلامیہ مظاہرتدہ ویانشرندہ بیوک بر تاثیر اجرا ایلدیلر . مثلاً (بدر) وقعہ سی اسلامیٹک تأییدینہ عظیم بر تأییردہ بولندیغندن او وقعہ دہ بولنان اسلاملر سائر اسلاملردن ممتاز طوتیلہرق اکا نسبتلہ بونلرہ (بدریون) ، یاخود (اہل بدر) نامی ویردی . کذلک عراق و فارس ممالکنک فتحی تمہید ایدن (قادیسیہ) محاربہ سندہ بولنانلر (اہل قادیسیہ) نامیلہ معروف اولدیلر . اسلاملر بو طبقہ ویاجماعتلردن ہر بزینی بر امتیاز مخصوص ایلہ ممتاز قیلہرق (اہل بدر) و (اہل قادیسیہ) یہ سائر اسلاملردن فضلہ معاشرلر تخصیص ایلدیلر .

مکہنک فتحندہ بولنانلر ، یاخود اسلام فرقلرندہ بیوک بر تأییری اولان (جمل) ، (صفین) وقعہ لری کبی سائر محارباندہ اثبات وجود ایدنلر حقندہ دخی اوکبی امتیازات ویریلوردی . حضرت علینک شیعہ سی کندی فرقلرندن (جمل) وقعہ سندہ بولنانلری ممتاز طوتارلردی . چونکہ او وقعہ دہ مظفر اولمشلردی . انلرہ (اصحاب الجمل) نامی ویریلردی . (بنی امیہ) طرفدارلری دہ بالعکس (صفین) محاربہ سندہ بولنانلری ینہ عین سبیدن ممتاز طوتارلردی . (معاویہ) بونلرہ سائر طرفدارانندن زیادہ معاشرلر تخصیص ایتمش ایدی .

مع مافیہ صحابہ کرام ہجرتہ ویابیعتہ سبق جہتیلہ دخی یکدیگریہ احراز رجحان ایدرلردی . عقبہ بیعتی اصحابی ، غار اصحابی او جمہلہ دندی . بیعۃ الرضواندن اول حضرت نبی یہ یار وهمدم اولانلر دہا صکرہ صحبت پیغمبری ایلہ مشرف اولانلردن دہا ممتاز ایدیلر . ایشتہ بو وامثالی وسیلہ لر ایلہ تمیز ایدن دہا بر چوق طبقات وار ایدی . بونک شرحی اوزون سورر . حفاظ ، قراء ، قلبلری تألیف ایدیلنلر ، والیلر ، قضیلر ، تابعین ، تابعینک تابعینی وسائرہ کبی احوال دینیہ ویاداریہنک ایجاب ایتدیکی مراتی دہ اونوتماق لازم کلیر .

عربزاده نسب عصیبتی اسلامیتدن صکره بسبتون زائل اولیوب یالکز او شکادن بر شکل دینی به تحول ایلدیکندن حضرت نینک قبیلهسنه (قریشه) اک زیاده یقین بولنان نسب نسلرک اک شرفلیسی صایلدی. قریش نسی نسلرک اک عالیسی عد ایلدیکی کبی مناصب، مراتب و ماشلرده تمیز و تقدم ده، باخصوص «الائمة من قریش» حدیثی اشتهار ایتدکدن صکره، قرشیاره ویرلدی [۱]. قرشیلر هرشیده وحتی احوال حیات وولادته کافه ناس فوقنده برموقعده طوتولهرق «آلمشده قادین حامل اولماز، مکر قرشی اوله. انبی یاشنده بر قادین حامل اولماز، مکر عرب اوله» دینیلدیکی کبی [۲] کذلک «قریشدن بر قادینک قیزی جاریه اوله ماز» [۳]، «قرشی منافق و ایمانمز اولماز» [۴]، «قریشدن بر آدم تاریخدن بشقه هیچ برعلمه کندی ویرماملیدر» دینیلدی [۵]. ایسته بوسایه ده ریاست (خلافت) خارجدن هیچ بر رقابته دعروض اولمقسنزین یقین زمانه قدر قریشده استقرار ایشدی.

مهاجرین و انصاردن متشکل اولان صحابه صنوقدن هر برینک باخصوص بنی امیه زماننده بر مقام مخصوص و بر فرقه مخصوصه سی واردی. امویلر زماننده دهشت نبوتک زوالی اوزرینه خلق عصیبت جاهلییه رجوع ایلدکلرندن مهاجرین ایله انصار یکدیگرینه خصم و رقیب کسیلهرک اسکیده عدنانیلر ایله قحطانیلر آرسنده تکون ایدن مفاخراتی در خاطر ایتدیلر. مهاجرین عدنانیلردن (مضردن) و انصار ایسه قحطانیلردن (اوس و خزرجدن) ایدیلر. آردهده حاصل اولان رقابت تأثیریه بونلردن هر بری علی الاکثر اوصره لرده توردهن فرقه لر دن برینک طرفنه کچدی. انصار حضرت علینک فرقهسنه و مهاجرینک قسم اعظمی (معاویه) نک طرفدارلغنه داخل اولهرق یینلرنده اسکیمی کبی شمر و سائر ایله هجو و مفاخره لره عودت ایدلدی.

مدینه اهالیسندن واک جسور آدملردن متشکل اولان انصار کرام اهل شورایی تشکیل ایدیورلردی. اصدار ایتدکلری حکمملر ملت اوزرینه نافذالحکم ایدی. بونلر حضرت علی ایله سائر اهل بیتک طرفدارانی ایدیلر. (معاویه) کندی نفسی ایچون خلافتی طلب ایلینجه انصار اکا قارشی شدتله

[۱] العقد الفرید ۴۰ ج ۲ [۲] اغانی ۸۸ ج ۱۵ [۳] اغانی ۱۱۰ ج ۱۴

[۴] اغانی ۶۰ ج ۱۴ [۵] البیان ۱۵۱ ج ۱

مقاومت ایتدیلر. بوسیدن (معاویہ) نك آدملى انصاردن نفرته كندیلرینی تذلیله چالشیپلر و چوق دفعه لر انصاره « انصار » لقبی ویرمكدن استكاف ایدرلردی. روایتہ كوره انصاردن بعضاری اثنای خلافتده (معاویہ) نك حضورینه کیرمك ایچون استیزان ایتشاردی . حاجب (معاویہ) نك حضورینه کیرهرك : « انصارك دخولنه مأذونیت ویریلورمی ؟ » دییه صورمش ایدی . او صرده (عمرو بن العاص) معاویه نك نزدنده بولنیوردی . « ای امیرالمؤمنین ! بولقب نهدر ؟ خلی کندی نسلبرینه ارجاع ایلکیز » دیدی .

خلفای راشدینك سیاستی

خلفای راشدین زمانده اسلامیتك سیاسی بر دولتی اولیوب او صرده دولت هیچ بر عصرده مثلی ایشیدلماش برشکلده تقوی ، عدالت ، رفق و ملایمت اساسلری اوزرینه مؤسس بر خلافت دینه دن عبارت ایدی . او دورك وبلکه علی الاطلاق بتون ادوار اسلامیه نك اك بیوك آدمی حضرت (عمر بن الخطاب) ایدی . خلیفه مشارالیهك مروی اولان افعال و مناقبی بشریتده پك نادر تجل ایدر . مناقب عمریه کتابلرده مدون و مشهوردر . (ابو بكر) ه كلنجه دور خلافتك قیصه لنی اولسه بیوكلكده حضرت عمردن کیری قالماز . (ابو بكر) ك ارتداد اهلنه اعلان جهاد ایله انلری حوزة اسلامیه ارجاع ایتیمی اسلامیت نظرنده اك پارلاق خدمتلردن معدوددر . حضرت نینك وفاتندن صکره خلیق اسلامیتی ترك ایتدکلرندن اسلاملر هنوز دور طفولیتده بولنان دولتلرینك زوال بولمسدن اندیشه یه دوشدیلر . حضرت (ابو بكر) درحال بر غیرت خدایسندانه ایله مرتدلر ایله حرب و دینی تأید و تحکیم ایلدی . خلفای راشدیندن حضرت علی و حضرت عثمان دخی اوکبی مناقب عالیه ایله متصف ایدیلر .

حضرت ابو بكر

خلفای راشدینك دوری فی الحقیقه اسلامیتك دور زرینی ایدی . خلفای

مشاراليهك زهد ، تقوى ، عدالتدهكى مناقبي مشهوردر . حضرت (ابوبكر) اسلام اولديني زمان اودورلرده بيوك بر ثروت ديمك اولان قرق بيك درهمه بالغ بر ثروت خصوصيه مالك ايدى . كرك بو ثروتى و كرك تجارت طريق ايله قازانديني اموالى اسلاميت اغورنده صرف ايلدى . (ابوبكر) ك زمانده برييت المال موجود ايدى . فقط بورايه كيرن پاره لر هپ اسلاملره صرف اولئوردى . مشاراليه ارتحال ايتديكي زمان مذكور خزينه ده بر دينار دن بشقه پاره بولئدى . (ابوبكر) ك خانه سى مدينه نواحي سندن (سنح) ده [١] كائ ايدى . مدينه دن بوراده كى خانه سنه يايا كيدر و كندى آته يك نادر بينردى . مدينه يه كلدكجه خلقه نماز قيدير يردى . ياتسى زمانى اولنجه (سنح) د عودت ايلر ايدى . بونكله برابر خليفه مشاراليه هر كون چارشويه قوشه رق آليش و يرش ايله ، تجارت ايله مشغول اولوردى . (ابوبكر) ك بر سورى قيونى واردى . تاجندن متفع اولوردى . بعضاً بالذات كنديسى بوسورى يي كودمكه چيقاردى . مشاراليه خليفه اولدن اول خلقه قويونلرني صاغاردى . خليفه اولنجه بر جاريه نك : « شمدى ابوبكر آرتق طاوارلر مزي صاغماز » ديديكنى ايشيدير . « خير ، طاوارلر كزى صاعغه دوام ايدم جكم . نائل اولديغم منصب بنى دكيشديره مز » جوابى و يرير . حضرت (ابوبكر) مقام خلافته كچكدن آلتى آتى صكره مدينه يه تحويل مكان ايدرك : « تجارت ايله اشتغال ايله برابر امور مسلمين اداره اولته ماز . هر حالده اسلاملر ك خدمته حصر وجود ايمك لازمدر ، ديمش و تجارتدن فراغت ايلشدر . بو تاريخدن اعتباراً بيت المالدن كنديسنه تخصيص اولنان سنوى ٦٠٠٠ درهم ايله كچنيردى . بالاخره وفاتى كلنجه كنديسنه عائد بر قطعه ارضك فروخت اولنه رق ائمانى ايله اموال مسلميندن آلديقى معاشك تسويه سنى وصيت ايلدى .

عمر بن الخطاب

حضرت عمره كلنجه مشاراليهك زمان خلافتنده فتح ممالك ميسر و اموال

[١] سنح ضم سين و سكون نون ايله مدينه نك محلات سندن اولوب (ابوبكر) ك خانه سى بو محله ده ايدى و خانه نويون برميل اوؤاق ايدى (معجم البلدان) . اصلده خا ايله ضبطى خطادر .

غنایم مزداد اوله رق خزان کسرویه و قیصریه اسلام رجال دولتتک اللربینه کچمش ایکن جناب فاروق بو فیض ثروت و سامانه رغماً زهد و یوقلق ایله کچنمکده پک ایلری کیمش ایدی . حتی دری و سائرہ پارچه لریله یامه لی بر ازار ایله نمازه ، خطابتہ طوروردی . کندیسنه مخصص اولان معاشی خرج ایتدکدن صکره پاریه محتاج اولدقجه بیت المال ناظرینه کیدرک بالآخره معاشندن قطع ایدمک اوزره پاره استقراض ایلردی . اموال مسلمینک صیانتته پک حریص اولدیغندن او پاره لری اسلاملرک منافعه غیر متعلق اموره صرف ایتزدی . کرک دینی ، کرک سیاسی بالجمله امور مسلمینی بالذات رؤیت ایدردی . نشر اسلامیت مقصدیله چارشولری طولاشیر ، قرآنی تلاوت ایدر و خاتی تقوی و حسناته تشویق ایلردی . بر شی ایچون ترغیب ایتسه او شی ایله اک اول کندیبی عامل اولوردی . حضرت عمر شراب ایچنلره سکسان دکنک جزا وضع ایتدیکی کبی چول خلقنه قرآن اوکرتمک ایچونده حافظلر بونلرک آرقه سندممتخیر اعزام ایدردی . قرآندن هیچ بر شی حفظ ایتین بونورسه ممتحن طرفندن ضرب ایله جزا ویریلردی . بعضاً بودایاقده افراطه کیدلمکله مضروب هلاک اولوردی [۱] . خلیفه مشارالیه والیر ایله قوماندانلر حقنده شدتلی طاورانه رق انلردن دقتله حساب صورار ، افعال و احوالی تحقیق ایدر و انلردن هر کیمده اکریلک کورور ایسه خاطر و موقعه باقیه رق اکریلکنی طوغر و دور ایدی . از جمله سردار اسلامی نامدار (خالد بن الولید) شعار صلاح و تقوایه مخالف بر کارده بولنش ایدی . حضرت عمر مشارالیهی همان نزدینه احضار و ضانکه بر کوله ایش کبی شدتلی تویحات و تهدیداته دوچار ایلدی . (خالد) بوکا قارشی آغیز آچه مدی [۲] . حتی بعضاً حضرت عمر والیرلی دره (طوره ، قامچی) ایله ضرب و شدتلی تویخاته کرفتار ایلردی ده او والیرلردن هیچ بری اکا قارشی برسوز ، براعتراضده بولمازدی . چونکه جناب فاروق عفتی ، عدالت و حقانیتی ، فرط زهد و قساعتی کندیبی او والیرک نظرنده پک مهیب و محترم برموقعه اصعاد ایتمش ایدی . حضرت عمر شراب ایچنلرایله اموال مسلمینه کوز دیکنلر حقنده غایتله شدید طاوران دینی خالده خلقه قارشی بر پدک اوز اولادینه معامله سی کبی رحیمانه

و شفیقانه معامله ده بولتوردی . فقرا و محتاجینه مهمانداری مبدول ایدی . خلقك اطعامی ایچون قوردیغی سفره لرده اوزر اوزر چاققلر ایله یك ویریردی . قوماندانلری خانلرندن غیبوت ایتدکلری زمان عالمهلرینی یوقلار ویر شیئه محتاج کورنجه انی اعطا وتلافی ایدردی [۱] . حضرت فاروقك عموم خلقه قارشى عدالتی و غیر مسلملره رفق ، مرحمت و ملایمتی تأثیریله علی العموم رعایا کندینه حسن اطاعتله متحسس ایدیلر . ایستین اسلام اولیور و ایسته مین کندی . آرزوسی و کمال راحت ایله رایت اسلام آلتنه کیریوردی . فی الحقیقه حضرت عمر زمام امور دولت و حکومتی آهین بردست حکمت و درایتله طوتیوردی . فقط و تاقا که شهید اولدی ، دولتک تمللری صارصیلدی ، برچوق ممالک و بالخاصه مرکز خلافتدن اوزاق بولنان خراسان ، سجستان و سائره دائره اطاعتدن خروج ایلدی [۲] .

عثمان بن عفانه

حضرت عثمان، دها اول بیان ایتدی کمز اسابدن طولایی سائر مسلمینک و بالخاصه مدینه اهالیسنک خصومتی دعوت و شهادتی انتاج ایدن رقت وضعفی و بنی امیه دن اولان اقرابسه استسلامی اولسه ایدی علو مناقبه سائر خلقای راشدین کبی عد ایدیله چکدی . مشارالیهک شهادتی امویلرک کندی نفسلری ایچون طلب خلافت ایللرینه وسیله اولدی . حضرت عثمان کندی نفسی ایچون پاره جمع و ادخار ایدن ایلاک خلیفه ایدی . روایته کوره شهید ایدلدیکی کون خزینه دارینک نزدنده ۱۵,۰۰۰ دینار ایله ۱,۰۰۰,۰۰۰ درهم نقد بولندی . ترک ایتدیکی آت و دودولردن بشقه (وادی القری) ، (حنین) و سائرده ۱۰۰,۰۰۰ دینار قیمتنده کوی و چفتلکلر دخی براقش ایدی . کندیبی کبی صحابه دخی انک دورنده کوی و چفتلکک صاحبی اولمشلر و قوناقلر اتشا ، ثروت جمع و ادخار ایلیه رک زنکینک و رفاهیه آیشمشلردی [۳] . بناء علیه حضرت علینک ، جناب فاروقك زهد و قناعت و محرومیتده عین مناقبی ایله متصف اولدیغی حالده ، حضرت عثماندن صکره مقام خلافته کلمسی ائلرک ایشنه موافق کلدی . او صروده (معاویه) نک ادعای خلافت ایتسی و حضرت علینک مسالک

[۱] کتابمک ایکنجی جلدی [۲] ابن الاثیر ۶۰ ج ۳ [۳] سعودی ۳۰۱ ج ۹

زاهدانہ و محرومیتکارانہ سنہ بستون مخالف بریولده صحابہ بی پاره و منصب ایله اطماع ایلیسی ازك حضرت علی یه قارشی امتناعلرینه یاردیم ایتمش ایدی . یونك تفصیلاتی ایلریده کوریله جکدر .

علی بن ابی طالب

زهد و تقواده کی مناقبی شهرتکیر آفاق اولان حضرت علی اسلامیه صوك درجه متمسك اولمقوله برابر سوزی ، اوزی پك طوغری بر ذات ایدی . هیچ بر ایشده حیاه و قورنازلق استعمالی بیلمزدی . کافه حرکاتنده احکام دینی ، صدق و حقیقتی رهبر اتخاذا ایلردی . یوقلق و احتیاج ایله یاشامنی بر فضیلت صایاردی . مشارالیه کریمه نجبیه نبی حضرت فاطمه ایله تزوج ایتدیکی زمان یتاق اولمق اوزره بر قوچ پوستندن بشقه بر شیه مالک دکل ایدی . کیجه لین بو پوست اوزرینه یاتارلردی . کوندوزلری صو طاشیدقلری حیوان ایچون اوزرینه یم قورلردی . حضرت علینک اوشاغی ، خدمتکاری یوق ایدی . اثنای خلافتنده کندیسنه اصفهاندن بر مال کتیرلمش ایدی . مشارالیه بومالی علی السویه یدی پای یابدقن صکره بر کرده اکمک فضلہ کورنجه انی ده یدی پای یاهرق دیگر پایله علاوه ایلدی . صغوقدن وقایه وجود ایدمین خاولی یرقتان کیردی . حضرت علی بر کون بر درهم ایله خرما آلهرق بر چارشف ایچنده کوتوررکن بر ذات کندیسینی کوروب : « ای امیرالمؤمنین ! ویریکز ، بن طاشیهیم » دیر . حضرت امام : « عائله صاحبی انی طاشیمغه دها زیاده وظیفه داردر » جوانی ویریر . مشار الیهک : « قارنی آچلقدن ایچنه کچمش ، دوداقلری صوسزلقندن قورومش ، کوزلری آغلامقندن چاباق طوتمش اولمیدر » سوزلری اسلاملرک نصل اولملری ایجاب ایتدیکنه دائر اولان اقوالندن ایدی [۱] . حضرت علی عدالت و حقانیتک پرستشکاری ایدی . بر کون کندیسنه عائد بر زرهی بر آدمک یاننده کورده رک استردادی ایچون صحابه دن قاضی (شریح) ه مراجعت ایدر و خلیفه اولدینی حالده اثنای محاکمه ده محضامساوات و عدالتی تقدیساً خصمی ایله حضور حاکمه یان یانه طورر . حضرت امام

مخاربه به عسکر اعزام ایتدیکه خلق حقتده رفق وملایمت ایله معامله ده بولمیرتی .
وقادینلره طوقونمندن چکنمیری انلره توصیه ایدردی .

حضرت عمر جریان عدل وحقانیی تأمین ایچون رجال دولتی نصل شدید
برحساب ومراقبه یه تابع طومش ایسه حضرت علی دخی بوخصوصه عینی یولی .
طومش ایدی . حضرت امام دور عمریده اولدینی کی خلق دهشت نبوت
تأثیریه صدق تدینده بولندقلری برزمانده مقام خلافته کلش اولسه ایدی دور
حاکمیتی دها زیاده امتداد ایده جک وتدبیر ملکده کی اجرا آتنده ضعف وتقصان
کورولیه جکدی . لکن نه چاره که حضرت علی مقام خلافته کلدیکی زمان نیتلر
فساده اوغرامش ، رجال حکومت مأموریت ومنصلره کوز دیکمش
و (معاویه) کی حریص جاه و داهی برآدم میدان رقابته آتش بولنیوردی .
فی الحقیقه (معاویه) برداهی ایدی . دها و ذکایله ، حیاه وقورنازلق ایله ، بذل
اموال ایله ایشه یارار آدملری ، قوتلی فرقه لری اطرافنه طوپلامش ایدی .
حال بوکه حضرت علی والیرلیه قوماندانلرندن حساب صورمقده ودین وتقوی
احکامنی محافظه ده پک زیاده ایلری کیتدیکندن کوندن کونه طرفدارلرینی غائب
ایدیوردی . **معاویه** اکثری حضرت علیدن آیرنش ایدی . حتی عمزاده سی .
(عبدالله بن عباس) بصره والیدکننده ایکن وجود تابعیندن ومشاهیر فقه او محمدیندن
علم نحوک واضعی (ابواسود الدؤلئ) نک سعایتی ایله کوجنوب چکلمش ایدی .
(ابوالاسود) نزد حضرت امامده (ابن عباس) حقتده سعایتده بولتور .
حضرت امام (ابن عباس) ه اسناد اولنان احوالی یازدرق **مخبرک** اسمنی ذکر
ایتمز . (ابن عباس) حضرت علی یه : « سزه ویریلن معلومات طوغری دکلدرم .
امور مأمورده می بحق ایضا و اموال دولتی محافظه و صیانت ایدیورم . ظنیاته
قولاق آصه مکز اقتضا ایدر » جوابی یازار . حضرت امام کان جوابه اهمیت
ویرمیرک تکرار (ابن عباس) ه : « جزیه پاردسندن نه قدر آلدیگی ، نرودن
آلدیگی ، نردیه صرف ایتدیکی بکا بیلدیرملیسک » مألنده بر امر نامه
کوندیریر . بونک اوزرینه (ابن عباس) حضرت علی یه : « بومملکت اهالیسندن
برچوق پاردلر آلدیغه دئر سزه ویریلن معلوماته پک چوق اهمیت ویردیکنی .
آکلا یورم . یرمه ایتدیکنز آدمی والی کوندیرکنز . بن چکیلوب کیدیورم
والسلام » یازدرق استغفاسنی بیلدیردکن صکره (بنی هلال بن عامر) دن

اولان طایلیرینی دعوت ایدر. بتون قیس قیلمهسی اطرافه طوپلانیر. (ابن عباس) پاره لر طاشیهرق : « ایشته بو ، طوپلانان رزقلمزدر » دیر. بصره اهلایی مشارالیهك آرقهسندہ مکہیہ قدر کلیرلر [۱]. حضرت علی بوسبیدن (ابن عباس) ایله طرفدارانك مظاهرت ونصرتلرینی غائب ایتمش ایدی . فی الواقع حضرت امامك كندی عمزادهسی حقنده روا کوردیکی بو طرز معامله حضرت عمرک كندی والیرلی حقنده اجرا و تطبیق ایتدیکی نوع معامله دن بشقه برشی دکلدی. فقط هیات! اووقته قدر زمان بسبتون دیکشمش، احوال بشقه برشکل آلمش ایدی . (معاویه) کبی برداهی دخی اورته یه آتیهرق پارلر ایله طرفدارلر طوپلامقده ودها و ذکا ایله اسلام قوماندانلرینی كندی طرفدارلغنه جلب و جذب ایلكده ایدی .

فضله اولهرق حضرت عمرک آدملری خلیفه لری کبی غیرت وحمیت صاحبی اولدقن ماعدا دور بداوته مخصوص حسیات فضیلت ، عزت و عفت نفس ، حریت بداوتمکارانه ، وفادارلق مزایاسی ایله ده متصف ایدیلر . اسلامیتك ظهوری دخی اتحاد ، انتباه وقوت اسبابی اکمال ایتمش ایدی .

مع مافیہ شونی ده اعتراف ایتك لازمدر که خلفای راشدینك علی الاجمال طوتدقلری طرز اداره و سیاست طبیعت عمرانه و سیاست ملك و دولته موافق بر طرز اداره دکل ایدی . انلرک حاکمیتی آنجق بردورده یتشمسی نادراتدن اولان برطاقم ذواتك همتی و اتحاد اسلامی ، حمیت دینیہ ، انفت بدویہ واریحیہ عربیہ کبی احوالك یاردیمی ایله تأسس ایتمش بر خلافت دینیہ دن عبارت ایدی . ایشته او احوال ، او خواص بردورده ، برآرده اجتماع و یکدیگریله امتزاج ایتدیکی ایچون برطاقم وقایع اعجازکارانه وجوده کتیردی. اسلامیتك هر طرفه انتشاری و معلوم اولدینی اوزره اون بش ، یکریمی سنه ظرفنده جهانك فتعی ایشته

[۱] ابن الاثیر ۱۹۶ ج ۳

• مؤلف بوراده (ابن الاثیر) ك عباره سنی نقل ایدر ایکن اوافق بر سهوده بولنیور . زیرا (بصره) اهلایی پاره لری آلی ایچون (ابن عباس) ك آرقهسندہ (مکہ) یه دکل ، بلاد عرب ایله عراق آرقهسندہ کائن اولان (طف) چولنه قدر کیتمشلر ایدی . و قیس قیلمهسی قارشی کلارک (ابن عباس) ی حمایه ایتدکلرندن نائل امل اولقمسزین عودته مجبور اولمشلر ایدی . (ابن عباس) سالملاً مکہیہ کیتمش ایدی .

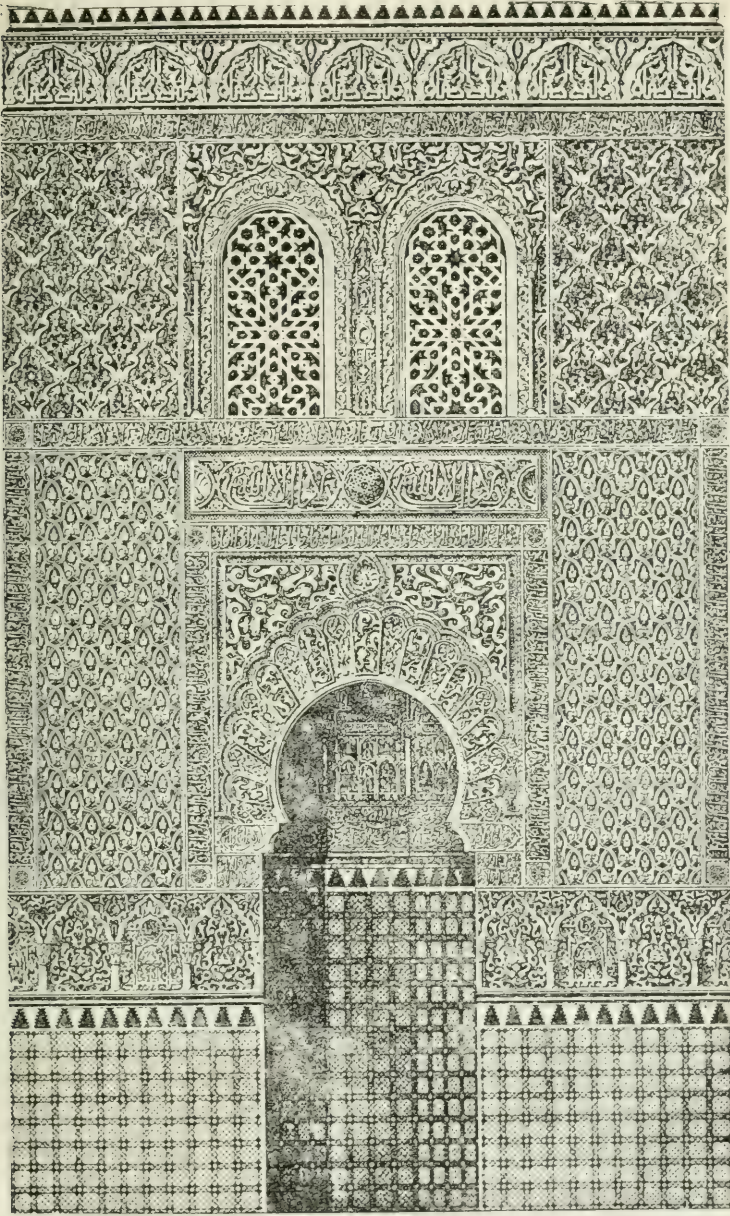
اوسایهده میسر اولمش ایدی [۱]. هر حالده طبیعت عمران نظرندن، خلفای مشارالیهک ادارهء ممالکده اتخاذ ایتدکاری طرز سیاست او حیرتفرزا دوردن بشفقه زماندرده ادارهء ملک و دولت ایچون موافق دکلدی و او خلافت دینهک حاکمیت سیاسییه تحولی لابد و ضروری ایدی. قانون طبیعی بودر.

عربلرک روی زمینده انتشارلری

شمدییه قدر ویریلن معلوماتدن آکلاشایدیغی اوزره اسلامیتک بیوک آدمی (عمر بن الخطاب) عربلری برکتله متحده حالنه کتیرمک و قبائل آره سنده رابطهء اتحادی تقویه ایتمک ایچون چالیشدیغی جهتله شام و عراق قطعهلرنده بولنان عربلرک حجاز و یمن عربلریله برلشهرک اسلامیتک تزاید قوت و سطوتی مقصدیله عربلری شام و عراق قطعهلرینک فتحنه تشویق و ترغیب ایتش ایسهده مذکور ایکی قطعهنک اوته سنده توسیع فتوحات ایتمکدن منع ایتدیکی کبی شهر تأسیس ایدلجکه اوشهر ایله مدینه آره سنده حائل برصو بولنمسنه دقت اولتمسنیده امر ایتش ایدی. حضرت عمرک بوندن مقصدی توسیع ممالک نتیجه سنیده اتحاد عربییه سکتکه کبامک و ممالک مفتوحه نک وارداتی حجاز اهالیسنه برمعاش تشکیل ایتمک اوزره مرکز خلافت حضرت پیغمبرک مزارعی جوارنده قالمقندن عبارت ایدی. بوسه بیدن دخی «صبان دمیری هیچ برقومک خانه سنه کیرمدی، الا که ذلت و مسکنت اورایه داخل اولدی» مآلندن اولان حدیث شریفه بناءً اسلاملری زراعت ایله اشتغالدن منع و بو ممنوعیتک محافظه احکامنده اختیار شدت ایتش ایدی [۲]. چونکه زراعت ایله اشتغال اسلاملرک جهاده دواملرینه مانع اوله جقدی. حال یوکه حضرت عمر خراج و جزیه نک تحصیل و حاکمیتک اسلاملرده بقاسی ایچون اسلاملرک برقوة عسکریه شکلنده قالملرینی آرزو ایدیوردی. اسلامیتک ایلك دورنده اسلاملر طرفندن تأسیس اولنسان (بصره)، (کوفه)، (فسطاط) کبی شهرلر محافظه و یا اشغال عسکری ایچون اقامتگاه اولمق اوزره اماکن

[۱] کتابعزک برنجی جلدی [۲] ابن خلدون ۱۱۹ ج ۱

مستحکمہ ویا اردو کاہلردن بشقہ برشی دکلدی [۱]. کذلک عینی سببہ بناء

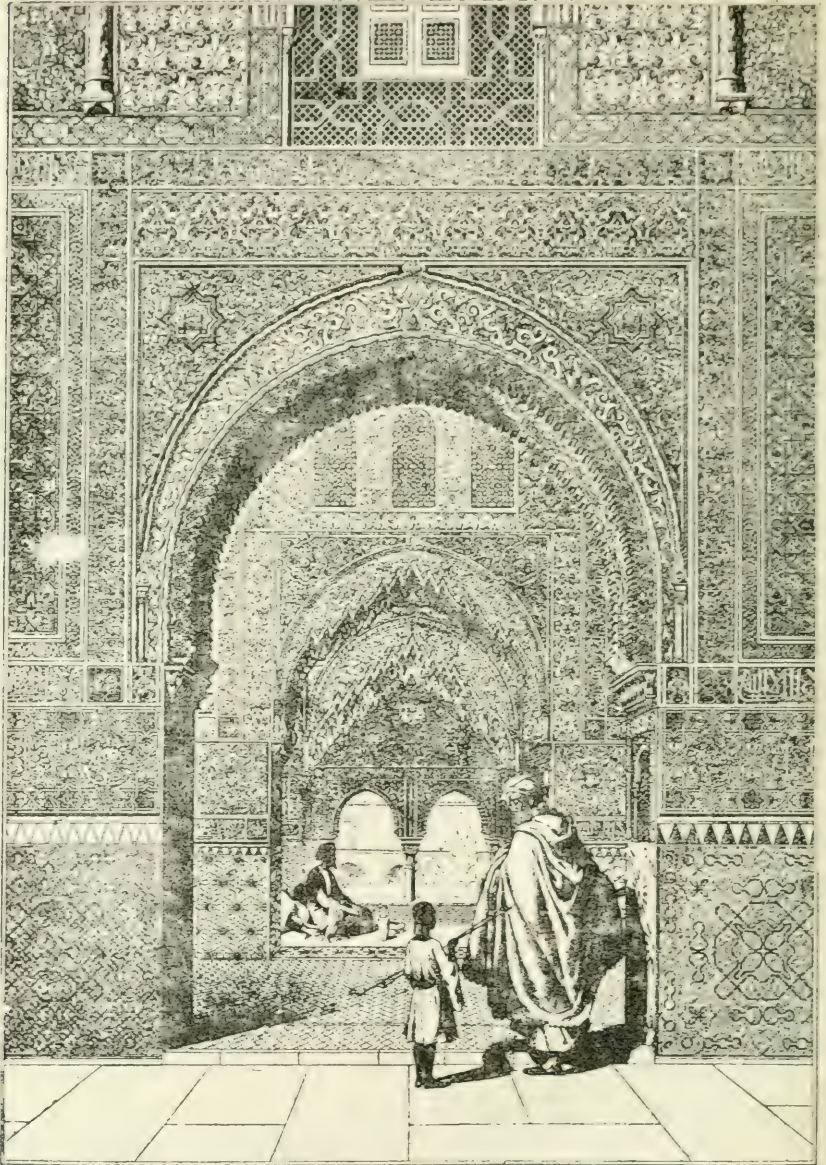

اندلسہ الحمرا جانی محرانک یوقاری قسمی

[۱] کتابک برنجی جلدی

حضرت عمر حضرت نینک « جزیره العربده ایکی دین براقلامیلدر » [۱]

اندلسده الحمرا سراینده ایکی همشیره سالونک اقسام داخلیه سندن
سوزلرییه مشرکیندن حجه کیمسه کباهسی [۲] فکرینه تبعاً غیرمسلملری جزیره

[۱] ابن هشام ۱۹۵ ج ۲ [۲] ابن هشام ۵۰ ج ۳

العربدن اخراج ایلیش ایدی . حضرت فاروق غیر مسلملری جزیره العربدن چیقارماق تهلکد لرندن قورتولمش ایدی . چونکه بونلر غیر-مسلم اولدقلری حالده اورالرده قلمش اولسه ایدیلر ، آسایش و راحت مملکتی اخلاادن کیری قالمه جقلر وبلکه - ایلریده کوروله چکی اوزره دهاصکره شام و عراق قطعهلرنده بولنان خرسیتیانلر روملره نصل مظاهرتده بولنمشلر ایسه - انلرده غیر مسلملره ظمیر اوله جقلردی .

والحاصل صدر اسلامده جاری اولان فکر سیاسی اسلاملرک بلاد عرب ایله اطرافنده قاله رق جهات سائرده طاعلماملرینه مّصروف ایدی . آنجق بوفکر محافظه ایدیلهدمی . چونکه شام و عراق قطعهلرینی فتح ایدن قوماندانلر فتح لذتی طاده رق موثقت جهانگیرانه بی آسان کورمهک باشلامشلردی . توسیع فتوحات ایچون حضرت عمری تضییق ایلدیلر . جناب فاروق ده اول ذکر ایتدیکمز اوزره اصراره قازشی طورده میهرق عراق و شام قطعهلرینک اوته سنده بولنان ممالکی فتح ایله توسیع ملک اسلامه مأذونیت ویردی . حضرت عمر مدینه ده او طور دینی حالده دولتک اطرافنی طوتوب بولندینی یره طوغری چکیوردی . قوماندانلری ایسه او اطرافنی شرق و غربه طوغری چکوب کوتورمک ایستیورلردی . نهایت حضرت فاروق طایانه مدی . او قوماندانلرک فکرینه تبعاً عربلرک روی زمینده انتشارلرینه مساعده ایلدی . بونک اوزرینه عربلر اطرافه طاعیله رق مصر ، فارس ، افریقیه وسائرده فتح ایتدیلر . ده صکره حضرت عثمان مقام خلافته کلنجه قریشه مدینه دن چیقملری ایچون مأذونیت ویردیکندن بولردنخی مدینه دن چیقیدیلر . عربلر روی زمینه طاعیله رق م-مر ، شام ، عراق ، فارس قطعهلر یله بو قطعهلرک اوته سنده بولنان ممالکده یرلشدیلر . او صرهلرده عربلرک مقداری ۲۰۰,۰۰۰ نفوسی کچمیوردی [۱] .

عسا کر اسلامیہ بی تشکیل ایدن بونفوس فتح ایتدکاری ممالکی محافظه و وارداتی جبات ایله مکلف ایدیلر . حال بوکده بونلرک قبضه فاتحانه لرینه کچن ممالکک نفوسی یوز میلیوندن آزدکل ایدی . روم دولتی کبی سطوت وقوت صاحبی بردولتده کندیلرینه قازشی مهیب برهیکل کبی طورده رق فرصت بکلکده ایدی .

تناسل ایله ازدیاد

زمان جاهلیتده کی عربلر بعدالاسلام بالغ اولدقلری مقداره نسبةً عددًا آز ایدیلر . روایته کوره زمان جاهلیتده برآرده طوبلانان اک بیوک اردونک افرادی سکز بیک کشیدن فضله دکلدی . اوده (یوم الصفقه) اردوسی ایدی . ایران عسکری (بحرین) ک مرکز ادارهسی اولان (هجر) شهری جهتلرنده (بنی تمیم) قبیله سنی اورده رق حیوانلرینی ضبط و مصادره ایتشلر واله کچیردکلری چوجق چولقلر ایله قیز و قادینلری اسیر آلمشلردی . بوکا مقابل تمیم قبیله سی ده مسک ، غنبر و مجوهراتی حامل بر ایران قافله سنه هجوم ایله صویدقدن صکره سائر قبائل طرفدن صویدولمقدن قورقه رق چولده بر موقعه صاقلانمشلر ایسه ده حاللری کشف اولنوب سکز بیک کشیلاک بر قوتک هجومه معروض اولمشلردی . ایکی طرف بئنده وقوع بولان محاربه یه (یوم الصفقه) ، یا خود (یوم کلاب الثاني) نامی ویرلمش ایدی [۱] . کذلک اسلامیتک صدر اولنده اسلامیت ایچون عسکر اوله رق دینه نصرت و مظاهره ایدنلر دخی ده ا اول کورولدیکی اوزره آز مقدارده ایدیلر . حال بوکه ممالک اسلامیه کسب وسعت ایتمش ایدی . مملکتک محافظه و اداره سی فضله آدمه محتاج اولدیقدن تناسل ایله چوغاللق مجبوریتی حاصل اولمش ایدی . ذاتاً تناسل ایله تزئید نفوس تازمان جاهلیتده دخی ارکان عصیت عریه دن معدود ایدی . جد حضرت نبی (عبدالغلب) قریش طرفدن زبون ایدلیدیکی زمان اون ارکک اولاده مظهر اولوب انلر ایله کسب قوت ایدر ایسه برینی الله ایچون قربان کسه جکنی نذر ایتمش و اون اولاده ممالک اولنجه کسب قوت ایتمش ایدی .

بنابرین اسلاملر بر طرفدن آز مقدارده اوللرینی ، دیگر طرفدن دخی انشای حربده روم ، فرس و قبیطیلردن برچوق قیز و قادین اسیرلرینی الده ایتلرینی نظر دفته الهرق زوجه لردن بشقه چوجق والده لرینی چوغالتدقلردن

[۱] العمد الفرید ۸۷ ج ۳ (ابن الاثیر ایسه یوم الصفقه ایله یوم کلاب ثانی آری محاربه لر شکلنده کوسترمکده و سکز بیک کشیلاک قوتک یوم کلاب ثانی ده اجتماع ایلدیکی بروایت ایلکده در . ابن الاثیر ۲۲۷ ج ۱)

نسللری تزیاد ایتمش ایدی . ذاتاً دولتک اوائلنده کی نعمت و حضور و رفاهیت دولتک قوتتی کثرت تناسل ایله تزیید ایلر . عربلر بوتاریخندن اعتباراً پک چوق جاریلر استفراش ایتمکه باشلامشلردی . حتی بعضلری سکسان قاری آلمقده ایدی . مثلاً صحابه دن و دهاته عربدن (مغیره بن شعبه) کندی خانه سنده دزت زوجه ایله ۷۶ اوطلق جلایه جمع ایتمش ایدی [۱]. شوخاله کوره بر آدمک اللی ، یاخود یوز ، یاخود دها زیاده چوجقلری طوغارسه شایان استغراب کورولمز . روایته کوره مشاهیر تابیندن (مهلب ابن ابی صفره) نک صلبندن ۳۰۰ اولاد طوغمش ایدی [۲]. اندلس ملوک امویه سندن (عبدالرحمن بن حکم) ۱۵۰ ذ کور و ۵۰ اناث اولاد ترک ایلشدی [۳]. مغربده حکومت سورن (بنی زیری) ملوکندن (تمیم بن معز) یوزدن زیاده ذ کور و ۶۰ قدر اناث اولاد براقش ایدی [۴]. شام ملوک امویه سندن (ولید) ک اوغلارندن (عمرو) ک [۵] طقسان اولادی واردی . بونلرک آلتمش آتیه بیلرلردی [۶]. بصره روایتندن وتابینندن (ابن سیرین) ک برزوجه دن ۳۰ ذ کور و ۱۱ اناث اولادی طوغمش ایدی [۷]. شرح و ذکر می موجب تطویل اولان سائر تناسلری ده اکا کوره قیاس ایدی کز . عباسیلر ، ایوبیلر و سائر کبی اولاد ، برادرلر و عمجهلر دن متشکل بر عصیت ملک ایله دولتک قیامنه دائر تاریخنده پک چوق مثاللر واردر .

نقرهات ایله عربلرک انتشاری

زمان جاهلیتده عربلر جزیره العرب ایله اکا جوار اولان عراقی و شام طرفلر نده منحصراً ایدیلر . اسلامیتک ظهور ایله بودینه مظهرت ایچون عربلر آره سنده حاصل اولان اتحاد عمومی اوزرینه فتح ممالکک تشبث ایله هر طرفه

- [۱] اغای ۱۴۳ ج ۱۴ و المعارف ۱۰۰ [۲] ابن خلکان ۱۴۷ ج ۲
 [۳] نفع الطیب ۱۶۴ ج ۱ [۴] مؤلف ؛ (تمیم بن معز) ی سهواً ملوک فاطمه دن
 (تمیم بن معز ابوعلی) ایله قاریشدرمشدر . طوغریسی تصحیح ایتدی کز وجه ایله دره
 ابن خلکانک برنجی جلدینه مراجعت بیوریله .
 [۵] اصلده سهواً (عمر) شکلا ند کوستریلیور . طوغریسی تصحیح ایتدی کز
 اوزره (عمرو) دره . [۶] العقد الفرید ۲۵۸ ج ۲ [۷] ابن خلکان ۲۵۲ ج ۱

قوشدیلر . اوکرینه کلن ممالک برر برر حاکمیت اسلامیہ آلتنه کیردی . حضرت عمر بوسیل خروشان فتوحاتی توقیف ایدمدی . عربلر فتوحات ایله هر طرفه یاییله رق رایات اسلامیہ یی شرقاً (غانج) نهری وغرباً بحر اتلانتیکی سواحلی اوزرینه رکز ایدیلر . جهانی فتوحات ومظفریات ایله طولدوردق کسری وقیصرک ممالکنی اشغال ایتدکن صکره شهرلرده اقامت ومدنیت ورفاهیه میل ایتدیلر . بونک نتیجه سنده توالی عصور ایله نسبری غائب اوله رق عصیتلری دوچار ضعف اولدیغدن حاکمیتلری ده غائب ایدیلر . اسلامیتک نصرت ونشرینه چالیشان قبائل مضر قبائلی ایله عدنانیه وقحطانیه دن اولان سائر قبائل معاونه دن متشکل ایدی . اسلامیتک ایتداسدن اعتباراً فتوحات ایله دولت اسلامیہ نك اساسلری تمهید و دین اسلامی یی نشر ایدن قبائل آتیده کوسترلمشدر :

قحطانیه دن		عدنانیه دن	
حمیر	کهلان	ریبعه	مضر
قضاعه وبطنونی	اوس وخزرج	تغلب بن وائل	قریش
کلب	غسان	بکر « «	کنانه
سلیح	ازد	شکر	خزاعه
تنوخ	همدان	حنیفه	اسد
بهره	خنم	عجل	هذیل
عذره	بجیاه	ذهل	تمیم
	مدجیح	شیمان	غطفان
وسائر	مراد	تیم الله	سلیم
	زبیدونخ	نمرین قاسط	هوازن
	اشعریون	وسائر	ثقیف
	لحم وکنده		سعد بن بکر وعامر

قبائل مذکورده فتوحاتک اوائلنده شهرلرده اقامت واهالی ایله اختلاط ایتمز لردی . دشمنه قارشى تحشید ایدلمش بر قوه عسکریه دن عبارت ایدیلر . دها صکره بونلر اهالی ایله اختلاط وهر طرفه انتشار ایتدیلر . دولت اسلامیة

عربینہ دن معاشر آلدقلمری خالدہ حدودلرده ، اوزاق مملکتلرده اختیار اقامت. ایلدیلمر . محاربہلرده چورودیلر ، پریشان اولدیلمز . عصرلرک توایلسی ایله نسیلمری ضائع اولدی . نهایت دولتی ده الدن غائب ایتدیلمر .

مراهبرته عربلرک انتشاری

بونکله برابر عربلرک روی زمینده انتشارلری یالکز فتوحات طریقہ وقوع بولامش ایدی . دها واسع برمعیشته نائل اولمق فکریله یکی ممالک مفتوحه لرندن معمور یرلره خانه خلقلریله ، چادرلریله ، حیوانات ومواشیلریله مهاجرت ایله دخی منتشر اولمشلردی . اسلامیتک صدر اولنده (خزاعه) قبیله سنه منسوب برطاقم بطنلر کندی یوردلرنده قوراقلغه دوچار اولدقلرندن صومرعی بولمق ایچون مصر وشام قطعہلرینه مهاجرت ایلمشلردی [۱] . بوکی قوراققلره دوشدکجه یرلرینی براقوب اطراف سائرہ یه کیتمک عربلرجه عادت ایدی . حتی « اعوام الجلاء - کوچ سنه لری » نامیله معروف برطاقم سنه لری ده واردی . اوسنه لرده مصر وشام قطعہلرینه کوچلرلردی [۲] . قبل الاسلام دخی بو کوچلر وقوع بولیوردی . عربلر قوراققلق سنه لره دوچار اولدقجه عراق وفارس قطعہلرینه کیدوب فرسدن خرما وآرپه آلیرلردی . آنجق عرب اولیان بردولتک حاکیتی آلتنده ذلیل اولمق قورقوسیله اورالرده اقامت ایتیه رک تکرار کندی مملکتلرینه عودت ایدرلردی [۳] . اسلامیتدن صکره ایسه احوال بستیون دکیشمش ایدی . اومملکتلری بابالری ، عمجه لری ، طایلمری فتح ایتمش ایدی . زایات عربیه اورالرده موج ایلوردی . واردات مملکت کندیلرینک ایدی . بنابراین آرتق بورالرده اختیار اقامت کندیلرینه خوش وموافق کلیوردی .

مع مافیہ عربلرک کندی مملکتلرینی وقوناق یرلرینی براقوب شهرلره ویاخود شهر اطرافنه هجرت ایتلمزی - باخصوص دولت امویہ زماننده قحطان ایله عدنان ، یاخود مضر ایله قیس قبائلی آرسنده عصیت نسییه تکرار میدان آلدقندن صکره - علی الاکثر بعض خلفا ویا امرانک تشویقی ایله وقوع

بولوردى . برخليفه ويا امير مقام اقتداره كلوب ديكر برعصيته مالك ديكر
براميرك رقابتدن قورقدتجه كندى قبيله سندن ، ياخود حلف وامثالى روابط
ايه قبيله سنه منسوب كيمسه لردن برطاقم جماعتلر كتيه رةك عندالحاجه مظاهر لردن
مستفيد اولمق اوزره بولنديغى شهرك اطرافنده ير اشديرير وانلره مرعاز
ومعاشلر تخصيص ايلردى . نته كيم ملوك امويهدن (هشام بن عبدالملك) ك
زمان خلافتنده مصره والى اولان (وليد بن رفاعه) نك بومامورتي ضره سنده
اويله جه يابلس ايدى . (هشام) عدنانيه دن قيس قبيله سنى توجه والتفات
مخصوصه مظهر ايلش ايدى . چونكه بونلر كنديسنه خدمت وخلافتى تحكيم
ايتمشلردى . قبيله مذكوره برطاقم قبائل ، بطون وافخاذى حاوى بيوك
برقبيله ايكن مصرده بونلردن يالكز بعض بونلر واردى . بوبونلر اوراده
(هشام) ك تايد حاكميتى ايجون كافي دكلدى . خليفه مشاراليهك بوخصوصه
نظر دقتى ايلك اولمق اوزره مصر واليلردن (عبيدالله بن الحبحاب -
الموصلى) جلب ايدى . موما اليه مصردن (هشام) ك تزدينه كلش
وكنديسى ايله قونوشدني ائنده قيس قبيله سندن برقاچ خانه خلقنى مصره نقل
ايجون مأذونيت ايسته مشدى . قبيله مذكوره دن اوج بيك نفوسك مصره
تحويل اقامتى ايله معاشلرينك مصر خزينه سندن تسويه سى خصوصه طرف
-ايغهدن مأذونيت و يرلمش ايسده بونلرك (فسطاط) ده اقامت ايتديرلملرى
توصيه ايدلمش ايدى . (ابن الحبحاب) نفوس مذكوره نى خوف شرقى
(شرقيه ودقهليه) وبالخاصه (بليس) جهتلرنده يرلشديره رك زراعت ايله
اشتغال ايتلمرني امر ايدى [۱] . دها صكره قبيله مذكوره دن برچوق نفوسك
كندى كنديلرينه مصره مهاجرت وهمقبيله لرى افرادينه التحاق ايتلردن
قيسيلرك مصرده كى مقدارلرى چوزالمشدر .

بنى سليم وبنى هملول : — بعضاً برخليفه ويا براميرك قبائلدن برينك
شرندن قورتولمق ايسته مسى اوقبيله نك شهرلره جلب ومدنيت ادخاله باعث
اولوردى . نته كيم ملوك فاطميه دن (عزيز بالله) مضر بطونندن اولان (بنى
سليم) و (بنى هلال) حقتده اويله بر باعث ايله حركت ايتمش ايدى . مذكور
ايكى بطن مشاراليه (عزيز بالله) ك زمان حاكميتى اولان دردنجه عصر

ہجری یہ قدر سیار اہل بادینہ دن اولہرق امرار حیات ایتشلردی . محل
 اقامتلی حجازک آرقہسندہ ونجد قطعہسنگ بری طرفندہ ایدی . (بنی سلیم)
 نجدک مدینہ جہتندہ و (بنی ہلال) دخی (طائف) ک یانندہ نجدک جبل غزوان
 طرفندہ اقامت ایتمکدہ ایدیلر . قیش ، یاز یابدقلمی کوچلر اٹاسندہ عراق
 وشام قطعہلری اطرافندہ طولاشہرق کوی وقصبہلرہ غارتلر اجرا ، یوللری
 قطع وآسایش مملکتی اخلال ایدیورلردی . حتی بعضاً (بنی سلیم) موسم
 کونلرنده (مکہ) دہ وزیارت ایامندہ (مدینہ) دہ حجاج مسلمینہ دخی تعرض
 ایلورلردی . دہا صکرہ (قرامطہ) نامیلہ ظہور ایدن جماعتہ بالالتحاق
 قرمطیلر ایلہ برلکدہ مملکتہ فئالق یاغدیردقلمی حالہ خلفای عباسیہ بونلرک
 تنکیلندن عاجز قالمشلردی . مصر حاکمیتی مشارالیہ (عزیز باللہ) ہ انتقال
 ایتدیکی زمان شام قطعہسی قرامطہنک پنچہ تغلبہ کچمش ایدی . (عزیز باللہ)
 شام قطعہسنی قرامطہنک الندن استرداد وکندیلمی بحیریندہ کائن اولان
 کویلمیہ اجلا ایتدی . (بنی ہلال) و (بنی سلیم) دن اولان طرفدارلری دہ
 دفع شر مقصدیلہ مصرہ نقل وصعیددہ نیل نہرینک جہت شرقیہسندہ اسکان
 ایلدی . فقط بونلر بورادہ دخی راحت طورمدیلر ، برچوق فئالقلم ارتکاب
 ایتدیلمر . خلفای فاطمیہ یوفئالقلمی کوردکلری حالہ ناچار مدارات ایلہ
 فئالقلمینک منغنہ چالیشیرلر وکندیلمندن قوتولمق ایچون فرصت آرادلردی .
 یرقاج سنہ صکرہ فاطمیلرک (افریقیہ) دہکی والیرینک اعلان عضیان ایلہ
 دولت عباسیہیہ التحاق وخیلفہ فاطمینک اسمنی خطبہ ، طراز وراپآدن اخراج
 ایتدیکی خبری قاہرہیہ واصل اولدی . بوخبر اوصردہ مقام حاکمیتدہ بولنان
 ملوک فاطمیہدن (مستنصر باللہ) ہ بیوک بر تأثیردہ بولندی . اودورک وزیری
 (حسن بن علی) مارالذکر بنی ہلال وبنی سلیم مشایخنک انعام واحسانلر ایلہ
 کولکلری خوش ایدیلرک افریقیہ ولایتی امور حکومتک انلرہ تفویض
 اولمسنی مناسب کوردی . چونکہ اوولایت ذاتاً الدن چیقمش ایدی . بوباغیلر
 اورالرہ کیدوب موفق اولورلر ایسہ ہم مصردن اوزاقلاشدیرلمش ،
 ہم ولایت اعادہ ایدلمش اولہجقدی . موفق اولہمازلر ایسہ بونلرک دفعی
 ہر حالہ برکار ایدی . خلیفہ بوفکرہ موافقت ایتدیکندن وزیر بالذات ۵۴۱
 سنہ ہجریہسندہ انلرک یوردلرینہ کیدہرک مغربہ حرکتلری ایچون ترغیباتدہ

بولندی . مرقوملر بوترغیياتدن ممنون اولدیلر . درحال نیلی کیدیلر . (برقه) یه واردرق فتح ایتدیلر . بونلرک حرکتلرندن صکره (دیاب) و (زغب) قبائلی بطونندن دیکر عربان اله اموال غنائم کیرمک فکریله کندیلرینه التحاق ایلدیلر . ایشته بوتاریخندن صکره مذکور قبائلک مقری افریقیه اولدی . بتون اویرلری کندی آرهلرنده تقسیم ایلدیلر [۱] .

اندلس قطعہ سنک ا کمال فتحندن صکره اورالره مهاجرت ایدن عربلری ده اکا کوره قیاس ایدیکیز . قطعہ مذکوره منبت وهوادار برقطعہ اولدیغندن شام وسائر عربلری او طرفلره مهاجرته قوشمشلردی . عدنانی وقحطانی برطاقم قبائل اومیانده داخل اولق اوزره آحاد و اشرافدن برچوق عربلر اندلسه مهاجرت ایتشلر ، مملکتی اولاد واحفادلرینه ترک ایلشلردی [۲] . هر قبیله اقلیم ومرعاده اسکیده بولندیغی یره مشابه موقعلره قوناردی . امولرک زماننده وقوع بولان محاربات اثناسنده برطرفه مظاهرت وامثالی کبی مقصدلر ایله بریردن دیکر یه پک چوق قبائل و بطونک مهاجرتی ده نظر دقتدن دور طوتماق اقتضا ایدر .

اسلامیتده کوله لر وموالی

کوله لر وموالی دولت اسلامیه ده بیوک بر موقع طوتهرق دولتک امور سیاسی و عسکریه سی ایله علوم و معارف و ادبیات کبی احوال سائرده بر تأثیر مخصوص اجرا ایلدکاری جهتمله بونلر حقنده برطاقم خصوصی فصللر یازمقاعمز لزومسز عد ایدلما ایدر .

اسلامیتده استرقاق (امارت)

زمان جاهلیتده عربلرده بولنان استرقاق اکثریتله حرب و یامبا یعه ایله وقوع بولان اسارتدن عبارت ایدی . اسلامیتدن صکره ایسه ، باخصوص فتوحات اسلامیه اثناسنده ، استرقاق علی الاکثر حرب ایله وقوع بولیوردی . چونکه او فتوحات اثناسنده جریان ایدن محاربه لرده اسلاملرک اله پک چوق

[۱] ابن خلدون ۱۴ ج ۶ [۲] نفع الطیب ۱۳۷ ج ۱

اسیر دوشویوردی . اسلاملر بر اردویی مغلوب ، یاخود بر شهری فتح ایتدیکه آدملیخی ، قادینلیخی ، چوققلریخی اسیر ایدرلر و بونلری اموال غنائم ایله برابر کندی آرلرندہ تقسیم ایدرلردی . اسیرلرک مقداری پک چوق ایدی . حتی بعضاً یالکز بر محاربهده اون بیکلردن زیاده اسیر آئینردی . بواسیرلر اله کینجه بویونلرینه مهر باصیلدق حصه حصه تقسیم اولنوردی . بعضاً بر عرب سوارسته یالکز بر محاربهده یوزر اسیر و جاریه حصه دوشردی . بوسایهده بر آدمک تزدندہ مرور زمان ایله بیک ویا دها زیاده کوله اجتماع ایدردی [۱] . امرانک تزدندہ بالطبع دها زیاده کوله بولنوردی . کولهلر بالخاصه خلفای راشدینک دورندن صکره چوغالمشدی . حضرت عثمان بیک کولہ یه مالک ایدی [۲] .

محاربهلر ده اله کچن اسیرلرک مقداری پک چوق اولدینی زمان علی الاکثر اموال غنائم حصه لره تقسیم ومستحقینه توزیع ایدلمدن اول اسیرلر طوبدن صائیلردی . هر اسیرک قیمتی یوز ویا بیک درهم ویا دها زیاده ویا دها نقصان اولق اوزره مزایده یه چیقاریلردی . بعضاً یالکز بر محاربه اسیرلرینک فروختی برقاچ آی سوزردی . اسیرلری و اموال غنائمی الک چوق اولان فتوحات اندلسده وقوع بولشد . روایتہ کوره مذکور قطعہده اسلاملر طرفندن احراز اولنان بر مظفریت نتیجه سنده اله کچن اسیرلر ایله اموال غنائمک فروختی آنجق آلتی آیدہ اکال ایدیله بیلمش ایدی [۳] . آناتولیده کائن اولوب خلفای عباسیهدن (معتصم) طرفندن ۲۲۳ سنہ هجریه سنده فتح اولنان (عموریه) Amorium محاربه سندن صکره اسلاملرک اله او قدر چوق اسیر دوشمش ایدی که بونلری بازار دادوستادده سرعتله الدن چیقارمق ایچون بشر ، اوتر صائیغه چیقارلمش ایدی [۴] . کذلک اندلسده ۵۹۱ سنہ هجریه سنده وقوع بولوب اهمیتجه (زلاقه) محاربه مشهوره سندن کیری قلمیان (اراک) محاربه سنده اسلاملرک اله او درجه چوق اسیر و اموال غنائم کچمش ایدی که اسیرک قیمتی بر وقتلیجک بهاسی یاریم درهمه تنزل ایتمش ایدی [۵] .

اسلاملر قهراً فتح ایتدکلری شهرلری ؛ حاوی اولدکلری انسانلر ، حیوانات ، باغچلر ، نهرلر ، آغاچلر ایله برابر فاتحلرک مالی عد ایدرلردی .

[۱] ابن الاثیر ۱۴۷ ج ۴ [۲] دمیری ۴۹ ج ۱ [۳] نفع الطیب ۲۱۳ ج ۱

[۴] ابن الاثیر ۱۹۹ ج ۶ [۵] نفع الطیب ۲۰۹ ج ۱

امویلر بو قاعدهیه کوره تطبیق حرکته پک ایلری کیتمشلردی . حضرت عثمان زماننده بصره والیسی اولان صحابه دن (سعید بن العاص) ك : « سواد قطعہ سی قریشك بوستانیدر » ومشهور (عمرو بن العاص) ك دخی مصرده كائن (خربنا) امیرینه : « سز بزم خزینه منسکز الح . » دیملری مدعایمزی مؤیددر . (عمرو بن العاص) مصری قوؤ قاهره ایله فتح ایدلمش عد ایلیوردی . امویلر دخی بو خصوصده عین فکرده ایدیلر . « مصر قوؤ قاهره ایله فتح ایدلمشدر . اهالیسی کوله لر مزدر . انلره نه ایستر ایسه ك یاپه ییلیرز » دییورلردی [۱] .

عسا کر اسلامیه نك نفرات قسمی اموال غنائمدن حصه قیلندن آلدقلىر اسیرلری بسامکدن علی الاکثر عاجز بولندقلرندن انلری صا توب ائمانی آلیرلردی . او حالده حرب اسیرلری اقربالری طرفدن فدییه ایله تخلیص ، یا خود صاحب لری طرفدن برسبب اوزرینه آزاد ایدیلنجیه تدر کوله اوله رق امرادن بشقه کیمسه نك نزدنده ایقا ایدیلردی .

بعض والیرك وبالخاصه افریقیه ، ترکستان ومصر والیرینك بولندقلری ولایتلرک خراجندن بر قسمنی اسیر ایله تأدییه ایلری اسلاملرده حرب اسارتندن بشقه بر منبع اسارت تشکیل ایتمکده ایدی [۲] . بریرلردن بعض غیر مسلملر وامثالی جزیه یه بدل کندی اولادلرندن اسیرلر تقدیم ایلیورلردی [۳] . فی الاصل اسیر اولوب ائناى محارباتده اسلاملرک انه اموال غنائم ایله برابر کچن اسیرلر ایسه بشقه در .

اسلامیتده حرب اسیرلرینك احکامنه کونجه خلیفه (یا خود انك مقامنه قائم اولان ذات) درت شیده مخیر ایدی : اسیرلری قتل ایتمک ، یا خود کوله اتخاذا اینك ، یا خود بر فدییه ویا دیگر اسیرلره مقابل اسارتدن قورتارمق ، یا خود فدییه سزیسلیرینی اطلاق و حریتلرینی اعاده اینك . اسیرلر قبول اسلامیت ایدرلر ایسه آرتق قتلاری جائز اولمازدی . فقط ینه خلیفه دیگر اوچ شیده مخیر قالیردی [۴] . اوشیلرده زمان واحوالک مقتضیاتنه کوره حرکت ایدیایوردی . حرب اسارتی ویا مبالعه وسائر صورتلریله کوله یه مالک اولان کیمسه

[۱] ابن الاثیر ۲۷۹ ج ۲ [۲] مقریزی ۲۱۳ ج ۱ [۳] ابن الاثیر ۱۳ ج ۳ [۴] :

اوکولہنی کندی خدمتہ ابقا ایتک ، یاخود صاتمق ، یاخود آزاد ایتک حقوقہ مالک ایدی . هرکیم کولہ آزاد ایدر ایسه کولہ نك ولاسی انک اولوردی . آزاد ایتک ایچون برچوق اسباب واردی . اسلامیتده کولہ آزاد ایتک ایچون انک مهم سبب کولہ لرك صلاح و تقوی صاحبی اولمری و احکام دینی محافظه غیرت کوسترملری ایدی . برکولہ اسلامیتی قبول ایله صلاح حال و آثار تقوی کوستریر ایسه افندیسی انی آزاد ایدردی . حضرت (عمر بن الخطاب) ک مخدومی (عبدالله) بوصورتله بیک کولہ آزاد ایتدیکی کبی [۱] محمد بن سلیمان دخی ۷۰,۰۰۰ کولہ و جاریه آزاد ایلش ایدی . بعضاً بر یعنی ابطال ، بر ندری ایفا ، بر ثوابه نائیت ، بر نعمت الهمیه نك قدرینی تقدیر ایتک و امثالی مقصدلر ایله کولہ آزاد ایتک عادت ایدی . ارباب تقوی و صلاحدن بعضلری اللهک حسن رضاسنی استحصال ایتک اوزره کولہ صانون آلوب آزاد ایلورلردی . مشاهیر شعرادن (عمر بن ابی ربیعہ) اختیارلادیغی صرهلرده شعر سوزیلکدن توبه ایتش و توبه سندن رجوع ایتماک اوزره نظم ایده چکی هر بیت ایچون برکولہ آزاد ایتکه مین ایلش ایدی . بر قاچ دفعه بویمینی طوته میهرق شعر سوزیلدیکندن هر بیت ایچون برکولہ آزاد ایتش ایدی [۲] . کولهلری جهاده تشویق مقصدله آزاد ایتک دخی عادت ایدی . نته کیم ملوک امویهدن (هشام بن عبدالملک) ک زماننده خلیفه مشارالیهک زوجه سی (ام حکیم بنت یحیی بن الحکم) ، وبالذات خلیفه یه اهدا ایتدیکی ایکی کردانلق سایه سنده (خراسان) د والی اولان (جنید بن عبدالرحمن) ترک خانانی ایله (شعب) موقعنده اجرا ایتدیکی محاربه ده قتال کسب شدت ایلدیکی ائنده « هر هانکی کولہ محاربه ده یارارلق کوستریر ایسه اوکولہ حردر » دییه باغیرمشدی . کولهلر شایان حیرت برشجاعته حرب ایتشلر ، نتیجه ده دشمن فراره مجبور اولمشدی [۳] . برچوق دفعه دشمنک نزدنده بولنان کولهلر آزاد ایدلک وعدی ایله نصرت و مظاهر تلری تأمین اولنوردی . نته کیم حضرت نبی (طائف) ک محاصره سی کونی او یله یاپدی . « هر هانکی کولہ تحت حصارده بولنان دشمنی بر اقوب یانمه کلیر ایسه حردر » دیدی [۴] . اسلاملر ممالکی فتح ایتدکلری صررده او مملکتلرده بولنان کولهلر - اسلام

[۱] ابن خلکان ۲۴۷ ج ۱ . [۲] اغانی ۶۴ ج ۱ [۳] ابن الاثیر ۷۸ ج ۵

[۴] المعارف ۹۷

اولورلر ایسه - آزاد ایده جکلرینی وعد ایدیورلردی. کوله لرک بر قسمی حربک ختامنده تکرار دین اصلیرینه رجوع ایتمک اوزره اسلام اولیورلردی . فقط بالا آخره بونلر اسکی دینلرینه دوئمک ایسته نیجه مرتد عد ایدیله رک حربلری واجب صایلیوردی .

مع مافیه اسلامیت کوله لر ایچون بیوک بر نعمت ایدی . حضرت پیغمبر « کوله لر ی طاققلری فوقنده شیلر ایله مکلف قیلیمکیز . سز نه بیورسه کز کوله لر کزده ده اویمکن ییدریکیز » دیه رک کوله لر حقنده شفقت و مرحمتی و حسن معامله یی توصیه ایلشدر [۱] . « سزدن بر کیمسه کوله م و جاریهم دیمسون . اوغلم ، تیزم دیسون » سوزلری ده اقول شریفه نبویه دندر .

قرآن عظیم الشانده : « واعبدوا الله ولا تشركوا به شيئاً وبالوالدين احساناً و بذی القربی والیتمی و المساکین و الجار ذی القربی و الجار الجنب و الصاحب بالجنب و ابن السبیل و بما مالکت ایمانکم ان الله لایحب من کان مختلاً فخوراً » بیوریلور که الیه ت عبادتته ترغیب و شرکدن تحذیردن صکره ابوینه ، اقربایه ، ایتمه ، مساکینه ، قومشولره ، یقین دوستلره ، یول مصارفنی تدارکدن عاجز یولچیلره ، کوله و جاریلره رفق و احسان ایله معامله اجراسی ، تکبر و تجبردن حذر ایدنسی توصیه ایدیور . اسلامیت کوله اتحاینه بویله جه رفق و احسان ایله معامله یی توصیه ایتمکی حالده دیگر طرفدن کوله لره دخی صلاح و تقوایی ، حسن عبادتی توصیه ایلیور [۲] . بالخاصه اسلام عربلر « لاسبأ فی الاسلام و لارق علی عربی فی الاسلام — اسلامیتده اسارت یوقدر (اسلام اسلامی حرباً) اسیر یاپاماز) . هیچ بر عرب اوزرینه اسلامیتده اسارت تحمیل ایدیله مز » حدیث شریفی ایله اسارته دوشمکدن قورتارباش-در . کوله لر حقنده جاری اولان احکاهه کوره کوله لر حرلره یاپیلان معامله نك نصفی ایله معامله اولنورلردی . مثلاً کوله ضرب جزاسنی موجب بر قباحت یاپار ایسه اکا ؛ عین قباحتده حرلره آتیلان شرعی دایاغک نصفی آتیلردی [۳] . بالعکس باعث مکافات بر فعلده بولنور ایسه مکافات ؛ صاحبک اولوردی . فتوحات اناسنده ممالک مفتوحه اهلایسندن اسلاملرک انه اسیر دوشن کوله لر خرستیان ، یهودی ، مجوسی ، صابی ، سامری و سائر ددن متشکل بولنوردی . بونلر یا اقربا و تعلقانلری

طرفندن فدیہ ایله اسارتدن قورتاریلیدی ، یاخود اسلاملر طرفندن بعض اسیر تجارینه ساتیلیدی . یاخود اوه اشیا آتقی ، دوه ویامواشی رعایتمک ، یای یوتتمق ، اوق آتقی ، محاربهلر ائناسنده یرلره دوشن اوقلری طوبلامق ، شعر حفظ وروایت ایتمک ، قرآن ویا حدیث حفظ ایتمک و سائر خدمتلرنده قوللاقی اوزره اسلاملرک معیتلرنده براقیلیدی . برکوله نک قیمتی بیلدیکی صنعت و حائر اولدینی مهارته کوره مختلف بولنوردی . هیچ برصنت بیلمین کوله یوز دیناردن فضلہ دکزدی . دوه رعینه مقتدر و بوضعتده ماهر برکوله ۲۰۰ دینار قیمتندایدی . اوق ، یای یا بق ، مهارتله اوق آتقی بیلن کوله نک قیمتی ۴۰۰ دینار ایدردی . شعر حافظ وراویسی ایسه آتی یوز دیناره ساتیلیدی . ایشته بنی امیه دورینک اورتلرنده کولدرک اثمائی بوراده لرده ایدی [۱] .

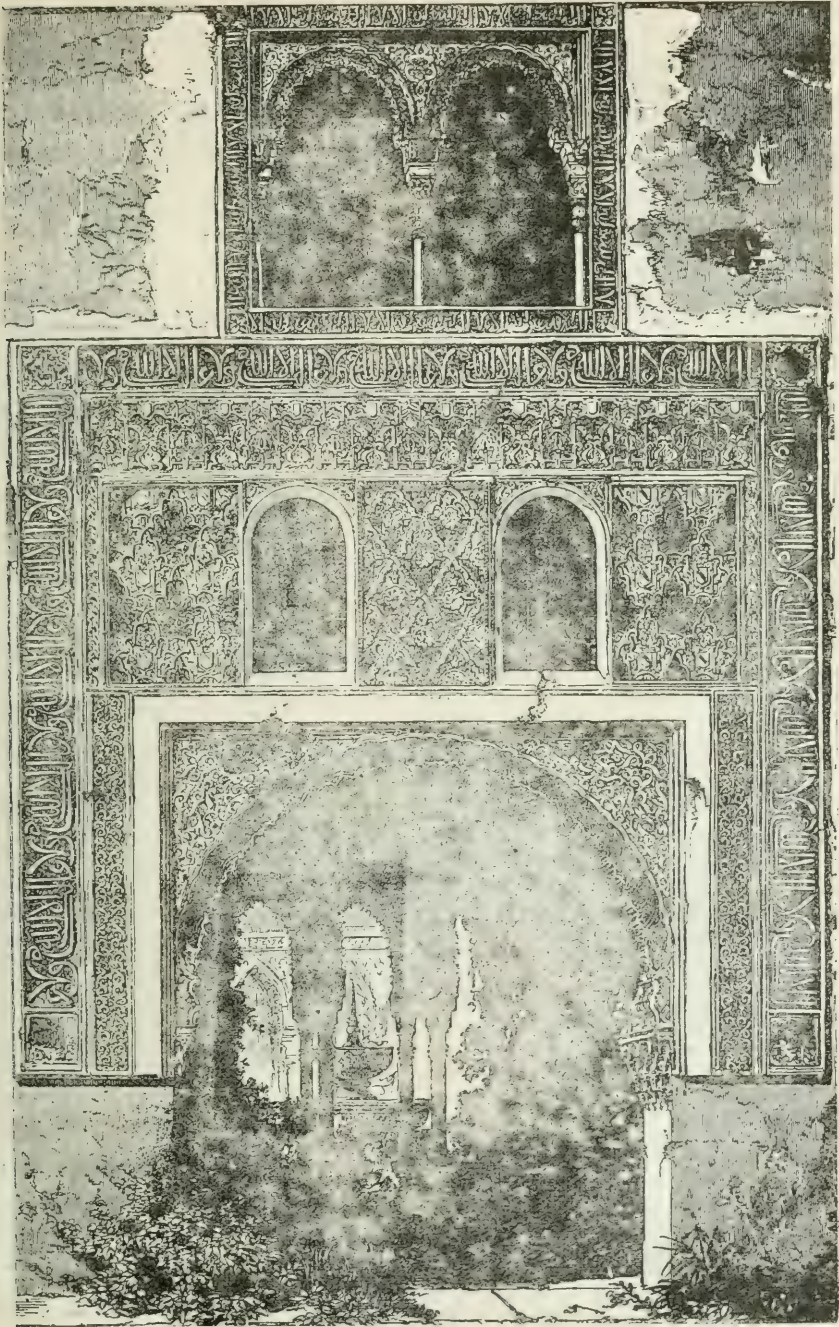
(قن) نامیله معروف اولوب اراضینک زراعتیله اشتغال ایدن کوله لره کلنجه بونلر کویلره مخصوص ایدیلر . کویده مقیم چقتجی یه (فلاح فرار) نامی ویریلیدی . چقتجینک اراضیسی مقاطعه صورتیه برکیسه یه ویریلیر ، یاخود برینه ساتیلیر ، یاخود فتح و سائر صورتلریله برکیسه نک عهدسینه انتقال ایدر ایسه او اراضیده بولنان چقتجی اراضی یه تابع اولور و (عبدقن) - دائما کوله - حکمنه کیرردی . بونوع کوله لر - صاحب لری آرزو ایتسهر بیله - قروخت ویا آزاد ایدیله مز لردی . مادامت الحیاة بونلر کوله قالردی . کندیلرندن صکره چوجقلری ده کوله اولور لردی . اراضی کیمک ایسه ، کیمه مقاطعه ویرلش ایسه انک کوله لری عد ایدیلر لردی . جاهلیتده کوله لر حقتده دها اول یازدیغمنر بحددهده بوخصوصه دائر بعض معلومات ویرمش ایدک .

اسلامسده موالی

اسارتده قلمش اولانلر اسلامیتی قبول ایدرلر ایسه علی الاکثر اسارتدن تخلص کریبان ایلر لردی . چونکه اسلاملر اسلامیه داخل اولان کوله لری ، بوحسن حرکتک مکافاة ، علی الاکثر آزاد ایدر لردی . هرهانکی کوله آزاد

اولنورایسہ « موالی » اولوردی . عربلرک اسارتدن استنکاف ایلدیکی ایچون موالی عربلردن اولیان اسلاملردن تشکل ایلیوردی . دها صکره امویلر « موالی » لفظلی عرب اولیان هر مسلمه اطلاق ایلدیلر . « موالی » دیدکلرنده مجوسی و یا ذمی ایکن اسلام اولان ، یا خود وقتیه، عربلره التجا ایدن فرسدن و سائردهن اولان اسلاملری مراد ایدرلردی . بونلره « حمرا » نامنی دخی و یرییورلردی . « حمرا » لفظدن موالی دیمک ایسترلردی . قاموسده « حمرا » لفظی عجم طائفهسنه ، یعنی عرب مقابلی اولان جنس انسانییه اطلاق اولنور . اسلامیت دورلرنده موالی هیئت اجتماعیهده بر صنف مخصوص تشکیل و تاریخ اسلامده بیوک بر موقع اشغال ایبلرلردر . « موالی القوم منهم - بر ملتک مولالری او ملتندر » [۱] و « من ادعی الی غیر اییه او تولی غیر موالیه فعلیه لعنة الله و الملائکة و الناس اجمعین - هرکیم کندی پدرندن بشقهسنی ادعا ، یا خود کندی مولالرینک غیرینی اختیار ایذر ، اکا اللهمک ، ملائکةک و ناسک عمومأ لعنی اولسون » [۲] اقوال نبویهسنه نظراً موالی بی عصیت عربیه نوعدن عد ایتمک جائزدر . عربلرده بر آدمک اقربا و تعلقانی موالی و ذراری (نسل و اولاد) دن عبارتدی . بر انسان کندی اوز اوغلنه اعتماد ایلدیکی قدر آزادلیسنده اعتماد ایده بیلیوردی . چونکه انی سودیکی ایچون آزاد ایتمش ایدی . آزادلیده افندیسنک عتقی بر منت و نعمت بیلرک کندی اصل نسبی براتیر ، افندیسنه انتساب ایدر ، آرتق اکا فلان فلانک مولاسی (آزادلیسی) دینیلردی . اکا فلان فلانک اوغلی دینلمزدی . یا خود آزادلی؛ افندیسنک قبیلهسنه انتساب ایردی . مثلاً اوائل اسلامده اک مشهور مغیلردن اولان (ابن سریح) ، بنی نوفلک مولاسی ، (محرز) عبدالدارک مولاسی ، (حکم الوادی) یه ولیدین عبدالملکک مولاسی ، (ابن عباد) د بنی مخزومک مولاسی دیرلردی . و قس علیه . بناء علیه بر آزادلینک کندیسنی آزاد ایدن افندیسنه ارتباطی - باخصوص افندیلرینک خانهلرنده یا شایان آزادلیلرک ارتباطی - پک قوتلی ایدی . مع مافییه علی الاکثر موالی افندیلرینک خانهلری خارجنده برر ایش ایله مشغول اولورلردی . فقط حرب ظهور ایدر ایسه بو آزادلیلر افندیلرینک بیراغی آلتنده اجتماع ایدرلردی .

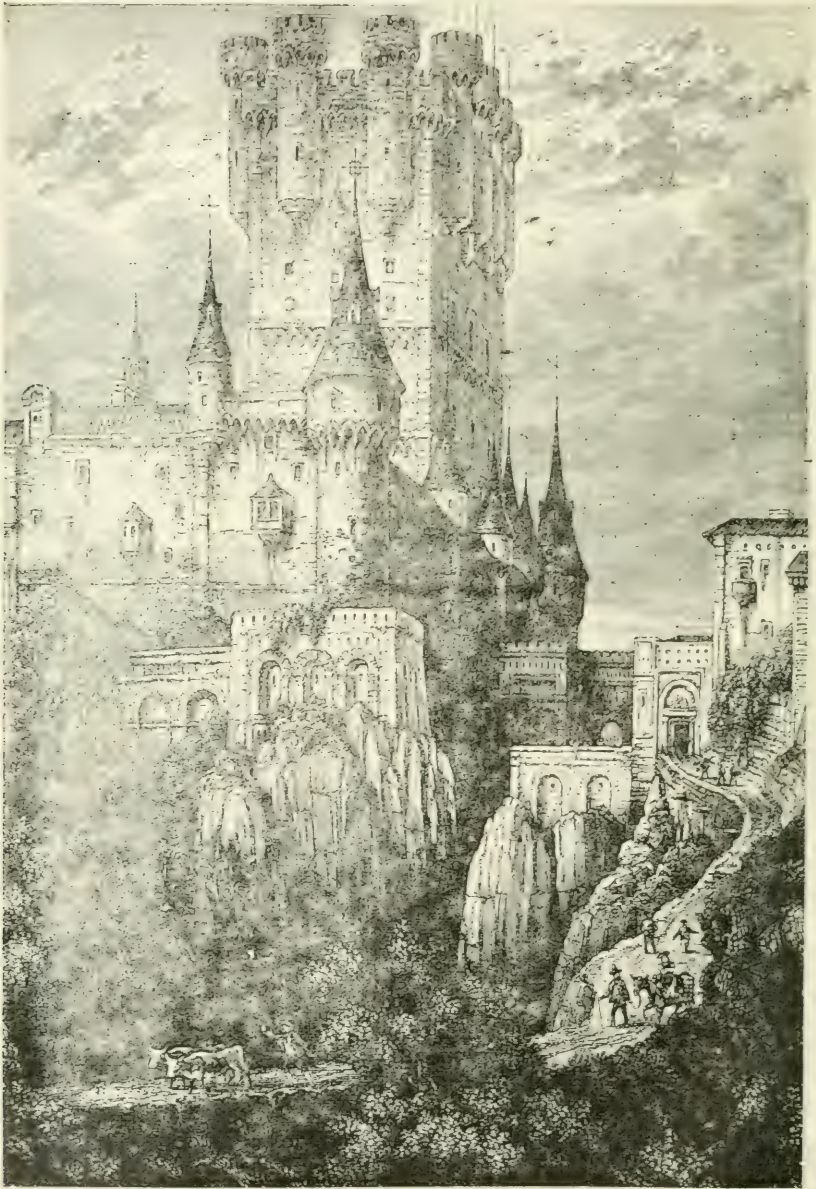
[۱] العقد الفرید ۱۱۱ ج ۲ [۲] ابن هشام ۷۷ ج ۳ و البیان ۱۶۴ ج ۱

اندلسہ الجہرا سراہی مناظر نند

موالینک اسلامیتیه وقوع بولان خدمتاری پک بیوکدر . ذیرا قرآن

(عرب — اسپانیول طرز مومارینسندیه) اسپانیاده سقوویه شهرنده (القصر) سیرایی

حافظلرییه تفسیر ، اغت ، شعر وسائره علماسنک وتابعینک اکثری بونلردن

تشکیل ایتمش ایدی . عربلر بو علملره بدل سیاست وریاستله ، احراز حاکمیت ایچون بربرلرینه رقابت وخصوصتله مشغول ایدیلر [۱] . اسلامیتک صدر اولنده عربلره خدمت ایدن موالینک تسم اعظمی فارس و سائرہ ممالکیندن آنسان فی وغانم حریبه میاننده کی چوجقلردن ایکن اسلاملرک الندہ تربیه کورمش ، کنیدیلری ویا چوجقلری اظهار اقتدار ایلشلردی . اعیان صحابه دن و مشاهیر غزاة اسلامدن (خالد بن الولید) کوفه نك غرب جهتندہ و انبار قربنده کائن اولان (عین التمر) قصبه قديمه سنی فتح ایتدیکی زمان مذکور قصبه نك کلیساسنده قرق قدر چوجق انجیلک حفظی ایله اشتغال ایتکده ایدی . (خالد) بو چوجقلری اغنام ایدرک (مدینه) ده حضرت (ابوبکر) ه کوندردی . (ابوبکر) بونلری حربده حسن خدمتلری کورولنلره اموال غنائم جلاسنده توزیع ایلدی . اسلامیتی قبول ایتدکن صکره صاحب لری طرفدن آزاد اولنان ایشته بو قرق مولانک اولادندن بر طاقم ذوات یتشدی که سیاست ، حرب ، علم و دیننده اسلاملرک پک بیوک مظاهر لری اولمشلردی . مغرب و اندلس فاتحی مشاهیر غزاتدن و کبار تابعیندن (موسی بن نصیر) اوبیوک مظاهر لر جمله سندن ایدی . چونکه پدری او قرقدن ایدی . کذلک تعمیر رؤیاده مهارت صاحبی اولان بصره روا تندن و تابعیندن (محمد بن سیرین) دخی او جمله دندر . چونکه پدری انلردندی . حضرت (عثمان بن عفان) ک آزادلیسی (حران) دخی او قرقک اولادندن ایدی [۲] . بونلردن ماعدا سیرت نبویه نی اک اول ضبط و تحریر ایدن مورخین اسلامدن (محمد بن اسحق) دخی او ذواتدن ایدی . چونکه انک بیوک پدری (یسار) او قرقدن ایدی [۳] . اصللری فتوحات اسلامیہ صرہ سنده ویا دها صکره اسلاملر طرفدن اسیر ایدیلن چولق چوجقدن اولان سائر مشاهیر موالی ده اکا کوره قیاس ایدیکز .

مثلا مشاهیر تابعیندن اولوب (عبدالملک بن مروان) ک زماننده خراسان وایلکنده بولنان (مهلب) ک پدری (ابو صفره) [۴] عمانده کائن (دبا) ده حضرت (ابوبکر) ک زماننده مرتدار ایله وقوع بولان محاربه لر ائناسنده اسیر آنسان چولق چوجقدن ایدی . مشاهیر علمادان و شعر راویارندن

[۱] کتابتک اوچنچی جلدی . [۲] ابن الاثیر ۱۹۲ ج ۲ [۳] ابن - ملک ۴۸۳ ج

۶ و المعارف ۱۶۸ [۴] ا - لده سهواً (ابوصفر) دینیلدور .

اولان (حماد راویه) نك پدری صحابه دن (مکنتف بن زید الحلیل) طرفدن اله کجیریلان جوقاق چوجوق اسیرلردن اولوق اوزده اصلاً دیلی ایدی [۱]. مدینه ده ایلك عود چالان الك بیوک اسلام مغیلردن (سائب خاثر) ک اصلی فارس ممالکندن آلتان اونوع اموال غنائمدن ایدی. مشاهیر شعرادن (مروان ابن ابی حفصه) نك پدری دخی (اصطخر) اسیرلردن یهودی ایدی [۲]. مشاهیر لغویوندن (هروی) بادیه ده یتیشمش برطاقم عربلرک حصه سنه دوشن براسیر ایدی [۳]. قدمای نحو یونک سرآمدانندن اولان (ابن اعرابی) نك پدری ده سندلی برکوله ایدی. اعظم شعرای عربدن (ابودلامه) کوفه لی ، اسوداللون برآدم ایدی . بنی اسد قبیله سنندن برآدمک کوله سی ایکن آزاد ایدلمش ایدی [۴]. اسلامیتده سائر علوم ومعارف اربابنی ده اکا کوره قیاس ایدیکز . (کتابمژک اوچنجی جلدینک ۹۱ نجی صحیفه سنه مراجعت بیوریه) کبار تابعیندن ومشاهیر اتقیادن (حسن بصری) نك پدری دخی حضرت (ابوبکر) ک زماننده ایرانلیلر ایله وقوع بولان (نئی) محاربه سی ائناسنده اسلاملرک انه کچن اموال غنائمدن اوله رق خرستیان برکوله ایدی [۵].

بضاً مولی خاندان واصل برعائله دن ایکن اسارتله کوله اولمش ، فدیة ویرمه که موفق اوامامش کیمسه لرده ده اولوردی. خلفای عباسیه دن (منصور)ک بعض آزادلیلری (مرازبه) نامیله معروف اولان ایرانلی رؤسا وبکلرک اولادندیلر [۶]. کذلک کندیسندن احادیث شریفه روایت اولنان (ابو علی بن بذیمه) ایله (مطلب بن زیاد) ک بیوک پدری (ابوزهیر) ک اصللری (مدائن) محاربه سنده اسیر ایدیلوب فاتح نامدار (سعد بن ابی وقاص) طرفدن صحابه دن (سمرة بن جناده) یه اهدا وسجائی مشارایهک اوغلی (جابر) طرفدن آزاد اولنان ایران شهزاده لرندن ایدیلر [۷]. صحابه دن وقدمای مهاجریندن (ابوموسی الاشعری) فارس قتلعه سنده کائن (پیروز) محاربه سی غنائمدن (دهاقین) نامیله معروف اولان کوی رؤسای اوغلرندن آلتمش چوجوق سچه رک بونلرک بعضلرینی اسلاملره توزیع ایتمش ایدی .

[۱] المعارف ۱۸۳ [۲] اغانی ۲۶ ج ۹ [۳] ابن خلکان ۵۰۱ ج ۱
 [۴] اغانی ۱۲۰ ج ۹ [۵] ابن الاثیر ۱۴۸ ج ۲ [۶] اغانی ۸۰ ج ۲۰
 [۷] المعارف ۱۰۳

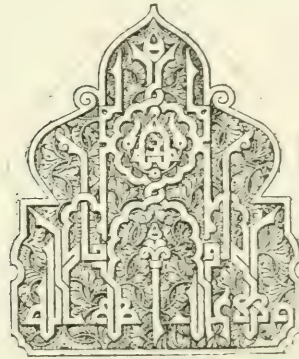
بونوعدن چوجق اسراسندن اولوب اقربا وتعلقاتلری طرفندن فدیہ ایله قورتاریلانلر ایسه بشقه ایدی [۱].

خلفا کندی آزادلیرینه پک زیاده اعتماد ایتدکلری ایچون انلره بتون ایشلری تودیع ایلرلردی . خلفای راشدینک حاجیلری (مابینجیلری) نک، اکثری - اصللرینک فارسی ، دیلی ، حبشی ، رومی اولسی نظر دقته آلمقیزین - آزادلیردن متشکل ایدی . حضرت (ابوبکر)ک آزادلیردن برنجیسی (بلال بن رباح) ایدی . مکلی برآدمک حبشلی برکولهسی ایدی . (ابوبکر) انی بش اوقیه کموش ایله [۲] صائون آلهرق آزاد ایش ایدی . (بلال) مدینهده ایلك اذان اوقویان ذاتدر . اسلامیتده بیوک بر مقامی واردر . حضرت (ابوبکر) ک دیگر آزادلیلری اولان (عمر بن قهیره) ، (ابونافع) ، (مره بن ابی عثمان) وسائر دهخی هپ اویله ایندیلر [۳]. خلفادن حضرت (عمر) ، حضرت (عثمان) ، حضرت (علی) ایله سائر کبار صحابه نک، آزادلیلریده اکاکوره قیاس ایدیکنز . بونلر هپ افندیلرینک اغورنده فدای جانه حاضر ایدیلر . چونکه انلره قارشى بیوک برحس منت ایله متحسس ایدیلر . تاریخده هر عصرده وقوع بولمش بونوعدن پک چوق مثاللر واردر . اوجمه دن (امین) ایله (مأمون) آره سنده محاربه وقوع بولدیغی زمان اهواز والیلکنده بولنان (محمد بن زید مهلبی) امینک طرفنی التزام ایتمش و (اهواز) شهرنی (مأمون) ک قوماندانی اولان (طاهر بن حسین) ک استیلاسدن قورتارمق، امینه صادق و طرفدار براقق ایسته مش ایدی . فقط هنوز استحکامات یامدن (طاهر) ک اردوسی بردن بره اوزرینه هجوم ایدرک کندیسنی صیقیشدیردی . بونک اوزرینه (محمد بن زید) آزادلیلرینی طوپلایه رق، « فکرکز ندره ؟ ... معیتده بولنان عسکرک هر بری بر طرفه قاچدی . انلردن هیچ بر خیر یوقدر . اللهمک مقدراتی نه ایسه یرینی بولنجیه قدر کندم بالذات . میدان محاربهیه آتیلوب حرب ایتمکه قرار ویردم . هر کیم یانمدن کیتمک ایسترسه کیده بیلیر . اولمکه بدل بر حیات قالمکزی آرزو ایدرم » دیدی . آزادلیلری ایسه : بزى اسارتدن آزاد ، قدرمزی اعلا ، یوقلق چکر ایکن رفاهیت وبولغله مظهر ایتدکدن صکره سنی بو حالده بر اقوب کیدر ایسه ک.

[۱] ابن الاثیر ۲۳ ج ۳ [۲] بر اوقیه یدی مثقال ، یاخود قرق درهمدر [۳] المعارف ۵۸

انصافسزلق، کفران نعمت ایتمش اولورز. سندن صکرده اوله جق دنیایه، یاشایشه لعنت اولسون « دییه رک قاحماق ایچون آتلینک آیاقلرینی کمدکن صکرده میدان محاربه یه آتدیلر. وجملة تلف اولنجه یه قدر افندیلرینک اطرافنده حرب ایتدیلر [۱].

مع مافیة موالی بو قدر مهم و بیوک بر موقع اشغال ایتمش ایکن ینه عمر بلردن آشانغی عد ایدیلیورلردی. اسلامیتک صدر اولنده آزادلیلره علم و دیانتله برابر اعتماد و امنیته محتاج اولان مناصب دولتن برچوقلری توجیه و کندیلرینه بیوک معاشلر تخصیص اولنورسده [۲] مثلا قاضیلق کبی شان و شرفه، عصیته محتاج اولان مناصب عالیه توجیه ایدلمزدی. چونکه بوکبی مناصب موالینک درجه لری فوقنده عد اولنوردی. حضرت عمر اعظم علما و فقه دان (مکحول) ی قاضی نصب ایتک ایسته مشدی. (مکحول): « حضرت نبی شرف و نفوذ صاحبی اولانلردن بشقه بین الناس کیمسه قاضیلق ایتسون بیورمشدر. بن ایسه آزادلی یر آدم « دییه رک منصب قضایی قبول ایتما مشدی [۳].

مدنیت اسلامیه تاریخی

امویلرک دورنده دولتک سیاستی

۱۴۱ - سنه سندن ۱۲۲ - سنه سنه قدر

یوقاریدن بری ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلیغنی اوزره خلفای راشدین زماننده دولتک سیاستی: اتحاد عربی ایله عدالت ، رفق و بیوکاک اوزرینه تأسیس ایدلدیکندن جهانک فتیحی ، دولت اسلامیه نیک تأسیسی ویکرمی ، اوتوز سنه ظرفنده ربع مسکوندن قسم اعظمنک دائره اطاعته ادخالی سهولتله میسر اولمش ایدی . بودورده کی اسلاملرک رهبر حرکاتی دین ایدی . سلاحلری تقوی ، حقانیت ، کتاب و سنت احکامی ایله عملدن عبارت ایدی . غایه امللری دین اسلامک نشری ایله آخرتده ثوابه نائلته مصروف ایدی . حکومتلری انتخاب و هشورت ایله شکل ایدردی . امویلرک سیاستنده ایسه بوکامن کل الوجوه مخالف برطرز سلطنت کوره چکسکنز .

خلافتک امویله انتقالی

امویلر خلافته کوزدیکنکلی زمان خلافت اسلامیه حضرت نینک دامادی و عمزاده سی حضرت علینک عهدده سنه کچمش ایدی . حضرت علینک جناب پیغمبره اولان قرابته ، تقوی ، شجاعت و علم و عرفانه ، اسلامیتده کی سبقنه ، دین اسلامک تأسیدی امرنده وقوع بولان خدمات عظیمه سنه بناء اسلاملرجه خلافته ک حقیقی ذات عد ایدلکده ایدی . بو حقه رغماً (معاویه بن ابی سفیان) حضرت علی به رقیب چیقدی . دین اسلام ظهور ایتدیکی زمان (معاویه) نیک پدری ایله برادرلری بودینه ک شدتلی دشمنلردن ایدیلر . بونلر

اسلامیته آنجیق سکزنجی سنه هجریه ده مککنک فتحندن صکره داخل اولمشلردی .
 اسلامیته قبوللری ده جزیره العربده اسلامیتک کسب قوت ایتدیکنی واکاتارشی
 طورمق امکان خارجنده بولندیغنی کوردکن صکره بلجوریه وتوع بولمش ایدی .
 (معاویه) نک پدری (ابو سفیان) مکک اهللسنک رئیس ایدی .
 حضرت نجیه قارشی برقاج موقده محاربهده بولمش ، علناً اظهار عداوت
 ایتمش ، ذم و طعنه بولمش ایدی . اسلاملر اجرا ایتدیکنی غزوه لرده احراز
 مظفریتله قوت کسب ایتدکن صکره مککی فتح ایتک ایچون شهره یاقلاشد .
 قلمری زمان (ابوسفیان) ایله قریش ایلری کلنلرندن بعضلری اجرای تجسس
 ایچون مککنک خارجه چیقمشلردی . حضرت نیک عمجهسی (عباس)
 بولنره راست کلدی . ابوسفیان ندامتن المرنی اوغوشدورده رق حضرت
 (عباس) د : « برادر زاده ک حقیقه بیوک براحمیت آلدی » دیدی . حضرت
 (عباس) ابو سفیانه دخالت ایتدی لزو منی کوستردی . (ابو سفیان) بشقه
 برچاره بوله مینجه جناب نجیه دخالت وعرض استیمان ایلدی . متعاقباً مکک
 شهری اسلاملر طرفدن فتح اولندی . بونک اوزرینه (ابوسفیان) اسلامیته
 قبولدن بشقه برطریق نجات کورده مدیکندن کندیسسی و (معاویه) داخل اولدیغنی
 خالد اوغللری اسلام اولدیلر . حضرت پیغمبر اسلامیتده ثابترنی تأمین ایتک
 اوزره کثرت بذل واحسان ایله بولنرک کولکلرینی تألیف وتسخیر ایتدی [۱] .

امیه وهاشم ارسنده کی زمانت

(معاویه) نک طلب خلافت ایتدی سببی زمان جاهلیته متصلدر . (بنی
 عبد مناف) قریشک اک نامدار ، اک کثرتلی ، اک قوتلی بطونندن ایدیلر . بولنر
 بنی امیه و بنی هاشم اولمق اوزره ایکی فخذ تشکیل ایدیورلردی . (بنی امیه)
 عدجه بنی هاشمدن ده زایده ایدیلر . بولنرک قبل الاسلام (ابوسفیان) ک
 پدری و (معاویه) نک جدی اولان (حبيب بن امیه) یه منتهی بیوک ومعروف
 برشان و شرفلری وار ایدی . مومالیه (حبيب) فجار محاربه سنده رئیسلری
 اولدیغنی کبی ایکی فخذ آرسندهده بیوک برجاه وشوکت صاحبی ایدی . حضرت

نبی بنی ہاشمدن اولدینی خالدہ اسلامت ظهور ایدنجه نبی ہاشمک نفوذ اسلامیته احراز ایتدکلی اعتلا امویلره کران کلدی. امویلر اسلامیته قارشى بتون نفوذلرینی صرف ایتدیلمر ایسهده موفق اوله ما یلر . بو مقاومت تأثیریله حضرت نبی مکئی ترک ومدینهیه التجایه مجبور اولمش ایدی . مدینهده قحطانیهدن اولان انصار جناب پیغمبره نصرت ومظاهرت ایلهرک نائل موفقیت اولسنه خدمت ایتدیلمر . عمجھسی (ابو طالب) ک وفاتی اوزرینه اوغللری حضرت نبی ایلہ برابر مدینهیه مهاجرت ایلشلردی . بونلردن صکره (ابو طالب) ک برادری (حمزه) ، دھا صکره (عباس) ایلہ نبی عبدالمطلبدن دیکرلری ونی ہاشمک جملہسی مدینهده حضرت نبیہ التحاق ایتمک اوزره مکئی ترک ایتدکلرندن امویلر مکده رقبسز قالهرق قریش آرهسندہکی موقع ریاست ونفوذلری بیومش و (بدر) واقعهسندہ قریشک سائر بطونسندن اولان اعظمتک اکثری مقتول دوشدیکندن بالخاصه مذکور واقعهدن صکره نفوذ وسطوتلری دھا زیاده آرتمش ایدی . (ابو سفیان) مکده بنی امیہنک اک شرفلی وممتازی وقریشک اک ایلری کانی ایدی . (احد) واقعهسندہ انلرک رئیس و (احزاب) واقعهسی ایلہ دھا صکره جریان ایدن وقعهلرده قوماندانلری ایدی . بالاده بیان ایدلدیکی اوزره اسلاملر کسب شان وشوکتله مکئی فتح و (ابو سفیان) استیمان ایدنجه حضرت نبی قریشی قوہ جبریه ایلہ مغلوب ایتمش ایکن عمومہه ایلکده بولنمئی حسن سیاسته دھا موافق کورهرک سیبللرینی اطلاق ایتمش وکندیلرینه « اذهبوا فاتم الطلقاء » دیش ایدی . (معاویہ) انلرک میانده ایدی . عمومًا اسلام اولدیلمر .

حضرت نینک وفاتندن صکره حضرت (ابو بکر) مقام خلافته کلنجه چوقولری بنی امیهدن اولان قریشیلر مشارالیهه مراجعت ومهاجرین وانصاردن دھا اشانعی طوتولمش اولملرندن شکایت ایلدیلمر . (ابو بکر) : « اسلامیته کچ داخل اولدیکنز ؛ جهادده اخوانککزه یتیشکنز » جوابی ویردی . قریشیلر مرتدلرک محاربهلرنده بولندیلمر . متعاقباً حضرت عمر مقام خلافته کلنجه بونلرک باطناً نه دوشوندکلرینی حس ایدرک مدینهده قالملرنده محذور کوردی . روملر ایلہ محاربهیه ، شام قطعہسندہ اقامته کندیلرینی ترغیب و (ابو سفیان) ک اوغلی (یزید) ی شامه والی تعیین ایلدی . (یزید) ک شامه انتقالی ایلہ سائر قریشیلر

کندیسیہ برابر کتدیلمر ، شامی ومیودلرینی خوش بولدرق اوراده اقامت ایتدیلمر. (یزید) وفات ایدنجه حضرت عمر انک یرینه برادری (معاویہ) بی شامه والی تعیین ایلدی . حضرت عثمان ۲۳ سنه هجریه سنده خلیفه اولنجه (معاویہ) بی شام والیلکنده ابقا ایتدی . ایشته بو صورتله ؛ زمان جاهلیتده نصل ایسه دور اسلامیده دخی قریش اوزرینه ریاست ؛ بنی امیهه چکدی . بنی هاشم ایسه امور دنیایی ترک و فیض نبوتله اشتغال ایتمکده ایدیلر .

معاویہ و حضرت علی

امویلر بنی هاشمک شرف نبوتله نائل اولدقلری شان وشوکتله نظر غبطه وحسد ایله باقرق زمام سلطنتی اله کچیرمک ایچون فرصت آریورلردی . حضرت عمر اثنای شهادتنده شورایی امر ایدنجه صحابه کرام حضرت عثمانی خلیفه انتخاب ایلدیلمر . حضرت عثمان بنی امیه دن ایدی . مقام خلافتله انتخابی بردیسسه امویه دن خالی دکلدی . حضرت عثمان تدبیرامورده ضعیف الرأی ایدی . اقربا وتعلقاتی وظائف دولته تعیینده دیکرلرینه ترجیح ایدیوردی . امویلر یوزمعدن بالاستفاده مأموریتلره کچدیلمر . و واردات مملکتی قبضه استیلالرینه کچیردیلمر . بو حال سائر صحابهیه کران کلدیکندن حقنده حاصل ایتدکلری خصومت تأثیریه کندیسینی شهید ایلدیلمر .

امویلر ؛ حضرت عثمانک شامده والیسی اولان (معاویہ بن ابی سفیان) ک ریاستی آتنده اوله رق ، خلیفه مشار الیهک شهادتی خلافتی اله کچیرمکه وسیله یایدیلر . قریش ارکان معاویہ ایله برابر ایدی . مدینه اهالیسی اکثریتله انصاردن متشکل اولمق اوزره حضرت علییه بیعت ایتدکلرندن بونک نتیجه سنده اسلاملر ایکی باشلیجه فرقهیه آیرلمشوردی . برنجی فرقه انصار فرقهسی ایدی . بونلر حضرت نبویه هجرتی زماننده نصرت ومظاهرت ایتش بولنملرینه تبعاً خلافتی خاندان نبوییه تخصیص ایتک استیورلردی . ایکنجی فرقه ایسه شامده کی قریش فرقهسی ایدی . بونلر خلافتی زمان جاهلیتده رئیسلری بولنان (ابو سفیان) ک اوغلی (معاویہ) ایچون طلب ایدیورلردی . صحابه نک اکثریتی حق حضرت علینک اولدیغی کوریوردی . بناءً علیه (معاویہ)

خلافگیرانہ قارشى نائل امل اولمق ایچون دها و ذکا و حسن تدبیر استعمالدن .
 بشقہ بر یول بولهمدی . ذاتا کندیسی زمانسك اذ داهی و ذکیسی ایدی . .
 (معاویہ) هر عصرده سیادت و حاکمیتی آرزو ایدنلرک طوتدقلری یولده .
 خلافتی علاقہ دینہدن مجرد بر صورتده استحصاله صرف غیرت ایتدی .
 رقیبی حضرت علینک ، خلافتی بر منصب دیندن عبارت عد ایتسی ، زهد
 و تقوایی ، ثواب و حسناتدن بشقہ بر آرزوسی اولامسی کندیسنک مظهر
 موفقیت اولسنه یاردم ایلدی . فضلہ اولهرق (معاویہ) نك آدملری دینک
 حرمتی ، نبوتک دهشتنی اونوتملر ، ثروت و بوللغک طادینی آملر ، سیادت .
 و حاکمیتہ آلیشهرق امل و آرزولری توسع ایتش ایدی . (معاویہ) احراز
 خلافت ایتدکن صکره برکون (عمرو بن العاص) ایله قونوشور ایکن :
 « خلق ایله آرمده واسطه اتصال قیل قدر اینجه اولسه بو قیل بیله قوماز » .
 دیمش ایدی . (عمرو) : « ای امیر المؤمنین ! بوندن نه دیمک ایستیورسکنز ؟ » .
 دییه سورنجه : « انلر چکدکجه کوشدیرم ، انلر کوشتدکجه چکریم » جوابنده .
 بولنمش ایدی . ایشته (معاویہ) بوقاعده اوزرینه حرکتله طرفدارلر
 قازاندی و بو یولده صرف ایتدیکی مساعی نهایت مشر موفقیت اولدی . .

(معاویہ) نك نائل امل اولمق ایچون اذ اول یابدیغی شی مورخلرجه
 عربلرک اذ داهیسی عد ایدیلن اوچ ذاتی کندیسنه معین و مظاهر اتخا ایتسی
 ایدی . کندیسی ده بالذات او داهیلردن زیاده داهی و ذکی ایدی . . او اوچ
 ذات (عمرو بن العاص) ، (زیاد بن ابیه) ، (مغیرد بن شعبه) دن متشکل ایدیلر .
 اساساً بونلر اولسه ایدی (معاویہ) احراز خلافتہ موفق اوله میه جقدی . .
 (صفین) محاربه سنده حضرت علینک اردوسی مظفریت احراز ایتدکن
 صکره محاربه نك طور دیرلمسی ایچون مصحفلرک قالدیرلمسینی ، تحکیمی تنسیب
 و حضرت علینک وکیل (ابو موسی الاشعری) بی تحکیم مسئله سنده بالاغفال
 علی بی خلق و معاویہ یه بیعت ایدرک (معاویہ) بی او مشکل موقعدن حیلہ ایله
 قورتاران (عمرو بن العاص) ایدی . (عمرو) بو خدمته مقابل مادام العمر
 کندیسنه اکتملک اولمق اوزره مصر والیلکنه نائل اولدی [۱] . (زیاد بن
 ابیه) یه کلنجه بو ذات باباسی غیر معروف بر آدم ایدی . (معاویہ) بونک

ذکا و اقتدار بی کورنجه دها اول خلاصه یازدیغمز اوزره کندیسنه یا قلاشدره درق .
 قاردشی اولدیغنی ادعا و کندیسنی نسنه الحاق ایله (زیاد بن ابی سفیان) نامنی
 ویردی . (زیاد) که بو صورتله (ابوسفیان) ه الحاقی شریعت اسلامیته نک
 احکامنه مخالف علناً اجرا اولسان ایملک حرکت جرأتکارانه ایدی [۱] .
 (زیاد) عراق و فارس قطعهلرینک محافظه سی امرنده (معاویه) یه پک بیوک
 بر معین اولدی . (مغیره بن شعبه) ایسه اسلامیتده قلب مسکوکات ضرب
 ایدن ، رشوت آلان ایملک ذات ایدی [۲] . معاویه یه اوغلی (یزید) ی ولی
 عهد اتخاذا ایتمکه ، خلافتی کندی نسلنده ارثی یا پیغه تشویق و کندیسنه
 بو خصوصده یاردریم ایله بنده (مغیره) ایدی .

(معاویه) ایشته بونلرک و بیوک قوماندانلردن متشکل اولان دیگر ذواتک
 معاونت لرینی دها و ذکا و منفعت اراه سیله تأمینه موفق اولدی . (عمرو بن العاص)
 مصری ، (مغیره) یه ده فارس قطعله سی و الیلکنی اکیمکک ویردی .
 (زیاد) ی رسماً کندیسنه قاردش یایدی . و الیلرندن حساب صورمقدمه ،
 سوء حال لرینی آرا مقده مستاحمه کارانه طاورانیزدی [۳] . بالعکس انلره التفات
 واکرامده پک ایلری کیدردی . حال بوکه بونلر (معاویه) دن کوردکلری بو
 التفات و منفعتک بر قسمنه حضرت علیدن نائل اولسه لر ایدی ، شبهه سز ،
 حضرت علینک طرفنی التزام ایده جکلردی . فقط حضرت علی طرفدارلرندن
 حساب صورمقدمه پک دقتلی طاورانیور ، کندی رأی و فکرینه شدتله تابع
 اولیور ، وجداننک کوستردیکی بولدن انحراف ایده میوردی . حضرت (ابوبکر)
 و (عمر) ده او بولی طومشلردی . آنجق انلرک زماننده اسلاملر حیت دینه
 و فضائل فطریه ایله متصف ایدیلر . خلیفه لرینه برسوز ایله مطیع اولیورلردی .
 حضرت علینک دورنده ایسه احوال و اخلاق دکیشدیکی ایچون امام مشارالیهک
 افعال و حرکتانی بر ضعف و اداره سزلک عد ایدلدی . بعض ذوات امامک
 طرفداری ایکن بو اداره سزلکی کوردرک کندیسندن افتراق و معاویه یه التحاق
 ایدیلر . بونلردن ایملک آریلان ذات (مغیره بن شعبه) ایدی . (معاویه)
 رقیب طوردیغنی حالده حضرت علی یه بیعت اولدیغنی کون (مغیره) نزد
 امامه کله رک (معاویه) یه حسن معامله ده بوللمسنی ، موقعنی بستیون تحکیم

و تقویہ ایدنجہیہ قدر انی شام والیلکندن عزل ایتماسنی ، عزلك انجق تأمین موقعدن صکره اختیار ایدلمسنی توصیه ایتمش ایدی . حضرت علی بو فکری قبول ایتمدی . (مغیره) سوزلرینک فائده سزلیکنی کورنجه ایرتسی کونی نزد امامه کیتدی ، یالاندن امامک فکرینی تصویب و (معاویہ) نک عزانی توصیه ایتمدی . صکره حضرت علیدن آریلارق معاویه نك طرفنه بکیدی وانک اک بیوک معینی اولدی .

حضرت علی نك کندی عمزاددسی (عبدالله بن عباس) حقمده کوستردیکی معامه یی ، کندیسندن حساب ایسته مکله دلکیر ایدرک انی کندی طرفدارلغندن نصل چیقاردیغنی ده اکا کوره قیاس ایدی کز . حضرت علی نك شهادتی اوزرینه اکا خلف اولارق مقام خلافته کان حضرت حسن (معاویہ) یه قارشى باشه . چیقهمیه جغنی آکلایه رق ۳۱ سنه هجریه سنده (معاویہ) یه قالمی اوزره خلافتدن فارغ اولدایندن (معاویہ) مقام خلافتده موقعی بسبتون تقویه و تحکیم ایتمدی . (معاویہ) دن صکره مقام اتنداره کان ماوک امویه هپ انک یولنی طوتدیلر . علویلر ایسه حضرت علی نك اثرینه تبتاً حرکت ایدیورلردی . موفقیت دأماً دها سیاست اصحابنه توجه ایلوردی . بونک نتیجه سنده علویلر حیاتلرینک قسم اعظمی قورقو ایچنده ، پریشان برحالده بکیردیلر . چوقلری مقتولاً وفات ایتمدی . حال بوکده بونلر تقوی ، صلاح و دیانت اصحابی ایدیلر . دیکرلری ایسه بو مزایانک عکسی ایله متصف ایدیلر . بوده کوستریمیورکه توادردن صرف نظر ، سیاست ایله دیانتک برآرده اجتماعی امثالی پک آرزو قوع بولان خصوصاتنددر .

بونکله برابر بز خلفای راشدین دولتی بر حکومت سیاسیة عد ایتیمورز . او انجق بر خلافت دینه ایدی .

بنی امیه نك سیادت و حاکمیتہ رغبتلری

امویلرک محور سیاستی ، غایه مقصود دلری ، یولک کوچلکنه ، وسائطک عدم مشروعیتنه باقیه رق خلافتی احراز ایتک وزمان جاهلیتده مالک اولدقلری سیادت و حاکمیتی نصل اولور ایسه اولسون دور اسلامیتده اله بکیرمکدن

عبارت ایدی . مراملرینه ده واصل اولدیلر . مملکت اسلامیه بوزلرک زمانده . . .
 بک زیاده کسب وسعت ایدرک شان وشوکتی مزداد اولدی . دها صکره
 عباسلرک دورنده ممالک اسلامیه اوقدر وسعت بولهمدی [۱] . امویلر سلطنت
 وحاکمیتده اشتراک ورفاقیتی اصلا چکه میورلردی . بویولده انلردن اک شدتلی
 وخونریز طاورانان (عبدالملک بن مروان) ایدی . «برچالیلقدہ ایکی ارکک آرسلان .
 اجتماع ایدمز» دیردی [۲] .

احراز حاکمیتہ کندیلرندن دها زیاده حقلی کیمسہلر بولندینی حالده .
 امویلرک بیان ایتدی کمز صورتده طلب سیادت وحاکمیت ایللری کندیلرینه .
 موجب ذم ووطن بر طاقم احوالی ارتکاب ایتلرینه مؤدی اولمش ایدی . .
 بودولتک ظهوری واو صروده خلافتی طلب ایدنلرک جہلسنه غلبه سی بری
 عصیت قرشیہی احیا ، دیکری عصیبات سائرہنی ویاخود سائر طرفدارانی .
 معاشر ایلہ الدہ ایتکدن عبارت اولمق اوزره ایکی شی ایلہ تأمین ایدلمش ایدی . .
 ایلریده کوروله چکی وجه ایلہ امویلرک سیاست امورده کوزہ چارپان بالجمہ .
 اجرا آتی ایشته بو ایکی اساس اوزرینه مؤسس ایدی .

امویلرک زمانده عصیت عربيه

عربلر وقربش قبیله سی

زمان جاهلیتده قبائل ارسنده عصیت عربیه انسابہ کوره ایدی . اسلامیت . .
 ظهور ایدنجه اوعصیت اونودولدی . بتون عربلر اسلامیت نامی ، یاخود اتحاد
 اسلامی آتنده برلشدیلر . اتحاد اسلامی خلفای راشدین زمانی امتدادنجه .
 قبائل وبطونلرینک اختلافنه رغماً بالخاصه عربلرہ شامل ایدی . بالآخر دها امویلر
 زمام امور خلافتی اله کیرنجه حکومتده مستبد وعربلرک لهنه متعصب طاورانہرق
 بدولتک مقتضیاتی ایلہ عادتندن آیرلمق ایسته مدکلرندن بدویلرک دها اول ذکر
 ایتدی کمز مناقب ومحاسندن اثر قالماش اولدینی حالده چول قابالغی شکل .
 حکومتلرینه غالب واجراآت سیاسیہ لرندن ظامر اولہرق دوام ایلش ایدی . .

[۱] الفخری ۲۵

[۲] ابن الاثیر ۹۱ ج ۶

امویلر عادات جاہلیہ لرندن آنجق کندی قبیله لرینی (قریشی) التزام ایتمک ، کندی اقربالرینی سائرلرہ ترجیح ایلمک عادتیی محافظہ ایتمشردی . بوحال زمان جاہلیتدہ موقع و اہمیت صاحبی اولوب اسلامیتدن صکرہ اہمیتلرینی ضائع ایدن قبائل ایله بالخاصہ بصرہ ، کوفہ و شام اہالیسنک حسدلرینی غلبانہ کتیردی . چونکہ بویرلرہ قونان عربلرک اکثری وحشی وقابا ایدی . حضرت نینک رفاقندہ چوقجہ بولنماشلر ، سیرت نبویہ ایله تہذیب اخلاق ایتماشلردی ، زمان جاہلیتدہ ہانکی قابالق وعصیتدہ ایدیلر ایسہ بعدالاسلام دخی اولہ جہ قالمشردی . دولت اسلامیہ کسب سطوت ایدر ایتمز بونلر کندیلرینی قریش ، کنانہ ، ثقیف ، ہذیل قبائلندن اولان مهاجرین وانصار ایله حجاز ومدینہ اہالیسنک قبضہ سندنہ مسخر کورہرک بوحالندن متفر و دلکیر اولدیلر . زیرا یونلر خاندانلقجہ ، کثرت عددجہ ، فرس و روم ایله اجرا ایتمک لری محاربہ لر ایله کندیلرینی سائرلردن زیادہ حق تقدمہ مالک عد ایدیوزلردی . بونلر ربیعہ دن (بکر بن وائل) و (عبدالقیس) ، یملی (کندہ) و (ازد) ، مضر دن (تمیم) و (قیس) کبی قبائلدن متشکل ایدیلر . قبائل مذکورہ قریشی چکمامکہ ، علمیندہ بولنمغہ باشلادقلرندن عصیت زمان جاہلیتدہ ہانکی خالدہ بولنیورایدیسہ او حالہ عودت ایلدی .

بوعصیت ؛ ذکر ایتمدی کمز وجہ ایله قریشک سائر صحابہ وتابعینہ رغماً حاکمیتدہ اظهار استبداد وتفرد وفی اموالی کندی نفسنہ تخصیص ایللری اوزرینہ عموم عربلرک سابقہ حرص وحسدلہ قرشیلرہ قارشی متعصبانہ حرکت ایللری تاریخندن اعتباراً باشلادی . یعنی وعدنانی قبائلدن انعام واحسان ایله (معاویہ) یہ جذب و طرفدارلغنہ ادخال اولنانلرایسہ مستثنی ایدیلر . بین المسلمین بونوعدن تحدت ایدن ایلمک اختلاف حضرت (عثمان) زمانندہ وقوع بولدی . شویلہ کہ : (سعید بن العاص) خلیفہ مشارالیہ طرفندن (کوفہ) یہ والی نصب ایدیلنجه بر طاقم کبرائی ، اہل قادسیہ یی ، کوفہ قراسنی مصاحبته انتخاب ایلدی . ہر قبیلہ دن آدملری حاوی اولان بوذوات ہر کیجہ (سعید) ک نزدیکندہ مسامرات ایله وقت یکیریرلردی . اووقتہ قدر امویلر ایله صحابہ دن برطاقلری اراضی وعقار صاحبی اولمغہ و اینیہ انشا ایتمکہ باشلامشردی . امویلر خلیفہ نک اقربا وتعلقاتی اولدقلری ایچون بو خصوصہ ہر کسدن زیادہ اقتدار وقوت صاحبی ایدیلر .

ذکر اولانان ذوات کيجه نك برنده (سعيد بن العاص) نژدنده مسامرہ ايله وقت کچيريرکن انلردن بری قدمای صحابه دن وعشره مبشره دن (طلحه بن عبدالله تيمي) نك سخاوتندن بحث ايتدی . (سعيد) : «نشاستج کي چيفتلكي اولان بر آدمك سخی اولسی پك طبيعيدر . نهمده اويلاه برچفتلكم اولسه ايدي سزکله برابر فراح فراح ياشاردق» دیدی . (نشاستج) طلحه نك کوفه ده کائن پك چوق وارداتلی برچفتلكي ايدي . مشاراليه بو چفتلكي حجازده مقیم کوفه لیلردن (خير) ده مالک اولديغی برپاره ايله ساتون آهرق اعمار ایلديکندن وارداتی چوغالمش ايدي [۱] .

(سعيد) بو سوزلری سويلينجه حاضر وندن بر چوجق آياغه قالدی . کنديسنه: «کاشکی بو ملطاطده سنک اولسه» دیدی . (ملطاط) (کوفه) . نك بريسنده وفرانک ايکي طرفنده کائن وا کاسره يه طائد اراضی ديمک ايدي . حاضر وندن بری چوجنی تکدير ايتدی . چوجغک باباسی: «چوجقدر ، طوقونمیکز» ديه رنک اعتذار ايدي . حاضر بولسانلر: «سواد اراضيسنک انک اولسنی نه صلاحیت ايله تمنی ايدر؟» ديه سويلنديلر . سواددن مقصد عراقک اراضی زراعيه سی ايدي . (سعيد): «نه دن اولسون . سواد قريشه عائد بر باغچه دن بشقه بر شيميدر؟» سوزلريه ايشی قيزيشديردي . حضرت علينک شدتلی طرفدارانندن اولان شجعان تابعيندن وئينه دن (اشترنجی) ده حاضر وندن جمله سنده ايدي . بو سوزلری ايشيدنجه حدته کلدی . (سعيد) ه: «قليجمز سایه سنده بزه واردات تشکيل ايدن سواد سنک وقومک ايچون نصل بر باغچه اولور؟» دیدی . (سعيد) ک ضابطه رئيسی اولان (عبدالرحمن اسدی) ده: «اميرک سوزلرينه قارشیمی کليورسکز؟» ديه رنک سرتلکه سوزده قاريشدی . (اشتر) رفيق لرينه اشارت ايتدی . (عبدالرحمن) ک اوزرينه صيچراديلر وآياق آلتنه آهرق بايلنجه يه قدر شدتله تپه لديلر . صکره آياغندن چکوب اوزرينه صو دوکديلر . (عبدالرحمن) آياينجه (سعيد) ه توجیه انظار ايدرنک: «صحبث ايچون اتخاب ايتديکک آدمئر ني اولديرديلر» دیدی . (سعيد) : «بوندن صکره هيچ برکيمسه ني مسامرہ يه آلام» ديه رنک کيمسه ايله مسامرہ ايتمامکه عهد ايدي [۲] .

ایشته او تاریخدن اعتباراً قریش ایله قبائل سائرہ وبالخاصہ قریش ایله
 ین قبائلی و اوچلہدن انصار آرسندہ نفرت و عداوت حکمفرما اولدی .
 انصار اسلامیک ابتدالرنده اقربالرندن قاچہرق کندیرینه التجا ایتدیکی زمان
 حضرت پیغمبره نصل نصرت و مظاهرت ایلدیلر ایسه اهل بیت نبوی یہ دخی
 کندی قبیله لری اولان قریشہ قارشی نصرت و مظاهرتده ثبات ایتدیلر .
 ۳۷ سنہ ہجریہ سنده حضرت علی ایله معاویہ آرسندہ (صفین) محاربه سی
 وقوع بولنجه انی ینیلر انصار ایله قریش بیندہ بر محاربه کبی صایدیلر .
 مذکور محاربه شدت کسب ایتدیکی اثناده حضرت علینک مظاهر لرندن بر
 آدم دشمنہ خطاباً : « ای ناس ! مزاراقلرک آلتندہ اللہک حضورینہ کیتمک
 ایستین وارمی ؟ حیاتمہ مالک اولان جناب کبریایہ قسم ایدرمکہ قرآنک تأیید
 تنزیلی ایچون سزکله نصل جرب ایتدک ایسه تأیید تأویلی اغورندهده سزکله
 حرب ایلیه جکز » دیمش ، آتیده کی ایاتی سویلدیکی حالده میدان مبارزہ یہ
 آتشدن :

نحن ضربناکم علی تنزیله   والیوم نضربکم علی تأویله
 ضرباً یزیل الہام عن مقبلہ   ویذہل الخلیل عن خلیله

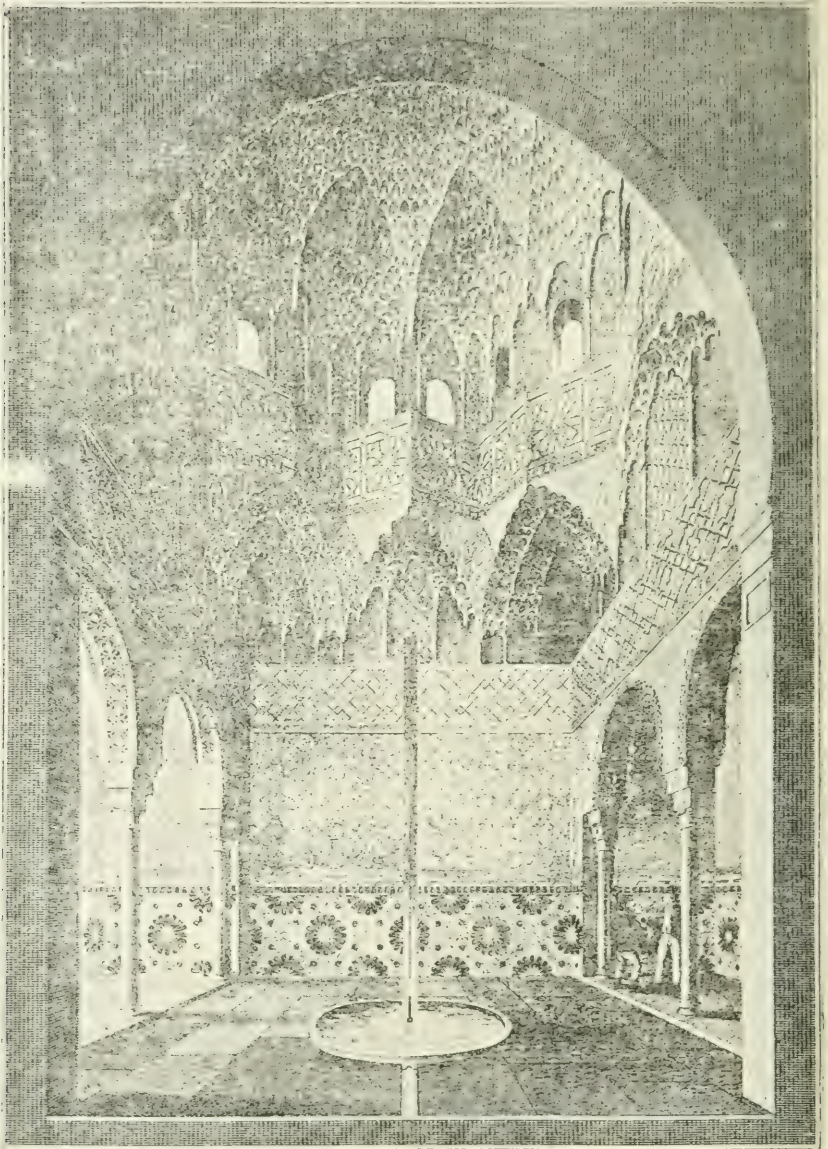
او یرجع الحق الی سبیلہ [۱]

قبائل یمنیہ ومضربہ

دھا صکرہ قبائل یمنیہنک اکثری حضرت علینک فرقہ سندن ونصیر
 ومظاهر لرندن اولدیلر . دیکر قسمی ایسه معاشرہ طمعاً (معاویہ) نک طرفہ
 کچدی . زیرا (معاویہ) یالکز قریش وسائرہنک نصرتی کافی کلیه جکنی
 آکلایہرق قبائل مذکورہ دن (کلب) ی کندینہ یاقلاشیدردی . انلردن ،
 اوغلی (یزید) ک والدہ سی (بحدل) ایله تزوج ایتدی ، حضرت عثمانک
 قاتلرندن انتقام آلق ایچون مظاهرتلرینی ایستدی . ذاتاً حضرت (عثمان) ک
 زوجہ سی ده کلب قبیله سندن ایدی . پاره قوتی ایله انلری تسخیر ایتدی .
 بتون محاربه لرده قوللانندی . (معاویہ) اجرا ایتدیکی محاربه لرده احراز

موفقیته مقام خلافتده موقعی تحکیم ایدنجه مضر ویندن بر چوق
 قائل کنیسنه یاقلاشدیلر . کلب قبیلهسی (معاویه) دن صکره اوغلی
 (یزید) نده مظاهرتنه دوام ایتدی . چونکه (یزید) ک طایبیری ایدیلر .

اندلسده الحمرا سرائنده برسالون

مکده (ابن الزبیر) احراز خلافت ایچون اوغراشدیغی حالده (یزید) وفات ایلینجه امویلر هر ایکیسی بنی امیه دن اولان (خالد بن یزید) ، یاخود (مروان بن الحکم) ی مقام خلافته اجلاسده اختلافة دوشدیلر . (ابن الزبیر) ک طرفدارانی ایله امویلرک طرفدارلری آرسنده مخاصمات شدتله حکمفرما اولغه باشلادی . (ابن الزبیر) ک طرفدارانی مضریدن اوله رق قیسلردن متشکل ایدی . بونلر (ابن الزبیر) ک تأیید خلافته چالیشیورلردی . (بنی امیه) نک مظاهرلری ایسه یمنه دن اولان (بنی کلب) ایدی . بونلر همشیره زاده لری اولدیغی ایچون (خالد) ه نصرت ایدیورلردی . امویلردن برطاقلری (خالد) ک صغر سننی اورتیه سوردرک مقام خلافته صعودینه اعتراض ایتدکلرندن کنديسندن صکره خلافت (خالد) ه انتقال ایتک اوزره (مروان) مقام حاکمته اجلاس ایلدی . متعاقباً (مروان) ک طرفدارلری ایله (ابن الزبیر) ک طرفدارانی ، یعنی کلب ایله قیس آرسنده (مرج راهط) محاربه سی وقوع بولدی . (مروان) بو محاربه ده مظفر اولدی ، خلافته کی موقعی تحکیم ایلدی . آنجق (مروان) خالده قارشی اولان تمهدینی ایفا ایتدی . وفاتنده مقام خلافته شدت افعال وحرکاتی ایله معروف اولان اوغلی (عبدالملک بن مروان) کچدی . (کلب) قبیله سی (عبدالملک) ه طرفدار قالمش ایسه ده (قیس) بالعکس اکا دلکیر اولدیغندن ممالک اسلامیه نک هر طرفنده بولنان عربلر قیسی ، کلبی ، یاخود مضری ، یمنی ، یاخود نزاری ، قحطانی اولمق اوزره ایکی قسمة آیرلدیلر . بو ایکی فرقه آرسنده شامده ، عراقده ، مصرده ، فارسده ، خراسانده ، افریقیه ده ، اندلسده منازعه لر حکمفرما اولدی . بوممالکک هر برنده وسائر یرلرده خلفا ، امراء ، ولاتک اختلافی ایله قوتلری بربرندن مختلف مضری ویمنی اولمق اوزره ایکی فرقه موجود ایدی . مضردن اولان والیلر مضریلری ، یمندن اولان والیلرده یمنیلری موقع اقتداره کتیریورلردی . بونفوذ احوالک اختلافنه کوره متنوع صفحه لر عرض ایدیور ، فقط هر شیده تأثیری کورولیوردی . حتی خانفا و امرانک نصب و عزلنده بیله بو تأثیر مشهود اولیوردی . چوق دفعه لر نصب و عزل بو ایکی فرقه دن برینک طرفدار اولسی ایله وقوع بولیوردی .

(عبدالملک بن مروان) ک علمنده بولنان قیس قبیله سی انک وفاتندن صکره

کرسىء سلطنته کهن اوغلى (هشام) ه الك زياده نصرت و مظاهرت ايدنلردن اولدى. (هشام) مذکور قيله يى کنديسنه يا قلاشدير درق ديوانه الحاق ، يعنى افرادينه معاشلر و مراتب تعيين ايدلى . مشارالیهک دور سلطنتده مذکور قيله نك برچوق بطون وافخادى ممالک اسلاميه و بالخاصه مصر و شام قطعهلرينه نقل ايدلوب اورالرده يرلشديرلدى . بودورده و بالخصوص والدهسى قيسيلردن اولان (وليد بن يزيد) ک دورهء حکومتده قيسيلر نفوذ و اعتلا بولمشلر ، سائر مضريلرده بنى اميه طرفدارانى اولمشلردى . (وليد) ک قتلى اوزرينه ملوک امويه نك صوکنجيسى اولان (مروان بن محمد) قيسيلرى کندينه طرفدار ايدرک بوسايه ده کسب قوت ايتمک مقصديه (وليد) ک قاتليرنى تعقيه قيام ايدنجه بتون مضريلر کنديسنه ظهير اولدى . بونلر صوگ کونلرينه قدر (مروان) ه مظاهرت ايديلر . عباسيلرک طرفدارانى اورته يه آيتلنجه يميلر انلره ظهير اولدى . ذکر اولنان ايکى بيوک فرقه نك تحتنده بربرينه خصوصتله وقت کچيرير برطاقم فرعى فرقه لرده موجود ايدى . مع مافيه شرف و نفوذجه قريشک موقعى سائر قبائلک موقعى فوقنده هر حالده محفوظ قالمش ايدى . بعض ولايتلرک ؛ واليرى اوزرينه اعلان عصيان ايتسندن قورقولديغى زمان او ولايتلره بنى قريشدن والى تعيين اولنوردى . اهالى قريشدن اولان والى بنى حسن قبول ايدرلر ، اکا اظهار اطاعتدن کيرى طورمازلردى .

سائر عربلر کى قريش دخى اتقساماته اوغرامشى . بوانقساماتک اک مهجى (اميه) و (هاشم) فرقه لرى ايدى . خلق امل مخصوص و يا خود منافع وطنهلرينه کوره انلردن برينک طرفدارانغى کودرلردى . چوق دفعهلر بو طرفکيلرک مسأله سنده آلوب و يرمکه وقت کچيريرلر ، ايشى مناظره و مفاخره دن مخصوصه يه تحویل ايدرلر ، يکديگرلرينک قاننى دوکرلردى . (بنى هاشم) ک قوتى حجاز و عراقده و (بنى اميه) نککى ده شام قطعهلر سنده ايدى . مع مافيه بو تحديد عصرلره کوره دکيشيوردى . چوق دفعهلر بو خاصات شعر آرده سنده باشلاردى . شعرادن بعضلرى او يولده طعن و ذمملر ايله شهرت آلمش ايدى . اک مشهور مناظرهلرى بنى هاشمه ولا ايله منسوب اولان و طرفکيلرکلرينى کودن شاعر (سديف) ايله بنى اميه طرفدارانغده بولنان شاعر (سياب) آرده سنده جريان ايدن مناظرهلر ايدى . مذکور ايکى شاعر مککک خارجه

چیقارلر، هر بزی خصم طرفنك تقائص و معاینی ذکر ایدردی. خلق دخی ایکی طرف اولیوردی. بوندن بزی (سدیفیه)، دیکری (سیابیه) ناملریله ایکی بیوک عصیت توره مشدی. بوجریان عباسیلرک زمانلرینه قدر دوام ایله رک بونلرک دورنده دخی میدان آلمش ایدی. شوقدرکه عباسیلرک زماننده اسملر دکیشمش، (سدیفیه) و (سیابیه) یرینه (حاطین) و (جزارین) نامی ویرلمش ایدی [۱]. (سدیف) خلفای عباسیه دن (سفاح) ک حضورنده بر شعر سویله رک ملوک امویه دن (هشام) ک اوغلی (سلیمان) ک قتلنه سبب اولان شاعر ایدی.

عربلرک عرب اولمالرک علمینده کی عصیتلری

قرشیلر بنی امیه زماننده باجمله قبائل عرب فوتنده نصل طوتولمش ایسه علی العموم عرب بلرده اسلاملرک حاکمیتی آلتنه کیرن اقوام سائرهنک فوتنده طوتولیوردی. اقوام سائر بوندن استکفاف ایمیورلردی. بلکه بو دینی نشر و تأیید ایدنلرک، دینک ارکان اصلیه سنک عربلر اولدیغی بیلدرک تقدم و رجحانلرینی حقلی کوریورلردی. عربلری کندی افندیلری عد ایتمکدن، کندیلرینی انلرک موالیسندن صایمقندن چکنمیورلردی. بلکه: «من ابغض العرب ابغضه الله - هرکیم عرب بلره بغض ایدر ایسه الله ده اکا بغض ایدر» [۲] حدیث شریفنه تبعاً عرب بلره اطاعت و محبتی بر فرض واجب عد ایدیورلردی. چوق دفعه لر عرب بلرک عقل، حزم و سائر مناقبه کندیلرینه فائق اولدقلرینی اعتراف دخی ایلرلردی. نسب فارسیسی معروف اولان منشی شهر (ابن مقفع) بصره ده فرس کبراسندن برینک خانه سنده بر مجلسده بولنش ایدی. مجلسده اشراف عربدن بر قاچ ذات موجود ایدی. کندیبی سوزه باشلایه رق حاضر وندن برینه: «اک عقلی ملت هاتکیسیدر؟» دییه سوردی. کندی ملتی مراد ایتدیکی ظن ایدیلرک اکا «فارس» جوابی ویرلدی. (ابن مقفع): «خیر، ایرانلیلر هر نه قدر جهانی فتح ایدرک بیوک بر دولت صاحبی

[۱] اغافی ۱۶۲ ج ۱۴

[۲] العقد الفرید ۴۲ ج ۲

اولمشلر سده کندی عقل و ذکالریله بر شیئی ایجاد و اختراعه موفق اولدمدیله « دیدی . « او خالد روم ملتیدر » دیدیلر . بوکاده « خیر » دییه جواب ویردی . حاضر و او عصرده طائش اولان ملتلی برر بر صایدیلر . (ابن مقفع) بونلرک جمله سنه « دکدر » دیوردی . تعداددن اوصانج کتیرنجه : « پکی ، سن سویله » دیدیلر . (ابن مقفع) : « اک عقلی ملت عربلردر ، دیدی . انلردن اولمق بختیارلغنه نائل اوله مدم ایسه ده انلری ای طایق بختیارلغندن محروم قالم . عربلر جهانگیرلکده ، دولت تشکیانده هیچ بر ملتک اثرینه اقتضا اتمدیله . کندیلرینه مخصوص بر جهانگیرک ، بر دولت وجوده کتیردیله . عربلر دوه وقیون احسابیدر . قیادن ودریدن مصنوع چادرلرده اقامت ایدرلر . بر عرب قوتیله نصرتدن ، موجودیله سخادن چکنمز ، سعادت وفلا کتیه سائرلرینی تشریکدن ابا ایتمز . عقل و ذکالیله بر شیئی تعریف و توصیف ایدنجه او شی مقتدی به اولور . او شیئی اجرا ایدنجه غیر قابل اعتراض عدالونور . کوزل کوردیکی شی کوزل ، چرکین کوردیکی شی چرکین اولور . عربلر کندی نفسلرینک تأدی ایله تربیه لی اولمشلر ، کندی همت ، تاب و لسانلریله بر موقع عالی به اعتلا ایشلردر . اللهم فیضه مظهر اولمشلر ، او فیض ایله تهذیب و اعلائی نفس اتمشدر . بو سایه ده الله انلرک فخر و ذکالرینی اعلا ، سطوت و دولتلرینی مزداد ، کندیلرینه و سائرله خیر و سعادت اولمق اوزره دین و خلافتی انلریله نشر و تحکیم بیورمشدر . »

عربلر و موالی

عربلر اوکی سوزلر ایله سائر اقوام و بالخاصه انلردن اسلام اولانلر اوزرینه اظهار افتخار ایدرلر . عربلر عرب اولمیان مسلمانلری کندیلرندن ده ایشاغی کورلر ، اولجه بیان ایتدیکمز اوزره انلره « موالی » نامنی ویریلر . عربلر عرب اولمیانلری آزاد ایتکمز ، سائر ایلکلرده بولنمش اولمق شویله طورسون ظلمت کفردن اخراج ایله صبح منیر ایمانه ادخال ایتمش اولمقده انلره بیوک بر منت تحمیل ایلرلر .

عربلر عرب اولمیانلرک آرقه سننده نمازه طور مقدن چکینیلرلر . عرب اولمیانلرک آرقه سننده نماز قیلرلر ایسه بو تنزیل الله قارشلی بر تواضع عد

ایرلردی . مشاهیر تابعیندن (نافع بن جبر) اوکندن جنازه کچدکجه: « کیمک جنازه سی ؟ » دییه صوراردی . « بر قرشینک جنازه سی » دیرلر ایسه « واه هم قوم ! » ، « عربی » دیرلر ایسه « واه هم شهرم ! » دیر ایدی . « مولی » دیرلر ایسه « اللهک مالیدر ، ایستدیکی زمان آلیر ، ایستدیکی زمان براقیر » دییه سویلیردی [۱] . « اشک ، کوبک ، مولادن بشقه کیمسه نمازینی کسمز » سوزلری عربلرجه زیاترد ایدی . عربلر مولایی کینهلر ایله تسمیه ایتمزلردی . یالکز اسم ولقبیلر ایله چاییرلردی . مولای ایله بر سرده یورومزلردی . آایلرده مولای عربلره تقدم ایدمزلردی . عربلر بر یرده یمکه اوطورلر ایسه مولای آیقده طورلردی . موالیدن یرینی سننه حرمة برارجه یمکه آلیرلر ایسه کورنلرجه عربلردن اولمدینی آکلاشلسون دییه انی اکمکچینک کله چکی طرفده اوطورتدورولردی . بر جنازه ده عربلردن بری بولنور ایسه جنازه نمازینی مولایه قیلدیرتمازلردی . مذکور دورده مولای حقتده جاری اولان احکام ایلریده کوستریله جکدر .

عربلر بودولت دورنده کرک موالیدن ، کرک اهل ذمتدن اولسون عرب اولمیان بالجمله اقوامی خوار کورلر ، کندیلرینی فطرت وخلقته ، فضل و عرفانجه انلرک فوقده عد ایدرلردی . یوقاریده کورلیدیکی اوزره انلره « حمرا » نامنی ویریرلردی . احتمال که « حمرا » لفظندن بالخاصه « مولای » نی مراد ایدرلردی . عربلر کندیلرینی عرب اولمیانلرک افندیلری عدایتدکلری کچی کندیلرینی افندیلکه و دیگرلری خدمتچیلکه یارادلمش فرض ایلرلردی . ایشته بو ساقه ایله عربلر اسلامیتک اوائلنده سیاست و حکومتدن بشقه هیچ بر شی ایله مشغول اولمازلردی . سائر ایشلری و باخصوص صنایع و حرفی سائرلره ترک ایشلردی . « حماقت چولهاجیلر ، معلملر ، ایپلک اکر ییچیلر ده تجسم ایدر » سوزلری ضروب امثاللردن ایدی . چونکه بو ایشلر غیر مسلملره مخصوص صنایع و حرفندی [۲] . عراق امیری (عبدالله بن عامر) ک حضورنده بر عرب ایله بر مولای دعوی ایتمزلردی . مولای عربیه : « الله سنک کیلیرینی ایچمزده چوغالتسون » بددعاسنده بولندی . عرب مولایه : « الله سنک کیلیرینی

[۱] المقدم الفرید ۷۳ ج ۲

[۲] البیان والتبیین ۱۰۰ ج ۱

ایچمزده چوغالتسون» دعاسیله مقابله ایلدی . عربیه : « اوسکا بد دعاده بولنیور . سن اکا حسن دعاده بولنیورسک . بو نصل اولور ؟ » دییه صوردیله . عرب : « اوت ، حسن دعاده بولنیورم . چونکه انلر یوللرمزی تنظیم ایدرلر ، آباق قابلمزی دیکرلر ، بزه البسه طوقورلر » جوابی ویردی [۱] .

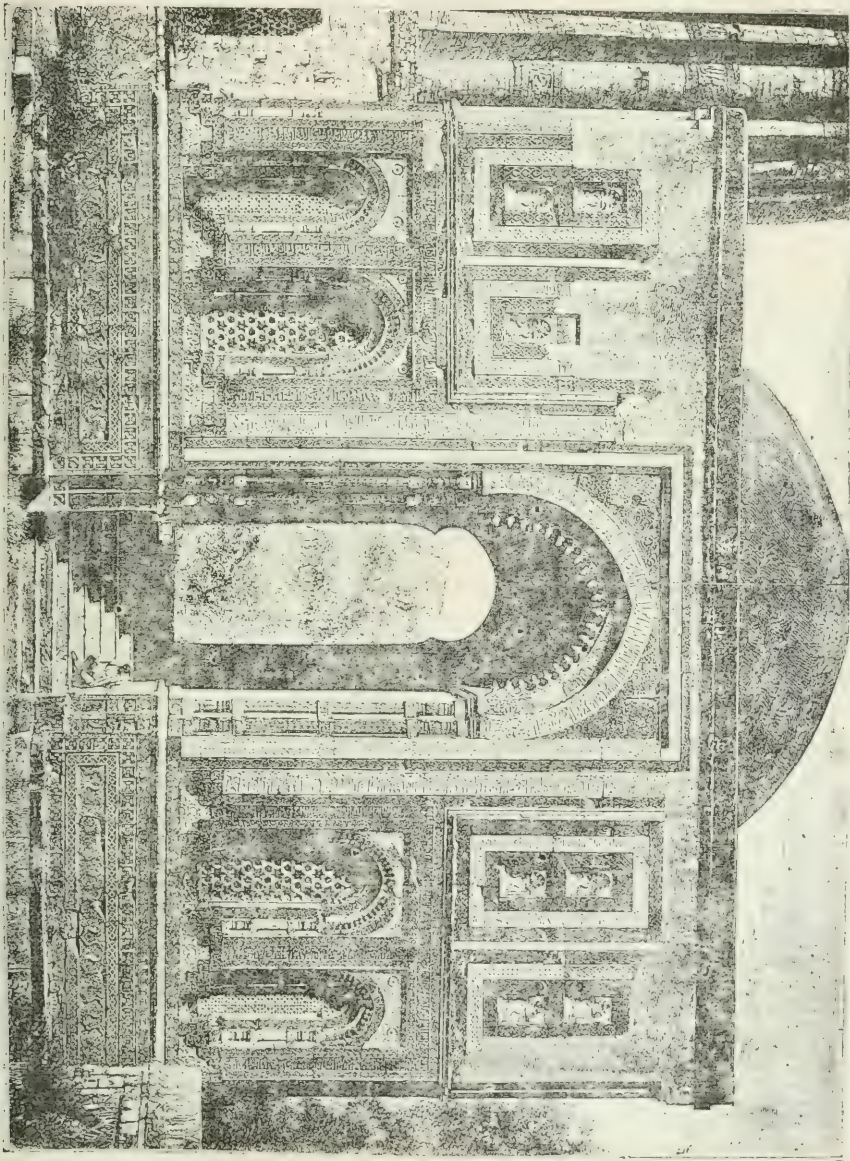
عربلر سیادت و فتحه لزوملی اولدیغی ایچون شعر و تارینجدن بشقه هیچ برعلمه اهمیت ویرمز لر دی . حساب و یازی موالی ایله غیر مسلملره مخصوص صنایعدن ایدی . بونک ایچون بنی امیه دورنده عرب طرفکیرلکی افراط ایله حکمران اولدیغی حالده معاملات مالیه و قیدییه ایله قائم اولان دیوان ریاستی عربلره توجیه ایدلمزدی . چونکه عربلر اوصره لرده یازی ، حساب بیلمز لر دی [۲] .

امویلر (معاویه) نك زمان سلطنتده دخی موالی بی خدمتکار واسیر مرتبه سنده عد ایدر لر دی . او دوره قدر بونلرک مقدارلری چوغالمش ایدی . (معاویه) موالینک چوغالمسنی دولت عربیه ایچون برتهلکه کبی تلقی ایلدیکندن جمله سنک ، یاخود بر قسمنک قتل و محاسنی تصور ایتمش ایسه ده او یله دهشتلی و غریب بر ایشه مباشرتدن اول (احنف بن قیس) (سمره بن جندب) کبی معیتی رجانندن اولان کبار امرا ایله بوخصوص حقنده استشاره بی موافق کورمش . و مستشارلرینه : « بو حمرا ، یعنی (موالی) نك اسکیده کی مقداردن فضله آرتدقلرینی کوربیورم . بونلرک بر کون عربلره و حکومتلرینه هجوم ایتلرندن قورقولور . قسماً قتل ایتمک ، قسماً تجارت و یول تنظیمی ایله اشتغال ایتلک اوزره صاغ بر اتمق ایستیورم . سز نه دیرسکنز ؟ » دییه صورمش ایدی . (احنف) موالینک عربلره قارداش ، طایی ، آزادلی اوله رق نسبلرینه اشتراک ایتمش بوللملرندن بحثله او یله بر تشبئی مردود کوردیکی حالده (سمره) بالعکس موالینک قتلنی موافق بولمش و حتی بو ایشه کندیسنک مأمور ایدلمسنی طلب ایتمش ایدی . فقط (معاویه) احنفاک مطالعه سنی حزم و بصیرته ده موافق کوردیکندن بو فکر خونریزانه دن و از کچمش ایدی . بر خلیفه نك موالی بی هیچ بر قباحث یا یمدن قویون کبی کسمک ایستمسی اوصرده عربلرک عرب اولیان

[۱] العقد الفرید ۷۳ ج ۲

[۲] مسعودی ۱۱۴ ج ۲

اهالی بی نه درجه ذلیل و حقیر کوردکلرینی کوسستمک ایچون دیکر دلیلر
 سردینه لزوم براقاز .
 سانکه عربلر سحرانوردلک و دوه رعی حیاتندن بر قاپچ سنه ظرفده

هندستانده دهلی قریبنده بولان مبانئ اسلامیه دن علاء الدین جامهک قبری

بردن برده ذروء شکوه و سلطنته اعتلارندن حاصل اولان برغرور جبارانه و خود-
کامانه قاپیلهرق دها اول رومالیرک و عصر حاضرده بمض اقوام حاکمه تک توهم
مغرورانه و ملیتپرستانه لری وجه ایله اقوام سائر دینی پک آشانغی کورمکه باشلامش
و کندیلرینک فطرت انسانیه فوقنده بر خلقت خارقه و مزایای منفرده ایله
یارادلمش اولدقلرینه ذاهب اولمشلردی . عربلر بو سائقه ایله فکراً ، مزبناً ،
علماً کندیلرینی بالمسوم اقوامدن ممتاز کوردکن ماعدا جسم و مزاججه دنخی
کافه مخلوقاته فائق عد ایتدکلرندن اولجدهده بیان ایلدیکمز اوزره طائفه نسادن
آتمشده کبه قالان قادینک مطلق قرشی والیده حامل اولان قادینک ده
آنحوق عربی اولمق لازم کله جکنه ذاهب اولدقلری کچی علت فلجکده خالص
عرب قانی طاشیان کیمسه لرده اصابت ایتمه جکنه و عکسی کورولورایسه مصابک
قانی بهمه حال والده طرفدن روم ، اسلاو و سائر قاننه قاریشمش اولدیغنه
اعتقاد ایدرلردی [۱]. امویلرک دورنده عربلرده حکمفرما اولان بوملیتپرستلک
عرب انسابنک شدتله محافظه سنی و انساب سائر ایله اختلاطدن اجتنابی ایجاب ایتمش
ایدی . « قضیایغه عربلردن بشقه سی یاراماز » [۲] دینلهرک عرب اولیانلرک قضیایق
کچی مناصب مهمه دینیه تعینلری منع ایدیلور و حتی والده لری جاریه اولان
شهزاده لرک پدر جهتدن قریش نسیبندن اولملری نظر اهمیته آلمیه رق مقام
خلافته کبلرینه مساعده اولمیوردی . از جمله حضرت حسینک حفیدی (یزید
بن علی) طلب سلطنته تشیث ایتدیکی زمان ملوک امویهدن (هشام بن عبدالملک)
مشارایله : « احراز خلافته چالشدیغکی ایشیدییورم . سن خلافته اثبات
اهلیت ایده مزسک ، چونکه بر جاریهنک اوغلیسک » دینه رک والده سی عرب
اولیانلرک خلیفه اولمه یه جقلرینی آکلاتمق ایسته مشدی [۳] . حال بوکه
(یزید) ک والده سی عادی جاریه مقوله سی دکل ، اکاسره فرسدن برینک کریمه سی
ایدی . بونکله برابر بو تعصب جاریه لردن طوعمش شهزاده لری جالس تخت
سلطنت اولمقدن منع ایدمه مامشدی . جاریه زاده لردن مقام خلافتی احراز ایدن
ایلک ذات ملوک امویهدن (یزید بن ولید) ایدی (۱۰۱ هـ) . جاریه لردن

[۱] طبقات الاطبا ۲۵۰ ج ۱ و اغافی ۸۸ ج ۱۵ [۲] ابن خلکان ۲۰۵ ج ۱

[۳] ابن خلدون مقدمه سنک هامشده سراج الملوک ۲۸۸

مولود عرب بلرہ (ہجین) نامی ویریلوردی [۱] . اسلام بر اجنبی امرادن
وبر عرب قیزی احقر قبائلدن اولسه بیله عرب قیزی ایله ازدواجنه مساعده
ایدلزدی . ایشته بوساٹقه ایله ، (دهاقین) نامیله معروف اولان ایرانلی کوی
رؤساسندن بری بعض ترک سرایلرندہ بوانسان (باہله) قبیله سندن بر قیز ایله
ازدواجہ رغبت ایتمش ایکن قیزانی رد ایتمش ایدی . عرب بلرک اسیر اولملری
هیچ بروجه ایله تجویز اولنمازدی [۲] .

عرب بلرک اوائل اسلامیتده بر تأثیر خود پرستانه ایله عرب اولمیانلرک
فوقده طوتمق ایستدکاری بوموقع تفوق هر حال وحرکتلرندن اوقدر آشکارایدی که
بویابده دلیل ایرادی زائد عد اولنور . امویلر بوخصوصده اقراط کار بر طریق
التزام ایتدکلرندن اهالی مملکتدن عرب اولمیانلری فنا کوجندیرمشلردی .
بر مدت دهشت نبوتله اداره اولنه بیان بو خلق اوھیتک زوالپذیر اولسی
اوزرینه موقع ذیلانلرینی آکلادقلرندن تظلم و شکایتہ شتابان اولشلر و خاندان
علویدن دولت امویہنک علینہ قیام ایدنلر ایله خوارجه مظاهرتدن کیری
قالدقلری کبی انساب و خصائل عربک تنوقتی حاوی یایملان فخریہ لره جواب
ویرمکندن ده چکنامامشلردی . بونک نتیجه سندن بالآخره عرب بلرک غیرندن
(شعوبیہ) نامنی الآن بر فرقه مخصوصه ظهور ایتمش ایدی که بونلر عرب بلرک
اقوام سائرندک فوقده بر خلقت راجحه ایله یارادلش اولدقلرینی قبول
ایتمورلر ، رد ایدیورلردی . مع مافیہ بوفرقة امویلرک دور سلطنتنده اورتہ یه
چیقوب سوز سویلکه جسارت ایدہ مامش ایدی [۳] . بونلر آنجق دولت
عباسیہ دورنده (مأمون) ک (امین) اوزرینه مظفرتینی متعاقب عربلر موقع اقبالدن

[۱] هجین امیر وزننده لثم و فرومایه به دینور و پدری عربی و والدہ سی جاریہ
اولان ، علی قول پدری جهتی و والدہ سی جهتندن خیر واصل اولان آدمہ دینور . شارحک
بیانته کوره بونلر محاسن و ملاح قبیلندندر . شارح دیرکه بوجنسه عربک هجین اطلاق
روم و سقالبه جنسک بیاضلغنه قصد الہ در . (ترجمہ قاموس)

هجین لثم کیسه به ، یاخود پدری اصلتجه و والدہ سندن دها یوکسک اولان شخصه
اطلاق اولنور . (ازهری) یه کوره هجین پدری عربی و والدہ سی ازدواج ایله نکاح
ایدا بین جاریہ دن طوغمش اولان کیسه به دینلیر . جاریہ نکاحلی ایسه چوجغنه هجین
دینلمز . (محیط المحيط)

[۲] ابن الاثیر ۴۴ و ۱۲۱ ج ۵

[۳] اغانی ۱۲۵ ج ۴

دوشدکاری زمان میدان انتقامہ جیقمشلمر وایلریدہ کوستریلہجکی اوزرہ
عربلرک معایب و نقائصی حقندہ بر چوق آثار یازمشلردر .

امویہ کی اسلامیت کی اثر لری

دولت امویہ عربلرہ موقع تفوق و امتیازی محافظہ یہ حریص ، انساب
عربہ نیک خلدن صیانتہ فرط غیرتہ ساعی اولدیغی جهتہ بو مقصدی تأمین
ایچون هر یرده دوائر رسمیهده بر سـجل قلمنی تأسیس ایدرک بلاد مفتوحه
اسلامیهده مقیم اولان عربلردن اولاد طوغدجه انلری بوسجللرده قید
ایتدیریدی [۱] . اسلامیتی ریاست دینہ شکلندن دبدبلی و احتشاملی سلطنت
شکلنه تحویل ایدنده بو دولت ایدی . اسلامیت خفای راشدین دورنده دین
وساده برحاکمیت دینہدن عبارت ایکن امویلر ابتدالری انی عصیت وقلیج ،
صکر دلری سلطنت شکلنه افراغ ایلمش و دولت اسلامیه نیک دوائر رسمیه سنده
استعمال اولان قبطی ، رومی ، فارسی لسانلرینہ بدل عرب نیک لسان رسمی
حکومت اولمق اوزرہ مملکتده نشر و تمیمی ایله بنیان دولتی تحکیم وترصین
ایتمشلردر . بوسایهده مصر قطعہ سی اھالیسی قبطی وشام قطعہ سنکی روم ،
عراق اھالیسی ده کلدانی ونبطیلردن متشکل بولنور ایکن بواھالی توالی قرون
ایله عموماً عرب بلاشہرق السنہ اصلیلرینی اونوتمشلردر . بومملکتلر الیوم ممالک
عربہدن عد اولنور . بر ترک ، بر اوروپالی ویا هر هانکی عنصرہ منسوب
برکیمسه اورالرده اغامت و تناسل ایتسه اولاد واحفادی محیطک تأثیریلہ درحال
عربلاشوب عربلرہ قزیشیرلر .

بنی امیہ زماننده عربلر روم و ایرانیلردن بر چوق عادات مدنیتکارانہ
انتباس ایتدکلری خالدہ ینہ اخلاق و خشونت بدویلرینی محافظہده دوام
ایتمشلردی . خلفا لسان عربی کوزلجہ تحصیل و اخلاق و عادات بداوتی تلقی
ایتمک ایچون چوجقلرینی — بوکون اوروپایہ طلبہ کوندردیکمز کی — چولہ
اعزاء ایدرلردی [۲] . مغاخرہ ، مشاتمہ ، عمومی مجلسلرده مناشدہ اشعار کی
زمان جاهلیتک بر چوق عادات و احوالی باقی قالدیغدن کوفہ نیک اشرف .

[۱] مغریزی ۹۴ ج ۱ [۲] العقدانفرید ۲۵۸ ج ۲

و اکبری ایام مخصوصہ شہرک خارجیہ چقہرق مناشدہ اشعار، مصاحبات و محاورات ایلہ وقت چکیردگری کبی بصرہ نیک خارجیہ کائن و (مرید) نامیلہ معروف بر موقعہ دہ بصرہ اہالیسی و سائر ددن بر چوق خلق طویلانہرق دور جاہلیتہ (سوق عکاظ) دہ یابدینی کبی بورادہ دہ مناشدہ اشعار و مصاحبہ لردہ بولنوردی [۱]. بو مقصدہ علما ویا شعرا ایچون آریجہ حلقہلر تشکیل اولنوردی کہ بو حلقہلردہ طلبہ ویا مریدلر استادلری اطرافندہ طویلانیلر، بارقہ علم و ادبیلہ مسنیر اولورلردی. (مرید) ک یوقاریسندہ اعظم شعرای اسلامدن (راعی الابل) ایلہ (فرزدق) و ہم مجلسلرندن تشکیل ایدن حلقہ ادب اوجملہ دندی [۲]. او نوع یرلردہ صانکہ قبل الاسلام عربلر آرسندہ حکمہ فرما اولان عصیتہ رجوع ایدلش کبی وقوع بولان مفاخرہ و مباحثہلری دہ اکا کورہ قیاس ایدیکز. عربلر بو دولت زمانندہ اویلہ بر شان خاکانہ، اویلہ بر عزت تفوقکارانہ احراز ایتشلردی کہ هیچ بر دولت زمانندہ بو مرتبہ شان و عزتہ نائل اولماشلردر. بو دور دہ عربلرک مقداری دہ آرتمش، دنیانک ہر طرفہ انتشار ایتشلردی.

امویلرک دورندہ وطن عصبتی

عربلر صحرا نوردلک و برجات سیار بد او تکارانہ یہ مغلوباً تالانکرلک اجراسی ویا مرعی تحریمی ایچون یردن یرہ رحلتہ آلیشمش بر قوم اولدولرندن محتاج محافظہ و مدافعہ بر رابطہ وطنہ مالک دکلدیلر. بالآخرہ داخل اولدولری دین اسلامینک فیض اعتلاسیلہ مالکی فتح و شہرلر تأسیس ایلہ ثابت مساکندہ اختیار اقامت ایدیلجہ محیط جدیدک تأثیرینہ تبعاً طبیعتیہ مدنیلشمشدر، بو وطنلری دوشونمک، مدافعہ وطن حسیلہ متحسس اولغہ و وطن طرفکیرلکنی کودمکہ بیاشلامشدر. ایشته بز بوکا عصیت وطنیہ دیوروز.

فتوحادن صكره عربلك مدنيلشماری

ابتدالرده عربلر مدنيلشه جكاريني خاطر و خياله كتيرمدكلري حالده قانون اعتلا و تكامل سوقيه تدریجاً قبول مدنيته مجبور اولمشلردی. اوائل اسلامیتده همان حال بداوته بولنان عربلر بر مملكتك فتحه عازم اولدقلری زمان دور جاهلیته مبتدلری وجه ايله چولق چوجقلریله، دوه و مواشیلریله كيدرلر و بر موقعی فتح ایدنجه چادرلری او موقعك مركز خلافت اولان (مدینه) یه متوجه كنارنده ركز ایلرلردی. حضرت عمر عربلری زراعت ايله اشتغالدن منع ایتمش ایدی. بر قومی زراعتدن منع ایتك مدنیتدن منع ایتك دیمك ایدی. سانكه حضرت عمر هر میدان رزمه آتلمه حاضر جست وچالاك عسكركشكننده برامق فکریله عربلری آرایش و رفاهت مدنيته قابلقدن منع ایتمش ایدی. عساكر اسلامیه فتح ایتدكلری ممالكده عصر حاضرده کی عساكر اشغالیه کبی شهرلك اطرافنده قورولان اردوگاهلرده اقامت ایدرلردی که بوقوای عسکریه یه (حمیه)، یاخود (رابطه) نامی ویریلردی. خلفای راشدین زماننده اسلاملر بر طاقم فرقهلره منقسم و هر فرقه بیوک شهرلردن برینك اطرافنده مقیم ایدی. هر فرقه یه (جند) اطراف اولنوردی. شام قطعه سنده بولنان عساكر اسلامیه (شام)، (حمص)، (اردن)، (فلسطین) ك اطرافنده بولمق اوزره دوت «جند» د، یعنی اردوگاهه منقسم بولنوردی که بودرت اقلیمه «اجناد» اطلاق اردو مرکزلی اولمقدن ایلری کلیوردی. عراق قطعه سنده اقامت ایتدیریلن عساكر اسلامیه ده (فرات) ك جزیره العرب طرفلرنده ایکی اردوگاهده اقامت ایدرلردی. بو اردوگاهلر بالاخره بری (بصره)، دیکری (کوفه) اولمق اوزره ایکی شهره تحول ایشدر. مصر قطعه سنده بولنان عسکر ایسه (مقطم) طانی اتکنده نیل نهرینك جزیره العرب طرفی كنارنده اقامت ایدیوردی. بالاخره بوراسی دخی (فسطاط) نامیله بر شهر اولمشدر.

عربلر (یاخود اسلاملر) ابتدالرده کوی اهالیسی ايله اختلاط ایتکسزین. عائله لریله برلکده بو اردوگاهلرده اقامت ایدرلر و بهار کلدیکنده آتلینی چایره-چیقاریرلردی. آتلی قائلدن برطاقم ذواتك نظارتی آلتنده کوله لر واسطه سیله-

چایرہ سوق اولنوردی . و چایر بیتجہ چادرلرہ عودت اولنوردی . اوزمانہ قدر عربلر حال بداوتدہ قالدقلمی کبی پایتخت دولتملری ده خلیفہ نک مقری وعنداللزوم اسلاملرک مرجعی اولان مدینہ منورہ شہری ایدی .

اسلاملر بو اردو کاهلرلرہ مدت مدیدہ اقامت ایتدکن صکرہ امویلرک احراز خلافت و حجازہ بدل شامدہ اختیار اقامت ایلدکلمی کورنجہ کندیلری ده مدینہ وسائر حجازدن واز کچہرک شامدہ وسائر طرفلرہ اقامتی دها موافق بولدیلر . حضرت عمرک تعاطی زراعتی مانع اوامری آرتق نظر اہمیتہ آلمیوردی . زیرا اسلاملر بو زماندن صکرہ برچوق اراضی و جفتلکترہ مالک اولیور ، زراعت ایلہ اشتغال ایدیورلردی . ایشته بونک نتیجہ سی اولہرق بواردو کاهلرک الک مشہورلری (بصرہ) ، (کوفہ) ، (فسطاط) ، (قیروان) اولمق اوزرہ برر بیوک شہر اولدی . زراعت ایلہ اشتغال تجارت و صنایع ایلہدہ اشتغالہ منجر اولمش ایدی .

اسلاملرک زراعت ، تجارت و صنایع ایلہ اوغراشمغہ باشلاملری ایچون اوزون سنلر کچمش ایدی . چونکہ اسلامیتک ایلک دورندہ اسلاملر عراق و سائر ممالک مفتوحہدن خزینہ دولته برسیل خروشان کبی اقوب کلن فی و غنائم اموالنه عادتا برر حصہدار اولدقلمدن تأمین معیشت ایچون واردات سائرہ آرمغہ محتاج دکلدیلر . نرہدہ بولنور ایسہ بولنسون ہر مسامک فی دن بر حصہ حق واردی . مثلاً مدینہ و شام اہالیسی عراقدن کلن فی اموالی ایلہ تأمین معیشت ایدرلردی . خلفای راشدین دورینک صوکلرینہ طوغری اسلاملر شہرلرہ اختیار اقامتہ باشلاہرق اویرلرک وارداتی کندی نفسلرینہ تخصیص ایتدکلمدن وارداتہ اوصورتلہ وضع ید ایدلمک مدینہ اہالیسنک حقوقہ بر تجاوز عد ایدلدی . چونکہ پایتخت اسلام اہالیسنک معاشلری ممالک مفتوحہ وارداتی ایلہ تأمین اولمش ایدی . وارداتک تحولندن متضرر اولان ارباب معاشات اوزمانک خلیفہ سی حضرت (عثمان) ہ بالمراجعہ عراق وارداتندن کندیلرینہ تخصیص ایدلمش اولان عادتاتی طلب ایدیلر . حضرت عثمان بو پارہیہ بدل عراقیلرک حجاز ، یمن و بلاد عربک سائر جہتلرندہ مالک اولدقلمی یرلرک وارداتی تخصیص ایتدی [۱] .

اسلام شهرلرنك بكد بكدري علمينه طرفك بكدري

اوصرد لردده شهرلرك اختلافي اعتباريله فرق اسلاميه آرسنده حاصل اولان انقسامات اسلاملرك عصبيت وطنيه رغبتلريني برقات دها آرتد ير مشن ايدى . ايكي اسلام شهرى بيننده وقوع بولان ايلك اختلاف حضرت عثمان زماننده شام وكوفه شهرلى آرسنده تكون ايدن اختلاف ايدى [۱]. مشارالهيك وقاتي متعاقب اساسي او ائناده خلافت طالبي اولان لردن برينه ميل واتسا بدن عبارت اولان انقسامات وطنيه سياسييه ظهور ايددى . طالب خلافت اولان ذوات حضرت علي ، معاويه ، طلحه و زبيردن متشكل ايديلر . شام اهالي اسلاميه سي علي الاكتر قريشدن بولندقلري و (معاويه) ده اميرلري اولد يني ايجون (معاويه) يه طرفدار اولدقلري حالده انصاردن اولان مدينه اهاليسي كند يلرينه التحاق ايدن مصر ايله برابر حضرت علي يه مظاهرت ايد ييورلردى . كوفه اهاليسي (زبير) ه ، بصره اهاليسي ده (طلحه) يه طرفدار ايديلر .

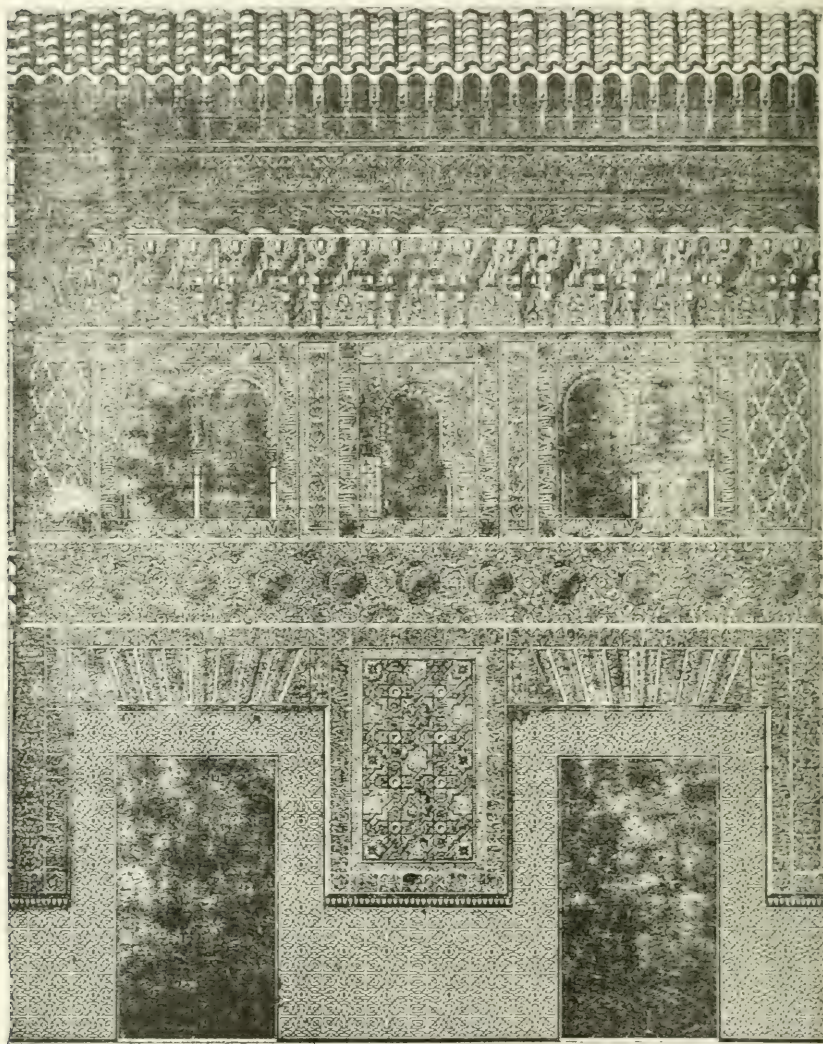
هجرتك ۳۶ نجى سنه سنده وقوع بولان (حمل) محاربه سنده طلحه و زبير شهيد اولدقلردن عراق اهاليسي مدينه اهاليسنه ضميمه حضرت علي فرقه سنه التحاق ايديلر . شام اهاليسي ايسه (معاويه) يه طرفدار قالمشردى . متعاقباً ۳۷ نجى سنه سنده وقوع بولان (صفين) محاربه سي ائناسنده ظهور ايدن تحكيم مسأله سنده (عمرو بن العاص) ك حيله و خدعه سي نائل موفقيت اولمسي اوزرينه (معاويه) يه بيعت و مصر (عمرو بن العاص) ه ترك ايديلنجه بوقطعه (معاويه) نك طرفه كچدى . حضرت علي نك ۴۰ نجى سنه سنده وقوع بولان شهادتي و بعده حضرت حسن و معاويه نك وقاتلردن صكره يزيدك زمان سلطنتده حضرت حسين طلب خلافته تشبث ايله عراق اهاليسنك مظاهر تلريني تأمين ايجون حجازدن عراقه كيتمسي اوزرينه حجاز اهاليسي (ابن الزبير) ه بيعت ايددى . بونك اوزرينه انقسامات اسلاميه حجاز ابن الزبيره ، عراق حضرت حسينه ، شام و مصر يزيده طرفدار اولمق اوزره اوج فرقه ده تمث ايد ييوردى . مختلف ازمه و احوالده بو شهرلرك خلفايه طرفك بكدري بو منوالده

دوام ایتش ایسه ده توالی سنین ایله هر شهر کندینه مخصوص ودیگرتدن ایری بر طاقم عادات و خواص ایله تمیز ایش ایدی. حتی بو خواص، بو عادات (معاویه) نك زمانده بیه نظر دقتی جلب ایتمکدن خالی قالموردی. (معاویه) کوفه دن نزدینه کلن هیئت مخصوصه ارکانندن (ابن الکوا) دن هر مملکت اهاالیسنک اخلاق و خواصی صور دینی زمان موما ایله شو صورتله تعریفده بولمیش ایدی: «مدینه اهاالیسی شر وقتنه یه اک حریرص و فقط اجر اسندن اک عاجز خلقدن. کوفه لیلر قته یه طویدن قوشرلر، طاغیق صور تده دوترلر. مصر لیلر اک قته جو خلق ایسه ده ایلك عدم موفقیتده در حال روبراه پدامت اولورلر. شاملیلره کانجه بونلر حاکم لینه مطیع، محکوم لینه عاصی آدم لردر». عصیت نسیه دن غیری اولمق اوزره عصیت وطنیه ایله افاده ایتدی کمز بو شهر عصیتلرنده او شهرلر اهاالیسنک منافع مخصوصه سیاسی لری مندمج بولنوردی. هر شهر کندی عصیت وطنیه سنده بر مقصد سیاسی یه تابع ایدی. (بصره)، (کوفه)، (شام)، (فسطاط) کبی هر شهر اهاالیسی مختلف قبائلدن متشکل ایکن بر مقصد ایچون برلشیور، بر وحدت ایله معروف اولیوردی. بی امیه دورنده هر شهر حائر اولدینی رابطه اتحادیه ایله سلاحه سازیلوب حرب ایدیوردی. حال بوکه او شهرلر یمن، مضر، ربیع و قبائل سائر داخل اولمق اوزره نسبتاً، عصیه مختلف قبائلدن متشکل ایدی. هر قبیله بولندینی شهرک بر قسمی اشغال ایدیور و هر قسم احتوا ایتدیکی قبیله نك اسمی ایله معروف اولیوردی. مثلاً (بصره) اخماس ایله معروف بش قسمدن مرکب ایدی. هر خمسه بر قبیله اقامت ایدردی که او قبائل (ازد)، (تمیم)، (بکر)، (عبد قیس)، (اهل عالیه) دن عبارت ایدی. (اهل عالیه) دن مراد (قریش)، (کنانه)، (ازد)، (بحیله)، (خثعم)، (قیس عیلان) قبائلنک کافه بطونق ایله (مزینه) قبیله سیدر [۱]. سائر شهرلرک اهاالیسنی ده اکا کوره قیاس ایدیکنز.

ایکی شهر بربری علیه اعلان حرب ایدنجه بر شهرده بولنان قبائلدن هر بری دیگر شهرک حاوی اولدینی قبائلدن عین قبیله یه قارشی طورردی. (کوفه) ایله (بصره) اهاالیسی آرسنده وقوع بولان (جبل) محاربه سنده

بصره قبائل یمیه سی کوفه قبائل یمیه سنه، بصره منیره سی کوفه قبائل منیره سنه،
بصره نك ربهه قیاسی کوفه نك ربهه قیاسه قرضی گیش ایدی. قوماندانلری

غرناطه ده الحمر اجامه نك جهه سی

(معاویه) اولان شام اهالیسی ایله حضرت علینک قومانداسی التنده بولنان
عراق اهالیسی آره سنده وقوع بولان (صفین) محاربه سنده ده عین ترتیب ایله
حرکت ایدلش ایدی . حضرت علی معاویه نك اردوسن تشکیل این قبائل

حقیقہ استعلاعاتہ بولندقدن وھر قبیلہ نك موقعی تحقیق ایتدکدن صکره کندی اردوسنده بولنان اتسام قبائلی قارشیکی اردوده بولنان عین قبائلک اقسامنه قارشی قومیق صورتیله تعبیده بولنش و مقابلی اولیمان قبائلی ده قبائل سائرہ ایله محاربه یه مأمور ایلش ایدی [۱]. اتحاد وطنینک اتحاد نسبی یه بو صورتله نملیه چالمسی شایان تأمل بر نقطه در . بو ظالیقی احوال ایجاب ایتش ایدی . چونکه اتحاد وطنی آمال سیاسیہ و منافع شخصیہ یه اتحاد نسبیدن زیاده خدمت ایلوردی . عصیت نسبیہ بختنده بیان ایتدی کمز اوزره بر شهرک اھالیسی تابع اولدق لری امیر و یا خلیفہ نك اختلاف عصیته نظراً عدداً ، نسباً مختلف بر حالده بولندق لری کبی مقصد لری ده او احوالک اختلافی ایله غیر مطرد بر صورتده اختلافه تابع اولوردی . ایکی شهر آرسنده محاربه نصل وقوع بولیور ایسه ایکی قبیلہ بیندهده محاربه لر واقعدی . صدر اسلامده شهر لر آرسنده تحث ایدن اک مشهور اختلاف بصره و کوفه اھالیسی بینده ظهور ایلین اختلاف و مفاخره لر در . حضرت علی و خوارج زماننده بصره شهری حضرت عثمانه طرفدار کچینر ایکن کوفه علوی ، شام قطعہ سی اموی ، جزیره خارجی ، حجاز ایسه سنی ایدی [۲]. مع مافیہ بو احوال تعاقب ایدن دولت لک اختلافیه بر چوق انقلاباته اوغرامش و تقلبات سیاسیہ نك توالیسیله متعدد اتحاد لر ساحه ظهوره کیش ایدی . بولردن برنجیسی مضر و یمن آرسنده کی اتحاد عصیت ، یاخود اتحاد نسب ، ایکنجیسی عراق ، مصر ، شام بینده کی اتحاد وطن ، اوچنجیسی فرق اسلامیہ آرسنده کی سنه ، شیعه ، معتزله کبی اتحاد مذهبن عبارتدی . بعضاً بو فرق لک کافه سی ایکی آدمده اجتماع ایدردی [۳] .

حجاز اھالیسنک حرمین شریفینده بالاجتماع اسلامیته حرمیندن عدم استغناسیله حضرت علی طرفداراننک حرمینده و بالخاصه مدینه ده اولملرینی ایلری سوردرک حرمین ایله مفاخره لرده بولملری اتحاد وطنینک توره مسنه یاردیم ایدن باشلیجه اسابدن ایدی . امویلر حضرت علی طرفداراننه فرط عداوتله متحسس اولقله برابر ینه حرمین شریفینی زیارت و اھالیسنه اظهار حرمته مجبور ایدیلر . بوايسه - باخصوص (ابن الزبیر) کعبه معظمه ده تحصن و امویلر ایله

[۱] ابن الاثیر ۱۲۱ و ۱۴۹ و ۱۷۱ ج ۳ [۲] العتدالفرید ۲۷۷ ج ۳ [۳] ابن خلکان

طرفدارلرینی حجازدن اخراج ایتدکدن صکره - امویلرک نفوذ سلطنتلرینی سکتیه اوغراد یوردی . امویلر ایشته بو محکومیتک قید آهنینی آنجق کعبه معظمه یی منجیقلا ایله تخریب ایدرک قیره بیلمشلردی . ینه عین ساقه ایله منبر نبوی یی مدینه دن شامه نقل ایتک و بو سایه ده حاکمیت سیاسییه و دینییه معاً قبضه تملکه آلمق ایسته مشلردی . دها صکره کعبه معظمه نک اهمیتی تقلیل مقصدیله (منصور) طرفندن بغدادده (قبه خضرا) نامیله کعبه یه بر نظیره نصل یاپلش ایسه (عبدالملک بن مروان) ک عراق والیسی مشهور (حجاج بن یوسف) ک ده واسطده بر (قبه خضرا) انشا ایتدیر می احتمال ینه بو مقصده خدمت فکرینه مستنددر [۱]. بتون بواجرا آدن مراد اسلاملرک خطه حجازیه یه اولان انجذاب و تعلقلرینی دیگر بر طرفه تحویل و علویلرک اهمیتی تقلیل ایتک ایدی . نه چاره که مساعی واقعه فائده ویرمدی .

امویلر دورنده طرفدار فرقه لر قازانمق

معاویه نک سیاسی

برنجی خلیفه اموی (معاویه) عمرو بن العاص ، زیاد بن ابیه ، مغیره بن شعبه کبی اعظم رجالی کندینه نصل مظاهر و طرفدار یاپلش ایسه بالمله ملوک امویه زمام خلافتی ید اداره لرینه آله بیللمک ایچون اختیار ایتدکری طریق تغلبده بیوک آدم لر یی لطف و عاطفتلرینه اسیر ایتمکه ، قوتلی فرقه لر یی کندی طرفلرینه جلب و جذبیه محتاج اولمشلردی . (معاویه) مذکور ذواتی حسن اداره قوتی ایله جذب و منفعت رابطه سیله کندینه بند ایتش ایدی . کندیسندن صکره مقام خلافته کلن امویلر کریمه نینک اولاد و احفادندن متشکل اولان علویلرک رقابته قارش یی موقع سلطنتلرینی تحکیم ایچون عینی یولی تعقیب ایتشلر ایسه ده انلردن هیچ بر ی حسن اداره و سیاستده (معاویه) نک کعبه وارده مامشدر . (معاویه) نک افعال و اجرا آتی عصر حاضر مدینتی و سائر مدینتیر اعظم رجالتک افعال و اجرا آتی ایله مقایسه ایدر ایسه ک — باخصوص حضرت نینک عمجه لرندن ،

عزاده لرندن، کریمه سی مخدوملرندن متشکل اولان خلافت طالبیرینه و حق خلافتک بوذواته عائد اولدیغنه، (معاویه) برطریق اولوب خلافته حق اولدیغنه، اسلامیتی آنجق زور ایله قبول ایتدیکنه دأر اسلاملرده حکمفرما اولان اعتقاد [۱] قارشى موقضك تراکتی دوشونولور ایسه — کندیسنى تعقلاً، حکمة، دها و سیاستاً انلرک چوغنه فائق کورورز. (معاویه) بتون بوحوال مشکه یه رغماً پک چوق قان دوکهدن بالجمله رقیبیرینه غلبه چالغه، ازمه سلطنتی اله آلهرق انی کندی نسلنده ارثی یامغه موفق اولمشدی. (معاویه) بتون بو موفقیتی آنجق سعه صدر، حسن سیاست و اداره، بذل اموال سایه سنده احراز ایتمش ایدی.

(معاویه) اودرجه حلم و سعه صدره مالک بر داهی ایدی که اهل بیت نبوی ارکانی طرفندن کندی حضورنده بیله اختیار و اظهار اولنان اک درشت معاملاته حلم و مسامحه ایله مقابله ایدر و انتقامه بدل انلری معاشلرده، توجه و التفاتلره مستغرق ایلردی. بعضاً (معاویه) کندی امرا و خواصی آره سنده بولنور ایکن خاندان مشارالیه منسوب بر آدم حضورینه بالدخول سلطنتی غضب ایتدیکنی اک آغیر الفاظ ایله یوزینه چارپار و حضرت علی یی آچقندن آچیغه کندیسنه ترجیح ایلردی ده ینه (معاویه) معتاد اولدیغی حلم ایله مقابله و انی انعام و احسانه مظهر ایلردی. اوذات حضرت علینک اقباسندن اولسه بیله کوردیکی معامله و نائل اولدیغی احساندن طولایی معاویه نك طرفدارلغنه کچردی. روایت ایدرلرکه حضرت علینک برادری (عقیل) برادرینک حال حیاتنده (معاویه) نك زردینه کیدر. (معاویه) کلن مسافرک کندی بر ادیرنی ترک ایله یانته کلمسندن پک زیاده مسرور اولور. اثنای مصاحبته (معاویه) عقیلدن: «علی یی نه حاله بر اقدک؟» دییه صوراره. عقیل: «اللهی و پیغمبری خشنود ایدر بر حاله بر اقدم. فقط سنی بالعکس اللهی و پیغمبری دلکیر ایدر بر حاله کوریسورم» جوابی ویریر. (معاویه) یو جواب درشتانه دن متأثراً: «مسافریمز اولسه ایدک سنی کوجندیره جک بر جواب ویره بیلیردم» دیرایسه ده دها زیاده ایلری کیدلمسیله مسافرینی کوجندیرمکدن چکینه رک محاورده یی کسر و اورادن چیقار. عقیلک مهمانخانه یه قبولی ایله حقنده اعزاز و اکرام ایله

معامله اولمسنی امر و کندیسنه بر چوق پاره لر ارسال ایلر . ایرتمن کونی
(معاویه) عقیل زردینه دعوت و : « علی بی نه حالده براقدک ؟ » سؤالنی تکرار
ایدر . بو سفر عقیل : « علی بی کندی نفسنه سندن دهاخیرلی بر حالده براقدم .
فقط سن بکا اندن زیاده خیرلیسک » جوابنی ویریر [۱] .

(معاویه) نک فرقه علی رجال و مریدیندن (صعصعه بن صوحان عبیدی)
و سائر حقه کوستردیکی معاملات حلیمانه و احسانکارانه پک چوقدر . جمله سی ،
(معاویه) نک حلم و ذکاسنه دلالت ایدر . مشاریه یالکز حلم استعمالک
کفایت ایده میه جکنی آکلادینی زمان حیه و پارهیه مراجعت ایلردی .
تهلککسندن قورقدینی هر هانکی بر آدم حضورنده بولنسه مطلق ممنون اوله رق
عودت ایلردی . (معاویه) عطیه و احساننه نائل اولمق ایچون زردینه کلن
کیمسه لک بعضاً یالانرینی بیله قبول ایدر ، کولکلرینی تطیب ایلردی .
ذکر ایدر لکه (عبدالله بن الزبیر) کندی نفسی ایچون ادعای خلافت ایتمه دن اول
(معاویه) نک همشیره زاده سی (عبدالرحمن ابن ام الحکم) دن فرار ایدرک
(معاویه) یه التجا ایتمش ایدی . (عبدالرحمن) عبداللهک خانه سنی یاقش ایدی .
(ابن الزبیر) معاویه یه : « عبدالرحمن خانه می یاقدی » دیهرک تظلمده بولنور .
(معاویه) : « خانه ک نه قیمتده ایدی ؟ » دیه سورنجه (ابن الزبیر) : « ۱۰۰,۰۰۰
درهم ایلردی » جوابنی ویریر . (معاویه) شاهد ایستر . (ابن الزبیر)
دوستلرندن برینی شاهد اقامه ایدر . (معاویه) پاره نک تأدیسه سنی امر ایلر .
(ابن الزبیر) پاره نی آلوب کیتدکدن صکره (معاویه) مجلسنده بولنان ذواته :
« مدعی می دهاییانجی ظن ایدرسکز ، یوقسه شاهدیمی ؟ خانه سنی بن پک اعنی
بیلیرم . قامشدن بر طاقم او طه لردن عبارت ایدی . فقط انلر سسویلرلر ،
زردیکله رز ، بزنی آلدایرلر ، بزده آلدانیرز » دیهرک بیله بیله آلدانمی قبول
ایتدیکنی آکلادیر [۲] . (معاویه) طرفندن التزام اولنان بو وامثالی معاملات
ملایمانه و اداره خاطر نوازانه کندی زماننده (ابن الزبیر) وسائر ذواتی طلب
خلافتدن آیقویمش ایدی .

(معاویه) بویله جه حلم و سماحتله طاورانه رق خلقک قلوبنی تسخیره
چالیشیرکن حضرت علی بو مسلدکک عکسنه والیرندن موشکافانه حساب

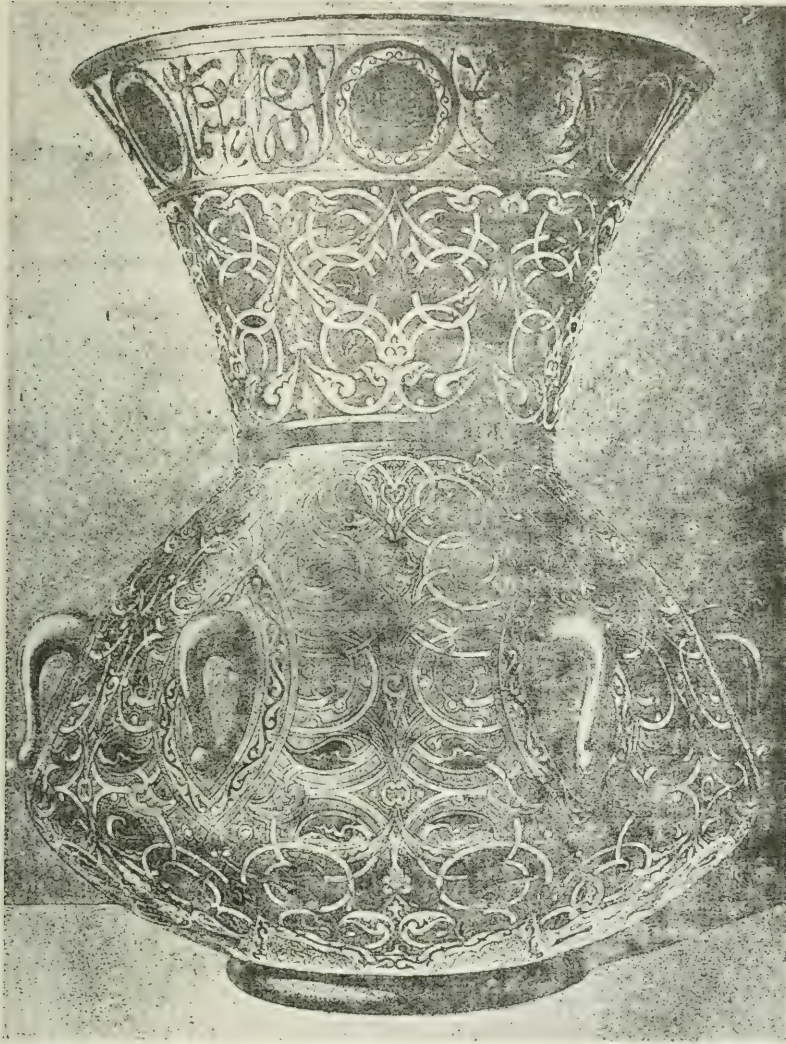
صوریور ، چو قلربی کو چندیردک طرفدارغندن قاپچیریوردی . او جلهدن
 عمزاده سی (عبدالله بن عباس) حضرت امامک ایوگ مظاهری ایکن یوقاریدم
 ذکر ایتدی کمزوجه ایله اهمیتسنز براخبار سعایتکارانه ایله مظاهرتی غائب ایدلمش
 ایدی . حال بوکه اوتہ طرفده (معاویہ) کندی طرفدارانته قوجه ولایتلری
 اکمکلک ویرمکدن چکنمدیکی کبی اعظم رجالدن بری نزدینه کلدیجه انی
 فوق العاده اعزاز واکرامندنده کیری طورمازدی . ازجهله صحابه دن و بیوگ
 سردارلردن (معاویہ بن حدیج) شامده معاویہ بی زیارتہ کلدیجه مقامنه حرمت
 و تعظیمه علامت اولمق اوزره کذرکاهنده چیچکلردن متشکل طاق ظفرلر
 قورولوردی [۱] .

(معاویہ) بالخاصه قبائل رؤسای ، اشراف ، فرقه رؤسای طرفدن اک
 آجی برلسان ایله کندیسنه توجیه اولنان طعنلره ، انتقادلره کمال حلم ایله تحمل
 ایدردی . حضرت علی ایله همفکر اوله رق (صفین) محاربه سنده جناب حیدرم
 مظاهرت ایدن سادات تابعیدنن وارباب نفوذدن (احنف بن قیس) خلافتی احراز
 ایتدکدن صکره کونک برنده (معاویہ) نک نزدینه کلش ایدی . (معاویہ) احنفه :
 « والله احنف ! (صفین) وقعه سنی ذکر ایتدیجه الی یوم القیامه تلبمده برتأثیر الیم
 حس ایدرم » دیر . (احنف) : « والله (معاویہ) ! سندن نفرت ایدن یورکلرمز حالا
 کوکسمزده ، سکا قارشی حرب ایدن قلیجلرمزده حالا قلیقلرمزده طورییور . حربه
 برسرہ قدر یاقلا شیرسهک بزاکا برقاریش یاقلا شیرز . سن حربه یورویه رک کیدرایسهک
 بزاکا قوشه رق کیدرز » جوابی ویریر و حضوردن چیقوب کیدر . (معاویہ)
 اکا مقابله برشی سویلمز . پرده آرقه سنده (احنف) ک سوزلربی دیکلین
 (معاویہ) نک همشیره سی کمال حیرتله : « ای امیر المؤمنین ! تهدیدده ، وعیدده
 بولنان بو آدم کیم اولیور ؟ » دییه صورار . (معاویہ) : « بو او آدم که غضبه
 کانجه تمیم قییه سندن یوزبیک کشی انک نه ایچون غضبه کلدیکنی آکلامق سزین
 غضبه کلیرلر » جوابی ویریر [۲] .

بونکه برابر (معاویہ) بردشمندن قورقوبده انی مال واحسان ایله ارضا
 یاخود قوه قاهره ایله ارغامه مقتدر اوله میه جعتی آکلادیغی زمان (عبدالرحمن
 بن خالد بن الولید) ه یادیغی کبی انی برحیله ایله تسمیم ایتدیرمکده ترددا تمزدی .

(عبدالرحمن) بر طرفدن پدری (خالد بن الولید) ک شهرت شعشه داری ، دیگر طرفنده بالذات مالک اولدیغی ثروت بی پایان و اطوار دل آورانه سیله شام قطعهنده بیوک بر نفوذ صاحبی اولمش ایدی . (معاویه) بو نفوذدن قورتدیغی جهتله (عبدالرحمن) ک تسمینه قرار ویردک بو مقصدله طیب (ابن الانال) ی استخدام و بو خدمته مکانات اولق اوزره مادم الحیاة اندن خراج آمامقله برابر حصص خراج ناظرلغنه تعیین ایتکی ده وعد ایلدی . (ابن الانال) بو تشویق و اغرا ایله زهرلی بر بال شربتئی (عبدالرحمن) ک کوله لرندن بری واسطه سیله (عبدالرحمن) ده ایچیره رک حیاته ختمه چکدی [۱] . (معاویه) عین طریق انتقامی شجعان تابعیندن (اشتر نخعی) یه دخی روا کوردی . (اشتر نخعی) حضرت علینک اک جنک آور و شدتلی آدم لرندن بری و بلکه بو خصائلده برنجیلری اولوب (صفین) محاربه سنده پک بیوک غیرت و فعالیت کورلمش ایدی . او زمانه قدر حضرت علی یه طرفدار قالمش اولان مصر قطعهنسی (معاویه) طرفدن آلتدن آله اعمال اولنان دسائس و تحریکات ایله مختل و مذذب اولمه باشلادیغندن مفاسد واقعه یی حکمسز براقق اوزره حضرت علی (اشتر نخعی) یی اورایه والی تعیین ایش ایدی . (اشتر نخعی) بو مأموریتده احراز موفقیت ایدجکی و برکوه ایش باشنه کچر ایسه مصرک (معاویه) یه قارشی طوره جنی محقق ایدی . بونی درحال تقدیر ایدن (معاویه) بحر احمر ساحلنده کائن (قنزم) شهری - که مصر یولی اوزرنده وقوعندن طولانی اشترک ضروری کدرکاهی ایدی - خراج رئیسنه : «اشتر مصره والی تعیین اولمش . اندن بی قورتاریرسه ک سن و بن صاغ قالدقجه سندن خراج آمام» دیسه خبر کوندردی . بونک اوزرینه خراج رئیس (اشتر) ک یولئی بکلمش ، مواصلت ایدنجه کنیدیسی استقبال و نزدینه مسافرلکه دعوت ایش ، یکن صکره زهرلی بر بال شربتئی ایچیره رک حیاته ختمه چکمشدر . (معاویه) شام اهالیسنه : «حضرت علی اشتری مصره والی تعیین ایش . اکا بد دنا ایدیکز» دیدیکندن شام اهالیسی هرکون اشتره بد دعاده بولنورلردی . (اشتر) ی تسمیم ایدن شخص (معاویه) نک نزدینه کله رک اشترک وقتائی اخبار ایدنجه (معاویه) منبره بالارتقا : «علینک ایکی صاغ قولی واردی . بری (یعنی عمار

بن یاسر (صفینده ، دیگرى (یعنی اشتر) بوکون مقطوع اولمشدر « دیمشدر [۸] .

مصنوعات اسلامیہ دن جامدن مینول مینالی بر قندیل

اشترک خبر وقائی (عمرو بن العاص) ه واصل اولنجه مشارالیه : « اللهمك بالذنوده اردوسی واردر » دیمکدن کندینی آله مامشدر [۲] .

[۱] ابن اذثیر ۱۷۹ ج ۱ [۲] مقریزی ۳۰۰ ج ۱

عمرو بن العاص

كرك (معاویه)، كرك طرفدارانی ايشته بوضورتله هيچ برفرصت قاچيرميه رق تأمین مقصد اغورنده جنایت و سائر ارتكابندن بيه چکنمداکلی حالده حضرت علی و طرفدارانی بومسلکک بستیون عکسی اوله رق اوامر و نواهی دینه دن، علوجنابدن آیرلمق ایسته میورلردی. حتی حضرت علی و طرفدارانک بوعلو جنابی (معاویه) نک موفقیته پک بیوک برمعین اولمش ایدی. مثلاً (صفین) محاربه سنده شاهد مظفریت حضرت علی یه متوجه بولمقده ایدی. محاربه نک ادامه سیاه حضرت علی غالب کاسه ایدی، (معاویه) نک آمال اقبال پرستانه ورقیبانه سی بستیون پریشان اوله جق، بی امینک شان و شوکتی قالمیه جق، خلافت ده حضرت علی و خاندانده مستقر اوله جقدی. نه چاره که (عمرو بن العاص) ک حیه سی همان تیشوب او موفقیتی زیروز بر ایدی. (معاویه) ایکی اردونک یکدیگرینه مصادمه سیاه کندی اردوسنک ضعفی بر نظر حزن و تحسیر ایه مشاهده و عاقبتک و خاقتی حس ایدنجه کنديسیاه بالاتحاد برابر حرب ایدن (عمرو بن العاص) ده مراجعت واکا: «ای عاصزاده! ذکا و اقتدار زمانی ايشته بودر. الیم و خطرناک بر موقعده یز. محو اولیوروز. برده صحر و الیلکنی اونومه» دیهرک بو مخاطره یه چاره ساز اولمشنی طلب ایلدی. (عمرو بن العاص) عسکرک مصحفلی یوقاری قالدیرملرینی و «کتاب الله آردمزده حاکم اولسون. بز بر بریمزی بویه قیرار ایسه ک روم، ترک و کفاردن اولان دشمنلره قارشى شام حدودنده شاملیلردن، عراق حدودنده عراقیلردن بشقه کیملر طورده جق؟» دیه سویلرینی مناسب کوردی. حضرت علیک^۱ رجال و طرفدارانی ایسه مصحنلرک یوقاری یه قالدیرلدیغنی کوروب او سوزلری ایشیدیر ایشیتمز حیه یه قاپله رق محاربه یی طور دیردیلهر و متعاقباً تحکیمه رضا کوستردیلر. ايشته بوتحکیم ايله عاصزاده حیه سنی بالا کمال حضرت علی یی خلع و (معاویه) یه بیعت ایلدی. شو حالد شبه یوقدر که (عمرو بن العاص) او صرده بولمسه ایدی (معاویه) پریشان و مضمحل اوله جق و حضرت علیک ده او میدان رزمده کوستردیکی علو جناب اولمشه ایدی (عمرو بن العاص) اویله بر حیه و دیسه بولمدن اول مقتولین زمره سنه کچه جک

ایدی. زیرا (عمرو بن العاص) اوجیلہی کشف و اجرادن اول میدان مبارزہیہ آتش و جناب حیدر دہ اکا قارشی چیمش ایدی. ایکی مبارز قارشی قارشی یہ کلدیکی زمان حضرت علی (ابن العاص) ی طانیہ رق بر ضربہ شمشیر ایلہ وجودینی اورتہ دن قالدیر مق ، بردشندن قورتولق ایستہ مش ، حتی اور مق ایچون قلیجی دہ قالدیر مش ایدی. حیدر کرارک حد سیفندہ ملک الموتک غضوب سولتندن لرزان اولان (ابن العاص) موت محققدن قورتولق مقصدیلہ یوزندہ کی تقابلی آچہرق بروضع خائفانہ و معتذرانہ ایلہ : « مکرہ اءک لایطل۔ قاردشکک حرکتی اختیاری دکل ، اضطرابیدر » دیمش و کویا آرزوسنہ رغماً میدان مبارزہیہ داخل اولدیغنی آکلا تمقلہ حضرت علینک طبع عالیجنابانہ و مردانہ سندن استفادہ ایتمک ایستہ مشدی. فی الحقیقہ حضرت امام درحال خصلت عالیجنابانہ سنہ تبعاً یوزینی عاصرا دہ دن چویرہ رک اکا یالکز : « نہ فنا آدمسک ! » دیمکله اکتفا ایدی. فقط (ابن العاص) بو حیلہ ایلہ کندینی اولومدن قورتاردی. (ابن العاص) ک بو حرکت خائفانہ سی شاعرک آتیدہ کی بیتندہ کورلیدیکی اوزرہ قورقاتلقدہ ضروب امثال صرہ سنہ کچمشدر :

ولاخیر فی صون الحیاة بذلۃ کما صانتها یوماً یذلته عمرو

فضلہ اولہرق حضرت علی طرفداراتک احوال و حرکتی دہ علو جنابدہ ، تقوادی ، صدق و استقامتدہ جناب امامک اطوار و حرکتی کبی ایدی. آمال دنیویہیہ مقتویات سوقیلہ (معاویہ) یہ التحاق ایدنلردن ماعدا او عصر زریندہ اسلامیتک وعموم اسلامک احوال و اطواری دہ ہپ اولیلہ عالیجنابانہ و مردانہ ایدی. حضرت امامدہ ایسہ بو مناقب اک قوتلی و پاولاق برشکلدہ تجسم ایتش ایدی. حضرت علی بو مناقبہ برآز مسامحہ کار طاورائمش اولسہ ایدی بر جوق قاتلرک اوکنی آلہ جقدی. حینفاکہ او حضرت طبع مردانہ سندن آیریلہ میوردی. بو سببدن قرشیلر : « ابن ابی طالب شجاع و جنگ آور بر آدمدر. فقط محاربہ دہ حسن رای و تدبیر صاحبی دکلدر » دینورلردی [۱].

والحاصل (معاویہ) دہا و ذکا ، حسن رای و تدبیر و سائرہ سایہ سنندہ خلاف فی احراز و کندی اوغلنہ توریشدہ موفق اولمش و اوغلندن صکرہ خلافت

امويلردن مروان زاده لره كچمش ايسه ده عددلری چوق اولان واك اعتمیلدیلری حضرت علینك اولادندن متشكل بولنان خلافت طالبلرینك رقابت و مقاومتی استیصاله مقتدر اوله مامشدی . مع مافیة (معاویة) مسالمتجویانه معامله اظهاری و پاره لر بذل و احسانی ایله انلری اسكات اییدیوردی . انلرده (معاویة) نك ارتحالندن صكره خلافتك كندیلرینه رجوع ایده چكی امیدیه (معاویة) دن چكینیلر ، سیاست و تدبیرینه اعتماد كوستریرلردی . فقط وقتا كه مشارالیه او امید و انتظار خلافتنه اوله رق خلافتی اوغلی (یزید) ، نقل ایتدی ، خلافت طالبلری حجاز ، عراق و سائرده آياقلاندیلر . رقیلردن هر بری خلافتك كندیسنك حقی اولدیغنی ادعا اییدیوردی . بو جهته ۶۸ سته هجریه سنده عرفاتده هر بری كندی نفسی ایچون طلب خلافت ایدن درت رئیسدن برینه عائد اولمق . اوزده درت سنجاق بر آرده كلكش ایدی . سنجاقلردن بری بی امیه یه ، ایكنجیسی (محمد بن الحنفیه) نامه علویلره ، اوچنجیسی (عبدالله بن ازیز) ، ، دردنجیسی . خوارجدن (نجدة حروری) یه مخصوص ایدی . بونلردن صكره دها سائر بعض ذوات استحصال خلافت اغورنده صرف مساعدین كیری طور مامش . ايسه ده عصیت عربیه بی ایفاظ ایله طرفدار جلبنه جمله دن زیاده ماهر اولان امویلردن ماعدا هیچ بری پایدار بر سلطنت تأسیسنه موفق اولمامشدر . (معاویة) نك . دها و ذكا و حسن اداره سی و حضرت علینك ضعف رأی و تدبیردن بشقه امویلرك طرفدار الده ایتمیرینه خدمت ایلین سائر باشلیجه اسبابی ده بروجه . آتی ذكر ایدیوروز .

امويلر دورنده معاشرلر تخصیصی

بیت انلرله معاشر

معاشرلر تخصیص ایتك امویلرك طرفدارلر الده ایلرینه و شوكت اعدایی . كسره موفق اولمیرینه یارديم ایدن اك بیوك عواملین ایدی . دولت معاشانی . عسكرك ، یاخود اسلاملك معاشرلی دیمك ایدی . اوائل اسلامیتده اسلاملر عمومأ عسکر اولدقلرندن جمله سنه برر معاش تخصیص اولمش ایدی . شو قدر كه-

بو معاشر حضرت عمر طرفدن تشکیل اولنان دیوان (دفترخانه) بجنده بیان ایتدی کمز اوزره نسبتاً حضرت نبی یه یقینلق، یا خود اسلامیتده قدم و سائره اعتباریله مختلف مقدارلرده ایدی. وفی الاصل فی پاره سندن تأدییه اولنوردی. بونلردن ماعدا حربه کیتمک اقتدارینی حائز اولدقلرندن طولایی فقرای صنفی عد ایدیلن دیگر بر طبقه اسلامیه دها موجود ایدی که بونلر معاشرینی زکات دیمک اولان صدقه اموالندن آلیرلردی. کَرَک فی، کَرَک صدقه اموالندن هر برینک بر دیوان مخصوصی و حساب مخصوصی واردی.

بیت الماله هر کیم وضعیت ایدرایسه رقاب المسلمینه واضع الید دیمک اوله جغندن اسلاملرک اکا خوش کورومکه چالیشلری پک طبیعیدر. بیت المال (معاویه) کبی ماهر و نصل و کیمه و یرملک لازم کله جکنی مدرک بر آدمک ید تصرفده بونلور ایسه بو قوته قارشی هیچ بر عقده مشکله جلسز قالماز. (معاویه) بیت المالی قبضه اقتدارینه آلدینی زمان حسب الایجاب معاشرلی تزئید، تنقیص و یا قطعده کیفمایشا مختار ایدی ایسه ده تنقیص و قطعده بدل - کوزتدیکی مقصد و منفعت کوره - علی الاکثر قات قات تزئید ایلردی. اثنای خلافتده خاندان نبویدن اولان علویلرک و سائره نک ادعای خلافتیه قیام ایتملرندن قورقدینی ایچون بو خاندان ارکاننه فرط سخا ایله بیوک معاشر تخصیص ایدردی. حضرت عمر طرفندن ترتیب اولنان معاشاته نظراً حضرت حسن و حسینک معاشرلی (۵,۰۰۰) درهمدن عبارت ایکن معاویه بو معاشرلی (۱,۰۰۰,۰۰۰) درهمه ابلاغ، یعنی ۲۰۰ کره تضعیف ایتدیکی کبی عمراده نبی اولدینی و کندیسندن قورقدینی ایچون (ابن عباس) ه دخی بو مقدارده بیوک بر معاش تخصیص ایش ایدی. حضرت علینک برادر زاده سی (عبدالله بن جعفر بن ابی طالب) کبی مدینه ده مقیم کبار صحابه اوغللرندن و بین المسلمین بیوک بر نفوذ احبابندن اولان ذواته و سائره ده بیوک معاشر باغلامشدی. (معاویه) نک بو افراط سماحتدن مقصدی بر طرفدن کوکلرینی جذب و انلری دریای نعیم و رفاهته غرق ایله کندیلرینه طلب خلافتی اونوتدورمق و دیگر طرفندن ده مدینه اها لیسنک کولکنی اوقشامق ایدی. چونکه بو ذوات (معاویه) دن آلدقلمی پاره لری راحت و رفاهت دنیویه، ذوق و صفا اغورنده مدینه اها لیسنه صرف ایدرلردی. حتی بعضلری بتون معاشرینی معنی و شاعرلره و یریزلردی. او میانده اک چوق

سخی اولان ذات حضرت حسن وحسینک عمزاده لری اولان (عبدالله بن جعفر) : ایدی که مشارالیه شامده (معاویه) بی زیارته کیدوب معاشنی آلدقجه مدینه یه عودتله بتون بو پارده لری مدینه اهالیسنه طاغیدردی .

روایتله کوره مشارالیه ؛ (یزید بن معاویه) نک نزدینه سریر سلطنته جالس اولدقن صکره کیدر . (یزید) اندن : « معاشک نه قدردر ؟ » دییه صورنجه عبدالله : « بیک بیک ۱,۰۰۰,۰۰۰ درهم جوانی ویریر . (یزید) : « بز بو معاشی برقات تزید ایدیوروز » دیر . عبدالله مقام تشکرده : « بام ، آنام سکا فدا اولسون . بو سوزی سندن بشقه کیمسه یه سویلش دکلم » مقابله سندن بولنور . بونک اوزرینه (یزید) : « بومقداری ده ایکنجی دفعه تضعیف ایدیوروز » دییه رک مشارالیه ک معاشی ۴,۰۰۰,۰۰۰ درهمه ابلاغ ایلر . اکابر دولتدن بعضلری برآدمه درت میلیون درهم معاش اعطاسنی غرب کوردکلرندن (یزید) انلره : « سزیمیورسکزر . بوپارده بی برآدمه دکلم ، بتون مدینه اهالیسنه ویریوم . چونکه بو آدمک بونده الی برعاریتدن بشقه بر شی دکلدنر » جواینه عبدالله ک مدینه یه واریر وارماز بتون بوپارده لری اهالی یه طاغیده جغنی افهام ایدر [۱] .

(معاویه) قبائلی کندی طرفه جلب وجذبده دخی عین طریق سماحن اختیار ایدر و روابط نسبیله می کندی روابط نسبیله سندن اوزاق اولسه بیله کندیسی ایله برلکده حرب ایدن هر هانکی قبیله اولور ایسه اولسون اکا معاشلر باغلاردی . ازجهله من قبائلک سطوتندن قورقدینی ایچون انلره معاشلر تخصیص ایلش ایدی . (معاویه) یمیلره معاشلر باغلادینی حالده نسباً کندیسنه یقین بولنن (قیس) قبیله سنه معاش ویرمزدی . چونکه بو قبیله ناک قوت و سطوتندن قورقمیوردی . حتی بو قبیله رؤساسندن بعضلری بالذات (معاویه) یه بالمراجعه معاش طلب ایتدکلری حالده مسؤلاری ترویج ایدلماشدی . ازجهله (قیس) قبیله سنه منسوب مشاهیر شعرادن (مسکین دارمی) (معاویه) دن بر معاشه نائل اولق ایچون خاطرینی استعطاف ایتدیکی حالده جواب رد آلدیغندن اکا خطاباً عتابی حاوی بر شعر یامش ، بو شعرده آرلرلرند بولنن روابط نسبی ذکر ایدرک او جمله دن شو بیتلری سویلش ایدی :

أخاك أخاك ان من لا أخاله   كساع الى المييجا بغير سلاح
وان ابن عم المرء فاعلم جناحه   وهل يقص البازي بغير جناح
وما طالب الحاجات الامغرر   وما نال شيئاً طالب كجناح

فقط (معاويه) نه بوشعره ، نه ده شاعره آديرمشدی . چونکه (معاويه)
منفعت شخصیه سندن بشقه هیچ بر شیئه اهمیت ویرمزدی . بو سایه ده معاشره
نائل اولان یمینلر مظهر سطوت و اعتلا اوله رق دولتده نفوذ صاحی اولمشلر ،
(قیس) و سائر قبائل عدنانیه ایسه بالعکس ضعیف و پریشان دوشمشلردی .
(معاويه) برکون یمینلردن برینک : « آرزو ایتسه شامده بر مضرى برافام .
حتى البسه می ، قوشاعمی چوزمکه قالماز ، عمومنی شامدن چیقارمش بولنورم »
دیدیکنی ایشیدنجه یمینلرک حیات دولتده عظیم بر غائله تشکیل ایده جکلرینی
آکلادیندن یمینلر ایله مضریلر آره سنده بر موازنه احدائی لابد کوره رک
(قیس) و سائر قبائل عدنانیه دن درت بیک کشیدن مرکب بر قوت بالتشکیل
انلره معاش تخصیص ایتدیکی کبی اولجه معاشدن محروم ایتدیکی (مسکین دارمی)
یه ده معاش باغلامش ، یمینلری محاربات بحریه و قیسیلری محاربات بریه یه مأمور
ایتمشدر [۱] . کرک قبل الاسلام ، کرک ده صکره بر برلرینه متوارث و مستمر
بر عداوت ایله دشمن اولان عدنانلی و قحطانلیری بو صورتله بر آرده حسن
اداره ایتمک (معاويه) نک ده ای سیاسیسنک اک بیوک موفقیاتدن عداولنور .
(صفین) محاربه سی کبی امویلر ایله رقیلری آره سنده وقوع بولان
محاربات مهمه ده امویلره تأمین نصرت ایدنلرک معاشاتی ده تزید ایدلمشدی .
حضرت عمر (قادییه) محاربه سنده بولنان جنود اسلامیه نک معاشاتی نصل
تزید ایتمش ایسه (معاويه) دنخی اویوک محاربه لرده کندیسی ایچون حرب
ایدنلرک معاشاتی تزید ایلشدی . (معاويه) دن صکره جالس اورنک سلطنت
اولان ملوک امویه عینی یولی تنقیب ایتدکلرندن کندی طرفدارلرینه بولبول
معاشر تخصیص ایدیور ، شعرا یه بیله لسان ذملرندن قورتولمق ، یا خود
واسطه لر یله خاقک توجهلرینی جذب ایتمک ایچون معاشر ویریورلردی .
حال بوکه اسلامیتک احکامی ایله عامل اولان ارباب صلاح و دیانت نظرنده

فی اموالندن وقوع بولان بوکجه صرفیات بیت المالك حقوقنه برتجاوز اعتبار ایدیلور، چونکه فی اموالی مال الله، یا خود مال مسامین عد اولنیوردی. حضرت علی طرفدارانک (صفین) محاربه سنده (معاویه) یه دشمن کسملرینه بو صرفیاتک ده کلی دخلی اولمشدی [۱]. دها صکره مقام خلافته کلن (عمر بن عبدالعزیز) خلفای راشدینک اثرینه تبعاً شاعرلره معاش واحسان اعطاسنی منع ایتمش ایسه ده وفاتندن صکره مقام سلطنته کچن حکمدارلر بو منعی ابطال وکافی السابق معاش واحسان اعطاسنه دوام ایتشدرلر.

امویلر بر بدوی اولسه بیله چول خلقتدن کندیلرینه مراجعت ایدنلرک جمله سنه معاش باغلا دقلرندن بر چوق دفعه بادیه نشینلر دودلرینی صاتهرق شهرلره کلیرلر، معاش ایستلردی. معافیله عزت نفس صاحبی اولانلر حقسر بر مقصد ایچون وجدان صاتمغه، یعنی اهل بیته قارشی کلن رقیبلره آلت اولمغه بدل بو معاشرلرک ویرلمکده اولدیغنی ادراک ایدرک اولیه بر معاشه نائلیتدن نفرت ایلرلردی. حکایه ایدرلرکه چول خلقتدن (صهای اشجعی) نک زوجیه سی زوجنی مدینه یه کیدوب دودلرینی صاتمغه و معاش ایله کچنمکه تشویق ایلر. زوج بو تشویقاته قاپیله رق دودلرینی اوکنه قاندیغنی خالد مدینه یه پابراه عزیمت اولور. مدینه یه یا قلاشجه صولامق ایچون دودلری بر حوضه صوقار. دودلردن بری او سرده سورودن آریلیر، قاجمغه باشلار. سائر دودلر انک آرقه سندن قوشوب کیدرلر. بدوی انلره یتیشمک، جویرمک ایسترسده موفق اوله ماز. بونک اوزرینه زوجیه سنه: «کوردک آ. دودلر بیله کندی وطنلرینه منجذبدر» دیزرک وطنه عودت و معاشلی اولمق فکرندن فراغت ایدر [۲].

ملوک امویه دن (عبدالمالك بن مروان): «جهانده اک مسعود انسان کافی مقدارده مدار معیشتی، طبعنه موافق بر زوجیه سی اولان، خیانت آلود قپولرمزی طازیوبده اذی وجفاسنی کورمین کیمسه در» دیردی [۳].

مدینه اهالیسی انصار کرام و کبار قریش او میانده اولمق اوزره حضرت علی یه طرفدار اولملری امویلر طرفندن کندیلرینه پک بیوک بر اهمیت ویردیریوردی. بناء علیه مدینه ده بولنان والی اموی اطرافدن صدقاتدن مال

[۱] مسعودی ۱۵۷ ج ۲ [۲] اغاف، ۱۴۷ ج ۱۶ [۳] ابن الاثیر ۱۸۳ ج ۱۰

صندوقہ پارہ کلدجہ قریشدن آرزو ایدنلره سندلره مقابل پارہ اقراض ایدردی. مدیونلر بو تأثیر ایله بالطبع والی یه اسیر اولورلر، یانته کیدوب کلکه باشلارلر، اکا مدارات و مماشاته چالیشیرلردی. والی او مدیونلردن برینه کوجنسه درحال دینک تحصیله قالدیشهرق مدیونی مشکلاته دوچار ایلردی. اگ مؤثر بر واسطه تهریب و اسکات اولان بو حال بشنجی خلیفه عباسی (رشید) ک زمانه قدر دوام ایتدیکی حالده او قیلدن برطاق سندلرک قالمش اولدینی (عبدالله بن مصعب بن زبیر) طرفدن اخبار ایدلمکله (رشید) انلری پارچه لاشدر [۱].

اسلاملردن هر کیم اولور ایسه اولسون، حتی بتون بر شهر اهالیسی اولسون امویلره اظهار مخالفت ایدر ایسه معاشی درحال قطع اولنوردی. نته کیم ولید (زید بن علی) قیام ایتدیکی زمان بتون حرمین اهالیسنک معاشلرینی کسمش ایدی [۲]. بوندن ماعدا ولید (حزم) عائله سی افرادینک معاشلرینی قطع و اموال و چفتلکلرینی ضبط ایلمش ایدی. چونکه مدینه ده حضرت عثمانی شهید ایدنلر بونلرک خانهلرندن کچرک حضرت عثمانه واصل اولمشلردی. آل حزم (منصور) ک زمانه قدر بو حالده دوام ایتدکن صکره خلیفه مشارایه جالس سریر خلافت اولور اولماز انلرک محرومیتلرینه ختام ویرمشدر [۳]. امویلرک زماننده انصارده بر چوق دفعه معاشلر قایلرلردی [۴]. بونلرک اهل بیته نصرت و مظاهرتدن بشقه هیچ بر قباحتلری یوق ایدی. (عبدالمک بن مروان) کندیسکی کبی اموی اولدقلری جالده محضا (خالد بن زید بن معاویه) یه طارلدینی ایچون (ابو سفیان) طائلسنه منسوب بالجمله افرادک معاشلرینی قطع ایتمش ایدی [۵].

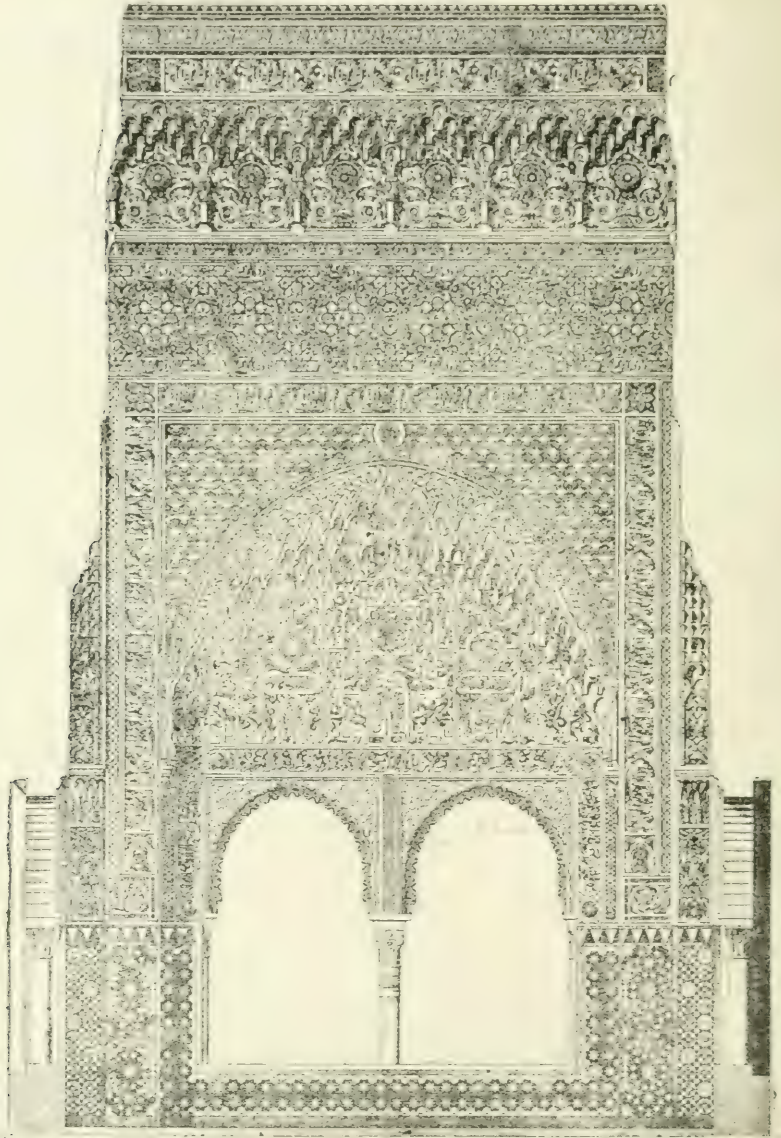
امویلرک واردات دولتدن ایستدکلری کیمسه لری مستفید، ایسته مدکلرینی محروم ایتمک خصوصنده کندی نفلرینه ویردکلری بو صلاحیت عظیمه اوزرینه خلقت حق چکنه دکلرینی بیله بیله انلره یارانمغه چالیشمهلرینی، بونکله برابر بعض دفعه بو حقیقتی بربرلرینه سویلیکدن چکناملرینی غریب کورمامک اقتضا ایدر. آتیده کی وقعه بوکا بر مثالدر. (کوفه) والیسی (مغیره بن

[۱] اغانی ۱۴۷ ج ۱۶ [۲] اغانی ۱۱۱ ج ۶ [۳] العقد الفرید ۴۱ ج ۳

[۴] اغانی ۶۲ ج ۱۰ [۵] العقد الفرید ۱۰۲ ج ۱

شعبه) مأموریتندن عزل اولنه جغنی حس ایدر ایتمز (معاویه) و اوغلی
(یزید) ه یار اتمق و بو سایه ده محافظه موقع ایتمک اوزره اجرا ایتمدیکی

اندلسده انجرا مرایی انساندن

تشویقات تأثیریه (معاویه) طرفندن اوغلی (یزید) ولی عهد

نصب ایدیلنجہ (یزید) قرمزی بر چادرده او طور تدیرلمش ، خلق فوج فوج کلرک خلیفہ یہ و ولی عہدہ عرض تبریکات ایلمش ایدی . تبریکاتدہ بولنان ذواتدن بری وظیفہ تبریکہ بی ایفادن سو کردہ (معاویہ) نک نزدینہ عودتله : « ای امیر المؤمنین ! مخدومکی ولی عہد تعیین ایتمسہ یدک اسلاملر پریشان اولہ جقلردی » کلام متبصصانہ سنی صرف ایدر . (معاویہ) او اثنادہ حاضر بولنان کبار تابعیندن (احنف بن قیس تیمی) یہ : « سن نہ یہ بر شی سویلیورسک ؟ » دیہہ صورنجہ (احنف) : « یالان سویلر ایسہم اللہدن ، طوغری سویلر ایسہم سزدن قورقارم » جوابندہ بولنور . (معاویہ) احنفہ : « اللہ سکا دولتہ اطاعتکک حسن مکافاتنی ویرسون » دیہہ رک اکا عطیہ احسان ایدر . (احنف) اورادن چیقیدینی زمان او منافع ادم قارشینسہ چیقہرق : « ای احنف ! ایہ اوغلی جناب حقک اک شیریر مخلوقلری اولدقلرینی بیلیرم . فقط نہ چارہ کہ بولنر دولتک پاردلرینی الہ کچروب قبولر آرقہ سندہ کلیدلر آلتندہ صاقلادیلر . بوپارہ دن بر حصہ آلہ بیللمک ایچون بندن ایشیتدیکک صورتدہ ادارہ کلامدن بشقہ چارہ یوقدر » دیہہ رک بیانات منافقانہ سنک حکمتنی آکلامق ایستر [۱] .

حضرت ثعلبک مشکایم زکلی ، ابن الزبیرک ضمتی

امویلرک رقیب لری اولان اهل بیت ایہ (عبداللہ بن زبیر) ک کرک خست طبعدن ، کرک دیانت و ورعدن نشأت ایتمش اولسون ، پازہ صرف و بذلندہ ومعاش اعزازسندہ پک مسک بولنملری امویلرک احراز موقیت ایتملرینہ خدمت ایتمش ایدی . حتی خلق : « انسانلر ایچندہ اهل بیت و عبداللہ بن زبیردن دہانجیل آدم کورلما مشدر » دیمکہ باشلامش لردی [۲] . مشارالہمک بوامسا کلری برچوق دفعہ کندیلرینک خیتلرینی و خلقک امویلر طرفہ کچملرینی منتج اولیوردی . بوکا مثال اولہرق حضرت علی طرفندن (ازدشیر خرہ) والیککندہ یولنان (مصقلہ بن ہیرہ شیبانی) جناب امامک آدم لرنندن بری طرفندن الہ کچیرلمش بش یوز قدر اسیر کورہ رک سائقہ شفقت و انسانیتلہ خزینہ نک پارہ سندن انلری ۵۰۰،۰۰۰ درہم ایہ بالمبايعہ سیلارینی اطلاق ایتمش ایدی . حضرت علی

(مصقله) دن بو پاره لری ایستدی . (مصقله) نصفی ویردک نصف دیکرینی اعطادن امتناع ایتمدی . حضرت علینک آدم لری طرفدن بتون پاردنک تأدیبه سی ایچون اصرار وقوع بولتجه (مصقله) : « والله بوموقعده هندک اوغلی (یعنی معاویه) اولسه ایدی بو نصفی بندن ایسته مزدی . هله حضرت عثمان اولسه بتون بو مبلغی بکا هبه ایدردی » دیدی . حضرت علینک آدم لری : « فقط حضرت علی بر پاره دن واز کچمز » دیه رک مقابله ده بولدقلرندن (مصقله) او کیجه اورادن صاوشوب (معاویه) یه التحاق اینشدر [۱] .

(ابن الزبیر) ک بتون مساعیسنی عقیم برافان خسته مثال اولمق اوزرد برادری (مصعب) عراقک وجوه واکبرینک معاونت جانسپارانسیله (مختار بن ابی عیید) ی قتل ایله بتون عراق قطعه سنی برادری نامنه منقاد ایتمکدن صکره او وجوه واکبر ایله برلکده مکده کیمه نک داخلنده مقیم برادرینک نزدینه کلهرک : « ای امیر المؤمنین ! عراقک وجوه واکبرینی یانکه کتیردم . اورانک اک یوکسک صنف خلقی بونلردر . کندیلرینه خزینهدن معاشلر تخصیص ایتملیسک » تکلیفنده بولتمش ایدی . (عبدالله بن زبیر) بوکا جواباً : « اللهمک اموالنی کندیلرینه ویرهیم دیه عراق اهالیسنک کوله لرینی می بکا کتیریورسک ؟ والله انلره هیچ بر پاره ویرم » دیه رک تکلیف واقعی رد ایتمدی . بورد وسوء معامله دن خبردار و دلکیر اولان عراقلیلر اورادن مفارقت و (عبدالله بن زبیر) ک علیه (عبدالملک بن مروان) ایله اجرایی مخبراته توسل ایلدیلر و (مصعب) ه خیانت و غدرده بولندیلر [۲] . بو حادته (ابن زبیر) ک اضمحلال دولته سبب اولمشدی .

علویلرک اهل تقوی و دیانت وامشالی ذواتدن ماعداسنه معاشلر تخصیصنده اختیار ایتمک لری سائر خست نتایجینی ده اکا کوره قیاس ایدیکز . حال بوکه امویلر بو مسلکک بسبتون عکسنه اوله رق معاشه مظهر ایتمک لری آدم لرک عائله وچو ققلرینه ده معاشلر باغلا یورلردی . از جمله (عبدالملک بن مروان) عامر شعبی یه رجال حربیدن اولمدینی خالد بر حدیث روایت ایتمدیکی ایچون ایکی بیک درهم معاش تخصیص ایتمکدن بشقه انک اوغللرندن و عائله سی افرادندن یکرمی کشی یه ده ایکیشر بیک درهم معاش تعیین ایلمش ایدی [۳] . شعرا یه دخی عطیه

[۱] ابن الاثیر ۱۷۸ ج ۳ [۲] العقد الفرید ۱۱۹ ج ۱ [۳] اغانی ۹۹ ج ۱۰

واحسانلردن ماعدا ایکی بیک درهم و یادهآزویا دها چوق مقدارلرده معین معاشلرده ویزیلردی . شعرا امویلر حقنده مدحیه خوان اولدقجه معاشلری تزئید اولتوردی . مملکتک سائر طرفلرنده بولنان والیلرده عین حرکتی اختیار ایدرلردی . بونکله برابر امویلردن تقوی و صلاح اربابندن اولان خلفا شعراک بیت المالدن معاش آلملرینی جائز کورمز لردی [۱] . مثلاً (عمر بن عبدالعزیز) شعرا دن برینک مراجعت و امراری اوزرینه ائی صاومغه مقتدر اوله مدینگی زمان احسانی کندی خصوصی پاره سندن اعطا ایدردی [۲] .

ملوک امویه شعرا دن برینک کندی آرزولرینه مخالف برحرکتده بولندیغی کوزرلر ایسه معاشتی کسمکدن چکنمز لردی . دور اسلامیده قریش شعرا سنک سر فرازی اولان (عبدالله بن قیس الرقیات) مصعب بن زبیری دها پارلاق بر شعرا یله مدح ایتمش اولدینی حالده ملوک امویه دن (عبدالمک بن مروان) ه بالالتجا بر شعر ایله مدح ایلمش ایسه ده (عبدالمک) اکا معاش باغلامسنه مساعده ایتمش ایدی . (عمر بن الخطاب) حضرتلری شعرا شویله طورسون قرآن حافظلرینک بیاه کندی کنیدلرینی کچنیدرک خلق اوزرینه بار اولاملرینی توصیه ایدردی [۳] .

امویلر دورنده چوق پاره صاحبی اولمت

طرفدار فرقه لر قازانمق ایچون پاره صرفنه حاصل اولان مجبوریت امویلری پاره جبایت و صرفی حقنده خلفای راشدین طرفندن وضع ایدیلن قاعده و اساسلرک بر چوغنی بوزمغه سوق ایتمشدی . بیت الماله وارد اولان اموال اسلاملرک مال و ملکی عد اولتور و خلیفه سائر مسلمین کبی معین بر معاشدن فضلده بر شی آلهمازدی . بتون او اموال اسلاملره و مصالح مسلمینه صرف ایدیلردی . دها اول یازدیغمز اوزره حضرت (ابو بکر) وفات ایتدیگی زمان خزینته دولتده بر دینار دن بشقه پاره بولتماش ایدی . حضرت عمر کندی معاشدن زیاده پاره یه محتاج اولدقجه ، معاشدن محسوبی اجر ایدلمک اوزره بیت المالدن استقراض

[۲] غنی ۱۱۸ ج ۱۷ [۳] الفرج بعدالشدیه ۲۲۳ ج ۲ واغنی ۱۰۹ ج ۴

صورتیه آلیردی . مشارالیه خزینة دولته پاره آتاماسی طرفداری اولدینی کبی پاره ادخاریده منع ایتمش ایدی . بوفکرک غرابتی کتابمیزک ایکنجی جلدنده کوستردک . بوندن ماعدا حضرت عمر اسلاملرک و عالیه لرینک معیشتلری بیت المال طرفندن تأمین ایدلمش اولسنی نظر دقته آله رق اسلاملری زراعتدن ، چفتلک صاحی اولمقدزده منع ایتمش ایدی . بو منعدن مقصدی اسلاملری متهی حرکت عسکر حالنده براقق ، عساکر اسلامیه طرفندن فتح ایدلمش اولان ممالک وارداتیده بوعسکرک معاشاته مقابل طومتقندن عبارت ایدی . وارداتی تشکیل ایدن خراج ، جزیه و صدقه نیک تحصیل و صرفی شرع شریفه مستند بر طاقم قوانینه ربط ایدلمش ایدی [۱] .

بنی امینک رالیردی

فقط امویلر آدم طرفدار ایتمه ، طرفدار فرقه لر طوپلامغه ، قبائلی ممنون و شهرلر انشا ایتمکة مجبوریت کورنجه او احکامدن بر چوغنی اهمال ایتشلر ، (معاویه) نیک والیسی (زیاد ابن ابیه) ، (یزید) ک والیسی (عیدالله بن زیاد) ، (عبدالملک بن مروان) ک والیسی (خالد قسری) و سناره کبی مراملرینه خدمت یولنده دیانت و احکام شریعته اهمیت ویرمین شدتلی و خونریز والیرلر استفاده موقق اولمشلردی . خلفا کندی والیرینه پاره تحصیل و جمعنی امر ایدرلری . والیرده هر نه صورتله اولور ایسه اولسون پاره تحصیلنی جائز کورلردی . (معاویه) زیاده : « آلتون و کوش اوله رق تحصیل اولنان اموالی نیم ایچون افراز ایت » دیمه امر کوندرمش ایدی . (زیاد) تلقی ایتدیکی امری معیتده بولنان مأمورلره تبلیغ و تقدماً تحصیل اولنان پاره لردن هیچ بر کیسه یه معاش ویرلاماسنی امر ایلدی [۲] . دیگر جهتن والیرلر تحصیل اولنان پاره لردن بر قسمنی کندیلری درجیب ایدرلردی . والیرده آرانیلان ک مهم اوصاف خلیفه یه صداقت و صداقتده ثباتدن عبارت اولدینی ایچون پاره لری اختلاسدن طولانی کندیلرندن حساب صورمق شویله طورسون بلکه صداقتده دواملری ایچون قصاداً انماض عین ایدیلردی . بوسایده جمع ثروته میدان بولان والیرلر اودرجه چوق زنکین اولمشلر ایدی که یالکیز برینک سنوی وارداتی ۱۰,۰۰۰,۰۰۰

[۱] کتابمیزک برنخی جلدی [۲] المقدنفرید ۱۸ ج ۱ وابن الاثیر ۲۳۷ ج ۲

درہمہ بالغ اولش وبتون ثروتی ده ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درہمی تجاوز ایلمش
ایدی [۱] .

والیلر بوقدر چوق وارداتہ مالک اولنجه مصرفلری ده اونسبتده آرتمش، آرتق
والیلکه مخصوص معاشک هیچ بر اہمیتی قلماش ایدی . حتی (عبدالملک
بن سہوان) زمانندہ (خراسان)، والی تعیین اولسان (امیہ بن عبداللہ)
خلیفہ مشارالہہ : « خراسان خراجی مطبخمک مصارفہ بیلہ یتیشمیور » دینہ
یازمش ایدی [۲] . خلفا والیلرک اموال دولتہ بو صورتلہ وضع ید ایتدکلرینی
کورنجه ماللرینی مصادریہ باشلادیلر . بر والیدہ ثروت بریکدیکنی آکلادقلری
زمان ثروتی ووالیلکنی السدن آلمق اوزرہ دیگر برینی والی تعیین ایدوب
کوندریرلردی . هرکسک کوزی پاره جمع وادخارینہ دیکلمش ایدی .

والیلر قوہ قاهرہ ایلہ حرباً فتح ایدلن ممالک اہالیسندن چوق پاره
تحصیلندہ بأس کورمزلردی . چونکہ دہا اول کوسترلدیکی اوزرہ او نوع
ممالکی کندیلرینہ مخصوص بر منبع واردات عد ایدرلردی . بوکا دلیل اولہرق
بنی امیہ نک عراق والیسی : «عراق اراضیسی قریشک باغچہ سیدر . ایستدی کمزی آلیر ،
ایستہ مدیکمزی براقیرز » دیدیکی کبی (عمرو بن العاص) دخی نہ مقدار
جزیہ ویریلہ جکنی سؤال ایدن مصرده کائن (اخنا) امیرینہ : « یردن طاوانہ
قدر اولان بوشلق طولوسی پاره ویرسہک بیلہ نہ مقدار جزیہ ویرہ جککی
سکا سویلہم . سز آنجق بزم بر خزینہ منسکز . چونہ محتاج اولورسدق
چوق ، آزہ محتاج اولورسدق آز آلیرز » دیمش ایدی [۳] . بونی دیئلر
مصری قوہ جبریہ ایلہ فتح ایدلن ممالکدن عد ایدرلردی . دیگر بری ده :
« صعد امیر المؤمنینک باغچہ سیدر » دیمشدی .

اسلامیت رمزیہ

والحاصل والیلر ہرنہ واسطہ و شکلدہ اولور ایسہ اولسون پاره جمع
وادخارینہ صرف مساعی ایدرلردی . منابع واردات ایسہ جزیہ ، خراج ،

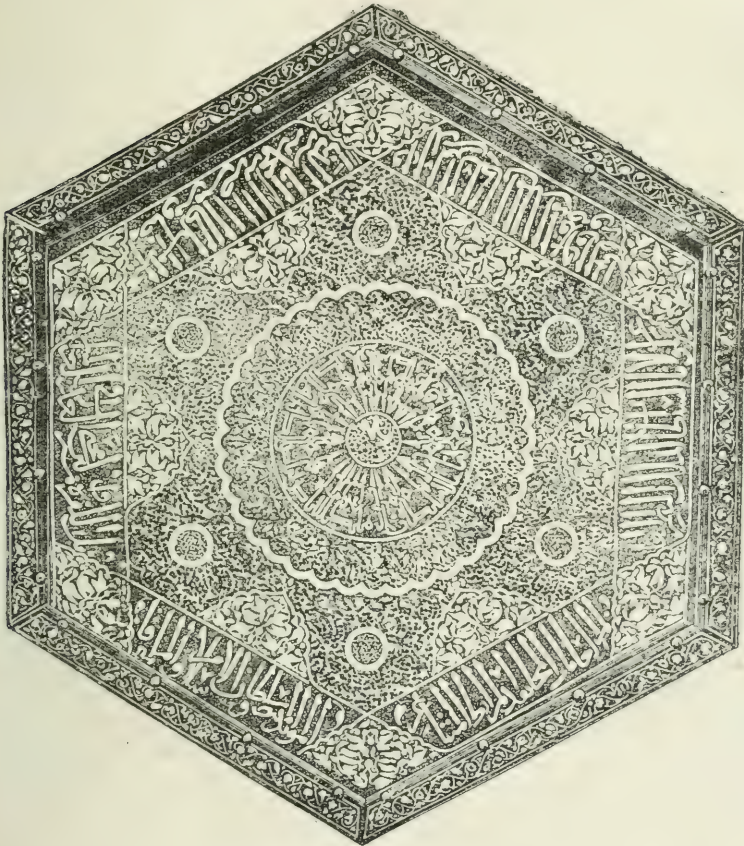
[۱] اغانی ۶۲ ج ۱۹ وابن خلکان ۳۶۱ ج ۲ [۲] اغانی ۵۶ ج ۱۳

[۳] مقریزی ۷۷ ج ۱

زکات ، یاخود صدقه و اعشاردن متشکل ایدی . اسلامیتک ایلك دورنده بو منابع وارداتدن الك مهمی جزیه ایدی . چونکه او سردهه ممالک اسلامیدهه غیر مسلملر پک چوق ایدیلر . امویلرک والیلری غیر مسلملره مخصوص اولان بو ویرکینک تحصیلنده التزام شدت ایلدکلرندن غیر مسلملر اسلام اولغه باشلادیلر . فقط بونلر تبدیل دین ایتمکلهده بو ویرکیدن یقهی قورتاره میورلردی . زیرا والیلر اهالی غیر مسلمه نك قبول اسلامیت ایتملری حیله دینته رغبت سوقیله دکل ، جزیه دن قورتولق مقصدیله اختیار اولنان حیله قیلندن عد ایدرک اسلامیتی قبول ایلدکلن صکره دخی انلردن جزیه تحصیلنه قالدیشمشلردی .

اسلام اولان اهل ذمتدن جزیه تحصیلنه تثبیت ایدن ایلك ذات (حجاج بن یوسف) ایدی [۱] . بنی امیه نك افریقیه ، خراسان ، ماوراءالنهرده بولنان والیلری ده حجاجک بویولدهکی اثرینه اقتضا ایتدکلرندن ممالک مذکوردهه قبول اسلامیت ایدن بر چوق خلق اسلامیتده ثباتی آرزو ایتدکلری حالده محضا جزیه تحصیلنه دوام ایلدیکنی کوردهرک مرهتد اولدیلر . باخصوص خراسان و ماوراءالنهر اهالیسنی دولت امویه نك صوک زمانلرینه قدر داخل دائرة اسلامیت اولمقدن منع ایدن سبب اسلام اولمقدن صکره کندیلرندن جزیه تحصیلنه دوام اولمئسندن بشقه برشی دکلدی . وقتاکه ۱۱۰ سنه هجریه سنده (اشرس) خراسانه والی تعیین اولندی ، (سمرقند) اهالیسنی ترک اسلامیت ایتمش بولنیورلردی . (اشرس) اورایه (ابوالصیدا) اسمنده بر مأمور کوندرمک ایستدی . (ابوالصیدا) : « اورایه کیدرم . فقط اوشرطله که هرکیم اسلام اولور ایسه اندن جزیه آلمیه جقدر » دیدی . (اشرس) بو شرطی قبول ایتدیکندن (ابوالصیدا) سمرقنده کیدرک اسلام اولانلردن جزیه آلمیه جغنی اعلان ایتدی . اهالی فوج فوج قبول اسلامیه مسارعت ایلدیلر . بونک نتیجه سنده بالطبع جزیه وارداتی تناقصه اوغرادی . (سمرقند) متصرفی تناقص واقعی (اشرس) ده ایشمار ایدنجه (اشرس) ویرمش اولدیغی سوزدن نکول ایلیره رک متصرفه : « خراج اسلاملرک مهم منبع وارداتیدر . ایشیتدیکمه کوره (صغد) اهالیسنی و امثالندن متشکل بر طاقم خلق اسلامیه رغبت سائقه سیله دکل ، آنجق جزیه تأدیسه سندن قورتولق ایچون دین اسلامی قبول

ایتملورد. تحقیقات اجرا ایدرک انلردن هرکیمی سنت اولمش، قرآن اوقومش، فرائضی ایفا ایدیور کورسهک اندن. جزیه تحصیل ایله. بو اوصافی حائز اولیانلردن ایسه جزیه تحصیلی اقتضا ایدر « امرینی ویردی . بونک اوزرینه خلق سنت اولمغه ، قرآن اوقومغه ، فرائضی ایفا ، جوامع و مساجد انشا ایتمک باشلادیلر. بو حالی کورن مأمورین حکومت کیفیتینی ینه والی یه بیله ایدر دیلر.

عرب مصنوعاتندن تک آیاتلی بر ماصهک یوزی

هر حالده پاره تحصیلنی آرزو ایدن والی هرکیمدن خراج آلیور ایسه انلردن تکرار خراج جبایته دوام ایدلمسینی امر ایتدی. اسلام اولانلردن تکرار جزیه آلمغه مباشرت ایدلدی. جزیه کذار ایدلمک ایستیلن اسلاملریدی بیک کشیدن متشکل اولدقلری حالده (سمرقند) دن بر قاچ فرسخ مسافهده

طوبلانہرق حکومتہ قارشى اعلان عصيان ايتدکارندن بو عصيان تأثيريه (صغد) ، (بخارا) اھالیسى اسلامیتدن مرتد اولمشلر ، ترکار دخى حربہ حاضر لائمشلردى . اھالى مذکورہ (نصر بن سيار) ك خراسان واليلكنہ تعينى زمانہ قدر حال عصيان و ارتداددہ قالدیلر . (نصر) مقام ولايتہ کلنجہ ارتکاب اولنان خطايى آکلایہرق اسلام اولانلردن جزیه آلمیہجغنى اعلان ایتدی . بو اعلان اوزرینہ بر هفته کچمہدن جزیه گذار ایدیلن ۳۰.۰۰۰ اسلام کندیسنه مراجعت و حکومتہ عرض اطاعت ایلدی [۱] .

امويلرک خراجى تزويد و انواع مکلفات و رسومی طرحده ارتکاب ايتدکلری مظالم و اعتسافات حد تعريفک فوقدهدر [۲] . فى دن کلن اموالده کیفمايشا اجراى تصرف ايتمکده ايدیلر . (عمر بن عبدالعزيز) دن بشقه امویلردن هیچ بر خلیفه بو احوالک منعه تشبث ایلدی . خلیفہ مشارالیه جالس سریر خلافت اولنجہ خزینہ دولتدن کندی نفسی ایچون برپاره اخذ ایتدیکی کبی [۳] اقربا و تعلقاتنه ، یعنی خاندان اموی ارکان و افرادیتده او یولده حرکتی توصیه ایش ایدی . فقط بو توصیه کیمسه اصغا ایتدی . والیرینه : « جناب حقاقت حضرت محمدی خلقه طوغری یول کوستریشی اولاررق ارسال بیوردیغنى ، پاره تحصیلداراغنه کوندرمدیکی » یازدرق قبول اسلامیت ایدنلردن جزیه آلمامسنى امر ایدزده بو خلیفہ فاروقی خصلت ایدی . حیفاکه مشارالیهک زمان مسعود خلافتی چوق سورمدی [۴] . ولید زاده (یزید) دخى حضرت (عمر بن عبدالعزيز) ك اثرینه اقتفا ایتک ایتدی ایسهده عین موفقیتسزلکه اوغرامشدی . معاهدک نصف دیتی خلیفه نك آلمسى امویلر طرفدن طرح اولنان غیر مشروع ویرکیلر جمله سندن ایدی . (عمر بن عبدالعزيز) مقام خلافتہ کلنجہ بو ویرکی بیده ابطال ایش ایدی [۵] .

صدقہ ، رشوت

امویلر پاره صرفیاتنه ویردکلری وسعت سوقیه عساکر اسلامیه بیتده تقسیم ایدیلن فیء ، غنائم ، جزیه اموالندن بشقه اسلام زنکینلردن

[۱] ابن الاثیر ۲۱۶ ج ۴ و ۶۸ و ۱۱۱ ج ۵ [۲] کتابمژک ایکنجی جلدی

[۳] القعد الفرید ۲۶۲ ج ۲ [۴] مقریزی ۷۸ ج ۱ [۵] اغانی ۱۳ ج ۱۵

تحصیل و اسلام فقراسنه توزیع اولئان صدقه و نام دیگرله زکات اموالهدمه ال اوزاتمغه مجبور اولمشلردی . خلفای امویه پک چوق دفعه شعرایه صدقه اموالندن مکافاتلر، احسانلر و بریرلردی [۱] . حال بوکه حقایقیت دوشونولور ایسه او کبی مکافات و احسانلر یا خلیفه نك اموال خاصه سندن ، یا خود او مکافاتلر دولت اسلامیه نك تأییدینه خادم وسائط اعتباریه فیء و امثالی اموالندن تأدییه اولملی ایدی . خلفانك شعراپی فقرا صنفندن عد ایدرک او جهتله کندیلرینه صدقه مالندن احسانلر اعطاسنی جائز کوزمش اولملری وارذ خاطر اوله بیلیر . حال بوکه بواعتبارده طوغری دکدر . چونکه شعرانك احسانلرله لیاقتلری خلیفه نی مدح ایتمش اولمقدن عبارتدی . بناءً علیه خلفا شخصی خدمته مقابل اولان بو مکافاتلری کندی جیلرندن چیقاروب ویرملری ایجاب ایدردی . فضله اوله رق خلفای امویه پک چوق دفعه سائر اسلاملرده صدقه اموالندن معاشر باغلارلردی . آنجق حرب آدلری صدقه دن معاش آلمقدن استنکاف و او یولده ماش اخذینی کندی موقع و حیثیتلرینه بر تحقیر عد ایدرلردی . نته کیم (عبدالملک بن مروان) فریضه حبی اینا ایتمک اوزره مدینه ده بولندینی ائنده مدینه اهالیسنه معاش طاغیتمق ایسته مشدی . معاشر « صدقه » اشارتی حاوی چیقینلر دروننده اولدیغی حالده طاغیدلغه باشلانجه اهالیء مدینه او چیقینلری آلمقدن استنکاف و حضرت علی طرفدارانی اولمق اعتباریه بونی (عبدالملک بن مروان) طرفندن کندیلری حقدنه اختیار اولنان بر تحقیر عد ایتمشلردی . بونک اوزرینه (عبدالملک) برضرب مثل ایراد ایدرک اهل مدینه ایله امویلر آرسنده حضرت عثمانك شهادت و (حره) وقعه سندن بری بردوام اولان نفرت و عداوتی احساس و اظهار ایاشدی .

امویلر پک چوق دفعه ، باخصوص دولتلری ضعف و انقراضه اوغرا دیغی هنکاملرده پارویه محتاج اولدقجه ولایتلری رشوتله صائمقدن چکنمز لردی . (ولید بن یزید) جالس سریر سلطنت اولنجه خلقك صداقت و اطاعتنی تزید ایتمک مقصدیه معاشرلی آرتدیرمق ایسته دی . آنجق خزینه ده مقدار کافی پاره بوله مدینه کی کندیسنه درحال پاره یتشدیره جك شدید و اعتسافکار والیرده ده مظهر اوله مدیغندن پاره تدارکی ایچون اختیار ایتدیکی وسائط جمله سندن اولمق

اوزره خراسان ولایتی ایله ملحقاتی (یوسف بن عمر) ه صاندی . بونک زماننده بتون ولایات خلیفه وارکان دولته رشوت ویرمکه توجیه اولنوردی [۱]. حال بوکه (ولید) ک سلفلری زماننده ولایتلرک تفویضی بر خدمت و نصرته مقابل ایدی . نته کیم (معاویه) مصر ولایتی (عمرو بن العاص) ه حضرت علی علیه و قوع بولان نصرتنه مکافاة ویرمش ایدی . (معاویه) نک خلفلری عینی بولی طوندقلرندن طرفدار فرقه له محتاج اولدقجه فرقه لر رؤسائی ولایت توجیهی وعدیه طرفلرینه جلب ایدرلردی . حتی بو حال او قدر معروف و معتاد اولمش ایدی که رؤسادن هر هانکیسی بر خلیفه نک مظاهرتنه دعوت ایدیلنجه اجرای مظاهرت ایچون معین بر مبلغک ویا بر ولایتک اعطاسنی شرط اتخاذا ایلردی . روایته کوره (عبدالمک بن مروان) عراقده (مصعب بن زبیر) ایله محاربه ایتدیکی ائاده بصره وکوفه رؤساسنه خبر کوندردرک نصرت و مظاهرتلرینی طلب ایتشدی . رؤسای مومالیهم دعوته اجابت ایتلرسه ده بر طاقم شرطلر درمیان و بعض ولایتلرک توجیهی التماس ایلشلردی . وقوعات غربیه دندرکه او رؤسادن قرق کیشی هپ اصفهان والیلکنی ایسته مش ایدی . (عبدالمک) بوتهاجه قارشى کال تعجبله : «بواصفهان نصل شیدرا !» دیمکدن کندینی آله مامشدی [۲] .

دین و اهل حننده استخفافکارانه طاورائتمق

امویلر اهل بیت نبونک خلافته دهها زیاده حق صاحبی اولدقلرینی و بوحقک صحیح و غیرقابل اعتراض براساس اوزرینه مؤسس بولندیغنی بیلدکاری حالده کندی نسلری ایچون طلب خلافته قیام ایدنجه فقها ، علما و سائر رجال دینک اکثری اهل بیتک حقنی تسلیم و طرفدارلغنی التزام ایلشلردی . نه چاره که عصیت عربیه امویلره یاردم ایتمش ، هر زمان مظفر اولان قوت او هنکامده ده غالب کلش ایدی . مع مافیه فقها و سائر ارباب تقوی فرصت دوشدکجه اهل بیتی ترجیح ایتمکدن ، امویلرک طریق تغلبده ارتکاب ایتدکاری ظلم و تعدیاتی .

کنڈیلرینہ اخطار والہدن قورقق لزومنی نصیحت طرزندہ انلرہ تذکار ایلمکدن اجتناب ایتیمورلردی . برنجی (معاویہ) فرط حلم و ذکا ایله متصف اولدیغندن بویولده وارد اولان تنقیدات و اخطاراتہ حلم و مسامحه ایله مقابلهده بولنور و کنڈیسنه توجیه ایديلن زبان مواخذہیی حسن معاملہ و احسانلر ایله قطع ایلردی . خلق (معاویہ) نك بو معاملہسنه باقہرق اخطارات و تنقیداتده ایلری کیتمکه آیشمشلردی . خلافت (عبدالمکک بن مروان) ه انتقال ایدنجه مشارالیه سلفلرینک عکسنه اولہرق غنف و شدت استعمال ایلدی . (عبدالمکک) عبدالله بن زبیرک شہادتندن صکره ۷۵ نجی سنہ ہجرہسنده حجه کیتدی . اهل بیتک طرفدارانتی محتوی اولان مدینہیہ مواصلت ایتدیکی زمان انلرہ قارشی ایراد ایلدیکی نطقده شو بیاناتده بولندی :

« اداره امور دولتده عاجز خلیفہ (یعنی عثمان) اولمديئم کبی مداهن وریا کار خلیفہده (یعنی برنجی معاویہ) دکلم . عقلسز ، تدبیرسز (یعنی یزید بن معاویہ) خلیفہیده بکزه مم . بو ملتک تأمین اطاعتی ایچون استعمال ایده جکم یکانه مداوات تلیجندن عبارتدر . مهاجرین اولینک مناقبی حفظ ایدرسکزده انلر کبی هیچ برایش کورمزسکز . بزه تقوی ، صلاح توضیه ایتدیکز حالدہ کنڈیکز بو وصایا ایله عامل اولمازسکز . الله قسم ایله تأمین ایدرمکه بو دقیقهدن صکره هرکیم بکا تقوانک لزومنی اخطار ایدرسه انک کلهسنی کسه جکم » . (عبدالمکک) ایشته بو تهدید ایله امر بالمعروفی یساق ایدن ایلاک خلیفہ اولمش ایدی [۱] . بو یولده استعمال اولان شدت امویلرک دشمنلرینہ کران کلهرک (معاویہ) نك زمانی آرامغه و (ابن الزبیر) معاویہنک خبروفاتی آنجه : « الله معاویہیہ رحمت ایتسون . انی آلداتوردق . اوده بزه آلدانق یولنی طوتیوردی » دیدیکی کبی دیمکه باشلامشلردی .

قرآنہ دصرمینه صرمتزلک

فی الحقیقه عبدالمکک احکام دینہیہ مخالف اولسه بیله طریق شدتی و آچیقندن آچیغه قوت و غنف ایله تغلبی مسلک اتخاذ ایلاش ایدی . مشارالیهک بویولی والی و مظاهری و مؤید حاکمیتی اولان (حجاج بن یوسف) ه اقتداء اختیار

ایلدیکی وارد خاطر اولورسده بز اویله براققدانی واقع ظن ایتوروز . چونکه
 (عبدالملک) احراز خلافتدن اول پک زیاده متدین واحکام شریعت ایله عامل
 کورونورکن کرسی نشین سلطنت اولور اولماز اقبال دنیاہ مفتونیتی ودینہ
 حرمتسزلی اعلاندن چکنامشدی . روایتہ کوره (عبدالملک) قرآن عظیم
 الشانی اوقومقلہ مشغول ایکن خلافتک کندیسنه انتقالی خبرینی آلیر آماز
 قرآنی قابہ یه رق کلام قدیمہ خطاباً : « سکلہ بواک صوک مناسبتمدر » ، یاخود :
 « بوآندن اعتباراً سندن افتراق ایدیورم » دیمشدی [۱] . مشارالیه بوسوزلری
 علماً سویلدکن صکرہ کعبہ معظمہ یی منجیق ایله دوکمه کعبہ نک مسجدی
 داخنده (ابن انزیر) ی قتل ایله باشی کندی ایله قوپارمغه والینسی حجاجہ
 مساعده ایتسنی غریب کورمامک اقتضا ایدر [۲] . معلوم اولدینی اوزره کعبہ
 اویله بر مقام مقدسدرکہ نه داخنده ، نده اطرافنده قتال ومحاربه اجراسی
 جائز دکلدر . امویلر اسلامیتده بو امثالسز جرمی ارتکاب ایتدیلر . کعبہده
 اوچ کون متوالیاً آدم اولدورمکله وقت چکیردیلر . کعبہ نک بناسنی ییقیدیلر .
 احجار واستاری آردسندہ آتش یاقیدیلر [۳] . حریمندن بری اولان مدینہ منورہ یه
 داخل اوله رق اھالیسنی قلیجندن چکیردیلر . اثنای قتالده هر کیمک قپوسی
 قاپالی کورلمش ایسه خانہ سی ؛ ایچنده بولان بتون اشیا ایله برابر احراق ایلدی .
 حتی قبطیلر ونبطیلر خانہ لره کیردرک قلیجلرینی اوموزلری اوزرندہ طاشیدقلمری .
 وقرآنی آیاقلمری آلتندہ تپهلدکلمری حالده قریش قادیئلرینک یاشاقلمری یوزلردن
 صیروب آتمش لر ، آیاقلمندہ بولان خلخاللری سوکوب آلمش لردر [۴] .

امویلر صحابه وتابعیندن واهل تقوادن پک چوق آدم اعدام ایتمش لردر .
 بو اجراءت خوزر زانہ دن مقصدلری کندی سلطنتلرینک تحکیمی ایچون حضرت
 علی و طرفداراتی تحقیر وتکیل ایتکدن عبارت ایدی . ینہ بوسبہ مبنی حضرت
 علی یه جوامع منبرلرنده لغت اوقودیلر . لغت خوان اولمقلہ خلقی مکلف
 ایلدیلر . لغت ایتیملری ده اعدام ایتدیلر . بو اوغورده ایلك اعدام اولنسان
 ذات (حجر بن عدی کندی) ایدی که (معاویہ) نک زماننده قتل اولندی [۵] .

[۱] بوالفدا ۲۰۵ ج ۱ و سراج الملوك ۹۶ [۲] العمد الفرید ۲۵۶ ج ۲

[۳] بن الاثیر ۳۶ ج ۵ [۴] ابن حلیکان ۲۷۴ ج ۲ [۵] مسعودی ۲۹ ج ۲

حضرت علیؑ پر لعنت ایتک (عمر بن عبدالعزیز) ک زمان خلافتہ قدر دوام ایتمشدی. مشارالیہ خلیفہ اولنجہ بو عادی ابطال ایلدی.

مہافت و نبوت

امویلر احکام دینیہ یه مخالف بریولده کندیلرینه تبصص وتمظیمده بولنان بر طاقم جبار والیلره مظهریتله طریق شدت واستبداده پک بیوک بر وسعت ویرمشلردی. بویولده ایلاک جرأت (عبدالملک) ک والیسی مشهور (حجاج بن یوسف) طرفدن وقوع بولمشدی. (حجاج) خلیفہ یه (خلیفه الله) لقی ایله خطاب ایتدکن ماعدا نبوتک فوقنده طوتمق درجه سنه قدر خلافتی بیوک عده ایتمش ایدی. «سماوات ایله ارض، دیردی، آنجق خلافت ایله قائمدر. نزد الهیده خلیفہ ملائکہ مقربین، انیا ومرسلینہ مرجحدر. چونکه جناب حق کندی ایله حضرت آدمی یاراددرق ملائکہ کی اکا سجده ایتدیردکن و جتده اسکان ایلدکن صکره ارضه ایندیرمش، انی خلیفہ یامش، ملائکہ کی ده رسل (ایچی) قیلمشدر». (حجاج) بویانانته اعتراض ایدنر کورر ایسه انلره: «سزجه بر آدمک کندی عاٹلهسی آره سنده وکیلیمی دها معتبردر، یوقسه بر ایش ایچون کوندردیکی آدمی؟» سؤالی توجیه ایدرک اسکا ته تصدی ایلردی. (عبدالملک) بو محاورات متبصصانه ی ایشدکجه پک زیاده خشنود اولیوردی [۱]. (هشام بن عبدالملک) ک والیسی (خالد قسری) کبی (حجاج) دن صکره موقع اقتداره کلن سائر شدتلی والیلر دخی (حجاج) ک بویولده کی اثرینه تابع اولیور، انک سوزلرینی تکرار ایدیورلردی. (خالد قسری) بر کون مکده بر نطق ایراد ایتمش، انده: «ای ناس! سزجه بر آدمک کندی عاٹلهسی اوزرینه منصوب وکیلیمی او آدمک نظرنده دها بیو کدر، یوقسه عاٹله سنه کوندردیکی آدمی؟» دیمش و بوسوزلر ایله هشامک موقعی حضرت پیغمبرک موقعدن دها بیوک اولدیغنی کوسترمک ایسته مشدی [۲].

[۲] المقدنفرد ۱۸ ج ۳ و مسعودی ۱۰۴ ج ۲

[۲] ابن الاثیر ۲۵۷ ج ۴ و ۱۱۰ ج ۵ و اغانی ۶۰ ج ۱۶

بولندینی خالدہ دولتک سائر منافقین رجالی دہ والیرک بویولده کی عین حرکتیلہ عامل اولدقلرندن امور دولت برقات دہا فسادہ اوغرامشدی . والیر بوکی افعالہ جرأت ایتدیکہ اطرافدن تشویقات کوریور ودینہ تجاوز ایلدیکہ کندیلرینہ مظاهر لر بولیورلردی . روایتہ کورہ (خالد قسری) قرآن کریمک حفظہ پک آز اہمیت ویردیکندن برآیت تلاوت ایتمک ایستر ایسہ یا کلش او قوردی . بر کون بر نطق ایزاد ایتمک ایستہ مش ، فقط یا کلش سویلہ رک شاشلامش ایدی . (تغلب) قیلہ سنہ منسوب دوستلرندن بری (خالد) ہ خطاباً : « ای امیر ! صیقل میگز . بونک اہمیتی یوقدر . قرآنی حفظ ایتمش ہیچ بر صاحب عقل واذعان کوردمم . انی آنجق احمقلر حفظ ایدر لر » دیمش ، خالدہ بوکا جواباً : « حقیقہً پک طوغری سویلدک » مقابلہ سندہ بولنمشدی [۱] .

دینہ بو درجہ حرمتسزلک کوسترلکدن صکرہ بنی مروانک شرابخواری (ولید بن یزید) ک سرخوشلغی ، ذوق وصفاسی ہنکامندہ قرآنہ اوق آتشی پک بیوک بر جرأت کورلما میدر . روایتہ کورہ (ولید) کیجہنک برندہ اندہ بر مصحف اولدینی خالدہ عودت ایدرک انی آچمش ، تصادفاً : « واستفتحوا وخاب کل جبار عنید من ورائہ جہنم ویسقی من ماء صدید » آیت کریمہ سنی کورمشدی . ہان مصحفک اصلمسنی امر ایتدی . انہ یای ، اوق آلدی . اوزرینہ اوق آتہ آتہ مصحفی پارچہ لادی . وشو بیتلری سویلدی :

أتوعد کل جبار عنید   فہا انا ذاک جبار عنید
اذا لاقیت ربک یوم حشر   فقل لله مزقنی الوایسد [۲]

« ہر عنادجی جباری تہدیدمی ایدیورسک ؟ ایشتہ بن اوجبار عنادکارم . یوم محشر دہ ربک ایلہ ملاقی اولدیغکدہ کیت اکا ولید بنی پارچہ لادی دینیہ شکایت ایت » .

امویلر اسلامیتک تشرینہ اہمیت ویرمیورلردی . انلرک مقصدلری انجق فتح ، تغلب ، حشد اموال دن عبارتدی . زمان حکومتلرندہ سند ، ترکستان کبی ممالک بعیددہ بولنان اہالی قبول اسلامیتہ خواہشکر ایکن بیلہ اورالردہ انتشار

اسلامیت سکتیہ اوغرامشدی . ممالک مذکورہ اہالیسی امویلرک شدت . وطمعکارلقرندن طولانی اسلامیتدن نقرت ایتشلردی . مظهر اولدقلری حسن معاملہ ویا شدتہ تبعاً کاه اسلام ، کاه مرتد اولیورلردی . فقط وقتا کہ خلیفۃ نقوی شعار (عمر بن عبدالعزیز) مقام خلافتہ کلہرک ہمنامی اولان (عمر بن الخطاب) ک اثرینہ تابع اولدی ، سند حکمدارلرینہ وسائرہیہ نامہلر یازہرق مملکتلرینک حاکمیتی کندیلرینہ عائد و اسلاملر ایلہ عین حقوقہ مالک اولمق اوزرہ قبول اسلامیتہ دعوت ایلدی . ذاتاً خلیفۃ عالیجہاک مناقب فاروقانہسی حقنہ او ممالک اہالیسنجہ معلومات آئمشدی . درحال دعوتہ اجابتہ اسلام اولدیلر واسکی اسملرینی عربی اسملرہ تحویل ایلدیلر . فقط ۱۰۱ سنۃ ہجریہسندہ (عمر بن عبدالعزیز) شہید ایدیلوبدہ امویلر اولکی سیرتلیرینہ عودت ایدنجہ او اہالی اسلامیتدن ارتداد ایتشلردر [۱] .

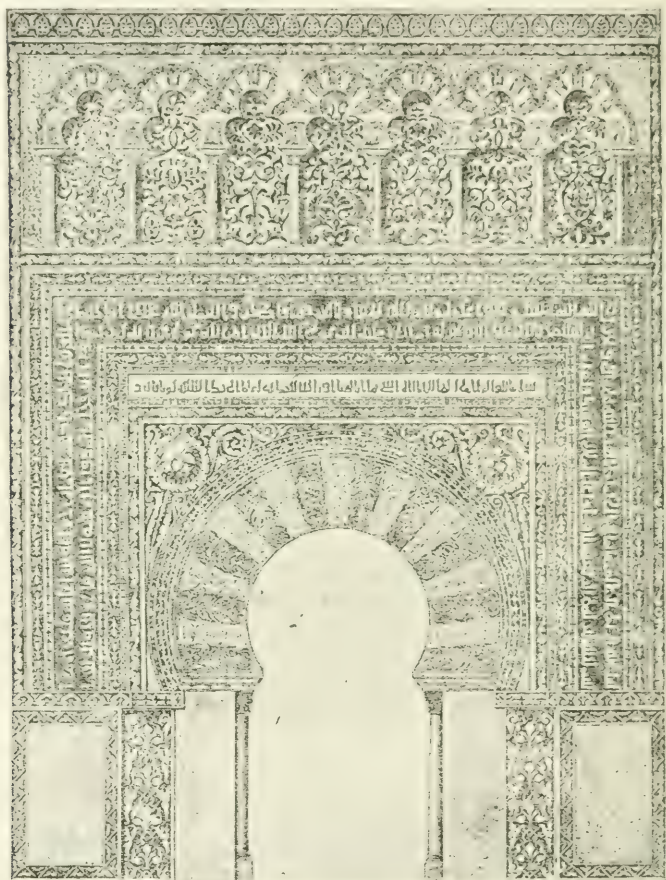
امویلرک تابعیندن واهل صلاحدن اعدام ایتدکلری ذواتدن ماعدا حضرت علینک اولاد و احفادینک قتل ، صلب وکونا کون اشکال فجیعہ ایلہ اعداملرنہ ارتکاب ایلدکلری افعالیدہ اکاکورہ قیاس ایدیکز . والیلری مشہور (حجاج بن یوسف) ایسہ بو یولده اک ایلری کیدن کیمسہ ایدی .

امویلر دورندہ کی شدت و خونریزک

اسلاملر خلفای راشدین زمانندہ خلیفہیہ اطاعتی بر فرض عد ایدرک ادارۃ امور مملکتہدہ حیله ویا شدت اختیارینہ حاجت کورمزلر وکریک قولاً ، کریک فعلاً طریق حقندن آیرمازلردی . اسلاملردن بری بر قباحت ویا جرم ارتکاب ایتسہ درحال قباحت وجرمنی اعتراف و خلیفہ طرفندن ترتیب اولنان مجازاتی بلا تردد قبول ایلردی . بناءً علیہ امور واحکام تدقیق ، نقض ، حیلهیہ محتاج اولمدینی کبی تنفیذی دہ شدت و عنفہ لزوم کوسترمزدی . بعضاًدہ تویسخ و مواخذہ ایلہ اکتفا اولنوردی . بالذات خلیفہ یاکلش بر ایش یاپسہ رعایادن بری حقنہ او موقعدہ نصل بر حکم ویرہسی لازم ایسہ کندی نفسنی دہ اویلہ

بر محکومیته لایق کورردی . او سردهده حبسخانلر یوقدی . اسلامیتده حبسخانلری ایلك تأسیس ایدن ذات (معاویه) در . نته کیم عسا کر خاصه تشکیل ایدن ایلك ذاتده کندیسیدر [۱] . اندن ده اول حبسخانیه لزوم

قرطبه جامی محرابنک جبهه سی

کورلیوردی . چونکه مثلا حنرت (عمر) صحابه دن اک بیوک قوماندانه بر خبر کوندرسه او قوماندان - امتناعی تقدیرنده خلیفه نک کندیسنی قوه جبریه ایله جلب ایدمه جکنی بیلدیکی حالده ینه - کمال تواضع و اطاعتله خلیفه نک امرینه منقاد اولور، زدیینه کلیردی . خلیفه هر کیمه دایاق مجازاتی روا کورسه مجرم همان

حکمہ کردن داده اولوردی . حضرت عمر بیسوک قباحتلرک ارتکابنه باعث جیسارت اولور دییه اک کوچک قباحتلری جزاسز برافازدی . انک ایچون جناب فاروق حزم و شدت ایله کسب شهرت ایتمش ایدی .

اسلاملر مردلک ، علو جناب ، عزت نفس ، ناقبئی هنوز ضائع ایتماش اولدقلری برصردده (معاویه) مقام سلطنته کلوبده عراق ، فارس ، مصر وسائرہ والیلکلرینی کندیسنه تأمین نصرت ایدن داهیلره تودیع وخلقه قارشى بیوک برحلم وسعه صدر اراؤه ایلینجه والیلر خلقک سربستی لسان وحرکاتندن ایلریده مشکلات ظهورندن قورقهرق استعمال شدته توسل ایلشیلردی . (معاویه) نک والیلرندن طریق شدتی ایلك اختیار ایدن کیمسه؛ عراق والیمی (زیاد ابن ابیه) ایدی . انک زعمینجه کویا حضرت عمره اقتداء شدت و حزم ایله اداره امور ایدیوردی . فقط مومالیه بو یولده فضلہ غیرت کوسترمش ، حدودی تجاوز ایتمش ایدی . (زیاد) معاویه نک تأیید سلطنتی اغورنده حاکمیتک شدتی ایلك کوسترن ذات اولدینی کبی ظن و شبهه اوزرینه جزا ترتیب ایدن ایلك آدمده کندیسی ایدی [۱] . (زیاد) دن صکره اوغلی (عبیدالله بن زیاد) یزید بن معاویه نک دورنده عراقه والی تعیین ایدلمشدی . بونک زماننده حضرت حسین خلافت ادعاسیله (یزید) ک بیعتی نقض و عراقه طوغری هجوم ایدنجه (یزید) ابن زیاده : « تهمت اوزرینه آدم حبس ایت . ظن و شبهه اوزرینه مجازات ترتیب ایله . فقط سکا قارشى اعلان عصیان ایدنلردن بشقه کیمسه بی قتل ایله » دییه یازمش ایدی [۲] .

(عبدالملک بن مروان) ک دورنده عراق والیلکی (حجاج بن یوسف) ه کچنجه (۶۵-۸۶ ه) خلافت مدعیلرینک عددی ده چوغلمشدی . (حجاج) زیاد ایله اوغلی عبیدالله طرفندن استعمال اولسان شدت و عنف طریقی طومتق ایستمش ایسهده بو یولده دها ایلری کیتدیکندن افعال و اجرا آتی اهاک و تدمیردن عبارت اولمش ایدی [۳] . بونکله برابر (حجاج) حد ذاتنده زیاد ، یاخود اوغلی عبیداللهدن دها شدید و جبار دکلدی . شو قدرکه زیادک ظلمنی (معاویه) نک حلم و یموشانغنی ، اوغلی عبیداللهک اجراآت شدتکارانه سنی ده

[۱] ابن الاثیر ۲۲۸ ج ۳ [۲] ابن الاثیر ۱۸ ج ۴ [۳] ابن خلکان ۱۰۴ ج ۱

والبیان ۱۷۵ ج ۱ و المقصد الفرید ۳ ج ۳

(یزید) ك؛ قتل آتجق كندی علیه قتاله تثبت ایدنلره حصر اتمسی حقه کی اوامری تعدیل ایدیوردی . (حجاج) ك شدتی ایسه تعدیل ایده جك بر قوتدن محرومدی . بالعکس (حجاج) ك شدتنه (عبدالملك بر مروان) ك ده شدتی انضمام ایدیوردی . بوصولته شدت شدت اوزرینه بیغیلوز، حجاجك جبارلقده يك ایلری کیتسنه باعث اولیوردی . ایشته بوسبیه مبنی اسلاملر مظالم واقعه یی تحمل فرسا کورده رك دولت امویه به دشمن کسلمشلردی . ارباب عصیان يك زیاده چوغالمشدی . خلفای اموی به دینه قارشی افعال و حرکاته جرأت ایله اتهام ایدیورلردی . و «امویلر او یله برکروه متغلبه درکه اك خونریز و جبار بر شکلده قتل و اعدامه منمکدرلر . ظن و شبهه اوزرینه مجازات ترتیب ایدرلر . کیفی احکام ایله حکم ایدرلر . آتجق غضبه کلدکلرنده بیله آدم اولدورلر » دیورلردی [۱] .

بسر بر طاة ، قتل اطفال

فی الحقیقه ابتدلرده امویلرک اصول اداره سی او زمانک طرز اداره سنک مقتضیاتنه تبعاً حزم و شدت اساسی اوزرینه قورلمش ایدی . آنجق امویلر او حده قالمیوب تنکیل اعدا و تحکیم موقع یولنده ظلم و خونریز لکده يك ایلری کیتمشلردی . والیرینه ایستدکلری کبی حرکته ، خلیفه به مراجعت ایتمکسزین کوردکلری لزوم اوزرینه آدم صلب و قتلنه مأذونیت ویریورلردی . حال بوکه خلفای راشدین زمانده بوکبی احواله مساعده اولنمازدی . چونکه اوصردلرده خلیفه مسلمین مدینه ده اقامت ایدر ایکن اطراف سألرده بولنان رعایانک امور و خصوصاتنه بالذات نظارت ایدردی . (عمر بن عبدالعزیز) زمان خلافتنه ایشته بو طرز اداره یی تطبیق ایتمک ایسته مش ایسه ده اجلاک عدم مساعده سیله موفق اوله مامشدی [۲] . خلیفه مشارالیه ارتحال ایدنجه یرینه مقام خلافته کلن (یزید بن عبدالملك) اسکیده جاری اولان شدت و تنکیل اصولنه عودت اولنسنه دائر والیرینه امر کوندرمشدی [۳] .

والحاصل ملوک امویه بر طرفدن کندی منفعتلری تأمین ایتمک، دیگر طرفدن والیره جسارت و یرمک اوزره انلره واسع بر صلاحیت ویریورلردی .

[۱] البیان ۱۹۵ ج ۱ [۲] ابن الاثیر ۲۹ ج ۵ [۳] العقد الفرید ۲۶۵ ج ۲

حتى بالذات كندیلری معاویہ نك زمانتمه بیه بعضاً والیرى آچقندن آچیغه خوزیزلکه تشویق ایدرلردی. (معاویہ) حکمینك تحکیمندن صکره حضرت علی حال حیسانده ایکن (بسر بن ارطاة) ی بر اردو ایله اعزام ایتمش ایدی. روایته کوره او اردویه مملکتی طرامهلرینی، حضرت علی طرفدارلغنی کودن هر کیمه راست کلیرلر ایسه انی قتل ایتملرینی، حتی قادین وچوجقلرک قتلندن چکناملرینی توصیه ایتمش ایدی. (بسر) اک اول مدینه یه کیتمش، اوراده حضرت علی طرفدارلرندن بر چوق آدم قتل و خانهلرینی هدم ایتمش، متعاقباً مکه و سائرده کیدرک اورالرده قتل و هدم ایله وقت کچیردکن صکره یمنه چکمشدی. اوصرده حضرت علی طرفندن یمن والیلکنده عمزاده سی (عبدالله بن عباس) بولنیوردی. عبدالله (بسر) ک و رودینی ایشیدیر ایتمش قتلدن قورقه رق بر طرفه صاوشمش ایدی. (بسر) ابن عباسی بوله مینجه بری (عبدالرحمن)، دیکری (قم) اسمنده ایکی اوغلنی طوته رق حامل اولدیغی یحیاق ایله کندی اللیة ذبح ایلمشدر [۱]. روایته کوره بو ایکی چوجق بادیه ده (کنانه) قبیله سندن بر آدمک یاننده بولنیورلردی. (بسر) چوجقلری قتل ایتمک ایسته نجه کنانه لی آدم اکا: «قباحتسز، معصوم بو ایکی چوجغنی اولدورمکی ایستورسک؟ انلری قتل ایده جک ایسه ک بیخده برابر اولدور» دیمش. (بسر) چوجقلر ایله برابر انی ده اولدورمش، بونک اوزرینه کنانه دن بر قادین (بسر) ک یوزینه قارشى باغیره رق: «آظالم حریف! بیوکلری اولدیر ییورسک. بونی آکلادق. فقط چوجقلره بویله قیلیرمی؟ والله نه زمان جاهایتمده، نده دوراسلامیده بویله جنایتلر ارتکاب ایدلدی. ای ابن ارطاة! امین اول: بر پادشاهلق که کوچک اطفالک، اختیارلرک قتلی ایله، شفقت و مرحمتی چکنه مکه، اقربا و تعلقاته غدر و ظلم اجراسیله قائم اولور. او سلطنت جهانک اک بدیخت، اک فنا بر پادشاهلغیدر» دیمشدی. چوجقلرک والده سی دخی بر شعر تنظیم ایدرک ایام مخصوصده وقوع بولان اجتماعلرده محزونانه انشاد ایلردی.

بونکه برابر بوکي افعال و حشکارانه (معاویہ) نك مشهور اولان ذکا

وحلمی ایله قابل تالیف اولدیغندن مشارالمک رضا و موافقتیه وقوع بولدیغنی ظن ایتیمورز . احتمال که (معاویه) بسری اعزام ایتدیکی زمان اکا بیوک بر صلاحیت و یرمش ، فقط بوصلاحیته بر حد تعیین ایتماشدی . (بسر) اساساً خونریز و ظالم بر آدم اولدیغندن کذر کاغنده چوجق ، اختیار تفریق ایتیه رک راست کلدیکنی قتل و اعدام ایشدی . حضرت علینک و فاتندن صکره (بسر) طرفندن (زیاد ابن ابیه) ک چوجقلربنه عین ممامه یا بلیق ایستلمدیکی . خالد (معاویه) طرفندن وقوع بولان ثمانعت بو بایده کی ظنمزی تأیید ایدر صانیوز . (معاویه) فارسده والیسی بولان (زیاد) ک کندیسنه قارشی بر فئالق اجرا ایتسندن قورقدیغنی جهته زیادک کندی نزدینه جلبنه مومالیه (بسر) ی مأمور ایش ایدی . (بسر) (زیاد) ک چوجقلربنی در دست ایتمش و (زیاد) ه : « چوجقلرک المدددر . یا چابوجق امره اطاعتله کبیر ساک ، یا خود چوجقلربنی اعدام ایدرم » دییه یازمش ایدی . فقط (معاویه) کیفیتن خبردار اولنجه (بسر) ی چوجقلری اتلافدن منع ایش ایدی [۱] .

(معاویه) نک حلم و تانیسنه رغماً والیرینک افعال و حرکاتی بو مرکزده اولور ایسه شدت و خونریزلیکله معروف اولان (عبدالملک بن مروان) زماننده بولان والیرک نه درجهده ظالم و غدار اوله جقلربنی آکلامق مشکل دکلددر . ارتق ظلم و اعتسافه ، شدت و خونریزلیک او صورتله وسعت و یرلدکن صکره (حجاج) طرفندن اعداء اولان اشخاصک ۱۲۰,۰۰۰ و وفاتی صر سنده حبس خانه سنده بولان اشخاصک ده ۵۰,۰۰۰ ارک و ۳۰,۰۰۰ قادین مقدارنده اولسی غریب کورولورمی؟ [۲] . فقط انک افندیسی (عبدالملک) اندن قات قات ظالم ، اندن قات قات زیاده خونریز و غدار بر آدم ایدی . حتی تاریخ اسلامیده امان و یردکن صکره غدرده بولان ایلیک کیمسهده (عبدالملک) ایدی . (عبدالملک) ک امراسندن (عمرو بن سعیداشدق) کندی نفسی ایچون سلطته کوز دیکدیکنندن عبدالملک ۶۹ سنه هجریه سنده عراقده (مصعب بن زبیر) ایله محاربه ایتک اوزره شامدن همارقتنی فرصت عد ایدرک شامه کمش ، شهری تسخیر ایش ایدی . (عبدالملک) انئی راهده کیفیتن خبردار اولونجه درحال شامه عودت (عمرو) ایله بر قاچ کون محاربه ایش ایسهده هیچ بر صورتله تأمین غالیبت

ایده میدیکندن حاکمیتک کندی الندن چیقمسندن قورقغه باشلامشدی . بونک اوزرینه عبدالملک عمروه عقد صلح تکلیف ایدر . (عمرو) صلحه راضی اولور . ایکی طرف آرسنده (عبدالملک) طرفندن (عمرو) ه امان ویرلدیکنی محتوی بر صلحنامه تحریر اولتور . (عمرو) امانه نائل اولدقن صکره قورقجق بر شی قالمدیغنی کورنجه اسبسوار اولدیغنی حالده (عبدالملک) ک چادرینه قدرکله رک حضورینه داخل اولور . بعده (عبدالملک) شامه کیدر . بو وقعه دن درت کون صکره عبدالملک (عمرو) ی نزدیکه چاغیریر . عمرو یاتسی وقتنده کله جکنی سویلر . یاتسی اولونجه بر ابریده موالیسندن یوز کشی بولندیغنی حالده (عبدالملک) ک نزدیکه کله رک حضورینه داخل اولور . (عبدالملک) ک یاننده بی مرواندن بر جماعت موجود ایدی . (عمرو) ک آزادیلیری ایسه سرایک خارجنده قالمشردی . (عبدالملک) عمروی ، حسن صورتله قبول ایدر و قربنده اریکه اوزرنده اوطورتدورر . کندیسی ایله مصاحبهیه قویولور . اثنای صحبتده اکا : « بنله برابر قلیجله اوطورمق جائز می؟ » دیه رک قلیجی اوشاقلره ویرمسنی سویلر . (عمرو) قلیجی چیقاروب ویریر . بنده (عبدالملک) عمروه خطاباً : « باق بن نه یایدم؟ بکا قارشى اعلان ایتدیگک زمان یمن ایتدمدی . تکرار بکا ابراز صداقت ایدوبده بر آرده بولنور ایسه ک سنی بر طوتساغه قویمق عهدم اولسون دیدمدی . شمدی بو ییمینی خاطر لایورم . یرینه کتیرمک ایسته یورم » دیر . بی مرواندن حاضر بولنازلر : « صکره اطلاق ایده جکسک دکلی؟ » دیه سورارلر . عبدالملک : « طبعی دکلیدر؟ عمروه فالق یاپه ییلیر می؟ » جوابی ویریر . مروان زاده لر (عمرو) ه : « شو حالده امیر المؤمنینک یمینی یرینه کتیرمیسک » دیرلر . (عمرو) خاطرینه فالق کتیرمکسزین بر طوتساق ایله اللربنک بوینه باغلامسنه موافقت ایدر . و خلوصکارلقده ایلری کیده رک : « ای امیر المؤمنین! بی بو حال ایله خلقک حضورینه ده چیقار » دیر . (عبدالملک) دشمن مدهشنى اوصورتله باغلا دقن صکره تلف ایتمدن اول خلقه کوستره جک اولور ایسه طرفداراننک انتقامندن قورقدیغندن او حال ایله خلقک حضورینه چیقارلق ایسته مسنی بر حیه عد ایدرک : « ای عمرو ! اولومک یاقلاشدیغنی زمانده ده حیه کارلق ، او یله می؟ سنی او یله باغلی اوله رق خلقک حضورینه چیقارمه نر » مقابله سنده بولنور .

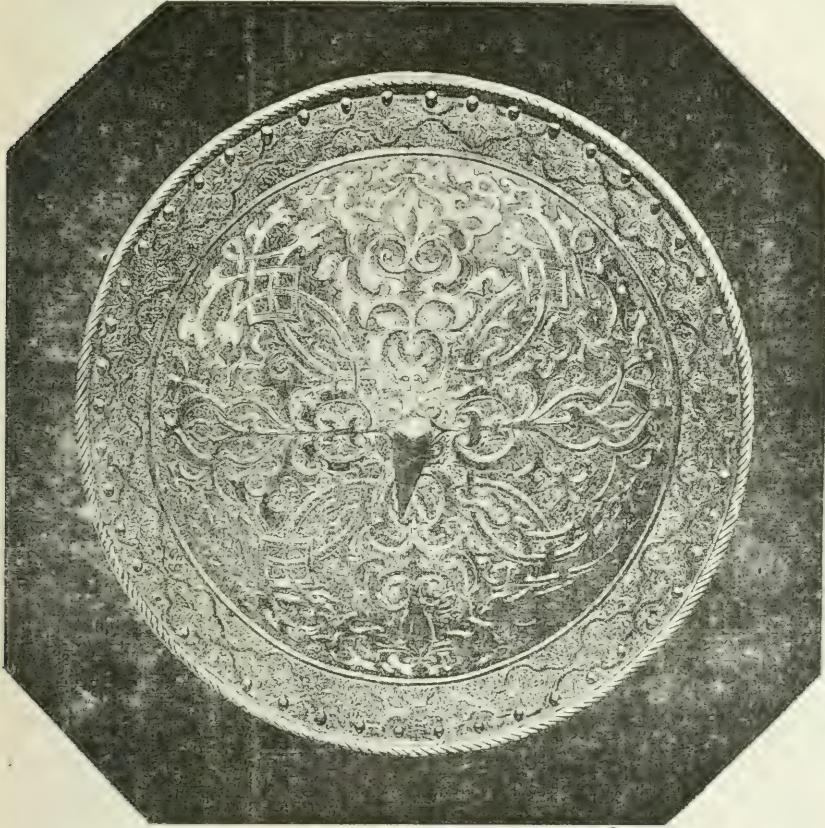
وعمرویی شدتلی بر چکیش ایله دوشورور. (عمرو) ک آغزی اریکده کایر ، اوک دیشلرندن ایکسی قیریلیر . (عمرو) (عبدالملک) ه خطاباً : « ای امیرالمؤمنین ! اللهم قورق . بر کیمکم قیرلدی . اندن دهاییوکنه کیمته » رجاسنده بولنور . عبدالملک : « بکا غدر وخیانته بولنیه جفکه ، قریشه حسن خدمت ایده جککه امین اوله بیلسه یدم سنی بر اقدردم . فقط هیچ بر یرده بزم کبی ایکی رقیب بر آرده باشایه ماز . مطلق بری دیکرینی محو ایدر » جوابی ویریر . (عمرو) عبدالملک کندیسنی قتل ایده جکنی آ کلا نیجه : « سنده خائلك و غدارلرده وارها ! » دیه رک ستمده بولنور . عبدالملک (عمرو) ی هان اولظه ده قتل ایدر [۱] .

بووقعه دن آ کلا شیلورکه (عبدالملک) ی عهددن نکول و غدارلغه سوق ایدن شی احراز سلطته خواهشکر برچوق رقیب نرک ظهوری ایدی . اودورده دین و تقوی حسیاتی بستون مختل اولدینی ایچون حاکمته کوز دیکنلر وجداناً هیچ بر مانعه تصادف ایتیمورلردی . آرتق قوی ضعیفی یوتیوردی . هرکیم رقیبنک وجودینی ازاله ایده بیلیرسه حکمدارده او اولیوردی . ایشته بوکا قتل واتلاف سیاستی دینلیر . بو اصول سیاست امویلرک تأیید حاکمیتلرینه منفعت بخش اولدینی کبی ده صکره مقام خلافتی احراز ایدن عباسیلر و سائر جهده مرعی برطاعت حکمنه کیرمشدی . بو قیلدن اک صوک وقوع بولان حادثه مصر و لیبی محمد علی پاشانک کوله منلری قتل و استیصال ایتسی ایدی . امویلر بو اصولی سرعته احراز موفقیت ایتک و رقیب و دشمندن قورتولمق مقصدیه اختیار ایشلردی . حکومتلرینه قارشی هرکیم اعلان عصیان ایتسه بتون غیرتلیرینی انی قتله صرف ایدرلردی . زیرا انک قتلی آرقداشلرینک و طرفدارلرینک طاغلمسنی موجب اولوردی . شاید او رئیسک قتلی ایله آرقداشلری و طرفدارانی طاغلماز ایسه امویلر انلرک کوکلرینی پاره و سائر قوتیه جلب ایدرک کندیلرینی طاغیدرلردی .

کله خبرینه سی

امویلر کندیلرینه قارشی اظهار عصیان ایدن خارجیلری قتل ایتکله قالمه رق انلرک طرفدارلرینی ترهیب مقصدیه مقتولینک جسدلرینی ده پارچه لارلردی .

خوارج رؤساندن برینی قتل ایدنجه کله سنی کسه رک انی شهر دن شهره طولاشدیریرلر و جسدی جمع ناس اولان یرلرده صلب ایدرلردی. بو معامله بی علی الخصوص فرقه رؤساسی و بالخاصه علویلر حقنده روا کورلردی. اموی والیر دولته قارشی عصیان ایدن رؤسانک کله لرینی کسه رک شامده چارشی

اسپانیا قرالی ایکنجی فیلیک قازانی

وبازارلرده تشهر ایدمک اوزره خلیفه یه کوندریرلردی. تاریخ اسلامده بر شهر دن دیکر شهره نقل ایدیلن ایلمک کله حضرت عثمانک قاتلرندن اولان (عمر بن حق خزاعی) نک باشی ایدی [۱]. کذلک تاریخ اسلامده چارشو وبازارلرده ایلمک تشهر ایدیلن کله حضرت (ابوبکر) ک مخدومی محمدک باشی [۲]

[۱] للمارف ۱۸۷ [۲] العتدالفرید ۲۹ ج ۱

اولديغي کي خلفايه ايلک کورتورولن کله ر دخی حضرت حسينک طرفدارانندن اولان (هانی) و (ابن عقيل) ک باشلری ایدی. حضرت حسينک سرمظلومی ده مذکور ایکی باشند صکره کوفه والیسی (عبيدالله بن زياد) طرفدن شامده (يزيد بن معاويه) يه کوندرلمش ایدی. (محمد بن الحنفیه) نامنه استحصال خلافته قیام ایدن (مختار بن عبيد ثقفی) دخی عینی یولده حضرت حسينک قاتلری کله رخی کسه رک (محمد بن الحنفیه) يه ارسال ایلدی کي [۱] (حجاج) ده (عبدالله بن زبير) ايله آرقداشلرينک باشلرينی کسدکدن صکره بونلری مکدن شامده (عبدالمک بن مروان) ده یولامشدی. کذلک (عبدالمک) مصعب بن زبيرک باشنی الده ایدنجه کوفهدن شامه کوندردرک بوراده بر مزراق اوزرنده تشهير ایتدیرمشدی [۲].

وقوعات غریبه دن اولمق اوزره نقل ایدرلرکه (عبدالمک بن مروان) کوفه ده بر دیوانده اوطورمقده ایکن (مصعب بن زبير) ک کله سی کنديسنه کتیریلیر. اوصرده یاننده بولنان (ابن عمير الحلی) کله نی کورر کورمز تتره مکه باشلار. (عبدالمک) اوقدر قورقسنده کی سببی کنديستن صورار. (ابن عمير): «الله صاقلاسون، ای امیر المؤمنین! بو دیوانده (عبيدالله بن زياد) ايله برابر بولنور ایکن حضرت حسينک باشی بورايه کتیریلوب تقدیم ایلدی. ده صکره ینه بوراده (مختار بن عبيد ثقفی) ايله اوطورورکن بوسفر (عبيدالله بن زياد) ک کله سی کتیرلیدی. متعاقباً ینه بو دیوانده (مصعب بن زبير) ک یاننده بولنور ایکن مختارک کله سی کلدی. شمدی ده صره ايله (مصعب) ک کله سی حضورکنده کوربیورم» جواخی ویریر. (عبدالمک) بو حکایه دن یک زیاده تشأم ایدرک درحال اورادن قالقار و دیوانک هدمنی امر ایلر [۳].

بو تاریخدن اعتباراً کرک امویلر، کرک ده صکره عباسیلر دورنده او صورتله باش کسمک برعات متحکمه حکمنه کچدیکی کي خلافت سراینده کله رک حفظنه مخصوص آریجه بر خزینه دخی تأسیس ایدلمش ایدی. هرکله آریجه بر سیتده حفظ اولنوردی [۴]. جسدلری، یاخود کله لری صلب ایتمکده عادت اولمشدی. آنجق یالکز خوارجک کله لرینی دیکرلردی. بو

[۱] ابن الاثیر ۱۱۹ ج ۴ [۲] ابن الاثیر ۱۶۲ ج ۴ [۳] ابن خلکان ۲۸۶ ج ۱

[۴] الفخری ۲۸۴ ج ۲

کھلر بر مزرقات اوزرنده کزدیریلیدی . امویلر علویلری خوارجدن عند ایتدکارندن انلردن برنی قتل ایتدکجه جسدینی صلب ایلرلیدی .
 بوقیلدن امویلر قتل ایتدک ایستدکلری آدملری قتلدن اول اشکنجه لره
 دوچار ایتدکنده چکنمزلیدی . احتمال که بونوع اشکنجه لر حجاج طرفدن
 دشمنلری تریب و عنف و شدتله اخضاع ایتدک مقصدیله ایجاد اولمشدی .
 بووالی ظالم بوولده ذات و حشیانه افعال ارتکاب ایتشدی . او جمله دن
 عجم قامشنی کتیروب یاردیریدی . اشکنجه ایله اتلاف ایتدک ایستدیکی آدمی
 چیس چبلاق اولدینی حالده بوقامشلر ایله باغلاردی . صکره او قامشلری
 برر برر چکدیره رک طمعاً دندان انتقامی اولان آدمک وجودینی بو صورتله
 پارچه لاردی . بونی متعاقب او آدمک اوزرینه سرکه و طوز دوکدیره رک انواع
 آلام ایچنده حیاته خاتمە ویریدی [۱] . (حجاج) دولت امویه علیهنه اعلان
 عصیان ایدن (ابن اشعث) ایله برابر کندیسيله محاربه ده بولنان بض آدملری
 سائرده عبرت اولمق اوزره ذکر اولنان صورت فیجعه ده اعدام ایتشدی .
 فقط بودرجه شدتلی تنکیلات کورن خوارج دخی دشمنلردن اله آدم کیردکجه
 انتقام اولمق اوزره او کبی افعال وحشتکارانه بی ارتکابدن کیری قالمازلردی .
 حتی بضاً معصوم چوجقلری بیله مقابله بلل ، انتقام ، یاخود ازهاب
 مقصدیله قاینایان قازانلره آتهرق تلف ایدرلیدی [۲] .

امویلر دورنده موالی واحکامی

موالینک چونالمسی

برنجی عصر هجرینک اورتہ سنده موالینک مقداری فتح ایله حاصل اولان
 موالات ، اسیر الملق ویا اهدا ایتدک صورتیله ازدیاد ایدن رقیق سایه سنده
 چوغالمغه باشلادینی حالده خلافت اسلامیہ امویلره انتقال ایتش ایدی . والیر
 بر چوق دفعه هدیه طرزنده ، یاخود خراج وامثالی شیلره بدل اوله رق
 خلیفه یه یوزلرجه ، بیکلرجه بیاض وزنجی اسیرلر تقدیم ایدرلیدی [۳] .

[۱] المعارف ۱۱۵ [۲] مسعودی ۱۲۳ ج ۲ [۳] مسعودی ۳۵۴ ج ۲

خلفا بواسیرلری سرایلری خلقنه وقوماندانلرینه، بونلر دخی اطرافلرنده بولان آدملره توزیع، یاخود فروخت ایتدکلرندن بو سایده اسیرلر هر صنفدن خلقه انتقال ایلوردی. اسیرلردن هرکیم اظهار ضربت ایدر، یاخود بر سبیدن طولانی آزاد اولور ایسه «مولی - آزادی» حکمنه کیرردی. بوکجه احوال او سرده ده پک چوق وقوع بولوردی. عقد و سائر ایه دأره ولایه داخل اولانلر ایسه بشقه ایدی. ایشته بو سبیدن امولرک زماننده موالینک مقداری پک زیاده چوغالمشدی. بو موالی عرض خدمته عربلری ممنون ایتدکلرندن عربلرکندی نسلرینه ریاست و سیاست امورینی تخصیص ایدرک سائر خصوصات صناعیه، زراعیه، دینی و علمیه انلری استخدام ایلرلردی. اودورلرده قراء، شعرا، مغین، کتاب و حجابک اکثریتله موالیدن اولاری ایشته بو سبیدن نشأت ایتمشدر.

بعضاً مولی کندیسی دخی زنکین اوله رق کوله اشترای و آزاد ایتدیکندن بونک ده آزادیلری اولوردی. بو آزادیلرندن بری ویا بعض اولادی کوله اتنا و عتقنه مقتدر اولور ایسه بو موالی صاحبی کسلیلردی. ایشته بو صورته بعضاً برآدم برآزادینک آزادلیسنک آزادلیسی ویا دهها بیوک بر آزادی سلسله سنک آزادلیسی اولوردی. مثلا مشاهیر فقهایی مالکیه دن (عبدالله بن وهب) یزیدین رمانه نک ویزید دخی (یزید بن انس فهیری) نک آزادیلری ایدیلر. کذلک (حماد بن سامه)، (لیث بن سعد)، (ابواسامه) و سائر دخی برر آزادینک آزادیلری ایدیلر. شاعر معروف (ابن منذر) سلیمان قهرمانک، (سلیمان قهرمان) ده عبدالله بن ابی بکر دنک، عبدالله ایسه حضرت نبی آزادیلرندن ایدیلر [۱]. بوندن دهها غیری مذکور عبدالله کثیفدن، سلیمان قهرمانک ده تیمدن، ابن منذرک دخی (بنی جیرین ربوع) دن عرب اولدقلرینی ادعا ایلری ایدی. چونکه او حاله کوره ابن منذر هم بر آزادینک آزادلیسنک آزادلیسی، هم ده بر دعی آزادینک دعی آزادلیسنک آزادلیسی بر دعی اولوردی. عربلرده آزادینک بش درجهیه بالغ اولور ایدی. مثلا اهل حدیثدن (داود بن خالد بن دینار) ایله برادرلری هپ (ال حنین) آزادیلرندن ایدیلر. (ال حنین) دخی (مقرب ک)، (مقرب ده) (مسجل ک)، (مسجل ده) (شاس ک).

۱ (شمال) ایسہ (عباس بن عبدالمطلب) ک موالیسندن ایڈیلر [۱]. شو حالہ کورہ (داود بن خالد بن دینار) بر آزادلینک آزادلیسنک آزادلیسنک آزادلیسنک آزالیسنک آزالیسی دیمک ایدی . او عصرده پک زیادہ چوغالان سائر انواع ولاییده اکا کورہ قیاس ایدیکنز. آزادلیلر بالخاصہ ایرانی ، فرغانہلی ، ترک ، دیالی ، خراسانی ، روم ، بربری ، سندلی وسائرہ دن متشکل اولوب عربلرک محتاج اولدقلری حرف ، صنایع وعلوم ادبیہ ایله اشتغال ایلدورلردی .

مخاربهلرده استخدام اولنان آزادلیلر ایسہ آیرجہ شایان قیددر . هر قبیلہده بعضاً اوقیلہنک افراد اصلہسندندها زیادہ بیوک مقدارده آزادلیلر بولنوردی . قبیلہ برمخاربهیہ کیدنجہ بو آزادلیلرده برابر کیدرک قبیلہنک احراز مظفرتی اغورنده حرب ایدرلردی . دولت اسلامیہده آزادلیلرک مقداری ایله اصل عربلرک مقداری آرهسندہکی نسبتہ کلنجہ بو نسبت زمانک اختلافہ کورہ مختلف ایدی . حضرت علی دورنده مخاربهلرہ اشتراک ایدن موالینک اصل عرب مخاربهلرینہ نسبتلری برک بشہ نسبتی کبی ایدی [۲] . دها صکرہ امویلرک زمانده آزادلیلرک مقداری چوغالمش ، اصل عربلرک مقدارندن دها زیادہیہ بالغ اولمشدی . بونکله برابر امویلر موالی یہ حقارتاہ معاملہده بولنورلردی . موالی ایسہ او معاملہ محقرانہیہ قارشی صبر وتحمل کوستریبور ، یاخود بو تحقیر وتذلیلہ هدف اولماق ایچون دولت امویہنک نافذالحکم اولدیغی اطراف بعیدہیہ چکیلیورلردی . مغنی مشهور (ابراہیم موصلی) نک بیوک پدری اولان (میمون) امویلرک ظلم واعتسافندن چکیلوب کیدن آدلردن ایدی [۳] .

موالینک عربلر علیہ نعرہ نفرت وکینمیری

موالی مملکتده چوغالوبده امویلرک عربلق لہنہ وبالخاصہ موالی علیہنہ اولان تعصبلرینی ، حتی معاش ویا غنائم وفی دن حصہدار ایتمکسزین کندیلرینی پیاده اولهرق مخاربهلرده قولانمق درجهسنہ قدر بو تعصبده ایلری کیتدکلرینی کورنجہ بو حالی کران بولمشلر وکندی نفسلرندہ برقوت بولندیغنی حس ایتمدلیلہ بنی امیہدن نفرت ایدرک علویلردن ، یاخود خوارجدن هر کیم اعلان

[۱] الماروف ۱۹۷ [۲] ابن الاثیر ۱۷۳ ج ۳ [۳] اغافی ۲ ج ۵

عصیان، یاخود طلب خلافته قیام ایتسه اکا ظهیر اولمغه باشلامشردی. بوسبیدن امویله محاربه یه هرکیم تشبث ایتسه فئه مظلومه اولان موالی وکوله لری معین اتخاذا یلر ایدی. عراقده ۶۶ سنه هجریه سنده حضرت حسینک قاتلرندن انتقام آلمق اوزره اعلان عصیان ایتدکن صکره (محمد بن الحنفیه) نامنه استحصال خلافته چالیشان (مختار بن ابی عبید) موالی وکوله رایله برابر امویلرک علیهنده محاربه اجرا ایدن اک مشهور کیمسه لردندی. مومالیه عراق موالیسنی اموال غنائم ایله اطماع و آتلره ارکاب ایدنجه افندیلرینک سوء معاملهلرندن حس انتقام پرورده ایتمش بر چوق موالی هر طرفدن کوکللی اوله رق قوشوب کلدکلی کچی افندیلرندن قاجمش اولان و بعضلری امویلره قارشی حس ایتدکلی کین و نفرندن طولانی ترک اسلامیت ایدن برچوق کوله دخی اطرافنه طولانمشدی. بو جهته (مختار) ک اردوسنده بولنان موالی مذکور اردوده بولتمش اولان عربلرک مقدارندن برقاچ قات فضلله ایدی [۱]. بونلر بیان ایتدی کمز اوزره بر صورت مخصوصه ده بر حس کین و انتقام ایله متحس اولدقلری ایچون وقوع بولان محاربه لرده عربلرندن زیاده یارارلق و شجاعت کوسترمشله، انه چوق تلفات ویرمشردی. زیرا ۶۷ سنه سنده وقوع بولان محاربه ده (مختار) ک اردوسی ۶,۰۰۰ تلفات ویرمشدی که بو تلفاتک یالکزیدی یوزی عرب و باقیسی موالی ایدی [۲]. مختار بوسایه ده حضرت حسینک انتقامنی آلمغه موفق اولمش، قاتلرینی قتل ایتمشدی. کوفه وجود و اعیانی کندی موالی وکوله لرینک مظاهرتیله مختارک احراز نصرت و موفقیت ایتدیکنی کورتجه آزادیلرینی آتلره بیدیرمک و فی اموالی انلره ویرمکه کندی لرینه ایصال مضرت اولدیغنی مقام شکایتده بیان ایتمشردی. مختار انلره: «آزادیلرکزی براقیر و فی اموالی سزه ویریرسه مخی امیه و ابن زبیر علیهنده بنماه برابر حرب ایدرمیسکز؟ سوزیکزی ویمینکزی طوته جغکزه دائراطمئان بخش تأمینات ویره بیلیرمیسکز؟» جوابی ویرمش، انلر ایسه راضی اولمامشردی. مختار موالیدن عسکر تشکیلی ایله محاربه لرده موفقیت تأمین ایدن ایلاک کیمسه ایدی. ایشته بو موفقیت موالی یه دولت علیهنده جرأت ویردیکندن دولتی استخفاف ایتمه و دشمن دولت اولانلره ظهیر اولمغه باشلامشردی. آرتق عاقل خلفا بونلره معاش و سائره تخصیص.

ایدرك جلب بمونیتلرینه مجبور اولیورلردی . امویلردن موالی یه معاش تعیین ایدن ایلك ذات (معاویہ) اولوب مشارالیه دولت اردوسنده حرب ایدن هر مولایه آیده ۱۵ درهم تخصیص ایتمش ایدی . متعاقباً (عبدالمالك) بو معاشی ۲۰۰ درهم ، (سلیمان) یکریمی بشدرهم و (هشام) ۳۰ درهم پامشلردی [۱] . مع مافیہ بو معاش پك نادر اوله رق کندیلرینه و یریلورلردی . چونکه وایلر علی الاکثر انلری معاشمز ، ارزاقمز استخدام ایدیورلردی [۲] .

آزادلی کندی اقدیسندن مئونیت وحسن معامله آناری کورر ایسه اکا صداقت وفداکاری ایله خدمت ایده جکی وافندیسی ده اکامقابل انی شایان اعتماد کوره جکی درکاردر . بالذات خلفای امویہ آزادلیرندن بعضلرینی کندیلرینه یاقلاشدیره رق برچوق مهمام اموری انلره تودیع ، یاهلرینی اعلا و ترفیع ایدرلر و کندیلرینه متعلق خصوصات حقدده استشارده بولنورلردی . بودرجه یه قدر مظهر اعتماد اولان موالی کندی اقدیلری اغورنده پك صادق وفداکار طاورانیرلردی . نته کیم بنی هاشمه منسوب اولان موالی اقدیلرینه پك محب و وفاکار ایدیلر . هرایکی فرته طرفدارانی ، یعنی اموبلر ایله هاشمیلر آردسندہ مفاخرده و مناقشه لرظهور و توالی ایدیورلردی که اک مشهورلری اولجه ذکرا ایتدیکم اوزره (سدیف) و (سیاب) آردسندہ تکون ایدن مفاخره لر ایدی .

امویلر زماننده موالی حقدده روا کورولن اعتساف و حقسز لغه رغماً فی الاصل بیوک موقع و یاخود فطره بیوک بر استعداد صاحبی اولان موالی بعضاً بیوک بر اقتدار و نفوذ کوستر مکندن ده خالی قنازلردی . اهل الحشاش آزادلیسی اولان (فیروز) بو یولده بیوک بر موقع و نفوذ کوسترن عراق موالیسنک اک مشهوریدی . مومالیه بر قاقچرده و ایلك ایتدکن صکره (ابن الاشعث) ایله برابر حجاجک علمنه اعلان عصیان ایتمش ایدی . (حجاج) فیروزک عصیان کورنجه انک کلهسنی کتیرنه اون بیک درهم مکافات ویره جکنی اعلان ایتمش ، (فیروز) ده بو کا مقابل حجاجک کلهسنی کتیرنه یوز بیک درهم مکافات اعطاسنی تعهد ایتمش ایدی . بالآخره (ابن اشعث) مغلوب اولنجه فیروز خراسانه فرار ایتمش ایسه ده اوراده (ابن مهلب) طرفندن در دست اولنهرق حجاجه کوندرلمش

وحجاج طرفدن یوقاریده ذکر ایتدی کمز قامش اشکنجه سیاه تمذیب ایدلکدن
صکره قتل اولمشدر [۱].

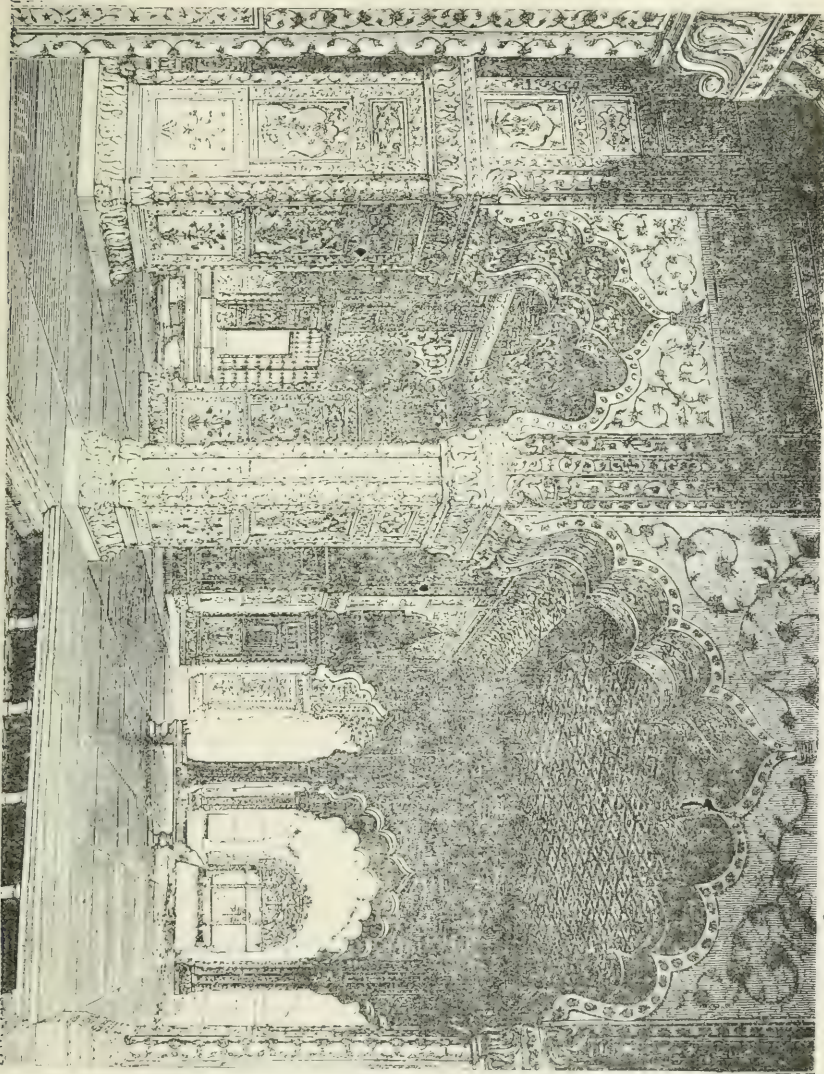
مرايئک عرب تیزلریله ازدواجی

هر حالده امویله دورنده عمومیت اعتباریله موالی دولتک دشمنی ایدیلر .
عرب عصبیتی یوزندن دوچار اولدقلری ظلم و تحقیردن طولایی انتقام آلمق
سائقه سیله دولت علیهنده بولان عاصیلره کمال سهولتله التحاق ایدیورلردی .
امویلرده انلرک بوحالدرینی کوردلرک کندیلرندن برقاتدها نفرت ایدیورلردی .
حضرت نبی : « مولی القوم منهم - بر قومک آزادلیسی او قومنددر » دیدیکی
حالده قبل الاسلام عجملر عربلره قیز ویرمدکلری کبی عربلرده موالینک عرب
تیزلریله ازدواجلرینی منع ایتمشلردی [۲]. بناءً علیه آزادیلردن بری
بر عرب قیزی ایله ازدواج ایدوبده بو ازدواجی والییه اخبار ایدلسه والی
همان قادینی تطایق ایتدیریردی . نته کیم بنی سلیم (روحا) موقننه نازل اولدقلری
زمان اوراده بولان موالیدن بری مذکور قبیله دن بر قیز ایسته مش ، او قیز
ایله ازدواجی اجرا اولمش ایدی . فقط عرب غیرتی کودنلردن بری مدینه
والیسنی کیفیتدن خبردار ایدلیکندن والی زوجهینی زوجندن تفریق ایتدکن
بشقه زوجه ایکی یوز دکنک اوردورمش ، باشنی ، صقالنی ، قاشاریخده تراش
ایتدیرمشدی . والینک وقوع بولان بو حرکتی عربلرجه تقدیر اولئیوردی .
دلیل اولمق اوزره اودور شعراسندن (محمد بن بشیر خارجی) اسمی (ابوالولید)
اولان او والینک اجرا آتی مدح ایدلرک ایبات آیهینی سویلش ایدی :

حیی حدبا لحوم بنات قوم	وهم تحت التراب ابوالولید
وفی المتین للمولی نکال	وفی سلب الحواجب والحدود
اذا کفأتمهم بینات کسری	فهل یجد الموالی من مزید؟
فای الحق انصف للموالی	من اصاب العیدالی العید [۳]؟

بو کبی معاملات حتی اهل مناصب عالییه ویا ازباب عذر و تقوی اولان موالی
حقنده بیله روا کورلمکده ایدی . کرام تابیندن (عبدالله بن عون) مولی

اولدینی حالده بر عرب قیزی ایله تزوج ایش ایدی . (بلال بن ابی برده)
 کیفیتدن خبردار اولنجه اکا دایاق جزاسیله مجازات ایلدی [۱] .
 بونکله برابر بو ممنوعیت اسلامیتدن اول دخی موجود ایدی . عربلر

دلی ده منول حکمه ادرزندن برینک سرایناک داخل

سالف الذکر حدیث شریفک واحوال سائر دنک بو باده اجرا ایتدیکی تعدیلاته رغماً
 بعدالاسلام دخی عادت سابقه لرندن واز کچمیه رک قیزلری عربلرک غیرتیه تزویجدن

استنکافده دوام ایلمشردی . صحابه کرامدن (سلمان فارسی) حضرت نبی
 زمانندن اعتباراً بتون محاربه لرده اسلاملرک مظفریتنه چالشمش ، اسلامیتک
 تمایلسنه پک بیوک خدمت لرده بولمیش ذواتدن ایدی . مشارالیه حضرت عمردن
 قیزی تزوج ایتک ایستر . حضرت عمر قیزی اعطاده بأس کورمز و ویره چکنی
 وعد ایدر . فقط حضرت فاروقک اوغلی عبدالله ایشدن خبردار اولنجه غضبه
 کلیر . (عمرو بن العاص) ه شکایتده بولنور . (عمرو) عبداللهه : « مراق
 ایتمه . بن ایشک اوکنی آیم » جوانی ویریر . (عمرو) سلمانک عزت نفس
 صاحی بر آدم اولدیغنی بیلدیکندن یاننه کیدرک کنديسنه : « امیر المؤمنین اللهه
 قرشی بر تواضع کورمتمش اولمق اوزره قیزی سزه ویره چکدر . سزی
 تبریک ایدرم » دیر . سلمان بو سوزلردن متأثر اولور . « اویله ایسه بن انک
 قیزیله اصلا ازدواج ایدهم » جوانی ویریر [۱] .

شو و ویریکمز ایضا حاددن آکلاشدیغنی اوزره امویلر عربلنقه و عربلر لهنه
 تعصب ساقه سیله موالینک عرب قیزلریله ازدواج لرینی تقیحده پک زیاده ایلری
 کیدرک موالینک عرب قیزلریله ازدواج لرینی عربلرک ملل سائره قیزلریله
 ازدواج لرندن ده اچرکین کورمشلر ایسه ده بوتقییح و ممنوعیت دیانت احکامی
 ایله مؤید دکلدی . بالعکس دیانت اسلامیه اوکی ازدواج لرده بأس کورمیوردی .
 ارباب صلاح و تقوی دخی بو فکرده ایدیله . ائمه اثنی عشردن وسادات
 تابعیندن اولوب (زین العابدین) نامیله معروف اولان (علی بن حسین بن علی)
 نک والدهسی ایران حکمداراننک صوکنجیسی اولان (یزدجرد) ک کریمه سی
 (سلامه) ایدی . مشارالیه پدرینک وفاتی متعاقب والده سنی پدرینک آزادلیسی
 اولان (ثرید) ه تزویج ایلدیکی کبی کنديسی دخی بر جاریه سنی آزاد ایدرک
 انکله تزویج ایش ایدی . بونک اوزرینه (عبدالملک بن مروان) زین العابدینه
 بو حرکتی مواخذه و تعییبی حاوی برمکتوب یازوب کوندرمش ، زین العابدین
 دخی اکا . قابل شو جوانی یازمش ایدی : « حضرت رسول اللهک افعالی سنرک
 ایچون بر حسن مثال تشکیل ایدر . جناب پیغمبر (صفیه بنت حی بن اخطب) ی
 آزاد ایدرک تحت نکاحنه آلدینی کبی (زید بن حارثه) نی دخی آزاد ایلدکن
 صکره اکا خانه زاددهسی (زینب بنت جحش) ی تزویج ایلمشدر . »

والحاصل اسلامیت مولانك موقعی آسانی طوتموردی . آنحق امویلر موالی یہ عرب اولدقاری ایچون نظر حقارتله باقورلر وبو سرء معامله برعاتت حکمنه کچوردی . ایشته بو اعتیاد تأثیرله خلق موالی یہ قیز ویرمکدن ابا ایدیورلردی . قبائل عربدن موالی یہ قیز ویرنلر شایان تقییح کورولور ، شعرانك دیانه دوشهرك طعن وتعیبه اوغرایورلردی .

بو اعتقاد خلقك ذهنده او قدر چابکیر اولمش ایدی که موالی کندیلری دخی بر عرب قیزی ایه ازدواجدن چکنیورلردی . موالیدن مغنی شهر (نصیبك اوغلی وفات ایتمش اولان افندیسنك قیزی سودهرك قیزك دست ازدواجنی عمجه سندن طلب ایتمش ، عمجه ده تکلیف واقعه موافقت ایش ایدی . (نصیب) کیفیتدن خبردار اولنجه محله خلقنی طوبلایه رق افندیسنك برادرینك یانه کیدر . « برادرک قیزی اوغلمه ویرمکه راضی اولدکی ؟ » دیه صورار . عمجه : « اوت ، راضی اولدم » دینجه نصیب زنجی بر کولهیه اوغلمه بر کوزل دایاق آتیشنی امر ایدر . بودایانی آتیدردقدن صکره قیزك عمجه منه خطاباً : « سکا فالق ایتمک ایسته میورم . یوقسه اوغلمه یابدیغم معامله نك عیانی سکا ده یاه جقدم » دیر . متعاقباً عشرت دلقانلیرندن تصادف ایتدیکی بر آمده او قیزی نکاح ایدر . مصرفنی کندی پاره سندن تأدییه ایلر [۱] .

مع هذا آزادلیردن هیچ بری کرک کندی نفسی ایچون زوجه اتخابنده ، کرک قیزی بر آمده اولندیرمکده افندیسنك رأی ومطالعه سنی صورمدن بر قرار تطبی ویردمزدی . بناء علیه بر آدم موالیدن برینك قیزی نه نشانلانمق ایسته نجه تیزک باباسنه ویا برادرینه کیتمیوب انك دست ازدواجنی آنحق اقدیلرندن طلب ایلردی . افندیسی راضی اولور ایسه قیزك ازدواجی ممکن اولور ، موافقت ایتزسه تیز تزویج ایلمزدی . حتی قیزك پدر ویا برادری افندیسندن اذن آلمسزین قیزی برینه تزویج ایدر ایسه تیزک نکاحی فسخ اولنور واکر زفاف وقوع بولمش ایسه زفاف واقع سفاح قینلندن عدایدیلردی [۲] .

والحاصل امویلرک عربلره وعربلق لهنه اولان تعصبری عموم عرب اولمیانلری وبالخاصه موالی پی خوار وذلیل کورملرینه باعث اولمشدی . مملکتده بولنان

عناصر سائرہ بو خالدن پک دلکیر و کیندار اولدقلرندن امویلردن حاکمیتک انتقاله خدمت ایدن اک بیوک عواملن اولمشلردی .

امویر دورنده اهل ذمت واحکامی

اسلامیتک ارائنده غیر مسلملره ویریلن عهده ناملر

ذمت لغتده عهد ، امان وضمان دیمکدر . اهل ذمتده ممالک اسلامیهده متوطن غیر مسلملردن عبارتدر . غیر مسلملره « اهل ذمت » اطلاق اولنسی بونلرک جزیه اعطاسنه مقابل جان ، عرض و ماللرینک محافظه سی اسلاملر طرفندن فریضه ذمت عد ایدلمسی سببیهدر . اکثریتله خرستیان وموسویلردن تشکل ایدن بو غیر مسلملر قرآن کریمده (اهل کتاب) تعیری ایله تعریف ایدلمشدرکه تورات وانجیل اربابی دیمکدر . قرآن عظیم الشانده اهل کتاب حقتده مدح و ثنالر وارد اولمش ، ایلیک ایله معامله ایدملری توصیه ایدلمشدر . اهل ذمت وبالحاصله مصر قبیلرینه حسن معامله کوسترلسی لزومنه دائر بر چوق احادیث شریفه موجوددر . « مصری فتیح ایتدی ککنزده قبیلره حسن معاملهده بولنکیز . چونکه انلر عهد ورحم صاحبیدرلر » مفادی بر حدیث شریندر . بوراده کی رحمن مراد ابوالعرب حضرت اسماعیلک والده سی قبیللردن اولدیغنه اشارتدر . کذلک : « اهل ذمته حسن معامله ایدی کیز . . . اسلاملره نسب ومصاهر تلی واردر » سوزلری دخی اقوال نبویه دندر .

خلفای راشدین حضرانی فتوحات اجراسی ایچون اردولر اعزام ایتدی کجه غیر مسلملره وبالحاصله خرستیانلر ایله راهلرینه حسن معامله و ایلیکده بولنلمسی قوماندانلرینه توصیه ایلرلردی . شهر اهالیسی خلفای مشارالیه مک و قوماندانلرینک یا نلرینه کلهرک صالح تکلیف ایدرلر ایسه تکلیفلری قبول اولنور ، مقدار نفوسه کوره تعیین اولنسان ویرکی یه مقابل حمایه وصیانتلری درعهده ایدیلردی . ویرکینک ، یعنی جزیه نیک مقصداری ایله نوعی احوالک اختلافی و اهل کتاب ایله اسلاملر آردسنده وقوع بولان اتفاق و تراضی یه کوره مختلف بولنوردی . هر صلحک مملکتک اختلافه نظراً برطاقم شروط

مخصوصہ سی و اردی . فقط جملہ سندن اہل ذمتک حمایہ و صیانتی ، علیہلرینہ وقوع بولہ جق تعرضک دفع وازالہ سی شرطی اسلاملرہ تحمیل اولنوردی . شاید اہل ذمت جزئیہ بی اعطادن امتناع ایدرلر ایسہ اسلاملرہ انلرک حمایہ سندن امتناع ایلردی . کذلک اسلاملرہ اہل ذمتی حمایہ و صیانت ایتمکہ مانع برحال عارض اولور ایسہ اہل ذمتک جزئیہ اعطاسندن امتناع ایتملری دہ جائز کورولوردی [۱] .

حضرت نینک ہجرتک طقوزنجی سنہ سندن وقوع بولان تبوک محاربہ سی اثناسندن (عقبہ) دہ ایلہ امیرینہ و اذرح اہالیسنہ ویردیکی عہدنامہ لر کبی فتوحات اسلامیہ تاریخندہ جزئیہ مقابلہ اسلاملر طرفندن حمایہ لرینی و تمہیل معاملہ لرینی متضمن اہل ذمتہ یازلمش بر چوق عہدنامہ لر موجوددر . حضرت نبی طرفندن (ایلہ) امیرینہ یازیلان نامہ شو مآلہ ایدی :

« بسم الله الرحمن الرحيم . الله وپیغمبر محمد رسول الله طرفندن یحیی بن روبیہ و ایلہ اہالیسنہ ویریلن اماننامہ در . دکزده کی کیلرینہ ، قرده کی کروانلرینہ کیمسہ طرفندن تعرض اولنمیه جقدر . اللهم ، پیغمبر محمدک عہد وحمایہ سی حقنرندہ جاریدر . برابرلرندہ بولنان شام ، یمن و دکنز اہالیسی دہ بو عہد وحمایہ دن مستفید اولہ جقلردر . انلردن هر کیم بو عہد نامہ یہ مخالف حرکتدہ بولنور ایسہ انک مالی جانی قور تارده میہ جق و هر کس ایچون مباح اولہ جقدر . برآ ، بحرآ آرزولرینہ ، یوللرینہ قارشی مماعت ایتمک جائز دکلدر » [۲] .

طرف پیغمبریدن (اذرح) و (مقنا) اہالیسنہ یازیلان عہد نامہ دخی بروجه آتیدر :

« بسم الله الرحمن الرحيم . اللهم رسولی محمد طرفندن نبی حبیبہ و (مقنا) اہالیسنہ . سزہ سلام سلامت انجام اولسون . بکا نازل اولدی کہ قریہ کزہ عودت ایدیورسکوز . بونامہم سزہ واصل اولدیغندہ امانہ واللہک و رسولنک عہد و میثاقنہ نائل اولمش بولنہ جقسکوز . رسول الله قباحتکزی ، علیہ کزہ کودولن قان دعوالرینی عفو ایدیور . کویکزده رسول اللہدن بشقہ سزلرہ شریک یوقدر . سزہ هیچ بر کیمسہ ظلم وعدواندہ بولنمیه جقدر . رسول الله

کندی نسنی نهدن صیانت ایدر ایسه سزی ده اندن صیانت ایدر جکدر .
 قاشلرکز ، کوله لرکز ، حیواناتکز وزره لرکز - اندن رسول الله ، یاخود
 انک رسولی طرفندن عفو و ترک ایدیلن شیلر مستثنی اوله رق - رسول الله کدر .
 بوندن ماعدا خرما قلرکزک ربع محصولی ایله صاعدیغکز سوتک و قادینلرکزک
 اکیردیکی ایپاکارک ربعی ویرمکه مکلف اوله جقسکز . اندن صکره زنکیین
 اولورسکز . رسول الله سزی سائر هر نوع ویرکیلردن و انغاریه لردن مستثنی
 طوته جقدر . شرائط مسروودیه روی قبول و اطاعت کوستیرر ایسه کز
 رسول الله ای آدملرکززه اعزاز ایله و اسائده بولان آدملرکززه ایسه عفو
 وصفح ایله معامله ده بولنه جقدر . اسلام لردن هر کیم بی حییه دن و مقناها لیسندن
 ارزاق مبیعه ایتمک ایسترایسه حسن رضالری استحصا ایتمکه مجبور اوله جق
 وانلره فالق یا یق ایسترایسه شدتلی مجازات کوره جکدر . علی ابن ابی طالب
 یونامه بی طقوزنجی سنه ده یازمشدر » [۱] .

شام ، مصر ، عراق و فارس قطعه لرنده وقوع بولان فتوحات اثناسنده
 اسلام قوماندانلری ده حضرت نینک اثرینه بالاقتدا جزیه یه مقابل اهل ذمته
 او یولده عهدنامه لر ویرمشدر . (خالد بن الولید) طرفندن شام اهالیسنه خطاباً
 یازیلان عهدنامه او جمله دن اولوب شو مألده ایدی :

« بسم الله الرحمن الرحيم . خالد بن ولید طرفندن شام اهالیسنه یازیلان
 عهدنامه در . خالد بن الولید شامه داخل اولدیغنده اهالی یه جان ، مال و کلیسارینک
 مصون قاله جغه دائر امان ویره جکدر . شهرلرینک سوری هدم اولنیه جق
 و خانه لرینه کیمسه یرلشمیه جکدر . اللهم عهده ، رسولنک و خلفانک و مؤمنینک
 ذمت و میاتی اولسون . جزیه ویردکلرنده حقلرنده حسن معامله دن بشقه بر
 حال روا کورلیه جکدر » [۲] .

(ابو عبیده) طرفندن بعلبک اهالیسنه خطاباً یازیلان عهدنامه دخی
 شو یولده ایدی :

« بسم الله الرحمن الرحيم . اشبو عهدنامه فلان ابن فلانه وروم ، ایرانی ،
 عرب عموم بعلبک اهالیسنه ویرمشدر . کرک شهر اهالیسنک ، کرک خارجنده
 بولسانلرک جان ، مال ، کایسارلی و دکرملری مصون قاله جقدر . روملر

سورولرینی کندیلرندن اون بش میل مسافده رعی ایدهبیله جکلر ، معمور قریه لره نازل اوله میه جکلردر . ربیع وجمادی الاولی منقضی اولنجه ایستدکلری یرلره کیده بیله جکلردر . انلردن هر کیم مسلمان اولور ایسه بزم حائز و مکلف اولدیغمز عینی حقوق و تکلیفه نائل و مکلف اوله جکلدر . تاجر لری جزیه و خراج کذارلق ایله لوای اسلامی آلتنه داخل اولان باجمله ممالکده ایستدکلری یرلرده سربست سیروسفر ایدهبیله جکلردر . بوکا جناب حق شاهد اولسون » [۱] .

(عمرو بن العاص) ، (سعد بن ابی وقاص) و سائره کبی دیگر اسلام فاتح لری طرفسندن مصر ، عراق ، فلسطین ، فارس ، افریقیه ، اندلس و سائرده و یریلن عهدنامه لر دخی هپ بومالرده ایدی . شو قدرکه جزیه نیک قبولی اهل ذمتک تماماً عرض اطاعت ایتملریله مشروط ایدی .

شرائط صلحیه نیک شکل و نوعنه کنجه فتح اولنان ممالک و احوالک اختلافنه تبعاً شدت و یارفق و ملایمت اعتباریله مختلف بولنیوردی . مثلاً مصر مصالحه سی شام مصالحه سندن مختلف ایدی . شام مصالحه سی ده عراق مصالحه سندن بشقه ایدی .

عمره نامه بیری

خلقک ایدی تداولنده بر عهدنامه موجوددرکه حضرت نبی طرفندن خرسیتیانلره و راهب لرینه یازلدینی ادعا و عهد نامه نبوی تسمیه اولنیور . بو عهد نامه دن موجود اولان نسخه لر هر نه قدر لفظاً بعض اختلافاتی حاوی ایسه ده معنی اعتباریله عین مألده بولتمقددر . روایته کوره عهد نامه مذکور ایکنجی سنه هجریده حضرت علینک خط دستی ایله یازیله رق مسجد نیده وضع اولمش و اندن بعض نسخه لر استخراج اولنوب ممالک سائرده ارسال ایدلمشدر . بو نسخه لر دن بری طور سینا مناسترنده محفوظ قالدیغندن عثمانلی پادشاهی سلطان سلیم اون آلتنجی عصر میلادینک اوائلده مذکور نسخه نی علمادن مرکب بر مجلسه عرض و ترکیه یه ترجمه ایتدیردکن و ترکیه ترجمه نیک بر نسخه سی ایله اصل عربینک بر صورتی و عهدنامه نبویده وارد اولان حقوق

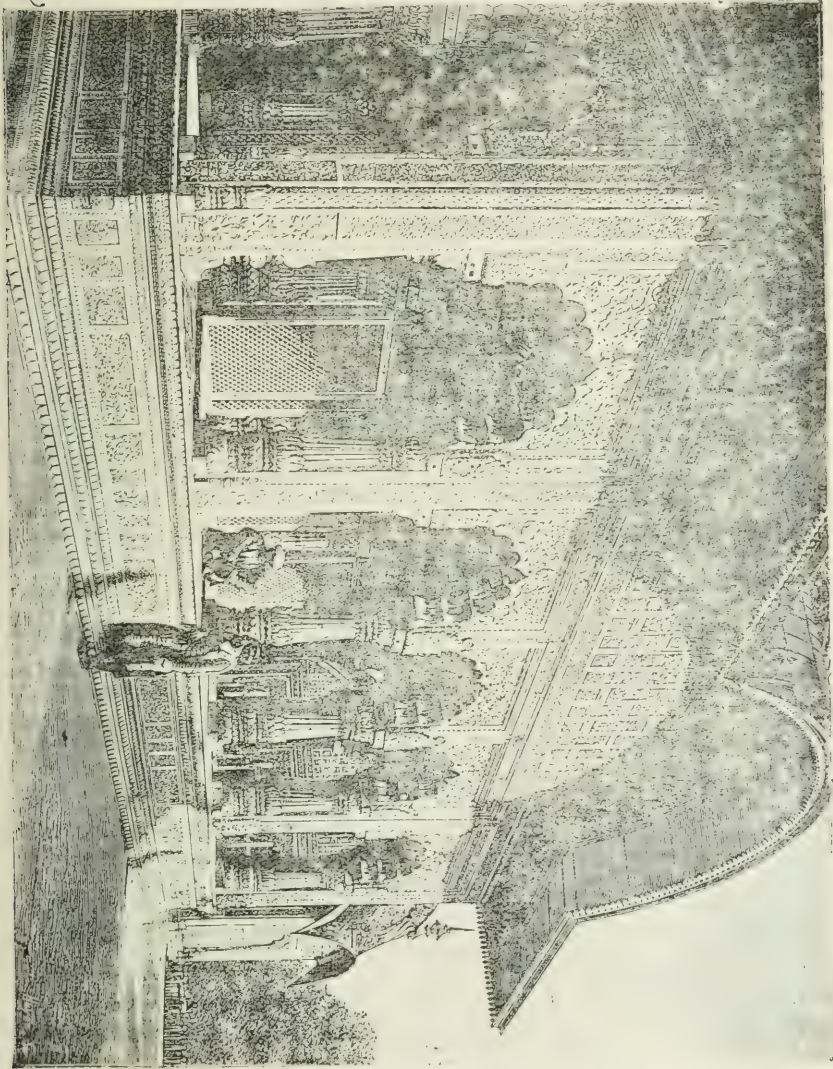
وامتیازاتی مؤید بشقچه فرماناری مذکور مناسرتہ ترک واعطای امتدکن
صکره نسخه اصلیه عربیه استانبوله نقل ایسدر [۱]. مذکور عهدنامه ناک
بسمله دن صکره متنی فریدون بکک (مشات سلاطین) دن نقل آئی به
نقل ایدیورز:

« بو کتاب محمد بن عبداللہک کافہ نصاریه و یردیکه عهد نامه صورتیدرکه
حق تمالی انی رحمتیه بشارت ایدوب عذایله خلقی قورقوتغه کوندرمشدر .
والله تمالی انی خلقنک اوزرنده اولان امانته امین ایسدر . اول محمد بو کتابی
جمله اهل ملت نصرانیه منتسب اولانلره عهد ایچون و یردی . هر کیم که
اول عهدی بوزه ، حق تمالی ناک عهدین بوزمش اولور ، و دینی استیزا
ایتمش اولور ، و ایله تمالی ناک لغتته لایق اولور . بو عهده مخالفت ایدن کرک
سلمان و کرک غیرى اولسون . بر راعب ، یا بر سیاح بر طاغده ، یا بر درده ،
یا بیابانده ، یا آبادانلرده ، یا آجلی یرلرده ، یا قزم ایچنده (مقیم بولنده) [۲]
انلردن هر کوجی حاووم تقسیمه ، اعوانله و اهل ملت ایله و تابعمله . زیرا انلریم
رعیتمدر . و اهل ذمتمدر . بن انلری سائر معاهده لردن اولان مؤنتلری اذاسندن
عزل (معفو) ایلدم . خراج و یرمسونلر الا کو کللری خوش اولدینی مرتبه و یرسونار .
انلره چبر واکره اولنسون . و بر اسقف ، یعنی رئیس نصاری اسقفنندن تغیر
اولنسون . و بر پاپاس پاپاسنندن تغیر اولنسون . و صومعه یایوب صومعه سنده
معتکف اولانلر صومعه نندن چیقارنسون . و سیاحت اوزره اولانلر منع اولنسون .
و کیشیک و کایسالنندن سنه یقما سون . و کینسه لر ماللر نندن مال آلنوب مسلمینک
مسجدلری بناسنه صرف اولنسون . هر کیم که بوکا مخالف ایش ایشار ایسه
اللہک عهدینی بوزمش اولور . و کسب ایتمیوب عبادته مشغول اولان اسقفلرینه
جزیه و غرامه تحمیل اولمیه . هر قنده که اوله لر کرک بر و بخرده و مغرب و مشرقده
و شمال و جنوبده انلرک ذمتن بن حفظ ایدرم . انلریم ذمتده میساقده در ،
اماملر در . و طاغلرده اولوب عبادتله منفرد اولانلرک زراعت ایتدکلر نندن
خراج و عشر آلتماز . مشاطره اولتمازلر . یعنی بر قاچ پای اولنوب کیمی

[۱] الهلاک یدنجی سنه سنک ۱۵ و ۱۷ نجی نسخه لری

[۲] قوس آره سنه آلان جمله ر تمام معنی آکلاشلمسی ایچون اصل عربیه باقیلر ق

کندیلرہ ویریلوب کیمی میریہ آتماز . زیرا انلرک زراعتلری کندی بوغازلری ایچوندر ، تجارت ایچون دکادر . ودخی حرب ایچون آدم اخراج اولمق لازم اولسه انلرہ بیله تکلیف اولماز . وجزیه آلمق لازم کاسه نهدر اموال

هندستانده توردهوم راجاستانک سرائی

وعقارات صاحبی اولور ایسه اولسون بیله اون ایکی درهمدن زیاده نسنه آتماز وزحمت ومشقت تکلیف اولماز . ومجادله اولنسه رفق ایله ، وجه احسن ایله مجادله اولنور . مرحمت وشفقت قنادی آلتنده حفظ اولنورلر . وهرقده

اولورلر ايسه وهرقنده واررلر ايسه. و مسلمينك تحت نكاخنده اولان نصرانيه يه جبر و اكراه اولتماز. ولو از م دين رعيت ايتمه كه مانع اولتماز. و كاي سالرنده واروب عبادت ايتدن منع اولتماز. هر كيم كه اللهك بو عهدينه مخالفت ايتمش اولسه و ضديه عمل ايتمه قصد ايله حق تمالانك و رسولنك ميثاقه عصيان ايتمش اولور. و كاي سالري مرمت اولتمقده معاونت اولورلر. (انلردن كيمسه سلاح طاشيمغه اجبار اولتماز. بلكه اسلاملر انلري مدافه و صيانتله مكلفدرلر). بو عهدنامه قيامته دك باق اولوب دنيا منقضي اولنجه مؤبد اوله. مخالفت اولنجه « بالاده كي عهدنامه نك. بعض عباردرلي اوائل اسلاميتده و باخصوص ايكنجى سنه هجريده غير معروف بر شيوه و طبر زده يازلمش اولدقدن ماعدا كرك قوحتات. نويسلر، كرك اسلاميتك ايلك دورلرنده يتيشن مؤلف و محررلر طرفندن او كي بر عهدنامه نك وجودندن بحث ايدلماش اولسنه نظراً اكر فى الحقيقه حضرت نبى طرفندن عموم خريستيانلره ورهبانه بر عهدنامه و يرلمش ايسه اونك بو عهدنامه نك غيرى اولمق لازم كله جكنى، يا خود، احتمال، او عهدنامه مختصر برشى ايكن اوزادليغنى، يا خود اونودولوب اصلى ضائع اولدينى حالده ثم التدارك اوليه بر عهدنامه يازدليغنى، يا خود خريستيانلرك بر مقصد سياسي يه بناء بو عهدنامه يي كندى كنديلرندن اويدوردقلىنى مرجح كوروزر.

حضرت عمر ك عمر نامى

بوندن ماعدا حضرت عمر طرفندن شام اهاليسنه خطاباً يازيله رق « عهدنامه حضرت عمر » نامى الان بر عهدنامه نك وجودندن دخى بحث اوليور. بو عهدنامه بر قاچ اسلام مورخى طرفندن ذكر ايدلمش وانلردن بعضلري طرفندن عهد نامه نك تمامى ايراد اولمشدر. او جمله دن ۵۳۰ سنه هجريه سنده وفات ايدن (ابو بكر محمد بن محمد بن وليد فهري طرطوشى مالكي) سراج الملوك كتابنده مذكور عهد نامه يي ۷۸ نجى سنه سنده وفات ايدن (عبدالرحمن بن غنم اشعري) دن تقلاً قيد و ثبت ايتمكده در. موما اليه (ابن غنم) ك روايته مستند اولان عهدنامه مذكور ك ترجمه سي بروجه آيدر. (ابن غنم) ديوركه :

« حضرت عمر شام خريستيانلرله مصالحه عقد ايتديكى زمان كنديسنه شو

عہد نامہ بی یازدق: (بسم اللہ الرحمن الرحیم) بو عہد نامہ اللہک قولی امیر المؤمنین عمرہ فلان شہرک خرسیتیانلری طرفدن تقدیم ایدلمشدر . سز ملکتمزہ کلدیکنزده سزدن کنسدی نفسمزہ ، عائله لرمزہ ، اموالمزہ ، اهل ملتمزہ امان ایستدک . و کرک شہر لرمزہ ، کرک اطرافده یکیدن مناستر ، کلیسا ، کشیشخانہ ، منفرد مناستر انشا ایتمکی ، او کبی مبانیدن خراب اولانلریده تعمیر و ترمیم ایتمکی ، مؤسسات مذکوردهنک قپولرینی یولجیلره کشاد ایتمکی ، اورالردن مرور ایدہجک مسلمانلری اوچ کون مہمان یاپمگی ، نہ کلیسالرمزہ ، نہ خانہ لرمزہ جاسوس صاقلاماغی ، اسلاملره مضر تشبہات خفیہده بولنماغی ، چوجقلمزہ قرآن او قوتماغی ، آیینلرمزی علنی یاپماغی ، دیاتمزک قبولنہ کیسہ بی دعوت ایتمکی ، اقریامزدن ہر کیم قبول اسلامیت ایتمک ایستر ایسہ انی اسلام اولمقدن منع ایتمکی ، اسلاملره حرمت ایتمکی و کلدکلرنده قیام ایدوب اوطورمق ایستدکلرنده ایسہ کندیلرینی یرمزہ اوطورتمگی ، اسلام ملبوساتندن کلاہ ، صاریق ، نعلین کبی شیلر اکتسایسہ اسلاملره بکزمہ مامکی ، زلف صالیور مامکی ، اسلام لسانیلہ قونوشماغی ، اسلام کنیہ لریلہ تکنی ایتمکی ، اکرلی حیواناتہ بینامکی ، قلیج طاشیماغی ، ہیچ بر سلاح اتخاد ایتمکی ، یوزوکلرمزک اوزرنده عربجه نقش یاپماغی ، شراب و سائر مسکرات صاتمینی تعہد ایلدک . کذلک زلفلرمزی کسمکی ، زردہ بولنور ایسہک قیاقتمزی محافظہ ایتمکی ، بلمزہ قوشاق صارمگی ، اسلاملرک کذرکاهلرنده و چارشو و بازارلرنده خاچلرمزی و کتابلرمزی اظہار ایتمکی ، کلیسالرمزہ کی چاکلری خفیف چالمگی ، کلیسالرمزہ اسلاملرک حضورنہ یوکسک سسلہ دعا ایتمکی ، (شعائین) و (باعوث) بیراملری مراسمنی محلہ لردہ طولاشدیر مامگی ، جنازہ مراسمنده یوکسک سسلہ دعا یاپماغی ، اسلام کذرکاه و بازارلرنده آتشیہ کزمامکی ، اسلام مقبرہ لری جوارنہ مقبرہ لر اتخاد ایتمکی ، اسلاملرک الہ کچن کولہ لری قوللانماغی ، اسلام خانہ لرینک داخلنہ باقماغی دخی اوزرمزہ شرط اتخاد ایلدک . بو عہد نامہ بی حضرت عمرہ کوسترنجه مشارالہ : « اسلاملردن ہیچ بر کیسہ بی ضرب ایتمکی نہ تعہد ایلدک . بو شرائطی اهل ملت مزایہ برابر تعہد و بو شرائط ایہ امانی قبول ایتمک . شرائط مذکوردهن برینہ مخالف حرکتہ بولنور ایسہک اسلاملرک بزہ قارشو ہیچ بر تعہد لری قالماز . وارباب

عناد و عصیان هر نه‌یه مستحق اولورلر ایسه بزده اولیه بر مقابله یه مستحق اولورز « جملهرنی علاوه و عهد نامه‌نک امضا اولمسنی امر ایتدکن صکره : « اسلاملرک اله کچن قادین و چوق اسراندن برشی مایمه ایتماری و هر کیم عمداً بر اسلامی ضرب ایدر ایسه اسلاملر ایله اولان عهد و میثاقنی ابطال ایتمش اوله جغی ایکی شرطنی ده کندی طرفندن وضع ایلدی » اه [۱].

یوندن بشقه حضرت عمر طرفندن وضع اولنوب مذکور عهدنامه‌یه الحاق ایدیلن بر طاقم احکام ده واردرکه بونلر کایسارله متعلقدر. حضرت عمر اسلامیتدن اول موجود اولمیان نه قدر کایسا وار ایسه جمله سنک هدمنی امر و اسلامیتدن صکره کایسا انشاسنی منع ایتدیکی کبی بر کایسادن چارطاق و خاچ کورلماسنی و خاچ کورلدیکنده صاحبک باشنه قیرلمسنی امر ایلش ایدی [۲].

مذکور عهدنامه‌نک مفادنده اسلامیتک اوائلنده ویریلن سائر امان و صلح عهدنامه‌لرینه و حضرت عمرک مشهور انام اولان عدالت و رفق و شفقتنه مخالف بر یولده خرسیتیانلر حقنده بر چوق تضییقات و تذلیلات اختیار ایدلدیکی کورلمکده در. معلوم اولدیغی اوزره حضرت عمر فکرأ، فعلاً عدالت و استقامت. صاحبی بر ذات ایدی. بر مسلم کبار صحابه‌دن اولسه بیله بر خرسیتیانه بر حقسزلق یاپدیغنی کوررسه اکا ترتیب جزاده تردد کوسترمزدی. نصل که عمر و بن‌العاص ایله اوغلندن او قبطینک انتقامنی آلهرق (عمر و) : « ای عمرو ! خلق والده لرندن حر اولهرق طوغدقلری حالد انلره نه حقله اسیر معامله‌سنی یاپورسکز ؟ » دیمشدی [۳].

ایشته مناقب مشارالیه ایله ذکر اولنان عهد نامه احکامی آزده‌سنده بر تناقض کوزه چاره‌جغی جهته بو عهد نامه‌نک ده - عهد نامه نبوی حقنده بیان ایتدیکمز کبی - حضرت عمرک دورندن صکره ترتیب و وضع ایدلدیکی و هله اولاده وارد خاطر اولور. حال بوکه بو عهد نامه ایله عهد نبوی آزده‌سنده بر فرق موجوددرکه بو فرق بو ایکنجی عهد نامه‌نک دیکری کبی صکره دن ترتیب و وضع اولمندیغنی مرجح کوستریور. شو حالد مذکور عهد نامه‌نک حضرت عمره منسوبیتی و احکامی ایله مناقب عمریه بیننده کورولن تناقض نقطه‌لرینی تدقیق ایده لم.

[۱] سراج الملوك ۲۸۳ [۲] سراج الملوك ۲۸۶ [۳] کتابک برنجی جلدی.

مذکورہ عہد نامہ نیک حضرت عمرہ مفسرینی

ترجیحاً اعتقادیمزہ کورہ حضرت عمر شام خرسٹیانلرینہ بر عہد نامہ ویرمش ایدی کہ بالادہ کی عہد نامہ نیک عینی دکاسہ علی الاقل عینی مغنادہ احکامی محتوی ایدی۔ بو ترجیحده بولمقلغمزی موجب اولان اسبابی آتیدہ ذکر ایدیورز :

اولا مذکور عہد نامہ کتب اسلامیہ نص اصلیمی واسناد طریق ایلہ وارد اولمشدر۔ مثلاً (طرطوشی) ہرنہ قدر ہجرتک آلتنجی عصری آدملرندن ایسده اوائل اسلامیتده یتیشن محقق مورخلرک طوطوقلری طرزده اسناد طریقہ مذکور عہد نامہ نی راوی اصلیسنی کوسترہ رک نقل ایشدرکہ بوایسہ اسکی برکتابدن اقتباس ایتدیکنی کوستریور۔

ثانیاً عہد نامہ مذکور ایحتوا ایدن (سراج الملوک) کتابی ادب و سیاستہ دائر اولان کتب مهمہ دن اولوب اکلنجه و حکایہ کتابلرندن دکلدر۔

مؤلفی ده (ابوالولید باجی) یه ملازمت و اندن مسائل خلافی تحصیل ایدرک اجازت آلمش، فرائضی، حساب و ادبیاتی مکمل تحصیل ایتمش، بغداد و مصرہ کلہرک (ابوبکر شامی)، (علی بن احمد جرجانی) کبی فقہدان علم فقہ اوقومش، بالآخرہ شامده اختیار اقامت و تحصیلہ دوام ایش اندلسک اکی بیوک علماسندن فقیہ، عالم، عامل، زاہد، ورع بر امام ایدی۔ بونکہ برابر مومالیہ خرسٹیانلرک علیہندہ متعصب اولوب تحقیر و تدلیللرینی جائز کوردی۔ بوکا دلیل اولہرق مومالیہ برکون بالتصادف مصرده (امیرالجیوش) ک اوغلی (افضل شہنشاہ) ک حضورینہ داخل اولمشدی۔ (افضل) ک یانندہ بر خرسٹیان بولنیوردی۔ (طرطوشی) افضلہ آغلانجہ یه قدر وعظ و نصیحتده بولندی۔ متعاقباً :

یاذا الذی طاعته قرۃ وحقہ مفترض واجب!

ان الذی شرفت من اجلہ یزعم هذا انه کاذب

«ای طاعتی قرب رحمہ وسیاہ، حق عموم مسلمین اوزرینہ بر فرض واجب اولان ذات! سنی بو مقام شرفہ ایصال ایدن بو اعتقاد بو آدمک فکر و مذهبنجہ کاذب عد اولنور»۔

بیلرینی سویله رک اوطوران خرستیانه الیه اشارت ایتدی . بونک اوزرینه (افضل) اوخرستیانی یرندن قالدیروب چیقارمغه مجبور اولدی [۱].

احتمال که مومالیه بو تعصبی سوویه بو عهدنامه‌یی کتابنه درج ایشدر . زیرا کندیسنندن دها اول یتیشن مؤلفلرک چوغی بو عهدنامه‌ده وارد اولان احکام ایله خلفای راشدین حضرآتک متصف اولدقلری مناقب عدالتکارانه آرسنده بر مبانیت بوله رق نشریخی موافق کورمامشردی . (طرطوشی) نک . بو عهدنامه‌یی یوقدن اویدوروب نشر ایتدیکی ادعا اولسه ماز . چونکه زهد وتقواده اولند موقعی جائز اولان بر ذات بویه بر ساخته کارلق ارتکابندن البته تزییه نفس ایدر .

ثالثاً عهدنامه مذکورده وارد اولان احکام اکثر کتب فقیه‌ده اهل ذمت حقنده قید وتدوین اولنان [۲] وچوغی (طرطوشی) نک زمانندن اول . یازیلان احکامه حرفیاً موافق اولدیغی کبی سیاست واداره کتابلرنده بو قیلدن وارد اولان احکامکده عینی معناسنده بولتمقددر . حتی سیاست واداره . کتابلرینک بعضلرنده بو عهدنامه‌دن آچیقدن آچیغه بحث ایدلمش وبعض عبارهلری حرفیاً نقل اولمشدر . مثلاً ۴۵۰ سنه هجریه‌سنده (یعنی طرطوشیدن یتمش بش سنه اول) وفات ایدن (ماوردی) نک (احکام سلطانیه) نامنده کی کتابک (جزیه وخراج) فصلنده شو معلوماتی کوررسکز : «خرستیانلر زدلرندن . مرور ایدن مسلمانلره مهمانلق ایتمک شرطی اوزرینه مصالحه اولورلر ایسه . حضرت عمر طرفدن شام خرستیانلرینه شرط ایدلدیکی وجه ایله اوچ کون مسافر قبول ایتملری لازم کلیر . فصله کون تکلیف ایدیله‌مز . اوچ کون طرفنده یمکلری نه ایسه مسافرلرینه ده اویمکدن یدیررلر . مسافرلر کندیلرینه قویون ، طاووق کسلمسنی طلب ایده‌مزلر . حیوانلرینه ده آرپه ویرلمز . حضرت عمر بوشروطی کوی اهالیسنه تحمیل ایتمش ، شهر اهالیسنی ایسه بوندن معفو قیلمش ایدی .» بو معلوماتن صکره مذکر کتابده تفصیلات آتیه کورولور : «خرستیانلر ایله جزیه اوزرینه مصالحه عقد ایدلمک لازم کانجه انلر حقنده بر قسمی مستحق ، یعنی واجب ، بر قسمی ده مستحب ، یعنی جائز برطاقم شرطلر اتخاند .

اولنور . واجب اولان شرطلر آلتیدن عبارتدر : (۱) کتاب الہی طعن و تحریف ایله ذکر ایتمک ، (۲) رسول اللہ (صلم) ی تکذیب و استہزا ایله ذکر ایتمک ، (۳) دیانت اسلامیہ یی ذم و قدح ایله آغزه آلماق ، (۴) بر اسلام قادینی ایله زنا ویا نکاحده بولنماق ، (۵) بر اسلامی دیندن چیقارماق . و مال و جاننه تعرض ایتمک ، (۱) اسلاملر ایله محارب اولان دشمنلره معاونت ایتمک و جاسوسلرینی یانلرینه قبول ایتمک ... ایشته بو آلتی ماده غیر مسلملره بلا قید و شرط فرض ایدیلمیر . بو مادهلرک شرط قیلندن اتخاذای آنجیق غیر مسلملرک عهد و میثاقلرینی تقویہ و تآکید ایچوندور . عهدک اعطاسندن صکره بو شرائطدن برینی اخلال ایتمک تقض عهد عد اولنور . مستحب شرائطه کلنجه بونلرده آلتیدن عبارتدر : (۱) غیار (غیر) مسلملره مخصوص علامت اولوق اوزره کوکسده بشقه رنکدن یامه (کیمک و قوشاق صارمقله تبدیل قیافت ایتمک ، (۲) اسلاملرک ابنه سندن دها یوکسک ابنه انشا ایتمک ، (۳) اسلاملره چاک سسی ایشتیدیر مامک ، (۴) اسلاملرک اوکنده مسکرات ایچمامک و خاچ اظهار ایتمک ، (۵) موتالرینی کیزلی دفن ایتمک ، (۶) آت و هچینلره یینمامک الخ] [۱]. ایشته کورولورکه (ماوردی) نک بالاده کی سوزلری - ترتیب و تبویب اجرا ایلدیکنده - هان حضرت عمرک سوزلرینک عینی کیدر . مذکور عهدنامه (سراج الملوک) کتابندن اولده معروف ایدی . بو ایسه (ابن الاثیر)ک بو عهدنامه دن - مآلتی و حضرت عمره منسوبیتنی بیلدیکنی کوستریر بر یولده - بحث ایتمسی ایله نابتدر . مورخ مشارالیه ۴۸۴ سنه سی وقوعاتی صره سنده : « غیر مسلملرک غیار و امیر المؤمنین عمر بن الخطاب طرفدن تعیین اولنان لمباسی اتخاذایلرینه دائر طرف خلیفه دن فرمان صادر اولمشدر » دیورکه بو ایسه ذکر ایتمکمز عهدنامه نک وجودینی صریحاً تصدیق ایدیور .

رابعاً اسلامیتک قرون اولاسنده مقام حاکمیته کلن خلفا غیر مسلملر و بالخاصه خریستانلر ایله تجدید عهد ایتمک ایستدکجه خریستانلره قیافت دکشدریمک و امثالی شیلر ایله مکلف قیلارلردی که بوده عهدنامه مذکورک ایلك عصر هجریده وضع ایلمش اولدیغنی کوستریر . خریستانلری بویله برطاقم شرائط تصدیق آلتنه الان اک اسکی خلیفه اموی همنامی و والده سی جهتندن

جدى (عمر بن الخطاب) ك ائربنه اقتضا ايله شهرتكير اولان خليفه تقوى شعار (عمر بن عبدالعزيز) ايدى. مشاراليهك زمانه قديمذ كور عهدنامهك برچوق شرايطى وباخصوص البسهيه متعلق اولان احكامى اهمال ايدليكى جهته خرستيانلر صاربيق صارمقا اسلاملره البسهده بكنزه مكه باشلاملردى . (عمر بن عبدالعزيز) خرستيانلرك صاريفى چيقارملىرى ، باشلرينه عادى كسوه قويملىرى ، اسلاملره بكنزه بهجك قيافته بولناملرىنى امر ايدرك حضرت (عمر بن الخطاب) طرفدن بو خصوصده وضع اولنان شرايطى موقع تطبيقه وضع ايدن ايلك خليفه اموى اولدى . خرستيانلرى شدت وتضييق آلتده طومغى روا كورن سائر خلفانك اجرا آتىده اكا كوره قياس اتمك اقتضا ايدر . بونلر هب آتیده كوروله جكي اوزره بو تضيقات وتشديداتده حضرت عمر ك موضوع بحث اولان عهدنامه سنى اساس اتخاذا ايديو رلردى .

حضرت عمر ك عهدنامه سى ، مناقب عمریه

بو عهدنامهك حاوى اولديغى احكام معتسفانه ايله حضرت عمر ك مسلم انام اولان مناقب عدالتكارانه وحقانيتپرورانه سى آردسنده كورلمكده اولان تناقض ومباينت مسأله سنده نظر دتته آله جق بر طاقم نقطه لر واردر. ايشته بو نقطه لرى كوسترمك ايجون مناقب عمریه ايله مذ كور عهدنامهك مفادى بيننده بر مقابله ومحاكه يوروتمك ايجاب ايدر :

حضرت عمر ك مزايامناقبى : — جناب فاروقك اك زياده كوزده چارپان مناقبى فرط عدالت ، حریت وجدان ، حزم وشدت ، اسلاميت و تأيد ونشر اسلاميت يولنده فرط غيرت ايله برابر صلاح وتقوى ايدى . مشاراليه اوقدر عدالتپرور برذات ايدى كه كندى اوغلنى ، حتى كندى نفسى عدالتك اك آغير احكامنه چارمقدن چكمنديكندن عدالته بر مثال مجسم تشكيل ايديو ردى . بو جهته اسلاملر بو كونه قدر مشاراليهك اجراآت عدالتكارانه سنى زبازد ايدرك او اثره اقتفا اتمك ايسترلر سده هيچ بر وقت انك غبارينه يتشه مزملر . مع هذا حضرت عمر اسلاميت ايجونده امثالهمز بر غيرت صاحبي ايدى . اسلاميتك انتشار وتعاليسنى ، اسلاميته مظاهرت يولنده عربلرك اتحادى نظر

دقتہ آلمقسزین ہیچ بر ایش ، ہیچ بر سوزہ تشبث ایتمزدی . بناءً علیہ حضرت فاروق متصف اولدیغی عدالت تأثیریلہ غیر مسلملره انصاف و حسن معاملہ کوسترمکہ وجداناً مجبور اولورکن دیگر جهتدن اسلامیتک انتشاری حقدہ کی فرط رغبتی سائقہسیلہ برطاقم تدابیر شدیدہ وتضیقکارانہ اتخاذندن دم

آثار معماریه اسلامیہ دن اصپانده بر جامع شریف

کندینی قورتاره میوردی . مشارالیه ممالک اسلامیہده حریت مذہبیہی التزام ایتمش ، غیر مسلملری اسکیده هانکی دین ، هانکی آیین ، هانکی پاپاس و کلیسالره تابع ایسهلر اوحالده سربست براقش ایدی . آنجق خرستیانلغی بردائرة محدودده داخلنده براقهرق اسلامیتک تغلیله خرستیانلغک تدریجاً محوینه خدمت ایتمک فکریله خرستیانلری یکیدن کایسا انشاسندن منع ایش ایدی . کذلک مفطور

اولديغى حس عدالت خرستيان عربلرينه عراقده اسلاملره وقوع بولان مظاهرت ونصرتلرينه مكافاة ايلكده بولمغى استلزام ايتديكى ايچون نلرى اسلاملر كچي جزيه يرينه صدقه اعطاسيايه مكلف قيلمش ايدى . فقط ديكر جهتن بتون عربلرى لوای اسلاميت آلتنده جمع و توحيد ايتك فكرينه خدمت ايتمى انلك طوغه جق چوجقلىرى خرستيان ياپاملرينى اوزرلرينه شرط اتخاڟينه كنديسنى مجبور ايش ايدى [۱].

عمرنامهٔ عمر بنك مزارى : — مذكور عهدنامه اساس اعتباريله درت ماده ايله خلاصه ايديله بيلير : (۱) خرستيانلرك يكي دن عبادتخانه احداث ايتاملرى ، (۲) كنديلرينه مسافر كله جك اسلاملى اوچ كون مسافرلكه قبول ايتلرى ، (۳) كليسالرنده جاسوس صاقلامللرى واسلاملره قارشى ترتيبات خفيه ده بولناملرى ، (۴) البسه ده ، حيواناته بينمكده ، قرآن اوكرنمكده ، اسملرينى يوزك اوزرينه نقشده اسلاملره بگزده ماملرى . ايشته بو شرطلره رعایت ايدلمكجه خرستيانلرك جان ، عيال وماللى ايچون امان يوق ايدى . ذكر اولنان شرطلردن برنجيسى بالاده كوسترلديكى اوزره حضرت عمرك نشر وتأييد اسلاميت حقدده كى آرزو ورغبتك نتیجه سیدی . بو شرطى او ساقه ايله اختيار ايشدی . ايكنجى شرط ايسه ممالك مفتوحه ده اسلاملرك حال وموقعى ايجاباتندن اوله رق اتخاڟ ايدلمشى . فطرة مسافر پرور اولان عربلرائى فتوحاتده مسافر پرورلكه آيشمامش اولان غير مسلملر مالكندده غريب بولنورلردى . حضرت عمر ايشته بوتقطه يي نظر دفته آله رق اسلاملرك محاربات وسائر خصوصات ايچون عزيمت وعودتلى ائناسنده يوللرده سهولتله مظهر اولمق اوزره بو شرطى وضع ايتمشدى . اوچنجى ودردنجى شرطلره كنجه بوللرى حضرت عمرك اخلاقه تطبيق ايديله بيلمك ايچون اوفاق برمقدمه ايراد ايتك اقتضا ايدر :

نام ضربت انلرى رقيبصر روم

مذكور عهدنامه ده اك اول نظر دفته چاربان شى حضرت عمرك بونى

شامہ بولنان عموم غیر مسلملر ، یاخود بتون ممالک اسلامیہده مقیم خرسیانلر ایچون دکل ، صورت مخصوصهده یالکز شام قطعهسی خرسیانلری ایچون وضع ایتمش اولمسیدر . مذکور عهدنامه نک احکامی نه مصر قبیطلری ، نهده عراق نبیطلری حقنדה جاری دکلدی . کذلک فارس مجوسیلرینه وهرهانکی شهرده بولنور ایسه بولنسون یهودیلردهه شمولی یوق ایدی . شوخالده عهدنامه نک حاوی اولدینی احکام شدیدینی ایجاب ایدن برخصوصی سبیک بولتمسی لایب ایدی . اولیه برسبب موجود اولمسه ایدی عهدنامه نک احکامی بالجمله ممالک اسلامیہه شمولی اولمق اقتضا ایتمییدی ؟ موسویلر ایله صابئه وسائر غیر مسلملر نهدن عینی احکام ایله مکلف دکلدیلر ؟ فضلہ اولهرق حضرت عمر طرفندن عموم غیر مسلملره شامل اولمق اوزره ویرلیدیکی روایت اولنسان دیکر بر عهد نامه دهها واردرکه [۱] بو عهد نامه دهها اول ذکر ایتمدیکمز عهد نامه نبوینک اکثر احکامنه مشابه بر شکلده غیر مسلملر حقنדה مسامحه کارلق ، حسن معامله ، صیانت وحمای متضمن وتضییق وشدتن معرادر . اولجه ذکر ایکن عهد نامه نبوینک موضوع اولدیغنی نصل مرجع کوریور ایسه کب بویکنجی عهد نامه عمری حقنדהه عینی فکرده یز . چونکه بونکده عباردهسی اوائل اسلامیتده مستعمل اولان عربجه طرز وشویهسنه یکنزهدیکی کبی اسکی اسلام مؤلفلرندن هیچ برینک بو عهدنامه دن بحث ایتمدیکنده تصادف ایتمک . مع هذا بو عهد نامه او زمانلرده عقد اولنوب یضلرینی دهها اول ذکر ایتمدیکمز عهد نامه لک چونغه مشابهتی و او دورلرک حالت روحیهسنه معنی ومأل اعتباریله مشابهت وتوافق جهتیله حضرت عمرک متصف اولدیغنی عدل ورفق ایله متناسب برطرزده غیر مسلملرک عمومه شامل اولمق اوزره او کبی بر عهد نامه نک ویرلمش اولمسیده مستبعد صایماز .

صددنده بولدیغمز عهد نامه نک یالکز شام قطعهسی خرسیانلرینه صورت مخصوصهده تضییقاتی حاوی اولهرق ویرلمش اولمسنه نظراً هر حالده بوشدتی ایجاب ایدن برسبب مادیکنک موجودیتنه کانجه فکرمنزه کوره حضرت عمر بوشدتی احکامی اتجق شام ممالکنک ؛ یرلی خرسیانلرینک مظاهرت ومعاونتیله روملره تکرار کچمسنه حائل اولمق مقصدیله روا کورمش اولمسیدر . چونکه

[۱] قاموس الاداره والقضاء (بطریقخانه مادهسی) منشآت سلاطیندن نقلاً .

شام اهل‌النسک روملره اولان رابطه دینه‌لری سوقیه اسلامک علمنده روملر ایله برشم‌لری پک محتمل بر شی ایدی . معلوم اولدینی اوزره رابطه دینه شرقده اک اسکی دورلردن بری اک قوتلی رابطه‌یی تشکیل ایدر. بتون ملل شرقیه عادل اولسه بیله اجنبی بر هیئت حاکمیه ظالمده اولسه دینه تابع بر حاکمیه کردنداده اولغی مرجح کورمک معتادیدر. اسکی تاریخلرده بو سوزمزی مؤید پک چوق ادله واردر. حتی عصر حاضرده بونجه مسامحات دینه‌یه آیشلمش ایکن ینه بو حسیات حالا موجوددر. شم‌دیکی دورلرده دخی بر خرسیان خرسیان بر حکومته ، بر اسلامده اسلام بر حکومته تابع اولمق ایستر. دیانت سیاست واداردهن ببتون آیراش یولندینی بر دورده ، دور حاضرده روابط دینه‌نک تأیراتی بو صورتله محسوس بر شکلده نصل تجلی ایتدیکنی نظر دقه آله‌رق دیانت ایله سیاست بر آرده حکمفرما اولدینی او اسکی دورلرده روابط مذهبی‌نک نه درجه قوتلی بر عامل تشکیل ایتدیکنی اکا کوره قیاس ایلیدر .

شام قطع‌سی خرسیانلری هر نه قدر حاکمیت اسلامیه آلتنه داخل اولمشلر ایسه‌ده مذهبه ، این روحانلرنجه اسکیده نه حالده ایسه‌لر او حالده سربست قالمشردی. کایسارده قبل‌الاسلام هانکی آیین روحانلر اجرا ایدیلور ایسه بعد‌الاسلام عینی آیینلرک اجراسنه دوام اولمشدی . پاپاسلری ، پستپوسلری قسطنطنیه ویا انطاکیه‌دن کلپوردی . لسانلری روحه ، مذهبلری ده روم مذهبی ایدی . اولجه یازدیغمز وجه ایله صدر اسلامیتده وقوع بولان فتوحات اسلامیه بر اشغال عسکریدن عبارت اولوب خرسیانلرک آیین روحانلرینه ، احوال شخصیه‌لرینه ، احکام قضائیه‌لرینه طوقونولور و استانبول حکمدارینک شام خرسیانلرینک امور مذهبی‌سنه اولان ریاستی ده تسلیم اولنیوردی . بوریاست روحانیه‌به‌باخوص کلپساره متعلق خصوصاً‌ده تعرض ایدیلر ایسه روم قیصری درحال ایشه مداخله و اعلان شکایت ایدیلوردی . اوائل اسلامیتده مقام حاکمیه کن خلفا دخی بو خصوصلر حقیقه عقد ایتدکلری معاهداتک احکامنه رعایت ایلورلردی . فقط بالا‌خره امویلر قوت پیدا ایدنجه خلفای راشدین طرفندن وضع ایدلش اولان برچوق احکام عهدینی بوزدقلری کبی بو عهدی‌ده چکنه مشلردر .

روایت کوره ملوک امویه‌دن (ولید بن عبدالملک) کونک برنده بر چاک

سنی ایشدہ زک بونک نہ اولدیغنی صورمش و جواباً بر کلیسانک چاکی اولدیغنی کندیسنه افاده ایدلمکله هان کایسانک هدمنی امر ایتمش ایدی. خلق هپ کلیسانک هدمنه قوشه رق حتی کندیسنی بالذات هدم عملیاتنه اشتراک ایتمش ایدی. خرسیتیانلر وقوع حالی قسطنطنیہ قیصرینه عرض ایتدیلر. قیصر روم (ولید) ه: «بو کلیسانک بقاسنی سندن اول کلن خلفا جائز کورمشلردی. انلرک بوتقطه نظرلری مصیب ایسه سنک یاپدیغک خطا اولمق لازم کایر. سنک یاپدیغک مصیب ایسه انلرک یاپدیقلری خطادر دیمکدر» مآلنده بر نامه یازد رق [۱] اعتراضده بولندی ایسه ده مراجعتی هیچ بر فائده یی متیح اولدی. قیصر رومک بوصورتله وقوع بولان اعتراض و مراجعتی بعض اوروپا دولتلرینک عصر حاضرده شرقک بعض ملل عیسویه سنک حمایه سنی ادعا ایتملری کبی اودورلرده شام خرسیتیانلرینک قیصر رومک حمایه روحانیه سی آلتنده بولندیغنی، یاخود قیصر رومی کلیسالرینک حامیسی عد ایتدکلرینی ارانه ایتمزمی؟ روم پاپاسلرینک تلقیناتی تأثیرله مذکور خرسیتیانلرک روم دولته خصوصی بر میل وانجذاب حس ایلملری ایسه پک طبیعی ایدی. شام قطعہ سی خرسیتیانلری هر نه قدر بر طایف اعتقادات مذهبیه ایچون ابتدای امرده روم دولتندن نفرت ایتمشلسده بالاخره عرب حاکمیتی آلتنه کیروبدده حسیات دینه لرینه طوقونولدیغنی کورنجه حال سابقلرینه عودتی، یعنی تکرار روم حاکمیتی آلتنده بولمغنی تمی ایتمک باشلامشلردی. بشقه اقوامک بیوندوروغی آلتنده یاشامغه آلیشان ملتلرده بوحسیاتک توره مسی طبیعی بر شیدر. هیچ بر حالدن ممنون اولمیان بو نوع ملتلرک دولته انجذاب و اطاعتلرینی تأمین ایچون دیندن ده مؤثر بر واسطه یوقدر. روم حسیاتی ایله پرورده اولان پاپاسلر ایله سائر رؤسای دینه اهالینک قسطنطنیہ قیصرینه تأمین انجذاب و تعلقلری ایچون صورت مخصوصده صرف مساعی ایدیورلردی. اوسره لرده فتح اسلامی هنوز یکی ایدی. روم حکمداریده اورالرده مقیم خرسیتیانلری طرفدار و ظهیر الملق قوتیله ممالک مذکورہ یی تکرار کندی. حاکمیتی آلتنه الملقدن قطع امید ایتماش ایدی.

بر طرفدن دخی شام خرسیتیانلرینک بعضلری بویولده صرف مساعیدن کیری طورمامقده ایدیلر. بونلر اسلاملرک احوالی آکلایه رق روملره ایصال ایدیور

و روملر طرفندن جاسوسلر کلدجکه انلری خانه لرنده اخفا و مقصدلرینک استحصالنه ایفای معاونتدن چکنمیورلردی. حتی بو مقصدی تأمین ایچون بعضاً بر خرستیان اسلاملر کبی البسه کیه رک، اسمنی یوزک اوزرینه عربجه حک ایتدیره رک، قرآندن بعض پارچهلر اوکرده رک اسلام اردو کاهلرینه کیریور، عربلرک احوالنه واقف اولیوردی. او سرده شام قطعه سنک کاملاً فتیحی هنوز میسر اولمامشدی. حضرت عمر قطعه مذکورده نک مرکز خلافته اولان بعدی نظر دفته آلهرق اهالیسنک روملرلهنه بر اختلال چیقارملرندن بحق اندیشه ایدیوردی. ایشته بو محذورلره مبنی حضرت فاروق اورالرده بولنان خرستیانلری اسلاملر طرفندن کییلن ملبوسات، بینین حیوانات و سائره استعمالیه اسلاملره بکزه مکدن، روم جاسوسلرینه یا تالق ایتمکدن، اسلاملره مضر ترتیبات خفیه ده بولنقدن منعه لزوم کورمشدی.

ینه عینی سبب ایچون حضرت عمر رشوت آلرلر و همذهلرینه طرف کیرلرک ایدرلر دییه اهل کتابدن مأمور استخدام ایدلامسنی والیرینه امر ایتمشدی. روایت کوره بو ممنوعیت ایچون (بدر) وقعه سی اثناسنده حضرت نبی طرفندن وقوع بولان برطاقم بیانات اساس انخاذا ایدلمشدر [۱]. مع هذا بالخاصه اوائل اسلامیتده دیوانلرده معاملات رسمیه ممالکک السنه محلیه سی ایله جریان ایتدیکی دورلرده حساب و یازی بیلنلرده فرط احتیاج موجود اولدیغی ایچون بو ممنوعیت حکمسر قلمشدی.

فکر ارججه کوره حضرت عمر شام خرستیانلرینه متی بالاده کی عین عباره اولمشده هر حاحده او معنده بر معاهده نامه یازمش (یا خود یازدیرمشدر). احتمال که دها صکره مذکور عهدنامه نک متننده بعض تبدیلات وقوع بولمشدر. عهدنامه نک محتوی اولدیغی احکام شدتکارانه یه سبب ایسه شام خرستیانلرینک استانبول کایسانه سائر شرق خرستیانلر ککندن دها یقین معتقداتده بولنلرینه بناءً روملرک لهنه بر حرکت اختلال کارانه یه اقدام ایتملرندن قورقولدیغندن ایلری کلیوردی. حال بوکه مصر خرستیانلری اولان قبطلر بوتضیقاتدن آزاده ایدیلر. چونکه بونلر استانبول کایسانک دشمنی ایدیلر. بو عداوت سوقیه روملرک علیهنه عربلر ایله برلشه رک عربلره مصر قطعه سنک فتیحی تسهیل ایشلردی.

حضرت عمر ہر حالہ بوتشدیداتی اسلامیہ تعصبہ، یاخود خرسٹیانلغہ عداوتہ بناءً خرسٹیانلر حقندہ روا کورمامشدر . بلکہ ذکر ایتدیکمز فکر سیاسی سوقیہ یالکز شام قطعہ سی خرسٹیانلری حقندہ اتخاذا ایتمشدر . فقط دہا صکرہ اسلاملر مذکور عہد نامہ نک احکامی عموم غیر مسلملرہ تشمیل ایلدیلر .

امویلر و غیر مسلملر

خلافت اسلامیہ امویلرہ انتقال ایتدیکی زمان غیر مسلملر حقندہ جاری اولان احکام بالادہ عرض ایتدیکمز مرکززدہ ایدی . امویلر مرکز سلطنتلریخی شام قطعہ سندہ تأسیس و ساحللری فتح و اشغال ایتدکدن صکرہ دکزدن دخی روملر ایہ محاربہ لره کیریشمک درجه لرینہ قدر قوت صاحبی اولدقلری جیتلہ روملر طرفدن مذکور قطعہ نک تکرار استیلاسی قورقوسی قالماش ایدی . بو دورده امویلر طرفدن غیر مسلملر حقندہ روا کوریلن تضیقات آرتق بالخاصہ پارہ تحصیل وجایتندہ وقوع بولیوردی . امویلر مکرراً بیان ایتدیکمز اوزره برطرفدن طرفدار الדה ایدرک کسب قوت ایتمک، دیگر طرفدن ذوق وصفایہ طالمق ایچون کلیتی پارہ تحصیل و صرفنہ مجبور اولمشلردی . بناءً علیہ جزبہ و خراجک مقدارلریخی تزید ، تحصیلندہ التزام عنف و شدت ایتدیلر . حتی اسلام اولانلردن دخی جزیه آلمقدن چکنم دیلر . دیانت اصلیلرینی محافظہ ایدن عموم اهل کتاب مسلم و عرب اولدقلری ایچون طاقتفرسا انواع مظالم و تحقیراتہ دوچار اولیورلردی . عرب اولیمان اسلاملری بیلہ حقیر کورن امویلردن اهل کتاب حقندہ دہا منصفانہ بر معاملہ اجراسی بالطبع بکنہ مزیدی . امویلر پنجیسی عرب ، ایکنجیسی موالی (عرب اولیمان اسلاملر) ، اوچنجیسی غیر مسلملر اولمق اوزره خلقی اوچ صنف اعتبار ایدرلردی . (معاویہ) نک مصر اہالیسی حقندہ کی تعریفاتی بونی مؤیددر . مشارالہ شوبیانانده بولیوردی : « مصر اہالیسی اوچ صنفدن متشکل کوردم . انلرک برنلئی انساندر . ایکنجی ثانی انسانہ بکزرر . اوچنجی ثلث ایسہ انسان نوعندن دکلددر . بونلردن انسان اولان ثلث عربلردن عبارتدر . انسانہ بکزرہین ثلثدہ موالی در . هیچ انسانہ بکزرہمین اوچنجی ثلث ایسہ مسالہ کروہیدر » یعنی قبطیلردر [۱] .

امویلر دورنده قبطیلر اسلام اولمقلهده جزیه ویرمکدن و شدت و تضیقانه معروض قالمقندن قورتولوش اولدیغنی کورنجه اوزمانه تدر جزیه دن معفو طوتیلان رهبان سلکنه رغبت ایتدیلر سده امویلر در حال مقصدی آکلایه رق راهبلر اوزرینه ده جزیه وضع وحقلرنده برقات ده غیظ وکین اظهار ایلدیلر. حتی بعضلری اولولرک ویرکیلی دیریلر تحمیل ایدلک صورتیه دیریلر شویله طورسون امواتدن دخی جزیه تحصیلنه قالمقشدی [۱]. امویلر زماننده بوکی احوال پک چوق و قوع بولدی. بونلرک بر چوغنی و غیر مسالملردن پک چوقجه پاره سوزوب چکمکده بی امیه والیری طرفدن استعمال اولنان وساطتی کتابمزک ایکنجی جلدنده ذکر ایلدک.

امویلر بتون غیرتلیخی پاره جبابت و استحصالنه صرف ایتدکلری ایچون حضرت عمر طرفندن غیر مسالملر حقنده وضع ایدیلان قواعد و احکامه اهمیت ویرمدیلر. فقط (عمر بن عبدالعزیز) مقام خلافته کلنجه بیوک پدری واستادی اولان حضرت عمرک اثرینه افتقاء یایدیغنی اجرا آت جمله سندن اوله رق عهدنامه عمری بی احیایه تثبیت ایلدی. والیرینه شو یولده او امر کوندردی: «اسلام اولمانلری صاریق صارماغه، عادی کسوه استعمال ایتمکه، هیچ برشیده اسلاملره بکزه ماکه مجبور ایدیکز. کفاردن هیچ برینک بر مسلمی استخدام ایتسنه قطعاً میدان ویرمیکز. کندی معیتکزده دخی غیر مسالملردن کیسه سه استخدام ایتیکز» [۲]. (عمر بن عبدالعزیز) اذان او توندیغنی زمانلرده کیسازده چاک چالمسندی ده منع ایتمشدی.

امویلرک اولجه بیان ایتدیکز اسبابدن طولانی پاره تحصیل و جمعنه پک زیاده اعمیت ویردکلرینه و غیر مسالملرک حساب و کتابنده کی مهارتلیرینه کوره کوریلن احتیاجه بناء انلری خواه نا خواه امور حساییه و تحصیل اموال ایشلرنده استفاده مجبور اولمشلردی. مع هذا امویلر اسلامیتک انتشاری و با خرستیانلغک تضیق و محوی کی بر مقصد سیاسی تعقیب ایتمورلردی. زیرا اولیه بر مقصد تعقیب ایتمش اولسه لردی والده سی روم خرستیان اولان (خالد قسری) بی عراقینه والی تعیین ایتزلردی. (خالد) والده سننه اولان حرمتی تأثیریه خرستیانلر حقنده پک لطفکار طاور ایتلردی. انک زماننده خرستیانلر

اسکی بر قرآن شریف قابنک تزییناتی

قوت و راحت کورمشلردی. (خاند) والدهسنه تکلیف اسلامیت ایدرک قبول ایتدیره مدیکندن کوفه ده کی بیوک جامعک قبله طرفده انک ایچون بر کایسا یایدیرمشدی. جامعده مؤذن اذانه چیقدقجه دیگر طرفده کایسادن ده چاک چالینوردی [۱]. بوندن ماعدا مومالیه (عمر بن عبدالعزیز) ک ویردیکی اوامرک عکسی اوله رق اسلاملر اوزرینه خرستیانلردن و مجوسیلردن مأمورلر تعیین ایتمش، انلره واسع برصلاحت ویرمش ایدی. انلرده کمال استبداد ایله اسلاملره حکومت ایدیورلردی. شاعر مشهور (عمر بن ابی ربیع) نک والدهسی دخی خرستیان ایدی. وفاتی اثناسنده بوغازنده خاچ بولنیوردی [۲]. خرستیانلر امویلر زماننده کمال سربستی ایله جامعلره کیریور، کیمسه کندیلهینه طوقونموردی. مشاهیر شعرای عربدن (اخطل) کوکسنده خاچ طاشیدیغی، سرخوش اولدیغی حالده بلا استیدان (عبدالمک بن مروان) ک حضورینه کیریوردی. کیمسه کندیسنه مانع اولموردی. شاعرک او حالده خلیفه نک حضورینه کیرمسند بر بآس کورلمیوردی. چونکه شاعر مومالیهی انصاری ذم ایتدیرمک ایچون استخدام ایدرلردی [۳].

بونکله برابر ملوک امویه خرستیانلردن و یا یهودیلردن بر کیمسه بی داخل دائرة اعتماد و شوچهلرینه آلدقلمی زمان قبول اسلامیتی کندیسنه تکلیف ایدرلردی. او آدم قبول ایتمز ایسه اصرار ایدلمزدی. لکن خلیفه بی اغضاب ایدهنجک بر حالده بولنور ایسه اوزمان حیاتی تهاکیده دوشردی. ایرانی خرستیانلردن (شمعه) نامنده بر آدم ملوک امویدن برینک حضورینه کیرمش ایدی. خلیفه طرفدن اسلام اولسی تکلیف ایدلدی. (شمعه): «بوصورتله اصلا اسلام اولمام. آنجق ایتدیکم زمان آرزوم ایله اسلام اولورم» دیدی. خلیفه بو سرت جوابدن غضبه کلدی. انک بالدیرندن بر پارچه ات کسیدردی. آتشدن کباب ایتدیره رک کندیسنه ییدیزدی. (عبدالمک) بر دفعه (اخطل) ه: «نهیه اسلام اولمورسک؟ سکا فی دن پای، اون بیک درهم ده آیلق ویریز» دیمش ایدی. (اخطل) شراب ایچمکه کندیسنه مساعده ویریلوب ویریه میه جکنی صورتدی. (عبدالمک): «آجانم! بو ایچکی بی نه یابه جقسک. آچی برشی ایچمکه باشلا یور، سرخوشلقله بیتور، واز کچ»

[۱] اغانی ۵۹ ج ۱۹ [۲] اغانی ۲۲ ج ۱ [۳] اغانی ۷۴ و ۱۷۸ ج ۷

جوانی ویرنجہ (اخطل) : « اقدم ، بویہ ظن ایتمکز . او باشلانغچ ایله منتهی آردسندہ اویله برزمان لذت واردرکه انک یاننده سزک اوقوجه سلطنتکز بیله هیچ کلیر » مطالعه سنده بولندی . عبدالملک شاعر شراخوارک بوانهما کنه کولمکدن کندینی آله مامشدی .

بنی امیه والیرینه کنجه بونلر پاره تحصیل ایچون خرسیتیانلره تضحیات اجرا ایدیورلر ، خرسیتیانلردن انلره پاره تحصیلنی هرکیم تسهیل ایدر ایسه اکا حرمت واکرامده بولنیورلردی . اموی والیرک تضحیاتی نتیجه سنده مصر قبیطیری طرفندن چیقاریلان اختلالره دائر (مقریزی) نك خططدم بر طاقم فصللر واردر . اورایه مراجعت بیورلسون .

خلاصه

والحاصل دولت امویہ هر نه صورتله اولور ایسه اولسون تغلب و احراز حاکمیت و سلطنت اساس سیاستی اوزرینه مؤسس بر دولت عربیه اولدینی ایچون ملوک امویہ بویولده تأمین موفقیت ایتک اوزره عصیت عربیهی اویادیرمغه ، انعام و احسانلر ایله طرفدار الده ایتمکه صرف غیرت ایشلردی . عصیت مذکورده نك میدان آلمسی عربلرک - زمان جاهلیتده اولدینی کبی - قبیله قبیله آیرلمرینه ، بو قبائلک بر طاقم عصیيات وطنیه یده انقساملرینه باعث اولمش ایدی . امویلر عربلق و عربلرک لهنه تعصبده وموالی (عرب اولیانلر) ایله غیر مسلملره تحقیر و تذلیل ایله معامله ده درجه افراطه وارمشلردی . طرفدارلره مظهر اولوق اوزره نفوذ اربانه صرف ایدیله جک کلتلی پاره لرالده ایتک ایچون حس ایتدکاری احتیاج انلری تحصیل اموالده اجرای مظالم و اعتسافاته سوق ایتدیکی کبی صدقه اموالنه ال اوزاتملرینه ، فی اموالی کندی نفسلرینه تخصیص ایلرینه ده باعث اولمش ایدی . امویلر کندیلرینه قارشى رقیب طوران علویلرک دیانت و تقوی سلاحی ایله طلب خلافت ایتمکه اولدقیرینی ، حقلی اولدقیرنی ایچون انلره مناظره ایله احراز غلبه ایدیله میه جکی کورنجه ارباب دیاتی نظر اهمیتدن دوشورمک ایچون دینه حرمتسزک کوسترملر ، قورنازلق و حیه استعمالنه قویولملر ، علوجنابلق و مردلکه

اهمیت ویرماملر و شدت و اعتسافده پک ایلری کیتملریدی. امویلرک بومسایء احوالی او قدر مشهوردرکه بتون مورخلر ، حتی انلرک احفادنن اولان مؤلفلر طرفدن بیله تصدیق ایدیلور. مثلاً (اغائی) مؤلف مشهوری (ابوالفرج) . نسباً اموی ایدی [۱] . حال بوکه امویلرک مساویسنه دأر اولان معلوماتک اکثری مشار الیهک بوکتابندن منقولدر .

امویلرک دوام دولتلری ذکا ودها، حسن سیاست و تدبیرایله کسب شهرت وهر بری یکریمی سنه قدر اجرای سلطنت ایدن اوچ خلیفه نك سایه سنده . میسر اولمشدی . بو اوچ ذاتک برنجیسی ۴۱ سنه سنندن ۶۰ سنه سنه قدر مقام حاکمیتده بولنان (معاویه بن ابی سفیان) ، ایکنجیسی ۶۵ دن ۸۶ سنه سنه قدر اجرای سلطنت ایدن (عیدالملک بن مروان) ، اوچنجیسی ده ۱۰۵ سنه سنندن ۱۲۵ سنه سنه قدر کرسی نشین خلافت اولان (هشام بن عبدالملک) ایدیلر . ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) ، دور سلطنتی ائناسنده ، مشارالیه (هشام) ک اصول اداره سنه تطبیق حرکت چالیشیردی [۲] . خلفای امویهدن (عمر بن عبدالعزیز) ه کلنجه مشارالیه تقوی وصلاحده ملوک امویه نك سرتاجی ایدی . فقط کندیسنه غیر مناسب بر زمانده خلیفه اولدینی ایچون دور خلافتی امتداد ایدمدی . سالف الذکر اوچ سیاسی ذات ظهور ایتمه مش اولسهیدی دولت امویه نك حاکمیتی همان درحال زوال پذیر اوله جق وامویلردن ذوق و صفادن . بشقه بر ایش ایله مشغول اولمیان بر طاقم سفیه خلفایه حاکمیتک انتقالی میسر اولمیه جقدی . ملوک امویهدن اکلنجه لره ، ذوق و صفایه منه مک اولان ایلک . خلیفه ۶۴ سنه هجریه سنده وفات ایدن (یزید بن معاویه) اولوب آوه ، او جناورلرینه ، کوبکلره ، میمونلره ، آرسلانلره پک زیاده منه مک ایدی . چالنجی بی ، ایچکی بی ، بزم صفالری ده چوق سوردی . بونک زماننده والیلر خلیفلرینی بو حالده کورنجه انلرده اکلنجه یه ، ایچکی یه طالیدیلر . مک و مدینه ده . شرقی و موسیقی بو خلیفه نك زماننده ظهور ایتمدیکی کبی سائر یرلرده اکلنجه ایله اشتغال دخی یته بونک دورنده وقوع بولدی . دها اول اسلاملر بو کبی شیلری بیلملریدی [۳] .

[۱] ابن الاثیر ۲۲۹ ج ۸ [۲] مسعودی ۱۳۲ ج ۲

[۳] مسعودی ۶۸ ج ۲

۱۰۰ سنہ ہجریہ سندہ وفات ایدن و بنی امیہ نك عاشق شوخ مشربی نامی
 آلان (یزید بن عبدالملک) دخی او یولده اشہار ایدنلردن ایدی . مشارالیہ
 (عمر بن عبدالعزیز) دن صکرہ مقام سلطنتہ کلدیکی خالدہ سافنک طوتدینی
 طریق زهد وصلاح عکسنہ بر یول طوتمش ، بری (سلامہ) ، دیگرى
 (حبابہ) ناملرنده ایکی جاریہ سوہرک بتون اوقاتی بونلر ایلہ کچیرمشدی .
 (حبابہ) بر کون شو بیٹی تغنی ایتمشدی :

بین التراقی واللہاء حرارۃ ماتطمئن ولا تسوغ فتبرد

« اشتداد آتش عشقن بوغازده اولیلہ بر حرارت واردرکہ برآن سکون وراحت
 بولدینی ایچون بردرلو سرینلککہ . مظهر اولیور »

(یزید) بو بیت اوزرینہ آیاغہ قالقہرق اوچق ایستدی . (حبابہ) :
 « ای امیر المؤمنین ! نہیہ کیدیورسک ؟ سکا احتیاج جزوار » دیدی . (یزید)
 فرط صفادن « واللہ اوچہ جنم » جوابی ویردی .

حبابہ : — ملتی کیمہ براقہ جقسک ؟

یزید : — سکا .

دیہرک (حبابہ) نك الی اوپدی .

(یزید) بر کون (حبابہ) ایلہ برابر (اردن) ناحیہ سندہ تنزہہ چیقمش
 ایدی . بورادہ ایچکی ایلہ وقت کچیرمکده ایکن حبابیہ براوزوم دانہ سنی آتدی .
 اوزوم حبابہ نك بوغازندن ایچری کیردی . (حبابہ) نك بوغازی طیقانوب
 قالدی . بوندن خستہ اولہرق وفات ایتدی . (یزید) جاریہ نك جسدینی اوچ
 کون آلیقویدی . دفن ایتدیرمدی . جسد قوقدینی خالدہ انی قوقلامقدن ،
 اویمکدن ، اکا باقہرق آغلامقدن واز کچیموردی . نہایت اطرافدن کلدیلر ،
 رجا ، اصراردہ بولدیلر . جسدک دفنہ مساعدہ ایتدی . بعدہ کندی سراینہ
 بیوک بر یأس و محزونیت ایچندہ چکیلہرک قاپاندی . (حبابہ) نك وفاتندن
 صکرہ سرایدہ بر جاریہ نك :

کفی حزناً بالهائم الصب ان یری منازل من یهوی معطله قفرا

« بر عاشق آوارہ ایچون خانہ یاراننی ابدیاً خالی کورمکدن دہا آجی بر فلاکت قابل

تصور میدر ؟ »

بیتی ترنم ایتدیکنی ایشیدنجه (یزید) هونکور هونکور آغلامغه .
باشلامش . مشارالیه (جابه) دن صکره یدی کون سرایده قاپانهرق کیمسه نك .
یوزینه چیمدی . خلق آره سنده موجب قیل وقال حرکاتده بولمئسندن
قورقولدینی ایچون برادری مسلمه نك توصیه سی اوزرینه سرایده قاپانمش
ایدی [۱] . بو حکمدار یالکز درت سنه حکم سوردی .

۱۲۶ سنه سنده وفات ایدن (ولید بن یزید بن عبدالملک) دخی سفیه
و شربخوار خلفای امویه دن بری ایدی . شوخ مشربلکه ، ذوق وصفایه ،
ایچکی به ، آوه فوق العاده منهمک ایدی . شرابدن حوضر تشکیل ایدیور ،
ایچنه طالهرق شناورک ایلور ، حوضرده یوزه رک باده ایچوردی [۲] . مقام
خلافته کلدیکی زمان ایلک یاپدینی شی مکّه ومدینه ده بولنان مغیلری ، سائر
طرفلردن ندیملر و شوخ مشربلری یانته کتیرمک ، انلر ایله برابر ذوق وصفایه ،
سفاخته ، سرخوشلغه طالمقدن عبارت اولمشدی . فقط زمان ساطتی بر سنه دن
زیاده امتداد ایتدی .

عربلر تا (یزید بن معاویه) زمانندن اعتباراً امویلرک حرکات خفت .
مشربانه لرینی تقییح و تعیب ، مشارالیه و قوع بولان بیعتی ده مواخذه و تخطئه
ایتمش ایکن امویلردن فحشیات و مسکراتده پک ایلری کیدن (یزید بن عبدالملک)
(ولید بن یزید) و سائرده کورنجه دها شدتلی تقییحات و مواخذاتده
بولمشلر ، حتی بعض شعرا خلفانک بویولده دواملری انقضای دولترینه مؤدی
اوله جغنی ، صوک پشیمانلق فائده ویرمیه جکنی اخطاردن چکنا مشلردی .

بوسفیه خلفا ایله مسکراتدن نترت ایدن ، جدیدتن آریلمان سائر ذکر
ایتدی کمز خلفای امویه آره سنده نه قدر بیوک فرق واردی ! از جمله (هشام
بن عبدالملک) دولت امویه نك صوک زمانلرنده یتیشن خلفادن ایکن نه کندیسی
مسکرات استعمال ایدردی ، ناده حضورنده مسکرات استعمالته مساعده ده .
بولنوردی . حتی مسکرات استعمالنی چرکین کورر و ایچکی ایچلری جزایه
چرپاردی [۳] .

ایشته امویلر بو صورتله ذوق وصفایه ، سفاخته طالمقله برابر عربلق و عربلر
لینه کوستردکاری تعصب و طرفکیارک نتیجه سنده اصلاً عرب اولمان اسلاملره .

۱۰۵ سنہ ہجریہ سندھ وفات ایدن و بنی امیہ نك عاشق شوخ مشربی نامنی
 آلان (یزید بن عبدالملك) دخی او یولده اشتہار ایدنلردن ایدی . مشارالیہ
 (عمر بن عبدالعزیز) دن صکرہ مقام سلطنتہ کلدیکی خالدہ سافنك طوتدیغی
 طریق زهد وصلاح عکسنہ بر یول طوتمش ، بری (سلامہ) ، دیگرى
 (حبابہ) ناملرنده ایکی جاریہ سوہرک بتون اوقاتی بونلر ایله کچیرمشدی .
 (حبابہ) بر کون شو بیٹی تغنی ایتمشدی :

بین التراقی واللہاء حرارۃ ماتطمئن ولا تسوغ فتبرد

« اشتداد آتشی عشقن بوغازده اولہ بر حرارت واردرکہ بر آن سکون وراحت
 بولدیغی ایچون بردرلو سربنلکک . مظهر اولیور »

(یزید) بو بیت اوزرینہ آیاغہ قالقہرق اوچق ایستدی . (حبابہ) :
 « ای امیر المؤمنین ! نرہ یہ کیدیورسک ؟ سکا احتیاجزوار » دیدی . (یزید)
 فرط صفادن « واللہ اوچہ جنم » جوابی ویردی .

حبابہ : — ملتی کیمہ براقہ جقسک ؟

یزید : — سکا .

دیہرک (حبابہ) نك الی اویدی .

(یزید) بر کون (حبابہ) ایله برابر (اردن) ناحیہ سندھ تنزہہ چیقمش
 ایدی . بورادہ ایچکی ایله وقت کچیرمکده ایکن حبابیہ براوزوم دانہ سنی آتدی .
 اوزوم حبابہ نك بوغازندن ایچری کیردی . (حبابہ) نك بوغازی طیقانوب
 قالدی . بوندن خستہ اولہرق وفات ایتمدی . (یزید) جاریہ نك جسدینی اوچ
 کون آلیقویدی . دفن ایتمدیرمدی . جسد قوقدینی خالدہ انی قوقلامقندن ،
 اویمکدن ، اکا باقہرق آغلامقندن واز کچمیوردی . نہایت اطرافدن کلدیلر ،
 رجا ، اصرارده بولدیلر . جسدک دفنہ مساعدہ ایتمدی . بعدہ کندی سراینہ
 بیوک بر یأس و محزونیت ایچندہ چکیلہرک قاپاندی . (حبابہ) نك وقاتندن
 صکرہ سرایدہ بر چاریہ نك :

کفی حزناً بالهائم الصب ان یری منازل من یهوی معطلۃ قفرا

« بر عاشق آوارہ ایچون خانہ یاراننی ابدیاً خالی کورمکدن دہا آجی بر فلاکت قابل

تصور میدر ؟ »

بیتی ترنم ایتدیکنی ایشیدنجه (یزید) هونکور هونکور آغلامغه . باشلامش . مشارالیه (حبابه) دن صکره یدی کون سرایده قاپانهرق کیمسه نك یوزینه چیقمدی . خلق آره سنده موجب قیل وقال حرکاتده بولمسندن قورقولدینی ایچون برادری مسلمه نك توصیه سی اوزرینه سرایده قاپانمش ایدی [۱] . بو حکمدار یالکز درت سنه حکم سوردی .

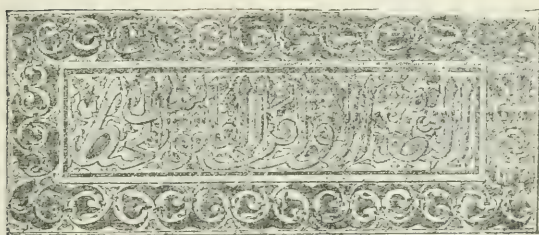
۱۲۶ سنه سنده وفات ایدن (ولید بن یزید بن عبدالملک) دخی سفیه و شربخوار خلفای امویه دن بری ایدی . شوخ مشربلکه ، ذوق وصفایه ، ایچکی به ، آوه فوق العاده منهک ایدی . شرابدن حوضر تشکیل ایدیور ، ایچنه طالهرق شناورلک ایلور ، حوضرده یوزده نك باده ایچوردی [۲] . مقام خلافته کلدیکی زمان ایلك یاپدینی شی مکّه ومدینه ده بولنان مغیبری ، سائر طرفلردن ندیملر و شوخ مشربلری یانسه کتیرمک ، انلر ایله برابر ذوق وصفایه ، سفاهته ، سرخوشلغه طالمقدن عبارت اولمشدی . فقط زمان ساطتی بر سنه دن زیاده امتداد ایتدی .

عربلر تا (یزید بن معاویه) زمانندن اعتباراً امویلرک حرکات خفت مشربانه لرینی تقبیح و تعیب ، مشارالیه و قوع بولان بیعتی ده مواخذه و تحطئه ایتمش ایکن امویلردن فحشیات و مسکراتده پک ایلری کیدن (یزید بن عبدالملک) و (ولید بن یزید) و سائرده ی کورنجه ده شدتلی تقبیحات و مواخذاتده بولنمشلر ، حتی بعض شعرا خلفانک بویولده دواملری انقضای دولترینه مؤدی اوله جغنی ، صوک پشیمانلق فائده ویرمیه جکنی اخطاردن چکنا مشلردی .

بوسفیه خلفا ایله مسکراتدن نفرت ایدن ، جدیتدن آیرلیان سائر ذکر ایتدی کمز خلفای امویه آره سنده نه قدر بیوک فرق واردی ! از جمله (هشام بن عبدالملک) دولت امویه نك صوک زمانلرنده یتیشن خلفانن ایکن نه کندیمی مسکرات استعمال ایدردی ، نده حضورنده مسکرات استعمالنه مساعدده بولوردی . حتی مسکرات استعمالنی چرکین کورر و ایچکی ایچناری جزایه چرپاردی [۳] .

ایشته امویلر بو صورتله ذوق وصفایه ، سفاهته طالمقله برابر عربلق و عربلر لهنه کوستردکاری تعصب و طرفگیرلک نتیجه سنده اصلاً عرب اولیان اسلاملره .

استخفاف وحقارتاہ وکراک شہر ، کراک کوی اہالیسندن اولسون علی العموم غیرمسلمارہ ظلم واعتساف ایلہ معاملہدہ بولنجه - چونکہ دولت امویہنک صوک دورلرنده عسا کر اسلامیہ بر کویدن مرور ایتدکلری زمان او کوی یغما ایدرلردی [۱] - هرکس بو دولتک یقینده مضمحل و محو اوله جفنی سویلکه باشلامشدی . فی الحقیقه بو تاریخدن اعتباراً بر قاچ سنه کچمدن دولت امویہ مضمحل اولمش ، یرینه دولت عباسیہ تأسس ایتمش ایدی .

سیرتجی دور فارسی

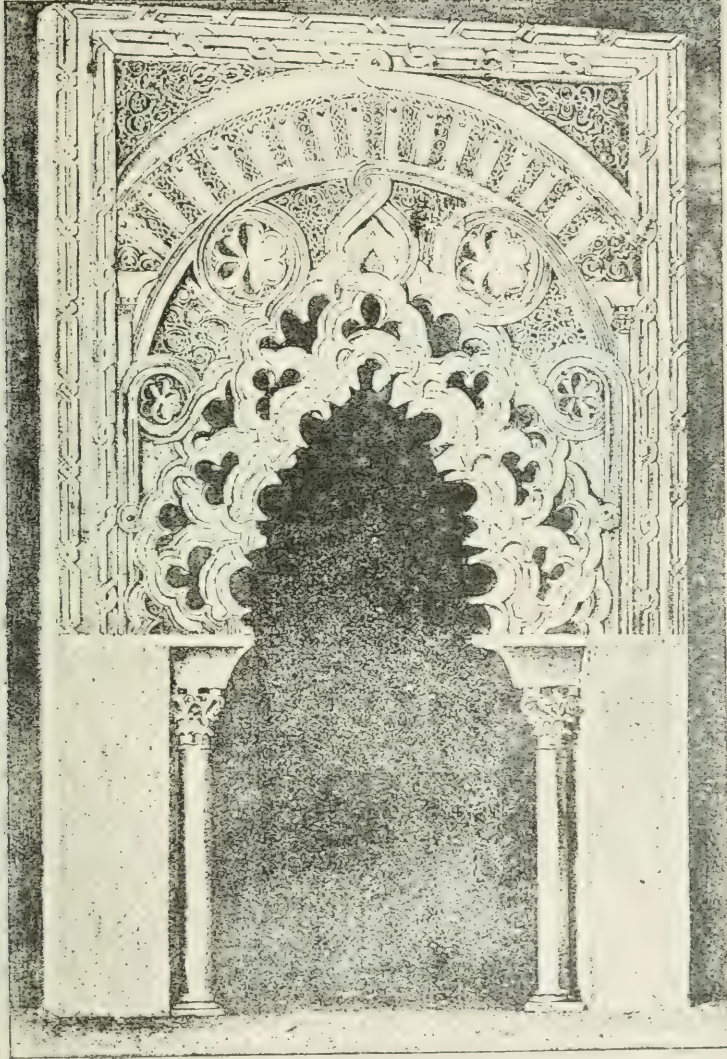
۱۳۲ سنه سنده (سناح) ك خلافتدن ۲۳۳ سنه سنده

(سوكل) ك خلافتنه قدر

بودور دولت عباسیه نك زمان حاكیمتدن بر قسمی تشكیل ایتش ایكن
 اكا دور فارسی اطلاق ایله مزه سبب دولت مشارالیه نك خلفا ، لسان ، دیانت
 اعتباریه عرب اولدینی حالدده سیاست و اداره جهتیله ایرانلی اولسندن ایلری
 کلیور. چونکه بودولتک تشکیله خدمت و مظاهرت ، امور حکومتی تنظیم
 و اداره ایدنلر ایرانیلر ایدی . دولتک وزرا و امراسی ، کاتبلی ، ماینجیلری
 ایرانیلردن متشکل ایدی . اساساً ایرانیلری بودولتی تشکیله سوق ایدن باشلیجه
 عامل امویلر طرفدن عرب اولسان عناصر حقدده روا کوریلن حقدارت ،
 اعتساف و مظالمدی . مع هذا شیعیدکه مظاهرت ده بو خصوصده مهم بررول
 اوینامشدی . ایرانیلر حضرت پیغمبرک دامادی ، یا خود کریمه نینک مخدوملری
 نامنه استحصال خلافتنه چالیشان شعیلرک مسلک لری ، مساعیلری حقلی
 کوریورلردی . انک ایچون امویلرک مرکز سلطنتلردن اوزاق اولان عراق ،
 فارس و خراسان کبی یرلرده دولت مذکوره علیهنده و علویلر لهنده وقوع
 بولان تحریکات دائماً برچوق مظاهره نائل اولیوردی .

عرب اولیانلرک ذکر ایتدی کمز صورتده کندی دولتلری حقدده دشمن
 کسلمش اولمردن ماعدا دیگر طرفدن یمن عربلرینک ده دولته مظاهرتدن
 چکنملری و بوسببه عربلر آردسندده تترقه وقوعی ایله دولت امویهنک مضریلردن
 بشقه عربلردن هیچ برظهر و معینی قلامسی دولت مشارالیه پای فنا برضعف
 و اضمحلاله اوغرامش ایدی . ایشته بوسیدن بالا آخره عباسیلر (ابو مسلم

خراسانی) واسطہ سیلہ تشکیل دولتہ تشبث ایدنبجہ اجزای اصلیه سی بیلہ
تفرقیہ اوغرایان دولت مذکورنک ازالہ وجودی ایچون پک بیوک مشکلاتہ

اندلسہ سرقسطہ (ساراٹورہ) ده جعفریہ سرانیده برکتر

دوچار اولئامش لردی . (ابو مسلم) آتیده کورولدیجی اوزره دولت اموییه
قارشی یمن عربلرنی ظہیر ومعین الخذائمش ایدی .

خلافت اسلامیہ تک عباسیہ صررت انتقالی

سُیَعَةُ عَلِيٍّ

امویہ دولت تشکیکنه و کمال دبدبه ایله اجرای سلطنته موفق اولمشلر سده علویلرده انلره رقیب طور مقدن واحراز خلافته چالیشمقدن خالی قالماملردی. حضرت علیدن صکره علویلردن احراز خلافته چالیشان ایلك ذات اوغلی حضرت حسن ایدی. مشار الیه تشبثاتنده باشه چیقهمه جعنی آکلانجه ۴۱ سنه سنده (معاویه) یه ترك خلافت ایتدی. علویلرک کوفهده بولنان ظمیر و طرفدارانی بوفراغدن هیجانه کلوب اختلال چیقاردیلر. او صرهلرده کوفه والیلکننده بولنان داهی مشهور (زیاد بن ابیه) اختلالی کمال شدتله باصدیردی، (حجر بن عدی) وارقداشلری داخل اولمق اوزره حضرت علی طرفدارانندن برزمرهء مجاهدینی قتل ایتدیردی. بو صورتله شدتلی تشکیلاته اوغرایان علویلر ظاهرأ التزام سکون ایتدیلر ایسهده (معاویه) تک وفاتیبه وقوع بوله جق انتخابات نتیجه سنده حضرت علی مخادیمندن برینک مقام خلافته صعود وبو صورتله خلافتک اهل بته انتقال ایده جکنی امید ایتشلر (معاویه) تک؛ خلافتی کندی اوغنه تحول ایده جکنی خاطره کتیر ماملردی. بالآخره مشار الیه خلافت مأمول اوغلی (یزید) ی ولی عهد تعیین ایدنجه علویلر پرغیظ و کین کسلمشلردی. (معاویه) تک مبالاسزلنی، احتشام و داراته قاپلمی، او ایله وقت کچیرمی علویلرک غیظنی برقات دهه تزیید ایدیوردی.

حضرت حسندن صکره علویلرک سرفرازی حضرت (حسین بن علی) ایدی. (معاویه) تک ۶۰ سنه هجریه سنده وقوع وفاتی اوزرینه (یزید) مقام سلطنته کانجه حضرت حسین اکا بیعت ایتدی. ارباب دیانت و تقوادن اولوبده اوصرهلرده نوالسه (یزید)، بیعت ایدنلرده کندی حرکتلرنی دینه حرمتسزلک عد ایتشلردی [۱]. حضرت حسین (یزید) ک خلافتی طانیانجه مدینه بی ترک

و مکيه التجايه مجبور اولمشدی . طرفدارانك اِك چوغنی تشکيل ایدن کوفه لیلر حضرت حسینّه نامهلر یازدرق بتون قوتلریله کنديسنه مظاهرت ایده جکلرینی وعد و اورایه کلسنی طلب ایلدیلر . حضرت حسین دعوت واقعیه اجابت ایدرک کوفه یه کیتدی ایسه ده اورایه یا قلاشیر یا قلاشاز کوفه لیلر وعد ایتدکاری مظاهرتی ایفاده تراخی کوستردیلر . کوفه والیسی (عیدالله بن زیاد) طرفدن سوق اولنان قوه عسکریه یه حضرت حسین کندی تنسی وعاله سنی مدافع یولنده پک بیوک برشجاعتله مقاومت ایتدی ایسه ده نهایت الامر مشهور اولدیغی اوزره ۶۱ نجی سنه هجریه سنده عاشورا کونی شهید اولدی .

حضرت حسینک شهادتی اهل شیعه یه پک گران کیش ایدی . شهید مشارالیه عدم مظاهرتده ارتکاب ایتدکاری خطایه پک زیاده نادم اولمشردی . ۸۴ سنه سنده (یزید) ک وفاتی و (مروان بن الحکم) ک مقام سلطته صعودی اوزرینه اهل شیعه شهید مظلومک انتقامنی آلق داعیه سیله آیقلا نهرق کندی نفسلرینه « توابون » نامنی ویردیلر . حادثه شهادتده کوفه ده والی اولان (عیدالله بن زیاد) یته عینی موقعدده بولنیوردی . بوسفر اهل شیعه مومالمهی کوفه دن چیقاردرق یرینه کندی آملرندن برینی والی تعیین ایده بیلدیلر ایسه ده نتیجه ده یته (ابن زیاد) غالب کادی ، کوفه یی تکرار زیر دست حاکمیتته آلدی . فقط بونا تره عصیان هنوز اطفا ایدمش ایکن او دورلرده حکم فرما اولان عظیم کشمکش و بخران انساننده بر ثروت اله کبیر مک فکر یله احراز حاکمیت ایچون اورته یه آتیلان ارباب قیامدن اولمق اوزره (مختار بن ابی عمید ثقفی) برزمره اهل قیام ایله ظهور ایلدی . (مختار) حضرت حسینک انتقامنی آلق و بدر جهتندن حضرت حسینک برادری اولان (محمد بن الحنفیه) نامنه استحصال خلافت ایتمک داعیه سیله اورته یه چیقمش ایدی . کوفه یه کلدیکنده شیعه در کنديسنه بر چوق آدم التحاق ایلدی . (مختار) « شرطه الله - اللهم ضابطه سی » نامنی ویردیکی معیتی عسکریله (عیدالله بن زیاد) اوزرینه حرکت ایدرک انک عسکرینی پریشان و کنديسی ایله حضرت حسینک قاتلرندن اکثرینی قتل و اعدامه موفق اولدیه ده (محمد بن الحنفیه) مختارک کندی نامنه استحصال خلافت ایچون تشبثاتده بولمسنه راضی اولمیه رق انی طانیه جغنی اعلان ایلدیکندن (مختار) خلافتی (عبدالله بن ازییر) نامنه تحویل ایلشدی . (عبدالله بن ازییر) ک پدری (زبیر بن العوام)

اولجہ بیان ایتدی کمز اوزره حضرت عثمانک شهادتی متعاقب کندی نفسی ایچون استحصال خلافتہ تشبث ایدن ذواتدن اولدینی کبی اوغلی عبدالله دخی حضرت حسین طلب خلافتہ تشبث ایتدیکی زمان کندی نفسی ایچون عینی تشبثده بولمیش، مکده خلقه کندی خلافتہ بیعت ایتدیرمکه باشلامشدی. فقط (مختار) حقیقت حالده نه (محمد بن الحنفیه)، نه ده (عبدالله بن زبیر) ایچون چالیشموردی. او آتیق کندی نفسی ایچون چالیشموردی. عبدالله - بن زبیر) مختارک منوی ضمیرنی آکلایجه برادری مصعبی برقوه عسکریه ایله عراقه کوندردی. مصعب ۶۷ سنه سنده مختاری مغلوب و مقتول ایتکه موافق اولدی.

شیعه علویه به کلنجه حضرت حسینک شهادتدن صکره بری خلافتک حضرت علینک کریمه نبی حضرت فاطمه دن اولان چوققلرینک حتی اولدیغنی، دیگر ایسه خلافتک حضرت حسن و حسیندن صکره برادرلری اولان (محمد بن الحنفیه) به تحول ایتدیکنی ادعا ایدرایکی فرقه اولمشلردی. بوایکنجی فرقه به کیسانیه نامی ویریلردی. لکن اک زیاده فعال و متشبث اولانی برنجی فرقه ایدی. فرقه مذکورہ منسوبینی حضرت حسیندن صکره (زین العابدین) نامیله معروف اولان اوغلی علی به بیعت ایتمشلردی. اندن صکره خلافت ینه کندی ذریتده تعاقب ایتدیکندن خاندان مشارالهدن فرقه نک بیعتنه نائل اولان ائمنک عددی اون ایکی به بالغ اولمشدی. بونلرده حضرت علی، حضرت حسن، حضرت حسین، زین العابدین، محمد باقر، جعفر صادق، موسی کاظم، علی الرضا، محمد تقی، علی تقی، حسن عسکری، محمد مهدی دن عبارت ایدیلر. فرقه علویه دن (زید بن علی بن الحسین) ه نسبتله زیدیه و (اسماعیل بن جعفر صادق) ه نسبتله اسماعیلیه و سائر ناملریله بر طاقم فرقه لر دها تورده ریک حضرت علی احفادنن بعضیلرینه بیعت ایتمشلردی که بونلرک بوراده تفصیلنه لزوم یوقدر.

امویلر علویلردن هر هانکی برینک استحصال خلافت ایچون صرف مساعی ایتدیکنی ایشیتدکجه انی نه صورتله اولورسه اولسون اعدام ایتکه صرف غیرت ایلرلردی. بو سایده امویلر احفاد علیدن بعضلرینی قتل، بعضلرینی تسمیم، بعضلرینی ده صلب ایتمشلردی. امویلر طرفدن شدتلی

تنگیلاتہ اوغرایان اہل شیعہ پنچہ ہلاکہ معروض قلامق ایچون طریق اختفایہ صامیشلردی . حضرت علی خاندانی امویلر زمانندہ پک بیوک برسفالت و محرومیت چکمشلر ، آجلق واضطرابات ایله وقت کچیرمشلر ، کندی عائله لرینک قوت لایموتندن بشقہ برشی دوشونمہ جک بر حالہ دوشمشلردی . فقط ۱۲۶ سنہ سنندہ وفات ایدن (خالد قسری) عراقہ والی اولنجہ خاندان مشارالیہ ارکانہ پارہ لر ویردک رفق و ملائمتلہ کندیلرینہ معاملہ دہ بولندی . علویلر بوصورتلہ بر آزقوت پیدا ایدنجه ینہ تکرار طلب خلافتہ تثبیت ایشلردی [۱] . (خالد قسری) جدآ غریب الاطوار بر ذات ایدی . حضرت علی بہ لغت ایدنلردن ایکن بر طرفدن احفاد علی بہ معاونت و مظاهر تدن گیری طور میوردی . بر طرفدن دخی اولجہ بیان ایتدی کمز وجہ ایله امور حکومتدہ غیر مسلملری استخدام ایدیوردی .

شیعہ عباسیہ

حضرت نینک اقرباسندن طلب خلافت ایدنلر جملہ سنندن اولان عم نبی (عباس) ک اولاد و احفادی دولت امویہ قوتلی بولندیغی مدتجه علنا اورتیہ چیقہ میہرق کیزلیدن کیزلی بہ اہالی بہ اجرای تاثیر ایله اکتفا ایدیورلردی . ایکسی دہ نبی ہاشمدن ، ایکسی دہ اسلامیتدن اول دخی امویلرہ دشمن اولان علویلر ایله عباسیلر نبی امیہ دورندہ دوچار اولدقلری شدت و اعتساف ائناسندہ یکدیگریہ دوست کسلمشلردی . مغلوب و مظلوملرک ہمحال اولمق اعتباریہ متفق و دوست کسلملری پک طبعی بر نتیجہ ایدی .

شام ولایتی داخندہ (بلقا) یہ تابع (حمیمہ) قصبہ سنندہ اقامت ایدن عباسیلر بالآخرہ دولت امویہ بی حال ضعف و پریشانیدہ کورنجه همان فرصتدن بالاستفادہ ساحہ فعالیتہ چیقہ مشلردی .

(محمد بن الحنفیہ) نامنہ طلب خلافت ایدن کیسانہ فرقہ سی اوصردلردہ . مشارالیہک مخدومی (ابوہاشم) نامنہ طلب خلافت ایتمکہ باشلامش ایدی . (ابوہاشم) زیارت ایچون مدینہ دن شامدہ بولنان ملوک امویہ نک نزدینہ کلک وائسای راہدہ (حمیمہ) دن مرور ایتک معنادی ایدی . مشارالیہ بردفعہ

(هاشم بن عبدالملك) ی زیارت ایدرکن (هاشم) ابوهایمی بیوک بر فصحاحت ،
 واسع بر فکر و معلومات صاحبی کوره رك واستحصال خلافته چالشدیغنی
 نظر : تأمله آلهرق اندیشهیه دوشمش ، هر نه صورتله اولور ایسه اولسون احمای
 وجودی ایله ازاله رقابته لزوم کورمش ایدی . (ابو هاشم) مدینهیه عودت
 ایدرکن انهای راهده (هاشم) طرفدن مأمورایدیلن بر آدم سوته زهر قویه رق
 کندیسنی تسمیم ایتدی . (ابو هاشم) تسمیم اولندیغنی آکلانجه (حمیمه) به
 یولنی چویردی . او صره رده عباسیلر نامه (محمد بن علی بن عبدالله بن عباس)
 ادعای خلافت ایدیوردی . (ابو هاشم) مشارالیه مسافر اولدی . بوراده
 اجلنك تقریبی حس ایدنجه عائله سندن اوزاق بر موقعده وفاتندن طولای
 بیعتك ضیاعندن قورقه رق کندیسندن صکره خلافتك مشارالیه محمد انتقالی
 وصیت ایتدی . معیتده بولنان طرفداراتی ده محمد تودیع وحقارنده لطفکار
 طاورائسنی توصیه ایلدی . (ابو هاشم) وفات ایدنجه بتون کیسانیه فرقه سنك
 مظاهرتی اکتساب ایدن محمد احراز خلافته موفق اوله جغه آرتق مطمئن اوله رق
 هر طرفه کیزلیدن کیزلییه مأمورلر کوندردی . متعاقباً محمد دخی وفات ایدنجه
 کندیسندن صکره خلافتی اوغلی ابراهیمه وصیت ایتدی که بوذات بالاخره
 (امام) نامیه معروف اولدی .

ابراهیم پدرینك وفاتندن صکره کندیسنه تأمین بیعت ایچون مأمورین
 مخصوصه کوندرمکدن کیری طورمدی . اک اول خراساندن باشلادی . چونکه
 سائر قطعه لر دن زیاده بو قطعه اهالیسنه کووه نیوردی . علویله دفعات ایله
 مظاهرت ایدن کیسانیه فرقه سنك اکثری خراسان و عراقده اقامت ایدیوردی .
 ابراهیم ابو هاشمك معیتده بولنوب کندی پدرینه توصیه مخصوصه ایله تودیع
 اولنان کیسانیلری (آل محمد) ه خلقك بیعتنی استحصال مأموریتیه مذکور
 ایکی قطعهیه اعزام ایلدی . (آل محمد) خاندان نبوی دیمك اولوب بونده
 هم علویله ، هم عباسیلر داخلدی . ابراهیم بونلردن هیچ برینی تعیین
 ایتماشدی . خراسانلر او زمانه قدر امویلردن پک زیاده بیقمش ، اوصامش
 اولدقلرندن حکومتك هرایکی خاندان آره سنده مشترک اوله جغنی ظن ایدرک
 خاندان نبویه پک سهولته بیعت شتاب ایشلردی . (ابراهیم امام) او ائنه

سردار عجیب (ابومسلم خراسانی) یہ مظہر اولمشدی . (ابومسلم) مشہور اولدینی اوزرہ دولتی استحصال وعباسیہ تودیع ایلدی .

منصورک علمبرارہ بیعت ورفلمفی

هر ایکسی هاشمی اولان علویلر ایله عباسیلر امویلرک مشرف زوال واضمحلال اولمغه باشلادقلرینی کورر کورمز مکده عقد اجتماع ایدرک دولت مذکوردهن صکره اهل بیتدن مقام خلافت کله جک ذات حقنده مذا کرده بولندیلر . بو اجتماعده (ابوالعباس سفاح) ایله برادری (عبدالله بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس) - که (ابو جعفر منصور) در - و عباسیلردن دها برطاقم ذوات موجود ایدی . مذا کرات واقعه تیجه سنده علویلرک او سرده اک خاندان و نامداری اولان و (نفس زکیه) ایله ملقب بولنان (محمد بن عبدالله بن مثنی بن حسن بن علی) مقام تقدمه و علم و فضل و رجحانه بناء مقام خلافت انتخاب اولندی . (ابو جعفر منصور) دخی سائرلری کبی مشارالیه بیعت ایتمش ایدی [۱] . احتمال که عباسیلر احراز خلافت ایچون صرف مساعی ایتدکلری زمان علویلر طرفندن اختیار سکوت اولمشی بو بیعته اعتماداً ایدی . چونکه عباسیلر نه ابراهیم امامک ، نه ده دیگر بر عباسینک نامنه طلب خلافت ایتمورلری . آل بیت ایچون ایتمورلردی . بودعوت هر ایکی خاندانه شامل بر دعوت ایدی .

خاندان عباسییه خلافت انتقال ایتدن اول خاندان علوییه استحصال خلافت ایچون عراق ، فارس وخراسانده چالیشان ذواته کلنجه بونلر بالآخره خلافتک عباسیلره انتقاله ایستر ایسته مز موافقت ایتشلردی . کوفه اطرافنده (حمام اعین) ده مقیم اولان ایرانلی مشهور زنکینلردن (ابوسلمه الحلال) علویلره طرفدارلقده پک ایلری کیدنلردن اولوب بو یولده پاره سنی ، بتون قوت و نفوذینی صرف ایتمش ایدی . مومالیه بیعتک عباسیلره تحول ایتدیکنی ایشیدنجه بونک افکار عمومیه اوزرنده هانکی تأثیر حاصل ایده جکنی آ کلامق ایچون بکلمکی موافق کورمش ایدی . متعاقباً (ابو مسلم خراسانی) نک ابراهیم امام طرفندن « هر کیمدن شبهه ایدرسه ک قتل ایت » امرینی حاملماً

خراسانه كوندردلیكنی ، اوراده بتون نقبا كندینه عرض اطاعت ایتدیكنی
 آكلانجه او جهلدهن اوله رق كندیسی ده عرض اطاعت ایش ایدی . شوقدر كه
 بیعتك ایکی خاندان آرسنده شوری شكندده اوله جغنی امید ایدیوردی [۱].
 متعاقباً ملوك امویه نك صوكنجیسی اولان (مروان بن محمد) طرفدن (ابراهیم
 امام) مقتول اولنجه (ابوسلمه) علویلك بیعتنه عودتی قورمش ایسه ده [۲]
 ابراهیم امامك برادرلری اوامیاند (ابو العباس السفاح) ایله برادرلی وعائله سی
 خلتی كندیسنك نزدینه كلدكارنده بیعتك (سفاح) نامنه وقوع بولدیغنی ،
 آرتق دیگر بر ذات نامنه صرف ایدیهلك مساعینك مشر اوله میه جغنی نظر
 تأمله آله رق بو امر واقعه قارشلی اخضای مافی الضمیر ایتمش ، انلری كمال
 اعزاز واکرام ایله خانه سنده مسافر یامش ایدی . او سرده ده (ابو مسلم
 خراسانی) ایله سائر نقبا و سردارلر خراسان ، فارس و عراقده اموی عسکرینی
 مغلوب ایدیوردی . خراسانده امویلری مغلوب ایدنجه عراقه كله رك
 (ابوالعباس السفاح) ی سریر خلافته چیقاردیلر . علویلك طرفدارانی
 بو خصوصده بیوك بر حقسزلق یابدیغنی كوردیلر ایسه ده اوكلرنده عظیم بر
 قوتك ، دهشتلی برشورش و بحرانك بولدیغنی نظر تأمله آله رق محافظه حیات
 ایچون اختیار سكوتدن بشقه بر طریق بوله مامشردی . مع هذا خلافتك ایکی
 خاندان آرسنده شوری اوله جغندن قطع امید ایتیموردی .

عباسیلر چوق زمان كچمدن (ابوسلمه) نك علویلر ایچون اضمار ایتدیكنی
 طرفدارلقدن خبردار اوله رق كیفیتدن کیزلیجه (ابوسلم خراسانی) ی خبردار
 ایشلردی . (ابو مسلم) طرفدن مأمور ایدیلن بر آدم واسطه سیله (ابوسلمه)
 بك غدارانه بر صورتده قتل ایدلمش ، فقط بو جنایت منفوره خلق آرسنده
 سوء تأثیر حاصل ایتماك ایچون خوارجدن بری طرفدن ارتكاب ایدلیکی
 اشاعه ایتدیلمش ایدی . عباسیلرك تأسیس حكومتنه چالیشانلر ؛ عباسیلره
 صداقتدن امین اولدقلری ده بر چوق آدملری بو صورتله كردباد عدمه
 كوندرمكدن چكنمامشردی .

مدینه ده كندیلرندن بری اولان (محمد بن عبدالله) بیعت ایدن حضرت
 حسن بن علی خاندانی - كه سائر بنی هاشم و از جمله منصور دخی اكا بیعت

ایتمشدی - دولت امویہ نك انقضاسنی و ۱۳۲ سنہ سنده خلافتك (ابوالعباس السفاح) ه انتقالنی كورر كورمز كوفهیه كیتمشلر ، كندیلرینه وقوع بولان بیعت نامنه (سفاح) ك تزدنده مطالباتده بولتمشلردی. (سفاح) بونلره پاره لر

اندلسده طلیطلاده سانیاغو کایسانك عرب قلهسی

و معاشر و مقاطعه لر و یردرک کندیلرینی اسكات ایتدی . بونلر ایله برابر اصل صاحب بیعت اولان محمدك پدری (عبدالله بن حسن) یده كوفهیه كیش ایدی .

(سفاح) انی حرمت واعزاز ایله قبول ایدرك کندیسندن : « نه قدر پاره ایسترسك ؟ » دییه صورار . (عبدالله) : « بیک بیک درهم ایسترم . چونکه شمدی به قدر بوقدر چوق برپاردنی برآرده کورمدم » جوانی ویریر . (سفاح) او صرده او قدر پاره مالک اولمدیغندن (ابن ابومقرن) نامنده بر صرافدن استقراض ایدرك کندیسنه ویریر . مشارالیه (عبدالله) برکون سفاحک نزدنده یولندی ائنده عسا کر عباسیه طرفدن الك صوك خلیفه اموی (مروان بن محمد) دن اغتنام اولنان مجوهرات حضوره کتیریلیر . (سفاح) انلری اله آلهرق چویرمکه باشلار . (عبدالله) مجوهراته باقوب آغلار . (سفاح) اندن آغلامسك سببی صورنجه (عبدالله) : « مروانک قیزلری بوقدر مجوهراته مالک ایدیلر . حال بوکه عمجهكک (یعنی کندیسك) قیزلری او یله بر سعادت کورمدیلر » جوانی ویریر . (سفاح) او مجوهراتی کندیسنه ویریر . بعده بر صراف واسطه سیله انلری کندیسندن سکسان بیک دیناره ، (یعنی تقریباً بر میلیون درهمه) ساتون آلیر . (عبدالله) کوفه ده بولندی مدتجه صوك درجه ده حرمت واعزاز کوربیوردی . (سفاح) اندن قورقیور ، حالا خلافتی دوشونوب دوشونمیدیکی آکلامق ایستیوردی . حرکاتی تجسس ایتمک ایچون مأمور اییدیکی خفیله واسطه سیله انک او خیال دن واز کچمیدیکی آکلانجه آتش حرص وطمعنی سوندورمک مقصدیه انی دها بك چوق پاردرله غرق ایلدی . (عبدالله) بر چوق پاردرله مالک اولدینی حاله مکیه عودت ایدرك بو ثروتی بیوك بر فقر وسفالت ایچنده بولنان عالیه سی افرادینه وتلقاشنه طاغیتدی . عالیه سی وتعلقاتی بو پاردرلی کورنجه فوق العاده ممنون ومسروز اولشلردی .

بونکله برابر (عبدالله) وقوع بولان بیعت مقتضاسنجه خلافتی کندی اوغلی ایچون ایسته مکدن واز کچمیور [۱] ، (سفاح) ده بونی بیلدیکی جهتله ، کرك کندیسنی ، کرك افراد عالیه سی پاره ایله اسکاتدن خالی قالمیوردی . فقط کندی جا کیمیتی تأیید یولنده اجراءت شدید سیله مشهور اولان برادری (ابو جعفر منصور) ۱۳۶ سنه هجریه سنده برادرینک یرینه مقام خلافته کانه کک اول دوشوندیکی شی حضرت حسن اولاد واحفادینک کندی تفسلری ایچون

استحصال خلافتی دوشونوب دوشونمدکیرنی آکلامقدن عبارت اولدی . انلرک احوالی تجسس وتحقیق ایتک اوزره بر طاقم خفیهلر تبین ایلدیکی کبی علنی بر تحقیقه معروض قیلمق ایچون دخی مدینه والیسنه، کافی السابق مدینهیه مخصص اولان معاشرلی کوندردیکی زمان، انا : « هرکیم سکا مراجعت ایدر ایسه انک معاشنی ویر . بالذات کلین اصحاب معاشاته برشی ویرمه . بنی هاشم ایله کلینلر حقنده تحقیقات اجرا ایت . (عبدالله بن حسن) ک مخدوملری محمد و ابراهیمه قارشلی احتیاطلی بولون » دییه یازدی . والی تلقی ایتدیکی امره توفیقاً بالذات مراجعت ایدنلره معاشرلر توزیع ایتدی . یالکز مشارالیهما محمد و ابراهیم معاش آلمق ایچون مراجعت ایلدیلر . والی کیفیتی (منصور) ه یازدی . (منصور) مشارالیهمانک بوعدم مراجعتلرینی برادرینک زماننده کی سکوتلرینه رغماً کندی زماننده استحصال خلافته چالیشه جقلرینه دلیل آخاخذ ایتدی . برادرینک یابدیغی کبی ، رقیبلرینی پاره ایله صوصدیرمق پولتیقه سنی ده موافق کورمیوردی . بناء علیه مشارالیهما حقنده تصدیقات اجراسنه باشلادی . بو حالدن دلکیر اولان محمد و ابراهیم دولت عباسیه علیه قیامه قرار ویره رک خراسان وسائر ممالکده بولان طرفدارلری واسطه سیله اجرای تلقینانه وتأمین بیعته توسل ایلدیلر . (منصور) تشبثات واقعه یی استخبار ایدنجه یوللرده آدملر قویهرق مشارالیهما ایله طرفدارلری آردسنده تعاطلی اولان نامهلری ، قورولان ترتیبانی اله کچیردی . (عبدالله بن حسن) ، تحریر ایتدیکی بر مکتوبله ده کندیسنی ایکی اوغلی ایله برابر زدیته دعوت ایتدی . (عبدالله) ؛ اوغلرینک نرده بولندقلرینی بیلمدیکنی ادعا ایلدی . بونک اوزرینه (منصور) آرتق نصل اولور ایسه اولسون کرک مشارالیهمان ، کرک طالب خلافت اولان سائر علویلردن وبالخاصه مدینه ده مقیم حسن زاده لردن قور تولمغی قوردرق اوراده کی والیسنه بر مکتوب یازدی . حسنیلرک دردست اولمغنی امر ایلدی . دها صکره بونلرک عراقه اعزامنی یازدی . حسنیلر آیقلرنده بوقاغی ، بیوتلرنده دمیر طوقه اولدیغی حالده دوشکسز سمرلی دوزلر اوزرنده عراقه نقل ایلدیلر . فقط بونلرک ایچنده اصل آرانیلان ته محمد ، تهده ابراهیم موجود دکلدی . چونکه بونلر اختفا ایتشلردی . اون یش ، یکرمی کشیدن متشکل

اولان بوزمره احفاد نبی (منصور) ك حضورینه کوتورولنجه قتلرینی امر ایتمدی . بونلردن یالکمز بر قاجی تیغ انتقامدن قورتوله بيلمشدی .

نامنه طلب خلافت اولنان محمد ایسه طوزاغه دو شامشدی . (منصور) مدینه ده کی والیسه مکرراً او امر مشده کوندردی . دردست اولنسنی مصرأ طلب ایتمدی . هر طرفدن آرانلیدیغنی کورن (محمد بن عبدالله) آرتق میدان علانته چیقمقدن بشقه چاره بوله میهرق مدینه ده اعلان دعوت ایلمدی . مدینه اهالیسی (منصور) بیعت ایتمش اولدقلرندن شمعی (محمد بن عبدالله) بیعتده بولنوب بولنما مقده تردد ایتمیلر . وامام (مالک بن انس) دن استقتایه لزوم کوردیلر . حضرت امام : « منصوره وقوع بولان بیعت غیر اختیاری اولدیغنی ، محمد ایسه دها اول بیعت وقوع بولدیغنی و بناه علیه برنجی بیعت ایکنجیدن دها طوغری و دها حقلی اولدیغنی » سویلدی [۱] . بونك اوزرینه مدینه اهالیسی (محمد بن عبدالله) بیعت ایلمیلر . امام (ابوحنیفه) دخی بوفکر و مطالمه ده بولنیور ایدی . اوده محمدی افضل واحق کوربیوردی . ایشته بو سیدن هر ایکی امام (منصور) ك محنت وانتقامنه اوغرامشاردی . (منصور) ۱۴۵ سنه سنده مشارالیه محمدك قهر و قتلنه موفق اولنجه ایکی امامك ده اك ییوك دشمنی کسلمش ، مشهور اولدیغنی اوزره امام مالکی طلاق مکره فتواسندن طولانی ضرب وامام ابوحنیفه نی ده منصب قضایی قبول ایتمدیکی ایچون حبس ایتمشدی .

دها اول بیان ایتمیکمز اوزره (منصور) (محمد بن عبدالله) بیعت ایلمش ایدی . مشارالیهك بوصورتله بردن بره وقوع بولان نکث عهد وانتقامی علویله بر صاعقه نك سقوطی کبی شدتلی برتأثیر یایمشدی . چونکه بو قیلدن غدارانه افعال امویلره مخصوص ظن اولنیور ، اهل بیت نییدن صدوری مأمول ایلمیلوردی . بونك اوزرینه علویلر بی امیه زمانه رحمت اوقومغه ، اوزمانك عودتی تمی ایتمکه باشلامشردی . روایته کوره مشارالیه (محمد بن عبدالله) منصوره قارشی تشبث ایتمدیکی قیام انناسنده برشاعرك اغزندن امویلر حقتده برمرئیه ایشیدرک آغلامغه باشلار . عمجه سی کنديسه خطاباً : « عباسیلرک علیهنده قیام وانلردن انتقام طلب ایتمیکك حالده امویلر ایچون آغلامق نصل

«اولور؟» سؤالی توجیہ ایدر . عبدالله جواباً : « عمجه ! بنی امیہ دن جدآ دلکیر ایدک . حال بوکه عباسیلرده انلردن دها زیاده الله قورقوسی یوقدر . فضله اوله رق عباسیلر بزه قارشى امویلردن دها زیاده مدیوندرلر . امویلرک بر طاقم اخلاق و مکارمی ، فضائل و مناقبیه ده وارایدی که (ابو جعفر منصور) ده بونلرک هیچ بری یوقدر » دییه رک اهل بیت حقنده وقوع بولان مظالم امویہ یی علویلر حقنده دروا کورولن مظالم عباسیہ دن اھون کوردیکنی بیاندن کندینی آلهماز [۱] .

عباسیلرک تأییدھا کیتده تطبیقی ایتدکاری سیاست

بہرہ اوزرینہ قتل واعدام

ویردیکمز ایضاحاتدن آکلاشلدیغی وجه ایله عباسیلر کندیلری نامنه طلب خلافتہ تشبث ایتدکاری زمان بری بنی امیہ ایله طرفدارانی مغلوب ایتک ، دیکری ده طلب خلافتده کندیلرینہ رقابت ایدن علویلرک مساعیسی عقیم براقق دن متشکل ایکی بیوک تہلکه نک اورتہ سنده بولنیورلردی . وقوع بولان تجربہ لر دخی دولت وحا کیتک ، راشدین دورنده اولدیغی ، یاخود حضرت علی اولادینک ایستدیکی کی ، دیانت وصلاح و تقوی ایله قائم اوله میہ جعتی ، علویلرک احراز خلافتہ موفق اولما لری ده مشارالیمک یالکز خاندانلق و دیانت و صلاحه کوونملردن ایلری کادیکنی ، (معاویہ) احراز سلطنتہ آنجق دھا و ذکا و حیلہ ایله موفق اولدیغی ، (عبدالملک بن مروان) دخی آنجق خونریزک و شدت استعمالی ایله تأمین حا کیت ایده بیلدیکنی کندیلرینہ اوکرمش ایدی . (ابو ہاشم بن محمد بن الحنفیہ) نک (محمد بن علی بن عباس) ہ وقوع بولان بیعتیله حق خلافت علویلردن عباسیلرده ، (محمد بن علی بن عباس) دن صکرده اوغلی (ابراھیم امام) ہ انتقال ایدوبده بریکی (ابو مسلم خراسانی) یی : بواغورده استخدامہ موفق اولنجه مومالیہی شدت طبع ایله برابر ذکا و دھا

صاحبی کورہ رک انی بتون نقبا و سردار لرہ قوماندان تعیین ایتمش و اکا
آئیدہ کی اوامری اصدار ایش ایدی کہ بو اوامر عباسیوں کی تأمین حاکمیت
ایچون تطبیق ایتدکاری اصول سیاستک محوری تمشکیل ایدر :

« سن بزم خاندانمزدن بر آدمسک . توصیه لریمه دقت ایت . شو یمنیلرہ .
اہمیت ویر . جناب حق بو ایثی بونلر ایله موفق ایدہ جکدر . ربیعہ بنی انلرہ
قارشی مہم طوت . مضرہ کلنجه بونلر اقامتکاکھلری بزہ اک یقین اولان .
دشمنلردندر . هرکیمک صداقتندن شہہ ایدرایسہک انی اعدام ایت . خراساندہ .
عربجه قونوشور آدم بر اقامتہ مقتدر اولور ایسہک ہیچ تردد ایتہرک بو
خصوصہ ہر شئی یاپ . بش قاریش بوینہ بالغ اولان ہر ہانکی بر اوغلانک
بزہ صداقتندن امین اولماز ایسہک انی ہمان اعدام ایت ... » [۱] .

ایستہ (ابو مسلم خراسانی) ابراہیم امامک نزدندن چیقدیغی زمان بو اوامری
حامل بولنیوردی . ہر موقعہ بو اوامرہ تطبیق حرکت ایدرک عباسیلرہ .
صداقتندن شہہ ایتدیکی کیمسہ لری بلا رحم اعدام ایدیوردی . (ابو مسلم) ک
- محاربہ لردہ کی تلفات مستثنی اولمق اوزرہ - بر قاج سنہ ظرفندہ یالکز
بو یولده اعدام ایتدیکی نفوس بشریہ (۶۰۰,۰۰۰) ہ بالغدر [۲] . موما الہک
دوچار تیغ انتقامی اولان بو مقتولین میانندہ کبار شیعہ دن بر طاقم ذوات
وازجلہ برطاقم نقبا و (ابو سلمہ الحلال) کبی اعظم دخی داخلدی . (ابو مسلم)
دولت عباسیہ نک تأسینہ قلیجی ایله نصل خدمت ایتمش ایسہ (ابو سلمہ) دخی
ثروت و سامانیلہ اولہجہ خدمت ایلدیکندن (ابو مسلم) ہ (امیر آل محمد)
دینلدیکی کبی دیکرینہ دہ (وزیر آل محمد) اطلاق اولنوردی . فقط (سفاح)
ابو سلمہ نک عدم صداقتی ، علویلرہ میانی (ابو مسلم) ہ سوبلینجہ ابو مسلم
انک قتلہ لزوم کوسترمکدہ تردد ایتماش ایدی . بونک اوزرینہ (ابو سلمہ)
قتل اولندیغی کبی اطرافدہ بولنان مأمورلری دہ اعدام ایدلمش ایدی .

(ابو مسلم) دن اول دولت عباسیہ نک اک بیوک مظاہر لردن اولان
(سلیمان بن کثیر) حقتدہ دخی عین جزا ترتیب اولنش ایدی . (سلیمان)
محترم بر اختیار ایدی . دولت مشارالہانک تأسینہ ہر درلو فدا کارلقلری .

ابرازدن چکنامش ایدی . (ابو مسلم) ابو سلمه بی قتل ایتدیردکن صکره مومالیهکده عین فکر وحسیاتده بولندیغنی استخبار ایله رک نزدینه چاغرمش ، کندیسنه : « هرکیمک صداقتدن شبهه ایدر ایسهک انی اعدام ایت دییه امامک بکا ویرمش اولدینی اوامری درخاطر ایدیورمیسک ؟ » سؤالی توجیه ایتمش ایدی . بیچاره اختیار بو خطابدن فنا حالده اورکه رک : « الله ایچون اولسون مرحمت ایدیکز » دیمش ایسهده (ابو مسلم) : « خیر ، سن بو دولته صادق دکلسک » دیهرک هان انی اعدام ایتدیرمش ایدی [۱] . ایچرنده بر طاقم امر او سردار لر داخل اولدینی حالده بو اغورده شیعه تک غیردن اعدام اولنانلر ایسه بشقه ایدی . (ابو مسلم) بونلرک بعضلرینی حیله ایله ، بعضلرینی ده آچقندن آچیغه بر طرز غدارانده قتل ایتمش ایدی که (کرمانی) نامیله معروف اولان مشاهیر رؤسا وجنک آوراندن (جدید بن علی ازدی) ایله مخدوملری ومعیتی کبار رجالی ودها پک چوق خلق او جمله دن ایدیلر [۲] . (ابو مسلم) او قدر چوق خونریزک ایتمش ، او قدر چوق قان دوکش ایدی که آرتق خلق انک ظالمانه افعالندن ، افراط ایله قان دوکلسندن اوصانمش ایدی . کندی آدملری دخی داخل اولدینی حالده (ابو مسلم) ، کوروشمک ایچون ، هر هانکی کیمسه بی نزدینه چاغیرسه ، او آدم ، عائله سته وصیتنی یاپه رق ، کفنی حاضر لایه رق کیدردی . عباسی سردارلردن بو خونریزکی چکمه من بعضلری : « اویله قان دوکولسون ، حقسنزلق یابلسون دییه آل محمد عرض اطاعت ونصرت ایتدک » دیهرک اعلان عصیان ایتمش وانلره اوتوز بیک آدم التحاق ایش ایسه ده (ابو مسلم) بونلره قارشی بر قوه عسکریه کوندردک جمله سنی تلف ایتدیرمش ایدی .

متصور و دولت عباسیه

ایشته (ابو مسلم خراسانی) بو وامثالی اجراءات ایله عباسیلره تأمین خلافت ایتمش ایدی . مومالیه اولا خلافتی امویلردن اهل بیت نبویه نقلنه مظاهرت ایتمش ،

[۱] ابن الاثیر ۲۰۸ ج ۵ [۲] ابن الاثیر ۱۸۳ ج ۵

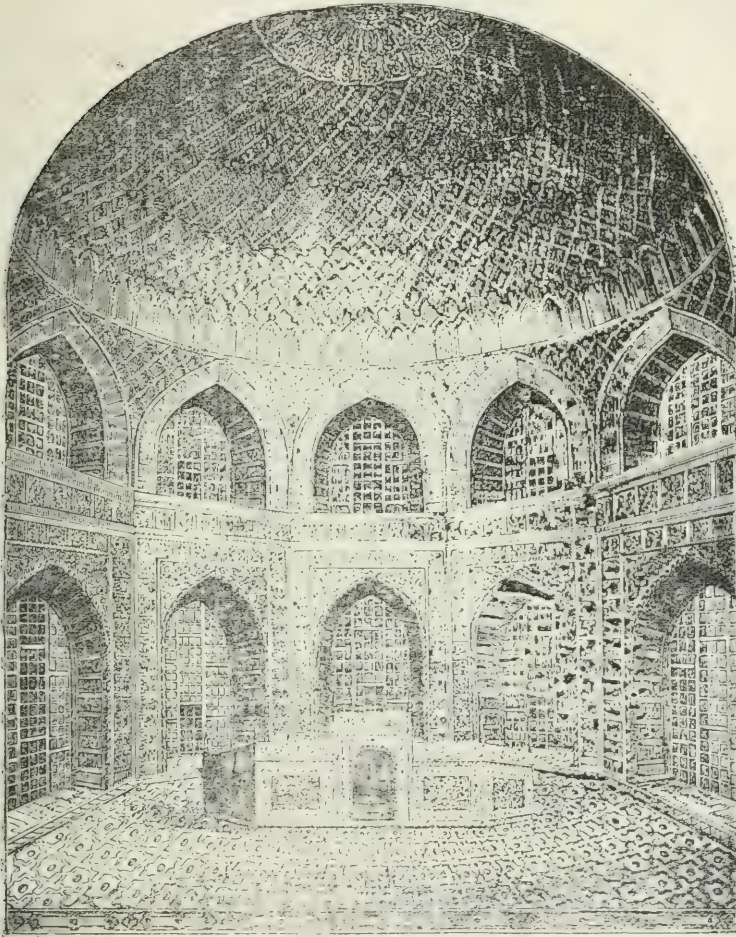
متعاقباً (ابوالعباس سفاح) ہ بیعت و بی امیہ ملوکنک موکنجیسی اولان (مروان بن محمد) ك قتل ایہ اکتفا ایتمہرك امویلردن بر حیات قالانرك قتلہ دخی ، اغرا و نشویق و یا تهدید و تخویف اجراسی و یا خود لسان شعرانك واسطہ آنخادی صورتیہ ، عباسیوں مجبورائش ایدی . (عبدالملك) ك حفیدی (سلیمان بن هشام) ، سفاحك امان ، التفات واکرامنه مظهر اولدیغی ، سائر امویلرده امان ویرلیدیكی حالده شاعر مشهور (سدیف) ، (سفاح) ك حضورنده امویلرك قتلہ تشویقاتی متضمن اولان :

لا یغرنك ماتری من رجال ان تحت الضلوع داءً دویا
فضع السیف وارفع السوط حتی لاتری فوق ظهرها امویا

ینلریخی سویتدیرن ، (سلیمان) ك قتلہ سبب اولانك بالذات (ابو مسلم) اولدیغی زوایت اولتور . كذلک بركون بی امیهدن یتمش قدر ذات (سفاح) ك مجلسنده بولتورایكن دیگر بر شاعر حضوره کبردرک او بولده صرف ایتمدیكی بر قاج لفظ موزون ، بو امویلركده درحال کافه قتلری ، اوزرنده قتل اولندقلری مندرلك آلتنه آملری ، (سفاح) مقتولینك جشهری اوزرینه اوطوره رق اینن محتضرانلریخی ایشیتدیكی حالده یمك کی فجع و خونریز بر صحنهك وقوعنه کفایت ایتمش ایدی [۱] . مع هذا بو امویلرك قتل بی امیہ حقنده شدت عداوت وانتقامجولنی ایله مشهور اولان سفاحك عمجه سی (عبدالله بن علی) نك تشویقاتی ایله وقوع بولدیغی ده مرویدر . فقط هر حالده شوراسی محققدرکه کچن عصر میلادینك اوائلنده مصرده کوله منلر نصل اتلاف ایلمش ایسه بو امویلرده امانه مظهر اولمش ایکن ۱۲۲ سنه هجریه سنده غدر و عهد شکنك ایله قتل اولمش ایدی :

شاعر (سدیف) ، امویلرك قتلہ ، عباسیوں سودیكی ایچون دكل ، آنجق امویلردن نفرت ایتمدیكی ، آل علی نامنه انتقام آلمق ایستدیكی ایچون واسطه اولمشدی . چونکه شیعه علویه دن ایدی . خلافتك ایکی خاندان آره سنده شوری اوله جغنی امید ایدیوردی . مومالیه بالآخره (منصور) ك ، خلافتی

بستون کندی نفسہ و خاندانہ حصر ایتدیکنی کورنجه ، عباسیله ده دشمن
کسلمش ، انلری ده برطاقم اشعار ایله دم و قییح ایتدی که باشلامشدی . (منصور)
بو هجویاتدن خبردار اولنجه (سدیف) ک دردستی ایله دیری دیری دفن

هندستانده اغره شهرنده هند - ایران - عرب طرز معمار یسنده انما ایدلش
اولان (تاج محل) ترهسنک داخلی

ایدلک اوزره حیاته خاتمہ چکمنی والیسنه یازمش ، ولی ده تلقی ایتدیکی
امروجه ایله شاعری اعدام ایشدی [۱] .

[۱] المقدم الفرید ۲۲ ج ۳

عباسیوں قبضہ امانلرندہ بولنان امویوں ایستدکن صکرہ سائر یرلرده بولنان امویوں ده استیصاله صرف غیرت ایتمشلردی . عباسیوںک تیغ انتقامندن پک آز اموی تخلیص جان ایده بیلمشدی . قورتوله بیلنلرک اک نامداری (عبدالرحمن بن معاویه بن هشام) ایدی که مشارالیه ، ایلریده کوروله چکی اوزره ، اندلسه فرار واوراده بنی امیه دولتی تأسیس ایتمشدی . امویلردن اثر براماقق مأموریتنی سفاحک عمجسی (عبدالله بن علی) درعهده ایتمش ایدی که مشارالیه آل علی ائمہ بنی وبالخاصه (زید بن زین العابدین) حقدہ اولجه روا کورولن مظالم امویوںک انتقامنی آلمق اوزره امویوںک مزارلرینی قازمق ، جسدلردن باشلری کسمک درجه سنه قدر تنکیلاتده ، وحشده پک ایلری کیتمش ، ملوک امویوںدن (هشام بن عبدالملک) ک هنوز چوروماش اولان جثه سنی ، مزاردن چیقاره رق ، جسده سکنان دکنک اوردوردقن صکره یاقمش ایدی [۱] .

(منصور) امویوںک ازاله وجودینه موفق اولدقن صکره ، (ابومسلم) ، بتون غیرتی ، خلافتی سائر عباسیلردن و او جمله دن اولوب خلافته کوزدیکن آنف الذکر (عبدالله بن علی) دن تخلیص و (منصور) . حصره صرف ایتمش ایدی . (عبدالله) کندی نفسی ایچون استحصال خلافت داعیه سیله اعلان عصیان ایلدیکندن (ابومسلم) منصورک امریله اکا قارشی حرب ایدرک غالب کیش ، اردوسنده بولنان ارزاق ، غنائم واسلحه بنی ضبط ومصادره ایلمش ایدی . (منصور) بوصورتله عباسیوںک رقابتی ازاله یه موفق اولنجه حضرت حسن خاندانک ده ازاله رقابته حصرمساعی ایتمک ایسته مش ایسه ده (ابومسلم خراسانی) نک دولته پک بیوک بر موقع وننوذ صاحبی اولدیغنی نظرده آله رق بوسفر مومالیهدن قوروقعه باشلامش ، علویوں ایله اوغراشه بیلماک ایچون اول امرده بو آدمک ازاله وجودینی ضروری کورمش ، ابو مسلمی دولتی عباسیوںک لندن آلمق تهمتی ایله اتهام ایدرک (ابراهیم امام) : « هرکیمک صداقتندن شبهه ایدرایسه ک انی قتل ایت » یولنده موقع تطبیقه قونولان او امرینه توفیقاً کندیسنی قتله مستحق بولمشدی .

(منصور) برادری (ابوالعباس سفاح) زمانندہ بیلہ (ابومسلم) دن احتراز
 ایتکہ باشلایہرق لزوم قتلنی دوشومش ایدی . فقط برادری بو ایشہ تشبث
 ایدلمسنی موافق کورمامشدی . (سفاح) وفات ایدوبده انک یرینه (منصور)
 مقام خلافتہ کلنجہ انک اول (ابومسلم) ک قتلنی تصمیم ایتمش ایسده او صرده
 عمجہسی (عبدالله) طلب خلافتہ قیام ایلدیکندن مومالیہی عمجہسیلہ محاربهده
 استخدا مہ مجبور اولمشدی . (منصور) ابومسلمی عمجہسی (عبدالله) ک محاربهسنہ
 مأمور ایتکہ ایکی دشمنی بریرینه مسلط ایتمش بولنیوردی . بونلردن هانکیسی
 مقتول اولور ایسه دیکری تک بردشمن قاله جق ، انک قتلنی آرتق قولایلاشمش
 اوله جقدی . ابو مسلم (عبدالله بن علی) ایله محاربه بی ختامه ایردیرنجہ (منصور)
 شرحی تطویل مقاله باعث بر صورتله مومالیہی (خراسان) دن نزدینہ کتیرمش ،
 برده لر آرقه سنده مسلح آدم لر قویدینی حالده کندینینی پک امین ومطمئن بر
 زائر کبی حضورینه قبول ایتمش ، اوسته لقاہ قلیجنی کندینندن آلمش ، کندیمی
 ایله قونوشه رق اولا معاتبه ، صکره توبیخ طورینی طاقمش ، متعاقباً وقت
 معین کلدیکی زمان اللری بربری اوزرینه اورمش ایدی . پرده آرقه سنده
 اشارته منتظر اولان مسلح آدم لر همان میدانہ حیقہرق ابو مسلمی اتلاف
 ایتملردی (۱۳۷ هـ) . (منصور) ابومسلمک جسدمقتولنی بر کلیمه صاردیردقن
 صکره خواص رجالندن بضرلینی نزدینہ چاغیردق مومالیہی قتل ایتدیکنی
 انلره حس ایتدیرمکسزین قتلنی حقنده فکر ومطالعہ لرینی صورمشدی .
 اوذواتدن بری : «اگر باشندہ برقیله طوقونوبده حرص انتقامنی او یاندیرمش
 ایسه ک هر حالده اصلا میدان ویرمیه رک انی قتل ایتلمسک» مطالعه سنده بولمش
 ایدی . بونک اوزرینه (منصور) کلیمی آچیدیرمش ، او یولده بیان مطالعه
 ایدن ذات ابومسلمک فی الحقیقه اعدام ایدلمش اولدیغنی کوزیاه کورنجہ
 (منصور) ه : «بوکونی دور خلافتکک ایلک یوم حقیقینی عد ایتلمسک»
 دیمش ایدی [۱] .

(منصور) بو صورتله (ابومسلم) ک ایشنی بیتیرنجہ انی اعدام ایتکہ بیوک
 بر تهلکه قپوسنی آچدیغنی نظر تامله آلہرق آدم لرندن و طرفدارلرندن بر
 حرکت وقوع بولمسنہ منتظر اولمشدی . فی الحقیقه چوق زمان کچمدن ابو

مسلمك طرفدارانندن (راوندیه) نامیله معروف برکروه (منصور) ه قارشى
 براختلال چیقارمشردی . بوشورش ائناسنده مشاهیر رؤسادن (معن بن
 زائده) یتشوب مدافعه ایتماش اولسه ایدی (منصور) ك حیاتی بیوک بر
 تهلکده بولنهجقدی . (منصور) بو وقعده (راوندیه) دن اولان بتون
 ارباب شورشی استیصاله موفق اولمش ایسهده دیگر براختلالك ظهوریله حیانتك
 تهلکیه معروض قالمیجغندن امین اوله مدیغندن اوکبی وقایعك ظهورنده بر
 ملجأ مستحکم تشکیل ایتمك اوزره (بغداد) شهرینی انشا ایتدیرمش ایدی .
 متعاقباً خلافتی خاندان علویدن بسبتون قورتارمغه تشبث ایدرک عسکر سوقی
 ایله (محمد بن عبدالله) ی قتل ایلمشدی . مشارایله بر طرفدن علویلر ایله
 اوغراشیر ایکن دیگر طرفدن از جمله عمجه سی عبدالله داخل اولدینی حالده
 عباسیلردن دخی خلافته کوز دیکنلر بولندیغنی کوردهك بونلرکده ازاله
 رقابتلرینه لزوم کور یوردی . (ابو مسلم) هر نه قدر مشارایله عبداللهه
 غالب کلمش ایسهده قتلنه موفق اوله ماشدی . (منصور) مشارایلهه امانی
 حاوی بر نامه یی حاملأ ایکی اوغلی اكا کوندرمك حیله سیله نزدینه کتیرمکه
 موفق اولنجه حبسخانه یه آتمش ایدی . متعاقباً عمجه زاده سی اولوب کوفهده
 والی بولسان (عیسی بن موسی) نكده احراز خلافته طالب وقریبأ اعلان
 عصیانه عازم اولدیغنی صورت خفیّه و محرمانهده آکلادیغندن ایشی بیلمه مزملکدن
 کلهرك خواص رجالدن مکتوم طوتدیغنی بر طوزاغه دوشورمك ایچون کندیغنی
 نزدینه جلب ایتمش ، وصولنده اكا فوق العاده التفات و توجهده بولتمش ،
 حضورده بولندیغنی زمان موجود اولان بالمله رجال دولتی خارجه چیقاردرق
 انك ایله یالکز قانتجه : «ای عمجه زاده ! سنکله اویله بر ایش ایچون
 کوروشه حکم که انی یاپه بیله جک وبکا بو خصوصده معاونت ایده جک سندن
 بشقه کیمسه بوله میورم . سنک دوام اقبالک تم بقای خلاقم ایله قائمدر . شو
 حالده ایکیمزکده موقعمزی تأیید و تحکیمه خادم بو خصوصك اجراسنده سکا
 کاملأ اعتماد ایده بیلمی می ؟ » دییه صورمش و (عیسی) : «امیر المؤمنینك
 قولی می . هر نه امر ایدر ایسه اجراسنه حاضرم » جوابی ویرمش ایدی .
 منصور : « او حالده نی دیکله . عمجه من (عبدالله) ك حقمزده اولان حسن

نیتی بوزولمش . . اولیہ خائنانه تشبثانده بولنیورکه اعدامه چوقدن مستحق اولمشدر .
 وجودینی ازاله ایتمز ایسهک دولتمز ایچون راحت یوقدر . انی برابر آل . کوفیه
 کوتور . صکره کیزلیجه اعدام ایت « مطالعه سنده بولنش ایدی . (عیسی)
 امر واقعہ اطاعت ایدہ جکنی تأمین ایلدیکندن عمجہسی (عبدالله) کندیسنه
 تسلیم اولنش ، برابر آلوب کوفیه کوتورمش ایدی . (منصور) بو ایشده
 پک غدارانه بر مقصدہ خدمت ایدیوردی . عمجہسی (عبدالله) ی عمزادہسی
 عیسیاہ قتل ایتدیره جکدی . صکره ویردیکی امری انکار ایدہ جک ، عیسانی
 قاتل عد ایلہ جک ، ارتکاب ایتدیکی جنایتہ مقابل قتل ایدلک اوزرہ (عبدالله) ک
 برادرلری اولان عمجہلرینہ انی تسلیم ایدہ جکدی و بو حیلہ ایلہ ایکی رقیبکده
 وجودینی اورتدن قالدیره جقدی . ابراهیم امام طرفندن شک وشبہ اوزرینہ
 آدم اعدامی حقندہ و قتیله وضع اولنان اصول خلق آره سنده حقلی ، حقسر
 برچوق اتمامہ ، برچوق جنایاتہ وسیلہ اولور ایکن (منصور) طرفندن (عبدالله) ک
 قتلہ دائر بوسورتلہ صادر اولان امر عیسانی تردده دوشورمش ، ایشده فنا بر
 مقصد تعقیب ایلدیکی کندیسنه حس ایتدیرمش ایدی . بونک اوزرینہ عیسی ،
 اخلاقلرینہ ، اصابت فکریہلرینہ اعتماد ایتدیکی بعض ذوات ایلہ بو خصوص
 حقندہ استشارہده بولنش و عاقبتک پک وخیم اولہ بیلہ جکنی متضمن تلقی ایتدیکی
 نصیحتہ بناء عمجہسنک قتلندن چکینہ رک بالکنز انی حبس ایلہ اکتفا ایتمش ایدی .
 بر مدت صکره ، (منصور) قوردیغی پلانک اجرا آتہ باشلامق ایستر .
 عیساندن عمجہسنک تسلیمنی طلب ایدر . عیسی عبداللہی حیاً تسلیم ایدنجہ
 (منصور) ہرنہ صورتلہ اولور ایسہ اولسون ازالہ وجودینی لازم کوردیکی
 عمجہسنی تملی طوز اوزرینہ قورولمش بر او طہدہ اعدام ایلر [۱] .

(منصور) کندی نفسی ایچون تأمین حاکمیت ایتک مقصدیلہ قوللاندیغی
 بو کچی حیلہ و خدعہلرک ، ارتکاب ایتدیکی شدت و خونریز لکلرلر پک چوق
 امثالی واردر . عمجہسی (عبدالله) حقندہ یاپدیغی کچی امان ویردکن صکره
 نکت عہد ایدیوردی . او کچی برعہد شکنکی (واسط) دہ بنی امیہ والیسی
 بولنان (ابن ہیرہ) حقندہ دخی روا کورمش ایدی . (سفاح) احراز بیعت
 ایدنجہ برادرلی (منصور) ی موما الیہک محاربه سنہ کوندرمش ایدی . (منصور)
 ایلہ (ابن ہیرہ) آره سنده مذاکرات و مخبرات جریان ایتمش ، (ابن ہیرہ) نک

عباسیلر طرفدن امانه مظهرتی تقرر ایله‌رک (منصور) طرفدن کندیسنه برامانامه تسطیر ایدلمش ایدی. (ابن هییره) امانامه‌یی آلمش ایکن ینه اکا بر درلو امنیت ایدمه‌دیکندن قرق کون بو امانامه حقنده علما ایله استشاردهده بولمیش وصحته قانع اولنجه قبول ایدرک امضا اولمقی اوزره (منصور) ه اعاده ایش ، (منصور) ده (سفاح) دن آلدیغی مأذونیه بئاء امانامه‌یی امضالامش ایدی. (منصور) ابتدالرده بو امانامه‌نک احکامنی محافظه ایتمک ، عهد شکنلکده بولنماق ایستیوردی. لکن (اوصردهه برحیات بولنان) ابو مسلم ایشه قاریشه‌رق : «دوزکون بریوله طاش قورسه‌کز مرور وعبور کوچلشیر. (ابن هییره) بریوله طاش اولدیجه اویول امین وایی بریوک اوله‌ماز» مطالعه‌سنده بولمیش ایدی. (ابن هییره) امانی احراز ایدرک (منصور) ک نزدیک حالده عهد شکنک ایله قتل ایدلمش [۱] وبوخصوصه ینه «شک وشبهه اصولی» دائره‌سنده تطبیق حرکت اولمیش ایدی. کذلک اولجه کورلیدیکی اوزره‌بالذات (ابو مسلم) ه دخی امان ویرلمش ایکن «شک وشبهه قانونی» نه تطبیقاً بونک ده اعدامدن چکنلما‌مشدی. (منصور) ک عهد شکنکی عموم آره‌سنده پک بیوک برشهرت آلمشدی. خاندان علویدن (محمد بن عبدالله) ده اول ذکر ایتمدیکمزوجه ایله استحصال خلافته قیام ایلیدیکی زمان (منصور) قیام واقعدن قورقه‌رق مشارالیه امان ایله برابر بعض منافع تکلیف ایتش ایدی. محمد : «عجبا هانکی امانی ویره‌جکسک؟ (ابن هییره) یه، عجه‌ک (عبدالله) ه، (ابو مسلم) ه ویردیکنک امانلر کی‌می؟» جوابی یازوب (منصور) ه کوندرمش ایدی [۲].

کرک (ابو جعفر منصور) ، کرک (ابو مسلم) طرفدن تأیید حاکمیتده استعمال اولنان حیله وخونریزک انلردن صکره موقع اقتداره کان خلفای عباسیه طرفدن دخی مابه‌التطبیق برقانون حکمنده استعمال ایدلمش ایدی. مع هذا بو شدتلی وعهد شکنانه اجراءات حاکمیتده انلره قارشى رقیب طوران ذوات حقنده تطبیق اولتیوردی. حال بوکه عباسیلرک سائرلره قارشى اولان اجراءات ومعامله‌لری ایلریده کوروله‌جکی اوزره صوک‌درجه‌ده حقانیت وعدالت

دائرہ سندھ وقوع بولوردی. استحصال خلافتی قورانلر، یاخود انلره معاونت ایدنلر غیر قابل عفو بیوک بر مجرم عد اولنور، حیاتلری دائماً تہلکہ ده بولنوردی. بولنردن هرکیم نزد خلیفہ یه چاغیر یلیز ایسه کندینی اولومه محکوم عد ایدرک کیتمدن اول موت حاضرقلرینی یاپاردی.

(منصور)، اندلسده دولت امویہ یی تأسیس ایدن (عبدالرحمن بن معاویہ) ایچون دخی مابہ الاقتدا بر مثال تشکیل ایتمش ایدی. (عبدالرحمن) اولومدن قورتولمق اوزره عراقدن فرار ایدرک شام و آفریقا طریقہ اندلسه داخل اولمش ایدی. اورایه واریر و ارماز کندیسینه صادق اولان آدملرینک وبالخاصه (بدر) نامنده بولنان بر آزادلیسنک مظاهرت ونصرتلرینه مظهر اولمش، (ابومسلم خراسانی) دولت عباسیہ نك تأسیسنه نه نسبتده بیوک بر خدمتده بولنمش ایسه (بدر) دخی (عبدالرحمن) ه استحصال حاکمیت یولنده او نسبتده بیوک بر خدمتده بولنمش ایدی. فقط (عبدالرحمن) موقع اقتداره کلیر کلز (بدر) ک بتون اموالنی ضبط و مصادره، کندیسینی خپس، متعاقباً نفی و تبعید ایتمش ایدی. (بدر) صوک دم حیاته قدر منافده قالمشدی. (عبدالرحمن) عین معاملہ یی کندیسنه مظاهرت ایدن فرقه رؤسای حقتده دخی روا کورمش ایدی. بو بابده ایلریده معلومات ویره جکز.

خلفای عباسیہ یه تأیید حاکمیتده مظاهرت ونصرت ایدنلرک دوچار اولدقلری سوء عاقبت و خوزیزلک او قدر شهرتکیر وزبازرد اولمش ایدی که خلفا دخی لزومنده انی سویلکدن چکنمز لردی. خلفای عباسیہ نك آلتنجیسی اولان (امین) دولت عباسیہ سردارلرندن (طاهر بن حسین) ک (مأمون) ه مظاهرتده پک فدا کارانه بر یول طوتهرق خراسان اردوسنک قوماندانلغنی درعهده ایلدیکنی، (امین) ک عسکرینی مغلوب ایلدیکنی، دولتک زوالنه رمق بر اقدیغنی کورنجه کندیسنه بر نامه کوندره رک خلفای عباسیہ نك تأیید خلافتنه هرکیم بیوک بر فدا کارلقله مظاهرت و صادقانه خدمت ایتمش ایسه قتل و اعدامدن بشقه بر مکافات کورمدیکنی، بناء علیه یا اولیه بر عاقبتی کوز اوکنه آلهرق صرف مساعیده دوام، یاخود بو طرفدارانی ترک ایتمی لازم

کہ جگنی حاوی بر مکتوب یازوب کندیسنه کوندرمش ایدی [۱] . فی الواقع (مأمون) موما ایہ طاهرک سیف مظاہرت وفدا کاریسی ایہ زمام خلافتی بستون الہ آنجه ابومسلمک قتلندہ منصور طرفدن توسل اولنان عین سبب وبہانہ ایہ اعدامنہ چالشمش ، تربیہ کردہسی اولان بر کولہ واسطہسیاہ آبی تسمییدن چکنامشدی [۲] .

عباسیوں کے رہنما - قندہ کی طرز سیاست

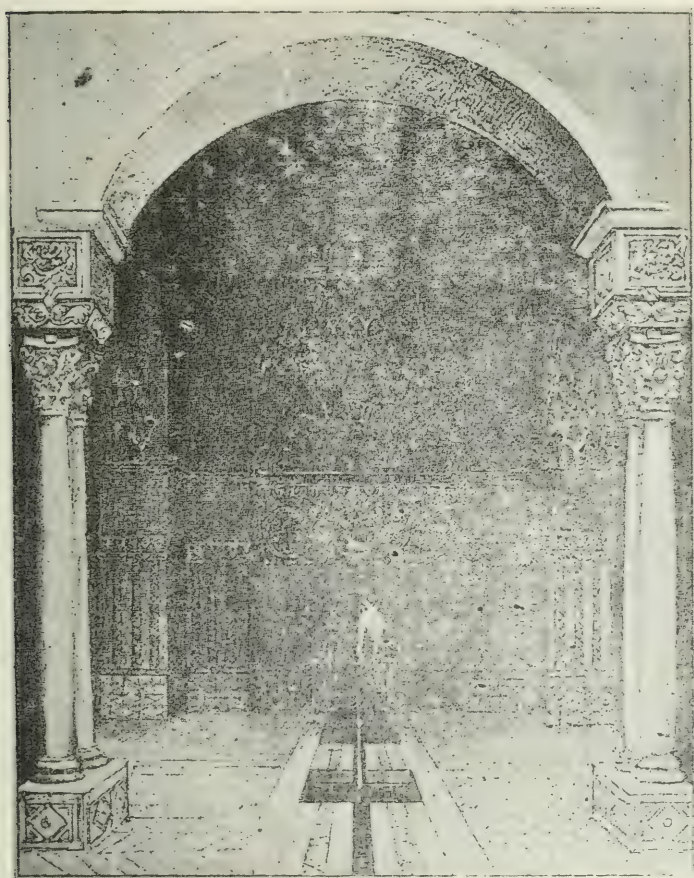
ایرانی موالی

دولت عباسیہ ، او میانہ موالی ، غیر مسلموں داخل اولق اوزرہ ، ایرانیوں وسائرہک مظاہرتلیہ تأسس ایش ایدی . بونلر بی امیہ دولتندن بک دلگیر اولدق لرنندن اندن انتقام آلق مقصدیہ اهل بیتہ نصرت ایشلردی . عناصر مذکورہک الہ مہمی ایرانیوں ایدی .

اسلامیتدن اول ایرانیوں ایہ عربلر

ایرانیوں ، سیاست وحاکمیت صاحبی اولوب تاسکی زمانلر دہ دولت تشکیل ، خلقی ادارہ ، قوانین ونظامات وضع ایشلردی . حاکمیت ودولتلی ، شان وشوکتلی اوقدر بیومش ایدی کہ یونان و روما حکومتلی کبی جهان قدیمک الہ بیوک ایکی دولتسہ محاربات متوالیہ بولمشلر ، بر چوق بیوک قوماندانلر ، علما ، حکما یتشدرمشلر ، علوم وفلسفہ قدیمیہ کندی . لسانلرینہ ترجمہ ایشلردی . فی الحقیقہ ایرانیوں تاریخک قرون اولاسندہ اشغال ایتدکلری موقع بیوکدی . سلالہ حاکملردن ، دہاقین واساورہدن ماعدایران حیات سیاسیہ سندہ بر طاقم خاندان عائللر کسب شہرت ایش ایدی کہ بونلرک الہ مشہوری یدی خاندان ایدی . مصر فرعونلری ، یونانیوں ، رومالیوں وسائرہ نصل نقوش کتابیہ ترک ایشلر ایسہ اسکی ایرانیوں اسکی پایتختلی اولان (اصطخر) شہرینک وسائرہ مدن قدیمہ لرینک خرابہ لری اوزرنده مدینتلیری ، شان وشوکتلیری کوستریراوکبی نقوش کتابیہ براقشلردی .

فارس ممالکی داخلندہ حدود اوزرنبدہ عراق و جزیرہ نیک بین النہرین اراضی سندنہ بر چوق عرب قبائلی موجود ایدی کہ بونلر ایرانلیلرک حمایہ سی آلتندہ اولہرق بر عرب حکومتی تشکیل ایتشلردی . بو حکومت مرکز ادارہ سی (حیرہ) شہری اولان (آل مندر) ، یاخود (مناذرہ) حکومتی ایدی .

سیچلیادہ زیزہ نیک عرب قصرینک داخل

بو مناسبتہ بناء ایرانلیلر ، حتی پادشاہلری بیاہ ، علی اکثر عربیہی اوکرنمکدن ، عربی شعر تنظیم ایتمکدن چکنمزلردی . روایتہ کورہ ملوک فرسدن (بہرام بن یزدجرد بن سابور) جرہ دہ بیومش ، عربیہی اوکرنمش ، عربی شعر

نظم اتمش ایدی [۱]۔ ایرانلیں کندی دیوانلرنده کتابت ، یاخود —
 باخصوص (کسری نوشروان) دورنده یمن قطعہسی ایرانلیں حاکمیتی
 آلتنه داخل اولدقندن صکرہ — حجاز ، یمن ، نجد عربلردن کسراںک
 نزدیکه کلنلرایله کندیلری آرسنده ترجمه وظیفه لرنده عربلردن مأمور استخدا
 میدلردی .

ایران دیوانلرنده استخدا اولنان عرب کتابتک المشهورلری مضریلردن
 (عدی بن زید) عابلسی ایدی . او صرلرده عربلردن یازی یازدییلنلر
 یک نادر ایکن کرک موما الیه عدی ، کرک پدر و جدی اک ماهر ارباب
 قلمدن ایدیلر . (عدی) نک بیوک پدری (حماز بن زید بن ایوب) حیره ده
 ملوک منازره دن (نعمان) ک کاتبی ایدی . بو وسیله ایله ایرانلیں نردند خاطرلی
 بر موقع صاحبی اولمش ایدی . اوغلی (زید) ی ، کوچک بر یاشده ایکن ،
 دوستلردن و فرس رجال دولتندن بر دهقانک دست حمایت و وصایتنه تودیع
 ایتدی . (زید) دهقانک اعتناسی سایه سنده ایکی لسانی ، یعنی عربی و فارسی بی مکمل
 اوکرندی . دهقان ، تربیه کردهسی اولان کنجک اقتدارینی کوردلرک (زید) ، مأمور
 ایدلمسنی کسران استرحام ایتدی . حال بوکه ایران دولتنده بو مأموریتنه مرزبه
 زاده لردن بشقه کیمسه نائل اولمازدی . (زید) بو مقامی اشغال ایتدکن
 صکره یارارلق و اقتدار کوستردی . دولتنده او قدر بیوک بر مقام صاحبی
 اولدی که کسری بیله مهاد امور دواتده کندیسی ایله استشاره ایدردی . موما
 الیه (عدی) نامنده بر اوغله مالک اولمش ایدی . انی مکمل بر تربیه ایله
 بیوتدی . اساوره زاده لرکی اکاسلا حشورلنی ، اسبوارلنی اوکرتدی . کسری
 (عدی) بی معیتنه آلدی . (مران) ده دیواننده کاتب یاپدی . (عدی)
 یاواش یاواش بیوک بر نفوذ صاحبی اولدی . (کسری) انی خواص
 رجالی ایله برابر حضوریتنه قبول ایدیور ، مهم مسائلک حلی ایچون روم
 حکمداریننه برهیت مخصوصه اعزام ایتک ایستدکجه انی برابر کوندر بیور ،
 عربلر ایله ایرانلیں آرسنده مناسبات مختل اولوبده عربلر طرفدن عصیان
 وقوع بولدقجه انی اصلاح بینه مأمور ایلور ، (حیره) دهکی عرب امیری
 وفات ایتدکجه ده کندیسی ایله استشاره ایلمکسزین انک یرینه خلف تعیین

[۱] مسعودی ۱۱۳ ج ۱

ایتموردی . حیره ملوکی ، یملی ، (عدی) ایسه مضری اولدقلرندن مومالیهک بو قدر بیوک بر نفوذ صاحبی کسلمسی حیره ملوکنک نأرء حسدینی اشعال ایلشدی . حقنده ایقاع ایتدککری مفسدتلر نتیجه سنده نهایت (عدی) کسری طرفندن اعدام ایدلدی . مومالیهین صکره یرینه اوغلی (زید) کسری طرفندن عرب ملوکنه اصدار اولنان محررات کاتبلیکنه و خاصه مستشارلغنه تعیین اولندی . عربلر هر سنه کسرایه معین بر ویرکی ویردکلرندن بونک وسأرءنک نظارتی (زید) . تودیع ایدلش ایدی [۱] .

والحاصل عربلر بعدالاسلام دولت تشکیل ایتدککری زمان ایرانلیلر عربلرک خدمتده نصل بولمشلر ایسه ایرانلیلرده قبلالاسلام دولت صاحبی اولدقلری زمانلرده عربلر انلره خدمت ایتمشلردی . کذلک عربلر بالآخره صاحب حاکمیت و سیادت اولنجه غرور ملتپرستانده نصل ایلری کیتدیلر ایسه ایرانلیلر دخی اسکی دور اقبال و اعتلالرنده عین غرور ملتپرستانه و متحکمانه یه زبون اولمشلردی . کندیلرینی حر ، افندی ، اقوام سأرءه افرادینی ایسه کوله واسیر عد ایدرلردی . مقام حاکمیتی احرازه موفق اولدقلن صکره شأبء غرور و تحکمه دوچار اولان و اقوام سأرءینی دون کورن ملترلر بویکی بر حال دأماً عارض اولمشلر .

بالآخره اسلامیتک ظهوریه دولت اکسره یرینه خلفای راشدین دولتی قائم اولنجه بو انقلاب ایرانلیلره - باخصوص بنی امیه دن کوردککری تضییق و تدلیلن صکره - پک کران کلش ایدی . ایرانلیلر هر فرصتده دولت امویه علیه اعلان عصیاندن کیری طورمازلردی . امویلر ارباب عصیانه قارشی عسکر سوق ایدرک تأدیب و تنکیللرنده پک ایلری کیدرلر ، انلری هر درلو ظلم و اعتسافه لائق کوررلر ، شهرلرینی منجنیقلر ایله دوکرلر ، اهلینسی قلیچدن کچیریلردی . بوتنکیلات نتیجه سنده (اسطخر) ه التجا ایدن ایران خاندانلرینک قسم اعظمی ایله اعیان اساوره نک اکثری اتلاف ایدلش ایدی [۲] . بودرجه افقای حیاته کیدیلن بر عنصرک آرتق دولت عاصیلرینه متأدیاً بر عنصر التحاق تشکیل ایتسی پک طبعی ایدی . مع هذا اولجه ویردی کمز ایضاحاتدن آکلشلدینی اوزره ایرانلیلر عباسیلرنامه وقوع بولان قیامدن بشقه هیچ بر عصیانده موفق

اولما مشردی . عباسیلره مظاهرت ایتملری ده یالکز امویلرک ظلم واعتسافدن ، نصیبت عربیه نك تحکم تفوقکارانه سندن قور تولوق ایچون دکل ، بلکه کافي السابق کندی عنصرلینه استرداد حاکمیت ایچون ایدی .

موالی فرسك امور دولته استخدای

عباسیلر ازمه سلطنتی اله کچیرنجه پایتخت دولترینی عراقده کندی طرفدارلری آره سنده اتخاذا ایدرک اولا کوفه ده ، بعده هاشمییه ده اقامت ایتملر ، بالاآخره (منصور) طرفندن دجله نهری اوزرنده بغداد شهری تأسس ایدنجه بوراسنی مقر خلافت اتخاذا ایتملر ، کندیلرینه ظهیر اولان ایرانیلری ، باخصوص خراسانیلری و بالخاصه (ابو مسلم خراسانی) نك معیتده ناملرینه استحصال خلافت اغورنده فداکارانه خدمته بولنان آدملری سزاوار اعتماد و تلطیف کوره رک بولری کندی معیتلرنده و مناصب مهمه دولته استخداده تردد ایتملریدی . دولت عباسیه ده مناصب عالیه اشغال ایدن ایرانیلرک مشهوری . وزیرای برامکدنک جدی (خالد بن برمک) ایدی . مشارالیه (ابو مسلم) ک معیتده حرب ایدن اردو قوماندانلرندن اولوب محاربات واقعه نك جمله سنده حاضر بولمش ، اهل بیته مظاهرتده بیوک بر بسالت و بارارلق کوسترمش ایدی . انک پدری بلخ مجوسیلرندن اولان (برمک) شهر مذکورده (نو بهار) نامیله شهرتیب اولان بر آشکده نك متولی و ناظری ایدی . کرک کندیسی ، کرک اوغللری بو عبادتخانه نك ساداتی ایله کسب شهرت ایتملریدی . (برمک) ایرانیلر آره سنده بک بیوک بر مقام صاحبی ایدی . اوغلی (خالد) قبول اسلامیت ایله رک (ابو مسلم) ک معیتده عسکرلک ایتدکدن صکره عباسیلره انتساب ایلمش ، عقل و حزم صاحبی بر آدم اولدیغندن انلرک جلب امنیتنه موفق اولمش ، (ابو مسلم) کبی نائرة احتراز و انتقاملرینی اشعاله میدان بر اقامش ایدی . (سفاح) خالده کوردیکی درایت و اقتداره بناء کندیسی وزیر (صدراعظم) تعیین ایتدیکی کبی مشارالیه دن صکره مقام خلافته کان (منصور) دخی ینه کندیسی وزیر اتخاذا ایلمش ایدی . (ابو مسلم) ک قتلندن صکره فارس ممالکنی استیلا ایدن کردلر ایله اجرا اولسان محاربه اثناسنده خالد

۱) (منصور) ه حسن خدمتده بولمئش ایدی [۱]. مشارالیهدن صکره وزارت انک اولاد واحفاندنده توالی ایدرک اولا اوغلی (یحیی) یه ، بعده اوغلمک اوغلی (جعفر) ه انتقال ایتمش وایلریده بیان ایده جکمز اسبا بدن طولاینی برامکدنک منکوبیتی بو صوکنجی ذاتک زمان وزارتنده وقوع بولمشدر .

عباسیلر کندی معیت خاصه لرنده دخی ایرانلیلری استیخدا مه رغبت ایتمشلردی . ایرانلی موالی وغلما نی معیت خاصه سننده ومهام امورنده الک اول استخدام ایدن خلیفه عباسی (منصور) ایدی . مشارالیه بونلری عمر بلك فوقده طوتمئش ایدی . کندیسندن صکره کلن خلفا - دولت عربیه نك سقوطنه قدر - بویولده اکاپیرو اولمشلردی . (منصور) ارتحالہ یاقلاشنجه اموانک ثلثنی ایرانلی موالیسنه وصیت ایتدیکی کبی [۲] انلره حرمت ورعایت اولمئسنده آریجه توصیه ایلئش ایدی . اوغلی (مهدی) یه توجیه ایتدیکی وصیتنامه ده ازجهله شو اخطار اتده بولمئش ایدی : « موالیکی نظر دقتدن دور طوتمه . انلره حسن معامله ، لطف والتفاتده بولون . انلری سکا یاقلاشدیر ، مقدارلرینی چوغالت . چونکه انلر فلاکت زمانلرنده سنمک قوتک ومدار اعتماد کدر .... بالخاصه خراسان اهالیسنه اهمیت ویر . زیرا بونلر بو دولتک تاسیسی اغورنده مال وجانلرینی بزدلن چکمنین الکصادق ظهیر و طرفدارلر کدر . بونلرک سکا اولان ارتباط ومحبتلرینی تحکیم ایتک ایچون دائماً کندیلرینه ایلیکده بولون . قصورلرینی عفو ، حسن خدمتلرینه مکافات ایله . انلردن وفات ایدنلرک رینه اوغللرینی واقربالرینی خدمتکده آل » [۳] .

خراسان اهالیسنک کندی همقوملرینه ترجیحاً خلافتی عباسیلرک نامنه استحصال اغورنده هر درلو فدا کارلقلرده ، محاربه لرده بولمئش اولملرینه مقابل عباسیلرک انلره فرط حرمت ورعایتده بولملری پک طبیعی ایدی . آنجق عربلر وهله اولاده ایرانلیلرک بودرجه یوکسلملرینک سبب وحکمتنی آکلا یه مامشلردی . بونلر خلیفه نك یانه وارد قجه خراسانلیلرک کال سربستی ایله کلوب کیتدکلرینی ، عادتاً خلیفه نك اقربا وتعلقاتی کی حضورینه کیروب چیققلرینی ، عربلرک ایسنه بالعمکس خلیفه قپوسنده طول مدت بکلتدیریلرک آنجق بیوک زحمت وانتظار دن صکره حضور خلیفه یه قبول ایدلکلرینی کوردرک دلکیر اولیورلردی . روایته

[۱] ابن خلکان ۱۰۶ ج ۱ [۲] الفخری ۲۱۰ [۳] ابن الاثیر ۷ ج ۶

كوره عرب شعرا سندن (ابونخیه) منصورك قپوسنده اوزون زمان بگلدیگی خالده حضور خلیفهیه دخول ایچون مآذونیتنه نائل اوله مامشدی . (منصور) ك حضورینه سربست سربست کیروب چیقان خراسانلیلر خلیفه نك قپوسنده اوستی باشی پژمرده بر اعرابی شكندده اولان بو شاعر ك حالنه ، قیافتنه باقه رق کندیسنی استهزایه آلیرلردی . بو صردهده شاعر ك دوستلرندن بری کندیسندن حال دولتی صورنجه (ابونخیه) « ایواه ! مکر کوله وموالینك دولتی ایتمش » جوابی ویرمش ایدی [۱] .

(منصور) ك اوغلی (مهدی) بر امر مهمك مذا کره سی ایچون خواص رجالدن مرکب بر مجلس مشورت عقد ایتدکجه اك اول مولی سوز سویلردی [۲] . ایرانلیلر سائر خصوصاتدهده بو صورتله بر موقع تقدم صاحی ایدیلر . خلیفه نك معیت خاصه مأمورلری ، رجال دولتی ، ارکان و اکابر حکومت هپ ایرانلیلردن تشکل ایتمش ایدی . دولتی ، دوائر حکومتی تشکیل و تنظیم ایدنلر ایرانلیلر ایدی . وزرا ، سردارلر ، والیلر ، باش کاتبیلر ، مابینجیلر ایرانلیلردن انتخاب اولنوردی . مناصب مذکره منصب خلافت کبی علی الا کثر پدردن اولاده انتقال ایتدیگی ایچون ایرانلیلر بودولنده کندیلرینی یابانچی کورمیورلر ، عادتاً بر ایران حکومتنده بولندقلرینی عد ایدیورلردی . بر طاقم ایرانی عائللر وزیرك ویا والیک ایله اشتهار ایتمش ایدی که برمك ، وهب ، قحطبه ، سهل ، طاهر و سائر عائللری او جمله دندی .

بتون امور دولت و زرانك رأی و تدبیرینه مربوط ایدی . وزرا ایستدکارینی نصب و عزلده سربست ایدیلر . وزارتیه هر کیم نائل اولور ایسه والیکلره کندی دوستلرینی ویا آدملرینی تعیین ایدردی . عباسیلر ك بو زماننده اصول اداره مملکت عدله مقرون بر انقلابه ، ظهر اولدیگی ایچون خلق امنیت واطمئنان بوله رق ساحه تجارت ، صنایع و زراعتده صرف مساعیه شتابان اولمشلر ، بنیامیه زماننده کچیردکاری تضیق و استبدادی اونو تمغه باشلامشلردی . حریت قول و فعل ، حریت دین و مذهب اطلاق اولمش ، عرب عصیتی دخی اورتدن قالدیرلمش ایدی . بناءً علیه اهالی راحت و آسایش ایچنده دمکذار اولمقده ایدیلر .

بالآخره ترك عنصری ایلریده کوستریله جکی اوزره (مأمون) ك دورندن صکره امور دولته استیلا ایدنجه ایرانلیلر هر نه قدر اسکی شوکت و نفوذلری غائب ایشلر سده دولته ینه بر نوع موقع و تأثیر صاحبی قالمشدر ، خلفانك خدمت خاصه سنده و دولتک مهم عمومیه سنده کاتبک و قوماندانلق کبی مأموریتلری اشغاله دوام ایشلردی . بوتاریخدن اعتباراً دولتک مناصبی آرتق ایرانلیله انحصار ایتموردی . مأموریتلر هر نوع مسلمانلره تعمیم ایش ایدی . بونلرک جمله سی « موالی » نامی ایله معروف ایدی . خلفا ویا امرایه کمال خلوص و فداکاری ایله خدمت ایدرلردی .

دولت عباسیه دورنده غیر مسلملر

ایرانلیلر دولت عباسیه بی تنظیم و دوائر حکومتی تأسیس و ترتیب ایتک ایستدکلری زمان حساب ، کتابت و جبات اموالده اقتدار و مهارت صاحبی بولنان عراق و شام قطعهلرینک اهالی غیر مسلمه سنه بو خصوصده محتاج اولدقلری کوردرک انلری بیوک معاشر ، احسان و عطیلهر ، نوازش و التفانلر ایله کندی خدمتلیینه دعوت ایشلردی . بو غیر مسلملر دولته سربستی مذهب اصولی جاری اولدیغی ، اختلاف مذهبدن طولانی کیمسه یه جبر و تضیق اجرا ایدلمدیکنی ، هر هانکی دین و مذهبدن اولور ایسه اولسون ارباب اقتدار و مزیت تقدیر ایدلمدیکنی کوردرک هر طرفدن عباسیلرک خدمته قوشمشلردی . فی الحقیقه عباسیلر بو ارباب معلومات و اقلامه دیوانلری ، چقلکلری تودیعندن چکنماشاردی .

دولت عباسیه دورنده یتیشن صرافلرک اکثری یهودی اولدیگی کبی دولت کاتبلری میاننده بر چوق خرسیتانلر موجود ایدی . بعضاً بر خرسیتان حربیه ناظریده اولیوردی . حتی بو نظارتده بولندیغی ائنده بعضاً او قدر بیوک بر مقام و نفوذ صاحبی اولیوردی که اسلاملر دن اولان اکابر رجال دولت انکالن اویمک ایچون اطرافه قوشارلردی . (مالک بن ولید) دولت عباسیه دورنده حربیه نظارتنه تعیین اولنان خرسیتانلردن ایدی . بو مقامه (معتزدد بالله)

طرفندن اصعاد ایدلمش ایدی . (اسرائیل نصرانی) دخی دولت مشارالیهانک حربیه ناظرلغنده بولنان خرستیانلردن اولوب بو منصبی کندیسنه (ناصرلین الله) توجیه ایتمش ایدی . بعض خرستیانلرده وزیر اعظملغه قدر ترفیع ایدلمشردی . او جمله دن (ابوالعلا صاعد بن ثابت) متقی بالله زماننده وزیر اعظم پایه سنی احراز ایتمش ایدی [۱] .

دولت عباسیه ده حکمران اولان بو اعتدال و تسامح دینی مصرده تشکل ایدن دولت فاطمیه سرایت ایتدیکندن بوراده دخی غیر مسلملر بیوک بر موقع اشغال ایشلردی . بو دولته ده بر چوق غیر مسلملر وزیر اعظم ، باش کاتب اولمشلر ، امور حکومتده بیوک بر نفوذ احراز ایتشلردی . ملوک فاطمیه دن (عزیز بالله) خرستیانلردن (عیسی بن نستورس) ی و موسویلردن (منشا) یی وزیر اعظم یامش ایدی . کرک خرستیانلر ، کرک موسویلر بو ایکی وزیرک دورنده اهمیت و نفوذ صاحبی اولمشلردی [۲] . (حاکم بامرالله) زماننده نائب سلطنت و وزیر اعظم اولان (برجوان) ک کاتبی (فهد بن ابراهیم نصرانی) دولت فاطمیه ده پک بیوک بر نفوذ و تأثیر صاحبی اولان غیر مسلملر جمله سنددی . (فهد) برجوان نامنه امرلر اصدار ایدر ، کندیسنه رئیس لقبی اطلاق اولنور ، امور دولته پک بیوک بر نفوذ کوستریردی . خرستیانلر بو آدمک زماننده اوقدر بیوک و اهمیتی بر موقع آلمشلر ایدی که بتون امور حکومت همان انلرک البته کچمش ایدی [۳] . فی الحقیقه کرک (حاکم بامرالله) ، کرک (حافظ بن محمد) دورنده امور دولت هپ خرستیان و موسویلرک النده بولنیور ایدی [۴] . اک چوق زمانلرده اردو مکتوبجیلککریته موسویلر تعیین اولنیوردی .

علی العموم خرستیان و موسوی و بالخاصه شام قطعه سی خرستیانلری اطباء ، حکماء ، مترجم و ارباب قلمندن اولوب خلفا طرفندن کندی معیتلرنده صورت مخصوصه ده استخدام اولنان ذواتی ده نظر دقتدن دورطو تامق اقتضا ایدر . اوچنجی جلده بیان ایتدیکمز اوزره شام قطعه سی خرستیانلری علوم و فونونی یونان ، فرس و سریان لسانلردن عربی یه نقل و ترجمه ایتمکه مدینت اسلامیه تک اعتلاسنه

[۱] تاریخ وزیرا ۹۵ و الفرج ۱۴۹ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۲۲ ج ۹ و سیوطی ۱۷ ج ۲

[۳] مقریزی ۴ و ۳۱ ج ۳ [۴] مقریزی ۴۰۶ ج ۱

پك بيوك بر خدمتده بولمشلردى . بونلر ممالك اسلاميه ده حكمفرما اولان سربستى اديان ، خلفا ورجال دولترلندن كوردكلرى قدر شناسانه التفات وتوجه سوقيله ، خريستان ، موسوى ، مجوسى ، سامرى ، صابى وسا ارددن

مصرده حكومت سوره ممالك بحريه دن سلطان (قلاون) ك شمعدانى

مركب اولدقلى حالده ، معارفپرور خلفا وامرانك اطرافه اوچوشه رق سايلرنده كال رفاهيت واسودكى ايله امرار حيات ايشلر وعلم و فنونه بي بها خدمات كزيده ايناسنه موفق اولمشلردى .

دولت عباسيه نك اولنده خلفا رؤساي روحانيه حقه ده دخى پك ملتفت وتوجهكار بولنورلر وانلرايله محبت ومجالسه دن چكمنزلردى . خلفاي عباسيه نك

دردنجیسی اولان (هادی) پک چوق زمانلرده اسقف (تیموتاوس) ی تزدینه دعوت ایدر، انکه مباحثات دینهده بولنور، اکا برچوق مسائل مشکه طرح ایلردی. (هادی) ایله (تیموتاوس) آرهسنده جریان ایدن بر چوق اوزون مناظره لر مذکور رئیس روحانی طرفدن یازیلان برکتبده محرردر. (رشید) [۱] وسأره دخی مومالیه ایله عین معامله ومباحثه لرده بولنورلردی. خلفای مشارالیه، بو حرکات مسامحه کارانه لریله، خرسیتیانلرک یکی کلیسا انشاسدن [۲]، ایام مخصوصده علناً آیین روحانی اجراسندن، خدمت دولتدن منعلری کبی حضرت عمر عهدنامه سنده وارد اولان تضيقات وتشدیداتک بعضلرندن صرف نظر ایتمشلر، انلر ایله الفت واختلاطی تسهیل ایشلرلردی. اودورلرده عیسویلرک مذهبه اودرجه حرمت اولنوردی که خرسیتیانلر طرفدن خلفایه بعض اعزا رسملری اهدا اولنجه خلفا او تصاویری قبولده بأس کورمز لردی.

عباسیلرک دورنده غیر مسلملر حقننده اجرا اولنان تضيقات

بونکله برابر عباسیلردن بعض خلفانک بالاده عرض اولنان احوال مدینتکارانه می سائر بعض خلفای عباسیه نك عهد نامه عمری یه تبعاً خرسیتیانلر حقننده تضيقات اجرا وکلیسالرینی هدم ایتلرینه مانع اولمامشدی. معلوم اولدیقی اوزره عباسی خلفا بر حاکمیت مطلقه ایله فرمان فرما اولیورلردی. او کبی حکومتلرده احکام حکمدارک اخلاق واطوارینه تابعدی. حکمدارلرک بعضلری لسبب، یاخود سببمز خرسیتیانلر حقننده توجهکار وملتفت طاورانقلری حالده دیگر بعضلری ده (هرون رشید)، (متوکل) ک یابدقلری کبی عکس معامله التزام ایده بیلیرلردی. از جمله ۲۴۷ سنه سنده وفات ایدن (متوکل) خرسیتیانلر حقننده پک شدتبی بر خلیفه، بلکهده بو خصوصده خلفای عباسیه نك اک شدتلیسی ایدی. مشارالیه ظهور اسلامیتدن حکره انشا اولنان کلیسالرک هدمنی امر ایتدیکی کبی خرسیتیانلرک خدمت دولتده استخاملرینی وایام مخصوصده خاچ چیقارملرینی منع ایتمش، خرسیتیانلرک قپولرینه تخته دن بر شیطان رسمنک قونولسنی، بالرنکنده صوندرمه کیملرینی، قوشاق باغلاملرینی،

تختہ دن معمول اوزنکیلی اکر لره بینملرنی ، ارککارک ، اصل البسه نکر نکنه مخالف آیری آیری رنگلرده ، هربری درت پارمق قدر ، ایکی یامه بی حامل بولملرنی ، خرسیتان قادینلرینکده بال رنگنده چارشف کیملرنی امر وخرستیانلری کمر قوشانمقدن وسأرهدن منع ایلش ایدی [۱] .

مع هذا (متوکل) طرفندن اجرا اولنان بو تضیقاتی غریب کورمامک اقتضایدر . زیرا مشارالیه بوکی تضیقاتی داخل قلمرو حکومتده بولنان عموم خلقه تشمیل ایتمش ، شیعه حقنده پک ظالمانه طاورانمش ، علما وارباب قلمی تنکیل وتدمیر ایلش ایدی . هله اهل شیعه حقنده پک متعصب طاورانلیغندن انلری شدتله قهر وتعذیب ایتمشدی . خرسیتیانلر بوخلیفه نکر زماننده انواع محنت وفلا کتله دوچار اولمشلردی [۲] . مع مافیه (متوکل) ک خرسیتیانلر حقنده بودرجه شدتلی طاورانمسی بسبتون سببیز دکلدی . حصص اهالی اسلامیہ سی ۲۴۱ سنه سنده شهر والیسنه قارشی اظهار عصیان ایتدکلری زمان وطنداشلی اولان خرسیتیانلرده بوتمرده انلره ظهیر اولمشلردی . والی کیفیتی (متوکل) ه یازنجه (متوکل) خرسیتیانلرک شهردن تبعیدلرنی ، کلیسالرینک هدمنی امر ایتشدی . ایشته بو عصیانه مظاهرت خلیفه مشار الیهک خرسیتیانلر حقنده شدتلی طاورانمسنه باعث اولان اسایدن برینی تشکیل ایتمشدی [۳] .

کذلک (هارون الرشید) زماننده حدود اوزرنده کأن اولان شهرلرده کی کلیسالرک هدمنه ، کرک البسه ده ، کرک خصوصات سأرده غیر مسلملرک اسلاملره بکرده ماملرینه دائر صدور ایدن اوامر دخی اوکی تأثیراتدن نشأت ایتمش ایدی [۴] . (رشید) بو تضیقاتی ، (صفین) ک قرب غریبسنده بولنان والیوم همان انقاضدن بشقه اندن بر اثر قلامش اولان (هرقله) شهرنده روملر ایله اجرا ایتدیکی محاربه دن عودتدن صکره اختیار ایلش ایدی . قرائن احوال دن آکلاشیلورکه روم ممالکی ایله ممالک اسلامیہ آرسنده کی حدود اوزرنده مقیم بولنان خرسیتیانلر اسلامارک احوالی تجسسه

[۱] ابن خلدون ۲۷۵ ج ۳ وابن الاثیر ۲۰ ج ۷ ومقریزی ۴۹۴ ج ۲

[۲] تاریخ المشرقه (ال یازیسی) ۱۴۶ [۳] ابن الاثیر ۸۲ ج ۶

[۴] مقریزی ۵۱۱ ج ۲

هممذهبری اولان روملره معاونت و کلیسالی ده بو تجسساته واسطه اتخاذ ایتیلردی . ایشته بوسبیه مبنی (رشید) انلردن انتقام آلمق اوزره تضییقاتی محتوی امرلر اصدار ایتیش ، شو قدرکه بو اوامری یالکمز حدودده مقیم خرستیانلره تخصیص ایلش ، اسلاملرک احوال و حرکاتی تجسس ایده مامک ایچونده انلرک اسلام قیافتندن بسبتون آیری برقیافتده بولملری حقدده بالخاصه شدتلی طاور ایتیش ایدی . یوقسه خلیفه (رشید) حد ذاتنده غیر مسلملر حقدده اک عادل و شفقتکار طاورانان خلفای عباسیه دن ایدی . بوکا دلیل اوله رق برادری (هادی) نک والیرندن بری مصرده بعض کلیسالی هدم ایتیش ایدی . (رشید) مقام خلافتده کلنجه او کلیسالیلرک تکرار انشاسنه امر ویرمش ایدی [۱] .

مصرده دخی خرستیانلر بالاده بیان ایتدیکمز وجه ایله حریت مذهبه سایه سنده نفوذلی و خاطرلی دورلر کچیردکلری کبی دیگر بعض دورلرده برطاقم اسبابه بناء آنک عکسنه اوله رق پک محتلی و ظالمانه معاملاتده معروض اولمشلردی . این روحانیلرنده ، کلیسالرنده تضییقات کوردکلری دورلرک اک اسکینی ۳۹۵ سنه سنده ملوک فاطمیه دن (حاکم بامرالله) ک زمان حاکمیتی ایدی . بو تضییقاتک سببی حکمدار مومالیه دورنده ذکر ایتدیکمز اوزره امور دولته خرستیانلرک پک بیوک بر موقع اشغال ایتلرندن ایلری کلش ایدی . خرستیانلر مناصب دولته ترقی ایده ایده وزرا کبی بیوک بر موقع و نفوذ، بیوک بر ثروت صاحبی اولمشلر ، کرک (عیسی بن نستورس) ، کرک (فهید بن ابراهیم) زماننده هر شیده اسلاملره یاریش یاپمغه ، انلر ایله پنجه لشمکه باشلامشلردی . حدت ایتدیکی زمان جنت درجه سنده آثار شدت کوسترمک معنای اولان (حاکم بامرالله) نهایت غضبه کله رک مومالیهما عیسی و فهیدک قتلنی امر ایتدیکی کبی بتون خرستیانلر حقدده شدتلی تضییقاتده بولندی . خرستیانلری عیار و قوشاق کیمکه اجبار ، شعانین یورطوسنده این روحانی اجراسندن منع ایتدی . کلیسالرده بولنان اوانی سیم وزر و سائره بی مصادره ایدرک بیت الماله مال ایلیدی . خرستیانلری کوله و جاریه ساتون آلمقدن منع ، کلیسالرینی هدم

وکندیلرینی قبول اسلامیته اجبار ایتدی . انلره بوکبی دها بر چوق تضییقات شدیدہ روا کوردی [۱] که خرسیتیانلر دها اول هیچ بر زمانده او قدر ظلم واعتساف کورما مشلردی . احتمال که مدنیت اسلامیته اعتلاسی دورلرنده خرسیتیانلرک دوچار اولدقلری تضییقاتک اشدتلیسی ده بوایدی . بونکه برابر بو ظلم واعتساف او پارلاق مدنیتک شان بلندیته تقیصه ویره مز . چونکه بو تضییقاتی ارتکاب ایدن آدم انی بیلهرک دکل ، حماقت ویا جنت سوقیه بائمش ایدی .

اسلاملر ایله روملر آردسندہ او صردلرده بر حربک وقوعی ایله روملرک بعض جوامع اسلامیہی واز جمله استانبولده بولنان بر جامعی هدم و تخریب ایلری (حاکم بامرالله) ک بیان ایتدی کمز صورتده خرسیتیانلر حقدہ شدتلی تضییقات اجرا ایتسنہ باعث اولمش ایدی . (حاکم) روملردن انتقام آلمق مقصدیلہ قلمرو حکومتی داخلندہ تخریب ایلدیکی کلیسالر میاننده قدسده کائن اولان قیامہ کلیساسنی ده یققدیرمش ایدی . فقط مشارالیهدن صکره مقام حاکمیتہ (ظاهرلاعزاز دین الله) کلنجه روملر ایله ۴۱۸ سنہ هجریه سنده بر معاهدہ صلحیه عقد اولندی . استانبول جامعی ایله قیامہ کلیساسنک اعاده انشاسی ، (حاکم) زمانده قبول اسلامیته اجبار ایدیلن کیمسه لردن آرزو ایدنلرک تکرار خرسیتیانلغه عودت ایتلرینه مساعدہ اولنمشی بومعاهدہ احکامنجه هر ایکی طرفجه قبول ایدلدی . بونک اوزرینه پک چوق کیمسه لر خرسیتیانلغه عودت ایلدیلر [۲] .

احتمال که بو تضییقاتی اتخاذ و تطبیقه (حاکم) ی سوق ایدن اسباب پک اهمیتسز بر شی ایدی . فقط حاکم متصف اولدینی تعصب و حماقت سوقیه او اسبابی بیوتمش ، کلیسا هدمی ، آدم قتلنه قدر ایلری کیتمش ایدی . مشارالیهک افعال مجنونانه سی اسلام اولان رعایاسنده طوقونوردی . چوق دفعه لر آثار جنتدن بشقه برشی ایله قابل تاویل اولمان مضحک بر طاقم تکالیفی اسلامارده تحمیل ایدیوردی . (حاکم) اسلاملری ملوخیا ، جرجیر نامیه معروف اولان سبزه یمکدن ، شربت یاپوب صائمقدن منع ایتدیکی کبی قادینلری ده

شیق کیوب چارشولردن مرور ایتکدن منع ایش ایدی . ینه او آثار جتدن اولق اوزره مشارالیه اسلافه لعنت اوقومسنى ، بو لغتلك جوامع ومساجدك ، دكانلك ، مقابريك قبولرينه يازلسنى امر ايش ایدی . هر حالده يو وامشالی افعال (حاکم) ك اختلال عقلنه دلیل ایدی . مع هذا بو اوامر ولوکه بك ضعيف اولسون سبیدن خالی دکلدی . مثلاً ملوخیانك اكلنى منع ایتسنى شیعه علویه نك دشمنی اولان (معاویه بن ابى سفیان) ك بك زیاده سودیکى بریمك اولدیغندن ایلری کیوردی . چونکه دولت فاطمیه شیعی بردولت ایدی . كذلك (جرجیر) نامیاه معروف اولان سبزدنك منعی ده انك ام المؤمنین حضرت عائشه یه منسوب اولسنه بناءً ایدی . خلفای عباسیه دن (متوکل) ك نامنه منسوب بر نوع یمك دخى مشارالیهك شیعه دشمنی اولسنه بناءً منع ایدلمش ایدی . شربتك منع اعمال واستعمالنه كنجه حضرت علینك بو شربتن نذرت ایش اولسنى منعی موجب اولمشدی [۱] . حاکم ارتكاب ایتدیكى سائر انواع حماقت وغرابی ده اكا كوره قیاس ایدیكز . خرسیتانلر حقنده روا كورولن تضیقات ایله کلیسالینك هدمی دخى اوقیلدی . مع هذا (حاکم) کلیسالی بیقیدردقدن صكره بك اهمیتسز بر سبب ایله ویا بلا سبب تکرار اوکلیسالك انشاسنى امر ایتدكدن ماعدا [۲] اسلامیتی قبوله اجبار ایدیلنلك تکرار اسكى دینلرینه دوغملرینه ده مساعده ایش ، بونك اوزرینه بر چوق کیمسه اسكى دینه عودت ایش ایدی . بو امر ومساعده یوقاریده كورلدیکى اوزره اوغلی (ظاهر) ك زماننده وقوع بولمشدر . بو قیلدن اولان افعال غریبه دن اولق اوزره (حاکم) بر طاقم مدرسه لر انشا بو مدرسه بر طاقم فقها ومشایخ عین ایتدكدن صكره اومشایخ وفقهای قتل و بو مدرسه لری ده هدم وتخریب ایش ، چارشو وبازارلری كوندوز قاپاتدیردق کیجه آچدیرمش ایدی . خلق بو باللری اوزون مدت چکمش ایدی [۳] . احوال وحرکاتی ، افعال واجراآتى بو درجه غریب وغیر معقول اولان بر آدمك روا كوردیکى شدت و تضیق بر دولت ویا ملت ایچون الیه شین صایله ماز .

[۱] مقرزى ۳۴۱ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۸۶ ج ۹ [۳] سیوطى ۱۷ ج ۲

بونکله برابر کرک خرسیتان ، کرک موسویلرک دوچار اولدقلری اک شنیع ومدهش تضییقات قرون اسلامیة وسطاده دور انحطاط وتقهقرده وبالخاصه حروب صلیبیه دن صکره وقوع بولمش ایدی . چونکه حروب صلیبیه هر ایکی ملت آرسنده نأرؤ تعصبک آلوانمسنه پک بیوک برسبب تشکیل ایلشدی . بر طرفدن خرسیتانلر بو وسیله ایله اسلاملرک کندیلرینک فوقنده بر موقع تقدم ورجحان طوتدقلرینی ، اسلام رجال حکومتک کندی دینلرینه تعرض وتضییقات اجرا ایتدکلرینی حس وتقدیر ایلشدر ، دیگر طرفدن ایسه اسلاملر خرسیتانلرک فرنکلره کیزلیجه ایفا ایتدکلری معاوتی نظر تأمله آلهرق انلری تشکیل وتدمیره قالدیشمشلردی . مثلاً شام ایله رخص آرسنده کائ (قارا) بلدهسی خرسیتانلری حرب ایله مشغول اسلاملرک چوجقلرینی سرقت ایدرک کیزلیجه فرنکلره فروخت ایلشلردی . بناءً علیه وقتناکه ملک ظاهر ۶۶۴ سنه سنده بر محاربه دن عودتی ائناسنده اورادن مرور ایتدی ، مذکور بلده نیک نهب وغارت ایدلمسنی ، ارککلردن بیوکلرینک قتل ، کوچکلرینک اسیر آتخاؤ اولتمسنی امر ایلدی . او صورتله اله ایدیلن کوله لر مصرده ترکلر آرسنده بیویه رک او تاریخدن بر آز زمان صکره عثمانیلر طرفدن تشکیل اولنان یکیچریلرک عسکرلکی کبی انلردن عسکر و امرای عسکریه تیشدیرلدی [۱].

مذکور محاربه لردن صکره ممالک اسلامیة ده اسلاملر ایله غیر مسلملر آرسنده بغض وعداوت او قدر آرتمشدی که هر طرف دیگر طرفه ایصال اذیت ومضرتدن بشقه بر شی دوشونمامکه باشلامشدی . مملکتده کی حکومت اسلام اولدیغدن خرسیتانلر بالطبع مغلوب اولیورلردی . بر شهرک بر اسلام محله سنده بر حریق وقوع بولدقجه خرسیتانلر ایله موسویلر بویانغینی ایقاع فعلی ایله اتهام ایدیلرک حکومت طرفدن انلرک ویاخود کلیسالرینک احراقی امر اولتوردی [۲]. اساساً بودرجه تعصب او قرون مظلومه نیک مقتضیاتندن ایدی . چونکه دول عیسویه دخی اسلاملری کندی مملکتلرنده عین معامله ، یاخود ده شدتلیسنه دوچار ایدرلردی . بر چوق دفعه ، خرسیتانلرک اله دوشن اسلام اسیرلری خرسیتانلغی قبول ایتک ایچون قتل ایله تهدید اولتورلردی [۳].

[۱] ابوالفدا ۴ ج ۴ [۲] مقریزی ۸ ج ۲ و ابوالفدا ۱۱۷ ج ۴ و سراج الملوك ۱۸۴ [۳] ابن الاثير ۲۹ ج ۷

خرستیانلر قوه جبریه ایله بر اسلام شهرینی فتح ایتدیکجه چاکلرینی جامعلرده چالارلردی [۱]. اندلس خرستیانلری اسلاملر اوزرینه غلبه چالدقلری زمان انلری یهودیلرک طاشیدقلری برعلامت مخصوصهینی طاشیمغه مجبور ایتدکاری کبی اک صوگ غالبیتلرندهده اسلاملری ، یا خرستیانلغی ، یا اولومی قبولده مخیرقلمشدر ، اسلاملرده عموماً خرستیان اولمشلردی [۲] .

عوامک خرستیانلر حقنده تصملری

دها اول ویردیکمز معلوماتدن آکلاشدیغی اوزره اسلام خلفا وامراسی الکزیادهحاکمیت وریاسته اهمیت ویردکلرندن مدنیت اسلامیه نک اعتلامی دورنده علوم قدیمهینی عربیه نقل وبالخاصه طبابت ، حساب وکتابت ایچون غیر مسلملره احتیاج حس ایدرک انلری امور دولته استخدام وانواع حرمت و اعزازه مظهر ایلدکلری حالده دیکر طرفدن اسلاملری انلره ترجیح و تقدیمندنده کیری قالماملری . نصل که دولت امویه عربلری عرب اولیان اسلاملرک فوقده طومتمده ایدی . ایشته بو سببدن اسلاملر ایله خرستیانلر آره سنده حسد ، رقابت توردمشدی . ایکی ملته ، یاخود ایکی مذهبه مقرر اولان بالجمله ممالکده اوکی بر رقابت ، بر محاسبده نک ظهوری پک طبیعی برشی ایدی . بو تحاسد ورقابت الی یومنا هذا اوشکلده دوام ایتکده دز .

بو رقابت اولا خلفا وامرانک اطرافنده کچین علما ، شعرا ، مغنین ، کتاب ، محاسبین کبی حرف علمیه ویاخود حرف صنایعیه اربابی آره سنده ظهور ایتمشدی . شرفا ، اغنیا ، رجال دولت آره سنده ایسه پک نادر اوله رقی تعصب ، یاخود رقابت وقوع بولوردی . بونلر هرکسه دین ومذهب دکل ، آنجق اقتدار ولیاقت نقطه سندن باقارلاردی . مثلا شرف موقع و سمو نسبتی کوسترمک اوزره خلیفه عباسی (قادر) ه :

عطفاً امیر المؤمنین فائنا	فی دوحه العلیاء لانتفرق
ما بیننا یوم الفخار تناوت	ابدأ کلانا فی المعالی معرق
الا الخلافه میزتک فائنی	انا عاطل منها وانت مطوق

ایاتی یازہرق خلیفہک خلیفہ اولمقدن بشقہ کندیسندن فضلہ هیچ برشرقی
 حائر اولدیغنی سویلین تقیب الاشراف (شریف رضی) مشاہیر ادبادن (ابو اسحق
 صابی) یی صابہدن اولدیغنی بیله بیله !

أرأیت من حملوا علی الاعواد أرأیت کیف خبا ضیاء الوادی
 مطلعی ایله باشلایان پک پارلاق برقصیده ایله اکا مرثیه خوان اولمقدن

مصرده حکومت سورن ممالیک بحریه دن سلطان (قلاون) ک شمعدان

چکنامشدی . مع مایه برطاقم عوام ناس احفاد نیدن برشریفک صابہدن
 بر آدمک وفاتنه مرثیه یازمسی اوموقع شرافتله متناسب کورمامشدی . فقط
 (شریف رضی) بو سرزنشه قارشى : « بن انک دینته دکل ، آنجق فضل

وعرفاته مرثیه سویلدم « جواب صوابی ویردرک فضل و عرفان هر زرده کورولور ایسه کورلسون اكا حرمت ایدمك لازم كله جكنی قطعی برافاده ایله آکلاتمشدی [۱].

عوام خلق و امالی ویا انلرك قوتیسه بر موقع ویا منصب صاحبی اولان کیمسه لره کانیجه بونلر خرسیانیلره قارشى تعصب کوستریور ، ولاتاموزتزدنده انلری اضراره چالیشیورلردی . رأس کارده بولنان ذات ارباب حزم ودرایتدن ایسه بونلرك مفسدتلیرینه قولاق آصمازدی . روایته کوره ۲۸۴ سنه سنده بغداد اهالی اسلامیه سی بر خرسیانی حضرت نبی سوکمک تهمتی ایله اتهام ایدرك اوصره لرده (معتضد) ك وزیر اعظمی بولنان (قاسم بن عبیدالله) دن اوخرستیان حقنده جزای شرعینك اجراسنی طلب ایلمشلردی . فقط وزیر اعظم متهمك براتنه قناعت حاصل ایتمش اولمیدرکه طلب واقعی ترویج اییدی . مسأله خلیفه یه ایصال ایدلمش ، بیوک بر اهمیت کسب ایتمش ایدی . کیندك اوچنچی عصر هجری ابتدالرنده اندلس ملوک امویه سنیدن (حکم) والیرندن برینی غیر مسلملر حقنده ظلم ونعدی ارتکاب ایتمدیکندن طولانی صلب ایلمش ایدی [۲].

فقط وقتاکه دولت سن شیخوخته یا قلاشمغه باشلادی بوتعصب عوامدن خواصه انتقال اییدی . چونکه بوصره لرده استحصال منفعت ایچون اولیای امورك نظر توجه والتفاتى آثار اقتدار و لیاقت ابرازندن زیاده منافقلى ، تبصص ، مفسدت اجراسیله قازانیله بیلوردی . دولت اسلامیه ده دین ایله سیاست آیری آیری شیلر اولدیغندن بویولده استخدام اولنان وسائطك مؤثری دیندن عبارت اولمش ایدی . بناءً علیه بعض منافقار کندیلرینی صوكد درجده متدین کوسترمك ایچون ادیان سائره یی ذم و تقییح ایدرلردی . رأس کارده بولنان ذاتده صاف دل و جاهل ایسه بوتلقینانه قاپیله رق ادیان سائره اربابی حقنده ظلم واعتسافده بولنور ایدی . ایسته بوسبیه مبنی دولت شیخوخته یا قلاشدجه غیر مسلملر وبالخاصه خرسیانیلر علیهنده کی تعصبده اونستنده آرتیوردی . قرون اسلامیه وسطاده وقوع بولان محاربات صلیبیه یی متعاقب بوتعصب برشکل حاد آلدیغندن آرتق رجال حکومت و مناصب علمیه وسائره اربابی بو دوردن

[۱] ابن خلکان ۱۲ ج ۱ و ۲ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۱۰۷ ج ۶

اعتباراً غیر مسلمملری علناً تحقیر ایتمکے ، تذلیلارنده پک ایلری کیتمکے ، انلره عادتاً دشمن معاملہسی یایمغه باشلامشلردی . دیناً مختلف فقط وطناً مشترک اولان ایکی طرف آرهسندہ نفرت و عداوت او قدر یرلشمش ایدی که خرسیتیانلر آرتق هر نه صورتله اولور ایسه اولسون دولترلندن قورتولمغی تمی ایدیورلردی . بناً عامیه ۶۵۶ تاریخ هجر یسندہ تاتارلر بغدادک فتحنه کلدکری زمان غیر مسلملرک میلی انلره متوجه بولنیور ایدی . بونفرت ، بوعداوت بالخاصه انقلاب اخیردن ، یعنی بر عصر وکسور زماندن بر آز اول باخصوص مدنییدن اوزاق اولان جہتلرده حتی معاملات رسمیهده بیلہ پک زیاده بیومش ایدی . (دیار بکر) ده وفات ایدن یر خرسیتیانک دفنی ایچون مساعدهی متضمن محلی محکمہ شرعیہسندن صادر اولان بر رخصتنامهیه علمادن بردوست واسطه سیلہ مطلع اولدق . غرباتبه بناً بوجه آتی نشر ایدیوروز :

« دیار بکرده جانب شرع شریفدن کفره سریان مطرانسه . ای نظر ومعتقدجه مکروه اولان کیمسه ! طائفه منفوره کزدن یعقوب نامنده کی کافر ملعون کبروب هلاک اولدیغندن جئه کریمه سنک زیر زمینہ ادخالی ایچون محله سنک مختاری طرفندن وقوع بولان استرحام اوزرینه خراجی استیفا اولمئش وهر نه قدر زیر زمین بیلہ مسفورک جئه خبیثه سنی قبولدن استکفاف ایدرایسهده . طوپراق اوزرنده براقلمسی ده افساد هوایی موجب اولهرق غیر جائز بولمئش اولدیغندن کندی محله مخصوصه کزده مذهب باطلکمز وجه ایلہ زمزه جهنمه دفن اولندیغنده کیمسه طرفندن ممانت ایدلامک اوزره اشبو رخصتنامه اعطا قلندی » « فی ۲۶ جمادی الاولی سنه ۱۲۰۳ »

شمدی شو عصر حاضرده هانکی اسلام ، هانکی خرسیتیان بوکا مطلع اولورده نایت چرکین و مستغرب کورمز ! بور رخصتنامهی بزه اخبار ایدن ذاتک صدق افاده سنه اعتمادمز اولسه ایدی تعصیک بودرجه غلیظ و مستکرده ترینه بزه اینانماز ایدک . فقط قاهرده مقیم دیگر بردوستمزده مصرده کی پطریقخانه لرده بوکا مشابه عبارلر ایلہ محور برچوق رخصتنامه لرک محفوظ بولدیغنی بزه تأمین ایدرک بوبابده کی استغراب و حیرتمزی بردرجهیه قدر تخفیف ایلدی . مع هذا بوتعصب عصر حاضر انقلابی متعاقب یاواش یاواش زائل اولمغه باشلادی .

ملکتر من مدینه احرار کمال ایتدکجه بوکی احوالک بستیون زوالپذیر اولاجنی
تطعياً مأمولدر .

خرستیانلرک یکدیگرلرینه حسد و رقابتلری

بونکله برابر مدنیت اسلامیة نك اعتلاسی اثناسنده خرستیانلره روا کوریلن
اذی و تضییقاتک اسباب حقیقیه سی تدقیق ایده جک اولورسه کز بر چوق
مسائلده سبب حقیقینک عراقده کی نسطوری، یعقوبی کبی طوائف عیسویه نك
بربرلری حقدده ایقاع ایتدکلری مفسدتلر و افترا لردن ایرلی کلدیکنی کوررسکزه .
حتی پک چوق دفعه لر بالذات خرستیانلردن موقع و نفوذ صاحبی اولانلر
کندی هم مذهبلی حقدده اسلام رجال حکومتدن زیاده ظالم و غدار
طاورانیرلردی . نته کیم ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) ک طیبی عیسوی
المذهب (عیسی بن شهاب) سرای خلیفه ده بومقامی احرار ایدنجه فرصتن
بالاستفاده متردپولید و ایستقوپوسلره پنجه صالهرق پاردرلینی، ماملکارینی صویغه
باشلامشدی . حتی (نصیین) متردپولیدینه یازدینی بر مکتوبده کلیمساده
بولنان طایت قیمتدار اواینک کندیسنه اعطاسنی مصرأ طاب و تمهید مقامنده
اولهرق دخی « سن بیلمیورمیسک که پادشاهک حیاتی المدهدر . ایسترسم
آنی خسته ایدر ، ایستر ایسم تختده بر اقریم » دییه تحریر ایشدی . فقط
متردپولید مکتوبی خلیفه نك مابینجیسی اولان (ربیع) ه کوندردیکندن
خلیفه یه کوستریله رک طیب سرایدن طرد و تبعید اولنمق صورتیه جزا دیده
ایدلشدی .

دولت عباسیه دورنده یتیشن مشاهیر اطبادن (بختیشوع بن جبرائیل)
ایله مترجم شهیر (حنین بن اسحق) آره سنده جریان ایدن بر حال دخی او
نوعدن وقوع بولان اک چرکین احوال دن عد ایدیلیر . (حنین) خلیفه
(متوکل) ک تزدنده پک خاطرلی و نفوذلی بر موقع احرار ایتمش ایدی .
(بختیشوع) انک بو اقبالی چکمدیکندن سائقه حسدله انی دخی بر واسطه
ایله اوموقدن دوشورمک ایستر . بو مقصدده وصول ایچوندده قوجاغنده
حضرت عیسانی حامل حضرت مریمک یاغلی بویادن بر رسمنی پایدردق
تعین ایتدیکی بر زمانده هدیه قیلندن خلیفه یه تقدیم ایلک اوزره آدم لردن برینه

تودیع ایتدکدن صکرہ خلیفہ نک نزدیکہ کیدر. اوشاق تصویرى حضور خلیفہ یه کوتورنجہ (بختیشوع) اورادہ حاضر بولنور. تصویرى کندى الیسه آلیر، (متوکل) ک اوکنه قور. خلیفہ رسمه باقنجه پک زیادہ بکنیر. (بختیشوع) اوئنادہ تصویرى دفعات ایله اوپمکه باشلار. (متوکل) رسمى یچون اوپدیکنى کندیسندن صورار. (بختیشوع): «سیده العالمین ک رسمى اوپمزسم بشقه هانکی رسمى اوپرم؟» جوانی ویریر. (متوکل): «عموم خرسیتیانلر بویله سنک کبی یاپارلرمی؟» دییه صورنجہ (بختیشوع): «اوت، بلکه ده دها زیادہ آثار حرمت کوستیرلر. حضور کزده بولندیغ اچون اوپولده بن دها ایلری کیده مدم. فقط بز خرسیتیانلر بو تصویره بودرجه آثار تعظیم کوستیرر ایکن سزک نان نعمت و لطفکز ایله یاشایان بر آدم واردر که بوکا قارشى حرمتسزک کوستیرر، تصویرک اوزرینه توکورر. اوپله بر زندیق ملحددر. وحدانیت السیهیه قائل اولدیغی کبی آخرتک وجودینه ده اینانماز. دین، پیغمبر طانیدیغی حالدہ خرسیتیان نامنی طاشیر» جواننده بولنور. (متوکل): «بودیدیکک آدم کیمدر؟» دییه رک واقع اولان سؤالنه ایسه (بختیشوع): «حنین بن اسحق اولدیغی» اخبار ایدر. (متوکل): «حنینی نزدیکه چاغیره جغف. حقیقت دیدیکک کبی چقه جق اولور ایسه کندیسنی حبسه اترق حقدہ اشکنجه و تزیقات اجراسنی امر ایدہ جکم» دیر. (بختیشوع) انک درحال جلب ایدلامسنی، بر ساعت صکره چاغیرلسنی استرحام ایدر. (متوکل) استرحام واقعی قبول ایلر. بونک اوزرینه (بختیشوع) اورادن چقه رق (حنین) ک نزدیکہ کیدر. خلیفہ یه بر تصویر مقدس اهدا ایدلدیکندن، خلیفہ نک او تصویرى بکندیکندن، تصویر خلیفہ نک یاننده قاله جق اولور ایسه ایکیده برده «ایشته بوسزک اللهکز و والده سی دکلیدر؟» دییه رک خرسیتیانلری تحقیر ایدہ جکندن بحث ایتدکدن صکره: «خلیفه بو تصویرى نصل تلقی ایدیورسکز؟» دییه واقع اولان سؤالنه «بوکبی تصویرلر حاملره، کلیسالره و سائرہ یه قونیلور. بونلره هیچ اهمیت ویرمه یز» جوانی ویردیکنی، خلیفہ «اوحالده اوزرینه توکور» دیسی اوزرینه رسمه توکوردیکنی بیان وشاید کندیسی ده خلیفہ نک نزدیکہ چاغیرلوب اوکبی بر تکلیفه معروض اولور ایسه عین حرکتده بولنسنی طب و توصیه ایلر. (حنین) انک دیدکارتیه اینانیر

و خلیفہ کنڈیسی چاغیروب تصویرہ تو کورمسنی امر ایدنجہ بلاتردد رسمہ تو کورر۔ خلیفہ درحال (حزین) ی ر آلتندہ کی زندانہ کونڈیرر۔ متعاقباً اوزمانک، جائلیقی (پطریقی) اولان (تیودوسیوس) ی احضار ایدر۔ جائلیق تصویر ی کورر کورمز آغلاہرق اوزون اوزادیہ اویمکہ باشلار۔ بعدہ تصویر ی الہ آلہرق خلیفہ نک ازدیاد عمر و شوکتہ دائر قائماً اوزون بر نطق ایراد ایدر۔ خلیفہ انی اوطورمغہ دعوت ایلر۔ جائلیق تصویر ی قوجاقلامش اولدینی خالدہ اوطورر۔ رسمک کنڈیسنہ احسان اولمسنی استرحام ایدر۔ خلیفہ بورسم اوزرینہ تو کورن۔ برکیمسہ نک ہانکی جزایہ مستحق اولہ جغنی کنڈیسندن صورنجہ جائلیق : « بونی یابان کیمسہ موازنہ عقلیہ سی یرتدہ۔ خرسیتیان بر آدم ایسہ انی کلیسیاہ۔ کیرمکدن، جسد مقدسی تناولدن محروم ایتدکنڈن ماعدا خرسیتیانلرک اکا؛ مناسبدہ بولمیرینی دہ منع وحقندہ تضیقات اجرا ایلزم » جوایی ویریر۔ خلیفہ برعطیہ ایلہ برابر تصویر ی جائلیقہ ویریر۔ جزا اولمق اوزردہ (حزین) ک دکنک وقامچیلر ایلہ ضرب اولمسنی، خانہ سنک تخریبینی، قعر زندانہ آلمسنی۔ امر ایدر۔ (حزین) خلی مدت زندانہ قالیر۔ نہایت (متوکل) ک خستہ دوشمسی ومداوائی ایچون کنڈیسنہ لزوم کورلمسی اوزرینہ زنداندن اطلاق اولنور [۱]۔

حریت ادیان

کرک خرسیتیانلر، کرک مذاہب سائرہ ازبانی حقندہ شدت وصولتیہ۔ مشہور اولان (متوکل) ک بو موقعدہ کی حال وطوری بو شکلدہ اولور ایسہ۔ اعتدال و مسامحہ ایلہ معروف اولان سائر خلفا ازباب دیاناتک معتقدات و آیینلریتہ۔ البتہ دہا زیادہ مساعده پرور و حرمتکار طاورا بمشلدی۔ (حزین) حقندہ۔ کتابمزک دیگر پریرندہ ویردیکمز معلوماتدن مستبان اولدینی اوزرہ خلفا خرسیتیانلری قبول اسلامیتہ اجبار ایتمک شویلہ طورسون کنڈی دینلریتہ متمسک اولمیرینی کمال شدتہ آرزو ایدرلر و میلاد عیسی، شعانین کبی بیوک بایراملردہ۔ اجرا اولنان آیینلرہ اشتراک ایلہ برابر سانکہ انلر ایلہ بر ملت کبی تزکاہلرہ۔

برابر چبقارلردی [۱] . بو حال یالکز عراق وشام قطعہ لرینه مخصوص دکادی . مصر لیلر دخی خرستیانلرک سنوی بایراملرینه خرسیتیانلر قدر اهمیت ویریرلردی . بوراده کی خلفا میلاد عیسی و غطاس Fête de l'Épiphanie یورطیلرنده خلقه هدیه لر طاعیدیرلر ، بتون مصر لیلر برلکده اظهار سرور وشادمانی ایدرلردی [۲] .

حکومت بر مؤسسہ خیریه ، باخصوص خسته خانه و امثالی کبی مؤسسات انسانیہ تأسیس ایدنجه بو مؤسساتدن اسلاملر قدر غیر مسلملرده حصہ دار ایدیلردی . حکومت بو مؤسساتی مسلم ، غیر مسلم هر ایکسی ایچون تأسیس ایدردی . فقط هر ایکسی ایچون کافی کورلمینجه اوزمان اسلاملر ترجیح اولتوردی [۳] .

بونکله برابر اسلاملر مدنیتلرینک اعتلاسی دورنده هر هاتکی دین ومذهبن اولور ایسه اولسون کندنی رعایالری آرسنده حریت ادیان قاعده سیله عامل اولشلردی . نبی امیه دورنده پاره تحصیل ایچون عرب اولمانلر حقنده بونجه شدت وتضیقات اجرا ایدلدیکی ائاده بیله دینده تعصب سوقله ادیان سائرہ اربابندن بر جماعتک اسلامیتی قبوله اجبار ایدلدیکی ایشیدلماشدر .

بالعکس عراق والیسی (خالد قسری) وسائرہ حقنده ویردی کمز معلوماتدن آکلاشادیغی اوزره غیر مسلملر بر التفات وتوجه مخصوصه مظهر ایدیلردی . خلفای عباسیه کلنجه بونلر سائر خلفادن زیاده اعتدال مسلک و حریت ادیان طرفداری اولدقلرندن زمانلرنده مجوسیلر وسائرہ طرفندن تلقین ایدیلن بر چوق بدع دینیه میدان آلدیغی کبی بر چوق فرق اسلامیہ دخی توره مشدی . خلفای عباسیه آرسئنده حریت ادیانہ اک زیاده طرفدار اولان (مأمون) ک سربستی فکریسنه بائیکلز که کندیبی شیعی ایکن وزیر اعظمی (یحیی بن اکثم) سنی ، دیگر وزیر اعظمی (احمد بن ابی داود) معتزلی ایدیلر [۴] . خلیفه مشارالیهک خلق قرآنه قائل اولان معتزله یه ظہیر اولمسی سربستی ادیانہ ندرجه طرفدار اولدیغی کوسترمکه کافیدر . قرآن عظیم الشانک مخلوق اولدیغی اسلامیتده ایلک ادعا ایدن کیمسه حضرت نبی ی سحر ایتدیکی روایت اولنان (لیلد اعصم) نامنده

[۱] ابن الاثیر ۱۱۳ ج ۸ و الفرج ۱۵۶ ج ۲ [۲] مقریزی ۴۹۴ ج ۱

[۳] طبقات الاطبا ۲۲۱ ج ۱ [۴] ابن خلیکان ۲۲۴ ج ۲

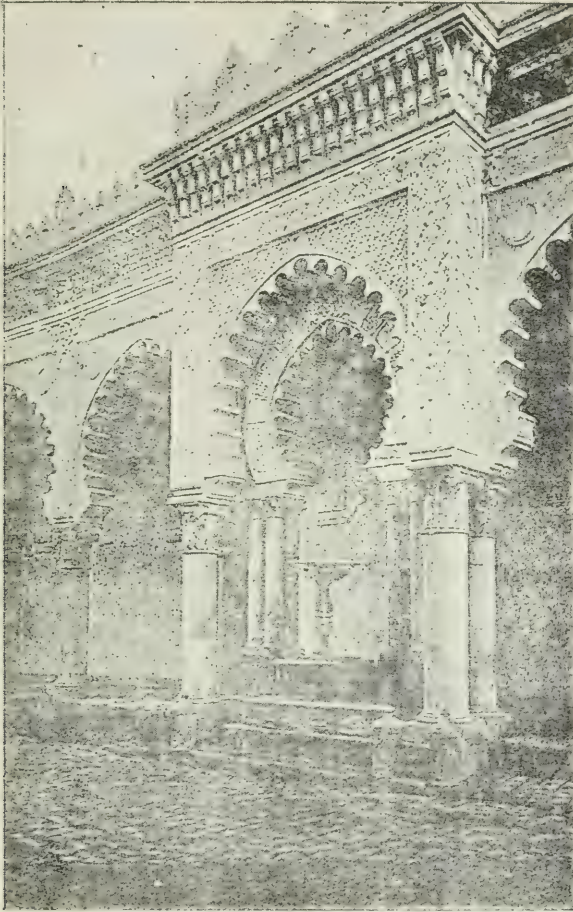

بر موسوی ایدی. بو آدم تورات ایچونده مخلوق، یعنی صکره دن موضوع دیر ایدی. بعده بو ادعای قرآن حقدوده ایراد ایلدی. ادعای مذکور (ایید) دن برادر زاده سی (طالوت) ه، بوندن ده (ابن سمعان) ه، بوندن دخی (هشام بن عبدالملک) زماننده یتیشن (جعده بن درهم) ه منتقل اولدی. بوصوک کیمسه قرآنک مخلوق اولدیغنی، بشریتک فوقنده برشیئی محتوی اولدیغنی، فصاحت و بلاغته قارشى انسانلر عاجز بولمدقلرینی، انسانلرک او بلاغته، بلکهده فوقنده آثار فکریه و قلمیه وجوده کتیره بیله جکلرینی سويلمکدن چکنا مشدی [۱]. (هشام) جعدک بو جرأتکارانه ادعالرینه قارشى غضبه کلدیکندن قتل ایدلک اوزره انی عراقین والیسی (خالد قسری) یه کوندیریر. فقط (خالد) انی قتل ایتیموب حبس ایتمکه اکتفا ایلر. (هشام) مطلقا قتلنی امرایدیر. بونک اوزرینه (خالد قسری) قربان بایرامنده (جعده) ی حبسدن چیقاردق نماز قیلدقن صکره: «بوکون جعدبن درهمی قربان کسمک ایستیورم. چونکه جناب حقک حضرت موسای مخاطب و حضرت ابراهیمی یار و خلیل اتخاد ایتدیکنی ادعا ایدیور» دییه رک انی قربان کبی ذبح ایلر [۲]. اک صوک خلیفه اموی (مروان بن محمد) مقام خلافته کلنجه اوده جعد کبی قرآنک مخلوق اولدیغنی ادعا ایدیوردی [۳]. خلفای عباسیه دن (مأمون) خالق قرآنه قائل اوله رق معتزلیه مظاهرت ایتدی کبی ده ها صکره جالس سریر خلافت اولان (وائق) ده بویولده عتزالیه مذهب اولمشدی. احتمال که (مأمون) ک مذهب معتزلیه میلی معلمی (ابن مبارک) ک اثر تلقیناتى ایدی. (وائق) ک بو ذهانی عامه کتب کبی کیران کلدیکندن (مأمون) ه (امیر الکافرین) دینلیدی کبی ده (کافر) لقبی اطلاق اولنوردی [۵]. روایت کوره مشاهیر له کبی ده (عباده مخنث) برکون (مأمون) ک حضورینه کیره رک: «افر منی شی صاغ اولسون!» دیر. (مأمون) «کیم وفات ایتدی؟» دییه صورده عباده: «قرآن وفات ایتدی؟» انک ایچون مخلوق دیمور میسکیز؟» بویولنده بولنور. (مأمون) لطیفه طرزنده واقع

[۱] مفرزی ۳۴۶ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۱۲۳ ج ۵ و ۲۸ ج ۷

[۲] ابن الاثیر ۲۰۴ ج ۵ [۳] ابن الاثیر ۱۳۱ ج ۶ [۴] ابن الاثیر ۸ ج ۷

اولان بو جراتی خوش بولیہرق (عبادہ) یی قپو طیشاری ایتدیریر [۱].
 (متوکل) زمانندہ ایسه بالعکس بوکبی افکار و مسالک حقندہ شدتلی تضیقات
 وتنکیلات دوری باشلادی. اسلاملر ایکی فرقه‌یه آیرلمشلردی. خلفا معتزله نك

جزایرده کی جامع کبیرک جبهه‌سی

وخلق قرآنه قائل اولانلرک علیهنده فوق‌العاده التزام شدت ایدرلردی. ارتق
 مخلوقیت قرآنی هرکیم ادعا ایدر ایسه کافر عد اولنور، طعن و ذمه، جزایه
 لایق کورولوردی.

والحاصل دولت عباسیه‌نک اوائلنده، باخصوص مدنیت اسلامیہ‌نک اعتلاسنه

مصادف اولان زمانلرده، افکار عمومیه دیانتلر حقنده فوق العاده سربست ایدی. هیچ برکیمسه تابع اولدیغی بر دیانتدن ویا بر فکر دیندن طولانی شایان تکدیر ویا واجب الاجبار کورلمزدی. بعضاً برخانده هر بری بر مسلک دینییه سالک بر قاچ قاردش بولنور، کوزل کوزل کچینیرلردی. مثلاً (ابوجمد) ک آلتی اوغلی واردی. بونلردن ایکسی شیعی، ایکسی مرجئی، دیگر ایکسی ده خارجی ایدیلر [۱]. هر حالده دولت عباسیه نك کرک مسلم، کرک غیر مسلم بالجمله رعایا حقنده کی طرز سیاستی خاطر نوازلق، عدالت، رفق اوزرینه مؤسس ایدی. بو کتابک ایکنجی جلدنده عباسیلرک ایلك خلیفه لر ی طرفدن رعایا حقنده کوستریلن معاملات عدل و رفقدن بر طاقم مثاللر ذکر ایتمشدک عباسیلر ایرانیلره و علی الخصوص ارباب نفوذدن اولان سائر موالییه - بالخاصه حکومت بونلرک انه کچدکن صکره - خاطر نوازلق ایله معامله ایلرلردی. خلفا بونلری مناصب عالییه، هر نوع الثقات واکرامه لائق کوربیور، امور حکومتده ایستدکلری کی اجرا آتده بولملرینه مساعده ایدیورلردی. فقط ولوکه مفسدت طریقیه اولسون انلردن برینک صداقتدن شبهه ایدنجه برنجی دور عباسی وزراسندن اولان بر میکیلر و سائر حقنده یاپلدیغی کی کمال شدله انی محو و تکیلدن چکنمیورلردی.

عباسیلرک دورنده عصیت عربیه

نفره برلیقه سی

(منصور) عربلرک عصیت صاحبی اولدقلرینی، برآرده برلشیرلر ایسه دولتی اله اله رق ایستدکلرینی یا به بیله چکلرینی، حق طلبده، ظلمی علناً قتیجده جرات اربابی اولدقلرینی، تعدی و تحقیره متحمل اولدقلرینی نظر دفته اله رق انلره پک بیوک برامیت ویریورلردی. مشارالیه دها اول کورلدیکی اوزره تحکیم بنیان سلطنت اغورنده بر طاقم افعال غدارانه و خونریزانه ارتکابندنده کبری قلماش ایدی. فکر عدالت و حیثیت ذاتیه صاحبی اولانلر بالطبع

بواجرا آتدن ممنون اولمبورلردی . عربلرک حقسزلق وتعدی یه قارشى سکوت ایتدکلرینه دال اوله رق انلردن ایشیتدیکی بعض اخطارات ده کندیسنی . دها زیاده اندیشه دار ایتمش ایدی . (منصور) برحیج اثناسنده کیجه لین کعبه ده طواف ایدرکن برینیک : « اللهم ! روی ارضه ظهور ایدن بنی وفساد ، حق ایله اهلی آره سنده ارباب حرص وطمع طرفیدن وضع اولنان موانعدن طولایى سکا عرض شکایت ایدرم » دیدیکنی ایشیدیر . اورادن مسجد طرفه کچر . بو سوزلرک قائلنى نزدیکه چاغیردرق کندیسندن ایضاحات ایستر . اعلان شکایت ایدن شخص (منصور) دن امان آلیقدن صکره : « حقه مانع اولان سز سکز » جوانی ویریر . (منصور) : « هر نوع ثروت وسامانه ، اسباب سعادت ورفاهیه مالکم . وسائط استغنائک جمله سی المده ایکن بنده حس طمع بولمسنی نصل تصور ایدم بیلورسک ؟ » دییه صورار . مشتکی : « جناب حق اسلاملر ایله اموال مسیلمینی . یدکزه امانت ایتمش ایکن سز کندیکز ایله اسلاملر آره سنده حائل اولق ایچون طاشدن دیوارلر ، دمیردن قپولر ، مسلح یساقجیلر وضع ایلدیکز . انلره حضوریمه یالکز فلان وفلان ذاتلری ادخال ایدیکز امرینی ویردیکز . مظلوملرک ، حق صاحبلرینک ، آچلرک ، چلاقلرک ، ضعفا وفقرائک حضورکزه دخولرینه ایسه مساعده ایتمورسکز . حال بوکه هر مسلمک الکزده کی پارندن برحق واردر الح » جوانی ویریر .

ایشته بو وامثالی وقوعات عربلرک جرأتلرینه (منصور) ک نظر انتباهنی جلب ایتدیکی ایچون تذلیللرینی دوشونمکه ، تذلیله خادم حیللر ایجادیله اشتغال ایتکه باشلامشدی . عربلرک یعنی ومضریلر داخل اولق اوزره نسلبرینه ، رتبه ومقاملرینه کوره معاشرینی حاوی دولته بر دیوان مخصوصلری واردی . (منصور) علویلر ایله خوارج وسأرهدی مغلوب ، بغدادی بنا وتحکیم ، داخل شهرده عسکر ایچون اقامتکاهلر انشا ایدرک دولتی تأیید ایلینجه عرب مسأله سی ایله اشتغاله لزوم کوردی . او صرده عساکر دولت یمزلی ، مضری ، خراسانی اولق اوزره اوچ بیوک فرته دن متشکل ایدی . بالتصادف عسکرک بر قسمی ۱۵۱ سنه سنده بر اختلال چیقاره رق (منصور) ه بغدادده کی (باب الذهب) قصری اوکنده قارشى کادیلر . (منصور) دولتک عسکر قوتیله تأسس ایتدیکنی ، عسکر برآرده کله جک اولور ایسه خلافتی لندن

آله بیله جکلرینی ، عسکری فرقه لر دن هر برینک طلب خلافت ایدن علوی لر دن و سائر مدن برینه میل پرورده ایتدیکنی ، عمومی بر اتفاق ایله دواتی عباسی لر دن آلق کوچ برشی اولدیغنی کمال اندیشه ایله کوز اوکنه آدرق اوکی عصیانلرک تکرر ایده بیلمسندن خوف و تلاشه دوشدی .

اوصرده عباسی لرک اک مسنی اولان (قثم بن عباس بن عبدالله بن عباس) خاندان عباسی ارکانی اوزرنده تقدم مطلق واک بیوک نفوذ و تأثیر صاحبی ایدی . (منصور) عسکرک اطاعتسز لکندن ، بونلرک دولت علمینده وقوع اتناق لری احتمالندن بجنه بو خصوصه اتخا ذی ایجاب ایدن تدابیر حقتده (قثم) ک فکر و مطالعه سنی صورتی . قثم : « بر تدبیرم وار . اجرادن اول سکا سویلر ایسه م اندن فائده دن زیاده مضرت کورولور . سکا سویلدن اجراسنه مساعده ایلر ایسه ک هم مقام خلافتک تحکیم اولونور ، همده عسکر سندن قورقغه باشلار » مطالعه سنده بولنور . (منصور) : « بنم دورمده بکا معلومات ویرمکسزین برشی یا منغی جائز کوررمیسک ؟ » دییه صورنجه (قثم) : « یا بکا امنیت ایدرسکز ؛ یا ایتمزسکز . امنیت ایتمورسه کز بنمه استشاره ایتمالیسکز . امنیتکز وار ایسه اوخالده ایستدیکی یا منغه بنی سر بست براقکز » جوابی ویریر . (منصور) قتمه بو بولده دوشندیکی تدبیری یا منغه مساعده ایدر . (قثم) حضور خلیفه دن چیقارق کندی خانه سنه کیدر . کوله لر دن برینی یانه چاغیریر : « یارین بنن اول خلیفه نک سراینه کیت . . بنم سرایه کیروبده رتبه و پایه صاحب لرینک بولندقلری موقعک اورتیه سنه واردیغمی کورنجه همان یانه کل ، بئندیکم قاطرک کمنه آصیل . « پیغمبر باشی ابور ، عباسک باشی ایچون ، امیر المؤمنینک باشی ایچون طوروب مسوسنی دیکله بکز » دییه باغیر . سکا باغیرده جنم ، سنی تکدیر ایده جکم ، اورنجه سینه آدیرمه ، آصیل مقده ، سؤالده دوام ایت : « هانکی لری مری بولور ؛ یئیلیرمی ، مضری لرمی ؟ » صور . سکا بو سؤالک جوابی ویریر . « صرار ایت . جواب ویریر ایسه م اوزمان براق ، کیت . بومأموریتی سکا ایضا ایدر ایسه ک کندیکی آزاد ایدلش عدایه » تعلیماتی ویریر . کوله آدیلمه لرت وجه ایله حرکت ایدر . نهایت (قثم) : « طیبی مضریلر ده اتمتار و شرف لیدر لر . چونکه حضرت پیغمبر مضری لر دن ایدی . کعبه معظمه مضری لرک ایچنده بولنور . خلیفه الله ده مضری لر دن در »

بواجرا آدن ممنون اولیورلردی . عربلرک حقسزلق وتعدی یه قارشى سکوت ایتدکلرینه دال اوله رق انلردن ایشیتدیکی بعض اخطارات ده کندیسنى ده ا زیاده اندیشه دار ایتمش ایدی . (منصور) برحیج ائناسنده کیجه لین کعبه ده طواف ایدرکن برینک : « اللهم ! روی ارضه ظهور ایدن بنی وفساد ، حق ایله اهلی آره سنده ارباب حرص وطمع طرفدن وضع اولنان مواعدن طولایى سکا عرض شکایت ایدرم » دیدیکنى ایشیدیر . اورادن مسجد طرفه کچر . بو سوزلرک قائلنى نزدینه چاغیردرق کندیسندن ایضاحات ایستر . اعلان شکایت ایدن شخص (منصور) دن امان آلیقدن صکره : « حقه مانع اولان سز سکز » جوانی ویریر . (منصور) : « هر نوع ثروت وسامانه ، اسباب سعادت ورفاهیه مالکم . وسائط استغنائک جمله سى المده ایکن بنده حس طمع بولمسنى نصل تصور ایده بیلورسک ؟ » دییه صورار . مشتکی : « جناب حق اسلاملر ایله اموال مسلیمنی . یدکزه امانت ایتمش ایکن سز کندیکز ایله اسلاملر آره سنده حائل اولمق ایچون طاشدن دیوارلر ، دمیردن قپولر ، مسلح یساقجیلر وضع ایلدیکز . انلره حضوریمه یالکز فلان وفلان ذاتلری ادخال ایدیکز امرینى ویردیکز . مظلوملرک ، حق صاحبلرینک ، آچلرک ، چلاقلرک ، ضعفا وفقرائک حضورکزه دخوللرینه ایسه مساعده ایتدیریکز . حال بوکه هر مسلمک الکزده کی پاردهن برحقى واردر الخ » جوانی ویریر .

ایشته بو وامثالی وقوعات عربلرک جرأتلرینه (منصور) ک نظر انتباهنى جلب ایتدیکی ایچون تذلیللرینى دوشونمکه ، تذلیله خادم حملهلر ایجادیله اشتغال ایتکه باشلامشدى . عربلرک یمنى ومضریلر داخل اولمق اوزره نسلبرینه ، رتبه ومقاملرینه کوربه معاشرینى حاوی دولته بر دیوان مخصوصلری واردی . (منصور) علویلر ایله خوارج وسأره نی مغلوب ، بغدادی بنا وتحکیم ، داخل شهرده عسکر ایچون اقامتکاهلر انشا ایدرک دولتی تأیید ایلنجه عرب سألله سى ایله اشتغاله لزوم کوردی . او صرده عسا کر دولت یمنى ، مضری ، خراسانى اولمق اوزره اوچ بیوک فرقه دن متشکل ایدی . بالتصادف عسکرک بر قسمی ۱۵۱ سنه سنده بر اختلال چیقاره رق (منصور) ه بغدادده کی (باب الذهب) قصرى اوکنده قارشى کادیلر . (منصور) دولتک عسکر قوتیه تأسس ایتدیکنى ، عسکر برآرديه کلهجک اولور ایسه خلافتی لندن

آله بیه جکلرینی ، عسکری فرقه لردن هر برینک طلب خلافت ایدن علویلردن و سائر دن برینه میل پرورده ایتدیکنی ، عمومی بر اتفاق ایله دولتی عباسیلردن آلق کوچ برشی اولدیغنی کمال اندیشه ایله کوز اوکنه آدرق اوکی عصیانلرک تکرر ایده بیلمسندن خوف و تلاشه دوشدی .

اوصرده عباسیلرک اک مسنی اولان (قثم بن عباس بن عبدالله بن عباس) خاندان عباسی ارکانی اوزرنده تقدم مطلق واک بیوک نفوذ و تأثیر صاحبی ایدی . (منصور) عسکرک اطاعتسز لکندن ، بونلرک دولت علمبنده وقوع اتناقلری احتمالندن بخله بو خصوصده اتخاذای ایجاب ایدن تدابیر حقتده (قثم) ک فکر و مطالعه سنی صورتدی . قثم : « بر تدبیرم وار . اجرادن اول سکا سویلر ایسه م اندن فائده دن زیاده مضرت کورولور . سکا سویلدن اجراسنه مساعده ایلر ایسه ک هم مقام خلافتک تحکیم اولونور ، همده عسکر سندن قورقغه باشلار » مطالعه سنده بولنور . (منصور) : « بئم دورمه بکا معلومات ویرمکسزین برشی یا بختی جائز کوررمیسک ؟ » دییه صورنجه (قثم) : « یا بکا امنیت ایدرسکز ؛ یا ایتمزکز . امنیت ایتمورسه کز بمله استشاره ایتمایلیسکز . امنیتکز وار ایسه اوخالده ایستدیکی یا بغه بی سربست بر اقلکز » جوابی ویریر . (منصور) قتمه بویولده دوشندیکی تدبیری یا بغه مساعده ایدر . (قثم) حضور خلیفه دن چیقارق کندی خانه سنه کیدر . کوله لردن برینی یانه چاغیریر : « یارین بندن اول خلیفه نک سراینه کیت . . بئم سرایه کیروبده رتبه و پایه صاحب لرینک بولندقلری موقعک اورته سنه واردیغنی کورنجه همان یا بمه کل ، بیندیکم قاطرک کمنه آصیل . « پیغمبر باشی ابور ، عباسک باشی ایچون ، امیر المؤمنینک باشی ایچون طوروب مسه و سنی دیکله بکز » دییه باغیر . سکا باغیره جنم ، سنی تکدیر ایده جکم ، اور بئم سنینه آلدیرمه ، آصیل مقده ، سؤالده دوام ایت : « هانکیلری مری بولور ؟ یئیلیرمی ، مضریلرمی ؟ » صور . سکا بو سؤالک جوابی ویریر : « بئراصرار ایت . جواب ویریر ایسه م اوزمان براق ، کیت . بو مأموریتی سکا ایضا ایدر ایسه ک کندیکی آزاد ایدلمش عدایه « تعالجاتی ویریر . کوله آلدیرر ایت وجه ایله حرکت ایدر . نهایت (قثم) : « طبیعی مضریلر ده ممتاز و شرف لیدرلر . چونکه حضرت پیغمبر مضریلردن ایدی . کبمه معظمه مضریلرک ایچنده بولنیور . خلیفه الله ده مضریلر دندر »

جوانی ویریر. ینلیلر بوجو ابدن فنا حالده کوچنیرلر. چونکه (قتم) انلر ایچون هیچ برمزیت ذکر ایتمامشدی. ینلی قوماندانلردن بری: « ینلیلرک هیچ بر مزیتلری اولسون، حقیقت هیچده اویله دکلدر « دیهرک کوله لرندن برینه: « قالمق. شواختیارک قاطرینک دیزکینی چک» امرینی ویریر. کوله قاطرک دیزکینی اوقدر چکرکه حیوانک آرکه آیقلری اوزرینه یره دوشمنه رمق قالیر. مضریلر « ریسمنزه بویله یاپسونلرھا! « دیهرک بو جرأتدن حدت ایدرلر. انلردن بری کوله سنه امر ایدر. کوله دیزکینی چکن کوله نك النسه اورر، کسر. بونک اوزرینه ایکی طرف آره سننده دهشتلی برنفت و عداوت پیدا اولور. اوآندن اعتباراً عرب عسکری بری مضر، دیکری یمن فرقه لری اولق اوزره بربرینه ضد ورقیب ایکی فرقه یه آریلیرلر. ایرانلیلردن مرکب اولانه فرقه خراسانیه ایسه طبیعتیه آیری بفرقه ایدی. (قتم) منصورک حضورینه کیردک: « ایشته مقصد حاصل اولدی. عسکریکی طارمه طاغین، فرقه فرقه یایدم. هر فرقه بر قسالمق یایمق ایسته نیجه امرک ایله دیکر فرقه نك قوتی ایله تنکیل ایدلمکدن قورقار» دیر [۱]. ایشته بوتفرقه پولتیقه سی ایله عرب قوتی بربرینه ضد ایکی فرقه اولمشدی.

اوصره لرده (منصور) ک اوغلی (مهدی) خراساندن عودت ایدیوردی. اقربا و تعلقاتی شام، کوفه و بصره دن کله رک سلامتله عودتندن طولایی کندیسنه عرض تبریکات ایتملر، عطیه و کسوه لرینه نائل اولملر دی. عین احسانلر (منصور) طرفندن دخی بذل ایلمش ایدی. (قتم) بو فرصتن بالاستفاده منصوره: « شمدی بر تدبیر دھا قالدی. اوغلمک (مهدی) ایله دجله نك او بر طرفنه کیملیسک. اورای اوغلمک اقامتکاه اتخا ایتلیسک. اردونک بر قسمنی ده اورابه کچیزملیسک. او طرف دخی بو طرف کبی بر شهر حالی کسب ایتلی. اوراده کی عسکر اختلال چیقاریرلر ایسه انلری بوراده کی عسکر ایله، بوراده کی عسکر عصیان ایدر ایسه بونلری ده اوراده کی عسکر ایله تسکین و تدبیر ایدرسک. قبائلدن بعضلری عای اولور ایسه انلری ده دیکر قبائل ایله دائرة اطاعته آلیرسک» دیهرک تفرقه پولتیقه سنک بو صورتله اکالتی توصیه ایلر. (منصور) بو مطالعاتی ده موافق کوره رک اکا کوره تطبیق حرکت و بو

سایه‌ده‌کندی نفسی ایچون تأمین سلطنت ایدر . مهدی دخی (دجله) نک دیگر طرفنده (رصافه) شهرینی تأسیس ایلدیرک حاکمیتی تفرقه پولتیقه سیله تحکیمه موفق اولور .

فقط دولت عباسیه‌ده بو صورتله تفرقه‌یه اوغرا دیلان عرب قوتی زمان مرور ایتدیجه ضعه اوغرایور ، بوکا مقابله ایرانلی قوت و نفوذ ایسه بالعکس آرتیوردی . نهایت (رشید) دورنده دولت بری عرب ، دیکری ایرانلی اولق اوزره ایکی بیوک تأثیر و نفوذ آلتنه کیرمش ایدی که هربری حاکمیتی کندی نفسنه حصر ایتمه صرف مساعی ایدیوردی . خلیفه‌نک‌سرای ومعیت خاصه مأمورلری بری (رشید)ک اوغلی (امین) دن طولای عربلره ، دیکری دیگر اوغلی (مأمون) دن طولای ایرانلیره منسوب اوله‌رق ایکی فرقه‌دن متشکل بولنیورلردی . چونکه (امین) ک والدهسی (زبیده) خاندان هاشمیدن عرب ایدی . (مأمون) ک والدهسی ایسه ایرانلی بر جازیه ایدی . (زبیده) حامله‌المقده‌کیکدیکندن (رشید) چوجق کتیرسون‌دییه اوچاریه‌نی اشترا ایلشدی . فقط بو جازیه (مأمون) ی طوغوردقن صکره (زبیده) حامله‌قاله‌رق (امین) ی دنیایه [۱] کتیردیکندن وقتیه حضرت ابراهیمک زوجه‌لری (ساره) و (هاجر) آرسنده نصل برحسد ورقابت توردمش ایسه یوایکی‌والده آرسنده‌ده عین حسد ورقابت حاصل اولمشدی . ایشته بو حسد ورقابت بورادن سرای مأمورینی ایله رجال خاصیه ، بونلردن‌ده سائر رجال دولته سرایت ایتمش ایدی . هاشمیلر ایله سائر عربلر (امین) و ایرانلی وسائر‌دن اولان سائر رجال دولت ایسه (مأمون) طرفدارلق ایدیورلردی . عرب فرقه‌سنک رئیس وپیشداری‌ده (ربیع بن یونس) ک عالمه‌سی ایدی .

(ربیع) ک نسبی حضرت (عثمان بن عفان) ک آزادلیسی اولان (حرث) ک آزادلیسی (کیسان) و متصل اولدیغندن جدی بر آزادلینک آزادلیسی دیمکدی . (ربیع) منصور طرفندن آزادلیلر میانته آله‌رق اکا اولاباش مابینجی ، صکره وزیر اعظم اولمشدی . (منصور) اکا فوق‌العاده میل و محبت ، حسن اعتماد کوستیرردی . برکون کندیسنه : « بندن نه ایستر ایسه‌ک دیله » دیمش ، (ربیع) : « اوغلم فضلی سومه‌کی دیلرم » جوابی

ویرمشدی . (منصور) : « نچون اکا محبتی هر شیئک فوقنده طوتدک ؛ »
 دیہہ صورمسی اوزرینہدہ (ربیع) : « چونکہ انی سور ایسہک اک کوچک
 ایسکنی بیوک واک بیوک فالغنی کوچک کوررسک » جوابندہ بولنش ایدی .
 (ربیع) ک وقاتی (هادی) نک دورندہ ۱۷۰ سنہ ہجریہسنہ تصادف ایدر .
 بالآخرہ (رشید) مقام خلافتہ کلہرک برامکینی وزیر اتخاذا ایدنجه ربیعک
 اوغلی فضلک موتعی وزارتک بشقلرینہ انتقالندن طولانی کوچولمش ایدی .
 (فضل) بوسقوطلی تلافی ایچون برمکیلر کبی آثار مردکی وسخاکوسترمک
 ایستمش ایسده قدرت و ثروتجه انلرہ یتیشہمدیکندن سائقہ حرص وحسدلہ
 انلرہ دہشتلی دشمن کسلمش ، رشیدک زدندہ انلر حقیقہہ اجرای مفسدندن
 خلی قلاماشدی . نہایت انلرک فلاکت ونکبتلرینہ بیوک بر تاثیر اوملشدی .

امینک انقضای دوریلہ عصیت عربہنک انقضای

(مأمون) والدہسی جہتندن نسباً ایرانی اولادتدن ماعدا بالآخرہ ولی
 عہدلکنہ چالیشان (جعفر بن یحییای برمکی) نک آغرش اعتناسندہ تربیہ
 آلہرق [۱] ایرانلیرہ محب ومیال بیوملشدی . نتہکیم (امین) ک ولی عہدلکی دە
 (فضل بن ربیع) ک مساعی مصر وفہسیلہ تأمین ایدلمش ایدی . برمکیلرک
 تشکیل وقتلندن صکرہ (رشید) ک وقاتی اوزرینہ (امین) سریر خلافتہ
 جالس اولنجه (مأمون) ی ولی عہدلکدن اخراجہ (امین) ہ اجرای تاثیر
 ایدندہ ینہ (ربیع) ایدی [۲] . بونک اوزرینہ ایکی قارڈش آرسندہ خلافت
 ایچون بیوک بر اختلاف و عداوت ظہور ایلشدی . او صرہدہ (مأمون)
 خراساندہ طاییلری زدندہ ، (امین) ایسہ بغداددہ اقربا و طرفدارلری
 اولان عمر بلر آرسندہ بولنیورلردی . اختلاف ایکی طرف ینندہ خونریزانہ
 محاربہلردہ باعث اولمشدی . فقط حقیقت خالدہ بومحاربہلر ایکی قارڈش آرسندہ
 دکل ، دولتدہ بربرینہ رقیب اولان ایکی عنصر ، یعنی عمر بلر ایلہ ایرانلیر
 ینندہ وقوع بولاش ایدی . چونکہ ممالک عباسیہدہ بولتان عمر بلرک قسم اعظنی
 (امین) ک طرفداری ایدیلر [۳] . خراسانلیر (فضل بن سهل) ک تشویق
 وحسن تدبیریلہ (مأمون) ہ تأمین مظاہرت ایلشلردی . بوکا مقابل بغداددہ

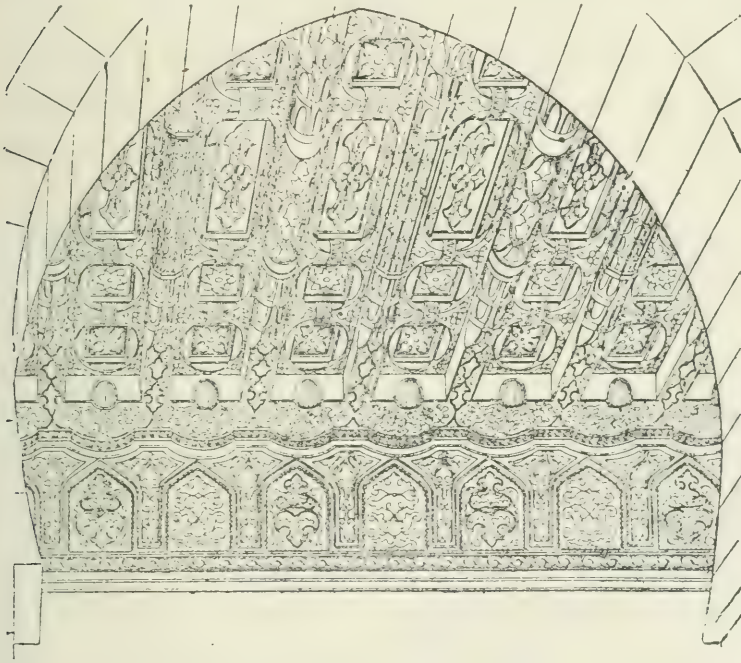
[۱] ابن لائیر ۹۴ ج ۶ [۲] ابن لائیر ۸۹ ج ۶ [۳] مقریزی ۱۷۸ ج ۱

بولنان (امین) ده (فضل بن ربیع) واسطه سیله عسکرینك مظاہرتی تأمین ایدیوردی. عرب عسکری اوزمانه قدرمدنیت وراحتہ آلیشہرق اسکی خواص فطریہ جنك آورانہی نوعاًما غیب ایتمش ، (منصور) ك زمانندن اعتباراً دوچار ایدلیکی تفرقه سببیلده برقات دها ضعیف دوشمشدی . بناءً علیہ ایکی اردو قارشی قارشی یه کلدیکی زمان عرب بار حقیله مدافیه به مقتدر اوله مامشلردی . (امین) اثنای محاربه ده صیق یه کلوبده عسکر جمع وتسلیحی ایچون یاره قلمدیغنی کورنجه بغداد اسافل ناسنك معاونت و مظاہرتنه مراجعت ایتمش ایدی. یان کسجیلر ، خرسزلر وهرنوع ارباب جنج وجنایاتی محتوی اولان بوکروه اسافل پک بیوک بر مقدارده ایدیلر. (امین) عسکر تجہیزینه صرف ایدمك اوزره ارباب ثروت ویساركدہ اموالنی ضبط ومصادره ایلمش ایسه ده بوتدایرک هیچ بر فائده سی کورلماش ونهایت محاربه لر (مأمون) ك مظفریتی ایله ختام بولمش ایدی . بونك تفصیلاتی ایلریده کله جکدر . ایسته خراسانیلر دها اول خلافتی امویلردن آلوب (مأمون) ك اجدادینه نصل تودیغ ایتدیلر ایسه بوسفرده خلافتی عرب باردن آلهرق (مأمون) ه تسلیم ایشلردی .

عربلرک مغلوبیت و ایرانیلرک غالبیتی سایه سنده کرسیء خلافتہ ارتقا ایدن (مأمون) ك دورنده ایرانیلر پک بیوک بر نفوذ وموقع احراز ایتشلر ، بتون قوتی اله آمشلردی. عرب لر ایسه بالعکس دها زیاده ضعفه اوغرامشلردی. حتی چوق دفعه لر عرب لر ایرانیلرک بوتفوق ونفوذلرنی ، کندیلرینك ضعف وسقوطلرنی چکمه یه رک سوقتلرده (مأمون) ك مرورنی بکلرلر وچدیکنده : « ای امیرانؤمین ! خراسان ایرانیلرینه باقدیغك کبی شام عرب بارینه ده بر نظرؤ التفات دریغ ایله » کبی تظلم وشکایتلرده بولنورلردی [۱] .

متعاقباً ۲۱۸ سنه سنده مقام خلافتنه کلن (معتصم) طرفندن ترک وفرنانه یلردن عسکر تشکیل ایدلمسی دولت عباسیه ده عرب تنوذینه بسبتون خاتمہ چکمشدی . (معتصم) دولت دفاترنده مقید اولان عربلرک اسملرنی طی وابطالہ ، انلره ویریلن معاشات وخصصاتک قطعنه دائر عموم والیلره امرلر کوندرمش ، والیلرده چارناچار بو اوامری تنفیذ ایشلر ایدی. آرتق او آندن

اعتباراً عربلرک هیچ اهمیتلری قالماش ایدی [۱]. ولایتلره عربلردن والی تعیینده منع ایدلمش ایدی. عربلردن اولمق اوزره مصره والی اولان الکصوک ذات (عتبه بن اسحق) ۲۴۲ سنه هجریه سننده مذکور مأموریتدن عزل اولمش ایدی [۲]. عربلرک بوسقوطلی ایرانلیلرک امور دولته بستیون صاحب نفوذ کسلملرینه و دولتی بالکلیه عربلرک اندن آلمنی دوشونملرینه باعث اولمش ایدی. ایشته بوسائقه ایله اصفهانده (مرداویج) بندانلی الیه کچیرمک و دولتی ایرانلیلره نقل ایله غرب دولتی بستیون لغو و ابطال ایتمک

قاهرده المؤید جامعنک ستفی

اوزره ۳۲۲ سنه سننده دولت عباسیه علمینه اعلان عصیان ایلمش ایسه ده [۳] تشبثنده موفق اولمامشدی. بونکله برابر امور دولته موقع و نفوذ ایرانلیلرک انده قالماش، ایلریده کوستریله چکی اوزره تدریج ایله سرای آغالریله خدمه سنه انتقال ایتمشدی.

[۱] مقریزی ۲۹۴ ج ۲ [۲] انخری ۲۶۳

[۲] مقریزی ۹۴ و ۳۱۱ و ۳۱۳ ج ۱ و ابن خلدون ۱۳۰ ج ۱

شعوبیلر و عربلر

شعوبیلر عربلرک تقوق فطریسنی ادعا ایدنلره قارشى بو فکری جرح ورد ایتمک اوزره عربلرک غیردن متشکل اولان فرقه دیمکدی . بونلر عربلرک علمینده تقوهات و نشریاتده بولنمغه آنجق (مأمون) ایله ده صکره کان خانفا زمانلرنده جرأت ایده بیللمشلردی . (مأمون) بو عرب دشمنلرینی لطف و توجهنه مظهر ایلیور ، معیتده مأموریتلره آلیور ، احسان و عطیهلره لائق کوریوردی . کتبخانه خلافت اولان (دارالحکمه) ناظرى عربلرک علمینده کی شدت تعصبی ایله مشهور (سهل بن هارون) ، مشاهیر ابدان (ابو عبیده نحوی) ، (علان شعوبی) بوفرقة نك اک مشهور ارکانسندن ایدیلر . شعوبیلر عربلرک نقایص و معاینه ، ملل سائرده تفوقلرینک رد و ابطالنه دائر برچوق کتابلر تخریر ایدیورلردی .

شعوبیلر بتون انسانلرک برفطرتده یارادلمش اولدقلرینی ادعا ایتدکلرندن کندیلرینه (اهل التسویه - ارباب مساوات) نامیده ویریلوردی . عربلره قارشى ردیهلری جمله سندن اوله رق شو صورتله بیانانده بولنورلردی : « بالذات حضرت نبی (اسلاملر قاردشدرلر . قان قیمتلری برزینه معادلدر . اک اشاعیلری اک یوکسکلرینه حقوق و وظائفده مساویدرلر . اسلاملر رابطه اتفاق ایله سائرلرک فوقنده بولنمیدرلر) ووداع جنده ایراد ایتدکلری نطقده ده (هیچ برعربک عربلردن غیرى برى اوزرینه تقوی و صلاحدن بشقه برمزیت و رجحانی یوقدر) دینه رک هر هانکی عنصردن اولور ایسه اولسون اسلاملر آره سننده مساواتی اعلان و تأسیس ایتشدر . قرآن کریمده دخی : (نزد الهیده سزدن مظهر لطف سبحانی اوله حق کیمسه لر تقوی و صلاحده بولنازلر کزدر) مالى وارد اولمشدر . » شعوبیلر^{۱۷} بوافکار و مطالعات ایله اودورلرده عربلردن ماعدا بتون اقوام جهانک مدافعی دیمک ایدیلر . کندی حکمدارلریله اظهار فخر ایدنجه فرعونلری ، نمرودلری ، عمایقلىرى ، کسرالری ، قیصرلری ذکر ایلرلر ، حضرت سلیمان ایله ، اسکندر کیرایله ، هند حکمدارلریله فخر و مباهانده بولنورلردی . عربلر شعوبیلره قارشى پیغمبرلر ایله افتخار ایتدکجه شعوبیلرده حضرت آدم زمانندن کندی^{۱۸} دورلرینه قدر ظهور ایتمش اولان

انسانی ذکر ایدرک بونلردن هود، صالح، اسماعیل، محمد دن عبارت اولوق اوزره درتدن بشقه دیکرلرینک عرب اولدیغنی سویلرلردی. کذلک عربلر علم، صنعت و فلسفه ایله فخر ایتمک ایستدجکه شعوبیلر سطرنج اویوتنی، قطار طوینی، اسطرلابی ذکر ایدرک یونان فلسفه، اشعار و سائر علومى، هند، فرس و سائر دنک علوم و معارفی ایله افتخار ایلرلردی. فقط شعوبیلرک بعضری جرأته پک ایلری کیدرک: «عربلر نه ایله افتخار ایده بیلیرلر؟ عرب قومى بربری بین، بربری نهب و غارت ایله وقت کچیرن بر طاقم متجاوز قورتلردن، وحشی جانورلردن بشقه بر شیمی درلر؟ ارککلری زنجیر ایچنده اشقیاء، قادینلری دوه لره محمول اسرادن عبارت دکیدر؟» دیمکه قالدیشمشلر [۱]، عربلرده عرض غیرتنک ضعیف اولدیغنه دال اسکی اشعار عربدن بعض اییات بوله رق استشهاد مقامنده ایراد ایتمشلر، «بر عرب برابرنده بر پیغمبر بولمازسه هیچ بر ایشده ایلری کیده مرز» دیمشلر [۲]، دعیلری استلحاق ایله عربلری تعیب و تقبیح ایتمکلری کبی عربلرک ذم و قدحنه دائر بر طاقم اشعارده نظم ایتمشلردی. مشاهیر شعرادن (حسن بن هانی)، (بشار بن برد) و سائر عربلر حقه طعن و تشایعی حاوی اشعار نظم ایدنلردن ایدیلر. مع هذا (بشار) بر مسلکده ثبات ایتمزدی، گاه عربلرک علمینده، گاه لهنده بولنوردی.

بونک اوزرینه عرب طرفدارلری میدان آتلمشلر، شعوبیلرک رد مدعیاتنه دائر کتابلر تحریرینه مسارعت ایتمشلردی. (ابن قتیبه) نک (تفضیل العرب) نامنده کی کتابی بویولده یازیلان اک مشهور آئاردن ایدی. شعوبیلر بوکتاب علمینده بر چوق یازیلر یازمشلردی. والحاصل هر حاده سیاست و طبیعت عمران عرب دولتک انقضاسنی موجب اولمشدی.

ایرانی و زرانک منکوبیتی

برآمدنه اول ایرانی وزرا

ایرانلیلر دولت عباسیهده اک مهم مناصب حکومتی اشغال ایدنجه اسکیده اکاسره زماننده اولدینی کبی دولتی بسبتون ایرانی یایمق فکرینه دوشمشلر ایسهده اسلامیت مملکتک هر طرفنده پک قوتلی اساسلر اوزرینه تععم ایتمش اولمسنه قارشلی بو انقلابک لوی خلافت آلتنده بر رنک دینیدن بشقه بر واسطه ایله احدائی ممکن اوله میه جغنی تقدیر و تفرسدن کیری قالماملردی .

ایرانلیلرک امویلر زماننده اهل بیته طرفدار اولملرینه وانلر نامنه استحصال خلافت مظاهرت ایللرینه باعث اولان اسبابدن بری ده احتمال که بو امید ایدی .

بیعتک علویلردن عباسیلره انتقالندن ، خلافتک عباسیلره انحصارندن ، حضرت حسن اجنادینک و ابو مسلم و سائر دنک قتلندن صکرده ایرانلیلر (منصور)ک دهشتلی انتقامندن قورقه رق بانججوریه سکوت و سکونی اختیار ایتشلر ایسهده مذهب شیعیه دوام ایتمکدن و دولتی بر شکل ایرانی به قلب و یاخود یکیدن ایرانی بر حکومت تشکیل ایلک ایچون فرصت بکلمکندن ده واز کچماماملردی .

مع هذا خلفا ایرانلیلرک بو تمایلات ملیه سیاسیهلرندن غافل دکدلیر . بو تمایلاتی بیهلرک ایرانلیلری امور دولته استخدام ایدرلر ، فقط انلردن دائمی محترز بولنورلردی . برندن اوکی بر میل اثرینی کورورلر ایسه انی عزل و یاقتل ایدرلردی . ایشته بو سببندن ایرانی وزرا شیعیلکلرینی غایت کیزلی طوتارلر ، خلفاده انلرک خانهلرنده خفیهلر قویه رق حال و حرکتلرینی نظارت آلتنه آلیرلردی . نته کیم (مهدی) اصلی عرب موالیسندن اولان وزیر اعظمی (یعقوب بن داود) ده اوصورتله معامله ده بولممش ایدی . (یعقوب) ابتدای حالنده ، مدینهده ادعای خلافت ایدرک (منصور) طرفندن قتل ایدلمش اولان (محمد بن عبدالله) ک برادری (ابراهیم بن عبدالله) ک کاتبی ایدی . یعقوب محمد ایله برابر (منصور) ده اعلان عصیان ایتمش ، بعده ندامت ایدنلر میاننده حکومته التجا ایلش ایدی . علویلره اولان میل و انجذابنی کتم ایله (مهدی) به انتساب ایتدیکندن (مهدی) انی کندی معیتنه آلمش ، کندیسینی فوق العاده

سومش، انکله عقد اخوت ایتک و بو اخوتی دوا اثر حکومته تبلیغ ایلک درجه سنه قدر حقدنه آثار اعتماد و محبت کوسترمش ایدی.

(یعقوب) خلیفه زمانک بو خارق العاده توجه و اعتمادینه مظهر اولدقدن صکره اداره دولتده غایت واسع و عظیم بر نفوذ کسب ایتمش ایدی. (مهدی) بی ایستدیگی کبی چویرمکه باشلامش، اکا اسباب اسرافاتی تسهیل و امور دولتدن بیشقه شیر ایله اشتغالنه خدمت ایتمش، کندسی یالکز باشنه تدویر مهام دولته حصر وجود ایش ایدی. عربلر دولتک بتون قوت و نفوذینک بو ذاته انحصارینی چکه مدکلرندن کرک اشعار، کرک وسائط سائر ایله سوء تعریضاتده بولتمقدن کیری قالمشاردی. فقط (مهدی) بو تعریضاته اهمیت ویرمیوردی. روایت کوره خلیفه مشارالیه حجه کیتمک اوزره یولده بر محلدن کچرکن بر کتابه یه راست کلش ایدی. کتابه شویتدن عبارت ایدی:

لله درک یامهدی من رجل لولا اتخاذک یعقوب بن داود

« یعقوب بن داودی استخدا مک اولمسهیدی نه بیوک، نه عالی بر خلیفه

اوله جقدک ! »

(منصور) بیتک آلتنه: « بونی یازانک انف حسودانه سنه رغماً . . فلاح

بولسون . . » عبارده لرینی یازدیرمشدی.

(یعقوب) ک دشمنلری بودرلو حیل و وسائط ایله انی (مهدی) نک نظر توجهندن دوشورمه جهکرینی آکلایجه خلیفه نک مطلق نظر دقتی جالب حساس بر طماری اوزرینه باصمق، او یولدن غمازلقده بولتمقدن بیشقه چاره کوره میهرک یعقوبک علویله میل بسلمکده اولدیغندن، (منصور) ه قارشی اعلان عصیان ایدن علویله ایله وقتیله توحید مساعی ایتمش بولندیغندن بحثله خلیفه نک فکر اعتماد کارانه سنی چلمکه چالیشمشلاردی. (مهدی) وزیر اعظمنک بوکی بر میلندن ده اول خبردار اولدیغندن اخبارات واقعه اوزرینه اندیشه یه دوشهرک حقیقت حالی بالذات آکلامغه لزوم کورر. برکون لاجوردی البسه کیهرک ینه اورنکده اثات ایله مفروش بر سالونده اوطورر. یانی باشنده غایت دلربا بر جاریه طور دورر. (یعقوب) ی بوسالونده قبول ایدر. انک خدماتندن فوق العاده ممنون اولدیغندن بحث ایدرک سالونوی بتون مفروشاتی و جاریه ایله برابر کندیسنه هبه ایلر. بو توجه و احساندن صکره اکامهم بر خدمت

تکلیف ایدر. احضاد حضرت علیدن بر ذات واردی. (منصور) اندن .
 قورتولوق ایستیوردی . قتل و ازاله و جودینی (یعقوب) دن طلب ایلر .
 (یعقوب) اوعلوی بی قتل ایده جکنی وعد بو وعدینی یمین ایله تأمین ایتدکن
 صکره کندی خانه سنه کیدر . علوی بی زدینه چاغیریر . علوی فاضل ، ادیب
 بر ذات ایدی . جاننه قیلمامسی ایچون نیازلرده ، استرحاملرده بولنور .
 (یعقوب) اکا آجیه رق قتلدن اعفا ایتدکن ماعدا اکا فراری توصیه بونک
 تسبیلی ایچون تقدماً معاونت ایدر . اساساً بوایشده خفیه لک ایتک مقصدیله
 احسان اولنان جاریه اوصرده اوطنه نک برکوشه سنده صاقلانمش ، (یعقوب)
 ایله علوی آره سنده وقوع بولان محاوره لر آ کلامشدی . وقعه نصل
 جریان ایتش ایسه انی عیناً (مهدی) یه نقل ایلر . (مهدی) آدم کوندره رک
 علوی بی دردست و اخفا ایتدیردکن صکره (یعقوب) ی جلب ایدر .
 (یعقوب) وقوع حالی اعتراف ایلر . بونک اوزرینه (مهدی) یعقوبی
 عزل و بر قاچ سنه امتداد ایتک اوزره زیر زمین زندانه القا ایدر .
 یعقوب رشیدک آلتجی سنه خلافتنه قدر زندانده قالدقن صکره نهایت (یحیی
 بن خالد برمکی) نک التماس و شفاعتی ایله - چونکه ایکسی ده بر طینت
 و مذهب دن ایدیلر - اطلاق اولنور . (یعقوب) آرتق بر پیر سالدیده و ناتوان
 حاله ککش اولدیغندن (رشید) اکا ایستدیکی یرده اقامته سربست براقیر .
 (یعقوب) مکده اقامتی آرزو ایدر . رشید کندینی مکیه کوندریر .
 (یعقوب) اوراده ۱۸۷ سنه سنده وفات ایلر . یوسنه برمکیلرک نکبت
 و فلاکتلرینه تصادف ایتکده در .

وزرای برامکه

دوانده موقع و نغوذلی

(مهدی) ایله (هادی) دن صکره (هرون الرشید) جالس اورنک .
 خلافت اولنجه برامکه بی وزیر آتخا ایتشدی . چونکه بونلرک جدی اولان .
 (خالد برمکی) ابو مسلم اردوسنده قوماندانلقده بولنهرق عباسیله تأمین
 موفقیت ایچون مساعی جانسپارانه صرف ایتش ، ده اول بیان ایدلیکی

اوزره (سفاح) طزقندن وزارتہ تعیین و متعدد محاربه لرده ده استخدام ایدلش ایدی. (خالد) پک بیوک درایت، خارق العاده حزم و بصیرت، وسعت صدر، مسانت طبع صاحبی ایدی. انک اولاد و احفادنن هیچ بری کرم و سخا، اصابت رأی، جرأت و اقدام، علم و درایتده اکا یتیشہ مامشدی. اوغلی (یحیی) دخی و فرت عقل، سداد رأی ایله شهرت آله رق (مهدی) نک توجه و اعتمادینه مظهر اولمش، امور مهمه ده عادتاً مستشار خاصی کسلمشدی. مهیدنک زوجه سی (خیزران) رشیدی طوغورمدن یدی کون اول (یحیی) ۱۴۸ سنه هجریه سنده (فضل) تسمیه ایتدیکی ارکک اولاده مالک اولمشدی. ایکی نوزاد برابر بیوموش، (خیزران) فضلی ارضاع ایتمش، ایکسی بربرینه سوت قاردش یاپش ایدی.

متعاقباً (رشید) بر آز بیونجه (مهدی) انی یحیانک دست تعلم و تربیه سنه تودیع ایلشدی. (رشید) یحیانک آغوش اعتنا و تربیتنده نشوونما بوله رق اکا دالما «باباجنم!» دیردی. (مهدی) ۱۶۹ سنه هجریه سنده (جرجان) ده [۱] ارتحال ایتدیکی ضرده دولتک اک بیوک و اک نفوذلی آدم لری مشارالیه یحیی بن خالد) ایله (ربیع بن یونس) دن عبارت ایدیلر. پدرینک وفاتی اثناسنده (ماسبذان) ده برابر بولنان (رشید) خلیفه نک خبر وفاتی عسکر آره سنده انتشار ایدر ایسه فنا نتیجه لر وقوع بولمسندن قورق دیغندن یحیاندن مطالعه و تدبیر طلب ایتمش، یحیاده او موقعده غایت مصیب رأی و تدبیرده بولنش ایدی. بونلر بغدادده عودت ایدنجه اهالی یی هیجانده کورمشلردی. (رشید) و (هادی) نک بغدادده بولنان والده سی (خیزران) احوال حاضرده قارشی اجراسی اقتضا ایدن تدابیری مذاکره ایتک اوزره (یحیی) و (ربیع) ی نزدیکه چاغیرمش ایسه ده بونلردن یالکز (ربیع) دعوت واقعه یه اجابت ایتمش، (یحیی) ایسه (هادی) نک قیصقا نجلغنی نظر تأمله آله رق (خیزران) ک یاننه کیتامشدی. (هادی) یحیانک بویولده حرکت ایتسندن پک زیاده ممنون اولمش، پدری (مهدی) نک زماننده اولدینی کبی انی (هرون) ک یاننده براقمش، (ربیع) ده ده تویخده بولنش ایدی.

(هادی) زمام سلطنتی اله آلیز آلامازك اول دوشونديكى شى برادری (رشید) ی ولی عهدلکدن چقارمق ، کندی اوغلنى ولی عهدلکه تعیین ایله دیگر برچوق خلفانك یابدقلى کبی خلافتی کندی نسلنه تحویل وحصر ایتمکدن عبارت اولمشدی . (هادی) بو عزمی خواص رجال دولته بیان ایدنجه بونلر درحال بوخصوصه موافقت ایدرک (رشید) ی خلع و (هادی) نك اوغلی (جعفر) ه بیعت ایلدکلری کبی (رشید) ی ذمه بیله باشلامشردی . ولی عهدلر بریره چقدقیجه اوکلرنده بر حربهدار یورومسی مراسم معتاده دولتن ایدی . (هادی) رشیدك اوکنده حربهدار یورومسنى منع ایتمکدن خلق رشید ایله کوروشمکدن ، کندیسنه سلام ویرمکدن چکنمش ، (رشید) ده بو حاله راضی اولمشدی . فقط (یحیی) بو حقتسز لغه راضی اولمیهرق (رشید) ی مدافعه حقوقه تشویق ایتمشدی . بونك اوزربنه بعضلری یحیانك بو حرکتی (هادی) یه اخبار ایدرلر . (هادی) یحیادن : « اجرا آتمه نه یه قارشى طور ییورسك ؟ » دییه صورار . یحیی : « بر قول ولی نعمته قارشى آنجق حسیات عبودیت و صداقت پرورده ایدیهیلیر » جوابی ویریر . (هادی) : « اوخالده بنمه برادرمك آرسنى بوزوب انی نیچون بکا اطاعتسز لکه تشویق ایدیورسك ؟ » سوزلرنی توجیه ایدر . یحیی : « بن کیمم که آره کزی بوزایم . (مهدی) بی رشیدك کتخدالغنه تعیین ایتمش ایدی . دها صکره بو مأموریتده قالمقلمغی سز امر ایلدیکز . بونکچون بوکون اقدمزك معیتده امرینه تابع بر مأمور صاییلیرم » جوابنده بولنور . (هادی) بو جوابدن منون اولور . (یحیی) هادینك بو منونیتتى فرصت عد ایدرک : « ای امیر المؤمنین ! سز اهالی بی نکت عهده آیشدیریرسه کز صکره انلر یمین طوماتمغه باشلارلر . برادر کزی ولی عهد براقهرق اندن صکره داوغلکز (جعفر) ك ولی عهدلکنه خلقه بیعت ایتمدیریرسه کز اوغلکز ده اقولتی بر ولی عهدك تأمین ایدر سکر » مطالعه سنده بولنور . (هادی) : « مطالعه کز بك دوغری » دییه رک کندیسنى صوار . بعده رشیدی خلع ایدن قوماندانلر ایله کوروشنجه بونلر (رشید) ك خلعه ثبات اولمسنی توصیه ایدرلر . (هادی) (یحیی) ی حبس ایلر . (یحیی) - بس خانه ده ایکن « نصیحتم وار » دییه رک (هادی) یه خبر کوندریر . (هادی) انی حضورینه کتیروب نصیحتك نه اولدیغنى صورار .

(یحییٰ) : « آرزو ایتدیگمز و وقوعندن اول کندی و قاتمزی تمی ایندیگمز امر عظیم (یعنی هادینک و قاتی) لاسمحلله واقع اولور ایسه خلقک هنوز مرتبهٔ رشده بالغ اولمایان اوغلكز (جعفر) ی مقام خلافتہ اصعاد ایده جکلرینی ،

طنجهده کی جامع کبیرک منارده سی

نماز و حجهده ، محاربه لرده انک رفاقتنه راضی اوله جکلرینی ظن ایدر میسکوز ؟ «
دییه صورار . (هادی) : « ظن ایتیمورم » دیر . یحییٰ : « خاندانکزک اکابرندن

فلان کبی ذواتک خلافتہ کوز دیکمیہ جکلرندن ، دیکرلرینک ده عین طمع و حرصه دوشمیہ جکلرندن ، خلافتی پدریکزک ذریتدن آلمیہ جکلرندنده امینیسکز ؟ حقیقت شوکه پدرکز (مهدی) رشیدی ولی عهد تعین ایتماش اولسه ایدی بیان ایتدیکم محذورله مبنی بو تعینی سزک یامقلغکنز اقتضایدردی . حال بوکه سز بو محذورلری نظر دفته آلمیهرق پدریکز طرفدن یاپیلان غایت مصیب بر شیئی بوزمق ایستورسکنز . اوغلکنز بیویونجهیه قدر برادریکز رشیدی ولی عهد براقی ایجاب ایدر . اوغلکنزک بیودیکنی ، خلافتی احراز واداره ایده بیاهجکی کوردیککنزده اوزمان رشیدی چاغیررسکنز . (رشید) کندی نفسی خلع و اوغلکره بیعت ایدر . (هادی) یحیایک بو فکر و مطالعه سنی مصیب بولهرق موجبجه عمل ایدر [۱] .

فقط (هادی) بر سندن زیاده اجرای حاکمیت ایتکسزین وفات ایلدیکندن . خلافت (رشیده) انتقال ایتمش ، خلافتک انتقالی مژده سنی ، خاتم سلطنتی اویقوده ایکن (رشیده) نقل و تسلیم ایدزده (یحیی) اولمشدی . (رشید) یحیایک حسن مساعیسی تقدیر ایدرک کندیسنه : «باباجم ! سن برکت و یمک ایله ، حسن تدبیرک ایله بنی بو موقعه چیقاردک . اموردواتی سکا تودیع ایدیورم» دیش ، مهر سلطنتی ده اکا تودیع ایشدی . (رشید) یحیایه پک چوق آثار حرمت کوستریر ، اکا توجیه خطاب ایتدکجه «باباجم !» دیردی .

(یحیی) بر قاچ اولاده مالک اولمش ایدی که سیخا و نزاہتده انلرک ایسی (فضل) ، کتابت و فصاحتده (جعفر) ، غیرت و همتده (محمد) ، شجاعت و اقدامده (موسی) ایدی . بونلرک یوکمک مناصب دولته ترقی ایتشلر ، امور حکومتده باخصوص (جعفر) و (فضل) پک بیوک بر نفوذ صاحبی اولمشلردی . سخاده ایسه شرتکیر آفاق اولمشلردی . پدرلری دخی کندیلری کبی غایت کریم برذات ایدی . بونلرک سخاسی ضروب امثال صرہ سنه کچمش ، حتی اسملرندن برصیغه تشکیل ایدلمش ایدی . بری آثار سخا ابراز ایتدیکی زمان «فلان بر مکیشمشدر» دیتیلیوردی .

(رشید) یحیی حقنده فوق العاده بر اثر توجه کوسترمک ایستیه رک ایکی

اوغانی اک بیوک مأموریتلرہ تعیین ایلمشدی . مملکتی ایکسی آرہ سنده ایکی قسمہ تقسیم ایتمش ، انباردن افریقیہہ قدر بتون غرب والیکنہ (جعفری) ، (شیروان) دن ترک مملکتک صوگ حدودینہ قدر شرق والیکنہده (فضل)ی نصب ایلمشدی . بو توجیه اوزرینہ ۱۷۶ سنہ ہجریہ سنده خراسانہ کیدرک اوزالرده حکمفرما اولان مظالمی ازالہ ، برچوق مسجد ، حوض ، کروانسرای ، تکیہ ، حدود اوزرنده قرہ غوللر تأسیس ایلمش ، بقایا دفترلرینی احراق ، عسکرک مقدارینی تزید ، مأمورین حکومتی ورؤسای عسکرہینی احسانلر ایله تلطف ایتمش ایسہده محل مأموریتندہ چوق قالمیرق ۱۷۹ سنہ سنده یرینہ بشقہ سنی مأمورایتدکن صکرہ بغدادہ عودت ایتمش ایدی . (رشید) فضلی مظهر اعزازایدرک کندیسنی وزیر اعظملغہ تعیین ایلمش ایسہده آزمدت صکرہ وزارتق برادری جعفرہ تحویل ایتمک ایستدیکندن پدرلرینہ : « وزارتق فضلدن جعفرہ تحویل ایتمک ایستہ یورم . فقط فضله بوئی یازمقدن اوتانیورم . بو خصوصی کندیسنه سز یازیکز » دیمش ایدی . (یحیی) فضله : « امیرالمؤمنین افدمز خاتم سلطنتی صاغ الکن صول الکه تحویل ایتمہ کی امر بیورمشلردر » دیبہ یازمش ، (فضل) ده : « امیرالمؤمنین اندمزک برادرم ایچون صادر اولان امرینی کمال اطاعتلہ تلتی ایلدم . برادریمہ انتقال ایدن بر نعمت بدن کیتمش ، اکا پرتونشار اولان بر رتبہ بدن افول ایتمش صایلیماز » جوابی ویرمش ایدی [۱] .

(جعفر) رشیدک دور خلافتندہ بوتون نفوذ دولتی ید اقتدارینہ حصر ایتمش ، نزد خایفہده کیمسہ نک یتیشہ مدیکی بر مقام ممتاز احراز ایلمش ایدی . (رشید) ایکی کشیہ مخصوص یتیشک برالسه یاپدیرہرق اتی (جعفر) ایله برابر کیردی . (جعفر) امور دولتی ایستدیککی کبی اداره ایدیور ، ہرنہینی مناسب کورسہ اوشی دولتک نصفی باغشلامق ویا خلیفہ نک قیزینی خود بخود برینہ ویرمک اولسہ بیلہ ینہ (رشید) طرفدن ترویج و تصدیق اولنیوردی . خاندان ہاشمیدن (عبدالملک بن صالح) ک حکایہ سنی (جعفر) ک نہ قدر واسع بر صلاحیتلہ تدویرامور ایتمدیککی پک صریح برشکلده کوستریر . (رشید) ک عمزادہ لرندن اولان بو (عبدالملک) خلافتہ کوز دیکنلردن ایدی . (رشید)

بوندن طولای اکا مغبر اولمشدی . (عبدالملک) برکون (جعفر) ک بر بزم شرابنده بولندی ایچون (جعفر) اکا رشید ایله آرسنده متحدث اغبرارک ازاله سنی ، ۴,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولان بورجک تسویه سنی ، اوغلی ابراهیمک رشیدک قیزی (عالیه) یه تزویجی ایله مصره والی تعیینتی — رشیددن استیدان ایتمکسزین — صورت قطعده وعد ایلمش ایدی . (عبدالملک) جعفرک یاندن چیقوب کیتدیکی زمان اوزم خصوصیده حاضر بوانانلر (جعفر) ک بودرجه اهمیتی شیلری کندی کندینه وعد ایتمک خصوصده کی جرأته قارشی حیرته دوشمشلر ، بوندن طولای (رشید) ک غضبه اوغرامسندن قورقمشلردی . فقط جعفر (رشید) ک حضورینه کیره رک بیان اولنان خصوصاتی عرض ایدنجه جمله سی ایچون خلیفه نک موافقتی استحصال ایلمش ایدی [۱] .

(جعفر) ک خزینه دولتدن صرفیاتی بی پایان اولدینی کی حکومه وخلقه متعلق اموره ده مطلق التصرف ایدی . فقط بووسعت نفوذه رغماً (رشید) سلطنته صداقتسزکنی حس ایدنجه انی قتل ایتدیکی کی بتون خاندانی ارکان وافرادی نه منکوب و مقهور ایلمشدی . برامکه نک بوفلا کتی مشهور بر وقعه اولوب اسبابی حقتده برچوق روایات تداول ایتمشدی .

برمکیلرک نکت زفلا کتی

رشید وشیعه

برمکیلر اهل شیعه دن اولدقلری کی بیوک پدرلری (خالد) ده سائر خراسان و فارس اهالیسی مثللو وقتیه علویلره بیعت ایتمش ایدی . (خالد) عباسیلرک مظفریتلرینی ، خلافتک علویلرده اولمسنی آرزو ایدن (ابوسلمه) ایله (ابومسلم) و سائر دنک باشنه کلن فلا کتلی کورنجه بوفکردن واز کچمکی ده موافق بوله رق اولان (سفاح) ده و متعاقباً (منصور) ده ابراز صداقت و ایفای حسن خدمت ایتمش ایدی . اوغلی (یحیی) و بونک اوغللری ده او یولده حرکت ایتمشلر ایسه ده شیعه علویه یه میل و انجذاب بسلمکدن قورتوله مامشلردی . بونلر بالخاصه علویلر ایله طرفدارلرینه پک شدتلی

طاورانہرق تعقیب وقتلرندن چکنامش اولان (رشید) ک زمانده بومیلرینی
 پک کیزی طوتارلردی [۱]. (رشید) چوجقلنی زماننده بیله شیعیلردن
 نفرت ایدردی. شیعیلرده اندن حتی خلافتدن اول قورقارلردی. (رشید)
 مقام خلافته کلنجه (بغداد) ده بولنان طالیلرک کافهسنی مدینهیه اجلا وتبعید
 ایتشدی [۲].

(رشید) ک علویلره کین وعداوتی هرکسجه معروف اولدیغندن شعرا انک
 نظر توجه والتفاتنه مظهریت ایچون علویلر حقنده طعن وذمی حاوی قصیدهلر
 تنظیم ایله کنديسنه تقدیم ایدرلردی. بوکا مقابل علوی شاعرلرده (رشید)
 حقنده عجبویهلر یایمقدن کیری طورمازلردی. آنجق بونلر انک حال حیاتنده
 میدانه چیقمنه جسارت ایده مزلردی. وقتاکه (رشید) ترک دغدغه حیات
 ایدرک طوسده دفن اولندی (دعبل بن علی) کبی علوی شعرا اتی اک شدتلی
 عجبویهلره هدف ایتشلردی.

برمکیلر ایسه (رشید) ک علویلر حقنده کی بغض وعداوتدن نفرت
 ایدیور، او خاندانه روا کوردیکی تدمیرات وتکیلاتی حرام عد
 ایلور [۳]، منعه عدم اقتدارلرینی نظر دقته آلهرق ناچار سکوته مجبور
 اولیورلردی. مع هذا اهل شیعهیه امکان مساعد اولدیغنی قدر کیزیلدن کیزییه
 ایصال معاونتدنده کیری طورمیورلردی. کبار اهل شیعه برامکدن اک ایلری
 کلن و (رشید) ک نزدنده اک زیاده نفوذ وتأثیر صاحبی بولنان (جعفر) ک
 یاننده طوپلانیرلر، (رشید) طرفندن حقلرنده وقوع بولان تضییقات
 وتکیلاتی نقل وحکایه ایدرلردی. (جعفر) علویلر ایله اولان بو مناسباتنک
 (رشید) ه ایصال و اخبار ایدیله مامسی ایچون لازم کلن تدابیر احتیاطیهیی
 اتخاذا ایلور، فقط بو تدابیره رغماً سرای رجال ومأموریتندن اولوب اکثریا
 عربلردن ویا انلره انتساب ایدنلردن اولان حاسدلری بو احوالی تجسس ایدرک
 آن یان (رشید) ه ایصال ایتکدن خالی قالیورلردی. (جعفر) ک اک بیوک
 واک مقتدر دشمنی بالذات (رشید) ک زوجہسی واوغلی (امین) ک والدهسی

[۱] العقد الفرید ۱۴۲ ج ۱ [۲] ابن الاثیر ۴۷ ج ۶

[۳] ابن الاثیر ۴۷ ج ۶

(زبیده) ایدی. چونکه (جعفر) انک اورتاغنک اوغلی (مأمون) ی کندی اوغله ترجیح ایشدی.

(امین) و (مأمون) ک ولی عهدلکلرینی حاوی اولان بیعتنامه نك کعبه دروننده تملیق اولندی بی صره لرده (زبیده) جعفر دن پك زیاده کوچمیش ایدی. امین علی العاده یمین ایتدکن صکره کعبه دن چیقہ جنی زمان (جعفر) انی چورمش، «قاردمشه خیانت ایدر ایسه م الله بنی قهر ایتسون» مألنده بر یمینی اوچ کره تکرار ایتسنی تکلیف ایشدی. والده سی (زبیده) بو تکلیفی پك کران کورده رک اکا کین باغلامش، بالآخره اسقاط و تنکیلی ایچون (رشید) ی تشویق ایدنلر جمله سندن بولنمش ایدی [۱]. (زبیده) ایله (جعفر) آره سنده موجود اولان عداوت جنسیه ده آریجه حائز تاثیر ایدی. باخصوص ربیع عائله سی، مزید شیبانی عائله سی کبی برمکیلرک عرب امراسندن دخی پك چوق حاسد ور قیلری واردی. برامکه بو امرانک نفوذ و موقعلرینی کوچولتمش، (رشیدی) ی انلرک علیهنده بولنمغه سوق ایشلردی [۲]. بولنلردن بشقه برمکیلرک حتی عمجه لری (محمد بن خالد) داخل اولمق اوزره ایرانیلر دن ده برچوق دشمنلری واردی. (محمد بن خالد) برمکیلرک حاسدلر دن واضرار لرینه چالیشانلردن ایدی [۳].

بولنر هب (جعفر) ی (رشید) ک نظرندن دوشورمک ایچون کاه شیعلکنندن، کاه نفوذ دولتی کندی نفسنه حصرندن، کاه ده کنديسنک واقربا و تعلقاتنک اموال دولته استیلالردن دم اوریبورلردی. (رشید) بوسعیاتلری ایشیدوب آکلایور، لکن یحیانک کنديسنه ایفا ایتدیکی حسن خدمتلی، اوغللرینک ده دولتک تنظیماتنده وقوع بولان همت و غیرت لرینی نظر تقدیردن دور طوته میهرق (جعفر) ک بعضاً علویله مظاهرتی کبی احواله رغماً بو امکدار عائله بی پریشان ایتکه جسارت ایده میوردی. فی الواقع (رشید) (جعفر) ی مغرب والیلکنه تعیین ایدنجه (جعفر) کندی یرینه والی وکیلی اولمق اوزره بر شیعیه تفویض امور ایش ایدی [۴]. (رشید) بو احوالک جمله سنه صبر و تحمل کوستریبور، قارشی کلمک ایچون مناسب بر فرصتک ظهورینی بکلپوردی.

[۱] مسعودی ۱۹۵ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۵۷ ج ۶ [۳] ابن الاثیر ۷۱ ج ۶

[۴] سیوطی ۱۰ ج ۲

خراساندہ شیعہ علویہ

عباسیوں احرار خلافتہ تشبث ایتدن اول حضرت علی شیعہ سندن اولان خراسانلیلر ایله انلره التحاق ایدن طبرستان و دیلم اھالیسی بالآخره عباسیلرک خلافتی آنجق (ابومسلم) ۷ مامشات ایتک ویا اندن قورقوق تأثیریله طایمشلردی . فقط چوق زمان کچمدن (ابومسلم) غدر و حیلہ ایله قتل اولندیگی کبی آرقداشلیری اولان راوندیلر دخی قتل و پریشان ایدلدیگی حالده خراسانلیلر انتقام آلمغه امکان بوله مامشلردی . متعاقباً (منصور) بغدادی تأسیس ایدرک ایچنده تحصن ایتمش ایدی . فقط خراسانلیلر انتقام ایچون فرصت آرامقدن یینه واز کچمورلردی . (منصور) بوسفر علویلر ایله حرب ایدرک انلری قتل و تنکیل ایدلکندن حضرت علی احفادنن برحیات قالانلر مملکت اسلامیہ نك اك اوزاق جهتلرندن اولان خراسان و مغربه فرار ایتشلر ، اورالده خلقی کندی خلافتلرینه کیزلیجه دعوت ایتکک باشلامشلردی . خراسانلیلرک (ابومسلم) نك انتقامنی آلمق ایچون (منصور) حقننده حس ایتدکلری نفرت کندیلرینی علویلرک اك بیوک مظاهری یامش ایدی .

عباسیلر کندی دولتلی ایچون آنجق خراسانلیلردن قورقارلردی . چونکه بو قطعه اھالیسی علویلرک شیعہ سندن اولدقدن ماعدا جسور و جنگ آور و خلافتی امویلردن عباسیلره نقل ایتدکلری کوندن بری هرکس نظرنده بر مقام هیئت و رهبت صاحبی آدملردن متشکل ایدیلر . (رشید) نك زماننده اوراده کی شیعہ نك رئیس (منصور) طرفندن قتل اولتان (محمد بن عبدالله) نك برادری (یحیی) ایدی . مشارالیه ۱۷۶ سنه سنده دیلم ممالکنده کندی خلیفه اعلان ایتمش ، پک چوق طرفدارلر طوبیلا یه رق بیوک برقوت صاحبی اولمشدی . (رشید) بوغائله دن قورقدیلغندن استیصالی ایچون براردو ایله (فضل بن یحیی) نی اعزام ایلشدی . (فضل) مشارالیه ایله مذاکراتده بولندقدن صکره (رشید) ایله اجله بنی هاشم طرفندن ممضی براماننامه ایله انی صلحاً دائره اطاعه آله رق بغداده برابر کتیرمش ، (رشید) اکا حرمت و رعایتده بولنهرق کندیسنه معاش باغلامشدی .

بعده (رشید) خوف و اندیشه تأثیریه و یا شیعه دشمنلرینک القآت و تشویقاتی ایله (یحیی) بی حبس ایتدیکی دوشومش ایسه ده اله و یرمش اولدینی امانامه دن طولایی بو فکری قابل اجرا کورمامش ، کبار فقهانک رأی و مطالعه سنه مراجعت ایش ایدی . فقهادن بری امانامه نك صحت احکامنی ادعا ایتش ایسه ده (رشید) بو ادعای شایان قبول کورمامشدی . دیگر بر فقیه ، یعنی قاضی (ابوالبحتری) ایسه بونک فلان نقطه دن طولایی بر امانامه متقض اولدیغنی سوبلیدیکندن (رشید) امانامه بی یرتمش ، یحیایی جعفره تسلیم ایدرک حبسه اله ایتدیرمش ایدی . (جعفر) یحیانک مظلوماً حبسه آنلدیغنی ، انک امان ایله تسلیم نفس ایتش اولدیغنی ، رشیدک نکث عهد ایتدیکنی کوریوردی . بناءً علیه دولتده حائز اولدیغنی نفوذ و قوته کوونه رک و (رشید) طرفدن ده صکره سؤال واقع اولیه جغنی ظن ایدرک یحیایی حبسخانه دن صالیورمکی موافق بولمشدی . (جعفر) آدم واسطه سیله (یحیی) ایله کوروشه رک علوی اولمقدن بشقه یکیدن برقباحت ایشله مدیکنی آکلاینجه حاله آجیه رق اوزاق بر یره صیغیمق اوزره سیلینی تخلیه ایتش ویوللرده طانیلوب در دست ایدلماسی ایچون امین بریره وارنجیه قدر کندیسنه بر آدم تزقیق ایش ایدی [۱] .

رشید و جعفر

پدری (ربیع) ک وفاتندن صکره مقام وزراته صمودی بکلز ایکن برطاقم عجملردن عبارت اولان بر مکیلرک او موقعی اشغال ایتلرینی چکه مین (فضل بن ربیع) اک باشده اولدینی حاله بر مکیلرک حاسد و دشمنلری (جعفر) ک واحوال و حرکاتی دائماً انظار تجسس آلتسده بولندیرمقده ایدیلر . (جعفر) ک (یحیی بن عبدالله) ی اطلاق ایتدیکنی استخبار ایلنجه هان (رشید) ه اخبار ایتشلردی . (رشید) وزیرینک خود بخود بویه برجرأته بولمسندن حیره دوشمش ایسه ده هنوز ایشک حقیقتی آکلادن کندینی ووزیرینی کوچک دوشورمامک ایچون یحیانک کندی امر و موافقتیه اطلاق اولدیغنی سوبله رک (فضل) ه سرت جوابلر و یرمش ایدی . بعده (رشید) جعفری برلکده یمک یمکه دعوت ایتش ، سفره یه برابر او طورمش ، اکا

لقمه یدیردرك قونوشمغه باشلامشدى . او اتاناده یحیانك نه حالده بولندیغنی جعفردن صورمش ، (جعفر) ده : « حبس خاده بیلدیکنز حالده در » جوانی ویرمشدی . (رشید) « باشم ایچون داوغری سویله » دینجه (جعفر) در حال ایشك فرقه واردرق وقوع حالی تمایله نقل ایتش ، یحیانك هیچ برقنا فکر ومقصدی اولدیغنی آکلادینی ایچون اطلاق ایلیکنی اعتراف ایلمشدی . بونك

بلوردن اسکی بر عرب قدحی

اوزرینه (رشید) « يك اعلا یابدك . بنده بویله برشی دوشونوردم) دیش ایسده او آندن اعتباراً جعفر حقنده بر نفرت طویش ، اتلاف وتکیلنی دوشونمکه باشلامش ایدی . حتی (جعفر) اورادن آیرلینی زمان (رشید) کندی کندینه : « سنی اولدیرمزسم الله بنی اولدورسون » دیش ایدی . (رشید) آرتق جعفری تنکیل ایچون فرصت آرایور ، تدبیرلر دوشونوردی .

چونکه بر مکیلر هر صنف خلقه وحتى بالذات هاشمیلره پك چوق پاردر احسان ایتدکلی ایچون فوق العاده بر نفوذ و اقتدار صاحبی ایدیلر . فقط (رشید) وقتی گلدن جعفره بر شی حس ایتدیرمک ایسته مدیکندن انی خراسانه والی تعیین ایده جکئی بهانه ایدرک مهر وزارتئی کنديسندن آلوب پدری یحیایه تودیع ایتمش ، کنديسنی خراسان وسجستان والیکنه نصب ایلش ایسه ده یکر می کون کچمدن بو والیکدن عزل ایتمش ایدی [۱] . جعفرک بوتعیینی یا برکوستریش ایدی ، یا خود (رشید) انی والی تعیین ایتدکدن صکره قورقهرق عزل ایله تلافی مافات ایلشدی .

برمکیلرک حاسدلیرئ جمله سندن اولان (علی بن عیسی بن ماهان) دخی انلرک علیهنده اجرای سعایتدن کیری طورمیهرق جعفرک برادری (موسی بن یحیی) بی خراسان ولایتی عصبیانه تشویق ایتمکه ایتام ایتمشدی . (رشید) موسایی حبس ایتدیردکدن صکره سیلنی اطلاق ایلشدی . فقط (رشید) آرتق عموم برمکیلر حقدنه معامله بی دیکشدرمش ، بو یولده بعض آثار ظاهره کوسترمکدنده خالی قالمشدی . مثلاً (یحیی بن خالد) - که رشید اکادها اول باباجم دیردی - بلاستیدان (رشید) ک حضورینه کیردی . (رشید) بویله اذنسز دخولی چرکین کوردیکنی اخطار ایدنجه آرتق اذنسز کیرمکدن واز کچمش ایدی . کذلک یحیی (رشید) ک حضورینه کیردکجه غلاملر آیانه قالقلارلردی . (رشید) خدمه آغاسی (مسرور) ه امر ایدرک انلرک قیاملرینی منع ایلش ایدی . رشیدک معاملاتنده وقوع بولان بوتبدلی یحیی حس ایتمش ایدی . خلق آرسنده دخی دیلدن دیله تداول ایتمش ، برمکیلرک باشنه ار ، کچ بر فلاکت کله جکی آ کلاشلمش ایسه ده کیمسه انلری ایقظه جسارت ایده میوردی . حتی بعض مغیلر برمکیلرک یاقینده بر مصیبتنه اوغرایه جقلرینه ضمنی اشارتی حاوی شریقلر تغنی ایتشلردی .

(رشید) برمکیلرئ تشکیل ایدر ایسه طرفدارلرندن بر مقاومت وقوع بولسندن قورقدیغندن سرایه منسوب ذواتک بو خصوصه نه دوشوندکارینی ، اویله بر حادثه تک خلق اوزرنده نه کبی بر تأثیر حاصل ایده بیله جکئی آ کلامغی موافق کورمش و خلق ایله ک زیاده احتیاطده بولنان مغیلرک افکار عمومییه فضله وقوفه

مالك بولنه جقمقلىنى ، بونلرك ايجكى وسر خوشلق حالنده هر شىئى سويليه چكارىنى نظر دفته آلهرق مقصدى بالى ايتدير مكسزىن انلرى سويلتمك ايسته مشدى .
معنى (اسحق موصلى) بركون حضور خليفه ده بولنور ايكن (رشيد) اكا
« خلق نه سويليور؟ » سؤالى توجيه اتمش ، (اسحق) ده « برمكىلرى منكوب
و فضل بن ربیع) ی وزراته نصب اينده چكى سويلورلر « جوابنده بولنش
ايدى . (رشيد) بوجوابدن كوچنير كى كورونهرك اسحقه : « خيث ! بولنه
شيلرى نه قاريشدير رسك ! » ديهه باغير مشدى [۱].

(رشيد) برمكىلرك خانه لرنده و ديوانلر نده صورت مخصوصه ده خفيه لر
تعين اتمش ايدى . برمكىلرك باجمه احوال و حرکاتى (رشيد) اخبار اولتور ،
اخبار ايديلير كنده سائقه حسد ايله اعظام ايديلوردى .

(رشيد) طرفندن تربيه ايديلوب (جعفر) ه اهدا اولنان ايكي خزرلى
اوشاق اوخفيله ر جمله سندن ايديلر . بونلر هر كون (جعفر) ك مجلسنده هر نه
جريان ايديلور ايسه انى كاملاً (رشيد) ه اخبار ايديلورلردى . (جعفر) ك
هفته ده بركون عقد اولنور بر بزم انس و طربى وار ايدى كه ايرانلى رجال دولت
وا كابر اوراده طوپلانيرلر ، جعفر طرفندن تقديم ايديلن يكرنك البسه كيه رك
عين رنكده البسه يى لابس اولدينى حالده جعفر ايله برابر وقت كچيرلردى .
بركون بو بزم طربده قونوشولور ايكن (ابو مسلم خراسانى) دن ، دولت
اسلاميه يى يالكز باشنه بر خاندان دن ديكر بر خاندانه نصل نقل ايديه بيلديكندن
بحث آچلديغى سندن (جعفر) : « بونى غرب ، بيوك برشى عدا تماملير .
چونكه بوكا آنجق ۶۰۰.۰۰۰ آدم اعدام ايتمكه موفق اوله بيلمشدى . بيوكلك ،
مهارت قان دوكمكسزىن بر دولتى بر ملتدن ديكر ملتة نقل ايديه بيلمكده در »
سوزلرني آغزندن قاچير مشدى [۲]. خفيه لك ايدن ايكي خزرلى كوله بو
سوزلرى ايشيدير ايشتمز (رشيد) ه ايصال ايتمشلر ، بوندن دولتى عباسلردن
ايرنيليره و ياخود علويلره نقل ايتمكى مراد ايلديكنى آكلاتمشلردى . بونك
اوزرينه (رشيد) جعفر دن ده ا زياده قورقغه باشلامشدى .

برمكىلر تنكيل اولندينى ۱۸۷ سنه سنده (رشيد) جعفر ك قتلنه صورت
قطعيه ده قراوريرمش اولدينى حالده حجدن عودت ايديلوردى . (رشيد) عزمى

بالی ایتدیرمکسزین (جعفر) حقنده محب و توجہکار کورنمش، مهر خلافتی الہ
ایتمک مقصدیلہ انی خراسانہ والی تعیین ایدرک خلعت واحسانلرہ مظہر ایش،
معیتہ برقوۃ عسکریہ ویرمشدی. جعفرک اک کزیدہ طرفدارلرینی حاوی اولان
بو قوۃ عسکریہ نہروانده اردوگاہ قوردرق سفر حاضر لقلرینی تدارکله مشغول
اولمش، (جعفر) ده انلرہ التحاق ایتمک اوزرہ بعض تدارکات سفریہ ایچون
بغدادده قالمش ایدی.

جعفرک ہاشمیلردن (اسماعیل بن یحیی) نامندہ مخلص و وفاکار بر دوستی
(رشید) ک برمکیلر حقندہ دوشوندیکی عزم وقراردن خبردار اولدیغندن بر
قباق وقوعندن اول اصلاح ذات الین ایچون توسطہ لزوم کوردرک جعفرک
خراسانہ عزیمتہ حاضر لاندیغی اثنادہ نزدینہ گلش، انکله کیزلیجه بر چوق
شیلر حقندہ قونوشدقندن صکرہ: «افدم! وارداتی پک چوق، اطرافی
پک واسع بر مملکتہ کیدیورسکز. مالک اولدیغکز بعض چفتلکاری امیر المؤمنینک
اوغللرینہ ترک ایتسہ کز خلیفہ نک نظرندہ کی موقعکز دہا زیادہ بیور»
مطالعہ سندہ بولنمش ایدی. (جعفر) بوسوزلری ایشیدیر ایشتمز (رشید) ک
برمکیلر حقندہ نہ کی بر عزم بسادیکنی خاطرینہ کتیر میہرک پک زیادہ قیزمش،
مخاطبنہ: «واللہ اسماعیل! سنک عمزادہک (یعنی رشید) برا مکک یدیسہ اودہ بنم
سایہمدہ بییدی. بودولت دہ آنجق بزم غیرت و ہمتمز ایلہ قائم اولدی. انی
کندی نفسی، اوغللری، معیتی رجالی، رعایاسی ایچون راحت، خزینہلری دہ
پارہ ایلہ طولو بر حالده بر ائق، مہام امور دولتی اوزریمہ آلق کفایت ایتیمورمی کہ
کندم، اولاد واحفادم ایچون طوبلادیغم ثروتدہ کوز دیکسون، نبی ہاشمک
متخلق اولدقلری حس حسد، بغی وطمعہ دوچار اولقدن قورتولسون،
(رشید) بندن اویلہ برشی ایسترایسہ باشنہ فلاکت اولور» جوابی ویرمش،
صانکہ بوسوزلرایلہ (رشید) ی خراسانک استقلاللی ایلہ تمہید ایتمک ایستہ مشدی.
اسماعیل (جعفر) ک بوتہدید وحدتی کورنجه نزدندن چیقرق ہم (جعفر) ہ،
ہم دہ (رشید) ہ کورنمامک ایچون اختفا ایش ایدی. چونکہ ہر ایکسنک
نظرندہ مہم دوشمشدی.

فقط (رشید) ک خفیہ لرندن بری بو محاورہ بی ایشیدہرک کندیسنہ اخبار
ایلدیکندن (رشید) ک حس انتقامی مشد اولمشدی. احتمال کہ (رشید)

جعفرک یالکز در دست و حبسی ایله اکتفا ایده جکدی . فقط بو تهیدی ایشیدنجه اوغز می تبدیل ایدرک قتلنه لزوم کورمشدی . (رشید) جعفری قتل ایتمدن اول زوجہ سی (زبیده) ایله استشاره ایتمش ، ا کا : « بونلر خراسانده قوت پیدا ایدرلر ایسه خلافتی المدن آلملرندن قورقیورم » دیمش ، (زبیده) ایسه همان قتللری ایچون کندیسنه تشویقاتده بولنش وروایتہ کوره جعفرک رشیدک حرم دائره سنده همشیره سی عباسه ایله ارتکاب اییدیکی برطاقم فناقلری ده (رشید) ه اخبار ایلمشدی [۱] . (رشید) جعفرک (نهران) ده کی اردوده خیمه نشین اولان آدملرندن اوزاق بر موقعده بغدادده بولنسنی بیوک بر فرصت عد ایدرک خدمتکاری وعین زمانده جلاد خصوصیتی بولنان (مسرور) ی ارسال ایله کله سنی کسدرمش وهمان کیجه لین یحیانک وسائر اوغللرینک واز جمله فضلک خانلرینی قوشاده رق کندیلرینی حبس ومال واملار کالرینی ضبط ومصادریه مسارعت ایتمشدی . (رشید) هر طرفه امرلر کوندره رک بر مکیلره عائد هر نه اموال وکوله ووکلا واریسه جمله سنی مصادره ودر دست ایتمدرمش ایدی . (یحیی) نک برادری (محمد بن خالد) برادری و برادر زادلری علیهنده بولنان دشمنلردن اولدینی ایچون بر مکیلرک بو منکوبیت عمومیه سی انانسنده اکا ایلیشلامشدی . (رشید) بر مکیلری بوصورتله تشکیل وپریشان ایتمکدن صکره مقام وزارت عظمايه (فضل بن ربیع) ی تعیین ایش ایسه ده بر مکیلر حقنده روا کوردیکی انتقام شنیدیه بالاخره پشیمان اولمش ایدی . حتی انلری آکد قجه کوزلرندن اشک حسرت دوکولوردی [۲] . (جعفر) ک رشیددن بولدینی سرانجام ده اول وزیر (بزرجهر) ک (خسر پرویز) دن دوچار اولدینی سرانجام قیلندن ایدی . چونکه (خسر پرویز) دخی بزرجهری زندیقلق ایله اتهام ایدرک انی قتل ایلمکدن صکره یابدیغنه پشیمان اولمشدی [۳] . والحاصل (رشید) بر مکیلرک ؛ سلطنتی لندن اخذ ایتملرندن قورقدینی ایچون هر کیمک صداقتندن شبهه اولنورایسه قتلنی واجب کورن قانون معهوده توفیقاً (جعفر) ی اولدیردیکی کبی بر مکی عائله سنی ده منکوب وپریشان ایتمش ایدی . مع هذا عباسیلرک رعایا حقنده کی طرز معامله واداره لری بوکا بکنزه مزدی . رعایا علی الاکثر احکام شریعت دائره سنده حق وعدالت ، رفق وملایمت ،

[۱] اتایدی ۱۱۳ [۲] اغانی ۷۴ ج ۱۷ [۳] مسعودی ۱۱۹ ج ۱

احسانپرورک و خاطر نواز لقا یله معامله اولنورلردی. هله (رشید) بو خصوصده بر موقع ممتاز اشغال ایدردی. مؤثر موعظه لره قارشی رقتدن کوزلری یاشاریر، استعطاف و استرحامه قارشی طایانه میهرق عفو ایدر، لطف و احسانه عرض احتیاج اولنجه آثار سخا کوستیردی. بوکی اقبال و مناقبی مشهور ایدی. فقط یالکز علویلر ايله انلره معین و ظهیر اولانلره قارشی فوق العاده شدتلی و خونریز طاورانیردی [۱].

امین و مأمون

یاخود عربلر ايله ایرانلیلر

بر میکیلرک بالاده کی شکلده قتل و تنکیلی خراسان اهالیسنک دولت عباسیه علیهنده کی حرص انتقاملرینی تشدید ایتدیکندن ایلمک فرصتده متحداً بر حرکت اجرانسه قرار ویرمشلردی. (مأمون) دها اول بیان ایتدی کمز اوزره ایرانلی بر والددن طوغمش، (جعفر برمکی) نک قوجاغنده شیعه علویده میل و محبت پرورده ایدرک بیومش اولدینی ایچون خراسانلیلر مشارالیهک موقع اقتداره کلسنه تلیق امید ایتمشلردی. اوصرده شیعیلک زمان حاضرده اولدینی کبی دینی بر مذهب دکلدی. شیعیلک آنجق علویلرک طرفدار و انصاری اولان ایرانلی و سائر ددن مرکب بر فرقه سیاسیهدن عبارت ایدی. (مأمون) کوچکلکندن اعتباراً ایرانلیره و امیال سیاسیهرینه بر محبت مخصوصه بسایدیکی حلاله بیومش ایدی. (خالد بن یحیی) انک خدمته (فضل بن سهل سرخسی) یی انتخاب ایتمش ایدی. بو ذات فی الاصل خراسان مجوسیلرندن ایدی. اسلامیتی آنجق ۱۹۰ سنه هجریه سنده (مأمون) ک دلالتی ايله قبول ایتمش [۲] و شیعیلکی ده خراسان ایرانلیلرینه مظالم ایتک فکریله اختیار ایش ایدی. (فضل) ایشکدار بر آنه اولدینی ایچون یحیی انی کندی مهینده خدمت دولته آلهرق نهایت کندی امورینه و کیلخرج یامش ایدی. (فضل) مأمونده آثار عقل و نجات کوردیکندن بر کون خلافتک اکا انتقال ایده کجکی کسدره رک خدمتده بولنی آرزو ایتمش و خدمته کچهرک توجه و اعتمادینی قازانمش ایدی. (مأمون)

فضل حقندہ يك زياده آثار خرمت كوستير ، (فضل) ده مأمونك دور خلافتندہ لاقفل وزير اعظماغہ نائل اوله جغنی دوشونوردی . روايته كوره (مأمون) ك خلافتدن اولكى زماننده معلمی بولنان ذات انك (فضل) حقندہ كى فرط توجهتی كورنجه فضلی نشایان تبريك كورمش و كندیسنه : « بوسایه ده بر كون بر میلیون درهم صاحبی اوله جغنی اوزاق كوزم » دیمشدی . (فضل) بوسوزلردن حدت ایدرك : « آز ویا چوق پاره قازانمق ایچون انك خدمته داخل اولدم . بو مهربمك حكمی شرق وغربده جاری اولسون دیه كیردم » جوابنده بولمش ایدی [۱] .

(رشید) كندی اوغللرینی ولی عهد تعیین ایتدیكى زمان كندیسندن صكره مقام خلافته كلهك اولان (امین) ه عراق ومغربه قدر شام والیلكنی و دیگر اوغلی (مأمون) ه ده برادری (امین) دن صكره مقام خلافته كلك اوزره خراسان وسائر ممالك شرقیه والیلكنی توجیه ایش ایدی [۲] . بوتعیین بوتوجیه (جعفر) ایله شیعه فرقه لرندن دیگر ذواتك واوجهل دن (فضل بن سهل) ك مساعیسی ایله وقوع بولمش ایدی .

(رشید) ۱۹۲ سنه سنده (خراسان) ه كیتمك ایستدیكندن عودت ایدنجه یه قدر اوغلی (مأمون) ه بغدادده قالسنی امر ایش ایدی . (رشید) اوصرده خسته ایدی . (فضل) رشیدك اثنای راهده وفاتنك وقوعی ایله كندی مساعیسنك بوشنه كیتمسندن قورقدیغندن (مأمون) ك نزدینه كهرك : « باباك (رشید) ه نه حال عارض اوله جغنی بیلمزسك . خراسان سنك ولايتكدر . (امین) ك سندن اول مقام خلافته كلسی مشروطدر . (زبیده) كی بر والدهیه ، بنی هاشم كی طایبلره ، (زبیده) نك ثروتنه مالك اولدیغنی ایچون او یله برحاله پك قولایلقله سنی ولی عهدلكدن اخراج ایده بیلیر . (رشید) ایله برابر كیتمكى ایسته » توصیه سنده بولمش ایدی . بونك اوزرینه (مأمون) برابر رفاقتی پدردن ایسته مش ، (رشید) اول امرده بوندن امتناع ایش ایسنده بعده موافقت ایش ایدی . (رشید) ك بو امتناعی البته سبیدن خالی دكلدی . (رشید) اجلنك تقریبی حس ایدیور ، اطرافنده اوغللرینه منسوب برطاقم

حریص جاه آدم‌لرک و خفیه‌لرک کنبدی صولوقلرینی صایار ، حیاتی اوزون کوررجه‌سنه طولاشوب طوردقلرینی کورده‌رک متأثر اولیوردی [۱] .

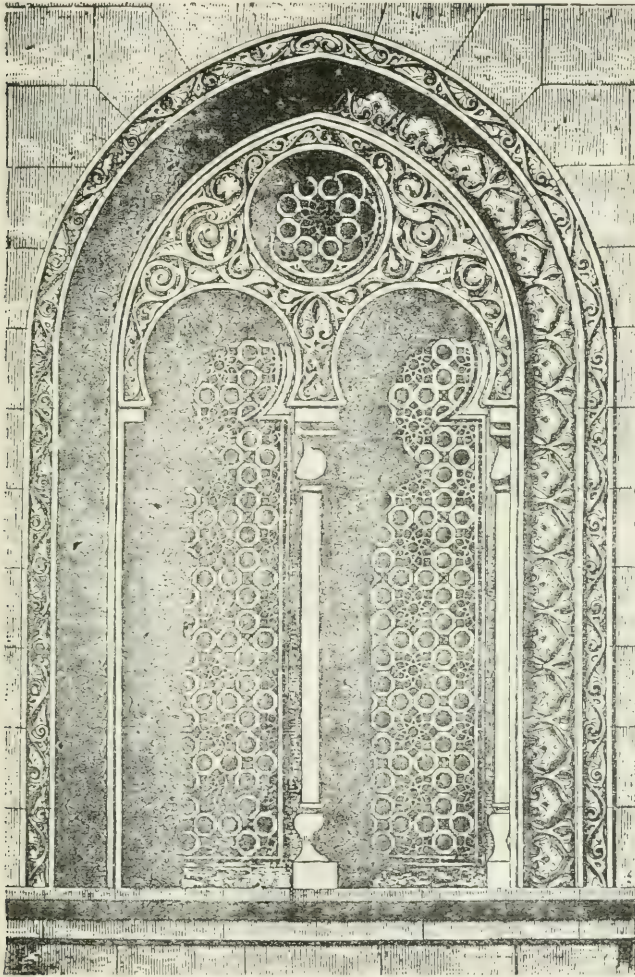
(مأمون) پدری و فضل ایله برابر خراسانه متوجهاً حرکت ایتمشدی .

(فضل) یول انناسنده (مأمون) ک تأمین موقعنه صرف غیرت ایدرک بتون قوماندانلره ولی عهدلکنی تصدیق ایتدیرمش ، النده بولنان امواله صاحب بولندیغنده (رشید) ک موافقتی استحصال ایلشدی . (مأمون) مروده و (رشید) طوسده بولندقلری برصرده (رشید) ک خسته‌لغی مشتد اولمشدی . (امین) ایسه او ائشاده بندادده بولنیوردی . (رشید) ک اطرافنده بک تفوذلی آدم‌لر وار ایدی . کندیسی ایچون بولنرک اک غیرتلیسی برمکیلردن صکره مسندوزارتی اشغال ایدن (فضل بن ربیع) ایدی . (امین) پدرینک خسته‌لغنک اشتدادندن خبردار اولنجه ربیع زاده و سارده کندیسنه بیعت اولغنی ایچون تشویقاتی حاوی مکتوبلر کوندرمش و متعاقباً ۱۹۳ سنه‌سنده (رشید) اوراده وفات ایدنجه ربیع زاده (مأمون) ک مروده غیبوتندن بالاستفاده هان بغدادده عودت ایچون عسکره تشویقاتده بولنمش ایدی . عسکرلر بغدادده عائله صاحبی اولدقلرندن تشویقات واقعه آرزوی عمومی‌یه موافق کله‌رک هرکس عائله و تعلقاته قاووشمق اوزره بغدادده عازم اولمش ، (مأمون) ه وقوع بولان تعهدات بالکلیه اونودولمش ، (رشید) ک اردوسنده نه قدر اموال و اشیا واریسه کافه (امین) ه کورتورولوب تسلیم ایدلش ، هرکس (امین) ه بیعت ایچون قوشمش ایدی . ده صکره (فضل بن ربیع) (امین) ه برادری (مأمون) ی ولی عهدلکدن چیقارمق ایچون تشویقاتده بولندیغندن (امین) بوتشویقاته اویره‌ق برادرینی ولی عهدلکدن چیقارمش ایدی .

فضل بن سهل وعلی رضا

(مأمون) پدرینک وفاتی ، رجال دولتک اردوده بولنان خزینه‌لر ویوکلر ایله برابر برادرینه عودتی ، ولی عهدلکدن استاطنی استخبار ایدنجه کندی حیاتی ایچون قوروقعه باشلامش ، (مرو) ده خواص رجالی طوبلایه‌رق کندی ضعیفی و برادرینک قوتندن بجهله فکر و مبالغه‌لرینی صوردهش ، بولنر هیچ یأس

کتیرمامسنی توصیه ایتدکبری کبی (فضل بن سهل) ده : « طاییلرکک نزدنده بولنیورسک . بیونلرنده حق بیعتک وار . برآز صبرایت . خلافتی سکا تأمین ایده جکم » دیمش ایدی . (مأمون) (فضل) طرفندن وقوع بولان بوتأمینات

قاهرده سلطان قلاون جامعنک پنجره سی

صریحیه قارشی مطمئن اوله رق اکا بالجمله اموری ، یعنی وزیر اعظم لغنی تفویض ایتمش وسیف وقلم ریاستلری مفید اولمق اوزره اکا ذوالریاستین لقبی ده توجیه ایلش ایدی .

مأمونه مظاہرت ایتمکله کندی نفسنه و وطن و ملتنه ده مظاہرته بواندیغنی تقدیر ایدن (فضل بن سهل) مأمونه نصرت ایچون بتون قوت و نذوذنی صرف ایدرک خلقک فعلاً میل و مظاہرتنی تأمینہ موفق اولمشدی . ایکی قارداش آرسنده عداوت مزداد اولمش ، بغداد ایله خراسان آرسنده مخبرات و مناقلات کسبلمش ، هربری قارداشک اسمنی خطبه دن اسقاط ایتمش ایدی . ایکی طرفدن تحشید اولنان اردولریننده وقوع بولان متعدد مصادمات خونریزانه نتیجه سنده (طاهر بن حسین) ک قومانداسی آلتنده بولنوب ایرانلیردن متشکل اولان (مأمون) ک اردوسی غالبیت قطعیه بی احراز ایتمش و بو محاربه لر ۱۹۸ سنه سنده بغدادک فتحی و (امین) ک قتلی ایله ختامه ایرمشدی . (امین) ک باشی بغداددن خراسانده بولان (مأمون) د کوتورلمش ایدی . مأمون فضل طرفدن هر نه وعد ایلمش ایسه جمله سنک حیز فمله چیقدیغنی کورنجه اکا هر خصوصه برآت کبی اطاعت ایتمکله باشلامش ، (فضل) ده فرصتدن بالاستفاده چرخ دولتی ایستدیکی کبی تدویره باشلایه رق جبال ، عراق ، فارس ، اهواز ، حجاز ، یمن و الیلکنی بغدادده اقامت ایتمک اوزره برادری (حسن بن سهل) د توجیه ایتمدیکی کبی کذلک بو نفوذ و قوتدن استفاده ایله خلافتی عباسیلردن علویلره نقل ایتمک ده ایسته مشدی . او ائتاده خراسانده علویلرک داعیسی ؛ علی رضا نامیله معروف اولان (علی بن موسی الرضا بن جعفر بن علی بن حسین) ایدی . فضل (مأمون) دن صکره مشارایه (علی رضا) نک ولی عهد تعینی ، یعنی خلافتک عباسیلردن علویلره تحویلی ایچون (مأمون) د نه قدر تسویقات اجرایی ممکن ایسه اکا بتون قوتیله چالشمش ایدی . احتمال که فضل (مأمون) د استرداد خلافت ایلر ایکن بونی شرط آخاذاش ، یاخود شرط صورتیله وضع ایتمکسزین او یله بر تحویله قاندرمش ، (مأمون) ده یا او شرطی ایفا ایتمک ، یاخود بالآخره (فضل) دن انتقام آلق فکریله بر ماشاقت قیلندن اولمق اوزره بوکا موافقت ایلش ، یاخود علویلره حسن ظن و میل و محبتنه بناءً بو تحویله بئس کورمامشدی . چونکه (مأمون) ده اول بیان ایتمدی کمز اوزره اوان طفولیتدن اعتباراً شیعه محبتی ایله پرورشیاپ اولمش ، شیعیلکنی اظهاردن چکنامشدی [۱] . والحاصل (مأمون) ۲۰۱ سنه هجریه سنده

علی رضایہ بیعت و کندیسندن صکرہ خلافتہ نامزد ایلدیکی کبی اکا (الرضامن آل محمد) لقبی و یرمش و عباسیلرک رنک مخصوصلری اولان سیاه البسهی چقاروب یشیل البسه کیملری امر ایتمش ، بو مقرراتی هر طرفه رسماً اشعار ایلشدی .

(مأمون) ک بو حرکتی بغداد ایشیدیر ایشیتمز بتون هاشمیلر ایله طرفدارلری متفقاً آیاقلانهرق مشارالیه علی رضانک ولی عهدلکنی طایماملر، «خلافت عباسیلردن آنه ماز» دیمشلر ، بویعتک (فضل بن سهل) طرفدن ترتیب ایدلمش بر دسیسه اولدیغنی آکلادقلرندن برادری (حسن بن سهل) ک بغداده والیلکنی طایماغه قرار ویردکلری کبی نهایت (مأمون) کده خاغنه قرار ویردرک عمجھسی (ابراھیم بن مهدی) بی مقام خلافتہ اجلاس و کندیسنه (مبارک) لقبی اطلاق ایتمشلردی . بوندن ماعدا هاشمیلر شاید بو عزمده ثبات ایده جک اولور ایسه کندیسنی قتل ایده جکلرینی سویلمک ایچون (مأمون) ک نزدینه مخصوص آدملر کوندرمشلردی .

(فضل بن سهل) مأمون وقوعات جاریه دن خبردار اولور ایسه یاپدیغنه پشیمان اوله جغندن، علی بی ولی عهدلکدن خلع ایده جکندن و بناءً علیه مساعیٰ مصر و فھسنک بوشنه کیده جکندن قورقدیغنی ایچون اکا بو خصوصه معلومات ویرمامش ایدی .

بغدادده جریان ایدن وقوعاتدن تامامیه خبردار اولان (علی رضا) ایسه کندی سببیه بو احوال حادث اولدیغنی حالده (مأمون) ک اندن خبردار اولماسنی وجداننه صیعدیره مدیغندن بالذات (مأمون) ک نزدینه کیدرک بغدادده جریان ایدن وقوعاتی ، (ابراھیم بن مهدی) نک خلیفه اعلان ایدلمش اولدیغنی آکلآتمشدی . (مأمون) افادات واقعه یه استغراب ایله مقابله ایدرک اکا اینتامامش ، «انی غیبوتم ائناسنده موقت قویمشلر . فضل بکا بویله سویلیدی» جوابنده بولتمش ایدی . فقط (علی رضا) بو کا مقابله : «فضل سزه یالان سویلیدی» دینجه (مأمون) فضلك بو خصوصه براویون اوینادیغنی ، کندیسنه ایفا ایتدیکی خدمتک انجق بومقصد ایچون وقوع بولدیغنی آکلآبهرق صدائتی شهه دارو بناءً علیه قتلنی واجب کورمش و ترتیب ایتدیکی برطاقم آدملر

واسطه سیاه (سرخس) ده همامده بولنورکن انی آپانسزین قتل ایتدیردکن صکره قاتلرینی ده کویا انک انتقامنی آلیورمش کبی اعدام ایش ایدی [۱].

بعده علی رضایه وقوع بولان بیعتی دوشونمکه باشلامش ، نکولی کبینه یدیرمدیکی کبی بونکول حالدهده خراسانلیلرک اختلال چیقارملرندن وکندیستی قتل ایتلرندن ده قورقدیغنی ایچون غدر واتلاف بولتیقه سنه صایمغه لزوم کورمش ومأمور ایتدیکی بر آدم واسطه سیاه زهرلی اوزوم یدیره رک (علی رضا) یی ده تلف ایتمشدی [۲]. بغدادلیلری (مأمون) ک علینده تحریک ایدن اسباب علی رضانک بوضورتله وقوع بولان وفاتی ایله زائل اولدیغندن بغدادده (ابراهیم بن مهدی) درحال خلع اولنهرق کماکان (مأمون) ک بیعتنه عودت ایدلمش ، ابراهیم ایله (فضل بن ربیع) و (امین) ه مظاهرت ایدن سائر رؤسا طریق فراری اختیار ایتمشلردی . (مأمون) ۲۰۴ سنه هجریه سنده بغداده مواصلت ایدرک بو پایتخت خلافتده مستقر اولمش وابوطالب خاندانی افرادینه اولان محبت مشهوره سنک مبدل عداوت اولدیغنی کوسترمک اوزره بوخاندان حقتنه استعمال شدت ، انلری کندی حضورینه کیرمکدن منع وسیاه البسه کیمکه اجبار ایلمشدی [۳].

بتون نفوذ؛ شیعیلکلرینی کتم ایدن ایرانلیلرک النده قالدیغنی خالد بوتاریخندن (واثق) ک منتهای خلافتنه قدر بغدادده شیعیلک پریشان برحالهده قالمشدی . شاملی شعرادن (علی بن جهم) ، بنی امیه موالیسنندن اولوب علویلر حقتنه هجوه لر نظم ایتمکه (رشید) ه یارانمغه جالیشان شاعر مشهور (مروان بن ابی حفصه) نک اوغللرندن (ابوالسبط) کبی عصیت عربیه ایله متحسس وایرانلیلر ایله شیعه دن متنفر آدملر آردسنده بیومش اولان (متوکل) ۲۳۲ سنه سنده مقام خلافتنه کلنجه شیعیلر حقتنه پک شدتلی اجراآده بولنش ایدی . اوکبی آدملر (متوکل) ی اهل شیعه دن تحذیر ونفی وتبعیدلرینه تشویق ایله اکتفا ایتیره رک دیانتده محترم بر موقع طوتان اجدادلرینک ده تحقیرینه سوق ایدرلردی . ده اول (مأمون) برمکیلرک النده بیودیکی ایچون نصل شیعه محبی اولمش ایسه (متوکل) ک آلدیغنی تربیه دخی انی بالعکس شیعه یه وکندیسنندن

اول کلوب شیعیہ مظاہرت ایدن (مأمون) ، (معتم) و (واثق) ہ دشمن قلمشدی [۱] .

(متوکل) موقع اقتدارہ کلیر کلز حضرت (حسین بن علی) نک قبری ایہ اطرافندہ بولنان مبانی بیقیدردرق خلقی بوزیارتکاهی زیارتدن منع اتمش ، حضرت علی یہ واعقبانہ بغض وعداوتدہ پک ایلری کیدرک حتی حضرت علی بی مسخرہ یہ چویرمشدی . روایتہ کورہ (متوکل) ک ندیملری میانندہ بولنان (عبادہ) نامندہ بر مخنث اثواب آلتندہ قارنی اوزرندہ بریاصدیق قویہرق و طاز اولان باشی آچہرق (متوکل) ک حضورندہ رقص ایدر ، «قارنی بیوک» باشی طاز اولان خلیفہ مسلمین کلپور! . «(یعنی حضرت علی) سوزلرینی تکرار ایلردی ، (متوکل) بوکا باقہرق ایچوب اکلنیردی [۲] . بوتاریخندن اعتباراً مذہب سنی آئیدہ کورولہ جکی اوزرہ ترکلرک مظاہرتیہ بالجملہ مذاہب اسلامیہ یہ غالب کلش وبغداددہ شیعیلکک سقوٹی ایہ ایرانلیلرک نفوذی دہ زوال بولمش . ایدی . برنجی دور فارسی (متوکل) ک خلافتی ایہ منتهی اولور .

دولت عباسیہ دہ محافظہ اسرار

بالخاصہ عباسیلر سر محافظہ ایتک ونہ پایہ جقلرینی کیمسہ یہ سویلہ مامک ایہ شہرت بولمشلر و آزادلیلری ایہ سرایلری خلقنی کتم اسرار ایہ مکلف قیلمشلردی . (منصور) ایہ بالذات عمجہلری و ابو مسلم وسائرہ ، (رشید) ایہ برمکیلر ، (مأمون) ایہ فضل بن سهل ، علی رضا ، طاہر بن حسین آرہ سندہ جریان ایدن احوالده کورلدیکی کبی بالخاصہ تأیید حاکمیتہ متعلق مسائلده فوق العادہ سر صاقلامق بودولتک تاریخ تأسسندن اعتباراً جاری بر عادت ایدی . (قثم بن عباس) ک (منصور) ہ سویلمک ایستہ مدیکی بر تدبیر ایہ عسکر آرہ سندہ تفرقه دوشورمی کبی بر شیئی یاپمدن اول انی غایت کینلی طومتق اوایشده احراز موفقیت ایچون اساس عد ایدیلردی . خلفامعیتلرندہ بولنان وزرا ، قوماندانلر وسائر اعظم دولتک احوال و افعالی آکلامق ایچون خفیہلر استخدام ایدرلردی . اوشاقلر ایہ جاریلر جاسوسلقدہ بیوک بر رول

اوینارلردی . خلفا کندی اوغللری ، برادرلری اوزرینه خفیله قولاندقلری کچی (امین) ایله (مأمون) ک کندی پدرلری (رشید) ه یابدقلری مثللو ولی عهدلرده خلفانک اطرافنده جاسوسلر قورلردی . مسرور خادم (مأمون) ایچون وطیب (جبرائیل بن بختیشوع) امین ایچون (رشید) ک حرکاتی تجسس ایدرلردی . بونلر ده اول ذکر ایتدیکز اوزره دقیقه بدقیقه (رشید) ک موتی بکلرلردی [۱] .

(مأمون) احراز خلافتله بغدادده اقامت ایتدکنن ضکره (ابراهیم بن مهدی) جد ، هزل هر نه سویلرسه کندیسنه عیناً اخبار ایتک اوزره اوزرینه برخیه تعیین ایلمش ایدی [۲] . سائر خلفا - باخصوص دولتک صوک زمانلرنده - عین خط حرکتی اختیار ایدرلردی . چونکه جاسوسلق و غمازلق دولت سقوط و شیخوخته یاقلاشدیغی صره لرده پک زیاده چوغالیر . وزرا طرفندن خلفا اوزرینه خفیله قولاندیغی کچی خلفانک ده والیلر اوزرینه بریدرؤساسندن و رسمی خفیله لردن عبارت جاسوسلر استعمال اولنوردی . اوشاقلر ، کوله لر ، مغیله لر ، جاریه لرده بو خدمتده پک چوق قولانیلردی . خلفا بو طریق تجسسی تأیید حاکمیت مقصدیله اختیار ایدرلر بو یولده آلدقلری معلوماتی ، یابه جقلری شیلری غایت کیزلی طوتارلردی . (مأمون) رجال دولت وارباب نفوذدن هر بری اوزرینه برخیه تعیین ایتمش ایدی . سلطنت ، عرض علیهنده کی سوزلری ، افشای سری اصلا عفو ایتزدی [۳] .

اسرارک کتم و محافظه سندده بودرجه شدت اختیار اولندیغی ایچون اودورلرده جریان ایدن بر چوق وقائعک اسباب حقیقه سی بالکلیه مستور قالمشدر . مثلاً بر مکیلرک منکوبیتنی یازان مورخلر بو ظلام مستوریتده دوشدکلرندن سبب اولمق اوزره هر بری دیگرینه اویماز بر مطالعه مخصوصه قید و تدوین ایلشدی . تاریخ عباسیده نیجه مقتوللر واردرکه قاتلرلی معروف دکلدلر . حبسخانه ده ویا سائر بریده اوزوم ، خرما کچی شیلر یمکدن وفات ایدن بر چوق آدم کوررسکنر . بونلر هر حالده عادی وفیات دکلدی . خلفا ، قوماندانلر ، ولی عهدلر طرفندن

[۱] ابن الاثیر ۷۳ ج ۶ [۲] اغانی ۸۲ ج ۲ [۳] مسعودی ۲۲۵ ج ۲

برر دسینہ ایله طیب مخصوصلری ویاوکیلخرجلری واسطه سیاهه بونلرک تسمیم ایدلرکازینه شهه یوقدر [۱] .

اسلامیندره صکره انسابک قاریشمسی جاریه لردن طوغان چوجقئر

عربلر نسه فوق العاده اهمیت ویره رک عرب والدیندن طوغمش اولمیانلری حقیر کوردکارندن پدری عرب اولمیانه (مذرع) ووالدهسی عرب اولمیانده (هین) نامنی ویریرلردی . والدهسی جاریه اولان چوجقئرلردن آثار نجات و اقتدار کوسترن اولور ایسه انی اولدلغه قبول ایدرلر ، دیکر لرینی ایسه کوله براقیرلردی . عربلر (هین) ، میراث ویرمز لردی . بوده عرب اولمیانلری حقیر کورملرندن ایلری کایوردی .

فقط اسلامیتک ظهوری اوزرینه عربلر طرفدن ایرانلی ، ترک وسائرهدن متشکل اولان اقوام شرقیه مغلوب وقتوحات ائناسنده قیز ، قادین ، چوجقندن متشکل برچوق اسیرلر اغتنام ایدیلنجه بونسوان طاقتندن طایه لر ، سوت آنالر اتخاذا اولدیغنی کبی جاریه لردن ده اوطلرقلر آلمش ایدی . عربلر باخصوص عصیت عربیه نك مرکزی اولان حجاز قطعهنده ابتدای امرده بونوع قیز وقادینلرایله ازدواجدن چکیترلر وانلردن کلن چوجقئرله نظر حقرارته باقارلردی .

دها صکره اک کزیده رچالندن اولان (علی بن حسین) ، (قاسم بن محمد) ، (سالم بن عبدالله) دن متشکل اوچ بیوک ذات جاریه زاده لکدن یتیشه رک فقه ، علم وورعده بتون مدینه اهالیسی فوقنده بر موقع ممتاز احراز ایدنجه خلق جاریه لر ایله ازدواجه رغبت کوسترمشدی [۲] .

بونکله برابر امویلر عرب اولمیانلرک علیهنده عربلقده تعصب سائقه سیاهه جاریه زاده لری حقیر کورمکده دوام ایتشلرلردی . (عبدالمک بن مروان) حضرت حسینک مخدومی علی نك برجاریه آزاد ایدرک تحت نکاخنه آلدیغنی استخبار ایدر ایتز اکا مؤاخذه یی حاوی بر مکتوب یازمشدی . (علی) بوکا جواباً : « جناب حق دنائت اصلی اسلامیت ایله ازاله بیورمشدر . برمسلمک بر جاریه ایله ازدواجنده هیچ بر عیب یوقدر . بالذات حضرت پیغمبر کندی

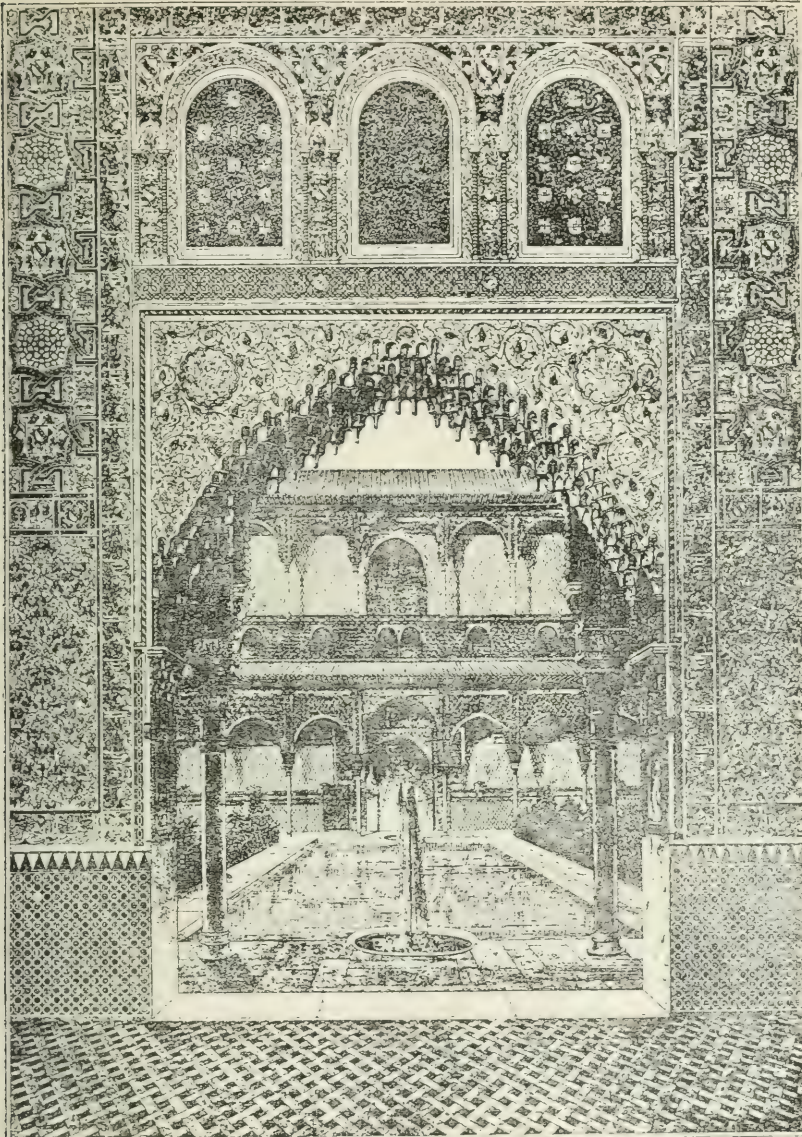
جاریه می و کوله سنک زوجه سی ایله ازدواج ایئش ایدی « مدافعه سنده بولمیش و عبدالملک جوانی اوقویونجه : « علی بن حسین هر کسی آشانخی دوشورن بر شی ایله شرفیاب اولمق ایستور » دیمشدی . مع ذلک عربلر شاعرك :

لا تشتين امرءاً من ان تكون له ام من الروم او سوداء عجماء
فانما امهات القوم اوعية مستودعات وللحساب آباء

یتلرنده ذکر اولندیغی اوزره، نسبه و والده لره اهمیت و یرمیه رك پدر طرفنی طاییدق لرندن اسلامیتک انتشارندن صکره هینلری خوار کورما مکه باشلامش لردی . آنجق امویلر دولترینک انقضاسی تاریخته قدر بو حسه اشتراك ایتمش لردی . ایشته بوسبدن ، (هشام بن عبدالملک) زماننده (زید بن علی بن حسین) طلب خلافته قیام ایدنجه (هشام) انی تعیب معرضنده : « بر جاریه زاده اولدیغك حالدله خلیفه اولمق سوادسنه دوشورسك . بو نصلل شی ! » دیمش و (زید) بوکامقابل : « ای امیرالمؤمنین ! والدهلر انسان ایچون احراز معالی یه مانع دکدرلر ، حضرت اسماعیلک والده سی حضرت اسحق ک والده سنک جاریه سی ایدی . بر حال حضرت اسماعیلک جناب حق طرفدن پیغمبر ذی شان اوله رق ارسال بیورلمسنه ، عربلرک پدری اولقله انک صلیندن خیر البشر حضرت محمدک چیقمنسه مانع اولمامشدی » جوانی و یرمشدی [۱] . بوندن ددا کلاشیلورکه علویلر امویلرک عربلقده کی تعصبلرندن چکینه رك عرب اولمیانلر ایله قولایقله اختلاط ایدیورلردی . ایشته اکثر موالینک شیعه علویه دن اولمسی ده بوسبدن ایلری کیش ایدی .

هر حالدله صدر اسلامده عربلر بو خصوصده ایکی فرقه تشکیل ایدیورلردی . خلقک بر قسمی و باشده امویلر جاریه زاده لری حقیر کوریورلردی . دیگر قسمی ایسه والده جهتی شایان اهمیت کورمیه رك جاریه زاده لری بلا فرق سائر عربلر کی عد ایلیورلردی . آنجق طبیعت عمران امویلرک بو خصوصده کی تعصبلرینه غالب کیش ، عرب اولمیانلر ایله اختلاط عرب انسابنک محافظه سنه امکان بر اقامشدی . انساب مرور زمان ایله اوقدز قاریشمش ایدی که جاریه زاده لر خاندان سلطنتده بیله چوغالمشدی . دولت امویه نك صوك زمانلرنده

مقام خلافتہ جاریہ زادہ لر کلکہ باشلامشدی . امویلردن سریر سلطنتہ جالس اولان ایلاک هجین ۱۲۶ سنہ سنبدہ مقام خلافتہ کلن (ولید بن عبدالمک . ایدی .

الجزا سرائندہ البرکہ حوالیسی

مع هذا مشارالیهک والدهسی بر جاریہ دکادی . ملوک فرسدن (یزد جرد بن کسری) نسلندن بر قادین ایدی . (قتیبه) انی (صفد) ممالکنده حرب

غنائمی میاننده اله کبیر درك (حجاج) ده کوندرمش، (حجاج) ده انی (ولید بن عبدالملك) ده ارسال ایش ایدی. (ولید) انکله ازدواج ایدرک ایدن (یزید) ده مالک اولمش ایدی [۱]. برروایتہ کوره جاریه زاددرک مقام سلطنتہ کچملرینه امویلرک ممانعتلری جاریه زاددرلری حقیق کوردکلرندن دتل، بلکه دولتلرینک بر جاریه زاده نک الیه منقضی اوله جغه ذهاب حاصل ایتمش بولنملرندن ایلری کایوردی. مشارالیه (یزید) مقام سلطنتہ کلنجه انک الیه دولتك زوالپذیر اوله جغنی ظن ایتشلردی. فقط (یزید) یدی آیدن زیاده یاشایه میدرق وفات ایلدیکندن والدهسی کرد بر جاریه اولان (مروان بن محمد) کرسی سلطنتہ کچمش وبونک زماننده امویلرک دولتی منقرض اولمشدی.

والدهلری عرب اولیان خلفا

دولت عباسیه موالی، یعنی عرب اولیانلرک سایه سنده تأسس ایتدیکی کبی بودولت دورنده اقوام سائرہ ایله کثرت اختلاط تأثیریه عصیت عربیه دخی دوچار ضعف اولدیغندن آرتق زوجهلرک عرب اولوب اولماسنه اهمیت ویرلیوردی. (ابراهیم امام) دن اعتباراً بودولتده موقع اقتداره کان خلفانک اکثری ایرانلی، ترک، روم، کرد، بربری، حبشی، زنجی و سائر ددن اولمق اوزره جاریه زاددرلر دن متشکل ایدیلر. جاریه زاددرلر دن اولان خلفای عباسیه نك بعضلری آتیده کوسترلمشدر:

والده سنک جنابی	خليفة نك اسمی
بربری	ابراهیم امام
بربری	منصور
حرشی [موصل جهتلرنده اقامت ایدن نجی حریش قبیله سندن]	رشید
زنجی	ابراهیم بن مهدی
ایرانلی	مأمون
حبشی رومی	منتصر بالله
اسلاو	مستعین بالله

[۱] ابن الاثیر ۲۷۵ ج ۴ و ۱۴۷ ج ۵

معتر	جاریہ ؟
مہندی	رومی
مقتدر	ترکی
مکتفی	ترکی
مستضیٰ	ارمنی
ناصر	ترکی

سائر دول اسلامیہ خلفاسنی دہ بوکا کورہ قیاس ایدیکنز . دولت فاطمیہ ملوکندن (مستنصر باللہ) ک والدہسی زنجی برجاریہ اولدیغی کبی اندلس دولت امویہسی مؤسس اولان (عبدالرحمن داخل) ک والدہسی دہ بربری برجاریہ ایدی . اسلامیتک صدر اولی صردلرنده و دها صکره کی زمانلرده کرسی سلطنته کچمین خلفا زاده لری دہ اونوتاملیدر . مثلاً (محمد بن الحنفیه) نک والدہسی سندلی سیاه برجاریہ ایدی .

خلفا عالمهلرنده نسب بودرجه اختلاطه اوغرامش اولور ایسه خلتقک صنوف سائر سنده انسابک نه قدر قاریشمش اولدیغی آکلامق مشکل دکدر . فی الحقیقه انساب عربیه یالکنز زمان جاهلیت و اوائل اسلامیتده و دولت امویہ نک دور حا کیتک نصفه قدر محافظه ایدیله بیلمشدی . خالص عرب قانی ایشته بوزمانلرده موجود ایدی . اندن صکره ایسه انسابک یالکنز پدر طرفی محافظه ایدلمش ایسه ده والدہ طرفی پک زیاده قاریشمش ایدی . بوکون امور ثابتہ دندرکه بر چوجق پدرندن نصل وارث ایسه والدہ سندن ده اویله جه وارثدر . بلکه اخلاق و امیال نقطه سندن پدرن زیاده والدہ دن آلیر . هجرتک ایکنجی عصرندن صکره عربلرده خالص عرب قانی پک زیاده آزالمش ایدی . یالکنز چوللرده - اجنبیلر ایله اختلاط پک آز وقوع بولدیغی ایچون - خالص عرب قانی قالمش ایدی .

والحاصل هجرتک اوچنجی عصرنده یاشایان شهرلی عربلر صدر اسلامده کی عربلرک شیری ایدیلر . بو حقیقتی نظر دقتہ آلهرق بونجه اختلاط وقوع بولدقن صکره بوکونکی شهرلی عربلر حقتده نه حکم ویریله جکنی اکا کورہ تقدیر ایدیکنز . انساب ضائع اولدقن صکره عرب دکل ایکن عربلاشهرق عربلرک ایچنه قاریشانلری دہ اونوتامق اقتضا ایدر . ایشته انساب بو صورتہ

اختلاط ایتمدیکی جهتله عصیت نسیده عصیت وطنیهیه تحول ایتمش ایدی .
 مثلا شام ، مصر ، عراق و مغرب قطعهلری اهالیسی عرب صاییلیرلر . فقط
 حقیقت حالده بونلر عرب ، ترك ، دینلی ، چرکس ، روم ، ایرانلی ، ارمنی ،
 کرجی و سائرله ایله قاریشمشلدردر . براجنبی بو مملکتلردن برینه کلدیکی زمان
 ابدالده اجنبی عد اولنور . بوراده اقامت ایدرک چوجق صاحبی اولور ایسه
 اوغللری مولد اولور . ذریقی اوزرینه عصرلر کچرسه او زمان بسبتون عرب
 نامنی آلیر .

سَرِیجی دَوْرِ سَرِیجی

(متوکل) ک ۲۲۲ سنه سنه مصادف اولان خلافتندن دلیلیک ۳۳۴ سنه سنه
وقوع بولان تسلطیرنه قدر

ترکک، یعنی عسکرک امور دولتی قبضه استبدادیرنه آلدقلمری بودوری،
ایرانلیک، یعنی وزرای ایرانیه نک حکومتی ید تصرفلرنده بولندیردقلمری دوردن
تفریق مقصدیه بونام ایله افاده ایدیوروز. بوایکی دور آره سنده برینک اتهما
ودیکرینک ابتداسنی مشعر برحد فاصل موجود دکدر. بلکه بوایکی عصردن
برینک اتهمایی دیکرینک ابتداسی ایله قاریشمشدر .

اسکی ترککر

ترک ملتی بر چوق قبائل، بطون وافخاذن متشکل پک اسکی برقومدر.
بونلرک محل اقامتی آسیانک اواسطنده هندستان، چین وسیریا آره سنده کان
الطای و آلتون طاغلمری اوزرنده ایدی. رومالیر مؤسس دولتمری اولان
(رومولوس Romulus) ه دائرنصل برطاقم خرافاته معتقد ایدیله ایسه ترککرده
ایلک قوماندانلمری حقنده او کبی برافسانه نقل ایدرلردی. کویا ترککرک ایلک
قوماندانی اولان (برتزینا) بر قورت طرفدن ارضاع ایلمش، بیودیکی زمان
حال بداوته بولسان ترکلمری چادرلریله، مواشیلریله محاربلمره، غارتلمره
کوتورمش، کندیلرینه مجاور اولان اقوام وخصوصاً چینلیلر ایله محاربته
بولتمش ایش. (برتزینا) وفاتندن صکره برقاچ اولاد ترک ایش ایدی.
بونلر انهای محاربته چین شهرلرینی کوردکلمدن او اولادن بری او شکله

شهرلر تأسیس ایتمک ایسته‌مش ایسه‌ده معیتده بولنان بر قوماندان کنیدینی بوفکردن واز کجیرمش ایدی . بوقوماندان پادشاهنه بو خصوصده ویردیکی نصیحتلر جهله‌سندن : « افندم ! دیمش ایدی ، بز مقدارجه چیلیرک برعشری قدرز . بز قوتمز آنجق سربست فاللقغمز ایله در . کندیمزی قوتلی کورر ایسه‌ک دشمنه هجوم ایدرز ، قوتلی بولمازسه‌ق چوله چکیلیرز . حال بوکه شهر اهالیسی قفصده یاشار کجی سور داخنده محبوس قالیرلر . پادشاه بومطالعه‌ی مصیب کوره‌رک شهر لیشمکدن واز کچمشدی . اسلامیتک ابدالرنده عربلرک حالی ده بویه ایدی . بونلرکده حال بداوتلری جهانه تغلبیرینه باعث اولان انک مهم اسابدن اولمش ایدی .

ترکر چول ، غارت ، چادر ، خلقی قالدق‌لری حالده قوت و مقدارجه چوغله‌رق نهایت ۴۰۰،۰۰۰ کیشیک برقوؤ محاربه وجوده کتیرمشلر بوقوت ایله چین ، ایران و رومالیر ایله اللی سنه محاربه‌لرده بولنرق بو محاربه‌لرک چوغنده مظفر اولمشلردی . ترکر (ژوستینین) زماننده رومالیر ایله بر مصالحه عقد ایتمشلر ، انک خلف‌لری ایله مناسبات صلحیه‌ی محافظه ایتمشلر و ایکی ملت آرسنده دفعات ایله سفیرلر کیدوب کلش ایدی . ترک خانانی (دیزابول) زماننده رومالیر آلتون طاغنده خاتان مشارالیه‌ک نزدیکه بر هیئت مخصوصه کوندردرک کسری (نوشیروان) زماننده ایرانیلرک علیهنده کنیدیسی ایله بر معاهدۀ عسکریه عقد ایتمشلر ایسه‌ده (نوشیروان) ی مغلوب ایدمه‌مامشلردی . او زمانه قدر ترکر ترکستانک هر طرفه یاییلمشلر ، بعضاری ده شهرلرده اختیار اقامت ایتمشلر ایدی .

اسلامیتدن صکره ترکر

اسلامیت ظهور و عربلر اقطار علمه انتشار ایدنجه شمشیر فاتحانه‌لرینی ترکستانده صادرمشلردی . ترکستانه عربلرجه (ماوراء النهر) نامی ویریلیر . بی امیه زماننده ترکستاندن بخارا ، سمر قند ، فرغانه ، اشروسنه وسائر برر بر اسلام فاتح‌لرینک قبضۀ تسخیرلرینه کچمش ایدی . دولت اسلامیه امویلردن عباسیلره انتقال ایتدیکی زمان بوشهرلر اسلاملرک حاکمیتی آلتنده بولنیور ، اهالیسی خراج و جزیه تأدیه ایلوردی . بونلر تأدیه ایتدک‌لری جزیه جهله‌سندن اولدرق علی الاکثر اموال غنایمندن ویا حرب اسیرلرندن متشکل بر طاقم

چو جقلمر تقدیم ایدرلردی. ترکستانک چول اھالیسی اولادندن آنان بو چو جقلمر اسیر کبی فروخت اولنوردی. محاربهلز ائناسنده دخی اسلاملرک انه غنائم قیلندن بوکبی بر چوق اسیرلر کچردی. ایشته عربلر بو اسیرلره (ممالیک) نامنی ویریرلر و خلفانک سرایلریله امرانک قوناقلرینه توزیع ایلرلردی. اودورلرده عربلرک حاکمیتلرینه بیون اکن سائر اقوام کبی بونلرده اسلام اولورلر ویر صنف کوله وموالی تشکیل ایدرلردی.

ترکر اوصره لرده قوت بدنیه وشجاعتده، مهارتله اوق آتمقده، آت اوزرنده یول مشاق ومزاحمه تحملده، محاربه لرده ثبات کوسترمکده سائر اقوامدن ممتاز بر موقع صاحبی ایدیلر. علوم ومعارف ایله، باخصوص فلسفه وعلم طبیعی ایله اشتغاله ایسه همان هیچ اهمیت ویرمز لردی. ترکرلردن مدنیت اسلامیہ دورلرنده علوم ومعارف ایله اشتغال ایدنلر پک نادر ایدی. حتی بو حال بیوک بر شهرت آلدیغی ایچون بر ترکک علم طبیعی ایله اشتغالی موجب حیرت اولیوردی. مثلاً (ابن الاثیر) سلجوقیان رومک جدی اولان (قلمش) ک علم نجومه آگاه اولدیغی ذکر ایتک ایستدیکی زمان: «شایان حیرتدرکه بوقلمش ترک اولدینی حالدہ علم نجومی اوکرمش، کرک بونده، کرک علوم سائرده مهارت صاحبی اولمشدی» دییور. ترکر اصل منشألری، تفرع وتشعبلری اعتباریله تاریخ اسلامده بر چوق اسملر ایله یاد اولنورلر. عرب قبائلی نصل چوق ایدی ایسه انلرک قبائلی ده پک چوق ایدی.

دولت عباسیہ ترک عسکری

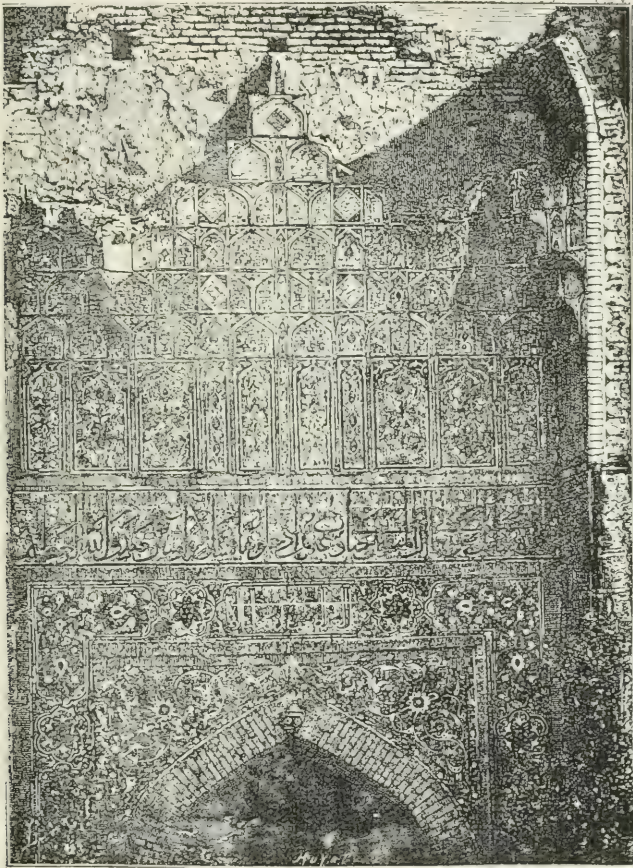
معتتم ایله ترکر

ترکری عسکرلکده استخدا م ایدن ایلمک خلیفه عباسیلردن (منصور) ایدی. فقط بونلر او دورده دولتجه حائر اهمیت اولمیان بر شرمه قلیه دن عبارت ایدیلر. اک بیوک نفوذ و اهمیت خراسانلیلر (ایرانلیلر) ایله عربلرده ایدی. (رشید) ک زماننده عربلر ایله ایرانلیلر آره سنده نفوذ وتأثیرده بیوک بر رقابت حکمفرما اولدقدن صکره (امین) ک انقضای سلطنتی ایله عربلرک شوکت وسطوتلرینک زوالی اوزرینه (مأمون) ک طرفدارو طایپلری

اولان ایرانلیلرک امور دولته پک بیوک بر نفوذ کسب ایتدکاری دور کلتجه اوزمانه قدر آرایش ورفاه مدنیت اسلاملرک شعله عزم و متانتلرینی سوندیرمش، متصف اولدقلری قوه تنلب و فتوحات ده دوچار انحلال اولمش ایدی. (مأمون) ک برادری اولان (معتم) دها مقام خلافته کمدن اول بو انحلال غیرت و همتی نظر دفته آلهرق تلافیسنی دوشونمکه باشلامشدی. مشارالیهک والدهمی ترک ایدی. (معتم) ترکلرک بو ذکر ایتدیکنمز اوصاف و مزایاسنک چوغنه بالذات مالک و ترکلره بر انجذاب مخصوص ایله متحسس ایدی. چونکه ترکلر انک طایلیری ایدیلر. (مأمون) ایرانلیلره نصل میل ایتدی ایسه اوده ترکاری سوردی. (معتم) برادری (امین) ک قتلدن صکره قاتلری اولان ایرانلیلرک جرأت و تجاوزلردن قورقغه، حیانتدن امین اولماغه باشلامشدی. عصیت اتفاقکارانه و جنک آوراندلری آرتق دوچار زوال اولمش، شوکت و صولتلی قیرلمش، مناقب عزم و غیرتلی، ایچنه طالقلری لجئه راحت و مدنیتیه سکتیه اوغرامش اولان عمر بلرده کورده میوردی. ترکلر ایسه اوصردلرده جنک آورلک، شجاعت و اقدام ایله متصف، معیشتده یوقلغه متحمل بر حال پداونده بولنیورلردی. ایسته (معتم) بو نقاط مهمه یی نظر دفته آلهرق تحکیم موقع ایچون ترکلرک استخدانی موافق بولمش، عراقده کوچلی، بولی نه قدر ترک کولهسی وار ایسه انلری صانون آلدینی کبی ترکستان و سائر ددن دخی بر چوق ترک کولهسی جاب ایتش، بوسایده معیتده بر قاپچ بیک ترک طوپلامش ایدی. کنیج. دینیج، حسن و آن صاحبی بر کتله شپاندن متشکل اولان بو کوله منلر (معتم) طرفدن ایپکلی ایسه، صرمه لی قوشاق، صرمه لی قلیج آصقیسی و سائر کیدریلرک عساکر سائر ددن ممتاز بر قیافتده عساکر خاصه خدمته آلمش ایدی [۱]. بونلرک چوغنی فرغانه و اشروسنه ترکلرندن ایدیلر.

وقتا که (معتم) مقام خلافته کلدی ترکلر انک ظهیری ایدیلر. ترک عسکرینک مقداری یواش یواش پک زیاده چوغلمش، بغداد شهری بونلره طار کلکه باشلامشدی. بونلر سوقاقلردن کچدکه خلقه تجاوزده بولنیور، راست کلن ضعفای، چولق چوجقلری آتلیله تپه لیوب کجیورلردی. بو

وقوعات تکرر ایدرک یول اورتہ سنده صرہ ایله بوصورتله مقتول اولمش برقاچ انسانہ تصادف اولمغه باشلامشدی . بر بایرام کونی (معتم) سلطنت آلائیله سرایندن چقمش ایدی . یولده بر اختیار معتممه توجیه خطاب ایدرک « یا ابا اسحق ! » دییه باغیریر . عسکر اختیاری دوکمک ایسترلر . (معتم) عسکری

تیمورلنک تربه سی قیوسی اوزرنده کی مینالی چینی

منع ایدرک انی یاننه یاقلاشدیریر . « اختیار ! نه ایستورسک ؟ » دییه صوراره . اختیار : « حقوق جواری بودرجه آیاق آلتنه آلدیفکدن طولانی الله سکا مستحقکی ویرسون . جوارمزده اختیار اقامت ایتدکن صکره ترک کوله منلرک اولان بو یابانجیلری ده کتیره رک یانمزده اسکان ایتدیردک . بونلرایله چوجقلمزی

یتیم ، قادینلرمزی طول ، آدملرمزی مقتول ایلدک « تظلمنده بولنور . (معتم) بتون بوشکاتی دیکله دکدن صکره سراینه عودت ایدر . تام بر سنه اسبسوار اوله رق آلا ی ایه چیقماز . ایرتمی سنه بایرام کونی کلنجه آلا ی سلطنت ایه سرایدن چیقار . خلق ایه برابر بایرام نمازینی قیلار . بعده بغدادی براقه رق عسکرینه اردوکاه اتخا ایتک اوزره بریر تجری ایدر . (سامرا) ی بولور . بورای بکنه رک اردوکاه اتخا واسمنده (سرمن رأی) اطلاق ایلر . (معتم) سامرای برطاقم اقسامه تقسیم ایدرک ترک عسکرینی کندی مملکتلرنده منسوب اولدقلری قبائلک یکدیگرینه قرابت ومجاورتلرینه کوره بوراده یرلشدیردیکی کی ارباب صنایع وتجارت ایچونده آیری آیری چارشولر تخصیص ایدر . بونک اوزرینه یوکسک یوکسک بنار ، سرایلر یایلیر . برچوق خانلر تأسیس اولنور . صولر کشف ایدیلیر . مقرسلختنک اورایه انتقالی خلق آردسنده شایع اولدیغندن ارباب تجارت وصنایع احتیاجات عمومیه یه خادم برچوق امتعه واشیا ایه اورایه قوشارلر . وسائط معیشت بوسایه ده بیوک بروعت آلیر . (سامرا) شبری ۲۲۱ سنه هجریه سندن (معتمد) ک دور خلافتنه قدر دولت عباسیه نک پایتختی اوله رق دوام اینش ایکن معتمد ۲۷۹ سنه هجریه سنده شهرمذکور ی ترک وبغداده عودت ایتشدی . (سامرا) نک انشاسندن صوکره بغداده ایلك عودت ایدن خلیفه مشار الیه ایدی [۱] .

(معتم) بو ترک کوله منلرینی او زمانلرده مرعی اولان فنون عسکریه یه توفیقاً تنظیم وبرطاقم فرقلره تقسیم ایتش وقوماندانقلرینی انلردن منتخب امرایه تودیع اینش ایدی . (معتم) ترکلردن عسکر تشکیلی ایچون یالکز مایعه ویا هدیه اصولی ایه اکتفا ایتامشدی . ترک امراسنه وشهزاده لره یانه کلوب اختیار اذمت ایتلری ایچون تشویقاتده بولتمش ایدی . (فرغانه) شهزاده لرندن (جف بن بلتکین) بو یولده صرف ایدیلن تشویقات سایه سنده (معتم) ه التحاق ایدن ترک امراسندن ایدی . (معتم) بو شهزاده نک محاربه لرده اقدام وشجاعته شهرتی ایشیده رک سائر برچوق امرای زاده لر ایه برابر نزدینه کتیرمش ، بونلری التفات واکراملره مظهر ایتشدی . سرمن رای (ویاسمرا) ی تأسیس ایتدیکی زمان بونلره برچوق مقاطعه لر

ویرمیش ایدی . (جنف) کے مقاطعہ نری اور اردہ عنبر لرجہ ائک نامہ نسبتہ معروف قلمش ایدی [۱] .

(معتمد) بو ترکری اطرافہ طوبلادینی زمان چوقلری مملکت لرنده منتشر اولان جو سیک و بتر سئلده تابع ایدیلر . یالکز بر قسمی دها اول سلامتی قبول ایتش ایدی . غیر مسم اولان لردنخی خلیفہ تک خدمت عسکر یہ سنہ ۱۰۸۰ و اسلام تربہ سنہ ۱۰۸۱ اولدقن صکرہ اسلام اولمشلردی . معافیہ مصوری سابقہ بارفق مفسدہ اسلام اولوردی . تنہ کیم مرای مشهوره ان کمر (قشیر) باطناً محوسیلدی محضہ ایتش ایکن شام حریہ دن استاده ائک مفسدہ اعمار اسلامیت ایتش ایدی [۲] .

(معتمد) مدینتہ اولان ترکریک مرابلسلہ لردن ، نواع سائرہ اہہ اختلاط ایدرک عصیتوری ، افدام و بجداری عاب ابرام قورق دینی بچون سال بدو و تہ قلمری آرزو ایدردی . ایشتہ بو فکرہ خدمت ایتک اوزرہ انر بچون صورت مخصوصہ ترک جزیرہ لری مدیہ ایدرک بوجزیرہ لری ایلہ تزویج ایدرکی کچی کندی لردن نسل توزیہ تک نسل سائرہ دن مستغنی اولجہ یہ قدر مولد لردن تربت تجری اہہ اردو اچ ایشکدن و بارمولدی داماد آقدن لری منع ایتش ، بوجزیرہ نردہ معین وقابت معاشرہ تخصیص ایدرک اسملریخی دقتر دوتہ سیکریش ایدی . بوسیدن بو ترک نسل لردن هیچ بری زوجہ سی تطلق و اترک ایدہ میوردی [۳] .

ترک عسکری و صالح دولت

یشتہ بوسایہ ترک ترک شوکت و نفوذ لری مزدک اوش و - باخصوص (بابک خرمی) غایہ عضامدن مملکتی تحلیص ، (عموزیہ) بی فتح ایلہ زایت اسلامی علا ابرکدن صکرہ - بستون امور دوتی قبضہ تسخیر لریہ آیشردی . اولجہ بتون نفوذ ابر ایدرک لردہ ایکن بوسفر ترک امر اسنگ لہ سیکمش ، یاخود بو نفوذ قسماً وزرای فرس لہ خلق ، قسماً دہ ترکیورہ منتقل ایتککہ احوال دولت آتیشیہ دوشمش ایدی . اولدت آتاسندہ (ابن

[۱] ابن سکرک ج ۲ ص ۱۰۱ (۲) لردن لکبر جلدی

[۲] بدوی انوار ج ۱ ص ۲۱۱

وهب) ، (ابن الفرات) ، (علی بن عیسی) ، (ابن مقله) و سائره کبی اعظم رجالدن بر طاقم وزرا کسب شهرت ایدرک آئیده کورولهجکی اوزره نفوذ حکومتی اله کچیرمک ، مصادره و سائر انواع مظالم ایله پاره صاحبی اولمق خصوصاً زنده ترک امراسیله عادتاً یاریش ایتشوردی .

او زمانه قدر دولت دور شبانی کچیره رک اوان تقهقره کیرمش ، خلفا دخی ذوق وصفایه ، اسراف و سفاهته طالهرق اداره امور دولتدن عاجز بر حاله دوشمشلرایدی . خلفا ؛ عسکری (ترکاری) معین اتخاذا ایتدن مقام خلافته نائل اوله میورلردی . ترکار ایسه پاره آمدن هیچ بر ایش یا میورلردی . بناء علیه عسکری هرکیم اله ایده بیلور ایسه احراز حاکمیت ایلورودی . آرتق عصیتک ، جنسیتک ، اتحاد دینیک ، وطنپرورلکک هیچ تأیری قلماشدی . محور حاکمیت ترکار ایله دونیوردی . ترکار ایسه ده اول بیان ایتدی کمز اوزره ارباب شجاعت و جلادتدن ایدیلر . بناء علیه حاکمیتک مدار استادی شدت و خونریزک ایله قائم اولیوردی .

والحاصل دولت عباسیه تأسس ایتدیکی دورلرده قوه عسکریه سی مضر و یمندن اولان عربلر ایله ایرانلیردن متشکل بولنیور ایدی . (ایرانلیردن مراد عراق ایله خراسانک شرق جهتلرندن اعتباراً جیحون (اندوس) نهرینه قدر امتداد ایدن یرلردن مرکب اولوب خوزستان ، فارس ، کرمان ، مکران ، سجستان ، کوهستان ، خراسان و سائر دینی محتوی اولان قطعهلر اهالیسی ایدی) . بو اهالی دولت امویهدن انتقام آلمق ، یا خود استرداد حاکمیت ایتک مقصدیه اسلامله نصرت و مظاهرت ایتشوردی . بونلرک قسم اعظمی بیع و عتقه معروض اولماش حر عسکر ایدی . کندیلرینه موالی اطلاق ایدلمسی ایسه او دورک اصطلاحه کوره عرب اولمدقلرینی افاده ایتک ایچون ایدی . خلفا بونلردن بر طاقلرینی اتخاب ایدرک مصالح دولتده قوللاندقلرندن انلردن برچوق وزرا ، امرای عسکریه ، علما یتشمش و بوتیشنلر و الیلکرده تعیین اولونجه چوق کچمدن اعلان استقلال ایدرک ایلریده کورولهجکی اوزره خلافت عباسیه نك نفوذ معنویسه تابع برر دولت مستقله تشکیل ایشلوردی . (معظم) مقام خلافته کلرک تشویق و یا مبیاعه صورتیه ترک کوله منلره مالک اولنجه دولتک قوه عسکریه سنک قسم اعظمی بو کوله منلردن تشکیل

ویرمش ایدی . (جف) ك مقاطعه‌لری اورالرده ء- هر لرجه انك نامنه نسبتله معروف قلمش ایدی [۱] .

(معتم) بو تركلری اطرافنه طوبلادینی زمان چوقلری مملكتلرنده منتشر اولان مجوسيلك وبتپرستلكه تابع ایدیلر . يالكز بر قسمی ده اول اسلامیت قبول ایتش ایدی . غیر مسلم اولانلردخی خایفه‌نك خدمت عسكریه‌سنه داخل واسلام تربیه‌سنه نائل اولدقین صكره اسلام اولشلردی . مع مافیه بعضلری خلفایه یارانمق مقصدیه اسلام اولیوردی . نته‌کیم امرای مشهوره اترا کدن (افشین) باطناً مجوسيلكي محافظه ایتش ایکن غنائم حربیه‌دن استفاده ایتك مقصدیه اظهار اسلامیت ایلش ایدی [۲] .

(معتم) معیتده بولنان تركلرك مدنیلشمیلرندن ، اقوام سائر ايله اختلاط ایدرك عصیبتلرینی ، اقدام ونجدتلرینی غائب ایلرندن قورقدینی ایچون حال بداوتده قالمیلرینی آرزو ایدردی . ایشته بو فکره خدمت ایتك اوزره اذیر ایچون صورت مخصوصده ترك جاریلری مباحه ایدرك بوجاریلر ايله ترویج ایلدیکی کبی کندیلرندن نسل تورده‌رك انسال سائردهن مستغنی اولنجیه قدر مولیدین برینك قیزی ايله ازدواج ایتكدن ویا بزمولدی داماد آلمدن انلری منع ایتش ، بوجاریلرده معین وثابت معاشر تخصیص ایدرك اسملرینی دفاتر دولته کچیرمش ایدی . بوسیدن بو ترك تسکرندن هیچ بری زوجه‌سنی تطلیق ویا ترك ایددمیوردی [۳] .

ترك عسکری وصالح دولت

ایشته بوسایه‌ده تركلرك شوکت ونفوذلری مزداد اولمش و - باخصوص (بابك خرمی) غائبه عظاماسندن مملکتی تخلیص ، (عموره) بی فتح ايله رایت اسلامی اعلا ایتكدن صكره - ببتون امور دولتی قبضه تسخیرلرینه آلمشلردی . اولجه بتون نفوذ ایرانیلرك النده ایکن بوسفر ترك امراسنك انه کچمش ، یاخود بو نفوذ قسماً وزرای فرسده قالمق ، قسماً ده تركلره انتقال ایتكله احوال دولت آنارشیه دوشمش ایدی . اومدت اثناسنده (ابن

[۱] ابن خلکان ۲۱ ج ۲ . [۲] کتابة ترك ایکی: جلدی

[۳] یعقوبی (تقویم بلدن) ۳۳

وهب) ، (ابن الفرات) ، (علی بن عیسی) ، (ابن مقله) وسائرہ کی اعظم رجالدن بر طاقم وزرا کسب شہرت ایدرک آتیدہ کورولہجکی اوزرہ نفوذ حکومتی الہ کچیرمک ، مصادره وسائر انواع مظالم ایله پاره صاحبی اولمق خصوصلرندہ ترک امراسیله عادتاً یاریش ایتشلردی .

او زمانہ قدر دولت دور شبابی کچیردک اوان تقہقرہ کیرمش ، خلفا دخی ذوق وصفایہ ، اسراف و سفاہتہ طالہرق ادارہ امور دولتدن عاجز بر حالہ دوشمشلرایدی . خلفا ؛ عسکری (ترکاری) معین اتخاذا ایتدن مقام خلاقہ نائل اولہمیورلردی . ترکار ایسہ پاره آلمدن هیچ بر ایش یامپورلردی . بناء علیہ عسکری هرکیم الدہ ایدہ بیلور ایسہ احراز حاکمیت ایلوردی . آرتق عصیتک ، جنیتک ، اتحاد دینیک ، وطنپرورلکک هیچ تأیری قالماشدی . محور حاکمیت ترکار ایله دونیوردی . ترکار ایسہ دها اول بیان ایتدی کمز اوزرہ ارباب شجاعت و جالادتن ایدیلر . بناء علیہ حاکمیتک مدار استنادی شدت و خونریزک ایله قائم اولیوردی .

والحاصل دولت عباسیه تأسس ایتدیکی دورلرده قوہ عسکریه سی مضر و یمندن اولان عربلر ایله ایرانیلردن متشکل بولنیور ایدی . (ایرانیلردن مراد عراق ایله خراسانک شرق جهتلرندن اعتباراً جیحون (اندوس) نهرینه قدر امتداد ایدن یرلردن مرکب اولوب خوزستان ، فارس ، کرمان ، مکران ، سجستان ، کوهستان ، خراسان و سائرہی محتوی اولان قطعہ لر اہالیسی ایدی) . بواہالی دولت امویہ دن انتقام آلمق ، یاخود استرداد حاکمیت ایتک مقصدیہ اسلاملرہ نصرت و مظاهرت ایتشلردی . بونلرک قسم اعظمی بیع وعتقہ معروض اولماش حر عسکر ایدی . کندیلرینہ موالی اطلاق ایدلمسی ایسہ او دورک اصطلاحنہ کورہ عرب اولدقلرینی افادہ ایتک ایچون ایدی . خلفا بونلردن بر طاقلرینی اتخاب ایدرک مصالح دولتده قولاندقلرندن انلردن برچوق وزرا ، امرای عسکریہ ، علما یتشمش و بویتیشلر والیلککرہ تعیین اولونجه چوق کچمدن اعلان استتقلال ایدرک ایلریدہ کورولہجکی اوزرہ خلافت عباسیہ نک نفوذ معنویسنہ تابع برر دولت مستقلہ تشکیل ایشلردی . (معتمم) مقام خلاقہ کلہرک تشویق ویا مبیاعہ صورتیہ ترک کولہ منلرہ مالک اولنجه دولتک قوہ عسکریہ سنک قسم اعظمی بو کولہ منلردن تشکل

ایتمشدی. خلفا یوعسکرک نصرت ومظاہرتہ کوونمکہ باشلامشر ، بعضارنی سرای خدمتہ ، محافظلق وسلاحشورلق کبی معیت خاصہ مأموریتلرینہ آلمشردی . بونلردن بر قسمی ده مناصب دولتده قطع مراحل ایدزک اردو قوماندانلری اولمشر، نفوذ دولتی ایستدکلری کبی استعمال ایتمکہ باشلامشردی. بونک اوزرینہ سیاست دولت علی الا کثر شیعه دن اولان ایرانلیردن علی الا کثر سنی اولان ترکرہ انتقال ایتمشدی. اک باشدہ (متوکل) اولدینی حالده خلفای عباسیہ طرفدن شیعه حقنہ استعمال شدت اولدینی تاریخدن اعتباراً سنیلک ترکرده یرلشمشدی. ترکر اوزماندن اعتباراً مذهب سنیہ تمسک ایتمشر ، الی یومنا هذا بومذہبده دوام ایلمشردر .

ترکرک خلفا سرایلرندہ استبداد ایہہ حرکتلری (متوکل) ک زمانندہ باشلامشدی. چونکہ (متوکل) ۲۳۲ سنہ سنده مقام خلافتہ کلہرک اهل شیعه حقنہ انواع شدت وتضیقاتی روا کورنجه بوحال ترکرک دہا زیاده کسب قوت ایتملرینہ ، نفوذ دولتی بسبتون قبضہ تحکملرینہ آلمغہ دہا زیاده کوز دیکملرینہ خدمت ایتمش ایدی. متعاقباً (متوکل) ک اوغلی (منتصر) پدرینک قتلہ انلری (یاخود انلر کندیسنی) تشویق ایدنجه (متوکل) ی قتل ایتمشر وبووقعہ مخزنہ انلرک خلفایہ قارشلی ایلمک جرأتلرینی تشکیل ایلمش ایدی. ترکر (متوکل) دن صکرہ (منتصر) ی کرسی خلافتہ اجلاس ایتمشر سده مشارایہ بر قاچ آیدن زیاده حکم سورمہرک ارتکاب ایتمدیکی جنایتدن طولانی بیوک بر عذاب وجدانی چکدیکی حالده ترک عالم فانی ایتمش ایدی. (منتصر) دن صکرہ ۲۴۸ سنہ سنده (مستعین بالله) ، ۲۵۱ ده (معتز بالله) مقام خلافتہ کچمشلر ایسده او زمانہ قدر ترکرک استبدادی هر درلو حد معروفی کچمش ایدی. ترکرک خلفا حقنہ روا کوردکلری معاملات استبدادکارانہ یہ دائر نقل اولنان حکایہلردن اولمق اوزرہ (معتز) مقام خلافتہ کلدیکی زمان عالمسی ومعیتی خلئی منجملر کتیردرک : « خلیفہ نک نہ قدر یاشایہ جغنی ومقام خلافتده نہ قدر قالہ جغنی » صورمشلردی. اوراده حاضر بولنان ظرفادن بری کندینی طوتہ میہرق سوزہ قاریشمش ، « بونلردن صورمیکز. بدن صوریکز. بن دہا ای بیلیرم » دیمشدی . « پکی او حالده نہ قدر یاشار ؟ زمان سلطنتی نہ قدر امتداد ایدر ؟ » دیہہ صورملری اوزرینہ اوزات :

« تركلر نه قدر امتداد ايتديرر لرسه » جواڭى و يرمش ، بو جواڭه قارشى حائر و ندىن خنده ريز اولميان كيمسه قلاماشدى [۱].

تركار بو (معتز) ى پك فجييع برشكده قتل ايتمشلردى . آياغندن چكرك اوطنه نك قپوسنه كوتورمشلر ، طوبوزلرايه ضرب ايدرك كوملكنى پارچه لاشلر ، كونشده طور دورمشلردى . زواللى آدم حرارتك شدته طايانه ميه رق بر آياغنى اينديروب ديكرينى قالديريوردى . عاصيلردن بعضلرى بوخالده دخى اللرايه اكلسه لر آتورلردى [۲]. تركار خليفه (مستكفى) نك كوزلرينه ميل چككدكن صكره اولونجه يه قدر حبسه آتمشلردى [۳]. (قاهر بانه) او قدر فقير دوشمش ايدى كه تركار كنديسنى زندانه آتدقلىرى زمان اوزرنده البسه اولق اوزره برجه نك پامونى اياه آياغنده تختهدن برنعليندن بشقه برشى موجود دكلدى . ترك عسكرى بودرجه قوت و نفوذ كسب ايتدكن صكره خلفاني اللرينه اويونجاق آللمرى ، عسكر آرسنده نفوذ حاكميت ايچون اختلال و قتال لر وقوع بولدقجه هانكى قسم غالب كلير ايسه خليفه نك او قسه ، تابع اولغه باشلامسى [۴] ، ده اول عسكر خليفه يه محافظه صداقت ايچون تحليف اولور ايكن عسكر ك شمار مسندن صكره بوسفر بالعكس خليفه نك عسكره صادق قاله جغه دائر يمين اياه مكلف اولمى [۵] ظهورى پك طبيعى اولان نتيجه لرندى .

تركار دولت عباسيه ده بو موقع نفوذ و مكنتى آلتجه اسكى مملكتلر نده بولان و طندا شلر ندىن يوزلرجه ، بيكلرجه مى عسكرلك اياه تايمين معيشت ايتك ايچون بغداده كلكه ، اسلام اولغه ، بيكلرايه عسكرلكه كيرمكه باشلامشلردى . بوساقه اياه ۳۵۰ سنه هجر يه سنده تركلردن دفعه ۲۰۰,۰۰۰ خرگاه خلقى اسلام اولمش ايدى . خرگاه چادر ديمكدر . هر چادر خلقى بش نفوسدن آشانى اوله ميه جغندن بو دفعه اسلام اولانلرك مقدارى برميلون قدر ديمك ايدى . كذلك ۴۳۵ سنه هجر يه سنده (بلاساغون) و (كاشغر) اهاليسندن بر دفعه ده ۱۰۰,۰۰۰ خرگاه خلقى اسلام اوله رق يكرمى بيك قيون قربان كسمشلردى [۶]. او صروده دولت عباسيه نك خدمتده بولنان ترك عسكرى روماليلرده

[۱] الفخرى ۲۲۰ [۲] ابن الاثير ۷۷ ج ۷ [۳] ابن الاثير ۱۱۷ ج ۷

[۴] ابن الاثير ۱۷۳ ج ۸ [۵] ابن الاثير ۲۶۴ ج ۹

[۶] ابن الاثير ۲۱۰ ج ۸ و ۲۱۶ ج ۹

پولنوب Prætorian نامیہ طانیلان عسکر ویا دولت عثمانیہ دہ وقتیہ بولنان باشی بوزوقلر قیلندن ایدی. هر کیم ایسترسه انلری پاره ایله استخدام ایدہ بیلیردی. بناءً علیہ هر کیمک انه بر حاکمیت کچسه مباحیہ ویا اجرتله استخدام صورتیہ ترکلردن کوله منلر تدارک ایدردی. بولنردن مرور زمان ایله فرقه لر تشکیل ایتمش ایدی. هر فرقه ؛ صاحبک نامی ایله شهرت آیلردی. مثلاً (ابوالساج) ه نسبتله (ساجیہ)، (صلاح الدین) ه نسبتله (صلاحیہ) فرقه لری کبی. (اسدیہ)، (نظامیہ) و امثالی فرقه لری ده اکا کوره قیاس ایدیکز. دیلیلر بی بویه دورنده بغداده استیلا ایتدکلری زمان ترکلر و دیلیلر ایله خلفانک کوله منلری، یاخود موالی آرسنده محاربه لر توالی ایلش ایدی. او عصر لژده شیعی ویا سنی اولسون هر هانکی دولت تأسس ایتمش ایسه ترکلری خدمت عسکر یه سنده استخدام ایتمش ایدی. ترکلر بغداده و سائر مدن مشهوره اسلامیہ یه فوج کتیر بیلوردی. بولنر علی الاکثر بورالرده اولنمک، چولق چوجق صاحبی اولق ایسته مزلردی. دائماً ترجه قونوشورلردی. بعضاً عربجه بی اوکرنیرلر، فقط تکبر ساقه سیله عربجه قونوشمق آرزو ایتمزلردی.

امرا و قوماندانلر معتلرندہ بولنان ترک عسکرینک فرائض دینه دن ماعداد حرکت عسکر یه دده کسب مهارت ایتلری ایچون تعلیم و تربیه لرینه فوق العاده اهمیت ویریرلردی. فرائض دینه بولنره پک کوچک بر یا شده ایکن تعلیم اولنوردی. بر اسیر تاجری ترکلردن بر کوله کتیردیکی زمان امیره ویا سلطانه عرض ایدردی. امیر ویا سلطان او اسیری بکنیرایسه انی صاتون آلیر، کوله لری آرسنده اکا مناسب اولان صنفه الحاق ایدر و یازی اوکرتمک ایچون طواشی یه تسلیم ایلردی. یکی کوله یه الك اول قرآندن کافی درجه ده شیلر اوکر دیلردی. مصر کوله من حکومتمنده کوله منلرک هر صنفی ایچون بر فقیه تعیین اولنمش ایدی که بوقیه هر کون انلرک یانته کلیر، قرآن، حسن خط اوکر دیر، آداب شریعت اسلامیہ و نمازه آیشدیر ایدی. کوله منلر بر آزی بیونجه فقیه انلر فقیه دن بر طاقم معلومات اوکر دیردی. کوله من سن بلوغه وارنجه اکا فن حرب، تیراندازلق، قارغی قوللانلق و امثالی شیلر تعلیم اولنوردی. ترکلر اوق آتمق، یاخود قارغی ایله اوینامق ایچون تمرینه چیقده لری زمان هیچ بر عسکر ویا امیر انلر

ایله قونوشمق ویا انلره یا قلاشمغه جسارت ایده مزدی . کوله‌من فنون حربیه‌ده کسب مهارت ایدر ایسه عسکرلکده تدریجاً قطع مراتب ایدر ، نهایت امرای عسکریده‌ن اولوردی . بوسوڭ رتبه‌یه واردینی زمان آرتق اخلاق و تربیه‌دهده تکمیل ایتمش برحالده بولنوردی . بعضاً بوکوله‌منلردن فقیه ، ادیب ، شاعر ، حسابشناس ذوات‌ده یتیشیردی [۱] .

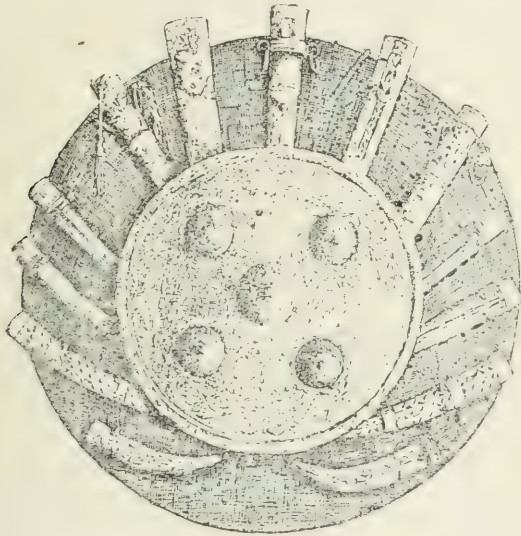
مع‌ذلک اهالیء مملکت ترکاردن ، ترکارک شدت وصولنلردن قورقارلردی . ترکاربرشهره کلنجه اوشهرک اهالیسنه بر قورقواستیلایا ایدردی . چونکه بونلر علی‌الاکثر اهالینک خانهلرنده جبراً مسافر اولورلر [۲] ، حرملره ، چوجقلره تعرضده بولنورلردی . بونک ایچون بغداد اهالیسی ترکاره پک شدتلی بر نظر نفرته باقارلردی .

سرای خدمه‌سی و دولت عباسیه‌ده نفوذلی

دولت عباسیه‌ده یتیشوب‌ک اسکی بیایدیکمز سرای خدمه‌سی (رشید) ک خادم مخصوصی (مسرور) ایدی . مع‌مافیله بونک او قدر بیوک بر نفوذواهمیتی یوقدی . سرای خدمه‌سنه اهمیت ویرن ، انلردن اطرافنه بر چوق کشی طوبالایان ایلت ذات (امین) ایدی . مشارالیه مقام خلافته کلنجه طواشیلر مبابعه و خاوتنه مأمور ایتمش ، کیجه کوندوز یتکده ، بزم طربده ، امر و نه‌پیده بتون بوزلی قوللانمشدی . بونلرک بر طاققرینه (جرادیه) ، حبشیلردن اولان بر طاقنه‌ده (غرابیه) ناملرینی ویرمش ایدی . (امین) بو خادملری محافظهٔ نفس ، یا خود امور دولتی تدویر ایچون استخدام ایتماشدی . (امین) بونلرک استیخدا منه آنجق منهمک اولدینی ذوق و صفاده افراطه وارمق سائقه‌سیله رغبت ایلمش ایدی . مشارالیهک هر شیئی ترک ایله غلمان ایله خلوت نشین اولیشی و (نوفل) ، (بدر) ، (معصمی) ، (حسن صغیر) ناملرنده کی اوغلانلر ایله سفاهت ایدیشی مشهوردی . صنف نسایی شایان التفات کورمدیکی ده روایت اولتور [۳] . ایشته (امین) اخلاقجه بو حال سفالت و سفاهتی سقوط و فلاکتنه باعث اولان ک بیوک سبیلردن اولمشدی .

خدمه نك نفوذ واهمیت صاحبی اولرینه سبب

سرای خدمه سی نه (مأمون) ، نه (معتصم) ، نده (وائق) ك زمانلرنده برنفوذ مخصوص صاحبی دكل ایدیلر. فقط (متوكل) ك دوری ایله انی تعقیب ایدن دورلرده تركلر بیوك برنفوذ وقوت كسب ایدرك خلفادن ایسته مدكلرینی عزل ، ایسته دكلرینی نصب ، یاشاتمق ایسته مدكلری خلفایی ده قتل ایتمكه باشلايچه خلفایی زیرقبضه تحكملرنده بولندیرمق ایچون اتخاذه لزوم كوردكلری وسائط جمله سندن اولمق اوزره دها شهزاده ایكن انلری سرایلرده حبس وخلق

عرب اسلحه قیلیفری

ایله اختلاطدن منع ایلرلر وبوصورتله انلری پك جاعل وضعیف براتیرلردی . بوندن ماعدا بالذات خلفا دخی تركلر ایله برلشهرك خلع ویا قتلرینه تشبث ایتمسونلر دییه كندی اوغلرینی ویا اقربالرینی حبس ایتمك ایستلردی [۱] . خاندان سلطنت افرادی محبس واتروا كاهلرنده خدمه وطواشیلردن بشقه معاشرت ایده جك كیمسه بوله مدقلرندن انلری بالضروره انیس وچلیس اتخاذا ایدرك اخلاقلرینی اقتباس ایدرلر وتجربه وطول خدمت ایله انلری وبالخاصه هیچ برعصیتیه میلی اولمیان طواشیلری دنیاده كندیلرینه اك صادق كیمسه لر

عدایلرلردی. بناءً علیه ولی عهدلر مقام خلافتہ کلدکجه ترکرده قارشى معین وظهیر اتحاد ایتک مقصدیله خدمه‌نک کندیلمرینه اولان صداقت و فدا کارلقلرینی پاردرلر اعطا ومنصلر توجیبی ایلر برقات دها تا مین ایتک ایسترلردی. بونک نتیجه‌سی اوله رق خلفا پک چوق خدمه قوللانیرلردی. بونلر مناصبه، اکرام واعزازه مظهر اولیور، خلفایه عادتاً مستشار خاص کسلیورلردی. سرای خدمه‌سی وطواشیلر بوسایه‌ده اوقدر بیوک برنفوذ احراز ایتشلردی که ترکار بیلر بونلردن قورقغه باشلامشلردی. دور ترکیده بونلردن برچوقلری سرای وقوناق خدمتکارلغندن قوماندانلنه ووالیلکه اعتلا ایشلردی.

خدمه فرقه‌لری و سنقرلی

خلفا سرایلرنده خدمه‌نک مقداری چوغالنجه بونلرک بر طاقم صنف و فرقه‌لره تقسیمه لزوم کورلمش ایدی. هر برینه بر اسم مخصوص اطلاق اولنان بوفرقلر اصلاً روم، ترک، حبش، ارمنی، سندلی، بربری، اسلاولردن متشکل ایدی. بونلر عادتاً عسکری فرقه‌لر کبی ترتیب و خدمه‌دن هر برینه معاش و معینات تخصیص اولنمش ایدی.

فی‌الاصل خدمه‌دن مراد خلفا وامرانک خانلرنده خانه‌یه متعلق خدمت‌لرده قوللانیلان اوغلانلر ویا کوله‌لردن عبارت ایدی. مبیعه اولنان بو کوله‌لرک ایچنده طوقوییحیق، ساییسک، حجاماق، فرونجییک و سائر ده مهارت صاحبی اولانلرده بونلوردی. بالآخره بو مقصددن آریلدرق هجوم وتعرض زمانلرنده سرایلرک وقوناقلرک محافظه ومدافعه‌سی ایچون بو کوله‌منلر استخدام اولنغه باشلامشدی. ارباب نفوذ و حاکمیتک، ثروتلرینه کوره، کوله‌منلری اولوردی. برکوله‌منک اثمائی یوز دیناردن بیک دیناره قدر، یاخود بومقداردن دها آز ویدها چوق ایدی. بعضاً برامیرک یاننده بش یوز، بیک، یاخود دها زیاده کوله بونلوردی. مثلاً دولت عباسیه‌نک امرای اتراکندن (بغای شرابی) نک کوله‌لری بش یوز مقداردنه بونلدرلری کبی مصرده دولت فاطمیه وزراسندن (یعقوب بن کلس) ک خدمت‌دهده (۵,۰۰۰) کوله موجود ایدی.

خلفا سرایلرنده بولنان کوله‌لره کلنجه بونلر غلمان اصغر، غلمان حجریه، رجال مصافیه، رجال رکابیه و سائر کبی هر بری بر اسم مخصوصی حائز بر

طاقم فرقه‌لردن متشکل ایدیلر . بونلر ایله ترك كوله‌من عسكری فرقه‌لری آره‌سنده کی فرق شو ایدی که عسکر كوله‌منلری بیت المالدن مخصص معاشلی دولتک رسمی عسکری ایدیلر . بر قسمی كوله ایدی . دیگر قسمی كوله‌منلری . غلمان ایسه امرا و یا خلفانک خدمت خصوصیه‌سنده ، یا خودسرای و قوناقلرینک محافظه‌سنده مستخدم كوله دیمک ایدی . معاشلری صاحب‌لرینک جیندن تأدییه اولنوردی . مع هذا بعضاً خدمه فرقه‌لری کورولن لزومه كوره عسا کر شکلنه تحول ایدیلر ، یا خود خدمت دولتد عسا کر حکومت ایله برلشدیریلوردی . بعضاًده خلیفه دشمنلرینه قارشی قوتلی اوله‌بیلیمک ایچون غیر معین صورتلر ایله كوله‌لر مباحیه ایدردی . چوق دفعه‌لر خدمه فرقه‌لری تابع اولدقلری خلفا و یا امرایی قبضه تحکملرینه آله‌رق ایستدکلری کی اجرای حرکتیه جرأت ایدرلردی . خلفا بعضاً بومتمر دلری دیگر فرقه‌لرک مظاهرتی ایله محو و اتلافه مجبور اولوردی [۱] .

بونلردن ماعدا خلفا سرایلرنده بر صنف طواشی خدمه موجود ایدی که بونلر علی‌الاکثر حرم دأرلرنده استخدام اولنوردی . پک کلیتی مقدارلرده استخدام ایدیلن بونوع خدمه‌نک چوغنی سیاه طواشلرلردی . بغداد اهالیسی بو طواشیلره نظر استهزا ایله باقلرلر ، زی و قیافتلرینه کولرلر ، یوللرده انلره تعرضده بولنورلر و « یا عقیق ! صب ماء و اطرح دقیق ! » ، « یا عاق ! یا طویل الساق ! » کی متهکمانه و مستهزایانه خطابلره دوچار ایدرلردی . بو بیچاره‌لر اوکی معامله‌لره هدف اولدقجه خلفایه مراجعت و عرض شکایت ایلرلردی . (معترض) زماننده بو سیدن خلقک باشنه بر بلا کلش ایدی . بغداد اهالیسندن بعضلری ۳۸۰ سنه هجریه‌سنده بر معتاد سیاه طواشلردن بر قاچ کشی به تجاوزات و تعریضاتده بولنشلردی . طواشیلر عموماً بالاتفاق (معترض) ه مراجعت و دوچار اولدقلری بو سوء معامله‌لر و تزییفاتدن طولانی عرض شکایت ایتشلردی . بونک اوزرینه (معترض) طرفدن صادر اولان امرده توفیقاً اهالیدن برطاقم اشخاص دردست و دایق ایله مجازات ایدلمشلردی [۲] . بونکله برابر طواشیلر چوق دفعه‌لر دولتده امرا پایه‌سنه قدر ترقی ایدرلردی .

خدمه دن يتيشن قوماندانلر ووزرا

بک چوق خدمه قوللانان ، قدر و مرتبه لرینی اعلا ایدن ایلاک خلیفه (مقتدر بالله) ایدی . مشارالیه ۲۹۵ سنه سنده سریر خلافته جالس اولدینی زمان معیتده روم و سیاهیلردن اولمق اوزره خدمه وطواشیلردن ۱۱،۰۰۰ کشی موجود ایدی [۱] . بر چوق پاره زره ، مجوهراته ده مالک ایدی . ایشه بوساییده (مقتدر) ۲۵ سنه اجرای حکومت ، خلافته اسکی حیثیت و نفوذی اعاده یه موفق اولمشدی . مشارالیه خدمه یی یوکسک موقعلرده طوتیور ، مهم امورده معین اتخاذا ایدیور ، قوماندانلق و سائر مناصبی ازلره توجیهدن چکنمیوردی . (مونس خده) بو خایه ننگ زمانده يتيشن مشاهیردن ایدی . (مقتدر) مونسه یوکسک بر مقام و یردرک عادتاً مستشار اتخاذا ایتش ایدی . (مونس) بوتوجه و اعتمادن بالاستفاده امور دولته کیمایشا اجرا آتده بولمغه باشلامش ، سردارلق و امیرالامرائق پایدرینه نال اولمش ، خزینه دولت و واردات و صرفیاته نظارت ایتش و الحاصل دولتک هر ایشنه نچه صالمشدی . بونکله برابر (مونس) مقتدره بر چوق مهم خدمتلرده بولمش ایدی . فقط بالآخره خلیفه ایله (مونس) ک آرسنده بربرودت تحصیل و تکرر ایدرک محاربه لره مؤدی اولمش و بو محاربه لر (مقتدر) ک مقتولیتی ایله ختامه ایرمشدی . (مقتدر) ک سرمقطوعی (مونس) ک کورتورولوب کوسترلنجه (مونس) حزن و تأثرندن آغلامغه ، یوزینی اورمغه باشلامشدی .

و الحاصل خانقا کندی حیاتلرینی محافظه و یانفوذلرینی استرداد و احیایتمک ، یا خود ترک عسکرینک تحکم و استبدادینه قارشى طوره بيلمک اوزره خدمه وطواشیلری موقع اقتداره کتیرمکه مجبور اولمشلردی . بو حال یالکنز دولت عباسیه یه مخصوص برشی اولمیوب او عصرلرده یاشایان بالمله دول اسلامیه ده عین حال وقوع بولمش ایدی . کذلک بو حال مخترعات اسلامیه دن ده دکلدی . سرای خدمه سی بتون دول قدیمه ده بیوک بررول اوینامشدی . مثلاً روما دورنده آزادلی (استفان) امور دولتی قبضه تصرف و استبدادینه آلهرق قتل ، نصب و عزلده ایستدیکنی یابدیگی کبی طواشی سایان و سائره دخی اویله جه برنفوذ احراز ایتشلردی .

دولت اسلامیة ده سرای خدمه سندن ایکن قوماندانلق ، والیک ، مالیه ناظرلنی کبی مناصب عالییه ترقی ایدرک بیوک برشهرت آلان برچوق ذوات واردر. ازجمله خلفای عباسیه دن (معتضد) ک کوله سی اولان (بدر) سردارلغه اعتلا ایدرک اسمنی قائلانلر ایله بایراقلره وضع ایتمدیرمش ، افندیسنک خدمتده فداکارانه بر غیرت ابراز ایتمش ونه یات ۲۸۶ سنه سنده افندیسنک اغورنده مقتول اولمش ایدی [۱]. اصلی بونوع غلماندن اولان (بحکم) دخی دولت عباسیه نک اک یوکسک رتبه سی اولان امیرالامرلغه قدر اعتلا ایتمش ایدی [۲]. دولت فاطمیه نک سرداری اولوب هجرتک دردنجی عصری اورته سنده فاطمیلر نامنه مصری فتح وقاهره بی تأسیس ایدن (جوهر) ده برملوک رومی ایدی. خاندان فاطمی ارکانی بو آمده او قدر چوق آثار تعظیم ابراز ایدرلردی که مشارالیه مصری فتح ایتک ایچسون مغربدن مفارقت ایتدیکی زمان خلیفه (معز) ک اوغللری ایله اقربا. وتعلقاتی آدن اینه رک (جوهر) ه بر اثر احترام فوق العاده اولمق اوزره اطرافنده یا یا اوله رق یورومشلردی [۳]. (جوهر) دن اول طواشی برسیاهی اولان (کافور) مصرده امور حکومتی اله آلمش و ۳۵۵ سنه سنده اعلان استقلال ایتمش ایدی. اصلی (مونس خادم) ک کوله سی اولان طواشی (یانس صقلی) ده مراتب دولته قطع مراحل ایدرک والی اولمش ، امور اداره حکومتی تدویر ایشدی. سرای ناظری (بر جوان) دخی بیاض برطواشی ایکن ملوک فاطمیه دن (عزیزالله) ایله (حاکم بامرالله) ه وزیر اوله رق دولت مشارالیه ایلک اولمق اوزره (امین الدوله) لقبی احراز ایش ایدی [۴]. (صلاح الدین ایوبی) نک وزیر اعظمی اولان مشهور طواشی (قره قوش) حکومت ایوبیه ده اک یوکسک مناصب دولته یوکسلمش ایدی. بیوک ترک قوماندانلردن اولان (عمیدالملک) برطواشی اولدینی کبی بنی طولون حکومتی دورنده مصر وشامک پوسته ناظری اولان (شقیر خادم) دخی اونوع خدمه دن ایدی. دولت فاطمیه ده (مؤتمن الخلافه) دخی طواشی برکوله ایدی. ناندلس دولت امویه سنده اسلاولرک ، دولت سلجوقیه ایله بنی بویه دولته

[۱] ابن الاثیر ۲۰۵ ج ۷ [۲] ابن الاثیر ۱۳۳ ج ۸ [۳] مقریزی ۲۷۷ ج ۱

[۴] ابن الاثیر ۴۹ ج ۹

واوعصرده ياشايان سائر دول اسلاميه ده سائر سراى خدمه ليايه طواشيرلرينك مناصب دولته احراز ايتدكارى موقعلى ده اكا كوره قياس ايدىكز .

دولت اداره سنده قاديئرلك تاثيرى

قاديئرلك ، هانكى صنفدن ، هانكى عصرده ، هانكى ملتده اولور ايسه اولسون ، ار ككلرك ايشنه بيوك بر نفوذ و تاثيرلى واردر . مع مافيه ملتلك عادات و اخلاق لرينه كوره بوتائير مقدار جه اختلاف ايدر . بر دولت بر حكومت مطلقه شكلنده ايسه او دولته قاديئر مطلقا بيوك بر تاثير اجرا ايلرلر . اسلاملرده قاديئرلك عقلى بكنلمديكى ، قاديئر ايله استشاره ايتك بر دليل عجز ، برباعث فساد امور عد ايدلديكى حالده دول اسلاميه ينه قاديئرلك تاثير نفوذندن قور تولماشدى . اسلاملردن نه قدر بيوك آدملر يتشمش ايسه جمله سى قاديئرلر ايله استشاره ايدلامسنى ، ايشلره قاريشديرلما لرينى توصيه ايتمشلردى . (منصور) اوغلى (مهدي) يه خطاباً يازديغى وصيتنامه ده : « صاقين قاديئرلى ايشلر بكة قاريشديرمه » ديمش ايدى . قدامى فقها و محدثيندن (شريك نخجى) دخى : « قاديئرله اطاعت قيامتك ياقلاشديغنه دلالت ايدر » ديديكى كچي حضرت (ابوبكر) ده : « ايشنى قادينه توديع ايدنك صوكى ذلت و خسراندر » فكرنده بولممش ايدى . قاديئر ايله استشاره ايدلامسنه دائر حضرت علينك ده بر چوق سوزلى واردر . فقط بونجه تحذير اته رغباً قاديئرلر اداره دولته بيوك بر تاثير اجراسنه موفق اولمشلردى .

خلفاك والدهلرى

قاديئرلك امور دولته تاثيرلرى اسلاميته . والدهلرك تاثيرى نوعندن ايدى . ده اول امومت بختنده والدهلكك تاثيرينى كوسترمش ايدك . قاديئرلك امور دولته كزياده تاثيرلرينك آتارى خلفا والدهلرينك كندى اوغللرى اوزرنده - باخصوص خلفا سرايلرده قاپانه رق خدمه و طواشيرلك سوزلر ليه قالقوب او طور مغه باشلا دقلى زمانلرده - اجرا ايتدكارى نفوذده كوزه چاربار .

عباسيلر دولتلرينك ايلك دورلرنده بيله قاديئرلك سوزينى ديكه دكارندن سراى قاديئرلى و بالخاصه مهد علىاى سلطنت اولان خلفا والدهلرى بودولت

دورندہ بیوک بر نفوذ احرارز ایتشلردی . دولت عباسیہ دہ پک بیوک بر نفوذ
کوسترن ایلک قادین (ہادی) و (رشید) کوالدہ سی اولان (خیزران) ایدی .
اصلی حرشى یرجاریہ اولان بووالدہ سلطان پک بیوک بر حکم و نفوذ صاحبی ایدی .
اوغللری کندیسندن قوزقارلردی . بونلردن ہرکیم کندیسنہ قارشى کلسہ انى
قتل ایدردی . (خیزران) زوجى مہدینک زمانندہ امر ونہى صاحبی ایدی .
(مہدی) انک سوزینی قیرمازدی . دہا صکرہ اوغلی (ہادی) مقام خلافتہ
کلنجہ مشار الہا زوجنک زمانندہ یابدیغی کبی بونک زمانندہ دہ امور دولتی
الہ الملق ایستہمش ودرت آی کچمہدن قپوسنی مرجع انام یامشدی . (ہادی)
بوخالدن پک چوق دلکیر اولمش ایدی . برکون (خیزران) برایش ایچون
کندیسنہ مراجعت ایتمش ، (ہادی) ایسہ اوایشی ترویجہ امکان بولہ مامشدی .
(خیزران) اوغلنہ : « مطلق بوایشی یاملیسک . چونکہ بونک ایچون (عبداللہ
بن مالک) ہ سوز ویردم » دیہرک اصرار ایدنجہ (ہادی) حدتہ کلہرک : « بو
خیث آدمہ ویل اولسون ! ذاتاً ایشک اکا متعلق اولدیغی آ کلامشدم . قطعاً
اجرا ایتیم » جوانی ویرمشدی . بونک اوزرینہ (خیزران) اوغلنہ : « سندن
بردہا برشی ایستہم » دیش ، (ہادی) دہ : « وظیفہ بیلہ ایتیم » مقابلہ سندہ
بولمش ایدی . (خیزران) کوجنمش اولدینی حالہ قالقوب کیتمک ایستینجہ
(ہادی) والدہ سنہ باغیروب : « طور کیتمہ . اکر قوماندانلردن و یارجال
خاصہ مدن برینک سکا مراجعت ایتدیکنی ایشیدوب دہ انى قتل واموالتی مصادرہ
ایتمزایسہم رسول اللہ اولان قرابتدن محروم اولہیم .. چپوکہ کلوب کیدن بو
بر سورو خلق نہدر ! سنی مشغول ایدہجک بر ایکیک ، وظائف دینہ کی سکا
اخطار ایلہجک بر مصحفک ، سنی صیانت ایدہجک بر خانک یوقی ؟ چپوکی بر
مسلم ویاغیر مسلمہ آچدیگی زہار کورمہیم » تہدیدنہ بولمش ایدی . (خیزران)
غضبندن عقلنی غائب ایتمش کبی اورادن قالقوب کیتمش ، دہا صکرہ بردہا اوغلنہ
کلوب قونوشمامشدی . (ہادی) برکون رجال دولت وخواص بندکانی نزدنہ
بولندیردیغی برصردہ دہ انلرہ : « بن می دہا زیادہ محترم ، سز می ، والدم می محترمدر ،
والدہ لکرمی ؟ » سؤالی توجیہ ایتمش ، انلرہ : « سن ایلہ والدہک دہا
محترم سکز » جوانی ویرمشلردی . (ہادی) : « ہانکیکز والدہ سندن
بخت ایدلسنی ، فلانک والدہ سی شویلہ یابدی ، بویلہ یابدی دنیلمسنى آرزو ایدر ؟ »

سؤالنده بولنجه « هیچ بریمز آرزو ایتیمز » دیمشلردی . بونک اوزرینه (هادی) : « اوخالده نه حق ایله والدمک یانه کیدوب سوزلرینی شورایه بورایه نقل ایدیورسکز؟ » اخطارنده بولمش، بو اخطار آرتق کیمسه نك (خیزران) ك قپوسنه اوغرامامسنه کفایت ایتمش ایدی . (خیزران) بوسیدن طولای (هادی) نك حقنده بیوک برکین و غرض باغلامش ودها صکره برادری (رشید) ی ولی عهدلکدن اخراج و اوغلی (جعفر) ی ولی عهد تعیین ایتمک ایستدیکنی آکلانجه جاریلری واسطه سیله یوزینه اورتو قویهرق و یوزی اوزرینه او طورده رق انی قتل و اخناق ایتدیرمشدی [۱] .

خلافت (رشید) ه انتقال ایدنجه (خیزران) تکرار حکم و نفوذی اله آهرق بیوک برثروت طویلامشدی . مشارالیه نك سنوی وارداتی ۱۶۰ میلیون درهمه باغدی . بویسه اوصردلرده دولت عباسیه خراج وارداتنك تقریباً نصفی قدر ایدی . (خیزران) وفات ایدنجه (رشید) بو ثروتی آهرق توسیع صرفیات ایتمش ایدی . سائر خلفا والده لرینك ثروتلرینی ده اكا کوره قیاس ایدیکز [۲] . نفوذ جهته کلنجه اصلی ترک بزجاریه اولان (مقتدر) ك والده سی اوغلنك خلافتی دورنده زجال دولت اوزرنده دهشتلی برسطوت و نفوذ صاحبی ایدی . مشارالیه مابینجیلر و سرای خدمه سیله بالاشترک اوغلنه بدل ایستدیکنی کی امور دولتی تدویر ایدیوردی . وزرا اندن پك چوق قورقورلر و ذکری ایشیدنجه قورقودن تیره بورلردی [۳] .

۲۵۱ سنه هجریه سنده وفات ایدن (مستعین بالله) ك والده سی دخی امور دولته او ایله بیوک بر حکم و نؤوه مالکدی . (مستعین) اصلی سچلیلی اولان بو والده سی ایله ترک قوماندانلردن (اناش) و (شاهک خادم) ی امور دولته ایستدکرینی اجرایه مأذون ایشدی . اطرافدن خزینه دولت نامنه ورود ایدن پارده لرک قسم اعظمی بو اوچ ذاتک جینه کیدردی [۴] .

دولت عباسیه ده قادیانلرک حکم و نفوذی (مقتدر) ك دورنده ک یوکسک درجه سنه بالغ اولمشدی . سببی ده مابینجیلر ایله سرای خدمه سنك بودورده پك بیوک بر نفوذ و حکمه مالک اولملری ایدی . مقتدرک والده سی (سیده) ایله

[۱] ابن الاثیر ۴۱ ج ۶ [۲] کتابنک ایکنجی جلدی [۳] تاریخ الوزرا ۶۷

[۴] ابن الاثیر ۴۷ ج ۷

(خاله) و سمرای خزینه دار اوسته سی (ام موسی الهاشمیه) اودورده شهرت آلان قادینلردن ایدیلر. بو اوچ قادین خدمه خاصه دن (موسی) و ماینجی (نصر) و کاتبلی و سائر دایله بالاشترک رشوت آیوز، ایستدکاری و بریکلرک ایستدیکی وجه ایله

قاهره جامه لرینک برنده بولان برقدیل

ایشلری یورودیورلردی. ذکر اولنان (ام موسی) او قدر نفوذ ودها صاحبی ایدی که عباسیلردن و دامادلردن برینه مقام خلافته اصعادی ذرعده ایدرک

بومقصده قوماندانلره وسائر رجال دولته برچوق پاردرلر ویرمک جرأته قدر ایلری کیتمش ایدی. فقط حرکت واقعه سی حس اولندیغندن (مقتدر) انی در دست ایتدیرمش وکندیسندن پک چوق پاردرلر آلمشدی. دولت عباسیه ده سائر سرای قادیانلرینک نفوذلرینی ده اکا کوره قیاس ایدیکز. بونفوذ موالی نك نفوذ و تأثیری نوعندن صایلیر. چونکه اوقادیانلرک اکثری عرب دکل ایدی.

دولت عباسیه ده فساد احوال نفوذ اوزرینه رقابت

دولت عباسیه ، دور زیرینه ، خانای اولینی وخصوصاً (رشید) و (مأمون) ک زمانلرنده ایرانلی وزرا و بالخاصه برمکیلرک همتیله بالغ اولمش ایدی . بونلرک دورنده دولتک شان و شوکتی توسع ایتمش ، رایت شکوه وسطوتی اوزمانک بتون ممالک متمدنسی اوزرنده توج ایلشدی. مملکت اسلامیه شرقاً هندستان ، غرباً بجمحیط اطلاسی ، شمالاً سیریا و بحر خزر ، جنوباً بجمحیط هندی ایله نوبه مالکنه امتداد ایدیوردی . مملکت اسلامیه نك اقسامی ایله جغرافیه سی کتابمزک ایکنجی جلدنده کوسترمش ایدک . فقط وقتا که برمکیلر منکوب اولدی ، دهاصکرده ترک عسکری امور حکومتی قبضه استحکام و استبداد لرینه آلدیلر ، ایشته اوزمان احوال حکومت - باخصوص (مترکل) ک خلافتندن صکره - عظیم بر آنارشیه دوشمشدی. چونکه ترکلرک مشارالیه قتل ایتلری دهاصکره کان خلفا حقنده ارتکاب ایتدکلری خلع ، نصب ، قتل ، سمل (کوزلره میل چکمک) کبی افعال و حرکاته اقدام ایچون ایلک جرأتی تشکیل ایتمش ایدی . بوسیدن خلفا دولتک صاحب مسؤلی اولدقلری ، کنسدی ناملریله امرلر ، منعلر صدور ایتدیکی حالده اداره امور حکومتدن عاجز قالمشلردی. دولتک مهم امور سرایه منسوب وزرا ، قوماندانلر ، خدمه ، موالی ، قادیانلر وسائر ددن اولان ارباب نفوذک ، یاخود علی الاجمال وزرا و قوماندانلرک تأثیریله دونیوردی. خلیفه نی الک زیاده ممنون ایدن ، یاخود قورنازلق و حیاه کارلقده الک زیاده مقتدر اولان هرکیم ایسه نفوذ حکومتی اله کچیریور و زمام امور قبضه نصرغه آیر آلماز همان ثروت طوپلامغه قویولیوردی. چونکه نفوذنی

استعمال ایٹدیکی خلیفہ نك موقع اقتدارده قاله جغندن امین دكدی . یاخود دشمنلرینك دسیسه وسعایتلریله عزل اولمقدن قورقاردی . شو حالده ثروت خصوصیه سی اولماز ایسه عزلدن صکره ذلت ویوقلق ایله یا شایه جقدی . بونکله برابر قوماندانلر تهیدید ایله ، یاخود غمازلق ایله دخی سرایلرده صاحب نفوذ اولورلر . بو تهیدید و غمازلق احوال و اشخاصك اختلافی ایله مختلف شکلرده وقوع بولیوردی .

والحاصل نفوذ ؛ وزرا ایله قوماندانلر آرسنده غائب اولمشدی . بو ایکی صنف رجال دولت اعمال نفوذ ایده بیلدکلری ائنده طوپلادقلری پاردن بشقه خدمت وسیلرینه مقابل بر مکافات بکلدملری . چونکه تاریخ تمینندن ایکی سنه صکره عزل ، حبس ویا قتل ایله حیات سیاسی سنه خاتمه چکیله جکینی آکلادینی حالده موقع اقتداره کلن بر وزیرك هرته واسطه ایله اولور ایسه اولسون پاره طوپلامقدن بشقه برشی دوشومیه جکی و اودورك اك بینوك وزیر ی اولان (ابن الفرات) ك : « امور حکومتی طوغری یا یقی اوزره طور دیرمقدن ایسه خطا آلود اوله رقی یوروتمك اولادز » قاعده سنه توفیقاً [۱] ایلریده حاصل اوله جق شوئه نتایجده اصلا اهمیت و یرمیه جکی پک طبیعیدی . خلفا وزرانك بومسلك حرض و ظمعلرینی آکلادقلرندن وزرادن برینی عزل ایتدیکه کتایمك ایکنجی چلنده برتضمیل بیان ایتدی کمز اوزره انک اموالی ضبط و مصادره یه مسارعت ایدرلردی . ده صکره بومصادره اصولی بتون مأمورین حکومتیه حتی اهالی یه تشمیل و تعمیم ایدلش و دولت ایچون باشلیجه بر منبع واردات کسلش ایدی . والی اهالی تی ، وزیر و الیلری ، خلیفه وزرانی و هر صنف خلقی مصادره ایدرلردی . مصادراتک بوضورتله تعمی اوزرینه سائر دوائر حکومت کبی بومصادره اموالی ایچونده بر نظارت مخصوصه تشکیکنه مجبوریته حاصل اولمشدی [۲] . پاره عالم تجارتده نصل الدن اله دونیور ایسه مصادره ایله ده اوضورتله شیخصدن شیخصه انتقال ایدیوردی .

مصادره لک انواع و فناییری

(مقتدر) ك وززاستندن اولان (ابن الفرات) : « خلیفه ظرفدن بدن مصادره اولنان پاره لری حساب ایتدم . ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولدیغی

كوردم . جواهرجى حسين بن عبدالله (يعنى ابن الجصاص) دن آلدیغ پاره لرك حسابى يادم . عینی او مقدارده بولدم « ديمشدى . بوندن آ كلا شيلپوركه (ابن الفرات) ايشدن زيانله چيقمامش ایدی . اوزمانك سائر رجال حكومتى كچي بشقه لردن مصادره ايتديكي پاره لرك كنديسندن مصادره اولنمشدى . برآدمدن معين بر مبلغك مصادره سی تقرر ايدوبده او آدم بو پاردي در حال تماماً تأديه ايله مزسه تأديه ايدمه ديكي مقدار ايجون كنديسنه مهل ويريلير ومنصب ومقام سابقنى اعاده ايتمك ، كوزل البسه كيديرمك ، مكملأ مفروش بيوك برقوناقده او طورتمق صورتيله باقى قالان مبلغى قازانمق ايجون كنديسنه معاوننده بولونور ایدی . او انسان بوموقع وكوستريش ايله خلقدن پاره چكه بيلير ایدی [۱] .

مصادره لرك اسبابى او قدر تعدد ايتمش ایدی كه هر صاحب ثروت ويا صاحب منصب اكا معروض اولمقدن قور توله مازدى . (راضى بالله) ك خلافتى ائناسنده (ابن الفرات) طرفدن مصادره اولنان پاره لرك برجدوانى انواع مصادرات ومقاديرينه نمونه اولمق اوزره حرفياً زيرده نشر ايدیورز [۲] :

دينار

احمد بن محمد بسطامينك ۳۰۰ سنه سنده وقوع بولان مصادره سنده ذمتنده قالان نصفه محسوباً آلنان	۷,۳۰۰
على بن حسن باذيني دن [موصاده كي مأموريتدن طولايي اخذ اولنان] محمد بن عبدالله شافعي دن [على بن عيسايه عائد اوله رق يدتصرفنه كچيرديكي پاره دن]	۱۱,۰۰۰ ۳۰,۰۰۰
محمد بن على مقله دن [اله كچيرديكي پاره دن] ابوطاهر نامى ايله معروف محمد بن الحسيندن	۸۰,۰۰۰ ۱۰۰,۰۰۰
محمد بن ابى عيسى الناقد دن [على بن عيسايه عائد اولديغنى ادعا ايتديكي پاره دن] بالذات كندى پاره سندن	۱۳,۰۰۰ ۴,۰۰۰
ابراهيم بن احمد مادرأى دن	۲۰,۰۰۰
عبدالواحد بن عبيدالله دن [پدرينك مصادره سی بقيه سی]	۳۶,۰۰۰

احمد بن یحیاد	۱۰,۰۰۰
صراف ابراہیم بن احمد بن [کنڈیسندن او یوشمق صورتیہ آلان]	۶,۰۰۰
محمد بن عبدالسلامدن [محمد بن علی و ابراہیم مادرائی یہ عائد اولہرق امانت صورتیہ یانندہ بولنان پارہدن]	۴,۰۰۰
عبدالوہاب بن احمد بن ماشاء اللہ دن [کنڈیسندن او یوشمق [صورتیہ آلان پارہ]	۴۰,۰۰۰
محمد بن عبداللہ بن الحرثدن [او یوشمق صورتیہ]	۱۰,۰۰۰
محمد بن احمد بن [موصل و سائرہ دن الہ کچیردیکی پارہدن]	۲۵۰,۰۰۰
ابراہیم مادرائی دن [ذمتندہ قالان پارہدن]	۱۵,۰۰۰
ابو عمر بن الصباح دن [ابن العباس احمدك ذمتندہ قالان پارہ یہ محسوباً]	۳,۰۰۰
ہرون بن احمد ہمدانی دن	۷,۰۰۰
عبداللہ بن زید بن ابراہیم دن	۲,۰۰۰
» » » [بالذات کنڈیسندن او یوشمق صورتیہ]	۱۵,۰۰۰
علی بن مأمون اسکافیدن [قتل اولنمشدر]	۶۰,۰۰۰
یحیی بن عبداللہدن [حامد ایلہ الہ کچیردیکی پارہدن]	۷۰,۰۰۰
حامد بن عباسدن [قتل اولنمشدر]	۱,۳۰۰,۰۰۰
محمد بن حمدون واسطیدن	۱۵۰,۰۰۰
حامد بن عباسك صرافی ابراہیمیدن	۴۲,۰۰۰
حسن مادرائی دن	۱,۲۰۰,۰۰۰
کذا اندن	۱,۰۰۰,۰۰۰
محمد مادرائی دن	۱,۰۰۰,۰۰۰
کذا اندن دیگر قلم	۱۰,۰۰۰
درہم	
ابوالفضل محمد بن بسطامدن	۱۰,۰۰۰
علی بن حسن باذینی دن [موصلدہ الہ کچیردیکی پارہ یہ محسوباً قتل اولنمشدر]	۵۰۰,۰۰۰
ابن عمر بن صباح دن [ابو یاسرک مصادرہ سندن متباقی مبلغ ایچون اوقوع بولان کفالتندن طولانی]	۱۰۰,۰۰۰

عبداللہ بن احمد یقویبیدن	۱۰۰,۰۰۰
حسن بن ابراہیم خرائطیدن [رئیسک پارہ سندن قطع ایٹدیکی مبلغ دن (طولابی صلحاً)]	۱۰۰,۰۰۰
حسین بن علی بن نصیردن	۱۰۰,۰۰۰
یاغجی علی بن محمد بن احمد دن [قرقرک ورثہ سی نامہ]	۲,۰۰۰
ابوبکر جرجانی دن [ابن عیسانک چفتلکلرندن]	۱۰,۰۰۰
حسین بن سعد قبطریلیدن	۲۳۰,۰۰۰
محمد بن احمد دن ...	۱,۵۰۰,۰۰۰
ابوالحسن بن بسطامدن	۳,۰۰۰,۰۰۰
احمد بن محمد بن حامد بن عباسدن	۵۰,۰۰۰
سایان بن حسن بن محمد دن	۲۳۰,۰۰۰

پاره استحصالی

وزیر منصب وزارتده برویا ایکی سنہ قالدقدن صکرہ یاغزل اولنور ویا استعفا ایدردی . فقط مأموریتندن انضکاک ایٹدیکی زمان برچوق چفتلکلرندن ، عقارتلردن بشقہ برقاچ میلیون دیناردن متمشکل تقدی برثروتده مالک بولنوردی . بتون برثروت رشوت وارتکاب وسائر انواع مظالم ایله طولانیلردی . وزیر عمر نردیه بووالی ویادیکر بر مأمور تعیین ایتسه اندن رشوت قیلندن مطلق برپاره آلیردی . بورشوته « مرافق وزرا - وزیرایه مخصوص واردات » نامی ویریلیردی . رشوته مأمور تعیینی غرائب وقوعاتندن اولمق اوزره (مقتدرک وزیر اعظمی اولان خانانی برکونده بصردیه اون طقوز ناظر تعیین ایدرک هر برندن بر رشوت آلمش ایدی [۱] . تعیینی آرزو ایدیلن والی ویاناظر رشوت صورتیه ویرلمسی لازم کلن مبلغک تمامی عاجلاً تأدیہ ایدم مزسه ویرمه دیکی بقیه نک تأدیہ سی ایچون اکامعین ویاغیر معین بر مهمل ویریلیردی . خلفا هپ بو احوالی کوریور ، بونده بر بآس ، بر غرابت ، بر ظلم وغدر بولمور لردی .

رشوت ایله مأموریت آلان ، حتی بورشوتک بر قسمی ایله مدیون بولنان بروالی ویاسائر بر مأمور اهلینک پارہ لرینی صویوب آلتی امور طبیعی دن کورر .

ذاتاً اهالی بی صومیق ایچون اوصورتله مأموریت ایستر. ایشته والیلر و سائر مأمورین حکومت بو سائقه ایله یالکز پاره جمع وادخارینه صرف غیرت ایدرلردی . بونلردولتک امور و خصوصاً تنده بر دینار صرف ایدرلرایسه انی اون دینار کوستردنک ساخته کارلقده بولنورلردی . دیگر طرفدن اهالی ایله اولان معامله لر نده رشوت سز هیچ برایش یا بمقدن ماعدا شهرلرده ارباب تجارتیه ، بازار جیلره ، صایجیلره اک آغیر ویرکیلی طرح و جایت ، کویلرده دخی چفتجیلرک بر قسم محصولاتی ضبط و اخذ ایدرلر و حتی بعضاً محصولک یاریسنی چمتجینک الدن آلب کونورلردی . وایلردن بعضلری آدملرینی خرمنلره کوندرلر ، محصولاتی ایستدکلی کپی تقسیم ایدرلردی . شاید چفتجی آغزینی آچارسه شتم و تحقیر ، ضرب اولنور ، صقالی تراش ایدیلردی [۲]. بعضاً بوکاده قانع اولمازلر ، چمتجینک اراضیسنی ده کاملاً غصب ایدرلردی .

الغریب اشکال اغتصابدن اولمق اوزره والی ویاوزیر و یاسائر بر مأمور دولت بعض اهالینک مالی اولان بر چمتجلیک بلابدل غصب و حاصلاتی کندی نفسنه حصرا تیش ایکن خراج بدلاتنک تحصیل زمانی کلنجه بوپارده نک غاصبک تملکنه مدار ثبوت اولسون دییه - صاحب اصلیمی طرفدن تأدیسه نه دوام اولنمی ایدی . چونکه غاصب اراضی مغصوبه نک خراجنی تأدییه ایدرسه تأدیات واقعه انک نامه دفاتر دولته کچر ، صاحب اصلینک حق تملکی ساقط اولوردی [۳]. بوسبیدن صاحب اصلی ؛ ارباب عدالتدن بری موقع اقتداره کلیرده غاصبی استمرار غصبدن منع ایدر امیدیه و یا خود برواسطه و چاره بولنجه یه قدر سنه لرجه خراج بدلنی تأدییه ایلردی .

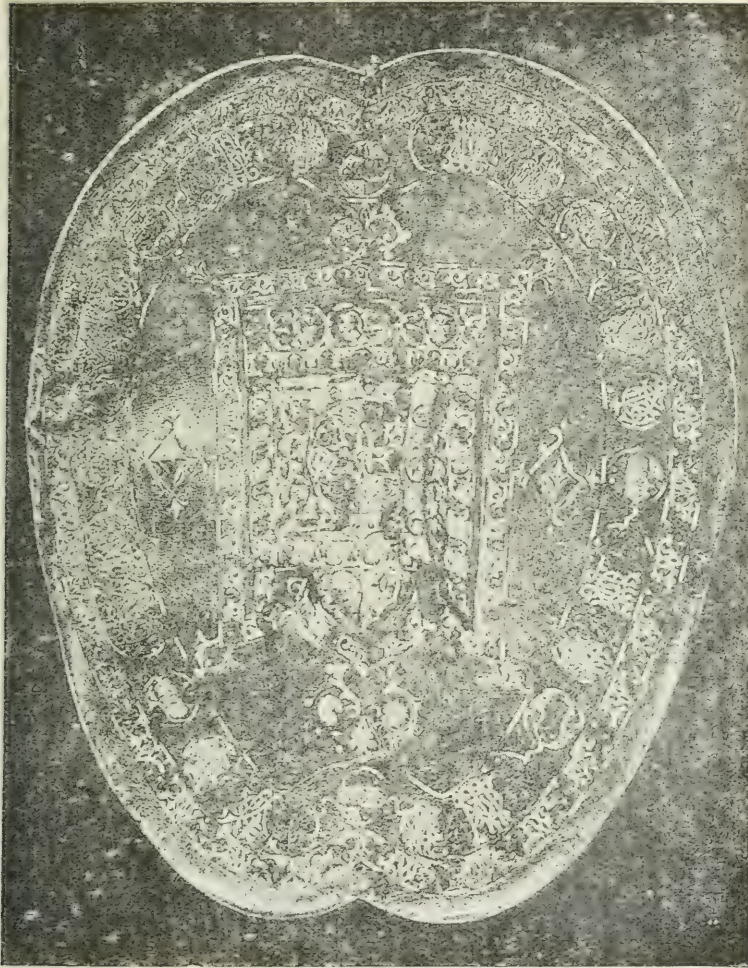
ظلمه و لایه و مأمورینک خراج بدلاتنی مضاعفاً ویا مکرراً تحصیل ایتمک سورتیه زواللی اهالیدن طویلادقلری پاره لر ایسه پک بیوک بریکون طوتیوردی . مع مافییه بعضاً بر ظالم اراضینک خراجنی ده صاحب لرینک دیگر بر منفعت شخصییه کوسترملرینه مقابل تحصیل ایتمزلردی . بوصورتله ترک اولنان خراجک مقداری ده بعضاً پک بیوک بر مقداره بالغ اولوردی . (ابن الفرات) ک وزارتک ائناسنده (ابو زنبور) نامنده برینک یوز فرسخ طول و یوز فرسخ عرضنده بیوک بر

چفتلکی واردی ، (ابن الفرات) بوآمدن خزینسه دولت نامنه برپاره خراج
آمامشدی [۱] . رجان دولتک ، ارباب نفوذک ، خلیفه‌یه منسوب ذوانک
چفتلکلرندن ده علی‌الاکثر خراج آرانمازدی .

خفیه‌ک و فتوای شقاوت

اودورلرده پاره چکوب آلتی ایچون مراجعت ایدیلن اصوللر جمله‌سندن
اولمق اوزره وزیراعظم‌لرک ویاانلرک مقامنه قائم اولان ذوانک ولایات ونواحی
اهالیدن مقابلی آدیرمق اوزرهدوآئر حکومت رؤسای ایه قاضیلر وسأئرهدن
تقسیط‌لرایاه وعلی‌الحساب صورتیه برطاقم پاره‌لر آملری ایدی [۲] . بونک
زیاتی بالطبع اهالی چکردی . بوسیدن شهرلرده کی تجارت وصنایع اربابی ،
کوبلرده وقضالرده کی چتجیلر بیوک براضطرابه دوچار اوله‌رق ابواب معیشت
طارلاشمش ، مملکت برهرج ومرجه دوشمشدی . حق ، عدالت بی‌مسمی براسم
کسلمشدی . زرده برسئیل ، برحیله‌کار ، برغائب واریسه سراً وعلناً
حقوق ناسی اختلاس ایچون بوکلرک وجودینی برآلت تزویر آتخاذا
ایدردی . شهرلرده یانکسیجیلر ، خرسزلر ، کوبلرده خرسزلر واشقیایا
دهشتلی برمقدارده جوغالمشدی . بواشقیایا میاننده دولتک خدمت عسکریه‌سنده
بولندقلری حالد ووزرا طرفندن معاشلری ویرلماسندن طولانی ترک خدمت
ایدرک یوللرده مارین وغابرینه تسلط وشقاوت اجراسیله نأمین معیشت ایدن
پک چوق آدلرده موجود ایدی . بونلر یاپدقلری فناقلردن طولانی معائب
ویامخاکمه اولدجه معاشلرینک قطعی ایه بوطریقه بالمجبوریه سوق ایدلکلرندن
بخت ایدرک سرد ممدرت ایلرلردی . بوندن ماعدا قطاع طریق اموال تجارپینی
حامل اولان قافلرله تعرض واموال واشیاسنی غضب ایتدکجه شو افمال
جنایتکارانه‌لرینی حلال ومشروع کوسترمک ایچون برطاقم بهانه‌لر ده‌ا ایجاد
ایدرلردی . بونلرک زعمنه کوره کویا اواموال تجاریه زکاتی ویرلماش اموال‌دن
اولدینی ایچون اموال مستهلکه‌دن معدود وبناء علیه کندیلری کی فقیر ومحتاجلر
طرفندن اخذی شرعاً حلال ایمش [۳] . ایشته اوائل اسلامیتده پک بیوک بر
فعالیتله موقع اجرایه وضع ودولت عباسیه دورینک اورتلرلنده ترک واهمال

ایدیلن زکات بوسفر شو قطع طریق طرفندن قافله لری صومق ایچون برهانه،
برفتوای زور ، بر بهتان شکنه قلب ایدلمشدی .
بونجه فساد واضمحلاله معروض اولان مملکتده بالنتیجه عظیم بر بحران
مالی ، دهشتلی برغلائی اسعارکظهوری پک طبیعی ایدی . فرق سیاسیه وبالخاصه

اندلسده غرناطه ملوکندن برینه مخصوص دریدن معمول برسپر

شیعیلر ایله سنیلر آره سننده حکمفرما اولان فتنه و فسادلر ، شورشلرده موقعی
ترقات دهاوخیم یاممشدی . دسیسه ، غمازلق ، ژورنالچلیق بودورلرده فوق العاده
رواج بولمش ایدی . خلفا سیرایلری ، وزرا و سائر ارکان دولت قوناقلری ،

دو اثر حکومت خفیه لر ایله طولمش ایدی. بتون اسافل میدان اجرا آته آتیه رق مملکتده نه قدر ارباب ناموس و فضیلت وار ایسه انلری فنا، خائن کوسترمک، برطاقم معصوملرک جانی یاقق ایچون ژورناللر ترتیب و خایفه یه تقدیم ایدرلردی . بوکروه ازانلک یکانه هدف آمالی منافع شخصیهدن عبارت ایدی . بونلرک انک شدتلی هجوم و صولتلری ازواکاه معزولیتده بولنوب موقع اقتداره کللری منافع شخصیهرینه طوقونمسندن قورقدقلری ذواته متوجه ایدی . بعضاً خلیفه نیک نزدنده بوژورناللردن صندوقلر طولوسی کاغدلر بریکردی . ژورناللر خلیفه نیک یاننده بر مدت بکله دکدن صکره چوغالدیغنده ویالزومسز بر حاله کلدکلر نده یاقیلردی [۱] .

مملکت عباسیه نیک شهبه لر صالحی

دولت عباسیه بالاده بیان ایتدی کمز شکلده ایرانلیر ایله ترکلر ویا وزرا ایله عسکر ، یاخود خدمه ایله قادینلر آره سنده فساد و آنارشیه دوشوبده دوچار اولدقلری تضییقات و تحقیرات اوزرینه خلفانک هیبت و نفوذلری قالمینجه اطرافده بولسان والیر ایچون دولتدن آیریه رق بولندقلری ممالکی ایستکلری کچی اداره ایتمک ، وارداتی کندی نفسلرینه حصر ایلمک آرتق قولای بر ایش کسلمش ایدی . انک اول اعلان استقلال ایدن والیر مرکز خلافتدن انک اوزاق اولان ولایتلر والیرلی ایدی . دولت عباسیه ده ایلمک استقلال ایدن والی آفریقای شمالی والیسی (ابراهیم بن اغلب) ایدی . ۱۸۴ سنه هجریه سنده اعلان استقلال ایدن بووالینک استقلالی سوء اداره وضعف دولتدن ایلری کلامشدی . چونکه بو استقلال (رشید) ک دورنده دولت ذروه اقبالده بولندیغی بر صردهده وقوع بولمش ایدی . استقلالده ابراهیمه خدمت ایدن انک بیوک سبب بو ولایتک مرکز خلافتدن اوزاقلنی ایدی . امور دولتک احتلالی ، یاخود خلفادن بتون نفوذ فعلینک زوالی اوزرینه انک اول اعلان استقلال ایدنلر ایرانلیر ، ده صکره ترکلر ، ده صکره ده کردلر ایدی . تسلیکه بونلرک خلفایه تغلب و تحکملری دهدها اول اوپله بر صردایله وقوع بولمش ایدی . بونلرک هربری اولا والیلکدن باشلامش ، تدریجاً امیر ، ملک ویاسلطان

اولش ایدی . ایرانلیردن کسب استقلال ایدن والیر اول کوجک امارتله ،
دها صکره بیوک دولتله تشکیل ایتشلردی . ترکر ایله کردلر دخی اوصورتله
حرکت ایشلردی . شمدی اک اول دولت عباسیه دن تشعب ایدن حکومت
فاریسیه ، متعاقباً ترک و کردلردن وقوع بولان تفرعاتی ذکر ایده جکز . دولت
عباسیه دن تشعب ایدن عرب حکومتلرینی ایسه (ایکنجی دور عربی) بختده
کوستره جکز .

عباسیلرک تابهیمتده بولناره حکومتلر فاریسیه

کوجک حکومتلر

ایرانلیلر زمام خلافتی بالاسترداد (مأمون) ه تسلیم ایدنجه مشار ایله
قارشی خاطر و نازلری ، مناصب دولتی اشغالده کی حقلری بالطبع آرتمشدی .
(معتصم) دن صکره ترکر خلفایی پنجه تحکم و استبداد لینه آلهرق بتون
نفوذلرینی قیرنجه ایرانلیلرده بو احوالک تاثیریه بیوک بر موقع و تأثیر غائب
ایتشلردی . بناءً علیه بونلر مرکز خلافتده غائب ایتدکلری نفوذی اللرنده
بولن امارتلرده اعلان استقلال ایتک صورتیه تلافی ایلک ایسته مشلردی .
بونکله برابر ایرانی سردارلردن و یا والیلردن اعلان استقلال ایدنلر عباسیلرک
حاکمیت دینلرینی طانیرلر ، او حاکمیت دینیه آلتنده اجرای سلطنت ایدرلردی .
ایشته بو صورتله دولت عباسیه دن قانون ارتقایه تبعاً بر طاقم مستقل امارتلر
تورده مشدی . ایرانلیلردن تشکیل ایدن حکومتلر ایله تاریخ استقلاللری
و مؤسسیرینک اسملری ایتده کوسرلمشدر :

دولتک اسمی	مرکز اداره سی	مدت حاکمیتی	مؤسسعی
۱ طاهریه	خراسان	۲۰۵ - ۲۵۹ ه	طاهر بن حسین
۲ صفاریه	فارس	۲۵۴ - ۲۹۰	یعقوب بن لیث
۳ سامانیه	ماوراء النهر	۲۶۱ - ۳۸۹	نصر بن احمد
۴ ساجیه	اذریجان	۲۶۶ - ۳۱۸	ابو اساج
۵ زیاریه	جرجان	۳۱۶ - ۴۳۴	مرداو یح بن زیار

ایران ممالکی بالاده کورلیدیکی اوزره بر طاقم امارتلر شکلنده استقلال
ایدنجه اهل شیعہ یکیدن حیات بولهرق علویله اوتهدن بری ابراز ایتدکلری

مظاهرتله اسلامیتدن اول اولدیغی کبی بیوک ایران دولتی تشکیل ایتک یولنده تعقیب ایلدکاری امیدلرک برقسمنه نائل اولمشلردی . فقط بو امارتله جدولده کورلدیکی اوزره چوق دوام ایتدن نهایت آل بویه دولتی تشکیل ایئشدی . آل بویه دولتی او مدیتت زماننده دولت عباسیه تک سایه سی آلتنده شرفده تشکیل ایدن ال بیوک ایرانلی حکومت ایدی .

آل بویه دولتی

بودولتک رجال و مظاهرلری خراسانک اوته سندک کان (جیلان) دن دیلی ایسه لرده پادشاهلری اولان (آل بویه) ایوانلی ایدیلر . بونلرک نسبلی اسکی ایران پادشاهلرینه قدر یوکسایر . (آل بویه) د دیلی دینلمسی دیلم مالکنده اقامت ایتدکلرندن نشأت ایدیور . علویلر مذکور مالکده (رشید) ک دورندن بری نشر دعوت ایئشلردی . بونلردن مساعیسنده اک صوک موفق اولان حضرت حسینک نساندن (حسن بن علی اطروش) اوچنجی عصرک صوکلرنده دیلم اعمالیسنی مذهبنه دعوت ایتمش ، انلرده بو مذهبی قبول ایئمشلردی .

دولت مشارالیهایی تأسیس ایدن آل بویهک جد اقربنک اسمی (بویه) ، لقبی ده (ابو شجاع) ایدی . مالک اولدیغی اوچ اوغلندن بری (عماد الدوله) ایله تلقیب اولنان علی ، دیکری (رکن الدوله) لقبی آلان حسن ، اوچنجیبی (معز الدوله) لقبی احراز ایدن احمد ایدی . (بویه) ثروتسز بر آدم اولدیغندن اوغللری سلک عسکریه انتساب ایتمشلردی . چونکه اودورلرده عسکرلک اک کنیش بر باب معیشت عد اولنوردی . (عماد الدوله) زیاریه دولتک موسسی اولان (مرداویج) ک معیتده بولنه رق ترقی ایتمش ، (کرج) د والی تعیین اولمشدی . بو مأموریت ائناسنده ثروت و نفوذ صاحبی اولدیغندن ۳۲۹ سنه هجریه سنده وفات ایدن اودورک خلیفه سی (راضی بالله) د مکتوب یازدرق مرکز خلافته بر معتاد بر مبلغ معین اعطا ایتک اوزره فارس قطعهنده بولنان ولایتلرک کندیسنه اقطاع اولمشنی طلب ایتمش ، (راضی) ده بوکا راضی اوله رق درحال اکا خلعت کوندرمش ایدی . دیکر طرفدن مشارالیهک برادری (رکن الدوله حسن) خوارزم جهتلرینی نجه حاکمیتته کچیرمش ایدی . هرایکی قاردش (شیراز) ده بولنان اوچنجی قاردشلی (معز الدوله) یه کله رک انکله .

یرلشمشدر و اوچی برلکده غربه طوغری توجیه وجهه عزیمت ایدرک ۳۴۴ سنه هجریه سنده (مستکفی) نك دور خلافتنده بغداده کیرمشدردی. خلیفه بونلره خلعتلر اکسا و سالف الذکر القابی توجیه ایتمش ، (معزالدوله) ینده امیرالامرا تعیین ایش ایدی . بونلر بغدادده درحال نفوذ حکومتی اله آله رق تحکم واستبداده قویولمشدر، خلفایی عزل ونصبه باشلامشدر ، شیعیلری تقویه ایتمشدر، ترکلری ایسه بالعکس ضعیف دوشورمشدردی . خلافت عباسیه ینه بغدادده بولنیور ایدی. امیر الامراق منصبی (عضدالدوله) یه کچنجه اسلامیتده اینلک اولوق اوزره مشارالیه (ملک) لقبی اطلاق اولمشدر . آل بویه دولتی ۳۲۰ سنه سنن ۴۴۷ سنه سنه قدر حکم سورمشدی .

عبارت پاریک سایه سی آتیزمه نشفل ایدرک ترک حکومتلری کوچک حکومتلر

دها اول بیان ایتدیکمز اوزره دولت عباسیه ده ترکلرک شوکت وسطوتلری بیویوبده خلفا اناردن قورقغه باشلاینجه بعض ولایتلرده ایرانیلر نصل اعلان استقلال ایتمشدر ایسه ترکلردن بعضلری ده عین حرکتی اختیار ایشلردی . ایسه بو ولایتلرک استقلالی ایله دولت عباسیه دن فارس ممالکی خارجنده برطاقم حکومتلرکیه تشعب ایتمش ایدی . دور عباسیه تشکل ایدن حکومتلرکیه ایله تاریخ تأسسی، مؤسسارینک اسملری، مرکز ادارلری آتیده کوسترلشدر:

دولتک اسمی	مرکز اداره سی	مدت حاکمیتی	مؤسسنگ اسمی
۱ طولونیه	مصر	۲۵۴-۲۹۲ هـ	احمد بن طولون
۲ ایلکیه	ترکستان	۳۲۰-۵۶۰	عبدالکریم سق
۳ اخشیدیه	مصر	۳۲۳-۳۵۸	محمد اخشید
۴ غزنویه	افغانستان و هندستان	۳۵۱-۵۸۲	البتکین

ایرانیلر دها اول نصل تدریجاً ایشی بیوتمشدر ایسه ترکلر دخی کذلک تدریج ایله حرکت ایتمشدر ، یعنی امارت ایله باشلایه رق سلطنته وارمشدردی . تاریخ اسلامده ایلمک سلطان لقبی آلا نلر ترکلر ، یعنی دولت غزنویه حکمدارلری ایدی . هندستانی فتح و اورالرده اسلامیتی نشر ایدن سلطان محمود غزنوی بوسلسله حکمداراندن ایدی .

دولت سلجوقیه و شعبه لری

سالف الذکر ترك حكومتلری هر نه قدر مستقلاً اجرای حاکمیت ایتمشلر ایسه ده اساس اعتباریله دولت عباسیه دن آیرلمش برر شعبه حکمنده ایدیلر . مؤسسلی اولان امرا ویا سلاطین دخی دها اول دولت عباسیه یه تابع برر والی ویا قوماندان ویا بوامارترك کوچك بر قوماندانی ایدیلر . نصل که تشعبات فارسیه دخی اولجه او صورته تورهمشدی . ترکلر ایله ایرانلیلر عرق و مذهبجه بر برندن آیری اولدقلرندن ایکی ملت احراز نفوذ و حاکمیتده یکنبکریته رقابته وقت کبیر لرردی .

ترك امارتلیرنك ظهوری سنیلکه بیوک بر قوت ویرمش ایسه ده دردنجی عصر هجرینك اورتلرنده عراق و فارسده ایرانلی اولان (آل بویه) دولتاتك وعین عصرده مصرده شیعی اولان دولت فاطمیه نك تأسسی عالم اسلامیتده شیعیلك نفوذینی بیوتدیکی حالده سنیلکی پك پریشان ایتمش ، مملکت عباسیه یی ده بیوک برتشته اوغرامشدی . ایشته سنیلک بویه پریشان بر حالده بولنور ایکن بشنجی عصرک اورتلرنده مؤسسنگ جدی (سلجوق) ده نسبتله دولت سلجوقیه ناهنی آلان بیوک ترك دولتی تمام زماننده یتشه رك تأسس ایتمش ، طاغنیق و بی مجال بر حالده بولنان دولت عباسیه یی طویلا دیقی کبی مصر ، شام ، عراق ، فارس ، خراسان قطعلرنده شیعیلرک مقاومتی ایله محو واضمحلاله رmq قالمش اولان سنیلکه ده بیوک بر قوتله نصرت ومظاهرت ایشدر . دولت فاطمیه او صره ده بتون مغرب ممالکنه حاکم کسلمش ، بتون شرقی اله کبیر مسنه رmq قالمش ایدی . فقط سلجوقیلر اقصای شرقدن یتشه رك دولت عباسیه یی اله آملشلر ، حال پریشانیدن طویلا یه رق قوتلی یامشلر ، ایرانلی ، ترك ، کرد ، عرب امراسی النده مستقل ولایتلردن متشکل ایکن خلیفه عباسینک حایه سی آلتنده کندیلرینه تابع بر دولت واحده شکلنه تحویل ایشلردر .

دولت سلجوقیه نك مؤسس (سلجوق بن یكك) بر ترك بکی ایدی . مشارالیه ترکستان خانلرندن برینک معیتده بولنمقده ایکن مملکت عباسیه نك حال اضمحلال و پریشانیسی آکلایه رق احراز حاکمیتده کوز دیکهش و بوحاکمیتک اسلامیتدن بشقه بر دین ایله اله ایدیه میه جکنی تقدیر ایتدیکندن قییه سی ،

سائر عسکری ورجال عصیتمی ایله برابر دفعهٔ اسلام اولمش ، بتون بوآدملری ایله غربه طوغری حرکت وجیحون نہرینی قطع ایله گذرکاهنده بولنان ممالکی برر بر فتح ایتمش ، ممالک عباسیہ بی برباشدن دیگر باشه صولت استیلا کارانه سنه جولانکاه یامشدی . سلچوقیلرک حاکمیتلری افغانستانن بحر سفیده قدر متمد اولمشدی . بو زمانلرده عالم اسلامیت اک بیوکی شرقدہ دولت سلچوقیہ ، ایکنجیسی مہرردہ و آفریقائی شمالیدہ دولت فاطمیہ ، اوچنجیسی اندلسدہ بنی امیہ دولتی اولمق اوزرہ اوچ دولت اسلامیہ نک التده ایدی . بناءً علیہ دولت سلچوقیہ دها اول شکل ایدن کوچک حکومت ترکیه کی برحکومت دکل ایدی . چونکہ اوامارتلر دولت عباسیہ دن نشأت وانک قوجاغنده تأسس ایتمشدی . حال بوکده دولت سلچوقیہ مستقل اوله رق طوغمش ، خارجدن بر قوت واردو ایله کلہرک ممالک عباسیہ بی فتح ایش ایدی . مع مافیہ حکومت ایلکیہ دخی مستقل اوله رق طوغمش ایسده ممالک اسلامیہ ده سلچوقیلر کی بیوک بر تأثیر اجراسنه موفق اوله مامشدی .

سلچوقیلرک تاریخ اسلامده یک بیوک بر موقعلری واردر . بونلرک زماننده فارس ، عراق ، شام قطعه لرندہ اختیار اقامت ووظنداشلری اولان سلچوقیلر سایه سنده تأمین معیشت ایتمک اوزرہ ترکستانن ممالک اسلامیہ یه یک چوق ترکلر مهاجرت ایتمشدی . ممالک اسلامیہ ده بشنجی عصر هجری اورته لرندہ مکشاهک وزیر (نظام الملک) ک همتی ایله اودور مدینتک اک یوکسک درجهٔ تکملاتیله متناسب ایلک مدرسہ لری (دارالفنونلری) تأسیس ایدنلرده سلچوقیلر ایدی . بونک تفصیلاتی ایله اسبابی کتایمزلرک اوچنجی جلدنده ذکر ایلدک . (نظام الملک) هرنه قدر دهقان زاده لر دن فارسی الاصل ایسده تأسیس ایتدیکی مدرسہ لر ایله تکیه لری ، خانقاهلری ، مسجدلری ، مارستانلری پادشاهی اولان منکشاهک نامہ یاممش ایدی .

سلچوقیلر بر اصلدن تشعب ایتمش ، عموماً بر نام ایله معروف اولمش بر طاقم دولتلر ایدی . بری دیگرندن حکم سوردیکی ممالک ایله تفریق اولنور . بو دولتلرک اک بیوکی سلچوقیہ عظام دولتی اولوب بونلر تشعبات سلچوقیہ نک اصلی واک قوتلیسی ایدیلر . حکومت سلچوقیہ ایله مدت حاکمیتلری بروجه آتی کویستراشدنر :

۱	سلاجقه عظام	حاکمیتلی	۴۲۶ دن ۵۵۲	سنه سنه قدر
۲	قرمان سلجوقیلری	»	۴۳۳ دن ۵۸۳	»
۳	سوریه	»	۴۸۷ دن ۵۱۱	»
۴	عراق و کردستان	»	۵۹۰ دن ۵۱۱	»
۵	اناطولی	»	۴۷۰ دن ۷۰۰	»

دولت سلجوقیه علی الاجمال تقریباً اویچ عصر حاکمیت سورمش، مملکتک وسعتی ده چین حدودندن شام قطعہ سی حدودینک متہاسنه قدر امتداد ایتشدی.

مملکت سلجوقیه نك آتابکله انتقالی

سلجوقیلر موقع حاکمیتده بولندقلری ائناده ولایتلی کندی کوله لرندن مفردینه (آتابک) و عربی جمعہ (آتابک) نامی ویریلن بر طاقم قوماندانلره تفویض ایدرلردی. عربی ترجمہ سی (ابکیر) دیمک اولان آتابک لفظی اولا وزیر معناسنه قوللانیش ایسه ده بالآخره حکمدار و ملک معناسنه استعمال اولنشدی. آتابکلر بولندقلری ولایتلرده برر برر استقلال ایتمکک باشلا یه رقی نہایت دولتی تقسیمه اوغراشمشلردی.

بالکز آناطولیده بولنان شعبه؛ سلجوقیلرک النده قالمش، یدنجی عصر ہجرینک صوکلر نده عثمانیلرک ظہورینہ تدر دوا ایتشدی. بیوک حکومت سلجوقیه نك کولہ لری اولان آتابکلره و سائرہ یه تشعباتی و بوتشعباتدن ہر برینک مدت حاکمیتی آتیده ذکر اییدیورز:

۱	دولت بوریه	شامده	۴۹۷ دن ۵۴۹	سنه سنه قدر
۲	» زنکیه	الجزیره و شام	۵۲۱ دن ۶۴۸	»
۳	» بکتیجینیه	اربلا و سائرہ	۵۲۹ دن ۶۳۰	»
۴	» ارتقیه	دیار بکر و ماددین	۴۹۵ دن ۷۱۲	»
۵	شاهلر دولتی	ارمینیه	۴۹۳ دن ۶۰۴	»
۶	اذریجان آتابکلری	اذریجان	۵۳۱ دن ۶۲۲	»
۷	دولت سلغریه	فارس	۵۴۳ دن ۶۸۶	»
۸	» هزار سبیه	لورستان	۵۴۳ دن ۷۴۰	»

» ۹	خوارزمیہ	خوارزم	۴۷۰ دن ۶۲۸ سنہ سنہ قدر
» ۱۰	قطاغیہ	کرمان	» » ۷۰۳ دن ۶۱۹

ذکر اولنان مملکتتر مغول طغیانہ قدر دولت سلجوقیہ نك كوله لرندن اولان آتابكار ايله قوماندانلرك قبضهء حاكمتلرنده بولنمش ایدی . مغوللر ممالك اسلامیہ یه طغیان ایدنجه بو ممالكلك جمله سنی كسوب بچهرك نجه استیلا لرینه آلمشلردی .

آناطولی سلجوقیلری ویا سلجوقیان روم

آناطولیده محافظهء حاکمیت ایدن دولت سلجوقیه دخی بر طاقم تشعباته اوغرامقدن قورتوله مامشدی . شوقدرکه بو توردهن حکومتلرده حاکمیت ینه سلجوقیلردن بر طاقم کوچك عائلهلرده قالمشدی . مذکور حکومتلر ايله مقام حاکمیتلرنی اشغال ایدن سلجوقی عائلهلر شونلردر:

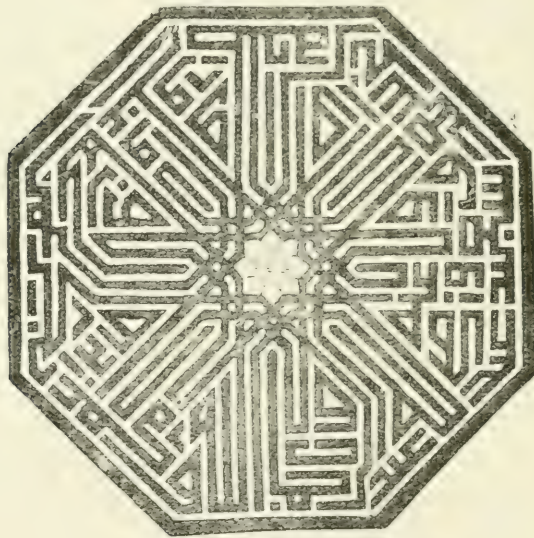
امارتك موقعی	عائله نك اسمی
۱ میسیا	قرده سی خاندانی
۲ پیسیدیا	حمید
۳ فریجیا	کرمان
۴ لیسیا	تکه
۵ لیدیا	صاروخان و آیدین
۶ قاریه	منتشا
۷ بفاعونیا	قزیل احمدلی
۸ لیقونیا	قرمان

[۱]

بو امارتلر امرای سلجوقیه نك التده بولندینی حالده عثمانلیلر ظهور و بو یرلره استیلا ایدرك سسكنزنجی عصر هجرینك ابتدالرنده دولت عثمانیه یی تأسیس ایشلردر .

عباسیہ حکومت مہکمیت منورہ سی النمرہ نیشل ابدنہ
 حکومت کردیہ
 کوچک حکومت

علی الاکثر حال بدات و خشونتدہ برطاقم قبائل و عشائر دن متشکل اولان کردلر مدنیلمککہ ؛ مدنیت اسلامیہ دورلرندہ اسلامیہ منقاد اولان ایرانیلر ایله ترکلردن و سائر اقوام شرقیہ دن دہا آز قابلیتیدرلر . مدنیت مذکورہ نیک

حضرت محمد ، ابوبکر ، عمر ، عثمان ، علی ، طلحہ ، زبیر ، سعد ، عبدالله ،
 عبدالرحمن اسمعینی حاوی بر خط کوفی

بر چوق زمانلرندہ کردلرینہ حال بداتدہ قالمشلردی . موقع حاکمیتہ کلن ہر دولت بونلری بادیہ عربانی کبی اثنای محارباتدہ نارتلر ایچون استخدام ایدردی . محل اقامتلی کردستان ، ارمنستان ، جزیرةالعراق ، موصل ، دیاربکر جہتلی ایدی . حالا ک چوق کردلرجهات مذکورہ دن ساکندرلر . دولت عباسیہ کردلرک بوحال بدات و خشونتلیہ بناء انلری امور دولتدہ یک آز استخدام ایدہ بیلیدیکدن مدنیت اسلامیہ اوزرینہ خیل زمانلر کچمہ دن اول کردلردن هیچ بر مستقل والی ، بر صاحب سیاست و تدبیر یتیشہ مامشدر .

تاریخ اسلامده ایلك حكومت كرده مستقله‌ی تأسیس ایدن ذات دردنجی عصر هجریك اورتهلرنده كرده‌ستانده بعض كرده عشاوری رئیس بولان (حسنویه بن حسین برزكانی) ایدی . مومالیهك حاكیتی (دیناور) ، (نهاوند) ، (سرماج) وساره داخل اولق اوزره كرده‌ستانك قسم اعظمی احتوا ایتمكده ایدی . خلیفه عباسی بونك حكومتی طائمش ، كندیسندن صكره موقع امارته كلان اوغله‌ده (ناصرالدوله) لقبی ویرمشدی . حكومت مذكوره چوق پاشایه‌میرهق یالکیز ۳۴۸ سنه‌سندن ۴۰۶ سنه‌سنه قدر دوام ایده‌بیلمش ایدی . دها صكره كرده‌لردن (ابوعلی بن مروان) ۳۸۰ سنه‌سنده دیاربكرده اعلان استقلال ایتمش ، حاكیتی (آمد) ، (آرزان) ، (میافارقین) ه قدر توسیع اینشدی . (ابوعلی) نك خلفری بر مدت فاطمیره عرض تابعیت ایتمشله‌سده نهایت ۴۸۹ سنه‌سنده بونلرده دولتری منقرض اولمشدی .

دولت ایوبیه

بونكله برابر ۵۶۴ دن ۶۴۸ سنه‌سنه قدر امتداد ایدن دولت ایوبیه‌نك دور حاكیتدن اول كرده‌لك اسلامیتده شایان ذكر بر اهمیتتری یوق ایدی . دولت ایوبیه‌نك مؤسس مشهور (صلاح‌الدین ایوبی) ایدی . عقل و سیاست ، بسالت و اقدام ، حسن تدبیرده اسلامیتك الكبوك ادملرندن معدود اولان بو حاكمدار حكومتی مصر ده دولت فاطمیه‌نك اتقاضی اوزرنده بالتأسیس عباسیلرك خلافتی طائمش ، اهل صلیب ایله بر چوق محاربه‌لرده بولنه‌رق انلری سوریه‌دن دفع واللرنده بولان قدسی استرداد اینشدی . مشار الیهك افعال و مناقبی پك زیاده مشهوردر . كرده‌لر بو دولت دورنده شان و شرف بوله‌رق مصر ، شام ، كرده‌ستان ، یمن ، خراسان قطعه‌لرنده امارتله ووالیلكره كچمشاردی . فقط (صلاح‌الدین) ك وفاتی اوزرینه مملكت برادرلیله برادر زاده‌لری آره‌سنده تقسیم ایدلیكندن حكومت ایوبیه چوق سورمامشدی . مملكتك اك چوق یرلری دها اول ساچوقیلر ایله آتا بكلری آره‌سنده واقع اولدینی وجهله بونلرك كوله‌نلرینك ید تغلبه كچمشدی . بونك اوزرینه ایلریده كوروله‌جکی اوزره مصرده (سلاطین ممالیک) نامیله ایکی كوله‌من حكومتی تشكل ایتمشدر .

مهم‌ظ: — بوموقعه‌ده شونقطه‌ی‌ده ذكر ایتمك ایسترز: اسلامیت اقوام

شرقیه اوزرنده صورت مخصوصه ده بر تأثیر اجرا ایدرک انلری تدریجاً مدنیه سوق ایلدیکندن اقوام مذکورہ اسلامیه اسبقیتی و عالم اسلامی به یقینلی اعتباریه صره ایله دولت تشکیل و مملکت تأسیسنه شتابان اولمشلردر . اک اول اسلام اولوب دولت تأسیس ایدنلر عربلره اک اول تماس ایلین و جزیره العربیه اک یقین بوانانلر ایدی . بونک ایچون عربلرک غیرندن . اک اول حکومت تشکیل ایدنلر ایرانیلر اولمشلردی . بونلردن صکره فارس ممالکنک اورتہ سنده بولنان ترکار عربلر ایله تماس و اسلامیتی قبول ایدر ایتمز دولت تأسیسنه و حکومت تنظیمنه مسارعت ایشلردی . بالاخره کردلر کلهرک حکومت صاحبی اولمشلردی . واقعا کردلر اودورلرده عالم اسلامی به ترکاردن دها زیادہ یقین ایدیلر . آنجق طریق مدنیه ترکاردن صکره سلوک ایشلردی . باخصوص ترکار دولت تشکیل و ادارسنه انلردن زیادہ قابلیت و استعداد صاحبی درلر . اسلامیت ترکستان و ماوراسنده بولنان تاتار و یامغول ممالکننده انتشار ایدنجه بوسفرده بونلر آیقلا نهرق اسلام ممالکنه نهب و غارتہ هجوم ایتمشلردر . فقط مغوللر دخی عالم اسلام ایله احتکاک ایدر ایتمز احوال و حشمتدن حال حضارت و انتظامه کلهرک دولتلر تشکیل ایشلردر . بوتؤتیرک عینی بتون مغرب ممالکنده و بالخاصه شمالی آفریقاده مقیم قبائل بربریه اوزرنده ده مشهود اولمشدی .

مهرت و سلطنت

باخود دیانت و سیاست

اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان اسلاملرک ریئسی ، حاکمی ، قاضیسی ، صاحب شریعتی ، امامی ، قوماندانی بالذات حضرت پیغمبر ایدی . نبی ذی شان احبابندن برینی برطرفه والی تعیین ایتدکجه دینی و سیاسی ، هرایکی حاکمیتی اکا تفویض ایدر ، عدالت ایله اجرای حکومت ایتمسی ، خلقه قرآن اوکرتمسی توصیه ایلردی . مع هذا حضرت پیغمبر چوق طورمیهرق اوایکی وظیفه فی آیرمشدی . هجرتک سکنزنجی سنه سنده خلقی اسلامیه دعوت ایتک اوزره (ابوزیدانداری) ایله (عمروبن العاص) ی اعزام ایتدیکی ائنده انلره : « خلق حق شهادتی قبول والله ایله پیغمبرینک اوامرینه عرض اطاعت ایدرلر ایسه (عمرو) والی اوله جق ، (ابوزید) ده نمازده امامت ، خلقی اسلامیه دعوت ایتک قرآن

وسنن شریفہ اوکرتمک وظیفہلری ایله مکلف بولنه جقدر « دیمشدی . یعنی
وظیفہ سیاسیہی وظائف دینہدن آیرمشدی .

مع مافیہ بو تفریق بر قاعدہ مطرده حکمنده دوام ایتماشدی . زیرا علی
الاکثر والی خراج تحصیلی ، محاربه قوماندانغی ، نمازده اماملق وظیفہلرینی
برلکده درعهده ایدردی . نته کیم ملوک امویه دن (سلیمان بن عبدالملک
طرفندن) (یزید بن مهلب) عراقه والی تعیین اولندیغی زمان بو وظائفک
جملهسی انک عهدهسنه تفویض ایدلمش ایدی [۱] . خلاصهً دنیله بیلیرکه دولت
اسلامیه نک امور وخصوصاتی کرک دینی، کرک سیامی شکلرده اولسون حضرت
نینک ذاتنده بر وظیفه شکنده منحصر بولنور ایکن دهها صکره خلفا
زمانلرنده مقداری عشراته بالغ اولان آیری آیری مناصبه تحویل ایلشدی .
یالکیز منصب خلافت تعدده اوغراماشدی . خلافت اسلامیہ بو کونه قدر
وظائف دینیہ و سیاسیہی جامع اوله رق بردوامدر .

فقط اساس اعتباریله خلافت بر منصب دینیدن عبارت ایدی . خلفای
راشدین آنجق حضرت پیغمبر طرفندن باشلانیلان ایشی، یعنی نشر اسلامیتله او
اغورده جهادی ایتمک اوزره بومنصبه کیشلردی . بونکله برابر مشارالیم
ممالکی محافظه ایتمک ایچون عسکر جمع وتنظیمی، والیر تعیینی، خراجک جبایتی
کبی جهادک استازام ایتمکی خصوصاتدن طولایی ممالک اسلامیہ نک امور اداره
و سیاسیہ سنیده درعهده ایدرلردی . فقط بتون بواجراآت دینی برشکلده وقوع
بولوردی . یعنی هر نه یاپلسه دین نامنه یاییلردی . عسکر جمعی ، مملکت فتحی
هپ دین ایچون ایدی . فقط وقتا که اسلامیت انتشار وتاید ایدرک جهاده
اولان احتیاج زائل اولدی، ریاست دینیہ نک حاکمیت سیاسیہ دن مستقل اولسی،
یاخود ریاستک خریستیانلقده وسأره ده وقوع بولدیغی کبی خلافت وسلطنته
انقسامی جائز کورلدی .

مع مافیہ اسلامیتده دیانت ایله سیاست آرهسنده بولنان رابطه خریستیانلقده
دین ایله سیاست آرهسنده کی رابطه دن مختلفدر . چونکه خریستیانلق اولاهالی
بینده انتشار ایتمش ، دهها صکره رجال حکومته انتقال ایلشدی . اسلامیت
ایسه بالعکس اولاهالی رجال حکومت آرهسنده ظهور ، بولردن ده اهالییه انتقال

ایتمشدی . انک اسکی اسلاملر عد ایدیلن صحابه اسلامیتک عسکر و قوماندانلری ایدیلر . اسلامیتی نشر ایدیلر ، بویولده جهاده بولنلنلرده انلرایدی . اسلامیت تأید و دولت اسلامیه تشکل ایتدکدن صکره قوماندانلر حاکمیت دنیوییه رغبت ایدنجه منصب خلافت - دینک اذهان عمومیه اوزرنده پک بیوک بر تأثیر اجرا ایتمی حسبیلله - بویولده احراز موفقیت ایتلرینه انک بیوک اسبابدن برینی تشکیل ایلشدی . اودورلرده اهالی - باخصوص ممالک شرقیهده - دیندن بشقه هیچ بر سنجاقت آلتنده اجتماع ایتمزردی . بوتأثیر حالا بوکون دخی حکمفرمادر .

او دورلرده ارباب دیانت و صلاحدن اولان اسلاملر خلافتی سلطنتدن باشقه کورلردی . ایشته بونک ایچون (معاویه) سائر اقبالپرستلر کچی دها و قوتله احراز حاکمیت ایتک ایستدیکی زمان اودیانت و صلاح اربابی انک خلافتی تصدیق ایتماشلردی . متعاقباً حضرت علینک وقوع ارتحالی و حضرت حسنک (معاویه) نامه خلافتدن کف ید ایتمی اوزرینه اسلاملر پادشاهلرده وقوع بولان ایتیاد قیلندن (معاویه) نک تصدیق حاکمیتنه مجبور اولماشلر سده انک (خلیفه) نامنی ویرمکدن ، یعنی ریاست دینیه سنی طایفهندن استکفاف ایدرک (ملک) نامنی ویرمشلردی . حال بوکه (معاویه) یالکنز حاکمیت سیاسیه نک فائده ویرمیه جکنی بیلور ، مطلق ایکی ریاستی جمع ایتک ایستوردی . روایته کوره (معاویه) احراز حاکمیت ایتدکدن صکره (سعد بن ابی وقاص) برکون انک حضورینه کیردرک : « السلام علیک ایها الملك ! » سوزلریله سلام ویرمشدی . (معاویه) بوسلامدن طولاینی کوله رک : « یا امیر المؤمنین دیمش اولسه یدک نه لازم کلیردی ؟ » دییه صورمش ، (سعد) ایسه : « بونی کوله رکمی سوبلیورسک ؟ والله سنک احراز ایتدیکنک شکنده بکا حاکمیت تکلیف اولنسه یدی قبول ایتزدم » جوابنده بولنش ایدی .

بوندن آکلاشیلورکه اوزمانکی اسلاملر خلافتی حاکمیت سیاسیه دن واستعمال حیله ودهادن منزّه طوتارلر ، امویلرک اسلامیتی شکل دینیدن اولا عصیت و قلیچ ، دها صکره صرف سلطنت شکارینه تحویل ایتدکارینه معتقد بولنورلردی .

خلافتك حاكمت . مطلقه يه لزومى

فكر مزه كوره حاكمت مطلقه آنجق دين، يا خود اوقوتده بر اعتقاد سايه سنده تأيد، توسع و دوام ايده بيلير. چونكه هيچ بر دولت مطلقه يوقدر كه پادشاهلرينه صنوف ناسك فوقنده بر موقع بخش ايدن و اوسايله او دولتي ارباب حرص و طمعك صولت استيلاكارانه سندن حفظ ايلين بر رنك ديني حاكمتنه قاريشدير مقسز ين تمديد حاكمت و توسيع مملكت ايتمش اولسون. امور دينيه ني امور اناردن آيرمق آرزو ايديلير ايسه او حالده حكومتى شوري ايله تقيد ايتمك ضروريدر. شوري ايله اولان حكومت حكومتلك ايك ايسى و عمرى ايك اوزون اولانيدر. بويله اولمازسه حكومت در حال دوچار انحلال و انقراض اولور. زيرا او كى حكومتلك اضمحلالنه بر پادشاهنك تدبيرسز، تجربه سز، اقتدارسز اولسى كفايت ايدر. مطلق قوماندانلردن ويا وزيراسندن برى انك الندن حكومتى غضب ايلر. دول اسلاميه تاريخى امان ايله مطالعه ايدرسه كز او حكومتلك دوام و توسعه حاكمت دينه نك پك چوق خدمت ايتديكنى كوررسكز. مدنيت اسلاميه ائناسنده يرانلى، ترك، كرد و چركسلردن تشكىل ايدن بوييلر، سلجوقيلر، ايوبيلر و سائر كى بيوك حكومتلرى نظر اعتباره آيكز. بونلك حكمدارلرى مياننده دهاته رجالدن و سياست قهرمانلردن آدملر بولندينى و خلافت عباسيه نك سايه سندن قوت آلدينى حالده ينه هيچ برى اوزون زمان حكم سورده مامشدر. حال بوكه عباسيلر، فاطميلر، اندلسده كى اموييلر كى خلافت ايله سلطنتى جمع ايدن دول عربييه بر چوق صدمات سقوط واضمحلاله دوچار اولمش ايكن ينه تحمل ايدرك اوزون زمان معمر اولمشدر. عرب اولميان دولتلرى ده نظر اعتباره آير ايسه كز انلردن دخى زمان حاكمتى ايك زياده دوام، ممالكى ايك زياده توسع ايدن دولتك حاكمت سياسيه و دينيه ني جمع ايلين دولت، يعنى دولت عثمانيه اولدينى كوررسكز. شام دولت امويه سى لقب خلافتى اتخاذا ايله رياست دينيه ني احراز ايتامش اولسه ايدى اجراى حاكمته موفق اوله ميه جقدى. اموييلر خلقه آنجق خلافتده كى رنك دينى قوتيله اجراى حاكمت و تحكيم سلطنت ايده بيلمشدر. الده ايتدكلرى مظاهرلر دخى عوامك دين قدر هيچ برشى ايله محكوم اولميه جقلرينى آكلايه رق اولجه بيسان ايتديكمز اوزره علمانك اعتراضلرينه رغماً خلافتى پيغمبرلكك فوقنده

طوتمق ، خلیفه‌یہ (خلیفۃ اللہ) لقبی و یرمک ، « برانسانک عالمہ سی نزدندہ کی خلیفہ سی برایش ایچون کوندردیکی آمدن دھامایدر » دیمک درجه لرینہ قدر خلافتک شان و شرفنی بیومتکه صرف غیرت ایتمشردی . اهالی بو شیلر ایله وقوۃ ترهیبیه ایله تحت اطاعتہ آلینور ، علمانک اعتراضه اهمیت ویرلمیوردی . خلافت اسلامیه عالمہ نبویہ دن و خلافت پیغمبری یه اک زیاده صاحب حق ذواتن اولان عباسیلره انتقال ایدنجه اسلاملر بونلره امویلردن زیاده عرض اطاعت ایتمشردی و دولت عباسیہ نیک (سید مسیح) ک دنیاہ کلسنه قدر الی الابد دوام ایدہ جکنه ذاهب اولمشردی [۱] . خلیفۃ عباسی قتل اولنور ایسه نظام عالم مختل ، آفتاب محتجب ، باران منقطع ، نباتات یابس اوله جنی ده مرور زمان ایله هر کسک اعتقادنده یرلشمشدی [۲] .

خالفا خلقک بوتفخیم و تعظیمنی چرکین بولمازلردی . (رشید) بیله غایت درایتلی بر خلیفه اولدیغی ، دورنده علوم و معارف انتشار ایلدیگی حالده بو تعظیماتی ایتمکده بأس کورمزدی . روایتہ کوره خلیفۃ مشارالیه پیغمبرانه مخصوص الفاظی حاوی اولارق کنیدیسنه تقدیم اولسان مدحیه لری غیر جائز کورمز ، رد ایتمزدی . بوسبیدن شعراءن بری انک حقنده : « سانکه پیغمبر ذی شاندن صکره بر پیغمبردر » دیمشدی [۳] . اعتلا زمانلرنده خالفا تفخیمات و تعظیماتدن بویله خوشلانیرلر ایسه او هامت حقیقت یرینه قائم اولدیغی ، منافق لریک و دالقا و قیلرک چوغالدیغی ، رجال حکومتک ده فعلدن زئده سوز ایله وقت کچیردکلری انحطاط دورلرنده یتیشن خالفا نیک اوکی خرافات و تفخیماتہ نه درجه اهمیت ویردجکلری محتاج ایضاح اولمان موادنددر . ذاتاً بردولت اختیارلارایسه انک رجالی جوهری بر اقوب عرض ایله اشتغال ایدرلر . بناء علیه (متوکل) ک زماننده خلیفه یه « الله ایله قوللری آرد سنده حمد ظل الہی » [۴] دینلمسنی ، یاخود شاعر مشهور (ابن ہانی) نیک ملوک فاطمیہ دن (معزی) :

ماشئت لاماشات الاقدار فاحکم فانت الواحد القهار [۵]

« قدرلرک ایستدیکی دکل ، سنک ایستدیکی اولور . حکمران اول . چونکه واحد قهار سنک » .

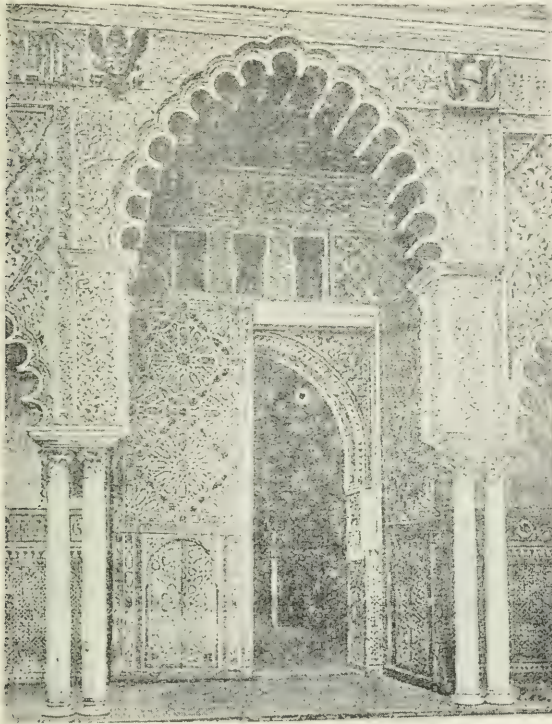
باقی ایله مدح ایتمسنی غریب کورمامک اقتضا ایدر .

[۱] ابن الاثیر ۱۹۷ ج ۵ [۲] الفخری ۱۲۵ [۳] اغانی ۱۸ ج ۱۲

[۴] سوسودی ۲۸۰ ج ۲ [۵] ابن الاثیر ۲۴۵ ج ۸

خلفا ایلہ فنہا

بونلر عموماً خلافتك اہالی آراسندہ نہ قدر بیوک و مقدس بر موقع طوئدینقی
 کوستیر . فقط بوتقدیس آنجق دینہ راجع ایدی . خلافت ایسہ انک بر
 فرعیدی . بوسبیدن خلفای اولین ایلہ حافظلر ، محدثلر ، فقیہلر آراسندہ
 متبادل بر علاقہ و رابطہ موجود ایدی . هر صنف دیگر صنف ایلہ کسب قوت

اندلسہ اشبیلیہ شہرندہ کاش النصر سراینده برقبو

ایدیوردی . یعنی خلیفہ ہم دینی ، ہم دنیوی حاکمیتہ مالک اولدیغدن
 حضرت پیغمبر زمانندہ اولدیغی وجه ایلہ اہالینک صلح حالندہ امیرلری ،
 حرب زمانندہ قوماندانلری ، نمازدہ اماملری اولدیغی کبی انلرک قاضیلری
 وفقیہلری ایدی . دہا سکرہ وقتا کہ فتوحات اسلامیہ توسع ایدرک قانون
 نشو و تکمماہ تبعاً تقسیم وظائنه احتیاج کورلدی ، خلیفہ اووظیفہلری کندی

طرفدن بالوكاله ايضا ايلك اوزره بئتمه ذواته توديعه مجبور اولمش ايدي . مثلا والى اداره سنى درعهده ايتديكى ولايتك امور وخصوصاتى خليفه طرفدن بالنيابه تمشيت ايدردي . كذلك قاضى ، قوماندان اجراى حاكميتده خليفه وكالت صورتيله حركت ايلرلردى . سائر مناصب اداريه وسياسيه يه ده اكا كوره قياس ايريكز . مناصب دينيه دخى عينا بوقاعده يه تابع ايدي . حافظلر ، مفسرلر ، محدثلر هپ خليفه نامنه اجراى فعاليت ايدرلردى .

خليفه حاكميت دينويه سنى تقويه وتامين ايچون والىلر ، قوماندانلر ، قاضيلر ، نصرت و معاوتنه نصل محتاج ايسه حاكميت دينيه سنى تحكيم ايچون ده فقهيا و علمانك مظاهر تليينه محتاج بولمقده ايدي . بوجهته حافظلر ك زمان نفوذى اولان اوائل اسلاميتده يتيشن خلفا علمايه وبالخاصه حافظلر يك بيوك براهميت ويرمشلردى . چونكه دينى ، قضائى ، فقهي اولسون بتون مسائل مشكله ومعضله نك مرجعي بونلرايدي . دين ، اتضا ، فقه ايسه دولت اسلاميه ده جارى اولان قوانين اساسيه نك تملى ايدي . خلق دينه فوق العاده متمسك ايدي . فقها بوسيدن يك بيوك برفوذ صاحبي ايديلر . هر خصوصده وحتى خلفانك نصب وتعييننده ييله فقهانك راي ومطالعنه لزم كورولورايدى . فقها برخليفه نك خلافتى طائمازلر سه خلق دخى اوخلافتى طائيقدن چكيني لرلردى . ايشته بوسيه مبنى دولت حال سادكده هنوز حيله وتورنازلق بيلمديكى راشدين دورنده خلفا علماي اسلاميه يه يك چوق حرمت كوستيرلر ورأي ومطالعنلرينه يك بيوك براهميت عطف ايدرلردى . علما خليفه يي هر هانكي شيدن منع ايتسلر خليفه انلر ك نصيحتلريني ردايده مزدي .

بالاخره امويلر حيله وخونريزلك طريقيله احراز خلافته قالميشنجه علمايه اهميت ويرماشلردى . چونكه بونلر علمانك سوزيني ديكلسلر ايدي احراز حاكميته موفق اولميه جقلردى . دولت امويه نك ايتدلرنده علماي اسلاميه يك بيوك اشكنجه لره ، مقاومتلره ، تضديقان دوچار اولمشلردى ، بعض علما رجال دولتك خوشنه كيده جك يولده فتوالر ويرمش ايدي . بمضلري ايسه اصلا حق وحقيقتدن آيرلماش ايدي . بوجهته امويلر بونلري شدتلى تضديقات وتحقيراته هدف ايتمشلردى . بو حال حضرت عثمان زماننده باشلامش ايدي . او صروده واليلر هپ امويلردن انتخاب وتعين اولنيوردى . دولت

امویہ نك تشكيلي ایچون مملکتك سائر منابع نفوذ و ثروقی ده بستون اله آتغه صرف غیرت ایدیوردی . صحابه دن (ابوذر غفاری) ابه (معاویه) آراسنده وقوع بولان جادئه علمانك خلفایه قارشئ نه قدر بیوک برجرات صاحبی اولدقلمنی ، امویلرکده نصل بونلره قارشئ طوردقلمنی کوسترمکه کفایت ایدر . بووقعه بی کتابمک دیکر بریرنده تفصیل ایتمش ایدک .

دولت اسلامیہ امویلرک الیه کچدیکی زمان درحال افکاروالسنه اسارت آلتنه آلمشدی . منافق ودالقاووقلردن ماعدا ناموسلی علمدان هیچ بری بودولتده بیوک برموقع اشغال ایدهمامشدی . خلفامدینه فقهاسندن رأی ومطالعاه صورمدن هیچ برهمم ایش حقهده امرورمزلر ایکن امویلر موقع اقتداره کلیرکنز اوقتهایه اصلا روی التفات کوسترمامشلردی . یالکنز (عمر بن عبدالعزیز) براسننا تشکیل ایدیوردی . مشارالیه مدینه علماسندن رأی ومطالعاه صورمدن مهم برایشه تشبث اتمزدی .

سربستی وجدانه مالک اولان فقها دور اموینک قسم اعظمنده کوشه اهمالده وقت کچیرمشلردی . ده صکره عباسیلر احراز حاکمیت ایدرک سنت شریفه بی احیا ایده جکلرینی ، امویلر دورنده اگری کیدن امور دینه بی طوغری یوله چویره جکلرینی ادعا ایدنجه افکار مستقله صاحبی اولان فقها ، علما وارباب صلاح هر طرفدن قوشوب کشلر ، خلفای عباسیه نك مظهر التفاتی اولمشلردر . فقط بوصورتله نائل توجه واعزاز اولان علما وصلحا سوزلرینی دیکه ینلره قارشئ درحال اسکی جرأتلرینی اله آلمشلردر . مثال اولمق اوزره ایکنجی خلیفه عباسی (منصور) کعبه معظمه ده طوافده بولنورکن برصاحب صلاحک اکاقارشئ توجه ایتدیکی سوزلری ده اول کوستردیکمزکی (سفیان ثوری) طرفندن (هارون الرشید) ه یازیلان شدتلی مکتوبی ده ترجمه ایتمش ایدک .

(سفیان) برکون خلیفه مهدینک حضورینه کیرمش ، اکا (امیر المؤمنین) دهرک سلام ویرمه مش ایدی . (مهدی) بوکاقیزمق شویله طورسون بالعکس سفیانی سزاوار تلطیف واستعطف کورمش ایدی [۱] . دولت عباسیه نك ایلک دورلرنده یتیشن خلفانک اکثری برفقیه ویا برصاحب صلاح کوردکجه ، کندیلرینه وعظده بولنسنی طلب ایدرلر ووقوع بولان موعظه لر اوزرینه صقاللری

يشارنجه يه قدر آغلارلردى . موعظه ديكاهين خانفاى عباسيه نك اك مشهورلرى
(منصور) ، (رشيد) ، (معتمصم) ، (واثق) ايدى .

بو يولده غايت مشهور حكايله لر نقل اولنور .

بنابرین خلفا ايله اهالى آراسينده كى حاكميت دينيه يه واسطه اولانلر فقها اولديغى كى اهالى اوزرنده حاكميت سياسيه يي ده واليلر وقوماندانلر تامين ايدردي . حتى بعضاً فقهانك نفوذى اوته كيرك وجودينه بيله حاجت برامازدى . چونكه خرسبازنتمده خلق نصل پاپاسلره تابع اوليورسه اسلاميتده دخى اهالى فقهانك سوزينه تابع اوليور ، هانكى طرفه سوق اولنورلرسه او طرفه عرض انقياد ايايورلردى . شو حالده خلفا اهالى اوزرنده اجراى تاثير ايتك ، خلقك محبتى جلب ايلك ايچون فقهايه فرط احتياجله محتاج ايديلر . كرك دولت عباسيه نك او اخرنده ، كرك دها صكره يتيشن امرا وسلاطين دخى عين ساقه ايله نقهايه عرض احتياج ايتملردى . ايكي طرف ، يعنى ارباب حاكميت ايله بونوع علما آراسنده منفعت ده مشترك ايدى . خلفا فقهايى تايبد حاكميت ايچون نصل واسطه اتخاذا ايدرلر ايسه فقها ده او سايه ده ثروت و منصب صاحبي اولورلردى . آنجق خلفانك استفادلرى دها بيوك ايدى . ايشته بو تاثير ايله اهالى خلفايه پك زياده تعظيم كوسترمكه باشلامش ، كوندن كونه بو تعظيم دها و-اع بر شكل آلمش ، خلفايه تعظيم كوسترمك بالذات دينه حرمت قيبيلندن عد اولنمش ايدى .

خلفا اهالى اوزرنده دين ايله نصل اجراى تاثير ايتديلرسه اهالى دخى ينه دين ايله خلفايه اجراى تاثيردن خالى قالماملردى . حتى چوق دفعه لر خلفا كندى فكر مخصوصلرينه وياخود حقيقت حاله مخالف اولان بعض اعتقادات دينيه محضا اهالى يه ماشات اولق اوزره معتقد كورونورلردى . از جمله بر كون اوچنجى خليفه عباسى (مهدي) يه بر نعلين كتيريله رك حضرت نينك نعلينى اولديغى ادعا ايدلمش ايدى . (مهدي) بونك يالان اولديغى بيلديكى حالده رد وتكذيبدن خلقجه اعتقادسزلك معناسى چيقارلسون ديه قبوله وكتيرن آدمه مكافات اعطاسنه مجبور اولمش ايدى [۱] .

فضله اوله‌رق خلفا - ایچلرنده اعتقادسزلر بولنسه بیله - اهل‌الی‌نک تفرتندن و حاکمیتلرینی طایمالمالردن قورقه‌رق دائمی متدین کورونورلر و وظائف دینییه ایفاده قصور ایتمکدن چکنیرلردی . روایت کوره اعتقادسزلکیله ، شوخ مشربلیکیله مشهور اولان ملوک امویهدن (ولید بن یزید) نماز زمانی کلدیکه اوزرنده بولسان مزین و کوزل قوقولی البسه‌سنی چیقارده‌رق کوزجله آبدست آیر و بیاض و تمیز البسه کیمش اولدینجی حاده غایت منتظم و مقبول بروضع و صورتده نماز قیلاردی [۱] .

دول اسلامیه و خلافت

ایشته بوسبیدنرکه خلفانک ضعف و عجزندن بالاس‌تفاده دولت عباسیه قارشو اعلان استقلال ایدن والیر هر نه قدر امور اداره مملکتده کسب استقلال ایتمشارسده حاکمیتلرینی تقویه و تأیید ایچون خلفانک حاکمیت مغویه‌لرینه احتیاجدن وارسته قالماشلر و امور دینیده اعلان استقلاله جسارت ایده‌مامشلردی .

والیلردن بری بولندینجی ولایتده کسب استقلال ایتمک ایستدیکه ، یاخود بر مملکتی فتح ویا بر امارتی تشکیل ایلدیکه بغدادده بولنان خلیفه‌یه عرضیه تقدیم و مملکتک کندیسنه رسماً تفویضی ، یاخود حاکمیت اداریه‌سنی طانیه‌رق کندیسنه لقب و پایه توجیهینی طلب ایدردی . خلفاعلی‌الاکثر بوکبی مراجعتلری رد ایتمزلردی . شاید رد ایدر لرسه والی ویا امیر عسکر کوندره‌رک جبراً تصدیق حاکمیت ایتدیریردی .

دولت فاطمیه‌نک تأسسندن اول فارس ، خراسان ، ترکستان ، ماوراء‌النهرین ، شام ، مصر و مغرب قطع‌لرنده و سائرده دولت عباسیه‌دن آریله‌رق اعلان استقلال ایدن امارتلر ویا ممالک خطبه‌لرده بغدادده کی خلیفه‌یی ذکر ایتمشلر و هیچ بر سطوتندن ، بر تجاوزندن قورقماقلری حاده خلیفه‌یه سنوی معین بر پاره کوندرمشلردی . بونی یا بمقدن مقصدلری دینک تأثیرینه تابع اولان هالی‌یی خشنود ایتمکدن عبارتدی .

دولت عباسیه دورنده یتیشن ترک عسکرلیه ترک قوماندانلری دخی بو ضرورته سرفرو اولمقدن قورتوله مامشلردی .

بونلر خلفا حقه بونجه استبدادلر وسوء معاملهلر روا کوردلرک قتل و خلع لرینه قدر واردقلری حالده مقام خلافتی برکون بیله منحل براقغه جسارت ایدمه مامشلردی . چونکه خلیفه سز اهالی بی اداره ایتمک ممکن دکلدی . حتی بغدادی قبضه استیلالرینه آلان ملوک و سلاطین هر شیئی ید تسخیرلرینه آلمش ، خلیفه بی اللرنده عادتا بر او یونجاق کبی دوشیرمش ایکن بشقه درلو حرکت ایدمه یورلردی . (آل بویه) و (آل سلجوق) خلیفه یه قارشی عسکر سوق ایدرک اونی مغلوب ایتدکلری حالده اکا بیعت ایتمکدن و تعظیم و تکریمه لائق کورمکدن قورتولما مشلردی . از جمله (آل بویه) ملوکندن (عضدالدوله) خلیفه نك مذهبی خلافتده شیعیلکده صوک درجه متعصب و عباسیلرک خلافتی ارباب استحقاقدن غضب ایتمش اولدقلرینه معتقد ایکن بغدادی دست استیلاسنه کچیردرک کمال استبداد ایله حکمران اولدیغی زمان بغداد خلیفه سنه قارشی اظهار حرمت و تعظیمه کندیسنجه بر سبب اولمدیغی حالده ینه اکا آثار تعظیم کوسترمش ، خلافته اسکی شان و شرفی اعاده ایتمک اوزره دارالخلافه بی وسرای منسوبلرینک قوناقلرینی تعمیر و توسیع ایتدیردرک دها دبده لی برحاله کبلرینه خدمت ایتمش و خلیفه بی فوق العاده اعزاز و تکریم ایتش ایدی [۱] .

دیگر جهتدن خلفا امرای مسامینک کندیلرینه اولان بو احتیاجلرینی بیلدکلرندن امرادن بری کندیلرینه قارشی بر سوء معامله ده بولندقجه بغدادی براقوب کیتمک ایله تهدید ایدرلردی . امیر بو تهدید اوزرینه انلرک حسن رضالرینی استحصاله مجبور اولوردی . چونکه خلیفه نك بغدادی براقوب کیتمی خلیفه بی مقدس و خطادان منزله عد ایدن خلقک اغضابنه و حکومته قارشی عصیاننه باعث اوله بیلیردی [۲] . بو جهته بر خلیفه نك اسقاط حاکمیتی ، یاخود حاکمیتک تنقیدی آنجق دینی بر شکلده وقوع بوله بیلیردی . خلفا علیه قیام ایدنلر ارباب صلاحه مخصوص یوکنن البسه کیهرک ، خیر و صلاحه دائر و عظامر و یردرک ، بیونلرینه مصحف آصه رق [۳] ، افکار دینیته

[۱] ابن الاثیر ۲۱۳ ج ۹ [۲] ابن الاثیر ۲۵۷ ج ۶

[۳] ابن الاثیر ۲۰۸ ج ۹

عمومیہ میں تمہیج ایدن سائر وسائطہ توسل ایدرک ایشہ کیریشیرلردی . خلفادن بری اہالینک میل ومحببتہ مظهر اولمق ایستدکجہ صلاح وتقوی ، تدین وعبادتی آلت اتخاذا ایدردی . (مأمون) ہ استحصال خلافت ایدن مشہور (فضل بن سہل) استرداد خلافتی مأمونہ تعہد ایتدیکی زمان قوماندانلرک محبت وانجذابلرینی تأمین ایتمک ایچون اکا صوک درجہ متدین و متزہد کورنمکی توصیه ایش ایدی [۱] . مشہور (ابو مسلم خراسانی) ینیلیری مکدہ کوردیکی زمان : « بونلر لسانی ظریف ، کوزلری طلیق بر آدمک انہ کچرلر ایشہ نہ جور عسکر تشکیل ایدرلر ! » دیمش ایدی . یعنی انلرک مواعظ دینیہ ایلہ ، اشک نثار اولمق ایلہ حسیات دینہ لرینک تمہیجہ محتاج اولدقلرینی آکلاتمق ایستہ مشدی . والحاصل ممالک اسلامیہ دہہ تأسیس حاکمیت و تأمین آسایش و انتظام ایچون بر خلیفہ نک وجودینہ بر ضرورت مبرمہ موجود ایدی . بناءً علیہ مستقل کچین امرادن بری بعضاً بغداددہ کی خلیفہ دن صوک درجہ دلکیر بولنور ایکن عرض تابعیت ایدہ جک دیکر بر خلیفہ بولمدن تابع اولدیغی خلیفہ یی خلعه ، یعنی حاکمیتی طایمغہ جسارت ایدہ مزدی . دولت فاطمیہ آفریقانک شالندہ و مصر دہ تأسس ایدنجه بغداد خلیفہ سنک حاکمیت دینیہ سنہ تابع اولان برچوق یرلر دولت عباسیہ نک تابعیتی ترک ایدہ رک فاطمیارہ التحاق ایتشلردی .

(صلاح الدین ابوبی) مصر دہ دولت فاطمیہ نک انقاضی اوزرنده تأسیس حاکمیت ایتدیکی زمان درحال قاہرہ جامعندہ بغداددہ بولان خلیفہ عباسی نامنہ خطبہ او قومش ، اندن منشور حاکمیت و خلعت سنیہ طلب ایتمش ایدی . حال بوکہ اوصردلردہ دولت عباسیہ منہای انحطاطدہ بولنیور ایدی . کندیبی دہ انک تصدیقندن مستغنی ایدی . فقط اہالی مطلقاً بر خلیفہ یہ تابعیتہ آلیشمش اولدیغندن خالقک انجذاب و منونیتی تأمین ایتمک ایچون بوکا لزوم قطعی کورمش ایدی .

دولت ایوبیہ دن صکرہ مصر دہ اجرای حاکمیت ایدن کولہ منلر دخی عین یولده حرکت ایدہ رک عباسیلرک حاکمیت دینیہ سنی طایمشلردی . بونلرک حاکمیتلرینی تصدیق ایدن فرمانلر ایلہ خلعتلر بغداددن مصرہ کلیوردی .

وقتا که تاتارلر بغداده کله رک ۶۵۶ سنه هجریه سنده خلیفه عباسی (مستعصم بالله) ی قتل ایلدیلر، تأثیر خلافت بر توقفه دوشمش و توقف واقعدن طولانی مصرک احوالی ده مختل اولمش ایدی. بوقطعه ده بولنان سلاطین بوحالی تلافی ایچون نصل اولورسه اولسون بر خلیفه بولوب تعیین ایتک [۱]، حتی هیچ یوقدن بر آدم ایدوروب اوموقه اصعاد ایسکه لزوم قطعی کورمشلردی [۲]. ایشته بومجبوریت اوزرینه خاندان عباسیدن بر آدم آرایوب طوررکن تاتارلرک پنجه ظلمندن قورتولوب بغداددن فرار ایدن عباسیلری بولهرق درحال انلری مصره جاب وکندیلرینه معاشر تخصیص ایشلر، مراسم استقبالرنده فوق العاده آثار تعظیم کوسترمشلر ایدی [۳]. کوله منلر اوفراری خاندان افرادینک انده هیچ بر قدرت، هیچ بر قوت بولمدیغی ایته بیلورلردی. بوطر زده حرکتلری خلافتک نفوذ دینسی اولقسزین حاکمیتلرینک مختل اولمسندن قورققلری نتیجه سی ایدی [۴]. کرک هندستانده، کرک سائر جهات بعیده ده بولنان ملوک اسلامیه دخی قاهرده تکرار تأسس ایدن خلافت عباسیه بی طایفه، کوله منلر واسطه سیله خاندان سلطنت منشوری ایستمه که دوام ایتشلری. بونلر اهالی اوزرنده بو واسطه ایله حاکمیتلرینی تقویه و تحکیم ایتک کبی بر استفاده تأمیننی دوشونمامش اولسه لر ایدی مقر خلافت اصلیه سندن قاجمش، بی نفوذ و بی قدرت قالمش بر خلیفه نک فرمان و خلعتی نه یابه جملردی؟

بونکه برابر شوراسنی دخی اعتراف ایدرز که امرادن بعضلری خلیفه نک نفوذ معنویسنه صرف سائقه دیانت و صلاح ایله رغبت کوستریرلردی. فقط اکثرلری تأیید نفوذ و حاکمیت مقصدیله خلیفه نک سیادت دینه نی آرزو ایدرلردی.

قرشیلرک غیرندن خلافت

نظر دقتی جلب ایدن اک مهم نقطه لردن بری ده ایرانیلردن، ترکلردن، کردلردن، بربریلردن و سائرده دن اولهرق عربلرک غیرندن تشکل ایدن حکومت اسلامیه نک مملکت، جنس، ولسانلری نه قدر مختلف اولورسه اولسون،

[۱] ابوالهدا ۲۲۲ ج ۳ [۲] ابن الاثیر ۱۰۹ ج ۹

[۳] مقریزی ۳۰۱ ج ۲ [۴] ابن خلدون ۵۴۳ ج ۳

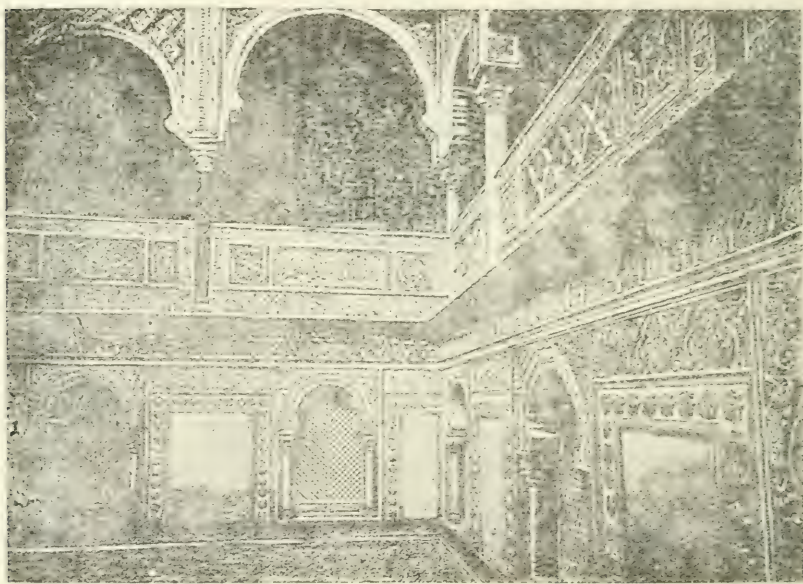
نہ قدر واسع بر مملکت صاحبی بولنور ایسہ بولنسون اہالی اوزرنده نفوذ حاکمیت سیاسیہ بی تأیید ایتمک ایچون بر حاکمیت دینیہ بی بویک بر احتیاج ایله محتاج ایکن بولنردن هیچ برینک مغوللرک استیلا سندن صکرہ اسلامیہ ایکنجی دورہ انتقال ایتدن اول کندی نفسی ایچون طلب خلافتہ جرأتیاب اولماسی ، قریشدن ماعدا هیچ برینک ادعای خلافت ایتماسی ایدی . عربلرک غیرندن . خلافتی احراز ایدن ایلمک ذات عثمانلی پادشاهی یاوز سلطان سلیم ایدی . خلافت اسلامیہ الی یومنا هذا بو پادشاه عالیجاهک خاندان شوکتندہ مستقرر .

بجٹ ایتدیکنمز مدنیت انسانندہ عربلرک غیرندن بویوک برشان وشوکت صاحبی اولان امرای وقوماندانلر حاکمیت دینیہ بی یا خلافتہ کوز دیکدکجه - ابومسلم خراسانینک دولت تشکیله کندی نفسندہ قدرت کوردیکی زمان یاپدینگی کچی - نسبتاً قریشدن اولدقیرینی ادعا ومثلاً خاندان عباسیدن (سلیط بن عبدالله بن عباس) کچی برنسب ایجاد ایدرلردی [۱] .

دولت عباسیہ نک صوکلرینہ طوغری نفوذ حاکمیتلری بیومش اولان ملوک وسلاطین غیر عربیہ خلافتک انحطاط وضعفی کورهرک اندن بسبتون استغنائی آرزو ایتمشلر سده موفق اوله مامشدر و آنجق بو خلافت یرینہ دیگر بر خلافتی طایمقدن بشقہ برشی یاپه مامشدردی . بعضلری خلیفه بی کندینه داماد یاپه رق بو صورتله بر نفوذ دینی صاحبی اولمق ایستمش ایدی . بونی ایلمک یاپان ذات ۳۶۲-۳۶۳ سنه سنده وفات ایدن (آل بویه) دن (عضد الدوله) ایدی . مشارالیه دنیایه کلجک اولادی خلیفه تعیین ایتمک و خلافتی کندی قانی حاوی اولان نسلده محافظه ایلمک اوزره [۲] قیزی خلیفه عباسی (طائع الله) ه تزویج ایلش ایسه ده مرانمه موفق اوله مامشدی .

دها صکره سلجوقیلر مقام حاکمیتہ کلدکاری زمان بویولده بر آدیم دها ایلری کیدهرک سلطان طغرل بکک خلیفه زمان اولان قائم بأمر اللہک قیزیله تزویج ایتمک ایسته مشلردی . بو ایشہ (ری) قاضیمی توسط ایتش ایدی . خلیفه خلفا قیزلرینک آنجق نسبیجه کقولرندن ماعدا کیمسه بیه ویرلمدکارینی نظر اعتباره آلهرق پک بویوک بر اضطراب وتردده دوشمش ایدی . اوصردده قوت ونفوذ سلطان سلجوقینک نده ایدی . خلیفه نک نده ایسه

هيچ بر قوت ، هيچ بر نفوذ موجود دكلدی . بونك اوزرينه خليفه سلطانه يالوارمغه ، بوندن عفوینی طلب ایتمکه باشلامش ، سلطان ایسه اصرار ایتمش ایدی . او آرده شرح و تفصیلی موجب تطویل برطاقم احوال وقوع بوله رق بوسبیدن دولتک موقعی تهلكیه دوشدیکندن خلیفه ناچار قیزی ویرمکه راضی اولمش و ۴۶۴ سنه سنده معامله عقد اجرا ایدمش ایدی . تاریخ اسلامیده او وقته قدر او یله بر حادثه نك امثالی وقوع بولمامشدی . چونکه مثلا آل بویه مذهبه خلیفه مخالف ایکن بویه بر آتشه جسارت ایدمیه رك خلیفه نك کندی خاندان لرندن بر قیز ایله ازدواجه تنزانی کافی کورمشلر ،

اشیلیه ده التصر سرائی اقسامندن

خلیفه نك قیزی تحت نکاح لرینه آلمغه قدر ایلری کیتمک ایسته مامشلردی . طغرل بکدن دها اول هیچ بر ذات بویه بر شرفه نائل اولمامشدی . مع هذا طغرل بک ایکنجی سنه خلیفه قیزینک حجره زفافه کیردیکی زمان آلتوندن براریکجه جالس و یوزی یاشاق ایله مستور اولان کلین یوزی آچمامش ، آیغه قانقمامش ایدی . طغرل بک بر چوق دفعه مشار الیهانک حضورینه بویه جه کیردیکی حالده هر دفعه ده عین معامله کورمش و او سنه ارتحال ایتدیکندن بویولده هیچ برامله نائل اوله مامش ایدی .

سلطان سلیم‌دین اول عرب اولمیان ہیچ بردولت حکمداری خلیفہ نامنی
 آله‌مامش ایدی . سلطان سلیم مصری فتح ایدنجه کوله‌من سلاطینی طرفدن
 وقتیلہ مصرہ جلب اولنان خلفای عباسیہ‌نک صوکتجیسی سلطان مشارالیه
 ۹۲۳ سنہ -نده ترک خلافت ایلشدر .

کتاب مجی کلاول عیونی

امارات عربیه و عنصر عربی

ایکینچی دور عربیدن مقصدمن عربلرک ایرانیلرک تغلب واستبداد لرینه دوجار اولدوقدن صکره تکرار کندی نفوذ و حاکمیتلرینی استرداد و تجدید ایتدکلری دوردن عبارتدر .

معروضات سالفه دن آکلاشلدیغی اوزره دولت امویہ نیک زوالی ایله دولت عباسیہ نیک تشکلی اوزرینه ایرانیلر یواش یواش نفوذ حکومتی اله آلہرق (امین) ک انقضای حاکمیتی ایله ده نفوذ دولته بستیون صاحب کسملشر، عربلر ایسه شان و شوکتجه فنا قیرلشر ایدی. دها صکره (معتم) مقام خلافته کلنجه بویولده برقات دها ایلری کیدرک عربلره مخصوص اولان معاشرلی قطع و مناصب دولته عربلرک استخدامنی منع ایتدیکندن بوتوالی غدر و تحقیردن منفعل وسطوتلری کلیاً منکسر اولان عربلر عباسیلره قارشلی بیوک برحس کین وانتقام ایله متحسس اولهرق اسکی شان و شرفلرینی استرداد ایتک مقصدیله عراقده ، شامده ، مصرده ، هر زرده اولورسه اولسون حتی کرد ، بدوی ، قرمطی هر نه جنسیدن بولنورسه بولنسون هر کیم دولت عباسیہ علیهنه قیام و اعلان عصیان ایتسه اکا در حال التحاق و مظاهر تدن چکنما مشلر سه ده ترکلرک امور حکومتی اله آلہرق دولته ظہیر کسلمش بولنلرینه بناءً بو حرکات مقابله کارانه و اختلال پرستانه دن پک بیوک بر استفاده تأمین ایدماملشردی .

بونکله برابر بعض عرب قبائلی برطاقم اسباب مختلفه نیک مساعده سیله مابین انہرین و شام قطع لرندہ خلفای عباسیہ نیک حمایه سی آئندہ برقاچ کوچک امارتلر تأسیسنه موفق اولمشلردی . دردنجی عصره جریده خلفای عباسیہ ایله ایرانیلردن اولان وزیرلر و ترکردن بولنان دولت عسکری آراسنده ظہوره کلن اختلافات و محاربات بو امارات عربیہ نیک تشکلنه باشلیجه معین اولمش ایدی . ایرانیلر ایله ترکلرک بولندقلری ولایتلرده اعلان استقلالدن چکنمدکلرینی

کورن عربلر انلره اقتفا ایدرک موصل ، حلب و سائرده ۳۱۷ سنه سنندن ۳۹۴ سنه سنه قدر امتداد ایدن (آل حمدان) دولتی تأسیس ایله مشلر ایدی . بنی تغلبدن صرف عرب اولان و (دولت حمدانیه) نامیله معروف بولغان بودولت عربلرک نفوذ و تأثیرینی وبالخاصه ادبیات عربیہ اہمیت ایتش ایدی . حکومت مذکورہ امراسندن اک مشہوری اولان (سیف الدولہ) اوعصرده یتیشن فحول شعرا دن (متنبی) نك مدحیات بلاغہ سی سایه سنده ابدی برشہرت قازانمشدر .

اوعصرده حلبده مضری اولان (بنی کلاب) قبیلہ سنندن (اسدالدولہ صالح بن مرداس) ہ نسبتہ (مرداسیہ) نامیله معروف اولان دیگر برحکومت عربیہ دہا تشکیل ایدرک امراسنی تشکیل ایلین مشارالہ ایہ اوغلاری حلبده ۴۱۴ سنه سنندن ۴۷۲ سنه سنه قدر مقام حا کیتہ بولنمشلردی . موصلده (بنی حمدان) دولتنہ خلف اولہرق مضریلردن کعب قبیلہ سنندن (بنی عقیل) حکومتی دخی تأسیس ایتش و ۳۸۶ سنه سنندن ۴۸۹ سنه سنه قدر حکم سورمشدی . بو ائنادہ (اسد) قبیلہ سنندن (مزید شیبانی) نامنہ نسبتہ (مزیدیہ) اسمنی آلان دردنجی برامارت عربیہ دہا ظہور و عراقده حلہ شہرینی تأسیس ایتش و ۴۰۳ سنه سنندن ۵۴۵ سنه سنه قدر اجرای حا کیت ایلمشدی .

برنجی دورعباسی ائناسندہ عرب اولیان ممالکده عربلر طرفندن تأسیس اولغان دیگر ایکی دولت واردرکہ بونلری عرب اولیان امارتلردن صایمق دہا موافقدر . برنجیسی (ابودلف عجلی) طرفندن کردستانده تأسیس ایدیلن (حکومت دلفیہ) ، دیگری (حسن بن زید) طرفندن (طبرستان) دہ تأسیس اولغان (حکومت علویہ) ایدی . دولت عباسیہ دن تشعب ایدن حکومتلردن اول مغربده کسب استقلال ایدن (اغالبہ دولتی) ایہ آئیدہ مذکور اولان (ادارسہ دولتی) نی ذکر اولغان حکومتلرہ علاوہ ایدرسہک ایکنجی دور عربی ائناسندہ موجود اولان عرب حکومتات صغیرہ سننک عددی سکیزہ بالغ اولور . بودولتلرہ مؤسسلی و مدت حا کیتلری تاریخ تأسسلری اعتباریلہ بروجہ آتی کوسترلمشدر :

دولتک اسمی	مقرا دارہ سی	مدت حا کیتی	مؤسسنک اسمی
۱ ادریسیہ	مراکش	۱۷۲ — ۵۴۷۵	ادریس بن عبداللہ
۲ اغلیہ	تونس و سائرہ	۱۸۴ — ۲۸۹	ابراہیم بن اغلب

۳	دلفيه	کردستان	۲۱۰ — ۲۸۵	ابو دلف عجنی
۴	علويه	طبرستان	۲۵۰ — ۳۱۶	حسن بن زید
۵	حمدانيه	حلب و موصل	۳۱۷ — ۳۹۴	بنی حمدان
۶	مزیديه	حلبه	۴۰۳ — ۵۴۵	مزید شیبانی
۷	عقیلیه	موصل	۳۸۶ — ۴۸۹	بنی عقیل
۸	مرداسیه	حلب	۴۱۴ — ۴۷۲	صالح بن مرداس

یمنده (زبید) ده نشکلی ایدن (زیادیه) و صنعاده تشکل ایدن (یعفوریه) و سائرہ کبی ظهور ایلین اوفاق حکومت عربیه ایسه بشقہ در .

حکومات مذکورہ دن (ادرسیہ) و (علویہ) حکومتلری مستتی طو تولور ایسه دیکرلری دولت عباسیہ نك حاکمینی طانیہ رق کچندیکندن عنصر عربی نك احیای سطوتی ویا عربلرک استرداد شان و شوکتی امرندہ پک آز خدمت ایدہ بیلمش لردی . بو حکومتلر اوکبی مهم بر تأییرده بولنه مامقدن طولای میغور ایدیلر . چونکه ایرانیلر ، ترکلر ، دیلیلر مملکت عباسیہ نك اکثر ولایتلرنده مستقل کچندکلری حالده دولت عباسیہ نك حضرت مسیحک دنیایه عودتنه قدر مستقر قاله جغنه اهالیجه قوتلی بر اعتقاد حکمفرما اولدیغدن شرقک هر نرسنده اولورسه اولسون تشکل ایدن حکومتلرک جمله سی دولت عباسیہ نك حاکمیت دینیه سنی طانیہ رق سکدی انک نامنه ضرب ایتمکده ، بشقہ بر نظر سیاسی تعقیب ایلامکده ایدی . آرتن عربلر بتون امیدلرنی غریبه طوغری توجیه ایتمش لردی .

عصیت عربیه ایله متخلق اولقله برابر کرک ایرانیلره و کرک انلره مجاور سائر اقوام غیر عربیه فرط عداوت ایله متحسس اولان امویلر ایلریده کویستره جکمز اوزره ۱۳۸ سنه سندن اعتباراً اندلسده بر دولت عربیه تشکیل ایتمش لردی . دولت عباسیہ نك رایت عجمانه سی آلتنده دولت عربیه نك زوالندن دلکیر اوله رق عنصر عربینک تکرار احیای شوکت و نفوذنی دوشونمکدن خالی قالمایان عربلر آرتق غریبه طوغری مهاجرت ایتمکده و دولت عباسیہ دن اوزاق اولمق اوزره بر عرب حکومتک لوی نفوذی آلتنده اندلسده و یا خود آفریقای شمالیده اختیار اقامت ایلمکده ایدیلر .

عباسیلر طرفندن شرقده نفوذ و تأثیرلری قیرلمش اولان شیعه علویه دولت

عباسیہ دن اک زیادہ نفرت ایدنلردن ایدیلر. عباسیلر خلافتی کندی نفسلرینه حصر ایتک، قارشیلرندہ رقیب برآقامق اوزره اولنلرک نفوذ و قوتلرینی قیرمشلردی. عباسیلرک پنچہ ائتہ نامندن قورتیلان بعض علویلر غربہ طوغری مهاجرت ایدرک دولت عباسیہ نیک ایلک دورلری ائناسندہ اورادہ (ادریس بن عبدالله)، نسبتلہ (ادریسہ) نامیلہ معروف اولان بر دولت علویہ تأسیسنہ موفق اولمشلردی. مع هذا بودولت ۱۷۲ سنہ سنندن ۳۷۵ سنہ سنہ قدر اجرای حاکمیت ایتدیکی حالده امراسندن هیچ بری ادعای خلافتہ کوز دیکمامشدی. طرفدارلری اولان ایرانلیرک نصرت و معاونتیلہ احراز موفقتیت امیدینی بسلمکدن خالی قالمیان بر طاقم علویلرده شرقده قالمشلرایسدهده بونلر (امین) ایله (مأمون) آرسندہ وقوع بولان حادثاتندن صکرہ ایرانلیرک بتون نفوذ دونتی اله کچیردکارینی و متعاقباً دخی ترکلرک موقع نفوذہ کلرک کرک ایرانلیرہ و کرک عربلرہ قارشئی اظهار خصومت ایتمکک باشلادقلرینی کورنجه آرتق بونلردن بر قسمی بسبتون یأسہ دوشهرک تدریجاً غربہ مهاجرت ایتش ایسدهده دیگر قسمی دولت عباسیہده کوریلہ جک ایلک ضعف و پریشانی فرصتندہ هر هانکی بر عنصرک مظاہرتیلہ اولورسہ اولسون احراز نفوذ ایدہ بیلیمک امیدیلہ یئنه شرقده قالمش ایدی. بونلر بعضاً ایرانلیری، بعضاً خراسانلیری، بعضاً کردلری، بعضاً دیلیلیری، یا خود ترکلرہ دشمن اولان سائر ملتلری و یا فساد احکام و استبداددن دلکیر اولان جماعتلری معین آتخاد ایدرک دولته قارشئی قومیقندن کیری طورمامشلسدهده بالاده ذکری کچن ومدت حاکمیتی چوق امتداد ایتمین دولت علویہ نیک طبرستانده مؤسسئ (حسن بن زید) دن بشقہ اولنلردن هیچ بری دولت تشکیلنه موفق اولہ، امشدی. بعضاً دوچار ظلم اولان بر قسم خلق دولته قارشئی اعلان عصیان ایچون علویلرہ مظاہرتی بر بهانه آتخاد ایدرلردی. نته کیم عراقده ظهور ایدن زنجیلر اختلالندہ اختلالجیلرک باشنه کچن شخص اطرافقہ طوبلادینی قاقاق کولہ وزنچیلرله اون بش، یکریمی سنہ قدر دولت عباسیہ نیک راحت و آسایشنی اخلال ایدرک مقتوللاری (۲،۵۰۰،۰۰۰) ہ بالغ اولان بر طناق محاربات ایله هر طرفی آل قانہ بوایدینی حالده شو قیامی حضرت حسینک نسلندن اولدیغی ادعا ایدن و حقیقت حالده بو انتسابی طوغری اولیمان (علی بن محمد) اسمندہ کی رؤسلرینک تشویقیلہ خاندان علویہ یہ مظاہرت

فكر ياه اختيار ايتديكى اداسنى ايلرى سورمىدى . بو اختلال داينك قتل و آدملىك پريشان ايدلمى صورتيله بر طرف ايدلمش ايدى .

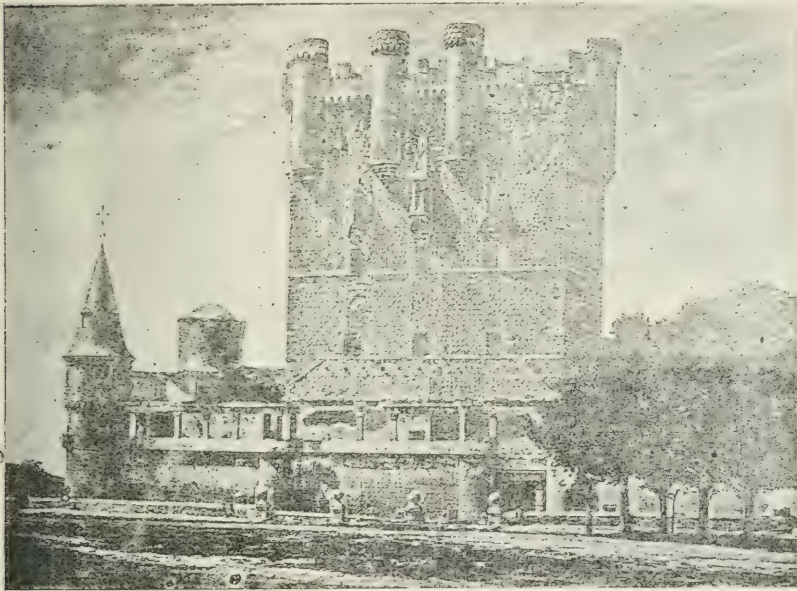
بونكه بر ابرشيعى اولان دولت بو يپه نك شرقده ظهوريله بغدادده ايتيلاسى و خلافتى نچه استبدادينه آللى تاريخنه قدر شيعه علويه نك شيانن ذكر بيوك بر اهميتى بوق ايدى . فقط بونلر مغرب بلادنده بر خلافت علويه تشكىلنه موفق اولنجه بوسايده بيوك بر قوت قازانمشلردى . علونلر مملكت عباسيه نى نچه تسخيرلرينه آللق اوزره شرقه طوغرى توجيه وجهه عزيمت ايدرك بوللرنده تصادف ايتدكلى متمر قطعه سنى دردنجى عصر هجرى اورته لرنده فتح و مقر اقامت اتخاذايشلردى . دولت فاطميه ناميله معروف اولان بودولت جسم حكومتلردن ايدى . ايلريده ذكرى كله جكدرد .

عربلر ايله نسباً عربلىق اداسنده بولنان بر بريك مظاهرات و نصرتى ايله تشكىل ايدن دولت مشارالها دولت عباسيه رقيب كسيلمش ايدى . عنصر عربى اوائل اسلاميته نصل بر نفوذ و سطوت صاحبي ايسه تكرار اوسطوت و نفوذك بودولت سايه نده استردادى اميد ايتديكندن عراق و ما بين النهرين داخل اولدينى حالده اودورده عالم عربى نى تشكىل ايدن ممالك قسم اعظمى دولت فاطميه نك بيعته شتابان اولمش ايدى . از جمله كوفه و موصل اهالىسى عباسيلرك پايتختى اولان بغداده يك يقين بر موقعهه ايكن دولت مشارالهايه بر مدت بيعت ايتمشلردى . مع مافيه فاطمىلر آل بويه دولتنك انقراضى اوزرينه ترك دولت ساجوقيه سنك ظهور و عباسيلر ايله مذهب سنى به مظاهرات ايتمسندن طولانى اميد اولندينى وجهه ايله او عنصرك شان و شوكتى استردادده موفق اوله مامشاردى . شرق ايله غرب آراسنده برى سنى ، ديكرى شيعى اوللق اوزره يكديكرينه معادل ينه ايكي قوت متوازنه قالمش ايدى .

كردلر دولت فاطميه نى مغلوب ايدرك صلاح الدين ايوبى يديله مصرى انك حوزه حاكيتدن آلنجه قطعه مذكوره نى خلافت عباسيه نك حاكيت دينه سنه منقاد ايتمشلردر . اووقته قدر مصرده كى عنصر عربى ايلريده كوستريله جكي اوزره نفوذ دولتى اله آلان تركلر ايله ارمنيلرك تحكيمات مستبدانه لرى تاثيريله بيوك برضعف و پريشانى به دوشمش ايدى . بناءً عليه جزيره العربده بولنان

و بعضیوں کو کونہ قدر موجود اولان بمض اوفاق امارت لردن بشقہ عنصر عربی تکرار سقوط و ضیاعه دوشمش ایدی .

والحاصل ایکنجی دور عربی عنصر عربینک شرقده سقوط و انحلالندن صکره مغربده تکرار حیات بولدیغی دوردن عبارتدی . احیاسنه اک چوق خدمت و همت ایدنلر اندلس دولت امویہ سیله مصر دولت فاطمیہ سی ایدی . یوایکی دولتک تشکلی بر انتباه عربی نتیجه سی ایسه ده انتباه واقع چوق زمان سورمدیکی کبی شایا ذکر بر تاثیر دخی اجرا ایتماش ایدی . عربلر اوتاریخندن

آثار معماریه عربیہ دن سفویہ ده النصر نامنده کی شاتو

اعتباراً تشکل ایدن هیچ بر دولت اسلامیہ ده اسکی شان و شرفلری ن سبتده بر موقع اشغال ایتماشلردز .

نجدده و هایلرک ، سودانده درویشلرک قیاملری کبی سیاسی و یادیغی بر ساقه ایله بلاد عربده و یا خود سائر برلرده بمض قبائلک تشبث ایتدکلری حرکات و یاتشکیل ایلدکلری حکومت بالطبع شایان اهمیت عدایدله منر . خاندان خدیوی مؤسس محمد علی پاشا اون طقوزنجی عصر میلادی ابتدالرنده بیوک بر دولت اسلامیہ تشکینه تشبث ایتدیگی زمان بویولده تأمین موفقیت ایچون بر عصیت

اسلامیہ میں معین اتخاذ ایتک ایستہ مش ایدی . اوصردده مصرده اک قوتالی عصیت ترک و عربلردن متشکل ایدی . ترکرلر دولت عثمانیہ تک مالی اولوب بونلره اظهار اعتماد ایدیله مزدی . بناءً علیہ عربلرک عصیت اسلامیہ میں استخدام ایتمش ایدی . عربلر - باخصوص مشارالیه و هابیلر ایله محاربه و مکد امیری و برطاقم رؤسای قبائل ایله ملاقات ایتدکن صکره - بیوک امیدلره دوشمشلر ایدی . فی الحقیقه محمد علی پاشا تأسیس ایتدیکی بر چوق مکتبلر ، مطبعه لره ، نشر ایتدیردیکی بر چوق کتابلر ایله عنصر عربی ایله عصیت عربیہ میں احیا ایتمش ایدی . عربلر بوضره ده بر انتباهه نائل اولمشلردی .

محمد علی پاشا آمان سیاسیہ سنده اوروپا دولتلرندن کوردیکی ممانعتلردن طولانی بو انتباهدن سیاستاً پک آز استفاده ایده بیلمش ایسه ده عربلرک اعتلای فکریسنه پک بیوک بر خدمته بولنمش ایدی . کرک یمین و نجدده ، کرک سائر یرلرده بعض قبائلک تمرد و عصیانندن ایسه بوراده ذکرینه لزوم کورمدیکن بر برطاقم اسباب عمرانیه و سیاسیہ مبنی شایان اهمیت بر نتیجه بکله نیله مز .

خلاصه کلام صددنده بولندیغمن ایکنجی دور عربی انساننده ظهور ایدن انتباه عربی عنصر عربینک احیاسنه پک چوق خدمت ایده مامش ایدی . کرک اندلسده کی دولت امویہ ، کرک مصرده کی دولت فاطمیہ برطاقم تقلبات سیاسیہ واداریه کچیرمش ایدیلر . هر ایکی دولت اکثر احوالده دولت عباسیہ تک مقلد و پیروی اولقله برابر بوتقلباتی بروجه آتی خلاصه ایتمکی فائده دن خالی کورمیورز .

اندلسده کی دولت امویہ تک اصول سیاستی

۱۳۸ سنه سنندن ۴۲۲ سنه سنه قدر

دولت مذکورہ دولت عباسیہ میں معاصر اولان و یاخود دها صکره تأسس ایدن سائر دولتلر کی دولت عباسیہ تک اثرینه اقتفاءً حرکت ایتمش ایدی . مؤسس اولان (عبدالرحمن بن معاویه بن هشام بن عبدالملک بن مروان) جدی عبدالملک کبی شدیدانطیع و خونریز بر آدم ایدی . مشارالیه ۱۳۲ سنه هجریہ سننده (سفاح) ک مجلسنده امویلر علیهنده وقوع بولان قتل عامدن تخلیص جان ایده رک (بدر) نامنده کی آزادلیسنک معاونت فداکارانه

و صدیقانہ سبیلہ عراقی ترک و مغربہ فرار ایش ایدی. (عبدالرحمن) عباسیلرک تعقیباتندن طاقفرسا برطاقم مزاحم و مشکلات ایله کندی قورتاره بیلمش ایدی. چونکہ بتون مملکت اھالیسی امویلرک دشمن بی امانی بولنیور ایدی. عراق ایله ساحه سلامت اولان مغرب ممالکی آره سنده کی مسافه ده بعید ایدی. ایشته (بدر) بتون بوتلمک لره ، بتون بومشاق و مصاعبه قارشی هر درلو فدا کارلنی اختیار ایدرک افندیسنه طریق نجاتی تسهیلہ موفق اولمش ایدی. (بدر) مشارالیهی مغربہ ایصال ایتدکن صکره بوقدر خدمت و فداکاری ایله اکتفا ایتیه رک هان (جبل طارق) بوغازندن اندلس قطعہ سنه کچمش و اوراده بولسان بش یوز قدر اموی بی ظہیر اتخا ایتمکله برابر افندیسی ایچون تأمین حاکمیت ایتمک اوزره آیریجه طرفدارلر جمعنه ده غیرت ایتمش ایدی. مضریلر ایله یمنیلری بر آرده جمع و متفق ایتمک او صرہ لرده اک مشکل مسائلدن ایکن (بدر) ایله طرفدارانک صرف ایتدکاری مساعی مؤثره نتیجه سنده او مشکلات بر طرف ایدیله رک یمنی و مضریلر متفقاً (عبدالرحمن) ه مظاہرت ایتمشلر بر چوق محاربه لرده صکره کندیسنه تمہید حاکمیت و اندلس قطعہ سنه جلب ایله کرسی حکومت اصعاد ایشلردی. (عبدالرحمن) ۱۳۸ سنہ سنده اندلسه دخول ایدرک زمام حاکمیتی الہ آلدیغندن اکا (عبدالرحمن داخل) اسمی ویرلمش ایدی .

مشار ایله مقام حاکمیتہ کلنجه بر سنہ قدر عباسیلر نامنه اجرای حاکمیت ایدرک خلیفہ عباسی (منصور) ک نامنه خطبه او قوش و حضرت نینک بر و خلیفہ سنکده بر اولوق لازم کله جکنه بناءً خلافت عباسیه موجود ایکن دیگر بر خلافتک تشکیلنه جسارت ایده مامش ایدی. (عبدالرحمن) ک (عبدالملک بن عمیر بن مروان) نامنده بر عمزاده سی وار ایدی کہ بوذات امویلر ایچون غایت شدید بر عصیت و خلافتک امویلره اعاده سی ایچونده مقاومتسوز بر میل وامل صاحبی ایدی. شجاعت و اقدامندن ، سرعتله حدت و خونریز لکنندن طولایی اکا (شہاب آل مروان) نامی اطلاق اولمش ایدی. ایشته بو ذات عمزاده سی موقع حاکمیتہ کتیرمک ایچون بیوک بر فعالیت صرف ایتمش و محاربه لرده بالذات بولنہرق قهرمانانہ حرکتی ایله کسب تمیز ایش ایدی .

(عبدالرحمن) ک ابتدای حاکمیتندن اعتباراً هنوز بر سنہ کچمدن (عبدالملک) انی عباسیلر نامنه آرتق خطبه او قومامغه تشویق ایتمش و عمیجه زاده سندن

بو خصوصاً اثر تردد کورنجه یوزینہ باغیرہ رق : « یا خطبہ یی کمرسک ، یا خود کندی می اولدیریرم » دیمش ایدی . (عبدالرحمن) آرتق بوتهدید اوزرینہ عباسیلر نامنه خطبہ یی ابطال ایتمکک مجبور اولمش ایسه ده کندی خلیفه اعلان ایلمکک ینہ جسارت ایده مامش ایدی .

بناءً علیه اندلس دولت امویہ سنک ایلمک حکمدارلرینہ (امرأ) ودها صکره اعلان خلافت ایتمککری زمان (خلفا) نامی ویرلمش ایدی .

دها اول دیگر بر یرده ذکر ایتمککمز اوزره وقتیه علویلره وقوع بولان بیعتی پایمال ایتمککندن طولایی (منصور) ک خلعه فتوی ویرن مدینه امامی حضرت (مالک) ه اوصردلرده (منصور) طرفندن اهانتکارانه معاملهلر روا کورلمش ایدی . امویلر درحال بو فرصتی بر غنیمت بیلهرک امام مشار الیهی کندی طرفدارلقلرینہ جلب وجذبہ مسارعت ایشلردی . امویلرک حضرت امامی کندی طرفدارلقلرینہ آللمری هم کندیلمری ، هم ده حضرت (مالک) ایچون موجب استفاده اولمش ایدی . چونکک حضرت امامی حاکمیتلرینی تأیید ایده بیلیر بیوک بر نفوذ دینی صاحبی بر آدم کوره رک عباسیلرک اسقاط نفوذی ایچون استخدام ایتمشلردی . حضرت امام ایسه عباسیلردن کوردیکی معاملات اهانتکارانه ساقه سیله اندلس امویلرینہ استناد ایتمکدن بشقه بر چاره انتقام بوله مامش ایدی . اندلسیلر شام اهالیسی کبی (مذهب اوزاعی) یه سالک ایکن بوتاریخدن اعتباراً مذهب مالکی یی قبول ودها صکره (عبدالرحمن داخل) ک حفیدی (حکم بن هشام) ک زماننده ده فتوالری مذهب مالکی یه تحویل ایشلردی [۱] .

تأیید حاکمیت و تحکیم سلطنت خصوصاً لرنده (منصور) ک طرز سیاسته اقتدا ایدن (عبدالرحمن داخل) ایله (منصور) آره سنده بر قاچ نقطه دن مشابہت موجود ایدی . اولا هر ایکینسک والدلری اصلاً بربری ایدی . ثانیاً شدت ، عزم و حسن انضباطده عین تمایلاته مالک ایدیلر . ثالثاً هر ایکیسی برادر زادهلرینی اولدورمش ایدیلر . چونکک (منصور) برادری (سفاح) ک و (عبدالرحمن) ده برادری (مغیره بن ولید بن معاویه) نک اوغلارینی قتل ایتمشلردی [۲] . رابعاً (منصور) استحصال حاکمیتنه معاونت ایدنلری نصل قتل .

ایتمش ایسه (عبدالرحمن) دخی کندیسنه استحصال سلطنت امرنده مظاهرت ایدنلری شایان قتل و اعدام کورمش ایدی .

فی الحقیقه (عبدالرحمن) مقام سلطنتده کسب نفوذ و سطوت ایدر ایتمز کندیسنه قارشی پک نازلی کچینن آزادلیسی (بدر) ه طاریه رقی حسن خدمت و صداقتنی نظر دفته آلمقسزین بتون اموال و املاکنی ضبط و مصادره و کندیسنه اولنجه یه قدر منفی تشکیل ایدن بر موقعه تپی و تبعید ایلمش ایدی . نته کیم (منصور) دخی دولت عباسیه یی سیف جلادت و مساعی خارق العاده سیله تأسیس ایدن (ابو مسلم خراسانی) یی پک نعمت ناشناسانه بر صورتده اولدورمش ایدی [۱] .

(عبدالرحمن) بونکله اکتفا ایتمه رک کندیسنه اک بیوک ظهیر اولانلردن یمن عربلری رئیس (ابوالصباح بن یحیی) یی ده عباسیلرک (ابو سلمه) و (ابن کثیر) و سائر حقنده یایدقلمی کبی قتل ایتمش ایدی [۲] .

بونک اوزرینه (ابوالصباح) ک آدملمی اولان یمیلر انتقام آلمق اوزره قیام ایتمش ایسه ده (عبدالرحمن) بونلره قارشی قوه قهریه استعمال ایلیه رک پک چوقلمی اتلاف ایتمش ایدی . فقط مشارالیه بوتاریخدن اعتباراً عربلرک صداقتنه امنیت ایده مدیکندن دشمنلرینه قارشی کله ییلمک ایچون کوملر تشکیلنه لزوم کورمش ایدی . بونک اوزرینه اکبر رجال دولتن هر کیمک آزادلیلمی وار ایسه جمله سنی مباحه ایدرک کندینه ربط ایتمدی کبی آفریقانک شمالندن برچوق بر بریلر کتیره رک معیتته آلمش و آزر بر مدت ایچنده کرک کوله منلردن و کرک بر بریلردن ۴۰،۰۰۰ کشیدن مرکب بر قوه عسکریه تشکیل ایله اندلس عرب قوتنه غالب کلش و دولت عباسیه خراسانایلمر ایله نصل تأیید و تحکیم ایلمش ایسه کندیسیده بوقوه عسکریه ایله تأمین حاکمیت ایتمش ایدی .

اسلور

امویلر ده صکره معیتلرینه اسلورلدن طواشیلرده آلمغه باشلامشلردی . بر طاقم اسیر تاجرلری واسطه سیله اوروپانک ممالک شمالیه سندن جلب ایدیلرک هر طرفه سوق و فروخت اولنان بو صنف کوله لرک تجارتنی او دورلرده بیوک

بر رواج بولمش ایدی . اسلاو قبائلی (یعنی روسلر) ایلك دورلرنده بحریه ایله طونه نهرینک شمال طرفلرینی برمدت مقر مهاجرت ائخاذ ایتدکن صکره بالآخره (اسلاو) ، (صرپ) ، (بوهم) ، (دالمات) و سائر ناملرینی آنان متعدد قبائل شککنده اولدقلری حالده اوروپانک اورته لرینه طوغری مهاجرت ایتشلردی . بونلر انانی راهده کذرکاهلرنده تصادف ایتدکلری ساقسونلر ، هونلر و سائر اقوام ایله محاربهلر اجراسنه مجبور اولدقلرندن محاربات واقعه اوزرینه ایکی طرفک انه بر چوق اسیر دوشمش ایدی . او عصرلره کوره حرب اسیرلرینی کوله کبی صاتمق عادت ایدی . ایشته بوندن اسیر تجارقی ظهور ایدرک برطاقم اسیر تاجرلری پیدا اولمش ایدی . بونلر اللرنده کلیتی مقدارلرده اسیرلر بولندیغی حالده فرانسه و اسپانیا طریقله آفریقایه کچرلر و اورادنده مصر و شامه کیدرلردی . ممالک مذکورده اسلاملرک قبضه استیلاسنه کچجه بوتجارت اورالده بیوک بر رواج بولمش ایدی . فرنک و سائرده اولان اسیر تاجرلری اسلاو و ژرمنلردن اولان اسیرلری (رن) و (آلپ) و سائر کنارلرنده کائن آلمان ممالکندن و طونه و بحریه سواحلندن مبیعه ایدرلردی . - غره - غوریه نلر ایله چرکسلر بوکونه قدر چوققلرینی امته تجاریه کبی فروخت ایتدکنه درلر . - اسیر تاجرلری ذکور و انانندن متشکل اولان و بیوک برکوزللیکی حائز بولنان بو اسیرلری جهات مذکورده مبیعه ایتدکن صکره انلری عاداتاقویون سورسی کبی اوکلرینه قاهره فرانسه یه کتیرلرلر و بورادن اندلسه نقل ایدرلردی . اسلاملر بونلرک ذکورینی خدمتچیلک و یاعسکرلک ، انانیده استفراش ایچون مبیعه ایلرلردی . علی الاکثر بو اسیرلر اسلاولرجه (سقلاو) صورتنده تلفظ اولنان اسلاولره منسوب اولدقلرندن عربلر طرفندن بوکله (صقلب) شککنده تعریب ایدیلرک انلره (صقلی) و (صقالیه) نامی ویرلمش و بوتائیر ایله بیاض رنگلی عموم اسیرلر بونام ایله معروف اولمش ایدی . مع هذا مشارالیه (عبدالرحمن داخل) اسلاولردن پک چوق آدم استخدام ایتماش ایدی . بونلرک استخدامنه ائک چوق میل ایدن ذات مشارالیهک حفیدی اولوب ۱۸۰ سنه سندن ۲۰۶ سنه سنه قدر موقع حکمداریده بولنان (حکم بن هشام) ایدی . مشارالیه معیتنه پک چوق کوله من آلهرق بیوک بر شان و نفوذ کوسترمش ایدی . اندلسده معاشلی اولهرق عسکر تنظیم ایدن ایلك حکمدارده بو ذات ایدی .

(حکم) ک ۵۰,۰۰۰ مقدارینہ بالغ اولان بو کوله من عسکرینہ لسانلری اجنی اولمقدن طولایی (خرس - دیلسزلر) نامی ویرلمش ایدی . (حکم) دن صکره موقع حاکمیتہ کلن ملوک امویہ بو کوله منلری دها چوق قولانمغه باشلا یه رق ۳۰۰ سنه سندن ۳۵۰ سنه قدر موقع حاکمیتده بولنان (عبدالرحمن ناصر) زماننده بونلرک مقداری پک زیاده بیومش ایدی . خلیفہ عباسی (معتمم) ترکلری کندی معیتنه و عسکرلکنه نصل آلمش ایسه (عبدالرحمن) دخی اسلاوردن معیت مأمورینی و عسکر تشکیل ایتمش ایدی . امویلر اوروپا قطعہ سنده اندلسده اعلان استقلال ایتدکلری حالده آسیا و آفریقاده بولنان سائر ممالک اسلامیہ بی فوج واستیلا ایتک فکرینہ دوشمدکلری جهتله ممالک سائرہ ایله علاقہلرینی کسدکن ماعدا اندلس اھالیسنی ده ایضای فریضہ مجدن منع ایشلر ایدی . کندیلرندن برینک عباسیلرک نیچہ انتقامنه کچمسندن قورقدلرندن طولایی اثنای دور حاکمیتلرنده هیچ بر کیمسه یه حجه کیتمکه مأذونیت ویرمامشردی [۱] . بو ممنوعیت دولت امویہ نک اندلسده انقضایه یرینہ عربلرک غیرندن تکرار طوائف ملوک تأسس ایدنجه یه قدر دوام ایلش ایدی .

اندلسده طوائف ملوک

اندلس دولت امویہ سی اک پارلاق ، اک محترم دوره اعتلاسنه ۳۵۰ سنہ ہجریہ سنده وفات ایدن (عبدالرحمن ناصر) زماننده بالغ اولمش ایدی . کندیسی عاقل وجوانمرد و دوره خلافتی اندلس ایچون باعث فیض ثروت اولان بو حکمدارک دور سلطنتی رفاهیت ، راحت و سعادت نقطہ سنندن (ھارون الرشید) ک بغدادده کی دوره خلافتنه پک زیاده بکزه یوردی . مشارالین صکره مقام حاکمیتہ کلن اوغلی (حکم) ھارون الرشیدک اوغلی (مأمون) کبی معارف پرور بر ذات ایدی . ایشته بوایکی حکمدار دورنده اندلس دولتی پک شعشعه دار بردور مدنیت و اعتلا کچیرمش ایدی . دولت شان ، شکوت ، سطوت ، ثروت ، انتظام و رفاهیت ایچنده یوزمکده ایدی . فقط حیفا که بودور منقضی اولور اولماز دولت بر کرداب سقوط و انحطاطه دوشه رک ارکان دولت و عسکردن متشکل بر طاقم ارباب استبدادک قبضہ تحکم و ظلمنه کچمش

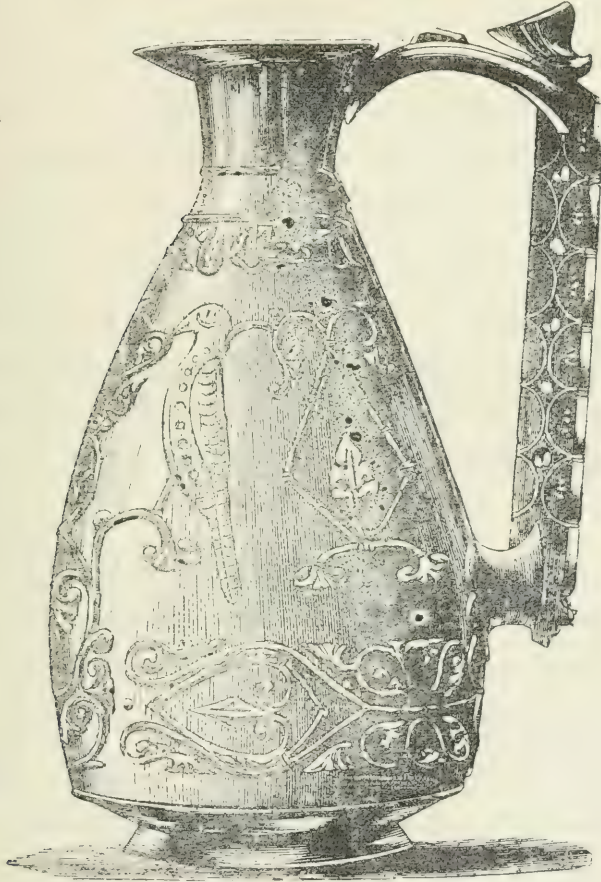
و بونلرک ظالمانہ افعال و تعدیاتی ایله کوندن کونه دها شدید برضعف و پریشانی یه طوغری کیتمش ایدی . بوارکان دولت ایله عسکر اصلاً بربری و اسلاوردن متشکل ایدیلر . ترک عسکری بغداد دولت عباسیه سنی فصل اقراض و اضمحلاله طوغری سوروکلہ مشلر ایسه بونلرده بودولت اسلامیه یی ظلم و استبداد لر یله عین مجرایه سوروکلہ یوب کوتور مشلردی .

اندلسده نفوذ حکومت امویلرک النده بولندقیجه بتون شان و شرف ، بتون مناصب عالیه عربلرده ایدی . فقط بالآخره اسلاولر ایله بربریلر احراز تفوق ایله نفوذ حاکمیتی پنجه تحکم و استبداد لرینه آنجه عربلرک شان و شوکتلری تدریجاً زواله یوز طومش ایدی . نهایت (حکم بن ناصر) ک وزیر ی (ابن ابی عامر) دردیچی عصر هجرینک صوکلرینه طوغری (هشام بن حکم) ک دوره سلطنتنده بتون نفوذ دولتی انه آلدیغی زمان عادتاً بنای دولتک تملی ییقمشدی . (ابن ابی عامر) رجال حکومتک برقسمنی برطاقم حیه و دسیسه لر ایله دیگر رجال دولته دشمن یابدقن صکره انلری یکدیگرینه قتل ایتدیرمش و وزیرای خلیفه یی کورمکدن و کندیسنه معروضات ایصال ایتمکدن منع ایش ایدی .

اصلی یمن عربلرندن اولان بو آدم اختیار ایتدیکی شوحرکات غدارانه نک برعکس انتقامندن قورقدیغی جهته حکمدارک سراینده بولنان اسلاو عسکرینی اورادن بر حیه ایله چیقارده رق پریشان ایتدیکی کبی عربلردن اولان عسکر ایله رجال دولتی هر درلور نفوذ و تأثیردن اسقاط ایتمش ایدی . بونلرک یرنه آفریقانک زناته بربریلرندن آدم کتیره رک بتون نفوذی انلره تودیع ایتدیکندن اندلسده نه قدر عرب نفوذ و شوکتی قلمش ایسه ایشته بوتاریخدن اعتباراً بسبتون منکسر و زائل اولمش ایدی .

اندلس دولت اسلامیه سی بو صورتله کوندن کونه مضمحل و پریشان اولمقده ایکن نهایت علی الاکثر بربریلردن متشکل اولان وایلر طرفندن دولت عباسیه دن دها سریع بر زمان طرفنده تقسیمه اوغرا دلش ایدی . دولت عباسیه نک تقسیمه ایچون دها زیاده زمان کچمنه و بالعکس اندلس دولت امویہ سنک دها سریع بر صورتله تقسیمه باعث اولان باشلیجه سبب حضرت نبی یه قرابلرندن طولانی عباسیلرک صحت خلافتنه اعتقاد عمومی

اسلامینک وجودی وبالعکس امویلرک خلافتنه او اعتقادک ضعف وترددی ایدی. ایشته بونک نتیجه سنده اندلس دولت امویہ سی بشتجی عصر ہجرینک ابتدالرنده عرب ، بربری و آزادیلردن متشکل اولان رؤسای اطراف آره سنده تقسیم ایدیہرک هر والی بولندیغی ولایتده اعلان استقلال ایتمش و او قوجہ مملکت

اونجی عصر میلادینک عرب مصنوعاتندن قیا باورندن معمول برصراحی (لوور موزہ سنده)

بر طاقم کوچک حکومتلره تحویل ایش ایدی . طوائف ملوک نامنی آلان بو حکومتلرک مشهورلری بروجہ آتی کوستر بلشدر :

مدت حاکمیتی	مملکتک اسمی	حکومتک اسمی
۴۰۷ — ۴۴۹ هـ	مالقه والجزیره	بنی حمود
۴۱۴ — ۴۸۴	اشییدہ	« عباد

حکومتک اسمی	مملکتک اسمی	مدت حاکمیتی
بنی زیری	غرناطه	۴۰۳ — ۴۸۳ هـ
» جمهور	قرطبه	۴۲۲ — ۴۶۱
» ذوالنون	طلیطه	۴۲۷ — ۴۷۸
» عامر	بلنسیه	۴۱۲ — ۴۷۸
» هود و توجب	سرقوسه	۴۱۰ — ۵۳۶

دها اول کوسترلیدیکی اوزره بو حکومتلرک زمان حاکمیتی دوام ایدمهیه رک اولا (مرابطین) ودها صکره (موحدین) دولتیرینک قبضه استیلالرینه دوشمشیر ایدی . مملکتده انقسامات سیاسی ، محاربات داخلیه توالی ایدیوردی . بواضممالل دوام ایتدیکه اسپانیوللر امرای مسلمین آردسندده حکمفرما اولان رقابت وعداوتک نتیجه طبعه سی اولان ضعف و پریشانیدن استفاده دن خالی قالمیه رق ممالکی بربر اسلاملردن استردادده باشلامشیر ونهایت نه اسلاملردن ، نه ده حکومتلردن اثر بر اقامشردی . فرنکلرک پنجه استردادینه دوشن اک صوک مملکت (غرناطه) ایدی . بومملکت ۶۲۹ سنه هجریه سندن اعتباراً (یوسف بن نصر) ه منسوب (بنی نصر) خاندانی امراسنک دست حاکمیتلرندده بولمش و بونلردن یکرمی بش ، اوتوز قدر ذات مقام حاکمیته کلش ایدی . اسپانیوللر ۸۹۷ سنه هجریه سنده بو خاندانک صوکنجیسی اولان (ابوعبدالله محمد بن علی) زماننده بومملکتی خاتمه فتوحات اولمق اوزره استرداد ایتدکلرندن مشار الیه طریق فراری اختیار ایتمش و بو حاکمیتک ییقلامسی ایله اندلس قطعده سنده آرتق حاکمیت اسلامییه کاملاً خاتمه ویرلمش ایدی .

دولت فاطمیه

۲۹۷ سنه سندن ۵۷۷ سنه سنه قدر

مغربده شیعیلک

شام امویلری ایله عباسیلر زماننده وبالخاصه (منصور) ، (رشید) ، (متوکل) ک دورلرنده کوردکلری تنکیلات خوتریزانه اوزرینه ممالک اسلامییه نک اطراف بعیده سنه مهاجرت ایدن علویلردن (ادریس بن عبدالله بن حسن) غرب ، یعنی

فاس قطعہ سنی مقرر ہجرت اتخاذا ایتمش ایدی . (ادریس) (منصور) ک بیعتی احراز ایدن (محمد بن عبداللہ) ک برادری ایدی . مشار الیہ اول امرده عباسیلرہ تابع اولان مصرہ کلہرک اورادہ خنیماً بر طاقم شیعیلر ایلہ کوروشدکن صکرہ شیعی اولان پوستہ واستخبارات رئیسک رفاقتیہ رشیدک دور خلافتی اثناسندہ مغربہ واصل اولمش واورادہ بولنان شیعیلر طرفندن کندیسنہ مظاهرات و بیعت ایدلمسیلہ فاس قطعہ سندہ ۱۷۲ سنہ سندن ۳۷۵ سنہ سنہ قدر اجرای حاکمیت ایدن (دولت ادریسیہ) بی تأسیس ایلمش ایدی . مع هذا بودولت حکمدارلری کندیلرینہ خلیفہ نامنی ویرمامشلردی . شعیلرک جدأ بیوک بر نفوذ واهمیت صاحبی اولملری ایسہ آنجق دولت فاطمیہ سایہ سندہ وقوع بولمش ایدی . بودولتہ (فاطمیہ) اسمنک ویرلمسی مؤسس و حکمدارلرینک حضرت فاطمیہ احفادنن اولملرندن نشأت ایلمش ایدی . مؤسس (عبیداللہ مہدی) یہ نسبتلہ بودولتہ (عبیدیہ) دخی اطلاق اولنور . اووقتہ قدر ، یعنی دردنجی عصر ہجری اورتلرندہ شعیلر (بنی بویہ) ملوکی سایہ سندہ شرقده دخی کندیلرینی کوسترمکہ باشلامشلردی .

بوییلر بغدادہ استیلا ایتدکلری زمان دولت فاطمیہ مغربده بیوک بر قوت احراز ایتمش ، مصرک فتحہ عزم ایلمش بولنیوردی . (آل بویہ) ک شعیلکہ تمسکلری و عباسیلرک خلافتی اصل ارباب استحقاقندن غصب ایتمش اولدقلرینہ دائر اولان اعتقادلری تأثیری ایلہ بعض رجال دولت (معز الدولہ) یہ خلافتک فاطمیلرہ ویاخود علویلرندن دیگرذواتہ نقلی توصیہ ایتمش ایسہ دہ دیگر ی بوفکرہ اعتراض ایدرک (معز الدولہ) یہ : « بوطوغری دکلدر . بوکون خلافتک صحتی تسلیم ایتدیکنک بر خلیفہ ایلہ یا شایورسک . آدملریکہ امر ایتسہک انی اولدورمکده تردد ایتزلر . چونکہ قتلنی حرام کورمزلر . حال بوکہ علویلرندن برینی مقام خلافتہ کتیریر ایسہک انک خلافتہ کرک سن وکرک آدملرک قانع اولہ جقسکز . خلیفہ سنک قتلکی امر ایدرسہ اوزمان آدملرک سنی اولدیرمکده تردد ایتزلر » مطالعہ سنی درمیان ایتدیکندن (معز الدولہ) بوکبی برعزمندن وازکمش ایدی [۱] .

ہر حالہ شعیلک شرقده بودولت سایہ سندہ بیوک بر شان و شوکت اکتساب ایتمش ایدی . بوییلر برچوق مراسم دینیہ شعیہ بی وازجملہ حضرت

(حسین) ك شهادتی مآتمی اخطار ایدن اون محرم مراسمنی احیا ایتدکن
 ماعدا [۱] خطبهده (عضدالدوله) نك اسمنی ذکرا تیمکه خلیفهنی اجار ایلمشردی.
 اسمی خطبهده خلیفه نك اسمنه تردیف ایدیلن ایلك ذات (عضدالدوله) اولمش
 ایدی . بونك نتیجهسنده ترکر ایه دیلملیلر آرسنده بیوك بر رقابت حکمفرما
 اوله رق سنیلر ایه شیعیلر بینده بر چوق فتنه وفسادلر یول آلمش ایدی .
 ترکر سنیلکک ، دیلملیلر ویا ایرانلیلر شیعیلکک ظهیری ایدیلر . ترکر شیعیلرک
 بعض مراسمنه وکندیلمینه بر قارشیلق اولوق اوزره بغداد اهالیسنی بعض
 بیراملری بر طاقم احتفالات و مراسم ایه کچیرمکه مجبور ایلمشردی [۲].

مصرده شیعیلک

شرقده بوضورتله شیعیلکک ظهوریله نفوذ کسب ایتسی دولت فاطمیهیه
 مصرک قتحنی و (مهدیه) ده بولنان مرکز خلافتک اورایه نقلی تسهیل
 ایلمش ایدی . ملوک فاطمیه نك نسبی مورخرجه مختلف فیه در . عباسیلره
 طرفدار اولانلر حضرت (حسین بن علی) یه اسناد اولنان سلسلهٔ تسبیلرینی
 بر نسب صحیح عد ایتمورلر . فقط بزم فکر مزجه خاندان مشارالیهک نسب
 علویسی صحیح اولسی مرجحدر . بوخصوصده حاصل اولان شههلر عباسیلر
 طرفدن انلری اهمیتدن دوشورمک ایچون صرف اولنان مساعی نتیجهسی اولوق
 اقتضا ایدر [۳].

مصریلر اسلامیتک ابدالرندن اعتباراً حضرت (علی) یه بیوك بر میل ایه
 مربوط اولشلر و حضرت (عثمان) ك حادثهٔ شهادتندن صکره جناب (حیدر) ك
 طرفدارلری کسلمشردی . مع ذلك مصریلر ده صکره شیعهٔ علویه ایه هیچ
 بر رابطهٔ فعایه ایه مربوط اولمامشردی . چونکه علویلر ایضاحات سابقه دن
 آکلاشلمدیغی اوزره اک اول عراق و فارس اهالیسنک مظاهرتنه مراجعت
 ایتشلر ایدی . ده صکره دولت عباسیه تأسس ایدوب ده (منصور) طرفدن
 علویلر تشکیل و (محمد بن عبدالله) قتل ایدیلنجه (منصور) ك تعقیباتندن
 قاچان علویلر دن اولوق اوزره مقتولک برادری (علی بن محمد بن عبدالله)
 مصره ککش و بوراده خلقی کندی خلافتنه دعوت ایتمکه باشلامش ایسه ده [۴]

[۱] ابن الاثیر ۲۱۶ ج ۸ [۲] ابن الاثیر ۶۵ ج ۹ [۳] مقریزی ۴۲۹ ج ۱

[۴] مقریزی ۴۲۸ ج ۲

چوق کچمکسزین دردست اولنوب (منصور) ه کوتورلمش ودها صکره نه اولدینی معلوم اوله مامش ایدی .

بغدادده کی خلفانک شیعیلکه قارشی شدتلی ویامساعحه کار طاوارنملرینه کوره مصرده کی شیعه علویده ده کاه قوتلی ، کاه ضعیف اولیوردی . وقتا که شیعه دشمنی اولان (متوکل) مقام خلافته کلدی ، مصر والیسنه بر امرنامه یازدهرق (ابو طالب) خاندانه منسوب نه قدرذوات وارایسه مصردن اخراجلرینی امرایتمش ، والی ده ۲۳۶ تاریخنده بو امری اجرا ایلمش ایدی . مصردن اخراج اولنان علویلر اولا عراقه ، اورادن ده مدینه یه کوندرلمشلردی . مصرده قاله بیلن علویلر ایسه کوشه اختفایه چکلکهکه مجبور اولمشلردی . چونکه (متوکل) ک والیرلی متبوعلرینک انظار توجهنی جلب ایتمک ایچون شیعیلکه پک بیوک بر نفرت وعداوت کوسترهدک علویلری تعقیدن کیری طورمامشلردی .

روایته کوره عسکردن بری ضرب جزاسنی مستلزم بر جرم ارتکاب ایتدیکندن اوزمانک مصر والیسی بولنان (یزید بن عبدالله) عسکرک ضرنی امر ایتمش ایدی . مجرم والی یه : « حضرت (حسن) و (حسین) باشی ایچون ! » دیه رک یالوارمغه باشلا نجه احفاد حضرت نینک ذ کړندن حدت ایدن والی بالعکس اوتوز دکنک فضله اورملق صورتیله تشدید جزاسنه مسارعت ایلمش ایدی . فقط دها غریبی شوکه کیفیت برید ریسی طرفدن خلیفه (متوکل) ه عرض اولنجه بو دفعه (متوکل) اولاد کریمه نبی یه التجا ایتدیکندن طولایی فضله طایاق بین عسکره یوز دکنک دها اورلمسنی امر ایتمش ایدی . خلیفه سنک بو حسیات کینپورانه سندن جسارت آلان بو والی علویلر حقنده شدتلی تعقیباتده بولنه رق طرفدار صاحبی اولان بر علوی بی بتون عالمسی خلقی ایله دردست وعراقه سوق ایتدیکی کبی طرفدارلرینی ده طایاق آلتنه آلمش ایدی .

دها صکره (متوکل) ک اوغلی (منتصر) ۲۴۷ سنه سنده مقام خلافته کلنجه علویلره کوی التزاماتی ویرلامسی ، علویلرک آتہ بیناملری ، فسطاطن مصرک هیچ بر طرفه کیتملرینه مساعده ایدلامسی ، بر کوله دن فضله کوله صاحبی اولاملری وبر علوی ایله اهالیدن بری آرسنده بر دعوی تحدرت ایدر ایسه خصمک بینه ودلیل ابرازینه مجبور اولمقسزین علوی عامینده کی ادعاسنک قبول

اولمسی لزومنه دائروالینسه اوامر مخصوصه کوندرمش ایدی. بونک نتیجه سنده علویلر پک بیوک حقسزلقلره ، اذی وجفالره دوجار اولمشلردی .

اصلاً ترک اولان واعتقاد و مسلکجه خلیفه عباسی کبی حال و اطوارده بولنان (احمد بن طولون) ۲۵۴ سنه هجریه سنده مصرده کسب استقلال ایدنجه بودخی علویلره آثار خصومت کوستردک تحقیر و تنکیلارندن چکنامش ایدی . فقط مصرده (بنی طولون) حکومتی ایله بغدادده کی دولت عباسیه ضعیف دوشوبده (آل بویه) دولتی کسب نفوذ و قوت ایدنجه مصرده کی شیعیلر یواش یواش حیات و قوت کسب ایتمکه باشلامش و ملوک فاطمیه دن (معزالدین الله) ک اردوسی سچلیالی سردار (جوهر) ک قومانداسی آلتنده ۳۵۶ سنه سنده مصرک فتحه کلدیکی زمان شیعیلکی قبوله افکار عمومیه ده بر استمداد حاصل اولمش ایدی . بناء علیه (جوهر) بیوک بر سهولت ایله مصری فتح ایدرک علویلر نامنه خطبه او قومش و عباسیلرک سنجانی یرینه علویلره مخصوص رایت ظفری رکز و قاهره یی تأسیس ایتمش ایدی . اقدیدی (معزالدین الله) قاهره یه کله رک بورای مقرر سلطنت اتحاد ایباش ایدی .

مصرده اجرای حاکمیت ایدن فاطمی خلفانک عددی اونه بالغدر . بودولنک افریقیه ده تأسسندن اعتباراً مصرده اقتضای حاکمیتته قدر موقع اقتداره کلن خلفانک عددی ایسه اون درت اولوب حاکمیتاری ۲۹۷ سنه سندن ۵۶۷ سنه سنه قدر دوام ایتمش و بونلردن صکره مصر حکومتی ایوبی کردلره انتقال ایباش ایدی .

دولت فاطمیه نك مسلك سیاسی

دولت فاطمیه اموردینه دن ماعدا دولت عباسیه نك طرز حکومت و اداره سنی تقلید ایدن سائر حکومت اسلامیه دن بری ایدی . یالکز امور دینیه ده شیعی مذهبنی ترویج و خاندان علوی یه منسوب اولان ذواتی بالخاصه حمایه و تعظیم ایتمش ایدی . ملوک فاطمیه دن (عزیز بالله) ک وزیر (یعقوب بن کلس) (معزالدین الله) ایله اوغلی (عزیز بالله) دن تلقی ایتدیکی احکام فقهیه یه دائر (صحیح بخاری) کتابنک نصف هجمنده بر فقه کتابنی تألیف ایباش ایدی که بوکتاب فرقه اسماعیلیه نك فقهنی احتوا ایتمکه ایدی . دولت فاطمیه بومذهبک

اسلام لر آر سنده انتشار و تعممی ایچون فوق العاده صرف مساعی ایتمش ایدی . حتی بالذات وزیر مومالیه فقها ، فضاة وادبان متشکل بر حلقه تدریسه بو مذهبی طلبیه او قودوردی . دولت فاطمی هده احکام فقهیه به مرجع تشکیل ایدن وزیر کتانی قاهرده عمر و جامعه صوره تدریس اولتیوردی . وزیر حلقه تدریسه دوام ایدن ۳۵ فقیه معاشلر تخصیص ایدلش ایدی . بو فقیهده احراز مهارت ایدنلره عطیله ، مکافاتلر و یریلوردی . (جامع ازهر) ک یانی باشنده بو فقیهده مخصوص بردارالتدریس انشا ایدلش ایدی . بورادن اجازت نامه آلانلر قاطرلره بیدیریلهرک اعزاز و تلتظیف اولتیوردی . علوم شیعیه نك تدریسی ایچون سرایلرده دخی بر طاقم مدرسلر تعیین ایدلش ایدی . هپ بو وسائط شیعیلک تقویه سی ایچون اختیار اولمش ایدی . چونکه ده اول بیان ایتدی کمز اوزره اسلامیتده دیانت ایله سیاست برلشمش اولدیغندن شیعیلک تقویه سی بودولتک حاکمیت مادیه سنی تقویه و تحکیم ایتک دیمک ایدی .

وزیر مومالیه فی الاصل یهودی ایکن اسلام اوله رق دولت مشارالیه نك خدمته کیرمش و ایضاحات آنه دن آکلاشلدیغی اوزره بودولتک تأیید حاکمیتی اوغورنده پک بیوک خدمت لرده بولمش ایدی . (یعقوب) خسته اولدیغی زمان خلیفه (عزیز بالله) کندیسی زیارت ایدهرک اکا : « حیاتکی قورتارمق ایچون بتون ملکمی فدا ایتمکه حاضر م » دیمش ایدی [۱] . خلیفه نك بو سوزی بو وزیرک دولته نه قدر بیوک بر اهمیت صاحبی اولدیغی کوستیر .

بتون خلفای فاطمیه کندی مذهب لرینی نشر و تعمیم ایچون بو یولی کمال اعتنا ایله تعقیب ایتشلردی . مشارالیه (عزیز) ایله (حاکم بامرالله) کتب شیعیه نك مطالعه و استتساخی ایچون قاهرده بر طاقم کتبخانه لر ، دارالاستنساخ لر تأسیس ایتدی کلری کبی [۲] ۴۱۱ سنه سنده مقام خلافته کلن (ظاهر) دخی فقه شیعی بی تأیید ایتک مقصدیله مصرده نه قدر سائر مذاهب فقهاسی واریسه جمله سنی مذکور قطعه دن اخراج و اجلا ایلش ایدی . (دعائم الاسلام) کتابی ایله (مختصر الوزیر) کتابی حفظ ایدنلره بر مکافات تقدیه تعیین ایدلش ایدی [۳] . دولت فاطمیه نك میرانلره متعلق احکام فقهیه سنه کوره میراث ذوی الارحامه انتقال ایتدیکندن بر آدمک بر قیزیندن بشقه وارثی بولماز ایسه میراث بو قیزه

[۱] ابن الاثیر ۳۲ ج ۹ [۲] کتاب بزرگ اوچنچی جلدی [۳] مقریزی ۳۳۵ ج ۱

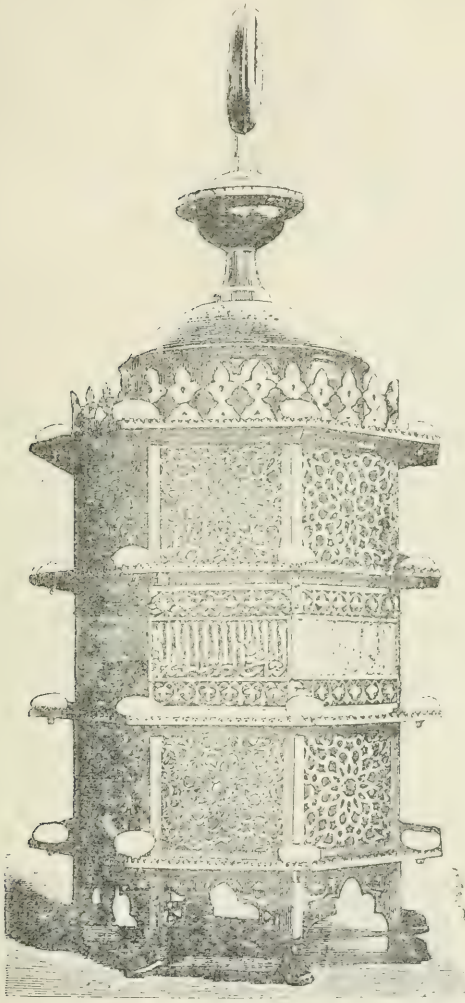
عائد اولور [۱]. بو قاعده فاطمیلرک خلافته حق وراثتلی نتیجه سی ایدی . چونکه کریمه نبی حضرت فاطمییه منسوب ایدیلر . حضرت فاطمه ایسه میراث پیغمبریده یکانه وارث ایدی .

دولت فاطمیہ نك كچيرديكى دورلر

دولت فاطمیہ دولت عباسیہ نك كچيرديكى دورلره مشابه اوچ دور کچیرمش ایدی . دولت عباسیهده تأثیر و نفوذ اک اول عربلر ایله ایرانلیلر آراسنده مشترک ایکن دها صکره ایرانلیلره و متعاقباً ترکرلره نصل انتقال ایتمش ایسه عربلر ایله بربریلرک همتی ایله تأسیس اولنان دولت فاطمیهده دخی نفوذ و حاکمیت ابتدالرده عربلر ایله بربریلر آره سنده مشترک اوله رق بر مدت دوام ایتدیکی حالده بالاخره بربریلره و بونلردن ده ترکرلره کچمش ایدی .

آفریقای شمالیده مقیم و عربلر کچی بر چوق قبائلدن متشکل اولان بربریلر جنک آور عناصردن ایدیلر . ایرانلیلر شیعه یه شرقده نصل مظاهرت ایتمشر ایسه بونلرده غربده شیعیلره مظاهرت ایتشلردی . اسلاملر بونلری دائره اطاعته آنجه یه قدر پک چوق مشاق و مشکلاته اوغرامشلردی . بربریلر اون ایکی دفعه ترک اسلامیت ایتمشر و هر دفعه سنده اسلاملره هجوم ایتشلردی . بونلرک اسلامیتی آنجق برنجی عصری هجری اواخرنده (موسی بن نصیر) زماننده پایدار اولمش ایدی . عرب اولمیانلر حقنده فرط تعصبلرندن طولانی امویلر علیهنده عمومی برکین حاصل اولدینی زمان بربریلر امویلره اعلان عصیان ایله طلب انتقام ایدن اقوام صرهنه کچمشلردی . دولت امویهنک انقراض و زوالی بونلری ممنون ایتمش ایسه ده بونام ایله بر دولتک اندلسده تکرار تشکلی کندیلرینی دلکیر ایش ایدی . بناء علیه اندلسده دولت امویهنک تشکلی او زرینه محضا ملیتپرستلیکنه بر ضربه انتقام اولمق اوزره امویلرک پاره سی ایله کچینلردن ماعدا بتون بربریلر اسلامیتی براقه رق خرسیتیانلی قبول ایتمشلردی . امویلرک بونکله برابر شوراسنی اعتراف ایتلی درکه هندستان و چینه قدر آسیانک اورتلرنده اسلامیتک انتشارینه ترکرلر طرفندن نصل بیوک همتلر صرف اولمش ایسه آفریقا قطعه سنک اورتلرنده اسلامیتک انتشاری ده بربریلرک همتی ایله

وقوع بولموش ایدی . چونکہ بربریلر اسلامیتی صورت قطعیهده قبول ایتدکن صکره مملکتارینک ماوراسنده آفریقای غریبیده فتوحاته قویولدقلرندن بو فتوحات اثناسنده اورالرده اسلامیتی نشر ایشلردی .

قاهرده برونز دن معمول اسکی برجامع قندیلی

دولت فاطمیه مغربده حکمران اولدقجه عموم بربریلر وبالخاصه (کتامه) ، (صنهاجه) ، (هواره) قبائلی اکا مظاهرت ایتکده ایدیلر . بونلر اوچنجی عصر هجری اواخرنده (عیبدالله مهدی) طرفندن دولت فاطمیه نك تأسیسنه تشبث

اولدینی زماندن اعتباراً بودولتک اک بیوک ظهیرلری ایدیلر . مشار الیه ۲۹۷ سنه هجریه سنده دولتی تأسیس و تحکیم ایدنجه اک مهم منصب حکومتی بربریلره تفویض ایتمش ایدی . بربریلر ۲۲۲ سنه سنده موقع حاکمیته کلن مشار الیهک اوغلی (قائم بامرالله) ایله ده صکره ۳۳۴ سنه سنده جالس سریر سلطنت اولان (منصور بنصرالله) و ۳۴۱ سنه سنده مقام خلافت کلن (معزالدین الله) دورلرنده دخی دولتک اک مهم مأموریتلرینی اشغالده دوام ایدرک دولت فاطمیهک بتون مغرب قطعه سنی استیلا ایتسنه و عباسیلره اورالرده هیچ بر حاکمیت بر اقلدماسنه معاونت ایشلردی . فاطمیلر سالف الذکر (معزالدین الله) دورنده مصر قطعه سنی فتح و قاهره دی تأسیس ایدرک پایتختلرینی بو یکی شهره نقل ایشلردر .

۳۶۵ سنه هجریه سنده زمام سلطنت (معز) ک اوغلی (عزیز بالله) ه انتقال ایدنجه بو ذات عباسیلری تقلید ایتک ایسته یه رک ترک و دیلمیلردن بر چوق آدم طوبلامش وانلری ترقی ایتدیردک معیت خاصه سنه آلمش ایدی . احتمال که مشار الیه بربریلردن قورقدینی ایچون بو واسطه یه مراجعه لزوم کورمش ایدی . آنجق چوق زمان کچمدن بربریلر ایله ترکلر آره سنده بیوک بر رقابت ، بیوک بر حسدکارلق حکمفرما اوله رق (عزیز بالله) ک وفاتنه قدر دوام ایتمش ایسه ده مشار الیه دن صکره مقام سلطنته کلن (حاکم بامرالله) بربریلرک دولته ایفا ایتدکاری حسن خدمتلی نظر اعتباره آله رق انلری کنديسنه تقریب و مناصب دولتی تکرار انلره تودیع ایتمش ایدی . بربریلر بربری اولان (ابن عمار کتیمی) نک کنديلرینه رئیس تعیین ایدلسنی طلب ایتدکلرندن مومالیه دولت مذکورده نک مناصبه کوره وزارت معادل عدایدیلن (وساطت) مقامنه تعیین ایدلمش ایدی . فقط چوق کچمدن بربریلر (ابن عمار) ی ترک ایدرک مناصب عالیه اشغالنه هوسکار (برجوان) نامنده اصلی سچلیالی بر رئیس لرینک اطرافنده طوبیلا نیشلردی . (برجوان) بربریلر ایله (ابن عمار) ک آره لرینی بوزهرق بریکنک منصب و ساطتی بزاقوب بر طرفه چکله سنه چالیشدقن صکره کنديسی بومقامه کچمش و فقط مقام اقتداره کایر کلز بربریلر یینه ترکلر ایله دیلیلرلی ایلری سورده رک انلری سرای خلافتده کی مأموریتلره تعیین ایشل ایدی . (حاکم) نصلسه ابن عمار ی قتل ایتکی قوردیغندن کرک مومالیهی و کرک پدر و بیوک پدرینک رجال حکومتدن

بر چوقلرینی اعدام ایتدیرمش و بونک نتیجه سنده ترکار کسب قوت ایتدکلری .
 حالدہ بر بریلر بالعکس ضعیف و پریشان دوشمشلردی .

(حاکم) ک وفاتندن صکره ۴۱۱ سنه هجریه سنده مقام سلطنته کلن اوغلی
 (ظاهر لاعزاز دین الله) ذوق و صفایه ، سفاهت و اسرافه پک زیاده میل ایتمکه .
 برابر ترکلره و عموم شرق اهلایسنه دها زیاده التفات و توجه کوستردیکندن .
 بر بریلرک ضعف و پریشانیسی بودورده بر قات دها آتمش ایدی . والدهسی .
 سیاه بر جاریه اولان (مستظهر) ظاهر دن صکره ۴۲۷ سنه سنده کرسی خلافته
 جالس اولنجه بونک والدهسی هم جنسی اولان زنجیلردن معیتنه بر چوق آدم
 آلهرق اطرافنده بیک قدر سیاهی طوپلامش ایدی . دیگر طرفدن اوغلی ده
 معیتنه ترکلردن بر چوق آدم آلدیغندن دولتک عسکری بری ترک ، دیکری
 سیاهی اولمق اوزره یکدیگرینه رقیب و دشمن ایکی بیوک فرقه یه آیرلمش ایدی .
 هر فرقه نفوذ حکومتی یالکز کندی نفسنه حصر ایتمک ایستدیکی ایچون
 آرالرنده کی رقابت کوندن کونه کسب شدت ایلهرک بیوک بر اختلال عسکرینک
 ظهورینه باعث اولمش ایدی . بو اختلال ائناسنده خلیفه تسکین شورشه مقتدر
 اوله مدیغندن شام قطعه سندن امداد طلب ایتمش و بونک اوزرینه اصلی ارمنی
 اولان امیرالجیوش (بدرالجالی) سوریه دن مصره کلهرک بتون رجال حکومتی
 قتل ایتدکدن صکره مصرده ارمیلردن عسکر تشکیل ایلش ایدی . بو تاریخدن
 اعتباراً مصر عسکری علی الاکثر ارمیلردن متشکل بولنوردی . بر بریلر ایسه
 نفوذلرینی بسبتون غائب ایدرک عادی رعایادرکسنه دوشمشلر وابتدالرده دولتک
 اعظام رجالی واک بیوک مظاهری اولمق اوزره کجینیرلرکن بودوردن اعتباراً
 موقع حاکمیتده هیچ بر تأثیرلری قالمش ایدی [۱] .

بودورلر ائناسنده سلچوقیلر عراق و فارس قطعه لرینی قبضه تسخیرلرینه
 آمش ، آل بویه دولتی منقرض اولمش ، اورالرده شیعیلر ضعیف دوشمش ،
 سلچوقیلر کوله منلری و قوماندانلری اولان آتا بکلری ولایتلره والی تعیین
 ایتدکدن صکره بونلرده برر برر اعلان استقلال ایلش بولنیوردی . شامده
 او آتا بکلردن اولان (نورالدین زنگی) اجرای حکومت ایدیوردی . مشارالیهک
 معیتنده بولنان بر قاچ جنک آور کردلردن اولمق اوزره (نجم الدین ایوب) ،

و برادری (اسدالدين شيركوه) ناملرنده ايكي قوماندان وار ايدي كه بوزلر اقتدار و شجاعتلريله آتا بلك زرنده الكيوكسك مقاملري استعمال ايتمكدلر ايدلر .
مصرده كي خلافت فاطميه او ائشاده ، يعني ۵۵۵ سنه سنده غايت تدبيرسز ،
اقتدارسز اولان (عاضد بن يوسف) د انتقال ايتديكندن خايغه نك شو عصف
واققدارسز ليكندن استفاده ايدن وزرا نفوذ حاكميته يكديكيرينه رقيب كيسيله رك
مملكتي بسبتون تجريب ايتدكاري حالده خليفه بوكا قارشى بر شى يامغه
مقدر اوله ميوردى .

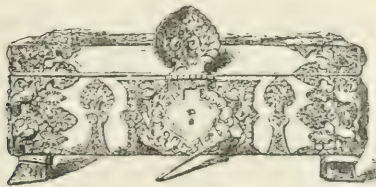
بووزرا جمله سندن ايكن رقيب لرينه قارشى طورده ميهرق موقع و نئوذي
رئب ايدن (شاور) اسمنده بر وزير امداد و معاونت طلب ايتمك اوزره
(نورالدين زنگي) يه بالائيجا خصمي اولان ديكير بر وزيرك علمنده مظاهرتي
استرحام ايش ايدي . (نورالدين زنگي) وزيرك بوالتجاسني بتون مصر قطعه سني
قبضه نسخيرينه دوشورمك همچون بر فرصت عد ايله ديكندن امداد اولمق
اوزره (اسدالدين شيركوه) ك قومانداسنده كوله منلردن متشكل بر قوه
عسكريه و يرديك بو سايله ده وزارتي (شاور) د استرداد ايتديرمش و تكرار
موقع وزارت ه كلن (شاور) مصرك نك خراجني (نورالدين) د ويرمكه
باشلامش ايدي .

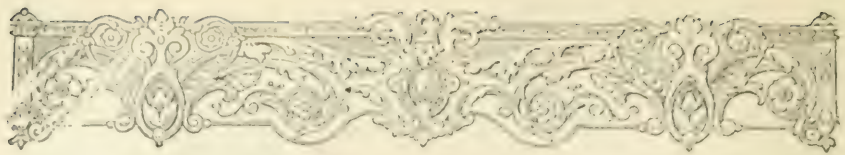
'ووقته قدر اهل صليب محارباتي پك شدتلي بر شكل آلمش بولنيوردى .
بو محاربات (نورالدين) ك مصرك امور و خصوصاتنه دها زياده مداخاله سنه
خدمت ايتمش ايدي . (نورالدين) ك مصرده كي وكيلى (شيركوه) ايدي .
بونك برادر زاده سي اولان و (صلاح الدين ايوبي) ناميله دها صكره بيوك بر
شهرت آلان (يوسف بن نجم الدين) عمجه سنك رفاقنده بولمقده ايدي .
بناء عليه ۵۶۴ سنه هجره سنده (شيركوه) ۶۰ صرده وفات ايدنجه منصب
نيابته (صلاح الدين) كچمش ايدي .

مراتب عاليه مياال بر فطرت خارقه ايله مفطور اولان (صلاح الدين)
وزارت مقامنه معادل بولان نيابت موقعنه كچوب ده خليفه نك اداره امور
دولتده كي ضعف و عجزي كورنجه مصر قطعه سني اميري (نورالدين) د دكل ،
كندی نسنه تابع بر حكومت يامغه عزم ايتمش ايدي . بناء عليه (عاضد)
وفات ايدر ايتمز (صلاح الدين) همان زمام حكومتي اله آله رق قاهرده خليفه

عباسی نامنہ خطبہ او قومش ، مصر حکومتک مذهب رسمیندی ده شیعیلکدن سنیلکک تحویل ایش ایدی . اهل صلیب احوالی اوصردلرده بیوک بر اهمیت کسب ایش ایدی . (صلاح الدین) بونلره قارشى تاریخک اک مهم صحائفه کچن بر چوق پارلاق محارباتده بولنهرق تجاوزلرینی دفع ایش وقصدی اللرندن الهرق شام وسائرده توسیع حاکمیت ایش ایدی . مشار الیهک تأسیس ایتدیکی دولت ایوبیه جنساً کرد ومدهباً سنی ایدی . بونلرک زماننده مصر قطعہسى عباسیلرک یالکز حاکمیت دینیهسنه عودت ایش ایدی .

کرك (صلاح الدین) ، کرك دها صکره کندی اقرباسندن موقع اقتداره کلنلر اودورده نجاری اولان عادت وجه ایله عسکرلرک پک چوق ترک وچرکس آدلقلندن مقدارلری کوندن کونه چوظالان بو عنصرلر نهایت نفوذ حکومتی اله آلهرق سلطنته کوز دیکمشلردی . دولت ایوبیه ضعیف وپیشان دوشونجه بونلر اعلان استقلال ایشلر وکوله من دولتلری نامنی آلان ایکی حکومت تشکیل ایشلردی . برینه (ممالیک یجریه) ، دیکرینه (ممالیک برجیه) ناملری ویریلن بو ایکی دولتک برنجیسی ۶۴۸ سنه سندن ۷۹۲ سنه سنه قدر و دیکری ۷۸۴ سنه سندن ۹۲۳ سنه سنه قدر اجرای سلطنت ایش ایدی . هرا یکیسی بغدادده مقيم خلیفه عباسینک حاکمیت دینیهسنه تابع ایدی . تاتارلر ۶۵۶ سنه هجریه سنده بغداده استیلا ایله خلیفه عباسی (مستعصم) ی قتل ایدنجه عباسیلردن برحیات قالانلر بغداد دن فرار و سلاطین ممالیک بجریه دن (ظاهر بیبرس) ک دور حاکمیتده مصره التجا ایدرک سلطان سلیمک مواصلته قدر اوراده قالمشردی .

مِغُولُکْ ، یَلْخُیْ نَانَا زَوْکْ

مملکت اسلامیہ نک اضمحلالی

۶۰۲ سنہ ۱۹۱۷ء چنگیز خاںک ظہورندن ۸۰۷ سنہ ۱۳۰۵ء
تیمورلنگک وفاتہ قدر

آلتنجی عصر هجرینک انقضاسنه قدر مملکت اسلامیہ آرتق کاملاً انقسامه . اوغرامش ایدی . خلافت عباسیه دخی اطرافده کمال استقلال ایله اجرای حاکمیت ایدن ملوک ، سلاطین و امرانک تأیید حاکمیتلرینه معنوی بر خدمت ایفا ایتمک ایچون اسماً ابقا ایدلش ایدی . یوقسه حد ذاتنده او قدر ضعیف دوشمش ایدی که او یله بر منفعت نامنه طوائف ملوک طرفندن ابقاسنه معاونت ایدلمسه ایدی کندی کندینه طوره بیهجک قدرته مالک دکلدی . مملکت واسعة اسلامیہ اوچ ملتک دست حاکمیتده بولنیور ایدی . سانکه بونلر او قوجه مملکتی آرهلرنده تقسیم ایتمشلردی . انلردن برنجیسی شرقده ترک سلجوقیلری ایله قوماندانلری ، ایکنجیسی مصر و شام قطعه لرنده کرد ایوبیلری ، اوچنجیسی ایسه مغرب و اندلسده بربریلر (دولت موحدین) ایدی . یمن و سائرده برطاقم اوفاق امارتلردن ماعدا عربلرک هیچ بر نفوذ سیاسیلری قالمش ایدی . دولت اسلامیہ نک حدودده بولنان دشمنلری ممالک اسلامیہ ده حکمفرما اولان بو انقسامات سیاسیہ یی ، بو ضعف و پریشانی کورنجه شمال ، غرب و شرقدن همان اوزرینه هجوم ایتمشلردی . نهب و غارت ایچون ممالک اسلامیہ یه شمالدن تجاوز ایدن کر جیلر ایله ارمیلر و آلانلر چوق دفعه اون بیکلرجه جنک آوردن متشکل بیوک بر قوت ایله اذربایجان ایله جوار اولان سائر ممالکی کسوب ییچهرک دهها اول عربلر ابتدای دولت لرنده یاپدقلری کبی کندی مملکتلرینه بر چوق اموال غنائم ایله برابر تیغ غدارانه لر یله مقتول اولانلردن .

ماعداً اون بیکی متجاور اسلام اسیری ایله عودت ایلرلردی [۱] . مع هذا
 بو اقوام ممالک اسلامیہ نیک هیچ بر طرفنده حقیقی فتوحات اجراسیله حکومت
 تشکیلنه آسبث ایتمامشلردی .

غرب طرفندن ایسه اهل صلیب اولان اوروپالیلر مقبر عیسانی اله کپیرمک
 کچی بر مقصد دینی ایله مهاجمانده بولنمشلردی . بونلر ممالک اسلامیہ یی فتح
 واستملاک ایتمک ایستیورلردی . اهل صلیب برمدت فلسطین ایله سوریه نیک برقسمنه
 وقدهسه استیلا ایتمشله ایسه ده آرلرنده حاصل اولان اختلاف ونفاقدن طولایی
 ده ایلری یه کیده مامشلردی . یوقسه اتفاق ایله حرکت ایتمه لر دی سائر لر دی ده
 فتح ایلیه جککلردی . اوصرده (صلاح الدین ایوبی) مشهور اولان شجاعت
 واقدامی ، ذکا ودهاسی ، حسن تدبیر واداره سیله صلیبیونک اوکنه چیقهرق
 انلری مغلوب واللرنده بولنان ممالکی استرداد ایتمش و ۵۸۳ سنه سنده انلری
 قدسندن ده اخراج ایلمش ایدی . صلیبیون بوتاریخندن اعتباراً هیچ بر قوت
 وتأثیر کوستره مامشلردی .

ممالک اسلامیہ شرقندن ده تاتار ویا مغوللرک طغیان استیلا ووحشتلرینه
 معروض اولمش ایدی . حال بداوتنده قوت بدنه و اوصاف جنک آوارانه یه مالک
 اولان مغول قبائلی (چنگیز خان) کچی ظالم و خونریز بر قوماندانک معیتده
 اولدقلری حالده یدنجی عصر هجری ابتدالرنده آسیانک اورتلرندن ممالک اسلامیہ یه
 هجوم ایدرک ممالکتک اقصای حدود شرقیه سنندن عراق قطعسه سنک حدود
 غربیه سنه قدر هریری آل قانہ بویامشله ، هر طرفنی بر خرابه زاره چور مشلردی .
 او ائناده ممالک اسلامیہ ارباب طغیانک صولت فاتحانه لرینی قیره بیله جک
 (صلاح الدین) کچی بیوک آدملردن خالی ایدی . (چنگیز خان) هندستان
 وچیندن دخی بر چوق ممالک فتح ایتمش و تشکیل ایتمیکی مملکتک وسعتی
 ۴۰۰،۰۰۰ میل مربعه بالغ اولمش ایدی .

مغوللر

سیریانک جنوبنده (باقال) کولنک اطرافنده مقیم تاتار قبائلندن بری
 "اولان مغوللرک تاریخی صوک درجه مجهول ومبهمدر . مغوللر (چنگیز خان) ک

طغیانہ قدر عالم مدینتدن بعید قالان او ممالکتلرده سائر قبائل بدویہ کچی غزو و غارت ، صید و شکار ایله وقت کچیردکلرندن شایان اهمیت هیچ بر وارلق کوسترماملشردی . حتی (چنکیز خان) ک زماننده دخی بونلرک مقدارلری ۴۰,۰۰۰ چادردن عبارتدی . هر چادرده حد اعظم اولمق اوزره اون نفوس بولندیغی فرض ایتسهک بیله انلرک مقداری ۴۰۰,۰۰۰ دن فضلہ طوماز . ایشته (چنکیز خان) مغول بدویلرندن مقدارلری بو قدر آز اولان بر خلق ایله جوارده بولنان ممالک معمورهیه طغیان ایدرک ده اول عربلر جزیره العربدن اطرافه نصل انتشار و اون بش ، یکرمی سنه ظرفنده روم و فارس ممالکنه نصل استیلا ایتشلر ایسه بونلرده اولیه آز بر زمانده او ممالک معمورهیه قبضه استیلا و تسخیرلرینه کچیرمشلردی . هر ایکی حالده بداوت مظفر اولمشدی . چونکه اسلامیتک ظهوری صدرلرنده روملر و ایرانلیلر نصل مدینتک رفاهیت و راحتنه قاپیلهرق نفاق و شقاقه دوشمشلر ایسه اسلاملرده (چنکیز) ک ظهوری زمانلرنده اولهجه آرایش مدینته قاپش و اختلافات و انقساماته اوغرامشلردی . معلوم اولدیغی اوزره تاریخ بر تکرردن بشقه بر شی دکلدی .

چنکیز خان — چنکیز خانک پدری تاتار خانان اعظمنه تابع اون اوچ قبیلهک امیری ایدی . ۵۴۸ سنه هجریه سننده تولد ایدن چنکیز خان (تموجین) نامی ویرلمش ایدی . بو تاریخدن اوندرت سنه صکره پدری وفات ایتدیکندن زیر اداره سننده بولنان قبائل امارتی اله کچیرمک فکریله (تموجین) ی صغر سندن طولای هیچ صایه رق طریق تمرده صا بمشلردی . (تموجین) کوچک یاشنده بیله جسور و خوزریز بر مخلوق ایدی . تمرده واقی کورور کورمز درحال آدملرینی طوبلادی ، متمرذلری مغلوب وامرینه منقاد ایلدی . بویلاک موفقیت اوزرینه هر کس کندیسندن قورقغه باشلامدی . مع هذا (تموجین) خانان اعظمک امدادندن مستغنی اوله مامش ایدی . خانانک معاوتیله پدرینک موتغنی احراز ایلدکن صکره خانانک قیزی ایله ازدواج ایتدی .

دوره صباوتی اسبسوارلق ، تیراندازلق ، هر نوع جنگ آورلکده ممارسه ایله کچیرمش اولان (تموجین) اساساً قوه بدنییه مالک ، جسور ، آچلق ، صوسزلق ، صغوق و سائر مشاق و متاعبه متحمل بر مخلوق ایدی . عین اعتیاداته آلیشمش اولان آدملری کندیسنه بیوک بر صداقتله منقاد اولمشلردی .

(تموجین) ك خاقان اعظم قیزی ایله ازدواج و دیگر امرانك فوقدمه بر موقع احراز ایتمی سائر مغول امراسیله رجال دولتک نظر حسدلرینی جلب ایتدی . (تموجین) بونی حس ایدرك امرأ و رجال دولت ایله خاقانك آرهسی بوزمغه موفق اولدیغندن امرأ خاقانه قارشى اعلان عصیان ایلدیله . خاقان امرایه قارشى مغلوب دوشمکه (تموجین) قآن پدرینك امدادینه یتشهرک

چین - عرب طرزنده برونزدن معمول پروازو

پیشان اولان تاج و تختی تکرار کندیسنه اعاده ایلدی . (تموجین) خاقانك دشمنلرینه قارشى فوق العاده وحشت و خونریزك استعمال ایتشدی . یتش قدرینی قاینار صو قازانلرینه دیری دیری آتهرق اتلاف ایلدی . بوافعال وحشت و خونریزانه قآن پدرینی کندیسندن اورکو یتش ایدی . (تموجین) بو حالی حس

ایدنجه کوزللك ايله تلافی ایتمک ایستدی . آنجق بویولده واقع اولان مساعی منتج موفقیت اوله مدی . آرده کی اختلاف طرفین بینده محاربه یه منجر اولدی . نتیجه ده (تموجین) غالب کله رک مغول کرسی سلطنته جلوس ایستدی .

(تموجین) ده صکره اجرا ایتدیکی بر قاچ محاربه ده احراز مظفریت ایلدیکنن مغول امراسی آرهنده بیوک بر نفوذ کسب ایستدی . امرای مغولستانده (سلانغا Selenga) نه ری کنارنده عمومی بر اجتماع عقد ایدرک حکمدار لغنی آلیشلادیلر . (تموجین) بو اجتماعه غایت بلیغ بر نطق ایراد ایتدکن صکره سیاه بر کچه اوزرنده اوطوره رق امرانک تبریکاتی قبول ایستدی . بو کچه او آندن اعتباراً مغوللرجه آثار مقدسه دن صاییلدی . بو اجتماع اثناسنده ارباب نفوذدن صلاح حال ايله مشهور بر آدم (تموجین) ه کله رک شو خطابده بولندی : « حکمدار ! نه قدر قوتلی اولورسه ک اول ، بو قوت اللهک بر اثر احسانیدر . الله سنک یاردیمیک اوله جق وهر ایشده سکا موفقیت بخش ایده جکدر . صاقین افراط ايله حرکت ایتمه . الکنده کی سلطنتی سوء استعمال ایدرسه ک شو سیاه کچه کی اولورسک . آدملرکده اطرافکنن طاغیلویریرلر . » (تموجین) ه خطاباً توجیه اولنان بو سوزلرده کی حریت و جرأت بداوتکارانه عربلرک اوائل اسلامده خلفا و امرالینه قارشی وقوع بولان سربستی و جرأتلرینه پک زیاده مشابهدر . بو اجتماعه مغوللرجه کرامت و قدسیت صاحبی عد ایدیلن بر اختیار اوزرنده البسه اولدیغی خالد (تموجین) ک حضورینه کله رک امرایه خطاباً شو سوزلرده بولمش ایدی : « قاردشلر ! رویامده کوکلر اللهنک ، عرش آتشین اوزرنده جالس اوله رق مخلوقاتندن حساب صوردیغنی ، بتون جهانک افندیمز (تموجین) ه تابع اولسنی فرمان و (تموجین) ه . (چنکیز خان) یعنی حکمدار عمومی نامنی اطلاق بیوردیغنی کورر کی اولدم . ایشته بو تاریخدن اعتباراً (چنکیز خان) بو اسم ايله معروف اولدی .

(چنکیز خان) دولتی تحکیم و تقویه و عسکرینی کوزلجه تنظیم و تحشید ایتدکن صکره جهانگیرلکی کوزه آله رق اولای چنندن باشلادی . چین ایمپراطوری مغوللردن سنوی بر ویرکی آلیوردی . (چنکیز خان) قوت و نفوذ پیدا ایدنجه بو ویرکی کی کسمش ایدی . ویرکینک اعطاسنی کسمک اعلان حرب ایتمک دیمک ایدی . (چنکیز خان) معیتده کی اردو ايله چین

مالکنه هجوم و مشهور چین سورینی مرور ایدہ رک اوکنہ کن خلقی قتل و تنکیل و ماللرینی نہب و یغما ایلدی . اوصردده جهانک اک مترقی ملنی اولان چینلیلر یونانلیلرک عربلره قارشلی استعمال ایتدکلری یونان آتشی بوطغانه قارشلی استعمال ایتدکلری کبی خیلی عصرلر صکره اوروپالیرک نظر اطلاعیرینه واران بارود طولو کولله لرده قولاندیلر ایسه ده مغوللرک ایلر یله لرینی منع ایدہ مدیلر . (چنکیز خان) قتل و تالانکرلرکله یکینه واردق چین پایتختنی تسخیر ایتدیکی کبی چینک بتون شمال طرفلرینی قبضه فاتحانه سنه کچیردی . قوتحات واقعه بوخونریز جهانکیره جسارت ویردی . بوسفر پای تجاوزینی غربه طوغری ، یعنی ممالک اسلامیه یه توجیه ایتدی .

ممالک اسلامیه او ائنده ده اول ذکر ایتدیکنمز ضعف و اضمحلال ایچنده یوورالانیور و کرد ، ترک ، ایرانلی برطاقم حکوماته منقسم بولنیور ایدی . قربی جهتیه مغوللرک ایلک حمله تجاوزلرینه معروض اولان قطعه ایسه ساحوقیلردن (علاءالدین خوارزمشاه) ک تحت حاکمیتده بولان خوارزم مملکتی ایدی . مشار الیهک حاکمیتی صوک زمان سلطنته طوغری عراق عجمینک قسم اعظمی ایله سجستان ، کرمان ، طبرستان ، جرجان ، جبال قطعه سی ، خراسان ، فارس ، ماوراء النهره و افغانسان ایله هندستانک برر قسنلرینه قدر توسع و امتداد ایتش ایدی . پایتخت سلطنت (خوارزم) ایدی . علاءالدین (خوارزمشاه) اطلاقده بوسنییه بناء ایدی . ایشته (چنکیز خان) معیتده ۷۰۰,۰۰۰ موجوددن متشکل براردو ایله ترکستان و ماوراسنی کسوب ییچهرک قتل و نهیده تویلری اورپرده جک افعال وحشتکارانه ارتکاب ایشدی .

(چنکیز) ک بوافعال خونریزانه یی ارتکاب ایتسنه باعث اولان اسبابدن اولوق اوزره بوقاآخ خونخوار اردوسی ایله برابر ترکستانه واصل اولدینی زمان کندیسنه ملبوسات مبیعه سی ایچون برطاقم ترک تاجرلرینی برچوق اموال و آلتونلری حامللاً ترکستان شهرلرندن (سمرقند) و (بخارا) یه کوندرمش ایدی . بوتجار قافله سی خوارزمشاهه تابع ممالکک منتهاسنده بولان (اترار) شهرینه وارنجه خوارزمشاهک اوراده کی وکیلی بونلرک مواصلتله یله حامل اولدقلری باردلر حقتده متبوعنه معلومات ویریر . (خوارزمشاه) بو آدملرک

قتل‌رخی والدرنده بولنان آلتون واموالک مصادره‌سیله کنديسنه ارسالی امر ايدر . وکیل تلقی ایتدیکی امره امثالاً تاجرلری قتل واموال واشیایی خوارزمشاهه ارسال ایلر . خوارزمشاه بونلری کنديسنه عائد بر مال مشروع ایتمش کبی (بخارا) و (سمر قند) تجارینه صانهرق امانتی درجیب ايدر . (علاء‌الدین) ك مغوللره قارشی بومعامله‌یی، انارك دها اول ترکستاندن (کاشغار) ، (بلاساغون) وسأرديه واقع اولان تجاوزلرینه وعسکرینه تعرضانده بولمغه باشلاملرینه برمقابله اولمق ، انلره ارزاق ومهمات وصولنی منع ایتمک اوزره اختیار ایلمش ایدی .

فقط (چنکیز خان) (خوارزمشاه) ك وکیل طرفدن آدملرینك قتل اولدیغنی خبر آنجه فوق‌العاده منفعل اوله‌رق معیتده بولنان عسکره ضمیمه هر طرفدن عسکر جمع ودهاش بر قوت ایله ممالک اسلامیه هجوم و تجاوز ایلدی . سلطان سلجوقی (علاء‌الدین خوارزمشاه) دهده : « آدملریمی اولدورر . سکنز ، اموال و نفودینی آلیرسکنز . شمدی حربیه حاضر لانکنز . اویله عظیم بر اردو ایله کلیورم که اکا قارشی طوره بیلیمکنز امکان خارجنده در » مألنده بر نامه یازوب کوندردی . (خوارزمشاه) چنکیز خانك نامه‌سنی آنجه نامه‌یی حامل اولان سفیر مخصوصی درحاً اعدام و آرقداشلرینك صاقلالرینی تراش ایتدیردرك کمال تحقیر و تذلیل ایله (چنکیز) ده اعاده ایلدی . (چنکیز خان) دهده : « بنده سکا قارشی حیقیورم . دنیانك اوبر اوجنده اولسهك ینه سنی بولوب انتقام آله‌جتم . آدملریکی نصل قیلیچدن کچیردم ایسه سنی ده اویله‌جه قیلیچدن کچیره‌جکم » ديه خبر کوندردی . وقتيله عربلر طرفندن کوندریلن نامه‌لر اوزرینه روم ایمپراطوری (هرقل Héraclius) عربلری نصل هیچه صایه‌رق نتیجه‌ده نصل پریشان اولدی ایسه (خوارزمشاه) ده اویله‌جه مغوللره اهمیت ویرمیه‌رك فقط انجام کار مضمحل و پریشان اولمشدی . (چنکیز) تمهیداتی بالفعل تماماً اجرا ایتدی . اردوسی ایله ممالک اسلامیه کیردی . ترکستان ایله غرباً وراسنده بولنان ممالکی خاک ایله یکسان ایلدی . بوطنیان بلا یولنده راست کتیردیکی بتون مبانی، بتون آثار عمرانی احراق و تخریب ، اهالی‌یی قتل‌عاملر ایله افنا ایدرك معموره‌زارلری خراب‌لر شکلنه چویریوردی . بونلرک پای تجاوزلرینه اوغرایان برلر هیچ بر تاریخده مثلی

کورلماش بریولده ایصسز، هر درلو آثار حیاتدن خالی بررچول کسلیاوی بریوردی. ایشته بونقطه دن مغول بدویلری ایله عرب بدویلری آراسنده پک بیوک بر فرق وار ایدی. عرب بدویلری بر مملکت فتح ایتدکجه او مملکتده بولنان آثار عمران و مدیتته طوقونمقدن ماعدا کندیلرینه فارشی استعمال سلاح ایتمین اهالی یه امان ویریرلر، اماندن صکره ده انلری دشمن تجاوزندن محافظه ایدرلر، کوندن کونه مدیتلرنی اقتباس ایلرلر و بالاخره اومدیتک تملی اوزرئده کندیلرینه مخصوص برمدیت تأسیس ایدرلردی. حال بوکه مغوللر ایله خونریز وحشیلر کبی قتل، نهب و تخریبدن بشقه هیچ بریشی دوشونمیلردی. بز بوراده بوفاتخ خونخوارک مفصل ترجمه حالی یازمق فکرنده دکلز. یالکز خلاصه دینیه بیلیرکه (چنکیز خان) کندیسندن اول نه س. ر. کیر؛، نه (ژول سه زار)، نه (نادر شاه)، نه ده (ناپولئون بوناپارت) کبی هیچ بر فاتحک تأسیس ایدمه مدیکلی غایت بیوک بر مملکت تشکیکنه موفق اولمش ایدی. زیرا بونک مملکتی بحر محیط کیردن بحر سیاهه قدر متمد اولمش و چینیلردن، تونغوزلردن، افغانیلردن، هندیلردن، ایرانیلردن، ترکردن و سائردهن میلیونلرجه خلق فرمان حاکمیتته بیون اکمش ایدی.

(چنکیز) بوقوجه مملکتی تشکیل ایتدیکی حالده کندیسلی اوقومق بیلمدیکی کبی آدملرینک چونغی ده اوله بر خاصه معرفتدن محروم ایدی. بناء علیه دهها اول عربلر دولت تشکیل ایتدکلری زمان الوای حاکمیتلری آلتنه داخل اولان ایرانیلر ایله روملری و سائردهنی قوانین وضعی و مملکتک اداره سی ایچون نصل استخدا م ایتدیله ایسه (چنکیز) دخی عین احتیاجاتک تلافیسی ایچون زیر اداره سنه داخل اولان اسلاملرک همت و عرفانه عرض افتقار ایش ایدی. (چنکیز خان) یکر می ایکی سنه اجرای سلطنت ایتدکدن صکره یمش آلتی یاشده اولدینی حالده ۶۲۴ سنه هجریه سنده وفات ایلدی.

(چنکیز) ک وفاتندن صکره مملکتی مغوللرک عادتق اوزره اوغللری آراسنده تقسیم ایلدی. انلرک اعتقادینه کوره مملکت صرف حکمدارک مالیدر. وفاتنده سائر اموال و اشیا کبی اوغللرینه انتقال ایدر. بونک نتیجه سنده مغول مملکتی (چنکیز) ک درت اوغلی آره سنده درت قسمه

آیرلدی . دها صکره بواقسامدن شرحی باعث تطویل برطاقم شعبه لر دها توره دی . بز یالکز ایلك درت قسمك ذکریله اکتفا ایده جکزر .
 (چنکیز خان) دن صکره مقام سلطنته کان درت اوغلی (اوکتافان) ،
 (تولی) ، (جوجی) ، (چغتای) اولوب عموماً (خاقان) نامنی المشردی .
 مملکتلری آتیده کوسترلمشدر :

۱	اوقتافان دولتی	زنگاریه وسأررده	۶۰۳ دن ۱۰۴۳	سنه سنه قدر
۲	تولی	مغول ممالکنده	۶۵۴ دن ۷۵۰	« »
۳	جوجی	قیچاق وسأررده	۶۲۱ دن ۹۰۷	« »
۴	چغتای	ماوراءالنهرده	۶۲۴ دن ۷۶۰	« »

بونلردن اوقتافان (دولتی) بتون بودولتلك اك بیسویکی ایدی . برنجی حکمداری بالذات (چنکیزخان) ایدی . بونك تاریخی تاریخمز ایله حائز علاقه دکدر . فقط ایکنجی دولت ، یعنی (تولی دولتی) تاریخ اسلام ایله پک بیوک برعلاقه یه مالکدر . زیرا بودولتدن (هلاکو) کی برآفت تخریب وجوده کتیرن برداں ظهورده کله رك اسلاملوك باشنه بیوک فلاکتلر یاغدی رمش ایدی . (هلاکو) (تولی) نك اوغلی و (چنکیز خان) ك حضدی ایدی . باباسنك دولتنده برولایته والی اوله رق بوراده کسب استقلال ایتمش و بالآخره ۶۵۴ سنه سننده فارس قطعه سنیده پنجه تسخیرینه کچیرمش ایدی . تشکیل ایتدیکی حکومت (دولت ایلخانیه) نامیله معروفدر . (هلاکو) فارس قطعه سننده (خوارزمشاه) مملکتندن قاله اولان یرلرده استیلا و حکومتی تقویه ایتدکدن صکره اسلافدن هیچ برینك تصدی ایتدیکی عظیم و جرأتکار بر تشبته ، یعنی بغدادك فتحنه اقدام ایلمش ایدی .

(هلاکو) و بغدادك فتحی

بغدادك فتحنه بو حکمدار خونخواری تشویق ایدن باشلیجه سبب بغدادده یولنان سنیلر ایله شیعیلر آردسنده توالی ایدن اختلافلرله قتاللر ایدی . فی الحقیقه دولت عباسیه نك بغدادده کی حاکمیتك صوک زمانلرینه طوغری سنیلر ایله شیعیلر بیننده پک بیوک اختلافلر ، قتاللر وقوع بولیوردی . حکومتك مذهب رسمیی اولدیغی ایچون حکومتجه سنیلره مظاهرت و شیعیلر تضییقات و تنکیلاته معروض

ایدیلوردی . شیعیلر بغدادك (كرخ) قسمندہ اقامت ایدرلردی . بونلر علی الاكثر تضیقاته معروض قالدقلمی خالدہ ینہ حکومتجہ مأموریتلرہ تعیین اولنیورلردی . ۶۴۰ سنہسندہ (ہلاکو) نك زمانندہ مقام خلافتہ کلن خلیفہ عباسی (مستعصم) غایتلہ اقتدارسز وادارسز بر ذات ایدی . اونك وزیری اولان شیعیلردن (مؤیدالدین بن علقمی) ایسہ صوك درجہ داهی وحیلہکار بر آدم ایدی . هر وقت وقوع بولدینی کبی اوصردہ سنیلر ایلہ شیعیلر آرسندہ بر فتنہ وفساد ظهورہکلدی . خلیفہنك (ابوبکر) نامندہ شیعیلرہ دشمن بر اوغلی وار ایدی . فتنہنك ظهوری اوزرینہ خلیفہنك اوغلی بغداد-عسکری قوماندانیلہ بالاتفاق (كرخ) اوزرینہ هجوم ایتدی . عسکر شیعیلری تنکیل ایتمکله قالمیہرق عرضلریندہ تسلط ایاشلردی . بو حال (ابن علقمی) یه پك کران وغیر قابل تحمل کلدیکندن کیزلیجہ (ہلاکو) یه خبر کونلردی . بغدادك فتنہ تشویق ایتدی . برادرینی صورت مخصوصہدہ (ہلاکو) نك نزدینہ اعزام ایلدی . (ہلاکو) بیوک بر اردو ایلہ بغداد اوزرینہ یورودی . (مستعصم) (ہلاکو) نك حرکتی خبز آلتجہ بغداددہ بولنان عسکر ایلہ قوماندانی اکا قارشی چیقاردی . بو عسکرک مقداری ۲۰,۰۰۰ دن زیادہ دکلدی . ایکی اردو بغداددن ایکی قوناق قدر اوزاق اولان بریردہ مصادمہدہ بولندیلر . فقط نتیجہدہ خلیفہنك اردوسی مغلوب وپریشان اولمشدی .

(ہلاکو) شرق طرفدن بغداددہ یاناشہرق بر قوماندانی شہرک جانب غریبسندہ دازاخلافہنك قارشیسندہ یراشدی . (مستعصم) ابن علقمینک ترتیبات خفیہ خائنانہسندن بی خبر بولندیغی ایچون وزیرینہ اظهار اعتماددہ دوام ایدیوردی . کنڈیسنی مذاکرات صلحیہدہ بولنمق اوزرہ (ہلاکو) نك یانہ کونلردی . (ابن علقمی) بو سایہدہ حیلہسنی اکالہ موافق اولدی . (ہلاکو) دن عودتلہ خلیفہیہ : « ہلاکو سلطان رومی مقام سلطنتدہ نصل بر اقدی ایسہ سنیدہ مقام خلافتدہ ایقا ایتمک ، فضلہ اولہرق کنڈی قیزیغی اوغلك ابوبکرہ ویرمک فکرندہدر » دیدی . بغدادك خارجندہ (ہلاکو) نی زیارتہ تشویق ایتدی . (مستعصم) بر چوق اکابر رجالی ایلہ برابر (ہلاکو) نك نزدینہ کیتدی . (ہلاکو) بونلری آریجہ برچادہ قویدی . وزیرک وقوع بولان دعوتی اوزرینہ بغدادك بتون فقہا وساداتی دہ (ہلاکو) اردوسندہ

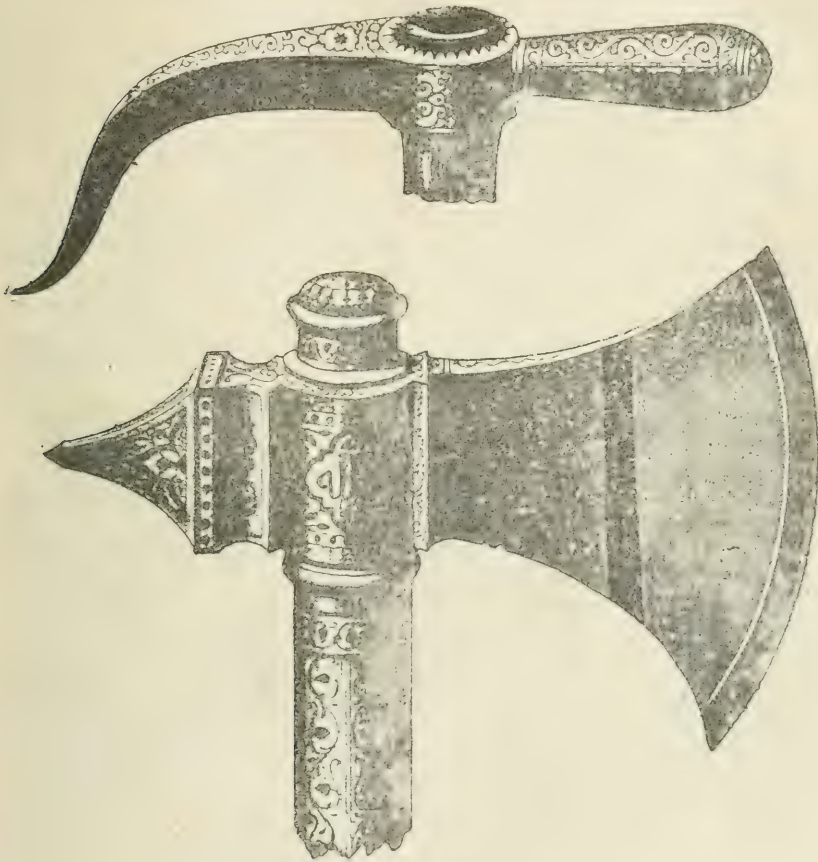
طوبلاندى . (هلاكو) بونلرى كاملاً اعدام ايتدى . بعدە خونخوار اردوسنى دە بغدادە سالدىردى . (هلاكو) نك عسكىرى بغداد شەرىنە وخلافت سرايلرىنە دخول ايدرك چوجقردن ماعدا هر كىمە راست كلدىلر ايسە جملەسنى قلدچدن كچىردىلر . چوجقلىرى يغما ايتدكارى اموال غنائم جملەسندە اسير المشلردى . بغداددە قتل عام قرق كون بلا قاصلە دوام ايتدى . قرق كوندن صكرە امن اعلان ايدلدى . بغداد شەرى ۶۵۶ سنە هجرىەسندە (هلاكو) نك نچە استىلاسنە كچدىكى كېى عرائدە خلافت عباسىە دىخى شىعە علويەنك مساعيسى ايله محو و منقرض اولدى . (منصور) ، (مەدى) ، (رشيد) دها اول او كېى بر عاقبتدن قورقەرق وزيرلرى ايله قوماندانلرىنى منكوب و پرىشان ايتمشلردى . نھايت وقوعدن قورقولان شى وقوع بولدى . مع مافىە خلافت عباسىە بونكە كاملاً منقرض اولدى . عباسىلردن (هلاكو) نك قتل عامندن قورتواغە موفق اولانلر مەبرە ككشلىر ، اورادە كوله من سلاطىنى سايەسندە خلافت عباسىەنى تكرر تاسيس ايتمشلردى .

(هلاكو) اودورك عالم اسلامىسى پاتختى نچە استىلاسنە كچىردىكەن صكرە اوتەسندە بولنان ممالكەدە كوز دىكەرك ايوپىلردن صكرە مصر كوله منلرىنك حوزە حا كىتلىرىنە كچن شام قطعەسنە هجوم ايلدى . فقط بورادە كوله منلر طرفدن شدتلى بر مقاومت كوردىكەنن الە كچىردىكى ممالك ايله اكتفايە مجبور اولدى . (هلاكو) نك حا كىتى هندستاندن شام قطعەسنە قدر امتداد ايتمش ايدى . وفاتندن صكرە بوملكت اوغللىرىنە انتقال ايلدى ايسەدە بر عصر كچمدن اول (۶۵۴ — ۷۵۰ هـ) بر طاقم كوچك ولايتلرە منقسم اولدى . بو ولايتلر اضطراب و پرىشانى ايجندە دمكذار اولمقدە ايكن نھايت تيمورلنك ظهور ايدرك تيغ حا كىتتە منقاد ايلدى .

تيمورلنك

بو بيوك قوماندان (چنكىزخان) دولتتە منسوب ايسەدە انك نسلندن اولمىوب عالەسنە بر صهرىت ايله مربوط ايدى . بيوك پدرى (چنكىزخان) ك اوغلى (چغتاي) ك وزيرى ايدى . ۷۳۶ سنە هجرىەسندە تولدايدن بو خونخوار صاحبقران ماوراءالنهردە بعض مأمورىتلردە بولندقدن صكرە وزارت پايەسنە اعتلا ايتكە

پادشاهلق و جهانگیر لکہ کوزدیکمشدی . پادشاهی سلطان (محمود) ی مغلوب
ایتدکن صکرہ (چنکیخان) کبی جهانگیرانہ برصولتہ اطرافہ طغیان ایلدی .
روی زمینی قانہ غرقایدن برچوق محاربہلر نتیجہسندہ فارس قطعہسنی امرینہ
منقاد ایتدی . یدی سنہ کچمدن خراسان ، جرجان ، مازندران ، سجستان ،

مصر عرب امراستہ مخصوص بالطلہلر

افغانستان ، فارس ، اذربایجان و کردستان پنچہ فاتحانہسنہ کیرمش بولنیوردی .
بعده بغدادہ کلہرک (ہلاکو) دن صکرہ جلایریلرک قبضہ حکمنہ داخل اولان
بوایتخت شہیری حوزہ حاکمیتہ آلدی . (تیمورلنک) بورادن شرقاً ہندستانہ
طوغری پای تخریبنی تحویل ایدرک (کشمیر) و (دہلی) قطعہلرینی فتح
ویغما ایلدکن صکرہ غرباً آناطولوی یہ طوغری کلدی . بوقطعہ عثمانلرک

حاکمیتی آلتسده بولنیور ایدی . حکمدار آل عثمانده سلطان بایزید ایدی .
 (تیمورلنک) انقره یه قدر کلدی . سلطان بایزید ایله جنک ایدرک پادشاه مشارالیهی
 اسیر ایتدی (۸۰۴ هـ) . (تیمورلنک) شام قطعه سنک صوگ حدودینه قدر
 بتون شرق ممالکنی تخریب ایتمش ، مصر سلاطینیه ده کنديسنه عرض اقیاد
 ایله عقد صلحه مجبور ایش ایدی . بو فتوحاتدن صکره (تیمورلنک) چنک
 فتحی ایچون ۳۰۰,۰۰۰ عسکر تهیه ایله او طرفه عزیمت ایتمش ایسه ده اثنای
 راهده ۸۰۷ سنه هجریه سنده حکومتی تنظیم ایتدن اول وفات ایله یکندن بتون

عرب - چین طرزنده برونزدن معمول وازولر

فتوحاتی ثمرسز قالمش ایدی . چونکه (تیمورلنک) وفاتندن صکره بتون بومملکتلر
 اولکی پادشاهلرینه عودت ایتدیکی کبی احوال دخی اسکی ججراسنه دوندی . بونکه
 برابر (دولت تیموریه) ماوراءالنهرده (ترکستانده) ۹۰۶ سنه هجریه سنه قدر
 دوام ایتمش ایدی . (تیمورلنک) ک وقاتی ایله دور مغولی منتهی اولور . بودورک
 اتهاسی ایله تاریخ اسلامک ایلك دوری ده ختامه ایرر .

ایمانی دور

دولت عثمانیہ نیک ظہورندن اعتباراً باشلار
ودوام ایتمکده در

ویردیکمز ایضاحاتندن آکلاشدیغی اوزره مغوللر ممالک اسلامیہ ده پایدار بر دولت تشکیل ایدمدکگری کبی مدینت اسلامیہ ایله هیچ برمناسبتلری ده اولمامشدی. انلر ممالک اسلامیہ به کلدکگری زمان دولت اسلامیہ برنجی دورینک صوکلرنده، فرانقلر، کرجیلر، ارمنیلر، آلانلر طرفندن وقوع بولان تجاوزات مغربه نتیجه سنده منتهای اضمحلال و پریشانیده بولنیوردی. مغوللر ایشته بومضمحل ممالکی برقات دهها ضعیف و پریشان ایتدکاری کبی بغدادده حال اندر اسده بولان خلافتی ده بسبتون ازاله واحما ایشلردی. بو طغیان بلا بورالردن چکلدیکی زمان مملکتک هر طرفی یک پریشان بر حاله جان چکشیدیر یوردی. بونلری بر آرده جمع و تقویه ایده جک جانلی بر حکومت مفقود ایدی. بالا آخره بو موفقیت ایکنجی دور ترکیده دولت عثمانیہ ایله ایکنجی دور فارسیده شاهلر دولته میسر اولدی. بویاکی دوردن تاریخ اسلامک ایکنجی دوری تشکل ایلر.

والحاصل مغوللر طقوزنجی عصر هجرینک اوائلنده ممالک اسلامیہ دن چکیلوب کیتدکاری زمان مصر قطعہ سی احراز سلطنت و تقسیم منفعتده بر بر بنه رقابت ایله وقت کچیرن کوله من سلاطینی، شام قطعہ سی قسماً بوسلاطین و قسماً هر شهر حد ذاتنده مستقل اولمق اوزره ایوبیلرک احفادی النده، عراق، فارس، مابین النهرین قطعہ لری ایلیخانیلر، جلایریلر، مظفریلر، قره قیونلیلر و سائر نیک ایدی رقابت و منازعه سنده، ماوراءالنهر ایله افغانستان مغول سلطنت تیموریه سنک قبضه حاکمیتده، آناتولی عثمانیلر ایله بقایای سلجوقیه نیک ید تصرفده بولتمقده و شرقک سائر ممالکی تاتارلردن ویا آتابکلردن قالمه برطاقم کوچک حکومتلرک رقابتلری آره سنده دمکندار اولمقده ایدی. افریقانک ممالک شمالیه سی ده مرینیلر ایله حفصیلر بیننده انقسام ایتمش ایدی. اندلس قطعہ سنده ایسه (غرناطه) ده حکومت نصریه دن بشقه هیچ بر حکومت اسلامیہ قالمش ایدی. جزیره العربیه کلنجه بوراسی یکدیگرینه غزو و غارت ایله وقت کچیرن برطاقم کوچک امارتلردن تشکل ایتمکده ایدی. صوکلدرجه ضعیف و پریشان اولان

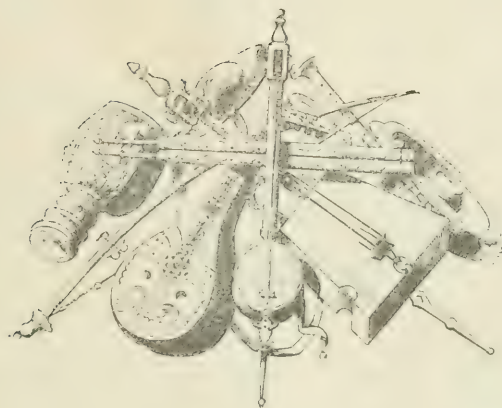
بو حکومتلر کندیلرندن دها ضعیف و دها پریشان بر حالده بولنان مصر خلافت عباسیه سنک لوای دینسندن بشقه عمومی بر رابطه دن محروم ایدی .

ایشته دولت عثمانیه لوای ظفرینی اعلا ایتدیگی زمان عالم اسلامیده اضطراب و پریشانی عرض ایتدی کمز حالده ایدی . دولت عثمانیه تمام زماننده یتمش ایدی . عثمانیلر دها اول اسلاملر طرفدن دفعاتله محاصره ایدلدیگی حالده فتحه موفقیت حاصل اوله میان قسطنطینییه فتح ایلدکاری کی اوروپانک الک بیوک حکمدار لرلیه محاربه وانلری مجارستانه قدر تعقیب ایتدیلر . اوروپاده نمچه قرانک یا تختی اولان (ویانه) ی محاصره ، ارشیدوق (فردینان) ی خراجکنذار ، بحر سفیدک اسپانیایه قدر اولان سواحلی ضبط و تسخیر ایلدیلر . اوروپا مالکی بودولتک صولت جهانگیرانه سنه قارش ییوک بر تلاشه دوشمش ایدی . عثمانیلر شام ، عراق و مصر قطعه لرینی ده فتح ایشلردی . مصرک فتحی اوزرینه صوک خلیفه عباسی خلافت اسلامییه ی سلطان سلیمه ترک و تودیع ایتدی . دولت عثمانیه مالکی سلطان سلیمان دورنده (۹۲۶ — ۹۷۴ هـ) طونه نهری کنارنده کائن (بودایشته) شهرندن نیل نهری اوزرنده بولنان (اصوان) شهرینه و عراقده (فرات) نهرندن (جبل طارق) بوغازینه قدر تمتد اولمش ایدی . بتون غرب عالم اسلامیسی دولت مشارالیهانک جناح شوکتی آلتنده اجتماع ایتمش ایدی . حالده بو جناح شوکت آلتنده مجتمعدر . دولت عثمانیه نك حاکمیت سیاسی و دینییه ی بر آرده جمع ایتمی — حتی اوزون مدت اجرای حاکمیت ایدن دولت عباسیه دخی داخل اولمق اوزره — دها اول شکل ایدن دول اسلامی نك کافه سندن زیاده طول بقایه موفق اولسنه خدمت ایتشدر . چونکه عباسیلرک اوچنجی عصر هجریدن صکره کی حاکمیتلری اسمی بر حاکمیت ایدی ، فعلی دکلدی .

دیگر جهندن صفویلر فارس و مابین النهرین قطعه لرنده ظهور ایدرک بیوک بر دولت شیعیه نك تأسیسنه موفق اولمشلردی . بتون او ممالک شیعیه بودولتک لوای حاکمیتی آلتنده اجتماع ایتمش ایدی . بونلرک دولتی دها صکره قاچار خاندانه انتقال ایشدر . حالا بو خاندان باقیدر . دولت عثمانیه جهان سنی یی نصل جمع و توحید ایتدی ایسه او دولت شیعیه ده عالم شیعی ی اویله جه جمع و توحید ایش ایدی . شو حالده عالم اسلامیت بوکون ایکنجی دورنده بولتمقده

و بری شمال و غربده سنی اولان دولت عثمانیه و دیگرى شرقده شیعی اولان شاهلر حکومتی اولق اوزره ایکی بیوک دولت اسلامیہ طرفندن اداره ایدلکدهدر . بونلرک اصول سیاست و ادارهسندن بحث ایتمک ایسه کتابمیزک موضوعی خارجندهدر .

دردنجی جلدک صوکی

تصحیح

۹ نجی صحیفہ دہ کی رسم ایہ ۱۶ نجی صحیفہ دہ کی رسمک وضعیتری سہوا
 دکشدرلمش اولدیغندن یاندن باقیہرق تصحیح ایلمسی رجا اونور .
 كذلك ۳۶ نجی صحیفہ ناک ذیلندہ (وشکنس) کلہسنی (بشگرد) لفظندن
 محرف ظن ایتمش ایڈک . فقط دها صکره اجرا ایڈیکمز تحقیقات تیجہ سندہ
 (وشکنس) ک فرنکارجه Basque ورومالیرجه Vascones اطلاق اولنان قوم
 اولدیغی وعرجه اسمک بوصوک لفظ اجنبیدن آلمش اولدیغی آکلاشلہ غلہ بورادہ
 تصحیحہ لزوم کوردک .
 ۳۲ نجی صحیفہ دہ مندرج اولان خریطہ ناک آلتدہ کی تعریفادہ (عدنان
 قبائلنک) یرینہ (قحطان قبائلنک) دیمک لازمدر .

کورہ بیلدی کمز دیگر بعض خطالر :

صحیفہ	سطر	خطا	صواب
۳۲۴	۲۷	بو سلساہ	بوسلساہ حکمدارانندن
۳۴۴	۲۳	طغرل بکک	طغرل بکی
۳۵۲	۸	سنوویہ	سنوویہ
۳۶۷	۲	حضرت فاطمیہ	حضرت فاطمیہ
۳۶۷	۲۴	(امویلرک) کلہسی	زانڈدر .

فهرست

	صفینہ
مقدمہ	۳
برنجی دور عربی	
بدویلر وشہر لیلر	۱۳
قبل الاسلام عرب عصبیتی	۱۵
عرب انسانی	۱۸
نسب عصبیتی	۲۱
اسلامیتدن اول عرب اولیانلر	۲۲
امومت وخوات	۲۴
عصبیت عربیہ نك توابعی	۲۸
جاہلیتدہ کولہ لر	۳۴
« موالی	۳۸
« اجنبی مهاجرلر	۴۳
« دولتک سیاستی	۴۵
« عربلرک مناقبی	۴۷
خلفنای راشدین دورندہ دولتک سیاستی	
اتحاد اسلامی	۵۳
طبقات عربیہ اسلامیہ	۶۱
خلفای راشدینک سیاستی	۶۴
عربلرک روی زمیندہ انتشارلری	۷۱
اسلامیتدہ کولہ لر و موالی	۸۱
امویلرک دورندہ دولتک سیاستی	
خلافتک امویلرہ انتتالی	۹۴
نجی امیہ نك سیادت و حاکمیتہ رغبتلری	۱۰۰
امویلرک زمانندہ عصبیت عربیہ	۱۰۱
عربلرک عرب اولیانلرک علمبندہ کی عصبیتلری	۱۰۸

امويلك اسلاميه ده كى اثرلى	۱۱۵
امويلك دورنده وطن عصبى	۱۱۶
« « طرفدار فرقه لر فزانى	۱۲۳
« « معاشرلر تخصیصى	۱۳۱
« « پاره صاحبى اولق	۱۴۰
دين واهلى حقنده استخفافكارانه طاوراق	۱۴۷
امويلر دورنده كى شدت و خونريزك	۱۵۲
امويلر دورنده موالى و احكامى	۱۶۳
« « اهل ذمت و احكامى	۱۷۱
خلاصه	۱۹۰

برنجى دور فارسى

خلافت اسلاميه نك عباسيله صورت انتقالى	۲۰۱
عباسيلرك تأييد حاكميته تطبیق ايتدكلى سياست	۲۱۲
« « رعایا حقنده كى طرز سياستلى	۲۲۳
ايرانى موالى	۲۲۳
غير مساملر	۲۳۰
حربت اديان	
عباسيلرك دورنده عصبیت عربيه	۲۴۹

ايرانى زرانك منگوبينى

برامكه دن اول ايرانى وزرا	۲۵۹
وزراى برامكه	۲۶۱
برمكيلرك نكبت و فلاكتى	۲۶۷
رشيد و برمكيلر	۲۷۷
دوات عباسيه ده محافظه امرار	۲۸۴
اسلاميه ن صكره انسابك قارشمسى	۲۸۶

برنجى دور تركى

دوات عباسيه ده ترك عسكرى	۲۹۴
سراى خده سى و درات عباسيه ده نفوذلى	۳۰۳
دولت اداره سننده قادينلرك تأثيرى	۳۰۹
دولت عباسيه ده فساد احوال	۳۱۳

مملکت عباسیہ نیک مہمہ لہ صالسی

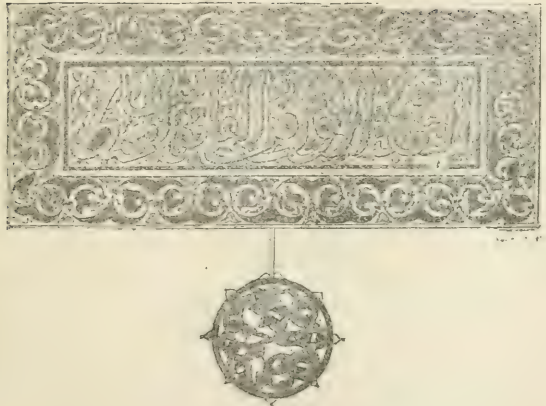
عباسیہ نیک تابعتندہ بولنان حکومات فارسیہ	۳۲۲
« « « ترک حکومتلری	۳۲۴
« « « کرد	۳۲۹
خلافت و سلطنت ، یاخود دیانت و سیاست	۳۳۱

ایکینجی دور عربی

امارات عربیہ و عصر عربی	۳۴۷
اندلس دوات امویہ سی	۳۵۳
عصر دوات فاطمیہ سی	۳۶۱
مغربدہ شیعہ نیک	۳۶۱

مغول ، یاخود تاتار دوری

مملکت اسلامیہ نیک اضمحلالی	۳۷۴
مغولان	۳۷۴
ایکینجی دور	۳۸۶

ہدایۃ اسلامیت لبرجی

بشنجی جلد

مملکت اسلامیہ نیک اعمال اجتماعہ سنہ ۱۳۲۰

مؤلفی :

(الہلال) صاحب و بحرری

جرجی زیدان

مترجمی :

زکی مغامر

کافہ حقوق محفوظہ

صاحب و ناشری : الیاس

درسعادت — قناعت مطبعہ مدنی

۱۳۳۰

علوم اجتماعیه و تاریخیه کتب خانہ سی

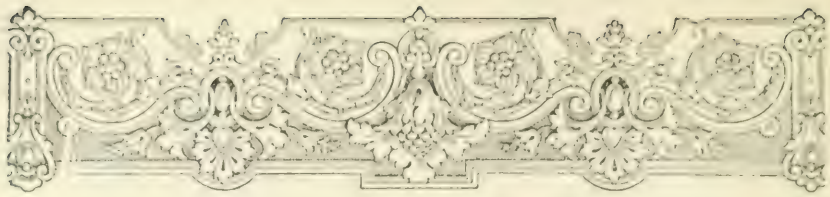
نشر اولن ان اجزائی

فہماتی غروش	عدد
۱ — تاریخ سیاسی : عصر حاضرده اوروپا	۶۰
۲ — ترکیاوتنظیمات : دولت عثمانیہ نك تاریخ اصلاحاتی	۳۰
۳ — مصور تاریخ اسلام	۲۰
۴ — مدنیت اسلامیہ تاریخی	۷۵
۵ — اصول انتخاب	۲۵
۶ — قاپتولاسیونلر	۲۵

طبع اولن مقدمہ

۲۰	۷ — مصور تاریخ اسلام ابکنجی جلد	مترجمی م . رؤف بک
۲۵	۸ — ناپولئونک شرق سیاستی — سیم ثالث و ناپولئون	» کوپرولی زاده محمد فواد بک
۴۰	۹ — فرانسه اختلال کیری تاریخی	» علی رشاد بک ۲ جلد

مقدمه

بوجاد یازمقدمه اولدیغمز «مدنیت اسلامیه تاریخی» نك بشنجی و صوکنجی .
قسمیدر . جناب حقه حمد اولسون که التزام ایتدیگمز طرز تحقیق و تدقیقه .
نظراً ظهوری طبیعی اولان بونجه مشکلات و مضاعبه رغماً بوائری اکاله موفق
اولدق . هر مطالعه تاریخیه ایچون نه درجه صرف تنکرات ایتدیگمزی و مأخذلری
کوسترمک ایچونده صحیفه لک ذیلنه قویدیغمز اشارتلری او مأخذلردن آلیرکن .
نه قدر وقت ضائع ایلدیگمزی نظر امعانه آلانلر البته بوناچیز مساعیمزی
تقدیر ایده جکلردر . فی الحقیقه بویولده یازی یازمق پک چوق دقت و اتباهه ،
یورغوناغه محتاجدر . چونکه موضوعک متفرق اقسامنی طویلايه بیلمک
ایچون بشقه صورتله حرکت ایتک غیر قابلدر . مأخذلری دائماً کوز اوکنده
بولندیرمق بر چوق یرلرده موضوعدن برخلاصه یازدرق تفصیلات ایچون
مأخذه نظر دقتی جلب ایله اکتفا ایتک کبی بیوک بر منفعتده تأمین ایتدی .
ذاتاً اویله یاپلسه کتابمک حتماً ده ازیاده بیومسی طبیعی ایدی .

بونکه برابر موضوعلرک کثرت و تشعبی و یکدیگرینه قاریشیق بولنسی حسابیه
دها اول دیگر برجلده درج ایتدیگمز . بعض نصوصی ده صکره کی چلدلرده
تکرار ایتکه مجبور اولدق . فقط بو تکراری ادله و براهینک تقویه و تأییدی
و مقدمات ایله نتیجه لر آرسنده حسن مناسبت دوشورمک و قارئی سائر اجزایه
مراجعت کلنشدن و ارسته قیلمق مقصدیه اختیار ایلدک . مع مافیه بو تکراری
شدتلی بر ضرورت کوریلن یرلردن بشقه موقعلرده اختیار ایتدک . مقصدمز

حقائق تاریخیہ یی آچیق براسلوب ایله یازدوق قارئک پیش نظرندہ بلا کلفت تجسیم ایتمکدر . بناءً علیہ لزومی اولیمان یرلردہ تکراری اختیار ایتمیه ریک دها اول کچن مطالعاته قارئک انظارینی الفات ایله اکتفا ایلدک .

شو یازدیغمز جلد هر هانکی صنفدن اولورسه اولسون ، علم و عرفانلری هانکی درجهده بولنورسه بوانسون قارئلرجه حسن تلقییه اک زیاده لائق و جان صیقمقسزین قابل مطالعه بر موضوع تشکیل ایتمکدهدر . زیرا قارئلر بوجلدی کندیلرینک الفت ایتمکدری اخلاق و عاداتی ، احوال اجتماعیه یی ، احوال مدنیه و عمرانیه یی ، عائله حیات و مناسباتی مصور بوله جقلردر . بویله بر موضوع البته خوشه کیدر . (حضارت) ویا تعیر دیکرله (مدیت) نامی ویریلن بوموضوعلر حقیقت حالده - اولکی جلدلرده ویردیگمز ایضاحاتدن آکلاشدیغی اوزره - مدیتک ظواهرندن عبارتدر .

هر حالده بوجلدک موضوعی قارئلر ایچون پک قولای کلیر ایسهده طوئدیغمز طرز و اسلوبه کوره اسکی عرب مؤلفاتنک بوکچی مباحثی عدم احتواسندن طولایی مؤلف ایچون بالعکس پک کوچ و مشقتلیدر . اسلاف کرامتک تاریخ ، ادبیات ، علوم و فنون و سائریه دائر یازدقلری کتابلری نظر معالعهدن کچیرسه کز هیچ برینک مثلاً تشکلات اجتماعیه ، خلقک صنوف و طبقاتی ، آداب و عادات اجتماعیه ، احوال و تقلبات مدنیه و یاخود دولتک احتشامات و دبدبه سنه دائر صورت مخصوصهده یازلمش برفصل و یا برفقریه راست کله مزسکز . بوکچی معلومات مؤلفات قدیمه مذکوردهده آنجق نوادر ، حکم ، تراجم احوال و وقوعات تاریخیه متعلق مطالعات آردسنده پک پریشان بر حالده بولنور . ایشته بز یازدیغمز حقائقه وصول ایچون او معلوماتی او یله پریشان یرلردن طویلامقله اوغراشدق .

بوجلدک مبحثلری درت بیوک قسمه منقسمدر : اولاً تشکلات اجتماعیه ، ثانیاً عادات و آداب اجتماعیه ، ثالثاً مملکتک احوال و آثار مدنیه سی ، رابعاً دولتک احتشامات و دبدبه سی .

تشکلات اجتماعیه نک اساسی صنوف و طبقات ناسدن مرکب اولدیغی ایچون بوبیجی دیکر بجزله تقدیم ایلدک . بوراده جزیره العرب ایله اطرافنده کائن شام ، عراق ، مصر فارس و آفریقیه قطعه لرندہ بولنان اهالینک صنوف و طبقاتی

یازدقن صکره اسلامیتک ظهوری اوزرینه کرک راشدین ، کرک امویلر
 وکرکسه عباسیلر زمانلرنده بوصنوف آردسندده وقوع بولان تبدلاتی
 کوستردک . عباسیلرک دورنده تشکلات اجتماعیه حقنده معلومات ویردیکمز
 صرده خلقی بری طبقه خاصه ، دیکری طبقه عامه اولمق اوزره ایکی بیوک صنفه
 تقسیم ایتدیکمز کبی طبقه خاصه یی ده خلیفه ، اقربا و تعلقاتی ، رجال دولتی ،
 شرفا و اعیان اولمق اوزره درت صنف اعتبار ایلدک . بوندن ماعدا بو طبقه یه
 (اتباع خاصه) نامی آلتندده برطاقم صنوف ناس دها الحاق ایلدک که بونلر
 عسکر ، اعوان (یعنی مختصلر و دوست و ظهیرلر) و خدمه دن متشکلدر . بیاض
 و سیاه کوله لر ، جازیه لر ، طواشیلر خدمه صنفه داخلدر . بونلردن هر برینک
 مدنیت اسلامیه دورنده کی هیئت اجتماعیه ده هانکی موقعی اشغال ایتدیکی
 کوستردک .

طبقه عامه یه کلنجه بونی ده ایکی قسمه تقسیم ایتدک . برنجی قسم مقریین
 صنفیدر که بونلر ادبیات ، شعر ، شرق و سائره کبی صنائع نفیسه اربابی ایله
 یوکسک صنوف تجارت و صنائع امحبابندن متشکل اولوب ذکا و قریحه لر
 و سائر مزایای ممتازه لر ی سایه سنده خاصه صنفه التحاقه کسب استحقاق
 ایتشلردی . بوصنف خلقک خزینه دولتدن قازاندقلری پاره لر ی ده یازدق .
 عامه صنفندن اولان ایکنجی طبقه یه کلنجه ملتک اک بیوک قسمی بونلردن
 ترکیب ایدیوردی . بوده بری مملکت اها لیسنک اک بیوک قسمنی تشکیل
 ایدن کوی خلقی ، دیکری شهرلرده کی عوام طاقمی اولمق اوزره ایکی
 صنفه منقسم ایدی . شهرلرده عوام صنفی ال صنعتلری اربابی و کوچک
 تجارت امحبابی و سائرده دن متشکل اولوب سرسریلر ، عیارلر ، چاپقینلر ، حیه -
 بازلر ، دساسلر ، طولاندریجیلر ، شوخلر ، کستاخرلر ، عارسزلر و بالدیری -
 چپلاقلر بو قسمه داخلدر . بونلرک بعضلری حقنده دها اول بعض معلومات
 ویرمشدک .

آداب و عادات اجتماعیه حقنده معلومات ویردیکمز صرده دخی اخلاق
 و عاداتک زمان جاهلیتدن اعتباراً کچیردیکی صفحاتدن باشلا یه رق عصیت ،
 کبر و نخوت ، وفادارلق ، گرم و سیخا ، نجده و معاونت ، عالیجنابلق ، عفت
 و ناموسپرورلک کبی حال بد او تک متصف اولدیغی مناقب و مزایایه دائر معلومات

ویردکن صکرہ عربلرک مدارچ مدنیتده ترقی ایتدیجه بومناقبک تدریجاً نصل دوچار فساد اولدیغنی و بو اوصاف عالیه اخلاقیه نك قسماً راشدین ، قسماً امویلر و قسماً ده عباسیلر دورنده بوزلمسینه باعث اولان اسبابی ده کوستردک . دور عباسی به ادوار سائرده دن زیاده اهمیت ویردی کمز ایچون بودورک آداب و عادات اجتماعی سی حقنده مفصلاً معلومات ویردک . بحئی بوراده برقاچ قسمه تقسیمه مجبور اولدق . اولا عائله حیاتی و تشکلات و احوالی یازهرق عرب قادینلرینک احوال و مناقب مخصوصه سندن بحث ایلدک . زمان جاهلیت عرب قادینلرینک متصف اولدق لری عفت و ناموس ، عزت نفس و نجابت حس حقنده معلومات ویردکن صکره اودورلرده شجاعت و اقدام ، عقل و تدبیر ، اصابت رأی ایله اشتهار ایدن قادینلردن ده بعضی مثاللر کتیردک . بعده ذوق و صفا ، سفاهت و رفاهیت دورنده ارککلر طرفدن برچوق جاریه لر و اوطلرقلر آلمسیله زوج ایله زوجه آرسنده رابطه صمیمیه نك اختلالی و مابینه ماده حاصل اولان سوء ظن و شبهه اوزرینه قادینلرک خانه لرده قاپادیلدق انواع تضییقاته دوچار ایدملری نتیجه سی اولمق اوزره او اوصاف ممتازده نك نصل مختل اولدیغنی تعریف ایلدک . ثانیاً اومدنیت دورنده اسکی عرب اصولی اوزره برطاقم صنوف ناسک بر سلسله سخا و جوانمردی سایه سنده نصل تأمین معیشت ایتدی کلرینی کوستردک . ثالثاً عائله لرک احوال معیشتی حقنده معلومات ویردی کمز صرده یمکلری ، البسه بی ، خانه لری مدار بحث اتخاذا ایدرک بونلرک زمان جاهلیتده کی حال ابتدائی سنی کوستردیکمز کی مدنیت اسلامیة دوره سی اثناسنده هر برنده وقوع بولان تبدلاته دائرده معلومات ویردک .

دها صکره مملکت اسلامیة نك احوال و آثار مدنیه سندن باحث اولان اوچنچی قسمه کله رک بونی ده بری معموریت و یا عمران مملکت ، دیگری ثروت ، رفاهیت و بولوق اولمق اوزره ایکی قسمه تقسیم ایتدک . معموریت هم شهرلره ، هم ده سرایلره شامل اولدیغنی جهتله هر ایکسندن بحث ایلدک . اک مشهور اسلام شهرلرنده وجوده کتیریلن مبانی عظیمه دن ، شام ، بغداد ، قاهره ، قرطبه ، غرناطه و سائرده بولنان سرایلر ایله سائر محترم بناردن مثاللر کتیردک . مملکت اسلامیة نك ثروتندن بحث ایتدی کمز صرده ایسه خلفا ، امرا و سائر اعظم رجال دولتک ثروتی و بو ثروتک یمکلرده ، رفاهیت

وراحتده ، شيقلقده ، مفروشوات وتزينات بيتهده ، مجوهراتده وامثالنده باعث اولديني اسراف ومشكلكيسندك حقنده معلومات ويردك . متعاقباً ذوق وصفا ، سفاهت وبونلك تيجهسي اولان اوطلهلقر ومستفرشله ايله جنبش وصفا عالمليخى ، چالغى ، شرقى وايچكى بزمليخى يازدقدن صوكرده كرم وجواقمردك بحنه كچرك بونك راشدين دورندن عباسيلر زمانه قدر كچيرديكى صفحاتى وعطيه واحسانلر مقدارلرينك كوندن كونه نصل آرتديغنى كوستردك . بوموضوعلره دائر بسط مطالعات ايدر ايكن شرقى وچالغى حقنده اجتماعى وادبى نقطه نظرندن برطاقم معلومات تاريخيه يازديغيمز كچي مسكرات ايله اونك تحليل وياتحريمى حقنده وارد اولان اقوال ومطالعات ، مسكراتك تاريخ انتشارى ، عوامدن بشقه خواصكده مسكراته اهماكى وبونك تيجهسي اولمق اوزره ظهور ايدن سفاهت ، آچيق صاحيقلىق ، اسرافات وفحش وفجور حقنده برطاقم فصائل تحرير ايلدك .

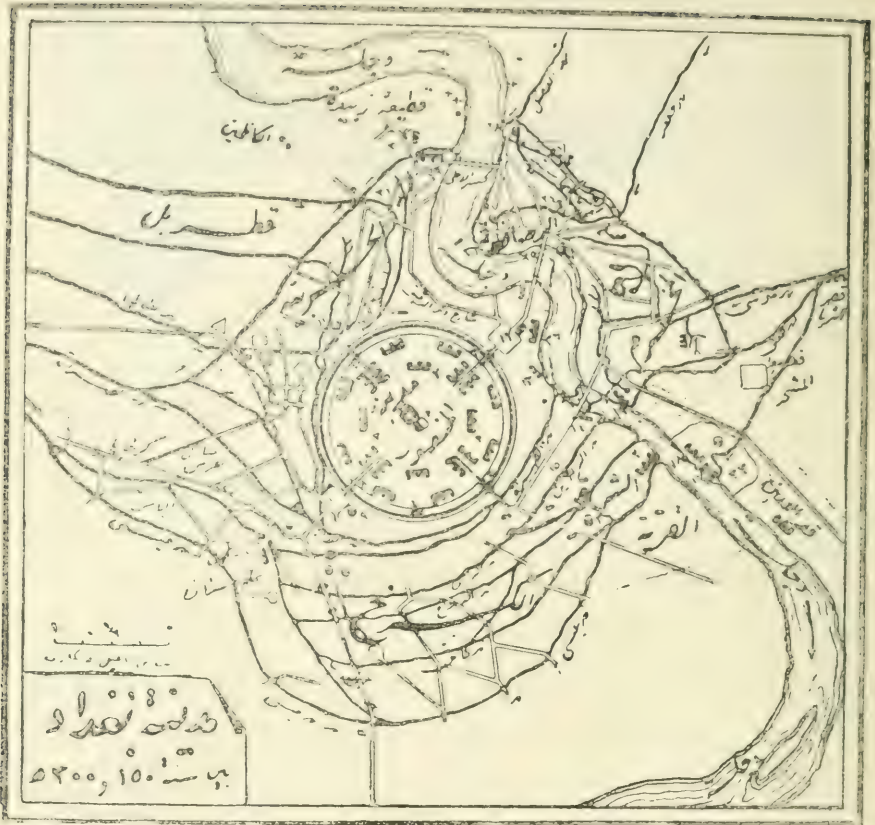
دولتك احتشامات وديبهسي حقنده كى بحنه كلنجه بونده دخى سائر مجملرده اولديغى كچي خلفاي راشدين زمانندن باشلايهرق مشار اليهك هر خصوصده غايت سادهلك ويوقلق ايله نصل امرار حيات ايتدكلىخى وعباسيلرك دورنده ايسه عكسى اولهرق عالم اسلاميت نصل طنطنه وداراته قابليغنى كوستردك . بورادهده بحى برقاچ قسمه آرمغه مجبور اولدق . خلفانك مجلسلىرى ، آلايلىرى ، احتفالات سائرهمسى ، دول معاصره ايله اولان علاقلىرى ، كيدكلىرى البسه ، وقت كچيرمك ايچون اتخاذا ايتدكلىرى اكلنجهلر و اويونلر حقنده آيرى آيرى معلومات ويردك . خلفا مجلسلرندن بحث ايدركن عمومى مجلسلىرى ، شعر وادب مجلسليخى ، شرقى بزمليخى ومناظره حلقهليخى تعريف ايلدك . بومجلسلرك شكلى ، انواع تفريشات وتزيناتى ، بورالرده اجتماع ايدن ذواتك نه كچي تشريفاته تابع اولدقلىخى ، كيررايكن نصل استيدان ايدليكنى ، نصل سلام و يرلايكنى ، اوطور اولديغنى سردهده نه كچي آداب وعاداته رعايت اولنديغنى ، چيقليغى زمانلرده ايسه نصلر استيدان ايدليكنى و سائردينى كوستردك . خلفانك اكلنجهليخى سيدوشكار ، آت قوشوسى ، چوكان اويونى ، كان ايله بندق آتمق اويونى ، آرسالن بسلمك اكلنجهسي وسائر ناملرى آلتنده برقاچ قسمه تقسيم ايدررك بوبابده لازم كلن مطالعاتى سرد واتيان ايلدك .

ایشته بوبختری کاملاً یازدقندن صکره مأخذلرمزی تشکیل ایدن واسملری
 کتابمزك صحیفه لری ذیللرندده مذکور اولان کتابلر ایله مؤلفلرینی ، سنه
 انتشارلرینی ، طبع اولندقلری محللری مین آریجه برفهرست علاوه ایتدك .
 ویردیكمز معلوماتك مطابق حقیقت اولسی ایچون امکان داخنده بولنان
 بتون مساعیمزی صرفده تردد ایتدك . اگر بومساعیمز منتج موفقیت اولمش
 ایسه بزده اقصای مقصدمز اویدی . اوله ماش ایسه خلاف امل برتیجه
 ظهور ایتمش دیمك اولور . وماالعصمة الله وحده .

قاهره سنه ۱۹۰۶

بغداد شهرينك خريصاسى

۱ قصر الذهب ، ياخود قبه	۱۳ دارالقرار « قصر زبيده »	۲۳ دارالروم « بطريقخانه »
۲ خضرا	۱۴ حميد بن عبد الحميد كقوناغى	۲۴ برمكيلىك قوناغلى
۳ جامع المنصور	وباب الشعير	۲۵ باب الطاق
۴ دوائر حكومت	۱۵ معروف كرخى جامى	۲۶ مهيديك سرايى
۵ زندان	۱۶ مشهد على	۲۷ رصانه جامى
۶ بصره قپوسى	۱۷ جعفر برمكىك سرايى	۲۸ شماسيه قپوسى وقصر موسى
۷ خراسان قپوسى	« بالآخره خلافت سرايلى »	۲۹ طاھرى حرم سرايى
۸ شام قپوسى	ندن اولشدر	۳۰ زبيده سرايى
۹ كوفه قپوسى	۱۸ تاج سرايى	۳۱ اسيرلىر دائرهسى
۱۰ مسيب جامى	۱۹ فردوس سرايى	۳۲ خلد سرايى
۱۱ صدقه ديوانى	۲۰ عيسانك قوناغى	۳۳ سراي باغچه لرى
۱۲ شام قپوسى حبسخانهسى	۲۱ ابن الخصبيك سرايى	
۱۳ ميدان وياننده اصطبل	۲۲ معتصمك سرايى	

مدنیت اسلامیہ تاریخی

مملکت اسلامیہ

تشیك الاسلامیہ

بو بحثك موضوعی مدنیت اسلامیہ نك اعتلاسی انسانده هیئت اجتماعیة نك تشكالاتی ایله بو هیئت اجتماعیة بی ترکیب ایدن صنوف و جماعاتدن و بونلرك یكدیكرینه اولان علاقه و ارتباطلردن متشكلدنر. یحتمزی دها شمولی و واضح کوستره بیلیمك ایچون اسلامك روم و ایران ممالکندن فتح ایتدکلری یرلرده دها اول موجود اولان تشكالات اجتماعیة و اسلامیتك ظهور و انتشاری اوزرینه او تشكالاته اجرا ایتدیکی تأثیرات مخصوصه ایله برابر ممالک اسلامیة تشكالات و قوانین اجتماعیة نك خلفای راشدین دورندن اعتباراً امویلر و عباسیلر دورلرنده تدریجاً کسب ایتدیکی ترقی حقیقده بز تمهید یازدقدن صکره دور عباسیة کی تشكالات و احوال اجتماعیة بی صورت مفصله ده تعریف ایتکی مناسب کوروروز.

اسلامیتنه اول تشکلات و احوال اجتماعیة

بودورده کی هیئت اجتماعیة بی تشکیل ایدن صنوف ناسی کوسترمک ایچون یحیی بش قسمه تقسیم ایدیوروز : اولاً : شام و عراق ، ثانیاً : مصر ، ثالثاً : آفریقا ، رابعاً : فارس ، خامساً : جزیرة العرب قطعه لرنده موجود اولان صنوف اهالی .

شام و عراق قطعه لرنده صنوف اهالی

بو ایکی قطعه دن مراد شمالاً (دجله) نهری ایله جنوب غربیدن شام قطعه سنك صوك حدودی آرسنده کی ممالکندن متشكلدنر . بو یرلرده قییم اولان

اهالی تاریخک اسکى دورلرندن اعتباراً اقوام سائرہنک بر چوق صدمات استیلکارانهسنه اوغرادقلى ایچون جنسلى ، دیانتلى ، اخلاق وعادتلى پک زیاده اختلاط وتبدله اوغرامشدر . اهالی مذکورہ حقندہ ارباب تدقیق وتحقیقک بر چوق تبعات مخصوصهلى واردرکه بوراده ذکرینه لزوم یوقدر . اندن خلاصهً دنیاهیلیرکه بومالک اھالیسندن ک اسکى اولمق اوزره معروف اولان انسانلر بر طاقم قبائل سامیہدن متشکل ایدیلر . قبائل سامیہ ، شمال شرقیدن مابین النهرین اطرافندن غرباً سوریه سواحلی ایله عربش وبجراحمرد ، جنوباً بمن سواحلی وحضر موتہ وشرقاً بصره کورفزی وبجر عمانه قدر تمتد اولان ساحهً وسیعهده اقامت ایدرلردى . بو قطعہ مابین النهرین ، عراق ، سوریه ، فلسطین ، طورسینا شبه جزیرهسى وجزیره العربندن متشکل دیمکدر . سامیلر ، اوج بیوک شعبه ایدیلر . اولاً آرامیلردرکه بونلر مابین النهرین ، عراق وبر قسمندن ماعدا سوریه قطعهلرنده مقیم اولان شمال قبائل سامیہسى ایدی . ثانیاً عبرانیلردرکه بونلر فلسطین قطعہسیله سوریه سواحلی اقامتکاه اتخاذایدن وسطی قبائل سامیہسندن متشکل ایدی . ثالثاً جنوب قبائل سامیہسى اولان عربلردرکه بونلر جزیره العرب ایله بادیه الشام وعراقندن جزیره العربه مجاور اولان یرلر وطور سینا شبه جزیرهسندہ اقامت ایدرلردى .

آرامیلر

لسانلى لغات سامیہنک (لسان آرامى) اسمى ایله معروف بر شعبهسى اولان آرامیلر مرور زمان ایله تاریخچه نام قازانمش بر طاقم اقوامه انقسام ایشلردى . بواقوامک ک مهملى مابین النهرین وعراقده مقیم سریانیلر ایله سوریهنک یوقارى طرفلرنی قرارکاه اتخاذایدن کلدانیلر ایدی . بوسیله لسان دخى برى سریانى ، دیکرى کلدانى اولمق اوزره ایکی شعبهیه آیرلشدى . حضرت ابراهیمک اعقاب واحفازندن متشکل اولوب قبل المیلاد اوجنجی عصر سردلرنده فلسطین قطعہسنى دارالقرار اتخاذایدن عبرانیلر دخى شعبات آرامیہنک ک مهملرندن ایدی . فیکه لیلر بونلرک تفرعاتندن صاییلر . فیکه لیلر عبرانىیه یقین برلسان ایله تکلم ایدرلردى . عربلره کلنجه بونلر السنه سامیہدن برى اولان عربجه فونوشورلردى . حمیر وحبش لسانلى عربجهنک تفرعاتندن

معدوددر . قبائل عربینہدن شام قطعہسنہ اک یقین اولان قبیلہ نبطیلردی .
رومالیلر شام قطعہسنہ استیلا ایتدکلیری زمان نبطیلر بر موقع مخصوص اشغال
ایتمشردی . ایلریده بوخصوص حقندہ معلومات ویرہجکر .

والحاصل (مابین النهرین) ، (عراق) و (فلسطین) قطعہلری تاریخی
اک اسکی دورلرنده نسب ولسانجه یکدیگریینه یقین بولنان اقوام سامیہ ایله
مسکون ایدی . سامیلردن اول بوقطعهلر اصللری مجهول بر طاقم اقوامہ
اقامتگاه تشکیل ایتشدی . آنجق سامیلر انلردن دها قوتلی بولندقلری جهتہ
انلرہ غلبہ چالہرق میلاددن خلی عصرلر اول انقراضلرینہ باعث اولمشلردی .
سامیلرک بوقطعهلرده اشغال ایتدکلیری موقعلر شمالدن جنوبہ طوغری شوترتیدہ
ایدی : سریانیلر ، کلدانیلر ، فیکدلیلر ، عبرانیلر ، نبطیلر . اہالی اصلیہدن
ماعدافیاصل اقوام سامیہدن اولمیان بر طاقم اقوام دخی بوقطعهنک بعض
یرلرنده اقوام سامیہ ایله اختلاطدہ بولنمشلرسدہ سامیلر بولنرہ دخی غالب
کلرک سامیلشدیرمشلر وکندی دینلریہ اخلاق وعاتدلرینی پایدار ایشلردی .
مع هذا بومالکک موقع جغرافیسی کندیسنی ہیتیلر Hittites ، مصرلیلر ،
آتوریلر ، ایرانیلر کبی اقوام قدیمہدن اولان فاتحلرک انظار حرص وطمعہ
معروض قیلمش ایدی . بولنر یکدیگرینی متعاقب بو مالکی فتح ویغما ایتمشلر
وبو فاتحلرہ منسوب اولان مهاجرلر بو قطعہیہ کلوب یرلشمشردی . آنجق
اسکندر کیرک خلفلری اولان یونانیلرک تأسیس ایتدکلیری حکومتلر قدر سوریدہ
ہیچ بر دولت پایدار بر موقع اشغال ایدہمامشدر . بو بیوک جهانکیر قبل المیلاد
دردنجی عصرده سورینک ہر طرفنی قبضہ استیلاسنہ آلمش ، دها صکرہ کلن
خلفلری ایسہ سورینی یونانیلشدیرمشلردی . یونانیلردن پک چوق مهاجرلر
باخصوص خرسیتیانلغک ظہورندن صکرہ - مذکور قطعہیہ کلوب یرلشمشردی .
بونکلہ برابر یونانی عنصرک نفوذی سواحلہ منحصر ایدی . ایجریلرہ طوغری
کیدلکجہ بو نفوذ تدریجاً آزالیوردی . اک ایجری طرفلردہ ایسہ یونان نفوذی
بالکلیہ مفقود ایدی .

مع مافیہ یونانیلرک بوکثرت مهاجرت و اختلاطلرینہ رغماً اورالردہ مقیم
اولان اقوام سامیہ وباخصوص یہودیلر کندی اخلاق وعاتدلرینی ، لسانلرینی
حفاظتہ ایدہ بیلمشلردی . زیرا یہودیلر دوچار اولدقلری بونجہ صدمات تنکیلیہ ،

بونجہ تضیقات و اسارتہ رغماً۔ بابل اسارتی صرہ سندنہ لسائلرینہ عارض اولان بعض تبدلاتدن ماعدا۔ اخلاق و عاداتجہ ، دیانت و اعتقادآنجہ حضرت داود و حضرت سلیمان زمانلرنده هانکی حالده ایدیلر ایسه او حالده قالدیللمشردی . یہودیوںک بابلده کی اسارتلری انسانده لسائلری اولان عبرانی ؛ سریانی و کلدانی یہ قاریشدیغندن بوندن بر لهجه ظهور ایدرک اکا (لسان آرامی) ویا (لسان کلدانی) نامی ویرلمش و تلود کتابی بولسان ایله یازلمش ایدی . عبرانیلر یہودی و سامری اولمق اوزره ایکی قسمه آیرلمشردی . دیگر اقوام سامیه و بالخاصه سریانیلره کلنجه بونلر خرسیتانلغی قبول ایدرک آداب و عادات ایله آیرلمش ایدی . بونلرک قسم اعظمی عراق ، مابین النهرین و فلسطینه قدر سوریه نیک یوقاری طرفلرنده مقیم ایدی .

نبطیلر

شام قطعہ سنک بحر سمنید سواحلنده بولنان حدود غربیہ سی علی الاکثر یونان عنصری نفوذینہ و چول طرفلرینہ تصادف ایدن حدود شرقیہ سی ایسه عرب عنصرینک نفوذ و تأثیرینہ تابع ایدی . ایشته اوچول طرفلرنده قبل المیلاد دردنجی عصر ابتدالرنده (انباط) ، یاخود (نبط) اسمنی آن بزلت عربیہ بولنیوردی که بونلر فلسطینک غرب جنوبیسنده (طورسینا) شہ جزیره سندن حورانہ قدر متمد و (ممالک عربیہ صحریہ Arabia Petra) نامیله معروف قطعده آدومیلرک انقاضی اوزرنده اقامت ایتکده ایدیلر . بقایای قدیمہ سی بوکونہ قدر پایدار قالان (پترا Petra) شہری خرابہ لرنده برچوق نقشلی اینہ و یونتولمش هیکلر و سائرہ آثاری کورلمکده در . یونانیلر قبل المیلاد ۱۳۴ سنہ سندنہ (انتیغونوس Antigone) ک قومانداسی آلتندہ اولدقلری حالده اوزنیک عسکردن متشکل اولان نبطیلر ایله محاربه ده بولنمشلردی . یونان مشاہیر مورخیندن (دیودورس Diodore de Sicile) طرفندن ویرلن معلومانہ کوره نبطیلر ؛ سهولتله تبدیل مکان ایدہ بیلماک مقصدیله زراعتدن اجتناب ایدرلر ، ات و سود ایله کیمیلر و مسکرات استعمالنی قطعاً منع و ایچنلره قتل جزاسنی ترتیب ایلرلردی . ایچدکلری شی ، اورالده مبدولیتله یتیشن قدرت حلواسنی حاوی صودن عبارتدی . باشلیجه امتعه تجاریدلرینی

تشکیل ایدن (مر صافی) وسائر مواد عطریہ بی بحر احمر سواحلی ایہ بلاد عربدن وقرہ ساقزی (بحر لوط Mer Morte) دن کتیردرک مصرہ اخراج وایصال ایدرلردی . بوقرہ ساقز مصریلر طرفدن اولولری مومیا یامقده قوللامق ایچون مبیاعہ اولنوردی . مصر ایہ سائر ممالک شرقیہ آرسندہ کی طریق تجارت منحصرآ نبطیلرک آندہ بولنیور ایدی . سائر قوافل تجاریہ مهاجمہ ویغمایہ اوغرامقسزین بوزلرک اراضیسندن کچہ مزدی . (اسکندرکیر) دن صکرہ مصرده حکمران اولان بطلمیوسلر بوزلرہ قارشلی احراز غلبہ ایدرک کندیلرخی پنجه قهر وتذلیله آلمق ایستدکلرندن حریتہ آلیشمش اولان بوقوم محکومیتی قبول ایتیمه رک ترک دیار ایہ حوران جهتلرینه التجا ایتش ایدی . قبل المیلاد برنجی عصر ائناسنده نبطیلردن یونانیلرجه آرتیاس (الحارث) تسمیه ایدیلن بر حکمدار ظهور ایدرک شام والیسی ایله محاربه اجراسندن صکرہ شهری قبضه تسخیرینه آتش ورومالیلرک حمایه سی آتندہ بوراده قرق سنه بی متجاوز بر زمان امتداد پنجه اجرای سلطنت ایش ایدی . دهاصکرہ نبطیلر میلادک برنجی عصرنده رومالیلرک دائره اتفاقلرینه کیردیلر . نبطیلرک شان وسطوتی بوزمانلرده جزیره العربک بحر احمر سواحله مجاور اولان یرلرینه قدر توسع ایلش ایدی .

نیل اوزرنده کائن (فقط) ایله (قصیر) طریق کشف ایدیلنجه یه قدر (پطرا) شهری شرق ایله مصر آرسنده مرکز تجارت اوله رق دوام ایتش ایدی . فقط بویکی یول کشف ایدیلنجه اهمیت بالطبع اورایه تحول ایتش و (پطرا) اهمیتدن دوشمکه باشلامشدی . او وقته قدر نبطیلر طریق مدنیه سلوک ایله حرب وغارت اجراسندن عاجز قالدقلری جهتلہ زراعتله اشتغال وثابت اقامتکاهلرده اقامته مجبور اوله رق ذوق وسفاخته طالمشلردی . ایشته بوزلر بو حالده ایکن ۱۰۵ سنه میلادیه سنده رومالی (تراجان Trajan) ک صولت استیلا کارانه سنه و ربقه محکومیت وتذیلنه اوغرا دیلر . عصیت رقتولری پریشان اولدی . مطیع اهالی کی مملکتک اهالی اصلیه سی اولان سربانیلر ، یاخود آرامیلر ایله اختلاط ایدرک سوریه وفلسطین قطعهلرینک طور سینا شبه جزیره سیله فرات نهری آرسنده چوله جوار اولان یرلرنده منتشر اولدیلر وبوتارینجندن اعتباراً هیچ بر قوت وسطوت کوسترمه دیلر .

اسلام لر شام قطعه سنی فتح ایتمک ایچون کلدکاری زمان نبطیلرک عراق و مابین النهرین اهالیسک لسانی اولان لسان آرامی و یالسان سریانی ایله متکلم اولدقلرینی کوردکارندن بونلر ایله عراق اهالیسنی بر ملت ظن ایدرک عمومه (انباط) نامنی ویردیلر. حال بوکه ارباب تدقیقک تأمیننه کوره (بطرا) ایله جوارنده بولان یرلرده مقیم اولان بواغالی اقوام عربیه دن ایدی. بونلرک لسان آرامی ایله متکلم اولملری دولترینک انقراضندن صکره شام و عراق اهالیسیله وقوع بولان اختلاطلری نتیجه سی ایدی. (توراة) علماسنک بیاناتنه باقیلیرسه نبطیلر آبی تورادن «نبا یوط» ک احفادی عد اولنورلر. نبطیلر، قوت و سطوتدن دوشنجه شام و عراق حدودی اوزرنده بونلرک یرینه عربلردن بر طاقم یکی اقوام ظهور ایتمشدی. روملر ایله ایرانیلر چول خلقنک شام و عراق قطعه لرینه تجاوزلرینی منع ایتمک، یا خود بو ایکی دولت آرسنده حرب ظهورنده ظهیر اتخاذا اینک اوزره بونلری دائره اتفاقلرینه آلیرلردی. روملرک متفقلری اولان غسانیلر حوران و ایرانیلرک متفی اولان منذریلر فرات کنارنده کاشن حیرده اقامت ایدرلردی. روملر ایله ایرانیلر آرسنده بر حرب ظهور ایدنجه غسانیلر روم و منذریلر ایران طرفنه کچرک هر طرف کندی متفی ایچون طرف دیگر ایله حرب ایلردی. بونلر حال بداوتده، بر جمعیت ابتدایه شکلنده بولندقلری حالده بیله بوا یکی بیوک وشوکتلی دولت ایچون مهم بر قوت تشکیل ایدیورلردی. (ایاد) و (ربیعہ) قبائلی حاوی اولان عربلرک مابین النهرین و عراقده ایران و روم ممالکی آرسنده کی حدود اوزرنده اختیار اقامت ایلری ده بوکی برسیده مبتنی ایدی.

والحاصل اسلامیتک ظهوری صردلرنده شام و عراق قطعه لرنده بولنان اهالینک قسم اعظمی؛ شمال و شرقده سریانیلر، جنوبده یہودی و سامریلردن عبارت اولمق اوزره اصل آزامیلرک بقایاسیله غریبه انباط بقایاسی، بونلردن صکره عرب اولان غسانیلر و منذریلر و مابین النهرینده (ایاد) و (ربیعہ) قبائندن متشکل ایدی. بونلرک ایچنه (جبل لکام) ده جراجمه [۱]، موصلده جرامقه [۲]، ساحلدرده یونان و رومالیردن قالله برطاقم خلق ایله شالده ایرانلی و کردلردن توردهمه بعض اهالی کی اقوام سلارندن برطاقم متفرق

خلقده قاریشمش ایدی . رابطهٔ دینیہ ؛ نسب ، جنس ، لسان رابطهٔ لرینہ غالب بر قوت ایله حکمفرما اولدیغندن اقوام آرسنده هرشیدن اول خرسیتانلق ، یہودیلک ، سامریلک کجی روابط دینیہ یه اهمیت ویریلردی . خرسیتانلر (ملکی) ، (یعقوبی) ، (نسطوری) ، (مورانی) وسائرہ مذهب لرینہ آیرلمش لردی . دیانت ایله سیاست بریرینہ مربوط اولدیغی جہتلہ فرقهٔ دینیہ حکومتک تأیید حاکمیتہ خادم برحزب سیاسیدن عبارت ایدی . استانبول کلیسای باجمله شرق کلیسالیکنک مادری عد ایدلدیکندن بو کلیسالرہ مربوط اهالی استانبولده تخت نشین اقبال اولان قیصر رومک تأیید حاکمیت مطلقہ سی ایچون اوبیوک کلیسایہ کردندادهٔ انقیاد اولوردی . بونک تفصیلی اوزون سورر .

۱ شام و عراق قطعہ لرندہ تشکلات اجتماعیه

اوزمانلرنندہ کی طرز حکومت ایله شم دیکی طرز حکومت آرسنده - باخصوص هیئت حاکمہ اهالی اصلیه نک غیرندن متشکل ولسان ، دین و جنساً مخالف بولنور ایسه - موجود اولان عظیم فرقه نظراً حکومت ایله اهالی آرسنده کی مناسبات بوکونکی حکومتلر ایله اهالی بینندہ کی مناسباتہ مشابہ دکل ایدی . مثلاً رومالیر مملکت ایله اہالیسنی کیف مایشا امر و ارادہ لرینہ تابع برملک ، بر عقارکی صایارلردی . بر چوق یرلردہ چفتجیلر اراضیہ تابع اشیادن عدایدلیکی ایچون برکوی برالدن دیکر الہ صاتلدقجه (سرف) نامی ویریلن اہالیسی ایله برابر انتقال ایلردی . عربلر بونوع اسیرلرہ جمعی (اقبان) ومفردی (قن) ، یعنی (دائماً اسیر) اسمنی ویرمشلر ایدی . بونلردن برصنعت مخصوصده یاخود شعر وادبده ویا تجارتده اظهار اقتدار ایدنلر بومرتبہدن یوکسلہ بیلیرلردی . آنجق اوصنندن بوکجی ارباب مزیت نادر یتیشیردی .

هر حالده اهالیء مملکتی تشکیل ایدن خلق بری حکمدار ایله اقرباوتملقانی ، مختصر ایله دوست و ظہیرلری (اعوان) ، رؤسای دینیہ و امثالی اولہرق خاصہ ، دیکری علی الاکثر چفتجیلردن متشکل اولان اهالیء اصلیهٔ مملکتدن عبارت عوامدن اولق اوزرہ ایکی صنفدن متشکل ایدی . شام قطعہ سنک

رومالیر زماننده کی خواص صنفی رجال حکومت ، یعنی پطریقلردن مرکب ایدی . اولجده بیان ایتدی کمز اوزره بو پطریقلر روحانی پطریقلر نوغندن دکلدیلر . بونلر روما شهری ایله برابر ظهور ایدن برطاقم اشراف و رؤسای عسکریه (Patrieuis) ایدیلر که (روما) ده نایت نفوذلی دورلر کچیردکن صکره دولته وقوع بولان انقسام اوزرینه نفوذلرینی غائب ایدرک موقعنسز ، ایشسز قالمشردی . بالاخره روملرک شان و سطوتی شره قدر توسع ایدنجه مادر مملکتدن اوزاق بولان مستعمراتده حاکمیتک ارباب نفوذ و سطوت ایله ممکن اولهینه چکی نظر دفته آلهرق بو اشراف و رؤسایه لزوم کورلمش و شرق

عرب — ایران طرز صنعتکارانه سیاه یا پلش برصندوق

مستعمراتنه او و جهلدن شام و مصر قطعلرینه بونلردن والیر تعیین ایدلمش ایدی . بتون شام قطعهمسی ۱۱ اقلیمه منقسم اولمق و هراقلیمه بر قوه عسکریه ایله برابر عاداتامستقل بروالی صلاحیتی حائز بر پطریق بولمق اوزره بروایت اعتبار اولنوردی [۱] . مذکور قطعهنک قیود رسمیه به نظراً حدودی شمال شرقیده (فرات) نهرینه قدر امتداد ایدردی . عراق و مابین النهرین بوقطعه به داخل دکلدی . اهالی مملکتدن بحث ایتدی کمز صرده بر عد ایتمه من آنحق بونلرک اهالیسی ایله شام قطعهمسی اهالیسنک اصلری بر اولدیغنه بناء در .

[۱] برنجی جلدک ۱۲۴ نجی صحیفه سنده وبرین تفصیلاته مراجعت بیوریله

۲. مصرده تشکلات اجتماعیه

اقوام سائرہ ایہہ شام و عراق اہالیسندن دہا آز اختلاطدہ بولنسان مصر قطعہسی فراغہ زمانندن اول تاریخک اسکی دورلرنده بیله مهاجرات متوالیہیہ مقر اولمقدن قورتولمامشدی . حتی فراغہنک اکثری خارجدن کان فاتح واستیلا کارلردن متشکل ایدی . متغلبہدن ہر ہانکیسی مصرہ کلوب مقام حاکمیتدہ یرلشدجکہ کندیسنہ منسوب اولان مات افرادی مملکت مفتوحہیہ استہار ایتمک مقصدیہ فوج فوج بورایہ کلنکہ باشلارلردی . بونلر بر ثروت طوبلانیجہ یقدر موقت اوطورمق اوزرہ کلیرلرسہدہ بورلردہ برکرہ یرلشوبدہ اسباب معیشتی تأمین ایندکدن صکرہ علی الاکثر مملکتلرینہ عودت ایتمزلردی . قبل المیلاد ۲۳۱۰ تاریخلرنده مصری ضبط و ۱۷ نجی سلالہ حاکمہیہ تشکیل ایدہرک ۲۶۰ سنہ حکم سورن عرب و عمالقہ قبائل رؤسای (ہیقسوسلر - رعاة Hysesos) ایہہ قبل الاسلام مصری قبضہ استیلالرینہ آلان ایرانیلر ، یونانیلر ، رومالیلر وسائرہ زمانلرنده وقوع بولدینی اوزرہ بو مهاجرلر بر قاچ عصر اقامتدن صکرہ اہالی اصلیہ ایہہ اختلاط و تدریجاً اصللرینی غائب ایدہرک اہالی جہلسندن اولورلردی . ہیئات حاکمہ ایسہ دیکر فاتحلرک تغلیبہ اضعیف حاکمیت ایدنجه یقدر کندی اصللرینی ، لسانلرینی ، عصیت قومیلرینی محافظہ ایلرلر و محکوم دوشونجه بو خواصی تدریج ایہہ اونودہرق رعایا حکمنہ کیرلرلردی . مصر قطعہسی من القدیم محصولدار وقازانجی بول بر قطعہ اولق اوزرہ طائلش اولدیغندن تجارت وسائرہ ایہہ بارہ قازانمق ایچون اورایہ کیدن مهاجرلر ایسہ بشقہدر .

مصرہ استیلا ایدن فاتحلر موقع حاکمیتدہ بولندجہ علی الاکثر اہالی اصلیہ مملکت ایہہ اختلاط ایتمزلردی . عسکر ، رجال دولت ، رؤسای روحانیہ وسائرہ اصحاب مناصبی تشکیل ایدن بو صنوف حاکمہ بیوک شہرلردہ اقامت ایدرلردی . مملکت اہالیسی چفتجیلک ، صنعتکارلق ، ہر نوع خدمتجیلک ایہہ مشغول اولورلردی . اوچ عصر امتدادنجه مصرده موقع حاکمیتدہ بولنان بطلمیوسلر زمانندہ مصرک تشکلات اجتماعیہسی شو عرض ایتدیکمز شکلہ مطابق ایدی . بونلرک دور حاکمیتلرنده پک چوق یونانی مهاجرلری بو

قطعه‌یه ککش ایدی . علی‌الاکثر عسکر ، ارباب تجارت و مأمورین حکومتدن متشکل اولان بومهاجر لر اسکندریه و سائر بیوک شهرلرده اقامت ایدرلردی . مصرده آلتی عصر حکمران اولان رومالیر زمانده دخی هیئت حاکمه ایله اکا منسوب اولان عنصر یرلی اهالیدن آیری اوله‌رق وقت کچیرمش وشام قطعه‌سنده اولدینی کبی استحکام وقلعه‌لرده ویا بیوک شهرلرده اختیار اقامت اتمش ایدی .

بناءً علیه ده‌ا صکره اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان مصرده‌کی اهالی ایکی صنفدن مرکب بولنیوردی: (۱) رومالیر ویا روملردرکه پایتختلری اسکندریه شهری ایدی . رجال دولت ، عسکر ، بر قسم رؤسای روحانیه بولردن ایدی . (۲) قبطی اولان اهالی اصلیه ایدی . بونلرک ایچنه یونانی ، رومالی ، شاملی ، عراقلی ، نوبه‌لی و آفریقالی اولوب تجارت ویا سائر بر وسیله معیشت تعاطی ایتک اوزره مصره کلن مهاجریندن تورده‌مش اولان بر قسم خلقده قاریشمش ایدی . بوندن ماعدا هیئت حاکمه ایله اهالی آردسنده دخی اولمق اوزره دیگر بر فاصل زها موجود ایدی . زیرا روملر حکمدارک مذهبده «ملکیلر» ی تشکیل ایتدکری حالده اهالی اصلیه اولان قبطیلرک غیری بولنان (یعقوب براذعی) مذهبه سالت یعقوبی ایدیلر .

۳ افریقیه‌ده تشکلات اجتماعیه

عربلرجه افریقیه‌دن مقصد آفریقانک شمالنده واقع والیوم تونس ، طرابلس غرب ، جزایر ، فاس ممالکی ایله معروف اولان قطعه‌در . بو قطعه فی‌الاصل سامیلره منسوب بر مستعمره ایدی . چونکه میلاد عیسادن بر قاج عصر اول فیکه‌دن اورایه بر طاقم مهاجرلر کیده‌رک (قرطاجه) ویا (قرطجنه Carthage) شهرینی تأسیس و او قطعه‌ده اصلی اعتباریله شرقلی بر دولت تشکیل ایتشلردر . بو دولت هر نه قدر موقعاً غربده بولمش ایسه‌ده مؤسسلری ساملی ولسانی دخی لسان عربینک قارده‌شلردن بری اولمق اعتباریله ساملی صایق اقتضا ایدر . قرطاجه‌لیلر رومالیر ایله بر جوق محارباتده بولنه‌رق دکز و آلپ طاغلی طریقیله رومایه قدر کیتمشلر و او پایتخت قدیمی محاصره آلتنه آلمشردی . حتی بونلرک صولت جنکاورانه‌لرینه قارشى روما دولتک انقراضه هان بر رمق قالش ایدی .

ہوئے بر حادثہ وقوع بولمش اولسہ ایدی روی زمینی بو کونکی کوردیکمز شکلده کورمیه جکدک . فقط قرطاجہ لیلر بوکا موفق اولہ میہرق تکرار کندی مملکتلرینہ عودت ایتدیلر . بو سفر رومالیلر بالمقابہ انلرہ هجوم ، مملکتلرینی تخریب ، کندیلرینی محو واقفا ایلدیلر . بوتاریخدن اعتباراً قرطاجہ مملکتی علی التوالی رومالیلر ، واندااللر Vandales ، ایرانیلر وسائرہ نک حاکمیتلری آلتہ دوشدی . مذکور مملکتده کی اہالی اصلیه ایسہ طاغلرہ مقیم ونہب وغارتلہ مشغول برطاقم قبائل بریریدن مرکب ایدی .

رومالیلر بورالری قبضہ استیلالریہ آلدقلری زمان اہالی مملکتی بری قاس ، جزائر ، تونس سواحلندہ مقیم وتجارت وصنایع ایلہ مشغول شہرلی ، دیکری طاغ وچوللرہ ساکن ارباب بداوت اولمق اوزرہ ایکی صنفدن متشکل کورہ رک برنجی صنف خلقہ (موریطانیالی Mauritania) ودیکریہ (نومیدالی Numidia) ناملرینی ویرمشلردی . نومیدالیلر جنک آور قبائل سیارہ دن متشکل اولدقلری ایچون رومالیلر بونلری دائرہ اطاعتہ آلمدیلر . بونلر فرصتلردن بالاستفادہ ساحلہ کی شہرلرہ تعرض ایدرلر وصیقیہ کلدکلری زمان درحال طاغلر ایلہ چوللرہ چکیلرلردی . بو حال رومالیلردن صکرہ او مالکی تسخیر ایدن بتون فاتحلر زمانندہ دخی دوام ایش ایدی . اسلاملر آفریقا سواحل شمالیہ سنی فتح ایتدکلری ائنادہ دخی بورادہ کی اہالی ینہ بری شہرلی ، دیکری بدوی اولمق اوزرہ ایکی صنفدن متشکل ایدی . شہرلیلر بالادہ ذکرہ یکن موریطانیالیلر وانلر ایلہ اختلاط ایدن روملر وواندااللردن مرکب ایدی . بومدی خلق خرسیتیانلخی قبول ایش ایدی . بدویلرہ کلنجه بونلر ہجرتک برنجی عصرینک صوکلرینہ قدر طاغلرہ صیغینمش قالمشلر ، حال بداوتلرینی محافظہ ایشلردی . عربلر ، بونلرہ (قبائل بربر) نامنی ویریرلر . قبائل بربریہ تاریخ اسلامدہ بیوک بر موقع اشغال ایدر .

۴ فارس قطعہ سندہ تشکلات اجتماعیہ

فارس قطعہ سندن مراد ، غرب جنوبیدن (دجلہ) نہری ایلہ شرق شمالیدن (جیحون) نہری آردہ سندہ کی قطعہ در . (خوزستان) ، (کرمان) ، (مکران) ، (جبال مالکی) ، (خراسان) ، (اذربایجان) ، (ارمنیہ) وسائرہ بوقطعہ یہ

داخلدر . بورالرده مقیم اولان اهالی بر چوق اقوامدن متشکل اولدینی ایچون بونلری بونجه زمان کچدکدن صکره عددجه حصر ویکدیگرندن صورت قطعیده تقریق ایتک ممکن دکلدر . بونکله برابر هر حالده بواقوام جنس ، لسان ، دیانت اعتباریه عراق وشام قطعلری اها ایسنیدن پک چوق فرقلیدر . مثلاً فارس قطعهنده بولنان اهالی علی الاکثر جنس آری یه منسوب اولوب بو ایسه دها اول کوستردیکمز اوزره شام قطعهنه سیاه ماوراسنده بولنان ممالکی اعمار ایدن جنس سامیدن بشقه در . لسان فارسی دخی اوروپا لسانلری قاردشلردن اولان السنه آریه دن بریدرکه بوده السنه سامیه نک غیریدر . قبل الاسلام اورالرده منتشر اولان دیانت ایسه بری نور وکوندوزدن ، دیکری ظلمت وکیجه دن عبارت و برنجیسی خیره ، ایکنجیسی ده شره مصدر اولمق اوزره « ایزد » ویا « امرمن » اسملریه ایکی عنصره اعتقادی تلقین ایدن (زردشتیک Zorastre) ویا (مجوسیک) مذهبی ایدی . حال بوکه عراق وشام قطعهلرنده منتشر اولان مذاهب خرستیانلق ویهودیکلک ایدی .

فارس ممالکی قبل المیلاد دردنجی عصرده اسکندر کبیر طرفندن فتح اولنجه یه قدر بر چوق دولترک پنجه حاکمیتنه دوشمش ایدی . اسکندر وفات ایدوبده مملکتی قوماندانلری آرسنده انقسامه اوغرادقن صکره بوقوماندانلر ، بو ممالکی محافظه یه مقتدر اوله مدقلردن طوائف ملوک نامیسه معروف اولان امرای محلیه آرسنده تقسیم ایدلشدی . نهایت ۲۲۴- سنه میلادیه سنده ساسانیان دولتنک مؤسسی اولان (آردشیر بابکان) ظهور ایدرک قیلیچ قوتیه بوممالکی طوپولایوب فرمان حاکمیتنه منقاد ایتدی . آردشیر خاندانی اسلامیتک ظهورینه قدر ایران تخت سلطنتی اشغال ایدیلر .

ظهور اسلامیت صره سنده ایسه بومملکت اها ایسی بری عوام ، دیکری خواص اولمق اوزره ایکی صنفدن متشکل ایدی . عامه صنفی اولا اهالی اصلیه ، ثانیاً قبائل آریه ایله قبائل تورانیه دن اولان ترک و دیلیلرک عصر لرجه اختلاطدن تورده ن خلقدن مرکب ایدی . چیقجیلر ، ارباب صنایع ، خدمتکارلر کبی صنف ناس اهالی اصلیه دن ایدی . اسلامیتک ظهوری زمانلرنده بوصفه (طاجیه) نامی ویریلوردی . فقط بوکله نک هانکی اصلدن کلدیکی معلوم

دکدر . (طاجیه) دنیلجہ طائفہ عامہ آکلاشیلیدی . بواسم ایله معروف اولان خلق ایری بویلی ، کوچلی ، قوتلی آدملر ایدی .
 خواص صنفه کلنجه بوصف حکمدار ایله اقربا وتعلقاتی ، رجال حکومتی ، رؤسای دینیہ ، دول سابقه دن قلمه اشراف واعیاندن متشکل ایدی . تشکلات اجتماعیه اعتباریله حکمداردن صکره (شہارجه) - شہرنجان - ویا (سہارجه) نامندہ کی اکابر صنفی کلیرکه روملرده بطریقہ نصل ایسه بونلرده ایراندہ اک یوکسٹ مراتب دولتی اشغال ایدرلردی . شہارجه دن صکره دول سابقه حکمدارلرینه منسوب (دهاقین) صنفی کلیرکه اراضی مملکت بونلرک النده ایدی . بو اراضیدہ طاجیلری استخدام و اراضی بی استثمار ایلرلردی . بش درجه اعتبار اولنان بودھقانلر امارتلرده ، حکومت مأموریتلرنده بونلرلردی . نتہ کم اسلامیٹک ظھوری صرہ لرنده (بخارا) و (ہرات) امراسی بونلردن ایدی . بونک عکسنہ بعض دھقانلرده عوام ناسدن فضلہ بر موقع صاحبی دکدیلمر .

ظھور اسلامیت ہنگامہ لرنده دولت ساسانیہ نک حاکمیتی آتندہ بولنان فارس مملکتی ہر برینہ (مرزبان) نامی ویریلن برامیرک اداره سنده بولنمق اوزرہ بر طاقم ولایتلردن متشکل ایدی . (مرز) ایله (زبان) لفظلردن مرکب اولان بو کلمہ نک معنای اصلیبسی (سرحد محافظتی) ویا (سنور بکی) دیمکدر . بونکہ برابر بووایلرک بعضلری وبالخاصہ پایتختدن اوزاق اولانلری قسماً ویا کاملاً مستقل بر حالده ایدیلر . ہر والی یہ بر اسم مخصوص اطلاق اولنوردی . مثلاً (سجستان) امیرینہ (رتیل) ، (سمندجان) امیرینہ (رنجان) ، (طخارستان) امیرینہ (جیغویہ) ، (بلخ) امیرینہ (اصہبند) ، (مروالروز) امیرینہ (بازان) ، (طالقان) امیرینہ (شہرک) و (فرغانہ) امیرینہ (اخشید) دینیلیدی . (مرو) ، (سرخس) ، (طوس) کبی بعض ولایتلر ایسہ مرزبانلرک النده ایدی .

خرستیانلرجه مجوسیلر دینیہ معروف اولان (زردشت) مذہبی رؤسای روحانیہ سی - کہ مملکتک رجال دینیہ سی ایدی - حکمدارلردن واک بیوک اعیان و اشرافدن زیادہ نفوذ و موقع صاحبی ایدیلر [۱] .

ایرانلیلر بورؤسای روحانیہ نك مفردینہ (موبذ) وجعنه (موبذان) دیرلردی . خرسیتیانلرده اییستقوبوسلر نصل ایسه انلرده اولیه بر موقع روحانی اشغال ایدرک اییستقوبوسلرک رئیس کی ازلرک رئیسدهده (موبذ موبذان) نامی ویریلیر و حاکمک ، حکومت ایله اهالی آردسنده تحدت ایدن خصوصاته نظارت وظيفه لری بونلره مودوع بولنوردی . ذکر ایتدی کمز صنوف ناسدن ماعدا بصردهده بولنان بر نوع ایرانلیلردن عبارت اولان (اساوره) ، سند ممالکندن بصرده کلن مهاجریندن اولوب حبسخانه غاردیانلقلرنده وعبادتخانه لرک خدمتده استخدام ایدیلن (سابعه) ، هند چنکانه لرندن اولان (زط) لر ایله کوفه . کی عجم مهاجرینی دیمک اولان (احامره) کبی دهها بر طاقم جماعتلر وار ایدی که بونلر یا بر صنعت وخدمت تعاطی ایتمک اوزره بر یرده مستقراً اقامت ایدرلر ویاخود یردن یردن تحویل مکان ایله وقت کچیریرلردی .

۵ دور جاهلیت عرب‌نژاده تشکلات اجتماعیہ

دها اول ویردی کمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره جزیره العرب اهالیسنی تشکیل ایدن اقوام آرامیلر ایله عبرانیلرک قاردشی اولمق اوزره اقوام سامیه دن ایسه لرده مقیم اولدقلری قطعنه ک اطرافنی اردولرک نفوذینه مانع برطاقم چوللر ایله محاط بولنسندن طولاینی شام و عراقی قطعنه لرنده مقیم اولان همجنسلرینک فاتح و جهانگیرلر طرفدن دوچار اولدقلری صدمات استیلاکارانه دن آزاده قالمشلردی . آثوریلر ، یونانیلر ، رومالیلر وسأره بر شکل طبیعده مستحکم اولان بو قطعنی نیچه فاتحانه لرینه کچیرمک ایستدیلسدهده هیچ بر موفقیته نائل اولمقسزین اورالردن رجعته مجبور اولمشلردی . فقط یالکز جزیره العربک قسم جنوبیسی ، یعنی یمن قطعنه سی بشنجی عصر میلادی انناسنده حبشستانلیلرک صولت فاتحانه لرینه اوغرادنی . حبشستانلیلر یعنی قبضه استیلا لرینه آلدقن صکره حجاز قطعنه سنیده تسخیر ایتمک ایستدیلر ایسهده طالعلری کندی لرینه بونده یاردم ایتدی . ینده دخی بونلرک حاکمیتی چوق سورمدی . زیرا ینلیلر ایران حکمدارندن آله بیادکلری امداد ایله حبشستانلیلری یمندن اخراج ایلدیلر . فقط ایرانلیلر اورادن دشمن خارجی بی دفع ایدنجه انک یرینه کندی لری مقام

حاکمیتی احراز و اہالیٔ اصلہ ایلہ اختلاط ایدرک (اہنء احرار) نامیلہ معروف اولدیلر .

بونکله برابر جزیرۃ العرب قطعہ سی؛ اطرافندہ بولنان شام ، مصر ، عراق قطعہ لرندن بر طاقم مهاجرلرہ ملجأ تشکیل ایتمکند خلی قالدی . او دورلرک غیر محدود استبداد خونریزانہ سندن ویا ارتکاب جرم و جنایتدن طولایی حکومتک مجازاتندن فرار ایدنلر جزیرۃ العربہ التجا ایدرلردی . ہلہ مصردن مفارقتدن اعتباراً رومالی (تیتوس Titus) زمانہ قدر سورہہ قطعہ سندہ انواع مظالم و استبدادہ هدف اولان یہودی لردن اورالرہ پک چوق مهاجر کیدردی . بونلردن ماعدایونانایلردن ، رومالیلردن ، ایرانیلردن ، ہندیلردن ، حبشیلردن ، وسائرہ دن بر طاقم مهاجرلر دخی ہیچ بر ظلم و استبدادہ معروض اولمدق لری حالدہ جزیرۃ العربہ مهاجرت ایدرلردی . فقط عربلر کرک بو مهاجر تلوہ ، کرک تاثیرات سائرہہ رغماً استقلاللرینی ، نسب ، آداب و عاداتلرینی تماماً محافظہ ایدہ بیلمشلردی . عربلر نسب ویا وطن اعتباریلہ (قحطانی و یامنی) ویا خود (عدنانی ویا حجازی) اولق اوزرہ ایکی بیوک قسمدن متشکل ایدیلر . او اعتبارہ کورہ لسانلری دخی بری (حمیری) ، دیکری (مضری) اولہرق ایکیہ آیرلمش ایدی . کتابمک دردنجی جلدندہ عربلرک صنوف و طبقاتی ، قبائی ، متفق لری ، آزادیلری ، اسیرلری حقدہ معلومات مفصلہ ویردک .

راشمین روزنہ شکلات اجتماعہ

اسلامیتک ظہوریلہ (انصار) ، (اہل بدر) ، (اہل قادسیہ) کبی بر طاقم صنوف ناس تشکیل ایتدیکی کبی (نسب ہاشمی) ویا (نسب قرشی) دن دخی علویلردن وعباسیلردن اولان شرفا ایلہ انصار و مهاجرینک اوغللری کبی بر طاقم عصبیات وروابط جدیدہ وجودہ کلدی . حضرت عمر تاریخ اسلامدہ ایلک اولق اوزرہ دفترخانہی (دیوان) تأسیس ایتدیکی زمان بویکی صنوف و طبقاتی نظر اعتبارہ آلہرق اسلاملرہ اکا کورہ معاشر باغلادی . (تابعین) (تابعینک تابعینی) ایلہ (آل زبیر) ، (آل ابی بکر) و سائرہ کبی مشاہیر صحابہیہ منسوب اولان خاندانلر سالف الذکر صنوف و طبقاتہ ملحق ایدی .

ايسته اسلاميت وقتوحات تأثيريه تشكيل ايدن بو شرفا و اعيان صنوفي زمان جاغليته معروف اولان شرفا و اعيان صنوفدن غيري ایدی .

ممالك مفتوحه يه كانجه اسلاملر بورالره کلدکلری زمان کنديلرینی حدودده ايلک قارشيلانلر همجنس و همسانلری اولان عربلر اولدی . دهها صکره اسلاملر شام و عراق قطعهلرینک ایچریلرینه طوغری یایلینجه بورالرده هیئت حاکمه یی تشکیل ایدن یونانی و ایرانیلرک لسانلریه کندی لسانلری آرده سنده بر مناسبت بولیان اهالی ؛ متکلم اولدقلری (آرامی) ویا (سریانی) لساننک عربجه یه یاقیلغنه بناءً یکی کلن فاتحلرک لسانیه پک قولای انسیت و الفت بولدیلر . فی الحقیقه بو لسان مسأله یی عربلرک مذکور قطعهلری سهولته فتح ایتملرینه پک چوق یارديم ایتدی . مع مافیة بو طرفلرده بولنان صنوف اهالی خلفای راشدین دورنده اهمیتی بر تبدله اوغرامدی . چونکه اوصرده اسلاملر اهالی اصلیه ایله اختلاط و امور دینه ، اداریه و سیاسیه لرینه مداخله ایتمیه رک یالکز جزیه و خراجی آلمق و اهل کتابدن تحت حاکمیتلرینه کیرن اهالی یی حمایه ایتمکله اکتفا ایشلردی . عرب عسکری بلاد مفتوحه نک خارچنده اردوگاه و استحکاملرده اقامت ایدرلر و ممالک مفتوحه بر اشغال عسکری آلتنه آلمقدن بشقه بر تبدله اوغرامازدی . یالکز یغما ویا اسیر حرب صورتیه اسلاملرک اله دوشن اسیرلر ایله آزاد ایتدکلری اشخاص کنديلرینه التحاق ایدردی . و الحاصل بو دورده جزیره العرب خارچنده اولمق اوزره یکی یالکز بر صنف خلق تشکل ایتمش ایدی که اوده عربلرک غیرندن اولان اسلاملر ایدی . دهها اول کوستردیکمز اوزره بولره هیئت اجتماعیه ده عربلر قدر حقوق و موقع ویرلمزدی .

امويلر دورنده تشكيلات اجتماعيه

دولت اسلامیه امویلره انتقال ایدر ایتمز روضه نبی جوارنده (مدینه) بولنان پایتخت اسلام ممالک مفتوحه یه دهها یقین بولندیرمق مقدیله شامه نقل ایدلدی . امویلر اللرینه انتقال ایدن ممالکه قناعت ایتیه رک هر طرفه اردولرسوق و ممالک اسلامیه یی شرقدن ترکستانه قدر توسیع ایلدکلری کبی غربدن دخی جبل طارق بوغازینی کچرک اسپانیایی و (تورس Tours) نهرینه قدر ماوراسنده بولنان

فرائق ممالکنی قبضه استیلالرینه آلدیلر . لوای مظفریتلریخی ایران ، ترك ، اسپانیا و فرائق ممالکنک الك بیوک شهرلری اوزرنده ركز و (قسطنطینه) شهرینی تهدید ایلدیلر . امویلر براشغال عسكری حالتده بولنان فتوحات اسلامیه بی حاکمیت دائمه شکلنه تحویل ایلدککری کبی دیانت شککنده بولنان اسلامیتیه دولت حالته قلب ایتدیلر . شام ، مصر و عراق قطعهلرنده دوائر دولتده لسان رسمی اولمق اوزره استعمال ایدیلن یونان ، قبط و ایران لسانلرینه بدل عربجه بی لسان رسمی اتخاذ ایدرک بو انقلابی تقویه و تحکیم ایلدیلر . اوزمانه قدر ممالک اسلامیه ده تداول ایدن روم و ایران مسکوکاتی دخی قالدیریلهرق برینه مسکوکات عربیه وضع اولندی . او اجنبی مسکوکات اوزرنده بر طاقم تصویرلر و رمزلر منقوش ایدی . امویلر بوتقشیلر برینه آیات فرآنیه قوللاندیلر . اکابر رجال دولت و منسوبین حکومت روم و ایران دولتلرینه مخصوص اشارتلی حاوی اتمشه دن البسه کیرکن امویلر بو نقشلری ده ابطال و برینه عربلره عائد علامات مخصوصه استعمال ایتدیلر . ایشته بو اجراءات سایه سنده عربلر هر طرفه کمال سهولته یاییه رق مقام حاکمیتی منحصرأ اشغاله و لسانلرینک نشر و تعمیمنه موفق اولدیلر .

مع هذا امویلرک عربلقده اولان فرط تعصبلی اسلاملری بری اصل عرب ، دیکری موالی ، یعنی عربلرک غیرلی اولمق اوزره ایکی قسمه تقسیم ایتدیکی کبی نسب قحطانی و یا نسب عدنانی اعتباریه عربلر آره سنده ده بر طاقم تفرقه و انقساملر وجوده کلمشدی . امویلر خشونت بد او تکارانه ایله ادبیات ، اخلاق و عادات جاهلیه نك ابقاسی طرفدارلی اولدقلی ایچون عربلر دور امویده او دائره خارجه چیقمه میدان بوله مدیلر .

والحاصل صنوف ناس امویلر دورنده زمان راشدینه نظراً بر آدیم ایلری آتمشدی . بودورده خلق بری مسلم ، دیکری غیر مسلم اولمق اوزره ایکی بیوک قسمه تقسیم اولدینی کبی اسلاملر دخی بری عرب ، دیکری موالی اوله رق ایکی قسم ایدی . غیر مسلملر ده اول او ممالکده بولنان قبطیلر ، نبطیلر ، روملر ، ایرانیلر و سائردهن متشکل اولان اهل ذمت ایدی . اسلاملرک خدمته بر طاقم طبیبیلر ایله کاتبیلر و مترجملر کیرمش ایدی که بونلرده اهل ذمتدن اولمق اوزره اسلامیتدن اول موجود اولیان بر صنف مخصوص تشکیل ایدینورلردی .

بوندن ماعدا کرک فتوحات امویه و کرک اختلالات داخلیه اثناسنده بعض طوائف و جماعات مملکتک بر موقعندن دیکر موقعنه تحویل موقع ایتملی کبی بر طاقم تبدلات دها وقوع بولدی . نته کیم بصردهه مقیم و (سابعه) نامیه معروف اولان سندلی بر طاقم مهاجرین ایله (زط) نامیه معروف اولان هند چنکانه لرندن بر طاقم جماعات (معاویه) نک زماننده شام سواحانه نقل ایدلیکی کبی (عبدالملک بن مروان) ک عراق والیسی اولان (حجاج) طرفندن دخی بو چنکانه لرندن بر طاقم خلق عراقه نقل ایدیلرک (کسکر) ک آشاغی طرفلرندن اسکان اولندی . کذلک (عیدالله بن زیاد) بخارا اهالیسندن بر چوقلرینی اسیرایدهرک بصردهه اسکان ایتدیردی . (حجاج) دخی واسط شهرینی تأسیس ایتدیکی زمان بخارا اهالیسندن بر چوقلرینی بو طرفلره نقل ایدلی [۱] .

عسکرلر بر مملکتک فتحی ایچون عزیمت ایتدکلی ائنده بر بریلردن ، نبطیلردن ، قبایلردن ، جرامقه و جراحه دن بر طاقم خلق انلر ایله برابر کیدهرک یکی فتح اولنان ممالکده یرلشیرلر و اهالی اصلیه ایله بالاخلاط بر صنف مخصوص تشکیل ایدرلردی [۲] .

خلاصه کلام امویلر زماننده کی ممالک اسلامییه اهالیسی روم و ایران حالندن دور اسلامییه انتقال باشلانغچنده ایدی . بوانتقالک تماماً حصولی ایله اسلامیت و مدنیت اسلامییه مخصوص بر شکل اکتساب ایتمی ایسه آنجق عباسیلر دورنده میسر اولدی . امویلرک عربلرک غیری اولان اقوام ایله اختلاطه عدم تنزلری ایله برابر حال بد اوئده قلمنی ترجیح ایلملی انلرک زماننده اهالی آره سنده اوکی بر انقلابک وجوده کلمسه مانع طوردی .

امویلرک رایات ظفرینی حامل اولان عساکر اسلامییه فارس ، خراسان ، ترکستان ، مصر ، افریقیه و اندلس قطمه لرینک ایچریلرینه طوغری توسیع فتوحات ایتمش ایکن بونلر اهالی ایله پک آز اختلاطده بولنورلر ، انلرک اخلاق و عاداتندن ده پک آزشی اقتباس ایدرلردی . حتی شامده بونان خلیفه بیله عین طرز حرکتی اختیار ایلردی . بوخلفا پاسبانلر (حرس) قوللامق ، پوسته و استخبارات تشکیلاتنی قبول ایتک ، تحت سلطنت استعمال ایتک کبی یالکز

بر طاقم محدود شیلرک اقتباسیه اکتفا ایتملردی . فقط عباسیلر بر طرفدن عرب اولمانلر ایله غیر مسلملرک مظاهرتیه احراز حاکمیت ایتلمینه و دیگر طرفدن ظهیرلری آرسنده بولمق اوزره بغداد شهرینی ایرانلیر ایله سر یانلیر ، یاخود آر یلر ایله سامیلر و یاخود مجوسیلر ایله خرسینانلیر آرسنده کائن حدود اوزرنده تأسیس ایتلمینه بناءً بسبتون اجنبی نفوذی آلتنه دوشهرک موقع اقتداره کتیردکاری ایرانلی وزرا واسطه سیه دوائر حکومتلرینی دولت ساسانیه تشکیلاتنه تطبیق و ایرانلیرک اخلاق و عاداتی تقلید ایتدیلر .

عباسیلر زمانه تشکلات اجتماعیه

مملکت اسلامیه نك تشکلات اجتماعیه سی حقهده شمدی یه قدر ویردیکمز معلوماتی عباسیلر دورنده کی تشکلات اجتماعیه بحثه کیره بیلیمک ایچون برطاقم تمهیدات قیلندن اولمق اوزره تحریر ایلدک . فی الحقیقه تشکلات اجتماعیه آنجق عباسیلر دورنده اسلامیت و مدنیت اسلامیه یه مخصوص برشکل اکتساب ایتدی . انک ال پارلاق و مکمل شکلی اودورک پایتخت اسلامی اولان بغداد شهر شهرنده تجلی ایلوردی . او پایتخت خارجنده دهانتظم ، دهانتشعه دار برهیئت اجتماعیه اسلامیه آراماملیدر .

دور عباسیده خلق بری خواص ، دیکری عوام اولمق اوزره ایکی بیوک صنفدن مرکب ایدی . هر صنفک دخی زیزده کوریه جکی اوزره برچوق تفرعات و تشعباتی وار ایدی .

خواص صنفی

خواص صنفی اولا خلیفه ، ثانیاً اقربا و تعلقاتی ، ثالثاً رجال حکومتی ، رابعاً شرفا و اعیان اولمق اوزره درت قسمه منقسم ایدی . بوقسملردن هر برینک برطاقم اقسام و تفرعاتی دخی وار ایدی که بونلرک ذکر ایلیده کله جکدر .

خلیفه هم دینی ، همده سیاسی حاکمیتی حائز اولان حکمداردر . بوقدرتی حائز اولان بر ذاته سائر صنوف ناسک فوقنده بر موقع صاحبی اولمی ، خلقک حرمت و تعظیمی ، اطاعت و تکریمی احراز ایلیسی پک طبیعیدر .

خلیفہ بن صکرہ ال یوکسان نفوذ و مقام خلیفہ نیک بنی ہاشمیان منسکلی اولان اقربا و تعلقاتہ منحصرایدی . بونلرہ اشرف ، و شہزادہ لر (ابناء الملوك) ناملری ویریلردی [۱] . بوشہزادہ لر خلیفہ نیک حضورندہ کرسیلر اوزرندہ اوطورورلردی . رجال دولت و مقریین ایسہ مندرلر وکلیملر اوزرندہ اخذ موقع ایدرلردی . خلیفہ یہ کلنجہ عمومک فوقندہ بر موقع صاحبی اولمق اعتباریہ تخت سلطنت اوزرندہ جالس اولوردی . شہزادہ لر خزینہ دولتدن یامعین معاشر ویا خلیفہ طرفدن زمان زمان احسان اولتان عطیہ و ہدیہ لر ایہ یکینیلردی . دولت عباسیہ نیک تشکلی صرہ سندہ خاندان عباسی ارکانی والیک و قوماندانقلری درعہدہ ایدرک مادہ و معنی خلیفہ یہ معاونت و مظاہرت ایشلردی . فقط دہا صکرہ بنیان دولت تحکیم و ترصین ایدیلنجہ خلفا کندی اقربا و تعلقاتلرندن قورقورق انلرہ امنیت ایتماکہ باشلادیلر . خلفا ؛ خاندانلرندن رقابت و مضرتلرندن قورقورق لری ذواتہ برچوق پارہ لر اعطا و منفعت ارانہ سیلہ دفع مضرتلرینہ چالیشیلر و شاید بوکبی تدابیر ازالہ رقابتہ کافی کلز سہ رقیبیلری اتلاف ایلرلردی . بو طرزہ حرکتی ال اول (منصور) اختیار ایتدی . اندن صکرہ بتون خلفای عباسیہ بویولی تعقیب ایلدیلر . حتی خاندان خلافتدن اولان رقیبیلرینک خلافتی دوشونملرینہ میدان بر اقامق اوزرہ بسبتون سفاہتہ دوکوملرینہ باعث اولمق فکریلہ انلرہ صورت مخصوصہدہ پک چوق پارہ لر ویریلردی .

ایشتہ بوسیدن خاندان ہاشمیہ منسوب ذواتک اکثری پک بیوک اسرافات ایچندہ یاشارلردی . بونلرک خزینہ دولتدن پک چوق پارہ لر آلہرق ایچکی ، چالغی و سائر انواع ذوق و صفایہ صرف ایتکدن بشقہ هیچ برایشلری یوقدی . بتون ہمت و غیرتلی مظنن و محتشم سرائیلر انشاسنہ ، مفرح و نظرربا باغچہ لر طرحنہ ، برچوق جاریہ مبیاعہ و احرازینہ ، معنی و معنیہ لر ، چالغیچیلر ، شعرا و ادبا جلب و جمعنہ مصروف ایدی . ہر دولت مستبدہدہ اولدینی کی اوزمانکی خلفا سرائیلری عادتاً برر مفسدت اوجانگی اولدینی ایچون خاندان خلافتہ منسوب اولان بوذوات علی الاکثر اوسرائیلرندن اوزاق اولمق اوزرہ بغدادہ بدل بصرہدہ اختیار اقامت ایدرلردی . بونلرندن (محمد بن سلیمان

بن علی) کچی بعضاری بیوک برثروت صاحبی کسلیرلردی . زیرا مشارالیهک چیقتلکسر وسرای و خانلردن ماعدا یالکز ثروت تقدیه سی الی میلیون درهمه بالغ اولمش ایدی . یومی وارداتی ایسه ۱۰۰,۰۰۰ درهمدن اکیسک دکلدی [۱]. کذلک خاندان هاشمیدن (عبدالرحمن) ک قیزی (خنه) نک ثروت تقدیه سی ده بر دیوانک وسعتندن فضله ایدی [۲]. بونلکه برابر بوذوات بعضاً هیچ بر قباحت یامهدن بر طاقم سرای دیسه لریله منکوب ویاتلف اولمقدن قورتیله میورلردی .

رجال دولت صنفه کلنجه بونلر وزیرلر ، باشکاتبلر ، سردارلر وامثالی مناصب عالیه احسابندن متشکل ایدی . دولت عباسیه نک اعتلاسی دورنده بونلرک اکثری (برمک) ، (ربیع) ، (سهل) ، (وهب) ، (خاقان) ، (فرات) ، (خصیب) ، (طاهر) عالی لرینه منسوب ذوات کچی موالی وبالخاصه ایرانلیلردن ایدیلر . درجه تفوذ وسطوتلری ده ازمنه و خلفایه کوره مختلف بولنوردی . هر حالده الکقازانجیل منصب دولت ؛ وزارت ایدی .

خاصه قسمنک دردنجی صنفی تشکیل ایدن شرفا ایسه هاشمیلرک غیری اولان عرب خاندانلری ایدی . بونلرک سلسله نسبلری یانسب نبوییه ویاخود قریش قبیله سنه مربوط بولنور ایدی . بنوع شرفا نزد دولتده بیوک بر حرمت و رعایت کورورلر ، دولت طرفندن مخصص معاشلر ایله کچینیرلر و تشریفانلرده یوکسک موقعلرده بولنورلردی . مع مافیله امویلر زماننده عربباغه پک زیاده طرفکیرلک ایدلیکی ایچون بو خاندانلره ده چوق اهمیت ویریلردی . بونلرک اهمیتی عباسیلر زماننده تدریجاً زواله یوز طوتهرق (امین) ک وفاتیله عنصر عربینک انحلال نفوذی اوزرینه ده زیاده مضمحل اولمش و (معتم) ک دورنده ایسه بستون انقراض بولمشدر .

خواصک توابعی

خواصه اتسباب و تقرب ایتمکه عوام قسمندن موقعاً یوکسلن بر طاقم صنوف ناس وار ایدی که بونلری خواص صنفه الحاق ایتمک اقتضا ایدر .

بونلر دوت صنف ایدیلر . برنجیسی عسکرلر ، ایکنجیسی مختصلر ودوست
وظہیرلر (اعوان) ، اوچنجیسی موالی ، یعنی عربلرک غیرندن اولان آزادلی
ومحیلر ، دردنجیسی خدمہ .

عسکرلر دھا اول کوسرتلادیکی اوزره جنس واتشکیلاتلری مختلف بر طاق
فرقلردن مرکب ایدی . احتمال کہ بوکونکی عسکرلر نظر اعتبارہ آنہرق
اوزمانلرده عسکرک صرف خلیفہنک امر وارادہسنہ تابع اولدیغی خاطرہ کایرہ .
فی الواقع عسکرک بر قسمی خلیفہنک امرینہ تابع بولنوردی . فقط عمومیت
اعتباریہ اوزمانکی عسکرک احوالی یوکونکی دولتلر عسکرینہ بکزمہن . چونکہ
اوزمانک وزرا وولاتی کبی رجال خاصہ دخی کندیلرینہ تابع اولمق ومعاشلری
کندی جیلرندن تأدیہ ایدلمک اوزره عسکر تشکیل واستخدامنہ صلاحیتدار
ایدیلر . بعضاً وزرا ویا والیلر بو عسکرلی حال اسارتده بولنان چوجتملری
مبايعه و تربیہ ایتمک صورتیہ تشکیل ایدرلر و بولنردن وجودہ کلن فرقلره
کندی ناملرینی ویردرک لزومندہ دشمن ورقیلرینہ قارشلی استعمال ایلرلردی .
فرقلہنک صاحی اولان وزیر ویا والی وفات ایدنجه بو عسکر اخذ ایتدیکی اسمی
محافظہ ایلدیکی حالده دیگر وزیر ویا والینک مہیتہ انتہال ایدردی . بو
جہتہ بغدادده ترک ، ایرانلی ، بربری ، حبشلی اولمق اوزره (ساجیہ) ،
(نازوکیہ) ، (بیاغیہ) ، (ہارونیہ) کبی مؤسسلیرینک اسملرینہ منسوب
پک چوق طوائف عسکریہ تجمع ایتمش ایدی . مصرده تشکیل ایدن (عزیزیہ)
(اخشیدیہ) ، (کافوریہ) کبی بی پایان فرق عسکریہ دخی انوعدن ایدی .
بوفرقلردن (شاکریہ) وائشالی کبی فرقلر ضابطہ وپوایس وظائفیہ اشتغال
ایتدیکی کبی دیگر فرقلرده سرایلرک محافظہسی وسائر خدمتندہ استخدام
اولنوردی .

خواصک مختصلریہ دوست وظہیرلرندن متشکل اولان اعوانہ کلنجه بولنردن
مقصد بوکون آرقداشر ودوست کبلرندن آکلادیغمز معنایہ مطابق دکلدی .
اوزمانلرہ کورہ خلفایہ اعظم رجال دولدن سائر خواص ، شرفا واعیسانک
بر طاقم آرقداشرلی وارایدی کہ بونلر او خواصک رفاقلرندہ ، مجلس
و محبتلرندہ بولنورلر ، خانلرندہ یاشارلر ، انلردن آلدقلمی معاشلر ایہ
کچنیرلردی . او جہدن اولہرق خلفانک محبت و مجالسہ سندہ بولنان جلساندیم

وشاعر لرك غيرى ايدىلر . بونلر خليفه ويا امير طرفدن ارباب عقل ودرائتدن انتخاب اولنان مقرين نوعندن ايدىلر . خلفا ، امرا ، شرفا و اعيان دائماً بونلر ايله وقت كچيرىلر ، مسائل مهمده فكر و مطالعه لرندن استفاده ايدىلر ، هر خصوصده كندىلرينه اظهار اعتماد ايلرلردى . جليسلر خلفا وسائره تزدنده پك زياده خاطرلى و نفوذلى ايدىلر . بعضاً بوجليسلر منسوب اولدقلىرى خواصك اقربا و تعلقاتندن بولنورلردى .

موالى حقتده ايسه دردنجى جلده معلومات لازمه و يرلمش اولديغندن بوراده ده زياده معلومات اعطاسى زائد عد اولنور .

ضممہ صنوفى

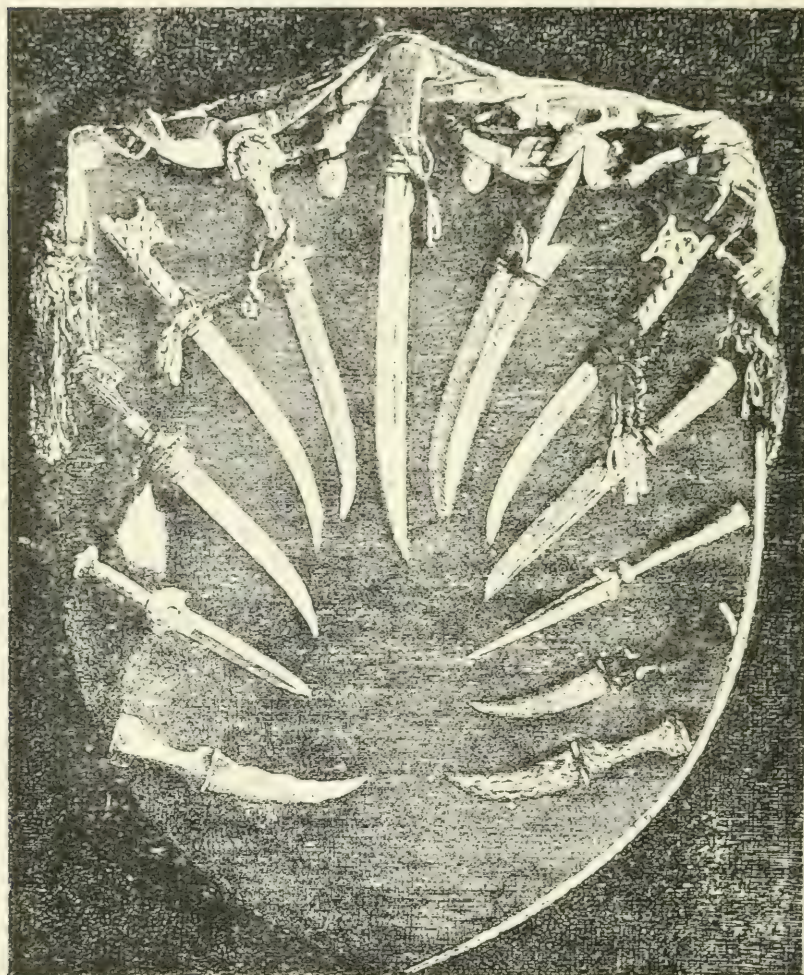
على الاكثر سياه و بياض كوله و جاريه لر دن متشكل اولان بو خدمه صنفندن بياض اسيرلره (كوله من - ممالك) و سياهنه ده (كوله - عبد) اطلاق اولنمشدر . بونلر برى كوله ويا اسيرلر ، ايكنجيسى طواشير ويا حرم آغالرى ، اوچنجيسى جاريه لر اولمق اوزره اوچ صنفدن متشكل ايدى .

كوله لر و اسيرلر

اسلاميتده اسارت و منبع و مصدرلى ايله اسيرلر حقتده جارى اولان احكامه دائر دردنجى جلده برفصل مخصوص يازديغيمز كى خدمه ايله صنف و مرتبه لرى و امور دولته كى نفوذلى و بونلردن نصل سردارلر و وزيرلر يتيشديكى حقتده دخى ديكر برفصل تحرير ايش ايدك . شمدى بوصف مستخدميندن يالكز تشكلات اجتماعيه نقطه نظرندن بحث ايدم جكز .

شام ، عراق ، مصر و فارس قطعه لرنده بوننان اهالى اصله دن عوام صنفى اسلاميتدن اولدها بركابوس استبداد آلتنده ياشامقده و بونلردن برقسى فعلاً اسير بولنمقده ايدى . اسلاميت بونلر ايچون بررحمت الهيه ، برنعمت احياكارانه قيلندن اولمق اوزره يتيشمش ايدى . چونكه بونلر اسلاميت سايه سنده حال اسارتدن قورتيله رق حقوق انسانيه و طبيعه لرينه نائل

اولملرلردی . بونلردن اسلام اولانلر حر واسلاملرک حائز اولدقلری حقوقک کافهسنه نائل اوليورلردی . اسلام اولموبده حاکمیت اسلامیه آلتنه التجا ایدنلر ایسه اسلاملرک عهد ومیشاقلری آلتنه کیریورلردی . بونلر جزیه بی تأدیه ایتدکجه هر درلو تجاوز و تعدیدن محافظه اولنیور ایدی . فقط اسلاملره قارشى

مختلف زمانلره عائد اسلحه عربیه

حرب ایدنلر اثنای محاربهده اسلاملرک انه اسیر دوشونجه کوله اتخاذا ایدیور واسلاملرک آرزو واراده لرینه تابع طوتولیور ایدی . اسلامیتک ابتدلرنده اسلاملرایله محاربه ایدنلر علی الاکثر اساساً مظلوم ومغدور اولان اهالی اصلیه دن

اولیوب مملکت محافظہ عسکرخی تشکیل ایدن روم ویا ایرانلیلر ایدی . بونلردن اسلاملرک الہ اسیر دوشنلر کولہ اعتبار اولنیور ایدی . شوخالده قوہ جبریہ ایله فتح اولنان ممالک اہالیہسنک کولہ واسیر وعرہلردن اولیان اسلاملرک ده آزادلی عد ایدلسی لازم کلدیکنہ دائر اولان امولبرک ادعاسندن صرف نظر اولنورسہ اسلامیت صانکہ کولہلری حر وحرلری کولہ یاپمش دیمکدی .

اسیرلرک چوقلانی

فتوحات اسلامیہ اثناسندہ اسیرلرک مقداری اوقدر چوغالمشدی کہ بیکلرله صایلمغہ واوز ، اوزر طوپدن صاتلمغہ باشلامشدی . اسلامیتک ایلك دورنده وقوع بولان فتوحات ایله دها صکرہ امولبر زمانندہ توالی ایدن محاربهلر اثناسندہ پک چوق اسیرلر الہ ایدلمش ایدی . مشاہیر غزاتدن وکبار تابعیندن (موسی بن نصیر) طرفندن ۹۱ سنہ ہجریہسندہ آفریقا سواحل شمالیہسندہ اجرا ایدیلن محارباتندہ اسلاملرک الہ ۳۰۰,۰۰۰ اسیر دوشمش ایدی . موسی ، مثلی ایشیدلماش اولان بوغنائم حربیہنک خمس اولان ۶۰,۰۰۰ اسیری خلیفہ (ولید بن عبدالملک) ، کوندرمشدی [۱] . روایتہ کورہ فاتح مشار ایله اندلسدن عودت ایتدیکی زمان برابرندہ غوت اشراف واعیانی قیزلردن اولمق اوزرہ ۳۰,۰۰۰ بکر (قیز اوغلان قیز) کتیرمشدی [۲] . مشاہیر غزاة اسلامدن (قتیبة بن مسلم) ک ترک ممالکندن وسائرہدن اغتنام ایتدیکی اسیرلرک چوقلغنی ده اکا کورہ قیاس ایدہ بیلیرسکز .

(غزنہ) امیری ابراہیمک ۴۷۲ سنہ ہجریہسندہ هندستانک بر قلعهسندن اغتنام ایتدیکی اسیرلرک مقداری ۱۰۰,۰۰۰ نفسہ بالغ اولدیگی کبی [۳] ۳۴۰ سنہسندہ (ابراہیم بن یئال) ک قومانداسی آلتندہ روم ممالکندہ وقوع بولان غزو و غارت نتیجہسندہ دخی اسلاملرک الہ یوک وینک حیواناتندن ماعدا ۱۰۰,۰۰۰ رأس اسیر دوشمش ایدی [۴] . حرب اموال غنائمی میانندہ ارککلردن اولان اسیرلردن ماعدا قادینلردن وچو جقلردن دخی بر چوق اسیر بولنوردی کہ بونلرک سوق و نقلاری کوچ اولدیگی ایچون محلندہ اوزر ، اوزر

[۱] نفع الطیب ۱۱۳ ج ۱ و ابن الاثیر ۲۵۹ ج ۴ [۲] ابن الاثیر ۱۷۲ ج ۴

[۳] ابن الاثیر ۴۶ ج ۱۰ [۴] ابن الاثیر ۲۲۷ ج ۹

طوپدن صاتیغه چیقاریلیدی . اسلاملر طرفدن (عموریه) شهری ۲۲۳ سنه سنده فتح اولندیغی زمان او بولده حرکت ایدیله رک کوله لر طوپدن بشر ، بشر و اونر ، اونر صاتیلیدی . بعضاً قوجه بر انسانک بهاسی بر قاچ درهمدن فضله اولمازدی . روایت کوره ۵۹۱ سنه سنده اندلس قطعه سنده (ارک) محاربه سنده اسلاملرک اله او قدر چوق اموال غنائم کچمشدی که اسیرلر برر ، قلیچلر یاریشیر و دولر بشر درهمه فروخت ایدلمشدی [۱] . بعضاً اموال غنائمک فروختی معاملاتی بر قاچ آی اوغراشیریردی . ترکسان و آفریقای شمالینک بمضیرلرنده جزیه به بدل اسیر ویریلیدی [۲] . کرک حرب ، کرک بوصورتله ویرکی اسارتک اک بیوک ایکی منبعی تشکیل ایدیوردی .

اسیرلره ایدیلن معامله

اسلامیتک ابتدالرنده اسلاملرک اله اموال غنائم کچدیگی زمان قوماندان اوغنائمک خمسنی بیت المال نامنه افراز وارسال ایتدکن صکره باقی قالان دوت خمسنی ضابطان و عسکره تقسیم ایلردی . دهاصکره دولترک وزمین وزمانک اختلافه بومعامله بشقه شکلر آلمشدر .

مثلا مصرده اجرای حاکمیت ایدن دولت فاطمیه زماننده اردو ؛ اسیرلری مستحجاباً بر محاربه دن عودت ایدنجه سفائن حریبه داخلنده (نیل) نهری طریقله (قاهره) یه کایردی . اسیرلر قاهره یه چیقاریله رق شهرده طولاشدیرلقدن صکره (مناخ) نامی ویریلن موقع مخصوصه کتیریلیدی . بوکونکی (اسماعیلیه) جهته مصادف اولان بواسیر قرارگاهنده طوپلانان اسیرلر اوراده معاینه یه تابع طوتولوردی . اسیرلردن شیهلی کوریلنلر قتل اولنوردی . کذلک ایشه یارامیان اختیارلر دخی اعدام ایدیله رک جسدلری (خرائب مصر) نامنده کی موقعده بولنان (بئر المنامه — اویقو قویوسی) اسمی ایله معروف بر قویویه آتیلیدی . باقی قالان اسیرلردن ارککلری اوراده ابقا اولنور و قادینلرایله چوجقلر خلیفه نک سراینه کوتوریلوردی . خلیفه بواسیرلردن بر قسمنی وزیرینه ، دیگر بر قسمنی ده اکابر رجال دولته احسان ایدردی . کوچک یا شده بولنان اسیرلر تربیه ایدلمک ، اوقومه ، یازمه و تیر اندازلق اوگردمک اوزرد اسیرناظرلرینه تودیع

اولنوردی . « ترابی » نامنی آلان بونوع صیان بعضاً امرا پاہلرینہ قدرترقی ایدہ بیلرلردی [۱].

فقط اسیرلرحقندہ بوشکلده معاملہ پالمسی یالکز اسلاملرہ مخصوص برشی دکلدی . او عصرده بالجملہ اقوام اسیرلر حقندہ عین معاملہی روا کورلرلردی . اسلاملرک غیردن اولان اقوام الہ اسلام اسیری کچیردیکجہ اسلاملر طرفدن قدیہ ایلہ تخلیص ایدیلنجہ یہ قدرانی کولہعد وحقندہ اسیر معاملہسی اجرا ایدرلرلردی . بوجہتلہ اسلام خلیفہلری دشمن الئدہ بولنان اسلام اسیرلرینی قورتارمغہ پک بیوک براہمیت ویریرلردی . اسلام اسیرلری کاہ بریدل تقدی تأدیہ ایتک ، کاہ یرلرینہ اسیر مبادلہسی یا عمق صورتیہ اسارتدن تخلیص ایدیلرلردی . اسلاملر ایلہ روملر آرسندہ کرک بحرآ ، کرک برآ علی الدوام محاربه وقوع بولدینی وھرا بکی طرفک الہ علی التوالی اسیردوشدیکی ایچونک مہم اسیرتخلیص و مبادلہسی اسلاملر ایلہ روملر آرسندہ وقوع بولورلردی .

امویلر زمانندہ اسیرلر پک نادر قورتاریلرلردی . اکثر با شام ، اسکندریہ ، ملتپہ وسائر بلاد حدودیہ دہ بریدل مخصوصہ مقابل برر ، ایکشر تخلیص ایدیلرلردی . فقط اک مہم ومنتظم اسیر تخلیصی عباسیلر دورندہ ۱۸۹ سنہ سندنہ (رشید) ک دور خلافتندہ وقوع بولمشدر . بوتاریخدن اعتبارآ ۱۵۰ سنہ ظرفندہ اون بش ، بیکرمی دفعہ منتظم بر صورتدہ اسیر تخلیص ایدلمشدر . اسلاملر اسیر تخلیصنہ پک زیادہ صرف اعتنا ایدرلرلردی . حتی ارباب صلاح و دیانت اسلام اسیری تخلیصی ایچون صورت مخصوصہ دہ پارہ وقف و تبرع ایلرلردی [۲] .

۳۳۱ سنہ سندرہوم حکمداری خلیفہ زمان اولان (متقی) یہ بر مأمور مخصوص کوندر درک اورفہ کلیسا سندنہ حضرت عیسانک یوزینی سیلدیکی وبوصورتلہ رسمک منطبع اولدیغی بر مندیلک بولندیغندن بخثہ بومندیل کندیسنہ ویرلیدی تقدیردہ اکا مقابل برچوق اسلام اسیرینی اطلاق ایدہ جکنی تبلیغ ایلشدی . (متقی) فقہا و قضائی طوپالایہرق بونلردن رأی و مطالعہ طلب ایتدی . بعضلری اسیرلرک اطلاق اوکی بر مندیلک ممالک اسلامیدہ بولنسندن دھاخیرلی اولدیغنہ دائر بیان مطالعہ ایتدیلسنہ دہ دیگر بر قسمی دہ مندیلک اووقتہ قدر ممالک اسلامدہ محافظہ ایدلیدی خالدہ الدن چیقارلمسنی اسلامیت ایچون بزل و اھانت کبی

تلقی ایلدی. زمانک وزیرى اولان (علی بن عیسی) اسلام اسیرلرینک مضیقّه سارتدن تخلیصنی مندیلهک محافظه سندن دهاخیرلی کوردیکندن مطلوب اولان مندیله روم حکمدارینه تسلیم اولنهرق اسلام اسیرلری اطلاق ایتدیرلدی [۱].

روملره کلنجه بونلر اسیرلرینی بربدل نقدییه مقابل وپک نادر تخلیص ایدرلردی. احتمال که بوحاله سبب اسلاملرک انه اسیر دوشنلرک علی الاکثر رعایا ویاخود اجرتله طوتیلان یابانجی عسکر قیلندن بونلرلی، اصل روملردن اولاملری ایدی. حال بوکه دائماً حال مهاجمده بولنان اسلاملردکرلی عسکرلردن تشکل ایدردی. بناء علیه بونلردن ربه انازته دوشنلر فدیة نجات ایله تخلیصه لیاقت صاحبی ایدیلر. باخصوص اودورده اسلاملر آره سنده بیوک برابطة قومیه و اخوت موجود ایدی. روملر ایله رعایالری و عسکرلری آره سنده ایسه اوکبی قوتلی برابطة مفقود ایدی. بونکله برابر اسلاملر اللرنده بولنان اسیرلری بربدله مقابل اعاده یه علی الاکثر راضی اولمازلردی. بالخاصه دولت فاطمیه اسیر ویرمین برحکومت اسلامیه ایدی. زیرا دولت مشار الیهانک بربدل نقدییه ویا بر اسلام اسیره مقابل اسیر اعاده ایتدیکی ایشیدلما مشدر [۲].

بوحال دخی اسلاملرده اسیرلرک چوغلمسنه خدمت ایتمشدی.

اسارت اونسبتده واسع برمجری آلمش ایکن اسلاملرک نزدنده پک چوق اسیر بولمسنی وحی بر آدمک اونلرجه، یوزلرجه ویا بیکلرجه اسیر صاحبی اولمسنی غریب کورمامک لازم کلیر. اوصره لرده عادی برنفرک بیله بر ویا بر قاچ کوله سی بولنوردی [۳]. ایوبیلر زماننده برسواری نفرک خدمته اون ویا دها زیاده کوله تخصیص اولنوردی [۴]. امرانک و بیوک قوماندانلرک نه قدر چوق کوله استخدام ایتدکلرینی اکا کوره قیاس ایده بیلیرسکز. اسیر مقداری اسلامیتک ایتدالرنده دخی چوغلمشدی. خلفای راشدین دوری زهد و تقوی، سادگی

[۱] ابوالفدا ۹۱ ج ۲

[۲] ۴۲۹ سنه سنده مالوک فاطمیه دن (مستنصر بالله) زماننده روم حکمداری حلیفه مشارالیه مراجعت ایدرک (حاکم باصراله) طرفندن و قتیله تخریب ایدیلن قیامه کلیسائینک تکرار انشاسنه مساعده اولنور ایسه بوکامقابل بش بیک اسلام اسیرینی اطلاق ایده جکی تعهد ایلش ایدی. کلیسائک انشاسنه مساعده ایدایکندن قبصر روم او قدر اسیری اطلاق ایتدیکی کبی بر چوق معمارلر و عمله ارسال وپک چوق یازدلر صرفه ایده ررک کلیسای انشا ایتمشدی.

ترجمه ابوالفدا ۱۶۲ ج ۲

[۳] مسعودی ۲۲ ج ۲ [۴] مقریزی ۹۵ ج ۱

یو یوقلق زمانی ایکن حضرت عثمانك ۱,۰۰۰ کوله سی واریدی [۱]. دهاصکره احتشام ودارات ، ثروت ورفاهیت دورینه کیلنجه اسپر استخدامی تزیاید ایتشدی . دولت امویه نك زمان حاکمیتده امرادن بری بریره چیققدجه آتک اطرافنده یوز ، ویاخود برقاق یوز ویا بیک قدر کوله یوروردی [۲]. ۲۷۹ سنه سنده خراسان وایلکنده بولسان (رافع بن هرثمه) ۴,۰۰۰ کوله یه مالک ایدی . دهاول خراسان وایلرندن هیچ بری بو قدر چوق کوله یه صاحب اولماشدر .

اسیرلک انواعی

بر خانه نك خدمتده اسیرلک مقداری چوغالنجه صاحب خانه انلرک امور وخصوصاته نظارت ایتک اوزره (استاد) نامیله انلره برناظر تعیین ایدردی . فقط علی الاکثر کوله لر امرانک معیتده عسکر اوله رق استخدام ایدیلر ، کندیلرینه هرشیدن اول فنون حربیه تعلیم اولنوردی . مصر حکمداری (اخشید) ک معیتده ۸,۰۰۰ مملوک وار ایدی . هر کیجه بولنردن ایکشر بیکی انک محافظه سنه مأمور اولوردی . امرایه تابع اولان عسکری فرقه لک چوغی کوله لردن متشکل ایدی . بولرک اصللری حربده اله کچن اموال غنائمدن ویاخود بومقصد ایچون مباحه صورتیله اله ایدیلن اسیرلردن تشکل ایدردی . بعضاً بر کوله نك بهاسی ۱,۰۰۰ دیناره بالغ اولوردی .

خانه خدمتده استخدام اولنان کوله لره کلنجه بولره امور بیتیه ایچون لازم اولان خدمتله تعلیم اولنوردی . بوجهتله بعضلری یورغانچیلیق ، بعضلری آشجیلیق ، بعضلری خزینه دارلق وکھیالق ایله اشتغال ایدرلردی . بعضلری ده قیوجیلیق ، قایقچیلیق ، رکابداریق و سائرده قوللانیلردی [۳]. کوچک ویا بیوک یاشلرده ذکور و اناندن متشکل اولان بو کوله لر اصلاً روم ، ترک ، ایرانلی ، زنجی اسلاو ایدی . قسماً مملکتلرندن کتیرلش ، قسماً ده ممالک اسلامیده طوغمش ، بیومش بولنوردی .

خانه خدمتی ویا شخص حراست و مدافعه سی ایچون مقتضی مقداردن زیاده کوله بریکدیکی کوریلورسه کنج ذکوری زینت و دبدبه قیلندن اولوق اوزره

[۱] دهمری ۴۹ ج ۱ [۲] ابن الاثیر ۱۴۷ ج ۴ وغانی ۲۷ ج ۱

[۳] طبقات الاطبا ۱۴۱ و ۱۴۵ ج ۱

خانه وصالونلرده استخدام اولنوردی. بونی بالطبع ارباب ثروت و یسار وبالخاصه خلغا یاباردی. حتی بعض خلغا بو کوله لره امثالی غیر مسبوق بر شکله نیت مزین و مکلف انواع البسه کیدیریرلردی. کوله لره بوکبی زینتلی البسه کیدیرن ایلك ذات خلفای عباسیه دن (امین بن رشید) ایدی. مشار الیه کوله وبالخاصه طواشی مبیاعه واقتناسنده پک ایلری کیده رک بیوک بهار الیه مبیاعه ایتدیکی اسیر و طواشیلری خلوتکاهنه مأمور ایتمش و بونلره غایت مکلف جاریه البسه سنی کیدیرمشدی. بالآخره خلغا معیتلرنده پک چوق کوله استیخدامی عادت اولمقله سرایلرده بونلرک مقداری پک زیاده چوغالمشدی. خلفای عباسیه دن (مقدر بالله) ک معیتده بیاض و سیاھی اولمق اوزره ۱۱,۰۰۰ کوله موجود ایدی. بونلر اصلاً ایرانلی، دیلملی، ترک، طبرستانی ایدیلر. سیاهی لری ایسه مصر، مکه و افریقیه طریقیه نوبه و سودان ممالکندن جلب اولنمشلردی. زنجیرینه کلنجه بونلر بصره جهتلرنده مملکتی فسادده ویرن زنجیرلر رئیسک آدلرندن ایدیلر. لسانلری غایت بوزوق، طبعاً لئیم و فرومایه، وحشی اولان بوزنجیرلر انسان و لاشه اتی یرلردی. بونلر بو عادتدن طولانی دفعاتله جزایه چاریلمش ایسه ده بوالفت و وحشیانه دن واز کچما مشلردی. زنجی فرقه سی منفرد یرحاله یشار، افرادی بیاضلر ایله اختلاط ایتزدی. کوله فرقه لری خلیفه نك معیتده محافظلق و ساثره خدمتده نوبته قوللانیلردی [۱].

طواشیلر

طواشیلک پک اسکی زمانلرده آثوریلر ایله بابلیلر و مصر لیلرجه شایع اولمش بر عادت شرقیه در. بو عادت اقوام مذکورده دن یونانیلره انتقال ایتمش، بونلردن دخی رومالیلره و فرانقلره سرایت ایلشدر. روایته کوره طواشیلکی ایلك ایجاد ایدن قبل انیلاد ۲,۰۰۰ سنه سنده مقام حاکمیتده بونلر آثوریه نك جهانکیر ملکه سی (سمیرامیس Sémiramis) ایدی. بر زمان طواشیلکک قوت رجولیتی ازاله ایده چکی ظن اولنمش ایدی. طواشی اولدقلری حالده شجاعت و اقدام، حسن سیاست و تدبیر ایله اشتهار ایده رک مختلف زمانلرده

اڪ مهم مقابلہ اشغال ایدن بر طاقم ذواتك اسملرینی تاریخده کوربیوروز . آلتنجی عصر میلادیده ائمراطور (زوستینین) زمانده یتیشن (نارسس Narsès) نامنده کی مشهور زومالی قوماندان ایله (ارسطو) طرفدن مزارینه قربان کسین وحقنده برطاقم مدایح منظومه سویلین شمدیکی قره سی سنجاغنه مضاف (میسیا Mysie) مملکتنده کائن (آتارنه Atarnée) شهری حکمداری مشهور (هرمیاس Herméias) اوچله دندی . مصر حکمداری (کافور اخشیدی) دور اسلامیده اشهار ایدن سیاه طواشیلردن اولدینی کبی (حاکم بامرالله) زمانده مصرده نائب سلطنت اوله رق بر مدت امور حکومتی تدویر ایدن (ارجوان) دخی بیاض برطواشی ایدی . هند ، فارس ، چین قطعہ لرنده دخی برطاقم طواشیلر بیوک موقعلر اشغال ایتمشلردی . روما دولتنک صوڪ زمانلرنده طواشیلر پک بیوک بر موقع وننوذ صاحبی اولمشلردی .

طواشیلکده برطاقم مقصدلر تعقیب ایدیلردی . حرملرده قیصانچلق سائقه سیله انلرک استخدامی اومقصدلرک اڪ باشلیجه سی ایدی . اسلامیتک ظهوری ایله تسترک غالب کلمی خانلرده طواشیلر استخدامنه باعث اولمشدی . اسلامیتده طواشیلری ایلك استخدام ایدن ذات (یزیدن معاویه) ایدی . مشارالیه مابین دائرهنه (فتح) اسمنده برطواشی بی مابینجی اوله رق اتخاذا ایتمشدی [۱] . ده صکره موقع اقتداره کلن خلئا بویولی تعقیب ایتمک لرندن اسلاملرده طواشی استخدامی پک زیاده چوغلمشدی . حال بوکه (ابن مظعون) طرفدن روایت اولنان بر حدیث شریفک مفادینه باقیلیر ایسه شریعت اسلامیهنک طواشیلکی اباحه دن زیاده تحریم . طرفنی التزام ایتمدیکی کوربلور .

اسلاملرده تستر تعمم ایدهرک حرملرده طواشی استخدامنه رغبت ایدیلنجه علی الاکثر یہودی لردن متشکل اولان اسیر تاجرلری برطاقم کولری طواشی ایدهرک بیوک فیاتلرله صاتمغه باشلامشلردی . طواشی تجارتی بیوک بر رواج بولمشدی . ده صکره بوایش ایله پک چوق آدملر اشتغاله باشلامشلردی . انسانلردن طواشی بائق ایچون متعدد عملیاتخانهلر تأسیس ایدلمشدی . بو عملیاتخانهلرک اک مشهوری فرانسه ده (اورن Orne) ولایتده (وهردون Verdun) شهرنده

[۱] مشاهیر النساء کتایبده بوروایتک خلافته اوله رق اسلامیتده طواشیلری استخدام ایدن اباک ذاتک (هشام بن عبدالملک) اولدینی ذکر ایدیلور . مترجم

تأسيس ايدیلن طواشیخانه ایدی . حسیات انسانیه دن معری اولان اسیرجیلر برطاقم بیچاره چوجقلری بو عملیاتخانه لره کتیره رک اوزر لر نده اومدهش و وحشی عملیه یی اجرا ایدر لر دی . اوزواللی اطفالدن چوغنی بو عملیه نك نتیجه سنده هلاک اولوردی . صاغ قالانلر ایسه اسپانیایه کوندر یلره رک اکابر واعاظمه بیوک فیاتلره فروخت اولنوردی . زمان کچدکجه طواشیلری آت ومفروشات بیتیه واوانی کبی بربرلینه هدیہ ایتمک بر عادت حکمنه کچمشدی . مثلاً فرانق حکمدارلری اندلس وسائر هده کی اسلام حکمدارلری ایله خوش کچینمک ایستدکجه انلره هدایا ایله برابر برطاقم طواشیلر ده کوندر لر دی . (برشلونه Berce lone) و (طرکونه Tarragons) حکمدارلری اندلس خلیفه سی (مستصر) ایله تجدید صلح ایتمک ایستدکری زمان اکا اسلاو چوجقلر دن یکر می طواشی ایله یکر می قطار سمور کورکی وسائر هه تقدیم ایلشردی . خلفا سرایلر نده طواشیلر ک مقداری تدربجاً پک زیاده چوغالدیغدن سائر ممالیک وکوله لر دن نصل برطاقم فرقه لر تشکل ایتمش ایسه خواصک محافظه وخدمتنه مخصوص اولوق اوزره طواشیلر دن دخی برطاقم فرقه لر تشکل ایدلشدی . بناءً علیه خلیفه ؛ ولی عهد تعیینی ویا سائر خصوصات مهمه ده آلایلر تشکل ایتدکجه کوله منلر ایله طواشیلر بو آلایلر ک زینت و دبدبه سی جمله سدن بولنوردی .

مدنیت اسلامیه نك اعتلامنی دورنده اسلاولر دن طواشی تجارتی بیوک بر رواج بولمش ایدی . ممالک اسلامیه یه کتیر یلن طواشیلر علی الاکثر اندلس قطع هسندن جلب ایدیلردی . چونکه بو بیچاره لر اوقطعه یه یقین یرلر ده طواشی یاپیلردی . بولر دن ماعدا خراسان جهتلر نده خراسان لیلر طرفدن دخی برطاقم اسلاو طواشیلر کتیر یلردی . چونکه اسلاو ممالکی بیوک ایدی . غریبه فراتقلر ک صولت وغارتنه نصل معروض ایدی ایسه شر قده دخی خراسان لیلر ک غارت ونه بنه معروض بولمقده ایدی [۱] . اندلس ملوک امویه سندن (حکم بن هشام) هر نر ده کوزل براوغلانه راست کلسه انی همان طوتدیر هرق سراینه کوندر یر و طواشی ایتدیر دکدن صکره کندی نفسنه تخصیص ایلردی [۲] .

۳ جاریہ لر

چو قنلری

مدنیت اسلامیہ تاریخنده جاریہ لرك اشغال ایتدكلری موقع وتأثیر کوله و آزادیلرك موقع و تأئیزندن آشاعی دكلدی . جاریہ لرك اصلی فأنلر طرفندن انئای محاربهده اغتنام اولنان قادینلر وقیزلردن عبارت ایدی . بواسیرلر فی الاصل حکمدارلر و اشراف و اعیان قیزلردن اولسه لر بیله یته فأنلرك مالی عدایدیلردی . بر مال صاحبی مالنده نصل حائز تصرف ایسه بو جاریہ لر اصحابی ده عین حقوق ملکیته مالک اوله رق جاریہ لرینی کندی خدمتلرنده قوللامق ، او طهلق آتخاذا ایتک ، ایستدكلری کیمسه لره صائمده مختار ایدیلر [۱] . اسلاملرده احوال اجتماعیه اسراف و سفاهته ، ذوق و صفایه دو کولوبده خلفا و امرانک بیت الماللردن منتسبین و بندکانه سیل کبی پاردرلر آقغه باشلادینی زمان ملبوسات و مجوهرات نصل اهدا ایدیلرسه جاریہ لر دخی ذواتدن ذواته اوصورتله اهدا ایدلمکه باشلامشدی . هر کیم اعظمدن برینک نظر التفات و توجهنی احراز ایتک ایستسه اکا سودیکبی فنون و صنایعدن برینه آشنا بر جاریه اهدا ایدردی . مثلاً اوذات کوزلکدن خوشلانور ایسه اکا غایت نظر ربا بر جاریه ، شرقی سو یورسه سبی کوزل بر مغنیه تقدیم اولنوردی . حتی بمضاً اوکبی بر ذاته هر بری بر صنعتده ماهر . متعدد جاریہ لر اهدا ایدیلردی . بمضاً اوکبی جاریہ لر بر مدت صکره افندیلردن چوجق کتیره رک ایچنده بولندقلری خانلرك والده و صاحبه لری کسپیلرردی . بومظهریته نائل اولان جاریه خلیفه نک مراینده ایسه خلئای عباسیه نک چوغنک والدلری کبی (والده سلطان) اولوردی . روایته کوره صاریشین رنکلی غایت دلربا (دنایر) نامنده بر جاریه اسکی شرقیلری ترنمه اقدار فوق العاده صاحبی ایدی . تعلیمنه مدینه اهالیسندن بری طرفندن اعتنا ایدلمشدی . وزرای عباسیه دن (یحیای برمکی) بو جاریه یی کوروب بکندیکندن ساتون آله رق کندی قوناغنه تخصیص ایتمشدی [۲] . خلیفه زمان اولان (هارون الرشید) وزیر مشار الیهک قوناغنه کیتدکجه (دنایر) ک ترنمات روحنوازانه سنی دیکلرک

[۱] ابن خلکان ۲۲۰ ج ۱ [۲] اصلده یحیایه بدل سهواً جعفر دینلیور . مزجم

دلشاد ونشوه دار اولوردی . بیت کیده (رشید) بوجاریه نك كوزل سنه روحاً برانجذاب حاصل ایلدیکندن آرتق دائماً یحیانك قوناغنه کیده رك دانیری دیکلمکه وقت کچیریر واکا برچوق هدیه لر واحسانلرده بولوردی . (رشید) ک بوجاریه ایله وقت کچیرمسندن دلکیر اولان زوجه سی (زبیده) انی عمجه لرینه شکایت ایتشدی . فقط افسوس که قلباً منجذب اولان خلیفه اوجاریه دن بر درلو واز کچه میوردی . (زبیده) مساعی واقعه دن فائده کورده منیجه (رشید) ی جاذبه حسن ورقت صوتلریله جلب ایتک اوزره کنیسنه موسیقیده مهارتکار اون جاریه اهدا وتقدیم ایتشدی . (هارون الرشید) ک اوغلی معتصمک والده سی (ماریه) ایله دیگر اوغلی مأمونک والده سی (مراحل) ودیگر براوغلی صالحک والده سی (فارده) اوجاریه لردن ایدیلر [۱] .

برچوق دفعه والیر وسردارلر بوکجه هدیه لر تقدیم ایدرک خلفانک نظر توجه والتفاتلرینی جلبه موفق اولورلردی . اوجله دن (ابن طاهر) ، خلیفه (متوکل) ه ۲۰۰ اوغلان وجاریه یی محتوی برهدیه تقدیم ایتش ایدی [۲] . جاریه لر بودرجه حسن تلقی ورغبته مظهر اولور ایسه خلفا سرایلرنده وامرا وسائر ارکان دولت قوناقلرنده جاریه لرك پك زیاده چوظامسنی طبعی کورمیلدر . یالکز شو نقطه وارکه چوق جاریه قوللامق اسلامیتله ظهور ایتش بر حال اولیوب بلکه مدینت قدیمه نك برآتری ایدی . ده اول ایران وروم حکمدارلری بربرلرینه جاریه هدیه ایدرلردی . حتی اسکی اکسره دن برینک سراینده بولسان جاریه لرك مقداری ۶,۰۰۰ ه بالغ اولمشدی [۳] . خاندان عباسی یه منسوب بعض ذوات بیکر جاریه یه مالک ایدیلر . بوخصوص حقنده ایلریده دخی معلومات ویردجکیز .

جاریه لرك انواعی

خلق بو صورتله جاریه استخدا منه آلیشینجه اسیر تاجرلری جاریه لری ترک ، هند ، کورجی ، خطا ، ارمنیا ، روم ، بربر ، نوبه ، سودان ، حبش ممالکندن بیوک ، کوچک یا شلرده کتیره که واستعداد ویا صباحت وملاحظتلیله متناسب بر شکلده تربیه ایتکه باشلامشلردی . ایشته بونلردن سود آنالر ،

[۱] اغاقی ۱۳۷ ج ۱۶ [۲] مسعودی ۲۸۰ ج ۲

[۳] مسعودی ۱۱۵ ج ۱ وترتیب الدول ۱۱۱

دادیلر ، ماشطہلر ، اوپہ اقلر ، خوانندہلر ، عودزنلر ، عالمہلر ، عجزوز محتالہلر
 وسائرہ تیشمش ایدی . بیاض ، اسمر ، قرمزنی ، بربری ، زنجی رنگلرده
 بولسان بو خاریہلردن بصرہ ، کوفہ ویا بغدادده طوغمش بولسانلر فصیح
 عربجه تکلم ایدرلردی . طوغریدن طوغری یه اصل مملکتلرندن مبیاعه ایدیلن
 ویا حرب ائناسنده اله کچیریلن جاریہلر ایسه لسان اصیلری اولان ترجه ،
 فارسی ، رومی ، ہندی ، ویا بربری لسانلرندن بشقہ برلسان بیلمزلردی .
 بونلر بالآخرہ عربجه اوکرنلر ایسہده لسانی دوزکون تلفظ ایدہ مزلردی .
 ممالک اسلامیہده طوغوب عربی کوزلجه بیلن جاریہلرک امانی خارجدن کتیریلن
 جاریہلرک ائماندن دہا بہالی ایدی . خارجدن کتیریلن جاریہلر مذہباً خرستیان ،
 یہودی ویا مجوسی ایدی . بونلرک مذہبلرینہ ایلشلمزدی . مذہبلرینک
 احکام وقواعدینی اجراہ و یورطی کونلرنده خاج وسائرہ کبی اشیا طاشیمقدہ
 سربست براقیلیر ایدی . (احمد بن صدقہ) دیورکہ : « بریورطی کونی
 مأمونک حضورینہ کیرمش ایدم . نزدندہ روم ممالکندن جلب اولمش یکرمی قدر
 دلرباجاریہ واردی . جاریہلر مکلف و مزین قوشامش ، ایپکلی البسہ کینمشلردی .
 بیونلرنده خاچلر ، اللرنده خرما وزیتون داللری بولتیوردی » [۱] .

جاریہلرک ہر نوعی برطاقم مزایای مخصوصہ ایلہ ممتاز عدایدیلیردی . حتی
 بو بابدہ برطاقم کتابلر تألیف اولمشدی . بو کتابلرک مندرجاتی خلاصہ لرینہ باقیلیر
 ایسہ : « نجابت ایران ، خدمتکارلق روم ، عشوہ بازالق بربر . زورناجیلق مولد
 - ملز - وزنجی ، محافظہ جیلک و خزینہ کارلق حبش ، اشجیلق نوبہ ، مر ییلک
 وسود آنالق ارمنی قیزلرینہ مخصوص « ایمش . ینہ بو بابدہ کی مطالعات مخصوصہ یه
 کورہ کوزل چہرہ لرتک ، کوزل وجودلر روم ، کوزل صاحبخر خطا و ایران ،
 کوزل کوزلر حجاز ، اینجہ بللر یمن قیزلرنده بولنورمش [۲] . بصرہ و کوفہده
 طوغان جاریہلر طاتلی دیللی ، نہال بویلی ، اینجہ باللی ، فتنہ کار قاشلی ، قدرتدن
 سورمہ کوزلی اوصافیہ توصیف ایدیلیردی . خلاصہ او فتان و سحرکار
 جاریہلرک اوصاف ممتازسی پک جاذبہ پیرا تعیرات بلغیہ زمین اولیوردی .
 جاریہلرک اک کوزلی ، اک ذکیسی ، اک عاقلی بغدادہ کتیریلیردی . چونکہ اک
 یوکسک قیاتلرایلہ مشتریلر بو یاتختدہ بولنوردی .

جاریہ لک تعلیم و تربیہ سی

اوصردہ جاریہ لک تعلیم و تربیہ سی پک چوق قازانجلی بر شی ایدی . او یولده پاره قازانق ایستین کیمسه اسیر بازارینه کیدر ، ذکا واستعداد صاحبی بر جاریہ مباحیہ ایدردی . جاریہ شعر و ادبیات ، یاخود شرقی وچالغی ، یاخود تلاوت قرآن ، یاخو وعروض ، یاخودخانه اداره سنی اوکرتدکن صکره آلدیقی فیأتک بر قاچ مثلئ ایلہ صاناردی . بالخاصه جاریہ تربیہ وتعلیمی ایلہ اوغراشانلر (ابراهیم موصلی) واوغلی (اسحق) کبی فن موسیقیده مهارت لریله نامدار کیمسه لر ایدی . بونلر بعضاً یوز دیناره مباحیہ ایتدکلی بر جاریہ بی کوزلجه تربیہ وتعلیم ایتدکن صکره بش یوز ویا بیک دیناره صانارلردی [۱] . مدینه ، بصره وبغدادده یتیشن اک مشهور خواننده وسازنده لر ایشته بوصورتله تعلیم وتربیہ ایدلمش ایدی . بعض ذوات مباحیہ وتعلیم وتربیہ ایتدکلی جاریہ لری خلفایه هدیه ایدرک بو وسیله ایلہ نزد خلیفه ده نفوذ وموقع صاحبی اولورلردی . بو جاریہ لردن بعضلری خواننده لک ، شعر ویا ادبیاتده فوق العاده مهارت صاحبی یتیشه رک بیکلرجه دیناره صاتیلیری . خلفای عباسیهدن (رشید) ابراهیم موصلی طرفدن یتیشدیریلن (ذات الخال) نامنده خواننده بر جاریہ بی یتش بیک دیناره صانون آلمش ایدی . بو جاریہ رشیدک کزیاذه خوشنه کیدن ، کندیسنه الهامات شاعرانه القاایلین اوچ جاریهدن بری ایدی . او اوچ جاریہ (سحر) ، (ضیا) و (حنث) نامنده ایدیلر [۲] . سائر علوم وفنونده کسب مهارت وتخصص ایدن جاریہ لر ایسه دها قیمتدار عد ایدیلردی . بعض جاریہ لر شعر وموسیقیده ، ادبیات وتاریخده شهرت آنجه ادبا ، علما وذوات سائرہ انک نزدینه کیده رک علم وعرفانندن مستفیض اولورلردی . بعض جاریہ لر قرآن عظیم الشان تلاوتنده بیوک بر مهارت ابراز ایدرلردی . (رشید) ک زوجہ سی (ام جعفر) ، یعنی (زبیده) نک سراینده هریری برعشرقرآن تلاوت ایتکله مکلف یوز جاریہ وار ایدی که بونلر کلام قدیمی تلاوت ایدرکن سرایدن آری ویزلتیسی کبی بر سس ایشیدیلردی [۳] .

(هارون الرشید) ک اوغلی امین مقام خلافته کلنجه . آواز روح نوازیله

[۱] اغانی ۱۵۴ ج ۱۹ [۲] اغانی ۸۰ ج ۱۵ [۳] این خلکان ۱۹۰ ج ۱

مشہور اولان (بذل) نامندہ خوانندہ بر جاریہی ایکی میلیون درہمہ ساتون آلمش واکا ہیچ بر قادیسک یانندہ اجتماع ایتین بر چوق مجوہرات نادرہ ویرمش ایدی [۱] .

جاریہلرہ بودرجه رغبت کوستریلنجه اکابر واعاظمک قوناقلرنده جاریہلرک عددی چوغالدینی کبی انلری سوسلی وکوزل کیندیرمک ایچوندہ ہر درلو وسائط تزینات واسرافاتہ مراجعت ایدلمش ایدی . جاریہلرک زینت وسوسٹہ پک زیادہ اہمیت ویرنلرک اک مشہوری سالف الذکر (ام جعفر) ایدی . مشارایہا اوغلنک برطاقم اوغلانلری قیزکبی آتخاڈ ایددرک انلرہ قادین البسہستی کیدیردیکنی کورنجه کندیسی دہ برطاقم جاریہلرہ صاریق صاریدررق ، زلفلر یاپدیردرق، قفتان وخرقہ کیدیررک ، بلرینہ قوشاقلر باغلادہرق ارکک قیافتہ صومش ایدی . اعظم واکابرک افعال وحرکاتی مادونلری ایچون مابہالاقدا اولہکادیکی جہتلہ سائر خاندان عباسی زوجہلری واکابررجال دولتک قادینلری دہ جاریہلرہ قفتان و آلتون قوشاقلر کیدیرمشلردی . (ام جعفر) ارکک قیافتہ بولنان جاریہلرینہ (مقدودات - نہالقد) نامنی ویرمش ایدی . بو نوع جاریہلرہ (غلامیات) و (مطموسات) دخی اطلاق اولنوردی [۲] .

جاریہلرہک ننوذ وناؤیری

ارباب حسن وآن اولان زنانک بولندقلری یرلردہ نافذ الکلم اولملری پک طبیعی برشی دکلیدر؟ زیرا کوزلک برقوت ، عشق ایسہ کسکین برسلاحدر . بوسبیدن خلفا وامرادن دہا وعزم صاحبی اولانلر کندیلرینہ کوزل جاریہلر اہدا اولندقجہ انلرہ لزومندن فضلہ اہمیت ویرمزلردی . مثلاً برنجی حکمدار اموی (معاویہ) ، برنجی خلیفہ عباسی (منصور) ، اندلسدہ برنجی حکمدار اموی (عبدالرحمن داخل) کبی دوات مؤسسلیرینہ جاریہلر نفوذاجرا ایدمزلردی . (منصور) اککنجہدن نثرت ایلہ مشہور ایدی . (عبدالرحمن داخل) کندیسنہ اہدا اولنان جاریہلری رد ایدردی [۳] . خال بوکہ دولنلرک واسطنہ مصادف اولان ذوق ووصفا ، سفاہت دورلرنده یتیشن خلیفہلر و حکمدارلر انک عکسی

[۱] اغانی ۱۴۵ ج ۱۵ [۲] اغانی ۱۴۵ ج ۱۵ [۳] نفع الطیب ۷۰۹ ج ۲

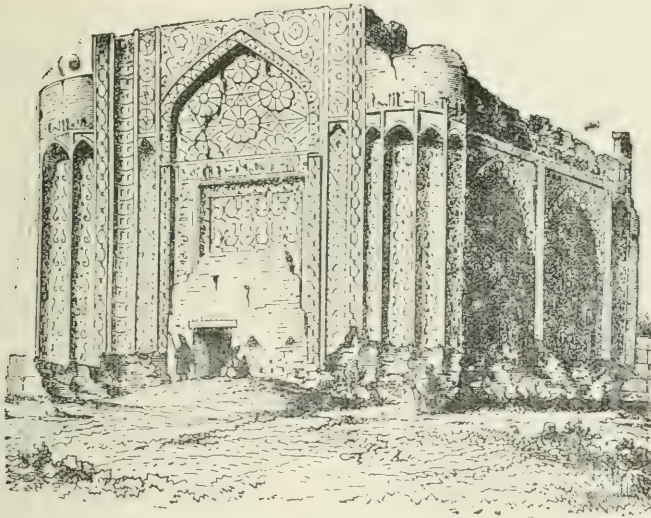
حال و استعدادده بولنورلردی . بونلر جاریه لره عادتاً عاشق آواره کسلیلرلر
وحتی بعضاً برجاریه ایچون عقل واذعانلرینی ضائع ایدرلردی . ملوک امویه دن
(یزیدبن عبدالملک) ک معشوقه سی «حبابه» مشارالیهی چیاغین، امور سلطنته باقاز
برحاله کتیرمشدی . ده اول ذکر ی بکن (ذات الخال) دخی رشیدی کندینه عادتاً
اسیر یامشدی . (رشید) بوجاریه نرک نفوذینه او قدرطوباش ایدی که کونک برنده
کندیسندن هر نه ایسته سه یابه جغه یمین ایتمشدی . (ذات الخال) بویمندن بالاستفاده
(حمویه) نرک ایدی سنه امتداد نجه فارس قطعه سنک قوماندانلق وخراج ناظر لغته
تعیننی طلب ایتمش ورشید مسؤل واقعی درحال اسعاف ایتمشدی . حتی
بوخصوصده اصدار ایتدیکی فرمان خلافتده شاید کندیبی ده اول وفات
ایدرایسه بومأمورک ایدی سنه کمال مدتی ایچون ولی عهد طرفدن عزل اولنماسنی
شرط قومیشدی [۱] . بونلردن ماعدا ده برچوق خلفا و امرا امور سلطنتی
براقه رق افتاده اولدقلری جاریه لره وقت کچیرمشلردی [*] . خواننده و سازنده لر
هر نوع جاریه لردن زیاده خلفایه اجرای تأثیر ایدرلردی . ایشته بونلرک بونفوذ
و تأثیرلرندن بالاستفاده ک مهم خفیه ک ایشلری ، یاخودرتبه و منصب استحصالی
ایچون جاریه استعمال اولنوردی . خلفای عباسیه دن (مأمون) بر آدمک حقائق
احوالی آ کلامق ایستدیکی زمان خفیه ک ایتک اوزره اوآدمه کوزل برجاریه
اعدا ایدردی [۲] . (مهدی) نرک زوجه سی و (رشید) ک والده سی اولان
(خیزران) کبی اصلی جاریه اولان خلفا والده لری امور دولته دهشتلی
برنفوذ اکتساب ایدرلردی .

[۱] اغانی ۸۰ ج ۱۶ [۲] العقد الفرید ۱۴۸ ج ۱

[*] بوقبیلدن اولنق اوزره (الفخری) کتایبنده اوقوندیغه نظر آ (آل بویه) . ملوکندن
(عضدالدوله) برجاریه نرک جاذبه ملاحظته طوتوله رق مملکتک ایشی براقش ، جاریه
ایله مشغول اولمش ایدی . بو اشتغالک امور اداره مملکتک فنا بر تأثیر اجرا ایتدیکنی
کورن وزیر (عضدالدوله) یه کیزلیجه حال وموقع وخامنی سویلیکله برابر جاریه ایله
اشتغالک دوا ی بسترن اضمه جلالی منتج اوله بیله حکمی افاده ایتمشدی . برقاچ کون صکره
(عضدالدوله) دجله نهرینه ناظر بربالقونده اوطورر . سودیبکی جاریه یی یانته چاغیره رق
بالقونک کنارینه یقین برموقده اوطوردر . جاریه ایله اکنسیدیکی برضرده بیچاره یی
قالدیردینی کبی دجله به آتیوریر . جاریه صولرک آلتنده غرق اولوب کیدر . (عضدالدوله)
ایسه کندی قلبته آرق ببتون مالک اوله رق اموردوات ایله اوغراشمغه باشلار . خلق
بوفلی قوت نفسه حمل ایدرلر . مترجم

عوام صنوفی

خلقك عوام قسمی هر یرده اکثریتی تشکیل ایدر . بونلر مدنیت اسلامیہ اعتلاسی دورنده، باخصوص بغداد شهرنده برچوق مختلف اقوامك اختلاطندن ظهوره كلن بی حساب صنوف و طبقاتدن مرکب ایدی . ممالك اسلامیه نك هر طرفندن كلن عرب ، قبطی ، ایرانی ، خراسانی ، ترك ، سندلی ، روم ، ارمنی ، قبطی ، بربری ، نوبهلی ، زنجی ، اندلسلی و سائردهن اولمق اوزره بغدادده برچوق صنائع و تجارت اربابی كلوب یرلشمش ایدی . مختلف تجارت

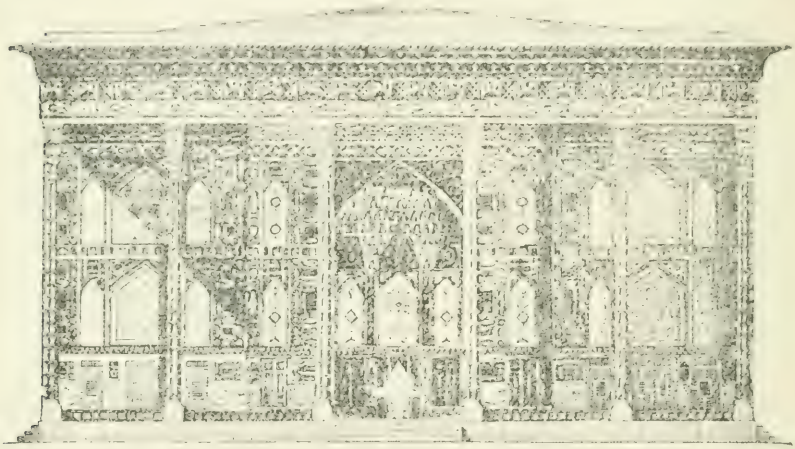
همدانه اسکی بر جامع

وضعتلر تماطلی ایدن بوصنوف میاننده الكیو كسك انواع صنائع و تجارت اربابی بولندیفی کبی اسیرجی ، اشجی کبی آشاغی حرف و تجارت اربابی ده واردی . کذلک او میانده بیوک جواهر جیلر ، قماش جیلر ، ادبا ، شعرا ، حکما ، خواننده و سازنده لر ، ندیملر و تعدادی غیر قابل برچوق صنعتکارلر دخی موجود ایدی . مع مافیسه بوموضوعمزی قولایجه آ کلاتمق ایچون عوام صنوفنی بری بر صنعت و مزیت ایله خواصه یا قلاشانلر ، دیکری صایحیلر و سائر ارباب حرف و بالدیبری چیلاقلر و سائر اولمق اوزره ایکی بیوک صنف اعتبار ایدیوروز .

برنجی صنف

خواصه منسوب بولالار

بوصفدن مقصد خواصه خوش کورونه درك توجه وحمایه لرینی احراز
ایدن عوام قسمندن عبارتدر . بولار عقل و ذکالریله خواصه انتساب ایددرک
معاش و عطیه لریله ویاخود انلره اشیا و امتعه صائمقده تأمین معیشت ایلرلردی .

اصفهانده چل ستون دائرہسی

خواصک محمی و لطفدیدهسی اولان بوقسم خلق صنائع نفیسه اربابی ، ادبا ،
ارباب تجارت ، اهل صنائع اولمق اوزره درت قسم ایدی .

۱ صنائع نفیسه اربابی

مصورلر

عربلرجه (فنون جمیله) ویا (آداب رفیعه) ناملری ویریلن صنائع نفیسه
رساملق ، شاعرلک ، فن موسیقی اولمق اوزره اوچ شعبه در . مدنیت اسلامیه
دورنده رساملق بیوک برموقع اشغال ایدهمدی . چونکه اسلامیتده بونک منعی
حقتده برطاقم احکام وضع اولمش ایدی . مع مافیہ کرک امویلر ، کرک عباسیلر
دورنده روم وایران تصاویری تقلیداً برطاقم رسملر یاپیلوردی . ترکستان

وسطی مغول آثار صنعتدن سلجوقیلر واسطہ سیلہ انتقال ایدن رسملردخی اسلام مصورلری ایچون موددل تشکیل ایتکده ایدی. بونکله برابر فن تصویر اومدیت دورنده عرض ایتدی کمز سبدن طولایی پارلاق برترقی یه مظهر اوله مامش ایدی. تصویر، مالک اسلامیہ ده اک پارلاق دورینی (هلاکو) نك ۶۵۶ سنه سنده بغداده وقوع بولان استیلا سنندن صکره ایرانلیلرک مغول حاکمیتی آلتنده طولیاندقلری زمانلرده فارس ممالکنده کچیرمش ایدی. فن تصویر ایشته او آندن اعتباراً اتلا وترقی بولمشدر. چونکه مغوللر بغداده کلدکبری زمان برابرلرنده بر طاقم چینی مهندسلر کتیرمشلردی. بغداد محاصره سی ایشته بو مهندسلر طرفدن ترتیب اولنان پلانلر دأرئه سننده اجرا ایدلش ایدی. مغوللر ایله برابر بر طاقم صنایع نفیسه اربابی، ریاضیون وانجه صنعتلر اعجابی دخی کلش ایدی. بونک اوزرینه ایرانلیلر بو ذواتک علوم ومعارفدن استفادیه شتابان اوله رق برچوق صنأعمده وازجهله فن تصویرده احراز مهارت ایلشلر وفن تصویرک ممالک اسلامیہ نك اطراف سائرئه سنه انتشارینه خدمت ایتشلردی. اسلاملر فارس، مصر، ترکستان وسائرئه قطعهلرنده کتابلری، سرای دیوارلریخی، قاشلری بورسملر ایله تزیین ایدیورلردی [۱].

عالم مدینتک اک مهم مراکزنده بولنان بیوک کتبخانهلرده ایوم بورسملردن بر طاقم نمونلر موجوددرکه غایت کوزل بویالر ایله یاپلش اولان بو رسملرک اکثری کتب تاریخیه، ادبیه و علمیه نك وقائع واشکالی مصور بولمقدهدر. قاهرده کتبخانه خدیویده بونوعدن بر طاقم بویالی رسملر موجود اولوب فردوسینک مشهور (شاهنامه) سیله قزویننک (غرائب المخلوقات) کتابی وسائرده عأد تصاویردن عبارتدر. اونوع متروکتدن بر طاقم رسملر دهأ وارددرکه بونلر معراج نبی وامثالی کبی خیالی تصویرلر تشکیل ایتکدهدر. هر حالده مدینت اسلامیہ نك اعتلاسی دورنده فن تصویر اربابی خواص نزدنده جای قبول کورمز لردی. یالکنز ابنیه مهندسلیکله اشتغال ایدن مصورلر، باخصوص اندلس قطعهلرنده، مقبول ایدیلر.

شعر وموسیقی یه کلنجه بو ایکی فن پک چوق رواج بولمشدی. شعرا ومغنیلر کرک خلفا، کرک سائر صنوف خاصه نزدنده جای قبول بوله رق اقتدار

ومهارتلیله پك چوق پاردلر قازانیرلردی . شعر عربی ایله اصلی وكرك قبل الاسلام ، كرك دها صوكره كچیردیكى تقلبات حقنده اوچنچي جلدده معلومات مفصله ویرمشدك . شعرانك خواص صنوفندن الدقلری معاشلر و عطیه واحسانلر حقنده ایلریده معلومات ویره جكز . شمدی موسیقی واربابی اولان مغنیلره دائر معلومات ویردم .

۲ مغنیلر

قبل الاسلام مغنیلك

شرقی سویلك انسانده فطری برخصلتدر . چونكه تغنی لسان روح ، ترجان حسیاتدر . برملتده تغنی ایدیلن شرقیلر اوملتك اخلاق وعاداتنك برمر آتیدر . جاهلیت عربلری مواشی ، دوه ، چادر اهلی ایدیلر . بونك ایچون صنایع نفیسه دن شعردن بشقه هیچ بر شی انلك نظر دقتلرینی جلب ایتماشدی . اك اسکی عربلر ترنم وتغنی ایتمكسزین شعرك ایراد وتلاوتیله متلذذ اولورلردی . شعرك قاردشی اولان موسیقییه طوغری ایلك خطودلری ایشته بو صورتله باشلامشدی .

دها صكره دوه چوبانلری دوهلری كودر ایكن ویا عرب كنجلری صحرالرده طولاشیركن تغیلرینی تشكیل ایدن (حداء) ظهور ایلدی . بر آز زمان صكره ایسه ترنم باشلادی . اسکی عرب ترنمائی ایكى نوع ایلدی . بری ، شعر تغنیسی دركه بوكا (غناء) ، یعنی شرقی نامی ویریلیردی . دیکری ، كلام مشورك ترنمی ایدی كه بوكاده (تغیر) دنیلیردی .

متعاقباً تغنی دهازیاده ترقی ایدرك (نصب) ، (سناد) ، (هزج) ناملریله اوچ (ازكى) ویا (صوت) اولدی .

(نصب) یولجیلرك وكنجلك ترنماتندن متشكل ایدی . جنازهدلرده ترنم ایدیلن مرثیهلر بونوعدن ایدی . بوترنماته (كلب) قیبه سندن (جناب بن عبدالله) نامنده بولنان بر آدمه نسبتله (غناء جنابی) نامی ویریلیردی . (حدا) یی ایلك سویلین ذاتك بو آدم اولدینی روایت اولتور . (نصب) وزنی عروضك (طویل بحرندن مستخر جدر . (سناد) ایسه نغمات ونبراتی چوق اولان ذوالترجیع برلحن ثقیلیدی . آلتی شكاده ترنم ایدیلیردی . (ثقیل اول) و (خفیفی)

و (ثقیل ثانی) و (خفیفی) اوشکلر جمله سندن ایدی. (هزج) ه کنگجه بوبروزن خفیف ایدی که رقص تغنیسی تشکیل ایدردی، دائره، نای و دودوک ایله ترنم اولنور و روحه بیوک برطرب و نشوده ویریردی. تغنی اسلامیته ظهورندن اول جزیره العربک ال بیوک شهرلری اولان (مدینه)، (طائف) و (خبر) ده انتشار ایلشدی [۱].

اسکی عربلرده استعمال اولنان موسیقی آلاتنه کنگجه بونلرک اک مشهوری مدور، مربع شکلرده بیوک ویا کوچک حجملرده یاپیلان دائره ایله البسیط وابتدائی حالده بولنان دودوک و نای دن عبارت ایدی. قرائندن آکلاشلیغنه کوره بویکی آلت ایله بونلردن تشعب ایدن اوفورمه واورمه آلتلرندن بشقه عربلرجه آلات موسیقی معروف دکل ایدی. عود، طنبور، ساز و امثالی کبی تللی آلات موسیقی ایسه ایران و روملره مخصوص ایدی. عربلر آنجق اسلامیتن صکره بونوع آلاته آشنا اولمشلردی.

اسلامیتدن صکره موسیقی

اسلامیتک ظهور و انتشارندن صکره خلفای راشدین زماننده عربلرک رایات استیلامی هر طرفه موجه صالحه رق روم و ایران ممالکی قبضه تسخیره آلتنگجه اسلاملرک بر طرفدن حال بد اوته بولملری و دیگر طرفدن دینه صوک درجه متمسک و متعصب اولملری ساقه سیله تأیید دیات و تأمین معیشته خادم اولیان بتون شیلردن نفرت ایدلیکی کبی موسیقیدن دخی نفرت ایدلمش و حتی زمان جاهلیتدن قالمه صرف عرب تغیلرینه بیله اصلا روی التفات کوسترلامش ایدی. یالکنز قرائتک ترجیع و تکریرندن و شعرك ترنم ایله ایرادندن لذت آلتیردی. فقط دها صکره امویلر ایله عباسیلر دورنده رفاهیت و راحت، روحی اکندیبره جک اکنجهلر و لذتلر آرانمشدی. اوزمانه قدر بر طاقم روم و ایرانی خواننده و سازندهلر عربلرک حاکیتی آلتنه کیردک بعضلری اسپرلر میاننده حجازه کورتورولورکن برابرلرند عود، طنبور، ساز، دودوک و نای کبی آلات موسیقی کتیرمشلردی. عربلر بونلرک ترنمات لطیفه سنی ایشیده رک اکا پک زیاده منجذب اولمشلردی. بوتاریخدن چوق زمان کچمدن بومغیلر

ایران و روم طرز موسیقیسی اوزرینه بر طاقم عرب اشعارینی بستمکه باشلا یه رق یکی بر اصول موسیقی وجوده کتیر مشلردی . امویلر زماننده مدینه ده بر قاچ مغنی و موسیقیشناس یتمشمدیر . اک مشهور روایته کوره ایران اصول موسیقیسنی عربلره ایلك نقل ایدن ذات (سعید بن مسحیح) ایدی .

مکه کی و سیاهی اولان بو آدم (عبدالله بن الزبیر) زماننده امویلر طرفندن مکه شهری محاصره ایدلدیکی زمان شهر داخلنده بولمقده ایدی . (ابن الزبیر) محاصره دن بعض یرلری خراب اولان کعبه معظمه یی ترمیم ایتمک ایچون ایرانلیلردن بر طاقم قالفه لر کتیرمش ایدی . سعید بونلرک تغنی ایتدکاری ایران شرقیلرینی ایشیده رک نغمه لرینی اقتباس و او طرزده عربی شرقیلر ترتیب ایتمش ایدی . بو یکی ترنات عربلرجه پک زیاده بکنلیدیکندن موفقیت واقعه دن جسارت آلان بوموسیقیشناس فن موسیقیده اکال معلومات ایتمک اوزره شام و فارس قطعهلرینه کیتمش ، بوفنه دأر تدقیقات و تبعات مخصوصه ده بولندقدن صکره تکرار مکه یه کلهرک بو فنده مشار بالبنان اولمش ایدی . ده صکره مدینه و سائرده نه قدر خواننده و سازنده یتمشمش ایسه بو آدمدن اقتباس معرفت ایتمشدی . متعاقباً عالم اسلامیتده اسباب مدنیت و وسائط رفاه و ثروت تراید ایتدکجه ممالک اسلامیه نك هر طرفنده فن موسیقی اونسبتده رواج و ترقی بولمش ایدی . خواص صنوفی بوفنه رغبت کوستردکجه خواننده و سازنده لرک مقدراری ده اکا کوره چوزالیوردی . ایشته بو رغبت اوزرینه اوچنچی جلدده فصل مخصوصنده ذکر ایتدی کمز اوزره بر چوق اساتده موسیقیشناسان یتمشدیکی کنی بر چوق آلات موسیقیه دنخی استعمال و ایجاد ایدلمش ایدی . بوراده بالکنز مغنیلرک اسلامیتده انتشار و ازدیادلری تاریخندن و موسیقی ایله موسیقیشناسلرک اشغال ایتدکاری موقعدن بحث ایده جکمز .

• موسیقی و دیانت

اسلامیتک ابدالرنده تغنی حرام دکسه هر حالده مکروه عد ایدیلیردی . ائمه مسلمین بونی قسماً و یابستون تحریم و یا تحلیله ده اختلافه دوشمشلردی . فقط خلاصه دنیا به بیلیرکه حجازلیلر تغنی بی جائز کوردکلری حالده عراقلیلر مکروه عد ایتمشلردی . تغنی بی حلال کورنلرک دلیلاری تغنی نك اساس اعتباریله .

شعردن مرکب اولمسیدر . شعر ایسہ حضرت نینک امر ، تشویق ودعوتہ
مقتن اولمش و مشرکین علیہنہ سلاح اتخاذا ایدلمشدر . زیرا حضرت نبی
شاعری اولان (حسان) ہ : « عبد مناف اوغللرینہ لسان آتشفشانکی مسلط
ایت . سہنک شعرك انلرہ قراکلقدہ آتیلان اوقدن زیادہ مؤثردر » بیورمش
ایدی . (حسان) ك اكثر اشعارى شرقى قیلندن ترنم اولنوردی . تغنی یی
حرام کورنلرہ کلنجه بونلر تغینک روح و قلبی هیجانہ کتیرمسندن وانسانی
اکلنجه وذوق وصفایہ سوق ایتمسندن طولای حرام ومن الاصل باطل
کورلردی [۱] . برقم علما دخی شرقیلرک برقمی حلال ، دیگر قسمی
حرام کورمشلردی . فقط تقوی و عقل واذعان صاحبی اولانلر ہر حالہ
موسیقی یی ، یعنی خوانندہ وسازندہ لکی مکروہ عدایتشلردی . ایشتہ بوسیدن
موسیقی آنجق خلقای راشدین دورندن صکرہ ظهور ایلشدر . برنجی خلیفہ
اموی (معاویہ) باخصوص اکابر و شرفادن موسیقی یہ رغبت کوسترنلری
تعیب و تقییح ایدردی . حتی موسیقیدن پک زیادہ خوشلہ بن (عبدالله بن جعفر
بن ابی اطالب) ی بومیلندن طولای عیلامشدی [۲] . (عبدالله) سائر مدینہ
اکبری کبی موسیقیدہ بأس کورمینلردن ایدی . (معاویہ) ایسہ بالعکس
موسیقی یی مکروہ کوریوردی . برکون (جعفر) معیتدہ مشاہیر خوانندکاندن
(بدیح) بولندی حالدہ (معاویہ) نک تزدینہ کیرہ رک بر شرقی ترنم ایتسنی
مغنی یہ امر ایلمش ایدی . (بدیح) صوت روح نوازیلہ برشعر عاشقانہ ترنم
ایدنجه (معاویہ) آثار مسرت وانبساط کوسترمکدن وحتی فرط طربندن
آیاغنی یہ اورمقندن ضبط نفس ایدہ مامش ایدی . فقط (معاویہ) کندی حسابنہ
موسیقی یہ نفرت کوستردیکی حالدہ کرک مشار الیہ (عبدالله) ك وکرک خاندان
نبوی یہ منسوب سائر ذواتک خلافتی دوشونمامک اوزرہ موسیقی وسائر
وسائط ذوق و صفا ایلہ مشغول اولملرندن پک زیادہ حظ ایدردی . حتی
اوزواتی بویولہ سوق ایچون کندیلرینہ برچوق پارہ لر ویریدی .
ذوق و صفا مجلوبلری اولان خلفا موقع اقتدارہ کلدکجہ ممالک اسلامیہ
خوانندہک وسازندہک توسع وازدیاد ایدیوردی . موسیقی یہ جواز ویرن ،
انتشارینی تشویق ایلمن ایلمک خلیفہ (یزید بن معاویہ) ایدی . ۶۰-۶۴

[۱] العقد الفرید ۱۸۷ ج ۲ [۲] العقد الفرید ۱۸۲ ج ۳

سنه لرنده مقام سلطنتده بولنان حکمدار مشار الیه ذوق و صفایه میال بر آدم اولدیغندن زماننده مکده موسیقی میدان آلهرق اکلنجهیه رغبت کوسترلمش [۱] و بوتارینجندن اعتباراً بتون حجاز قطعه سنده وبالخاصه مدینه ده فن موسیقی انتشار و رواج بولمشدی . موسیقی ملوک امویه دن (ولیدین یزیدین عبدالملک) ک عهد سلطنته قدر مذکور قطعه یه منحصر قالمشدی . ایچکی ، اکلنجه و آچیق ، صاحبقلغه منهمک اولان بوذات مقام خلافته کلنجه (۱۲۵-۵۱۲۶) مدینه دن شامه برطاقم مغنیلر جلب و کندی خدمته تخصیص ایتمشدر . بوتارینجندن صکره فن موسیقی ممالک اسلامیته نك هر طرفه انتشار ایشدر .

خلفانك موسیقی به مقاومتلری

بونکله برابر عقلی و احتیاطکار خلفا و امرا الدن کلدیکی قدر موسیقینک منعه چالیشدق لری کی مملکتک بعض وجوه و اکابری دخی خالفا و امرایی بومنعه تشویق دن خالی قالماملردی . بومنوعیت او عصرک موسیقی مرکزی بولنان مدینه ده دخی تطبیق ایدلمک ایستیلوردی [۲] . برحوق دفعه مکه امیرلری ؛ ترنمات جاذبه دار لریله خلق باشدن چیقمسون و فرأئذ دینه یه سکتک کلمسون دینه مغنیلری حرمدن طرد و تبعید ایدرلردی [۳] . عرض ایچون فرط غیرت صاحبی اولانلر ایسه هیچ موسیقی ایشتیمک ایستمز لردی . بونلرک فکریته کوره خوانندلر عشقه بر ره بردن عبارتدر .

روایت کوره ملوک امویه دن (سلیمان بن عبدالملک) عسکر لر دن برینک شرق سویلدیکی ایشدیر . عسکری یانه چاغیریر . سویلدیکی شرقی تی تکرار ایتسنی امرایدیر . زواللی عسکر حکمدارک خوشنه کیدردیه شرقی تی کمال اعتنایله تکرار ایلر . سلیمان : « نه طرب انکیز نغمه ! بونی برقادین ایشدیرسه کندینی ضبط ایده بیلیرمی ؟ » دیه رک زواللی آدمی طواشی ایتدیریر [۴] . حکمدار مشار الیه ینه بوکی برسیدن طولایی مدینه مختلری ده طواشی ایتدیرمشدی . روایت کوره برکیجه برطاقم مقربین ایله برطام اوزرنده وقت کچیردکن صکره آبدست آلق ایتمشدی . کندیسنه لکن ، ابریق کتیرن

[۱] العقد الفرید ۲۶۹ ج ۲ و مسعودی ۱۲۳ ج ۲ [۲] العقد الفرید ۱۹۶ ج ۳

[۳] اغانی ۱۲۰ ج ۲ [۴] الکامل للمبرد ۳۷۷

جاریہ انک اللریئہ صور دو کرکن (سلیان) جاریہ نك اوزاقدہ سویلنن بر شرقی ایله مشغول اولدیغی کوردک ایشک فرقه وارمامش کبی طاورانیر . ایرتسی . کونی حضورنده رجال دولت ومقرین طوبلان دقلری زمان شرقیدن بحث آچاره . موسیقیدن خوشلانیر کبی بر طور آلیر . حاضر بولنانلر حکمداره یارانمق مقصدیاه موسیقی واربابی حقنده برچوق معلومات ویریرلر . کوزل سسلی مغیلرک اسملری ده سویلرلر . (سلیان) آلدینی معلومادن جاریه نك ذهنی اشغال ایدن مغینک اسمنی آکلانجه آفی ده طواشی ایتدیریر . بعده : « بوشرقیلر نرددن چیقور ؟ » دییه صورار . شرقیلرک مدینه ده بولنان مختلردن صدور ایتمکده اولدیغی آکلانجه اوراده کی والیسی (ابوبکر بن محمد بن عمرو انصاری) یه مدینه ده نه قدر مخت مغنی وارایسه جمله سنک طواشی ایدلسنی امر ایدر [۱] . بونکله برابر حکمدار مشارالیه فوق العاده زن دوست و اوپور بر آدم ایدی . او بولرلق سبب وفاتی اولمشدی .

ذوق وصفا مجلوبی اولان خلفا و امرا موسیقی یه پک زیاده منه مک بولنورکن بولر دخی خوانندکک و سازنده لکک سفاهته باعث اولدیغی سویلرلردی . ایلک اولمق اوزره مغیلری مدینه دن جلب ایتدیکنی بالاده ذکر ایتدیکنمز (ولید بن یزید) : « شرقیدن صاقینکمز . چونکه شرقی حیا سزانه ، شهوته ، مروت سزلیکه ، ایچکی یه مشوق و باعثدر . انسانه عادتا مسکرات کبی تأثیر ایدر . شرقیدن خوشلانیر ایسه کز صاقین انی قادیلرک سمتنه اوغرا تیکمز . چونکه تغنی زنانک وقوعی ایچون افسونکار بر سحر درر . بونکله برابر شونی ده اعتراف ایدر که موسیقی هر شیدن زیاده خوشمه کیدر . فقط حقیقت ده انکار اولنه ماز » دیمشدی [۲] .

مبتلای عیدش و نوش اولان بر خلیفه بویه سویلر ایسه جدیتله طانیلان (معاویه) ، (هشام) ، (منصور) ، (ابومسلم) ایله ارباب تقوادن اولان (عمر بن عبدالعزیز) و خلیفه عباسی (مهتدی) کبی ذواتک موسیقی حقنده نه فکر و مطالعه ده بولنش اولدقلریخی ارتق سز تقدیر ایدیکمز . ملوک امویه دن (هشام) مشهور لطیفه کو و مضحک (اشعب) ک اطوار واقوالی حقنده معلومات آهرق کندینی اکندیرمک ایچون جلبنه دائر مدینه والیسنه بر امر نامه

يازمق ايسته مشدى . فقط نامه يازيلوب مهرلندكدن سكره (هشام) بر آرتامل ايله دوشونريك : « هشام بر مضحك و مسخره نك جلبى ايجون بلده بيغسره بر مكتوب يازسون ها ! . » ديمش و نامه نك ارسالنى طور ديرمشدى [۱] . ايكنجى خليفه عباسى (منصور) زير خاندانى افرادىنى موسيقي يه ميل و انجذابدن طولايى تعيب و تقييح ايلردى . مشار ايله بركون سراينده بر طنبورك سسنى ايشدينجه طنبورى ؛ چالان كوله نك باشنه قيرديرمشدى . خليفه تقوى شعار (عمر بن عبدالعزيز) قاضيلردن برينك سويلدن شرقيلردن كيفلنديكى خبر آلهرق انى درحال عزل ايلشدى [۲] . مشار ايله اقتدا ايتك ايستين خليفه عباسى (مهتدى) ۲۵۵ سنه سنده مقام خلافته كلنجه اووقته قدر هر طرفده منشر بولنان خواننده لك و سازنده لكى منع ايتمشدى [۳] . (مأمون) كچى بعض خلفا محدود بر زمان ايجون موسيقيدن امتناع ايدرلردى . مشار ايله خراساندن بغداده مواصلت ايتديكى زمان تأييد حاكميتدن بشقه برشى دوشونمه مكه قطعياً عزم ايتديكىدن بكرمى آى على التوالى شرقى و چالنى ديكلامكدن امتناع ايلشدى [۴] . (خالد قسرى) عراقده والى بولنديقى ائنده ضابطه رئيسى واسطه سييله اورالرده شرقى و چالنى منع ايتديرمشدى [۵] .

خلفانك شرقى وچالنى ايله اشتغاللىرى

فقط ممالك اسلاميه ده كوندن كونه مظهر انكشاف اولان مدنيتك جريان و توسعنه قارشى او كچى ممانتار موسيقي نك انتشار و ترقيسنه حائل اوله مامشدى . اسلاملر مدنيت ، سكون و راحت دورينه كي رنجه بتون و سائط رفاهيت و تكمله و از جمله موسيقي يه مراجعتدن كرى طور مامشلردى . بوتكمالانك مشوقى حكمدارلر ، امرا و اعيان ايدى . چونكه بالخاصه حكومات مطلقه ده اهالى حكمدارلرينك احوال و حر كاتنى تقليد ايدرلر . خلفا موسيقي يه ميل ايدنجه بتون رجال دولت اكا منجذب اولمش ، خواننده لك و سازنده لك رواج بولايى كچى موسيقي شناسلرده چوزالمشدى . حتى خلفا ايله اركان خاندانلرى بالذات موسيقي ايله اشتغال ايدر ك موسيقي آلآتى اوزرند چالغيجيلكى او كرنمه

[۱] مسعودى ۱۲۱ ج ۲ [۲] مسعودى ۱۲۲ ج ۶ [۳] افوات الوفيات ۳۷۱ ج ۲

[۴] افغانى ۱۰۶ ج ۵ [۵] افغانى ۱۲۳ ج ۲ و ۶۳ ج ۱۹

غیرت ایتشلردی . خلفان بسته یاپان ، بسته سی تدوین اولتان ایلك ذات حجازده والیلکی زماننده (عمر بن عبدالعزیز) ایدی . دها صکره موسیقی به کثرت میلی ایله مشهور اولان (ولید بن یزید) برخیلی مشهور بسته لر یامشدی . شرقی وچالغی ایله خلفای عباسیه دن دخی برقاچ ذات اشتغال ایتمشدی . بونلرک اک مشهورلری (متصر) ، (معتر) ، (معتمد) ، (معتضد) ایدی . خلفا زاده لره کلنجه بونلردن آثار صنعتلری ایلك تدوین ایدیلن ذوات (ابراهیم بن مهدی) ایله همشیره سی (علیه بنت مهدی) ایدیلر . مشار ایله ابراهیمک زمانته قدر شریقلر اسکیده نصل تغنی اولنیورسه اوله جه تغنی ایدیلیر و طرز قدیمده یکی تعدیلات اجرانسه کیمسه جسارت ایده مزدی . مشار ایله : « بن پادشاه زاده پادشاهم . ایستدیکم کبی شرقی سویلرم » دیه رک خواننده لکده یکی برانقلاب وجوده کتیرمشدی . بشنجی خلیفه عباسی (رشید) ک اوغلی اولوب صباحت وملاحت وجهیه سیله مشهور اولان (ابو عیسی) ایله دردنجی خلیفه عباسی (موسی الهادی) نک اوغلی (عبدالله) و آلنجی خلیفه عباسی (محمد الامین) ک اوغلی کذلک (عبدالله) و اونجی خلیفه عباسی (متوکل) ک اوغلی (ابو عیسی) و اون اوچنجی خلیفه عباسی (معتر) ک اوغلی (عبدالله) وسائر خلیفا زاده لردن فن موسیقیده فوق العاده کسب اشتهار ایتشلر ، کفته وبسته لر وضع ایتشلردی . بونلردن (موسی الهادی) نک اوغلی (عبدالله) عود زنلکده وحسن و آنده زماننک فریدی ایدی . هنکام طریده پک زیاده عربده جو اولان بو خلیفه زاده نک معینده یتیشن (قلم) نامنده سیاهی بر موسیقیشناس کوله (زبیده) طرفدن (۳۰۰,۰۰۰) درهمه ساتون آلتمشدی . امویلرک انحطاط دورنده دخی موسیقی اهالی آره سنده پک زیاده انتشار ایتمشدی . حتی انای سفرده - ولووجه عزیمت میدان محاربه اولسه - خواننده لری وموسیقی آلاتلری برابری آلور کورتورلردی . عباسیلر ۱۳۱ سنه هجریه سنده اصفهان جهتلرنده عساکر اموییه بی مغلوب و پریشان ایتدکلری زمان اردو کاهلرنده بی حساب عود ، طنبورونای بولشلردی [۱] .

والحاصل مطرب وروحواز برطرزده تغنی اسلاملرک فتح ایتدکلری مالکدن اقتباس ایلدکلری شیلردن ایدی . دها صکره اسلاملر ایران و هند

لسانرندن فن موسیقی به دأر کتابلر ترجمه و بوبابده کی معلوماتلرینی توسیع ایتشلردی . رفاهیت و سفاهت اسلاملری موسیقی به انجذاب وانکله اشتغاله سوق ایتدیکندن عوامدن بوفنده احراز مهارت ایدنلر بووسیله ایله خلفا و اعظامه تقرب ایتمش و جلسا میاننده بونلره اولدقجه مهم بر موقع ویرلشدی . مغنیلر حقدنه ایلریده دخی معلومات ویره جکز .

۳ علما ، ادبا و فتهما

بونلر عوام صنفندن بر طاقم ذوات ایدیلرکه وقایع تاریخیه و یانوادر ادبیه حفظ و ایرادی و یاخود دینی ، لغوی ، ادبی ، تاریخی علومدن متشکل اوزمانک علوم و معارفی ایله اختصاصلری ایله خلفانک خوشنه کیده رک بر موقع مخصوص اشغال ایتشلردی . (اصمعی) ، (ابو عبیده) ، (کسائی) و سائره کی نحو و ادب عالملریه محدثلر و سائره بوجهله به داخل ایدی . خلفا بوکی ذوات ایله او طور و کورشکمدن حظ ایدرلر ، خاطر لرینی صایارلر ، کندیلرینه عطیه ، احسانلر و یریرلر و آیریجه معاشر دخی باغلارلردی .

وزرا و امرادخی بویولده خلیفه لک اثرینه اقتفا ایتشلردی . بونلر بونوع علما و فضالیه بول بول پاره صرف ایدرلر و بوسایده علم و عرفانک انتشارینه معاونت ایلرلردی . ذاتاً اووقته قدر علم بر وسیله معیشت اولمشدی . علوم قدیمه نی عربی به نقل ایدن غیر مسلم مترجملر و او جمله دن سریانی ، روم ، ایرانی و سائره مترجملری بو صنفدن معدود ایدی . چونکه بونلراهل ذمتدن اولدقلری حالده علم و عرفانلرینه بناء خلفایه انتساب ایدن بر صنف مخصوص تشکیل ایتکده ایدیلر .

۴ ارباب تجارت

ارباب تجارتدن مقصدمن مجوهرات ، آلتون و کوش مصنوعاتی . قیمتدار اوانی و تزیینات بیتیه ، سوسلی البسه و کوله و جاریلر کی ترقیات مدینه نک اقتضا ایتدیکی قیمتدار اشیا تجارلریدر . بونلر علی الاکثر خلیفه ، اقربا و تعلقاتی ،

رجاں دولتی و جلوسا و اعواندن اولان سائر خواص سایہ سنده کچنیرلردی . بغداد ، بصرہ و سائرہ اقامت ایدن بوتوع تاجرلر علی الاکثر اقوام مترقیہ دن ایرانی ، روم و سائرہ مهاجرلرندن متشکل بولنورلر و اعتلا دورندہ دولت خزینه سندن آقان پارہ لردن تأمین ثروت ایتک اوزرہ بغدادہ ہر نوع اشیای تجاریہ جلب ایلہ اشتغال ایدرلردی .

ایشته ذکر اولنان ارباب تجارت واسطہ سیلہ یاقوت ، الماس و پرلانظہلر ہندستاندن ، ایچی بحریندن ، عقیق و فیل دیشی حبشستاندن ، کوزل قوقولر و عطریات نیسابوردن ، کتان منسوجاتی شینزدن کتیریلردی . کذلک خلیفہ و اکابر رجال دولتنہ مخصوص اولان اشارت ممتازہ لی و ایشلمہ لی ایپک و یوک منسوجاتی ، یوکسک جینلکلر ، ایپک پردہلر (فسا) دن ، کلیملر ، سجادہلر ، خالیلر (جہرم) دن ، پردہلر و قولتوقلر (دشت) دن جلب اولنوردی . کلیملرک ، ایچہ اوچقورلرک ، سجادہلرک ، خالیلرک ایسی (ارمینیا) دن کلیردی . بوقطعہ استعمال اولنان قرمزلی بویانک ہیچ بریرہ امثالی یوقدی . ایشلمہ لی و صرمہ لی ایپک ملبوساتی اصفہاندن جلب اولنوردی . چیچکللی البسہ ریدن ، ایپکللی مندیل و تختہ طابہلر (طبرستان) و (نیسابور) دن ، سیاہ سمور ، تفتک ، سیاہ تیلکی دریلری (روسیہ) دن ، بز (بلخ) دن ، کاغد ، نشادر ، قیل ، سمور ، سنجاب و تیلکی دریلری (ماوراءالنہر) دن کتیریلردی . مسک دخی ماوراءالنہردن جلب اولنوردی . فقط اصل مصدری (تیمت) قطعہ سی ایدی . (بخارا) دن کتیریلن اشیا کلیم ، نمازلق سجادہ ، یوک قاشلرندن متشکل ایدی . (دیبقی) نامندہ کی قاشلر مصردہ کائن (تینس) و (دمیاط) دن ، مصر پردہ و کلیملری (بہنسا) دن ، ایچہ باش و بویون شاللری (کرمان) دن ، حصیر ، قماش کاغدی و قرطاس مصردن ، مقلم بیاض دیلم مندیللری (قومس) دن جلب اولنوردی . بعضاً بولنردن برمندیل ۲,۰۰۰ درہم ایدردی . تفتک و ایپک چارشافلر (جرجان) و (سوس) دن ، خرقلر ، طباقلر و طراقلر (ری) دن ، کسولر و چورابلر (قزوین) دن ، آیاق قابلری ، سمور کورکلری (مہدان) دن ، مصنوعات زجاجیہ و خزفیہ (بصرہ) دن ، حصیرلر (عبادان) دن ، دیبا قاشلری و کلیملر (تستر) دن ، ایشلمش دریلر (مین) طریقہ (حبشستان) دن و مسک ، کافور ، عود آغاچی (چین) دن جلب اولنوردی .

اسیرلره کانجه بونلرک بیاضلری (ماوراء النهر) دن کتیریلردی . بونلر فی الاصل اسلاولردن ویا ترکستان چولی ترکارندن بولنوردی . اک ای اسیرلر (سمرقند) و (خوارزم) ده تربیه اولنقدن صکره ممالک اسلامییه کتیریلر کوله لر ایدی . اصللری فرنک و غالچهلرلردن ویا اسلاولردن اولمق واناث و ذ کوردن مرکب بولمق اوزره اندلس طریقله دخی بیاض کوله لر کتیریلردی . خراساندن جلب اولنان بر نوع کوله لر واردی که غایت بهالی ساتیلردی . بعضاً بونلردن بر کوله ۵,۰۰۰ دیناره فروخت اولنوردی . سیاه کوله لر ایسه عموماً مصر ویا فاس طریقله سوداندن کتیریلردی .

اسیر تجارتی نقل ایچون قردهه کیروانلر، دکزده کیملر تخصیص ایدیلردی . هر طرفدن جلب اولنان کوله صنوفی بغداد و سائر بلاد اسلامییه مؤسس اسیر بازارلرنده موقع فروخته وضع اولنوردی . قردهه اسیر نقلی ایله اک زیاده اشتغال ایدنلر عراقده کائن (راذان) سنجانجی یهودیلردن برصنف ارباب تجارت ایدی . بوصف تجار او عصرده اک زیاده مستعمل اولان عربی، فارسی، رومی، فرانسزجه، اسپانیولجه، اسلاووجهی او کرندکدن صکره - اسکیده فیکه لیلر دور اعتلارلرنده یابدقلری کچی - یانلرنده هر نوع اموال تجاریه بولندیفی حالده ممالک معموره نی اقلیم اقلیم طولاشه رق آلیش ویریش ایله وقت کچیریلری [۱]. مذکور دورلرده تجارت بحریه ایله اک زیاده کسب شهرت ایدنلر بصره کورفی ساحلنده کائن (سیراف) شهری اهالیسی ایدی . بونلر چین، آفریقای جنوبی، هند آطه لری، یمن و سائر دن بصره و بغداده مجوهرات، فیل دیشی، آبانوس، بوبر، کافور، صندل، عود، عنبر و سائر رواج لطیفه، اجزای طیبه و بهارات و سائرینی بجرأ نقل ایله اشتغال ایدرلردی [۲]. ایشته ارباب تجارت ذکر اولنان اشیای تجاریه نی بغداده کتیره رک بوراده فاحش فیاتلر ایله فروخت ایدرلردی . تجار صنفندن معدود اولان صرافلر علی الاکثر یهودی ایدیلر . بونلر فاحش فائضلر ایله رجال دولته پاره اقراض ایدرلردی . اودورده بغدادده (فخاس)، (عمران) عائله لری کچی برطاق بیوک بانکرلر طائیش ایدی که بونلر دولت ایله معاملات مالیه اجراسیله تأمین منافع ایدرلردی .

اسلام تاجر لری

مدنیت اسلامیہ واصل مرتبہ کمال اولدینی ائنادہ اسلاملر کندیلری بالذات تجارتلہ اشتغال ایتکہ باشلاینجہ بویولده اقوام متمدنه سائر دن کری قالمق شویله طورسون بوقنده علماً وعملاً بیوک برتنوق ، بیوک برتکمل کوستردکلری کبی کرک قون تجارتده ، کرک اقتصاد سیاسیده مکمل اثرلرده وجوده کتیرمشلردی .

زدمزده پشنجی عصر هجری رجالندن شاملی (شیخ ابوالفضل جعفر بن علی) طرفندن تالیف ایدیلن « الاشاره الی محاسن التجارده » نامنده برکتاب موجوددرکه بوکتاب مسکوکات ، اشیای تجاریه ، مال صامت (آلتون وکون) ، اعراض (اموال واشیا) ، اشیانک فیاتلری کبی عصر حاضر اقتصاد یونی طرفندن دهاجدی بر صورتده یازیلهمیان برچوق مباحث مهمه نی ودها اول کیمسه طرفندن موضوع بحث اولمیان نیجه شایان دقت نقطه لری حاویدر . بویاسه اسلاملرک عالم تجارتده نه قدر یوکسک بوموقع طوقدقلری ارا نه ایدر . اوصرده عالم اسلامک یتشدیردیکی بیوک سیاحین دخی صورت مخصوصده ذکره شایاندر . بونلر دردنجی عصر هجریدن اعتباراً جهانی برآ و بجرراً طولاشه رق مفصلاً تحریر وتدوین ایتدکلری سیاحتنامه لر ایله اسلام تجارتنه بیوک برانکشاف ووسعت ویرمشلر و بجر محیط کیرده ، بجر هندیده ، بجر احمدده و آفریقا و آسیانک ممالک مرکزیه سنندهدها اول معلوم اولمیان برچوق طرق تجاریه کشفنه موفق اولمشلردی .

فی الحقیقه دکن سفرلرنده اسلاملر دکنلرک پادشاهی ایدیلر . سفان تجارتیه اسلامیه بجر سفیدک بتون سواحلی کشت وکنار ایدرلردی . بجر احمد اسلاملرک برحوضه تجارتلری ایدی . اسلام کبیلری بجر محیط هندیده غرباً (مداغاشقار) ، (زنجبار) ، (کافرلر مملکتی) ، شرقاً (قالكوتة) ، هند آطه لری و چین ممالکی سواحلی طولاشیردی . اسلاملر شمالاً بجر قزوینی کچهرک خزر و روس ممالکنه داخل اولمشلردی . کذلک برآ هندستان ، ترکستان ، تیبِت ، چین ممالکنی طولاشه رق بوممالکک جمله سیله تعاطی تجارت ایتمشلردی . آفریقاده ایسه خط استویاه قدر کیده رک اورالرینده طولاشمشلردی .

والحاصل دردنجی عصر هجریده اسلام ارباب تجارتی بالجمله ممالکک طرق بریه و بجر یه سنه استیلا ایتمشلردی . بصره کورفزی سواحلی ، آفریقا

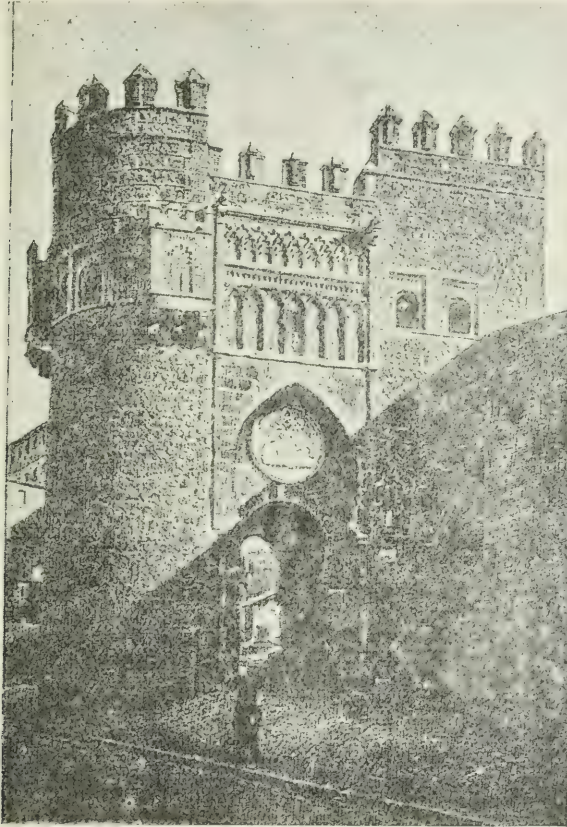
سواحلى ، يمن ، چين ممالكى وسائر شرق قطعهلرى آردسندەكى مناسبات تجاريه عموماً اسلاملك النده بولنيوردى . قرەدن تجارت قافلەلرى (خراسان)، (تركستان) ، (ارمينا) ، (افغانستان) ، (هند) ، (شام) ، (مصر) ، (سودان) ، (آفريقا سواحل شاليهسى) ، (اندلس) آردسندە ھرنوع اموال تجاريهينى حامللاً دائماً كلوب كيدردي .

جهانك بتون تجارتى اسلاملك فعاليتە تابع كبي ايدى . شرقك بجرأ الك بيوك مركز تجارتى (بصره) وبرأ الك بيوك مركز تجارتى (بغداد) شەرلرى ايدى . دردنجى عصر هجریده (سیراف) اھالیسندن ماعدا تجارت بحریهده (عمان) سواحلى اھالیسى ده عالم تجارتده پك بيوك برموقع طوتمشلردى . بونلك كمیلرى (چين) ، (هند) ، (آفريقا) ، (يمن) و (حجاز) ساحللرینی طولاشیردی . (مسعودى) « مروج الذهب » نده بونلر حقنە بر چوق معلومات ويرمكدهدر [۱] .

ارباب تجارتك ثروتى

والحاصل تجارتك يوكسك انواعى بيوك استعداد صاحبي بولنان وياخود حسن طالع صاحبي اولهرق سرايلره واعاظم رجال دولته انتساب پيدا ايدن تاجرلر اچون پك واسع بروسيه استحصا ثروت تشكيل ايتكده ايدى . تجارتك نائل اولديغى وسعت وترقى سايهسندە ثروتلى ميلونلرجه دينارە بالغ اولان متعدد تجارت اولرى تأسس ايلمشدى . بونلردن بعضلى عوام صنفندن وعادتا احمق كچينن طاقمدن ايكن حسن طالع يارديميله خواص مرتبهسنه قدر يوكسهلەرك پك بيوك برثروت صاحبي اولمشلردى . كچن عصرده (روحيد) عائەسى وعصر حاضرده آمريقالى (روقفلر) زنكىنلكده نصل بيوك برشهرت قازانمشلر ايسه عصر عباسيده مجوهرات تاجرى اولان (جصاص) عائەسى ده اولهجه بيوك برشهرت قازانمشدى . مذكور عائەدن ك اول كسب ثروت ايدن (حسن بن عبدالله) بوثروتى نصل طوپلادىغنى بالذات شو صورته نقل ايدىيور :

«تروتم شو صورتله باشلادی: (احمد بن طولون) ك اوغلی مصر حکمداری (ابوالجیش خمارویه) ك معیتده مجوهرات و سائره مبیعاتنه مأمور ایدم. سرایه فوق العاده منسوبیم اولدینی ایچون سرای دهلیزندن بر لحظه آیرمازدم. کونك برنده سرایك وکیلخروج اوسته سی یوز قدر احجار قیمتداری حاوی برکردانلق کتیره رك المه ویردی. اویله قیمتدار و کوزل برکردانلق مثنی نهدها

عرب آثار معماریه سندن طلطله ده (باب الشمس)

اول ، نهده دها صکره کوردم . یوز حجر قیمتداری حاوی ایدی . هرطاشی ۱۰۰۰،۰۰۰ دینار ایدردی . خزینه دار اوسته بو طاشلرك چقیریقدن کچیره رك کوچولولسنی طلب ایتدی . چونکه بونلر اوفالقدن صکره برطاقم اویونجقلرك قولاقلرینه کوبه یاپیله جقدی . سونجمدن چیلدیره جق برحاله کلدیم . « پکی »

دیدن صکره کردانغی آلهرق درحال بازاره کیتدم . مجوهات تاجرلرینی طوبلادم . خزینه دار اوسته نك آرزوسنه موافق مختلف شکلدرده برطاقم طاشلر مباعه ایتدم . آقشام اوستی سرایه کله رك خزینه دار اوسته یه او طاشلری ویردم . (بتون طاشلری برکونده اوفالتمق ممکن دکلدر . بوکون یاپه بیلا یکمزی کتیردم . دیگر لرینی برقاچ کون صکره کتیریرم) دیدم . جاریه سوزلریمه اینانیدیگی کتیردیکم طاشلری ده بکندی . برقاچ کون صکره باقیسنی ده مباعه وتسلیم ایتدم . ایشته هربری ۱۰۰,۰۰۰ دینار قیمتنده اولان او ۱۰۰ طاش بکا یوزبیک درهمدن ازبرقیاته مال اولدی . ده صکره سرایدن ۱,۰۰۰,۰۰۰ دینار قیمتنده مجوهات مباعه ایلدم . بعده سرایده براو طه طوته رق معیتده وقت کچیردم . بو سایه ده بی حساب پاره لر قازانه رق ثروت صاحبی اولدم » [۱] .

ابن الجصاصك بغدادده مجوهاته مخصوص پك بیوك برتجارخانه سی وار ایدی . دردنجی عصر هجری ابتدالرنده خلیفه (متوکل) ك دورنده برچوق

[۱] فوات الوفيات ۱۴۸ ج ۱

(ابن الجصاص) كرك ثروتك بیوكلكی و كرك ابلهانه احوال و حرکاتی جهتیله اودورك جدا شایان تدقیق برچهره سی ایدی . حقنده روایت اولنان احوال و حرکات متحقیقانه حقیقی اولمقدن زیاده جعلی اولسی مظنوندر . هیچ شبهه یوقدركه بو آدم ثروت عظیمة سنی عصرینك ارباب استبداد و اغصابنه قارشى مدافعه ایچون بلاهتی سپر اتخاذا ایدیوردی . نته کیم ده اولرکی قرون مظانمه ده ارباب علم و عرفان ذکا و اقتدر لرینك قربانی اوله چقلرینی حس اینتدکلیری زمان جبار حکمدار لره قارشو دینی سپر اتخاذا ایدرك عبادتخانه لره انتجا ایلرلردی . (ابن الجصاص) ك بلاهت و شرف بر مجموعه لطائفدر . از جمله مومالیه برکون نمازتی قیلارکن : « اللهم بیلدیك ، بیلمدیك نه قدرکنام و ارایسه عفوایت » تضرع اتنده بولنمش . (ابن الجصاص) برکون (مقتدر) ك وزیرى (ابن الفرات) ك حضورینه کیرمش ، او طوررکن او بوفلامش . (ابن الفرات) کیجه او یومیورمیسك ؟ دیه صورمش . « افسدم ، محله مزده بولان کوپکارك کورلنسندن او یوبه بورز » جوابی ویرمش . (ابن الفرات) « غالباً محله کزده کی کوپکار یاررو اولسه كرك » دینجه (ابن الجصاص) : « خیر افسدم ! اولر اویله یاررو دکل ، هر بری نم ، سنك قدر بیوك شیلردر » جوابنده بولنمش . ینه (ابن الجصاص) برکون آینه یه بافقدن صکره اوراده بولنان برذاته : — آرقداش ! باق ! صاقالم اوزامشعی ؟ دیه صورمش . اوزات ! — افسدم آینه الکزده دکلیدر ؟ دینجه (ابن الجصاص) : — اویله اما حاضر اولان حاضر اولماندن دهایی کورر جوابی ویرمش . ابن الجصاصك بوکي دهاپك چوق غریب احوالی واردی .

مصدره لر و منکویبتلر وقوع بولدیغی زمان (ابن الجصاص) ؛ اموالی مصدره اولنان ذوات جمله سندن بولنمشدی . مومالیهک مصدره سنه سبب (عبدالله بن المعتز) ی خانه سنده صاقلامه سی ایدی . چونکه عبدالله کرسیء خلافته اجلاس ایدلکدن صکره درحال او مقامدن دوشمی اوزرینه ابن الجصاصک خانه سنده اختفا ایتمشدی . محل اختفاسی براوشاق طرفندن اخبار ایدیلنجه (عبدالله) دردست اولندیغی کبی (مقتدر) طرفندن (ابن الجصاص) دن دخی ۱۶,۰۰۰,۰۰۰ دینار مصدره اولنمشدی . مع مافیہ بومبلغ آلتون ، کوش واقمشه دن عبارت ایدی . بویاره کیتدن صکره ینه (ابن الجصاص) ک تزدنده قوناق ، قماش ، اشیا و اموال سائر و چقتلکلردن متشکل اولمق اوزره پک بیوک برثروت قالمشدی . حماقت و بلاهتله معروف بوکبی بر آدم بوقدر بیوک برثروت صاحبی اولورسه ذکا و اقتدار صاحبی بولنان ارباب تجارتک نه قدر بیوک برثروت صاحبی اوله جقلریخی . اکا کوره قیاس ایدیکنز .

بالخاصه بصره ده بولنان مفروشات و تزینات بیتیه تجاری ده اکا کوره قابل قیاسدر . بونوع ارباب تجارتدن بعضلری پک بیوک برثروت صاحبی ایدیلر . بوثروت علی الاکثر تجارت بحریه سایه سنده وجوده کلیوردی .

بعض تاجرلرک هر طرفه اشیاى تجاریه نقل و جلیله مشغول یوزلرجه کیسی واردی . بصره ده (شریف عمر) نامنده برتاجر ذکر ایدرلرکه سنوی وارداتی ۲,۵۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ ایدی [۱] . کذلک کبی صاحبی برذاتک ثروتی ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ دینار مقدارنده ایدی [۲] . ینه ذکر اولنان ارباب ثروت جمله سندن اولمق اوزره (احمد بن عمار) اسمنده بری دخی بصره ده دکرمنجی . ایکن (معتصم) ک زماننده بغداده کله رک ثروت صاحبی اولدیغندن هر کون ۱۲۰ دینار صدقه ویرمکده ایدی . بو صدقه مقداری ذکر اولنان آدمک اموالک عشری فرض اولنسه کونده وارداتی ۱,۰۰۰ دینار اولمق لازم کلیر . (معتصم) بوذاتی استقامتی ایچون وزیر اتخاذا ایتمشدی . فقط بو آدم حد ذاتنده جاهل ایدی [۳] .

[۱] ابن الاثیر ۲۰ ج ۹ [۲] ابن حوقل ۱۹۸ [۳] الفخری ۲۱۳

۵ - ارباب صنایع

صنایع کلنجہ اسلاملر بوخصوصده دخی بیوک برترقی کوسترمشلردی . چونکہ تجارتده نصل ایلری کیتمشلر ایسه صنایعدهده اولهجه ایلری کیتمشلردی . صنایع مرور زمان ایله ممالک اسلامیدهده اوقدر بیوک براعتلا بولمشدی که اسلاملر برقم صنایعده ممالک متمدنه سائرہنی کچدکلری کبی برطاقم صنایع مخصوصدهده دخی کسب امتیاز ایتمشلردی . شکرکی علمده نشر ایدنلر اسلاملر ایدی . اسلاملر شکرکی اصل مصدری اولان هند ممالکندن فارس ممالکنه نقل ایدرک اورالرده برچوق شکر فابریقه لرنی تأسیس ایشلر واوزمانه قدر مثلی کورلین برقاچ نوع شکر یامیشلردی [۱] . کاغدجیلق صنعتی ترقی ایتدیرن ، جهانک هرطرفه نقل ایدنلرده اسلاملر ایدی . اوروپالیر کاغد اعمالی آنجق اندلس طریقہ اسلاملردن اقتباس ایشلردی [۲] . اندلسک بعض شهرلری شرق عالم اسلامیسنه مخصوص صنایعه فائق برطاقم صنایع ایله احراز اختصاص ایتمش ایدی . ازجمله (مرسیه Murcie) ده غایت صنعتکارانه برنوع صیرمہلی قماش یاپیلردی . ینہ بوشهرده کلیم وقالیچه اعمالنه مخصوص امثالسز برفابریقه بولندینی کبی مرصع تحت وصدالیہ اعمالی ایچونده مهم بر اعمالآخانہ موجود ایدی . (مالقه Malaga) شهرنده طبیعی جام ، یالذیزی مصنوعات خزفیه ، برشکل مخصوصده کموشلی برنوع موزاییق اعمالی ایچون فابریقه لر واردی . اندلسیلر صنایع زجاجیهده کندیلرینه مخصوص برطاقم اختراعاتده بولنمشلردی . روایتہ کوره طاشدن جام اعمالی ایلک ایجاد ایدن ذات اندلس حکیم مشهوری (عباس بن فرناس) ایدی [۳] . برنجی جلدده ذکر ایتدیکنمز اوزره مرمری آتمق ایچون بارودی ایجاد ایدنلرده اسلاملر ایدی .

شامجامعنده بولنان و (ابن جیر) ک آلتنجی عصر هجریده کی سیاحتنامہ سنده توصیف ایدیلن مشهور ساعت کبی اسلاملرک میکانیکیاتده پک پارلاق آثار

[۱] Encycl. Brit article Sugar [۲] کتابمژک برنجی جلدی صفیہ ۲۳۶

[۳] نفع الطیب ۸۷۲ ج ۲

صنعتلری واردی . سیاح مشارالیه بالذات مشاهدہ اوزرینہ بوساعتہ دائرہ
تعریفات آتیہدہ بولنیور :

« جیرون قوسندن چیقارسہ کز صاغکزہ قالدیرم دیواری کلیر کہ انک قارشیسندہ
بیوک و مستدر کھرشکلندہ براوطہ واردر . کھرک اوزرندہ اوافق قپولی ، کوندوز
ساعتلری عددنجہ ، غایت صنعتکارانہ یاپاش پنجرہلر موجوددر . کوندوزدن بر
ساعت کچدکجہ طونچندن معمول ایکی طوغان قوشی برنجی و صوک پنجرہلردن حیقہرق
آغزلرنده بولنان طوبلری غریب برسرعتلہ پنجرہلرک آلتندہ بولنان طونچندن
ایکی تپسی اوزرینہ آتارلر . کھرلرک تپسیلرہ دوشمسندن حاصل اولان سس
کوندوزدن بر ساعتک کچدیکنی اعلان ایدر . متعاقباً طوغانلرایلہ تپسیلر کنندی
کندیلرینہ یرلی یرلرینہ کچرلر ، اوساعتہ مخصوص اولان پنجرہ دخی درحال قاپانیر .
کوندوزدن ساعت کچدکجہ صرہ ایلہ عین حال تکرر ایدر . اک صوک ساعتہ
بتون پنجرہلر قاپانمش بولنور . صکرہ پنجرہلر تکررر آچیلیر . کیجہ ساعتلری
کوسترمک ایسہ دیگر براصول ایلہ وقوع بولور . پنجرہلرہ متوجہ اولان کھرده
طونچندن اون ایکی دائرہ واردر . دائرہیہ مقابل دیوارک آرقہسندہ جاملر
قونولشدیر . جاملرک آرقہسندہ صوایلہ متحرک برقندیل وار . پک زیادہ اینجہ
برحساب ایلہ حرکت ایتدیریلن اوقندیل کیجہدن ساعت کچدکجہ اوساعتہ
مخصوص جام ودائرہیہ قرمزى برضیا صاچار . کیجہدن قاچ ساعت کچمش ایسہ
اوقدر دائرہ ضیادار بولنور . کیجہنک ساعتلری بیتنجہ بتون دائرہلرده قرمزى
ضیا آتاری کوریلور . ساعتک بولندیغی اوطہدہ مهارتلی بر مأمور مخصوص
موجوددرکہ پنجرہلری تکررر آچق ، دوشن کرہلری یرینہ قویمق ایلہ
مکلفدر » [۱] .

اسلاملرچہ معروف اولان بکر (مقررہلر Poulies) ، اکر (کرہلر
Boules) ، انایب (بورولر) ، امخال (مانولہلر Leviers) و سائرہدن متشکل
ورفع ، جر و نقل ایچون مستعمل مائی وغیرمائی آلات مرکہدن برچوقلریغی
اکا کورہ قیاس ایدیکز . بوکبی آلاتہ دائرہ برچوق عرب مؤلفاتی واردرکہ
قسم اعظمی ضائع اولوب کیتمشدر . اسلاملر علی الاکثر بوقفلرده قبل المیلاد

اوپنجی عصرده یتیشن یونان هندسه وتعیه علماسندن (بیزانسیلی فیلون Philon de Byzance) ک (احیل الروحانیه و مخانیقالماء) کتابی ایه قبل المیلاد ایکنجی عصرده یتیشن اسکندریه لی ریاضیون و طبیعیوندن (هیرون Hèron l'Ancien) ک اثری اولوب (قسطنین لوقا البعلجکی) طرفندن عربییه ترجمه اولنان (رفع الاشیاء الثقیله) کتابی کبی یونان آثارینی رهبر اتخاذا ایدرلردی . بوفنه دائر عربییه ترجمه ایدلمش دها برچوق آثار واردرکه غرب انتباهی اثناسنده ، لاتینجهیه ترجمه ایدلمش ایکن کرک عربی ترجمه سی ، کرک اصل یونانیسی ضائع اولمشدر . مذکور کتابلرده مندرج آلاتک حرکت وقوتلرینی مصور برچوق رسملر موجوددر .

اسلاملر طرفندن علوم وفنون مذکورده دائر یازیلان آثار معتبردن اولمق اوزره ال یازیسی بر کتاب کوردک . (رئیس الاعمال بدیع الزمان ابوالعزبن اسماعیل بن الرزار الجزری) طرفندن قلمه آلتان بو اثر میکانیکیات ایه حکمت طبیعیه دن ، ساعات مستویه وزمانیه نک ترکیبی ایه اجسامک اجسام ایه نقلی ایچون استخدام اولنان آلات وادواتدن باحدر . مؤلف بو کتابی آلتنجی عصرهجری و اواخرنده (آرتق) خانداندن (ابوالفتح محمود بن محمد بن قیزلارسلان) نامنه تألیف ایلمشدر . کتابده آلات ضاعظه ، رافعه و ناقه بی ، حرکات خفیه ایه متحرک آلاتی مصور برطاقم رنکلی رسملر موجوددر . رسملر میاننده (ابن جیر) ک بالاده تعریف ایتدیکی ساعتیه مشابه بر شکل واردر . ایشته بو وسائر اسلاملرک فن میکانیکده نه قدر ایلری کیتمش اولدقلرینی کوستریر . بوترقیاتی مفصلاً کوسترمک ایسه آریجه بر کتاب تحریرینه محتاجدر .

عوامک ایکنجی صنفی

بوصفندن مراد ملتک سائر صنوفیدر . بونلر ارباب زراعت و صنایعی . عیارلری ، حیله بازلری ، خرسزلری ، یانکسیجاری ، مختلری ، بالدری چپلاقلر و سرسریلری و تعدادی مستحیل دها برچوق صنوفی حاوی اولمق اوزره اهالی مملکتک اکثریتی تشکیل ایدیورلردی . بوصنوفی سهولته احطه ایچون بری کوی خاقلی ، یعنی چمتجیلر ، دیکری شهرخاقلی ، یعنی ارباب صنایع ، صایجیلر و بالدری چپلاقلر اولمق اوزره ایکی قسمه تقسیم ایلوروز .

۱ کوی خلقی اولان چفتجیلر

چفتجیلر اوجمهدن اولمق اوزره زراعت ایله اشتغال ایدنلر مملکت اها لیسنگ اکثریتی ، منابع ثروتک اساسنی تشکیل ایتمکده وبونلرک قسم اعظمی کویلرده مقیم اهل ذمت (غیر مسلملر) دن مرکب بولنمقده ایدی . بونلردن اسلام اولانلر کویلری براقه رق شهرلرده اختیار اقامت ایتمکده ایدی . چفتجیلر مملکتک السنه اصلیه سی اولان سریانی ، آرامی ، یونانی ، قبطی ، فارسی ، ترکیه قونوشورلردی . مثلا عراق وشام قطعهلرنده سریانی ایله آرامی ویونانی ، مصرده قبطی ، فارس قطعهلرنده لسان فارسی ، ماوراءالنهر داخل اولمق اوزره ترکستانده ایسه لسان ترکی مستعمل ایدی . فقط عنصر عربی سائر عناصره ، لسان عربی سائر السنه یه ، اسلامیتده سائر ادیانہ تغلب ایده ایده نهایت اسلامیت بتون او عناصر اوزرینه تأمین مظفریت ایلمش ، لسان عربی دخی دجله نهرینک غرب طرفنده کائن اولان ممالکده ، یعنی عراق ، شام ، مصر ، افریقیه ، سودان قطعهلرنده غالب کله رک بوراده کی اها لیبی اکثریتیه اسلام اولمق اوزره عرب یامش وشام وعراقده مرکز تأثیر اتدن اوزاق قالان بعض کویلرده مستعمل لسان سریانیدن برآز بهیهدن ماعدا قطعات مذکورده ده اول منتشر بولنان باجمله السنه منقرض اولمشدر . فارس ، ترکستان وهندستانه کلنجه بوراده دخی اسلامیت احراز سیادت وعلوم ومعارف اربابی آرہ سنده لسان عربی انتشار ایلمش ایسه ده مملکتک السنه اصلیه سی بین الاها لیبی زنده قاله رق بوکونه قدر دوام ایتمشدر .

۲ شهرلرده مقیم عوام صنقی

بوصنف ؛ تجارت ، عسکرلک ، شعر ویا ادبیات ایله تأمین موقع ویا احراز ثروت فکریله شهرلره کلنلردن اولدقلری حالده طریق مساعیده ارباب دها روزکایه ، بیوک همتلر اصحابنه یتیشه مدکارندن طولای عادی بر صنعت ومعیشته قناعت ایدن صنوف ناسدن متشکلدر . بغدادک عوام طاقتک اصلرینی آراشدیر رسه کز یونلرک عرب ، ایرانی ، ترک ، دیلملی ، روم ، نبطی ، ارمنی ، چرکس ، کرد ، کرچی ، بربری وسائرہ نک اختلاط وتولدنن توره ین خلقدن عبارت کوررسکز . شو قدرکه لسانلری عربجه اولدینی ایچون انلری عرب صایق اقتضایدر .

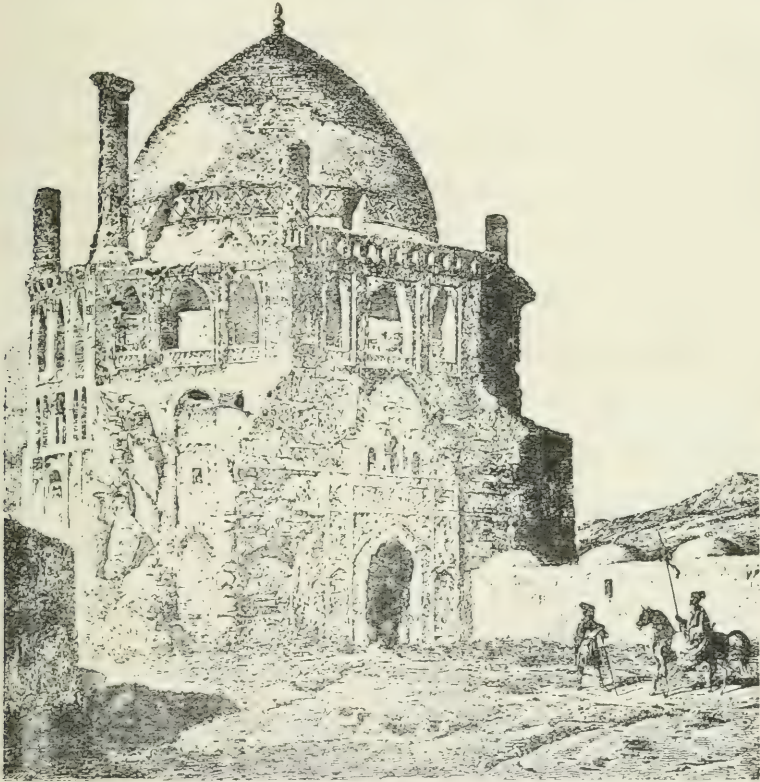
شهرلرده مقيم عوام طاقى ايكي صنف ايدى . برنجيسى صنايع و تجارت ايله كچين صنف اولوب بوده ايكي قسم ايدى . اولا دميرچى ، چولها ، تىزى ، بربر ، دولكر ، آوجى ، آتمكچى ، دكرمنچى و امشالى كچى ال صنعتى ايله اوغراشانلر ، نايآ سبزه ، ات و سائره كچى انواع مأكولات و عادى منسوجات و اشيا صايجىلىرى . بونلر زيتون ياغى صايجىلىرى ، بقاللىر ، قصابلىر ، قماش ، دقيق و سبزه صايجىلىرى و امشالى كچى برچوق اصنافدن متشكل ايدىلر .

ايكنجيسى فسق و فحور و خبائث ، خرسزلىق و يانكسيجىلك ايله كچينلر ايدى . ارباب دولت آره سنده ظهور ايدن فتنه و تفرقه لىر نتيجه سنده ممالك اسلاميه ده تورده ين و پك چوق انواعدن متشكل بولنان بوصنف خلقك بوعصرده امثالى تصور ايتك ممكن دكلدر . چونكه انلر مألوفدن بسبتون بشقه برطاقم صنوف اسافلدىن مركب ايدىلر . وقتيله بيروتده بولنوب (زعران) ناميله طانيلان سىرسىلر كروهنى تخطر ايدىلر مارالدىكر صنوف اسافل حقتده بر درجه يه قدر برفكر ايدىلر . (زعران) بسپايه ضنى سىرقت ، يانكسيجىلك ، يوللرده شوكا بوكا تعرض ايتمكه كچينرايشسر ، كوچسىز آدملردن متشكل ايدى . آنجق بوصنف اسافل عباسيلر دورنده يتيشن بالدىرى چىلاقلره نسبة پك كوچك بر مثال اوله بيلير . زيرا كرك بغدادده ، كرك سائر مدن اسلاميه ده عيارلر ، شاطرلر (حيله بازلىر) ، صعلوكلر (سىرسىلر ، بالدىرى چىلاقلر) ، زواقىل (خرسزلىر) و امشالى كچى تورده ين برچوق صنوف اشراىر و اسافل او قدر بيوك براهميت آلشردى كه حكومت بونلرك اوكنى آلمقدن عاجز قالىوردى . بعضاً حكومت محاربه لرده بونلرك معاوتته عرض اقتقار ايلردى .

ذكر اولنان گروه اشراىر كه تورده مسنه سبب كچن جلدلرده وبالخاصه درنجى جلدده بيان ايتديكمز اوزره دولت عباسيه نك برنجى دورندن صكره خلفا تحكم و استبداد آلته آلته رفق نفوذ دولتك عسكەرلره كچدىكى بونلرك پاره تحصيل وادخارندن بشقه بر شى دوشونمى ريك نفوذ حكومتى احرازده بر برلىره رقابت و منازعه ايله وقت كچيردكلى تاريخدن اعتباراً رأس كاره كچن مفسدلرك سوء اداره سيله دولتك دوچار اولديقى اضطراب و پريشانى ايدى . بر مملكتده فتنه و اختلاللرك دوامى ايشلره نصل سكته كتيره چكى ، فئاتلره نصل بهاليلق

ایراٹ ایدہ جکی خفی دکادر . فضہ اولہرق رجال دولت ارزاق و اشیائی
احتکار ایدرلردی .

ایشته بوتأثیرایہ اہالینک اوکنده ابواب معیشت طارارمشدی . آچ و محتاج
دوشن خلق آرتق اغالیہ تسلطایہ کچنمکہ قویولشردی . بونلر تجار و سائرہدن
اولان ارباب ثروتک اموالنی آشیرمق اوزرہ شہرلردہ وبالخاصہ او دورده
بتون بلاد اسلامیہ نک مادری اولان بغدادده چتہلر تشکیل ایتشلردی . ارباب

ایراندہ سلطانیہ شہرندہ کاشن شاہ خواجہ جامع و تربہ سی

خبائت بوصورتہ کوندن کونہ چوغالہرق خلقہ تجاوز و تعدیلری آرتقمده ایکن
رجال حکومت بشقہ شیلر ایلہ مشغول ایدیلر . حال بوکہ بونلرک اک بیوک
مضرتلرینی اہالی چکیوردی . بو حال سنہ لرحہ دوام ایتش ، بو سبیدن بغداد
پایتختی خراب اولمش ایدی . بو صوف اسافلک جملہ سنی ذکر ایتمک ممکن
اولدیغندن اک مشہورلری حقتندہ معلومات ویرہ جکنز :

عبارلر

ایکنجی عصر هجرینک صوکلرینه طوغری بغدادده توردهن عیارلر (امین) ایله (مأمون) آره‌سنده وقوع بولان محاربه ائناسنده بیوک بر رول اوینامشلردی. چونکه (امین) بو پایتختده تحت محاصره‌یه آئوب عسکرینک عجزینی کورنجه عیارلرک معاوتته مراجعت ایتشدی. عیارلر چبلاق اولدقلری، وسطلرنده فوطلر و پشماللر بولندیغی، باشلرینه (خود) نامنی ویردکاری خرما یپراغندن معمول باشلقلر قویدقلری، وجودلرینه خرما یپراقلرندن و حصیردن معمول و چاقل طاشی و قوم مملو زرهلری سپر ایتدکلری حالده میدان محاربه‌یه چیمشلردی. بونلر عسکر کبی ترتیب ایدلمش، هراون کشی‌یه بر (عریف)، هراون عریفه بر (تقیب)، هراون تقیه بر (قائد)، هراون قائد بر (امیر) نصب اولمش، هر صاحب رتبه‌یه معیتده بولنان آدملرک مقدارینه کوره حیوان ویرلمش ایدی. بونلرک میانده بیونلرینه چاکلر، قرمزلی و صاری صدقلر، یولارلر، کملر، سپورکلر، قیلدن ایپلر اصلمش بولنان بر طاقم چبلاق آدملرده موجود ایدی.

اوسرده مقدارلری اللی بیکه [۱] بالغ اولان بو گروه اسافل دشمن ایله صپان و طاش ایله حرب ایتمشلردی. صپان و طاش آتقده ماهر اولدقلرندن محاربه‌ده بیوک یارارلقلر کوسترملری. فقط بونلرک منتظم عسکر و منجیققلره قارشی ثبات ایدمه‌جکلری درکار ایدی. نهایت عیارلر مغلوب اولمشلر، انلردن پک چوق آدم تلف اولمشدی.

عیارلر ۲۵۱ سنه هجریه‌سنده خلفای عباسیه‌دن (مستعین) ایله (معتر) آره‌سنده وقوع بولان محاربه‌ده دخی اوکی بر رول اوینامشلردی. (امین) بغدادده نصل تحت محاصره‌یه آئمش ایسه (مستعین) دخی مذکور سنه‌ده ینه بغدادده محاصره‌آلتنه آئمش ایدی. (مستعین) دشمنه قارشی عاجز قائلنجه عیارلری معین آئخاد و کندیلرینه معاشلر تخصیص ایلدیکی کبی اوزرلرینه (بینون) نامنده بر عریف تعین ایتدی. وزقتلی حصیردن معمول قالقانلر، طاش قویمق ایچون طوربه‌لر ایله تهیز ایلدی. بو بسپایه حریقلر مملکتده

داخلی اختلالر ظهور ایتدکجه دولتک تسکین اختلال ایله اشتغالی فرصت عد ایله رک اولره ، مغازه لره مسلط اولورلر ، اهلینک اموالی سرقت وغصب ایدرلردی . بغدادده بوکجه اختلالر علی الاکثر اوچنجی عصر هجریدن اعتباراً ده صکره کی زمانلرده وقوع بولیوردی [۱] .

دولت عباسیه ضعف و اضمحلاله سقوط ایتدکجه بو صنف خلقلق قوتی آرتیور ، بغدادده یارجال دولت آره سنده احراز حاکمیت و استحصال ثروت و یاخود اهالی آره سنده مذاهب اسلامیهدن برینه وبالخاصه سنیک ، شیعیلک ، حنفیلک ، شافعیلکه مظاهرت سبیلرله اختلالر ظهور ایلدکجه تعدی و تجاوزلر مزداد اولیوردی . بو جهتله هجرتک بشنجی عصرینک نصف اولی منقضی اولور اولماز عیارلر بغدادده حاکم کسیره رک بازار و چارشولری خراجه باغلامشیر ، حکومت آدملرینک طویلا دقلری ویرکیلری کندیلری طویلا مغه باشلامشیر وضابطه ویا عسکر ترتیبی کی ترتیبته تابع اولمشلردی . عیارلر رؤساندن او عصرلرده بری (طقطقی) ، دیکری مشهور ماصالک قهرمانی اولان (زیبق) ناملرنده ایکی کشی اشتهار ایتمش ایدی [۲] .

عیارلر سائر اسلام شهرلرنده دخی توره یه رک بیوک بر اهمیت آلمشلردی . وزرا و سائر اعاضم رجال دولت پک چوق دفعه لر بوتوع ارباب خبائتک قازانجیلردن پای آلیرلر ، افعال مجرمانه لرینه قارشی اغماض عین ایلرلردی [۳] .

شاطرلر

شاطرلر ؛ ارباب فسق و فجور و خبائتدن دیکر بر نوع اولوب برقیافت مخصوصه ایله ممتاز ایدیلر . بو نوع بسپایه لر کوکسلی اوزرنده (ازرة الشطار) نامیه معروف بر پشمال حامل بولنورلردی . شاطرلر عیارلردن زیاده ممالک اسلامیهده منتشر اولمشیر ، انلردن ده چوق پایدار قالمشلردی . اندلسده دخی بو ارباب خبائت توره یه رک پک چوق احوال غریبه لری ، لطیفه کولقلری ، شارلاتانقلری کورلمشدی [۴] .

شاطرلر هر مملکته کوره بشقه بشقه اسملر ایله معروف ایدیلر . عراقده

[۱] ابن الاثیر ۲۴۴ ج ۸ و ۱۴۵-۱۵۰ ج ۹ [۲] ابن الاثیر ۲۴۶ ج ۹

[۳] ابن الاثیر ۴۱ ج ۱۱ [۴] اغانی ۹۱ ج ۶

(شطار) نامیه طانداق لری حالدہ خراسانده (سرآبداران) ، مغربده (صقوره — شاهینلر) نامی ویریلردی . (ابن بطوطه) شاطرلره (فتاک — چیره دستلر) اسمنی ویره رک کندی زمانی اولان سکزنجی عصر هجریده هر طرفده کثرتله یولنداقلرندن بحث ایتدکن صکره اجرای خبانت و قطع طریق ایله اشتغال ایتدکلرینی ، نيسابور جهتلرنده کائن (سبزآوار) نواحیسنده مقدارلری پک زیاده چوغالهرق (بهق) ه هجوم و شهری ضبط ایتدکن صکره دیگر شهرلره دخی استیلا ایلدکلرینی ، پیاده و سواری عسکری تشکیل ایتمکه برابر کندیلرندن بزینی پادشاه اتخاب و نصب ایتدکلرینی ، افندیلرندن فرار ایدن کولهلره بو پادشاه طرفدن معاش و آت ویرلدیکنی وانلردن یارارلق کوسترنلرک پایه لری اعلا اولنه رق قوماندان نصب ایلدیکنی ذکر ایلدور [۱] .
 بونکه برابر کرک شاطرلر ، کرک سائر ارباب شروخبات خرسزلفی منفور بر جرم دکل ، بالعکس مشروع بر صنعت صایارلردی . چونکه ارباب تجارت و ثروتدن نیجه غضب و سرقتلرینه کپردکلری اموالی فقرايه اعطاسی فرض اولان زکات قیلندن عد ایلرلردی [۲] . ذکر اولنان ارباب جراثمدن اختیار اولانلر بعضاً خرسزلقدن توبه ایتدکلرندن حکومت بوکیلری سرقتلری کشف ایچون خدمته آیلردی . دولت عباسیه نك خدمتده بونوع اختیارلردن برطاقم مأمورین واریدی که انلره (توابون — توبه کارلر) نامی ویریلوردی . فقط بونلر علی الاکثر اموال مسروقه دن حصه آله رق خرسزلی اله ویرمزلردی [۳] .

بسپاه لردن دیگر جماعتلر

عوامک بسپاه لردن و امثالی صنوفدن اولق اوزره مملکت عباسیه ده انحطاط دورنده مقدارلری تکثر ایدن (صعاليك) ، (زواقیل) ، (حرافیش) و سائر کبی اسافلدن بر طاقم جماعتلر ده موجود ایدی که حاکمیت طالبلری یکدیگری علیه اجرا ایتدکلری محاربه لرده بیکلره بالغ اولان بو جماعتلری ظهیر اتخاذا ایلرلردی . دولت عباسیه امراسندن (ابودلف) ک معیتده (صعاليك — فقرا) دن یکریمی بیک سرسری واریدی [۴] .

[۱] رحلة ابن بطوطه ۲۳۵ ج ۱ [۲] الفرج بمداشده ۱۰۶ ج ۲

[۳] مسعودی ۲۳۵ ج ۲ [۴] ابن الاثیر ۶۹ ج ۷

سیاہ کولہلر دخی ثروت ویسار اصحابنک اموالنه تسلط ایتمک اوزره جماعتلر تشکیل ایلین بوبسپایهلر جمله سندن ایدیلر . همان هرخانه ده سیاه کولہلر استخدام اولدیغی جهتله بونلرک مقداری پک چوق ایدی . مملکتک احوالی مختل اولدیغی صرده افندیلری ضعیف دوشونجه بو کولہلر شمارمغه و فرصت بولدقلرنده آیقلانلرایله برابر آیقلانمغه باشلامشلردی . بونلر - هجرتک اوچنجی عصری اورته لرنده زنجی سرکرده سنک یادیغی کبی - بعضاً آیقلانمق ایچون دینی برهانه یه توسل ایدرلردی . زنجی سرکرده سی بصره قربنده شیعه علویه نامنه قیام ایتمش ایدی . او ائاده بصره نك اطرافنده اراضیده ایشلین بر طاقم سیاه کولہلر واردی . سرکرده بونلری اسارتدن ومتاعب ومشاقدن قورتارمق شرطیله قیامه تشویق ایتمدی . سیاه کولہلر ده اول آرقداشلری اولان بیاض کولہلرک (ترک مملوکلرینک) خلفایه قارشى اظهار ترمد ایتدکلرینی کوردکلرندن انلره بالاقفا طریق ترمد وعصیانہ صاپدیلر . طریق ترمدک آچیق اولدیغی آکلایان باجلمه کولہلر عاصیلره التحاق ایدیوردی . عصیان واقع بیوک برامیت آلمش ، کولہلر کندی افندیلرینی دکنک ایله دایق آلتنه آلمغه قدر آزمشلردی [۱] . مقدارلری یوز بیکلره بالغ اولان بوسپاهیلر برآرده بالاجتماع دولت عباسیه ایله بر قاچ سنه محاربه ایتمشلردی . بو محاربهلر ائناسنده توبلری اورپرده جک برشکل وحشته مقتول اولان اطفال ، نسا ورجالک مقداری (۲,۵۰۰,۰۰۰) ه بالغدر . عصیان مذکور رئیس قیامک قتل ورجالکک پریشان ایدملری ایله خامه پذیر اولمش ایدی . (بجه) کروهی دخی سپاهیلرک عراقده یابدقلرینک عینتی مصرده یایمق ایستدیلر ایسه ده تشبثلرنده موفق اوله مدیلر . حشاشلری (حشاشینى) ده بوصوف ناسدن عد ایتمک جائزدر . آنارشیستلردن باشلیجه مقصدلری ارباب حاکمیتی قتل واتلافدن عبارت اولمق اوزره بشنجی عصر هجریده تورین بو کروه تاریخ اسلامده بیوک بر موقع اشغال ایدرلر [۲] . مختلر دخی عوام صنوفندن معدوددر . قبل الاسلام حجازده تورین اخلاقاً آچیق صاحبیق بونوع انسانلر مدینه ده اسلامیتدن صکره انتشار ایدن ذوق واکلنجه

[۱] ابن الاثیر ۸۲ ج ۷ وطبری

[۲] حشاشین دن مراد (حسن بن الصباح) ک آدملری اولان آنارشبستلردن عبارتدر . Assassin کله سنک (حشاشین) لفظندن محرف اولدینی روایت اولنور .

و ثروت و بسار دورنده چو غاله رق پك چوق دفعه لر ار ككگر ايله قادينلر آره سنده واسطه اتصال و محبت اولمقه قادينلر ك اخلاقي افساد ايدر لر دي . الك كزیده مغنيلر بونلردن ظهور ايتمشدی . ملوك امويه دن (سليمان بن عبد الملك) ك مختلری نصل طواشی ايتديرديكنی ده ا اول بيان ايلدك . احتمال كه بو مختلر اوزاق اولميان بر زمان اول قا هرده بولنان (خول) گروهنه مشابه ايديلر . سائر ممالك اسلاميه ده چالغی و شرقی انتشار ايدنجه مختلر دنخي موسيقي ايله برابر هر طرفه يايلىش ، بغداد ، شام ، مصر ، اندلس و سائر مغرب بلادنده بر چوق مختلر توره مشدی . اندلسيلر (مخت) و (مختايت) ديغجه اسلاو كوله منلرني مراد ايدر لر دي .

بونلردن بشقه شهرلرده حيله بازلق و شارلاتانلق و سائر ايله تأمين معيشت ايدن غير قابل تعداد پك چوق صنوف عوام واردی كه هر صنف بر اسم مخصوصي حائر ایدی . (مختارانی) ، (كاتانی) ، (بانوان) ، (قرسی) ، (عواء) ، (مشعبذ) ، (فلور) ، (اسطیل) ، (مزیدی) و سائر كچي احتمال كه بتون بو صنفلر ك عددی بكرمی ني متجاوز ایدی [۱] .

عوامك اخلاق

والحاصل شهرلرده كی عوام طاقي عناصر مختلفه دن متشكل و مختلف صنايعه سالك بر طاقم صنوف ناس واجلا فدن عبارت ایدی . بسبتون جاهل اولان بو صنف خلق ايي فدان تفريق ايتمكسزين ايلك مشوق و داعينك ارقه سنده قوشار لر دي .

حضرت علی عوام حقنده وقوع بولان بر سؤاله جواباً : « هر باغیرانك دعوتنه تابع اولور جهلا واجلا فدن عبارت آدملر » ديمشدی . (هرون الرشيد) دوری و زراسندن (فضل بن يحيای برمکی) صنوف ناسی شوصورتله تعريف ايديووردی : « خلق درت صنفدن مر كيدر . استحقاق ايله تعالی ايدن پادشاهلر ، اصابت رأی و ذكا ايله احراز اعتلا ايلين وزرا ، ثروت و بسار ايله بر موقع ممتاز اشغال ايدن كبار طاقي ، علم و عرفان ايله موقع صاحبي اولان اورته حاللي آدملر . بونلردن ماعدا نه قدر خلق وار ايسه ييوب يا تمقدن بشقه برشی

دوشومین اجلاف واسافلین عبارتدر « (معاویہ) کبارتابعیندن اولان (احنف) دن خلقی تعریف ایتمسنی طلب ایلمشدی . احنف : « خلق حسن طالع ایله یوکسلن باشلر ، حسن تدبیر ایله احراز موقع ایدن اوموزلر ، ثروت ایله اعتلا ایلین قیچلر و علم و ادب ایله بوصفله التحاق ایدن ادبادن عبارتدر . بونلردن بشقه نه قدر انسان وار ایسه هپ حیوانات و بهایم کیدرلر . قارنلری آجقیر ایسه آیاقلانیرلر، قارنلری طویار ایسه اویورلر » جوانی ویرمشدی . ایسته اوزمانکی خواص رجالک صنف خلق حقنده کی فکرلری بو شکلده ایدی .

مع هذا حاکمیت طالبلری عوام طاقلرینک خاطرلرینی صایمغه و خوشلرینه کیدن وسائط ایله و باخصوص الک بیوک رابطه اولان دین وسیله سیله کندیلرینه تقرب ایتمک لزوم کورلردی . فی الحقیقه دیانت انلرک الک بیوک سبب سعادتلری ایدی . بوجهتله خلیفه دیندارلق ایله کورونور ایسه عوام اکا پک زیاده منجذب اولوردی . اساساً خلیفه نیک مقامنده بررنک دینی موجوددر . خلیفه اسلامارک رئیس و اماملری اولدیغندن عوام طاقتی خلفانک پک بیوک ظهیرلری ایدیلر . عوام قسمنک خلفایه بودرجه انجذاب و تعلقلری اولسه ایدی خلافت عباسیه بغدادده منقرض اولدینی زماندن ده اول منقرض اوله جقدی . زیرا قوماندانلر ، وزرا خلفای خلع ایتمک ایستدکجه عوام انلره قارشى آیاقلانیرلر ، خلفایه مظاهرت ایدرلردی . حال بوکه عوام طاقتک اکثری اسمندن بشقه دینندنده برشی آ کلامازلردی . برندن اعتقاداتی حقنده سؤال صورولسه طوغری بر جواب اعطاسندن عاجزدر . فضله اوله رق عوام ساده دل ، فکر محدود صاحبی ، ده یوکسک شیلری آ کلامقدن عاجز بولنور .

(معاویہ) نیک خلقه مداراتده بولنمقده و عوامی کندی طرفه جلب و جذب ایتمکده کوستردیکی ده و اقتدار وقایعندن اولمق اوزره ذکر اولندیغنه کوره (صفین) محاربه سنی متعاقب کوفه اهالیسندن بری بردویه را کب اولدیغی حالده شامه داخل اولور . شام اهالیسندن بری حرینی یاقه لایه رق : « بونم دیشی دوه مدره ، (صفین) ده بدن آلمشدر » دییه باغیرمغه باشلار . مدعی و مدعی علیه (معاویہ) نیک حضورینه کورتورولور . شاملی دوه نیک کندی دیشی دوه سی اولدیغنه اللی شاهد اقامه ایدر . بونک اوزرینه (معاویہ) دوه نیک شاملی نیک اولدیغنه حکم و تسلیمینی کوفه لی یه امر ایلر .

کوفه‌لی : « فقط اقدم ، بوانلرك دیدکلی کبی دیشی دوه دکدر . ارکک بردودر « دیه‌رک حکم واقعه اعتراض ایتمک ایسترایسه‌ده (معاویه) : « هر نه اولورایسه اولسون ، برکره حکم ویرلمشدر » مقابله‌سنده بولنور . بده مدعی وشاهدلر طاغلدن صکره (معاویه) کوفه‌لی‌بی کیزلیجه نزدیکه چاغیردرق دوه‌سی ایچون ایستدیکی بهانک ایکی مثلثی ویریر . آریجه احسان والتفاتده مظهر ایلر . وکندیسنه « کیت ، حضرت علی‌یه سویله . هیچ بری دیشی دوه‌بی ارکک دوه‌دن فرق وتمیز ایده‌مین یوزبیک عسکر ایله قارشیسنه چیقجه‌جم » دیر .

(معاویه) نك آدملى كندیسنه او قدر مطیع ایدیلكه (صفین) ه کیتدکلی زمان (معاویه) انلره جمعه نمازینی چهارشنبه کوننده قیلدیرمشدی . هیچ دوشومدن انك سوزینه اویمشدر و (عمار بن یاسر) ك حضرت علی طرفندن قتل اولدیغنه دائر (عمرو بن العاص) ك ترتیب ایستدیکی افترایه دخی ینه عین سائقه ایله اینانمشلردی . متعاقباً اطاعتده او درجه ایلری کیتمشلر ایدی که حضرت علی‌یه لعنت او قومنی کوچکله تلقین اولنور ومخالفت ایدن بیوکلرك قتلی واجب اولور برفرض حکمنه کتیرمشلردی .

مدینت اسلامیة نك اعتلاسی دورنده بغدادده بولنان عوام طاقنك انحطاط فکریسی حقنده ذکر ایدیلمن حکایات جمله‌سندن اولمق اوزره عوامدن برآدم علم کلام منسوبیتدن برذاتك سوء عقیده صاحبی اولدیغنی متضمن ولاندن برینه بر تقریر تقدیم ایتمش . والی زندیقلمه اتهام اولنان عالمک هانکی مذهبه سالک اولدیغنی تقریر ویرن آدمدن صورنجه حریف : « اقدم ! مرجئدر ، قدریدر ، اباضیدر ، رافضیدر . (علی بن العاص) ایله محاربه ایدن (معاویه بن الخطاب) ه اظهار بغض و عداوت ایدر » جوانبی ویرمش . بونك اوزرینه والی : « بیلم ، نه که غبطه ایده‌یم ، مذاهب اسلامیة حقنده کی معلوماتکه‌می ، یوقسه انسابه دائر اولان تدقیقاتکه‌می ؛ « دیه‌رک مفتی‌ء جاهلی صاومشدر . ینه او عصر علماسندن بر طاقلری بغدادده حضرت ابوبکر ، حضرت عمر ، حضرت علی و معاویه حقنده مناظره لر اجراسی ایچون اجتماعلر عقد ایتمکده و عوامدن بعضلری سامعین صفتیه بو اجتماعکاهه دوام ایلسکده ایدیلمر . برکون سامعینک اک بیوک صقالیسی : « معاویه وفلان وفلان حقنده نه قدر اطناباده

بونئیورسکز؟ « دیہہ رک مناظرہ یہ قاریشمق ایستر. بونک اوزرینہ علمادن بری
حریفک درجہ معلوماتی آ کلامق ایجون اکا : « پکی . حضرت علی بی سن
نصل طانیرسک ؟ « سؤالی توجیه ایدر .

حریف : — فاطمه نك پدری دکلیدر ؟

عالم : — هایدی اویله اولسون ، فاطمه کیمدر ؟

حریف : — حضرت نینک زوجه سی و معاویه نك همشیره سی اولان
عائشه نك قیزیدر .

عالم : — حضرت علینک ترجمه حالی بیلیرمیسک ؟

حریف : — « (حنین) غزاسنده حضرت پیغمبرایله برابر شید اولدی .
عبدالله بن علی مروانه قارش کیک اوزره شامه حرکت ایتدی . مروانک
احوالی و کیفیت قلبی معلومدر . عبدالله بن علی شامه مواصلت و شام خاندانلردن
بر طاقم رؤسای (ابوالسفاح العباس) ک نزدیکه اعزام ایدی . بونلر امویلردن
ماعدای میراث نبی بی احراز ایده بیله جک اقربا ی نبوی و اهل بیت نبوی
بولمادیغنی (ابوالعباس السفاح) ه یمن ایله تأمین ایتدیله . بونک اوزرینسه
خلافت سزلره کچدی » [۱] .

ایشته عوام طاقی هر زمان و مکانده بویله در . حاکمیت مطلقه پیشنده
قوشانلر هیچ بر زمان عوامک مظاهر تمدن مستغنی اوله مازلر . چونکه رعایانک
اکثریتی عوامدن تشکل ایلر . ویرکیله ، عسکر بونلردن آلتیر . عوام طاقنک
محبت و اعتمادینی هر کیم قازانه بیلیر ایسه انی در حال موقع حاکمیته اصعاد ایدر لر .
دین قدر قلوب عوامی جذب ایدن بر شی یوقدر . بو جهتله سیاست و دیانت
بر آرده اجتماع ایدر ایسه حاکمیت مطلقه وساطتی ا کمال ایدلش دیمک اولور .
ک چوق ذکا ودها صاحبی اولان ، عوامی تقوی ایله ک زیاده ممنون ایده بیله
هر کیم ایسه موقع حاکمیته او کچر .

مملکت اسلامیہ

آدابِ عاداتِ اجتماعیہ

آداب و عادات اجتماعیہ دن مراد ہیئت اجتماعیہ دہ خلق آرسندہ جریان ایدن معاملات ادبیہ و امور اعتباریہ ایہ اخلاق و عادات و طبیعت اقلیم اعتباریہ تعاطی اولنان علاقات و مناسبات عائلیہ دن عبارتدر . قبل الاسلام عربلر دہ بولنان مناقب و عادات ایہ قادیئک حائز اولدینی موقع ؛ مدنیت اسلامیہ دورینک آداب و عاداتہ اساس تشکیل ایدر . بنابرین بو خصوص حقیقہ بر تمہید ایہ باشلاہ جغز :

زمان جاہلیت عربلرینک مابئی

خلقک مناقب و عاداتی انواع معیشتلریلہ اطوار مدنیہ لری و طبیعت اقلیملرینک اختلافہ کورہ مختلف بولنور . چول خلقک بر طاقم مزایا و عاداتی واردر کہ شہر اہالیسنککنک غیری اولدینی کبی کوی خلقک اخلاق و آدابی دہ شہر خلقک اخلاق و آدابدن بشقہدر . کذلک ممالک حارہ اہالیسنک عادات و اخلاقی ممالک بارده اہالیسنک اخلاق و عاداتہ مخالفدر . بو حال قانون نشو و نمناک بر نتیجہ سیدر . چونکہ دوچار ضعف و بالتیجہ محو اولماق ایچون طبیعت انسان ایہ طبیعت اقلیم آرسندہ بر تناسب بولنمق ضروریدر .

مثلا چول آدمی منفرد یاشادینی ، دائما بیابانلر دہ طولاشدینی ، ضابطہ سز ، سورسز امرار حیاتہ محکوم و کندی الی ایہ نفسی مدافعہ یہ مجبور اولدینی ایچون شہر لیلردن زیادہ شجاعتہ محتاجدر . بر بدوی دائما سلاح طا شیر ، بیابانلر دہ یالکز بولنور . کندی نفسندن بشقہ کیمسہ یہ اعتمادی اولماز . بو سیدن شجاعت اندہ بر عادت و سچیہ کسلیلر . حال بوکہ کھوارہ راحت

اوزرنده يان ياتان ، آرایش نعمت ورفاهیتہ غرق اولان ، عرض ، مال و جانلرینک مدافعه سنی والیرلیه عسکره بالتودیع سور واستحکام داخلنده قورقوسمز حیات کچیرن شهر اهالیسی ، ایچنده بولندقلری محیطک اعتیادیه عصر لرحه سلاحسز یاشایه رق امر مدافعه لری دیکره موکول نسا واطفال مرتبه سنه دوشدکلری جهته ، طبعاً قورقاق اولورلر. آتیده کوسترلدیکی اوزره بداوت مقتضیاتندن وبدوته مخصوص اولان عصیت ، کرم وسخا ، وفاکارلق ، عزت نفس ، نجات وسائر کبی اخلاق بدوده تجلی ایدن سائر مزایا دخی او قییلدن بر طاقم اسبابک نتیجه سیدر :

۱ - عصیت

عصیت بدویلرک اک کوزه چارپان ، اک عمومی بر طبیعتیدر. بونک اسباب وشرائطی ایله سائر احوالی دردنجی جلدده مفصلاً یازدق .

۲ - شجاعت

علی الاکثر غزو و غارت ایله وقت کچیرن بدویلر دائماً جنک وجدال تدارکائنده بولندقلری ایچون اقدام وشجاعت انلرک شرائط بقالرندن برینی تشکیل ایدر . فطرتاً شجیع اولان بدویلر ارباب شجاعته حرمت وتعظیم وشجعان ایله افتخارایده کلشوردر . کرک زمان جاهلیتده وکرک دور اسلامیده عرب ارباب بسالتندن بر طاقم ذوات ، بیوک بر شهرت آملشدرکه (عمر بن معدی کرب) ، (ربیعۃ بن المکدم) ، (درید بن الصمه) ، (عروة بن الورد) ، (عنترۃ العبسی) ، (ملاعب الاسنه) ، (عامر بن الطفیل) ، (علی بن ابی طالب) ، (خالد بن الولید) ، (مقداد بن الاسود) ، (سعد بن ابی وقاص) ، (عبدالله بن الزبیر) ، برادری (مصعب) وسائر اوجه دندر . آتیده قادین بچنده کوستره جکمز اوزره نسوان عرب دخی شجاعت ایله مشهور ایدیلر .

۳ - کرم وسخا

کرم وسخا چول خلقنک طبیعت اقلیملری تأثیریه اکتساب ایتدکلری مناقبدن بریدر. زیرا بر بدوی ده اول ذکر ایتدیکمز اوزره چولده یالکنز

طولاشیر . بعضاً صودن ، ییه جکدن محروم برچولده کندی یوردندن کونلرجه اوزاق بولنور . شوخالده اوفضای عقیمده کنیدیسنه یمک ، صوویره جک کیسه بولنماز ایسه اوبدوی ، شهه سز ، هلاک اولور . ایشته بو احتیاجدن مسافر قبولی و مسافر پرورلک ظهور ایلمش ومدنیتلرندن اول جرمنلرکی سائر اقوام بدویده اولدیغی کبی عربلردهده کرم وسخا اک کزیده مناقبدن عدایدلمشدر . بوجهتله عربلر مسافر پرورلک ایله افتخار ایدرلر وبومنقبتده پک ایلری کیدرلردی . کیجه لین یولجیلر کوروب کلسون دییه چادرلرینک کنارنده آتش یاقارلردی که بو آتسه (نارالقری - مهمانلق آتشی) نامی ویریلردی . بوفضیله خلقی ترغیب ایتمک اوزره کر مپرورلره فوق العاده حرمت وتعظیم کوستریلردی . ارباب سخا بو بولده وارلینی ، یوقلرینی بذل ایدرلردی . مهمان آتشی هر طرفده کترتله یاقیلردی . شاید کثرت باران و یا شدت روزکاردن آتش ایقادینه امکان کورلمز ایسه توحش ایلیه رک اولومق و سسلریله مسافر جلب ایتمک اوزره کویکلری یورد اطرافنده قازیققره باغلارلردی . ایشته بوسبیدن کویکه (داعی الضمیر ، متمم النعم ، مشید الذکر) ناملری ده ویرلمشدر . قازانلرک بیوکلک و یوکسکلکی ایله افتخار ایتمک ده برعات ایدی . ام المؤمنین حضرت عائشه نك عم زاده سی (عبدالله ابن جدعان) نك مهمان قازانی اوزمانک اک بیوک قازانلرندن ایدی . کولکسندنه برانسان طورده بیلیردی [۱] .

زمان جاهلیتک اک مشهور جوانمردی (حاتم طائی) در . بونک نامی ضروب امثال صرهدنه کیرمشدر . بر آدمی فرط سخالیله توصیف ایتمک لازم کایر ایسه « حاتم طائیدن دها سخنی » دنیلیر . (کعب بن امامة الایادی) ، (هرمن سنان) ، (خالد بن عبدالله) وسائر دخی اک مشهور جومردلردندر . اوزمانکی عربلر بر حال سادکیده بولندقلرندن جوانمردلک ایله ویریلن شیلرماً کولات ، مشروبات وملبوسات کبی حوائج انسانیه نك اک ضروریلرینه منحصر ایدی . مع مافیله بعضاً دوه ومواشی دخی ویریلردی . فقط بالآخره اسلامیتک ظهوری اوزرینه غنائم حربیه و معاشرلرندن ثروت چوزالتجه ایلریده کوروله جکی اوزره تقود ، مجوهرات ، چفتکلر ، اسیر وسائر اعطاسنه باشلانمشدر .

۴ — وفا کارلق

بر بدوی ارتکاب جرم ایدرایسه ضابطه سی اولیان چوله صاووشه رق پک قولایلقله جزادن قورتوله بیلدیکی جهته افراد وقبائل آره سنده انسلاب امنیته حائل اولق اوزره وفادارلغه اهمیت ویرلمشدی . وفادارلق اسکئی عربلرده اک بیوک مناقبدن عد اولنوردی . وفادارلق واهلی تقدیر و تکریم ایدیه ایدیه بو خصلت توالی ازمان ایله بر طبیعت حکمنه کیرمش ، وعده وفا ایتمک اک منفور معاییدن کسلمشدی . عربلردن وفاسزلنی کورولنلر لسان تشنیع ایله تشهیر ارلنورلردی [۱]. بالعکس وفادار اولانلر لسان تحیل ایله یاد ایدیلرلردی .

۵ — استقلال

چول خلقی وبالخاصه سیار برحاله حیاتکندار اولانلرینک نظرندہ استقلال قدر قیمتدار برشی بو قدر . زیرا بو خلق فطرۃً حر طوغمش ، حتی مکان داخل اولق اوزره هرشیدن بی قید بولنغه آلیشمشدر . بونلر هیچ بر موقعده طورمازلر . خانه بردوش برحاله نردسی خوشلرینه کیدرایسه اورایه قونارلر . ذلت ، ظلمه اصلا تحمل ایتمزلر . چول خلقنک طبیعت وجباتنده مندج اولان حریت واستقلال قول وفعالرندن دخی منعکس کورولور . ظهور اسلامیت دورنده عربلرک احاد ناسدن بری ایله قونوشورکی خلفا ایله قونوشوب کورشلری ، خلفانکده بوی کلفت معاملہ بی پک طبیعی کورملری ایشته بو حریت طبعدن نشأت ایتمشدی . چونکه عموماً حر ، عزیز النفس ، تکلف و ترلفدن مبرا بیومشدردی .

۶ — نجبت

چول خلقنک اخلاقندن اولان نجبت حسی مهماندارلق کبی حیات یداو تکارانه نک مقتضیاتنددر . ضعیف و محتاجه امداد و معاونت ایتمک اعتباریه مهماندارلق ایله حس نجبت آره سنده اساساً مناسبت وارددر . برشی ایچون بر بدویدن معاونت و امداد طلب ایدر ایسه ک بدوی همان امدادیکه شتابان اولور

[۱] غدر و خیانت اسکئی عربلرده مؤبداً شایان تلغین معاییدن معدود ایدی . عربلردن برینک قومشوسنه فارشی غدر و خیانتده بولندی کورولور ایسه عادات قدیمه عربیه تبعاً حج زماننده (منی) ده غدر آتشی نامیله بر آتش یا قیلهرق « بوذلانک غدرکارانی » دیزیلر ، خائک اسمی تشهیر ایدیلرلردی . مترجم

لڑو مندہ بویولده حیاتی فدا ایتکدن چکنمز . بدویلرک نجدت و معاونتلیری
بالخاصه مجاورلری و آشنالری حقنده پک آشکار کوزه چاربار . بوخصوصی
دردنجی جلدده (۵۰) نجی صحیفهده مفصلاً یازدق .

۷ — اریجه (بیوکک و عالیجنابلق)

مذکور جلدک (۵۲) نجی صحیفهسنده مختصراً یازدیغمز بومزیت فرنکلرجه
Chevalerie ایله افاده ایدیلن فرسیت و نجدت اربابنه مخصوص مناقبدن برینی
تشکیل ایدر . بونک باشلیجه باعی حسن صیت و شهرت ایله اقتضار حسیدر .
عربلر وسعت خیال ، رقت حس ، سرعت تأثر ایله مفظور بر قوم اولدقلری
ایچون افعال مردانه و عالیجنابانه پک زیاده اهمیت ویریرلردی . درشت برسوز
برعربی آیاقلاندرمغه کافی اولدیغی کی طاتلی برسوزده انی الك غضوب حالنده دائره
سکونه کتیره بیلیردی . عربلر بعضاً کندی شجاعت ، کرم ویا وفادارلقیرنه
توجیه اولنان برجهله طعن ایچون بیله اعلان حربه قدر ایلری کیدرلردی .
بالخاصه قادینلرک مدح ویاذمندن پک زیاده متأثر اولدقلرندن قادینلر طرفندن
نائل مدح و ثنا اولمق ایچون هر فدا کارلی اجرا ایدرلردی . علی الاکثر بو حوس
عربلری ارتکاب سیئاتندن منع ایلردی . برقادینک بر نظره استهزا ویا استخفافه
هدف اولماق ایچون بعضاً جانلیرینی تهلکهیه آتارلردی . زمان جاهلیت
وقوعاتنده بوکا دائر پک چوق امثله واردر .

۸ — انتقام آتی

بربدوی امداد و نجدته نصل قوشارایسه اکا یاپیلان فالغک انتقامنی آلمغهده
اویلهجه قوشار . برقبیلهیه منسوب بر آدم دیکر برقبیلهدن بر آدم اولدوررسه
قاتل و مقتولک منسوب اولدقلری قبیلر آرهسنده برعداوت انتقامجویانه باشلار .
مقتولک قبیلهسی قاتلک قبیلهسندن مقتوله کفو بر آدم اولدورمدن ، یاخود دیت ایله
مصالحه ایدلمدن راحت طورده ماز . (مهلهل بن ربیعه) طرفندن برادری
(کلب) ک انتقامنی آلمق اوزره اعلان اولنان محاربه دورجاهلیتده تکون ایدن
الک مشهور وقایع انتقامجویانهدن معدوددر . (مهلهل) نامی انتقامجولتده
ضروب امثال صرهنه کچمشدر . برکیمسهنک انتقامجولتنی تعریف ایچون
« مهلهلدن زیاده انتقامجو » دیرلر . (مهلهل) برادرینک انتقامنی آلمغه قالدیغی

زمان نائل مرام اولمدن اول زرهنی چیقارماغه ، شراب ایچمامکه ، باشنه کوزل قوقو سورمامکه ، قادینلرایه مناسبته بولنماغه یمین ایتشدی .

۹ — اختیاراق

عربلر اختیارلغه پک بیوک براهیت ویریرلردی . اختیار معناسنده اولان (شیخ) کلهسی اساساً هم اختیار ، هم رئیس معنالیته کلیر . عربلرجه موقع ریاسته اصعادلری آرزو اولنان ذوات آرهسنده اوصاف متساویه مشهود اولور ایسه ایکنجی فجار محاربهسنده یابلدیغی کبی اک یاشلیسی ترجیح ایدیلردی . ده صکره اسلامیتک ظهوریله بر طاقم مناقب ومزایای دینه تولد ایدنجه آرتق بو مناقب ترجیح ایدلمکه باشلامشدی . مع هذا بو مزایا نامزدلرده مساوی کورولور ایسه امامت حقنده وارداولان: « امامته کتاب اللهی اک ای اوقویان ، بونده مساوات کورولور ایسه سنت شریفهیی اک ای بیلن ، بونده مساوات مشهود اولور ایسه هجرتده اک قدملی اولان ، بونده ده مساوات کورولور ایسه اوحالده اک یاشلی بولنان تعیین اولنور » حدیث شریفه توفیقاً امارته ؛ اهلیتلیری مساوی اولانلرک اک مسنی ترجیح ایدیلردی [۱] .

دور جاهلیته قادینلر

دور جاهلیته عرب قادینلرینک حال و موقعی حقنده مختلف فکر ومطالعهلر بیان اولنمقده ایسهده علی الاجمال شوراسی محققدرکه دور مذکور عرب قادینلری هیئت اجتماعیهده پک بیوک بر موقعه مالک ، عقیف ، نجیب ، شانلی ایدیلر . قادینلرک بو عفت ونجابتی اودورلرده حائز اولدقلری حریت ، استقلال وعزت نفس نتیجهسیدی . فی الواقع برقادین عزت نفس ، حریت حرکات واستقلال فکرایله بیورایسه مهد ذلت واسارتده بیوین ، تستر بیوندورغی آلتنده ازیلن قادینلرک ارتکاب ایدیهیله جکلری سیئاتی اولیه قولای قولای ارتکاب ایتمز . اوزمانکی ارککلرک قیصقانجلیغه ده ینه اوکی اعتیادات نجیهنک محصولی ایدی . عفت ، عزت نفس ، حب حریت واستقلال ایله بیوین ارککلر

عزیم زوجه لره مالکیته آید شیرلرایسه کندی عرضلرینه طوقونان برسوز
ویا بر فعلی اصلا چکه مزملر . باخصوص زمان جاهلیتده جاریلرک هنوز پک آز
بولندقلری ، قادیلرله مالکیت پک قولای اولدیغی دورلرده عرضلرله اولدیغی کچی
برارکک یالکز برزوجه یه مالک ایسه ، بشقه برقادین سومن ایسه قیصقانجلیغی
بالطبع ده فضلله اولور . بوندن ماعدا بدوی ؛ خانه سنی اداره ده ، کوچلرده
وایشلرنده زوجه سنک معاونتته پک زیاده محتاجدر .

وَأَد (قیزجوقلرینک اتلافی)

زمان جاهلیتده بعض کیمسه لرک قیصقانجلیغی او قدر ایلمی کیتمش ایدی که
بیونجه موجب شین وعار افاصل ارتکاب ایدیه بیلملرینه میدان بر اقامق مقصدیله قیز
چوجقلرینی پک کوچک ایکن اولدرمکه ، یاخود دیری دیری کوممکه باشلامشلردی .
بونکله برابر (وَاَد) تسمیه اولنان بو اولاد قاتللکی عرب قبائلی آرده سنده عمومی
برعات اولدیغی کچی پک اسکی ده برشی دکلدی . بو عادت آنجق اسلامیتک
ظهورندن آنجق زمان اول (بنی تمیم بن مر) قبیله سنک یالکز بعض افرادنده
برسبدن طولای ظهور ایشدی . مذکور قبیله منازرده دن (حیره) امیری نعمانه
ویرکی (اتاوه) ویرلردی . سنه نک برنده ویرکی ویرمدکلرندن (نعمان)
بونلرک اوزرینه عسکر سوق ایدرک حیوانات ومواشیلرینی ضبط ، قادیلرینی
اسیر ایلدی . بو حالدن فوق العاده مضطرب اولان افراد قبیله (نعمان) ده
بر هیئت مخصوصه کوندره رک حیوانات مغصوبه ایله قادیلرک اعاده سنی استرحام
ایتدیله . فقط (نعمان) حیوانات واموالک اعاده سنی قبول ایتدیکندن « باری
قادیلر مزی ویریکز » دیدیلر . (نعمان) : « عودت وبقای اختیارلرینه بر اقریم »
جوابی ویردرک : « ابونته عودت ایتک ایستین قادیلر پدرلرینه کیده بیلیرلر ،
صاحبلرینک یاننده قالمق ایستیانلر ایسه صاحبلریله قاله بیلیرلر » دییه اعلان
ایتدیردی . بتون قادیلر ابونلرینک نزدینه عودتی ترجیح ایلدیله . یالکز
(قیس بن عاصم) ک قیزی (عمرو بن المشمرج) ی سومش ایدی . سودیکنک
یاننده قالمی ترجیح ایتدی . بونک اوزرینه پدری (قیس) منفعل اوله رق
قیز اولادی طوغه جق اولور ایسه قتل ایتکی نذر ایلدی [۱] . احتمال که

اقرباسندن ویا قبیله سی افرادندن بعضلری ده انک اثرینه بالاقتفا قتل اولادده بولمشلردر. بوندن ماعدا عمر بلردن عرض غیرتی پک زیاده کودنلردن بعضلری قیصقانجلق تأثیریه قیزلرینی ترویجندن امتناع ایدرلردی. بونلرک الک مشهوری اولان (ذوالاصبع العدوانی) مالک اولدیغی درت قیزی آرزولرینه رغماً ازدواجندن منع ایتمش ایدی. بو منع کیفیتی (المبرد) ک (الکامل) نده محرردر [۱]. لکن واد عادتق احکام عقلیه و محبت طبعیه پدرانہ و مادرانہ یه مخالف اولدیغندن عمر بلرده چوق زمان دوام ایدهمدی. چوق زمان کچمدن (صعصعه بن ناجیه) ظهور ایدرک قتل ایدلک ایستیلن قیز چوجمترلرینک بر فدییه مقابل تخلیصنی درعهده ایدی [۲]. بالآخره اسلامیتک ظهوریه بو عادت بسبتون ابطال ایدلمشدر.

دور جاهلیتک مشاهیر نسوانی

بیوک بر موقع، اختیار و اراده، عزت نفس، رأی و تدبیر صاحبی اولان دور جاهلیت قادینلردن، باخصوص ظهور اسلامیت صره سنده، افکارده حاصل اولان اعتلا و انتباه تأثیریه، سیاست، حرب، ادبیات، شعر، تجارت و صنایعده بر خیلی مشاهیر یتیشمشدر. علی الاکثر منشألری او دورک مقرر خالفتی اولان (مدینه) اولمق اوزره پک یوکسک مزایا ایه ضروب امثال صره سنه کچن بر زمره فواضل شهرت آلمش ایدی.

زمان جاهلیتده شجاعت و اقدام، یاخود شدت و خونریزک، یاخود بیوکک و اولولوق ایه زبازرد آفاق اولان قادینلردن بر قاچ مثال کتیردم. (بنی عدی بن النجار) قادینلردن و او دورک الک مشهور نسوانندن (سلمی بنت عمر) پک نجیب و اصیل مناقب ایه متصف اولوب کندی اختیار و اراده سنه مالک قالمق و ارککدن آروزوسنه مخالف برطور و حرکت کوردیکنده انی ترک ایتمک حقی حائر بولمق شرطلرینی قبول ایتدیرمدن کیمسه ایه ازدواجه رغبت ایتمزدی. ذاتاً جاهلیت دورنده ازدواج علی الاکثر قادینلرک موافقتی ایه وقوع بولوردی. بر پدر رضاسنی استحصال ایتمکسزین قیزی اولندیرمزدی [۳]. قریش قادینلردن تیمیه لر زوجلر نجبه پک محترم اولمق،

[۱] الکامل ۳۱۶ [۲] الف با ۲۰ ج ۲ [۳] اغای ۱۴۹ ج ۹ و ۲۰۸ ج ۹۸

ارککلرینہ قارشى متکبروسرت بولمق ایله معروف ایدیلمر [۱]. محاربہ لر ائناسنده جرات و بسالت ایله اشتہار ایدن قادینلر جمله سندن (عمره بنت علقمة الحارثیه) بر موقع مخصوص اشغال ایدر. (احد) غزوه سنده قریشک سنجاغی یره دوشوب قالمش ایکن مومالیها بر عزم دلیرانه ایله سنجاغه واروب قالدیرمش، قوه مغنویه لری منکسر اولان افراد محاربین اوتثال بسالتک دست زانانه سنده سنجاغک تموجنی کورده رک هر طرفدن قوشوب سنجاغک آلتنده طویلا نیشلردی [۲]. (ابوسفیانک) زوجہ سی (هند بنت عتبہ) دخی مذکور محاربده ارککلرک یا پدیغنی افعال

تلسانده سیدی بومدین جامعنک داخلی

شجاعتکارانه وانتقاجویانده بولمش ایدی. مومالیها اللرنده دف بولنان برطاقم قادینلری اطرافنه طویلا یره ق ارککلرک آرقه سنده نشیده لر ایرادیله انلری حربہ تشویق ایتدکن صکره محاربہ نک انتہاسنده قادینلر ایله برابر مقتولمره کیده رک مقتولین میانده کوردیکی عم نبی حضرت (حمزه) نک قارتنی یارمش، جکرینی چیقاره رق کال غیظ و بغض ایله دیشلریله چکنه مش ویوتمه مقدر اوله مدیغندن آغزندن آتمش، متعاقباً برقا اوزرینه چیقہ رق اسلاملره قارشى

احراز ایدیلن مظفریت ایله اعلان افتخاری متضمن بر طاقم اشعار انشاد ایلیش ایدی [۱].

دور جاهلیت قادینلری ارککلر ایله برابر حربه کیدرلر و مجروحینک مداواتنه باقق ، صو قریه لرینی طاشیمق کبی خدمتلری ایفا ایدرلردی . انصاردن (ام عمارة بنت کعب) ، (ام حکیم بنت الحارس) ، صخرک همشیره می شاعره مشهوره (خنسا) وسائر شهجاعت واقدام ایله اشتهار ایدن نسوان عربدنرلر [۲].

عربلردن رأی و حزم ایله معروف اولان قادینلرک اک مشهوری حضرت خدیجه بنت خویلد (در . مشارالیه فرط ذکا ، عقل و درایت ، شرف و جاه ، ثروت و یسار صاحبی بر نادره روزگار ایدی . صدق و استقامت ایله اشتهار ایدنلره اموالنی تودیع ایدر و بر اجرت و یا حصیه مقابل ماللریله تجارت ایتدیریردی . مشارالیه اعلان نبوتدن اول حضرت پیغمبرک صدق و استقامت و کرم اخلاق ایله شهرتی ایشدینجه جناب نبیه اموالنی تودیع ایدرک برای تجارت شامه کوندرمش و بشقه لرینه ویره کلدیکی مکافاتک اک یوکسکنی ویرمکی تعهد ایلیش ایدی . حضرت پیغمبر بوتجارت ایشده موفق اوانجه حضرت خدیجه جناب نبیه تکلیف ازدواج ایتمش ، حضرت پیغمبر ذی شانده موافقده بولتمش ایدی . احراز شرف اسلامده بتون رجال و نسوانه تقدم ایدن بوزوجه طاهره نبوی نشر اسلامیه جناب نبیه پک بیوک بر مشوق و معین ایدی . حضرت پیغمبر اثنای دعوتده نفرتی موجب و محزونیتی جالب رد و تکذیبلره تصادف ایله بونلری حضرت خدیجهیه حکایه ایتدکجه مشارالیه حضرت پیغمبره طریق حقدده دوام و ثباتی توصیه ایدر ، کدر و محزونیتی ازالهیه چالیشیردی . حضرت خدیجه ارتحال ایدنجهیه قدر بویولده دوام ایلمش ایدی .

دور اسلامی عربده

آراب دعوات اجتماعی

بودور شام دولت امویه سنک ۱۳۲ سنه هجریه سنده انقضاسی ایله منقضی اولور . دردنجی جلده بودورک طرز سیاسی حقدده ویردی کمز معلوماتدن

آ کلاشدیغنی اوزره دولت مشارالیه مسلك و طور اعتباریه عربلق اوزرینه مؤسس اولدیغی کبی قوماندانلری ووالیرلری ده هپ عرب ایدیلر. بودورده بتون حاکمیت عنصر عربییه منحصر ایدی. کذلك آداب و عادات اجتماعیه بودورده عین مجرا ده بوانیوردی. چونکه بوهنکامده دولت عربلق و بدویلکدن آیرلما. مشدی. یاخود تعبیر دیگر ایه بودور بدواتدن مدینته انتقال دوری ایدی. عربلر وفادارلق، جوار و حمایه، کرم و سخا، نجدت، شجاعت و عفت کبی ده اول ذکر ایتدی کمز مناقب ایه متصف قالدقلری حالده مدینتک لوازمندن اولان وسعت معیشت و راحت و رفاهیتک تأثیراتنه معروض بولمقده ایدیلر. بوتأثیرات اوصاف سالفه ایه پنجه لسه پنجه لسه نهایت دولت عباسیه نک اواسطنده اول مناقبک چوغنه غالب ککش ایدی.

دور اسلامی عربی بری عهد راشدین، دیگر دور اموی اولمق اوزره ایکی قسمدن متشکل اولدیغندن هر قسمه متعلق آداب و عادات اجتماعیه بی آیری آیری ذکر ایده جکزر.

۱ — خلفای راشدین دورنده آداب و عادات اجتماعیه

عربلری اسلامیت لواسی آلتنده توحیدایتمک کبی دیانت اسلامیه نک ایجاب ایتدیکی بر طاقم احوال مستثنی اولمق اوزره خلفای راشدین دورنده عربلرک مناقب بدویه سنده پک آز تبدلات و وقوع بولمشدی. عربلرک اسلامیت لواسی آلتنده توحیدلری قبائل و بطون آره سنده اولجه جایگیر اولان رابطه عصیبتی ضعفه اوغراشمش، کرک قحطان، کرک عدنان عربلرینی اسلامیت نامی آلتنده برلشدرمش ایدی. خلفای راشدین وبالخاصه حضرت عمر طرفندن اظهار اولنان مأثر عدل و استقامت منقبه کرم و سخای اخلاص ایلشدی. چونکه حضرت عمر عدالت برولکده پک ایلری کیده رک والیردن آقچه و پولک بیه حسابی صورار و بر والینک کندی معاشندن فضله بر پاره قازاندیغنی ایشیدیر ایسه یاریسنی لندن آلوب بیت الماله ویرپردی. حضرت علی دخی والیرندن وسائر رجالندن حساب صورمقده حضرت فاروق کبی ایدی. هر حالده خلفای راشدین ارباب خدمت و استحقاقدن بشقه کیمسه یه پاره ویرمدکلرندن عطیه و احسان ایه کچینلره قارشى اودورده بوضورتاه کچنمک یولی قاپانمش ایدی.

زمانک صحابہ کرامی دخی خلفای مشارالہمک اثرینہ اقتفاءً عین حسابجولوق یولنی تعقیب ایدیورلردی. حال بوکه بومسک معتاد اولان مناقب کرم وسخایه مخالف ایدی. حتی بوندن طولایی خلفای مشارالہم بغیرحق بخل ایله اتمام ایدلمشلردی. فقط بو؛ بخل نتیجہ سی دکلدی. هرکسه حقنی ویرمک حس واملندن ایلری کایوردی.

عربلرک سائر مزایا و مناقبہ کلنجه اسکیده نصل ایسه بودورده دخی حالی اوزره قالمش، وفادارلق، نجات، عفت، عزت نفس کبی مناقب ایسه دها زیاده انکشاف ایش ایدی. چونکه اسلامیت امر ایتدیکی عدالت و تقوی ایله بو مناقبہ بر قات دها رونق ویرمش ایدی. بر خلیفه هر نه وعد ایتسه، هر نه تعهد ایلسه انی حرص و طمع و یاخوف و خشیتدن بی پروا انجماز و ایفا ایدردی. اسلاملرک تابعیتی آلتنه داخل اولان غیر مسلملر حقنده کوستریلن وفادارلق بوکا اک بیوک شاهددر. اسلاملر جزیه تأدیہ ایدن غیر مسلملرک حمایه سنی تعهد ایتدکلرندن هر هانکی یرده بر غائله نک ظهوری ایله محمی اولان غیر مسلملری آرتق حمایه ایدمه جکلرینی آکلاینجه جزیه بی اعجابنه اعاده و بیان معذرت ایلرلردی. حال بوکه پاره بی اعاده ایتسه لر انی کیمسه کندیلرندن طلب ایتمه جکلدی. فقط انلر سائقه وجدان ایله بونی قبول ایتیمورلردی. اودورده محاربات و قوتوحانه احتیاج موجود اولدیغنه منی شجاعت و اقدام بیوک بر موقع طوتیوردی. سائر مناقبی وبالخاصه حب استقلال و حریتی ده اکا کوره قیاس ایدیکیز. بین المسلمین مساوات حکمفرما اولسنه خلفای راشدین طرفندن فوق العاده اعتنا ایدلدیکندن حب استقلال و حریت دخی اسلامیتک ایلک دورلرنده اسلامیت ایله بر قات دها رونق و انجلا بولمش ایدی. اسلاملر او دورده کندی اقران و امثاللریله نصل قونوشورلر ایسه خلیفه ویا امیرلریله اولیله جه جسارت و عزت نفس ایله قونوشورلر و انده بر اکریلک کوردکلری زمان تهدید ویا تکدیر ایله انی اصلاح ایدرلردی. شاید خلیفه قارشی طورور ایسه حضرت عثمانہ یابدقلمی کبی انی قتل ایلرلردی. امرادن بری نطق سویلر ایکن اقوال و افعالنده خوشه کیتیمه جک بر شی کوررلر ایسه علی الا- کثر انی اوافق طاشلر ایله طاشلایه رق صوصدیرلر ایدی.

راشدین دورنده قادیئلر

عرب قادیئلری اسلامیتک ایلك دورلرنده عفت و عزت نفسلرینی محافظه ایله برابر بتون استعدادلرینی اکتساب عقل واذغانه ، ادبیات و شعره توجیه ایلدکلرندن طائفه نسواندن برچوق مشاهیر یتشمش ایدی ، ام المؤمنین حضرت (عائشه) ذکا ودهاده ضروب امثال صرهنه کچن اک نامدار قادیئلردن ایدی . خارق العاده بر عقل و قوه دهایه مالک اولان خاتون مشار ایله صحابه دن متشکل بر فرقیه ریاست ایدرک دهشتلی بر محاربه آچمش ، بر چوق احادیث مهمه روایت ایتمشدر .

حضرت حسین ، عبدالله بن عمر ، عبدالرحمن بن ابی بکر ، عبدالله بن الزبیر معاویه نك خلافتی طایماملری اوزرینه حجاز اهالیسی معاویه به بیعتدن امتناع ایدنجه (معاویه) بیک سوازی ایله بالذات حجازه کیدرک حضرت عائشه ایله مشارالیهه حقننده مذاکرانده بولمیش ایدی [۱] .

حضرت (عائشه) حضرت علی به قارشى طور دیغندن طولاقی بعض شیعیلرک لسان انتقاددن قوربوله مامشدی ، ایکنجی عصر هجرده بتیش شعراى شیعیه دن اولوب صحابه نی فوق العاده ذم واهل بیتی پک زیاده مدح ایله کچینن (سید حمیری) حضرت عائشه نی بر چوق لشمار ایله ذم ایتمش ایدی . حضرت (عائشه) نك حضرت علی به قارشى محاربه اجرا ایتک اوزره بصره به عزیمتنه دائر اولان آتیده کی بیت شاعر مومالیهک بویولده یازدیغی ارزون برقصیده دندر :

کأنها فی فعلها اذنه ترید ان نأکل اولادها [۲]

صحابی شهیر (طلحة بن عبیدالله) ک کریمه سی (عائشه) دخی اودورک مشاهیر نسواندن ایدی . بر ملاحظت خارقه ، فرط عقل ودرایت ، وقایع و تاریخ قدیم عرب واحوال کواکب و سیارات حقننده معلومات واسعه صاحبی اولان فاضله مشارالیها مدینه ده اقامت ایدردی . کندی نفسنده بیوک بر موقع احترامه مالک اولدیغندن ارککلره قارشى یوزینی ستر ایتزدی . پک چوق دفعه مشارالیها قصرنده اوطورر ایکن تیراندازلر انک حضورنده مسابقه لر اجر ایدرلر و اظهار ایتدیکی تقدیر و تحسین ایله افتخار ایلرلردی . مشارالیها حجه

[۱] ابوالفدا ۱۱۸ ج ۱ [۲] ابوالفدا ۱۴ ج ۲

شامده ابراهیم بن یوسف مقصاتی ۷۴۴ سنه سنده صحابه و حضرت عائشه حقننده عین بیانانده بولدیغندن کفرینه حکم اولنلرک اعدام ایلشدی . ابوالفدا ۱۴۱ ج ۴

چیقدیغی زمان نسواندن شاعرلر و سائره یانسه کلیردی . شاعرلر حضورینه کیره رک کندیسندن بیوک عطیه لره مظهر اولورلردی . بری ماشطه سنه ، دیکری خزینه دارینه و دیکرلری ده دیکر ارکان معیتسه مخصوص اولمق اوزره بر قاچ موکدن متشکل اوو عصرده امثالی کورلماش بر صورتده پک محتشم بر آلانی واردی . کندی ذاته عائد موکب خصوصیی ایسه قبلر و محمللر ایله مزین اوچ یوز دوهدن متشکل ایدی [۱] .

حضرت حسین بن علی نك کریمه لری حضرت (سکینه) دخی اودورک اک مشهور قادینلردن ایدی . حضرت (سکینه) مدینه ده سالفه الذکر (عائشه بنت طلحه) ایله عین زمانده یاشامش ایدی . ایکسینه (عقیلتا قریش - قریشک ایکی خانمی) نامی ویریلوردی [۲] .

مشارالیا فوق العاده غنیف و پاک دامن ، چوق صاقالماز ، قریشک اجله رجالی ایله مجالسه و صحبت ایدر ، زدیته کلن شعرائی قبول ایلر ، عموم خلقه قپوسنی آچیق بولندیرردی . قونانغی مسافر ایله طولونجه سفرلر قوردوره رق انلری اطعام ایلردی . بعده شعرايه شعرا وادبیاته متعلق برچوق سؤالرتوجیه ایتدکدن صکره شعرلرینی تنقید و کندیلرینی عطیه واحسانلره مظهر ایدردی . مشارالیهانک بویولده کی احوالی مشهوردر [۳] .

کذلک (ذات النطاقین) نامیله معروف اولان (اسماء بنت ابی بکر) - که عبدالله بن الزبیرک والده مجله سیدر - اودورده یاشین الیبوک و اولو قادینلردن بری ایدی . اوغلی مکده تحت محاصره ده بولندی صره ده احراز مظفریتدن دوچار یأس وفتور اوله رق کندیسنه مراجعت ایتدیکی زمان اکا سویلیدیکی سوزلر ، ناموس ایله اولومی ترجیح ایتسی ایچون اجرا ایلدیکی تشویقات مشارالیهانک مانت عقلمی ، قوت قلبی ، حزم و درایتی ، بیوککنی اثباته کافیدر [۴] .

مذکور دورده (لیلی الاخلیة) ، اولجه ده ذکر یکن (خنسا) ، (فارعه المریه) کی خلی بیوک شاعرلره یتشمش ایدی . بونلردن ماعدا چولده کمال عفت و پاکدامنلک ایله ارککلر ایله بالاجتماع مناشده اشعار ویا

[۱] اغانی ۶۰ ج ۱۰ [۲] العقدالفرید ۳۰۴ ج ۱ [۳] اغانی ۱۷۳ ج ۱۴

[۴] ابن الاثیر ۱۹۱ ج ۴

تعاضی افکار ایله بر قاچ عرب قادینی اشتهار ایتمش ایدی که بو نفی الذیل قادینلر برار ککدن جزئی بر مناسبتسزک کورنجه ائی در حال حلقه تحلیتینه و صولدن منع ایلرلردی. نته کیم (بنی جمع) اشرافندن (ابو دهبل جمعی) ایله یه عین قبیله ادبیه لرندن عمره الجحیه بینده اوپله بر حاک واقع اولمش ایدی . (عمره) اصیل ، متین ، عاقل بر قادین ایدی . مناشده اشعار ایچون مجلسنه بر چوق ارککار دوام ایدردی . (ابودهبلی) مشارالیهانک مجلس و صحبتدن آرمالزدی . (عمره) ابو دهبله صورت مخصوصه ده میل وتوجه کوسترتیور ، بو میلک کتمنی کندیسنه توصیه ایلیوردی . بر کون (عمره) بر طاقم قادینلرک زیارتی قبول ایتدیکی صروده (ابودهبلی) ک کندیسی ایچون « بنم عاشقه مدر » دیدیکی زائرلرک افاده لرندن آکلادیغندن او تاریخدن اعتباراً ارککار ایله اختلاطن امتناع ایدرک ادبا وشعرا ایله پرده آرقه سننده کوروشمکه باشلامشدی [۱] .

بالآخره مدنیت اسلامیه اوج شکوه و کاله بالغ اولدیغی صروده سیاست ، صلاح ، دها و ذکا وسائر ایله بر قاچ قادین اشتهار ایتمش ایدی که بونلری کچن جلدلرده ذکر ایلدک .

۲ — امویلر دورنده آداب و عادات اجتماعیه

راشدین و امویلر دورلری آیری آیری شکللرده تجلی ایلمکه برابر دولت امویه دورنده مناقب و مزایای عربیه خلفای راشدین دورنده اوغرادینی تبدلدن بشقه بر تبدله اوغرامشدی . امویلر بتون همتلرینی زمان جاهلیته حائر اولدقلری . مقام حاکمیتی استرداده صرف ایلدکلری جهته بومقصدک حصولنه مانع کوردکلری بالجمله خصوصاتی اهماک و بالعکس مقصدلرینه خادم بولدقلری شیلری ایسه ابقا و تقویه ایلشردی . کرم و سخا طرفدارلر جلبنه خادم بیوک بر وسیله اولدیغندن امویلر بونی آشویق و ترویج ایدرک معاشلری تریید ، بر چوق آدملره عطیه و احسانلر تخصیص ، بر طاقم ضیافتخانهلر کشاد ایلشلر و کرم و سخا بختنده دها اول کوستردیکمز اوزره فرقه رؤسای ایله شعرایه و سطوتلرندن قورقدقلری حالده قتالرینه مقتدر اوله مدقلری ذواته قارش پک زیاده آثار سخا و سماحت کوسترمشردی .

شجاعت و اقدامہ دخی فرط احتیاج کورلدیکندن امویلر بونک اهلنہدہ
 اہمیت ویرمشلردی . عصیت عربیہ دشمنلری اولان حضرت علی طرفدارانی
 وسائرہ یہ قارشی طورہ بیلماک ایچون اک بیوک بر پناہ ایدی . امویلر راشدین
 دورندہ بیوک بر ضعفہ اوغرایان ویرینہ اتحاد دینی قائم اولان عصیتی تکرار
 احیا ایدرک اسلامیتدن اولکی حالہ ارجاع ایشلردی .

وفادارلغہ کلنجہ امویلر کندی رقیبلرینک احراز خلایقہ دہا حقی، دہا
 قوتلی اولدقلرخی بیلدکلری ایچون وفادارلنی مقصدلرینہ مانع کورمشلر ، غدر
 وخونریزلکک قویولمشلردی . امویلرک سر آمدی ومؤسس دولتی اولان (معاویہ)
 بوفاعلی کیزلیجہ یاپہرق ظاہراً حلم ، کرم وسخا ، دہا وحسن اسلوب ایہ
 کورونوردی . متعاقباً بنی مرواندن اولان خلفا عہدہ قارشی وفاسزلنی یواش
 یواش آچیقندن آچیغہ ارتکاب ایتمکک باشلادیلر . امویلردن عہدوییمانی آیاق
 آلتنہ آلان ایلمک ذات (عبدالملک بن مروان) ایدی [۱] . دولت امویہنک
 بویولده عین طریق تعقیب ایدن والیلری ایسہ بوخصوصہ افراطہ وارمشلر
 ایدی . (زیاد بن ابیہ) ، اوغلی (عبیداللہ بن زیاد) ، (حجاج بن یوسف)
 وسائرہ عہدہ وفاسزلق ایہ اشہار ایتشلردی .

امویلر دورندہ افکارہ ایقاع ایدیان تضبیقات

امویلر استقلال ذاتی وحریت افکارہ قارشی طورہرق خلقی سربستی ایہ
 ادارہ کلامدن کمال شدتہ منع ایلدکلرندن خلفای راشدین دورندہ یتیشوب
 حق وحریتہ آلیشمش اولانلرہ بوتضبیقات پک کران کلش ایدی . بوکلی
 ذوات حریت احوال واستقلال افکارلرندن طولانی امویلردن اشکنجہلی جزالرہ ،
 شدتلی تنکیلاتہ اوغرایورلردی . امویلر علناً مقاومت ایدہدکلری ذواتی سراً
 قتل ایدیورلردی . بوفعال وحرکاتہ حضرت عثمان زمانندہ شامدہ ہنوز
 زمام حاکمیتی الہ آمدن اول باشلامشلردی . خلیفہ مشارالہک ادارہ امور
 دولتدہکی ضعفی ، اقربا وتعلقاتی خشنود ایتمکک رغبتی بوخصوصہ امویلرہ
 باعث جرأت اولمشدی . (معاویہ) اوپولده برمظاہرت کورمامش اولسہ ایدی
 رجال دولتک اموال مسلمینی یولسز صرف ایتدکلرینی سوپلدیکندن طولانی

[۱] کتابمک دردنجی جلدی

اصحاب حضرت نیدن (ابوذر غفاری) یه قارشى طورمغه ، نفى ایتدیرمکه مقتدر اوله میه جقدی [۱] .

وقتا که (معاویه) زمام خلافتی قبضه تصرفه آلدی ، استقلال فکر و حریت کلام اصحابنه قارشى دها شدتلی تضحیقات اجرا سینه مجبور اوله رق صلحای صحابه دن (حجر بن عدی کندی) ایله کذلک صحابه دن (عمرو بن الحمق خزاعی) نی و آرقدا شلرینی - منبرلده حضرت علی نی تلغین ایتمک جائز اولدیغنی سربستی و وجدان ایله سوبلدکاری ایچون - قتل ایتدیرمش ایدی [۲] .

بوشدتن اورکن خلق اوکی بر جزایه دوشمکدن چکنمکه باشلا یه رق حقسنز لغه قارشى سکوتی اختیار ایتمکه و - (معاویه) طرفدن اوغلی (یزید) ولی عهد تعیین ایدلدیکی زمان عربلردن بری طرفندن وقوع بولان بیانات کبی - الک صریح حقسنز قلدرده بیله ریا کارلرده بولمغه آلیشمش لردی . اولجه ده ذکر ایدلدیکی اوزره بو آدم تعیین واقعی فوق العاده تقدیر و تحسین ایدرک (معاویه) یه خطاباً : « یزیدی ولی عهد تعیین ایتمسه یدک عهد که محمول اولان خلافت اسلامیه نی پریشان ایلده جکدک » دیمشدی . مع هذا رجال دولته قارشى ریا کار کچنمکه اهمیت ویرمین (احنف بن قیس تمیمی) کبی رؤساده فکر و وجدان حریتی ینه پایدار و قوتلی قالمشدی . احتمال که اوصرده دولت ؛ سائر آدملردن زیاده بوکبی ذواتک مظاهرته محتاج ایدی . حق سوبلمکدن چکنما مکه آلیشان تابعی مشارالیه (یزید) ک ولی عهد لکه تعیینی ائناسنده اجرا اولنان مراسمده حاضر بولنه رق شخص منافقک سوزلرینی ایشیتمش ایسه ده احوال جاریه نی مدحدن ایسه اختیار سکوتی دها موافق بولمش ایدی . (معاویه) درحال ایشک فرقه واره رق سکوتنک سببنی صورمش ، احنف ایسه : « بالان سوبلر ایسه م اللهمدن ، طوغری نی سوبلر ایسه م سزدن قورقارم » دیمشدی [۳] .

(معاویه) یه معاصر اولان امرا ایله دها صکره موقع اقتداره کلن خلفا بو یولده (معاویه) نک اثرینه اقتفا ایتدکلر تدن عربلردن حقه قارشى اختیار سکوتده بأس کورمین بر نسل جدید توره دیک کبی ترلف و ریا ازبانی ده چوغلمش و حریت کلام مرور زمان ایله دوچار زوال اولمشدی .

[۱] ابن الاثیر ۲۳۷ ج ۳ [۲] ابن خلکان ۲۳۰ ج ۱

[۳] ابن خلکان ۲۳۰ ج ۱

امویلر دو نده نجات و مردلک

امویلر نجات و مردلک مناقبته قارشى بعضاً بیکانه طاورانعغه مجبور اولمشلر سهده بوايکی خصالت دور اسلامى عربیده عربلرده ینته یرلشمش قالمشیدی. نجات و مردلک، عمومیت اعتباریله، امویلرک الک مستبد و ظالم لر نجه بیله مرعی ایدی. اودورک وقوعاتی میاننده بوکا دائر پک چوق مثاللر وارد. از جمله (صفین) کونی (معاویه) نك حضورینه عراقلیلردن بر اسیر کتیرلمشیدی. (معاویه) مظفریت واقعه دن ممنون اوله رق اسیره خطاباً: «سنی قبضه سارتمه دوشیرن جناب حقه حمد ایدرم» دینجه اسیر: «معاویه! بونی سویله» جوابی و یریر. (معاویه): «اللهه نصل حمد ایتیم. بر ساعتده آرقداشلرمدن بر قاچنی اولدیرن بر آدمی اله اسیر دوشورمیور. اوغلان! بونک باشنی کس» مقابله سنده بولنور. اسیر همان سایه توجیهه خطاب ایدرک: «اللهم! ایشته کور. معاویه بنی سنک اوغور کده اولدورمیور. سن قتلمه راضی دکلسک. بنی منافع شخصیة دنیویه سی ایچون قتل ایتمک ایستیور. بونی یایار ایسه اکا مستحق اولدینی جزای البته ویره چکسک. اویله یاپمازسه شان الوهیتکه نه یاقیشیر ایسه انی یاپ» تظلمنده بولنور. بونک اوزرینه (معاویه): «ویل سکا! پک آجیقلی سوکدک. دعای کوزل یابدک. حرینی بر اقیکز» دییه رک قتلدن واز کچر.

دولت امویه نك صوک زمانلری ایله دولت عباسیه نك ایلك دور حاکمیتی امراسندن بولنان (معن بن زائده شیبانی) دخی بر طاقم اسیرلرک قتلنی امر ایتمش ایدی. اسیرلرک اک کنجی (معن) ه خطاباً: «اسیرلری صومز قتل ایتمک جائز میدر؟» دینجه (معن) اسیرلره صو ویرلمسنى امر ایلر. اسیرلر صونی ایچرلر. اوکنج: «شمدی بو اسیرلر سنک مسافرلرک صایلیرلر. مسافرک قتلنی جائز کوررمیسک؟» دینجه (معن) اسیرلرک سیلانی اطلاق ایدر.

کذلک مشهور (حجاج بن یوسف) خوارجدن اله ایدیان بر طاقم اسیرلرک بیونلرینک اورلمسنى امر ایتمش ایدی. اسیرلردن بردلیقانی (حجاج) ه خطاباً: «امیر! بز قباحت ایتدک ایسه سنده عفو ایله بیوکک کوسترمیورسک»

سوزلرني توجيه ايدر. بونك اوزرينه حجاج : « تفر بولاشه لرده ! بونلردن بويلا سوزلر سويلين يوقدي » ديه رك قتلرندن واز سكر . سائر بوكي وقوعاتي اكا كوره قياس ايديكز [۱] .

عربلر ، چوق دفعه - عشره مبشرددن (زبير) ك حفيدى عيسى پدرى (مصعب) ايله برلكده عراقده ۷۱ سنه هجره سنده (عبدالملك بن مروان) ايله حرب ايتديكي ائنده ياپديغي كي - حسن صيت و شهرت قازانمق و بالخاصه منسوب اولدقلرى قبائل قاديئرنجه تقدير ايله زبازرد اولمق مقصديله كنديلرني اولومه معروض ايدرلردى . مشاراليه (مصعب) هر حالده محاربه ده مقتول اوله جغنى آكلانجه اوغلنه كنديسى ترك و حياتي تخليص ايمسنى توصيه اياش ايدى . عيسى : « جانمى قورتارمق ايجون سنى براقوب ساووشديغمى قریش قاديئرينه سويلتديريرمى يم ؟ » ديه رك تكليف واقعي رد ايتديكي كي پدري نك تكرار : « آرقداشلك ايله برابر مكده عمجه كه كيت ، عراق اهايسنك نه ياپدقلرني كنديسنه سويله . بنى براق ، مقتول اوله جغم » ديه رك وقوع بولان اخطارينه قارشى دخی : « قريشه سكا دائر معلومات كوتورم . فقط باباجم ! يا اهايسى صادق و مطيع بولنان بصره ده كيديكز ، يا خود اميرالمؤمنينه التحاق ايديكز » مطالعه سنده بولمش ، لکن بوسفر پدر عاليتبارى دخی تسخير جلادت و حماسه مغلوب اوله رق : « قريشه نم ايجون قاجش ديديرتديريرمى يم ؟ » ديه رك ايكيسى ده ميدان كيروداره آلمش ، ايكيسى ده مقتول اولمشدى [۲] . مردك دولت عباسيه نك ايلك دورلرنده دخی مرعى و جارى قالمش ايدى . (هرون الرشيد) ربيعه قبيله سنه منسوب بر آدمك تقديم ايتديكي بر قصيده ده . عفو طلبى ايله مردك و علو جنبانى اوقشادينى ايجون مذكور قبيله افرادنى قتل اتمكدن واز كچمش ايدى [۳] . (مأمون) عمجه سى (ابراهيم بن مهدى) نى قتل اتمك ايتديكي زمان وزير اعظم (احمد بن ابى خالد) ايله استشار ايمش ، وزير طرفندن : « اعدام ايدرايسه ك امثالك واردر . عفو ايلر ايسه ك امثالسر

[۱] العتدالفريد ۱۴۰ ج ۱ و ابن خلكان ۱۱ ج ۲

[۲] اغاني ۱۶۳ ج ۱۷ و ابن الاثير ۱۵۹ ج ۴ [۳] اغاني ۲۳ ج ۱۲

صایلیرسک « مطالعہ سی بیان ایدیلنجہ علوجناب ومردک سوقی ایله عمجہسنی
عفو ایلشدی [۱] .

فقط ترك عسکریك تسلط واستبدادنن صکره دولت عباسیہده عنصر
عربی ضعف وانحلاله دوچار اوله رق رجال دولتك غایه آمالی هر نه وسیله ایله
اولور ایسه اولسون پاره قازانمق یولنه دوکولنجہ مردک ، علوجنابلق ، نجدت
مناقبی منقرض اولمشدی . مع مافیہ بو خصائصک انقراضی تا (ابومسلم خراسانی)
زماننده باشلامشدی . قاچ دفعه بو آمدنن مرحمت ، علوجنابلق دیله مشلردی .
فقط (ابومسلم) استرحاماته آلدیرمیور ، تعقیب ایتدیکی مقصدنن بشقه هیچ
برشیئه اهمیت ویرمیوردی .

اختیارلغه کلنجہ عباسیلرک دوری ایله ده صکره کی زمانلرده بوکا رعایت
وحرمت ایدلمشدی . بو حرمت بوکونه قدر مستمردر .

امویلر دورنده قادینلر

عرب قادینلری امویلر زمانندن اعتباراً اخلاق لرینی دیکشدرمکه باشلامشدردی .
چونکه بودورده جاریه و غلاملرک تکثری ایله بعض خلفانک ذوق و صفایه
انہما کلری ، چانی ، شرقی و ایچکینک انتشاری عفت و قیصقانجلیغه برضریه
ایندیرمشدی . شعرا بودورده عشوه بازانه غزللر سويلمکه جرأت ایتدکلری
کبی شهرلرده برچوق مخنلر یتیشه رک ارککلر ایله قادینلر آره سنده واسطه
محبت اولقله کچنمشلردی . فساد اخلاق خلق آره سنده یواش یواش چوغلغه ،
قادینلرده وارککلرده عفت ، عرض غیرتی ایسه بالعکس آزالغه باشلامشدی .
دها اول ویردی کمز معلوماتدن آ کلاشایدینی اوزره دور جاهلیت ایله اسلامیتک
ابتدالرنده عرب قادینلری ارککلر ایله بر آرده اوطوروب کوروشورلردی .
عربلر بو حالدہ بر چرکینلک کورمز لردی [۲] . عربلردن بری دیکر بر آدمک
کندی زوجه سنه ویا همشیره سنه فنا بر نظر ایله باقدیغنی حس ایدہ جک اولور
ایسه آتی مبارزه یه ، یا خود قامچیلشمغه ویا مقاتله یه دعوت ایدردی [۳] .

[۱] بن خذکان ۹ ج ۱ [۲] اغانی ۱۸۳ ج ۱ و ۱۸۴ ج ۷

[۳] اغانی ۲۶ ج ۱۹ و ۵۴ ج ۶

بولدینی اوزره سوء ادب ایله بر قالدینه توجیه اولنان بر نظره بعضاً قبیله له آره سنده محاربه ظهورینه مؤدی اولوردی [۱]. حتی اوزمانک شعراسی بو جدی اعتیادات سائقه سیله پک آز غزلیات سویلرلردی . روایت کوره شعرادن قالدینلر حقنده ایلك غزل سویلین (امرؤ القیس) ایدی [۲]. بوروایتک صحتی تسلیم اولنسه بیله زمان جاهلیت عربلرینک عرض ایچون فرط غیرتلرندن طولایی غزلیاتدن خوشلامدقلرینه بر دلیل تشکیل ایتمکدن خالی دکلدیر . عربلر اوزمانلردن صکره دخی سودکارندن ، یاخود نشانلیلرندن بشقه قالدینلر حقنده نادرآ غزل نظم ایدرلردی . قالدینلر ایله معاشقه یا مق دخی پک نادر وقوع بولوردی . بالتصادف بری بوکچی بر حرکتده بولنسه — صدر اسلامیتده بر طاقم عاشقلر و مجنونلر نصل شهرتیاب اولمشلر ایسه — اویولده حرکتده بولنان کیمسه دخی زیاتزد اولور ، احترام عمومیدن دوشردی . بعضاً بر طاقملری محضا قریحه لرینه انجلا ویرمک مقصدیله عاشقلغه اورلرلردی . فقط هر حالده اوزمانلرک تشبیهات عاشقانه سی آچیق صاحبقلق ، فحشیات آثاردنن خالی ایدی [۳] .

عربلر عفت ایله ، ضبط نفس ایله فخر و مباهاتده بولنور بر قوم ایدیلر . ایکی عاشق بر چوق هجران زمانلرینی کچیردکن صکره بیوک بر شوق وانجذاب ایله بر آرده بولوشدقلری زمان بیله کمال عفت ایله کوروشورلر ، صاف مصاحبه لرده بولندقدن صکره پک دامن اوله رق بر برلرندن آیریلرلردی . معاشقات عقیفانه ایله اک زیاده شهرت آلانلر (عذره) قبیله سی ایدی . عرب عاشقلرینک اک چوغی بوناردن ایدی .

غزل

بر انسانک کندی نشانلیسندن بشقه بر قیز حقنده شعرسویلسی صوگدرجه چرکین عدایدلیکی جهته هر هانکی بر کیمسه نک نشانلامدن اول بر قیز ایچون غزل نظم ایتدیکی ایشیدیلیر ایسه اوقیزی آلمقدن منع اولنوردی [۴] . خلفای راشدین عرب آداب عمومیه سنی حسن محافظه یه پک چوق اعتنا ایتدکلرندن قالدینلر حقنده غزل سویلکی جزایه لائق افعالدن عد ایلشلردی .

[۱] اغانی ۷۴ ج ۱۹ [۲] اغانی ۶۷ ج ۲ [۳] مسعودی ۱۲۲ ج ۲

[۴] اغانی ۱۸۱ ج ۲۰

حضرت عمر بر شاعرک برقادین ایچون غزل سویلدیکنی آکلارسه اوشاعری ضرب ایله جزا دیده ایدردی [۱]. غزل بوصولته ممنوع اولنجه تأثیری پک زیاده کورولور ایدی. برقادین حقنده غزل سویلنجه اوقادین شهرت قازانیر، چابوجاق قوجه بولوردی. بوسبدن بعض پدرلر قیزلرینک ازدواجنی تسهیل ایتمک ایچون بعض شعرايه قیزلری حقنده صورت مخصوصده غزل سویلدرلردی.

والحاصل عبربلر مفظور اولدقلری طینت، بولندقلری اقلیم، تابع اولدقلری طرز معیشت تأثیریه عفت و ناموس صاحبی ایدیلر. ادب، عفت دائره سینده قادینلرک ارککلرایاه برآرده بولملرنده بأس کورمزلردی. کعبه معظمه ده دخی قادین، ارکک هپ برآرده طواف ایدیلردی. چونکه عفت، ناموس، تربیه هر شیک فوقنده حکم سوربیوردی. فقط دها صکره مدنیتله طریق سفاهته دوکوله رک اوطنه تقرر، جاریلر آملقه سفاهته دوشونجه اواخلاق کزیده تبدله اوغرادی. ملوک امویهدن (سلیمان بن عبدالملک) ک زمانه قدر کعبه معظمه ده قادینلر ایله ارککلرک برلکده طواف ایتملرنده بأس کورلماشدی. ایشته بودورده مکده (خالد قسری) نک والیلکی زماننده عرب شعر اسندن بری: «موسم حج نه خوش بر اجتماعگاه! کعبه معظمه نه خوش بر مسجد! حجر اسوده ال آوزاندیغمز زمان بزدمزاحمه ایدن طائفه نسا نه خوش قادینلردر!» مألنده ایکی بیت سویلدی. بونک اوزرینه (خالد) قادینلرک ارککلرایاه برابر طوافده بولملرینی منع ایلدی [۲].

امویلر زماننده - باخصوص چائی و شرفینک انتشارندن واهالینک ذوق واکلنجه یه میلندن صکره - مدینه ده شعرا، قادینلر حقنده غزل سویلکه جرأت ایتمشلردی. عربلری غزلیاتدن طولایی کزیده قیزدیران شی مغنیلرک شراب مجلسلرنده بوغزللری تغنی ایلملری ایدی. بودور دغزل سویلکه اکاول جرأت ایدنلر قریلرایدی. (ابوبکر صدیق) حضر تیلرینک حفیدینک اوغلی (ابن ابی عتیق) اوغزلسر ایلملرک طلیعه سی ایدی. مع مافیله مشارالیه عقیف، پاکدامن بر شاعر

[۱] اغانی ۹۸ ج ۴؛ [۲] [مسعودی ۱۱۶ ج ۲]: ذکر اولنان ایکی بیت شولردر:

یا حیدالموسم من موقف   وحبذا الکعبه من مسجد
وحبذا اللاتی یزاجننا   عند استلام الحجر الاسود

ایدی . غزل سویلسی عفته مخالف برمقصد ایچون دکلدی . قرشیلردن (ابن ابی ربیعہ) انک اثرینه تبعاً پک چوق غزلار تنظیم ایتمشدر . بویوک شاعرک اشعاری مطالعه اولنور ایسه خسته پک زیاده مهنت بر آدم اولدیغی ظن اولنور . فقط حقیقت اولیه دکلدی . بوشاعر مدت عمر نده حرام ارتکاب ایتمشدر [۱] . قریش شعرا سندن (عربی) سالف الذکر شاعرک طوندینی یولی طوته رق غزلیات ایله وقت یکیرمشدر [۲] . سائر قبائلدن برطاقم شاعر لر دهایتیشه رک قادینلر حقنده تدریجاً غزل سویلمک باشلامشلردر .

خلفا ابتدای امرده اخلاقاً تأثیر بدو ته تابع اولدقلری جهتله بو حواله روی رضا کوسترمیورلردی . بتون قوتلریله خلقی طریق سفاخته دو کولمکدن منع ایدیورلردی . بونکله برابر طرفدار جنبه شعرانک پک بیوک خدمتی کورلدیکندن کندی عرضلرینه طوقونان احوال مستثنی اولمق اوزره انلره قارشی مسامحه کار طاورائمه مجبور اولیورلردی . ذکا و حسن تدبیر ایله اشتهار ایدن بعض خلفا شعرانک دفع مضرّتی ایچون پک لطفکار حرکت ایدرلردی . بوقیلدن منقول حکایات لطفه دن اوله رق شاعر نبوی (حسان بن ثابت) ک مخدومی (عبدالرحمن) معاویه نک قیزی حقنده خلافتنک اک پارلاق زماننده بر غزل نظم ایتمش ایدی . (معاویه) نک اوغلی (یزید) بوغزلدن خبردار اولنجه پک زیاده غضبه کله رک پدربینک حضورینه کیرمش ، شاعرک قتلنی طلب ایتمش . (معاویه) ایله (یزید) آردسنده شو محاوره وقوع بولمش :

معاویه : — نیچون قتلنی ایستیورسک ؟

یزید : — چونکه همشیردم حقنده عشو دبا زانه بر غزل سویلش .

— پکی ، غزلده نه دیمش ؟

— دیمش که « جیرونده کیجه م پک اوزون سوردرک محزون کبی وقت

کیردم ، بوراده قالمقدن بیقدم »

طال لیلی وبت کالمخزون وملت الثواء فی جیرون

— اوغلم ! کیجه بی اوزون کورمش ، محزون اولمش ایسه یزه نه ! براق ،

شرینه لعنت اولسون .

— فقط باباجغم! دیمش که «ایشته بونک ایچون شامده اختیار غربت ایتم .
حتی اقریام بوغربتی درلو درلو تأویل اییدیلر .»

فلذاک اغتربت بالشام حتی ظن اهلی مرجات الظنون

— پک اعلی! هرکس انک غربتی سوء تأویل ایتمش ایسه بونک یزه
نه تعلق وار؟

— باباجغم! اوپله دکل . دیمش که « اوپله بیاض، کوزل ، پارلاق برقیزدرکه
اک قیمتدار جواهردن معدود بر ایچی کیدر »

هی زهراء مثل لؤلؤة الغو اص میزت من جوهر مکنون

— پک طوغری سویاش اوغلم! همشیرهک اوپله کوزل دکیدر؟

— فقط باباجغم! اودیمش که: « اصالت و نجابتی تدقیق ایدهجک اولور
ایسه کز اک عالی بر خاندان عزوشوکتته منسوب اولدیغنی کوررسکیز »

واذا مانسبتها لم تجدها فی سناء من المکارم دون

— اوغلم! بونی ده پک طوغری سویاش . منسوب اولدیغنی خاندان شانلی،
شوکتیدر .

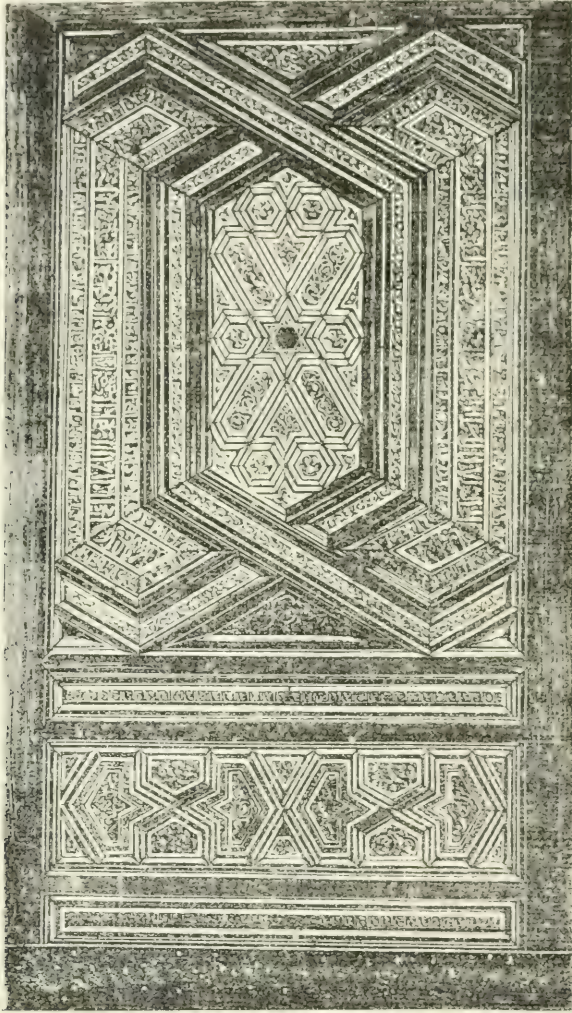
— باباجغم! باقکیز بشقه دهها نه دیمش: « صکره دوز مرمر اوزرنده
قولارمزی بر بریمزک بلنه صاره رق قبه خضرایه قدر برابر یورودک »

ثم خاصرتهما الى القبة الخضراء تمشی فی مرمر مسنون

— پکی اوغلم! فقط شدتک بودرجه سی ده چوقدر [۱].

(یزید) بوکا مقابل بر درلو حدتی ینه میور ، شاعرک دیدیکنی بربرر
تکرار اییدیوردی . (معاویه) ایسه شاعری مدافعه ایدرک غزلنده مستلزم
جزا برشی کوره مدیکنی کوسترییوردی . (یزید) دن صکره بر طاقم خواص
(معاویه) نک حضورینه کیردیلر . شاعرک جسارتی بیوک کوره رک جزا دیده
ایدلسنی طلب اییدیلر . فقط (معاویه) جزایه موافقت ایتمدی . « بشقه برتدبیر
ایله انک حقدن کلیم » دیدی . کونک برنده بالتصادف (عبدالرحمن) معاویه نک
نزدینه کلدی . شاعر ؛ خلیفه نک حضورینه سائر آدمردن صکره کیردی .

(معاویه) شاعره فوق العاده التفاتده بولنه رق یاننده تحت اوزرنده اوطورتدی .
 انکله قونوشورکن : « عبدالرحمن ! دیگر قیزم سکا کوچنمشدر » دیدی . (عبدالرحمن)
 « نه ایچون ؟ » دییه صورنجیه (معاویه) « چونکه همشیره سنی مدح ایتمش ایکن

عرب مصنوعاتندن قاهرهده اسکی برقیو

کندیسنی هیچ قاله آلامشسک » جوابی ویردی . (عبدالرحمن) معاویه نك
 سوزینه آلدانه رق : « حتی وار . انی ده ممنون ایده جکم . کندیسی ایچون پك
 پارلاق بر شعر یاپه جغم » جوابی ایله مقابلهده بولندی . (عبدالرحمن) دیدیکی

کبی (معاویہ) نك ايكنجی قیزی ایچون بر غزل سویلش . خلق بوشعری کوردکاری زمان : « (حسان) زاده نك (معاویہ) نك کریمه سی حقنده کی غزلی بیوک بر جرأت ظن ایدیور ایڈه مکر اوغزل (معاویہ) نك آرزو وامری ایله سویلشمشدر « دیمکه باشلادیلر . (معاویہ) نك دیکر بر قیزی اولمادیغنی بیلنلر ایسه مشار الیهک بو مسألهده قورنازجه بر اویون اوینادیغنی ، شاعری عالمه قارشى یالانجی چیقارمق ایستدیکنی آکلادیلر . اودور شعراسندن (ابو دهبل جمعی) دخی (معاویہ) نك قیزی ایچون بر غزل سویلش ایسهده (معاویہ) بونك حقندهده رفق ایله معاملهده بولنه، رق دینك مضرتتی عطیه واحسان ایله دفع ایتمشدی [۹].

سائر خلفای امویہ ایله امراسنیده اکا کوره قیاس ایدیکنز . بوکبی حاللر امویلرک طریق مدنیتهداخل اولدقلری ، ملل سائرله ایله اختلاطده بولندقلری ، ذوقوصفا ، سفاهت واسرانه اولدقجه طالذقلری حالده بدواته مخصوص اخلاق وعاداتدن وازیکه مدکلرینی کوستیرر . غزل تنظیمایدن شعرا اوصره لرده تهلمکه دن ازاده قالملازایکن صانکهمقدماتی کورولن ذوقوصفا ، سفاهت واسراف دورینک نشوده سی سوقیله غزل سویلکدن چکنمز لردی . قرشیلردن ماعدا غزل سویلکه جرأت ایدنلر پکنادر ایدی . غزل تنظیمنه اک زیاده جرأتکار اولان قریش شاعری ایسه بالاده ذکر کی کچن (عمر بن ابی ربیعہ) ایدی . شاعر مومالیله مشاهیر خواندکاندن (ابن سرینج) ی یانسه آهرق بر دودیه را کباً حجاجک یولنی بکلرلر ، کوردکاری قادینلر حقنده شعر سویلرلر ، شعرلرینه هدف اتخاذا ایتمکلری قادینلر خلیفه زوجه سی ویا قیزی اولسه لریله هیچ نظر اهمیته آمازلردی . قرآن احوال دن آکلاشدیغنه نظراً شاعرلر بالذات قادینلر طرفدن کوردکلری میل و آرزویه تبعاً اوغزللری تنظیم ایدرلردی . چونکه قادینلر کندی ولیلرینک واقربا وتعلقاتلرینک عدم رضالرینه رغماً شاعرلرک کندی کوزلکلرینه دائر شعر سویلرلردن خوشلانیرلردی . بوکادائر بر مثال ایراد ایدهلم .

ملوک امویهدن (عبدالملک بن مروان) حجه کیمک ایستین بر کریمه سنک انهای حجهده (عمر بن ابی ربیعہ) نك اسان غزلیاتنه دوشمسندن قورقمش ایدی . (حجاج

بن یوسف) واسطه سیله شاعر مومالمه خبر کوندره دك اویله بر تعرض لسانیده بولدیغنی تقدیرده ا کاهردرلو فناقلده بولنه جفنی بیلدیرمشدی .

(عبدالمالك) ك كریمه سی فریضه حقی ایفا ایتدكدن صكره شامه متوجه امكه دن مفارقت ایتدیكى زمان یولده بر آدمه راست كلارك نره لی اولدیغنی صوردی . یولجی مکه لی اولدیغنی سویله بجه مومالمه ساکاو بتون همشهریلرکه لعنت اولسون ، دیدی . یولجی سببنی صورنجه (عبدالمالك) ك كریمه سی : « حجه کلدیکم ، کوزللكده مثلی کورلین برچوق جاریه لرایله برابر مکه یه کیردیکم حالده اوشاعر فاسق (عمر بن ابی ربیع) حقه زده اثنای عودتده یولده بزى اکلندیره جك برقاچ بیت سویلیدی » عتابنده بولندی . یولجی : « بوممكن دکادر . اومطلقا حقکزده برشی سویلشدر » جوانی ویردی . (عبدالمالك) ك كریمه سی : « او حالده کیت . برشی سویلش ایسه انی آل ، بزه کتیر . ساکاهر بیت ایچون اون دینار ویریریز » دینجه یولجی شاعر فاسقک نزدینه قوشدی . فی الواقع (عمر) خلیفه نك كریمه سی حقسنده برقصیده سویلش ایدی . آنی کان آدمه محرم بر صورتده او قودی [۱] .

اودور شعر اسندن (اخوص) دخی قادینلره غزل ایله تعرضاتده بولنمقبه کسب شهرت ایتمش ایدی . بوشاعر مکه ده اک خاندان قادینلری لسان غزلیاته آلدیغندن خلیفه زمان اولان (سلیمان بن عبدالمالك) کندسی دردست ایتدیروب دایاق جزاسنه چارپدقن صكره نفی ایتمشدی [۲] .

مشاهیر شعرادن (وضاح الیمین) دخی اونوع جر اتکارلردن بری ایدی . (ولید بن عبدالمالك) ك زوجیه سی اولان (ام البنین) حقنده غزل سویلیدی . (ولید) بونك قلنه تشبث ایتمش ایسه ده اوغلی (عبدالعزیز) اعتراض ایدرك : « بو آدمی اولدورر ایسه کزینی رسوای عالم ایدرسکز . چونکه خلق انك سویلدیکی شیلری طوغری ظن ایدرك والدم ایله انك آره سنده بر مناسبت بولدیغنه ذاهب اولورلر » دینجه حقنده پك بیوک بر حس انتقام بسلدیکی حالده قتلندن واز کچمش ایدی . ده اصکره (ولید) وضاحک کندی زوجیه سنه تعرض ایله اکتفا ایتیهرك همشیره سی (فاطمه بنت عبدالمالك) دخی - که عمر بن عبدالعزیزك زوجیه سی ایدی - تعرضات غزلکارانده بولدیغنی ایشیدنجه پك زیاده حدت ایدرك : « بوکلب حالا زوجهلر مزه وقیز قاردشلمز نه تعرضات لسانیده بولنمقن

چکنمیور» دیدکدن صکره بر قیو قازدیروب شاعری دیری دیری کومدیره رک حیاته خاتمه چکمش ایدی [۱].

والحاصل امویلر دوری عفت و قیصقناجلیق نقطه سندن حال بد اوتدن حال حضارته انتقال دوری ایدی. ایشه بودور ختام بولنجه عربلرده نه قدر اخلاق و عادات بد اوتکارانه قالمش ایسه جمله سی زائل اولدی. ذوق و صفایه، سفاهته طال دیلر. قیصقناجلیق پک بیوک بر ضعفه اوغرادینی ایچون غزلیات غایت واسع بر زمین آلدی. حتی مدحیاته دائر اولان قصیده لرک ایلك بیتلری غزلدن عبارت اولغه باشلادی. عباسیلرک ایلك خلیفه لرلی بد اوت دورلرندن پک اوزاق بر زمانده بولندقلرندن غزلیاتی چرکین کوره رک منع ایتشلردی. بویولده اک زیاده غیرتکارلری اولان (مهدی بن منصور) کندیسنگ مدحنه دائر مشاهیر شعرا دن (بشار بن برد) طرفندن تنظیم ایدیلن بر قصیده ده غزل بولندیغنی کورنجه موافق بولیه رق شاعری قصیده لره غزل قاریشدریمقدن منع ایشدی. (بشار) ارتق خلیفه نك مدحنه دائر قصیده سویلدکجه غزل ایله باشلامیه رق طوغریدن طوغری به مدحیاته کیریشیردی [۲].

بوجهتله (رشید) ک زمانه قدر عباسیلرک ایلك دورلرنده غزل مکروه ایدی. خلیفه مشارایه موقع اقتداره کلنجه غزل نظم ایتدیرمک ایچون اصرارلرده بیله بولنوردی [۳]. بو حال بالطبع قیصقناجلیغک ضعفه باعث اولمش ایدی.

عباسیلر دورنده

آداب و عادات اجتماعیه

ظهور اسلامیتدن صکره راحت و سفاهته دوشمک، شهر اهالیسی ایله اختلاط ایتمک و سائره کبی عوامل مدنیت ایله مناقب عربیه فطریه ده وقوع بولان تبدلات نتیجه سنده عربلر راحت و سکونه، واسع و مرفه معیشته، حیات حیوانیه نك آرزو ایتدیکی هر نوع لذت و محظوظیته زبون اولمشلردی. متعاقباً علوم، فلسفه، طب ایله اشتغاللری کندیلرینی بد اوتک سادکی و خوشنوتندن بر

قات دها اوزاقلاشديرمشدی . عباسیلر کندیلری نامنه تأسیس دولته مظاهرت ایدن ایراندیلرک خاطرلرینی صایمغه، بالعکس عربلری پریشان وبی مجال قیلمغه سیاست لزوم کوردکارندن عصیت عربیه انقراضه اوغرامشدی. دردنجی جلدده مفصلاً ذکر ایتدیکمز اوزره عباسیلر دولتی ، موقع حاکمیتی محافظه ایچون قتل و تدمیر ، خونریزک مسلکئی التزام ایتشلردی . بوسیدن عربلرک سائر مناقب مخصوصه سی ضایع اولمش ، وفاء شجاعت ، استقلال ، عزت نفس ، نصرت و نجدت کبی مزایادن بر طاقم ضعیف ، اهمیتسز بقایادن بشقه بر شی قالمامشدی .

دور عباسیده قادینلر

بو دورده جاریلرک چوغالمسی ایله اوطله قنار و مستفرشه لر اتخاژینک پک کثرتله شیوع بولسی ارککلرده قیصقانجلق حسنک زوالنه باعث اولمش ایدی . روم ، ترک ، ایران قیزلرندن متشکل اولان بوجاریه لری بربرلینه هدیه ایتک عربلرجه عادت حکمنه کچمش ایدی . بو قیزلر عرب قیزلرندن دها کوزل ، دها پارلاق چهرملی ایدیلر . عربلرده بر ارکک کندی زوجه سندن ، زوجه دخی کندی ارککندن بشقه کیمسه بی طانیماز ، دوشونمز ایکن ، قادینلر دخی زوجلرندن صوگ درجه امین بولنور ایکن ارککلر بردن بره متعدد زوجه لر آرسنه آتیله رق حسیاتجه پریشان دوشمشلر ، آرتق قادینلر ایچون اسکینسی کبی قیصقانجلق طویماغه باشلامشلردی . عقلی ، شان و حیثیتی یرنده اولان قادینلر مستثنی اولمق اوزره زوجه لر ارککلرینی بشقه قادینلر ایله مشغول کورنجه انلرده ارککلرینه لائق اولدیغی درجه ده اهمیت ویرمامکه قویولمشلردی . بناءً علیه دور عباسیده مدنیت دور اعتلایه واردینی زمان شهرلرده قادینلرک موقعی بستیون اونودوله رق کندیلرندن حریت ، قیصقانجلق حق سلب ایدلمش ایدی . آرتق قادینلر هیچ یر قیصقانجلق ، هیچ بر حیثیتسزک طویمقسزین بالذات کندیلری زوجلرینه جاریه تقدیم ایتمکدن ، جاریه لری آنلره سودیرمکدن چکنمیورلردی [۱] .

عربلر دور جاهلیتده و اوائل اسلامیتده بر آدمک بر قیزیابه معاشقهده بولندیقی. آ کلادقلزنده او آدمک سودیکی قیزیابه ازدواجنه حائل اولور ایکن دور عباسیده بالعکس عاشقک بر برینه قاووشدورلمسی بر مزیت ، بلکده بر فضیلت صایلمغه باشلامشدی [۱].

ایشتهبتون بو حاللر قادینک انحطاطنه ، عزت نفسی ایله استقلال فیکریسنک زوالنه باعث اولنجه ارککلر قادینلری حقیر کوردیلر. قادینلر حقنده سوء ظنده بولتق، انلری دشمن عدایمک، قادینلره امنیت ایدلماسنی توصیه ایلمک بر عادت حکمنه کچدی. ارککلر قادینلر ایله احتراز و حذر ایله یاشامغه، حریتلرینه قارشى قپووینجرلری، یوللری، جادلری قاپامغه، خانه دن طیشاری چیمقدن ، سوز سوبلکدن منع اتمک باشلادیلر . حال بوکه قادینلرک انحطاطنه اصل سبب بالذات ارککلر ایدی . قادینلرک خائنیکی ، غدارانی ، سوء نیتی او قدر زبازرد اولمش ایدی که بوکادائر برچوق حکایه لر ، ماصالار ، شعرلر یازلمش ایدی . قادینلر حقنده سوءظن اظهارینی، قادینلردن حذر ایدلماسنی متضمن غایت بلیغ سوزلر ، یتلر ، ضروب امثال ترتیب ایدلمش ایدی. المزده بولنان « بیک برکیجه » کتابی قرون اسلامیة وسطاده او طه لقی الملق عادتک شیوعی و اسلاملرک ذوق و صفایه انهما کندن صکره قادینلرک حال و موقعی پک صریح برشکلده کوسترمکده در. او جمله دن اوله رق عربلرک شاعر حکیمی اولان مشهور (ابوالعلا) باقمکز قادینلر ایچون نه دیور :

« برچوجق اون یاشنه کلدیمی، حرمه کیر ماملیدر. بوکا مخالف حرکت ایدر ایسه که نه قدر عقلی اولور ایسه که اول احق صایلمقدن قور توله مازسک. اعلی ییلملیسک که قادینلر شروفنالق طوزاغیدر . الکعالی شان و شرف قادینلر یوزندن ضایع اولور» [۲].

ینه بوتأثر ایله منشیلردن بری دوستلردن برینه بر قیزینک وفاتندن طولایی بر تعزیتنامه یازمق لازم کورنجه (ابوبکر خوارزمی) نک یابدینی کبی تعزیتنامه یه

[۱] تزیین الاسواق ۱۲۲ [۲] الفبا ۷۷ ج ۲

اذا بلغ الوليد ليك عشرأ
وان خاتمتي واضعت نصحي
الا ان النساء جبال غي
فلا يدخل على الحرم الوايد
فانت وان رزقت حجا بليد
بهن يضيع الشرف التليد

بدل عادتا برتبریکنامه یازاردی . (ابوبکر خوارزمی) دفن بناآی حسانت و مکرماتدن عد ایدیور ، قیزلر ایچون مقبری الک بیوک نعمت کوریوردی . « الک بیوک نعمت بر عرضت قبر ایله ستریدر » سوزی بریت عربنی مالی اولدینی کبی [۱] « قیزم حیآتمک امتدادینی ایستر ، بن ایسه شفقتمدن موتی آرزو ایدرم . حرم ایچون کدکرلی نعمت اولومدر » سوزلری ده دیگر بریت عربنی مالی تشکیل ایدر [۲] .

والحاصل قادینلرک تحمیر موقعنه دائر اولان بوکبی مغالره ، شعرلرک چوقدر . دردنیجی و بشنجی عصر هجریده کی اسلاملر ایله اسلام شاعرلرینک قادینلر حقتنده کی فکر و مطالعه لری هب بویله ایدی . بوجهتله دور عباسیده دولتک بقا و سلامتنه لازم کورولن سیخا و کرمدن بشقه مناقب کزیده عربیه دن بر اثر قالماشدی . سخا و کرم اودورلرده الک مهم بر منبع معیشت تشکیل اییدیکی ایچون بقا و استمراری ضروری ایدی .

سخا و کرم ایله تآمین معیشت ایتمک

عصر حاضرده پاره قازانمق قوای انسانیه ایله ثمره و نتیجه لری آره سنده موازنه و نسبت اساسی اوزرینه مؤسس برطاقم قواعد اقتصادی عمرانیه به تابعدر . انسان تجارت ، زراعت ، صنعت و سائرده اولسون ، هر هانکی قازانمق طریقده بولسون ، عقل و ذکاسی درجه سیله سعی و غیرتی مقدارینه کوره پاره قازانیر . اکا کوره کچنینر . مصرده شو صوک زمانلرده بردن بره ظهور ایدن غلای اسعار کبی برطاقم خصوصی احوال مستثنی اولمق اوزره پاره قازانمغه ، کچینمکه خادم نه قدر و سائط واز ایسه جمله سی محدود ، معین قواعد آلتنه آلمشدر . هر حالده بر صنعتکارک اجرتی ایشنک مقدارینه کوره تقدیر اولدینی کبی بر تاجرک قازانمق دخی سرمایه سنک مقدارینه نظراً چوق ویا آز اولور .

[۱] ولم ارنة شملت کرباً کنة عورة سرت بقبر

[۲] رسائل الخوارزمی ۲۰

تهوی حیاتی واهوی موتها شفقتاً
والموت اکرم نزال علی الحرم

مدینت اسلامیہ دورندہ ایسہ ذکر ایتدی کمز اصول وقواعد یالکز چفتجیلر ایله صائیجیلر وازباب صنایعدن مرکب اولان عوام صنوفه شامل ایدی. خواص ایله منسوبیننه کلنجه بونلر ایوم ممالک متمدنه ده امثالی موجود اولمیان دیکر بر طرزده پاره قازانمق ایله تأمین معیشت ایدرلردی. بو طرزک انک مهم محوری خلفا ووزرانک، سرای اطرافدن ورجال دولتن کچینن موقعاً دها کوچک آدملرک متسلسلاً اطرافه صاحبدقلری «سخا وکرم» دن عبارت ایدی. پاره لرک منبعی خزینئه دولت ایدی. خزینئه دولت یاخلیفه نیک ویاخود انک مقامنه قائم اولان وزرا، قوماندانلر ایله امرانک امرینه - هر برینک شکل نفوذی نسبتنده - تابع ایدی. بیت الماله پاره لر خراج وجزیه حاصلاتندن کلیردی. ایکنجی جلدده کورلیدیکی اوزره دولت عباسیه نیک برنجی دورنده ۶۰ میلیون درهمه بالغ اولان سنوی وارداتندن طوغریدن طوغری یه دولت امورینه ۵۰ میلیون درهمدن فضله صرف اولنمازدی. متباقی اولان ۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم اکثری خراج وارداتندن متشکل اولمق اوزره خزینده قالیردی. اودورلرده خراج حاصلاتک نصف ویا ثلثی آلمق صورتیله استیفا ایدلیدیکی جهتله پک آغیر بر ویرکی ایدی. بو عصر آدملری بونستنده بر ویرکی پی پک فاحش، پک ظالمانه عد ایدرلر. حال بوکه او عصر آدملری بونی ظلم صایمق شوپله طورسون بالعکس مرحمت، نعمت کبی تلقی ایتمشلر، او قدر آغیر کورمه مشلردی. چونکه دها اول خراج مساحه اوزرینه ترتیب اولنمش مقطوع بر ویرکی شکلنده ایدی. اراضی زرع اولنسون، اولنسون خراج تماماً تحصیل ایدیلیردی عباسیلر دهازیا ده عادلانه حرکت ایتمش اولمق اوزره خراجی یالکز مزروع اراضی یه منحصر واصلاتنک برقسمندن عبارت یامشلردی.

عربلرده قازانغ اصولی

دولتک خزینه سندن آرتان پاره دن برقسیمی حکومت مأمورلرینک معاشاتنه صرف اولندقدن صکره متباقیسی خواص صنوفه متسوب ذواته معاش و عطیه شکلنده توزیع ایدیلیردی. خواص صنوفی آلدقلری معاش ویا احسانلردن

زیاده اشغال ایتدکلری موقع ومنصب نسبتنده شرف و حیثیتجه بیودکلری جهتله شرف و حیثیتلری محافظله ایچون پک چوق پاردرل صرفه مجبور اولورلردی . بونلر پارهلری کندی اطرافلرنده بولنانلره صرف ایدرلردی . ایشته پاردرل بو صورتله خلیفه دن وزرا ، ولاته وسائر بیوک مأمورینه ، بونلردن کندی تعلقاتنریله معیت آدملرینه ، بونلردن دخی عوامدن اولان صایجیلره ، دکانجیلره وسائرله انتقال ایلردی . عوامدن ویرکی شکلنده آنان پاردرل ایشاوما کولات اثنانی اوله رق تکرار عوامه ویرلدیکی ایچون کندیلردن آلمامش کبی اولوردی . بوشکلده قازانچ وهله اولاده مدنیت اسلامیه مخصوص برحال ظن اولنور ایسه ده حقیقت حالده بتون اسکی مدیتلرده عیناً جاری ایدی . مثلاً یونانلیلرده خواص صنوفی تشکیل ایدن آینه لیلر پاره قازانمق ، کچنمک ایچون هیچ بر صنعت تعاطی ایتزلردی . کچنملری منحصرآ خزینه صرتدن ایدی . مقدار و زمانی معین معاشرلر ویا زمان ومقداری غیرمعین عطیه واحسانلر ویاخود غنائم اموالندن وامثالندن حصه لر آله رق یاشارلردی . آینه لیلرک سعی وعمله بدل باشلیجه مشغولیتلری سیاسی ویاعلمی نطقلر استماع ایتمک ، شهرک عمومی باغچه لرنده طولاشمق ، احتفالات رسمیه ده حاضر بولتمقدن عبارت ایدی [۱] . فقط بو حال یالکنز (آینه) وامشالی کبی بیوک شهرلره منحصر ایدی . عمومی دکلدی . اسلاملره کلنجه بونلر عربلرک سخا ایله مفظور اولملرینه ونا زمان جاهلیتدن اعتباراً او شکلده کچنمکه آلیشمش بولملرینه بناءً مدنیت قدیمه ده جاری اولان مازالذکر طرز ارتزاقه فضله وسعت ویرمشلردی . اسکیده برعرب قبیله رئیس قبیله افرادی ایله غزو وغارته چیقاردی . بونلرک اله هر نه مواشی و اموال کچرایسه قبیله نك ایلری کلنلرینه توزیع اولنوردی . بونلرده او اموال غنائمی کندی اقربالرینه ، آدملرینه طایغیدرلردی . بو جهتله « چوق قایمق ، چوق ویرمک » عربلرک قازانچ اصوللری جمله سندن ایدی [۲] . پاره ، اموال ادخاری عربلرجه چرکین ، منفور کورولوردی [۳] .

بو مزیتک عربلرده بقاسنه ، دیگر مناقبک زوالته سبب ایسه مذکور
عصرلرده ، باخصوص امویلر خلافتہ، کوز دیکدرک پاره قوتی ایله طرفدار
جلب ایتمک اوزره خلق عطیه واحسانلره آیشدیردقدن صکره ، دولترک بقا
واستمرارینه خدمتی ایدی . بالآخره عباسیلر موقع حاکمیتہ کانجه بو یولی
تعقیب ایتمکدن بشقه چاره بولهمدیلر . حتی یالکز تعقیب دکل ، بعض وجوهدن
دها ایلری کیتمکه مجبور اولدیلر . بوجهته سخایه دولتک پایدار اولمسی ایچون
بر مجبوریت کوریلوردی . امساک عسکر ایله رجال دولتک عصیان وتمردینی
موجب اولیوردی .

راشدین عصرنده صحابه کرام عربلرک اعتیادات قدیمه سنه ویا (قیس بن
عاصم) طرفندن روایت اولنان « نعم المال الاربعون والاكثر الستون وویل
لاصحاب المئین .. = الك برکتلی ثروت قرق دوهدن عبارتدر . حد اعظم اوله رق
آتمش دودیه مالکیتده جائزدر . فقط ویل او کیمسه لره که یوزلرجه دوهلری
وارایکن بو ثروتلرندن همجنساری مستفید اولماز » حدیث شریفنه تبعاً [۱]
چوق اموال صاحبی اولمغه رغبت ایتمزلردی . بوجهته خلفای راشدین بیت المالدہ
بریکمش پاره براقزلردی . اوصرده اسلاملر دهشت نبوت تأثیری آلتنده ، اله
کچیردکلری اموال غنائم ایله مشغول ایدیلر . جهاده بیوک بر صدق و اخلاص
ایله قوشیورلردی . خراج ده پک معتدل بر شکلده طرح اولنیوردی . بونک
ایچون خراج وارداتندن بیوک بر فضله آتمازدی . فقط بالآخره امویلر
سلطنته کوز دیکنجه بونلر پاره تحصیل ، وارداتک تزییدی ایچون هر واسطه یه
مراجعت ایتمکلری کبی عسکرک معاشاتیده تزیید ایلدیلر . برچوق عطیه
واحسانلر ویردیلر . صحابه نک اوغللریله قرشیلردن سائر اصحاب نفوذک معاشاتی
تضعیف ایتمدیلر . بیت المالدن بو صورته کلیتی معاشلر آلمغه باشلایان بو ذوات
پاره لری کاشانلر انشاسنه ، خدمتکار وجاریلر استخدانه ، شاعرلره ،
ندیملره ، معیت خلقنه صرف ایدرلردی . بو پاره لر کلدیکی کبی کیدزدی .
عم نبی حضرت عباسک مخدومی (عیدالله) ، (عبدالله بن جعفر) ،
(سعید بن العاص) هپ بو صورته حرکت ایدرلردی [۲] . بونلردن بری

[۱] اغانی ۱۰۲ ج ۱۳ [۲] العقد الفرید ۸۵ ج ۴

(معاویه) ویا اوغلی (یزید) ك یانه كءءءءه ءءفه انك معاشی صرف اءردءی . بعضاً قءءءءار برهءءهءه وءرءردءی . بونلر بوءاره لری آلهرق كءءی ءملكءلرءنه عوءء اءءرلر ، هءسنی كءءی اقربا وءعلقاءلرءنه ءوزءع اءلرلرءی [۱] . ءءفا بوءالء بءءءكءری اءءون بونلره وءرءلن پاره لری بءون مءءنه اهالءسنه وءرءلش عء اءءرلرءی [۲] . بو طرزهءه ءرءء ءالكءز بر قاءء ءانه مءءءوء ءكءءی . اكءرءءی ءامل اءءی . ءءی (سكءنه بنء الءسن) و (عائشه بنء طلءه) وءاءره كءی ءءابه قءزلرءی ءءی او بوءءه ءرءء اءءءورلرءی . مءارءهءان (عائشه) بعضاً الءی ، آوءءی بوش وءلءءه ءءفهءك ءرءءنه كءءره ، اءءءءءن بءء اءءردءی . ءءفهءه مءلا اكاء بوز بءك ءرءهءه وءرءردءی . مءارءهءا هءءزه عوءء اءءءءه كءءءسنه مراءءء اءءن ارءاب اسءءءقاهه بءكءر ، بءكءر عطفه وءرءردءی . ءانءءه هءءء بر پاره قالماءءی [۳] . اوزمانلرءه ءاءءرلر بءه آءقلرءی عطفه واهءانلرءی اطرافلرءه بولءانلره طاءعءءرلرءی . بوسءءءن او ءور آءملرءی بءك ءءوق پاره لر آءقلرءی ءالءه بوءء آءءءه ءاشارلر ، ءوءقلرءی فقء وءرءوء اءءءءه وءاء اءءردءی [۴] .

ءها ءكءه موءع اءءءاره كلن عباسءلر كءءی ءورلرءه ءرءوء ءها ءءاءه آرءءءءی ءهءءه عطفه و معاش اعطاء وءءءءءءءه ، معاشاءءی ءرءءءه بو قاعءه وءه اءه ءرءء اءءءءلر . عطفه و معاش الصءابءی پارهءی آءر آلماء طاءعءءرلرءی . مءلا مءءنهءه افءء اءءن (موسى الكاءءم) بءءاءه كءءءهءه (مهدى) اكاء بءك ءءوق پاره لر وءرءءورءى . (موسى) مءءءه عوءء اءءءهءه پاره لری ءءقءلرءه قوءهءرق ءءلقه طاءعءءرءى [۵] . واءلر ، مكءوءءءءلر ، ءعءرا ، مءءلر هء بوءهءه ءرءء اءءءورلرءى . مرءكس كءءى ءالءه ، معاشءك مءءارءنه كوره آءءءءى وءرءردءى . بونلر ءءفهءهءك ءءوءورءنه قوءاءءهءه كءره بءلمك اءءون بعضاً سراءى مأمورلرءنه وءءهءهءهءه پاره طاءعءءرلرءى [۶] .

ءك ابله خلق ممنون اءءك

واءءاصل ءءفا ، امراء عوام وءءواص صءوفى ءءءهءه كرم وءءءءءى كءءى .

- [۱] مسعودى ۱۱۱ ء ۲ [۲] المءء الفرءء ۱۱۰ ء ۱
 [۳] اءانى ۶۱ ء ۱۰ [۴] اءانى ۱۷۰ ء ۵ و ۱۵۶ ء ۱۷
 [۵] ابن ءءلكان ۱۲۱ ء ۲ [۶] اءانى ۸۴ ء ۵ و ۱۱ ء ۱۲

حاکمیتلرینک تأیید و تقویہ سنہ خادم برفریضہ عد ایدیورلردی . عوام صنفک
 ممنونیتی جلب ایچون سخانک اک سادہ شکلی اولان ضیافت طریق اختیار
 ایدیلیردی . خلفا ایله امرانک ضیافت قبولری خلق ایچون کشاده ایدی . بر
 امیرک سفره سنده صباح ، آقشام بیکلرجه انسان یمک یردی . خلفای راشدین
 دورندن اعتباراً بو عادت توالی ایتمش ایدی . ابتدای امرده اسکی عرب
 عادی اوله رق التزام ایدلش ، دها صکره مختلف قبائلک جلب ممنونیت ومظاهرتی
 ایچون اختیار اولنمشدی . بالاخره بویولده پک زیاده ایلری کیدیلهرک یوللرده
 سفرلر قورمق درجه لرینه وارلش ایدی . یوللرده ایلک سفرلر قوران
 (عبیدالله بن عباس) ایدی [۱] . اسلامیتهک ابتدالرنده خلفای امویهنه دن
 بیوک معاشر آلهرق بو معاشرلی سخا یولنده صرف ایتمکه اشتہار ایلین بر
 قاچ ذات یتشمش ایدی . بونلرک اسملری یوقاریده کچمشدر .

دولت امویہ والیلرندن ذکا ودها ایله شهرت آلالر دخی بویولده حرکت
 ایدرک یوللرده سفرلر قورارلردی . اوجهلندن (حجاج) رمضان امتدادنجه
 هرکون بیک سفره ، ایام عادیهده بش یوز سفره ترتیب ایتدیریردی . هربری
 اون کشی ایچون قورولان بو سفرلرده اون چشیدیمک ، آتش اوزرنده
 پیشمش تازه برالبق ، شکرلی سودلاج بولنوردی .

(حجاج) برحفه ایچنده اولدینی حالده بالذات بوسفرلری برر برر طولاشیر ،
 سودلاجلردن بری اوزرنده شکر کورمز ایسه درحال آشجینی چاغیره رق
 شکر قویمنی امر ایدر ، شاید شکر ایله عودت ایدنجه یه قدر سودلاج ینیر
 ایسه آشجی یه ۲۰۰ دکنک اوردورردی . (حجاج) ک معیتده بولسان بیوک
 مأمورلر دخی مأمور اولدقلری شهرلرده عین طرزده حرکت ایدرک بعضلری
 اوکله ، آقشام کونده ایکی دفعه سفره قوردورلردی [۲] . (هشام بن
 عبدالملک) ک عراق والیسی (یوسف بن عمر) بش یوز سفره قوردورردی [۳] .
 (یزید بن هیبره) دخی خلقک اطعامنه مخصوص اوله رق بیک سفره ترتیب
 ایتدیریردی [۴] . سائر والیلریده اکا کوره قیاس ایدیکز . مثلاً مصر والیسی

[۱] العقدالفرید ۸۳ ج ۱ [۲] العقدالفرید ۶ ج ۳ وابن خلکان ۸۲ ج ۱

[۳] العقدالفرید ۳۶ ج ۴ [۴] ابن خلکان ۲۷۲ ج ۲

(احمد بن طولون) عوام و خواص ايچون متعدد سفرلر قويدورردى [۱].
مصرده دولت فاطميه زماننده يتيشن مشهور ماينيجى (لؤلؤء) طرفندن يابدغى
كبي بعضأده سفره قوردورمقسزين خلقه يمك طاغيديردى . موماليه هركون
يمك تجرله ريله برابر ۱۲۰,۰۰۰ كمك طاغيديردى . رمضانده ايسه بومقدارى بر
قات دهآ آرتديرر ، توزيعنه كنديسى بالذات نظارت ايدردي [۲].

عوامك كوكانى خوش يايىق ايچون صدقه ناميه بذل ايديلن اموال ايسه
بشقه در . كسابمزمك ايكنجى جلدنده ذكر ايتديكمز وجه ايله هر خليفه نك .
صدقه ناميه بر مقدار يومى صرفيآنى واردى . مع مافيه بعض خلفا بو صدقه
پاره سنى مجرد ثوابه نائلت ، يا خود جو مردلك حسنه تبعأً صرف ايدرلردى .

بونكاه برابر عوام طاغنه بو صورتله يمك ايديرمك يالكنز اسلاملره مخصوص
برشى دكلدى . بو ، يك اسكى عصرلك بر عادتى ايدى . زيرا روماده عوام
طاغى رجال دولت طرفندن اون ، اتدن متشكل اوله رق توزيع ايديلن
يمكلردن كچينيرلردى . اسكى ايران حكمدارلردن بعضلرى هربرى اوزرنده
ياريم قويون ، بر سخن حلوى و يابال ، اون كمك ، بر دستى شراب و ياسوت ،
بر بالق اولمق اوزره يومى ۵۰۰ سفره قوردورردى [۳]. ايشته اسلاملر
بر چوق شيلرده ايرانلىرى نصل تقليد ايتديلر ايسه بو خصوصده دخى انلرى
تقليد اياشلردى .

بر مأموريت دولتده بولتمقسزين خواص صنفندن عد ايديلن ذوات ايله
او حكمدده بولنان مقرينه كلنجه دهآ اول عرض ايتديكمز اوزره حريتلرغى ،
اراده و اختيارلرغى سلب ايچون بونلره خلفا طرفندن هبلر ، معاشر
ويريليردى [۴]. بوجهته عزت نفس صاحبي ، پرستشكار حریت اولانلر كندى
استقلاللرغى ، وجدانلرغى اسير ايتمامك اوزره خلفانك ويردكلرى احسانلردن ،
معاشرلردن نفرت ايدرلردى . بو يولده حركت ايدنلر - باخصوص برمكيلرك
فلاكتندن صكره - على الاكثر چول خلقى ايديلر . برمكيلرك دوچار اولدقلرى
منكوبيت ديبلرده داستان اولمشدى . خلفا طرفندن ويريلن پارله ايله زنكبن .

[۱] ابن خلكان ۵۵ ج ۱ [۲] مقرىزى ۸۵ ج ۲ [۳] ترتيب الدول ۱۲۰

[۴] اغانى ۱۵۴ ج ۱۷

اولانلرک حیاتی تهلمکه آلتنده بولنه جنی اعتقادی تعمیم ایتمش ایدی. بونک ایچون برچوق چول خلقی خلفانک احسانندن چکینیرلردی [۱].

هبلر و دیانت

بونکله برابر دولت امویه نک ابتدالزنده ظهور ایدن فقها ، ارباب صلاح خلفانک عطیه واحسانلرینی رشوت عد ایدرک قبولنده تردد ایلرلردی . فقط بونلر دخی چوق زمان کچمدن عطیه آلمغه آلیشمشلر ، حتی عطیه واحسانه نائلیتی بر مفاخرت عد اتمکه باشلامشردی .

دهاصکره خلق کچنمک فکریله پاره صاحب لرینه تصانف و تزلفه قویولدیله . بعضلری عطیه واحسان ، بعضلری ده معین معاش آملقه کچینیرلردی . معین معاش آلانلر علی الاکثر محتاجین ، عجزه ایله ایتم و طول قادیلرندن [۲] ، قبائل ، فرقه لر رؤساسندن متشکل ایدیلر . معاشلرک مقداری خلفا ویا امرانک اراده و تقدیرینه تابع ایدی . بعض خلفا ووزرا انصار و مهاجرینک اولاد واحفادینه ، معاشلر تخصیصنه میل ایتدکلری حالده بعض خلفا علویله ویا طالیله ، دیگر خلفادخی قریش قبیله سنه منسوب ذواته ویا یتیلر ویا سائرده معاشلر ویریرلردی . مثلاً خلفای عباسیه دن (مقتدر) ک وزیر (علی بن عیسی) طالیلر ایله عباسیلره ، انصارک احفادینه [۳] معاشلر تخصیص ایتمش ایدی . وزرادن (ابن الفرات) حد اعظم آیده یوزر دینار ، وحد اصغر بش درهم اولمق اوزره فقها ، علما ، فقرا و اشرافه معاشلر باغلامش ایدی [۴] . مصرده حکومت سورن اخشیدیان ملوکندن (کافور) بغداد ده بولن ان خلیفه نک علیهنده کندیسنه التجا ایدن مخالفین وسه ریه ویرلمک ایچون بر پاره تخصیص ایتمش ایدی [۵] .

ایشته بوسیلردن طولابی خلفا شاعرلره بیت المالدن احسانلر اعطاسنی جائز کورورلردی . چونکه بو صرفیاتی دولتک تأیید نفوذی ایچون ضروری بولورلردی . بونکله برابر خلفانک بو خصوصده مدافعه نفس ایچون علناً برشی دیدکلری یوقدی . فقط نفوذ دینی احسانندن بو صرفیات ایچون مواخذلر

[۱] اغانی ۹ ج ۱۲ [۲] ابن الاثیر ۱۰۴ ج ۶ [۳] تاریخ الوزرا ۲۲۳

[۴] ابن خلکان ۳۷۲ ج ۱ [۵] الفرج بعدالنده ۱۴۲ ج ۲

كوردر ايسه سكوت ايدرلر . انلرى ممنون ايمكك چالاشيرلر ، (رسيد) ايله (مهدي) نك (سفيان ثورى) يه قارشى معاملهرلى كچي اين ايله مدافعه نفس ايلرلردى [۱] .

بيوك كوچكدن كچنمى

مدنيت اسلاميه دورنده كوچكلرك بيوكلردن كچنملرى ذكر ايتديكمز شكلده ايدى . بيوك كوچكدن كچنمسنه كلنجه بو ، سخا ، فقط سخا هديه شكلنده ، وقوع بولوردى . بيوكلرك كوچكلره ويردكلرى پارلره نصل عطيه واحسان ناملرى و يرلمش ايسه كوچكدن بيوكه و يرلن پارلرده (هديه) اطلاق اولنوردى . هديه ويرمك باخصوص دور عباسيده پك زياده شايع ايدى . بر والى برولايته تعين اولندينى زمان انك مواصلى كوني اهاينك انك اول يادقلىرى شى پارده ، جاريه ، آت ، ايسه وسائردن متشكل هدايا تقديم ايتكدن عبارت اولوردى [۲] . والى دخى كنديسى والى تعين ايدن خليفه ويا وزيره اويولده هديهلر كوندرمكك مجبور ايدى . بر والى بر ولايته اوزون مدت والى قالير ايسه هرسنه مركززه هديهلر كوندرمك بر مجبورت شكلنى آيردى . شايد والى هداياده امساك ايدرايسه امساكى برتمرد عد اولنوردى [۳] .

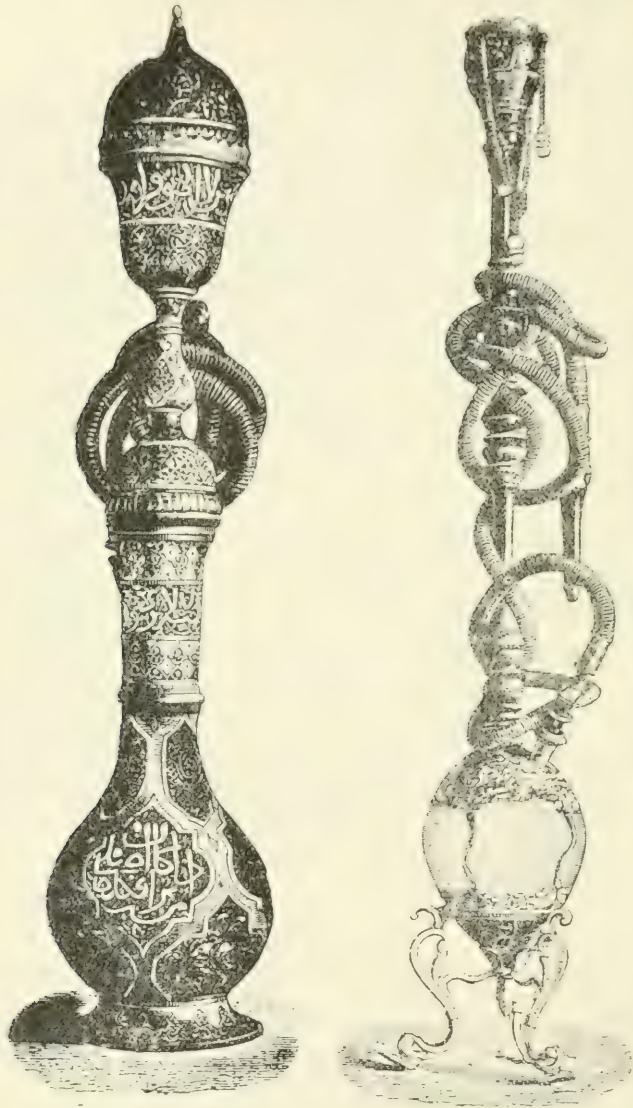
والحاصل سخا وكرم مدار بخدمت اولان مدنيت دورلنده زمانك اختلافى ايله شكل و صورتى مختلف اولقله برابر هيچ بر زمان مستثنى اولماق اوزره عمومى بر قاعده ، بر عادت ايدى . امويلرك ايلك دورلنده احسانلر دوه ، آت و مواشىدن عبارت ايدى . خلفا كنديلرينه عرض احتياج ايدنلره طوغوريجى برديشى دوه ايله بر دامزلق دوه وچوبانى ، ياخود بر جازيه ، بر آت احسان ايدرلردى . معاشر ايسه آتون ويا كموش اولهرق تاديه اولنوردى . فقط امويلرك اواسط حاكميتى دورنده عطيه واحسانلر ايشلمهلى البسه وسائردى حاوى جامدانلره ، كوزل جاريه لره ، پارلره تحول اياشدى . عباسيلر دورنده ايسه آتون چيقنلره ، مجوهرات طاقلرينه ، ايبكلى قاش جامدانلرينه ، كوشك ، كوى وسائره يه تشميل ايدلمش ايدى .

معاملہ ده خاطر نوازلق

معاملہ ده خاطر نوازلق اسلامبر ایله بوکونکی عرب مولدینجه بر طبیعت راسخه حکمنده ایدی . بعض مدققلر بو منقبتک عربلرک فطرتنده مندج بر خصلت طبیعیه اولدیغنی ادعا ایشلرایسه ده فکر مزجه بوذهاب طوغری دکلدرد . بو خصلت توالیء اجیال وتقلب احوال ایله عربلرک اخلاقه عارض اولمشدر . چونکه ویردیکمز معلوماتده کورلدیکی اوزره عربلر استقلال فکر وحریت کلام ایله مقطور ایدیلر . خلفای راشدین دورینک صوکنه قدر بو حالده دوام ایشلردی . بالآخره امویلر تأمین حاکمیت اغورنده شدت وحیله استعمال ایتدکلری جهتله خلق تزلف ومنافقلغه مجبور اولمشلر ، بودوردن اعتباراً فکر ، لسان شدتلی بر تضدیق آلتنه آلمشدی . تماماً حر بر ملت بودورده اسارت آلتنه آلیوردی . دیگر جهتدن دخی خلفا مظاهرت ونصرتلرینی جلب ایتک ، یاخود لسانلرینی کسمک اوزره خلقه خاطر نوازلق کوستریورد ، بوکا «حلم» نامنی ویریورلردی . دیمک اولیورکه تزلف وتصلف هم حاکم ، هم محکوملرک اخلاقه کیرمشدی .

بو یولده حلم کوسترنلرک اک مشهور واک اسکیسی (معاویه) ایدی . دردنجی جلدده ذکر ایتدیکمز وجه ایله مشارالیه اهل بیت نبی ارکانی ایله فرقه رؤسای طرفدن کندی شخصی وحکومتی علمینده سویلینلن مواخذه لره قارشى اختیارسکوت ایدر، حتی بعضاً انلره اییلکلرده ، احسانلرده بولنوردی . (معاویه) کعبه ده بولنان (شعبه بن غریض) ه قارشى اختیار ایتدیکی معامله کبی بعضاً مواخذه ودشناملره استخفاف ایله مقابله ایدردی . مشارالیه ، (شعبه) بنی زدیینه دعوت ایتک ایسته مشدی . کوندردیکی آدم (شعبه) یه : « سنی امیرالمؤمنین ایستور » دیر . (شعبه) بوکا جواباً : « امیرالمؤمنین ارتحال ایتدیمی ؟ بشقه امیرالمؤمنین وارمی یا ! » مقابله سنده بولنور . مأمور مخصوص : « معاویه سنی ایستور » دیر . (شعبه) معاویه نک یانته کیدر . فقط حضورینه کیرر ایکن خلافت سلامی ایله سلام ویرمز . (معاویه) بو آدمک طوغریدن

طوغری یه پاره قبول ائتمه جکنی بئدیکی ایچون مالک اولدینی برقطعه ارضک
مباعه سی وسیله سیله اکا ایملک یاغنی ، عطیه ایله اسیرایمکی دوشونورک :

ایران و عرب کاری نازکیه   عرب کاری کوش قاقه نازکیه

— (تیم) ده کی یرک نه حالده در ؟ دییه سورار .
— وارداتی ایله چبلاقلر اکساء قومشولر اعاشه ایدیلیور، جواغنی ویریر .

— اونی ساتارمیسک ؟

— اوت .

— قاجہ ساتارسک ؟

— آلمش بیک دیناره ساتارم . یورد خلقی برصیقیندیده بولمسه ایدی بو

یری ساتمازدم .

— فقط بهانی پک یوکسک طوتیورسک .

— سزه اوپله یوکسک کلیور . بو یر دوستلرکزدن ، طرفدارلرکزدن

یرینک اولسه ایدی هیچ چکنمه دن آتی یوز بیک دیناره ساتون آلیر ایدیکنز .

— دیمک که یرکزی صامق ایسته میورسکز . پدرکزک کندی نفسی حقتده

یابدینی مرثیه بی بکا انشاد ایدرمیسکز ؟

(شعبه) مرثیه بی اوقور . (معاویه) شعری بکنه رک :

— بو مرثیه پدراکزدن زیاده بن لایق ایدم ، دیر .

— خیر ، هم یالان سویلیورسک ، هم آلچاقلق ایدیورسک .

— یالان سویلیورم ، بلکه . فقط آلچاقلق ایدیورم ، بو نهن ؟ . .

— چونکه زمان جاهلیتده صل حق دشمنی ایدیکنز ایسه اسلامیتدن

صکرده حق دشمنی قالدیکز . زمان جاهلیتده جناب حق سزی مغلوب ومقهور

ایدنجه یه قدر حضرت پیغمبر ایله وحی الهی یه قارشی طور دیکز . هر فوالی

ارتکاب ایتدیکز . اسلامیتدن صکره ایسه اولاد نبی احرار خلافتدن محروم

ایلدیکز . سز بر طلیق اوغلی طلیقسکز . خلیفه اولمغه نه حقکنز واردی ؟

(معاویه) کمال استخفاف ایله :

— اختیار حقیقه " بونامشدر . قالدیریکز ، دیر .

خدمه (شعبه) بی (معاویه) نک حضورندن چیقاریرلر .

(معاویه) نک حلدنی کوسترن وقوعاتدن اولق اوزره هاشمیاتدن (اروی بنت

الحارث بن عبدالمطلب) بک زیاده اختیارلادینی صره لرده (معاویه) نک حضورینه

کیور . (معاویه) :

— حوش کلدی ، خاله ! نه حالده سک ؟ دیبه صورار .

اروی : — بکنم ! ایی حالده م . فقط سن کفران نعمت ایتدک . عمجه زاده که

غداراق یابدک . کندی ا—مکدن بشقه بر اسم طاشیور—ک . حقکدن فضله آلدک .

بو دینک تأییدینه اک زیاده خدمت ایدن بز اهل بیت ایدک . حضرت نبی سعی

مشکور ، علی‌القدر اوله‌رق ارتحال ابتدکدن صکره تیم ، عدی ، امیه ایلم اوزرمزه
صیچرادیلر . حقمری غصب ایتدیلر . ارزرمزه حاکم کسلدیکنر . بن آل فرعون
ایچنده بنی اسرائیله بکزه‌دک . (علی بن ابی طالب) حضرت پیغمبردن صکره حضرت
(موسی) یه کوره برادری (هرون) مقامنده در .

مجلده حاضر بولنان (عمرو بن العاص) :

— صوص ! عقالسز ، بوناق عجوز ! تکدیر یله سوزه قاریشیر . (اروی) صحابی
مشار الیهک پدری نام‌لوم بر آدم اولدیغنی آکلامغه یاشلار . (معاویه) « عفا الله
عما سلف ، دیهرک بر شیئه محتاج اولوب اولدیغنی صوراز . (اروی) ایکی بیکی
ایله (حارث بن عبدالطلب) اوغلاری فقراسنک اعاشه‌سنه تخصیص ایلمک ایچون قابل
اسقا بر بر مباحیه ایلمک ، ایکی بیکی ینه او سلاله فقراسنک تزویجنه صرف اولمق ،
اوچنجی ایکی بیکی ایسه کندی احتیاجانه حصر ایلمک اوزره آلتی بیک دینارک اعطاسنی
طلب ایدر . (معاویه) یو پاره‌نک صرفنی امر ایلم [۱] .

(معاویه) فرقه‌لری پاره ، حلم ویا علناً قوه جبریه ایله کندی طرفنه
جلبدن عاجز قالدیغنی کورنچو ، مقصدینه حائل عد ایتدیکی کیمسه‌لری کیزلیجه
حیله ایله قتله تشبث ایدردی . مشار الیهک مظاهرلری کندیسنک بو اخلاقی ،
احراز غالبیت ایچون خاطرلرینی صایتمقده اولدیغنی بیلیرلر ، پاره‌یه ، یاخود
بر موقعه نائل اولمق ایچون کندیسنه مظاهر ، مخلص کورونورلردی . دیمک
اولیورکه (معاویه) نک مسلاک اساسی اداره‌سی منفعت کوسترتمک ، خلقی
آوومق‌دن عبارت ایدی . مشار الیه ، ذکا ودهاسی ، حزم و اقتداری سایه‌سنده
یومسلکی پک زیاده مهارت ایله اداره و نتیجه‌ده احراز موفقیت اینش ایدی .
(معاویه) نک فرط حلمی ، سعه صدری دیلدن دیله زبازد اولمش ، « الناس
علی دین ملوکهم » سوزینه ماصدق اوله‌رق هرکس انی مقتدی به یامش
ایدی . او عصرده علی‌اکثر رجال دولت آردسنده منفعت ، خلوص کوستردرک
کچنمک میلی پک زیاده آرمش ایسه‌ده بو اخلاقک بسبتون حکمفرما اولسنه
عربلرک فطرتنده مندمج اولان مردلک و عالیجنابلق مانع اولیوردی .

بالا‌خره ایرانلیلر امویلرک علیه‌نده عباسیلرده مظاهرت ایله (ابو مسلم)
وفادارلق ، مردلک و عالیجنابلغه مخالف بر یولده تهمت و شبهه اوزرینه انسان
قتله تشبث ایدنجه اهالی هیچ بر قباحت یامدن بیله حیاتلرندن امین اوله‌مافغه

باشلامشدر، خلوصکارلق، تبصص کوسترمکہ دها زیادہ احتیاج کورمشلردی۔ ایرانی سردار دنیایی آل قانہ بو یادقندن صکرہ احراز مظفریت ایله زمام دولتی عباسیلرہ تسلیم ایتمکہ خلافت عباسیلر ایله علویلر آرسندہ منازع فیہ برمسأله اولدی۔ بالآخره (منصور) موقع اقتداره کلیر کلز بو مسأله فی بسبتون حل ایتمک، خلافتی کندی خاندانہ حصر وتأمین ایلک ایستدی۔ بومقصده حائل، مضر کوردیکی (ابو مسلم) ایله بر جوق علویلری وسائرہ فی بیرحمانہ قتل ایتدیردی۔ (ابو مسلم) یوز بیکلرجه انسائلرہ آجیمیهرق ایچیردیکی جام هلاکی کنیدیسه ده ایچمش اولیوردی۔ فقط دولتده ایرانلیغک اک بیوک تمثالی اولان بونامدار سردار ایله علویلرک اعدامی عباسیلر ایله ایرانلیلر وعلویلر آرسندہ کی مناسباتی، امنیتی اساسدن صارصمشدی۔ حال بوککه عباسیلر دولتک تنظیم ومدافعہسی ایچون ایرانلیلرہ محتاج ایدیلر۔ بو احتیاج سائقه سیله انلری دولت خدمتلرنده استخدام ایتمشدر ایسه ده انلرہ قارشو دائماً محترز، امنیتسز طاورانمشدر، خفیہلرک نظارتی آلتنه آلمشلردی۔ خفیہلک ایکی نوع واسطه ایله اجرا اولنیوردی۔ بری (برید) مأمورلری ایدی۔ بونلر والیلرک حرکتی تجسسہ مأمور برر خفیہ ایدی۔ والیلر بونلرک بو مأموریتی حائر اولدقلرینی بیلیورلردی۔ دیگرکی خلفا طرفسندن وزیرایه ووالیلرہ هدیه اولهرق ویربان جاریه وغلاملردن مأمور ایدیلن سائر خفیہلردن متشکل ایدی۔ جاریه وغلاملر سرایلرده بیویهرک خلفانک اعتماد وامینتلیرینی احراز ایتدکدن صکره وزرا وولاتک خانہلرینه کیدنجه اورالرده ندیم، مغنی، ساقی اولهرق وزیر ووالیلر هر نه یایارلر ایسه انی خفیاً خلفایه نقل ایدرلردی۔ بوکا مقابل وزرا دخی خلفا اوزرینه کیزلیجه خفیہلر قورلردی۔

والحاصل خلق آرسندہ کین وحسد ایله برابر جاسوسلغک بودرجه تعمم وانتشاری خلوصکارلق ومنافقلغک ازدیادینه باعث اولمش ایدی۔ هله عنصر عربی سقوط ایتدکدن، عنصر اجنینک تغلب وتحکمی ایله برابر دولت عباسیهنک اواسطنده رجال دولت جیلرینی طولدورمق حرصی ایله یکدیگرلرینه دشمن ورقیب کسسدکدن صکره عربلردن مردلک، علو جناب، عزت نفس کبی مناقبک زوالی او ازدیاده برقات دها وسعت ویرمش ایدی۔ بوندن صکره بی پایان برظلم واستبداد چوکدی۔ قانون، عدالت طانییوردی۔ عرب اولمیانلردن

موقع حاکمیتہ کلن امرا لسانلری عربجه اولدینی حالده کندى حاکمیتلری آلتنه دوشن ، فقط حقیقت حالده خالص عرب اولیوب ملل سائردهن تورهین عربلره کمال استبداد ایله تحکم ایدیورلردی . بونک نتیجهسنده بو محکوملر ایوم مشاهده ایتدیکمز کبی خلوصکارلق ، تبصص ، هر شیئی خوش کورمک طریقه صامشلردی . حاکمیته نائل اولان ، عصرلرجه قدرت ونفوذ صاحبی اولغه آلیشانلر بالطبع مستثنی طوتولمق لازمدر .

مدنیت اسلامیہ دورندہ عائله

شیمدیکی حالده نصل ایسه مدنیت اسلامیہ دوری اورتهلرندهده عین حالده بولنان ، الك بیوک رکنی قادینلر اولان عائله حقنده ده اول معلومات مقتضیهی ویردیکمزدن بوراده بو خصوصده اوزون اوزادییه بیان مطالعاتی زائد کوروروز . بوراده بالکنز تستر ، تعدد زوجات ، طلاق کبی عائلهیه مخصوص احوالدهن بحث ایدهجکمز .

۱ - تستر

تستردن مراد یشماق وامثالی شیلر ایله باش اورتمک ایسه بو، اسلامیتک ایجاد ایتدیکی بر شی دکلدی . بو شکلده تستر خرستیانلغک ظهورندن اولده موجود ایدی . خرستیانلق آکا هیچ بر تعدیل ادخال ایتدی . قرون وسطی ایله ده صکره کی زمانلرده آوروبادده او قدر تستر واردی . حتی بو کونه قدر اورالرده بونک آثاری کورلمکدهدر .

فقط تستردن مقصد قادینلرک خانهلرده بس وخلق ایله منع اختلاطلری ایسه بو نوعی مدنیت اسلامیہنک بر نتیجهسی ایدی . زیرا او مدنیتدن اول او کبی بر تستر موجود دکلدی . بونکله برابر تستر اک شدتلی ودقتلی حالنه مدنیت اسلامیہ ترقی ایتدکدن ، اسلاملر کندیلرخی بسبتون مدنیته ، ذوق وصفایه ، رفاهت وراحته ویردکدن صکره بالغ اولمشدی . اولجه بدوی قادینلره دائر ویردیکمز معلوماتدن آکلاشایدینی اوزره قادینلر ایله ارککلر مساوی

طوتولدیغندن چول چادرلری آره‌سنده شجاعت و اقدام ، عقل و درایت ، علم و عرفان ، ادبیات و سائرہ ایله برخیلی قادینلر ایشمار ایدی . فقط بالآخره اسلامیتک انتشارندن صکره جاریلهر چوغالهرق اسلاملرجه اوطلهق آلق بر عادت اولمسی اوزرینه ارککلر ایله قادینلر آره‌سنده شهلهر ، سوء ظنلر کیردی . ارککلر قادینلره لایق وجه ایله اهمیت ویرمامکه باشلادیلر . ارککلر کندیلرینی هر حق حائز ، خانه‌لرنده هر شیئی اجرایه مأذون ، عائله‌نک رئیس عده ایتدکلری جهته قادینلری تضییق ، اسارت آلتنه آلدیلر . بو حال دولت امویه‌نک ابدالرنده اولا طواشیلرک ، دهها صکره اسلاو کوله‌لرک استخدای زمانندن اعتباراً باشلامشدی .

شو حالده شرقده اسلام عائله‌لری آره‌سنده جاری اولان شدتلی تستر ارککلرک سوء ظنلری ، عائله‌لری خلقی حقنده استبداد ایله حرکتلری ، ذوق و صفای یالکیز کندی نفسلرینه حصر ایتمک ایسته‌ملری کبی سبیلردن نشأت ایش ایدی . یوقسه ظن اولندینی وجه ایله احکام اسلامیتدن دکلدی . زیرا قرآن کریمده تستره دائر وارد اولان آیات شریفه‌ی تدقیق ایده‌جک اولور . ایسه‌کنز بونلرک تفسیری تسترده ایلری کیتمک دکل ، بالعکس خفیفلمک لازم اولدیغنی امر ایدر . لکن نه چاره‌که خلق آیات دینه‌ی مقصد اصلیدن زیاده کندی عادتلرینه ویا میل و منفعتلرینه موافق بر شکلده تفسیره آلیشمشلردر . اربابی مدنیشوبده کتابلری تفسیره لزوم کوریلن هر دینه‌ده مدعا‌مزه دائر مثاللر بوله‌بیلیرسکنز . مثلاً خریستانلرک کتب دینه‌سنده بر آدمک ایکی ویا‌دها زیاده زوجه آلمسنه مانع صریح بر نص موجود دکل ایکن رؤسای دیانت بر زوجه آلقه اکتفای عائله‌نک سعادت وانتظامنه دهها زیاده خادم کوردکلری ایچون تاویل و تفسیر طریقله بعض قرائنه استناد ایدرک وحدت زوجه‌ی قبول ایشلردی . اسلاملر دخی بر چوق جاریلهر مالک اولدقدن ، کندیلریله زوجه‌لری آره‌سنده امتزاجسزلک ، عدم امنیت ظهور ایتدکن صکره قادینلری رام ایتمک ، قاپاتمق ایسته‌شلردی . بونک ایچون تاویللر ، تفسیرلر بولمق پک کوچ دکلدی . ارککلر بوکا موفق اولنجه قادینلری حبس ، تضییقات آلتنده وضع ایشلردی . ارککلرک کندیلرندن دهها ممتاز ، ایستدکلرینی یا‌مغه

صلاحیتدار اولدقلرینه زمانک توالیسیله ذاهب اولان قادیلر ایسه ارککلرک جور و جفالرینه صبر و تحمل کوسترمکه ، ارککلردن قورقغه آلیشمشلر ایسهده انلری بحق سوه مامشلردی . بو جهته ارککلر قادیلردن احترازه دوشه رک آنلری خانه لرده ، دیوارلر آرسنده قاپامغه ، لزوم کوردیلر . قادیلرک خدمه ، کوله ، جاریه لردن بشقه کیمسه ایله قونوشملری ، اوطورملری تحت ممنوعیته آلدی . ارککلر زوجه لرله برسفرده اوطورمامغه ، پک آز قونوشمغه باشلادیلر . قادیلر حقنده ارککلرک عدم امنیتی ، سوء ظنی کیتدجه آرتدی . حتی مزاره کوتورلیدن بشقه خاندن چیقمامق ارککلرجه قادیلر حقنده پک بیوک بر فضیلت عد ایدلدی .

حال بوکه قادیلری حقیر کورمک ، حققلرنده بو درجه ظلم کوسترمک قرآن کریمک احکام شریفه سنه مخالفدر . چونکه قرآن عظیم الشان زوجین آرسنده مودت و رحمتی امر ایدر . ایسته آیات کریمه میدانددر : « ومن آیاته ان خلق لکم من انفسکم ازواجاً لتسکنوا الیها وجعل بینکم مودهً ورحمةً » ، « ولهن مثل الذی علیهن بالمعروف » ، « وعاشروهن بالمعروف » . حیفا که ارککلر ، باخصوص علوم و معارف دوری منقضی اولدقلدن صکره ، استبدادن واز کچه مدیلر . بو زمانلرده فقها بر طاقم مناظرات دینه ایله وقت کچیریورلردی . خرسیتانلره هانکی حال عارض اولمش ایسه اسلاملرده غایت مظلم بردورجهالته دوشمشلردی . اودورده اخلاق فساده ، مملکت ده بیوک بر استبداده اوغرامش ایدی . علما آیات واحادیثی وضع اصلییه ، قرائن تاریخییه باقیه رق او محیطه ، کندی میل و منفعلرینه کوره تأویل و تفسیر ایدیورلردی . بو حال یچاره قادیلرک باشنه بر فلاکت کسادی . نتیجهده حقیر ، اسیر دوشمشلردی . بر مملکتک حکومتی استبداد ایله عامل ایسه اخلاق مستبدانه نک محکوملرده سرایت ایتیمی بر امر طبعیدر . بر انسان بر حکومت مستبددهده حاکمک ظلم و اعتسافنه تحمل ایتدکن صکره خانه سنه عودت ایدنجه چکدیکي ظلم و اعتسافک انتقامنی آلمش اولمق اوزره عالمه سی خلقنه عین معاملهده بولنور . مدنیت هانکی شکل ودرجهده اولورایسه اولسون طبیعت بشریه نک مقتضاسی بودر . بر مملکتک حکومتی اهالی حقنده ظالم ایسه اومملکتده عالمه رئیسلیردی ده کندی زوجه لری ، چوجقلری حقنده اویله جه ظالم کسایلرلر . بالعکس حکومت

عادل ، حقپرست ایسہ بوکبی بر محیطده قادینلر کندی حقوق طبیعیہ لیرینه نائل اولورلر ، ارککلرده حاکمیتده عدل وانصافه توفیق حرکتدن ایریله مازلر . یعنی قادینلرک حقوقی هر هانکی بر مملکتده پایمال ایدیلیر ایسہ اومملکتده احکام سائرده او نسبتده ظلم واعتساف موجود دیمکدر . احوال عائله حکومتک کوچک بر تمالندن بشقه برشی دکلدر . زیرا بر ملتده عائله کوچک ، حکومت ایسہ بیوک برر دولت حکمنده در .

اسلام قادینلری انتباه حاضر اوائله قدر او یولده ظلم وحقسزلق چکدکاری حالده اسلاملردن هیچ بری مدافعہ ایچون آغزینی آچوب بر سوز سویلمه مامشدی . نهایت کچن عصر اورته لرنده بعض ارباب قلم بو بجه کیریشدیلر . صیقی تسترک فناغندن بحث ایله ترکی ملتدا شلرینه توصیه ایدیلر . بیلدیکمزه کوره بو بجه ایلك آتیلان ذات (الجوائب) محرری (احمد فارس الشدیاق) ایدی . مرحوم استانبولده انتشار ایدن مذکور غزته ده تسترک علیهنده بر قاق بیوک مقاله یازمشدی . مرحوم مدن صکره سائر بعض ذوات بو بحث حقنده یازی یازمشلر ایسده هیچ بری مسألہی حقیله تشریح ایده مامشدی . نهایت کچن عصر میلادی صوکلرنده مصر ارباب حقوقدن (قاسم امین) بکک (تحریر المرأه - قادینلرک رفع اسارتی) نامنده کی کتابی انتشار ایلدی . بو کتاب او قدر واقفانه یازلمشدرکه مؤلفی آلفیشلاماق قدر ناشناسلق اولور . متحکم بر طاقم عادات سخیفه یه قارشلی بو کتابک نشری شایان تجیل بر جسارت مدنیہ در .

۲ - تعدد زوجات

اسلاملرده عائله یه سوء تأثیر ایدن احوال دن بری ده برار ککک عین زمانده ایکی ویا درت زوجیه مالک اوله بیللمسی در . حال بوکه شریعت اسلامیہ تعدد زوجیهی اوله بر شرط ایله تقیید ایدیورکه بوشرطه حقیله رعایت ایدن برار ککک بردن فضلہ زوجہ آله ماز . چونکه تعدد زوجیهی جائز کورن آیت کریمه زوجلر آره سنده عدالتی شرط قویور . بو عدالتی اجرا ایده مامکدن قورقان بر ارککک بر زوجہ ایله اکتفا ایسی احکام قطعیه قرآنیہ دندر . آیتک نصی

شود: «فانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى وثلاث ورباع فان خفتم الاتعدلوا فواحدة». قرآن کریم دیگر بر رنده دخی: «وان تستطیعوا ان تعدلوا بین النساء ولو حرصتم فلا تمیلوا کل المیل فتذروها کالمعلقه» نص شریفی وارد اولمشدر. ایسته بو ایکی آتی بر آریه کتیروب معانسی دوشونه جک اولور ایسه کز تعدد زوجیهی امردن زیاده منعه خادم اولدیغنی کوررسکز. بونک ایچون عقللی، حقشناس اولان ارککلر بردن زیاده زوجہ آمازلر. بردن زیاده زوجہ آلق جاریه، او طه لقا آخاذا اولنان اسکی زمانلرده قولای ایدی. اودورده او طه لقا جاریه لردن اولاد طوغیوردی. ارککلر بو نسلی ضایع ایتمک ایسته مدکاری ایچون تعدد زوجہ کندی کندینه حاصل اولیوردی. حال بوکه حسیات بشریه نک ترقیات نجیہ سی سایه سننده اسارت بشریه الغا ایدلدیکندن آرتق او طه لقا آخاذا یکن مشکل کسلی.

بر ارککلک عین زمانده وباخصوص بر آرده بردن فضله زوجہ آلمسی انتظام عائلهی اساسندن صارضار بر عادت ایکن بو عادت - ولو پک آز اولسون - بو کونه قدر دوام ایتمکده در. بو آزلق ایچنده بعض عقللی، درایتلی آدملرده کورولیور. اسلاملردن بردن زیاده زوجہ لره مالک اولانلر تعداد ایدیه جک اولور ایسه بونلرک مقداری بر زوجہ صاحبی اولان اسلاملرک مجموعنه کوره یوزده بشدن فضله دکدر. بونلر علی الاکثر عوام طاقنددرلر. خواصدن متعدد زوجہ آانلر تعددی مطلقا بر مجبوریت ایله قبول ایتمشدر. تعدد زوجیهی جائز کورنلر «عدالت» ی محبتده دکل، یالکز تفقهده مساوات ایله تفسیر ایدرلر. بونکله برابر قرون اسلامیة وسطاده حیثیت و اعتبار اصحابندن بر چوق ذوات جاریه استفراشی ایله تعدد زوجاتی بر آرده جمع ایتمشدر. فقط علی الاکثر نفوذ برنجی زوجیه مخصوص اولیوردی. عقللی، صلاحچورور بر طاقم قادینلرده زوجلرینه کوزل جاریه تقدیمی فضیلتدن صایورلردی. نته کیم (رشید) ک زوجہ سی (ام جعفر) مغنی جاریه (دنانیر) ی اونوتدیرمق ایچون زوجنه او یولده جاریه لرها اهدا ایتمش ایدی.

بعض قادینلر دخی مجرد ثوابه نائل اولمق ایچون زوجلرینک دیگر بر زوجہ دها آلملرینه معاونت ایتمکده ایدیلر. مصرلی مورخلردن (جبرتی) نک پدرینک زوجہ لرندن بری حقننده ویردیکی معلوماته کوره بو قادین او یله

صلاحپرور ، زوجه او قدر محب و وفاکار ایش که کندی پاره‌سندن کوزل جاریه‌لر مباحه ایدرک انی کیدیروب قوشاندقدن صکره زوجه تقدیم ایلور و بو فعل ایله بیوک بر ثواب ایشلیدیکنه ذاهب اولیوردی . بوندن ماعدا (جبرتی) نك پدری بر چوق زوجه آلمش ایکن ذکر اولنان زوجه صالحه‌سی بوندن هیچ مکدر اولمامش ، سائر قادینلر کبی اصلا قیصقنآمامش ایدی [۱] . . .

۳ - طلاق

تعدد زوجه‌یه دائر سویلیدیکمز سوزلر طلاق حقتنده قابل اطلاقدر . بعض عقلا : « وان ختم شقاق بینهما فابعثوا حکماً من اهله و حکماً من اهلها ان یریدا اصلاحاً یوفق الله بینهما » ، « فان کرهتموهن فعی ان تکرهوا شیئاً ویجعل الله فیه خیراً کثیراً » کبی آیات کریمه‌یه استناداً طلاق مکروهینه ذاهب اولورلر . حدیث شریفده دخی : « ابغض الحلال عندالله الطلاق » وارد اولمشدر . مع هذا حضرت (علی) نك مخدومی حضرت (حسن) کبی کبار صحابه‌دن بعضلری پک چوق تطلیقده بولنورلردی . مشار ایله ۲۵۰ و دیگر بر روایت کوره ۳۰۰ زوجه ایله تزوج ایش ایدی . بو حالردن پدرلری پک زیاده جانی صیقیلردی . تطلیق ایدیلن قادینلرک اقربا و تعلقاتندن محجوبیت سائقه‌سیله مخدومه نفرت کوستیردی . نطقلرنده : « حسن چوق تطلیق ایدر . صاقین اکا زوجه ویرمیکز » دیردی . صحابه‌دن چوق زوجه تطلیق ایله اشتهار ایدنلردن (مغیره بن شعبه) دخی اومقداره یقین زوجه آلمش ایدی [۲] . بونکله برابر حضرت (علی) نك سوزلردن آ کلاشلیدینی اوزره طلاق دائماً مکروه عد ایدلمشدر . عزت نفس ، فضیلت احساندن اولانلر بیوک برسبب ویا بر معذرت شرعیه اولمینجه زوجه‌لرینی تطلیق ایتزلر . طلاق وقوعاتی علی الاکثر عوام بیننده جاریدر .

تسترده پک زیاده ایلری کیدلمسی طلاق چوغالمسنه بیوک بر سبب تشکیل ایلمکدهدر . زوجه‌سنک یوزنی کورمدن اولنن بر کنج ازدواجدن صکره ریفقه‌سنی طبعنه موافق بولمینجه انی تطلیق ایتمکده کوچک کورمز . چونکه

[۱] جبرتی ۲۸۲ ج ۳ [۲] الف با ۲۴۸ و ۲۴۹ ج ۳

اوکنج زوجہ سنی بکنم دیکي تقدیرده سهولته تطليق ایدہ بیلہ جکني آ کللاماش اولسه او شرط ایله اولنمزدی . انسانک تزوج ایدہ جکي قیزی ویا قادینی اولنمذن اول کورمامسی کي تستردده شدید تضییقات دین احکامندن منبعث دکلدر . زیرا انسانک رفیقہ حیات اتخاذا ایدہ جکي قادینی اولنمذن اول کورمسنی تجویز ایدن متعدد احادیث شریفه وارد اولدینی کي مطلقا کورمک لازم اولدیغنه دائر دخی معناسی پک آحقیق حدیثلر وارد اولمشدر [۱] . ایشته بو احادیث شریفه ایله عمل اولنسه اسلاملرده طلاق وقوعاتی پک چوق آزالیر . بونکله برابر شرائط مشروعه وقانونیه مستند طلاق فوآدی منکر دکلدر . بوجوازدن محروم اولان ملترلر بو فوآدندن محرومیت چکرلر .

معیشت عاائیه

۱ — طعام

قبل الاسلام عربلرک ما کولاتی سوت ، یاغ ، پنیر ، خرما ، حبوب ، اتدن عبارتدی . شم دیکي چول خلقتنده اولدینی کي بو مواد پک ابتدائی برشکلده طبخ واعمال اولنوردی . عربلرک علی الاکثر قولاندقلری ات ، سوت دوه آتی وسوتی ایدی . بو مواددن (ترید) کي نسبت معلومه دن مرکب بر طاقم یملکر یاییلردی . (ترید) ات ، سوت واکمکدن مرکب بر یملک ایدی . (رغیده) ، (رهیده) ، (عصیده) کي بعض یملکر یالکنز سوت واوندن یاییلردی . (بکاله) کي یاغ ودقیقدن یاییلان یملکرده واردی . (وضیعه) کي بر طاقم یملکر دخی دقیق ، بال ، یاغدن اعمال اولنوردی . والحاصل بالادده کي انواعه مشابه عربلرک قرق درلو قدر یملکری واردی .

بونکله برابر بونوع یملکر ارباب یساره ، مسافر قبول ایدنلره مخصوص ایدی . فقرا صنفنه کلنجه بونلر دوه ویا قیون اتی پک نادر بولورلردی . بونلر اکثریتله کلر ، چاکرکه ، قرده بوجک ، عقرب کي حشرات ایله کچینرلردی . حتی آجیقدقلری زمان یملک ایچون بو حشراتی بولهمازلر ایسه دوه تویی طاش اوزرنده قان ایله یوغوروب یرلردی . قرشیلر بو حاله یقین بر معیشت ایله

یاشارلردی [۱] . بعضاً دها زیادہ آچ قالدقلری زمان دری پارچہلرینی ، بونوز و حیوان طیرناغی قیرنیتسینی ، قیل ایله قاریشیق دقیق اکل ایدرلری . ایصنر چولرده صوسنر قالبوبده صنو بولامینجه اشکنبه ایچنده بولنان طوار ترسنگ سیقلمش صوبی ویا دوه طمارلردن آنان قانی ایچرلردی [۲] .

بالآخره عربلر اسلامیتک ظهوری اوزرینه عراق ، ایران ، مصری فتح ایدنجه روم و ایران آثار مدنیتلرنده کوردکلری تکملاته ، اسباب رفاهیتہ قارشی مندهش اولدیلر . اوله یملکر کوردیلرکه نه اولدیغنی وهله آ کلایه مدیلر . بر عرب بو فتوحات ائناسنده بر طوربه کافور بولهرق آرقداشیرینه کتیرمش ایدی . بونلر کافوری طوز ظن ایتمشلر ، یمکه قومیشلر ، فقط طوز طادینی بوله مامشلردی . کافورک نه اولدیغنی آ کلایانلردن بری بونلره راست کلهرک بتون طوربه بی ایکی درهمدن فضله دکری اولمایان اسکی ویرتیق برکوملکله مبیاعه ایتمش ایدی [۳] . او عربلردن بری دخی بورک یوقه سنی کورنجه یازی به مخصوص اینجه دری ظن ایتمش ایدی [۴] . عربلر کوردکلری پیشمش برنجی زهرلی بریمک عدایلشلردی [۵] . فقط بوچول خلای مدنی اقوام مذکوره آره سنده اقامت ایتدکن صکره چوق زمان کچمدن او اقوامک وبالخاصه ایرانلیرک یملکلرینی اوکرنه رک انلردن برچوق اخلاق و عادات اقتباس ایتدکلری کچی بو یملکلری ده اقتباس ایتدیلر . تحریمی حقتده نصوص صریحه وارد اولان شیلردن بشقه ایی یملکلری اوکرنوب یمکه اسلاملر ایچون بر مانع دینی یوقدی .

اسلاملر امویلر زمانندن اعتباراً طریق مدنیت و تکمله سالک اولمشلردی . اجنیلیری بو خصوصده ایلک تقلید ایدن ، ییه جنک ، ایچمکده رفاهیت آرایان (معاویه) ایدی [۶] . مشار الیه دن صکره موقع اقتداره کلن خلفا ایله رجال دولت و مملکتک ایلری کانلری او یولی تعقیب ایدیلر . سرکه لی ات صوبی ایله اتدن عبارت اولوب « سیدالمرق - ات صورلینک پادشاهی » نامی ویریلن (سکباج) ، برنوع حلوی اولان (فالونج) ، ایچی بادم و شکر ایله طولدیریلان

[۱] ابن خلدون ۱۷۰ ج ۱ [۲] کتاب البخلاء ۱۸۳ [۳] الفخری ۷۴

[۴] ابن خلدون ۱۴۴ ج ۱ [۵] همدانی ۱۸۸ [۶] دبری ۵۵ ج ۱

(لوزینج) ، جوز طاتالیسی (جوزاب) ، خشاف ، کلاب و سائره بر برد
عرب مطبخلرینه کیریوردی . طریق اعتلاده ایلری کیدلجکه آرتق ات ، سوت ،
سبزه ، بهارات ایله درلو درلو یمکله یاییلوردی .

۲ — ملبوسات

زمان جاهلیتده عرب لباسی

زمان جاهلیتده عربلرک یمکله ری ، سائر طرق معیشتلری نصل ایسه
کیدکله ربی البسه دخی پک ساده ، پک ابتدائی ایدی . بوکون چولده کی عربلرک
ملبوساتی اسکی عربلرک ملبوساتنه معادلدر . بو اوابلر کوملک ، استارلی انتاری ،
احرام ، عبا ، صاریق دن عبارت ایدی . طون ، شالوار ، قفتان عربلرجه معروف
دکلدی [۱] . بونلر بالاخره ایرانلیردن انتقال ایتمشدر . کذلک پاپوش ،
چیزمه ده قوللانلاردی . بونلری یالکز بعض زنکینلر کیردی . عربلر قیلجلیری
اوموزلرینه آصارلر ، علی العموم دیزدن آشاغی به قدر قیصه البسه کیرلردی [۲] .
عربلرک او زمانلرده کیدکله ربی البسه کی کوسترمک ایچون حضرت پیغمبرک
کیدکی ائوابی ایراد ایتمکدن ده ائی بر مثال اولماز . روایته کوره حضرت
پیغمبرک اک زیاده سویدکی البسه خرکه ایدی . قوللری بیلکه قدر قیصه ایدی .
حضرت نبی بعضاً دیزدن آشاغی به قدر قیصه ، قرمزلی استارلی قفتان کیردی .
پاپوش و چیزمه دخی قوللانلردی [۳] . غرور کوسترمک ایچون برلره
سورونن اوزون ائواب کیلمسی حدیث شریف ایله منع ایدلمش ایدی .
« اوزون انتارینک فضلہ سی جهنمه عأدر » مآلی بر حدیث شریفدر [۴] .
عربلر پاموق ویوکنن بشقه منسوجات بیلمزلردی .

بونکله برابر عرب زنکینلرندن تجارت ویا سیاحت ایچون شامه ویا عراقه
کیدلر کوزل البسه کی مکده شاملیلر ایله عراقیلری تقلید ایدرلردی . بونوعدن
مزین ، کوزل البسه کینلر ، باخصوص اسلامیتک اوانلنده ، قبائل آره سنده
بیوک بر شهرت آیلرلردی . اک مشهور روایته کوره عربلردن سیاهه مائل

[۱] البیان والتبیین ۵۳ ج ۲ [۲] -سراج الملوك ۷۱ [۳] تهذيب الاسماء ۶۰

[۴] الکامل (للمبرد) ۲۶

رنکده تفتیکدن ایلك اوله رق البسه کین (عبدالله بن عامر) ایدی . کذلک عربلردن ایلك سیاه فراجه قفتان کین (مختار بن عیید) اولدینی کبی مدینه ده اک اول صوندورمه کین ذاتده (جییر بن مطعم) ایدی [۱] .

عربلرک ظهور اسلامیتدن صکره ملل اجنبیهدن اقتباس ایتدکلری سائر البسه انواعی ده اکا کوره قیاس ایدیکز . بو کبی تقلیدلره عادت وجه ایله اک اول اکابر باشلار . صکره سائر خلق انلره اقتدا ایلرلر . کثرتلی صرفیاتده ، استکمال اسباب راحتده اجنبیلری تقلیده ایلك اقدام ایدن ذات دهها اول بیان اولندیفی اوزره (معاویه) ایله اکابر رجال دولتی ایدی . انک دور خلافتنده عراقده والی بولنان (زیاد بن ابیه) ایرانلیلری تقلیداً عربلردن ایلك اولمق اوزره اطلاس قفتان کیمش ایدی [۲] . بصره ده ایلك دوز چیزمه کینده بو والی ایدی .

بالآخره امویلر رفاهت و مشکلیسندلکده ایلری کینجه ایپک منسوجاتنک هر نوعی کیدکن ماعدا ایپکن پک مکشف البسه یایدیرمشلر ، صرمه لی منسوجاته پک زیاده رغبت کوسترملردی . سائر خلق امویلری تقلیداً ایپکلی البسه کیمکه باشلادیغندن صرمه لی البسه بیوک بر رواج بولمش ایدی . عربلر روم بچمندله البسه یایدیریورلردی . فقط حال بداوتندن ده ایرلمق ایسته مدکلرندن صارینی دکیشدیرمدکلری کبی قلیجی ده اوموزه باغلامق دن واز کچه مامشلردی . کبار تابعیندن (احنف) « عربلر صاریق کیدکجه ، قلیجلیری اوموزلرینه اصدقجه عرب قالیرلر » دیر ایدی [۳] .

مدنیت دوزنده ملبوسات

وقتا که خلافت اسلامیة ایرانلیلرک تأثیر سیاسی آلتنده قالان ، تشکیلات دولتی ، برچوق اخلاق و عاداتی ایرانلیلردن اقتباس ایدن عباسیلره انتقال ایلدی ، بوخاندان سلطنت دولترینک تشکلی تاریخندن اعتباراً البسه ده بستیون ایرانلیلری تقلید ایتدیلر . حتی بونی رسماً اعلان ایلدیلر . ایکنجی خلیفه عباسی (منصور)

[۱] ابن قتیبه نك المعارف کتابی ۱۷۷ [۲] اغانی ۱۰۴ ج ۹۴

[۳] الکامل للمبرد ۱۰۰

صاریقره بدل داخل چوققل ایله تقویه ایدلمش ایران کاری اوزون کلاه کیلهرک اوزرینه کوچک بر صاریق صارلمسی، قیلجک بله آصلمسی، البسه نك عمومآ سیاه رنگنده اولمسی حقدده ۱۵۳ سنه هجریه سننده بر امرنامه اصدار ایتدی . امویلرک علامت فارقه سی بیاض رنگ اولدینی کبی عباسیلرک علامت فارقه سی ده سیاه رنگ ایدی . دولت مشارالها زماننده خلیفه نك حضورینه کیره بیلیمک ایچون « سواد » نامی ویریلن وسائر البسه یی اورتن سیاه بر جبه کیمش اولمق ضروری ایدی . (منصور) رجال دولتی ایله معیتی خلقته صرتنده « فسیکیفیکهم الله وهو السميع العليم » آیتنی حاوی فراجہ قفتانلر کیدیریوردی [۱] . اطراف سائرده بولنان والیرینه معیتلرینی بو قیافته صوقلرینی یازمشدی [۲] .

روایت کوره مشهور دربدر شعرادن (ابو دلامه) مذکور قیافته کیردکن صکره (منصور) ک حضورینه داخل اولور .

خایفه آکا : « نه حالده سک؟ » دیبه صوراره شاعر دربدر : — شوکت مآب ! بوندن دها شنیع بر حال تصور ایدر میسکز؟ یوزم اورته مه ، قیلجم فالجه مه ، کلام الله آرقه مه کلش ، سیاهلره بویانمشم . بوندن دها فنا نه ایسترسکز؟ جواجی ویریر . (منصور) شاعر لطیفه پردازک سوزلرینه قارشی کولهرک کندیسینی بو قیافتدن عفو ایدر . « صاقین بونی کیمسه سنندن ایشته سون! » دیبه تنبیه ایلر .

ایشته او آندن اعتباراً عربلر وبالخاصه رجال دولت ملبوساتده بسبتون ایرانیلیری تقلیده قویولدیلر . عوام وفقرا طاقمی اسکی عرب قیافتنی محافظه ایتدکلری حالده رجال دولت ایله ارباب ثروت وسائر خواص قفتانلر، شالوارلر، صوندورمه لر، چیزمه لر ، چورابلر وسائر کیمورلردی . دها صکره هر صنف کندینه مخصوص بر البسه ایله تمیز ایتمکه باشلادی .

علی الاکثر خلفا کلاه ، سیاه فراجہ قفتان کیرلردی [۳] .

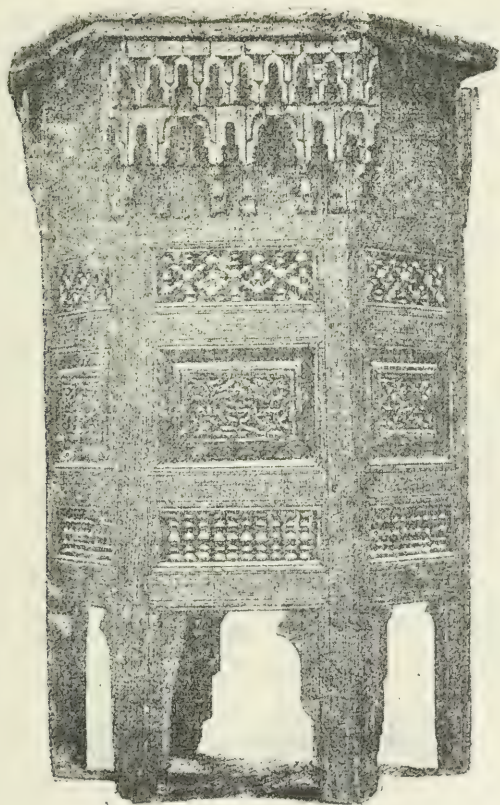
فقها ایله علمانک قیافتی بر شکل مخصوصده واستارلی سیاه صاریقدن ، سیاه صوندورمه دن عبارت ایدی . [۴] رجال علمیه صنفی بوشکل ایلک وضع ایدن ذات خلیفه (رشید) ک قاضی القضاتی فاضل مشهور (ابو یوسف)

[۱] اغانی ۱۲۱ ج ۹ وابن الاثیر ۲۸۹ ج ۵ والعقد الفرید ۷۴ ج ۱

[۲] طغر بردی ۴۳۷ ومقریزی ۳۰۷ ج ۱ [۳] ابوالفدا ۳۶۱ و ۳۷ ج ۲

[۴] اغانی ۱۰۹ ج ۵ و ۶۹ ج ۶ وطبقات الاطبا ۴ ج ۲

ایدی [۱] . قاضیلر اوزون کلاه ، ایجه صوندورمه کیرلردی . مع مافیہ بو قیافت دولتلیک وزمانلیک اختلافی ایله بعض تبدلاته اوغرایوردی . عوام صنوفسه کلنجه بونلرک صنعت ، حال و صنفلی اعتباریله و مملکت و عصرلره کوره قیافتلی مختلف ایدی . بو قیافتلی بر انضباط تام آلتسه آلق ممکن دکلدرد . بونکله برابر خلاصه دینیه بیلیرکه عمومیتله بونلرک قیافتلی

قاهرده عرب مصنوعاتندن بر ماصه

صاریق ، فراجه قفتان ، شالوار ، کوملک ، عادى قفتان ، جبه ، چوراب ، پاپوش وچزمه دن عبارت ایدی . کچن عصرک ابتداسنده مصر لیلر ایله سوریه لیلر بو قیافتده ایدیلر . بوکون بوشکل تلبسی محافظه ایدنلر عربستانده کی مشایخدره .

مئادمه‌یه مخصوص البسه ، عطریات سورونمک ، صاچ و صفال بویامق

رجال دولت ایله خواصدن او اعتبارده بولنانلرک ذوق و صفا عالم‌لرینه مخصوص « ثیاب‌المئادمه » نامیله اثواب‌لری وار ایدی. قرمنی، صاری ، یشیل، کچی نظاربا رنگ‌لرده بولنان بوالسه پک پارلاق اولنجیه قدر جلا ایدیلدی. بوعالم‌لره اشتراک ایدنلر کوزل قوقولر سورونولردی . خانه‌لرده کیجه‌لک کچی خیف بر توع البسه استعمال اولندینی کچی سیاحتلر ایچون دخی دیگر بر نوع البسه مستعمل ایدی .

عطریات سورونمک زنگینلک ، شرف واصلته بر دلیل عد اولتوردی . « نصل بر آدم اولدینی آکلشینجه‌یه قدر انسانک شو اوچ خالدن برنده بولمنی انک شرف واصلته حکم ایتدیریر : آته راکب اولمق ، فصیح سوز سویله مک ، کوزل قوقو سورونمش بولتمق » سوزلری عرب‌لرجه بر ضرب مثل ایدی .

صاچ ، صفال بویامق عرب‌لرجه مقبول بر عادت عد ایدیوردی . صاچ بویامق فی‌الاصل هندیلره مخصوص بر عادت ایکن انلردن ایرانیلره [۱] ، بولردن دخی قبل‌الاسلام عرب‌لره انتقال اییش ایدی . روایتیه کوره مکه اهالیسندن صاچنی، صفالی قنا ایله ایلک بویایان ذات (عبدالمطلب) ایدی [۲] . دیگر بر روایتیه کوره ایرانیلری بو خصوصده ایلک تقلید ایدن (مغیره بن شعبه) ایمش . فقط اسلامیتک ظهوری ایله عرب‌لر هر طرفه انتشار ایدنجه صاچ ، صفال بویامه‌نک انواعنی اوکرنیدلر . قمرال صاچ‌لری زعفران ، قرمنی صاچ‌لری قنا ایله بویادقدن ماعدا سیاه صاچ بویاسنی‌ده قولانیوردی . صاچ ، صفال‌لری بیاض کوسترمک ایچون کوکورد استعمال اولتوردی [۳] . صفالی زعفران ایله ایلک بویایان ذات شاعر مشهور (جریر) ایدی [۴] . شاعر نبوی (حسان بن ثابت) صفالی بر طرز مخصوصده بویامقده ایدی . بیقلمینه ، دوداق آلتنده بیتن قیللره قنا اورردی . وهله اولاده آغزی قانه بویامش بر آرسالن ظن اولتوردی [۵] . ارککلر ایله قادیلرجه مستعمل

[۱] مسعودی ۱۱۵ ج ۱ [۲] لطائف المعارف ۸ [۳] الفبا ۳۴۴ ج ۲

[۴] المعارف لابن قتیبه ۹۹ [۵] اغانی ۳ ج ۴

اولان سائر صاچ بویامق اصولرینی ده آکا کوره قیاس ایدیکز . بو عادت شرقدہ بو کونہ قدر جاریدر . چوقلری سیاہ بویا ایله ، بعضلری قنا ایله حالا صاچ ، صقال بویارلر . ایوم زعفران ایله صاچ بویایانلر پک نادردر . صاچلرینی کورورد ایله آغاردان حالا آدم بولندیغنی بیلیمورز .

۳ — مسکن

عربلرک مسکنلری

زمان جاهلیت شهرلرندن (مکہ) ، (مدینه) ، (طائف) وسائرده اقامت ایدنلر مستثنی اولمق اوزره عربلر علی العموم قبائل سیارهدن متشکل ایدیلر . زریه کیتسهلر اقامتکاهلرینی دوه لرینک صرتلریله طاشیرلردی . بالآخره جهانگیرلکه تشبث ایتدکلری زمان بو سبکبارلق اسباب موفقیتلرندن برینی تشکیل ایتمش ایدی . ممالکی تسخیر ایتدکدن صکره دخی شهرلرده اوطورمقدن چکینه رک صانکه اوممالکی موقتاً اشغال ایتمشلر کبی شهرلرک خارجنده چادرلرینی قورمشلر ، یاخود قامشدن وسازدن کلبه لر یاپه رق ایچنده اقامت ایتشلردی . کندیلریله مقر خلافت اولان (مدینه) آره سنده فاصل بر صو بولنماسنه فوق العاده دقت ایدیورلردی . شاید عملکرده لری اولان بو کلبه لر بیقیلیر ویا یانار ایسه مصر ، شام وعراق قطعهلرنده فتح ایتدکلری شهرلرده اولدیغنی کبی طاشدن خانهلر انشاسنی خلیفه حضرت عمردن استیدان ایلورلردی . فقط حضرت خلیفه ذوق وسفاخته دوشملرندن قورقه رق عربلرک مدنیاشملرینی موافق بولمورددی . بوسیدن انلری زراعتدن منع ایتلش ایدی . نهایت حضرت عمر طاشدن اینیه م مساعده ایتدی . فقط غایت اقتصادکارانه یانی یاپلسنی شرط قویوردی . مثلاً (کوفه) نک طاش ایله تاسیسی ایچون کندیسندن استیدانده بولندیغنی زمان « طاشدن بنالر یاپیکز . فقط هیچ بریکز اوچ اوطهدن فضله بنا یاپمسون . بنالری یوکسک یاپمیکز . دایما سنت شریفه یی التزام ایدیکزکه دولت سزک قالسون » [۱] مطالعه سنده بولنمش ایدی .

فقط قانون تکامل اسلاملرک اردو کاهلرده حصر اقامت ومعیشت ایتلری حقدنه حضرت عمر طرفندن اظهار اولنان آرزویه غلبه چالیدی . چوق کچمدن

اسلاملر طریق مدنیه سالک اولقله تأسیس ایتدکبری اردوکاهلر معمور برر شهره منقلب اولدینی کبی فتح ایلدکبری اسکی شهرلردهده اختیار اقامت ایلهرک اورلرده ده اول تأسیس حکومت ایدن دولتلری تقلیداً خانلر ، کاشانهلر ، سرایلر کبی بنالر وجوده کتیرمکه مسارعت ایلدیلر .

اسلاملرده طرز معماری

عربلرک ترک ایتدکبری مبانی مخلده عصر حاضر معماریسی ایچون جداً جالب نظر دقتدر . اوروپالیر (المرأ) سراینک بعض اقسامی ایله قاهره و قدسده بولنان بعض جامعلردن ماعدا بومبانی بی هنوز بحق تدقیق ایده مامشدر .

اسلام معماریسی هر قطعه یه کوره بر طرز مخصوصده تجلی ایتشدی . مصر وشام قطعه لرنده بولنان مبانی اسلامیه یزانس طرز معماریسندن توره مش اولدیگی کبی فارس وخراسان قطعه لرنده نظر تقدیره چاربان مبانی یه دخی ایران طرز معماریسی اساس اتخاذا ایلمش ایدی . اسپانیاده واطرافنده بولنان مبانی اسلامیه نك اساسی ایسه غوت طرز معماریسی ایدی . چونکه عربلر طریق مدنیه داخل اولدقدن صکره اینه انشا ایتک ایتدکبری زمان یزانسلیلر ایله ایرانلیلردن مهندسلر استخدام ایتمشدردی . فقط چوق زمان کچمدن عربلر بو صنعتی اوکر نهرک شرقلیرک طبعنه واسلامیه موافق بعض تعدیلات ادخال ایتمکه بوندن عرب معماریسی دینلن بر طرز مخصوص ظهور ایش ایدی . بو طرز معماری قطعه لرک ، حکومتلرک ، زمانلرک اختلافنه کوره مختلف نوعلرده بولمقده ایسهده بو نوعلر اوچ بیوک دوره حصر ایدیه ییلیر :

اولا یزانس دور عربیسی : -- اساسی یزانس طرز معماریسی اولان بو دورک آثار معماریه سی اسلام اصول معماریسنگ اک اسکیسیدی . مدنیت اسلامیه ائناسنده بو طرز معماری بش شعبه یه آیرلش ایدی : (۱) سوریه طرز معماریسی . قدسده بولنان (مسجد اقصی) ایله شامده کی (جامع اموی) بو طرزده انشا ایلمشدر . (۲) مصر طرز معماریسی . فسطاطده کی (جامع عمرو) بو طرز دندر . (۳) آفریقا طرزسی . (قبروان) جامعی بو طرزده انشا اولمشدر . (۴) سیچیلیا طرز معماریسی . (زیزا Ziza) و (قوبا Cuba)

قلعہ لری وسائرہ بو طرز دندر . (۵) اندلس (اسپانیول) طرز معماریسی .
 قرطبہ جامعی ایله اونجی عصر میلادینک انقضاسندن اول (طلیطله) ده انشا
 اولنان بعض مبانی عربیہ بو طرزده انشا ایدلمشدر .

نائیا صرف عرب دوری : — اقتباس اولندیقی اساسلردن بستیون آریلہرق
 عربلغه مخصوص اشکالده تکون ایدن بو دور طرز معماریسی ایکی قسمدن
 متشکلدر : (۱) مصر طرز معماریسی . میلادک اونجی عصری ایله اون بشنجی
 عصری آره سنده مصر قطعہ سنده وجوده کتیریلن مبانی بو طرز دندر .
 قاهرده کی ظاهر جامعی کی ممالیک دورنده انشا اولنان جامعلر ایشته بو نوعدن
 معدوددر . (۲) اندلس طرز معماریسی . اونجی عصر میلادین صکره
 اندلسده عربلر طرفدن یاپیلان بنالر بو طرز دندر . (اشیلیه) و (غرناطه) ده
 موجود اولان اینه کی .

ثالثاً مختلط دور : — انواع آتیہ بو طرز دندر : (۱) اسپانیول — عرب
 طرز معماریسیدرکه اسلاملرک اسپانیادن خروجلرندن صکره اسپانیوللر طرفدن
 اسپانیاده وجوده کتیریلن مبانی بو نوع دندر . (۲) اسرائیلی — عرب طرز
 معماریسی . طلیطله ده بولنان سیناغولرک انقاضی بو طرزده انشا ایدلمش ایدی .
 (۳) ایران — عرب طرز معماریسی . ایران ممالکنده وبالخاصه اصفهانده اسلامیتک
 اتشارندن صکره ایرانلیلر طرفدن انشا ایدیلن جامعلر کی . (۴) هند —
 عرب طرز معماریسی . بو طرز هند و عرب اصول معماریه سنک بربرینه
 قاریشمسندن وجوده کلشدر . کتاب قله سی ، بندرابند معبدی ، علاءالدین
 قپوسی بو نوع دندر . (۵) مغول — عرب طرز معماریسی . اک مشهوری تاج
 محل ، شاه سرانی ، بر چوق مسجدلر وامثالی اولمق اوزره هندستانده مغول
 حاکمیتی زماننده تشید اولنان مبانی بو نوع دندر [۱] .

والخاص مدنیت اسلامیہ دورلرنده اقامته مخصوص اولهرق وجوده کتیریلن
 بنالرک شکلی زمان ومکان اعتباریه مختلف اولدینی کی بیولک و کوچکلکی ده
 او اماکنی اشغال ایدن صنوف ناسک موقع ودرجه لریله متناسب ایدی . اک
 عادی برکبه موجود اولدینی کی یک یوکسک واحتمالی سربلرده موجود ایدی .

آئیدہ کی مدینت بختندہ سرایلر ایله سائر بیوک مبانی اسلامیہ حقتندہ بعض مثالر ذکر ایده جکز .

مملکت اسلامیہ نیک مدینتی

مدینتدن مقصد اک یوکسک درجه ترقیاتندہ دولتک بالغ اولدینی ثروت ، بوللق ورفاهیت ، اسراف و سعادتدن عبارتدر . دولت اسلامیہ بو مرتبه یی عباسیلر زمانندہ ایکنجی عصر هجری اورته سندن دردنجی عصر هجری اورته سنه قدر بغداد ده ، امویلر زمانندہ دردنجی عصر هجریده اندلسده و فاطمیلر دورنده دخی دردنجی عصر هجری اورته سندن آلتنجی عصر هجری اورته سنه قدر اندلسده بالغ اولمشدی .

مدار بختمز اولان مدینت وساطتی ایکی بیوک قسمده تجلی ایدر : برنجیسی وساطط معموریت ، یعنی شهر ، کوی ، پلانقه ، قله ، سور ، کوشک و سرا ی تأسیسی در . ایکنجیسی ثروت و ساماندن عبارتدر . ثروت ذوق و صفا ، بوللق و راحت ، رفاهیت و سعادتہ انهماکک اساسیدر . او حالده اولا شهرلر و مبانی حقتندہ معلومات ویردم . صکره ملتک احراز ایتدیکی ثروت و رفاهیتی کوستردم .

شهرلرک عمرانی

اسلاملر طرفندن مقر اقامت اتخاذا اولنان ، مدینت اسلامیہ نیک آلیش و دبده سنه مظهر اولان شهرلر یوزلر ایله تعداد اولنه بیلیر . آسیا ، آفریقا ، آوروپا قطعہ لرندہ کائن اولان بو شهرلردن بر قسمی اسلامیتدن اول موجود و معمور ایدی ایسه ده دیگر قسمی طوغریدن طوغری به اسلاملر طرفندن تأسیس و اعمار ایدلمش ایدی . ایکنجی جلدده مدینت اسلامیہ دورنده اسلام شهرلریله احوال ثروت و عمرانندن باحث بر فصل مخصوص یازده رق اوشهرلرک اک بیوکری اولان بصره ، کوفه ، فسطاط ، بغداد ایله اکتفا ایتمش ، بختک اکتالی بو جلدہ بر اقیس ایدک . او حالده تفصیلات ویردم :

مصر قطعہ سی

بو قطعہ دہ کی اراضی زراعیہ نیک مساحہ سی

مصر قطعہ سی الیوم اولیہ بر اعتلای اقتصادیدہ بولنیور کہ ثروت مملکت خارق العادہ بر ترقی یہ نائل اولدیغندن هر کس انک بر عکس العملندن قورقیور . مصرده امثالی کورلمین بر غلای اسعار بردن بره حکمفرما اولدی . اراضی زراعیہ مساحہ سی بر عصر ظرفندہ اسکینک آلتی مثل آرتدی . اراضی زراعیہ بمالیک دورنده بر میلیون وکسور فدان مساحہ سنده ایکن بو عصرده سکز میلیون فدانه بالغ اولدی . بر فدان اون بش ، یکرمی لیرایه صاتیلوب آلیور ایکن یوز ، یوز اللی ویا دها زیاده لیرا ایتکه باشلادی . حال بوکه مدیت اسلامیہ دورنده مصر قطعہ سنده بولنان اراضی زراعیہ نیک مساحہ سی (۲۵) میلیون فدان ایدی . بونی آکلادقندن صکره اراضی زراعیہ نیک بو عصرده سکز میلیون فدانه بالغ اولسی شایان استغراب برشی عد ایدیله بیلمی ؟ مصر اراضی زراعیہ نیک اسکیده کی مساحه عظیمه سنی برنجی جلدده اک معتبر عرب مورخلرندن تقلاً کوسترمش ایدک . فقط بو معلومات بعض فضلاجه نصلسه غریب کوروله رک اسلام مورخلرینک سائر سوزلری کبی بونی ده بر افسانه ، بر یالان قیلندن عد ایتشلردی . عربلرک هر شیئی تحقیق وتدقیقه فوق العاده اهمیت ویردکلری مسلم بر قضیه در . اسناد اصولی ایجاد ایتلری ده تدقیق وتتحقیقه فرط میلیری نتیجه سی ایدی . او حالده بو معلوماتی بر افسانه قیلندن عد ایکن نصل جائز اولور ؟

بونکه برابر بز او معنلری معذور کوروروز . چونکه انسان هر شیئی امثالنه قیاس ایدرک حکم ویریر . فی الحقیقه مصر قطعہ سنیک بو کونکی احوال اقتصادیه سنی ، ثروتی کچن ایکی عصر اثناسنده کی حالنه قیاس ایدرک اولور ایسه ک مصر اراضی زراعیہ نیک مدیت اسلامیہ دورنده بو کونکی مساحه نیک اوچ مثل اولدینی حقندہ عرب مورخلری طرفندن ویریلن معلوماته قولای قولای اینانه مینر . فقط بو کونکی انسانلره مصر اراضی زراعیہ نیک اون سنه صکره اون ویا اون ایکی میلیون فدانه بالغ اوله جغنی سویلر ایسه کز بو سوزه اینتامقدمه چوق اصرار ایتزلر . چونکه او اراضینک بر میلیون فدانن سکز میلیون فدانه واردیغنی بالفعل کورمه شلردر . فقط بو سوز کچن عصرده

یتیشن انسانلره سویلنمش اولسه ایدی بونی محال، افسانه نوعندن عد ایده جکلرینه شبهه یوقدی . چونکه او صره لرده مصرده قابل زراعت اولان بتون اراضینک مساحه سی ۷,۰۰۰,۰۰۰ فداندن زیاده تخمین اولمیوردی. بونی مؤید اوله رق دو قور (قلوت) بک طرفندن ۱۸۴۰ سنه میلادیسنده [۱] فدان اعتباریه یاپیلان تخمینی آئی به نقل ایدیورز :

اراضی مزروعه	غیر مزروعه	یکون
۲,۲۴۹,۰۰۰	۱,۵۵۱,۰۰۰	۳,۸۰۰,۰۰۰
۸۵۶,۸۲۶	۷۶۳,۱۷۴	۱,۶۲۰,۰۰۰
۷۵۰,۴۰۰	۸۴۳,۶۰۰	۱,۵۹۴,۰۰۰
۳,۸۵۶,۲۲۶	۳,۱۵۷,۷۷۴	۷,۰۱۴,۰۰۰

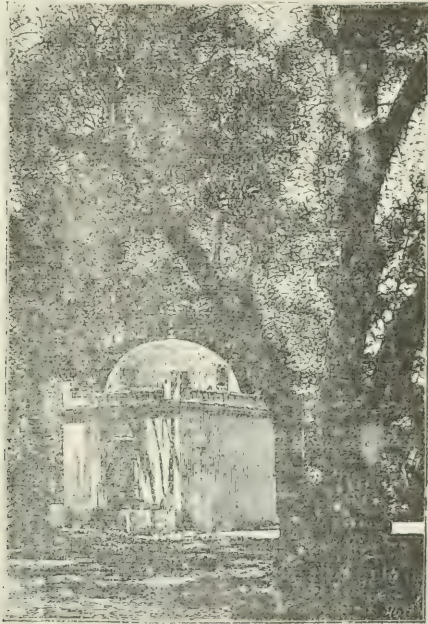
شو حالده مصرده قابل زراعت اولان بتون اراضی ۷,۰۱۴,۰۰۰ فداندن عبارت ایدی . مصر اراضی زراعیه سی مساحه سی بو مقدارده بیلن بر انسانه بو اراضینک اون ، اون بش سنه صکره اون ویا اون ایکی میلیون فدانه بالغ اوله جنی سویلنر ایسه طبیعی بو سوزه اینانه مازدی .

عدد نفوس

اراضی مساحه سی نصل ایسه عدد نفوس حقنده دخی عین حال واقعدر . کچن عضرک اورته لرنده بری چیقوبده مصر قطعه سنده بولنان نفوسک مقداری اون ویا اون ایکی میلیونه بالغ اوله جنی سویلسه ایدی سوزی افسانه نوعندن کوروله جک ، یاخود (قلوت) بک دیدیکی کبی « شرقلیره مخصوص مبالغادن » عد ایدیه جکدی . چونکه (قلوت) بک زمانده مصر قطعه سنده بولنان اهالینک مقداری ۳,۰۰۰,۰۰۰ دن زیاده دکلدی . بونک درت مثلی آرته جغه نصل اینانیه بیلردی ؟ بو سوزلری تحکم ویا فرضیات قیلندن سویه میورز . بلکه او عضرک مورخی اولان (قلوت) بک سوزلری نقل ایدیورز . موما ایله مصر قطعه سی حقنده یازدینی ائرده او صرده ، یعنی ۱۸۴۰ سنه میلادیه سنده اوچ میلیوندن عبارت اولان مصر

اھالیسی حقدہ معلومات قید ایدر ایکن اسکی زمانلرده مصرک عدد نفوسندن بخت ایدرک شو مطالعاتده بولمشدرد :

« یونان مورخلری طرفندن ویریلن معلوماته نظراً (سیزوستریس) وبطلمیوسلر زماننده مصر قطعہسی نفوسنک یدی میلیون مقدارنده بولندیغی آکلاشامقدہدر . عرب مؤرخلرینه کلنجه بولر (عمروبن العاص) زماننده بو قطعہده بولنان نفوسنک یکرمی میلیون اولدیغی ادعا ایتمشلردر . بو ادعا

جزائرده (بلیدہ) نام قصبہده بر تربہ

شرقلیلرک هر یازدقلری شیده التزام ایتدکلری مبالغهیه دلالت ایدر . . . چونکه مصر قطعہسنی بشقه یرلردهکی مقدار نفوس ایله اشغال ایتدکلری اراضی مساحہسی آرسننده موجود اولان نسبتہ قیاس ایدر ایسهک هر درلو ترددک ازالهسنه خادم بر نتیجهیه اصل اولورز . مصرک مساحہسی فرانسه قطعہسی مساحہسنک آلتیده بریدر . نیل وادیسی نهقدر محصولدار اولور ایسه اولسون ، قابل زراعت و اعمار اراضیسی حقدہ هر نه دینیلیر ایسه دنیلسون ، حتی قومی اراضینک قابل زراعت بر حاله وضع اولنه بیله چکی فرض اولنسون ؛ بتون بو

واسطه لر ایله برابرینه مصر قطعه سی اهالینک عربلر طرفدن ذکر اولنان مقدارک ئلندن فضله یه وارمی ، (یعنی ۶،۳۳۳،۰۰۰ نفوسی کچمی) محتمل دکدر .

ایشته (قلوت) بک بوفکر ومطالعه ده ایدی . حال بوکه بو کونکی مصر نفوسی اون میلیون کچمشدر . بر فاج سنه صکره عدد نفوسک ۱۵ میلیونه ، یاخود (قلوت) بک طرفدن حد اعظم اوله رق ظن اولنان مقدارک ایکی مثلنه بالغ اوله جغنی قرآن کوستریور .

شو دلائل کوز اوکنده ایکن مصرده عدد نفوسک ایلریده (۲۰،۰۰۰،۰۰۰) ه بالغ اوله جغه برمانع کورمیورز . احوالده مدنیت اسلامیه دورنده بو مقدارده بولمش اولمی حیرتی موجب بر شی دکدر . باخصوص عرب مورخلرینک بو باده کی نقلیاتی بر طاقم وثائق رسمیه مستند ایدی . عربلر جزیه ، خراج جبایتی بر اساس اوزرینه وضع ایتک ایچون معین زمانلرده اراضی بی مساحه ، نفوسی تعداد ایشلردی . ایلاک تعداد حضرت عمر دورنده مصرک فتحی متعاقب وقوع بولمش ایدی . (مقریزی) نک ویردیکی معلوماته کوره جزیه اعطاسیه مکلف نفوسک مقداری تعداد ایدیلره ک ۸،۰۰۰،۰۰۰ دن متشکل اولدیغی آ کلاشلمش ایدی . بو مقداری بتون اهالینک ثلثی اعتبار ایدرایسه ک او صرده مصرده مقیم نفوسک مجموعی ۲۴،۰۰۰،۰۰۰ اولمق لازم کلیر . مصرده ایکنجی دفعه اوله رق تعداد نفوس ۱۱۰ سنه هجریه سننده (ولید بن رفاعه) نک والیلکی زماننده وقوع بولمش ایدی . والی مومالیه تعداد نفوس ایچون کندیسی بالذات مصر قطعه سننده طولاشمش ، صعیده کیده رک (اصوان) ه قدر وارمش ایدی . معینده بر چوق کاتبلر ، مأمورلر واردی . وجه بحری طرفنده ده اوچ آی طولاشمشلر ، تحریرده بولمشلردی . نتیجه تحریرده مصر قطعه سننده اک کوچکی جزیه اعطاسی اساننده بولنان ۵۰۰ انسانی حاوی اولمق اوزره اون بیک قریه موجود اولدیغی تحقق ایتمش ایدی . مذکور اون بیک قریه بی هپ کوچک اعتبار ایتسه ک جزیه اعطاسی ایله مکلف اولان انسانلرک مقداری ۵،۰۰۰،۰۰۰ اولمق لازم کلیر . شمدی چولوق چوجقلرک ، قاینلرک ، اختیارلرک وسطی بر حسابا به مقداری علاوه ایدر ایسه ک مذکور قطعه ده ۲۰،۰۰۰،۰۰۰ نفوس بولندیغنه اینامق بک طبیعدر .

اراضی زراعیہ نك مساحہ سی

بو مطالعہ لر اراضی زراعیہ حقنہ دہہ عیناً قابل اطلاق قدر . چونکہ بو اراضی نك خراجی تقدیر ایچون مساحہ سی رسمی جدولر ایله استخراج ایتشلردی . (عبداللہ بن الحبحاب) طرفندن ۱۰۷ سنہ ہجریہ سندہ اجرا اولنان مساحہ او جملہ دندی . او زمانلردہ نیل نہرینک اسقا ایتدیکی اراضی زراعیہ نك مساحہ سی ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ فدانہ بالغ اولیوردی کہ بو مساحہ ایوم حکومت مصریہ نك کوپری ، سد وسائر وسائط فنیہ یی حسن استعمال ایله قابل زرع بر حالہ کتیدیکی یرلر داخل اولمق اوزره موجود اولان اراضی نك درت مثل قدر ایدی . عرب مورخلری طرفندن ویریلن معلوماتی اہمیتہ لائق کورمز . ایسہ ک بالادہ کی مطالعاتک یالان اولدیغنه بلا تردد حکم ایتمز لازم کلیر . فقط مسألہ یی ایجہ تدقیق ایلر ایسہ ک حقیقتہ وصول اوقدر کوچ اولمدینی آکلاشیلیر . ذکر اولنان مساحہ یی قید ایدن (مقریزی) ایله سائر مورخلر بو بابده ویردکاری معلوماتی او یلہ کیفما اتفق روایت ایتدکاری کبی التباس و ابہامہ دخی محل برافہ مشلردی . دیگر بریردہ دخی اراضی زراعیہ نك مصر والیسی (ابن مدبر) زمانندہ ، یعنی ایلک مساحہ دن بر عصر و کسور زماندن صکرہ ۲۴,۰۰۰,۰۰۰ فدانہ تنزل ایتدیکنی ذکر ایله اکتفا ایتہرک اراضیدہ ایشلین عملہ نك مقداری دخی یازمشلردی . عملہ نك مقداری حاصلات ارضیہ نك مقیاسی ایدی . مقدارلری نہ قدر آزالیر ایسہ واردات دولت او نسبتہ تناقص ایتکدہ ایدی [۱] .

حقیقتی ایجہ آ کلامق ایچون اوصرہ لردہ مصر دہہ موجود اولان اراضی معمورہ نك یرلریندہ آراشدیرمق اقتضا ایدر . فی الواقع ازمئہ مذکورہ دہہ مصر اراضی معمورہ سی شمیدیکی حدود داخلندہ ، یعنی شرق وغربدن ایکی طاغ ایله شرق صحراسی و بحیرہ ایله محدود اولسہ ایدی معلومات سالفہ یی مستحیل کورردک . چونکہ واحلر ، نیل ایله بحر احمر و عربیش آرہ سندہ کائن اولان چول داخل اولمق اوزره ایوم مصرک مساحہ جغرافیہ سی ۴۰۰,۰۰۰ میل مربعدن عبارتدر . بو نك قسم اعظمی غیر منبت صحرادن متشکلدر . مصرک

اليوم قابل زراعت اولان اراضیسی ۱۷,۷۲۶ میل مربعدر . بونک ۴,۷۵۰ میلی مسطحات نیلیه ، قنالر ، بطاقلر ، کولر وسائرہ تشکیل ایلر . قالان ۱۲,۹۷۶ میلزکه بوايه تقریباً ۸,۰۰۰,۰۰۰ فدانه بالغ اولور . ايشته شمديکی مصر اراضی زراعیه سی بوقدردر . دها فضله تزییدی غیر ممکندر . فقط کرک عربلر طرفدن مدیتلری زماننده ، کرک دها اولکی اسکی زمانلردن منقول معلوماتدن آکلاشیلورکه مصر اراضی زراعیه سنک حدودی ذکر اولنان حدوددن دها واسع ایدی . روایتہ کوره اسکیده بوحدود اسکندریه چولک آرقه سندن (برقہ) یه امتداد ایتدیکی کبی [۱] شرقدن دخی سویش حدودی ایله (عریش) ه منتهی اولیوردی . حال بوکه الیوم اورالک قسم اعظمی غیر منبت قومسالردن متشکلدر . فقط اسکیده اویرلر منبت ومحصولدار ایدی . زعفران ، عصفر ، شکر قامشی کبی محصولات یتشدریریدی . صوبی یک مبذول ایدی . حالا اویرلرده اسکی معموریت آناری نظره چارمقدهدر . زیرا اورالرده حفریات اجرا ایدیلنجه سطح ارضی استیلا ایدن طبقه رملیه نك آلتنده منبت سیاه طوپراقدن بر طبقه ارضیه کورلمکده در [۲] .

[۱] مقریزی ۱۸۲ ج ۱

[۲] تدقیقات تاریخیه وارضیه دن شمدي آکلاشیلورکه آفریقا مالک شمالیه سی اسکیده دها واسع اراضی منبتہ ومعموره به مالک ایدی . صحرای کیردن سواحله طوغری تهاجم ایدن قومی روزکارلر عصرلرک توایسی ایله اوکینه کلن اراضی منبتنک برقسنی تدریجاً قاپلامش ، قومسال اراضی حالته کتیرمشدر . جزائر وفاسده صحرا طرفنده طبیعی بر دیوار کبی موجود اولان یوکسک طاغلر بو قوم استیلاسنه مانع اولدینی کبی مصرده دخی هرسنه نیلک فیضانی ایله اراضی اوزرنده حاصل اولان چامورلی طبقه قوملرک تخریبانی ازاله ایتکده ایسه ده اوکبی جبال وانهاردن محروم بولنان طرابلس غرب مالک مذ کوره آره سنده بالخاصه الک زیاده قوم استیلاسنه معروض قالمش وقالمقده در . صحرای کبیر قوملرینک بوقطعه ده اجرا ایتدیکی تخریبات پک مده شددر . اورالرده اراضینک قسم اعظمی قوملر آلتنده قالمشدر . حتی فوق العاده مساعی فنیه صرفی ایله قوم استیلاسنه مانعته مسارعت ایدیلجه کج اولورایسه مذ کور ولایتک ازمئه مستقبله ده باشند باشه بر قوم دریایی کسپله کجکته شبهه بوقدر . بویاده وبالخاصه بتون آفریقا قطعه سنک احوال ماضیه ومستقبله سنه دائر جدی معلومات آلمق ایستیلر یوز بائی (O. Meynier) نک L'Afrique noire نامنده کی کتابنه مراجعت ایتلدرلر . شو حاله کوره اون اوچ عصردن بری برجوق استیلارہ معروض اولقله سوریه ومابین الزهرن قطعه لرینه عارض اولان حال خرابی کبی مصرک دخی بلیه اہمال واستیلائی رمال یوزندن برجوق اراضی معموره سنک چول حالته دوغمش اولسی مستقبل دکلدر . مترجم

مصرک (صعيد) جہتی دخی معمور وشرق جہتندن بحر احمر ایله بجه اراضینه قدر تمتد ایدی [۱]. كذلك (فیوم) ك اراضی زراعیہ سی شمدیکی معروف اولان اماکن معمورہ نك آرقہ سندنہ پك اوزاق یرلرہ قدر امتداد ای دی یوردی . ایشته شو معلومات نظر دقتہ آلیر ، اسکیدہ نیل نہرینک تفرعاتی ، صوبی ، فیضانی شمدیکنندن دها چوق فرض اولنور ایسنہ اسکیدہ کی اراضی زراعیہ نك وسعتی حقتندہ ویریلن معلوماتی مألوفزردن بعید اولدینی ایچون غریب کوزر ایسه کده غیر صحیح ، اصلسز بولمایز . ایلریدہ شرکتلر تشکل ایله قوملق یرلردہ بولنان قوم طبقہ سندنک قالدیرلدیغنی ، اویرلرک قناللر واسطہ سیلہ نیل صوبی ایله ، یاخود آبار ارتوازیہ ایله صولانمغه باشلادیغنی کوزر ایسه ک اوزمان ذکر اولنان معلوماتی پك معقول بولورز . ایوم بوجہتی تدقیق ایله مشغول ایش آدملری واردر . اوحالده بوکبی برمعموریتک حصولی پك بعید صایماز .

قاہرہ شہری

دوراسلامیدہ مصر قطعہ سندنک مشہور شہرلری (فسطاط) ایله (قاہرہ) ایدی . (فسطاط) حقتندہ ایکنجی جلدده معلومات لازمیہ ویرمشدک . (قاہرہ) یه کلنجہ بوشہر دردنجی عصر ہجری اورتہ لرندہ سردار (جوہر) طرفندن افندیسی ملوک فاطمیہ دن (معزالدین اللہ) ایچون اردوکاہ اولمق اوزرہ تأسیس ایدلمش ایدی . قاہرہ شہری دولت فاطمیہ زمانندہ توسیع معموریت ایدممامشدی . چونکہ بتون ہمت اعمار (فسطاط) ایله (قطائع) شہرلرینہ مصروف ایدی . (مقریزی) نك ویردیکی معلوماتہ کورہ قاہرہ دن ماعدا مذکور ایکی شہردہ ہر خانہ دہ یوز ، ایکی یوز انسان بولمق اوزرہ ۱۰۰،۰۰۰ خانہ واردی . چونکہ خانہ لر بشر ، آلتیشر ، دیدیشر قادن متشکل ایدی [۲] . بونکہ برابر (مقریزی) نك تأمیناتہ کورہ بونلر (بغداد) شہرینک بر نلشدن فضلہ دکلدی . عجباً بغدادک معموریتی نہ قدر بیوک ، پارلاق ایدی ؟ بالآخرہ حاکمیت (صلاح الدین ایوبی) یه انتقال ایدنجہ مشارالیہ اوزمانہ قدر اردوکاہ حاندہ بولنان (قاہرہ) دہ اہالینک اقامتہ مساعده ایلدی . بوتاریخندن اعتباراً (قاہرہ) بیومکہ باشلادی . نہایت (فسطاط) شہرینہ التصاق پیدا

ایتدی . دها اول (فسطاط) ه (مصر) نامی ویریلوردی . بالا آخره بو التصاق حاصل اولوبده قاهره ایله برابر بر شهر حالی کسب ایدنجه ایکیسنه « مصر والقاهره » ، دها صکره ایسه و او عطفه قالدیر یله رق (مصر القاهره) اطلاق ایدلمشدر . دها صکره (فسطاط) خراب اولنجه بو اسم مشهور اولدینی وجه ایله (قاهره) شهرینه قالمشدر .

اندلس قطعه‌سی

اسلاملر اندلسی فتح ایتدکاری زمان بو قطعه نفوسی چوق، معمور بر قطعه ایدی . فقط اسلاملر بورالرده مقرامات آخاذا ایتدکاری شهرلرک معموریتنی بر قات زیاده اعلا ایلدیلر . مذکور شهرلرک اک مشهوری (قرطبه) ایدی . اسلاملر آتیده ذکر ایده جکمز اوزره بو شهرک اطرافنده بیوک شهرلر جسامتنده انشا ایتدکاری عظیم سرایلر ایله شهره بیوک بر جسامت ویرمشلردی .

قرطبه

اندلوسیا ولایتندن اولان بوشهر (وادی کبیر) نهری کنارنده کائندر . صوینی اندن آلیر . قرطجه لیلر طرفندن تأسیس اولدینی مزنوندر . بو شهر اسلامیتدن اولده معمور ایدی . قبل المیلاد ۱۵۳ سنه سننده رومالیلرک حوزة تسخیرینه کچمش ، دها صکره بر چوق احوال و تقلیباته اوغرامش ایدی . نهایت اسلاملر اندلس قطعه‌سنی فتح ایدنجه اولال (طلیطله) یه ایشلر ، دها صکره (قرطبه) یی مقر امارت آخاذا ایشلردی . امویلر انشا ایتدکاری سرایلر ، کاشانهلر ، جامعلر ، کوریلر ایله بو شهرک معموریتنی فوق العاده تزئید ایشلردی . اسلاملر زماننده شهرمذ کورک مساحه‌سی پک چوق آرته رق اصل شهرک محیطی ۳۳,۰۰۰ ذراعه بالغ اولمش ایدی . شهرک یدی قپوسی واردی . اطرافنده یکرمی بر واروش تأسیس ایدلمش ایدی . هر واروشده او واروشک احتیاجاتنه تماماً کافی مسجدلر ، چارشولر ، حماملر انشا اولنمش ایدی . بو واروشلر ایله برابر شهرک طولی ۲۴ وعرضی ۶ میله ، یعنی مساحه‌سی ۱۴۴ میل مربعه بالغ اولمش ایدی . حال بوکه الیوم لوندردنک مساحه سطحیه‌سی

۱۱۷ میلن عبارتدر . مذکور نہر کنارندہ کائن اولان بو مسافہ خانہلر ، کاشانہلر ، جامعلر ، باغچہلر ایہ آبادان ایدی .

(قرطبہ) نك اعتلای معموریتی زمانندہ كرك اصل شہرك ، كرك واروشلیرینك احتوا ایتدیكى مبانى حقندہ متعدد تعدادلر یابیش ایدی . خلاصہلرندن آ کلاشدیغنه نظراً مبانینك مقداری بوجه آتی ایدی :

عدد	
۱۱۳,۰۰۰	رعایا خانہلری
۴۳۰	قصر کبیر (بیوک سرای) ك خانہلری
۶,۳۰۰	رجال دولته مخصوص قوناقلر
۳,۸۷۳	جوامع ومساجد
۹۰۰	حماملر
۱۲۴,۵۰۳	

اندلس ملوک امویہسندن (هشام) ك وزیر مطلق (منصور بن ابی عامر) زمانندہ (قرطبہ) نك مبانى حماملر، خانلر داخل اولماق اوزره ۳۰۰,۰۰۰ رعایا خانہسى ، ۶۰,۳۰۰ رجال دولته مخصوص خانہ ، ۸۰,۴۵۵ دكانہ بالغ اولمش ایدی [۱] .

فقط بو ایکنجی تعداد مبالغہدن خالی دکلدر . برنجیسی طوغرییہ دها قریبدر . شو حالده برنجی تعداد دکان و خان مقدارینی علاوه ایدہجك اولور ایسہك مجموعك قاهرہنك الیوم محتوی اولدینی مبانینك ایکی مثلندن فضلہ اولدیغی تظاهر ایدر .

بالادہکی جدولده خواص ایہ عوامہ مخصوص خانہلرک آری آری ذکر ایدلمسی نظر دقتی جالبدر . بونلری بربرینہ نسبت ایدر ایسہك خواصہ مخصوص خانہلرک یوزده آلتی نسبتندہ اولدینی کورولور . حال بوکہ رومانك اک پارلاق اعتلامسی دورندہ ارباب اصلتہ مخصوص خانہلرک مقداری ۲,۰۰۰ دن زیاده دکلدی [۲] . شو نقطه نظرندن (قرطبہ) نك معموریتی خارق العاده برشی

ایدی . اهالیسی ایسه ایکی میلیوندن فتنله ایدی . سرایلری حقنده ایلریده ملومات ویره جکز .

غرناطه - غرناطه یه کلنجه میوله ریه اوزوملرینک ، سائر محصولاتنک کثرتنه بناءً اکا (دمشق الاندلس) نامی ویرلمکده ایدی . شامده (بردی) نهری شهرده نصل توزیع اولنیور ایسه مذکور شهرده دخی اویله برنهر صوینک خانه لره ، چارشولره ، حماملره ، سائر داخلی و خارجی جهتلرینه ، باغچه لرینه ، طاغلمسی ایله سائر اندلس شهرلری آرده سنده متمیز بر موقع طوتیوردی . (غرناطه) اک پارلاق اعتلا دورینه دولت نصریه زماننده واسل اولمش ایدی . دولت مذکور نك الك مشهور حکمداری سککزنجی عصر هجری اورتلرنده بیتیشن (ابن اهر) ایدی . همرا سراینی انشا ایدن بو ذات ایدی . نته کیم ملوک امویه دن (عبدالرحمن ناصر) قرطبه ده زهرا سراینی انشا ایتمش ایدی . شمدی آرتق سرایلر وسائر مبانی حقنده معلومات ویردم .

سرایلر وبنالر

(ابن خلدون) ک فکرینه کوره « ملت اسلامیه ده وجوده کتیریلن مبانی ، قلاع و حصون ملتک قدرته و دول سالفه یه نسبتله آز ایدی . » فقط حق الانصاف دوشونولور و علی التوالی ظهور ایدن بونجه اختلاللر ، فتنه و فسادلر یوزندن مالک اسلامیه عارض اولان کونا کون تحریبات عظیمه یه رغماً شام ، عراق ، ایران ، هند ، اندلس قطعه لرنده پایدار قالان مبانی اسلامیه نظر تأمله آلتیر ایسه بو مباینک مورخ حکیمک ظن و تخمین ایتدیکی مقداردن دها چوق اولدیقی کورولور . احتمال که مشارالیهک بوذهابی مبانی مذکورده دن اکثری انک یاشادینی عصردن صکره مصرده کی کوله من حکومتی دورنده انشا ایدلمش اولمسندن و بعض مباینکده ایران ، هند وسائر قطعه لرنده بولمسی جهتیله یونلر حقنده معلومات آله ماسندن نشأت ایتمکده ایدی . فی الحقیقه مختلف ازمنه و ممالکده تأسس ایدن دول اسلامیه ده خلفا و امرا غایت محشم و مزین جامعلر ، قلعه لر ، سورلر ، سرایلر تأسیسنه فوق العاده اعتنا ایدیورلردی . طرح و انشا ایتدکاری سعد آبدلر ، باغچه لر ایچون مبالغه عظیمه ، صرف ایدیور ، جهانک

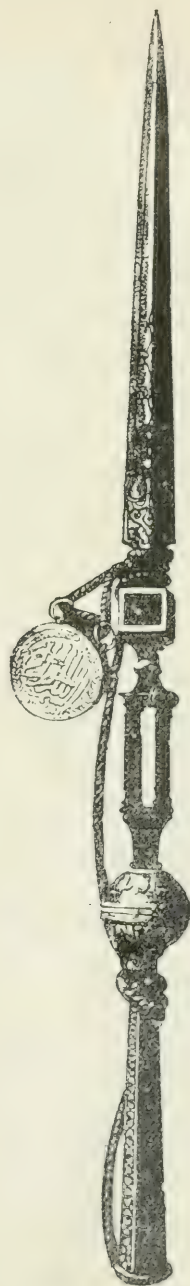
عرب پرنسلیرنہ مخصوص اسلحہ عتیقہ عربیہ

خنجر

طوپوز

مزارق

هر طرفدن کوزل چیچکلر ، آغاجلر کتیره دك او ترهنگا هر ايله مكاف باغچه لری ترین ایلورلردی . سالونلره زرانود اشعار و تصاویر ايله زیب وفر ویرمیورلردی . بوتصاویر میانده آئیده کوروله چکی اوزره حیوان ، انسان ، چیچک ، آغاج وسائر رسملری موجود ایدی .

۱ — شامده کی مانیء امویه

شامده قبل الاسلام اعزء نصارادن (سان ژان) نامنه تأسیس ایدلمش بر کلیسا ایکن فتوحات اسلامیه اوزرینه شرقی نصفنده اسلاملر ، دیگر نصفندهده خرستیانلر نماز قیلمق ایچون بین الملتین یاری یاریه تقسیم ایدلمک اوزره اسلاملره انتقال ایدن (جامع اموی) دن بشقه امویلر طرفندن انشا ایدیلن مانی حقدده شایان اهمیت معلومات مفقوددر .

ملوک امویهدن (ولیدبن عبدالملک) مقام خلافته کلدیکی زمان کلیسانک نصف دیگرینی آله رق جامعی یکیدن انشا ایدلی . بونک ایچون روم مالکندن ۱۲,۰۰۰ صنعتکار کتیرتدی . دیوارلرینی رنگا رنگ و قیمتدار موزاییقدن آغاجلر ، داللر ايله ترین ایتدیردی . جامعک انشا آتته صرف ایلدیکی مبالغ ۱۱,۲۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولمشدی . جامعک طولی ۶۸ دیرک اوستنده قائم اولمق اوزره ۳۰۰ وعرضی ۲۰۰ ذراع ایدی . اک زیاده جالب نظر هیئت جهتی محرابه متصل واستداره وار تقاعی غایت عظیم اولان قورشوندن مصنوع قبه سی ایدی . سیاح مشهور (ابن جبیر) آلتنجی عصر هجریده بوجامی زیارت ایدره رک بوراده ذکر ی تطویل مقاله باعث برچوق معلومات ویرمش ، کندی زمانسه قدر اولان احوال تاریخیه سنی یازمشدر [۱] . اسلاملرک اک محتشم ابنیه سندن معدود بولنان جامع مذکور الی یومنا هذا پایدار طور مقده در . (ولید بن عبدالملک) محتشم بنالر وجوده کتیرمکه پک مراقلی خلفادن ایدی [۲] .

دولت امویه نك اک مشهور امراسندن اولان (حجاج بن یوسف) واسطده اودورک اک بیوک مانیء اسلامیه سندن بولنان (قبه الاسلام) ی انشا ایتمشدی .

۲ — مانیء عباسیه

عباسیلردن ابنیه انشاسیله اشتغال ایدن ایلک خلیفه (منصور) ایدی .

[۱] ابن جبیر سیاحتنامه سی ۶۳ ، [۲] ابوالفدا ۱۹۸ ج ۱

مشارایہ خلقک کعبہ معظمہ یہ اولان میلی تھویل ایتمک اوزرہ (قبہ خضرا) نی انشا ایتمدیکی کبی بغدادده جامع کیری، سورلری، خلد و باب الذهب سرایلری وسائرہ کبی برطاقم محشم و مکلف سرایلرده بنا ایلمش ایدی. دھا صکره موقع اقتداره کلن خلفا خلیفہ مشارالہک، وزرا و امرا ایسه کندی خلیفہ لرینک اثرینہ تابع اولدقلرندن بغدادده شماسیه جهننده انشا اولنان برامکه سرایلری، بغدادک جانب شرقیسنده تشیدد ایدیلن ابن الحصیب سراپی، ام حبیب سراپی، بصرده خلف اوغللرینک سراپی، هاشمیلر طرفندن (منصور) زماننده ایلمک اولمق اوزرہ تأسیس ایدیلن عیسی بن علی سراپی، وضاح نامنده بولنان بر ذات طرفندن (مهدی) ایچون انشا اولنان وضاح سراپی، رشید سراپی، امین سراپی، وزرادن ابن الفرات سراپی، کذلک وزرادن ابن مقله سراپی کبی مؤسس لرینک ناملرینی آلان برچوق بیوک و مکلف سرایلر وجوده کتیرمشلردی. بونلردن ماعدا دار-خانه ناهیله دخی برطاقم سرایلر دھا انشا ایدلمش ایدی. آتیده ذکر ی کله جک اولان دارالشجره، رشیدک زوجه سی زبیده ناک سراپی بولنان دارالقرار وسائرہ اوچمله دن ایدی. عباسیلر طریق مدنیتده و ثروت و رفاهیتده ایلری کیتدکجه سراپی انشاسنه دھا زیاده رغبت کوسته تیورلردی. بعض خلفا عظیم و مکلف بنالر وجوده کتیرمکه برابر بویولده خلقه تشویقانده بولمنده پک مراقلی ایدیلر. بونلرک ایلدی اولان (معتصم بالله) بو مراق سائقه سیله معیتده کی ترک عسکری ایچون (سامرا) شهرینی تأسیس و اطراف واکنافی انلره اقطاع و تخصیص ایلمش ایدی. کذلک اینه انشاسنه پک زیاده مراقلی اولان (متوکل علی الله) بویولده پک چوق پارهلر صرف ایدرک برچوق بنالر یاپمش، طرز معماری حیری، رواقلی طرز معماری کین کبی دھا اول موجود اولیان برطاقم معماری طرز لر وجوده کتیرمش ایدی. مشارایه (هارونی)، (جوسق)، (جعفری) ناملریله انشا ایتمدیکی اوچ بنا ایچون ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمدن زیاده صرف ایتمش ایدی [۱]. بونلردن یالکز جعفری سراپنه صرف اولنان مبالغ ۲,۰۰۰,۰۰۰ دینار [۲]، یاخود ۴۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمدن فضلہ ایدی. دھا صکره ترهتکاهلردن ماعدا محشم و مکلف اینه وجوده کتیرمک خلفاچه بر عادت حکمنه کیرمش ایدی.

(اسماعیل بن علی) انشا ایتدیکی تزهتگاه ایچون ۵۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم صرف ایتمش ایدی [۱].

تاج و ثریا سرابری

خلفای عباسیه دن (معتضد بالله) دخی ابنیه یه مراقلی بر حکمدار اولدیغندن بغدادك جهت شرقیه سنده (قصر التاج) نامیله برسرایک انشاسنه باشلامشدی . یو سرای بانسیی زماننده ا کمال ایدیه مدی. اوغلی (مستکفی) طرفندن آتام اولندی. یوسرایک یرنده (جعفر برمکی) طرفندن انشا اولنمش دیگر برسرای موجود ایدی . دولت عباسیه امراسندن (حسن بن سهل) اوراده اقامت ایتدیکندن سرایه (قصر حسنی) نامی ویریلوردی . ایشته (معتضد) ۲۷۹ سنه هجریه سنده مقام خلافته کلنجه جوارنده کی یرلری علاوه ایتمک صورتیله مذکور سرایک یرینی توسیع ایتدیکی کبی اطرافنه دخی برسور ایله برابر خانلر انشا ایتمش ، قیرندن ده بریر آله رق سرایه مخصوص بر میدان یا پشم ایدی . صکره سرایک انشاسنه باشلامشدی . فقط او صرده دة بالتصادف (آمد) سیاحت ایدیوردی . سیاحتدن عودت ایدنجه سرایی دو مانه معروض کوردک موقعی بکنمدیکندن ایکی میل اوته سنده (ثریا سرایی) نامی ایله اوچ میل طولنده یکی برسرای یا پدیدردی . بونک ایچون ۴۰۰,۰۰۰ دینار صرف ایلدی [۲]. ایکی سرایی بر برینه بتیشدیره رک آره لرنده جاریه ، حرم و او طه لقلرینه کذرگاه اولمق اوزره برسردار ، انشا ایتدیردی . بغدادده وقوع بولان برنجی طغیان میاهه قدر بوسرایلر پایدار قلمش ایدی . مشاهیر شعرای عربدن (ابن المعتز) مذکور سرایی بر شعرده شو صورتله توصیف ایدیوردی :

« ای امیر المؤمنین! مسعود و بختیار اولکنز. الی الابد بزی سایه کرمکنزده مستظل ایلیکنز . وجود عالی تبارکزه آرامگاه کزین اولان ثریا سرایی نهر شک انداز عالم بر قصر معموردر! فرح افزا بانچه لری، بر برینی قوجاقلامش نهال ترینی، یشیل و لطیف یا پراقلری، نظر ربا میوه لری حسن و طراوتده بی نظیردر. داللری اوزرنده اوچوشان ، یووددن یووه یه صیچرایان طیور لطیفه سی ترنمات وجد و طرب ایله انسانی لبریز سرور و نشوه ایدیور. بوعالم فیروزه قام ایچنده سرای؛

پراحتشام بالتونلریله ، هیئت دلرباسیله برعروس زیننده به بکزر . انهارندن ، حوزلرندن فیشقیران صولر زاده نوین ریاحین و ازهارای ارضاع ایچون اوخضارته قاریشوب کیتمکده در .

(معتضد) ک وفاتندن صکره اوغلی (مکتفی) ۲۸۹ سنه هجریه سنده مقام خلافته کلنجه تاج سرایی انشا آتی اکمال ایلدی . سرایک جههسی هرکمری بشر ذراع طولنده اون دیرک اوستنده اولمق اوزره بش کمر اوزرنده بنا ایلمش ایدی [۱] .

دارالشجره

خلفای عباسیه دن (مقتدر بالله) دردنجی عصر هجری ابتداسنده فرحفرای باغچه لری حاوی اوله رق بیوک بر سرای یاپدیرمشدی که ایچنده بولنان آلتون و کموشدن مصنوع بر آغاجدن طولایی (دارالشجره) نامیله معروف اولمشدی . بو آغاج سرایک ایوانی اوکنده کی حوضک اورتیه سنده ، باغچه لریک آغاج لری آرسنده بولنیوردی . آلتون و کموشدن اون سکزر دالی واردی . هر دال مجوهر اتدن یاپلمش میوه لر ایله مزین بر چوق تفرع آتی حاوی ایدی . دال لریک اوزرنده آلتون و کموشدن انواع طیور لطیفه موجود ایدی . روزکار بوقوش لریک اوزرنده وزان اولدقجه لطیف چویلدی لر ، غریب نغمه لر ایشیدیلدیوردی . سرایک بر طرفنده حوضک صاغنده اون بش آت اوزرنده اون بش سوارینک هیکل لری مرکوز ایدی . حوضک صولنده دخی ینه بوقدر سواری هیکل ی واردی . بو هیکلر رنگارنگ ایپکلی البسه ایچنده ، قلیج لری قوشامش ، اللرنده قیصه مزراق لری طاشیمش اولدق لری حالده ، بر خط اوزرنده حرکت ایتمکده ایدی لر . بونلره باقائلر سواریلردن هر بری دیکرینک آرقه سنده قوشیور ظن ایدر لردی [۲] .

آل بویه دولتی زماننده (معزالدوله) دار معزیه نامیله معروف اولان سرایی یاپدیرمش ، بونک ایچون ۱,۰۰۰,۰۰۰ دینار صرف ایتمش ، طاوانی آلتون ایله قاپلامشدی . روایت کوره بوسرایی هدم ایتمک ایستدکلری زمان سقفنک نقلی آرزو ایتمش لردی . فقط بوکا مقتدر اوله مدقارندن اوزرنده بولنان

آلتونی ۸,۰۰۰ دیناره صاعمشردی [۱]. حیفا که بتون بو سرایلردن بوکون هیچ برائر قالمشدر .

۳ — اندلسه کی مبانئ امویه

اندلس خاندان امویسی اورالزده اویله محتشم ابنیه وجوده کتیرمشدی که بونلر بالخاصه پک بیوک بر شهرت آلمش ایدی . بو ابنیه دن بعضلرینک آناری الی یومنا هذا پایدار طورر . علی الاکثر قرطبه وغرناطه ده بولنان بو ابنیه دن قرطبه ده احداث اولنانی شونلردی :

قصر کبیر

اک پارلاق ومکلف آثار . عماریه دن معدود بولنان بوسرایک انشاسنه ایکنجی عصر هجری اورته لرنده (عبدالرحمن داخل) طرفدن باشلانلینی حالده ده صکره کانلر طرفدن اکمل ایدلمش ، داخاندن برطاقم سرایلر انشا اولنمش ایدی . (قرطبه) ده بولنان مبانئ حقیقده ده اول قید ایتدی کمز جدوله کورلیدیکی اوزره بوجسیم سرایک داخاندن ۴۳۰ خانه موجود ایدی . فقط خانه نامی آلتنده بولنان بومبانئ میاننده جدأ بیوک ومدبذب وبراسم مخصوص ایله معروف برطاقم سرایلرده واردی . کامل ، مجدد ، حائر ، روضه ، معشوق ، مبارک ، رستق ، سرور ، بدیع ناملرنده بولنان سرایلر اوجه دن ایدی . سرایلرک زینت واحتشامنه فوق العاده اعتنا ایدلیدیکی کبی جابجا مواقعه حوضلر ، صهرنجلر ، شادروانلرده علاوه اولنمش ، اوزاق مسافه ده کی طاغلردن قورشون بورولر دروننده صولر جلب ایدیلرک خالص آلتون وکوشدن ویاقایانمش طونجیدن موصلقتر ، آرسلان وقپلان کبی حیوانات مفترسه ویاطیور نادیده شکلنده اولوقلر واسطه سیله غایت نظر ربا برطرزده مرمر حوضلره اجرا ایتدیرلمش ایدی [۱] .

قرطبه جامی

قرطبه نك حاوی اولدینی اک عظیم ومکلف ابنیه دن بری ده جامی ایدی . . تأمیناً روایت ایدلیکنه کوره بتون ممالک اسلامیه ده بوجامع قدر بیوک ، تزیناتی درجه سنده قیمتمدار ولطیف برجامع موجود دکلدی . ده اول جامعک

[۱] ابن الانیر ۱۵۱ ج ۹ [۱] نفع الطیب ۲۱۹ ج ۱

یرنده برکلیسا واردی . اسلاملر قرطبه نی فتح ایدنجه شامده کی جامع اموی حقتنده یابدقلمری کبی بوکلیسانی ده پایلاشمشلدردی . دها صکره مرور زمان ایله کلیسارک اتقاضی ایله جامعی توسیع وتزین ایشلدردی . جامعک نظر دقته چارپان اک حیرتقرا قسمی قله شکلنده بولنان مناره سی ایدی . روایته کوره سائر ممالک اسلامیه نك هیچ برجامعنده بوجسامتنده برمناره کورلماشدی . غایت ایری طاشلر ایله انشا ایدلمش اولان بومنارنك مؤذنك طور دینی شرفه یه قدر ارتقاعی ۵۴ ، اک صوک نقطه یه قدر یوکسکلکی ۷۳ وهر تر بیعده کی عرضی ایسه ۱۸ ذراع ایدی .

قرطبه جامعی متوالیاً علاوه ایدیلن اقسام جدیده ایله تدریجاً پک بیوک بروسعت کسب ایتیش ایدی . او قدر که خلیفه (ناصر) زماننده کی مساحه سی ۲۲۵ ذراع طول و ۲۰۵ ذراع عرضه بالغ اولمشدی . خلیفه (حکم) جامعک طولنی ۱۰۵ ذراع توسیع ایلدیکندن اوزونلتی ۲۳۰ ذراع اولمش ایدی . وزیر اعظم (ابن ابی عامر) دخی عرضنه ۸۰ ذراع علاوه ایتیش ، بوسفر عرضی ده ۲۸۵ ذراعه وارمش ایدی . زمینی غایت جسیم اون بر دوشمه طاشی ایله دوشمنمشدی که اورته ده بولناننك کنیشلکی ۱۶ ذراع ایدی . بو طاشک غرب و شرق طرفده بولنان ایکیشر طاشک عرضی ده ۱۴ ، دیگر آلتی طاشک کنیشلکی ایسه ۱۱ ذراع ایدی . (ابن ابی عامر) بو طاشلره هربری اون ذراع عرضنده سکز دوشمه طاشی علاوه ایتیش ایدی . جامعک سققی مرمردن ۱،۲۹۳ دیرک اوزرنده قائم ایدی . ایچنده ۲۸۰ آویزه واردی . محفل هایون طرفده بولنان آویزه لر خالص کوشدن ایدی . جامعک اورته سنده طونجندن بیوک برتنور (تاندر) موجود ایدی که بیک قنبدیل احتوا ایتمکده ایدی .

جامعک یدی قپوسی وارایدی که آلتیسی طونجندن معمول ایدی . یدنجیسی اولان محفل هایون قپوسی ایله محرابک دیواری واطرافی ایسه آلتوندن ایدی . بورالرده بولنان موزاییقده آلتون ایله ایشلمش ایدی . منارنك تپه سنده اوچر یچوق قاریش محیظنده اوچ الما موجود ایدی که ایکیسی خالص آلتون وبری خالص کوشدن اعمال ایدلمش ایدی . هر المانک آلتنده خارق العاده برمه ارتله یابلمش برسوسن چیچکی دالی ، تپه حربیسی اوزرنده ده آلتوندن کوچک برنار موجود ایدی . منبرده حضرت عثمانک مصحفی انجی ویاقوت وسائر احجار قیمتمدار ایله

مزمین برحفظه دروننده محمود و نجات مکلف ایگی پوشیده در ایله مجلد ایدی. عود آغاچندن مصنوع و چوبیلری آلتون اولان برکرسی اوزرنده موضوع ایدی. اندلس احوال تاریخیه سنه دائر اک معتبر آتاردن معدود اولان (نفع الطیب) مؤلفی بوجامع ایله ایچنده صرف ایدیلن زیت و موملر حقتده تفصیلات مکمله ویریورکه آرزو ایدنلر اورایه مراجعت بیوره بیلیرلر [۱].

فقط قرطبه شهری تکرار اسپانیوللرک الیه کچنجه، جامع مذکور کلایسه تحویل ایدلمشدر. بوینا حالا شکل اسلامینی، نقوش و تزیینات شرقیه سی ایله کتابات عربیه سی محافظه ایتمکده در.

زهرا سرایی

قرطبه یی او دور اعتلاده تزیین ایدن محتشم ونظر ربا سرایلردن بری ده (زهرا قصری) ایدی. ملوک امویه دن (ناصر) طرفدن ۳۲۵ سنه هجریه سننده شهر دن درت میل مسافده انشاسنه باشلاش، اوغلی حکم طرفدن انشا آتی اکمال ایدلمش ایدی. سرای قرق سنده وجوده گلش ایدی. شرق دن غربه اولان طولی ۲،۷۰۰، عرضی ۱،۵۰۰ ذراع اولوب عادتا بیوک بر شهر کبی ایدی. ۴،۳۰۰ مقدارینه بالغ اولان دیرکلرندن بر قسمی روما و آفریقای شمالیدن قرطبه یه کتیرلدیکی کبی دیگر قسمی ده قسطنطنیه ایمراطوری طرفدن هدیه اوله رق کوندرلمش ایدی. دیرکار بیاض، یشیل، پنبه، دانلی الکایی مر مردن ایدی. قصر کبیر، یعنی بیوک سرایده اولدینی کبی زهرا سراینده دخی محتشم برجامع، متعدد سرایلر و بانچه لر، هر نوع ورنکدن بالقاری حاوی کوللر، کونا کون نقشلر ایله مزین، مذهب و غیر مذهب مر مردن حوضلر واردی. او جمله دن انسان اشکانی حاوی برحوضی استانبولدن کتیرلمش ایدی. (ناصر) بو حوضی سرایک (مؤنس) نامی ایله معروف مجلس شرقیسنده یتاق دائره سننده قوردورده رق اوزرینه قرمزی آلتوندن معمول ویک نفیس و قیمتدار اینجی ایله مرصع اولوق اوزره قرطبه دارالصناعه سی معمولاتندن اون ایکی هیکل قویمش ایدی. بونلر بر آرسلان، آرسلانک یاننده بر جیلان، جیلانک یاننده بر تمساح، قارشیسینده بر ییلان ایله بر طوشانجیل و بر فیل شکنده ایدی. هر ایکی یانده دخی

برکوکرجین ، بر شاهین ، بر طاووس ، بر طاووق و خروس ، بردولنکچ ، بر کرکس واردی . بونلر ہپ جواہرایلہ مرصع آتوندن ایدی . صو بونلرک آغزندن مرمر حوضہ آقاردی [۱] .

(ناصر) کندیسندن صکرہ بوسرایلرک انشا آتی اوغلی (حکم) ہ حوالہ ایتمش ایدی . روایتہ کورہ (ناصر) بوسرایلرک انشا آتہ واردات دولتی تشکیل ایدن ۶,۰۰۰,۰۰۰ دینارک ثلثی صرف ایدیوردی . شو حالده بوسرایلر ایچون سنہده ایدیلن مصرف ۲,۰۰۰,۰۰۰ دینار ایدی . سرای انشا آتک قرق سنہ سوردیکنی دہا اول ذکرا ایتمش ایدک . فقط ہر سنہ او قدر بیوک بر مصرف اختیار ایدلمش اولمسی مستبعددر . چونکہ اومدتک یاریسی اولان یکریمی سنہ ظرفندہ عین صرفیاتدہ بولندیلینی فرض ایدلسہ زہرا سرای ایچون ۴۰,۰۰۰,۰۰۰ دینار کیتدیکی آکلاشیلیر . بویارہ یتہ پک بیوک بر مبلغ تشکیل ایتمکدہدر . او حالده ثلث وارداتک یالکز بعض سنہ لردہ صرف ایدلمش اولدیلینی ، سائر سنہ لردہ ایسہ اندن دہا آز بر پارہ نک صرفیلہ اکتفا اولندیلینی اقرب فرضیاتدر .

دیگر بر یردہ کورولن معلوماتہ کورہ (ناصر) مذکور سرای ایچون سنہده ۳۰۰,۰۰۰ دینار صرف ایتمکدہ ایدی . سنوی مقدار مذکور دن ماعدا اوغلی (حکم) طرفندن دخی مذکور قرق سنہ دن کندی زمان حاکمیتہ تصادف ایدن مدت ظرفندہ وقوع بولان صرفیاتی بونسبتدہ فرض ایدر ایسہک بو بیوک سرای ایچون صرف ایدیلن پارہ ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ دینار اولمق اقتضا ایدر [۱] . بو قدر بیوک بر مبلغی پک چوق کورماملیدر . فی الحقیقہ سرایک تفرعاتی نظر دقتہ آلیر ایسہک کلیتی صرفیاتی مستلزم غیر قابل تعداد ترینات اختیار ایدلیدیکنی کورورز . سرایک مرصع و مذهب پک چوق مشتملاتی واردی . حتی بعض کردمیدلری آتوندن یاپاش ایدی . او درجہده محیر العقول وجسیم بر سرای ایدی . انشا آتدہ ۱۰,۰۰۰ آدم ایلہ ۱,۵۰۰ حیوان استخدا م ایدلمکدہ ایدی . فقط دہا غریبی شوراسی کہ (ناصر) ک بومرتبہده عظیم صرفیات ایلہ بوسرای انشایہ تشبث ایتیمی (زہرا) نامندہ سودیکی براوطہلق جاریہی نمون ایتک ایچون ایدی . جاریہ کندیسندن

[۱] نفع الطیب ۲۴۸ و ۲۶۷ ج ۱ وابن خلیکان ۱۹ ج ۲

[۱] معنادہ کوریلن تشوش اصلہ راجعدر . اصلہہ بوسورتلہ برسہو موجوددرہ

برشهرک تأسيسى ايله کندينه تخصیصنى ایسته مشدی . ایشته بونک ایچون او عظیم کلفت اختیار ایدلمش ، اوسرای یاپلمش ایدی [۱] .

زاهره سرایی

وزیر اعظم (منصور بن ابی عامر) دخی خلیفه ناصرک اثرینه اقتفا ایلهرک ۳۶۸ سنه هجریه سنده کندی اقامته مخصوص و دشمنلرینه قارشى برتحصنکاه اولمق اوزره (زاهره) نامیله برسرای انشا ایتمش ایدی . سرای شهرک اوجنده ، قرطبه نك بیوک نهری کنارنده یاپلمش ، انشا آتنده برچوق اوسته لر . عمله قوللانمش ، سورلرینک پک یوکسک اولسنه صرف غیرت ایدلمش ، کیلارلر . ارزاق انبارلری ، دیوانلر اوجله دن اوله رق اکا برچوق اینیه و تفرعات علاوه اولنمش ایدی . وزیر اعظم سرایه جوار اولان برلری کندی وزیرلرینه ، کاتبلرینه ، سردارلرینه مقاطعه صورتیله احسان ایتمش ایدی . بونلر اوجوارده قوناقلر ، سرایلر انشاء مکلف ونظر ربا باغچهلر طرح ایتمشلردی . بونک اوزرینه بر فعالیت تجاریه اورایه انتقال ایش ، اوجهتلرده بازارلر ، چارشیلر تأسیس ایدلمش ایدی . بر چوق خلقده رجال دولته یارانمق ایچون او طرفلرده اقامتگاه انشاسنه قوشمشلردی . بنساء علیه سرای و اطرافنده کی اینیه او قدر کسب وسعت ایتمش ایدی که واروشلری بر طرفدن قرطبه نك واروشلرینه بیتشدیکی کی دیگر جهتدن دخی زهرا سراینه اتصال پیدا ایش ایدی . خلق آرتق بوشهرلر آرد سنده اون میل وسعتنده بر مسافه داخلنده قنارلرک ضیاسی آلتنده کیدوب کلکیده ایدیلر .

قرطبه کوبریسى

اسلاملر طرفدن قرطبه نهری اوزرنده انشا ایدیلن جسیم کمرلی کوبری یی ده بوسرده ذکر ایتماک جائز دکلدیر . بو کوبری اسلاملردن اول موجود ایدی . فقط بالا خره منهدم اولدیغندن اسلاملر (عبدالرحمن غافقی) زماننده ۸۰۰ ذراع طولنده ، ۲۰ قولاج عرضنده و ۶۰ ذراع ارتفاعنده اولمق اوزره بناسنی تجدید ایشلردی . کوپرینک منحنیاتی ۱۸ اولوب اوزرنده ۱۹ قله وار ایدی [۲] .

[۱] نفح الطیب ۲۴۸ ج ۱ . [۲] نفح الطیب ۲۲۶ ج ۱

الحمرأ سرایی وامثالی

الحمرأ سرایی غرناطہدہ کاٹن پک مشہور برسرایدر . حالا شکل اصلینسی محافظہ ایتدیکندن هر طرفدن ارباب سیاحت اورایہ کیدوب بوسرایی تماشا ایدرلر . دها اول بیان ایدلیدیکی اوزرہ مذکور سرای (ابن احمر) طرفندن ۳۵ فدان مساحہسندہ واسع بریایر اوزرنده انشا اولتمش ایدی . روایتہ کورہ کرہ میدلرینک قرمزى رنگیندن طولایی اکا (الحمرأ) نامی ویرلمش ایدی . آرسلانلر حوضی ایشته بوسرایده بولتمقدہدر . حوضک داخلندہ مرمردن آرسلان ہیکللمری واردرکہ صولر غایت لطیف برشکلده بونلرک آغزلرنندن دوکولور .

(منصور بن الاعلی) دخی (بجایہ) ده بیوک برسرای انشا ایتدیکی کبی سرایک ایچندہدہ غایت مکلف ومزین بر حوض یاپدیرمش ایدی . حوضک کنارلرنده آغزلرنندن صو جاری آرسلانلر ، دالری حوضہ صارقش آلتون وکموشدن آغاجلر ، بو آغاجلرک اوزرندهدہ - عباسیلرہ عائد مبانییہ داترمعلومات ویردیکمزصرہدہ ذکر ایتدیکمز وجہ ایلہ - خلفای عباسیہدن (مقتدر) ک سراینده بولنان آغاجہ مشابہ اولہرق غایت صنعتکارانہ یاپلش اشکال مختلفہ والوان لطیفہدہ قوشلر بولتمقدہ ایدی . اندلسدہ یتیشن مشاہیر شعرا دن (ابن حمدیس) بوسرایک حوضی ایلہ آرسلانلرینک آغزلرنندن صو نصل جریان ایتدیکنی ایبات آتیہ ایلہ توصیف ایلش ایدی :

وضراغم سکنت عرین ریاسۃ	ترکت خزیر الماء فیہ زئیرا
فکأتما غشی النضار جسومها	واذاب فی افواہها البلورا
اسد کاٹن سکونہا متحرک	فی النفس لوجودت ہنآک مثیرا
وتذکرت فتکاتہا فکأتما	اقتت علی ادبارہا لتثورا
وتخالہا والشمس تجلولونہا	ناراً والسنبہ اللواحس نورا
فکأتما سلت سیوف جداول	ذابت بلا نار فعدن غدیرا
وکأتما نسج النسیم لماء	درعاً فمقدر سردہا تقدیرا [۱]

اندلس طوائف ملوکندن (مأمون بن ذی النون) طرفندن یاپدیریلان

سراینده اكا كوره قیاس ایدیکز . مشارالیه بوسرای ایچون پك چوق پاره لر صرف ایتمش ایدی . خارقه شیلردن اولق اوزره بر کول قدر بر حوض ، حوضك اورته سنده بر قبه یاپدیرمش ، غایت مهارتکارانه بر شکل هندسیده صولر یلر آلتندن آقیتدیرلهرق قبه نك تپه سنه چیقارلمش ایدی . صولر قبه نك تپه سندن فیشقیریور ، اطرافنه دو کیه رك بر اتصال لطیف ایله حوضه آقوردی . قبه متادیا صودن بر پوشیده ایچنده ایدی . (مأمون) انك دروننده وقت کچیریوردی [۱] .

۴ — مصر مبانئی

آل طولون طرفندن احداث اولنان انبیه

اك مشهوری (احمد بن طولون) طرفندن انشا ایدیه رك آثارى حالا قاهرده مشهود اولان جامع اولق اوزره طولون خاندان حکمرانیسی مصرده بر چوق بیوک و محترم انبیه وجوده کتیرمشلردی . مشارالیهک بیوک بر میدانی حاوی اولق اوزره (قطائع) ده یاپدیردینی سرای دخی مبانئى طولونیه نك اك مشهورلر نندى . (احمد بن طولون) وفات ایدنجیه اوغلی (خارویه) سرایی توسیع ایتدیکی کبی میدانی ده باغچه حالته تحویل ایلمش ایدی . باغچه ده هر نوع چیچککله ، میوه دار آغاجلر اکدیرمش ، قیصه بویلی او پك لطیف خرما آغاجلریله باغچه یی تزین ایتمش ایدی . انسان طور دینی ویا او طور دینی یرده بو آغاجلردن خرما قوپاره یی یوردی . اك قیمتدار و لطیف آشیل آغاجلر ، کونا کون کول آغاجلرینی جلب ایدرك باغچه ده اکدیردیکی کبی زعفران دخی زرع ایلمش ایدی . خرما آغاجلرینی آلتون یالیزلی طونج ایله قاپلامش ، بو قاپلامه ایله آغاجک جسملری آرسنده قورشوندن بورولر قویمش ، صوی صنتکارانه بر طرزده او بورولردن آقیتدیرمش ایدی . ایشته بو صورته صولر خرما آغاجلرینك چقور یلرلردن آقهرق بر طاقم فسقیه لره دو کولیور ، فسقیه لر طولقدن صکره طاشیهرق خصوصی مجرالده باغچه نك سائر طرفلرینی صولایوردی . چیچککله پك دلربا نقشلر ، کتابه لر شکلنده یتشدیریلیوردی . بوشکلر ایله کتابه لرك انتظامنه خلل کلامک ایچون فضله ی اوراق بیتدکجه باغچوان

طرفندن مقاص ایله کسیلیوردی . باغچهده قرمزی ، ماوی ، صاری نیلوفر ، جنوه جنسی لطیف نیلوفر چیچکی یتشدیرلمش ، خراساندن بز چوق کوزل آغاج فداندیری هدیه صورتیه گلش ، قایسی آغاجلری بادم ایله آشیلامش والحاصل باغچه اگ نادیده وکزیده چیچکلر ، آغاجلر ایله تزین ایدلمش ایدی . قفص مقامنده قائم اولمق اوزره ساج آغاجندن قبارتمه نقشلر ایله مزین بر قله یاپدیره رق متنوع بویالر ایله بویامش ، زمینی دوشمه طاشلریله دوشه مش ایدی . طاتلی صو قویولرینه جاری اولان جدوللردن قله نك اطرافنه غایت لطیف آرقلر شکلنده صو آقتدیرمش ایدی . بورادن کچن صولر آغاجلری وسائر هی صولایوردی . قهری ، موسیجه قوشلر نك انواعی ایله شکل ، اوتسی لطیف اولان سائر هر نوع قوشلری طویلامش ایدی . بو طویور جمیله اوتهرک ، جدوللرده بیقانه رق انظار تماشایه غایت لطیف بر منظره عرض ایدیورلردی . یومورطه لامق ، یاوروی یایمق ایچون قوشلره قووالر داخلنده یووالر یاپدیره رق دیوارلرک ایچنه صوقدینی کبی قوشلرک قومسنه ، قارشى قارشى به طوروب اوتسنه مخصوص اولمق اوزره قله نك جابجا محللرینه چوقلر قویدورمش ایدی . طاوس ، حبش طاووغی وامشالی کبی ده ا پك چوق طیور نادیده کتیره رك باغچه نك ایچنه سالمش ایدی .

(خمارویه) سرایی داخلنده قبه لی و دیرکلی (بیت الذهب) نامیله بر دأره یاپدیرمش ، دیوارلرینه اگ ظریف نقشلر ایله مزین لاجورد مینالی آتون قاپلامش ایدی . دیوارلرده آغاج اوزرینه قبارتمه شکلنده بریحق بوی جسماتنده اولهرق غایت صنعتکارانه و مزین بر طرزده کندیسى ایله اوطه لقلرینک و مغنیه لرینک رسملرینی یاپدیرمش ایدی که بو قادینلرک رسم مجسملرینه اگ خالص آتوندن تاجلر کیدیرمش ایدی . رسملره حقیقی انسان کبی مجوهرات کیدیرلمش ، کوده لری البسه رنگنده غایت ماهرانه تلوین ایدلمش ایدی . والحاصل بودأره پك عجیب و حیرتقزا بر دأره ایدی .

مشازاله بوینا داخلنده برحوض یاپدیره رق حیوه ایله طولدورمش ایدی . بوکا سبب شوایدی که (خمارویه) چکدیکی اویقوسنزلقدن طیبینه شکایت ایتمش ایدی . طیبی تعمیر (ماسساز) ایله تداوی بی توضیه ایتش ایدی . فقط (خمارویه) بوندن استکاف ایتش ، « برکیمسه نك اوزریمه ال طوقوندورمسنی

چکه م « دیمش ایدی. (خمارویه) طیبک توصیه سی وجه ایله پک چوق پاردرل صرفی ایله روایته کوره الیشر ذراع طول و عرضنده بر حوض یاپدی. درق ایچنه جیوه طولدورمش ، حوضک اطرافنه حلقه لی بیوک چیویلر چاقدیرمش ، ایپکدن باغلا یاپدیرمش ، دریدن ایچی بوش بریتاق اعمال ایتدیره رک هوا ایله طولدوردقن صکره حوضده کی جیوه اوزرینه سردیرمش ، او ایپکلی باغلا ایله کوش چیویلره باغلامش ایدی . رفاهیت پرست حکمدار بویتاق اوزرنده اوزانه رق جیوه نك ارتجاجی ایله یواش یواش ساللانوردی . بو حوض حکمدار لر طرفندن وجوده کتیریلن اک عجیب شیلردن بری ایدی . کیجه لین نور قمرک حوضده کی جیوه اوزرینه انعکاسندن غایت لطیف و بهیج بر منظره حاصل اولیوردی [۱] .

فاطمیله منسوب میانی

بالاخره فاطمیلر موقع حاکمیته کلدکبری زمان قاهرده بو کونه قدر پایدار و معمور قالمش اولان (ازهر جامی) ایله اک مشهورلری قصر شرقی و قصر غربی اولوق اوزره بر طاقم سرایلر یاپدیرمشلر ، یالکز قصر غریبنک انشاسنه ۲,۰۰۰,۰۰۰ دینار صرف ایتشلردی [۲] . (دارالفطره) ، (دارالدیباچ) و سائره کبی ملوک فاطمیله طرفندن وجوده کتیریلن سائر سرایلر ایله قوناقلر ایچون نه قدر کلیتی مصرفلر ایدلدیکنی ده اکا کوره قیاس ایدیکز . فاطمیلر مدنیت و عمرانلری ذروه اعتسالیله واردینی زمانلرده قاهرده خلیج و نیل ساحلارنده درلو درلو مقصوردرلر ، اطرافه ناظر کوشکلر وجوده کتیرمه غیرت ایتشلردی . خلیج کنارنده کائن جامع ازهر ولؤئؤ کوشکلری ، یانلرنده کی غزاله کوشکی ، سکره کوشکی ، دکه ، مقس ، تاج ، باب الفتوح ، بعل ، دارالملک کوشک و مقصوردرلی او جمله دن ایدی . بونلردن ماعدا ملوک فاطمیله دن (آمر باحکام الله) طرفندن دلداده سی اولان بدوی قیز ایچون یاپیله رق اسمنه (هودج) اطلاق ایدیلن سرای کبی بر چوق بیوک سرایلر ایله بیوک تزه تکاهلر انشا ایشلردی .

فاطمیلر مدنیت و ترقیلرینک پک یوکسک اولدیغنه دال بر شکلده کرک

مقصودہ وکوشکلرک ، کرک سرایلرک پک مزین و مکلف اولسنه فوق العاده اعنا ایتکده ایدیلر . از جمله (برکة الحبش) کوشکی بویالی تختہ دن مصنوع ایدی . دیوارلرنده شعرای عصر ایله منسوب اولدقلری شهرلرک رسملری تصویر ایدلمش ایدی . هر شاعرک باشی یاننده کوشکک توصیفنه دائر او شاعر طرفندن نظم ایدلمش بر طاقم ایسات محرر ایدی . هر رسمک یاننده مذهب لطیف بر رف واردی . خلیفه هر نه زمان اورایه کیرر ، اشعارای اوقور ایسه هر رف اوزرنده اللی دیناری حاوی برچیقین قونباشنی امر ایدردی . شاعرلر کوشکه کیررلر ، چیقینلرینی آلیرلردی [۱].

ایوبیلر ایله کوله فنلره منسوب مانی

مصر حکومتی کردلره انتقال ایدنجه بونلر اک بیوک اثر اولمق اوزره قاهره قلعه سنی وجوده کتیر مشلردی . (صلاح الدین ایوبی) طرفندن اهل شیعه یه قارشى کندیسنه بر تحصنکاه اوله رق انشا ایدیلن بو قلعه بو کونه قدر پایدار طور مقده در .

الیوم مصرده موجود اولان آثار بنائیه نك قسم اعظمی و باخصوص (سلطان حسن) ، (مؤید) ، (قایتبای) ، (قلاوون) و سائره جامعلری کبی بیوک و محتشم جامعلر کوله من سلاطینی طرفندن وجوده کتیریلن مبانیدنر . قاهره نك خارجده کائن قبور خلفا دخی هر نه قدر اسماً خلفایه منسوب ایسه ده فعلاً سلاطین مشارالیه مک اثر همتلیدر . بو سلاطینک فاطمیلری تقلیداً زینت و احتشامنه پک چوق امک ویره رک وجوده کتیر دکلری حالده مرور زمان ایله منهدم و نابود اولان ده بر طاقم سرایلری واردی . (اشرف خلیل بن قلاوون) طرفندن (جیزه) نك هر طرفنه ناظر یوکسک بر موقعه انشا اولنان سرای او جمله دن ایدی . سرایک دیوارلری امرا و خواص دولتک رسملریله تزین ایدلمش ایدی . دیرکلر اوزرنده غایت مزین و مکلف برشکلده بر قبه یاپدیرلمش ایدی . حکمدار بوراده اقامت ایتکده ایدی . کذک (بلغا قصری) او جمله دن اولوب (ملک ناصر محمد بن قلاوون) طرفندن ۷۳۸ سنه هجریه سنده امرادن (بلغا) نك اقامته مخصوص اوله رق انشا ایدلمش ایدی . ایشته بونلر ایله سائر بر طاقم سرایلردن الیوم هیچ بر اثر قالمامشدر .

ثروت و اسرافات

خلفا ایله امرانك شهرلر تأسیس ، سرایلر و تزهتگاهلر انشاسی ایله اشتغاللری ، شههسز ، ثروتك و بیت المالدہ نقودك چوالمسندن ایلری کلیوردی . اولجه بیان ایتدیكمز اوزره ثروت حکمدارلردن رجال دولته ، بونلردن ده درجه درجه سائر صنوفه انتقال ایدیوردی . او حالده خلیفه طوغریدن طوغری به بیت الماله حاکم اولدیفی ایچون او مملکتك اك زیاده صاحب سامانی ایدی . خلفدان صکره زنکینلکده صره ایله وزیرلر ، مکتوبجیلر و باباش کاتبلر ، والیلر ، خاندان هاشمی به منسوب ذوات ، اتباع و اعوان ، ارباب تجارت و سائره کلیوردی . بوخصوصده مثال اولمق اوزره معلومات آتیہی ویریورز :

خلفا ایله اقربا و تعاقباتلرینك ثروتی

خلفا امور دولتی رؤسأ و کمال استقلال ایله اداره ایتدیکلری ایچون مملکتك اك زنکین ذواتی ایدیلر . بالآ خیره حاکمیت فعلیه خلیفه بدل وزیرایه انتقال ایدنجه ثروتده وزیرایه تحول ایتمش ، خلفا آرتق برچوق و قتلرده عادتاً سائر فقراکی بیوک بر یوقلق و سفالته دوشمشلردی . بیت المالدہ اساس قاعده دولته عائد بر پاره اولمق ، مصالح و منافع حکومته صرف اولمقدن عبارتدی . خلیفه نك ایسه آریجه بر خزینئه خاصه سی بولنوردی . فقط خلفا اموال بیت المالی ابتداده دولتک تأیید و تحکیمی فکریله کینمایشا صرفه کندیلرنده صلاحیت کوردکلری کی متعاقباً ینه اوفکره خدمت مقصدیله هدیہ و عطیه صورتنده بدل و اعضادن کیری طورمامشدر ، دها صکره لری ایسه اموال دولتی ذوق و صفالرینه ، رفاهیتلرینه صرف ایتمهک باشلامشلردی . فقط بواسرافاته رغماً خزینئه مالیه ده ینه پک چوق پاره لر قالیوردی . دولت عباسیه نك خلفای اولینی اولان (منصور) ، (مهدی) ، (معتصم) ، (مستعین) ، (مکتفی) و سائره زماننده خزینئه دولتده آرتمش قالان مبالغ ایله خلفانك نه قدر چوق چفتلک و اراضی به مالک اولدقلرینی ، خلفا والدله لرینك و بالخاصه (رشید) ك والدہ سی (خیزران) ایله (معتز) ك والدہ سی (قبیحه) و سائره نك نه درجه عظیم ثروتلر الده ایتدیکلرینی ایکنجی جلدده کوسترمش ایدک . بونلری

بورادہ تکرار کوسترمکہ لزوم یوقدر. یالکز بورادہ نمونہ قیلندن برخلیفہ نک ثروتی ذکر ایتمک فائده دن خالی دکلدن. روایتہ کورہ خلفای عباسیہ نک اون یدنجیسی اولان (مکتفی) وفاتندہ ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ دینارہ بالغ بر ثروت ترک ایتمش ایدی کہ مفرداتی بروجه آتی ایدی [۱]:

	دینار
نقود و اوانی	۲۰,۰۰۰,۰۰۰
مفروشات	۲۰,۰۰۰,۰۰۰
حیوانات ، سلاح ، کولہ	۲۰,۰۰۰,۰۰۰
چفتلکبر ، عقار ، املاک	۲۰,۰۰۰,۰۰۰
قیمتدار مجوہرات وامثالی	۲۰,۰۰۰,۰۰۰

رجال دولت و سائرہ نک ثروتلی

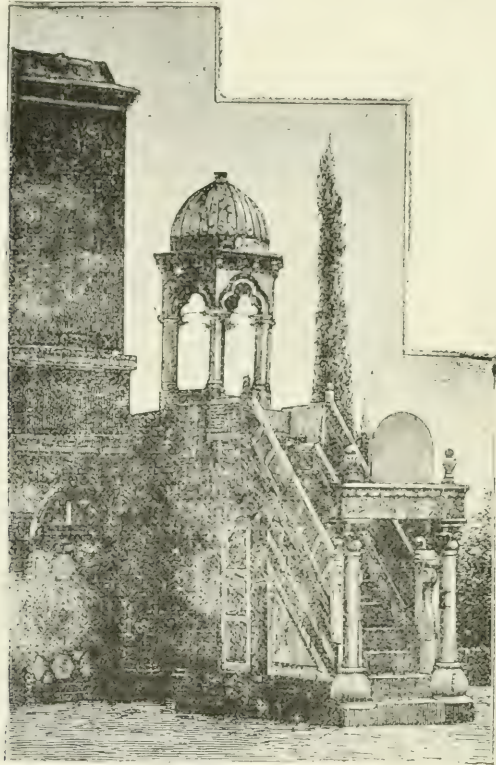
وزرای دولتک نہ کبی طرز و وسائط ایله استحصال ثروت ایتدکاریخی ، مقدار ثروتلیخی ، وزرادن (ابن الفرات) ، (ماردانی) ، (ابن کلس) ، (افضل) ، (ابن شہید) ک ثروتلی نہ مقدارہ بالغ اولدیغنی ایکنجی جلدک ۱۸۲ نجی صحیفہ سندہ کوسترمش ایدک . بورادہ برقاچ مثال دها کتیرہ لم :

وزرادن اک اول ثروت صاحبی اولانلر خلیفہ (رشید) زمانندہ یک بیوک بر نقوذ و قدرت کسب ایدن برمکیئر ایدی . بونلر یک چوق چفتلکبرہ مالک اولمشلر ، یالکز (یحیی) ایله اوغلی (جعفر) ک سنوی وارداتی ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ دینار رادہ سنہ وارمش ایدی . صدمہ منکوبیت وادبارہ اوغرادلقلری زمان چفتلکبر ، خانلر ، مفروشادن ماعدا کندیلرندن مصادره ایدیلن اموال ۳۰,۶۷۶,۰۰۰ دینارہ بالغ اولمش ایدی [۲].

بغداددہ کی وزیرایہ مقابل مصرده باش کاتبلر بیوک ثروتلر طوپلایبورلردی . بونلردن بر چوققلری مهم بر ثروت صاحبی اولمشلردی . تہ کیم (ماردانی) اوغللری اوچنجی عصر ہجری اورتہ لرنده بوکا بر مثال تشکیل ایدیورلردی . انلردن (محمد بن علی ماردانی) نک ثروتی شام و مصر قطعہ لرنده چفتلکبر و امتعہ دن متشکل اولمق اوزرہ ۳,۰۰۰,۰۰۰ دینار ایدی . حال بوکہ بونلر خلقہ معاش و عطیہ

اوله رق پك چوق مصرفلرده بولنورلردى . مشار اليهك سنوى وارداتى ۴۰۰.۰۰۰ دینار ایدی [۱] . مع مافیه بو ثروت بر میکیلرک ثروتنه نسبةً اهمیتسز بر شی ایدی . کذلک مصرده (مغربی) و (کتابی) عالمهلری ده باش کتابت سایه سنده مهم بر ثروت صاحبی کسلمشلردى .

والیلر ایله سردارلره کلنجه بونلر ، باخصوص تفویضی حائز اولانلری ، پك بیوک ثروتلر جمع ایتمکده ایدیلر . پاره طوپلامق بونلر ایچون پك قولای

قدسده منبر عمری

ایدى . چونکه واردات دولت کندی اللرنده ایدی . ایستدکلری کبی ید تصرفلرینه آلیورلردى . بومأمورلر وزارت منصبی ایجاد ایدلدن اول تامویلر زمانندن اعتباراً ثروت صاحبی اولمغه باشلامشلردى . مصر فاتح شهبری (عمرو بن العاص) وفات ایتدیکی زمان یتمش بهار طولوسی دینار بر اقمش ایدی . بهار

مصرہ کورہ ایکی اردب آلتون دیمک ایدی [۱] . عراق والیدی (خالد قسری) دخی وفاتی صرہ سندنہ ۱۳,۰۰۰,۰۰۰ درھمن متشکل بر ثروت براقش ایدی [۲] . والیلر ایله امرای عباسیلر زمانندہ ، باخصوص استقلالله کوز دیکد کدن صکرہ ، دها زیادہ ثروت صاحبی اولمغه باشلامشردی . (خراسان) جهتندہ حکومت سورن (بنی لیث) دولتنگ مؤسسوی و برنجی حکمداری اولان (یعقوب بن لیث صفار) وفات ایتدیکی زمان بیت المالدہ ۵۰,۰۰۰,۰۰۰ درھم ایله ۴,۰۰۰,۰۰۰ دینار ترک ایتمش ایدی [۳] . مصرده حکم سورن کوله من سلاطینی ایله رجال حکومتلرینک ثروتلرینی ده اکا کورہ قیاس ایدیکنز . بوذواتک براقدقلری مجوهرات و حلیات بظمان ، قطار ، صندوقلر ایله تقدیر و تخمین ایدامکده ایدی . مثلاً (ملک ناصر محمد بن قلاوون) ک امراسندن اولان (سیف الدین تنکیز تستری) وفاتی صرہ سندنہ ۱۶ رطل زمرد و یاقوت ، ۸ صندوق مجوهرات و الماس پارچه لری ، بیوک و مدور و هربری بر درھمن بر مثقاله قدر آغرلقده اولمق اوزره ۱,۲۵۰ دانه اینجی ، ۲۴۰,۰۰۰ مثقال آلتون ، ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ درھم کموش ، کوپه و بیله زیک کبی شیلردن متشکل اولمق اوزره ۴ قطار حایات و امالی ، ۶ قطار کموش مصنوعاتی ایله نقد اوله رق ۱,۲۰۰,۰۰۰ دینار براقش ایدی . خلفای فاطمیہ ایله کوله من و سائر اسلام سلاطین و حکمدارلرینک ثروتلرینی اکا کورہ قیاس ایدیکنز .

(صلاح الدین ایوبی) نک مخدومی یمن امیری (سیف الاسلام ظهیر الدین طغتكین) زمان حکومتندہ ارباب تجارتدن اموال تجاریه یی مبیاعه و ایستدیکی فیاتلر ایله فروخت ایتمکدن پک بیوک بر ثروت طوبلامشدی . آلتونی دکر من طاشی قطعہ سندنہ بیوک سیککدرشکانندہ دوکهرک ادخار ایتمکده ایدی [۴] . او صرہ لردہ معیت مأمورین و منسوبینی ایله بر صنعت و یا شعر و یا تجارت سایه سندنہ بیوک ثروتلر صاحبی اولانلردہ پک چوق ایدی . دها اول بعض تاجرلرک ثروتی حقتندہ معلومات و یرمش ایدک . طیبیلر ، مغنیلر ، شعرا کبی سائر صنوفدن اولان مالدارانی ده اکا کورہ قیاس ایدہ بیلیرسکنز . خلیفه (رشید) ک مغنسی (ابراهیم موصلی) وفات ایتدیکی زمان ۲۴,۰۰۰,۰۰۰ درھم مقدارندہ

[۱] مقریزی ۳۰۱ ج ۱ [۲] ابن الاثیر ۱۰۳ ج ۵

[۳] مسعودی ۳۱۴ ج ۲ و ابن خلکان ۳۱۹ ج ۲ [۴] ابوالفدا ۹۳ ج ۳

جسیم بر ثروت ترك ایتمش ایدی [۱]. خلیفه (رشید) ك سر طیبی (جبرائیل بن مجتیشوع) ك نه قدر معاش آلدیغنی، ایكنجی جلدك ۱۶۱ نجی تحیفه سنده معاشرلر بختنده ذكر ایش ایدك .

ثروت نیچیمی

هرهانگی بر مائده ثروت چوغالیر ایسه اوملت افرادینك صرفاتده دها زیاده ایلری کیتملری ، امور معیشتجه طریق رفاهیت آرایه رق مأكولات ، مشروبات ، موسیقی و سائره کبی اذواق جسمانیه ده مشكاپسند کسملری ، مكلف و قیمتدار البسه و مفروشات آراملری ، دها صکره مجوهرات ، عقاراته مالك اولمق ، الیوم بعض زنکینلرك مطبوعاتی طرفدار اتخاذا ایتلری کبی او زمانك شاعرلریله مورخلرینی اطرافلرینه طوپلایه رق شهرت کسب ایتك ایله افتخار کبی اذواق معنویه ره رغبت ایتلری ترقی مدنیت و معموریت قاتونی ایجاباتنددر . بو خصوصده کی بختمزی بر قاچ فصله تقسیم ایده جکز :

۱ - بیوب ایچه جکده مشكاپسندك

عربلرك یدکلری شیلر حفته دها اول ویردیكمز معلوماتدن آكلاشادینی اوزره عربلرده مأكولات ایتدالرده غایت ساده و ابتدائی شیلر ایدی . دها صکره اجنیلر و بالخاصه ایرانیلر ایله اختلاط ایدنجه یمکلری تعدد و تکمیل ایتمش ایدی . عربلر اصول اداره مملکتله برابر بر چوق و سائط و تکمالات مدنیه ده ایرانیلری تقلید ایلشلردی . بایرام آلایلری ، دوکون و یا ختان جمعیتلری یادقجه ایرانیلرك او کبی زمانلرده نه کبی مراسم اجرا ایتدکلرینی آرایه رق اکا کوره تقلیده بولنورلر ایدی . دها اول صحابه کرام عادات بداو تککارانه ره تابع اولمقله برابر خلفای راشدین حضراتنه اقتداء رفاهیت و تنعمدن چکینرلر ایکن عربلر تا امویلر زمانندن اعتباراً بو یوله سلوک ایلشلردی . صحابه دن (ابو موسی الاشعری) عربلرجه معروف اولدیغنی نظر دفته آله رق طاووق آتی یمکدن چکینردی . عربلر حضرت عمرک « چوق ات بین چوق شراب ایچن کبدر » سوزینه امثالاً چوق ات یمکدن چکینرلر ،

بوکونکی نباتیونک مسلکنہ مشابہ برفکرده چوق ات یمه نك مضر اولدیغنه
 ذاهب اولورلردی . فقط امویلر موقع اقتداره کنججه بو فکر ، یواش یواش
 تبدله اوغرامیش ، تنم وترفهه میل ایدیلهرک ایرانیلیری تقلید ایتمکن بشقه
 چاره قلامش ایدی . عراق والیرندن بر قاجی ایرانیلیری بردن تقلید ایتک
 ایسته مشلر ایسه ده عادات متحکمہ بداوتکارانه طبعلرینه غالب ککش ، معتادلرندن
 واز کچهمامشلردی . روایتہ کوره عراق والیسی (حجاج بن یوسف) اوغلرندن
 برینک ختاتی اجرا ایتک ایستدیکی زمان ایرانیلرک بوکبی جمعیتلرده نه
 یابدقلمی آ کلامق اوزره ایران بکلرندن برینی یانسه چاغیره رق ایرانیلرده
 کوردیکی اک پارلاق ولیمه حقنده معلومات ویرمسنی طلب ایتش ایدی . ایرانی
 بک بوکاجواباً : « کسری مرزبانلرندن برینک برولیمه سنی کوردم . یمکلر آتون
 طباقلرده کموش ماصلر اوزرینه قولش ایدی . هر سفره ده درت طباق
 واردی . هر ماصه یه درت دلبر جاریه مأمور ایدلمش ایدی . سفره لرده
 دردر کشی اوطوریوردی . مدعولر یمکلرینی یدکدن صکره سفره ، آتون
 طباقلر ، جاریلر کندیلرینه احسان اولموردی » معلوماتی ویرنجه (حجاج)
 بوضیافتی جدأ مدهش کورمش ، عادات بداوتکارانه مغلوب اولمقدن کندینی
 آله میهرق دوه ، قویون کسلوب خلقه یدیرلمسنی امر ایله اکتفا ایلش ایدی [۱] .
 فقط عربلر چوق زمان کچمدن بولندقلری محیطک جاذبه رفاهیتنه مجلوب
 اولمقدن کندیلرینی آله میهرق او محیطک ایجاباتنه اویمغه باشلامشلر ، اولجه
 کافوری طوز ، پیلاوی زهرلی بریمک ، یوققه یی کاغد ظن ایدرکن ، دوه
 توینک قان ایله یوغورلمسندن حاصل اولان مکروه طعمی ، سیاه بوجکلری ،
 عقربلری عصرلرجه یمکه ، بغدادی کپکی ایله یوغورمغه [۲] آلیشمش ایکن
 بوسفر فیض منعم مدنیت واعتلا ایله اسباب معیشت ورفاهیتده ایرانیلر ایله
 زوملری فرسخ فرسخ کچمشلردی . آرتق ماهرانه پک چوق اتلی یمکلر
 یاییورلر ، برقات دهها اشتهایی آچمق ایچون بهارات ایله یمکلرک تکملنه
 چالیشیورلردی . بی هاشمدن اولان خلفا وملوک یمکه اوطوردقلری زمان بر
 طاقم اطبا اللرنده اودورلرک اصطلاحنجه موسم ایله متناسب معجونلری حاوی

[۱] ابن خلدون ۱۴۵ ج ۱ [۲] ابن خلدون ۱۷۰ ج ۱

دستيلر وكاسه لر بواندينی حالده اطرافلرنده طورلردی [۱] . سائر امرا ورجال دولت دخی بو يولده حرکت ايدرك حفظ سخنلری ایچون هر موقعده وختی يمکه او طور دقلری صروده اطبانك نصائحی ايله عامل اولورلردی . آل حمدان ملو كندن سيف الدوله يمکه او طور دینغی زمان كندیسی ايله برابر سفر ديه معاشلی ۲۴ طیب او طورلردی .

بالآخره خلفا ت ، قوش ، میوه انواعدن اك نفیسی آرامقده پك ایلری كیدهرك نه قدر اوزاقده اولور ایسه اولسون هر نروده او كبی نفیس ولذیذ شیلر بولندیغی آكلارلر ایسه انلری پوسته لر ايله كتیر لر ، بو اغورده پك چوق پارده لر صرف ایدرلردی [۲] . اتنك لذتی ، یا خود نفعنی تزید ویا هضمنی تسهیل ایده جكنی توهم ایلدرك طیور اهلیه بی مغذی یملر ايله بسلرلر ایدی . ایشته بو فكره بناءً بسلدكاری پیلیجلره جوز ایچی یدیر لر ، سوت ایچیر لرلردی [۳] . آشجیلر پك زیاده مغذی ویا صحه نافع ظن اولنان یكلری ترتیب و طبخده فوق العاده مهارت و تنوع کوستر لرلردی . بعضاً ده خلیفه (رشید) ك برادری موسیقی شهر (ابراهیم بن مهدی) نك مشارالیه برادری ایچون كشیده ایلدیكى ضیافتده یاپدیغی كبی بو یولده پك چوق افراطه واریلردی . (ابراهیم) ك بو ضیافتده برادری ایچون یاپدیغی متعدد یكلر آردسند بربطاق پارچه لآتمش بالق واردی . (رشید) بالق پارچه لرینی پك كوچك كورنجه سببی صورمش ، (ابراهیم) ایسه طباقده كی يمكك بالق دكل ، آنحق بالق دیلندن متشكل بریمك اولدیغی سویش ایدی . یالكنز بو طباقده كی يمك بیك درهمه مال اولمش ایدی [۴] . فستق ازمه سی ايله پالوزه ، شكر وبال ايله ایلک تریه سی یاقمده كوستردكاری مهارت و تنوعی ده اكا كوره قیاس ایدیکز .

ایشته بو صورتله یكلرك انوعی چوغالدینی كبی يمك مصرفی دخی پك زیاده آرتدیغندن خلفا ، امرا مطبخلری اولسبته بیومش ایدی . حتی هر صنف یكلر ایچون بر رئیسك تحت نظارتنده خصوصی آشجیلر و مأمورلر استخدام اولوردی . مثلاً قوش بسلمك ایچون برمدرك امرینه تابع باشلیجه براداره موجود ایدی . خلفای عباسیه دن (مقتدر) زماننده یالكنز اوردكاره ویریلن

[۱] طبقات الاطبا ۱۷۵ ج ۱ [۲] لطائف المعارف ۹۵ و ابن بطوطه ۳ ج ۲

[۳] طبقات الاطبا ۱۴۰ ج ۱ [۴] مسعودی ۱۹۹ ج ۲

علوفہ ہر آی ۳۰ قفیز آریہ بہ بالغ اولمش ایدی [۱] . بونی نظر دقتہ آلہرق برینک کندی مطبخنی بریرہ نقل اتمک ایستینجہ طاشیمق ایچون نہ قدر حیواناتہ محتاج اولہجفتی دوشونہ بیلیرسکز . دها اول اسمی کچن (یعقوب بن لیث صفار) ک برادری دولت صفاریہ نک ایکنجی حکمداری اولان (عمرو بن لیث صفار) ک مطبخنی ۶۰۰ دوه اوزرینہ طاشینردی [۲] . مشارالہ اودرجہ عظیم برثروت صاحبی ایدی کہ « بلخ نہری اوزرینہ آلتوندن برکوپری پامق ایستہ سہم یا بابیلیرم » دیوردی . خلفای عباسیہ دن (مقتفی) نک عالمہ سنہ یا لکیز دجلہ دن صو طاشیمق ایچون سکسان دوه استخدام اولنوردی [۳] . ہر نوع یکدن نہ مقدار طبخ اولندیغنه کانجہ بونک ایچون ہیچ بر مقیاس یوق ایدی . فقط مسافر کلہ بیللمسی احتمالہ بناءً ہر حالہ لزومندن پک فضلہ یمکلمر پیشیریلردی . بو یمکلمردن صرف ایدیلہ بیلان مقداری صرف اولندقدن صکرہ ہرنہ قالیرسہ خدمتجیلرک الہ کچر ، بونلردہ انی صاتوب اثماتی درجیب ایدرلردی [۴] .

یمک انواعنک چوغالمسی ، خلقک یمکہ انہماکی ارباب ترفہ وتنع آرہ سندنہ مجرای ہضمہ قولنج ، تلبک معدہ ، دوزنطاریا ایلہ چوق ات یمکدن تفرس ، روماتیزمہ وسائرہ کبی خستہ لقلرک ظہورینہ سبب اولمش ایدی . کذلک بوسیدن اودور خلقنک مزاجنہ سرعت حدت وغضب مستولی اولہرق وقایع تاریخیہ لرنہ کورلدیکی اوزرہ پک چوق قتل وخونریزک حادثاتی وقوع بولمغہ باشلامشدی . علی الاکثر اوخونریزک سبب سوء ہضم ایدی . خلفا ایلہ امرادن اوبورلق ایلہ برقاچ ذات شہرت آلمش ایدی . امویلر زمانندہ (معاویہ بن ابی سفیان) ، (عبیداللہ بن زیاد) ، (حجاج بن یوسف) ، (سلیمان بن عبدالملک) وعباسیلر زمانندہ (محمد الامین) اوجملہ دن اولہرق پک اوبور ایدیلر [۵] .

۲ — ملبوساتدہ بوللق واسراف

صدر اسلامیئدہ اسلاملر طرز معیشتدہ خشونت واقتصادہ ، ما کولات وملبوساتدہ تعفف ومحرومیئہ میل ایتدکلرندن خلفای راشدین حضراتی یامہلی اسکی برکوملک ویا قباچولدن برانتاری ، لیفدن برآیاق قابی کیدکلری ،

[۱] تاریخ الوزرا ۳۵۱ [۲] الفخری ۲۳۲ [۳] الفخری ۲۷۶

[۴] متعریزی ۳۱۸ ج ۱ [۵] مسعودی ۲۶۷ ج ۲ والفرج بعدالشدہ ۱۰۲ ج ۱

حامل اولدقلری قلیجک آصقیسی ینه ایفدن اولدینی، اللرنده حد شرعی بی اجرا ایچون بر طره بولندینی حالده کزوب طولاشیرلردی [۱]. مشارالیه مک والیریده عین حال وطورایله متصف ایدیله. انلردن بری خلیفه نك یانه کلدکجه یوکلی برجبه، قاتلامش برصاریق، بربری اوزرینه قاتلانوب دیکلمش آیاق قابلری کیه رک حضوره کیرردی [۲]. امرای مسلمیندن پادشاه قیافته کیرن ایله ذات (معاویه) ایدی. مشارالیه تاشامده والی ایکن بوقیافتی اتخاذا تمش ایدی. او اتنده حضرت (عمر) شامه کله رک (معاویه) بی بو کسوه سلطنده کورنجه موافق بوله مامش. «سلطنت کسرویه بی تقلید ایدیورسک ها!» دیه رک اظهار استغرابدن کندیخی آله مامشدی [۳].

فقط دها صکره عربلر طریق مدنیه سالک اوله رق زنکیلشدک لری حالده اجانب ایله اختلاط ایدنجه سائقه مدنیت واعتلا ایله اسباب معیشتده توسع وملبوساتده تنعم وتکمیل آرامغه مجبور اولمشلردی. دها اول بیان ایتدی کمز اوزره امویلر نقشلی و صرمه لی البسیه رغبت ایتمشلردی. انلردن بونوع البسیه اک زیاده مراقلی اولان (هشام بن عبدالملک) ایدی. مشارالیه ک ۱۲۰،۰۰۰ نقشلی کوملک ایله ۱۰۰،۰۰۰ ایپکلی اوچقوری واردی. حجه کتدیکی زمان اثوابی ۷۰۰ دوهیه تحمیل اولنیوردی [۴]. امویلر زماننده دستکاخچیلر غایت کوزل نقشلی اقمشه یا مغه صرف غیرت ایتمشلردی. دها صکره عباسیلر زماننده اسلاملر تنعم وترفیده دها زیاده ایلری کیتمشلردی. بو دورده ارباب تجارت هر طرفدن دارالملک عباسیه قوشه رق نقشلی، ایشلمه لی، آلتون ویا کموش صرمه لی، احجار قیمتدار ایله مرصع، بتون جهان مدنیت معمولاتندن اولمق اوزره یوکلی، ایپکلی هر نوع اقمشه کتیروب صانارلردی.

اوزمانلرده اک قیمتدار اقمشه دن بری (خز) دینلن یموشاق قماش ایدی که خالص ایپک ایله ارکک طاوشان یوکندن اعمال اولنوردی [۵]. کذلک اک خالص ایپکدن یاپیلان (ابریم)، صرمه دن حیوانات اشکالی و سائرده ی حاوی منسوجات حریریهدن اولان (دیباچ)، خالص پاموقدن برقماش اولان (بز) دخی اک قیمتدار منسوجاتدن معدود ایدی. بونلردن ماعدا ایپک،

[۱] الفخری ۲۵ و ۶۶ [۲] العقد الفرید ۶ ج ۱ [۳] ابن خلدون ۱۶۹ ج ۱

[۴] المستطرف ۴۰ ج ۲ و العقد الفرید ۲۶۶ ج ۲ [۵] الف با ۱۸۷ ج ۲

کتان ، یوک و سائرہ دن دھا برچوق انواع اقمشہ استعمال اولندینی کی (سمور) ، (قاقم) و سائرہ دن غایت قیمتدار کورکار دخی قوللانقده ایدی . بواقمشہ دن قفتانلر ، فراجه قفتانلر ، باش و بیون شاللری ، جبہلر ، صاریقلر ، خرقلر ، نیتلر ، اورتولر ، چارچقلر ، طونلر ، شاشلر ، اوچقورلر و سائرہ یاللقده ایدی .

ثروت ورفاهیت ایچنده یوزمکده اولان اعلی و بالخاصه خلیفه ایله رجال دولتی غایت کوزل و قیمتدار اقمشہ آرادقلری ایچون ارباب صنائع اکاکوره برشوق آلهرق فوق العاده مکمل منسوجات وجوده کتیرمکه چالیشیورلردی . خلق نفیس منسوجات آریور ، بهاچه آز ، چوغه باقیوردی . حتی (دیبقی) قاشندن برصاریغک امانی بش یوز دیناره بالغ اولدینی حالده ینه هرکس بوقاشی آلمقدن چکنمیوردی . بعضاً برآدم ثروت ورفاهیتی کوسترمک ایچون هربری بررنکده اولمق اوزره بربری اوستنه طقوز قفتان کیوردی . ینه بوسائقه ایله علی الاکثرلر و مندن پک فضله البسه یاپدیرلدیغندن برآدمک و بالخاصه خلیفه نک برنوعدن اونلر ، یوزلر ، بیکلرایله البسه سی اولوردی . خلیفه (مکتفی بالله) ک ترک ایلدیکی البسه یی مثال اولهرق آتیده کوستریورز :

عدد

حولیلردن ماعدا چرپچیدن کچمش البسه	۹,۰۰۰,۰۰۰
خراسانک مرو شهری معمولاتندن البسه	۶۳,۰۰۰
اورتو	۸,۰۰۰
مرو معمولاتندن صاریق	۱۳,۰۰۰
آلتون ایله طوقونمش تقشلی یمن معمولاتندن قفتان وشال	۱,۸۰۰
کرماندن قامش بوریلری ایچنده جلب ایدلمش یتاق چارشقی	۱۸,۰۰۰
ارمنستان معمولاتندن کلیم	۱۸,۰۰۰

دولت عباسیه اعظم رجالندن ، خراسانده حکومت سورن (بنی طاهر) دولتنک مؤسسی (طاهر ذوالیمینین) وفات ایتدیگی زمان اثواب خزانہ سننده غیرمستعمل ۱,۳۰۰ شالوار بولندینی کی خلفای عباسیه زماننده یتیشن مشاهیر اطبادن (بختیشوع) دخی وفاتنده قماش دیبقیدن ۴۰۰ شالوار ترک ایش ایدی .

مصرده ملوک فاطمیہ دن (حاکم بامر اللہ) زمانندہ بر مدت پک بیروک بر نفوذ قازانان مشهور (برجوان) ک ترکه سندنہ قماش دبتقیدن ۱,۰۰۰ شالوار ایله ایپکلی ۱,۰۰۰ اوچقور بولتمش ایدی .

اسلاملر ملبوساتده اوقدر اسرافانہ کیتمشلرایدی که بندنکلری حیواناته بیله صیرمهلی و نقشلی ایپکلی خسروانی قماشندن پلانلر اوررلردی . قاهردهده بوکچی منسوجات حریریہی طوقومق ایچون بر دارالصناعه موجود ایدی . کذلک فاطمیلرک (دارالکسوه) نامیله برائواب دائره لری وارایدی که بوراده هر نوعدن اولمق اوزره یاییلان البسه ملوک فاطمیہ طرفندن قیشلق و یازلق اثواب اوله رق مقربینه احسان اولنوردی . (مقریزی) ده بو اعمالا تخانه ده یاییلان البسه ایله رنک و اشکالی حقننده تفصیلات موجوددر [۱] . خلافت عباسیه زماننده مصرده تفرده ایتمش اولان (بنی طولون) امراسنک ایکنجیسی (خماروبه) قیزی (قطرندی) بی خلیفه عباسی (معتضد) ایله تزویج ایتک اوزره جهازینی یاپدینی زمان تجهیز ایتدیکی اشیا میاننده هریری اون دینار قیمتنده بیک اوچقور بولتمقدہ ایدی [۲] . سائر البسهی ا کا کوره قیاس ایدیکنز .

دولت عباسیه دورنده (محمد بن عبدالملک بن الزیات) مقام وزارتہ کلنجه یه قدر وزرا ققتان کیرلردی . فقط مشارالیه وزیر اعظم اولنجه ققتانه بدل فرجاء، ققتان کیمه یی ، قیدیجی آصق ایله طاشیمه یی شرط آخاذا ایتمش ، طلیب اسعاف اولتمش ایدی [۳] . (ابن الزیات) «مرحمت سیکیر ضعفندن کلیر . کیمسه یه مرحمت ایتدم» دین آدمدر .

۳ - مفروضات و تزینات بیتیه ، مجوهرات

خلفای راشدین حضراتی سائر خلق کچی بر اوزرنده اوطورلردی . والیلری دخی عین حالده ایدیلر . مثلاً مصر فاتحی (عمرو بن العاص) مصرده کندی قصرنده عربلر ایله برابر یرده اوطورلردی . (مقوقس) یاننه کلدکجه آلتون تختنی آدملره طاشیده رق برابر کتیریر، حکمدارلر کچی تخته اوطورلردینی حالده (عمرو) ایله کوروشوردی . قوجه عرب فاتحی کندی نفسی ایچون اصلا دبدبه و احتشام آرامدینی کچی اهلینک امتیازات سابقه سنی محافظه ایده جکینی

[۱] مقریزی ۴۰۹ ج ۱ [۲] مقریزی ۳۱۹ ج ۱ [۳] اغانی ۴۹ ج ۲۰

تعهد ایتمش اولدیغندن والی سابقک بو دبدبه سنده بر بأس کورمزدی . فقط اسلاملر دها صکره چوق زمان کچمدن مدنی ، زنکین اولمشلر ، کندیلری دخی آلتون وفیل دیشندن تختلره اوطورمغه باشلایه رق حتی بویولده روم و ایران پادشاهلرینی کچمشلردی . اسلاملرده تخت قوللانان ایلك ذات (معاویه بن ابی سفیان) ایدی . تختدن مقصد بیوک کرسی ویا صندالیه دیمک ایدی . بونکله برابر (معاویه) بیوک و آغیر وجودلی اولدیغنی ایلری سورهرک اسلاملردن مساعده آمدن تخت استعمالنه جسارت ایده مامشدی . اندن صکره کان خلفا تخت آتخانی عادت ایتمشلردی [۱] .

ایرانلیرده مفروشات و تزینات بیتبه

خلفای راشدین دورنده اسلاملر فتوحاته چیقدفقری زمان مزین و مکلف مفروشات ایله ک قیمتدار مجوهراتی ایرانده (مدائن) ک فتحی اثناسنده کوره رک حیرت ایچنده قالمشلر ، قیمتی آ کلایه مامشلردی . روایته کوره بدویلردن بری (مدائن) محاربه سنده اله کچریدیکی غایت قیمتدار بیوک بر یاقوت طاشنک نه اولدیغنی بیله مدیکندن ایلك چیقان قورناز بر مشتری به بیك درهمه صامش ایدی . حال بوکه او یاقوت پارچه سنک بومباغدن قات قات زیاده دکری وار ایدی . دوستلرندن بری او قیمتدار طاشی یوق بهاسنه صاتدیغنی ایچون کندیسنی مواخذه ایدنجه جاهل بدوی : « بیکن فضلہ بر عدد بولندیغنی بیلسه ایدم او عددی ایستردم » جوابی ویرمش ایدی [۲] .

(مدائن) ک فتحی اثناسنده بر چوق اوانی و حلیات مرصعه ، کسراک حقیقی تاج کرانیهاسی ، آلتون صرمه لی ، احجار قیمتدار ایله مرصع دیبادن بر البسه اموال غنائم میاننده اله کچیرلمش ایدی . عسکرک بر طاقمی دخی ایکی سبت الده ایتمشلر ایدی که برنده کوش اکرلی ، آغز و بوغازی کوش اوزرنده یاقوت وزمرد دیزیلری ایله مرصع آلتوندن بر آت ایله آتک اوستنده احجار قیمتدار ایله مزین کوشدن بر سواری ، دیگر سپتده ایسه کوشدن معمول بر دیشی دوه ایله دوهنک اوزرنده مجوهرات ایله مرصع آلتوندن بر چول وار ایدی . کذلک اسلاملرک الله آتمشر ذراع طول و عرضنده (قطیف)

تسمیه اولنان بر کلیم کچمش ایدی که مصنوعات ایرانیه کرانبه‌دان اولان بو بی نظیر کلیم کونا کون رسملر ایه مزین ، نهر لر شکلنده احجار کرانبه ایه مرصع ، زمینی آلتون صرمه لی ، زمینک جابجا برلری ایجی کبی مجوهرات ایه مطری ، کلیمک کنارلری ایسه سانکه ابلاک بهارده بر بستان طراوت و خضارتدن نمونه‌ما یپراقلری ایپکدن ، دالدری آلتون و کوشدن ، میوه لری مجوهراتدن انواع ازهار و اشجار ایه مطرز و مصنع ایدی . حیفا که بو قیمتدار کلیم مدینه یه حضرت عمره کوتورولونجه قیمتی بیلنمیه رک پارچه پارچه یاپیلوب سائر اموال غنائم کبی تقسیم ایدلش ایدی [۱] .

حضرت عمر عراق طرفلرندن کائن اموال غنائم ایچنده مجوهرات کبی کرانبه شیلر کوردکجه اسلاملرک بو قیمتدار اشیانی کورمکدن اسراف و سفاهته فایز لردن قورقه رق آغلا یوردی . اسلامیتک نصرت و تقویه سنه دها اول پک بیوک خدمت لرده بولنان حضرت (ابوبکر) بو خصوصده عین فکر و مطالعه ده ایدی . مشارالیه ارتحاله یاقلاشدینی زمان مهاجرینی آرایش مدینه قایلقدن . تحذیر ایدرک : « یازیق ، ایپکلی دوشکر ، پرده لر قوللاننه جقسکنز » دیمش ایدی . ذاتاً حضرت نبی ایپکلی البسه کیمه یی ، آلتون اوانی قوللانمهیی دها اول منع ایلش ایدی [۲] . فقط بتون بو منعلر ایه تحذیراتک فائده سی اولماش ایدی . اسلاملر طریق مدینه کیرر کیرمز اسباب تنم ورفاهیت آرامغه ، یوشاق و کوزل مفروشات ، مکلف و قیمتدار تزینات قوللانمغه قویولملر دی . حاکمیتده مقاصد دنیویه یی مقاصد دینییه ترجیح ایدرک حکومتی خلافت شکلندن بسبتون مادی سلطنت شکلنه تحویل ایلدن امویلر بو خصوصده خلقه رهبر اولملر دی . اسرافات ایه شهرت آلان بعض ملوک امویه و بالخاصه (ولید بن یزید) پک چوق مجوهرات قوللان یورلردی . مشارالیه مجوهراته پک مراقلی ایدی . هر طرفدن مجوهرات جلب و مبیاعه ایتدی کندن مجوهرات امانتک یوکسلمسنه سبب اولمش ایدی [۳] . بونکله برابر امویلر بداوته میال قالمش . مدینتک یالکیز بو کبی شیلرله اکتفا ایتملر دی . فضله اوله رق مصر معمولاتندن ایشلمه لی پردلرده قوللانمغه ایدیلر . خرسیتانلرک بسمه سنی حاوی اوله رق .

دھا اول روملر ایچون مصدره طوقونان بوپردہ لر فتحدن صکرہ عربلر ایچون اعمال اولیوردی [۱] . (عبدالملاک) مقام خلافتہ کلنجہ بوپردہ لرك اوزرنده بولنان خرستیان بسمله سنی قالدیره رق یرینه عبارۀ توحید قویدیرمش ایدی . امویلر بوندن ماعدا سوسلی وایشلمه لی دوشکلر دخی قوللانمشلردی .

عباسیلرده مفروشات و تریینات بیتہ

دولت اسلامیہ عباسیلره انتقال ایدنجه بودولتک ایلاک خلیفه لری (سفاح) ایله (منصور) دولتک تأسیس و تحکیمی ایله اوغراشہ رق بشقہ شیلره اهمیت ویردمامشلردی . فقط دولت محکم تمل اوردقدن صکرہ عباسیلر دخی تنعم و ترفهه میلان کندیلرینی آله میهرق قانون تکامله تبعاً دھا اولسکی دولتری تقلید ایتمکه ، اجبار قیمتدار ایله مرصع آلتوندن و یاخود فیل دیشی ایله مزین آبانوزدن تختلره ملاک اولغه ، قیمتدار کرسیلر ، قولتوقلر ، قولتوق یاصدقلری قوللانمغه ، خانہ لرنده آلتون شمعدانلر قورہ رق عنبردن موملر یاقغه ، ایشلمه لی و صرمه لی پردہ لر قورمغه ، سوسلی و قیمتدار کلیملر ، خالیلر ، آلتون صرمه لی و اینجی و یاقوتلی حصیرلر سرمکه قویولدقلری کبی [۲] آلتون و کموش اوانی استعمالنده دخی پک ایلری کیتمشلردی . او زمانکی عالم مدنیتک هر نره سنده انی بر شی وار ایسه انی جلب ایدرلردی . بو جهتله نقشلی پردہ لری (فسا) دن ، کلیم و سجاده لری (تستر) و (بخارا) دن ، حصیرلری (عبادان) دن ، قولتوقلری ده (دشت) دن کتیرمشلردی . فقط الک انی آلتون صرمه لی مفروشات (ارمنستان) دن کلپوردی . یاصدقلری و اورتولری ایله برابر اون نمازلق سجاده دن متشکل اولان ارمنی طاقی بش بیگ دینار قیمتنده ایدی [۳] . ییکده مستعمل تحتہ طباقلر (طبرستان) دن ، مصنوعات خزیفہ وزجاجیه (بصره) دن جلب ایدلکده ایدی . بومصنوعاتک اکثری - دھا اول تجارت بچنده بیان ایتدی کمز اوزره - چین مالی ایدی . شو قدرکه اینجه جام مصنوعاتی (شام) دن کوتورولپوردی . بو جام اینجه لک و تمیزلک ایله مشهور ایدی . ضرب ، مثل اوله رق « شام زجاجندن دھا رونقلی و براق » دینیلپوردی [۴] . ایشته عربلر بالاده کی اوانی و مفروشاتی روم و ایرانلیلری

[۱] دمیری ۵۸ ج ۱ [۲] ابن خلدون ۱۴۵ ج ۱ [۳] الفرج بعدالشدہ

۱۰۳ ج ۱ [۴] لطائف المعارف ۹۵

تقلیداً اسکی حالده نه ایدی ایسه او حالده اقباس واستعمال ایتدکن صکره او اشیایی عربلاشدرمشلر ، اوزرلرینه نقش ایتدکاری عربجه حکم ، امثال و اشعار ایله تزین ایشلردی . بو یولده یاپیلان پرده لر آلتون و کوش مغلره تعلیق اولنوردی [۱] . خالی و کلیملر غایت مصنع و مزین یاپلمقده ایدی . بونلرک اورتلرینه حیوانات بحریه و یا بریه نقش ایدلدیکی کچی کنارلرنده صرمه ایله بر طاقم ابیات یازیلیر ، حتی بعضاً بر کلیمک کنارینه بتون بر قصیده نقش اولنوردی [۲] . بو خصوصده او قدر ایلری کیتمشلر ایدی که اوئی زجاجیه ، یمنک طباقلری ، سالون دیوارلری ، قپو اوزرلری هپ اشعار ایله تزین ایدلمکده ایدی . بو تزینات صنوف ناسه کوره شکلاً ، مقداراً مختلف ایدی . هرکس اقتدار مالسی ایله متناسب مزین اشیایه رغبت ایدیوردی . مثلاً برصنف خلق کلیملرده تزینات شعریه بی ساده ایپکله ایشلتدیردکاری حالده ثروتجه دهها مقدر سائر طبقات حال ووقلرینه کوره صرمه لی ، آلتون تللی ، حتی یاقوت و الماسلی کلیملر ، خالیلر قوللانیرلردی . خلفای عباسیه دن (مستعین) ک والده سنک یاننده جسملری آلتوندن و کوزلری یاقوت ، الماس و سائردهن هر جنس حیوانات ایله قوش رسملری حیوی پک قیمتدار بر خالی و ارایدی که مشارالیها بو خالی ایچون ۱۳۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم صرف ایتمش ایدی [۳] .

خلیفه (رشید) زماننده عباسیلر دهها اول موجود اولیان برحقوق مفروشات انواعی ایجاد ایشلردی . روایتیه کوره کوش ، آبانوز . صندالین مصنوع ، چنکلری آلتون و کوشدن معمول ، اوستنه سمور ، دیبا ایله قرمزلی ، صاری ، یشیل و مائی رنگلرده سائر ایپک منسوجاتی کچیرلمش قبه لی خیمه لری ایلك استعمال ایدن ؛ خلیفه مشارالیهک زوجہ سی (زبیده) ایدی [۴] .

عباسیلر (مذاب) دنیلن بر نوع یلپازلر اختراع ایتمشلردی که دهها اول معروف دکلدی [۵] . بو یلپازلری سوسلی یایمقده ، اوزرینه بر ظرافته ویا بر مقصد مناسبی متضمن شعر یازمقده فوق العاده ابراز مهارت ایدیورلردی . مشاهیر شعرا دن (ابوالعاهیه) خلیفه (رشید) ک سراینه منسوب (عتبه) نامنده کی جاریه یه مفتون ایدی . شاعر جاریه یه نائل اولمق ایستور ، فقط رد

[۱] اتلیدی ۹۸ [۲] اغانی ۴۱ ج ۱۵ [۳] مستطرف ۱۳۴ ج ۱

[۴] مسعودی ۳۶۶ ج ۱ [۵] اغانی ۸۱ ج ۱۲

اولمقدن قورقوردی . بناءً عليه استعطاف مقصديه خليفهيه اوج يلبازه تقديم
ایتمش ایدی که هر یلبازیه شو ایاتدن برینی یازمش ایدی :

ولقد تسمت الريح لاحتی فاذا لها من راحتیه شمیم
اعلقت نفسی من رجائك ماله عنق یحث الیک بی ورسیم
ولربما استأسیت ثم اقول لا ان الذی ضمن النجاح کریم [۱]

مع ذلك یلبازله اوزرینه شعر یازمق امویلر دورنده دخی معروف ایدی [۲].

عباسیلرده مجوهرات

خلفای عباسیه علی العموم مجوهراته وبالخاصه (در) دینلن بیوک اینجی
ایله (بهرمانی) نامی ویریلن پک زیاده قرمزى یا قوته فوق العاده رغبت
ایدیورلردی . بو نوع یا قوتدن صکره اعتبارجه صره ایله نار رنکنده کی
قرمزى یا قوت ، (اسمانجونی) نامیله معروف اولوب قرمزى به چالان قویو
ماوی یا قوت ، پک صاری یا قوت ، آلتون رنکنده یا قوت طاشلری کلیوردی .
مذکور رنکلرده بولنان طاشلرک تمیزلکارینه ، جملرینه کوره قیمتلى
واردی . کذلک او دورلرده نظر رغبتی جلب ایدن احجار قیمتداردن بری ده
زمرد ایدی . زمردک اک ای نوعی رنکی یشیله چالان بیوک سینکلرک رنکنه
بکزه دیکی ایچون (زبابی) دینلن جنس ایدی . الماسلردن اک زیاده مقبول
اولان نوع دخی رنکی برآز قرمزى به چالان قطعله ل ایدی . فیروزه ، مرجان ،
عقیق ، جزع کبی شیلر ایسه پک چوق بولندیغندن حکمدارلر بونلره پک نادر
اوله رق اهمیت ویریرلردی .

دولت اسلامیهنک اوائلنده اسلاملرک حوزه استعماللرنده بولنان مجوهراتک
قسم اعظمی ایران غنائمدن انتقال ایتمش ایدی . چونکه اسلاملر ایران ممالکنی
فتح ایتدکلری اثناده ایرانیلرک عصر لردن بری طوپلایوب آبادن اولاده میراث
طریقيله براقدقلری حسابسنر ، امثالسنر مجوهراتی بردن اغتنام ایشلردی . هم
بو قیمتدار اشیانک قیمتى - ده اول بیان ایتدیکنمز اوزره - آکلایه مامشلردی .
کذلک اسلاملر کردلر ایله حرب ایتدکلری اثناده او کبی پک چوق قیمتدار

اشیا اله کچیرمشلردی . مذکور بخاربه‌ده اسلاملر مجوهرات طولی بر سبت اغتام ایدرک حضرت (عمر) ه کوتورمشلردی . خلیفه مجوهراتک صائلمنی ، ائمانک اسلاملره تقسیم ایدلمنی امر ایتمش ایدی . بونلردن یکر میشر بیگ درهم قیمتنده بولنان طاشلر - آکلایه‌ما مق سیئ، سیله - بشر درهمه صائش ایدی [۱] .

فقط بالاخره بو حال بدات و جهالت کچنجه مجوهراتک قدری آکلاشلمش ، اوکی اشیا ایچون پک بیوک پاره‌لر صرف ایدلمک باشلامشدی . از جمله خلیفه (رشید) اسکیده بر چوق حکمداران یاننده پک معتبر طوتولان (جبل) نامنده بر قرمز یاقوت طاشنی قرق بیگ دیناره صاتون آله‌رق اوزرینه کندی اسمنی نقش ایلش ایدی [۲] . کذلک خلیفه مشارالیه یوز یکر می بیگ درهمه بر حجر قیمتدار دها مبیایه ایتمش ایدی [۳] . بغدادده بر مجوهرات تاجری (یحیی بن خالد برمکی) یه بر سبت مجوهرات کوسترمش ، (خالد) ایسه اکا ایدی میلیون درهم مقدارنده بر فیأت و یرمش ایدی [۴] .

اسلاملر بیوک مبلغلره بدل مجوهراتی استعمال ایدرلردی . مثلاً بری اون بیگ دینار مصارفه محتاج اوزون بریوله چیقدینی زمان او مقدار پاره‌ی آتون و کموش اوله‌رق برابر کوتورمکدن ایسه جییده حفظی دها قولای بروبا متعدد حجر قیمتدار کوتورردی . او آدم قصد ایتدیکی شهره واردیغنده الیوم مستعمل اولان بانقه حواله‌سی ویا بانک نوظلرکی او مجوهراتی صاتار ، پاره‌سی ایله ایشنی کورردی .

مجوهراته دخی رغبت ایدن امویلر بر چوق اوانی مرضعه استعمال ایتدکلری کبی کرک کندیلرینک ، کرک حرم و جاریه‌لرینک زینت‌لرینه خدمت ایتک اوزره مرضع کردانقلر یاپدیرمشلردی . فقط عباسیلر بویولده پک ایلری کیتمشلردی . حتی خلیفه (رشید) ک همشیره‌سنک یاپدینی کبی حرملرینک باش باغلری بیله مرضع یاپلقده ایدی [۵] . (رشید) ک زوجه‌سی (ام جعفر) ایاق قابلرینی دخی الماسلی یاپدیرمش ایدی [۶] .

والحاصل خلفای عباسیه تمداد و تقدیری غیر قابل مرضع بر چوق اوانی ،

[۱] ابن الاثیر ۲۴ ج ۲ [۲] مسعودی ۳۰۰ ج ۲ [۳] انلیدی ۱۴۱

[۴] طبری ۱۸۹ ج ۲ [۵] اغاق ۸۳ ج ۹ [۶] مسعودی ۲۶۶ ج ۲

تزیینات بیتیہ ، مجوہرات ، البسہ اقتناسنہ فوق العادہ غیرت ایتمکدہ ایدیلر .
 خلیفہ (مکتفی) وسائرہ نک دہا اول ذکر ایتدی کمز متروکاتی مدعامزہ شاهد
 اولدینی کبی بشنجی عصر ہجری اورتہ لرنده (بساسیری) فتنہ سنده خلیفہ نک
 خانہ سندن - موجوداتک بر قسمی اولق اوزرہ - مصادرہ ایدیلرک ۷۵,۰۰۰

عرب قادینلرینہ مخصوص کھوشدن تزیینات

قطعہ دیبا ، ۱۱,۰۰۰ زرہ ، ۳۰,۰۰۰ قلیجہ بالغ اولان اشیا دخی دیدیکمزی
 مؤیددر . بونکلہ برابر بو اشیا فاطمیلرک سرایلرنده بولان قیمتدار اشیاہ نسبتہ
 بیوک بر شی صاییلہ مازدی .

علامہ شہیر (ابن خلدون) عباسیلرک خشونت بداوتدن قورتولہ مدقلرندن
 بچلہ ملبوسات ، تزیینات وسائر وسائل مدنیہ دہ پک چوق ایلری کیتمدکلرینی

ادعا بوو مدعانی تأیید ایچون (مسعودی) ایله (طبری) نك سوزلریله
استشهاد ایتمکده در [۱] .

حال بوکه علامه مشارالیهک بو باده کی ادعاسی نه ذکر ایتدیکی ایکی مورخ
معتبرک ، نه ده بالذات کندیسنگ سوزلرینه منطبق دکلدرد. زیرا (ام جعفر) ک
صلاح ایله مشهور اولدیغی حالدده مرصع آفاق قابلری کیدیکنی حکایه ایدن
(مسعودی) در . کذلک (طبری) خلیفه (رشید) زماننده عباسیلرک
اسرافاتنه دائر بر چوق معلومات ویرمشدر . بوندن ماعدا (اغانی) ، (العقد
الفرید) ، (المبرد) ، (المعارف) ، (لطائف المعارف) و سائره کتابلری
مؤلفلری کی ده اول یتشمش اولان تاریخ و ادبیات علماسی طرفندن دخی
بو یولده خلی معلومات اعطا ایدلمشدر . بتون مورخلر بو معلوماتی ذکر اولتان
کتابلردن نقل ایدرک بونی غریب و یا شایان اعتراض کورمامشردی . حتی
بالذات (ابن خلدون) کندی تاریخنگ مقدمه سنده « مأمون ک (بوران) ایله
زفاف اولدیغی کیجه مهری میاننده کندیسنه بیگ قیمتدار یاقوت طاشی هدیه
ایتدیکنی ، هربری یوز من وایکی ثلث مندن مرکب عنبر موملری یاقودردینی
کی حصیرلری آلتوندن منسوج واینجی و یاقوت ایله مرصع اولق اوزره مندرلر
دخی سردیکنی » یازمقده در [۲] . فکر مزجه دولت عباسیه نك ابتدالرنده
خلفانک چکندکلری شی آلتون تزینات ایله آلیه چیقمقدن عبارتدی . او
کی بر آلی ایله چیقان ایلک خلیفه عباسی (معتز بالله) ایدی [۳] . عباسیلر
اسرافاتنه نك ایلری کیتمش ایکن مورخ فیلسوفک انلری بو حالدن تنزیهه
چالشمسی فضله بر غیرت عد اولنور .

فاطمیلرک اسرافاتی

عباسیلر ده صکره مصر ، شام ، مغرب و اندلسده موقع اقتداره کلن
حکمدارلر ایچون رهبر اولمشلردی . مصرده تأسیس حاکمیت ایدن فاطمیلر
هر شیده حتی اسباب مدنیتده عباسیلری تقلید ایدیورلردی . او وقته قدر
مدنیت اسلامیه تعالی ایتمش ، دولت عباسیه ده انحطاطه یوز طوتمش ایدی .
فاطمیلر اسراف و تبذیراتک اکثرنده وبالخاصه مفروشات و تزینات بیتیه ایله

[۱] ابن خلدون ۱۵ ج ۱ [۲] ابن خلدون ۱۴۵ ج ۱ [۳] مسعودی ۳۰۵ ج ۲

البسه به متعلق شیلرده عباسیلری فرسخ فرسخ کچمشلردی. عباسیلر حرملرینک باش باغلیله ایاق قابلیخی مرصع یاپمشلردی. حالبوکه فاطمیلر بلوردن اولان باده ابریقنی احجار قیمتدار ایله مرصع یاپدقلری کبی تپسیلری ده اگ نادیده اینجیلر ایله قاپلامشلردی. آلتون، کوش مصنوعاتنه پک چوق رغبت ایدرک اوطوردقلری صالونلری مرصع هیکلر ایله تزین ایلورلردی. خلفادن بری راحت آلمق ویا البسه دکیشدیرمک ایچون مقصوره لردن برنده اوطوردیقنی زمان اطرافنه انسان ویا فیل، زرافه وامثالی حیوانات تمثالرینی حاوی مرصع تپسیلر قونولوردی. بوهیکلر آلتون، کوش، عنبر، کچمه واورمه مرسین آغاچندن اعمال ایدیلر، اینجی، یاقوت وزبرجد ایله مزین بولنوردی. عنبردن یاپیلان فیل شکللرنده کی دیشلر کوشدن، کوزلر ایسه بیوک احجار قیمتداردن ایدی. بو جوهر پاره لر آلتون میخلر ایله یرلشدیریلردی. فیلارک اوزرنده عود آغاچندن تختلر، کوش و آلتوندن دوشکلر یاپیلردی. تختلرک اوستنده دخی کذلک کوشدن اولمق اوزره مکمل اسلحه ایله مجهز متعدد قهرمان شکللری موجود ایدی. حیوانات مفترسه نک تمثالرینه کلنجه بونلر شکارلریله برابر عود آغاچندن یاپیلر، کوزلری برر قمرزی یاقوت طاشندن مرکب بولنوردی. میوه لری اینجیدن متشکل اولمق اوزره مرسین آغاچندن معمول دالر بو تمثاللری احاطه ایدیوردی [۱].

اسرافات و تبذیرات ادواتنک حفظه مخصوص اوله رق فاطمیلرک (خزائن) نامی ویریلن بر طاقم دارالتحفلی واردی. بونلرک بعضلری مفروشاته، بعضلری مجوه راته، دیکر بعضلری ده کوزل قوقولره، سنجاقلره، سلاحلره، اکرلره، زره لره، کسوه لره، اززاق و ما کولاته، مشروباته، بهاراته، چادرلره تخصیص ایدلمش ایدی. خلیفه مذکور خزینه لره کیدرک اوطورمسنه مخصوص یرلرده اخذ موقع ایدردی. او موقعلر دوشکللی ویا صدیقنی برر صوفه دن عبارت ایدی. صوفه لرده برر فراشت مأموری موجود ایدی. صوفه نک نظافت و انتظامنه باقاردی. (مقریزی) بو دارالتحفلر ایله حاوی اولدقلری آلات وادوات، مفروشات و تزینات، البسه و مجوه رات، کوزل قوقولر حقمده بو مقامک وسی فوقنده بر چوق تفصیلات ویرمکده در. آرزو

ایدنلر اورایه مراجعت بیورسونلر [۱]. بوراده مثال اوله رق یالکز بعض مختصر معلومات ویره جکز .

فاطمیلرده حلیات و مجوهرات

هجرتک ۴۸۷ سنه سننده وفات ایدن (مستنصر بالله) ک دور حاکمیتنده مجوهرات خزینه سنندن صیقندی زماننده آنان قیمتدار اشیا میاننده یدی مد زمردی حاوی بر صندوق چیقاریله رق قیوجیلردن انک قیمتی صورلمش ایدی . قیوجیلر امثالی موجود اولمیان برشی ایچون قیمت تقدیر ایدیه مز دیمشلردی . کذلک مذکور خزینه دن برکیله طولوسی مجوهرات آلمش ایدی که بونک ایچون دخی قیوجیلر قیمت تقدیر ایده مامشلردی . بو مجوهراتک اصل قیمتی ۷۰۰,۰۰۰ دینار ایکن اوصره لرده یکریمی بیك دیناره ساتش ایدی . مذکور خزینه ده تعداد واحصایی غیر ممکن نقشلی وساده بلور قدحلری ایله بعضلری یوزلرجه دینار دکرنده مینالی صخلر بولمش ایدی . دیگر بریردن دخی هر بری ۱۰ دیناردن بیك دیناره قدر دکرده ۱۸,۰۰۰ قطعه بلور ، مینالی وساده انواع نقشلر ایله مزین بر چوق آلتون تپسیلر ، اپک اوزرنده آلتونلی ۱۷,۰۰۰ قلیف ، اکثری اوستنده (رشید) نامی محرر یوز شیشه قدر باد زهر وامثالی چیقارلمش ایدی .

بونلردن ماعدا آلتونلی ، کموشلی ، قبضه لری مختلف احجار قیمتدار ایله مرصع صندوقلر طولوسی هر شکلده دویتلر بولمش ایدی که هر دویت بیکن بر قاچ بیك دیناره قدر قیمت ایدردی . کذلک کافور ، عنبر ، تیت مسکی ، عود آغاجی وسائرهدن بر چوق شیلر بولمش ایدی .

خلیفه (معز) ک کریمه سی (رشیده) نک متروکاتدن اوله رق مذکور خزینه لرده محفوظ قالان اشیا ۱,۷۰۰,۰۰۰ دینار قیمتنده ایدی . ۱۲,۰۰۰ رنکلی البسه ، (معز) دورندن قاله و تپه لری مجوهرات ایله مزین ۱۰۰ قوانوز کافور قیسوری ، خلیفه (رشید) ک (طوس) ده ایچنده وفات ایتدیکی ایپکلی سیاه چادر او جمله دن ایدی . کذلک (معز) ک دیگر کریمه سی (عبده) دخی بیوک بر ثروتدن نمونه نما اشیا براقشدی که بونک تفصیلی اوزون سورر .

هر قطعه سی بیك دینار دگرنده انواع چینیلری حاوی خزینهلر ، اون رطل آغیرلغنده بر آلتون حصیر دخی بولنمش ایدی . بو حصیرك دولت عباسیه اعظم امراسندن (حسن بن سهل) ك کریمه سی (بوران) ك - ده اول بیان ایدلیکی اوزره - خلیفه (مأمون) ه زفاف اولندینی زمان اوزرنده اوطوردینی حصیر اولدینی ظن ایدیلوردی . روم پادشاهی طرفندن (عزیز بالله) ه اهدا ایدیلن آلتون تپسیلرده او میانده چیقمش ایدی .

مرصع آلتون وکوشدن ویا مرصع فیل دیشی و آباتوزدن معمول درلو درلو سطرنجیلر ، طاوله لر ، کلدانلر وامثالی بولندینی کبی اك کوچکی ۱۲ من آغیرلغنده اولوق اوزره عنبردن ۲۲,۰۰۰ هیکل ، خلیفه نك بی حد وحساب هیکل مجسملری بولنمش ایدی . آلتوندن مرصع طاووسلر ، جیلانلر ، خرما آغاجلری ، ابریقار کبی ده برچوق مصنع ، نادیده وقیمتدار اشیا الده ایدیلن مجوهرات میانده بولتمقده ایدی .

فاطمیلرده مفروشات و اشیا بیتیه

فاطمیلرک مفروشات خزینهلرندن حسابسز اشیا و تزینات بیتیه اله کچیرلش ایدی . ا کثری آلتون صرمه لی اولوق وهربری ۳,۵۰۰ دینار قیمتند بولنق اوزره ۱۰۰۰,۰۰۰ قطعه ایپکلی مفروشات ایله آلتون صرمه لی اطلسدن برچوق فیل چوللری ، یاصدیقلری ، سدرلری ایله کلیملری ، پرده لری وسائره سی هپ تمام اولوق اوزره بیاض ایله قاریشیق قرمزى رنگده ۲,۰۰۰ ایپکلی اوپه طاقی ، برچوق قدیفهلر ، اطاسلر ، اوزرلری انواع تصاویر ایله مزین سائر منسوجات حریری ه اوچله دن ایدی . کذلک دول معروفه نك پادشاهلریله اعظم رجالنک تصویرلری ، اسملری ، مدت حا کیتی ، ترجمه حالی حاوی آلتون صرمه لی رنگارنگ بیك قدر ایپکلی پرده ، هر بوغچه سی بر اوپه طاقی مشتمل ۴,۰۰۰ بوغچه مذهب خسروانی دخی چیقارلش ایدی . (استر) ك ماوی ایپکندن رنگارنگ ایسلمه لی و آلتون صرمه لی بر طوپ قماش بولنمش ایدی که ملوک فاطمیه دن (معزالدین الله) طرفندن یاپدیرلش اولان بو قماش اوزرنده کره ارض اقالیمی ایله دکزلری ، شهرلری ، نهرلری عادتاً خریطه کبی نقش ایدلش ایدی . مکة مکرمه ایله مدینه منوره نك شکللری ده ترسیم اولنمش ایدی . هر شهرک ، هر طاغک ، هر نهرک ،

هر دكزك اسمی آلتون ویا كموش صرمه ویا ایپك ایله یازلمش ایدی . قماشك آشاغی طرفرده ایسه « ۳۵۳ سنه هجریسنده (معزالدین الله) طرفندن حرم اللهه اشتیاق ورسول اللهك آثار جلیلهسنی اشهار سائقهسیله یاپدیرلمشدر » عباردهسی تحریر ایدلمش ایدی .

بوکبی شیلری نظر تأمله آلهرق مدنیتك اوصرهلرده ندرجهلره قدر اعتلا ایتدیکنی اكا کوره دوشونکمز. اوقیمتدار اشیا الی یومنا هذا قالمش اولسه ایدی نه عظیم پاره لر ایده جکدی .

فاطمیلرک سائر خزینه لرنده بولنان قیمتدار اشیاییده اكا کوره قیاس ایدیکمز . مثلا سلاح خزینه سنده حضرت (حسین بن علی) نك قلیجی ، (حمزه بن عبدالمطلب) ك قالقانی ، (جعفر صادق) ك قلیجی ، یوز بیكگرجه قالقان ، قلیج ، اوق ، قارغی و سائر موجود ایدی . كذلك اکر خزینه سنده بعضیلری بیك دینار قیمتده اولمق اوزره بك قیمتدار بیكگرجه اکر بولمقده ایدی . جادر وخیمه خزینه سنده دخی ایپکدن و سائر دن غایت مکلف و مزین اوتاغلر ایله چادر وخیمه لر واردی . کونا کون بر چوق رسملر ایله مزین و دیرکری كموش قاپلامه اولان بو چادرلرک بعضلری ۶۵ ذراع بوینده غایت بیوک ایدی . مشتملاتی ایله برابر هر چادری یوز دوه طاشیردی . سنجاق خزینه لرنده ایسه فوق العاده مکلف و مزین بر چوق سنجاقلر موجود ایدی . مذکور دولتک اسرافات و تبذیراته نمونه اولمق اوزره (حاکم بامرالله) ك همشیرهسی (ست الملائك) ك مشارالیه برادرینه اهدا ایتدیکی شیلر میاننده بری مرصع ، دیکری بلوردن اولهرق آلتون اکرلی اوتوز آت ایله الك قیمتدار مجوهرات ایله مرصع برتاج ، انواع اشجاری حاوی كموشدن بر بوستان وار ایدی .

بالاده ذکرى کچن شیلرک مبالغه دن خالی اولمדיنی ، یاخود افسانه قیلندن بولندیقی بلکه وارد خاطر اولور . فقط بغداد کندی مدنیتی زماننده ثروت ایله نصل شهرت قازانمش ایسه مصر دخی عصور اسلامیة وسطاده بیوک بر ثروت و سامان ایله کسب شهرت ایتمش ایدی . كذلك سائر خاق یوقلق و محرومیتدن شکایت ایتدیکلری زمانلرده مصر لیلر زنگینلک و اسرافات ایله طانیلیورلردی [۱].

بونک ایچون ضرب مثل قیلندن اوله رق « هرکیم مصره کیردیکی حالده زنکین اولماش ایسه الله اونی بردها زنکین یامسون » دینلیوردی. باخصوص بوقیمتدار اشیا ایله امثالی ائک معتبر کتب تاریخیه ده ذکر ایدلمشدر. حتی بعض مورخلر بونفیس اشیا بی رأی العین مشاهده ایشملر ایدی. آز جمله مورخ شهر (ابن الاثیر) صلاح الدین ایوبینک مصرده خطبه بی فاطمیلردن عباسیلره نقل و خلفای فاطمیه سرایلرنده - مستنصر فتنه سی صره سنده وقوع بولان یغما کر لکاردن صکره - قالمش اولان اشیا بی مصادره ایتدیکی زمانه مصادف ۵۶۷ سنه هجریه سی وقائعی ذکر ایتدیکی ائنده معلومات آتی بی ویریور :

« بتون او اشیا صلاح الدینه کوتورولوب تسلیم ایدلمشدی. کثرتی جهتیه تعداد و ترتیبی امکان خارچنده بولنان بوقیمتدار اشیا میاننده بی نظیر یک چوق مجوهرات ، یاقوتلر ، زمردلر موجود ایدی. او کبی نفیس و قیمتدار اشیا بشقه هیچ بریده یوق ایدی. اون یدی درهم ویا مثقال ثقلتنده بریزی یاقوت بولنیوردی که بونی بالذات کئدم کوروب طارتدم. کذلک بواشیا میاننده بولنان اینجیلرک هیچ بریده امثالی یوق ایدی. درت پارمق طولنده، قالین بر پارمق عرضنده زمرددن برقبضه موجود ایدی [۱]. »

اندلسلیلرک اسرافات و تبذیراتی

اندلس ملوک و امرا سی دخی هر نه قدر اسرافات و تبذیراتده عباسیلره اقتفا ایشملر ایسه ده بویولده مصر لیلره یششه مامشلردی. مع هذا بعض اندلس ملوکی هیچ برکیمسه نئک یششه مدیکی درجه لرده اسرافات و تبذیراتده بولنمشلردی. نته کیم وزیر اعظم (منصور بن ابی عامر) اودورده خرستیان دولتلیرینک ائک بیوکی اولان روم دولتی حکمداری طرفدن اسلاملرک احوالی ، درجه قوتلرینی کورمک اوزره کوندریلن سفیر مخصوصه دولتک شان و شوکتی ، ثروت و ساماتی کوسترمک مقصدیه میلی بیوکی برحوضه نیلوفر اکدیرمش ، دردر قطار آلتون و کوشک نیلوفر لره صیغه بیله جک کوچک حجمده دوکیله رک بتون نیلوفر لرک بوکوش و آلتون قطعه لریله تولدیرلمسنی امر ایش ایدی. صکره فچردن اول سفیری تزدینه (زهرا) سراینه چاغیره رق حوضه ناظر بر موقعده او طور تمش ایدی. طلوع شمس یاقلاش نجه مکلف ققتانلی ، آلتون

وكموش قوشاقلى بىك اسلاو اوشاق بش يوزى آلتون وديكر بش يوزى كموش اولمق اوزره برر تپسى حامل اولدقلىرى حالده كابوب طور مشاردى . اوشاقلارك كوزللكلرينه قارشى حيران قالمقدن كندىنى آله ميان سفير بونارك كلارندهكى مقصدى آكلايه مامشدى . فقط خورشيد عالم آرا اشعه سالنجه نيلوفرلر انعكاس ضيايله پارلامغه باشلامشدى . اوشاقلر نيلوفرلره باقلاشهرق آلتون قطعه لرىنى آلتون ، كموش قطعه لرىنى ده كموش تپسىلره طوبلا دقدن صكره (منصور) ك حضورينه كيروب كومه كومه يامشردى . سفير ثروت و سامانك بودرجه سنه قارشى حيرته دوشمكدن كندىنى آله مامش ، مصالحه طلب ايتمش ايدى . ينه بو (منصور) دركه (هشام) ك والدهسى (صبح) سلطانك محبت و ميلانى جلب ايتمك مقصديايه كموشدن بر كوشك ياپديره رق برچوق انسانلرك باشى اوزرينه طاشيتديرمش ، سلطان مشارالياهويه تقديم ايتمش ايدى [۱].

اندلس طوائف ملوكندن (معتمد) ك اعتماد نامندهكى زوجيهسى ايجون ياپدينى شى دهها زياده شايان حيرت صاييلير . مشارالياهو چول قادينلرينك چامورلر ايجنده يچالرى صيغالى اولدينى حالده (اشبيليه) ده طولوملر ايجنده سوت صاتمقده اولدقلىرى مشاهده ايدرك زوجنه : « جاريه لرمله برابر بن ده بو قدينلر كى ياتمق ايستم » ديمش ايدى . (معتمد) سراينده عنبر ، مسك ، كافور ، كل صويندن مركب برچامور ياپديرمش ، ايتكدن طولوم و ايتلر ياپديرمش ايدى . زوجيهسى جاريه لريله برابر چيقهرق او چامورده طولاشمش ايدى [۲].

اسراف و تبذير دورنده يتيشن سائر حكمداران اسلاميه بنى ده اكا كوره قياس ايديكيز . ايرانده حكومت سورن ملوك ساچوقيه دن (ملكشاه) ك مخدومى (سنجر) ك ياننده ۱۰۹۳۰ رطل آغير لغنده مجوهرات وار ايدى كه هيچ بر حكمدارك نردنده بو قدر مجوهرات بريكديكى ايشيدلماشدى . بعضاً تنوير ايجون صرف اولنان موم اسرافاته بر مقياس اخاذ ايديليردى . آل بويه دن (عز الدوله بختيار) ايله وزيرى (ابن بقيه) دن هر برينك ايتق موم ضرفياتى بىك من ايدى [۳].

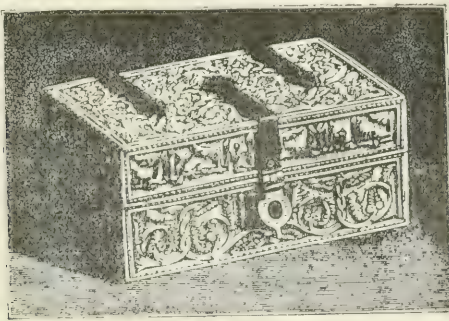
[۱] نفع الطيب ۷۲۱ و ۷۲۲ ج ۲ [۲] نفع الطيب ۲۰۸ ج ۱

[۳] ابن خلكان ۸۷ ج ۱ و ۶۳ ج ۲

خلفای عباسیه دن (محمد الامین) بیوک موملر یا مقبله اشتهار ایتمش ایدی. اسرافات و تبذیرات یالکیز خلفا ، ملوک و امرا یه مخصوص دکلدی. بتون رجال دولته ، بونلرک سایه سنده کچین صنوف خلقه ده شامل ایدی . حال بوکه عوام صنوفی علی الاکثر بالعکس یوقاق و ضرورت ایله وقت کچیریرلردی . ایکنجی جلدک ۳۰۰ نجی صحیفه سنه مراجعت بیورلسون .

۴ - او طه لاق آلمق

او طه لاق آلمق جاریه لری آلت اذواق اتخاذا ایتک و یا نلردن اولاد صاحبی اولمق مقصدیله وقوع بولیوردی . بونلرک او عصر لرده نه قدر چوغالدقاری ، جاریه تجارقی نصل رواج بولدینی ، تربیه لرینه نصل اعتنا ایدلیدیکی ، بونلرک

اون ایکنجی عصر میلادی معمولات اسلامیه سنده
فیل دیشی ایله مزین بر صندوقه

هدیه صورتیله نصل آلتوب ویرلیدیکی حقیقده اولجه معلومات ویرمش ایدک . بوراده سفاهت سائقه سایه انلرک نصل او طه لاق و مستفرشه اتخاذا اولندقلرینه دائر بسط مطالعات ایلیه جکیز . فقط شمیدین شوراسنی اعتراف ایتک لازم درکه او طه لقلر علی الاکثر زوجه اولیورلردی . چونکه هر کیم کندی او طه لغندن چوجق صاحبی اولنجه او جاریه یی مشروع زوجه اتخاذا ایدردی . ده اول عربلر جاریه لر ایله ازدواجدن نفرت ایکنده ایدیلر . بناءً علیه صدر اسلامیتده فتوحات سایه سنده پک چوق جاریه لر اله کچدیکی حالده خلفای راشدیندن هیچ بری

بونلردن زوجه آنخاذا اتمامشدى [۱]. بونكه برابر جاريه‌لىرى مستفرشه آلمقده باس كورميورلردى . حضرت (على) وفاتنده ۴ زوجه ايله ۱۷ اوطه‌لق براقش ايدى [۲]. اودورده بر مستفرشه صاحبي مستفرشه‌سندن چوجوق صاحبي اولسه بيله ينه او مستفرشه‌يني عادى جاريه كبي صاته بيلمكده ايدى . بالا خرد حضرت (عمر) والده اولان جاريه‌لك فروختى منع ايتدى [۳]. بونكه برابر عربلر والده‌لىرى (يزد جرد) ك قيزلردن اولان اوچ بيوك ذات يتيشنجيه قدر جاريه‌لردن طوغان كيمسه‌لره نظر حقارت ايله باققده ايديلر [۴]. ايشته بوتاريخدن اعتباراً خاق جاريه‌لردن اوطه‌لق آلمغه رغبت كوسترمشلردى . اوطه‌لق آلمق اسلاملر طرفندن ايجاد اولنش بر عادت دكلدى . روماليرجده اوطه‌لق آلمق شائع ايدى . روماليلرده بر اوطه‌لق بر زوجه اعتباري حائز دكلسه‌ده هر حالده مشروع روابط ايله زوجه مربوط ايدى . عربلرده اولديني كبي روماليلر دخي ايتدلرده اوطه‌لق آلمقندن نفرت ايدميورلردى . فقط دها صكره بيوك امرادن ايكي ذاتك اوطه‌لق آلدقلىرى كورنجه او نفرت مبدل رغبت اوله‌رق بي پروا مستفرشه‌لر آلمغه باشلامشلردى [۵].

اسلاملره كنججه اعتلاى مديتلىرى دورلرنده مستفرشه‌لر آنخاذا يته بك زياده رغبت كوستردكلرندن خلفانك چوقلىرى ا كثر يا جاريه‌لردن تولد ايدميوردى [۶]. سائر رجال دولتك زوجه‌لىرى ده على الاكثر جاريه‌لردن متشكل بولتمقده ايدى . مملكتك ايلرى كلنلرى ، زنكىنلرى دخي عين حالده ايديلر . اوطه‌لق آلمق بر عادت حكمنه كيرمش ايدى . هر كيم كندى اوطه‌لغندن اولاده مالك اولور ايسه يا او اوطه‌لقاه عقد نكاح ايدر ، يا خود انى آزاد ايلردى . حتى اوقدر چوق اوطه‌لق قولانلشدى كه بعض خلفانك اوطه‌لقلىرى بيكلره بالغ اوليوردى . روايته كوره خلفاى عباسيه‌دن (متوكل) ك ۴,۰۰۰ جاريه‌سى وار ايدى كه جمله‌سى استفراش ايتمش ايدى [۷]. خليفه مشاراليهك جاريه‌لره شوصورتله فرط ميل ورغبتى آكلايان امرا وسائر اعظم رجال دولت كنديسنه كوزل جاريه‌لر اهدا ايتك صورتيله جلب توجهنه چالشمقده ايديلر . امراى

[۱] ابن الاثير ۲۶ و ۹۲ ج ۳ [۲] الفبا ۳۴۷ ج ۲

[۳] ابن الاثير ۲۹ ج ۳ [۴] ابن خلكان ۳۲۰ ج ۱ [۵] Gibbon II 205

[۶] كتابه‌لك دردنجي جلدى [۷] مسعودى ۲۷۹ ج ۲

دولت‌مدن (عبداللہ بن طاہر) متوکله ۴۰۰ جاریہ تقدیم ایتش ایدی [۱].
 (میافارقین) امیری (نصرالدوله) نک سنه کونلری مقدارنجہ ۳۶۰ اوطلغنی
 واریدی [۲]. سازنده وخوانندهک ایچون قوللائیلان جاریہلر ایسه بشقه
 ایدی . خلیفه (رشید) ک ۲,۰۰۰ جاریہسی [۳] واردی که بونلردن ۳۰۰ ی
 خواننده و سازنده ایدی [۴].

والحاصل پک چوق جاریہ قوللائمق مألوف برعات حکمنه کیرمش ایدی.
 قادینلر بیله محضا احتشام وزینت ایچون جاریہلره مالک اولیورلردی . مثلاً
 (جعفر برمکی) نک والدهسنک یاننده کندی خدمتنه مخصوص اولمق اوزره
 ۴۰۰ جاریہ واردی [۵]. اولجہ بیان ایدلیدیکی وجه ایله خلیفه (رشید) ک
 زوجہسی (زبیده) اندامی متناسب جاریہلری ارکک قیافتنه صوقدیغندن اکابر
 مملکت قادینلریده مشار الیہایی تقلیداً او قیافتده جاریہلر قوللائمشلردی .
 دها صکره خلفا وامرا وسائر اعظم مملکت بو یولده پک ایلری کیتمشلردی .
 اودرجهده که خلفای عباسیہنک اون طقوزنجیسی (فاہر بالله) بر بوی واندامده
 بولنان جاریہلردن بر طاقم تشکیل ایدرک بونلره اوغلانلر کی خرقة ، ققتان ،
 تقیه ، آلتون ویا کموش قوشاقلر کیدیرمش ایدی [۶].

کرك شرق، كرك غربده تشکل ایدن سائر دول اسلامیہیده بوخصوصده
 اکا کوره قیاس ایدیکنز . فقط فاطمیلر چوق جاریہلره مالک اولمقده دخی
 سائرلرنی کچمشلردی . مثلاً (حاکم بامرالله) ک سرائنده ۱۰,۰۰۰ جاریہ وواشاق
 وار ایدی [۷]. کذلک مشارالیهک همشیرهسی (سیده شریفه ست‌الملک) ک
 معینده ۸,۰۰۰ جاریہ موجود ایدی که بونلرک ۱,۵۰۰ ی قیز اوغلان قیز
 ایدی [۸]. مشهور (صلاح‌الدین ایوبی) فاطمیلرک سرائیلرینه استیلا ایتدیکی
 زمان ایچلرنده خلیفه ایله عالمهسی افرادی وارکک اولاندن بشقه ارکک بولنماق
 اوزره مذکور سرائلرده ۱۲,۰۰۰ نفوس بولمش ایدی . خدمتکاران وغللمان
 بونلرک خارچنده ایدی . بونلر ایله برابر سرائلرده برچوق قیمتدار امتعه واشیا
 بولمش ایدی . (صلاح‌الدین) جاریہ و اوغلانلرک صائلسنی امر ایتش، فروخت

[۱] اغانی ۱۳۳ ج ۱۹ [۲] ابن خلکان ۵۷ ج ۱ [۳] اغانی ۱۸ ج ۹

[۴] اتلیدی ۶۷ [۵] مسعودی ۲۰۸ ج ۲ [۶] مسعودی ۳۶۶ ج ۲

[۷] مقریزی ۳۶ ج ۱ [۸] مقریزی ۴۸۵ ج ۲

ایشی اون سنہ سورمش ایدی [۱] . عین حال مصر کولہ منلرنده دخی موجود ایدی . اندلس امویلرینک سرایلری ده کذلک جاریہلر ایاه طولو ایدی .

جاریہ لڑک اٹمانی

اوائل اسلامیتده غنائم حربیه اولمق اوزره پک چوق قیز ، قادین اسپر ایدلدیکندن او صدرلرده چوق جاریہلر صاحبی اولمق بیوک بر مصرفه محتاج دکلدی . فقط دها صکره مدنیت شعشعه پاش اولنجه جاریہلر مبیاعه صورتیہه آلتوب ویزلمک ، ہارلینک یوکسلمسنہ چالیشلمغه باشلاباش ایدی . بر آرده ہم کوزل یوزلی ، ہم کوزل سسلی ، ہم ده شرقی سویلکده مہارتلی جاریہ لڑک اٹمانی قات قات فضله اولیوردی . جاریہ لڑک اٹمانی بر قاچ یوز دیناردن بر قاچ بیک ، یاخود یوز بیک دیناره قدر مختلف مقدارلرده ایدی . بومقدارده بیوک بر مبلغ ویردرک جاریہ صاتون آلان ایلمک ذات ملوک امویہدن (سلیمان بن عبدالمملک) ک برادری (سعید) ایدی . مشار الیہ (ذلفا) نامندہ کی مشہور خوانندہ وادیہہ جاریہی بر میلیون درہم [۲] ، یعنی ۷۰,۰۰۰ دیناره صاتون آلمش ایدی .

خلیفہ (رشید) بر جاریہی یوز بیک [۳] ، دیگر بر جاریہی ده مغنی شہور (ابراہیم موصلی) دن ۳۶,۰۰۰ دیناره مبیاعه ایشم ایدی . (رشید) بوایکنجی جاریہی بر کیجہ یانندہ یقویدقدن صکرہ (فضل بن ربیع) ہ ویرمش ایدی . مشارالیک اوغلی (محمد الامین) - کہ مقام خلافتی احراز ایدن عباسیلردن ایدی - عمجہسی کذلک خلفای عباسیہدن (ہادی) نک اوغلی (جعفر) دن بر جاریہ سنی صاتون آلمق ایستہ مشدی . (جعفر) بیعہ موافقت ایتمنجہ (امین) انک قایغنی آلتون طولدورمش ، بو آلتون ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ درہم [۴] ، یعنی بر میلیون دیناردن زیادہ بر مبلغ طومش ایدی . بوروایت صحیح ایسہ او دورلرده جارہہ ایچون ویریلن اک بیوک پارہ بودیمک اولور .

بونلردن ماعدا ملوک امویہدن (یزید بن عبدالمملک) سلامہ نامندہ کی خوانندہ جاریہی یکرمی بیک دیناره صاتون آلدینی کی (ضیا) نامندہ کی دیگر جاریہ

[۱] مقریزی ۴۹۷ ج ۱ [۲] العقد الفرید ۲۰۳ ج ۳ والمستطرف ۱۳۲ ج ۲

[۳] طبری ۱۳۲۲ ج ۲ [۴] العقد الفرید ۴۳ ج ۳ داغانی ۱۴۵ ج ۱۵

دخی اللی بیک دیناره فروخت ایدلمش ایدی. وزیرای برامکدن (جعفر) بر جاریه بی قرق بیک، خلفای عباسیہ دن (وائق باللہ) ده (صالحیہ) نامنده مولد بر جاریه بی اون بیک دیناره صائون آلمشردی. بو مبلغردن کرک دها یوکسک، کرک دها آشغی پھالر ایله مایعه اولنان جاریه لر ایله بویولده اختیار ایدیلن مصرفلری ا کا کوره قیاس ایدیکنز.

۵ -- کرم وسخا

عربلرک، تا زمان جاهلیتدن طبعاً کرم و سخا ایله مفضور اولدقلرینی، بو سجایای قدیمه لرینی بعدالاسلام دخی محافظه یه مجبورقالدقلرینی، کرم وسخانک خلیفه نک ورجال دولتک اطرافنده بولنانلر ایچون عادتا بر واسطه معیشت کسیدلیکنی دها اول ویردیکنمز ایضاحاتده کوسترمش ایدک. بالآخره خلفا ورجال دولتک انه پک چوق پاره لر کچنجه، اذواق مادیه یه متعلق احتیاجات و تکملاتده ایلری کیدیلنجه حسن صیت قازانمق کبی اذواق معنویه یه میل ایتمشلردی. عربلر اساساً مردلک وعلو جناب صاحبی ایدیلر. ستایش و استجداده پک زیاده میال اولدقلرندن اوکبی اذواق معنویه نائلت ایچون کرم وسخایی اک موافق واک واسع بر واسطه کوره رک فخر و مباحاته ویا اجر و ثوابه باعث اولمق اوزره شاعرلره، ندیملره، مغنیلره و لطف و احسان یوزندن کچین سائر صنوف ناسه پک چوق پاره لر صرف ایتمک باشلامشلردی.

عمومیته سخانک درجه سی

عربلرده بو منقبت جاهلیه نک بر عادت متحکمه حکمنیده بقاسنه باعث اولان اسبابی کرم و سخا سایه سنده کچنمک یخنده بیان ایتمش ایدک. اسلاملر طریق مدنیتده قطع مراحل ایتدکجه بو منقبتده او نسبتده ایلری کیتمشلر، عطیه و احسانلر دخی علی التوالی وقوع بولان ازدیاد ثروت نسبتنده آرمش ایدی. امویلرک عطیه و احسانلری بیک ویا برقاچ بیک درهمه علاوه بر مقدار مواشی ویا البسه ویا آتدن عبارت ایدی. مع مافیه عطیه و احسانده بیوک بر منفعت کوردکلری زمان عطیه مقدارینی اون بیک، بر قاچ اون بیک، یوز بیک، بر قاچ یوز بیک درهمه ابلاغ ایسکده ایدیلر. نته کیم (معاویه) خلقی

ممنون ایتک ، هاشمیلری کندی طرفنه جلب ایتک ایچون بو صورتله حرکت ایتمش ، اصحاب کرامتک نخدملرینه هر سنه تأدییه ایتدک اوزره میلیونلره بالغ معاشرلر تخصیص ایتش ایدی . اسلاملرده بومقدارده معاشرلر تخصیص ایدن ایتک ذات (معاویه) ایدی . مشارالیه او ذواته سبیلی ، سببیز آیریجه هدیه‌لر دخی ویرمکده ایدی . نته‌کیم صحابه کرامدن (عبدالله بن جعفر بن ابی طالب) ک بر ارتک اولادی دنیایه کلنجه (معاویه) طفل نوزاد (معاویه) نامیله تسمیه ایتدک اوزره صحابی مشارالیه ۱۰۰,۰۰۰ درهم ویرمش ، (عبدالله) ده بوهدیه‌یی قبول ایتش ایدی . فقط شایان حیرتدرکه (عبدالله) فرط سخاسندن طولانی تماماً بو پارده‌یی طفل نوزادک قدومنی تبشیر ایدن آدمه ترک واحسان ایتمش ایدی [۱] .

(معاویه) دن صکره موقع اقتداره کلن اموی خلفا ایله امر بو یولده مشارالیهک اثرینی تعقیب ایلورلردی . دولت عباسیه زماننده سیخا وکرده برمکیلر تصل احراز شهرت ایتمشلر ایسه دولت امویه زماننده دخی (مهلب) زاده‌لر بوکبی نیوک بر شهرت قازانمشلردی [۲] . عراق والیسی (خالد قسری) ایله سخایه لزوم کوردیکی زمانده مشهور (حجاج بن یوسف) امویلرک سخی وجومرد والیرندن معدود ایدیلر . بونلردن (حجاج) هند بنت اسما ایله ازدواجنه واسطه اولان ذاته هر بری ایله برابر اوزر بیک درهم اولمق اوزره اوتوز کوله ، هر جاریه ایله برابر دخی بر بونچه البسه فاخره وسائر بولمق اوزره اوتوز جاریه ویرمش ایدی [۳] . صحابه‌دن (سعید بن العاص) برکیمسه‌یه بر کوله واسطه سیله بر هدیه کوندردیکه او کوله‌یی ده برلکده اهدا ایتدکده . ایدی [۴] .

عباسیلره کلنجه بونلرک زماننده ثروت وسامان دها زیاده بول بولندیغندن عطیه واحسانلری اونلرجه میلیونه بالغ اولیوردی . بومقدارده عطیه ویرن ایتک ذات خلیفه (منصور) ایدی [۵] . دها صکره چفتلکاری ، مملکت خراجنی هبه ایتدک ، قایقلر طولوسی آلتون ویا کوش ویرمکه ، پاره چیقینلرینی حامل اوله‌رق کوله‌لر اهدا ایتدک ، یوزلرجه حیوان اوزرنده هدیه‌لر کوندرمکه ، والیلکبری

[۱] اغانی ۷۱ ج ۱۱ [۲] ابن خلکان ۲۶۶ ج ۲ [۳] اغانی ۱۳۰ ج ۱
[۴] الفرج بدالشدہ ۳۳ ج ۲ [۵] اطائف المعارف ۱۶

سائر مأموریتوں کی احسان صورتیہ توجیہ ایتمکہ باشلامشردی . عباسیلر بر شیدن نشوہ یاب ویا بر ستایش واطرادن ممنون اولدقجه عطیہ واحسانلری فضلہ فضلہ ویریوزلردی . بو قیلدن اولمق اوزرہ خلیفہ (سفاہ) بر قصیدہ ایچون برینی (اهواز) ہ والی تعیین ایتمش ایدی [۱] . کرم وسخا علی الاکثر نفعی دولتہ عائد مقاصد سیاسیہ صرف ایدلمکدہ ایدی . نتہ کیم خلیفہ (منصور) عمجہ لریلہ اک ایلری کلن قوماندانلری نہ - کندیسنه قارشی طورملری نہ میدان برافاقم ، صوصدیرمق ایچون - برکوندہ اون میلیون درہم طاغیتمش ایدی . مشارالہک اوغلی (مہدی) مقام خلافتہ کلدیکی زمان مهاجرین وانصارک اسملرینی یازدیرہرق بر مجلس عقد ایتیش ، او مجلس اثناسندہ ۳,۰۰۰,۰۰۰ درہم توزیع ایتمش ایدی . بوندن ماعدہ کندی عالمسی افرادندن ہر برینہ سنوی ۶,۰۰۰ درہم [۲] تخصیص ایلدیکی کبی ایستدیکی ذواتہ ویرمک صلاحیتی ایلہ (مغیرہ بن حیب) ہ دہ قرق عطیہ ویرمش ایدی [۳] . خلیفہ (رشید) دخی برکوندہ ۱,۳۵۰,۰۰۰ دینارطاغیتمش ایدی [۴] . مشارالہ کونک برندہ کیفلنہ رک خلق اوزرینہ ۶,۰۰۰,۰۰۰ درہم صاحبش ایدی [۵] . دردنجی خلیفہ عباسی (ہادی) پدرینک ضبطہ ناظری (عبدالمک بن مالک) ہ احسان ایتدیکی بیوک بر مبلنی ۴۰۰ قاطرہ یوکلدہ رک کوندرمش ایدی [۶] . خلیفہ (امین) سلیمان بن ابی جعفرہ بر میلیون درہم ویرمش ایدی [۷] . مشارالہ احسان طابلرینک قایلرینی آلتون ویا کوش طولدیرمق کبی بر طاقم سخا انواعی ایلہ تفرد ایتمش ایدی . سرابی (دجلہ) نہری اوزرندہ ایدی . بر قایق ایچندہ بر شاعر ویا دیگر بر احسان طالبی یانہ کلوبدہ اندن ممنون اولتجہ ، یاخود مشروبات ایلہ کیفلنہجہ « بونک قایغنی آلتون ویا کوش طولدیریکز » امرینی ویرمکدہ ایدی . فقط ہر وقت بویلہ قایق طولوسی آلتون ویا کوش ویرمک ممکن اولدیغندن بو امرلر پک نادراً انفاذ ایدیلردی . نتہ کیم (ابو محمدتیمی) حقندہ اوصورتلہ حرکت ایدلمش ایدی . بوذات خلیفہ (امین) ی پارلاق برقصیدہ ایلہ ممنون ایتمش ایدی . (امین) وزیر (فضل

[۱] فوات الوفيات ۲۰ ج ۱ [۲] سير الملوک ۶۵ و ۶۶ [۳] اغانی ۹۸ ج ۱۸

[۴] مستطرف ۱۳۵ ج ۱ [۵] اغانی ۸۸ ج ۹ و ۱۲۴ ج ۱۷

[۶] ابن الاثیر ۴۲ ج ۶ [۷] مستطرف ۱۲۳ ج ۱

بن ربیع) ه شاعر مدیحه خوانك قایغك پاره ایله طولدیلمسنى امر ایئش ایدی. وزیرده « پکی افندم » دیمش ایدی. فقط بالاخره (ابو محمد) وزیره بالمراجعه پاره بی ایسته نجه وزیر « جانم ! سن چیلدیردکمی؟ قایغکی طولدییره جق پاره بی زردهن بوله جغز؟ » جوابی ویرمش، ده صکره ۱۰۰,۰۰۰ درهم تأدییه ایله صلح اولمش ایدی [۱]. (مأمون) کندیسنى بر خسته لقدن قورتارمغه موفق اولان (جبرائیل بن بختیشوع) نامنده کی طیب خصوصیسنه عطیه اوله رق بر میلیون درهم ایله بیك کر بغدادی ویرمش ایدی [۲]. ینه خلیفه مشار ایله بر ساعتده ۲۶,۰۰۰,۰۰۰ درهم طاغیتدیغی کبی کندیسنى بر شعر ایله مدح ایدن بر بدوی یه ده اوتوز بیك دینار عطیه ده بولنش ایدی [۳]. خلیفه (متوکل) ستایشلر ایچون مقاطعه لر احسان اتمکده ایدی [۴]. سائر خلفانك عطایا وه دایاسنى ده اكا کوره قیاس ایدیکنز. بونلرک اک بیوکلرینی ذکر ایتمه من دور مدینتک اک پارلاق اوآننده او یولده صرف ایدیلن پاره لری کوسترمک ایچوندر .

خلفای عباسیه دولترلی اورته لرنده یوقلق وپاره سزلغه دوشونجه اهالی بی نمون ایتک ایچون رتبه لر، طنطنه لی لقبلر توجیه نه باشلامش لردی . ادیب شهر (ابوبکر خوارزمی) طرفندن سویندیکی مروی اولان آتیده کی ابیات اولقابك اسباب توجیه نی آچیقدن آچیغه افاده ایدر :

مالی رأیت بنی العباس قد فتحوا	من الکنی، ومن الالقاب ابوابا
ولقبوا رجلاً لوعاش اولهم	ما کان یرضی به للحش ابوابا
قل الدرهم فی کفی خیلفتنا	هذا فانفق فی الاقوام القابا

« عباسیلرک قورو رتبه والقاب قبولرینی آچمش اولدغلرینی کورمک شایان حیرت دکلیدر؟ اولیه آدملره نام و لقب و یریبورلرکه ایلك خلفای عباسیه بو زمانده یاشامش اواسه لر ایدی انلری آبدستخانه لرینه قپوجی یایمغه بیله تنزل ایتزلردی . فقط نه چاره ! شمدیکی خایفه مزك آووجلرنده پاره آزالمش . آرتق پاره برینه لقب ورتبه احسان ایدیور » .

[۱] اغانی ۱۱۸ ج ۱۸ [۲] طبقات الاطباء ۱۲۸ ج ۱

[۳] فوات الوفيات ۲۴۰ ج ۱ [۴] اغانی ۳ ج ۱۱

برمکیلرک سخا وکرمی

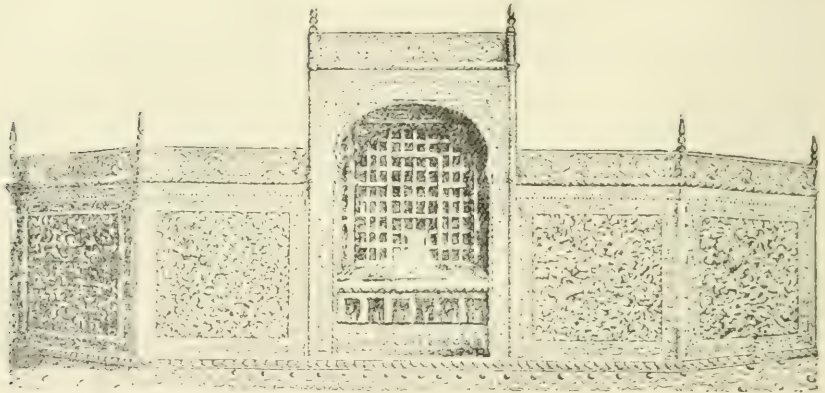
هر حالده برنجی دور عباسی برمکیلرک وجودی ایله رونق واحتمشام بولمش ایدی. خلفایی جومردلکه تشویق ایدنلر کندیلری اولمش ایدی. برمکیلرک برنجیسی (خالد) ایدی. بوذاتک یتیشدیکی زمانلرده ثروت مملکت هر نه قدر صکرده اولدیغی کبی بیوک برانکشاف حالده دکل ایدی ایسهده خلفانک احسان وانعامنه مفتقراً مراجعت واسترحام عاطفت ایدنلره « سؤال - سائلر » نامی ویرلمکده ایدی. (خالد) بو اسمی چرکین کورمش ، « بو اسمک اطلاق ارباب جود وکرم ایچون لائق دکلدر . انعام خواهلر ایچنده معتبر، محترم آدملر وار. بونلره زوار - زائرلر نامی ویرمیلدر » دیبهرک عطیه جولره دیکر نام ایله توجه ایدن نظر حقارتی رفع ایش ایدی. اوصرده (خالد) ک یاننده بولنررق بو سوزلرینی ایشیدن مشاهیر شعرادن (بشار بن برد) بومسأله حقنده شو ایاتی سویلش ایدی :

حذا خالد فی فعله حذو برمک	فمجد له مستطرف واصل
وکان ذوو الامال يدعون قبله	بلفظ علی الاعدام فيه دليل
يسمون بالسؤال فی کل موطن	وان کان فهم نابه و جلیل
فماهم الزوار سترأ عليهم	فاستاره فی المهتدين سدول

(خالد) بوشاعر اعمايه شو بیتلردن هر بری ایچون بیک درهم ویرمش ایدی [۱]. مشارالیهک اوغلی (یحیی) آلائی ایله راکباً چیقدیغی زمان یولده هرکیم کندیسنه مراجعت ایدر ایسه ۲۰۰ درهم عطیه ویرمکده ایدی [۲]. (یحیی) نک جومردلکنه دائر روایت اولنان شیلر حقاقتدن زیاده افسانهلره بکزرر. بوراده تاریخ وادییات کتابلرنده ذکر ایی توالی ایدن بر جادهی ذکر ایده جکرکه مشارالیهک جومردلکنه یک بلیغ بر مثال تشکیل ایلر. شویله که : برمکیلر دوچار منکوبیت وپریشانی ایدیلنجه خلیفه (رشید) انلری قاله آلمغی، انلر حقنده مرثیه خوان اولمغی منع ایتمش ایدی. آرتق هیچ بر کیمسه انلرک اسملرینی علناً سویلیه میوردی. اوغللری (امین) ایله (مأمون) زمانلرنده

دخی بو ممنوعیت دوام ایلیش ایدی . کونک برنده (مأمون) بر اختیار آدمک برمکيلک سوندورلمش اولان خانمانلری خرابه لرینه آره صیره کله رک آغلا دیغنی ، فریاد و فغان ایتدکن صکره بر شعر ایله مرثیه خوان اوله رق کیتمکده اولدیغنی ایشیدوب او آدمی حضورینه جلب ایدر . اختیار آدجغز خلیفه نک حضورینه کلنجه (مأمون) اکا قارشی سرت معامله ده بولنور . اسمنی ، برمکيلر حقنده بویولده حرکتی موجب اولان اسبابی صورار . پیر نعمتشناس هیچ قورقه دن شو جوابی ویریر :

— شوکت مآب ! برمکيلر قولکنزه پک بیوک لطفلرده ، اییلکلرده بولمشلردر . مساعده بیورسه کز عرض ایدیم .

تاجده شاه جهان تر به سنی احاطه ایدن بیاض مر مرهدن اویمه لی پارماقلق

خلیفه طرفندن ویریلن مآذونیت اوزرینه اختیار واقعی شو شو صورتاه حکایه ایدر :

— قولکنز شاملی (مندر بن مغیره) یم . بیسوک بر نعمت و وارلق ایچنده بیودم . فقط بالاخره اوزنکینک دوام ایتدی ، زائل اولدی . او درجه یه قدرکه اویمی صاتمغه مجبور اولدم . دهها صکره صوک درجه احتیاج و ضرورت ایچنده قالم . بونک اوزرینه بعض ذوات برمکيلره التجایی توصیه ایلدیلر . یکریمی مقصدارینه بالغ اولان عاٹلم افرادی ایله برابر شامدن مفارقت ایتدم . بغداده کادم . عاٹلم افرادی بر مسجده آج ، نفقه سز براققدن صکره دیگر بر مسجده کادم . مسجده اوستی باشلری غایت تمیز

و منتظم بر طاقم آدم لره راست کلدیکمدن یا نلرنده او طوردم . انلره نه صورتله حکایه حال ایده جکمی دوشونبور ، عرض احتیاج ذلته قارشی عزت نفسی عاصی کوریوردم . همان او صره ده بر اوشاق ایچری کیرهک او آدم لری قالدیرتدی . بنده برابر قالدقم . اورادن بیوک بر قوناغه کیردیله . بنده انلر ایله برابر کیردم . قوناغک ایچنده باغچهک اوزرنده برنشیمن اوزرنده (یحیی بن خالد) او طوریوردی . یوز مقدارنده بولسان بوذوات او طورنجه بنده او طوردم . یوز اوشاق کلدی . اللرنده برر عنبر قطعهنسی حاوی آلتون بخوردانلر وار ایدی . اطرافی تعطیر ایلدیلر . (یحیی) قاضی به یا قلاشدی . اکا : « بو عیجه زاده مک ؛ قیزم عائشه ایله نکاحنی عقد ایت » دیدی . مراسم عقد اجرا ایلدی . صاحبیلان مسک ، عنبر ، ندری هرکس یردن طویلامغه باشلادی . بنده اله کچنی طویلام . متعاقباً اوشاقلر اللرنده مسک ایله قاریشیق بیك دیناری حاوی برر کموش تپسی بولندینی حالده موجود اولان ذواته یا قلاشدیلر . هرکس پاره یی قویئنه ، تپسی یی قوتلونی آلتنه آلهرق چیمغه باشلادی . یالکز قالدم . انلر کچی پاره یی ، تپسی یی آلوب چیمه میوردم . اوشاقلردن بری بکا بر کوز اشارنی ایله پاره یی ، تپسی یی آلوب چیمه قلمغی آکلادتدی ، پاره ایله برابر تپسی یی آلوب یورومکه باشلادم . کیدر ایکن تلاش کوستریبور ، تپسی ایله پاره نک بدن استرداد اولمسندن قورقوردم . فقط بن دقت ایده مدیکم حالده (یحیی) بتون بو حاللریمه دقت ایتمش ایدی . پرده نک یانته وارنجه بنی کیری چویردیله . پاره نک المدن آلتنه جفنی آکلایهرق فوق العاده مایوس اولدم . بنی تکرار (یحیی) نک یانته کوتوردیلر . او طورمه می امر اییدی . او طوردم . حال وشامی صورتدی . کندیسنه حکایه می عرض ایتدم . تأثرندن آغلادی . صکره اوغلی موسایی چاغیرتدی . موسی کلنجه اکا « اوغلم! ایشته سکا پرورده نعمت برذات . زمانک غدیرینه اوغرامش . یانکه آل . حقتنده وظیفه مهماننوازی یی ایفا ایت » دیدی . موسی بنی برابر آلدی . بکا خلعت اکسا اییدی . تپسی یی یاننده حفظ ایتکلکمی سویلیدی . بر کون ، بر کیجه انک یاننده نایب مرفه ومعزز مسافر اولدم . ایرتسی کونی برادری (عباس) ی چاغیرتدی . اکا « وزیر اعظم بکا بوذاتی مسافر ویردی . حال بوکه بن امیر المؤمنین اقدمزک سراینه کیتمک ایستیورم . بو کونده سنده مسافر قالسون » دیدی .

بوذاتك ياننده ده غايت پارلاق برمكون مسافرلكنى ياپدم . آرتق هر كون بنى بريرده مسافر ايديورلردى . بن ايسه عالم افرادى دوشونيور ، فقط انلرى قاله آلمغه جسارت ايده ميوردم . اون كون بو صورتاه مسافرلك كچيردكن صكره (فضل بن يحيى) يه كوتوردلم . بوذاتك ياننده برمكون ، بريجه قالدلم . ايرتسى كوفى يانمه براوشاق كلهرك بكا : « قالفكز ، عالمه كزك ، چوجقلم كزك ياننه كيديكز » ديدى . كندى كنديمه : « ايواه ! تپسى ، ايچنده بولنان پارهلر هب المدن كيتدى . كاشكى تا ايلك كوندن انى ياپسه لردى ده عالمه مدن آيرمه سلر ايدى ! » ديدم . آياغه قالدقم . اوشاق اوكمده كيتديكى حالده يورومكه باشلام . اوشاق بنى قوناقدن طيشاري كوتوردى . برقات دها مايوسيته دوشدم . صكره بنى غايت كوزل ومكملام مفروش برخانه يه ادخال ايلدى . خانهك اورته سنه وارنجه عالمه مي بوراده ايبكلى البسه ايچنده غايت مرفه برحاله كوردم . عالمه مه يوز بيك درهم ايله اون بيك دينار نقد كوتورولوب تسليم ايدلمش ايدى . اوشاق المه ايكي كويك سند تصرفلر بنى تسليم ايدر : « كرك بوخانه ايله موجوداتى ، كرك بو ايكي كوى سز كدر . كاملام احسان ايدلمشدر » ديدى . آرتق بو لطف احيا كارانه بنى برمكيلره اسير ايلشدى . شمدي يه قدر انلرك سايه انعامده ياشادم . فقط بالاخره آدمكز (عمرو بن مسعه) بنى راحت برآمدى . بو ايكي كويه ايرادلرندن فضله خراج قويدى . بن ده هر حال مايوسيته كلدكجه بنى نعمت واحسانلر يه احيا ايدن برمكيلرك قوناقلرى خرابه لر يه كيدر ك آغلامقه تشفيه صدر ايتمكديم .

بونك اوزرينه (مأمون) عمرو بن مسعه بنى چاغيرير . بيجاره اختيارك كويلرى ايچون فضله استيفا اولنان پاردهك تكرر اختياره اعاده سنى ، برمكيلرك زماننده بوكويلره هانكى خراج طرح ايدلمش ايسه او مقداردن فضله خراج آلتماسنى امر ايدر . اختيار شدته آغلامغه باشلار . (مأمون) : « نه ايچون آغلايورسكز؟ مغدوريتكزى ازاله ايتدمي؟ » ديهه صورار . اختيار : « اوت ، شوكتما ب ! غايت بيورديكز . فقط بوده انلرك سايه سنده اولمديمي؟ » جوا بنى ويرير . اختيارك وفادارلق وقدر شناسلغى فوق العاده تقدير ايدن خليفه :

« وفادارلق و قدرشناسلغکز شایان تجیلدر. وفا مبارکدر. حسن عهد ایماندنذر »
سوزلریله او آدمی تطیب ایدر [۱].

ایشته بومناقب کزیده ایله کرک (یحیی) نك اوغلاری (جعفر) و (فضل)،
کرک سائر برمکیلر بیویوب طائشلر، پک چوق بندکان و منسوبینه، ارباب
احتیاجه معاشلر باغلامغه قدر جو مردلکده پک ایلری کیتمشلردی. اولجه
بیان ایتدیکمز اوزره برمکیلرک سنوی وارداتی ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ
اولمش ایدی. (جعفر) اعدام و برمکیلرک اموالی مصادره ایدلدیکی زمان
موجوداتی میاننده معین معاش و یا عطیه و سائر قیلندن اوله رق اوزرلرنده بر
طاقم ذوات نامنه سندلر موضوع ۱۲,۰۰۰,۰۰۰ دیناری حاوی چیقینلر بولمش
ایدی [۲]. برمکیلر جو مردلکده درلو درلو اصوللر ایجاد ایدیورلری. او
جمله دن یحیانک اوغلی (فضل) « فلان صرافه کیت. اندن بو قدر دینار آل »
مأنده وجدانک تقدیرینه کوره مبلغلری حاوی کندی خط دستی ایله برطاقم
کاغدلر یازدرق کیجه این، یاخود کوندوز اوکله زمانی آته راکباً سو قاقلری
برر برر طولاشیر، بو کاغدلری آتاردی. (فضل) بو حرکتک حکمتنی
صورانلره: « احسانمک یام، کله مین، کندیسنی طانیدیغم کبی بنی طانییمان
کیمسه لرده شامل اولسنی آرزو ایدیورم » دیمش ایدی. هر کیمک الله بو
کاغدلردن بری کچر ایسه صرافه کیدیور، حاوی اولدیفی مبلنی قبض ایدیوردی.
بو مبالنی قیدیرماقم، اکسیک ویردیرمامک ایچون صرافک یاننده امین بر
مأمور بولندیریلیوردی. بو مأمور هر آدم ایچون یالکز بر کاغد صرف
ایتدیریور، انک اسمنی، هویتی آریوب صورمیوردی. بعضاً بو کاغدلری
چو جققلر، قادینلر، غیر مسلملر بولوب کتیریور، بدللری عمومنه بلا استننا
تأدیه اولنیوردی [۳].

برمکیلردن صکره و زرادن سخا و کرمده خلیفه (مقتدر) زماننده (فرات)
زادله شهرت قازانمشلردی. اوته کیلر کبی علما، ادبا، فقها و ارباب احتیاج
و ضرورته معاش باغلایان بو ذوات برمکیلرکبی منکوب و پریشان ایدلشلردی.
فقط برمکیلرک شهرتی سائر شهرتلره غالب کله رک جو مردلکده ضرب مثل

[۱] الفرج بعدالشد ۲۲ ج ۲ وسیرالملوک ۱۱۱ و اتلیدی ۱۳۲

[۲] العقد الفرید ۲۲ ج ۲ [۳] ترتیب الدول ۲۲

اولشلردی . خلق برمکیله عاند مناقبی، افعال سیخاوتکارانه بی کمال ستایش ایله وردزبان ایدیور ، اعظم رجالی او یولده سیخا و کرمه تشویق ایلیورلردی . حتی بعضری او مناقبی اصلسز حکایه لردن ، افسانه لردن ظن ایتمشلردی . احتمال که سیخا و کرمه تشویق ایچون خلقک میل ورغتی او مناقبه بر طاقه مبالغه لر قاریشدرمشدی . فقط علی الاجمال او مناقب یالان دکل ایدی . مشهور (صیلاح الدین ایوبی) نك برادری (ملك عادل) کونک برنده حضورنده برمکیلر ایله سائر ارباب سماحته دائر برطاقم مناقب ذکر اولننجه : « بو حکایه لر کتابجیلر ایله مورخلر طرفندن یالاندن اویدورلش شیلردر که بوندن مقصد ملوک و اکبری اظهار سیخا و تبذیر امواله تشویقندن عبارتدر » دیمش ایدی . فقط حاضر وندن بری : خداوند ! او یله ایسه سزک حقکرده نهدن بویله یالان شیلر اویدورلیور ؟ « حوانی ویردرک شو صورتله بو حکمدارک خستتی یوزینه چارپمشدی [۱] .

شاعر لر ایله مغزیره بذل اولنان پاره لر

شاعر لره پک چوق احسان و عطیه لر ویرلمکده ایدی . بو عادت ده ا اول ذکر ایتدیکمز اسبابه بناءً تا ابتدای اسلامیتدهده جاری ایدی . الیوم مطبوعاتک بر مسأله ویا بر مسلکه مظاهرتی تأمین ایچون بعض دولترجه صرف ایدیلن مبالغ اساس اعتباریله بوکا بکزه مکدهدر . الحاله هنده بو یولده مطبوعاته ویریلن پاره لره اعانه ویا معاش دینیلدیکی کبی او زمانلرده ، شاعر لره اعطا ایدیلن عطیه واحسانلردهده « جائزه » ویا « صله » نامی ویرلمکده ایدی . مع هذا بعض خلفا آیدن آیه ویا سندن سنه یه تأذیه ایدلمک اوزره شعرا یه معاشلرده تخصیص ایدیورلردی . بر شاعرک سنه ده بر کره خلیفه ویا امیرک نزدینه که هرک عطیه آلمسی معتاد ایسه بوکبی عطیه لر بعضاً معاش قیلندن عد اولنیوردی . شعر ایله سائر احوالی حقتده ده ا اول معلومات ویرمش ایدک . شمعی مدنیت اسلامیته نك اعتلاسی صره سنده خلفانک شاعر لره قارشی کوستردکلری سخانی ذکر ایده جکیز .

اسلامیتده شعرا حقتده کلیته ایلک آثار سیخا کوسترن ذوات امویلر

ایدی. انلرک اک جو مردی (ولید بن زید) ایدی. شعرك ایساتی صایان، هر بیت ایچون بیک درهم احسان ویرن ایشته بو ذات ایدی [۱]. دها صکره موقع اقتداره کلن ملوک امویه عین طریق طوتمش لردی. فقط دها صکره عباسیلر بو یولده دها واسع بر مقیاسده حرکت ایدرک بر قصیده ایچون ۱۰۰،۰۰۰ درهم عطیه ویرمش لردی. عربلرده بو مقدارده بیوک بر احسانه ایلک نائل اولان ذات مشاهیر شعرای عربدن (مروان بن ابی حفصه) ایدی که بو عطیه خلیفه (مهدی) طرفندن انک مدحتی متضمن و «طرتک زائرة فچی خیالها» مطلعلی بر قصیده ایچون کنديسنه ویرلمش ایدی [۲]. اوصرده یینه مشاهیر شعرا دن (سالم خاسر) مشارالهی «حضر الرحیل و شدت الاحداج» مطلعلی بر قصیده ایله مدح ایتدیکندن (مهدی) مروانک عطیه سنندن بر مقدارینی کسمک، بو ایکنجی شاعره ویرمک ایسته مشدی. فقط (مروان) بوندن طولانی فنا حالده قیزمش، آرتق ۱۰۰،۰۰۰،۰۰۰ درهمدن اکسک مکافات آلیه جغنه یین ایتمش ایدی. روایته کوره (مهدی) شاعره بو پاره یی ویرمشدر [۲]. اغلب احتماله کوره (مروان) ه یالکز ۱۰۰،۰۰۰ درهم اعطا ایدلمش ایکن مبلغ مذکور مستسخ خطاسی اوله رق بر (الف - بیک) کله سنک علاوه سیله بر میلیون شکلنه وضع اولمشدر. (سالم خاسر) خلفای عباسیه دن (مهدی) و (رشید) زماننده یاشامش بیوک شعرا دن ایدی. فسق و سفاهته مشهور ایدی. (خاسر) لقبیه تلقیب اولنسی بر مصحف شریف صانه رق اکا بدل اثمانی ایله بر طنبور صاتون آلمسندن ایلری کلش ایدی. خلیفه (هارون الرشید) اوغلی (محمد امین) ه بیعت ایتدیردیکی وقت (سالم) بو خصوصه دأثر بر قصیده سوزلمش ایدی. (امین) ک والده سی شاعرك آغزینی اینجی ایله طولدیرمش و سالم بو اینجی یی یکر می بیک آلتونه صاتمش ایدی.

(مهدی) دن اول کرسیء خلافتده بولنسان (منصور) شاعر لره قازشی فوق العاده بخیل ایدی. شاعر مدیحه خوانی اولان (ابودلامه) یه بر عطیه

[۱] ابن الاثیر ۲۲۷ ج ۵ و اغانی ۱۴۸ ج ۱۷ و ۲۱ ج ۹

[۲] ابن خلکان ۱۹۸

ویرمک ایستدکجه هاشمیلردن ایکیشم دینار طوبالادیریر، شاعره ویریردی [۱]. خلیفه (رشید) ه کلنجه شاعر (مروان) ه (مهدی) نه قدر ویریروردی ایسه او مقدارده احسان، یعنی یوز بیک درهم اعطا اتمکده ایدی [۲]. بر دفعه سندهده ۵,۰۰۰ درهم ایله اون اسیر ویرمشدی. (رشید) شاعر مشهور (ابوالعاهیه) یه عطیه وایشادن ماعدا سنوی معاش اوله رق ۵۰,۰۰۰ درهم تخصیص ایش ایدی [۳]. خلیفه (متوکل) ایسه بو خصوصده اسلافنی کچمکده ایدی. چونکه مشارالیه شاعر (حسین بن ضحاک) ک سولدیکی برقصیده نیک هر بیتی ایچون شاعره بیک دینار ویرمش ایدی. اسلاملرده بو مقدارده بیوک عطیه ویرن ایلک ذات (متوکل) ایدی [۴]. خلفای عباسیه دن (معتصم) بر شاعرک شعرینی بکندکجه مکافات اولمق اوزره او شاعرک آغزینی جواهر ایله طولدورردی. فقط بویله بر حرکت کندیسندن اول ملوک امویه دن (یزید بن عبدالملک) طرفندن یابلیش ایدی [۵]. بو خصوصده کندیمی برنجی دکلدی.

دولتک وزرا و امراسی بو خصوصده خلیفه لرینی تقلید اتمکده ایدیلر. امویلرک عراق والیسی (خالد قسری) شاعرلرک قبول و مکافاتنی ایچون برکون تخصیص ایش ایدی. کذلک (مهلب) زاده لر شاعرلره بر چوق عطیه لر، معاشر ویرمکده ایدیلر [۶].

دولت عباسیه زماننده ایسه برمکیلر وبالخاصه (فضل بن یحیی) شاعرلره عطیه و معاشر اعطاسی امرنده هیچ بر وسیله یی اهمال ایتیمورلردی. حتی شعرادن بری آتیده کی بیت ایله فضلک سخاسی بتون خلقی شاعر یامیش اولدیغنی ادعایه قدر وارمش ایدی :

مالقینا من جود فضل بن یحیی ترک الناس کلهم شعراء [۷]

(فضل) ک پدری (یحیی) برشاعره ملاقی اولوبده اوزرنده پاره بولماز ایسه بئندیکی آتی شاعره هبه ایلسکده ایدی [۸]. فی الحقیقه برمکیلر جود

- [۱] اغانی ۱۲۸ و ۴۳۱ ج ۹ [۲] اغانی ۱۹ ج ۱۲ [۳] اغانی ۱۵۷ ج ۳
 [۴] اغانی ۱۸۴ ج ۶ [۵] اغانی ۱۷۴ ج ۶ و ۱۴۷ ج ۱ [۶] اغانی ۱۶۴ ج ۱۱
 [۷] ابن خلکان ۴۱۱ ج ۱ [۸] اغانی ۸ ج ۵

و کرمده خلفای بیلہ کچمشلردی . انلرک شاعری اولان (ابان لاحقی) نك تك بر قصیده ایچون آلدینی عطیه (مروان بن نبی حفصه) نك مدت حیاتنده خلیفه (رشید) دن نائل اولدینی عطیه واحسانلرک مجموعنه معادل ایدی [۱] . سائر وزرا وامرا طرفندن اظهار اولتان آثار سخانی ده اکا کوره قیاس ایدیکز . (رشید) زماننده یتیشن امرادن (یزید بن مزید) برشاعره ثروتنک نصفی ویرمش ایدی [۲] .

بو درجه فرط سخا مغییر حقنده دخی مبذول ایدی . خلیفه (مهدی) مغنی (دحمان) ه کندیسنه الحان روحنوازانه سیله طرب ویردیکی ایچون بر کیجدهده ۵۰,۰۰۰ دینار ویرمش ایدی . خلیفه (امین) دخی مغنی مشهور (ابراهیم موصلی) یه کندیسنک مدح وثناسنه دائر بر شعری بسته لیه رک تغنی ایتدیکی ایچون ۱,۰۰۰,۰۰۰ درهم ویرمش وبو کیتلی مبلغ مغنی نك اوینه یوز فراشت مأموری واسطه سیله کوندرلش ایدی [۳] . خلیفه (هادی) موما الیه (ابراهیم) ه عطیه واحسانلردن ماعدا ایلق اولهرفی اون بیک درهم باغلامشدی . خلیفه (رشید) ایسه طرب یاب اولدقجه پک چوق آثار جوانمردیده بولوردی . حتی (ابراهیم بن صالح) ی کندیسنی کوزل شریقلریله اطراب ایتدیکی ایچون مصره والی تعیین ایتمش ایدی [۴] . شاعرلر ایله مغییره دائر بویولده دها پک چوق احوال واردرکه انلری ذکر ایتمک تطویله باعث اولور .

دها صکره تشکل ایدن دول اسلامیہ اعظم رجالی بوخصوصده هر نه قدر عباسیلرک کعبنه واردمامشدر ایسهده اساسن اعتباریله انلرک اثرینه اقتفا ایدرک سخا وجوانمردلیکه فوق العاده اهمیت ویرمشلردی .

۶ — مسکرات

قبل الاسلام شام ، عراق ، فارس ، مصر ، جزیره العرب قطعهرلیله سائرده مسکرات شائع ومستعمل ایدی . ایران حکمدارلری ذوق وصفایه ، مسکراته

[۱] اغانی ۷۳ ج ۲۰ [۲] ابن خلکان ۲۸۵ ج ۲ [۳] اغانی ۹۹ و ۱۴۱ ج ۵ [۴] حلیة الکیمیت ۶۳ و ۶۴

میال ایدیلر. روایت کوره رومالیر آنجق آسیایی فتح ایتدکن صکره مسکراته آلیشمشردی. بونکه برابر ارباب عقل واذعان؛ عربلرک جاهلیتی زماننده بیله مسکرات استعمالی تحریم ایتمکن خالی قالمشردی. حتی عربلردن بعض عقلا کندی نفسلرینی وعیال واقربالرینی مسکراتدن منع ایلدکلرندن کندیلرینه منسوب بر فردک تأثیر مستی ایله عربده چیقاردیغنی وبو فعلک انک طرفندن تکرر ایتدیکنی کوررلر ایسه کندیسینی خلع، نفی وانکه علاقه‌ینی قطع ایدرلردی. بالآخره وقتا که اسلامیت ظهور ایلدی، مسکرات تحریم اولندیغنی کبی مسکراتی استعمال ایدنلر حقتده دخی دایق آلتنه آلمق، حبس ایتک، باش ویا صقال ویا بیق تراش ایتک، معاش کسمک کبی جزالر ترتیب ایدلمشدی. کذلک مسکرات ساتانلرده - باخصوص خلفای راشدین زمانی ایله امویلرک ایلمک دورلرنده - جزالر اوغرا دلش، آلات وادواتلری قیردیرلمش ایدی. حضرت (عمر) بو یولده او قدر ایلری کیتمش ایدی که حماسده شرابی بر صو ایله کندینی دلک ایتدیرن (خالد بن ولید) ه « جناب حق شرابک ظاهر وباطنی، تماسنی هپ تحریم ایشدر. جسمکز ایله اکا تماسده بولمیکز » دیمش ایدی. بونکه برابر اسلاملرک ممالک مفتوحهده اهالی اصلیه ایله اختلاط ایتلری استعمال مسکراته کندیلرینی آلیشدرمشدی. حتی صحابه‌دن و ابنای صحابه‌دن برطاقلری مسکرات ایچمکه باشلایه‌رق بوندن طولایی جزایه اوغرامشردی. اسلاملردن بویولده برنجی اولمق اوزره جزایه اوغرایان؛ حضرت حمزه‌نک قاتلی (وحشی بن حرب) ایدی [۱]. ده صکره (ولید بن عقبه)، (یزید بن معاویه)، (عبدالله بن عمر بن الخطاب)، برادرلری (عبدالرحمن) و (عاصم)، (عباس بن عبدالله بن عباس)، (قدامه بن مظعون)، (عبدالعزیز بن مروان)، قاضی (عبدالرحمن بن عبدالله ثقفی)، (ابو محجن ثقفی) و سائره کبی کبرا داخل اولمق اوزره صحابه‌دن و مخدوملرندن بر چوق ذوات مسکرات شربندن طولایی جزا دیده ایدلمشدر ایدی [۲].

اسلاملر آردسنده مسکراتک انتشارینه باعث اولان اسبابدن بری ده خلفای امویه‌دن (یزید بن معاویه)، (عبدالملک بن مروان)، (یزید بن عبدالملک)،

[۱] ابن قتیبه‌نک المارف کتابی ۱۱۲ [۲] العقد الفرید ۳۱۴ ج ۳

(ولید بن یزید) کجی ذواتک مسکرات ایچملری ایدی [۱] . عربلردن ایلک اولوق اوزره شرابی شعراً ذکر وتوصیف ایدن ده مشارالیه (ولید) ایدی . شاعرلر بوتوصیفاتی سرقت ایدرک کندی شعرلرینه ادخال ایلمشلردی . (ولید) رند مشربلکده او قدر ایلمری کیتمش ایدی که کعبه معظمه اوزرنده سرخوش اولوق ایسته مشدی . آنجق دوستلری بو حرکتک هیجان افکاره وخلقک تجاوزینه باعث اوله بیله جکندن بحثله کندیسنی بو فکردن واز کچر مشلردی . (ولید) ی بودرجه افساد ایدن ، کندیسنه رندک ، حجابسزک وشوخ مشربلکی اوکوردن معلمی (عبدالصمد بن عبدالاعلی) ایدی [۲] . بونکله برابر حکومت آدملری مسکراتی منعه ، ایچنلره جزا ترتیبند پک شدتلی حرکت ایتمکده ، حتی بالذن مسکرات یا پلامسی ایچون برچوق دفعه بال فروختی بیله منع ایلمکده ایدیلر [۳] . مسکراتک منعی حقتنده فوق العاده التزام شدت ایدن خلفانک اک مشهورلری امویلردن (عمر بن عبدالعزیز) ایله عباسیلردن (مهتدی) ایدی . فقط نه چاره که کیتدکجه اسباب مدنیتک توسعی ، دین دهشتک زوالی ، خلقک موسیقی وجاریهلر ایله اشتغالی ایله مسکرات کوندن کونه دهها زیاده انتشار ایتمکده ایدی . اودرجه که آرتق علناً ایچلمکه باشلامشدی . بر طاقم خلفا ، خلفا زادهلر ، رجال دولت شرابخوارقله ، مجالس عیش و طربده حجابسزک وشوخ مشربلک ایله کسب شهرت ایتمشلردی . بونک اوزرینه برطاقم دالقاووق و متبصص فقها وسائر دین آدملری مسکراتک جواز شربنه دائر تحلیللر بولغه قویوله رق انواعی آره سنده کی فرقلمی آرامغه باشلامشدر ، حلال ویا حرام اولوق اوزره ایکی نوعه آیرمشدر ، (خمر) ک تحریمنه متفقاً قرار ویردکلمی حالده (نیند) ک تحریمنده ، هانکی نوعنک حرام وهانکیسنک حلال اولدیغی کیفیتنده اختلافده بولمشلردی . فقط بالاجمال دینله بیلیرکه عراق اهالیسی (نیند) ک استعمالی حلال ، عراق اهالیسی ایسه بالعکس حرام کورمکده ایدیلر [۴] .

(نیند) میوه انواعنک اکثرندن وباخصوص یاش اوزوم ، خرما ، قورو

[۱] اغانی ۱۵۴ ج ۱۹ و ۱۵۷ ج ۱۳ والعقدالفرید ۳۱۴ ج ۳

[۲] ابن الاثیر ۱۱۴ و ۱۳۶ ج ۵ [۳] مقریزی ۲۹۷ ج ۲

[۴] ابن الاثیر ۳۶ ج ۶ وابن خلدون ۲۵ ج ۱

اوزوم ، الما ، قایصی ، داریدن یا پتقده ایدی . مملکتک ، صورت اعمالنک
 اختلافه کوره مختلف ایدی . فقط هر حالده شو ذکر ایتدی کمز میوهرلردن
 برینک عصاره سندن ، یا خود ایوم اوزومدن یا پتقده اولان (خوشاف) کبی
 منقوعندن عبارت ایدی . بعضاً اکا بال ویا پکمز قاریشدر یلمقده ، یا خود بعض
 حبوبات ایله بال ویا پکمز دن مرکب اوله رق آتش اوزرنده قابنامق صورتیه
 اعمال ایدلمکده ایدی [۱] . اسلاملر بو مایعی ایچمک ایستدکاری زمان انی
 سوزلر ، بیوک قدجلر ایله ایچرلردی . بعضاً اندن (خمر) یا پتقده ایدیلر .
 (نیند) سوزولوب شیشه لره قونولور ایسه انی خمر ویا اوزوم وبال شربت لردن
 فرق و تمیز ایتمک کوجلیشوردی [۲] . ایچمک ایستینلر (نیند) اعتبار ایدره ک
 تناولنده بئس کورمزدی . فقط چوق ایچیلیر ایسه عادتاً خمر (شراب) کبی
 انسانی سرخوش یاباردی . اسلاملردن بعضلری خمرک جزئی مقدارده استعمالی
 حلال ، بالعکس کیتلی مقدارده شربی حرام کورمکده ایدیلر . بعضلری ده
 سرخوشلغه قدر کیتمامک شرطی ایله خمرک شربی حرام بولمورلردی [۳] .
 فقط علمانک اکثری خمری حرام کورمشدی . بو خصوصده اوزون اوزادی به
 مطالعه لری واردرکه کتب شرعیه ده مذکوردر .

والحاصل بعض بزم طربلرده سرخوش اولدقلریخی آکلادیغمز عقللی
 خلیفه لر (نیند) ک استعمالی جائز کورمکده ایدیلر . (نیند) طاتی ویورک
 آجاز مشروباتدن بری ایدی . انک ایچون اندن بیوک مقدارده ایچورلر ،
 سرخوش اولورلردی . رطللر ایله ایچملری بو دیدیکمزی تأیید ایدر . معنی
 مشهور (اسحق موصلی) معروف خوانندکاندن (عقیل) ک ترنمات طرب
 افزاسدن نشوویاب اوله رق بر جلسه ده درت رطل باده ایچمش ایدی [۴] .
 امویلردن (عبدالعزیز بن عبدالملک) ه زوجه اولدقدن صکره (هشام بن
 عبدالملک) ک دائره زوجیتنه داخل اولان و (یزید بن هشام) ک والدیه سی
 بولنان (ام حکیم) ک سکسان مثقال ثقلتنده آلتون قوللی یشیل جامدن بیوک
 قدحی پک مشهور ایدی . کسه شکلنده اولان بوقدح اوچ رطل باده آلیوردی .

[۱] کتاب البخله ۵۱ [۲] اغانی ۴ ج ۵ و ۱۱۲ ج ۴ و ۳۵ ج ۳

[۳] العقد الفرید ۳۰۹ و ۲۱۸ ج ۳ و ۲۷۰ ج ۲ و الف با ۸۱ ج ۱

[۴] اغانی ۱۳۸ ج ۱۶

شربخوارنی، آجیق صاحبقلنی، فسق و فحوری مشهور اولان (ولید بن یزید) مذکور قدحی شو ایکی بیت ایله نامدار ایتمش ایدی :

عللانی بعاتقات الکروم   واسقیانی بکأس ام حکیم
انها تشرب المدامة صرفاً   فی اناءٍ من الزجاج عظیم

مشار الیها بلا انقطاع شارب اللیل والنهار بر قادین ایدی [۱]. انک (هشام) دن اوغلی اولان (مسلمة بن ابی شاکر) ده والدہسی کچی شربخوار ایدی. بویولده هممسکی بولنان (ولید بن یزید) انی شو صورتله تشهیر ایدیوردی:

یا ایها السائل عن دیننا   نحن علی دین ابی شاکر
نشرها صرفاً و ممزوجةً   بالسخن احیاناً وبالقاتر

بومعلومات او صرہ لرده مسکراتک نه درجه انتشار ایتدیکنه کافی بر فکر ویره بیلیر. (نیز) چوق زمان قالیر ایسه اختار پیدا ایدر، ولو آرمقدارده اولسون الکحوللی اولور. بزم طربلر بعضاً اوزون زمان ایلکده، سرخوشلقلره، عربدهلره صحنه اولمقده ایدی. بو قیلدن روایت اولنان اک دهشتلی حالردن اولمق اوزره ایوبیلردن (ملک معظم) ک اوغلی (ملک ناصر) سرخوش اولدیغی زمان «فلان کوله مک هواده اوچدیغی کورمک ایسترم» دییوردی. بونک اوزرینه زواللی کوله طوتولوب کتیر بیلور، منجیقنه قونوله رق هوایه آتیلوردی. ظالم حکمدار یچاره بی هواده کورنجه قهقهه لر ایله کولیور، ایجیور، «فلانکده پیشمش اتک رائحه سنی قوقلامق ایسترم» دییوردی. درحال بوزواللی آدم دخی کتیر یلرک اتی کسلیور، پیشیر بیلوردی [۲]. ادبیات کتابلرنده بزم شربلر حقنده پک چوق معلومات مندر جدر. علی الاکثر خواننده و سازنده لره جلوه کاه اولان بوزملر پک زیاده رواج بولمش ایدی. خلفا، وزرانک بوزملردن چکنملری نادر ایدی. عباسیلردن بزم طربلره اک زیاده رغبت ایدن خلفا (هادی)، (رشید)، (امین)، (مأمون)، (معتم)، (وائق)، (متوکل) ایدی. بالعکس (منصور) ایله (مهتدی) بزم طربلردن

بک زیادہ مجتنب ایدیلر . فاطمیلردن (مستصر) بو طربکاهلرده آجیق صاحیققلقه شهرت آلمش ایدی [۱] . ملوک فاطمیه دن (حاکم بامرالله) ایسه آنک عکسی ایدی . مسکراته بک دشمن ایدی . بک چوق دفعه شرابلی ، شراب یابلسنه خدمت ایتمامک ایچون باللری دوکدیروب امحا ایدیوردی .

عیاشاق ، ذوق وصفا خوارزمشاهیان دولتنک صوک حکمداری اولان (جلال الدین . خوارزمشاه) ک اضمحلالنه اجرا ایتدیکی تأثیرقدر هیچ برکیمسه به اجرای تأثیرایتمامش ایدی . هلاکو اردوسنک ممالک اسلامیه به طغیان صره سنده (جلال الدین) ک تاج تخت سلطنتی زیر وزبر اولمش ، شهردن شهره تعقیب ایدلمکده ایدی . فقط بدبخت . حکمدار فلاکتی بالتقدیر کمال عقل واذعان ایله اسباب مدافعه به توسله بدل هر آقسام شراب ایله ، دف وزورنا ایله وقت کچیریور ، سرخوش اوویور ، نمور قالتیوردی . اردوسی کوندن کونه پریشان اولدینی ، سحاب مظلم اضمحلال هر طرفدن کندیسنی احاطه ایتدیکی حالده آکلایه میور ، کندینی طوبلایه میوردی . حتی شاعری کندیسنه خطاباً :

شاهای زمی کران چه بد خواهد خاست   وزمستی هر زمان چه بر خواهد خاست
شہمت و جهان خراب و دشمن پس و پیش   پیداست که ازین چه بر خواهد خاست

دیش ایکن هیچ آلبرمامشدی .

خلفای عباسیه دن (محمد الامین) دخی سرخوشلق ، ذوق وصفا ، سفاهت یوزندن . مضمحل اولان حکمدارلردن ایدی . بتون اوقاتی اوپون ، ذوق وصفا ایله کچیریور ایدی . روایت کوره کونک برنده وزیر اعظمی (فضل بن ربیع) ایله ، قازانان دیکرینک یوزوکنی آلتی اوزره ، طاوله اوینامشدی . یوزوکاردن بری مهر خلافت ، دیکری مهر وزارت ایدی . (امین) اوپونی قازانمش ، وزیرینک یوزوکنی آلمش ایدی . شوخ مشرب خلیفه یوزوک کیزلیجه برحکا که کوندردک (فضل) ک نامی آلتنه لسان ادبه آلتهمیه جق بر لفظ حک ایتدیردکن صکره وزیرینه اعاده ایلمش ایدی . وقه دن خیلی زمان کچمش . . برکون (فضل بن ربیع) (امین) ک حضورینه کیرنجه خلیفه وزیرندن یوزوکنده نه یازلمش اولدیغنی صورمش ، فضل « بن اسمم ایله پدریمک اسمی » جوایج ویرمش ایدی . (امین) یوزوک آلمش ، (فضل) ه کوستردک « اسمک آلتنده شو یازلمش اولان شی ندر ؟ » سؤالنده بولمش ایدی . (فضل بن ربیع) اسمک آلتنه حک ایدلمش اولان بی ادبانه کله بی کورنجیه آرتق کندینی ضبطه موفق اولهمیه رق :

« لاحول ولاقوة الا بالله العلی العظیم . دهشتلی اضمحلال ، محو وانقراض بوکا دیزلر . وزیر اعظمکز اولهم ، بو قدر کوندن بری دولت نامنه اطرافه اصناد اولان . اوامر رسمیه بی بوشکله کیرن مهر ایله مهرلیوب کوندردیم ، ایشته بو ، دولتک صوکنی ، اضمحلالنی کوستریم . آرتق نه سز ، نه بز موقع صاحب اولهمیز » مقابله سنده بولمش ایدی . فی الحقیقه از برمدت صکره (امین) ک خلع ومقتولتی وقوع بولمش ایدی [۲] .

مسکراته انہماک یا لکنز خواصہ مخصوص دکلا دی . عوام دخی مسکراتک انواعی قولاً و نمشیر ، حتی بوخصوصده انہماک و افراطہ وارمشلردی . ذاتاً بو حال ہریرذہ ہر زمان واقعدر . رجال حکومت مسکراتہ منہمک اولمسہیبہ عوام طاقی اکا منہمک اولور . علی الاکثر شراب خوارلر نیبندی کندیلری اعمال ایدرلردی . بعضلری دوستلرینک خانہلرنده ، بعضلری ده میخانہلرده ایچرلردی . پک چوق میخانہلر واردی . بومیخانہلرک صاحبلری علی الاکثر یہودی ایدی . اسلاملر بعضاً شرابی مناسترلرده ایچرلردی . مناستر شرابی نفاست ایلہ مشہور ایدی .

روایتہ کورہ آل بویہ ملوکندن (رکن الدولہ) نک وزیر ادیب شہر (ابن العمید) پادشاہنک اوغلی (عضدالدولہ) نک خشم و غضبہ اوغرامدن برکیچہ اولکویاکہ متاعب یومیہ بی صفای لیل ایلہ تلافی مقصدیلہ ار کیچہ غایت دبدہلی و محشم بر بزم طرب عقد ایش ایدی . اطرافی رواج طیبه ایلہ معطر نوراً نور بر حجرہ ده ندیلر ، مفیلر ، خوانندہلر حضورندہ بادہلر آلتون قدحلر ایلہ ، بیوک بر ذوق و صفا ایلہ تعاطی ایدلش ایدی . قوجہ ادیب اوچ بیت نظم ایش ایدی :

دعوت المی و دعوت العلی	فلما اجابا دعوت الفتح
وقلت لایام شرح الشیاب	الی فہذا اوان الفرح
اذا بلغ المرء آمالہ	فلیس لہ بعدہا مقرر

بویتلری خوانندہلرہ ترم ایتدیریوردی ، کیفلیوردی . سرخوش اولنجہ یہ قدر ایچمش ، یا مش ایدی . حیفا کہ بوشب صفائی تعقیب ایدن صبح جفاہہ (عضدالدولہ) کندیسنی دردست ایدرک بر کوزینہ میل چکمکک برابر بروتیدہ کسیدرمش ، بتون سعادت حیاتی بردہا تلافی ایدلامک اوزرہ محو ایش ایدی [۱] .

وزرا ویا امر! شعرادن ویا خود خوانندکاندن برینی نزدیکہ چاغیرمق ایستہ یوبدہ ہانکی بردہ اوطوردیقنی بیلمزلرایسہ ضبطیہ ناظری واسطہ سیلہانی بولدیروب کندیرلردی . شاعر ویا خوانندہ بزم انس و صفایہ کیرمدن اول تمیزلندیریلدی ، صاحبلری آلتیر ، تیز البسہ کیندیریریلردی [۲] .

اوزماک ادباسندن بری بر بزم انس و شرابی شو صورتلہ توصیف ایدیوردی :
« قاینار چوملکر ، دوار قدحلر ، سامعہ نواز نغمہلر ، لطیف و مؤنس مصاحبہلر ، آی پارچہ سی کی ندیلر آرہ سندہ نظامی سرور بر بزم آبدہ ایدم » [۳] .

بونکک برابر مسکراتدن فوق العادہ متنفر ، حتی مسکرات دشمنی ذوات پک چوق ایدی . حتی بعضلری حیات بخش اولسہ بیلہ مشروباتی استعمال ایتزلری . روایتہ کورہ

(ملك صالح اسماعيل بن نورالدين محمود بن زینکی) قولنجدن صوك درجه مضطرب اولدینی صروده اطبا کندیسنه شراب استعمالنی توصیه ایتشلردی . مشار الیه قطعياً رد ایتدی . اولنجیه قدر استعمال ایتدی [۱] .

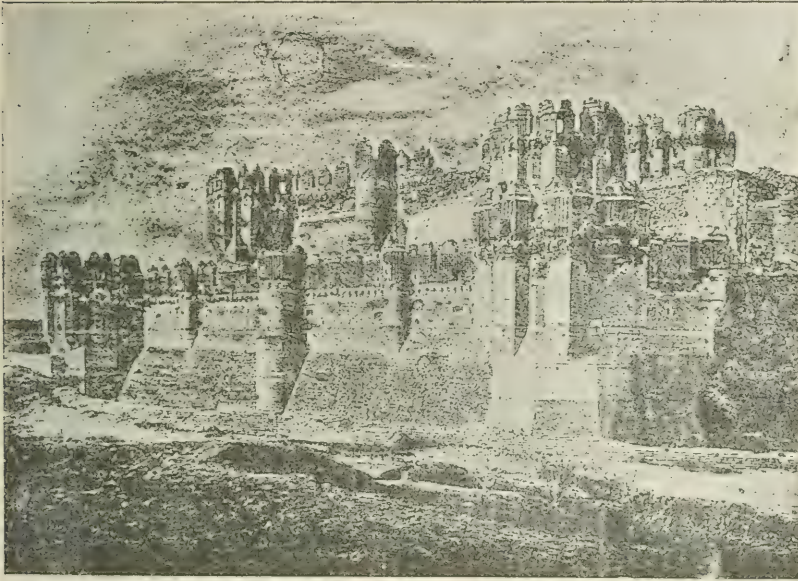
۷ - آچیق صاحیقلاق

مدنیت ، ذوق وسفاقت اوتهدن بزی عرض ایتدی کمز درجه ده ترقی وتوسع ایدنجیه آکا بر آز آچیق صاحیقلاق ، فحشیات قاریشمی پک طبعی ایدی . هیچ بر ملت مدنیتدن نه قدر اوزاق اولور ایسه اولسون او کبی بر خالدن خالی اوله ماز . حال بوکه مدنی ملتر بر چوق اسباب تنعم وترفه مالک اوله رق آسوده بر حیات کچیر دکلرندن بو حاللره معروض اولمقدن کندیلرینی قورتاره مازلر . عربلرک زمان جاهلیتلرنده بر طاقم فاحشه لر وار ایدی که اقامتگاهلرینک بر فحشخانه اولدینی دیکدکلری بایراقلردن معروف اولوردی . ارباب فسق وفجور اولان دلیقانیلر بو دارالفسقلره دوام ایدرلردی . بعض کیمسه لر دخی پاره قازانمق مقصدیه جاریه لرینی فاحشه لکه اجبار ایلکده ایدیلر [۲] .

مع هذا بو حاللر شهر لیشمش عربلره مخصوص ایدی . بدویلر ایسه اخلاق فاضلیه دها زیاده رعایتکار ایدیلر . غایت ابتدائی بر دور مدنیتده فحشیات بو صورتله باش کوستریر ایسه مدنیتک اعتلاسی دورلرنده کثرت نفوسلی بیوک شهرلرده ثروت وسامان چوغالدینی ، جاریه مقدارینک آرتدیغی ، مسکرات وموسیقی هر طرفه انتشار ایلدیکی ائناده ذوق وصفا ، فسق وفجورک پک بیوک بر مقیاسده توسع ایده جکنه شهبه یوقدر . مذکور مدنیتک اعتلاسی دورنده بغداد ، قرطبه ، قاهره ، فسطاط شهرلری ثروت ورفاهیت ایچنده یوزمکده ایدی . بتون بو شهرلر اهالیسی آره سنده باخصوص قرون متوسطه ده فحشیات فوق العاده انتشار ایتمش ایدی . حتی فحشیات ؛ فسق وفجور اربابنه مرجع اولمق اوزره یر رئیس ایله اداره اولنور بر صنف حالنی کسب ایتمش ایدی [۳] . فاحشه لر ، قوادلر ، سائر فاسقلر بر صنف مخصوص تشکیل ایلکده ایدیلر . بو صنعتک

[۱] ابوالفدا ۳ ج ۳ [۲] العقد الفرید ۲ ج ۲ [۳] الفرج بعدالشدیه ۱۴۳ ج ۲

تأمین رواجندہ پک زیادہ ایلری کیدیلہرک حماملرک دیوارلرینہ قادین رسملری تصویر ایدیلوردی [۱] . ذوق پرست زنکینلر - ابن طولونک یابدیغی کبی - سودکلری جاریہلرک تصویرلرینی کندی قوناقلرینک دیوارلرینہ ترسیمہ باشلامشلردی . بونکلہ برابر رجال حکومتدن ارباب عقل واذعان اولانلر فحشیاتک عدم انتشارینہ بتون قوتلریلہ چالیشمقدن کیری طورمیورلردی [۲] . بونلر بوقوتلرینی صرف ایتدکدن صکرہ جبراً فحشیاتی منعه مقتدر اوله مینجه

اندلس آ عربلرینک سهغووی شهرنده کی الازهر خرابه لری

سائر صنعت و تجارت اربابی اوزرینہ طرح ایدیلن ویرکیلر کبی فحشیات اربابی اوزرینده برطاقم رسوم طرح ایلشلردی [۳] .

مدنیت مبحوث عنہا اثناسنده فسق وفجورک کوزہ چارپان اک چرکین نوعی محبوب دوستلق ، غلامپرستلک ایدی . بو حال بالخاصه خلیفه (امین) زماننده کوزہ چارپمش ، بالآخره (معصم) زمانندن اعتباراً اسارت ویامبیاعه صورتلریلہ ترک وروملردن کوله من مقدارینک ترایدی اوزرینہ هر نوع فحشیات

[۱] ابن خلکان ۱۲۷ ج ۲ ونفح الطیب ۸۶۰ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۹۵ ج ۱۰

و ۲۱۵ ج ۱۱ ومقریزی ۳۱۶ ج ۱ [۳] مقریزی ۸۹ ج ۱

يك زياده توسع ايشدى . اساساً بو عادت ايرانليردن عربلره انتقال ايتمش ايدى . خلق كوزل جاريه ساحي اولغه ، جاريه استفراشنه نصل رغبت كوسترمشله ايسه غلمان حقنده دخى اوصورتله بيوك بر رغبت كوسترمشله ، غلمانك كوزل قوقولر سورنمسنه ، كوزل كينوب قوشانمسنه هوس ايشلردى . غلامپرست اكابر غلمانك كندى حرم وجاريه لرينه تسلطلرينه حائل اولمق اوزره انلرى طواشى ايديورلردى . مصرده رجال حكومت آره سنده محبوب دوستلق اوقدر انتشار ايتمش ، اوقدر لسان شعرايه دوشمش ايدى كه [۱] قادينلر بوندن قيصقانه رق زوجلرينك كوكلى جذب ايتمك ايچون اوغلان قيافته كيرمكه تشبث ايتمشلردى [۲] .

كذلك بعض سرايلرده يك چوق جاريه بولنمى او جاريه لك درلو درلو فحشيات انواعى ايجاد ايتلرينه ، (احمد بن طولون) ك اوغلى مصر حكمدارى (خارويه) ك جاريه لرى طرفدن ياپيلدينى كى هر جاريه نك برطواشى يي كندى نفسى ايچون زوج كى اتخاذا و تخصيصى ايتسنه باعث اولمش ايدى [۳] . (خارويه) كندى ياتاغنده بعض كوله لرى طرفدن قتل ايدلمش ايدى . سببى شوايدى كه حكمدار مشاراليه جاريه لرندن هر برينك برطواشى يي زوج كى اتخاذا ايتديكنى ايشيده رك بعض جاريه لرني استجواب آلتنه آلمق ايستمشدى . حقيقتك ظهورى ايله انتقامدن قورقان كوله لر بر آرده بالا اجتماع (خارويه) ي قتل ايتمشلردى . بعض اكابر قادينلرى كنديلرينه كفو زوج بوله مامقدن ، يا خود ديكر اسبابدن طولايى اولنمكه مقتدر اوله مينجه انلرده بوكى برحالى اختيار ايتمكده ايديلر . بناء عليه از دو واجمزلك يوزندن فساد اخلاق يك زياده آرمش ايدى [۴] . روايته كوره مصرده خلفاى عباسيه يه تابع اوله رق حكومت سورمش اولاز ، اخشيديانك صوكنجيسى (احمد بن على) نك قيزى ذوق و صفا سنده او بولده خدمت ايتمك اوزره بر جاريه ساتون آلمش ايدى . اوصرده هوزتونس قطعه سنده بولنوب مصره هجوم ايتمك ايتديكى حالده موفقيتسزلكدن قورقان ملوك فاطميه دن (معز لدين الله) اخشيدك قيزينك ذوق و صفايه بودرجه اهمما كنى ايشيدنجه بونى كنديسى ايچون بر فال خير عد ايدرك « اضمحلال و پريشانيه

[۱] تزيين الاسواق ۱۶۳ [۲] مقرري ۱۰۴ ج ۲ [۳] ابن الاثير ۱۸۸

[۴] الفرج بعد الشدة ۶۱ ج ۲

بوندن دھا بلیغ بردلیل اولہماز « دیمش ، عسکر سوق ایله مصری تسخیر
ایتمش ایدی . فی الحقیقہ عفت اعتلای بشریتک ارکان اصلیه سندن بریدر .

ممالک اسلامیہده فساد اخلاق دھا صکره دھا واسع برهقیاسده آرتمش ایدی .
بشـنـجـی قرن ہجری اواخرندن یدنجی عصر ہجری اوائلنه قدر (خوارزم) ده حکومت
سورن . خوارزمشاہیان دولتک صوکنجیسی (جلالالدین بن قطب الدین) بر مملوکہ
عادتا مسخر ورسـتـشـکار اولمش ایدی . ممالکئی زیر وزبر ایدن تانار طغیانی اوکنده
متہور و مضمحل اولهرق شہردن شہرہ تعقیب ایدلدیکی ائناده او مملوک وفات ایتمش
ایدی . (جلال الدین) چلدیر برجه سنہ محزون اولمش ، اہالیئی انک ایچون آغلامغہ ،
ماتم مراسمی باغغہ مجبور ایتدکن ماعدا میتی دفن ایتدیرمیرہک ہر نرہ بہ کیتمش ایسہ
انی برابر کوتورمش ، آغلامقلہ ، آہ وواہ ایتکلہ وقت کچرمشدی . هیچ بر کیمسہ
حکمدار دیوانہ اطوارہ مملوکک وفات ایتمش اولدیغنی سولیککہ جسارت ایدہ میوردی .
بالعکس معیت خدمہ سی حکمدار لرینی ممنون ایتک ایچون کویا مملوک صاغ ایمش کبی اکا
یک کوتورمک ایلہ کوریندورلر ، یک کوتوروب دوندککہ مملوکک آیان اویدیکندن ،
صحتی حقندہ دھا اینی بر حالده بواندیغنی سولیدیکندن بحث ایلورلردی . (جلال الدین) ک
بو حال معیتی امراضتک کندیسندن فوق العادہ صغوملرینہ باعث اولمش ایدی [۱] .

(اغانی) ده روایت اولندیغنه کورہ ملوک امویہ دن (ولید بن عبدالملک) مدنہ یہ
کیدہ رک اورادن (طائف) ہ کیتمک ایستہ مشدی . (طائف) ک احوالی بیلیر بر آدم
آرامش ، کندیسنہ شاعر مشہور (عمر بن ابی ربیعہ) کتیرلش ایدی . برابر یولہ
روان اولشلر . اثنای مصاحبہده عمرک اوموزی آجیلہرق اوزرنده بر علامت کورلش .
(ولید) بونک سببئی صورمش . شاعر شوخ مشرب بر جاریہ نیک یا نہ کلوب کندی
قولاغنه بر طاقم کیزلی شیلر سولیدیکی صرہده بشقہ بر جاریہ طرفندن مراسل دیگر
بر جاریہ نیک یا نہ کلدیکنی ، اوتہ کی جاریہ یی کورنچہ قیصقانوب اوموزندن ایصیردیغنی ،
اوبر جاریہ نیک لذت مصاحبہ سنہ طالیدیغندن طولابی جاریہ نیک ایصیرہ سنی حسن ایتدیکنی ،
ایستہ بوعلامت اونک نتیجہ سندنہ حاصل اولدیغنی سولیش . . (ولید) قہقہہ لر ایلہ
کولش . عمر آرفداش لرینک یا نہ عودت ایتدیکی زمان خلیفہ ایلہ نہ قونوشدیغنی صورولونچہ
« بتون مصاحبہ من زناہہ دائر ایدی » جوانی ویرمش [۲]

بونکلہ برابر (معتضد) کبی بعض خلفا فوق العادہ عقیف و جندی آدملر ایدی [۳]

دَوْلَتِكَ الْحَشِيمَاتُ وَدِدْبَه سَدَنُكَ

دولتک احتشامات و ددبہ سندن مقصد انک اعتلاسی دورنده کوستردیکی احوال مدینتکارانه و اطوار عظمتپرورانہ دن عبارتدر . بو بحث خلفانک مجلسرینی، موکلرینی، دولتلرینک عظمت و شانی، اویونلرینی، اکلنجهلرینی، البسهلرینی و تفصیلاتی آتیده مندرج اولان سائر خصوصاتی شاملدر. دولت عباسیه بو خصوصلرده دیگر حکومات اسلامیهنک اسبقی و مقتدی بهی اولدینگی جهتله بچتمزی دولت مشارالہا زمانده کی آثار شان و شوکتہ حصر ایدرک دول سائرہ اسلامیه دن ایسه بعض مستشہدات ایرادی ایله اکتفا ایلیه جکز.

۱ — خلفانک مجلسری

خلفانک مجلسری دولتک، عین دولتک احوال و اطوارینک، حتی بر حال و طوردن تعقیب ایدیلن مقصدک اختلافه کوره شکل و احتشامده مختلف ایدی. خلفای راشدینک مجلسری مسجدده ویا کندی خانهلرندہ قورولورایدی. اوزمانکی خلفا بر عبا ویا امشالی بر کسوهیه صارلمش اولدقلری حالده بر حصیر ویا بر پوست اوزرنده اوطوررلردی. خلق بو حالده بولان خلیفهنک یا نه کیره رک هر نه ایشلری وار ایسه سربست سویلیوب حل ایدرلر، خلفایه مجرد اسملریله خطاب ایلرلر، بو خطابده مبالانسزک ویا بر اثر تحقیر کورمزلردی. سردارلردن بری حرب ایچون بر جهته مفارقت ایتدیکي زمان خلیفه پاسبانمز، سنجاقمز، داوولمز اوله رق انی تشیعه چیقار، سرداره هر کارنده بصیرت، صبر و ثبات، رفق و عدالتی توصیه ایلردی. اطرافده

بولنان والیلری دخی بو یولده عین مسلکی تعقیب ایدیورلردی . مع ذلك بو والیر ایرانلیر ویا روملر طرفدن تأسیس ایلمش شهرلرده اقامت ایتمکلیینه، او ایکی دولتک آثار مدنیتلرندن بر چوق شیلر کوردکلرینه نظرأ احتشام و دبدبه خلیفه لرندن ده ازیاده یقین ایدیله . آلاش مدنیته ، دبدبه و احتشاماته قاپلقدن کندیلرینی آله میورلردی . فقط خلفای راشدین کندی والیرلرندن برینک بو یولده بر حالی کوردکجه او والی حقنده استعمال شدتن کیری طورمازلردی . نته کیم حضرت عمر کوفه امیری (سعد بن ابی وقاص) ک بر کوشک اتخاذا ایدرک اکا بر قبو قویدیغنی ایشیدنجه معیتی رجالندن برینی کوفه یه کوندره رک امیر مشارالیهک کوزی اوکنده او قیوی یاقدرمشدی .

حال بوکه ده صکره طبیعت عمران وقانون تکمل بو سادکی ابدائی یه غالب کلش ایدی . آرتق خلفا ، امرا یا واش یا واش دبدبه و احتشاماته قاپیلور ، پرده اتخاذه ، آثار شکوه و عظمت اراهه سنه باشلا یورلردی . بوکا ک اول (معاویه بن ابی سفیان) بدء ایشدی . مشارالیهک عراق ومصر قطعهلرنده بولنان والیلری ده بو خصوصه کندیسنه عاداتا معین کسلمشله ، عینی یولی تعقیب ایلمشله ، بولندقلری مملکتلرده ده اول موقع حاکمیتده بولنان حکمدارانه عاقد بر طاقم دبدبه لی و احتشاملی عادتلرک اقتباسی کندیسنه توصیه ایتمشلردی . بالآخره مقام اقتداره کلن سائر خلفای امویه عین اثره اقتفا ایلمشلردی . بولردن صکره موقع حاکمیته کچن عباسیلر ایسه دولتک اک مهم منصبلرنده استخدام ایتمکلی ایرانلیلر ایله دبدبه و احتشاماته برقات ده ایلری کیده رک ایران حکمدارلرینک کندی مجلسلرنده وسائر احوالده تابع اولدقلری عادات و تشریفاتدن ، آلاش عظمتپرورانده دن پک چوق شیلر اقتباس ایلمشلردی . آرتق خلفا مجلسلری مختلف شکللرده ، ترتیباتده تنظیم ایدییلورلردی . بر مجلس فصل دعاوی انام ایچون قورولیلوردی . دیگر مجلس منادمیه ویا مناظره ومذاکره یه تخصیص اولنیوردی . بر دیگر مجلس ده دیگر خصوصات ایچون انعقاد ایدییلوردی . هر مجلس موضوع لهنه کوره احتشام و دبدبه ده بر ترتیب و انتظام مخصوصه تابع ایدی .

بونکله برابر دولت مؤسسلری اولان ذواتک مجلسلرده ایش کورمکدن ، بنیان دولتی تحکیم ایتمک مشاغل مهمه سندن بشقه شیلر ایله وقت کچیرملری نادر

ایدی. مثلا دولت امویه مؤسسی (معاویه بن ابی سفیان) ایله [۱] دولت عباسیه نك اك عزمكار خلفاسندن (ابو جعفر منصور) [۲] هر كونهكى وقتلرینی بیوك بر انتظام ایله امور اداریه و سیاسیه ، مذاكره و مشاوره ، تدقیق و مطالعهیه تخصیص ایتمشردی. دولتک اورتیه زمانلرنده مجلسلرك عددی چوغالمش ایدی. بوراده علی الاكثر مجلسدن مقصد مهمام امور دولته باقمق ایچون عقد اولنان مجلسدن عبارتدر .

مجلسك شكلی. مفروشاتی

بالاده بیان ایتمدیكمز اوزره خلفای راشدین ایله والیرلی مسجدرده اوطوررلردی. چونكه او وقته قدر اسلامیت هنوز صرف دیانتدن عبارت ایدی. دها صكره وقتا كه امویلر اسلامیتی دولت شككنه صوقدیلمر ، مسجدره بدل ، دها اول دول سابقه طرفندن یایدیرلمش اولان سرایلرلی مقر اقامت اتخاذا ایتمشلمر ، یاخود یكیدن سرایلر انشا ایدرك ایچنی تختلر ، كرسیلر ، خالیلر ، سجادهلر ، یاصدیقلر ، پردهلر ایله تزین و تشریفاتیه واسطه اولمق اوزره مابینجیلر استخدام ایتمشردی. تخت ، یعنی اربكهلرلی ایلك اتخاذا ایدن ذات (معاویه) ایدی. بوخصوصده شامده بولنان روم بطریقلرینی (امرای عسكریه سنی) تقلید ایتمش ایدی. كذلك پردهلرلی ، خالیلرلی انلرلی تقلیداً اتخاذا ایلمش ایدی. كرسیلر و صندالیهلره كلنجیه ، ظاهرندن آكلاشدیغنه كوره ، بونلرلی ، ایران رؤسای عسكریه سنی تقلیداً قوللانمش ایدی. چونكه امرای مسلمیندن انلرلی ایلك استعمال ایدن ذات (معاویه) نك فارس قطعه سی والیسی (زیاد بن ابیه) ایدی [۳]. بوجهتله احتمال كه بوذات كرسی و صندالیهلرك شامه انتقاله واسطه اولمشدی. بونكه برابر (معاویه) نك كرسی و صندالیهلرلی طوغریدن طوغرییه روملردن آلمش اولمسیده محتملدر. اسلاملرك اقوام سائر ددن اقباس ایتمكهلرلی طراز ، سالونلرك صدرنده اشعار یازمق ، مفروشوات حریرییه ، ابانوزدن ، صندال آغاچندن ، قیل دیشندن ، آلتونندن و سائرده دن تختلر اتخاذا ایتمك كبی بسائر آثار مدنییه و احتشامكارانه بیده اكا كوره قیاس ایدیکمز .

[۱] مسودی ۵۱ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۱۱ ج ۶ [۳] المقدا الفرید ۴ ج ۳

دولتک امور و خصوصاتی عموماً بر بنادہ اداره و تسویہ اولنور ایکن بالآخرہ ہر شعبہ ادارہ ایچون بر بنای مخصوص آٹخاڈ ایدلمش ایدی . حتی اعظم رجال دولتدن بعضلری خلفانک معیتندہ بولنان تحریرات ، محاسبہ ، اطبا و سائرہ دوائرینہ مشابہ اولہرق کندی ادارہ لری ایچون بر طاقم متعدد دوائر تشکیل ایتشلر ایدی [۱] . عباسیلر زمانندہ ادارہ امور مملکت ایچون بری خصوصی ، دیکری عمومی اولمق اوزرہ ایچی نوع مجلس واردی . برنجیدہ خلیفہ اعظم رجال دولتی ایله ، یاخود نزدیکہ کلن بیوک امرا ویا حکمداران ایله اوپورردی . دیکرندہ ایسہ سائر ایشلرہ باقار ، معتاد اولان مجلسلری عقد ایلردی .

مدینتک اعتلاسی دورندہ مجلسلر؛ دیوارلری حیوانات بریہ و بحریہ ، نباتات ، طاغ ، درہلر و امثالی رسملر ایله ، آلتون و کوش یالذیلر ایله مزین بیوک بر بر سالوندہ عقد اولنوردی . سالونک زمینی دیباندن و امثالندن بر قطعہ خالی ویا متعدد خالیلر ایله مفروش بولنوردی . سالونک اطرافندہ تنویر ایچون موم وضعنہ مخصوص اولہرق آلتون ویا کوش شمعدانلر قونولوردی [۲] . مجلسک قپو و پجرہ لرینہ ال ایشلمہ سی اولہرق دولتک علامت مخصوصہ سنی ، ویا بر طاقم اشعار و حکمیاتی ، یاخود آیات و احادیثی ، یاخود شہر ، نہر ، طاغ رسملریخی حاوی اییکلی ویا سائرہ دن پرہلر وضع ایدیلیردی . سالونک اورتہ سندنہ قیل دیشندن ویا آبانوز آغاچندن مصنوع آلتون قاقہ لی برسده ویا بر تخت قونولوردی کہ اوزرندہ خلیفہ اوپورردی [۳] . خلفای فاطمیہ تحتلرک تزیناتی ایچون او قدر چوق مصرف اختیار ایدرلردی کہ یالکز بر تختہ ۱۱۰,۰۰۰ مثقال خالص آلتون کچیریلیردی [۴] . بعضاً خلیفہ زینت اولمق ، یاخود کندیسسی ایچون بر اکلنجه تشکیل ایلک اوزرہ یانندہ بر طاقم قیمتدار آثار نادیدہ و امثالی شیلر بولندیریردی . اندلسدہ تشکل ایدن طوائف ملوکک اک بیوک ایکن (یوسف بن تاشفین) ک عسکری طرفندن اسارت و فلاکتہ اوغرا دلقدن صکرہ ایکی قیزی مرا کش قطعہ سندنہ کائن (اغمت) شہرندہ شرقیلر سویلیہ رک پاره دیلمک درجہ ستنہ قدر تذلیل ایدیلن مشہور (معتمد

[۱] طبقات الاطبا ۱۲۰ ج ۱ [۲] العقد الفرید ۱۰۸ ج ۳ [۳] طبقات الاطبا ۲ ج ۱

[۴] مقریزی ۳۸۵ ج ۱

بن عباد) موقع عزواقبالده بولنديني صروده بري آلتون وايچي ايله مرصع ،
ديكري كوزلري ياقوتدن ان قيسمدار ايچيلر ايله مزین اولدورق ايكي دوه تمثالی
او جهايه داخل اولوق اوزده اوكنه عنبردن برطاقم تمثالر وضع ايديليردي [۱].
خلفا خلق ايله اختلاط ايتمدكلري جهته او طور دقلري سالونده كنديلريه سائر
اوپور انلر آره سنده بر پرده قويدور لرلردي . ياخورد كنديلريه جليسلري
آره سنده قفسلی بر پنجره بولنوردی . قيش مفروشاتی ايله ياز مفروشاتی آره سنده
بيوك بر فرق واردی . قيشين مفروشاته منغاللر علاوه ايديلير ، آتسه ند ،
عبر آتیه رق سالونلر تعطير اولنوردی . خلفا زمانه كوره غایت قيمتدار
ونظر ربا كوركلر كيرلردي [۲].

مجلسهٔ خلفا

دخول ايچون استيدان

خلفای راشدين زماننده خليفه نك حضورينه كيرمك ايچون استيدان قپوده
طوريله رق « السلام عليكم ، كيره يمي ؟ » سؤالنی اوچ دفعه تکرار ايلك شكنده
وقوع بولمده ایدی . بو اوچ دفعه تکرار دن صكره مساعده ايدلمز ايسه
سؤال بردها تکرار ايدلمزدي [۳]. خلفای مشاراليهمك ، بعض احوالده ، منع
ازدحام ويا استيدان ايچون ، مابينجي قولاندقلري ده اولوردی . بو دور ختامه
ايريجه صنفلرينه كوره اوقات معينه ده خلقك حضوره قبولی ايچون مابينجي
وتشريفاتچيلر تعيين اولمش ایدی . جلسا ، ادبا ، شعرا وسائر آیری آیری
وقتلر ده قبول ايدلمكده ایدی [۴]. عمومی مجلسلر ده ايسه خلق رتبه ومقاملرينه
كوره تشريفاته تابع ايديلر .

خلفانك حضورينه تشريفات ايله دخولی ترتيب وتنظيم ايدن ايلك ذات
عراقد (زياد بن ابیه) ایدی . كنديسنه بويولده حرکتی او كردن ده مابينجيسي
(عجلان) ایدی . احتمال كه بو ذات شو مراسمي ايرانيلردن اقتباس ايتمش ایدی .
بو تشريفاته اولاصالته ، ايكنجی درجه ده ياشه ، اوچنجی درجه ده ده اديلك ،
شاعرلك كبی مزينه رعایت ايديليردي [۵]. بو اصول تشريفات بتون امويلر

[۱] نفع الطيب ۱۱۲۸ ج ۲ [۲] اغاني ۹۹ ج ۳ [۳] العقد الفريد ۲۱ ج ۱

[۴] اغاني ۶۰ ج ۵ [۵] العقد الفريد ۵ ج ۳ و ۲۱ ج ۱

زمانندہ دوام ایتمش ایدی . بر قاچ کشینک حضور خلیفہیہ دخولری ایچون استیزان ایدیلتجه اک اول اک زیاده حسب ونسب صاحبی قبول اولنوردی . حسب ونسب مساوی اولورایسه اک زیاده یاشلی اولان ذات تقدم ایدردی . شاید سنده مساوی کورولور ایسه اوزمان بوتلردن اک زیاده مزیت صاحبی اک اولان کیرردی . بواصول تشریفاتہ دها صکرہ سائر ازمئہ اسلامیہده رعایت ایدلمش ایدی .

کرك امویلر زمانندہ ، کرك دولت عباسیہنک اوائل حا کیمتده حضوره کیرمک ایچون خلیفہنک ویا امیرک یانہ کیدن ذوات انک قبوسنده طورلر ، اذن طلب ایدرلردی . خلیفہ ویا امیر حضوره کیرملرینہ یا مساعده ایدر ، یا ایتمزدی . مساعده ایتمزایسه دیکر بروقتده یینہ کلیرلردی . بوسفرده مساعده ایتمز ایسه حضوره کیرمک موفق اولتجهیہ ویا اوصانج کیتروپ واز کتجهیہ قدر اوچنجی ، دردنجی دفعہ ، ویا دها زیاده دفعات ایله مراجعت ایدرلردی . ایشته بو مکرر مراجعات برنجی ، ایکنجی ، اوچنجی اذن تعبیریلہ افاده اولنوردی [۱] . خلیفہنک حضورینہ قبول اولتمق فکریلہ اوزاقدن کلن ذوات ایچون عمومه مخصوص سرای جوارنده برطاقم مسافر اوطلہلری یاپلمش ایدی کہ کلنلر حضوره کیرنجیه قدر بو اوطلہلرده اقامت ایدرلردی . بوتی ایلمک یاپان خلفای عباسیہدن (منصور) ایدی . مشارالیه (بغداد) شہرینی تأسیس ایتدیکی زمان کندی نفسی ایچون انشا ایلدیکی سرایده اوکی ارباب مراجعتہ مخصوص اولہرق اوطلہلر یاپدیرمش ، دها صکرہ دولت عباسیہده بو عادت دوام ایلمش ایدی [۲] . کلن ذوات یورغونقلرینی چیقارنجیه قدر اوراده اقامت ایتدکدن صکرہ قبوللرینہ مساعده ایدیلردی . ہم سرایہ ، ہم مجلسہ دخول ایچون آیری آیری اذن طلبیہده بعضاً وقوع بولوردی .

خلیفہنک حضورینہ دخول ، خلیفہیہ سلام

بر ذاتک حضور خلیفہیہ دخولنہ مساعده ایدیلتجه اوزات خلیفہنک یانہ یاقلاشہرق کندینہ سلام ویریردی . ابتدای اسلامیته عمومی سلام قوللانلقدہ ایدی . خلییہ ، امیر ویا والینک حضورینہ کیرن ذات اکا سادہجہ «السلام

عليك « دیردی . « عليك السلام » ديمكدن ايسه نقرت اونوردی . چونكه بوسلام اولولره توجیه اولنور برسلام ایدی [۱] . بعضاً سلامه خلیفه ویا امیرك كنیسه علاوه ایدیلیر ايسه دهدهافضله الفاظ تعظیمیه قاریشديرلمازدی . فقط وقتا كه عربلر عرب اولمیانلر ايله اختلاط ایدرك انلرك رئیسلر ايله مرؤوسلر آره سنده برفرق كوزتدكلرینی كوردیلر ، تقلیدلرینه شتابان اولمشلردی . بو طریق تقلید ایدن ايلك ذات مشاهیر دهات عربدن كوفه والیسی (مغیره بن شعبه) ایدی . مشار ايله « امیر ايله رعایاسی آره سنده برفرق بولتمق لازمدر » دییه رك زیر دستانی « السلام عليك ایها الامیر ورحمة الله وبركاته » [۲] ویا خود « السلام علی الامیر ورحمة الله » شككندره بولنان امارت سلامی ايله كندیسنه سلام ویرمكه مجبور ایتمش ایدی . بونك اوزرینه سائر اسلاملر بویولی طوته رق خلفایه خلافت سلامی ايله سلام ویرمكه وخلیفه نك حضورینه كیردجه اكا « السلام عليك یا امیر المؤمنین ورحمة الله وبركاته » ویا خود « السلام علی امیر المؤمنین ورحمة الله » دیمكه باشلامشلردی [۳] . مدیتلری تملق وتبصص ايله فساده اوغرا دینی تاریخه قدر اسلاملر بوشككده سلاملر ايله اکتفا ایتمكه ایدیلر . فقط دهها صكره دول سائرته نك مراسم تعظیمیه سنی تقلیده قویولونجه خلیفه بی سلامه قارشیلق ویرمك مجبوریتنده بولندیرما مق ایچون حضوره كیرنلر خلیفه بیه سلام ویرمكدن منع و « خدمت » ودعا ايله اکتفایه مجبور ایدلمشلردی . خدمت باش اكك ايله ركوع درجه سنه قدر اكلكم آره سنده مختلف درجه لرده انخاندن عبارت ایدی . فقط هر حالده بو شككده اكلك ركوع درجه سنی تجاوز ایتسنه مساعده ایدلمزدی . چونكه او درجه نك فضله سی سچود شككنی آلیردی كه بو ايسه اللهمك غیری ایچون جائز دكلدی .

بعضاً خلیفه بیه عرض تعظیبات ایدیلیر ایكن النیده اوپمكده ایدیلر . اوائل اسلامیتده خلیفه نك الی بیعت مراسمی اجرا اولندیغی ، یا خود یکیدن معاش ویرلیدی ، عفو واحسان صادر اولدینی ویا وداع اجرا ایدلیدی صروده او بولوردی . سخابة كرام حضرت نبیه قارشی او بولده معامله ده بولندیلر . دهها صكره خلفانك اكثری بو طریقده دوام ایتدیلر . بالآخره خلفا اللریخی

[۱] العقد الفرید ۲۰۹ ج ۱ [۲] اغاقی ۳۵ ج ۱۲ [۳] مقریزی ۲۸۸ ج ۲

اوپدیرمکہ تنزل ایتمامکہ باشلادقلرندن الہبدل قبول ایدیلنلرک درجہ ومقاملرینہ کورہ دامن وعتبہ تقییلی عادت اولدی . خلیفہ عباسی (مہدی) نک (مسلم بن قتیبہ) یہ قارشی یاپدیگی کی خلفادن بری برسردارک قدرینی اعلا ایتمک ایستدیگی زمان انی ال ویاتنک اوپمکدن منع ایدردی . (مہدی) مسلم بن قتیبہ نک اوپمک ایچون کندی انہ صارلدیغنی کورنجه اکا « سنی بوتشریفادن عفو ایدرز ، فقط دیکرلرینی بوندن مستثنی ایتمیز » دیمش ایدی [۱] . بعضاً بونوع مراسم تعظیمیہ اشخاص وحکوماتک ، زمان واحوالک اختلافہ کورہ مختلف شکللرده وقوع بولمقدہ ایدی . مشهور سردار (جوہر) مصرک فتحنہ متوجہاً اقدیسی (معزلدین اللہ) ہ وداع ایتدیگی صرہدہ (معزلدین اللہ) اکرام وتوجہہ دلیل اولہرق مخدوملرینی آتلردن ایندیردی ، بتون رجال دولت آتلردن اینہرک مراسم وداعیہی ایفا ایلدی . (جوہر) دخی معزک النی ، آتنک طیرناغنی اوپہرک عرض تعظیما ت ایتدی [۲] . (مہدی) نک ضبطیہ ناظری (عبداللہ بن مالک) مقام خلافتہ کلدن اول (ہادی) یہ سوکوب صایدیغنی ایچون اندن پک چوق قورقمقدہ ایدی . (ہادی) خلیفہ اولنجه (عبداللہ بن مالک) حقندہ حلیمانہ ، رعایتکارانہ معاملہدہ بولندی . بونک اوزرینہ (عبداللہ) ہادینک النی ، آیاغنی ، آتنک طیرناغنی اوپمکدن کندینی آلہمامشدی [۳] . (ابراہیم موصلی) دخی ہرون رشید کندیسنی زیارتہ تنزل ایتدیگی ایچون آتنک طیرناغنی اوپمش ایدی [۴] . بونکلاہ برابر دین وزہد اربابی خلفانک حضورینہ کیردجہ سائرلی کچی باش اکمک ، دعا ایتمک مراسمنی ایفا ایتمزلردی . کمال سکون ووقار ایلہ کیرلرلدی .

خلیفہ نک حضورینہ کیرنلر مقام ومرتبہلرینہ لائق موقعلرده اوطورلرلدی . انلرک بو صورتلہ اجلاسلرینہ « حاجب » ویا « آذن » دینلن مابینجی نظارت ایدردی . دولت امویہ زمانندہ خلیفہدن صکرہ برنجی مقام خاندان اموی ارکاننہ مخصوص ایدی . بونلر تختلرہ ، ہاشمیلر ایسہ کرسیلرہ اوطورلرلدی . دہا صکرہ عباسیلر دورندہ برنجی مقام بنی ہاشمہ ویرلمش ، انلرہ « ملوک » . ویا « اشرف » اطلاق ایدلمش ایدی . خلیفہ تخت ویاسدہ اوزرندہ اوطورلرلدی . ہاشمیلر کرسیلرہ ، امویلر - کلدکارندہ - کنارلری ایکی قات ایدلمش مندرلرہ

[۱] ترتیب الدول ۶۰ و ۹ [۲] بن خلیکان ۱۱۹ ج ۱ [۳] ابن الاثیر ۴۲ ج ۶

[۴] اغانی ۹۱ ج ۹

جلوس ايدرلردى [۱]. شوقدرکه عباسيلر امويلرى تنيكيل واك چوقلرني قتل ايتدكن صكره امويلر عباسيلرك مجلسلرنده پك نادر اثبات وجود ايلرلردى. امويلردن صاغ قالانلر خليفه (مستعين) دورنده ۲۵۰ سنه هجرية سنده مقامدن، مراسم رعايتدن اسقاط ايدلمشلردى [۲]. سائر رجال دولت و صنوف ناس ذكر اولنان ذواتدن دهآشاني مواعده اوطوررلردى. بوموقلر زمان واحوالك اختلافه كوره مختلف ايدى.

خليفه نك حضورينه عرض تعزيت ايجون كيرلايكي زمان ساريقي چيقارمق عادت ايدى. چونكه باشده ساريق اولديغي حالده خلفايه عرض تعزيت ايديله مزدي [۳].

خلفانك حضورنده آداب و مراسم

خلفاي راشدين غايت ساده و قناعتكارانه برحالده ياشادقلى جهته اوائل اسلاميته خلفاياله ملاقات ايتمك، مجلسلرنده بولنمق سائر خلق ايله كوروشمكدن فرقلي دكل ايدى، خليفه ساده اسمى ويا كنيه سى ايله خطاب اولنور، «يا عمر!»، «يا معاويه!» دينايله رك بوصورتله كلفت و تعظيمات لفظيه دن آزاده خطابده باس كورلمزدى. خلفانك مجلسلرنده خليفه ايله برابر اوطوراندر ده اول بيان ايتديكمز اسبابدن طولايي چكنمك، قورقق حسي ايله متحسس اولمسزین كوروشوب قونوشورلردى. فقط دهآ صكره حاكيت اسلاميه مظهر وسعت وجسامت، هيبت ودهشت نبوت ايسه دوچار زوال و انحطاط اولنجه امويلر حكومات مستبده نى تقليده باشلاديلر. ارباب دهادن اولان و ايلرى خليفه نك تعظيمه، مقام و مرتبه سنى پك يوكسك كوسترمكه، مجلسنى سائر خلق مجلسلرندن منز و ممتاز طومغه چالشيديلر. بو يولده ايلك تشبى اجرا ايدن ذات عراق واليسى (زياد ابن ابيه) ايدى كه «خليفه نك حضورينه كيرنلره حضورده بولندقيجه سلام و يرلامسى» قاعده سنى وضع ايتدى [۴]. دهآ صكره ايسه خليفه نك حضورنده على الاطلاق سوز سويلك منع ايدلدى. بونى ايلك ياپان خليفه (عبدالمك بن مروان) ايدى. متعاقباً بسبتون تكبر

[۱] اغاني ۹۲ ج ۴ [۲] ابن الاثير ۵۱ ج ۷ [۳] اغاني ۹۷ ج ۹

[۴] المقدمه الفرید ۶ و ۲۱۸ ج ۲

و تجرب طریق اختیار اولندی . خلفا خلق اسکی خلفایہ توجیہ ایتدکبری خطابلر کبی کندیلرینه خطاب توجیہندن منع ایتمکه باشلادیلر . بویولده اظهار تجبر وعظمت ایدن ایلک خلیفه (ولید بن عبدالملک) ایدی . خلقی سلفلرینه توجیہ ایتدکبری خطابلر کبی کندیسنه خطاب توجیہندن منع ایدرک بر طاقم سوزلردن صکره « اللهه قطعی عهد وقسم اولسون : اویولده هر کیم بکا توجیہ خطاب ایدرایسه او آدمی هلاک ایده حکم . رعایا کندی پادشاهلرینه قارشی یوز آلیرلر ایسه کندیسنی استخفافه ، اوامرینه عدم اطاعته جرأت ایدرلر » دیمش ایدی . (بنی مره) قبیله سندن بر شخص بر کون کندیسنه « ولید ! اللهدن قورق . کبریا جناب حقه مخصوصدر » دیدیکی ایچون (ولید) او آدمی آیاق آلتنه آلدره رق هلاک ایتدیرمش ایدی . خلق بوشدتی کورنجه کندیسندن فوق العاده قورقغه باشلامشردی [۱] . خلقی دها اول خلفایا یه ویا بر برلریه مکتوبلشدکبری کبی کندیسنی ایاه مکتوبلشمکدن ایلک منع ایدن ده (ولید) ایدی .

خلفا حضورنده هیچ بر کیمسه ایچون دعاده بولنماق دها صکره خلفا مجلسلرنده بر عادت اولمشدی [۲] . خلیفه نك حضورنده او طورانلر یکی کیرن بر ذات ایچون خلیفه آیاغه قالمازایسه کندیلری آیاغه قالمه مازلری . دها صکره بیوک ، کوچک اولسون بتون دواثر حکومت رؤسا ومأمورینتجه وظیفه لری باشنده بولندقلری زمان یانلرینه هر کیم کیرر ایسه آنک ایچون آیاغه قالمماق عادت اولمش ایدی [۳] . خلیفه نك حضورنده بولنانلر آنحق کندیلرینه سؤال توجیہ اولندینی زمان سوز سویله بیلیرلر ، یعنی کندی کندیلرندن سوزه باشلایه مازلردی . بو ذواته اسکی عربلرجه مستعمل و « افندی ! خیردر ان شاء الله ! » مآلنی متضمن اولان سؤال توجیہ اولنوردی [۴] . او ذات مرامی هر نه ایسه عرض ایدردی . فقط او یله بر سؤال ایله مرامی استفهام اولنماز ایسه آغزینی آچمامه ، سکوت ایتمکه مجبور ایدی .

بو حال خلیفه (مأمون) ک زمانه قدر دوام ایتمش ایدی . مشارالیه خلیفه اولنجه مجلسده بولنانلری محاوره و مناظره اجراسنه مأذون قیلدی [۵] . دها

[۱] لطائف المعارف ۱۴ والبیان والتبیین ۱۲ ج ۲ وابن الاثیر ۲۵۱ ج ۴

[۲] البیان والتبیین ۳۸ ج ۲ [۳] الفرج بعد الشده ۱۰۰ ج ۱

[۴] ترتیب الدول ۹۲ [۵] اغانی ۳۶ ج ۱۴ ومسعودی ۲۵۷ ج ۲

صکره ایجاب حال و زمانه کوره بعض تبدلاته برابر بومساعده دوام ایلدی .
خلفه نك حضورنده خلیفه طرفندن سؤال وقوعنی بکلمکسزین سوز سویلین
ایلك ذات خلیفه (معتم) ك وزیرى (احمد بن ابی دواد) ایدی [۱]. فقط
بالآخره بتون زمام اقتدار سردار لرك اله کچنجه خلفانك هیتی ضعفه اوغرایه رق
بتون او مراسم و تشریفات اهل ایلمش ، همنشینله حضورده او یون اوینامق ،
کولمك ، شاقه ایتمك بیه جائز کورلمش ایدی. بوکا ك اول مساعده ایدن ذات
اوچنجی عصر هجری اورتولرنده خلیفه (متوکل علی الله) ایدی [۲].

خلفا مجلسلرنده رعایت اولنان آداب جمله سندن اوله رق مجلسده خلیفه دن
ماعد ا کیسه امر ایده مزدی [۳]. خلیفه آباغه قالدنجه مجلسده بولنان ذواتك
کافه سی آباغه قالدار لردی. همنشینك خلیفه نك هر سوزینه کمال دقت ایله قولاق
ویرمسی ، بشقه شیرایله مشغول اولماسی مقتضی ایدی. بو خصوصه دائر
روایت اولنان وقوعات لطیفه دن اولمق اوزره (معاویه) یزید بن سحره ایله
قونوشیوردی. (یزید) انی بتون دقتی ایله دیکه یوردی. او صرده
بر طشاش کلیر ، (یزید) ك آلنی یارار ، قان (یزید) ك یوزینه ، صقالته ،
اثوابی اوزرینه آقعه باشلار. (یزید) صانکه برشی اولماش کبی کمال دقت ایله
(معاویه) نك سوزلرینی دیکه مکه دوام ایدر. نهایت (معاویه) : « جانم !
آل قان ایچنده قالدیکیز. خبریکیز یوقی ؟ » دیه کندیسینی ایقاظه لزوم کورر.
(یزید) بوکا جواباً : « شوکتاً ب! طاتلی سوزلریکیز فکرمی ، قلبی اوقدر
تسخیر ایتدی که بکا کندیمی ، سائر هر شیئی اونوتدیردی » مقابله سنده بولنور.
(معاویه) جوابدن ممنون اوله رق (یزید) ك معاشنی تزئید ایلر [۴].

خلفایه علی العاده عرض تعزیت ایدیه مزدی . او موقعلرده انلرك دوام
عمر و اقبال لرینه ، ازدیاد شوکت و سعادت لرینه دائر مختصر بر دعا ایله اکتفا
اولنوردی . خلفایه « نصل صباح لادیکیز ؟ » « کونی نصل کچر دیکیز »
سویلمه من ، کندیلرندن « کیفکیز ، حالکیز نصلر ؟ » دیه سوریه مازدی .
سویلدکلری سوزلر ، یاپدقلمی ایشلر ایچون اطنابکارانه مدحیاتده بولتمق جائز
دکلدی. خلفایه بر شیئی تکرار سویلمک ، بر خصوص حقنده فضله ایضاحات

[۱] ابن خلکان ۲۲ ج ۱ [۲] مسعودی ۲۶۱ ج ۲

[۳] المقدمه الفرید ۱۱۱ ج ۳ [۴] مسعودی ۱۵۷ ج ۲

ایستمک بیوک بر جرأت صایلیر ایدی . خلفانک حضورنده سوز سویلر ایکن ال اشارتی یاپلسنه ، یاخود خلیفهیه کوز ویا قاش وسأره اشارتنده بولنلمسنه جواز ویرلمزدی . کذلک حضور خلیفهده کیدن بر آدمک تشییعی ویا کلن بر ذاتک استقبالی ایله اشتغال ایدیله من ایدی [۱] . خلیفه نك سوزلرینه قارشی « خیر » جوانی ویرمک جائز اولمديغندن بو کلهیه بدل دها لطیف ونازک بر تعبير ایله افاده مرامه چالیشیلردی [۲] . پادشاهلره مصاحب اولمقدن احتراز معرضنده : « پادشاهک حضورینه کورکیرملی ، دیلسز چیقملی در » دیمشردی [۳] . خلفا حقنده اظهار اولنان آثار تعظیمیه جمله سندن اوله رق خاندان عباسیدن (عبدالملک بن صالح) خلیفه (رشید) ه خیزران سپتار ایچنده میوه تقدیم ایتدیکی زمان خلیفه مشارالیهک (خیزران) اسمنده بولنان والده سنک اسمنی ذکر ایتمک فکر تعظیمکارانه سیله سپتار ایچون (دالردن مصنوع سپتار) تعبییری استعمال ایتمش ایدی [۴] .

اسلامیتک ابدالرنده خلفانک حضورنده استعمال اولنان لسان ؛ فصیح عربجه ایدی . بتون محاوره لر بلیغ ، پاک بر لسان ایله وقوع بولمده ایدی . هر هانکی خلیفه قواعد صرفیه ونحویهیه مخالف بر طرزده قونوشور ایسه لسانی بوزوق عد ایدی ایدی . بو جهتله ملوک امویه محضا لسان تحصیل ایچون چوچقلمی چولده لسانلری فصیح اولان عربانک آره سنده بیودورلردی . بتون خلفای امویه لسانجه دوزکون ایدیلر . یالکز (ولید بن عبدالملک) عربجه یی یا کلاش قونوشوردی . چونکه پدری کندیسنی چوله کوندرمامش ، لسانی بوزوق اوله رق بیومشدی . حال بوکه پدری عربجه یی یا کلاش سویلمکدن پک زیاده نفرت ایدر بر آدم ایدی : « لسانده بوزوقلق البسه ده یرتقدن ، یوزده چیچکدن دها چیرکندر » و « فرائضی نصل اوکرنیور ایسه کز لسانکزی ده اوله جه اوکرنیکز » دییور ، خطبه سویلیدیکی زمان یا کلاش سویلمکدن پک چوق قورقیور ، متأثر اولیوردی . کندیسنه : « ای امیر المؤمنین ! صاحب لکرز پک چابوق آغارمش » دین بر ذاته « منبرلره چیقماق ، یا کلاش تلفظدن قورمقی نی اختیارلادی » دیمش ایدی . (ولید) ک یا کلاش تلفظی

[۱] ترتیب الدول ۶۱ [۲] ابن الجوزی ۲۶ و ۶۰ [۳] ترتیب الدول ۹۸

[۴] فوات الوفيات ۱۲ ج ۲

حقدنه مضحك شیلر نقل ایلرلر [۱]. مشهور (حجاج بن یوسف) دن ماعدا دولت امویه والیرلی ده لساناً فصیح ایدلر . یالکز (حجاج) بعضاً یا کلس قونوشوردی [۲]. فقط وقتا که عباسیلر دورنده دولت عربیه اجنبیلشدی ، لسانک دوزکونلکنه اهمیت ویرلماکه باشلادی . بودورده یتیشن (ابوحنیفه) ، (ابوعبیده) وسائره کبی برطاقم اعظم فقها وعلما بیله قواعد موافق بر طرزده دوزکون برعربجه قونوشه مازلردی . (رشید) کبی برچوق خلفای عباسیه لسان فارسی بی دخی بیلورلردی .

خلفانک پرده آرقه‌سنه چکاملری

اولجده بیان ایلدیکی اوزره خلفای راشدین خلق ایله بر آرده اوطورلر، طوغریدن طوغری یه قونوشورلر، کیمسه یه فارشی کیزلنمزلردی . بالآخره امویلر مقام حاکمته کلنجه بونلر خلقدن چکنمشلر، حضورلرینه قبول ایتدکاری ذوات ایله کندیلری آرسنده پرده قوبدقلری کبی خلقک مراجعاتنه باقق اوزرده واسطه لر استخدام ایتشلردی . ملوک امویه دن خلقدن چکینن ایلك ذات (معاویه) ایدی . بوکا ۴۰ سنه هجریه سنده خارجیلردن (برک بن عبدالله) طرفندن قتلی ایچون وقوع بولان سوء قصددن صکره لزوم کورمشدی . خارجی مرقوم جامعهده اوطورمش ، صباح نمازینی قیامق ایچون جامعه کلن (معاویه) نک اوزرینه قیلدیچ ایله هجوم ایدرک کندیسنی جرح ایلش ایدی . (معاویه) آلدینی یارهدن شفایاب اولنجه او کبی دیگر بر سوء قصدک وقوعنه حائل اولمق اوزره جامعهده بر محفل یایدیره رق اوراده نماز قیلمغه باشلامش ، معنی رجانندن وطانیوب کوروشدیک ذواتدن ماعدا سائر خلق ایله اختلاطدن چکنمش ایدی . مشارالیه دن صکره دولت امویه نک اوائلنده مقام حاکمته کلن خلفا دخی بو اثره اقتفاء حرکت ایتدکاری کبی دولت عباسیه نک ایلك دوره حاکمیتده دخی عینی یول تعقیب ایدلش ایدی [۳] .

حجاب ، یعنی پادشاهلرک رعایا ایله عدم اختلاطلری عادتق ایرانلیلرده تا (آردشیر) زمانندن اعتباراً جاری ایدی . ایرانلیلر پادشاه دیواننده پادشاه

[۱] العقدالفرید ۲۲۴ ج ۱ والفخری ۱۱۲ [۱] ابن خلکان ۲۴۴ ج ۱

[۲] مسعودی ۱۰۶ ج ۱

ایہ ہممجلسی اولان ذوات آرسندہ پادشاہہ وجلسایہ اونر ذراع مسافدہ بر پردہ قورارلردی . ایشتہ عباسیلر ابتداده بو خصوصہ ایرانلیلری تقلید ایتشلردی . فقط دہا صکرہ بعض احوالہ حجابہ دہا زیادہ ایلری کیتمشلر ، بربری آرقہسندہ اولق اوزرہ متعدد پردہلر قورمغہ باشلامشلردی . برمکیلر دخی بویولده پردہلر اتخاذا ایتمشلردی [۱] . عباسیلر سرائیلرینہ دخی بربری آرقہسندہ متعدد قبولر یاپدیرمشلردی [۲] .

بغداد شهری مناظرندن

ایشتہ ایلك خلیفہ عباسی (سفاح) دن اوننجی خلیفہ عباسی (متوکل) ك زمانہ ودہا صکرہ کی زمانلرہ قدر عباسیلر ہپ او یولده حرکت ایتمشلردی . یالکز دردنجی خلیفہ (ہادی) براستنا تشکیل ایدرک ہیچ کیمسہ دن احتجاب اینامشدی [۳] . خلفا علی الاکثر ندیم ومغیلر ایلہ سائر صنوف عوامدن احتجابہ لزوم کوریبور ، خواصدن ایسہ پک نادراً چکینیورلردی . پردہنک یانندہ صاحب الستارہ (پردہ دار) نامیلہ برمامور مخصوص بولدیریورلری .

[۲] الفرج بعدالشدہ ۲۳ ج ۲ ومضطرف ۱۶۴ ج ۱ واتلیدی ۱۲۳

[۳] اتلیدی ۱۱۵ [۱] اغانی ۱۶ ج ۵

برده آرقه سنده حضورده بولنانلره ، ندیملره اوامر خلفا بو ذات واسطه سیاه تبلیغ اولنیوردی . مصر واندلسده تشکل ایدن دول اسلامیه دخی عباسیلرک بویولده تعقیب ایتدکاری عین اصوله اقتدا ایشلردی .

چکلمک اشارتی

خليفة كندی حضورنده بولنانلرک چکلملرینی آرزو ایتدیکی زمان بر اشارات معروفه ده بولنور ، حضورده کیلر چکیلوب کیدرلردی . بو اصول بر عادت ایرانیه درکه مشهور (نوشیروان) طرفدن وضع ایدلمش ایدی . مشارالیه ندیملرینک حضوردن چکلملرینی آرزو ایدنجه بر آیاغنی اوزادیردی . ندیملر چکیلوب کیدرلردی . دها صکره مقام سلطنته کلان ایران حکمداران بوطرزه متابعت ایشلردی . مثلا ملوک ایرانیه دن (فیروز) کوزلرینی اوغوشدیریور ، (۳ ام) ایسه باشی سمایه طوغری قالدیریوردی [۱] . اسلاملر تا امویلر زمانندن بو خصوصه ایرانیلری تقلید ایشلردی . مثلا (معاویه) حضورده بولنانلرک چکیلوب کیتلملرینی آرزو ایتدیکی زمان « اذا شتم - ایسترسه کز » ، یاخود « العزة لله - عزت اللهه مخصوصدر » دیردی . اوغلی (یزید) حضورده بولنانلری « علی برکة الله » سوزلریله صاواردی . ملوک امویه دن (عبد الملك بن مروان) ایسه النده بر خیزران بولندیریردی . مشارالیه خیزرانی یرد بر اقدیغی زمان حضورنده بولنانلر آرتق چکلمک لازم اولدیغی آکلارلردی [۲] . سائر خلفای امویه ایله سردارلرینک بویولده استخدام ایتدکاری اشارتلی ده اکاکوره قیاس ایدیکنز . مثلا صوک خلیفه اموی (مروان بن محمد) زماننده یتیشن امرادن (یزید بن هیبه) حضورنده بولنانلری صاومق ایستدیکی زمان بر مندیله طلب ایدردی . حضورده کیلر اشارتی آکلایه رق چکیلیرلردی .

عباسیلره کلنجه بولنردن (سفاح) ک چکلمک اشارتی اسنه مسی ، النده کی یلپازه یی یره بر اقسی ایدی [۳] . (مأمون) حضورنده بولنانلری صاومق ایستدیکی زمان اورته پارمغنی باش پارمغنه کچیره رک « برق یمان برق یمان »

[۱] حایة الکمیت ۲۶ [۲] البیان والتبیین ۶۰ ج ۲ والعقدالفرید ۲۱۹ ج ۱

[۳] اغانی ۲۰۶ ج ۱۸

دیردی. خلیفہ نك حضورندن چکیلمنلر یوزلری خلیفه طرفه چویرلمش اولدینی .
حاله کیریدن کیری یه یوروپوب چیقارلردی .

۲ — ادب و شعر مجلسلری

خلفاتک اطلاعہ هوسلری

وقائع تاریخیه و ادبییه اطلاعہ خلفانک پک بیوک بر میل و رغبتلری واردی. بونک ایچون مجلسلر قورارلردی. بر چوق علما ، ادبا ، شعرا بو مجلسلرده حاضر بولنورلر، عرب وقائع تاریخیه سندن، نوادر ادبییه و شعریه سندن خلیفہ نك خوشنه کیدن بر چوق معلومات نقل ایدرلردی. (معاویه) ، (هشام) ، (منصور) ، (ابن هییره) [۱] کبی دهآه خلفا و امرا مخصوص آدملر طوته رق ایران ورومدن بیوک سردارلره ، پادشاهلره ، اسکی دولتله ، قهرمانلغه ، حسن تدبیر و اداره یه دائر اولان وقائیی اوقوتدیروب دیکلرلر ایدی. ایوم اعظم رجالک تراجم احوالی مطالعه ایتکدن هانکی استفاده تأمین اولنیور ایسه او زمانلرده او بیوک ذوات دخی او معلوماتدن دهاده ، امور ادارهده ، سیاستده بر قات دها اکتساب مهارت ایدیورلردی .

فقط علی الاکثر بو ادب مجلسلری امور دولت ایله اشتغالدن حاصل اولان یورغونلتی ازاله ایتک ، وقائع تاریخیه و ادبییه دائر معلومات آلهرق متلذذ اولق مقصدیله انعقاد ایلوردی . اوقات معینهده کلوب مصاحبهده بولنق ، یاخود جان صیقندیسی ویا اویقوسزلق زماننده دعوت اولندقلرنده دعوته اجابت ایتک اوزره هر خلیفه کندیسنه معاصر اولان برطاقم تاریخشناسلری ، ادبایی دائره انتسابنه آیلردی. بعضاً بو مصاحبه مجلسلری کیجه یاریلرنده خلق اویقوده بولنور ایکن انعقاد ایدردی . مصاحب خلیفہ نك جان صیقندیسی کیدنجه یه قدر نکات تاریخیه دن ، نوادر ادبییه دن ، شعردن بحث ایلردی . بعضاً مصاحب بویولده بتون بیلدکلرینی سویلیدیکی حالده خلیفہ نك صدری منشرح اولماز ایسه بر نکته ویا بر حکمت اوزرینه مؤسس اولق اوزره انک خوشنه کیده جکنی بیلدیکی بر حکایه یی کندیلکندن اویدوروب سویلردی [۲] .

[۱] ابن الاثیر ۱۱ ج ۶ و مسعودی ۵۱ ج ۲ و ابن خلکان ۲۸۰ ج ۲

[۲] مسعودی ۱۶۳ ج ۲

خلفانك علمايه حرمت و رعایتلری

خلفا و باخصوص (رشید) ایله (مأمون) ادبا ، علمایه حرمت ایدرلر ، حایه مخصوصه لرینه آلیرلر ، آنلره پك چوق پاردلر ویریرلر ، مدافعه لرندن کیری قالمالزردی . (رشید) ك علما حقنده کوستردیکي معامله لره دائر روایت اولنان معلومات بو خصوصده متعدد مثاللر تشکیل ایدر . مشارایه ادبا دن و وقائع شناسانن (اصمعی) حقنده پك زیاده توجه کار و حرمت کار طاورانیر ایدی . (اصمعی) ایله یالکز قالدینی زمان اكا بر چوق سؤاللر توجیه ایدرک علماء ، ادبا مستفید اولدقن صکره « خلق حضورنده بزى توقیر و تعظیم ایدر . خلوتده ایسه بزه معاملک ایلر » دیردی . انی عطایای سنیه یه مستغرق ایلردی . علمادان (ابومعاویه الضریر) برکون (رشید) ایله یمک یدکن صکره اللرینی ییقامغه قالدینی زمان خلیفه بالذات ابریقی آلدق آنک اللرینه صو دوکش . (ابومعاویه) اعمری اولدینی ایچون اللرینه صویی دوکنک کیم اولدیغنک فرقه وارده مامش .

رشید :

— اللرکزه صویی دوکن کیمدر ؟ بیلیر میسکیز ؟

— خیر ، شوکتآب !

— صویی دوکن بتم .

— سزمیسکیز ؟ ...

— اوت ، بوضورتده علمک قدرینی تکریم ایتمک ایسترم [۱] .

(زنبور) و (نخله) مسأله سی حقنده (سیبویه) و (کسائی) آره سنده جزیان ایدن مناظره ، (امین) ك (کسائی) یه ، (مأمون) ك ایسه (سیبویه) طرفدارلقلری ، بالذات (رشید) ك دخی بو مسأله ده (کسائی) یه طرفدار اولسی مسائل علمیه یه ، علمایه نه قدر اهمیت ویرلدیکنی کوستریر . بومسأله یی دها مفصل برصورتده اوچنجی جلدك ۱۵۰ نجی صحیفه سنده ذکر ایتشدک .

خلفانك کندی اوغلارینی تحصیل علم ، حفظ اشعار و تاریخه تشویق و معلمکلرینه زمانك اك مشهور علماسنی تعیین ایلریده علوم و معارفه عطف ایتدکلری اهمیتی کوستریر دلائلنددر . مثلاً خایفه (منصور) اوغلی

(مهدی) نك معلمكنه مشاهیر علمادان (شرقی بن قطامی) بی تعیین ایدرك شهزاده مشار الیهه وقائع تاریخیه عرب، مکارم اخلاق و قرائت اشعاری او کرمسنى توصیه ایشم ایدی [۱]. خلیفه (رشید) ایسه اوغلی (امین) ك تربیه و تعلیمی اولا (احمر نحوی) یه و متعاقباً (کسائی) یه تودیع ایتدیکی کبی دیگر اوغلی (مأمون) ك تحصیل و تربیه سنی ده (یزیدی)، (سیوییه) و سائر یه حواله ایشم ایدی. (امین) ك تعلیم و تربیه سنی مشار الیه (احمر) ه تودیع ایدر ایکن (رشید) ك او استاد مربی یه توجیه ایلدیکی روایت اولنان بر وصایا نامه واردرکه دیگر ابوینه جداً شایان امثال بر نمونه تشکیل ایدر:

«احمر! خاطر کن چینه مسون که امیر المؤمنین سکا چکر پاره سنی، نور دیده سنی تسلیم ایلشدی. انی زیر جناح شفقت و تربیه که آل سکا حرمت ایتکه مجبور ایلدی. سن اکا مربی شفیق اول، او سکا تلید حرمتکار اولسون. اکا قرآن عظیم الشانی، وقایع جهانی، اشعار و ادبیاتی، سنن شریفه بی، لسانک دقاعقی اوکرت. وقتندن بشقه زمانلرده کولمکن منع ایت. بی هاشم اکاری انک یانسه کلدیکجه کندیلرینه حرمت و تعظیمه، سردار لر کندیسنی زیارت ایتدکجه بولری دخی اکرام و اعترزه آیلشدی. فائده بخش معلومات اکتسابدن خالی زمانلر مهروینه مساعدده ایته. هر فرصتده فیکرینک توسیعه چالیش. فقط کندیسنی محزون ایدرك ذهنی یریشان ایتمکن، یا خود یوز ویرهرك تذبذب آیلشدی بر قدن صاقین. رفق و ملامت الیه تهذیب اخلافنه غیرت ایت. شاید رفق و لین تأثیر ایتز ایسه اوزمان شدته مراجعت ایدرسک» [۲].

خلیفه (مأمون) ایکی اوغله صرف و نحو تعلیمی مشاهیر نحاتدن سالف الذکر (فرا) یه تودیع ایشم ایدی. (فرا) کونک برنده بالتصادف کندی خصوصی ایشلری ایچون قالقوب، کیتمک ایستر، (مأمون) ك اوغللری خواجه لرینک آیاق قابلرینی تقدیمه مسارعت ایدر لر. هر بری کندیسی تقدیم ایتمک ایستر. اختلافه دوشر لر، نهایت هر بری آیاق قابلرندن برینی تقدیمه قرار ویریر. (مأمون) اوغللرینک کندی معلملرینه قارشى وقوع بولان بو اثر حرمتلرینی ایشیدنجه (فرا) بی نزدینه چاغیریر. «انسانلرک اك معزز و مکرمی کیمدر؟» دییه صوراره. (فرا) «انسانلرک ایچنده امیر المؤمنین اوندمزدن ده معزز و مکرم کیمسه بیلمیورم» جواجی ویریر. (مأمون):

[۱] مسعودی ۱۸۰ ج ۲ و طبقات الادبا ۴۲

[۲] ابن خلدون ۴۷۵ ج ۱ و مسعودی ۱۹۴ ج ۲

— خير؛ انسانلرك اك معزز ومكرمى اوزات دركه قالقديغى زمان اسلاملرك ايكى ولى عهدى انك آياق قابلرني تقديم ايچون منازعهيه دوشرلر، نهايت هر برى آياق قابلرندن بر تكنى تقديم ايله خشنود اولمق ايستر .

— شوكتما ب ! كنديلرني بو حركتدن منع ايتمك ايستدم . فقط صكره دوشوندم كه غايت نجيب بر حس فضليت ، اصيل وكريم بر سائق صفوت ايله بوكا اقدام ايتشلردر ، قلابرى منكسر اولماق ايچون منعى مناسب كورمدم [۱].
خليفه (متوكل) كندى اوغلنك تربيه سنى اعظم ادبا و علم لغت ائمه سندن (ابن سكت) ه توديع ايتمش ايدى [۲]. خاندان عباسيدن و اعظم شعراى عربدن (عبدالله بن المعتز) علوم ادبيه و لسانيه يي ائمه علم و ادبدن (مبرد) ، (نعلب) ، (احمد بن سعيد دمشقى) دن تحصيل ايتمش ايدى [۳].

شعرايه اعزاز واکرام

خلفا علمايه قارشى كوستردكلرى آثار حرمت و اعزاز كې شعرا حقنده دخى التفات و توجه كوسترمكدن كبرى طور مامقده ايديلر . شعرايه پك چوق عطيه لرده ، احسانلرده بولنيور ، معاشر ويريور ، ده اول بيان ايتديكمز وجه ايله حضوره قبوللرى ايچون اوقات مخصوصه تعيين ايلدورلردى . شاعرلره ويريلىن پارلر يا سندن سنهيه وقوع بولان مراجعت ، يا خود قصيده اوزرينه ايدى . يا خود هر بيت شعرايچون برمبلغ معين ويريلىوردى . مع ذلك شعرا نك مقاملرى خلفانك مزاجلرى ايله مقصدلرينه ، احوال سياسيهيه كوره يوكسلوب الحالا يوردى . (عبدالملك بن مران) ايله اوغلى (وليد) كې خلفان بعضلرى خستلرندن طولاي شعرا دن اوزاق طور مقده ايديلر [۴]. خلفاى امويه دن (عمر بن عبدالعزيز) شعرايه بيت المالدن احسان اعطاسنى جائز كورمديكى ايچون انلرى قپوسندن ايچرى صوقق ايسته ميوردى . (عبدالله بن الزبير) وسائر كې بر طاقم صحابه زاده لر دخى بو خصوصه عين فكرده ايديلر . ايكنجى خليفه عباسى (منصور) دولتك تايد و تحكيمنه وقتى صرف ايتديكى

[۱] طبقات الادبا ۱۳۰ و ابن خلكان ۲۲۸ ج ۲ [۲] طبقات لادبا ۲۳۸

[۳] فوات الوفيات ۲۴۱ ج ۱ [۴] اغانى ۱۵۸ ج ۱۵ و ۱۱۹ ج ۲۰

ایچون شعرا یه قارشى بخیل طاورانیوردی. شعرا بوخلیفه نك دورنده بغدادی براقه رق شامه کیدیور، امویلر ایچون بر میل مخصوص بسله دکاری حالده اوراده طویلانوب مصاحبه لرده بولنیورلردی [۱].

فقط خلفانك اکثرى شعری سویورلردی، شاعرلری التفات و انعامه مستغرق ایلدورلردی. بعضلری ده عروضی او کر نه رک شعر نظم ایتمش لردی. خلفانك مشهور بیتلری واردر. شعرا ایسه مدحیات ایله خلفا و امرانك توجهنی جلبه چالشیور، بویولده اك قییح یالانلری، مبالغاتی ارتکابدن چکنمیورلردی. شعر ایله کچنمك ایسته مین شعرا بالطبع بو خصوصه مستثنی ایدیلر. فقط او کبی شاعرلر نادر ایدیلر. شعرانك رجال دولت نزدنده پك بیوک بر موقعلری واردی [۲]. سائر شعرا مدح و یا ذم و قدح ایله کچینیورلردی. زمان سعادت شعرا سندن (حظیئه) یه: « صاقین خلقی هجو ایتمه » دینلیمش، هجوکار شاعر ایسه: « او حالده چولوق چوجغم آچلقدن اولورلر. بو نیم یکانه صنعتم، مدار معیشتم در » جوابنی ویرمش ایدی [۳]. مشاهیر شعرا دن (نابغه جعدی) کبی بعض شاعرلر تأمین منفعت مقصدیله بر برینه ضد ورقیب اولان ایکی خلیفه نی مدح ایتمکدن چکنمز لردی. نته کیم شاعر مشارالیه هم حضرت علی نی، هم ده (معاویه) نی مدح ایتمش ایدی [۴].

بر شاعر بر قصیده ایله خلیفه نك حضورینه کیردیکی زمان آیاقده طور دینی حالده او قصیده نی یوکسک سس ایله انشاد ایدردی. قصیده تقدیمی ایچون حضوره متعدد شاعرلر کیرمش ایسه یا ش صره سیله انشاد ایتدیریلر لردی. خلفا سویلن شعرلرک اک دقیق معنارینی آ کلامق ایستلر، حتی بر چوق دفعه بر بیتک ویا کله نك معناسی ایچون شعرا ایله مباحثه لره کیریش-یرلردی. بر خلیفه زیارتنه آلیشدینی بر شاعر ویا راویه نك وقت معتادنده کلدیکتی کوردیکی زمان انی دعوت ایچون یاننه عراق ویا حجازه آدم کوندریر ایدی. بعضاً بو دعوت مجرد بر بیت ویا بر قصیده سویلتمک مقصدیله وقوع بولور ایدی. نته کیم (ولید بن یزید) کندی مغنیه سنه ترنم ایتدیرمک اوزره بر قصیده نك انشادی ایچون راویه (حماد) ی عراقدن یاننه جلب ایتمش ایدی [۵]. یاخود بر حادثه حقتده

[۱] اغانی ۹۱ و ۱۰۲ ج ۱۲ [۲] اغانی ۷۹ ج ۲۰

[۳] اغانی ۵۵ ج ۲ [۴] اغانی ۱۳۹ ج ۴ [۵] اغانی ۶۵ ج ۲

بر شعر نظمی ایچون شاعرك احضارینه لزوم کورولوردی . نته کیم خلیفه
 (واثق) اوطنه لئی کندیسنه طارلدینی زمان شاعر (ابن ضحاک) ی اوحدنه حقتده
 بر شعر سوینک ایچون چاغیرتمشدی [۱]. خوشه کیدن برشاعری ویا بر مغنی یی
 تقدیم ایدنلرده بعضاً عطیه ویرلمکده ایدی . نته کیم خلیفه (مهدی) مغنی شهر
 (ابن جامع) ی کتیروب تقدیم ایتدیکی ایچون (فضل بن ربیع) ه اون بیک
 دینار احسان ویردیکی کبی کندیسنی ده مابینجی تعیین ایتمش ایدی [۲].
 خلفا لطف واحسان التماسی ایچون تزدلرینه کلن شعرا ایله اکتفا ایتیبوب
 کندیلری شعرائی آرایه رق تزدلرینه جلب ایلرلردی . بویولده انک زیاده ایلری
 کیدن (رشید) ایدی [۳]. انک دورنده سرایی اطرافنده او قدر چوق شعرا
 طوبلاشم ایدی که بغداد شهری انلری استیعاب ایده مامش ، بو شاعرلره
 احسانلر تخصیص ایده بیلمک ایچون امتحانلرینه لزوم کورلمش ایدی . وزیر اعظم
 (یحیی بن خالد برمکی) شاعر خاصی (ابان لاحق) یه اوزمان شعرا سنی امتحان
 ایتدیرمش ایدی [۴]. بودورلرده بر خلیفه شعرا ایله مصاحبت ایتک ایستینجه
 انک کزیده لرینی انتخاب ایتک ایچون شایان اعتماد بر آدمی تعیین ایدوب
 کوندریدی [۵]. خلیفه نك خاطرینه بر بیت ویا بر قصیده کلوبده اوبیت ویا
 قصیده یی بر شاعره سویتمک ایسترایسه بر سرای اوغلانی ویا مابینجی وامثالی کبی
 بر مأمور مخصوص چیقار ، شعرایه « سزدن هر کیم فلانک شعرینی بیلیور ، یا خود
 فلان قصیده یی حفظ ایدیور ایسه ایچری کیرسون . شوقدر احسان آله حقدر »
 دیردی [۶]. خلفا شعردن پک چوق خوشنود ، ملذذ اولیور ، حتی بعضاً فرط
 تقدیر و خوشنودیدن او طوردقلری یردن قایورلردی [۷].

۳ — مناظره و علم مجلسی

اولجه بیان ایتدیکمز اوزره امویلر زمانی ایله عباسیلرک ایلک دورلرنده کی
 ادب مجلسلرنده جریان ایدن مباحثات مسائل ادبیه و علوم لساتیه یه منحصر
 ایدی . بالآخره عباسیلر زماننده قنون و معارف عربی یه ترجمه ایدلگدن صکره

[۱] اغانی ۱۷۸ ج ۶

[۲] اغانی ۷۳ ج ۶ [۳] اغانی ۷۴ ج ۱۷ [۴] اغانی ۷۳ ج ۲۰

[۵] اغانی ۲ ج ۱۲ [۶] اغانی ۱۳۵ ج ۱۱ و ۱۴۱ ج ۱۷ [۷] سیر الملوك ۹۳

علم کلام ظہور ایدنبجہ علما ایلہ فقہا آرہ سندنہ علم مناظرہ انتشار ایتمکہ باشلامشدی . هر کسدن اول علم کلامہ ، مناظرہ یہ احمیت ویرن برمکیلر ایدی . برمکیلردن (یحیی بن خالد) کائنات ، ظهور ، قدم ، حدوث ، اثبات ، نفی وسائرہ کبی علم کلام اوزرینہ مؤسس مسائل فلسفیہ دن بحث ایتمک ایچون مجلسلر عقد ایدیور ، بوجمجلسلرہ علم کلام علماسی ایلہ سائر مذهب و فرقه لر رجالی طویبلانیوردی [۱] .

دها صکره بالذات خلفا - باخصوص خلق قرآن دعواسی اورتہ یہ چیدقدن وخلیفہ (مأمون) اکا طرفدار اولدقدن صکره - علم کلامہ ، مناظراتہ احمیت ویرمشلردی . خلیفہ مشارالیہ کرک خلق قرآن مسألہ سندن ، کرک مسائل علمیہ سائرہ دن بحث ایتمک ایچون مجلس عقیدینہ صالی کونلرینی تخصیص ایلمشدی . یوم مذکورده خلیفہ ایلہ مناظرہ اجراسی ایچون فقہا وعلما مراجعت ایتمکری زمان مفروش بر حجرہ یہ ادخال اولتورلردی . آیاق قابلری چیقاردیریلیر [۲] ، یمک یدیریلیر ، کندیلرینہ آبدست آلدیریلردی . انلردن آغیر صاریغندن مضطرب آدم وار ایسه قالدیرمسی توصیه ایدیلردی . صکره بخوردانلر کتیریلیر ، کوزل قوقولر ایلہ تخیر اولتورلردی . متعاقباً خلیفہ نک حضورینہ کیرلر ، کندیسنه یقین یرلرده اخذ موقع ایدرلردی . (مأمون) بوذوات ایلہ مکابره دن پک اوزاق ، غایت عاقلانہ ، لطیف برطرزده مناظرده بولتوردی . مجلس غروب شمسہ قدر حال انعقادده قالدقدن صکره ایکنجی دفعه سفره لر قورولور ، فقہا وعلما یہ یمک تقدیم اولتوردی . یمک بیتنبجه چیقوب کیدرلردی [۳] . خلیفہ (واثق) بویولده (مأمون) کبی یامش ایدی . یکی برمسألہ علمیہ ویا مذهبیہ نک تدقیقی لازم کلدکجه بوجمجلسلر انعقاد ایدیوردی .

[۱] مسعودی ۲۰۲ ج ۲ وابن خلکان ۴۸۰ ج ۱

[۲] تعظم اشارتی اولوق اوزره آیاق قابلرینی چیقارمق شرقدہ جاری اولان اسکے عادتلدندر . آتشلی چالیدن حضرت موسایہ توجیه اولنان حطاب الہیدہ « آیاقلر کدن آیاق قابلرینی چیقار . زیرا طوردیگ برمقدس طوبرا قدر » دیہ امر ایدیلوردی کہ بو ایسه شو عادتک پک اسکے اولدیفته ، اسلارل طرفندن ایجاد اولمديفته قطعی بر دلیل تشکیل ایلر .

[۳] مسعودی ۲۳۱ ج ۲ و ابوالفرج ملطی ۲۳۶

مصرده دولت فاطمیہ یرلشدیکی زمان وزیر اعظمی (یعقوب بن کاس) عباسیئرک وزیر اعظمی (یحییٰ) نک یابدینی کبی یامش ، فقه ، ادب ، شعر ، علم کلام وسائرہیہ دائر مناظرہلر اجراسی ایچون مجلسلر تشکیل ایتمش ایدی . بومجلسلر دولت مشار الیہانک استنادکاهی اولان مذهب شیعی نی تقویہ وتحکیم ایتمک مقصدیہ عقد اولنیوردی . ملوک فاطمیہدن (حاکم بامرالله) علما ایہ استشارہ ایدیور، انلرہ مکافاتلر ویریور، قاهرده تأسیس ایتدیکی (دارالحکمہ) نامندہ کی کتبخانہده بحث ومناظرہ اجرا ایتلری ایچون علمایہ تسہیلاتده بولنیوردی [۱] . بعضاً جامعلرده وسائرده دخی مناظرہ حلقه لری عقد ایدیلوردی .

دولت عباسیہدن صکرہ اکا خلف اولان ویاندن تشعب ایدن حکومت اسلامیہده اوکی مجلسلر عقدی تعمم ایتمش ایدی . عقلی وقوتلی ملوک وسلاطیندن اکثری بومجلسلری مناظرہ ایچون عقد ایلورلردی . (صلاح الدین ایوبی) ، (سیف الدولہ) ، (نظام الملک) ، اندلسلی (حکم) اوصورتلہ حرکت ایتشلردی . علوم ومعارف اربابی، وجوہ مملکت، اطبا بوخصوصده حکمدارلرینک اثرینہ اقتفا ایلورلردی . هر موضوعدن بحث ایچون بیوک بر سربستی موجود ایدی . مشاہیر اطبادن (یوحنا بن ماسویہ) طرفندن بغدادده فلاسفہ ، اطبا ، ادبا ، متکلمین وسائرہدن مرکب اولمق وزرہ هر صنفدن علمایی شامل عقد اولتان مجلس اوصرہلرده اونوعدن تشکیل ایدیلن اک مشهور مجلسلردن ایدی [۲] . بغداد رئیس الفقہاسی (ابوحامد اسفراینی) نک مجلسی ده بیوک برشہرتہ مالک ایدی . بومجلسده ۳۰۰ فقیہ حاضر بولنوردی . خلیفہ (مکتفی) نک ندیمی اولوب علم کلامده ید طولی احبابدن بولسان (ابن منجم) طرفندن خلیفہ مشارالیہک حضورنده عقداولتان مجلسی ده اکا کورہ قیاس ایدہ بیلیرسکز [۳] .

۴ — تغنی وصحبت مجلسی

مفتیلرک مرتبہسی

شرقی ایہ اصلی وکیفیت انتشاری حقدہ اولجہ معلومات ویرمش ایدک .

[۱] کتابکمزک اوچتیجی جلدی ۴۱۳ [۲] طبقات الاطبا ۱۷۵ ج ۱ وابوفرج ملطی ۲۲۷

[۳] ابن خلیکان ۲۳۵ ج ۲

خلفا باخصوص اعتلای مدنیت دورنده ثروت و سفاهت عصر لرنده تغنی به فوق العاده رغبت کوستره رك مغنيلك كندی مجلسارینه قبولری ایچون نوبت ایله وقتلر تخصیص [۱] و شعرايه نصل معاشلر باغلامشلر ایسه مغنیلره دخی معاشلر تعیین ایتمشلر ایدی . بونلرك امور و خصوصاته باقق ایچون سرای و یامعیت رجانندن بغض ذوات مأمور ایدلمش ایدی [۲] . خلفا آووه ویاساُر یرلره چیققدقلى زمان مغنیلری برابر کوتورییور ، کندیلرینی بیسوك عطیه واحسانلره مستغرق ایدیورلردی [۳] . مغنيلك آلدقلى عطیه واحسانلر شعرايه ویریلن عطیه و احسانلردن دها بیسوك ایدی . چونکه خلفانك مجلس انس و طربلری علی الاکثر ایچکیدن خالی اولماز ایدی . بومجلسلرده خلفا طرب یاب اولنجه مغنیلره حسابمیز احسانلرده بولنورلردی .

خلفای امویه دن موسیقی به اك زیاده رغبت کوسترن ، مغنیلره اك چوق احسانلرده بولنان (یزیدبن عبدالملك) ایدی . مشار الیه جاریه سنی (حبابه) نك ترنمات روح نوازانه سندن نشوه یاب اولنجه « اوچق ایستم » دیمش ، (حبابه) ده « بوملتی ، بزى کیمه براقه جقسك ؟ » جوانی ویرمشدی [۴] . اوغلی (ولید) ده عین اخلاق و مشرب ایله متخلق ایدی . خلفای عباسیه دن (مهدی) ، (رشید) ، (امین) ، (مأمون) ، (وائق) ، (متوکل) ایله انلرك زمانلرنده یتیشن اشراف و اعظامده شرقی وچالغی سوییور ، مغنیلره پك چوق عطیه واحسانلرده بولنورلردی .

بونلکه برابر خلفا (مأمون) ك خراساندن عودت ایتدیکی صرده یاپدینی کی دولتک حیات سیاسی سنی نظر دقته آلمق مجبورتی ایله سقوطندن قورقغه باشلانجه امور دولت ایله اشتغاله حصر فکر ایتمك اوزره مغنیلردن چکینیرلردی [۵] . (ابراهیم موصلی) ، اوغلی (اسحق) ، (ابن جامع) کی بیسوك مغنيلك دولتجه پك بیسوك برموقعلری وار ایدی . بونلرك خلفادن آلدقلى عطیه واحسانلر حصر واحصا فوقنده ایدی . روایته کوره مارالذکر (ابراهیم موصلی) شاعر مشهور (ابونواس) ك :

[۱] اغانی ۹ ج ۱۳ [۲] ابن الاثیر ۶۱ ج ۸ [۳] اغانی ۱۱۱ ج ۵

[۴] مسعودی ۱۲۶ ج ۲ [۵] الفرغ بعدالشدہ ۸۷ ج ۱

رشا لولا ملاحظته خلت الدنيا من الفتن

« اوبله بر آهو ياوريسى در كه كوزلاكي اولسه ابدى جهان عشق و فتنه دن آزاده قاليردى »
 شعرينى (امين) ه ترنم ايتش ايدى. (امين). بوترنماتدن او قدر طريباب
 اولمشدى كه فرط نشووه سندن او طور دينى يردن صيچرايه رق (ابراهيم) ك
 اوزرينه بينمش، باشنى اوپمكه باشلامش، (ابراهيم) دخى آياغه قالقهرق (امين) ك
 آياقلىرى، باصدينى يرلى اوپمكه قويولمش، پرطرب اولان خليفه معنى يه
 اوچ بيك درهم احسانده بولمش ايدى. (ابراهيم) « شوكتآب ! قولكزه
 بوآنه قدر ويرديككز احسانلر يكرمى بيك درهمه بالغ اولمقددر » ديمش،
 امين ايسه « بو احسانلر برسجاءك خراجندن فضله برشميدر؟ » جوابى
 ويرمش ايدى [۱]. (ابراهيم موصلى) يه خليفه (رشيد) وسائره طرفندن
 ويريلن عطيه لرى ده اكا كوره قياس ايديكز. بناءً عليه معنى موماليه حين
 وفاتنده بيوك بر ثروت براقش ايسه شايان استغراب كورلما مليدر. صنعت
 موسيقى ي اندلسه ادخال ايدن معنى (زرياب) مغرب ممالكنده بيوك بر شهرت
 قازانمش ايدى. موماليه او قدر زنكين اولمش، اودرجه بيوك بر مقام واعتبار
 احراز ايش ايدى كه بينوب چيقديغنده ۲۰۰ كوله ايله يورزدى. آت، كوى،
 كوله لردن ماعدا ۳۰,۰۰۰ دينار تقده مالك ايدى [۲].

مضحڪار و مجنونلر

مضحڪلر ايله مجنونلر سالف الذكر مجلسلر توابعندن معدود ايدى. بونلر ك
 المشهورلرى دولت امويه زماننده يتيشن (اشعب) ايله خليفه (رشيد) دورنده
 بولنان شاملى بى عار (ابوالحسن)، (متوكل) دورنده يتيشن (ابوالعبر) ايديلر.
 بونلردن ماعدا بوتوعدن ده پك چوق آدملر يتيشمش ايدى. انعقاد ايدن
 بزم انس و طريبه قدحلىر تولى ايدوبده خليفه پرنشوه اولنجه بومضحڪلر ايله
 مجنونلر آيى ومايمون قياقتلرنده كولونج البسه كيه رك، بيونلرينه چينغراقلر،
 چاكلر طاقه رق درلو درلو مسخره لقلر ياپارلردى. خلفاى امويه دن (وليد)
 سالف الذكر (اشعب) ي حجازدن كتيردرك او كجى كولونج بر قيافته صوقدقدن
 صكره حضورينه ادخال ايش، طاقيندينى بى عارانه بروضعيته سجده ايتديرمش.

ایدی . (اشعب) ك مسخره لغی ، هله پارهیه حرص وطمعی مشهوردر .
 بوخصوصده فضله معلومات الملق ایستیلر (اغانی) نك ۱۷ نجی جلدینه مراجعت
 ایتمیلدرلر هجرتك طقوزنجی سنه سننده تولد و (مهدی) نك دورنده وفات
 ایدن بو اضحوکه ، پرداز غایت خوش صحبتلی ، ایشتدیکی شرفیلری بیسوك
 برمهارتله ترنم ایدر بر آدم ایدی . (ولید) ك ندیملرندن ایدی . خایفلهلر طریباب
 اولدقاری زمان بو مجنونلری طاقت بشر فوقده اذیت و اشکنجه لره معروض
 ایدرلر ، عذابلرندن ذوق آلب اکلنیرلرایدی . مثلاً خلفای عباسیه دن (متوکل)
 نشوه نلدیکی زمان شقلابان و اضحوکه پرداز (ابوالعبر) ی منجنیق قویدیره رق
 صویه آتدیریور ، بیچاره آدم ایپکلی برکوملك لابس اولدیغی حالده هوایه
 یوکسلنجه « الطریق ! الطریق ! » دییه باغیریور ، صکره صویه دوشونجه
 برطاقم شناورلر طرفندن اخراج اولنیوردی . بعضاً قیجی بر موقعه قونویور ،
 حوضه قایدیریلوب دوشوریلوردی . صکره خلیفه انك اوزرینه بر آغ آتهرق بالق
 چیقاریر کبی اتی صودن چیقاریوردی [۱] . ذکر اولنان (ابوالعبر) ابوتام ،
 بختری ، ابوالصمت ، ابن ابی حفصه و امثالی کبی فحول شعرا زماننده یتیشن
 شعرادن ایدی . متوسط اولان کندی شعرینك اوکی بیوک شاعرلر
 یاشادقجه رواج بوله میه جغنی آکلادیغی ایچون حماقت ایله ، خفت مشرب ایله
 اشتهاره ضامش ایدی . غایت کولونج حکایه لری ، تحف سوزلری واردر .
 بو واسطه ایله اك بیوک شاعرلردن زیاده پاره قازانمش ایدی . خلیفه (امین)
 طریباب اولدیغی زمان ندیملریله سائرهم مجلسلرینه « هانکیکنز بکامرکب اولور؟ »
 دییه صوریور ، هرکس « بن » جوانی ویریوردی . اسیر ذوق و صفا اولان
 خلیفه مرکب اولمق ایستین رفقای سفاهتی اوزرینه بینور ، رکوب ذوقی آلدقن
 صکره انلره عطیه و احسانلر طاغیدیوردی [۲] . (ولید بن یزید) ك بزم طرب
 و سفاهتی قولاً ، فعلاً اوپله برطاقم بی عار و بی حجاب صفحات سر مستانه یه صحنه
 اولیوردی که ذکرندن قلممزی تتریه ایدرز . خلفا اسباب معیشت و ترفهه بیوک
 بر وسعت ویرمشلر ، ذوق و صفایه فوق العاده بر انهماك کوسترمشلردی .
 بوسبیدن قیصه عمرلی ایدیلر . چوقلری کهولت یاشنه ، یعنی اوتوز ایله اللی
 آره سننده کی یاشه وارمدن اول وفات ایتمشلردی .

۳ — خلفا الایلی

خلفا الایلیندن مقصد من خلیفه ، سلطان ویا امیرک بایراملرده ویا سائر کونلرده چیقیدینی زمان ترتیب اولنان آایلردر . آلائی ترتیب ایتمک عظمت وشوکت، مدنیت مقتضیاتندندر. آلائی ترتیبی زمان جاهلیتده عرب حکمدارلرنجه معروف برعات ایدی . یمنده ایرانلیرک نصرت ومظاهرتی ایله مقام سلطنته کلن (معدی کرب بن سیف بن ذی یزن) ک برطاقم حبش کوله لری وار ایدی که یورودیکی زمان بو کوله لارلارنده حرب لار اولدینی حالد اطار افنده یورلردی [۱].

بالآخره اسلامیت ظهور ایدنجه ایلاک اسلاملر زهد وتقوی طریقنی التزام ایتدیلر . بوجهته خلفای راشدین بریره چیققلری زمان آحاد ناسدن فضله احتشامات وودبدهیه رعایت ایتمزلردی . مثلاً حضرت پیغمبردن صکره مقام خلایقه کلن (ابو بکر) مدینه جوارنده (سنح) محله سنده اقامت ایتمکده ایدی . هر کون یایان اوله رق مدینهیه کیدرک آیش ویریشده بولنیوردی . مالک اولدینی برسوری قویون اسباب معیشتنه یاردم ایدیوردی . بعضاً کندیسسی بالذات یالکز اوله رق قویونلری اولاتمغه چیقاردی . کذلک حضرت (عمر) چارشولرده ماشیاً کزردی . والیرلیله سردارلرینک ایران وروم رجال حکومتی کبی عظمت ایله بینوب یوروملرندن پک زیاده دلکیر اولیوردی . شامه درت دفعه سیاحتده بولندی . برنجیسنده آته ، ایکنجیسنده دوهیه ، اوچنجیسنده قاطره ، دردنجیسنده ایسه مرکبه بینمش ایدی . بوسیاحتلرندن برنده سردارلرینک شام ولایتته تابع و (حوران) ک شمالنده کائن (جابیه) قریه سنده کندیسنه ملاقی اولملرینه دائر خبر کوندرمشدی . سردارلردن اوراده کندیسنه ایلاک ملاقی اولان (یزید بن ابی سفیان) ، (ابو عیبه) ، (خالد بن الولید) اطلاس وسائر ایلاک البسه کیمش ، آتله بینمش ایدیلر . حضرت (عمر) انلری بوحالد کورنجه بیندیکی حیواندن اینه رک یردن طاش آمش ، انلری طاشلامش ایدی [۲].

سائر خلفای راشدینده اکاکوره قیاس ایدیکز .

[۱] مسعودی ۱۹۷ ج ۱

[۲] ابن الاثیر ۲۴۶ ج ۲ والعقد الفرید ۲۳۶ ج ۲

اعتلای مدیت دورنده خلفا آلایلی

دور اسلامیته آلایلی ترتینیه ، دبدبه واحتشامات وسائطنی اتخاذه اک اول والیله باشلامشلردی . چونکه بونلر روم وایران ساحة مدینلرینه دها یقین موقعلرده ایلیلر . دولتک علامات رسمیه سندن اولان داوول ، سنجاق ، معیت محافظه عسکری وسائر اتخاذا ایشلردی . معیت محافظه عسکری اتخاذه انلردن اک اول (معاویه) مسارعت ایش ایدی . مشار الیه نفسنه سوء قصد وقوعندن قورقه روق حربله ایله اوکنده واطرافنده بولمق ، یاخود جامعه نماز قیلدینی محفاده قیلجلر ایله طورمق اوزره محافظه عسکری تشکیل ایش ایدی [۱] . والیله ده بویولده کندیسنه اقتفا ایشلر ، حتی بعضلری اندن اول او یولی طومش ایدی . مثلاً عراق والیسی (زیاد بن ابیه) معیتده دیرکلر ، یاخود حربله ایله یورور آدملر استخدام ایش ایدی [۲] . خلفانک اوکنده واطرافنده دیرکلر ، یاخود حربله ایله یورومک بالآخره رسمی برعات اولدی . دها صکره حربله ایله یورومک ولی عهدلر ایله بیوک والیله تخصیص ایلدی . حربیه طاشیان آدم برآته راکباً خلیفه ویا سردارک اوکنده یوردی . خلفای عباسیه بو عاده اتباع ایشلردی [۳] .

اصلی نجاشی حبشه منسوب اولدینی حالده حضرت پیغمبره انتقال ایدن (عززه) نامنده بر حربیه خلیفه (متوکل) ه کتیریلوب تقدیم ایدمش ایدی . حربیه وقتیله نجاشی طرفندن کبار صحابه دن وعشره مبشره دن (زیر بن العوام) ه صحابی مشار الیه طرفندن ده حضرت پیغمبره اهدا اولمش ایدی . حضرت پیغمبر ایکی بیرامده بو حربیه قارشیسندنه رکز ایتدیر ایدی . (متوکل) بو حربیه اله کچیردکن صکره آلیه جیقدقه اوکنده کیدن ضبطیه ناظرینه طاشیتدیردی [۴] .

خلفا طریق مدینته وتوسیع سلطنتده ایلی کتدکجه دبدبه واحتشاماته اونسبتده وسعت ویرمشلردی . حتی آته بینمکه بدل رکوب ایچون محمللر ، قبهلر ، محفلر یابدیرمشلردی . یمن امراسندن و صحابه دن (اشعث بن قیس بن

[۱] الفخری ۹۷ [۲] لطائف المعارف ۱۲ والعقد الفرید ۴ ج ۳

[۳] البیار والتبیین ۱۵ ج ۲ وابن الاثیر ۳۹ ج ۶ والمقریزی ۳۰۷ ج ۱

[۴] بن الاثیر ۳۲ ج ۷

معديكرب) بويولده حركت ايدنلرك اك اسكيسى اولوب بىنديكى زمان خلق اوكنده يايان كيدرلردى [۱]. بالاخره مسلح اوله رق خلفانك اوكنده يورومك عادت اولدى. بونى ايلك يايان خليفه عباسى (هادى) ايدى. مشار اليه آلاي ايله راكباً چيقدىنى زمان اوكنده عسكر، قينلرندن صيرلمش قليجلر، تشهير ايدلمش ديركار، كرلمش يايلىر ايله يوررلردى [۲]. دها صكره (رشيد) مقام خلافته كلنجه بو خصوصده دها ايلرى كيدر ك آلايلرده (نمل - قارنجه) نامى ويريلن برطاقم كوچك خدمه اتخاذا ايتمش ايدى. بونلر اللرنده فندق يايلىرى بولندينى حالده موكب خليفه نك اوكنده يورورلر، كذرگاهه تجاوز ايدن خلقه فندق دينلن مرمياتى آتوب كذرگاهى آچارلردى [۳]. (رشيد) رقيه كيتديكى زمان مذكور شهره قبلى بر دوه اوزرنده مواصلت ايتمش ايدى. دها صكره وزيرلر ايله سردارلر بو خصوصده خلفانى تقليد ايدرك كندىلرينه مخصوص آلايلرده كندىلرى بىنوب سائرلرينى يايان يورتمى عادت يامشلردى. كنديسى راكب اولدينى حالده سائر زجال دولتى اوكنده يايان يورودن ايلك وزير خليفه (مسترشد) ك وزير اعظمى (حسن بن على) ايدى [۴]. اوتارنجه قدر خلفا آلايه چيقدقلىرى زمان صرمه لى خفيف البسه كيرلر، اطلاس اكركلى آتله بىنزلردى. دها صكره آتون صرمه لى كسوه وتزينات ايله چيقمغه باشلاديلر. آتون كسوه وتزينات ايله آلايه چقان ايلك خليفه ۲۵۵ سنه هجره سنده وفات ايدن (معز) ايدى. دها صكره آتون صرمه لى كسوه لر وتزينات ايله چيقمق عادت اولدى.

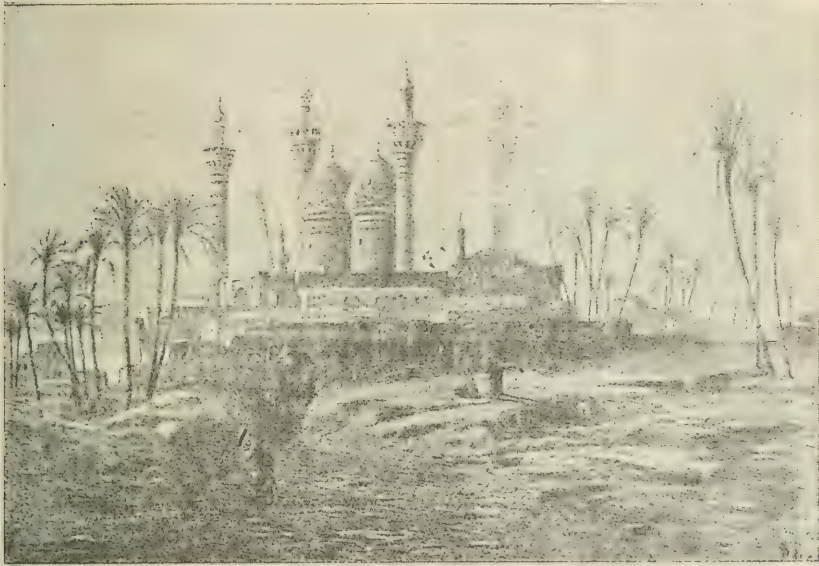
خليفه عباسى (متوكل) اوغللرندن ولى عهدلر تعيين ايتديكى اشاده (مهرمن رآى) ده غايت مظنن و دبدبه لى بر آلاي ترتيب ايلش ايدى. بو آلاي محشمده ولى عهدلر خليفه نك، ترك امراضى ولى عهدلرك اوكنده اسبوار اوله رق اخذ موقع ايتشملر، امراض زاده لر ايسه بللرنده آتون قوشاقر، اللرنده اتون ايله مزين تېرلر اولدينى حالده خليفه ايله ولى عهدلرك آره سنده يورومشلردى.

مصره كلنجه اورالرده تاسيس حكومت ايدن فاطمىلر سائر مدنى خصوصاتده اولدينى كى آلاي تشكياتنده خلفاى عباسيه نى تقليد ايتدك دن ماعدا

[۱] لطائف المعارف ۱۲. [۲] مسعودى ۲۶۵ ج ۲ [۳] اغاني ۹۴ ج ۲۰

[۴] الفخرى ۲۷۲

فضله اوله رق آیلرده خلیفه نك باشی اوزرنده مظاره و شمسیه طاشیدیر مشلردی .
احتمال که بوعادت مصره مغرب بلادندن انتقال ایتشدی . چونکه اسلامیتدن اول
اورالرده حکمدار لک باشی اوزرنده طاؤوس تویی رفع اولنوردی [۱] . ایشته
فاطمیلر بوعادتی کورهرک طاؤوس تویندن کونلک و مظاره لره بدل ساده اطلسدن
ویا آلتون و احجار قیمتدار ایله مزین اطلسدن شمسیه لر اتخاذا ایتشلر ، اطرافنده
احوالک اختلافی ایله مختلف رنگلرده یاپاش سنجاقلر طاشیمشلردر .
سلاطین سلچوقیه آلائی ایله چیققلری زمان احتشام و دبده به علامت

قاهرده بر جامع

اولق اوزره داوول ، بوری ، سنجاقلر ایله چیقارلر ، باشلری اوزرنده ده
(چتر) دینیلن کونلک طاشیدیرلردی . بر مزارق اوزرنده هواده کوچک برقبه
شکلنده بولنان بوسلطنت شمسیه سنی حکمدارک یاننده یوروین بر آدم کوتورر ،
حکمدارک باشی اوزرنده طوته رق کندیسینی کونشیدن وقایه ایدردی . چتر
اطلسدن ویا آلتون صرمه لی قطفه دن اعمال ایدلمکده ایدی [۲] .

اسلاملردن آلائی ایله چیققلری زمان باشی اوزرنده سنجاقلر طاشیدان ایلمک حکمدار
(موصل) آتابکی (سیف الدین غازی بن عماد الدین زنجی) ایدی . مشار البهک امری ایله

سواری عسكرى قىلچىرى قوناقلىرى ، كورزلى ايسه دىرلى آتتە آلمش اولدۇقلىرى
 حالده آلايندە يورلردى . اطرافدە بولان سائر آتابلار بونى كورنجه بوشكاسه آلاير
 باغغه باشلامشردى [۱] .

مع مافيه بو آلاير حال ومقصدك ، دولت وزمانك اختلافه كوره شكل
 واحتمشام ودبدبجه مختلف ايدىلر . اك دبدهلى آلايرلر حجه كىتمك ، ياخود
 برشهردن دىكر برشهره سياحت اتمك ايچون ترتيب ايدىلر آلاير ايدى . كذلك
 بيرام كونلرندە تشكيل اولان آلايرلر غايت دبدهلى اولوردى . بوصول آلايردە
 فضله اولهرق كذرگاهك ايكي طرفندە عسكردن صفرلر تشكيل ايدىلردى .
 آلايردە صفوف عسكريه آرسندە يوروين ايلك ذات ملوك امويەدن (يزيدبن
 وليد) ايدى . مشاراليه بيرام آلايرلرندە مسلح ايكي صف عسكەر آرسندە
 حركت ايدردى [۲] .

خلفانك اوقدر انواعى چوق آلايرلى وار ايدى كه جمله سنى ايراد اتمك
 لازم كلسه مقامك مساعده سى فوقندە برچوق شيلر يازمق ايجاب ايدر . فقط
 شوقدر ديه بيليرز كه خلفا آلايردە يا برآت اوزرنده ، ياخود برقه دروننده
 اولهرق چيقارلردى . سراى ارگانى ايله رجال دولت اسبسوار اولهرق خليفه نك
 اطرافندە اخذ موقع ايدرلردى . چرى باشير پياده اولهرق يورلردى .
 كذلك هر صنف وطبقه دن اولان سراى اوغلانلرى آلتون قوشاقلر طاقينمش
 اولدقلرى ، قامچيلر ويا آلتون ايله مزين تىرلر . طاشيدقلرى حالده بيان
 كيدرلردى . خلق ويا عسكەر آلاى كذرگاهك ايكي طرفندە صفرلر تشكيل
 ايدرلردى . آلاى بوصفرلر آرسندە يورردى . آلايك اوزونلغى اظهار وارانە سى
 آرزو اولان احتشام ودبدبە درجه سنە تابع ايدى . خليفه عباسى (متوكل
 على الله) ك آلاى درت ميل اوزونلغنه بالغ اولمش ايدى . بتون بو مسافه
 امتدادنجه خلق خليفه يه اظهار تعظيم ايچون آتلردن اينمشلر ايدى [۳] . خليفه
 اوزاق بريره كيدە جك ايسه انك استراحت ويا بيتوتى ايچون يولده بيوك
 چادرلر قورولوردى [۴] .

۴۶۷ تاريخ هجرى سنندە وفات ابدن يكرى آلتنجى خليفه عباسى (قائم باهرالله)
 برفتنه آتاسندە آلاى ايله چيقدينى زمان سادە سياه البسه يه برونمش ، خرقه سعادتى

[۱] ابوالفدا ۲۱ ج ۳ [۲] ابن الاثير ۱۴۷ ج ۵ [۳] ابن الاثير ۳۶ ج ۷
 واغانى ۳۲ ج ۹ و ابن خلكان ۹۸۰ ج ۲ [۴] فوات الوفيات ۴ ج ۱

اوموزینہ آلمش ایدی . النده برقلیچ بولنیور ، باشی اوزرینده سنحاق طاشینیوردی . اطرافنده عباسیلردن وسرای خدمه سندن برزمره تشهر سیوف ایش اولدقاری حالده یورومشردی [۱] . مع مافیہ بر اختلال صره سنده خلیفه نك سرایدن بوچیقیشنه رسمی آلائی اطلاق جائز دکلدرد .

مصرده کی خلفای فاطمیہ جمعه نمازینی (جامع ازهر) ده قیلارلردی . خلیفه آته راکب اولدینی ، باشی اوزرنده آلتون صرملهی سلطنت شمسیهسی طوتولدینی حالده حرکت ایدردی . اوکنده واطرافنده ۵,۰۰۰ قدر پیاده یورردی . خلیفه اوزرنده طیلسان ، قلیچ ، النده قضیب خلافت بولندیی حالده جامعه کیدر ، نماز قیلاردی . فاطمیلرک نمازدن اول اجرا ایتدکبری دها برحوق مراسم واردی . خلفای فاطمیہ بیعت ، یاخود خلیجک کشادی مراسمنی اجرا ایچون چیقدفقاری زمان مجوهرات صاریغنی [۲] ، (بدنه) نامنده یولنان کاملاً آلتون صرملهی ، نقشیل ایبکلی کسوهی کیرلر ، باشلری اوزرنده کسوه نك رنگنده سلطنت شمسیهسی کوتورولوردی . اوکلرنده مجوهرات ایله مرصع آلتون صرملهی اکرلر ، عنبر اکرلری ، اطلاسدن قبلر ایله مزین یدک آتلی بولنوردی . مختلف قیافتده بولنان ترک ، دلیلی ، عزیزیه ، اخشیدیہ ، کافوریہ فرق عسکریہسی آغیر اطلاسدن مکلف البسه ایچنده ، آلتون صرملهی قوشاقلر قوشانمش اوله رق یوررلردی . سلاحشورلری حامل اوله رق برطاقم فیلر ، زرافه لر آلیه اشتراک ایدردی . خلیفه نك باشی اوزرنده طوتولان سلطنت شمسیهسی غایت قیمتدار مجوهرات ایله مرصع بولنوردی . خلیفه بو آلیده خلافت قضیننی النده طاشیردی . اوکنده صره ایله آلتون ، کوش ، طونجندن بوریلر ایله مجهز بوریزلر ، بیوک داووللی داوولجیلر صفلر تشکیل ایدرک کیدرلردی . داوولر تختیه بدل کوشدن مصنوع ایدی . آلیک اوزرنده مزین ونظر با سنجاقلر موج ایدردی .

احتفالات مخصوصه لری

احتفالات دینیہ

مدنیت اسلامیہ دورنده اجرا ایدیلن احتفالات مخصوصه نك بر قسمی مولد ، پیرام ، کسوه شریفه مراسم مخصوصهسی کبی دینی اولدینی کبی دیگر قسمی ده

نوروز، مهرجان، شم النسيم، فتح خلیج کبی صرف وطنی ایدی. خرسیانلر یورطیلرنده اجرا ایلدکلری مراسم مخصوصه لرینک بعضلرینی بترستلردن نصل اقتباس ایتشلر ایسه اسلاملر دخی احتفالات دینه لرینک طرز واسلوبنی کذلک غیر مسلملردن اقتباس ایتشلردی. اعیاد اسلامیه دبدبلی مراسم مخصوصه اجرایی عادتیی بوکونه قدر دوام ایتمکده در. مدنیت اسلامیه دورنده احتفالات دینه و وطنیه اکی زیاده اهمیت ویرن دولت فاطمیلر ایدی. (مقریزی) ده تفصیلاتی کوریه چکی اوزره روز عاشورا، مولد نبوی، مولد حضرت علی، مولد فاطمه، مولد حضرت حسن، مولد حضرت حسین، ولادت خلیفه، رجبک برنجی کیجه سی، عید اضحی، عید فطر، فتح خلیج، نوروز وسأره اودورده برر وسیله احتشام واحتفال تشکیل ایتکده ایدی [۱]. ایام مخصوصه مذکوره یه کوره برطاقم مراسم مخصوصه اجرا ایلدیلردی. بو وسیله لر ایله برچوق پاره لر صرف اولنیور، صدقلر ویریلور، نقد، البسه، مجوهرات وسأره دن متشکل هدیه لر تعاطی ایلدیلوردی.

(اربل) آتابچی (مظفرالدین ابوسعید کوبوری) بالخاصه احتفالات دینه یه فوق العاده اهمیت ویرمکه اشهار ایدن امرادن ایدی. مشار ایله مولد نبوی یه تصادف ایدن یوم مخصوصه صوکی درجه دبدبلی واحتشاملی مراسم اجرا ایلدی. روایت مشهوریه کوره مولد نبوی نی الیوم جاری اولان مراسم ایله تجیل وتکریم ایدن ایلیک ذات مشار ایله ایدی [۲]. کذلک افریقاده (تلسان) امیری (ابوحو موسی) دخی او یولده عین میل واجراآت ایله شهرت قازانمش ایدی [۳].

آل بویه ملوکدین (عضدالدوله) هرکون بغدادده اوچ نماز وقتلرنده، یعنی صباح، اوکله، آقشام نمازلری زمانلرنده داوول چالدریلردی. انک حقیدی ولان (سلطان الدوله) بغداده کیردیگی زمان هرکون بش نماز زمانلرنده داوول چالدریلردی [۴].

خوارزمشاهیان دولتک برنجی حکمداری (وطب الدین محمد بن انوشکین) اسکندر کبیرک اردوگاهنده جاری اولان عاده تبعاً کونده ایکی دفعه، یعنی صباح، آقشام داوول اوردورمقله آکتفا ایتش ایدی. بو عادت ایلیک وضع ایلدیگی زمان یگری یدی اسیرزاده طورمش، آتون ایله مهنس یگری یدی داوول اوزریشه نوبتی اجرا ایتشلردی.

[۱] مقریزی ۴۹۰ ج ۱ [۲] ابن خلکان ۳۶: ج ۱ [۳] نفع الطیب ۶۰۴ ج ۴

[۴] ابوالفدا ۱۴۸ ج ۳

دھا سکرہ موقع اقتدارہ کلن خوازمشایان ایله ملوک سلجوقیہ کونده اوقات خسہدہ داوول چالدریرلردی .

آل بویہ ملوکئندن (معزالدوله) ۳۵۲ سنہ ہجریہ - منده بغداددہ محرک اونجی کوئی حلول ایڈنجہ اہالی بی دکان ومغارہ لرئی قاپاہرق ایشلرئی تعطیل ومراسم مآتمہ اشتراک ایتمکہ ، قادیلری دہ صاچلری طاغنیق ، ائوبلری یرتیق ، یوزلری سییاهلرہ مستغرق اولہرق حضرت (حسین بن علی) ایچون بوزلرینہ اوروب آغلامغہ مجبور ایتمش اییدی . سنی اولان اہالی شہعنک چوقلقی وحکومتک انلر ایله برابر اولدیغنی کورہرک ایستر ایستہ من بومراسمی اجرا ایلملردی [۱] .

دوکون ، مآتم ، ختان وسائرہ کبی احتفالات اجتماعیہ ، مرخص وسفرہ استقبالی ، بیعت ، ترویج ، خلع مراسمی کبی احتفالات سیاسیہ ایسہ بشقہ اییدی . بوخصوصلر ایچون دہ آتیدہ برقراچ مثال ذکر ایده جکز :

دوکونلر ایله امثالندہ اجرا اولنان احتفالات

دوکون احتفالاتی مختلف شکلردہ اجرا ایلمکدہ اییدی . مملکتلردہ جاری اولان بشقہ بشقہ عادتلرہ ، دوکون یاپانلرک ثروت واققدارلرینہ کورہ برطاقم فرقلر نظر اعتبارہ آلمقلہ برابر اساس اعتباریلہ اودوکونلرالیوم مصر اسلاملری دوکونلرنده اجرا ایدلن احتفالات ومراسم مخصوصیہ تماماً بکزمکدہ اییدی . تاریخ اسلامدہ دبدبہ واسرافاتیلہ شہرت آلان ایکی احتفال دبدبہداری بورادہ مثال قیلندن ذکر ایده جکز :

برنجیسی دولت عباسیہ امراسندن (حسن بن سهل) ک کریمہ سی اولوب (بوران) دخی تسمیہ ایدلن (خدیجہ) نک خلیفہ (مأمون) ایله زفافی ائناسندہ یاپیلان طنطنہلی دوکون اییدی . (واسط) جہتندہ (فم الصلح) موقعندہ اجرا اولنان بودوکون ائناسندہ اختیار ایدلن دبدبہ واسرافاتک دھا اول وقوع بولش برمثلنہ تصادف ایدیلمن . کلینک پدری ہدیہ وعطیہ قیلندن اولق اوزرہ ہاشمیلر ایله سردارلر وکاتبلرک اوزرینہ کوی ، جاریہ ، آت وسائرہ اسم وتعرفاتی حاوی مسکدن قندقلر سریمش اییدی . برفندق برآدمک اللہ دوشونجہ او آدم انی آچیور ، ایچندہ کی کاغدی اوقویور ، ہبکار ساحتشارک بوایش ایچون تعین ایتمش اولدینی مأمور مخصوصہ مراجعت ایدرک کاغدی ویریور ،

ایچنده کوی ، یاخود دیکر برعقار ، آت ، جاریه ، ملوک ، هر نه محرر ایسه آلوب احراز ایلوردی . مشار الیه خلیفه (مأمون) ایله معیتده بولنسان سردارلر ، معیت آدملری ، عسکره وسائره ایچون صرف ایتدیکی غیرقابل احصامبالغ عظیمه دن ماعدا اهالینک سائر ضروفی اوزرینه ده برچوق آلتونلر ، درهم دینیلن کوش پاره لر ، مسک کوبکلرینی ، عنبر یورطه لرینی سرپدیرمشدی . روایته کوره مذکور دو کونده ۳۶,۰۰۰ کیچی ایفای خدمت ایتمش و دو کون ائناسنده برکون اودون قالمینجه تجره لرك آلتنده اودون یرینه زیتون یاغنه باتیرلمش چواللر یاقلمش ایدی . زفاف کیجه سی (بوران) خلیفه (مأمون) ک حجره زفافنه ادخال اولندیغی زمان (مأمون) کلینک کذرکاهنه بر آلتون حصیر سرپدیرمش ، بیوک اینجیلری حاوی مرصع برزنیل کتیریه لرك ایچنده بولنان اینجیلر (رشید) ک زوجه سی (زبیده) و کریمه سی (حمدونه) داخل اولدقلری حالده اوراده بولنان قادینلرک اوزرینه سرپش ایدی . فقط مشار الیهما وقار اصالتکارانه لری الجا آتیه بو اینجیلردن برشی آلمدیلر . آنجق (مأمون) او ایکی سلطان اویل واستغناکاره « اینجیلردن برشی آلفله بی شرفیاب ایدیکنز » دینجه مشار الیهما مجرد خلیفه بی منون ایتک ایچون اللرینی اوزاده رق یالکز برر اینجی آلدیلر . دیکر اینجیلر او آلتون حصیر اوزرنده پارل پارل پارلادیغی حالده قلمش ایدی . (مأمون) بولطیف منظره بی کورنجه : « خیت حسن بن هانی ! .. سانکه بولطافی کوره لرك توصیف باده ده :

کأن صغری و کبری من فواقعها   حصباء در علی ارض من الذهب

بیتتی نظم ایتمش « دیمشدی .

(مأمون) ک او طور دینی سالونده یوز رطل ثقلتنده عنبردن برموم یاقلمش ایدی . مشار الیه عنبرک دو مانندن مضطرب اولدیغندن خالص مومدن او حممه برموم یایلوب یاقلمش ایدی . (مأمون) ک اوراده کچیردیکی کیجه لر موملردن انتشار ایدن ضیالر ایله عادتا کوندوز کی ایدی . مذکور دو کون ایچون صرف ایدیلن پاره لر ۵۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولمشدی . (مأمون) دو کونک ختامندن صکره اورادن مفارقت ایتدیکی زمان قائل پدیرینه ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم ویردیکی کی (فم الصلح) جهتلرینی ده اکا بخش واحسان ایتمشدی . فقط (حسن بن

سہل) ہوارلری آلیر آماز کندی قوماندانلرینہ ، دوست و ظہیرلرینہ ، خدم وحشمہ توزیع ایلشدی . (مأمون) (حسن بن سہل) ہ فضلہ اولہرق فارس قطعہ سی ایلہ اہواز قضالرینک بر سنہلک خراجنی ویرمشدی . خلیفہ مشارالیہ زفاف کیجہ سنک ایرتسی آقشامی کلینک یانہ کیرمک ایستینجہ کلینک بیوک والدہ سی بر آتون تپسی ایچندہ بولنان بیک ایجینی کویکینک باشی اوزرینہ سرپمشدی [۱] . مذکور دوکوندہ دہا بونک کی نیجہ اسرافات یاپلشدی کہ انسان اکا اینامق ایستہ میور .

ایکنجی احتفال دبدبہ دارایسہ خلیفہ (متوکل علی اللہ) طرفدن اوغلی (معتزک) بر کوازا) نامیلہ معروف اولان موقعہ مظفر اولدینی زمان اجرا ایدلش ایدی . سردارلر ، اعظم رجال دولت یمکی بیتردکن صکرہ (متوکل) بر مجلس عقد ایدرک حضورندہ عنبر ، ند ، مسک خمیرندن یاپلش کونا کون شکلردہ تمثالری حاوی و مجوہرات ایلہ مرصع آتون چقور تپسیلر سرلمش ، عادتاً بوتپسیلر یردہ برپوشیدہ تشکیل ایلش ایدی . متعاقباً سردارلر ، مصاحبان ، اصحاب مراتب دعوت اولنہرق ایکی طرفلرینہ انواع مجوہرات ایلہ مرصع تپسیلر وضع ایدلش ایدی . اوتہ کی صرہ ایلہ بوضرہ آردسندہ برپوشلق بر اقلمش ایدی . دہا صکرہ فراشت مأمورلری اوزری دری قابلی یاری یاری بہ دینار ودرہم طولی زنیلر ایلہ کلہرک ایچندہ بولنان تقودی تپسیلردن دہا یوکسک بر ارتقاعہ وارنجہ بہ قدر آوارہ لغہ دوکوب بیغمشلردی . حاضر بولنانلرہ ایچی ایچلمسی ، ایچلادکن صکرہ صرہ ایلہ ہرکسکک اوارہ لردن اوچ دفعہ ایکی اوچ طولوسی آلہرق چکلہسی امر اولندی . بریردہ پارہلرک مقداری آزالدجہ زنیلرلردن پارہلر دوکیلہرک اسکی حالتہ ارجاع ایدیوردی . دہا صکرہ مجلسک آشانغی طرفلرندہ برطاقم معیت اوغلائلری طورمش ، « امیر المؤمنین اقدمز امر ایدیور . ہرکیم ایسترایسہ ایستدیکہ قدر آلسون » دیہہ باغیرمشلردی . خلق اللرینی اوزادہرق پارہلری آملشردی . ذکر اولنان شعلہلی احتفالہ او قدر چوق پارہلر ویرلمش ایدی پارہ آلانلردن چوقلری اوزرلرندہ بر قالدیغنی کورنجہ طیشاری چیقہرق پارہلری کندی اوشاقلرینہ تسلیم ایتدکن صکرہ تکرار ایجری کیریور ، یکیدن پارہ آیورلردی . خلیفہ

مجلس طاغلدینی زمان بیک خلعت احسان ایتمیکی کبی بیک کوله دخی آزاد ایلمش ایدی. خلعه لر ایله قدرلری اعلا ایدیلن ذوات آلتون وکوش ایله بیک کمی به بئدیلمش ایدی [۱].

خلیفه (مقتدی بالله) ک ۴۸۰ سنه هجریه سنده سلطان سلجوقی مدکشاهک قیزی ایله وقوع بولان زفافی ایله جهازک مقرر خلافته نقلی ائساننده اجرا ایدیلن احتفالاتی دخی اکا کوره قیاس ایدیکنز [۲]. سلاطینک تتویجلیری ، بیعت زمانلرنده اجرا اولنان احتفالات و مراسم حقنده دها اول برنجی چلدک ۱۰۵ و ۱۳۸ نجی صحیفه لر نده بعض مثاللر ایراد ایلدیکنمزدن بوراده تکرارینه لزوم کورمیز .

وزرایہ خلعتلر احسان ایتمک

وزرا و سلاطینه خلعت احسان ایتمک دخی طنطنه وودبدبه لی برطاقم احتفالات اجرا سنه و سیه تشکیل ایدیوردی. خلفانک خلعتنه مظهر اولان ایلمک ذات (جعفر برمکی) ایدی. خلیفه (رشید) کرسی خلافته جالس اولدینی کون رفیق طفولیت و صباوتی اداره مملکتده معین اتحاد ایتمکله برابر اکا توجیه ایتمیکی خلعتلر جمله سندن ۱۰۰ کیسه درهم و دینار ویرمش ، خلقی عرض تبریکات ایچون بر آلی ایله تزدینه کوندرمش ، ایتمیکی کبی استعمال ایتمک اوزره مهر سلطنتی کندیسنه تودیع ایلمش ایدی [۳]. دها صکره موقع اقتداره کلن خلفای عباسیه بویولی تعقیب ایدرک وزیرلری ایله والیرینه احوالک اختلافه کوره شکلا و مقداراً مختلف خلعتلر احسان ایتمشردی . هر حالده بو خلعت احسانلری ایچنده بر کسوه بولنوردی که خلعتی ویرن ذات طرفدن کوندریلیر ، خلعتنه مظهر اولان کیسه طرفدن کییلردی. اکا (خلعت) نامی ویریلیوردی. خلفای فاطمیه دن (عاضد) مصرده (صلاح الدین ایوبی) یه منصب وزارتی تفویض ایتمیکی زمان اکا (ملک ناصر) لقبی توجیه ایلدیکی کبی (فرما) ایله (دمیاط) آره سنده کائن (تیس) آطه سی معمولاتدن کناری آلتون صرمه لی بیاض بردستار، آلتون صرمه ایله مطرز بر ققتان ، کذلک آلتون صرمه لی بر جبه ، ینه آلتون صرمه ایله مطرز بر طیلستان ، اون بیک دینار قیمتده مجوهر اتدن بر کردانلق ،

[۱] لطائف المعارف ۷۴ [۲] ابن الاثیر ۶۵ ج ۱۰ [۳] مقریزی ۹۹ ج ۲

تزییناتی بش بیک دینارہ مال اولان بر قلیج ، سکز بیک دینار قیمتندہ غایت مکلف ومذهب واحجار قیمتدار ایله مزین برچادردن متشکل برخلعت دخی احسان ایلمش ایدی . خلیفه بوخلعت ایله برابر برچوق ملبوسات فاخره یی حاوی متعدد بوغچه لر ، آتلر ، سائر اشیا دخی اهدا ایتمش ایدی . منشور وزارت بیاض اطلاس اوزرینه یازلمش ایدی [۱] .

بالا آخره خلافت عباسیه مصره انتقال ایدنجه اوراده ایلك خلیفه اولان (مستنصر بالله) اوزمانك حکمداری غلامان اترا کدن (ملک ظاهر بیبرس) ک مقامنه تعظیماً اکا سیاه برجبه ، سیاه بر دستار ، بوغازینه بر آلتون کردانلق ، آیاقینه بر آلتون بو قانغی دن متشکل برخلعت ویرمشدی [۲] . سائر خلعتلری ده اکا کوره قیاس ایدیکنز .

هیئات مخصوصه نك رسم قبولی

تزد خلیفه یه کلن هیئات مخصوصه یه - هله بو هیأتلر اجنبی حکمدارلرندن بری طرفدن کلیور ایسه - غایت دبدبلی واحتماملی رسم قبولر یایلقده ایدی . بودبدبه واحتمام ایله دولت اسلامیه نك شوکت وعظمتی کوسترلمک ایستیلیوردی . رسم قبولر احوالک اختلافه کوره مختلف ایدی . مثال اولمق اوزره خلفای عباسیه دن (مقتدر) ک ۳۰۵ سنه هجریه سنده روم قیصری طرفدن تزدینه کلن هیئت مخصوصه حقنده اجرا ایتدیکی رسم قبولی ذکر ایلیه جکنز . مشار ایله هیئت مذکورہ یی اولجه ذکر ی کچن (دارالشجره) سراینده قبول ایتمش ایدی . هر طرف عسکر ایله طولدیرلمش ، سرای اسلحه وکونا کون وسائط زینت ایله تزیین ایدلمش ایدی . بومراسم اثناسنده صفلر تشکیل ایدن عسکرک مقدراری سواری و پیاده داخل اولمق اوزره (۱۶۰،۰۰۰) ه بالغ اولمش ایدی . مکلف البسه لی ، آلتون صرمه ایله مزین قوشاقلی اوله رق مراسمه اشتراک ایدن (غلمان حجریه) نك عددی ایسه ۲۲،۰۰۰ ایدی . ۴،۰۰۰ ی بیاض و ۳،۰۰۰ ی سیاھی اولمق اوزره مراسمه ۷،۰۰۰ خدمه وطواشی دخی اشتراک ایتمش ایدی . برصردده طوران پرده دارلرک عددی ایسه (۷۰۰) ایدی . دجاهده بولنان کیمیلر ، صندالرر غایت پارلاق برصورتده تزیین ایدلمش ایدی .

سرایک خارق العاده تزیناتی میاننده (۱۲,۵۰۰) ی صرمه لی اطلاس اولمق اوزره ۳۸,۰۰۰ پرده قورولمش ، یرلره ۲۲,۰۰۰ کلیم سرملش ایدی . یوز آرسلان یوز شیریانک معینده اوله رق کچید رسمی اجرا ایلیش ایدی . سرایه زینت و احتشام و یرن ایشای فاخره و نادره جمله سندن اومشهور آلتون و کموش آغاجی انظار تماشایه معروض ایدی . اولجه تعریف ایتدی کمز اوزره سیم وزردن اون سسکز دالی حاوی اولان بوقیمتدار آغاجک دالیری بر صنعت مخصوصه ایله کنندی کندینه اکیلوب قالیوردی . دالیرک اوزرینه آلتون و کموشدن مختلف شکلدرده یرلشدرملش بولان قوشلر کنندی کندی بولرینه اوتیورلردی . هیئت مخصوصه یی تشکیل ایدن ذوات بو آثار عظمت و شوکتی کوردرک مندهش اولمشردی [۱] .

خلفا ایله حکومت معاصره

عربلر فتح ممالکه تشبث ایتدکلری زمان جهان مدنیت عظیم بر پریشانی، خلق بیوک بر عطالت و مسکنت ایچنده ایدی . عربلر بردن بره او خلق اوزرینه آتیله رق اون بش ، یکریمی سنه ظرفنده تاریخده امثالی کورلمین بر برطرز معجزه کارانده ممالک تیرینی فتح و تسخیر ایلمشردی . ممالک مفتوحه اهالیسی بالآخره خواب غفلتدن اویانه رق عربلره قارشلی کیمک ایستمشلر ایسه ده یوکا بردلو مقتدر اوله مامشردی . متعاقباً چوق زمان کچمه دن ممالک مفتوحه اهالیسی عربلرک مدنیت و اعتدالیرینی ، عمران و ترقی به سعیلرینی ، علوم و فنون ، صنائع ، تجارت و سیاحت ایله اشتغالیرینی کوردرک انلره قارشلی برحس جرمت طویمغه مجبور اولمشلر ، (مدینه) به ودها صکره (شام) به هیئت مخصوصه لر ایله هدیه لر کوندرمکه عربلره خوش کورنمکه باشلامشردی . ده صکره (بغداد) شهری شرقاً هند و چیندن ، شمالاً آسیانک یوقاری طرفلری ایله اوروپانک ممالک مرکزیه سندن ، غرباً آفریقانک منتهاسنه قدر اولان ممالکدن ، جنوباً بحرهندیدن کلن قاصدان و هیئت مخصوصه لره اجتماع کسلمش ایدی . (بصره) شهری دخی شرقک مرکز تجارت بحریه سی و اوزاق دکزلردن کلن سفانک التقا کاهی اولمش ایدی .

چین تاریخندہ اسلامیت

مشہور اولدینی اوزره اسلامیتک ظہوری ایله انتشاری حقدہ یالکز اسلاملر معلومات ویرمشلردی . کذلک اوزمانکی تاریخ اسلامی یازانلر دخی یالکز اسلاملر اولمش ایدی . حتی روملر بیله اوصره لردہ کی تریات فکریہ و علمیه لریله برابرینه اونلردن هیچ بر مورخ معاصر اسلامیت و اسلاملر حقدہ برشی یازمامشدی . فقط چین مؤلفات تاریخہ سنی تدقیق ایدن بعض علما او کتابلردہ اسلامیت و انتشاری ، خلافتک (معاویہ) یه انتقالی ، (ابو مسلم خراسانی) نک ظہور بیله خلافتی عباسی لره تحویلی وسائرہ یه دائر برطاقم معلوماته راست کلش ، (محمد) ، (قریش) ، (معاویہ) ، (ابوالعباس) ، (ابو جعفر) کبی رجال اسلامیہ نک اسملرینی چین حروفی ایله محرر کورمشلردر . آثار مذکورہ نک مطالعہ سندن آکلاشلدیغنه کوره (ابو جعفر) ۷۵۶ تاریخ میلادیسندہ چین ایمپراطورینک نزدیکه بر هیئت مخصوصه کوندرمش . بو هیئت چین یاختندہ شمالی مغولستانده کائن (هوی هو) دن بر هیئتک قدومنه تصادف ایتمش . هانکیسنک ایمپراطورک حضورینه دها اول کیره جکی مسألہ سندہ ایکی هیئت آرسندہ اختلاف ظہور ایلمش . ایمپراطورک مابینجیسی حکیمانہ حرکت ایتمش . هر هیئتی برقبودن حضوره ادخال ایدرک مشکلی ازاله ایلمش . . معلومات مذکورہ (تونغ شو) کتابنک اونجی فصلندہ ایمپراطور (سوت سونغ) ک ترجمه حالی صرہ سندہ کورلمکده در . کذلک چین کتابلرنده دینیلپورک : « دها صکره خلافت (مهدی) یه ، مهدیدن صکره دخی (هارون الرشید) ه انتقال ایلمش . ایشته بو خلیفه زمانندہ (۷۸۵ سنه میلادیه سندن ۸۰۴ سنه سنه قدر) سیاہ جبهلی اولان عربلر توفان (تبت) قطعہ سی اوزرینه سوقیات عسکریه ده بولمشلر . دها صکره (تبت) اهلایسی عربلرک مهاجمانه قارشی کلک ایچون هر سنه تحشیدات عسکریه یایمغه باشلامش . . ۸۹۸ سنه میلادیه سندہ عربلردن اوچ ایلچی ایمپراطورک سراینه کلش . . الخ » [۱] .

ارباب تحقیق عربلرایله چینلیر آرسندہ اونجی عصر میلادی اورته سندن ،

[1] E. Brekschneider, The knowledge by The Ancient Chinese of the Arabs & Arabian colonies . 7

یعنی او پنجی عصر هجریدن اعتباراً وجوده کتیر یان مناسبات تجاریه حقنده دخی بر طاقم معلومات بولمشلر، بر چوق عرب سفینه لرینک جام، شکر و سائره بی حامللاً چین ساحل لرنده اجرای سیر و سفر ایلدیکنی، عربلر ایله سفائن رئیس لرینک بر چوق دفعه ایمپراطورک سراینه کیده رک حضورینه قبول اولندقلرینی، ایمپراطورک بوجسور و عز مکار آدم لره مملکت لری، پادشاه لری، سائر حال لری حقنده سؤالر صور دیغنی آ کلامش لر در. عرب اولیان حکومات اسلامیه ایله چین ممالکی آره سنده دخی ذکر ی تطویلہ باعث او کبی بر طاقم مناسبات بولندیغی ده کورلمشدر. بو معلومات غایت مختصر، وقوعات قاریشیق، اسم لره بر طاقم تحریفات بولمقله برابرینه فوق العاده اهمیتلی صاییلر. چونکه مستقل بر چین منبعندن آلیبور.

عرب مورخ لر ایله سیاح لرینه کلنجه بونلر چین و هندستان ساحل لرینه ایندک لرینه، او ایکی قطعه حکمدار لرینک سرایلرینه کیردک لرینه، بعض مسائل تجاریه ایچون او حکمدار لر ایله قونوشدقلرینه دائر بر چوق معلومات ویرمشلر در. فقط چوغمز شمدی به قدر بو معلوماته اهمیت ویرمیور ای دک. چونکه بیک بر کیجه ده کوربان (سندباد بحری)، (فرس مسجور) و سائره کبی افسانه لره قیاساً او معلوماتک پک چوق مبالغات و خرافات ایله آلوده اولدیغی ظن ایدیور ای دک. حال بوکه او افسانه لر فی الاصل اقوام اجنبیه دن اقتباس اولمش ای دی. حتی عرب لره منسوب خرافاتک اکثری ده عرب محصولی دک لدی. بالذات عرب لره یازدقلری شیلر، باخصوص وقائع تاریخیه و امثالی معلوماته کلنجه بونلر بیوک بر تدقیق و طوغریلق ایله قلمه آتمش دی. منصف بر منقد نظریه بر او آثاری او قوییکز، برده او عصر لر ایله عصر حاضر آره سننده کی فرقی نظر امعانه آلکز، بو مدعا مز ی پک محق بولورسکز.

بونکله برابر عرب لره علوغز منه دال اولان او کبی وقائع خارقه بی نظر اهمیته آلیان لری شایان مواخذه کور میز. چونکه بو مشکله پسند لر، عرب لری، زمان شوکت و اعتلا لرنده دکل، دولت لرینک زوالی ایله عصیت لرینک انحلالدن، هم ت لرینک انحطاطی ایله عزیم و فعالیت لرینک ضعفه سقوطندن صکره طانی دقلرندن او خارقه پیرا مدنیت دورنده انلرک او کبی تشبثات عز مکارانه و اقدام پرورانه ده بولمش اولم لرینی

مستبعد کورہ رک عرب کتابلرنده بو خصوصه دائر او قودقلمی شیلره اینامق ایسته مامشاردر. فقط شمدی کوریلور که چین کتابلری بو خصوصه مؤلفات عربیهده ویرلمش اولان معلوماتی تأیید ایدیور. آرتق او معلوماته اینامق پک ضروریدر.

عربلر ایله چین ممالکی آرهسنده تأسیس ایدیلن مناسبات تجاریه ایله عرب ارباب تجارتنک ممالک مذ کوره سواحله نزول و سیاحتلرنی مین اک اسکی اولق اوزره المزه کچن اثر (سلسله التواریخ) کتابیدر. تاریخ هجرینک اوچنجی عصری رخلندن (سلیمان تاجر) ایله (ابوزید حسن) طرفندن قلمه آلتان بو اثر عربلر ایله ایرانلیلرک بصره کورفزی سواحلهندن هندستان وچین ممالکنه اجرا ایتدکلری سیاحت بحریه بی متضمندر. مذ کور کتاب مستشرق شهر (رینو) طرفندن فرانسجه ترجمه سی ایله ۱۸۱۱. تاریخنده پارسده طبع ایدلمشدر. ایکنجی درجهده قدمده (مسعودی) نک (مروج الذهب) ی کایر که بو کتاب بین الناس مشهور و کثرتله متداولدر. بونلردن ماعدا عربیهده بر چوق امهات کتب جغرافیه واردر که بونلر کافه حقیقی سیاحتلر محصولیدر. اک مشهورلری (بلخی) ایله (اصطخری)، (ابن حوقل)، (مقدسی) و سائر نک یازدقلمی آئاردر. بونلر حقنده فضله معلومات ویرمک موضوعنرک خارجنده بر بحث تشکیل ایدر.

فقط خلاصه دینیله بیلیر که عباسیلر ایله هند وچین حکمدارلری آرهسنده بر طاقم مناسبات بوندیفنه، ایکی طرف بیتنده بلا انقطاع هدایا تعاطی ایدلدیکنه دائر عرب مؤلفات تاریخیهسنده پک چوق معلومات موجوددر. ایکنجی عصر هجرینک صوکلرندن اعتباراً هندستان حکمدارلری طرفندن بر طاقم هیئات مخصوصه هدایا، مکتوبلری حامللاً بغداده کلیمکه ایدیلر [۱]. چین حکمدارلری طرفندن دخی بغداده هیئتلر کلش اولسی لابدر.

اسلاملر ایله اوروا حکمدارلری

اسلام حکمدارلریله اوروا حکمدارلری آرهسنده که انلرک او دورلرده اک بیوکلری روم، ژرمن، فرنک، اسپانیا حکمدارلری ایدیلر - تأسیس

ایدیلن مناسبات اطراف سائره ، یعنی شرق حکمدارلریله اولان علاقه لردن دهاقوتلی ایدی . روملر که قسطنطینیة حکمدارلری ایدیلر - بونلر ایله عرب حکمدارلری آره سنده تامویلر زمانندن اعتباراً صالح عقدی ویا هدایا واسیر تعاطیسی ایچون مخبرات دوام ایتمکده ایدی [۱] . ایکی طرف کرک برآ ، کرک بحرآ محاربه دن خالی طومازلردی . امویلر برقاچ دفعه (قسطنطینیة) شهرینی محاصره ایدرک هر نه قدر فتحنه موفق اوله مامشلسده اوروپا قطعه سنده برطاقم سائر شهرلری فتح ایلکله فرنک دولترینی خوف وتلاشه دوشورمشلردی . عباسیلر دخی عین آثار سطوت کوسترمشلردی [۲] . خلیفه (رشید) قسطنطینیة ایمپراطور یچه سی (ایرنه Irène) نی کندینه خراجگذار یامیشدی .

هدایا تعاطیسی خصوصنه کلنجه خلیفه (رشید) ک فرانسه قرالی (شارلمان) ه کوندردیکی هدیه ذکره حاجت براقیه جق درجه ده مشهوردر . بونکله برابر روم حکمدارلری طرفدن دارالخلافه علی الاکثر قیلچ ، البسه وقاش ، عطریات ، کزیده کلبلردن متشکل هدیه لر توالی ایدیوردی . روم ایمپراطوری (احتمال که میخال Michel) ک یوز رطل مسک و یوز سمور کورکی کبی قیمتدار اشیا داخل اولمق اوزره خلیفه (مأمون) ه کوندردیکی هدیه اوچله دن ایدی [۳] .

فرنک قرالی چه سی تریا بنت الاوباری (اصلده بویله در) ۲۹۳ سنه هجریه سنده خلیفه (مکتفی بالله) ه الی قلیچ ، ۵۰ مزراق ، ۲۰ طوپ آلتون صرمه لی قاش ، ۲۰ اسلاو اوشاق ، ۲۰ جاریه ، آرسلانه مغلوب اولماز ۱۰ بیوک کلب ، آلتی طوغان قوشی ، یدی شاهین ، قوس قرچ کبی رنکارنک ایپکلی بیوک برچادر اهدا ایتش ایدی [۴] .

خلفا دخی مخبره اجراسی ایچون روم ایمپراطورلرینه هیئات مخصوصه کوندریلردی . اوچله دن اولمق اوزره (آل بویه) ملوکندن (عضدالدوله) ۳۷۱ سنه هجریه سنده (ابن باقلانی) نامی ایله معروف اولان قاضی اشعری بی روم ایمپراطوری (ایکنجی واسیل) ک نزدیکه برنامه نک جوابی حامله کوندرمش و بوذاتک ایمپراطور سراینده کوستردیکی عزت نفس اوراده اسلاملرک قدرینی اعلا ایشدی [۵] .

[۱] المبرد ۲۶۹ و ۲۲۴ [۲] ابن الاثیر ۷ ج ۶ [۳] فوات الوفيات . ۲۴۰ ج ۱ [۴] مستطرف ۴۶ ج ۲ [۵] ابن الاثیر ۶ ج ۹

اندلسیہ ایلہ فرنک حکمدارلری

اندلسدہ تشکل ایدن حکومت اسلامیہ حکمدارلری ایلہ اوروپا حکمدارلری آره سنده کی مناسبات دها صیقی ودها قوتلی ایدی . چونکه (قسطنطینیہ) ایمپراطورلری هم کندیلرینک ، همده اندلس امویلرینک دشمنی بولنان عباسیلر علیهنده مظاهر تلمینی قازانمق ایچون اندلس خلفای امویہ سی ایلہ دوست کچنمک ایسترلردی . حتی اندلس ملوک امویہ سندن (عبدالرحمن اوسط) ه معاصر اولان شرق روم ایمپراطوری (توفیل Théophile) ۲۲۵ سنه هجریه سنده خلیفه مشارالیه برچوق هدایا ایلہ برابر برنامہ کوندره رک (مأمون) و (معتصم) طرفندن کوردیکی تزییقات اوزرینه کندینسی شرق ممالک اسلامیہ سنک فتح واستیلاسنه تشویق ایلش و ذکر اولنان مکتوبده او ایکی خلیفه عباسی بی جاریه زاده لکله تحقیر ایچون (مراحل) و (مارده) اوغللری تعبیرله توصیف ایتمش ایدی . (عبدالرحمن) دخی بو هدایا یه مقابیل بر طاقم هدایا ایلہ برابر دولتنک اعظم رجانندن شاعر خاصی (یحیی الغزال) ی ایمپراطورک نزدینه اعزام ایلہ تحکیم موالات ایلش ایدی [۱] . بالآخره (عبدالرحمن ثالث) ک زمان خلافتنده اندلس جیوش اسلامیہ سی اوروپا ممالکنندن دها اول هیچ براسلام عسکرینک آیاق باصه مدینی یرلره قدر توسیع دائره صوات ایدنجه ممالک مذکورہ حکمدارلری خلیفه مشارالیه ایلہ تأسیس روابط موالاته مجبور اوله رق ترک مخاصمات ، عقد صلح ، تأمین موالات مقصدیلہ (روما) ، (قسطنطینیہ) وسائر دن مقر سلطنت اسلامیہ سفیرلر ، هدیه لر کلکه باشلادیغی کبی اندلس ممالک اسلامیہ سی حدودی اوزرنده (قشتاله Gastille) و (بیلونہ) ایلہ اکا منسوب ثغور حوفیه جهتلرنده بولنان اسپانیا حکمدارلری دخی انک یاننه کله رک التی اوپمک ، ممنونیتی جلب ایتمک ، عطیه واحسانلرینی آلمق ، آتلیرنه بینمکدن چکنماشلردی [۲] .

(عبدالرحمن ثالث) ه اسپانیانک سائر حکمدارلرندن دخی هدایا توالی ایتمش ایدی . (برشلونہ Barcelone) و (طرکونہ Tarragone) حکمدارلری تجدید صلح ایچون کندینسی ایلہ هدیه لشدکلری کبی [۳] اوزمانکی اسلاو حکمداری

[۱] نفع الطیب ۱۶۳ ج ۱

[۲] نفع الطیب ۱۶۷ ج ۱

[۳] نفع الطیب ۱۸۱ ج ۱

اولان ذوفوه (اصلده هكنا) ، آلمان حكمدارى (احتمال كه بيوك اوتون Othon) ایله (رون Rhône) ك آرقه سنده بولنان فرانسه نك او زمانكى حكمدارى (اوفه ؟) وشرق متها سنده كى فرانسه حكمدارى كلده (احتمال كه قونزاد Conrad) طرفدن كوندريلن سفیر مخصوصلر ایله خلیفه مشارالیهك نزدینه بر سفیر كوندرمش ایدی . خلیفه (عبدالرحمن) بو سفیرلره فوق العاده محتشم بر رسم قبول اجرا ایتمش ایدی . سفیرلر عودت ایتدیكى زمان خلیفه (عبدالرحمن) اسلاو حكمدارینك نزدینه اسلاو سفیری ایله ایپسكوپوس (ربیع) ی كوندرمش ایدی . والحاصل (عبدالرحمن ثالث) بك معظم وشوكتلی بر حكمدار ایدی . روم قیصرلری ، فرنك ، اسپانیول ، ژرمن حكمدارلری داخل اولمق اوزره اوروپاده انك موالات و مصافاتی احرازه چالیشمیان حكمدار قالمامشدی . مشارالیهك بو حكمدارلر طرفدن كلن سفرانك قبولنده دولت اسلامیه نك شان وشوكتی ارانه مقصدیله اجرا ایتدیكى احتفالات مدیده فوق العاده حقنده (مقری) نك (نفع الطیب) کتابنده تفصیلات مكمله وارد [۱] . (عبدالرحمن ثالث) زاهره سراینی انشا ایتك ایستدیكى زمان آتف الذكر حكمدارلر طرفدن رنگارنگ و متنوع مرمر و طاشدن بك چوق شیلر هدیه ایدمش ایدی [۲] . بو خصوصی او محتشم سرایك انشاسی حقنده ویردیكمز معلومات صره سنده ذكر ایتمش ایدك .

اوروپا حكمدارلری ایله سائر اسلام خلیفه لری آره سنده احداث اولنان مناسبات ودادیه بی ده اكا كوره قیاس ایده بیلیرسكیز . مثلا (قسطنطینیة) قیصرینك هدایاسی مصر حكمدارینه - بالخاصه فاطمیلرك اعتلای شان وشوكتلرینی متعاقب زمانلرده - توالی ایلوردی . او جمله دن اولمق اوزره ایمپراطور ققوزنجی (قسطنطین) ملوك فاطمیهدن (مستصربالله) ه ۴۳۷ سنه هجریه سنده بر طاقم هدایای فاخره كوندرمش ایدی كه قیمتی اوتوز قنطار خالص آتونه بالغ اولمش ایدی . هر قنطار اون بیك دینار اولدیغدن هدایای مذكوره نك قیمتی ۳۰۰،۰۰۰ دینار دیمك ایدی [۳] . روم حكمدارلری طرفدن قاهره یه ایچی كلدیكى زمان (باب الفتوح) ك یاننده آدن اینور ،

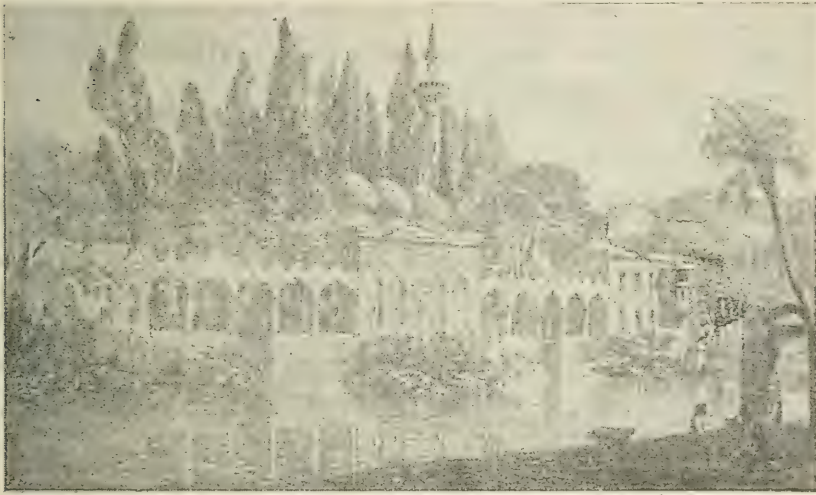
[۱] نفع الطیب ۱۷۲ ج ۱ [۲] نفع الطیب ۲۷۰ ج ۱

[۳] المستطرف ۴۶ ج ۲

یورویہرک یرلری اویدیکی خالدہ خلیفہ نک مقری اولان (قصر کبیر) واریبوردی [۱].

۸ — ضلعانک اریورہ اکلنجہلری

حکمدارلر تا اسکی زمانلردن اعتباراً بوش وقتلرنده فکراً ، بدنأ برریاضت اولوق اوزره اویون ایله اکلنمکه رغبت کوسترمشلردی . هر ملت کندی اخلاق و عاداتی ایله متناسب خصوصی اویونلر ایله تمیز ایتمش ایسه ده حکمدارلر بالعکس اویونلرده عین مقصد تعقیب ایتدکلرندن بویولده کی اکلنجہلری بر برینه

اورفه شهرنده برجامع

بکیزه مکده ایدی . خلفایه مخصوص اوله رق نوعلری پک چوق بولنان بو اویونلرک بعضلری - که آووه کیتمک ، قوشیلر ترتیب ایتمکدن عبارتدر - زمان جاهلیتده ده معروف ایدی . فقط کره وچوکان ایله اوینامق ، فندق آتمق ، طاوله وسطرنج اوینامق وسائرہ کی دیگر بعضلری ایسه عربلرک غیرندن اقتباس ایدلش ایدی . بو اویونلری اک اول اقتباس ایدن اسلام حکومتی خلیفه (رشید) زماننده دولت عباسیه ایدی . چونکه خلفای اسلامیهدن کره وچوکان ایله اوینایان ، مزراق تپهسنه هدف دیبکرک اوق نشانی ترتیب ایدن ، سطرنج ، طاوله ایله

اویانان و اویونجیلری کندینه یا قلاشدره رق انلرده معاش باغلایان ایلك ذات مشارالیه ایدی [۱]. مدنیت اسلامیه نك الك پارلاق زمانلرنده خلفانك باشلیجه اویونلری شونلر ایدی :

۱ — آووه چیقماق

آووه چیقماق زمان جاهلیته دهخی معروف براكلنجه ایدی. فقط اوزمانلرده شكلاً اوق ویا قوق و قپان ایله جیلان ویا قوش آولامغه انحصار ایدیوردی. بالآخره عربلر روم و ایرانیلر ایله بالاختلاط احراز مدنیت ایدنجه سائر شیلرده اولدییی کبی آو اشکالنه دهخی وسعت ویره رک طوغان قوشلری ، شاهینلر ، طوشانجیلر ، آتماجه لر کبی یرتیجی قوشلری استخدام اتمک و انلری قوش آوینه آیشدیرمغه باشلادقلری کبی طوموز ، جیلان ، بیان اشکلرینی آولامق ایچون دهخی کوپکلر قوللامغه اهمیت ویرمشلردی . آو ایله اشتغال ایدن ایلك خلیفه (یزید بن معاویه) ایدی. مشارالیه پک زیاده ذوق و صفایه ، صیدوشکاره میال ایدی. بر چوق یرتیجی قوشلر ، مایمونلر ، پارسلر بسلمکده ایدی. آوی ریاضت ایچون دکل ، اکلنجه ایچون اختیار ایدیوردی . کوپکلرینه آتوندن حلقه لر ، بیله زکلر طاقدیریور ، آتون صرمه لی چوللر کیدیریور ، هر کوپک خدمته بر کوله تخصیص ایدیوردی [۲]. کثرت میلده رغبت امرنده بعض تفاوت ایله برابر خلفای امویه نك دیکر بعضلری دهخی صیدوشکار ایله اشتغال ایش ایدی .

دها صکره مقام خلافته کلن عباسیلر پنیان دواتلرینی تحکیم ایدنجه صید وشکاره اهمیت ویره رک یرتیجی قوشلر ایله آو کوپکلری وپارسلرک انتخاب و تربیه سنده پک ایلری کیتمشلر ، بویولده مبالغ عظیمه صرفندن دهخی چکنا مشلردی .

بو حیوانات مفترسه و طیور جارحه ایچون شاهینجیلر ، آتماجه جیلر ، حماللر (ککلکلری طوتانلر) ، شیریانلر ، زغرچی باشیلر و امثالی کبی مأمورین مخصوصه استخدام وانلره معاشلر ایله اقطاعات سنیه تخصیص ایشلر ، حضور لرینه کیرملری ایچون تسهلات مخصوصه ده بولتمشلردی . شعرای معاصرین طیور

وحیوانات مذکورہ نك شکل وانداملرینی ، سرعت حرکاتی ، مزایای سائرہ مخصوصہ لرینی تصویرده بربرلرینه مسابقت ایدیور [۱] ، علمای معاصرین دخی صید وشکارک انواع و اشکالی حقنده (کتاب البراة والصید) ، (کتاب المصائد والمطارد) کبی برچوق کتابلر یازیورلردی [۲] .

خلفای عباسیه جیلانلر ، طیور مختلفه ، بیان اشکرلندن ماعدا وحوش مفترسه نك صید وشکارلندن دخی ذوق آلیورلردی . عباسیلردن آووه میل ایدن ایلاک خلیفه (مهدی) ، دها صکره (رشید) ایدی . (رشید) ک مخدومی (صالح) طوموز آوینی پک زیاده سویوردی [۳] . حال بوکه دیگر مخدومی (مأمون) وحوش مفترسه آوینه مراقلی ایدی . بو حیواناتی (اصحاب اللباید - کچه جیلر) نامیله معروف بر طاقم آدملر واسطه سیله اولامقده ایدی [۴] . خلیفه (معتصم) ه کنجه بو ذات آووه خلفای عباسیه نك اک مراقلیسی ایدی . مشار الیه (بغداد) قربنده (دجیل) نهری جهتلرنده صید وشکار ایچون بر چوق فرسخ اوزونلغنده بر دیوار یاپدیرمش ایدی . آووه چیقنجه دیواره مقابل اولان یرلرده آدملریله برابر حیوانات غیر اهلیه یی قووالایوب دیوار طرفه قاجیریور ، صکره آدملریله ، آتلیله ، آوکوپکلی ایله ، پارسلیله بر نیم حلقه تشکیل ایدرک کیتدکجه بونیم حلقه یی کوچلدییور ، نهایت اوغیر اهلی حیوانات اوکلرنده اودیوار ایله (دجله) نهرندن بشقه بر یر بوله میهرق اوتلرک ، چالیرک آره سنده صیجرا یوب طور ییوردی . خلیفه (معتصم) ایله اوغللری ، اقربا وتعلقاتی ، خواص معنی او طار دائره ایچنده کی حیواناته هجوم ایدیور ، ایستدکلی قدرلرینی قتل و صید ایلور ، اولامقله اکلیور ، بو قتل بی رحماندن صاغ قالانلرینی بر اقوب کیدیورلردی [۵] .

عباسیلردن ، فاطمیلردن ، مروانیلردن اولان سائر خلیفه لر ایله سلچوقیلردن ، آتابکلردن ، ایوبیلردن ، کوله منلردن اولان سائر حکمدارلری ده اکا کوره قیاس ایده بیلیر سکزه . ملوک سلچوقیه دن (ملکشاه) ک بر دفعه صید وشکار ایتدیکی حیواناتک مقداری صایله رق اون بیکه بالغ اولدیغی کورلمش بو بولردن

[۱] ترتیب الدول ۱۳۶ و دیوان ابی نواس واغانی ۱۱۶ ج ۹

[۲] ابن خلکان ۲۳۵ ج ۲ و ۴۲۲ ج ۱ [۳] اغای ۹۷ ج ۹

[۴] مسعودی ۲۱۳ ج ۲ [۵] الفخری ۴۷

يالكز بيسان اشكارينك آياقلىرى ايله جيلانلارك بوينوزلرندن برمناره ششكيل
 ايدلمش ايدى [۱]. مشاراليه اولادىنى هر حيوان ايچون بردينار صدقه ويريوردى.
 اوكون بويوك صيدوشكار ايچون اون بيك دينار صدقه ويردى [۲]. ملوك
 ساجوقيه دن سلطان (مسعود) او كوپكلرينك ترفيه واعر يزنده پك زياده ايلرى
 كيديوردى. كوپكلرينه صرمه لى اطلاس دن چوللر كيديرييور ، ال و آياقلىرينه
 آلتون بيله زكرك طاقديرييوردى. سلطان (ابوعبدالله مستنصر) مغريده (بنزرت
 Bizerte) جه تارنده دوز براووده ديوارلى بر شكارگاه ياپديرمشدى. آدم نريله
 اووه چيقدينى زمان (معتصم) كې شكارلىرى ديوارك ديننده صيقشديرمقده
 ايدى [۳]. (ابن منقذ) ك (كتاب الاعتبار) نده او جيلق و او اشكالى حقنده
 معلومات مفصلاه موجوددر .

۲- آت قوشولرى

بالخاصه يونانيلر ، روماليلر ، ايرانيلر داخل اولمق اوزره كرك اقوام
 قديمه دن، كرك اقوام اخيره دن قوشولره اهميت ويرمين برملت يوقدر. جاهليت
 عربلى دىكى اسكى زمانلرندن اعتباراً آت قوشولرىنى ترتيب واحراز
 اسبقت ايدن اسبسوارلر ايله افتخار ايلرلردى . حتى پك چوق دفعه لر بو
 قوشولر يوزندن بين القبائل محاربه لر وقوع بولوردى . عربلر قوشو ترتيب
 ايتدكلرى زمان آتلىرىنى ميدان مسابقه يه اونر اونر كوندريلردى . قوشولرده
 صره ايله مسابقه يى قازانان آتلكر اونر قدر قاچى كلبىكى اعتباريله اسم
 مخصوصارى واردر [۴].

عربلر دهاصكره طريق مدنيتنه كيرنجه قوشو ميدانلىرى تنظيمنه، كثرته آت
 صاحبي اولمغه، آتلىرى يارانديرمق ايچون درلو درلو اصوللر ايجادينه فوق العاده
 اهميت ويرمشلردى . برنجى خليفه اموى (معاويه) نك بر قوشو ميدانى وار
 ايدى كه معين زمانلرده اوراده قوشولر ترتيب ايديلور ، احراز قصب السبق
 ايدنلره جائزه لر ويريلوردى . قوشو ميدانلرينك نهايتلر نده بر قصبه
 (قامش) ديكيلوردى . اك اول اكا واروب يرندن چيقاران برنجىلىكى
 احراز ايتمش عد اولنيور ايدى . (قصب السبق) تعبيرى ايسته اورادن كليور .

[۱] ابن خلمان ۱۲۴ ج ۲ [۲] ابوالفدا ۲۰۳ ج ۲

[۲] كتاب الاعتبار ۱۵۰ [۴] مسعودى ۴۸۱ ج ۲

روایت ایدیلن وقوعات غریبہ دن اولق اوزره (یزید بن معاویہ) نک (ابوالقیس) نامندہ برمایمونی وار ایدی . (یزید) بومایمونی مجلس صحبتندہ بولندیریور ، برمندراوزرنده او طور تدریور دی . (ابوالقیس) غایت ذکی ، قورناز ، حیله کار برمایمونی ایدی . (یزید) اهلی و تربیہ لی اولمش ، آغزینہ کم ، صرتنہ اکر طاقیلمش بردیشی بیان مرکنبہ بومایمونی بندیریور ، قوشولرہ چیقاریور دی . (ابوالقیس) برکون سائر آتلردن اول قوشوی قازانمش ، قامشی یردن چیقارمش ، آلوب کتیرمش ایدی . او کون بو عجیب حیوان صاری ایپکدن برقتان ، ایپکدن رنگارنگ و پارچه لری صارقیق برکلاه کیمش ، نقشلی قرمزی ایپکدن برا کرہ پنمش ایدی [۱] .

خلفای امویہ دن (هشام بن عبدالملک) دخی آت قوشولرینہ فوق العاده مراقلی برذات ایدی . بومراق سائقہ سیلہ قوشو آتلرینہ پک چوق اہمیت ویریور ، ای آت بولدقہ مباحہ سی ایچون پارہ ی اسیرکہ میوردی . درت بیک آتہ مالک اولمش ایدی کہ اوتاریخہ قدر هیچ برعربک نزدندہ یوقدر آت اجتماع ایتماش ایدی . دائماً احراز مسابقہ ایدن (زائد) نامندہ بر آتی وار ایدی کہ او دورده پک بیوک برشہرت آلمش ایدی . کذلک خلفای امویہ دن (ولید بن یزید) دخی قوشو آتلرینہ پک زیادہ مراقلی اولوب آخوردندہ بیک آت بسلمکدہ ایدی . انک اک سریع آتی (سنندی) اسمی ایلہ معروف ایدی . مشار ایلہ (هشام) زمانندہ بو آت ایلہ مسابقہ لہ اشتراک ایدیوردی . (سنندی) بومسابقہ لردہ (زائد) دن کیری قالیور ، فقط علی الاکثر اکا یتیشیور ، مسابقہ دہ ایکنجی چیقیوردی . اوصرہ لردہ اک مشہور قوشو میدانی (رصافۃ الشام) دہ ایدی . او دورک دہا برچوق مشہور قوشو میدانلری ، برچوق نامدار مسابقہ لری واردی [۲] . خاندان امویدن (محمد بن یزید بن عبدالملک بن مروان) ک پارلاق برقصیدہ سی واردرکہ میدان مسابقہ دہ برنجی کلن آتدن اونجی کلن آتہ قدر صرہ ایلہ قوشوی قازانان آتارک اسم و تعریفاتی متضمندر . بو خصوصہ نظم ایدیلن قصیدہ لرک اک پارلاغیدر [۳] .

عباسیلرہ کلنجہ بونلر قوشولرہ امویلردن دہا آز مراقلی دکل ایدیلر .

[۱] مسعودی ۶۸ ج ۲

[۲] مسعودی ۱۲۹ و ۱۳۵ ج ۲

[۳] مسعودی ۴۸۱ ج ۲

(رقه) ، (شماسيه) ده بيوك قوشو ميدانلرى واردى . خليفه (رشيد) قوشورده بك مشهور ايدى . شعرا مسابقه يي قازانان آتلك مدح و ثنا سنه دار قصيده لر نظم ايدزلردى [۱] . سائر حكومات اسلاميه دورلرنده ترتيب اولنان آت قوشولرى ، ميدانلرى ده آكا كوره قياس ايدىكز . بونلك اك مشهورلرى مصرده (ابن طولون) ، (بيبرس) ك ميدانلرى [۲] ايله اندلسنده (حكيم) ك ميدانلرىدى .

۳ — كره و چوكان

بو اويون ايرانليردن كله بر اويون ايدى . امويلر بو اويونى بيلمورلردى . عرب خلفاسندن كره و چوكان ايله ايلك اوينايانلر عباسيلر ايدى . هپسندن اول اوينايان ده خليفه (رشيد) ايدى . كره و چوكان اويونى اسمندن دخى آكلاشديغى اوزره منظار و امثالى كجى خفيف و يموشاق شيلردن مصنوع بر كره ايله باشلرى اكرى بر طاقم دكنكلردن عبارت ايدى . كره اويون ميداننه آتيلبوردى . اوينايانلر آتله راكبا و او دكنكلرى حامللا كره يه قوشيور ، كره يي دكنكلر ايله هوا ده يردن يره آتيلورلردى . مذكور اويوننه بك زياده مزاقلى اولان (معتم) حقه ده لطيف بر فقره نقل اولنور . مشار اليه بر كون بو اويون ايله اوينامق ايسته يه رك آدملىرى اويون صره سنه كوره ترتيب ايتمش ، امرادن (افشين) يي كنديسنه قارشى معارض جهته قويوق ايسته مش ايدى . (افشين) :

— شوكتآب ! قولكزى بوندن غفو بيوريكز .

— نه ايجون ؟ ..

— چونكه كرك جديت ، كرك اويون موقعلرنده اولسون امير المؤمنين

افدمزك عليه نه بر موقعده طور مق ايسته ميورم .

خليفه بو جوابدن نمون اوله رق (افشين) يي كندى طرفنه آلمش ايدى [۳] .

(امين) مقام خلافته كلير كلز ايرتمى كوني كره و چوكان اويونى ايجون

منصورك سرايى جوارنده بر ميدان تاسيسنى امر ايتمش ايدى [۴] .

[۱] العقد الفرید ۴۷ ج ۱ و مسعودی ۱۹۹ ج ۲ [۲] مقریزی ۱۱۱ ج ۲

۳ ترتیب الدول ۱۳۰ [۴] تاریخ الخلفاء ۱۱۶

۴ — فندق آتمق او بونی

فندق طوپراق ویا طاش ویا قورشون و سائرہدن یاییلان کوللہ لردن عبارت ایدی. کرک لفظی، کرک شکل استعمالی ایرانلیردن انتقال ایتمش ایدی. فندقلره (جلاہق) ک جھی اولان (جلاہقات) دخی اطلاق اولونوردی. ایرانلیلر اسکی دورلرنده اوق آتارکبی بوفندقلری یایلر واسطہ سبیلہ آتمقده ایدیلر. عربلر بو او بونی حضرت عثمانک و اواخر ایامندہ ایرانلیلردن اقتباس ایدیلر. مدینہدہ ایلمک ظہورندہ منکر اتدن عد ایدلمش ایدی [۱]. فقط چوق زمان کچمدن عربلر اکا آلیشمشلر، حتی فندق اندازلردن بر طاقم فرق عسکر بہ تشکیل ایتشلردی. اولجہ ویردی کمز معلوماتدہ کورلدیکی اوزرہ (رشید) ک نمل نامندہ بر فرقہ سی وار ایدی کہ بوفر قہ آلائی کونلرنده اوکدہ کیدہ رک یولده طورانلرہ فندق آتمقلہ کذرکاهی آچاردی. عباسیلر دورندہ پک چوق فندق اندازلر تورہ مشدی. بونلر شہرلرک خارجنہ چیقہرق قوش و امثالی شیلرہ فندق آتمقلہ وقت کچیرلر [۲] و بومز تی قبادایلیق نوعندن عد ایدرلردی. فندق اندازلر علی الاکثر کورکجین اوچورمقلہ وقت کچیرلردن ایدیلر. بر شکل مخصوصدہ شالوار ایلہ ممتاز بر قیافت مخصوصدہ بولنورلردی. اکا قبادایلیق شالواری نامی ویریلوردی. بغداد اہالیسندن تورہ یین عبارلر دولت عباسیہ نیک صوک زمانلرنده بوشالوارلری کیمکدہ ایدیلر. نہایت ۶۲۲ سنہ ہجر یہ سندنہ وفات ایدن خلیفہ عباسی (ناصرلین اللہ) مقام خلافتہ کلنجہ مشارالیہ فندق آتمغہ وکورکجین اوچورمغہ پک زیادہ مراقلی اولدینی ایچون فندق اندازلغہ پک بیوک بر شان و شرف ویردی. کندیسسی بالذات قبادایلیق شالوارینی کیمکدہ ایدی. فندق اندازلغہ او قدر اہمیت ویرمش ایدی کہ ایوم موجود اولان بعض خفی جمعیتلرہ اولدینی کبی آڑہ لرنده روابط قویہ بولنق اوزرہ قبادایلیق شربتی ایچن، شالوارلرینی کینلردن ماعدا عموم ایچون فندق اندازلغی منع ایتمش ایدی. کندینی دخی فندق اندازلرہ پیر یامش، ایستدیکنی بو طریقہ قبول، ایستہمدیکنی محروم ایلمکدہ ایدی. خلیفہ مشارالیہ ۶۰۷ سنہ ہجر یہ سندنہ خلافتی طانیان ملوک و امرا بہ بر نامہ یازہرق قبادایلیق شربتی

ایچملرینی ، شالوارلرینی کیملرینی ، فندق اندازلقدہ کندیسنه منسوب اولملرینی ، کندیسنی بو طریقته کیری اوله رق طایملرینی توصیه ایتمش ، ازلرده بوکا موافقتده بولمشلردی . بو طائفه سلکنه دخول ایتک ایستیلر بغداده کیدیور ، خلیفه نیک الی ایله طریقت شالوارینی کیورلردی . آرتق هیچ برکیمسه بو طریقته کیرمدن فندق انداز اوله میور ، فندق آتہ میوردی . عراق و سائرده بولنان بالعموم فندق اندازلر بوجاعت سلکنه داخل اولمشلردی . یالکز (ابن السفت) نامنده بر فندق انداز بوسلکه کیرمک ایستہ میهرک بغداددن شامه قاچمش ایدی . خلیفه نیک آرقه سنده آدم کوندرمش ، طریقتی و کندیسنک پیرلکنی قبول ایتمش ایچون پاره دخی ویرمک ایستہ مش ایسه ده حریف رد ایتمش ایدی . (ابن السفت) رد واقعی موافق کورمیلره : « جهانده نه قدر فندق اندازلر وار ایسه جمله سی خلیفه یه منسوب .. کندی نفسنه تابع یکانه تیر انداز موجود ایسه اوده نم . بوتفرد نم ایچون اک بیوک شرفدر » دیمش ایدی [۱] .

والحاصل عصور اسلامیة متوسطه ده عراق ، شام ، مصر ، فارس قطعہ لریله سائرجه تلمده فندق اندازلغک بک بیوک براهیتی واردی . قاهرده کی خط البند . قانین فندق یایلری صنعتنه منسوبدر [۲] . دها صکره شمذیکی تفنک دمیرینه مشابه برشکلده مجوف مزراقلر ویا انبویه لر ایله کیریدن تضییق هوا واسطه سیله فندق آتمق یولنی بولدیلر . بالآخره بارودی ایجاد ایدنجه فندق او انبویه لر واسطه سیله وبارود قوتی ایله آتمغه باشلادیلر . فندق آتان بو آلتہ (بندقیه) نامی ویرمش ایدی که عرییده ایوم تفنک دیمک اولان بولفظ ایستہ اوصورتله فندقه منسوب اوله رق وجوده کتیرلمش ایدی . هواده ویا بر فارغی تپه سنده هدف دیکه رک اوق ایله نشان آلمق او یونیده فندق اندازلق قیلندن ایدی . بو دخی ایرانلیلردن عربلره انتقال ایتمش بر او یون ایدی . ایلك اولمق اوزره خلفاندن بویولده تیر اندازلق ایدنده خلیفه (رشید) ایدی .

سطنج دخی او یون واکنجه انواعندن معدوددر . بو او یون هند او یونلرندن ایدی . فقط عربلرانی هندیلردن دکل ، ایرانلیلردن اقباس ایشلردی .

[۱] ابن الاثیر ۲۰۲ ج ۱۲ و ابوالفدا ۱۱۹ و ۱۴۲ ج ۳ و ابن خلدون ۴۳۵ ج ۲

[۲] مقریزی ۳۱ ج ۲

كذلك بو اويون ايله ايلك اوينايان خليفه (رشيد) ايدى . نته كيم خلفادن
طاوله اوينايان ايلك ذات ده اولجه بيان ايتديكمز اوزره مشاراليه ايدى .

۹ - بيريجي حيوانات بسلامك

رعايابه هيبت ودهشت القايتمك مقصديه بيريجي آرسلانلر، فيلار، قاپلانلر
بسلامك خلفا كلنجه لرندن بريني تشكيل ايتمكده ايدى. خلفاي اسلاميه دن
بونوع كلنجه ايله اهميت ويرنلر عباسيلرايدى. (منصور) اسكي حكمدارلر
فيله پك زياده اهميت ويردكلريني آكلايه نوق برچوق فيل مبايعه و تربيه سنه اعتنا
ايتمكده ايدى. (رشيد) ك قفصلر ايجنده برچوق آرسلان ، قاپلان و سائره سي
وار ايدى [۱]. مشاراليهدن صكره موقع اقتداره كلن خلفاي عباسيه او كجي
بيريجي حيوانات ايله كوپك ، مايمون و امشالى حيوانات بسلامكده دهه زياده
ايلرى كيتمشلردى . روايته كوره (رشيد) ك زوجه سي (ام جعفر) ك
يائنده بر مايمون موجود ايدى . اوتوز كشي انك خدمتي ايله مكلف ايدى .
عادتا انسان كى اكا البسه كيدر ييلور، بلنه قليج طاقيلوردى. آته يندريله رك
چيقارلديني زمان دخى بو اوتوز كشي انك خدمتده بولنيور ويانه كيردكلرى
زمان اللريني اويورلردى. بركون (يزيد بن مرثد) وداع ايجون والده سلطان
(زبيده) نك يائنه كيدر. مايموني يائنه كتير لرلر ، كنديسنه النى اوبديرمك
ايستلرلر. مايمون النى اوپه يي عزت نفسنه ياقيشديره ميان (يزيد) قلنجى چكرك
بر ضربه ايله مايموني ايكي پارچه ايدر . و كمال حدت ايله اورادن صاووشوب
كيدر. (رشيد) وقعه يي ايشيدنيجه (يزيد) ه آدم كوندرير ، كنديسنى حضورينه
كتيره رك بوفلادن طولايي مواخذه ايدر. (يزيد) :

— شو كتاب ! خالفانك النى اوپمك ايله مشرف اولدقدن صكره مايمون
النى اوپه يم. بونى اصلا قبول ايدم ، دير. (رشيد) انى عفو ه شايان كورر [۲].
مهتدي مقام خلافته كلنجه يه قدر بتون خلفاي عباسيه حيوانات وحشيه
بسلامه سنه اهميت ويرمشلردى. مشاراليه زهد و صلاحده (عمر بن عبدالعزيز) ه

[۱] العقد الفريد ۱۵ ج ۱ [۲] ادوارد برون طرفندن انگليزجه يه برجه ايدبان
(ابن اسفنديار) ك طبرستان تاريخى صحيفه ۴۵

بگزه مك ايستين خلفان ايدى. بناءً عليه موقع اقتداره كايىر كىز سىرايلردە بولان حيوانات وحشيه نك اتلافنى ، كوپكلك طرد و اخراجنى امر ايدى . فقط او ممنوعيت دوام ايتماشدى . مشار اليه وفات ايدنجه تكرر حيوانات وحشيه به رغبت ايدلمش ، حتى بعضلىرى بو حيواناتى اوطوردقلى ديوانلردە باغلامغه باشلامشدى . مثلاً (آل بويه) دن (عضدالدوله) كندى ديواننده تخت اوزرنده اوطوردىغى زمان خالقه قورقو ودهشت ويرمك ايچون زنجيرلر ايجنده آرسلانلر ، فيلر ، قاپلانلر كتيريلور ، ديوانك كئارلرنده باغلائيوردى [۱].

مصر ، اندلس قطعله رايه سائر يرلردە تشكىل ايدن حكومات اسلاميه يىده اكا كوره قياس ايدە سيليرسكيز . از جمله مصرده تفرديتمش اولان (بنى طولون) امراسنك ايكنجيسى (خمارويه) ك آرسلان بسلمه سنه مخصوص بردائره سى وازايدى . دائره ده هر برى بر آرسلان ايله ديشينى استيعاب ايدە جك درجه ده طولانى اولر ، هر اوده يوقايردن اوسته لقله آچيلير قپولر ياپديرلمش ايدى . اولرك بر پنجره سى واردى . آرسلانلره باقان آدملر او پنجره دن كيريور ، اولرك زميننى قوم ايله تفریش ايدىورلردى . هر او ك يانى باشنده صوبك آقسى ايچون باقر اولوقلى برمرمر حوض ياپلمش ايدى . اولرك اورته سنده غايت بيوك بر صوفه موجود ايدى . بر طرفنده بيوك باقر اولوقلى بيوك برمرمر حوضى حاوى اولان بوصوفه قوم ايله دوشنمش ايدى . آرسلانلردن هر هانكى برينك سايسى او آرسلانك اوينى تميزلك ، ياخود يمك ايچون ات تعيننى قومىق ايستديكى زمان او ك يوقايرسندن قپويي آچيور ، آرسلاننه باغرييور ايدى . آرسلان همان اوراينى براقوب صوفه به چيقيوردى . سايس قپويي قاپايور ، پنجره دن او ك ايچنه كيريور ، پيسلكى سوپورييور ، رده كى قومى تميز قوم ايله دكيشديرييور ، ات تعيننى يومرولردن تميزليوب پارچه لادقدن صكره محل مخصوصه قپوييور ، حوضى تميزليور ، صو طولديرييور ، صكره طيشارى چيقيور ، پنجره يى قاپايوب قپويي آچيوردي . بوصورتله خدمته آليشمش اولان آرسلان قپونك آچيلديغى كورر كورمز همان اوينه كيدرك قونيلان اى بيور ، طولديريلان حوضدن صو ايچيوردي . بتون بو اولر آرسلانلر ايله طولوايدى .

برطاقم اوقات معینہدہ بتون اولرک قبولری آجیلوردی. آرسلانر ہب صوفیہ جیقور ، طولاشیور ، بربرلریلہ اویناشیور ، برکون صباحدن آقشامہ قدر بوحالدہ قالیوردی. آقشام اولنجه سایشلر برصیجہ قوپاریورلردی. آرسلانر ہب سانکہ ہربری کندی اوینی بیلدورمش کبی یرلی یرلرینہ عودت ایدیورلردی. بونلرک ایچندہ ماوی کوزلی اولدینی ایچون (زریق) نامیلہ تسمیہ ایدیلن بر آرسلان (خارویہ) ہ پک زیادہ آیشمش ، پک اوصلی اولدینی ، کیمسہ یہ طوقونمدینی ایچون سرایدہ سربست بر اقلمش ایدی . ہرکون اکا بول بول بیہ جک ویریلوردی . (خارویہ) سفریہ اوطودینی زمان (زریق) سفرہ ایلہ برابر کلیور ، (خارویہ) ک قارشیندہ اوطوریوردی . (خارویہ) یمک یدجہ اکا سفرہدہ بولنان نفیس یمکلردن تمام طاووقلر ، اوغلاق اتنک ال ایی پارچہلرینی آتیوردی . (زریق) بونلری کمال اشہا ایلہ بیوردی . اہلی حالنہ کلن بو آرسلانک دیشیسی انک کبی اوصلی ، انیس اولمدینی ایچون خصوصی براینده حبس ایدلمش ایدی . زریق اوقات مخصوصدہ انک یانہ کیدیور ، زیارت ایدیوردی . (خارویہ) اویدینی زمان (زریق) اکا بکجیلک ایلوردی . (خارویہ) تخت اوزرنده یآتمش ایسہ (زریق) تختک یانندہ اوطوریور ، اقدیسی او یقودہ قالدقجہ اویاتیق قالہرق اکابکجیلک ایدیوردی . (خارویہ) یردہ یآتمش ایسہ (زریق) اکا یقین بر یردہ اوطوریور ، یانہ کبرنلرہدقت ایلور ، برلظہ غفلتدہ بولنیوردی . بو آرسلان بتون حیاتی بو صورتلہ کچیرمش ایدی . (خارویہ) ہ پک زیادہ آیشمش ایدی . بوغازندہ بر آلتون طاسمہ واردی . (زریق) خارویہدن او یقو زمانندہ آیرلمدینی ایچون ہیچ برکیمسہ اکا او یومش ایکن یاقلاشہ مازدی [۱].

دیگر بعضلری حیوانات وحشیہ بسلمکدہ اوقدر ایلری کیتمشلر ایدی کہ ہوام وحشراتی بیلہ بسلورلردی . خلفای عباسیہدن (مقتدر) ک وزر اسندن (جعفر بن خنزبہ) انکرک بیلانی ، بیلان ، عقرب ، قرق آیق وامثالی کبی حشراتی کورمکدن پک زیادہ ذوق آلدینی ایچون قاہرہدہ کی خانہ سندنہ او کبی حشرات مضرہ یہ مرمر دوشمہ لی لطیف بر صانون تخصیص ایلش ایدی .

انكركلر ايله سائر ييلانلر خصوصى سېتلرده بسلىوردى . بونلر ك تربيه سته باقق ، قالد يروب قويماقچون مار كيرلر وسائر مأمورين مخصوصه تعين ايدلمش ايدى . مصرده بولنان مار كيرلر او دورده بيوك برفعا ليمده بولنيور ، طوتدقلىرى ييلانلر ك جنسى ايله ، بيوكلكى ايله افتخار ايدىوردى . بونلر شو حشرات منقوره دن نادر برشى طوتدقلىرى زمان وزير مشار اليه كوتوريورلر ، بوهديه غريبه يه مكافاة برچوق عطيه و احسانلرينه نائل اوليورلدى . (جعفر بن خنزابه) اوقات مخصوصه بر بيكه اوزرنده اوطوريور ايدى . مار كيرلر وسائر مأمورين مخصوصه سالونه كيره رك حشر اتى سېتلردن چي تاريور ، مرمرك اوزرينه صاليوريور ، بربرليه دو كوشد يوريورلدى . وزير هوام پرست كمال ممنونيت ايله انلرى سيرايدىور ، بوتاشادن بيوك برذوق آليوردى [۱] .

ذكر اولنان دورلرده جيلان ، قمرى و امثالى كې حيوانات اهليه نك تربيه سته دخى اهميت ويريلىوردى . او كې حيوانات اطرافى ديوارلر ايله محاط آغللر ، قفصلر ايچنده بسلىيور ، آنلره باقق ايچون مأمورين مخصوصه استخدام ايدىليوردى [۲] .

مصر ملوك فاطميه سندن (عزيز بالله) ك حوزه تملك كننده عنقا قوشى دخى (؟) داخل اولمق اوزره دهها اول هيچ بر حكمدار ك انه كچه مين بك چوق حيوانات عجبيه طوپلانمش ايدى . و يريلن معلوماته كوره « مصر صعيدندن كتيريلن بو قوش بالقجيل قوشى بوينده ، فقط جسماً اندن دهها بيوك ايدى . چكهنك آلتنده صقاقلرى ، صقالى واردى . ته سى اوزرنده بر سپر موجود ايدى . متعدد رنكده بولنان تويلرى ايله برچوق قوشلره بكنزييوردى » [۳] .

اندلس ملوك امويه سندن عبدالرحمن ناصر (ثالث) زهرا شهرنده حيوانات وحشيه و آرسلانلر ايچون اطرافى و ديوارلرى غايت واسع يرلر ، قوشلر ايچونده بيوك قفصلر كې اوزرى شبكلر ايله مصون محللر ياپد يرمىش ايدى [۴] .

بونلردن ماعدا خلفانك بر طاقم اكلنجه لرى دهها وار ايدى . نته كيم خليفه (امين) ك ياننده كوپه لى بر بالق موجود ايدى . بو بالق كوچك ايكن اولانه رق

[۱] فوات الوفيات ۱۰۵ ج ۱ [۲] مسعودى ۲۶۰ ج ۲ و ابن الاثير ۶۶ ج ۸

[۲] ابن خلكان ۲۶۷ ج ۱ [۴] نفخ الطيب ۲۷۴ ج ۱

آکا کتیرلش، قولاقلرینه ایکیشر اینجی یی حاوی برر کوبه طاقدیره رق بیوتمش اییدی. کذلک قوش اوچورمق، قوچ، خروس دوکوشدیرمک وسائرہ کی اکلنجه لرایله وقت کچیریلوردی که بونلرک ذکرینه حاجت کورمیورز.

بشمجی جلدك فهرستی

صحیفه	
مقدمه	۳
بغداد شهرینك خریطه سی	۹

تشکلات اجتماعیه

شام و عراق قطعه لرنده صنوف اهالی	۱۰
مصرده تشکلات اجتماعیه	۱۸
افریقیه » »	۱۹
فارس قطعه سننده تشکلات اجتماعیه	۲۰
دور جاهلیت عرب لرنده تشکلات اجتماعیه	۳۳
راشدین دورنده » »	۲۶
امویلهر » » »	۲۵

عباسیلهر دورنده تشکلات اجتماعیه

خواص صنفی	۲۸
خواصك توایی	۳۰
كوله لر واسیرلر	۳۳
طواشیلر	۳۹
جاریلهر	۴۲

خواصه منسوب بولنان عوام صنوفی

صنائع نفیسه اربابی	۴۹
مغنیلهر	۵۱
علماء ، ادبا و فقهها	۵۹
ارباب تجارت	۵۹
ارباب صنایع	۶۷

سائر عوام صنوفی

کوی خلی اولان چفتنجیلر	۷۰
شهرلرده مقیم عوام صنوفی	۷۰
عوامک اخلاق	۷۷

آداب و عادات اجتماعیہ

زمان جاهلیت عربلرینک مناقبی	۸۱
دور جاهلیتده قادیئلر	۸۶
دور اسلامی عربی	۹۰
امویلر دوری	۹۵
امویلر دورنده قادیئلر	۱۰۰

عباسیلر دوری

دور عباسیده قادیئلر	۱۰۹
سیخا و کرم ایله تأمین معیشت ایتک	۱۱۱
معاملهده خاطر نوازاق	۱۲۰
مدنیت اسلامیہ دورنده عائله	۱۲۵
تستر	۱۲۵
تعدد زوجات	۱۲۸
طلاق	۱۳۰

معیشت عائله

طعام	۱۳۱
ملبوسات	۱۳۳
مسکن	۱۳۸

مملکت اسلامیہ نیک مدنیتی

شهرلرک و سرائیلرک عمرانی

مصر قطعه سی	۱۴۲
اندلس قطعه سی	۱۴۹

شامده کی میانی امویه	۱۵۳
عراقده کی میانی عباسیه	۱۵۲
اندلسده کی میانی امویه	۱۵۷
مصر میانیسی	۱۶۳

ثروت و اسرافات

یوب ایچه جکده مشکاپسندک	۱۷۱
ملوسانده بولاق و اسراف	۱۷۴
مفروشات و تزینات بیتیه ، مجوهرات	۱۷۷
اوطهلق آلق	۱۹۲
کرم و سخا	۱۹۶
مسکرات	۲۰۸
آچیق صاچیقاق	۲۱۵

دولتک احتشامات و دبدبه سی

خلفانک مجلسری	۲۱۷
ادب و شعر مجلسری	۲۳۴
مناظره و علم مجلسری	۲۹۲
تغنی و صحبت مجلسری	۲۴۱
خلفا آلابری	۲۴۵
احتفالات مخصوصه لری	۲۵۰
خلفا ایله حکومات معاصره	۲۵۷
خلفانک او یون و اکلنجه لری	۲۶۴
یرتیجی حیوانات بسلمه لری	۲۷۲
کتاب اسملری جدولی	۲۸۰

کتاب اسملری جدولی

بو کتابی یازار ایکن صراجعت ایتدی کمز عربی واجبی قاموسلر ومحیط المعارف لردن. ماعدا کتسابزک صحیفه لری ذیل لرنده محرر اولان کتابلر ایله مولف لری نیک اسملری ومحمل طبع لری حرور هجا صر سهیله آتیده کوستریورز :

کتابک اسمی	مؤلفنک اسمی	باصلدیغی یر و سنه
الآثار الباقیه عن الفرون الخالیه	بیرونی	لیبسیغ سنه ۱۸۷۸ م
الآداب السلطانیه (الفخری)	ابن الطقطقی	مصر » ۱۳۱۷ هـ
امجدالعلوم ۳ جلد	صدیق الفتوحی	هند » ۱۲۹۶ هـ
ابن الاثیر	(الکامله صراجعت)	
ابن الجوزی	(کتاب الاذکیاء)	
ابن حوقل	(المسالك والممالك)	
ابن خردادبه	» »	
ابن خلدون	(العبر والمبتدا والخبر)	
ابن خلیکان	(وفيات الاعیان)	
ابن الساعی	(مختصر اخبار الخلفاء)	
ابن عساکر	(تاریخ دمشق)	
ابن الفقیه	(کتاب البلدان)	
ابن هشام	(السیره النبویه)	
ابوالفرج ماطی	(مختصر الدول)	
ابو المحاسن	(النجوم الزاهره)	
الاتلیدی	(اعلام الناس)	
احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم	مقدسی	لیدن سنه ۱۸۷۶ م
الاحکام السلطانیه	ماوردی	مصر » ۱۲۹۸ هـ
اخبار الدول وآثار الاول	قرمانی	بغداد » ۱۲۸۲ هـ
ادب الدنیا والدین	ماوردی	کشکولک هامشندہ
الاستیصا فی المغرب الاقصى ۴ جلد	سلاوی	مصر » ۱۳۱۲ هـ
اسد الغابہ فی اخبار الصحابه ۵ جلد	ابن الاثیر	مصر » ۱۲۸۶ هـ
الاصطخری	(المسالك والممالك)	
اعلام الناس	اتلیدی	مصر » ۱۳۱۸ هـ
اغانی ۲۰ جلد	ابوالفرج اصبهانی	بولاق » ۱۲۸۵ هـ

١٢٨٦ هـ	مصر	عبد اللطيف بغدادى	الافادة والاعتبار
١٢٨٧ هـ	مصر	يوسف بلدى (صحيح بخارى)	الف بايكى جلد بخارى
١٢٠٩ هـ	بولاق	احمد كمال بك (فتوح البلدان)	بغية الطالبين فى علوم وعوائد المصريين بلا ذرى
١٨٩٨ هـ	بغداد	الوسى	بلوغ الارب فى احوال العرب ٣ جلد
١٣١٣ هـ	مصر	جاحظ (الاكثار الباقية)	البيان والتبيين ٢ جلد بيرونى
١٢٨٦ هـ	استانبول	ملك مؤيد	تاريخ ابى الفدا ٤ جلد
١٨٨٥ م	ليدن	طبرى	» الامم والملوك ١١ جلد
		ابن عساكر	» دمشق
		صليبا بن يوحنا	» المشاركة
١٩٠٤ م	بيروت	هلال صابى	» الوزراء
١٩٠٤ م	مصر	محمد طافر	تحذير المسلمين
		ابن قفطى	تراجم الحكماء
١٢٩٥ هـ	بولاق	حسن بن عبدالله	ترتيب الدول
٣٣٠٨ هـ	مصر	داود انطاكي	ترتيب الاسواق
١٨٣٢ هـ	غوتغن	نووى (عجائب الآثار)	تهذيب الاسماء جبرى
١٢٩٩ هـ	مصر	سيوطى	حسن المحاضرة فى مصر والقاهرة ٢ جلد
١٢٩٩ هـ	مصر	شمس الدين نواجى	حلية الكميث
١٢٩٠ هـ	مصر	دميرى	حياة الحيوان البكرى ٢ جلد
١٣٠٢ هـ	بولاق	ابو يوسف	الحراج - كتاب
١٣٠٦ هـ	ليدن	قدامه بن جعفر	»
١٢٠٦ هـ	بولاق	على باشا مبارك	الخطط التوفيقية ٢٠ جلد
١٢٧٠ هـ	بولاق	مقرئزى	خطط مصر ٢ جلد
١٣٠٢ هـ	مصر	ديار بكرى (حياة الحيوان)	الخميس ٢ جلد دميرى
١٨٩٨ هـ	مصر	حسن بن هانى	ديوان ابى نواس
١١٧٧ هـ	مصر	ابن بطوطه	رحلة ابن بطوطه ٢ جلد
١٨٥٢ هـ	مصر	ابن جبير	رحلة ابن جبير
١٢٩٧ هـ	استانبول	ابو بكر خوارزمى	رسائل الخوارزمى
		طرطوشى	سراج الملوك
١٣٢١ هـ	هامشده مصر		
١٨١١ هـ	پارس	سليمان وابو زيد	سلسلة التواريخ
١٣٠٢ هـ	مصر	ابن برهان الدين	السيرة الحلبية ٣ جلد

سیرالملوک	عبدالرحمن اربلی	بیروت ۱۸۸۵ هـ
السیرة النبویه ۳ جلد	ابن هشام (حسن المحاضرہ)	بولاق سنہ ۱۲۹۵ هـ
سیوطی	قرداسی	روما « ۱۸۷۵ م
شعراء السریان	ابن قتیبہ	لیدن « ۱۹۰۲ م
الشعر والشعراء	طاشکبری زادہ (الملل والنحل)	ابن خلیکان ہامشندہ
الشقائق النعمانیہ فی علماء الدولۃ العثمانیہ	امام بخاری	مصر سنہ ۱۳۰۴ هـ
شہرستانى	ابن ابی اصیبعہ	مصر « ۱۸۸۲ م
صحیح بخاری ۴ جلد	عبدالرحمن انباری	مصر « ۱۲۹۴ هـ
طبقات الاطبا ۲ جلد	ابن سعد (النجوم الزاہرہ)	(ال یازیسى)
« الادبا	ابن خلدون	بولاق سنہ ۱۲۸۴ هـ
« ابن سعد	جہرتی	ابن الاثیرک ہامشندہ
ظفر بردی	قزوی	دویرینک ہامشندہ
العبر والمبتدأ والخبر	ابن عبد ربہ	مصر سنہ ۱۳۰۵ هـ
عجائب الآثار	ملک سعید	مصر « ۱۲۸۳ هـ
« المخلوقات	بالذری	لیدن « ۱۸۶۶ م
العقد الفرید ۳ جلد	(الآداب السلطانیہ)	
» »	تنوخی	مصر « ۱۹۰۳ م
فتوح البلدان	ابن وحشیہ	(ال یازیسى)
الفخرى	ابن الندیم	لیپسک ۱۸۷۲ م
الفرج بعد الشدہ ۲ جلد	ابن شاکر کتبی	مصر سنہ ۱۲۸۲ هـ
الفلاحة النبطیہ	فیلیب جلاد	مصر « ۱۷۹۰ م
النهرست	ابن سینا	روما « ۱۵۹۳ م
فوات الوفيات ۲ جلد	دوقتور فاندیک (الخراج)	بیروت « ۱۸۹۳ م
قاموس الادارہ والقضاء ۷ جلد	(اخبار الدول)	
القانون	(عجائب المخلوقات)	
القبۃ الزرقاء	حکومت مصریہ	مصر « ۱۸۹۳ م
قدامہ	ابن الاثیر	مصر « ۱۳۰۲ هـ
قرمانی	ابن جوزی	مصر ۱۳۰۶ هـ
قزوی	ہبرد	مصر ۱۲۸۶ هـ
الفوائین المقاریہ	ابن متقذ	لیدن ۱۸۸۴ م
الکامل ۱۲ جلد	جاحظ	مصر ۱۳۲۴ هـ
کتاب الاذکیا	ابن الفقیہ الہمدانی	لیدن ۱۸۸۵ م
الکامل		
کتاب الاعتبار		
کتاب الخلا		
کتاب البلدان		

ليدن ١٨٨٥ م	يمقوبى	كتاب البلدان
مصر ١٣٢٤ هـ	جاحظ	كتاب الحيوان ٣ جلد
استانبول ١٣١١ هـ	كاتب چايى	كشف الظنون ٢ جلد
مصر ١٣٠٥ هـ	عاملى	الكشكول
ليدن ١٨٦٧ م	تعالى	لطائف المعارف
موصل ١٨٧٩ م	مطران يوسف داود	اللمعة الشهية فى اللغة السريانية
	الاحكام السلطانية	ماوردى
بيروت ١٣١٢ هـ	ميدانى	مجمع الامثال ٢ جلد
بولاق ١٣٠٩ هـ	ابن السامى	مختصر اخبار الخلفاء
بيروت ١٨٩٠ م	ابوالفرج الملقبى	« الدول
مصر ١٣٠٤ هـ	مسمودى	مروج الذهب ٢ جلد
بولاق ١٢٨٢ هـ	سيوطى	شهر ٢ جلد
ليدن ١٨٧٣ هـ	ابن حوقل	المسالك والممالك
» ١٣٠٦ هـ	ابن خرداذبه	»
» ١٨٧٠ هـ	اصطخرى	»
مصر ١٣١١ هـ	ابشيبى	المستطرف ٢ جلد
	(مروج الذهب)	مسمودى
دهلى ١٣١٠ هـ	ولى الدين عمرى	مشكاة المصابيح
مصر ١٣٠٠ هـ	ابن قتيبه	المعارف
ليبسك ١٨٧٠ م	ياقوت حموى	معجم البلدان ٦ جلد
ال يازيسى	طاشكبرى زاده	مفتاح السعاده
	(احسن التقاسيم)	مقدمى
	(نفع الطيب)	مقرى
	(خطط مصر)	مقرى
لوندرد ١٨٤٢ م	شهرستانى	الملل والنحل ٢ جلد
(ال يازيسى)	امام مالك	موطأ
	(مجمع الامثال)	ميدانى
بولاق ١٩٠٣ م	مصر حكومتى	ميرانية مصر سنة ١٩٠٢
ليدن ١٨٥١ م	ابوالمخاضن	النجوم الزاهرة ٢ جلد
بولاق ١٢٧٩ هـ	مقرى	نفع الطيب ٤ جلد
ال يازيسى	قلقشندى	نهاية الارب فى قبائل العرب
لكهنو ١٣١٤ هـ	برهان الدين فرغانى	الهدايه
	(كتاب البلدان)	همدانى
مصر ١٣١٠ هـ	ابن خلكان	وفيات الاعيان
	(كتاب البلدان)	يمقوبى

شبلی النعمانی ك هند لسانده محرر وعل كدهده ۱۸۹۸ سنه سنده مطبوع رسائل

Gibbon's Boman Empire	London	
Bretschneider's Knowledge Possessed by ancient chinese of the arabs	»	
Porter's Constitutional History of turkey	Ms	
Lane Poole's Mahammadan Dynasties	London	1894
Statesman's Year bouk	»	1904
Willam's Sanskrit Grammar	Oxford	1876
Browne's Literary History of Persia	London	1902
Frazer's » » India	»	1898
Rawlinson's Ancient Monarchies, 4 Vol.	»	1862
Whitaker's Almanack	»	1901
Browne's Translation of Ibn Isfendiyar's History of Tabraristan	Leyden	1905
Library of Universal History, 8 Vol.	New-York	1897
Clot Bey, Aperçu sur l'Egypte, 2 Vol.	Paris	1840
Labout, Christianisme dans l'Empire Perse,	»	1904
Revue Archiologique	»	1905
Van Vlonten, la Domination Arabe etc . sous le khalifat des Omayades	Amsterdam	1894
Von Kremer, Einnahmebudget des abbass	Vienne	1887
Von Kromer, Culturgeschichte des Orients, 2 Vol.	»	1875

تصحیح

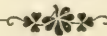
کورہ بیلدیکمز بعض خطاں :

صواب	خطا	سطر	صفحہ
مقابل پك	مقابل وپك	۴	۳۷
صائیلر	صائیلر	۵	۷۱
ارتكاب سیئاتندن	ارتكاب سیئاتندن	۱۵	۸۵
بنی عمیم	بنی عمیم	۱۳	۷۸
اجرا	اجر	۲۵	۹۳
اجلہ	اجلہ	۱۱	۹۴
شعر وادبیاتہ	شعرا وادبیاتہ	۱۴	۹۴
ایتدیکندن	ایتمکله برابر	۱۶	۹۵
تبدلن بسبتون	تبدلن	۱۷	۹۵
استشارہ	استشار	۲۳	۹۹
علو جناب	علو جنابلق	۵	۱۰۰
علو جناب	علو جنابلق	۷	۱۰۰
دوشولونجه	دوشونجه	۱۱	۱۰۲
مدینہ دہ کی	مدینہ دہ	۲۰	۱۰۲
آزادہ	آزادہ	۱۴	۲۲۷

۲۴۸ نجی صحیفہ دہ کی رسمک تعریفی (بغداددہ برجامع) صورتند تصحیح ایتلیدر

مؤلفک تصحیحی

اوجنچی جلدک ۳۹۱ نجی صحیفہ سنک ۲۰ نجی سطرندہ مذکور اولان (ابراہیم بن اسحق موصلی) نک صوابی (اسحق بن ابراہیم موصلی) در .
 دردنجی جلدک ۱۰۱ نجی صحیفہ سنک ۵ نجی سطرندہ ذکر ایدیلان (عبدالملک بن سروان) ک طوغریسی (عبدالملک بن صالح) در . اورادہ « بویولده اک زیاده » دیبہ باشلاہرق « دیردی » ایله ختام بولان عبارہ بی حذف ایتک لازمدر .

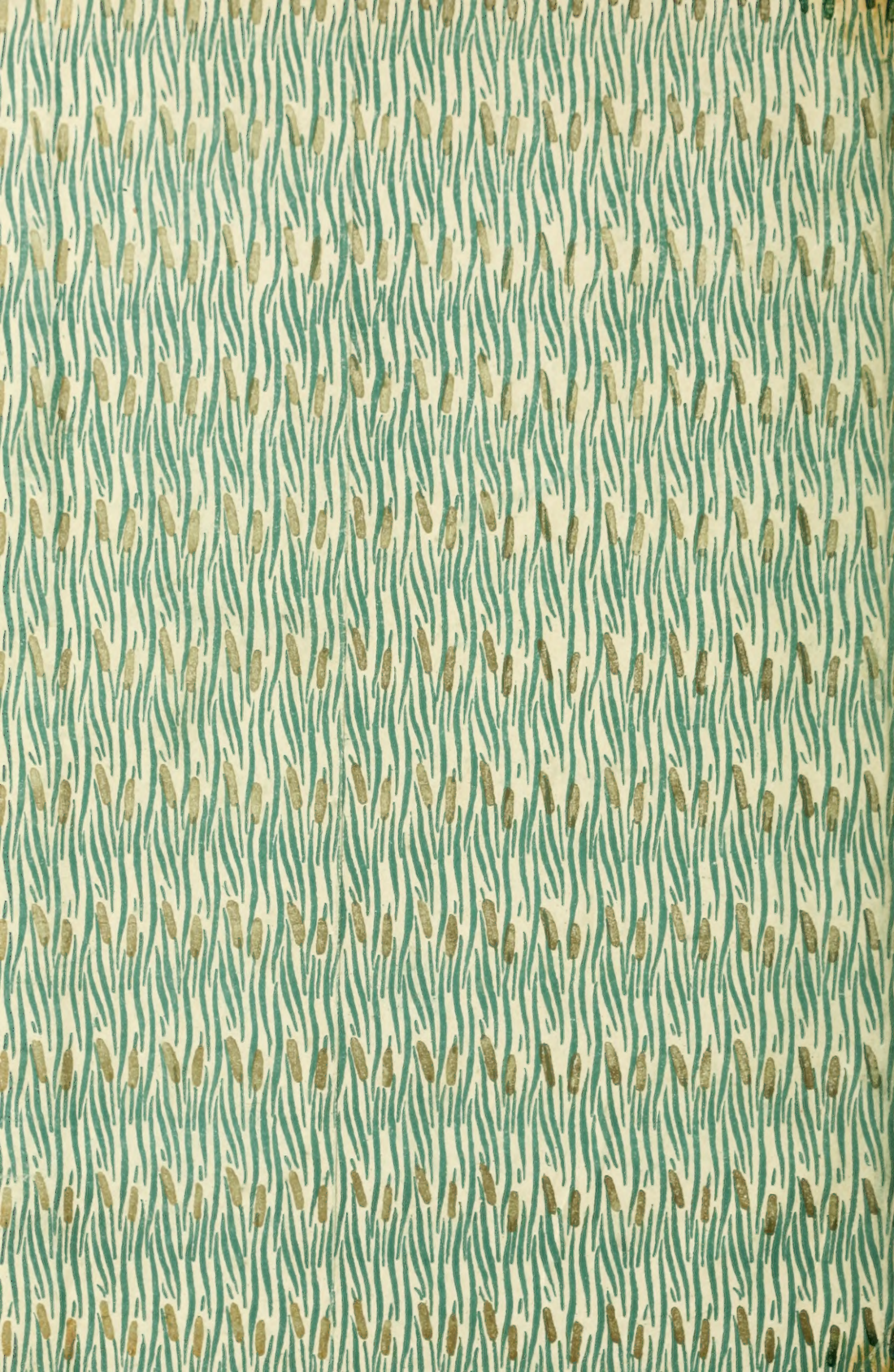

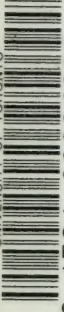

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00364896 1